

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS,
DE AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA,

SECUNDA PRÆFATIONE ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESIOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRÆTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUMERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUS COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM: AMBÆ PARTES JAM INTEGRÆ EXARATÆ SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1140 FRANCIS VENIT: GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT; DUM HUIUS VERSIO NERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 3, UNUMQUODQUE NERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRÆTII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIÆ PRÆTIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUIS TANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EANDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINEBIT. ISTE CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIE, PATRES AB INNOCENTIO III AD CONCILIIUM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERSI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBJICIENTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR; SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CLXI.

MESSARION S. R. E. CARD. GEORGIUS TRAPEZUNT. THEODORUS GAZA. ANDRÆON. CALLISTUS.

EXCODEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'ANBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISIENSIA.

1866

282
M582p
t. 161

DE

BESSARIONIS

CARDINALIS NICÆNI

VITA, REBUS GESTIS, SCRIPTIS, COMMENTARIUS

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO PRINCIPI JOSEPHO MARIE CASTELLIO

TITULI S. ALEXII PRESBYTERO CARDINALI ET SACRÆ CONGR. DE PROPAG. FIDE PRÆFECT.

ALOYSIUS BANDINIUS FELACITATEM.

Sæpe multumque anceps fui, cardinalis amplissime, utrum tibi libellum hunc meum offerrem tuoque judicio summo probatum typis evulgandum committerem. Vereber enim ne importunus magis quam officiosus essem, si tuas multas occupationes et studia gravissima interpellarem, quibus efficis ut qui virtutem colunt unum te maxime omnium admirentur ac laudent. Duo mihi tamen audendi omnemque suspensionem ac moram abrumpendi in causa fuere. Primum humanitas tua singularis, quæ nihil parvum fastidit aspernaturque, sed magnas ingenii opes ut plurimi facit, sic modicas tenuesque suo habet in pretio atque honore; deinde alium, quod video neminem qui propius vestigia premat morumque exempla imitetur celeberrimi antistitis cujus res gestas et vitam illustrandas suscepi. Equidem, ut ille se totum ad Ecclesiæ decus et rei Christianæ tutelam composuit, ita, omnium sententia, tu quoque vigilias, curas, labores in hoc unice impendis ut Sedis Apostolicæ dignitas, tot concussa procellis, in suo gradu consistat, utque religio, quam nostre hæc sæculo novandi cupido pseudophilosophi quidam atque improbi homines lacesunt, non modo intacta permaneat, sed longinquis etiam in terris et usque ad extremos Oceani accolæ felicius germinet latiusque virescat. De tot virtutibus quæ tibi uberrimos gloriæ fructus jam pariunt, quid proferam, quæso, quod huic almæ ignotum nec plane perspectum sit urbi? Tuamne commemorem in Deum pietatem, et effusam in miseros et egentes tam multos liberalitatem? An vero prudentiam extollam, integritatem et modestiam viro ecclesiastico dignam, qua lautitias omnes ac ævi delicias a te longe tuisque ædibus eliminatas conspiciamus? Dies tibi citius quam laudis materia deficiat, si quantum doctrinæ merito excellis, que animi præstantia velim percurrere, nec mei partem obsequii silentium existimem. Quæ cum ita sint, oro te, princeps eminentissime, ut qua benignitate me prosequi solitus es, eadem et hunc ingenio mei fetum excipias tuoque patrocinio faveas atque sustentas. Id mihi si præstas, et pro tuo eximio facies in rem litterariam studio, tuisque amplissimis in me beneficiis novam hunc cumulum atque ornamentum adjunges.

Romæ, ex ædibus sacræ Congr. De propag. fide, pridie Non. Augusti 1777.

(*) Romæ 1777. 4°.

DE VITA ET REBUS GESTIS BESSARIONIS

CARDINALIS NICÆNI

ALOYSII BANDINII COMMENTARIUS.

I.

Inter magnos præstantesque ingenio ac litteris viros qui sæculo xv floruerunt, nemini, ut opinio mea fert, palmam concessit Bessarion, cardinalis Nicænus, cujus Vitam nunc scribere aggredior; adeo enim doctrina excelluit, tantumque eo nomine honoris ac laudis est consecutus, ut quemadmodum paucos illi pares annumeres; ita reliquos censes longe minores obscurioresque. Trapezunte (1), quæ urbs ad oram Ponticam jacet in Colchide, ortus est anno reparatæ salutis 1395, ibique puerulus primam ætatem egit. Quæ stirpe quibusve parentibus in lucem venerit, obscura plane atque incomperta res est; nec mirum id esse debet, cum Turcis immanitas, quas bello cepit regiones urbesque non modo lœdis oppleverit stragibus, sed omni fere cultu spoliaverit, quo studia mitiora civiumque artes aluntur ingenuæ. Nicæronius tamen eum clarò summoque genere procreatum affirmat (2); unde hoc hauserit nescire me fateor. Apud Ciacconium (3) scriptoresque illos quorum notis

(1) Nobilis olim hæc Sinopensium colonia fuit multumque rebus maritimis polluit. Vide Xenophontem lib. iv *Περὶ Κόρου ἀναβασις*, Plinium aliosque. In opp. Cpolitans paruit usque ad an. 1204, in quo gens Comnena novum ibi excitavit imperium, a Turcis postea deletam anno 1460. Bessarionis patriam fuisse omnes fere scriptores consentiunt, ac ipsius etiam testimonio liquet, cum, Platina referente, binos libros de Trapezuntis atque lathmi laudibus scripserit.

(2) *Comment. vir. Illustr. xxi, 128.*

(3) *Hist. Pont. Rom. et S. R. E. cardinalium, tom. II, col. 906.*

(4) *Hist. Gymnas. Patæ, II, p. 171.*

(5) Ipsam Philelphi epistolam hic pono; ex ea quippe intelligi potest quæ librorum raritas atque inopia, quantusque emergendi labor in re litteraria tunc foret:

Franciscus Philolophus Bessarioni, card. Nicæno, S.

Eam Homeri *Iliada*, quam vir eruditissimus Theodorus Gazes exscripsit mihi, et quidem magna cum impensa et sumptu, facio tanti, ut ne Cræsi quidem iugentibus illis admirabilibusque thesauris cuiquam sim cesserus. Te autem, Pater reverendissime, majorem in modum miror, qui me, cum ab usque Constantinopoli noris vel in publico discendi ludo, ubi post obitum mei soceri Chrysoloræ fuimus, apud Chrysococcem, condiscipulum mores arbitraris cum ætate mutasse, ut qui unus omnium liberalissimus esse censerer, benignitatem illam cum avaritia commutavi. Bonare didici sæpe permulta, at ven-

atque supplementis locupletior evasit, quod rem hanc prædat nihil quidquam reperio. Papadopulus familiæ splendore conspicuum fuisse negat (4) eaque mihi magis arridet sententia; nam Platina, qui Bessarioni cœvus ac familiaris fuit, in panegyrico sermone quo res ab eo gestas et virtutes eximias celebravit, nullam de domesticis titulis majorumque ornamentis memoriam reliquit.

II.

Adolescens Byzantium profectus, ubi tunc optima studiorum disciplina vigebat, multam ac sedulam politioribus litteris ediscendis operam dedit. Hoc illud tempus fuisse arbitror, quo Philolophus perhibet (5) se Georgii Chrysococci scholam una cum Bessarione frequentasse (6). Eodem hoc tempore, aut circa, ni fallor, juvenilibus curis vitæque illecebris valere jussis, monasticum D. Basilii institutum, quod præcipuo in honore habent Græci, amplexus est, eaque occasione novum assumpsit Bessarionis nomen, cum antea Basilii vocaretur (7). Ita Ciacconium et plerique omnes ejus au-

dere nihil unquam, præsertim libros, quibus sane pretiosius nihil duco. At hunc Homeri codicem tam charum habeo, tam jucundum, ut vix quidem quam in vita magis. Itaque ignosce in hac re mihi. Si quid aliud tibi possum gratificari, jure seris nihil frustra. Vale. Ex Mediol. x Kal. Febr. 1448.

(6) Leo Allatius in *Diatriba de Georgiis*, p. 359, multa de Georgio Chrysococco recensuit. An vero idem sit ac ille quem Philolophus innuit, vehementer dubito. Nam præterquam quod hic medicus et mathematicus fuit, ut aliquot ejus opera ostendunt in variis bibliothecis recensita, ex eodem Allatio habemus Homeri *Odyseam* ipsius manu descriptam in Vaticana servari et ad calcem hæc legi: Γεώργιος Χρυσοκόκκης ἔγραφε τὴν Ὀμήρου Ὀδυσσεῖαν μετὰ σχολίων καὶ ἑλλων ἰν ἐπι γωμῶ, ἰνδὶκτ. 8. Georgius Chrysococcus scripsit Homeri *Odyseam* cum scholiis et adis an. 6814, indict. 4. Cum igitur *Odyseam* exscripserit anno Græci conpui 6814, nostri autem 1336, qui fieri potuit ut Cpoli literas centum fere post annos docuerit? Gradulicrim potius Chrysococcem a Philolopho indicatum illum esse qui cum Theodoro Gaza plures antiquos codices descripsit et ab interitu vindicavit, cujus rei mentionem facit ipse Theodorus in Græco volumine bibliothecæ Vaticanae. Vide L. Allat. loc. cit.

(7) A. D. Bessarione anachorcia Ægyptio et Trapezuntio patrono, cujus etiam Vitam, ut Platina referit, diligentissime scripsit, nomen hoc acceptissimum videtur. Alii plures hoc nomine præditi reperiantur, quorum unum hic memorabo, quia cardinalis nostri amicitiam coluit. Fuit hic Bessarion monachus Benedictinus et abbas S. Severini in urbe Neapoli.

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XV. ANNUS 1473.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΑΪΝΑΛΕΩΣ

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

BESSARIONIS OPERA OMNIA,

THEOLOGICA, EXEGETICA, POLEMICA, PARTIM-JAM EDITA, PARTIM HUCUSQUE ANECDOTA.

ACCEPERUNT

*EX VIRO-
RUM DOCTORUM QUI GRÆCAS LITTERAS IN ITALIA
INSTAURARUNT*

SUPELLECTILI LITTERARIA

SELECTA QUÆDAM ;

*ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNÈ,
BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,*

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 10 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNÈ EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE. PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGÒ
D'ANFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISIINA.

1866

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO OLXI CONTINENTUR.

BESSARION. S. R. E. CARDINALIS.

PROLEGOMENA.

De vita et rebus gestis *Bessarionis Aloysii Baudini Commentarius*, 1. — *Appendix monumentorum anecdotorum, partim ex archivo basilicæ SS. XII Apostolorum, partim ex Vaticana bibliotheca descriptorum*, LII. — *Index rerum præcipuarum quas in Dissertationibus continetur*, xcvi. — *Baptista Plotius Panegyricus in laudem Bessarionis, eo vivente in publico cætu dictus, cui. — Acta selecta quas ad Bessarionis legationem Bononiensem pertinent*, cxvii. — *Michaelis Apostolii laudatio funebri Bessarionis, cxxvii. — Joannis Alberti Fabricii Notitia historica et bibliographica*, cxxxix (a).

BESSARIONIS OPĒRA. — REFUTATIO CAPITUM STILICITICORUM MANCI EPISCOPI CONTRA LATINOS, nunc primum edita curante J. Hergentather, s. theologus in Wirecburgensi literarum universitate professore, 11. — *Apologetica Inscriptio Veecl, contra Gregorium Palmam, Petro Arcudio interprete*, 245. — *Dissertationes recti catholicique dogmatis Latinorum, videlicet, de processione Spiritus sancti contra hæreticum illud impugnantem, Græce Latineque editæ. — (Idem nempe opus cum superiori, et Latine ex interpretatione Bessarionis ipsius. Vide Monument præfixum) 281.* — *De processione Spiritus sancti, ad Alexium Lascarin Philanthropium, ex interpretatione Petri Arcudii. Præmittitur Bessarionis ad Paulum II Pontificem Maximum Epistola nuncupatoria*, 321. — *Idem liber, Latine, ex interpretatione Bessarionis*, 407. — *Epistola exercitica ad Græcos. Exhortatur ad obedientiam Romanæ Ecclesie et susceptionem synodi Florentinæ; et de electione sua in patriarcham Cyprianum. Petro Arcudio interprete. Præmittitur Epistola argumentum, in quo inquiritur de patriarcha Cyprianis qui Josepho in Italia mortuo successerunt*, 417. — *Eadem Epistola ex interpretatione Bessarionis*, 481. — *Græcorum confessio de verbis consecrationis et transubstantiatione, a Bessario exposita in concilio Florentino. Ex Mabilioni Museo Italico*, 489. — *De sacramento Eucharistie et quibus verbis Christi corpus conciliatur. Ex Classico de Sanctæ Liturg. S3. PP.*, 495. — *Compendium Asceticorum S. Basilii Magni ad usum monachorum Basilianorum in Italia et Sicilia degentium concinnatum. Ex Joas. Yriarte Cod. Gr. Matrit. addita interpretatione nostra*, 525. — *Concio gratulatoria ad synodum Ferrariensem evocata*, 531. — *Oratio dogmatica de eadem synodo de unione Ecclesiarum, ipso Bessario interprete*, 543. — *Declaratio aliquorum quæ in dicta oratione continentur, quæ Græcis notissima, Latine ignota sunt*, 611. — *Monodia in obitu MANUELI PALMOLOCI, anno 1419 defuncti. Ap. Brevium Contin. Annal. Baron. ad an. 1472, 615.* — *Idem in obitu THEODORÆ ACOYZÆ, Constantinæ imp. uxoris. Ex Allatio De consensu*, 621. — *IN ILLUD EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM: Si volo enim manere donec veniam, quid ad te? Contra Georgium Trapezuntinum, quem vide infra, col. 467, Bessarionis contradicentem. Ex edit. Haganoensi anni 1533, 625.* — *ORATIONES ad principes Italiae de Christianorum clade in Chalchide Eubœe, de periculis Italiae imminuentibus expugnata Hydruntis, de sedandis discordiis et decernendo bello adversus Turcas, quibus subicitur persuasio ex Demosthenis *Olynthiaca*. — Præmittuntur Bessarionis epistola ad Fichetum, Universitatis Parisiensis rectorum, cui prædictas orationes mittit; epistola Ficheti ad Sabaudis principes; nec non Bessarionis epistola ad homonymum suam Bessationem, abbatem Basilianum. — Ex edit. Rom. anni 1537, 4, 641.*

BESSARIONIS EPISTOLÆ. — I. Ad Paulum Pontificem Maximum de errore Paschatis, 675. — II. Ad eundem in librum de Spiritu sancto Proœmium, 678. — III. Ad Græcos. Exhortatur eos ad obedientiam sacrorum Romanæ Ecclesie et susceptionem synodi Florentinæ. Et de electione sua in patriarcham Cyprianum, 678. — IV. Ad capitulum, canonicos et capellanos ecclesie Duodecim Apostolorum de Urbe. Eis statuta et constitutiones mittit, 678. — V. Ad Guillelmum Fichetum, doctorem Sorbonicam. Orationes mittit a se ad principes Italiae directas de periculis Italiae imminuentibus et decer-

(a) Vide (col. cxli) adnotationes quas ad initium codicis Veneti 14 do se fecit Bessarion, ex quibus suppleri potest Baudinii Commentarius.

nendo bello contra Turcas, 678. — VI. Ad pedagogum liberorum Thomæ Despotæ, 678. — VII. Ad Theodorum Gazam. Quæ ex interpretationibus Theophrasti et Aristotelis comoda rei literariae proventura sibi promissæ, ingenue consistit, 686. — VIII. Ad Michaelem Apostolum Plethone scripta, contra Theodorum Gazam et Aristotelem calidius oneri invectionis, 687. — IX. Ad Andronicum Callistum. Mittit se nuntiat latæ a se sententiæ apographa, epistolam superiorem significans quæ Michaelem Apostolum reprehendit, 691. — X. Ad filios Plethonis. Consolatoria, 695. — XI. Ad Nicolaum Secundum. Superioris epistolæ exemplar mittit, 697. — XII. Ad Ludovicum XI regem. Scribit a summo pontifice legatum se electum, ut pacem inter regem ipsum et duces Burgundis ac Britannis, armis depositis, componere curaret, 699. — XIII. Ad principum senatusque Venetiarum. Bibliothecam suam omni librorum genere instructissimam eidem sensui desert ac donat, 700. — Tabula librorum quos serenissimo Venetiarum domino dono dedit Bessario, 701. — *BESSARIONIS TRANNOGATIONES AD PLETHONEM cum Plethonis ad Bessarionem quæstis responsionibus*, 715. — *Georgii Amanturæ ad Bessarionem. De Trapezunte a Turcis anno 1461 expugnata*, 725. — *Georgii monachi Epistola ad Bessarionem laudatoria*, 727. — *Ejusdem in eundem oratio euclesiastica*, 751. — *BESSARIONIS ex oratione in patriam suam Trapezuntem*, 744.

GEORGIUS TRAPEZUNTINUS.

Notitia ex Allatii Diatriba de Georgio, 743. — *Notitia altera ex Chr. Frid. Boerneri De doctis viris Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus*, 765. — *SCRIPTA.* — *DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI ad Joannem Cuboclesium*, 769. — *ITEM DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI et de una sancta catholica Ecclesia, ad Creteneses*, 829. — *IN ILLUD EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM: Sic volo enim manere donec veniam, quid ad te? et quod Joannes evangelista novum sit mortuus ad Sixtum IV Pontificem Maximum*, 867. — *MARTYRIUM S. ANDRÆ DE CENO qui Cpoli obiit anno primo Pauli II Pontificis summi, a Georgio Latine scriptum*, 885. — *EPISTOLA ad EGEGORUM IV SUMMUM PONTIFICEM, DE UNIONE ECCLESiarum, ex Millarelli Bibliothecæ codd. mss. monasterii S. Michaelis Venet. prope Murianum*, 889. — *EPISTOLA ad JOANNEM PALMOLOCUM imp. Ut in Italiam ad synodum proficiscatur. Ad calceum Phranzæ ed. Pontanus*, 893.

CONSTANTINUS LASCARIS.

Notitia ex Chr. Frid. Boerneri de doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus, 907. — *CONSTANTINI LASCARIS EPISTOLA ad JOANNEM GATUM, Catanæ episcopum, libro de Scripioribus Græcis patris Siculis præmissa. Ex Yriarte Catal. cod. Gr. Matrit. cum interpretatione nostra*, 915. — *DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIA SICULIS*, 915. — *DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIA CALABRIS*, 925. — *GESTA APOSTOLORUM PETRI ET PAULI, Constantino Lascari interprete*, 929. — *Fragmenta varia ex Yriarte Catalo laudata*, 951.

THEODORUS GAZA.

Notitia ex Allatio de Theodoris, 971. — *Notitia altera ex Boerneri libro citato*, 977. — *LAUDATIO canis, sp. Mail B. PP.*, 986. — *De origine TURCARUM ad Fr. Philadelphum, ex Allatii Symmictis*, 997. — (*Theod. Gaza Liber de mensibus existit in appendice ad Eusebii Chronicon, Anjuzæ Patrologiæ tom. XIX, col. 1167.*) — *EPISTOLA ad Bessarium Chalcocondyem*, 1005. — *Ad eundem*, 1006.

ANDRONICUS CALLISTUS.

Notitia ex Boerneri libro citato, 1015. — *EPISTOLA ad Georgium Palmologum Disypatum*, 1017. — *Monodia de CPOLI CAPTA, ex cod. Reg. Paris. 174 nunc primum edita*, 1151.

CPOLITANI IMPP.

Novellæ constitutiones inde ab anno 1220 usque ad captam urbem. 1019
(Eorum qui usque ad annum 1220 imperium tenuerunt, juxta temporum seriem novellas jam edidimus. Vide indicem alphabeticum vel o CPOLITANI.)

merant, valideque probantibus eam vocem diu antequam fieret separatio, in Occidentis Ecclesiis longe latoque viguisse, ut Græcis nullam additio hæc admirationis et schismatis causam præbere debuerit. Vera hæc erant et rem sincere recteque expendentibus luce meridiana clariora. Sed Marcus Ephesi ejusque fautores hæc veluti arcæ munitissima utebantur ad omnem unionis spem evertendam, cum odio flagrarent in Romanam **II** Ecclesiam, ejusque primatus fastigium et auctoritatem aversarentur. Huic autem pervicaciæ Bessarion ipse haud parum initio favebat, re nondum accuratius perpensa, nec illorum ingenio explorato qui vocis *Filioque* additionem Symbolo factam in crimen vocabant. At cognito deinceps errore, Latinorum causam una cum Isidoro Thessalonicensi (15) ita suscepit fovitque ut Marcus Ephesius ejusque assectæ, victoriam desperantes, vociferari cœperint, e concilio potius abeundum esse quam ut Patrum auctoritatibus argumentisque per Latinos adductis Orientis Ecclesia victas supplicesque manus porrigeret (16).

IX.

Dum hæc Ferrariæ aguntur, urbem pestilentia invasit coegitque Eugenium pontificem de concilio Florentiam transferendo cogitare. Quamobrem, ineunte anno 1439, Latini Patres Græcique omnes, Ferraria relicta, ubi sexdecim disputando altercandoque sessiones peregerant, Florentiam concesserunt (17). Nec minor **II** ibi de Spiritu sancto deque inducta in fidei Symbolum particula concertatio fuit, donecsummo Nicæni studio, qui dogmaticam inter suas orationem habuit, et omnem funditus dubitationem sustulit ac discrepantiam, utriusque partis consensu statutum declaratumque est, Spi-

(15) Isidorus patriam habuit Thessalonicam vel Cpoliam, ut alii tradunt. Metropoli Kiovensis Ruthenorum fuit, unde postea Rutheni nomen retinuit. In concilio unionem strenue promovit ac juvit, eaqueque ob rem presbyter cardinalis tituli SS. Petri et Marcelliani ab Eugenio IV creatus est. Cpolium ablegatus a Nicolao V pontifice, captæ urbis excidium vidit, et stratagemate usus, quo caesorum unum suis vestibus indutum supposuit, e manibus Barbarorum incolumis evasit. Sub Pio II patriarcha Cpolitianus renuntiatus, vitam produxit usque ad annum 1463. Scripsit de Byzantio capto et Eubœa insula per Turcas occupata, nonnullosque sermones de B. Dei Genitrice Græcos reliquit. Ciacc. *Vit. pontif. et cardin.*

(16) Vide Raynald. tom. IX, ad an. 1438.

(17) Græcus scriptor Act. conc., pontificis iter Florentiam versus describens, sic ait: *Die 16 Januarii egressus est papa e palatio cum multa ostentatione ac pompa; paraverant enim equos albos duodecim, phaleris et splendidis operimentis ornatos; et sui quidem arculam imposuerunt intus habentem sanctum donum, viris hinc inde pedestribus ad 50 comitantibus cum sacris accensis; in alterum vero ascendit; pontifex mitram gerens et pluviale pretiosum, multis et ipse luminibus circumseptus. Urbis vero dominus marchio frenam equi manu tenens pedes eribat, donec extra urbem fuit, parique modo ejus filius; reliqui vero equi post illum incedebant. Cardinales et episcopi omnes utrinque illum in equis*

ritum sanctum e Filio quoque procedere, idque Symbolo haud perperam, sed tanquam dogmatis necessariam explicationem adjectum provide sapienterque fuisse. Omnes itaque Græci Patres, præter unum archiepiscopum **II** Ephesi, conceptam super hoc fidei Christianæ articulo formulam unanimitate approbarunt; imo patriarcha Josephus qui morbo implicitus tum decumbebat, vehementius institit, oravitque ut, sessione confestim habita, Græcæ Latinæque Ecclesiæ communi solemnè renovaretur decreto. Sed cum id effici nulla posset ratione, nisi prius Græci in reliquis item controversis articulis fidem orthodoxam reciperent, valetudine ac senio confectus, vi Id. Junias e vita migravit (18). Antetamenquam spiritum Deo redderet, pie religioseque in omnibus Romanæ Ecclesiæ doctrinam amplexus est, et fidei professionem emisit quæ exstat in Actis concilii Florentini.

14 X.

Justis funebribus patriarchæ solutis, reliqua omnia quæstionum capita non multos post dies nec magno sane negotio fuere explicata, Græcis pariter Latinisque sententiam ferentibus: Spiritum sanctum ex Patre et Filio ab æterno, tanquam ab uno principio atque unica spiratione procedere; vocem *Filioque* veritatis declarandæ causa jure ac merito adjectam Symbolo; Eucharistiæ sacramentum in pane triticeo, sive azymo, sive fermentato vere confici; esse locum in quo piorum animæ maculis nondum omnino purgatæ ad certum tempus cruciantur, eisque fidelium preces et suffragia prodesse; puras autem culpæque omnis expertes ad optatam in cœlis felicitatem, quæ Dei visione constat, illico ferri; Romanum denique pontificem D. Petri successorem et verum Chri-

subsequerentur, deinde exercitus ante et retro multus. Hoc ordine pontifex extra castra Ferrariæ processit, sequens in monasterium contulit S. Antonii ut horis vesperinis operam daret; celebrabatur enim memoria sancti illius. Erat autem monasterium illud monialium pulchrum amplumque, ita ut ædes haberet et triclinia ad multos principes excipiendos opportuna. Hoc vero idcirco factum ut, cum flumen esset monasterio proximum, pontifex eo egressus navigaret statim in eo parata concederet et Mutinam iret que inter Ferrariam et Florentiam sita est. Cum igitur mansisset pontifex in eo monasterio, mane surgens, die mensis 17 Florentiam verens navigans una cum marchione Mutinæ prandium sumpsit. Deinde, exercitu suo stipatus, terrestri itinere Florentiam pervenit.

(18) Dominicus Maria Mannius, vir multæ eruditionis ac nominis, in Vita B. Lud. Alemen, p. 38, scribit patriarchæ tumulum Florentiæ adhuc existare cum hac epigraphe: HIC JACET EXIMIVS JOSEPHUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS QUI OBIIT A. D. MCCCCLXXX. DIE PRIMA IVNII. Hinc ille obitum patriarchæ ejusdem ipsius Kalendis Junii, quilibet scriptores referant, assignandum putat. At cum ipse scriptio hæc non modo diem variet, sed etiam annum, quod veritati manifeste repugnat, minimi ponderis, ut ego quidem arbitror, illius debet auctoritas haberi, idque eo magis quod ex ejus fidei professione liquet patriarcham die 9 Julii 1439 adiuam in vivis egressæ.

sti vicarium per totum orbem Ecclesiæ universæ primatum tenere. Decretum hoc sub *typos* seu definitionis titulo ad aram principem cathedralis ecclesiæ coram pontifice, Græco imperatore et Patribus universis legerunt, primò cardinalis Julianus Cæsarius (19) Latine, deinde Bessarion Græce, qui toto concilii tempore unus maxime omnium discordiæ germinibus evellendis incubuit, atque ingens pacis tandiu quæsitiæ opus **15** perfecit; orta enim, priusquam unionis decretum fieret, disputatione super verbis quæ divinum altaris sacramentum conficiunt, Bessarion, suo Græcorumque antistitum nomine, qui synodo intererat Non. Julii 1439, publicam confessionem emisit quam edidit Mabillonius in *Musæo Italice*, tom. I, p. 243.

16 XI.

Confecto dimissoque concilio, imperator Joannes Palæologus Cpolim rediit, operam se daturum pollicitus ne quis unquam suorum unitatis et pacis tot laboribus partem firmitatem convelleret. Eventus tamen docuit plus apud illum, sive alienam a nobis mentem, sive confictas a nonnullis calumnias valuisse, quam fidem, cum nihil proposit præstiterit quod synodi acta sanctionesque proveheret. Eugenius interea, qui Nicæni **17** doctrinam animique candorem suspexerat, sui decoris esse arbitratus est ut illum et laudibus extolleret et aliquo insuper beneficio, quod suæ foret benevolentis argumentum, ornaret. Sexcentos igitur ei nummos aureos, quandiu Romæ degeret, numerandos attribuit, ejusque summæ dimidium si vellet in Græciam remeare, quod ille statim suscepto itinere fecit, patriæ, ut reor, charitate otique dulcedine inductus (19). Scio quosdam, et Græcos potissimum qui schismati adhærent, hanc pontificis liberalitatem multoque magis honores quibus illum auxit eodem hoc animo, in invidiam vocare (20), quasi Nicænus opum cupidus ac spe dignitatis alle-

ctus ad Latinos transfugerit et Orientalis Ecclesiæ patrocinio nuntium remiserit. Verum nec tanti viri religio, nec morum integritas, quæ semper enituit, hujusmodi maculam recipit; nec si Eugenius in illum pronus munificusque apparuit, id continuo tacitis pactis aut pollicitationibus est tribuendum. Certe Nicænus ipse in ea quam scripsit ad Alexium Lascarium Philanthropenum epistola, quid se compulerit ut Græcis dogmatibus renuntiaret et ad Latinos castra transferret, aperte satis declarat; ait enim se magno studio diligentique summa nostrorum argumenta expendisse, eorumque evidentiæ coactum veritati cecidisse. Quod si præmia ob hanc rem condigna retulit, potestine jure vel ipse suggillari, **18** vel pontifex qui præsulem sapientia insignem totque meritis fultum beneficentiæ suæ donis cumulandum putavit?

XII.

Vix in patriam Bessarion redierat cum nuntium accepit se una cum Isidoro Ruthenocardinalem tit. SS. XII Apostolorum fuisse creatum. Pontifex enim, utriusque ingenio ac doctrinæ excellentia mirifica captus, id honoris tunc illis, tum Græciæ universæ impertiendum censuerat in ea promotione quam Florentiæ adhuc agens sub exitu anni 1439 celebravit, septem ac decem ascitis in S. collegium viris, quorum consilio atque ope uti posset adversus molimina quæ pseudosynodus Basiliensis intolerabili arrogantia struebat (21). Itaque litteris in Urbem ad novæ dignitatis insignia capessenda vocatus, itineri se rursus quanta potuit festinatione commisit. Utrum Venetias appulerit, an aliquem potius tenuerit Apuliæ portum, quo Romam celerius contenderet, pro comperita re tradere ac meo periculo affirmare non ausim. Unum hoc dicam, non deesse qui putent in Apulia Nicænum aliquando fuisse ibique Coluthi poemation *'Ελένης Ἀρπαγῆ* inscriptum (22) **19** una

(19) Hunc prænobili familia, rerumque usu ac doctrina insignem Martinus V anno 1426 in sacrum adlegit Ecclesiæ senatum. Hac ille dignitate auctus in Bobenta primum, ubi hæresis Hussitarum invaluerat, legati munus obtulit. Concilio Basiliæ indicto pontificis nomine præfuit, nec inde abscessit nisi cum legitimum esse desiit. Interfuit etiam concilio Florentino, et plures habuit cum Marco Ephesio disceptationes, prout concilii acta legentibus patet. Novissime legatus ab Eugenio IV missus ad Ladislaum, Poloniæ et Hungariæ regem, magna vi bellum adversus Turcas commovit, sed exitu plane infausto ac deplorando; nam pugna commissa, et rege interfecto cum ingenti militum numero, ipse dum fugeret tribus sagittis confossus occubuit. Aliquot ejus scripta supersunt, et præsertim epistolæ, quarum etiam nonnullæ prodierunt in lucem.

(20) Sunt qui Bessarioneni existiment nunquam in Græciam rediisse, postquam illuc discessit concilium aditurus. Plinius tamen in sermone panegyrico contrarium dicere tradit, eum referens, licet absentem sacro collegio fuisse ascriptum, idque ipsum colligitur e præmemorata Bessarionis epistola ad Alexium Lascarem ubi suum in Græciam

reditum expresse designat.

(20) Rob. Creighton in Præfatione ad Sguropti *Hist. concil.*; et Henr. Warthon in *Append. ad Cavc. Hist. litt.* p. 92.

(21) Hujus promotionis ab Eugenio factæ mentio habetur in epistola Cyriaci Anconitani ad Ludovicum Scarampium, patriarcham Aquileiensem. Ubi Cyriacus, reliquis omnibus qui eam dignitatem sunt adepti leviter tantum commemoratis, postremo hæc ait: *Et e Græca demum externa egregiaque natione laudatissime quoque duos et peregrinie dignos delegisse percipimus, unum scilicet ex Europa Sarmatia, quæ nunc Russia dicitur, egregium metropolitæ; alterum vero, Bessarionem illum doctissimum, Cappadocem, nec non dignissimum Nicæni metrop. Ecclesiæ pontificem.* Vid. *Itiner. Cyriaci Anconit. Florent.* editum anno 1742.

(22) Coluthus, Lycopolitans e Thebaide Ægypti, floruit tempore Anastasii imp. Alia nonnulla hujus poetæ scripta memorat Suidas his verbis: *Κόλυθος, Λυκοπολίτης; Θηβαίος Ἰτακῶδες, γεγονὼς ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀναστασίου ὁ', καὶ ἔγραψε δι' ἑπὶν καὶ περὶ τῆς Ποιήσεως Ἐλένης; Ἀρπαγῆ, hoc est Ἠλένης Ἰαπύτης, a Bessarione inventum primis in*

etorritatem ac fidem secuti. At clarissimus præsul Stephanus & Borgia, sacræ congregationis De propaganda fide a secretis, cui rebus in omnibus et in hac præsertim opella concinnanda plurimum debeo, in aliam prorsus me cogit abire sententiam. Nam paucis abhinc annis Florentiæ cum esset, et monachorum Cassinensium bibliothecam egregiis voluminibus refertam excuteret, in velustum incidit Plutarchi codicem cujus in margine hæc erant manu Bessarionis adnotata: *Alium librum Plutarchi de Vitis antiquorum triginta mihi Johanni cardinali Nicæno præstitum per venerabiles religiosos de abbacia Florentina dedi transcribendum presbytero Johanni Græco de Candia, cognomento Rosio (8), qui portavit eum secum Venetias ibidem transcribendum 21 Februar. 1455. Si quid mihi accidat, ibi quaeratur.* Ex autographo hoc scripto satis puto innotescere Bessarionem nostrum non Basilium, sed Joannem in sæculo fuisse appellatum.

III.

Oratoria poeticaque facultate jam clarus, animum ad studia sublimiora convertit. Itaque primum sub archiepiscopo Doriensi ac Selymbriensi, qui tunc doctrina inter Græcos antistites et morum sanctitate fulgebant, divinæ scientiæ laticæ eo hausit animi incitamento atque ardore, ut omnium spem profectus celeritate anteverterit. Mox acriori philosophiæ desiderio sincensus in Peloponnesum concessit, Georgium Gemistum (9), Platoniorum doctissimum, auditurus. Sub hoc præceptore mathesim didicit, Platoniceque sectæ placita atque opes omnes congescit. Gemistum vero ipsum ob traditas has disciplinas adeo charum habuit, ut eum patris loco deinceps coluerit, nec unquam decors et gloria per illum adeptæ memoriam deleverit. Clare id colligitur ex nonnullis Bessarionis epistolis quas Vaticana bibliotheca asservat (10), ac præsertim ex ea quam post philosophi hujus mortem ad filios ejus Demetrium et Andronicum dedit, quamque Allatus e Græco sermone Latine factam tam in *Diatriba de Georgiis* quam in opere *De Ecclesiæ Occidentalis et Orientalis perpetua consensione*, publicis typis vulgari curavit.

Hæc longam scripsit Nicæus epistolam (a) 1x Kal. Augusti 1470, in qua Eubœam captam a Turcis deplorat et multum conqueritur de temporum suorum calamitate. Epistola hæc exstat in bibliothecis Vaticana et Mediceo-Laurentiana. Eidem abbati Bessarioni Petrus Barbus, episcopus Tropicensis, et Pauli II pontif. agnatus, tractatum S. Basilli *De oratione, quod omnibus sit præponenda*, e codice vetustissimo Græco desumptum, et Latine translatum inuicupavit; quam versionem una cum aliis anecdotis ipsius Barbi codex chartaceus servat ad bibliothecam pertinens seminarij Capuani.

(8) Calligraphi munus exercuit in variis Italiæ urbibus et præsertim Venetiis. Vide Montfaucon, *Palaogr. Gr.* lib. 1, c. 7. Anno 1492 adhuc erat in vivis; nam uno eodemque volumine Athenago-

IV.

Multiplici doctrinæ apparatu atque ubere dicendi copia instructus Bessarion, hominum oculos, quacunque incederet, in se convertere coepit. Illam omnes mirabantur, illum alloqui ac visere certatim cupiebant, putantes eos demum beatos fore quibus tanti viri colloquio et amicitia frui contigisset. Hoc ille singulari populorum studio utebatur, ad fidem, pietatem justitiamque excitandam, nulli parcens labori atque industriæ qua vel dissidia componere, aut errantes vagosque in viam posset salutis reducere. Id autem non voce tantum, in sacris concionibus, quas Græci ὁμιλίαι vocant, frequentius præstabat, sed etiam scripto atque epistolis, quoties ratio aut necessitas hujusmodi officia postularent. Ea res brevi effecit ut apud Trapezuntinum et Byzantinum imperatores claresceret, utque illum ambo dignum censerent cui magni momenti negotia explicanda committerent. Quamobrem pluries eo tanquam internuntio sume usque in illud præsertim, quod tunc maximo urgebat, nempe ut communi consilio junctisque viribus Turcarum procellam averterent et gentis ferocissimæ audaciam retunderent, quæ toto jam impetu in id ferebatur ut Græcum imperium deleret, subjectosque illi populos in duram servitutem redigeret.

V.

At vires Græcorum, ab eo tempore quo Turcæ in Europam transgressi Adrianopolim ceperant, adeo afflictæ concussæque nutabant, ut recte prospicientibus palam esset fieri diutius non posse quin penitus dilaberentur ac ruerent; nam potiores imperij eis ultraque Hellespontum provincias cum Barbari haberent in sua potestate, nihil illis molandum supererat quam ut ipsa urbe potirentur. Et facile hoc etiam consecuti fuissent sub finem sæculi xrv, nisi fortuna, quæ rebus gaudet humanis illudere, Bajazetis primi conatum intervertisset. Hic, dum Græcos opprimere studet magnoque exercitus robore accinctus Cpolim obsidet, bellum contraxit cum hoste acerrimo Tamerlano, a quo superatus et captus in tantas illico miseras devenit quantas profecto nunquam somniasset, dum flatu rerum ad omnia quæ

ram *De resurrectione*, et Stephanum *De urbibus Laurentii Medices* jussu descripsit. In fine hujus libri, quem biblioth. Medic. Laurent. asservat, hæc notata leguntur: Ἡ βίβλος αὕτη μεταγράφη Οὐρανίας (sic) ἀναλώμασι μὲν αὖ παχίστου κυρίου ἡμετέρου κυρίου Αζουρνίου δι Μιχάελε· χεῖρ δὲ Γωάννου πρεσβυτέρου Γώσου τοῦ Κρήτης, ἐστὶ ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως· χλιεστῆ τετραχ. ἐνετηχ. δευτέρω μηνὶ· Μαρτίου τετραχ. πρώτῃ. Liber hic scriptus est Venetiis sumptibus magnifici domini mei D. Laurentii de Medicis; manu vero Joannis Rhosi, presbyteri Cretenensis, anno a Christi natiuitate 1492, mensis Martij die tricesima prima.

(9) De Georgio Gemisto, seu Plethone, vide Leon. Allati *Diatribam de Georgiis*.

(10) Cod. 1416, p. 152 et 162.

(a) Inter Bessarionis orationes contra Turcæ, infra.

vellet secundo utebatur; cavea enim, non secus ac bellua sævisissima, inclusus, et ad ludibrium per Asiæ urbes ac populos circumvectus, extremas inter acerbitates mortem cum vita miserrime commutavit.

VI.

In hoc rerum ancipiti statu nullum Græci præsidium arbitrabantur validius quam ut ad principes Latinos confugerent, et omnium maxime, ad Romanum pontificem, qui solus posset auctoritate qua fulget classicum canere, et adversus communem hostem Occidentalium animos atque arma consociare. Veram pontifex, quo consilio aut fiducia Græcorum causam susciperet in tanta religionis discordia quanta inter ipsos ac Latinos excreverat inde a sæculo nono, in quo primum erupit Photiana secessio? Anteigitur fidei communio redintegrandam et veteres simultates ac odia excindenda videbantur quam fœderis mentio ad Turcas bello petendos haberetur; neque id melius quam per synodum œcumenicam fieri posse apperebat, ubi æquum omnibus disceptandi jus esset, et quidquid rectum ac legitimum foret, communi decreto sancienti. Hoc bonis cunctis vehementer placebat, et Bessarion in prunis, qui, nullam spem aliam exhaustæ reipublicæ relinqui asseverans, hortatu ac precibus tandem evicit ut ipse imperator Cpolitanus Joannes concilium a pontifice Eugenio IV Ferrariæ indictum adire ejusque sessionibus interesse statuerit. Quo autem splendidius et majori cum dignitate Orientalis Ecclesia suam in concilio causam defenderet, tres præcellentij doctrina viros ad infulas et gradum metropolitæ provexit, hique, ut Sguropulus narrat (11), fuere Dionysius Sardeos, Marcus Ephesi, et Bessarion, tunc primò Nicææ archiepiscopus renuntiatas.

VII.

His peractis Græcus imperator, sulæ proceribus ecclesiasticis ac laicis comitatus, inter quos et frater ipsius Demetrius et Josephus, patriarcha Cpolitanus, numerabantur, triremes conscendit, quas sub Antonio Condulmerio præfecto magnifice instructas atque ornatas ad eum pontifex miserat (12),

(11) *Hist. conc. Flor.*, sess. III, c. 15.

(12) Eugenius non modo triremes ad Græcos in Italiam transvehendos paravit, sed imperatorem ipsum omnemque illum comitatum, quousque domo absentes fuerunt, splendide aluit sustentavitque: milites insuper Cpolim misit qui præsidio essent urbi, easque ob impensas tanta pecuniæ inopia premi cepit ut oppidum Burgi S. Sepulcri pro summa 25 mille aureorum, ipsamque mitram pontificiam pretiosis gemmis distinctam, pro aliis quadraginta mille similibus oppignerare Florentiis debuerit. Vide Baynald. *Ann. Eccles.*, tom. IX, ed. Luc. 1752.

(13) Fuit hic Nicolaus Albergatus, Bononiæ ortus an. 1375. Ob eximias animi dotes virtutesque a Martino V pontifice patriæ episcopus ac deinde cardinalis creatus tit. S. Crucis in Jerusalem, plurima gessit Ecclesiæ negotia ac legationes perpetua cum laude prudentiæ et integritatis. Vita sancti-

et prospera navigatione usus, VIII Id. Febr. 1438 Venetias pervenit. Ibi magno concursu hominum eximioque rerum apparatu exceptus, obviam habuit cardinalem Sanctæ Crucis (13) et Nicolaum, marchionem Atestinum, Eugenio nomine gratulatum venientes, qui paucis ante diebus Ferrariam intraverant operam concilio inchoando rebusque apte componendis daturi. Pridie Nonas proximi mensis Martii Ferrariam imperator equitum globo septus accessit, eique extra urbem cardinales præsulesque universi occurrerunt. Sub aureo pallio ad ædes pontificis solemnī pompa deductus, consuetam Christi vicario reverentiam exhibuit (14). Haud multo post patriarcha, mari delatus, eodem applicuit, et cum pontifice, quem publice adiit salutavitque, paucis collocutus, in hospitium sibi laute honorificeque paratum divertit. Paucis interjectis diebus coram ipso antistite summo syodus celebrari cepit, eique Orientis imperator et patriarcha Cpolitanus una cum centum et quadraginta Latini Græcique ritus episcopis interfuerunt.

VIII.

In primo Patrum consessu surgens Bessarion, acceptaque dicendi potestate, disertam luculentamque orationem habuit, in qua vivis eloquentiæ coloribus non tam gloriam quam fructus expressit in Latinam Græcamque gentem promanatuuros, si quo animo synodum expetissent, eodem absolverent, causasque omnes præciderent antiquæ separationis, ita ut Christi Ecclesia, in duas partes tandiu segregata ac divulsa, in unum denuo corpus et spiritum coalesceret. Sessiones inde plures sunt habitæ, variisque de rebus et controversis dogmatibus sex utrinque delecti præstantiores theologi disputarunt. Sed nulla acrior quæstio ac diuturnior exarsit quam de Spiritus sancti processione quæ primum schismati prætextum obtulerat, contententibus Græcis vocem *Filioque* contra jus fasque, imo et contra decretum concilii Ephesini, additam Symbolo fuisse a Latinis, ejusque novitatis scandalo secessionis initium deberi; his vero negantibus Ephesinos Patres id unquam sensisse, quod Græci præ-

monia claris decessit 9 Maii 1443. Vide Giaccon. *Hist. pont. et card.* an. 1417.

(14) Hujus rei mentio fit apud Georgium Phrantzam, Chron. lib. II, c. 15, his verbis: *Cognito imperatorem ad portam adesse, surrexit et inambulavit, et ita spatia facientem imperator offendit, qui cum in genua vellet proclumbere, non id papa permissit, sed eum complexus, porrectaque dextera osculatus est et ad sinistram suam collocavit.* Eadem prope refert scriptor Græcorum Act. conc. Florent., quem Leo Allatius non alium fuisse opinatur quam Theodorum Xanthopulum, qui ita se decreto unionis subscripsit: *Ὁ μέγας σκουφόλαξ διάκονος Θεόδωρος Ξανθόπουλος υπέγραψεν.* Magni sceuophylax diaconus Theodorus Xanthopulus subscripsit. Theodorus tamen hic addit, præcipueque notat, imperatorem, apprehensa pontificis manu illam deosculatum fuisse: *Καὶ δοὺς αὐτῷ τὴν χεῖρα ἦν ἠπλόσαστο ὁ βασιλεὺς, ἐκείθεν αὐτὸν ἐξ ἀριστέρων αὐτοῦ.*

characteristici panis variaverit, 25 ejusque rei Nicænum ipsum auctorem putent, quæ Græcos in Italia natos et Ecclesiæ Romanæ jamdudum astrictos cum rebellibus atque schismaticis Orientis confundi noluerit. Nec parum favet ejusmodi opinioni Rituale, non longo post tempore scriptum, quod exstat Romæ in monasterio D. Basilii; eo enim in codice sic legitur: *Postquam igitur sacerdos indutus fuerit, accipit calicem velis cooperatum et accedit ad altare præparationis. Sin autem non adierit altare præparationis, accedit ad sinistram partem sanctæ mensæ et discooperit res sacras, et deinde accipit unum ex panibus oblati; et si non adsit panis oblati facit sicut faciunt in partibus Apuliæ, Calabriæ et Siciliæ, id est, accipit panem quem Latini et sacra Romana apostolica Ecclesia hostiam vocant, a sanctissimo papa Eugenio et a cardinali BESSARIONE et archimandrita Petro (38) et aliis non paucis determinatam et ordinatam, ut ii qui in præfatis locis appellantur Græci cōficiant sacra mysteria sicut facit antiqua Roma, id est cum hostia, dummodo in ea fermentum sit permistum.* Contra hæc tamen Petrus Pompeius Rodotæ mutationem seu potius missionem Græci ritus cum Latino quæ penes monachos Cryptæ Ferratæ nunc viget, ab alio prorsus principio repetendam existimat, cum novam hanc liturgiæ non alicujus statuti vi, sed consuetudine atque usu paulatim inductam affirmet nonnullisque argumentis probare contendat (39).

26 XVIII.

Defuncto Eugenio, et Nicolao V ad cathedræ Romanæ fastigium paucos post dies evecti, multum Bessarion auctoritate crevit et gratia apud novum pontificem, quem omnes norunt hominibus doctis et rei litterariæ impensius fuisse (40). Ab eo tamen nil quidquam quod sua commoda privatim augeret in ipsis regni primordiis quæsivit, sed ea tantum impetrare contendit quæ in bonum vergerent ecclesiastici decoris, et parochos quosdam egenos a rei familiaris angustia expedirent. Basilica SS. XII Apostolorum annexa eo tempore subditasque habebat in Urbe aliquot parochiales ecclesiæ: Harum rectores antiquo iustituto annuus proventus inter se dividebant et clericos eisdem ecclesiis obstrictos attributosque, ne unquam Dei templo custodia aut debitus famulatus deesset. At redditibus jam diu

(38) Petrus Vitalis, natione Calaber, archimandrita seu abbas fuit Cryptæ Ferratæ usque ad annum 1462, in quo cosuobium Messanense S. Salvatoris a Pio II regendum accepit. Eum Pius in suis *Commentariis litigiis* nomine appellat. At Ughellius *Italia sacra* tom. IX, p. 428, ipsum scribit in concilio Florentino adversus Græcos pro Romana Ecclesia se simul et docte disputasse.

(39) *Dell' orig., progress, e stato presente del rito Greco in Italia*, p. 226 sqq.

(40) Nicolaus V, doctrinæ fama insignis, postquam thronum pontificum ascendit, omnes induræ nervos intendit ut litteras in Italia adhuc jacentes excitaret. Idcirco libros tota Græcia per-

imminutis, eo res tandem devenerat, ut clerici pro suo quidem jure pecuniæ distributionem exigerent, verum nec horis consuetis ecclesias adirent, nec aliquid unquam præstarent quod sui ministerii partes respiceret. Eapropter Nicænus auctor fuit pontifici ut, clericis illis in posterum abrogatis, ecclesiarum proventus partim parochis, partim ecclesiis ipsis concederet, ea lege ut earum ornatui vel restorationi, si qua foret necessitas, inservirent. Id Nicolaus et prolixè laudavit et edita constitutione servandum perpetuo sanxit (41).

27 XIX.

Nicænum pontifex tanto habuit in pretio ut plurimum, quoad vixit, ejus opera præstanti ac fideli sit usus. Et quidem primo pontificatus anno negotium ei simul atque aliis quatuor cardinalibus dedit, ut insignem D. Laurentii martyris basilicam extra Urbem adirent, et urna ingenti reclusa, ubi Christi miles fortissimus jacet, astantium oculis spectandum præberent, ut eo conspici agnoscerent statim quam vana illa forent, quæ vulgo tum ferebantur, id est præfati martyris corpus, a Minoritis nuperrime inventum in eorum ecclesia servari. Hujus facti notitiam rerum Leodienstem scriptori (42) debemus, qui hæc luculentius eodem quo gesta sunt ordine sic narrat: *Anno 1447 obiit papa Eugenius et electus papa Nicolaus papa quintus, et consecratur Dominica, Lætare, Jerusalem. Eodem anno apud Fratres Minores Romæ inventum est corpus unius sancti quod ex una parte fuit combustum et statim post ipsi diffamaverunt per urbem quod esset corpus S. Laurentii. Quapropter dominus Nicolaus papa V misit illic quinque cardinales ad investigandam rei veritatem, scilicet Andegavensem, qui erat cardinalis ipsius D. Laurentii, cardinalem de Columna, cardinalem Græcum (43), cardinalem Firmianum et cardinalem Terracinensem; tres defensores et senatores Urbis, qui cum magno timore et reverentia accesserunt et aperuerunt tumbam S. Laurentii et invenerunt corpus S. Laurentii integrum, coopertum 28 dalmatica, sed caput ejus erat decalvatum, quia ignis combusserat crines, et corpus S. Stephani integrum, excepto brachio dextro; et in una parte capitis ejus adhuc erant pili. Tunc cardinalis S. Laurentii accepit juniorem monachum et ostendit ei sepulcrum, et dedit ei alapam in memoriam futurorum. Actum ultima Julii.*

quisitos ad se deferri curavit; Græcos homines qui eruditionis laude florent e patria profugos humaniter excepit ac sustentavit, eorumque opera usus est ad Græcos auctores in Latinum sermonem vertendos. Præterea viros doctos ad veterum scripta ubique investiganda suo sumptu misit, et multas bibliothecam Vaticanam, quam prius ornandam augendamque suscepit, pretiosis codicibus instruxit.

(41) Vide Append. monum., n. 4.

(42) Vide *Script. vet. Martenii et Durandi*, t. IV, p. 1216, ed. Paris. 1729.

(43) Id est Bessarionem.

XX.

Pauci elapsi erant anni ex quo Bernardinus, Franciscani instituti alumnus percelebris, in Aquila Vestimorum urbe meritis plenus obierat. Huic signis fulgentem compluribus Eugenius pontifex cœlitum fastis ascribere voluerat, eamque ob causam tres delegerat e sacro Ecclesiæ senatu patres fide ac prudentia spectatos, qui hominis vitæ innocentia atque oris facunditate clarissimi non tantum virtutes, sed et prodigia per eum a Deo patenta diligentius expendere. At cum Eugenius interim ac duo e tribus quos deputaverat naturæ debitum solvissent, ejusdem successor Nicolaus multorum Italiæ principum, ac præsertim Alphonsi, Siciliæ regis, precibus exoratus, interruptum hoc opus renovari præcepit, Bessarioni nostro committens ut una cum binis cardinalibus quos ei collegas adjuutoresque attribuit, iterum rei disquisitionem suscipere atque optatum ad finem quanta posset celeritate perduceret (44). Deinde, ut omnibus testatum esset quam sibi Nicæni integritas atque doctrina probaretur, illum Nonis Mart. 1449 primo Sabinensem, ac mox, duobus nondum 29 exactis mensibus, episcopum Tusculanum creavit (45).

XXI.

Ea tempestate Bononienses, in Canedulam et Bentivolam partes divisi, ingentibus aestuant discordiæ fluctibus, periculumque erat ne, dum cives inter se digladiantur et mutuis cœdibus sæviant, finitimi principes, qui tantæ urbis imperio inhiabant, eam armis repente occuparent. Magni momenti res agebatur, nec pontifex ignorabat quantum sibi damni ac dedecoris immineret si præcipua ditiois ecclesiasticæ urbs vel jugum alienum acciperet, vel civium odiis lacerata interiret. Nihil igitur ultra cunctandum ratus, Bessarioni, cujus prudentia ac morum suavitas in omni ore ac sermone versabatur, hujusmodi procellas sedandæ negotium committendum putavit. Quamobrem illum, cum, Bononiæ non modo, sed etiam

(44) Chirographum seu breve deputationis refert Waddingus ad an. 1449, prid. Kal. Febr., tom. XII *Annal. Minor.* p. 24; ejusque titulus hic est: *Dilectis filiis Bessarioni, tit. xii Apost., et Gualtino, tit. S. Martini in Monte, presbyteris, ac Petro S. Mariæ Novæ, diacono, cardinalibus, etc.*

(45) Sigillum quo usus est Bessarion quandiu Tusculanus episcopus fuit Deiparam exhibet infantulum Jesum in ulnis gestantem. A dextro latere D. Michael archangelus; a lævo astat D. Joannes Baptista, et circa sigilli oram epigraphæ hæc legitur: S. BESSARIONIS. EP. TYS. CARDIN. NICENI. Illud P. Paulus Maria Pacianus ex archetypo retulit, quod apud se est, in *Antiq. Christ.* Diss. vi, c. 6. Ex hoc singulari studio cardinalis in Christi Domini Præcursorem clarus, ut existimus, appareteum non alio quam Joannis nomine, antequam monachus evaderet, fuisse vocatum.

(46) Oratio quam Nicænus habuit dum Nicolai pontificis jussu Ludovicum Bentivolum sacro oratore, existat in biblioth. Vatic. cod. 1957, p. 23,

totius Emiliæ legatum constituisset, amplisque ornasset ad munus hoc summum facultatis, viam celerrime ingredi jussit, omninoque satagere ut, partim rabie compressa, eam urbem præ cæteris frequentem ac nobilem, in fide atque obssequio sedis apostolicæ retineret.

XXII.

Quinquennio legati munus exercuit, tantaque solertia atque animi moderatione se gessit, ut, dissidii flamma acius restincta pœcatoque furentium tumultu, ad pacis studia se quisque converterit. Parta urbi tranquillitate, totum se publicis rebus componendis applicuit, populique mores bellica licentia corruptos ita compescuit ac reformavit, ut pro cladibus, incendiis, rapinis, quæ passim fieri paulo ante solebant, pietas ubique, justitia et comitas occurrerent. Qua in re sicuti Ludovicum Bentivolum primum civem mire sibi facilem atque obsequentem expertus est, ita meritis laudibus eundem extollerere non dubitavit, ac tum præsertim cum ipsi ense in pervigilio Natalis Domini benedictum pontificis nomine tradidit (46). Neque his contentus, ut pristinam civitas dignitatem potentiamque resumeret, nec ultra malis obnoxia ingemisceret, quæ nimio e luxu plerumque dimittent, legem condidit sumptuariam qua cujusque ordinis viris feminisque modestum corporis ornatum attribuit (47), pretiosis vestibus atque auro intextis sub gravi pœna præscriptis eliminatisque. Ita Bononiæ proceres fastu tumidos deliciisque fluentes ad bonam frugem traduxit, et privatas cupiditates repressit, in quibus populi quies atque securitas sæpenumero everti contingit. At nulla re magis omnium sibi voluntates devinxit quam adeuntibus benignum semper atque humanum se præbendo, deque eorum causis eximio cum studio et integritate cognoscendo; illum enim cives non propria, sed publica sectantem commoda intuebantur, nec somno deditum aut otio, sed curis perpetuis occupatum ut ipsorum utilitati communique bono prospiceret.

ejusque initium hoc est: *Læto juvendoque animo, etc.* Eam typis dedit Bononiæ an. 1690 Antonius Bergamorus, unaque cusis formam excudi fecit, in quo hæc inscripta visuntur: NICOLAUS PP. V. PONTIF. XVI ANNO OCTAVO.

(47) Anno 1451 lex hæc sumptuaria Bononiæ promulgata fuit eaque rursus in lucem prodit inter alia quædam acta ad Nicæni legationem Bononiensem spectantia. Vide tom. VIII *Miscell.* editi. Venet. per Lazzaronium, p. 148. Joan. Christoph. Amaduntius, hæc refert in vol. II *Anecd. litter.*, additque opusculum Matthæi Bossi, can. reg. Veronensis, in Vaticana existere quo ille cardinalis providentiam extollit atque ut stabilem in proposito se præbet adversus feminiles querelas hortatur. Hoc idem opusculum reperit in cod. chart. Florent. biblioth. S. Marci Fr. Ant. Zacharia et suo in *Itinere litter. per Italiam*, p. 66, ejus titulum protulit qui hujusmodi est: *Ne feminæ ornamenta Bononiensibus restituantur, ad Bessarionem cardinalem legatum cœlo:lativo.*

eum Quinto Smyrnæo seu Calabro (23) in lucem e tenebris vindicare. Quomodo cumque id sit, nemo dubitat quin ipse primus hos libros detulerit, cum neglecti plane ignotique in cœnobio D. Nicolai prope Hydruntum laterent (24)

XIII.

Romam ubi venit, nihil antiquius habuit quam ut Latinum sermonem ediceret, sine quo nec dignitatis ornamenta tueri nec munere ullo recte fungi se posse intelligebat. Ad hanc autem sibi metam propositam eo citius ac facilius pervenit quod, præter assiduum legendi lucubrandique studium, quotquot in Urbe tunc erant, homines eruditos ac doctos in suam familiaritatem associavit. Hi cum singulis fere diebus ad eum ventitarent, et varias de amœnioribus litteris aut philosophicis rebus quæstiones inducerent (25), ipse modo personam 20 discipulantis, modo arbitri assumens, tantum ea cura solertique industria profecit ut in Latino natus ac nostra disciplina educatus videretur. Colloquia hæc hominum doctorum disputandique mos frequens, ut voti sui com-

publicam emisit Aldus Manutius; deinde alii plures. Novissime Italico metro versum edidit Theod. Villa cum notis, Mediolani an. 1755.

(23) Quintus Smyrnæus, etiam Calaber dictus, libros xiv sub titulo *Τὸν μὲν Ὀμηρὸν* composuit, bellum Trojanum ab Hectoris interitu usque ad reditum naufragiumque Græcorum prosecutus. Constantinus Lascaris in *Grammatica Institutione*, edit. Aldinæ, de Quinto hæc profert: *Poesis autem Homericissimi Quinti multo tempore ignota fuit et tanquam exstincta; sed propius Bessarion, Nicæus, cæd. Tuscan., ille sane quum bonus, et, ut Homericè dixerim, similis Deo vir, plurima in nos, et hanc ex Apulia cum servasset, voluntibus tradidit (a).*

(24) Cœnobium D. Nicolai Casulorum ad monachos olim Basilianos pertinuit, divitumque habuit codicum antiquorum bibliothecam quæ funditus perit anno 1480, cum Turcæ, classe admoxta, non modo cœnobium ipsum, sed etiam Hydruntum urbem ceperunt, cladibusque ac ruinis propinqua loca vastarunt.

(25) Unam ex his quæstionibus sæpe jocoseque solutam a Theodoro Gaza memorat Petrus Crinitus, De honest. discip. lib. 1, c. 10: *Erant forte, inquit, cum Bessarione Nicæno, viro in philosophia excellenti, Theodorus Gaza et Pletho Byzantius, qui cognomento Ἐπιμάρτος appellatur, tres eo tempore, ut consui, viri doctrina et ingenio nobiles. Quæsitum est de D. Hieronymo, quantum in Romana eloquentia præstiterit. Ex quo Bessarion: e Facundia, inquit, maxima fuit apud Latinos Hieronymus, quando et affectatè nimis eloquentiæ pro Cicero niano et habitus sui (a Rufino) et accusatus. In quo Theodorus dicitur risum mortuæ, ut qui foret ipse Romana etiam eloquentia censor acerrimus. Et simul: e Injuria hæc, inquit, o Bessarion, insignis in Hieronymum facta est a Rufino, pluresque illas nullo suo merito tulit. Quo dicto Bessarion et Gemistus magis riserunt, cognito Theodori ingenio et Atticæ urbanitate.*

(26) Vide Franc. Xaverium Quadrium, *Storia e ragione d'ogni poesia*, lib. 1, c. 2, pag. 4; Hyacinthum Gimma, *Elogj Accadem.*, etc., part. II, p. 110; Dominicum card. Riviera, *Vita di Monsignor. Fabretti*, inter illas quæ Arcanum illustr. nomine fe-

potem Nicænum fecerunt, ita ipsi Romæ, quæ sensim e rudibus surgere et novam tunc faciem induere cœperat, haud parum gloriæ splendorisque attulerunt: is enim primus Italiæ cœtus litterarius fuit, eique, ut asserunt scriptores plerique (26), originem debent academiæ quæ post id temporis non sine magno bonarum artium ac doctrinæ incremento alibi quoque institutæ fuerunt.

XIV.

Longior sim quam ratio hujus operis postulat, si omnes velim excoltos litteris viros enumerare qui Nicæni domum, usque dum vixit, non aliter quam Urbis commune Athenæum, aut sacrum Musis hospitium excoluerunt. Nam Græcos ut sileam doctrina illustres, qui patriæ calamitatibus acti in hunc veluti portum asylumque paratum undique confluebant, nemo tunc Romæ paulo eruditior existit qui non illi sua studia vel sui ingenii fetus notos probatosque esse cuperet. Supra 21 cæteros tamen longe eminebant Blondus (27), Philelphus (28), Poggius (29), Laurentius Valla (30), Campanus (31), Pe-

runtur, part. 1, p. 104; Paulum Cortesiam in *Dialog. de hom. doctis*; Raph. Volaterran. in *Comment. xxi*, p. 774. et Platinam in *Orat. paneg.*

(27) Fl. Blondus, Foroliviensis, omnigena eruditione clarus, Eugenio IV ab epistolis fuit.

(28) Franciscus Philelphus, Tolentinus, Græcæ Latinasque literas in multis Italiæ urbibus magno cum nominis splendore et hominum plausu publice docuit. Nicolao V pontifici et Francisco Sfortiæ, Mediolanensium duci, valde acceptus fuit. Decessit Bononiæ, anno 1481, prope nonagenarius, et adeo pauper ut vix quod foret satis ad funus efferrendum reliquerit.

(29) Poggius Bracciolinus, e Terra-Nova, Florentinæ ditionis oppido, rem litterariam exegre juvenit, multis in lucem editis veterum operibus. Scribendis epistolis ab Eugenio IV et Nicolao V adhibitus fuit. Dioborum Siculum e Græco in Latinum vertit sermonem, diversaque opuscula ac plures orationes magna cum ingenii sui laude composuit. Acerrimas cum Laurentio Valla et Georgio Trapezuntio lites exereuit. Etate jam gravis Florentiam se contulit, ibique post scriptam illius populi historiam vitæ suæ terminum absolvit an. 1459.

(30) Laurentius Valla, Romanus et canonicus Lateranensis, multæ vir fuit eruditionis, sed stili nimium mordax ac liberi, ob quem etiam graves inimicitias suscepit. Præter libros *Elegantiarum* quos in usum juventutis scripsit, et invectivas et criminationes quibus in æmulos suos debacchatus est, rerum etiam in Hispania ac Sicilia gestarum historiam condidit in gratiam Alphonsi regis, cujus aulam aliquandiu secutus est. Herodotum quoque ac Thucydidem Latinos fecit. Romæ obiit anno 1457.

(31) Joan. Campanus Cavellis, agri Capuani humili pagis, ortus est. Neapoli sub Laurentii Valle disciplina litteris operam dedit magnamque sibi nomen eloquentia ac poesi comparavit. A Pio II episcopus literarum creatus est. Romæ diu vixit et aliquot urbium præses fuit donec a Sixto IV pontifice, cujus iram petulantibus litteris in se provocaverat, solum venire coactus est. Obiit Senis anno 1477. Michael Fernus, qui Campani vitam ejusdem

(a) Vide in hoc volumine inter Constantini Lascaris fragmenta quæ ex coll. Xarit. collegimus. Eerr.

rottus (32), Domitius Calderinus (33) et 22 Platina (34). Hos ille compluresque alios, quos suos fecerat contubernales, prout quisque ope ac patrocinio indigeret, humanissime fovebat, vicissimque ab omnibus tanquam patronus observabatur ac parens, cum praeſto ei essent quocumque incederet, sive ad res sacras peragendas, sive ad negotia Ecclesiae tractanda coram pontifice in Vaticanum pergeret. Quo spectaculo quid tam splendidius atque hominum oculis jucundius esse potuit, cum domo usquam nisi hac nobili egregiaque cohorte stipatus in vulgus prodiret?

XV.

Nec minus interim divini cultus ac pietatis assertor ea sollicite curabat quae sui arbitrabatur officii. Quapropter basilicam SS. XII Apostolorum quam una cum titulo regendam susceperat, cum eo redactam videret, ut situ deformis ac prope deserta jam esset, 23 nihil inexpertum reliquit quo illam celeriter in pristinum decus ac frequentiam reduceret. Eam antiquitus canonici saeculares tenuerant numero duodecim, quos deinde Innocentius IV, ne quid illis ad commodam vitae sustentationem deesset, ita minuendos decreverat, ut octo deinceps nec plures ad rem divinam eo loci pro more celebrandam concurrerent. Sed cum, vel temporum calamitate, vel eorum socordia qui bona capituli procurabant, proventuum pars maxima non exigua defecisset, nec amplius canonici, emolumentis cessantibus, ad sacra convenirent officia, Bessarion, id unice spectans, ut ne Dei templum suae vigilantiae commissum debito careret servitio, Eugenium pontificem rogavit, ut quoniam nulla huic malo aptior medicina supererat, ipsos quoque vellet canonicatus ab Innocentio basilicam assignatos in numerum magis arctum idoneumque redigere. Cardinalis preces Eugenium perhibenter admisit, et litteris apostolicis (35), datis xi Kal. Mart. 1443, quatuor canonicos tantum, habita egestatis ratione; in posterum retinendos mandavit. His, ne sui posthac muneris partes negligenter, Bessarion ipse novas regulas et constitutiones

operibus praemisit, dum Umbriam peragraret, incidisse se scribit in Turcam qui summam Campani eloquentiam cum celebrari auisset, hominem noscendi cupidus, domum relinquere et Romam ob hoc unum petere non dubitaverat.

(32) De Nicolao Perotto, cum adhuc viveret, haec memorie tradidit Franc. Grentilaqua, Mantuanus, in *Dialogo de vita Victorini Feltrensis*, quem e Vaticana erutum notisque illustratum vir eruditissimus Jac. Morellius publici juris fecit an. 1744: *Adulescentulum sese Victorino tradens, tanta ingenii celeritate usus est, ut jam altero fere anno doctissimus evaderet. Graecus litteras, Graecos mores, Graecum genus amavit, neque minus a Graecis honoratus vixit; nam ad Bessarionem card. profectus, hominem, ut nostis, Graecum, atque in omni sapientia gravissimum ac praestantissimum, tantam sibi gratiam virtute, humanitate, eloquentia concitavit, ut paulo post hujus viri opera atque ope archiepiscopus Syponianus designatus sit. Complures exstant orationes ejus eloquentiae ac doctrinae testis; nulla etiam*

perscripsit, quas e tabulario ecclesiae depraemptas in medium proferre ab hoc meo instituto haud alienum existimo (36).

XVI.

Basilicam decore cultuque, ut fieri tunc potuit, recte compositis, aliud et anno insequenti 1444 alacris in religionem obsequii testimonium exhibuit; nam sui juris cum esset S. Mariae ecclesia prope ac extra muros Ravennae tunc posita, et illam populus urbisque 24 senatus cuperent Minoritis Observantibus tradi, in id perhumaniter assensit, testante Waddingo *Annal. Minor.* tom. XI, p. 227. Post haec animum ad aedes titulares, quas incolebat, ampliandas adiecit, eo quod nimiam propter angustiam nec proprio usui nec famulatio recipiendo erant aptae. Contiguam aedes habebant exiguam quamdam ecclesiam D. Andreae dicatam una cum coenobio domibusque nonnullis quae ad sacras virgines alio translatae olim spectaverant; verum haec omnia tectis prolapsis diruptisque parietibus, ita erant lacera ac ruinosa, ut vix formam aedificii retinerent. Loci tamen opportunitate motus Bessarion, pontificem rogavit ut ecclesiam illam ac domos quae nemini emolumentum, urbi vero squalorem addebant, basilicam adungere atque in perpetuum tradere apostolica vellet auctoritate; hoc enim beneficio impetrato, nihil impediementi jam fore quominus ipse suis expensis ea cuncta restaurari decentique elegantia ornari curaret. Equa summopere atque utilis Eugenio postulatio visa est. Quamobrem litteris confici jussit (37) viii Kal. Septembris 1446, res petitas cardinali, donec in vivis ageret, ejusque post mortem basilicam possidendas donavit.

XVII.

Hoc anno monachi Basiliani, quorum patronus per Italiam jam tum fuisse Nicænus videtur, Romae comitia generalia habuere. Sunt qui velint hisce comitiis ascribi oportere quod ritus Graecus in vetusto ac praenobili Cryptae-Ferratae coenobio tum quoad vestes liturgicas, tum quoad formam eu-

Graecorum volumina nostris ab eo litteris explicata; in his Polybius historicus. Patria Sentinas Perottus fuit, ibique senex admodum decessit in villa quam perennae constructam Fugiculae nomine appellare solebat.

(33) Domitius Calderinus, in agro Veronensi natus, humaniores litteras magna cum auditorum frequentia Romae doctus. Eo Bessarion a scribendis epistolis usus est. Juvenis adhuc febrili morbo absumptus est ejusque funus Romani Academici sollemni pompa celebravit.

(34) Barthol. Platina ex agro Cremonensi Romam venit, brevique non modo *Vitis pontificum*, sed aliis scriptis operam dedit. Sub Paulo II pontifice in vinculis habitus tortusque etiam fuit cum conjunctionis in Paulum inter maigne delatus fuisset. Sixtus IV illum postea Vaticanae bibliothecae praefecit eoque in ministerio vivere desiit.

(35) *Vite Append. monum., n. 1.*

(36) *Ibid., n. 2.*

(37) *Ibid., n. 3.*

rus videbatur, nisi eum mors in hoc prospero rerum cursu abstulisset (62). Novus igitur Ecclesie pastor creandus qui virtute atque ingenio præcelleret, et hoc potissimum erat in causa, quod hiseriam inter se divisi essent Patres; una enim pars Æneæ Silvio Piccolomineo, altera, cujus erat princeps Bessarion, cardinali Rothomagensi (63) favebat. Præclare tamen ob viri 63 fama magnis probatam ardoisque negotiis vicit Piccolominea factio et Æneæ Silvio pontificatum detulit, qui, nulla interposita mora, se Pium II jussit vocari. Tum Bessarion, pontificis pedibus provolutus, hæc ait: *Laudamus, pontifex maxime, tuam assumptionem, quam, ex Deo esse non dubitamus, et sane dignum te hoc munere et censurimus antea et nunc censemus. Quod autem te non elegimus, id fecit ægritudo tua: nam cum pedibus ægrotares, hoc tantum sufficientia tua deesse putavimus; est enim Ecclesia egens viri activo qui possit itineribus corporis exerceri et imminentibus periculis occurrere quæ a Turcis formidamus: tu contra quietis eyes. Hoc nos ad Rothomagensem traxit. Quod si fuisses corpore validus, nullus erat quem tibi præferendum existimaremus. At cum Deo placuerit, et nobis placet. Nos te pontificem veneramus, et denuo quantum in nobis est, eligimus, tibi que fideliter serviemus.*

XXIX.

Gratissimus Christi vicario fuit hic sermo tanquam ab eo profectus qui omnium esset exemplar virtutum, et electioni de se factæ multum adderet auctoritatis et gratiæ. Quamobrem Pius, etsi antea Nicænum ob doctrinæ ac morum præstantiam diligebat, eum deinceps adeo charum habuit tantique fecit, ut in rebus solertiæ majoris ac momenti nil ferme quidquam nisi de suo consilio ac voto decerneret. Interim, petentibus Minoritis alium sibi patronum concedi qui loco defuncti 64 cardinalis Capranicæ Ordinis curam susciperet, pontifex nemini potius quam Nicæno ejusmodi munus tribuendum

(62) Callistus ab hac luce substractus est die 6 Augusti 1458, cum annos tres menses quatuor pontificatum gessisset. Vir fuit singularis gravitatis et prudentiæ, et in eo tantum a nonnullis reprehensum quod in suos nimis largus atque indulgens extiterit.

(63) Guill. de Estouteville, archiepiscopus Rothomagensis, cardinalatum assecutus sub Eugenio IV, titulum habuit SS. Sylvestri et Martini in Montibus. S. collegii decanus et apostolicæ sedis camerarius fuit. Legatus in Galliam missus ut pacis fœdera inter Anglorum et Gallicorum reges sanciret, Academiam Parisiensem apostolica et regia auctoritate reformandam suscepit. Octogenario major vivere desit an. 1483, sepultusque est in ecclesia S. Augustini quam a fundamentis erexerat.

(64) Eruditiss. Boernerus, in libello *De doctis hominibus Græcis litt. Græc. in Italia instauratoribus*, Bessarionem existimat a Callisto III ordinis Minoritarum patronum declaratum fuisse. Sed vir, alioquin diligentissimus, profecto hic errat, cum liquido constat eum Dominico card. Capranicæ successisse, qui non nisi post mortem Callisti et vivis accessit.

(65) Vide Append. monum., n. 5.

existimavit (64). Neque is vero conceptam de se opinionem fefellit, cum summam ubique fidem et benevolentiam in D. Francisci familia tuenda ornandaque præstiterit. Ejus tamen amor tunc maxime effulsit cum SS. XII Apostolorum basilicam, cujus titulum regimenque ipse habebat, eidem familiæ tradi curavit, amolis inde canonicis qui, numero pauci, ut supra retulimus, neque rem divinam peragere eo cultu quo decet, neque aliud quidquam exhibere jam poterant quod in populi commodum cederet ac templi dignitatem. Pontifex, cui plane cognita erant hæc omnia, Nicæni sententiam ac preces facile admisit, et litteris apostolicis, datis pridie Kal. Julias 1463, Minoritas in basilicæ jura ac possessionem induci mandavit (65).

XXX.

Ex quo Pius ad culminis apostolici honorem erectus est, nihil antiquius habuit atque animo sæpius agitavit quam ut acerrimo bello Turcas persequeretur eorumque conatus et audaciam reprimeret, qua non modo conterminis Græciæ populis, sed etiam Italiæ atque Europæ universæ miserum luctuosumque minabantur excidium. Expropter Mantuæ, sub ipsa pontificatus initia, principum oratorumque conventum indixit, eo nempe consilio ut se coram deo opibus ac belli apparatu necessario agi posset. Post hæc, omni contempto 60 hiemis ac parum firmæ valetudinis incommodo, Perusiam celeriter adiit, eaque in urbe dies aliquot, magna civium lætitia susceptus, commoratus est (66). Senas inde ac Florentiam petiturus, hac de re cardinalem S. Petri ad Vincula Romæ legati munere fungentem (67) admonuit, simulque adjecit hæc verba: *Circumspectioni tuæ injungimus ut Alamannum illum, cui, instante cardinali Nicæno, commissum est decem millia bellatorum in subsidium fidei congregare, ad nos, antequam alio diserat, Perusium mittas; intendimus enim hoc initio fervoris conatusque sui de aliquo subventionis auxilio providere (68).* Quibus verbis

(66) Perusinae urbis ingressum ipse Pius in Comment. ita describit: *Perusiam profectus est, ubi honores hi ei sunt exhibiti qui humano ingenio potuerunt excogitari; nam quavis aspera sævire hiems, non tamen aliter adornata civilis fuit quam si vernum tempus adfuisset: vivere totam urbem, gestire viros ac mulieres quod Romanum pontificem intuerentur; nam ante annos octoginta nemo illic Christi vicarium viderat; pendere per omnes urbis rias insignia pontificis et lunæ aureæ nondum pene; ludi militares exhiberi; omnes profusam ostendit lætitiæ; cardinales et universos curiales humane ac benigne tractari.*

(67) Fuit hic Nicolaus Cusanus, in diocesi Trevirensi natus et eximium ob doctrinam cardinalis creatus a Nicolao V. Ex presbytero card. ut. S. Petri ad Vincula postea episcopus Brixianensis factus, varias gravesque obivit in Gallia et Germania legationes. Tuderit mortuus est an. 1464, ejusque corpus Romam delatum in ecclesia titulari quiescit. In omni disciplinarum genere, et præsertim theologicis, philosophicis ac mathematicis, excelluit, ut ejus opera ostendunt quæ pluries typis renovari meruerunt.

(68) Ex Regist. brevium, pag. 11.

dignoscere licet, Bessarionis nostri opera imprimis ac sedulitate factum esse ut viri fortes, religionis et gloriæ studio commoti, jam tunc copias natui pontificio parituras conscriberent.

XXXI.

Mantuum pontifex cum pervenisset, et conventus jam frequens esset, non modo principibus (69), sed regum 41 populorumque oratoribus, legati e Græcia atque Asia missi supervenere, qui, Latini nominis opem implorantes, suorum animos ad omnem belli societatem paratos nuntiabant. Tum Pius tanta contentione atque ardore universos ad arma in hostem communem expedienda hortatus est, ut facundia, qua multum pollebat, longe auctus ad tres vel circiter horas sermonem produxerit (70). Post illum pro sacro collegio Nicænus oravit, primumque recensens ludibria ac damna quæ gens Christiana a truculentissimis barbaris esset passa, periculum ingens quod omnium cervicibus jam impendebat, ante oculos posuit nisi fœdere icto arma quantocius corripissent, et belli clades calamitatesque ab Europa in Orientis regna converterent. Plura deinde cum de fidei studie ac nominis gloria, tum de Christianæ reipublicæ commodis dixit, quæ spes erant amplissima fore si, valido exercitu instructo, bellum hoc sacrum prompto viriliterque susciperent. Hæc verba is hominum favor est consecutus, ut copias terra marique parandas et decimas a clero et populo in hunc usum solvendas decreverint. Verum hæc animorum atacritas paucos post dies elanguit, partim quod principum quorundam odia inter se recruderant, partim quod Veneti, gravissimo bello implicari nolentes, eas fœderis conditiones (71) petebant quæ reliqui nunquam videbantur concessuri.

42 XXXII.

Hæc inter nuntiatum est Pio Peloponnesios qui strenue pugnando vim Turcicam eo usque represserant, in magno versari discrimine nisi promptum ipsis auxilium submittat. Hinc temporis premebat angustia, inde summa scribendi exercitus difficultas. Cum nullam pontifex opem cerneret paratorem quam

(69) Principes in Mantuano conventu presentes hiscere: Franciscus Sfortia, Insubris dux, Ludovicus Mantuus et Willelmus Monis-Ferrati marchio. Adfuit præterea Sigismundus Malatesta, Arimini dominus.

(70) Exstat hæc Pii oratio inter alia ejus opera typis vulgata.

(71) Pius in Comment. de Venetis oratoribus hæc refert: *Dixerunt Venetis ita demum socios futuros si rem nauticam soli administrare permitterentur, si una facerent ex hoste rapienda, si classis impensa letarentur, si exercitus ex Hungaria contra Turcas quinquaginta millium equitum et viginti millium pedum proficisceretur. Classem sexaginta triremium et navium viginti necessariam esse dicebant, et in his ultra remigis et consuetos nautas, octo millia militum requirebantur; corpora navium et armamenta tantum se gratis exhibebunt promittunt. Pro cæteris rebus pecuniam exquirebant, atque in hunc usum decimas, vicesimas et ticesimas a ditioribus,*

cruce signatos, si qui colligi extemplo transfretarique possent, duplices dedit hac de re litteras ad Jacobum Picentem, Franciscani ordinis cœnobitam, qui postea divorum catalugum auxit et magno tunc populi concursu plausuque, sacras habebat per Picenam et Umbriam conciones. Idem et alia longiore epistola (72) Nicænus fecit, ab eo petens ut qua pollebat dicendi facultate homines bello aptos ad piam hanc expeditionem accenderet, et quadringentos aut saltem trecentos ex iis delectos qui virum robore atque animi fiducia præstarent, Anconem illico mitteret, navem in eo portu pontificis jussu paratum consensuros. Digentissime, huic muneri satisfacit Jacobus, trecentique milites, quos crucis tessera ornatos et armis ac viatico instructos in Peloponnesum misit, egregiam adeo navarunt operam, ut, Patris primo impetu captis, dubiam hosti victoriam aliquandiu fecerint, licet immenso peditum atque equitum numero irrupens peninsula illam fuisset adortus.

43 XXXIII.

Iritus Mantuus conventus omnem spem fœderis abstulisse videbatur. At non idcirco animum Pius despondit; imo curas præcipuas eo vertit ut principum Germanorum dissidia, et præsertim Friderici Cæsaris cum rege Hungariæ Mathia componeret, qui duo maxime sacro bello inchoando multum possent impedimenti afferre vel roboris (73). Homine ad hoc opus egebat industria et qui morum sanctitate non minus quam doctrinæ opinione celebraretur. Ea res potissimum fecit ut legati munus Nicæno commiserit, jusseritque in Germaniam acceleratis itineribus proficisci. Et quoniam nihil magis proficuum ad pacem obtinendam rebatur quam nomine sedis apostolicæ binos conventus, unum Norimbergæ, alterum Viindobonæ apud Cæsarem cogere, plenam super hoc negotio potestatem ei tradidit, scriptis præterea litteris ad cardinalem S. Angeli, qui Hungariæ legatus tunc erat, ut acta sua omnia et consilia cum Bessarione communicaret (74). Hæc dum paratur legatio Germanica, liuem accepit annus 1459, in quo Nicæ-

quas 150 millia auri nummum conferre arbitrabantur; neque his contenti, auri quindocies centena millia ex publico postulabant. Et hujusmodi Venetorum oblatio fuit. V. Raynald. ad an. 1459.

(72) Hanc Nicæni epistolam producit Wadding. tom. XIII *Annal. Minor.*, p. 129, eaque inscripta sic est: *Venerabili Patri F. Jacobo de Marchia, Ordinis Minorum de Observantia, professori verbi divini, prædicatori eximio, amico nostro et tanquam patri charissimo, Bessarion, cardinalis Nicænus, episcopus Tuscanus, protector Ordinis Minorum.*

(73) Post Ladislat regis mortem Fridericus III imp. Pannoniæ regnum cepit appetere, tum quod occulte a nonnullis vocabatur proceribus, tum quod penes se sacram regni coronam retinebat. Ea causa fuit perpetuæ inter ipsum et Mathiam Hungarum, qui regno potiebatur, discordiæ; quæ res haud modice Tarcarum conatibus profuit et opes Christianas afflixit.

(74) Joannes Carvajal, Hispanus, ab Eugenio IV

XXIII.

Composito civitatis statu, præclarum quoque gymnasium, quod crebris seditionibus tunc pene intermissum obliteratumque jacebat, in primum celebratis ac famæ splendorem restituere aggressus est; eo namque delato patabat et orbis gloriam collabi, quæ scientiarum alitrix ac parens vocaretur. Hoc autem assequi ut posset, non modo locum ædificiis instruxit laudioribus, sed novas etiam invenit leges, auctoque stipendio liberalium disciplinarum doctores undequaque conduxit (48). Inter sæculares has curas occupationesque (49) religionis studium ita præ oculis habuit coluitque jugiter, ut Bononiensi populo totique sibi commissæ provinciæ in his quæ pertinent ad Numinis obsequium et hominis Christiani pietatem exemplo anteiret. Testatur id maxime B. Virginis ecclesia de Monte dicta 32 quam ille ære proprio iustaurari picturisque ornari mandavit. In ea, quemadmodum tradunt Leander Alberti (50), atque auctor *Bononia perlustrata* (51), nobilis tunc artifex Galassus, Deiparæ transitum pinxerat, interque stantes Nicolaum pontificem, Nicænum ac Perottum ipsius familiarem ad vivum expresserat; imo Joan. Chrysost. Trombellius hanc se quoque picturam vidisse affirmat (52), antequam, veteri templo disjecto, novum ibidem ac longe splendidius consurgeret.

XXIV.

Tranquille agebat legati virtute Bononia, cum ecce litteræ adveniunt nuntiantes Nicolaum V gravi morbo correptum e vita migrasse (53). His Romam ad comitia celebranda evocatus, itineri festim se dedit, multum civibus suam dolentibus vicem quod spectatus egregium præsidem ac veluti patrem communem amitterent (54). Sub ejus ad-

ventum initis de more comitiis, optimi Patrum nemini alacrius quam illi suffragia deferebant, recte putantes haud alium facile oneri tam vasto parem haberi posse; jamque res eo spectabat ut curium fere sententia ad summum evaderet humanæ dignitatis fastigium. At negotium hec totum corripit 33 paucorum consilio, atque in primis Atani cardinalis (55), qui Nicæno subdi minime ferens et ultro citroque discursans collega singulas obtundebat his vocibus: *Græcæne pontificem dabimus Ecclesiæ Latine et in capite libri neophytum collocabimus? Nondum barbæ rasit Bessarion et nostrum caput erit? En paupertas Ecclesiæ Latine quæ virum non reperit summo apostolatu dignum, nisi ad Græcos recurrat. Sed agite, Patres, quod libet, ego et qui mihi credent in Græcum præsulem nunquam consentiemus.* Hæc aut hujusmodi verba, quæ Pius II memorat Comment. lib. I, p. 24, cardinalium animos a Nicæni electione averterunt. Platina tamen rem aliter narrat in *Panegyrico*. Ait enim, invidos quosdam ejusque integritatem verentes, habito scrutinio, pronuntiasse, suffragiis vitium inesse, atque ipsum Bessarionem pro scrutinio repetendo stetitisse, cum recte sapienterque existimaret non se pontificatu, sed pontificatum bono ac præstanti viro indigere. Utcunque sit, exitus comitorum is fuit, ut Alphonsus Borgia, cardin. tit. SS. Quatuor-Coronatorum, sub nomine Callisti III solium pontificium ascenderit.

XXV.

Senio ac morbis conflictabatur Callistus cum Ecclesiæ regendæ curam suscepit. Nihilominus, voti memor 34 quod fecerat (56), et animo supra ætatem vigenti ac erecto, nullum non lapidem movit ut armis principum nostrorum federatis Græciæ ruenti succur-

(48) Vide Platinam in *Orat. paneg.*

(49) Legationis hujusæ acta etiam nunc exstant in tabulario senatus Bononiensis. Eorum nonnulla inde protulit suisque in *Miscellaneous* edidit P. Josephus Maria Bergantinius, ord. Servor., Venet. 1744. Apud me quoque epistolæ apographum est quam Nicænus tanquam Bononiæ legatus ad Forocornelianensem episcopum, scripsit Kal. Jul. 1434. Agitur ibi de quodam publico negotio quod ipsum inter et Thaddæum Manfredum Forocornelii principem agitabatur. Titulus autem hic est: *Bisarion cardinalis F. Gaspari ord. Prædicatorum, episcopo Imo-teni S. D.*

(50) *Descris. di tutta Italia*, p. 351, ed. Venet. 1568.

(51) Parte I, p. 426.

(52) Litteris datis ad erudit. præsulem Steph. Borgia IV Idus Januar. 1776.

(53) Felix Conteliorius in secunda Eleuchi sui parte Nicolai mortem assignat an. 1434. At procul dubio fallitur, cum scriptores omnes cœvi tradant illius obitum nono Kal. April. subsequentis anni 1435 contigisse.

(54) Decedenti legato monumentum hoc Bononienses in arde Servorum B. Virginis posuere: *Bessarionis episcopo Tusculano cardinali Nicæno, benefactori nostro*; ac deinde, ut Platina refert, eam, quousque vixit, patrui loco apud pontifices habuerunt.

(55) Alanus, Avenionensis præsul, et præb. cardin. tit. S. Praxedis, in Armoricis ortum habuit an. 1407. Plures legationes obivit et in Galliam præsertim sub Callisto III missus est, regem ac populos hortaturus ad bellum Turcis pro communi salute inferendum. Romæ habitavit in loco ubi Pompeii theatrum fuisse perhibent. Pius II episcopatum Prænestinum ei detulit, quo postea relicto, ad Sabianensem transivit. Comendatam quoque possedit ecclesiam SS. Cosmæ et Damiani. Magna dicendi libertate usus est, idque palam ostendit cum Paulum II, sacro senatu astante, ita increpare haudquaquam est veritus: *Recte, Paulè, annos viginti quatuor adhibuisti studium ut semel nos falleres.* Vita functus an. 1474, in D. Praxedis templo tumulatus fuit.

(56) Votum Callistus, cum cardinalis etiamnum esset, in hæc verba conceperat: *Ego Callistus pontifex Deo omnipotenti, sanctæ et individue Trinitati rogo, me bello, maledictis, interdictis, execrationibus, et demum quibuscumque rebus potero, Turcas Christi nominis hostes sævissime persecuturum.* Quod se pontificem præmature in hoc voto nuncupaverit, illud in causa suis videtur quod B. Vincentius Ferrerius, dum esset in vivis, et amice a Callisto coleretur, pontificatus spem certam ei fecerat. Vide Platin. et *Hist. pont. et card.*, tom. II, pag. 981 984.

reret, ac Turcas Constantinopoli capta, nimis jam tumidos ferocesque retunderet. Hæc strenue molienti pontifici assiduos Bessarion stimulus addebat, modo Christianæ reipublicæ dedecus, modo Italiae periculum ostentans, ne Barbari, finitimis regnis debellatis, in nos etiam impetum facerent. Præterea, cum valetudinis causa non multo post ad aquas Puteolanas proficisci statuisset, idem hoc fecit cum Alphonso, Aragoniæ et Siciliae rege, quem salutaturus Neapolim usque perrexit. Et rex quidem cum splendida procerum manu obviam egressus, eum perhonorificè excepit, omnique cumulatam amoris et liberalitatis officia dimisit. Multa quoque tum ipsi, tum Callisto per litteras est pollicitus, quæ si bona fide servasset, nec alio copias ad pacem Italicam conturbantiam vertisset, magnum profecto Callisti studia emolumentum ac pondus in bello mox gesto habuissent. Egritudinis incommodo liberatus Nicænus, in Urbem rediit, ibique mandato pontificis Rosæ, virginis Viterbiensis, 35 acta, una cum Dominico (57) et Prospero Columna, (58) cardinalibus, diligenter excussit, in eum scilicet finem ut solemnî pompa divorum catalogo rite posset ascribi.

XXVI.

Per hæc eadem tempora, patronus cum esset Basiliani ordinis, ut supra indicavi, insignisque cœnobii Messanensis administrationem a Callisto accepisset, totum se dedidit huic sacro instituto, ac veteri monachorum disciplinæ reparandæ, quæ una cum Græci sermonis usu funditus pene interierat. Ac primo, ne longius ea serperet morum corruptio, quæ nimis diu ordinis ejusdem alumnos infecerat, neve ob linguæ imperitiâ ignotæ in posterum monachis essent D. Basilii Constitutiones, eas ipse in vernaculum sermonem conversas aptamque in epitomen redactas universis Italiæ ac Siciliae monasteriis observandas proposuit (59). Mox Græcis litteris instaurandis, 36 sine quibus nec ecclesiasticus ritus, nec antiqua instituti dignitas posset consi-

(57) Dominicus Capranica, nobilis Romanus, a Martino V pontifice cardinalium collegio ascriptus fuit an. 1423, sed non, ut ferunt, ab eo publicatus. Hinc ab Eugenio IV rejectus eaque dignitate spoliatus ad synodum Basileensem perrexit suam causam peroraturus. Post hæc, Eugenio reconciliatus, declaratusque cardin. tit. S. Crucis in-Jerusalem, Piceni provinciam administravit. In domo quam sibi ædificaverat mortuus collegium instituit. Obiit an. 1458, dum comitia haberentur post mortem Callisti III, sepultusque est in templo S. Mariæ supra Minervam.

(58) Prosper Columna, Martini V ex fratre nepos, cardinalis creatus an. 1426, sed non ante renuntiatus. quam an. 1450. Diaconus fuit S. Georgii in Vel. bro et mox archipresbyter basilicæ Lateranensis. Tres pontifices, nempe Nicolaum V, Calhatum III et Pium II, sacra tiara exornavit, ac parum abuit qui ipse pontifex evaderet in eo conciali quo Pius II electus est. Cessit e vivis an. 1463,

(a) An alius? Si non alius, hoc magni ponderis esset in controversia de Glycæ ætate. Vide tomum nostrum CLVII Edit.

stere, animum diligentissime applicuit, stipendioque assignato idoneos magistros undique conquiri curavit. Horum e numero fuit Michael Glyca (60), εὐφώντος καὶ λογύτατος dictus, et Andronicus Galinotus, monachus Constantinopolitanus quem constat ad annum usque 1467 Græci doctoris munus in cœnobio Messanensi explevisse. Ejus deinde locum Constantinus Lascaris tenuit, non minus eruditione quam genere nobilis, quem Græcos enarrantem scriptores ut audiret Petrus Bambus primo ætatis flore Messenam navigavit, eaque in urbe tanti viri consuetudine illectus, ultra biennium permansit (61).

XXVII.

Nullum ordinis Basiliani monasterium tunc fuit quod non sordes, ut sic loquar, atque illuviem deponeret novumque indueret anterioris disciplinæ et cultus elegantioris aspectum. Nec secus profecto contingere potuit, cum suas ille cogitationes omnes, officia, pecunias, 37 in ea tantum liberalissime impenderet quæ rem augerent promoverentque divinam, et scientias e veterino in quo tandiu consopitæ jacuerant, ad sæculi lucem atque hominum usum reducerent. At præ cæteris Basiliani instituti asceteriis Messanense cœnobium S. Salvatoris, de quo verba jam feci, præcipua quadam benevolentia fovit, et summis, quandiu curam illius gessit, beneficiis cumulare non destitit. Et enim prædia possessionesque non paucas, vel incuria superiorum pessumdatas vel etiam alienatas recuperavit, et studio adhibito ac diligentia, proventus agrorum multo uberiores reddidit quam antea unquam fuissent. His ille præsidiiis fultus et monachorum numerum jam valde imminutum adauxit, et cœnobium ipsum novis decoratum ædificiis in ampliorem et magis aptam splendidamque formam redegit.

XXVIII.

Classe in Ægæum missa et hostibus aliquoties fugatis, vim Turcicam strenue propulsabat Callistus brevique majora effectu-

tumulatusque est ad SS. Apostolos.

(59) Maffei, lib. vii *Annal. Gregorii XIII*, scribit hanc ipsam epitomen typis editam fuisse an. 1578, jussuque pontificis per singula Ordinis monasteria distributam. Hoc idem affirmat Jul. Santorius, card. S. Severinæ, in epist. quam decretis et constitutionibus monachorum ejusdem Ordinis præfixit. En cardinalis verba: *Cum superioribus annis, mandato sel. rec. Gregorii papæ XIII, reformationi Græcorum et congregationis vestræ una cum aliis cardinalibus daremus operam, tum aliis multa, tum illud ipsum Bessarionis compendium Græca Italicæque lingua typis excutendum curavimus, et monasteriis vestris per Italiani præsertim, Siciliam et Hispaniam, ac etiam aliis in Græcia constitutis distribui et tradi fecimus.*

(60) Glycæ hujus (a) aliquot epistolas edidit Lamius in *Deliciis erudit.* tom. I.

(61) Vide Bambus *Epist. sumit.*

nus, Hieron. Rubeo narrante (75), vetus **44** conobium S. Joannis Evangelistæ in agro Ravennate locatum, sibi quoque per modum commendationis ab Eugenio IV pontifice indultum, canonicis Sanctissimi Salvatoris congregationis Rhenanæ resignavit, non alia quidem ratione ductus quam ut res divina ibidem augeri et in antiquum posset splendorem restitui.

XXXIV.

Quintum et sexagesimum ætatis annum habebat cum, nec habitu corporis imbecillo, nec Alpium nivibus aut viarum asperitate deterritus, Germanicum iter quo nullum tunc erat inamoenius et magis hospitibus durum, suscepit; tanto enim desiderio restuabat suppetias ferendi non modo Græviæ naufragium passæ, sed omnibus etiam Christianum legem professis, qui, Turcico imperio in immensum aucto, similem poterant fortunæ casum vereri, ut facile incommoda, labores atque ipsam viæ jacturam contemneret. Molestus profecto legentibus forem si cuncta hic vellem in medium proferre ac describere quæ toto biennio gessit molitusque est assidue dum Germanos principes ad concordiam et fœdus inœundum sollicitans, arduum legationis munus obiret (76). Platine autem verba quibus in sermone panegyrico legati industriam patientiamque incredibilem, negotii difficultates et fœderis spem tandem frustratam exponit, in rei testimonium adducam.

45 XXXV.

« Vadii (sic Platina) vir optimus, licet « valetudinarius et hieme instante, quo Pius « imperat. Venetiis, Pado amne primum « delatus, decem ac senatum ad suscipien- « dum tantum bellum adhortatus, in Germa- « niam honesto magis quam lauto et eleganti « comitatu flectit iter. Sæviebat tunc hiems « Februarii mense, in Germania potissimum « quæ regio frigidissima est. Vexatus itaque « cum ventis, tum imbribus, tum nivibus « prope continuis, nullum diem intermisit « quo ulterius non proficisceretur; et cum « stare pedibus equi præ glacie vix possent, « vehiculo Germanorum, quod *traham* voca- « mus, non vectus, sed tractus est. Tandem « vero, post labores prope infinitos, Norim- « bergam venit, obviam procedente honora- « tissimo quoque cive, procedentibus epi- « scopis et toto clero. Urbem ingressus, « litteris statim ac nuntiis principes Germa-

ob operam egregie navitam in concilio Basiliensi Jaqueus cardinalis S. Angeli in Foro piscium creatus est. Deinde presbyter card. S. Crucis in Jerusalem et episcopus Portuensis fuit. Plurimas legationes pro sede apostolica, magno cum nomine migrans ac prudentiæ gessit, et præsertim apud Pannonios, ubi vexatum inter summas difficultates et pericula versatus est. Septuagenario major Romæ decessit ab. 1469, tumularique voluit in templo S. Marcelli.

(75) Hieron. Rubeus, *Hist. Raven.*, lib. vii: Accens, inquit, Bessarionis cardinalis pius studium, qui anno 11.9 consuetudini canonicorum S. Salu-

niæ ad se vocat, populum quoque Norim- bergensero ut idem faciat longa ac gravi oratione adhortatur; id velle Deum Opt. Max., id Pium pontificem, id res Christiani populi afflictas prope ac profligatas. Supervenere autem non ita multo post, auctoritate sedis apostolicæ et tanti viri fama permoti, principes multi vel principum oratores. Hos ille in conventu, audita controversiarum causa, ad pacem et concordiam multis ac maximis rationibus revocare sæpenumero conatus est. Quid non cogitavit, quid non egit, quid non dixit Bessarion, Quirites, quo pacem inter dissidentes componeret? Aderant principes multi, aderat cardinalis Augustensis, aderant episcopi quidam; aderat Albertus Brandenburgensis marchio; aderant legati Baviaræ ducis. Hos duos principes inter se maxime dissidentes odio prope inextinguibili, et monere, et obsecrare vir optime non desinebat, copiosa et gravi oratione de pace habita, quam paulo ante cum admiratione legimus, ut, depositis simultatibus et odiis, de bello **46** Turcis inferendo una cum pontifice et imperatore cogitarent.

XXXVI.

« Et ecce dum in consultatione essent, « litteræ ei a legato Pannoniæ, S. Angeli « cardinali, redduntur, quibus sit certior pug- « natum cum Turcis esse et Pannonios « gravi prælio superatos cessasse, periculum- « que imminere ne hostes, victoria clati, « longe ac late omnia occupent, vastent et « diripiant. Tum Bessarion lacrymabundus, « ac vicem Christianæ reipublicæ gemoens, « breviter clades omnes nostris illatas com- « memorat, immittens periculum ostendit, « pacem et concordiam proponit, quo liben- « tius et tutius conjunctis armis et copiis, « ire in hostem ferocem et recenti victoria « exultantem liceat. Cum autem Norimber- « gæ nihil fieri videretur, quod eo propter « distantiam proficisci Rhenani principes « gravarentur, maxime vero Palatinus comes, transferre conventum Vormatiæ legatus instituit, ne quidquam intentatum relinqueret quod ad sedandas lites pertineret. Ventum est tandem, post multa et gravissima pericula, Vormatiæ; neque enim peragrare Germaniam sine præsidio militari licet, quod apud eos (tantum valet consuetudo!) rapiæ et atrocitatis quodammodo concessa videntur. Susceptus

toris conobium et fundos omniaque sacra ædis D. Joannis Evangelistæ dono dedit.

(76) Monumenta plurima ad hanc legationem Germanicam atque etiam ad Venetam spectantia, quam triennio post cardinalis obijt, in archivo sunt Vaticano sanctiore; quatuor namque ibi existunt volumina quæ bullas pontificias, legati decreta atque litteras in unum congesta continent. Præterea magnum habent instrumentorum numerum quæ ad rem Bessarionis domesticam sive ad bona ecclesiastica pertinent, quæ ille sub variis titulis ab an. 1456 ad exitum usque vitæ retinuit.

« benigne a Vormaliensibus, Bessarion legatos tum imperatoris, tum aliorum principum ad se vocat, quid sit agendum proponit. Discipulatur, nec semel tantum, sed iterum ac tertio. Mittit episcopos, viros gravissimos et optimos, quos secum habebat, ad vicinos principes, ne quid omittetur quod ad concordiam faceret.

XXXVII.

« Ubi autem nihil fieri tanta sollicitudine videretur, monendo, rogando obsecrandoque, Viennam proficisci ad imperatorem instituit, omnes adhortatus ut eo se prope conferrent, arbitratus Cæsaris potentia et auctoritate rem optatam 47 ex sententia confici posse. Magnis quidem atque asperis itineribus eo tandem ventum est. Fit obviam Bessarioni imperator ad mille passus, eumque nullo non habito honoris genere in urbem ducit. Data est tantummodo dies quieti; postea vero cum legatus ad imperatorem, contra imperator ad legatum proficisci honoris causa contendere, pervicit imperator ad Bessarionem pergens, quocum et de pace componenda inter Geru anæ principes et de bello Turcis inferendo longissimus et gravissimus sermo est habitus. Cum itaque principes et legati multorum venissent, de eademque re quam sæpissime omni conatu frustra tractatum esset, proposito ipsius provincie emolumento et honore, redire tandem in Italiam legatus instituit, ne frustra et tempus et corpus valetudinarium frigoribus et labore itinerum ac tædio animi consumeret. Inter exteras gentes, Græcis et Latinis natura infestas, periclitatus est sæpius, dum temulenti et armati non solum in agris, sed in urbibus quoque grassantur; Viennæ autem potissimum, ubi gymnastici quavis licentia et petulantia utantur. »

(77) Ferrariensis, Adriæ primum episcopus, deinde archiep. Ravennas, inter presb. card. a Pio II est adlectus. Multa et gravia gessit Ecclesie negotia, legatiquæ munere functus est apud Angliæ et Neapolis reges. Umbriam quoque et Piceno præfuit vitam reliquit an. 1476, sepultusque est in ecclesia S. Clementis, cujus, quandiu vixit, titulum retinuit.

(78) Jacobus Ammannatus in ditione Lucensi ortus est. Sub Callisto III et Pio II Brevium apostolicorum scriptor fuit. Ab eodem Pio episcopus Ticinensis et mox presbyter cardinalis tit. S. Chrysogoni creatus est, cum illum antea in Piccolominæam familiam ascivisset. Varia exercuit Ecclesie munera, sed præcipue floruit ingenio ac litterarum humaniorum studio, ut ejusdem epistolæ et commentaria typis edita testantur. Obiit 17 Idus Sept. an. 1479, in oppido S. Laurentii ad Cryptas, Romanique advectus in ecclesia S. Augustini tumulum habuit.

(79) Hæc nomen viginti annos, natus cardinalitiam dignitatem obtinuit. Legatus inde Bononiæ et episcopus etiam fuit. E vita migravit an. 1483 sepultusque est Mantuæ in ecclesia cathedrali.

(80) Joannes Gotfredus e Bergundia, monachus primum Cluniacensis, deinde Atrebatensis episcopus, ac mox etiam Albiensis SS. Sylvestri et Martini in Montibus presbyter card. renunciatus, pro Ludo-

XXXVIII.

Fœderis Germanici negotio penitus collapsio deploratoque, in Italiam animo æger ac multum de infesto hoc eventu sollicitus remeavit. Quod Romæ degeret, antequam finis instaret anni 1461, ex eo facile colligi potest quod xv Kal. Januar. consistorio interfoit in quo Pius novos cum vellet cardinales creare, Patrum sententiam rogavit. Probantibus cunctis ac provide facturum dicentibus, si firmiori præsidio Ecclesie statum dignitatemque communiret, confestim ille sex viros nominis fama ac natalibus claros in sacrum collegium cooptavit. Ex Italis hi fuere: Bartholomæus 48 Roverella, Ravennæ archiepiscopus (77), Jacobus Ammannatus, Ticini episcopus, postea cardinalis Papiensis nuncupatus (78), et Franciscus Gonzaga, Mantuani principis filius (79); ex Gallis, Joannes, episcopus Atrebatensis (80), et Ludovicus Albretus, regio Francorum sanguine ortus (81); ex Hispanis demum Jacobus Cardona, episcopus Urgellensis (82). Hos pontifex in publico consistorio mox palam renantiare et meritis quemque laudibus, prout mos est, ornare debet; sed cum per eos dies, quemadmodum 49 ipse refert in Commentariis, chiragra laborare cœpit ac morbi cruciatu incredibili urgeri, Nicænus, cujus præcipua inter Patres tunc erat auctoritas, illius vicem cumulatissime implevit, et novos collegas eorumque virtutes disertio atque honorifico elogio decoravit (83).

XXXIX.

Thomas Palæologus, Peloponnesi despota, dum nostri bellum cum Turcis detrectant, eorumque arma quaquaversum debacchari patiuntur, omni plane ditione spoliatus, cum uxore ac liberis Romam profugerat (84). Is portum Anconæ cum primo tenuisset, sacrum ibi caput deposuit Andream apostoli quod Patrensi Ecclesie detractum secum

vico XI, Galliarum rege, magni momenti negotia explicuit. Ætate longe protracta obiit an. 1475.

(81) Titulum habuit SS. Petri et Marcellini. Plures in Gallia Ecclesias administravit. Ob egregias animi dotes Urbis totius amorem sibi conciliavit; Romæ mortuus est anno 1466, ejusque ossa quiescunt in æde S. Mariæ de Ara Coeli.

(82) Ex episcopo Urgellensi, ad preces Aragonum regis, cardinalis creatus fuit; sed quia pedem ex Hispania nunquam movit, titulum cardinalitium minime obtinuit. Naturæ debitum solvit die 1 Decembris anni 1466.

(83) Vide Pii Comment., lib. vii.

(84) Constantini, Græcorum imperatoris postremi, frater Thomas hic fuit, eoque occiso aliquando Peloponnesum tenuit donec et ipsi bellum Turcæ intulerunt. Quatuor filios habuit, duos masculos et feminas totidem. Ex masculis minor nata Manuel, Christianam religionem turpiter deserens, ad Mahumetanos transfugit. Major natus, Andreas, patrem secutus, Romæ vixit, a sede apostolica una cum parente munifice sustentatus, hospitiumque eis præbens Bessarion (a) quibusconque rebus potuit, regiam hanc fovit familiam. Ex feminis una regi Servie, altera Magno Russorum duci uxavit. Vid. Raynald. ad an. 1461.

(a) Vide in hoc volumine Bessarionis epistolam ad præceptorum liberorum Thomæ despote.

avererat, pontifici maximo donaturus. Ex Ancona Pius illud in arcem Narniæ transferri sancteque asservari mandaverat, donec belli tumultus in Piceno atque Umbria excitati quiescerent (85). Pacalis tandem rebus, cum insigni hoc vellet thesauro Vaticanam eugere basilicam, sub initium anni 1462 tres Narniam 50 præcipuas dignitatis ac nominis cardinales direxit, nempe Bessarionem nostrum, Alexandrum tit. S. Susannæ (86) et Franciscum Picolomineum (87) qui debito illam cum honore in Urbem deferrent. Hi Narniam profecti, et sacro recepto pignore, Romam versus, occurrentibus undique populis, remeantur. Ad pontem Milvium quæ dæ venerunt (ea fuit Dominica Palmarum, pridie Idus Apriles) sacrum *actum*. In turri, quæ ibi etiam nunc est, decantissime collocarunt, relicti interim archiepiscopis Beneventano ac Sipontino qui vigilas excubias agerent et loci custodiæ cum omni auctoritate præessent 51-52. Quo ritu autem ac celebritate pontifex S. Andream caput in Urbem intulerit, ipsum habet Lector narratorem in Commentariorum suorum libro viii.

XL-XLII.

Erat atque etiam nunc est in agro Tusculano cœnobium ordinis Basiliani, vulgo Cryptæ-Ferratæ nuncupatum (88). Eo nullum ecclesiastica ditto præclarior habuerat a longo ævo, seu monasticam spectes 53 disciplinam, sive opes ingentes ac fundos, quibus ducentos et ultra monachos diu aluit sustentavitque. Sed, ut fluxæ plerumque ac mutabiles res hominum sunt, ita sensim a primæva dignitate recesserat, lantæque in bonis ac possessionibus jacturas fecerat, ut Pio II regnante vix tenue antiqui splendoris et famæ vestigium retineret. Id pontifex animo versans, et grescenti huic malo validum promptumque remedium opponere cupiens, v Kal. Septembris 1462, prælaudati cœnobii regimen atque administrationem Bessarioni nostro tanquam abbati commen-

dario commisit (89); sperabat enim fore ut ejus studio atque amore summo quo Basilianam prosequeretur familiam, nobile illud monasterium amissæ disciplinæ decus reciperet multaque statim juris beneficio vindicaret quæ ipsi tum hominum fraus, tum vis armorum abstulerat, dum bello civili omnia circum arderent et Romanæ nobilitatis proceres odio acerbissimo inter se decertarent.

XLIII.

Nec vero irrita pontificis vota fuerunt: siquidem Bessarion, vetustis diplomatibus instrumentisque et chartis ejusmodi solerter excussis, id primum curavit ut scripta hæc omnia in librum concinne digesta referrentur, ne sua cœnobio jura in posterum deficerent, heu monachis, ut sæpe contigerat, penitus essent inutilia atque ignota (90). Mox bonis recuperandis vitæque 54 cœnobiticæ legibus instaurandis intentus, haud modice famam ac monasterii fortunas recreavit; nam et ædes squallore obsitas ac præ nimia vetustate labentes restituit et sacris indumentis pretiosaque suppellectili ecclesiam instruxit. Hujus rei testes etiam nunc sunt cum stemma ipsius gentilitium quod ibi visitur, tum donaria nonnulla quæ in sacrario asservata supersunt. In eo, ut certior sum factus, calix unus existit magni ponderis, ex argento inaurato confectus, cujus in basi hæc litteræ inculptæ leguntur: Bessarion episcopus nicænus. Præterea dum ibi sunt casulæ, seu, ut Græci vocant *ϕηανολια*; sericum unum, rubri coloris, aureis floribus inspersum, et sacris post humeros et ante pectus imaginibus ornatum, quæ phrygio simul opere atque auro refulgent; alterum ex auro totum et figuris Domini passionem exhibentibus affabre intextum.

XLIV.

Vidimus supra Josephum, Cpolis patriarcham, Florentiæ, antequam synodo finis

(85) Hujus facti memoria, etsi longe posterius scripta, existat in sacello arcis Narniæ, cujus sic habet:

SACELLUM HOC
CUI ASSERVANDUM TRADIDIT
ARCIS PRÆFECTUS
EX ACHAIA ADVECTUM CAPUT
ANDRÆ APOSTOLI
PIO II SEDENTE MCCCLXII
DUM PURPURATI TRIUMVIRI
AD URBEM DEFERRENT
IN BAMBICA LOCANDUM VATICANÆ
FORULÆ REDDIDIT DECENTIORI
NICOLAUS CANDIOTTUS
PROTONOT. APOSTOLICUS
ET GUBERNATOR MDCLII

(86) Alexander de Oliva, domo Sentinas, ex magistro generali ordinis Augustiniani, card. presb. tit. S. Susannæ a Pio II creatus fuit an. 1460. Vita sanctimonialis claruit et beatorum alba ascriptus fuit. Obiit Tiburi 21 Augusti 1465, cum nondum scilicet a Litem attigisset.

(87) Franc. Tuleschinus, patria Senensis, et Pio II nepos ex sorore fuit eamque ob causam as-

citus in Picolomineorum familiam. Cardinalatum ab avunculo obtinuit an. 1460, cum adhuc esset admodum juvenis. Multas legationes et Ecclesiæ negotia gessit. Doctos homines amantissime fovit, ut ex plurimis præstantium virorum epistolis patet. Post Alexandri VI obitum Petri cathedram ascendit sub nomine Pii III, eodemque anno, qui fuit 1503, obiit.

(88) S. Nilus abbas, in Calabria ortus, D. Basilii institutum professus est, cujus in regione ac deinde prope montem Cassinum et Caletanam urbem magnis virtutibus claruit. Anno 1004 monasterium Cryptæ-Ferratæ a fundamentis erexit, plurimum adjutus munificentia ac opibus Gregorii, comitis Tusculani. (Sciomm. in notis ad monast. Cryptæ-Ferratæ Romæ editis 1728.)

(89) Idem Sciomm., lib. cit.

(90) Habuit hoc cœnobium insignem quoque ac copiosam codicum optimorum bibliothecam quos antiqui monachi calligraphiam exercentes eleganter descriperant; sed horum pars magna ac potior temporibus Sixti V et Pauli V pontificum in Vaticanam bibliothecam illata est; reliqui vero, jussu Ugolini VIII in Barberinam postea transtulerunt. Vide Petrum Pomphum Rolota, lib. II, cap. 2.

impōneretur, diem clausisse supremum. Josepho Gennadius seu aliter Georgius Scholarius in throno patriarchali successit (a), qui, 55 Græcos a fidei unitate resiliētes voce ac scriptis in officio retinere conatus est, et Marci Ephesii calumnias, quibus amenti furore stimulatus Latinam onerabat Ecclesiam, docte non minus quam pie refutavit. Hujus postea, cum patriarchatu abisset, Pio II jubente, locum tenuit Isidorus cardinalis Ruthenus, ad eam dignitatem ideo promotus quia concordie studiosus et Græcis dia notus ac familiaris, omnium unus maxime idoneus ad synodi decreta tuenda videbatur. Cum vero is quoque longo difficilique morbo consumptus et vita migrasset v Kal. Maias 1463, pontifex oculos in Bessarionem coniecit, ejus doctrinæ fama ac virtutis præstantia fieri posse arbitratus ut Orientalis Ecclesia sanctiones eas firmas ac ratas esse vellet quæ in concilio fuissent unanimi sententia receptæ, nec ultra veritati obsteret, tot præserim ac tantis calamitatibus edocta, quæ in Græcam gentem confluerant, postquam, imperio deleta, barbaricæ feritatis jugum subierat.

XLV.

Paulo antea, hoc est Kal. April. 1463, Chalcedensis Ecclesiæ in Eubœa insula præsul a Pio eodem fuerat declaratus (91); sed novo hoc auctus patriarchatus fastigio, nullam rem habuit potiorem quam ut ea statim ageret quæ sui muneris esse et ad suam pertinere sollicitudinem ac fidem quæbat. Itaque litteras encyclicas, doctrinæ atque amoris plenissimas, ad Græcos universos 56 dedit, in quibus non modo illos de sua fecit electione certiores, sed omnia collegit recensuitque argumenta quorum vi tandem resipiscere et statutam eum nostris unionem deberent amplecti. Ac primo commemorans quantum Græca natio sive imperii gloria, sive optimis artibus ac disciplinis supra cæteras nobilis ac florens evaserit, causas exquirat cur e sublimi hoc vertice in extremas corruerit humani generis calamitates. Exin ostendit, non aliunde ortas has ærumnas videri quam a longo diroque schismate, quo Græci inconsultem Domini tunicam scindentes, a cœte orthodoxo recedere nequaquam sunt veriti, cujus sceleris, audacter commissi et pervicacius defensi, nunc pœnas divinitus justitia reposcat. Hinc, rationibus in medium prolatis ob quas Græci Patres concilii decretis in fidei unitate subscripserant, perspicue docet, Romanam Ecclesiam omnium caput ac principem esse, nec ab ea quemquam baptismate renatum sine

magno piaculo et salutis æternæ discrimine disjungi posse. Postremo cunctos hortatur ut dimissis contentiosis hominibus qui odii potius et æmulationis studio quam pietatis et veritatis effectu vana in Latinis errorum simulacra confingunt, Romanum pontificem, ut verum ac summum totius Ecclesiæ pastorem fateri tandem atque agnoscere velint.

XLVI.

Ex Viterbio, ubi tunc feriabatur. Nicænus, v Kal. Junias 1463, hanc misit ad Græcos encyclicam, sigillo tantum cardinalitio munitam, atque ita e Petri Arcudii versione subscriptam: *Bessarion, miseratione divina cardinalis et œcumenicus patriarcha Constantinopoleos nova Roma, subscripsi.* Torsit Arcudium hæc vox œcumenicus, putavitque Nicænum vel ea nusquam usum fuisse, vel si hoc loco usurpavit, id exemplum fecisse patriarchæ Josephi, qui Romanam Ecclesiam in synodo Florentina omnium supremam agnoscens, in sua tamen fidei professione œcumenici nomen retinuit, nemine prorsus impediēte, aut ipso adversante Eugenio pontifice. At hoc ipsum valde suspectum ac dubium videtur Horatio Justiniano qui recte animadvertit (92) moneteque, pontifices Romanos nec sibi unquam hunc titulum arrogasse, nec in alio quoquam tulisse, postquam Gregorius Magnus Joanni Jejunatori, patriarchæ Cpolitano, qui primus œcumenicum se dicere ausus est, invicto restitit animi robore, ejusque superbiam atque insolentiam austeritatis fuce velam detexit. Plura super hac re Justinianus adducit historiæ documenta quæ Nicæno, 57 homini docto et in rebus ecclesiasticis apprime versato ignota fuisse nemo crediderit. Non ille igitur hunc sibi titulum arripuit, sed Græci potius librarii nonnulli tanquam Ecclesiæ Byzantiinæ proprium de suo adjecere. Id ut statim libentius hoc facit quod hujus encyclicæ exemplum ex autographo descriptum in codice habetur bibliothecæ Barberinæ (93), nec ibi ulla œcumenici denominatio, sive in capite, sive ad calcem epistolæ occurrit.

XLVII.

Humanæ caducitatis ac sortis memor Nicænus, locum sepulchro construendo quærebat, qui sua post mortem ossa conlegeret. Huic rei aptum sacellum putavit in ipsa erectum basilica SS. XII Apostolorum, ac D. Eugenii dicatum, cujus sacras a longo tempore servabat exuvias. Sed cum ædificium præ nimia vetustate fatisceret ac omnem fere amisisset non modo elegantie, sed etiam formæ

dat cum originali. Epistolæ titulus ita se habet: Βεσσαριων, ἐλὲν Θεοῦ τῆς ἐκδῆς Ἐρωμάτων Ἐκκλησίας καρθηνῆλις καὶ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης. Subscriptio autem: Βεσσαριων καρθηνῆλις ἐλὲν Θεοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως νέως Ἐρωμάτων οὐκ ἐστὶν ὑπέγραφα.

(91) Ex lib. IV *Obligat. sac. colleg.*, p. 52.
 (92) In *Actis conc. Florent.*, Romæ 1638, p. 325.
 (93) Codex bombycinus est ac n. 189 signatus. Ad pag. 105 hæc legitur Bessarionis ad Græcos encyclica, eique subjectum libraril testimonium hujusmodi: Τὸ παρὸν γράμμα κατὰ λέξιν ἐξιστάζει τὴν πρωτοτύπου. *Præsens scriptura ad verbum concordat cum originali.*

(a) Hic omnino falsus est auctor. Gennadius Josepho non successit nec e Græcos a fidei unitate resiliētes in officio retinere conatus est. » Edit.

decentis aspectum, suis illud sumptibus reficere atque ornare constituit, dummodo sibi suisque hæredibus nominandis Romanus pontifex sacellum idem tanquam jure gentilitio possidendum concederet. Gratiam summo opere hanc Nicæni deliberationem habuit Pius, ex eo maxime quod cardinalis jam tum sacello eos annuos destinabat proventus qui unum saltem presbyterum alerent, cujus 58 essent partes, ut sacrum ibi quotidianum atque alia officia prægeret. Itaque litteris in vulgus emissis pridie Kal. Maias 1463, omnia et singula ab eo postulata benigne indulisit (94) atque apostolica simul auctoritate firmavit.

XLVIII.

Ingens exarserat anno superiore inter Dominicanos et Minoritas contentio, inde orta quod Jacobus Picens, quem sacra facundia insignem jam supra ostendi, in suis ad populum concionibus Christi sanguine passionis tempore effusus a divinitate se junctum temporasset. Cum dignam censuram hujusmodi assertionem Dominicanam esse dicerent, idque Franciscani negarent, et suam uterque ordo sententiam acerrime propugnaret, veritus pontifex ne aliqua hinc flamma exitialis erumperet, huic liti mature occurrendum putavit. Quæstionis igitur iudices Nicænum atque Alanum cardinales (hic enim Dominicanæ familiæ, ille Minoritarum erat patronus) elegit deputavitque et omnimodam pacis reconciliandæ largitus est potestatem. Hi, partibus ad se vocatis, rationumque momentis theologicis accurate perpensis, silentium utrinque deinceps servandum decreverunt. Et quoniam Jacobus Brixiensis, Dominicanæ partis in hoc conflictu antesignanus, in quibusdam defecisset, in aliis vero excessisse apparebat, mandato juvenicam veniam petere a Picente Jacobo jussus est, cui pontifex insuper honorificas litteras in suæ testimonium innocentie concessit (95).

59 XLIX.

Etsi Pius nunquam animo belli sacri cogitationes dimiserat, tamen hoc anno 1463 in id vehementer cœpit incumbere, cum totam ferme Italiam pacatam jam cerneret. Eo autem magis hoc studio ferebatur quod Veneti, ob clades in Peloponneso nuper acceptas et belli gravissimi periculum impendens, armorum societatem, ut antea fecerant minime videbantur aspernari. Quamobrem nihil ultra differendum ratus, Bessarionem eo misit legatum, qui Sedis Apostolicæ nomine iterum fœderis leges proponeret, senatumque hortaretur ad classem prævalidam opæ communi parandam, cujus tantum ro-

(94) Vide Append. monum., n. 6.

(95) Pontificas has litteras ex autographo desumptas refert Wadding. *Annal. Minor.*, tom. XIII, p. 264.

(96) Vide Schioppalab. *Dissert.*, de qua inferius.

(97) Reliquæ quas tabula hæc, variis imaginibus et lamiis argenteis ornata, continet, duæ sunt

bore ac præstantia spes erat posse hostium vires, nondum æque ac bello terrestri metuendas, infringi. His ille instructus mandatis ad Venetam profectus est urbem, et navi excelsa, quam Bucenaurum vocant, exceptus, eos omnes a senatu et duce Christophoro Mauro honores retulit qui magnis tantum principibus concedi solent (96): nam et inter patricios reipublicæ festium adlectus est, et in supremis admistus comitiis aureum globulum non urna clausa, ut cæteri, sed aperta extraxit. potestatemque eligendi magistratus nullo sortis discrimine obtinuit.

L.

Venetis cum degeret et legati munere fungeretur, oratorium quod pertinet ad vetustam ac prænobilem sodalitatem seu scholam, ut aiunt, Charitatis, visitare optavit. Eo inspecto, cum illum custos et sodalium primores orasset ut suum quoque nomen sodalitati ascribi 60 permetteret, eorum preces humanissime admisit, et ritu instituti servato, albam sodalitatis vestem accepit. Deinde piis moribus religiosisque Societatis operibus magnopere delectatus, ut gratum se illi benevoluntiam probaret, antiquam tabulam, in qua Græco more reliquiæ claudelantur insignes (97), dono obtulit, ea nihilominus lege ut cimelion hoc sacrum penes se ad obitum usque remaneret. Et ne ulla posthac oblivio aut occasio incidere volentis commutandæ, iv Kal. Sept. 1463, notarii manu chartam donationis inter vivos confecit. Verum eum postea, hoc est sub initio anni 1472, in Galliam legatus abiit, senioque jam gravis tum vitæ exitum, tum itineris casus pertimescens, hanc amplius 61 noluit præclaram tabulam domi retinere, sed Venetias præmisit, quemadmodum e litteris patet quas e Bononia ad sodales Charitatis dedit in Idus Maias 1472 (98).

LI.

Rerum gerendarum scientia ac morum suavitas, qua hominum animos sibi facile cardinalis devinciebat, brevi præcetero ut, omni hæsitacione sublata, Venetus senatus in pontificis vota concederet fœdusque tandem percuteret quo nullum Italia gloriosius ac salubrius unquam conspexerat. Fœderis conditiones utrinque approbatas subscriptasque xiv Kal. Novembr. 1463, miro populus favore atque animi lætitia incredibili 62 audivit. Solemnes inde per urbem supplicationes ad opem divinam implorandam decrevæ, ac legatus in celeberrimo D. Marci foro cum bellum Turcis publice indixit, tum Ecclesiæ thesauros universis reclusit qui vel arma corripere vel aliquam pro viribus pecuniæ

Dominicæ crucis particula, duoque fragmenta tunice qua Christus Dominus usus est, in totidem thecis argenteis inauratis reposita. Qui plura de insigni hac tabula nosse cupit, is adeat Joan. Baptistæ Schioppalab. *Dissertationem* quam Venetiis edidit an. 1767.

(98) Vide eundem, *ibid.*

summam conferrent. Ut vero et ipse, quantum domesticæ rationes sinebant, exemplum cæteris munificæ largitatis præberet, suo ære atque impensis triremem construi ac rebus omnibus ad pugnam aptis communitari mandavit. Læptum hoc punctum ut Pius accepit, et animo valde recreatus est, et Veneto oratori apud se agenti negotium dedit ut reipublicæ maximas suo nomine grates laudesque rependeret.

LII.

Ex eo tempore quo belli societas declarata est, omnem Veneti ac pontifex curam classi ornandæ sociisque navalibus atque armis in usum pugnæ maritimæ apparandis dederunt. Assidua hæc occupatio hiemem totam absumpsit, nec ante cessavit quam anni sequentis ætas jam esset adulta. In urini Nicænis in cœnobio S. Georgii Majoris, nequam animo piam facultatum suarum dispositionem conceperat, morte præventus testamentum relinqueret, ultimum condidit testamentum per acta rogatum Joannis de Heesboem imperialis notarii xii Kal. Mart. 1464. Chartæ hujus exemplum, quod suo loco transcriptum exhibeo (59), tabularium asservat basilicæ SS. XII Apostolorum. In eo præter alia notatu digna, legenti animadvertere fas est quot ille quantisque donis D. Eugeniæ sacellum ditaverit, sive in argento confecto, sive in sacris vestibus, ac rebus diversi generis haud modici quidem 63 valoris. Licet etiam cognoscere qua forma sepulcrum in eodem sacello sibi fieri præceperit, epigrapham statuens paucis his verbis in fronte ponendam: *Bessarion, episcopus Tusculanus, S. R. E. cardinalis, patriarcha Constantinopolitanus, sibi vivens posuit.*

LIII.

Paratis jam omnibus ad profectionem et bellum opportunis, ipse dux Venetus Christophorus Maurus, comite legato apostolico, classem conscendit xii Kal. Augusti, atque iter Anconam versus direxit, ut illic se cum pontifice et reliquo triremium apparatu conjungeret. Eo Pius, moræ impatiens, aliquot ante dies pervenerat, sed valetudine adeo affecta, ut corporis vires penitus fractas vix animi robore sustentaret. Itaque, hoc unum assecutus ut classem tibi adventantem conspiceret, in lectulum decidit, auctoque febris ardore, ultimum sibi diem adesse cognovit. Quamobrem, Ecclesiæ sacramentis susceptis, cardinales qui secum tunc erant ad se vocari jussit. His ocius cubiculum ingressis, veniam primum, si quid minus bene administrasset, poposcit; mox, deficiente jam spiritu, vocibus interruptis fidei custodiam omnibus et Ecclesiæ universalis curam commendavit; ad hoc enim in supremum religionis senatum adjectos fuisse 64 ut consilio et opera Christianæ rei periclitanti succurrerent, et populis facem præferrent in

Dei lege adimplenda, qui pro cujusque merito præmia vel pœnas retribuit. Hæc omnia Papiensis distinctius narrat epistola 41.

65 LIV-I.V.

Obiit Pius in pervigilio assumptæ in cælum Deiparæ, cum sex annos nec integros in cathedra divi Petri sedit. Eo defuncto, id contigit quod fieri ut plurimum in rebus hujusmodi solet, nempe ut foederis compago atque omnis belli sacri expectatio corrueret. Nihilominus Patres, post funus rite absolutum, ne rei Christianæ pro sua facultate deessent, consilio habito, triremes ecclesiasticas Venetiæ, aurum autem a pontifice relictum (1) Pannoniæ regi Mathi concessere, ea lege ut hic terra, illi vero mari bellum cum Turcis inchoatum viriliter gererent, Iude Romanæ profecti, celebratisque de more comitiis, primo statim suffragiorum concursu Petrum Barbum, cardinalem tit. S. Marcelli, elegerunt. In quo illud animadversione dignum existimo, quod, etsi Petrus plura quam lex jubet suffragia numerabat, tamen, ut unanimis consensus haberetur, uniuscujusque assentiam iterum exquiri voluere. Itaque Bessarion, qui principem in collegio locum tenebat, singulas Patrum ordine appellans, rogavit num factam probarent reciperentque electionem. Cum sibi placere omnes ad unum respondissent, ad Petrum conversus: *Patres, inquit, si te in pontificem elegerunt, et ego omnium nominibus ego te eligo* (2). His dictis pontifex salutatus et vestibus consuetis indutus, Pauli II nomen, gratulantibus cunctis, accepit.

66 LVI.

Egregiam hic pontificatus initio de se opinionem ac spem commovit: nam et belli in Turcas urgendi studio flagrare visus est, et plura nitus ingenii documenta ac munificæ liberalitatis exhibuit. Verum, assentatoribus obnoxius, uua in re bonorum animos haud parum offendit conturbavitque. Placita quædam seu leges Ecclesiæ perutiles in comitiis late fuerant, easque collegium omne ac Paulus ipse non modo ante, sed etiam post electionem firmaverat. Cum suam his legibus auctoritatem imminui putaret, grave admodum id sibi ducere, et mox partim blanditiis, partim vi contendere cœpit ut novam chirographum, quo irrita ea omnia fiebant, cardinales subscriberent. Hoc omnes pariter aversabantur, unoque ore affirmabant, sibi minime integrum esse ea facta rescindere quæ communi suffragio atque interposito juramento sanxissent. At Paulus adeo importune ac vehementer instabat, ut præter Joannem Carvajalem, priscæ virtutis summæque constantiæ virum, unus post alium voluntati pontificis obsequi deberet; imo intemperans adeo nimisque in hoc fuit, ut Nicænum nostrum e cubiculo refu-

(59) Vide Append. monum., n. 7.
(1) Pecuniæ summam in belli sacri usum a Pio II adjectam ejusque in loculis repertam quinquaginta

duo millia aureorum fuisse Raynalus tradit ad an. 1464 *Hist. eccles.*, tom. X, num. 52.
(2) Vide card. Papiens. Comment. lib. II.

gientem veste apprehensa retraxerit (3), et sub anathematis pœna suam quorœ manam apponere chirographo adegerit.

LVII.

Cæterum, quousque Paulus Ecclesiæ præfuit, suavem hanc fructam ex eo tulit Bessarion, quod a publicis curis solutus totum se Musis tradere atque otium potuit litterarum sectari. Multa quidem his annis 67 cum Græco tum Latino idiomate lucubravit, quæ omnia si velim percurrere, nimio fortasse molestior sim quam ratio postulat. Sed aliquam ut partem eorum attingam, præter varias epistolas, quarum editæ habentur nonnullæ, ac longe plures anecdotæ nondum prodire (4), quatuor insignes orationes composuit quibus Itales principes post captam a Turcis Eubœam (5) plurimasque ibi cædes patratas e somno excitare et 68 ad bellum cum hoste atrocissimo capessendum impellere conatus est. Hæc paræneses qui legat fateri extemplo debet, nullas ab eo partes eximii oratoris omissas, quo Barbarorum audaciam, Christianæ reipublicæ ignominiam et Italiæ periculum ob oculos poneret nisi quam primum arma ad ultimam avertendam perniciem expedirent. Frustra tamen labor omnis hic fuit, cum populi ac principes privati cupiditatibus acti, se invicem potius lædere ac de minimis rebus conflictari vellent quam gentis laudi et securitati consulere.

LVIII.

Sed nullo opere magis inclaruit quam eo quod scripsit et Pauli II temporibus vulgavit contra Platonis calumniatorem, cujus operis ratio atque institutum ut planius innotescat, rem ab origine repetendam existimo. Georgius Gemistus, quo duce ac magistro Bessarion Platonicè doctus evaserat, ad synodum Florentinam cum venisset e Græcia, multos doctrinæ quam præfitebatur discipulos fautoresque, ac præ aliis Cosmam Medicum habuit, tunc opibus atque auctoritate

florentem. Laudis dulcedine largiorisque compendii spe ductus, ut Itala ingenia ad novum hoc studium excolendum accenderet, librum Græcè conscripsit emisitque in lucem, quo Platoniam philosophiam cum Aristotelica comparans, illam in cælum extulit, hanc vero multum depressit ac pene ludibrio traduxit. Permultas hic liber gravesque lites non tam inter nostros illius ævi philosophos quam inter Græcos ipsos excitavit. Præter alios 69 qui Gemisto responsum fecerunt, Theodorus Gaza, Græcorum omnium qui tum apud nos versabantur eruditissimus, Stagiritæ causam defendendam suscepit, librumque edidit quo, Platonicas opiniones convellens, Aristotelis auctoritatem ac gloriam asserere studuit. Huic Nicænus, Gemisto favens, contrarium libellum opposuit hoc titulo inscriptum: *De naturâ et arte*. At cum ambo essent viri placidis moribus ac humanissimis præditi, nil quicquam dissentiendo scripsere quod modestæ atque amicæ disputationis fines excederet.

LIX.

Eandem hanc animi moderationem nequaquam adhibuit Michael Apostolius, qui post Græcum 70 imperium eversum patria extorris omnique fortuna exutus, in domo Nicæni uigicum calamitatis perfugium invenerat. Hic, seu quadam impulsus maledicendi rabie, seu placendi fiducia, si Theodorum, Platonis dogmatibus detrahentem, validius premeret exagigaretque, acerbissimo tum illum, tum Aristotelem scripto appetere nequaquam erubuit. Andronicus Callistus, vir doctus et Nicæno æque charus ac familiaris, hæc tanta indignitate commotus, apologiam pro Theodoro, sobrie tamen benigneque scriptam confecit, eamque una cum Apostolii syntagmate legendam tradidit Bessarioni, qui omnem perosus contumeliæ speciem, Michaelis audaciam ac procacitatem gravissime tulit. Itaque, ut grates egit Andronico maximas

(3) Vide card. Papiens. Comment. lib. II.

(4) In archivo Vaticano sanctiore quatuor habentur Nicæni epistolæ autographæ ad card. Papiensem, quas Cajetanus Marius, ejusdem archivi custos ineditas putat. In Vaticana bibliotheca plurimæ tum Græcæ tum Latine servantur; multas etiam possident Veneta D. Marci et Mediceo Laurentiana. Alias præterea quæ sparsim existunt in bibliothecis nobilioribus, atque unum solommodo hic addo, ex Petri Crimini litteris ad Alexandrum Sarthium datis ac editis inter Opera Politiani Lugduni 1527, manifesto colligi, Nicænum de Fabio Dorsonno, antiquo pœta comico, in sua quadam egisse epistolam quam Theodoro Gazæ inscripserat.

(5) Chalcidicis expugnationem et Eubœam a Turcis occupatam IV idus Julias 1470 ita describit Philadelphus litteris ad Friaticum, Urbini ducem: *Modo, inquit, Itali universoni mari imperitabant, erantque Barbaris longe ac late formidolosi. Ecce repente ex Hellesponto inopinata procella tempestasque erumpit, ac velut immane ac terribile quoddam fulmen, fugato Venetorum præfecto Nicolao Canale, prudentissimo fortissimoque viro, Turcorum classis in Euripum irruit, eodemque temporis quasi puncto impius tyrannus*

Mahometus ingentibus copiis per continentem eodem advolat, et quod ex omni hominum memoria nunquam est auditum, Euripo freto, ut uno eodemque rumore apud omnes increbuit, ex inferiore parte sarorum molibus terræque vi completo atque obstructo, Eubœam continenti adjungit; ex superiore autem validissimo id ponte conjungit, quem ipsum duabus utrinque lateritiis turribus ad ipsas Euripi fauces ita munivit, ut ne universo quidem humano generi patere aditus turibus ullis quiverit. Chalcis, urbs antiqua et nobilis, et cum propugnatoribus, tum rebus omnibus munitissima, ubi mensem totum per summas difficultates obsessa, dies septem continuatas noctibus pertinacissime terra marique oppugnatur, per ingentissimas tandem bombardarum moles latissimis illis editissimisque muris solo æquantia, ad IV idus Julias et ipsa vi capitur et universi Christianorum multitudo ad unum crudelissima trucidatur totum triduum. Heu miseram nostræ religionis sortem! Hæc spectant perinde atque in theatri ludo principes Christiani, et non modo non dolent sequi ad utciscendum accingunt, sed lætantur potius atque exultant, nescit sane illi, ut mihi videntur, fore ut ea ruina nobis omnibus naufragium pareat.

umque summopere commendavit quod, humanior longe ac prudentior, nulla in æmulum retorsisset convicia, ita severe ac graviter Apostolum increpuit elegantissima epistola, in qua Theodorum ait de bonis litteris adeo præclare meritum ut laudibus potius cumulari quam proscindi contumeliis debuerit; bonam causam non jurgiis ac maledictis, sed rationibus argumentisque defendi, **71** et eos qui alterius famam injuste lædunt, ad palinodiam absque ulla tergiversatione canendam teneri. Postremo addit se plane confidere Michaelæ hæc monita tanquam benevolo ex animo ac paterno amore profecta æqui bonique facturum.

LX.

Finem hic habuisset hæc controversia, nisi Georgius Trapezuntius, in medium prolixius et libero nimium ac fervido ingenio abreptus, novum Platoni ejusque defensoribus bellum indixisset. Nicæni domum et hic frequentabat, illiusque indulgentiam ac patrocinium suis in rebus fuerat sæpenumero expertus. Sed cum Theodorum Gazam ob doctrinæ præstantiam **72** magno apud illum in pretio esse, suamque eruditionem ac scripta posthaberi ægre ferret Georgius, sua illic studia conatusque convertit ut nullo pacto hanc tacitam injuriam inultam dimitteret. Primo igitur Græcâ epistolam edidit, cujus epigraphæ: *Utrum natura consilio agat*; in qua, dum simulat sibi cum Gaza ræv esse, Nicænum ipsum stylo amarulenti perstrinxit, ea scribendi licentiæ usus quæ neminem alium, nedum hominem nullis obstrictum beneficiis, deceret. Postea, hæc prima velatio fuisset, ut suam latius evomeret bilam et præsulis animum acrius ureret, quæ Platoni adficiam unice novarat, librum composuit Latino sermone, inscriptum: *Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis*. In eo, quemadmodum Stagiritam Platoni longe anteposuit, ita nullum delicti genus est, nulla hominum gentiumque calamitas quam non hujus doctrinæ tribuendam assignandamque censuerit.

LXI.

Parum feliciter insana hæc temeritas auctori suo cessit: etenim Bessarion in libro quem supra indicavi tanta eloquentiæ doctrinæque vi Platonis causam defendit, ut Georgius apud eruditos quosque maligni petulantisque scriptoris notam subierit, nec minimam fecerit in reliquum vitæ tempus nominis ac dignitatis jacturam. Quinto vel sexto demum Pauli II anno apologeticum hoc opus in lucem prodit summisque doctorum hominum plausus excitavit (6), non tantum quod æmuli **73** calumnias difflasset, sed quia orationem protulisset eruditionis

(6) Inter alios qui Nicæno de insigni hoc opere gratulati sunt, id per epistolas fecere Nicolaus Perrotius, Onnibonus Leonicensis; Naldus Naldus, Marsilius Ficinus, Antonius Panormita, Franciscus Philadelphus et Joannes Argyropulus; quas omnes epistolas, una Naldiana excepta, a Leone Allatio e

ac scientiæ sublimioris thesaurum, ut Platina (7) confirmat his verbis: *Hinc est certe quod hauriant theologi, philosophi, mathematici, oratores, dialectici et quodvis genus hominum civitium ac studiosorum. Nullum sectam philosophorum prætermittit quam non nolet; quid quisque dixerit, qui probari improbarive possit, ostendit. Ut Pythagoreorum nimiam pietatem, Cynicorum rusticitatem, Stoicorum austeritatem carpit, ita Peripateticorum et veterum Academicorum medicritatem laudat: extollit Aristotelem, Platonem principem philosophorum facit, quocum plura Christianis ostendit convenire quam cum aliquo philosophorum. Neque id quidem theologorum nostrorum auctoritate tantummodo probat, rerum etiam syllogismo et rationibus, quibus adversarium ita circumagat et opprimit, ut neque quo se recipiat calumniator divi Platonis habeat, neque quid respondeat obrutus argumentis satis inveniat.*

LXII.

Elogio Platini testimonium accedat Campani (8), qui Donitio Calderino scribens, et Georgii ausum et stultitiam reprehendens, sic ait: *Ad hæc Bessario quinque libris ita respondit, ut quamquam anteponebat Platonem, non minus quam ipse adversarius Aristotelem laudet. Opus est plenum modestiæ, scientiæ rerum altissimarum atque ingenii plenius. Exhaustum dicas omnem Græcorum Latinorumque auctorum suppellectilem; neque enim una est consuetudo, quia impetit argumentis, pugnat testibus, premit exemplis, vimque omnem adversarii ratione exeruat, deiecit copia, varietate labefactat, modis omnibus frangit, dissipat, calcut, **74** ut non corruisse modo quæ sunt objecta, sed exanuisse omnino videantur. Nec censuras rem tantam viuis esse conatus; omnes artes, omnium artium loci aperiuntur. Ornato vero est tanto, ut cum aliis omnibus, tum hæc præcipua re dignus unus putetur Bessarion, qui Platonem tueatur; quippe luce quadam verborum sententiarumque majestate quidquid dicit illustrat. Sed hæc ingenii est felicitas. Quid arcana illa rerum divinarum? Nihil de mente Dei, nihil de celo mutum aut involutum dictum ab illis, quod Bessarion non, ut ita dicam, respinaverit posueritque in aperto... Dicam aperte quod sentio, neminem alium neque Platonem potuisse defendere gravius, neque de Aristotele moderatius loqui, neque restrictius et verius de utroque sentire, et Platonis atque Aristotelis disciplinam omnem contineri in his libris, nec ita contineri ut capita duntaxat subappareant rerum maximarum; res ipsæ exstant totaque aspicuntur, etc.*

LXIII.

Lucubrandi studium ita Nicænus tempe-

codicibus Vaticanis erutas P. Bonav. Malvasia vulgavit in libro *De SS. XII Apost. basilica*, Romæ edito 1665.

(7) V. Platini Orat. paneg.

(8) Joan. Ant. Campanus, *Epist. lib. v, ep. 30*, ed. Mediol. an. 1497.

rabat, ut aliquam diem partem dulcibus amicorum confabulationibus daret. Præterea literarios conventus, a se domi jam pridem habitos institutosque, tam sedulo fovere pergebat, ut nemo tunc Romæ paulo eruditior existeret qui non illic frequentius conveniret, atque in ea se palestra exerceret unde laudem quisque colligere et litteras poterant adhuc rudes atque impolite in pristinum nitorem cultum reverti. Interdum etiam, comitibus assumptis quos magis charos ac longa consuetudine perspectos habebat, in agros 75 vel alio extra Urbem animi relaxandi gratia commebat. Ibi, ut vires laboribus imminutas reficeret, amoenis deambulationibus jocisque liberalioribus indulgebat, prout fors vel occasio molestiæ detergenda risusque excitandi materiam præberet. Horum unum libentius hic profero tum quia, ni fallor, ad hæc vel proxima his tempora pertinet, tum quia nos admonet quæ ratio habenda sit hominum qui, gloriæ cupidis, præter jus fasque summis ingenitis debitos præripiunt honores, et similes cum sint, leonem pellem gerere se posse confidunt.

LXIV.

Abbatiam S. Cræcis de Fonte Avellano nuncupatam in ditione Urbinate cardinalis obtinebat, illam Nicolai V aut successoris Callisti beneficio assecutus (9). Eo loci cum versaretur, insalsum quemdam nactus est hominem Paulum de Godiis, Pergulanum, qui se omnibus disciplinis ac etiam poeti egregio instructura dicitans, ipsius manu poetiæ coronæ decus accipere flagrantissime optabat. Lepida hæc res risuque digna Nicæno visa est, ac maxime postquam, experimento facto, intus ille doctor ac vates et trivis, non omni modo scientiæ inops, sed mentis non plane compositus apparuit. Hæc igitur nebuloni ut illuderet, honorem coronationis decrevit, et magno comitum ac famulorum numero deductus, in montem Catriam, unum e præcelsis Apennini jugis, ascendit. Ibi Paulo coram se provoluto, inter planus cacinnoque astantiata, sertum 76 arundinum foliis laurique contextum imposuit; quæ cæremonia peracta ineptus ille thraso, ut hilaris multum inflatusque discessit, sic mirificos de se ludos omnibus qui suam futilem conspuebant coronam exhibuit. Hujus facti memoria etiam nunc exstat in diplomate quod ridicule ac barbare scriptum ex-

(9) Coniugisse h. arbitror anno 1455 vel 1456; nam viros clar. Mitterellium et Calladonum in *Annal. Camaldul.* tom. III, p. 241, hæc adnotasse reperio: *Post hunc annum (1456) defunctus est Petrus de Serra, abbas S. Cræcis, post quem commendationem monasterii accepit Bessarion, episcopus Nicænus, S. R. E. cardinalis.*

(10) Vide Append. monum., n. 8.

(11) In nomine Dni nostri Jesu Christi. Amen, Anno 1466, nel mese di Novembre.

Capitolo generale per comandamento del nostro signore Sisto, per la divina provvidenza papa IV, celebrato in Roma, dalla religione di S. Basilio nella chiesa delli XII Apostoli, presenti due Rmi cardinali,

industria videtur, quodque depromptum trado (10) e codice Vaticano Urbinate n. 692.

77 LXV.

Quamvis Bessarion, quod antea ostendimus, nullam rem magis in votis haberet quam ut D. Basilii ordo per Italiam collapsus refloresceret, ejusque rei ergo cœnobis singula in veterem studiuisset monasticæ disciplinæ splendorem revocare, nihilo tamen secus ea tunc morum pravitas erat ac temporum labes, ut quidquid bonæ frugis cardinalis patronus intulerat, id totum turpis quædam consuetudo vivendique licentia corrumpere. Etenim archimandritæ, ad quos præcipue munus vigilandi spectabat, ne Græci sermonis usus ac studium deficeret, neve antiquæ regulæ præscripta obsolescerent, ipsi omnium primi cœnobiticæ austeritatis leges perfringebant, non tantum labores et curas regionum annexas refugiendo, quantum vitæ mollioris ac delicatioris 78 oblectamenta sectando, haud aliter quam laici opulentique homines facerent. Hinc proventuum clades ac dissipatio, quos in proprios usus convertere et in suos etiam consanguineos transfundere non verebantur; hinc æque monachorum ignavia atque omnis disciplinæ claustralis perversio, cum nemo hisce exemplis ante oculos positis, neque servitio rei divinæ studeret, neque scientiæ quæ viros ecclesiasticos decet, unquam intenderet.

LXVI.

Deplorandus hic status Basiliani ordinis valde Nicænum sollicitabat, qui, has regulæ maculas detergere cupiens, nullam rebatur ad hoc medelam aptiorem quam si comitia generalia haberentur in quibus abusus omnes corrigendi esset locus. Eo igitur operam dante, Romæ comitia in ipso SS. XII Apostolorum templo sunt celebrata. Multum inde amissi splendoris regularis disciplina recepit, cum nihil in rebus communi sententia decretis omissum fuerit quod perverti instituto firmando renovandique conducere. Harum constitutionum exemplum vernaculo sermone conscriptum exstat in codice 6204 bibliothecæ Vaticanæ, ejusque primum caput sive exordium, quod infra hic pono (11), duo continet 79 sphaularia quæ mirari subit Petrum Pompilius Rodota nequaquam vidisse eum exordium hoc ipsum in opere suo retulit Romæ impresso

ciòè D. Tarantino penitenziere et D. cardinale Nicæno; nel qual capitolo primamente per consentimento di tutti sono eletti nove signori abati, li quali vollero chiamare definitori di ciascheduna provincia, di li quali insieme con li pred. visitatori hanno commesso autorità di statuire, ordinare e definire tutte quelle cose, quali concernano appart. ere alle loro riformazioni. Li quali pred. PP. dapoi più et più volte si sono congregati nel luoco deputato e arate consiglio delli altri signori abati et tutti così diligentemente esaminati, e finalmente se gli ordinò in questi statuti, avere definiti ovi le quali bonamente comandavano osservare.

an. 1640. Unum est quod comitia hæc habita dicuntur anno 1466, jussu Sixti IV pontificis, cum palam omnibus sit Sixti electionem non antea contigisse quam vi idus Augusti 1471. Alterum, quod iis una cum Bessarione nostro præfuisse narratur cardinalis Tarantinus, summus Ecclesiæ Romanæ penitentiarius, qui a longo tempore, nempe ab anno 1449, e vivis excesserat. Facile tamen hæc conciliari posse videntur, si comitia prædicta vel ad annum 1466, sub Pauli II pontificatu spectare velimus, vel etiam ad annum 1471, statim post Sixti creationem qui Paulo successit. Pro cardinali autem Tarantino legendum arbitror Calendrinum, episcopum Portuensem et majorem penitentiarium ab anno 1464 usque ad 1478, quo vivere desiit.

80 LXVII.

Eodem hoc anno 1466, cum D. Eugenius sacellum ipsemet cardinalis in formam elegantiorum restitui picturisque ornari curasset, in eo pariter tumulum quem sibi post obitum fieri voluerat, hac epigrapha in sculpta construxit (12).

BESSARION EPISCOPVS TUSCULANVS
S. R. E. CARDINALIS PATRIARCHA
CONSTANTINOPOLITANVS
NOBILI GRÆCIA ORTVS ORIVNDVSQVE
SIBI VIVENS POSVIT
ANNO SALVTIS MCCCCLXVI
ΤΟΥΤ' ΕΤΙ ΒΕΣΣΑΡΙΟΝ ΖΩΝ ΑΝΥΣΑ
ΣΩΜΑΤΙ ΣΗΜΑ
ΠΝΕΥΜΑ ΔΕ ΦΕΥΞΕΙΤΑΙ ΠΡΟΣ ΘΕΟΝ
ΑΘΑΝΑΤΟΝ (13).

80 Post hæc, liberalitate sua ductus, et Numinis cultum ut latius proferret, præterdotem sacello jam constitutam (14) optimum eidem amplumque latifundium donavit, atque alia insuper non pauca nec minimi valoris in sacros usus adjecit, quæ legi possunt in postremo descripta instrumento donationis quod iv Idus Apriles 1467 coram se confici jussit, et solita notarii publici auctoritate rogari (15). Quo autem hæc omnia in perpetuum rata atque inconcussa manerent apostolicæ constitutionis robur a Paulo II imploravit, qui ejus annuens libentissime votis, bullam aliquot post menses emisit (16) in qua universa et singula per Nicænum disposita, tum quoad ipsam donationem, tum quoad cultum sacelli et rem sacram per Minoritas conventuales in eo peragendam

(12) Hæc tabula hæc marmorea translata ac parieti affixa conspicitur in atrio quod est inter basilicam et cœnobii aedes, subterque sculpta cardinalis insignia ostendit, quæ superius septem exhibent stellas totidem scutulis inclusas, inferius autem crucem Græcam duabus manibus apprehensam.

(13) Distichon hoc eruditi plures Latino carmine reddiderunt; sed nemo melius Majorano Salentino, qui sic vertit:

*Bessarion feci hunc tumulum qui conderet ossa;
Venerat unde olim spiritus astra petit.*

(14) Dos a Bessarione D. Eugenius sacello primum constituta ad hoc ut presbyter sæcularis ibi sacram

inviolabiliter atque omni cum fide servari mandavit (16).

LXVII.

Huc usque cardinalis Ecclesiæ Tusculanæ regimen ad quam e diocesi Sabinensi fuerat translatus, retinuit. Verum his temporibus, hoc est anno 1468, e Tusculano iterum Sabinorum episcopus evasit. Quæ fuerit causa ob quam nova hæc accidit translatio, seu potius regressio ad veteres infulus, omnino latet. Illud solummodo notatu est dignum, quod multæ hinc ambages ac lapsus eruditorum manarunt, dum nemini prorsus hæc altera diocesum earumdem permutatio venit in mentem. Primus hanc rem prælaudatus Schioppaliba (17) suspicari cœpit, tum quia Bessarion episcopum Sabinensem se vocat in epigraphæ quam sacro donario apposuit Venetiis misso sub initium anni 1472, tum quia hic titulus legitur in pluribus mss. codicibus ac etiam libris impressis ab anno 1469 ad annum 1471. Quamobrem, sedula perquisitione facta, nodum denique hunc solvit caliginemque omnem discussit opæ clar. præsulis Josephi Garampi; is enim in lib. LXXXI *Obligat. cameræ*, p. 50, ad an. 1468, hæc notata invenit: *Die 29 Octob. ven. vir D. Johannes de Heesboom, canonicus S. Severini & Coloniensis, reverendus. D. Bessarionis, episcopi Sabinensis, secretarius et familiaris, obtulit cameræ apostolicæ pro communi seroitio dictæ ecclesiæ ratione translationis de persona sua de Ecclesia Tusculana ad dictam Ecclesiam Sabinensem auctoritate apostolica, sub datum Romæ apud S. Marcum pridie id. Octobr. anno v. florenno auri de camera. . . .* Ex quo testimonio satis superque liquet Ciacconium, Ughellium, Boernerum cunctosque alios esse corrigendos scriptores qui Nicænum putarunt ad exitum usque vitæ Ecclesiam Tusculanæ rexisse.

LXIX.

A tenera ætate librorum exarserat studio incredibili sibi que multos, ut ipse ait in epistola ad Christophorum Maurum, Venetæ reip. ducem, partim exscribendo, partim, si quos unquam nummos haberet, cœmentio paraverat. Verum hæc ipsi tam chara diu que cumulate supellex tunc longe crevit cum, honoribus atque opibus auctus, Romæ sedem locavit. Potissimum vero id accidit cum Byzantio expugnato, res civium omnes ac

quotidie faceret, vinea fuit prope ecclesiam S. Cassarii sita, quam propria pecunia acquisierat. At hoc anno ei latifundium longe fructuosius adjecit quod, vulgo nuncupatum *Cacchignola nova*, extra portam Capenam possidebat emeritque ab hæredibus Paulii ac Thomæ Casate de Fuscis. Voluit autem ut Minoritæ conventuales tanquam sacellani perpetui ab eo declarati hos fundos administrarent fructusque perciperent, quandiu ipsorum ordo basilicam SS. XII Apostolorum retineret.

(15) Vide Append. monum., n. 9.

(16) Vide *ibid.*, p. 10.

(17) *Dissert. in præantiquam sacram tabulam Græcam. etc.* Venetiis 1767.

libri quoque in militis direptionem ac prædam concessere. Complura eo tempore Græcorum præsertim scriptorum volumina congestit, multosque alios ejusdem generis libros, cum nullis expensis parceret, sibi describi amanuensium opera curavit, quorum nomina, ut moris tunc fuit, ad calcem notata Jacobus Morellius in Dissertatione super Venetam D. Marci bibliothecam recenset (18). **83** Præcipuus hic amor undique colligendi quicquid proficuum bonis litteris ac scientiis rebatur, si Platina credimus in sermone panegyrico, ipsi nil minus stetit quam triginta aureorum millibus, obtinuitque ea re ut nulla tunc temporis Italia tota librorum collectio haberetur quæ suæ vel numero vel præstantia anteiret.

LXX.

Diu suspensus animique anceps fuit utrum exitium hunc thesaurum Florentiæ mox, vel Romæ, an Venetiis potius asservandum relinqueret. Tandem, sive amicitie gratias atque honori quo se Venetus senatus inter patricios adlegerat, sive perpendens, quod ipse tradit in præfata ad Maurum ducem epistola, nullum Græcis e patria extorribus qui operam litteris navare cuperent, aptiorem locum, aut magis obvium, quam Venetiam urbem inveniri posse, D. Marco, ut antea fecerat Franciscus Petrarca, bibliothecam suam perpetuo custodiendam largiri constituit. Itaque, habito primum indulto pontificio, memoratam epistolam ad Maurum ducem e Balneis Viterbiensibus, ubi tunc degebat, prius Kal. Junias 1468 conscripsit. Hæc ejus deliberatio **84** ut mire placuit senatui ac duci, ita litteris honorificentissime scriptis multas ei grates retulerunt.

LXXI.

Integrum fere post annum, hoc est, mense Aprili 1469, hanc Nicæni bibliothecam Venetias deportatam et in ducali palatio repositam fuisse constat (19). Primus, ut fertur, illius curam præfecti titulo gessit M. Antonius Salalicus, vir magni nominis ac doctrinæ; non antea tamen publico eruditorum usui patuit sedemque obtinuit propriam quam circa annum 1533, in quo splendidum elegantisque ædificium, ubi nunc diligentissime custoditur, senatus decreto constructum fuit. Hinc factum haud temere quis asseveret, ut retroactis temporibus non levis momenti damnum sit passa sive custodum fraude sive oscitantia, qui veteres libros

consulendos aut etiam describendos alienis manibus passim committere non dubitabant (20). Certum enim est quod **85** volumina aliquot insignia, olim a variis memorata scriptoribus, ibi nunc desunt (21). Imo si fides antiquo debet catalogo haberi, quem Cæsarea servat bibliotheca Vindobonensis, ex eo patet, codices a Bessarione donatos longe plures initio extitisse quam il sunt quos Index novissime confectus recenset (22). His mihi liceat hæc superaddere quæ penes Ptolemæum Flavium Anconitanum in *Sylloge cons.*, cap. 18, adnotavi: *Ostendit* (sic ille de Juvenale Sernonem habens) *michi olim Theophilus Caballinus, Sentinas, codicem qui fuit Bessarionis.*

LXXII.

Sub finem anni 1468, Fridericus III imperator voti solvendi causa Romam venit. Huic tanto hospiti ut debitos præberet honores Paulus pontifex, quatuor primum episcopos designavit qui longius progressi Cæsarem adventantem exciperent. Duobus præterea cardinalibus, nempe Rothomagensi ac Franciscò Piccolomineo S. Eustachii diacono, negotium dedit ut bidui viam decenti cum pompa dimensi, idem et ipsi præstarent officium. Milvium pontem imperator aliturus cum esset, obviam habuit primo Urbis præfectum cum populi conservatoribus **86** capitibusque regionum; mox curiæ Romanæ præsules omnes cum tota pontificis aula, belli ducibus atque toparchis, qui longo agmine ac splendido ornatu ad portam Flaminiam in equis præcessere, quemadmodum narrat Papiensis (23). Ante portam sacer cardinalium senatus astitit, pro quo Bessarion, ut pote antiquior, principem Christianæ reipublicæ summum ornatissimis verbis allocutus est. Cætera quæ ad ingressum hunc pertinent apud Papiensem et Augustinum Patricium in litteris ad Joannem Manellum Cremanum scriptis, quas e bibliotheca Vallicellana erutas in tomo *Musei Italici* p. 265 Mabillonius edidit, fuse satis ac luculenter exposita videri possunt.

LXXIII.

Licet Nicænus, præter cæteras quibus excelluit dotes, ea foret indole ingenii atque animi magnitudine, ut gloriam omnem in benefactis, non alienis in laudibus poneret, haud tamen defuere qui præclaras illius **87** virtutes, etiam dum viveret, scriptis extolleret atque hominum tradere memoriæ sata-

an. 1486, sic ait: *Libellos tuos atque item quos ex bibliotheca ista codices habemus, remittamus cum primùm isthuc orator noster Florentinus se contulerit. Pausaniam vero exspectamus cum sibi erit commodum.*

(21) Vide Jac. Morellii Dissert. super D. Marci biblioth., editam Venetiis an. 1774.

(22) Catalogus Vindobonensis 980 Græcos Latinosque codices exhibet; 834 duntaxat is quem Zimertius et Bongiovanius in locum protulerunt an. 1740 et 1741.

(23) Comment. lib. vii.

(18) Græci calligraphi quorum opera in describendis codicibus cardinalis usus fuit, plerumque viri cogniti erant eruditione ac litteris, ut Joannes Argropolus, Michael Apostolius, Demetrius Sguropolus, Joannes Pusiadenus, Cosmas monachus. Georgius Zangaropolus et Joannes Rhosus, de quo supra mentioem feci.

(19) Vide Flav. Corn. *Eccles. Venet.*, Supplem., p. 416.

(20) Ex nonnullis Ang. Politiani litteris apparet Laurentium Medicem pluries a senatu impetrasse D. Marci codices cum Florentiæ, tum Venetiis describendos. In ea quæ Laurentio Veneto data fuit

gerent. Cumulate id præstitit episcopus Aleriensis (24) in ea Præfatione qua typis excusos in domo Petri de Maximis Apuleium et Alcinoium anno 1469 in publicum rei literariæ commodum ac emolumentum emisit (25). Idem fecit et alius quidam anonymus cujus elogium, his ferme temporibus scriptum et e codice Vaticano 3621 desumptum inter Appendicis monumenta communico (sub num. 11). Novissime Platina sermonem panegyricum, de quo pluries occurrit mentio, composuisse videtur; in eo siquidem apologeticum opus quod Nicænus Platonis doctrinam ac dignitatem vindicaturus elucubravit, nec antea, ut arbitror, prælo subjectum quam anno vertente 1470, jam plane absolutum atque ubique vulgatum sic inquitens ostendit: *Non est passus quempiam bene de genere humano meritum maledicentia post mortem lacerari; unde acerrime in calumniatorem Platonis insurgit eo volumine, et quidem divino, quod nuper magna cum vestra expectatione edidit.*

88 LXXIV.

Oriente toto subacto, atque etiam Illyrico occupato, Turcærum potentia eo usque creverat, ut ipsi Germaniæ armis ostentando terrorem incuteret. Hanc pestem ut averteret Cæsar, principum auxilia postulanda decrevit, simulque pontificem rogavit ut aliquem e sacro collegio illuc mitteret qui Ratisponensi conventui præesset, ac ea proponeret quæ ad salutem facerent Christianæ gentis in tuto collocandam. Ad hoc muneris Paulus cardinalem Senensem Franciscum Piccolomineum elegit, cujus prudentia supra ætatem fulgebat, quemque Germanis ex eo gratum acceptumque sperabat quod penitus eorum linguam ac mores cognosceret. Hic reliquos inter egregios viros quos ea in legatione comites habuit familiaresque, Joan. Antonium Campanum, episcopum Interamniensem elegit, ut ejus insigni dexteritate ac facultate oratoria uti posset in iis quæ confici et a principum conventu impetrari oportebat. Dein, paratis omnibus ad profectiorem necessariis, xv Kal. April 1471 Urbem reliquit et in Germaniam quam maximis potuit itineribus properavit.

LXXV.

Nihil inexpertum legatus omisit quo Imperii ordinem in unum collectos expergefaceret, eisque tam damna Christiani populi, tum gloriam futuram proponeret, si tandem armis alacriter sumptis in hostem infensissimum irent ejusque ferociam in dies magis tumescentem comprimerent. Sed lente negotium procedebat. partim ob Cæsaris naturam nihil quicquam agere nisi remissius

(24) Joan. Andreas de Buxis, Viglebanensis, alio-rem habuit et præceptorem Victorinum Feltrensem, a quo moribus et literis egregie imbutus, Romam venit, ubi emendandis atque edendis antiquis auctoribus doctorum æstimationem et simul gratiam pontificum sibi promeruit. A Paulo II, cui aliquot editiones inscripserat, Adiacensis primum, post Aleriensis episcopus creatus, sub Sixto IV se-

consueti, partim quia principes multa statim polliciti fuerant, quæ postea negata aut saltem dilata esse cuperent; adeo verum est homines serio nunquam nisi proprio ac præsentis periculo commoveri. Hujus rei peritæsus Campanus, ac insuper cæli asperitatem et gentis mores perosus, quos truculentos vocat, atque omnis expertes humanitatis, Romam cum scriberet, ab amicis petebat ut honestum sibi reditum in amœnissimas Italiæ oras quacunque possent ratione impetrarent. Id autem assequi per Nicænum præsertim sperabat, cujus quanta tunc esset in aula pontificia nominis dignitas et gratia, ex binis ejusdem Campani epistolis, quas hic inserere consultum duxi, unusquisque facile intelliget.

89 LXXVI.

Prima, quæ libri vi nona ac decima est, ad virum insignem pertinet Domitium Calderinum, qui Romæ docendi munere jam pridem clarus, nec multo antea in cardinalis domum tractus, ei operam in scribendis epistolis dabat.

« Campanus Domitio S.

« Quid tu de me, quo in loco sim, curas?
« Ego ex numine nostro totus quantus sum
« pendeo, nec est mihi numen in terris aliud
« quam Bessario; nam cæteris quidquid
« exhibetur observantæ, ex fortuna est,
« huic uni ex magnitudine incredibili me-
« ritorum, quæ in eo sunt tanta ut enarrari
« de cæteris sine adulatione aperta non pos-
« sint, referri de illo sine detractatione aliqua
« nequeant; nihil enim tam amplum de ma-
« gno Bessarione dici potest quod non longe
« divinis ejus meritis superetur. Redde eum
« tu mihi quoque nunc beneficium qui hac-
« tenus propitium liberalemque reddidisti.
« Ego multorum quidem, sed nullius æque
« ac magni Bessarionis beneficium exspecto.
« Habet hoc quidquid ille hominibus præ-
« stat, ut non modo utilitatem accipienti,
« sed eximiam quoque gloriam afferat. Qua-
« mobrem, etsi jucundum mihi erit quoquo
« modo redire in Italiam, multo tamen erit
« jucundissimum magni 90 Bessarionis
« opera reductum videri. Jamque tuæ sint
« partes; quid ex tanta benevolentia expe-
« tam optime intellexisti. Sunt munera pu-
« blica Romæ; sunt provinciæ, sunt arces,
« sunt annua præsidia. Si impetrare mihi
« maxima non poteris, poteris mediocria,
« quanquam, propitio numine nostro, nec
« maxima quidem despero. Vale. »

LXXVII.

Alterâ, quæ libri ejusdem nona est ac vicesima, Nicænum ipsum Campanus rogat ut

cretarii munus gessit et bibliothecæ insuper præfectus fuit. Obiit Romæ pridie non. Febr. 1475.

(25) Alcinoi *Epitomen disciplinarum Platonis* ipse Nicænus e Græco transulit et Nicolao cardinali Cuzano inscripsit honorifica epistola quam editor episcopus ejusdem Alcinoi opusculo præmisit; de hac Nicæni versione nihil Boetius refert in suo catalogo.

optatum in Urbem reditum aliquo sibi cum honore atque emolumento conficiat.

« Campanus magno Bessarioni card. patriarchæ Nicæno S.

« Ad illam incredibilem ac divinam magnitudinem laudum tuarum hæc quoque accedit quod neminem eorum quos vel semel fueris amplexus in subiecto esse patris, gloriamque eximiam censes communicare fortunam, et tantum præstare hominibus auxilii quantum es assecutus, conferreque aliis ingenita beneficentia quidquid virtute tua divina atque eminentissima peperisti; dignus profecto in quem tot fuerint divinitus cumulata ornamenta, qui ornare cæteros nunquam desieris. Et cum sis ipse muneribus iis quæ parare quisquam virtute atque industria possit, mortalium omnium maximus, in eo tuam magnitudinem repositam arbitraris ut maxime prosis cæteris. Quæ spes si communis est omnibus, quid ipse mihi de te persuadeam facile intelligis, quem mihi vel fortuna mea vel incredibilis humanitas tua potius conciliavit. Quid autem nunc expetam? Unum est præcipuum et solum. Cupio tua opera in Italiam revocari, sed eo modo ut accitus ad locum aliquem dignitatis, non tanquam reductus ab exsilio videar. Id mihi præstare solus et pro magnitudine tua potes et pro natura debes. Quamobrem oro te per numen illud 91 genii tui, quod ideo te protulit ut esses in quem unam ornamenta omnia quæ universi capere mortales possunt, cumulerentur, tua ut opera quamprimum in Italiam revocer, accepturus quæcunque mihi obtigerint in reliquam vitam, fortunaæ et beneficia tua. Vale. »

LXXVIII.

Hæc inter inopinata mors Pontum, ætate ac viribus adhuc florentem abstulit, cum nondum septimum pontificatus annum expleisset. Funebris pompa de more peracta, Patribusque inter se consultantibus curam commissum Ecclesiæ regendæ curam committerent, parum abfuit quin paucas intra horas Nicænum omnes uno ore pontificem renuntiarent. At morum sanctitas animique constantia, qua Latinum cardinalem de Ursinis, nonnulla sibi suisque flagitantem commoda, repulit, hæc etiam vice rem totam turbavit, alioque transtulit illorum animos qui Ursino adhærebant. Hæc mihi causa magis probatur quam Jovii narratio qui sit, venisse ad illam, cum abditus in cubiculo foret, tres magnæ auctoritatis cardinales ut omnium nomine pontificem salutarerent; verum a Perotto cohibitus repulsosque fuisse, qui dixerit parcendum Nicæno tunc lucubranti; ex quo factum ut retro abeuntes hæc verba non sine stomacho atque indignatione protulerint: *Ergo nec presentis, nec roganti quidem summa dignitas erit incalcanda, ut cum e celo suffragia expectet, superbis demum ac stolidis janitoribus pareamus.* At bona Jovii pace, quis unquam credat, Perottum, solertis iudicii virum

diuque artibus aulæ innutritum, aut ea necesse quæ tum agitabantur, aut minime saltem cavisse ne, spe adhuc integra, superbæ notam patrono atque odium conflaret?

92 LXXIX.

Ita Bessarion, sive fortunæ injuria, sive hominum culpa, qui tantum ei decus invidere, supremum amisit præsulatus fastigium, quod ipsæ trans Alpes positæ gentes ejus deberi virtutibus prædicabant. De qua re operæ pretium est Campanum rursus audire in ea quam scripsit ad Calderinum præfatum epistola, simul ac rumor de Pauli obitu inter Germanos percrebuit.

« Campanus Domitio, secret. Bessarionis, salutem.

« Censes ausum me quidquam scribere divo nostro? Non sum ausus; tanta illius majestas, tanta mea observantia est, ut etiam in Germania agentem me terreat. Et plane nihil habeo quod scribam; omnia illi per legatum significantur. Ingerere me tantis rebus, tam arcanis, nec pulchrum nec tutum est. O utinam! o utinam! o utinam! Sed, mi Domiti, operæ pretium erit videre quam curæ superis simus Christiani. Salva res est si Bessarionem, ut est omnibus in rebus quas capere ingenium humanum possit, longe maximus, ita et titulo quoque maximum faciemus; alioquin dubio vento fluctus navigamus. Tu vero te erige. Utinam adessem! Quid. inquires. Clamarem, insurgerem, vociferarem, ne se perderent, ne religionem unico quod superest præsidio fraudarent. Illum Græci, illum Latini, illum Pannonia, illum voce una tota Germania postulat. Qua lætitia affectum me censes cum nudius tertius clarus vir Narcisus, orator regis Ferdinandi apud Cæsarem, inter orandum quater Bessarionem nominaret tanta cum laude quantam aut nullus mortalium aut solus Bessarioneretur. Tu de Gallis ne cogita. Vale, et si quid curare absenti honoris aut commodi potes, ne negliges. »

93 LXX.

Paulo II cardinalis Franciscus Roboreus, natione Ligur, sub nomine Sixti IV successit. Minoritarum familiæ nomen hic dederat a primis adolescentiæ temporibus, eique Nicænus ob ingenii laudem adeo impense faverat, ut eo adnidente non ordinis modo totius præfecturam, sed etiam cardinalatus honorem mox esset adeptus. Sed beneficentia hæc magna, ut plerumque usuvenit, levis una offensuscula delevit, postquam illum Sixtus haud æque sibi primum ac facilem in electionis negotio intellexit. Itaque sub ipsa regni primordia cum declarasset nihil suis votis jam reliquum esse quam bello Turcas asperrimo persequi, omnemque in re tam præclara suam operam ac studium sibiique jam gravem longius ab aula removeret, ei percipide ac statim Gallicam legationem commisit. Oneris immensi hæc moles uedum

homini seni ac morbo vesicæ laboranti, sed juveni a facti vigentique, committenda videbatur, cum præter cæteras difficultates regis animus Burgundiæ ducti summopere infensus ita deliniri oporteret, ut ambo, depositis armis obliuiscantque injuriis ultro citroque illatis, in sacram belli societatem concurrerent. Quibus mature perpensis, cardinalis hujusmodi manus fugere ac tanquam humeris suis majus a se cepit in publico consistorio deprecari. Verum pontifex adeo firmus in proposito mansit ut invitus legationem suscipere debuerit.

LXXXI.

Vere igitur ineunte anni 1472, in viam se dedit rectaque in Belgium contendit, cum Burgundo colloquium **94** de pace habiturus (26); rebatur enim Galliæ regem æquas facilius aures concordæ daturum si duce prius audisset pontifici obsequentem pacis consilia non respuere. At valde hæc illum opinio fefellit. Nam Ludovicus XI, suspicax, et aliter prorsus hoc factum interpretatus, nec ullo coluit legatum ad se venientem officio consueto, nec alloquendi cupidum nisi duos post menses admisit. Tunc etiam, eo impensius orante, ut suam vellet in gratiam Burgundiæ ducem recipere et rem Christianam, in summo positam discrimine tueri, pacis respondit, nullum habendum de pace sermonem nisi ipse prius Burgundiæ et Armoricæ duces anathemate feriret, eosque sibi, ut regni feudatarios, obtinere compelleret. Ille legatus cum detrectaret, et hanc rem diceret, suæ potestatis neutiquam esse, colloquio abrupto atque omni spe reconciliati-nis negata, dimissus est. Quæ omnia strictim Papiensis epist. 500 his verbis expressit: *Mox ut regnum ingressus est, ipsi regi cepit esse suspectus; progredi ad eum est vetitus menses duos: ludibrio habitus, tertio tandem admittitur; uno atque eodem ingrato colloquio finitur legatio.* Sunt qui scribant Ludovicum regem, ubi Nicænus in conspectum venit, ejus barba contumeliose apprehensa versiculum hunc protulisse: *Barbara Græca genus retinent quod habere solebant.* (a). Sed hæc tanto principe indigna viri cordati plerique inter cæteras vulgi fabellas reponunt.

95 LXXXII.

Mærore affectus ingenti quod tam indecore habitus dimissusque a rege fuisset, in Italiam regredi quam celerime statuit. Eo in itinere febris correptus ac dysenteria, cum Alpes superasset et Augustam venisset Taurinorum, ita ægrotare cepit, ut, omnis vocationis impatiens, Pado flumine Ravennam usque deferri debuerit. Ravennæ decumbens in domo Antonii Danduli, qui pro Venetis urbem illam regerat, Ecclesiæ sacramenta suscepit, et morbi tandem ve-

(26) Hæc occasione fortassis bibliothecæ collegii theologorum Lovanensium libros nonnullos, quorum sit mentio apud Coierum, not. ad Stravii *Introdue in notit. rei liter.* 8.º Francfurti et Lipsiæ

(a) Innocentius rex volebat, ut erat ingenii mordacissimi, quod, barbarorum Græcorum nominum exemplo, quæ idem apud Latinos quod apud Græcos genus retinerent, pariter ipse, homo Græcus, Græcam fidem, lubricam suspectamque haberet; cujus proinde dicta ac promissa flocci penderet. *Borr.*

bementia oppressus xiv kal. Decembr. 1472 ad vitam coalescens præmia migravit, cum annum ageret ætatis septimum et septuagesimum. Magnum bonis doctisque omnibus sui desiderium reliquit, ac præsertim Venetis patriciis, qui, *partim privato officio, partim publico ad eum venerant, quippe videntes irruentem turbam suis humeris elatum corpus in episcopium detulerunt, præbueruntque omnibus osculandum atque venerandum,* ut ait funebri orationis auctor Nicolaus Capranica, episcopus Firmanus (28). Defuncti cadavere Romam delato, Sixtus pontifex, post solemnes exsequias in basilica SS. XII Apostolorum celebratas, quibus ipse interfuit, illud in tumulo quem sibi vivens Nicænus paraverat, recondi jussit, quemadmodum Phrantza testatur, atque anonymus scriptor cujus verba hic tradit ex codice Vaticano 3920: *Ravennæ obiit Nicænus xiv kal. Decembr. anno Christi 1472, luna eclipsim patiente. Corpus delatum est Romam sepultumque in ecclesia Apostolorum sepulchro marmoreo quod ipse sibi vivens posuerat. Exsequiis ejus Sixtus papa IV interfuit, exemplo Eugenii IV, qui Senis interfuit exsequiis Nicolai Albergati, Bononiensis, S. Crucis in Jerusalem presb. cardinalis.*

96 LXXXIII.

Tanti præsulis obitum complures viri eruditi carminibus dessevere, quæ tum apud Jovium tum apud Ciacconium videri possunt. Nonnulli etiam ejusmodi epicedia e mss. deprompta bibliothecæ Mediceo-Laurentianæ leguntur in tom. II catalogi cod. Lat. Unum proferam, Theodori nomine inscriptum, sed parum adeo eleganter sciteque compositum, ut cuius potius quam celebri Theodoro Gazæ tribuendum existimem.

*Nicænus sacro Romano cardine præsul
Bessarion summa religione pater,
Pontus quem genuit, coluit Saturnia tellus,
Eximium Græcis Ausoniisque decus,
Conditur hoc tumulo, sed magno claret in*

*Artibus, eloquio, moribus, ingenio.
Usque extinctum quem gentes flevère, bea-*

*Re gesta, sedis consilioque manet
Huic corpus perit, sed nunquam fama pe-*

*Dum rapidus volvet sidera clara polus.
Reddite, Græc, reddite patri thura Latini,
Virtus quem fecit divum adire domos.*

His adlenti qui pedestri sermone defuncti, res gestas memoriam tradiderunt, inter quos Michael Apostolius Græcam orationem a Leone Allatio Latine redditam, et Anonymus alius Vitam Græca itidem lingua conscripsit, quam pines cardinalem S. Susannæ existit-

1754, p. 276.

(28) Orationem hanc e Vaticana bibliotheca eruit typisque dedit P. Malvasta in *Comp. hist. basil. SS. XII Apost.*

tasse olim ferunt (29). Præterea Nicolaus Perrotas, Sipontinus antistes. amplum ipse de Nicæni gestis ac moribus commentarium 97 elucubravit (30), quod in primis delendum est vel penitus intercidisse vel aliquo in angulo ignotum delitescere. Quæ unica superest Bessarionis Vita, per cœvum auctorem Vespasianum Florentinum (31) Italice scripta, eam licet mendosam nec stylo satis elegantem confectam, mei tamen muneris esse putavi ut e codice Vaticano 3224 etiam inter anecdota monumenta referrom (32)

LXXXIV.

Sed nemo uberius et gravius Nicæni interitum Ecclesiæque Romanæ jacturam deploravit quam cardinalis Papiensis, in litteris post mortis nuntium acceptum datis ad Campanum, utriusque amicum ac familiarem (33). En illius verba :

« Voco te, Campane frater, ad lamenta et lacrymas. Hortuus Nicænus noster est. vir sine controversia magnus, cujus doctrinæ ingens erat, ingenium singulare, admirabilis eloquentia, studium autem ad publicæ non modo continuum, sed supra ætatis ac valetudinis vires, forte 98 etiam pertinax. Nihil habuit Romana sedes quo gloriari amplius posset, nihil quod ad suum ministerium efficacius inveniret. Videbat prudenter, explicate monstrabat, sine intermissione operabatur, alienæ etiam segnitiei reprehensor semper erat ac castigator. Ad hunc referebantur nostra consilia, ad hunc legationes undecunque nos adeuntes. Sine Nicæno nec operum initia erant, nec exitus; tota operum moles huius unius humeris insistebat. Omitto amorem in nos, qui major esse non poterat, officia in cæteros, quæ plura prope ab uno illo proficiscebantur quam a reliquis Patribus. Religionem quoque, pietatem, munificentiam, animi magnitudinem, qui nil humile, nil quod non dignitati conjunctum esset poterat cogitare. Flendus tantæ jacturæ obitus est, flendæ vices Ecclesiæ, flenda etiam bonorum omnium orbitas; mihi quidem accidere nihil dolentius potuit. » — Et paucis interjectis : « Sanctus senex, ob falsam de fide susceptionem, videns incassum esse labores

« susceptas, relictam in armis provinciam, perditam spem magnorum pro religione subsidiorum, supra urgentem valetudinem et etiam animo consternatus, Ravennæ quæ a Taurino devecus Pado erat, spiritum Domino reddidit, tanta, quod exploratum mihi est, constantia, ut sanctissimæ vitæ sanctissimus quoque inventus sit exitus. Quibus ergo aut laudibus prosequemur magni meriti Patrem, aut monumentum ornabimus pro republica mortem susceptam, aut doloribus requiremus nostri ordinis lumen extinctum? Conatus quidem nostri, et decreta, et litteræ quoque minoræ sunt meritis. Ut virtute antevit quidquid in Ecclesia præclarum fuit, sic ad referendas defuncto gratias impar est omne quod quæritur. Benedicamus tantum nomini ejus commemorationibus quotidianis, recenseamus sanctas actiones ejus et in opera senis tanquam in exemplum sacerdotale inspiciamus; lugeamus autem ad singula et damna ingentia deploremus. Sæculis quidem multis alterum Nicænum habituri non sumus; tum autem noster ordo in tenebris relictus est. Lucæ sua illuminabat obscura, et multorum inscitiam unius sapientia tolerabat. »

99 LXXXV.

Quoad corporis habitum et oris lineamenta Nicæni dum viveret, ex Campani epigrammate quod sum infra daturus, discimus, Bessarionem proceram statura fuisse aspectuque decoro et cunctis in rebus a gravitate composito. Quandiu Romæ permansit, ad collis Quirinalis radices habitavit, easque ipsas incoluit ædes quæ ad dextrum sunt latus basilicæ SS. XII Apostolorum et nunc cœnobii recentioris frontem constituunt, in quo degunt Minoritæ conventuales; nam licet hodie (1777) earum facies aliqua ex parte immutata nonnullisque aucta ornamentis apparent, multa tamen adhuc atque indubia retinent antiquitatis vestigia. Ad quamvis liquido constet ex documento 9 ad calcem hujus dissertationis posito, magis tamen ac magis eæ comprobant quæ hic refero alio ex instrumenti emptionis per eum factæ anno 1458 (34).

(29) Vide Cæconium, tom. II, col. 909.
(30) Vid. Cornuop. *Lingua Lat.* edit. Ald. 1515, p. 905.

(31) Vespasianus Florentinus bibliopola artem exercuit, sed cum eruditior esset ac penitus libros cognoscere, notus apprime charusque existit non modo litteratis hujus ævi hominibus, sed etiam principibus viris, ac præsertim Nicolao V pontifici, Bono Estensi, Ferrariæ duci, ac Cosmæ Mediceo seniori. Nulla alia, quod sciam ingenii monumenta reliquit præter aliquot virorum illustrium Vitæ vernaculo sermone scriptas. Fr. Zacharia duos codices ab eo donatos biblioth. Florent. S. Marci commemorat in suo *Itin. lit. per Italiam*, p. 47.

(32) Vide Append. monum., n. 12.

(33) Epist. 498.

(34) Exstat hujus instrumenti apographum in archivo Basilicæ SS. XII Apost. In eo Bessarion emit pretio sexcent. auri floren. ab hæredibus q. Thomæ

Casate de Fuscis, nob. Romani, certam latifundii partem extra portam Capenam siti. Instrumenti initium hoc est : *In nomine Domini. Amen. Anno Domini 1458, pontif. SSmi in Christo Patris Dni N. D. Pii, divina providentia papa II, indict. vii, mens. Sept. die 17. In presentia mei notarii et testium infra scriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, constituta personaliter coram sapientissimo viro D. Gilfredo de Caballis de Ferraria, legum doctore, iudice palatino et collateralis curiæ Capitolii, et magnif. viro D. Joannis de Leone de Padua, legum doctoris et militis, Dei gratia aimæ urbis presentis senatoris, sedentis pro tribunali in quadam capsa lignea in anticamera sive capella infrascripti Rmi D. episcopi et card. in palatio SS. Apost., quem locum ob reverentiam infrascripti Rmi Dni, et honestatem infrascriptæ Dnæ venditricis, pro suo tribunali ante omnia elegit et deputavit, nobilis Dna Lienepra, relicta q. nob. viro Thomæ de Casatis de*

100 LXXXVI.

Multa de virtutibus commentanda nunc es-
 sent, quibus antistes hic magnus eluxit, tan-
 tumque sibi nominis et gloriæ comparavit,
 nisi quæ de perpetuo vitæ ejus cursu tra-
 didi supervacaneam hanc operam facerent.
 Haud abs re nihilominus erit, si pauca quæ-
 dam coronidis loco subjungam quæ præci-
 puum ipsius amorem et liberalitatem erga
 homines doctrina præditos atque ingenio
 declarant. Ut Græcos præteream, quos pro-
 fugos et e communi patriæ naufragio in Ita-
 liam delatos, patrocinio, officiis atque opibus
 fovit, quid nostris ipsis hominibus non præ-
 stitit aut quem obviis ulnis non est com-
 plexus, cui vel aliqua virtutis opinio vel
 scientiæ laus adesset? Bononiam legatus
 cum regeret, et Aristoteles Floravantius,
 architectus eo tempore insignis, miro arti-
 ificio atque audacia turrinam quæ vulgo *Man-
 sionis* dicitur, a fundamentis divisam alio
 transtulisset, illum proprio ære, hoc est
 50 librarum, summa minime tunc contem-
 nenda, donavit (35). Ipsemet Platina, qui
 tanquam initas in Paulum II. conjurationis
 conscius ac particeps in carcerem detrusus
 langueret, non prius e vinculis expedire
 se potuit quam suas Nicænus interponeret
 preces, ac pro eò tandem sponsorem se face-
 ret. Vide Platinae Vitam ejus operi *De vitis
 Rom. pont.* præmissam. Eruditissimus Joan.
 Christ. Amadutius Platinae epistolam qua,
 vinculis astrictus cum esset, Bessarionis opem
 imploravit e codice chartac. sæc. xv, qui se
 penes est, adhuc ineditam mecum verbe-
 rigne communicavit. 101 Eam, quia illustris
 viri calamitatem et calamitatis causas ube-
 rius aperit, dignam plane censeo quæ hic
 locum habeat. « Si tuo fidelissimo consilio
 contemperassem, Rmæ ac doctissime Pater,
 non essem, sat scio, tanta calamitate cler-
 ca ventus; me enim adhortabaris, si dis-
 scedere ab Urbe instituissem, proposito
 non contemnendo præmio, ut clarissimi
 atque optimi principis Urbinatum comi-
 tis obsequio me addicerem. Non contem-
 psi ego tantam conditionem et a tanto viro
 mihi propositam, cui certe, tua præsertim
 gratia, mallem, posthabita omni mercede,
 servire quam cuivis Italicorum principum.
 Neminem profecto adhuc novi, pace alio-
 rum loquar, qui nobilitate animi, erudi-
 tione, humanitate, rei militaris scientia,
 justitia, comitate possit cum hoc principe
 comparari. Quare sit ut meam vicem mi-
 rum in modum doleam, quod oblatam oc-
 casionem non mediocris fortunæ parum
 sapienter omiserim. Sed quis arbitratus
 furasset unius Callimachi ebrietatem et
 stultitiam, quem contemnebamus, quem pro
 ludibrio habebamus, tantam nobis et tam
 indignam calamitatem, non dico struere,

*Fucis de regione S. Angli, mater, tuitrix, et per-
 sona legitima Catherina et Marianna fil. et hæred.
 q. Thomas Casata de Fucis, etc.*

(35) Aristoteles hic idem et aliam in oppido Centi
 turrinam quæ ruitura pendeat ad veritatem restituit,
 et a Magno Moschorum Duce postea evocatus non-

« sed vel excogitare saltem posse? O no-
 « miseros! o nos infelices! qui alienæ stul-
 « titiæ et temeritatis poenas tuimus. Vaga-
 « tur, liber, quoquo vult, post vitium et
 « epulas, ille regnorum et divitiarum im-
 « pudensissimus largitor; nos vero, qui tan-
 « tum imprudentia peccavimus, qui homi-
 « nis stolidi somnia non deteximus, post
 « cruciatus et tormenta in hoc infelicissimo
 « carcere detinemur. Non negaverim ego
 « justum fuisse pontificis dolorem, justam,
 « in tanta re præsertim, questionem; sed
 « deberet, re deprehensa et cognita, nos
 « tandem qui clementiæ suæ futuri sumus
 « simulacra et imagines, a tanta miseria li-
 « berare, his præsertim diebus quibus Sol-
 « vator noster clementiæ, pietatis, miseri-
 « cordiæ, et aliarum virtutum exempla,
 « sanctissima illa ac saluberrima sua pas-
 « sione in terris ad salutem humani gene-
 « ris reliquit. Multa sunt quæ principem
 « decent, maxime veram pontificam; sed
 « nulla virtus est quæ magis tantæ potentiam
 « conveniat post religionem, quam clementia
 « et misericordia. Ob hanc conservati, si non
 « omnino insanabiles sunt, meliores deinceps
 « fiunt. Sanabilia profecto sunt ingenia no-
 « atra, et si quid licentia scholastica, quæ
 « in studiis universalibus ob disceptationes
 « major esse consuevit, admisimus, hac
 « adhibita castigatione ita constanter emen-
 « damus, ut oves quas perditas esse Dominus
 « arbitrabatur inventas tandem sua diligen-
 « tia lætetur et gaudeat. Te igitur, Rmæ et
 « optime Pater, quem semper ob dignitatem
 « et singularem doctrinam cum admiratione
 « laudamus, quemque unicam litteraturæ
 « et eruditionis tui Græcæ, tum Latinae, co-
 « lumem ducimus, suppliciter rogamus,
 « manus ad te tanquam ad saluberrimum
 « sidus tendentes, ut tu omnium doctissimus
 « eruditionis studiosos et cupidos a tanta
 « calamitate tuo patrocinio, tua auctoritate
 « et gratia, quæ maxima apud pontificem
 « est, ab hac captivitate vindices ac liberet.
 « Habiturus nos es ob hoc non modo gra-
 « tos et memores tanti officii, tantæ clemen-
 « tiæ, sed prosa et carmine amplissimum
 « laudum tuarum constantes ac indefessos
 « præcones.»

102 LXXXVII.

Munificentiam vero qua Campanum, epis-
 copum Interamnansem, protecutus est, quod
 so carminibus celebrasset, ipsis referam Mi-
 chaelis Ferni verbis, qui Campani ejusdem
 Vitam descripsit (36).

« Nunc magni in hunc Bessarionis muni-
 « ficentiam operæ pretium erit explicare.
 « Urbs tota festivitatibus et cantu aliquando
 « exultabat, ut sit in carnis priviis; debac-
 « chantini turba larvatorum, plausibus et
 « cantu plena omnia. Magni Bessarionis oc-

nulla Moscum ingentia ædificia a fundamentis erexit,
 ac signanter basilicam seu templum urbis maximum
 Deipara Virginis sacrum. Vid. Tiraboschi, *Storia
 della lett. ital.*, tom. VI, parte 1, p. 323, et Herc.
 Zani, *Relat. Mus. Moschici*.

(36) Vide Campani Oper. ed. Mediol. 1494.

« casionem nactus tectius laudandi Campanus epigramma hoc condidit.

Bessarion, totum cui se concessit Apollo.

Et quo nil majus sæcula nostra vident;

Per te priscorum laudes excessimus, ire

In trutinam vicior cum Ciceroe potes.

Vieta etiam per te magui Demosthenis ora,

Uberior per te Græcia facta tua est.

Pectoris at tanti minimas sacundia partes

Obtinet, exlquam spleudida verba putas.

Terra patet, pelagus notum, mens alta deorum

Cognita, scis cælum scisque quid astra ferant

Quicquid te latuit non est in rebus, ad omnes

Ingenium latebras it penetratque tuum.

Imperio ac rerum sceptris, et ad omnia natus

Unus mille geris pectora, mille sapia.

Ipsaque cum tantum fecit natura, videtur

In vires, quanta est, incubuisse suas.

(37) Joan. Bonifacius in dialogo cui titulus: *Il Frachetta*, rem paulo aliter narrat; ait enim, Campanum in festis bacchanalibus Bessarionem adlisse, et personatum (quod vero absurdum videtur) carmina quædam Latina in ejus laudem ad lyram cecit-

Corpore in excelso majestas cana saletur

Plus homine; heroum frons tibi, Bessarion, est;

Et data cum fuerit tanta præstantia membris,

Di animum membris inseruere parem,

« Quod cum larvatus ephelus vocalissimus

« festo die quodam, submodulante lyra,

« incinuisset, tantis perfusus lætitia laudibus

« ille, lyricæ, quot illa erant carmina, au-

« reos tot nummos elargitur; Campanum

« mox adventantem, factumque dissimulan-

« tem, complexus: *Campane*, inquit, *Campane*,

« ubi sunt illi digiti qui tot de me mendacia

« scripserunt? et aureo gemmæ adamantinæ

« pretii 70 ducat. annulo donavit. Inde mus-

« tellina efferri jussa fultura, quam ex variis

« nostri vocant, dono sibi olim a rege Polo-

« norum missa; cumulati muneris monu-

« mentum addit (37). »

nisse, pro quibus tot nummos acceperit quot illa fuerant; redeunti deinde absque personæ cardinalem dixisse: *Ubi sunt ii digiti*, etc., apprehensaque ejus dextra haud modici pretii anulorum inseruisse.

Hic exhibebat Auctor Dissertationis Catalogum operum Bessarionis, at parum accurate confectum et multis lacunis laborantem; quem ideo potius omittendum quam supplendum judicavimus. Vide infra eorundem operum recensionem accuratissimam ex Fabricio et Harlesio depromptam. Edit.

APPENDIX MONUMENTORUM

ANECDOTORUM

PARTIM EX ARCHIVO BASILICÆ SS. XII APOSTOLORUM, PARTIM EX VATICANA BIBLIOTHECA DESCRIPTORUM.

103-115

Bulla reductionis canonicorum basilicæ SS. XII Apostolorum, facta per Eugenium papam IV.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Bessarioni, basilicæ SS. XII Apostolorum presbyt. card., salutem et apostolicam benedictionem.

Dum ad personam tuam, quam divina clementia magnis illustravit muneribus gratiarum, paternæ dirigitur considerationis intuitum, et attente prospicimus quod tu Romanam Ecclesiam, cujus honorabile membrum existis, tuorum honoras magnitudine meritum, dignum, quin imo potius debitum reputamus ut ea tibi favorabiliter concedamus per quæ cum divini cultus, instauratione animarum periculis et ecclesiarum tuæ curæ commissarum dispendiis salubriter occurratur. Cum itaque, sicut nobis nuper exposuisti, fructus, redditus ac proventus canonicatum et præbendarum basilicæ XII Apostolorum de Urbe, quæ tui cardinalatus titulus parochialis existit, cujusque parochianorum, qui in numero copioso sunt, animarum cura per illius canonicos regi consuevit, et in qua

unus cardinalis, quæ ipsam basilicam pro tempore obtinet, necnon octo canonici totidem inibi præbendas obtinentes ab olim instituti fore noscuntur propter hostiles incursus, guerrarum discrimina, mortalitatem, pestes, aliasque diversas calamitates, adeo tenues et exiles facti sunt, quod dilecti filii ipsius ecclesiæ canonici ex illis se commode sustentare non valentes, apud præfatam basilicam residere, illi in divinis deservire non curant, ac propterea ipsa basilica tam circa cultum quam regimen curæ hujusmodi magna hæctenus passa fuerit, et nisi super his salubriter provideatur, majora in dies passura sit detrimenta, 116 et sicut accepimus, canonicatus et præbendæ prædictæ basilicæ, quos quondam Laurentius de Surdis, ipsius basilicæ canonicus dum viveret, obtinebat, per obitum ejusdem Laurentii, qui in alma urbe nostra domicilium habebat, diem clausit extremum, vacaverint et vacant ad præsens; nos qui divinum cultum ubilibet et præsertim in ecclesiis dicte urbis, quarum nobis cura specialius est commissæ, jugiter intensis desideriis affectamus, volentes ea tibi concedere per quæ basilicæ statui et paro-

PATROL. GR. CLXI.

100 LXXXVI.

Multa de virtutibus commentanda nunc essent, quibus antistes hic magnus eluxit, tantumque sibi nominis et gloriæ comparavit, nisi quæ de perpetuo vitæ ejus cursu tradidi supervacaneam hanc operam facerent. Haud abs re nihilominus erit, si pauca quædam coronidis loco subjungam quæ præcipuum ipsius amorem et liberalitatem erga homines doctrina præditos atque ingenio declarant. Ut Græcos præteream, quos profugos et e communi patriæ naufragio in Italiam delatos, patrociniis, officiis atque opibus fovit, quid nostris ipsis hominibus non præstitit aut quem obviis ulnis non est complexus, cui vel aliqua virtutis opinio vel scientiæ laus adesset? Bononiam legatus cum regeret, et Aristoteles Floravantius, architectus eo tempore insignis, miro artificio atque audaciâ turrinam quæ vulgo *Mansionis* dicitur, a fundamentis divulsam alio transtulisset, illum proprio ære, hoc est 50 librarum, summa minime tunc contemnenda, donavit (35). Ipsemet Platina, qui tanquam initis in Paulum II. conjurationis conscius ac particeps in carcerem detrusus languēbat, non prius e vinculis expedire se potuit quam suas Nicænus interponeret preces, ac pro eò tandem sponsorem se faceret. Vide Platinae Vitam ejus operi *De vitis Rom. pont.* præmissam. Eruditissimus Joan. Christ. Amadutius Platinae epistolam qua, vinculis strictus cum esset, Bessarionis opem imploravit e codice chartac. sæc. xv, qui se penes est, adhuc ineditam mecum perbenigne communicavit. 101 Eam, quia illustri viri calamitatem et calamitatis causas uberius aperit, dignam plane censeo quæ hic locum habeat. « Si tuo fidelissimo consilio
« obtemperassem, Rome ac doctissime Pater,
« non essem, sat scio, tanta calamitate circumventus; me enim adhortabaris, si discedere ab Urbe instituissem, proposito non contemnendo præmio, ut clarissimi atque optimi principis Urbinatum comitis obsequio me addicerem. Non contempsi ego tantam conditionem et a tanto viro mihi propositam, cui certe, tua præsertim gratia, maltepi, posthabita omni mercede, servire quam cuivis Italicorum principum. Neminem profecto adhuc novi, pace aliorum loquar, qui nobilitate animi, eruditione, humanitate, rei militaris scientia, justitia, comitate possit cum hoc principe comparari. Quare fit ut meam vicem vicum in modum doleam, quod oblatam occasionem non mediocri fortunæ parum sapienter omiseris. Sed quis arbitratus fuisset unius Callimachi ebrietatem et stultitiam, quem contemnebamus, quem pro ludibrio habebamus, tantam nobis et tantam indignam calamitatem, non dico struere,

Fuicis de regione S. Angli, mater, tuitrix, et persona legitima Catherina et Mariana fil. et hæred. q. Thomæ Capate de Fuicis, etc.

(35) Aristoteles hic idem et aliam in oppido Centurini quæ ruitura pendebat ad verream restituit, et a Magno Moschorum Duce postea evocatus. non-

« sed vel excogitare saltem posse? O non miserose nos infelices! qui alienæ stultitiæ et temeritatis poenas tuimus. Vagantur, liber, quoquo vult, post vitium et epulas, ille regnorum et divitiarum impudentissimus largitor; nos vero, qui tantum imprudentia peccavimus, qui hominibus stolidi somnia non doleximus, post cruciatus et tormenta in hoc infelicissimo carcere detinemur. Non negaverim ego justum fuisse pontificis dolorem, justam, in tanta re præsertim, quæstionem; sed deberet, re deprehensa et cognita, nos tandem qui clementiæ suæ futuri sumus simulacra et imagines, a tanta miseria liberare, his præsertim diebus quibus Selvator noster clementiæ, pietatis, misericordiæ, et aliarum virtutum exempla, sanctissima illa ac saluberrima sua provisione in terris ad salutem humani generis reliquit. Multa sunt quæ principem deont, maxime veram pontificam; sed nulla virtus est quæ magis tantæ potentiam conveniat post religionem, quam clementiam et misericordiam. Ob hanc conservati, si non omnino insanabiles sunt, meliores deinceps fiunt. Sanabilia profecto sunt ingenta nostra, et si quid licentia scholastica, quæ in studiis universalibus ob disceptationes major esse consuevit, admisimus, hæc adhibita castigatione ita constanter emendamus, et oves quas perditas esse Dominus arbitrabatur inventas tandem sua diligentia lætetur et gaudeat. Te igitur, Rome et optime Pater, quam semper ob dignitatem et singularem doctrinam cum admiratione laudamus, quemque unicam litteraturæ et eruditionis tum Græcæ, tum Latinæ, columnam ducimus, suppliciter rogamus, manus ad te tanquam ad saluberrimum sidus tendentes, ut tu omnium doctissimus eruditionis studiosos et cupidos a tanta calamitate tuo patrociniis, tua auctoritate et gratia, quæ maxima apud pontificem est, ab hac captivitate vindices ac liberes. Habiturus nos es ob hoc non modo gratos et memores tanti officii, tantæ clementiæ, sed prosa et carmine amplissimarum laudum tuarum constantes ac indefessos præcones.»

102 LXXXVII.

Munificentiam vero qua Campanum, episcopum Interamnensem, prosecutus est, quod so carminibus celebrasset, ipsis referam Michaelis Ferni verbis, qui Campani ejusdem Vitam descripsit (36).

« Nunc magni in hunc Bessarionis munificentiam operam pretium erit explicare. Urbs tota festivitatibus et cantu aliquando exultabat, ut fit in carnis priviis; debacchanti in turba larvatorum, plausibus et cantu plena omnia. Magni Bessarionis oc-

nulla Moscum ingentia subsidia a fundamentis eresh; ac signanter basilicam seu templum urbis maximum Deiparæ Virginis sacrum. Vid. Tiraboschi, *Storia della lett. ital.*, tom. VI, parte 1, p. 325, et Herc. Zani. *Relat. Itin. Moschici.*

(36) Vide Campani Oper. ed. Mediol. 1494.

« casionem nactus lectius laudandi Campanus epigramma hoc condidit.

Bessarion, totum cui se concessit Apollo.

Et quo nil majus sæcula nostra vident;

Per te priscorum laudes excessimus, ire

In trutinam vicior cum Ciccone potes.

Victa etiam per te magni Demosthenis ora,

Uberior per te Græcia facta tua est.

Pectoris at tanti minimas sacundia partes

Obtinet, æstiquum splendida verba putas.

Terra patet, pelagus notum, mens alta deorum

Cognita, scis cælum scisque quid astra ferant

Quicquid te latuit non est in rebus, ad omnes

Ingenium latebras it penetratque tuum.

Imperio ac rerum sceptris, et ad omnia natus

Unus mille geris pectora, mille sapis.

Ipsaque cum tantum fecit natura, videtur

In vires, quanta est, incubuisse suas.

(37) Joan. Bonifacius in dialogo cui titulus: *Il Frachetta*, rem paulo aliter narrat; ait enim, Campanum in festis bacchanalibus Bessarionem adisse, et personatum (quod vero absimile videtur) carmina quædam Latina in ejus laudem ad lyram ceci-

Corpore in excelso majestas cæna fatetur

Plus homine; heroum frons tibi, Bessario, est;

Et data cum fuerit tanta præstantio membris,

Di animum membris inseruere parem,

« Quod cum larvatus ephelus vocalissimus
« festo die quodam, submodulante lyra,
« incinisset, tantis perfusus lætitia laudibus
« ille, lyristæ, quot illa erant carmina, au-
« reos tot nummos elargitur; Campanum
« mox adventantem, factumque dissimulan-
« tem complexus: *Campane*, inquit, *Campane*,
« ubi sunt illi digiti qui tot de me mendacia
« scripserunt? et aureo gemmæ adamantinæ
« pretii 70 ducat. annulo donavit. Inde mus-
« tellina efferri jussa fultura, quam ex varis
« nostri vocant, dono sibi olim a rege Polo-
« norum missa; cumulati muneris monu-
« mentum addit (37). »

nisse, pro quibus tot nummos accepit quot illa fuerant; reuertenti deinde absque personæ cardinalem dixisse: *Ubi sunt ii digiti*, etc., apprehensaque ejus dextra haud modici pretii anulum inseruisse.

Hic exhibebat Auctor Dissertationis Catalogum operum Bessarionis, at parum accurate confectum et multis lacunis laborantem; quem ideo potius omittendum quam supplendum judicavimus. Vide infra eorundem operum recensionem accuratissimam ex Fabricio et Harlesio depromptam. Edit.

APPENDIX MONUMENTORUM

ANECDOTORUM

PARTIM EX ARCHIVO BASILICÆ SS. XII APOSTOLORUM, PARTIM EX VATICANA BIBLIOTHECA DESCRIPTORUM.

103-115

Bulla reductionis canonicorum basilicæ SS. XII Apostolorum, facta per Eugenium papam IV.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Bessarioni, basilicæ SS. XII Apostolorum presbyt. card., salutem et apostolicam benedictionem.

Dum ad personam tuam, quam divina clementia magnis illustravit muneribus gratiarum, paternæ dirigimus considerationis intuitum, et attente prospicimus quod tu Romanam Ecclesiam, cujus honorabile membrum existis, tuorum honoras magnitudine meritum, dignum, quin imo potius debitum reputamus ut ea tibi favorabiliter concedamus per quæ cum divini cultus instauratione animarum periculis et ecclesiarum tuæ curæ commissarum dispendiis salubriter occurratur. Cum itaque, sicut nobis nuper exposuisti, fructus, redditus ac proventus canonicatum et præbendarum basilicæ XII Apostolorum de Urbe, quæ tui cardinalatus titulus parochialis existit, cujusque parochianorum, qui in numero copioso sunt, animarum cura per illius canonicos regi consuevit, et in qua

unus cardinalis, quæ ipsam basilicam pro tempore obtinet, necnon octo canonici totidem inibi prebendas obtinentes ab olim instituti fore noscuntur propter hostiles incursus, guerrarum discrimina, mortalitatem, pestes, aliasque diversas calamitates, adeo tenues et exiles facti sunt, quod dilecti filii ipsius ecclesiæ canonici ex illis se commode sustentare non valentes, apud præfatam basilicam residere, illi in divinis deservire non curant, ac propterea ipsa basilica tam circa cultum quam regimen curæ hujusmodi magna hactenus passa fuerit, et nisi super his salubriter provideatur, majora in dies passura sit detrimenta, **116** et sicut accepimus, canonicatus et præbendæ prædictæ basilicæ, quos quondam Laurentius de Surdis, ipsius basilicæ canonicus dum viveret, obtinebat, per obitum ejusdem Laurentii, qui in alma urbe nostra domicilium habebat, diem clausit extremum, vacaverint et vacant ad præsens; nos qui divinum cultum ubilibet et præsertim in ecclesiis dictæ urbis, quarum nobis cura specialius est commissa, jugiter intensis desideriis affectamus, volentes ea tibi concedere per quæ basilicæ statui et paro-

PATROL. GR. CLXI.

chianorum præd. animarum salutè valeat salubriter provideri, ac mensæ capitularis dictæ basilicæ, si qua sit, fructuum, reddituum ac proventuum veros valores annuos præsentibus pro expressis habentes, tuis in hac parte supplicationibus inclinati, circumspeditioni tuæ auctoritate nostra prædicta, canonicorum et præbendarum numerum ad numerum quatuor reducendi ac statuendi et ordinandi, quod vacantes prædicti, et tres alii si vacant ad præsens, vel quos primo vacare contigerit, personis in sacerdotio constitutis quæ apud dictam basilicam personaliter residere illique in divinis hujusmodi deservire ac curam prædictam gerere et exercere continuo teneantur. Alloquin non residentes et non deservientes, ac curam hujusmodi non exercentes, ut præfertur, canonicatibus et præbendis per eos obtentis prædictis privati sint, illique vacata censeantur eo ipso, de cætero perpetuis futuris temporibus conferantur, ac reliqua ex eisdem canonicatibus et præbendis quam primum illos simul vel successive per cessum aut decessum illos obtinentium, seu aliis quibusvis modis vacare contigerit, etiamsi omnes canonicatus et præbendæ vel eorum aliqui specialiter seu generaliter dispositioni apostolicæ reservati existant, supprimendi penitus et extinguendi; ac subsequenter terras, jura, possessiones et bona suppressorum canonicatum et præbendarum hujusmodi dictæ mensæ, si qua sit, alloquin de nova per te instituendæ pro quotidianis distributionibus inter canonicos et capellanos ejusdem basilicæ in illa divinis officiis intererentes distribuendis cum eorum fructibus, redditibus ac proventibus, aliisque juribus et pertinentiis suis in perpetuum uniendo, annectendo; applicandi et approbandi, necnon quod interim, quousque reductio et alia præmissa, si parte fient, debitum sortiantur effectum, quilibet ex dictis canonicis apud præfatam basilicam non residentibus, et in illa divinis officiis hujusmodi non intererentibus unam dumtaxat percipiat, alia vero medietas suorum canonicatum **117** et præbendarum hujusmodi dictæ mensæ pro distributionibus præfatis assignetur, quodque nullus ex eisdem canonicis de prædictis seu aliis distributionibus ipsius basilicæ, etiamsi illa in oblationibus seu aliis quibuscunque consistant, pro residentia seu intererentia alicujus diei aliquid percipere possit, nisi in eadem basilica per totum annum residentiam personalem fecerit et in ea divinis hujusmodi interfuerit, ac omnia et singula alia circa præmissa necessaria, seu quomodolibet opportuna, statuendi, ordinandi, decernendi, faciendi et exsequendi; contradictores quoque per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia, appellatione postposita, compescendi plenam et liberam auctoritate apostolica tenore præsentium concedimus facultatem: non obstantibus quibuscunque constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac dictæ basilicæ juramento, confirmatione apostolica, vel quavis fir-

mitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, etiamsi de illis eorumque totis tenoribus de verbo ad verbum in præsentibus habenda foret mentio, quibus omnibus, alias in suo robore permansuris, derogare intendimus et derogamus per præsentis, privilegia, gratias et indulta de percipiendis fructibus in absentia præsertim patriarchatum ecclesiarum de dicta urbe canonicis pro tempore existentibus per sedem apostolicam in specie seu in genere concessis, cæterisque contrariis quibuscunque. Aut si aliqui apostolica vel alia quavis auctoritate in dicta basilica in canonicos sint recepti, vel ut recipiantur insistant, seu super provisionibus sibi faciendis de canonicatibus et præbendis ipsius basilicæ speciales, vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus generales dictæ sedis vel legatorum impetrarint litteras, etiamsi per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum, vel aliis quomodolibet sit provisum; quas quidem litteras et processus habitos per eandem, necnon quæcunque inde secuta, ad canonicatus et præbendas hujusmodi volumus non extendi, sed nullam per hoc eis quoad assecutionem canonicatum et præbendarum aut beneficiorum aliorum præjudicium generari; necnon quibuslibet aliis privilegiis, indulgentiis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus quoruncunque tenorem existant, per quæ præsentibus non expressa vel totaliter non inserta effectus eorum impediri valeat quomodolibet vel differri, et de quibus quorumque totis tenoribus habenda sit in nostris litteris mentio specialis. Nos enim ex nunc irritum decernimus et inane, si secus super his a **118** quoquam quavis auctoritate, scienter vel iguoranter contigerit attemptari.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno Incarnat. Dominicæ millesimo [quadragesimo quadragesimo tertio, xi Kal. Martii, pontificatus nostri anno xiii.

II.

Statuta et ordinationes Ecclesiæ SS. XII Apostolorum de Urbe.

Bessarion, miseratione divina SS. XII Apostolorum de Urbe presb. cardin., dilectis nobis in Christo capitulo, canonicis et capellanis dictæ ecclesiæ salutem in Deo sempiternam.

Quoniam effrenata hominum cupiditas et noxius appetitus, semper ad malum sua labilitate declinans, nisi sub juris et rationis regula limitetur, pravâ quadam abusione et corruptela bene vendi justum ordinem corrumpit, sicque passim divina pariter et humana instituta æquissima deperunt: Idcirco, volentes ad honorem et laudem Altissimi, omnium Creatoris, apostolorum quoque Philippi et Jacobi, quorum corpora in eadem ecclesia recondita sunt, et aliorum apostolorum sub quorum nominibus dicta ecclesia consecrata est, proque ampliatione divini cultus respicere, ac etiam ex debito nostri tituli, quo eidem præsiden-

tas ecclesie ad id nos cognoscimus obligatos, infrascriptas edidimus super reformatione præfate ecclesie ac ministrorum ejus constitutiones et reformationes tam spiritualium quam temporalium. Ad eas igitur, filii dilecti, inclinæte unanimiter aures vestras, adhibete promptissimum intellectum, colligentes seminum fructus quos in agro vestræ devotionis providentia paterna conspergit, sic ea culturi studio diligenti, quod sparsa fructificent et operosi laboris speratam utilitatem deducant. Eas igitur hujusmodi constitutiones et ordinationes vobis et cuilibet vestrum sub penis in iis constitutis observari præcipimus et mandamus.

De numero canonicorum et residentia.

In primis quidem statuimus et ordinamus, quod in dicta ecclesia perpetuis futuris temporibus sint et esse debeant quatuor canonici præbendati duntaxat, juxta constitutionem et ordinationem fel. record. Eugenii papæ IV, prout in ipsius litteris **119** super inde confectis plenius continetur. Qui quidem quatuor canonici, qui pro tempore fuerint, teneantur et debeant in dicta ecclesia residere ac nocturnam ibi residentiam per totum annum integrum a Kalend. mensis Octobris, et successive ut sequitur, continuo facere; quodque si hujusmodi residentiam integraliter non fecerint, sed per sex tantum menses pernoctaverint, tres florenos Romanos; qui vero integrum residentiam perfecerint per totum annum, sex florenos similiter de communibus ecclesie proventus a camerario dictæ ecclesie qui fuerit pro tempore percipiant; ac qui minus sex mensibus pernoctaverit, nisi infirmitate aut alia legitima causa fuerit impeditus, nihil omnino percipiat. Si vero aliquis canonicorum per annum integrum residentiam non fecerit, canonicatu præfate ecclesie sit ipso facto privatus, ita quod ex tum dicto anno elapso, nisi de legitimo impedimento constiterit, liceat cardinali pro tempore existenti, seu etiam vicario canonicalum et præbendam non residentis canonici alii de jure conferre, nec superioris aliqua juris solemnitas aut sententia privationis et declaratoria requiratur.

De juramento canonici non residentis et absentia punianda per camerarium.

Item, ne in pernoctando fraus aliqua committatur in posterum, statuimus et ordinamus quod singulis duobus mensibus quilibet canonicus teneatur et debeat in manibus præfati vicarii cardinalis præsentiam seu absentiam suam nocturnam medio juramento accusare, et camerarius dictæ ecclesie illam in libro suo annotare et describere teneatur; ita quod completo anno residentie prædictæ possit de præsentia et absentia canonici constare.

De duabus missis dicendis quotidie per canonicos.

Item, statuimus et ordinamus quod dicti quatuor canonici teneantur ad minus qualibet die celebrare duas missas secundum nota; et si defecerint quilibet

deficiens puniatur pro qualibet missa in bolendinis tribus de suis fructibus per camerarium qui pro tempore fuerit deducendis. Volumus tamen quod camerarius provideat de communibus ecclesie pecuniis, ne in divinis ecclesia in hoc detrimentum aliquod patiatur.

120 *De hora Vesperarum et Matutino in duplicibus festis.*

Item, statuimus et ordinamus quod in festivitatibus et Dominicis diebus dicti quatuor canonici teneantur cum nota cantare Vesperas utriusque diei, vigiliæ et festivitatis, ac matutinum et missam; et si contrafecerint, quilibet absens puniatur pro qualibet horarum hujusmodi in uno bolengeno cum dimidio; missa vero in bolengenis quatuor, nisi fuerit infirmus seu in factis ecclesie occupatus, ita quod infirmitas sit evidens taliter quod non possit exire domum suæ habitacionis, aut parum extra ambulare, seu secundum discretionem vicarii judicandum. Volumus tamen, quod unus ipsorum faciat cantoriam in prædictis horis cum superpelliceo; in festivitatibus vero majoribus duplicibus cum piviale.

De habendo capellano sumptibus canonicorum, et ecclesia custodienda per eos.

Item, statuimus et ordinamus quod dicti quatuor canonici continuo retineant unum honestum capellanum qui canere sciat cantum planum, et in omnibus horis in ecclesia, sicut alii canonici, deserviat. Et si contrafecerit, in uno bolengeno vice qualibet puniatur. Volumus tamen quod dicti canonici qui ibi pernoctabant, omni sero claudere ecclesiam teneantur. Et si contrafecerint, in poenam quatuor bolengenorum incurrat, vice qualibet, qui in eadem culpabilis fuerit.

De honestate servanda in choro.

Item, statuimus et ordinamus quod canonici qui præsentem erunt in choro, dum celebrabitur divinum officium, stent cum maxima honestate et absque alia confabulatione; et medietas ipsorum sit ab una parte chori, alia vero ab alia; neque ab una parte chori ad aliam discurrat, aut ab inde recedere vel abire præsumat, nisi necessitas imminet corporis vel negotium ecclesie. Et si quispiam fecerit adversus ea aliquod indecorum, quoad illam missam vel horam pro absente penitus habeatur.

121 *De administratione sacramentorum facienda per canonicos solum.*

Item, statuimus et ordinamus quod dicti quatuor canonici habeant administrationem parochie ecclesie; et quod nullus capellanus seu aliqua alia persona se in ejus cura aliquo modo misceat nisi in casu necessitatis, vel de expressa licentia cardinalis, vel ejus vicarii, seu canonicorum.

De missis dicendis per capellanos habentes capellas intra corpus ecclesie.

Item, volumus quod capellani qui in dicta ecclesia capellas habent, suas missas celebrent statutis

diebus, aut celebrari faciant per idoneos secundum foundationem et ordinem patronorum capellarum; et si contrafecerint, qualibet vico in bolengensis tribus puniantur.

De lampadibus accendis ante altare majus per capellanum capellæ S. Thomæ.

Item, statuimus et ordinamus quod capellanus capellæ S. Thomæ, sitæ in dicta ecclesia, qui tenetur ex testamento quondam Mancini accendere sumptibus capellæ duas lampades ante majus altare, quæ diu noctuque ardere debent, ita diligentem in hujusmodi luminariis se exhibeat, quod nulla hora, nisi casu fortuito, reperiantur extinctæ; et si contrafecerit, vice qualibet puniatur pro qualibet lampade in bolengensis duobus. Et de hoc stetur dicto camerarii, seu alius honestæ personæ, medio juramento. Et si capellanus hoc facere recusaverit, vicarius cardinalis teneatur ordinare quod dictas lampades accendat cum eadem pœna apposita.

De electione camerarii et ejus officio.

Item, statuimus et ordinamus quod omni anno, in Kalendis Januarii, eligatur per vicarium præfate ecclesiæ canonicus unus ex canonicis qui camerarius nuncupetur, ante cujus electionem singuli canonici teneantur in manibus vicarii jurare quod eligent meliorem et magis utiliorem ad prædictum **122** officium exercendum. Prædictus autem camerarius sic electus omnes redditus et proventus dictæ ecclesiæ recipiat et describat, et de ipsis administrat æqualiter canonicis residentibus et in ecclesia servantibus, ut supra notatum est in cap. de residentia et in seq. cap. de divina servitute; et omnes alias expensas ecclesiæ faciat fideliter usque ad annum unum. Et singulis duobus mensibus teneatur coram vicario et canonicis reddere rationem de omnibus introitibus et exitibus dictæ ecclesiæ, ac etiam de noctibus, horis et missis per canonicos prædictos, prout superius notatum est. In fine vero anni sui officii, tam de receptis quam de expensis, et generaliter de omnibus administratis per eum plenariam rationem reddere teneatur; et si aliquid superfuerit, coram vicario et capitulo, novo camerario infra quindecim dies postquam de prædictis rationem fecerit, hoc consignare, alias, elapso termino in pœnam dupli ipso facto incurrat. Et ne camerarius sine mercede labore, pro aliquali sua mercede laboris recipiat de fructibus ecclesiæ solidos decem pro quolibet mense.

De libro camerarii et fallis scribendis in eo.

Item, statuimus et ordinamus quod dictus camerarius teneatur unum librum facere in quo fallas seu absentias canonicorum et capellanorum describere et annotare teneatur, nec non absentias noctium earundem, ac de præmissis coram vicario et canonicis dictæ ecclesiæ reddere calculum et rationem, nulla fraude interveniente, sub pœna priva-

tionis officii ac præstiti juramenti, adjicientes quod il qui non venerint in secundo psalmo Vesperarum et matutini, et in missa dum presbyter incipit *Gloria in excelsis*, seu finito *Kyrie eleison*, camerarius in continenti sine aliqua dilatione annotet in libro sub pœna contenta superius in isto capitulo.

De quotidiana distributionis quantitate.

Item, qui altario servit de altario vivere debet. Statuimus quod prædicti canonici habeant cotidianas distributiones de fructibus dictæ ecclesiæ in hunc modum, videlicet, quod quilibet canonicus qualibet die habeat bolengenos tres; in duplicibus vero et Dominicalibus, quinque, quilibet pro quolibet **123** die, si præsens fuerit in supradictis horis, prout in capitulo superius notatum est.

De solutione facienda per novos canonicos in ingressu.

Item, statuimus et ordinamus quod antequam canonici de novo recipiantur in dicta ecclesia, pro paramentis et ornamentis dictæ ecclesiæ solvere florenos Romanos octo camerario teneantur, quos ipso camerarius in dictis paramentis, quam citius poterit, convertere teneatur sub pœna præstiti juramenti, nisi cardinalis vel ejus vicarius in specialia utilitatem vel necessitatem ecclesiæ ipsam pecuniam duxerit convertendam.

De juramento præstando per novos canonicos de servandis statutis ecclesiæ.

Item, statuimus et ordinamus quod quilibet canonicorum recipiendus in dicta ecclesia, in manibus vicarii præstet juramentum de observandis statutis et consuetudinibus ecclesiæ memoratæ.

De quibus mulieribus permittitur canonicis ut interdum intrent domos eorum.

Item, statuimus quod nullus canonicus tantæ temeritatis et audaciæ sit quod in cameris ipsorum aliquam mulierem suspectam audeat, nisi matrem, sororem aut amitam, introumittere, et hoc de raro, neque receptare aliquem homicidam vel aliquo enormi crimine diffamatum, sub pœna arbitrio Dni cardinalis vel ejus vicarii.

De capellano qui fuerit absens per menses tres.

Item, statuimus et ordinamus quod si quis capellanus absque licentia cardinalis vel ejus vicarii se absentaverit, et infra trium mensium spatium non redierit ad ecclesiam prælibatam ad serviendum capellæ, extunc per edictum publicum in choro ecclesiæ, dum missarum solemnitas celebrantur, publicandum, et postea in portis ejusdem ecclesiæ adgendum ad serviendum revocetur: et si infra mensem alium a tempore **124** citationis hujusmodi non redierit, justo impedimento cessante, per ipsum vicarium capellania sua absque alia juris solemnitate privetur et alius suo loco substituitur.

De audiendis excusationibus fallentium per vicarium.

Item, statuimus et ordinamus quod vicarius te-

neatur singulorum qui se excusare voluerint, aut potuerint, excusationes audire singulis duobus mensibus, excusationes legitimas admittere, ipsius qui se excusat medio juramento.

De funeralibus quæ veniant ad manus camerarii.

Item, statuimus quod omnis cereæ quantitas obveniens ecclesiæ ex exsequiis defunctorum, omni-que pecunia ratione soli, veniant ad manus camerarii pro candelis cereis in festo purificationis gloriosæ Virginis Mariæ, ac etiam pro aliis luminaribus opportunis in dicta ecclesia. Et si aliquid supererit, inter præsentem in dictis exsequiis distribuatur.

De distributione in locum absentis canonici vel capellani.

Et ne circa divini cultus exhibitionem dicta ecclesia defectum aliquem patiat, statuimus quod si quando canonicus vel capellanus contigerit ab ecclesia absentari, post 15 dies vicarius de substituto providat qui loco absentis ecclesiæ vel capellæ deserviat; qui substitutus omnes et singulas dicti canonici vel capellani distributiones, sicut ipse, si personaliter interesset, percipiat.

De rebus mobilibus ecclesiæ non commodandis sine licentia vicarii.

Item, statuimus quod nullus canonicus neque camerarius reliquias, pannos, libros, paramenta vel alia sacra vasa, aut ornamenta, seu argentum ad divinum cultum ecclesiæ deputata extra ecclesiam alicui commodare ullo modo præsumat, licentia Dni cardinalis vel ejus vicarii non obtenta. Et quando de licentia præfati vicarii contigerit, tum camerarius debeat in suo libro adnotare portitores; et si contra fecerit, puniatur arbitrio vicarii.

125 *De residentia facienda iterum usque dum sint reducti canonici ad numerum quaternarium.*

Item, quod secundum statutum et ordinationes præfati Dni Eugenii numerus canonicorum sit ad quatuor duntaxat reductus, ne præfata ecclesia in divinis incommodum interim patiat, statuimus et ordinamus quod canonici qui a data litterarum dicti Dni Eugenii citra in dicta ecclesia recepti fuerint, nec non capellani qui vice absentium canonicorum divina secundum deputatas eis portiones supplere teneantur ac debeant, ex tunc a publicatione præsentium statutorum, secundum hujusmodi nostras ordinationes et statuta, in præfata ecclesia pernoctare et deservire nocturnis pariter et diurnis officiis debeant in omnibus et per omnia ac si prædictus numerus esset plenarie adimpletus.

De oblatione altaris majoris.

Adjicimus quoque de oblationibus majoris altaris ipsius ecclesiæ, videlicet a decem solidis infra capellani dictæ ecclesiæ, qui pro canonicis absentibus nunc deserviant, participare debeant, prout canonici ipsi participant

De lampade accendenda ante corpus Christi.

Adjicimus insuper quoque, quod camerarius dictæ ecclesiæ de fructibus ipsius ecclesiæ teneatur accendere lampadem ante corpus Christi dum divina celebrantur; et si contrafecerit, in bolongenensis tribus qualibet vice puniatur, et stetur dicto canonicorum, medio juramento.

III.

Bulla qua Eugenius IV cardinali Bessarioni, et post ejus mortem basilicæ SS. XII Apostolorum, ecclesiam S. Andree, una cum domibus et hortis ad eam pertinentibus, concedit.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, ad futuram rei memoriam. Illas potissime petitiones ad exauditionis gratiam favorabiliter admittimus per quas venerab. fratrum nostrorum **126** S. Romanæ Ecclesiæ cardinalium commodo speratur atque profectui provideri. Sane, sicut nobis dilectus filius noster Bessarion, basilicæ XII Apost. presb. card. nuper exponere curavit, ecclesia S. Andree, sita in via Ergatica de Urbe, quæ olim monasterium monialium esse solebat, et post translationem monialium hujusmodi ab inde, cum quondam habitationibus monialium ac certis domibus censualibus eidem ecclesiæ contiguis sive adjacentibus, nec non hortis, hortaliis ac juribus et pertinentiis suis monasterio S. Clementis de dicta Urbe, ordinis S. Jeronymi, sub certis modo et forma auctoritate apostolica unita et incorporata existit, totaliter discooperta et destructa, ac habitationes necnon domus prædictæ pleræque ruinosæ; ac præterea dilectis filiis priori et fratribus dicti monasterii S. Clementis minus utiles et accommodæ fore noscuntur. Cum autem, sicut accepimus, ecclesia, habitationes et domus prædictæ juxta domum suæ habitationis sive residentie consistant, ac habitationes et domus prædictæ, quæ quinque numero sunt citra viam ad latus occidentale situatæ, eidem cardinali pro sua in eis collocanda familia plurimum necessariæ existant, ipseque cardinalis si habitationes et quinque domus hujusmodi ei concedantur, eas posse tenus reparare et restaurare intendat: nos quibus ven. frater noster Franciscus episcopus Portuensis, S. Rom. Eccl. vicecancellarius, cui ut se super præmissis informaret commisimus, relationem fecit fidelem, quique per hujusmodi informationem ita esse, et quod in his ipsorum priorum et fratrum expressus accessit assensus, invenimus, ipsius cardinalis in hac parte precibus inclinati, hujusmodi ecclesiam, nec non quondam habitationes monialium, ac quinque domus prædictæ cum hortis et hortaliis ac juribus et pertinentiis præmissis, ipsi cardinali, quoad vixerit, et post ejus decessum, basilicæ XII Apostolorum hujusmodi auctoritate apostolica perpetuo applicamus, appropriamus, deputamus et assignamus; ita quod liceat ex nunc cardinali prædicto per se vel per alium seu alios, ecclesiam habita-

tionem et quinque domos præfatas cum hortis, hortaliis et aliis supra dictis auctoritate propria libere apprehendere ac illas inhabitare seu inhabitari facere, aliasque de eis disponere et ordinare, alicujus super hoc licentia minime requisita: non obstantibus litteris unionis monasterio S. Clementis factæ hujusmodi ac in eis contentis, ac constitutionibus apostolicis cæterisque contrariis **127** quibuscunque.

Nulli ergo hominum liceat hanc paginam nostræ applicationis, appropriationis, deputacionis et assignacionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare præsumpserit, indignationem omnipotentis Dei et B. Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum.

Datum Romæ apud S. Petram anno incarnationis Domini 1446, viii kal. Sept., pontificatus nostri anno xvi.

IV.

Bulla extinctionis clericatum S. Mariæ in Campo, S. Nicolai de Columna, ac S. Sylvestri de Arcioninis, et applicatio fructuum rectoribus et reparacioni dictarum ecclesiarum.

Nicolaus episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Johanni Gundisalvi de Deza, archidiacono de Barocelle in ecclesia Auriens., salutem et apostolicam benedictionem.

Quoniam, dum ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum opportunitates et comoda temporalium rerum tenuitas minuit, illarum vilescit decencia et divinos cultus in domo Domini desinit exerceri, apostolicæ ad hoc non indigne extenditur provisionis opera, ut hujusmodi dispendiis per remedia occurrere valeat opportuna. Nuper siquidem dilectus filius noster Bessarion, tit. basilicæ SS. XII Apost. presb. card., coram nobis exposuit quod, licet in quampluribus parochialibus ecclesiis de Urbe ab ipsarum fundacione pro divini cultus honorificentia et augmento nonnulla perpetua beneficia, clericatus nuncupata, pro nonnullis clericis qui rectoribus earum pro tempore in divinis Officiis et Missis deservire, pulsare campanas, claudere et aperire ecclesias et alia eis incumbencia supportare deberent, quique æquis portionibus cum rectoribus dictarum ecclesiarum illarum fructus, redditus et proventus prædicti, causante temporum malitia, adeo effecti sunt tenues et exiles, quod propter ipsorum exiguitatem rectores et clerici præfati se ex illis commode sustentare et alia eis pro tempore incumbencia onera supportare commode non possunt; ac dicti clerici qui in exhibitione ministerii et servitorum **128** hujusmodi se reddunt plurimum negligentes, fructus, redditus et proventus prædictos minus debite etiam non deserviendo percipiunt, sicque cedit in divinæ majestatis offensam quod ad ejus laudem et dictarum ecclesiarum decorem fuerat primitus institutum. Et sicut idem cardinalis nobis etiam exponere curavit, si in singulis S. Mariæ in Campo, ejus decem; S. Nicolai de Columna, ejus similiter decem, ac S.

Sylvestri de Arcioninis parochialibus ecclesiis et de Urbe præfate basilicæ immediate subjectis, cujus quindecim flor. auri de camera singularum videlicet rectores et clericos ipsarum pro tempore existentes contingentium portionum fructus, redditus et proventus, secundum communem estimationem, valorem annuum, ut asseritur, non excedant, singula perpetua beneficia clericatus nuncupata hujusmodi prout in nonnullis aliis parochialibus ecclesiis dictæ urbis per quosdam Romanos pontifices prædecessores nostros pro salubri ipsarum ecclesiarum stata factum fuisse dignoscitur, anprimerentur et extinguerentur, ac ipsos clericos contingentium portionum fructus, redditus, proventus, possessiones et bona portionibus rectoribus præfatos contingentibus perpetuo applicarentur, incorporarentur et annexerentur, id in non modicum subjectarum ecclesiarum et rectorum in præmissis cederet loquamen.

Quare pro parte dicti Bessarionis cardinalis, asserentis se dictam basilicam, quæ titulus sui cardinalatus existit, pro parte reformasse, in ea divinum cultum auxisse et pro posse adaugere, nec non præfatas subjectas ecclesias reformare intentis desideris affectare, nobis fuit humilliter supplicatum ut super his opportune providere de benignitate apostolica dignemur. Nos igitur, qui de præmissis certam notitiam non habemus, hujusmodi supplicationibus inclinati, discretioni tue per apostolica scripta mandamus quatenus si, et postquam, super quo tuam conscientiam oneramus, tibi de præmissis legitime constitit, auctoritate apostolica statuas et decernas quod omnia et singula oblationes, funeralia, obventiones et emolumenta in dictis subjectis ecclesiis pro tempore obventionis, nec non una ex tunc, alia vero medietas omnium et singularum portionum prædictarum eisdem clericis contingentium, quam primum illorum beneficia hujusmodi per ipsorum clericorum cessus vel decessus, aut alicujus beneficii ecclesiastici seu aliquorum beneficiorum ecclesiasticorum assecutione, cujus seu quorum fructus, redditus ac proventus æquivalent fructibus, **129** redditibus et proventibus portionum clericorum prædictorum, quæ fuerint pacifice assecuti, seu aliquis eorum fuerit pacifice assecutus per quasunque assecutiones, beneficia hujusmodi auctoritate præfata tenore presentium vacare decernimus, seu alias quasvis dimissiones vacare contigerit, prout ipsa beneficia vacabunt ex tunc in antea perpetuis temporibus, portionibus rectorum prædictorum applicentur, uniantur et etiam incorporantur, ita quod liceat præfatis rectoribus omnium et singulorum oblationum, funeralium, obventionum et emolumentorum, nec non medietatem portionum clericorum prædictorum quamprimum, ut præmittitur, per cessus vel decessus, aut assecutiones hujusmodi vel aliter vacare contigerit, fructus, redditus et proventus percipere, et illos in suis pro

tribus, et pro quarta partibus in dictarum ecclesiarum reparatione convertere, cujuscunque licentia desuper nullatenus requirita, dictaque beneficia suppressa et extincta sint et esse penitus censeantur: non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ceterisque contrariis quibuscunque. Aut si aliqui super provisionibus sibi faciendis de hujusmodi vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus speciales vel generales apostolicæ sedis vel legatorum ejus litteras impetraverint, etiamsi præ eas ad inhibitiones, reservationem et decretum, vel alias quomodolibet sit processum, quas quidem litteras et processum etiam pro tempore habitas per easdem, et quæcunque inde secuta, ad dicta beneficia volumus non extendi, sed nullum per hoc eis quoad assecutionem aliorum beneficiorum præjudicium generari, et quibuslibet privilegiis, indulgentiis ac litteris apostolicis generalibus vel specialibus, quorumcunque tenorem existant, per quæ presentibus non expressa vel totaliter non inserti effectus earum impediri valeat quomodolibet, vel differri, et de quibus quorumque totis tenoribus de verbo ad verbum habenda sit in nostris litteris mentio specialis. Volumus autem quod ex nunc singuli dictarum subjectarum ecclesiarum rectores unum clericum qui illis in missis et aliis divinis officiis deserviat, perpetuo retinere ac ei vitæ necessaria ministrare teneantur. Nos enim ex nunc irritum decernimus et inane, si secus super his a quocunque quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno incarnat. Domin. 1447, id. Martii, pontificatus nostri anno 1.

130 v.

Bulla Pii II, qua committit Nicolao arch. Sipontino ad instantiam card. Bessarionis, ut basilicam SS. XII Apostolorum, amotis inde canonicis, ad Fratres Minores transferat.

Pius episcopus, servus servorum Dei, ven. fratri Nicolao, archiepiscopo Sipontino, salutem et apostolicam benedictionem.

Sedis apostolicæ providentia circumspecta, Ecclesiarum omnium debitam curam gerens, assidue vigilat et se continue reddit attentam ut ecclesiæ ipsæ, quæ domus sunt orationis in terris, per divinorum officiorum observantiam digna devotione et fidei reverentia a Christianis fidelibus venerentur, et quibus subtrahi conspicit divinum cultum, hæc brachium potestatis extendit ut ad Dei laudem et fidelium animarum salutem in spiritualibus maxime dirigi valeant et augeri. Sane nuper ven. frater Bessarion, episcopus Tusculanus, basilicæ XII Apostolorum de Urbe perpetuus administrator, ab eadem sede deputatus, nobis exposuit quod præfata basilica, quam diu antequam ad episcopatum promoveretur in sui cardinalatus parochialem titulum obtinuerat, nunc vero in commendam obtinet, propter devotionem fidelium, tam civium quam forensium, non parum habet hominum concursum, qui basilicam

predictam visitare et missas ac alia divina officia inibi audire consueverunt, et quod licet numerus canonicorum ipsius ecclesiæ, qui olim octo esse consueverant, per sel. rec. Eugenium IV, prædecessorem nostrum, ad ipsius episcopi supplicationem, ad numerum quatuor canonicorum per cessum vel decessum reductus fuerit, ad hoc ut prædicti quatuor canonici facilius se sustentare et in dicta basilica residentiam facere ac ei in divinis continue deservire possent. Cum autem id tempus nullus ex canonicis in ea resideret, ac unus tantum capellanus nomine omnium ipsorum canonicorum in ea deserviret, ubiominus, non obstante reductione hujusmodi et aliis remediis quæ ipse episcopus adhibere continue conatus fuit, modicus vel quasi nullus in ea servatur cultus divinus, et vix duo ex dictis canonicis qui nunc ad numerum sex reducti sunt, inibi resident, ipsique canonici ad divinum officium sufficientes aut dispositi non existant, ipsa quoque basilica in suis aedificiis nimium **131** est collapsa et etiam ruinosa; quodque idem episcopus prædictam basilicam ad religiosos transferri, et in ea tot fratres ordinis Minorum, quorum unus sit guardianus, qui curam aliorum fratrum habeat, et ad curam animarum in dicta basilica aliquem presbyterum sæcularem de consensu cardinalis, qui pro tempore fuerit, deputare possit, creati et institui quot poterunt ex ipsius ecclesiæ fructibus congrue sustentari, desiderat et affectat. Quare pro parte dicti episcopi nobis fuit humiliter supplicatum ut, cum procurator generalis dict. fratrum in dicta urbe sit præsens, et ad receptionem dictæ ecclesiæ paratum se offerat, pluresque parochiales ecclesiæ de dicta urbe per hujusmodi religiosos sint solite gubernari, dictam basilicam ad hujusmodi religiosos transferri, et ibidem fratres creati et institui prædictos, ita quod fructus et proventus canonicatus et præbendæ quos ipse episcopus et administrator obtinet, ac alii ejusdem basilicæ cardinales obtinere consueverunt, nec non fructus et redditus communes ad dictam basilicam provenientes ex nunc, eadem vero et decedentibus ipsis dictis sex canonicis et aliis presbyteris, et clericis, perpetuis beneficiariis in eadem basilica, vel suos canonicatus et præbendas ac beneficia quomodolibet dimittentibus, reliqui omnes fructus, redditus et proventus hujusmodi canonicatus, præbendarum et beneficiorum, ac etiam possessiones et bona quæcunque ad dictos canonicos et perpetuos beneficiarios ratione suorum canonicatus et præbendarum ac beneficiorum hujusmodi pertinentia prædictis fratribus et eorum ordini applicentur, de benignitate apostolica mandavimus.

Nos itaque, hujusmodi supplicationibus inclinati, fraternitati tuæ per apostolica scripta mandamus, quatenus dictam basilicam auctoritate apostolica ad hujusmodi religiosos transferas, et ibidem tot ex hujusmodi fratribus Minorum, quorum unus sit

guardianus, qui unum presbyterum saecularem ad curam animarum de consensu cardinalis deputare possit et valeat, qui parochianis ministret ecclesiastica sacramenta, ibidem instituas, quot ex fructibus praedictis poterunt congrue sustentari, ac status auctoritate praedicta et ordines, quod fructus, redditus et proventus ac possessiones et bona ad canonicatum et praebendam praefati episcopi et commendatarii, seu cardinalis pro tempore existentis, nec non fructus, redditus et proventus, communiter ad dictam basilicam provenientes ex nunc, cedentibus vero et decedentibus **132** canonicis et beneficiatis praedictis, vel suos canonicatus et praebendas et beneficia supradicta quomodolibet dimittentibus, reliquos omnes fructus, redditus et proventus ac possessiones et bona ad canonicos et beneficiatos praedictos ratione canonicatum et praebendarum et beneficiorum huiusmodi pertinentia, ut praefertur, etiamsi ipsi canonicatus et praebendae ac beneficia sint dispositioni apostolicae quomodolibet reservata, eisdem fratribus et eorum ordini applicentur eo ipso. Ac nihilominus eisdem guardianis et fratribus, postquam in dicta basilica creati et instituti fuerint, locandi et arrendandi fructus, redditus et proventus, jura et obventiones canonicatum et praebendarum ac beneficiorum praedictorum, a canonicis et beneficiatis praedictis obtinentibus illa, quandiu ipsi canonici ea obtinerint, pro certo pretio eisdem canonicis et beneficiatis annuatim persolvendo, si de hoc inter se convenerint, auctoritate praedicta licentiam largiaris, contradictores per censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo: non obstantibus quibuscunque constitutionibus ac privilegiis et litteris apostolicis, nec non statutis et consuetudinibus basilicae et ordinis praedictorum contrariis, juramento, confirmatione apostolica vel quacunque firmitate roboratis.

Aut si aliqui, apostolica vel alia quavis auctoritate in eadem basilica in canonicos sint recepti, vel ut recipiantur insistant; seu si super provisionibus sibi faciendis de huiusmodi canonicatibus et praebendis ipsius basilicae speciales, vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus generales apostolicae sedis vel legatorum ejus litteras impetrarint, etiamsi per eas ad inhibitionem et decretum, vel alias quomodolibet sit processum: quas quidem litteras et processus habitos per easdem, et quacunque inde secuta ad huiusmodi canonicatus et praebendas et alia beneficia ipsius basilicae volumus non extendi, sed nullum per hoc eis quoad ascensionem canonicatum et praebendarum ac beneficiorum aliorum praedictorum generari. Seu quibuscunque privilegiis, indulgentiis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, cujuscunque tenoris existant, per quae praesentibus non expressa vel totaliter non inserta, effectus eorum impediri valeat quomodolibet vel differri, et de quibus quomunque totis tenoribus de verbo ad verbum ha-

ecunda sit in nostris litteris mentio specialis; nos enim dicto episcopo et cardinalibus in dicta basilica successoribus, in **133** ipso basilica ac guardianis et fratribus ibi commorantibus, dum inibi fuerint, nec non parochianis dictae basilicae omnem correctionem, jurisdictionem ac justitiam reservamus, quam in canonicis et beneficiatis ac parochianis dictae ecclesiae ipsius episcopi praedecessores dictam basilicam obtinentes habuerunt et idem episcopus noscitur habere de praesenti. Et insuper ex nunc irritum decernimus et inane si secus super his a quoquam quavis auctoritate, scienter vel ignoranter, contigerit attemptari.

Datum Romae apud S. Petrum, anno incarnati Domini 1463, pridie kal. Julii, pontificatus nostri anno v.

VI

Bulla qua Pius II card. Bessarioni concedit ut S. Eugenie sacellum restaurare, sacellanum instituire atque eligere, illudque in posterum jure patronatus obtinere possit.

Pius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Bessarioni, episcopo Tuscolano, cardinali Niceno, salutem et apostolicam benedictionem.

Personam tuam, nobis et apostolicae sedi devotam, tuis exigentibus meritis, paterna benedictione prosequentes, vota tua quaecunque, praesertim ex quibus divini cultus augmentum et salus speratur animarum, ad exauditionis gratiam libenter admittimus, et ut optatum sortiantur effectum, operam impartimur. Sane pro parte tua nobis nuper exhibita petitio continebat quod tu capellam sub invocatione S. Eugeniae in basilica XII Apostolorum de Urbe sitam, quae indotata existit et restauracione indiget, pro tua et tuorum progenitorum animarum salute sub invocatione SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistae, restaurare, libris, paramentis et aliis ecclesiasticis ornamentis ad divinum cultum necessariis fulcire, ac competentibus pro uno presbytero, qui inibi missas et alia divina officia celebret, redditibus de bonis tuis etiam per Ecclesiam acquisitis dotare proponis, affectans quod jus patronatus dictae capellae tibi et post te nomine tuo abbatibus S. Pauli de Urbe S. Benedicti et priori S. Mariae de Populo S. Augustini ordinum in perpetuum servetur: et capropter nobis **134** humiliter supplicasti ut tuo proposito et affectui huiusmodi annuere de bonitate apostolica dignaremur. Nos igitur, qui cultum ipsum divinum augeri intensius desideramus affectibus, dictum tuum propositum in Domino plurimum commendantes, tuisque huiusmodi, qui etiam praedictam basilicam in commendam obtines, pro ipsius basilicae decore et cultus praedicti in ea augmento devotis supplicationibus inclinati, tibi capellam praedictam restaurari, reparari faciendi, libris, paramentis et ornamentis praedictis fulciendi, nec non redditibus, ut praefertur, de bonis tuis etiam per Ecclesiam acquisitis dotandi, auctoritate apostolica tenore praesentium

facultatem concedimus; ac postquam illam restaurari feceris et dotaveris, ut præfertur, tibi et post te nomine tuo, abbati et priori prædictis in perpetuum, vel si aliter ante mortem tuam disponas jurispatronatus, et præsentandi personam idoneam ad dictam capellam hac prima vice et quoties in antea illam vacare contigerit, presbytero cardinali dictæ Ecclesiæ pro tempore existenti dicta auctoritate reservamus, decernentes capellam ipsam sub invocatione eorundem SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptiste, et sanctæ Eugenie, de cætero nominari debere; jure tamen ipsius basilicæ huiusmodi semper salvo.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostræ concessionis, reservationis et constitutionis, infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare præsumperit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno incarnationis Domin. 1463, pridie kal. Maii, pontificatus nostri anno v.

VII

Dispositio testamentaria qua card. Bessarion varia sua bona sacello S. Eugenie in basilica XII Apostolorum donat, ac in eo monumentum sibi poni præcipit.

In nomine Domini. Amen. Anno a nativitate ejusdem millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto, indict. xii, die vero Veneris 17 mensis Februarii, pontificatus Sui **135** in Christo Patris et domini nostri D. Pii, divina providentia papæ II anno sexto, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, præsentia, personaliter constitutus Rmus in Christo Pater et dnus D. Bessarion, miseratione divina episcopus Tusulanus et Romanæ Ecclesiæ cardinalis, patriarcha Constantinopolitanus, et apostolicæ sedis legatus de latere, sanus et potens corpore et mente, volens quoque, ut asseruit, de capella perpetua, quam alias ex facultate sibi per præfatum dominum nostrum concessa fundavit in ecclesia SS. Apostolorum de Urbe, sub vocabulo seu invocatione BB. Michaelis archangeli, Joannis Baptiste et S. Eugenie, et circa illam quæ suæ voluntatis suggerit affectus, donec in corporeis membris quies viget et ratio mentem regit, salubriter providere, ordinare et disponere omnia et singula in infra seriatim insertis capitulis, sponte ac libere ordinavit, disposuit, instituit, donavit, dimisit atque fecit, prout in eisdem capitulis alta et intelligibili voce per dominationem suam Rmam coram me notario et testibus infrascriptis, lectis, quorum tenor de verbo ad verbum talis est:

In primis instituo in capellanos capellæ meæ, in perpetuum fundatæ sub vocabulo BB. Michaelis archangeli, Joannis Baptiste ac S. Eugenie, sitæ in ecclesia SS. Apostolorum de Urbe, religiosos viros fratres et conventum ordinis S. Fran-

cisci in eadem ecclesia SS. Apostolorum inhabitantes, quacunque ordinatione per nos alias super inde facta non obstante; et ordino ac dispono ut in eadem capella faciant dicti prædicti fratres omni die unam missam, diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis, Dominica vero die missam currentem; die Lunæ, S. Angeli; die Martis, S. Joannis Baptiste; die Jovis, S. Trinitatis, cum collecta in qualibet pro defunctis, referendo pro vivis nomen meum, pro mortuis post mortem nomen meum, Isidori et Dorothei episcoporum; item Theodori et Theodoræ, et Michaelis, ac aliorum quos in intentione mea habeo. Si tamen casu aliquo fratres prædicti a loco prædictæ ecclesiæ recederent, et ecclesia in pristinum statum reducta fuerit, tunc volo et ordino ut jus eligendi vel unum tantum capellanum, si redditus ipsius capellæ triginta ducatos auri de camera non excesserint, vel duos, si ad sexaginta ascendant, remaneat abbati S. Pauli et priori B. Mariæ de Populo, monasteriorum de Urbe, qui dicant quinque missas in qualibet septimana, tres pro defunctis et **136** duas de sanctis, videlicet de S. archangelo et S. Joanne Baptista, ut superius ordinatum est. Item volo et ordino ut singulis annis, decima die mensis Septembris, prædicti fratres cantent vigiliam mortuorum et missam solemnem pro defunctis meis prænomminatis, vel capellani sæculares in absentia fratrum dicant totum officium legendum. Item volo et ut duæ vineæ quas donavimus capellæ prædictæ pro dote sua, vendantur plus offerenti, et eisdem pecuniis emanantur pro dote ejusdem capellæ, in locis bonis, liberis et utilibus, responsiones vini secundum consuetudinem quæ fieri solet Romæ. Concedo autem plenam facultatem et liberam vendendi vineas prædictas Rev. Patri D. Joanni Bapt. de Sabellis, apostolicæ sedis protonotario, ac D. Laurentio de Venetiis, canonico Principis apostolorum de Urbe, et D. Simeoni de Pellinis, auditori nostro, subdiaceno apostolico, et Petro de Rubeis de Velleiro, vel majori parti eorundem, qui deponant pecunias prædictas in aliquo banco securo ubi custodiantur, nec aliquis eas tangat donec emanantur responsiones prædictæ. Sed ne diu capella stet sine fructu dotis suæ, contentur, si possibile fuerit, simul et semel hoc facere, et vendere vineas et emere responsiones.

Item dono ex nunc in perpetuum capellæ prædictæ paramenta et jocalia infrascripta, videlicet: unum paramentum pro quotidiano servitio coloris albi de drapo damascino; aliud coloris bysci similiter de damascino plano, et stolas, manipula et camises; item plumalia tria, videlicet, album, brocatum de auro, et aliud pavonatzium de damascino simplici cum armis meis, empta ab hæreditate bon. mem. Rmi Dni card. de Columnna; et quoddam aliud nigrum de damascino, emptum ab hæreditate Rmi Dni cardinalis Ruffeni bonæ

e mem.; omnia cum pulchris frigidis; item unam
 e planetam de damascino pavonatio, emptam ex
 e prædicta hæreditate Dni card. de Columpna cum
 e frigie de soleis aureis recamatis; item calicem et
 e patenam, duas ampullas argenteas, quas porta-
 e vimus de Vienna; item de duobus novis calicibus
 e quos fecit nunc mihi magister Simeon aurifex,
 e unum cum patena sua; item crucem unam quæ
 e ante me ferebatur in legationibus, factam Bono-
 e niæ; item thecas corporalium duas, una in qua
 e est nomen Jeau cum perlis, et unam aliam de
 e veluto rubeo cum corporalibus suis; item super-
 e pellicea quatuor; item de panniculis pulchris
 e ornatis serico pro cooperiendis calices duos; item
 e tobaleas majores ad cooperiendum altare 137
 e quatuor de melloribus; item tapetum unum ho-
 e num ad ponendum ante altare; item unum mis-
 e sale magnum, emptum ab hæreditate D. cardi-
 e malis Rutheni prædicti.

e Item dono eidem capellæ ex nunc inter vivos
 e infrascriptas res quarum usum mihi reservo dum
 e vivam: scilicet thuribulum quod nunc habemus,
 e navicellam et vas pro aqua sancta cum suo asper-
 e sorio, quæ nunc fecit nobis aurifex supradictus,
 e et duo candelabra de capella nostra quibus utimur
 e in eadem; item pannum de veluto Alexandrino
 e quo utimur in capella nostra, et ante altare
 e super alium, ac breviarium magnum, emptum ab
 e hæreditate Rmi D. card. Rutheni piæ mem. et
 e duo bancalia de panno de ratgia quæ habent
 e SS. apostolos, et alios quatuor pannos de ratgia
 e parvos, quorum tres habent Annuntiationem,
 e quartus vero Crucifixum; item tapetos tres; item
 e duo candelabra magna ferrea; item quæcunque
 e paramenta capellæ nostræ, jocalia, et missale
 e unum, quibus utor domi et quæ tunc invenien-
 e tur; item unum thuribulum Græcum planum cum
 e manica; item duo ova de Struzio ornata de ar-
 e gento; item legia duo; item faldistorium pon-
 e tificale.

e Item volo ut pro nunc fiat una capsula pulchra
 e in qua deponi debeant ista omnia paramenta
 e nostræ et custodiri in sacristia præsentis donec
 e Deo dante faciemus sacristiam in loco designato
 e per nos. Item volo et ordino ut omnino depingatur
 e capella eo modo prout conveni et ordinavi cum
 e magistro; item, postquam depicta fuerit capella,
 e primo fiat subtus tectum ligneum quod est in
 e quadro exteriori unum supercilium pulchrum,
 e et super trabes tecti imponantur aliquæ tabulæ
 e grossæ per modum pontis, ut possint transiri
 e per longitudinem de una parte ad aliam; et
 e claudantur bene foramina muri; et a parte
 e orientali illa magna apertura in qua dimietatur,
 e apertum tantum quantum sufficiet uni homini ad
 e intrandum; et illud etiam claudatur ostio ligneo
 e cum clavi; item post supercilium totum illud
 e quadrum exterius incoletur et dealbetur bene, et
 e in facie majori, videlicet septentrionali, quæ est

e contra altare, depingatur Dominus noster Jesus
 e sedens in sede, cui assistant B. Virgo, S. Ange-
 e lus, S. Joannes Baptista et S. Eugenia, et imago
 e mea genuflexa ante pedes Christi, et sub me
 e arma mea; item, istis factis volo ut adaptetur et
 e suppleatur si quid deficit in pavimento inter can-
 e cellos; item ponantur in cancello columpnæ al-
 e tiores, pulchriores et æquales, et trabs marmorea
 e pulchra super columpnis, item parapecta mar-
 e morea orientur 138 melius; deinde spatium
 e vacuum inter parapecta et trabem superiorem
 e claudatur craticibus ferreis quæ in summitate ha-
 e beant folia, sicut solent fieri, et sicuti in altari
 e S. Petri, quæ attingant trabem superiorem, ita
 e ut nullus possit illic intrare. Fiat etiam porta
 e ferrea pulchra cum bona seratoira. Supra autem
 e trabem marmoream figantur candelabra sex de
 e ferro pulchra, prout in capella palatii pro tor-
 e telicis. Item in altari in angulo dextræ partis in-
 e trando prope cancellos fiat sepulcrum meum in
 e hunc modum. Fodiatur in longum et largum
 e quantum sufficiat ad profunditatem octo pedum,
 e et murentur omnes quatuor parietes, solario di-
 e misso sine muro, et in altitudine duorum pedum
 e figatur inter murum, dum sit murus, una crati-
 e cula ferrea, ubi jacebit cadaver. Deinde supra
 e craticulam ad duos pedes murus habeat incastra-
 e turam circumcirca, ut superponatur supra corpus
 e una tabula marmorea. Deinde ad æqualitatem
 e pavimenti capellæ alia tabula marmorea, quæ ex
 e unæ possit parari et poni tali modo quod possit
 e extrahi et poni; post hæc super illam tabulam
 e ex tribus partibus, nam quarta erit murus tribu-
 e nalis, erigantur tres marmoreæ tabulæ altitudinis
 e quinque palmarum, et supra eas ponatur una pul-
 e chra marmorea tabula. In istis autem tribus ta-
 e bulis erectis fiat aliquis ornatus, in qua:um ante-
 e riori scribantur hæc litteræ: *Bessarion, episcopus*
 e *Tusculanus, S. Romanæ Ecclesiæ cardinalis, pa-*
 e *triarcha Constantinopolitanus, sibi vivens posuit*
 e *anno salutis, etc., cum designatione annorum*
 e *Domini tunc currentium. Hoc autem sic factum*
 e *ædificium erit credentia, si quando pontifex alicuius*
 e *in capella celebraverit; et ideo ponatur super-*
 e *ius una pulchra tabula marmorea. Item volo ut*
 e *post hæc completa adaptetur totum pavementum*
 e *quadri exterioris, vel marmoribus, si reperian-*
 e *tur, vel matonibus magis quadris secundum for-*
 e *nam antiquorum matonum, vel aliqua materia*
 e *convenienti; et similiter etiam pulpitum.*

e Item volo ut domus quæ erat quondam Basilii
 e de Episcopinis, scutiferi et familiaris mei, sita
 e Romæ in regione Columpnæ, cum omnibus adja-
 e centiis suis et pertinentiis, vendatur plus offe-
 e renti, et ex eisdem pecuniis emanantur pro dote
 e ejusdem capellæ in locis bonis et liberis ac utili-
 e bus responsiones vini secundum consuetudinem
 e quæ fieri solet Romæ. Concedo autem plenariam
 e facultatem et liberam vendendi domum prædic-

tam præfato D. Simeoni de Pellinis, auditori nostro et subdiacono apostolico, solum et in solidum, qui deponat pecunias prædictas in banco aliquo **139** securo ubi custodiantur, nec aliquis eas tangat donec emanent responsiones prædictæ, sicut prædiximus; bene et diligenter attendat ut responsiones sint bonæ et securæ et in bonis, securis atque tutis consistant locis.»

Quæ omnia et singula præfatus Rmus D. Bessarion, episcopus, cardinalis, patriarcha et legatus, omnibus melioribus modo, via, jure, causa et forma, quibus melius et efficacius potuit et debuit, fecit, ordinavit, instituit, et dimisit volens, præmissis omnibus et singulis, nunc et in perpetuum tam in judicio quam extra et ubique locorum fidem indubiam adhiberi. Super quibus omnibus et singulis idem Rmus D. Bessarion sibi a me notario publico infra scripto unum, vel plura, publicum seu publica fieri et confici voluit instrumentum et instrumenta.

Acta fuerunt et sunt hæc Venetiis in monasterio S. Georgii Majoris, sub anno, Indictione, die, mense et pontificatu quibus supra, præsentibus ibidem Rmo in Christo Patre et Dno Nicolao, Dei et apostolicæ sedis gratia archiepiscopo Sipontino, ac venerabilibus viris Dnis Eugenio Mauroceno, decretorum doctore, ac Matthæo de Narnia, præfatis presbyteris capellanis præfati Rmi D. Bessarionis, episcopi cardinalis, testibus ad præmissa vocatis spectatim atque rogatis.

Et ego Joannes de Heesboem, Clericus Cameraensis diocesis, publicus sacra imperii auctoritate notarius, quia præmissis ordinationi, dispositioni, institutioni, donationi et dimissioni, ac voluntati, omnibusque aliis, prout in dictis capitulis continetur, et singulis, dum sic ut præmittitur, per præfatum Rmum D. Bessarionem episcopum cardinalem, patriarcham et legatum fierent et agerentur, tunc cum prænominatis testibus præsens interfui, eaque sic fieri vidi et audivi, ideo hoc præsens publicum instrumentum exinde confeci et in notam scripsi, subscripsi, publicavi, et in hanc publicam formam redegi, signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi. In fidem et testimonium omnium et singulorum præmissorum rogatus et requisitus ego idem notarius, qui approbo supra et constat mihi de verbis rasis in ultima linea ultimi capituli præinserti, scilicet, sed, ut prædiximus, bene et diligenter attendat ut responsiones sint bonæ et securæ, et in bonis, securis ac tutis locis consistant, quod protestor manu propria ego idem Joannes de Heesboem, clericus et notarius.

140 VIII

Bessarionis diploma, ironice ab eo scriptum, in gratiam poetæstri Pauli de Godiis, qui ab eo coronari voluerat. Ex codice Vaticano Urbinate n. 692, membran., in-4°, p. 187 aqq.

In nomine, etc. Nos Bessarion, Dei et apostolicæ sedis gratia episcopus Tusculanus ac cardinalis Ni-

cenus, universis et singulis Christianis et aliis quibuscumque ad quos præsentibus advenerint, salutem in Domino.

Ut clarius intellescat qualiter ad nostram notitiam pervenit ex fide dignis privilegiis nobis delatis, quod eximius artium medicinæ aliarumque omnium liberalium artium doctor D. magister Paulus Joannes de Godiis, Pergulanus, ob ejus plurimas et immensas virtutes a nonnullis principibus et marchionibus quatuor laureatus ac aureas coronas in capite suo digne atque dignissime acquisivit, et visis publici disputationibus coram nobis sparsis cum argumentis sophismaticis, philosophando, musicando, tripudiando cum punctis pedum novissimo ritu cum maxima delectatione circumstantium, Spiritu divino commoti, ut idem dom. et magister prælibatus gloriari valeat abundantia dignitatum, manibus propriis, auctoritate qua fungimur, ipsam decrevimus laureare. Et veluti ille pater antiquus Moyses a Creatore nostro in alto monte Sinai legem assumpsit, ita et nos in altissimo monte Italico Cætrianum cum cannis et foliis lauri nati in summitate montis illius in capite et ad templas, more poetarum, eundem D. et magistrum Paulum præsentem et flexis genibus procliva devotione poscentem legitime laureavimus, volentes ut in posteram auctoritate nostra valeat per omnes partes Italicas et extra Italiam, in Achaiam, Corinthum, Athenas, in mare Abydos usque Constantinopolim et extra mare Magnum quod Ponticum dicitur, discurrendo per Latiam regionem, Antiochiam, Cæsaream Philippi, Achaiam, Palestinam, Lætam Græcam, Ascaloniam, Feniceam et Albaniam, per Alexandriam et totum mare Mediterraneum usque ad montem Cathaformet, et per Sirtes majores, et per totam Africanam atque per totam Tripolitanam regionem usque ad Sirtes minores, et per totum regnum Carthaginensium, et per regiones Byzantium Numidiæ et Getulorum, et ultra flumen Nulcanum qui intrat in mare, et per totam Mauritaniam Cæsariensem discurrendo cum fortuna per totum mare Oceanum incipiendo ab Occidente per Septentrionem usque in Orientem ultra **141** Hispaniam, Scotiam, Britanniam, Galliam, Normandiam, Flandriam, usque ad Rhenum flumen, et ultra usque ad montes Rifos, et postea in civitate Jansbouæ et per totam Barbariam, et per Germaniam superiorem et inferiorem, Sveliam, Daciam, Syriam et usque flumen Tanais qui intrat in mare Ponticum, et ultra Danubium per totam Hungariam usque ad Pafcos montes retrocedendo in Pannoniam et Macedoniam et Thraciam, et per mare Stubeum usque ad columnas Herculis circumveniendo omnes alias regiones usque ad Paradisum deliciarum; et per Asiam Minorem, et in illa nobilissima civitate Assur, et per Chaldæam et Babyloniam totam discurrendo in fluminibus Tigris et Euphratis, ac Arabiam et Damascum et usque ad montes Libani ad cujus radices nascitur Jordanes, et ultra Jordanem per regionem vide-

licet Idumæam, Phœnicæam, Judæam, Jerusalem et Bethleem, et generaliter per totum et universum mundum infandas ejus mirabiles artes legere.... exercere cum libero transitu tam per aquam quam per terram, cum omnibus et singulis exceptionibus, commodis et incommodis ad ipsum merito spectantibus et pertinentibus: mândantes, quantum possumus, omnibus linguis supradictarum regionum et locorum ut præsentis nostras litteras observent faciantque inviolabiliter observari.

In quorum fidem, etc.

IX.

Posterior cardin. Bessarionis dispositio, qua fundationem ac dotationem sacelli S. Eugeniæ in melius mutavit, multa insuper bona eidem attribuit, ac fratres ord. Minorum in ea perpetuo sacellanos instituit.

Bessarion, miseratione divina episcopus Tusculanus, S. R. E. cardinalis et patriarcha Constantinopolitanus, univrsis et singulis, tam præsentibus quam futuris, has nostras litteras inspecturis et audituris, salutem in Dno sempiternam.

Ad universitatis vestræ notitiam deducimus et deduci volumus per præsentis: quod nos quidem de nostræ et progenitorum nostrorum animarum salute cogitantes, ac laudem et gloriam omnipotentis Dei et SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ et S. Eugeniæ virg. et martyris, nec non pro divini cultus augmento, 142 infrascripta propterea facere designantes, fel. record. Dnus Pius papa II ad nostram supplicationem nobis, qui basilicam XII Apostolorum de Urbe in commendam tunc obtinebamur prout obtinemus de præsentis, pro ipsius basilicæ decore et cultus præd. in ea augmento salutæque animarum, ut capellam in dicta basilica sitam, quæ tunc sub invocatione S. Eugeniæ duntaxat nominata et indotata erat, ac reparatione indigebat, ad omnipotentis Dei laudem et gloriam reparare ac sub invocatione dictorum SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ ac S. Eugeniæ intitulare, nec non libris, parmentis et aliis ecclesiasticis ornamentis ad divinum cultum necessariis fulcire, ac competentibus pro uno presbytero missas et alia divina officia celebraturo, redditibus de bonis nostris etiam per Ecclesiam acquisitis dotare possemus, licentiam et facultatem per suas litteras concessit, ac ipsius capellæ jus patronatus et præsentandi presbytero cardinali dictæ basilicæ pro tempore existenti personam idoneam ad illam tam prima vice quam quoties vacare eam contigerit, nobis et post nos abbati S. Pauli extra muros Urbis, et priori domus S. Mariæ de Populo de eadem urbe, S. Benedicti et Eremitarum S. Augustini ordinum, etiam pro tempore existentibus in perpetuum, nisi aliter ante mortem nostram disponeremus, idem jus patronatus et præsentandi Rmo D. cardinali dictæ basilicæ pro tempore existenti reservavit, decernens capellam ipsam sub invocatione eorundem SS. Michaelis, Joannis Baptistæ et S.

Eugeniæ ex tunc in antea nominari debere, prout in ipsius domini Pii papæ litteris sub dat. Romæ apud S. Petrum anno incarnat. Domin. 1463, prid. kal. Maii (1), pontific. sui anno v, desuper confectis, plenius continetur.

Ei postquam nos eandem capellam reparare et ornare cepimus, ac ei pro dote nonnulla tunc expressa bona emimus atque donavimus, præfatus fel. record. D. Pius papa II, multis bonis respectibus, ex eo præsertim quod in basilica prædicta, in qua nonnulli clerici sæculares canonici præbendarii tunc deserviebant; propterea quod redditus et proventus dictorum canonicorum valde exigui et tenues erant, manifeste et aperte neglectus et valde imminutus divinus cultus erat, in honoris Dei diminutionem et salutis animarum parochianorum ejusdem ecclesiæ præjudicium non parvum et detrimentum; item ædificia omnia quasi ultimam minabantur ruinam, supplicationibus 143 nostris inclinatus, ut ipsa basilica in divinis congrue serviretur, illam de sæculari ecclesia ad ordinem Fratrum Minorum reduci intendens, per quasdam alias suas litteras Rev. P. Duo Nicolao archiepiscopo Sipontino dedit inter cætera in mandatis ut ipsam basilicam professoribus dicti ordinis Fratrum Minorum concederet et in ea tot fratres insitueret quot ex ejus fructibus congrue sustentari possent, nec non statueret et ordinaret quod omnes et singuli fructus, redditus, proventus, possessiones et bona ipsius basilicæ communia, ac illa quæ ad canonicatum et præbendam cardinalis pro tempore existentis tituli dictæ basilicæ ex tunc, alia vero quæ ad alios canonicatus et præbendas ac beneficia ipsius basilicæ pertinebant, quamprimum canonicos vel beneficiarios ejusdem basilicæ cedere vel decedere, aut ea alias quoquo modo dimittere contingeret, eisdem fratribus Minorum eorumque ordini applicaret; quarum quidem posteriorum litterarum vigore præfatus D. Nicolaus archiepiscopus basilicam ipsam fratribus coepessit, ac statuit et ordinavit, fructus, redditus, proventus, possessiones et bona prædicta ipsis eorumque ordini Minorum applicari, prout in ipsis posterioribus Dni Pii litteris et dicti Nicolai archiepiscopi processu desuper habito super inde confectis plenius continetur. Et deinde possessione parifica basilicæ et possessionum prædictarum, ac jurium ac pertinentiarum eorundem per dictos Fratres a sepiam, nos in eadem capella nostram elegimus sepulturam ad honorem et laudem omnipotentis Dei et B. Mariæ Virginis, ejus Genitricis, sub invocatione dictorum SS. Michaelis et Joannis Baptistæ ac S. Eugeniæ, ac cujuslibet ipsorum intitulavimus, et deinceps nominari volumus; tenoreque præsentium et auctoritate apostolica nobis in hac parte in dictis prioribus Dni Pii litteris concessa, eligimus, dedicamus, intitulamus et nominamus; quæque autem, timentes ne morte præveniremur, per alios ut fierent ordinavimus etiam in scriptis, nos ipsi

(1) Julii in bulla Pii II, supra col. lxxxvi.

Dei misericordia, vita nobis prolongata, vel majorem partem eorum complevimus; et quamvis olim pro dote ipsius capellæ quinque partes ex duodecim partibus infrascripti casalis et certa alia tunc expressa bona dictæ capellæ donaverimus, ideo illa donatione et quibuscumque aliis anterioribus donationibus et instrumentis revocatis, hanc dispositionem et ordinationem tanquam secundiores de novo facimus et ordinamus.

Et in primis, personis in dicta basilica, sicut præfertur, mutatis et ampliori honorum **144** facultate nobis a Deo concessa, propter quam deliberravimus dictam capellam majori et secundiori dote quam prius fecimus, dotare, unde et Fratres dicti ordinis Minorum, quos in ipsa capella infra institimus, ex ea et pro ejus oneribus infrascriptis commoditatem aliquam in perpetuum suscipiant; vel si quo casu aliquando contingeret quod dicti Fratres ab eadem basilica decederent eamque dimitterent, ac ipsa ad clericorum regularium regimen reduceretur, ut tunc et eo casu duo capellani in ea juxta ordinationem infrascriptam instituendi, habeant unde decenter vivere et se sustentare possint et valeant, volumus et deliberravimus, id quod longo tempore summe desideravimus, exsequi et implere, videlicet ipsam capellam nobis adhuc in humanis agentibus sufficienter pro deservientibus ridem dotare ac calicibus, libris, parametis et aliis ecclesiasticis ornamentis divino cultui aptis decanter fulcire et ornare.

Quapropter, revocantes, ut prædictum est, omnes et singulas ordinationes, dotationes et concessionem, præter infrascriptas per nos circa dotem et bona quæcumque mobilia et immobilia ipsi capellæ quomodolibet factas, de quibus nunc et in posterum fortasse quoquo modo constare posset, attento præsertim quod nobis potestatem talia bona in utiliora et fructuosiora commutandi vel alienandi semper reservavimus, vel saltem hæc nostra intentio fuerit, quodque in melius et abundantius per Dei gratiam omnia disposita et ordinata sunt, tenore præsentium ex nunc, ex nostra mera scientia et liberalitate ac spontanea voluntate, ad honorem, gloriam et laudem omnipotentis Dei, B. Mariæ Virginis, ejus Genitricis, SS. Michaelis et Joannis Baptistæ, ac S. Eugenii, omnibus melioribus, modo, via, jure, causa et forma, quibus melius et efficacius possumus et debemus, capellam prædictam possessionibus, bonis et rebus infrascriptis ex nunc et in perpetuum donamus, easque et ea capellæ prædictæ in dotem perpetuam pure, libere et simpliciter ex nunc donamus, transferimus et assignamus. In primis autem donamus dictam capellam et ei in dotem perpetuam damus, et ex nunc constituimus totam integram casale vocatum *della Cicognola nova* et ejus totum et integrum tenimentum, quod constat ex duodecim uncis principalibus partibus ipsius casalis et ejus tenimenti per nos successively emptis a diversis personis, ut sequitur:

Enimus enim unam tertiam partem quinque unciarum ipsius casalis et ejus tenimenti a Dna Bartholomea, filia quondam Palatii Casate, et duas alias **145** partes earumdem quinque unciarum ab honesta Dna Jenepro, relicta quoniam Thomæ Casate de Fuscis, matre et tutrice Mariæ et Catherinæ, filiarum dicti Thomæ; ac duas alias uncias et mediam a præfata Catherina, filia prædicti Thomæ, et Hieronymo q. Laurentii Pauli ejusdem Catherinæ marito, prout in tribus instrumentis publicis desuper confectis et per discretum virum Petrum de Millinis; notarium publicum de Urbe subscriptis, respective plenius continetur. Item emimus etiam duas alias uncias et mediam a Francisco Abbatis Joannis de Framapanibus de Brachiano, marito dictæ Mariæ, ac duas alias uncias ab honesto viro Paulo de Fuscis, cive Romano, prout in duobus instrumentis publicis per discretum virum Petrum de Caputgallis, notarium publicum de Urbe, subscriptis, etiam respective plenius continetur. Et in venditiones prædictas a præfato Francisco pro duabus et media, et a dictis Hieronymo et Catherina pro aliis duabus et media uncis factas dictæ Jenepre ac dictorum Francisci, Hieronymi, Catherinæ et Mariæ, quarum altera alteri in bonis post mortem succedit, mutuus expressus consensus et ratificatio accesserunt, prout ex tribus instrumentis publicis desuper confectis, et per Joannem de Heesboem, notarium publicum infrascriptum, subscriptis respective continetur. Et de jure supradicti Pauli de Fuscis ad dictas duas uncias nobis, ut præfertur, per eum venditas constat plene ex instrumento emptionis earumdem unciarum prædicto Paulo et q. Petro de Fuscis, cui præfatus Paulus in bonis successit per discretum virum Laurentium Venantii, notarium de Urbe, subscripto. Quæ omnes uncias sic, ut præfertur, per nos emptæ constituunt dictum casale di Cicognola nova et ejus tenimentum totum et integrum per nos, ut præmittitur, in dotem perpetuam dictæ capellæ datum. Quod quidem casale et ejus tenimentum positum est in territorio Urbis, extra portam Appiam, in partibus Latii, inter hos fines: cui ab uno latere tenet et est tenimentum casalis S. Alexii; ab alio tenimentum casalis Cicognolæ veteris; ab alio tenimentum casalis Pignotti; et ab alio tenet et est tenimentum casalis S. Joannis ante Portam Latinam; vel si qui sint aut esse possunt plures aut veriores confines antiqui et moderni ad præfatum casale de Cicognola nova, et ejus tenimentum spectantes, tam de jure quam de consuetudine, cum omnibus et singulis terris cultis, incultis, pratis, pratariis, pascuatis, montibus, collibus, stirpariis, aquis, **146** fontibus et aquarum decursibus cæterisque juribus et pertinentiis universis.

Item similiter in dotem perpetuam ex nunc donamus et constituimus dictæ capellæ quamdam vineam septem petiarum plus vel minus quanta est, videlicet vitium et arborum ipsius cum vasca, vascali, lino, statio et puteo intra se, et aliis ejus

juribus et pertinentiis; quam vineam eminus a Dna Cilla, filia quondam magistri Joannis Barberii de regione Pontis, tunc uxore Nannini Bartholomæi de Cbechtis de Bononia, cum consensu ejusdem Nannini, prout in instrumento desuper confecto et per Paulum Joannis Antonii de Capitibus, notarium imperialem de Urbe, subscripto, plenius continetur. Et quæ vinea posita est infra moenia urbis, in loco qui dicitur S. Cesarii in Turri, sub proprietate ejusdem monasterii S. Cesarii ad respondendum eidem annis singulis tempore vindemiarum duas caballatas cum dimidia musti mundi quod excreverit ex dicta vinea, et unam quartam uvarum more Romano inter hos fines; cui ab uno latere est dictum monasterium; ante est strata publica; ab alio latere tenet et sunt res societatis Fraticellorum tertii ordinis S. Dominici de monte Magnanapoli; ab alio latere tenet et sunt res Thomasii de Cesarinis; vel si qui sunt aut esse possunt plures aut anteriores confines antiqui vel moderni ad dictam vineam spectantes seu pertinentes tam de jure quam de consuetudine; cum omnibus et singulis litotibus, exitibus, usibus; utilitatibus, juribus, pertinentiis casalis et sui tenimenti de Cicognola nova, et vinea supradictorum, seu alterius eorum ad ea omnia et singula a fratribus dictæ basilicæ per eorum procuratores seu syndicos, et in eam reintroductionis prædictæ a duobus capellanis tunc pro tempore, ut præfertur, eligendis, in perpetuum habendum, tenendum, possidendum, laborandum, fructificandum, administrandum; fructus quoque, redditus et proventus eorum levandum et a dictis Fratribus in usum eis a sede apostolica permittendos et concedendos; ab ipsis vero duobus capellanis in casum prædictum in proprios honestos usus simpliciter convertendum et se ex illis manutenendum et sustentandum. Et pro præmissis renuntiamus et plenarie transferimus ex nunc in dictam capellam ac Fratres prædictos; et in casum reintroductionis prædictæ duos capellanos pro tempore eligendos, omnia et singula jura, nomina, actiones, rationes reales et personales, utiles, directas, tactas, expressas, hypothecarias, pignoraticias, mistas, civiles, prætorias in rem **147** scriptas et officium judicis, ac interesse, quæ, quas et quod in et super casali et ejus tenimento de Cicognola nova integro ac vinea supradicta, nobisque in eis et ad eas competere potuerunt nunc et quomodolibet in futurum.

Insuper donamus ex nunc simpliciter et in perpetuum capellæ supradictæ paramenta, jocalia, res et bona infrascripta: videlicet, unum paramentum pro quotidiano servitio, coloris albi, de drapo damascino; item unum aliud coloris biset, similiter de damascino plano, et stolas, manipula et camises; item plumalia tria, videl. album brocatum de auro et alium pavonatium de damascino simplici cum armis nostris, et quoddam aliud nigrum de damascino, omnia cum pulchris frigiis; item unam pla-

netam de damascino pavonatium cum frige de soleis aureis recamatis; item unum calicem magnum et unam patenam magnam; item unum alium calicem minorem et unam patenam minorem argenteos desuratos; item ampullas argenteas duas; item crucem unam pulchram et magnam argenteam; item thecas corporalium duas, unam in qua est nome Jesu cum perlis, et aliam de veluto rubeo cum corporalibus suis; item superpellicia quatuor; item de paniculis pulchris ornatis serico pro cooperiendis calice duos; item tobalias majores ad cooperiendum altare pulchras decem; item tapetum bonum ad ponendum ante altare; item unum missale magnum et bonum; item unum breviarium magnum et bonum, cooperatum tabulis et corio rubro antiquo cum quatuor seraminibus; item unum dossale seu paramentum pro altari ejusdem capellæ de veluto rubeo figurato floribus seu figuris diversorum colorum, et subornatum circuncircæ subena damascini viridis; item aliud dossale de damascino rubeo figurato, subornatum circuncircæ subena damascini viridis; item unum aliud dossale pro quotidiano usu ejusdem capellæ de serico coloris rubei figuratum cum foliis aureis antiquum; item unam planetam, unam tunicellam pro subdiacono, unam dalmaticam pro diacono de drapo damascino albo de auro cum frigiis quadris et manicis pretiosis; item stolas duas et manipulos tres de eadem drapo de auro; item unum vexillum pro cruce de damascino albo de auro cum una petia recamata de figura S. Georgii; item unum thuribulum argenteum ponderis librarum duarum unciarum septem; item duas tobalias bonas longas laboratas serico pro cooperiendis legio.

Postremo damus eidem capellæ ex nunc donatione quæ sit inter vivos bona infrascripta **148** quorum usum nobis reservamus quousque vixerimus, videlicet: in primis donamus inter vivos dictæ capellæ navicellam et vas argenteum pro aqua benedicta cum suo aspersorio; item duo candelabra de capella nostra cum armis nostris, quibus utimur in eadem; item pannum de veluto Alexandrino, quo utimur in capella nostra ante altare, et superpellicium; item duo bancalia de panno de ratgia quæ habent SS. Apostolos, et alios quatuor pannos de ratgia parvos, quorum tres habent Annuntiationem, quartus vero Crucifixum; item tapetos tres; item duo candelabra magna ferrea; item duo alia candelabra majora et longiora de argento; duos calices et duas patenas, quorum major ponderat libras duas; planetas quatuor, videlicet unam albam de damascino simplici, aliam pavonatium de damascino simplici; aliam celestri (sic) coloris de seta; aliam de seta coloris varii cum floribus; alias duas cum stolis et manipulis suis; plumalia duo, unum album, aliud pavonatium de damascino simplici cum frigiis de drapo Cyprio; item alias duas ampullas et barile parvum, et missale unum, quo utitur quotidie capellanus in capella nostra; item unum thuribulum Græcum plantum cum manica;

Item duo ova de strusio ornata argento; item legia duo; item faldisterium pontificale.

Cæterum, quia post emanationem priorum litterarum prædictarum dicti Dni Pii, dicta basilica præfata fratribus ordinis Minorum concessa et ad eorum ordinem reducta existit, ut præfertur, nos, existimantes per eosdem fratres posse dictæ capellæ in divinis convenientius et facilius quam per sæculares presbyteros deserviri, in personas quæ eidem capellæ deservire debent religiosos viros fratres dicti ordinis Minorum in dicta basilica nunc et in posterum habitantes in perpetuum ex nunc institimus et tenore præsentium pro institutis a nobis in perpetuum haberi volumus, volentes etiam et ordinantes quod ipsi fratres jurepatronatus inter se a dictis abbate et priore penitus abdicato, præfata capellam et per ipsorum procuratores vel syndicos ejus bona teneant, et in eadem capella omni die unam missam celebrent vel celebrari faciant hoc modo, videlicet diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis; die vero Dominica, missam currentem; die Lunæ, missam S. Angeli; die vero Martis, missam S. Joannis Baptistæ; et die Jovis, missam S. Trinitatis cum commemoratione S. Eugeniæ, et etiam cum collecta in qualibet pro defunctis referendo pro vivis nomen nostrum, pro mortuis post 149 mortem nomen nostrum, Isidori et Donithi episcoporum; item Theodori et Theodoræ, ac Michaelis et Georgii, et aliorum quos in intentione nostra habemus, nec non quod annis singulis, decima die mensis Septembris, teneantur fratres ipsi cantare vigiliis mortuorum et missam solemnem pro defunctis nostris prænominatis. Si tamen casu aliquo aliquando contingeret, ut prædictum est, quod dicti fratres Minorum ab eadem basilica recederent eamque dimitterent, ac ipsa ad clericorum regularium regimen reduceretur, tunc et eo casu dictum jus patronatus et præsentandi locum habere illudque ad abbatem monasterii S. Pauli et priorem domus S. Mariæ de Populo prædictos in perpetuum pertinere volumus et ordinamus, qui abbas et prior pro tempore existentes, attento quod ipsa capella pro nunc a nobis pro duobus capellanis sufficienter dotata est, debeant tam prima vice quam quoties casus vacationis illius occurrerit, duas personas idoneas in sacerdotio constitutas cardinali ejusdem basilicæ pro tempore existenti per eum instituendas præsentare juxta dispositionem in dictis prioribus Dni Pii litteris circa unum capellanum factam. Qui quidem capellani qualibet septimana septem missas, singulis videlicet diebus in eadem capella vicissim, modo et ordine superius ordinatis et expressis, et prædicta decima die vigiliis mortuorum et officium totum ac missam pro defunctis legere teneantur. Insuper casalis et vineæ ac aliorum bonorum et localium prædictorum ipsi capellæ, ut prædicatur, per nos donatorum, et quorumcunque aliorum vita nobis comite per nos in posterum donandorum,

alienationem cujusvis speciei aut generis tam fratribus ordinis Minorum et eorum syndicis, quam in casum præmissum capellanis prædictis et quibuscunque aliis dictæ capellæ et ejus bonorum administratoribus perpetuo interdiximus atque prohibemus, volentes alienationes ipsas, si quas fierent, nullius esse roboris vel momenti, sed adversus emptores aut alios ipsorum casalis, vineæ et bonorum quocunque titulo receptores pro dictis fratribus vel capellanis quocunque tempore fore ad illa regressum.

Quæ omnia et singula suprascripta et quodlibet eorum nos Bessarion episcopus, cardinalis et patriarcha prædictus, sponte et ex mera nostra scientia ac liberalitate, ut præmittitur, donamus, concedimus, renuntiamus, facimus, atque manu nostra pectori more prælatorum apposita, promittimus dictæ capellæ et ejus capellanis 150 suprascriptis omnibusque aliis et singulis quorum interest vel interesse poterit quomodolibet in futurum, ac notario publico infrascripto, tanquam publicæ et authenticæ personæ rite et legitime stipulanti et recipienti vice et nomine omnium et singulorum prædictorum, perpetuo attendere et inviolabiliter observare, nec in aliquo directo vel indirecto per nos vel alium seu alios quoquo modo contravenire velle. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium præmissorum præsentibus nostris litteris, sive præsens publicum instrumentum per notarium infrascriptum fieri, subscribi et publicari, nostrique sigilli jussimus et fecimus appensione communiri.

Datum et actum Romæ in domibus nostris apud SS. Apostolos, anno a nativ. Domini 1467, indict. xv, die vero Veneris decima mensis Aprilis, pontificatus SS. in Christo Patris ac Dni nostri Dni Pauli, divina providentia papæ II, anno tertio; præsentibus ibidem provido ac discretis viris magistro Joanne Knyff, decretorum doctore, auditore et capellano; Joanne Lens, canon. ecclesiæ S. Andreæ Colouien., Joanne Franc. de Benthevogliis, litterarum sacræ Pœnitentiariæ apostolicæ scriptore, et Raphaelæ Baldulo, clerico Fulginaten., scutiferis nostris, testibus ad præmissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Joannes de Heesboem, clericus Cambracensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius, quia præmissis omnibus et singulis, dum sic, ut præmittitur, per præfatum Rmum in Christo Patrem et D. Bessarionem, episcopum cardinalem et patriarcham, serent et agerentur, una cum prænominatis testibus interfui, eaque sic fieri vidi et audivi; ideo hoc præsens publicum instrumentum manu alterius, me aliis legitime occupato negotiis, fideliter scriptum extinde confeci, subscripsi et publicavi et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meo solitis et consuetis, una cum præfati Rmi Dni cardinalis sigilli appensione signavi: in

Wilem et testimonium omalium et singulorum præmissorum rogatus et requisitus.

151 X.

Bulla qua Paulus II donationem sacelli S. Eugenie u cardinali Bessarione factam confirmat, sacellumque ipsum cum dote PP. Minoribus conventualibus S. Francisci attribuit.

Paulus episcopus, servus servorum Dei, ad futuram rei memoriam. In eminenti apostolicæ sedis speculo constituti, quæ pro ecclesiarum decore et divini cultus augmento præsertim per venerabiles fratres nostros S. Romanæ Ecclesiæ cardinalium provide gesta sunt, placidi pastoris aspectu benignius intuemur, ut ne illa alicujus ambiguitatis subijciantur scrupulo, sed perpetuo illibata permaneant, operam et operam efficaciter impartimur. Sane cum dudum sel. record. Pius papa II, prædecessor noster, ven. fratri nostro Bessarioni, episcopo Tusculano, cardinali Nicæno nuncupato, qui etiam tunc titulum presbyteri, cardinalis basilicæ XII Apostolorum de Urbe in commendam obtinebat, prout obtinet, ut capellam sub invocatione S. Eugenie, sitam in eadem basilica, quæ indotata erat et restauratione indigebat, quamque ipse Bessarion episcopus pro suæ progenitorumque suorum animarum salute pro uno capellano sufficienter dotare desiderabat, ad omnipotentis Dei laudem et gloriam reparare ac sub invocatione SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ ac S. Eugenie intulere, nec non libris, paramentis et aliis ecclesiasticis ornamentis divino cultui necessariis fultire, et competentibus pro uno presbytero inibi missas et divina officia celebratum redditibus de bonis suis etiam per Ecclesiam acquisitis dotare posset, licentiam et facultatem per suas litteras concessisset, ac ipsius capellæ jus patronatus et præsentandi cardinali dictæ basilicæ pro tempore existenti personam idoneam ad illam tam prima vice quam quoties eam vacare contingeret, sibi et post eum abbati monasterii S. Pauli extra muros Urbis, et priori domus S. Mariæ de Populo de eadem urbe, S. Benedicti et Eremitarum S. Augustini ordinum, etiam pro tempore existentibus, in perpetuum, nisi aliter ante mortem suam disponeret, idem jus patronatus et præsentandi presbytero cardinali basilicæ prædictæ pro tempore existenti reservasset, ac præfatus Bessarion dictam capellam reparare et ornare cœpisset, eique **152** pro dote nonnulla tunc expressa bona cunisset atque donasset, præfatus prædecessor postmodum ad ipsius Bessarionis instantiam, et ex certis rationalibus causis tunc expressis, et præsertim ut in ipsa basilica in divinis congrue serviretur, illam de sæculari ecclesia ad ordinem Fratrum minorum reduci intendens, per quasdam alias suas litteras venerab. frat. nostro Nicolao archiepiscopo Sipontino dedit inter cætera in mandatis ut ipsam basilicam professoribus dicti ordinis Fratrum Minorum concederet, et tot fratres in ea institueret quot ex ejus fructibus

congrue sustentari possent, nec non statueret et ordinaret quod omnes et singuli fructus, redditus, proventus, possessiones et bona ipsius basilicæ communia, ac illa quæ ad canonicatum et præbendam cardinalia pro tempore existentis supradictæ basilicæ ex tunc, alia vero quæ ad alios canonicatus et præbendas ac beneficia ipsius basilicæ pertinebant, quam primum canonicos vel beneficiatos ejusdem ecclesiæ cedere vel decedere, aut ea alias quoquo modo dimittere contingeret, eidem fratribus eorumque ordini Minorum applicaret. Quorum quidem posteriorum litterarum vigore præfatus Nicolaus archiepiscopus basilicam ipsam Fratribus concessit, ac statuit et ordinavit fructus, redditus et proventus, ac possessiones et bona prædicta ipsius eorumque ordini Minorum applicari.

Cum itaque, sicut præfatus Bessarion coram nobis nuper exposuit, et rei etiam evidentia manifestat, ipsam dictam capellam reparaverit, et dignis picturis ac paramentis et ornamentis tam sericeis quam argenteis divino cultui aptis decenter ornaverit, et in ea suam sepulturam elegerit, et quamvis olim pro dote ipsius capellæ quinque partes ex duodecim partibus infrascripti casalis, et certa alia tunc expressa bona dictæ capellæ donaverit, tamen nuper suo animo in bonum quotidie magis fervescente, emptis ab eo a diversis personis reliquis septem partibus casalis Cicognolæ novæ, siti in Latio extra portam Appiam alme Urbis, et alia donatione prædicta, tanquam minus secunda, per eum revocata, totum dictum casale cum omnibus et singulis tenimentis, terris cultis et incultis, pratis, aquis, aquarum decursibus aliisque jurebus et pertinentiis suis, nec non quamdam vineam mensuræ septem petiarum, vel circa, sitam infra mœnia Urbis in loco S. Cesarii in Turri nuncupato, similiter a se emptam; aliaque jocalia et ornamenta prædicta eidem capellæ donavit et in dotem constituit ac assignavit. Et quia post **153** emanationem priorum litterarum prædictarum ipsa basilica dictis Fratribus ordinis Minorum concessa et ad eorum ordinem redueta existit, ut præfertur, idem cardinalis, existimans per eosdem Fratres posse dictæ capellæ in divinis convenientius et facilius quam per sæculares presbyteros deserviri, ipsos Fratres in dicta capella instituit, ac voluit et ordinavit, quod ipsi Fratres dictam capellam et per ipsorum procuratores vel syndicos ejus bona tenerent, et in eadem capella omni die unam missam celebrarent vel celebrari facerent, hæc modo videlicet, diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis, die vero Dominico missam currentem, et die Lunæ missam S. Angeli, die vero Martis missam S. Joannis Baptistæ, et die Jovis missam S. Trinitatis cum commemoratione S. Eugenie, et etiam cum collecta in qualibet pro defunctis referendo pro certis per ipsum Bessarionem nominatim expressis, nec non quod annis singulis, decima die mensis Septembris, teneantur fratres

ipsi cantare vigiliis mortuorum, et missam solemnem pro defunctis expressis prædictis ac voluit idem Bessarion. Quod si quo casu aliquando contingeret quod dicti fratres ab eadem basilica recederent eamque dimitterent, dictaque basilica ad dictorum sæcularium regimen reduceretur, tunc et eo casu dictum jus patronatus locum habere, illudque ad abbatem monasterii S. Pauli et priorem domus S. Mariæ de Populo prædictorum pertinere. Et quia ipsa capella pro duobus capellanis sufficienter per præfatum Bessarionem dotata est, quod tunc et eo casu ipsi abbas et prior, tam prima vice quam quoties casus illius vacationis occurrerit, duas personas in sacerdotio constitutas cardinali ejus basilicæ pro tempore existenti per eum instituendas præsentare debeant; qui quidem capellani qualibet septimana septem missas, singulis videlicet diebus singulas in eadem capella vicissim modo et ordine superius expressis, et prædicta decima die vigiliis mortuorum et officium totum et missam pro defunctis legere teneantur. Casalis vero et vineæ et aliorum honorum et jocalium prædictorum ipsi capellæ, ut prædicitur, donatorum, et quorumcumque aliorum ei, vita comite, in posterum donandorum alienationem cujusvis speciei ac generis idem Bessarion, tam Fratrum ipsorum syndicis quam in promissum eventum capellanis prædictis, et quibuscumque aliis dictæ capellæ et ejus honorum administratoribus, perpetuo interdixit atque prohibuit, volens 154 alienationes ipsas, si quis in toto vel in parte, quod absit, fierent, nullius esse roboris vel momenti, sed adversus emptores aut alias ipsorum casalis, vineæ et honorum quocumque titulo receptores prædictis fratribus vel capellanis quocumque tempore fore ad illa regressum, prout tam in prædictis litteris quam processu per ipsam archiepiscopum super eisdem posterioribus litteris habito, et quodam publico instrumento super donatione et in dotem constitutione, assignatione, voluntate, ordinatione et aliis præmissis confecto, quorum omnium tenores diligenter inspici et examinari fecimus, et eos ac si de verbo ad verbum præsentibus insererentur, haberi volumus pro expressis, plenius continetur. Quare præfatus Bessarion nobis humiliter supplicavit ut præmissis omnibus et singulis pro illorum subsistentia firmiter robur apostolicæ confirmationis adjicere aliasque super his opportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, qui hujusmodi laudabilium operum, per quæ divinus cultus augetur, ecclesiarum basilicæ decorantur, et animarum tam instituentium quam aliorum fœlicium salutis provide cõsultitur, commendatores atque fautores libenter existimus, et ut perpetuum vigorem habeant, quantum nostra valet provisio, efficaciter operamur, hujusmodi supplicationibus inclinati, reparationem et ornamentum capellæ prædictæ, eisdem Fratribus factam concessionem eorumque in illa institutionem, et

PATROL. GR. CLXI.

casalis et vineæ, nec non jocalium et ornamentorum ac honorum prædictorum ipsi capellæ factam posteriorem donationem, ac jus patronatus in eventum prædictum duntaxat concessionem priorisque revocationem, nec non interdictum, et prohibitionem ac voluntatem et ordinationem ipsius Bessarionis cardinalis atque præmissa rata habentes et grata, illa omnia et singula in litteris et processu ac instrumento prædictis contenta et qualibet inde secuta auctoritate apostolica et ex certa scientia tenore præsentium confirmamus et approbamus, ac plenum robur obtinere decernimus, suppletentes omnes et singulos defectus, si qui forsitan intervenierint in eisdem, nec non cum dictis fratribus ut prædictam capellam, et illius ac dictæ basilicæ possessiones et alia bona prædicta pro paramentis, libris, ornamentis, luminariis, cera et aliis sacristiæ ipsius basilicæ, eorumdem quoque Fratrum necessitatibus, si aliunde vitæ necessaria consequi nequeant, retinere, ac possessiones et bona hujusmodi per cœnœmum vel procuratorem idoneum aut syndicum laicum administrare, illorum quoque fructus, redditus et proventus in usus prædictos convertere libere ac licite valeant, auctoritate prædicta tenore præsentium 155 de speciali gratia dispensamus; mandantes insuper presbytero cardinali dictæ basilicæ qui pro tempore fuerit, ut præmissa omnia et singula faciat per eosdem Fratres vel in prædictum eventum capellanos dictæ capellæ qui pro tempore fuerint, perpetuis futuris temporibus inviolabiliter observari, contradictores pro censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo: non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac eorumdem basilicæ et ordinis Fratrum Minorum statutis et consuetudinibus, juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, contrariis quibuscumque; aut si aliquibus communiter vel divisim a prædicta sit sede indultum, quod interdicti, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam de indulto hujusmodi mentionem.

Nulli ergo omnino hominum liceat, etc.

Datum Romæ, apud S. Marcum, anno Incarnat. Domin. 1467, xvi kal. Octobr., pontif. nostri anno iv.

XI.

Brève Bessarionis elogium, ab auctore anonymo ei cœvo, scriptum. Ex codice bibl. Vaticane n. 3621, p. 10.

Cardinalis Bessarion, Nicænus, tempore pontificis Pauli II maxime floret et in pretio non parvo esse pernoscitur, licet et antea exsti erit; nec immerito, nam litteratissimus est, et omnibus Latinis ac Græcis, multo dilectissimus, præterquam Georgio Trapezuntio, odio quodam privato. Ille cardinalis literatura semper oblectatur, et lectione tum Græca, tum Latina semper aliquid componit aut transfert. Nunc est in ejus manibus opus *De comparatione Platonis et Aristotelis*, in quo sui vires ingenii

evidenter ostendit; nam, bone Deus! quanta est intelligentia ejus in eo codice atque profunditas! **156** quod tamen nondum absolvit opus; quanta majestas! Quid dicam de acumine ingenii, quid de elegantia utriusque sermonis? Hic enim Latine proloquitur, ut si ab ipsis incunabilis a Latinis Musis esset educatus. Grandi consilio vir est quod videlicet Bononiae satis eluxit, ubi diu legatus, homines duræ cervicis sapientissimo moderatus fuit, et apud Germanos gentem barbaram et effera legatione functus, apud quos mirum est quam prudenter se gesserit, quamque mire ab eis se exclusit atque dissolverit. Eum vero censuit imperator Fredericus, censuit, inquam, sapientissimum dominum uniceque dilexit. Qui licet in legatos alios amore et reverentia quadam fuerit usus, in hunc maximo cultu primo usus est; secundo vero loco in episcopum Torcellanum, nunc Brixiansem; tertio in archiepiscopum Spontinum Nicolaum Helium, quem secum Nicenus illic ab Urbe abduxit, consilio et lingua mirum. O quam largus munificusque est in eum Paulus III! statim ea lege servata ne quid ab ipso præter bonum honestumque petatur, quod semper servavit cardinalis, quippe modestissimus est. Taceo quam am librorum linguarum utriusque, Græcæ Latinæque multitudinem comparavit. Taceo quod plerisque juvenes alit, et ut discant præceptoribus abunde persolvens. Equidem paucis eum compare. Illic calculo vesicæ renumque sinistime antea laboraverat, nunc sospes. Qualia convivium instruat spectatissimis et clarissimis viris legatione nemo est qui ad unguem describere facile possit. Hic, ut dulci et serena est facie vultuque jucundo, sic sermone et moribus humanus et comis. Bibliothecam grandem utriusque lingue est aut Romæ, aut Florentiæ, aut potius Venetiis ad usum publicum dimissurus. Hic ab Eugenio est cardinalis, nomine adversante, creatus, ex ingenii acumine atque doctrina, adjutore prudentissimo cardinale Cesarino.

XII.

Elogium alterum, vernacule scriptum. Ex cod. Vatic. 3224, p. 127.

Messere Bissarione, Greco di nazione, vescovo cardinale, fu uomo di grandissima autorità nella Chiesa di Dio. Fu monaco dell'ordine di Santo Basilio, e venne in Italia quando **157** ci venne l'imperadore de' Greci; de' primi singolari uomini che vi venissino fu lui. Dipoi, fatta l'unione de' Greci per le sue singolari virtù fu fatto cardinale in Firenze da papa Eugenio insieme con 18 cardinali che fece in Firenze; ve n'era uno altro Greco che era cardinale arcivescovo di Rossia, che si chiamava cardinale Ruteno. Fu di grandissima riputazione nella Chiesa di Dio, e tutte le cose ardue e difficili che occorrevano al tempo suo, ricorrevano a lui. Fu vescovo Tuscolano; andò legato in più luoghi, e sempre ebbe grandissimo honore dov'egliandò per essere uomo giusto et di laudabili

costumi. Fu legato di Bologna più tempo et governò maravigliosamente, et ebbe grandissimo onore per le suo giusto governo. Non pareva nella sua vita, et costumi... ma ne' principali luoghi d'Italia. Andò legato in Francia, dove ebbe grandissima riputazione in quello ebbe a fare. Fu dottissimo nella lingua Greca et nella Latina; fu amatore delle lettere et dell' uomini letterati; fu molto affezionato alla dottrina di Platone; et altri erano a quella d'Aristotele; et perchè erano alcuni che impugnavano la dottrina di Platone, il cardinale la difendeva, et in sua difesa compose un bellissimo libro, il titolo del quale è: *In difesa di Platone*, opera molto degna et di grandissima riputazione. Tradusse un libro *De factis et dictis memorabilibus Socratis*. Venne in tanta riputazione appresso tutto il collegio de' cardinali, che sendo morto papa Pio, istette una notte papa, perchè sendo istato eletto sommo pontefice in conclavi, il secondo isquitinio che non voleva che fosse papa, disse: Egli è papa; a noi non monta nulla; domattina nel primo isquitinio et noi lo publicaremo. Rimasono d'accordo a questo modo et tutta la notte non si fece mai altro che adoperare, che non fosse papa; che chi ne fu cagione capì di poi male, et non si attendeva ad altro, che andare dall'uno cardinale all'altro a dire loro: E' non sono molti anni che Niceno era eretico. Vogliamo noi che si dica che noi abbiamo fatto uno eretico, che sarà una vergogna? Et bene che dicessino a questo modo. L'opinione loro era per fare un pontefice a loro modo, come fu fatto; venendo di poi il dì seguente a fare il pontefice feciono Pagolo, e fu buona lesione, e andovvi canonicamente senz'altra intelligentia, e lasciarono lui come uomo savissimo, e non fece ignuna dimostrazione, e lasciolla **158** correre. Niente di meno il pontefice per la sua virtù l'ebbe in grandissima riputazione, come era istato per lo tempo passato. Istato a questo modo venne la morte di papa Pagolo et succedette Sisto. In tutto il tempo era istato in corte di Roma sempre a fare iscrivere libri in ogni facoltà così in Greco come in Latino; et non solo iscriveva, ma comperava tutti i libri ch'egli non aveva, e grande parte di quello gli avanzava delle sue rendite isprende in libri a un fine. Avendo già condotta grandissima quantità di volumi così Greci come Latini, et sacri come gentili, determinò di mettergli in qualche luogo degno et massime i libri Greci, che se mai quella infelice patria tornasse a' termini suoi, e che sendo di là perduti i libri, fossino in luogo ove potessino avere qualche comodità; et non gli parve fosse luogo ignuo in Italia più comodo che Venetia sendo luogo di marina et che chi viene di là capita quivi. Et per questo avendo grandissima amicitia co' Veneziani determinò di fare quivi una libreria publica, che ognuno vi potesse andare et avere comodità. Et per questo ordinò colla Signoria et col doge, che si facesse per solenne deliberazione, che si murasse una libreria

publica dove istessino due del continuo a fine che ognuno, che vi volesse andare potesse, et così s' ordinò. Fu il numero de' volumi tra Greci et Latini più di seicento, i quali libri nella vita sua gli mandò tutti a Venezia, et consegnarli dove era ordinato. Costarono questi libri un tesoro infinito. In tutto il collegio de' cardinali non vi fu ignaro che avesse l'animo tanto generoso quanto ebbe questo cardinale che ordinò questa biblioteca. Non solo in questo volle fare cosa, che fusse utile a lui proprio, ma ebbe rispetto all'utile universale di quelli che avessero voglia di dare opera alle lettere, acciocchè non mancassero loro libri. Dette sempre favore agli uomini letterati et tiroglì innanzi. Messer Lauro Quirino, Veneziano gentile, huomo dotto in Greco et in Latino et bonissimo filosofo, istette in casa di Niceno più tempo. Messer Nicolò Perotto, vescovo, Sipontino, venendo a Roma con messer Gulielmo Gram, procuradore allora del re d' Inghilterra, desiderando questo messer Nicolò imparar bene le lettere Greche, chiese di grazia, che l'accontasse col card. Niceno, et così fece, et in casa sua si fé dottissimo, et il cardinale li fé di poi avere quello vescovado, et governava tutta **159** la sua casa; e fu cagione col mezzo di fargli avere quello vescovado, et al padre et a' suoi uffici di quelli della chiesa, in modo che oltre alla doctrina che imparò a casa sua, et le dignità che ebbe mediante lui, fece avere a suoi tanti uffici, che gli fé ricchi, et fece fare il padre cavaliere. Molto gli furono obligati gli huomini dotti et da bene. Venendo in corte maestro Francesco di Savona, di poi fu papa Sisto, lo tolse in casa et facevagli leggere certe lezioni di Scoto, che era maraviglioso scolista, parendogli huomo dotto fece tanto con papa Pagolo, che lo fece fare cardinale, che mai non sarebbe suto senza il mezzo suo. Di poi l'ebbe fatto fu volta se ne pentì assai non li parendo riuscissi quello che istimava; et sempre intervenne che grandi benefej si pagano di grandissima ingratitudine. Mo-

rendo papa Pagolo, come le cose s'an lassino, molto voglio giudicare. Fu fatto maestro Francesco di Savona papa fatto fare cardinale da Niceno. In questa lezione del pontificato Bessarione non li parendo huomo sufficiente a tanto peso, non gli dette la voce sua. Venuto alla dignità del pontificato, ed il cardinale non vi aveva molta cognizione, intervenne un dì che andando il papa in castello a vedere le gioje di papa Pagolo due cardinali Veneziani nipoti di papa Pagolo, ch' erano intervenuti a degerlo papa con certe condizioni, inginocchiaronsi a' piedi del papa a' domandargli la dote per certe loro flozze era istata loro promessa. Il papa si volse a Niceno vergognandosi di lui sendo huomo di tanta autorità quant'era, et disse: Questi sono beni della Chiesa. Il cardinale Niceno rispose: E sono beni della Chiesa, i quali voi non potete, ne dovete gittargli via. Per questo per allora il papa licentiò i due cardinali senza dare loro nulla, solo per l'autorità del cardinale Niceno. Ora avendolo fatto fare cardinale, essendo huomo di tanta autorità quant'egli era, lo sopportava il papa molestamente, ch'egli istesso in corte di Roma, et per questo lo fece legato in Francia istimando quello gli intervenne, ch'egli s'avesse morire in questo viaggio, sendo vecchio et infermo, et massime avendo male di pietra crudelissimo. Andò in Francia, benchè malcontento conoscendo la cagione. Perchè giunto in Francia per la mala disposizione del principe et per la sua varietà et inconstanzia non gli fu molto accetto, et bisognò si partisse con poca riputazione. Conoscendolo et stimando assai l'onore **160** se ne venne in Italia; sendo vecchio et infermo et male contento ammalò, et in pochi dì si morì. Tutte le cose humane le più hanno questo fine, et massime quelle sono fondate in su le cose humane et su gli honori; et per questo è nessario voltarsi a Dio in tutte le nostre operazioni. Più cose degne ha fatto il cardinale Niceno, le quali non sono note a me; ma chi n'avrà più notizia, potrà meritamente scrivere la Vita sua.

INDEX RERUM

PRÆCIPUARUM.

Revocatur Lector ad numeros crassiores textui insertos.

A

Aianus, cardinalis archiep. Avenionensis, in comitiis post Nicolai V obitum Niceni electionem disturbat, 33. Iudex controversia inter Franciscanos et Dominicanos, 89.

Alberghatus (Nicolanus), cardinalis tit. S. Crucis in Jerusalem, una cum Ferrario marchione obviam fit Græco imperatori ad concilium venienti, 9.

Albertus (Ludovicus), natione Gallus, a Pio II cardinalis creatus, 48.

Alphonus, Aragonum et Sicilia rex, Bessarionem ad se venientem honorifice accipit, 36.

Ammannatus (Jacobus), episcopus Papiensis, a Pio II inter cardinales conscriptus, 78.

Andreas (S.) Ejus caput e Peloponneso Anconam et Narniam, ac inde Romam solemniter cum pompa tractatum, 49.

Apologeticum Nicæni opus contra Platonis calumniam quando in lucem prodierit, 72.

Apostolius (Michael) Aristotelicos et præcipuos Theodororum Gazam scripto insectatur, 70.

Atrebulensis episcopus Joannes cardinalium collegio ascribitur, 48.

B

Bajazetes, Turcarum imp., Cpolim obsidet, et paulo post profigatur et vivus capitur a Tamerlano, 7.

Barbus (Petrus) episcopus Tropiensis, Græce ac Latine doctus, 3.

Bentivolus (Ludovicus), ense sacro donatus a Nicolao V. et publice laudatus a Bessarione, 30.

Bessarion, quo anno et loco natus, 1. Ejus studia et monachatus initia, 2, 3. Quo nomine appellatur in sæculo, 4. Archiepiscopus Nicææ creatus ad concilium Florentinum venit, 8. Græcorum opiniones primo tuetur, 11. Moz Latinis favet et unionem sedulo promovet, 12. In Græciam redit ac statim cardinalis ab Eugenio IV creatur, 18. Coluthi et Q. Smyrnæi poemata in lucem eruit, 19. Romæ cæcum litterarium instituit, 20. Basilicæ SS. XII Apostolorum cultum restituit, 23. Græci ritus in monasterio Cryptæ Ferratæ mutatio ei vulgo tribuitur, 24. D. Laurentii martyris corpus eo præseente recognitum, 27. D. Bernardini Senensis Acta expendit, 28. Bononiæ legatus constituitur, 29. Cænobium Messanense administrat et ibidem Græcas litteras instaurat, 35. Basilicam SS. XII Apostolorum ad Minoritas transfert, 38. In Mantuano conventu principes ad bellum sacrum hortatur, 41. In Germaniam legatus proficiscitur, 44. S. Andrew caput e Narnia Romam deserit, 50. Cænobium Cryptæ-Ferratæ regendum accepit, 53. Patriarcha Cpolititanus electus Græcos ad unionem hortatur, 55. Judex controversiæ inter Dominicanos et Minoritas, 59. Legatus ad Venetos, 60. Venetum charitatis sodalitiū cimelio sacro donat, 61. Testamentum condit, 62, et Append. n. 7 et 9. Pauli II chirographum subscribere adactus, 66. Eubæa captâ, Italos principes ad bellum in Turcas excitat, 67. Scribit contra Platonis calumniatorem, 68. Comitiiis generalibus Basiliani ordinis præest, 78. Ecclesiam Tusculanam dimittit et ad Sabinensem condit, 81. Bibliothecam suam reipublicæ Venetæ donat, 83. Pontificatu excidit, 91. In Galliam legatus, 94. E Gallia infirmus revertitur et Racennæ obit, 95.

Borgia (Alphonsus), pontifex creatus Callixti III nomen assumit, 33. Bellum adversus Turcas fortiter urget, 34. Ejus mors, ibid.

Bossi (Matthæi) opusculum pro lege sumptuaria Bononiæ a Bessarione promulgata, 30.

Braccioliinus Poggius, Nicæno familiaris, 21.

Bussis (Joan. Andreas de), episcopus Aleriensis, 87.

C

Cæsarinus (Julianus), cardinalis, concilio Florentino interest et pluries disputat cum Marco Ephesino, 14.

Calandrinus, cardinalis et episcopus Portuensis, una cum Nicæno comitiis Basiliani ordinis præest, 79.

Calderinus (Domitius), eruditione insignis et Bessarionis familiaris, 21, 89.

Callimachus auctor suarum calamitatum a Platina dictus, 101.

Callistus (Andronicus) defensionem suscipit Theodori Gazæ contra Michaellem Apostolium, 70.

Campanus (Joannes Antonius), episcopus Interamnenensis, poetæ ac oratoria celeberris, 21. E Germania revocari per Nicænum postulat, 89.

Canonici basilicæ SS. XII Apostolorum Nicæni opera ad quatuor tantum redacti et novis regulis instructi, 23.

Canonici SS. Salvatoris congr. Rhenanæ cænobium S. Joannis Evangelistæ a Nicæno resignatum obtinent, 44.

Capranica (Dominicus), card. tit. S. Crucis in Jerusalem, 35.

Cardona (Jacobus), a Pio II cardinalis creatus, 48.

Carvajal (Joannes), cardinalis, in Hungaria legatus, 45.

Chalcidensis Ecclesia a Pio II Nicæno collata, 55.

Chrysococcei (Georgius) quis fuerit, 3.

Coccios Sabellicus (M. Antonius), primus bibliothecæ D. Marci custos, 84.

Columna (Prosper), cardinalis, Martini V ex fratre nepos, 55.

Coluthi Lycopolitani poemata a Bessarione inventum, 18.

Concilium ab Eugenio IV Ferrariæ indictum, 8. Florentiam transfertur, 11. Unione peracta dissolvitur, 16.

Condulmerius (Antonius) tremeium pontificiarum præfectus, 8.

Constitutiones D. Basilii a Nicæno in vernaculam linguam conversæ, 35.

Crinitus (Petrus) Nicæni cætus litterarios commemorat, 19.

Crucis (S.) de Fonte Avellano monasterium Nicæno commendatum, 75.

Cryptæ Ferratæ cænobium Nicæni opera antiquo splendore restitutum, 54.

Cusanus (Nicolaus), cardinalis, Romæ legatus in absentia pontificis, 40.

Cyriacus Anconitanus, 18.

D

Demetrius Palæologus, Græci imperatoris frater, cum eo in Italiam ad concilium venit, 8.

Ducis Burgundiæ cum Nicæno legato de pace colloquium, 94.

Dux Venetæ reipublicæ Christophorus Maurus Nicænum legatum honorifice excipit, 60.

E

Eubæa a Turcis magna Christianorum strage occupata, 67.

Estouteville (Guillelmus d'), cardinalis archiep. Rothomagensis, 57.

Eugenius IV pontif. concilium Ferrariæ indictum inchoat, 9. Inde Florentiam transfert, 11. Concilium dimittit et paulo post Nicænum cardinalem creat, 18. Ejus mors, 26.

Eugenie (S.) sacellum a Bessarione ornatum restitutumque, 67.

F

Fernus (Michael), Campani operum editor, 102.

Flavius Blondus, Foroliviensis, Bessarioni amicus et familiaris, 21.

Floravantius Aristoteles, insignis architectus, 100.

Fœdus inter Pium II et Turcas contractum et Venetiis in D. Marci foro publicatum, 62.

Friderici Cæsaris in Urbem adventus, 85.

G

Galinotus (Andronicus), monachus Cpolititanus, Græcæ linguæ doctor in cænobio Basiliano Messanensi, 36.

Gaza (Theodorus) Græcæ Latinæque eruditionis laude insignis, 69.

Gemistus (Georgius) Platoniorum doctissimus, 5. Ejus opera, ibid.

Glycas (Michael) litteras Græcas docet in cænobio Messanensi, 36.

Godiis (Paulus de), Pergulanus, ludicra corona a Bessarione donatus, 75.

Gonzaga (Ludovicus) Mantuæ marchio, 40.

Gonzaga (Franciscus), cardinalis a Pio II creatus, 48.
Gymnasium Bononiense a Bessarione restitutum, 31.

I

Isidorus Ruthenus, metropol. Kioviensis, una cum Bessarione Latinis dogmatibus favet. Ejus mors et res gestæ, 41.

J

Jacobus Brixiensis, in controversia de sanguine Christi Dominicanorum antesignanus, 59.

Joannes Palæologus, Græcorum imp., in Italiam ad concilium cum aulæ proceribus venit, et Eugenio pontifici reverentiam exhibet, 8, 9. Concilio dimisso in Græciam rediit, 16.

Josephus, patriarcha Cpolitianus, ad concilium venit et publice pontificem adit, 9. Morti proximus unionem perfici celerius cupit et fidei professionem emitit, 15.

Justinianus (Horatius), Actorum Florentini concilii editor, 57.

L

Lascaris Philanthropinus (Alexius), Nicæno amicus, 17.

Lascaris (Constantinus), insignis litterarum Græcarum professor, 58.

Latifundium Cecchignolæ novæ pro dote sacello S. Eugenii assignatur, 80.

Laurentii (S.) martyris corpus a tribus cardinalibus recognitum, 27.

Lex sumptuaria per Nicænum Bononiæ constituta, 30.

Lis inter Dominicanos et Franciscanos de Christi Domini sanguine, 59.

Ludovicus XI, Gallorum rex, Nicæni colloquium cum duce Burgundo de pace suspectum habet, 94.

M

Malatesta (Sigismundus), Arimini dominus, conventum Mantuanum adit, 40.

Mamæ (S.) ecclesia extra muros Ravennæ Minoritis a Nicæno concessa, 24.

Manfredus (Thaddæus) Forocornelii princeps, 31.

Marchio Montis-Ferrati Willelmus in conventu Mantuano, 40.

Marcus, archiepiscopus Ephesi, Latini dogmatis oppugnator acerrimus, 10. Unus omnium inter concilii Patres, decretum de Spiritus sancti processione subscribere negat, 12.

Mæthiæ regi Pannoniæ aurum traditum a Pio II relictum in belli sacri expensis, 65.

Haurus Christophorus, Venetiarum dux, Bessarionem legatum perhonorifice excipit, 60.

Mutatio ritus in cœnobio Cryptæ-Ferratæ, 24.

N

Nicolaus, marchio Atestinus, ab Eugenio IV obviam missus imperatori Cpolitano Ferrariam petenti, 9.

Nicolai (S.) Casulorum cœnobium in Apulia a Turcis captum ac dirutum, 19.

Nicolaus V post Eugenii mortem ad pontificatum erectus, 26. Ejus amor in reâ litterariam et homines doctos; ibid.

O

Olea (Alexander de), cardinalis tit. S. Susannæ, doctrina et vita sanctitonia insignis, 50.

Oratorium scholæ Charitatis a Nicæno insigni melio donatum, 61.

P

Palæologus (Thomas), s. Peloponneso fugiens, D. Andream caput secum fert in Italiam, 49.

Patricius (Augustinus) ejusque scripta, 86.

Paulus II electus pontifex, 65. Ejus mors, 91.

Peloponnesii vim Turcicam strenue repellunt, 42.

Perottus (Nicolaus), Siponti archiepiscopus et Bessarionis alumnus, 21.

Philelphus (Franciscus), Tolentinus, Bessarionis amicus et familiaris, 31.

Phanolium quid, 54.

Phrantza (Georgius), 9.

Piceus (Jacobus), Franciscani ordinis, inter divos postea relatus, cruce signatos colligit et in Peloponnesum mittit, 42. Ejus controversia theologica cum Dominicanis, 59.

Picolomineus (Franciscus), cardinalis, Pii II nepos ex sorore, 50. In Germaniam legatus, 88.

Pius II, pontifex electus post Callisti obitum, 57. Nicænum Minoritarum familiæ patronum constituit, 59. Mantuæ principum consentum indicit, 59. Nicæno Germanicæ legationem committit, 43. D. Andream caput in Vaticanam basilicam transfert, 50.

Adversus Turcas sœdus cum Venetis init et Anconam proficiscitur, 65. Ejus mors, 65.

Platina (Bartholomæus), Bessarionis amicus, 22. Ejus patrocinio ac opera solutus a vinculis, 101.

Q

Quinti Smyrnei seu Calabri poema a Bessarione inventum, 19.

R

Roboreus (Franciscus), pontifex creatus sub nomine Sixti IV, 93.

Rosæ, virginis Viterbiensis, Acta a Nicæno expensa, 35.

S

Sagundinus (Nicolaus), concilii Flor. interpres, Græcæ Latinæque lingue scientia clarus, 16.

Scholarius (Georgius), seu Gennadius Cpolitianus patriarcha, 34.

Sfortia (Franciscus), Insubriæ dux, in conventu Mantuano, 40.

Sigillum quo usus est Bessarion quandiu Tusculanus episcopus fuit, 29.

T

Tamerlanus, Scytharum imperator, 7.

Testamentum conditum a Bessarione Venetiis in cœnobio S. Georgii Majoris, 62.

Theodorus Xanthopulus, Græcus scriptor. Actorum concilii Florentini, 9.

Trapezus, urbs Ponti, patria Bessarionis, 1.

Trapezuntinus (Georgius) bellum Platonicis indicit et maxime Bessarioni, 72.

Tyremes pontificis Venetiæ traditæ ad bellum contra Turcas susceptum, 65.

Turcæ Græco imperio formidolosi, 6. Constantino-polim capiunt, 34. Peloponnesum occupant, 49.

Chalcidem expugnant et Eubœa potiuntur, 67.

V

Valla (Laurentius) Bessarionis cœtum frequenter, 21.

Veneti Turcico bello implicari nolunt, 41.

Vespasianus Florentinus librorum celeberrimus investigator, 97.

Vitalis (Petrus), abbas Cryptæ-Ferratæ, ad cœnobium Messanenense S. Salvatoris translatus, 25.

Urogius (de) Latinus, cardinalis, electionem Nicæni in pontificem disturbat, 91.

BAPTISTÆ PLATINÆ

CREMONENSIS

PANEGYRICUS IN LAUDEM AMPLISSIMI PATRIS D. BESSARIONIS

EPISCOPI SABINI,

CARDINALIS NICÆNI ET PATRIARCHÆ CPOLITANI;

ILLO VIVENTE IN PUBLICO COETU DICTUS.

(Paris, sp. Johannem Pett, 1530 Biblioth. Mazar. n. 51. 960. Platinæ orationem inseruit Bzovius ad an. 472, sed exordio et multis locis decurtatam.)

Si unquam tempus fuit, Quirites, quo veterem Græcorum morem, Latinorum prope novum repperemus, id certe hac miserrima tempestate faciendum est, qua vel maxima quæque virtus, candidissimum quodque ingenium, excellens quantumvis doctrina et eruditione, emergere ex tanta caligine et ignorantia vix potest. Tolerabilis profecto videretur si virtuti a paucis cognita, si in arcanis et penetrabilibus (quia tuto vagari non licet) culta, saltem quiescere sine injuria liceret, non etiam quorumdam hominum livore et malevolentia opprimeretur. Instant dolo fraude, malitia, vique postremo quando hoc occulte moliri non licet; spargunt invidentia suæ opacas umbras; contentam rubiginem circumquaque fundunt quo suavissimas herbas et feraces plantas occupent atque enecent; ne, si exspectatos odores et suavissimos fructus aliquando ediderint, ipsi tanquam infructuosos et infelices arbores excidantur. Nos itaque, ne Bessarionis divini hominis sapientia, virtus, amplitudo aliqua ex parte lædatur (opprimi certe, cum tanta sit tamque excellens, nullo modo potest), Isocratem magnum oratorem et perfecte dicendi magistrum et e nostratibus Plinium, genethacum Mamertinum, Nazarium Latinum, quoad fieri poterit, imitati, consuetudinem tum utilem, tum necessariam, multis jam sæculis intermissam revocabimus. Ilac enim ratione ad emulationem gloriæ excitantur qui magis ad virtutem erectique sunt animi, cum veram et integram laudem his propositam vident qui sapienter honesteque vixerunt, quorumque vita omni ex parte humano generi et utilis et fructuosa est habita. Contra vero a vitis deterrentur hi, non prorsus virtutem aspernantur, qui effrenata cupiditate ducti, petulanter, audacter, proterve ad flagitia declinarunt, cum perpetuas notas dedecoris et tur-

pitudinis frontibus suis inuri ab his vident qui scriptis rerum gestarum seriem, qui mores et vitam hominum memoriam posteritatis ad utilitatem humani generis commendant. Verum hoc loco, Quirites, cum vires ingenii mei considero, quam parvæ quamque exiguæ sint, non possum, cognita amplitudine conspectus vestri, non commoveri, et eo maxime quod mihi de eo viro dicendum sit qui ob magnitudinem rerum gestarum quantumvis magnum oratorem, nedum me ipsum, inter studiosos bonarum artium vix numerandum, deterrere a dicendo possit. Recreat me tamen ac reficit hortaturque ad dicendum humanitatis et pietatis vestræ vulgata opinio; qua quidem fretus jamjam Bessarionis divini hominis laudes dicere aggrediar: quem qui laudat virtutem extollit; parvi enim refert Bessarionem an virtutem laudes. Nec mirum id quidem. Is enim, ex vetere Græcia oriundus natusque in Asia, utrinque collegit generosi spiritus semina.

Trapezuntus (1), Sinopensium colonia, hujus patria est; Sinopem condidit Milesii, Miletiæ Athenienses. Ex his, ut a parentibus, avis, ab avis, nobilitatem referens, redundantiam Asiæ ingenui frugalitate Attica compescuit; nec tantum Diogenem admiratus est, Timotheum, Demophilum poetam, Thalem, Anaximandrum, Anaximenem, Hecatem historicum, Æschinem rhetorem illum qui in Pompeium invecus est, licet si agnationis jure propinquiores essent, quia observaverit Socratis leporem, Platonis copiam et amplitudinem, Aristotelis acumen, Isocratiæ lenitatem et numeros, vim Demosthenis; ab omnibus enim, gentilitatis jure, quod probabile quodque optimum esset, accepit, hæres tot ac tantorum ingeniorum. Ex his igitur Bessarion animos sumens, ubi primum e pueris excessit, cura parentum Byzantium transmittit-

(1) Hic incipit Bzovius.

titur, celebrem quondam urbem et doctissimis hominibus liberalibusque studiis affluentem. Grammatica celeriter ob acumen ingenii poeticaque imbutus, posthabita cura rerum humanarum qua impediri contemplatio divinarum solet, totum se religioni addixit. Christi namque militiam secutus, ut veram gloriam verosque triumphos parituram, Dositheo, archiepiscopo Doriensi, unici exempli meritis et sanctitate viro; in primo tirocinio tantæ expeditionis doce usus est: cuius virtutem, religionem, doctrinam adeo imbibit ut idem brevi factus videretur. Bessarionis ingenium et mentem prope divina ad cognitionem rerum occultarum et admirabilium vir sanctissimus contemplatus, adolecentem ipsum ad archiepiscopum Selymbriensem, virum optimum atque doctissimum, misit, unde et oratoriam artem et philosophiam perdisceret, sub quo certe tantum profecti adhibita omni ad imitandum hominem cura, studio ac diligentia, ut iudicari postea difficilius fuerit meliorne Bessarion an doctior haberetur. Postremo autem, ne aliquid tanto ingenio deesset, Platonem (*leg.* Plethonem) quem alii Gemiston vocant, doctissimum præceptorem et quem omnes secundum a Platone vocant, in Peloponneso, quo se contulerat doctrinæ causa, nectus, mathematicis accurate imbuatur. Vulgari tum demum tanti hominis nomen est coeptum, ut quo proficisceretur famam expectatio, expectationem ejus optatissimi adventus admiratio superaret. Existimabant tum homines eam demum civitatem beatam fore ad quam venisset Bessarionis divina virtus; hunc itaque omnes certatim ut cognitionis et hospitio dignum suscipiebant, venerabantur, observabant. Conciones, et quidem frequentes atque elegantes, ad populos habuit (has Græci homilias vocant) tanto concursu ut templa ipsa permagna tantam multitudinem vix caperent. Populos ad religionem, ad justitiam, ad æquitatem, ad modestiam hortabatur, bonis præmia, malis poenas propositas ostendens, et quos movere integritate vitæ, rationibus et exemplis non poterat, eosdem obstationibus, precibus, lacrymis, ut vagos et errantes, in viam salutis reducebat. Multos inter se civilibus et intestinis odiis disidentes aut coram oratione, aut absens epistolis sapientissime et elegantissime scriptis ad concordiam revocavit.

Hac tanta virtute moti imperatores duo Constantinopolitanus et Trapezuntius, hunc ultro citroque legatum frequenter mittentes, utriusque imperii vires concatenabant, quo fortius et constantius propulsare Turcorum impetus possent, qui tanquam rabidi lupi inter utrumque positi, occasionem utriusque imperii diripiendi expectabant, quod postea accidit cum magno totius reipublicæ Christianæ dedecore ac detrimento. Sublatis enim duobus claustris, nunc sese in Asiam, nunc in Europam gravissima illa Turcorum præcella nomine obstante se effundens, longo ac late omnia vastat, obterit, conculcat: diripiuntur urbes quantumvis magnæ,

incenduntur villæ, necantur homines; quod si aliquibus fortuna belli pepercit, si una cum pecoribus eo terrarum abiguntur unde nunquam in patriam sunt redituri. O miseros et infortunatos Græcos! o infelices et calamitosos! o etiam ipsorum crudelissimorum hostium lacrymis deplorandos! delictissimo omnibus nationibus ac gentibus doctrinam et ingenium ut ipsi consilio careretis? dedistis arma ut eisdem postea corruere videamini. Constans est certe, Quirites, omnium bene sententium opinio, et eorum maxime qui suo periculo istarum calamitatum gnari sunt, duo illa imperia nunquam fuisse corruitura si Bessarion, magni animi atque consilii vir, illis in locis tum fuisset cum tempestas illa contra non Græcos tantum, sed humanum genus exorta est. Excitasset enim vir omnium vigilantissimus dormientem Græciam, animasset nimio otio languentes animos; ire in hostes suos et a cervicibus tantam calamitatem avertere quantum passi sunt, spe veræ et integræ laudis proposita, compulisset. Verum, eo absente, cum nemo esset qui monendo, consultando, docendo, cohortando Græcos in officio contineret, capta ac direpta a Turcis Constantinopolis est, cæsa multa civium millia, obruncatus imperator: idem accidit Trapezuntis, idem Mitylenæis, idem Peloponnesiacis principibus et civibus, idem reliquæ Græciæ, idem Bossinensibus, qui et regem et patriam et vitam uno ævissimi hominis impetu amisere; Bessarione ipso clamante ac persæpe Romanos pontifices admonente ut Macedonibus, Dalmaticis, Illyriis, Pannoniis hostium impetum ægre sustentibus auxilio essent, ne refractis claustris illinc sæva illa et immanis bellua, Eridano violentior, Italiam inundaret, quod prope diem (utinam falsus sim vates!) futurum videbimus nisi huic sapientissimo viro, tanquam e speculo omnia cernenti, clamanti, admonenti instare magnam perniciem, aliquando fuerit obtemperatum. Multum certe huic amplissimo Patri debemus, ad cuius res egregie gestas ne in hanc calamitatem veniremus libenter accedo. In enim, re Constantinopolitana nondum profligata, Orientalem Ecclesiam in sententiam Occidentalis redigere conatus, non prius destitit, rogando, monendo imperatorem ac principes Græciæ quam eos impulerit, gravissima oratione habita, in Italiam ad Eugenium pontificem maximum contendere. Venere primo Venetias atque inde Ferrariam ubi pontifex erat. Ibi gravem et elegantem orationem Bessarion ad suos habuit, eos adhortatus ut, cognita frequentibus disputationibus controversiæ causa quæ Latinos inter et Græcos quingentis jam annis serperat, posita omni simultate in eandem sententiam omnes tum vejerent, hac una ratione asserens ea demum recuperari posse, conjunctis copiis collataque impensa, quæ et Turci quondam et Saraceni et Arabes, Christianorum dissidiis magis quam animis et armis propriis freti occuparant. Dicebat enim, quod verissimum est, Mahometanam perfidiam late crevisse dum re-

juribus et pertinentiis; quam vineam eminens a Dna Cilla, alia quondam magistri Joannis Barberii de regione Pontis, tunc uxore Nannini Bartholomæi de Chechis de Bonoula, cum consensu ejusdem Nannini, prout in instrumento desuper confecto et per Paulam Joannis Antonii de Capitibus, notarium imperialem de Urbe, subscripto, plenius continetur. Et quæ vinea posita est infra mœnia urbis, in loco qui dicitur S. Cesarii in Turri, sub proprietate ejusdem monasterii S. Cesarii ad respondendum eidem annis singulis tempore vindemiarum duas caballatas cum dimidia masti mundi quod excreverit ex dicta vinea, et unam quartam uvarum more Romano inter hos fines; cui ab uno latere est dictum monasterium; ante est strata publica; ab alio latere tenet et sunt res societatis Fraticellorum tertii ordinis S. Dominici de monte Magnanapoli; ab alio latere tenet et sunt res Thomasi de Cesarinis; vel si qui sunt aut esse possunt plures aut veriores confines antiqui vel moderni ad dictam vineam spectantes seu pertinentes tam de jure quam de consuetudine; cum omnibus et singulis introitibus, exitibus, usibus; utilitatibus, juribus, pertinentiis casalis et sui tenementi de Cicognola nova, et vinea supradictorum, seu alterius eorum ad ea omnia et singula a fratribus dictæ basilicæ per eorum procuratores seu syndicos, et in eam reintroductionis prædictæ a duobus capellanis tunc pro tempore, ut præferat, eligendis, in perpetuum habendum, tenendum, possidendum, laborandum, fructificandum, administrandum; fructus quoque, redditus et proventus eorum levandum et a dictis Fratribus in usum eis a sede apostolica permittendos et concedendos; ab ipsis vero duobus capellanis in casum prædictum in proprios honestos usus simpliciter convertendum et se ex illis manutenendum et sustentandum. Et pro præmissis renuntiamus et plenarie transferimus ex nunc in dictam capellam ac Fratres prædictos; et in casum reintroductionis prædictæ duos capellanos pro tempore eligendos, omnia et singula jura, nomina, actiones, rationes reales et personales, utiles, directas, tacitas, expressas, hypothecarias, pignoraticias, mistas, civiles, prætorias in rem **147** scriptas et officium iudicis, ac interesse, quæ, quas et quod in et super casali et ejus tenimento de Cicognola nova integro ac vinea supradicta, nobisque in eis et ad eas competere potuerunt nunc et quomodolibet in futurum.

Insuper donamus ex nunc simpliciter et in perpetuum capellæ supradictæ paramenta, jocalia, res et bona infrascripta: videlicet, unum paramentum pro quotidiano servitio, coloris albi, de drapo damascino; item unum aliud coloris bisei, similiter de damascino plano, et stolas, manipula et camises; item plumalia tria, videl. album brocatum de auro et alium pavonatium de damascino simplici cum armis nostris, et quoddam aliud nigrum de damascino, omnia cum pulchris frigiis; item unam plu-

retam de damascino pavonatium cum frigio de foliis aureis recamatis; item unum calicem magnum et unam patenam magnam; item unum alium calicem minorem et unam patenam minorem argenteos deauratos; item ampullas argenteas duas; item crucem unam pulchram et magnam argenteam; item thecas corporalium duas, unam in qua est nomen Jesu cum perlis, et aliam de veluto rubeo cum corporalibus suis; item superpellicia quatuor; item de paniculis pulchris ornatis serico pro cooperiendis calices duos; item tobalias majores ad cooperiendam altare pulchras decem; item tapetum bonum ad ponendum ante altare; item unum missale magnum et bonum; item unum breviarium magnum et bonum, cooperatum tabulis et corio rubro antiquo cum quatuor seraminibus; item unum dossale seu paramentum pro altari ejusdem capellæ de veluto rubeo figurato floribus seu figuris diversorum colorum, et subornatum circumcirca subena damascini viridis; item aliud dossale de damascino roben figurato, subornatum circumcirca subena damascini viridis; item unum aliud dossale pro quotidiano usu ejusdem capellæ de serico coloris rubei figuratum cum foliis aureis antiquum; item unam planetam, uram tunicellam pro subdiacono, unam dalmaticam pro diacono de drapo damascino albo de auro cum frigiis quadris et manicis pretiosis; item stolas duas et manipulos tres de eadem drapo de auro; item unum vexillum pro cruce de damascino albo de auro cum una petia recamata de figura S. Georgii; item unum thuribulum argenteum ponderis librarum duarum unciarum septem; item duas tobalias bonas longas laboratas serico pro cooperiendis legio.

Postremo damus eidem capellæ ex nunc donatione quæ sit inter vivos bona infrascripta **148** quorum usum nobis reservamus quousque vixerimus, videlicet: in primis donamus inter vivos dictæ capellæ navicellam et vas argenteum pro aqua benedicta cum suo aspersorio; item duo candelabra de capella nostra cum armis nostris, quibus utimur in eadem; item pannum de veluto Alexandrino, quo utimur in capella nostra ante altare, et superpellicium; item duo bancalia de panno de ratgia quæ habent SS. Apostolos, et alios quatuor pannos de ratgia parvos, quorum tres habent Annuntiationem, quartus vero Crucifixum; item tapetos tres; item duo candelabra magna ferrea; item duo alia candelabra majora et longiora de argento; duos calices et duas patenas, quorum major ponderat libras duas; planetas quatuor, videlicet unam albam de damascino simplici, aliam pavonatium de damascino simplici; aliam celestri (sic) coloris de seta; aliam de seta coloris varii cum floribus; alias duas cum stolis et manipulis suis; plumalia duo, unum album, aliud pavonatium de damascino simplici cum frigiis de drapo Cyprio; item alias duas ampullas et barile parvum, et missale unum, quo utitur quotidie capellanus in capella nostra; item unum thuribulum Græcum plantum cum manica;

hanc duo ova de strusio ornata argento; item legia duo; item sabbistorium pontificale.

Cæterum, quia post emanationem priorum litterarum prædictarum dicti Dni Pii, dicta basilica præfatis fratribus ordinis Minorum concessa et ad eorum ordinem reducta existit, ut præfertur, nos, existimantes per eosdem fratres posse dictæ capellæ in divinis convenientius et facilius quam per sæculares presbyteros deserviri, in personas quæ eidem capellæ deservire debent religiosos viros fratres dicti ordinis Minorum in dicta basilica nunc et in posterum habitantes in perpetuum ex nunc instituimus et tenore presentium pro institutis a nobis in perpetuum haberi volumus, volentes etiam et ordinantes quod ipsi fratres jurepatronatus interim a dictis abbate et priore penitus abdicato, præfata capellam et per ipsorum procuratores vel syndicos ejus bona teneant, et in eadem capella omni die unam missam celebrent vel celebrari faciant hoc modo, videl. diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis; die vero Dominica, missam currentem; die Lunæ, missam S. Angeli; die vero Martis, missam S. Joannis Baptistæ; et die Jovis, missam S. Trinitatis cum commemoratione S. Engentiæ, et etiam cum collecta in qualibet pro defunctis referendo pro vivis nomen nostrum, pro mortuis post 149 mortem nomen nostrum, Isidori et Dosithæi episcoporum; item Theodori et Theodoræ, ac Michaelis et Georgii, et aliorum quos in intentione nostra habemus, nec non quod annis singulis, decima die mensis Septembris, teneantur fratres ipsi cantare vigiliis mortuorum et missam solemnem pro defunctis nostris prænominatis. Si tamen casu aliquo aliquando contingeret, ut prædictum est, quod dicti fratres Minorum ab eadem basilica recederent eamque dimitterent, ac ipsa ad clericorum regularium regimen reduceretur, tunc et eo casu dictum jus patronatus et præsentandi locum habere illudque ad abbatem monasterii S. Pauli et priorem domus S. Mariæ de Populo prædictos in perpetuum pertinere volumus et ordinamus, qui abbas et prior pro tempore existentes, attento quod ipsa capella pro nunc a nobis pro duobus capellanis sufficienter dotata est, debeant tam prima vice quam quoties casus vacationis illius occurrerit, duas personas idoneas in sacerdotio constitutas cardinali ejusdem basilicæ pro tempore existenti per eum instituendas præsentare juxta dispositionem in dictis prioribus Dni Pii litteris circa unum capellanum factam. Qui quidem capellani qualibet septimana septem missas, singulis videlicet diebus in eadem capella vicissim, modo et ordine superius ordinatis et expressis, et prædicta decima die vigiliis mortuorum et officium totum ac missam pro defunctis legere teneantur. Insuper casualis et vineæ ac aliorum honorum et localium prædictorum ipsi capellæ, ut prædicitur, per nos donatorum, et quorumcunque aliorum vita nobis comite per nos in posterum donandorum,

alienationem cujusvis speciei aut generis tam fratribus ordinis Minorum et eorum syndicis, quam in casum præmissum capellanis prædictis et quibuscunque aliis dictæ capellæ et ejus bonorum administratoribus perpetuo interdicitur atque prohibemus, volentes alienationes ipsas, si quæ fierent, nullius esse roboris vel momenti, sed adversus emptores aut alios ipsorum casualis, vineæ et bonorum quocunque titulo receptores pro dictis fratribus vel capellanis quocunque tempore fore ad illa regressum.

Quæ omnia et singula suprascripta et quodlibet eorum nos Bessarion episcopus, cardinalis et patriarcha prædictus, sponte et ex mera nostra scientia ac liberalitate, ut præmittitur, donamus, concedimus, renuntiamus, facimus, atque manu nostra pectori more prælatorum apposita, promittimus dictæ capellæ et ejus capellanis 150 suprascriptis omnibusque aliis et singulis quorum interest vel interesse poterit quomodolibet in futurum, ac notario publico infrascripto, tanquam publicæ et authenticæ personæ rite et legitime stipulanti et recipienti vice et nomine omnium et singulorum prædictorum, perpetuo attendere et inviolabiliter observare, nec in aliquo directe vel indirecte per nos vel alium seu alios quoquo modo contravenire velle. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium præmissorum præsentibus nostras litteras, sive præsens publicum instrumentum per notarium infrascriptum fieri, subscribi et publicari, nostrique sigilli jussimus et fecimus appensione communiti.

Datum et actum Romæ in domibus nostris apud SS. Apostolos, anno a nativ. Domini 1467, indict. xv, die vero Veneris decima mensis Aprilis, pontificatus SS. in Christo Patris ac Dni nostri Dni Pauli, divina providentia papæ II, anno tertio; præsentibus ibidem provido ac discretis viris magistro Joanne Knyff, decretorum doctore, auditore et capellano; Joanne Lens, canon. ecclesiæ S. Andreæ Colonien., Joanne Franc. de Benthevoiliis, litterarum sacræ Pœnitentiariæ apostolicæ scriptore, et Raphaelè Baldulo, clerico Fulginatens., scutiferis nostris, testibus ad præmissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Joannes de Heesboem, clericus Cameracensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius, quia præmissis omnibus et singulis, dum sic, ut præmittitur, per præfatum Rmum in Christo Patrem et D. Bessarionem, episcopum cardinalem et patriarcham, fierent et agerentur, una cum prænominatis testibus interfui, eaque sic fieri vidi et audivi; ideo hoc præsens publicum instrumentum manu alterius, me aliis legitime occupato negotiis, fideliter scriptum exinde confeci, subscripsi et publicavi et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meo solitis et consuetis, una cum præfati Rmi Dni cardinalis sigilli appensione signavi: in

Wilem et testimonium omnium et singulorum præmissorum rogatus et requisitus.

151 X.

Bulla qua Paulus II donationem sacelli S. Eugenie u cardinali Bessarione factam confirmat, sacellumque ipsum cum dote PP. Minoribus conventualibus S. Francisci attribuit.

Paulus episcopus, servus servorum Dei, ad futuram rei memoriam. In eminenti apostolicæ sedis speculo constituti, quæ pro ecclesiarum decore et divini cultus augmento præsertim per venerabiles fratres nostros S. Romanæ Ecclesiæ cardinalium providè gesta sunt, placidi pastoris aspectu benignius intuemur, ut ne illa alicujus ambiguitatis subijciantur scrupulo, ac perpetuo illibata permanent, operam et operam efficaciter impartimur. Sane cum dudum fel. record. Pius papa II, prædecessor noster, ven. fratri nostro Bessarioni, episcopo Tusculano, cardinali Nicæno nuncupato, qui etiam tunc titulum presbyteri, cardinalis basilicæ XII Apostolorum de Urbe in commendam obtinebat, prout obtinet, ut capellam sub invocatione S. Eugeniæ, sitam in eadem basilica, quæ indotata erat et restauratione indigebat, quamque ipse Bessarion episcopus pro suæ progenitorumque suorum animarum salute pro uno capellano sufficienter dotare desiderabat, ad omnipotentis Dei laudem et gloriam reparare ac sub invocatione SS. Michaelis archangeli et Joannis Baptistæ ac S. Eugeniæ intitulare, nec non libris, paramentis et aliis ecclesiasticis ornamentis divino cultui necessariis fulcire, et competentibus pro uno presbytero inibi missas et divina officia celebraturo redditibus de bonis suis etiam per Ecclesiam acquisitis dotare posset, licentiam et facultatem per suas litteras concessisset, ac ipsius capellæ jus patronatus et præsentandi cardinali dictæ basilicæ pro tempore existenti personam idoneam ad illam tam prima vice quam quoties eam vacare contingeret, sibi et post eum abbati monasterii S. Pauli extra muros Urbis, et priori domus S. Mariæ de Populo de eadem urbe, S. Benedicti et Eremitarum S. Augustini ordinum, etiam pro tempore existentibus, in perpetuum, nisi aliter ante mortem suam disponeret, idem jus patronatus et præsentandi presbytero cardinali basilicæ predictæ pro tempore existenti reservasset, ac præfatus Bessarion dictam capellam reparare et ornare cœpisset, eique **152** pro dote nonnulla tunc expressa bona emisset atque donasset, præfatus prædecessor postmodum ad ipsius Bessarionis instantiam, et ex certis rationalibus causis tunc expressis, et præsertim ut in ipsa basilica in divinis congrue serviretur, illam de sæculari ecclesia ad ordinem Fratrum minorum reduci intendens, per quasdam alias suas litteras venerab. frat. nostro Nicolao archiepiscopo Sipontino dedit inter cætera in mandatis ut ipsam basilicam professoribus dicti ordinis Fratrum Minorum concederet, et tot fratres in ea institueret quot ex ejus fructibus

congrue sustentari possent, nec non statueret et ordinaret quod omnes et singuli fructus, redditus, proventus, possessiones et bona ipsius basilicæ communia, ac illa quæ ad canonicatum et præbendam cardinalis pro tempore existentis supradictæ basilicæ ex tunc, alia vero quæ ad alios canonicatus et præbendas ac beneficia ipsius basilicæ pertinebant, quam primum canonicos vel beneficiatos ejusdem ecclesiæ cedere vel decedere, aut ea alias quoquo modo dimittere contingeret, eisdem fratribus eorumque ordini Minorum applicaret. Quarum quidem posteriorum litterarum vigore præfatus Nicolaus archiepiscopus basilicam ipsam Fratribus concessit, ac statuit et ordinavit fructus, redditus et proventus, ac possessiones et bona prædicta ipsis eorumque ordini Minorum applicari.

Cum itaque, sicut præfatus Bessarion coram nobis nuper exposuit, et rei etiam evidentia manifestat, ipsam dictam capellam reparaverit, et dignis picturis ac paramentis et ornamentis tam sericis quam argenteis divino cultui aptis decenter ornaverit, et in ea suam sepulturam elegerit, et quamvis olim pro dote ipsius capellæ quinque partes ex duodecim partibus infrascripti casalis, et certa alia tunc expressa bona dictæ capellæ donaverit, tamen nuper suo animo in bonum quotidie magis fervescente, emptis ab eo a diversis personis reliquis septem partibus casalis Cicognolæ novæ, sibi in Latio extra portam Appiam almæ Urbis, et alia donatione prædicta, tanquam minus secunda, per eum revocata, totum dictum casale cum omnibus et singulis tenementis, terris cultis et incultis, pratis, aquis, aquarum decursibus aliisque jurebus et pertinentiis suis, nec non quamdam vineam mensuræ septem petiarum, vel circa, sitam infra mœnia Urbis in loco S. Cesarii in Turri nuncupato, similiter a se emptam; aliaque jocalia et ornamenta prædicta eidem capellæ donavit et in dotem constituit ac assignavit. Et quia post **153** emanationem priorum litterarum prædictarum ipsa basilica dictis Fratribus ordinis Minorum concessa et ad eorum ordinem reducta existit, et præfertur, idem cardinalis, existimans per eosdem Fratres posse dictæ capellæ in divinis convenientius et facilius quam per sæculares presbyteros deserviri, ipsos Fratres in dicta capella instituit, ac voluit et ordinavit, quod ipsi Fratres dictam capellam et per ipsorum procuratores vel syndicos ejus bona tenerent, et in eadem capella omni die unam missam celebrarent vel celebrari facerent, hoc modo videlicet, diebus Mercurii, Veneris et Sabbati, missam pro defunctis, die vero Dominico missam currentem, et die Lunæ missam S. Angeli, die vero Martis missam S. Joannis Baptistæ, et die Jovis missam S. Trinitatis cum commemoratione S. Eugeniæ, et etiam cum collecta in qualibet pro defunctis referendo per certis per ipsum Bessarionem nominationem expressis, nec non quod annis singulis, decima die mensis Septembris, teneantur fratres

ipsi cantare vigiliis mortuorum, et missam solemnem pro defunctis expressis prædictis ac voluit idem Bessarion. Quod si quo casu aliquando contingeret quod dicti fratres ab eadem basilica recederent eamque dimitterent, dictaque basilica ad dictorum sæcularium regimen reduceretur, tunc et eo casu dictum jus patronatus locum habere, illudque ad abbatem monasterii S. Pauli et priorem domus S. Mariæ de Populo prædictorum pertinere. Et quia ipsa capella pro duobus capellanis sufficienter per præfatum Bessarionem dotata est, quod tunc et eo casu ipsi abbas et prior, tam prima vice quam quoties casus illius vacationis occurrerit, duas personas in sacerdotio constitutas cardinali ejus basilicæ pro tempore existenti per eum instituendas præsentare debeant; qui quidem capellani qualibet septimana septem missas, singulis videlicet diebus singulas in eadem capella vicissim modo et ordine superius expressis, et prædicta decima die vigiliis mortuorum et officium totum et missam pro defunctis legere teneantur. Casalis vero et vineæ et aliorum honorum et jocalium prædictorum ipsi capellæ, ut prædicitur, donatorum, et quorumcumque aliorum ei, vita comite, in posterum donandorum alienationem cujusvis speciei ac generis idem Bessarion, tam Fratrum ipsorum syndicis quam in promissum eventum capellanis prædictis, et quibuscumque aliis dictæ capellæ et ejus honorum administratoribus, perpetuo interdixit atque prohibuit, volens 154 alienationes ipsas, si quæ in toto vel in parte, quod absit, fierent, nullis esse roboris vel momenti, sed adversus emptores aut alias ipsorum casalis, vineæ et honorum quocumque titulo receptores prædictis fratribus vel capellanis quocumque tempore fore ad illa regressum, prout tam in prædictis litteris quam processu per ipsam archiepiscopum super eisdem posterioribus litteris habito, et quodam publico instrumento super donatione et in dotem constitutione, assignatione, voluntate, ordinatione et aliis præmissis confecto, quorum omnium tenores diligenter inspicere et examinari fecimus, et eos ac si de verbo ad verbum præsentibus insererentur, haberi volumus præ expressis, plenius continetur. Quare præfatus Bessarion nobis humiliter supplicavit ut præmissis omnibus et singulis pro illorum subsistentia firmiori robore apostolicæ confirmationis adicere aliasque super his opportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, qui hujusmodi laudabilium operum, per quæ divinus cultus augetur, ecclesiarum basilicæ decorantur, et animarum tam instituentium quam aliorum fidei salutem providere consuevit, commendatores atque fautores libenter existimus, et ut perpetuum vigorem habeant, quantum nostra valet provisio, efficaciter operamur, hujusmodi supplicationibus inclinati, reparationem et ornamentum capellæ prædictæ, eidem Fratribus factam concessionem eorumque in illa institutionem, et

PATROL. GR. CLXI.

casalis et vineæ, nec non jocalium et ornamento- rum ac bonorum prædictorum ipsi capellæ factam posteriorem donationem, ac jus patronatus in eventum prædictum duntaxat concessionem priorisque revocationem, nec non interdictum, et prohibitionem ac voluntatem et ordinationem ipsius Bessarionis cardinalis allaque præmissa rata habentes et grata, illa omnia et singula in litteris et processu ac instrumento prædictis contenta et qualibet inde secuta auctoritate apostolica et ex certa scientia tenore presentium confirmamus et approbamus, ac plenum robur obtinere decernimus, suppletentes omnes et singulos defectus, si qui forsitan intervenierint in eisdem, nec non cum dictis fratribus ut prædictam capellam, et illius ac dictæ basilicæ possessiones et alia bona prædicta pro paramentis, libris, ornamentis, luminariis, cera et aliis sacristiæ ipsius basilicæ, eorumdem quoque Fratrum necessitatibus, si aliunde vitæ necessaria consequi nequeant, retinere, ac possessiones et bona hujusmodi per œconomum vel procuratorem idoneum aut syndicum laicum administrare, illorum quoque fructus, redditus et proventus in usus prædictos convertere libere ac licite valeant, auctoritate prædicta tenore presentium 155 de speciali gratia dispensamus; mandantes insuper presbytero cardinali dictæ basilicæ qui pro tempore fuerit, ut præmissa omnia et singula faciat per eosdem Fratres vel in prædictum eventum capellanos dictæ capellæ qui pro tempore fuerint, perpetuis futuris temporibus inviolabiliter observari, contradictores pro censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo: non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac eorumdem basilicæ et ordinis Fratrum Minorum statutis et consuetudinibus, juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, contrariis quibuscumque; aut si aliquibus communiter vel divisim a prædicta sit sede indultum, quod interdicti, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam de indulto hujusmodi mentionem.

Nulli ergo omnino hominum liceat, etc.

Datum Romæ, apud S. Marcum, anno Incarnat. Domin. 1467, xvi kal. Octobr., pontif. nostri anno iv.

XI.

Breve Bessarionis elogium, ab auctore anonymo ei coævo, scriptum. Ex codice bibl. Vaticanae n. 3621, p. 10.

Cardinalis Bessarion, Nicænus, tempore præfatus Pauli II maxime floret et in pretio non parvo esse pernoſcitur, licet et antea exſtiterit; nec immerito, nam litteratissimus est, et omnibus, Latinis ac Græcis, multo dilectissimus, præterquam Georgio Trapezuntio, odio quodam privato. Ille cardinalis litteratura semper oblectatur, et lectione tum Græca, tum Latina semper aliquid componit aut transfert. Nunc est in ejus manibus opus *De comparatione Platonis et Aristotelis*, in quo sui vires ingenii

d

evidenter ostendit; nam, bone Deus! quanta est intelligentia ejus in eo codice atque profunditas! **156** quod tamen nondum absolvit opus; quanta majestas! Quid dicam de acumine ingenii, quid de elegantia utriusque sermonis? Hic enim Latine proloquitur, ut si ab ipsis incunabulis a Latinis Musis esset educatus. Graudi consilio vir est quod videlicet Bononiae satis eluxit, ubi diu legatus, homines durae cervicis sapientissime moderatus fuit, et apud Germanos gentem barbaram et effera legatione functus, apud quos mirum est quam prudenter se gesserit, quamque mire ad eis se exclusit atque dissolverit. Eum vero consult imperator Fredericus, censuit, inquam, sapientissimum dominum uniceque dilexit. Qui licet in legatos alios amore et reverentia quadam fuerit usus, in hunc maximo cultu primo usus est; secundo vero loco in episcopum Torcellanum, nunc Brixiensem; tertio in archiepiscopum Sipontinum Nicolaum Helium, quem secum Nicænus illic ab Urbe abduxit, consilio et lingua mirum. O quam largus magnificusque est in eum Paulus III! attamen ea lege servata ne quid ab ipso præter bonum honestumque petatur, quod semper servavit cardinalia, quippe modestissimus est. Taceo quam am librorum linguarum utriusque, Graecæ Latinæque multitudinem comparavit. Taceo quod plerisque juvenes alit, et ut discant præceptoribus abunde persolvens. Equidem paucis eum comparo. Hic calculo vesicae renemque sinistime antea laboraverat, nunc sospes. Qualia convivia instruat spectatissimis et clarissimis viris legatisque nemo est qui ad unguem describere facile possit. Hic, ut dulci et serena est facie vultuque jucundo, sic sermone et moribus humanus et comis. Bibliothecam grandem utriusque linguae est aut Romæ, aut Florentiæ, aut potius Venetiis ad usum publicum dimissurus. Hic ab Eugenio est cardinalis, nonius adversante, creatus, ex ingenii acumine atque doctrina, adjutore prudentissimo cardinale Cesario.

XII.

Elogium alterum, vernacule scriptum. Ex cod. Vatic. 3224, p. 127.

Messere Bessarione, Greco di nazione, vescovo cardinale, fu uomo di grandissima autorità nella Chiesa di Dio. Fu monaco dell' ordine di Santo Basilio, e venne in Italia quando **157** ci venne l'imperadore de' Greci; de' primi singolari uomini che vi venivano fu lui. Dipoi, fatta l'unione de' Greci per le sue singolari virtù fu fatto cardinale in Firenze da papa Eugenio insieme con 18 cardinali che fece in Firenze; ve n'era uno altro Greco che era cardinale arcivescovo di Rossia, che si chiamava cardinale Rutenio. Fu di grandissima riputazione nella Chiesa di Dio, e tutte le cose ardue e difficili che occorrevano al tempo suo, ricorrevano a lui. Fu vescovo Tuscolano; andò legato in più luoghi, e sempre ebbe grandissimo honore dov'egli andò per essere uomo giusto et di laudabili

costumi. Fu legato di Bologna per tempo et governò maravigliosamente, et ebbi grandissimo onore per lo suo giusto governo. Non pareva nella sua vita, et costumi.... ma ne' principali luoghi d'Italia. Andò legato in Francia, dove ebbe grandissima riputazione in quello ebbe a fare. Fu dottissimo nella lingua Greca et nella Latina; fu amatore delle lettere et dell' uomini literati; fu molto affezionato alla dottrina di Platone; et altri erano a quella d'Aristotele; et perchè erano alcuni che impugnavano la dottrina di Platone, il cardinale la difendeva, et in sua difesa compose un bellissimo libro, il titolo del quale è: *In difesa di Platone*, opera molto degna et di grandissima riputazione. Tradusse un libro *De factis et dictis memorabilibus Socratis*. Venne in tanta riputazione appresso tutto il collegio de' cardinali, che sendo morto papa Pio, istette una notte papa, perchè sendo istato eletto sommo pontefice in conclavi, il secondo isquintino che non voleva che fosse papa, disse: Egli è papa; a noi non monta nulla; domattina nel primo isquintino et noi lo publicaremo. Rimasono d'accordo a questo modo et tutta la notte non si fece mai altro che adoperare, che non fosse papa; che chi ne fu cagione capì di poi male, et non si attendeva ad altro, che andare dall'uno cardinale all'altro a dire loro: E' non sono molti anni che Niceno era eretico. Vogliamo noi che si dica che noi abbiamo fatto uno eretico, che sarà una vergogna? Et bene che dicessino a questo modo. l'opinione loro era per fare un pontefice a loro modo, come fu fatto; venendo di poi il dì seguente a fare il pontefice feciono Pagolo, e fu buona lezione, e andovvi canonicamente senz'altra intelligentia, e lasciarono lui come uomo savissimo, e non fece ignuna dimostrazione, e lasciolla **158** correre. Niente di meno il pontefice per la sua virtù ebbe in grandissima riputazione, come era istato per lo tempo passato. Istando a questo modo venne la morte di papa Pagolo et succedette Sisto. In tutto il tempo era istato in corte di Roma sempre a fare iscrivere libri in ogni facultà così in Greco come in Latino; et non solo iscriveva, ma comperava tutti i libri ch'egli non aveva, e grande parte di quello gli avanzava delle sue rendite isprendeva in libri a un fine. Avendo già condotta grandissima quantità di volumi così Greci come Latini, et sacri come gentili, determinò di mettergli in qualche luogo degno et massime i libri Greci, che se mai quella infelice patria tornasse a' termini suoi, e che sendo di là perduti i libri, fossino in luogo ove potessino avere qualche comodità; et non gli parve fosse luogo ignuno in Italia più comodo che Venetia sendo luogo di marina et che chi viene di là capita quivi. Et per questo avendo grandissima amicitia co' Veneziani determinò di fare quivi una libreria publica, che ognuno vi potesse andare et avere comodità. Et per questo ordinò colla Signoria et col doge, che si facesse per solenne deliberazione, che si murasse una libreria

publica dove istessino due del continuo a fine che ognuno, che vi volesse andare potesse, et così s' ordinò. Fu il numero de' volumi tra Greci et Latini più di seicente, i quali libri nella vita sua gli mandò tutti a Venezia, et consegnollì dove era ordinato. Costarono questi libri un tesoro infinito. In tutto il collegio de' cardinali non vi fu ignaro che avesse l'animo tanto generoso quanto ebbe questo cardinale che ordinò questa biblioteca. Non solo in questo volle fare cosa, che fusse utile a lui proprio, ma ebbe rispetto all'utile universale di quelli che avessero voglia di dare opera alle lettere, acciocchè non mancassero loro libri. Dette sempre favore agli uomini literati et tirogli innanzi. Messer Lauro Quirino, Veneziano gentile, huomo dotto in Greco et in Latino et bonissimo filosofo, istette in casa di Niceno più tempo. Messer Nicolò Perotto, vescovo, Sipontino, venendo a Roma con messer Gulielmo Gram, procuradore allora del re d'Inghilterra, desiderando questo messer Nicolò imparar bene le lettere Greche, chiese di grazia, che l'accontasse col card. Niceno, et così fece, et in casa sua si fè dottissimo, et il cardinale li fè di poi avere quello vescovado, et governava tutta 159 la sua casa; e fu cagione col mezzo di fargli avere quello vescovado, et al padre et a' suoi uffici di quelli della chiesa, in modo che oltre alla doctrina che imparò a casa sua, et le dignità che ebbe mediante lui, fece avere a' suoi tanti uffici, che gli fè ricchi, et fosse fare il padre cavaliere. Molto gli furono obligati gli huomini dotti et da bene. Venendo in corte maestro Francesco di Savona, di poi fu papa Sisto, lo tolse in casa et facevagli leggere certe lezioni di Scoto, che era maraviglioso scolista, parendogli huomo dotto fece tanto con papa Pagolo, che lo fece fare cardinale, che mai non sarebbe stato senza il mezzo suo. Di poi l'ebbe fatto fu volta se ne pentì assai non li parendo riuscissi quello che istimava; et sempre intervenne che grandi benefecj si pagano di grandissima ingratiudine. Mo-

rendo papa Pagolo, come le cose s'an lassino, nullo voglio giudicare. Fu fatto maestro Francesco di Savona papa fatto fare cardinale da Niceno. In questa lezione del pontificato Bessarione non li parendo huomo sufficiente a tanto peso, non gli dette la voce sua. Venuto alla dignità del pontificato, ed il cardinale non vi aveva molta cognizione, intervenne un dì che andando il papa in castello a vedere le gioje di papa Pagolo due cardinali Veneziani nipoti di papa Pagolo, ch' erano intervenuti a eleggerlo papa con certe condizioni, inginocchiaronsi a' piedi del papa a' domandargli la dote per certe loro flozze era istata loro promessa. Il papa si volse a Niceno vergognandosi di lui sendo huomo di tanta autorità quant'era, et disse: Questi sono beni della Chiesa. Il cardinale Niceno rispose: E sono beni della Chiesa, i quali voi non potete, ne dovete gittargli via. Per questo per allora il papa licentiò i due cardinali senza dare loro nulla, solo per l'autorità del cardinale Niceno. Ora avendolo fatto fare cardinale, essendo huomo di tanta autorità quant'egli era, lo sopportava il papa molestamente, ch' egli istesso in corte di Roma, et per questo lo fece legato in Francia istimando quello gli intervenne, ch'egli s'avesse morire in questo viaggio, sendo vecchio et infermo, et massime avendo male di pietra crudelissimo. Andò in Francia, benchè malcontento conoscendo la cagione. Perchè giunto in Francia per la mala disposizione del principe et per la sua varietà et inconstanzia non gli fu molto accetto, et bisognò si partisse con poca riputazione. Conoscendolo et istimando assai l'onore 160 se ne venne in Italia; sendo vecchio et infermo et male contento ammalò, et in pochi dì si morì. Tutte le cose humane le più hanno questo fine, et massime quelle sono fondate in su le cose humane et su gli honori; et per questo è necessario voltarsi a Dio in tutte le nostre operazioni. Più cose degne ha fatto il cardinale Niceno, le quali non sono note a me; ma chi n'avrà più notizia, potrà meritamente scrivere la Vita sua.

INDEX RERUM

PRÆCIPUARUM.

Revocatur Lector ad numeros crassiores textui insertos.

A

Aianus, cardinalis archiep. Avenionensis, in comitiis post Nicolai V obitum Nicæni electionem disturbat, 37. Judex controversiæ inter Franciscanos et Dominicanos, 69.

Albrogatus (Nicolus), cardinalis tit. S. Crucis in Jerusalem, una cum Ferrario marchione obviavit Græco imperatori ad concilium venientis, 9.

Albertus (Ludovicus), natione Gallus, a Pio II cardinalis creatus, 48.

Alphonus, Aragoniæ et Sicilia rex, Bessarionem ad se venientem honorifice accipit, 34.

Ammannatus (Jacobus), episcopus Papiensis, a Pio II inter cardinales conscriptus, 78.

Andreas (S.) Ejus caput a Peloponneso Auconam et Narniam, ac inde Romam solemniter cum pompa tractum, 49.

Apologeticum Nicæni opus contra Platonis calumniatorem quando in lucem prodierit, 72.

Apostolus (Michael) Aristotelicos et præcipue Theodorum Gazam scripto insectatur, 70.

Atrebutensis episcopus Joannes cardinalium collegio ascribitur, 48.

B

Bajazetes, Turcarum imp., Cpolim obsidet, et paulo post profligatur et vivus capitur a Tamerlano, 7.

Barbus (Petrus) episcopus Tropiensis, Græcæ ac Latine doctus, 3.

Bentivolus (Ludovicus), ense sacro donatus a Nicolao V. et publice laudatus a Bessarione, 30.

Bessarion, quo anno et loco natus, 1. Ejus studia et monachus initia, 2, 3. Quo nomine appellatur in sæculo, 4. Archiepiscopus Nicææ creatus ad concilium Florentinum venit, 8. Græcorum opiniones primo tuelur, 11. Mor Latinis sœvet et unionem sœdulo promovet, 12. In Græciam redit ac statim cardinalis ab Eugenio IV creatur, 18. Coluthi et Q. Smyrnæi poemata in lucem eruit, 19. Romæ cœtum litterarium instituit, 20. Basilicæ SS. XII Apostolorum cultum restituit, 25. Græci ritus in monasterio Cryptæ Ferratæ mutatio ei vulgo tribuitur, 21. D. Laurentii martyris corpus eo præsentè recognitum, 27. D. Bernardini Senensis Acta expendit, 28. Bononiæ legatus constituitur, 29. Cœnobium Messanense administrat et ibidem Græcæ litteras instaurat, 35. Basilicam SS. XII Apostolorum ad Minoritas transfert, 38. In Mantuano conventu principes ad bellum sacrum hortatur, 41. In Germaniam legatus proficiscitur, 44. S. Andrew caput e Narnia Romam defert, 50. Cœnobium Cryptæ-Ferratæ re-gendum accipit, 53. Patriarcha Cypolitanus electus Græcæ ad unionem locutur, 55. Index controversiæ inter Dominicanos et Minoritas, 59. Legatus ad Venetos, 60. Venetum charitatis sodalitium cimelio sacro donat, 61. Testamentum condit, 62, et. Append. n. 7 et 9. Pauli II chirographum subscribere adactus, 66. Eubœa capta, Italos principes ad bellum in Turcas excitat, 67. Scribit contra Platonis calumniatorem, 68. Comitibus generalibus Basiliani ordinis præest, 78. Ecclesiam Tusculanam dimittit et ad Sabinensem redit, 81. Bibliothecam suam reipublicæ Venetæ donat, 85. Pontificatu excidit, 91. In Galliam legatus, 94. E Gallia infirmus revertitur et Racennæ obit, 93.

Borgia (Alphonsus), pontifex creatus Callixti III nomen assumit, 33. Bellum adversus Turcas fortiter urget, 34. Ejus mors, ibid.

Bossi (Matthæi) opusculum pro lege sumptuaria Bononiæ a Bessarione promulgata, 30.

Bracciolinus Poggius, Nicæno familiaris, 21.

Bussis (Joan. Andreas de), episcopus Aleriensis, 87.

C

Cæsarius (Julianus), cardinalis, concilio Florentino interest et pluries disputat cum Marco Ephesino, 14.

Calandrinus, cardinalis et episcopus Portuensis, una cum Nicæno comitiis Basiliani ordinis præest, 79.

Calderinus (Domitius), eruditione insignis et Bessarionis familiaris, 21, 89.

Callimachus auctor suarum calamitatum a Platina dictus, 101.

Callistus (Andronicus) defensionem suscipit Theodori Gazæ contra Michaelè Apostolum, 70.

Campanus (Joannes Antonius), episcopus Interam-nensis, poesi ac oratoria celebris, 21. E Germania revocari per Nicænum postulat, 89.

Canonici basilicæ SS. XII Apostolorum Nicæni opera ad quatuor tantum redacti et novis regulis instructi, 25.

Canonici SS. Salvatoris congr. Rhenanæ cœnobium S. Joannis Evangelistæ a Nicæno resignatum obtinent, 44.

Capranica (Dominicus), card. tit. S. Crucis in Jerusalem, 38.

Cardona (Jacobus), a Pio II cardinalis creatus, 48.

Carvajal (Joannes), cardinalis, in Hungaria legatus, 45.

Chalcidensis Ecclesia a Pio II Nicæno collata, 55.

Chrysococces (Georgius) quis fuerit, 3.

Coccinus Sabellicus (M. Antonius), primus bibliothecæ D. Marci custos, 84.

Columna (Prosper), cardinalis, Martini V ex fratre nepos, 53.

Coluthi Lycopolitani poemation a Bessarione inventum, 18.

Concilium ab Eugenio IV Ferrariæ indictum, 8. Florentiam transfertur, 11. Unione peracta dissolvitur, 16.

Condulmerius (Antonius) treremium pontificiarum præfectus, 8.

Constitutiones D. Basilii a Nicæno in vernaculam linguam conversæ, 35.

Crinitus (Petrus) Nicæni cœtus litterarios commemorat, 19.

Crucis (S.) de Fonte Avellano monasterium Nicæno commendatum, 75.

Cryptæ Ferratæ cœnobium Nicæni opera antiquo splendore restitutum, 54.

Cusanus (Nicolaus), cardinalis, Romæ legatus in absentia pontificis, 40.

Cyriacus Anconitanus, 18.

D

Demetrius Palæologus, Græci imperatoris frater, eum eo in Italiam ad concilium venit, 8.

Ducis Burgundiæ cum Nicæno legato de pace colloquium, 94.

Dux Venetæ reipublicæ Christophorus Maurus Nicænum legatum honorifice excipit, 60.

E

Eubœa a Turcis magna Christianorum strage occupata, 67.

Estouteville (Guillelmus d'), cardinalis archiep. Rothomagensis, 37.

Eugenius IV pontif. concilium Ferrariæ indictum inchoat, 9. Inde Florentiam transfert, 11. Concilium dimittit et paulo post Nicænum cardinalem creat, 18. Ejus mors, 26.

Eugenius (S.) sacellum a Bessarione ornatum restitutumque, 67.

F

Fernus (Michael), Campani operum editor, 102.

Flavius Blondus, Foroliviensis, Bessarioni amicus et familiaris, 21.

Floravantius Aristoteles, insignis architectus, 109.

Fœdus inter Pium II et Turcas contractum et Venetis in D. Marci foro publicatum, 62.

Friderici Cæsaris in Urbem adventus, 83.

G

Galinotus (Andronicus), monachus Cypolitanus, Græcæ linguæ doctor in cœnobio Basiliano Messanensi, 36.

Gasa (Theodorus) Græcæ Latinæque eruditionis laude insignis, 69.

Gemistus (Georgius) Platoniorum doctissimus, 5. Ejus opera, ibid.

Glycas (Michael) litteras Græcæ docet in cœnobio Messanensi, 36.

Godiis (Paulus de), Pergulanus, ludicra corona a Bessarione donatus, 75.

Gonzaga (Ludovicus) Mantuæ marchio, 40.

Gonzaga (Franciscus), cardinalis a Pio II creatus, 48.

Gymnasium Bononiense a Bessarione restitutum, 31.

I

Isidorus Ruthenus, metropol. Kioviensis, una cum Bessarione Latinis dogmatibus favet. Ejus mors et res gestæ, 11.

J

Jacobus Brixiensis, in controversia de sanguine Christi Dominicanorum antesignanus, 59.

Joannes Palæologus, Græcorum imp., in Italiam ad concilium cum aulæ proceribus venit, et Eugenio pontifici reverentiam exhibet, 8, 9. Concilio dimisso in Græciam rediit, 16.

Josephus, patriarcha Cpolititanus, ad concilium venit et publice pontificem adit, 9. Morti proximus unionem perfici celerius cupit et fidei professionem emitit, 15.

Justinianus (Horatius), Actorum Florentini concilii editor, 57.

L

Lascaris Philanthropinus (Alexius), Nicæno amicus, 17.

Lascaris (Constantinus), insignis litterarum Græcarum professor, 36.

Latifundium Cecchignolæ novæ pro dote sacello S. Eugenii assignatur, 80.

Laurentii (S.) martyris corpus a tribus cardinalibus recognitum, 27.

Lex sumptuaria per Nicænum Bononiæ constituta, 30.

Lis inter Dominicanos et Franciscanos de Christi Domini sanguine, 59.

Ludovicus XI, Gallorum rex, Nicæni colloquium cum duce Burgundo de pace suspectum habet, 94.

M

Malatesta (Sigismundus), Arimini dominus, conventum Mantuanum adit, 40.

Mamæ (S.) ecclesia extra muros Ravennæ Minoritis a Nicæno concessa, 24.

Manfredus (Thaddæus) Forocornelii princeps, 31.

Marchio Montis-Ferrati Willelmus in conventu Mantuano, 40.

Marcus, archiepiscopus Ephesi, Latini dogmatis oppugnator acerrimus, 10. Unus omnium inter concilii Patres, decretum de Spiritu sancti processione subscribere negat, 12.

Malthiæ regi Pannoniæ aurum traditum a Pio II relictum in belli sacri expensis, 65.

Maurus Christophorus, Venetiarum dux, Bessarionem legatum perhonorifice excipit, 60.

Mutatio ritus in cœnobio Cryptæ-Ferratæ, 24.

N

Nicolaus, marchio Atestinus, ab Eugenio IV obvium missus imperatori Cpolitano Ferrariam petenti, 9.

Nicolai (S.) Casulorum cœnobium in Apulia a Turcis captum ac dirutum, 19.

Nicolaus V post Eugenii mortem ad pontificatum evehctus, 26. Ejus amor in rem litterariam et homines doctos; ibid.

O

Olivæ (Alexander de), cardinalis tit. S. Sasanuæ, doctrina et vitæ sanctimonia insignis, 50.

Oratorium scholæ Charitatis a Nicæno insigni melio donatum, 61.

P

Palæologus (Thomas), e Peloponneso fugiens, D. Andreæ caput secum fert in Italiam, 49.

Patricius (Augustinus) ejusque scripta, 86.

Paulus II electus pontifex, 65. Ejus mors, 91.

Peloponnesii vim Turcicam strenue repellunt, 42.

Perottus (Nicolaus), Siponti archiepiscopus et Bessarionis alumnus, 21.

Philelphus (Franciscus), Tolentinus, Bessarioni amicus et familiaris, 21.

Phœnolium quid, 54.

Phrantza (Georgius), 9.

Picus (Jacobus), Franciscani ordinis, inter divos postea relatus, cruce signatos colligit et in Peloponnesum mittit, 42. Ejus controversia theologica cum Dominicanis, 59.

Picolomineus (Franciscus), cardinalis, Pii II nepos ex sorore, 50. In Germaniam legatus, 88.

Pius II, pontifex electus post Callisti obitum, 37. Nicænam Minoritarum familiæ patronum constituit, 39. Mantuæ principum conventum indicit, 39. Nicæno Germanicæ legationem committit, 43. D. Andreæ caput in Vaticanam basilicam transfert, 50.

Adversus Turcas sœdus cum Venetis init et Anconam proficiat, 65. Ejus mors, 65.

Platina (Bartholomæus), Bessarionis amicus, 22. Ejus patrocinio ac opera solutus a vinculis, 101.

Q

Quinti Smyrnci seu Calabri poema a Bessarione inventum, 19.

R

Roboreus (Franciscus), pontifex creatus sub nomine Sixti IV, 93.

Rosæ, virginis Viterbiensis, Acta a Nicæno expensa, 35.

S

Sagundinus (Nicolaus), concilii Flor. interpres, Græcæ Latinæque lingue scientia clarus, 16.

Scholarius (Georgius), seu Gennadius Cpolititanus patriarcha, 34.

Sfortia (Franciscus), Insubriæ dux, in conventu Mantuano, 40.

Sigillum quo usus est Bessarion quandiu Tusculanus episcopus fuit, 29.

T

Tamerlanus, Scytharum imperator, 7.

Testamentum conditum a Bessarione Venetiis in cœnobio S. Georgii Majoris, 62.

Theodorus Xanthopulus, Græcus scriptor Actorum concilii Florentini, 9.

Trapezus, urbs Ponti, patria Bessarionis, 1.

Trapezuntinus (Georgius) bellum Platonis indicit et maxime Bessarioni, 72.

Triremes pontificiæ Venetiæ traditæ ad bellum contra Turcas susceptum, 65.

Turcæ Græco imperio formidolosi, 6. Constantino-poli capivi, 34. Peloponnesum occupant, 49.

Chalcidem expugnant et Eubœa potiuntur, 67.

V

Valla (Laurentius) Bessarionis castum frequentat, 21.

Veneti Turcico bello implicari nolunt, 41.

Vespasianus Florentinus librorum celeberrimus investigator, 97.

Vitalis (Petrus), abbas Cryptæ-Ferratæ, ad cœnobium Messanense S. Salvatoris translatus, 25.

Ursinus (de) Latinus, cardinalis, electionem Nicæni in pontificem disturbat, 91.

BAPTISTÆ PLATINÆ

CREMONENSIS

PANEGYRICUS IN LAUDEM AMPLISSIMI PATRIS D. BESSARIONIS

EPISCOPI SABINI,

CARDINALIS NICÆNI ET PATRIARCHÆ CPOLITANI;

ILLO VIVENTE IN PUBLICO COETU DICTUS.

(Paris, ap. Johannem Pettl, 1550 Biblioth. Mazar. n. 51. 960. Platina orationem inseruit Bzovius ad an. 472, sed exordio et multis locis decurtatam.)

Si unquam tempus fuit, Quirites, quo veterem Græcorum morem, Latiorum prope novum repe-
teremus, id certe hac miserrima tempestate facien-
dum est, qua vel maxima quæque virtus, candi-
dissimum quodque ingenium, excellens quantumvis
doctrina et eruditione, emergere ex tanta caligine
et ignorantia vix potest. Tolerabilius profecto vi-
deretur si virtuti a paucis cognita, si in arcanis et
penetrabilibus (quia tuto vagari non licet) culta, sal-
tem quiescere sine injuria liceret, non etiam quo-
rundam hominum livore et malevolentia opprimere-
tur. Instant dolo fraude, malitia, vique postremo
quando hoc occulte moliri non licet; spargunt in-
videntiæ suæ opacas umbras; contentam rubiginem
circumquaque fundunt quo suavissimas herbas et
feraces plantas occupent atque evocent; ne, si
expectatos odores et suavissimos fructus aliquando
ediderint, ipsi tanquam infructuosos et infelices
arbores excidantur. Nos itaque, ne Bessarionis di-
vini hominis sapientia, virtus, amplitudo aliqua ex
parte lædatur (oprimi certe, cum tanta sit tamque
excellens, nullo modo potest), Isocratem magnum
oratorem et perfecte dicendi magistrum et e nostratibus
Plinium, genethiacum Mamertinum, Nazari-
um Latinum, quoad fieri poterit, imitati, consue-
tudinem tum utilem, tum necessariam, multis
jam sæculis intermissam revocabimus. Ilac enim
ratione ad æmulationem gloriæ excitantur qui mag-
ni ad virtutem erectique sunt animi, cum veram
et integram laudem his propositam vident qui sa-
pienter honesteque vixerunt, quorumque vita omni
ex parte humano generi et utilis et fructuosa est
habita. Contra vero a vitis deterrentur illi, non
prorsus virtutem aspernantur, qui effrenata cupiditate
ducti, petulant, audacter, proterve ad flagitia
declinarunt, cum perpetuas notas dedecoris et tur-

pitudinis frontibus suis inuri ab his vident qui
scriptis rerum gestarum seriem, qui mores et vitam
hominum memoris posteritatis ad utilitatem humani
generis commendant. Verum hoc loco, Quirites,
cum vires ingenii mei considero, quam parvam
quamque exiguae sint, non possum, cognita ampli-
tudine conspectus vestri, non commoveri, et eo
maxime quod mihi de eo viro dicendum sit qui ob
magnitudinem rerum gestarum quantumvis magnum
oratorem, nedum me ipsum, inter studiosos bona-
rum artium vix numerandum, detertere a dicendo
possit. Recreat me tamen ac reficit hortaturque
ad dicendum humanitatis et pietatis vestræ vulgata
opinio; qua quidem fretus jamjam Bessarionis divini
hominis laudes dicere aggrediar: quem qui laudat
virtutem extollit; parvi enim refert Bessarionem
an virtutem laudes. Nec mirum id quidem. Is enim,
ex vetere Græcia oriundus natusque in Asia,
utrinque collegit generosi spiritus semina.

Trapezuntis (1), Sinopensium colonia, hujus
patria est; Sinopen condidit Milesii, Miletum
Athenienses. Ex his, ut a parentibus, avis, ab-
avis, nobilitatem referens, redundantiam Asiæ
ingenii frugalitate Attica compescuit; nec tam-
tum Diogenem admiratus est, Timotheum, Dei-
philum poetam, Thalem, Anaximandrum, Anaxi-
menem, Hecatem historicum, Æschinem rhotorem
illum qui in Pompeium invecus est, licet si agna-
tionis jure propinquiores essent, quia observavit
Socratis leporem, Platonis copiam et amplitudinem,
Aristotelis acumen, Isocratiæ lenitatem et numeros,
vim Demosthenis; ab omnibus enim, gentilitatis
jure, quod probabile quodque optimum esset, ac-
cepit, hæres tot ac tantorum ingeniorum. Ex his
igitur Bessarion animos sumens, ubi primum e
pueris excessit, cura parentum Byzantium transiit-

(1) Hic incipit Bzovius.

titur, celebrem quondam urbem et doctissimis hominibus liberalibusque studiis affluentem. Grammatica celeriter ob acumen ingenii poeticaque imbutus, posthabita cura rerum humanarum qua impediri contemplatio divinarum solet, totum se religioni addidit. Christi namque militiam secutus, ut veram gloriam verosque triumphos parituram, Dositheo, archiepiscopo Doriensi, unici exempli moribus et sanctitate viro; in primo tirocinio tantæ expeditionis doce usus est: cuius virtutem, religionem, doctrinam adeo imbibit ut idem brevi factus videretur. Bessarionis ingenium et mentem prope divinam ad cognitionem rerum occultarum et admirabilem vir sanctissimus contemplatus, adolescentem ipsum ad archiepiscopum Selymbriensem, virum optimum atque doctissimum, misit, unde et oratoriam artem et philosophiam perdisceret, sub quo certe tantum profecti adhibita omni ad imitandum hominem cura, studio ac diligentia, ut judicare postea difficilius fuerit meliorem Bessarion an doctior haberetur. Postremo autem, ne aliquid tanto ingenio deesset, Platonem (*leg. Plethonem*) quem alii Gemiston vocant, doctissimum præceptorem et quem omnes secundum a Platone vocant, in Peloponneso, quo se contulerat doctrinæ causa, nactus, mathematicis accurate imbutur. Vulgari tum demum tanti hominis nomen est coeptum, ut quo proficisceretur famam expectatio, expectationem ejus optatissimi adventus admiratio superaret. Existimabant tum homines eam demum civitatem beatam fore ad quam venisset Bessarionis divina virtus; hunc itaque omnes certatim ut cognitionis et hospitio dignum suscipiebant, venerabantur, observabant. Conciones, et quidem frequentes atque elegantes, ad populos habuit (has Græci homilias vocant) tanto concursu ut templa ipsa permagna tantam multitudinem vix caperent. Populos ad religionem, ad justitiam, ad aequitatem, ad modestiam hortabatur, bonis præmia, malis poenas propositas ostendens, et quos movere integritate vitæ, rationibus et exemplis non poterat, eodem obtestationibus, precibus, lacrymis, ut vagos et errantes, in viam salutis reducebat. Multos inter se civilibus et intestinis odiis dissidentes aut coram oratione, aut absens epistolis sapientissime et elegantissime scriptis ad concordiam revocavit.

Hac tantâ virtute moti imperatores duo Constantinopolitanus et Trapezuntius, hunc ultro citroque legatum frequenter mittentes, utriusque imperii vires concatenabant, quo fortius et constantius propulsare Turcorum impetus possent, qui tanquam rabidi lupi inter utrumque positi, occasionem utriusque imperii diripiendi expectabant, quod postea accidit cum magno totius reipublicæ Christianæ dedecore ac detrimento. Sublatis enim duobus claustris, nunc sese in Asiam, nunc in Europam gravissima illa Turcorum præcella nemine obstante se effundens, longe ac late omnia vastat, obterit, conculcat: diripiuntur urbes quantumvis magnæ,

incenduntur villæ, necantur homines; quod si aliquibus fortuna belli pepercit, ii una cum pecoribus eo terrarum abiguntur unde nunquam in patriam sunt redituri. O miseros et infortunatos Græcos! o infelices et calamitosos! o etiam ipsorum crudelissimorum hostium lacrymis deplorandos! dedistisno omnibus nationibus ac gentibus doctrinam et ingenium ut ipsi consilio careretis? dedistis arma ut eadem postea corruiere videamini. Constans est certe, Quirites, omnium bene sentientium opinio, et eorum inaxime qui suo periculo istarum calamitatum gnari sunt, duo illa imperia nunquam fuisse corrutitura si Bessarion, magni animi atque consilii vir, illis in locis tum fuisset cum tempestas illa contra non Græcos tantum, sed humanum genus exorta est. Excitasset enim vir omnium vigilantissimus dormientem Græciam, animasset nimio otio languentes animos; ire in hostes suos et a cervicibus tantam calamitatem avertere quantam passi sunt, spe veræ et integræ laudis proposita, compulisset. Verum, eo absente, cum nemo esset qui monendo, consultando, docendo, cohortando Græcos in officio contineret, capta ac direpta a Turcis Constantinopolis est, cæsa multa civium millia, obtruncatus imperator: idem accidit Trapezuntis, idem Mitylenæ, idem Peloponnesiacis principibus et civibus, idem reliquæ Græciæ, idem Bossinensibus, qui et regem et patriam et vitam uno ævissimi hominis impetu amisere; Bessarione ipso clamante ac persæpe Romanos pontifices admonente ut Macedonibus, Dalmaticis, Illyriis, Pannoniis hostium impetum ægre sustentibus auxilio essent, ne refractis claustris illinc æva illa et immanis bellua, Eridano violentior, Italiam inundaret, quod propediem (utinam falsus sim vates!) futurum videbimus nisi huic sapientissimo viro, tanquam e speculo omnia cernenti, clamanti, admonenti instare magnam perniciem, aliquando fuerit obtemperatum. Multum certe huic amplissimo Patri debemus, ad cuius res egregie gestas ne in hanc calamitatem veniremus libenter accedo. Is enim, re Constantinopolitana nondum profligata, Orientalem Ecclesiam in sententiam Occidentalis redigere conatus, non prius destitit, rogando, monendo imperatorem ac principes Græciæ quam eos impulerit, gravissima oratione habita, in Italiam ad Eugenium pontificem maximum contendere. Venere primo Venetias atque inde Ferrariam ubi pontifex erat. Ibi gravem et elegantem orationem Bessarion ad suos habuit, eos adhortatus ut, cognita frequentibus disputationibus controversiæ causa quæ Latinos inter et Græcos quingentis jam annis serpserrat, posita omni simultate in eandem sententiam omnes tum venirent, hac una ratione asserens ea demum recuperari posse, conjunctis copiis collataque impensa, quæ et Turci quondam et Saraceni et Arabes, Christianorum dissidiis magis quam animis et armis propriis freti occuparant. Dicebat enim, quod verissimum est, Mahometanam perfidiam late crevisse dum re-

ligionis nostræ capita inter se dissident, procedatne Spiritus sanctus a Patre tantum, ut Græci, an a Patre et Filio, ut Latini volebant; his enim controversiis factum ut ad Mahometanos partim vi, partim sponte deficerent populi, dum Christianæ religionis principes quid potissimum teneant incertis vident; hinc amissam esse Antiochenam Ecclesiam, hinc Hierosolymitanam, hinc Alexandrinam, hinc denique omnem ferme Asiam et totam Africam hanc pestem occupasse, et quod gravius est, Europæ quasdam partes jamjam infecisse ac longius evagaturam ni, prope sublatis tam perniciosis controversiis ac pulsis Christianæ reipublicæ hostibus, in possessionem veterem, labore, vigiliis ac sanguine martyrum comparatam, armati cum vexillo crucis pervenerint.

Pernovit tanti viri auctoritas totum concilium, permovit religionis honestissima causa, permovit etiam imminens cervicibus omnium periculum. Disputari tum acriter inter utriusque Ecclesiæ theologos est coeptum. Asseverabant Græci, episcopo Ephesinò, Platone (*Plethone*) Scholario, Dionysio, episcopo Sardinensi, gravissimis auctoribus, Spiritum sanctum a Patre tantum procedere; justabant contra Latini a Filio quoque idem fieri, auctoritate veterum theologorum, maxime vero Hieronymi, Augustini et Athanasii id comprobantes. Re autem ipsa adhuc pendente, Florentiam proficisci pontifici et curiæ visum est. Ibi, cum de re ambigua aliquando disceptatum esset, venere tandem Græci, ratione ac Bessarionis auctoritate moti, in sententiam Latinorum. Is enim, etsi acriter suos primo tutatus est, tandem veritate illucescente in orthodoxam Ecclesiæ Romanæ sententiam non solum descendit, verum etiam suos ut idem facerent ad salutem disputationibus et gravi oratione adhortatus est. Unum tandem animum, unam mentem idem Spiritus sanctus, pro quo disceptabatur, omnibus dedit. Ventum tandem in concordiam, et Symbolum Romanæ Ecclesiæ ab Orientali publice decantatur. Soluta demum concilio imperator Constantinopolim eum suis revertitur. Eugenius autem pontifex, cognita Bessarionis singulari virtute et doctrina, hominem licet absentem ex sententia fratrum in numerum cardinalium cooptat; accersitur in curiam Romanam vir amplissimus, ut unus aliquis, Quirites, Romæ etiam e Græcia ingeniorum altrice, doctrinarum inventricem, quem admiraremur, qui que vicissim hanc vestram civitatem, dominam quondam rerum, nunc collapsam magna ex parte et prope dirutam in meliorem formam redigeret, homo certe Romani nominis amatissimus. Accepto autem de more galero, insigne cardinalatus, ita brevi homo ingeniosus et acutus Latinorum mores et literaturam imbibit, ut ex nostratibus unus et non alibi natus videretur. Frequentabant tunc quoque ejus domum plenam religione, comitate et gratia, plenam ingeniis tum Græcis, tum Latinis, viri ex tota curia doctissimi hos vel inter se disserentes, vel

aliquid quod ad cognitionem linguæ pertineret, laudantes (ut fit) refellentesve, ita attente audiebat ut ex abundantia ingenii animique perspicacia disceptantium arbiter propemodum fieret. His artibus et ea vigilantia, qua maxime omnes excellit, brevi effecit ut quod Græce antea in quovis genere doctrinæ perceperat, id Latina lingua apte, distincte et ornate efferret ac scriberet. His studiis vehementer delectatus, nunquam tamen quicquam omisit quod aut publice ex officio aut privatim agentem esset, ad omnia promptissimum ingenium, dexterrimam mentem circumferens, ut nil a bono patrefamilias et ab optimo principe differret. Hac tamen insigni virtute et magnitudine animi permotus Nicolaus V, in locum demortui Eugenii pontifex maximus susceptus, Bessarionem ad res agendas optissimum et ad omnia mala præcavenda vigilantissimum Bononiensibus jam pridem intestino bello laborantibus legatum cum summa auctoritate præficit. Is eo proficiscens effusa obviam urbana multitudo, non aliter ab omnibus inspicitur ac sidus benignum et salutare a periclitantibus nautis et pene naufragis inspicere ac consultari solet. Quanquam hominis hujus, Quirites, major sit laus quam sideris: illud enim duas treve et eo amplius naves benigno intuitu conservat, hic tantam civitatem, præclaram quondam populi Romani coloniam, hominum ad arma et literas altricem, oculis omnia circumspiciens, mente prævidens ac disponens, lingua admonens deterrensve, manu insanabile vulnus et contagiosum abscondens, ab interitu et prope ab inferis revocavit.

Notæ sunt civitatis clades plus quam civiles, dum factio Bentivola et Cenedula de principatu contendit; silentibus seditionem hinc Philippo vicecomite, hinc Venetis, hinc principe Ferrariense, instantibus etiam duabus militaribus factionibus, Brachians et Sfortians, quæ dominantem appetentes, hanc civitatem veluti arcem Italici occupare armis ac fraude persæpe conati sunt. His enim ac tantorum malorum auctoribus ad id sevitæ ventum est, ut eodem die et Annibal Bentivola et Baptista Cenedulus cum multis utriusque factionis tota urbe tumultuante uno impetu cæderentur, nullo non crudelitatis genere adhibito; et ne ulla quies calamitosis daretur, supervenere sæpius externi hostes urbem oppugnaturi, ni Bessarionis sapientia, cives ad concordiam revocans, externum hostem rabidum et voracem a visceribus civium Bononiensium propulset. Respirante deinde paulatim (tantum mali inerat!) ab externa vi intestinoque malo civitate, totam sese vir optimus ad componendos civium mores, licentia bellica corruptos et labefactatos, vertit; quem certe hac in re nihil æque juvit quam ejus religio, pietas, justitia, constantia, abstinentia, gravitas comitate condita. Hac enim ratione sive ulla vi quorundam hominum arrogantiam repressit, libidines extinxit, cupiditates refrenavit, cum fieri hæud gravate consueverit ut eos mores imbibant homines quos in

principe tanquam in speculo totius civitatis viderint. Hunc enim omnes non privatas commoditates quaerentem, sed publicas, non otio, sed negotio delictum, non somno, sed vigiliis, ita cum admiratione intuebatur ut beatos se demum fore arbitrantur si aliqua ex parte Bessarionis integritatem attingissent. Ad hujus itaque mores sese effingentes, ex calamitosa felicem brevi civitatem reddidere. Sublatis enim seditionibus, extinctis incendiis, furtis, rapinis homicidiisque repressis, perfacile fuit viro huic gravissimo, adhibita facilitate in audiendo, lenitate in dicendo, diligentia in satisfaciendo, populam Bononiensem ad bonam frugem revocare. Quem enim videbant justissimum, quem modestissimum, hunc tanquam de caelo missum ea praesertim tempestate venerabantur, colebant et observabant. Huic tantae auctoritati magnum additamentum doctrina ejus singularis erat, qua perbeatas fieri posse respublicas Plato, ingenii ac sapientiae facile princeps, existimavit. Doctrina enim, potestati adjuncta, vel vitiosissimam quamque naturam mutare posset, nedum bonam ad bene de omnibus promovendum impellere. Haec enim facit ut provinciarum praesides et urbium non solum se faciles praebent in cognoscendis causis, hominibus audiendis admittendisque, majorum exemplo quorum res gestas legerint, verum etiam eosdem admonet ut cum ipsi sint optimi, suorum cupiditates refrenent, petulantiam repriment, avaritiam coerceant; quod quidem Bessarion maxime observavit toto quinquennio quo Bononiensi urbi praefuit, ne suorum licentia et cupiditas, quod peraepe multis accidit, tantae sapientiae et integritatis laudem commacularet. Composito hunc in modum civitatis statu, quo jam Bononia xx. anno feliciter vixit, et nititur gymnasium vetustissimum, negligentia et seditionibus civium pene intermissum et collapsum, non modo aedificiis, verum etiam institutis et melioribus salariis instaurare ac restituit, conductis, quamvis grandi pretio, liberalium disciplinarum doctoribus. Excitabat adolescentes ad studia bonarum artium, proposita praemii atque honoris spe: multos ob inopiam a studiis defecturos liberalitate et magnificentia sua juvit et instituto continuit. Quid plura de amplitudine hujus optimi Patris dicam, Quirites? Quam juste, quam prudenter, quam clementer coloniam vestram Bononiensem gubernaverit, erexerit, in pace retinuerit, ex hoc deprehendi potest quod postea more majorum Bononiensium patronus apud pontifices semper est habitus. Illius enim legati huc venientes hunc hominem ante omnes adeunt, salutant, consulunt, consultum comitantur, reductum, quod est maximae integritatis et continentiae signum.

At Bessarion, mortuo Nicolao V, cum in locum ejus sufficit alterum pontifex necesse esset, Romam veniens, lacrymantibus Bononiensibus quasi a patre destitutis, conclave ingressus, quorundam Patrum, et optimorum, suffragio pontifex designa-

tur. Quantum vero adsit maximis imperii provinciis et civitatibus livor atque invidia, comprehendi certe hoc loco potest. Quidam enim statim suborti sunt leves et voluptuosi qui, Bessarionis integritatem et modestiam veriti, dicerent suffragia vitio inita denuo repetenda esse. Non obstitit vir optimus quominus id fieret, existimans, quod verum est, pontificatum sua persona plus indigere quam se pontificatu ad integram gloriam, qua profecto carere jam non potest. Eo enim existimationis et famae vir amplissimus devenit, ut nulla ei ulterius dignitas ad veram felicitatem sit requirenda. Dolere nostram vicem et totius reipublicae Christianae, non ejus, debemus quod tali caruimus principe, et hac potissimum tempestate qua, praeter externum hostem qui cervicibus nostris armatus continuo imminet, avaritia, libido, ignorantia, Dei atque honorum hominum contemptus, intestina et gravissima mala nos urgent, opprimunt, enecant, nemine juvante. Hoc pontifice indigebat religio Christiana, lacerata non minus a vitiis nostrorum quam ab externo hoste, ut aliquando respiraret; hunc pontificem mores nostri requirebant omni ex parte labefactati; hujus pontificis opera indigebant bonarum artium studiosi et in quavis facultate industrii, qui nunc tanquam profani contemnuntur, rejiciuntur et eliminantur. Non destitit tamen Bessarion Callistum monere et hortari ut, interposita auctoritate pontificatus, aevientem hostem a cervicibus Christianorum propulsaret. Ad hoc quoque bellum adhortatus est Alphonsus, Aragonum regem, dum a balucis Pateolanis, quae adierat valetudinis causa, Neapolim proficiscitur. Ad Cryptam Neapolitanam rex magno comitatu honoris causa Bessarioni sit obvis, eumque, nullo non comitatus et beneficentiae genere adhibito, in urbem ducit. Acceptum laute et magnifice, abeuntemque eodem semper et veneratus et prosequutus est vultu.

Mortuo deinde Callisto, Pius II in ejus locum susceptus, conventum Mantuanum, adhortante Bessarione, Christianis omnibus ad certam diem decrevit, quo omnium principum et populorum consensu bellum Turcis indiceretur. Convenere eo principes multi aut legati regum aut principum, quos Bessarion post Pium pontificem ad tantum et tam necessarium bellum eleganti oratione, quam in manibus habemus, adhortatus est. At vero cum huic tanto apparatus Germanorum principum inter se bella obistarent, eo mittere Pius Bessarionem virum gravissimum, legatum instituit, qui, rebus in Germania compositis, imperatorem Fridericum ac reliquos principes ad bellum Turcis indictum adhortaretur. Vadit vir optimus, licet valetudinarius et hieme instante, quo Pius imperat. Venetias, Pado anno primo delatus, ducem ac senatum ad suscipiendum tantum bellum adhortatus, in Germaniam honesto magis quam lauto et eleganti comitatu factit iter. Seviebat tum hiems, Februarii mense, in Germania potissimum, quae regio frigidissima est

Vexatus itaque cum ventis, tum imbribus, tum nivibus prope continuis, nullum diem intermisit quo ulterius non proficisceretur; et cum stare pedibus equi præ glacie vix possent, vehiculo Germanorum, quod *traham* vocamus, non vectus, sed tractus est. Tandem vero, post labores prope infinitos, Norimbergam venit, obviam prodeunte honoratissimo quoque cive, prodeuntibus episcopis et toto clero. Urbem ingressus, litteris statim ac nuntiis principes Germaniæ ad se vocat, populum quoque Norimbergensem ut idem faciat longa ac gravi oratione adhortatur; id velle Deum Opt. Max., id Pium pontificem, id res Christiani populi afflictas prope ac profligatas. Supervenere autem non ita multo post, auctoritate sedis apostolicæ et tanti viri fama permoti principes multi vel principum oratores; hos enim, in conventu audita controversiarum causa, ad pacem et concordiam multis ac maximis rationibus revocare sæpe unum conatus est. Quid non cogitavit, quid non egit, quid non dixit Bessarion, Quirites, quo pacem inter dissidentes componeret? Aderant principes multi, aderat cardinalis Augustensis, aderant episcopi quidam, aderat Albertus, Brandiburgensis marchio, aderant legati Bajoariæ ducis. Hos duos principes inter se maxime dissidentes odio prope ingenito, et monere et rogare et obsecrare vir optimus non desinebat, copiosa et gravi oratione de pace habita, quam paulo ante cum admiratione legimus, ut, depositis simultatibus et odiis, de bello Turcis inferendo una cum pontifice et imperatore cogitarent. Ecce dum in consultatione essent, litteræ ei a legato Pannoniæ, S. Angeli cardinali, redduntur quibus fit certior pugnatum cum Turcis esse, et Pannonios gravi periculo superatos cessasse, periculumque imminere ne hostes, victoria elati, longe ac late omnia occupent, vastent et diripiant. Tum Bessarion lacrymabundus ac vicem Christianæ republicæ gemens, breviter clades omnes nostris illatas commemorat, imminens periculum ostendit, pacem et concordiam proponit, quo liberius et tutius conjunctis armis et copiis ire in hostem ferocem et recentis victoriæ exultantem liceat. Cum autem Norimbergæ nil fieri videretur, quod eo propter distantiam proficisci Rhœnani principes gravarentur, maxime vero palatinus comes, transfère conventum Wormatiæ legatus instituit, ne quicquam intentum relinqueret quod ad sedandas lites pertineret. Ventum est tandem post multa et gravissima pericula Wormatiæ; neque enim peragere Germaniam sine præsidio militari licet, quod apud eos (tantum valet consuetudo!) rapinæ et latrocinia quodammodo concessa videntur. Susceptus benigne a Wormacensibus Bessarion legatos tum imperatoris, tum aliorum principum ad se vocat, quod sit agendum proponit. Disceptatur, nec semel tantum, sed iterum ac tertio. Mittit episcopos viros gravissimos et optimos quos secum habebat ad vicinos principes,

ne quid onitteretur quod ad concordiam faceret. Ubi autem nihil fieri sapta sollicitudine videretur, monendo, rogando obsecrandoque, Viennam proficisci ad imperatorem instituit, omnes adhortatus ut eo se prope conferret, arbitratus Cæsaris præsentia et auctoritate rem optatam ex sententia confici posse. Magnis quidem atque asperis itineribus eo tandem ventum est. Fit obviam Bessarioni imperator ad mille passus, eumque nullo non adhibito honoris genere in urbem ducit. Data est tantummodo dies quieti; postera vero cum legatus ad imperatorem, contra imperator ad legatum proficisci honoris causa contenderet, pervicit imperator ad Bessarionem pergens, quocum et de pace componenda inter Germania principes et de bello Turcis inferendo longissimus et gravissimus sermo est habitus. Cum itaque principes et legati multorum venissent, de eademque re quam sæpissime omni conatu frustra tractatum esset, proposito ipsius provinciæ emolumento et honore, redire tandem in Italiam lucem felicissimam (1) legatus instituit, ne frustra et tempus et corpus valetudinarium frigoribus et labore itinerum ac tædio animal consumeret. Inter exteras gentes, Græcis et Latini natura infestas, periclitatum est sæpius dum temulentis et armatis non solum in agris, sed in orbibus grassantur; Viennæ autem potissimum, ubi gymnastici quavis licentia et petulantia utuntur. Rediit tandem post biennium Bessarion vester, Quirites, ut quem absentem Roma desiderabat, cupiebat et votis optabat, præsentem denique intueretur, admiraretur venerareturque ut Ecclesiæ Romanæ amicis columnam et patriæ vestræ parentem. Non destitit tamen vir optimus et sapientissimus Pium pontificem hortari ut piissimum bellum jam ante contra impios decretum amplecteretur. Hanc ob rem cum Pius Anconam, unde moturus erat in hostem, proficisci instituisset, ibique classem undique venturam a Christianis exspectaret, Bessarion ad Venetos prope contendit sedis apostolicæ legatus; cujus auctoritas tantam valuit ut ducem et senatum ad id bellum impulerit. Paratæ triremes a Venetis sunt, dux classi præficitur, navigat Anconam, eo Bessarion cum tremi sua impensa structa et armata contendit.

At vero in tanto apparatu Pio pontifice mortuo, cum omnes passim dilaberentur, ipse quoque Romanam ad incunda pro novo pontifice suffragia revertitur; quo creato, cum omnia ad otium spectarent, ingenio suo et doctrina fretus, quicquid otii a rebus publicis dabatur, totum id ad scribendum contulit homo omnium solertissimus. Cum prodesse coram amicis aut periclitantibus non posset, eos litteris pietatis et humanitatis plenis admonuit, erudit, deterruit, ad officium, si qua in re deliquerant, revocavit. Harum exstat numerus prope infinitus tum Græce, tum Latine scriptarum. Dux scripsit

(1) Verba lucem felicissimam non habet Bzovius. Glossema forsitan.

duorum locorum laudationes et patriæ Trapezonder (sic) et Isthmi, adeo eleganter et absolute, ut provinciæ ipsæ et benignitate cœli et ubertate et frugum omnium, et portuositate lituorum atque hominum ingeniosorum et fortissimorum copia, cuius provinciæ conferri posse viderentur. Non dico quam docte, quam memoriter horum locorum res publicas et quicquid in his tum bello, tum pæce gestum sit, commemoret, describat, notet, id quidem adeo ingeniose et accurate, ut res ipsæ non descriptæ, sed ab eodem institutæ et gestæ videantur. In consolationibus tribus quas ad imperatorem Constantinopolitanum in morte uxoris habuit, ad constantiam et fortitudinem hominem ipsam pluribus rationibus revocat, verbis gravissimis et sententiis ostendens nil novi ejus majestati accidisse cum mors omnibus sit non dico commune malum, sed receptaculum a malis, si bene ac constanter vitam duxerimus quemadmodum reginam ipsam vixisse ostendit. Confutavit acerrime gravi et copiose oratione eos qui pertinaciter nimis asseverant dictum illud Joannis de Petro, « Sic cum volo manere, quid ad te, » cum dicendum sit, « Si cum volo manere, quid ad te? » Hoc autem probat et doctissimorum hominum auctoritate et Græca littera qua Joannes Evangelium scripsit, et Latina locutione, a qua modus ille dicendi longe abhorret. Sed adeo copiose in adversarium surgit, Quirites, ut nullum prope erratum, aut vitio interpretum commissum, aut negligentia librariorum, aut incuria legentium in tota Scriptura sacra prætermittat. Aperit omnia, disputat, refellit, docet. Eodem dicendi et disputandi torrente Ephesini episcopi opinionem, asserentis, Spiritum sanctum a Patre tantum prodire, acerrime confutat. Sancti Bessarionis, unde ipse nomen accepit, patriæ parentis ac patroni, vitam diligenter ac copiose scripsit. Sancti Francisci ordinem, cujus patronus habetur, constanter ac sapienter tutatus est. Non est passus quempiam bene de genere humano meritum maledicentia post mortem lacerari. Unde acerrime in calumniatorem Platonis insurgit eo volumine et quidem divino quod nuper magna cum vestra expectatione edidit. Quam gravis sit in laudando, acerbus in vituperando, in sententiis argutus, in disserendo subtilis, in confutando acer, ex hoc libro comprehendi potest, in quo rerum omnium, divinarum et humanarum, scientia tanquam in sacrario reposita videtur. Hinc est certe quod hauriant theologi, philosophi, mathematici, oratores, dialectici et quodvis genus hominum civilium ac studiosorum. Nullam sectam philosophorum prætermittit quam non notet: quid quisque dixerit, quod probari improbarive posset ostendit: ut Pythagoreorum nimiam pietatem, Cynicorum rusticitatem, Stoicorum austeritatem carpit, ita Peripateticorum et veterum Academicorum mediocritatem laudat; extollit Aristotelem, Platonem philo-

sophorum principem facit, quocum plura Christianis ostendit convenire quam cum aliquo philosophorum; neque id quidem theologorum nostrorum auctoritate tantummodo probat, verum etiam syllogismo et rationibus, quibus adversarium ita circumagat et opprimit ut neque quo se recipiat calumniator divini Platonis habeat, neque quid respondeat, obrutos argumentis, satis inveniat. Hunc siquidem homunculonem vir amplissimus ita interdum deridet, servata gravitate dignitatis, ut sateri cogat se non modo intellexisse Platonis mentem, quem hic novus Carneades imperitiæ, turpitudinis, inconstantiae arguit, sed ne linguæ quidem Græcæ proprietatem tenuisse, cum ipse Græcus sit et Platonis leges non Latinas facere, sed depravare conatus, philosophi sententias everterit et obscuriores reddiderit. Quanta fuerit hujus audacia, Quirites, animadvertite, quæso. Hic enim ac si in quavis scientia, doctrina et antiquitate solus doctor gentium haberetur et solus peragrasset orbem terrarum discendi causa quicquid ubique arcanum et reconditum est, ut Platonem et Pythagoram secisse intelleximus, solus in publicis Europæ gymnasiis Gorgiæ Leontini et Archelai morem a Socrate derisum usurpasset, quæstionem scilicet in conventu et corona hominum poscendi et habere dicere, quæ de re quisque vellet, audire, non eo temeritatis progredi certe debuisset (1) ut doctissimum Aristotelem cum divino Platone, discipulum acutum cum amplissimo præceptore conferret ac committeret. Hujus tamen audacia nil nobis obsuit, Quirites, imo vehementer profuit; et si cui licet optare ut aliquis peccet, id certe nobis adeo preclibus exposcendum fuit. Hac enim indignatione concitatus Bessarion, omnem omnium philosophorum qui unquam fuerit sententiam explicat, et quod maxime optandum erat, doctrinam et mentem Platonis, a nemine fere juniorum cognitam, explicat et aperit, ut perfacile appareat, omnes sectas quæ sanum aliquid sapere videntur, ab ipso Platone tanquam perenni et uberrimo fonte manere.

His rebus, quæ gravissimæ sunt et totum hominem prope requirunt, intentus pro tempore Bessarion, nil tamen unquam omisit quod ad officium cardinalatus pertineret. Romæ divinum et domi et foris nonquam intermittit: senatum frequentat, in quo secundus a pontifice habetur. Sententiam in consultationibus graviter et constanter e-republica Christiana tactur; clientibus et familiaribus apud pontificem patrocinium suum præstat; circumventos malorum fallacis adjuvat; bonos et doctos ad meliorem fortunam et honestiorem dignitatis gradum commendationibus suis gravissimis ac propriis facultatibus interdum erigit, familiam domi alit in utraque lingua eruditissimam et in quavis facultate doctissimam. Vestri illi majores, Quirites, viros doctissimos in contubernium suum recipiebant discendi et philosophandi causa, ut Scipio Africanus,

(1) Hic enim .... debuisset om. Bzovius.

Ennium poetam, Panetium philosophum, Polybium historicum; Luculli, Catones et Hortensii Archiam poetam; Cicerones Cratippum philosophum; Cu. Pompeius Lenaxum libertum; Augustus Cæsar, Apollonium Pergamenum. Multos qui id fecere non de Romanis tantum, sed etiam de externis commemorare possem. Hæc tamen sit Bessarionis præcipua laus quod suos non religione tantum et moribus ad bene vivendum instituit, verum etiam litteratura, eruditione, doctrina ita imbuit, ubi a negotiis publicis vacat, ut idem, quemadmodum quotidiè cernimus, multi et quidem docti tanquam ex equo Trojano (ut de Isocrate ait Cicero) continue prodeant, ac plures prope quam ex reliqua Romana curia. Quid deest Nicolao Perotto, archiepiscopo Sipontino, quod ad morès et doctrinam faciat? Gravis pro dignitate, comis et humanus, scribit ac dicit eleganter et copiose; sed qui Græca Latina faceret nemo adhuc ætate nostra inventus est. Quanta sit Theodori Gaza, viri optimi, doctrina et eruditio, tum Græca tum Latina, ex hoc vel maxime deprehendi potest quod omnes bonarum artium studiosi de aliqua re ambigentes hunc adeunt ex tota civitate ut oraculum totius eruditionis ac disciplinae. Illic, etsi Græcus sit, ita Latine scribit, ut nullam hospitis speciem præ se ferat. Non est omitendus Joannes Gattus, theologus philosophusque insignis; non Valerius Viterbiensis, eruditione cum quovis optimo ætatis nostræ medico conferendus; non Andronicus, Græca et Latina lingua apprime eruditus. Sunt et in ejus contubernio qui pontificum ac civile jus quique mathematica optime teneant. Subsequuntur et juvenes quidam qui validiores facti, tanquam generosi pulli et ex optima prole sumpti, non tubam aut campanam reformidabunt. Hi fructus oboriantur undique ad libertatem non unius civitatis, sed totius provinciae, Bessarionis opera et impensa, qui non una in re tantum liberalissimas manus, sed in pluribus circumfert. Miseratus Græcorum calamitatem, multa nummum millia aureorum pro redimendis captivis expendit;

puellas multas inopia parentum marito carentes ære proprio dote facta nuptui collocat. Inopes et valedudinarios continuo juvat; ædes sacras aut instituit aut collapsas vetustate reficit, quod indicat templum apostolorum in Urbe, ubi sacellum sibi condidit, et recessus Cryptæ Ferratæ beatæ Virgini dicatus. Domum quoque sibi paravit ita dignitati et facultatibus congruentem, ut neque melius quisquam neque modestius in Urbe habitet. Accedentes et quidem frequenter libenter admittit: audit et quod fieri ab eo amicorum causa potest, doctorum præsertim quorum patronus est, id se libenter facturum promittit. His vero de suo interitum donat, quantum ei per domesticas impensas licet. Bibliothecam Græcam, triginta millibus nummorum aureorum emptam Venetiis exstruxit, ne omnino litteratura Græca desiceret. Vidit enim eam urbem propter vicinitatem et navigationem Græcis a barbaris vexatis esse perecommodam. Ornabit et hanc vestram civitatem Latina suppellectile, si ei aliquandiu vivere licuerit.

Hanc itaque hominem, Quirites, qui ob suam singularem sapientiam, constantiam, fidem, pietatem, fortitudinem, humanitatem, gratiam, eruditionem, doctrinam facit quominus Socrates, Platones, Aristoteles, Græcos, Numas, Varrones, Brutos, Sulpitios, Catones vestros desideretis, hunc, inquam, omnium hominem bene de optimo quoque et industria meritum, colite, observate ac frequentibus laudibus celebrate. Hæc ratione (tanta est auctoritas vestra) et honorum ingenia ad virtutem excitabitis, proposita gloria optima ad excitandos homines calcaria; et malos a vitio deterrebitis, cum a vobis posthaberi aut notari flagitiosos dedecoris ac turpitudinis nota videbunt. Ego vero maximas vobis gratias ago quod me audire quovis modo loquentem volueritis; majores tamen habiturus si vos quoque Bessarionem, Patrem amplissimum, quovis præconio dignum, laudibus vestris quæ gravissimæ sunt, celebraveritis.

BESSARIONIS

SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE CARDINALIS

ACTA SELECTA

QUÆ AD EJUS LEGATIONEM IN URBE BONONIA EXARCHATU RAVENNÆ
ET ROMANDIOLÆ PROVINCIA PERTINENT,

E ms. codice Vaticano deprompta (a).

I.

Bessarion, miseratione divina episcopus Tusculanus, S. R. Ecclesie cardinalis, in civitate Bononiae exarchatuque Ravennate et Romandiola provincia apostolicæ sedis legatus de latere, dilecto filio archipresbytero ecclesie collegiatæ sancti Damiani Saxenatensis diocesis salutem in Domino sempiternam.

Ex injuncto nobis legationis munere, prout decens et congruum est, ad ea libenter intendimus per quæ inopiæ ecclesiarum, præsertim cathedralium, illarumque antisitum necessitatibus de subventionis auxilio provideatur opportuno, ut onera, ipsis ad eorum statum decenter tenendum incumbentia, facilius supportare valeant. Sane pro parte reverendi in Christo Patris domini Mariani episcopi Saxenatensis petitio nuper nobis oblata continebat, quod ejus Ecclesia Saxenatensis, cui præesse dignoscitur, fuerit et sit in annuis redditibus ita tenuis et exilis, quod ipse minime valeat secundum decentiam status sui se et sibi servientes commode sustentare. Cumque in diocesi ejus sit ecclesia, seu plebs ruralis nuncupata S. Mariæ Romagnani, habitu tamen, et non actu curata, in nemoribus et locis sylvestribus constituta, ad præsens vacans per obitum olim Sempliciani dudum canonici Saxenatensis, seu per obitum Sanctis olim etiam dictæ ecclesie Saxenatensis canonici ultimorum rectorum dictæ ecclesie, seu plebis: Idcirco ex speciali gratia de subventionis auxilio succurrere eidem vellemus ac plebem præfatam episcopali dictæ Ecclesie Saxenatensi perpetuo unire, et incorporare dignaremur. Nos ergo, qui indefessis studiis votis favemus supplicium, piis præsertim justis atque honestis, prædictam plebem S. Mariæ, cujus fructus XV libras auri de camera secundum communem æstimationem valorem annuum non excedunt, ut idem episcopus asserit, et sic ut præmittitur vacantem, sive alio quovis modo aut ex alterius cujuscunque persona vacare dicatur,

etiamsi tanto tempore vacaverit, quod ejus collatio seu provisio juxta Lateranensis statuta concilii sit ad sedem apostolicam legitime devoluta, etiamsi per constitutionem quæ incipit *Exsecrabilius*, vacare, et inter aliquos lis, cujus statum hic pro expresso haberi volumus, pendeat indecisa, cum omnibus juribus et pertinentiis suis, episcopali dictæ ecclesie Saxenatensi auctoritate legationis et omni alia auctoritate, qua fungimur, perpetuo unimus, annectimus et incorporamus, decernentes, ut præfato episcopo ejusque successoribus liceat præfatam ecclesiam Sanctæ Mariæ cum dicta Ecclesia Saxenatensi perpetuis temporibus licite et libere retinere, fructusque et redditus omnes, et singulos cum integritate percipere constitutionibus synodalibus dictæ Ecclesie Saxenatensis, nec non provincialibus, seu ad canonicos et capitulum dictæ Ecclesie Saxenatensis provisio, seu præsentatio rectoris pertineat, cæterisque in contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque, quibus omnibus proprio motu et ex certa scientia derogamus; decernentes ex nunc irritum et inane, si secus super iis a quocunque scienter, vel ignoranter contigerit attemptari. Quocirca discretionis tuæ auctoritate præfata tenore præsentium committimus et mandamus, quatenus per te vel alium seu alios eundem episcopum vel procuratorem suum ejus nomine recipientem in corporalem possessionem dictæ Ecclesie Sanctæ Mariæ, ac jurium et pertinentiarum ejusdem inducas, et auctoritate nostra inductum defendas, a motu exinde quolibet illicito detentore, facias dictum episcopum vel ejus procuratorem ad eandem ecclesiam admitti prout est moris, sibi que, vel ejus procuratori de fructibus, redditibus et proventibus, juribus et obventionibus universis integre responderi, contradictores per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia compescendo.

Datum Bononiæ vi Januarii 1453.

(a) Supra (col. XIX) mentio fit de Bessarionis legatione Bononiensi. Acta quæ ad hanc legationem spectant edidit Lazzaroni Venetis 1741, apud Tommasum Bettinelli, in libro inscripto: *Miscellanea di varie operette* tom. VIII. Ea hic addimus, ut potuimus (at non ubique potuimus), emendata. Err.

II.

Bessarion, miseratione divina sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis, episcopus Tusculanus, apostolica sedis legatus de latere in civitate Bononiæ, exarchatu Ravennæ et Romandiolæ provincia in spiritalibus et temporalibus generalis vicarius, reverendo in Christo Patri Domino episcopo Regina, et dilectis in Christo filiis capitulo ejusdem ecclesiæ salutem in Domino, etc.

Cum a nobis petitur quod honestati convenit et ad honorem ecclesiarum præsertim cathedralium cedit, animo nos decet libenti concedere, et potentium desiderii præsidium impertiri. Cum itaque, sicut petitionis vestræ nobis oblata series continebat, vos præfatus dominus episcopus Regina, una cum vestris canonicis pro honore dictæ Ecclesiæ ad imitationem aliarum ecclesiarum cathedralium duxeritis statuendum quod quilibet dictæ ecclesiæ canonicus almutia debeat ut in ecclesia prælibata saltem diebus festis et solemnibus in officiis, et etiam Mansionarii prædictæ ecclesiæ more mansionariorum aliarum ecclesiarum cathedralium subjecta pœna in hujusmodi constitutione contenta, et successive per aliam modo simili constitutionem celebratam inhiueritis, et expresse mandaveritis ne quis alius canonicus cujusvis alterius ecclesiæ collegiatus in civitate, vel diœcesi Regina constitutæ uti debeat, possit, vel præsumat aliquibus, vel aliqua almutia, vel almutiis simili vel similibus, dissimilibus vel dissimilibus sub pœna excommunicationis et beneficiorum privationis, prout in dictis constitutionibus quas hic pro expressis haberi volumus, latius continetur. Quare pro parte vestra et capituli præfati nobis supplicatum fuit, quatenus pro validiori subsistentia constitutionibus prædictis, ac omnibus et singulis contentis in dictis constitutionibus nostræ confirmationis robur adijcere dignaremur, omnem supplendo defectum, si quis forsan intervenerit in eisdem. Nos ergo vestris et capituli prædicti in hac parte supplicationibus, quantum cum Deo possumus, annuentes, constitutiones prædictas, quarum tenorem hic pro expresso haberi volumus, omniaque alia et singula per vos, ut præfertur, facta et ordinata rata habentes et grata, illa auctoritate apostolica nostræ legationis omnique alia auctoritate, qua fungimur confirmamus, approbamus et præsentis scripti patrocinio communimus supplendo omnes defectus, si qui intervenerint in præmissis, illaque decernimus perpetuis futuris temporibus inviolabiliter observari, non obstantibus quibuscunque constitutionibus, statutis et consuetudinibus et aliis in contrarium facientibus.

Datum Bononiæ, die vi Decembris 1452.

III.

Bessarion, etc., venerabili viro Sylvestro Quirino de Venetiis, decretorum doctori, reverendissimi domini archiepiscopi Ravennatis vicario, salutem et sinceram in Domino charitatem.

Sedis apostolicæ providentia circumspicua nunquam rigorem juris mansuetudine temperat, et quod sacerorum canonum prohibent instituta de gratia benignitatis indulget, prout personarum et temporum qualitate pensata id in Deo salubriter expedire cognoscit. Sane ex parte Bartholomæi de Strogonibus et Mariæ Gasparis de Manusis de Rutiis mulieris conjugum nobis oblata petitio continebat, quod ipsi diu ignorantes, aliquod impedimentum inter eos existere quominus possent ad invicem matrimonialiter copulari, matrimonium inter se per verba de præsentibus clandestine contraxerunt, carnali copula inter eos nondum subsecuta; postmodum vero ad eorum pervenit notitiam quod quarto consanguinitatis gradu invicem sunt conjuncti, propter quod in hujusmodi matrimonio remanere non possunt, apostolica super hoc non obtenta dispensatione. Et sicut eadem petitio subjungebat si inter Bartholomæum et Mariam præfatos divortium fieret, dissensiones, damna et scandala inter ipsos, eorumque consanguineos et amicos exinde verosimiliter exoriri possent. Quare pro parte Bartholomæi et Mariæ nobis fuit humiliter supplicatum ut ipsis et eorum cuilibet super hoc de absolutionis beneficio a generali excommunicationis sententia, quam propter contractum clandestine matrimonium hujusmodi quomodolibet incurrerunt, et opportune dispensationis gratia providere de benignitate nostra dignaremur. Nos itaque ipsorum Bartholomæi et Mariæ in hac parte supplicationibus inclinati, eorumque animarum salutem providere et hujusmodi dissensionibus ac scandalis, quantum cum Deo possumus, obviare volentes, R. V. de qua in his et aliis plenam in Domino fiduciam obtinemus auctoritate apostolica nobis concessa, qua fungimur in hac parte, per hæc scripta committimus, et mandamus, quatenus eosdem Bartholomæum et Mariam atque eorum quemlibet, si hæc humiliter petierint, ab hujusmodi excommunicationis sententia, auctoritate apostolica præfata absolvatis in forma Ecclesiæ consueta, injunctis inde eorum cuilibet pro modo culpe poenitentia salutari et aliis, quæ de jure fuerint injungenda. Demum si ita est, et dicta Maria propter hoc raptâ non fuerit, cum eisdem Bartholomæo et Maria ut impedimento quarti consanguinitatis gradus hujusmodi non obstante, in dicto sic inter eos contracto matrimonio remanere et ad illius solemnizationem juxta sanctæ matris Ecclesiæ institutionem et morem patriæ, procedere libere et licite possint, et valeant auctoritate apostolica prædicta dispensatis prolem ex matrimonio suscipiendam hujusmodi legitimam decernendo. In quorum, etc.

Datum Bononiæ, 22 Maii 1453.

IV.

Bessarion, miseratione divina episcopus Tusculanus, S. R. E. cardinalis, Nicænus vulgariter nuncupatus, in civitate Bononiæ exarchatus Ravennatis et Romandiolæ provincia sedis apostolicæ legatus

de latere, dilecto filio Joanni Anthoni, clerico Parmensi, habitatori Castri Crepalcorii, salutem et sinceram in Domino charitatem.

Vita et morum honestas, aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus apud nos fide digno commendari testimonio, nos inducant, ut tibi reddamur ad gratiam liberales. Cum itaque aicuti petitionis tue nobis oblatae series continebat, venerabilis vir dominus Joannes Senensis decretorum doctor, reverendi patris domini Geroni Mariae Estonsis commendatarii monasterii Sancti Silvestri de Mantua Mutinensis diocesis in dicto monasterio generalis vicarius, vacante clericatu, seu clericus beneficio instituto in Ecclesia seu plebe Sanctae Mariae de Bronnuccio de Crepalcorio subjecta monasterio praedicto Sancti Silvestri Compleni, clericatum tibi Joanni praefato contulerit, et de eo providerit: quare pro parte tua nobis fuit supplicatum, ut dictum clericatum de novo tibi conferre et de eo providere vellemus. Nos itaque tuis supplicationibus inclinati, collationem et provisionem praedictas auctoritate nostrae legationis approbantes, eundem clericatum cum omnibus juribus et pertinentiis suis tibi de novo conferimus, et de illo etiam providemus, nisi de illo tempore datae praesentium sit alteri jus quaesitum, curam, regimen et administrationem ipsius tam in temporalibus, quam in spiritualibus tibi plenarie committendo; mandantes omnibus et singulis colonis, laboratoribus et aliis terras et possessiones dicti clericatus tenentibus quos tibi de ejusdem fructibus, redditibus et proventus integre et libere respondeant et ut litterae nostrae debitum sortiantur effectum, committimus et mandamus omnibus et singulis ecclesiasticis duntaxat personis sub nostra legatione degentibus, ad quos praesentes nostrae litterae pervenerint, et eandem vigore fuerint requisiti singulariter vel in solidum; quatenus te inducant in realem atque corporalem possessionem dicti clericatus et inductum protegant atque defendant, amoto exinde quolibet illicito detentore, contradictores quoslibet atque rebelles pro censuram ecclesiasticam compescendo.

Datum Bononiae, die 18 Aprilis 1450, indictione 13, pontificatus D. Nicolai anno 4.

V.

Bessarion, etc. dilecto nobis Pasino Melini de Malchiavelis salutem in eo, in quo est vera salus.

Exhibita siquidem nobis pro tua parte supplicatio continebat: quod cum de anno 1430 per D. L. cardinalem de Comite tu supplicaveris et alii nobiles de Malchiavelis gratiose exauditi obtinueritis decretum, quod dicti nobiles, qui erant numero 7 capita familiarum nullo modo teneantur contribuere ad onera realia personalia vel juxta cum hominibus Roncastaldi, sed intelligerentur esse segregati ab hominibus Roncastaldi, dummodo solverent singulo mense Camerae communis Bononiensis libras decem et septem, solidos decem Bonon. videlicet libras 11

solidos decem pro quolibet capite familias proest seriose patet in dicto decreto, potensque ut cum aliqui ex dictis 7 capitibus sive impotentia, aut malignitate recusent solvere partem sibi tangentem, inquietaris, atque compelleris persaepe ad solvendum partem tallium sive recusantium. Quare dignemur nostro speciali decreto scernere te supplicantiem ab aliis hominibus de Malchiavelis, soluta parte tibi tangente. Nos autem qui assueti nostrae naturae ordinae supplicum precibus quam libenter annuimus, siquidem digna eorum intercessio vobis videatur, rem praedictam ad nostram notitiam examinandam commisimus prudenti viro Paschasio auditori nostro, qui sumpta informatione diligenti nobis retulit, quae pro tua parte exposita fuerunt vera esse. Nos ergo precibus tuis morem gerentes, in illis quae possumus, habita relatione praedicta, apostolica auctoritate, qua fungimur, decretum alias tibi et aliis de Malchiavelis indultum confirmamus ac de novo concedimus tibi Pasino modo, et in futurum ut solutis solidis quinquaginta Bonon. tibi tangentibus solvere pro parte tua nullo modo debeas sive possis gravari cum dictis de Malchiavelis per aliquem officialem communis Bononiensis; declarantes ut solutis dictis solidis quinquaginta camerae Bononiensi, tu aut alius tuo nomine, vel tui imposterum descendentes ullo modo, aut ordine minime valeas molestari; mandantes thesaurario camerae Bononiensis ac defensoribus haveris camerae ac caeteris, ad quos pertinet: quatenus praesens nostrum decretum observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari. In quorum fidem etc.

Datum etc. die prima Aprilis etc.

VI.

Bessarion, etc. discretis nobis in Christo Baltasari presbytero archipresbytero Imolensi, et Thomae ac Christophoro, canonicis Imolensibus, etc. salutem.

Dignum arbitramur et congruum ut illis reddamur in exhibitione gratiae liberales, quibus ad id praecipua virtutum merita laudabiliter suffragantur. Cum itaque, sicut accepimus, archipresbyteratus, seu plebs Sanctae Mariae de Salustria Imolensis diocesis cum cura vacet, et vacare noscatur ad praesens pro eo, quod Ludovicus Francisci ..... presbyter Imolensis dudum archipresbyter, seu rector dictae plebis aliud curatum seu incompatible ecclesiasticum exstitit beneficium pacifice assecutus; nos volentes dilectum nobis in Christo Emmanuellem quondam Anthonii Cremonen. fratrem ordinis praedicatorum et cappellanum magnifici domini Thadaei Imolae, etc., de vitae et morum honestate plurimum commendatum, horum intuitu favore prosequi gratioso, praefatum archipresbyteratum, seu plebem Sanctae Mariae de Salustria, sicut praemittitur, sive alio quovis modo, aut ex alterius cujuscunque parte vacantem; etiamsi per liberam resignationem dicti Ludovici, aut alterius cujuscunque

extra Romanam curiam coram notario et testibus sponte factam; et si tanto tempore vacaverit, quod ejus collatio seu provisio ad sedem apostolicam juxta Laleranensis statuta concilii aut alias quomodolibet legitime devoluta seu specialiter vel generaliter existat: et si super ea inter aliquos lis pendeat indecisa, cujus statum hic pro sufficienter expresso haberi volumus. Cujus fructus, redditus et proventus 40 florenarum auri de Camera secundum communem estimationem valorem annuum, ut dictus Emmanuel asserit, non excedunt, cum omnibus juribus et pertinentiis suis eidem Emmanuelli, cum quo, ut asserit, apostolica auctoritate alias dispensatum existit, ut acceptare, recipere et retinere valeat, donec vixerit quodcumque beneficium curatum etiam si archipresbyteratus, seu prioratus, vel alia dignitas fuerit, apostolica et nostro legationis et omni auctoritate, qua fungimur, tenore presentium confecimus et de illo etiam sibi providemus, decernentes ex nunc irritum et inane, si secus super his scienter vel ignoranter contigerit attemptari. Non obstante quod de dicto archipresbyteratu, seu plebe per quemdam Nicolaum Joanni et canonicum Imolensem tanquam vicarium capituli Imolensis, episcopali sede vacante fungentem auctoritate episcopalis sedis predictæ provisum fuisse dicatur licet nulliter et de facto cuidam Nicolao Lippi de Ferris de Faventia et quod occasione præmissa idem Nicolaus præsentialiter detineat et occupet dictum archipresbyteratum seu plebem: nos enim volumus quod non obstante dicta provisione idem Emmanuel possit habere archipresbyteratum, seu plebem prædictam et ejus fructus et redditus cum integritate percipere valeat. Quocirca discretioni vestræ auctoritate præfata et tenore presentium committimus et mandamus quatenus per vos vel alium seu alios eundem Emmanuelem vel procuratorem suum ejus nomine recipientes in realem et corporalem possessionem archipresbyteratus, seu plebis prædictæ sanctæ Mariæ de Salustria, ac jurium et pertinentiarum ejusdem iuducatis, et auctoritate nostra inductum defendatis, amoto exinde quolibet illicito detentore, facientes dictum Emmanuelem, vel ejus procuratorem pro eo ad eandem plebem seu archipresbyteratum, ut est moris, admitti sibi vel ejus procuratori de fructibus, redditibus et proventibus, juribus et obventionibus universis responderi, contradictores quoslibet per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia compescendo. In quorum fidem, etc.

Datum Bononiæ, 25 Junii 1450, etc.

VII.

Bessarion, etc., venerabili Patri Blasio abbati S. M. in Cosmediu, alias Sancti Spiritus de Ravenna.

Digna reddimur ex injuncto nobis legationis officio attentione solliciti, ut in admittendis eorum votis benevolum immertiamur assensum qui monasteriorum, ecclesiarumque atque locorum quibus præ-

sunt, vacant incremento et pacifico statui. Sane pro parte tua petitio nobis oblata continebat quod ecclesia sancti Petri in Bresseda sine cura sita in territorio Ravennæ, quæ jamdiu est circumdata palatibus et funditus ruinata, ita quod non est memoria in contrarium, quod unquam fuerit alicujus fructus vel valoris, vacat ad præsens, et tam diu vacavit, quod si ejus collatio spectabat ad aliquem prælatum, modo est devoluta ad sedem apostolicam; quodque præfatum monasterium Sanctæ Mariæ in Cosmedin habet undique multa bona circum dictam ecclesiam, unde facile videtur, dictam ecclesiam fuisse subjectam dicto tuo monasterio licet ipsius monasterii jura pro majori parte sint deperdita, nec id liquido valeas demonstrare. Quare eadem petitio subjungebat ut dictam ecclesiam unire et incorporare dignaremur tuo monasterio. Nos ergo, qui indefessis studiis votis favemus justis, prædictam ecclesiam sancti Petri ut præmittitur vacantem in perpetuum unimus, etc. Mandantes vicario D. archiepiscopi Ravennatensis, et omnibus personis ecclesiasticis sub nostra legatione degentibus, qui harum vigore fuerint requisiti quatenus te inducant, etc.

Datum Bononiæ, 20 Octobris 1450.

VIII.

Bessarion, etc. dilectis nobis in Christo communi, messariis et hominibus terrarum Succidæ et Garnaglonis Alpium communitatis Bononiæ salutem et sinceræ dilectionis affectum.

Fides et devotio vestra quas ad Romanam Ecclesiam habetis et præsentem statum civitatis Bononiæ: calamitas insuper, quam ob varias pressuras et locorum ipsorum sterilitatem sustinetis, nos inducunt, ut vos amplectamur favoribus gratiosis. Dudum siquidem per bonæ memoriæ reverendum Patrem D. Fantium Venetum pro sancta Romana Ecclesia gubernatorem civitatis prædictæ decretum nobis comperimus fuisse concessum, et gratioso indultum tenoris et continentis subsequentis, videlicet: Fantinus protonotarius Venetus pro sanctissimo domino nostro D. Eugenio papa IV et sancta Romana Ecclesia Bonon. etc. gubernator, dilectis nobis in Christo communi Messario et hominibus terræ Succidæ et Garnaglonis Alpium communitatis Bononiæ salutem in eo, qui est vera salus. Diffuse satis de calamitate vestra fides nobis facta est per redditam supplicationem quam et communis nomine nobis exhibuistis: fuit enim casus ipse miserabilium facile qui misericordes sunt, ad misericordiam devinciens; non cum omnia insperata natura quadam non facile tolerabilia sint, ipse imminens casus in vobis erga nostram fidem pietatem adduxit. Cum autem, sicut exposuistis, domicilia communesque habitationes vestræ omnes radicate lapsæ sunt fluxu, et ruina montis, ubi residentia vestri communis sita erat, locaque fertilia dicto caso sterilem susceperint conditionem, supplicastis humiliter, ut causam haberent homines minime desercu-

di commune vestrum, quod imminuere dignaremur pro dimidio summam librarum quinquaginta duarum, solidorum tredecim, denariorum quatuor Bonon. quos singulo anno solvere pro rata salarii vicariorum Capugnanī, ac quod saltem sal vobis et vestro communi necessarium daretur vobis a camera salium Bononiensium pro libris tribus Bonon. ad rationem Corbis, sicut sit cæteris aliis comitatibus communitatis Bonon. propter eorum paupertatem. Nos autem etsi firmiter credamus damna et jacturas vestras, tamen habere volumus in re ipsa omnem possibilem informationem; remque communis reverendo D. thesaurario et defensoribus haveris communis Bonon. Ipsi enim infirmati firma-verunt nobis ea quas in supplicatione per vos narrata sunt, vera esse, imminerequo ad hæc pericula præter ipsa, quæ mons ipse adhuc tendit ad decisionem: unde suadebant nobis, quod gratiam vobis faceremus: quod sal vobis daretur ratione corbis pro libris tribus Bonon. a camera, seu canipa salis nostra: et quod salarium communis vestri, videlicet librarum quinquaginta duarum, solidorum tredecim, denariorum quatuor, quod annuatim solvere teneantur pro salario vicariorum Capugnanī; quod remitteremus, et imminueremus ad libras triginta duas solidos tredecim, denarios quatuor Bonon. quæ annuatim solvi per vos pro salario vicariorum teneantur. Residuum autem, videlicet libras 20 ne præjudicium fiat cameræ aut aliis communitatibus, solvant hoc modo, etc. Nam facta est alia constitutio per regimina civitatis Bononiæ et confirmata per quemdam reverendissimum cardinalem alias Bononiæ legatum, quod introitus Dacti molendinorum, qui pro rata contingente communitatibus Succidæ, Garuglonis, et Capugnanī ad rationem solidorum quatuor pro bucca personarum dictarum comitatum converterentur ad reparationem et ad reparationem balnearum de Laporetta communitatis Bononiensis. Cum autem constitutio ipsa jam annis decem servata sit, reparationesque pro majore parte sint perfectæ, parumque restet ad suam perfectionem, suadebant, quod ex introitu prædicto Dacti molendinorum pro rata contingente dictis comitatibus qui per officiales deputatos colligitur causa dictæ reparationis, capiantur dictæ libræ 20 pro completa solutione eorum quæ solvere tenebamini pro salario vicarii vestri, residuum vero introitus deputetur ad solitam dictorum balnearum reparationem. Hec enim suasis nobis propter damna vestra non mediocriter placuit: unde volentes in iis, quæ possumus, vobis et vestræ calamitati subvenire, auctoritate apostolica qua fungimur gratiam vobis facimus, concedimus et illargimur secundum quod in relatione prædicta significatum est, quod sal videlicet vobis pro usu vestro exhibeatur a canipa salis Bonon. pro libris tribus Bonon. quatenus siquidem solvere tantum debeatis pro salario vicarii Capugnanī annuatim libras prædictas triginta

duas, solidos tredecim, denarios quatuor Bononienses: aliæ vero 20 libræ tantum solvantur de introitu deputato pro balnearum reparatione per eum, vel eos, qui ad similem exactiōnem deputati sunt, sicut latius superius expressum est; mandantes thesaurario cameræ Bonon. qui pro tempore erit, defensoribus haveris, conductoribus, ac superstantibus salis, exactoribus vicariis Capugnanī, officialibus deputatis ad dicti Introitus exactiōnem pro reparatione balnearum ac omnibus et singulis aliis officialibus nostris et communis Bononiensis quibus spectat aut spectare possit in futurum, quatenus hanc nostram gratiam servent, faciantque de tempore in tempus ab aliis observari. In quorum fidei præsentis concessiōnis nostræ decretum fieri, sigillique nostri rotundi jussimus impressione muniri.

Datum Bononiæ in palatio nostræ residentia, die quinto decimo mensis Februarii 1452, pontificatus sanctissimi domini nostri D. Eugenii Papæ anno primo (1), etc.

IX.

Post eujus quidem decreti et indulti concessiōnem, spectabilis miles D. Nicolaus de Sanatis civitatis Bononiensis auctoritate apostolica in comitem Palatinum assumptus, in titulum sui comitatus locum prædictum, qui dicitur Laporetta, cum omnibus pertinentiis et jurisdictionibus suis, ac etiam cum vicariatu dictarum terrarum, et solutione solidorum quatuor pro qualibet bucca hominum et personarum in ipsis terris existentium, prout antea pro macinato cameræ Bononiensis solvere consueverant, eadem auctoritate obtinuit provideri, prout in litteris apostolicis inde confectis, et coram nobis exhibitis clare constat. Cum autem inter præfatum generosum comitem et spectabilem militem ex una parte et vicarios pro tempore deputatos ad regimen terrarum ex altera, ac etiam communitates et homines earundem parte ex altera sæpius controversia fuerit, et etiam vigeat de præsentī occasione solutionis salarii dicti vicariatus, et etiam solutionis librarum viginti, quas præfatæ communitates, et homines pro eorum buccis macinatus jam certis elapsis annis solvere pro reparatione balnearum de Laporetta consueverunt, ad quorum solutionem præfatæ universitates et homines dictarum terrarum auctoritate præinserti decreti se asserunt non teneri: nos ergo iurgiorum materias amputare cupientes, ac paci, quieti et tranquillitati subditorum nostrorum providere plurimum affectantes, præsentī nostro decreto firmamus, quod præfatæ universitates et homines earundem pro omni eo et toto, quod occasione dicti macinatus pro eorum buccis cameræ Bononiensi solvere tenentur de cætero omnes singulas libras undecim Bonon. et non ulterius præfato D. Nicolao comiti prædicto et militi a tempore concessiōnis auctoritate apostolica sibi facta citra ex computando illud totum de dicta summa quod dictas universitates et homines præfato D.

(1) Falsè pontificatus nota.

Nicolao reperiretur esse solum, effectualiter solvant sine diminutione aliqua; quæ libræ undecim emolumento dicti sui comitatus cedant pro reparatione balnearum de Laporetis, prout eidem ex litteris apostolicis reperitur esse concessum: ac etiam prædictæ universitates et homines pro salario universitatis dictarum terrarum annis singulis solvere debeant, juxta ordinem consuetum vicariis pro tempore deputatis, et imposterum deputandia per habentes ad hoc facultatem, libras quinquaginta duas, solidos tredecim, et denarios quatuor plenariam a residuo ejus, quod pro toto tempore præterito et usque ad tempus provisionis apostolicæ, ut præmittitur, factæ; dictæ universitates et homines

solvere tenerentur occasione prædicta remissionem, liberationem, et exemptionem concedendo. Et insuper præfatam decretum, ut præmittitur, insertum per nos dignanter inspectum in omnibus suis partibus ultra præmissa auctoritate nostræ legationis confirmamus et approbamus, et etiam de novo conscripta in eo concedimus; mandantes domino thesaurario, defensoribus haveris civitatis Bonon. et aliis, ad quos spectat, tam presentibus quam futuris, ut prædicta omnia observent, et ab aliis inviolabiliter præstare observari.

Datum Bononiæ, etc. die 20 Novembris 1450, Iuditione 3, pontificatus D. Nicolai pape V anno quarto.

ΜΙΧΑΗΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΟΥ BYZANTΙΟΥ

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΩΔΗΣ ΕΚΩΝ ΦΡΟΙΜΙΟΝ ΕΠΙ ΤΩ ΘΕΙΟΤΑΤΩ ΒΗΣΑΡΙΟΝΙ ΤΩ ΔΙΔΕΞΙΜΟΤΑΤΩ ΚΑΡΔΗΝΑΛΕΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΑΒΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΩ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

MICHAELIS APOSTOLII BYZANTINI

ORATIO FUNEBRIS LAMENTABILE HABENS PROŒMIUM IN DIVINISSIMUM BESSARIONEM REVERENDISSIMUM CARDINALEM SANCTÆ SABINÆ ET SANCTISSIMUM PATRIARCHAM CONSTANTINOPOLITANUM.

Ergo erat in factis ut, post plurimas illas calamitates et sacræ nilique charissimæ patriæ expugnationem et excidium, vixdum recreatus, et hunc intolerabilem nuntium audirem. Sapientissimum nostrum et divinissimum dominum et fautorem, quem gentes et civitates, ecclesiæque et principatus consiliarium et præsidem in omnibus habere exoptabant, ex hominibus, heu! inopinato fuisse sublatum! O longi temporis infortunia et subitæ rerum conversiones refluxaque fortune, quid hoc jamdudum concoquentes nostra ætate perfecistis, cum vel ante vel nostra post tempora liceret? Annon dignam, ut par fuit, ultionem a nobis sumpsit summus rerum moderátor per eas quæ præcessorunt calamitates? an et ultimam hanc quasi debitam superinduxit; ut cum ipsa et vitam nobis, heu! utinam eriperet!

Ἐμῶν ἄρα μετὰ τὰ πολλὰ ἐκείνα δεινὰ, καὶ τῆς ἱερᾶς καὶ φιλῆς μοι πατρίδος τὴν ἄλωσιν καὶ ἀνάστασιν μόλις (1) ἀναλαβὼν ἑμαυτὸν, καὶ ταύτην πνευσεῖσθαι τὴν ἀνύποιστον ἀγγελίαν, τὴν σοφίστατον ἡμῶν καὶ θεοτάτην δεσπότην καὶ κηδεμόνα, ὃν εἶδον καὶ πόλεις, ἐκκλησίας τε καὶ ἀρχαῖα ξύμβουλον καὶ προστάτην ἐπόθουν ἔχειν διὰ παντός, ἐξ ἀνθρώπων, ὁμοί! παρ' ἐλπίδα γενέσθαι. Ὡ δυσκληραῖαι τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ περιπέτεια καὶ παλιόροια! τί τοῦτο τυρεύουσαι ἀνωθεν ἐφ' ἡμῶν τετελέκατε, εἶδον (2) πρὸ ἡμῶν γε ἢ μεθ' ἡμᾶς; ἢ οὐχ ὡς φοίτην ἄξιαν δίκην ἔλαβε παρ' ἡμῶν ὁ ταμίης, ταῖς προλαβούσαις τῶν ξυμφωρῶν, καὶ ὡς προσήκουσαν ταμιεύων ταύτην ἐπισημῆχε τελευταίαν, ἵνα εἶν ταύτη καὶ τὸ ζῆν ἡμᾶς ὡς ὕψελον ἀραιρῆσεται. Ὡς εἴπαρ τοῦτό γε ἦδειν, τοσοῦτοις ἐς τόδε περιπεσόντα

(1) Ἀναλαμβάνειν ἢ ἀναφέρειν ἑαυτὸν, recreari sick erholen. Hippocrat. περὶ γυν. II, pag. 267, 28.

(2) Cum liceret. Exempla ad Viger. 350.—Parum humane hæc Noster: sed indulget dolori.

* Hanc orationem Græce edidit Georg. Gastav. Fülleborn, Lipsiæ 1799, cum Georgii Gemisti laudatione funebri Cleopæ Augustæ. Interpretationem latinam addidimus. Vide tommum superiorem in Plethone.

θανούς, καὶ ταύτην δοῦναι δίκην ἐξουσιώτατην, ἤθιστα ἐν εὐδαίμωνι ἐν τῷ (3) τότε κατασφίγεται, τῆ τῶν Ἀχαιμενιδῶν ταμωτάτῃ μάχῃ ἢ παύλῃ τύχῃ περιγενόμενον, μυρίων ἀξίας θανάτων ὀρίσασθαι συμφορᾶς. Κραίσσον γὰρ ἐσάπει, κατ' Ἐυριπίδην, θαναίν. ἢ τὰς ἀπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς.

Ἄ τῶν γινομένων ἐξουσιώτατον βλάπος! ὦ οἰκονόμος σοφώτατε τῶν θ' ὄφ' ἦλιον τῶν θ' ὀπίρ ἦλιον, εἰ τὸν φανότατον πυροδὸν τῆς οἰκουμένης ἀπέσθασας! μᾶλλον δὲ, εἰ τὸν ἥλιον φαιδρότερον ἐξέκοιφας ὀφθαλμόν! Οὐ θεοσεβῆς ἐτύγγανεν ἔν; οὐ προστάτης τῆς Ἐκκλησίας; οὐ μισοπύργος; οὐ φιλοδίκαιος; οὐ σοφώτατος; οὐ κατ', ἀρεταῖς αὐτοῦ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν διέπρεπεν; οὐ τοὺς δεομένους καθημέραν ἐπήρκει; οὐκ ἀναιμάκτους ὀρημέρας θυσίας διετέλει ποτῶν; οὐχ ὅ τι ἀνείποι τις ἀγαθὸν καὶ δίκαιον καὶ φιλόδοξον; Ἄ σοφία καὶ ἀρετὴ καὶ παιδεία, εἰς ὅμων τὴν ἐστὶαν διέλυσεν, ἀριστὰ δὲ ἀπεξισμῆν καὶ ὡς οὐκ ἄλλως ἐνήν! οὐ γὰρ μόνον τὴν σοφίαν τάνθρώδς καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν κοσμοτήτα Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους θαυμάσαντας ἔχουσι, καὶ ὅσοι τῶν τούτων ἀγαπᾶσι ζυγὸν καὶ ὅπρ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Βρεττανοὶ καὶ Κίμβροι καὶ Γερμανοὶ, Κελτοὶ τε καὶ Γαλάται καὶ Ἰσπανοὶ, Παλιόνες, τε καὶ Ἰθῆρας καὶ Καλιτύθρας, ἐυνελόντι τε φάνας, ἅπαν γένος Ἕλληνοικτῶν τε καὶ βάρβαρον, παρ' ὧν καὶ κλῆδος ἐκτίησαστο εὐρανόμητας, καὶ μνήμην ἐνετύθεν, ὡς οἰομαι, ἔξει παντὸς τοῦ χρόνου τὴν φύσιν υπαρνητήσους.

Θεῦ! τίς μου τὴν ἄλκιαν τῶν καλῶν ἀποστέρησας κατήσχυεν! τίς μου τὸν τροφῆ τῶν παιδῶν ἀφείλετο! τίς μου τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας καὶ τῆς συμμέροιο ταύτῃ κενίας ἔχαστο λαδῶν τὸν παρήγορον! Οὐδὲν μοι πρὸς τοῦτο τὰ πατριδος λαλόγισται, οὐδὲν ἀποβολὴ παιδῶν καὶ ὀρφανία πατέρων, οὐδὲν οἰκῶν καὶ χρημάτων ἀπόβλητα, ὧν ἄλλο γε οὐδὲ ἐν τῶν, ὅσα λύπη καὶ νόσον καὶ ὅσα σύσταιχα τούτων τοὺς τέλειαν ἀνθρώποις ἐπέγουσιν ἐπαργόμενα. Ἄ σοφώτατε Βησσαρίων, τὸ αἰδέσιμον ἔμοιγε καὶ γλυκὺ καὶ πᾶν ἄγαθον καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, ὅσος ἔν ἡμῖν εἶτα ἐθνησας, οἶμοι! ὅς οὐχ ὥσπερ μοι δεσπότης ὀμιλῶν διετέλεις, οὐχ ὡς εὐαργέτης ἢ ὡς σοφώτατος, ἀλλ' ὡς ἴσος τὴν τύχην καὶ ὡς ὀφειλῶν μοι, ἢ καὶ ὡς ἐνα τῶν ἡθῶν καὶ δογμάτων τῆς φιλοσοφίας εἰδῶτι.

Ἐτὸ ἔμοι ταῦτα λέγοντι νῦν ὀσπὰ καὶ νεῦρα καὶ σὰρξ μῦες τε καὶ ἀδένες καὶ γόνδροι καὶ μυελός καὶ πᾶν μοι τῶν χυμῶν θεδδεν μεταβληθεῖται τὸ σύστημα πηγαὶ θακρῶν γενόμενον! ὡς οὐκ ἐνδὸν ἄλλως κατ' ἀξίαν θρηνησῶ τὸν ἡγεμόνα τῶν λόγων καὶ τῆς σοφίας αὐτῆς, τὸν Πλάτωνος εὐχλωρότερον καὶ Δημοσθένους δεινότερον, τὸν Θεουκυδέου τὸν ὄγκον (4)

(3) De excidio Constantinopolis cogitat. Constantinopolis a Turcis occupata est 1453 d. 29 Maii. Ἀχαιμενιδῶν h. e. Persarum pro: Turcarum, quod saepe. Conf. Pontanus ad Phranzum. l. 1, cap. 25,

Ideo, hoc quidem si praevidissem me tanta in mala nunc incurserum et has funestissimas daturum penas, libentius optassem tunc temporis comburi. Achaeonidarum atinace interemptum, quam in miseram delapsam fortunam sexcentis peiores moribus subire calamitates. Satius est enim, ut sit Euripides, semel mori quam cunctis diebus male perpoti.

O tu qui perspicacissimo ea quae sunt oculo conspicias! O sapientissime eorum, quae sub sole sunt et super solem, dispensator, ad quid splendidissimam orbis faciem extinxisti? Vel potius quare illum sole fulgentiorem oculum eruisti? Nonne pietatis cultor erat? Nonne Ecclesiae defensor? Nonne malorum osor? Nonne iustitiae amans? Nonne sapientissimus? Nonne suis virtutibus orbem universum decorabat? Nonne egenis quotidie opitabatur? Nonne incremata, quotquot eunt dies, sacrificia indesinenter faciebat? Nonne quidquid dici potest et boni, et iusti, et religiosi? O sapientia, virtusque et disciplina, quis vestrum dissolvit domicilium ita optime perpolitum, ut aliter non liceret? Hujus enim viri sapientiam et omnem reliquum decorem non modo Graeci et Romani et quicumque eorum jugem amant ab illis reguntur in admiratione habent, sed et Britanni et Cimbri et Germani, Celtaeque et Galli atque Hispani, Praeonesque et Iberes ac Celtiberes, atque, ut uno verbo dicam, Graecanicum genus omne et barbaricum, apud quos gloriam adeptas est quae coelum usque portingat et memoriam ariunde, ut roor, habebit quae omnis temporis naturam abunde sit superata.

Eheu! quis mihi bonorum spem in cineres reductam confudit? Quis mihi puerorum nutritium abstulit? quis mihi senilis aetatis et connoeciae senio paupertatis rapuit consolatore? Nihil mihi ad hoc reputatae sunt res patriae civitatis, nihil liberorum amissio, nihil patrum orbitas, nihil domorum et pecuniarum jactura, neque quidquam aliud horum quicumque dolorem et morbum et his affluis miseris hominibus ingruendo afferunt. O sapientissime Bessarion, venerandum certe mihi et dulce decus et res et nomen, qualis fuisti nobis et deinde, hei mihi! mortuus es! qui uocem, non quasi dominus conversari perseverasti, non quasi benefactor aut sapientissimus, sed quasi ipse fortuna aequalis et mihi debitor esses, vel etiam quasi cum scientie nuntiis philosophiae morum et dogmatum.

Utinam mihi haec dicenti nunc ossa et nervi atque caro musculique et adipis et cum medulla cartilagine et omnis in me succorum concretio divinitas transmutata in lacrynarum fontes diffunderent! Aliter enim non satis digne deflare possim litterarum ipsiusque sapientiae principem illum, Platone disertiorum, vehementiorum Demosthene, sua in

p. g. 255. Μάχαρις genus armorum Persis olim usitatissimum. Xenoph. de Re Equ. XII, II, i. g. xotic Cyrop. I, 2, 9.

(4) ὄγκος sublimitas. Παρὰ γε μὴν τοῖς ῥήτοσι

concinandis orationibus majestate et pulchritudine, Thucydidæ sublimitati tenebras offendentem, illum qui insolubilibus syllogismorum conclusionibus nequaquam se ab Aristotele et Chrysippo superatum esse demonstravit, omniumque cardinalium ipsiusque Patris patrum velint nolint, decus et corona fuit.

Nunc adesse oporteret Orphea, Musæumque et Homerum, nunc Gorgiam et Lysiam et Andocidem, nunc Pherecyden, Pythagoramque et Platonem, ut in vicum virtutum exemplar et imaginem hymnos et funebres orationes et epigrammata conscriberent, si tamen et illi hymnis eum celebrare pares esse possent. Mili vero, cum sim unus, cum sim tantillus, et tamen præconium contexere audeam et monodiam decantare funebrique oratione denique prosequi, quis non jure succenseat? Quæve in nos non jactentur convicia, qui ea quæ attingere non possumus et supra vires sunt attentamus? Sed nihil horum mihi curæ est, dummodo tu sermones, ut vivens, ita certe et post mortem libenter accipias.

Porro illi erat patria quæ post reginam urbem urbium fuit regina Trapezus antiquissima et Græca civitas a philosophis in sexcentis scriptorum locis decantata: et quibuscumque inter ipsos cordi fuit prospere se habentem ordinare civitatem, legibus bene constitutam, florentem litteris, recte in omnibus dispositam, si pro forma et exemplari Trapezuntem proposuerunt.

Parentes autem non ex nobilibus erant et fortuna insignibus, sed manu et artificio victum transigebant, victum, ut ego quidem reor, justiore divitioreque tyrannorum victu dynastarumque, qui gentes et civitates imperio tenent et dirigunt: illi namque homines hisdem affectionibus inditos ex hisdem procreatos sanguinibus, et hisdem quibus ipsi fortunis et casibus obnoxios, ex liberis servos vi faciunt, etque tributa vectigaliaque et exactiones solvere cogunt, et non præbentibus neque habentibus unde præbeant extrema militatur, et Pluto ipso qui cæcus est ac dicitur cæciores in eos rabie efferantur. Hi autem, etsi nihil horum omnium habentes sint, honeste tamen et secundum naturam vivunt, copiosius quam divites propriis ex laboribus egenis opem ferentes, peregrinos hospitio suscipientes, alacriorique animo ignem accendunt, unguent oleo, vestimentis induunt et accumbere faciunt.

Postquam vero in pueritiam proventus est, optima nota signatum eum a parentibus secum assumpsit

τὰ ἐγκώμια — τὸν μὲν ὄγκον καὶ τὸ ὕψηλόν ἐξ ἀπαντος περιγράφει. Long. de Subl., VIII, 3.

(5) Πῶς ἂν τοῦδε τὸ ὄπ' (αὐτοῦ) λεγόμενον παρῶν Ὅμηρος; ἔχουσαν, ἢ Δημοσθένης, ἢ πῶς ἂν ἐπὶ τοῦτ' διατέθησαν; Longin. de Subl. XIV, 2. Magis adhuc timet Manuel Palæologus in Oratione in Theodor. ap. Combesium (Patrol. I. CLVI). — Ποία τις γλῶσσα, ποία φωνή, νῦν; τὰ τίς ἢ φρονήσι; ἀρχαίσις ἂν ὑμνήσαι; οὐδ' εἰ συνέλθοιεν

τῷ μεγέθει καὶ κάλλει τῆς σφετέρας τῶν λόγων συνθέσει; ἀποκρίψαντα, τὸν τοί; ἀλότοις τῶν συλλογισμῶν. ξυμπεράσματος οὐδὲν τι αὐτοῦ διενηνοχῶτα Ἀριστοτέλη καὶ Χρυσίππον ἀποφάναντα, τὸν κέρρον καὶ στέφανον ἀπάντων τῶν καρδινάλων καὶ αὐτοῦ γε δὴ τοῦ πατρὸς τῶν πατέρων, κἂν εἰ μὴ θέλοιεν τινες, κἂν εἰ θέλοιεν.

Νῦν ἐγρῆν περιεῖναι Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον καὶ Ὅμηρον, νῦν Γοργίαν καὶ Λυσίαν καὶ Ἀνδοκίδην, νῦν Φερεκύδην καὶ Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα (5), ἢ ὅπως ἔβουον; ξυμβόλιον τῆ εἰκόνη; τῶν ἀρετῶν καὶ γ' ἐπιταφίαι καὶ γ' ἐπιγράμματα, εἴπερ ἄρα καὶ τοῦτοις ἐπιτάφη τὰ τῆς ὑμνήσιως. Ἐμοὶ δ' εἰ τι δντι καὶ τοιοῦτ' γε δντι, τῶν πρὸς ἐλόγων κατατολμῶντι καὶ μονοδίην ἐγγειροῦντι, καὶ λόγοις ἐπιταφίσις τὸ τελευταῖον προπέμποντι, τίς οὐκ ἂν εὐκότως ἐπιτιμήσειεν, ἢ τίνος τῶν ἐφ' ἡμᾶς λοιθορῶν φείσαιτ' ἂν τῶν ἀνεφίκτων ἐπιχειροῦντας καὶ ὅπῃρ δύναμιν; Ἄλλ' οὐ μοι μέλει τῶν τοιοῦτων γε οὐδενός, αὐτοῦ σου μόνον δεχομένου τοῦ; λόγους ὡσπερ ἀσμένους περιόντος οὕτως ἀμέλει καὶ μετὰ θάνατον.

Τοῦτ' μὲν δὴ πατρὶς ἐτύχχανεν οὕσα ἢ μετὰ τὴν βασιλίδα βασιλῆ; τῶν πόλεων (6) Τραπεζοῦς, πόλις ἀρχαιοτάτη καὶ Ἑλληνίς, καὶ μυριαχῆ τῶν λόγων ἡδομένη τῶν φιλοσόφων, καὶ ὅσοι; δὲ ἐμίλησε τοῦτων καλῶς κοσμήσαι πράττουσαν πόλιν, εὐ τε ἔχουσαν νόμων, εὐ τε ἔχουσαν λόγων, εὐ τε τοί; πᾶσι διακειμένην Τραπεζοῦντα τύπον προὔτεθεικεσαν καὶ παράδειγμα.

Πατέρες δὲ, οὐ τῶν εὐ γεγονότων καὶ περιφανῶν τὰ δ; τύχην, ἀλλ' αὐτοίς τὸν βίον ποιουμένων χειρωναξίq, βίον, ὡ; ἐγῆμαι, δικαιότερον καὶ θεϊότερον τῶν ἐν τυραννίσι καὶ δυναστείαις ἔθνη καὶ πόλεις διαπόντων καὶ ἰθύνοντων. εἴπερ ἐκεῖνοι μὲν ἀνθρώπους ταυτοπαθεῖς, κακ τῶν ὁμοίων θντας; αἱμάτων, καὶ ταίς αὐταίς αὐτοῖς τύχαις καὶ πάθεισι περιπίπτοντας, δούλους ποιοῦσιν ἐξ ἐλευθέρων ἀνάγκη, καὶ δασμοῦς καὶ φόρους καὶ συνεισφορᾶς; ταλεῖν αὐτοῖς ἐπιτίθενται, καὶ τοίς μὴ παρήγουσι καὶ οὐκ ἔχουσι τὰ ἔσχατα ἀπειλοῦσι, καὶ (7) τυφλοῦ γε θντος; καὶ λεγομένου τοῦ Πλούτου τυφλότεροι θντες; λυτῶσι; περὶ αὐτῶν. Οὗτοι δὲ τῶν τοιοῦτων ἀπάντων, οὐχ ὅτι γε οὐδὲν εἰσιν ἔχοντες, ἀλλὰ καὶ εὐσχημῶς καὶ κατὰ φύσιν βιοῦσιν εὐπετίστερον τῶν πλουσίων, ἐκ τῶν σφετέρων πόνων ἱπαρχοῦντες τοίς δεομένοις, καὶ τοῖς ξένους ὁποδεχόμενοι, πρόθυμότερόν τε ἑναῦσαι πῦρ, καὶ ὕδωρ θερμὸν αὐτῶν καταχέουσι, ἐλαίq τε ἀνατρίβουσι καὶ περιβάλλουσι καὶ ἔγκατακλίνουσι.

Παραγγέλλαντα δὲ εἰς κελῶν καὶ κόμμα φαινόμενον ἀγαθὸν προσελάβετο μὲν παρὰ τῶν πατέρων

ἐμοῦ πᾶσα συγγραφή τε καὶ ποιήσις, Νέστορις τε καὶ Ὀδυσσεὶς καὶ Ἀντήνορες καὶ οἱ τῶν ῥητόρων πάντες χοροί, καὶ Πυθαγόραι καὶ Πλάτωνες καὶ οἱ κατ' αὐτοῖς ἄπαντες.

(6) Τραπεζοῦς; πόλις Ἑλληνίς οἰκουμένη ἐν τῷ Εὐξείνῃ ποταμῷ, Σινωπέων ἀποικία. Xenoph. Anab. IV, 8, 22.

(7) Cæcus dixerunt veteres divitiarum donna. Vide Aristoph. Plut. ol o.

αὐτὸν δὲ τῶν ἱεροφαντῶν· μέγιστος Τραπεζούντος (8) Δοσίθεος· πάνυ τοι κολλαῖς λιταῖς καὶ δεήσεσι λόγοις τε αὐτὸν ἐκπαίδευσεν καὶ ἄμα θέσθαι οὐδὲν τοῦ κατὰ φύσιν ἐπικυδέστερον· ἔπει δ' αὐτῷ κατὰ νόον ἐπήξει· καλινδρονήσεν ἐς τὸ Βυζάντιον, ξυναπηγάγετο καὶ τὸν παῖδα τῆς ἀρετῆς τὸ κάλλος ἐπιπερόμενον, μετ' οὐ πολὺ δ' ἄγων ἐνεχείρισε διδασκάλῳ, τὸν μὲν βίον ἀδιεβλήτω, τὸν δὲ τρόπον ἀνεπλήρωτο, τὴν δ' ἐμπειρίαν δεξιωτάτω, εὖ μάλα εἰδώς, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐν ἀνθρώποις καλῶν φύσει τε ἔστιν ἀθέβαια καὶ ἀλεγοχρόνια, παιδεία δὲ μόνη τῶν ἐν ἡμῖν ἀθάνατόν τε καὶ ἀναφαίρετον.

Ὅς δ' οὖν ἐπόθει μάλα τυγῶν, θάπτον ἢ πᾶσι γε κατ' ἐλπίδα, μαλέτη τε καὶ γνώσει καὶ εὐφύλα συν-αγχοῦ μὲν τὴν πρῶτην τέχνην καὶ ἀναγκαίαν ταῖς μετ' αὐτήν, συναγχοῦ δὲ ποιητικὴν τὴν πολυσιδεῖ, εὐπορον οὖσαν χρῆμα καὶ θαψιλές, τῇ τε χορηγίᾳ τῆς γλώττης, τῷ τε κλήθει τῶν ὀνομάτων, πάντα ἱκανῆν δηλώσαι τὰ βουλήματα τῆς φύξης, καὶ ὅποιον ἢ ἔργον ἢ σχῆμα ἢ πάθος ἢ μέγεθος· ἕκαστος κέκτηται τῶν ἀνθρώπων ἢ καὶ θεῶν, ἐναργῶς πάντα καὶ ῥῆστα διασημαίνουσαν. Ῥητορικὴν δὲ γε τὴν πυρὸς μόνος πνεύουσαν, εἰ καὶ ἱλαρὸς αὐτὸς καὶ ἠθικὸς ἐτύγγανεν ὢν, πολὺ τῶν ἄλλων διέφερον ἐν τε βουλαῖς ἐν τε δίκαις κἂν ἐπιδείξεσεν. Ἐπει δ' αὐτῷ ταῦτα εἶχε καλῶς καὶ ἥπερ εἰδοῦλετο, λογικῆς τε ἦδη καὶ ἠθικῆς ἐπαθύμησε καὶ τοὺς περὶ φύσεως μέτείναι λόγους καὶ ἰδεῶν, καὶ τῆς ἐφέσεως ἐπιημορίησεν οὐ πάνυ τοι πολλῶ καὶ διὰ μακροῦ. Ἔει τε αὖ καὶ τῶν μαθηματικῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν ἐν οὐ πολλῷ τινι χρόνῳ, Πλήθωνα ἔχων καθηγεμόνα, εἰ κάλλιστα ξυναγχοῦ. Τὰ δ' ἄλλα, ὡς περὶ τὰ τοῖς εὐσεβοῦσι καὶ ἄχρηστα, τοῖς βουλομένοις παρήκεν ἐπιζητεῖν. Οὕτω δὲ οὖν περὶ ταῦτα ἔχοντος τοῦ ἀνδρὸς καὶ δίχα μερίζοντος ἑαυτὸν τῇ μὲν πρὸς λόγους, τῶν ἀνευ τυφλῶς ὁ βίος, τῇ δὲ πρὸς ἀσκησιν πολιτείας θεοπροποῦς, ἦκεν ἑκαίνοσ φθάσας ὁ χρόνος, ὁ τοῖν γανοῖν ἑκατέροι (9) ἐπέραστος, ὃς τὰ διεβρωγότα γένη συνῆψε καὶ τὴν παλαιὰν ἔχθραν ἐκαίνην διέλυσεν. Ἐπηγάγετο δὲ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὁμόνοιαν, τῶν ἐν βίῳ τὰ κάλλιστα γε καὶ συμφορώτατα.

Ἦ πῶς ἀδακρυτὶ ταῦτα καὶ μέταίμι καὶ διέξεμι! πῶς τῷ δυστήνω μου ὀφθαλμῷ κατεξηρανθήτην, καὶ φρίκη (10) πάντα περιέσχε τὰ μέλη μου, ἢ οἶσι τὸ αἷμα τῇ λύπῃ ξυσταλὲν περὶ τάνδρον, οὐκ ἀλόγως τὰ ἔξω· κατεστερίφωσεν. Τότε δὲ οὖν εἰς ἀνδρα παραγγελλαντα τὸν γενοῦσιν, ἀρχιερέα γενέσθαι τῆς πολυμνήτου Νικαίας, καὶ παρεκάλασαν καὶ ἠνάγκασαν. Τί τὸ νεῦσθαι ἀπήρκεν ἐς Ἰταλίαν σύναμα τῷ γαληνοτάτῳ (11) ἡμῶν βασιλεῖ καὶ τῷ τότε τὰς ἡλίας τῆς Ἐκκλησίας ἰθύνοντι, καὶ συμπαση τῇ

maximus antistitum Trapezuntius Dositheos, quem multis omnino precibus-obsecrationibusque et verbis institueret, simulque in illum sibi adoptaret et quidem longe gloriosioremi eo qui secundum naturam genitus. Cum autem ipsi in mentem venisset Byzantium remeare, secum adduxit et puerum virtutis pulchritudinem prae se ferentem, nec multo post magistro, cujus vita irreprehensa, incorruptique mores, ob experientiam peritissimo in manus tradidit, apprime sciens caetera quae sunt in hominibus bona parum esse firma et brevissimi temporis, disciplinam vero in nobis immortalem esse et quae auferri nequeat.

Porro id cuius magno tenebatur desiderio assecutus, omnium spe citius, studio, mentis acumine et bona indole primam artem istam, caeteris omnibus quae eam sequuntur necessariam. condidit; condidit et multiplices poeticae partes, ut quae sit ars locuples et copiosa, linguae apparatus et nominum multitudinem omnes animi sensus exprimere valens, et qualem vel operationem, vel habitum, vel affectionem, vel magnitudinem sortitus sit hominum aut etiam deorum unusquisque dilucide omnino et faecillime commonstrans. Tunc in rhetorica, quae vim ignis spirat, etsi comis ipse et moratus, caeteros sive in deliberando, sive in causis dicendis, sive in demonstrandi genere longe superabat. Cum autem haec optime et ex voto calluit, logicam porro et ethicam et eas quae sunt de natura et ideis scientias discere in desiderio habuit, eisque res bene successit, quia tamen multum prorsus nec dia studisset. Mathematicarum vero arthum et scientiarum, brevi quidem tempore, Plethonem habens duccem, optima quaeque percepit. Sed reliqua, quasi supervacua pietatem colentibus et inutilia, iis qui vellent inquirenda dimisit. Ergo iis de rebus ita se habente viro et bifariam curas partito, hinc quidem in litteras, sine quibus caeca est vita, illinc vero in exercitationem instituti quo. Deo digna vivitur, venit tandem tempus illud, urisque populis desideratissimum, quod disruptas gentes coadunavit et antiquam illam. dissolvit inimicitiam, pacemque et concordiam, res omnium quae sunt in vita pulcherrimas. et utilissimas reduxit.

Heu! qui sine lacrymis illa tracto et enarro? Quam ob causam miserimi oculi mei sunt exsiccati, et omnia membra mea horrore coercita, nisi quia sanguis prae dolore circum praecordia concretus exteriora mea non absque ratione induravit? Eo igitur tempore virilem in aetatem progressum nobilem nostrum civem, et celeberrimae Nicaeae archiepiscopum fieret, et rogaverunt et coegerunt. Exinde, una cum serenissimo imperatore nostro et cum eo qui tunc temporis Ecclesiae habenas regebat,

(8) De Dositheis variis egit Fabric. bibl. Gr. III, 5, 11. Vol. II, p. 88 seq.
 (9) Orientalem et Occidentalem Ecclesiam significat.
 (10) Φρίκη h. l. horror febrilis. Alex. Aphrod.

Prohl. 2. 16.
 (11) Joannes Palaeologus ille: si de concilio Ferrariensi hic sermo est, qui certo est. Vid. Acta hujus syn. S. v. Syropuli pag. 59. Conf. icones ap. Lambec. VIII, p. 504.

cumque omni Orientalis Ecclesie senatu, in Italiam vela fecit. Qui vero illic convenerant, voluerunt utriusque ex utraque populus optimos quosque sum ipsorum causae patronos deligi, et hunc unum ex illis in primis elegerunt. Quam multa autem dixerit, quamque multa conscripserit in sacra illa divinisimae synode et in ea quae alia in parte Italiae est habita, senserunt et il quicunque tunc illic adorant, senserunt et il quibus curae fuerunt ea quae postmodum gesta sunt, sentiant vero etiamnum qui volent, cum liceat plurimas et optimas viri orationes manu usurpatae perlegere.

O quam multi tunc in admiratione te habuerunt! quam multi propter te genti nostrae gratulati sunt! quam multi prole felicissimum patrem beatum praedicaverunt et laudaverunt! quam multi divinisimo Donittheo, tunc constitutionis causa, sanctissima sunt apprecati! Porro propter haec et his adhuc plura, te Romani cardinalis dignitate decorarunt, et insuper te patriarcham ejus quae non ita multo antea, hoi mihi! civitatum regina fuit constituerunt. Quin imo dignus es iudicatus qui ad summum et divinisimum Romani pontificatus apicem evoheris, et quidem evectus esses nisi fuisset impedimento nostrae gentis infelicitas, vel potius Dei omnia pervidentis oculus alia in futurum reponens quae hominum scientia capere non potest.

Illam vero, cum talis ac tantus esset, naturae concedere coactum, ex hac mortali et corruptibili vita in incorruptam et immortalem transtulit Deus; quippe haud digni sumus qui diu tanto decore frueremur.

Non me quidem latet, amicissimi viri, homines plerumque nullam existimare dolorem acriorem eo qui ad iudicium dedit; ego vero bonis nullam esse suaviorum consuevit voluptatem quam ex hac vita migrationem; quia, cum sint quasi in carceribus custodiis, compedibusque et supplicis detenti, ab iis educti ad immortalium jucundissimamque vitam transmigrant, et eos Deus pariter sibi constituit, sedis alios quidem altioris, alios autem inferioris, juxta uniuscujusque certaminum mensuram, dignitate remunerans.

Verum perversi homines, voluptatis veterno obruti, quasi graviore potu per totam vitam inebriati, pro immarcescibili prato hunc carcerem habent neque vincula dissolvi capiunt, quippe qui iustitia hanc supernis praeponant. Mihi autem neque de his neque

γερούσια τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας; Οἱ δὲ φθασάντων ἠθεύοντο παρ' ἑκατέρωθεν ἑκατέροι τοὺν γυνόν, τοὺς ἀρίστους λαυτῶν ζυνηγῶρους ἐλλόμενοι καὶ εὐτόν ἑνα τοῦτων προεβήσαν. Καὶ ὅσα μὲν εἶπεν, ὅσα δὲ ζυνηγῶράτο ἐν τε τῇ ἱερῇ ἐκείνῃ καὶ θειοτάτῃ (12) ζυνὸν ἐν τε ἀλλῇ τῇ τῆς Ἰταλίας, ἤσθηοντο μὲν καὶ ὅσοι τότε παρήσαν ἐκεῖ, ἤσθηοντο δὲ αὐτῶν, καὶ οἷς ἐμῆλησε τῶν μετὰ ταῦτα γεγενημένων, αἰσθῆσονται δὲ καὶ νῦν οἱ βουλόμενοι, ἰξδὼν πολλοὺς τε καὶ καλοὺς λόγους ἀναλαθόντας διεξαλεῖν τοῦ ἀνδρός.

Ὅ πόσοι σε τότε διὰ θαύματος ἤγον! πόσοι δὲ οὐ τὸ γένος ἐπακάρισαν τὸ ἡμέτερον! πόσοι ἐν εὐτεκνέστατῶν σου πατέρα καὶ εὐδαιμόνισαν καὶ ἐπήνεσαν! πόσοι δοσιθέω τῷ θειοτάτῃ τῆς περι οὐ κηθεμονίας ἐνεκεν ἠξήσαντο εὐ βελτίω! διὰ τοῦ ταῦτα καὶ ἐτι κλειώ γε τοῦτων καὶ τῷ τοῦ παρθηνάλοος ἐτ' Ῥωμαίοι τατιμήσαν ἀξιώματι, καὶ ἐτι γε τῷ τοῦ πατριάρχῳ τῆς μικρῆς πρόσθεν, εἰμοὶ! βασιλευούσης (13) τῶν πόλεων. Πρὸς δὲ γ' ἐπὶ τοῦτοις καὶ ἄξιος ἐκρίθης (14) τῆς ἑκρας καὶ θαλα; τῶν Ῥωμαίων ἱεραρχίας, καὶ μέντοι καὶ γένεο ἀν, εἰ μὴ τοῦ γένεος ἡμῶν ἢ κακοπραγία ἐκώλυσε· μᾶλλον δ' ὁ τοῦ Θεοῦ πανδερκέστατος ὀφθαλμὸς ἄλλα ταμιεύομενος, ἄν γνώσις ἀνθρώπων αἰσθῆσθαι τὸ δύναται.

Τοιοῦτον δὲ ὅσα καὶ τηλικούτων ἐκ τοῦδε τοῦ φθαρτοῦ βίου καὶ (15) ἐπικήρου ἐς ἀκήρατον καὶ ἄφθαρτον μετέστησεν ὁ Θεὸς τῇ φύσει παραχωρήσαντα, ὅς οὐκ ἐξέλιον ἔντασι ἡμῶν, τοσοῦτου κάλλους ἀπολαύειν μέχρι κολλοῦ.

Οἶσθε μὲν ἐν, ὅ ἐταιρέτατοι ἄνδρες, ὅς οἱ κλειστοὶ γε τῶν ἀνθρώπων οὐδὲ μίαν ὀδύνην ἐπιπονῶτέραν ἤγούνηται τῆς ἀγούσης ἐπὶ τὸν θάνατον· ἐγὼ δὲ οὐδὲ μίαν ἤγούμαι κρείττω γε ἤσθηον τῶν ἀνθρώπων τοῖς ἀγαθοῖς τῆς τοῦ βίου τοῦδε ἀπαλλαγῆς. Ὅτι γε ἐν φρουραῖς ὄντα; καὶ πίδισ καὶ τιμαρλαί; ὅς ἐν δεσμοτήριον, τῶν τοιοῦτων ἀπαλλαγέντες, εἰς ἀθάνατον βίον καὶ τερπνότατον μεταβαίνουσι, καὶ ὁ Θεὸς (16) παρῶρους ἐαυτῷ ποιεῖται δι' ἀρετῆν, χῶρας τε τοὺς μὲν ἀμείνονος, τοὺς δὲ ἐλάττονος ἀξιών, κατὰ τὸ μέτρον ἐκείσῃ τοῦ ἀγωνίσματος.

Οἱ δὲ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων, ὄφ' ἠδονῆς παρωθέντες, ὅ; ἀν ὄφ' ἰσχυροτέρου κόματος καταχόμενοι δι' ἄλου τοῦ βίου, ἀκήρατον ὡσπερ λειμῶνα τὸδε ἤγούνηται τὸ δεσμοτήριον, καὶ τὴν λύσιν τῶν δεσμῶν οὐ προσίενται, ἵτε τὰ τῆδε ἐλλόμενοι τῶν ἐκεῖ. Ἐμοὶ

(12) Synodum Ferrariensem significat, a. 1458, d. 6 Octobr. ab Eugenio IV coeptam, anno 1459 post sessionem xvi. Florentiam translata. Duce Hist. Byz. cap. 31, p. 118 seq. In sessione prima Bessarionis προσηνῆμα de unione incunda (vid. Fabric. X, p. 402, 1), in alia quadam ejusdem oratio occurrit de unione. (Conf. idem p. 402, 2). Pertinet hac quoque illa Bessarionis epistola, de qua Fabr. ib. n. 6. Conf. de hoc Concil. Labbei Syn. Histor. Concil. Paris. 1661, 4. Concil. Coll. Labbei a. 1672 absol. To. II, XIII, 1, 265, et Harduini (Par. 1715, theol.), IX, 1.

(13) Constantinopolis βιταλῆς τῶν πόλεων sexcen-

ties a Graecis appellatur. Vid. Nicetas in Adrio Marzullo. Nicoph. Callistus praefat. Constanti. Manassis Annal. passim.

(14) Futurus post Pium II, anno 1464, (d. 14 Aug.) defunctum, pontifex maximus erat, nisi parum officiosa, ut aiunt, Nicolai Perotti admissio- nalis sui moralitate cardinalium animae a se alienasset, X, p. 401.

(15) Vid. Fischeri V. Cl. Ind. ad Aesch. Dial.

(16) Noticemus ille Orientis mos παρῶρος hono- randi amicos. I Reg. II, 19. Conf. of O. Math. XII, 44, imprimis Knappi V. Cl. Progr. de Christo ad dextram Dei sedente. Halz 1790, 4.

ὅτι οὐκ ἐπὶ τοῦτον, οὐδὲ περὶ τῶν τοιοῦτων, ὁ λόγος. Ἄλλ' οἱ πῶν τῆδε τάκιμος προσίλοντο, οἷς γε, εἰ μὴ καὶ βλάβος (17) ἦν μέλιοντα ἐν τῷ αὐτῶν κρείττονι, μυριάσις ἂν τοῦ σώματος ἀπαλόθησαν, ἐς βίον καὶ χῶρον θαυμάσιον βιωσόμενοι. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν τις ἐξήγησε τὴν ἀρχὴν, εἰ μὴ τὸ ἐν ἡμῖν κρείττον ἀθάνατον ὑπελάμβανεν.

Ὅτι δὲ τὸ ἐν ἡμῖν κρείττον ἐκαι θεῖον μετὰ τῆν τοῦ βίου τοῦδε ἀπαλλαγὴν ἀθάνατον διαμένει, πολλοὶς τε ἄλλοις διὰ μακρῶν δεδηλωται λόγων, καὶ ἡμῶν τοιοῦδε οἰομαι ὡς οὐκ ἀδηλον ἔσται, τοῖς γε βραχέσι καὶ κήνησι. Πρῶτον μὲν δεῖ, ὅτι ἀρχαῖότατον τὸ δόγμα τοῦτο καὶ πολυθρόλλητον, οὐχ ἔτι τοῖς πολλοῖς καὶ ἀδοκίμοις τῶν τε παλαιωτέρων τῶν τε νεωτέρων γενῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς πλείστοις καὶ εὐδοκίμοις τῶν ὑπὸ ἡλίον. Οἷς, εἰ μὴ τοῦτό γε δοκεῖν ἦν, οὐτ' ἂν τοὺς δικαίως τῆδε καὶ ἑσῶως βεβιωκότας, ἡπειδὴν ἀποθάνουσιν, ἐς Ἡλύσιον πεδίον ἀπύοντας οὐκ εἴην ἐν κἀσῃ εὐδαιμονίᾳ λύπησ' ἐπιτός καὶ κακῶν ἀπάντων ἐθέλοσαν, οὐτε τοῖς οἰχομένοις θεραπείας προσέφερον, οὐτ' ἄλλο γε ἑσιῶν ἰδρῶν ἂν τῶν ὅσα τοῖς ἀπογενομένοις ἐμφέροιεν νομίζουσιν.

Ἐπειτα εἰ μὴ τοῦτό γε ἦν οὕτως ἔχον, οὐτ' ἂν τις τοῦ θείου τι νενομίκοι, οὐτ' ἂν αἰτίας ξυνητῆ, καὶ μέντοι οὐτ' ἀπειρίας οὐτ' ἐπιόιτο τῆς ἀιδιότητος. Τοῦτο δὲ δῆλον τοῖς ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος γεννωμένοις τε ἅμα καὶ οἰχομένοις ἀνθρώποις. Ἡ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατον καὶ ἀίδιον.

Ἐτι, οὐδὲν τῶν ἔντων αὐτὸ εἰσὶν φαίνεται διαφθερόναι αὐθαίρετον. Τῶν δ' ἀνθρώπων εἰσιν οἱ εἰσὶν τοῖς ἀποκτινύουσι τε καὶ διαφθεύουσι. Ἀῆλον, ὅτι ἀθάνατον ἡ ψυχὴ. Εἰ γὰρ μὴ, οὐκ ἂν ὁ ἀνθρώπος ἑαυτὸν εἶναι ὥρμα ἐπὶ τὸν ἴδιον διαθρόν. Νῦν δὲ τοῦτο δεῖ, εἰδῶς, ὅτι τὸ κυριώτατον αὐτοῦ καὶ θ' εἰ αὐτός ἐστιν, οὐχ ὅπως δεῖ ξυνηταταί τε καὶ διασώζεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀμείνουσι τῶν τῆδε διαφθειράσ' ἀποφθάρην ἤδη γίνεται.

Ἐτι πᾶν τὸ μὴ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας φθειρόμενον ἀφάρτων ἐστιν. Ἡ δὲ ψυχὴ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας οὐ φθαίρεται· ψυχῆς δὲ κακία δειλία, φθόρος, ἀκολασία, καὶ ἄλλα ὅσα τυγχάνουσι τοιαῦτα ὄντα. Ἀφάρτων (18) ἄρα ἡ ψυχὴ καὶ ἀθάνατον.

Ἐτι πᾶν τὸ αὐτεκίνητον ἀει κινήτων τὸ δὲ ἀει κινήτων ἀπαυστον, τὸ δὲ ἀπαυστον ἀτελευτήτων, τὸ δὲ ἀτελευτήτων ἀθάνατον. Ἡ δὲ ψυχὴ τοιοῦτον. Ἀθάνατον ἄρα καὶ ἀτελευτήτων, καὶ ἐκ τούτου δὲ δῆλον ἔτι. Πολλοὶ γὰρ τῶν ὑπεκχωρούμενων τῶν τῆδε βίου ἐν αὐτῶν αὐτῆ γε τῆ τελευταίᾳ πολλῶν θανάτους ὀρσιμένως προλέγουσιν, οὗ τῶν ἐν τῆ αὐτῆ πόλει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν πόρῳ τῆ οἰχομένων. Ἐγωγε τοῦτ' εἰδὼν αὐτῶν ὀφθαλμοῖν καὶ ἄλλων λεγόντων ἤκουσα γεγονός. Οὐκ ἂν οὖν θάνατον ἄλλων οὕτε προλέγουσιν οὕτε προλέγον, εἰ μὴ τῆ προλέγει γε τῆς ψυχῆς ἀθανάτου τε οὐσης καὶ αἰεὶ τοῦτο ἐπι-

de talibus est sermo. Sed qui prae terrenis celestia praeceperunt, nisi id etiam in ea sui parte quae pollor est maximo esset detrimento, percerentes sese errore exuissent, divinissimam vitam et sedem sortitari. Hoc autem a principio ualles inquisivisset, nisi esse immortalē id quod in nobis est praecipuum existimaret.

Porro meliorem diviniorēque nostri partem immortalē permanere, et a multis aliis per longas ratiocinationes demonstratum est, et per hasce nostras, breves licet et egenas haud invidens fore arbitror. Primum quidem, quia antiquissimum est, hoc dogma et multorum ore celebratissimum, non solum apud vulgaria et ignobilia, sive vetustiora, sive recentiora hominum genera, sed et apud eas gentes quae sub sole sunt plurimas et laudatissimas. Quibus nisi id esset persuasivissimum, neque eae qui iuste et sancto vixerunt, post obitum in Elysion campos abeuntes, in omnimoda felicitate doloris malorumque omnium securos habitare opinarentur, neque defunctis adhiberent obsequia, nec quidquam aliud eorum quae mortalis conferre arbitrentur.

Deinde, nisi ita se res haberet, nullus quidquam divini existimaret, neque causam intelligeret, ideoque nec infinitatis nec aeternitatis desiderio afficeretur. Hoc autem evidens omnibus qui unquam ex omni aevō nati sunt et interierunt hominibus. Immortalis ergo et sempiterna est anima.

Præterea nullum videas eorum quae sunt seipsam ultra interimere. Porro ex hominibus sunt qui aibi ipsi manus inferunt et mortem oppetunt. Patet immortalē esse animam; sin minus, homo nunquam proprium in interitum libens irrueret. Nunc autem hoc facit, aciens id quod in se praecipuum est, imo id quod est ipse, non solum constare et permanere, sed ad meliores quam quae hic sunt sedes, abrupto vinculo, jam transire.

Insuper id omne quod per proprium vitium non dissolvitur incorruptibile est; atqui anima per proprium vitium non dissolvitur: porro vitium est animae timiditas, invidia, lascivia et cætera quaelibet huiusmodi; incorruptibilis ergo anima et immortalis.

Adhuc autem omne quod seipsam movet semper movetur; quod vero semper movetur irrequietum est; porro irrequietum finis experte; quod autem finis experte, immortalē. Porro talis est anima. Immortalē igitur et finis expertem esse etiam ex hoc patet, quod multi eorum qui in eo sunt et ex hac vita decedant, ipso in exitu, definitas multorum mortes praedicant non eorum tantummodo qui eadem in urbe sed et qui procul fato funguntur. Ego certe id ipsissimis oculis vidi et ex aliorum ore hæc eventisse audivi. Verum mortem aliorum neque praenoscere neque praedicerent nisi per praevisionem

(17) Τὸ βλάβος; οἱ ἡ βλάβη. Pollux, V, 30.

(18) Conf. Platon. Phædo, et Cicero Tusc. I, 23.

animæ quæ immortalis est idque semper inquiri per ea et quæ providet, et quæ agit, et quæ cupit et quibus abstinet.

Et hæc quidem, o amici, in præsentî satis sint nobis, quippe qui sermonum inopia et humilitate divinissimo viro ducique nostro melius gratias referre non possimus, et alios noverimus longe pulchriores nostra funebres orationes et epigrammata composuisse, quoscumque circumiens honorabat, omnigenisque optimis et magnificentissimis cumulabat beneficiis. Vos autem, inspectis cæteris. viri virtutibus, memoresque ipsam veræ divinxque sapientix exemplar exstitisse, beatam felicissimumque arbitrari oportet: Deum vero omnia pervidentem eos homines qui præclare et sancte vixerunt, inter quos unus erat et hic noster fautor bonus, religiosus, liberalis, temperans, intelligens, magnanimus, et hoc certe ipsum sciens quis sit vir sensu præditus beatusque, hos, inquam, qui tales sunt semper propriam in domum ad se evocare, et quem ob virtutes dilexerit eum illic commorari jubere et convivam factum vinum bibere nectare et ambrosia suavius, quod novum cum fidelibus se bibiturum discipulis suis pollicitus est in primo illo suo et pulcherrimo et justissimo regno, quod jamjam his qui digni sunt spondeo, ex iis nempe quæ nobis significavit qui futura prævidet Deus,

(19) Mire hoc sonat, ubi de primo et pulcherrimo justissimoque regno et de fidelibus sermo est. Ita miscent illi sacra profanis!

ζητούσης, ὅς τε προνοῶν, ὅς τε δρῶν, ὧν τε ἐπίσταται, ὧν τε ἀπέχεται.

Καὶ ταῦτα μὲν, ὦ φίλοι ἄνδρες, ἰκανὴ γέ ἐν τῷ παρόντι, ὡς τῇ πενίᾳ τῶν λόγων καὶ ταπεινότητι βέλτερον τῷ θεοτάτῳ ἄνδρι καὶ ἡμῶν ἡγεμόνι μὴ δυναμένοις ἀντιχαρίσασθαι, ὅπῃ καὶ ἄλλους εἰδῶσι πολλῶν τοι κάλλιον ἡμῶν ἐπιταφίως συνθέντας καὶ ἐπιγράμματα, ὅσους περιῶν ἔτιμα καὶ εὐεργέτει παντοίως τε ἀγαθοῖς καὶ πολυταλέσιν. Ὑμᾶς δὲ, τὰς τε ἄλλας ἐπισκοποῦντας τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὰς, καὶ ὅτι θείας καὶ ἀληθοῦς σωφροσύνης εἰκὼν ἐτύχχανεν ὧν, ἔκλεινον μὲν ὡς μακάριον ἡγεῖσθαι χρῆ καὶ εὐδαίμονα· τὸν δὲ πάντ' ἐφορῶντα Θεὸν, τοὺς καλῶς καὶ ὁσίως τῶν ἀνθρώπων βεβαιωκότας, ὧν εἷς ἦν καὶ ὁδοῦς ἡ ἡμέτερος; κηδεμῶν ἀγαθῆς, θεοσεβῆς, ἐλευθέριας, σώφρων, συνετῆς, μεγαλόφρων, καὶ αὐτὸ γὰρ τοῦτο εἰδῶς, ὅστις τέ ἐστιν ὁ νοῦν ἔχων καὶ εὐδαίμων ἄνθρωπος, τοὺς δὴ τοιοῦτους; ἀλλ' ἰκέλειν γὰρ παρ' ἑαυτὸν ἐς τὸν ἴδιον οἶκον· καὶ οὐδ' ἂν ἐραστῆι τὰς ἀρεταῖς, τοῦτον ἐκείως μένειν κτελεύειν, καὶ συμπότην ποιῆσθαι τοῦ (19) ὑπερ νέκταρ οἴνου καὶ ἀμβροσίαν, ὃν πλεῖν καινὸν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ σὺν τοῖς πιστοῖς ἐπηγγελᾶτο ἐν τῇ πρώτῳ καὶ καλλίστῃ καὶ δικαιοτάτῃ αὐτοῦ βασιλείᾳ· ἦν ὅσον οὐκ ἤδη (20) τοῖς ἀξίοις παρεγγυῶμαι, ἐξ ὧν ἡμῖν γὰρ τὰ Θεῶν ἐπεσημῆναι, τὰ μέλλοντα προορῶμεν.

(20) Ὅσον οὐκ ἤδη, jam jam. Conf. Viger. de Idioteis, pag. 151, ed. Zeun.

JOAN. ALBERTI FABRICII IN BESSARIONEM NOTITIA HISTORICA ET BIBLIOGRAPHICA.

(Biblioth. Græc. tom. XI, cum supplementis Harleii.)

Bessarionis (a), viri magni atque eruditissimi, laudes digna oratione persecutus est. Baptista Platina, quæ apud Bzovium ad a. 1472, n. 31-38, legitur (1). Mihi in præsentî satis est notasse, quod ille patria Trapezuntius et monachus ordinis S. Basilii et archiepiscopus Nicænus Græcæque Ecclesiæ antea promachus, primum studio conciliandi, deinde, ubi hoc non videt succedere, Latina dogmata adversus Græcos suos defendendo Romanas partes strenue et constanter sectatus fuit, summasque ab his tulit honores, primus Græcorum inter cardinales cooptatus, a. 1439, ab Eugenio IV, et a Pio II patriarchæ Cpolitani ornatus titulo anno 1463 (b). Episcopus præterea Tusculanus constitutus, futurus etiam post Pium II, anno 1464 defunctum, pontifex maximus, nisi parum officiosa, ut aiunt, Nicolai Perotti admissionalis

(a) De Bessarione præter Bzovium et Odoricum Raynaldum, atque in cardinalum Vitis Ciacconium in promptu est consulere Jovii elogia, Gaddium *De scriptoribus non eccles.*, Varillasium libro iv. *Anecdotor. Florentin.*, Bullartii *Academ.* tom. I, p. 2; Boissardj *Imagines*, tom. I, p. 156. Hendorreichii

Pandectas Brandeb. etc.

(b) Bzovius ait, hoc factum esse a. 1453, a Nicolao V. Sed malui sequi Raynaldum et alios, qui hoc ad a. 1463 referunt. [Add. Leon. Allat. *De Eccl. Occid. et Orient. consensu*, col. 928; Lambec. *Comment.*, V, p. 365. HARL.]

(1) At Exordio et locis bene multis decurtata. Eow.

sui morositate (a) cardinalium animos a se alienasset. Diem obiit Ravennæ 15 Nov. 1472, rediit e Gallia, in quam a Sixto IV legatus fuerat : Romæ ad SS. Apostolos sepultus, ubi a. 1466 vivus et spirans sibi monumentum posuerat. Vel in purpura môres semper Græcos retinuisse, barbarique prolixam derasæ tunc ex more gentis Romæ semper objecisse (quod effigies ejus etiam apud Lambecium testatur), et domum ejus patens ac clemens asylum sapientiæ Græcæ profugæ post expugnatam Cpolin fuisse, Græci ipsi (b) celebrant. FABRIC.

De hoc eximio grammatico, oratore ac philosopho acrique Platonis defensore, nato 1398, mortuo 1472, consulantur quoque Casim. Ondin. in *Comment. de SS. eccl.*, tom. III, col. 2411 sqq., præcipue de ejus opp. horumque codd. ad a. 1440; H. Wharton. et R. Gerius, qui Whart. narrationem præsertim de scriptis Bessarionis illorumque codd. egregie supplet augetque, in append. ad *Cavei Hist. litter. SS. eccl.*, tom. II, p. 138 sqq. ed. Basil., ad a. 1436. Nic. Comnen. Papadopulus in *Historia Gymnas. Patr.*, tom. II, libr. II, cap. 8, p. 471 sqq.; Franc. Dionys. Camusatus ad Ciaconii *Bibliothecam*, p. 911 sqq.; Jac. Brucker. in *Hist. crit. philos.*, tom. IV, part. III, pag. 43 sqq., et in append. s. vol. VI, p. 686 sqq.; Hunphr. Hodius *De Græcis illustr.* lib. I, cap. 5, p. 136-177, qui etiam laudes, quibus multi eum et vivum et mortuum ornarunt, p. 156 collegit; Hamberger. in *Kurzen Nachrichten*, etc. part. II, 1853 sqq. — Boerner. *De doctis Græcis*, p. 36-104, qui ejus quoque imaginem æri incisam præmisit, alique plures, quos laudat Saxius in *Onom. lit.*, part. II, p. 420 sq. ad a. 1439; quibus addas Schrockh. *Hist. eccl. Christ.*, tom. XXX, p. 163 sqq., 435; tom. XXXII, p. 197, 235 sqq., 340, 345; tom. XXXIV, p. 391 sqq. et 423. Christ. Jos. Jagemann. in : *Geschichte der freyen Künste und Wissensch. in Italien*, tom. III, part. III, p. 236 sqq., et p. 268; de ejus rixa cum Georgio Trapezunt., Ferd. Fossium in *Catal. codd. sæc. xv*, impress. in *Bibl. Magliabech.* tom. I, p. 314 sqq. Funebrem in eum orationem conscripsit Mich. Apostolius, quæ exstat Paris. in bibl. publ. cod. 745 (1). Hodius p. 155, ostentare tradit hodiernos Venetos lignum crucis, Servatoris Christi tunicam, aliasque reliquias, a Bessarione sibi donatas. Villosio. autem in *Anecdosis Græcis*, tom. II, p. 246, de Bessarionis vita et rebus gestis laudat Jo. Baptistæ Schioppalabæ *Diss. in perantiquam sacram tabulam Græcam*, insigni solalatio S. Mariæ Charitatis Venetiarum a cardinali Bessarione datam, Venetiis 1767, 4, et Aloysii Bandini *Commemtarium de eo*, Romæ 1777, 4. Idem sequentem notam codicis Marciano 533 Bessarionis manu præfixam evulgavit : Πρόλογος τοῦ ὄλου βίου Βησσαριῶνι τῷ τῶν ἱβ' Ἀποστόλων καρδηνάλῳ συνταθειμένου. Τῶν ἐνταῦθα ἐκκειμένων λόγων οἱ μὲν, εἰ νῦν ὄντι, καὶ ἔρτι πρώτως ἡμῶν τῆς περὶ τὸ συγγράφειν γυμνασίας. ἐκδίδονται, μήτε τινὰ πω βαθμῶν ἱερωσύνης ἔχοντι, πάνυ τε τὴν ἡλικίαν ἀπαλῶ εἰ μοι ὄντι, τῷ πρὶν μὲν τῆς Νικαίων ἀρχιερατῆς γενομένου· νῦν δ' εἰς καρδηνάλιον τῆς ἁγίας Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τελοῦντι, τοῦ οὐα Βησσαριῶνι, τὸ γένος ἐκ Τραπεζούντης ἐκείστου παρισταμένου, καὶ παιδευθέντι· οἱ δὲ καὶ ἐφεξῆς ἀεὶ τοῦ χρόνου προβαίνοντες ἐν τῷ τῆς χρείας ἐκείστου παρισταμένου, ὡς ὁ καιρὸς ἐδίδου, ὅπρηγορεύθησαν· οἱ μὲν, ἐν ἱερῷσι τελοῦντός μου, οἱ δ' ἤδη καὶ γενομένου ἀρχιερέως, ὁ δὲ τελευταῖος, περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, πρὸς τῇ μακρᾷ εἰς Κωνσταντιῖνον καὶ δεσποτὴν ἐπιτολῆ, ἣς καὶ εἰς τὸ τῶν καρδηνάλῳ ἀνηγγμένου ἀξίωμα. οὗ, εἰ καὶ μὴ πολλοῦ τινος ἄξιοι λόγου εἰσιν, ὡς οὐκ εἶα γεννηματα ὄμοι; φιλοῦντες, ἐν τούτῳ αὐτοῦ τῷ βιβλίῳ πρὸς ὑπόμνησιν ἡμῶν αὐτῶν μᾶλλον ἢ ἐτέρων ὠφέλιμα ἐξεδέμεθα. — Platinae *Panegyricus in laudem — Bessarionis, episcopi Sabini, cardinalis Nicæni et patriarchæ CPolitani*, in libro raro : *Explicit liber Dialogi Platinae de falso et vero bono* etc. Ludini (sic) per Gilbertum de Villiers etc. 1512, 8, de quo libro v. Baumgarten *Nachrichtl. von merkwürd. Büchern*, tom. V, part. 25, p. 171 sq. Platinae Panegyricum illam Boerner in libro laud. p. 81, 101, ex alia edit. recudendum curavit. — In Cat. bibl. Bünau. tom. I, vol. II, p. 1084, memorantur quoque Platinae Panegyricus una cum Platinae Vitis pontificum, Paris. 1505, 8, ibid. 1530, 8, et Colon. 1529, fol. — Bessarionis Vita in *Vitis celebr. et erudit. virorum*, Belgice scriptis, Amstelod. 1731, 8, part. III, n. 5, p. 307, 334, Bessar. *Acta selecta* (2), quæ ad ejus legationem in urbe Bononia, Exarchatu Ravenna et Romandiola provincia pertinent, in *Miscellanea di varie operette*, tom. VIII, p. 149-180. Venet. 1744, 12. — Nomen ejus Βησσαριῶν — ἐπισκόπος τῆς Νικαίων μητροπόλεως τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας, comparet inter eos qui subscripserunt synodo octavæ; in cod. Mosquensi synod. 13. V. Matthæi *Notit. codd. Gr. Mosq.*, p. 31. — De cod. Venetæ bibl. Marc. 10, qui continet Novum Testam. in usum Bessarionis descriptum, et adnotat. ab illo ascriptis v. cl. Morelli *Bibl. mas. Gr. et Lat.* tom. I, p. 15 sqq. et p. 19. De cod. Gr. 14, quem magna ex parte Bessario in suum usum exaravit, qui ad initium adnotationes quasdam de se fecit, ex quibus, cel. Morell. ait, hæc innotescunt : Anno 1423. d. 30 Januar. habitum monasticum induit : anno eod., d. 29 Jul., tonsuram monasticam denuo accepit : a. 1426 diaconus factus, post quinquennium ad presbyteratam ascendit; a. 1437 archiepiscopus Nicænus electus, post biennium cardinalis evasit. Hactenus Morellus, qui etiam observat, ex

(a) Menagius in *Lectionibus Italice editis ad carmen septimum Francisci Petrarche*, p. 10. *Suite du Menagiana*, p. 127. sq. Bernardus Moneta (*de la*

Nonnoye) in *lomo IV Menagianorum*, p. 127 sq. (b) Nic. Comnenus *Prænot. mystagogy*, pag. 348.

(1) Eam edidit Fülleborn, cum Plethonis laudatione funebri Cleopæ imperatricis, Lipsiæ 1792. Edit.

(2) Aloysius Bandinus in *Commemtario supra edito* ait (col. xx) inter ea *Acta editam fuisse legem sumptuariam Bononiensibus*, cum apud eos legati a latere munus imperet, a Bessarione datam. At loco a Bandinio laudato ea tantum diplomata leguntur quæ supra recudimus. Edit.

his suppleri posse Bandini commentarium de Bessarione, etque multa alia et majoris quidem momenti addenda restare. Idem p. 120, et 121, 249, 250, 269, de aliis codd. quos Bessarion conscribendos curavit: ad initium primi sunt Andronici (Callisti) Byzantini versus hexametri undequingenta in laudem Bessarionis ob editos pro Platone libros, qui etiam exstant in eodd. Laurentianis apud Bandin. tom. II, p. 92, 96, et aliis. — Idem col. Morellus ibid., p. 114 sq., docet, Bessarionem cod. Marc. 190, qui continet Procli Commentar. in Platonis *Timæum*, totum adnotationibus ad argumenta commostrandam respicisse; ad initium autem esse duo epigrammata, alterum Bessarionis epitaphium in se Græce scriptum, a Theod. Gaza Latine redditum, alterum Gazæ in Bessar. laudem Latine factum; utramque esse a Bandinio editam in Catal. Mss. Laurent., II, p. 153, posterius tamen non sine mendis. — Veneto Marciano cod. 304, qui continet Euclidis *Optica*, Bessar. per totum codicem adnotationibus adiecit, de quibus Morell. l. c. p. 185. — p. 186. de Archimedis opp. in cod. 303 quem Bessarion manu sua passim supplevit. — Romæ in cod. bibl. Vaticanæ, Andrea arch. Rhodi *Apologia ad Bessarionem missa*; v. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.*, p. 7 C. — Ibid. p. 106 C, et pag. 112 B, in bibl. Vatic. col. n. 2741 aequè n. 3920. *N. episcopi Firmiani oratio in funere cardin. Bessarionis*. Bibliothecam locupletissimam, Græcis libris magno sumptu in Italiam transvectis, Venetiis Bessarion condiderat; eam moriens Venetæ reipublicæ dono dedit. Conf. Lambec., III, p. 163, not. Kollar., et infra n. 23. Quidam tamen eodd. quos possederat Bessarion pervenerunt in bibl. Cæsar. V. Lambec. VIII, p. 1093, ibique not. — Catal. in bibl. Vatic. v. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.*, p. 27 C, et p. 112 A, p. 1181. HARKNEIUS.

SCRIPTA BESSARIONIS GRÆCA :

1. *Oratio de unione inveniunda*. Incipit: Τῶν μεγάλων πραγμάτων οὐ τὰ τέλη μόνον. Græce et Latine in Actis concilii Florentini, tom. XIII Labbei, p. 55-56, et tom. IX Harduini, p. 27-35. FABR. — Monac. in cod. 27 sunt plura Bessarion. scripta, quæ duce Hardio in *Aretini Beyträge*, etc., a. 1803, part. IV, p. 5 sqq. secundum ordinem Fabr. paucis indicabo: scil. p. 5, n. 2, in capp. decem divisa, cum variis locis, et notis in margine positis; et n. 6 cum notis margin. et p. 6, n. 7; pag. 7: Bessar. allocutio ad synodum, (quæ in cod. dicitur VIII.) Florentin. sine Τῶν μεγάλων πραγμάτων, etc. Reliqua suis locis memorabo. HAZZ.

2. *Oratio dogmatica de unione*. Incipit: Τῆν μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκὸς Θεοῦ. Græce et Latine Bessarione ipso interprete in Actis concilii Florentini, tom. IV Binii, p. 557; tom. XIII Labbei, p. 591-455, et Harduini tom. IX, p. 319-372. Confer Allatum n. 5, *De consensu*, p. 931. FABR. — Florentin. in bibl. Laurent. cod. 14, n. 2, plut. 10, Gr. V. Bandini. Cat. eodd. Gr. Laur. I, p. 483, qui adnotat, illam orat. exstare Gr. et Lat. in edit. Concilior. Veneta, 1732, tom. XVIII, p. 483. — In eod. cod., n. 5, legitur Bessarion. orat. ad VIII synodum, publice pronuntiata in ejusdem principio, Octobris d. VIII, iud. II (quam etiam in cod. Bavar. exstare, paulo ante significavimus, sed conf. ibid. not. Hardii); eaque, adnotante Bandinino, edita est Gr. et Lat. in ep. Concilior. tom. cit., p. 35. sqq. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 527, in quo etiam alia sunt opp. eaque secundum ordinem, a Fabricio designatum, n. 7, 16, 4, 17, 18 et 19, Græce et Latine. — Ibid. in cod. 589, *Or. de unione*, item sec. ordinem Fabricii, n. 6, 9 et 16. V. cat. eodd. Gr. Marc., p. 285 et 309. — De eod. Paris. v. ad n. 7. An. — Vindobon. in cod. Cæs. 257, n. 7, *Or. de unione* in concilio Florentino a. 1439 habita. V. Lambec. V, p. 366. — Latine orat. binæ *de unione*, cum aliis Bessarionis Lat. opp. Venetiis in bibl. Marc. eodd. 234, ac tribus seqq. V. Lat. et Italica D. Marci bibliotheca eodd. mss. Venet. 1741, fol., p. 77 sqq., et adnotatur, utranque orationem exstare in conciliorum Labbei edit. Veneta, 1732. p. 35, 599, 467. — In Montfaucou. *Bibl. biblioth. mss.* hæc orat. aliaque Bessarionis opp. in variis eodd. ut plurimum haud distinctæ occurrunt; eorumque indicem verbis Montfaucouii subjungere licebit: pag. 489 A, Patavii ap. Fichetum. Bessarionis orationes; p. 109 A. et 114 A. (Romæ in bibl. Vatic. n. 2526, 3585 et 3586, ac 4037, varia opuscula.) — Pag. 186 A, ibid. in cod. Ottobon. or. ad synodum, et p. 191. B. Ibid. liber dogmaticus de unitate, Gr. tom. II, pag. 469 C et D ac pag. 470 A, opera, Venet. in bibl. Marc. — Pag. 485 E, opus de unione Ecclesiæ Latine cum Græca. Venet. in bibl. Justiniani. — P. 361, Florent. in bibl. Laurent., plut. 54, inter eodd. scriptorum Latine, cod. 2, or. dogmat. *de unione*, quam Græce habitam Bessarion ipse postmodum fecit Latinam; *declaratio* aliquorum quæ in dicta oratione continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt; *De successu synodi Florentinæ et processione Spir. Sti.*, s. Epist. ad Alexium, etc., primum Græce liber editus, deinde ab ipso Latinis litteris donatus; *Defensiones recti catholici dogmatis Latinorum*, videlicet de process. Spir. Seti adversus Palamam, cujus contradictiones Vecii argumentis confutantur; — *Epistola generalis ad Græcos*, exhortans eos ad obedientiam Romanæ Ecclesiæ, etc., et de electione sua in patriarcham, quam Gr. et Lat. fecit; — *de sacramento Eucharistiæ*; — de loco Evangelii Joannis (v. Fabr. n. 24 infra); — *Orat. ad arma contra Turcas expensanda*, habita in conventu Mantuano Pii II pontif. Rom. jussu congregato (prodiit labeili a. 1605); — *Or. altera* ipsiusmet argumenti, habita in conventu Norimbergeni, cum illic legatus esset, soluto Mantuano conventu; *replicatio ad responsonem legatorum Germaniæ*, ejusd. argumenti; — eorum quæ post proximam ejus replicationem secuta sunt, *brevis et succincta enarratio*; — *orat. habita* pro fine et solutione conv. Viennensis; — *Epistola legatorum omnium Germaniæ principum ad Bessarionem*, apost. sedis legatum; — *Bessarionis responsio ad legatos*; — ejusd. in civitate Bononiæ legati oratio habita, cum Ludov. Bentivolen. vexillo donaret, quem Nicolaus V natali Servatoris nocte esse donave-

rat; — *orat. in caput Andreae apostoli*, a Peloponneso Romam allatum etc. — *oratio ad Paulum III pontif. et oratores Italiae* de periculis toti Italiae imminentibus; — *or. ad eosdem* de discordiis sedandis, et bello in Turcas decernendo; — *Epistola ad Paulum III. de prima Philippica Demosthenis*; — Demosthenis or. illa a Bessarione traducta; — *epist. ad eundem pontificem* de eadem oratione; — *Epistola ad P. D. Bessarionem* ord. S. Benedict. societatis. S. Justinæ, et abbatem S. Severini Neapolis, scripta Romæ v. Aug. 1470. Gratias agit, quod prorex Neapolitanus se cum copulis suis adversus Turcas paratiastinum fore opponeret; — *Actis generalis octavæ synodi*, sub Eugenio IV Ferrariz inceptæ, Florentiæ vero peractæ, e Græco in Latin. nuper traducta, interprete Barthol. Abrahamo Cretensi; — item Bessarionis — *Oratio ad Græcos habita quæ inscribitur dogmatica* — eod. Bessarione interprete; ejsd. Bessar. ep. *de successu ipsius synodi ac de Spir. S. processione. ad Alexium Lascarum*, eod. interprete; Romæ op. Ant. Bladum de Asula, 1526. in fol. V. *Catal. des Livres du cabinet de — Gaignat, par Guil. Franc. de Bure*, tom. I, p. 61, et *Cat. bibl. Leid.*, p. 27. — In tom. II operis: 'H ἄγλα καὶ οὐχ οὐρεντιχὴ ἐν Φλωρεντιᾷ σύνδοσι, s. a. p. 187-275, est orat. dogmaticæ versio Lat. ab ipso Bessarione facta, et multo longior quam ea quæ Græcè scripta fuit ab illo; et ipsius Bessar. versio Lat. suæ *Declarationis* (post hæc n. 21 memoratæ). V. Baumgart. *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. IX, p. 451 sq. HARL.

3. *Physica demonstrationes de Deo*, de immortalitate animæ et de incarnatione Christi, mss. in bibl. Bodleiana.

4. *Contra Marcum Ephesium*, cum ad priora ejus capita xvii Latinis opposita respondisset Gregorius protosynellus, et cætera absolvere per fata fuisset prohibitus. Vide Arcadium lib. II *De concordia*, p. 415. Allatum. pag. 932, et Lambeccium lib. v, pag. 174, (Fabr.) s. pag. 566 Kollar., n. 6. Cod. 257—Monac. in cod. Bavar. ad. n. 2. cit., apud Hardt., pag. 12, sunt fol. 180: *Marci Ephesii Eugenicæ* capp. syllogistica ad Latinos; sequitur fol. 224, *Bessarionis* responsio ad caput xviii, per modum epistolæ. — *Venetis* in bibl. Marci cod. 527, ad n. 2 cit. — Florent. in bibl. Laurent. cod. 14, n. 14, plut. 10, Marcii Ephesii capp. sequitur Georgii Scholarii responsio ad capp. i-xvii inclusive; tum Bessarionis responsio ad capp. reliqua xxi. V. Bandini *Cat. cit.* I, pag. 484. — Mediolani in bibl. Ambros. de process. Spir. Scti contra Marcum Ephesium; epist. ad Ephesios *de fide catholica et Romani pontificis primatis*. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.*, p. 510 C. — Venetiis in bibl. Marc. in codd. Latinis 153 et duobus seqq. Bessar. adversus argumentum, quo in primis niti solebat adversa catholicam fidem Marcus Ephesium antistes: init. *Magna illa inter Græcos et Latinos*. Sequitur Bessar. opusculum ab aliis, ut ait auctor cat. codd. latin. bibl. Marc. pag. 78, haud memoratum: *Confutationes reliquorum argumentorum ipsius Ephesii confectæ atque editæ*. An prius opusc. continet responsonem ad cap. xviii, posterius autem ad reliqua capp. responsonem (1)? HARL.

5. *Epistola ad Thomæ Palæologi filiorum pædagogum*, Anconam missa Roma 9 Aug. 1465, servata a Phrauzæ III, 27, et a Jac. Pontano notis ad Phrauzam p. 309. Græcè, deinde a Meursio Græcè et Latine edita, nec non ex Meursii editione a Labbeo, ut dixi volum. VI, p. 241 [s. p. 545 vol. VII n. ed.]. Incipit: Εὐχαιδέτατε ἄναρ καὶ ἡμῶν φιλίᾳ φιλῶν, ἰδεξάμεν καὶ πρότερον.

6. *Epistola ad Alexium Lascarum Philanthropem dicta Antidotus de successu synodi Florentinæ et de processione S. S.* Incipit: Ἐὐ πᾶν ὃ ἐν ἀνθρώποισι μόνον. Græcè et Latine ex duplici versione, Bessarionis ipsius altera, altera Arcudii, edita ab ipso Arcudio in *Opusculis aureis theologicis*, vulgatis Romæ 1639, 4, et recusis 1671, 4. Latine exstat in Conciliis Labbei tom. XIII, pag. 1228-1262, et Hardtæ tom. IX, pag. 1045-1077. Fabr. — Ms. Vindobon. in cod. Cæs. 257, p. 8. V. Lambec. V, pag. 367, ibique not. Kollar. add. Lambec. V, pag. 516, in nota 4, et Kollar. admindv. in not. B. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 589, et Latine inter codd. Lat. V. Cat. illius biblioth. codd. Gr. pag. 309, ac Laurent. pag. 78. — Florent. in cod. Laurent. 14, n. 3, plut. 10. V. Bandin. l. c. I, pag. 483, qui adnotat, id opusc. Latine exstare in edit. Concillior. Venet. a. 1752, tom. XVIII, p. 1244 sqq. — Conf. Baumgarten *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. VI, pag. 427, 451 sqq., 451 sqq., et supr. ad n. 2. HARL.

7. *Apologia adversus Gregorium Palamam pro Joannis Vecci patriarchæ Cpol. libro* adversus responsones Græcorum de processione Spiritus S. a Filio. Græcè et Lat. in iisdem opusculis. Fabr. — Ms. Venetiis in codd. Marc. 527 *contra capp. Maximi Planudis de processione Spir. S.* et 589. *contra Palamam pro Jo. Vecco*. V. cat. cit., p. 225 et 510, et *Latina Bessarionis versio* in quatuor codd. V. cat. codd. Lat. bibl. Marci, p. 78 sqq. — Paris. in cod. bibl. publ. 1270, 5, et Florent. in cod. Laurent. 14, n. 4, *Jo. Vecci inscriptiones XII*, in *sententias SS. Patrum, quas collegit de process. Spir. S. cum totidem Gregorii Palamæ confutationibus et Bessarionis apologia*: sub fin. illorum opusc. iterumque n. 6, *Maximi Planudæ de process. Sp. S. contra Latinos syllogismi* iv, cum *Bessarionis responsonibus*. V. Bandin. l. c. I, p. 483. — Vindobon. in cod. CCL, n. 15, varior. Patrum Latin. testimonia de process. Spir. S., et n. 14. Becci s. Vecci epigraphæ, Gregorii Palamæ consultati. et Bessarionis responsones pro Vecco. V. Lambec. V, pag. 516, ibique not. Kollar., et pag. 517 sqq., qui ex Allatio *De Ecclesiâ Occid. et Orient. perpetua consensione*, p. 768, langum locum de illis excerptat, notavitque, ibid. libr. III, cap. 3, § 1, pag. 950, syc-

(1) Opus contra Marcum Ephesium inchoavit Scholarius, absolvit Bessarion. Utriusque argumenta junctim edemus infra ex mss. Epist.

cialim agi de Bessarionis scriptis. — Eadem opusc. in' cod. Bavar. 27, fol. 57. V. Hardt. in *Arot. Beytr.* a. 1803, part. iv, pag. 6 seq. — Paris. in bibl. publ. cod. 1270, n. 4, Becci collectio testimoniorum de process. Spirit. S. — N. 5, Gregorii Palamæ confutat. cum Bessarionis responsis; n. 6, *Maximi Planudæ de process. Spirit. S.* Subjunctæ sunt capitibus singulis Bessarionis et Demetrii Cydon. responsiones; n. 2. Bessarionis opus dogmat: de componendis Latinis inter et Græcos controversis. Sequitur ejusd. profess. afdæi. HARL.

8. *Epistola catholica sive encyclica ad Græcos Ecclesiæ Cpol. subjectos*, in qua se œcumenicum patriarcham nominat. Confer Allatium *De Consensu*, pag. 239, 353, 928. Exstat cum duplici versione, Bessarionis ipsius et altera Arcudii, notisque Græco et Lat. in iisdem opusculis ab Arendio editis. Latine ex Bessarionis versione apud Odoricum Rayaldum ad a. 1463, n. 58 sqq. FABR. — In codd. bibl. Marci citat. 527 et 589. V. cat. cit, pag. 285 et 309. — Taurini in bibl. reg. cod. 186, fol. 400. V. cat. codd. Gr. Taur., pag. 273. — Paris. in bibl. publ. codd. 422, et 423, n. 8, atque 1316, n. 2. Oxon. in bibl. Bodlei. cod. Baroc. 145. — Monac. in cod. Bavar. 27, fol. 258, et cod. 45, fol. 488 : V. Hardt. in *Aretini Beytrægen*, etc., a. 1803, part. iv, pag. 14 et part. v, pag. 39. seq. — Vindobon. in codd. Cæs. 61, n. 6, et 62. V. Lambec. viii, p. 1037 sqq. (ubi probat Arcudii in not. ad ed. opusc. aureor. p. 372 seq. suspicionem, vanam illam et falsam œcumenici patriarchæ appellationem non a Bessarione ipso [uti ipse Fabric. h. l. scripserat], sed a posterioribus Græcis schismaticis additam esse, et Bessarionem videri ab illa procul dubio abstinuisse), et pag. 1060 seq. HARL.

9. *Responsio ad quatuor argumenta Maximi Planudæ de processione Spiritus S. ex solo Patre*. In iisdem opusculis FABR. — V. ad n. 7. — Venet. in bibl. Marc. codd. duobus ad n. 8 citatis. — In cod. Bavar. 27, Planudæ quatuor argumentationes et totidem Bessarionis responsiones; acc. Demetrii Cydonæ testimonium de his capitibus in margine positum. V. Hardt. l. c., a. 1803, part. iv, pag. 8. — Eadem Paris. in bibl. publ. codd. 828, n. 2. 1270, n. 6. HARL.

10. *Epistola encyclica da asymo* citatur a Nic. Comneno, pag. 161 *Prænot. mystagog.*

11. *Epistola ad Gennadium Scholarium* id. pag. 253, 244, 285, 340. Ad *Theodorum Gazam*. Ms. Lambec. VII, pag. 162 seq. (a) *Ad Palæologos* epistola Græco-barbara citatur ab Is. Haberto, pag. 155, ad Pontificale Ecclesiæ Græcæ. *Ad Michaelem Byz.* a Cangio in Appendice ad Glossarium Græcum pag. 16. Ad eundem *Michaelen Apostolicum*, Lambec. V, pag. 175, et (b) Allat. *De consensu*, pag. 938, et ad *Andronicum Callistum*, infra pag. 747 (c). *Ad Gemistum Plethonem* de quatuor questionibus Platonis (1) : περί τοῦ αὐθοποστάτου, περί τοῦ μεθιχτοῦ καὶ ἀμεθιχτοῦ, περί τῆς τῶν ὄντων συνωνυμίας ἢ ὁμωνυμίας. [et περί εὐμαρμένης, in cod. Matrit. ms. Reg. 34. fol. 180. V. Friart. l. c. p. 156. HARL.]. Lambec. VII, pag.

(a) Pag. 347, ed. Kollar. in cod. Cæsar. 90, n. 5, de Georgii Trapezuntii libro pro Aristotele contra Platonem. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 389. V. cat. cit. p. 309 et Montauc. Bibl. bibl. mss. p. 469 E. — Florent. in codd. bibl. Laurent. 14, n. 7, plut. 10, et 35, n. 7, plut. 51. V. Bandin. l. c. tom. I, p. 483; et II, p. 386. — Mediolani in bibl. Ambrosiana, in qua etiam sunt Bessarionis et Gemisti epistolæ; item epistolæ ad *Michaelen Apostolicum*; *questiones ad Plethonem* ter, *Epist. catholica ad Græcos*; *defensio pro synodō Florentina*, quæ est edita sub nomine Gennadii Scholarii; capp. 10, de concordia Græcorum Latinæque Ecclesiæ, concillationes. Epistolæ Bessarionis et aliorum ad eandem controversas spectantes; Epistolæ ad *Andronicum*. V. Montauc. l. c. p. 494 D. — Monac. in cod. Bavar. 27. Inc. "Α μὲν περί τῆς ἀριστείας, ad *Theodorum*. V. Hardt. l. c. a. 1803, part. iv, p. 9, qui, Epistola, inquit, quam Lambec. asseri lib. vii (l. c.), a nostra differt, et Theodorō Gazæ inscribitur, nec nostram typis mandatam novi. (HARL.)

(b) Sive pag. 369 de cod. 257 in quo aliquot sunt opp. Bessarionis, sed illa epistola, olim jam excisa, non amplius in eo comparet, animalvertente Lambecio. Græce et Latine edidit Boivin. Conf. Boivin. com. de controversiis philosophor. sæc. XV, de Platone et Aristot. in *Mémoir. de Littérature de l'Acad. des Inscr. et B. L.* tom. III, pag. 281 sqq. edit. Paris. et Germanice versa notisque illustrata a C. A. Heumann in *Actis philosoph.* part. x, part. II, p. 537 sqq. ubi veram Bessar. epist. ad Apost. p. 551 sqq. legitur. — Ms. Florent. in bibl. Laurent. cod. XXXIII, n. 8 et 10, plut. 58. V. Bandin. l. c. II, p. 482. — Lugd. Bat.

inter codd. Vessian. V. Cat. bibl. Leid. p. 401, n. 6. — Oxon. in cod. Baroc. 114, in quo etiam est, suspicante editore cat. Mss. Angliæ, vol. I, p. 13, Bessar. op. *De immortalitate animi et incarnatione Christi*. — Paris. in bibl. publ. 1751, n. 2; 1760, n. 22; 2652, n. 5, data dicitur illa epist. Viterbii a. 1462. In cod. 3043 est, n. 11, Gregorii Epistola ad Bessarionem, et n. 12, ejusd. Oratioj in Bessar. cuius in colligenda bibliotheca studium summo opere prædicat. — Matriti in cod. Reg. mox citando. — Conf. not. seq. HARL.

(c) *Matriti* in cod. Reg. 34, fol. 154. Brevissima quinque versuum epistola ad *Andronicum Callistum*; init. Ἀνέγνων καὶ Μεγαλήν φρόνην κατὰ τοῦ θεολόγου Θεόδωρου sequitur longior ad eundem epistola : Inc. Πραβεύοντι κατὰ τὸ μεγίστον ἀρχιεπί. Tum *Andronici Call.* epist. ad *Bessarionem*. V. *Matriti* Cat. codd. gr. Matrit. p. 156, qui quidem optat, ut plenissima et absolutissima omnium scriptorū Bessar. fiat editio. — Lugduni Bat. inter codd. Scaliger. amobææ Epistolæ inter Bessarionem et Plethonem. V. Cat. bibl. Leid. p. 541, n. 51. — Florent. in cod. Laurent. 35, n. 3, plut. 58, Bessar. epistola; et n. 4, Plethonis ad Bessar. *Responsiones* s. *Epistolæ duæ*; ac n. 9, Bessar. *Epist. ad Andronicum Callistum*. V. Bandin. l. c. vol. II, p. 481, seq. — In bibl. Escorial. 1) *Responsio ad Andronicum et Questiones de Trinitate* (n. 13, l. nostro; 2) *de mysterio Eucharistiæ*, (n. 17, l. nostro; 3) ad *Georg. Gemestium* (sic) *de quibusdam questionibus Aristotelis* cum responsione; 4) *Problemata quædam. Reprehensio verborum Trapezuntii in Platonem. De quæstione Categoriarum. De eo, quod per se subsistit. Epistola iterum ad Gemistum* et alia

(1) Eas edidit Camusat in observationibus ad Cæcæcium Vale in hoc volumine. ERR.

162 seq. [sive pag. 346, ed. Koll. n. 2, cod. Cæsar. 90, et n. 3. *Georgii Gem. Plethonis* epp. duæ responsorias ad superiorem Bessar. epistolam. — Florent. in cod. Laurent. 33, n. 3, plut. 58. V. Boudin. l. c. pag. 481. — Oxon. in bibl. Bodlei. n. 2290, cat. ms. Angl. l. Bessarionis et Gemisti epistolæ. — lb. in cod. Barocce. 165. *Controversiæ circa Platonica quædam dogmata inter Apostolicum et Gemistum ac Theodor. Gazam atque Bessarionem.* — Paris. in bibl. publ. cod. 462, n. 2, cum Gem. Pleth. duplici responso. — Eadem in codd. 1739, n. 17 et 18; ac 2376, n. 8 et 9, Epist. ad Plethonem, cum versione H. S. Reimari, cum Plethone de Fato. Lugd. Bat. 1722, 8. HARL.] *Ad filios Gemisti Plethonis de obitu et laudibus Patrie*, infra pag. 757; et Allat. pag. 937, de consensu. (a) Epistolæ quatuor ad *Philanthropenum* citantur ab eodem Allatio, pag. 930, et Nic. Comneno, pag. 17, 323, 350. *Prænot. mystagog.* Alias epistolæ ms. memorat Nesselius, parte IV, p. 131. Labbeus, p. 99, 183. *Bibl. novæ ms. FABR.* — Venetiis, in bibl. Marc. cod. 527, sunt sex epistolæ sine inscriptionibus. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 285. — Ibid. in cod. 533, duæ sine inscriptione tum novem aliæ ad *Amoerutzæ; Theodor. Porphyrogenitum; Paul. Sophianum; Demetrium Παναγιωμένον; Nicephorum Chilam, Dionysium Hieromonachum; Nomophylacem τὸν Ἐδγενεῖον Matthæum et Isidorum hieromonachos; denique in fine epist. ad Alexium Lascarin, et ad Constantinum Palæologum.* V. Cat. cit. pag. 288. — Epistola ad *Joan. Argyropolum, Florent.* in cod. Laurent. 13, n. 1, plut. 55, quam integram Gr. publici juris fecit Bandin. in Cat. codd. gr. Laur. 2, pag. 275 seq. — Epistola ad *Nicolaum Secundinum, Eubæum, quæ laudes Gemisti eximias continet, Venet.* in cod. Marc. 533. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 150. Eam Gr. cum versione sua Lat. ex illo cod. in lucem primum protulit cel. Morell. in bibl. Gr. et Lat. tom. I, pag. 212 seqq. — Secundum Montfauc. *Bibl. biblioth. ms.* pag. 27, n. 572; Romæ in bibl. Vatic. Bessarionis et Petri Gellii Epistolæ duæ; — pag. 108, n. 3399, ibid. diversorum Epistolæ ad *Bessarionem.* — pag. 109, n. 2596, ibid. Bessar. Epistolæ et varia opuscula; — pag. 401, D. Florent. in bibl. Laur. cod. 18, plut. 83, Bessar. et aliorum epistolæ; — pag. 974 *A Georgii Amirutzæ* epistola ad Bessarion. Paris. in cod. Colbert. 3028; p. 1201 E. in bibl. Guil. Pelliserii, et p. 1275, n. 905, in bibl. Scti Gallani Turonensis, it. pag. 1328 D, in bibl. de *Mesme* Epistolæ quædam Bessarionis; — pag. 1395 B, Taurini in bibl. Reg. Bessarionis Epistolæ et alia. HARL.

12. *De primatu papæ.* Allatius *De consensu*, pag. 966, et infra pag. 775.

13. *De S. Trinitate explicatio.* ms. FABR. — Est pars operis cujusdam: *Venet.* enim in bibl. Marc. cod. 523 Bessar. interpretatio in primum librum τῶν ἀποστόλων. Init. Πᾶσα διδασκαλία. Agitur de *S. Trinitate.* V. Cat. cit. pag. 282. De cod. Escorial. V. ad n. 11. HARL.

14. *Professio fidei Christianæ contra omnes hæreses*, divisa in capita XXI, ms. in bibl. Cæsares. Lambec. V, p. 226. [s. pag. 465 ed. Kollar. in cod. 278. HARL.] Incipit: α'. Πιστεύομεν ὅτι ἔστι Θεὸς δημιουργὸς πάντων.

15. *Monodia in obitu Manuelli Palæologi imp.*, a. 1419 defuncti, ex Nic. Perotti, archiep. Sipontini, versione legitur apud Abr. Bzovium ad a. 1472, n. 56 (b). *Iambi in obitum Theodoræ, Constantini Palæologi uxoris*, apud Allatium, de consensu p. 953. Habuit et varias Bessar. Orationes, ut in funere Cleopæ Palæologæ apud Labbeum, pag. 71, et quas memorat Gesnerus: et conciones quam plurimas, teste Platina. Etiam laudes patriæ suæ et ad Græcorum imperatorem de uxoris obitu scripsit consolationem, teste Trithemio, cap. 821, *De scriptor. ecclesiasticis.*

16. Πρὸς τὰ Πλήθωνος πρὸς Ἀριστοτέλην περὶ οὐραίας. Ad dicta Plethonis in Aristotelem de substantia. Meminit Gesnerus in bibl. et Allatius, pag. 387, de *Georgiis.* Infra pag. 747. FABR. — Ms. Venet. in bibl. Marc.

quædam, testa Pliero in *Itiner. per Hispaniam* p. 161 seqq. — Epistol. ad Mich. Apostolicum et ad Andronicum Callist. edidit Bovin. in *Histoire de l'Académie royale des Inscrip. et B. L.* tom. II, p. 455 seqq. ed. Haagan. 1724, 12, sec. Schrœckh. l. cit. tom. XXX, p. 165, aut sec. Bandin. II, p. 482, tom. IV. ed. Paris. 4; et Amstelod. 1719, 12, p. 488; sed in ed. Paris. (quam in manibus habeo), tom. II, p. 745 seqq. legitur Bovin. recitat. de controversiis etc. p. 719, de Bessarione, et p. 720 seqq. versio Gallica Epistolæ Bessar. ad Mich. Apostolicum: illa autem Gr. et Lat. in tom. III, p. 281 seqq. In tom. II, p. 720, est versio Gallica brevis epist. Bessarionis ad Andronicum. In Germanica Louis. Adalg. Vict. Gottschediæ versione *Hist. acad. Par. Inscr.* tom. II, p. 577 seqq. exstat quoque Bessar. ep. ad Mich. Apost. Gr. ac Lat. V. paulo ante de epist. ad Mich. Apostol. HARL.

(a) Ms. Vindobon. in cod. Cæs. 257, n. 9, et 277, n. 1, ac n. 2, Bessarionis *Epigramma in proprium sepulcrum.* V. Lambec. V, p. 367, ibique Kollar. in not. B. — *Venet.* in bibl. Marc. cod. 333. V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 152. Florent. in cod. Laurent. 24, 8, plut. 10. V. Bandin. l. c. I, p. 489. HARL.

(b) Ms. Gr. Venet. in bibl. Marc. 533, in quo etiam præter epistolæ, inedita aut incognita pariter, ex-

stant Bessar. 1) Proserphonius ad Alexium Comnenum, imper. Trapezuntinum: Incipit: Κράτιστε βασιλεῦ, ὃ μὲν προσήκων 2) Παράκλησις tanquam ex persona archiepiscopi Sophiæ: inc. Τοῦ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς 3) *Monodia* III in *Theodoram Comnenam*; 4) *Canon* in S. martyrem *Pantaleonem*; 5) *Iambi* in sepulcrum *Cleopæ Palæologinæ*; 6) *Iambi* in sepulcrum *Theodoræ Palæologinæ*; 7) *Iambi* in pepulum, exhibentem imagines *Manuelli et Helenæ Palæolog.* habitu laicorum et monachorum; 8) *Sermo* moralis adhortatorius ex persona *Joannis Lascaris* (τοῦ Λαοκάρη) ad ejus filium *Demetrium* capp. xxv, præit Epistola ad illum *Josnuem*; 9) *Ad synodum CPolitanam*, tanquam ex personæ archiep. Trapezuntii *Dosithei*; 10) *Encomium* in *Trapezuntium*; 11) *Homilia* in dictum: *Beatus vir, qui invenit sapientiam*; præit Epistola ad *Theodorum*; 12) *Sermones consolatorii* III, ad imperatorem, qui conjugem amiserat. Operibus præmittitur Prologum Bessarionis, in quo exponit, quibus temporibus prædicta epp. scripserit; nec non anonymi *Encomium* in Bessarionem. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 287 seq. — Paris. in bibl. publ. cod. 2540, n. 3, *Orat. funebri* in mortem *Cleopæ*, uxoris *Theodori Palæologi*; et in codd. 456, n. 5, et 941, n. 2, *Iambi* in mortem *Theodoræ Palæologinæ.* HARL.

527 et 539. V. cat. cit. pag. 285 et 509.—Florent. in cod. Laurent. 10, n. 8, plut. 10. V. Bandin. l. c. 1, pag. 483. — Monac. in cod. 27. V. Harlt. l. c. a. 1003, part. IV, pag. 9. HARL.

17. Περὶ τοῦ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας μυστηρίου, καὶ ὅς τοις τοῦ Κυρίου ῥήμασι μέλειται τελειοῦται. De sancto Eucharistiae mysterio, et quod per verba Domini maxime fit consecratio, contra Marcum Ephesium. Græce ms. in bibl. Cæsarea. Incipit: Τοῦ ἱεροῦ τῆς συνάξεως καὶ εὐχαριστίας. Vide Lambocium V, pag. 175 (e) Latine prodit in Bibliotheca Patrum et novissima edit. Lugdunensi tom. XXVI, pag. 787. Quod vero Whartonus, Allatum p. 952, De consensu secutus, scripsit Græce et Latine prodidisse cum Liturgiis Patrum, Parisiis 1560, fol. error est (1), nam nec Græce nec Latine ibi habetur Bessarionis scriptum, habetur autem scriptum Marci Ephesi, quod Bessarion oppugnavit.

[*Epitome historiarum Apptiani Alexandrini et Epitome bibl. hist. Diadori Siculi*, scil. librorum quinque priorum et ab xi ad xv inclusive, Venet. in bibl. Marc. cod. 523. V. Cat. cit. p. 282. HARL.]

[*Excerpta ex Herodoto, libris Thucydidis et aliorum, inscripta a Bessarione παρασημαίους ἡμῶν πατ, ἄξιων θελοῦντι τινῶν κεινοπρακτικῶν* etc. Subjunguntur *Epitome legum Platonis et epitome Heror. Hermogenis de sermōis orationis*, Venet. in cod. Marc. 526. V. Cat. cit. pag. 284 seq. — Quædam, quæ Fabric. inter opp. Bessarionis Latine scripta retulit, etiam Græce confecta esse, deinceps monstrabimus. HARL.

LATINE SCRIPTA.

18. *Contra calumniatorem Platonis* (Georgium Trapezuntium) libri iv, Venet. apud Aldum 1503 et 1516 fol. Vido infra p. 722, 750. FABR.— Ms. Græca Venetis in bibl. Marc. codd. 198 et 199. Latina autem in ejusdem bibliothecæ codd. quinque. V. Cat. codd. gr. Marc. pag. 110, et codd. Lat. pag. 110 seq. atque cl. Morell. ms. *Bibl. Gr. et Lat.* tom. I, pag. 120 seq. — Monac. Gr. in cod. Bavar. 80. V. cl. Harlt. in *Arctini Beytrægen*, ann. 1804, part. 5, pag. 4 seq. — Latine sunt multa Bessarionis opera Florent. in bibl. Laurent. codd. 1 (quæ est edit. princeps Rom.) et 2, plut. 54. quæ ex Montfaucon. *Bibl. biblioth.* ms. pag. 341, supra ad n. 2 fin. jam commemoravi. — Editi sunt in libro primum Bessarionis — *Adversus calumniatorem Platonis libri V, et De natura et arte adversus Georg. Trapezuntium liber*, sine nota anni, Romæ autem, ut ex versibus in calce positis apparet, typis Conr. Schweyheims et Arnoldi Pannartz, in ædibus Maximorum. Vid. Angeli Mariæ Card. Quirini lib. *De optimorum scriptorum editi, quæ Romæ primum prodierunt*, etc. pag. 237 seq. edit. Jo. Ge. Schelhornii, Lindav. 1761, 4; atque Schelhorn. in *Nota docet ex Epistola ad Marsil. Ficinum* (inter Epistolas Mars. Ficinæ Veneris ann. 1495, in fol. excusas lib. 1, fol. vi; aut in Mars. Ficinæ *Opp.* Paris. 1644, tom. I, pag. 602, ubi etiam Ficinæ Responsio legitur) opus illud ann. 1469 typis esse exscriptum; idem ex eadem Ficinæ epistola, et ex *epist. Phililephi ad Bessarionem*, lib. xxxi *Epist. Phililephi*, Venet. 1502, fol., pag. 214, commonstravit Franc. Xaver. Laitre in *Specimine typogr. Romanæ*, Romæ 1778, 8, pag. 145 seq. Assentiar Audifredus in *Catalogo hist.-critico Romanarum edd. sæc. xv*, Romæ 1783, 4, pag. 21 seq. Add. Clement. bibl. ad n. 20 citat., pag. 248. Guil. de Bure *Cat. bibl. duc. de La Vallière*, tom. I, pag. 540 seq. et Ferd. Fossium in *Cat. bibl. Magliabech.* tom. I, pag. 313 seq., qui copiose disserit et de hac edit. et de ipso Bessarione ejusque controversiis. De quibus etiam agitur a Boivin. in *Comm.* supra ad n. 11 laudata, et quidem p. 562 seq. vers. ab Heumanno factæ, cujus notam addet, item Schroeckh. *Histor. eccles. Christian.* tom. XXX, pag. 454 sqq. Bruckeri *Hist. crit. philos.* tom. IV, part. 1, pag. 41 seq. et 71 seq. HARL.

19. *De natura et arte*, sive an natura et ars consulte agant. Adversus eundem Trapezuntium. Ad calcem jam dictorum iv librorum. FABR.— Græce Venet. in cod. Marc. 198, ac Gr. et Lat. ibid. in cod. 527 V. cat. cit. pag. 110 et 285, lb. inter codd. *Latina*. (pag. in *Catal.*) cod. 229. — Paris. in bibl. publ. cod. 817 n. 16 Græce. HARL.

20. *Orationes quatuor ad principes Italiae* de Christianorum clade in Chalcide Eubecæ, periculis Italiae, post expugnatum Hydruntum, imminetibus: de sedandis discordiis et bello in Turcas decernendo: et persuasio ex Demosthenis *Olynthiaca*. Inter Nic. Reusneri Consultationes atque Orationes tercicas, iv voluminibus, ann. 1596, 4, editas, vol. II, pag. 197, 203 215, 229. FABR.— Ms. Taurini in bibl. Reg. cod. 1165. V. Cat. codd. Latin. etc. Taur. p. 390. seqq. ubi primum edita est ex isto cod. longa Guillelmi Fichetii, Sabaudi, rectoris universitatis Paris. cui Bessarion illas miserat orationes, epistola ad Sabaudia dices præmissa, et sequitur Bessarionis ad Fichetium epistola, scripta d. 13 Dec. 1470. — Vindobonæ in cod. Cæs. Bessar. oratio de periculis a Turca imminetibus, et de bello contra Turcas suscipiendo, scripta ann. 1470, item oratio de discordiis sedandis et bello in Turcam decernendo. Vid. Montfauc. *Bibl. bi-*

(a) Sive p. 346 seq. ed. Kollar. cod. 257, n. 5.— Venetiæ in cod. Marc. 527. V. Cat. cit. p. 285. — Mediolani, in *Bibl. Ambros. V. Montfauc. Bibl. biblioth.* ms. p. 510 C. — Mosquæ in cod. synod. 394, n. 18. V. *Matthæi Notit.* codd. Gr. Mosq. p. 252, qui addit, in fine hanc esse notam: "Ex τινος βιβλίου τῆς κυρίας τῆς ψυχῶσας, et in cod. libro

esse aliquot Orationes et Epistolas Demetrii Cydonæ. — Oxon. in bibl. Bodl. cod. Barocc. 90. — Ibid. in Collegii novi cod. 135, s. n. 1059 *Cat. ms. Angliæ*, etc. I, part. II. — in cod. Thom. Gate 121 n. n. 5935, dicit *Cat. vol. II.* — In cod. Escorial. V, ad n. 11. HARL.

(1) Error est quidem, sed Fabricii ipsius; prodit, sed Latine tantum, inter Liturgiis Patrum, et ea editione usi sumus ad recensionem textus in Bibliotheca Patrum Lugdunensi corruptissime impressi. ERR.

blioth. pag. 571 D. — Edit. Bessar. *Orationes et Epistolæ ad Guil. Fichetum et alios*; una cum epistola præfat. Ficheti ad Ludov. XI, regem Francor. ed. princ. in Parisiorum Sorbona (sine anni nota, ann. 1471), 4. V. Gull. Franc. de Bure, *Cat. des livres — de — Gaignat*, tom. I, Par. 1769, 8, pag. 614, n. 2655; et in *Bibliograph. Instructive, Bell. Lettres*, tom. II, pag. 310, n. 4123, ubi n. 4126 sequuntur Guil. Ficheti Epistolæ ad Bessarionem et alios, ibid. sine ann. nota, in 4. — In eod. *Cat. bibl. de Gaignat*, tom. I, pag. 392, n. 1511, est versio Italica: *Oratione di Bessarione* — a tutti gli Signori d'Italia; confortandogli e pigliar guerra contra el Turcho, vulgarizzate per — Lodovicho Carbone, 1471, 4. Add. *Dictionnaire bibliographique, histor. et critique des livres-rares*, tom. I, Par. 1790, 8, pag. 129, et Bure *Cat. des livres de dus de la Vallière*, tom. II, pag. 56 seq. in quo citantur Bessar. Orationes de bello Turcis infensando (Paris. per Ultric. Gering. etc. 1471, 4). In fine addita Bessar. vers. Lat. Demosthenis Orat. pro secunda ope Olythiis. etc. — Eisd. orat. Romæ in ædibus Franc. Priscianonis 1545, 4 (a) V. Clément. *Bib. iothaque histor. et critique*, tom. III, pag. 251 seq. ubi in not. plures laudantur de hoc libro ipsoque Bessarione; memorantur quoque edd. Noriberg. 1593, 8, Lips. 1595, 8, et Isleb. 1605. — Ibid. pag. 248 seqq. recensentur edd. Romana et Aldine libror. in calumniat. Platonis. HALL.

21. *Declaratio aliquorum, quæ in oratione dogmatica (supra n. 2) continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt. Incipit: Notandum primo.* Apud Labbeum, t. XIII *Concil.* pag. 453, et Harduin. *tom. IX*, pag. 374 [v. ad nr. 1].

22. *De processione Spiritus S. ad Paulum II pontificem. Et ad eundem De errore paschalis.* MS. Venetiis in bibl. S. Marci. FABR. Fabric cum aliis, qui putent, opusc. peculiare de process. Spir. S. a Bessar. ad Paulum II pontif. scriptum esse, et in bibl. Veneta Marc. asservari, errant, Theopol. docet in Lat. et Ital. Marci bibl. codicum ms. pag. 75, cum tantum sit Proœmium in libell. de process. Spir. S. (1) ad Paulum II. — Ideo l. c. ex codd. Marc. Lat. 153 et duobus seqq. qui multa continent Bessarionis scripta, Proœmium illud evulgatum est. HALL.

23. *Epistola ad Christophorum Morum, Venetorum principem, data a. 1469, qua bibliothecam suam legat æd. S. Marci (b).* Exstat ad calcem Philobyblij Richardi Anguavilla de Buri, episcopi Dunelmensis, cum epistolarum philologicarum cesturia, editi ex bibliotheca Goldasti, Francof. 1610, 8, et cum Herm. Conringii Præfatione, Lipsiæ 1674, 8. Eadem Bessarionis epistola primo loco legitur inter epistolas principum collectas ab Hieron. Ruicelli, et ex Italico Gallice factas per E. Belleforestum. Eiusdem argument. litteræ Bessarionis ad senatum Venetum exstant apud Petrum Justinianum *Hist. Veneta* libro VII. De bibliotheca Bessarionis, quæ Venetiis etiamnum asservatur, vide *Iter Italicum* Mabillonii p. 33, et Montlasceni *Diarium Italicum* p. 41 seq. [et Bibl. biblioth. ms. pag. 467, ubi edita est Bessar. epistolæ, add. supra ad init. hujus §. HALL.] Indicem librorum utraque lingua, qui omnes ferme manu exarati sunt, dedit J. Philippus Thomasinus in catalogo ms. bibl. Venetiarum, edito Utini 1650, 4, pag. 35-55, longe perfectiorem quam exhibuerant Possavinus in *Apparatu*, et Gregorius Sozomenus. Numerus voluminum 900. Confer Lambecium III, pag. 380, 381. FABR. s. pag. 163; Kollar. cum hujus not. — In cod. Bodlej. 172 sive n. 2955, *Cat. Angliæ* etc. vol. I, et in vol. II, n. 2541, inter codd. Vossianos. — *Catolog. codd. et Latine et Græcor. in illa bibl. Veneta asservatorum, moderatore Laur. Theopolo, jussu senatus edit.* Venet. 1741, II vol. fol. ubi vis fere in hac Bibl. Gr. laudavimus. Utinamque volumen in fronte ornat Bessarionis card. graphica effigies ex pereleganti pictura, quæ exstat Venetiis in schola S. Mariæ Charitatis. HALL.

24. *In illud Joannis XXI, 23: Si cum volo manere, contra Trapezuntium.* Hoc scriptum etiam Græce, perinde ut liber *De natura et arte*, exstat ms. [Venetiis in bibl. S. Marci inter Bessarionis libros.] in cod. 527. V. *Cat. codd. Gr.* pag. 285. Vide Thomasini catalogum p. 33. FABR. Sidonii, [Viennensis episc. ad Veranium dialogi II. — Bessarionis CPolit. patriarchæ disceptatio de ea parte Evangelii: Si cum volo manere, edidit Jo. Alex. Brassicanus. Hagenov. 1532, 4. Vid. *Cat. biblioth. J. Petri de Ludewig*, part. I, pag. 187 seqq., in primis Baumgart. *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. X, pag. 117 seqq.

LATINE VERSA E GRÆCO.

[Bessar. Latina versio orationis Basilii M. in illud: *Attende tibi ipsi.* Venet., in cod. Marc. 260; præit ep.

(a) Maittaire in *Ann. typogr.* V, part. I, pag. 133 in ind. a. 1544 illam ed. prodisse tradit; sed a. 1543 notatur etiam in *cat. bibl. Pinell.* tom. II, pag. 190, n. 5654, item in I. Jac. Baueri bibl. libror. rariorum, etc., part. I, pag. 76. Noriberg. 1770, 8.

(b) *Paris.* in bibl. publ. cod. 5064, n. 2. — *Sec. cat. Lat. bibl. Marc. Venet.* p. 201, exstat in cod. 496 Bessar. epistola data Bononiæ d. 12 Jul. 1453, ad Franciscum Foscari, Venetorum ducem, qua de urbis CPoleos expugnatione conqueritur, et ad res Italiæ componendas bellumque barbaris inferendum hortatur. — Ibid. in cod. 491 versioni Lat. Xeno-

phontis. OEconomicorum libri I ab Leonard. Aretino factæ præmittitur Bessarionis *Epistola ad Paulum II, de errore Paschalis*, quæ publicata est in *Cat. cit.* p. 196 seqq. — Romæ in bibl. Vatic. n. 3194, *De destructione CPul. ad Venetos.* V. Montfauc. *Bibl. biblioth.* p. 103. D. — Ibid. p. 124-B, in ead. bibliotheca, n. 5356, *Epist. ad ducem Venetorum.* — Ibid. p. 510 B. C. Mediolani in bibl. Ambrosiana, Bessar. *de casu CPoleos, ad dominium Venetorum*; in eadem Laudes; Exhortatio ad principes Italiæ contra Turcas: ibid. est *Cat. bibliothecæ S. Marci Venetæ.* HALL.

(1) Et ideo proœmium libro in postea editione præmisimus. EDIR.

nuncupatoria Bessar. ad regem Castellæ. V. Cat. codd. Gr. Marc. pag. 129. De versione Orat. Demosthen. v. ad n. 2. — Bessar. *Epistola* ad Eugenium IV pontif., præmissa versioni Basilii M. ad Amphilo-
chium, a Georgio Trapezuntio factæ. Venet. cod. lat. bibl. Marc. 45. V. Cat. codd. Latinorum pag. 23. Do-
dori Siculi *Epistolas* e Græco Latine vertisse dicitur. V. *Thesaur. epistol. Lacrozian.* tom. I, pag. 297.
HARL.

25. *Libri quatuor Xenophontis de dictis et factis Socratis*, ad Julianum episcopum cardinalem Tusculanum. In variis Xenophontis editionibus, et separatim Lovanii 1533, 4.

26. *Aristotelis Metaphysicorum libri XIV* cum Bessarionis versione exstant in variis Philosophi editionibus, etiam in ultimo postremo editionis eximie Aristotelis Græco-Latinæ Duvallianæ [it. hujus et seq. versiones in edit. oper. in calumn. Platonis, Romæ 1510 F]. Prodit quoque hæc interpretatio Parisiis 1516, fol. apud H. Stephanum avum et ad calcem librorum contra calumniatorem Platonis. FABRIC. Venet. in bibl. Marc. cod. 490. Præit. Bessar. *Epistola* s. Præfatio, publici juris facta in Cat. codd. Lat. bibl. Marc. pag. 193 seq. et conf. cl. Morell. in bibl. Gr. et Lat. tom. I, pag. 127, ac supra vol. III, pag. 253 sqq. et 305, atque 357. — Casenæ in bibl. Malatestia. V. Franc. Ant. Zachariæ *Iter litterar. per Italiam*, Venet. 1762, cap. 4, pag. 95. HARL.

27. *Theophrasti (1) Metaphysica*, Aristotelis Metaphysicis plerumque solita subjungi, ut dixi lib. III, cap. 9, §. 14 [cap. 7, vol. III, pag. 444, nov. ed.].

28. *Correctio interpretationis librorum Platonis De legibus a Georgio Trapezuntio compositæ*. Ad calcem librorum adversus calumniatorem. FABR. Platonis Venet. in bibl. Marc. 229 et 230. V. Cat. codd. Latin. Marc. pag. 111. — De edit. Lucii Apuleii opp. etc. Romæ, in domo Petri de Maximo 1469, fol. et Præfat. J. Andreæ, in qua Bessar. summis laudibus extollitur. V. de Bure *Bibliogr. instructive belles lett.* tom. II, pag. 18 seqq. et Cardin. Quirin. lib. *De optimorum scriptorum editionibus, quæ Romæ primum prodierunt*, etc. ed. I. Ge. Schellhorn, pag. 309 seqq. — Differunt a cardin. Bessarione Bessarion Asceta, v. supra, vol. X, pag. 136, et, nisi idem sit, Bessar. eremita Ægyptius, cujus laudes anonymus persecutus est, Gr. Venet. in bibl. Marc. cod. 533 sn. ac Lat. interprete Nic. Perotto, ibid. in cod. Lat. 133. V. Cat. cod. Gr. Marc. pag. 288, et codd. Lat. p. 78. — Bessar. monachus, ad quem *Epistolæ* missæ exstant Romæ in bibl. Vaticana, n. 5356. V. Montfauc., *Bibl. biblioth. ms.* p. 125 B. — Bessar. hieromonachus. V. Procop. infra, vol. XI, pag. 781 vet. ed. Ejus iam in mortem Theodoræ, Paris. B. V. Montfauc. l. c. pag. 1031. A. HARL.

(1) Hanc idiographam et lectu dignissimam præposuit notam immortalis ille Bessarion codici S. Marci Venet. 274, in quo Theophrasti *Historia plantarum*: Βησσαρίων, Ἑλλήν τῷ γένει, τῆ δ' ἀξίᾳ, τῆς Ῥωμαίων καθολικῆς Ἐκκλησίας καρδηνάλης.

Τὸ παρὸν περὶ φυτῶν βιβλίον εὐρηται μὲν ἐν ἀδύτοις· οὐ γὰρ πολλοὶς ὁμοίως ἐστὶν ἐντυχῶν· ἀδέσποτον δὲ γε καὶ ἀνεπίγραφον. Οἴονται δὲ τινες αὐτὸ Θεοφράστου εἶναι· εἴτι μὲντοι τῷ Ἀριστοτελικῷ χαρακτῆρι, καὶ πολλὴν πρὸς τὰ ἐκείνου ἐν ἅπασιν ὁμοιότητα σώζει. Οὐ διὰ τοῦτο δὲ ὁμοῦ ἀγνωστότερον αὐτὸ Θεοφράστου εἶναι· τὸ μὲν, ὅτι περὶ πάντων ὧν Ἀριστοτέλης καὶ αὐτὸς Θεόφραστος συνεγράψατο, οὕτως ἐν πᾶσιν ἀπομαζάμενος τὸν διδάτκαλον, καὶ τοσαύτην σὺν ὁμοιότητα πρὸς ἐκείνον, ὅσην πρὸς πατέρα υἱὸς γνήσιος· ὥστε μὴ εἶναι διακρίνειν μεταξὺ τῶν ἑκατέρου συγγραμμάτων, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν αὐτοῦ Θεοφράστου χρήσεων τε καὶ τεμαχίων τινῶν, ἃ ἐνίοτε οἱ τὸν Ἀριστοτέλην ἐπιζητοῦμενοι, εἰς μαρτυρίαν οὐ βούλονται, παράγουσιν. Τὸ δὲ καὶ ὅτι ἕτερον περὶ φυτῶν σύγγραμμα, εἰς τρία βιβλία διηρημένον, φέρεται κοινῶς παρὰ πᾶσιν Ἑλλήσιν ἅμα καὶ Λατίνοις εὐρισκόμενον, τῷ Ἀριστοτέλει ἐπιγεγραμμένον ὀνόματι. Οὐ μὴν αἰτῶ καὶ τὸ τοῦ Λατίνου, περὶ πλείστου καὶ τοῦ παντός Ἀριστοτέλην τε καὶ τὰ ἐκείνου, ὡς τὸ εἶδος, ποιούμενα συγγράμματα, πάντα τὰ παρ' ἡμῖν τὰ νῦν εὐρισκόμενα Ἀριστοτέλους· ἔχειν, ἀνευ τοῦ παρόντος περὶ φυτῶν βιβλίου, μέγα τεκμήριον τοῦ Θεόφραστον δεῖν ἐπιγράφεσθαι τῷ παρόντι βιβλίῳ πατέρα. Ἐτεῖ ἀπὸ Χριστοῦ α υ μ ε', ἀπὸ δὲ κτισῶς κόσμου, ς ψ ν γ'.

Idem eruditissimus cardinalis ibidem paulo infra :

Ἰστέον, ὡς ἐπιόντες· τὸ περὶ τῶν ἐν ταῖς τροφαῖς δυνάμεων Γαληνοῦ, εὐρομεν αὐτὸν ἐν κεφαλῶν ὀγδῶν περὶ τῶν καὶ δόρων καὶ ζειῶν ἐπιγεγραμμένῳ, μὲνημένον χρήσεως καὶ μαρτυρίας ἐκ τοῦ ἐβδόμου περὶ φυτῶν Θεοφράστου, ἢ καὶ ἐστὶν ἐκκεκλιμένη κατὰ ῥῆμα, ἐνταῦθα ἐν τῷ ὀγδῶ βιβλίῳ, ὡς καὶ παρ' ἡμῶν συνημαίεται. Ὅθεν ἐστὶν ἀποφηνασθαι θαρρύνεται, Θεοφράστου τὸ παρὸν περὶ φυτῶν σύνταγμα εἶναι. Τοῦ δὲ τὸν μὲν Γαληνὸν ἐν ζ' φάναι βιβλίῳ εὐρισκόμεναι, ἐνταῦθα δὲ ἐν ὀγδῶ, τὴν χρῆσιν ἐκείνην κελθεῖν, τὴν τοῦ γριεῖσθαι ἡμεροτημένην αἰτιατέον διαίρειν. Ἐχει δὲ ἡ λέξις οὕτως, ἢν Γαληνὸς ἐν τῷ ἡ' τοῦ προσηρημένου βιβλίου κεφαλῶν εἰς ἐνδειξιν οὐ βούλεται, παράγει· ε τῶν δὲ ὁμοίων κριθῶν καὶ ὁμοίων πυρῶν, ὅσον ζειῶς, τίφης, δόρυς, βρώμου, αἰγίλοτος, ἰσχυρότερον καὶ μέγιστα καρπιζόμενον, ἢ ζειῶ καὶ βαθύριον, καὶ πολύριον, καὶ πολυκάλαμον, καὶ παχυκάλαμον. Ὅ δὲ καρπὸς κουφότατος, καὶ προσφιλῆς πλείοις ζώοις, καὶ πλείον ἐφεξῆς. Ἡ δὲ τίση πάντων κουφότατη· καὶ γὰρ μενοκάλαμον, καὶ λεπτοκάλαμον· διὰ καὶ χώραν ζῆτοί λεπτῆν, οὐχ ὡσπερ ἡ ζειῶ λεπτήν καὶ ἀγαθὴν. Ἐτούτων μὲν οὖν ὡς τοῦ Θεοφράστου μὲνηται Γαληνός· ταῦτα δὲ κατὰ ῥῆμα ἐκκεῖται ὡσπερ εἰρήκαμεν. Ἐτεῖ ἀπὸ Χριστοῦ α υ μ ε'. Θεοφράστου φιλοσόφου περὶ φυτῶν ἱστορίας καὶ γενέσεως.

Κτῆμα Βησσαρίωνος καρδηνάλως τοῦ τῶν Τούσκλων.

Liber B. Cardinalis Tusculani.

π

T (id est, τόπος) ο γ.

Locus 73, id est, pluteus bibliothecæ Bessarionis, in quo servabatur hic codex.

BESSARIONIS

EPISCOPI TUSCULANI, S. R. E. CARDINALIS

OPERA

DE MARCI EPHESII CAPITIBUS SYLLOGISTICIS
EORUMQUE REFUTATIONE GEORGIO SCHOLARIO
ET BESSARIONE AUCTORIBUS

MONITUM.

I. Marci Eugenici, cujus ex historia concilii Florentini satis notum est nomen, cujusque innumera fere recensentur polemica contra Latinos scripta (1), *sylogistica capita* non uno titulo reliquis ejusdem libris sunt præstantiora, et in primis, ad theologiam de Spiritu sancti processionem concertationem quod attinet, multo locupletiora (2). Ea variis in codicibus exstant, modo cum responsionibus Scholarii et Bessarionis conjuncta eisque præmissa, modo seorsim una cum aliis ejusdem tractatibus. Non uno autem ordine ac numero occurrunt in diversis manuscriptis; et satis videtur probabile, hos syllogismos bis editos fuisse, adeo ut auctor vel alius quispiam nonnulla posterius addidisse, alia vero vel omisisse vel immutasse videatur. Sane in responsionibus suis Scholarius atque Bessarion numeris suis syllogismos indicant, quibus eos præ manibus habuere (3), et tamen in codicibus, ubi seorsim leguntur, discrimen apparet. Exstant, ut de codice Parisiensi Regio 1218 sæc. xv (n. 26) et 1286 sæc. xvi (n. 1) mihi non visis (4) taceam, in cod. Marciano 105, class. II (sign. LXXXVIII, 6) sæc. xv, 8, fol. 51 seqq., non tamen integra, et multo plenius in codice Monacensi 256, sæc. xv, chart. 4, f. 290-303 b, ubi 37 capita numerantur. Hoc nos potissimum codice quoad Marci textum usi sumus (5). Ubi vero una cum refutationibus reperiuntur, ibi communiter 38 capita apparent. Generatim in his eadem fere argumenta variis sub formis in scenam prodeunt, ac quæ alii jamdudum unionis adversarii protulerant, ea hic dextere in unum collecta fuere, ita ut fucum facere facile possent Græcis suis jam opinionibus occupatis, licet ea omnia argumenta contra Spiritu sancti e Filio processionem speciosiora quam solidiora forent.

II. Hos de processione Spiritu sancti syllogismos adversus Latinos, quos nunc edimus, confutare aggressus est Georgius Scholarius, qui revera, ut testantur codices, ex his 17 propriis responsionibus est prosecutus, non tamen opus perfecit; quare reliqua capita refellenda

(1) Vide *Le Quien Orientis Christ.* t. I, p. 692. *Fabric. Biblioth. Gr.*, t. XI, p. 670, ed. Harles.

(2) Commemorat ea capita Hefele de unione Græcæ Ecclesiæ articulo III (*Tuebingen theologische Quartalschrift*, a. 1848, fasc. II, p. 190).

(3) Vide e. gr. infra Scholarium ad Marci cap. 15, ubi ad c. 8 et 10 respicit et manifeste ostendit, eo sibi ordine ad manus venisse Ephesii argumenta, quem codices isti exhibent.

(4) Vide catalog. mss. ed. Paris. 1740, I, p. 237. Cf. et p. 274.

(5) Subjicimus tabulam comparativam, quæ ostendat, quo loco apud hos duos Marci adversarios capita in hoc codice una serie prolata reperiuntur.

Cod. Monac. 256, cap. 1	est Bessar. c. 1.
2	Scholar. c. 8.
3 4	c. 9-10.
5	c. 15.
6-9	sunt c. 11-14.
10	est c. 17.
11	c. 5.
12	deest in refutationibus.
13	est Scholar. c. 6.
14	c. 7.
15	c. 2.
16	c. 4.
17	c. 16.
18	c. 3.
19	c. 1.
20-37	sunt Bessar. c. 2-17.
	Bessar. c. 20-24.

Bessario cardinalis suscepit rogante Gregorio III Constantinopolitano patriarcha. Verum de Georgio Scholario magna omnino lis est. Duplicem enim Georgium Scholarium, Gennadium utrumque dictum, post Matthæum Caryophylum (6) et Leonem Allatium (7) plures eruditi (8) statuerunt, alterum uniioni deditum, alterum ejusdem infensissimum hostem. Fr. Spanhemius unum tantum admisit, eumque semper uniioni refragantem, librosque uniioni faventes falso eidem ascriptos censuit. Eusebius Renaudotius (9) hac in re non valde discordans a Richardo Simon (10) pariter unum duntaxat agnoscit Georgium Scholarium, qui primo Florentina decreta promoverit, postmodum vero ea rejecerit, quique monachus factus assumpto Gennadii nomine post captam Byzantinam urbem patriarchalem sedem ascenderit. Huic deinde sententiæ plurimi eruditi tum catholici tum acatholici (11) suffragati sunt, eaque longe probabilior communi calculo est iudicata, licet nonnulla adhuc in Gennadii hujus historia gravissimis tenebris offusa manserint. Id tamen plerique animadverterunt, illum etiam in oppugnandis Latinis magis ad horum doctrinam accessisse, quam ullum e Græcis schismaticis, qui calamum in Occidentales strinxerit (12). Hanc dirimere litem nostrum in præsentia non est. Id tamen certum est, optimæ notæ codices concorditer sub Georgii Scholarii nomine exhibere septemdecim argumentorum Marci refutationem, quorum quatuor nos ipsimet perillustravimus, videlicet Vaticanum 1428, f. 128b, — 175b, Marcianum 579 (13), Laurentianum XIV, n. 14 plnt. x (14) et Monacensem f. 180 a — 222 a. Etiam in codice collegii Græci, quod Romæ est, cum inscriptione teste Allatio (15) nostrum legebatur opus, quæ Scholario illud attribuit, quem tamen, quod alibi non occurrit, Gennadium patriarcham esse dicit (16). Præterea J. Plusiadenus Bessarioni conjunctissimus in nota operi apposita Georgium Scholarium rogante Gregorio tum adhuc protosyncello refutationem eam exarasse testatur (17). Hinc iis minime suffragamur, qui hæc refutationem non alicui Georgio Scholario, sed Gregorio Melissen, postea patriarchæ, ascribendam censuerunt (18). Vetat, ne ita statuamus, codicum auctoritas, vetat deinde Plusiademi testimonium, velat deim operum ipsorum adinvicem comparatio. Et re sane vera Gregorius magna cum reverentia et perhonorifice cum Marco agit, dum e contra noster refutationum auctor acerbe in eum invehitur; ille nunquam fere dialecticam in subsidium vocat, hic ea vel maxime utitur; ille Patrum duntaxat effatis pugnat, hic pauca admodum et raro eorum profert testimonia. Ergo non Gregorius patriarcha, sed aliquis Scholarius harum refutationum auctor est. Porro si unus tantum Scholarius admittitur, mirum quidem videri potest, hominem adeo arte Marco Ephesio post concilium Florentinum conjunctum acerbe adeo eum exagilare potuisse; sed neque id valde movere debet, cum ex Marci ad eundem epistola constet, eaque post synodum scripta (19), Scholarium ad Latinorum partes transiisse animumque mutasse, quo tempore sane etiam occurrere ejusdem Ephesii argumentis potuit; imo ex tota pugnandi ratione Scholarii nostri, quæ non eadem est ac reliquorum, qui unionem vindicarunt, argumenta pro identitate cum eo Scholario, qui tres ad commendandam unionem in synodo orationes (20) habuerit et postea mona-

(6) Observat. ad Orat. Georg. Scholar. Labbe, Conc. t. XIII, p. 542 s. q.

(7) Allat. De consens. l. III, c. 2, n. 1 seq. p. 959-966; contra Creighton., p. 93-118.

(8) Sic et Joan. Chr. Amadotius in Præfat. ad Henricum cardinalem Eboracensem ducem, ante Stephanopoli editionem Opp. Demetrii Pepaul. Romæ, 1781, t. I, p. xxv, xxx.

(9) Dissert. ad Gennad. homil. de Sacram. Euchar. Paris, 1709.

(10) De la croyance de l'Eglise Orientale, et Critique de la bibliothèque des auteurs ecclés. de M. Dupin, t. I, p. 438.

(11) Cuper in Actis SS., t. I Aug. p. 496, n. 4189. Le Quien, Dissert. I in Joan. Damascen. §§ 59-61, p. xxxv-xxxvii, et Orientis Christ., t. I, p. 314. He tele l. c. (Quartalschrift 1847, fasc. II, p. 259, n. 4). Fabric. Bibl. Gr. t. XI, p. 349 seq.; t. XII, p. 104.

(12) Le Quien, Or. Christ., t. I, p. 315.

(13) Moreali catalog., p. 309.

(14) Bandinii catal., p. 483.

(15) Allat. c. Creighton., p. 123.

(16) Inscriptio est: Συλλογισμοὶ κυροῦ Μάρκου τοῦ Ἐβγεν. καὶ μητροπολίτου Ἐφέσου κατὰ Ἀσίνων, καὶ ἀπολογία κυροῦ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τὰ αὐτά.

(17) Nota legitur apud Allatium l. c. p. 124, et in Monac. cod. 27, f. 222 b: Ταῦτα τὰ κεφάλαια ἀντίκειναι ὁ σεβώτατος κύριος (al. κύριος) Γεώργιος ὁ Σχολάριος ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει, αἰτήσας τοῦ μακαρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου, ἵνα, αὐτοῦ ἐπὶ μεγάλου πρωτοσυγκλήτου ὑπελείφθησαν δὲ καὶ ἄλλα, ἃ οὐκ ἔφρασαν ἐπιεργασθῆναι.

(18) Amadotius l. c. p. xxix nota 10. Hefele Dissert. cit. art. III. (Tuevinger theologische Quartalschrift, 1848 fasc. II, p. 196, 197, 199.)

(19) Exstat ea epistola apud Allat. l. c. p. 88 seq., et apud nos accuratius in Marco Ephesio.

(20) Hard., t. IX, p. 459 50. Mansi, t. XXXI, p. 1065 seq.

chus factus sub Gennadii nomine patriarcha renuntiatus fuerit (21), trahere quis fortasse non incongrue poterit. Antequam Gregorius Constantinopolitanæ Ecclesiæ regimen suscipere, adeoque ante annum 1445, refutationes nostræ exaratae sunt, quò tempore bene adhuc unioni addictus esse potuit Scholarius, qui postea totus Ephesii partès sectatus sempiternum Latinorum dogmati odium juravit (22). Ex eo quoque, quod in hujus refutationis continuatione Bessarion ne ullum quidem verbum habet de labore Scholarii, indicium sumi poterit, ejus nomen tunc Græcis cum Romana Ecclesia unitis invisum et infaustum ob apostasiam fuisse. Si autem vera dicit scriptor codicis ab Allatio citati, qui ait, morte prohibitum fuisse Scholarium, quominus refutationem triginta septem vel octo capitum absolveret (23), tunc sane duo Scholarii admittendi, cum unus certe adhuc vixerit, quando Gregorio III Romæ rogante Bessarion reliqua capita refutanda suscepit (24). Sed an vera hæc adnotatio dicat, quam Caryophylus (25) sequitur, dubiis adhuc subjacet.

III. Cum, uti diximus, Scholarius imperfectam reliquisset confutationem Marci Eugeni, sive quod mutata sententia in adversas partes transierit, sive quod morte præventus fuerit, alius postea in arenam descendit strenuus pugil ad cœptum opus absolvendum. « Nemini non notus est, ait doctissimus Le Quien (26), Bessarion metropolita Nicææ, genere et patria Trapezuntius (27), qui ad Nicænam sedem proventus est anno circiter 1436 post exactos in monasterio viginti annos. In Italiam venit ad synodum, quæ anno 1438 orientalis Ecclesiæ cum occidentali conciliandæ gratia cogebatur, quæque Ferrariæ primum, deinde Florentiæ habita est. Post multas concertationes, in quibus suorum causam egerat, unionem tandem Ecclesiarum pro virili sua promovit... Constantinopolim reversus fovendæ unioni, quæ Florentiæ sancita erat, operam dedit, quin regiæ hujus urbis patriarcha renuntiatus fuit (28); sed gentiles suos minime sibi faventes sentiens, honori cedens, in Italiam rediit, ubi ab Eugenio papa IV inter Romanæ Ecclesiæ cardinales est cooptatus (29). A Nicolao V Tusculanus episcopus factus Bononiensem legationem obiit. Paulo II defuncto, præpostera domestici cujusdam sui erga ipsum cura et sollicitudine, pontificatu summo excidit, ad quem omnium cardinalium votis assumebatur. Legatus ad Francorum regem missus id munus infeliciter gessit, brevique subinde anno 1472 Venetiis (30) ætatis suæ 77 decessit. Vir fuit pereruditus, Platoniciæ philosophiæ plus æquæ studiosus (31), cujus idcirco memoriæ schismatici nullis non injuriis detrahunt. » Accuratius vero, quantum accepimus (neque enim is liber ad nostras manus pervenit), ab Aloysio Bardinio (32) Bessarionis vita pertractata fuit.

IV. Inter plurima ea scripta, quibus dogmæ de Spiritu sancti ex Patre Filioque processione propugnavit (33), non ultimum locum sibi vindicat responsio ad illa ex Marci

(21) Vide not. 16. De hoc Gennadio vide Historiam patriarchicam ab a. 1454-1578 a M. Crusio translata ed. Bonn. 1849, p. 78-94. Hist. politicam, p. 31, 32. Cuper l. c. p. 196-197, n. 1181 seq.

(22) Vide Scholar. ep. ad cives suos ecclesiasticos et seculares, apud Fabricium, l. c. p. 367, 356, et ejus Responsum ad ultima Marci verba apud Renaudotium op. cit.

(23) Allat. l. c. p. 124: 'Απολογία οὐ τοῦ Σχολαρίου ἐκείνου γὰρ φθάσας ὁ θάνατος, ἐδ κοινὸν χρίος; καὶ μὴ εἰπὼν, ἄλλος ἀνεῖ ἐκείνου ἀπολογεῖται.

(24) Gennadium II, antea Scholarium, qui anno 1452 ut monachus fortiter unionis renovationi resistit et post expugnatam a Turcis Constantinopolim a. 1453 ad patriarchatum promotus est, per quinque annos et aliquot menses thronum tenuisse et postea abdicatione præsulatu in monasterio Joannis Baptistæ dogmæ communititer traditur. Vide textus nota 21 citatos. Hinc non ante Gregorii III obitum (1459) ejus mors statui potest.

(25) Vide ejus verba apud Allatium l. c. Cf. ib. p. 126, 161.

(26) Orientis Christiani tome I, p. 655.

(27) Natus anno 1396 vel 1395 Cf. Bernhardt Græciss der griech. Litteratur 1852, t. 1, p. 631, 632.

(28) Phranzæ Chronicon, l. II, c. 17, id assertit, ab aliis tamen non sine gravibus rationum momentis negatur.

(29) Sed jam ante hunc reditum, nimirum die 18 Dec. 1439, Florentiæ cardinalis creatus est. Raynaldus ad a. 1439, n. 41. Titulum habuit SS. duodecim apostolorum.

(30) Plerique tamen Ravennæ die 18 Nov. 1472, eum diem supremum obiisse tradunt.

(31) Sed Aristotelicam non minus philosophiam calluisse Bessarionem vel hoc ipsum quod nunc edimus opus patet, sicut et ejusdem ad dicta Platonis in Aristotelem (Cod. Monac. 27, f. 84 b. 85 a.), breve scriptum atque plura, quæ rececit Fabricius, l. c. p. 424 seq., generatim Bessarionis libri dispersi variis in locis reperiuntur. Epistola ad Theodorum exstat in Monac. cod. 27, f. 83 84; ejus responsio ad Andronicum data Viterbii 5 Junii 1462, et epistola data ibidem 19 Maii 1462 in Cod. Escorial. Φ, III, 15, n. 231, sæc. 15 (vide E. Miller catal. ed. Paris., 1848, p. 177, 178), opus de Eucharistia in cod. Marc. 527, f. 116 seq.

(32) Comment. de vita et rebus Bessarionis cardinalis Nicæni, Romæ 1777.

(33) Hæc vero potiora eorundem sunt:

1. Oratio dogmatica de unione, 10 capita, Hard.

Eugenici syllogisticis capitibus, quæ a Scholario non refutata fuerant. Id laboris, uti jam dictum est, suscepit Gregorii III patriarchæ, jam Romæ degentis, precibus commotus. Quod Joannes Plusiadenus et codices supra jam recensiti aperto testantur (34). Neque tamen uno eodemque tempore cuncta pertractavit: verum prius ad primum caput, quod omnium gravissimum censebat, respondit, et pro cæteris dissolvendis canones quosdam generales statuit; verum cum Gregorius his non contentus etiam reliqua argumenta, ne uti inenodabilia relicta esse pluribus viderentur, eodem modo refutari flagitaret, postea et hæc singula pertractavit opusque totum absolvit. Id non solum in codicibus adnotatur (35), verum etiam in opere ipso videre est. Nam in præfatione ad capituli primi solutionem diserte ait, se reliqua argumenta utpote omnino minoris momenti prætermittere, eaque facile quemvis solvere posse, qui ob oculos habeat quæ in præsentia sit disputaturus. Deinde post verba illa καὶ παρρησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ut suo loco infra notatur, in fine prolixi ad hoc cap. 1 responsi, nova sane tractatio verbis illis 'Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν incipitur et clare testatur, se ad primum argumentum dicta sufficientia plane existimasse, velle tamen obedire Gregorio reliquorum sophismatum confutationem flagitanti. Unde veluti in duas partes Bessarionis dissertatio apologetica dividitur, quarum prior primum dissolvit argumentum et canones quosdam generales constituit, posterior vero reliqua viginti argumenta minus suso calamo perstringit. Quod ad tempus spectat, quo hæc Bessarion conscripsit, necessario intra annos 1445 et 1459 id collocandum est, cum Gregorius, qui a. 1459 vita functus est, jam fuerit patriarcha. Scripta sunt post epistolam ad Alexium Lascarin (36), et pleraque alia ejusdem argumenti opera (37).

V. Confutatio hæc 21 capitum syllogisticorum in variis codicibus manuscriptis reperitur (38). Exstat in Vaticano 1428, f. 176 a — 210 a, in Marciano 527, n. 2, f. 58—92, in Monacensi 27, f. 224 a — 255 b, et in Laurentiano cod. 14, n. 14, plut. x. Ex Monacensi eam descripsimus et, quoad initium etiam cum Vaticano, contulimus.

VI. Appendicis adinstar hic adjecimus nonnulla breviora Marci Ephesin scri-

Conc., t. IX, p. 319 seq. Monac. 27, f. 1-27. Marcian. 527 (XCI. 6). f. 174/4.

2. Orat. ad concil. Flor. Hard. Conc., t. IX, Mon. 27, f. 75-79.

3. Epistola ad Alexium Lascarin Philanthr., dicta Antidotus Hard. l. c. p. 1045 seq. et apud Arcud. Mon. 27, f. 27-56.

4. Apologia adversus G. Palamam pro Joan. Vecci Epigraphis ed. ab Arcudio, in Mon. 27, f. 67 72. Marcian. cit. f. 1-16. Vatic. 1428, f. 279-295.

5. Responsio ad quatuor argumenta Maximi Planudæ ed. Arcud. Mon. 27, f. 72 74. Marcian. cit. f. 54.

6. Epistola catholica sive encyclica ad Græcos sedi Constantinopolitanæ subjectos. — Ed. Arcud.

(34) Post verba nota 17 allata ita pergit: Γενόμενος οὖν ὁ μακαρίτης πατριάρχης ἐν Ῥώμῃ, ἴδωντας τὸν σφώτατον καρδινάλιον τὸν Νικαίας (sic cum Mon. 27, f. 222, b legendum, non cum Allatio πατριάρχην τὸν Νικαίας); ὅπως τὰ ἐκκλησιαστικά (αἱ ἐκκλησιαστικά) ἀπολογηθῆ ὅτις τοῦ Ἐδέσου κεφάλαια, μὴ πω, φησὶν, εὐρεθῶσιν ἀνεξήταστα, καὶ ἐδέξῃ τοῖς ἀπιστοτέροις, ὅτι κατελείφθησαν ὡς ἀναντιρρήτητα ἐκινεύσας ὅλη τῇ αὐτοῦ αἰσθησι ἀπιστοπέριστον αὐτὰ ὀλίγοις ἀρχαῖσι λόγοις. « Cum vero beate memorie patriarcha Romanæ pervenisset, rogavit sapientissimum cardinalem Nicænum, ut ad relicta absque responsione Ephesii capita responderet, ne (ut aiebat), si iudiciosa reperta fuerint, simpliciores imaginarentur, ea relicta sic esse, quia illis contradicere nemo poterit. Annuit ei exoranti Bessarion brevibusque contentus sermonibus ea profligavit. »

(35) Mon. 27, f. 2 a, in indice capitulum: Ἐτερα κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ Ἐδέσου, ὅσιν εὐρεθῶσιν ἀπιστοπέριστον ὁ Σχολάριος, καὶ ἀπιστοῖθι ταῦτα ὁ κύριος

μου Νικαίας αἰσθησι καὶ παρακλήσι τοῦ μακαρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου, γενομένου ἐν Ῥώμῃ. ἐν τῷ πρώτῳ δὲ κεφαλαίῳ ἕνα γενναίων καὶ θαυμαστὸν λόγον ἐποίησατο, ἐν ᾧ καὶ κανόνας τρεῖς ἐξέθετο δεικνύς, ὡς καὶ ἄλλα διὰ τούτου εὐχερῆστατα λυθῆσονται. Ἄλλ' ὁ μακαρίτης Γρηγόριος καὶ τῶν ἄλλων ἰδέσθῃ ἀπιστολίαν θύναται, ὃ καὶ γίγνεται, ὡς ἐκεῖ εὐρησῆσι κατὰ τάξιν ἐκτεθειμένα. « Alia capita ejusdem Ephesii, quæ Scholarius non potuit amplius refutare. Respondit ad hæc dominus meus Nicænus antistes, rogante et adhortante beato Gregorio patriarcha, qui Romæ degebat. In primo autem capite nobilem et admirabilem sermonem fecit, in quo etiam tres exposuit canones, ostendens, etiam cætera exinde facillime solvi posse. Verum beatus Gregorius rogavit, ut et contra reliqua apologiam conscriberet. Quod et factum est, ut ibi invenies secundum ordinem exposita capita. »

(36) Hanc in opere nostro commemorat, ut v. gr. ad cap. 1.

(37) Certum omnino non est, Gregorium jam Romæ degisse, cum Bessarionem ad reliqua Marci capita relutanda invitaret. Poterat et per epistolam id eum rogare, quam Constantinopoli adhuc scripserit. Imo cum nullum vestigium appareat, quo Gregorii abdicatio concludatur, et cum Ephesium Marium quasi adhuc vivum interpellat auctor, facile admitti potest, Bessarionem hæc intra annos 1445-1447 conscripsisse. Scholarius vero sua ediderat, cum nondum Gregorius ad patriarchatum promotus esset, adeoque ante annum 1445, et probabiliter non multo post Florentinam synodum, simul ac ea Marci capita, quibus nte fortassa jam Florentiæ manum admovent, publicata fuerunt.

(38) Vide Montfaucon Biblioth. mss. p. 510.

pta (a), ex quibus concilii Florentini historia in nonnullis apte illustrari potest. Juvat hoc loco catalogum texere librorum a Marco editorum, qui nobis lucusque occurrerunt. Sunt vero hi :

1. Homiliæ seu Orationes duæ de purgatorio Ferrariæ habitæ (39).
2. Homilia quod divina munera non a Dominicis tantum verbis sanctificantur, sed etiam ab oratione et benedictione virtute Spiritus sancti (40).
3. Epistola ad Georgium Scholarium, qua ipsum reprehendit quod ad Latinos describeret. (Hanc epistolam in Appendice, n. 1 edidimus.)
4. Solutiones dubiorum quorundam ipsi propositorum (41).
5. Dialogus de additione a Latinis Symbolo inserta. (In Append. n. 4.)
6. Epistola ad Theophanem monachum, qua laudat ejusdem scripta contra unionem cum Latinis (42).
7. Epistola altera ad eundem, quam in Append. n. 2 dedimus.
8. Epistola circularis ad omnes ubique terrarum degentes et insulas inhabitantes de synodo Florentina (b).
9. Epistola ad Joannem Palæologum imperatorem, cujus laciniam exhibet Allatius de synodo Photiana p. 549. (Append. n. 5.)
10. Capita syllogistica nunc a nobis edita.
11. Professio fidei a Gregorio patriarcha refutata.
12. Epistola ad Georgium presbyterum contra ritus et sacrificia Romanæ Ecclesiæ (43).
12. Antirrheticus contra Andream Colossensem.
14. Apologia de fuga sua ann. 1440 conscripta.
15. Tractatus contra encyclicam Bessarionis.
16. Ultima verba ad Georgium Scholarium. (Append. n. 3.)
17. Homilia in orationem Dominicam (44).
18. Carmina et hymni in Deiparam (45).
19. Epistolæ plures (46).

(39) Teste Montefalconio, in Bibl. Coisl. p. 406, in cod. Coisl. 289 (ol. 337) legitur : Μάρκου Ἐφέσου ὁμιλία ῥηθεῖσα ἐν Φεῤῥαρίᾳ τῆς Ἰταλίας πρὸς τοὺς καρδινάλιους καὶ ἑτέροισι τῶν Λατίνων διδασκάλους περὶ τοῦ δοξαζομένου παρ' αὐτοῖς καθαρῶν πυρῶν. Initium : Ἐπειδὴ μετὰ ἀγάπης ἀποκρίνασθαι πρὸς τὰ παρ' ὑμῶν εἰρημένα . . . Existat utraque oratio in cod. Paris. 1218, sæc. xv, catal. p. 256, n. 2, 3 (n. 4 est refutatio objectionum).

(40) Ὅτι οὐχ, ὡς νομίζουσιν οἱ τὰ πλεῖστα καίνοτομοὶ Λατίνοι· ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ τελειοῦσι τὰ θεῖα δῶρα τὰ δεσποτικὰ ῥήματα παρὰ τοῦ ἱερέως λεγόμενα, ἀλλ' ἡ τῆς εὐχῆς δύναμις μετὰ ταῦτα, ὡς ἡ ἡμετέρα ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δοξάζει. Initium : Ἡμεῖς ἐκ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διαδεξαμένων αὐτοὺς διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τῆν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἐκθεσι. Existat in cod. Mon. 256 f. 127, in cod. Coisl. 290, (ol. 332. Vide Montefalconium l. c.) Paris. 1218, n. 9 (Catal. l. c.). Cf. et Paris. 1261, et typis edita ad calcem Liturgiarum SS. Jacobi, Basilii et Chrys. ed. Paris. 1560. f. p. 158. Latine in Liturg. Cl. de Sanctes Antwerp. 1561. 8, p. 82.

(41) Leguntur in cod. Paris. 1218, n. 11 et in Mon. 256, f. 136 seq. sub titulo : Δύσας πρὸς τινὰ ἀπορήσαντα τὰς παρούσας ἀπορίας. α' Ἐρώτησις. Ἅλλοιο σχήματός ἐστιν ὁ θεός ; Ἀπόκρισις. Ὁ θεὸς σχήμα οὐκ ἔχει, οὐτε ἀνθρώπινον, οὐτε ἄλλου τινὸς ὁμοιωσίου τῶν αἰσθητῶν· ἐστὶ γὰρ ἀσώματος καὶ ἀλόγου πάντων ἀσώματων ἀνεγκλη μὴδὲ σχήμα ἔχειν. Sunt quaestiones numero viginii.

(42) In citato cod. Monac. 256 legitur f. 143 epistola Theophanis hoc titulo : Τῷ θεοτάτῳ καὶ εὐλαθεστάτῳ βασιλεῖ ἡμῶν κύρ Ἰωάννη τῷ Παλαιολόγῳ ὁ εὐτελής καὶ ἐλάχιστος ἐν ἱερομονάχοις Θεοφάνης ὁ ἐν τῷ βουνῷ τῆς Μονοβύζου τῷ ἐν νήσῳ Ἰμβρῶν. Initium : Ἀποκλιθεὶς οὐ τις ἂν εἴμαι τῶν πάντων. Sequitur f. 146 ejusdem Σύνταγμα εκορδιενς : Τὴν καθ' ἡμᾶς τῶν Χριστιανῶν εὐσεβειάν τε καὶ ἀληθῆ πίστιν, ἤνεκεν παραλαβόντες ἔχομεν. In fine scholion f. 155 b : Ταῦτα γὰρ πρὸς τὸν Ἐφέσου ἐπέμψθησαν παρὰ τοῦ τιμιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κύρ Θεοφάνους . . . ὄντος τοῦ ἁγίου τοῦ Ἐφέσου τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἵνα προσκομιθῆ τῷ βασιλεῖ, εἰ οὕτω φανῶσιν ὁρθὰ τὰ γραφέντα, ἃ καὶ δεξάμενος ὁ ἅγιος οὐ μόνον ἐπήνεσαν αὐτὰ, ἀλλ' ἐνὶ καὶ ἀντέγραψα πρὸς ἐπιτείνον ταῦτα. Sequitur f. 155 b, Marci epistola : Τὴν γραφὴν τῆς ἀγωνιστικῆς σου δεξάμενος παραμυθίαν οὐ μικρὰν ἔσχον.

(43) In cod. Mon. 256, f. 304-305, legitur Marci scriptum περὶ τῶν ἐμφερομένων τῇ θείᾳ εὐχῇ ὀνημάτων, ἦγον τοῦ, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με. Initium : Ὅση μὲν ἡ τῆς εὐχῆς δύναμις καὶ ὅσα δωρεῖται τοῖς κεχρημένοις . . . Fragmentum epist. Marci ad Georg. presbyt. dat. Allat. c. Gregyθion exerc. xi, p. 190.

(44) Cod. Paris. 2075.

(45) Cod. Paris. cit.

(46) Cod. Paris. 965, 1191, 1218, 1286, 1295, 1310, 1527, 2005, 2075.

(a) Marco sua reddidimus. Vide inter ejus opera, infra Eoir. Paris.

(b) Ea est quam sibi refutandam sumpsit Gregorius Manas. Vide tomum superiore. Integre edita est in TOMO ΑΓΑΙΗΣ Doctici. Eoir.

ΜΑΡΚΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ

ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΣΥΛΛΟΓΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΣ ΛΑΤΙΝΟΥΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕ ΠΡΟΣ ΤΑΥΤΑ ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΕΞ ΑΙΤΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ

MARCI EPHESINI METROPOLITÆ

EUGENICI

CAPITA SYLLOGISTICA ADVERSUS LATINOS

ET RESPONSO SAPIENTISSIMI DOMINI

GEORGII SCHOLARII

ROGANTE B. M. D. GREGORIO JUNIORE CONFESSORE CPOLITANO PATRIARCHA ELABORATA.

NUNC PRIMUM EDITA CURANTE J. HERGENROETHER,
S. THEOL. IN WIRCEBURGENSI LITTERARUM UNIVERSITATE PROFESSORE.

EPHES. CAP. I.

Interrogemus Latinos : Si omnia quæ sunt Patris, Filium habere vultis, cur non et Patrem ipsum facitis? Quia, inquit, oppositionem hoc habet ad Filium, oppositio autem distinguere personas valet, non vero conjungere, ne confusio in ipsis fiat (α). Si igitur oppositio divinas personas distinguit, ut vos statuitis, o sapientissimi, et utrumque oppositum in qualibet earum simul esse ac convenire nequit : ergo neque ratio causæ et causati in unum conveniet (nam hæc quoque sunt opposita), neque Filius simul causatus erit et causa, quemadmodum nec Filius simul et Pater. Quid contra hæc ipsi disputabunt? Foret, dicent, ipse quoque Pater, si haberet, qui ad eum posset referri (ut Filius). O rem absurdam ! Rursum nobis

(1) Ad finem pag. notat Mon. scriptor : "Ορα πῶς τίθεμεν πρῶτον τὰ τοῦ Ἐφέσου κεφάλαια, εἶτα κατὰ πόδα τὰς τοῦ Σχολαρίου ἀποκρίσεις ἢ ἀντιρρήσεις. In cod. Monac. 256 est cap. 19.

(α) Verba Christi Joan. xvi, 15 et xvii, 16, nullam pati exceptionem Patres ac theologi statuunt, nisi eam, quæ ex ipsa re oritur, quod Filius simul nequit esse Pater. Hinc communis doctrina est, omnia Patris habere Filium paternitate excepta.

A

ΕΦΕΣΟΥ (1) ΚΕΦ. Α

Ἐρόμεθα τοὺς Λατίνους· Εἰ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν βούλεσθε (2), διὰ τί μὴ καὶ Πατέρα τοῦτον ποιεῖτε ; Ὅτι, φασίν, ἀντίθεσιν ἔχει τοῦτο πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ δὲ ἀντίθεσις διακρίνει οἷον τὰ πρόσωπα, καὶ οὐχὶ συνάπτειν, ἵνα μὴ σύγχυσις ἐν αὐτοῖς γένηται. Εἰ οὖν ἀντίθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα καθ' ἑαυτὰς, ὡ σφύρατοι, καὶ ἄμφω τὰ ἀντικείμενα συνελθεῖν ἐφ' ἑκάστου τούτων ἀδύνατον, οὐδ' ἄρα τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν συνελεύσεται (καὶ ταῦτα γὰρ ἀντικείμενα), οὐδ' ὁ Υἱὸς αἰτιατὸς ἑαυτοῦ καὶ αἴτιος ἔσται, καθάπερ οὐδ' Υἱὸς ἑαυτοῦ καὶ (3) Πατὴρ. Ἄλλὰ τί καὶ πρὸς τοῦτο φήσεσιν ; Ἦν ἂν καὶ Πατὴρ, εἰ εἶχε πρὸς ὃν ἀποδοθήσεται. Τῆς ἀπορίας ἰδίῳ ἡμῖν ἐπιανήξαι τὸ καταγέλαστον ἐκάλειν σόφισμα, καὶ ταυτὸν ποιούσιν οἱ ταῦτο

(2) Cod. Mon. f. 180 a, βούλεται. Sic et Marc. 580. f. 133. Recte Monac. 256. f. 297, a.

(3) Marc. καὶ ὁ π.

Quatenus enim est Filius, oppositus est Patri, et ne paternitatem quoque habeat, obstat relationis oppositio. Vide de hac re Bellarmini argumentum, l. II de Christo, cap. 22.

λέγοντες, ὡπερ ἂν εἰ τις ἀποφαινώμενος, πάντα ἄ
 ἄθροιστον γεννητὸν εἶναι ἔλεγεν, ὡς ἦν ἂν καὶ ὁ
 Ἄδᾶμ γεννητὸς, εἰ πατέρα εἶχεν.

occurrit ridendum illud sophisma, atque idem
 plane faciunt qui ita disserunt, ac si quis statuens
 et affirmans, omnem hominem esse progenitum,
 etiam Adamum genitum futurum fuisse diceret, si
 habuisset patrem.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ.

RESPONSIO GEORGII SCHOLARII.

Οἱ Λατῖνοι τῶν ἱερῶν Ἐδαγγελίων ἀκούοντες
 Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ὅσκι· καὶ πάλιν·
 Τὰ ἐμὰ πάντα ὁ ἴσκι, καὶ τὰ-ὁ ἐμὰ·
 καὶ πάλιν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν (1)
 ὅσκι διὰ τὸ καθόλου τοῦτο πρόσημα, τὸ πάντα
 καὶ Υἱὸν εἶναι τὸν Πατέρα ἢ Πατέρα τὸν Υἱὸν
 ἀναγκάζονται λέγειν· οὐδὲ γὰρ αὐτὰ τὰ ῥητὰ τοῦς
 ἀναγκάζουσιν, μᾶλλον μὲν οὖν εἰσεθαὶ πείθουσι καὶ
 πιστεύουσιν, μένειν ἐν τῷ Υἱῷ τὴν ἰδιότητα ἀκίνητον,
 ὡσαύτως· καὶ τῷ Πατρὶ, εἰ τις αὐτοῖς· καλῶς ἐπιθάλλοι·
 ὅσκι διὰ τὸ ἐξαιρεῖσθαι τοῦ λέγειν τὰς ἰδιότη-
 τας συνεκβάλλουσι καὶ ἄπαρ· οὐδὲν ἄδύνατον, εἰ μὴ
 καὶ πᾶσα ἀνάγκη εἶναι κοινά. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδιότη-
 τας ἀκινήτους τηροῦσι καὶ τὴν κοινότητα ἀμειωτον,
 τούτῳσι τὴν τε προσωπικὴν διακρίσιν καὶ τὴν
 ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας ἀπαράλαυτον ἐν τοῖς
 ἑαυτῶν διαφυλάττουσι λόγοις. Μιγούνηται δὲ ἐπίσης
 εἶναι μάταιον, εἰ τις ἀκούων πάντα συμπεριλαμβάνει
 καὶ τὴν ἰδιότητα, ὅπερ ἔστιν ἄδύνατον ἢ τινα
 ἀξίον ἢ τὸ ῥητὸν βούλεσθαι, καὶ εἰ τις· ἐξαιρῶν τοῦ
 λόγου τὸ ἄδύνατον νοσεῖσθαι, ἅμα συναξαρσίη καὶ
 ὅπαρ εἰ μὴ ἀναγκάζειν ἔστιν, ἀλλ' οὐδὲ ἄδύνατον
 ὁπωσῶν· ἀλλὰ μὴν καὶ ἀναγκαῖον εἶ γε μὴ ἄδύ-
 νατον ὅσον ἐπὶ τῶν θεῶν, ἐν εἰς ὁδὴμια· ἔχει χώραν
 τὸ ἐνδεχόμενον. Οὐδεὶς γὰρ ὕγιης λόγος ἂν εἴηται
 τῷ αὐτῷ τρόπῳ, τῷ ἄδύνατῳ συνεκβάλλειν καὶ
 τὸ δυνάμενον εἶναι, οὐδὲ σφόδρ· ὁ οὕτω λέγων, ὅπαρ
 τολμηρὸν ἔστι τῆς ἀληθείας καὶ τῶν αὐτῆς λογίων
 καταφθεῖδεσθαι. Ἀρχαί μὲν οὖν Λατῖνοις ὅτι· ἐνὰς;
 τῶν ὄρων τοῦ διπλοῦ τοῦτου καὶ καθολικωτάτου τῆς
 ἀληθινῆς θεολογίας κεφαλαιὸν μένοντος ἀκινῶς,
 τῆ· τε ἐνότητας δηλονότι τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς
 προσωπικῆς διακρίσεως, οὕτως ἔξισοι τὰ εἰαγγελ-
 λικά ἑαῖνα νοεῖν. Ἀλλὰ καὶ τοῦς διδασκάλους
 ἔχουσι τῆ ἑαυτῶν διανοίᾳ συμμάχους, ἢ μᾶλλον εἰ-
 πέτν, ἡγεμόνας αὐτῆς. Ἐνθεν μὲν τοῦς ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ λέγοντας· προφανῶς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἄγιον, ὅστινες οὐκ ἂν εἶπον τοῦτο, εἰ γε τῆ τοῦ
 γεννῶν ἰδιότητι καὶ ἢ τοῦ προβάλλειν ὡς ἐτέρη τις
 ἰδιότης συνεξεδάλατο· ἐκαίθεν δὲ τοῦς τὸ ζῆτὸν
 ἐκαίθε ἐξηγουμένους, ὅστινες τὴν τοῦ γεννῶν ἰδιότη-
 τα μόνην ἐκβάλλουσιν ἀπὸ τοῦ καθόλου τοῦτου
 προσρηματος, ἀλλὰις λέξισι τὸ αὐτὸ πάντες βου-
 λόμενοι. Εἰ δὲ καὶ τὸ προβάλλεσθαι ἢ προβάλλειν
 (οὐ γὰρ δεῖ σφόδρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ νῦν φρασεῖν)
 ἰδιότητα τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν ἡδεσαν, καὶ πάν-
 τας μὲν ἂν δικαίως, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἰς τις ἐδρέθη
 συνεκβάλλειν· νῦν δὲ οὐδεὶς ἔστιν. Ἀλλ' ὁ μὲν Κύ-
 ριλλὸς φησι· Συνοιδιον πιστεύομεν τῷ Πατρὶ
 τὸν Υἱὸν καὶ πᾶν ὀσιῶν ἰσομέτρως ἔχοντα ὄιχα
 τοῦ τεκεῖν (2). Καὶ ὁ αὐτὸς ἐτέρωθι· Ἐν Υἱῷ

Latini, dum audient sacrorum Evangeliorum
 verba : Omnia quaecunque habet Pater, et rursum :
 Mea omnia tua sunt, et tua mea sunt, et iterum :
 Ego et Pater unum sumus, neque propter vocabul-
 um illud universale omnis et Filium esse Patrem
 vel Patrem quoque esse Filium affirmare cogun-
 tur; neque enim ipsa verba ad id adigunt, imo
 potius suadent cogitare ac credere, immotam ma-
 nere in Filio proprietatem, atque pari modo etiam
 in Patre, si quis ipois verbis recte intendat; neque
 propterea quod a sermone proprietates excludunt
 etiam una ea eijciant, quae communia esse nullo
 pacto repugnat, imo vero fortassis necessitas quo-
 que efflagitat. Verum et proprietates servant im-
 motas et communionem nullo pacto imminutam,
 hoc est tum personalem distinctionem tum divinae
 unitatis essentialis in suis sermonibus custodiunt
 inconcussam. Illud autem existimant, perinde
 stultem esse, si quis audito verbo omnia simul
 et proprietatem comprehendat, quod fieri prorsus
 nequit, ut quis censet vel vox ipsa significet, ac
 si quis eximens e verbo id quod intelligi nullo
 pacto potest simul et eximat tollatque illud, quod
 si non necessarium, attamen nullo prorsus modo
 est impossibile, imo vero, si non impossibile, etiam
 necessarium, quod spectat ad divina, in quibus
 nullum locum habet contingentis ratio. Nullus
 enim sanus sermo eodem pacto existimaverit sim-
 ul cum impossibili etiam id quod esse potest re-
 jicerem; neque sapiens est qui ita dicit, quod audax
 facturus est, adversus veritatem ejusque oracula
 mentiri. Sufficit itaque Latinis, quod intra ter-
 minos duplicis-hujus atque universalissimi verae
 theologiae capitis immote persistentis, videlicet
 unitatis divinae essentialis et distinctionis persona-
 rum, ista Evangelii dicta intelligenda censent. Ve-
 rum et doctores habent suae patronos sententiae,
 imo, ut rectius dicam, duces et antesignanos,
 hinc quidem eos qui ex Filio Spiritum procedere
 aperte dicunt, qui sane id haud dixissent, si cum
 generandi proprietate etiam producendi proprietate
 ut alia quaedam simul rejecta fuisset, hinc autem
 eos, qui dictum istud exponunt, qui generandi
 proprietatem solam excludunt ab hoc universali
 vocabulo, aliis dictionibus idem omnes significa-
 tes. Si vero etiam productionem et emissionem
 (neque enim valde vocum elegantiae in praesenti
 insistendum) Patris proprietatem relate ad Filium
 novissent, certe merito omnes, at saltem ad mini-
 mum vel unus inventus fuisset qui eam simul
 amoveret; nunc autem nullus omnino id praestitit.

(1) Joan. xvi, 15; xvii, 10; x, 30.

(2) Haec Cyrilli verba ex Hib: n ad Herm. pariter

Imo Cyrillus. *Coæternum*, inquit, *Patri Filium credimus et omnia eadem mensura possidentem, solum si generare excipias. Et idem alibi: In Filio unigenito secundum omnia simili Patri et æquali, abique una paternitate.* Athanasius vero: *Eadem dicuntur de Filio quæ de Patre, excepto quod non dicitur Pater; idemque rursus: Quæ de Patre dicuntur, hæc quoque de Filio Scripturæ dicunt, id unum si demas, quod Filius non dicitur Pater; et nemo Patrum dicit: Si demas spirationem.* Quodsi Theologus dixit præter rationem causæ, vel causam intelligit fontem et causam sine causa, quemadmodum et Orientales Patres vocabulo hoc uti videntur, vel causam dicit oppositam Filio, hoc est eam, quæ est secundum generationem. Secus enim non consensisset cum sanctis, qui vel Spiritum sanctum ex Filio procedere asserunt, vel omnia Patris habere dicunt Filium excepta paternitate, et præter id quod non est Pater nec generat, nunquam vero, excipiunt spirationem. Si vero ipse etiam causam eam diceret, quæ est secundum spirationem, simul atque necesse omnino est, ut cum omnibus ipse consentiat.

Solutio autem argumenti propositi, cum vel ex jam dictis sit perspicua, manifestior adhuc erit, dum nos non singula quidem perustrabimus, sed unde ipse ansam nactus fuerit, ostendemus, ubi vero fraus lateat, deprehendemus et refutabimus; multa autem verba rescabimus, quæ ipse magna cum ostentatione vel necio quam ratione atque omnino præter rem congescit. Ex Latinorum enim confessione propositionem assumens, quæ oppositionem docet divinas distinguere personas, et adjungens simul Latinorum hypothesin, secundum quam Filius est simul principium et principium, quæ sunt opposita, ad eam devenit conclusionem: Filium distinctum a se ipso fore per ejusmodi oppositionem et duas personas constituturum, vel in eadem divina persona simul opposita fore statuenda. Verum neutrum verum est; alterum enim impossibile est ex theologis principiis, alterum vero impossibile ex communi omnium existimatione, unde et impossibilis suppositio, nimirum Filium principium esse, sicut et principium; simul vero ostendit, dum nec hoc recipit, relativa oppositione divinas distingui personas; hic enim modus est deductionis ad impossibile. Dicent itaque Latini: Concedimus epicherematis rationem; nam ex confesso fieri nequit, ut Filius distinctus sit a se ipso, et ut in ipso simul sint opposita; negamus vero consequentiam, videlicet ea impossibilia sequi, si Filius sit principium et principatus; nulla enim est necessitas. Et quod ad prius qui-

A *μονογενῆ κατὰ πάντα ὁμοῦ καὶ ἴσῳ τῷ Πατρὶ χωρὶς τῆς πατρότητος* (1). Καὶ Ἀθανάσιος: Ἐὰν αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅσα καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς, χωρὶς τῶ λέγεσθαι Πατὴρ (2). Καὶ πάλιν ὁ αὐτός: Ἐὰν Πατὴρ λέγεται, ταῦτα καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν αἱ Γραφαί, χωρὶς μόνον τοῦ λέγεσθαι αὐτὸν Πατέρα· καὶ οὐδαί; εἶπε· Πλὴν τοῦ προβάλλειν. Εἰ δὲ καὶ ὁ Θεολόγος εἶπε· Πλὴν τῆς αἰτίας (3), ἢ αἰτίαν τὴν πηγὴν νοεῖ καὶ τὴν ἀνατίον αἰτίαν, ὡσπερ δοκῶσι καὶ πάντες οἱ Ἀνατολικοὶ χρῆσθαι τῷ ὀνόματι τῆς αἰτίας ἢ τοῦ αἰτίου, ἢ αἰτίαν λέγει τὴν ἀντικειμένην τῷ Υἱῷ, κούτεστι τὴν κατὰ τὸ γενεῖν. Ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν οὔτε τοὺς ἄγιους; τοὺς λέγουσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συναφύνησεν, οὔτε τίς; λέγουσι, πάντα πλὴν τῆς πατρότητος καὶ τοῦ εἶναι Πατὴρ καὶ τοῦ γενεῖν, καὶ οὐδαμοῦ τὸ προβάλλειν εἰποῦσιν· εἰ γὰρ αὐτὸς αἰτίαν λέγει καὶ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν ὁμοῦ· ἀλλὰ πᾶσα ἀνάγκη πᾶσιν αὐτὴν συμφωνεῖν.

B Ἡ δὲ πρὸς τὸ ἐπιχειρήμα λύσις σαφής; μὲν καὶ ἐκ τῶν προσηρημένων· γίνονται δ' ἂν καὶ ὡδε σαφιστέρα, οὐ καθ' ἕκαστα ἐπεξηροῦσιν ἡμῖν, ἀλλὰ τί μὲν αὐτοῦ τὸ κινήτην τιθεῖσι, ποῦ δὲ ἡ ἀπάτη, φησὶ τὸ καὶ ἐλέγχουσι· τοὺς δὲ πολλοὺς ἀφαιροῦσι λόγους, οἵτινες φιλοτιμῶς αὐτῷ ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ οὐδὲν πρὸς τὸ προκειμενον συνάπτονται. Ἐκ γὰρ τῆς ὁμολογίας Λατίνων λαβὼν, οἱ ἠντιθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα, συνάφας δὲ καὶ τὴν Λατίνων ὑπόθεσιν, οἱ ὁ Υἱὸς ἐστὶν ἕνα αἰτιατὸς καὶ αἰτίας, τοὔτεστι τὰ ἀντικείμενα, συμπεραίνει, οἱ ὁ Υἱὸς ἐστὶν διακεκριμένος; ἐαυτοῦ τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως, καὶ ἐστὶν δύο πρόσωπα, ἢ ἐσονται ἐν τῷ αὐτῷ θεῷ προσώπῳ ἕνα τὰ ἀντικείμενα. Ἄλλ' οὐδέτερον ἐστὶν ἀληθές. Τὸ μὲν γὰρ ἀδύνατον ταῖς θεολογικαῖς ὑποθέσεσι, τὸ δὲ δεύτερον τῇ κοινῇ πάντων ἀξιώσει; ὥστε καὶ ἡ ὑπόθεσις ἀδύνατος, τὸ τὸν Υἱὸν δηλονότι αἰτίον εἶναι, ὡσπερ καὶ αἰτιατόν. Ἄμα δὲ δεικνυσι μὴδὲ τοῦτο ἀποδεχόμενος, οἱ τῇ ἀναφορικῇ ἀντιθέσει τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνονται· οὔτος γὰρ ὁ τρόπος τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς. Φήσουσιν τοίνυν οἱ Λατίνοι, οἱ τῇ μὲν προσλήψει τοῦ ἐπιχειρήματος συγχωροῦμεν (ἀδύνατον γὰρ ὁμολογουμένως, καὶ τὸν Υἱὸν ἐαυτοῦ διακρίσθαι καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἕνα εἶναι τὰ ἀντικείμενα), τὴν δὲ ἀκολουθίαν ἀρνούμεθα, οἱ αἱ ὁ Υἱὸς ἐστὶν αἰτίας καὶ αἰτιατὸς, ταῦτα συμβήσεται ἐκ ἀδύνατων· οὐδεμία γὰρ ἀνάγκη. Καὶ ὅσον μὲν πρὸς τὸ πρῶτον ἀδύνατον λέγομεν, οἱ ἠντιθεσις ἐν τοῖς θεοῖς αἰτία ἐστὶ προσωπικῆς διακρίσεως, ὅταν ἢ τοῦ ἀ-

adducit Beccus epigr. x (G. O. II, 616, 617), ubi legitur ἰσόμτρον.

(1) Ex Cyrill. Or. de Trinit. apud Becc. l. c. (p. 617), apud Const. Meliteniot. Orat. 2 (ibid., p. 205.)

(2) Athan. Or. 3, contra Arianos.

(3) Gregorius Naz. Orat. de adventu Ægyptio-

rum, quæ Billio est or. 24, Maurinis, or. 34, de Filio dixerat: Πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ ἔχει, τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν πλὴν τῆς αἰτίας. Nostrum latuit, ut videtur, Beccum, orat. 2 de injusta depos. c. 18, l. iv, ad Constant. c. 6 (Gr. orth. II, p. 63-65, 213), non absque rationibus saltem probabiliter contendisse, pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας.

του προς το αυτο · εσαν δε η του αυτου προς αλλο και αλλο, ουκ εστιν αιτια προσωπικη; διακριτως εν τω την αντιθεσηι εχοντι, ει μη προς εκεινα. προς δε εχει την ταυτην αντιθεσηιν ανα μέρος. Ει γαρ εν τω Υιω εστι το αιτιον και αιτιατον, απερ εστιν αντικειμενα, ου τον Υιον αυτου διακρινουσιν, αλλα του Πατρως και του Πνευματος, η προς μιν εδν Πατερα τη αναφορα του αιτιατου την αντιθεσηι εχει και την διακρισιν, προς δε το Πνευμα τη του αιτιου. Τουτο δε και επι παντων εστιν αληθες. Η γαρ πατροτης και η υιότης η το εστιον, ει βουλει, και το αιτιατον ην εν τω Ισαακ, αλλα διαιτι προς αλλο και αλλο ταυτ' εχεν (θατερον μιν γαρ προς τον Αβρααμ, θατερον δε προς τον Ιακωβ), μια ην η του Ισαακ υποστασις · αλλ' ην αδύνατον μιν ειναι αυτην, ει προς τον αυτον ην αιτιος και αιτιατος κατα το αυτο, λεγω δε κατα το της φύσεως ειδης. Τα δ' αυτα και εσον προς το δευτερον αδύνατον δε λεγεσθαι, οτι οι αξιουντες αδύνατον ειναι εν τω αυτω εμα υπαρχειν τα αντικειμενα, νοουσι, οτι και κατα το αυτο και προς το αυτο και ωσαυτως και εσα αλλα εν τοις περι ελεγχων ο φιλόσοφος διοριζεται, ων ενος τινος άπονος ουτε αδύνατον τι επεται ουτε ελεγχος εστι κατα τον φιλόσοφον. Αντικειμενα μιν ουν εστι το αιτιον και αιτιατον, και εν τω Υιω ειναι ταυτά φασιν οι Λατινοι και εμα, αλλ' ου προς το αυτο ουδ' ωσαυτως · το μιν γαρ εστι προς τον Πατερα, το δε προς το Πνευμα, και προς μιν τον Πατερα γεννητης, προς δε το Πνευμα προδητικως · ουτω δε ουτε αδύνατον τι επεται, ουτε το αξίωμα θναιρεται.

respectu Patris, principium vero respectu Spiritus, ad Patrem per generationem refertur, ad Spiritum per spirationem; atque sic nec impossibile quid consequitur neque dignitas auferitur.

Και ουτω μιν η εις αδύνατον απαγωγή αυτου λυεται. Βαβαιοι δε ταυτην ωσπερ και παραδειγματι λεγων, οτι Ωσπερ αδύνατον τον Υιον ειναι: Υιον και Πατερα, αυτως αδύνατον ειναι αυτον και αιτιον και αιτιατον. Και ος καλωσ λεγει · ου γαρ Ισον εστι · το μιν γαρ Πατηρ ειδικον τρόπον αιτιας σημαίνει, και επι του μιν Πατρως ου δύναται ειναι Πατηρ διχ τα της υπερουσιου θεογονιας ουκ αντιστρέφειν προς αλληλα, μηδε ειναι εξ αλληλων τα θετα προσωπα, ηγουν συγγεσθαι τας ιδιότητας, αλλ' ουδ' εστιν άλλος Υιδ; εν τοις θεοις, ος αν ειη Πατηρ ο Υιδς, διχ τουτο ο Πατηρ ου δύναται υπαρχειν τω Υιω. Το δε αιτιον γενικιν εννομα εστι, και εμφο περιεχει του; ειδικους τρόπους των θελων προδων, και επι εστι τι εν τοις θεοις ος δύναται ο Υιδς αιτιος ειναι, τουτιστα προβολει, ηγουν το Πνευμα το αγιον, ουκ αδύνατον τον Υιον ειναι ουτως αιτιον, ηγουν προβολει · ην δ' αν αδύνατον, εσον μόνον προς τον Υιον αυτον, ει αντέκειτο δηλονότι τουτο τω του Υιου λόγω · αλλ' ουκ αντίκειται τω γεννάσθαι το προβάλλειν, ωστε ουδ' εως εστιν αδύνατον · εθεν εως εμοιος ο λόγος ουτε καλωσ επιλαμβάνεται της των Λατινων αποκρισεως. Πατερα μιν γαρ φασιν ειναι του γεγεννηκετς τον Υιον αδύνατον. Ει δε ην τι προσωπον ετερον εν τοις θεοις, ος αν ηδύνατο ειναι Πατηρ, ουδεν αν εκώλυσεν αυτον και

dem spectat eorum auz impossibilia diximus, dicimus, oppositionem quidem in divinis causau esse personalis distinctionis, quando ejusdem est ad idem; quando vero ejusdem ad aliud et aliud, tunc non est personalis distinctionis causa in co quod oppositionem habet, nisi ad ea, quæ habent talem oppositionem alternatim. Si enim in Filio est ratio principii et principiatu, quæ sibi met opponuntur, non Filium a se ipso distinguunt, sed a Patre et Spiritu quatenus ad Patrem quidem oppositionem et distinctionem habet relatione principiatu, ad Spiritum vero relatione principii. Hoc vero et in omnibus verum reperitur. Nam paternitas et filiatio vel causa, si lubet, et causatum erat in Isaac, sed quia ad aliud et aliud ista habuit (alterum namque ad Abraham, alterum vero ad Jacob), una erat Isaaci persona; sed impossibile omnino erat, ut una esset persona, si respectu ejusdem et causa et causatus fuisset secundum idem, dico vero secundum speciem naturæ. Eadem quoque dicenda sunt quoad alterum impossibile, nimirum quod ii qui censent in eodem simul opposita nullo pacto inesse posse, id accipiunt et secundum idem et ad idem et eodem modo et quæcunque alia philosophus in tractatione de argumentatione determinat, quorum si vel unum de fuerit, neque impossibile quid consequitur neque argumentum adest secundum philosophum. Opposita quidem sunt principium et principiatum et ia Filio esse dicunt Latini, sed non ad idem neque eodem modo; principiatu enim est

Tali igitur pacto ejus ad impossibile deductio dissolvitur. Confirmat autem eam quasi exemplo dicens: Quomodo fieri non potest, ut Filius et Filius sit et Pater, ita fieri nequit, ut sit et principium et principiatu. Non tamen recte dicit; neque enim ista sunt æqualia. Nam *Patris* nomen specificum causæ modum significat; et quia *Patris* Pater esse non potest, propterea quod ea quæ ad supæessentiales divinarum personarum processiones spectant non adinvicem convertuntur, neque ex se invicem sunt divinæ personæ vel proprietates confunduntur, sed nec alius est Filius in divinis, cujus pater queat esse Filius, idcirco paternitatis ratio Filio convenire non potest. Contra *principium* generis nomen est et utrumque specificum modum divinarum processionum in se continet; et quoniam in divinis est aliquid, cujus principium sive productur potest esse Filius, videlicet Spiritus sanctus, nullo pacto repugnat, Filium esse tali modo principium sive productorem. Repugnaret vero atque impossibile foret, quantum solummodo ad Filium ipsam spectat, si hoc oppositum foret filiationis rationi; verum (passivæ) generationi non opponitur productio; unde non est prorsus impossibile. Quare neque est similis ratio neque recte Latinorum responsionem repre-

hendit. Patrem enim ejus qui genuit esse Filium impossibile dicunt; si autem persona quaedam alia in divinis sit, cujus pater esse possit, nihil prohiberet, quominus et ejus foret pater. Idque recte plane dicunt. Nunc vero fieri nequit, ut Filius sit pater, quia non est, cujus pater sit, sed quantum ad dignitatem quæ de oppositis est non esset impossibile; neque enim sublata foret dignitas ejus, qui et Filius et Pater esse potest, ad aliud tamen et aliud; nunc vero est impossibile, non propter hoc, sed propter rem, quemadmodum si Isaac non genuisset et absque prole decessisset, non fuisset impossibile, ut ipse et filius esset et pater, nisi ob posteriorum defectum, non ob dignitatem patris; sed postquam genuit Jacobum, et pater idem erat et filius, atque dignitas oppositionis (per oppositionem) non sublata est. Exemplum vero, quod adducit, undequaque insulsum et absurdum est. Neque enim sicut Latini, omnem in divinis personam esse Patrem; deinde dum ipse infert: *At revera Filius non est Pater*, respondent, Filium revera Patrem fore, si persona esset, ad quam referri posset; hoc enim pacto simile foret exemplum; sed *Patrem* esse *Filium* nec ipsi dicunt, sicut et isto hoc impossibile esse asserit; *principium* vero eum dicunt (Latini) Spiritus sancti sive productorem, non quia id non impossibile censeri potest, sed quia id et necessarium arbitrantur. Iste vero hoc impossibile esse demonstraturus nihil conclusit. Condimenti vero adinstar huic epicherematis solutioni et hoc addam, ne sophisma quidem ejus exemplum esse et propositum non attingere, etsi similiter se haberet. Nam secundum fidei principia non est mendacium, omnem hominem esse genitum; neque si quis instantiam peteret ab Adamo, falso respondebitur, Adamum quoque genitum futurum fuisse, si Patrem habuisset, id est si non fuisset (generis humani) principium. Nam in quantum est homo genitus sit necesse est, in quantum vero est principium id fieri nequit. Quemadmodum si quis diceret, omne quantum continuum esse divisibile, deinde alio instante et ad punctum provocante, quod quantum continuum sit nec tamen divisibile, rursus responderet, et punctum futurum fuisse divisibile, quatenus quantum continuum, nisi hujus esset principium; nunc vero punctum esse principium et idcirco indivisibile, cum principium indivisibile esse debeat, sicut et in numeris unitas. Si quis igitur hæc diceret, nullo pacto peccaret. Ita et fides vera principium hominum ponit Adamum, et quatenus principium ingentium, per creationem tamen existentiam nactum; verum hoc nihil impedit, quominus omnis homo sit genitus. Quapropter nullatenus valet ea quæ ex Adamo petitur instantia, neque id quod ille responsurus male omnino responderet.

EPHES. CAP. II.

Si Deo honorificentius et nobiliter est, causam esse deitatis, quam rerum creaturarum esse causam,

- (1) Fort. δὲ τῆς ἀντιθέσεως.
 (2) Mon. 27, f. 182 b, ἡδύσμα.
 (3) Cod. l. ἐκείνο.

A Πάτερα εἶναι ἐκείνου. Καὶ καλῶς λέγουσι· νῦν μὲν γὰρ ἐστὶν ἀδύνατον τὸν Υἱὸν εἶναι Πάτερα, ὅτι οὐκ ἐστὶ πρὸς ἑν ἂν εἴη Πάτερ· ἀλλ' ὅσον πρὸς τὸ ἀξίωμα τὸ περὶ τῶν ἀντικειμένων οὐκ ἂν ἦν ἀδύνατον· οὐ γὰρ ἂν ἀνήρητο τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοῦ δυναμένου καὶ Υἱοῦ εἶναι καὶ Πατρός, πρὸς ἄλλο μόντοι καὶ ἄλλο. Νῦν δὲ ἐστὶν ἀδύνατον, οὐ διὰ τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τὸ πρόγμα· ὡσπερ εἰ μὴ ἐγένετο ὁ Ἰσαὰκ, ἀλλ' ἀγονος ἐτελεύτα, οὐκ ἂν ἦν ἀδύνατον αὐτὸν καὶ υἱὸν εἶναι καὶ πατέρα, εἰ μὴ διὰ τὸ ἀγονοῦ εἶναι, οὐ διὰ τὸ ἀξίωμα· ἀλλ' ἐπειδὴ γεγέννηκε τὸν Ἰακώβ, καὶ πατὴρ ἦν ὁ αὐτὸς καὶ υἱός, καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιθέσεως (1) οὐκ ἀνήρητο. Ἔστι δὲ καὶ παντάπασιν ἀπεμφαινον αὐτοῦ τὸ παράδειγμα· οἷδ' γὰρ λέγουσιν οἱ Λατῖνοι, ὅτι πᾶν ἐν τοῖς θείοις πρόσωπόν ἐστι Πάτερ· εἴτα αὐτοῦ ἐκίγοντι· Καὶ μὴν οὐκ ἐστὶ Πάτερ ὁ Υἱός, ἀποκρίνονται, ὅτι Ἦν ἂν Πάτερ, εἴπερ τι πρόσωπον ἦν, πρὸς ἃ ἂν ἀναπέδοτο· οὕτω γὰρ ἦν ὅμοιον τὸ παράδειγμα· ἀλλὰ Πάτερα μὲν εἶναι τὸν Υἱὸν οὐδ' αὐτοὶ λέγουσιν, ὡσπερ καὶ αὐτὸς τοῦτ' ἀδύνατον εἶναι λέγει· αἰτιον δὲ λέγουσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἤχουν προβολῆς, οὐκ ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀδύνατον προαχθέντας, ἀλλ' ὅτι οὐκ εἶναι ἀνάγκη εἶναι. Ὁ δὲ βουλευθεὶς δεῖξαι τοῦτο, ἀδύνατον οὐδὲν ἐπέρανεν. ὡσπερ δὲ τι ἦδυσμα (2) τῇ λύσει τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ τοῦτο προσθήσω, ὅτι οὐδὲ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐστὶ σφίσιμα σχολῆ γε τὸ προκειμένον, εἰ καὶ ὁμοίως εἴη. Κατὰ γὰρ τὰς τῆς πίστεως ὑποθέσεις· οὕτε ψευδὲς ἐστὶ, πάντα ἀνθρωπὸν γεννητὸν εἶναι, οὕτε εἰ τις ἐπίσταται ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, ψευδὲς ἐστὶν ἀποκρίνασθαι, ὅτι ἦν ἂν καὶ ὁ Ἀδάμ γεννητὸς, εἰ πατέρα εἶε, τουτέστιν εἰ μὴ ἦν ἀρχή. Καθὸ μὲν γὰρ ἀνθρωπὸν δὲ τούτων εἶναι γεννητὸν, ἀλλὰ καθὸ ἀρχὴν ἀδύνατον· ὡσπερ εἰ τις λέγοι, ὅτι πᾶν συνεχὲς ποσὸν ἐστὶ διαιρετὸν, εἴτα εἰ τις ἐπίσταται ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅτι συνεχὲς ἐστὶ ποσὸν, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἐστὶ διαιρετὸν, αὐτὸς πάλιν ἀποκρίνοιο, ὅτι ἦν ἂν καὶ τὸ σημεῖον διαιρετὸν ἢ συνεχὲς ποσόν, εἰ μὴ ἦν ἀρχὴ τοῦ συνεχὸς ποσοῦ· νῦν δὲ ἐστὶν ἀρχή, καὶ διὰ τοῦτο ἐστὶν ἀδιαιρετὸν· τὴν γὰρ ἀρχὴν ἀδιαιρετὸν εἶναι δεῖ, ὡσπερ καὶ τῶν ἀριθμῶν τὴν μονάδα. Εἰ τις τοίνυν ταῦτα λέγοι, οὐδαμῶς ἂν ἁμαρτάνοι. Οὕτω καὶ ἡ πίστις ἢ ἀλήθης ἀρχὴ τῶν ἀνθρώπων τίθησι τὸν Ἀδάμ, καὶ ἡ ἀρχὴν ἀγέννητον, δεῖ δὲ δημιουργίας εἰς τὸ εἶναι ἰλλόντα· ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν κωλύει πάντα ἀνθρώπων εἶναι γεννητὸν· ὥστε οὐδὲ ἔρρωται ἢ ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ἐνοστασις, οὕτε ὁ ἐκείνος (3) ἀποκρινόμενος κακῶς ἂν ἀποκρίνοιο.

EΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Β' (4).

Εἰ τιμωτέρου θαυ τὸ αἰτίω (5) τῆς θεότητος εἶναι, ἢ τὸ αἰτίω τῆς κτίσεως, πᾶς τοῦ τιμωτέρου

- (4) In Mon. cod. 256 a, est cap. 15.
 (5) Cod. l. sic, communis αἰτίω.

Πατρι καὶ Υἱῷ μὴ κοινωνοῦν κατὰ τοὺς Λατίνους τὸ Ἄ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἕλαττον ἔσται τῆ ἀξία καὶ τῆ θεότητι; Εἰ μὲν γὰρ (1) ὁμοῦ μεταδοτὸν τὸ τῆς θεότητος αἴτιον, διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦτου μεταβλήθῃ; Εἰ δ' ἀμετάδοτον ὁμοῦ ὡς τοῦ Πατρὸς ἴδιον, ὡσπερ καὶ τὸ ἀνάκτιον, οὐδ' ἔτι ἴσως ἄρα τοῦτου μετέξει κατ' οὐδένα τρόπον, εἰ καὶ μάλᾳ τοῦτο Λατῖνοι βούλονται.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι τὸν Υἱὸν δεῦτερον καὶ ἑλάττω τοῦ Πατρὸς τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου καὶ Βασιλείου καὶ πολλῶν ἄλλων διδασκάλων εὐλογοῦντες πιστεύουσι, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ προεῖναι ὡσπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναγκαίως πιστεύοντες. Ἐκ τε τῶν κανονικῶν Γραφῶν πολλὰ πρὸς τοῦτο εὐθύς φέροντα προῖσχομένων, Ἐκ τε τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τῶν παρὰ σφίσι τοῦτου διαβρῆθῃν θεολογοῦντων. Ἐκ τῆς αὐτοῦς ἔροτο· Οὐκοῦν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεῦτερον τοῦ Υἱοῦ τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς λέγετε (2); οὐκ ἂν ἀρνησάντο, εἰδότες οὐδὲν ἐντεῦθεν συμβαλῶν ἄποιν. Εἰ γὰρ οὐδὲν τῷ φυσικῷ τοῦ Υἱοῦ ἀξιώματι προσίσταται τὸ δευτερεύειν τῆ τάξει καὶ τῷ τῆς αἰτίας ἀξιώματι, οὐδὲ τῷ τοῦ Πνεύματος ἐμποδῶν ἔσται τὸ τρίτον αὐτὸ εἶναι τῆ τάξει· εἰ δὲ τῷ Πνεύματι τοῦ· αἰσχροῦ ἦν, κἀκεῖνο τῷ Υἱῷ οὐδὲν ἦν αἰσχροῦ ἂν ἦν. Τότε μόνον δεῖ φυλάττεσθαι τοὺς Λατῖνους, εἰ τὰ ἀπτόως δοκοῦντα λέγουσι, καὶ εἰ κακῶς ἐκ τῶν τῆς πρῆτης ἀρχῶν ταῦτα συναγοῦσι· ἔως δ' ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προεῖναι τὸ Πνεῦμα οἱ τε διδάσκαλοι λέγουσιν (3), αἱ τε ἀρχαὶ τῆς πίστεως, εἰς τοῦτο φέρωσιν ἀναγκαίως. Ἰσως μὲν οὐδ' ἔχρησιν ἀποκρίνεσθαι πρὸς τὰς τῶν ἀτόπων ἐπιφοράς· προσήκοι γὰρ ἂν μᾶλλον ἀπολογεῖσθαι τοῖς πρώτων ταῦτα ἠξιωκῶσιν· εἰ δὲ καὶ πρὸς τὰς ἄλλας, ἀλλ' οὐ πρὸς ταύτην· οὐ γὰρ ἔστιν ἄποιν καθ' αὐτὸ τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τρίτον εἶναι τῷ τῆς αἰτίας ἀξιώματι καὶ τῆ τάξει, οὐδ' ὑπερῶν τινα τοῦτο ποιεῖ τῷ τῆς φύσεως ἀξιώματι, εἴτε μὴδ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ δευτερεύειν. Καὶ πάλιν εἰ τῆς αὐτοῦ ἔροτο· Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἔστι θεότητος αἴτιον, καὶ μάλᾳ, ἐροῦσι θαρρόντως· τίνος γὰρ καὶ ἔσται; Οὐτε γὰρ αἴτιον ἔσται, ὡς αἰτιατὸν εἶναι πιστεύεται κατ' ἐπ' ἀνοδοῦ (Ὁὐ γὰρ ἀντιστρέφει, φησὶν ὁ Διονύσιος, τὰ τῆς ὀκερονοσίου θεογονίας), οὐδ' ἑαυτοῦ οὐδ' ἑτέρου τίνος. Εἰ δὲ πᾶσαν ἀνάγκην εἶναι φασὶν οἱ Γραικοὶ καὶ αὐτὸ τίνος αἴτιον εἶναι, ἢ τεθέτωσαν αὐτοὶ καὶ τῆς καινοτομίας ὀφειλέτωσαν τὰς εὐθύναι, ἢ μὴδὲ τοῖς Λατῖνοις ἐγκαλεῖτωσαν. Ἔως γὰρ ἐκ τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν ἔπιταται, καὶ ἐκ τῶν διδασκάλων κηρύσσεται, τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, κἂν τρίτον εἶναι συμβαλῆ τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, κἂν αὐτὸ μόνον μὴδὲν αἴτιον εἶναι, κἂν ὁτιοῦν τῶν τοιού-

quomodo Spiritus sanctus, dum ejus, quod Patri Filioque est nobiliss, particeps non est juxta Latinos, non minor erit dignitate et divinitate? Si enim deitatis causa plane communicabilis est, quam ob causam non et Spiritus ejus particeps est factus? Si vero prorsus incommunicabilis tanquam Patris proprietates, quomodomodum et Inneascibilites et ascitas, neque Filium nullo modo ejus particeps erit, licet Latini id omni studio nitantur efficere.

SCHOLARIUS.

Latini Filium secundum et minorem Patre ordine et dignitate principii ab Athanasio, Basilio multisque aliis doctoribus edocti credunt et Spiritum sanctum ex Filio procedere, sicuti ex Patre, necessario id credentes tum ex canonicis Scripturis, quæ multa continent per se ad hoc ducentia, tum ex Ecclesiæ doctoribus apud ipsos celebratos, qui diserte idem tradunt. Si quis ex eis quærat: Num igitur et Spiritum sanctum secundum a Filio ordine atque dignitate principii et tertium a Patre dicitis? haud inficias iverint probe scientes, nihil inde consequi absurdi. Nam si naturali Filii dignitati nihil obstat, quod secundus est ordine et causæ dignitate, neque Spiritus dignitati obstaculo erit, quod ordine sit tertius; si vero id Spiritui turpe foret, turpe foret et illud Filio. Hoc solummodo Latini stricte observent oportet, an quæ sibi videntur enuntient, et an male ex fidei principii ista colligant; quousque ex Filio procedere Spiritum doctores assentant et fidei principia necessitate ad id compellant, fortasse respondere haud necessarium fuerit ad absurdorum illationes; conveniens enim magis fuerit eos, qui primum ita censuerunt, defendere; si vero ad ceteras absurdorum illationes respondendum, attamen haud ad præsentem. Per se enim minime absurdum est, Spiritum sanctum esse tertium principii dignitate et ordine, neque detrimentum hoc infert dignitati naturæ, siquidem nec Filio, quod ipse est secundus. Et rursus si quis ex eis quærat: Num igitur Spiritus non est deitatis principium? Utique non est reversa, confidenter respondebunt. Cujus namque et principium esset? Non enim eorum secundum vicissitudinem erit principium, a quibus principia tus esse creditur (nam non convertuntur, ait Dionysius, quæ ad divinas processiones spectant), neque sui ipsius, neque alterius cujusquam. Si vero omnino necesse esse Græci assentunt, ut et ipse sit alicujus principium, aut ipsi id doceant et innovationis reddant rationem, aut neque Latinos ob id accusent. Interim enim ex fidei principii consequitur et ex doctoribus prædicatur, Spiritum etiam ex Filio procedere, licet accidat, ut sit tertius ordine et dignitate principii, licet ipse solus nullus existat principium, licet sequatur quodvis

(1) Γὰρ add. Marc. f. 153 h.
 (2) Marcian. f. 136 a, λέγει α.

(3) Monac. 27, f. 185 a, λέγουσι.

corum, quæ nullo pacto absurda neque dogmaticis ullibi sunt adversa; sed ista sint absurda, nihil magis Latinis quam Ecclesiarum doctoribus has criminationes impingunt, imo potius communes difficultates contra fidem proferunt, quas solvere illius solum fuerit, qui primus ejusmodi fidem docuit. Hæc itaque Latini pro sua defensione dicere possent. Verum et sanctos producere possunt, qui Filium Spiritu majorem et Spiritum tertium a Patre ordine et dignitate causæ dicunt. Sed et si nullam producere possent, id ipsis sufficeret, quod Filius minor est Patre et secundus ordine et dignitate principii, et nihilo tamen secius ejusdem substantiæ et ejusdem gloriæ cum Patre et verus Deus esse creditur.

Solutio hujus argumentationis, quæ ex jam dictis liquet, et hoc pacto instrui illustrarique potest: Si spiritus, ait (Eph.), non communicat cum Patre et Filio in causalitate deitatis, minor erit dignitate et deitate; sed consequens (conditionatum) est falsum; ergo et antecedens (conditio). Aut igitur Pater et Filius sunt principium deitatis et cum hoc et Spiritus communicat, quod est impossibile; aut neque Pater et Filius principium sunt deitatis. Putat autem se probare consequentiam argumento a fortiori hoc pacto: Si Spiritus non communicans Patri et Filio in causalitate rerum creatarum, quæ pro Deo minor est, ipse minor esset, multo magis minor foret non communicans in causalitate deitatis, quæ pro Deo major est. Si itaque Ingenii acumen istud a principio deitatis et Patrem, non Filium solum eliminat, iis qui utcumque experti sunt ea ponderare et refellere, id permitto et relinquo. Ne enim Spiritus minor sit dignitate et deitate, neque cum Patre debet non communicare in principio deitatis; communicabit ergo. Vel igitur et Spiritus erit deitatis principium, quod impossibile, vel neque Pater est. Si enim Pater est principium, Spiritus autem non est, secundum ipsam minor erit deitate Spiritus sanctus. Verum interrogabunt cum Latini et jure quidem optimo ab ejus difficultate impulsus: Si nobilissimum Deo est causam deitatis esse, quam causam rerum creatarum, quomodo Filius in eo quod nobilissimum est non communicans Patri non erit inferior dignitate et deitate? Respondebit, ut puto, minime necesse esse ut simpliciter omnium quæ insunt Patri, licet sint nobilissima, Filius sit particeps; reliquorum quidem vel maxime, eorum vero quæ Filio ut Filio inesse nequeunt, si Filius particeps non sit, minime id absurdum esse, neque exinde tolli Filii deitatem ac dignitatem. Dicit insuper ipse, tale esse deitatis principium, videlicet proprium Patris quodque Filio nullo pacto inesse possit. Verum hoc prætermittamus; est enim id ipsum, quod est in questione et de quo controversia viget. Interim dicit id quod nequit in eo et Filio minime officere Filii dignitati si ei non inesse

A των, ἀπερ ἄτοπα μὲν οὐδαμῶς οὐδὲ λυμαινόμενά που ταῖς δόγμασιν ἔστω δὲ καὶ ἄτοπα ταῦτα εἶναι· οὐδὲν μᾶλλον Λατίνους ἢ τοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας ταῦτα προσάπτουσι ἐκ ἑγκλήματα, μᾶλλον δὲ κοινὰς ἀπορίας εἰς τὴν πίστιν κομιζέουσιν, ἢς λείπει μόνον ἂν ἔργον γένοιτο τοῦ πρώτου τὴν τοιαύτην πίστιν διδάξοντος. Οἱ μὲν οὖν Λατίνους ταῦτα ἂν εἰποιεν ὑπὲρ ἑαυτῶν· ἀλλὰ μὴν καὶ ἁγίους παρέγειν ἂν ἔχοιεν, μαζονα τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν λέγοντας, καὶ τὸ Πνεῦμα τρίτον ἀπὸ Πατρὸς τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας δηλονότι. Ἄλλ' εἰ καὶ μηδὲν παρέγειν ἔχοιεν, ὀρκίσει τοσοῦτον αὐτοῖς, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐλάττω ἐστὶ τοῦ Πατρὸς καὶ δευτέρως τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς αἰτίας, ἀλλ' οὐδὲν ἦεν ἔμοῦσιν; καὶ ὁμῶς τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ ἀκριβῶς εἶναι πιστεύεται.

B Ἡ δὲ πρὸς τὸ ἐπιχείρημα λύσις σαφὴς μὲν καὶ ἐκ τῶν προειρημένων, μεθοδευθεῖσθ' ἂν καὶ οὕτως· Εἰ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, τὸ ἅγιον μὴ κοινωνοῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος, ἔστω ἐλάττω τῆ ἀξίᾳ καὶ τῆ θεότητι· ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ψευδὲς, καὶ τὸ ἡγούμενον ἄρα· ἢ τοίνυν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀρχὴ εἰσι θεότητος, καὶ κοινωνοῖ τοῦτον καὶ τὸ Πνεῦμα· ἀλλὰ τοῦτο ἄδύνατον, ἢ οὐδὲ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀρχὴ εἰσι θεότητος. Οἴεται δὲ δεκνύναται τὴν ἀκουλουθίαν ἀπὸ τοῦ μᾶλλον οὕτως· Εἰ ἐλάττω ἂν ἦν τὸ Πνεῦμα, μὴ κοινωνοῦν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τῆς αἰτίας τῆς κτίσεως, ὅπερ ἐστὶν ἐλάττω τῷ Θεῷ, πολλὰ μᾶλλον ἂν εἴη μὴ κοινωνοῦν τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος, ὅπερ ἐστὶ τῷ Θεῷ μετρίον. Εἰ μὲν οὖν ἡ λεπτότης τῶν φρενῶν αὐτῆ κατὰ τὸν εἰδόμενον ἐκβάλλει τῆς ἀρχῆς τῆς θεότητος καὶ τὸν Πατέρα, οὐ τὸν Υἱὸν μόνον, παρήκει τοῖς ὁπωσούν πεπειραμένοις περὶ τὰ αὐτὰ σκοπεῖν καὶ ἐλέγχειν. Ἴνα γὰρ μὴ ἦ τὸ Πνεῦμα ἐλάττω τῆ ἀξίᾳ καὶ τῆ θεότητι, οὐδὲ τῷ Πατρὶ δεῖ μὴ κοινωνοῦν τοῦ αἰτίου τῆς θεότητος κοινωνῆσαι ἄρα· ἢ τοίνυν καὶ τὸ Πνεῦμα ἔσται ἀρχὴ θεότητος· ἀλλὰ τοῦτο ἄδύνατον, ἢ οὐδὲ ὁ Πατήρ ἐστίν· εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ Πατήρ ἀρχὴ θεότητος, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐκ ἐστὶ, κατ' αὐτὸν ἐλάττω ἐστὶ τῆ θεότητι· τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἄλλ' ἐρωτήσουσιν αὐτὸν οἱ Λατίνους καὶ μάλα εἰκότως, ὅπως τῆς ἀπορίας αὐτοῦ προβασθέντες· Εἰ τιμιώτερον Θεῷ τῷ αἰτίῳ θεότητος εἶναι ἢ τῷ αἰτίῳ τῆς κτίσεως, πῶς τοῦ τιμιωτέρου μὴ κοινωνῶν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ οὐκ ἐλάττω ἐστὶ τῆ ἀξίᾳ καὶ τῆ θεότητι; Οἶμαι, ἔρει, ὅτι οὐκ ἀνάγκη πάντων ἀπλῶς τῶν ὑπαρχόντων τῷ Πατρὶ, καὶ τιμιώτατα ἦ, τὸν Υἱὸν κοινωνοῦν· ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων καὶ πάντων ὅσα δὲ οὐκ οἶόν τε ὑπάρχειν τῷ Υἱῷ ἢ Υἱῷ, τούτων εἰ μὴ κοινωνοῖ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, οὐδὲν ἐστὶν ἄτοπον, οὐδ' ἀναίρεται ἐντεῦθεν ἡ τοῦ Υἱοῦ θεότης καὶ τὸ ἀξίωμα. Ἐρεῖ δὲ καὶ τὸ αἰτίον τῆς θεότητος τοιοῦτον εἶναι αὐτῷ, τοῦτέστιν ἴδιον τοῦ Πατρὸς καὶ τῷ Υἱῷ μὴ δυνάμενον ὅλως προσεῖναι. Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἔωμεν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ζητούμενον, καὶ περὶ τοῦτο ἡ ἀμφισβήτησις. Τέως δὲ ἔρει, τὸ μὴ δυνάμενον ὑπάρχειν τῷ Υἱῷ οὐδὲν λυμαινεσθαι τῷ ἀξιώματι τοῦ Υἱοῦ, εἰ λέγεται μὴ ὑπάρχειν· ἢ τοίνυν ἀρκίσει· ἢ ἐμοῖς

καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἀπόκρισις τε καὶ λύσις, ἢ οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔσται ἰκανή· ἀλλ' οὐδὲ ἄλλο τι ἀποκρίνεται πρὸς τὴν εἰρημίνην ἐρώτησιν παρὰ τὸ (1) εἰρημένον· εἰ δὲ ἄλλο τι ἀποκρίνεται, ψεῦδος· ἔσται καὶ οὐδὲ ἀκοαίς ἀνικτόν. Διδομένον γὰρ τὸν Υἱὸν μὴ εἶναι ἀρχὴν θεότητος, αὕτη μὴ δύναιται εἶναι ἀπόκρισις πρὸς τὸν ἀπορούμενον περὶ τοῦ ἀξιωματος καὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, ὡσπερ καὶ πρὸς τὸν ἀπορίσσαντα ἄν, καὶ πῶς ἔστιν ὁ Υἱὸς ἀληθῆς Θεὸς καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, εἴπερ οὐ κοινωνεῖ αὐτῷ τοῦ ἀνάγκου καὶ ἀγεννήτου, πράγματος τοσοῦτου, οὐκ ἂν ἦν ἐτέρως ἀποκρίνασθαι ἀληθῶς, ἢ ὃν περιεργαίται τρέπον. Ἀφελῶς δὲ εἶπε καὶ τιμωτέρων εἶναι τῷ Θεῷ τὸ ἀληθῆς θεότητος εἶναι ἢ τὸ ἀληθῆς κτίσιως· οὐδὲν γὰρ τῶν τῷ Θεῷ ἐνυπαρχόντων τιμωτέρων ἔστιν αὐτῷ τῷ Θεῷ ἢ ἑαυρόν· ἀλλὰ τοῦτο εἰ τοὺς βαθμοὺς τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν θεῶν καινοτομήσαντες· μόνον ἐτόλμησαν, καὶ εἰ τις ἀμαθέσιον ἰκαίνοι· ἀμαθῆς ἂν καὶ αὐτὸς προσκείτοτο. Τὸ δ' ἀληθῆς οὕτως ἔχει, ὅτι εἰ τι πρόσσει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἢ Θεῷ, καὶ οὐ καθόσον διακρίνεται τοῦ Υἱοῦ, τοῦτέστιν οὐ καθὸ Πατρὶ καὶ γεννῶντι, τοῦτο δεῖ καὶ φύσει προσεῖναι τῷ Υἱῷ, καὶ εἰ τι μὴ προσεῖται, οὐδὲν ἄρα καὶ εἴη, ἐλάττων ἔσται ταύτῃ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος λέγει τῇ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀποδιέψαι· εἰ τι γὰρ πρόσσει Πατρὶ καὶ Υἱῷ καθὸ Θεῷ, καὶ οὐ καθὸ ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἀναφορῶν, τοῦτο δεῖ καὶ τῷ Πνεύματι προσεῖναι, καὶ εἰ μὴ πρόσσειν, ἐλάττων ἔσται αὐτῶν τῇ φύσει. (2). Ἀλλὰ τὸ προβάλλειν πρότερον αὐτοῖς καθὸ ἀναφέρονται πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἄρα δεῖ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦτο προσεῖναι, οὔτε διὰ τοῦτο ἀνάγκη ἐλάττων εἶναι τῇ φύσει ἰκαίνων· εἰ δὲ μὴ, χώρα ἂν εἴη καὶ Ἀρειανῶς· διὰ τὸ τὸν Υἱὸν γεννητὸν εἶναι ἐλάττωνα τοῦ Πατρὸς εἶναι τῇ φύσει τοῦτον ἀποφανομένους καὶ σύμμαχον πειρωμένους ἔχουσιν τοῦ ψευδοῦς τὸ εὐαγγέλιον μείζον τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα δ.αγορεύον. Ὄνον γὰρ ἐκ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τῆν(3) τοῦ Πατρὸς ἀγεννησίαν καὶ ἐκ τοῦ ἐλάττω εἶναι τοῦ Πατρὸς αὐτὸν τῷ τῆς αἰτίας ἀξιωματι, καὶ τῇ φύσει πάντως ἐλάττω τυγχάνειν καὶ ἄλλης οὐσίας εἶναι παρὰ τὸν Πατέρα· ἀλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα. Ἐξ ἀπάντων τοίνυν τούτων δεικνύται, ὅτι τοῦ ἐπιχειρηματος τούτου καὶ ἡ ἀκολουθία καὶ ἡ ταύτης δεῖξις παντάπασιν ἀληθεῖα· ἐστέρηται.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Γ' (4).

Τὰ τῷ Θεῷ προσόντα κυρίως καὶ μόνῳ· καὶ μόνῳ καὶ μόνῳ καὶ ἅλ καὶ πάντα (5) προσεῖναι ὁφείλουσι·

(1) Monac. 27, f. 184 a, τόν.

(2) Monac. 27, f. 184 b, τῷ φύσει.

(3) Τὴν δεστ in Marc. f. 137 b.

(a) De hac Eunouii disputatione vide Basilium libro iii contra eundem, Gregorium Naz. Orat. 36 (nunc 30) et 40 (quae pariter nunc 40 est), et Petavium de Trinitate, l. ii, c. 2.

(b) Simili pacto Nicol. Methonensis apud Hugonem Etherianum, l. ii, c. 12, contra Graecos: Si Spiritus ex Patre et Filio procedit, non erit

A dicatur. Vel igitur sufficiens erit similis responsio ac solutio etiam quoad Spiritum vel nec quoad Filium erit idonea. Verum nec aliud quidquam ad praesentem interrogationem praeter dicta respondet; si vero aliud quid respondeat, mendacium erit atque ne auribus quidem tolerabile. Dato enim, Filium non esse principium in deitate, haec sola potest reddi responsio ad eum, qui dubitat, de dignitate et deitate Filii, sicut et ei qui ambigeret, quomodo Filius verus Deus esse possit atque Patri consubstantialis non communicans cum Patre in ratione innascibilitatis et ascitatus, quae tanti momenti res est, non alio modo vere responderi poterat nisi praedicto. Insipienter porro dixit nobiliss Deo esse causam deitatis, quam causam creationis, cum eorum quae Deo insunt non sit aliud alio nobiliss, sed id illi soli asserere ausi fuerint, qui gradus virtutum et operationum divinarum innovando consinixerunt et si qui insipientes ipsi insipientibus illis adhæserunt. Veritas ita se habet, quod si quid adest Deo Patri ut Deo, et non quatenus distinguitur a Filio, id est non qua Patri et generanti, hoc natura quoque debet adesse Filio, et si non adsit, quaecumque illud fuerit, hoc respectu Filius erit Patre inferior. Eadem ratio valet de Spiritu respectu ad Patrem et Filium. Si etenim quidpiam adest Patri et Filio, quatenus sunt Deus, et non quatenus relationem et habitudinem ad Spiritum sanctum habent, hoc debet et Spiritui adesse, et si non adest, hic erit illis natura inferior. Atqui spiratio adest illis, quatenus referuntur ad Spiritum sanctum; ergo non necesse est ut et Spiritui insit, neque idcirco ut illis natura sit Spiritus inferior. Quod si non ita esset, locus daretur Arianis, qui propterea quod Filius genitus est, eum ratione naturae minorem Patre statuunt et Evangelium in mendacii sui patrocinium conantur adducere Patrem Filio majorem declarans. Opinabantur enim ex eo quod Filius non habet Patris innascibilitatem et quod minor est Patre dignitate principii, etiam natura prorsus eum inferiorem existere et diversam a Patre substantiam fuisse sortitum (a). Sed res non ita se habet. Ex quibus cunctis ostenditur, praesentis argumenti et seriem et hujus probationem undequaque veritate destitui.

EPHES. CAP. III (b).

Quae Deo insunt, proprie et solum et soli et sola et semper et omnino ei inesse debent; et natura-

(4) In cod. Mon. 256. f. 296 b, cap 18.

(5) In cod. Mon. 27, f. 185 a; Marc. f. 137 b.

deinceps solus Pater Pater, nec ultra tota unitas Deitas Et quomodo utique, quocum paternam causam Filius parititur? Nec ultra solus Filius Filius. Quomodo enim cum sit Pater in parte Spiritus? Nec deinceps unus solus Spiritus; quomodo enim, cum non ex uno neque solo? — Graecus vero textus in cod. Monac. 66, f. 73, cap. 15, ita

lia quidem ac communia tribus personis, hypostatice autem et personalia trium personarum uni. Nihil enim ibi est accidens, nihil ascititium vel posterius accedens, nihil non proprie et solum. Quemadmodum igitur dum Deus dicitur bonus et sapiens et Deus et Rex et Conditor, adhuc autem et invisibilis et immortalis et æternus, solummodo et proprie ut ad creaturas his omnibus nominibus insignitur (dicit enim Apostolus : *Regi vero secularum, immortalis, invisibilis, soli sapienti Deo*; et rursum : *Qui solus habet immortalitatem et lucem inhabitat inaccessibilem*); ita et quodcumque de quavis trium personarum seorsim dicitur, solum et proprie ad reliqua est id quod dicitur. Pater igitur est Pater et solus et solus et proprie et solummodo; Filius est Filius et solum et solus et proprie et uno solummodo; similiter et Spiritus Spiritus Spiritus sanctus. Sic et principii expers Pater sive innascibilis solum et solus et proprie et uno solummodo; sed et simili modo est quoque principium, reliquæ ergo personæ principiatæ duntaxat et solæ et proprie et uno solummodo. Cum enim duo sint principium et principiatum, si solus Pater habet rationem principii, reliquæ personæ tantum sunt principiatum et apium et uno solummodo; considerandum enim est, vocem *solum* semper ad oppositum dici; solum enim Pater est Pater, non autem et Filius; et solum Filius Filius, non etiam Pater; et solum Spiritus sanctus, non vero Pater vel Filius; et solum principii expers Pater, non vero etiam principiatæ et causam habens; sic et solum principium, non vero principiatæ; reliquæ ergo personæ solum principiatæ et neutra earum principium. Si enim alterutra foret etiam principium, illud *solum* sublatum erit, et neque solum et proprie principium, neque solum et proprie principiatum reperietur, cujus contrarium necessario locum habere jam antea demonstratum est. Oppo-

A τὰ μὲν φυσικὰ καὶ κοινὰ (1) τοῖς τρισὶ προσώποις, τὰ δ' ὑποστατικὰ καὶ προσωπικὰ τῶν τριῶν ἐκείσθ' οὐδὲν γὰρ ἐκεῖ συμβεβηκός, οὐδὲν (2) ἐπίκτητον οὐδ' ὑπετερον προσγενόμενον, οὐδὲν οὖ (3) κυρίως καὶ μόνως. Καθάπερ οὖν ἀγαθός, ἐστὶ δὲ ἀόρατος καὶ ἀθάνατος καὶ ἀίδιος; ὁ θεὸς λεγόμενος μόνως (5) τε καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὴν κτίσιν ἅπαντα ταῦτα λέγεται (λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος (6): *Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, ἀφώρῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ* καὶ αἰθίς (7): *Ὁ μόνος ἔχω ἀθανασίας φῶς οὐκ ἀπόσιτον*), οὕτω καὶ ἕτερ ἂν λέγοιτο τῶν τριῶν ἐκείσθον, μόνον τε καὶ κυρίως ἐστὶ πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦθ' ἕτερ λέγεται. Πατὴρ γοῦν (8) ὁ Πατὴρ καὶ μόνον καὶ μόνος (9) καὶ κυρίως καὶ μόνως. Β Ἰῶς δ' Ἰῶς καὶ μόνον καὶ μόνος καὶ κυρίως καὶ μόνως καὶ Πνεῦμα ὁμοίως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὕτω δὴ καὶ ἀναίτιος ὁ Πατὴρ αἰτῶν ἀγέννητος μόνον καὶ μόνος (10) καὶ κυρίως καὶ μόνος (11) ἀλλὰ δὴ καὶ αἰτιος αἰθίς ὁμοίως καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προσώπων ἄρα μόνον αἰτιατὰ καὶ μόνως καὶ κυρίως καὶ μόνως. Ἐπει γὰρ ὄντων αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, εἰ τὸ αἰτιον μόνος ὁ Πατὴρ ἔχει, τὸ αἰτιατὸν ἄρα μόνως τὰ λοιπὰ τῶν προσώπων (12) καὶ μόνον καὶ μόνως· σκοπεῖται γὰρ, ὅτι τὸ μόνον ἀεὶ πρὸς τὸ ἀντικείμενον λέγεται· μόνον γὰρ Πατὴρ, ὁ Πατὴρ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ Ἰῶς, καὶ μόνον Ἰῶς ὁ Ἰῶς, ἀλλ' οὐ καὶ Πατὴρ, καὶ μόνον Πνεῦμα ἅγιον, ἀλλ' οὐ καὶ Πατὴρ ἢ Ἰῶς, καὶ μόνον ἀναίτιος ὁ Πατὴρ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αἰτιατὸς καὶ αἰτιαν ἔχων (13), οὕτω δὴ καὶ μόνον αἰτιος, ἀλλ' οὐκ αἰτιατὸς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προσώπων ἄρα μόνον αἰτιατὰ καὶ οὐδὲν τούτων αἰτιον. Εἰ γὰρ τι τούτων καὶ αἰτιον εἴη, τὸ μόνον ἀναιρεθῆσεται, καὶ οὕτω μόνον καὶ κυρίως αἰτιον ἔσται, οὕτω μόνον καὶ κυρίως αἰτιατὸν, οὗ τούναντιον ἀνάγκη εἶναι ἵεροσκοπέσθαι. Ἡ γὰρ ἀντίθεσις διακρίσεως αἰτία καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς Ἀγίους καὶ ἄμφω τὰ ἀντικείμενα συνδραμεῖν ἐφ' ἑνὸς τῶν θεαρχικῶν προσώπων ἀδύ-

(1) Καὶ κοινὰ omittunt duo citati codices.
 (2) Sic Mon. 256, Mon. 27, οὐδέ.
 (3) Mon. 27, habet οὐ.
 (4) Καὶ deest in Mon. 27.
 (5) Μόνος, Mon. 27.
 (6) 1 Tim. 1, 47.
 (7) 1 Tim. vi, 16.
 (8) Mon. 27, οὐν.

(9) Sequentia quatuor verba dat solus Monac. 256, l. 297 a.
 (10) Monac. 27, μόνως.
 (11) Mon. 27, μόνος.
 (12) Verba, ἄρα μόνον αἰτιατὰ τῶν προσώπων, in Mon. 27 ommissa ex Mon. 256 supplēvimus.
 (13) Καὶ αἰτιαν ἔχων deest in cæteris præter B Monac. 256.

ποναι: Ὅλη μόνως καὶ ὅλη Τριάς ἢ θεότης· οὐ γὰρ το μὲν αὐτὴ μόνως, τὸ δὲ οὐ μόνως· εἰς γὰρ μόνως καὶ μόνον Πατὴρ ὁ Πατὴρ, καὶ εἰς μόνως καὶ μόνον Ἰῶς ὁ Ἰῶς, καὶ ἂν καὶ μόνον καὶ Πνεῦμα μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, οὐκ εἶναι ὅλη μόνως ἢ θεότης· οὐκ εἶναι γὰρ Πατὴρ μόνος; οὐκ εἶναι ὅλη μόνως ἢ θεότης· οὐκ εἶναι γὰρ ὁ καὶ Πατὴρ ἐν μέρει τοῦ Πνεύματος; οὐκ εἶναι ἢ καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα· πῶς γὰρ τὸ μὴ εἶναι ἑνὸς μόνως οὐκ εἶναι ὅλη Τριάς ἢ αὐτὴ, ἀλλὰ Πατὴρ αἰεταῖ καὶ παρὰ τοσούτων οὐχὶ οὐκ εἶναι πρὸς τελείαν τοῦ Πνεύματος, προβαλὴν καὶ Ἰῶς, οὐ τὸ αὐτὸ Ἰῶς, ἀλλ' ὑπεκτώρ συνυετός ὅτις ἐκ μέρων ἀπειρῶν υἱοτάρο, οὐκ εἶναι καὶ Πνεῦμα οὐκ εἶναι τὸ ἐκ δύο τοιοῦτων ἐκπορευόμενον· μάλιστα πάντα

καὶ ἀτελὴ καὶ τῆς μοναδικῆς ἀπλότητος ἐκπτώσα. *Tota monas et tota Trinitas est deitas. Non enim quoad hoc ipsa monas, quoad illud non monas. Unus enim ei solus et totum Pater est Pater et unus solus et totum Filius Filius; et unus et solus et solus Spiritus est Spiritus sanctus. Si vero Spiritus ex Patre et filioque procedat, non amplius tota monas est deitas. Non enim Pater solus erit Pater, etc. ut supra ex Euthymio. Non ultra tota Trinitas ipsa, sed Pater imperfectus et in tantum non totus, in quantum aliter indiget ad perfectam Spiritus emissionem; et Filius non in totum Filius, sed jure filio-pater quis compositus ex partibus imperfectis; necne totus erit; et Spiritus ut his conuenit ex talibus diuinus procedens. Diuisa omnia et imperfecta et a monachica simplicitate prioribus remota.*

νατον. Ὁ αἰτερον τῶν τούτων οὐ κυρίως ἔσται, καὶ δὲ αὐτοῦ πάσης οὐδ' ἔσται. Τούτοις συμφωνεῖ καὶ τὰ τῶν ἁγίων βιβλία, τοῦ μὲν ἁμασκηνοῦ λέγοντος ἐν τοῖς θεολογικαῖς κεφαλαίοις· *Μόνος ἄγιος ὁ Πατήρ* (1)· Θεοδώρου δὲ τοῦ Στουδίτου ψάλλοντος· *Μόνου μοιογεννήτου μοιογενοῦς Υἱοῦ Πατρὸς, καὶ μόνου μόνου φῶς φωτὸς ἀπαύγασμα, καὶ μόνως μόνου Θεοῦ ἁγίου Πνεῦμα Κυρίου Κύριον, ὅπως ἔσθ'.* Οὐκ ἄρα τὸ εἶπεν ὁ Υἱὸς ἔξει, μόνον (2) αἰτιατὸς ὁφελῶν γε εἶναι, καὶ μόνον Υἱὸς, ὡσπερ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (3) μόνον μόνου Πνεύμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Ἰσπανοὶ τοιοῦτον ἀπέχουσι ἐπιεικτόν τι καὶ ὑπερῶν προσγενόμενον τῷ Θεῷ λέγειν, ὥστε ἵνα μὴ ἐν τοιοῦτον ἢ φροσῆν λάθωσιν ἢ δόξωσι λέγειν πάλαι πρὸς τὴν διπλὴν τοῦ Πνεύματος προβολὴν ἢ πρόδον ἀπομάχονται, ἣν αὐτὸς διπλὴν τῷ πράγματι λέγει, καὶ τῆς μὲν χρονικῆς μεταδίωξι (4) τῷ Υἱῷ, τὴν δὲ αἰδιον αὐτοῦ παντάπασιν ἀφαιρεῖς· καὶ ὅσα τῶν διδασκάλων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ προίνα τιθέασιν, εἰς τὴν χρονικὴν ἀνάγκη προδόν μόνην. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς προδού τοῦ Πνεύματος εἰ διπλὴ ἔστι μετὰ ταῦτα, καὶ εἰ κεχωρισμένα εἰσὶν ἀλλήλων τῷ πράγματι· ἀλλὰ νῦν ἀρκεῖ, ὅτι καὶ τὴν χρονικὴν πρόδον τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μετὰ τῆς αἰδιον προδού εἶναι διασχυρίζονται, διαφεροῦσα· κατὰ μόνον τὸν λόγον, ἵνα μὴ ἀναγκασθῶσι τιθέναι τὸ συμβεβηκὸς ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἐπιεικτόν. Οἱ δὲ τὸ χρονικὸς προίνα ἕτερόν τι πρᾶγμα ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι λέγοντες κατὰ τὴν αἰδιον αὐτοῦ πρόδον, οὕτω συμβαίνει τι καὶ ὑπερῶν ἐπιγίνεσθαι τῷ Θεῷ λέγουσι, καὶ προσηγορεύονται τοῦτο ἀρνεῖσθαι. Ἀλλὰ μὴν καὶ πάντα κυρίως τῷ Θεῷ προσεῖναι, μᾶλλον δὲ τὸν Θεὸν πάντα ἃ λέγεται εἶναι, κυρίως ταῦτ' εἶναι, καὶ κοινῶς καὶ ἰδίως ἐκείστην τῶν ὑποστάσεων, τίνες μᾶλλον ἢ Ἰσπανοὶ διομολογοῦσι· τὸ δὲ μόνως, καὶ μόνου, καὶ μόνου, καὶ τὰ λοιπὰ, πολλὰς ἐρεῦνης δέονται, ὅπως τι ἐπὶ τῶν φυσικῶν καὶ ὅπως ἐπὶ τῶν ὑποστατικῶν δύνανται λέγεσθαι. Ἀλλ' αὐτὸς ἀπεριμερίμωξ ταῦτα ἀφίει καὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ταυτῷ πολλαχοῦ προσέκλιπται. Ἀλλ' ἐπεὶ οὐ σφόδρα ἐνταῦθα τῶν Ἰσπανικῶν καθάπτεται, καὶ ἡμεῖς, τῆς ὑπερ ἑαυτῶν ἀποστάντες ἀπολογίας, πρὸς τὴν λύσιν ἐρχόμεθα τοῦ ἐπιχειρήματος.

Τὸ τοῖων ἐπιχειρήμα αὐτὸ τοιοῦτόν ἐστι. Πᾶν τὸ προσεῖναι τῷ Θεῷ λεγόμενον, εἴτε ὡς φυσικὴν τοῖς τρεῖσι προσώποις, εἴτε ὡς ὑποστατικὴν καὶ προσωπικὴν ἐκείστην τῶν τριῶν, τοῦτο καὶ κυρίως καὶ μόνως καὶ μόνου καὶ μόνον καὶ αἴει καὶ πάντη προσεῖναι ὀφείλει. Ἀλλὰ τὸ αἰτιατὸν πρόσεστι τῷ Υἱῷ, μόνον ἄρα τὸ αἰτιατὸν πρόσεστι αὐτῷ, οὐκ ἄρα τὸ αἰτιον. Τὸ γὰρ μόνον, φησὶ, πρὸς τὸ ἄντι-

(1) Joan. Damasc. c. 13 theol. Citat idem dicitur Beccus de proc. Sp. S. c. 12, Gr. orth. I, p. 22. Cf. ibid. II, p. 504.

silio enim est distinctionis causa etiam secundum ipsos Latinos, et utrumque oppositum in una divinarum personarum concurrere est prorsus impossibile. Alterum enim eorum non proprie erit, et ideo omnino non erit. Hisce concordant etiam sanctorum dicta, ex quibus Damascenus in theologicis capitibus ait : *Solus causa est Pater* ; Theodorus vero Studita canit : *Solius solus genitor, unigeniti Filii Pater, et solum solius lumen luminis splendor, ac solummodo solius Dei sanctus Spiritus, Domini Dominus, verum esse possidens.* Non igitur Filius habebit causae rationem, quippe qui solum causatus debeat esse et solum Filius, quemadmodum et Spiritus sanctus solus solius Spiritus Dei Patris.

SCHOLARIUS.

Tam alieni sunt Latini ab asserenda re aliqua ascititia et posterius Deo adnascente, ut multis plane, ne tale quid vel sentire occulte vel dicere videantur, contra duplicem Spiritus productionem vel processionem decertent, quam revera tu duplicem dicis ; et temporalis quidem participem facis. Filium, aeternam vero ab eo omnia ex parte removes ; et dicta doctorum, quae Spiritum sanctum ex Filio prodire statunt, ad solam temporalem processionem detrudis ac reducis. Verum de processione Spiritus sancti, an duplex sit et an ea re ipsa ab invicem sint separata, postea disputabimus ; nunc autem sufficit, quod Latini etiam temporalem processionem idem esse cum aeterna asseverant, easque solum secundum rationem diversas statuunt, ne quid in Deo accidens et ascititium ponere cogantur. Qui vero temporalem processionem in Spiritu sancto diversam quamdam rem dicunt ab aeterna eandem processione, hi accedere quidquam et adnasci posterius Deo affirmant, licet hoc negare prorsus simulent. Verum enim vero quinam magis quam Latini consistunt, omnia proprie inesse Deo, Imo potius Deum omnia, quae esse dicitur, proprie haec esse et communiter et peculiariter quamlibet personarum ? Quod vero spectat ad illa, et uno solummodo, et soli, et solum, et caetera, ea varia indigent disquisitione, quomodo tum de naturalibus tum de personalibus affirmari possint. Sed Ephesius perfecta incuria ista negligens et veritati et sibi ipsi multis in locis offendiculo est. Verum quoniam hic Latinos non adeo vehementer attingit, et nos omnia eorum defensione ad difficultatis progredimur solutionem.

Argumentum igitur ipsum tale est : Quidquid dicitur Deo inesse, sive tanquam naturale tribus personis, sive tanquam hypostaticum et personale trium cuilibet, hoc et proprie et solum et soli et uno solum modo et semper et omnino inesse debet ; atqui ratio principii inest Filio : ergo sola ei inest, non itaque et ratio principii. Nam solum, inquit, ad oppositum dicitur ; Filius ergo non est

(2) Μόνος, Mon. 27.-

(3) Τὸ ἅγιον omitt. Mon. 27 et Marc.

(4) Codd. μεταδίωξι.

principium sancti Spiritus. Quomodo et ratio principii inest Patri et solum ei adest, non itaque et oppositum huic, ratio principii; et ideo Pater est solum principium, et non principiat. Primo igitur quoniam quæ in prima propositione Deo inesse dicit, hæc in naturalia et hypostatica sive personalia paritur, deinde inferit: Principii ratio inest Filio, interrogabunt eum Latini, et recte omnino, in quam serie collocet rationem principii, utrum illud naturalibus, an personalibus sive hypostaticis adnumeret. Si naturalibus, etiam Patri debet inesse principium; si personalibus, unius id debet esse personæ, aut Filii aut Spiritus sancti; sic enim qui ab ejus sunt parte decernunt, personalia uni personæ soli convenire. Utrumque vero prædictorum impossibilitatem includit, quare vel propositio non vera, vel divisio eorum quæ insunt Deo in naturalia et personalia non est apta, vel alterum eorum absurdorum ex necessitate verum erit. Quærat igitur defensionem. Vel enim eam non inveniens cessabit et ipse Latinos interrogare, utrum spirare dicant naturale et essentialia, an personale et hypostaticum, et eos in absurda ab utraque parte deducere, cum videat et scipsum in similia incidere, vel divisione sua et inutili præta et damnato alio modo dividet ea quæ Deo insunt, et fortasse pro Latinis dividet et a concertatione cum ipsis desistet. Deinde ipsi dicent Latini: Si propositio tua, o sapientissime, vera est, periculum subit Filii, ut sit solum principiat, et Pater, ut sit Pater solum, et nihil amplius. Neque enim ei licitum erit, in propositione quidem majore omnes illas ponere determinationes, in conclusione vero non omnes assumere, sed eas duntaxat, quas sibi ad scopum suum prodesse existimaverit; v. g. quando vult concludendo Patri principium ascribere, illud solum omittit, quando vero Filio principium concludendo vindicare vult, ejicere soli. Hæc enim eorum sunt, qui sophismatibus student, vel quod dicunt nesciunt, et tum sibimetipsis tum aliis ex imperitia officiant; quemadmodum et nihil deterius fieri potest, quam ut posita propositione majori, qualem ipse eam statuit, et adjuncta minori, videlicet Patri inesse principium et Filio principium, conclusionem hanc deducere, Patri principium inesse proprie et uno solum modo et soli et solum et semper et omnino, similiter et Filio principium. Fortasse enim Filio solum principium inest, sed minime ideo et soli, cum et Spiritus inest; et Patri fortasse principium soli inest, neque tamen et uno solum modo; nam non uno modo principium est eorum, quæ ex ipso, sed duplici, ut Pater et productor: verum nec principium convenit Filio soli, nec Patri soli principium; imo potius neque Patrem esse Patri solum convenit, verum et esse productorem; sed

A κείμενον λέγεται· ὁ Υἱὸς ἀρχὴ οὐκ ἐστὶν αἰτιος τοῦ ἀγίου Πνεύματος· ὡσπερ καὶ τὸ αἰτιον πρόσεσι· Πατρὶ καὶ ὑπάρχει μόνον, οὐκ ἀρα καὶ τὸ ἀντικείμενον τούτῳ, τὸ αἰτιατὸν, καὶ διὰ τούτου αἰτιος μόνον ὁ Πατήρ, καὶ οὐκ αἰτιατός. Πρῶτον τοίνυν, ἐπειδή περ αὐτὴ ἐν τῇ προτάσει προσόντα τῷ Θεῷ λέγει, ταῦτα εἰς φυσικὰ διαμετρεῖ καὶ ὑποστατικὰ, εἶπον προσωπικὰ· εἶτα ἐπάγει· Τὸ δὲ αἰτιατὸν πρόσεσι τῷ Υἱῷ, ἐρωτήσουσιν αὐτὸν οἱ Λατίνοι καὶ μάλᾳ εὐλόγως, τὸ αἰτιατὸν τοῦ τίθησι τῶν τῷ Θεῷ προσόντων, πότερον ἐν τοῖς φυσικοῖς ἢ ἐν τοῖς ὑποστατικοῖς καὶ προσωπικοῖς; Εἰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς φυσικοῖς, δεῖ καὶ τῷ Πατρὶ τούτου προσεῖναι· εἰ δὲ ἐν τοῖς προσωπικοῖς, ἐνὸς δεῖ εἶναι τούτου προσώπου, ἢ τοῦ Υἱοῦ ἢ τοῦ Πνεύματος· οὕτω γὰρ οἱ περὶ αὐτὸν ἀξιοῦσι, τὰ προσωπικὰ ἐνὶ μόνῳ προσώπῳ ἀρμύτειν. Ἐκάτερον δὲ τῶν προειρημένων ἐστὶν ἀδύνατον, ὥστε ἢ ἡ πρότασις ἐστὶν οὐκ ἀληθής, ἢ ἡ διαίρεσις οὐκ ἰκανὴ τῶν προσόντων εἰς τε τὰ φυσικὰ καὶ προσωπικὰ, ἢ θάτερον τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ ἀληθὲς ἐξ ἀνάγκης. Σχεψάσθη τοίνυν τὴν ἀπολογία· ἢ γὰρ μὴ εὐρίσκων παύσεται καὶ αὐτὸς ἐρωτῶν Λατίνους, πότερον τὸν προβάλλειν φυσικὸν λέγουσι καὶ οὐσιώδεις, προσωπικὸν καὶ ὑποστατικὸν, κ. λ. ἀπάγων αὐτοῦ εἰς ἀτοπα ἐκατέρωθεν, ἐπεὶ ἔψεται καὶ αὐτὸν τοῖς ὁμοίοις περιπίπτοντα, ἢ τῆς διαίρεσεως ὡς ἀελοῦς καταγούς ἄλλως διαλεῖται τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, καὶ ἴσως ὑπερ Λατίνων διαλεῖται καὶ παύσεται πρὸς τούτους διαφερόμενος. Ἐπειτα ἐροῦσι πρὸς αὐτὸν, ὡς· Ἄν ἀληθὲς ἢ ἡ πρότασις σου, ἢ σοφώτατε, κινδυνεύσει ὁ Υἱὸς μόνος αἰτιατὸς εἶναι, καὶ ὁ Πατήρ Πατὴρ μόνον, καὶ οὐδὲν ἕτερον. Οὐδὲ γὰρ ἐξέσται αὐτῷ, ἐν μὲν τῇ προτάσει πάντας τιθέναι τοὺς προσδιορισμοὺς ἐκείνους, ἐν δὲ τῷ συμπέρασματι μὴ πάντας λαμβάνειν, ἀλλ' οὐ· ἂν οἴηται αὐτῷ πρὸς τὸν σκοπὸν λυσιστελεῖν· ὅσον, ὅπταν βούληται συμπαραλεῖν τῷ Πατρὶ τὸ αἰτιον, παρατελεῖσθαι τὸ μόνον, ὅπταν δὲ συμπαραλεῖν ἐθέλῃ τῷ Υἱῷ τὸ αἰτιατὸν, ἐκβάλλειν τὸ μόνον. Ταῦτα γὰρ σοφιστομένων ἂν εἴη ἢ ἀγνοούντων, ὅ τε καὶ λέγουσι καὶ αὐτοὺς καὶ ἄλλους ἐξ ἀμαθείας βλαπτόντων· ὡσπερ οὐδὲν ἂν γένοιτο χεῖρον τοῦ τιθέντα μὲν τὴν μείζονα αὐτοῦ πρότασιν, ὡς αὐτὸς αὐτὴν ἀξιοῖ, τὴν δὲ ἐλάττω συνάπτοντας, ὅτι δηλονότι τῷ Πατρὶ πρόσεσι τὸ αἰτιον, καὶ τῷ Υἱῷ τὸ αἰτιατὸν, συμπαραλεῖν, ὅτι τῷ Πατρὶ πρόσεσι τὸ αἰτιον κυρίως καὶ μόνως καὶ μόνον καὶ αἰὶ καὶ πάντη, ὡσαύτως δὲ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ αἰτιατὸν. ἴσως γὰρ τῷ Υἱῷ μόνον τὸ αἰτιατὸν ὑπάρχει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ μόνον· ὑπάρχει γὰρ τῷ Πνεύματι· καὶ τῷ Πατρὶ δὲ ἴσως ὑπάρχει μόνον (τὸ αἰτιον) (1), ἀλλ' οὐχὶ καὶ μόνως· οὐ γὰρ ἐνὶ τρώπῳ τῶν ἐξ αὐτοῦ αἰτιός ἐστι, ἀλλὰ διχῶς ὡς Πατήρ τε καὶ προβολεύς· ἀλλ' οὕτε τὸ αἰτιατὸν ὑπάρχει τῷ Υἱῷ μόνον, οὕτε τῷ Πατρὶ μόνον τὸ αἰτιον, μᾶλλον δὲ οὕτε τὸ Πατήρ ὑπάρχει τῷ Πατρὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ προβολεύς, οὕτε τὸ αἰτιον μόνον αὐτῷ. Πῶς γὰρ ἂν εἴη προβολεύς ὁ Πατήρ εἰ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ;

(1) Id omittit Moz. 27.

Ἄλλὰ τοῦτο μὴ ὑστερον· νῦν δὲ ἀρχαί ἡμῖν, ὅτι A nec esse principium convenit ei soli; quomodo
 οὔτε ἡ πρότασις ἐστὶν ἀφ' ἑαυτῆς φανερά, οὔτε αὐ-
 τὸς τὴν ἀνάγκην εἶθαι τῆς προτάσεως, ἀλλὰ μᾶλλον
 καὶ αὐτῆς τιθεμένης πολλὰ συνέγονται ψεύδη διὰ τὸ
 πολλοῖς αὐτὴν περιέχειν προσδιορισμούς, ἀφ' ὧν ἐν
 ἐκείνῳ συμπεράσματι λαμβάνει κατ' ἐξουσίαν τὸν
 αὐτῷ χρησιμεύοντα. Ἐχρῆν δὲ πάντας λαμβάνειν,
 καὶ οὕτω καταφαίνετο ἂν τὸ ψεῦδος τῆς προτάσεως ἐν
 τῷ ψεύδει τῶν συμπεραίνοντων. Ἀφελῶς δὲ εἶπε
 καὶ ὅτι τὸ μόνον αἰετὸς πρὸς τὸ ἀντικείμενον λέγεται·
 τὸ γὰρ πρὸς τὸ ἀντικείμενον λεγόμενον πρὸς τί ἐστι,
 ὥστε καὶ τὸ μόνον πρὸς τί ἐστι· τοῦτο δὲ οὐκ ἀλη-
 θές· τὸ γὰρ μόνον πρὸς οὐδὲν ἐστὶ, ἀλλὰ μᾶλλον
 ἐστὶν ἀποκληρωτικόν, ἂν τε περὶ προσώπων λέγεται,
 ἂν τε περὶ ἐνεργείας, ἂν τε περὶ ὄντων. Ἄλλ', ὡς
 εἴκειν, οὐδαμῶς οἶδεν ἀναφορικοῦ καὶ ἀποκληρωτι-
 κοῦ διαφορὰν ὀνόματος. Ἐξῆσι δὲ σκοπεῖν καὶ ὅπως
 ὑφ' ἑαυτοῦ συγκρούεται. Εἰπὼν γὰρ ὅτι τὸ μόνον
 πρὸς τὸ ἀντικείμενον λέγεται, ἐπηγάγε· Μόνον γὰρ
 Πατὴρ ὁ Πατήρ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ Υἱός, ὥστε ἐν-
 ταῦθα τὸ Πατήρ ὡς ἀντικείμενον λαμβάνει τῷ Υἱός·
 καὶ ἐστὶ ψεῦδος, ὅτι μόνον Πατήρ ἐστὶν· οὐ γὰρ
 ἐστὶν ὁ Πατήρ ἐκαίνο μόνον, καθ' ὃ ἀντικείμεται τῷ
 Υἱῷ, ἀλλὰ καὶ τι ἕτερον, καθ' ὃ ἔχει ἀντιθέσεις πρὸς
 τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἧγουν προβολεύς. Εἶτα ἐπάγει·
 Καὶ μόνον Υἱός, ἀλλ' οὐ καὶ Πατήρ, ὥστε εἰ τὸ
 μόνον πρὸς τὸ ἀντικείμενον λέγεται, ὡς αὐτὸς εἶ-
 πε φησὶν, ὅπῃ τὸν Υἱὸν εἶναι μόνον Υἱὸν,
 ἀλλ' οὐ καὶ Πατέρα, οὐκ εἶργει τὸν Υἱὸν τοῦ προβά-
 λειν. Τὸ γὰρ Πατήρ καθὸ ἐστὶν ἀντικείμενον τῷ
 Υἱῷ, οὐ σημαίνει τὸν προβολέα. Ἄλλὰ τί δεῖ πᾶσιν
 ἀπεξηναί, ἵνα ἐν τῷ παρόντι ἐπιχειρήματα κακῶς
 λέγεται, διὰ τὸ σαθρὸν ὑποταθείσθαι θεμέλιον τοῦτο
 τοῦ ἀναποδείκτους ἐκείνους τῆς προτάσεως προσ-
 διορισμούς, καὶ μὴ πάντας ἐφαρμόζοντας ὁμοίως
 πᾶσι τοῖς περὶ Θεοῦ λεγομένοις, ὡς αὐτὸς ἀξιοί;
 Βαθαιοὶ δὲ τὰ τοῦ ἐπιχειρήματος συμπεράσματα,
 τὸ τε δηλονότι μόνον τὸν Πατέρα αἰετὸν εἶναι, καὶ
 ἐπομένως τὸ τὸν Υἱὸν αἰετὸν εἶναι μόνον, οὐχὶ δὲ
 καὶ αἰετὸν, ῥητοῖς τοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Θεο-
 δώρου τοῦ Στουδίτου, οὗς οἶμαι πλείω χάριν ἂν
 ἔχειν αὐτῷ, ἵνα ἐπειράτω τοῖς τῶν διδασκάλων
 ἀλήθειαι συμφώνους δεικνύσαι, ἢ εἰ μόνους αὐτοῦς
 ἀξιοί τῷ βουλήματι συνηγορούντας αὐτοῦ τῶν ἄλ-
 λων διδασκάλων πάντων κατεξανίστασθαι. Χάριεν
 γὰρ ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν ἁσμάτων πορίζεται τῆς διδα-
 σκαλίας αὐτῷ τὴν βαθείωσιν ἀλλαχθέν, ὡς εἴκειν,
 οὐ δυνάμενος. Ἄλλὰ τοῖς φιλανθρωποτέροις τῶν δι-
 δασκάλων καὶ σοφωτέροις ἀπροσάφει οὐδὲν ἂν ἔρ-
 γον γένοιτο καὶ τούτους ἀμφοτέρους τοῖς πρώτοις
 ἐκείνοις καὶ μεγάλοις διδασκαλοῖς συνάπτειν. Ὁ
 μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ μόνον φησὶν εἶναι τὸ Πνεῦμα, τοῦ
 Πατρὸς δηλονότι καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὧν εἶναι Πνεῦμα λέ-
 γεται· οὐ γὰρ ἐκ μόνον φησὶ τοῦ Πατρὸς; αὐτὸ εἶναι,
 ἀλλὰ μόνον τοῦ Θεοῦ εἶναι, ὃ πάντοτε διαφέρει. Ὁ
 δὲ, εἰ καὶ ἀληθῶς τοῦτο τῆς ἐκείνου βελογίας

enim esset productior Pater, si non per Filium? Sed de hoc postérior; nunc vero sufficit nobis, quod neque propositio illa est per se evidens, neque ipse ejusdem necessitatem intulit, imo potius et ea admisa multa colliguntur falsa, propterea quod ea multas determinationes continet, e quibus in qualibet conclusione secundum arbitrium sibi utiles ipse assumit. Oportebat autem omnes sumere, et sic apparuisset mendacium hujus majoris propositionis in mendaciis inde conclusis. Insuper vero dixit, *solum* semper ad oppositum dici; nam quod ad oppositum dicitur relatum est (a), unde et *solum* relatum foret; hoc autem non est verum; nam *solum* non ad aliquid, sed ad nihil est, imo potius est exclusivum, sive de personis dicatur, sive de operatione sive de re quacunq. Sed, ut videtur, nullam iste novit relativi et exclusivi vocabuli differentiam. Considerare vero etiam licet, quomodo ille a se ipso plectatur. Postquam enim dixit, *solum* ad oppositum dici, intulit. *Solum namque Pater est Pater, sed non et Filius*; unde hoc loco Patrem ut oppositum Filio sumit; et est falsum, eum *solum* esse Patrem; etenim Pater non id *solum* est secundum quod opponitur Filio, sed et aliud quid, secundum quod habet oppositionem ad Spiritum sanctum, sive est et productior; deinde infert *et solum Filius, non etiam Pater*, unde si illud *solum* ad oppositum dicitur, ut ipse ait, quando dicit Filium esse *solum* Filium, non etiam Patrem, non ardet Filium a Spiritus productione. Nam *Pater* secundum quod est oppositum Filio, non dicit Spiritus productorem. Verum quid opus est omnia prosequi, quæ in presenti argumentatione dicuntur male, propterea quod ei infirmum fundamentum suppositum est in illis propositionis determinationibus probatione carentibus nec cunctis similiter ad cuncta quæ de Deo dicuntur, ut ipse censet, accommodatis? Confirmat autem conclusiones epicherematis, nimirum *solum* Patrem principium esse, et consequenter Filium *solum* principiatum, non vero principium, Joannis Damasceni et Theodori Studitæ dictis, qui, ut puto, majores ipsi gratias habuissent, si eos doctorum multitudini concordare ostendere conatus esset, quam si solos ipsos suæ voluntati obsecundantes ab aliis doctoribus universis discedere et in eos insurgere statuat. Lepidum namque est, quod etiam ex canticis sibi comparat suæ doctrinæ confirmationem, aliunde, ut videtur, eam potere haud valens. Attamen iis qui humanius agunt in doctores majorique pollent sapientiâ auditoribus nullum sane negotium facessit, et hos duos primis illis et magnis doctoribus consociare. Alter enim Dei *solum* dicit esse Spiritum, Patris videlicet et Filii, quorum esse Spiritus dicitur;

(a) Vide Aristot. Categor. l. I, p. 11 seq. et Metaphys. l. IV, t. II, p. 522, ed. Paris. 1843-1850.

neque enim ex solo Patre illum esse dicit, sed solius Dei esse, quod permultam differt. Alter vero, si quidem vere id ad ejus theologiam pertinet, Patrem solum vult esse principium, quia solus est principium sine principio, secundum quem significatum et causæ (principii) nomine, et præpositione ex Orientales omnes videmus uti, ex quo et omnis nobis cum Latinis differentia tollitur, sed non dicit Filium omnino quoad Spiritus sancti processionem et existentiam non communicare cum Patre; quomodo enim id diceret, quod ex Patre per Filium prodire et ex Patre per Filium produci Spiritum prædicat? Tali pacto ostensum est, Ephesii conclusionem nullatenus procedere, cum indrmatam penitus sit ejus major propositio, et ex iis, in confirmationem accepit.

EPHES. CAP. IV.

Nos quidem dum Filium removemus a causa Spiritus, nihil eum deprimimus a dignitate Dei et Patris; neque enim prorsus communicabilem deitatis causam dicimus, sicut nec principii existentiam seu innascibilitatem Patris, nec ipsam paternitatem. Latini autem, qui communicabilem deitatis causam tenent, deinde Spiritui eam deesse affirmant, omni necessitate eum inferiorem reddunt deitate et dignitate Patris et Filii, et secundum hoc blasphemare in Spiritum sanctum, sicut et secundum alia multiplici modo coguntur.

SCHOLARIUS.

Latini etiam hic contra blasphemiam ipsis intentatam eadem defensione utentur, qua et ad secundum argumentum usi sunt, cum hoc idem sit cum illo, nescio quo modo et qua sapientia distinctum, et solutio ad illud data etiam pro hoc erit sufficiens. Id tantum in præsentia opportunum fuerit dicere, si bene sapientissimus ille vir ordinis bonum novisset, quod quidem attinet ad argumenta et rationes, eum haud tanquam duo separatim positurum fuisse ea quæ omnino eandem vim habent, quod vero ad res divinas spectat, de quibus sermo, neque tunc secundum argumentum, neque nunc quartum istud prorsus fuisse prolaturum. Ex eo enim, quod bonum ordinis ignorat et ipse magnum quid concedere se credit Patri soli causam Spiritus tribuens, Filium vero ab eo excludens, et Latinos blasphemare arbitratur, qui non eadem ac ipse audent. Verum si plane id quod de ratione causæ, quæ est in Patre, non participat, inferius est ejus deitate et honore, ut ipse censet, Latini vero in Spiritum sanctum blasphemant, et ipse similiter blasphemant in Filium, et tanto quidem ipse deterius, in quantum illi quidem ex quibus Filium honorant ex iisdem in Spiritum peccare traducuntur, isto vero dum Filium contentionis gratia a convenienti honore arceat simul et Spiritum de eo ejicit. Quanto vero dato causæ

(1) Mon. 27, ἐστὶν; Marc. ἐστὶ.

ἔστιν (1), αἴτιον εἶναι βούλεται τὸν Πατέρα μόνον, ὅτι μόνος ἀνάκτιος αἴτιος, καθ' ὃ σημαίνοντα καὶ τῷ τῆς αἰτίας ὀνόματι καὶ τῇ ἐκ προθέσει τοῦ Ἀνατολικῶν ὁρῶμεν πάντας χρωμένους, ἐξ οὗ δὴ καὶ πᾶσα ἡμῖν ἡ πρὸς Λατίνους ἀνίσχυι διαφορά· ἀλλ' οὐ λέγει τὸν Υἱὸν παντάπασι πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος προόδον τε καὶ ὑπαρξιν μὴ κοινοῦν τῷ Πατρὶ. Πῶ; γὰρ ὅς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ προῖναι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ προβάλλεσθαι τοῦτο κηρύττει; Οὕτως αὐτῷ τὸ συμπέρασμα οὐτε βιβλικῶς οὐδαμῶς δίδεικται τῆς προτάσεως; αὐτῷ σαλευθείσης, καὶ ἐξ ὧν ὑστερον βιβλιαίων αὐτὸ βούλεται, οὐδὲν πλέον εἰληφεν εἰς βεβαίωσιν.

quibus postea confirmare illam vult, nihil ulterius

B

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Δ' (2).

Ἡμεῖς μὲν τὸν Υἱὸν ἀφαιροῦντες τῆς αἰτίας τοῦ Πνεύματος, οὐδὲν αὐτὸν ἐλαττοῦμεν τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀξίας· οὐδὲ γὰρ ὄλωσ μεταδοτὸν τὸ τῆς θεότητος αἴτιον λέγομεν, ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἀνάκτιον τοῦ Πατρὸς, οὐδ' αὐτὴν τὴν πατρότητα. Λατίνοι δὲ μεταδοτὸν τοῦτο φρονούντες, εἴτα τὸ Πνεῦμα τούτου λείπεσθαι λέγοντες, πάσαι ἀνάγκαι ἐλαττον αὐτὸ ποιοῦσι τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεότητος καὶ ἀξίας, καὶ κατὰ τοῦτο βλασφημεῖν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥσπερ καὶ κατ' ἄλλα πολλαχῶς ἀναγκάζονται.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι κίναυθα πρὸς τὴν κατ' αὐτῶν βλασφημίαν ἀπολογῆσονται τὰ αὐτὰ, οἷα καὶ πρὸς τὸ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀπελογῆσαντο δεύτερον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο ταυτὸ ἐστὶν ἐκείνω, οὐκ ὀδ' ὅπως καὶ τίνε σοφίᾳ διαιρεθῆναι, καὶ ἡ πρὸς ἐκείνω δὲ λύσις καὶ πρὸς τοῦτο πάντως ἀρκέσει. Τοσοῦτον μόνον ἐνταῦθα καιρὸν ἂν ἔχοι λέγειν, ὡς εἰ τὸ τῆς τάξεως ἀγαθὸν ἦδει καλῶς ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος ἀνὴρ, εἰ μὲν ὅσον ἦν ἐπιχειρήμασι καὶ λόγοις, οὐκ ἂν ἐθῆκεν ὡς δύο δηρημένως τὰ παντάπασι τὴν αὐτὴν ἔχοντα δύναμιν· εἰ δὲ ὅσον ἐν τοῖς θεοῖς, περὶ ὧν ὁ λόγος, οὐκ ἂν οὐτε τὸ δεύτερον ἐπιχειρήμα τότε, οὐτε τὸ τρίτον δῆθεν ὄλωσ ἐθῆκε νῦν. Ἀπὸ γὰρ τοῦ τάγαθον τῆς τάξεως ἀγνοεῖν, καὶ αὐτῆς μέγα τι χαρίζεσθαι δοκεῖ τῷ Πατρὶ μόνω τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος ἀποδοῦναι, τὸν δὲ Υἱὸν αὐτῆς ἀφαιρῶν, καὶ τοὺς Λατίνους ελεταὶ βλασφημεῖν οὐ τὰ αὐτὰ τούτω τομῶντας. Ἀλλ' εἰ μὲν ὄλωσ τὸ μὴ μετέχον τῆς αἰτίας τῆς ἐν τῷ Πατρὶ ἐλαττόν ἐστι τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος καὶ ἀξίας, ὡς αὐτὸς ἀξιοῖ, Λατίνοι τε βλασφημοῦσιν εἰς τὸ Πνεῦμα, καὶ αὐτὸς ὁμοίως εἰς τὸν Υἱὸν, καὶ τοσοῦτον αὐτὸς χερσιν, ὅσον ἐκεῖνοι μὲν ἐξ ὧν τιμῶσι τὸν Υἱὸν, ἐμαρτάνειν εἰς τὸ Πνεῦμα προάγειν, ὁ δὲ τὸν Υἱὸν τῆς προσηκούσης διὰ φιλοκεικλιαν εἰργων τιμῆς ἅμα καὶ τὸ Πνεῦμα συνεβάλλει· εἰ δὲ δοθέντος τοῦ τὴν αἰτίαν εἶναι κοινοῦ τῷ Υἱῷ, εἰς τὸν ἐλαττοῦσθαι φησι τὸ Πνεῦμα ταύτης λειπομένον,

(2) In cod. Mon., 256 f. 296 a, est cap. 16.

εἰ μὴ οὐδαμῶς ἀξιοῖ τῶν ἁγίων ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖναι, καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος (καὶ πρὸ πάντων αὐτὸς ὁ Υἱὸς πάντα λέγων τὰ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχειν αὐτῷ, καὶ προστιθεῖσαι πάντας πλήν τοῦ γεννηθῆναι καὶ πλήν τῆς πατρότητος), πάντως ἡ βλασφημία μετὰ τῶν Λατίνων ἔστιν· εἰ δ' ἐκ πολλῶν καὶ πολλοῖς τρόποις ἀνάγκη δεδομένον εἶναι καὶ κείθεν τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος, ὁ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος ἀφαιρούμενος τοῦ Υἱοῦ πᾶς οὐ πρὸς Θεὸν βλασφημεῖ μᾶλλον αὐτός; Εἰ δὲ τῶν διδασκάλων ἐκ τοῦ Υἱοῦ λεγόντων εἶναι καὶ προῖναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ εἶναι βλασφημεῖν τοὺς μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀρχὴν θεότητος εἶναι λέγοντας, ἅτε τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἰσοτιμίας τοῦτο χωρίζοντας, καὶ ὅθι οὕτως ἦδη καὶ οὐδὲν ἕλαττον βλασφημήσει, τὸ τῆς βλασφημίας ἔγκλημα τοῖς διδασκάλοις προσάπτων. Οὐ γὰρ ἐλάτθανεν αὐτοὺς τὸ σοφὸν τοῦτ' ἐπιχειρήματα, καὶ ὅτι τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος λέγοντας, τὸ δὲ Πνεῦμα μηδενὸς ἀρχὴν εἶναι ἡμολογοῦντες, ἕλαττόν τε ποιήσουσι τὸ Πνεῦμα καὶ βλασφημήσουσιν. Ἄλλ' ὅμως οὕτως βλασφημοῦσι καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος λέγουσιν (οὐδ' ἔρα Λατίνους πάσαις ἀνάγκαις ἔπεται βλασφημεῖν, τοῦναντίον δὲ μᾶλλον ὑπακούουσι (1) τοῖς τῶν διδασκάλων λόγοις καὶ ταῖς τῆς πίστεως ὑποθέσεσιν, ὧν ἡ τῶν θείων προσώπων τάξις; ἔστι καὶ τῶν προσώπων αὐτῶν), οὕτως σφόδρα τιμῶσι τὸν Πατέρα, καθάπερ οὕτως, τὸν Υἱὸν ἀτιμάζοντες, καὶ τῷ Πνεύματι μηδεμίαν ὑπολείπειν ἡγούνατι τιμῆς ὑπερβολὴν, εἰαν αὐτὸ (2) λέγουσιν ἐκ τοῦ Πατρὸς προῖναι καὶ τοῦ Υἱοῦ γνησίως καὶ φυσικῶς. Ταυτὸν γὰρ εἰς τιμὴν τότε ἐκ Θεοῦ προῖναι φυσικῶς καὶ τὸ προάγειν οὕτω Θεόν· εἰ δὲ τὸ μὴ προάγειν Θεὸν ὑφείκει τις ἔσται τῷ Πνεύματι, καὶ τὸ μὴ προάγεσθαι παρὰ Θεοῦ ὑφείκει ἔσται τῷ Πατρὶ, πάντως ἀμφοτέρων, ὅπερ εἶπον, ἴσον εἰς τιμὴν δυναμένων, τοῦ τε προάγειν, τοῦ τε προάγεσθαι· ἀλλὰ τὸ παρ' οὐδενὸς εἶναι καὶ τὸ ἀναίτιον, καὶ τὸ μηδενὸς αἰτίον εἶναι, καὶ τὸ παρ' ἄλλου μὴ εἶναι, ἄλλο δὲ προάγειν ἄφ' ἑαυτοῦ, ταῦτα τῷ ἀγαθῷ τῆς τάξεως ἔκταται, ἣν ἀνάγκη πολλῶν μᾶλλον ἐπὶ τῶν θείων εἶναι προσώπων· καὶ ἡ κατὰ ταῦτα διαφορὰ τάξεως ἔστι διαφορὰ, πρὸς δὲ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας τοσοῦτον ἀπέχει τι παραβλάπτειν, ὥστε καὶ αὐτὰ μᾶλλον αὐτὴν δεικνύουσιν ἀντικρυς. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν, φησὶν, ὁμολογοῦμεν, ὁ μέγας Βασίλειος, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός. Καὶ πάντες, ἵνα μὴ πολλὰ λέγωμεν, οὕτως φασὶν οἱ διδασκάλοι. Μήποτε οὖν ἀναιρεῖται τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν ἔπει καὶ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ; ὁμοιωμῶς· οὐκοῦν καὶ ἡ ταυτότης κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς προῖναι μάλιστα ἂν καταφαίνοντο· εἰ δὲ μήθ' ἔ Πατήρ μήθ' ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὐκ ἂν ἀναιρεῖτο τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν διὰ τοῦτο, οὐδ' ἕλαττον ἂν τὸ Πνεῦμα τῇ θεότητι γένοιτο, οὐδὲ προσίσταται τῷ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ἢ ἄλλως πῶς εἶναι τὰ πρόσωπα

A rationem communicabilem esse Filio, inferiorum futurum Spiritum asserit ea carentem, si quidem nemo sanctorum statuit ex Filio esse Spiritum et ex eo progredi et Patrem Filiumque unum esse Spiritus principium, (et ante omnes ipse Filius omnia quæ sunt Patris sua esse dicens, cunctique addunt : excepta generatione et paternitate) profecto blasphemia a parte Latinorum erit; si vero ex multis et multiplici modo necesse est concedi et poni, Filium Spiritus sancti esse principium, quomodo non ille qui a Filio tollit Spiritus causam magis contra Deum blasphematur? Si vero, dum doctores ex Filio esse et progredi Spiritum asserunt, iste blasphemare putat eos qui non etiam Spiritum causam deitatis esse aiunt, utpote a pari cum Patre et Filio honore eum separantes, etiam sic et nihilo minus blasphemabit blasphemæ notam Ecclesiæ doctoribus iniurendo. Neque enim latuit eos sapiens istud argumentum et quod Filium Spiritus principium dicentes, Spiritum autem principium nullius esse confidentes minorem redditori Spiritum et blasphematuri sint. Verumtamen neque blasphemant Filium Spiritus principium dicentes (quare nec Latini omni necessitate in blasphemiam concludendo incidunt, imo contra obediunt potius doctorum doctrinis et fidei principiis, inter quæ est divinaram personarum et processionum eorumdem ordo) neque nimis Patrem honorant, quemadmodum iste, Filium ignominia afficientes, et Spiritui nullam honoris deesse (destrahi) arbitrantur excellentiam, quando eam dicunt ex Patre et Filio progredi vere ac naturaliter. Idem namque ad honorem quod attinet et ex Deo progredi naturaliter et ita producere Deum. Si vero non producere Deum imminutio erit Spiritui, etiam non produci a Deo imminutio erit Patri, cum utrumque, quod dixi, idem ad honorem valeat, et producere et produci. Verum tria hæc a nullo et principii expertem esse, et nullius esse principium, et rursum ab alio quidem esse, aliud vero producere a seipso, hæc bonum ordinis sequuntur, quem multo magis in divinis esse personis necesse est. Quæ secundum hæc est differentia ordinis differentia est; tantum vero abest, ut ea essentia identitati obsit, ut hanc ea multo magis ostendant. *Natura identitatem*, magnus ait Basiliius, *constemur, quum ex Patre sit Filius*. Et omnes, ne plura dicamus, ita loquuntur doctores; non ergo tollitur essentia identitas, cum non etiam ex Filio sit Pater? Nullo modo ergo et Spiritus secundum essentiam identitas cum Patre et Filio ex eo quod per Filium ex Patre progreditur, maxime illucescit; si vero nec Pater nec Filius ex Spiritu, non tollitur propter hoc identitas essentia, neque minor ratione deitatis Spiritus evadit, neque aliud quidquam obsistit, ne ex invicem vel alio quodam modo sint personæ, nisi bonum ordinis solum;

(1) Monac. 27, f. 138 a, ὑπὸ κανόνι, menlose.

(2) Monac. citatus, αὐτῷ.

unde manifeste et viceversa alio quodammodo esse vel prodire personas ordinis bonum corrumpit. Tantum a blasphemando absunt ii qui præterea quod nihil cæterorum infirmant et ordinis bonum in quibus vel maxime opus est custodiunt. Hunc ordinem quando nobilis iste vir recte perspexerit servareque decreverit, cessabit cæterum eos qui illum custodiunt blasphemos existimare.

EPHES. CAP. V.

Eorum quæ divinæ naturæ adsunt alia solum *singulariter* semper dicuntur, licet in tribus personis intelligantur, sicut Deus, conditor, rex, bonus, et si quid hujusmodi (unum enim dicimus Deum, unum conditorem, unum regem, unum bonum, Patrem et Filium et Spiritum sanctum); alia vero *pluraliter* semper, etsi in duabus solis personis sint, ut v. gr. principatum in Filio et Spiritu, duo enim principiata et non unum dicimus. Quæ quum ita sint, quoniam Latini etiam deitatis principium duabus personis, Patri scilicet et Filio, tribuunt, quæramus ex ipsis, utri prædictarum partium hoc conjugant. Si dicent secundæ, per se manifestum est absurdum; duo enim erunt principia, sicut et principiata duo, et sic principiorum duplicitas intrabit et celebrata principii unitas e medio tolletur. Si vero primæ, primo quæritur, quonam pacto? Sunt enim illa communia et naturalia et tribus personis similiter convenientia; deinde et sic in idem rursus labentur; nam unum illud principium, qua est genitor et spirator, quod est Pater solus, non idem numero est cum eo uno principio, qua est spirator solum, quod est Pater et Filius, ut ipsi dicunt: duo ergo et sic erunt principia et duæ causæ, et undequaque eos circumstat principiorum dualitas.

Deitatis principium, ut ipsi dixerint Latini, diverso modo convenit Patri et Filio et non eodem modo; sed Patri quatenus est genitor et spirator, Filio vero, qua spirator duntaxat. Differentia autem secundum Patres secum numerum inducit; duo ergo sunt deitatis principia et principii unitas a Latinis procul amandatur.

SCHOLARIUS.

Latini unum principium omnium maxime servare norunt et duplex principium undequaque arcent tum in suis confessionibus (a), tum in institutionibus, tum in scriptis libris (b) atque hoc

(1) Mon. 286, f. 295 a, est cap. 11.

(2) Mon. 27, f. 189 a, ἐνθεωρηται.

(3) Προσωποις ex Mon. 256, supplēvimus.

(4) Mon. 27 f. 189 a, διαρχία.

(5) Μόνον addit Mon. 27.

(6) Hoc argumentum, quod in codicibus Schola-

(a) Recte Manuel Calecas, l. iii, contra Græcos, provocavit ad concilium Lugdunense II sub Gregorio X celebratum, ubi jam sancita erat confessio, quod Spiritus sanctus æternaliter ex Patre et Filio, non tanquam ex duobus principiis, sed tan-

οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ἀγαθὸν τῆς τάξεως μόνον, ὡς τε δηλονότι καὶ τὸ ἀνάπαλιν τὸ ἄλλω; πῶς εἶναι ἢ προεῖναι τὸ ἀγαθὸν τῆς τάξεως φθεῖρει. Τοιοῦτον ἀπέχουσι βλασφημεῖν οἱ μετὰ τοῦ μηδὲν τῶν ἑλλων σαλεύειν, καὶ τῆς τάξεως ἀγαθὸν, ἐφ' ᾧ μάλιστα πᾶσα ἀνάγκη, διαφυλάττοντες. Ταύτην ὁπίσταν καὶ ὁ γενναῖος οὗτος καὶ συνίδη καλῶς καὶ τηρεῖν βουλήθη, παύσεται λοιπὸν τοῦ ταύτην τηροῦντος; βλασφημεῖν οἰόμενος.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ε' (1).

Τῶν προσόντων τῇ θεῷ φύσει τὰ μὲν ἐνικῶς μόνον ἀεὶ λέγεται, κἀν τοῖς τρισὶ προσώποις ἐνθεωρηται (2), καθάπερ τὸ θεὸς; καὶ δημιουργὸς καὶ βασιλεὺς καὶ ἀγαθός, καὶ εἰ τι τοιοῦτον· εἰς γὰρ θεός, λέγομεν, καὶ εἰς; Δημιουργός, καὶ εἰς Βασιλεὺς, καὶ εἰς ἀγαθός ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός; καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὰ δὲ πληθυντικῶς ἀεὶ, κἀν τοῖς δυοῖ μόνους, ὡς τὸ αἰτιατὸν ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· δύο γὰρ τὰ αἰτιατὰ, καὶ οὐχ ἓν λέγομεν. Τούτων οὕτως; ἐχόντων, ἐκπεδίηκε Λατῖνοι καὶ τὸ τῆς θεότητος αἰτιῶν δυὸ προσώποις (3), τῷ Πατρὶ τε καὶ τῷ Υἱῷ νῦν μόνον, ἐρώμεθα τοῦτους, ὅποια τῶν εἰρημένων μερίδι τοῦτο συνάπτουσιν. Εἰ μὲν οὖν τῇ δευτέρᾳ φήσουσιν, αὐτόθεν δηλον τὸ ἀποτοπ· δύο γὰρ ἔσται τὰ αἰτία, καθάπερ καὶ τὰ αἰτιατὰ δύο, καὶ οὕτως ἡ διαρχία (4) πάροδον ἔξει καὶ τὸ πολυύμητον τῆς μοναρχίας ἐκποδῶν γενήσεται. Εἰ δὲ τῇ πρώτῃ, πρῶτον μὲν πῶς; ἐκεῖνα γὰρ κοινὰ τε καὶ φυσικὰ, καὶ τὰ τρισὶ προσώποις ὁμοίως ὑπάρχοντα· ἔπειτα καὶ οὕτω πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ περισνεθῆσονται· τὸ γὰρ ἓν αἴτιον ἢ γεννήτωρ καὶ προβολεὺς, ὅπερ ἔστιν ὁ Πιτήρ μόνος, οὐκ ἔστι; ταυτὸν ἀριθμῶ τῷ ἐνὶ αἰτίῳ ἢ προβολεὺς μόνον, ὅπερ ἔστιν ὁ Πατήρ (5) καὶ ὁ Υἱός, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν· δύο ἄρα καὶ οὕτω τὰ αἰτία καὶ ἀρχαὶ δύο, καὶ ἡ διαρχία πανταχῶθεν αὐτοὺς περιίσταται.

Τὸ τῆς θεότητος αἰτιῶν, ὡς; ἂν αὐτοὶ φησεν Λατῖνοι, διαφόρῳ; τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ πρόδοσι, καὶ οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλὰ τῷ Πατρὶ μὲν ἢ γεννήτωρ καὶ προβολεὺς τῷ Υἱῷ δὲ ἢ προβολεὺς μόνον. Ἢ δὲ διαφορά κατὰ τοὺς Πατέρας ἀριθμὸν ἐαυτῆ συνεισάγει. Δύο ἄρα τῆς θεότητος αἰτία, καὶ ἡ μοναρχία κἀνεῦθεν τοῖς Λατῖνοις ἐλλήλαται (6).

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι τὴν μίαν ἀρχὴν μάλιστα πάντων οἰδοσι· σώζειν καὶ τὴν διπλὴν ἀρχὴν πανταχῶθεν φυλάττονται ἐν τε ταῖς ὁμολογίαις αὐτῶν, ἐν τε διδασκαλίαις, ἐν τε συγγράμμασι, καὶ τοῦτο παραδ-

rīi opus exhibentibus plane docet, ex Ephesii scripto in Monac. 256, f. 295 b, desumpsimus et hoc loco posuimus, tum quia ibi ut cap. 12, præcedens c. 11 immediate consequitur, tum quia scire idem cum eo est.

quam ex uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedit. Idem definitio concilii Florentini solemniter repetivit.

(b) Id pene omnes Occidentales, qui de hac materia scripserunt, discrete traditur. Vide Aug. De

έρχονται ἐν τοῖς πρώτοις μαθήμασι τῆς πίστεως, ὁπό-
 ταν αὐτὴν ὡσπερ τινὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐν τά-
 ξει· καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης ἐπιμελείας ἐκτιθέονται
 τοῖς φοιτῶσιν, οἱ τῆς θεολογίας διδάσκαλοι· οὐ γὰρ
 ἀπὸ τοῦ πολλά τῶν διδασκάλων ἀναγκῶναι βιβλία
 μικρόν τι πρότερον ῥητορικοῖς μετασχόντες, ἢ σφι-
 σιν αὐτοῖς τὸ τῶν διδασκάλων ἐπισημίζουσιν ἔνομα
 ἢ παρὰ τοῦ δήμου καὶ τῆς τῶν ἀκαίδευτων κρι-
 σιως, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἀκρισίας τοῦ οὐ λαμβάνουσιν,
 ἀλλ' ὡσπερ οὐδεὶς ἐστιν οὐδ' εἶναι δύναται φιλοσο-
 φία· διδάσκαλος μὴ τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν
 καὶ τὰς ἐπ' αὐτῇ τῶν παλαιῶν ἐξηγήσεις καὶ τὰ
 τῶν νεωτέρων ζητήματα πρώτον ἐξητακῶς καὶ δυ-
 νάμενος ἀνασκευάσαι πάντα καὶ κατασκευάσει κα-
 λῶς καὶ λῦσαι πᾶσαν ἀντίθεσιν καὶ περὶ παντὸς
 ὑπέχειν λόγον ἐτοιμῶς εἰς φιλοσοφίαν ἀνήκοντος,
 οὕτως οὐδὲ τὴν θεολογίαν τιμὴ πιστεύουσιν, ἂν μὴ
 πολλοὺς πρότερον χρόνου· φοιτήσας· καὶ πολλὰ δια-
 λεχθεὶς καὶ τοῖς εἰς αὐτὴν ἀνήκουσι πᾶσιν ἐγγυ-
 μασάμενος καὶ τοὺς ἐπὶ πολλῶν διδασκάλων ἐστὶ
 τούτῳ προκαθημένων πολλάκις πείραν τῆς ἐπιστή-
 μης, ἣν δῆπου συνελήψε, τοῦ διδάσκειν τὰ περὶ
 θεολογίας ἄξιους εἶναι δοκιμασθῆναι. Καὶ τῇ τῶν εἰδόντων
 κρίσει πᾶσι γινώριμος γένηται καὶ δεῖ πρῶτον μὲν
 φιλοσόφους εἶναι καὶ διαλεκτικούς, εἰτα θεολογίας
 ἔπιτεσθαι. Οὕτω πολλοῦ ποιοῦνται τὴν θεολογίαν
 Λατίνοι, οὕτω φροντίζουσι τοῦ μηδένα ἂν ἐξ ἄγνοιας
 ἐαυτῶ, καὶ ἄλλοις αἰτίων βλάβους γίνεσθαι, ἀνευ
 μεθόδου καὶ τέχνης τῆς μεγίστης τῶν ἐπιστημῶν,
 θεολογίας· ἀπτόμενον. Πῶς γὰρ ἂν καὶ γένοιτό τινα τὰ
 ἐπόμενα ταῖς ἀρχαῖς θεωρεῖν καὶ ταῦται συνάπτειν,
 ἢ χωρίζειν τὰ μὴ ἐπόμενα καὶ ὅλως τοὺς τῆς ἀκο-
 λουθίας λόγους εἰδέναι· καλῶς δὲ αὐτῶν κανονίζων
 πάντα λόγον καὶ πᾶσαν δόξαν, μὴ πολλὰ μὲν ἐν
 διαλεκτικῇ τοιαῦτα μαθόντι, ταῦτα δὲ πολλάκις ἐν
 ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμασι ἀσκήσαντι, πολλὰ δὲ καὶ ἐκ
 τῆς ἄλλης φιλοσοφίας· συνειλοχότες πρὸς τὸ εἶναι τῆς
 θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ εἶναι συν-
 τεινόντα· Ὅλως γὰρ τὸ διακρίνειν καὶ τοὺς τῶν ἀκο-
 λουθιῶν λόγους, ὧν ἀνευ οὐκ ἔστι θεολογίας εἶναι
 διδάσκαλον, ὡσπερ οὐδ' ἄλλης ἐπιστήμης ἡστυνοσ-
 οῦν, ἀδύνατον ἀνευ διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἄλλης φιλο-
 σοφίας εἶναι καλῶς. Ἄλλ' οἱ μηδὲν τούτων οὕτε
 σπουδάζοντες· οὕτε εἰδότες, ἀλλ' ἀνευ μεθόδου πρὸς
 τὰ ζητήματα καὶ χωρὶς κανόνος ἐπὶ τὰς περὶ τῶν
 μεγίστων κρίσεις χωροῦντες, οὕτοι τὰ μὲν καθάρᾳ
 τῶν δογμάτων ὡς κίβδηλα ἂν ἀπωθούντο καὶ ἀτιμά-
 ζουσιν, ἀσπάζουσιν δὲ βραδίως, εἰ τίς τι προσάγοι
 φαῦλόν τε καὶ ἀδόκιμον, καὶ ὑποπτεύουσιν μὲν τὰ
 ἀδεῖα καὶ πάσης ὑποψίας ἐλευθερὰ, λέγουσιν δ' ἂν θαρ-
 βούντως· τὰ πολλῆς εὐλαβείας δεόμενα, καὶ πολλῶ

(1) Marcian. f. 142 b, οὐδὲ εἴς.

Trin., v. 14; Contra Maxim., n. 17; Æneam Paris.
 c. Græc. c. 47 seq.; Ratramnum, l. iii, contra Græ-
 cos, c. 4; Anselmum Cant. de proc. Sp. S., c. 9;
 Hugonem Etherianum, l. i, c. 4; l. ii, c. 4; S. Tho-
 mam, p. i, q. 36, a. 4.

(a) Notatu digna sunt hæc Scholarii verba, qui-
 bus studiorum rationem in Latinorum scholis usi-

A tradunt in primis fidei instructionibus theologiæ
 magistri, quando ipsam ut unam ex aliis discipulis
 ordine et scrupulosa industria ad eam ac-
 cedentibus discipulis exponunt. Neque enim ex eo
 quod multa doctorum scripta perlegerunt, post-
 quam paulo prius rhetoricis studuerunt, doctorum
 nomen vel sibimetipsis addicunt vel a multitu-
 dine et ab indoctorum judicio, imo potius iudicii
 defectu ac præiudicio illud delatum sumunt. Ve-
 rum quemadmodum nullus est neque esse potest
 philosophiæ magister, qui non Aristotelis philoso-
 phiam et veterum in eadem commentarios et
 recentiorum quæstiones prius perscrutatus fuerit,
 cuncta refutare et demonstrare recte ac vere,
 omnem oppositionem diluere et prompte de om-
 nibus, quæ ad philosophiam pertinent, rationem
 reddere possit: ita neque theologiam cuiquam
 concedunt, nisi per plures annos discipulus fue-
 rit, multa disputaverit et in omnibus, quæ ad il-
 lam pertinent, exercitatus multis ad hoc præsi-
 dentibus doctoribus sæpius scientiæ, quam sibi
 comparavit, specimen publicum exhibuerit, inde-
 que dignus, qui theologicas institutiones tradat.
 Inventus atque expertorum iudicio cunctis sit fa-
 ctus conspicuus. Atque primo quidem philosophi
 debent esse et dialectici, postea theologiam attingere.
 Sic plurimi faciunt theologiam Latini; sic
 magna cavent cura, ne quis ex ignorantia sibi et
 aliis causa damni evadat sine methodo et arte
 maximam omnium scientiarum, theologiam, tra-
 ctando (a). « Quomodo enim fieri potest, ut quis ea
 quæ ex principiis sequuntur consecraria intueatur
 eaque his connectat vel quæ non rite consequun-
 tur secernat et universim consequentiarum rationes
 recte calleat atque per eas omnem rationem om-
 nemque opinionem ex certa norma dijudicet, nisi
 multa talia in dialectica didicerit, sæpius ea in
 aliis disciplinis exercuerit, plura quoque ex reli-
 qua philosophia assumpserit, quæ non quidem ad
 constituendam, attamen ad exornandam theologi-
 cam disciplinam tendunt? Omnino enim distin-
 guere et dividere consequentiarum rationes, sine
 quibus nemo potest esse theologiæ magister, sicut
 nec cuiuscunque alterius scientiæ, recte nemo po-
 terit absque dialectica et reliqua philosophia. At
 illi, qui nihil horum curantes et scientes potius
 sine methodo ad theologicas quæstiones et sine
 ulla norma ad iudicium de maximis rebus feren-
 dum se conferunt, hi pura et sincera dogmata
 ut spuria et falsa rejicere ac despiciere, facile vero,
 si quis perversum quid et improbandum profe-

tatam non inconcinne describit et debitis laudibus
 ornat. Jam Græci experti fuerant quantum Latini
 scholastici suis magistris superiores omni fere in
 disciplina evaserint. Philosophica vero studia
 quantum theologiam adjuvant, nemo est qui igno-
 ret.

rat, id amplecti, suspiciones fovere contra perfectos et ab omni suspicione libera, e contra confidenter ea que magnam religionem ac reverentiam exposcunt, eloqui possunt, et multo magis quando quis qui nihil novit rem se nosse persuasum habeat et ab aliis ejus gnarus existimetur. Quid igitur tale habet, cujus Latinos incuset vel cujus ex illis rebus, que bene sapienterque theologiam tractaturis conveniant, defectum in illis animadvertit, ut adeo facile id illos pati opinetur, quod turpe est geometram pati in figuris et physicum in rationibus de mobilibus, id est principium de medio auferre? Quomodo quis prompte et recte credat, bonos quidem geometras et physicos esse Latinos omnique scientia repletos, theologos vero esse eum in modum imperitissimos, ut per suas doctrinas auferant unum ex theologiarum principis, cujus custodiam plurimi faciunt et de quo quotidie in publicis et in privatis colloquiis ac disputationibus philosophantur, idque dum nos clamando ad illud advertendum observandumque hortamur, et dum res non solum inris, verum etiam valde periculosa est? Quid enim turpius et simul periculosius, quam theologiarum scientiam profertentem quempiam per opiniones suas theologiarum principia evertere et neque intelligere, et salutem se perdere, que vel maxime in fidei veritate obtinetur? Quid vero turpius adhuc, quam tot homines id pati? Ego enim potius credidissem, Latinos monarchiam in divinis haud necessariam esse edoctos dicere quid et opinari, quo illa pessundet, quam monarchiam venerantes et custodire volentes, si ullum ex fidei principis, tamen hanc per ea que aliter dicunt, eos evertere nescientes protinus, omni necessitate eos, qui illa asserunt, duplex inducere principiam. Illud enim prius negativam ignorantiam fuisset, cui, cum homines sint, facile succumbere possunt; hoc vero ignorantiam studiosam quesitam et privativam, quam neque in theologis neque in alia quavis materia pati possunt hi qui dialectica et reliquis philosophicis disciplinis tam bene imbuti sunt. Et si vero multos alios novimus prius cum tali sapientia in hæreseon abyssos præcipites actos, at tamen neque tanta multitudo neque similibi sapientia præditi erant, neque tunc omnes dogmaticas questiones ita elucidatas, neque tot doctores ad veritatem cognoscendam ipsi duces esse poterant. Cæteras enim hæreses propter insipientiam potius et inscitiam scimus constitutas; Arium vero, Nestorium atque Sabellium fortasse quidem sapientes, at tamen a Scripturis solum exordientes; nondum enim ulli doctorum tantum reverentiam detulerunt homines, ut illius sententiis absque ulla dubitatione adhererent; fortasse namque neque ullus tum talis erat. Verum in certaminibus adversus hæreticos illos, sicut in palæstra quadam, sapientiarum et fidei atque accuratæ dogmatum expositionis specimen illi dederunt et Ecclesiarum lumina protinus evaserunt, postmodum eo

ἄλλων ἰδὲν τις μὴδὲν εἰδῶς εἰδῆναι νομίσθη τε καὶ ὑποληφθῆ. Τί τοίνυν τοιοῦτον ἔχων καταγνώσκει Λατίνων, ἢ τίνος τῶν ἀρμολόγων τοῖς καλῶς μάλιστ' ἐθεολόγησεν εἰδῶς αὐτοὺς ἐνδεῶς ἔχοντας οὐκ ἔπειτα παθεῖν ἂν βλάβος, ἔπειρ αἰσχρὸν ἐστὶ καὶ γεωμέτρην παθεῖν ἐν τοῖς διαγράμμασι, καὶ φυσικὸν ἐν τοῖς περὶ τῶν κινήτων λόγοις, τοῦτέστιν ἀναίρειν τὴν ἀρχήν. Πῶς δ' ἂν τις εὐκλῶς πιστεύσει, γεωμέτρως μὲν ἀγαθοὺς εἶναι καὶ φυσικοὺς τοὺς Λατίνους, καὶ πάσης ἐπιστήμης ἑμπειρησμένους, θεολόγους δὲ εἶναι οὕτω ἀμαθεστάτους, ὥστε δι' ὧν δοξάζουσιν ἀναίρειν τινα τῶν τῆς θεολογίας ἀρχῶν, ἢν περὶ πολλοῦ ποιοῦνται φυλάττειν καὶ περὶ ἧς καθ' ἑκάστην ἐν ταῖς κοιναῖς, ἐν ταῖς ἰδίαις ὁμιλίαις φιλοσοφοῦσι, καὶ ταῦθ' ἡμῶν βοῶντων αὐτοῖς προτίχεν τε καὶ φυλάττεσθαι, καὶ τοῦ πράγματος οὐκ αἰσχροῦ μόνον ὄντος, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐκικινδύνου; Τί γὰρ αἰσχρότερον ἔμα καὶ ἐκικινδυνότερον, ἢ θεολογίας ἐπιστήμην ἐπαγγελλόμενόν τινα δι' ὧν δοξάζει τὰς τῆς θεολογίας ἀναίρειν ἀρχὰς καὶ μὴδὲ συνορᾶν καὶ τὴν σωτηρίαν ἀπολλύουσαι τὴν ἐν τῇ τῆς πίστεως ἀληθείᾳ μάλιστα γὰρ προσγινομένην, τοῦ δὲ καὶ τοσοῦτους τοῦτο πάσχειν τί ἂν αἰσχρὸν γένοιτο; Ἐγὼ γὰρ ἄλλον ἂν ἐπίστουσα Λατίνους οὐκ ἀναγκαίαν ἐν τοῖς θεαῖς τὴν μοναρχίαν εἰδῶτας ἔργων τε καὶ δοξάζειν, δι' ὧν ταύτην σαλευούσιν, ἢ ταύτην καὶ τιμώντας καὶ φυλάττειν ἐθέλοντας; εἰπερ τινα τῶν τῆς πίστεως ἀρχῶν, ὁμῶς ταύτην ἐξ ὧν ἄλλοι λέγουσιν ἀναίρειν οὐκ εἰδῶτας, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη τοὺς ἐκεῖνα λέγοντας διπλῆν εἰσάγειν ἀρχήν. Τὸ μὲν τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀγνοίας ἂν ἦν, ἢν εἰκὸς ἐστὶν ἀνθρώπου; ὅντας παθεῖν, τὸ δὲ τῆς κατὰ διαθέσειν ἀγνοίας ἂν εἴη, ἢν οὐτὲν ἐν τοῖς θεολογικοῖς οὐτ' ἐν τινι τῶν ὁλῶν δυνατὸν ἐστὶ πάσχειν τοὺς διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἄλλης φιλοσοφίας οὕτω σφόδρα μετέχοντας; Εἰ δὲ καὶ πολλοὺς ἄλλους πρότερον ἴσμεν μετὰ τῆς τοιαύτης σοφίας ἐπὶ τοὺς τῶν αἰρέσεων ἀπειχεθέντας κρημνοὺς, ἀλλ' οὐτε πλῆθος τοσοῦτον οὐθ' ὁμοίως ἦσαν σοφοί, οὐτε τῶν τῆς πίστεως ζητημάτων οὕτως ἐκκαθααρμένον ἀπάντων, οὐτε τοσοῦτων διδασκάλων πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας δυναμένων σφίσι ἠγεῖσθαι; τὰς μὲν γὰρ ἄλλας αἰρέσεις καὶ δι' ἄλογον μᾶλλον καὶ ἀμαθίαν ἴσμεν συστάσας; Ἀρίστον δὲ καὶ Νεστόριον καὶ Σαβελλίον σοφοὺς μὲν ἴσως, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἰπιχειρήσαντας μόνον. Οὐπω γὰρ οὐδενὶ τῶν διδασκάλων τοσοῦτον ἀπεβίβουσαν ἀνθρωπικῆς σέβας, ὥστε ταῖς ἐκείνου ψήφοις ἀναμφισβητήτως προστίθεσθαι ἴσως γὰρ οὐδὲ ἦν; ἀλλ' ἐν τοῖς πρὸς τοὺς αἰρετικοὺς ἐκείνους ἀγῶσιν, ὡσπερ ἐν τινι τῶν κοσμικῶν γυμνασίων τῆς τε σοφίας καὶ πίστεως, καὶ τῆς ἐν τοῖς δόγμασιν ἀκριθείας παρὰ ἑταροὺς δεδοκίμας καὶ τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρας ἀντιπρὸς γεγονότες οὕτως ὕστερον ἐσθεάσθησαν, ὥστε τὴν ἐκείνων θεολογίαν κανόνα καὶ τύπον ἅπασιν εἶναι καὶ νόμους τῶν τῶν ἐπιτάσσοντων; καὶ οὕτως εἰσι πολλοὶ καὶ τοσαῦτες ἑκαστος κατὰ τὸν βίβλους, ὥστε λοιπὸν περὶ οὐδενὸς ἀναμφισβητῆν δύνασθαι τῶν ἐν τῇ θεολογίᾳ ζητημάτων τε καὶ δογμάτων, τοὺς ὅλους τὰ τοιούτα

κρίνειν εἰδότες ὅπῃ τοσοῦτων μὲν διδασκάλων, τοσοῦτων δὲ βιβλίων ἐκάστου φρενιζομένων· εἰ δὲ τι κἄν τούτοις διαφωνοῦν εὐρίσκειτο, συμβιβάζειν τούτο καὶ συνάγειν καλῶς ταῖς μεθόδοις ἐκείναις αἷς αὐτοὶ τῆς Ἐκκλησίας οἱ διδάσκαλοι τὰς θέλας Γραφῶν συνήγον καὶ συνεβίβαζον κατὰ τῶν διαιρεῖν αὐτὰς περρωμένων, κἄν τῇ διαιρέσει ταύτῃ τῶν τῆς κακοδοξίας ἰδρυόντων θεμάτων.

nonant et concordent illis methodis, quibus ipsi Ecclesiae doctores divinas Scripturas consociarunt et constantes ostenderunt contra eos qui dividere illas conabantur et in hac divisione perversae sententiae confirmabant fundamentum.

Τούτων τοίνυν ἀπάντων οὕτως ἐχόντων, τίς ἂν ῥαδίως πιστεύσει Λατίνους θεῖον μὲν ποιῆσθαι τὴν θυσίαν ἐπὶ Θεοῦ, εἰς ταύτην δὲ συναλαύεσθαι πάλιν ὡς ἀναγκαίως τῇ δόξῃ ταύτῃ συνεπομένην; Ὅτε γὰρ αὐτοὶ σοφίας τινὲ τῶν ἀπάντων παραχωροῦσιν, οὐτ' εἰκόσ ἐστὶ τούτο κάσχειν οὕτως σοφούς, ἀλλὰ μᾶλλον εὐλόγον ἐστὶ τοὺς οὐ ἀπόδρα τῆς Λατίνων σοφίας ἐπαύοντας τὴν πλάνην ταύτην ὑφίστασθαι καὶ νομίζειν ἵπασθαι τῇ δόξῃ Λατίνων, ἀ καθάπαξ ταύτης καχώρισαι.

Ὅτι δὲ οὐδ' ὅλως οἷς ἀξιοῦσι Λατῖνοι τὸ ἄτοπον ἐκείνο συμβαίνειν δύναται, ἀπλοῦς ἐστὶ λόγος ὁ κειθῶν καὶ ἀληθῆς καὶ ὅν ἐλ τὶς ἐλαῦνοι, καὶ πολλὰς τῆς θεολογίας ἀρχὰς ἀνάγκη τούτων συναπωθεῖσθαι. Μιᾶ γάρ φασὶ δυνάμει προβλητικῇ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς παράγουσι διὰ τὸ τὴν δύναμιν ταύτην τῇ οὐσίᾳ ἵπασθαι τοῦ Πατρὸς; καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐ ταῖς ἀναφοραῖς, αἷς διακρίνονται; καὶ ὡσπερ ἡ τοῦ γεννᾶν καὶ τοῦ γεννᾶσθαι δύναμις ἐστὶ (1) μία ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, οὕτω καὶ ἡ τοῦ προβάλλειν μία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς; ἐλ τὶς γὰρ δύναμις ἐστὶν ἐν αὐτοῖς παρὰ τὴν τοῦ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, μίαν εἶναι ταύτην ἀνάγκη· ἡ δὲ μία δύναμις καὶ μίαν ἐνέργειαν καὶ μίαν πρόβδον καὶ μίαν ἀρχὴν τίθησιν ἐξ ἀνάγκης· οὕτω τοίνυν ἄτοπον μίαν εἶναι δύναμιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὴν προβλητικὴν, οὕτω ἵπασται ταύτης οὕσης μίᾶς τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τοῦ Πνεύματος μὴ εἶναι μίαν, ἀλλὰ διπλῆν. Ὅλως δὲ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀνευ τῆς κρῆς ἄλληλα ἀναφορικῆς ἀντιθέσεως τῆς κατὰ τὸ γεννᾶν δηλαδὴ καὶ γεννᾶσθαι τὰ ἄλλα ἐν εἰσι καὶ ἐν ὅλον καὶ ἐν ἀριθμῷ. Ὅσπερ τοίνυν εἰς Θεὸς εἰσι καὶ εἰς δημιουργοὺς καὶ εἰς πέμπων, οὕτω καὶ μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ εἰς προβάλλων. Εἰ μὲν γὰρ οὐ δύναται κοινοῦναι τῷ Πατρὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ὁ Υἱὸς δι' ἄλλο τι, ἄλλος ἂν εἴη λόγος· εἰ δὲ οὐδὲν προσίσταται ἑτερον, περὶ γε τοῦ τὴν μοναρχίαν σαλευῖσθαι θεός οὐδέν· ὡσπερ εἰ μὴ ἡ δύνατο ὁ Υἱὸς δημιουργοὺς εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ὡσπερ καὶ ὁ Πατήρ, ἄλλος ἂν ἦν λόγος· ἔως δ' ἀνάγκη τὴν δημιουργίαν κοινήν εἶναι τοῖς τριῶν, περὶ τῆς μοναρχίας θεός οὐδέν· μιᾶ γὰρ δυνάμει δημιουργοῦσι καὶ ὡς Θεῷ πρόσκειναι ἐκδοσῶ τούτων τὸ δημιουργεῖν, ὡστε ἐπὶ εἰς Θεός εἰσι καὶ ἕνα δημιουργοὺν τούτους εἶναι ἀνάγκη. Εἰ δὲ θαῦμα, τὰς δύο ὑπο-

A cultu honorati, ut illorum theologia cunctis regula ac norma sit legesque latae fuerint id praecipientes. Et sic multi sunt et tot singuli libros reliquerunt, ut ceterum de nullo theologiae problemate vel dogmate dubium movere queant qui plane talia judicare noverint a tot doctoribus totque singulorum scriptis illuminati, si vero etiam in his discordans quid inveniat, id recte componant et concordent illis methodis, quibus ipsi Ecclesiae doctores divinas Scripturas consociarunt et constantes ostenderunt contra eos qui dividere illas conabantur et in hac divisione perversae sententiae confirmabant fundamentum.

Quae omnia cum ita se habeant, quis facile credit Latinos quidem principii dualitatem in Deo execrari, sed in eandem rursus impelli tanquam necessario ex hac sua opinione consequentem? Neque enim ipsi sapientia ulli omnium cedunt, neque probabile est ipsos, cum sint sapientes, ista pati; sed potius verisimile, eos qui Latinorum sapientiam non supra modum intelligunt, fraudi ejusmodi succumbere, ut arbitrentur, ea ex Latinorum sententia consequi, quae semel pro semper omnino ab ea separata sunt.

Quod vero ex Latinorum doctrina nullo modo absurdum illud inferri possit, simplex non minus quam vera ratio persuadet, quam qui rejiciat, et multa quoque theologiae principia eliminat simul oportet. Unica enim, aiunt, virtute spirativa Spiritum sanctum producut Pater et Filius, quia haec virtus sequitur essentiam Patris et Filii, non relationis activae et passivae in Patre et Filio est una, ita spirationis vis in ipsis una est. Si enim quae virtus in ipsis est praeter vim generationis activae et passivae, eam unam esse necesse est; unica vero virtus et unam operationem et unam processionem et unum principium necessario inducit; neque igitur absurdum est, unam esse in Patre et Filio virtutem spiratricem, neque sequitur, cum haec una sit, in Patre et Filio non unum esse Spiritus principium, sed duplex. Omnino autem Pater et Filius praescindendo a relativa oppositione, quam ad invicem habent, prout ille generat, hic generatur, quoad caetera unum sunt et unum totum et unum numero. Sicut igitur unus sunt Deus et unus conditor et unus mittens, ita et unum principium sancti Spiritus vel unus spirator. Si enim Patri in Spiritus sancti productione non potest communicare Filius propter aliud quiddam, alia ratio foret; si vero nihil aliud obstat, quod ad monarchiae destructivum attinet, nihil timendum; sicut si Filius non posset creator esse neque Spiritus sanctus, quemadmodum est Pater, alia plane foret ratio; quandiu vero necesse est creationem communem esse illis tribus, de monarchia timendum nihil. Una enim virtute creant et ut Deo unicuique horum inest vis creandi, unde quoniam unus Deus sunt et unum creatorem

(1) Mon. f. 191 a, οὐκ ἐστὶ.

tos esse necesse est. Si vero mirum, duas illas hypostases unum esse principium et tamen non confundi, magis mirum esset, tres hypostases unum principium esse neque tamen confundi eadem. Sed hoc miratur quidem omnes quotquot et illud credunt, nihilo tamen minus credunt, et idcirco credunt, quia intrantur. Oportet enim divina supernaturalia esse et super mentem nostram elevata eaque superiora. Sic et res se habet in proposita materia. Mirum enim est et summam admirationem excitat, quod duæ hypostases perfecte suis distinctæ proprietatibus unum sunt tertie personæ principium et unum numero, nec tamen ad invicem confunduntur nec naturæ quædam differentia a persona, quæ ex ipsis prodit, distinguuntur. Debet tamen et hoc cum aliis fidei principiis concordare et veritatem simul cum admiratione et huic cum illis adesse; neque reprehendendi sunt Latini, si doctornum verba sequentes Spiritum ex Filio esse et unum ejus principium Patrem et Filium existere credunt, deinde ratiocinationibus quibusdam mentis imbecillitatem quodammodo erigunt ac solantur, tanquam in defectu accuratæ solutionis, quam in hac materia nancisci non est datum, ratione apparente utentes et in his eisdem ipsos duces et antesignanos assumentes, a quibus et hanc sententiam acceperunt; hoc enim apud æquos judices nullam prorsus reprehensionem incurreret; sed si contentionis gratia contra nos suam sententiam confirmaturi peregrinam prorsus atque ab ipsis et primis et solis adinventam in has ratiocinationes ab humana sapientia abrepti fuissent et mendacium cordis atque fraudem speciosis rationibus obvelare niterentur, hoc sane vehementer in eis accusandum foret, neque ipsis talia innovantibus venia ullo modo concedenda. At multum deest, ut quis Latinis vere tale crimen objicere queat. Neque enim uni doctori, neque cuiusque dictis paucis atque obscuris, verum omnibus simul suis doctoribus et nostrorum nonnullis, hisque pluribus in locis et velut ex professo de hac re disserentibus fidem habentes, sic ad defendendam, quoad ejus veri posset, sanctorum opinionem pervenerunt, et non demonstrare argumentis eam quærebant, sed difficultatem tum sibi metipsis tum illis ex fratribus, qui scandalum patiebantur, emollire ac solvere quodammodo annitebantur, sicut et in aliis fidei questionibus id summopere sibi curæ esse responderent, si quis ex eis opportune quæreret. Atque hæc quidem dixerint qui Latinos defendere voluit pro monarchia, imo pro se ipsis, et vehementer e viro hoc poscent, ut timorem pro ipsis abjiciat, admodum ipse ait, per ea quæ statuunt atque credunt. Epicheirematicis vero vim tantam abest, ut ipsi extimescant, ut firmam vel insolubilem, ut

Dicent itaque in primis, multa esse, quæ ejus principalem propositionem damnent. Logicam enim vim necessitatemque sumit ex loquendi modo, dum quæ divinæ naturæ iasunt duplici modo dici as-

τάσεις μίαν εἶναι ἀρχὴν καὶ μὴ συναλειφεσθαι, μί-
ζον ἂν εἴη θαύμα, ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις μίαν εἶναι
ἀρχὴν καὶ οὐ συναλειφονται. Ἄλλὰ τοῦτο θαυμάζουσι
μὲν πάντες, ἕτοι δὴπου καὶ πιστεύουσιν, οὐδὲ ἦτιον
μέντοι πιστεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύουσιν δι-
θαυμάζουσι. Δεῖ γὰρ τὰ θεῖα καὶ ὑπερφυσικά εἶναι
καὶ νοῦ κρείττω καὶ ὑψηλότερα. Οὕτω δ' ἔχει καὶ
τοῦ προκειμένου. Θαυμαστόν μὲν γὰρ καὶ θαύματος
πλέον, δύο ὑποστάσεις τελείως διακεκριμένας ταῖς
ιδιότησι μίαν ἀρχὴν εἶναι τῆς λοιπῆς ὑποστάσεως
καὶ ἀριθμῶ μίαν, καὶ μὴ συναληφῆσθαι πρὸς ἑαυτάς,
ἢ μὴ φύσει τι διαφορά πρὸς τὴν ἐξ αὐτῶν προ-
ιούσαν ὑπόστασιν διακρίνεσθαι· δεῖ μέντοι τοῦ-
ταῖς ἄλλαις ἀρχαῖς τῆς πίστεως συμφωνεῖν καὶ τὴν
ἀλήθειαν ἕμα τῷ παραδόξῳ μετ' ἐκείνων εἶναι καὶ
ταύτη· οὐδὲ δεῖ ψέγειν Λατίνους, εἰ τοῖς τῶν διδα-
σκάων λόγοις ἐπόμειον τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι
καὶ μίαν ἀρχὴν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι
πιστεύουσιν, εἴτα λογισμοῖς τισι τὴν ἀπορίαν πι-
ραμυθούνται τοῦ νοῦ, καθάπερ ἐν ἀπορίᾳ τῆς ἀκρι-
βείας, ἥς οὐκ ἔχουσι ἐνταῦθα τυχεῖν, τῷ φανεῖν
λόγῳ χρησάμενοι, καὶ ταῦτα τῶν λογισμῶν ἠγεμέ-
νας αὐτοῖς τούτους, παρ' ὧν καὶ τὴν δόξαν ταύτην
ἔσχον, λαμβάνοντες· τοῦτο γὰρ αἰθεμίαν ἂν παρ' εὐ-
γνώμοσι δικασταῖς μέψιν δέχοιτο· ἀλλ' εἰ φιλονει-
κίας εἵνεκα τῆς πρὸς ἡμᾶς, δόξαν κρατύνειν ἰθὺλον-
τες ξένην πάντη καὶ παρ' αὐτῶν πρώτων καὶ μόν-
ων ἐξευρημένην, εἰς τούτους δὴ τοὺς λογισμοὺς ὑπε-
σοφίας ἀνθρωπίνης προήχθησαν, τὸ ψεύδος τῆς δια-
φορᾶς καὶ τὴν ἀπάτην λόγους εὐπρεπέσι συγκαλύ-
πτειν παρῶμενοι, τοῦτ' ἂν εἴη τοῖσιν σφόδρα κατη-
γγορεῖν μὴ δὲ βούλεσθαι συγχωρεῖν αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα
καινοτομοῦσι· πολλοῦ δὲ δεῖ τις ἀληθῶς Λατίνους
τοιαύτην μέψιν ἐπάγειν. Οὐδὲ γὰρ ἐν διδασκάλῳ
οὐδ' ἐκάστου ῥήσεων ὀλλγίας καὶ ἀσφείων, ἀλλὰ
πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἰδίοις καὶ τῶν ἡμετέρων τισι πολ-
λαχοῦ καὶ ὡσπερ ἐπίτηδες περὶ τούτου διεξίουσι πι-
στεύσαντες οὕτως ἐπὶ τὴν δυνατὴν τοῖς ἀγίοις
δοκοῦντος ἤλθον συναγορίαν καὶ ταύτην οὐκ ἀπεδει-
κνύσαι τὸ ζήτημα, ἀλλὰ τὴν ἀπορίαν σφίσι τε αὐ-
τοῖς καὶ τοῖς σκανδαλιζομένοις τῶν ἀδελφῶν παρα-
μυθεῖσθαι καὶ λύειν ἀμηγέτη παρῶμενοι, καθάπερ
ἐπὶ τῶν ἄλλων ζητημάτων τῆς πίστεως, εἴποιεν ἂν
καὶ πάνυ σπουδάζειν, εἰ τις αὐτῶν ἐγκαίρως πυνθάνοιτο.
Καὶ ταῦτα μὲν εἴποιεν ἂν οἱ τοῖς Λατίνοις
συναγορεῖν ἐθέλοντες ὑπὲρ τῆς μοναρχίας, μᾶλλον
δὲ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ σφόδρα δεήσονται τοῦ ἀνδρὸς
μὴ δεδιέναι περὶ αὐτῶν, μήποτε πάροδον τῆς διαρχίας
δῶσιν, ὡς αὐτὸς λέγει, δι' ὧν ὑποτίθενται καὶ πι-
στεύουσιν· τὴν δὲ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀνάγκην πολ-
λοῦ δέουσιν αὐτοὶ δεδιέναι, μήποτε ἰσχυρὰ τις ἢ
ἄλυτος ἦ· οὕτω ῥάδιως ἔχουσι λύειν.

ne forte dyarchiæ transitum permittant, quem-
hoc pacto facile eam solvere possint.

Ἐροῦσι τίνων πρώτων μὲν πολλὰ καταγιγνώσκειν
αὐτοῦ τῆς προτάσεως. Λαμβάνει τε γὰρ τὴν ἀνάγκην
ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ λεκτικῆ, τὰ προσόντα τῆ
θεῖα φύσει λέγων διττῷ τρόπῳ λέγεσθαι· τοῦτον δὲ

δῆπου τὸν λεκτικὸν λόγον εἰ τις ἐν τοῖς περὶ τῆς A πίστεως βούλοιο διασῶζειν, πολλὰ μὲν ἄτοπα συγ-
χωρήσει· ἀνελεῖ δὲ οὐκ ὀλίγα τῶν ὁμολογουμένων·
αὐτίκα γὰρ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι σημεῖον ποιου-
μένων ἡμῶν τοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον, ὁμαί· ἀντιλέγετε, μηδεμίαν ἀναφορὰν ἐν
τῷ λόγῳ τούτῳ δεῖν νοεῖν ἐξ ἀνάγκης ἀποφαινόμε-
νοι, εἰ μὴ τὴν τῆς φύσεως ταυτότητα μόνην· ὅθεν
καὶ τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς· οὐ ταυ-
τὸν ἀξιούτε σημαίνειν· ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν τὴν τῆς αἰτίας
σχέσιν, τοῦτο δὲ τὴν τῆς φύσεως· οὐδὲ (1) τοῖνον
εἰ μὴ ὁ Πατὴρ ἐκ τοῦ Πνεύματος· οὐ λέγεσθαι, θαυ-
μάζειν οὐ δεῖ· τὰ γὰρ τῆς ὑπερουσίτου θεογονίας οὐκ
ἀντιστρέφει πρὸς ἄλληλα· εἰ δὲ μὴ λέγεται Πατὴρ
Πνεύματος, ὅστις δὴ τρόπος τοῦ λόγου τὴν φυσικὴν
σημαίνει ταυτότητα, θαυμαστὸν ἂν εἴη· οὐ γὰρ
Πατρὶ μὲν Πνεῦμα ταυτὸν τῆ φύσει, ὁ δὲ Πατὴρ
ἄλλω· ἔχει πρὸς τὸ Πνεῦμα. Οὐκοῦν ὅσον ἐκ γε τῆς
ἀληθείας τοῦ πράγματος· καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύ-
ματος ἐκρήν λέγεσθαι· ἀλλ' οὐ λέγεται, ἵνα μὴ τις
ὑπολάβῃ τὸ Πνεῦμα γενέσθαι· ἀλλ' εἰ καὶ μὴ δύ-
ναται τοῦτο λέγεσθαι ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας, ὅσον
ἐκ γε τοῦ πράγματος ἀληθές· ὅτι τὸν Πατέρα εἶναι
λέγειν τοῦ Πνεύματος, εἰ γε ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις
σχέσιν μόνην φύσεως, οὐδεμίαν δὲ ἀναφορὰν αἰτίας
σημαίνειν δύναται, καθὼς ὁμαί ἀξιούτε· καὶ πολ-
λαχοῦ διαμάρτοι τις ἂν τῆς ἀληθείας τάχιστα καὶ
τοῦ πρόποντος, ἂν πάντα τῷ λεκτικῷ λόγῳ διδοῦς
ἐπὶ τε τῶν θείων ἐπὶ τε τῶν ἀνθρωπίνων τῆς ἀλη-
θείας θῆραν ποιοίτο. Ἐπειτα καὶ λίαν ἀποδεχόμεθα,
ὅτι συγχωρεῖς δυσὶ τισὶ προσώποις μόνοις ἐν τινὶ
τῶν ἀπάντων εἶναι κοινωνίαν τινα ὅσον Υἱῷ καὶ
Πνεύματι τὸ αἰτιατὸν κοινὸν εἶναι λέγεις· οὐ γὰρ
ἐξέσται σοὶ ἀρνεῖσθαι καθόλου καὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ
μόνοις ἐν ἄλλῳ πράγματι κοινωνίαν εἶναι τινα.
Ἐρωτῶντι δὲ σοὶ, τίνοι μέρει τῆς σῆς διαίρεσεως τὴν
ἡμετέραν δόξαν φέροντες τιθέμεν, δηλονότι τὸν
Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος ἢ
αἰτίαν ἢ αἴτιον ἢ ὅπως ἂν ἐθέλοις καλεῖν, ἀποκρι-
νόμεθα, ὅτι τῷ δευτέρῳ μέρει συντάττομεν ὅσον
κατὰ τὸ πρᾶγμα καὶ πάνυ. Ἔστι γὰρ ὡσπερ δυσὶ
προσώποις κοινὸν τὸ ἐκ τῆς αἰτίας εἶναι, ὅστω καὶ
δυσὶ προσώποις τὸ τῆς ἀρχῆς πρᾶγμα καὶ ὄνομα· καὶ
καθάπερ ἡ κοινωνία τοῦ αἰτιατοῦ οὕτε συναλείφει
τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα οὕτε τῆς πρὸς τὸν Πατέρα
συμφυίας ἐκβάλλει, ᾧ μὴ κοινωνοῦσι τῆς τοῦ αἰτια-
τοῦ προσηγορίας τε καὶ τοῦ πράγματος, οὕτω καὶ
ἡ τῆς ἀρχῆς κοινωνία οὕτε τὸν Πατέρα συναλείφει
καὶ τὸν Υἱὸν, οἷς τοῦθ' ὑπάρχει, οὕτε τοῦ Πνεύμα-
τος τούτου κατὰ φύσιν ἀποδιίστησιν, ἅτε μὴ μετ-
έχοντος τοῦ σφίσι κοινού. Τούτων ἕνεκα τῷ δευ-
τέρῳ μέρει τῆς διαίρεσεως τὴν ἡμετέραν ἀποδιδο-
μεν δόξαν, ὅσον κατὰ τὸ πρᾶγμα, ἐπεὶ περὶ πραγ-
μάτων ἡμῶν ὁ λόγος καὶ ἡ σπουδὴ. Εἰ δ' ἐστὶ τι καὶ
ἀνόμοιον ἐν τῷ λέγεσθαι τούτων ἐκάτερον τῶν κοι-
νῶν, οὐκ ἀπὸ τῆς τοῦ πράγματος εἰδέτε· φύσεως τὴν
εἰσφορὰν ἀπαντῶσαν, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν προσώπων

A serit. Quem loquendi modum si quis in iis, quæ ad
fidem pertinent, servare velit, multa absurda con-
cedet; tollet vero haud pauca ex iis quæ in con-
fesso sunt. Statim enim si nos ex eo quod Spiritus
Filii dicitur indicium factum, quod et ex Filio
sit Spiritus sanctus, vos contradicitis, nullam re-
lationem in hoc dicto intelligendam esse necessa-
rio asseverantes, nisi solam naturæ identitatem.
Unde et Spiritum Patris et Spiritum ex Patre non
idem significare censetis; verum alterum quidem
causæ habitudinem, alterum vero habitudinem natu-
ræ. Quare nec mirandum est, si Pater ex Spi-
ritu non dicitur, cum quæ ad divinas et superes-
sentialia progressionem pertinent, non adinvicem
convertantur; si vero non dicitur Pater Spiritus,
qui loquendi modum naturalem (ex vobis) identi-
tatem significat, junc mirandum sane erit. Neque
enim dici potest, Patris quidem eum idem esse na-
tura Spiritum, Patrem vero aliter se habere ad
Spiritum; ergo quantum ad rei veritatem Patrem
quoque Spiritus oportebat dici. Atqui non dicitur,
ne quis Spiritum generari suspicetur. Verumtamen
etsi hoc dici nequit præfatam ob causam, quan-
tum ad rem ipsam verum erit dicere, Patrem esse
Spiritus, si quidem ista locutio habitudinem na-
turæ solam, nullam vero causæ habitudinem si-
gnificare potest, sicuti vos arbitramini; et multi-
pliciter quis a veritate et a convenientia aberraret,
si cuncta loquendi modo tribuens tum in divinis
tum in humanis veritatem captare studeret. Deinde
libenter admodum admittimus, quod concedis,
duabus quibusdam personis solis in quodam om-
nium esse communionem quamdam, uti Filio ac
Spiritui commune esse dicis causatum. Neque
enim tibi licebit negare universim, et Patri et
Filio solis in alia re quamdam esse communionem.
Ad interrogationem vero tuam, cuiusnam membro
divisionis tuæ sententiam nostram, eam videlicet
quæ Patrem et Filium ait esse Spiritus princi-
pium sive causam sive auctorem sive quocunque
nomine appellare velis, adjungamus, responde-
mus: secundo membro quantum ad rem et quam
maxime. Est enim sicut duabus personis commune
est ex causa esse, ita et duabus personis commu-
nis principii et res et denominatio. Et quemadmo-
dum communicatio in ratione principii neque Filium
et Spiritum in unum contrahit neque a consub-
stantialitate cum Patre expellit, cum quo commu-
nionem non habent in denominatione et re princi-
piati, ita et communicatio in ratione principii neque
Patrem et Filium in unum contrahit, quibus ea
inest, neque eos secundum naturam separat a
Spiritu utpote experte illius, quod illis est com-
mune. Horum gratia secundo divisionis membro
sententiam nostram jungimus, quantum ad rem
ipsam, cum de rebus nobis sermo sit et circa res

(1) Mon. f. 192 a, 55r.

studium nostrum versetur. Si autem est quid dissimile in eloquendo horum communium utrumque, non a natura rei proveniente differentiam cognoscentes, verum ex personarum qualitate, non differimus et ad invicem dissentimus. Quid enim, cum illa duo principia, hæc vero unum principium et una causa dicantur? Illa enim principia dicere oportet, quia secundum quod duo, sunt principia, quoniam et secundum quod principia hoc certo modo, modo scilicet diverso, numerum habent et dualitatem; Pater autem et Filius, non in quantum sunt duo, principium sunt Spiritus, quoniam neque in quantum sunt Spiritus principium, duo sunt, sed secundum aliud quoddam. Si igitur similitudinem prolationis ejus quod commune est aliud quidquam prohibet, non oportet propterea eam quæ in re est, communionis similitudinem abjicere, neque prorsus extra tuam divisionem ponere, cum liceat in uno secundo membro eam collocare, et jure quidem optimo, nec oportet ejus non existentiam accusare, quia non simili modo ac alia quædam proferri potest. Eundem enim in modum et nobis aliud quidquam absonum accideret, si Patrem et Filium unum esse Spiritus principium professi nullam in Filio et Spiritu communionem in ratione causati statueremus, quia unum principium dici nequeunt, sicut et Pater cum Filio unum principium. Non enim ad vocem, verum ad rei veritatem attendentes et nos et te et omnem sensu præditum de talibus pronuntiare oportet causam dissimilitudinis, quæ est secundum loquendi modum, et recte perspicientes neque hanc rei obstaculum ullam facere censes. Lepidum vero est et illud, quod quasi infirmitatis bene conscius illius tui epicherematis solius ejusque conclusionis, et sapiens illud Cabasila (a) enthymema velut episodium quoddam tuis adjunxisti, circa quod ille multum desudavit. Istud dumtaxat fortasse te excusabit penes illam, quod iis quæ ipsius sunt copulas ea quæ rursus sunt ipsius; ex illius namque scriptis quæ tua esse videntur, desumpta sunt, compositione tantum et dictione, ac fortasse haud meliori, differentia. Verum nos, quia opportune conjuncta sunt et quia adversus illum seorsim apologiam conscripsimus (b), supervacaneum ducimus nunc illam additionem inquirendo perillustrare. Id dixisse sufficiat, unam Spiritus causam et unum principium qua spiratorem Patrem et Filium esse confidenter nos asserere posse, unam vero causam qua genitorem et spiratorem haud dicturos, nec adeo vili modo nos

ποιότητος, ὁ διαφερόμεθα. Τί γάρ, ὅτι ἐκεῖνα μὲν δύο αἰτιατὰ, ταῦτα δὲ μία ἀρχὴ καὶ μία αἰτία λέγονται; ἐκεῖνα μὲν γὰρ αἰτιατὰ λέγεσθαι δεῖ, ὅτι καθὼς δύο εἰσὶν αἰτιατὰ, ἐκείδη καὶ καθὼς αἰτιατὰ ὁμοίως, τριπλῶς δηλαδὴ διαφέρει, τὸν ἀριθμὸν ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν· ὁ δὲ Πατὴρ καὶ Υἱὸς οὐ καθὼς δύο, ἀρχὴ εἰσι τοῦ Πνεύματος, ἐπεὶ οὐδὲ καθὼς ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος εἰσι δύο, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι. Εἰ γούνη ὁμοίωτα τῆς προσφορᾶς τοῦ κοινού ἄλλο τι καλεῖται, οὐ δεῖ διὰ τοῦτο τὴν ἐν τῷ πράγματι ὁμοίωτα τῆς κοινωρίας ἐκβάλλειν, οὐδὲ τῆς διαιρέσεως τῆς σῆς ἔξω τιθέναι παντάπασι, ἐξὼν ἐν ἐνὶ τῷ δευτέρῳ μέρει ταύτην τιθέναι, καὶ πάνυ καλῶς· οὐδ' ἀνομαζίαν ταύτης κατηγορεῖν, ὅτι μὴ ὁμοίως ἄλλη τινὶ προφέρεσθαι δύναται· τὸν γὰρ αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμῖν ἄλογον ἄλλο τι συμβαίνει, εἰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος πεποιημένους μηδεμίαν κοινωνίαν ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τοῦ ἐξ αἰτίας εἶναι τιθεόμεν, ὅτι μὴ δύναται ἐν αἰτιατῶν λέγεσθαι, ὡπερ καὶ ὁ Πατὴρ μετὰ τοῦ Υἱοῦ μίαν ἀρχὴν· οὐ γὰρ πρὸς τὸν λόγον, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ πράγματος ἀλήθειαν ἀφορῶντας ἡμεῖς τε καὶ σὺ καὶ πάντα νοῦν ἔχοντα περὶ τῶν τοιοῦτων ἀποφαίνεσθαι δεῖ τῆς κατὰ τὸν λεκτικὸν ἀνομοίωτος λόγον αἰτίας, καὶ συνορῶντας καλῶς καὶ μηδὲν κώλυμα ταύτην ἡγουμένους εἶναι τῷ πράγματι. Χάριεν δὲ καὶ ὅτι καθάπερ ἀσθίνειαν μόνῃ τῷ σπῆ ἐπιχειρήματα καὶ τῷ τούτου συμπέρασματι συνειδῶς καὶ ἐδσοφῶν ἐκεῖνο τοῦ Καθάρσιου συνήψας ἐνθύμημα, καθάπερ ἐπιστάδων τοῖς σὺς αὐτὸ ποιησάμενος περὶ ὅσων ἐκεῖνος πᾶσι ἐμόγησεν (1). Τοῦτο σε μόνον ἴσως ἐξαιτάσεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι τοῖς ἐκεῖνου τὰ ἐκεῖνου συνάπτεις· ἐκ γὰρ τῶν ἐκεῖνου καὶ τὰ σὺ τυγχάνειν δοκοῦντες εἰληπταί, συνθήκη μόνον (2) καὶ φράσαι, καὶ ἴσως οὐδὲ βελτίονα διαφέροντα. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὅτι τε ἔγκαίρως συνήπται καὶ ὅτι πρὸς ἐκεῖνον χωρὶς ἀπολαογήμεθα, περιττὸν ἡγοῦμεθα νῦν τὴν προσθήκην ἐξετάζειν ἐκεῖνην (3)· ἀρκεῖ τοσούτον εἶπαι ὅτι ἐν αἰτίῳ τοῦ Πνεύματος καὶ μίαν ἀρχὴν ἢ προβολὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἡμεῖς θαρροῦντως ἀν εἰποιμεν, ἐν δὲ αἰτίῳ ἢ γεννητόρα καὶ προβολὰ οὐκ ἀν εἰποιμεν, οὐδ' οὕτω χυδαίως ἔσμεν θεολογεῖν, ὥστε μάνη ἀν τις ζητοῖ (4), πότερον ἐν τι λέγομεν εἶναι καὶ ταυτὸν ἀριθμῶ ταῦτα ἢ μὴ λέγομεν· ὦν θάτερον οὐδὲ λέγομεν ὅλως. Ὅποσα δὲ (5) ἄλλα περιττὰ τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τοῦ Καθάρσιου τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ (6) τῆς καθ' ἡμῶν αὐτῶ συγγεγραμμένης βίβλου τυγχάνοντι σύνισμεν, ἰδίως, ὡς εἴρηται, παρ' ἡμῶν ἐξητάσθη τε καὶ ἡλέγηθη καλῶς· ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεσιν.

(1) Allat., qui ista citat c. Creyght, p. 123, πολλά μόγησεν.

(2) Allat. μόνη.

(3) Hucusque Allatius l. c.

(4) Monac. f. 193 a, ζήτηση.

(5) Hæc usque ad finem capituli rursus dat Allatius l. c.

(6) Monac. τοῦ πρώτου κεφαλαίου. Allat. l. c. τῷ πρώτου κεφαλαίου.

(a) Videtur intelligere magnum Nifi Cabasila Thessalonicensis archiepiscopi opus de processione Spiritus sancti, vel Nicolai Cabasile scripta.

(b) Ergo nostræ refutationis auctor scripsit quæque, ut in fine cap. ait, ἀντιρρήσεις contra Cabasilam.

quereret, utrum unum quoddam idemque numero dicamus ista, an non dicamus; quorum alterum nullo profecto modo dicimus. Quæcumque vero alia superflua novimus hoc epicheremate Cabasilæ primo capite, quod adversus nos conscripsit, prolata, proprie ac seorsim, ut dictum est, a nobis librata et refutata recte sunt in Antirrheticis adversus ipsum.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Γ. (1)

A

EPHES. CAP. VI.

Θωμᾶς ὁ τῶν Λατίνων διδάσκαλος, ἀεὶ τῶν μὲν τῶν ἀντιθέσεων ἀνάγκη εἶναι τὰ θεολογικὰ πρόσωπα διακρίνεσθαι, ἐπιπέδη, φησὶν, ἡ ὀλίγη διάκρισις ἐν τοῖς θεοῖς; χώραν οὐκ ἔχει, τὴν κατὰ σχέσιν ἀντιθέσεων βούλεται μόνην εἶναι τὴν διακρίνουσαν, ὡς ἐτέρας τῶν ἀντιθέσεων οὐκ ἔχουσης χώραν. Δεικτέον οὖν ἡμῖν, ὡς μᾶλλον ἰκανὴ πρὸς διάκρισιν ἢ τῶν ἀντιθέσεων ἀντιφατικῆ, καὶ ταύτη μόνη κατὰ τοὺς θεολόγους ἀλλήλων πάντα τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνονται. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο δηλοῦν ἐπὶ τῶν θεῶν (2), ὡς ὁ ἐκείνου τῆς ὑπάρξεως τρόπος αὐταρχικώτατος πρὸς τὴν ἀφ' ἑτέρου διάκρισιν· τρέπουσι δὲ ὑπάρξεως ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων οἱ θεολόγοι τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἐκπορευτὸν λέγουσιν, ἥτοι καθολικώτερον φάνασι, τὸ ἀναίτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν, ἄπερ ἀλλήλοις δηλοῦν ὡς ἀντιφατικῶς ἀντίκεινται· τὸ γὰρ ἔχον αἰτίαν καὶ τὸ μὴ ἔχον αἰτίαν ἀντίφασις. Ὁ μὲν οὖν Πατὴρ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τούτοις ἀντιφατικῶς διακρίνεται, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς ἀλλήλα τοῖς τῶν οικειῶν ἀδελφῶν ὑπάρξεων τρόποις· τὸ γὰρ γεννητῶς εἶναι καὶ τὸ μὴ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς τρόποι τε ὑπάρξεων ἐπὶ τούτων εἶσι καὶ ἀλλήλοις ἀντιφατικῶς ἀντίκεινται· καὶ τοῦτο περὶ τοῦ Πνεύματος ὁ θεολόγος Γρηγόριος λέγει· Προῦν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχ υἱτικῶς δὲ οὐδὲ γὰρ (3) γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς. Αὐτὴ μὲν οὖν ἡ διάκρισις κατὰ τὴν ἀντίφασιν οὖσα καὶ τῇ ἀληθείᾳ σύμφωνος καὶ τοῖς θεολόγοις ἀπείσι καὶ πάντα τὰ θεῖα πρόσωπα δύναται διακρίνειν· ἣν δὲ εἰσάγει Θωμᾶς ὡς μόνην ἰκανὴν οὖσαν, τὴν κατὰ σχέσιν λέγω, τὴν μὲν Πατέρα τῶν ἐξ αὐτοῦ προελθόντων, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διακρίνει, τὰ δὲ λοιπὰ τῶν προσώπων ἀλλήλων οὐδ' ἔπωτοῦν· οὐδὲ γὰρ αἰτίον θατέρου θατέρον· οὐδὲ φαίνεται ταύτην εὐδελῶς τῶν θεολόγων τὴν διάκρισιν εἰρηκῶς, ἀλλὰ τούναντιον ἄπαν· Μόνος γὰρ αἰτίας ὁ Πατὴρ, φησὶν ὁ Δαμασκηνός· καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος· Τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος καὶ ἄλλης ἀλλοῦ μὲν ἐννοοῦμεν· ἄλλην φησὶ παρὰ τὴν εἰρημίνην· ἡ δὲ ἦν κατὰ τὸ αἰτίον καὶ αἰτιατὸν δηλονότι· καθόλου δὲ οὐ τολμητὸν εἶπαι ἢ ἐννοῦσαι παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα διονυσίου· ὁ κλεινὸς ἀποφαίνεται.

Generatim vero non audendum est dicere vel cogitare quid præter eas quæ nobis ex divinis oraculis divine modo annuntiata sunt, ut læcyltus Dionysius statuit.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι πολλοῖς καὶ ἄλλοις χρώμενοι διδασκάλοις, οὐ τῷ Θωμᾷ μόνον, οὐδ' ἐν τοῖς θατάτοις;

(1) Mon. 256, f. 295 b, cap. 15.

(2) Ἐκ τῶν θεῶν ex Mon. 256 addidimus.

(a) Vide Summam theol., p. 1, q. 36, a. 2.

(b) Vide Maxim. Opusc. theol. et polem. t. II, p. 155 ed. Combefis.; Pseudo Justinum in exposi-

Thomas, Latinorum doctor, existimans una ex oppositionibus opus esse ad personas divinas distinguendas, quoniam, inquit, *materialis* distinctio in divinis locum non habet, *oppositionem secundum relationem* solam distinguentem esse vult, cum alia oppositio haud habeat locum (a). Ostendendum itaque nobis magis idoneam ad distinctionem esse *oppositionem antiphaticam* (contradictoriam) et hac sola secundum theologos ab invicem omnes divinas personas distingui. Ac primo quidem illud in divinis manifestum est, uniuscujusque existendi modum maxime ac plenissime sufficientem esse, ut ab invicem distinguantur; existendi vero modos in divinis personis ingentum, genitum et procedens dicunt (b) sive, ut universaliter dicam, principii expers et principiatum, quæ sibi invicem contradictorie opponi liquet; nam quod habet principium et quod non habet contradictoria sunt. Pater igitur a Filio et a Spiritu sancto hisce contradictorie distinguitur, Filius vero et Spiritus ad invicem propriis rursus existendi modis. Nam per generationem esse et non per generationem, sed per processionem esse in his sunt subsistendi modi et contradictorie sibimet opponuntur; hocque relate ad Spiritum Gregorius Theologus affirmat: *Procedens quidem ex Patre, non vero modo Filii; neque enim per generationem, sed per processionem*. Hæc itaque distinctio, quæ secundum contradictionem est et veritati consona et theologis cunctis, atque omnes divinas personas potest distinguere. Quam vero inducit Thomas veluti solam idoneam, eam dico quæ secundum relationem est, et Patrem quidem ab iis, quæ ex ipso prodeunt, Filio scilicet ac Spiritu, discernit, reliquas autem personas ab invicem nullo prorsus modo; neque enim alteruter alterius principium; neque theologorum ullus hanc distinctionem protulisse videtur, imo omnino contrarium. *Solus enim causa Pater*, ait Damascenus, et Gregorius Nyssenus: *Ejus, quod ex causa est, rursus aliam differentiam intelligimus; aliam dicit præter jam dictam; hæc vero erat illa, quæ est secundum causam et cau-*

SCHOLARIUS.

Latini et aliis multis doctoribus, non soli Thomæ, innitentes, quibus ultimis hisce temporibus

(3) Γὰρ omitt. Mon. 256.

tione rectæ confessionis, n. 3, et Joannem Damascenum, De fide orthodox., t. II, p. 15.

studium nostrum versetur. Si autem est quid dissimile in eloquendo horum communium utrumque, non a natura rei convenientem differentiam cognoscentes, verum ex personarum qualitate, non differimus et ad invicem dissentimus. Quid enim, cum illa duo principia, hæc vero unum principium et una causa dicantur? Illa enim principia dicere oportet, quia secundum quod duo, sunt principia, quoniam et secundum quod principia hoc certo modo, modo scilicet diverso, numerum habent et dualitatem; Pater autem et Filius, non in quantum sunt duo, principium sunt Spiritus, quoniam neque in quantum sunt Spiritus principium, duo sunt, sed secundum aliud quoddam. Si igitur similitudinem prolationis ejus quod commune est aliud quidquam prohibet, non oportet propterea eam quæ in re est, communionis similitudinem abjicere, neque prorsus extra tuam divisionem ponere, cum liceat in uno secundo membro eam collocare, et jure quidem optimo, nec oportet ejus non existentiam accusare, quia non simili modo ac alia quædam proferri potest. Eundem enim in modum et nobis aliud quidquam absonum accideret, si Patrem et Filium unum esse Spiritus principium professi nullam in Filio et Spiritu communionem in ratione causati statueremus, quia unum principium dici nequeunt, sicut et Pater cum Filio unum principium. Non enim ad vocem, verum ad rei veritatem attendentes et nos et te et omnem sensu præditum de talibus pronuntiare oportet causam dissimilitudinis, quæ est secundum loquendi modum, et recte perspicientes neque hanc rei obstaculum ullam facere censentes. Lepidum vero est et illud, quod quasi infirmitatis bene conscius illius tui epicherematis solius ejusque conclusionis, et sapiens illud Cabasilæ (a) enthymema velut episodij quoddam tuis adjunxisti, circa quod ille multum desudavit. Istud dumtaxat fortasse te excusabit penes illam, quod iis quæ ipsius sunt copulas ea quæ rursus sunt ipsius; ex illius namque scriptis quæ tua esse videntur, desumpta sunt, compositione tantum et dictione, ac fortasse haud meliori, differentia. Verum nos, quia opportune conjuncta sunt et quia adversus illum seorsim apologiam conscripsimus (b), supervacaneum ducimus nunc illam additionem inquirendo perustrare. Id dixisse sufficiat, unam Spiritus causam et unum principium qua spiratorem Patrem et Filium esse confiderent nos asserere posse, unam vero causam qua genitorem et spiratorem haud dicturos, nec adeo vili modo nos

ποιότητος, οὐ διαφερόμεθα. Τί γάρ, ὅτι ἕκαστα μὲν δύο αἰτιατὰ, ταῦτα δὲ μίᾳ ἀρχῇ καὶ μίᾳ αἰτίᾳ λέγονται; ἕκαστα μὲν γὰρ αἰτιατὰ λέγεσθαι δεῖ, ὅτι καθὼ δύο εἰσὶν αἰτιατὰ, ἕκαστὸν καὶ καθὼ αἰτιατὰ ἑστῶσι, τρίτῳ δηλαδὴ διαφόρῳ, τὴν ἀριθμὸν ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν· ὁ δὲ Πατὴρ καὶ Υἱὸς οὐ καθὼ δύο, ἀρχὴ εἰσι τοῦ Πνεύματος, ἔπει οὐδὲ καθὼ ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος εἰσι δύο, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι. Εἰ γοῦν τὴν ὁμοιότητα τῆς προσφορᾶς τοῦ κοινου ἄλλο τι κωλύει, οὐ δεῖ διὰ τοῦτο τὴν ἐν τῷ πράγματι ὁμοιότητα τῆς κοινωνίας ἐκβάλλειν, οὐδὲ τῆς διαιρέσεως τῆς σῆς ἕξω τίθῃναι παντάπασι, ἔξῃν ἐν ἐνὶ τῷ δευτέρῳ μέρει ταύτην τίθῃναι, καὶ πάνυ καλῶς· οὐδ' ἀνομαζίαν ταύτης κατηγορεῖν, ὅτι μὴ ὁμοίως ἄλλη ἐνὶ προφέρεσθαι δύναται· τὸν γὰρ αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμῖν ἄλογον ἄλλο τι συμβαίνει, εἰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος πιστευόντας μηδεμίαν κοινωνίαν ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τοῦ ἐξ αἰτίας εἶναι τιθεόμεν, ὅτι μὴ δύναται ἐν αἰτιατὸν λέγεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ Πατὴρ μετὰ τοῦ Υἱοῦ μίᾳ ἀρχῇ· οὐ γὰρ πρὸς τὸν λόγον, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ πράγματος ἀλήθειαν ἀφορῶντας ἡμεῖς τε καὶ σὺ καὶ πάντα νοῦν ἔχοντα περὶ τῶν τοιούτων ἀποφαίνεσθαι δεῖ τῆς κατὰ τὸν λεκτικὸν ἀνομοιότητος λόγον αἰτίαν, καὶ συνοραίνοντας καλῶς καὶ μηδὲν κώλυμα ταύτην ἡγουμένους εἶναι τῷ πράγματι. Χάριεν ἔτι ναὶ ὅτι καθάπερ ἀσθῆνίαν μόνῳ τῷ σῷ ἐπιχειρήματι καὶ τῷ τούτου συμπέρσῳ συνειδῶς καὶ τὸ σοφὸν ἐκείνου τοῦ καθόλου συνήφας ἐκθύμημα, καθάπερ ἐπιστάδιον τοῖς οὐκ αὐτὸ ποιησάμενος περὶ σταρ ἐκείνος πάλ' ἐμόγησεν (1). Τοῦτο σε μόνον ἴσως ἐξαιτίαςται πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι τοῖς ἐκείνου τὰ ἐκείνου συνάπτεις· ἐκ γὰρ τῶν ἐκείνου καὶ τὰ σὺ τυγχάνεις δοκοῦντα εἰληπταί, συνθήκη μόνον (2) καὶ φράσαι, καὶ ἴσως οὐδὲ βέλτερον διαφέροντα. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὅτι τε ἐγκαίρως συνήπται καὶ ὅτι πρὸς ἐκείνον χωρὶς ἀπολογηθήμεθα, περιττὸν ἡγοῦμεθα νῦν τὴν προσθήκην ἐξετάζειν ἐκείνην (3)· ἀρκεῖ τοσούτον εἶπειν ὅτι ἐν αἰτίον τοῦ Πνεύματος καὶ μίαν ἀρχὴν ἢ προβολὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἡμεῖς θαρρόντως ἀν εἰποιμεν, ἐν δὲ αἰτίον ἢ γεννήτορα καὶ προβολέα οὐκ ἀν εἰποιμεν, οὐδ' οὕτω χυδαίως ἴσμεν θεολογεῖν, ὥστε μάτην ἀν τις ζητοῖ (4), πότερον ἐν τι λέγομεν εἶναι καὶ ταυτὸν ἀριθμῷ ταῦτα ἢ μὴ λέγομεν· ὦν θάτερον οὐδὲ λέγομεν ὅλως. Ὅποσα δὲ (5) ἄλλα περιττὰ τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τοῦ καθόλου τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ (6) τῆς καθ' ἡμῶν αὐτῷ συγγεγραμμένης βιβλίου τυγχάνοντι σύνισμεν, ἰδίως, ὡς εἴρηται, παρ' ἡμῶν ἐξητάσθη τε καὶ ἡλύθη καλῶς· ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεσιν.

(1) Allat., qui ista citat c. Greyght, p. 123, πολλὰ μόγησεν.

(2) Allat. μόνῳ.

(3) Pucisque Allatius l. c.

(4) Monac. f. 193 a, ζῆτοίη.

(5) Hæc usque ad finem capitis rursus dat Allatius l. c.

(6) Monac. τοῦ πρώτου κεφαλαίου. Allat. l. c. τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

(a) Videtur intelligere magnum Nifi Cabasilæ Thessalonicensis archiepiscopi opus de processione Spiritus sancti, vel Nicolai Cabasilæ scriptæ.

(b) Ergo nostræ refutationis auctor scripsit quæque, ut in fine cap. ait, ἀντιρρήσεις contra Cabasilam.

quereret, utrum unum quoddam idemque numero dicamus ista, an non dicamus; quorum alterum nullo propterea modo dicimus. Quæcumque vero alia superflua novimus hoc epicheremate Cabasilæ primo capite, quod adversus nos conscripsit, prolata, proprie ac seorsim, ut dictum est, a nobis librata et refutata recte sunt in Antirrheticis adversus ipsum.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Γ. (1)

A

EPHES. CAP. VI.

Θωμάς ὁ τῶν Λατίνων διδάσκαλος, ἐξῆν μὲν τῶν ἀντιθέσεων ἀνάγκη εἶναι τὰ θεαρχικὰ πρόσωπα διακρίνεσθαι, ἐπειδὴ, φησὶν, ἡ ὀλικὴ διάκρισις ἐν τοῖς θεοῖς· χάραν οὐκ ἔχει, τὴν κατὰ σχέσιν ἀντίθεσιν βούλεται μόνην εἶναι τὴν διακρίνουσαν, ὡς ἑτέρας τῶν ἀντιθέσεων οὐκ ἔχουσης χάραν. Δεικνύον οὖν ἡμῖν, ὡς μᾶλλον ἰκανὴ πρὸς διάκρισιν ἡ τῶν ἀντιθέσεων ἀντιφατικὴ, καὶ ταύτη μόνη κατὰ τοὺς θεολόγους ἀλλήλων πάντα τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνονται. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο δηλοῦν ἐπὶ τῶν θεῶν (2), ὡς ὁ ἐκείνου τῆς ὑπάρξεως τρόπος αὐταρχικώτατος πρὸς τὴν ἀφ' ἑτέρου διάκρισιν· τρόπος δὲ ὑπάρξεως ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων οἱ θεολόγοι τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἐκπορευτὸν λέγουσιν, ἥτοι καθολικώτερον φάνασι, τὸ ἀναίτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν, ἄπερ ἀλλήλοις δηλοῦν ὡς ἀντιφατικῶς ἀντίκεινται· τὸ γὰρ ἔχον αἰτίαν καὶ τὸ μὴ ἔχον αἰτίαν ἀντίφασιν. Ὁ μὲν οὖν Πατὴρ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τούτοις ἀντιφατικῶς διακρίνεται, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς ἀλλήλα τοῖς τῶν οικειῶν αἰτίαις ὑπάρξεων τρόποις· τὸ γὰρ γεννητὸς εἶναι καὶ τὸ μὴ γεννητὸς, ἀλλ' ἐκπορευτὸς τρόποι· τε ὑπάρξεων ἐπὶ τούτων εἶσι καὶ ἀλλήλοις ἀντιφατικῶς ἀντίκεινται· καὶ τοῦτο κατὰ τοῦ Πνεύματος ὁ θεολόγος Γρηγόριος λέγει· *Προῦν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχ υἱικῶς δὲ οὐδὲ γὰρ (3) γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς*. Αὕτη μὲν οὖν ἡ διάκρισις κατὰ τὴν ἀντίφασιν οὖσα καὶ τῇ ἀληθείᾳ συμφωνοῦσα καὶ τοῖς θεολόγοις ἄπεισι καὶ πάντα τὰ θεῖα πρόσωπα δύναται διακρίνειν· ἥν δὲ εἰδᾶναι Θωμάς ὡς μόνην ἰκανὴν οὖσαν, τὴν κατὰ σχέσιν λέγει, τὴν μὲν Πατέρα τῶν τῆ αὐτοῦ προελθόντων, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διακρίνει, τὰ δὲ λοιπὰ τῶν προσώπων ἀλλήλων οὐδ' ἔπωτουν· οὐδὲ γὰρ αἰτίον θετέρου θετέρον· οὐδὲ φαίνεται ταύτην εὐδαίς τῶν θεολόγων τὴν διάκρισιν εἰρηγῶς, ἀλλὰ τούναντιον ἔπει· *Μόνος γὰρ αἰτίας ὁ Πατὴρ, φησὶν ὁ Δαμασκηνός· καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος· Τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος καὶ ἄλλοι διαφορᾶν ἐννοοῦμεν· ἄλλην φησὶ παρὰ τὴν εἰρημίνην· ἡ δὲ ἦν κατὰ τὸ αἰτίον καὶ αἰτιατὸν δηλονότι· καθόλου δὲ οὐ τολμητὸν εἶπαι ἡ ἐννοῆσαι παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκφρασμένα Διονύσιος ὁ κλεινός ἀποφαίνεται.*

Generatim vero non audendum est dicere oraculis divine modo annuntiata sunt, ut Isidorus Dionysius statuit.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι πολλοὶς καὶ ἄλλοις χρώμενοι διδασκάλοις, οὐ τῷ Θωμᾷ μόνον, οὐδ' ἐν τοῖς ὑατάτοις;

(1) Mon. 256, f. 295 b, cap. 15.

(2) Ἐπὶ τῶν θεῶν ex Mon. 256 addidimus.

(a) Vide Summam theol., p. 1, q. 36, a. 2.

(b) Vide Maxim. Opusc. theol. et polem. t. II, p. 153 ed. Combefis.; Pseudo Justinum in exposi-

Thomas, Latinorum doctor, existimans una ex oppositionibus opus esse ad personas divinas distinguendas, quoniam, inquit, *materialis* distinctio in divinis locum non habet, *oppositionem secundum relationem* solam distinguentem esse vult, cum alia oppositio haud habeat locum (a). Ostendendum itaque nobis magis idoneam ad distinctionem esse *oppositionem antiphaticam* (contradictoriam) et hac sola secundum theologos ab invicem omnes divinas personas distingui. Ac primo quidem illud in divinis manifestum est, uniuscujusque existendi modum maxime ac plenissime sufficientem esse, ut ab invicem distinguantur; existendi vero modos in divinis personis ingentum, genitum et procedens dicunt (b) sive, ut universaliter dicam, principii expers et principiatum, quæ sibi invicem contradictorie opponi liquet; nam quod habet principium et quod non habet contradictoria sunt. Pater igitur a Filio et a Spiritu sancto hisce contradictorie distinguitur, Filius vero et Spiritus ad invicem propriis rursus existendi modis. Nam per generationem esse et non per generationem, sed per processionem esse in his sunt subsistendi modi et contradictorie sibimet opponuntur; hocque relate ad Spiritum Gregorius Theologus affirmat: *Procedens quidem ex Patre, non vero modo Filii; neque enim per generationem, sed per processionem*. Hæc itaque distinctio, quæ secundum contradictionem est et veritati consona et theologis cunctis, atque omnes divinas personas potest distinguere. Quam vero inducit Thomas veluti solam idoneam, eam dico quæ secundum relationem est, et Patrem quidem ab iis, quæ ex ipso procedunt, Filio scilicet ac Spiritu, discernit, reliquas autem personas ab invicem nullo propterea modo; neque enim alteruter alterius principium; neque theologorum ullus hanc distinctionem protulisse videtur, imo omnino contrarium. *Solus enim causa Pater*, ait Damascenus, et Gregorius Nyssenus: *Ejus, quod ex causa est, rursus aliam differentiam intelligimus; aliam dicit præter jam dictam; hæc vero erat illa, quæ est secundum causam et causam vel cogitare quid præter eas quæ nobis ex divinis*

SCHOLARIUS.

Latini et aliis multis doctoribus, non soli Thomæ, innitentes, quibus ultimis hisce temporibus

(3) Γὰρ omitt. Mon. 256.

tione rectæ confessionis, n. 3, et Joannem Damascenum, De fide orthodox., t. II, p. 15.

abundantur (a), omnes quidem similiter honorant ac venerantur, quia ipsis viam ad fidem veritatem et ad vitam virtute ornatam veluti duces monstraverunt, atque ut boni discipuli ad doctrinas ab ipsis expositas advertunt, magistros errore immunes eos esse multis argumentis ac signis persuasum habentes, quorum maximum et manifestissimum omnium illud est, quod communibus ipsis Ecclesie dogmatibus præfuerunt et theologiæ canones ubique stricte tenent, divina nimirum oracula et Patrum doctrinam, ab accurata circa ea tractatione nunquam recedentes. Omnes itaque, ut dixi, pariter venerantur (Latini), sapientiores autem magis admirantes etiam magis ipsis obsequuntur, ac communiter quidem id faciunt cuncti, maxime vero ii, qui præclare eorum sequuntur vestigia, quique mentem scientiæ aptam ac strenuam Dei gratia studiisque diuturnis atque eos subsequi valentem possident. Sunt ergo multi Thoma posteriores (b) id non valde laudantes, quod arbitratur Filium a Spiritu distingui non posse, nisi alteruter ex altero prodeat, sed ad eorum distinctionem sufficere censent differentem progressionis modum, et si nulla alia adsit differentie causa: atque hoc omnibus Græcis (c) concedunt nec contradicere volunt. Verum licet Thomam vituperent ob ratiocinationem inde deductam (d), nihilo tamen secius consequens haud asperrantur, et ex multis aliis rationibus illud probant. Neque enim si quis in hoc argumento Thomam haud logice necessaria dicere ostenderit, ideo aut cæteras ejusdem rationes ad eandem conclusionem deducentes spernet, quæ evidenti necessitate pollent, aut ipsam eam sententiam vilipendet, quam veram esse novit ipse et multis rationibus, contra quas nihil excipi queat, demonstrare valebit. A ratione namque alienum foret, omnino negare velle veritatem concessam propter imbecillitatem eorum, qui eam defendunt, cum multi ei patrocinari studeant, non omnes tamen æquo, sed alii minus felici, alii feliciori Marte. Sic et quæ ad communes doctores spectant a nobis judicantur, et epicherematum et rationum differentia, quibus dogmata fidei nos edocent eaque ab adversariis vindicant, neminem facit veritatem despiciere. Scimus enim, non solum alios aliis de iisdem rebus sapientius et accuratius tractatum habere, sed et eosdem quoslibet multis ratiocinationibus, quæ vim maximam habent, ad

A χρόνοις τούτους ἐπλούτησαν πάντες μὲν ἰσως: αἰδονται καὶ τιμῶσιν, οὗτοι σφίσι τῆς ἐπὶ τὴν τῆς πίστεως ἀληθείαν καὶ τὸν μετ' ἀρετῆς βίον τοῦ γίνωσθαι ἡγεμόνες, καὶ τοὺς ὑπ' ἐκείνων προτιθέμενοι μαθημασιν ὡς καλοὶ προσέχουσι μαθηταί, ἀπλήνους διδασκάλους: εἶναι τούτους πολλὰς ἀποδείξεις καὶ πολλοὺς σημείους πεισθέντες, ὃν μέγιστόν ἐστιν ἅπαντων καὶ φανερώτατον, ὅτι τῶν κοινῶν τῆς Ἐκκλησίας σφίσι δογμάτων προέστησαν καὶ τῶν τῆς θεολογίας κανόνων ἔχονται πανταχοῦ, τῶν τε θεῶν δηλονότι λογίων καὶ τῆς τῶν Πατέρων διδασκαλίας τῆς περὶ ταῦτα ἀκριβείας οὐδαμῶς ὑφιέντες. Πάντας μὲν οὖν, ὅπου εἶπον, τιμῶσιν ὁμοίως, τοὺς δὲ σοφώτερος μᾶλλον θαυμάζοντες καὶ μᾶλλον αὐτοῖς προσέχουσι, κοινῇ μὲν πάντες, μάλιστα δὲ ὅσοι παρακολουθοῦσι τούτοις καλῶς, νοῦν ἐπιστήμονα καὶ σπουδαῖον θεοῦ χάριτι καὶ σπουδῇ μακρᾷ καὶ παρακολουθεῖν δυνάμενον ἔχοντες. Εἶτα τοίνυν πολλοὶ τῶν ὑστέρων Θωμᾷ μὴ σφόδρα τοῦτ' ἐπαινοῦντες, ὅτι νομίζει μὴ ἂν δύνασθαι τοῦ Πνεύματος τὸν ἴδιον διακρίνεσθαι, εἰ μὴ θάτερον ἐκ θατέρου προτοί, ἀλλ' ἀρκεῖν ἡγοῦνται: πρὸς τὴν τοῦτον διάκρισιν τὸ τῆς προδοῦ παραλλαγμένον, καὶ μηδενὸς ἄλλου τῆς διαφορᾶς αἰτίου παρόντος, καὶ τοῦτο συγχωροῦσι] πᾶσι Γραικοῖς: οὐδὲ θέλουσιν ἀντιλέγειν. Ἄλλὰ καίτοι τῷ Θωμᾷ μεμφόμενοι τῆς ἐντεῦθεν ἐπιχειρήσεως, οὐδὲ (1) τοῦ συμπεράσματος ὅμως καταφρονοῦσι καὶ πολλοὺς αὐτοὶ λόγοις ἐτέροις τοῦτο δεικνύουσιν. Οὐδὲ γὰρ εἰ τις ἐν τούτῳ μὴ λέγοντα τὸν Θωμᾶν ἀναγκαῖα δεῖξει, ἢ τοὺς ἄλλους πρὸς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα λόγους αὐτοῦ περιόψεται σαφῆ τὴν ἀνάγκην ἔχοντας, ἢ τὴν ὄψαν αὐτὴν ἀτιμάσει, ἢ ἀληθῆ τε οἶδεν οὕσαν αὐτὸς καὶ λόγοις πολλοῖς ἀποδεικνύουσι ταύτην ἀντιρρήτοις δυνῆσθαι. Ἄλογοι γὰρ ἂν εἴη παντάσῃ ἀρνεῖσθαι βούλοσθαι τὴν συνεγνωσμένην ἀληθείαν δι' ἀσθένειαν τῶν ταύτῃ συνηγορούντων, πολλῶν μὲν ταύτῃ πειρωμένων συνηγορῶν, οὐχ ὁμοίως δὲ πάντων, ἀλλὰ τῶν μὲν ἀσθενέστερον, τῶν δὲ ἰσχυρότερον. Οὕτω γὰρ καὶ τὰ τῶν κοινῶν διδασκάλων ἡμῖν κρίνεται ἴσπου καὶ ἢ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ λόγων διαφορὰ, εἰς τὰ τῆς πίστεως διδάσκουσι τε ἡμᾶς δόγματα καὶ διεδικουσιν ἐκ γε τῶν αὐτοῖς μαχομένων, οὐδένα ποιεῖ τῆς ἀληθείας ὑπερορᾶν. Ἴσμεν γὰρ οὐ μόνον ἄλλους ἄλλων περὶ τῶν αὐτῶν σοφώτερόν τε καὶ ἀκριβέστερον πραγματευσαμένους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐκάστους πολλοὺς μὲν ἀναγκαίως ἐπιχειρήμασι χρῶ-

(1) Mon. f. 194 a, οὐτε.

(a) Scholasticos doctores ultimorum temporum celebres habet Scholarius. Præter D. Thomam nominandi sunt Petrus Lombardus, Albertus M., Alexander Halensis, Bonaventura, Scotus aliique.

(b) Scotistas nimirum intelligit, qui hac in re Aquinatem doctorem impugnaverunt. Vide de hac questione Bessarionem ad cap. Ephesii 18.

(c) Quorum antesignanus est Photius in Amphiloquest. 28 a Scotto primum edita. Cf. quæ in hanc rem disputavimus in Dissertatione ad Photii li-

brum de Spiritu sancti mystagogia, cap. iv, § 7, not. 4 (in tom. CII).

(d) Ad argumentum Græcorum, sufficienter distingui Spiritum et Filium diverso prouidendi modo, respondet Demetrius Pepanus opere a Bernardo Stephanopulo edito Romæ 1787, in 4, t. I, p. 550 seq., sufficienter eos distingui distinctione quidem privativa, non vero relativa opposita, privativam autem distinctionem minime esse personarum discretivam.

ένους πρὸς ἐκάστην ἀληθείαν ἀπόδειξιν, καὶ τινὰ ἄνωγος οὐ πρὸς ἀπόδειξιν, ὡς οὕτως εἶπεν, προστιθέντας, ἴσως οὐ πρὸς ἀπόδειξιν; ἀλλὰ πρὸς βεβαίωσιν τοῦ προκειμένου ταῦτα συνάπτοντας, καὶ σοφίαν ἐπιδεικνυμένους τοῖς ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας κατὰ τῆς ἀληθείας στρατευομένοις· καίτοι καὶ τῆς τοιαύτης ἄνευ ἀνάγκης οὐδὲν ἀπᾶλλον ἦν ἀνθρώπου δυνατόν καὶ λογισμὸς τισιν ἀνθρωπίνους ἀμέμπτοι; δουλεύειν καὶ σοφίαν τοῖς μαθηταῖς χρῆμά τι θεῶν καὶ μέγιστον ἐπιδεικνυσθαι. Εἰ γοῦν ταῦτα Θωμᾶ τις μέλλοι (1) κατηγορεῖν, ἢ τῆς ἀληθείας Θωμᾶ χῆριν, ἐξίσταται καὶ πᾶσι τοῖς βουλομένοις τῶν κοινῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων κατηγορεῖν, ἢ καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἑδρασκομένην ἀλήθειαν ὀλίγου ποιεῖσθαι. Ἄλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστι. Καὶ σὺ γὰρ, ἵνα τοὺς ἄλλους διδασκάλους παρῶ, ἐν οἷς ἔστι διαφοράν καὶ βαθμὸν, ὅσον πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν καὶ τὴν ἰσχύον τῶν ὑπὲρ ταύτης λόγων, τιθέναι, οὐ πάντα ἄν ἐπιανεύσεις ἀτὰρ τοῦ Καθόλου, οὐδ' ἄν πᾶσιν ὁμοίως ὡς μετ' ἀνάγκης εἰρηγίνοις τε θεῆς, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ παρέλοις ὡς ἐκ πολλῆς εἰρηγίνας περιουσίας (οὕτω γὰρ λέγειν βέλτιον)· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ τοῦ συμπεράσματος; καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ πρὸς τοῦτο λόγων καταφρονεῖς, ὑπὲρ ὧν καὶ τὴν ψυχὴν ἐτοίμως ἔχεις προέσθαι. Τοῦτων τοίνυν εἰνεκα τοῖς ἄλλοις ἐπιχειρήμασι καὶ λόγοις, δι' ὧν ὁ Θωμᾶς τῇ δόξῃ ταύτῃ συνηγορεῖ, τὴν ἀκριβείαν καὶ τὴν ἀνάγκην μαρτυροῦντες οἱ μετ' ἐκείνων τὰ τοιαῦτα σκεψάμενοι τὸν περὶ τῆς διακρίσεως τοῦτον λόγον οὐκ ἀποδέχονται, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ τὴν τοιαύτην ἀποκρίμονται δόξαν, ἢν πολλοὶς, μᾶλλον δὲ πάσαις ἀνάγκαις ἀληθῆ τυγχάνειν καὶ πιστεύουσι καὶ δεικνύουσιν. Οὐδέ σοι τοίνυν μέγα λυσιστελεῖσαι σαλευόμενος οὗτος ὁ λόγος, εἴτε καὶ σαλευσαι τοῦτον ἠδύνασο· νῦν γὰρ δέπου παντάπασιν ἄδυνατός ἐχεις; καὶ καθάπερ ὁ Θωμᾶς ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ σαθρῶς (2) τε καὶ ἀνισχύρως συνηγορούσας; (3) ὡς τῇ τῇ δόξῃ, ἢν δι' ἄλλων πολλῶν ἰσχυρῶς ἀποδείκνυσιν, οὕτω καὶ σὺ σαθρῶς τε καὶ ἀνισχύρως νῦν ἐλέγχεις; τὸ ψεῦδος, ἵνα μὴ μόνον ἐν τοῖς κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγῶσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς τοῦ ψεύδους ἐλέγχοις φανῆσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς κατὰ τοῦτο σαθρότητος; ἢν τις εἴποι δαίγμα σαφέστατον, ὅτι σαπραί; τισὶ καὶ παλαιαῖς ἀντιλογίαις βούλει τοὺς Λατίνους ἐλέγχειν. Ἄ γὰρ φησὶ πρὸς τὴν τοῦ Θωμᾶ ἀπὸ τῆς διακρίσεως ἐπιχειρήσιν (4), εἶπε μὲν ὁ Καθόλου καὶ πολλοὶ πρὸ ἐκείνου καὶ μετ' ἐκείνων, καὶ πάντας ταύτην μεμφάμενοι φαίνονται. Κυδώνης δὲ τις συνηγορίαν τῷ Θωμᾶ χαρίζομενος οὐδὲν τι δυναμένας τὰς ἀντιλογίας ταύτας; ἱκανῶς ἀποδείκνυσιν, ὥστε καὶ μη-

uniuscuiusque veritatis demonstrationem utentes quædam ex abundantia, ut ita dicam, adjicere, fortasse non ad demonstrationem, sed ad confirmationem suæ propositionis hæc aptare atque sapientiam ostendere iis qui ex humana sapientia contra veritatem decertant; quanquam et absque ejusmodi necessitate non absolum erat, cum homines sint, et humanis quibusdam cogitationibus sine vituperio eos servire et sapientiam discipulis rem quendam divinam et maximam ostentare. Si quis igitur propter hæc Thomam velle reprehendere vel Thomæ gratia veritatem, licebit et omnibus, qui quæque voluerint, communes Ecclesiæ magistros accusare vel traditam ab iis veritatem parvi facere. Sed non ita est, non ita. Tu etenim, ut cæteros magistros omitam, inter quos differentiam et gradum, quantum ad veritatis demonstrationem et vim ratiocinationum pro ipsa prolaturam, statuere licet, tu, inquam haud cuncta approbatur, statuere licet, ne, inquam haud cuncta approbatur, statuere licet, neque omnibus eodem modo veluti necessitate logica disputatis adhæseris, imo sunt nonnulla, quæ præterire malueris ut ex magna abundantia dicta (ita enim dicere præstat); sed non propterea et illationem et alias ejusdem rationes ad idem tendentes spernis, pro quibus etiam vitam profunderere paratus es. Ob has igitur causas aliis argumentis et rationibus, per quas Thomas huic sententiæ suffragatur, accuratam ac cogentem persuadendi vim attestantes, illi qui post eum hæc disquisierunt hoc de distinctione (personarum) argumentum non admittunt, sed minime propterea et hanc sententiam rejiciunt, quam plurima, imo omni necessitate veram esse et credunt et probant. Neque igitur multum tibi proderit nitans ista ratio, etiamsi illi infirmæ par esses; nunc vero omni ex parte impar et impotens, et sicut Thomas in hoc argumento debilitet et sine nervo eam sententiam defendisse visus est, quam per multas alias rationes fortiter comprobavit, sic et tu debiliiter ac sine nervo nunc refutas mendaciam, ut non solum in certaminibus contra veritatem, verum etiam in mendacii refutatione pauca valens appareas. Quanquam et hoc debilitatis quis dixerit evidentissimum signum, quod futilibus quibusdam et vetustis objectionibus ac contradictionibus vis refellere. Quæ enim adversus Thomæ circa distinctionem ratiocinationem disputas, dixit jam Cabasilas, et multi ante eum et post eum, omnesque illam reprehendisse videntur. Cydonius autem quidam (a) Thomæ suffragium et patrocinium largiens nihil valere has objectiones valide

(1) Mon. f. 194 b, μέλοι.

(2) Mon. f. 195 a, σαφῶς, quod corrigendum sequentia ac contextus ostendunt.

(a) Demetrius ὁ Κυδώνης, Cydonius dictus, sæculo decimo quarto unione cum Latinis insigniter propugnavit atque præter alia scripta ab Arcutio inter opuscula aurea edita et Thomæ Aquinatis versionem pro ejusdem Angelici Doctoris defen-

(3) Mon. συναγορεύσας.

(4) Mon., ἀπὸ τῆς τῆς διακρίσεως ἐπιχειρήματιν. Fortasse et quid deest.

sione librum de processione Spiritus sancti adversus elenchos Cabasilæ exaravit. Vide Allatum, De Eccl. Occid. et Orient. perpetua consensione, l. II, c. 18, n. 5.

ostendit, ita ut nemo ceteram reperitur usque nunc hanc defensionem refellens zelo veritatis vel parcens Cabasilæ famæ, quæ ejusmodi passa est infortunium. Hisce igitur antiquatis et honore quoque privatis argumentationibus veluti genuinis aruis fretus idem cum primis eorum inventoribus periculum subis. Oportebat vero te potius ostendere, eisdem objectionibus Cydoniam sophisticè restitisse et tunc opportune procederes ad arguendum Thomam et ejusdem ratioinationes arguendas, ita ut de cæteris neque apologiam contra ista necessariam esse censes. Sufficiunt enim Cydonii apologiæ et maxime, et contra eas nil poteris oggerere, quandoquidem hucusque non potuisti. Verum ut nunc discas esse viros non solum te sapientiores, sed etiam Cydonio, qui tamen præ tuis magistris magnopere excellit, doctiores, concedimus tibi, Thomam in his non stringens dedisse argumentum et Cydonium ei patrocinantem in aliis quidem et ingenue et cum veritate id facere, hac vero in parte nobiliter et recte contra Cabasilam pugnare, qui Thomam se refuta: e opinabatur nullatenus id valens, quod ad veritatem tamen spectat, minime apte ac valide. Sed non exinde ejus quoque conclusionem destruimus, ob causas quas paulo ante diximus. Sufficentem enim Filii et Spiritu distinctionem esse diversam utriusque ex Patre progressionem, concedunt et Thoma posteriores; hoc vero ipsum quam maxime causam esse credunt, quod et Filius sit Spiritus principium, quoniam differentia progressionis talem in ipsis ordinem constituit, talem vero ordinem et Spiritus ex Filio processio consequitur. Sufficit igitur ad eos distinguendos, quod diverso modo ex Patre prodeunt; sed ex eo, quod diverso modo prodeunt ex Patre, sequitur, quod alteruter ex altero prodeat. Quare in tantum non distinguitur Filius a Spiritu relativa secundum principium oppositione, ut Thomas ait, in quantum non per eam primo distinguitur, sed primo distinguitur diversa progressionem, hanc vero et oppositio secundum principium sequitur. Quod quidem hæc ita bene se habent et quod etiam ante Cabasilam multi Latinorum reverenter contradixerunt Thomæ eumque simplicius hoc argumento usum fuisse affirmarunt, alia eaque propria concertatione disjunctum et ostendendum foret; quod vero tu neque conclusionem destruis, etsi Thomam confutaturus eras, neque valide ac convenienter refellis, tum Latini manifestum reddunt, qui neque hac in parte Thomæ valde assentiantur neque thesin ejus negant, tum tu ipse ostendisti jam dictas exceptiones rursus in medium producens, quas, si etiam difficile erat et alios simili modo id facere.

Α εἶνα λοιπὸν εὐρεθῆναι μέχρι τοῦ νῦν τὴν συνηγο-
 ρίαν ἐκείνην ἐλέγχοντα, ζήλω τῆς ἀληθείας ἢ φει-
 δοῖ τῆς τοῦ Καθασίλα δόξης τοσαύτην συμφορὰν
 κερπονθίας. Ταύταις τοίνυν ταῖς ἀρχαίαις καὶ ἀ-
 μωθείαις ἀντιλογίαις πάλιν ὡς γενναίως ὄπλοι;
 θαρρῶν τοῖς πρώτως ἐξευρούσι συγκινθουεύεις.
 Ἐχρῆν δὲ σε μᾶλλον δεῖξαι τὸν Κυδώνην κατ-
 σοφισζόμενον τούτων δη τῶν ἀντιλογιῶν, καὶ τότε
 ἂν πρὸς τὴν μέμψιν Θωμᾶ καὶ τῶν ἐκείνου λόγων
 ἐπανήλθας ἐγκαίρως· ὥστε σε λοιπὸν μὴδ' ἀπολο-
 γίας ἀξιοῦν εἶναι χρεῖαν πρὸς ταῦτα. Ἄρκοῦσι γὰρ
 αἱ τοῦ Κυδώνη καὶ λίαν, πρὸς ἃς οὐκ ἂν ἔγχοις ἀν-
 τιδλέπειν, εἰπεθ' οὐδ' ἔσχοις ἄχρι τοῦ νῦν. Ἄλλ' ἵνα
 νῦν μάθοις, εἶναι τινὰς οὐ μόνον σου σοφωτέρους,
 ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυδώνη πλέον εἰδότες, καίτοι σφόδρα
 τῶν σῶν ὑπερέχοντος διδασκάλων, συγχωροῦμέν
 σοι ταῦτα τὸν Θωμᾶν οὐκ ἀναγκαίως εἰπεῖν καὶ τὸν
 ἐκείνῳ συμμαχοῦντα Κυδώνην ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις
 καὶ γενναίως καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας τοῦτο ποιεῖν·
 εἰ δὲ τούτῳ τῷ μέρει γενναίως μὲν καὶ ἀληθῶς
 πρὸς γε τὸν Καθασίλαν ἠγωνίσθαι, ἃς φησὶ Θωμᾶν
 ἐλέγχειν μηδὲως τοῦτο δυνάμενος, πρὸς δὲ τὴν
 ἀλήθειαν ἥμισυ ἱκανῶς. Ἄλλ' οὐκ ἐνεῦθεν καὶ
 τὸ συμπέρασμα ἀνελούμεν δι' ἃς ἐβθῆμεν εἰπόντες
 αἰτίας. Ἰκανὴν γὰρ εἶναι διάκρισιν Υἱοῦ καὶ
 Πνεύματος τὴν ἐκ Πατρὸς διάφορον πρόθεον καὶ εἰ
 μετὰ Θωμᾶν συγχωροῦσι· τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ μάλιστα
 τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος αἰτίον,
 πιστεύουσιν εἶναι, εἰπερ ἢ μὲν διαφορὰ τῆς προέδου
 τὴν τοιαύτην ἐν αὐτοῖς τάξιν ποιεῖ, τῇ δὲ τοιαύτῃ
 τάξει καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ πρόθεος ἔπι-
 ται. Ἄρκει μὲν οὖν διακρίνειν αὐτὰ τὸ διαφόρως ἐκ
 Πατρὸς προεῖναι, ἀλλὰ τῷ διαφόρως ἐκ Πατρὸς
 προεῖναι τὸ ἐκ θατέρου θατέρον προεῖναι ἔπειτα·
 ὥστε παρὰ τοσοῦτον οὐ διακρίνεται ὁ Υἱὸς τοῦ
 Πνεύματος; τῇ κατ' αἰτίαν ἀναφορικῇ ἀντιθέτει,
 καθά φησιν ὁ Θωμᾶς, παρόσον οὐ ταύτῃ διακρίνεται
 πρώτως, ἀλλὰ διακρίνεται μὲν τῇ διαφόρῳ προέδου
 πρώτως· ταύτῃ δὲ καὶ ἡ κατ' αἰτίαν ἀντιθέσεις
 ἔπειτα. Ταῦτα μὲν οὖν ὅτι τε οὕτως ἔχει καλῶς καὶ
 ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Καθασίλα πολλοὶ τῶν Λατίνων, εὐλα-
 βῶς ἀντιλέγουσι τῷ Θωμᾶ καὶ φασιν αὐτὸν ἀπλοῦ-
 στερον τῷ λόγῳ χρῆσασθαι τούτῳ, ἄλλων ὀγωνι-
 σμάτων ἂν εἴη σκοπεῖν καὶ δεικνύουσι· ὅτι δὲ οὕτε
 τὸ συμπέρασμα ἀναρῆεις, εἰ καὶ Θωμᾶν ἐλέγχειν
 ἐμελλες (1), οὕτε ἱκανῶς ἐλέγχεις καὶ ἐπηδῶλως,
 τὸ μὲν οἱ Λατίνοι δῆλον ποιούσιν, οὕτε τιθέμενοι
 αἰτῷ Θωμᾶ λίαν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, οὕτε τὴν θέσιν
 ἀρνούμενοι, τὸ δὲ αὐτὸς ἐδειξας τοὺς ἀληθευμένους
 ἐλέγχους αὐθὺς παράγων εἰς μέσον, οὐδ' εἰ καὶ μὴ
 Κυδώνης φθάσας ἠτέλλῃσεν, οὐδὲν χαλεπὸν ἦν καὶ
 ἄλλους ὁμοίως ἐκείνῳ τοῦτο ποιεῖν.
 Cydonius non antea infirmasset, nullo modo

(1) Mon. f. 195 b, ἐμελλες. Ad marg. Ἰσως ἐμελλες.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ζ' (1).

A

EPHES. CAP. VII

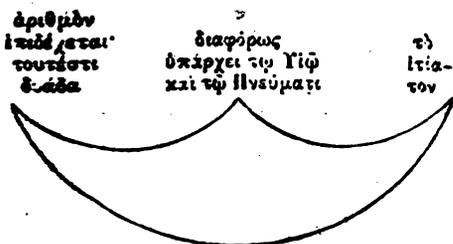
Εἰ τὸ αἰτιατὸν διαφόρῳ; ὑπάρχει τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι (τὸ μὲν γὰρ γεννητὸν, τὸ δ' ἐκπορευ-
 ἐν), ἡ δὲ διαφορά κατὰ τοὺς Πατέρας ἀριθμὸν ταυ-
 ῆ συνεισάγει, δύο ἄρα τὰ αἰτιατὰ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ
 Πνεῦμα· κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον, εἰ τὸ τῆς θεό-
 τητος αἰτιον διαφόρῳς Πατρὶ καὶ Υἱῷ πρόσσεστιν
 (ὁ μὲν γὰρ γεννήτωρ καὶ προβολεὺς, ὁ δὲ προβολεὺς
 μόνον), δύο ἔσται τὰ τῆς θεότητος αἰτια, τῇ διαφορᾷ
 τοῦ ἀριθμοῦ ἐπομένου, τουτέστι τῆς ὑπόδος κατὰ
 τὴν τῶν Θεολόγων ἀπόφρασιν (2).

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΥΣ.

Οἱ Λατίνοι πάλιν ἐνταῦθα τὸ ἀποπον τοῦτο καὶ
 ἀδύνατον, ᾧ περιβαλεῖν αὐτοὺς (ὁ) ἀνὴρ ἐπιχειρή-
 σεν, καὶ συνορᾶν καὶ φεῦγειν ἐρούσι καὶ κατ' οὐδέ-
 ναν τρόπον εἰνεκα τῆς τοιαύτης δόξης αὐτῶν τοῖς
 τῆς ἀτοπίας ταύτης δικτύοις ἀλλοκισσῆσαι. Ἀπλῶς
 μὲν οὖν αὐτοῖς ἡ πρὸς τὸ τῶν ἐπιχειρημάτων πέμ-
 πτον ἀπολογία ἀρκέσει τοῦτο δεικνύουσιν· ἐν μέρει
 δὲ καὶ πρὸς τὸ παρὸν ἐπιχειρήματα ἀπολογούμενοι
 ποιήσουσι τοῦτο καταφανές, βραδύως τὴν εἰς ἀποπον
 ἀπαγωγὴν διαλύοντες (3). Ἔστι δὲ ἡ τῆς ἀπαγωγῆς
 ταύτης δύναμις αὕτη· Εἰ τὸ τῆς θεότητος αἰτιον
 πρόσσεστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἔπει πρόσσεστι τοῦτ' αὐτοῖς
 διαφόρῳς, δύο ἔσται τὰ τῆς θεότητος αἰτια· ἀλλὰ τὸ
 ἐπόμενον ἀδύνατον, καὶ τὸ ἡγούμενον ἄρα. Ὅτι μὲν
 οὖν διαφόρῳς αὐτοῖς πρόσσεστι, λαμβάνει λέγων· ὁ μὲν
 γὰρ γεννήτωρ καὶ προβολεὺς, ὁ δὲ προβολεὺς μό-
 νον· τὴν δὲ ἀκολουθίαν ἐκ τοῦ τῶν ἁγίων ἀξιώματος
 δείκνυσαι λεγόντων, ὅπου διαφορά τις ἔστιν, ἔκει καὶ
 ἀριθμὸν εἶναι. Τοῦτο δὲ καὶ ἐκ τινος ἐν τοῖς θεοῖς
 ὁμοίου πιστοῦται· Διότι γὰρ, φησὶ, καὶ τὸ αἰτιατὸν
 Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἐνυπάρχον διαφόρῳς ἔνεστι, διὰ τὸ
 τῶν διδασκάλων ἀξίωμα καὶ δύο εἶναι αἰτιατὰ ἀνάγκη
 εἶναι Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἡ πρὸς ταῦτα τοῖνον λύ-
 σις καὶ πάνυ σαφὴς ἔστι. Τὸ μὲν γὰρ προβάλλειν
 οὐ πρόσσεστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ διαφόρῳς, ὅσον πρὸς
 τὸ τὸν μὲν Πατέρα εἶναι γεννήτορα καὶ προβολέα,
 τὸν δὲ Υἱὸν προβολέα μόνον· ταῦτα γὰρ οὐ ποιοῦσι
 ἐξοφρᾶν ἐν αὐτοῖς ὅσον πρὸς τὸ προβάλλειν· ἡ γὰρ
 τοῦ προβάλλειν ἐνέργεια, δι' ἣν ἔστι καὶ ὑφέστηκε
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἔστιν ἐν Πατρὶ
 καὶ Υἱῷ, κἀνὸ μὲν Πατὴρ προάγει καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ
 γέννησιν, ὁ δὲ Υἱὸς μηδὲν τοιοῦτον εἰ μὴ τὸ προβάλ-
 λειν ἔχει. Ἄλλ' εἰ τι βούλοιο λέγειν ἀληθῶς καὶ οἰ-
 κειῶς, μᾶλλον ἂν λέγοι διαφόρῳς ὑπάρχειν Υἱῷ καὶ
 Πατρὶ τὸ προβάλλειν, ὅσον τῷ μὲν Πατρὶ δι' ἑαυτὸν,
 τῷ δὲ Υἱῷ διὰ τοῦ Πατέρα τοῦτο πρόσσεστι, τουτέστιν
 ἐκείνῳ μὲν ἀναίτιως, τῷ δὲ Υἱῷ αἰτιατῶς, ὅπερ

(1) In Mon. 256, f. 299, a. cap. 14.

(2) Legitur in codice hoc schema

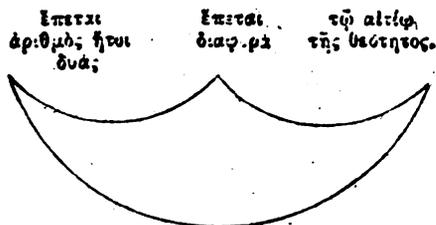

Si principiatum diverso modo couenit Filio et
 Spiritui (Ille enim genitus, hic procedens), diffe-
 rentia autem secundum Patres numero- rum secum
 inducit, duo ergo sunt principia, Filius nimirum
 et Spiritus. Porro secundum eandem modum si
 deitatis principium diverso modo Patri et Filio
 inest (Pater enim est genitor et spirator, Filius
 vero spirator tantum), duo erunt deitatis princi-
 pia, quum differentiam sequatur numerus, id est
 dualitas, secundum theologorum doctrinam.

SCHOLARIUS.

Latini hic rursum absurditatem atque impossi-
 bilitatem qua vir iste eos stringere conatus est,
 et perspicere se et fugere respondebunt atque
 nihil modo propter hanc suam sententiam ejus-
 modi absurditatis retibus sese capi asseuerabunt.
 Simpliciter quidem ipsais illud demonstraturis suffi-
 ciens erit ea defensio, qua ad quintum (Marci) argu-
 mentum usi sunt; ex parte vero etiam ad presens
 argumentum defensionem suam proferentes id
 perspicuum reddent, facile deductionem ad absur-
 dum dissoluentes. Vis autem hujus deductionis ad
 absurdum hæc est: Si deitatis principium adest
 Patri et Filio, quoniam ipsis diverso modo adest,
 duo erunt deitatis principia; porro consequens
 est impossibile, ergo et antecedens. Diverso qui-
 dem modo ipsis adesse rationem principii assumit
 dicens: Ille enim genitor et spirator, hic vero
 spirator tantum; consequentiam vero probat ex
 sanctorum axiomate, quo dicunt, ubi est differen-
 tia quædam, ibi et numerum esse. Hoc vero etiam
 ex simili quodam in diuinis persuadere studet,
 nam ait: Quia et principiatum, quod Filio ac Spi-
 ritui adest, diverso modo eis inest, vi axiomatis
 doctorum et necesse est Filium et Spiritum esse
 duo principia. Porro solutio hujus argumenti
 valde est perspicua. Nam spirare non adest Patri
 et Filio diverso modo, quantum ad id, quod Pater
 est genitor et spirator, Filius autem spirator tan-
 tum; hæc enim non faciunt in ipsis differentiam
 quoad spirationem; spirandi videlicet operatio,
 per quam Spiritus sanctus est et subsistit, una
 eademque est in Patre et Filio, licet Pater etiam
 producat Filium secundum generationem, Filius
 vero præter spirationem nihil tale habeat. Verum
 si quid velit dicere vere ac proprie, potius dicen-
 dum, diverso modo adesse Filio et Patri spiratio-
 nem, quatenus Patri quidem propter se ipsum, Filio

(3) Mon. f. 199 a, διαλύοντος.

vero propter Patrem adest, hoc est illi quidem non ab alio accepta, Filio vero ut principiato ab alio, quod nonnulli principaliter et non principaliter (a) dicunt. Quod si vero quis eam quam iste ponit differentiam ad hanc trahere voluerit, nil impossibile sequetur. Dicit enim diverso modo Filio ac Patri adesse spirationem, quatenus hic est genitor et spirator, utpote qui sit in generando productor et per Verbum spirator, vel, quod idem est, fons et principium totius deitatis, ille vero (Filius) solum spirator, utpote proximum et immediatum Spiritus principium. Quod vero hæc haud talem constituent differentiam, quæ et numerum inducat, patet; contrarium enim locum habet potius, et cum Pater et Filius generatione activa et passiva distinguantur, etiamsi quid commune est in ipsis, cum quadam differentia intelligitur. Oportet enim omne, quod in ipsis idem est, Patri adesse a se et non principiate ut fonti, Filio vero principiate, ut prædictum est, et cum non unum sicut, his differentiis discernantur, sed distincti proprietatibus personalibus hoc modo communicant in his quæ ipsis communia sunt. Si vero ita differenter producere, ut dictum fuit, in ipsis differentiam faceret et numeri distinctionem, tunc etiam et esse et essentia et divinitas et cuncta simpliciter communia ipsis forent numero distincta, quia ea Pater non principiate et a nullo, sed propter se ipsum habet, Filius autem a Patre et propter Patrem; atqui ita statuere non est mente præditi. Unde et illud, quod a doctoribus dicitur, non simpliciter intelligendum et solvendum est, scilicet: *differentia ei numerum inducit*; hoc effectum non idem est cum isto: *Differentia facit numerum*. Illud enim de differentia consequente distinctionem secundum numerum, hoc vero de differentia dicitur, quæ effectrix est ejusmodi distinctionis. Sicut differentia numeri effectrix in divinis ea quæ est secundum generare et generari, ac producere et produci, et differentia productionis et generationis; differentia vero producendi, quatenus cum quadam distinctione in Patre et Filio consideratur consequenter ad personalem eorum distinctionem, signum potius numeri erit. Quare cum æquivocatione ludit vir iste sophisticè in eo, quod diverso modo Patri et Filio inest producere. Nam principiatum, quod diverso modo inest Filio et Spiritui, in ipsis effectivum est, cum ex eo quod diverso modo ex Patre procedunt, distinguantur, generatione nimirum et productione; et nulla alia re etiam secundum ipsum; principium vero quod diverso modo Patri et Filio inest, non est numeri et distinctionis effectivum, sed potius ex eorum secundum numerum distinctione sequitur.

(1) Mon. f. 196, b, καὶ τοῦ διακρίσθαι. Videtur quid decesse.

(a) Ita S. Augustinus, *De Trin.*, xv, 47; S. Anselmus, *De proc. Spirit. sancti*; S. Ansel. Havelberg. *Diul.*, l. II, c. 25.

Ἄνοι ἀρχοειδῶς καὶ οὐκ ἀρχοειδῶς λέγουσιν. Εἰ καὶ ἦν οὗτος τίθησι διαφορὰν ἐπὶ ταύτην Πλακεν τις βουληθεῖη, οὐδὲν ἀδύνατον εἴηται. Ἐπεὶ γὰρ διαφορῶς Υἱῶ καὶ Πατρὶ προσεῖναι τὸ προβάλλειν, ὅσον ὁ μὲν γεννητῶρ καὶ προβολεὺς, εἶεν ἐν τῷ γενεῖν προβολεὺς καὶ διὰ Λόγου προβολεὺς· ταυτὸν δὲ εἶπαι πηγὴ καὶ ἀρχὴ τῆς θεότητος ὅλης, ὁ δὲ προβολεὺς μόνον ἦγουν προσεχὲς καὶ ἄμισσον τοῦ Πνεύματος αἰτίον. Ταῦτα δὲ ἐπεὶ οὐ ποιοῦσι διαφορὰν τοιαύτην, ὥστε καὶ ἀριθμὸν εἰσάγειν, ὅηλον· τοῖνυν αἰτίον γὰρ μᾶλλον καὶ διὰ τὸ διακεκρίσθαι (1) τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐν τῷ γενεῖν καὶ γενεῖσθαι, καὶ εἰ τι κοινὸν ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, μετὰ τίνος νοεῖται διαφορᾶς. Δεῖ γὰρ ἅπαν ὑπάρχον ἐν αὐτοῖς τὸ αὐτὸ τῷ μὲν Πατρὶ ἀνάρχως εἶναι καὶ ἀνατιῶς ὡς πηγῆς, τῷ δὲ Υἱῶ αἰτιατῶς, ὡς προσεῖρηται, καὶ οὐχ ἐν δυτέσι ταύταις διακρίνονται ταῖς διαφοραῖς, ἀλλὰ διακεκριμένοι ταῖς ὑποστατικαῖς ἰδιότησι τῶν προσεῖντων αὐτοῖς κοινῶν τούτῳ κοινωνοῦσι τῷ τρέψῃ. Εἰ δὲ τὸ διαφορῶς προβάλλειν οὕτως, ὡς εἰρηται, διαφορὰν ἐν αὐτοῖς ἐποίει καὶ διάκρισιν ἀριθμοῦ, ἦν ἂν καὶ τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία καὶ ἡ θεότης καὶ πάντα ἀπλῶς τὰ κοινὰ ἀριθμῶ διακεκριμένα, ἐπεὶ τῷ μὲν Πατρὶ ταῦτα ἀνατιῶς καὶ παρ' οὐδεὶός, ἀλλὰ δὲ ταυτὸν πρόσσειν. Υἱῶ δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ διὰ τὸν Πατέρα· ἀλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα νοῦν ἔχοντος ἀξιοῦν. Ὅθεν καὶ τὸ ὑπὲρ τῶν διδασκάλων λεγόμενον οὐκ ἀπλῶς δεῖ νοεῖν τε καὶ λύειν. Ἡ γὰρ διαφορὰ, φησὶ, καὶ ἀριθμὸν εἰσάγει· τοῦτο δὲ οὐ ταυτὸν ἐστὶ καὶ τῷ· Ἡ διαφορὰ ἀριθμὸν ποιεῖ· τὸ μὲν γὰρ περὶ διαφορᾶς ἐπομένης τῇ κατὰ τὸν ἀριθμὸν διακρίσει, τὸ δὲ περὶ διαφορᾶς, ἥτις ποιητικὴ ἐστὶ τῆς τοιαύτης διακρίσεως· λέγεται ὥσπερ διαφορὰ μὲν ἀριθμοῦ ποιητικὴ ἐν τοῖς θεοῖς ἡ (2) κατὰ τὸ γενεῖν καὶ γενεῖσθαι ἐστὶ, καὶ προβάλλειν καὶ προβάλλεσθαι, καὶ ἡ τοῦ γενεῖσθαι τε καὶ προβάλλεσθαι· ἡ δὲ τοῦ προβάλλειν διαφορὰ, καθὼ μετὰ τίνος τοῦτο διαστίζεω ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῶ θεωρεῖται, ἐπομένης δὲ προσωπικῆς τούτων διακρίσει, σημεῖον ἂν εἴη μᾶλλον τοῦ ἀριθμοῦ, ὥστε παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν τοῦ διαφορῶς ἐνυπάρχειν ὁ ἀνὴρ οὗτος σοφίζεται· τὸ γὰρ αἰτιατὸν διαφορῶς ἐνυπάρχον Υἱῶ καὶ Πνεύματι ποιητικόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς ἀριθμοῦ· ἐπειδὴ τῷ διαφορῶς ἐκ Πατρὸς προεῖναι διακρίνονται, τῷ γενεῖσθαι δηλοῦνται καὶ ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὐδεὶς ἄλλῃ καὶ κατ' αὐτόν· τὸ δὲ αἰτίον διαφορῶς ἐνυπάρχον Πατρὶ καὶ Υἱῶ οὐκ ἐστὶ ποιητικόν ἀριθμοῦ καὶ διακρίσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς κατ' ἀριθμὸν αὐτῶν διακρίσεως μᾶλλον ἐπιτα· διότι γὰρ δύο ὑποστάσεις εἶσι τῇ τοῦ γενεῖν καὶ γενεῖσθαι διαφορᾷ ἡ ἰδιότητι διακεκριμένα καὶ ὅλων τῷ ἀνάρχῳ τε καὶ τῷ ἐξ ἀρχῆς, ἐντεῦθεν συμβαίνει καὶ τὴν τοῦ προβάλλειν ἢ τοῦ αἰτίου κοινωνίαν μετὰ τίνος διαστίζεω ἐν αὐτοῖς νοεῖσθαι, ὡς

(2) Monac. 37, ἡ.

περ δὴ καὶ τὴν τῶν ἄλλων κοινωσίαν, ἄπερ τὰ αὐτὰ ἄ
 φύσει πρόσθετον. Ὅσπερ οὖν τὸ εἶναι καὶ ἡ ἀγαθό-
 της καὶ ἡ θεότης καὶ ἡ φύσις καὶ τὰ τοιαῦτα ἐν
 εἰσιν ἐν αὐτοῖς, οὕτω καὶ τὸ προβάλλειν καὶ εἰς εἰς
 προβολεύς καὶ ἐν αἰτίον καὶ μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος. Ὁ δὲ ταῦτ' ἄρα δύναται τὸ τε διαφόρως
 αἰτιατὰ εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ δια-
 φόρως προβάλλειν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Ἐκεί-
 νη μὲν γὰρ ἡ διαφορὰ τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον
 διάφορον ποιούσα καὶ πλῆθος ποιεῖ καὶ διάκρισιν·
 αὕτη δὲ ἡ διαφορὰ τῶν διαφορῶν τῆς ὑπάρξεως ἐπο-
 μένη τῶν οὐδὲν τοιοῦτον ποιεῖ. Καὶ καθόλου δὲ ὁ
 διάφορος τῆς προόδου τρόπος ἐν μὲν τοῖς προλοῦσι
 πλῆθος ποιεῖ καὶ διάκρισιν, ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ πολλοῦ
 γε καὶ δεῖ· ἡ γὰρ ἂν καὶ ὁ Πατὴρ ἑαυτοῦ διακρίνε-
 ται, ἄλλως προάγων ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Υἱὸν καὶ ἄλλως τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰ δὲ ὁ Πατὴρ μία ἀρχὴ ἐστὶν
 Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, καίτοι διάφορος οἷσα τούτων
 ἀρχὴ, ὅτι τοῦ μὲν γεννήτωρ, τοῦ δὲ προβολεύς, εἰ-
 δηλον ὅτι καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δύο εἶναι
 ἀρχὰς διὰ τὸ διαφόρως αὐτοῖς εἶναι τοῦτ' ἐκ τῆς
 ἀρχῆς· πρᾶγμα καὶ ὄνομα οὐδεμία ἀνάγκη. Εἰ γὰρ
 μηχανῆ τινὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἦν ἐν πρόσωπον,
 οὐκ ἂν διὰ τοῦθ' ἑαυτοῦ διακρίνετο (1), ὅτι τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον διαφόρως τῶν προηγε. Νῦν δὲ
 δύο μὲν εἰσι καὶ πρόσθετα δύο ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς
 δι' ἄλληλα αἰτίαν, τοῦτ' ἐστὶ διὰ τὸν διάφορον τῆς
 ὑπάρξεως ἐν αὐτοῖς τρόπον· ἀλλ' οὐκ εἰσι δύο
 ἀρχαὶ τοῦ Πνεύματος διὰ τὸν διάφορον τῆς ἀρχῆς·
 λόγον ἐν αὐτοῖς εὐρισκόμενον, ἀλλὰ μᾶλλον ἀρχὴ
 μία καὶ εἷ, προβολεύς διὰ τὴν μίαν ἀριθμῶν δύναμιν
 καὶ ἐνεργεσίαν, ἣ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφέρον-
 ται, μὴ προσισταμένης τῆς ὑποστατικῆς αὐτῶν
 διακρίσεως. Ὅσπερ οὐδὲ ἄλλο εἰ ἀνταίρει αὕτη
 τῶν κοινῶν καὶ ὡσαύτως καὶ ἐνικῶς ὑπαρχόντων
 αὐτοῖς, οὕτως ἰσὺν αὐτῶν καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ ἐπιχειρή-
 μα. Ἐκλήθηται γὰρ αὐτὸν ἐπὶ πᾶσιν, ὅτι τὸ μὲν δια-
 φόρως αἰτιατὸν ὑφίστησι τὸν Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα,
 ὡς ὁ διάφορος τρόπος τῆς ὑποστατικῆς τούτων
 ὑπάρξεως, τὸ δὲ διαφόρως αἰτίον τὸν Πατέρα καὶ
 τὸν Υἱὸν οὐκ ὑφίστησιν, εἴπερ ἐκεῖνα μὲν οὐκ ἂν
 εἶεν δύο μὴ διαφόρως ὄντα αἰτιατὰ, τὰ δὲ καὶ ἅμα
 τοῦ διαφόρως προβάλλειν δύο ὑποστάσεις διακρι-
 μένας τυγχάνουσιν.

sententiae modis, diverso modo principium esse Patrem et Filium non constituere, quoniam illa qui-
 dem haud duo forent, si non essent diverso modo principitata, hæc vero (Pater et Filius) simul cum
 eo quod diverso modo producant duas personæ distinctiæ existunt.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Η' (3).

Πνεῦμά φασιν οἱ θεολόγοι (3) τὸ τῆς πατρικῆς
 ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Εἰ δὲ τὸ αὐτὸ καὶ τῆς
 τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως ἐκπορεύεται, τί γε ἄλλο ἢ ἐκ
 δύο ἐκπορεύεται ὑποστάσεων; Τὸ δὲ ἐκ δύο ὑποστά-
 σεων ἐκπορευόμενον τί γε ἄλλο ἢ δύο τὰ; ἀρχὰ; ἔχει
 τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως; Οὐκ ἄρα Λατῖνοι τὴν δυαρ-
 χίαν ἐκφεύζονται, μέχρις ἂν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι λέγωσιν.

(1) Monac. f. 150, b, διακρίνοιστο.

(2) In Monac. 256, f. 292 b, est cap. 3.

(3) Mon. cit. φησιν ὁ Νυσσεὺς θεολόγος. Nyss.

Nam quia duæ sunt personæ generationis activæ
 et passivæ differentia sive proprietate distinctæ,
 et universim ratione non principiatæ et principiatæ,
 inde evenit, ut et in producendo vel causando com-
 munitio cum quadam distinctione in ipsis intelliga-
 tur, sicut et communio in aliis quæ eadem natura
 ipsis insunt. Quemadmodum igitur esse, bonitas,
 deitas, natura et similia unum in ipsis sunt, ita
 et producere; atque unus sunt productor, una
 causa, unum principium Spiritus sancti. Non per-
 inde ergo valet diverso modo principiatæ esse
 Filium et Spiritum ac diverso modo producere seu
 spirare Patrem et Filium. Illa namque differentia,
 quæ existendi modum diversum facit, et numerum
 et distinctionem efficit; hæc vero, quæ diversum
 existendi modum sequitur, nihil efficit ejusmodi.
 Universim vero versus progressionis modus in
 progredientibus quidem seu principiatæ numerum
 et distinctionem efficit, in principio vero nullo
 modo; secus enim et Pater a seipso distinguere-
 tur, qui alio modo ex seipso Filium, alio Spiritum
 sanctum producit. Si vero Pater est unum prin-
 cipium Filii et Spiritus, licet diversum eorum sit
 principium, quia alterius genitor, alterius vero
 productor, manifestum est nulla necessitate requi-
 ri, ut et Pater et Filius duo sint principia, pro-
 pterea quod diverso modo habeant principii rem
 et nomen. Si per impossibile Pater et Filius una
 persona essent, hæc non idcirco a seipsa distin-
 gueretur, quia diverso modo produxit Spiritum
 sanctum. Nunc autem duo sunt et duæ personæ
 Pater et Filius aliam ob causam, nimirum ob di-
 versum in ipsis existendi modum; sed non sunt
 duo principia Spiritus sancti ob diversam principii
 rationem, quæ in ipsis invenitur, sed potius unum
 principium et unus spirator ob unam numero vir-
 tutem et operationem, quæ ad Spiritum sanctum
 referuntur, non obstante personali eorum distin-
 ctione. Sicuti hæc personalis distinctio nihil aliud
 tollit ex iis quæ communiter et eodem modo et
 singulariter sunt in ipsis, ita et futile est et hoc
 (Marci) argumentum. Omnino enim eum latuit,
 principiatum diverso modo esse constituere Filium
 et Spiritum ut diversum eorum personalis exi-
 stentiæ modis, diverso modo principium esse Patrem et Filium non constituere, quoniam illa qui-
 dem haud duo forent, si non essent diverso modo principiatæ, hæc vero (Pater et Filius) simul cum
 eo quod diverso modo producant duas personæ distinctiæ existunt.

D

EPHES. CAP. VIII.

Spiritum dicunt theologi ex paterna proceden-
 tem hypostasi. Si vero idem et ex Filii hypostasi
 procedit, nonne ex duabus hypostasibus procedit?
 Quod vero procedit ex duabus hypostasibus, nonne
 id duo habet principia suæ ipsius existentiae?
 Neutiquam igitur Latini principii dualitatem effu-
 gient, quandiu etiam ex Filio procedere Spiritum
 sanctum affirmabunt.

lib. de Theognosia apud Camaterum, c. 106 (Gr.
 orth. t. II p. 153).

SCHOLARIUS.

A

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Latini etiam si hypostasim et essentiam simpliciter differre arbitrantur sicut commune a proprio, secundum Ecclesiae theologos, pro qua sententia et tres quidem hypostases, unam vero essentiam credunt, attamen in qualibet hypostasi idem illud ipsum hypostasium et essentiam esse censent neque differre, sive quis ex Patris essentia generari Filium dicat, sive rursus ex Patris enim generari hypostasi (in Patre enim ejus et essentia et hypostasis una res est), cum ea tantummodo eis insit differentia, ut essentia ratione hypostaseos includatur, quoniam hypostasis est essentia cum relatione, hypostasis vero re essentiae includatur, ut ab ea et in ea formata et specificata; aliter prorsus quam in rebus creatis sese habent, in quibus essentia operationem et speciem in individuo et ex individuo sumere consuevit; neque separare licet essentiam Patris dicentes et paternam hypostasim. Nam essentia Patris est Patris hypostasis, etsi Patris hypostasis non est divina essentia simpliciter. Unde fit, ut is qui dicit ex paterna hypostasi procedere Spiritum sanctum, cum etiam ex Patris essentia esse affirmare possit, et similiter qui ex essentia Filii eum esse asserit, ex Filio quoque et ex filiali hypostasi eum esse dicitur ait. Et sicuti dicere eum ex essentia Patris et ex essentia Filii non necessario principiorum dualitatem seu duplex principium inducit, ita etiam ex hypostasi Patris et ex hypostasi Filii dicere nihil inducit ejusmodi. Latini igitur, qui tali pacto ista enuntiant atque putant, nullam inter essentiam et hypostasim quoad rem esse differentiam in una eademque persona, sed ratione duntaxat eas differre, neque in principiorum dualitatis abyssum se unquam abripiendos esse arbitrantur. Quoniam vero doctrina de essentia atque hypostasi universam fere vix fidei doctrinam complectitur et includit, neque praesenti tractationi utile neque admodum aptum fuerit eam nunc late pertractare; sed sufficit argumentationem illius solvere et eliminare. Nam praeter rationem essentiae et personae vix occasionem disputandi et refellendi hoc argumentum praestiterit, adeo est futile. Dicit enim ita: Theologi dicunt Spiritum ex paterna hypostasi procedere (inquit autem, ut videtur, Nyseni Gregorium); quare si etiam ex Filio procedit, verum erit similiter dicere eum etiam procedere ex hypostasi Filii; quod si vero hoc est, ex duobus principiis procedit Spiritus sanctus; fieri enim nequit, ut id quod ex duabus hypostasibus procedit, non etiam ex duobus principijs existentiam habeat. Mirandum vero foret et quam maxime, si haec vera et necessaria ratio non etiam creationis tria esse principia credat, cum haec ex tribus hypostasibus sit condita; neque enim facile

Οι Αατίνοι την ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν εἰ καὶ ἀπλῶς διαφέρειν ἠγοῦνται, ὡς τὸ κοινὸν τοῦ ἰδίου, κατὰ τοὺς θεολόγους τῆς Ἐκκλησίας, ἀνὸς δὲ τοῦ καὶ τρεῖς μὲν ὑποστάσεις, μίαν δὲ οὐσίαν πιστεύουσιν, ἀλλ' ἐν ἐκάστῃ ὑποστάσει τοῦτ' αὐτὸ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν ταυτὸν εἶναι νομίζουσιν οὐδὲ διαφέρειν, εἰ τις λέγῃ τε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γενέσθαι τὸν Υἱὸν καὶ αὐθις ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς λέγῃ (1) τοῦτον γενέσθαι (ἐν γὰρ τῷ Πατρὶ ἡ τε οὐσία αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπόστασις ἐν ἑαυτῷ πρᾶγμα), τοσαύτης μόνον ἐνυπαρχούσης αὐτοῖ; διαφορᾶς, ὅτι ἡ οὐσία τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως ἐγκλείεται, εἰπερ ὑπόστασις ἐστὶν οὐσία μετὰ ἀναφορᾶς, ἡ δὲ ὑπόστασις τῷ πράγματι τῆς οὐσίας ἐγκλείεται, ὡς ὑπ' αὐτῆς; καὶ ἐν αὐτῇ μορφωμένη καὶ εἰσοποιουμένη, ἄλλως παντάπασιν ἢ ἐπὶ τῶν κτιστῶν ἔχουσι πραγμάτων, ἐν οἷς ἡ οὐσία τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ εἶδος ἐν τῷ ἀτόμῳ καὶ ἐκ τοῦ ἀτόμου λαμβάνειν εἴωθεν. Οὐδ' ἐστὶ χωρίζειν τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς λέγοντας; καὶ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν ἢ γὰρ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἢ ὑπόστασις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, εἰ καὶ μὴ ἐστὶν ἡ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις ἢ θεῖα οὐσία ἀπλῶς ὥστε ὁ λέγων ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας αὐτὸ λέγειν δύναται, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ εἶναι τοῦτο, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πάντως εἶναι καὶ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως; καὶ ὡσπερ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὴν διττὴν εἰσάγει ἀρχὴν, οὕτω καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς ὑποστάσεως τῆς τοῦ Υἱοῦ οὐδὲν τοιοῦτον εἰσάγει. Οἱ μὲν οὖν Αατίνοι ταῦθ' εἴπω λέγοντες καὶ μηδέμιν εἶναι νομίζοντας διαφορὰν οὐσίας καὶ ὑποστάσεως ἐν μὲν καὶ τῇ αὐτῇ ὑποστάσει κατὰ τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ λόγῳ μόνον αὐτῆς διαφέρειν, οὐδὲ εἰς τὸν τῆς δυαρχίας ὄλονται καταχωθῆναι ἂν ποτε κρημνόν. Ἐπεὶ δὲ ὁ περὶ τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως λόγος σχεδὸν ἅπας τῆς ἀληθινῆς πίστεως λόγος ἐστίν, οὕτω τῇ παρουσίᾳ πραγματικῶν συμπτῶν, οὕτω σφῆρα δυνατὸς ἂν εἴη νῦν πραγματεύεσθαι ἄλλ' ἀρκεῖ ταύτην αὐτοῦ τὴν ἐπιχειρησὶν λύσαι ἀκαλλάττεσθαι ἢ πλὴν γὰρ τοῦ περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως λόγου οὐδ' ἀντιλογίας ἀφορμὴν ἂν βλάβος παρίσχοι ὡς τῶν σφῆρα ἐστὶν ἀρετῆς. Λέγει γὰρ εἰπωσὶ Ὁ θεολόγος φασὶ τὸ Πνεῦμα πατρικῆς ἐκπορεύεσθαι ὑποστάσεως (αἰνύττεται δὲ βήκου τὸν Νύσης Γρηγόριον) ὥστε εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ἀληθὲς ἂν εἴη λέγειν ὁμοίως, ὅτι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται; εἰ δὲ τοῦτ' ἐστίν, ἐκ δύο ἀρχῶν ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ γὰρ ἐκ δύο ὑποστάσεων ἐκπορεύεσθαι ἄδύνατον μὴ καὶ ἐκ δύο ἀρχῶν ἔχειν τὴν ὑπαρξιν. Θαυμάσειε δ' ἂν τις καὶ λίαν, εἰ ταῦτ' ἀληθῆ νομίζων εἶναι, καὶ ἀναγκαῖα, οὐχὶ καὶ τῆς κτίσεως ἡμεῖς; ἀρχὰς εἶναι πιστεύει,

(1) Mon. 27, f. 197 b, λέγει.

δε τα τριῶν ὑποστάσεων δημιουργουμένης· οὐ γὰρ ὁ
 ὄψου τὸν μὲν ἕνα θεὸν δημιουργὸν εἶναι τῆς κτί-
 σεως· εἶναι, ἐκάστην δὲ τῶν θεῶν ὑποστάσεων τοῦτο
 εἶναι ἀρνήσεται. Εἰ δὲ βοηθῆται, καθὼς οἱ πολλοί,
 τὴν διαφορὰν τῆς δημιουργίας καὶ τῶν θεῶν προ-
 ὄδων, μετὰ τῶν πολλῶν καὶ αὐτὴς τετάχεται· ἢ γὰρ
 διαφορὰ αὐτῆ οὐδὲν αὐτῷ βοηθήσει, ἕως ἀνάξιόν
 τὸ ἐκ δύο ὑποστάσεων προῶν δύο ἀρχὰς ἔχειν. Εἰ
 μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς παρουσίας μόνον ὑποθέσεως τοῦτ'
 ἀξιοί, λαμβάνει τὸ ζητούμενον· εἰ δ' ἀπλῶς καὶ κτ-
 θῶ, οὐδεμίαν ἀποφυγὴν ἔξει λοιπὸν τοῦ τρεῖς
 ὑπολαμβάνεσθαι τοῦτον ἀρχὰς· λέγειν τῆς κτίσεως
 εἰς ὧν ἀξιοί. Εἰ δ' αἱ τρεῖς ὑποστάσεις δημιουργοῦ-
 σαι τὴν κτίσιν εἰς εἰς ταύτης δημιουργός καὶ μὴ
 ταύτης ἀρχή, μὴ προσισταμένης τῆς προσωπικῆς
 αὐτῶν διακρίσεως, ἵσται τοί γε οὐ κατ' ἐκεῖνο καθό
 εἰς τρία, ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο, καθό εἰσιν ἐν τὴν κτί-
 σιν δημιουργοῦσι, καὶ αἱ δύο ἅρα ὑποστάσεις εἰς
 εἰς τοῦ Πνεύματος· προβολεύς τῷ αὐτῷ λόγῳ καὶ
 μὴ τοῦτο ἀρχή, μηδὲν ἐναντιουμένης τῆς ὑπο-
 στατικῆς αὐτῶν διακρίσεως, διὰ τὸ οὐ κατ' ἐκεῖνο,
 καθό εἰς δύο, ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο, καθό εἰσιν ἐν,
 προάγειν ἐξ ἑαυτῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐ γὰρ βῆον
 ἀν ἐνοῖντο κατὰ τι κοινῶς αὐταῖς ἐνυπάρχον αἱ
 τρεῖς ὑποστάσεις ἢ αἱ δύο (τοῦναντίον γὰρ ἀν τις
 μᾶλλον ὑποκεῖσται), οὐδὲ μᾶλλον ἐνοῦνται τῇ πρὸς
 τὴν κτίσιν ἀναφορῇ ἢ τῇ πρὸς ἑαυτὰς αἱ τῆς θεότη-
 τος ὑποστάσεις. Ἡ δημιουργός μὲν εἰς εἰσιν αἱ τρεῖς
 ὑποστάσεις, διότι ἔξω ἑαυτῶν ἐνεργουσί, εἰς δὲ
 προβολεύς οὐ δύναται ὁ Πατὴρ εἶναι καὶ ὁ Υἱὸς
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διότι τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν
 ἐν ἑαυτοῖς ἐκπληροῦσιν, ὁμοούσιον προάγοντες,
 ἀρῶντων· χωρὶς γὰρ τοῦ ψεύδους εἶναι τὸ τὴν
 ἐνότητα τῶν ἐνεργούντων ἢ τὸ κληθῆ· ἐκ τῆς τῶν
 προῶντων λημβάνεσθαι φύσεως, ἀλλ' ὅπως ἀν ἔχοι
 τὰ προῶντα, ἕκαστος ἐγγραφεὶ μίας τρεῖς ὑποστάσεις
 ἕνα δημιουργὸν εἶναι διὰ τὴν μὲν τῶν δημιουργεῖν
 ἐναμιν καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὰς δύο ὑποστάσεις οὐδὲν
 καλύπτει ἕνα προῶντα εἶναι διὰ τὴν μίαν τοῦ προ-
 ὄδου ἐνέργειαν τε καὶ δύναμιν. Χωρὶς τοῦτον
 τοῦτον πέρα ἀν εἰνίγματος εἴη, εἰ θεός μὲν εἰς εἰς
 διότι μετὰ δύναμις τὴν κτίσιν δημιουργοῦσιν, εἰς δὲ
 προβολεύς οὐκ εἰσιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, κἂν μετὰ
 δύναμις τὸ Πνεῦμα προάγῃ, καὶ εἰ τῇ πρὸς τὴν
 κτίσιν ἀναφορῇ τὴν ἐνότητα μᾶλλον ἔχουσιν ἢ τῇ
 πρὸς ἑαυτὰς. Ἄλλ' ἀφάντας αὐτὸν διαλεκτικῶς ἐξ-
 τάξουσιν ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπίδειξιν εἰδόμεν καὶ
 τοὺς ἐκ ταύτης ἀλέγους. Πρῶτον μὲν οὐδεὶ τὸ Πνεῦ-
 μα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· εἶναι λέ-
 γοντες ἢ ἐκπορεύεσθαι ἴσον λέγουσι τῷ ἐκ τοῦ Πα-
 τρός· ἐκπορεύεσθαι· καὶ πατρικὴν ὑπόστασιν τὸν
 Πατέρα νοῦσιν· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἔχειν· ἐκ δὲ
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ
 τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν τοῦ Πατρὸς ὀνόματος οὐ
 κατὰ τὴν σημασίαν, ἀλλὰ γε κατὰ τὴν ὑπόθεσιν
 λαμβανόμενον· ὑποτίθησι γὰρ τὴν ἀρχηγικὴν καὶ
 πρώτην ὑπόστασιν, σημαίνει δὲ τὸν γεννώντα. Εἰ δὲ
 καὶ κατὰ τὴν σημασίαν, οὐτοί γε τὴν εἰδικὴν, ὡς
 γινώσκοντες Πατὴρ λέγεται, ἀλλὰ κατὰ τὴν γενικὴν, ὡς Πα-

A unum Deum conditorem esse rerum creaturarum
 dicet, singulas vero divinis personas conditricas
 esse negabit. Quod si, ut vulgus, ad differentiam
 creationis et divinarum processionum provocave-
 rit, eodem ac vulgus ipse collocabitur loco; nam
 hæc differentia nihil eum juvabit, quousque id
 quod ex duabus hypostasibus prodit duo principia
 habere crediderit. Si enim pro præsentī hypothēsi id
 statuit, supponit quod est in quæstione; si vero
 simpliciter et universim, nullum amplius habebit
 effugium, ne tria creationis principia dicere ex
 his quæ statuit existimetur. Si vero tres hyposta-
 ses, quæ res creatas condiderunt, unus earum sunt
 conditor et unum earum principium, non obstante
 personali earum distinctione, quoniam non qua-
 tenus sunt tria, sed quatenus sunt unum, res crea-
 tas e nihilo producent, ergo et duæ hypostases
 unus sunt Spiritus productor eadem ratione, et
 unum ejusdem principium, nihil adversante per-
 sonali earum distinctione, quoniam non quatenus
 sunt duo, sed quatenus sunt unum ex seipsis
 producent Spiritum sanctum. Neque enim facilius
 secundum quid ipsis communiter inherens unum-
 tur tres hypostases, quam duæ (contrarium enim
 potius quis suspicaretur), neque magis univenter
 relatione ad creaturam deitatis personæ, quam
 relatione ad seipsas. An creator quidem unus
 sunt tres hypostases, quia extra se operantur,
 unus vero spirator Pater et Filius esse nequeunt
 sancti Spiritus, quia talem operationem in seipsis
 explent, consubstantialē producentes personam.
 Nam præterquam quod falsum est, unitatem vel
 pluralitatem producentium ex natura desumī pro-
 ductorum (verum quomodo se habeant producta,
 si fieri potest, ut tres hypostases unus sint crea-
 tor propter unam creandi virtutem et operationem),
 etiam nihil prohibet, quominus duæ hypostases
 unus sint spirator propter unam spirandi ope-
 rationem ac virtutem. Hoc igitur et neglecto æni-
 gma foret maximum, si Pater et Filius Deus qui-
 dem unus essent, quia una virtute creaturas
 creant, unus verò spirator non essent, quamvis
 una virtutis Spiritum producant, etsi relatione ad
 creaturas magis unitatem haberent, quam relatione
 ad seipsos. Verum sinimus eum (Marcum) dialec-
 tice rem disquirere et ad veritatem comprobendam
 atque refutationem ex ea consilendam procedamus.
 In primis igitur qui Spiritum sanctum ex
 paterna dicunt esse hypostasi, vel ex ea procedere,
 idem dicunt ac procedere ex Patre, et paternam
 hypostasin intelligunt Patrem (aliter enim res se
 habere non potest); ex Patre vero procedere
 Spiritum sanctum secundum Salvatoris vocem di-
 cunt, nomine Patris accepto non secundum signifi-
 cationem, sed secundum suppositiōnem; supponit
 enim pro principali et prima persona, significat
 autem generantem. Quod si etiam secundum signifi-
 cationem accipiatur, non tamen secundum spe-
 cificam, ut Filii Pater dicitur, sed secundum ge-

nerican, ut luminum Pater nominatur, secundum quam nunquam ad Spiritum specificè redditur. Patrem etenim Spiritus, sicut Damascenus, nunquam dicimus. Unde et ex paterna hypostasi dicentes esse Spiritum, hoc pacto paternæ hypostaseos nomine utuntur. Hæc igitur ratione nullam habet Pater oppositionem ad Filium, neque secundum hoc ipsum dicitur esse hypostases. Quare ex eo quod ex paterna hypostasi et quod ex Filio procedat Spiritus sanctus, non sequitur eum ex duabus hypostasibus prodire. Si vero secundum Nysseni dictum, ex paterna hypostasi, nihil prohibet, quominus ii qui ex Filio dicunt Spiritum, etiam ex filiali hypostasi eum dicant; verus quidem est sermo, sed exinde non sequitur ex duabus hypostasibus esse Spiritum dicere; et si ex duabus hypostasibus eum esse sequeretur, non tamen etiam ex duobus principiis. Quod ex his sit perspicuum. Numquam hypostaseos significatur quidem ipsa proprietates divinarum personarum, quamlibet constituens in relatione ad aliam divinam personam; significatur vero etiam ipsa res cui talis inest proprietas, non simul comprehensa proprietatis ratione. Licet enim quam maxime proprietas sit ipsa res hypostaseos, attamen mens nostra separare potest ea quæ natura non sunt separata, et iis quæ natura eadem sunt, rationis differentiam adjungere, cum aliter neque existentium hic neque superessentialium rerum quampiam intelligere valeat; et ad res quidem hic existentes intelligendas subsidio propriæ naturæ utitur, ad intelligendas autem res superessentialia a nostro res existentes intelligendi modo proficiscitur. Sic igitur quando Spiritum sanctum ex paterna hypostasi vel rursus ex hypostasi Filii procedere dicimus, nomen hypostaseos secundum posteriorem significatum accipimus; quando vero dicimus Filium ex Patris hypostasi prodire, vel Patrem et Filium duas esse personas, priori modo hypostaseos nomen intelligimus. Quare si quis dicat Spiritum sanctum ex hypostasi Patris et ex hypostasi Filii procedere, non intelligit hypostasin sub ratione proprietatis, quæ illinc quidem Patris, hinc vero Filii personam constituit, sed sub ratione rei, cui ejusmodi proprietas inest. Hæc vero res una eademque est in Patre et in Filio, et sic non est verum simpliciter dicere: *Ex hypostasi Patris et ex hypostasi Filii, ergo ex duabus hypostasibus*; neque rursus: *Si ex duabus hypostasibus, etiam ex duobus principiis*. Sed si quis dicat sancti Spiritus hypostasin ex paterna hypostasi et ex hypostasi Filii esse, nomen hypostaseos in Spiritu sub ratione proprietatis accipitur. Neque enim ullam aliam Spiritus habet constitutivam proprietatem nisi processionalis; Pater vero constituitur et subsistit generationis activæ proprietate, et Filius similiter generationis passivæ; absque quibus Pater

(1) Jac. 1, 17.

A τῆρ φώτων (1) λέγεται καθ' ἑν οὐδέποτε πρὸς τὸ Πνεῦμα εἰδικῶς ἀποδίδεται (Πατέρα γὰρ τοῦ Πνεύματος, ὁ δαμασκηνὸς φησιν, οὐδέποτε λέγομεν) ὡστα καὶ ἐκ τῆρ πατρικῆρ ὑποστάσεω; λέγοντες οὕτω τῷ ὀνόματι τῆρ πατρικῆρ ὑποστάσεω; χρῶνται. Τοῦτῳ τοίνυν τῷ τρόπῳ οὐδέμιαν ὁ Πατὴρ ἐκτίθεισιν ἔχει πρὸς τὴν Υἱὸν, οὐδέ δύο ὑποστάσεις εἶσι κατ' αὐτὸ γὰρ τοῦτο ὡστα τῷ ἐκ τῆρ πατρικῆρ ὑποστάσεωσ καὶ τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχ ἔπεται τὸ ἐκ δυοῖν ὑποστάσεων αὐτὸ προῖεσθαι· εἰ δὲ, καθὰ φησιν ὁ Νύσσης, ἐκ τῆρ πατρικῆρ ὑποστάσεωσ, οὐδὲν κωλύει καὶ ἐκ τῆρ υἱικῆρ ὑποστάσεωσ λέγειν τοὺς ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγοντας, ἀληθῆρ μὲν ὁ λόγος, ἀλλ' οὐδ' ἐντεῦθεν ἔπεται ἐκ δυοῦ ὑποστάσεων λέγειν εἶναι τὸ Πνεῦμα·

B καὶ εἰ ἐκ δυοῦ ὑποστάσεων ἔπεται, ἀλλ' οὕτοι γὰρ καὶ ἐκ δυοῦ ἀρχῶν. Καὶ δῆλον ἐντεῦθεν. Τῷ ὀνόματι τῆρ ὑποστάσεωσ; σημαίνεται· μὲν αὐτῆ ἡ ἰδιότηρ ἡ τῶν θεῶν προσώπων ἕκαστον ὑφίστασθαι ἐν τῆ πρὸς ἕτερον θεῖον πρόσωπον ἀναφορῆ· σημαίνεται δὲ καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ᾧ ἡ τοιαύτη πρόσεσιν ἰδιότηρ μὴ συμπεριλαμβανομένου τοῦ τῆρ ἰδιότητο; λόγου· κἄν γὰρ ὅτι μάλιστα ἡ ἰδιότηρ αὐτὸ ἐστὶ τὸ πρᾶγμα τῆρ ὑποστάσεωσ, ἀλλ' ὁ ναὶ; ὁ ἡμέτερορ χωρίζειν δύναται τὰ ἀχώριστα φάσει καὶ τοὺς φάσει ταυτοὺς λόγῳ προστιθένας διαφανῶν, ἄλλωρ οὐ συνάμενο; οὕτα τὶ τῶν ὄντων οὕτα τὶ τῶν ὑπερουσίτων νοεῖν· καὶ πρὸρ μὲν τῆρ τῶν ὄντων νόησιν χρῆσθαι τῆ σὺνπαρῆ τῆρ οἰκίαιρ φύσεωσ, πρὸρ δὲ τὴν νόησιν τῶν ὑπερουσίτων ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆρ τῶν ὄντων νόησεωσ; ἔρχεται. Οὕτω τοίνυν ὁπόταν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆρ πατρικῆρ ὑποστάσεωσ ἐκπορεύεσθαι λέγωμεν ἢ κἄλλιν ἐκ τῆρ υἱικῆρ ὑποστάσεωσ, τοῦνομα τῆρ ὑποστάσεωσ; κατὰ τὸ δεύτερον λαμβάνομεν σημαίνόμενον· ὁπόταν δὲ τὸν Υἱὸν λέγωμεν ἐκ τῆρ τοῦ Πατρὸρ ὑποστάσεωσ; προῖεσθαι ἢ τῶν Πατέρω καὶ τὸν Υἱὸν δύο εἶναι ὑποστάσεις, τοῦνομα τῆρ ὑποστάσεωσ; τῷ προτέρῳ τέρῳ νοεῖμεν. Ὁπόταν οὖν λέγῃ τις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆρ ὑποστάσεωσ τοῦ Πατρὸρ καὶ τῆρ τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεωσ; ἐκπορεύεσθαι, οὐ νοεῖ τὴν ὑπόστασιν ὡσὶ τῷ λόγῳ τῆρ ἰδιότητο; ἦτις ἐνθεν μὲν τὸ τοῦ Πατρὸρ, ἐκτεῦθεν δὲ τὸ τοῦ Υἱοῦ ὑφίστασθαι πρόσωπον, ἀλλ' ὁπό τῷ λόγῳ τοῦ πρᾶγματορ, ᾧ ἡ τοιαύτη πρόσεσιν

D ἰδιότητο;. Τοῦτο δὲ ἐν ἐστὶ καὶ ταυτὸν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ οὕτωρ οὐτ' ἀληθῆρ ἐστὶν ἀπλῶρ, ὅτι Ἐκ τῆρ τοῦ Πατρὸρ ὑποστάσεωσ καὶ ἐκ τῆρ τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεωσ, ἐκ δυοῦ ἀρα ὑποστάσεων, οὕτα· εἰ καὶ ἐκ δυοῦ ὑποστάσεων, ὅτι καὶ ἐκ δυοῖν ἀρχῶν. Ἀλλ' ὁπόταν λέγῃ τις τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ἐκ τῆρ πατρικῆρ καὶ υἱικῆρ ὑποστάσεωσ; εἶναι, τοῦνομα τῆρ ὑποστάσεωσ; ἐν τῷ Πνεύματι ὡσὶ τῷ λόγῳ τῆρ ἰδιότητο; λαμβάνεται· οὐδέμιαν γὰρ ἄλλιν ἰδιότητα ὑφίστασθαι αὐτὸ κλητῷ τῆρ ἐκπορεύεωσ ἔχει. Ὁ δὲ Πατὴρ ὑφίσταται τῆ τοῦ γενεῶν ἰδιότητι, καὶ ὁ Υἱὸρ ὡσαύτωρ τῆ τοῦ γενεῶν ὡσὶ ἄνευ ἀδύνατον νοεῖσθαι τὸν Πατέρα καὶ

τὸν Υἱὸν πρὸς ἀλλήλους ἀναφερομένους, ὡς ἔταν λέγει τις ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως τὴν τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἢ γεννᾶσθαι ὑπόστασιν· ἀλλ' ἔτι τούτων δυνατὸν νοεῖσθαι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀναφερομένους πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ κακεῖ καί ταις εἰρηθεύσας αὐτοὺς ἐκπαύσασα, ἀλλή παρὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, ἐ' ἕς εἰσι δύο πρόσωπα. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὅπερ ἀπέκαμων πανταχοῦ λέγοντες· οἱ τὰ Λατίνων διακρινόντες, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον οὐκ εἰς διπλὴν ὁμῶς ἀρχὴν ἀναφέρεται (1), ἐπειπερ οὐ πρόεισιν ἐξ αὐτῶν, καθὸ Πατρὸς καὶ καθὸ Υἱοῦ, ἀλλὰ κατ' ἄλλο τι κοινῆς αὐτῶν; ἐκπαύσασα, οὐδὲ καθὸ εἰσι δύο, ἀλλὰ καθὸ εἰσιν ἓν. Οὕτω καὶ τὸ σφῆν τοῦτο ἐπιχείρημα τοῦ ἀνδρὸς, ἐκ τῶν τοῦ Καθασίλα καὶ τοῦτο ληφθὲν, σαθρὸν εἰδείχθη καὶ πάντα μᾶλλον ἢ τῷ τῆς διαρχίας ἐγκλήματι τὴν Λατίνων περιβάλλον ὑπόθεσιν.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Θ' (2).

Εἰ ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, διὰ τὴν μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς; Ὅτι διαφέρει τῷ τῆς ὑπάρξεως τρόπῳ, κατὰ τοὺς θεολόγους, καὶ οὐκ οὐκὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐδὲ γεννητῶς πρόεισιν. Εἰ τοίνυν μὴ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς προῖδν, τίνα ταύτης ἐτι διακρίσιν ἀκριβοστέραν ζητήσωμεν (3) τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος; πρὸς τι τὸν Πατέρα καὶ πρὸς ἀλλήλους; Εἰ γὰρ τοῦ αὐτοῦ τὸ μὲν Υἱὸς, τὸ δ' οὐκ Υἱὸς, ἀλλὰ ἄλλο τι, δῆλον ὅτι πρὸς μὲν τὸν Πατέρα C τῷ τῆς σχέσεως διακρίνονται λόγῳ καὶ ὡς αἰτιατὰ πρὸς αἰτίον ἔχουσι, πρὸς ἀλλήλα δὲ τῇ κατὰ τὴν ἀντίφασιν ἀντιθέσει. Τὸ γὰρ Υἱὸν εἶναι τῷ μὴ Υἱὸν εἶναι δῆλον ὡς ἀντιφατικῶς ἀντίκεινται. Οὐκ ἄρα καὶ ἐπὶ τούτων, Υἱοῦ λέγω καὶ Πνεύματος, ἀναγκαῖα ἢ κατὰ τὴν σχέσιν ἀντιθέσεις πρὸς διακρίσιν, εἶπερ καὶ (4) διὰ τῆς ἀντιφατικῆς ἀντιθέσεως δύναται διακρίνεσθαι.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι καὶ πρὸς τὸ ἔνατον τῶν σῶν ἐπιχειρημάτων ἴσα δὴ καὶ πρὸς τὸ ἕκτον, ἀπολογῆσονται, τοσοῦτον προσθέντες, ὅτι νῦν ἤδη δεύτερον ἔλαθε; τὸ αὐτὸ πάθος παθῶν καὶ ὡς διαφόροις λόγοις καὶ D ἐπιχειρήμασι τοῖς αὐτοῖς χρησάμενος ὑπ' ἀπειρίας τοῦ διακρίν. Τοιαῦτα δὲ ἐν τοῖς λόγοις ἐλεγχόμενον, τίς ἂν εὐκόλως ἐν τοῖς δόγμασι καὶ τῇ τούτων κρίσει πιστεύσειεν;

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ι' (3).

Οἱ Λατίνοι μὴ θέλοντες ἐπεσθαι ταῖς κοινῇ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρχαῖς, ἀλλ' ἐτέρως ἐπινοοῦντας αὐτοὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν συνετινοοῦσας, οὐ καθάπερ ἡμεῖς διακρίνομεν τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι, τὰ δὲ ἰδία

(1) Mon. 27, f. 199, b, ἀναφέρεται.
 (2) In Mon. 236, f. 291 a, est cap. 5.
 (3) Mon. 27, f. 200 a, ζητήσωμεν.

et Filius ad invicem relati intelligi nequeunt, ut si quis dicat ex Patris hypostasi esse vel generari hypostasim Filii. At sine his proprietatibus cogitari possunt Pater et Filius relati ad Spiritum sanctum, eisi et ibi intelligitur alia quædam proprietates, quæ communiter ipsis inest, alia præter proprietatem activæ et passivæ generationis, propter quas sunt duæ personæ. Atque hoc est quod eum continua defatigatione ubique asserunt qui Latinorum sententiam defendunt: quod Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedens minime tamen ad duplex refertur principium, quoniam non prodit ex ipsis, quatenus sunt Pater et Filius, sed secundum aliud quid quod ipsis communiter inest, neque quatenus sunt duo, sed quatenus sunt unum. Tali pacto et sapiens hoc viri istius argumentum, quod et ipsum ex Cabasilæ penu desumptum est, infirmum prorsus est comprobatum, ac omnia potius efficiens quam principiorum dualitatis criminæ Latinorum sententiam aspergens.

EPHES. CAP. IX.

Si sicut ex Patre Filius, ita et Spiritus ex Patre est, quamobrem non et Spiritus est Filius? Quia differt existendi modo, secundum theologos, et non modo Filii neque per generationem ex Patre progreditur Spiritus. Si igitur Spiritus non est Filius ex Patre procedens, quam hac adhuc accuratorem distinctionem quaeremus inter Filium et Spiritum, tum relate ad Patrem, tum relate ad invicem? Nam si ex eodem alter Filius, alter non Filius, sed aliud quidquam, manifestum est hos a Patre quidem habitudinis ratione distingui et ut causatos ad causam se habere, ad invicem vero distingui oppositione secundum contradictionem. Nam Filium esse et Filium non esse manifeste sibi opponuntur contradictorie. Non ergo et in his, videlicet Filio ac Spiritu, necessaria est oppositio secundum habitudinem ad distinguendos eosdem, quoniam et per oppositionem contradictoriam possunt distingui.

SCHOLARIUS.

Latini ad nonum tuorum argumentorum ea omnia respondebunt, quæ ad sextum jam dixerunt, id unum addentes, quod jam secunda vice eodem morbo te laborare te latuit, et quasi diversis rationibus argumentisque uteris iis, quæ prorsus eadem sunt, cum distinguendi sis imperitas. Quis vero tibi, qui tali modo in rationibus refutaris, facile in dogmatibus et in iudicio de iis ferendo credat?

EPHES. CAP. X.

Latini, nolentes sequi theologiæ principia communiter apud omnes agnita, sed alia excogitantes ipsi ad propriam suppositionem stabiliendam pertinentia, non dividunt ea quæ Deo insunt, sicut nos dividimus, dicentes alia esse communia, alia

(4) Mon. 27, l. c. omitt. xxi.
 (5) In Mon. 236, f. 291 b, est cap. 4.

vero propria divinarum personarum, sed alio quodam modo eoque recens adinvento. Alia propria esse dicunt, alia communia, alia vero communissima (a), quæ uni personæ conveniunt, vocantes propria, quæ duabus communia, quæ simul tribus, communissima. Hæc quidem a consuetudine aliena et a Latinis pro eorum more conflictata esse ex ipsius vocibus liquet. Videamus autem quænam sint ea, quæ dicunt communia, non vero communissima. Filio et Spiritui commune esse aiunt esse ex Patre, nimirum causatum, insuper et mitti ab eo, et quæcumque his sunt affinis; Patri vero et Filio mittere Spiritum et profundere et scaturire, et si quid est ejusmodi, quibus idem esse affirmant et ipsum essentialiter producere Spiritu h. Pen-sanda igitur res est ab initio. Si quidem causatum aliud quidquam præter genitum et procedens denotaret de Deo dictum, locum haberet id commune duabus illis personis dicere; si vero non licet, ne cogitando quidem, causatum de eorum utroque sumere absque modo (alterum enim est causatum per generationem, alterum vero per processionem), una quidem vox est causatum, res vero duæ, genitum et procedens; hæc vero ipsa et propria dicimus utriusque eorum. Non ergo aliud quid commune duabus personis convenit ad Patrem præter eorum propria. quæ ipsa et a Patre distinguunt et ad invicem. Mitti vero, et si quid ejusmodi, maxime quidem beneplacitum denotat, secundum Gregorium Theologum, atque ad primam causam omnia ea quæ spectant ad ea, quæ ex illa sunt, referri, et ne videantur esse Deo contrarii. Deinde et mitti temporale est et certo tempore et ad aliquid fit; quare nec facile divinis proprietatibus accensibitur, quæ absque principio et æternitatem esse debent. Eadem quoque ipsa et circa mittere dicemus; quia et ipsum temporale est et quando et ad aliquid et præter quid existens non recte prorsus ut proprium Patri et Filio relate ad Spiritum tribueretur; multum sane abest, ut cum processione Spiritus sancti, quæ sine initio est et principio, idem sit. Præterea neque Spiritus ab activa missione remouetur; quod manifestum ex illis, quæ propheta rex Filii persona dicit: Dominus misit me et Spiritus ejus. Si vero ut homo a Spiritu missus esse dicitur, unde id ostendi potest? Aut proba aut absterne a sophismatibus. Quamquam et divus Chrysostomus in homiliis in Joannis Evangelium ut a Patre dictum hoc ostendit ex ipsius verbis prophetiæ Isaia: Dominus misit me et

(1) Eivai omitt. Mon. 27 et Marc.

(2) Του omitt. Mon. 256.

(3) Mon. 27 et Marc., τῷ.

(4) Παρ' αὐτῷ codd. cit.

(5) Τῷ omitt. M. 256.

(6) Τὸ μὲν, Mon. 27 et Marc.

(7) Δὴ Mon. f. 154 b; Marc. f. 154 a.

(8) Isa. XLV, 16.

(a) De hac nonnullorum scholasticorum distinctione egimus in Animadversionibus ad Photii li-

brum De Spiritu sancti mystagogia, cap. 5, § 14. (Vide tom. CII.)

τῶν θαρραλικῶν προσώπων. ἀλλ' ἑτέρον τινα καιόμερον τρόπον· τὰ μὲν ἴδια φασιν εἶναι, τὰ δὲ κοινὰ, τὰ δὲ κοινώτατα· τὰ μὲν ἐν προσώπῳ προσόντα λέγοντες ἴδια, τὰ δὲ δυοῖ κοινὰ, τὰ δ' ἑμοῦ τοῖς τριῶν κοινώτατα. Ὅτι μὲν οὖν ἀσυνήθη ταῦτα καὶ τοῖς Λατίνοις ἀσυνήθως κακαινοτόμηται, δῆλον ἐξ αὐτῶν τῶν φωνῶν. Ἀλλ' ἔωμεν καὶ τίνα εἶναι φασιν εἶναι (1) κοινὰ καὶ οὐχὶ κοινώτατα. Τῷ μὲν Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι λέγουσιν εἶναι κοινὸν τὸ ἐκ τοῦ (2) Πατρὸς εἶναι, δηλαδὴ τὸ αἰτιατὸν, καὶ δὴ καὶ τὸ (3) πέμπασθαι παρ' αὐτοῦ (4), καὶ ὅσα τούτοις ὁμοιοεχῆ· τῷ δὲ Πατρὶ καὶ τῷ (5) Υἱῷ τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα καὶ προχεῖν καὶ πηγάζειν, καὶ εἰ τι τοιοῦτον, οἷς τούτων εἶναι λέγουσι καὶ οὕτως τὸ προβάλλειν οὐσιαστικῶς τὸ Πνεῦμα. Σκεπτόμεν οὖν ἀνωθεν. Εἰ μὲν τὸ (6) αἰτιατὸν ἄλλο τι παρὰ τὸ γεννητὸν καὶ ἐκπορευτὸν ἰδέηται περὶ Θεοῦ λεγόμενον, εἴηεν ἂν χώρον κοινὸν τοῖς δυοῖν τούτων λέγειν· εἰ δ' οὐκ ἔστιν οὐδ' ἐπινοεῖα λαβεῖν τὸ αἰτιατὸν ἐφ' ἑκατέρου τούτων ἄνευ τοῦ τρόπου (τὸ μὲν γὰρ ἔστιν αἰτιατὸν γεννητικῶς, τὸ δ' ἐκπορευτικῶς), φωνὴ μὲν ἔστι μία τὸ αἰτιατὸν, πράγματα δὲ δύο, τὸ γεννητὸν τε καὶ ἐκπορευτὸν· αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ ἴδια λέγομεν ἑκατέρου τούτων· οὐκ ἄρα τι κοινὸν ἄλλο τοῖς δυοῖν ὑπάρχει πρὸ τῶν Πατέρων παρὰ τὰ ἴδια τούτων, ἄπερ αὐτὰ καὶ τοῦ Πατρὸς διακρίνουσι καὶ ἀλλήλων. Τὸ δὲ δὴ πέμπεσθαι καὶ εἰ τι τοιοῦτον, μάλιστα μὲν τὴν εὐδοκίαν δηλοῦν κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καὶ τὴν πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὰ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναφῆρεσθαι, καὶ ἵνα μὴ δοκῶσιν ἀντίθεοι. Ἐπειτα καὶ χρονικὸν ἂν καὶ ποτὲ καὶ πρὸς τι γινόμενον, οὐκ ἂν εὐκότως προσολογιζοίτο τοῖς θεοῖς ἰδιώμασιν, ἀνάρχοις τε καὶ ἀβίτοις ὁφείλουσιν εἶναι. Τὰ δ' αὐτὰ ταῦτα καὶ περὶ τοῦ πέμπειν ἱερῶμεν· ἔτι καὶ αὐτὸ χρονικὸν ἂν καὶ ποτὲ καὶ πρὸς τι καὶ διὰ τι γινόμενον, οὐκ ἂν εὐλόγως ὡς ἴδιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ πρὸς τὸ Πνεῦμα δοθεῖν· πολλοῦ γε καὶ δεῖ (7) ταυτὸν εἶναι τῇ ἀνάρχῃ καὶ ἀβίτῃ προόδῳ τοῦ Πνεύματος. Ἐπειτὰ τ' οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ πέμπειν ὁφείρηται· καὶ δῆλον ἐξ ὧν ὁ προφήτης φησὶν ἐκ προσώπου τοῦ Υἱοῦ λέγων· Κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ (8). Εἰ δὲ ὡς ἄνθρωπος ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ Πνεύματος λέγεται, πῶθεν δῆλον; ἢ δεῖξον ἢ μὴ κατασοφίξου. Καίτοι γε ὁ θεὸς Χρυσόστομος· ἐν ταῖς εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Ἐθαγγέλιον ὁμιλίαις (9), ὡς παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰρημένον τούτου (10) δείκνυσιν ἐξ αὐτῶν τῶν βημάτων τῆς Ἰσαίου προφητείας (11), τὸ· Κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ (12)· καὶ τούτων ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος διατείνεται· κοινώτατον

(9) Mon. 256, f. 292 a, Ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ παρὰ τοῦ Π. Quod rectum plane est. Vide Phot. Bibl. cod. 277, et Petav. de Trin., l. viii, c. 1, § 14.

(10) Τούτου ex Mon. 256 additum.

(11) Mon. 256, τῶν τῆς Ἡ. πρ. φ. βημάτων.

(12) Mon. 256 omitt. hic utrum Isaia.

ἄρα τὰ πέμπειν, καὶ οὐχὲ κοινόν, ὡς δοκεῖ τοῖς ἁ-
 τίνουσιν. Οὐδ' ἄρα τὸ προβάλλειν αἰδίως τὸ Πνεῦμα
 κοινόν ἐστὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Πρὸς δὲ τούτοις τῷ μὲν
 Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι θαυμαστὸν οὐδὲν, εἰ τι κοινόν
 ὑπάρχει (1) πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁ μὲν γὰρ οὐκ
 ἀρχὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀναρχὸς καὶ ἀνακτίος· τὰ
 δ' (2) ἀρχὴν ἔχουσι (3) τὸν Πατέρα καὶ ἄμφω. Τῷ
 δὲ Πατρὶ καὶ Υἱῷ πῶθεν κοινόν τι δώσωμεν, δ καὶ
 μὴ τῷ Πνεύματι πρόστασιν; Οὐδὲ γὰρ ἐφίησι τούτα
 Διονύσιος; ὁ μέγας διαπερῆσαιον κεκρατῶς· *Τὰ κοινὰ*
Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι κοινωτι-
κῶς καὶ ἡνωμένως ὁ θεαρχικός ἀνατίθησι λό-
γος. Καὶ ὁ Θεολόγος; Γρηγόριος· *Πάντα ὅσα ἔχει (4)*
ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ πλὴν τῆς αἰτίας (5)· πάντα
ὅσα ὁ Υἱός, τοῦ Πνεύματος πλὴν τῆς γεννή-
σεως. Ἐτι περὶ τῆς ἀποστολῆς ἀκριβέστατον ἐπι-
 σκεπτέον. Ἐγνωστο μὲν ὁ Πατήρ ἐν τῇ Παλαιᾷ Δια-
 θήκῃ· ἔδει δὲ καὶ τὸν Υἱὸν γνωσθῆναι· ἐν τῇ Καινῇ·
 τούτο οὖν ἐστὶ τὸ (6) τὸν Υἱὸν ἀπεστᾶλθαι, τὸ οἶοναι
 παφανερῶσαι παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν κόσμον.
 Πάλιν τοῦ Υἱοῦ γνωσθέντος ἔδει γνωσθῆναι καὶ (7)
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὰ τοῦτο παρὰ Πατρός; (8) καὶ
 Υἱοῦ τῶν ἡδὴ προσγνωσμένων ἀπεστᾶλθαι λέγεται,
 τούτεστι παφανερῶσαι. Τίς γὰρ ἑτέρα πέμψις καὶ
 ἀποστολὴ Θεοῦ τοῦ πανταχοῦ παρόντος καὶ μηδα-
 μοῦ μεταβαίνοντος; Διὰ τοῦτο φησὶν· *Ἐάν πο-*
ρευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς (9). Τοῦτο δὲ οὐ
 τὴν αἰδίον πρόθεον δηλοῖ πάντως· οὐ γὰρ τούτο λέ-
 γει· *Ἐάν ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, οὐ προβαλῶ τὸν Παρά-*
κλητον, ἐάν δὲ πορευθῶ, τότε προβαλῶ· ἀλλ' ὅτι,
Ἐάν αὐτὸς ἐξ ὀφθαλμῶν ὑμῶν γένημαι (10), τὸ
 ἐκείνου χάριν καὶ δύναμιν ὑμῖν φανερώσω. Ἐτι εἰ
 τὸ μεταβαίνειν Θεοῦ ἀλλότριον (σωμάτων γὰρ ἴδιον),
 εἰ μὲν περὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ πέμπεσθαι λέγεται, τὴνσωμα-
 τικήν αὐτοῦ παρουσίαν εἰς τὸν κόσμον δηλοῖ· *Ἐξου-*
δοῦταί γε γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν εἰς τὸν κό-
σμον γενόμενον ἐκ γυναικὸς (11)· εἰ δὲ περὶ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος, τὴν χάριν αὐτοῦ μνησθεὶ καὶ τὴν ἐνέρ-
 γειαν, οὐκ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν. Ὅτι δὲ διαφέρουσα
 ἑκείνης ἀετι, μάρτυς ὁ Θεὸς Χρυσόστομος, ἐν ταῖς
 αἰ; τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον διηκίλει; οὕτω
 λέγων· *Τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν ἢ Γραφὴ ποτὲ*
μὲν χῆρ, ποτὲ δὲ ὕδωρ καλεῖ, ἐσκινῆουσα, ὅτι
οὐκ ὁμοίως ἐστὶ ταῦτα τὰ ὄνόματα, ἀλλ' ἐνεργ-
ῆσας. Καὶ πάλιν· *Πνεῦμα ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν*

Spiritus ejus, atque Patrem mitti a Filio et a Spi-
rita contendit. Communissimum igitur est mittere,
et non commune, ut videtur Latinis. Non est igitur
sempiterna Spiritus sancti productio Patri Filioque
communis. Ad hæc minime mirandum est, si Filio ac
Spiritui commune quid inest relate ad Patrem. Pater
enim non est principium tantum, verum etiam principii
expers et a nullo alio causatus; horum vero uterque
principium habet Patrem. Patri vero et Filio unde
tribuemus quidpiam commune, quod non et sancto
Spiritui insit? Sed non permittit hoc magnus Dionysius,
qui alte sonante voce inclamat: Quæ Patri et Filio
communia sunt, ea et communicate et unite sancto
Spiritui sermo divinitus traditus attribuit; et
Gregorius Theologus: Omnia quascunque habet Pater,
sunt Filii excepta causa (a); omnia quascunque
habet Filius, sunt Spiritus, excepta generatione.
 Adhuc vero accuratius de missione est disquirendum.
 Cognitus quidem fuerat Pater in Veteri Testamento;
 oportebat autem et Filium cognitum fieri in Novo Testamento;
 hæc igitur est Filium missum, quasi manifestatum esse
 et a Patre in mundum declaratum. Rursum Filio
 cognito oportebat cognitum fieri et Spiritum sanctum.
 Idcirco a Patre et Filio, qui jam præcogniti
 sunt (b), missus esse dicitur, id est manifestatus.
 Quænam enim alia missio esse poterit Dei, qui
 ubique præsens est et nullibi transit? Propterea
 ait: *Si abiero, mittam eum ad vos.* Id vero nullo
 modo sempiternam processionem significat; non
 enim dicit: *Si ego non abiero, non producam*
Paracletum, si vero abiero, tunc eum producam;
 sed dicit: *Quando ab oculis vestris remotus ero,*
 vobis ejus gratiam et virtutem manifestabo. Præterea
 quandoquidem transire a Deo alienum est
 utpote corporibus proprium, si de Filio prædicatur
 missio passiva, corporealem ejus in mundo
 presentiam declarat (*Misit enim, ut ait Apostolus,*
Deus Filium suum in mundum, factum ex muliere);
 si vero de Spiritu sancto, gratiam ipsius indicat
 et operationem, non ipsam subsistentiam. Quod
 vero hæc ab illa differt, testis est divus Chryso-
 stomus, qui in suis in Evangelium secundum Joannem
 homiliis ita dicit: *Gratiam sancti Spiritus*
Scriptura modo ignem, modo aquam vocat, hinc

(1) Mon. 27, f. 201 a. ὑπάρχοι.
 (2) Οἱ δ' habet Mon. 256.
 (3) Mon. 27, πρὸς τὸν Πατέρα.
 (4) Mon. 27 et Marc. legunt ἔχει, quod omitt.
 M. 256.
 (5) Mon. 27 et Marc. legunt, ἀγεννησίας. Sed
 apud Marcum legendum esse αἰτίας cum Mon. 256,
 certum est ex aliis ejus loci apud eundem allega-

tionibus.
 (6) Τὸ δεest in Mon. 27.
 (7) Καὶ omitt. Mon. 27.
 (8) Τοῦ addit Mon. 256.
 (9) Joann. xvi, 7.
 (10) Marc. f. 154 b, γένημαι.
 (11) Galat. iv, 4.

(a) In his Nazianzeni Gregorii verbis (orat. 24, edit. Clemene. 54 De adventu Ægyptiorum) pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας (inmascibilitatis) jam d. u ante Marcum ex optimæ notæ exemplaribus et ex aliis ejusdem Patris locis Joannes Bæccus, orat. 2 De injusta depositione, c. 18, l. iv, ad Constant., c. 6 (Gr. orth., t. II, p. 65-65, 215), demonstrandum suscepit. Eodem modo legit Alla-

nus ad ductis parallelis Gregorii locis, Vindic. synod. Ephes., c. 38, p. 186.
 (b) Videtur Gregorii Nazianzeni verba in orat. De Spiritu sancto, olim orat. 57, p. 608: ed. Bill., nunc orat. 51, præ oculis habuisse, ubi de successiva divinarum personarum cognitione et de progressu a V. in N. Testamentum sermo est.

ostendens, non essentia esse hæc nomina, sed operationis. Et rursus: Spiritum hic operationem intelligit. Ipsa enim est, quæ dividitur, ipsa igitur et ea, quæ mittitur. Mittitur autem a Patre per Filium in sancto Spiritu, cum Trinitatis sit communis, inopius una eademque. Nihil ergo Patri et Filio commune inest, quod non etiam adsit Spiritui sancto, secundum ea quæ inelytus Dionysius prædicat.

SCHOLARIUS.

Respondent viro isti Latini primo quidem quoad blasphemias in se projectas, quod cum magna auctoritate verbis utens, tamen ignorat se ipsum iis delinere criminibus, quæ fratribus intencat. Nam si licet et ipsi divideris prout vult, cur non et Latinis magis licebit audere talia, præsertim cum multiplici ex capite suffragia obtineant? Si vero illia nequaquam id licere dicit, et seipsum præcipitem ostendit in iis quæ statuit. Ergo disquirat et consideret, quid pro sua defensione illis respondeat, dum ipsi exprobrant innovationem. Ipsum autem innovationis esse reum ex iis liquet, quibus ait Latinos non dividere sicut nos dividimus, seipsum intelligens et eos qui secum eadem sentiunt. Si vero dixerit propriam divisionem se vocare eam, quam ab Ecclesiæ doctoribus habet acceptam, attamen nec nos, inquit Latini, adeo nefasti infaustique sumus, adeo nostræ ipsorum salutis hostes, ut probe gnari ita dividere sanctos, aliam tamen proprio Marte et contrariam divisionem faciamus. Si vero non potes ipsum probare, eos ita disertis verbis loqui, sed sufficit tibi quam accuratissime doctrinæ doctorum inherere, et quæ ipsi dicunt iis concordare velle, tunc pro tua iustitia non poteris reprehendere nos, si hæc et ipsi pro nobis dicimus. Ponamus vero, tua quidem divisione cunctos sanctos uti perspicue, nostra vero nullam disertis verbis utentem conspici; si pugna quædam et oppositio est in ambabus, possea sane opportune contradicere; nunc vero nostra omni modo plano eadem est. Etenim et nos dicimus eorum, quæ Deo insunt, alia esse communia, alia vero propria divinarum personarum, et sic nequaquam divisioni tuæ refragamur; si vero, subdividentes, eorum quæ communia sunt rursus alia duabus personis convenire, alia vero et omnibus adesse dicimus vel eorum, quæ propria alia, simpliciter propria, alia ad aliquid propria, dicimus, non contra divisionem illam procedimus, sed eam stabilimus. Quemadmodum neque si quis animal in rationale et rationis expers divideret, alius vero magis id expolens subdivideret, rationale animal aliud mortale, aliud immortale asserens, iste cum eo qui priori illo modo divisit pugnaret; e contrario enim et confirmari videretur et per ipsum illum confirmare. Si namque

λέγει· αὐτὴ γὰρ ἐστὶν ἡ μεριζομένη, αὐτὴ τοιγαροῦν καὶ ἡ πεμπομένη· πέμπεται δὲ παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι κοινῇ τῆς Τριάδος οὐσα, μᾶλλον δὲ μία καὶ ἡ αὐτή. Οὐδὲν ἄρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ κοινὴν πρόσεστιν, ἵνα μὴ καὶ τῷ Πνεύματι, καθὰ Διονύσιος ὁ κλεινὸς ἀποφαίνεται.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι πρῶτον μὲν ἀποκρινόμενοι τῷ ἀδελφῷ πρὸς τὰς κατ' αὐτῶν βλασφημίας, οὗτοι μετ' ἐξουσίας πολλῆς χρώμενοι τοῖς λόγοις λανθάνει· καὶ ἐαυτὸν τοῖς κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἐγκλήμασι περιβάλλων. Εἰ μὲν γὰρ ἐξεστὶ καὶ αὐτῷ διαίρειν ὡς βούλεται, τί μὴ καὶ Λατῖνοις μᾶλλον ἐξέσται τὰ τοιαῦτα τοιγὰρ, πολλαχῶθεν τῷ συγκεχωρηκῆς ἔχουσι; Εἰ δ' ἐκείνοις μηδὲν ἐξέσται λέγει, καὶ ἐαυτὸν προπετῆ δαίχνουσι ἐν οἷς ἀξιοί. Οὐκοῦν σκεψάσθω, τί ἂν ἐκείνοις ἀπολογησαίτο προφέρουσι αὐτῷ τὴν καινοτομίαν. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὰς καινοτομῆι, δῆλον ἐξ ὧν φησι μὴ διαίρειν τοὺς Λατῖνους, καθάπερ ἡμεῖς, ἐαυτὸν λέγων καὶ τοὺς ταυτὰ φρονούντας αὐτῷ. Εἰ δι' ἰδίαν διαίρεσιν εἶποι καλεῖν, ἣν παρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας· διδασκάλων εὐληθῶς ἔχει, Ἄλλ' οὐδ' ἡμεῖς οὕτω σκατοί, φήθουσιν, ἐσμὲν, οἱ Λατῖνοι, οὕτω τῆς ἡμετέρας σωτηρίας πολέμιοι, ὥστ' εἰδότες αὐτῷ διαίρειν τοὺς ἀγίους ἄλλως οἴκοθεν ἀντιδιαίρειν. Εἰ δὲ μηδ' αὐτοὺς ἔχεις οὕτως διαρρήδη λέγοντας δεῖξαι, ἀλλ' ὅρασι σοὶ τὸ μετ' ἀκριβείας ἀπάσης τῶν διδασκάλων στοχάζεσθαι καὶ οἷς ἐκείνοι λέγουσι συμβαίνοντα ἀξιοῦν, ταῦτα καὶ ἡμεῖν λέγουσιν ὑπὲρ ἐαυτῶν οὐκ ἂν μέμψαιο δικαιοῦ ὢν. Κεῖσθω δὲ τῇ μὲν σῆ διαίρεσει καὶ πόντος ἀγίους χρῆσθαι περιφανῶς, τῇ δ' ἡμετέρῃ μηδένα διαρρήδη χρώμενον φαίνεσθαι· εἰ μὲν δὲ μάχη τίς ἐστὶν ἐν ἀμφοῖν καὶ ἀντιθέσις, εἴης (1) ἂν ἀντιλέγειν ἐγκαίρως· ὧν δὲ ἡ αὐτὴ πάντα τρόπον ἐστί. Καὶ ἡμεῖς γὰρ φαμεν τῶν τῷ Θεῷ προσόντων τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων, καὶ οὕτως οὐδαμοῦ τῇ σῆ διαίρεσει μαχόμεθα· εἰ δ' ὑποδιαίρουμενοι, τῶν κοινῶν ἀβίς τὰ μὲν διὰ προσώπως ἀρμύττειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φαμέν, ἢ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἀπλῶς ἴδια, τὰ δὲ πρὸς τὴν ἴδια λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαίρεσεως ἐκείνης ἐρχόμεθα ἢ συνιστῶμεν αὐτῇ· ὥσπερ οὐδ' εἰ τις τὸ ζῶον εἰς λογικὸν καὶ ἀλογον διαίρουστος, προσεπεξεργαζόμενός τις λέγει, καὶ τοῦ λογικοῦ τὸ μὲν θνητὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαίρων μάχοιτ' ἂν τῷ κατ' ἐκείνον διαίρουσιν τὸν τρόπον· τοῦναντίον γὰρ καὶ συνιστάσθαι δόξειε καὶ συνιστῆν ἐκείνον δι' αὐτοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ψευδὴς ἐστὶν ὑποδιαίρεσις πᾶσα, πολλὰ τῶν ὁμολογουμένων ἀναιρεθίσσεται, καὶ ὁ περὶ τὰς ἐπιστήμας πόνος ἅπας μάταιος ἔσται, αἷς, εἴπερ ἄλλο τι, καὶ ὁ διαίρετικὸς συμβάλλεται ἄλλοτις. Εἰ δ' οὐκ ἐστὶ ψευδῶς ὑποδιαί-

(1) Sic Marc. f. 153 a; Mon. 27, f. 201 b, εἴχεν.

ρεῖν, ἐξεταστέον καὶ ταύτην τὴν ὑποδιαίρεσιν δὴ-
 που, πότερον μετὰ τῆς ἀληθείας ἐστὶν ἢ τοῦναντίον·
 καὶ ἀληθῶς φανῆ λεγομένη, καὶ συμβαίνουσαν δὴ-
 που τοῖς διδασκάλοις ταύτην κριτέον ὡς ἐξ ὧν ἐκεί-
 νοι διαίρουσι καὶ ὡς ἀναρωσκούσαν, καὶ χάριτας
 ἰστέον τὰς ἐξουρίσκουσι, οὗτοι γὰρ τῷ μηδαμῶς ὑπὲρ
 ἐκείνων εἰρηθεῖαι καταφρονητέον αὐτῆς καὶ μηδὲν
 ἐχούσης ἀπῆδον πρὸς ἐκείνους καὶ τὴν ἀλήθειαν.
 Εἰ γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς ἢ (1) τις ἄλλο; τῶν διδασκάλων
 λέγει, τῶν προσόντων τῷ Θεῷ τὰ μὲν κοινὰ
 εἶναι, τὰ δὲ ἴδια, καταλείπει πάντας ἡμῖν καὶ τῶν
 κοινῶν καὶ τῶν ἰδίων ἐξετάζειν τὴν φύσιν· καὶ εἰ
 τις ἐπυθάνετο τούτου, τὸ δ' αἰτιατὸν ποῦ τίθησ,
 διδασκαλε; τὸτ' ἂν ἰδέσθῃ τῆς ἡμετέρας διαίρεσεως
 ἀναγκασίως. Εἰ δὲ τὸ ἴδιον, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ κοι-
 νὸν συνεσταλμένως ἐλάμβαναν, οὐκ ἂν εἶχεν ὅπως
 ἀποκρίναίτο δεξιῶς, ἀλλ' ἴδει τὴν διαίρεσιν ἀναίρειν
 αὐτὸν τὴν αὐτὴν, ἢ τὸ αἰτιατὸν μὲν λέγειν ἐν τι
 τῶν ὑπαρχόντων εἶναι Θεῷ, ἄνευ δὲ τῶν εἰρημένων
 ἀπάντων (2). Οἱ Λατίνοι τὴν σφῶν αὐτῶν ὄξιν οὐκ
 ἐκ ταύτης συνιστῶσι τῆς διαίρεσεως, οὐδ' ἀκούσειας
 ἂν ποτε Λατίνου τινὸς ἐντεῦθεν ἐπιχειροῦντος, ἀλλὰ
 τῶν Γραικῶν ἐν τοῖς ἴδιοις κατὰ Λατίνων συγγράμ-
 μασι ἀπὸ ταύτης τῆς διαίρεσεως ἀτόποις τοῖς πε-
 ριβάλλειν κειρομένοις Λατίνοις. Αἰτητῶν γὰρ ὄντων,
 φασὶ, τῶν ὑπαρχόντων Θεῷ, τῶν μὲν ἰδίων, τῶν
 δὲ κοινῶν, εἰ μὲν τῶν κοινῶν καὶ οὐσαυδῶν τίθεσσι
 τὸ προβάλλειν, ἀνάγκη καὶ τὸ Πνεῦμα τούτου μετέ-
 χεῖν· εἰ δὲ τῶν ἰδίων τε καὶ προσωπικῶν, ἢ τῷ
 Πιτρὶ μόνον ἀνάγκη τοῦτο προσεῖναι, ἢ καὶ τὸν
 Υἱὸν αὐτοῦ κοινωνοῦντα ἐν μετὰ τοῦ Πιτρὸς πρόσω-
 πων διὰ τὴν ἐνὸς προσωπικοῦ γίνεσθαι κοινωνίαν.
 Τοιαῦτα τοίνυν ἐπιχειροῦντων αὐτῶν, οἱ Λατίνοι
 συνηγοροῦντες πλανᾶσθαι φασὶν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ
 συνεπυγμένου τῆς διαίρεσεως, καὶ τὰς ἀνάγκας,
 ἐν αἷς συγχλεῖσαι ἡγοῦνται Λατίνους, οὐδὲν ἐοικὸς
 ἀνάγκαις εἶχεν δεκνούσαι, καὶ οὕτω τὴν ἀπαγω-
 γὴν κενὴν καὶ σοφιστικὴν ἐλέγχουσι δῆπου, τὸ τε
 κοινὸν καὶ τὸ ἴδιον διαίρουντες, ὡσαύτως δὲ καὶ
 τοῦνομα τοῦ προσωπικοῦ διακρίνοντες. Περὶ ὧν λέ-
 γειν ἔξω τῆς παρουσίας εἶναι χρείας ἡγοῦμενοι,
 παραπέμπομεν τοὺς βουλομένους μάθεῖν τοὺς ἐκεῖνα
 συγγραφεμένους· ἀρκεῖ δὲ νῦν τοσοῦτον εἰπεῖν, ὡς
 οὐ κατασκευάζοντες τὴν ἑαυτῶν ὄξιν Λατίνοι τὴν
 διαίρεσιν ἐκείνην τίθεσσι, ἀλλ' εἰς ἄτοπον λύοντες
 ἀπαγωγὴν καὶ τὴν ἀνάγκην οὐκ ἀνάγκην εἶναι
 διακρίνοντες. Ὅθεν εἰ καὶ μὴ λίαν λέγουσιν ἀναγ-
 καστα, ἀρκεῖ σφίσι, ὅτι διὰ τούτων ἀναίρουσι καλῶς
 τοὺς κατ' ἐκείνων ἀναγκαῖα συμπεραίνειν νομίζον-
 τας· ἔξεστι γὰρ δὲ ἐνδοχομένον λείπει οὐκ οὔσαν,
 ἀλλὰ φαινομένην ἀνάγκην. Ἄλλ' ὁμοῦ καὶ ἀναγκαῖα
 λέγειν φασὶ καὶ τοῖς διδασκάλοις οὐ μόνον ἐπόμενα,

(1) Mon. 27, l. 202 a, ἢ.

(2) Suspicio quaedam deesse post εἶναι Θεῷ (ut
 v. g. οὐδῆτερον δὲ ἐκείνων), et verba, ἄνευ δὲ (al.

(a) Ita post Photium de Spir. sancto mystagogia
 c. 56, 64, Nicolaus Methouensis, syllog. c. 9, alii-
 que plures.

(b) Τὸ συνεπυγμένον et adverbium συνεπυγ-

A falsa est omnis subdivisio, multa ex iis, quæ in
 confesso sunt, e medio tollentur, et labor omnis
 circa scientias erit inanis, quibus, si quid aliud,
 certe dividendi ratio proficua est. Si vero non
 licet falsam proferre subdivisionem, et hæc exa-
 mini subijcienda erit, an veritate nitatur, an ea
 prorsus privetur. Si veritati conformiter appareat
 prolata, et doctoribus consonantem eam esse ju-
 dicandum est, utpote ex rectis eorum divisioni-
 bus resultantem, et gratiæ ejus inventoribus refe-
 rendæ sunt, nullo vero modo contemnenda est eo
 quod non sit ab illis enuntiata, cum et nihil habeat
 difforme ad ipsos et ad veritatem. Si vero Dama-
 sscenes vel alius e doctoribus dicit, eorum quæ
 insunt Deo alia communia esse, alia propria, re-
 linquit prorsus nobis et communium et proprio-
 rum naturam explorare; et si quis eum interroga-
 ret: Quo in loco, o magister, collocas causatum?
 tunc necessario nostra distinctione uteretur. Si
 autem proprium et similiter commune contracte
 sumeret et preesse, non haberet, quod ad rem
 dextere responderet; sed oporteret ipsam quam
 posuit divisionem de medio tollere, vel causatum
 dicere unum quid ex iis quæ Deo adsunt, absque
 tamen prædictis omnibus (neutrum vero ex præ-
 dictis). Præterea Latini suam ipsorum sententiam
 non ex hac divisione confirmant, neque addideris
 aliquando Latinum quempiam exinde ratiocinan-
 tem, verum Græcos audieris in propriis contra
 Latinos libris ab hac divisione Latinos absurdis
 quibusdam irretire conantes. Atunt enim: Cum
 ea quæ Deo insunt duplicis sint generis, alia pro-
 pria, alia vero communia, siquidem producere ad
 communia et essentialia referunt, necesse erit, et
 Spiritum ejus esse participem; si vero ad propria
 et personalia, tunc vel Patri soli inesse, vel si et
 Filius in eo communicat, Filium unam fieri cum
 Patre personam propter unius personalis chara-
 cteris communionem (a). Cum igitur Græci ita ar-
 guant, qui a parte stant Latinorum falli eos asse-
 runt a complicatione (b) divisionis, et logicas
 necessitates, in quibus Latinos se prorsus inclu-
 dere opinantur, nihil simile logicæ necessitati ha-
 bere demonstrant. Atque sic deductionem inanem
 et sophisticam convincunt, tum commune tum
 proprium dividentes, et nomen personalis chara-
 cteris pari modo distinguentes. Cum de his di-
 cendi in præsentia nullam necessitatem adesse cen-
 seamus, qui volunt ea addiscere remittimus ad
 eos, qui scriptis suis hæc pertractarunt; nunc
 autem sufficit id tantum dicere, quod Latini non
 suam propriam sententiam probaturi illam ponunt

χρῆσις δὲ τῶν εἰρημένων, ad sequentia οἱ Λατίνοι
 trahenda esse, cum secus ea propositio particula
 hic admodum pro connexionē opportuna careret.

μέως (a verb. συμπύσω) sæpe apud Patres et
 philosophos posteriores occurrunt; complexum
 et complicatum denotant, maxime vero impletum.

divisionem, sed deductionem in absurdum, quam adversarii proferre conantur, soluturi et quam

jaçant logicam necessitatem nullam prorsus esse ostensuri. Quare etiamsi non valde cogentia dicerent, sufficit ipsis, quod per ea præclare prosternunt eos qui contra ipsos concludere irrefragabilia arbitrantur; nam licet per possibilita logicam necessitatem non realem, sed apparentem evertere. Attamen et necessaria se profari dicunt et doctoribus non solum consentanea, sed et discrete ab eis enuntiata. Et hæc quidem hætenus.

Quoniam vero etiam ad divisionem arguendam processit, exempla eorum quæ duabus personis sunt communia afferens in medium atque ostendere satagens, nihil ita commune esse in divinis, ut et spirationem ex hoc censu posset ejicere, probandum est, eum in his quoque sicut et in aliis omnino errare. Ac primo quidem de causato seu principiato loquitur, id nullo pacto commune esse Filio ac Spiritui relate ad Patrem contendens. Oportebat vero ipsum meminisse verborum Nysseui, qui ait: *Naturæ absque differentia unitatem confitentis, differentiam quæ est secundum causam et causatum, non negamus, in quo solum alterum ab altero distingui intelligimus; et ejus quod ex causa est, rursus differentiam percipimus.* Quo in dicto tum ipse tum omnes Latinis contradicentes illud *alterum ab altero non quamlibet hypostasim a qualibet hypostasi interpretantur, sed Patrem et a Filio et a Spiritu, alterum intelligentes Patrem, ab altero vero amentes ut a Filio et a Spiritu.* Quod sanctum dicere arbitrantur secundum resumptionem in subdivisione ejus quod est ex causa; unde etiam secundum ipsius ratione causati distinguuntur a Patre et Filius et Spiritus, utpote quod (causatum) communiter ipsis insit, atque adeo communiter, ut secundum hanc communionem etiam singulari numero et termino Filius et Spiritus significantur; ita enim dicunt *ab altero, id est, a Filio et Spiritu.* Verum vir iste non quomodo hoc intellexit, sed etiam causatum contendit vocem quidem esse solummodo unam, res vere duas, et quasi causam ponit, quod fieri prorsus nequeat, ut vel cogitatione concipiatur causatum absque modo in Filio atque Spiritu. Primo igitur imperitum et indoctum Nyssemum declarat Gregorium, quandoquidem ille constans divinæ naturæ absque differentia unitatem eam, quæ est secundum causam et causatum differentiam non negat, in quo solum alterum ab altero cognoscitur distingui. Nam absurdus ille foret, si dum vellet divinas personas distinguere, solum voce tenus eas distingueret; et qua in re Nysseuo pejor foret Sabellius, si et Nysseus ipse sola quidem causæ et causati ratione Patrem a Filio et Spiritu distingui diceret, hoc vero, quo solo ab eis distinguitur, vocem quamdam esse astrueret, non vero rem? At si sapientia est Nysseus ac verax, ac vix ulli doctorum tum sapientia tum veracitate secundus, probe liquidum est, vere etiam causatum unam rem esse in

Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν διαίρεσιν ἐλέγξει προήχθη τὰ παραδείγματα τῶν δυοῖν προσώπων κοινῶν εἰς μέσον τοῖς, καὶ γυμνάζων καὶ δεῖξαι βουλόμενος ὡς οὐδὲν οὕτω κοινὸν ἐν τοῖς θεοῖς, ἵνα καὶ τὸ προβάλλειν τῆς μοίρας ταύτης ἐκβαλεῖν δυναθῆ. δεικτικῶν αὐτὸν κἀν τούτοις ὡς περ δὴ κἀν τοῖς ἄλλοις ἐξαρτάνοντα. Πρῶτον μὲν γὰρ φησι περὶ τοῦ αἰτιατοῦ, μηδὲως εἶναι κοινὸν Ἰῶ τε καὶ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα· ἔδει δὲ αὐτὸν τὸ γούν τοῦ Νύσσης λαβεῖν ἐπὶ νοῦν λέγοντος, ὅτι τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἕτερου καταλαμβάνομεν καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος ἄλλην κἀλιν διαφρὰν ἐννοοῦμεν. Ἐν ᾧ δὲ ῥητῶ καὶ αὐτὸς μετὰ πάντων τῶν ἀντιλεγόντων ἑατινοῖς τὸ ἕτερον τοῦ ἕτερου οὐκ ἐκάστην ὑπόστασιν ἐκάστης ὑποστάσεως ἐξηγοῦνται, ἀλλὰ τὸν Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἕτερον μὲν τὸν Πατέρα νοοῦντας, ἕτερου δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ὁ δὲ κατ' ἐπανάληψιν ἐν τῇ ὑποδιαίρεσει τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος εἰπεῖν ἤγουνται τὸν ἄγιον. Ὅθεν καὶ κατ' αὐτοῦς τῶ αἰτιατῶ διακρίνεται τὸ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὡς κοινῶς αὐτοῖς ἐνυπάρχοντι, καὶ οὕτω σφῆρα κοινῶς, ὥστε κατὰ ταύτην τὴν κοινωνίαν καὶ ὕψ' ἐνικῆ πτώσει τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα σημαίνεσθαι· οὕτω γὰρ φασί, τοῦ ἕτερου, ἤγουν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ἄλλ' ὁ ἀνὴρ οὐχ ὅπως τούτο συνέχευε, ἀλλὰ καὶ τὸ αἰτιατὸν φωνῆν εἶναι μόνον ἀποφαίνεται μίαν, πράγματα δὲ δύο, καὶ ὡς περ αἰτιαν τίθησι τούτου τὸ μὴ οἶόν τε εἶναι μὴδ' ἐπινοεῖ λαβεῖν τὸ αἰτιατὸν ἄνευ τοῦ τρόπου, ἐπὶ γὰρ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον μὲν ὡν ἀμαθῆ τὸν Νύσσης ἀποφαίνει Ἐρηγόριον, εἰπερ ἐκείνος τὸ (1) τῆς θείας φύσεως ἀπαράλλακτον ὁμολογῶν εἴη κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνεῖται, ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἕτερου καταλαμβάνεται. Ἄτοπος γὰρ εἴη βουλόμενος μὲν διακρίνειν τὰ θεῖα πρόσωπα, φωνῆ δὲ μόνον διακρίνων (2) αὐτά. Καὶ τί δὲν εἴη χεῖρον τοῦ Νύσσης Σαβέλλιος, εἰ καὶ ὁ Νύσσης αὐτὸς μόνον μὲν διακρίνεσθαι τῶ αἰτιῶ καὶ τῶ αἰτιατῶ λέγει τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τούτο δὲ, ᾧ μόνον διακρίνεται, φωνῆν τινα εἶναι καὶ οὐ πράγματα; εἰ δὲ σοφὸς ἐστὶν ὁ Νύσσης καὶ ἀληθῆς καὶ τῶν διδασκάλων ἂν οὐδενὶ σοφίας παραχωρήσειεν, ὡς περ οὐδ' ἀληθείας, εὐδῆλον, ὅτι καὶ τὸ αἰτιατὸν ἀληθῶς πρᾶγμα ἐν ἐστὶν ἐν τῶ Υἱῶ καὶ τῶ Πνεύ-

(1) Cod. Mon. l. Quod si admittatur, ante ἀπαράλλακτον ponendum τό.

(2) Sic Marc. f. 150 b, Mon. f. 205 a, διακρίνοι.

ματι, ἡ διακρίνονται μόνῳ τοῦ Πατρὸς ὁμολογου-
 μένω. Οὐ γὰρ πρὸς τὸ διακρίνεσθαι ταῦτα τοῦ
 Πατρὸς ὁ διάφορος τρόπος τοῦ κοινοῦ τούτου ζη-
 τεῖται πρόφρατος, ἀλλὰ τῷ μὲν ἄλλως ἐξ αἰτίας
 εἶναι τοῦ Πατρὸς διακρίνονται· τῷ δὲ διαφύρω
 προσεῖναι τούτοις τοῦτ' ἐν κοινῷ, ἐν ἀλλήλοις ἔχουσι
 τὴν διακρίσιν. Ἐπειτα εἰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πράγ-
 ματιν ἄλλως εἶχεν ὁ παρὶ τῶν κοινῶν τούτων λό-
 γος, οὐκ ἂν ἦν ἀνάγκη καὶ περὶ τῶν θεῶν οὕτως
 ἔχειν ἡγεσθαι. Νῦν δὲ περὶ μὲν τῶν θεῶν λαμ-
 βάνει τοῦτο μηδενὸς συγχωρῶντος, καὶ οὕτως ἀπ'
 ἐνανθίων τῶν κοινῶν τῆς πλάσεως ὑποθέσειν ἀπό-
 τ(1) τῶν ἄλλων πραγμάτων οὐδεμίαν ἐπάγεται
 συμμαχίαν. Ἄλλ' εἰ διαλεκτικῆν ἤξει καὶ τὴν ἀλ-
 λην φιλοσοφίαν, ἐγνώσκων ἂν καλῶς ἐπὶ ταῦν
 ἄλλων εἶναι τὸ κοινῶν καὶ τῆς ἐπινοίας λόγον,
 καὶ δὴ καὶ περὶ τῶν θεῶν αὐτῶν ἐκείθεν ἂν ὠδη-
 γεῖτο (2) πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἀκούων γὰρ ἐπι-
 νοίας εἶναι τὰ καθόλου τινὰς, οὐ πράγματα ὑπε-
 στῶτα τῶν Ἡερακλιτικῶν ἀξιούτων, ὃ δὴ τινὰ
 τρόπον καὶ ἡ ἡμετέρα πίστις προσέεται, νομίζει τὰ
 καθόλου μηδενὶ τρόπον πράγματα εἶναι, μήτε ὡς
 ἕκαστον ἐνεστὶν ἐν αὐτῷ, μήτε ὡς συνάπτεται
 μεθ' ἑτέρου τινὸς; ἐν τῷ αὐτῷ πράγματι κατ'
 ἀλήθειαν ὑπεστῶσι, καὶ τῆς οὐσίας; ἐκείνου γίνεται
 μέρος. Τοῦτο δὲ παντάνασσιν ἐστὶν ἀνόητον. Οὕτω
 γὰρ οὐδὲν ἦν ὑπεστηκὸς ἐν τοῖς οὐσίῳ, οὐδ' αὐτῆ
 γε ἡ πρώτη οὐσία τὸ πάντων ἔσχατον ὑπεκείμε-
 νον, εἴπερ τὰ οὐσιώδη τῶν πραγμάτων μέρη, ταῦ-
 τα δὲ ἐστὶ τὰ καθόλου, ἐπινοιαί τινες ἦσαν μόνον,
 καὶ καθῶς εἰσιν ἐν τοῖς πράγματιν. Ἄλλ' ἴνα καὶ
 αὐτὸς ὡς γούν μάθῃ καὶ πᾶς οὐκ εἰδὼς ὁμοίως
 αὐτῷ, ἅπαν καθόλου, καθῶ μὲν ἐν ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ,
 ἐπινοιά τίς ἐστὶν, οὐ πρᾶγμα ἰδίως ὑπάρχον καὶ
 ὑπεστῶς, ὡς οἱ περὶ Ἰλλάτωνα νενομίχασιν. Καθὲ δὲ
 μέρος ἐστὶ τῆς οὐσίας τοῦ μερικῶν, πρᾶγμα δὲ
 ἐστὶ καὶ ὑπεστῶ: ἐν τῷ μερικῷ, καὶ ἐν ἐστὶ πρᾶγ-
 μα ἐν πᾶσι τοῖς τούτου μετέχουσιν. Οὐδὲ προσ-
 ἵσταται τὸ διαφύρω αὐτοῦ μετέχειν τῶν μετεχόν-
 των ἕκαστον. Ἡ γὰρ διαφορὰ τοῦ κοινοῦ τούτου
 καὶ καθόλου οὐκ ἀπὸ τῆς αὐτοῦ πρόσσεσι φύσεως,
 ἀλλ' ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ μερικὸν ἐμφυσιότητος, ἐν ᾗ τὴν
 ἕκαστον ἔχει. Ἐδὲ γὰρ ζῶον γένος ὅν ἀνθρώπου καὶ
 ἵππου καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν τοῦ ζῶου, καθόλου τί
 ἐστὶ καὶ ἐπινοία· καθὲ μὲν οὖν ἐν τι σημαίνει καὶ
 μίαν ἐπινοίαν πολλοῖς πράγματιν ἐφαρμοττομένην,
 οἰδένα τρόπον ὑφίστηκεν ἐν τοῖς οὐσί τοῦ ζῶου,
 οὐδ' ἐστὶν ἐν τοῖς οὐσί μία τις φύσις, ἣν ἐστὶν εἰ-
 παῖν αὐτὸ τούτο, οὐσίαν ἐμφυτον, αἰσθητικῆν καὶ
 μηδὲν ἕτερον, ὅπερ ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ ζῶου· ἀλλὰ
 καθὲ διαφορᾶς τισιν ἀποτεμνόμενον εἰς τὴν τοῦ
 μερικῶν συνέλκεται φύσιν, τοῦδε χάκεινου δηλοῦ-
 σι τοῖ εἰδῶς, πρᾶγμα ἐστὶν ὡς περ ἐν τῷ ἀνθρώ-
 πῳ τὸ ζῶον πρᾶγμα ἐστὶν εἰσχυρόμενον ἐν αὐτῷ
 διαιτη: τοῦ λογικῶν καὶ ὀνητοῦ διαφορᾶς. Ἄλλ' εἰ
 καὶ ἀδύνατον τὸ καθόλου ταῦτο, τὸ ζῶον, εἰς τὴν
 πραγματικῆν συνέλκεσθαι φύσιν, εἰ καὶ διὰ τῶν

A. Filio et in Spiritu sancto, quo solo, ut in confesso
 est, a Patre distinguuntur. Non enim ad eos a
 Patre discernendos diversus requiritur hujusce
 communis rei modus, sed distinguuntur a Patre
 ex eo, quod omnino ex causa sunt; eo autem,
 quod diverso modo ipsis hoc commune inest, dis-
 tinctionem habent in se ipsis. Deinde licet in aliis
 rebus aliter se haberet ratio de his communibus,
 non tamen necesse esset, et de divinis censere ita
 rem se habere. Nunc vero illa de divinis id assu-
 mit, nemine concedente, et sic ab iis, quæ com-
 munitibus fidei suppositionibus sunt contraria et ab
 aliis rebus nullum aibi acquirit. patrociniū. Ver-
 ſum si dialecticam novisset et reliquam philoso-
 phiam, tum probe cognosceret in aliis rationem
 B ejus quod commune est et quod ad intelligentiam
 spectat, tum etiam, si de ipsa divinis sermo est,
 exinde ad veritatem manu duceretur. Cum enim
 Peripateticos censere audierit, cogitationes quas-
 dam esse universalia, non vero res subsisten-
 t- s, quod quodam modo et nostra fides admittit,
 putat universalia nullo modo esse res, neque pro-
 ut unumquodque inest in ipso, neque prout cum
 alio quodam conjungitur, quod in eadem re se-
 cundum veritatem subsistit, atque pars illius sub-
 stantiae s. Hoc vero est omni prorsus modo insa-
 num. Tali enim pacto nihil in existentibus foret
 subsistens, ne ipsa quidem prima substantia, ulti-
 mum omnium subjectum, quandoquidem essen-
 tiales rerum partes, quæ eadem sunt ac universa-
 lia, cogitationes quædam solummodo essent etiam
 prout sunt in rebus. Verum ut ipse licet sero et
 cum eo omnis qui pari modo rem ignorat id dis-
 cat: omne universale, quatenus unum est in
 seipso, cogitatio quædam est, non res per se ex-
 sistens ac subsistens, ut Platonicis arbitrari sunt;
 quatenus vero pars est substantiæ rei particularis,
 res est et subsistens in particulari, et una res est
 in omnibus iis, quæ de eodem participant. Neque
 obstat, quod participantium unumquodque di-
 verso modo de eo participat; nam differentia in
 communi hoc et universali non a natura ejus ipsi
 inest, sed a connexionē et adaptationē ad particu-
 lare, in quo existentiam habet. Animal namque,
 D quod genus est hominis et equi et aliarum ani-
 malis specierum, et universale est et cogitatio
 (s. idea); quatenus itaque significat aliquid
 unum et unam cogitationem (s. ideam), quæ
 multis rebus aptatur, nullo modo in existentibus
 subsistit animal, neque est in rebus existentibus
 una quædam natura, quam licet dicere hoc ipsum,
 nimirum substantiam animatam ac sensu præditam
 et nihil amplius, quæ est animalis definitio; verum
 quatenus diversis quibusdam substantiis aser- ptum
 in naturam trahitur rei particularis, hujus illiusve
 nimirum speciei, res est; sicut in homine res est
 animal in ipso per differentiam rationalitatis et

(1) Mon. f. 205 b, 6d.

(2) Mon. ὠδηγεῖται.

mortalitatis discretam. Attamen quamvis fieri no-
 queat, ut hoc universale, videlicet animal, in rea-
 lem trahatur naturam nisi per differentias, vel
 quod idem est, ex diverso existendi modo, mini-
 me plane idem est ipsum universale et ejus existi-
 tendi modus. Nam non idem sunt animal et ani-
 mal rationale mortale in homine, quandoquidem si
 idem foret, sufficeret iis qui hominem definire
 volunt cum dicere animal, atque tunc is qui se-
 parat ab animali rationabilitatem et mortalitatem
 et simpliciter modum existendi, non animal secun-
 dum se consideraret (verum ut in homine con-
 ceptum illum considerat nullo pacto in rebus sub-
 sistente), sed rati conceptui subjectam. Nam
 conceptus nullo modo est in homine, siquidem
 conceptui oppositæ virtualiter insunt differentie;
 animal vero in homine est cum quibusdam diffe-
 rentiis separatis et non contrariis; secus enim
 accideret, ut homo et ratione præditus et ratione
 carens, et mortalis et immortalis esset, et genera-
 tim oppositis rebus constaret. Atque exinde est,
 quod diversæ animalis species genere a cunctis
 alterius generis rebus separantur, differentiis au-
 tem vel hoc vel alio modo conceptis separantur ab
 invicem; et realiter talis distinctio in ipsis sit,
 quia res significant tum genus tum differentie
 ipsorum. Si vero et definitio ipsa, quæ ex his
 composita est, secundum alium modum conceptus
 quis est, quia pluribus convenit, hoc nihil præ-
 senti disputationi adversatur. Quatenus enim rei
 quidditatem significat et cum ipsa re convertitur,
 neque universalis rationem habet, et tali pacto
 specialitæ definitionis etiam partes res sunt, etsi
 unumquodque seorsim universale est ac conceptus
 quidam vel generis vel differentie. Idem sermo
 est et de omni communi et universali re-
 spectu ad magis particulare, tum generis ad spe-
 ciem, tum speciei ad individuum. Sic igitur et
 causatum in divinis personis, commune existens
 Filio et Spiritui, et circa hos dictum vel de
 iis prædicatum, prorsus sub ratione universalis
 sumitur et notio quædam est, ut et huic videtur;
 potius vero nec notionem hoc esse vult. Non dis-
 tinguantur vero hunc in modum accepto causato
 divinx personæ. Verum quia commune hoc, qua-
 tenus consideratur ut existens in Filio et Spiritu,
 res est, hac communi re Filius et Spiritus a Patre
 distinguuntur, secundum Gregorium Nyssenum,
 imò secundum veram fidei suppositionem; diver-
 sus vero modus in utroque eos ab invicem distin-
 guit, et si quis abstraheret hunc diversum modum
 solumque causati rationem in Filio et Spiritu re-
 linqueret, Filius et Spiritus solum ratione causati
 a Patre distinguerentur ut communi quadam diffe-
 rentia et communi re; et neque idem sunt tum
 diversus modus, quo causati sunt, tum hoc ipsum,
 esse causatum, neque separatam ab hoc modo
 causatum ratione duntaxat percipietur, quia com-
 mune quid est et universale. Verum quatenus est

A διαφορῶν, ταυτὸ δὲ εἶπεῖν ἐκ τοῦ διαφορῶν τῆ:
 ὑπάρξεως τρόπου, οὐ μὴν ταυτὸν εἶσιν αὐτὸ τε τὸ
 καθόλου καὶ ὁ τρόπος τῆς τοῦτου ὑπάρξεως. Οὐ γὰρ
 ἐστὶ ταυτὸν τὸ τε ζῶον καὶ τὸ ζῶον λογικὸν θνητὸν
 ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐπει εἴπερ ταυτὸν ἦν, ἤρκει τὸν
 ἀνθρώπων ὀρίζομενος ζῶον λέγειν αὐτὸν, οὐδ' ἐν
 τῷ χωρίσας τοῦ ζῶου τὸ λογικὸν καὶ θνητὸν καὶ
 ἔλω; τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον θεωροῖν τὸ ζῶον
 καθ' ἑαυτὸ (πλὴν ὡς ἐν ἀνθρώπῳ τὴν ἐπινοίαν ἐπι-
 νην θεωρεῖ, τὴν οὐδαμῶς ἐν τοῖς πράγμασιν ὑπε-
 στήσαν), ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα τὸ τῆ ἐπινοίᾳ ὑποκειμέ-
 νου. Ἡ γὰρ ἐπινοία οὐδένα τρόπον εἶσιν ἐν τῷ
 ἀνθρώπῳ, εἴπερ τῆ ἐπινοίᾳ αἱ ἀντικείμεναι ἐνο-
 χουσι δυνάμει διαφοραὶ τὸ δὲ ζῶον ἐν τῷ ἀνθρώ-
 πῳ μετὰ τινων ἀφωρισμένων καὶ οὐκ ἐναντίων ἐστὶ.
 B διαφορῶν ἄλλως γὰρ συντίθενται ἐν τὸν ἀνθρώπων
 καὶ λογικὸν καὶ ἀλογον εἶναι καὶ θνητὸν καὶ ἀθ-
 νατον, καὶ ὅπως τὰ ὑποκειμένα. Κάντεῦθεν εἶσιν,
 οἷα τὰ διαφορὰ τοῦ ζῶου εἶδη τῷ μὲν γένει πάν-
 των χωρίζονται τῶν ἑτερογενῶν, τοῖς δὲ διαφοραῖς
 ὡς πῶς ἢ ἄλλως συλλαβασθῆναι; ἀλλήλων χω-
 ρίζονται, καὶ πρᾶγματικῶς ἢ τοιαύτη διακρίσις ἐν
 αὐτοῖς γίνεται διὰ τὰ πρᾶγματα σημαίνουσιν τὸ τὸ
 γένος καὶ τὰς τούτων διαφορὰς. Εἰ δὲ καὶ ὀρι-
 σμὸς αὐτῶ; ὁ ἐκ τούτων συγκαίμενος ἐπινοία τίς
 ἐστὶν ἄλλον τρόπον οἷα πλείστον ἀρμόζει, τούτω
 πρὸς τὸν λόγον οὐδὲν· καθὼ γὰρ τὸ τί ἦν εἶναι
 σημαίνει τοῦ πράγματος καὶ ἀντιστρέφει τῷ πρᾶ-
 ματι, οὕτω τὸν τοῦ καθόλου λόγον ἔχει, οὕτ' ἐπινοία
 ἐστὶ, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ θεωρουμένου καὶ τὰ μέρη
 τοῦ ἔρισμῶ πρᾶγματῶ εἶσιν, εἰ καὶ ἕκαστον χωρῖς
 καθόλου ἐστὶ καὶ ἐπινοία τις ἢ γένους ἢ διαφορῆς.
 C Ὁ δ' αὐτὸς σχεδὸν λόγος καὶ ἐπὶ παντὸς κοινῶ καὶ
 καθόλου τῆ πρὸς τὸ μερικώτερον ἀποδίδει, γένους; π
 τῆ πρὸς τὸ εἶδος, καὶ εἶδους τῆ πρὸς τὸ άτομον. Οὕτω
 τοῖσιν καὶ τὸ αἰτιατὸν ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων,
 κοινὸν τυγχάνον Υἱῶ καὶ Πνεύματι, καὶ περὶ τού-
 των λεγόμενον ἢ τούτων κατηγορούμενον τῷ κα-
 θόλου λόγῳ λαμβάνεται πάντως, καὶ ἐπινοία τίς
 ἐστὶν, ὡς καὶ τούτῳ δοκεῖ· μᾶλλον δὲ αὐτὸς οὕτ'
 ἐπινοίαν εἶναι τοῦ οὐ βούλεται. Οὐ διακρίνεται δὲ
 τούτων τὸν τρόπον λαμβανομένων τῷ αἰτιατῷ τὸ
 θεῖα πρόσωπα· ἀλλ' ἐπεὶ τὸ κοινὸν τούτο, καθ' ὅθε
 ορίζεται ὡς ἐνυπάρχον ἐν Υἱῶ καὶ Πνεύματι, πρᾶ-
 γμᾶ ἐστὶ, τῷ κοινῷ τούτῳ πρᾶγματι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ
 Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς διακρίνονται, κατὰ τὴν Νό-
 σης Γρηγόριον, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν ἀλθ.θ.ν.τῆς
 πίστει; ὑπόθεσιν· ὁ δὲ διάφορος αὐτοῦ τρόπος ἐν
 ἑκατέρῳ διακρίνει· ταῦτα πρὸς ἀλληλια· καθ' ὅτι
 ἀφελὼν τὸν διάφορον τρόπον τούτων τὸν τοῦ αἰτια-
 τοῦ λόγον ὑπολείπει μόνον ἐν τῷ Υἱῶ καὶ τῷ
 Πνεύματι, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ αἰτιατῷ μόνον
 τοῦ Πατρὸς διακρίθησονται ὡς κοινῆ τινε διακρί-
 σῆ καὶ ὡς κοινῆ πρᾶγματι· καὶ οὕτω ταυτὸν εἶσιν ὅτι
 D διάφορος τρόπος τοῦ αἰτιατὸν εἶναι καὶ τοῦτ' αὐτὸ
 τὸ εἶναι αἰτιατὸν, οὕτω τοῦ τρόπου τοῦτου χωρίζο-
 μενον τὸ αἰτιατὸν ἐπινοία καταληφθήσεται μόνον
 διὰ τὸ κοινὸν ἢ εἶναι καὶ καθόλου. Ἀλλὰ καθ' ὅτι
 ἐστὶν ἐν Υἱῶ καὶ Πνεύματι, πρᾶγμα ἐστὶν, οἱ καὶ

καθ' ἑαυτὸ ἐκίνοιά τις τοῦτ' ἐστὶ· διακρίνεται δὲ ὁ Ἰῶς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς οὐ τῷ αἰτιατῷ, καθὼ καθ' αὐτὸ θεωρεῖται καὶ ὡς ἐκίνοια, ἀλλὰ τῷ αἰτιατῷ, καθὼ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς. Εἰ γὰρ οὐδ' ἐπὶ τῶν κτιστῶν ἀλλως ἔχειν τοῦτο δύναται, σχολῆ γέ ἐπὶ τῶν θείων προσώπων, ὧν ἡ διάκρισις τελειότητη καὶ πραγματικῆ ἐστὶν, οὐκ ἐκίνοιας καὶ λόγου κατὰ τὴν Σαβελλίου φλυσιαν καὶ κλήνην.

Τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων θαρβύοντως καὶ Λατίνοι συμπαρανοῦσιν, ὡς ἐστὶν ἄρα τι κοινὸν δυσὶ μόνον προσώποις, ὡς Ἰῶς καὶ Πνεύματι τῷ αἰτιατῷ. Ἐπι δὲ καὶ τὴ πέμπειν τοῦ καταλόγου τῶν δυσὶ προσώποις κοινῶν ἐκβαλεῖν ἐπιχείρησεν, ἰδωμεν ἄφρησι καὶ περὶ τούτου ἐπιδρομάδην, ὡς ἐγγωρεῖ, ἵνα μὴ δόξῃ τι λέγειν γενναίον καὶ κρείττον ἀντιλογίας, οὐχ ὅτι πολλῆ Λατίνοις ἀνάγκη καὶ περὶ τούτων ἀπολογεῖσθαι, ἐπει, καθὼς εἴρηται, ἀ περὶ τῶν κοινῶς· δυσὶ προσώποις ὀπαρχόντων ἀξιοῦσι Λατίνοι, οὐ τὴν δόξαν κατασκευάζοντες, ἀλλὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ἀντιθέσεις λύοντες· λέγουσι. Πρόθεσιν τοίνυν ἔχων δεῖξαι, ὅτι τὸ πέμπειν οὐκ ἐστὶ τῶν δυσὶ προσώποις κοινῶν, ὡς περὶ οὐδὲ τὸ αἰτιατῷ, ὡς φησι δεῖξαι, δαίκνυσθαι ἐκ τοῦ τρισὶν εἶναι τοῦτο κοινόν, καὶ φησιν, ὅτι τὸ πέμπεσθαι τὴν εὐδοκίαν δηλοῖ, κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον· ἡ δὲ εὐδοκία κοινή· καὶ τὸ πέμπεσθαι ἄρα. Πρῶτον τοίνυν ἀμαρτάνει περὶ τοῦ πέμπειν προθέμενος, περὶ δὲ τοῦ πέμπεσθαι ἀποδεικνύς. Ἐπειτα καὶ τὸν Πατέρα πέμπεσθαι λέγων ὡς καὶ αὐτὸν εὐδοκοῦντα, ὅπερ οὐδαίς εἶπεν, οὕτω φῦραι πάντα καὶ συγχίει κακῶς. Ἄλλ' ὁ θεὸς Γρηγόριος τὴν ἀποστολὴν εὐδοκίαν φησιν, οὐ τὴν ἐκ τοῦ ἀποπέμπεσθαι, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀποπέμπεσθαι παραγενομένην· διδ καὶ φησι· Τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς ἀποπέμπεσθαι εἶναι νόμισον, ἀποπέμπεσθαι δηλονότι τοῦ Πατρὸς ὡς ἀποπέμπεσθαι, ὡσανεὶ λέγων· Τὸ ἀποπέμπεσθαι τὸν Πατέρα ἀντὶ τοῦ εὐδοκοῦν αὐτὸν νόμισον. Εἰ γοῦν τίς διορθοῦμενος τὸν ἄνδρα λέγοι κατὰ Λατίνων· Ἐστὶν, τὸ πέμπειν τὴν εὐδοκίαν δηλοῖ· ἡ δὲ εὐδοκία κοινή, καὶ τὸ πέμπειν ἄρα κοινόν, ὡς τε οὐ μᾶλλον ἐστὶ δυσὶ προσώποις κοινόν ἢ καὶ ταῖς τρισὶν θεαρχικαῖς ὑποστάσεσι· ἀλλὰ πρῶτον μὲν τῶν αἰρετικῶν λεγόντων, δεσποτικῆς ἀξίωμα τὸν Πατέρα πρὸς τὸν Ἰῶν ἔχειν, ὅτι πέμπειν αὐτὸν καὶ παπομφεῖν λέγεται, ὁ θεὸς Γρηγόριος θέλησιν εἶναι τὴν πέμψιν λέγει· ὡς ἐάν τις ἀντὶ τοῦ, Πέμπει δὲ Πατὴρ τὸν Ἰῶν, εἶπαι μεταλαβόν, ὅτι εὐδοκεῖ τοῦτον εἰθεῖν εἰς τὸν κόσμον. Εἰ γοῦν ἡ θέλησις τῶν πρὸς τὴν κτίσιν χαρακτηριστῶν κοινή ἐστὶν, ἀλλ' ἡ θέλησις τοῦ διὰ τοῦ Ἰῶν ταύτην γίνεσθαι, τοῦ ἡμετέρου μεσίου, ἰδίως ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς· οὐ γὰρ ἐστὶ καὶ αὕτη κοινή τε καὶ ἀντιστρέφουσα· εἰ γὰρ ἂν ἡθέλησε καὶ ὁ Ἰῶς διὰ τοῦ Πατρὸς ταύτην γίνεσθαι, καὶ ἐπεμφεῖν ἂν ὁ Ἰῶς εἰς τὸν κόσμον τὸν Πατέρα· τοῦτο δὲ οὐκ ἐστὶ. Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ ταύτης τῆς θέλησεως, ἢ ὁ Θεὸς θέλει τὸν Ἰῶν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ εἰς τὸν κόσμον εἰθεῖν; Θέλει μὲν ὁ Πατὴρ γενεῖν (οὐ γὰρ

in Filio et in Spiritu sancto res quaedam est, etsi secundum se notio quaedam est. Distinguuntur autem Filius et Spiritus a Patre ratione causati, non quatenus secundum se consideratur et prout notio est, sed ratione causati, quatenus est in ipsis. Si enim ne in creatis quidem rebus res aliter se habere poterat, vix in divinis personis id credibile, quarum distinctio perfectissima ac realis est, non conceptus ac rationis, ut Sabellii nugæ erroneaque volunt.

Hæc igitur cum ita se habeant, confidenter et Latini concludent, esse proinde quid duabus duntaxat personis commune, ut Filio et Spiritui sancto ex causa esse. Quoniam vero et missionem (sive mittere) ex eorum quæ duabus personis sunt communia, albo expungere ac demere nitetur, videamus quæ dicit et circa hoc festinanter et obiter, prout datum est, ne quid sublime atque omni exceptione majus dicere videatur, non vero quod magna Latinis incumbat necessitas et de his defensionem proferre, quandoquidem, ut jam dictum est, quæ de iis quæ communiter duabus personis conveniunt, statuunt Latini, ea non ad sententiam suam probandam dicunt, verum ad objectiones adversus eandem motas dissolvendas. Igitur ipse (Marcus) dum propositum habet, ut probet, mittere seu missionem activam non esse ex iis quæ duabus personis sunt communia, quemadmodum neque ex causa esse, ut putabat se ostendisse, ex eo rem probat, quod tribus id sit commune, et ita concludit: Mitti (seu missio passiva) denotat beneplacitum secundum divum Gregorium; atqui beneplacitum est commune; ergo et mitti. Ac primo quidem in eo peccat, quod de missione activa propositum habens rem probare conatur de passiva missione. Deinde dum dicit, etiam Patrem mitti, utpote qui et ipse beneplacitum habeat, quod nemo dixit, sic cuncta misere confundit ac commiscet. Verum, ait, divus Gregorius missionem dicit beneplacitum. At non eam, qua quis mittitur, sed eam, qua mittit; idcirco et dicit: Beneplacitum Patris missionem esse puta, missionem videlicet Patris ut mittentis; ac si diceret: Patrem mittere pro beneplacitum habere intellige. Si igitur quis virum hunc corrigens adversus Latinos dicit: Esto, mittere beneplacitum denotet; at beneplacitum commune est; ergo et mittere; unde non magis duabus personis commune est quam i ribus divinis hypostasisibus, huic ita respondemus: Primo cum heretici dicerent, domini dignitatem habere Patrem pro Filio, quia hunc mittere et misisse dicitur, divus Gregorius voluntatem esse missionem dicit, ac si quis pro eo ut dicat, *Mitti Pater Filium*, exponendo affirmaret, Patri beneplacuisse, ut Filius veniret in mundum. Si itaque voluntas beneficiorum ad creaturam demittendorum communis est, tamen voluntas, ut per Filium ea fiat, nostrum mediatores, proprie Patris est; non enim et hæc communis est ac convertibilis; secus enim et Filius voluisset per

Patrem eam fieri et in mandum Filius misisset Patrem. Et quid oportet dicere de hac voluntate, qua Deus Filium suum unigenitum vult venire in mundum? Vult Pater generare (neque enim invitatus generat); vult Filius eadem voluntate generari (neque enim generatur invitatus), sed non sic eadem voluntate, ut Pater generari velit, quod vult Filius, vel Filius generare, quod vult Pater. Et rursus est Filius ex voluntate Dei, secundum theologos; est ex ea et Spiritus sanctus; est ex ea et creatura; sed secundum modum diversam, licet eadem voluntas sit in Patre. Facile itaque si quis simpliciter de divina voluntate loquat, hunc in multa incidere absurda manifestum esse puto. Si ergo et velle et beneplacitum habere divinis personis commune est relate ad creaturam, attamen non propter hoc et mittere commune est, quamvis mittere significare voluntatem et beneplacitum divus Gregorius dixerit; neque quibus commune est, his prorsus eodem modo commune sit necesse est. Mittit enim Filius Patrem, mittit eum quoque Spiritus sanctus; sed Pater enim mittit ut Deum et ut hominem (nam axioma illud: *Deitas non mittitur* (a) de communi notione vocis *mitti* intelligitur, cui simul adest tum servilis ministerii modus, tum transitus secundum modum et tempus, non autem de ipsa actione, qua mittitur, iis omnibus abstractis ab ea, quae ex communi notione sumuntur). Mittit igitur, inquam, Pater Filium et ut Deum et ut hominem; sed Spiritus Filium mittit solummodo ut hominem. Si vero posset Spiritus eum ut Deum quoque mittere, attamen id non faceret secundum generandi operationem sicut Pater (mittit enim Pater Filium generando), neque secundum aliam quampiam ejusmodi operationem, sed secundum simplex quoddam beneplacitum vel voluntatem, qua vult Filium ex Patre mitti. Pariter mittit, ut in confesso est, et Pater et Filius Spiritum sanctum atque eodem modo, quia secundum eandem producendi operationem, et si mittere est beneplacitum habere atque beneplacitum commune, tamen Spiritus sanctus non dicitur et seipsum mittere; nam secundum nullam operationem, quae Deo sit conveniens, seipsum mittit, quandoquidem nullo modo est sui ipsius principium. Verum nonnulli dicunt posse et Spiritum sanctum dici a seipso mitti vel seipsum mittere; sed secundum illam certe voluntatem, qua vult seipsum mitti ab illis, a quibus mitti dicitur; cum vero simpliciter se mittere, sicut a Patre et Filio mittitur, nemo dixit neque dicit. Ad hoc nos trahunt et illa verba: *Ne Deo contrarius esse videatur*. Nam voluntatem, ut mittatur, habet et ipse, sicut et Pater volunta-

A άκων)· θέλει δὲ ὁ Υἱὸς· τῆ αὐτῆ θελήσει γὰ νῶσθαι (ὁ γὰρ άκων), ἀλλ' οὐχ οὕτω τῆ αὐτῆ, ὥστε τὸν μὲν Πατέρα θέλει γεννηθῆσαι, ὃ θέλει ὁ Υἱός, ἢ τὸν Υἱὸν θέλει γεννᾶν, ὥστε ὁ Πατὴρ θέλει. Καὶ πάλιν ἐστὶ μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ θελήσεως, κατὰ τοὺς θεολόγους· ἐστὶ δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐστὶ δὲ καὶ ἡ κτίσις· ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, καίτοι τῆς αὐτῆς θελήσεως οὐσίας ἐν τῷ Πατρὶ. Ὅτι τοίνυν εἴ τις ἀπλῶς περὶ τῆς θείας λέγοι θελήσεως, ἴφθειν ἐστὶν αὐτὸν πολλοὺς ἀπίστοις περιπεσεῖν, πρόδηλον δῆπου. Εἰ γοῦν καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ εὐδοκεῖν κοινὸν ἐστὶ τοῖς θεοῖς προσώποις πρὸς τὴν κτίσιν, ἀλλ' οὐ δεῖ τοῦτο καὶ τὸ πέμπειν ἐστὶ κοινόν, εἰ καὶ τὸ πέμπειν ἐὸ εὐδοκεῖν καὶ τὸ θέλειν σημαίνειν εἶπεν ὁ θεῖος Γρηγόριος, οὐδ' οὗτος ἐστὶ κοινόν, πάντῃ τὸν αὐτόν ἐστι τρίπον κοινόν ἐξ ἀνάγκης. Πέμπει γὰρ τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ, πέμπει δὲ τοῦτον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ὁ μὲν Πατὴρ ὡς Θεὸν καὶ ὡς ἄνθρωπον (τὸ γὰρ, *Θεότης οὐκ ἀποστέλλεται*, κατὰ τῆς κοινῆς ἐννοίας τῆς τοῦ ἀποστέλλεσθαι νοεῖται, ἢ σύνεστιν ὃ τε τῆς δουλικῆς ὑπουργίας τρόπος καὶ ἡ κατὰ τε τρόπον καὶ χρόνον μετέδρασις, ὃ μὴν περὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τοῦ ἀποστέλλεσθαι (1), τοῦτον ἀπάντων ἀφαιρεθέντων αὐτῆς, ἅπερ ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας λαμβάνεται). Πέμπει τοίνυν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν καὶ ὡς Θεὸν καὶ ὡς ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱὸν πέμπει μόνως ὡς ἄνθρωπον. Εἰ δ' οὖν τε ἦν καὶ ὡς Θεὸν πέμπειν αὐτὸν, ἀλλ' οὗτοι γὰ κατὰ τὴν τοῦ γεννᾶν ἐνεργείαν, ὥστε ὁ Πατὴρ (πέμπει γὰρ αὐτὸν γεννῶν), οὕτε κατ' ἄλλην τινὰ τοιαύτην ἐνεργείαν, ἀλλὰ κατὰ τινὰ ἀπλῆν εὐδοκίαν μόνον ἢ θήλησιν, ἢ θέλει τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς πέμπεσθαι. Ὡσαύτως δὲ πέμπει μὲν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐμολογουμένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ὡσαύτως, ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ προβάλλειν ἐνεργείαν, καὶ εἰ τὸ πέμπειν τὸ εὐδοκεῖν ἐστὶ καὶ ἡ εὐδοκία κοινή, οὐ καὶ αὐτὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται· κατ' οὐδεμίαν γὰρ ἐνεργείαν αὐτὸ πέμπει Θεὸν πρέπουσαν, εἴπερ οὐδενὶ τρόπῳ ἀρχὴ ἐστὶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπιού φραση) ὅτι δύναται καὶ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι πέμπεσθαι ὅφ' αὐτοῦ ἢ πέμπειν αὐτὸ· ἀλλὰ κατ' ἐκείνην δῆπου τὴν θήλησιν, ἢ θέλει αὐτὸ πέμπεσθαι ὅφ' ἐκείνων, ὅφ' ὧν πέμπεσθαι λέγεται· ὅτι δὲ ἀπλῶς αὐτὸ πέμπει, καθὼς ὅπῃ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται, οὐδεὶς εἶπεν οὐδὲ ἔπει. Εἰς τοῦτο δὲ φέροι καὶ τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι ἀντίθεον. Τὴν γὰρ τοῦ πέμπεσθαι θήλησιν καὶ αὐτὸ ἔχει, ὥστε καὶ ὁ Πατὴρ τὴν τοῦ πέμπειν αὐτὸ· οὐ μὴν, διότι τὸ πέμπειν τὸ εὐδοκεῖν ἐστὶ, εὐδοκεῖν πέμπεσθαι καὶ αὐτὸ πέμπει, καθὼς ὅπῃ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται. Ὅτι δὲ τὸ πέμπεσθαι τὴν πρὸς τὴν αἰτίαν ἀναφορὰν δηλοῖ, θαυμάζω ἕπως ἐλαθεν ἐκ τούτων ἐξισπῶν·

1. μεῖται ἢ σύνεστιν—τοῦ ἀποστέλλεσθαι: bis Mon. cod. scriptor f. 205 b extr. p. et f. 206

x ἀποστέλλεται, *Deus non mittitur*. Beccus in *Camateri Anisadv.* c. 11, 315, 319), occasione textus Chrysu-

stomi ita diserte loquentis (*ibid.* p. 314), eo sensu usurpari statuit, quod a divinis personis separatio ac divisio localis (διάστασις τοπική) procul abest.

οἱ γὰρ δυνήσεται λέγειν, ὡς ἔρα τὸ πέμπειν: τὸν γινὼν καὶ τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς δηλοῖ τὸ πρὸς τὴν πρῶτην αἰτίαν τὰ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναφέρειν πάντα, ἥτις ἐστὶν ὁ Πατήρ, τὸ δὲ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δηλώσει τὸ πρὸς τὴν αἰτίαν τὰ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναφέρειν (1) πάντα, ἥτις ἐστὶν ὁ Πατήρ ἕκτα καὶ ὁ Υἱὸς μὲν πέμψαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποστέλλοντες. Εἰ δὲ τοῦτ' ἐστὶν, ἀρκεῖ τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ καὶ πάντα τὰ τοῦ Πνεύματος: πρὸς τὸν γινὼν ὡς ἀρχὴν ἀναφέρειν, ἀρχὴν δὲ οὐκ ἄλλην παρὰ τὸν Πατέρα, ὡς εἴρηται. Ἐπειτα ἀδύνατον εἶναι λέγει τὸ πέμπειν ἰδιότητα εἶναι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα, εἴπερ τὸ μὲν πέμπειν ἐστὶ χρονικόν, οὐδεμία δὲ ἰδιότης τῶν θεῶν προσώπων ἐστὶ χρονικὴ, ἀλλ' ἀίδιος καὶ ἀναρχος, καὶ εἰ ἀδύνατον, εἶναι ἰδιότητα, πολλοῦ δεῖν φησὶν εἶναι ταυτοτήτῃ ἀνάρχω καὶ ἀδίω προδιδῶ τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον μὲν κακῶς λέγει μηδεμίαν εἶναι ἰδιότητα χρονικὴν. Εἰ γὰρ οὐδεμία ἰδιότης ἐστὶ χρονικὴ, καὶ οὐδὲν χρονικὸν ἰδιότης ἐστὶ: ἡ σάρκωσις; ἔρα τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐστὶ ἰδιότης τοῦ Υἱοῦ χρονικὴ οὐσα: ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον· οἱ τε γὰρ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας καὶ ταύτῃ διακρίνουσι τὸν γινὼν Πατρός τε καὶ Πνεύματος, καὶ ἄλλως, εἰ μὴ ἴδιον ἐστὶν, κοῖνον ἐστὶν, καὶ οὕτω σαρκωθεῖσα καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς θεοστασίας καὶ (2) τοῦ Πνεύματος; νοηθήσεται. Ἐπειτα εἰ καὶ ἡ πέμψις χρονικὴ ἐστὶν, ἀλλὰ τὸ πέμπειν οὐκ ἐστὶ χρονικόν. Τῷ μὲν γὰρ πέμπειν ἡ ἰδιότης τοῦ προσώπου τοῦ δυναμένου πέμπειν νοεῖται, ὡσαύτως δὲ καὶ τῷ πέμπειν ἡ ἰδιότης τοῦ πέμπειν δυναμένου. Ἡ δὲ πέμψις τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν δηλοῖ τῆς τοιαύτης ἰδιότητος· ἐπειδὴν διὰ τῆς; ἐξω ἐνεργείας ἡ τοιαύτη δύναμις ἡ ἰδιότης φανερωθῆ. Εἰ δὲ καὶ ταυτὸν εἶναι δοθῆ τὸ τε πέμπειν καὶ ἡ πέμψις, ἀλλὰ τὸ τε πέμπειν καὶ τὸ ἀδίω; προάγειν αὐτὸ τὸ πέμπειν, πρόσωπον οὐδὲν διαφέρει κατὰ τὸ πρᾶγμα· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ πέμπειν καὶ τὸ ἀδίω; προλεῖναι, εἰ δὲ καὶ μὴ εἶται ταυτὸν τῷ πράγματι, ἀλλὰ ἐπεται θάτερον θάτερον, ὥστε τῷ πέμπειν προσώπων καὶ τὸ ἀδίω; προάγειν ἀρμόττειν, καὶ εἰ τι μὴ παρὰ τινος ἀδίω; προάγεται, μηδὲ πέμπειν τοῦτο εἶναι: ἐνεῦθεν γὰρ ἀδύνατον τὸν Πατέρα πέμπειν διὰ τὸ μηδὲ παρὰ τινος; προλεῖναι. Ὅπόταν τοῖνον καὶ τὰ ἄλλα πάντα συγχερῆθῃ, ἀλλ' ἐπιπέθῃ τῷ χρονικῶς προλόντι καὶ τὸ ἀδίω; προλεῖναι ἀρμόττει, πρόκειται δὲ χρονικῶς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρ' αὐτοῦ πέμπειν, καὶ ἀδίω; ἐξ αὐτοῦ πρόκειται. Κάνεῦθεν ἐστὶν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ λέγεται παρ' αὐτοῦ πέμπειν, ὡσερ οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ προλεῖναι,

(1) Mon. ἀναφίρεται.

(2) Hoc absurdum Latinis tribuit Nicolaus Methouensis, quod statuunt mitti Spiritum a Filio et a Filio procedere esse plane idem; inde concludens, mitti Filium a Patre etiam idem fore ac Filium pr. cedere a Patre, quo proprietatis concluduntur. Cod. Mon. 66, f. 81, cap. 34: "Ἐτι εἰ δοκεῖ πέμπειν παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγε-

tem habet, ut eum mittat; sed minime, quia mittere est beneplacitum habere, dum beneplacitum habet in eo quod mittatur, et seipsam mittit, quemadmodum mittitur a Patre et Filio Quod vero mitti relationem ad causam declaret, miror quomodo se id edixisse plane ipsum fugiat; neque enim poterit dicere: mitti Filium et Spiritum a Patre significare ad primam causam referri omnia, quæ ad eos pertinent, qui ex ea sunt, videlicet ad Patrem, sed mitti Spiritum sanctum ex Patre et Filio non significare referri omnia eorum, qui ex ipsa sunt, ad causam, quæ quidem est Pater et Filius simul una missione Spiritum sanctum mittentes. Quod si ita est, sufficit id, quod Spiritus sanctus mittitur a Filio, ad hoc, ut omnia quæ sunt Spiritus, ad Filium ut ad principium referantur, principium vero non aliud a Patre, uti dictum est. — Deinde impossibile esse dicit, ut mittere sit proprietas Patris et Filii quoad Spiritum, quandoquidem mittere sit temporarium, nulla vero divinarum personarum proprietas temporaria, sed sempiterna et absque initio; et si impossibile, ut sit proprietas, multo minus idem esse posse asserit cum Spiritus sancti processione æterna atque initio carente. Sed primo male dicit nullam esse proprietatem temporalem. Etenim si nulla proprietas est temporalis, etiam nihil temporale erit proprietas; incarnatio ergo Filii non erit Filii proprietas, cum temporalis sit; sed hoc impossibile: nam Ecclesie doctores et ex hac distinguunt Filium a Patre et Spiritu; et præterea si non est aliquid proprium, erit commune, et sic hypostasis quoque Patris, sicut et hypostasis Spiritus incarnata concipietur. Secundo, si etiam missio temporalis sit, atamen mittere non est temporale. Nam sub voce mittere intelligitur proprietas personæ, quæ mittere potest; similiter sub voce mitti proprietas personæ, quæ potest mitti; missio vero actum seu operationem ipsam ejusmodi proprietatis significat, cum per operationem externam talis virtus vel proprietas manifestata fuerit; et si idem esse concedatur mittere et missionem, tamen tum mittere tum sempiternè producere ipsam personam missam nihil differunt secundum rem. Sic pariter et mitti et sempiternè prodire; etsi non idem realiter est (a), tamen alterum alterum sequitur; quare missæ personæ convenit et æternaliter produci, et si quid non ab aliquo æternaliter producitur, neque mitti id (ab illo) potest; hinc enim impossibile est Patrem mitti, quia neque a quoquam prodit (b). Quod si igitur et reliqua omnia concedantur, at-

ται, διὰ τοῦτο καὶ ἐκπερῆσθαι δεδιχαίεται λέγεσθαι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Υἱὸς πέμπεται, λέγει παρὰ τοῦ Πατρὸς, λέγεται καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπερῆσθαι, ἵνα μὴ μόνον τὸ τοῦ Πατρὸς ἵδιωμα, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος σφραγίσματα, καὶ εἰς ἐν ἡ ὅλη θεοῦ πρόσωπον συσταθῆ, x. τ. α.

(b) Cf. S. Thomam, p. 1, q. 45.

men, quoniam ei quod temporaliter prodit etiam aeternaliter prodire convenit, prodit vero temporaliter ex Filio Spiritus sanctus ab ipso missus, etiam aeternaliter ex eo procedit. Atque exinde est, quod Spiritus sanctus non dicitur a seipso mitti, sicut neque ex se ipso prodire, neque mittere seipsum, sicut neque seipsum producere. Si vero et mittit Filium, at eum mittit, quatenus caro factus est; atque haec responsio non est sophistica, sed vera. Nam Theologus etiam a Domino (Spiritu) mitti Filium, potissimum ut hominem, dicit; si vero et concedit eum mitti qua Deum, attamen nihil impossibile consequi affirmat, si missionem quis beneplacitum intelligat; unde etiam mittatur a Spiritu, si quidem quatenus est homo, quod et principaliter dici oportet, nihil contra Latinos valet; si vero quatenus est Deus, beneplacitum Spiritus sancti missio intelligitur, et neque hoc contra Latinos facit, quemadmodum paulo ante diximus. Sed si qui non probat sophisticè argumentatur, magis argumentatur sophisticè, qui non ostendit, quomodo ut Deum mittat Filium Spiritus sanctus; etenim nullo modo id ab aliquo sanctorum dictum ostendere potest. Accedit, quod et magnopere inopinatum et inexpectatum habet: in omnibus communionem Filii ac Spiritus in ratione causati nihil esse mirum ac peregrinum ait, sed Patris et Filii in aliqua re communionem peregrinam et miram deprædicat. Primo igitur non oportebat ipsum fidei veritatem in eo quod non mirum et insolitum est, constituere; e contrario enim fidem nostram novimus abundantem iis quæ stuporem difficultatemque injiciunt. Potius dubitaret quis non immerito, utrum opinatur mirandum, si producere commune est Filio ac Patri, an vero si etsi commune est mittere; neque enim id liquet. Si igitur loqui vult de producere (producendo), attamen circa mittere versabatur propositum; oportebat enim eum ostendere, neque mittere esse ex eorum numero, quæ sunt duabus personis communia, sicut neque ex causa esse; si vero loquitur de mittere, non erat cur miraretur, si commune est Patri et Filio. Etenim Patrem et Filium mittere Spiritum sanctum, non licet invidias ire, cum Veritas ipsa utrumque affirmet (a); non ergo unius est personæ; Spiritum vero mittere seipsum vel a seipso mitti, nullibi Scripturarum dictum reperitur; non ergo et trium personarum est mittere Spiritum sanctum. Etsi enim Spiritus ubi vult spirat, at certe non et seipsum mittit vel a seipso mittitur. Nam mittere ordinem declarat unius personæ ad alteram, ac minimum eum quem ipse progrediens ponit, quod, cum una divina persona invisibilis facta fuerit, altera manifestatur (b). Quem ordinem impossibile est censere ordinem

(1) Mon. f. 207 a, πν, i. e. Πνεύματι.

(a) Nimirum Christus Joan. xiv, 16, Patrem missurum esse Spiritum sanctum dixit; Joan. xv, 26

οὐδὲ πέμπειν αὐτὸ, ὡς περ οὐδὲ προβάλλειν ἐκ αὐτοῦ. Εἰ δὲ καὶ πέμπει τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ καὶ γέγονε σάρξ· καὶ αὐτὴ ἡ ἀπόκρισις οὐκ ἔστι σοφιστικὴ, ἀλλ' ἀληθής. Ὁ γὰρ ἑσολόγος καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου πέμπεται τὸν Υἱὸν, προηγούμενος; μὲν ὡς ἄνθρωπον, λέγει· εἰ δὲ καὶ ὡς Θεὸν συγχωρεῖ μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἀδύνατον ἔκασθαι λέγει, ἂν τὴν ἀποστολὴν εὐδοκίαν τις νοήσῃ· ὥστε καὶ ὁπότεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος πέμπεται, εἰ μὲν ὡς ἄνθρωπος, ὃ καὶ προηγούμενος λέγεσθαι δεῖ, οὐδὲν οὗτο κατὰ Λατίνων ἐστίν· εἰ δὲ ὡς Θεός, ἡ εὐδοκία τοῦ Πνεύματος ἀποστολῆ νοῖται, καὶ οὐδὲ τοῦτο κατὰ Λατίνων ἐστίν, ὃν τρόπον ἐναγχα εἴρηται. Ἄλλ' εἴπερ ὁ μὴ δεικνύς κατασοφίζεται, κατασοφίζεται μᾶλλον ὁ μὴ δεικνύς ὅπως ὡς Θεὸν ἀποστέλλει τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐδαμῶς; γὰρ τοῦτο δεῖξαι δύναται λεγόμενον ὑπὸ τίνος τῶν ἁγίων. Πρόσσει δὲ εἰ καὶ πολλὸν τὸν παράλογον ἔχει· ἐπὶ πᾶσι δὲ τῆν μὲν ἐν τῷ αἰτιατῷ τοῦ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος κοινωνίαν οὐδὲν εἶναι φησι θαυμαστὸν οὐδὲ παράδοξον, τὴν δὲ ἐν τινὶ κοινωνίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ παράδοξον ἀποφαίνεται. Πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἔδει τῆς πίστεως ἀληθείαν ἐν τῷ μὴ θαυμαστῷ μῆδὲ παραδόξῳ τοῦτον ὀρίσθαι· τούναντιον γὰρ πολλῆς ἐκπλήξεως καὶ ἀπορίας τὴν ἡμετέραν πίστιν γέμουσαν ἴσμεν. Ἀπορήσει δ' ἂν τις μᾶλλον εὐλόγως, πότερον ἡγείται θαυμαστὸν, εἰ τὸ προβάλλειν κοινόν ἐστι Υἱῷ καὶ Πατρὶ (1), ἢ εἰ τὸ πέμπειν· οὐ γὰρ ἐστὶ σαφές. Εἰ μὲν οὖν περὶ τοῦ προβάλλειν βούλεται λέγειν, καὶ μὴν περὶ τοῦ πέμπειν ἢ πρόθεσις ἦν· ἔδει γὰρ αὐτὸν δεῖξαι, ὅτι οὐδὲ τὸ πέμπειν ἐστὶ τῶν ἑσῶ προσώπων κοινῶν, ὡς περ οὐδὲ τὸ αἰτιατῶν· εἰ δὲ περὶ τοῦ πέμπειν, οὐκ ἔδει θαυμάζειν αὐτὸν, εἰ κοινόν ἐστὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Ὅτι μὲν γὰρ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς πέμπει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδ' ἐστὶν ἀρνεῖσθαι, τῆς ἀληθείας ἀμφω λεγούσης· οὐκ ἄρα ἐνός ἐστὶ προσώπου· ὅτι δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ πέμπει ἢ ὑφ' αὐτοῦ πέμπεται, οὐδαμῶς τῆς Γραφῆς εὐρίσκειται κείμενον· οὐκ ἄρα καὶ τῶν τριῶν προσώπων ἐστὶ τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰ γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα πνεῖ ὅπου θέλει (2), ἀλλ' οὐ δέηκου καὶ αὐτὸ πέμπει ἢ ὑφ' αὐτοῦ πέμπεται. Τὸ γὰρ πέμπειν τάξιν ἐνός προσώπου διγλοῖ πρὸς ἕτερον, τοῦλάχιστον, ἦν αὐτὸς προῶν τίθησιν, ὅτι τοῦ ἐνός θείου προσώπου ἀφανοῦς γινομένου θάτερον φανεροῦται· ἦνενα τάξιν ἀδύνατον τιθέναι τοῦ Πνεύματος πρὸς αὐτὸ· τὸ δὲ πνεῖν ὅπου θέλει τὴν ἐξουσίαν καὶ αὐθεντίαν παριστάνει τοῦ Πνεύματος, ἦν ἔχει παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πεμπόμενον· κοινήν γὰρ θέλησιν καὶ μίαν ἔχον μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὴν τοῦ πάντας ἀγιάζειν καὶ πάντας εὐεργετεῖν τοὺς ἁγίους καὶ τὴν αὐτὴν παντάπασιν δόναμιν οὐδὲν αὐτῷ προσιστάμενον ἔχει, ἀλλὰ τὴν εὐεργεσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν χάριν μετ' ἐξουσίας διανέμει τοῖς χερήσους. Καὶ ταῦτα μὲν, εἰ περὶ τῆς τοῦ πέμπειν κοινότητος

(2) Joann. iii, 8.

et xvi, 7, seipsum eum missurum declaravit.

(b) Confer Joann. xvi, 7.

δηπορούμεν. Εξ δὲ περὶ τοῦ προβάλλειν, καίτοι ἄρα γὰρ πῶς τὸ γε νῦν ἔχον τῆς προθέσεως ἦν, πρότερον μὲν ἰσως εὐλόγως ἠπόρει, ἀλλὰ νῦν ἀπάσης ἀπορίας ἐκτός ἐσται. Εἰ γὰρ τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κοινὸν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ οὐ πρόσεσι καὶ τῷ Πνεύματι, οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ καὶ τὸ προβάλλειν κοινὸν ἐν αὐτοῖς οὐ προσέσται τῷ Πνεύματι. Εἰ δὲ τὴν ἐν τῷ προβάλλειν κοινωνίαν Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ὅπερ τε Διονυσίου καὶ τοῦ Γρηγορίου νομίζει κωλύεσθαι, ἵνα μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα εἰς ταύτην τὴν κοινωνίαν εἰσαγγηται, ἀλλὰ καὶ Ἀρεινοὶ φήσουσι μετὰ πλειστοῦς ἀετίας ἐξείναι σφίσι τὴν κοινωνίαν ταύτην συνάγειν (1) ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ ἐξ ὧν ὁ Κύριλλος λέγει τοῦ μὲν· *Συναυδιον πιστεύομεν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν καὶ πᾶν ὁσιῶν ἰσομέτρον ἔχοντα διχα μόνον τοῦ τεκαῖν* (2) τοῦ δὲ, *Ἐν Υἱῷ χωρηθεῖ κατὰ πάντα ἑμοίω καὶ ἰσῶ τῷ Πατρὶ χωρὶς τῆς πατρότητος* (3) Ὁσαύτως δὲ καὶ Ἀθανάσιος λέγει· *Τὰ αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅσα καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς, πληρὸν τοῦ λέγεσθαι Πατὴρ. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς· Τὰ ἐπὶ Πατρὸς λεγόμενα, ταῦτα καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν αἱ Γραφαί, χωρὶς μόνον τοῦ λέγεσθαι αὐτὸν Πατέρα* (4). Οὐδέτερος, γὰρ τούτων οὐτ' ἄλλος τις εἶπε· *Πληρὸν τοῦ προβάλλειν*. Ὅτι (5) ἐξ οὐδὲ τὸ τοῦ Διονυσίου προστάταται, οὐτε μὴν τὸ τοῦ Θεολόγου, πολλὰ μὲν, ἐξεσι λέγειν, τοῦτο εἰκνύουσιν, ἀλλ' ἀρκαί τοσοῦτον εἰπεῖν· περὶ μὲν Διονυσίου, ὅτι ἂν καὶ δῶμεν τὸ προβάλλειν μὴ εἶναι κοινὸν Υἱῷ καὶ Πατρὶ, διότι ἀδύνατον ὑπάρχειν αὐτὸ (6) καὶ τῷ Πνεύματι, τοῦ ἁγίου λέγοντος, τὰ ἐκείνοις κοινὰ καὶ τῷ Πνεύματι κοινὰ εἶναι, ἀλλὰ τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρόσεσι μὲν οὐδαμῶς αὐτῷ τῷ Πνεύματι· Πατρὶ μόντοι γε καὶ Υἱῷ κοινὸν ἔστιν, ὡς μὴδ' ἐξεῖναι τοῦτο ἀρνεῖσθαι· εὐκοῦν ἢ οὐ καλῶς ὁ Διονύσιος· ἀξιοὶ καθόλου (ἔστι γὰρ ἀπὸ τοῦ πέμπειν ἐνοεῖναι), ἢ πάντα δεῖ νοεῖν τὰ μὴ ἀντικείμενα τῷ λόγῳ τοῦ Πνεύματος· εἰ μὲν τοι· καλῶς ἀξιοὶ (7), ὡπερ καὶ τῷ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν, δεῖ προσεπινοεῖν· τὰ μὴ ἀντικείμενα τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ. Εἰ δὲ πάντα ὅσα ὁ Υἱὸς, τοῦ Πνεύματος πληρὸν τῆς γεννήσεως, ὁ μέγας λέγει Γρηγόριος, τῇ γεννήσει καὶ τὴν προβολὴν συμπεριλαμβάνει, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ γεννητοῦ ἐπὶ τὸ Πνεῦμα περινοεῖται, καὶ ὡς ἐν τῷ γεννᾶσθαι δεδομένην αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς (8) τῷ τῆς γεννήσεως καὶ υἱότητος συμπεριλαμβάνονται λόγῳ, ὅτι γεννώμενος ἐκ τ.ῷ Πατρὸς ταῦτα λαμβάνει.

(1) Mon. f. 207 b, συνάγει.

(2) Cyrill. l. ii. ad Herm. apud Beccum Epigr. X. (Gr. orth. II, 616-617.)

(3) Cyrill. Orat. de Trin., apud Beccum, l. c. (p. 617.)

(4) Athan. orat. 3, c. Avian.

(5) Late hoc argumentum ex Patribus tractat Leo Allatius in Vindicis synodi Ephesinae, c. 37, 38, p. 179 seq.

A Spiritus ad seipsum. Spirare autem ubi vult potestatem et auctoritatem Spiritus ostendit, quam habet a Patre et Filio missus. Nam communem voluntatem et unam eandemque prorsus cum Patre et Filio habens virtutem omnes sanctificandi et omnes beneficiis afficiendi nihil habet obsistens, sed beneficia sua et gratiam cum potestate indigentibus distribuit. Atque hæc quidem valent, si dubium cadit in id, an *mittere* sit commune. Si vero dubium est circa *producere* (licet quoad præsentem disputationem id a proposito remotum fuerit), prius fortasse recte ambigebat, nunc vero ab omni difficultate liber erit. Si enim *mittere* Spiritum sanctum, quod commune est Patri et Filio, non adest quoque Spiritui, nihil mirum, si et *producere*, quod illis pariter commune est, non aderit Spiritui. Si vero communionem Filii et Patris in producendo a Dionysio et Gregorio excludi ac prohiberi putat, ne Spiritus quoque in hanc communionem inducatur, Latini summa cum fiducia licere sibi asseverabunt hanc communionem in Patre et Filio colligere ex his quæ Cyrillus disputat, qui uno in loco ait: *Coæternum credimus Patri Filium et omnia eadem mensura possidentem, solum si generare excipias*, et alibi: *In Filio unigenito secundum omnia simili et Patri æquali excepta paternitate*. Eodem pacto et Athanasius, *Eadem*, inquit, *dicuntur de Filio, quæ et de Patre, præterquam quod non dicitur Pater*. Et idem rursum: *Quæ de Patre dicuntur, hæc et de Filio dicunt sacræ Litteræ, excepto eo, quod non dicitur Pater*. Neuter horum neque alius quisquam dixit: *excepta productione seu spiratione* (a). Quod vero neque Dionysii verba obstant, neque quæ Theologus dicit, multa quidem, dicere licet, id ostendunt; sed sufficit tantum hæc dicere: ac de Dionysio quidem dicimus, etiamsi demus *producere* non esse commune Filio et Patri, quia fieri nequit, ut et Spiritui adsit, cum sanctus dicat, quæ communia sunt illis, eadem et Spiritui communia esse, attamen certe nullo modo *mittere* Spiritum sanctum inesse ipsi Spiritui, esse vero commune Patri et Filio, adeo ut hoc negare non liceat; unde vel non bene Dionysium statuere id generatim (licet enim instare ex missione) vel cuncta, quæ non opposita sunt rationi Spiritus, esse intelligenda; si tamen recte statuit, quemadmodum et propositioni: *Omnia quæ sunt Patris habet Filius*, cogitando addendum est: quæ non sunt opposita Filii rationi. Si vero magnus Gregorius ait: *Omnia quæcumque Filius, sunt Spiritus præter generationem*, cum generatione simul complectitur spirationem ut ex Patre per genitum in Spiritum terminantem et ut, cum generatur, a Patre datam Filio, ratione generationis et filiationis comprehenduntur, quia genitus ex Patre ea accipit et sumit.

(6) Mon. f. 208, a, et.

(7) Mon. aut. q.

(8) Cod. æxiou. Vel pro et legendum ἢ sive aliud quiddam, vel ἀξιούμ mutandum videtur.

(9) Hic fortasse aliquid deest; videtur supplendum, τὰ τῆς προβολῆς.

Deinde conatur ostendere Spiritus sancti missionem aliud quid esse ab aeterna processione et missum Spiritum sanctum non hypostasim esse affirmat, verum gratiam et operationem, ut ipse dicit, Spiritus. Nos autem de missione et de processione prius mediocriter diximus, etsi concedatur duas has res esse, nihilo tamen secius temporalem missionem ipsius Spiritus aeternam ejusdem processionem supponere. Si vero Spiritus sanctus, Paraclitus, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit et quem Filius mittit, non Spiritus sancti hypostasis esse dicitur, longe a sana mente, ab omni judicio et ab omni arte logica abesse oportet qui id est crediturus. Quae igitur omnia cum ita se habeant, frustra reprehendit Latinos, quod male solvant illam ad absurdum deductionem ex divisione eorum quae Deo insunt. Nam demonstratum certe est, *causatum* commune esse Filio ac Spiritui, atque *mittere* commune Patri ac Filio, et sic non necesse esse ostenditur, ut omne, quod de Deo dicitur, aut unius tantum sit personae aut trium personarum simul, prout argumentum contra Latinos prolatum vult; et quas vir iste contra ejusmodi solutionem affert rationes, ex futiles omni ex parte et nihil sanum continentes probatae sunt.

EPHES. CAP. XI.

Latini tertium post Patrem et Filium esse Spiritum sanctum veluti concessum habentes, ex hoc ordine ostendi putant, etiam ex Filio Spiritum sanctum procedere. Si enim, aiunt, non haberet ordinem ad Filium secundum habitudinem ad illum, haud tertius diceretur neque proximus post ipsum. Verum, o viri praestantes, ego ad eos dixerim, si post Patrem secundus est Filius (id enim habitudo postulat), neque aliud quidquam intercitat, quid sane aliud fuerit Spiritus sanctus quam tertius? Primus enim erit nullo prorsus modo; secundus autem necessario est Filius; tertius ergo est Spiritus sanctus, quandoquidem completivus est beatae illius Trinitatis. Propterea etiam ordo, ut puto, a theologis assumptus, ne Filius crederetur Spiritus, si post Patrem poneretur. Nam ab hoc praescindentes etiam ordinem tollunt. Non habet, aiunt, ordinem sancta Trinitas, non quasi inordinata sit, sed ut supra ordinem elevata. Et rursam: Eadem et praenumerantur et connumerantur et subnumerantur. Quid igitur ordo vobis confert ad suppositionem vestram stabilientiam, nisi necesse fuerit, ut omne quod connectatur vel habeat habitudinem ad aliquid secundum ordinem, ex eo etiam habeat esse? Age vero et magnum vobis adducamus Basilium, ut sciamus quid de proposita quaestione enuntiet: *Quoniam, inquit, Spiritus sanctus, a quo omnis in rem creatam honorum largitio scaturit, a Filio quidem dependet, quorum simul sine ullo in-*

(1) In Mon. 256 f. 242 b, est cap. 6.

(2) Mon. 27, f. 208 D, Έξ ης, recte Mon. 256.

(3) Naz. Orat. 24, ed. Bill. p. 434; Clemenc. orat. 34.

Α Έφεξης την πέμψιν του Πνεύματος άλλο τι παρά την αίδιον είναι πρόδον παρτάται δεικνύναι, και το περιπεμπόμενον Πνεύμα άγιον οδ την ύπόστασιν είναι φησιν, άλλδ την χάριν ή την ενέργειαν, ως αὐτός λέγει, του Πνεύματος. Ημῖν δὲ περί μὲν τῆς πέμψης; και τῆς έκπορεύσεως μετρίως εἰρηται πρότερον, οτι κἀν βοθη δύο ταύτας είναι πράγματα, άλλ' οὐδὲν ἤττον ή χρονική άποστολή, ή πέμψης του Πνεύματος, την αίδιον αὐτου πρόδον ύποτίθησιν· εἰ δὲ τὸ Πνεύμα τὸ άγιον ὁ Παράκλητος, τὸ τῆς ἀληθείας Πνεύμα, ὁ παρά του Πατρὸς έκπορεύεται και ὁν ὁ Υἱὸς πέμπει, οὐκ ἔστιν ἡ ύπόστασις του Πνεύματος, πῶρρω και νοῦ και φρονῶν και τῆς τῶν λόγων τέχνης εἶναι δεῖ τὸν κείσθαι μέλλοντα. Τούτων τῶν ἀπάντων οὕτως ἐχόντων, μάτην ἐπιλαμβάνεται Λατίνων, κακῶς λύσιν την εἰς άστοπον ἐκείνην ἀπαγωγὴν ἐκ τῆς τῶν ὑπαρχόντων τῷ Θεῷ διαίρεσως. Δείχεται γάρ δήπου, οτι τὸ αἰτιατὸν κοινὸν ἔστιν Υἱῷ και Πνεύματι, και τὸ πέμπειν κοινὸν Πατρί και Υἱῷ, και οὕτως οὐκ ἀνάγκη εἶναι δεικνύσθαι, πᾶν τὸ περί Θεοῦ λεγόμενον ή ἐνὸς εἶναι προσώπου ή και τῶν τριῶν ὁμοῦ, ως τὸ κατά Λατίνων ἐπιχειρήμα βούλεται· και οἱ πρὸς την λύσιν ταύτην λόγοι του ἀνδρὸς βωλοῖ παντάπασι και οὐδὲν ὕγιαι δειχθησαν ἐχόντας.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΑ' (1).

Οἱ Λατῖνοι τὸ τρίτον εἶναι μετὰ Πατέρα και Υἱὸν τὸ Πνεύμα τὸ άγιον ως ὁμολογούμενον ἔχοντας ἐκ τῆς τάξεως ταύτης οἰονται δεικνύσθαι και ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεύμα τὸ άγιον έκπορεύεσθαι. Εἰ γάρ μή τάξιν εἶχε, φασί, και πρὸς τὸν Υἱὸν κατά την πρῶν; αὐτὸν σχέσιν, οὐκ ἂν ἐλέγετο τρίτον, οὐδὲ ἐξῆς (2) μετ' αὐτόν. Ἄλλ', ὡ γενναῖοι, φασὶν ἂν πρὸς αὐτούς, εἰ μετὰ τὸν Πατέρα δεύτερος ὁ Υἱὸς (τοῦτο γάρ ή σχέσις ἀπαιτεῖ), και οὐκ ἂν ἄλλο τι μετὰ παραμπέσοι, τί ἂν ἄλλο εἴη τὸ Πνεύμα τὸ άγιον ή τρίτον; Πρῶτος μὲν γάρ οὐκ ἂν εἴη δῆπουθεν δεύτερος δὲ ὁ Υἱὸς ἐξ ἀνάγκης· τρίτον ἄρα τὸ Πνεύμα τὸ άγιον, εἴπερ ἐστὶ συμπληρωτικὸν τῆς μακαρίας Τριάδος ἐκείνης. Διὰ τοῦτο δὲ και ή τάξις, οἶμαι, τοῖς θεολογοῖς παραλήπται, ἵνα μή Υἱὸς νομισθῆ μετὰ τὸν Πατέρα ταττόμενον· άλλως γάρ και ἀναρροῦσι την τάξιν. Οὐκ ἔχει γάρ, φασί, τάξιν ή ἁγία Τριάς, οὐκ ὡς ἀτακτος, άλλ' ὡς ὕπερ τάξιν· και αὐθις· Τὰ αὐτὰ και προαρθμούνται και συναριθμούνται και ὑπεριθμούνται (3). Τί οὖν ὁμῖν ή τάξις συντελεῖ πρὸς την ὁμωτέραν ὁπόθεσιν, εἰ μή πᾶν τὸ ἐχόμενόν τιος κατά τάξιν και ἐξ αὐτοῦ τ) εἶναι ἔχειν ἀνάγκη (4); Θέρε δὲ και τὸν μέγαν ὁμῖν προθῶμεν Βασίλειον, ἵν' εἰδῶμεν οἷα περί του προκειμένου φηλέγγεται. Ἐπειδή φησι (5), τὸ Πνεύμα τὸ άγιον, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐκ τῆρ κτίσιν ή τῶν ἀγαθῶν χρηρηγία πηγάζει, του Υἱοῦ μὲν ἤρηται, ὡ ἀδιαστῆως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ του Πατρὸς αἰτίας ἐξημμέρε

(4) Quae sequuntur post ἀνάγκη ex cod. Mon. 256, f. 293 a, adjunctis ibi huic capiti adnota.

(5) Basil. ep. 58, al. 43, de discrimine essentiae et hypost. ad Gregor. fratrem, n. 4.

ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπαρεύεται, τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὁπόσασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφίσταται. Ἀκούεις τοῦ οὐρανοφάνερος, οἷα λέγει; Τοῦ Υἱοῦ, φησὶν, ἤρτηται, τοῦτόστιν ἔχεται, οὐχ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐκπαρεύεται, ἀλλ' ὅτι σὺν αὐτῷ ἀδιαστάτως ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ εἶναι ἔχον καταλαμβάνεται, τῆς τοῦ Μονογενοῦς μεσιτείας, ὃ φησὶν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ (1) Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης, καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλακτούσης καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπαλλοτριούσης. Καὶ πάλιν γνωριστικὸν σημεῖον ἔχει, φησὶ, τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφίσταται. Τοῦτων εἰ ἂν γένοιτο λευκότερον ἢ σαφέστερον, ἢ πρὸς τὴν ἡμετέραν δόξαν ὁμοφωνότερον;

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι ἀναιρούσι μὲν καὶ αὐτοὶ τὴν τάξιν ἀπὸ Θεοῦ, ἢν οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας ἐκβάλλουσι· ἐκβάλλουσι δὲ ἑαυτοὶ τὴν τάξιν τὴν τοῦ προτέρου καὶ ὑστέρου, ἣτις δὴ καὶ κυρίως λέγεται τάξις ἐν τοῖς κτιστοῖς πράγμασι, καὶ ὅλω; τὴν τάξιν, ἣτις ἐπιγίνεται τοῖς πράγμασιν ἕλωθεν ἐκ τίνος ἐν αὐτοῖς ταύτην ποιούντος. Ἰπὲρ γὰρ ταύτην τὴν τάξιν εἶναι βούλονται τὴν ἁγίαν Τριάδα. Ἀλλὰ καὶ ὅσον πρὸς ἡμᾶς, οὐδεμίαν τάξιν ἔχουσιν ἐν αὐτοῖς ὠρισμένην, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους ἀποβάσεις καὶ αὐτὰ καὶ προκρίνεται καὶ συναριθμεῖσθαι ἐὰν ὑπαριθμεῖσθαι δύνανται, εἰ καὶ τοῦτου τάξις ἄλλη γέγονεν αἰτίον. Καίτοι γὰρ κοινῶν ὄντων ὅλης τῆς Τριάδος τῶν εἰς ἡμᾶς εὐεργετημάτων, ὅμως ἡ τοῦτων ποικιλία προῆλθεν ἐκίθεν μετὰ τινος τάξεως ἀπὸ τῆς ἐκάστου τῶν θείων προσώπων ἰδιότητος λαμβανομένης, ἀπὸ ὅτου δὴ καὶ ἄλλω θείῳ προσώπῳ ἄλλης ἰδίως εὐεργεσίας ἐπιγράφειν εἰώθαμεν. Καθὼς ἂν τοῖνον ἡμῖν ἐπὶ τῶν τοιούτων εὐεργετημάτων μεμνησθαι, ὅτωι δὴ καὶ ἀριθμεῖν καὶ τάττειν τὰ θεὰ εἰώθαμεν πρόσωπα, καὶ ὁτωίως πρὸς εὐχαριστίαν ἢ βοήθειαν τῆς μακαρίας ἀφικνεῖσθαι Τριάδος. Τὴν ἐκβαλλομένην τοῖνον ὅπῃ τῶν ἁγίων τάξιν ἀπὸ Θεοῦ καὶ οἱ Λατίνοι συνεκβάλλουσι δῆπου· τὴν δὲ τάξιν, ἣς ἀνευ ἀδύνατον καὶ Τριάδα λέγεσθαι τὴν μακαρίαν Τριάδα, ἢν ὁ τε θεὸς Βασιλεὺς καὶ ὁ Νύσσης καὶ πρὸς τοῦτων αἱ κοινὰ τῆς πίστεως ὑποθέσεις διδάσκουσιν, ἐκ τῶν ἰδιότητων μὲν τῶν θείων προσώπων καὶ τῶν προόδων ἀναγκαίως ἀνίσχουσαν, καὶ αὐτοῖς δὲ τοῖς ὁνόμασι τῶν θείων προσώπων σημαίνει καλῶς ὃ τὰ μὲν ἀρνεῖσθαι, οὐδ' εἰς προῦπτον αὐτοῦς ῥήματα φιλονεικίας εἶνεκα κινδύνον (2). Λυσταλεῖ δὲ (3) αὐτοῖς ἡ τάξις οὐ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν μόνον, περὶ ἣς ἡ διαφορά, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν ἀλήθειαν, ἢν εἰσῆσαι καλῶς αὐτίκα τὰς αὐτῶν ψυχὰς ἀπολείφουσιν, ἂν αὐτοὶ τὴν τάξιν ἀρῆσωνται. Ἡ γὰρ περὶ

(1) Cod. 256, αὐτῷ.

(2) Mon. f. 209, a. κινδύνων.

(a) Vide Greg. Naz. orat. 24, p. 431 ed. Billii.

A *terrallo concipitur, habet vero esse ex ea causa con-*
nezum, quæ Pater est, unde et procedit, illis secun-
dum hypostasin proprietas hoc signo declaratus,
quod post Filium et cum Filio cognoscitur et quod
ex Patre subsistit. Audiate usque in cœlum fulgen-
tem Patrem, quæ dicit? A Filio, inquit, dependet,
hoc est, cum eo habitudinem habet, non quia ex
ipso procedat, sed quia cum ipso sine ullo inter-
vallo ex Patre habens esse concipitur, dum Uni-
geniti mediatio, ut frater ipsius Gregorius Nyssenus
ait, et Unigeniti rationem sibi servat et Spiritum
a naturali ad Patrem habitudine non excludit. Et
rursum, signum cognoscitivum, ait, hoc habet, quod
post Filium et cum Filio cognoscitur et ex Patre
subsistit. Quibus quid erit luculentius vel clarius
vel cum nostra sententia concordantius?

SCHOLARIUS.

Latini et ipsi a Deo remorent eum ordinem, quem Ecclesiæ doctores remorent, hi vero rejiciunt ordinem secundum prius atque posterius, qui quidem proprie in rebus creatis ordo dicitur, et universalis ordinem qui rebus adnascitur ab extra ex aliquo, quod in ipsis eum faciat. Supra ejusmodi enim ordinem esse sanctam Trinitatem statuunt. Sed etiam quantum ad nos, nullum ordinem habent in se ipsis definitum, verum secundum diversos respectus possunt (divinæ personæ) et prænumerari et connumerari et subnumerari (a), et si hujus rei alius ordo causa est. Quamvis enim quæ in nos diffunduntur beneficia totius Trinitatis sint communia, tamen eorumdem varietas inde processit cum ordine quodam a proprietate cujuslibet divinæ personarum desumpto, pro quo et divinitus personis aliis aliorum proprie beneficiorum gratiam ascribere gratiasque referre consuevimus. Prout beneficiorum ejusmodi memoria nos subit, ita et numerare et collocare divinas personas solemus et sic procedere ad gratias agendas vel ad glorificationem beatam Trinitatem. Ordinem igitur, quem sancti a Deo excludunt, Latini certe cum illis quoque excludunt: eum vero ordinem, sine quo besta Trinitas nullo modo Trinitas dici potest, quemque et divus Basilii et Nyssenus, et ante hos communes fidei suppositiones nos edocent ex divinæ personarum proprietatibus et processibus necessario resultantem et ipsis earundem divinæ personarum nominibus recte significatam negare non audent neque contentions gratia in evidens semet periculum projicere. Prodest ipsis ordo non solum pro ea suppositione circa quam versatur controversia, verum pro omni veritate, quam probe norunt protinus suas animas deserturam, simul ac ipsi ordinem negaverint. Nam *innovatio circa ordinem*, ait magnus

(3) Mon. 72.

Basilius, ipsius existentia despectum in se habet et totius Trinitatis abnegatio est. Ridelum vero est, quod ipse (Marcus) censebat Latinos divinis personis ascribere ordinem, quem habent ea quæ cum aliquo connectuntur. Non ita imperij sunt Latini, ut tanquam tres domos vel aliqua eorum, quæ ita contigua et connexa sunt, divinas personas collocatas esse arbitrentur, quamvis nonnulli sanctorum tam crasse et figurate ad veritatem magis manifestandam divinas personas coherere et contiguas esse ad invicem dicant, naturæ abaque ullo intervallo unitatem in perfecta hypostaseon distinctione iis qui crassioris ingenij sunt, declarari et ostensuri. Atque de ordine quidem in divinis personis sufficiunt ea quæ a multis jam prius scripta sunt (a); ad præsens vero argumentum vel ea sufficiunt quæ in præsentia pro Latinis recusantes illationem ipsius disputavimus. Nihil enim aliud, quod responsione indigeat, undecimum hoc in medium profert argumentum. Si tamen id fortasse, quod ait, divinarum personarum ordinem hæud natura eis insitum esse, neque a communi magistro, qui unus est ex beata Trinitate, in primis pro lege sancitum, verum a doctoribus acceptum ad fugandas absurdi cujusdam deductiones: ad hoc melius fuerit silentio cum risu respondere.

EPHES. CAP. XII.

Magnùm aliquid conferre videtur Latinis ad suam hypothesin stabiliendam, quod Spiritus sanctus dicitur *Spiritus Filii*; ego vero addam quoque, quod et *proprius Filii* dicitur et *non alienus a Filio* et quæcumque his similia. Num igitur idcirco et ex ipso procedit? At non sinet hoc primum Theodoretus, qui blasphemam et impiam hujusmodi opinionem arbitratur (b); deinde et ipse divinis Cyrillus hisce in verbis: *Nullo modo patimur concuti fidem a sanctis Patribus nostris definitam vel fidei symbolum, neque etiam nobis vel aliis permitimus vel unam vocem earum quæ ibi posita sunt, immutare; non enim ipsi locuti sunt, sed Spiritus*

(1) In Mon. 256, f. 293 a est cap. 7.

(2) Galat. iv. 6. Cf. Rom. viii, 9.

(3) Vide Cyrill. in Joan. xvi, et resp. ad Theodor. aliaque testimonia apud Allat. Vindic. synod. Ephes. xxvi, p. 118-120.

(4) In margine cod. Monac. 27, f. 209 b, legitur nota manu Plusiadeni scripta, quæ est hujusmodi: *Οὐκ ἔδει σε Θεοδώρητον καὶ τὰ τοῦτου παρὰ γινεαι εἰς μέσον, ὅπου γὰρ Θεοδώρητον μὲν ἐπιστρέ-*

(a) Communiter theologo docent, in Trinitate esse ordinem, non quatenus unitas, sed quatenus Trinitas est. Ita Papanus Opp. ed Rom. 1787, vol. II, p. 615, ad arg. 60. Latinus apud Nicetam Theozat. Di. I. II: Trinitas, sit Papanus, quatenus unitas, unum est; unum vero qua unum neque secundum est, neque tertium; quatenus vero Trinitas, necessario naturalem habet ordinem. Adductis deinde Basilii et Nyseni textibus pergit: Ordo est in Trinitate personarum, non naturarum distinctivus, neque secundum positionem (κατὰ

τὴν τάξιν καινοτομία, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἀθέτησιν ἔχει, καὶ ἄλλη τῆς πίστεως ἐστὶν ἄρησις. Γέλαιον δὲ καὶ ἐπὶ τὴν ἐχομένω τάξιν ἀποδοῦναι τοῖς θεοῖς προσώποις τοὺς Λατίνοι; ἐνόμισεν. Οὐχ οὕτως ἀμαθείς εἰσιν οἱ Λατίνοι, ὥστε καθάπερ οἰκίας τρεῖς ἢ τινὰ τῶν οὕτως ἐχομένων τετάχθαι τὰ θεῖα πρόσωπα οὐδεσθαι, εἰ καὶ τινες τῶν ἁγίων παχυλῶς οὕτω καὶ τύπῳ πρὸς μείζονα τῆς ἀληθείας φανέρωσιν ἔχουσιν ἀλλήλων τὰ θεῖα πρόσωπα λέγουσι, τὸ τῆς φύσεως ἠνωμένων καὶ ἀδιάστατον ἐν τῇ τελείᾳ τῶν ὑποστάσεων διακρίσει περραστήται τοῖς καχυτέρως βουλομένοι. Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τάξεως ἀρκεῖ τὰ ὑπὸ πολλῶν πρότερον πεπραγματουμένα· πρὸς δὲ τὸ παρὸν ἐπιχείρημα ἱκανὰ καὶ τὰ παρὸντα παραιτήσεως ἕνεκα τῆς ὑπερ Λατίνων. Οὐδὲν γὰρ ἄλλο δεδομενον ἀποκρίσεως ὁ ἐνδέκατος οὗτος αὐτῷ προβάλλεται λόγος. Εἰ μὲν ἴσως, ὅτι φησὶ τῶν θεῶν προσώπων τάξιν μὴ φύσει τοῦτοις ἔγκεισθαι, μὴ παρὰ τοῦ κοινου διδασκάλου, τοῦ ἐνδὲ τῆς μακαρίας Τριάδος, ἐν τοῖς πρώτοις νενομοθετησθαι, ἀλλ' ὑπὸ τῶν διδασκάλων παραληφθῆναι πρὸς ἀπορυγῆν ἀτόπου τινός· πρὸς τοῦτο δὲ βέλτιον ἂν εἴη διγῆ μετὰ γέλωτος ἀποκρίνεσθαι.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΒ' (1).

Πολύ τι δοκεῖ συμβάλλεσθαι τοῖς Λατίνοις πρὸς τὴν οἰκίαν ὑπόθεσιν τὸ λέγεσθαι τοῦ *Υἱοῦ Πνεύματος* καὶ τὸ *Πνεῦμα τὸ ἅγιον* (2). Ἐγὼ δὲ προσθήσω τύπῳ καὶ ὅτι *Ἰδιον τοῦ Υἱοῦ καὶ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ*, καὶ ὅσα τοῦτοις ὅμοια (3). Ἄρ' οὖν διὰ ταῦτα καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται; Ἄλλ' οὐκ ἔδει τοῦτο πρῶτον μὲν Θεοδώρητος, βλάσφημόν τε καὶ δυσσεβῆ τὴν τοιαύτην δόξαν ἠγοούμενος (4). Ἐπειτα καὶ αὐτὸς ὁ θεοτάτος Κύριλλος ἐν οἷς φησὶ (5): *Κατ' οὐδένα τρόπον σαλευέσθαι ἀνεχόμεθα τὴν ἐρισθησάν πίστιν παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν* (6) ἦτοι τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, οὐτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις λέξιν γούρ μίαν

β φαντα τῆ τῆς συνόδου γνώμη, τὰ δὲ κεφάλαια αὐτοῦ οὐ πολλῶν πρότερον ἐλεγχθέντα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου Κυρίλλου καὶ παρὰ τῆς συνόδου ἀναθεματισθέντα τῆς αὐτῆς καὶ διὰ τῶν μετ' αὐτὴν ἀκασίων διαφρήδων οὕτω καὶ σαφῶς εἶδομεν.

(5) Cyrill. ep. ad Joan. Antioch. de pace. Apud Andron. Camat. c. 104 (Gr. orth. t. II, p. 452-453) lectione paululum divergente.

(6) Mon. 256, ἐρ:σθ. παρὰ τῶν Πατ. πίστιν.

θέσιν) ut voluit Eunomius. Quod Chrysostomi auctoritate confirmat, cujus verba ultimo loco in Becci Epig. iv leguntur (Gr. orth. t. II, p. 558).

(b) Nota marginalis Plusiadeni: « Non oportebat te Theodoretum et ejus verba in medium producere, dum nos et Theodoretum synodi (quartæ) sententia conversum, ejus vero capita non multo antea refutata a sanctissimo Cyrillo et anathemate percussa a synodo (quinta) et posterioribus unibus tam discrete et perspicue novimus. »

ἀμφότεροι τῶν ἐγκαμμένων ἐκείσθε· ὁ γὰρ ἦσαν ἅβελ οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἐστὶ δὲ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴν τῆς οὐσίας λόγον. Ἀκούεις, κατὰ τίνος λόγον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται καὶ ἴδιον αὐτοῦ καὶ οὐκ ἄλλοτριον; Κατὰ τὴν τῆς οὐσίας φησὶ λόγον, ὡς ἐμοῦσιον αὐτῷ δηλονότι. Λέγει δὲ καὶ ὁ τῆς Νύσσης· Βασίλειος· Γρηγόριος· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Υἱοῦ μὲν εἰρηται (1), ὃ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμέρον ἔχει τὸ εἶναι, ἔθεν καὶ ἐκπορεύεται (2). Τίνα τοίνυν ἐξηγητὴν (3) βελτίονα τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ τῶν ἰδίων ῥημάτων δεξόμεθα παρὰ τοὺς θελοῦς τουτουοὶ θεολόγους;

O SCHOLARIOZ.

Οἱ Ἀστικοί, καίτοι πολλὰ περὶ Θεοδορήτου λέγειν ἔχοντες, ὡς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν αὐτοῦ; συνηγορούντων ἐστὶν ἴδιον, καὶ δυνάμενοι μὲν αὐτὴν παραγράφασθαι πρότερον, δυνάμενοι δὲ καὶ πάλιν συμβιβάζειν τοῖς ἄλλοις; ὁπότε τῆς ὑγιαίνουσας; δόξης ἐγένετο, ἕμως τοσοῦτον ἂν εἰποιεν, ὅτι τὰ τοῦ Θεοδορήτου πολλῆς ἀμυβουλίας γέμοντα οὐδὲ παράγειν εἰς μέσον χρή. Ἐνδέχεται μὲν γὰρ αὐτὸν, ἕως τῆς Νεστορίου λύμης ἀπέλαυε καὶ αὐτὸς. ὁμοίως; ἐκείνῳ τὸ Πνεῦμα τῆς τοῦ Υἱοῦ οὐσίας ἄλλοτριῶν καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖσθαι αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, δι' ὧν εἴπερ τινὸς ἄλλου καὶ ἢ πρὸς τὸν ἴδιον ἡμοουσιότης τοῦ Πνεύματος; ἐμᾶλλε δεῖκνυσθαι. Ἐνδέχεται δ' αὐτὸν καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας γενόμενον ὑστερον μηδενὶ τρόπῳ φρονεῖν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα κτιστόμενον, ὡς οἱ τότε ἐφρόνουν αἱρετικοί, καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖσθαι αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν· οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸ μετὰ τῶν ἄλλων κτισμάτων ἐξ Υἱοῦ καὶ δι' Υἱοῦ κτισθεῖται, καὶ τὴν ὑπαρξίν, εἴτιον τὴν γένεσιν, ἔχειν ἐφλυδέρων ἐκείνοι. Διὰ ταῦτα τοίνυν, ὅσον ἐν τοῖς περὶ τοῦ Πνεύματος λόγοις, οὐ σφόδρα χρή Θεοδορήτου πιστεύειν, ἐξὼν πολλαχῶθεν ἄλλοθεν ἀληθῆς μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας εὐρίσκειν. Ὅτι δὲ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ παρ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ προτεῖναι δηλοῖ, δεκνύουσι μὲν πολλοῖς λόγοις ἐκ τῶν τῆς πίστεως ὑποθέσεων. Ἄνευ γὰρ τοῦ μὴ εἶναι ἐπὶ τῶν θεῶν ἄλλην τινα σχέσιν πλὴν τῆς κατ' αἰτίαν νεῖν, ἐπὶ τῶν ἕτερον ἕτερον λέγεται εἶναι, ἥτις δὴ κατ' αἰτίαν σχέσις καὶ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας ἐξ ἀνάγκης;

A sanctus, qui procedit quidem ex Deo Patre, non alienus autem est a Filio secundum essentialis rationem. Audisne, secundum quamnam rationem Filii dicatur Spiritus et proprius ipsius et non ab ipso alienus? Secundum essentialis rationem, ait Cyrillus, nimirum ut consubstantialis Filio. Dicit autem et divus Gregorius Nyssenus: Spiritus sanctus Filii quidem dicitur, cum quo sine ullo intervallo simul concipitur, habet vero esse ex ea causa connexam, quae Pater est, unde et procedit (a). Quem igitur meliorem interpretem apostolicorum et propriorum eorumdem verborum recipiemus praeter istos divinos theologos?

B

SCHOLARIUS.

Latini, quamvis multa habeant quae dicant de Theodoro, ut in libris apologeticis pro ipsis exaratis videre est, cumque possint contra eum prius exceptionem proferre, possint vero et rursum eum conciliare cum caeteris, quando sanam sententiam amplexus est, tamen id tantum dixerint, Theodoretum scripta utpote magna ambiguitate plena non esse in medium proferenda. Dici enim potest, ipsum, quandiu Nestorii pernicioso errori et ipse adhæsit, simili ratione ut iste fecit Spiritum a Filii essentialis alienum habuisse, et ideo negare eum ex Filio et per Filium subsistentiam habere, per quae, si per quid aliud, etiam Spiritus sancti cum Filio consubstantialitas ostendi potuit. Dici vero etiam potest, ipsum posterius ad veritatis tramitem progressum nullo modo censere ex Filio Spiritum esse creatum, ut haeretici eorum temporum sentiebant, atque propterea negare eum ex Filio et per Filium existentiam habere; sic enim et eum cum aliis creaturis ex Filio et per Filium subsistentiam sive ortum habere negabantur illi. Quapropter, quantum attinet ad sermones de Spiritu sancto, non valde Theodoro credere oportet, cum ex aliis multis cum accurata ac perfectiori ratione verum invenire liceat. Quod vero Spiritum Filii dici Spiritum sanctum nihil aliud significat nisi Spiritum a Filio et per Filium prodire, id (Latini) multis ostendunt rationibus ex principiis fidei. Namque praeter id, quod in divinis nulla alia habitudo cogitanda est, quam ea quae est secundum causam, quando alterum alterius dicatur esse, quae quidem secundum causam habi-

D

(1) In Marc. f. 163, a. correct. φησεται. Lectio variat, ut infra audies et Scholarium dicentem.
(2) Pro hac propos. λέγει δὲ καὶ ὁ τῆς Νύσσης... ἐκπορεύεται, hanc aliam habet Monac. 256: λέγει

δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ιη' τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον· Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται ὡς φκτωμένον κατὰ φύσιν αὐτῷ. Reliqua, τίνα τοίνυν..., ut supra.
(5) Ἐτι addit Mon. 256.

(a) Verba cod. Monac. 256: Dicit autem et magnus Basilius capite decimo octavo ad Amphiloichium: Spiritus Christi dicitur ut secundum naturam ipsi proprius factus (vel: ut naturaliter cum ipso affinitatem habens); qui textus saepissime a theologis addibetur, ut a Becco, Epigr. vi (Gr. orth. II, 6.

579), a Constantino Meliteniote, orat. 2, n. 7 (ibid., p. 788) aliisque plurimis. Videntur in alia editione syllogismorum Gregorii Nysseni textui ideo hic substituta, quia Nysseni textus iam precedente capite in ea editione prolatus erat.

undo etiam essentia identitatem necessario inducit (cum magnus Basilius dicat: *Ergo Patrem proprietatem intelligo, quando ex Patre procedit, et rursum: Identitatem naturae confitemur, quoniam ex Patre est Filius*), sed non ipsa hae indueta excluditur, inquit, quemadmodum vos arbitramini. Quis nesciat, Spiritum Patris dici eo quod ex Patre est vel prodit; impossibile vero alio modo Filii dici Spiritum quam eo modo, quo et Patris esse dicitur, ne Filii cum Patre absque differentia consubstantialitas latenter excidat? Verum nullum adeo manifestum patrocinium Latinis praebent rationes, licet undequaque sint verae, quale doctorum eis exhibent dicta. Etenim magnus Athanasium adducunt, qui ait: *Hic Spiritus Filii spiraculum sive fatus est*; atque beatum Epiphanium dicentem: *Et Spiritus ex Patre et Filio spirat*; quem enim ille vocat spiraculum Filii, cum hic ex Patre et Filio spirare asseverat. Pari modo producunt et divum Maximum dicentem: *Spiritus enim sanctus, quemadmodum natura secundum essentiam est Dei et Patris, ita et Filii est secundum essentiam, tanquam qui ex Patre essentialiter per Filium genuitum ineffabili modo procedit*; dicit enim hic perspicue, propterea Patris et Filii dici Spiritum sanctum, quia ex Patre per Filium essentialiter prodit. Verum etiam Cyrillum eadem cum ceteris statuentem producunt, qui modo Spiritum dicit *procedentem per Filium naturaliter ut proprium ipsius*, modo Spiritum, inquit, *proprius ipsius et in ipso et ex ipso est, sicut et de ipso Deo et Patre intelligitur*. Ex quibus universalis atque ex nullis aliis testimoniis evidenter demonstrari (Latini) aiunt Spiritum Filii dici et proprium Filii nihil aliud declarare, quam ex Filio et per Filium prodire. Sed neque Cyrillum sibi contrarium, si quidem sibi ipsi non sit contrarius, in eo arbitrantur, quod Spiritum non alienum esse, sed proprium videlicet Filii secundum essentiae rationem affirmant. Nam proprium esse Filii Spiritum dicit non ut possessione, neque ut aliquid eorum quae extrinsecus ei accedant, sed secundum essentiae rationem, nimirum cum essentia Spiritus sancti eadem sit cum essentia Filii; procedere quidem ex Deo Patre eum ait, proprium vero Filii esse, quod idem est ac prodire ex eo propter essentiae rationem, quod et Latini dicunt et ubique clamant, Spiritum ergo sanctum habere quidem existentiam ex Deo et Patre ut a fonte (fons enim deitatis tum Filii tum Spiritus sancti est Pater), propter essentiae autem rationem per Filium et ex Filio prodire, (qui) omnium Patris est particeps praeter generandi proprietatem, quae ipsi communicari non potest. *Ego enim, inquit, et Pater unum sumus*, atque unum secundum essentiam,

αλλάγει (τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέγοντος· Τὴν πρὸς τὸν Πατέρα οὐκείνητα νοῦ, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται (1). Καὶ πάλιν· Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν ὀρολογοῦμεν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς)· Ἄλλ' οὐκ αὐτῆ ταύτης εἰσαγομένης ἐκβάλλεται, καθὼς ὑμεῖς ὀξιοῦτε, φασί. Τίς ἂν ἀγνοήσαιεν, ὅτι Πνεῦμα μὲν Πατρὸς λέγεται τῶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἢ προεῖναι; Ἀδύνατον δὲ ἄλλως Υἱὸ Πνεῦμα λέγεσθαι, ἢ καθ' ὃν τρόπον καὶ τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγεται, ἵνα μὴ τὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἀπαράλλακτον λάθῃ διαπεσόν. Ἄλλ' ὀξυμίαν ὄψω φανεράν συνιγοῦσαν αὐτοῖς οἱ λόγοι, καίτοι παντάπασιν ἀληθεῖς ὄντες, ὅποιαν αἱ τῶν διδασκάλων ῥήσεις παρέχονται. Τὸν μὲν γὰρ μέγαν Ἀθανάσιον παράγουσι λέγοντα· Τοῦτο τὸ Πνεῦμα πρὸς τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ· τὸν δὲ μακάριον Ἐπιφάνιον, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πρὸς, φάσκοντα. Ὅπερ γὰρ φησὶν ἐκεῖνος πρὸς τὸν Υἱοῦ, τοῦτο οὗτος ἐκ τοῦ Υἱοῦ πρὸς καὶ τοῦ Πατρὸς ἀποφαίνεται. Ὅσαύτως καὶ τὸν θεῖον προτείνουσι Μάξιμον λέγοντα· Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περ φῶσι κατ' οὐσίαν ἐκείνη ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστὶν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφρόστως ἐκπορευόμενον (2)· λέγει γὰρ ἐν ταῦθα περιφανῶς, διὰ τούτου τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεσθαι, διότι ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ οὐσιωδῶς πρόεισιν. Οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ Κύριλλον τὰ αὐτὰ τοῖς ἄλλοις ἀξιούνητα παρέχοντα, πῶς μὲν λέγοντα· Προεῖναι δὲ αὐτοῦ φυσικῶς ὡς Ἰδιον αὐτοῦ, πῶς δὲ Ἰδιον αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῶ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα ἐστὶ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Ἐξ ὧν ἀπάντων ῥητῶν καὶ πολλῶν ἄλλων φανερώς ἀποδείκνυσθαι λέγουσιν, φησὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι καὶ, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προεῖναι παρίστησιν. Ἄλλ' οὐδὲ τὸν Κύριλλον ἠγγυῶνται σφίσι προσέστασθαι, εἰ γε μὴδ' αὐτῶ, λέγοντα τὸ Πνεῦμα οὐκ ἄλλοτριον εἶναι, ἀλλὰ ἴδιον ἐπλοῦνται τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ἡ γὰρ ἴδιον εἶναι φησὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὡς κτήμα οὐδ' ὡς τι τῶν ἐξωθεν ἐπισιόντων αὐτῶ, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, ὡς τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος τῆς αὐτῆς οὐσίας τῆ οὐσία τοῦ Υἱοῦ δηλαδὴ· ἢ ἐκπορεύεσθαι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ φησὶν, ἴδιον δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ὃ ταυτὸν ἐστὶ τῶ ἐξ αὐτοῦ προεῖναι διὰ γε τὸν τῆς οὐσίας λόγον, ὃ καὶ Λατίνων λέγουσι πανταχοῦ καὶ ῥωσῶν, ὡς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχει μὲν τὴν ὑπαρξίν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς ἀπὸ κηγῆς (κηγῆ γὰρ ἐστὶ καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος θεότητος ὃ Πατὴρ), διὰ δὲ τὸν τῆς οὐσίας λόγον διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πρόεισιν, ὃς (3) κοινῶναι πάντων (τῶν τοῦ Πατρὸς) πλὴν τῆς τοῦ γεννῆν βιότητης.

(1) Citat eadem Basilii verba Beccus, l. iii ad Theodor. Sugd., n. 7. (Gr. Orth. II, p. 142.)

(2) Max. Expos. in Zachar. verba allegata saepe, ut apud Beccum Epigr. i et xi, atque et ad Theod.

c. 8 et apud Georg. Metoch. c. Manuel. Crei. c. 8. (Gr. Orth. II, p. 537, 538, 622, 623, 109, 987, 988.)

(3) Hic aliqua deesse mihi certum videtur.

ης οὐκ ὄντι τε τούτῳ μεταδίδονται. Ἐγὼ γὰρ, φησί, A καὶ ὁ Πατήρ ἐν ὁσμῶν (1) καὶ ἐν κατὰ τὴν οὐσίαν, καὶ κατὰ γὰρ τὰς ἰδιότητας εἰσὶν ὁμοσιότητες δύο εἶναι, ὥστε εἰ ἐν εἰς κατὰ τὴν οὐσίαν, καὶ κατὰ πάντα ἐν εἰς, ὅσα μὴ ἔκταται πρὸ λόγου τῆς ἐν αὐτοῖς ἀντιθέσεως, ὥστε καὶ εἰς εἰς προβολεύς, ὅπερ πολλὰκις εἴρηται, καὶ εἰς πέρτατον. Οὕτω καὶ τοῦ Πατρὸς λεγόμενον εἶναι τὸ Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα εἶναι λέγεται κατὰ γὰρ τὴν τῆς οὐσίας λόγον, δηλονότι διὰ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα. Εἰς δὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν φέρεται καὶ τὸ τοῦ Νύσσης ῥηθὲν (2), ὁποτέρως ἂν ἔχει· εἰ μὲν γὰρ ἡρηται τοῦ Υἱοῦ, καὶ δὴ φανερώτατά ἐστιν ὁπρὸς Λατίνων ὁ λόγος· εἰ δὲ εἴρηται τοῦ Υἱοῦ, Πνεῦμα μὲν, φησί, λέγεται τοῦ Υἱοῦ ὡς· πρὸς Υἱῷ συγκαταλαμβάνομενον· τοῦτο δὲ πάντως τὴν ἀναφορὰν σημαίνει (τὸ γὰρ συγκαταλαμβάνεσθαι τῶν ἀναφορικῶν ἐστὶν ἢ τῶν ἄλλως ἀντικειμένων, καὶ μάλιστα γὰρ τῶν ἀναφορικῶν)· ἐκπορεύεσθαι δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, ὡς τῆς τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχον τὸ εἶναι· ἔχει μὲν τὸ εἶναι, φησί, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὃ Πνεῦμα λέγεται εἶναι, ἀλλ' οὐκ ἐξημμένον ἐκ τοῦ Υἱοῦ (οὐ γὰρ πρῶσιον ὡς ἐκ πηγῆς τοῦ Υἱοῦ), ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον αὐτὸ ἔχει, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπ' αὐτὸ καθάπερ διὰ τινος διήκον οὐραῖς· ὡς ἂν πρὸς λέγοι, εἶναι μὲν τὴν θέρηνη τῆς ἀκείνου ὡς ἐκ τῆς ἀκείνου προσεχῶς προτιοῦσαν, καὶ διὰ τοῦτο τῇ ἀκείνῃ συγκαταλαμβανομένην ἔχειν δὲ τὸ εἶναι αὐτῆς ἐξημμένον τῆς τοῦ ἁλίου αἰτίας· ἢ γὰρ ἀρχὴ τοῦ εἶναι τὴν θέρηνη ἐκείνου πρῶτως ἐστίν. Οὕτω τοῖνυν ταυτὶ τὰ τῶν ἁγίων ῥητὰ νοούμενα καὶ ταῖς τῆς πίστεως ὑποθέσεσι σύμφωνοῦσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν διδασκάλων ῥητοῖς οὐδὲν ἐπεναντίον ἔχουσιν· ἄλλως δ' ἀδύνατον εἶ εἰδὸς ἐν ἅπασιν ὡσεὶσθαι· ὥστε μὴ μόνον πρὸς ἀπολογίαν ὑπὲρ Λατίνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς λύσιν ὧν αὐτὸς ἐπιχειρεῖ κατὰ Λατίνων ἐνταῦθα ἀρκεῖν ταυτὶ μόνον τὰ τῶν διδασκάλων ῥητὰ καλῶς λαμβανόμενα.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΓ' (3).

Τὸ δὲ ἐμπροσθέντος κατὰ τοῦ Κυρίου δεδοσθαι τὸ Πνεῦμα τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν σύμβολον οἱ Λατίνοι ποιοῦνται τοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι (4). Ὅτι μὲν οὖν (5) οὐκ ἦ

(1) Joan. x, 20.
 (2) Basilii verba supra ad Marci c. 11 citata.
 (3) In Mon. 256, f. 293 b, est cap. 8.
 (4) Nota ad marg. Mon. 27 f, 213 b. : Οὐ χρὴ σε, ὡ λῆστῃ· ἐγκαλεῖν τοὺς Λατίνους, ὅτι οὐκ αὐτοὶ μόνον ἢ οἴκεθεν λέγουσιν, ἀλλὰ πολλοὺς ἁγίους συμμαχοῦς ἔχοντες τοῦτο, θαρβρόντως ἀποφαίνον-

(a) Tritum est S. Anselmi Cantuariensis effatum (de proc. Spirit. sancti contra Græcos, c. 2) : *In divinis omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio.*

(b) Catenam (ἀλυσιν) et funem (σειράν) uterque Gregorius et Basilius statuunt pro exemplo connexionis personarum; hinc Nazianzenus, Orat. 38, p. 619, ed. Bill. (Or. in Chr. Nativitatem) ait, unum ab altero dependere, vere auream et salutarem funem id efficere (ἐν ἡρηταιαί τοῦ ἐνός, ἢ χρυσή τις

quandoquidem secundum proprietates sive hypostases duo sunt; quare si unum sunt secundum essentialiam, etiam secundum omnia sunt unum quæ non sequuntur rationem oppositionis, quæ inter eos est (a); quare et unus spirator sunt, ut jam sæpe dictum est, et unus mittens. Hoc pacto et Spiritus, qui Patris esse dicitur, et Filii Spiritus esse prædicatur secundum essentialis rationem, hoc est propter essentialis identitatem. In eadem vero sententiam fert et Nyseni dictum, utraque, qua profertur, lectione. Si enim legas : *a Filio dependet*, manifestissime is sermo pro Latinis est; si vero legas *Filii dicitur*, tunc ait : Spiritus quidem dicitur Filii utpote qui simul cum Filio concipitur; hoc vero prorsus relationem significat (nam simul concipi ex relativis est vel alio modo oppositis, maxime vero ad relativa spectat), procedere autem ex Patre dicitur, utpote esse connexum habens ex ea causa, quæ est Pater, atque sic fere dicit : *Habet quidem esse etiam ex Filio, cujus Spiritus esse dicitur, sed non connexum ex Filio* (non enim prodit a Filio ut ex fonte), sed ex ea causa, quæ est Pater, connexum illud habet et per Filium ut per funem (catenam) (b) ad ipsum pertingens; veluti si quis diceret, esse quidem calorem radii ut ex radio proxime procedentem atque propterea simul cum radio conceptum, habere vero esse connexum ex ipsa ea causa, quæ est sol; hæc enim causa primario est, quod inde sit calor. Tali itaque pacto intellecta hæc sanctorum dicta et fidei principiis consonant et aliis doctorum dictis nihil habent adversum, aliter vero impossibile est id quod decens est in cunctis salvari. Unde non solum ad defensionem Latinorum, verum etiam ad solutionem eorum, quæ contra Latinos ipse profert, argumentorum hic sufficiunt ea solummodo doctorum dicta recte intellecta.

EPHES. CAP. XIII.

Quod per insufflationem Dominus post resurrectionem discipulis Spiritum dederit, id Latini symbolum atque indicium faciunt (c), quod etiam ex ipso Spiritus sanctus procedat. Verum non

ταῖς. Σὺ δὲ μερῶνα ἅγιον ἔχων τὸν ἀντιλέγοντα μεμονωμένως οἴκοθεν μάταια καὶ καὶ ἐκ κατ' αὐτῶν συρράπτων προφανῶς ἐμφανῆ τῇ ἀληθείᾳ διαμαχομένως.

(5) Οὖν, quod in. cæt. deest, ex Mon. 256 addidimus.

δυνως σειρά καὶ σωτήριοι); ἀλύσει (catenæ) nomine utitur Basil. ep. 38 de discrimine essentialis et hypostaseos. Qua de re vide Manuel. Calcam, lib. 1, c. Græc. (Bibl. PP. Lugd. t. XXVI, p. 284) et Andream Rhodii archiepiscopum in sess. vi Conc. Florentini (Mansi, t. XXXI, p. 359).

(c) Nota marg. : Non oportet te, vir optime, reprehendere Latinos, quia non ipsi soli vel proprio Marte id dicunt, verum multos sanctos socios et patronos habentes id confidenter prædicant. Tu

substantiam Spiritus sancti tunc per insufflationem datam esse, ex eo manifestum est, quod nondum Spiritus sanctus advenerat. Si enim, inquit (Christus), non abiero, *Paracletus non veniet ad vos (a)*. Testatur et hoc divus Chrysostomus in Commentariis in Evangelium secundum Joannem, ita dicens: *Quidam itaque dicunt, Christum non dedisse Spiritum, sed discipulos per insufflationem ad eum suscipiendum aptos reddidisse. Non vero quis erraret, qui dicerent tunc eos potestatem aliquam accepisse atque spiritualem gratiam, ut possint dimittere peccata. Idcirco et intulit: « Quorum remisistis peccata, » etc., ostendens, qualem speciem operationis det. Etenim ineffabilis est Spiritus sancti gratia et multiforme donum, et mirum non est, quandoquidem et a Moyse Deus de Spiritu detrahens cæteris donavit. In Domino autem Christo omnis Spiritus sancti gratia requievit: « Non enim ad mensuram dat illi Deus Spiritum; » ideo et ex ea aliis donavit et per eam divina prodigia operatus est. « In Spiritu enim Dei, inquit, ejicio demonia. »*

SCHOLARIUS.

Latini non ipsi per se hoc symbolum faciunt, verum aliis obsequuntur hoc facientibus, quibus fidem derogare nefas. Augustinus enim illum Evangelii textum explanans ait, corporalem illum flatum non fuisse Spiritus sancti substantiam, sed demonstrationem per congruam significationem, non a Patre solum, sed etiam a Filio Spiritum sanctum procedere. Et rursum libro quarto de Trinitate: *Nec video, quid aliud significare voluerit, cum sufflans in faciem discipulorum ait: ACCIPITE SPIRITUM SANCTUM. Neque enim status ille corporeus cum sensu corporaliter tangendi attingens et procedens ex ore substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum (b)*. Divus autem Cyrillus in dictum illud: *« Et ego rogabo Patrem, »* ait: *Idcirco et corporaliter illum discipulis insufflavit, ostendens, quod quemadmodum ab ore humano corporee humanus spiritus procedit, sic ex divini substantia deitatis convenienter Spiritus qui ab ea est profunditur. Et rursum*

- (1) Joan. xvi. 7.
- (2) Mon. 256 ἐπιτηδους.
- (3) Mon. 256. Ἐξ τινὰ πνευματικὴν καὶ χάριν.
- (4) Καὶ omitt. Mon. 256.
- (5) Joan. ix, 22, 23.

vero, qui nullam habes sanctum contradicentem, solus omnino relictus a te ipso inania et nova contra eos consuens aperte contra veritatem pugnare appares. »

(a) Eadem edixit Theophylactus Com. in Joan. iii, 35, et vii, 39 (opp. l. p. 550, 612; iii, p. 518). Ita pariter Nicolaus Methouensis, Cod. Monac. 68 f. 81, cap. 35: *Ἐτι εἰ ὁ αὐτὸς ὁ Παράκλητος ἐδίδθη τότε διὰ τῆς ἐμφυσήσεως, ἀλλὰ μὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς αὐτίκα δεδήλωκεν ἐπεικὼν ὁ Σωτὴρ. Ἄρ τινῶν ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀπλῆνται (ὡς γὰρ ὁ λόγος καὶ τὰ χαρίσματα καλεῖν πνεύματα), τίνος ἡ κατὰ τὴν γῆν παρουσία;*

οὐσία τοῦ Πνεύματος ἦν ἡ δεδομένη τότε δι' ἐμφυσήματος, δῆλον μὲν ἐξ ὧν οὐδέπω τότε τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον παραγέγονεν. Ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλω, φησὶν (1), ὁ Παράκλητος οὐκ ἀλευσεται πρὸς ὑμᾶς. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν τοῖς εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εἰσηγητικοῖς ὁβίω λέγων· *Τινὲς μὲν οὖν φασίν, οὐ τὸ Πνεῦμα ἔδω ἀλλ' ἐπιτηδεις (2) αὐτοὺς πρὸς ἄποδοξιν διὰ τοῦ ἐμφυσήματος κατασκευάσαν. Οὐκ ἂν δέ τις ἀμάρτοι καὶ τότε εὐληθῆναι αὐτοὺς λέγων ἔξουσιας τινὰ καὶ χάριν πνευματικὴν (3), ὥστε ἀφίεναι ἁμαρτήματα· διὸ καὶ (4) ἐπήγαγεν· Ὅρ ἂν ἀφῆτε ἁμαρτήματα (5), δεικνύς ποῖον εἶδος ἐναργησίας δίδωσι· καὶ γὰρ ἀγατος ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις καὶ κολυσιδής ἡ ἔωρεά, καὶ θανμοχίτρ οὐδὲν, ὅπου γε καὶ παρὰ Μωσέως ὁ θεὸς τοῦ Πνεύματος ἀφάτων ἐτέροις μετέδωκεν (6)· ἐν δὲ τῷ Δεσπότη Χριστῷ πᾶσα ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις ἀπαναπέπαιτο· « Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ θεὸς ἐκάλω τὸ Πνεῦμα (7)· » διὸ καὶ ἐξ αὐτῆς μετέδιδον καὶ δι' αὐτῆς τὰς θεοσημίας εἰργάζετο· « Ἐν Πνεύματι γὰρ (8) Θεοῦ, φησὶν (9) ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. »*

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι οὐκ αὐτοὶ τοῦτο ποιοῦνται τὸ σύμβολον, ἀλλ' ἐτέροις κειθονται κοινουμένοις, οἱ; οὐκ ἔστιν ἀπιστεῖν. Ὁ μὲν γὰρ Αὐγουστίνος φησιν, ἐκείνο τὸ εὐαγγελικὸν ἐξηγούμενος, οὐτὶ τὸ σωματικὸν ἐκείνο ἐμφύσημα οὐχ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐσία ὑπήρχεν, ἀλλ' ἀπόδειξις διὰ καταλλήλου σημασίας, οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Καὶ πάλιν ἐν τετάρτῳ τῶν περὶ Τριάδος φησὶν· *Ὅστε μὴν συννοῶ, εἰ ποτε ἠδούλοτο σημαῖναι, ἡρίσια ἐμφυσήσεως εἰς τὸ πρόσωπον τῶν μαθητῶν εἶπε « Δάδετε Πνεῦμα ἄγιον » οὐδὲ γὰρ τὸ σωματικὸν ἐκείνο ἐμφύσημα σὺν αἰσθήσει τοῦ σωματικῶς θιγγάνειν ἀπέδμενον καὶ προδὲρ ἐκ τοῦ στόματος ἡ οὐσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἦν, ἀλλ' ἐνδειξις διὰ καταλλήλου δηλώσεως, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ δὲ θεὸς Κύριλλος εἰς τὸ βῆτὸν τὸ, « Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, » φησὶ· *ἀὶ γὰρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐναφύσησε, δεικνύς, οὐτὶ ὥσπερ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα**

- (6) Num. xi, 16, 17, 25.
- (7) In Joan. iii, 34.
- (8) Mon. 256: Ἐν γὰρ Πνεύματι.
- (9) Math. xii, 28.

Ἡ γὰρ τοῦ αὐτοῦ, καὶ περιττὴ ἡ ἐτέρου, καὶ ποῖον τοῦτο; *Adhuc si ipse Paracletus tunc datus est per insufflationem, et non charisma remissionis peccatorum, ut ipse declaravit Salvator addens: « Quorum remisistis peccata, remittuntur eis, » (novit enim sermo et charisma vocare spiritus), cuiusnam est tunc illa in terris praesentia? Vel ejusdem, et tunc superflua; » vel alterius spiritus, et qualis iste?*

(b) Haec verba, quae existant, l. iv de Trin. c. 20, pariter adducit Gregor. Patr. Apol. in Marci Eph. confessionem, cap. 15 et ad imp. Trapezunt. n. 20. Cf. et Aug. contra Maxim. l. iii, c. 14.

ἐκ τοῦ ἀνθρώπινου πρόσωπῳ σπέρματος, οὕτω καὶ ἄλλοι οὐσίας θεοπραξίας προχέονται τὸ ἐξ αὐτῆς (1). Καὶ πάλιν ἐν τετάρτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν· Ὅσπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἰδίου πληρώματος ἐκίσει τε καὶ λέγων· Ἄδθετε Πνεῦμα ἄγιον· τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ ἐμφυσήματι τῆν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὐ μάλα σκιαγραφῶν (2). Τὰ αὐτὰ δ' ἐν εὐροί τις καὶ Βασιλείου καὶ πάντας σχεδὸν τοὺς ἁγίους λέγοντας, καὶ τὰ τῆς σωματικῆς ἐκείνης ἐμφύσεως τύπον καὶ ἐνδείξιν καὶ ἀπέδειξιν διὰ καταλλήλου δηλώσεως, καὶ σκιαγραφίαν καὶ δεῖξιν ἀποκαλοῦντας. Ὁ δὲ μακάριος Λύγουστινος οὐδὲ δύναται συναρῆν, εἰ τινὰ ἄλλον σκοπεῖν εἶχεν ἢ ἐμφύσεως ἐκείνη, κλήν τοῦ δηλώσει τὴν ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ θεότητος ἀφανῆ τοῦ Πνεύματος πρόδοσιν. Ὅστε Λατίνους προδήλως συκοφανταῖ ὁ πρῶτος αὐτοῖς ἐπιγράφων τοῦτο τὸ νόημα. Ἡ καὶ τοὺς διδασκάλους πεπλανῆσθαι νομίζει ὁ νομίζων τοὺς ἐναντία λέγοντας ἀληθεύειν. Τοῦτο μὲν οὖν Λατίνους ἀρκεῖ πρὸς ἀπολογία, ὅτι διδασκάλων τοσούτων τε καὶ τοιούτων θέσιν διαφυλάττονται. Εἰ δ' ὁ ἀνήρ οὗτος τὸ διὰ τοῦ ἐμφυσηματος σημαίνον τὴν κτιστὴν τοῦ Πνεύματος χάριν εἰναι νομίζει, ἀλλ' οἱ Λατίνοι φησούσιν αὐτὸν ἠκατήσθαι. Ὁ γὰρ Κύριλλος λέγει· Τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ ἐμφυσήματι τῆν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὐ μάλα σκιαγραφῶν ὥστε κατὰ τὸν Κύριλλον ἢ τοῦ Πνεύματος φύσιν ἦν τότε δηλούμενον. Γίλοιοι δὲ καὶ ἐπὶ (τῷ) τοῦ Χρυσοστόμου ῥητὸν ὑπεναντίον εἶναι τῇ κοινή τῶν διδασκάλων θέσει καὶ τῷ τῶν Λατίνων λόγῳ νομίζουσιν. Ὁ γὰρ Χρυσόστομος οὐ περὶ τοῦ τότε τύπου καὶ τοῦ πράγματος, ὅπερ ὁ τύπος ἐκεῖνος ἦ τὸ σημεῖον ἐδήλου, πραγματεύεται, ἀλλὰ περὶ τοῦ (3) τοῖς ἀποστόλοις δοθέντος, εἰ ποτε ἦν ἐκεῖνο, πότερον προπαρασκευῆ τις μόνῃ πρὸς τὴν μέλλουσαν τοῦ Πνεύματος ὁμοδοχίαν, ὡς ἔλεγον ἔνιοι, ἢ καὶ χάρις τις τοῦ Πνεύματος, ὅλον ἢ τῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἡξέσεως. Ὅν τὸ μὲν πρῶτον ἐτέρων δόξαν ἐπάρχειν οὐδ' αὐτοῖς ἀπαναίεσται, ὡς δῆλον ἐξ ὧν φησιν· Ὅχι ἀν δὲ τις ἁμάρτοι καὶ τότε εὐλογοῦνται αὐτοὺς λέγων, καὶ τὰ ἐξῆς· τὸ δὲ δεύτερον ὡς ἰδίαν τιθεῖσι δέξαν, καὶ ταύτην ἴσως μετὰ τινος ἐνδοξασμοῦ· ἀ. θ' δ. οὐ καὶ πολλοῖς ἔδοξεν ἀλλότριον εἶναι τῆς τοῦ διδασκάλου κερήσιας; τε καὶ ἀσφαλείας ἐκεῖνο τὸ μέρος· ἀλλ' εἰ καὶ σφόδρα γνήσιον ἔστιν, ἀλλ' οὐχ ὑπεναντίον τοῖς ἄλλοις τῶν διδασκάλων ῥητοῖς. Δυοῦ γὰρ ὄντων τῶν ζητημάτων, πότερον τὸ σωματικὸν ἐκεῖνο ἐμφύσημα τύπος ἦν ἢ ἐνδείξις τοῦ τοῦ Πνεύματος ἀγίου ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προεἶναι ἢ μὴ, καὶ πότερον προπαρασκευῆ τις ἦν ἢ τε γινόμενον καὶ διδόμενον, ἢ χάρις; τις ἐκ τῶν πολλῶν χαριστῶν τοῦ Πνεύματος, ἢ; ἐμαλλέν ὑπερὸν ὁ Σωτήρ ἀθρόα; ἐκπέμπειν· πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ἀπο-

libro quarto ad Hermianam: Quasi a fonte plenitudinis sua, inquit, immitens et dicens: « Accipite Spiritum sanctum, » sicque carnali et manifestiore statu Spiritus naturam bene adumbrans. Eadem poterit quis reperire dicentes tum Basilium tum scire omnes sanctos, et corporalem illam insufflationem typum, ostensionem et demonstrationem per congruam significationem, et adumbrationem et exhibitionem appellantes. Beatus vero Augustinus non potest perspicere, alium finem habere potuisse illam insufflationem, nisi ut significaret Spiritus sancti ex Filii deitate invisibilem processione. Quare Latinos manifeste calumniatur qui ipsis tanquam primis assertoribus hanc sententiam ascribit; vel etiam doctores hallucinatos esse putat qui contraria docentes vera docere putat. Hoc itaque Latinis sufficit ad suam causam defendendam, quod tantorum taliumque doctorum assertionem retinent. Si autem vir iste id quod per insufflationem significatur creatam Spiritus sancti gratiam esse arbitratur, Latini enim prorsus falli dicent. Cyrillus enim ait: Carnali et manifestiore statu naturam Spiritus sancti bene adumbrans; unde secundum Cyrillum id quod significatur est Spiritus sancti natura. Ridiculum vero est id, quod Chrysostomi dictum subadversum esse communi doctorum assertioni atque Latinorum doctrinae censuit. Etenim Chrysostomus non de typo tunc prolato et de re, quam typus ille vel signum manifestabat, agit, verum de eo, quod apostolis datum est, quid illud fuerit, utrum solum preparatio quaedam ad futuram Spiritus sancti susceptionem, ut nonnulli dicebant, an et gratia quaedam Spiritus, veluti gratia dimittendi peccata. Quorum prius aliorum opinionem esse nec ipse ahnhit, ut patet ex ipsius verbis: Non vero quis erraret, qui diceret, et tunc accepisse eos, etc.; posterius vero ut suam propriam ponit sententiam, eamque fortasse cum quadam incertitudine et hesitatione, quapropter et multis visum est alienam esse a doctoris ingenua libertate dicendi ejusque securitate hanc illius sermonis partem. Sed si etiam quam maxime genuina est, non tamen aliis doctorum dictis adversatur. Cum enim duae sint quaestiones: altera, utrum corporalis illa insufflatio typus vel demonstratio fuerit processionis Spiritus sancti a Filio et per Filium necne; altera vero, utrum id quod tunc fiebat et dabatur, preparatio quaedam fuerit, an gratia quaedam ex multis his gratiis, quas postea Salvator copiosas et collectas emissurus erat: ad priorem quidem quaestionem respondent eamque solvant tum sancti non ita pridem in medium prolati, tum et alii multi cum ipsis,

(1) Cyrill. in Joan. xiv, 16. Citatur apud Beccum orat. 1, de un., c. 28. Epigr. 1 et iv (Gr. orb. t. I, p. 140; t. II, p. 529, 560) apud Gregor. Cpl. ad Inp. Trapez. n. 20 (Gr. orb., t. I, p. 466, 467) et apud Andream Rhod. in conc. Flor., sess. vi. (Hard., t. IX, p. 72, 73)

(2) Eadem dat Beccus, Epigr. viii (Gr. orb., t. II, p. 603), et ex parte quoque Constantinus Meliteniota, orat. 2, n. 9. (Ibid. p. 794.)

(3) Τοῦ δ' ἐστὶν in Mon. 27 f, 214 b; sed habet Marc. f. 165 b.

qua ex solutione etiam Latinorum ad hanc quaestionem facta est illatio; Chrysostomus autem ad posteriorem respondet beneque eam solvit. Quare quod gratia quaedam tunc data est et factum non mera fuit preparatio, id non contrarium est illi, quod ea quae tunc fiebant majoris ejusdem rei ostensio sunt, nec dictum illud aliis dictis adversatur. Quod vero etiam eis consonat, id cuique mente praedito manifestum. Nam Christus insufficientis dedit Spiritum, non flatum, sed id quod per flatum significabatur, non ab humanitate ipsius, sed a deitate prodiens naturaliter; hoc vero est Spiritus sanctus; ex Christo prodiens gratiam quamdam apostolis contulit tunc, gratiam dimittendi peccata; sed neque solummodo eos preparavit, neque omnes eis indidit gratias (hoc enim posthac futurum erat, quando essentialiter, hoc est corporaliter, ut ita dicam, et plenissime Spiritus sanctus eis adventurus et suis eos charismatibus repleturus erat) (a). Et prodibat quidem Spiritus sancti essentia et hypostasis ex Filio et tunc et postea; sed non accipiebant hanc discipuli Christi, verum ejus effectum et gratiam, tum quidem statim unam quamdam, quam supra diximus, postea vero etiam universam. Neque enim, sicut ex Christo processit Spiritus, ita etiam apostoli eodem plane modo et absque differentia eum acceperunt, verum ex illo quidem prodibat sicut et erat in ipso, essentialiter videlicet et naturaliter, isti vero suscipiebant in se Spiritus gratiam creatam in ipsis a Spiritu. Non enim est natura creata divinae essentiae capax, sed suscipit eam secundum modum sibi convenientem, hoc est in divinae essentiae effectum, quandoquidem et univrsim quolibet est in quolibet non secundum sui ipsius modum, sed secundum modum ejus in quo est; est vero unumquodque in se ipso, ut esse natum est secundum se; sicut species lapidis materialiter quidem est in lapide, spiritualiter vero in oculo, in anima autem intelligibiliter. Sic et Spiritus sanctus ipse est quidem in se ipso, hypostasis a Patre et Filio distincta in una cum illis natura ac deitate, in Patre vero et Filio ut in uno principio et fonte propter essentiae in ipsis identitatem, cum quodam tamen discrimine ex personali eorumdem ratione desumpto, quia videlicet Pater quidem est principium principii expers, Filius vero principium ex principio, et Patri quidem a nullo Spiritus advenit, Filio vero a Patre. Et est in Patre et Filio totus in totis, potius vero et in ipsis in toto et sicut est in ipso, praeter realem ad illos relationem, quam nullo modo habet ad se ipsum. Hic autem Spiritus sanctus etiam in Christi discipulis erat et in cunctis dignis est, sed neque prout est in se ipso, neque prout est

A κρίνονται ζήτημα, καὶ τοῦτο λύουσιν οἱ τε παρὰ χθόντες; αἱς μέσων ἐναγχοῦ ἀγιοὶ καὶ πολλοὶ μετ' ἐκείνων, ἐξ ἧς δὴ λύσεως καὶ ἡ τῶν Λατίνων πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο γέγονεν ἐπιχείρησις· ἃ δὲ Χρυσόστομος πρὸς τὸ δεύτερον ἀποκρίνεται καὶ λύει τοῦτη καλῶς. Ὡστε τὸ χάριν τινα τότε δεδῶσθαι, καὶ μὴ προπαρασκευῆν εἶναι φιλῆν τὸ γινόμενον, οὐκ ἔστιν ἐναντίον τῷ τὰ σωματικῶς τότε γινόμενα μείζονος τινοῦ πράγματος ἐνδείξις εἶναι, οὔτε τὸ βῆτον τοῖς βῆτοις ὑπεραντίον ἔστιν. Ὅτι δὲ καὶ σύμφωνόν ἐστι, δῆλον παντὶ νοῦν ἔχοντι. Ὁ γὰρ Χριστὸς ἐμφυσῶν ἰδίῳ τὸ Πνεῦμα, οὐ τὸ ἐμφύσημα, ἀλλὰ τὸ διὰ τοῦ ἐμφυσήματος σηματούμενον· οὐκ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θεότητος προῦν φυσικῶς· τοῦτο δὲ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ἐκ τοῦ Χριστοῦ προῦν, χάριν τινα ἐν τοῖς ἀποστόλοις; ἐκτίς; τότε τὴν τοῦ ἀφίεναι ἁμαρτήματα· ἀλλ' οὔτε (1) προπαρασκευάζε μόνον, οὔτε πάσας ἐνετίθει χάριτας (τοῦτο γὰρ ὕστερον ἐμελλε (2) γίνεσθαι ὅτε οὐσιασθῶς, τουτέστι σωματικῶς, ὡς οὕτως εἶπεν, καὶ πληρέστερα τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐμελλεν αὐτοῖς ἀφικνεῖσθαι καὶ τῶν αὐτοῦ χαρισμάτων πάντων πληροῦν). Καὶ προφῆει μὲν ἡ τοῦ Πνεύματος οὐσία τε καὶ ὑπόστασις ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ τότε καὶ ὕστερον· ἰδέχοντο δὲ οὐ ταύτην οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ τὸ ταύτης ἀποτέλεσμα καὶ τὴν χάριν, τότε μὲν εὐθύς μίαν τινα τὴν εἰρημένην, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ σύμπασαν· οὐ γὰρ καθὼς ἐκ τοῦ Χριστοῦ προῦν τὸ Πνεῦμα καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπαρτάλακτως ἰδέχοντο, ἀλλ' ἐκείνου μὲν προφῆει (3), καθὼς καὶ ἦν ἐν αὐτῷ, οὐσιασθῶς δῆλον καὶ φυσικῶς· οἱ δὲ τὴν τοῦ Πνεύματος λαμβάνον χάριν ἐν αὐτοῖς ὅπῃ τοῦ Πνεύματος κτισομένην. Οὐ γὰρ ἔστιν ἡ κτιστὴ φύσις τῆς θείας οὐσίας χωρητικῆ, ἀλλὰ δέχεται ταύτην κατὰ τὸν αὐτῆ προσηκόντα τρόπον, τουτέστιν ἐν τῷ τῆς θείας οὐσίας ἀποτέλεματι, ἐπὶ καὶ ἀπλῶς ἕκαστόν ἐστιν ἐν ἑκάστῳ οὐ κατὰ τὸν αὐτοῦ τρόπον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τοῦ ἐν ᾧ ἔστιν· ἔστι δὲ καὶ ἕκαστον ἐν αὐτῷ, ὡς εἶναι πέφυκε καθ' αὐτό· ὥσπερ τὸ εἶδος τοῦ λίθου ἐστὶ μὲν ὀλίκῳ ἐν τῷ λίθῳ, πνευματικῶς δὲ ἐν ὀφθαλμῷ, ἐν δὲ τῇ ψυχῇ νοητῶς. Οὕτω δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον αὐτὸ μὲν ἔστιν ἐν αὐτῷ ὑπόστασις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διακεκριμένη ἐν μίᾳ μετ' ἐκείνων φύσει τε καὶ θεότητι, ἐν δὲ πατρὶ καὶ Υἱῷ ὡς ἐν ἀρχῇ καὶ πηγῇ μιᾷ, διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς τῆς οὐσίας ταυτότητα, μετὰ τινοῦ μέντοι διαστολῆς ἐκ τοῦ προσωπικοῦ τούτων λόγου λαμβανομένης, ὅτι ὁ μὲν Πατὴρ ἀρχὴ ἐστὶν ἀναρχος, ὁ δὲ Υἱὸς ἀρχὴ ἐξ ἀρχῆς, καὶ τῷ μὲν Πατρὶ παρ' οὐδενὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα, τῷ δὲ Υἱῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἔστιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ ὅλον ἐν ὅλοις, μᾶλλον δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς ἐν ὅλῳ, καὶ καθὼς ἔστιν ἐν αὐτῷ, πληρῆ τῆς πρὸς ἐκείνους πραγματικῆς ἀναφορᾶς, ἣν οὐδ' ὅπως ἔχει πρὸς ἑαυτό. Τοῦτο δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον καὶ

(1) Mon. f. 215 a : οὐδέ.

(2) Mon. ἐμελλε.

(3) Mon. προφῆει.

(a) Vide S. Leonem M., serm. 2, de Pentec. c. 3, 4. (Patrol. Lat. t. I.IV, p. 405 seq.)

ἐν τοῖς μαθηταῖς ἦν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν ἅπασιν
 ἔσα τοῖς ἔξοις· ἀλλ' οὕτε ὡς ἐστὶν ἐν αὐτῷ, οὕτε
 ὡς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, τούτεστιν οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν
 αὐτοῦ καὶ τὴν φύσιν ἢ τὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' ὡς ἡ
 φύσις ἀπαταῖ τῶν εἰσδεχομένων, τούτεστι κατὰ τὴν
 ἀποτέλεσμα αὐτοῦ, σοφίαν δῆλον ἢ λόγου χάριν ἢ
 βουλήν ἢ τι τοιοῦτον, ἃ δὴ χαρίσματα τοῦ Πνεύμα-
 το, εἰῶθαι λέγεσθαι. Ἐχόντες οὖν τὰ τοιαῦτα χα-
 ρίσματα, αὐτὸ λέγονται ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,
 διότι ἀχωρίτως εἰσι τοῦ ταῦτα ἐν αὐτοῖς κτίζοντες
 Πνεύματος, ἀπέριου τὴν φύσιν καὶ παντοδυνάμου
 τυγχάνοντος· καὶ ὁ τὴν χάριν ἔχων τοῦ Πνεύματος
 αὐτὸ τὸ ταύτην δωρούμενον ἔχει. Ἄλλ' οὕτε ἡ χά-
 ρις ἐστὶν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὕτε εἰ ταύτην
 τοῖς ἀνθρώποις ὁ Χριστὸς ἐνοικίζει διὰ τοῦ Πνεύ-
 ματος, καὶ τὴν χάριν μόνην ταύτην προβάλλεται·
 οὐδὲν γὰρ ἂν διήνεγκε τῶν ἀνθρώπων τούτῳ τῷ
 τρόπῳ. Ἄλλ' ὡς περ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις ἐστὶ
 μὲν ἐν τῷ Πνεύματι ἀίδιως, οὐχ ὡς ἀποτέλεσμα,
 ἀλλ' ὡς οὐσιώδης ἐνεργεῖα, ἐστὶ δὲ ἐν τοῖς δεχομέ-
 νοις ὡς τῆς ἐνεργείας ἐκείνης ἀποτέλεσμα χρονι-
 κῶς· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστὶ μὲν ἐν τῷ
 Υἱῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πρόβαιον ἀίδιως, ἐστὶ δὲ καὶ ἐν
 τοῖς ἀνθρώποις ἐξ αὐτοῦ προῖον, οὐ καθὼς ἐκείθεν
 προβαίνει, ἀλλ' ὡς ἐγγυρεῖ λαμβάνειν αὐτὸ τοῖς
 λαμβάνοντας, τούτεστιν ἐν τῷ ἰδίῳ ἀποτέλεματι.
 Ἐκ τούτων τόνυν ἀπάντων δῆλον ἐστίν, ὡς ὁ θεὸς
 Χρυσόστομος χάριν τινὰ τοῦ Πνεύματος τότε λέγων
 τοῖς ἀποστόλοις βοήθει, οὐκ ἂν ἀρνήσαιο καὶ τὴν
 χάριν ἀποτέλεσμα εἶναι τοῦ Πνεύματος, καθὼς ἐστὶν
 ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ὡς ἐν τῷ ἀποτέλεματι
 τούτῳ ἐνοικίεσθαι τοῖς ἀνθρώποις τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐν αὐτῷ καὶ τῇ ἰδίᾳ φύσει· καὶ
 τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὴν τὴν χάριν ἐνοικίζοντα
 ταύτην, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προβαλλόμενον, οὐ ἡ
 χάρις ἐστὶ· καὶ τὸν μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀίδιως
 προβάλλεσθαι, κἂν ἐν χρόνῳ φαίνεται προβαλλό-
 μενος, οἷς δὲ γνωρίζεται· προβαλλόμενος, τούτο καὶ
 οἷς τούτο προβάλλεται, τούτους τὴν τοῦ Πνεύματος
 εἰσδέχεσθαι χάριν· καὶ τὸ τῆς ἀίδιως ἐνεργείας
 ἐκείνης χρονικὸν ἀποτέλεσμα, οὐκ αὐτὴν τὴν φύσιν
 ἢ τὴν ὑπόστασιν, ὡς ἐκείθεν προβάλλεται. Ταῦτα
 γὰρ καὶ ἀληθῆ εἰσι πάνυ, καὶ οὐδὲν ἔχουσιν ὑπερ-
 αντίον· καὶ οὗτ' ἂν τῶν διδασκάλων οὐδεὶς, οὐδ'
 αὐτὸς ὁ θεὸς ἀρνηθεῖ Χρυσόστομος, οὐδ' ἡμεῖς,
 εἰ μέλλομεν τῶν τε ἄλλων καὶ αὐτοῦ συνιέναι. Εἰ
 γὰρ καὶ, πῶς ἂν λαμβάνοιεν οἱ ἀνθρώποι τὸ ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ προβαλλόμενον Πνεῦμα, διαπορεῖν χρή, ζη-
 τουμένου τοῦ εἰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ἀλλὰ, πῶς
 ἂν δεχοίτο τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα,
 οὐδ' ὅπως ἂν δεῖο διαπορεῖν· αὐτὰ τε γὰρ προδήλως ἐκ
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
 ρευόμενον Πνεῦμα οἱ ἀνθρώποι λαμβάνειν λέγονται
 καὶ λαμβάνουσιν. Ὅταν γὰρ εἴθῃ, φησὶν, ὁ Παρά-
 κλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ
 Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
 ρεύεται (!)· ἀλλ' οὐχ οὕτω λαμβάνουσιν, ὡς ἐκείθεν

A in Patre et Filio, hoc est non secundum essentiam
 ipsius sive naturam vel hypostasin, sed prout
 natura recipientium requirit, hoc est secundum
 quemdam ipsius effectum, nimirum sapientiam vel
 verbi gratiam vel consilium vel aliquid hujusmodi,
 quæ charismata Spiritus sancti solent dici. Ha-
 bentes igitur talia charismata ipsum habere di-
 cuntur Spiritum sanctum, quia insepara-
 biliter sunt Spiritus sancti hæc in ipsis creantis,
 qui infinitus est natura atque omnipotens; et qui
 gratiam habet Spiritus, ipsum eam donantem ha-
 bet. Sed neque gratia est ipse Spiritus sanctus,
 neque si hanc hominibus inhabitare facit Chris-
 tus per Spiritum, hanc gratiam solam facit pro-
 germinare; tali enim pacto nihil ab hominibus
 differret. Verum sicut gratia Spiritus sancti est
 B quidem in Spiritu æternaliter, non ut effectus,
 sed ut essentialis operatio, est vero in recipienti-
 bus ut illius operationis effectus temporaliter: ita
 et Spiritus sanctus est quidem in Filio et ex ipso
 prodiens æternaliter, sed in hominibus ex ipso
 prodiens est, non ut a Filio prodit, sed ut reci-
 pientes eum pro sua capacitate possunt recipere,
 hoc est in proprio effectu. Ex his omnibus mani-
 festum est, divum Chrysostomum asserentem gra-
 tiam quamdam Spiritus sancti tunc datam fuisse
 apostolis, haud negaturum fuisse, etiam gratiam
 effectum esse Spiritus sancti, sicut est in homini-
 bus, et ut in effectu hoc Spiritum sanctum inha-
 bitare hominibus, verum non ut in se ipso est et
 C propria natura; Filiumque Dei esse eum, qui inha-
 bitare facit hanc gratiam, Spiritum sanctum prodire
 facientem; et hunc quidem sanctum Spiritum æter-
 naliter producere, licet in tempore producens ap-
 pareat; eis vero, quibus producens cognoscitur et
 quibus ipsum producit, Spiritus sancti gratiam
 recipere et sempiternæ illius operationis tempo-
 ralem effectum, non ipsam naturam vel hyposta-
 sin, ut ab eo producit. Hæc, inquam, haud ne-
 gaturus fuit Chrysostomus; nam vera omnino sunt
 et nihil habent adversum; hæc neque illius docto-
 rum neque ipse divus Chrysostomus negaverit,
 neque nos negaverimus, si tum aliorum tum hu-
 jus memores esse velimus. Nam etsi ambigendum
 sit, quomodo homines accipiunt Spiritum sanctum
 e Filio emissum, quando quæritur, an ex Filio
 procedat: tamen nullo modo ambigendum foret,
 quomodo accipiant Spiritum ex Patre proceden-
 tem; nam et ipse manifeste ex Patre procedit et
 Spiritum ex Patre procedentem homines accipere
 dicuntur et accipiunt. Quando enim, inquit, vene-
 rit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spi-
 ritus veritatis, qui a Patre procedit; sed non eo
 modo accipiunt, quo inde prodit, licet ipsum acci-
 pere dicantur, verum iis prorsus predictis modis,
 qui et verum et decorum servant et non longe
 absunt a doctorum sententia. Eadem igitur et da

(!) Joan. xv, 26.

Filio dicenda videntur et tali pacto nihil omnino A
obstans apparet Chrysostomi dictum nec contra-
rium Latinorum assertioni et doctorum notionibus,
ex quibus hæc desumitur assertio.

καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ λέγειν δοκεῖ, καὶ οὕτως οὐδὲν οὐδαμῆ προσιστάμενον ἐπὶ τοῦ Χρυσοστόμου
φανταίται βῆτην τῆ τε Λατίνων θέσει καὶ ταῖς τῶν διδασκάλων ἐννοιαις, ἐξ ὧν ἡ θέσις αὕτη λαμβάνεται.

EPHES. CAP. XIV.

Rursum in patrocinium sui dogmatis trahunt
Latini, quod Spiritus sanctus dicatur secundum
imaginem Filii (a). Dicimus vero ad hoc, quod non
omnino necesse est, ut imago pro causa id habeat
quod imagine repræsentatur, neque si de arte,
neque si de natura agitur. Et hinc Filius quoque
imago Patris dicitur non tantum ut ad ipsum se-
cundum causam relatus, quantum ut in seipso
Patrem præmonstrans et signans, ut quodam loco
ad Philippum ait : *Qui videt me, videt et Patrem.*
Imago itaque Filii etiam est Spiritus sanctus, non
quasi Filius ejus sit causa, sed quia Filius aliunde
cognosci non potest nisi per Spiritum sanctum.
Nemo enim, ait (Paulus), *potest dicere Dominum
Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Et iterum dicit
Christus : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet
et annuntiabit vobis.* Quod explanans divus Chry-
sostomus, *Hoc est, inquit, consona meis dicit;* nam
quia in ea sunt ea quæ Patris sunt, ille vero ex iis
quæ sunt Patris loquetur, ex meis loquetur. Et cum
sicut Filius, qui venerat ut veterem legem im-
pleret, id est perficeret et adderet ea quæ præter-
missa fuerant propter audientium infirmitatem,
hoc ipso Patrem clarificavit, qui veterem illam
legem posuerat (*Ego, inquit, te clarificavi super
terram, opus consummavi, quod dedisti mihi, ut
faciam*) : ita Spiritus sanctus Filii opus rursus
perfecit. Nam *multa habeo, ait Servator, vobis di-
cere; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit
illo, Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.*
*Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque
audiet, loquetur, et quæ ventura sunt, annuntiabit
vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet et
annuntiabit vobis.* Ex meo, inquit, opere accipiet
ansam et occasionem et annuntiabit vobis, ea vi-
delicet quæ adhuc reliqua sunt. Quod opus idem
est cum operé Patris; nam *quæcumque habet Pater,
mea sunt.* Propter hæc igitur imago Filii est Spi-
ritus sanctus, quia annuntiat ea quæ sunt Filii et
Filium clarificat ex ejus opere sumens et perfli-

(1) Marc. i, 167 a mendose habet δ.

(2) Mon. 256 f. 293 b, cap. 9.

(3) Joan. xiv, 9.

(4) I Cor. xii, 3.

(5) Joan. xvi, 14.

(6) Verba illa ἐκεῖ ἐπεὶ — ἐπεὶ οὐκ ἔστι Mon. 256.

(a) Vel etiam imago Filii. Vide Cyrillum thes. 33,
dial. 7. Joan. Damascenum, De fide orth. 1, c. 13;
et orat. 3, de imag. c. 18, aliosque, quos vide in
nostris ad Photii librum De Spirit. sancti mystag.
Animadversionibus, art. 2, § 7. Photius Amphilo-
ch., q. 235 (*Patrol. Gr.*, t. Cl, p. 1029), docet,
Patris quidem imaginem dici Filium ut ad eum

πρόκειται, καὶ αὐτὸ λαμβάνειν λέγονται, ἀλλ' ἡ
πάντως τρέποις τοῖς εἰρημένους, οἱ καὶ τὴν ἀλή-
θειαν καὶ τὸ πρότερον διαφυλάττουσι καὶ οὐ (1) πέρ-
ρω τῆς τῶν διδασκάλων γνώμης εἶσι. Τὰ αὐτὰ τολ-
νοῦν οὐδὲν οὐδαμῆ προσιστάμενον ἐπὶ τοῦ Χρυσοστόμου

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΔ' (2).

Πάλιν τὸ κατ' εἰκόνα λέγεσθαι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον εἰς συνηγορίαν ἔλκουσι τοῦ εἰκαίου ὀργμα-
τοῦ. Λέγομεν δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὡς οὐ πάντως
ἀνάγκη τὴν εἰκόνα τὸ εἰκονιζόμενον αἰτιον ἔχειν,
οὔτε ἐπὶ τῆς τέχνης, οὔτε ἐπὶ τῆς φύσεως. Καὶ γὰρ
ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς λέγεται, οὐ τοσοῦτον ὡς
πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενος, ἔσον ὡς ἐν
ἑαυτῷ τὸν Πατέρα προδεικνύς καὶ εἰκονίζων ὡς
ποῦ φησι πρὸς τὸν Φίλιππον ὁ ὁμοιωτὴς ἐμὲ,
ὁμοιωτὴς τὸν Πατέρα (3). Εἰκὼν τοίνυν καὶ τοῦ Υἱοῦ
τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐχ ὡς αἰτίου αὐτοῦ ὄντος,
ἀλλ' ὅτι μὴ οἶόν τε γινώσκει τὸν Υἱὸν ἐτέρωθεν, εἰ
μὴ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμοιωτὴς γὰρ, φησὶ,
ὄνταται εἰσαῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεῦ-
ματι ἀγίῳ (4) καὶ αὐδὶς Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάζει,
ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (5).
Ὅτι πρὸς τὸ θεὸν Χρυσόστομος ἐξηγούμενος, *Τοῦτο ἐστὶν,
φησὶ, συνφθὰ τοῖς ἐμοῖς ἐπεὶ ἐκεῖ γὰρ τὰ ἑμὲ
ἐστὶ τὰ τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος δὲ ἐκ τῶν τοῦ Πατρὸς
ἐπεὶ, ἐκ τῶν ἐμῶν ἐπεὶ (6). Καθάπερ γὰρ ὁ Υἱὸς
ἐλθὼν εἰς τὸ πληρῶσαι τὸν καλαῖον νόμον (7), τοῦ-
το ἐστὶν τελειῶσαι καὶ προσθεῖναι τὰ παραλειμμένα
διὰ τὴν τῶν ἀκούοντων ἀσθένειαν, αὐτῷ τούτῳ
τὸν Πατέρα ἰδοῦσθε τὸν τὸν νόμον ἐκείνου θέσαν,
(Ἐγὼ γὰρ σε, φησὶν, ἐδέξαμαι ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ
ἔργον τελειῶσαι, ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω (8).
οὕτως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ τοῦ Υἱοῦ ἔργον τε-
λειῶσιν αὐδὶς Ἐκεῖνος γὰρ, φησὶν (9), ἔγω λέγω
ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ὅτι ὅταν δὲ
ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγήσει
ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ὅτι γὰρ λαλήσει
ὑμῖν, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ
ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάζει,
ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (10).
Ἐκ τοῦ ἐμοῦ, φησὶν, ἔργου τὰς ἀφορμὰς λήψεται
καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὰ λειπόμενα δηλωσέτω ὃ ἔργον
ταυτὸν ἐστὶ τῷ τοῦ Πατρὸς Ἐπεὶ γὰρ ὅσα ἔχει
ὁ Πάτερ, ἐμὰ ἐστὶ (11). Διὰ τοῦτ' ἄρα καὶ εἰκὼν
τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τὸ ἀναγγελεῖν
τὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸν Υἱὸν δοξάζειν ἐκ τοῦ ἔργου*

(7) Matth. v, 17.

(8) Joan. xvii, 4.

(9) Joan. xvi, 12-14.

(10) Verba illa ἐκεῖνος ἐμὲ — ὅμην omitit Mon. 256 f. 294 a.

(11) Joan. xvi, 15.

tanquam principium relatum et Patrem in se figu-
rantem, Spiritum autem minime ideo Filii imagi-
nem vocari, quod ad eum et causam referatur, sed
ideo, quia solum per Filium Spiritus cognoscatur.
Fere ad verbum hic Marcus schismatis antesigna-
num sequitur.

αὐτοῦ λαμβάνων καὶ τελειοῦν αὐτὸ δὴ τὸ ἔργον, ὡσπερ *A* ciens hoc ipsum opus, sicut ille Patris opus perfecerat.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι τοῦ Υἱοῦ εἰκόνα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡσπερ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, καὶ πρωτότυπον τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς ἀκούοντες τῶν διδασκάλων λεγόντων κἀντεῦθεν τὴν οἰκίαν βεβαιούσι δόξαν καλῶς. Οὐ γὰρ οἴονται πρὸς ἄλλο τι φέρειν ταῦτα μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν αὐτῷ δεκνύνας τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν καὶ φύσιν, ἣν ὁ μὲν Υἱὸς λαμβάνων ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰκὼν αὐτοῦ ἐστὶ καὶ λέγεται· δι' αὐτοῦ δὲ πάλιν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα λαμβάνων καὶ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἰκὼν ὑπὸ τῆς θείας ὁμολογεῖται· Γραφῆς· καθάπερ καὶ τὸ τὸν Υἱὸν εἰκόνα εἶναι τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν καὶ φύσιν ἐν αὐτῷ διαφανέσθαι ὡς φύσει Υἱῷ καὶ ὁμοιωτῶσι λέγειν κοινοποιουμένην διὰ γεννήσεως. Ὁ δὲ σαρὸς οὗτος ἀνὴρ ὡσπερ ἀξιοῦντων Λατίνων, πᾶσαν εἰκόνα λόγον αἰτιατοῦ πρὸς αἰτίαν ἔχειν πρὸς εἰκόνην, οὐ εἰκὼν εἶναι λέγεται, ἐνίσταται μὴ πᾶσαν εἰκόνα τοιαύτην εἶναι. Οἱ δὲ οὐ περὶ πάσης εἰκόνης λέγουσιν, οὐδ' ἀπὸ πάσης ἐπιχειροῦσιν, ἀλλὰ φασί, τὸ τῆς εἰκόνης ὄνομα μὴ δεῖν ἄλλως ἀπὸ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα λαμβάνεσθαι. Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς διὰ τὸ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν καὶ φύσιν ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνειν καὶ ἔχειν γεννώμενον λέγεται, ἀνάγκη πάντα καὶ τὸ Πνεῦμα εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι διὰ τὸ τὴν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν καὶ φύσιν διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν καὶ ἔχειν ἐκπορευόμενον. Εἰ γὰρ μὴ τὸν ἴσον ὑπέρχε τρόπον ἐνταῦθα κίκαί τὸ τῆς εἰκόνης ὄνομα, ἀνηρέτο ἂν ἡ τῶν θείων προσώπων ἰσότης, καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον ὑπέρχεν ἂν ἐν αὐτοῖς· ἡμάρτανε δ' ἂν καὶ Κύριλλος εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καλῶν, ὅν τρόπον καὶ ὁ Υἱὸς εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ἐν γ' τοῦ β' τῶν Θησαυρῶν. Ἀπὸ τοῦ τῆς εἰκόνης τοίνυν ὀνόματος ἐπιχειροῦσι Λατῖνοι, καθὼς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα λέγεται, οὐκ ἀπὸ πάσης εἰκόνης. Ὁ δὲ, ὡς ἐπὶ πάσης εἰκόνης ἀξιοῦντων, ἐνίσταται μὲν ἀπὸ τῶν κτιστῶν πραγμάτων, οὕτως ἐπὶ τῆς τέχνης οὕτως ἐπὶ τῆς φύσεως ἀνάγκη εἶναι τὸ παράδειγμα λόγον αἰτίου πρὸς τὴν ἰδίαν ἔχειν εἰκόνα φησὶ· τίνα δὲ εἰσὶν ἐκεῖνα, ἐφ' ὧν οὕτως ἐστὶ, πολλοὺ δὲ προστιθέναι· ἀλλ' ἢ μὴδὲν ἔχων εἰπεῖν, ἢ διαλεγόμενος ἀφωχῶς ἐπὶ τὸν Υἱὸν ἔρχεται, καὶ δεικνύσι τοῦτον εἰκόνα λέγεσθαι τοῦ Πατρὸς οὐ τοσοῦτον ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενον, ἔσον ὡς ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα προδεικνύοντα καὶ εἰκονίζόμενον. Ψεύδεται γοῦν ὁ ἀνὴρ ἐν ἀμφοῖν· πρῶτον μὲν ἐν οἷς δοκεῖ ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἐνίστασθαι βούλεσθαι· ἀνάγκη γὰρ πᾶσαν εἰκόνα πρὸς τὸ παράδειγμα ὡς αἰτιατόν πως ἀναφέρεσθαι πρὸς

SCHOLARIUS.

Audientes Patres Ecclesiae docentes, Filii imaginem esse Spiritum sanctum, sicut Filium imaginem Patris et Patris prototypum, Latini exinde quoque recte propriam sententiam confirmant (a). Nam existimant non ad aliud quicquam haec potius deducere, quam ad id, quod Spiritus sanctus in se ostendit Filii essentiam atque naturam, quam Filius accipiens a Patre imago ejus est et dicitur; per ipsum vero rursus ex Patre accipiens Spiritus sanctus et Patris imago et Filii imago a divina Scriptura agnoscitur, sicut et Filium Patris imaginem esse nihil significat aliud, nisi Patris essentiam et naturam in ipso eam naturali Filio et Verbo subsistente resplendere communicatam ipsi per generationem. At sapiens iste vir, quasi vero Latini censerent, omnem imaginem rationem causati ad causam habere relate ad illud, ejus imago dicitur, instat et objicit, non omnem imaginem ejusmodi esse. At isti non de omni imagine loquuntur neque de omni illationem faciunt, verum dicunt imaginis nomen non oportere aliter accipi de Spiritu relate ad Filium, quam de Filio relate ad Patrem. Si vero Filius imago Patris dicitur, quia Patris essentiam atque naturam ex Patre accipit et habet, dum generatur: omnino necesse est ut et Spiritus Filii imago dicatur, quia Filii essentiam atque naturam per Filium et ex Filio accipit et habet, dum procedit. Nam si non aequaliter tum hic tum illic imaginis nomen acciperetur, tunc divinarum personarum aequalitas et medio tolleretur et magis ac minus in ipsis existeret; erraret etiam Cyrillus dum Filii imaginem Spiritum vocat eodem modo, quo Filius imago Patris est, capite decimo tertio libri secundi *Thesaurorum*. A nomine igitur imaginis concludunt Latini, prout de Filio relate ad Patrem dicitur, non ab imagine universim. Iste vero, quasi de omni imagine id statuerent, instat ex creatis rebus, neque in artis neque in naturae productis necesse esse, ut exemplar rationem causae habeat ad exemplatum sive ad propriam imaginem, affirmans; quoniam autem sicut illa, in quibus ita est, id ut aadat, ab eo longe alienus est, verum vel nihil habens, quod dicat vel Imperite disputans ad Filium venit, ostenditque eum dici Patris imaginem non tantum ut ad ipsam secundum causam relatam, quantum ut in se ipso Patrem praemonstrantem et figurantem. Mentitur igitur vir iste in utroque: primo quidem in eo, quod videtur ex aliis rebus instantiam petere velle; nam necesse est omnem imaginem ad exemplar ut causatum quodammodo referri ad propriam cau-

(1) Ex Mon. 256 τὸ addidimus, quod in caeteris deest.

(a) Confer hac de re et Georgium Metochitam contra Manuelem Cretensem, c. 8 (Gr. orth., t. II p. 965-987).

sam, quandoquidem imago dicitur propter quamdam similitudinem, quæ in ipsa modo aliquo sit a prototypo sive exemplari vel naturaliter vel artificialiter; unde sequitur omnem imaginem propter prototypum esse; secundo peccat in eo, quod Filium dicit imaginem Patris esse potius ut in se ipso Patrem ostendentem et figurantem, quam ut ad ipsum secundum causam relatam. Videtur enim aliquid dicere, dum nihil dicit. Etiam Filium in se ipso Patrem ostendere et figurare idem ipsum est ac Patris imaginem eum esse; quare dicit Filium esse Patris imaginem, quia imago est; ac si quis diceret hominem esse rationalem, quia rationalis est; et quod adhuc pejus, idcirco magis eum ita appellari statuit, quam ideo, quod ad Patrem ut ad causam refertur; quando etiam duo revera essent, quæ pro duobus sumit, imago quidem esset Filius, quia in se ipso Patrem imagine representat, representaret vero, quia ad ipsam ut ad causam refertur et natura Patrem; unde potius imago foret, quia ex Patre est; quam ideo, quia Patrem manifestat. Bene autem agit postea prorsus eandem causam ostendens, et quod Spiritus Filii et quod Filius Patris imago dicatur; quia, inquit, accipit a Filio et quia clarificat Filium et perficit Filii opus, quemadmodum etiam de Filio eadem respectu ad Patrem dicuntur. Explanat enim ac bene quidem nomen imaginis, quomodo de divinis personis accipitur; sed relationem causæ per hæc non eliminat; inducit igitur eam primo quidem quia si eisdem modis de Filio et de Spiritu sancto imaginis nomen dicitur, Filio vero adest ut ex Patre procedenti, etiam Spiritui aderit ut ex Filio procedenti; deinde quia huius rei, quo Filius Patris imago est, non vice versa Pater imago Filii, similiter vero Spiritus imago Filii, non Filius Spiritus imago, alia causa esse non poterit, nisi quod quæ ad superessentialem processionem divinarum personarum pertinent secundum sanctum Dionysium non convertuntur ad invicem. Neque enim tum quæ de divinis et a divinis personis disposita sunt tum quæ de his dicuntur, frustra vel facta sunt vel dicuntur.

EPHES. CAP. XV.

Spiritum dicit Nyssenus theologus ex Patre procedentem. Cuiam manifestum exinde non est, Spiritum producere hypostaticam sive personalem esse Patris proprietatem? Sicut enim dum Unigeniti hypostasin incarnatam esse dicimus, incommunicabile hoc Patri et Spiritui ostendimus: ita et dum dicimus Patris hypostasin producere Spiritum sanctum, sane id minime etiam Filio tribuimus. Aut ergo Latini ostendant quemdam theologorum etiam ex Filii hypostasi Spiritum esse asserentem,

(1) Mon. 27 f, 217 b, et sic dicitur.

(2) In Mon. f, 292 b est cap. 5. Initium idem ut

A. ἰδίαν αἰτίαν, εἴπερ εἰκὼν λέγεται διὰ τινὰ ὁμοιότητα ἐν αὐτῇ γινομένην τρόπον τινα παρὰ τοῦ πρωτοτύπου, ὡς ἐν τοῦ παραδείγματος ἢ φυσικοῦ ἢ τεχνικῶς, ὅς ἐντεῦθεν πᾶσαν εἰκόνα διὰ τὸ πρωτότυπον εἶναι· δεύτερον δὲ ἀμαρτάνει ἐν οἷς τὸν Υἱὸν εἰκόνα λέγει τοῦ Πατρὸς εἶναι μᾶλλον ὡς ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα δεικνύοντα καὶ εἰκονίζοντα ἢ ὡς πρὸς αὐτὸν κατ' αἰτίαν ἀναφερόμενον. Δοκεῖ γὰρ τι λέγειν λέγων οὕτως. Τὸ γὰρ τὸν Υἱὸν ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα δεικνύοντα καὶ εἰκονίζοντα, τοῦτ' ἐστὶν αὐτὸ τὸ εἰκόνα τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἶναι· ὥστε λέγει τὸν Υἱὸν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς εἶναι διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν εἰκόνα, ὡς ἐν τοῖς λέγοι, τὸν ἀνθρώπου λογικὸν εἶναι διὰ τὸ λογικὸν εἶναι αὐτόν· καὶ τὸ χεῖρον, ὅτι καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον αὐτὸν οὕτω λέγεσθαι ἀξίον, ἢ διὰ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὡς αἰτίου ἀναφέρεσθαι· ὅποτε καὶ θεοὶν ὄντων ὡς ἀληθῶς, ἅπαντες ὡς θεοὶ λαμβάνει, εἰκὼν μὲν ἂν ἦν ὁ Υἱὸς διὰ τὸ εἰκονίζον ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, εἰκονίζε δ' ἂν, διὰ τὸ πρὸς αὐτὸν ὡς αἰτίου ἀναφέρεσθαι καὶ φύσει Πατέρα· ὥστε μᾶλλον ἂν ἦν εἰκὼν διὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἢ διὰ τὸ φανεροῦν τὸν Πατέρα. Καλῶς δὲ ποιῶ μετὰ ταῦτα διὰ πάντων τὰς αἰτίας ἐφίλει δεικνύει τοῦ τὸ Πνεῦμα εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς· διότι, φησὶ, λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ δοθεὶς δοξάζει τὸν Υἱὸν καὶ τελειοῦ τὸ τοῦ Υἱοῦ ἔργον, ὡς περὶ θεοῦ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆ πρὸς τὸν Πατέρα ἀποθέσει λέγεται. Ἐξηγείται γὰρ τὸ τῆς εἰκόνας ὄνομα καὶ καλῶς, πῶς ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων λαμβάνεται, ἀλλ' οὐ τὴν τῆς αἰτίας ἀναφορὰν διὰ τούτων ἐκβάλλει· εἰσάγει (1) μὲν οὖν πρώτον μὲν, ὅτι ἐν τοῖς αὐτοῖς τρόποις ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸ τῆς εἰκόνας ὄνομα λέγεται, πρόσθεν δὲ τῷ Υἱῷ ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς προΐοντι, καὶ τῷ Πνεύματι ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ προΐοντι προσίσται· ἐπειθ' ὅτι τοῦ τὸν μὲν Υἱὸν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ οὐκ ἀντιστρέφειν, ὡς αὐτῶς; δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τυγχάνειν εἰκόνα καὶ μὴ ἀντιστρέφειν, εἰ γὰρ ἂν αἰτίου εἴη, εἰ μὴ τὸ τὰ τῆς ὑπερουσίτου θεογονίας κατὰ τὸν ἱερὸν Διονύσιον οὐκ ἀντιστρέφειν πρὸς ἀλλήλα; Οὐ γὰρ τὰ τε οἰκονομηθέντα περὶ τῶν θεῶν καὶ παρὰ τῶν θεῶν προσώπων, τὰ τε περὶ αὐτῶν λεγόμενα μᾶλλον γέγονε τε καὶ λέγεται.

D.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΕ (2).

Πνεῦμα φησὶν ὁ Νυσσηνὸς θεολόγος τὸ τῆς Πατρικῆς ἐκπροσώπου ὑπόστασις. Τίτι δὴλον οὐκ ἐστὶν ἐντεῦθεν, ὅτι τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὑποστατικόν, εἰτὸν προσωπικόν ἰδίωμα; καθάπερ γὰρ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπόστασιν σαρκωθῆναι· λέγοντες ἀκωνήνητον τοῦτο τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι δεικνύμεν, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα προβάλλειν εἰρηκῶς τὸ ὁριον οὐκ ἐστὶν ἂν εἰκόνας καὶ τῷ Υἱῷ τοῦτο δοξάζειν. Ἡ τοῖνον Λατῖνοι διεξέτασαν τινὰ τῶν θεολόγων

in cap. 2 huius codicis (supra c. 8), sed argumentum diversum.

καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως· τοῦτο λέγοντα, ἢ A aut exinde clare apparebit, ex solo Patre Spiritum sanctum procedere.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι καὶ πρὸς τοῦτον τὸν λόγον ἀποκρι-
νύνται, ὅσα δὴ καὶ πρὸς τὸν ἦ' καὶ τὸν ε', καὶ ἡ πρὸς
ἐπεισεύς λύσις καὶ πρὸς τοῦτον ἀρκέσει. Ὅτι γὰρ
ἐκαίνους προσῆν τι πιθανότητος γούν, μὴ ὅτι γε
ἀνάγκης, οὐτε οὗτος, ἔχει πλεόν τι τῶν ἐκεῖ γεγραμ-
μένων· μόνον ὅτι καθάπερ μετάμεινον ἐφ' οἷς τότε
ἐκπινοτόμησεν εἰληφῶς νῦν φησι τὸ σαρκωθῆναι τῆ
τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσει· ἴδιόν τι εἶναι καὶ ἀχοινωνητον
πρὸς τὸν Πατέρα τε καὶ τὸ Πνεῦμα. Καίτοι χρο-
νικόν ἐστι τὸ σαρκωθῆναι, ἐκεῖ δὲ οὐδὲν χρονικὸν εἰλεγε
δύνασθαι εἶναι ἴδιον προσώπου τινός, ὅτε καὶ ἡμεῖς
ἐνέστημεν ἀπὸ τῆς σαρκώσεως, ὡς περ προαισθανό-
μενον τὸν ἄνθρωπον μέλλειν ἀντιλέγειν καὶ αὐτὸν
ἐαυτῷ, ὃ δὴ καὶ περὶ πάντων οἶμαι ποιήσεν αὐτὸν
καὶ οἶ; νῦν λέγει πάλιν ἀνταρτεῖν γενναίως, ὅπότεν
ἀφιλονεικίως καὶ μετ' εὐπειθείας ἐπιστήσῃ τοῦτοις
τὸν λογισμόν. Νῦν γὰρ ὅπὸ φιλονεικίας καὶ δόξης
κενῆς θεός, μὴ τι καὶ χεῖρον τούτων τοιμήσειεν.
Ζήτει δὲ καὶ Λατίνοις ἕνα τινὰ τῶν ἁγίων αὐτῷ
εἰσῆαι λέγοντα ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Οἱ δὲ δεικνύουσιν
αὐτῷ πλείους ἢ δέκα λέγοντας ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπο-
ρεύεσθαι, καὶ οὕτω συνειθέμενον ἔσχον, ἀλλ' ἀρνεῖ-
ται περιφανῶς τὸ διαβήθηδον ὅπὸ τῶν τῆς Ἐκκλη-
σίας διδασκάλων λεγόμενον· ἴσως, ὅτι μὴ πάντες
τοῦτό φασιν. Ἐδει δὲ μηδὲ τοῦ Νύσσης λιαν αὐτὸν
περιέχεσθαι· μόνος γὰρ οὗτος ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς
ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμά φησι, καὶ οὐ-
δεὶς ἕτερος· καίτοι πάντες ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
ρεύεσθαι λέγουσι, καὶ πρὸ πάντων αὐτῆ ἡ ἀλήθεια.
Ἄμαρ ἀνει γούν καὶ περὶ τοῦτου τῷ Νύσσης μόνω
πειθόμενος, εἰ γε πολλοῖς ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκ-
πορεύεσθαι διὰ τὸ μὴ καὶ πάντας τοῦτ' αὐτὸ λέγειν
εὐ βούλεται πειθεσθαι, Δεινὸν δὲ ὅτι καὶ παρὰ τὸν
Νύσσης ἐκινδύνευσεν ἄν, μηδὲ πιστεύειν ἐκ τῆς πα-
τρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον. Εἰ γὰρ μόνος μὲν ἐκεῖνος τοῦτό φησιν, ἔτυχε
δὲ μηδ' αὐτός οὗτος εἰπὼν, ἤρνεϊτ' ἄν ὃ ἀνήρ το-
σαύτην ἀλήθειαν. Ἄλλ' οἱ νοῦν ἔχοντες· τοῦτο οὐκ
ἄν ἐπαθον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Νύσσης μὴ λόγοντος ἐκ
τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον, ὡς περ οὐδ' ἄλλος τοῦτο λέγει τῶν διδα-
σκάλων οὐδεὶς, ἐπίστευσαν ἄν οὕτω, ἐκ μὲν τοῦ Πα-
τρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ λιαν μαθόντες· τὸ δὲ ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τοῦτ' εἶναι τὸ ἐκ τῆς πατρι-
κῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεσθαι μὴ ἀμφιβάλλοντες.
Εἰ δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· εἴτε μόνος,
εἰ θαυμαστόν, εἰ καὶ τὸ ἐκ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως;
οὐδεὶς ὄλω; εἰπὼν φαίνεται; Οὐδὲ διὰ τοῦτο ἀρνεῖ-
σθαι τοσαύτην ἀλήθειαν εἰ νοῦν ἔχοντες προαχθή-
σονται, εἴπερ ἀρκεῖ μὲν σφίσι ἡ μαρτυρία τῶν
τεσσούτων ἁγίων λεγόντων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα
ἐκπορεύεσθαι, τὸ δὲ ἐκ τῆς υἱικῆς ὑποστάσεως ἐκ-
πορεύεσθαι τοῦτ' εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι
μὴ ἀμφιβάλλουσι.

SCHOLARIUS.

Latini etiam ad hoc argumentum respondebunt,
quæcunque jam ad octavum et decimum respon-
derunt, et data ad illa solutio et quoad hoc erit
sufficiens. Neque enim illis aderat quid aptum ad
persuadendum, multo minus ad cogendum et ad
assensum extorquendum, neque hoc aliquid habet
amplius, quam quæ ibi scripta sunt; solum hoc
habet, quod quasi pœnitentia ductus ob ea, quæ
tunc innovando conflixerat, nunc ait incarnatum
esse Filii hypostasi propriam atque Patri ac Spiritui
incommunicabile esse. Quamquam temporale est
incarnatum esse, ibi vero nihil temporale pro-
prium esse posse alicujus divinæ personæ afirma-
verat, quando et nos instantiam ab incarnatione
petivimus, quasi præsentientes, virum istum con-
tradicturum esse et sibi ipsi, quod eum de omni-
bus facturum puto et quæ nunc dicit, his rursus
ingenue obstiturum; quando sine contentione et
cum prompta erga veritatem obedientia his cogi-
tationem intendat. Nunc enim timendum, ne a
contentionis et vanæ gloriæ studio etiam ad pejus
aliquid eudendum abripiatur. Postulat vero a La-
tinis, ut vel unum sanctorum sibi ostendant ex
Filii hypostasi Spiritum sanctum procedere asse-
rentem. Ii tamen ei ostendunt plures quam decem
dicentes ex Filio Spiritum procedere, et nunquam
eum assentientem habuerunt, verum perspicue
negat quod disertis verbis ab Ecclesiæ doctoribus
traditur; fortasse, quia non omnes id dicunt. Sed
oportebat tunc nec ipsum adeo tenaciter Nysseno
inhærere; solus enim hic ex Patris hypostasi Spi-
ritum sanctum procedere dicit et nemo alius,
omnes tamen dicunt ex Patre procedere Spiritum,
et ante omnes Veritas ipsa. Peccat igitur etiam
ia hoc, dum solum Nyssenum sequitur, quando
multis ex Filio procedere Spiritum dicentibus ob-
sequi non vult ea de causa, quod non omnes id
ipsum dicant. Dirum vero est, quod si non ha-
beret Nyssenum, periculo subjaceret, ut ex paterna
hypostasi procedere Spiritum sanctum credere non
amplius posset. Si enim ille solus id dicit, con-
tingere vero potuit, ut ne ipse quidem id diceret,
vir iste negaturus fuit tantam veritatem! Verum
sensu præditi id minime paterentur, sed etiamsi
Nyssenus non diceret ex paterna hypostasi proce-
dere Spiritum sanctum, quemadmodum neque
alius quisquam doctorum id dicit, crederem ipsi
et sic, cum ex Patre quidem eum procedere vel
maxime didicerint, ex Patre autem procedere hoc
ipsum esse quod ex paterna hypostasi procedere
absque ullo dubio existitum. Si vero ex paterna
hypostasi procedere Spiritum dixit ille solus, quid
mirum, si etiam ex filiali hypostasi procedere
nullus omnino dixisse reperitur? Neque propterea
tantam veritatem negare sensu præditi adixerunt.

quandoquidem sufficit ipsis testimonium tot sanctorum dicentium ex Filio Spiritum procedere, dubium vero eis non est, quin ex Filii hypostasi procedere hoc ipsum sit, quod procedere ex Filio.

EPHES. CAP. XVI.

Spiritus sanctus ex Patre et Filio procedens aut quatenus sunt distincti ab his procedit, aut quatenus sunt uniti. Si quidem quatenus sunt distincti et duo, ab eis procedit, distincti autem sunt secundum hypostases et duo; ex duabus ergo hypostasibus Spiritus sanctus prodit, et exinde necessario ex duobus quoque principiis. Si vero quatenus sunt uniti, primo quidem non amplius ipso Spiritu a Patre et Filio prodit quatenus sunt distincti, ergo non ex hypostasibus eorum prodit; neque igitur ex paterna hypostasi, neque ex hypostasi Filii; ætqui illud verum, hoc vero falsum Gregorius Nyasenus convincit; ait enim ita conceptis verbis: *Spiritum ex paterna hypostasi procedentem*. Deinde quidnam fuerit illud, secundum quod uniti sunt? Naturam forsitan dicent vel spirativam virtutem. Sed si quidem ex natura prodit, etiam ex se ipso procedet; nam communis est tribus personis natura. Si vero ex spirativa virtute, hæc quoque deberet Spiritus possidere; *Quæ enim communia sunt Patri et Filio, ea communia quoque sunt Spiritui, ut magni viri Dionysius et Basilius aiunt*. Verum quænam est sapiens eorum ad hæc, imo ridicula responsio? Haberet, inquit, eam et ipse, nisi impossibile esset, ut se ipsum produceret. Hoc igitur simile eat ac si quis videns ex sua ipsius ratiocinatione concludi, hominem esse lapidem, ea, unde hoc concluditur, ne ullo quidem modo corrigere conaretur, diceret vero, hominem sane futurum lapidem, nisi impossibile esset, ut animal rationale esset inanimatum atque immobile.

SCHOLARIUS.

Credentes Latini Spiritum sanctum procedere ex Filio nullam timent ad absurdum deductionem. Neque enim id credunt ut proprio Marte a se inventum, sed ab Ecclesiæ doctoribus edocti, quos haud unquam errasse circa tam gravem veritatem arbitrantur, præsertim cum tales ac tanti viri existerint. Quare neque iis, qui ita dialectice interrogant et ad absurdum eos deducere volunt, aliquid respondere coacti sunt. Si enim quid absurdi etiam ex hæc sententia sequeretur (ponamus hic impossibile) doctoribus potius convenire arbitrantur, ut id perscipiant atque solvant; ipsi vero se omni modo extra has criminationes positos esse affirmant et multis potius criminationibus subjectos credunt eos qui sanctorum theologiam evterere volunt propter quædam absurda et impossibilia, quæ fortasse ex ea doctrina accidunt; tali enim pacto etiam veram fidem universam qui ista audent multis difficultatibus replebunt, cui fidei pluries naturalem rationem adversantem vi-

(1) Mon. 256 f, 296 a, est cap. 17

(2) Παρ μὴν habet Mon. 256.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΓ' (1).

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προερχόμενον ἢ καθὼ εἰσι διακεκριμένοι· τούτων πρόαισιν, ἢ καθὼ εἰσιν ἠνωμένοι. Εἰ μὲν οὖν καθὼ εἰσι διακεκριμένοι καὶ δύο, τούτων προέρχεται, διακεκριμένοι δὲ εἰσι κατὰ τὰς ὑποστάσεις καὶ δύο, ἐκ δύο ἄρα ὑποστάσεων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρόαισι; κινεῦθεν ἐκ δύο ἀρχῶν ἐξ ἀνάγκης. Εἰ δὲ καθὼ εἰσιν ἠνωμένοι, πρῶτον μὲν οὐκ εἶσι τὸ αὐτὸ, καὶ καθὼ εἰσι διακεκριμένοι τούτων πρόαισιν· οὐκ ἄρα ἐκ τῶν ὑποστάσεων αὐτῶν πρόαισιν· οὐτ' ἄρα ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· οὐτ' ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως· ἀλλὰ τὸ μὲν ἀληθές, τὸ δὲ ψεῦδος ὁ τῆς Νύσσης Γρηγόριος πῆ μὲν (2) διαλέγχει· λέγει γὰρ οὕτως ῥητῶς· Πνεῦμα τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Ἐπειτα καὶ τί ἂν εἴη, τοῦτα, καθ' ὅ εἰσιν ἠνωμένοι; Τὴν φύσιν ἐροῦσι τυχὸν ἢ τὴν προβλητικὴν δύναμιν· ἀλλ' εἰ μὲν ἐκ τῆς φύσεως πρόαισι, καὶ ἐξ ἑαυτοῦ προελύσεται· κοινὴν γὰρ τοῖς τριῖν ἡ φύσις· εἰ δ' ἐκ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, καὶ ταύτην ὑπείλειν ἔχιν αὐτό· Τὰ γὰρ κοινὰ Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινὰ καὶ τῷ Πνεύματι, Διονυσίου· φησὶ καὶ Βασίλειος οἱ μεγάλοι· Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς αὐτῶν πρὸς τοῦτο καταγέλαστος λόγος; Ἐἴχεν ἂν, φησὶ, καὶ αὐτὸ ταύτην, εἰ μὴ ἀδύνατον ἦν ἑαυτὸ προβάλλειν. Τοῦτο μὲν οὖν ὁμοιον, ὡς εἴ τις ὄρων ἐκ τῶν ἑαυτοῦ συναγόμενον λόγων τὸν ἀνθρώπων λίθον εἶναι, τὰ μὲν, ὅθεν τοῦτο συνάγεται, μὴδ' ὅπωστίου ἐπανορθοῦν κειρῶτο, λέγοι δὲ ὡς ἦν ἂν ὁ ἀνθρώπος λίθος, εἰ μὴ ἀδύνατον ἦν τὸ λογικὸν ζῶον ἀβυχοῦν τε καὶ ἀκίνητον εἶναι.

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατίνοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευέσθαι ἐκ τοῦ Υἱοῦ πιστεύοντες, οὐδεμίαν εἰς ἀτοπον δεδιᾶσιν ἀπαγωγὴν. Οὐ γὰρ εἰκοθεν εὐρόντες τοῦτο πιστεύουσιν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων μαθόντες, οὓς ἠγούνηται μὴ ἂν ποτε κληνηθῆναι περὶ τοσαύτην ἀλήθειαν, καὶ ταῦτα τοσοῦτους θύτας καὶ τηλικούτους, ὅθεν οὐδὲ τοῖς ἐρωτῶσιν οὕτως διαλεκτικῶς καὶ εἰς ἀτοπον βουλομένοις ἀπάγειν ἐξ ἀνάγκης ἂν τι καὶ ἀποκρίνοιντο· εἰ γὰρ τι καὶ ἀτοπον ἐκ ταύτης ἠκολούθει τῆς δόξης (κρίσθη γὰρ τὸ ἀδύνατον), τοῦτο καὶ συνορᾶν καὶ λύειν ἀρμότειν τοῖς διδασκάλοις· μᾶλλον νομίζουσιν· αὐτοὶ δὲ παντάπασιν ἔξω τῶν ἐγκλημάτων τούτων ἐστάναι φασὶ, πολλοὶς δὲ μᾶλλον ἐγκλήμασι. ὑποκαίεσθαι πιστεύουσι τοὺς ἀναρεῖν βουλομένους τὴν τῶν ἁγίων θεολογίαν διὰ τὰ ἐκ τοῦ Λόγου ἐπισυμβαίνοντα ἴσως ἀτοπα καὶ ἀδύνατα. Οὕτω γὰρ καὶ τὴν ἀληθειᾶν πίστιν ἀπασαν πολλῶν ἀποριῶν ἀναπλήσουσιν οἱ ταῦτα τοιμῶντες, ἢ πολλοῖσιν φυσικῶν ἐναντιούμενον (3) λόγον ἐστὶν ἰδεῖν, καὶ τὰς τῆς πίστεως ἁπο-

(3) Mon. 27 f, 219 b : ἢ κολλαχοῦ φ. ἐναντιούμενοι.

θεσις ἐν προσήματι ζητήσιω; ἀναιρήσουσιν. Ἄλλ' ἴσα καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν καὶ τὴν τῶν διδασκάλων τιμὴν ὑπ' ἀνοίας καὶ φιλονεικίας οὕτω δοκῶσαν σαλευέσθαι ψευδῶσιν οἱ Ἰησοῦ καὶ μὴ ἐξέωσιν ἀπορία τῶν ἀποκρίσεων ἐπὶ τῶν διδασκάλων καταφιύγειν ἀξίωμα, καὶ μέλιθ' ἕν γε γινώσκουσι τινὰς προχείρους ὄντας; καὶ κατὰ τῶν διδασκάλων προπετὴς εἰ λέγειν καὶ ἀγνωμον, ἀποκρινόμενοι καὶ πρὸς ταύτην ὡς ἐν βραχεί τὴν ἐρώτησιν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευται, καθὼς εἰσιν ἐν τῇ προσωπικῷ διακεκριμένοι, ὥστε τὴν μὲν ἐνότητα μηδένα τρόπον εἶναι ἀρχῆς δύο νοεῖσθαι τοῦ Πνεύματος τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὅπερ δὲ τῆς προσωπικῆς διακρίσεως τὴν σύγχυσιν αὐτῶν ἀνατρέπεσθαι. Καὶ οὕτως ἀρηστος ἢ τοῦ ἀνδρὸς ἐρώτησις γίνεται. Οὕτε γὰρ καθὼς εἰσι διακεκριμένοι μόνον, οὕτε καθὼς εἰσι ἡνωμένοι μόνον, ἵνα καὶ τὰς ἀτοκίας ἐκείνας ἐπισυνάψῃ (1). Τῆς ἐρωτήσεως τοίνυν οὕτως ἐκβαλλομένης, οὕτε ἢ εἰς ἀτοκον ἀπαγωγὴν χώραν ἔχει λοιπὸν αὐτῷ, ἢν ἐπὶ τῆς ἐρωτήσεως ταύτης ἔρῃται, οὐδ' ἡμᾶς δεῖ ποτε τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐκατέρωθεν ἀτοκῶν ἐξετάζοντάς τε καὶ ἐλέγχοντας. Εἰ δὲ τι καὶ λέγειν πρὸς ταῦτα ἐκ περιστοίας ἐχρῆν, καὶ τοῦτο καταφανὲς ἂν ἐκ τῶν εἰς τὰ πρότερον ἐπιχειρήματα ἀπολογιῶν γένοιτο. Ἡ γὰρ πρὸς τὸ ὄχι καὶ δέκατον λύσις καὶ τῶν ἀκολουθῶν ἴσται τοῦτων λυτικὴ καὶ ἐλεγκτικὴ τοῖς ἐκείθεν ἐκλέγειν δυνασμένοις, ἐπεὶ τοῖς γε συντομίας φρονεῖσουσιν ἡμῖν καὶ ἅμα κόρον λαβοῦσι τῶν περιττῶν καὶ ἀσυναρτήτων τοῦ ἀνδρὸς λόγων περὶ τῶν αὐτῶν πολλάκις λέγειν οὐκ ἔρῃται. Ἐμπάλλει δὲ τῇ τῶν Ἰησοῦ ἀποκρίσει ὡς οὐκ ἀναιρούση τὴν εἰς ἀτοκον ἀπαγωγὴν, ἀλλὰ τὸ ἀδύνατον δεικνύση μόνον, ὅτι ἐστὶν ἀδύνατον, καὶ παρεικάζει ταύτην τινὰ ἀπόκρισιν, ὣν ὁπῶσον τι τὸ διάφορον πόρρωθεν τοῖς λογικῆς καὶ ὁπωσοῦν γεγευμένοις κατάδηλον. Οἶμαι, ὅτι καὶ πολλοὶς ἄλλοις ἐμπαίλει ἀληθεστάτων βραδύς. Πιστευτώ γὰρ τις, τὸν Υἱόν σοφὸν ἢ ἀγαθόν ἢ ἀληθῆ εἶναι, καθάπερ καὶ τὸν Πατέρα· ἐρωτάτω δὲ τις αὐτὸν, ἵτου χάριν τοῦτο πιστεύει, καὶ ἀποκρίνεται, ὅτι διὰ τὸ ἀκούειν, ὅτι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει· ὁ δὲ ἀπαγέτω τοῦτον εἰς ἀτοκον. Εἰ δὲ τὸ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν ἔχειν νομίζεις αὐτὸν καὶ ἀγαθόν καὶ σοφὸν εἶναι, καὶ Πατὴρ ἐστὶν· καὶ τοῦτο γὰρ ἐν ἴσται τῶν ὑπαρχόντων Πατρὸς ἀποκρινέσθαι τοίνυν, ὅτι ἢν ἂν καὶ τοῦτο ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ἀδύνατον ἦν· ἀδύνατον δὲ διὰ τὸ ἀντικείμεθα: τοῦτο τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ καὶ διὰ τὸ ἐν τοῖς θεοῖς ἓνα Υἱόν εἶναι. Καὶ ταύτης ἄρα τῆς ἀποκρίσεως καταφρονήσει, εἴπερ ἐκεῖνης· τὴν αὐτὴν γὰρ ἔχουσι δύναμιν· ἄλλ' οὐ χαιρῆσι κατηγορῶν, ὡς ἂν ἢ τις ἐλέγχων τὰ τοιαῦτα δυνάμενον. Filius est. Hanc ergo quoque responsionem contemnet, siquidem illam despectui habet: eandem enim habet vim. Sed non gaudet in suis accusationibus, quandiu erit aliquis, qui valeat talia refutare.

(1) Aliqua deesse videntur.

PATROL. GR. CLXI.

A dere licet, atque fidei principia sub specie disquisitionis evitent. Sed ut et veritatem ipsam et honorem doctorum, qui ad insipientia et contentionis studio ita concuti videntur, confirmet, neve ex inopia responsionum aptarum ad doctorum dignitatem confugere videantur, ac praesertim quia cognoscant nonnullos promptos pronosque esse ad audacius iniquisque doctoribus obloquendam, Latini etiam ad hanc interrogationem breviter responderunt: Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, quatenus unum quid sunt personaliter distinctum; indeque unitatem quidem nullo pacto permitttere, ut Pater et Filius duo Spiritus sancti principia intelligantur, a personali vero eorumdem distinctione confusionem eorum arceri atque excindi. Atque sic inutilis evadit viri hujus interrogatio. Neque enim quatenus sunt distincti solum, nec quatenus sunt uniti solum, Pater et Filius Spiritum sanctum producent, ut absurda illa ipse una conjungat. Cum igitur interrogatio ita ejecta sit, neque deductio ad absurdum amplius ipsi locum habet, quam super hanc interrogationem stabilit, neque nobis laborandum est, in consequentia earum quae ab utraque parte inferuntur, absurditatum perscrutanda ac refutanda. Si vero oportet etiam aliquid ad haec ex abundantia dicere, et hoc perspicuum fiet ex responsionibus, quae Iulianus ad priora argumenta. Nam solutio data ad argumentum octavum et decimum etiam ad consequentias solvendas et refellendas idonea erit iis qui inde apta seligere poterunt, quando quidem nobis brevitalis studiosis et simul fastidio repletis supervacaneam et debito nexu carentem hujus viri disputationem de iisdem saepe loqui haud placuit. Ludibrio autem habet Latinorum responsum ut non evitens suam ad absurdum deductionem, sed impossibilitatem duntaxat ostendens, quid impossibilitas est; et comparat cum eo quoddam aliud responsum. Quae inter quanta sit differentia, manifestum est iis qui primis labiis et utcumque logicam gustarunt. Puto enim facile et multa alia ludibrio habiturum, quae sunt verissima. Fac, credat quis Filium sapientem vel bonum vel verum Deum esse sicut et Patrem; quaerat ex eo quidam, cur hoc credat; respondeat ille, se credere, quia audierit, omnia, quae sunt Patris habere Filium; hic vero ita eum ad absurdum deducat: Si ideo quia omnia, quae sunt Patris, habet Filius, Filium putas et bonum et sapientem esse, etiam Pater erit, nam et hoc ex iis est, quae Patris sunt. Respondebit igitur ille, etiam hoc (Patrem) fore Filium, nisi impossibile esset: impossibile autem esse quia id Filii rationi opponitur et quia unus in divinis

Adhuc per Filium prodire vel procedere Spiritum sanctum in idem trahunt cum dictione ex Filio procedere, dicentes præpositionem per æquivalere præpositioni ex apud Scripturam. Ubi itaque æquivaleret, de creatione est sermo, quando etiam absque Patre de Filio ponitur. Omnia enim, ait Scriptura, per ipsum facta sunt. Processio vero Spiritus sancti nunquam absque Patre ponitur, sed ex Patre per Filium dicunt. Liquidum ergo est, aliud quiddam dictionem per Filium significare, non illud ex Filio: quanquam non de processione, sed de communicatione et distributione illud dicitur (a). Ait enim Joannes Damascenus: Spiritum Filii dicimus, ex Filio vero non dicimus; per Filium vero manifestatum esse et nobis imperitri constemur. Hoc discrimen clare ostendit, aperte aliud quiddam esse dictionem per Filium, quam quod Latini volunt. Si autem unquam etiam de essentiali id processione dicitur sancti Spiritus, rursus ipso theologos suorum verborum interpretes advocabimus. Nam in libris Adversus Eunomium Gregorius Nyssenus: Spiritus sanctus, inquit, per Filium conjuncte concipitur, non tempore posterior secundum existentiam post Filium, ita ut aliquando unigenitus sine Spiritu cogitetur; sed ex Deo universorum et ipse principium eum existentiam habens, unde et unigenitum lumen est, qui per verum lumen elucit. In his perspicue non posteriorer esse secundum existentiam vult significare illud per Filium, idem vero dicere cum Filio, quod in allis diserte tradit. Per ipsum vero et cum ipso, priusquam novum aliquod et non subsistens incidat cogitatum, Spiritus sanctus procedit. Et Joannes aureo fulgens eloquio explanans apostolicum illud dictum: Ut innotescat nunc principibus et potentatibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei, dictionem per Ecclesiam loco alterius, cum Ecclesia accepit; neque enim Ecclesia angelos docuit. Sic igitur et hic illud per Filium accipiendum est; sic enim se habet: Cum Spiritus sanctus ex Patre essentialiter procedere dicatur, ne alter Filius existimetur (Pater enim ad Filium redditur), ideoque dicitio per Filium addita est, cum Filii mediatio, ut rursus sanctus Gregorius alibi ait, et ipsi unigeniti rationem conser-

Ἔτι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ προκίναται ἢ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς ταυτὸν ἄγουσι τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τῆ δια λέγοντες ἰσοδυναμῶν τῆ ἐκ παρὰ τῆ Γραφῆ. Ἐνθα μὲν οὖν ἰσοδυναμῶν, παρὰ δημιουργίας ὁ λόγος, δευτε καὶ χωρὶς τοῦ Πατρὸς ἐκ τοῦ Υἱοῦ (2) τίθεται. Πάντα γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο (3) Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος πρόοδος οὐδέποτε ἀνευ τοῦ Πατρὸς τίθεται, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς φασὶ δι' Υἱοῦ. Ἀγλιν οὖν ὡς ἑτερόν τι τὸ δι' Υἱοῦ, καὶ οὐ τὸ δι' Υἱοῦ σημαίνει. Καίτοι γὰρ οὐδ' ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως, ἀλλ' ἐπὶ τῆς μεταδόσεως τοῦτο λέγεται. Λέγει γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης, Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν δι' Υἱοῦ δὲ φανεροῦσθαι καὶ μεταδιδόσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν (4). Ἀβτῆ ἢ διαστολῆ προδήλως ἑτερόν τι τὸ δι' Υἱοῦ παρ' ὁ βούλονται λατρεῖν καθαρώς ἀποφαίνεται. Εἰ δὲ ποτε καὶ ἐπὶ τῆς οὐσιώδους εἰρηται τοῦτο προόδου τοῦ Πνεύματος, πάλιν αὐτοὺς τοὺς θεολόγους ἐξηγητὰς ταυτῶν καλῶσμεν. Λέγει γὰρ ἐν τοῖς παρὰ Εὐνόμιον ὁ θεὸς Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Υἱοῦ συνημμένως κατὰ λαμβάνεται, οὐχ ὑστερίον κατὰ τὴν ὑπαρξιν μετὰ τὸν Υἱόν, ὡς ποτε τὸν Μορμενῆ διχὰ τοῦ Πνεύματος τοσηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ἄλλων καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, δευτε καὶ τὸ μορμενῆς ἔστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν (5). Ἐν τοῦτοις σαφῶς τὸ μὴ ὑστερίον κατὰ τὴν ὑπαρξιν τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ λαλῶν βούλεται, ταυτὸν δὲ εἶπαι μετὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ πρὸ ἐν ἄλλοις διαβρήθην φησὶ. Δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι καινὸν καὶ ἀνυπόστατον (6) παρεμπεσεῖν νόημα, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Καὶ ὁ Χρυσόστομος δὲ ἐξηγούμενος, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο ρητόν· Ἴνα γνωρισθῆ τῶν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολιτικοῦ σκοπία τοῦ Θεοῦ (7), τὸ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀνεῖ τοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐξέλαθεν· οὐ γὰρ δὴ ἡ Ἐκκλησία τοὺς ἀγγέλους ἐδέξατο. Οὐτως οὖν κἀνταῦθα τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ λεγέται· ἔχει γὰρ οὕτως· Ἐκεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς ἐκπορεύεσθαι λέγεται, ἵνα μὴ Υἱὸς ἕτερος νομισθῆ (καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν Υἱόν ἀποδίδεται), διὰ τοῦτο τὸ δι' Υἱοῦ παραδίδεται, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσεταίσε, ὁ φησιν

(1) Mon. 256 f. 294 a, est cap. 10.
 (2) Ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ omit. Mon. 27, f. 220 b.
 (3) Joan. 1, 3.
 (4) Vide eum textum, e quo plura hic omisaa, etiam apud A. Camaterum c. 141 (Gr. orth. t. II,

p. 498).
 (5) Idem apud Camat., c. 112 (Gr. orth. t. II, p. 463).
 (6) Mon. 256, Κεῖνδ ἀνυπόστατον.
 (7) Ephes. III, 10.

(a) Jobus monach. Apologia in cod. Monac. 68, f. 9: Τὸ ζωαρχικὸν Πνεῦμα ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀρρήτως, κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν, ἀμα τῷ τὸν Υἱόν γεννηθῆναι χρόνῳ καὶ ὑπὲρ ἔνοιαν, κεχωρηγηται δὲ δι' Υἱοῦ τῷ κόσμῳ· οὐ μόνον, δεῖ καταλλάξας ἡμῖν τὸν Πατέρα καταφοιτῆσαι τοῦτο πεποιθκεν ὁ Μορμενῆς, ἀλλ' ὅτι καὶ τὴν ἐπίγνωσιν ταύτου αὐτὸς οὕτως ἐνανθρωπήσας ἐξέφηνεν, ὡς περ δὴ καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐκ ἐστὶ ἀμύδρω; καὶ τισὶν, ἀλλὰ στρατῶς τε καὶ παντὶ τῷ κόσμῳ γνωσκόμενῳ

καὶ διαλάμπουσαν. Spiritus sanctus procedit quidem ex Patre ineffabili modo secundum Salvatoris vocem eo ipso tempore, quo Filius generatur et super intellectum; suppeditatur vero per Filium mundo, non solum quia reconcilians nobis Patrem Unigenitus Spiritum descendere fecit, sed quia etiam ejus cognitionem ipse incarnatus manifestavit, sicut etiam Patris cognitionem, non subobscurè ac quibusdam, sed clare et universo mundo cognitam et persulgentem.

αὐτὸς ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος ἐν ἑτέροις (1), καὶ ἐν τῷ
 τῷ μονογενὲς φυλακτούσης καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φουσι-
 κῆς πρὸς τὸν Πατέρα οὐκ ὄντως μὴ ἀπειρηγούσης (2).
 Διὰ τοῦτο καὶ προσεχῶς μὲν ἐκ τοῦ πρώτου τὸν
 Υἱὸν φησὶν ἐν ἑτέροις, ὡς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς;
 δηλαδὴ τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἄγιον οὐκ εἶπεν οὐ
 προσεχῶς· ὡς γὰρ ὑπερίτερον ἵσταται κατὰ τὴν
 ὑπερίαν, ἀλλὰ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου·
 τοῦτο δὲ τὴν κωνσταντίνου καὶ ἀλλήλων, ὡς εἴρηται,
 παριστῆ, καὶ τὸ ὁμοτιμίας καὶ ὁμοφυῶς ἐκ τοῦ
 Πατρὸς προελθῆναι. Ὁμοίως γὰρ εἰ καὶ ὁ Πατὴρ ἐλέγχετο
 προβαλεῖς, τὸ μὲν Πνεῦμα προσεχῶς; ἂν ἦν ἐκ τοῦ
 προβαλεῖς, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ
 προβαλεῖς, τοῦτοσί τοῦ Πνεύματος, ἵκαίπερ ὁμο-
 τιμίας ὁμοίως καὶ συνημένως ἐκ τοῦ Πατρὸς προελ-
 θῆναι. Οὐκ ἄρα πλέον οὐδὲν ἵσταται Λατίνους ἐκ τῆς
 διὰ πρὸς τὴν ὁμοίαν τὴν λατῶν. Ὅτι δὲ καὶ τὸν
 ἑστὶν ἐστὶν ἕκαστον ἑκείνοι βούλονται, παριστῶ
 πάλιν ἡμῖν μαρτυρήσαν ὁ τῆς ἀληθείας μάστιγος καὶ
 ὁμολεγητικῆς ὁ θεοῦτος Μάξιμος. Δέγει γὰρ οὗτος
 ἐν τῇ πρὸς Μαρτίνου Κύπρου πρεσβύτερον ἐπιστο-
 λῇ τοιαύτη (3)· Τῶν τοῦ νῦν ἀγριατάκου κάππα
 συνοδικῶν οὐκ ἐν κοσμοῦτος, ὅσοις γέγραφατε,
 παραλαλοῖς οἱ τῆς βασιλείδος ἐπελάθοντο, ἕως
 δὲ μόνους, ὡς τὸ μὲν ὑπάρχει περὶ θεολογίας,
 διακερ εἶπε (4) καὶ ἐκ τοῦ Γιοῦ ἐκπορεύεσθαι
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, τὸ δὲ περὶ τῆς οὐκαταμίας,
 διακερ εἶπε τὸν Κύριον μὴ (5) ὄλγα τῆς προκα-
 τορικῆς ἀμαρτίας εἶναι ὡς ἀνθρώπων. Καὶ τοῦ
 μὲν πρώτου ῥήσις κερήσων Ῥωμαίων Πα-
 τέρων καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς ποτη-
 θέσις ἀπὸ πραγματίας εἰς τὸν ἄγιον Ἰωάννην
 εὐαγγελιστῆν. Ἐξ ἂν οὐκ αἰτίας τὸν Υἱὸν
 ποιοῦντας τῆς τοῦ ὅγιου Πνεύματος ἐκπορεύ-
 σεις σφᾶς ἀπὸ τῶς ἀπὸ τῶς (μὴν γὰρ ἴσασιν
 Ἰεῶ καὶ Πνεύματος ἐκ Πατέρα αἰτίας, τὸ μὲν
 κατὰ γέννησιν, τοῦ δὲ κατὰ ἐκπορεύσιν), ἀλλ'
 ἴσασιν τὸ δὲ ἀπὸ τῶς ἀπὸ τῶς ἀπὸ τῶς, καὶ ταύτη
 τὸ συναρῆς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον
 παραστήσωσιν. Ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ὡς περ
 ἐπίταξας οἱ Λατῖνοι τῷ μεγίστῳ Μάξιμῳ βολίζου-
 σιν. Ὁ μὲν γὰρ μετὰ τὸν τότε Ῥωμαίων καὶ αὐ-
 τοῦ τοῦ κάππα τὴν ἐκ πρὸς τὴν διὰ μεταρῆς,
 καὶ ταύτην τὸ συναρῆς τῆς οὐσίας ἀπαράλλακτον
 παριστῆν βούλεται· οἱ δὲ μὲν ἡγούμενοι τὸ μὴ
 καίθεσθαι τοῖς Πατέροις, ἂν μὴ καὶ τὰναντία φρο-
 νῶσι, τὸ δὲ Ἰεῶ ταυτὸν ἡγούνται τῷ ὄξ Ἰεῶ, καὶ
 τὴν αἰτίας τοῦ Πνεύματος τῷ Ἰεῶ διδάσιν, ἧς
 ἑκείνοι καθάμαξ αὐτὸν ἀφελοντο. Τί ἂν γένοιτο
 ταύτης τῆς μάχης ἀνεισχυτότερον;

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ.

Οἱ Λατῖνοι χάριτα; ὁμολογοῦσι τῷ ἀνθρώπῳ, εἰ
 καὶ αὐτὸς Μάξιμῳ πιθόμενος; τὴν ἐκ πρὸς εἰς

(1) Sic Mon. 256; Monac. 27, 1. 220 b. habet tan-
 tam ὁ φησὶν αὐτὸς ἐν ἄλλοις, quasi ea ad Chry-
 sostomum pertinere.
 (2) Nyss. Lib. ad Ablab. Vide supra Gregor. Cpl.
 Apul. in Marci confessionem, cap. 1.

vet et Spiritum a naturali ad Patrem habitudine
 non excludat. Propterea etiam Filius alibi dicitur
 immediate ex primo, ut Filium videlicet ex Patre
 existentem; Spiritum vero sanctum non dicitur
 immediate ex primo; sic enim posterior esset se-
 cundum existentiam, sed per id quod immediate
 ex primo; hoc autem communionem et recipere
 connexionem ostendit, ut dictum est, atque etiam
 quod pari honore et pari natura ex Patre prodit
 utergo. Sic enim si quoque Pater diceretur pro-
 ductor, Spiritus foret immediate ex productore,
 Filius vero cum eo qui immediate ex productore,
 hoc est cum Spiritu, cum uterque pari honore et
 conjuncte ex Patre prodeat. Non ergo Latinis ad
 quam opinionem stabilendam prepositio per am-
 plius presidium fert. Imo quod res omnino e con-
 trario, quam ipsi volunt, se habet, rursus nobis
 prodeat ad id testandum veritatis testis et confes-
 sor sanctissimus Maximus. Ait enim hic in epi-
 stola ad Marinum Cypri presbyterum hæc: San-
 ctissimi, qui nunc est, papa synodicam non in tot
 capitulis, quot scripsisse, regis verbis cives reprehend-
 derunt, sed in duobus dantes, quorum alterum
 est de Theologia, quod fideliter dixerit, etiam ex
 Filio procedere Spiritum sanctum; alterum vero ad
 economiam pertinet, quod dixerit, Dominum non
 sine originali culpa esse creatum hominem. Ac de
 primo quidem dicitur protulisse Patrum Romanorum
 et Cyrilli Alexandrini ex incubratione, quam elabo-
 ravit in sanctum Joannem Evangelistam. ac quibus
 non causam processionis Spiritus sancti solum facere
 Filium ostenderunt (nam enim Filii et Spiritus
 sancti causam vorunt Patrem, illius quidem secun-
 dum generationem, hujus vero secundum processio-
 nem), sed ut per eum prodire Spiritum significarent
 eoque ratione conjunctionem substantiæ et absque
 ulla variatione similitudinem patefacerent. Hic vel-
 uti ex industria Latini, contraria Maximo via in-
 cedunt. Nam hic quidem cum illius temporis Ro-
 manis et cum ipso papa prepositionem ex ad
 prepositionem per transferat. Hanc conjunctionem
 substantiæ omni diversitate inmanem declarare
 quærit; Illi autem quod non obsequuntur Patribus
 late putantes, nisi etiam contraria ipsis sentiant,
 formulam per Filium idem valere ac dictionem
 ex Filio opinantur, et Spiritus sancti causam Filio
 tribuunt, a quo profati viri cum semel pro semper
 removerant. Quid hac pugna posset fieri impu-
 dentius?

SCHOLARIUS.

Latini gratias referunt viro isti, quod et ipse
 Maximo obtemperans prepositionem ex transmu-

(3) Paulo differt lectio ab allegatione Gregorii
 Cpl. in responsione ad confess. Marci, cap. 4.
 (4) Mon. 256, f. 295, a: δ:ι, φησὶν, ε:ι:α.
 (5) Mq̄ alibi deest.

tat in per. Nam non obsequitur nunc Gregorio Nyseno ex paterne hypostasi Spiritum sanctum procedere affirmanti et hoc ipsum aspe numero (velut armis militans) repetet, Maximum vero despiciet et parvi faciet. Si enim et nos prepositionem per in ex mutamus, ita inquit Latini, Patribus non obtemperantes, ut tu dicis, et tu interim per in ex mutas Maximo obtemperans; dum ipse aperte hoc facit, non audes contradicere; quare non habes, quod in nobis dicentibus, ex Filio procedere Spiritum sanctum, vituperes, quando per Filium id intelligamus, quod neque Maximus eorum temporum Latinis expræbravit confidenter asseverantibus ita se sentire et ita dicere. Si vero prepositionem per rursus in ex convertimus, nostrum est cæteram ostendere, an hoc faciamus concordantes cum veritate et cum sancto Maximo nec ne. Ille itaque concedit ex Filio Spiritum dici, præpositione ex loco præpositionis per accepta; sic enim, ait, nemo Filium causam processionis Spiritus sancti faciet. Et causam hic primam causam intelligit, strictim sumens ac presse causæ nomen, non explicato et late et in quantum habet etiam quamdam significationis modificationem adjunctam, non secundum significationem solam; secus enim impossibile foret Maximum vera dicere. Nam concedere, per Filium procedere Spiritum sanctum et rursus negare universim Filium esse causam Spiritus, id ejus foret, qui vel se ipsum ignoraret. Neque enim alius viri istius transmutationes Græcorum lingua cognoscit ac præterea prorsus a ratione alienum foret, si quis loco præpositionis per poneret præpositionem cum. Hoc enim pacto et Filius esset procedens cum Spiritu vel Spiritus genitus cum Filio, si quis diceret, Spiritum procedere cum Filio, ut vir iste statuit. De quibus accuratius disseret in his quæ scripsi in hanc questionem. Quod vero talem scopum habet Maximus quodque a causa ita intellecta excludat Filium, liquet eo quod non dicit causam Spiritus, sed causam processionis Spiritus sancti. Est enim, inquit, Filius causa Spiritus utpote per eum procedentis et aliter res se habere nequit, sed causa processionis Spiritus sancti prorsus non est. Nam tum quod per ipsum sanctus procedit Spiritus, tum quod omnino procedit, utriusque rei causâ est solus Pater, qui et Filii et Spiritus sancti causa est atque eorum omnium, quas his insunt; quamobrem et proprie causa dicitur et modo complicato ac presso. Si igitur cum ita Maximus rem concepiat, et nos ita, Latini dicent, dictum per Filium pro dicto ex Filio accipimus, non presse præ-

A τῆν διὰ μεταφέρει. Οὐ γὰρ Γρηγόριον μὲν τῷ (1) Νύσσης κειθόμενοι λέγοντι, ἐκ τῆς πατρικῆς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑποστάτως, καὶ τοῦτ' αὐτὸ πολλὰκις ὁμοίᾳ ἐκπορεύειν (2) ἔρει, καὶ Μάξιμον δὲ ἀτιμάσει καὶ παρατίεται. Εἰ γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν διὰ εἰς τὴν ἐκ μεταφέρομεν, φήσουσι, τοῖς Πατέρεσιν ἀπειθούντες, ὡς λέγεις, ἀλλὰ οὕτως; οὐ μὲν τὴν διὰ εἰς τὴν ἐκ μεταφέρεται (3) τῷ Μαξίμῳ κειθόμενος· ἐκείνου φανερώς οὕτω ποιοῦντες, αὐτὸς δὲ τολμῶν ἀνταλλάγειν· ὁμοί' οὐκ ἂν ἔχοις ἐγκρατεῖν ἡμῶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἰδὼν διὰ τοῦ Υἱοῦ οὕτω ποιοῦμεν, ὅπερ οὐδὲ Μάξιμος τοῖς τότε Λατίνοις οὕτω φρονεῖν καὶ οὕτω λέγειν ἰσχυρίζομενος ἐπιμέμνηται. B Εἰ δὲ τὴν διὰ πάλιν εἰς τὴν ἐκ μεταφέρομεν, ἡδέτερον ἔστι δείκνυμαι· λοιπὸν, εἰ τῇ τε ἀληθείᾳ συμφώνως καὶ τοῦτ' αὖτ' τῷ Μαξίμῳ, εἴτα καὶ μὴ τοῦτο ποιοῦμεν. Ἐκείνος ποῖνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγειται συγχωρεῖν, τῆς ἐκ ἀντὶ τῆς διὰ προθέσεως νοούμενης· οὕτω γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔστι τῆς ποιοῦσιν τὸν Υἱὸν αἰτίαν τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως. Καὶ αἰτίαν ἐνταῦθα τὴν πρώτην αἰτίαν θηλοῖ, συνισταμένης λαμβάνων ἐκ τῆς αἰτίας ὄνομα, ὡς ἐξηκολογούμενος (4) καὶ καθέσθαι ἔχει καὶ τινα τῶν ἐπισημαστικῶν συνεισυγγόμενον· ὅτι κατὰ μόνην τὴν σηματοῦσαν (ὅλλως γὰρ ἀδύνατον ἐκ τῆς τῷ Μαξίμῳ ἀληθείᾳ)· τὸ γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα συγχωρεῖν καὶ πάλιν ἀρνεῖσθαι καθόλου τὸν Υἱὸν αἰτίαν εἶναι τοῦ Πνεύματος, καὶ ἰσχυρῶς ἀντὶ τῆς. Οὐ γὰρ ἐπιγινώσκουσι τὰς ἄλλας τοῦ ἀνθρώπου τοῦτου μεταλλάξαις ἢ τῶν Ἑλλήνων φωνῆ, πρὸς τῷ καὶ παντάπαστος ἄλογον εἶναι, εἰ τις εἰς τὴν μετὰ τὴν διὰ μεταλλάξαις (5). Ἔστι γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκπορεύομενος μετὰ τοῦ Πνεύματος, ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα γεννώμενος μετὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ τις λέγοι, τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ὁ ἀνὴρ ἐξήκει. Περὶ ὧν ἀπερίεστηρον ἐν τοῖς εἰς τὸ ζήτημα συγγραμμῶσι· μοι παραγμάτευται. Ὅτι δὲ τοῦτον εἶπας τὸν ἀσπῆν ὁ Μάξιμος; καὶ οὗτ' ἐκ τῆς τοιαύτης εἰτίας μεταλλάξαις τὸν Υἱὸν, ὅλον ἐξ ὧν οὐκ εἶπεν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' αἰτίαν τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως. Ἔστι μὲν γὰρ, φησὶν, ὁ Υἱὸς αἰτία τοῦ Πνεύματος; ὡς δὲ αὐτοῦ προέοντος, καὶ ἄλλως ἔχειν ἀδύνατον, ἀλλ' αἰτία τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως; ὡς δὲ αὐτοῦ τῷ δὲ ὡς ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα καὶ τοῦ ὡς ἐκπορεύεσθαι αἰτία μόνος ἐκτὶν ὁ Πατὴρ, ὅς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἔσθαι αἰτία καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς πνύτων, ἀπὸ ὅτου δὴ καὶ κυρίως· αἰτία λέγεται καὶ τῶν ἐπισημαστικῶν. Εἰ τοῦν οὕτω τοῦ Μαξίμου νοοῦντος καὶ ἡμεῖς, φήσουσιν οἱ Λατίνοι, τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνομεν, οὐ

(1) Τῷ δεστ in Mon. 27, f. 221 b.; habet Marc. f. 172 a.
 (2) Mon. 27, ἐπιστολῶν. Recte Marc., ut supra. Fortasse legendum ἐπιστολῶν.
 (3) Mon. 27, μεταφέρει. Recte Marc.
 (4) Ex Marc. f. 172, b. verba λαμβάνομεν ad-

data. Quæ habet quoque Allatius, qui in Exerc. adv. R. Creighton. Romæ 1665, p. 113, 114, verba οὕτω γὰρ φησὶν — παραγμάτευται allegavit.
 (5) Allat.; μεταβάλλοι.
 (6) Monac. οὐδ' ὡς ἐστὶ.

συνεσταλμένως την ἐκ λαβόμενος, καθὼς εἰσθεν ἂν ἐπὶ τῆς πρώτης αἰτίας, ἀλλ' ἐξηκωμένως καὶ καθὼς τὴν πρόθεσιν μόνον, εἰ καὶ τῆς πρώτης τάξιν σημαίνει, οὐκ ἀπειθεῖ ἴμεν οὐδὲ τὴν αἰτία φρονούμεν αὐτῶν· ἀλλ' εἴτερ ἄλλο θεῖον, πάνταυθα καὶ πᾶσθεμα καὶ συμβαίνομεν. Ὅπότεν δὲ καὶ τὴν τάξιν βουληθῶμεν ἐκφραίνει, ἐκ Πατρὸς δὲ Υἱοῦ λέγομεν ἱκπορεύεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ τὴν διὰ εἰς τὴν ἐκ ἐξηγουέμεθα· ἀλλὰ μᾶλλον ὁπότεν ἐγκαλῶμεθα, εὖς ἡμῖν δὲ καὶ εἰ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, λέγοντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἱκπορεύεσθαι, ὡς ὁμοπτευομένης ἐνταῦθεν τῆς τοῦ προλέως ἀρχῆς καὶ τῆς ἀρχηγικῆς καὶ πρώτης πίστεως, ἀκολογούμεθα κοινῶς ὅτιερ πάντων, ὅτι ὁτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγομεν, τῶ δὲ Μαξίμου συμφώνως ἐνταῦθα καὶ Κυρῖλλω λέγοντι πρὸς Παλλάδιον (1) τὸ (2) οὐ-σινωδῶς δὲ ἀμφοῖν ἦγοντι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχόμενον Πνεῦμα.

positionem ex intelligentes, prout de prima causa usurpari consuevit, sed explicato ac prout progressionem duntaxat, non etiam progressionis ordinem significat, non obsequium denegamus neque contraria sentimus ipsi, sed si alicubi, sane hic et obsequium ei præstamus et cum eo concordamus. Quando vero etiam ordinem vellems exprimere, dicimus Spiritum ex Patre per Filium procedere, sed neque præpositionem per in ex interpretando, transformamus. Veram quando objurgamur, nobiscum verò etiam Ecclesiæ doctores, cum dicimus ex Filio procedere Spiritum, quasi inde suspicio adesset de principio prodeundi et de principali ac prima causa id dici, communiter quoad omnia pro defensione dicemus, nos ita dicere ex Filio ut per Filium conformiter hic ad Maximi dicta et ad Cyrillum, qui Palladio scribit: Spiritus, qui essentialiter ex utroque sive ex Patre per Filium profunditur.

(1) Idem locus a Becco addicitur oral. 1 de un. Eccl. n. 20, et epigr. 1. (Gr. orth., t. 1, p. 115, 116; II, p. 526.)

(2) Τῶς habet Mon. 27, f. 222 a., et Marc. f. 175 a.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΗΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

ΑΙΤΗΣΕΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

RESPONSIO AD EPHESII CAPITA

PETENTE PATRIARCHA D. GREGORIO CONCINNATA.

NUNC PRIMUM EDITA CURANTE J. HERGENROETHER,

S. THEOL. IN WIRCEBURGENSI LITTERARUM UNIVERSITATE PROFESSORE.

ΚΕΦΑΛ. Α' (1).

C

CAPUT I.

Ὁ Δακνίων τε καὶ Γραικῶν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν μεγίστων τε καὶ θειωτάτων ἀκέρηκτος πόλεμος, ἀγνώστῳ μοι καὶ θειώτατε Πάτερ καὶ δέσποτα, ὅση περὶ μακρόν ἐστι, τοσοῦτον καὶ χαλεπώτερος γέγονέ τε καὶ ἔστιν. Ἡ τε γὰρ περὶ τὸ θεῖον ἀλήθεια μακρόν τε καὶ τιμωτέρον ὁ τις ἂν εἴποι, δ τε πόλεμος οὗτος καὶ χαλεπώτατος ἕμα καὶ μακρότατος γέ-

latinorum Græcorumque ad invicem de maximis ac divinissimis rebus pugna, exacerbatissima, sanctissime mihi et venerandissime Pater ac domine, quanto majores circa res versatur, tanto et difficilior evasit atque etiam nunc persistit. Etenim veritas, quam Deitatem respicit, majus quid ac pretiosius est, quam verbis dici queat; præsens

(1) In Mon. eod. 27, f. 224 a. in suprema parte folii legitur: Βησσαρίων καρδινάλις τῶ ἀγιοτάτω Πατρι Γρηγορίω τῶ οἰκουμενικῶ πατριάρχῃ. In

inimam notatur: Ὅσα οὐκ ἔφθασεν ὁ Σχολάριος ἀνταπεῖν, ὁ Νικαίαις ταῦτα ἀπολογησατο.

vere pugna et difficillima ciuium et maxime diu-
 turna omnium facta; neque aliam inuenire est,
 quae in tantum perseveraverit, neque qua tali
 pacto adversa invicem in furorem coniecerit at-
 que accenderit. Neque enim solum impietatis vi-
 cissim se aspergunt opprobrio, licet sub eodem
 servatore et Domini constituti; verum et saepius
 peccata composita, quam in unum convenire vide-
 rentur, rursum ab invicem sunt separati, et quod
 peius est, scilicet acriori adhuc insaniam contra se-
 met invicem in aciem processerunt et adhuc procedunt,
 impietatis, atheismi, erroris, duplicitatis principio-
 rum (dyarchie), contractionis et innumerarum
 haereseon rēos semet invicem ostendētes cōstantes.
 Sed Latini quidem et Latinarum vetustiores, cum
 semel de his verba fecissent, quiescebant, tunc
 quoque cum disputarent, dogmata ipsi secundum
 se patrotinantes, magis quam contraria abhūentes
 impetu fortis aggredientes; Graeci vero et qui eō-
 rum vocabantur sententiam, quoniam (quando)
 aliunde rem cōhūere nequeunt, multitudinis imperitia adulantur, popularium favorem cupiunt et
 gloriam ab ipsis student acquirere, neque desistunt a prociēdiis in Latinos blasphemias et
 ab evomendis in eos dictis, quaecumque lingua proferri possunt quaeque fando referri ne-
 queant.

Talis quoque est qui nunc nobis occurrit novus
 theologus, Marcus Ephesus, homo neque alio-
 quin prudens et sapientia lecto, eius specie reple-
 tus. Huius novantia illa iniquaque somniantia,
 quibus rectam et inexpugnabilem Christianorum
 theologiam impugnare conatur, quibusque me
 occurrere jubes, licet magis tu ipse id valeas; si
 quom scandalizant, praesertim ex his, qui iam an-
 tiquitas et a parentibus ejusmodi rationibus imbuti
 et preoccupati sunt atque nondum veriora audie-
 runt, id mirum non est, et venia detur animi
 perturbationi (malo, quod patiuntur). Constat-
 neum tamen est ac decet, quemadmodum et ipse
 jubes, veriorum rationum vi obtusum illosum au-
 ditum expurgare. Quotiam igitur in his, quae ante
 de presente dogmate scripsi, et attingi omnia, quae
 nunc ille profert (sunt enim communes et tristes
 rationes omniumque in ore versantes, atque has
 omnes cum Deo ut dici solent, sufficienter nutan-
 tes et spurium ac perversum quid vanities de-
 monstravi, fallacinationibus utens a beatis, qui
 ante nos vixerunt, viris adductis): haec tibi mitto
 et in primis librum ad Alexium, qui antidoto esse
 poterit his, quos morsus serpentium haereseon vul-
 neravit, aptaque secundum meam quidem senten-
 tiam ad omnia se habet. Sunt vero multa quoque
 huic pertinentia in dogmatica circa quae de unione
 est oratione, rursum et in his quae contra Palamam

A γονε πάντων, οὐδ' ἔστιν εὐρεῖν, εὐδ' ὅστις ἐπὶ τού-
 τῳ ἀήρησεν, οὐδ' ὅστις οὕτως τὰ μέρη κατ'
 ἀλλήλων ἐξέμαρξεν. Οὐ γὰρ μόνον ἀθεΐας ἐγκαλεῖ-
 σιν ἀλλήλους, καίτοι ὑπὸ τὸν αὐτὸν ταλοῦντες Ζω-
 τητὰ τε καὶ ἀσπότην, ἀλλὰ καὶ πολλὰς αὐτοῖς
 διαλύσεων γινόμενων, δόξαντες, συμβῆναι, αὐτοῖς ἀ-
 λήλων διάτρησαν, καὶ τὸ χεῖρον, μετὰ πλείονος τῆς
 μανίας κατ' ἀλλήλων ἐχώρησάν τε καὶ χωροῦσιν·
 ἀθεΐας, ἀθείας, πλάνης, δοαρχίας, συναλωφῆς
 καὶ μυρίων αἰρέσεων ἐνόησαν ἀλλήλους δεικνύσαι
 περιώμενοι. Ἀλλὰ ἑατίνοι μὲν καὶ ἑατίνων οἱ πα-
 λαῖτες οἱ ἕκαστ' ἐπὶ τούτων εἰπὼντες ἐπαύσαντο·
 καὶ τότε τῷ δόγματι καθ' αὐτὸ μᾶλλον συνηγοροῦν-
 τες ἢ κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων φερόμενοι· Γραικοὶ
 δὲ καὶ τούτων οἱ ὀδῶν θηρώμενοι, ἐπὶ μὴ ἀλλοθεν
 δύνανται, τὴν τοῦ πλῆθους καταλύοντες ἀλογίαν,
 δημαγωγοῦσι ἐπὶ αὐτοῖς καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν εὐφημίαν
 καθιστύνουσι, ὅς κἀύονται ἐπὶ βλάστηρον ἀπορρήπτου-
 τες κατὰ ἑατίνων ἀεὶ, καὶ ῥητὰ καὶ ἀρρήτα κατ'
 αὐτῶν ἐμοῦντες (1).

Οὗ; καὶ ἔ νῦν ἡμῖν ἐπιφύσει κατὰς (2) οὗτος θεο-
 λόγος, Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ἀνὴρ οὐτ' ἄλλως φρενήρης
 καὶ θεοσοφίας ἀπὸ σοφίας ἐμπειρησμένος, οὐ τὰ
 σαθὰ ἐκείνα σπέρματα, δι' ἃν τὴν ἀβραγῆ τε καὶ
 τὸν δόξην Χριστιανῶν θεολογίαν ὑποκαλεῖν ἐπιχειρεῖ,
 οἷ; ἀνεπίειν με κλεῖται; πάντως μᾶλλον αὐτὸς
 τοῦτο συνάμεινος, εἰ τινα σκινδαλλίζει, καὶ μάλιστα
 τῶν ἀποθῶν τε καὶ ἐκ προγόνων τοῖς ὁμοίοις λόγοις
 προειλημμένων, καὶ μήπως τῶν ἀληθεστέρων ἀκη-
 κούτων, θαυμαστὸν μὲν οὐδὲν, καὶ συγγνώμη ἐπ'
 πάθει· δαί δ' ὁμοῦ, ὡς καὶ αὐτοῖς κλεῖται, τοῖς
 ἀληθεστέραις τῶν λόγων τὴν ἀμυρίαν (3) αὐτῶν
 ἀκοῆν ἀποκαλύσειν. Ἐπει γοῦν ἂν οἷς ἀλλοτὲ μοι
 ἐπὶ τοῦ παρόντος συγγραφῆται δόγματος, τούτων
 ἀπάντων, ἃ νῦν φησὶν οὗτος, ἤφαιμην (καὶ γὰρ εἰσι
 κοινοὶ καὶ κατεριμμένοι λόγοι καὶ πᾶσιν ἐπὶ στό-
 μάτω, πάντας τε ἐν θεῷ τῷ λογίῳ εἰπῆν, ἰκανῶς
 ὑπόσαθρόν τε καὶ κίβδηλον ἡχοῦντάς· ἀπειθεῖα τοῖς
 τῶν φθασάντων ἡμῶς μακαρίων ἀνδρῶν συγγραφέ-
 ρατος λόγους)· ἀμύματα οὐ ταῦτα· καὶ μάλιστα ἐν
 πρὸς Ἀλέξιον τὸν Φιλανθρωπίτητον λόγον (4), ἀντιθε-
 του τοῖς δηχθεῖσιν ἐσόμενον, ἰκανῶς κατ' ἐμὴν γνώ-
 μην ἔχοντα πρὸς ἅπαντα· εἰσι μίντοι γὰρ πολλὰ καὶ
 ἐν τῷ δόγματικῷ· ἢ περὶ ἐνώσεως ἡμῶν λόγῳ (5),
 εἰ γὰρ μὴν κίν τοῖς πρὸς Παλαμῶν ὑπὲρ τοῦ σοφῶ
 ἔδικον (6), σοῦ κλεῖσθαι τοῦ ὑπ' ἡμῶν εἰρηματικῶς (7),
 πάντη τῶν Ἐφέσων τῶν λόγων συγγραφῶν ἀπακλήσονται
 τε καὶ περιούρηται, ἃ ζητήσω; ἃ βουλόμενος ἐν ταῖς

(1) Eodem fere modo jam diu ante Betsus, dat. 1. De unit. Eccl. c. 5, Gr. orth. I, p. 68 seqq.
 (2) Cod. Vatic. 4423, f. 176 a.: κινός.
 (3) Mon. f. 224 b, ἀμυρίαν.
 (4) In cod. nostro Monac. f. 276-506. Edit. Lat. apud Hard. Conc. IX, 1045 seqq., Gr. apud Arcud.

In Opuscul. Theol. sur. Romae, 1630, 1670.)
 (5) In cod. cit. f. 1-27 a. Apud Hard. Gr. et Lat. Conc. IX, 319 seqq.
 (6) Vatic. cit. f. 176 b: ὑπὲρ τοῦ σοῦ B.
 (7) In cod. Mon. f. 57 a-72 a. Apud Arcud. op. cit.

ναις εὐρήσει, καὶ οὐδὲν τῶν ἀραχνίων τούτων ἔσται
 νημάτων, ὃ μὴ δεῖ ἔκαινον εὐχερέστατα λύσαι. Καὶ
 νῦν δὲ ἑμῶς σὴν χάριν πρὸς τὸ πρῶτον τε καὶ βιαί-
 ατατον αὐτοῦ τῶν ἐπιχειρημάτων ἐροῦμεν, ὅσα εἰσὸς,
 τὴν ἔκαινον ὑποδεικνύοντες (1) σαφῶς τε, ἅλλα τό-
 γι νῦν εἶναι παραδραμόντας ὡς ἀλλοτρίου ἔξια λό-
 γου. Πρὸς μὲντοι βοηθειάν τινα τοῦ κάκεινά τε εὐ-
 χερέσταρον λύειν καὶ τὰς ἐπιφερομένας τῶ ἀληθαί
 ὄψματι ἀτοκίας ἀνατρέπειν τε καὶ ἀνασκυλάζειν,
 κανόνα τινὰ διὰ βραχίων παραδώσομεν μετὰ ταῦτα,
 ἐξ ὧν αὐτοί τε ἐν ἄλλοις κλατύτερον εἰρημαμεν οὐκ
 ἄλλοτε τε τῶν πρὸ ἡμῶν ἐπὶ σοφίᾳ βοηθέντων ἐξέ-
 θεντο. Δι' οὗ (2) καὶ τὰ ἀδιανόητα ταῦτα κατὰ Λα-
 τίνων, μᾶλλον δὲ κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιχειρήματα
 λύοιτο ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια δεῖσαν. (3) παντὸς φωτὸς
 ἀποδειχθεὶ τρανότερον. Εἰ μὲν οὖν ταῦτα ἱκανά
 ἔσται, εὐ ἔξει· εἰ δὲ καὶ τινων ἄλλων πρὸς τὰ πα-
 ρόντα δεῖσαι, λογιόδρια, ἀντιγράφωμεν μὲν σχολῆς
 λαβόμενοι, ἐροῦμεν δὲ τὰ αὐτὰ καὶ καινότερον οὐ-
 δὲν· οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἄλλας εὐρεῖν λύσεις, εἴπερ
 ἀπλοῦς ἔφυ ὁ μῦθος (4) τῆς ἀληθείας, καὶ ψευδέμε-
 νιν μὲν καὶ καινοφωνοῦντα (5) πολλὰ ληρεῖν ἔστι,
 ἀληθεύοντα δὲ ἐν καὶ ταυτὸν δεῖ λέγειν· παρ' ὃ (6)
 καὶ Σωκράτης οὐ ταυτὰ παρ' τῶν αὐτῶν μόνον,
 ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν ἠγχετο λέγειν ἀεὶ.

A pro sapiente Becco te jubente conscripsi, quæ
 omnino argumentorum farraginem Ephesii expun-
 gunt atque disjiciunt; hæc qui inquirere voluerit,
 ibi reperiet, neque ullum erit illorum araneorum,
 quod per ea facillime dissolvere nequeat. Nihilu
 tamen secius nunc quoque tui gratia ad primum,
 idque fortissimum ipaius epicherematum dicemus
 quæ decet, ejusdem nutantem vim ostendentes,
 reliqua vero in præsentia prætermittentes utpote
 uberiori indigna disputatione. Ut tamen quid
 conferamus ad illa quoque facillius solvenda et ad
 absurda, quæ contra veram doctrinam deducuntur
 consuetaria evertenda et refellenda, canonem
 quemdam breviter trademus post hæc ex iis quæ
 tum ipal alibi fusiis disputavimus, tum vero haud
 pauci qui ante nos sapientia claruere, exposue-
 runt. Cujus canonis ope et incomprehensibilia hæc
 contra Latinos, imò potius contra veritatem ra-
 tiocinia, ut ego censeo, dissolventur et veritas
 omni lumine clarius manifestabitur. Si hæc idonea
 erunt, bene habebit; si vero et aliæ quædam ora-
 tionculæ ad ista requirentur, eas opponemus otio
 nobis concesso. Dicamus vero eadem ac nihil no-
 vum; neque enim alias solutiones reperire licet
 quandoquidem simplex veritatis sermo, mentientem
 quidem ac nova effluentem nugari licet, vera autem dicentem unum et idem semper dicere
 convenit; idcirco et Socrates non solnm de hisdem eadem, sed et per eadem semper dicere desi-
 derabat.

ΕΦΕΣΟΥ (ΙΒ') Α' (7).

EPHES. CAP. I (XVIII).

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευ-
 μνον ἢ ὡς ἐκ δύο ὑποστάσεων πρόειπιν, ἢ ὡς ἐκ
 τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως, ἢ ἐκ τῆς προβλητικῆς
 δυνάμεως. Ἄλλ' εἰ μὲν ὡς ἐκ δύο ὑποστάσεων, δύο
 ἀρχαὶ προδήλωσεν καὶ δύο τὰ αἰτία ἐπὶ τῆς θείας Τριά-
 δος καὶ δύο οἱ προβολεῖς καὶ ἡ μοναρχία ἀνήρηται,
 καὶ τὸ μόνον εἶναι πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος
 τὸν Πατέρα. Εἰ δ' ὡς ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως,
 πρῶτον μὲν οὐδέπω καὶ νῦν ἤκουσαι θυοῦ ὑπο-
 στάσεων ἑτέραν ἐκπεφυκυῖαν ὑπόστασιν μὴ δεῖ αὐ-
 τῶν εἶναι (8) λέγειν, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως·
 ἑπειτα καὶ οὕτω πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ περισνεχθήσον-
 τα. Ἡ γὰρ ὑπόστασις οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν ἢ φύσις
 μετὰ τῶν ἰδιωμάτων, ὥστε τὸ ἐκ τῆς φύσεώς τιος
 ἢ τινῶν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως; ἢ τῶν ὑποστάσεων
 εἶναι ἀνάγκη πρὸς τῶ μὴδ' ἀπλῶς εἶναι τῆς θείας
 φύσεως ἴσιν τὸ προσβάλλειν ἢ γὰρ ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα
 προσβαλεν ἑτερον ἢ ἑαυτοῦ, τῆς αὐτῆς κοινωνοῦν

C Spiritus sanctus ex Patre et Filia procedens
 aut veluti ex duabus personis progreditur aut vel-
 ut ex communi eorumdem essentia aut ex vi
 spiratrice. Jam vero si quidem ut ex duabus per-
 sonis procedit, duo manifeste erunt principia, dua
 causæ in divina Trinitate, et duo crunt spiratores;
 sublatâ est monarchia, sublâtum est illud, solum-
 fontem superessentialis Deitatis esse Patrem. Si
 vero tanquam ex communi eorum essentia scu na-
 tura, tunc dicimus primo quidem nunquam hu-
 cunque auditum fuisse, ut quando ex duabus hy-
 postasibus tertîa progreditur, hæc non ex illis, sed
 ex communi natura esse dicatur; deinde vero hoc
 quoque pacto in idem prorsus delabuntur. Etiam
 hypostasis nihil aliud est, quam natura cum pro-
 prietatibus; unde quod ex natura cujusdam vel
 quorundam est, etiam ex persona vel personis sit
 necesse est. Accedit, quod nec simpliciter divinæ

(1) Sic Vat. f. 176 b, Marc. f. 225 a, ὑποδεικνύου-
 ντες.
 (2) Sic Vat. f. 177 a, Mon. f. 225 a : marc. Δι'
 ὧν.
 (3) Sic Vat. Marc. Mon.
 (4) Sic Mon. Marc. Ὁ μῦθος ἔφυ. Vat. mendose
 ὁ μ. ἔφη.
 (5) Marc. f. 59 a, καινοφωνοῦντα.
 (6) Mon. f. 225 a, παρὸ.
 (7) Possimus hic Marci argumentum, licet in
 edicibus hic non habeatur. Monac. noster post
 verba λέγειν ἀεὶ ad marginem habet rubro calamo:
 Ἠρῆς τὸ α' τῶν Μάρκου Ἐφέου ἐπιχειρήμα, et

hanc sedem huic argumento vindicant quæ pro-
 xime sequuntur Bessarionis verba. Cod. Monac.
 hoc Marci cap. 18 suppeditarat post Georgii Scho-
 laril responsa, fol. 222 b-224 a, hæc posita nota
 marginali : Ταυτὰ εἰς τὰ ἐπιλοπιᾶ Ἐφέου κηρά-
 λαια, ἢ καταλείψας ὁ Σχολάριος ἀντίπε Νικαίας,
 et in fine paginae : Τοῦτο πρὸς Νικαίας μὲν α', ἀπ'
 ἀρχῆς δὲ τῆ'. Cod. Marcianus argumenta Marci non
 suppeditat, sicut nec Vat. In Monac. Gr. 256,
 f. 290 a, est caput 4.
 (8) Verba ὑποστάσεων ἑτέραν — εἶναι in Monac.
 cod. 27, ommissa ibidem ad marginem supplentur.

naturæ proprium est producere; secus enim et Spiritus procederet alterum vel seipsum, cum ejusdem plane naturæ sit particeps. Si tandem ex vi spiritali, disquirendum, quænam sit hæc vis spiritalis; et an diversa sit a natura, an eadem cum ipsa. Si igitur eadem ipsa natura, redeunt eadem argumenta, eadem absurda inferentia; si vero alia a natura, jam concessum est ab illis aliud quid inesse Deo præter ipsius naturam sen ab eius natura diversum, quod in aliis tractationibus nullo omnino pacto admittunt, imo potius linguas sibi excindi quam hoc admittere malant; deinde quomodo non absurdum est, aliud quid præter divinam naturam perfectivum et completivum esse divinæ naturæ vel personæ? Attamen sic quidem duo principia effugient. Verum enimvero id quod ex patre et matre gignitur, ex generativa eorum facultate prodit vel per generativam facultatem, que est ipsis communis, licet modis differat; nihilo tamen secius ex duabus est hypostasibus et duo habet generationis principia. Id nemo profectus prorsus negare ausus fuerit. Unde et Spiritus sanctus, quandoquidem ex Patre et Filio per productivam seu spiritali virtutem progreditur, duo principia suæ existentie habebit. At res creatæ, inquit, ex Patre et Filio et Spiritu sancto existentes per creatricem ipsorum virtutem ex uno Deo et conditore stunt et unum habent principium Patrem et Filium et Spiritum sanctum; quid ergo prohibet, quominus et Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedens et ex uno sit Deo ac spiratore et unum habeat principium Patrem et Filium? Verum, o bone, a re proposita nos abduxisti, cum creaturis copules Spiritum sanctum et Pneumatomachum (Spiritus oppugnatorem) temet sincero declarasti. Si enim eodem plane pacto tum creatura ex Patre et Filio et Spiritu sancto, tum Spiritus sanctus ex Patre et Filio, quid aliud erit Spiritus sanctus nisi creatura? At ego contra tibi vice versa dicam magis pie, quod si hoc pacto creatio, non hoc pacto Spiritus sanctus. Id enim quod per creationem ex duobus vel multis sit ut ex uno factum esse dicere licet, quando ad rationem creatricem respicimus, idque non solum in divina rerum productione, secundum quam una eademque voluntas et dispositio et sapientia et virtus et operatio, verum etiam in productione humana et ea que penes nos est. Una etenim eademque in diversis artificibus est ratio artis et qua artifices omnes unum sunt, et secundum hoc id quod ex multis ortum habet ex uno ortum habuisse et unum habere principium dicere fas est. Quod vero naturaliter ex duobus existentiam habet, id nemo prorsus unquam ex uno dixerit esse; fieri enim nequit,

φύσις. Εἰ δὲ ἐκ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, ζητητέον, εἰς αὐτὴν ἢ προβλητικὴ δύναμις, καὶ εἰ ἑτέρα παρὰ τὴν φύσιν, ἢ ἡ αὐτὴ. Εἰ μὲν οὖν ἡ αὐτὴ φύσις, πάλιν οἱ αὐτοὶ λόγοι τὰς αὐτὰς ἐπιφέροντες ἀτοπίας· εἰ δὲ ἑτέρα παρὰ τὴν φύσιν, ἤδη μὲν συνεχώρησαν ἑτέρον τι τῷ Θεῷ προσεῖναι τῆς αὐτοῦ φύσεως, ὅπερ ἐν ἄλλοις διαλεγόμενοι μᾶλλον ἀνέλεοντο τὰς γλώσσας προεῖναι ἢ ὡς ὁμολογούμενον διέξασθαι· ἔπειτα πῶς οὐκ ἀτοπον, ἑτέρον τι παρὰ τὴν θεῖαν φύσιν ἀποτελεστικὸν εἶναι φύσεως θείας, ἦγουν ὑποστάσεως; Ἄλλὰ δὴ καὶ οὕτω πάλιν τὰς δύο ἀρχὰς οὐκ ἐκφεύξονται· καὶ γὰρ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς γεννώμενον ἐκ τῆς (1) γεννητικῆς αὐτῶν δυνάμεως πρόεισιν, ἢ διὰ τῆς γεννητικῆς δυνάμεως, ἣτις ἐστὶν αὐτοῖς κοινὴ, καὶ διαφέρει τοῖς τρόποις· ἄλλ' οὐδὲν ἦρτον ἐκ δύο τε ἐστὶν ὑποστάσεων καὶ δύο τὰς ἀρχὰς ἔχει τῆς (2) γεννήσεως. Καὶ οὐκ ἂν τις ὄλωσ ἀρνήσασθαι τοῦτο τοιμῆσειεν. Ὅστε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔπερ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πρόεισι διὰ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, δύο τὰς ἀρχὰς ἔχει τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως. Ἄλλ' ἢ κτίσις, φασιν, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος οἶσα, διὰ τῆς δημιουργικῆς τούτων δυνάμεως ἐξ ἐνός τε ἐστὶ Θεοῦ καὶ Δημιουργοῦ, καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τί οὖν κωλύει καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προερχόμενον ὡς ἐξ ἐνός τε εἶναι; (3) Θεοῦ καὶ προβλητικῆς, καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχειν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν; Ἀπλήλαξας ἡμᾶς πραγμάτων, ὧ βέλτεστε, τοῖς κτίσμασι συντάξας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ Πνευματομάχον καθαρῶς; σεαυτὸν ἀποφήνας. Εἰ γὰρ τὸν αὐτὸν τρόπον ἢ τε κτίσις ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος; καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ (4) Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἰ γὰρ ἄλλο ἢ κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ἄλλ' ἐγὼ σοὶ τοῦναντίον ἀναστρέψας εὐσεβειστέρως ἱρῶ, ὡς, ἐπιπερ ἢ κτίσις οὕτως, οὐχ οὕτως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸ μὲν γὰρ δημιουργικῶς ἐκ δύο καὶ πολλῶν γενόμενον ἐστὶν εἰπεῖν ὡς ἐξ ἐνός γεγενῆσθαι πρὸς τὸν δημιουργικὸν ἀφορῶντας λόγον, οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θείας δημιουργίας, καθ' ἣν μία καὶ ἡ αὐτὴ βουλή καὶ θέλησις καὶ σοφία καὶ δύναμις καὶ ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ καθ' ἡμᾶς. Εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς ἐν διαφόροις τεχνίταις ὁ τεχνικὸς λόγος καὶ ἡ (5) τεχνίται ἐν εἰσι πάντες· καὶ κατὰ τοῦτο τὸ (6) ἐκ πολλῶν γενόμενον ἐξ ἐνός ἐστὶν εἰπεῖν γεγενῆσθαι καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχειν. Τὸ δὲ φυσικῶς ἐκ δύο τὴν ὑπαρξίν ἔχον οὐκ ἂν τις ὄλωσ ἐξ ἐνός; εἴποι κατέ· καὶ γὰρ ἀδύνατον τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκάτερον εἰς τὸ εἶναι συμβάλλειν, καὶ αὐτοὶ δὲ Λατίνοι λέγουσι, διάφορον εἶναι τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος πρόδοον τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὴν μὲν ἀμυσσον εἶναι, τὴν δ' ἄμυσσον· ὡστ' οὐκ ἂν ἐκφεύγειεν οὐδαμῆ οὐδαμῶς τὰ δύο ἀρχὰς, εἰ μὴ μέλλοιεν ἑτέροις κλισίαις ἀρῆσαι; περιπεσεῖσθαι. Καὶ τί κωλύει, φασί; δύο μὲν εἶναι

(1) Τῆς habet Mon. 256, f. 290 a.

(2) Ἐαυ τοῦ add. Monac. 256, f. 290 a.

(3) Εἶναι; omittit. Monac. 27.

(4) Τοῦ omittit Monac. 256.

(5) Sic Monac. 256, f. 290 a; Monac. 27 et Marc. ci.

(6) Τὸ omitt. cit. præter Mon. 256.

τὰς ἀρχάς, τὴν μὲντοι ἑτέραν αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἐτί-
 ραν, ὥστε καὶ οὕτω μίαν εἶναι τὰς δύο; Τοῦτο δὲ
 σου καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος εὐργεται λέγων· Ἡ (1)
 ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή. Εἰ οὕτω τὰς ἀρχάς λέγεις (2)
 ὡς τὴν μὲν ἔγγιον εἶναι, τὴν δὲ πορρώτερον, οὐκ
 οἶδ' εἰ μᾶλλον ἴσονται μία διὰ τὸ ὑπέλληλα (3)
 εἶναι ἢ καὶ μάλα δύο, διότι καὶ μάλα διάφοροι.
 Σκόπει δέ· καὶ (4) ἑκατέρα τούτων μᾶλλον ἀρχὴ τῆς
 ἑτέρας, καὶ ἦττον, πῆ μὲν μᾶλλον, πῆ δ' ἦττον. Ἡ
 μὲν ἔγγιον μᾶλλον ἀρχὴ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ (5) ἔγγιον
 εἶναι, ἢ δὲ πορρώτερον μᾶλλον διὰ τὸ περιέχειν
 τὴν ἔγγιον· αἱ οὖν οὕτω διάφοροι πῶς ἔσονται μία;
 Τίς δ' ἂν εἴποι τὸν (6) Ἀδὰμ καὶ τὸν Σίθ μίαν ἀρ-
 χὴν τοῦ Ἐνὼς εἶναι; Καίτοι γε ἑκάτερος τούτων ἀρχὴ
 ἢ μὲν ἔγγιον, ἢ δὲ πορρώτερον· πῶς οὖν αὐτὰ μία;
 πῶς δὲ καὶ (7) ἀνεκτὰ βλασφημοῦσιν, οὕτω τιθέν-
 τας τὸ Πνεῦμα πῆρῳ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως
 καὶ οἷον (8) υἱῶν αὐτὸ λέγοντες; Καίτοι γε τὸ
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον εἰρηται καὶ Πνεῦμα
 τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Ἄλλ'
 ὅμοι ὁ (9) Θεολόγος εἰρηκε, πρὸς τὰ κτίσματα βλί-
 πων εἰρηκε τοῦτο, καθάπερ ἂν εἰ (10) εἴπε δημιουρ-
 γὸν ἐκ δημιουργοῦ, ὡσπερ καὶ φῶς ἐκ φωτός, καὶ
 Θεὸν ἐκ Θεοῦ, καὶ ἀγαθὸν ἐξ ἀγαθοῦ· ἅπαντα
 μετὰ τοῦ Πατρὸς ὄν ἐκ ἐστὶ Θεός· μετ' αὐτοῦ καὶ
 ἔν φῶς καὶ ἀγαθός· εἰς καὶ ἀρχὴ μία τῶν γεγονότων
 ἀπάντων. Πάντα γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ
 χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἔν (11) δ' ἐγένονεν (12).
 Ἡ· δ' μὴ γέγονεν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἐήκουθεν ὄν, οὐδὲ
 δι' αὐτοῦ· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι
 δ' οὕτως ἔχει τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Θεολόγου, δηλον
 ἐξ ὧν ἐν ἑτέροις φησὶν· Ἀναρχὸν καὶ ἀρχὴ καὶ
 τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, εἰς Θεός (13)· οὐκ εἶπας, τὸ
 ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς [ἐκ τοῦ
 ἀνάρχου θηλαδὴ προῖον. Καίτοι γε εἰ βίως ἐφθρνει
 τοῦ Πνεύματος ἀρχὴν τὸν Υἱὸν, πῶ ἂν μᾶλλον εἰ-
 ρηκε τοῦτο, βιαιότατοι πάντων ἀνθρώπων; Ἄλλ'
 οὐδ' οὕτος οὐδ' ἑτέρος τις τῶν καθ' ἡμᾶς θεολόγων
 τοῦτο φρονῶν φαίνεται, κἂν ὁμιλεῖ σοφίζόμενοι πάντα
 τὸν χρόνον καταναλώσητε (14)].

est ex iis, quæ in aliis dicit: *Principii expert et principium et id quod cum principio unus Deus*; non dixit: *Quod ex principio, sed quod cum principio*, ex principii experte principio videlicet progrediens. Attamen si plane Spiritus principium Filium esse sensit, ubinam magis id edixit, o violentissimi omnium mortalium? Verum neque hic neque alius quisquam nostrorum theologorum id sentire cernitur, licet vos argutis et cavillia ratiocinantes tempus omne teratis et consumatis.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Λέγομεν δὴ πρὸς τὸ πρῶτον αὐτοῦ τῶν ἐπιχει-
 ρημάτων, ἐν ᾧ κατὰ διαίρεσιν τῶν λόγων προέγων ἢ
 ὡς ἐκ δύο φησὶν ὑποστάσεων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ

- (1) Ἡ addidimus ex Mon. 256.
- (2) Sic Mon. 256; alias λιγεί.
- (3) Mon. 256 ὑπέλληλα.
- (4) Καὶ omittit Mon. 256.
- (5) Τὸ supplet Mon. 256.
- (6) Mon. 27, τῷ-τῷ.
- (7) Καὶ omitt. cæteri; habet Mon. 256.
- (8) Id pariter ex Mon. 256 additum.
- (9) Ὁ idem add.

ut eodem modo utrumque ad existentiam conse-
 rat et ipsi Latini dicunt, Spiritus ex Patre proces-
 sionem diversam esse a processione ejus ex Filio,
 hæc immediatam esse, illam mediatam; quare
 nullo omnino pacto duo principia effugient, nisi
 in alia multa absurda velint incidere. Et quid,
 alunt, prohibet, quominus sint duo principia, al-
 terum vero alteri subordinatum, ita ut et sic duo
 sint unum? Quod alicubi etiam Theologus Grego-
 rius invenitur dicens: *Ex principio principium*, si
 eo modo dicis principia, ut alterum sit propius,
 alterum remotius, nescio an magis duo futura sint
 propter id quod sint subalterna, an potius duo,
 quia et valde diversa. Considera vero hoc: utrum-
 que horum principiorum magis et minus erit
 principium quam alterum, uno respectu magis,
 altero minus. Principium quidem propius magis
 erit principium ob id ipsum, quod est proximum;
 remotius vero magis, quia in se continet proxi-
 mum. Quæ igitur hoc pacto differunt, quomodo
 unum principium erunt? Quis unquam dixerit,
 Adamum et Seth unum principium esse Enosi?
 Quanquam horum uterque est principium, alter
 proximum, alter remotum. Quomodo igitur hæc
 unum principium? Quomodo tolerabilia blasphemant,
 qui ita remote a paterna persona Spiritum
 collocant et quasi nepotem eum dicunt? Et tamen
 ex Patre procedens dictus est et Spiritus ex pa-
 terna procedens hypostasi. Sed quod Theologus
 dixit, id dixit ad creaturas respiciens; quemad-
 modum si dixisset creatorem ex creatore, ut lu-
 men de lumine et Deum de Deo, honum de hono;
 quæ universa una cum Patre existens est Deus
 cum ipso Filius et unum lumen et unus bonus et
 unum principium omnium, quæ facta sunt. *Omnia*,
 enim inquit Evangelista, *per eum facta sunt et sine*
ipso factum est nihil quod factum est. Quare quod
 non factum est, profecto non est ex ipso nec per
 ipsum; hoc vero est Spiritus sanctus. Quod vero
 ita explicandum sit Theologi dictum, manifestum

Β ΒΕΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Respondemus ad primum ejus argumentum, in
 quo sermonem secundum divisionem proferens
 vel ut ex duabus personis, Patre et Filio, vel ut

- (10) Et idem.
- (11) Οὐδὲν Mon. 27.
- (12) Joan. 1, 3.
- (13) Naz., orat. 52, p. 520, ed. Bill.
- (14) Quæ vicis inclusa sunt, ex Monac. 256 de-
 sumpta sunt, cum reliqui codicis his careant. Vel
 in exemplari Bessarionis non exstabant, vel ut
 minus ad refutationem scientia omissa sunt.

ex communi eorum natura vel et ex virtute spirativa procedere Spiritum sanctum dicit, unde quaque nos inevitabilibus laqueis se constringere putans, respondemus, inquam, ex spirativa quidem virtute Spiritum sanctum procedere, hanc tamen virtutem spirativam ex una quidem parte communem esse Patri et Filio atpote non hypostasiam paternae personae, et idcirco et communem Filio, ut alibi demonstratum fuit, ex altera vero parte eandem realiter esse cum divina essentia, secundum rationem duntaxat diversam; hinc frustra tantum rationum examen adeo inutile projectum est. Spiritus autem seipsum non spirat, licet ejusdem naturae participes, quia id ejus proprietati omnino opponitur. Quemadmodum et Filius ex generativa virtute genitus, quæ se eadem est cum divina essentia, non et seipsum generat, licet ejusdem naturae et essentiae participes. Neque enim idem potest esse sui simul principium et principiatum. Hæc autem spirativa virtus, quæ una eademque numero est in Patre et Filio, ipsius principiorum dualitatem absurdam prorsus effugit et eam frustra tot ratiocinationes connectentem relinquit, qui ne id quidem intelligere valet, quanta sit differentia inter generativam, quæ est in patre et matre, facultatem, et spirativam, quæ est in patre et filio, ideoque turpissimo de rebus maximis hallucinatur. Illa enim est duplex numero et propterea et factum duplicem, imo et multiplicem progignit; hæc vero spirativa virtus in Patre et Filio una eademque est numero, atque propterea unum principium et principiatum summopere unum producit. Dum vero solutionem visperat, quam Latini adhuc contra ipsius antithesin asserunt, noverrit se divum Augustinum vituperare, cujus in Ecclesia ob incomparabilem sapientiam ac virtutem eminens dignitas os ipsi satis occludere valet; ipse enim est qui primus hanc antithesin invenit et ita dissolvit. Marcus vero nihil dicit, frustra multa connectens. Neque enim sequitur, ideo Spiritum creaturam esse, si ex exemplo et imagine omnino simili rerum creaturarum tum ille doctor, tum nos reprehensionem illam dissolvimus, quando et hoc idem et nostri orientales Patres et doctores etiam in non omnino similibus faciunt, ex anima, mente et verbo sive mente, verbo et spiritu, nostro videlicet et humano, deinde ex sole, radio et lumine et rursus ex oculo, fonte et fluvio, quæ magis tria sunt quam unum, Patris et Filii et Spiritus sancti in naturæ unitate realem personarum Trinitatem illustrant (a). Ipse vero manifesto contraria dicit veritati dum ait id quod per creationem a multis ortum habet et in rebus humanis et in arte factis ex uno esse dicere licere, quod vero naturaliter ex duobus est; nullo prorsus modo contrarium omnino locum habet. Etiam id quod

αὐτὸς ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως, ἢ ἐκ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως προέλπει τὸ Πνεῦμα, πάντοθεν ἡμᾶς οὐόμενος ἀφύκτοι; περιλαβὲν ἔρκεσιν, ὡς ἐκ τῆς προβλητικῆς μὲν δυνάμεως τὸ Πνεῦμα ἐκ ἁγίου ἐκπαυεῖται, αὕτη μὲντοι ἡ προβλητικὴ δύναμις τοῦτο μὲν κοινὴ τῆ ἐστὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ ὡς μὴδ' ὑποστατικὴ οὕσα τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐν Υἱῷ κοινὴ, ὡς ἐν ἄλλοις δίδεικται· τοῦτο δὲ ἡ αὐτὴ ἐστὶ πράγματι τῇ θεῷ οὐσίᾳ, τῷ γε λόγῳ διαφέρουσα μόνον, καὶ οὗτος ὁ περιττός τε καὶ τεσσούτος τῶν ἐκείνου λόγων ἱσμός μάνην ἀπέβριπται. Τὸ Πνεῦμα δὲ αὐτὸ οὐ προβάλλει, καίτοι τῆς αὐτῆς κοινωνίου φύσεως διὰ τὸ τῇ αὐτοῦ ἰδιότητι ἀντιπέπταιν· ὡσαύτ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς γεννητικῆς γεννώμενος δυνάμει, τῆς αὐτῆς πράγματι τῇ θεῷ οὐσίᾳ, οὐ καὶ αὐτὸν γεννᾷ, καίτοι τῆς αὐτῆς κοινωνίων φύσεως τε καὶ οὐσίας. Οὐ δύναται γὰρ τὸ αὐτὸ αὐτοῦ αἰτιῶν ἕμα καὶ αἰτιατὸν εἶναι. Ἡ προβλητικὴ δ' αὕτη δύναμις μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ οὕσα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὴν ἀσυλλόγιστον ἐκείνου διαρχίαν ἀπορεύγει, καὶ μάνην αὐτῶν τοσαῦτα παρενείροντα καταλείπει, οὐδὲ συνείρων δυνάμενον, ὅσον ἐστὶ τὸ διάφορον τῆς γεννητικῆς ἐν πατρὶ καὶ μητρὶ δυνάμει καὶ τῆς προβλητικῆς ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ, καὶ διὰ τοῦτο ἀσχετὰ περὶ τὰ μέγιστα ἀπατόμενον. Ἡ μὲν γὰρ διττὴ ἀριθμῷ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ διπλοῦν, μᾶλλον δὲ καὶ πολλαπλοῦν ἀπογεννᾷ· ἡ δὲ προβλητικὴ δύναμις, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ, καὶ διὰ τοῦτο μία ἀρχὴ καὶ ἐν ἄκρω προβάλλουσα. Τὴν δὲ τῆς αὐτοῦ ἀντιθέσεως· ὑπὸ Λατίων ἐπιφερομένην λέσιν μαμφόμενος τὸν θεῶν Ἀγγουστίνον ἴσως μαμφόμενος, οὐ τὸ ἐν Ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν ἀπαράμειλον σοφίαν τε καὶ ἀρετὴν ἀξίωμα ἱκανὸν αὐτὸν ἐπιστομίζαι· ἐκαίνο γὰρ ἐστὶν ὁ καὶ τὴν ἀντιθέσιν ταύτην πρῶτος εὐρών καὶ οὕτως ἐπιλωσόμενος. Μάρκος δὲ οὐ λέγει οὐδὲν μάνην πολλὰ συνείρων· οὐδὲ γὰρ ἔκεται διὰ τοῦτο κρίσιμα εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ ἐκ παραδείγματος καὶ εἰκόνο; τῆς κτίσεως πάντη ὁμοίας τὸ ἐπιφύομενον ὁ διδάσκαλός τε καὶ ἡμεῖς ἐπιλωμέθα ἑγγλημα· ὅπου τε ταυτὸ τοῦτο καὶ οἱ ἡμέτεροι ἀνατολικοὶ Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι καὶ ἐπὶ μὴ πάντη ὁμοίων ποιούσιν, ἐκ ψυχῆς, νοῦ καὶ λόγου, εἴτε νοῦ, λόγου καὶ πνεύματος τοῦ ἡμέτερου καὶ ἀνθρωπίνου, εἴτε δὲ ἡλίου, ἀκτίνο; καὶ φωτός, καὶ αὐθι; ὀφθαλμοῦ, πηγῆς καὶ ποταμοῦ, δὲ μᾶλλον εἰσι τρία ἢ ἐν, τὴν Πατρός, Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος ἐν ἐνότητι φύσεως πραγματικῆς τῶν προσώπων Τριάδα παραμυθούμενοι. Ὁ δὲ καὶ φανερώ; τάναντία λέγει τοῖς ἀλλοθίσι φάσκων· Τὸ μὲν δημιουργικῶ; ἐκ πολλῶν γινόμενον καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶ; τε (1) καὶ τεχνιτῶν (2) εἶναι εἰπεῖν ἐξ ἐνός, τὸ δὲ φυσικῶ; ἐκ δυοῖν οὐδαμῶ;· τὸναντεῖον γὰρ ἅπαν ἐστὶ. Τὸ γὰρ ἐκ δυοῖν τινῶν τεχνιταῖν γεγόνος, ὡς καὶ ἀριθμῷ καὶ πάντη δυοῖν δυοῖν, παντελῶ; ἐστὶν ἐκ δυοῖν, τὸ δ' ἐκ δυοῖν τινῶν φύσεως καὶ μάλιστα οὕτω νοῦ

(1) Τὸ δεεστ in M. r. 167 f. 60.

(2) Sic Monac. 27; αΓ. τεχνιτῶν.

(a) Quoad imagines et analogias istas confer Pet vium, De Trinitate, l. vii, cap. 4.

μάνης ὡς ἐπὶ τῆς θείας λαμβάνεται φύσεως, ἤντινα A
καὶ τὴν ἀσὴν τῆριθμῶν καὶ ὑπεστηκοῖαν ἐν
Πατρὶ καὶ Υἱῷ ὁ ὁρθὸς δοξάζεται λόγος, ὡς ἐξ ἑνὸς
λίγαν ἀνάγκη. Οὕτε μὴν διάφορον Ἰακίνοι τὴν ἐκ
Πατρὸς τοῦ Πνεύματος πρόβον τῆς ἐξ Υἱοῦ λόγου-
σιν (καίτινον γὰρ ἐστὶ τοῦτο καὶ τῆς ἐκείνου διανοίας
ἀνάγκασμα), ἀλλὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν, ἀμείως
μέντοι γε καὶ ἐκράτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα φασί,
τὸ μὴν δὲ τὴν ἐνότητά τε καὶ ταυτότητα τῆς προ-
κλητικῆς ἐνομήσεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ἣ προτι-
τακται μὴν ὁ Πατὴρ, ἔκταται δὲ ὁ Υἱὸς καὶ μετ'
ἐκείνου τὸ Πνεῦμα, ὁρθῶς διακρινόντες τῷ λόγῳ, οὐχ
ὡς ἐκείνός τε καὶ ὁ πατ' αὐτὸν, μηδὲν ὄπως δια-
στέλλειν εἰδότες, ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδά-
σκαλον Παλαμῶν εἰρήκαμεν τιλαῦταρον. Τὸ δὲ τῶν
ἑκαλλήλων ἀρχῶν αὐτοῦ, λόγον τε καὶ ἀντίθεσιν ἐν
(τοῦ γὰρ Ἰακίνων ὁ λόγος) αὐτῷ καὶ εὐθύνειν κατα-
λείπομεν. Καίτοι καὶ ταύτην τοῖς αὐτοῖς ἐν τῆς λό-
γοῖς καλῶς ἔχουσαν δελεῖται. Ἡ δ' ἀκριβὴς ἐκείνη
τοῦ αὐτοῦ λόγον ἀκολουθία οὐκ οἷδ' ὅθεν ἔκταται, ὡς
εἰ πάντα τὰ κτίσματα διὰ τοῦ Υἱοῦ τε καὶ ἐξ Υἱοῦ
ἔκταται (τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ γέγονεν), τὸ Πνεῦμα
μὴ κτίσμα ἐν μηδὲ γεγονὸς οὕτε ἐξ Υἱοῦ οὕτε δι'
Υἱοῦ ὄπως ἐστίν. Ἐστὶ γὰρ ἐν δευτέρῳ σχήματι
τοῦτο συνάγει, ἐκ τοῦ τὰ μὴ κτίσματα γεγονέναι
δι' Υἱοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα μὴ εἶναι κτίσμα, τὸ Πνεῦμα
μὴ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ συμπεραίνων, ἀσυλλόγιστα
συλλογίζονται, τὴν μίσην (1) ἐκ τοῦ γεγονέναι ἐξ
τὸ εἶναι μεταμείβων, καὶ τὸ πῆ ἀκλῶς παρασυλ-
λογίζομενος· εἴτε τῆ οὐν ἀντιθέσει ἀντιστροφῆ χρῆ-
ται, ἴσως πᾶσι τῆς ἀκολουθίας ἐκείνης ἐκπίπτων.
Ἐχαί γὰρ οὕτως· εἰ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα γέγονε,
τὸ μὴ γεγονὸς οὐκ ἐστὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ· τὸ δὲ Πνεῦμα
οὐ γεγονὸς, οὐκ ἄρα διὰ τοῦ Υἱοῦ οὐτ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ
ἐστίν. Ὡς εὐγε τῆς αὐτοῦ σοφίας ἀξίως! Ἐδαί δὲ
γε τὸν τεχνικὸν εἰπεῖν· τὸ μὴ γεγονὸς οὐ γέγονε
διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ἐπαγαγεῖν. Οὐκ ἄρα διὰ
τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα γέγονε (τὸ γὰρ μὴ γεγονὸς
ὄπως μὴδ' ἐν κτίσμα οὐτ' ἐξ Υἱοῦ οὕτε δι' Υἱοῦ οὐτ'
ἐξ ἄλλου του (2) ἢ δι' ἄλλου γέγονεν), εἶναι μέντοι
καὶ προεῖναι (3) καλῶς οὐδέν. Τούτω γὰρ αὐτοῦ
τῷ λόγῳ οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἐστὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς· τὰ αὐτὰ
γὰρ ἀπαντα τῶν ὄρων ὁμοίως τιθεμένων, ὡς ὁρθῶς,
εἴτε ἐν δευτέρῳ σχήματι εἴτε κατὰ τὴν οὐν ἀντιθέ-
σει ἀντιστροφῆν συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ. Πάντα
γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέγονε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγέν-
ετο οὐδὲν ὁ γέγονεν. Ἐπάξει οὖν τοῖς σοφοῖς αὐ-
τοῦ τούτου λόγου, ὡς ὁ μὴ γέγονεν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ
ἔκταται ἐν, τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ Υἱὸς (4). Οὕτως· ἀκο-

a duobus artificibus factum est, quippe qui et nu-
mere et omnino duo sunt, prorsus est ex duobus;
quod vero ex duorum quorundam natura, et præ-
sertim natura its intellecta, ut in divina natura
accipitur, quam unam eandemque numero et in
Patre et Filio subsistentem recta doctrina celebrat,
ex uno dicere accessit. Neque enim Latini
processionem Spiritus ex Patre diversam dicunt
a processione ex Filio (illius enim est istud et mon-
tis ejus inventio), verum unam et eandem; Im-
mediate tamen quidem et mediate ex Filio Spi-
ritum sicut, illud quidem ob unitatem et identita-
tem virtutis spiritalis, hoc vero ob ordinem, quo
præponitur Pater, sequitur Filius et post eum Spi-
ritus sanctus, recte ratione judicantes non ut ille
quique illi adhærent nullo modo distinguere scien-
tes, ut alibi adversus illius magistrum Palamam
docuimus enucleatius. Quod vero ad subalterna
principia spectat, quæ solutionem et antithesin
apud eum faciunt (neque enim Latinorum est iste
sermo), illi id etiam dijudicandum corrigendum
que relinquimus. Quanquam et hanc solutionem
iisdem plane rationibus recte procedere demon-
strari poterit. Accuratâ vero illa rationum conse-
quentia nescio unde sequatur, qua dicitur: quod
omnes res creatæ per Filium et ex Filio sunt crea-
tæ (id enim significat illud: quod factum est)
Spiritus, cum creatura non sit nec etiam factus,
neque ex Filio neque per Filium prorsus est. Sive
C enim in secunda figura hoc colligit, dum ex eo,
quod creaturæ sunt factæ per Filium, Spiritus
vero creatura non est, conclusionem inferit, Spi-
ritum non esse per Filium, irrationabiliter ratioci-
natur medium terminum ex factum esse transmuto-
rans in esse, et quod secundum quid est simplici-
ter falso concludens; sive conversione cum oppo-
sitione utitur, sciat se procul ab illa consequen-
tia excidere. Ita enim se habet: Si per Filium
omnia facta sunt, quod non est factum non est
per Filium; Spiritus autem non est factus; ergo
non est per Filium vel ex Filio. Quod quantopere
est ejus sapientia dignum! Oportebat enim artis
peritum dicere: Quod non est factum, non est
factum per Filium, et sic inferre: Non ergo per
Filium Spiritus factus est. (Quod enim non factum,
prorsus non creatum existens, nec ex Filio nec
per Filium nec per alium quempiam vel ex alio
factum est.) Esse tamen et prodire nulla re pro-
hibente potest. Hoc namque ejus ratiocinio neque

(1) Marc. f. διὰ τὸ μόνον.

(2) sc. τινος.

(4) In Mon. et in Marc. ad marginem adscripta est hæc figura:

(3) Καὶ addit post προεῖναι Mon. 27, l. 226.

Deinde legitur: Ἐκ τούτου τοῦ συλλογισμοῦ συνάγεται τὸ Πνεῦμα μὴ γεγονέναι διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ δὲ

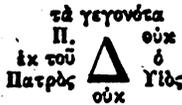
Filius erit ex Patre; eadem videlicet omnia terminis similiter positus, ut vides, sive in secunda figura sive secundum conversationem cum oppositione, et de Filio inferuntur. Omnia enim ex Patre facta sunt et sine ipso factum est nihil, quod factum est. Inferret igitur suis sapientissimis rationibus: Quod non est factum, non ex ipso illo modo est; hoc autem est Filius (a). Tali pacto consequentiam perspicit iste qui ejus se nobis magistrum constituit, imo progrediens ignorantiam ejusmodi rerum supercilio alte elato Latini exprobrat. Si vero et Gregorius Theologus Spiritum dixit id quod cum principio sive cum Filio est, nihil hoc Latinorum obest doctrinae; nam et cum illo et ex illo est, testanturque hoc illi qui ex Filio Spiritum esse asseruerunt, ad quorum voces ille quidem plane surdus est, nos tamen eas alibi sufficienter patefecimus. Etiam Filius non minus est cum Patre, etsi ex Patre existat; hujus rei plena est omnis doctorum scriptura, ita ut non solum, ut Marcus gloriatur, nullo omnino pacto ac nullo effugio, verum ut undique et omni ex parte principii dualitatem evitent Latini et frustra eum declamantem perorantemque ostendant.

Et haec quidem ad prima eaque fortissima Ephesii certamina dicta sunt. Ut vero et reliqua ipsius et ejusdem sermone hominum sophismata facillius dissolvantur, canones quosdam breviter trademus generales, quibus qui utetur, si non prorsus ejusmodi rerum imperitus est, optime ea resellet per se, et difficultates, quae inde inferuntur, effugiet ac dissolvat. Quoniam, ut communiter fit, error provenit ex eo, quod distinguere quis nequeat et, quotupliciter unumquodque dicatur, ignoret, quemadmodum et ipsi Aristoteli videtur, opus est distinctionibus et expositione multiplici significationis eorum quae ad hanc, quam versamus, materiam maxime conferunt.

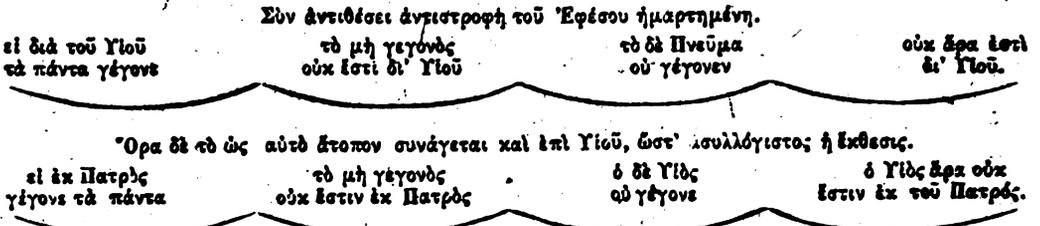
Α λουθίας επαρισθάνεται ὁ ταύτης ἡμῖν ταυτὸν διδάσκαλον καθίστα, ἢ προῶν ἀγωνίων Λατίνους τῶν γε τοιοῦτων καὶ μάλιστα τὴν ὄψιν ἐπαίρων ἐγκυκλίων. Εἰ δὲ καὶ μετὰ τῆς ἀρχῆς ἦτοι μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὁ Θεολόγος Γρηγόριος εἴρηκεν, οὐδὲν τῶ Λατίνων λυμάνεται λόγῳ· καὶ μετ' αὐτοῦ γὰρ ἐστὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ μαρτυροῦσιν οἱ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα εἰρηκότας, πρὸς οὓς αὐτὸς μὲν ἐπιεικώφηται, ἡμεῖς δ' ἐν ἑλλοις ἐκάνως ἀπεδείξαμεν. Καὶ ὁ Υἱὸς δὲ μετὰ τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ἤτερόν ἐστι, καίτοι ἐκ τοῦ Πατρὸς ὢν· οὐ κληρῆς πᾶσα διδασκάλων γραφή, ὡστ' οὐκ ὀδοαρῆ ὀδοαμῆς οὐκ ἂν ἐκφύγοιεν, ὡς Μάρκος ἀδοχεῖ, ἀλλὰ πάντῃ τε καὶ πάντως ἐκφύγοιεν τὴν διαρχίαν Λατίνοι, καὶ μάτην αὐτὸν ἀποφήναιεν ῥητορεύοντα.

Β Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς τὰ πρῶτά τε καὶ μέγιστα τοῦ Ἐφέσου ἀγωνίσματα. Ἔς δ' ἂν δὴ καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὁμοίων σοφίσματα εἰχερότερόν τις ἂν λύσει, κανόνας τινὰς ὡς ἐν βραχέσι παραβύσσομεν γενικούς: (1), οἷς τις χρώμενος, εἰ μόνον μὴ πάντῃ τῶν (2) τοιοῦτων ἀπειρος εἴη, ἀριστα ἂν ἀπαλλάξειεν αὐτὸς τε ἐπιχειρῶν καὶ τὰς ἐπιφερομένας ἀπορίας ἐκφύγων τε καὶ ἐπιλυόμενος. Ἐπι δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαρῆν συμβαίνει καὶ ποσαχῶς ἐκαστον λέγεται ἀγνοεῖν, ὡς καὶ αὐτῷ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ἀνάγκη τινὰ διελέσθαι, καὶ ποσαχῶς λέγεται παραδεύναι τὰ μέγιστα πρὸς τὸ προκαίμενον συμβαλλόμενα (3).

συνάγει ψευδῶς μὴ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ ψευδῶς συνάγεται, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως τὸ αὐτὸ συνάγεσθαι, τῶν ὄρων ὁμοίως κειμένων, οἷον

Συναχθήσεται γὰρ, κατὰ τὸν Ἐφέσου, τὸν Υἱὸν μὴ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπερ ἐστὶν ἀσεβές· τὸν μόνον Υἱὸν μὴ γεγονέναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἔστιν ἀληθές.
In extrema pagina exhibetur hoc schema:

(1) Ad marginem rubro scribitur calamo: Παρθόσις κινδύνων.
(2) τῶν γε Marcian.
(3) Ad marg. rubro: Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων καὶ ἑσαχῶς λέγονται, κανὼν πρῶτος.

(a) Syllogismus talis est: Quae facta sunt, facta sunt per Filium; sed Spiritus non est factus; ergo non est factus per Filium. Unde notatur in margine: Ex hoc syllogismo concluditur, Spiritum non factum esse per Filium. Sed Marcus falso concludit, Spiritum non esse per Filium. Quod vero id falso concludatur, patet ex hoc, quod etiam de Filii ex Patre generatione idem concluditur, terminis simi-

α'. Αὐτὸν εἶδέναι (1), τὴν ἀκριβῆ τε καὶ ὀρθὴν τὴν τῶν Χριστιανῶν θεολογίαν ἐν τῇ θεῷ Τριάδι μὴ εἶναι ἄλλο παρὰ τὴν θεῶν οὐσίαν καὶ τὰς ἀποστάσεις εἶναι πρόσωπα τῆσιν· καὶ τὰς μὲν ὑποστάσεις τρεῖς ἀριθμῶ καὶ πάντη διακρινόμενας ἄλληλων, τὴν δὲ θεῶν οὐσίαν μίαν μὲν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ, κοινὴν τε καὶ ἐνικνωτάτην ἐν τοῖς τρισὶν, ἐν ἑκάστῳ τε τῶν τρισῶν προσώπων ὑπεστηκυῖαν ὑμολογεῖν, τὴν αὐτὴν τε πράγματι μεθ' ἑκάστης τῶν ὑποστάσεων οὖσαν λόγῳ διακρίνεσθαι μόνον, ἐναντίας ἢ ἐπ' ἡμῶν. Ἡ γὰρ κοινὴ ἐν τρισὶν ἀνθρώποις ἀνθρωπίνῃ οὐσίᾳ εἶναι ἀνθρωπότης μίᾳ τῷ εἶναι οὖσα τρεῖς; ἴσθι τὰριθμῶ, διὰ καὶ τρεῖς ἄνθρωποι· ἔσθι δὲ μίᾳ ἀριθμῶ καὶ ἄκρω μίᾳ ἡ θεῶν οὐσία, εἶναι θεότης, καὶ διὰ τοῦτο εἰς θεοῦ τὰ τρία εἶσι πρόσωπα. Οὐσίας δὲ καὶ προσώπων ἐν τῇ θεῷ Τριάδι θεωρούμενων, ὡς εἰρηται, εἰ τι καὶ ἄλλο παρὰ αὐτῆς καὶ μέγιστα πρὸς αὐτὴν (2) λέγεται, τῇ οὐσίᾳ εἰς ταυτὸν ἔχειν καὶ ταυτὸν αὐτῇ πρᾶγμα σημαίνειν τῷ λόγῳ διαφέροντα (3) μόνον. Τὰ μὲν γὰρ τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν ἀποκλειόμενα τε εἶναι: (4) καὶ τελειότητα σημαίνοντα, ἃ καὶ πρὸς τὰ εἶναι λέγεται, τὰ δὲ αὐτὸ λέγεται πρὸς τὰ ἔξω, οἷον ἀγαθὸν, σοφόν, ζωὴ καὶ προνοητής (5) καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα (6) τελειότητα σημαίνει. Πρὸς αὐτὴν λέγεται ἡ μακαρία καὶ θεῶν οὐσία τε καὶ Τριάς, μηδεμίαν πρὸς τὰ ἔξω σχέσεως νοουμένης. Ὡν τὰ μὲν εἶναι οὐσιώδη, ὡς: σοφία, ζωὴ καὶ τὰ ὅμοια, τὰ δὲ τῶν προσώπων γνωρίσματα, ὡς: πατρίτης, ἀγεννησία καὶ εἰ τι τοῦ ὁμοίου σχήματος. Τῶν δ' οὐσιωδῶν τὰ μὲν θεῶν σημαίνειν, ὡς τὸ σοφός; τε καὶ ἀγαθός, τὰ δ' ἄρην (7), ὡς τὸ ἀθάνατος καὶ ἀθάνατος· καὶ τῶν σημαίνοντων θεῶν δὲ μὴ ἀποδοῦσθαι μὲν τινὶ προσώπῳ ἰδίᾳ, οὐ μόνον αὐτοῦ ἵδια εἶναι (ἡ γὰρ σοφία ἀποδοῦσθαι μὲν ἰδίᾳ τῷ Υἱῷ οὐ μόνον αὐτοῦ ἔστιν ἵδιον, κοινὸν πάση τῇ Τριάδι ὑπάρχον· ὁμοίως καὶ ἡ ἀγάπη ἀποδοῦσθαι μὲν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ εἶδέν ἦενον καὶ κατὰ πάσης λέγεται:

A 1. Scire ergo oportet, accuratam ac rectam Christianorum theologiam in divina Triade nihil aliud prater divinam essentiam et hypostascs seu personas ponere; et hypostascs quidem tres numero et maxime ab invicem distinctas, divinam vero essentiam unam eandemque numero, communem et maxime unicam in illis tribus, in singulis vero trism personarum subsistentem confiteri, eamque secundum rem eam unaquaque hypostasi eandem esse, ac ratione duntaxat distingui (a), contra quam in nobis est. Et enim communis in tribus hominibus humana essentia seu humanitas cum una alt specie, tres numero sunt, idcirco et tres homines (b), illic autem una numero et summopere una est divina essentia seu deitas, idcirco unus Deus tres personæ sunt. Cum vero, ut dictum est, essentia et personæ in divina Trinitate considerentur, si quid aliud et circa ipsam et maxime ad ipsam dicitur, cum essentia in idem recidit eandemque cum ea rem significat, et solum secundum rationem differunt. Nam divinorum nominum alia absoluta sunt et perfectionem denotantia, quæ etiam ad intra dicuntur; alia vero rursus ad extra dicuntur, ut bonum, sapiens, vita, providens et cæteras quæ perfectionem significant. Ad se ipsam dicitur bona et divina essentia et Trinitas nulla ad extra habitudine intellecta. Quorum hæc quidem essentialia sunt, ut sapientia, vita et similia, alia vero personarum tessera, ut paternitas, innascibilitas et si quid ejusmodi. Quod ad essentialia attinet, alia positionem significant, ut sapiens et bonus, alia negationem, ut incorruptibilis et immortalis. Et ex his quæ positionem seu affirmationem significant, alia quidem uni personæ attribuuntur seorsim, non tamen ipsius sunt propria (sapientia enim attribuitur quidem Filio seorsim, non tamen ipsius est proprium, cum universa Trinitati commune sit;

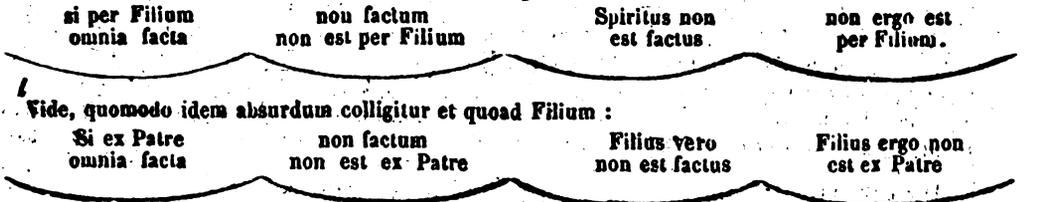
(1) Monac. f. 227 a. Mendose : εἶδέναι.
 (2) Mon 27 f. 227a : αὐτῆν.
 (3) Sic could., melius διαφέρον.
 (4) Infinitivi dependent a superiori δὲ εἶδέναι.

(5) Καὶ πρὸν. Addidimus ex Masc. f. 62 a.
 (6) In Marciano posteriori manu additur δὲ.
 (7) Fort. ἄρηνσιν.

(a) Vide Petavium, De Trin. iv, Proem. n. 2. seq.
 (b) Vide definitionem conc. iv Later. a. 4215, cap. 2, Damianus, De summa Trinitate; et Augustinum, l. vii, De Trinitate: c. b. Uberius illustrat differentiam humanæ et divinæ naturæ quoad unitatem. Joan. Damasc., De fide orthodoxa, l. 1, c. 8.

iter positus. Syllogismus erit : Quæ facta sunt ex Patre facta sunt; sed Filius non est factus; ergo non est factus ex Patre. Secundum Ephesium vero concludetur : Ergo Filius non est ex Patre, quod est impium; non factum vero esse Filium ex Patre verum est.

Alterum schema vitiosam Marci ratiocinationem representans tale est :

similiter et amor attribuitur Spiritui sancto et nihilominus de tota Trinitate predicatur); alia vero sunt simpliciter communia, ut divinitas et esse essentialia ac similia. Quod autem spectat ad personarum tesseras, alia quidem positionem, ut v. gr. paternitas, alia vero negationem significant, ut in Patre innascibilitas. Ex his vero, quae significant positionem aliam est, quod uni cuidam personae convenit et ipsius est proprium, atque ita proprium, ut et personam constituat, ut paternitas, filiatio, processio; aliud quod et duabus congruit personis, ut spirare seu producere, quod proprium quidem duorum est, Patris et Filii; non ita tamen proprium, ut et personam constituat; aeternaliter deinde et proprie illi proprium est Filio ac Spiritui, secundum quod ex Patre uterque producit. Sic et ex his quae ad extra dicitur divina Trinitas quaeque habitudinem ad creaturas denotant, alia tribus personis conveniant, ut creator, conservator, provisor, rex et dominus, alia vero duorum duntaxat sunt, ut incarnationem crucifixumque esse et quaecumque ad oeconomiam pertinent, Filii; Spiritus vero sancti in specie ignis vel in specie columbae visum esse. Cum vero deitas utpote simplicissima vix tota nomina recipiat, horum quae ad intra et quae ad se ipsam dicitur, idem secundum rem sunt cum divina essentia; quae vero ad extra, et secundum rem ab essentia distinguuntur et nullam positionem in divina essentia manifestant, sed solum in creatura. Nam Dei relationes ad effectus seu res creatas non secundum rem sunt in Deo, verum solummodo secundum intelligentiae modum, secundum quod caetera ad ipsum referuntur; sicut neque in intellectu est relatio tanquam res, etsi relatio ad intelligentiam dicitur, verum in intelligentia sola. Cum enim de novo et temporaliter plures ad extra relationes de Deo predicantur, ut dominum vel directorem esse hujus certis rei, quae nunc primum coepit, si quaequam ex his relationibus secundum rem foret in Deo subsistens, sequeretur plane, ex novo quid Deo accedere et sic mutaretur vel secundum se vel secundum accidens. Hoc autem absurdum esse multiplici modo probatur. Haec itaque et similia nomina hunc in modum se habent. Quae ad intra dicuntur, quae et absoluta vocantur et perfectionem significant, haec omnia idem sunt cum essentia, secundum rem nihil ab invicem et ab ipsa essentia differentia, secundum rationem tantum distincta; nam essentialium alia positionem alia negationem expriment, alia uni cuidam personae attribuuntur, non tamen ejus sunt propria, alia simpliciter communia. Et similiter in personalibus tesserae alia positionem, alia negationem denotant, alia personam constituunt, alia non constituunt personam; et haec

της Τριᾶδος; ἢ ἐν εἰσὶ ἀπλῶς κοινὰ, ὡς ἡ Θεότης; ἢ ἐν ἑαυτῇ; καὶ τὰ παρακλήσια. Τῶν δὲ γε προσωπικῶν γνωρισμάτων ἢ μὲν θέσθαι, ὡς ἡ πατρότης, τὰ δὲ ἄρουν (1) σημαίνειν, ὡς ἂν Πατὴρ ἐν ἐγέννητον. Τῶν δὲ θεῶν σημαίνοντων εἶναι μὲν ἢ ἐν τινι προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτῷ ἑστίν ἕκον, ὅπως γε θεῶν, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑπερβαίνειν, ὡς πατρότης, υἱότης, ἐκπύρευσις· εἶναι δ' ἢ καὶ ἐκτὸν ἐρμῆζε προσώποις, ὡς περ τὸ ἐκπαρῶσα, θεῶν μὲν τὸν θεῶν ἐν, Πατὴρ καὶ υἱοῦ, οὐχ ἄλλω μόνον θεῶν, ὡς καὶ πρόσωπον ὑπερβαίνειν· τὸ τ' αἰωνίως τε καὶ ἕκῃς κείμεσθαι θεῶν υἱῶ καὶ πνεύματι, καθὼς ἐκ τοῦ Πατὸρ ἄμω προδόνται. Οὕτως δὲ καὶ τῶν ἢ πρὸς τὰ ἕξω τε λέγεται, ἡ θεία Τριάς καὶ τῆν πρὸς τὴν κτίσιν ἔχσων ἐμφάνει, τὰ μὲν τοῖς τρισὶν ἀνέκωκω προσώποις; ὡς τὸ δημουργεῖ, συνωχεῖ, πᾶνονης, βασιλεῖς, κύριος, τὰ δὲ ἐκτὸν μόνον, ὡς τὸ χρονικῶς κείμεσθαι υἱῶ τε καὶ πνεύματι, τὸ δ' ἐν μόνον, ὡς τὸ ἀσαρκώσθαι, ἑσκαρῶσθαι, καὶ ὅσα τῆς αἰωνοτητός ἐστὶν, τῶν υἱῶ, ἢ τῶν πνεύματι τῶν ἄγιῶν τὸ ἐν εἰσὶ; πύρις, ἐν εἰσὶ κεραιστέρε; ὁρῆσθαι. Ἐπει δὲ τὸ θεῶν ἀπολοῦσασων ἐν οὐκ ἐν τοσαῦτα ἐνόματα δέχοιτο, τοῦτων ἐκ μὲν πρὸς τὰ εἰσὼ καὶ ἢ πρὸς ἑαυτὴν λέγεται ταυτὸν εἶναι πράγματι τῇ θεῶ οὐσίᾳ, τὰ δὲ πρὸς τὰ ἕξω πράγματι τε τῆς οὐσίας διακεκριθῆσαι, οὐδεμίαν τε θεῶν ἐν τῇ θεῶ οὐσίᾳ θελοῦν, ἀλλ' ἡ ἄρα ἐν τῇ κτίσει. Αἱ γὰρ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ἀναφοραὶ τοῦ Θεοῦ οὐκ εἰσὶ πραγματικῶς ἐν τῷ Θεῶ, ἀλλ' ἢ κατὰ τὸν τρόπον μόνον τῆς ἀπώσεως, καθὼς τὰ ἕξω πρὸς ἑστὸν ἀναφέρονται, ὡς περ τοῦ δ' ἐν τῷ ἐπιστητῶ ἑστω ἡ σχέσις ὡς πρᾶγμα, εἰ καὶ ἀναφορικῶς λέγεται πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐν μόνῃ τῇ ἐπιστήμῃ. Ἐπει γὰρ ἐκ νέου καὶ χρονικῶς πολλὰί τινας τῶν πρὸς τὰ ἕξω σχέσεων λέγονται κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς περ τὸ κύριον ἢ διοικητὴν τούτων τοῦ πράγματος φέρε εἰσὶν εἶναι τοῦ νῦν ἡγγμένου (2), εἰ τις τοῦτων τῶν σχέσεων ἦν ἐν τῷ Θεῶ πραγματικῶς ὑπερβαίσα, εἴπετο ἂν τι ἐκ νέου τῷ Θεῶ ἐπίναν καὶ ὅπως μετέβλησεν ἐν ἢ κατ' αὐτὸ ἢ κατὰ συμβεβηκός· τοῦτο δὲ ἀποπον εἶναι πολλὰχῶς δείκνυται. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τὰ κοινὰ τῶν νομῶων τούτων ἔχειν (3) τὸν τρόπον ἢ δὲ γε πρὸς τὰ εἰσὼ λέγεται, ἢ καὶ ἀπολελυμένα καλεῖται καὶ τελειότητα σημαίνει, ταῦτα δὲ πάντα ταυτὸν εἶναι τῇ οὐσίᾳ, πράγματι μὲν μὴδὲν ἀλλήλων καὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς διαφέροντα, λόγῳ δὲ μόνῳ (4) διακρινόμενα· τῶν τε γὰρ οὐσιωδῶν τὰ τε θεῶν, τὰ τε ἄρουν σημαίνοντα, τῶν τε θεῶν σημαίνοντων, τὰ τε ἀποδοθέντα ἐν τινι προσώπῳ, μὴ μένοι αὐτοῦ ἴδια ὄντα, τὰ τε ἀπλῶς κοινὰ καὶ τῶν γνωρισμάτων ὁμοίως; τὰ τε θεῶν, τὰ τε ἄρουν θελοῦντα, καὶ τὰ τε συνιστῶντα πρόσωπον, τὰ τε μὴ συνιστῶντα, ταῦτα πάντα ταυτὸν εἶναι πράγματι τῇ θεῶ οὐσίᾳ πλὴν ὅσον τὰ μὲν θετικὰ τελειότητὰ τινα ἐν αὐτῇ τῶλκται, τὰ δ' ἀφαιρετὸν ἀτελειᾶς ἀπ' αὐτῆς (τὸ γὰρ ἀφαιρετὸν καὶ ἀλλυτὸν

(1) Sic rursus codices.
 (2) Sic recte Marc. f. 63; Mon. vero f. 223 a : εἰρημίνου.

(3) Sic Marc., Mon. ἔχει.
 (4) Sic Marc., Monac : μόνον.

τιθέναι μὴ οὐδὲν, φθορὰν μόνου καὶ θάνατον ἀε-
 φίας τινά; ἔντα ἀφαίρειν ἀπ' ἐκείνης τῆς μακαρίας
 ἢ θείας οὐσίας;) οὕτως οὖν ἐν τῇ καὶ ταυτὸν ἅπαντα
 οὕτως τὰ ὀνόματα σημαίνειν καὶ ταυτὸν ἔντα πράγ-
 ῃ τῇ θεῇ οὐσίᾳ εἰς ταυτὸν αὐτῆς ἦκειν λόγῳ μόνῳ
 ἢ ἐκείνης διακρινόμενα, λέγεσθαι μόνου περὶ Θεοῦ
 τῆς ἰσοσούτου καὶ τοιαῦτα ὀνόματα οὐδ' ὁμωνύμως
 οὐδ' συνωνύμως; οὐτε πελωνύμως, ἀλλ' ἀναλογικῶς
 μόνον· οὐ καθ' ὅν τρόπον δύο τινὰ ἢ καὶ πλείω πρὸς
 ἐν τῇ κοινῶν ἀναφέρονται, ἀλλὰ καθ' ὅν δύο τινῶν
 τάξις καὶ συστοιχία καταλαμβάνεται, οὐ πρὸς ἑτε-
 ρὴν τι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἕτερον αὐτῶν· ὡσπερ τὸ θν
 κατὰ τῆς οὐσίας; καὶ τοῦ συμβεβηκότος κατηγορεῖ-
 ται, καθόσον τὸ συμβεβηκός συνταξίν ἔχει πρὸς τὴν
 οὐσίαν, οὐ καθόσον ἢ οὐσία καὶ τὸ συμβεβηκός ἀνα-
 φέρονται πρὸς ἄλλο τι τρίτον. Τοῦ δὲ τοσοῦτοις
 ὀνόμασι τὸ ἐν ἐκείνῳ καὶ ἀπλούστατον καὶ ἄκρως ἐν
 ὀνομάζεσθαι, τὴν τ' ἐκείνου ἀπειριαν, τὴν τε τοῦ
 ἡμετέρου τοῦ ἀσθένειαν ἀφ' ἑαυτοῦ ἀπειρὸν οὐκ ἄλλως
 αὐτὸ ἢ διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων γινώσκαι δυνάμε-
 νον (1) ἀνάγκη διαφοροῖς ὀνόμασιν ἐκ τῶν ἐν τοῖς
 αἰσθητοῖς εὐρισκομένων τελειότητων τὴν ἐκείνου
 τελειότητα σημαίνειν. Ἐἰ γὰρ αὐτὴν τὴν θεῖαν οὐσίαν
 καθὼς ἐστίν, ἡδυνάμεθα γινώσκαι, ἐν μόνον ὀνό-
 ματι ταύτην ἀν ἐξφαίνομεν, ὃ δὴ καὶ ὀνομαζόμενον
 ἐστὶ τοῖς κατ' οὐσίαν αὐτὸν ἦτοι πρόσωπον ὀνομα-
 ζόμενον· ἐν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος εἰς, καὶ
 τὸ ἔνομα αὐτοῦ ἐν, φησὶν ὁ θεὸς Ζαχαρίας (2). Καὶ
 οἷα μὴ ἔτι πρὸς; ταῦτα κεκράζονται καὶ καὶ βροῦν-
 τες οἱ ἑναντιοὶ διαβραβήσονται, καὶ μάλιστα ὅταν
 τὰ τε εἰρημένα ὀνόματα λόγῳ μόνῳ, οὐ πράγματι
 τῆς θείας οὐσίας ἀκούσῃ διακρίνεσθαι, αὐτοὶ καὶ
 πράγματι ἀθέως αὐτὰ διακρίνοντες, καὶ ὡς τὸ προ-
 βάλειν οὐ τοῦ Πατρὸς; ἐστὶν ἴδιον, οὐδὲ τὸ πρόσω-
 πον αὐτοῦ συνιστῶν, ἀλλὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ὡς
 ἤδη τοῖς προαώκεις ὁρατοῦσιν ἐπόμενον, αὐτοὶ
 ἴδιον τε τοῦ Πατρὸς καὶ συστατικὸν αὐτὸ νομίζον-
 τες (3) καὶ ἡμᾶς τὸ ζητούμενον λαμβάνειν οἴμενοι
 καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι. Ἄλλ' οὐδεὶς αὐτῶν λόγος
 ἡμῶς τε γὰρ ἐν ἄλλοις περὶ αὐτῶν ἰκανῶς διελέγ-
 μεθα, οὐκ ὀλίγοι τε τῶν φθασάντων ἡμᾶς μακαρίων
 καὶ θεῶν ἀνδρῶν ἄριστά τε καὶ ἀφίστατα ταῦτα,
 ὡς μὴδ' ἐπιτελεῖν ὅλως ἀντιβλέψαι, ἀποδείξασιν, ἃ ὁ
 βουλόμενος ζητήσας εὐρήσει. Ἐνταῦθα (4) γὰρ βρα-
 χύν τινα κανόνα παραδοῦναι προσηρημένοι (5) ἐπίτη-
 δες τὸ μῆκος τῶν λόγων ἐκείνων ἐκφεύγομεν ὡς
 ὀμιλοῦμενα ταῦτα προὔθετοίμενοι πλὴν ἢ παρα-
 μυθίας καὶ μικρῶς τινος ἕνεκα περὶ μὴν τῶν θεῶν
 ὀνομάτων τοῦτο ρητέον, ὡς τὰ ἐν τῇ καὶ ἀπλούστα-
 τον πρᾶγμα σημαίνοντα, οἷα ἐστὶν ἡ θεῖα οὐσία,
 ἐν τῇ καὶ αὐτὰ καὶ ταυτὸ πρᾶγματι εἶναι ἀνάγκη
 καὶ ταυτὰ πρᾶγματι εἶναι μετὰ τοῦ σημανομένου·
 ἄλλως γὰρ καὶ ἡ οὐσία συμπεριζοίτο ἐν τοῖς πραγ-

A omnia secundum rem idem sunt cum divina es-
 sentia; atiamen alia (positiva) perfectionem quam-
 dam in ea ponunt, alia (negativa) imperfectiones
 ab ea remouent (nam incorruptibilitas et immor-
 talitas nihil ponunt, corruptionem tamen et mor-
 tem, quae sunt imperfectiones quaedam, a beata
 illa et divina substantia excludunt). Tali igitur
 pacto omnia ista nomina unum idemque signifi-
 cant et idem cum secundum rem sicut cum divina
 substantia, in idem cum ea rocidunt, ratione
 tantammodo ab ea distincta. Dicuntur tamen de
 Deo tot et talia nomina neque aequivoco, neque
 univoce neque multivoce, sed analogice tantum,
 non secundum eum modum, quo deo quaedam
 vel etiam plura ad unum quoddam referantur
 B commune, sed secundum eum, quo deorum quo-
 rundam ordo et connexio intelligitur non ad ali-
 quid diversum, sed ad alterum eorum, quemadmo-
 dum esse praedicatur de substantia et de accidenti,
 in quantum accidens conjunctionem habet ad sub-
 stantiam, non in quantum substantia et accidens ad
 aliquid tertium referuntur. Quod autem tot nomi-
 nitus illud unum et simplicissimum et maxime
 ac singulariter unum nominatur, causa est tum
 illius immensitas, tum infirmitas mentis nostrae,
 quae cum aliter illud cognoscere nequeat quam
 per ejus effectus, diversis nominibus ex perfectio-
 nibus, quae in rebus sensui subjectis inveniuntur,
 illius perfectionem designet necesse est. Si enim
 ipsam divinam essentiam, sicuti est, cognoscere
 possemus, uno solum nomine eam notaremus,
 quod et promissum est illi, qui Deum secundum
 essentiam vel facie ad faciem visuri erant. Nam,
 ut divus Zacharias ait, *In illa die Dominus unus
 erit, et nomen ejus unum.* Novi, quod adversarii
 contra haec inelamabant et alta voce tumultuantes
 seindenter, praesertim quando audiant, praedicta
 nomina ratione duntaxat, non re a divina essentia
 distingui, dum ipsi et re ea imple distinguunt (a),
 et spirare non esse Patris proprium nec ejus
 personam constituens, verum Patris et Filii, et
 jam constitutas et subsistentes personas sequens,
 dum ipsi illud et proprium Patris et ejus constitu-
 tivum habent atque nos id quod in questione est
 D asserere et quod in principio postulare opinan-
 tur. Sed nulla propterea est eorum ratio. Nam tum
 nos alibi de his sufficienter egimus, tum etiam non
 pauci eorum qui nos processerunt bestorum
 sanctorumque virorum optime et clarissime id
 ostenderunt, ita ut nullo modo liceat adversari,
 quae qui voluerit, si quaerit, inveniet. Hic enim
 brevem quendam canonem tradere potius habentes
 studio extensionem illorum sermonem vitare

(1) Sic Marc. f. 63 b; Monac. f. 228 b. ὅς —
 ἑναμμενος.

(2) Zach. xiii (c' XIV), v. 9.

(a) Hoc Palamitas respicit, quorum hac in re
 errorem traducunt Georg. Trapez. ad Joan. Cubicles.
 De Proc. Spirit. sancti. c. 9. Gr. orth. T. I, p.

(3) Marc. f. 64 a, ὀνομαζόμενος.

(4) Monac. f. 225 a, ἐνταῦθα.

(5) Sic Marc.; Monac. habet: προσηρημένον.

485 alique, de quibus confer Allat. Graec. orthod.
 T. I, ad calcem.

velumus. Attamen vel exhortationis sive consolationis etsi parvæ gratia de divinis nominibus hoc dicendum est, ea quæ rem aliquam unam et simplicissimam significant, cujusmodi est divina essentia, ea unum aliquid et idem secundam rem et eadem cum significato realiter esse oportere. Secus enim et essentia simul divideretur cum illis, quæ realiter ab invicem sunt distincta nominibus, et totidem res foret, quot sunt et significantia; hoc autem omnem impietatem transgreditur. Quod vero spectat ad spirandi proprietatem, si ea non constituit Patris personam, communis erit et Filio; præter proprietates enim personales cætera omnibus sunt communia, ita ut et Spiritui esset communis, nisi ejusdem rationi repugnavit; quoniam vero non constituit paternam personam, relinquitur, ut et Filio spiratio sit communis (a). Cum enim quælibet persona non nisi una proprietate constituatur, vel generandi vel spirandi proprietate Patrem constitui necesse est. Atqui Pater dicitur et est Pater propter generationem. Non igitur spiratio ejus personam constituit. Cum verò illa non sit propria Patris solius, nec ejus personam constituens, et Filio communis est. Sed de his hactenus.

II. Neque hoc latere debet dicendi cupidum auditorem, quod divinæ Trinitatis personæ, cum non magis unum sint essentia, quam tria personis et realiter ab invicem distinguantur, secundum nihil eorum quæ ad se dicuntur, sive absolutorum et essentialium ab invicem distinguantur (una enim eorum est essentia, virtus, vita, bonitas, sapientia et quæcunque his similia), relationibus tamen ad invicem et subsistunt et ab invicem discernuntur divinæ personæ, hæc vero sunt eorum idiomata, relative et sicut ea quæ sunt ad aliquid opposita ad invicem. Si enim constitutivas proprietates incommunicabiles esse ad invicem necesse est, et impossibile eas eidem simul adesse, omnino et opponuntur. Quæ enim eidem simul inesse nequeunt, propter oppositionem quamdam, quæ omnino in eis est, hoc habent. Opponuntur autem neque ut habitus et privatio, neque ut contraria, neque ut affirmatio et negatio (hoc enim multi ac beati viri late demonstrarunt). Restat ergo, secundum relationes opponi invicem hæc personalia idiomata atque ipsas personas. Ipsæ enim divinæ personæ subsistentes sunt proprietates hypostaticæ, et hypostaticæ proprietates subsistentes sunt ipsæ divinæ personæ. In aliis quidem rebus quæ essentiis differunt ab invicem, eæ quæ inter illas considerantur relationes non ipsas res constituunt, sed per alia constitutis rebus accedunt; v. gr. Socrates et Plato, quorum alter magister, alter discipulus est, non ex docendo et discendo personaliter constituuntur, sed prius uterque homo est et substantiis et individua subsistentia ad invicem differunt

(1) Marc. υπερβάλλει.

(2) Sic recte codd.

(3) Ad marg. rubr. legitur: "Ω; τὰ θεῖα πρόσωπα

(b) Vide Animadvers. in Phot. librum de Spiritu sancto art. 3, § 7; art. 4, § 13, ubi Bessarionis

ματικῶς ἀλλήλων διακεκριμένοις ὄνομασι καὶ τοσαῦτα ἂν εἴη, ὅσα καὶ τὰ σημαίνοντα· τοῦτο δὲ πᾶσαν ἀσέβειαν ὑπερβαίνει (1). Ἐπεὶ δὲ τοῦ τοῦ (2) προβάλλειν ἰδιώματος· ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἔσται καὶ τῷ Υἱῷ· πλήν γὰρ τῶν προσωπικῶν ἰδιότητων τᾶλλα κοινὰ πᾶσιν εἶναι, ὡστ' ἦν ἂν καὶ τῷ Πνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν εἰ μὴ τῷ ἑαυτοῦ ἀντέπιπτε λόγῳ· ἔπει δ' οὐ συνιστᾷ τὸ πατρικὸν πρόσωπον, λείπεται καὶ τῷ Υἱῷ εἶναι κοινόν. Ἐπει γὰρ ἕκαστον πρόσωπον ἐνί τινι μόνον ἰδιώματι συνίσταται, ἢ τῇ τοῦ γεννῆν ἢ τῇ τοῦ προβάλλειν ἰδιότητι συνιστάσθαι τὸν Πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ Πατὴρ διὰ τὸ γεννῆν λέγεται καὶ ἔστιν, ὡστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ· μὴ δὲ ἔξ ἰδίου τοῦ Πατρὸς μόνου, μηδὲ συστατῶν, καὶ

τῷ Υἱῷ ἔστι κοινόν. Καὶ ταῦτα μὲν εὖτως.

β'. Αἱ δὲ μηδὲ τοῦτο τὸν φιλομαθῆ λαμβάνειν ἀκροατὴν (3), ὡς τὰ θεῖα πρόσωπα τῆς Τριάδος, οὐ μᾶλλον ἢν ὄντα τῇ οὐσίᾳ ἢ τρία τοῖς προσώποις καὶ πραγματικῶς ἀλλήλων διακρινόμενα, κατ' οὐδὲν τῶν κατ' αὐτὰ λεγομένων εἶναι ἀπολειυμένων τε καὶ οὐσιασῶν ἀλλήλων διακρίνονται (μία γὰρ αὐτῶν οὐσία, δύναμις, ζωὴ, ἀγαθότης, σοφία καὶ ὅσα παραπλήσια)· ταῖς μέντοι πρὸς ἀλλήλα ἀναφοραῖς καὶ ὑφίστανται καὶ ἀλλήλων τὰ θεῖα διακρίνονται πρόσωπα· ταῦτα δ' ἔστι τὰ αὐτῶν ἰδιώματα, ἀναφορικῶς τε καὶ ὡς τὰ πρὸς τι πρὸς ἀλλήλα ἀντικείμενα. Εἰ γὰρ τὰ συστατικὰ ἰδιώματα ἀκωνήτητα εἶναι ἀνάγκη πρὸς ἀλλήλα, καὶ ἀδύνατον τῷ αὐτῷ παρεῖναι, πάντως καὶ ἀντίκειται· ἢ γὰρ ἀδύνατον τῷ αὐτῷ παρεῖναι, διὰ τινὰ πάντως ἀντιθεσιν αὐτοῖς οὖσαν τοῦτ' ἔχει. Μῆτε δὲ ὡς ἕξις καὶ στέρησις, μῆτε ὡς τὰ ἐναντία, μῆτε ὡς κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἀντικείμενα (τοῦτο γὰρ πολλοῖς καὶ μακαριοῖς ἀνδράσι διὰ πολλῶν δίδεσθαι)· λείπεται κατὰ τὰ πρὸς τι ἀντικεῖσθαι ἀλλήλοις τὰ προσωπικὰ ταῦτα ἰδιώματα καὶ αὐτὰ τὰ πρόσωπα πρὸς ἀλλήλα· αὐτὰ τε γὰρ τὰ θεῖα πρόσωπα ὑποστάντα αἰ ὑποστατικά εἰσιν ἰδιότητες, αἱ τε ὑποστατικαὶ ἰδιότητες ὑποστᾶσαι αὐτὰ τὰ θεῖα εἶσι πρόσωπα.

Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων πραγμάτων ταῖς οὐσίαις διαφέροντων ἀλλήλων αἰ μεταξὺ αὐτῶν θεωρούμεναι ἀναφοραὶ οὐκ αὐτὰ ὑφίστησι τὰ πράγματα, ἀλλ' ὑποστᾶσαι δι' ἄλλων ἐπιγιγνόντας ὡστερ Σωκράτους καὶ Πλάτων, ὁ μὲν διδάσκαλος, ὁ δὲ μαθητῆς ὢν, οὐ τῇ διδασκαλίᾳ καὶ μαθήσει ὑφίστανται προσωπικῶς, ἀλλὰ πρότερον ἐκάτερος ἀνθρώπος ὢν καὶ ταῖς οὐσίαις· ταῖς γε ἀτόμοις ἀλλήλων διαφέροντες

ὡσα πρὸς ἀλλήλα ἀναφορὰν ἔχουσι καὶ ὑφίστανται, καὶ πρὸς ἀλλήλα διακρίνονται. Κανὼν β'.

epist. ad Alexium Lascarium c. 5. adducitur, ista enucleatius pertractans

καὶ ταῦταις δύο ἄνθρωποι ὄντες διδάσκαλος καὶ μαθητὴς γίνονται. Τὰ δὲ θεῖα πρόσωπα ταῖς οὐσίαις (1) ἀλλήλων οὐ διαφέροντα (μία γὰρ ἐστὶ καὶ ἀδιάκριτος ἐν αὐτοῖς καὶ ἡ αὐτὴ τὰριθμῶ) ταῖς ἰδιότησιν ὑποστῶσι, τῇ πατρότητι δηλαδὴ καὶ υἱότητι καὶ ἐκπαρεσβίαι ἀλλήλων διακρίνονται, τοῦ προσώπου, καὶ τῆς ἰδιότητος τῶν τρώπων τῆς ἡμετέρας νοήσεως μόνω διαφερόντων, τῶν τὸ μὲν προσώπων ὡς ἔχον νοεῖσθαι, τὴν δὲ ἰδιότητα ὡς ἔχουμένων, πρῶγμα δὲ τὸ αὐτὸ ὄντων. Εἰ γὰρ καὶ ταῖς προόδοις τὰ πρόσωπα τὴς διακρίνεσθαι λέγοι, ὡς τὸν Πατέρα οὐ τῇ πατρότητι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ἐνεργητικῇ γεννήσει, καὶ τὸν Υἱὸν οὐ τῇ υἱότητι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ παθητικῇ γεννήσει ἀλλήλων διακρίνεσθαι, ἀλλ' ἴστω ὁ τοιοῦτος, μὴ ἂν οἰκτιρῶς τὰς εἰρημέναις προόδοις τὰ πρόσωπα διακρίνειν. Εἰ γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ κατὰ τὸ πρῶγμα τὸ γεννῆναι καὶ ἡ πατρότης, καὶ τὸ γεννᾶσθαι καὶ ἡ υἱότης, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἡμετέρας νοήσεως διαφέρει. Τὸ μὲν γὰρ γεννᾶσθαι οὐκ εἶδος τι σημαίνει ἔνδον τῶν γεννωμένων, ἀλλ' ἔστιν ὡσπερ τις ἑδὸς ἐπὶ τὸ γεννώμενον καὶ τὸν Υἱὸν, ἡ δὲ υἱότης ὡσπερ τι εἶδος ἐστὶν, ὅρος οὐσα τοῦ γεννᾶσθαι. Ἐτι τα τὸ μὲν γεννῆναι ἢ δὴ προὑποκρίθησι τὸ πατρικὸν πρόσωπον· τὸ δὲ γεννᾶσθαι σημαίνει μήπω τὸν Υἱὸν ὑφαισθᾶναι· διὰ τοῦτο ἡ υἱότης οὐχὶ τὸ γεννᾶσθαι διακρίνει ἢ ὑφαισθῆαι τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ καθόσον ἐξ ἀνάγκης ἔπεται τοῦτῃ ἡ υἱότης· ἴσως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ προβάλλειν καὶ προβάλλεσθαι. Πρῶτως οὖν καὶ κυρίως αἱ ἀναφοραὶ ὑφαισθῶσι καὶ διακρίνουσιν, ἐπομένως δὲ καὶ αἱ πρόοδοι, καθόσον ταυτὸν εἰσι πρᾶγματι ταῖς ἀναφοραῖς. Ἐπει δ' εἰσιν, οἱ τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν ταῖς ἀναφορικαῖς· πρῶτοι ἀλλήλων διακρίνεσθαι συγχωροῦντες, τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος· οὐκ ἀνέχονται τῶν αὐτῶν διακρίνεσθαι τρώπων, ἀλλὰ ταῖς ἀπὸ Πατρὸς διαφορῶν προόδοις, καθ' ἃς δηλονότι τὸ μὲν γαίννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, ἐρωτητέον αὐτοὺς πῶς διαφοροὶ λέγονται αἱ παρὰ τοῦ Πατρὸς (2), ἀμφοτέρων· πρόοδοι. Εἰ μὲν γὰρ διᾶται ἡ μὲν γέννησις παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνου ἀμείως, ἡ δὲ προβολὴ διὰ τῆς γεννήσεως, καὶ τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦ Υἱοῦ, παρὰ ἡμῶν ὁ λόγος· εἰ δ' ὅτι ἐκείτερα παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνου, ἴσωςσαν, τοῦτου ὑποκειμένου μὴ δύνασθαι ἀλλήλων διακρίνεσθαι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα. Αἱ γὰρ διαφορῶν τινων πρόοδοι ἢ παρὰ τὸ αἰτιῶν εἰσιν ἢ παρὰ τὸ αἰτιατῶν, καὶ παρὰ τὸ αἰτιατῶν διχῶς· ἢ γὰρ διὰ τὸ τὰ αἰτιατῶν διαφορῶν εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διαφορὰ ὀρίζεσθαι ἄτομα. Τὰ δὲ θεῖα ταῦτα πρόσωπα Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος παρὰ μὲν τὸ εἶδος οὐκ ἂν διαφέρουν ἀλλήλων, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ φύσιν τε καὶ οὐσίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς· ἐν τῷ προκρίναι λαμβάνοντα· οὐτε μὴν παρὰ τὴν κατὰ τὰ ἄτομα διαφορὰν· πρῶτα μὲν διὰ τὸ μηδεμίαν ὕλην εἶναι· ἐκεῖ μῆτε τι ὕλη ἀναλογεῖν, ἢ τὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἄτομα ἀλλήλων χωρίζονται· ἔπειθ' ὅτι καὶ αἱ τῶν ἄτομων ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτιῶν πρόοδοι

(1) Sic recte Marc.; Monac. f. 229 b: τῆς οὐσίας.

hisque duo sunt homines; magister vero et discipulus postea evadunt. At personæ divinæ quæ non differunt inter se essentiis (nam una et indivisa in ipsis est essentia eademque numero) proprietatibus subsistentibus, videlicet paternitate, filiatione et processione ab invicem discernuntur, cum persona et proprietas nostro duntaxat intelligendi modo differant (quo scilicet persona quidem ut id quod habet intelligitur, proprietas vero ut id quod habetur), res vero plane eadem existant. Si quis etiam processionibus personas discerni asserat, ita ut v. g. Pater non paternitate tantum, sed et activa generatione, Filius non filiatione tantum, sed et generatione passiva ab invicem distinguantur, noverit iste, haud proprie dictis processionibus personas discerni. Si etenim idem sunt secundum rem tum generatio activa et paternitas, tum generatio passiva et filiatio, attamen secundum nostræ intelligentiæ modum differunt. Nam generari non speciem quamdam significat; quæ genito insit, sed est veluti quedam via ad genitum et Filium; filiatio vero veluti quædam species est, cum sit terminus generationis. Præterea generare jam præsupponit paternam personam; generari vero Filium nondum subsistere significat, ideoque filiatio discernat vel constituit Filium, non vero passiva generatio, nisi in quantum hanc filiatio consequitur. Similiter quoque res se habet cum activa et passiva spiratione. Primario igitur et proprie relationes constituunt et distinguunt, consequenter vero et processionem, in quantum realiter idem sunt cum relationibus. Quoniam autem sunt, qui dum concedunt Patrem et Filium relativis processionibus ab invicem distinguunt, Filium a Spiritu eodem modo discerni non admittunt, verum diversis a Patre progressionibus distinguunt, secundum quas alter genitus est, alter procedit, querendum est ex iis, quam ratione diversæ dicantur amborum ex Patre progressionem. Si enim diversæ, quia generatio quidem immediate ex Patre, spiratio vero per generationem et Spiritum per Filium, id pro nobis est; si vero quia utraque a Patre solo, sciunt hoc supposito non posse amplius ab invicem distinguuntur Filium et Spiritum. Nam diversæ quorundam progressionem vel quoad causam vel quoad causatum diversæ sunt, et quoad causatum dupliciter: vel quia causata diversarum sunt specierum, vel quia in diversis individua terminantur. Hæ autem divinæ personæ Filii et Spiritus sancti quoad speciem ab invicem non possunt differre, cum unam eandemque numero naturam et divinam essentiam a Patre in procedendo nactæ fuerint, neque quoad differentiam, quæ est secundum individua; primo quia nulla ibi materia est neque quid materiæ respondens, qua ejusdem naturæ individua ab invicem separantur; deinde quia etiam individuum ex iisdem causis progressionem ejusdem sunt speciei,

(2) Πατρὸς omittit Monac. f. 230 a.

hic autem neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Relinquitur ergo quoad causam rationem progressionum differentiam locum habere posse tantum. At si solus Pater causa erit, neque secundum hanc rationem differentia habebit locum. Abibit ergo Filius et sancti Spiritus distinctio et nulla in his erit differentia, verum utrumque unius personæ erit; hoc autem absurdum est et fidei repugnans. Necessæ igitur est, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, hypostaticis relationibus eas et constitui et distingui, atque oppositione ad invicem quæ est sicut relatorum, et ex his quidem ea quæ est secundum causam et causatum, atque Filium quidem a Patre distingui filiatione et paternitate, Spiritum vero, sicut a Patre, ita etiam a Filio, relatione spiritali ad spiratorem; neque alio modo distingui poterunt (a).

5. Disputandum vero ad hos et illud, quotupliciter uniuscujusque rei principium et causa accipiatur, ac dicendum, principium duplex esse; alterum veluti id *ex quo* vel *a quo* et omnino unde res, vel quod idem est *principium quod*; ex. gr. hic artifex et universim id quod agit; alterum vero principium velut id *per quod* vel *quo* ut speciem, quæ agentis animo inest, cui simile facit id quod agit; omne enim agens simile sibi producit secundum speciem, qua agit (b). Verbi gratia causa hujus imaginis est et ipse pictor tanquam id ex quo et unde principium et universim quod, et species quæ pictoris animo observatur velut id quo, cui similem fecit imaginem. Eodem vero modo dicimus et in divinis personis Patrem, hoc est divinam ejus hypostasin causam esse tanquam *principium quod* sive *ex quo*, divinam vero ejus essentiam tanquam *principium quo*. Ipsa enim est species, cui similia producuntur quæ ex ipso producuntur; unde et Filius et Spiritus consubstantiales sunt ipsi, quia omne producens simile producit speciei, qua producit; Deus vero Pater divina essentia producit Filium et Spiritum et idcirco sibi consubstantiales producit. Unde evenit, cum essentia communis sit eademque numero Patri et Filio et Spiritui, atque in qualibet divinarum personarum subsistat, prout dictum est, ut si quid ex ambobus prodeat, id non magis ut ex duobus quam ex uno prodeat, quia principium, quod velut species est, unum idemque numero et quam maxime unum est.

Hæc dicta sunt ad te, sanctissime domine, qui melius nobis ea nosti ac multa pro hac veritate libenter passus es; dicta vero sunt obedientiæ causa et quia prorsus nefas putavimus tuis man-

(1) Monac. f. 230, b, *ἐνταῦθα*.

(2) Ad marg. rubr. *ὡς δὲ ὡς ἢ ἀρχὴ ὡς τὸ δ καὶ τὸ φ. Κανὼν γ'.*

(3) Sic codd.

(4) Sic Monac. f. 230 b; Marc. f. 66 b, δ.

(a) Vide post S. Thomam, p. 1, q. 56 a 2, *Platellium Theol. p. 1, cap. 5, § 3.*

(b) Vide fl. Kilber in *Theol. Wirceburgensi.*

ἀμοιβαίως εἶναι, ἐνταῦθα (1) δὲ οὐτ' ἄμφω γεννήσονται οὐτ' ἄμφω ἐκπορεύσεις. Δείπεται τοίνυν κατὰ τὸν τοῦ αἰτιῶν λόγον εἶναι τὴν τῶν προόδων διαφορὰν. Ἄλλ' εἰ μόνος ὁ Πατὴρ αἴτιος ἔσται, οὐδὲ κατ' ἐκείνον ἔσται οὐχίσηται ἄρα ἢ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διάκρισις, καὶ οὐδεμία ἐν τούτοις ἔσται διαφορά, ἀλλ' ἐνδὲ ἔσονται ἄμφω προσώπων· τοῦτο δὲ ἀτόπον καὶ τῇ πίστει μαχόμενον. Ἀνάγκη ἄρα, εἰ μέλλοιεν ἀλλήλων τὰ θεῖα διακρίνεσθαι πρόσωπα, ταῖς ὑποστατικαῖς ἀναφοραῖς ὑφίστασθαι ἕτε καὶ διακρίνεσθαι, καὶ τῇ ὡς τὰ πρὸς τι πρὸς ἀλλήλα ἀντιθέσει, καὶ τούτων τῇ κατὰ τὸ αἰτιῶν καὶ αἰτιατῶν, καὶ τὸν μὲν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς υἰότητι καὶ πατρότητι, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς περ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ τοῦ Υἱοῦ τῇ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα ἀναφορᾷ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι εἶεν.

γ. Διαλεκτικὸν δὲ πρὸς τούτους καὶ δευτέρως ἢ ἐκαστοῦ πράγματος ἀρχὴ καὶ αἰτία λαμβάνεται (2). Ταύτην οὐν διττὴν εἶναι, καὶ τὴν μὲν ὡς τὸ ἐξ οὗ ἢ ὑφ' οὗ εἶναι, καὶ διὼς ἢ ἀρχὴ (3) ὅθεν τὸ πρᾶγμα, ταυτὸ δ' εἰπεῖν, δ, οἷον δεῖ δὲ ταχύντης καὶ διὼς τὸ ποιοῦν· τὴν δ' ὡς τὸ φ, οἷον τὸ ἐνδὲ τῇ τοῦ ποιοῦντος ψυχῆ εἶδος, φ ὁμοιον ποιεῖ τὸ ποιοῦν· πᾶν γὰρ ποιοῦν ὁμοιον ταυτῷ πράγματι κατὰ τὸ εἶδος, φ (4) ποιεῖ. Λόγου χάριν τῆσδε τῆς εἰκόνας αἰτία καὶ αὐτὸς ὁ ζωγράφος, ὡς τὸ ἐξ οὗ καὶ ὅθεν ἢ ἀρχὴ, καὶ διὼς τὸ δ καὶ τὸ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ζωγράφου εἶδος ὡς τὸ φ, φ ὁμοίαν πεποίηκε τὴν εἰκόνα. τῷ δ' αὐτῷ τρέπω καὶ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τῶν μὲν Πατέρων, τουτίσσι τὴν θεῖαν αὐτοῦ ὑπόστασιν αἰτίαν εἶναι ὡς τὸ δ, εἰτε ἐξ οὗ, τὴν δὲ θεῖαν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς τὸ φ· αὕτη γὰρ ἔστι τὸ εἶδος, φ ὁμοια πράττειται τὰ ἐξ αὐτοῦ προαγόμενα· ὅθεν καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσια εἶναι αὐτῷ, διὰ τὸ πᾶν (5) τὸ παράγον ὁμοιον παράγειν τῷ εἶδει, φ παράγει. Τὸν δὲ ὅθεν καὶ Πατέρα τῇ θεῖα οὐσίᾳ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα παράγειν, καὶ διὰ τοῦτο ὁμοούσια ταυτῷ παράγειν, ὥστε συμβάλειν, τῆς οὐσίας κοινῆς καὶ τῆς αὐτῆς τάριθμῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι οὕσης, εἰτε τε ἐν ἐκάστῃ (6) τῶν θεῶν προσώπων ὑφίστασθαι, ὡς εἰρηται, εἰτε ἐξ ἄμφω ἄμφω προτοί, οὐ μᾶλλον ὡς ἐκ δυῶν ἢ ἐξ ἐνὸς προτῆναι, διὰ τὸ τὴν ὡς εἶδος ἀρχὴν μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῷ καὶ ἀκρως μίαν.

δ αὐτὴν ἀριθμῷ καὶ ἀκρως μίαν, unum idemque numero et quam maxime unum est.

Ταῦτα εἰρηται μὲν πρὸς σὲ, θεοτάτε δισκοπα, τὸν μᾶλλον τε ἡμῶν εἰδῶτα καὶ πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ταύτης ἀσμενον (7) πεποιθότα· εἰρηται δὲ ὑπακοῆς εἶνεκα καὶ τοῦ μὴ οἰεσθαι θεμιτὸν ὄλω;

(5) Μὲν add. Monac. f. 230, b.

(6) Ac si sequeretur ὑποστάσιων. L. ἐκάστῳ.

(7) Marc. f. 67, a : ἀσμενος· fort. ἀσμένως.

tract. De Deo trino, t. II, cap. 1, art. 2, n. 368, 369.

τοῖς σοῖς προστάγμασιν ἀντιβαίνας. Οἴομαι δὲ, ὡς ἂν τις αὐτὰ ἀπὸ χείρας ἔχων ἀκριβῶς μελετῆν, μὴδὲ πάντῃ τῶν ἄλλων περὶ τοῦ ζητήματος λεγομένων ἔχων ἀκρίτως μεγάλην ἔξει βοήθειαν· εἰρησθῶ δὲ πῶν θεῶ καὶ ταῖς σαλῶ· εὐλογίαις πρὸς τε τὸ διαφεύγειν τοὺς λόγους τῶν Ἰουδαίων, πρὸς τε τὸ δεικνύσαι· τὸ προκαίμενον πρόβλημα καὶ παρρησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν.

Εὖ κράττοις (1), ἀγιώτατε πάτερ, τὸ γλυκὸ μοι καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν, ἀγιώτατε πάτερ, φρόμεθα τὰ πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ἐφέσου εἰρημένα ἱκανὰ εἶναι καὶ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων αὐτοῦ λόγων λύσιν. Ἐπει δ' αὐτὸς καλεῖται διὰ τοὺς ἀπλουτέρους καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἐπιχειρημάτων ἐξέτασιν ποιησαμένους εἰπεῖν τὰ δοκούντα, καὶ τοῦτο θεοῦ συναϊρομένου ποιήσομεν, πρὸς αὐτὸν ἦδη τρέψαντες τὸν λόγον. Καὶ δὲ πρὸς τὸ δεύτερον τάδε φεμὲν.

ΕΦΕΣΟΥ Β' (16') (2).

Φασὶν οἱ Λατῖνοι μὴδὲν διαφέρειν ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων (3) τὴν διὰ τῆς ἐκ παρὰ τῆ Γραφῆ, καὶ δὲ αὐτοῦ τὸ δὲ· Υἱοῦ προέιναι λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐν ἔργῳ εἰς τὸ δὲ Υἱοῦ μεταφίρουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἀπακτῶσμεν αὐτοὺς ἀναγκαίως ἡμῖν ἐπιδειξάι, εἰ καὶ διὰ Πατρός προέιναι ἢ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐν ἔργῳ εὐρηταί που φερόμενον. Εἰ γὰρ ταυτὸν καὶ ἀδιάφορον ἦν, ἴδει καὶ τούτο λέγεσθαι, καθάπερ ἐπὶ τῆς κτίσεως εὐρηταί πολλαχού· Ππῦλος δ (4) ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ (5)· καὶ πάλιν Ππῦλος ἀπόστολος οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ (6)· καὶ πάλιν· Ἐκτεθάρμην ἀνθρώπων διὰ τοῦ Θεοῦ (7)· καὶ πάλιν· Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διαδόχῃς αὐτῶν ἔστιν; (8) Ὅπως (9) δὲ εἰ μὲν πάντα τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοίως ἀνεφέρετο, εἴχεν ἂν χώραν κοινοποιεῖν ἅπαντα καὶ τὴν ἐξ ἑκατέρου ὁμοίως ὁμολογεῖν πρόδοον· εἰ δὲ τὰ μὲν τῷ Πατρὶ ἴσως, τὰ δὲ τῷ Υἱῷ· ἀνεμένεται, τὰ δ' ἀμφοτέροις ἐπίσης, μὴ

A datis contraire. Existimo plane, si quis ista p.re manibus habens accurate perpendat neque omnino imperitus sit eorum quae alias de quæstione illa dicta sunt, magnam habeat subsidium. Dicta vero sint cum Deo et tuis benedictionibus ad fugandos adversariorum sermones et ad demonstrandum propositum problema veritatemque libere pandendam.

Bene vivas, sanctissime pater, dulce mihi nomen et decus. Nos quidem, pater sanctissime, putabamus ea quæ ad primum Ephesii argumentum dicta sunt, sufficientia aptaque esse ad reliquas quoque ejusdem rationes dissolvendas. Quoniam autem tu jubes nos propter simpliciores et reliquorum ipsius argumentorum examen instituentes quæ nobis videntur disserere, et hoc Deo propitio perficiemus, ad ipsum jam orationem convertentes. Et ad secundum ejus argumentum hæc dicimus.

EPHES. C. II (XIX).

Dicunt Latini nihil differre in divinis personis præpositionem per a præpositione ex apud Scripturam, atque propterea Spiritum sanctum per Filium prodire dici transmutant in prodire ex Filio (a). Nos vero ab his necessario ut ostendat postulemus, et per Patrem prodire vel procedere Spiritus sanctus alicubi dicatur. Nam si hoc idem atque indifferens foret, oporteret in hoc dici, sicut et quoad creaturas plurimis in locis reperitur. Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei. Et rursum: Paulus apostolus non ab hominibus, neque per homines, sed per Deum Patrem et Dominum Jesum Christum. Et rursum: Possedi hominem per Deum. Et alibi: Nonne per Deum explicatio coram? Præterea universim si omnia quæ de divino Spiritu dicuntur ad Patrem et Filium similiter referrentur, locum haberet etiam, ut communia cuncta fierent et processionem ex utroque similiter confiteremur; si vero alia Patri seorsim, alia porro Filio attributa sunt, alia vero utrique æqualiter confundant res simul omnes: Per Filium prodire

legitur tantum: Πρὸς τὸ δεύτερον, οὗ ἡ ἀρχὴ· Φασὶν οἱ Λατῖνοι μὴδὲν δ. τὴν διὰ τῆς ἐκ. παρὰ τῆ Γραφῆ.

- (3) Ἐπὶ τ. δ. πρ. supplevimus ex Mon. 256.
- (4) Ὁ ομίτ. Mon. 256.
- (5) II Cor. 1, 1; Ephes. 1, 1; Coloss. 1, 1; II Tim. 1, 1.
- (6) Galat. 1, 1.
- (7) Gen. 1, 1.
- (8) Gen. 1, 1.
- (9) Sic ex Monac. 256 posuimus; cæt. διω;

(1) In Monac. ad marg. Τοῦ αὐτοῦ ad indicandam novam epistolam. A verbis Ἄλλ' ἡμεῖς in Marc. reliqua diverso et minutiori caractere exarantur.

(2) In Monac. rubr. ad marg.: Ἐνταῦθα εἴθεμεν τὰ κεφάλαια κατὰ τὴν τάξιν, καὶ πρῶτον μὲν τὰ τοῦ Ἐφέσου, ἔπειτα δὲ τὰς ἐπ' αὐτὰ ἀπολογία· τοῦ κυρίου μου Βησσαρίωνος ἀρχιερέως Νικαίας τοῦ καὶ Καρδινάλιως τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. In synopsis Monac. cod. 27, hoc est cap. 19, in Monac. vero 256, f. 297 b, ubi Marci Opera existant, cap. 20. In Marciano, qui argumenta Marci non exhibet,

(a) Oppugnavit ista et Jobanus monachus, qui sæc. xiii conscripsit Apologiam nomine Josephi Galatiensis patriarchæ (Ἀπολογία τοῦ παναγωγιάτου καὶ οὐκουμηνικοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωσήφ· ἐπὶ τοῖς παραδληθείσιν ὑπὲρ τῶν Λατίνων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν... βσιλέων Μιχαήλ καὶ Θεοδώρου τῶν ἱερομονάχῳ Ἰωὴ τῷ μαθητῆ τούτου ἐκπονηθεῖσα διὰ τῆς τοῦτου παρακαλούσεως. (In cod. Monac. 68, sæc. xvi, f. 1 seq.) Et inter alia (cod. cit. f. 9 b) asse-

ruit, nullo modo æquipollere dictiones per Filium et ex Filio: Et δὲ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τινὰς τῶν Πατέρων ἰδογμάτισαν ἐκπορεύεσθαι, θαυμαστὸν οὐδέν· οὐ γὰρ ἐξ Υἱοῦ, καὶ δι' Υἱοῦ, ἐπὶ καλλή τις ἢ διαφορὰ τῶν σημαινομένων παρ' ἑκατέρας προδύσεως· καὶ τοῦτο παρίσταται μὲν καὶ παρὰ τῶν κινῶν ἰνογῶν· οὐδὲ γὰρ εἰ διὰ τοῦδὲ τῆ, καὶ ἐκ τοῦδὲ· καὶ γραμματικοὶ δὲ αὐτοὶ σὺνομολογοῦσιν.

Spiritus dicitur, per Filium creaturis suppeditari, A in Filio manere, in Filio requiescere, non vero dicitur per Patrem prodire, nec per Patrem suppeditari, nec in Patre manere, nec in Patre requiescere, sed ex Patre procedere. Dicantur itaque quæ sunt tradita, quæ vero silentio prætermittenda, sileantur; et propositio, quæ Spiritum sanctum ex Filio dicit procedere tanquam aliena et insolita procul ablegetur.

NICÆNUS ANTISTES.

Quæ Latini dicunt, ea et probant; tu vero frustra ipsos incriminans nihil efficis. Præpositionem enim per loco præpositionis ex usurpari, tum multis doctorum testimoniis ostenditur tum Basilium est, qui primus hoc perspexit et in libris ad Amphilo- B chium sapius dixit, non semper has præpositiones ad invicem commutari. Quod vero interrogatio tua laud rationabilis est, qua a nobis ostendi poscis, utrum et per Patrem Spiritus sanctus procedere dictus fuerit alicubi, ex his manifestum. Neque enim si in quibusdam, jam et in omnibus; neque si non in omnibus, jam neque in quibusdam omnino, si tamen logicarum regularum es adhuc memor. Nobis igitur in præsentia sufficit, si in quibusdam hoc ita se habere invenerimus et in id ipsum, quod quaeritur, illud aptari, præsertim quando ipse sensus dicatorum verborumque jun- C ctura ac connexio atque rerum consequentia id ipsum suadet. Nonne et tu, dum per Filium dicit Spiritum sanctum prodire progressionem hanc temporalem missionem existimans, etiam ex Filio eum prodire diceret? Omnino quidem, si vera proferre vis. Et nos igitur a sanctis audientes per Filium eum procedere et per Filium esse, quæ maxime præ omnibus et secundum vos hypostatice- cam ipsius et in subsistentiam progressionem declarant, idem esse existimamus, ac ex Filio dicere, maxime cum et multos alios doctores audiamus ex Filio ipsum esse dicentes et ex Patre per Filium vel ex ambobus esse. Tu vero absurdus quodam- modo es statim ab initio a calumnia exordiens, dum quod Latini particulariter dicunt, hoc quasi generaliter eos dicentes traducens. Nihil enim in nonnullis differre has propositiones isti dicunt re- vera et tu ipse id declaras his, quibus usus es, D exemplis; nihil autem omnino eas differre, simpliciter ea voce sumpta, hoc tuum additamentum est. Etenim quoad illa duntaxat id verum est, in quibus et mediatio quædam intelligi queat; non ita, ut in creatura quidem intelligatur, non vero de Patre (hæc non est sententia eorum qui recta sentiunt). Verum in his, sive deitate intelligas sive creaturam, ubi mediatio quædam (a) intelligi possit, ut et exempla testantur. Quod ex sequentibus pa-

(1) Mon. 27: οὕτω.

(a) De præpositione per confer S. Thomam, p. 1, q. 56, a. 3; Hieron. Donati, lib. III, De proc.

μιγνύσασαν ἑμοῦ κάτ'α χρεῖματα· δι' Υἱοῦ προέ- ναι λέγεται, δι' Υἱοῦ χορηγῆσθαι τῇ κτίσει. ἐν Υἱῷ μένειν, ἐν Υἱῷ ἀναπαύεσθαι, οὐδὲ (1) διὰ Πα- τρός προέιναι, οὕτω διὰ Πατρός χορηγῆσθαι οὕτω ἐν Πατρὶ μένειν, οὕτω ἐν Πατρὶ ἀναπαύεσθαι, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεσθαι· λεγέσθω ταύτων τὰ κε- κηρυγμένα, καὶ τὰ οὐκ ἐγγεγραμμένα σιγάσθω, καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι ὡς ἐκφυλόν- τα καὶ ἀθροῖς ἀπεσκορακίσθω.

(ΤΟΥ) ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ἄ μὲν Λατῖνοι φασι, καὶ δεῖκνύουσι· οὐ δὲ μάτην αὐτοῖς ἐγκαλῶν παραίνεις οὐδέν. Ὅτι μὲν γὰρ ἔστιν ἐφ' ὧν ἡ διὰ ἀντὶ τῆς ἐκ λαμβάνεται πολλὰς τε τῶν διδασκάλων μαρτυρίας δείκνυται· καὶ Βασιλείῳ ἔστιν ὁ Μέγας ὁ πρῶτος τοῦτο διανοησάμενος, κἀν τῆς πρὸς Ἀμφιλόχιον πολλάκις εἰπὼν οὐκ ἀεὶ τὰς προ- θέσεις ταύτας ἀλλήλαις ἀντιμεθεστασθαι. Ὅτι δ' ἡ σὴ ἐρώτησις οὐκ εὐλογος ἀπαρτύντος ἡμᾶς δεῖξαι, εἰ καὶ διὰ τοῦ Πατρός εὐρηταί· τοῦ εἰρημένου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, ὅθλον ἐντεῦθεν. Οὐ γὰρ εἰ ἐπὶ τιῶν, καὶ ἐπὶ πάντων ἦδη· οὐδ' εἰ μὴ ἐπὶ πάντων, οὐδ' ἐπὶ τιῶν ὅλων, εἰ γε κανόνων τῶν λογικῶν μέμνησαι. Ἡμῖν οὖν πρὸς γε τὸ προκαίμε- νον ἱκανὸν ἐπὶ τιῶν τοῦθ' οὕτως ἔχον εὐροῦσι καὶ ἐπὶ τὸ ζητούμενον αὐτὸ ἐφαρμόζειν, καὶ μάλιστα ὅταν αὐτὸς τε τῶν λεγομένων ὁ νοῦς καὶ ὁ εἰρημὸς τῶν ῥημάτων, τῶν τε πραγμάτων ἡ ἀκολουθία τοῦτ' αὐτὸ πείθῃ. Ἡ οὖν δι' Υἱοῦ προέιναι λέγων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρόδον τὴν χρονικὴν ταύτην ἀπο- C στολὴν οἴομαι οὐχὶ καὶ ἐξ Υἱοῦ τοῦτ' αὐτὸ προέ- ναι φαίης ἄν, πάντως γε τάλῃθ' ἡ προεβούη ἐθέλων. Καὶ ἡμεῖς οὖν δι' Υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι τῶν ἁγίων ἀκούοντες, καὶ δι' Υἱοῦ εἶναι, ἃ πάντων μάλιστα καὶ κατ' ὅμας (2) τὴν ὑποστατικὴν αὐτοῦ καὶ ὑπαρκτι- κὴν δηλοῖ πρόδον, ταυτὴν τῷ ἐξ Υἱοῦ εἶναι νομίζο- μεν, μάλιστα καὶ πολλῶν ἄλλων διδασκάλων ἐξ Υἱοῦ αὐτὸ εἶναι λεγόντων ἀκούοντες καὶ ἐκ Πατρός δι' Υἱοῦ ἔχον ἐξ ἀμφοῖν εἶναι. Σὺ δὲ καὶ ἀτομῶς τις εἰ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ συκοφαντίας ἀρχόμενος; ἴ φασιν οἱ Λατῖνοι ἐπὶ μέρους, αὐτὸς ὡς καθόλου αὐ- τοῦς λέγοντας; διαδόλων μὴδὲν μὲν γὰρ ἐπὶ τιῶν διαφέρειν τὰς προθέσεις ταύτας καὶ μάλα φασι, δηλοῖς δὲ καὶ αὐτὸς οἷς ἀχρησαί παραδείγματα· μὴδὲν δ' ὅλων διαφέρειν αὐτὸς ἀπλῶς τοῦ λόγου λαμβανόμενου, τοῦτο δὲ (3) σὴ προσθήκη ἐστὶ. Καὶ γὰρ ἐπ' ἐκείνων τοῦτ' ἀληθὲς μόνον, ἐφ' ὧν καὶ τις μοιραία δύναται ἄν νοηθῆναι οὐκ ἐπὶ τῆς κτί- σιως μὲν, ἐπὶ δὲ θεότητος, οὐδὲ τῆς θεότητος; ἐπὶ τῷ Υἱῷ μὲν, ἐπὶ τοῦ Πατρός δ' ὡς (οὐκ αὐτῆ τῶν τῶ ὁρθῶ φρονούντων ὄψα), ἀλλ' ἐφ' ὧν εἰς θεότητα εἴτε χριστιανὸς νοησεται, καὶ τις μοιραία δύ- ναιτ' ἄν παραληθῆναι, ὡς τὰ παραδείγματα μαρ- τυραί. Καὶ ὅθλον ἐντεῦθεν. Ἀντεξουσιώσεται ταυτη- κῶς; ἡμεῖς; ὁ θεός, καὶ βουλῆθε τῇ οὐκ αἰετῇ τῶν ὁρθῶ; ἀν ἡμῖν προχρησόμενων ἀμωδῶς ἀπο-

(2) Sic Marc. f. 676; Mon. f. 283 a, ἡμᾶς.

Spirit. sanct., c. 9; Pelagianum, De Trinit., lib. vii, c. 17; et Bessarionem ipsum. Orat. dogm., c. 1.

ζῶναι· εἰκελον ἡμῖν ἐβουλήθη τάγαθὸν εἶναι τε καὶ νομίζεσθαι, ἡμᾶς τε καὶ τὴν ἡμετέραν θλίψιν τε καὶ προαιρέσειν ἀρχὴν πη εἶναι τῶν ἀγαθῶν πράξεων, καίτοι αὐτοῦ τῆς κυρίως καὶ πρώτης ἀρχῆς καὶ τοῦ βουληθῆναι ἡμᾶς τάγαθὰ καὶ τοῦ πράξειν ἔσθαι. Ἔστι γάρ, φησὶν, οὐ τοῦ θέλλοντος, οὐδὲ τοῦ πράλλοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ (1). Καὶ αὖ· Οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλὰ χάριτι θεῶν ἐσώθημεν (2)· ἢ (3) γὰρ οὐκ ἂν ἦν χάρις ἢ χάρις. Εἰδέκτες δ' οὖν ὁμοῦς, οὐ μόνον ὡς ἄρχων τε καὶ πρῶτος κινῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς συνεργῶν καὶ συλλαμβανόμενων· ἡμῖν οἷόν τις μέσο· νομισθῆναι. Ἐνεργῶν γὰρ ἐν ἡμῖν τὸ θέλειν τάγαθόν, συνεργῶν ἔπειτα πρὸς τὸ καὶ τελειῶσαι τὸ θελητὸν ἀγαθὸν ἐκείνο (4), καταδύσκοντες ἐρεπομένοι τε ἡμῖν καὶ συνεργῶντες τοῦ ἐλπίου αὐτοῦ κατὰ τὴν τοῦ ψαλμφοῦ Δαβίδου εὐχὴν (5)· ἢ καὶ τῶν τῶν μαθητῶν περὶ αὐτοῦ συνήργει κηρύγματι, διὰ τῶν παρακολουθούντων σημείων τὸν κηρυττόμενον βεβαίῶν λόγον (6). Διὸ τὰ παρ' ἡμῶν γινόμενα καὶ δι' αὐτοῦ ἂν γίνεσθαι νομισθῆναι καταδέξατο· καὶ τοῦτο δηλοῦσιν ἃ τῆς Γραφῆς προέειπε ρητὰ, τὸ τε διὰ θελήματος Θεοῦ τὸν Παῦλον γενέσθαι ἀπόστολον· καὶ αὐθις τὸ τὴν αὐτὸν τὸ αὐτὸ τοῦτο εἶναι καὶ καλεῖσθαι, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ τὸ κηρῆσθαι (7) ἀνθρώπων διὰ Θεοῦ τὴν διασφῆσιν τῶν ἐνοικίων γενέσθαι· ταῦτα γὰρ ἅπαντα ἐξ ἀνθρώπων μὲν ὡς αὐτεξουσίῶν γενέσθαι, συνεργεῖα δὲ ὁμοῦς Θεοῦ, οὐ χωρὶς ποιεῖν δυνάμεθα εἶδεν (8), καὶ διὰ τοῦτο διὰ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ οὐ συνεργῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρῶτον κινῶν ὁ Θεὸς· ἐν γὰρ δὴ τοῖς τοιοῦτοις τὴν διὰ ἐνταῦθα ταυτὸν τῆ ἐκ σημαίνει ἀνάγκη. Ἐπεὶ δὲ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεως, ἐκεῖ μηδεμίαν τις τοιαύτην μετεπέσει· ἐν γὰρ δὴ τῶ προσώπῳ τῶ πατρικῆ ἐνοικία οὐδὲ νοηθῆναι ὅπως δυνατὴ (ἐκεῖνος γὰρ τὸ πρῶτον αἰετον, ἐκεῖνος ἐστιν ἢ πρώτη ἀρχή, φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς· ἕνα καὶ ἀρχοειδῶς ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἀπ' ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα προβάλλων), διὰ τοῦτο διὰ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὐτ' ἂν εὖροις λεγόμενον εὐδαμῆ, οὐτ' ἂν τις εἰκεῖν ἐύνοιτο βουλόμενος εὐσεβεῖν. Καὶ χωρὶς δὲ τούτων οὐδὲ πάντῃ ταυτὸ σημαίνει τὰς προθέσεις ταύτας, ἐφ' ὧν καὶ συμβαίνουσιν, οὔτε Λατίνων οὔτε Γραικῶν τῶν Λατίνους διὰ τὴν ἀλήθειαν προσταθέντων λεγόντων ἀκούειν ἔστι. Πῶς γὰρ ἂν ταυτὸ πάντῃ σημαίνει τὸ ἀρχοειδῆ τε καὶ πρώτῃν καὶ τὸ μετεπέσουσαν αἰτίαν σημαίνον; Ἄλλ' ἔστι Λατίνων μὲν οἱ θεολόγοι (εἰσὶ δ' οἱ αὐτοὶ γούν καὶ ὁμότεροι διδασκαλοὶ τε καὶ

A testet. Deus, qui nos arbitrii libertate donavit et propria bonitate recte factorum nostrorum retributionem impertiri decrevit, proprium nobis et esse et attribui bonum voluit atque nos et nostram voluntatem electionemque principium quodammodo esse honorum actuum, quamvis ipse, qui proprio ac primario principium initiumque est, etiam voluntatis nostrae bonae et factorum honorum sit auctor (a). Non enim est, inquit, volentis atque currentis, sed miserentis Dei. Et iterum: Non ex operibus, sed gratia Dei salvi facti sumus; alias enim gratia non foret gratia. Complacuit tamen ei, ut non solum prout est incipiens et primus movens, verum etiam prout est cooperans nosque adjuvans tanquam medius quis haberetur. Operatur enim in nobis velle bonum, cooperatur deinde ad perficiendum bonum illud volitum, dum misericordia ejus subsequitur et comitatur nos nobisque cooperatur, ut psalmista David adprecatur. Sic et discipulorum de se praedicatione cooperatus est per signa sequentia verbum praedicationis confirmans. Quapropter quae a nobis sunt etiam per ipsum fieri ipso tolerante putantur, hocque declarant ea, quae ex Scripturis profers verba, ut per Dei voluntatem Paulum factum esse apostolum, et rursum eundem idem ipsum esse et nominari, non ab hominibus, neque per homines, sed per Deum Patrem et Dominum Jesum Christum; tale est et illud possidere hominem per Deum, et per Deum fieri somniorum interpretationem; haec enim omnia ex hominibus quidem ianquam libero arbitrio praeditis sunt, attamen simul cooperante Deo, sine quo nihil possumus facere, adeoque per Deum. Cum vero non solum cooperans, sed et primum movens sit Deus, in ejusmodi rebus praepositio per idem cum praepositione ex significet oportet. Quod vero ad Spiritus sancti ex Patre processionem spectat, cum nulla talis mediationis in paterna persona sit idea neque concipi omnino possit (ipse enim est prima causa, ipse est primum principium, naturaliter et essentialiter, simul et principaliter ex seipso et a seipso Spiritum producus), idcirco per Patrem procedere Spiritum sanctum nusquam dictam inventes, neque quis id affirmare potuerit, qui pio sentire velit. D Atque praeter ista neque omni ex parte idem significare has praepositiones, in quibus etiam conveniunt, dicentes audire quis potest vel Latinos vel Graecos Latinis propter veritatem unitos. Quomodo enim idem prorsus significaret id quod principalem atque primam, et id quod mediantem causam (b)

(1) Rom. ix, 16.
 (2) Ephes. ii, 8, 9.
 (3) Codd. ἢ.
 (4) Philipp. i, 6; ii, 13.

(5) Δαβίδου leg. Monac. et Marc.
 (6) Marc. xvi, 20.
 (7) Mon. f, 232, b; κηρῆσθαι.
 (8) Joan. xv, 5.

(a) Rectam de gratia divina et merito humano doctrinam insinuat Bessario, qua Deus, ut cum Caelestino PP. et S. Augustino loquitur conc. Trid. sess. 6, De justif. cap. 10, creditur velle hominum

esse merita, quae sunt ipsius dona.
 (b) Haec praepositio per, ait S. Thomas (p. i, q. 45, a, 6), solet denotare causam mediam sive principium de principio.

denotat? Verum quia Latinorum quidem theologici (sunt vero iidem et vestri magistri ac Patres, si verum dicere vultis quippe qui ante schisma floruerunt) varissime *per Filium ex Patre*, semper autem *ex Patre et Filio* Spiritum sanctum procedere dicunt; Orientales vero raro voce *ex Filio*, sæpius tamen dictione *per Filium* utuntur, haud absona facimus, dum hic loci præpositionem *per* cum præpositione *ex* in idem recidere statuimus, ipse enim ex una quidem parte et ipsos aliquando ex Filio Spiritum esse asserentes, ex altera vero consentientes ipsis Occidentales Patres sæpiissime idem tradentes; præsertim quando reperimus per apicem de hypostatica et subsistenti Spiritus sancti progressionem vel processione vocæ *per* eos utentes. Aut quid tibi significat, ut alia eaque multa prætermittam, quod in epistola ad Jordanem divus effatur Damascenus? *Nobis*, inquit, *unus est Deus, Pater et Verbum ejus, et Spiritus ejus. Verbum vero factus personaliter subsistens et Spiritus spiraculum personaliter subsistens, per Filium vero, et non ex Filio*. Et iterum in decimo tertio theologorum capitulum: *Filius*, inquit, *est Spiritus, non ex ipso, sed ut per ipsum procedens; solus enim causa Pater*. Hæc doctoris istius testimonia ex industria tibi protuli, ex una quidem parte quia magis in eo confidit eoque gloriaris, ex altera vero quia hæc maxime ex ejus dictis contra nos urges. Si enim hæc pro nobis stare ostensa fuerint, quæ maxime contra nos esse putas, nulla tibi supererit ratio. Quid igitur præpositio *per* hic significare tibi et de quo accipi videtur? Evidens est, pro sempiterna Spiritus sancti personali existentia et processione eam usurpare. Nemo enim adeo impudens est, ut contraria dicat. Nam spiraculum et productum personaliter subsistens per Filium dictum, non ex Filio. Frustra igitur ab ipso proficitur præpositio *per*, vel quid significat, significat quidem, licet ipse non dicas; quid vero aliud significaverit nisi et Filium cum Patre esse causam existentiam Spiritus? Quod vero spectat ad illud: *Solus causa Pater*, et quod ipse dicit non ex Filio esse Spiritum, qua ratione et quam ob causam dictum est, alibi sufficienter disputavimus et exinde qui voluerit relegat, ubi tales quidem oppositiones abunde dissolvimus sanctosque ostendimus sibimet concordantes et per omnia in omnibus consonantes. Quæ autem profers de eo, quod non omnia, quæ de divino Spiritu dicuntur, similiter ad Patrem et Filium referuntur, ab audientibus gratiam poscens dicis pleraque. Neque enim adducta a te testimonia omnia hoc probant, sed nonnulla probant omnino contrarium. Nam *per Patrem* prodire et appeditari, sicut et *per Filium*, haud dicitur Spiritus propter prædicta; in Patre vero moveri et in

(1) Ἀγγέλῳ addit Mon. f, 252, h, quod deest in Marc. f. 68, b, et in Vatic. f, 185, b.

(2) Monac. ἡμῶν.

(3) Mon. ὁ Υἱός.

Πατέρας, εἰ τλήθῃς ἐθέλοιτε λέγειν, ὅτι πρὸ τοῦ σχίσματος γεγονότες;) ἐπινοήματα δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' ὅτι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι (1) λέγουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οἱ δ' ἀνατολικοὶ τῶν μὲν ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τῶν δὲ δι' Υἱοῦ κλειστάκις χρώντας, οὐκ ἀπεικάζουσι ποιοῦμεν εἰς ταυτὸν ἕκαστον ἐπινοήματα ἢ ἐκ τειθέμενοι τὴν εἰδή, τοῦτο μὲν καὶ ἀδοκῆσθαι ἐστιν ὅτι ἐξ Υἱοῦ αὐτὸ εἶναι λέγοντας, τοῦτο δὲ καὶ τοὺς ὁμολογούντας αὐτοῖς τοὺς Πατέρας τοὺς δυτικῶς κλειστάκις οὕτω θεολογούντας ἐδρίσκοντας, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ὁμοστατικῆς τε καὶ ὑπαρκτικῆς τοῦ Πνεύματος προόδου εἶπουν ἐκπορεύεσθαι τῇ διὰ χρωμένους ἐδρίσκωμεν. Ἡ εἰ σοὶ νοαί, ἵνα τὰλλα κολλᾷ ὅσα ἀπὸ τοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τῇ πρὸς Ἰερριάνην ἐπιστολῇ (2); Ἡμῖν εἰς Θεός, φησὶν, ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· Λόγος δὲ ἐνυπόστατος γέννημα, διὸ καὶ Υἱός (3), καὶ Πνεῦμα ἐνυπόστατον ἐκπόρευμα καὶ πρόβλημα, δι' Υἱοῦ δὲ καὶ οὐκ ἐξ Υἱοῦ· καὶ αὐτὸ ἐν τῇ τριπροσωπικῇ αὐτοῦ τῶν θεολογικῶν κεφαλαίων· Καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐκ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκπορεύομενον· μόνος γὰρ αἰτιος ὁ Πατήρ (4). Καὶ ἐπιτήδες ταύτας τί σοὶ καὶ τὰς τοῦτον τοῦ διδασκάλου μαρτυρίας προφνεγχα, τοῦτο μὲν ὡς ἐπὶ τοῦτο σου μᾶλλον ἰσχυρίζομενοι, τοῦτο δ' ὡς ταύτας μάλιστα τῶν αὐτοῦ ἡμῖν ἐπισιόντος· τούτων γὰρ πρὸς ἡμῶν εἶναι δευχθεῖσιν, ἃς μάλιστα καθ' ἡμῶν αὐτὸς εἶπεν, οὐδαὶς εἰ σοὶ λειπθήσεται λόγος. Τί τοίνυν ἢ διὰ θεοῦ σοὶ σημαίνειν ἐπινοήματα, κατὰ τίνος παραλαμβάνεσθαι; Ἡ δὲ ὅλον, ὡς ἐπὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πνεύματος ὁμοστατικῆς ὑπαρκτικῆς τε καὶ ἐκπορεύσεως· οὐδαὶς γὰρ γὰρ οὕτως ἀναίτητος, ὡς τάναντι εἶπεν. Τὸ γὰρ ἐνυπόστατον ἐκπόρευμα καὶ πρόβλημα δι' Υἱοῦ φησὶν, οὐκ ἐξ Υἱοῦ. Μάτην οὖν αὐτῶν προσέβριπται ἢ διὰ, ἢ καὶ εἰ σημαίνει· σημαίνει γὰρ (5), καὶ αὐτὸς μὴ φησὶν· τί δ' ἄλλο σημαίνειν ἢ καὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς αἰτίαν εἶναι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπαρκτικῆς; Τὸ δὲ μόνος αἰτιος ὁ Πατήρ καὶ τὸ μὴ ἐξ Υἱοῦ αὐτὸν εἶπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα, ὅπως τε καὶ διὰ τίνα αἰτίαν εἴρηται, ἐν ἄλλοις ἱκανῶς διελέγημεθα, καὶ εἰδὲν ὁ βουλόμενος ἀναλεξάσθω, ὅπου τὰς τοιαύτας ἀντιθέσεις ἱκανῶς διαλυσάμενοι συμβαίνοντες τοὺς ἁγίους ἀλλήλοις ἐδείξαμεν καὶ διὰ ἀπάντων ἐν ἅπασιν συμφωνούντας. Ἡ δὲ φησὶ περὶ τοῦ μὴ πάντα τὰ περὶ τοῦ θεοῦ λεγόμενα Πνεύματος ὁμοίως πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀναφέρεισθαι, χάριν τοὺς ἀκούοντας κίτων λέγεις τὰ κλίτων· ὁ γὰρ τὰ λεγόμενά σοι μαρτυρία πάντα τοῦτο δείκνυσθαι ἐστὶ δ' ἂ καὶ πᾶν τούτων διὰ μὲν γὰρ τοῦ Πατρὸς προέλαει καὶ χωρηθεῖσθαι, ὡς καὶ δι' Υἱοῦ, οὐκ ἂν ῥηθῆναι τὸ Πνεῦμα διὰ τὰ προσηρμένα· ἐν Πατρὶ δὲ μένει καὶ ἐν Πατρὶ ἀναπαύεσθαι, ὡς καὶ ἐν Υἱῷ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδὲν ἄπορον λέγειν, εἰ-

(1) Eundem locum allegat Beccus, orat. 2, De injusta depon. c. 47 (Gr. orth. II, 65), ad Constant. l. iv, c. 5 (ibid., p. 211).

(2) Marc. 68.

καρ τὴν ἐν ἀλλήλοις τῶν θεῶν τῆς Τριάδος προσώπων περιχώρησιν καὶ (1) τοὺς ἄρτι θεολογίας ἡμέτερος καὶ εἰδέναι καὶ ὁμολογεῖν ἀνάγκη. Τούτων ὅσους ἔχοντων τὰ μὲν ψευδῆ τε καὶ ἀληθεῖα μαχόμενά· οἷα δὴ τὰ κλάσει τῶν σὺν βλητέον εἰς κόρακας, τὸ δ' ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἀληθῆς τε καὶ τοῖς ἁγίοις δοκοῦν τιμᾶσθαι καὶ πισταῦσθαι.

ΕΦΕΣΟΥ Γ' (Κ') (1').

Ὅταν ἀποδέλωσιν πρὸς τὰς φωνὰς τῶν ἁγίων, αἷς κεχηρημένοι περὶ τοῦ θεοῦ φαίνονται Πνεύματος, οἷμαί τοις Λατινοφρονούντας μὴδὲ λογικῆς γούν ἀκολουθίας καὶ συμφρᾶσεως τεχνικῆς ἐπαισθάνεσθαι, μήπω γε θεῶν ἀκριθείας δογμάτων καὶ πατρικῆς διανοίας μετὰ τοῦ Πνεύματος ζητούσης περὶ τοῦ Πνεύματος. Τί γὰρ καὶ ψήσουσιν, ὅταν οἱ ἅγιοι (2) μερίζωσι τοῖς συνδέσμοις τὴν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀναφορὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος; καὶ ὁ μὲν λέγει (3), Ἐκ τοῦ (4) Θεοῦ τῶν ὄλων καὶ αὐτὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, δι' Υἱοῦ δὲ πεφηρὸς, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, ὁ δὲ, Ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ἐκπορεύομενον, ἐν δὲ τῷ Υἱῷ μένον· ὁ δὲ, Τοῦ Υἱοῦ μὲν ἤρτηται (5), ᾧ ἀδιαστάτως σὺνγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· ὁ δὲ, Ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἔστι δὲ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ἄρ' εἶτι τοιμήσουσι φάναι, μίαν ἐξ ἀμφοῖν εἶναι τοῦ Πνεύματος πρὸδον; Καὶ εἰ ποτε αὐτοῖς ὁ μερισμὸς ἐβούλετο, βέλτιστοι, καὶ τὸ μὲν τούτω διδόναι, τὸ δὲ ἐκείνω; Τίς γὰρ εὐσεβῶν ἄρτι, παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὀποστῆναι τὴν κτίσιν, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ κεκοσμηθῆναι, τὴν καὶ παρ' ἀμφοῖν ὁμοίως ὡς ἐνδὲ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦ καὶ τὸ εἶναι λαβοῦσαν καὶ διοκομηθεῖσαν; Πῶς δὲ οὐκ ἀδρανῆστον (6) εἰ ταυτὸν αἱ λέξεις ἠδύναντο, μερίζειν αὐτὰς τοῖς συνδέσμοις, ὥσπερ ἂν εἰ τις εἴπῃ, παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἰσπεριῶσθαι τοὺς οὐρανοὺς, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ συμπιεσθῆναι; Ἄλλ' ὁ τοιούτω σχήματι μερισμοῦ χρώμενος ἀφαιρᾷ δῆπου θεατέρου θεατέρον· ὥσπερ ὁ λέγων, Παῦλος μὲν Ταρσεύς, Παλαιστίνος δὲ Πέτρος, οὐκ ἄμφω καὶ ἀμφοῖν εἰδῶσι, καὶ ὁ λέγων, Εὐδοκίᾳ μὲν τοῦ Πατρὸς, αὐτουργίᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνεργεῖα δὲ τοῦ Πνεύματος τὴν οἰκονομίαν

A Patre quiescere, ut et in Filio, dicere Spiritum sanctum nihil absurdi est, quandoquidem mutuum divinarum Trinitatis personarum circum inaccessio-nem (a) etiam qui primis labiis theologiam gustant et norant et confiteantur necesse est. Quae cum ita sint, illa falsa et veritati repugnantis, qualia sunt pleraque quae profers, in malam crucem amandanda; Spiritus vero sancti processio ex Filio vel per Filium ut vera et sanctis Patribus rata honoranda atque credenda erit.

EPHES. III. (XX).

Quando respicio ad sanctorum voces, quibus de divino Spiritu usi cognoscuntur, eos qui cum Latinis sentiunt neque logicae consequentiae et contextus arte positi habere sensum ullum existimo, ne dicam accuratae divinarum dogmatum notitiae et ejus a Patribus custoditae affectionis, quae Spiritu auxiliante de Spiritu quaestionem iustituit. Quid enim dicent, quando sancti Patres relationem Spiritus sancti ad Patrem et Filium diversis separant loquendi formis? Et alius quidem dicit ex Deo universonum et ipsum existentiam habentem, per Filium vero apparentem, videlicet hominibus; alius vero ex Patre quidem procedentem, in Filio vero manentem, alius ait: A Filio quidem dependit, cum quo simul absque intervallo concipitur, esse vero ex ea causa habet connexum, quae est Pater, unde et procedit; alius demum: Procedit quidem ex Deo et Patre, non vero alienus est a Filio secundum substantiae rationem. Num adhuc asserere audebunt unam ex ambobus esse Spiritus sancti processionem? Et quid illis Patribus vellet ea locutionum divisio, o optimi, quid hoc, quod huic aliud tribuant, aliud vero illi? Nam quis unquam, pliorum dicit, creationem a Deo et Patre habere existentiam, per Filium vero exornatam esse, creationem, inquam, ab utroque similiter ut ab uno Deo ut conditore in esse productam et ornatu suo instructam? Quomodo vero non esset insipientis, si idem dictiones valerent, dividere eas loquendi formulis et particulis, ac si quis diceret, a Deo Patre caelos firmatos esse, per Filium vero compactos? Sed qui tali divisionis forma utitur, certe alterum ab altero removet, quemadmodum ille qui dicit: Paulus Tarsensis erat, Petrus vero Palaestinus, non utrumque de utroque praedicat;

(1) K&v καὶ Mon. Marc. et Vatic. f. 186 a.

(1*) In Monac. cod. 236 f. 297 b, est cap. 21.

(2) Diversos Patres in sequentibus adducit, ut probet aliis verbis Spiritus sancti relationem ad Patrem, aliis relationem ad Filium declarari, nimirum: 1. Gregorium Thaumaturgum (ap. Camat. c. 130; Gr. Orth. II, p. 485) vel potius Nysseum (I. I, c. Eunom. vide Georg. Metoch. c. Man. c. 24. Gr. Orth. II, p. 1031); 2. Gregorium M. ex versione Dial. II (vide Phot. De Spirit. sanct. mystag. c. 84 et Camaterum c. 148, Gr. orth. I. II, p. 315); 3. Gregorium Nyssaeum et Basilium

(vide supra Marci cap. 11 et 12, cum Scholarii responsionibus; 4. Cyrillum Alexandrinum (vide supra Marci c. 12, apud Scholarium.)

(3) Sic Mon. 256. f. 293 a; Mon. 27. f. 255 b, λέγει.

(4) M&v add. Mon. 256.

(5) Ἠρτήται habent uterque Monac. et Vat. f. 186 b. Alias Marcus legisse videtur εἰρηται vel in lectione variasse. Vide not. in Marci c. 12, apud Scholarium.

(6) Mon. 256. ἀδρανῆστον. M. 27: ἀνήστον.

(a) De hac perichoresi confer S. Thomam, p. 1, q. 42, a. 5, et Pet. vium, De Trinit. I. IV, c. 16.

De incarnat., I. IV, c. 14, quos sequuntur reliqui sacrorum dogmatum explanatores.

et qui dicit: Beneplacito Patris, operatione Filii; A cooperatione Spiritus sancti locum habuisse incarnationem, dum unum unicuique tribuit, reliqua ab eo excludit. Manifestum igitur est vel ex ipsa forma, quæ est secundum distributionem, neque convenire Patri, quod per ipsum suppedietur Spiritus sanctus, neque convenire Filio, quod ex ipso Spiritus sanctus procedat.

Admirabilis cardinalis Nicæni responsum.

Utrum te potius syllogisticam methodum et logicam consequentiam calleas, an vero Latini et qui cum Latinis sentiunt, id sufficienter in refutatione primi ex tuis argumentis ostendimus, quando te perspicue refutavimus pessime hallucinatum et sophisticè plane ratiocinantem unâ cum iis, qui tibi adhærent, et nihil ulterius addere opus est. Adversus vero sapientissimas has sententias et prima puerorum rudimenta grammaticum quemdam accessere opus fuerit qui grammaticales has regulas tibi exponat; dicendum tamen nobis est, divisiivam ejusmodi particularum et præpositionum virtutem nihil ad præsentem disputationem valere, si quis ad scopum eorum, quæ dicuntur, respiciat, Hoc vero in omnibus necessario faciendum est, si quis velit accurate quæ dicuntur intendere, et in theologia potissimum, ut et beatus Cyrillus in Thesauris postulat, dum ait: *Oportet eum qui sermo accingit ad scrutandas divinas Scripturas tempus occasionemque observare, quando dicitur id de quo agitur, et personam, a qua vel per quam vel de qua dicitur; sic enim absque errore sensus tuis qui recte volunt intelligere servabitur* (a). Hæc igitur et hoc loco considerantes inveniemus doctores insistentes contra hæreticos, qui divinitatem tum Filii tum Spiritus sancti impugnant atque omnia perverterunt ac sus demum verterunt Scripturarumque testimonia ad proprium errorem traxerunt, ea transmutarunt et sic tum seipsos tum alios scellerunt; quorum alii tum Filium tum Spiritum sanctum diversæ a Patre substantiæ esse negabantur, alii vero Filium quidem Patri consubstantialiæ esse, Spiritum vero diversæ a Patre et Filio substantiæ existere garriebant. Contra hos igitur et cum his pugnantibus sancti Patres et doctores has et his affines emisissent voces, servantes quidem reverentiam testimonii ex sacris Litteris haustis debitas atque presse voces tum evangelicas tum apostolicas sequentes, ne iis qui cuncta pervertebant, ansam præberent transmutandi ea quæ bene dicta ibi erant, per alias tamen equipollentes voces, quæ et ipsæ erant ex Scripturis desumptæ, veritatem nihilominus iis revelantes, qui non prorsus mente obcecati fuerunt. Quando igitur dicunt, procedere Spiritum sanctum ex Patre, sed manere in Filio, vel ex

(1) Mon. 27, f. 234 a et Marc. f. 70 a τὸν καίρω.

γενέσθαι, ἐν ἐκείνῳ θεῷ ἀφαιλετο τὰ λόγια. Ἄφην ἄρα καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κατὰ τὸν μερισμὸν εὐχρηστικῶς οὕτως τῷ Πατρὶ προσέκειται τὸ δι' αὐτοῦ χορηγεῖσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὕτως τῷ Υἱῷ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται.

Τοῦ θαυμαστοῦ καρθηράτως Νικαίας.

Πότερα οὐ μᾶλλον ἢ Λατίνοι καὶ οἱ τὰ Λατίνων φρονούντες συλλογιστικῆς τε μεθόδου καὶ λογικῆς ἐπατειεῖ ἀκολουθίας ἰκανῶς ἐν τοῖς πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ὧν ἐπιχειρημάτων ἐδείξαμεν, ὅτι αὐτὸ περιφανῶς ἀπηλέγχαμεν ἀσχετῶς ἀπατόμων καὶ σαυτὴν ἄμα καὶ τοὺς σοὶ πρότερον, παρασυλλογισζόμενον, καὶ οὐδὲν δεῖ παραιτέρω προσθεῖναι. Πρὸς δὲ τὰ σοῦ ταῦτα τὰ διανοήματα καὶ πρῶτα τῶν κειμένων μαθήματα γραμματιστὴν μὲν ἂν τινα ἐπικαλέσασθαι δεῖοι τοὺς γραμματικούς σοι τούτους κανόνας ἐξηγησόμενον· βητέον δὲ καὶ ἡμῖν ὡς ἡ διακριτικῆ σοι τῶν συνδέσμων τούτων δύναμις οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον ἐστίν, εἴ τις πρὸς τὸν τῶν λεγομένων ἀπίδοι σκοπόν. Τοῦτο καὶ ἐπὶ πάντων ἀνάγκη ποιεῖν, εἰ μὴ τις ἀκριβῶς ἐπατειν τῶν λεγομένων, κατὰ θεολογίας μάλιστα, ἢ καὶ Κύριλλος ἐν θησαυροῖς ὁ μακάριος βούλεται, *Δεῖ, λέγων, τὸν εἰς ἐρευνᾶν ἐμβαλεῖν τῶν θεῶν Γραφῶν τὸν κείρω (1) ἐπιτηρεῖν, καθ' ὃν λέγεται τὸ λεγόμενον (2) καὶ τὸ πρόσωπον, παρ' οὗ ἢ δι' οὗ ἢ περὶ οὗ λέγεται· οὕτω γὰρ ἂν ἀκλαυθῆς ἡ διάκρισις φυλαχθεῖ τῶς ὁρθῶς ἐθέλουσι νοεῖν*. Ταῦτα τοῦτον κἀνταῦθα σκοποῦμενοι εὐρήσομεν τοὺς διδασκάλους κατὰ τὴν τῆς τοῦ Υἱοῦ τῆς τοῦ Πνεύματος θεότητι μαχημένων αἰρετικῶν ἐπισταμένων· πάντα καουροῦντων καὶ διαστρεφόντων, καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν κλάνην γραφικῆς ἰκόντων μαρτυρίας, καὶ ταύτας μεταποιούντων, καὶ οὕτως ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἄλλους ἀπατώντων, καὶ τῶν μὲν τὸν τε Υἱὸν, τότε Πνεῦμα ἐτέρας παρὰ τὸν Πατέρα οὐσίας εἶναι ληροῦντων, τῶν δὲ τὸν μὲν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐτέρας παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οὐσίας φλυαροῦντων. Κατὰ τοῦτον οὖν ἐπιστάμενοι καὶ τοῦτοι οἱ θεῖοι Πατέρες τε καὶ διδασκαλοὶ μαχηόμενοι ταύτας τε καὶ τὰς ταύτας παρακλησίας ἀφῆκαν φωνάς, τηροῦντες μὲν τὴν ὀφειλομένην ταῖς ἐκ τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίας εὐλάβειαν καὶ κατ' ἴχνος ταῖς εὐαγγελικαῖς τε καὶ ἀποστολικαῖς φωναῖς ἐπιόμενοι, ἵνα μὴ τοῖς πάντα διαστρεφουσὶν ἀφορμὴν δοῦν μεταποιεῖν τὰ καλῶς κεῖμενα, δι' ἄλλων δ' ὁμοῦς ἰσοδυναμῶν φωνῶν ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ αὐτῶν ἐπιλημμένων τὴν ἀλήθειαν οὐδὲν ἤττον τοῖς μὴ ἀντητὴ τὸν νοῦν ἐσκοτωνένοις ἀνακαλύπτουτας. Ὅταν οὖν φῶσιν ἐκπορεύεσθαι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, μένειν δὲ ἐν Υἱῷ, ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ μὲν

(2) αἰ. τὸ δηλούμενον.

(a) Hæc verba ex Cyrilli Thesauris desumpta allega: Allatius in Vindic. syn. Ephes., c. 14 p. 54.

των ὄλων τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, χορηγεῖσθαι δὲ δι' Ἰησοῦ, δηλαδὴ τοὺς ἀνθρώπους, ἢ ἔκπορεύεσθαι μὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐκ ἄλλοτέρων ἢ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ ἢ προελθῆναι καὶ ἀναβλύζειν ἐκ' Ἰησοῦ καὶ ὅσα τῆς ὁμοίας ἀκολουθίας, οὐχ ὅτι πάντῃ διάφορα ἄλλήλοις τὰ ῥήματα ταῦτα, διὰ τοῦτο, φασί, καὶ τοὺς συνδέσμοις τούτοις οὕτω τὸν λόγον μερίζουσιν· ἀλλὰ πρῶτον μὴν τὰς εὐαγγελικὰς τὰ καὶ ἀποστολικὰς ἀρεταποιήτους τηρεῖν βουλόμενοι φωνάς, ὡς ἂν καὶ τοὺς ἄλλοις τὴν τοῦ μεταποιεῖν ὁδὸν ἀποκλειώσιν· ἔπειτα καὶ πλείους ῥήμασι τὴν πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν τοῦ Πνεύματος ὁμοουσιότητα δηλοῦντας. Ἐπιπλέον γὰρ ἂν δευκνήσοιτο ὁμοουσιότητα Πατρὸς καὶ Υἱῶ, εἰ ἔκπορεύετο ἐκ Πατρὸς καὶ μόνος ἐν Υἱῶ, καὶ αὐτὸ ἔκπορεύετο ἐκ Πατρὸς καὶ εἰς τὸν τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὅσα ὁμοία, ἢ εἰ μόνον λέγοιτο ἐκ Πατρὸς ἔκπορεύεσθαι. Ἐκ Πατρὸς γὰρ καὶ Ἰησοῦ ἔκπορεύεσθαι λέγειν οὕτω σαφῶς, ὃ μᾶλλον ἂν ἐδῆλου, τὸ προκειμενον, οὐκ ἠθούλοντο μὴ ἔχοντες ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ ῥητικῶς οὕτω κεῖμενον, ἀλλως τε καὶ διὰ τὴν τῶν ῥημάτων τούτων διαφορὰν οὕτω τὸν λόγον προήνεγκαν· οὐ γὰρ δὴ πάντῃ ταυτὸ ταῦτα σημαίνειν οὐδ' ἡμεῖς ἂν φαίμεν, ἀλλὰ πῃ καὶ διαφορεῖν. Καὶ γὰρ τὸ τὸν μὴν Πατέρα ἀπ' αὐτοῦ ἔχειν τὸ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα ἔκπορεύεσθαι, τὸν δὲ Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ τούτων τῶν ῥημάτων διαφορῶτης σημαίνει· οὕτε γὰρ πάντῃ ταυτὸ οὕτε πάντῃ διάφορον δηλοῦσιν· διὸ καὶ δι' ἑτέρων λέξεων τὸ αὐτὸ ὁμοῦ οἱ Πατέρες δηλοῦσιν. Ἐρρηται γὰρ δὴ καὶ πολλάκι; ἐν ἄλλοις, καὶ νῦν αὖθις εἰρήσεται, ὡς ἀδύνατον δι' Ἰησοῦ ἀναβλύζειν ἢ προχεῖσθαι ἢ παρῆνεῖναι μὴ καὶ δι' αὐτοῦ ὑφιστάμενον· οὐ γὰρ ἐξ ὑποστάσεως καὶ πάντῃ αὐτοῦ ἀπεσοικισμένον, εὐδ' ὡς δοῦλον αὐτὸ εἰς τὸν αἰσθητὸν πέμπει· κόσμος· πᾶν γὰρ ἑσωματικὰ ταῦτα καὶ τῆς θείας κτητικῆς ἀνάξια φησάτω. Σκοπεῖ δὲ καὶ αὐτός· ἢ ὡς δοῦλον αὐτὸ (συγγνωὴ δὲ τῆμιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τῶν ῥημάτων τούτων) ἢ ὡς ὁμοφυὲς αὐτὸ πέμπει, ἀναβλύζει, προχεῖ καὶ ὅσα ὁμοία. Ἀλλὰ τὸ μὴν πρῶτον ἀσέβης καὶ μόνον ἐνοήσεται. Εἰ οὖν ὡς ὁμοφυὲς, ἢ ὅτε ἐξ ἔχων τι πρὸς αὐτὸ ἀξίωμα, ἢ μὴ· ἀλλ' εἰ ὡς μὴ ἔχων, καὶ τὸ Πνεῦμα ἂν ἐκπέμπει τὸν Υἱὸν ἢ Θεὸν, ὁμοφυὲς ἂν αὐτῷ· ἀλλὰ τοῦτο οὐ λέγεται· τὸ γὰρ Ἰησοῦ ἐκπεμπέσθαι πτωχός; (2) διὰ τὴν εὐαγγελισθῆναι μᾶλλον δοκεῖ τοὺς Πατέρας. Ἐχει ἄρα τι ἀξίωμα ὁ Υἱὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα πέμπων αὐτό. Ὅθεν καὶ Γρηγόριος μὴ ὁ θεὸς τὸν Υἱὸν εἰρηκε πέμπειν τὸ Πνεῦμα, *ἰνα δελῆγ τὸ οὐκ εἶναι ἀξίωμα* (3)· Ἀθανάσιος; δὲ ὁ μέγας τοῖς μαθηταῖς ὁ Κύριος, φησὶ, *τὴν θεότητα καὶ μεγαλειότητα δεικνύς αὐτοῦ οὐκ ἔστι ἐλάττωτα αὐτῶν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἰσὸν ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὴν τὸ Πνεῦμα καὶ εἰλεγὼν· Ἐγὼ ἀποστείλω (4).* Τοῦτο δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἀξίωμα οὐκ ἐπίκτητον, οὐδὲ διακρίτου πρὸς δοῦλον, ἀλλὰ φυσικῶν ἂν εἰ ἂν ἄλλο εἴη,

A Deo quidem universorum existentiam habere, donari vero per Filium videlicet hominibus, vel procedere quidem ex Deo et Patre, non alienum vero esse a Filio, vel prodiire et scaturire per Filium et quaecunque ejusdem seriei sunt, non quod omnino diversa ab invicem sint haec nomina, idcirco dicunt et hisce particulis et locutionibus sermonem, ita dividunt sed in primis evangelicas et apostolicas voces absque ulla immutatione servare volentes, ut et aliis viam praeccludant eas transmutandi, secundo etiam pluribus verbis Spiritus sancti cum Patre et Filio consubstantialitate declarantes. Nam magis Spiritus sanctus, ut videtur, Patri et Filio ostenditur consubstantialis, si procedat ex Patre et maneat in Filio et rursus procedat ex Patre et proprius sit Filii, et quaecunque similia, quam si duntaxat et Patre procedere dicatur. Ex Patre enim et Filio eum procedere ita perdiserte dicere, quod rem propositam magis declarasset, noluerunt, cum in sacris Literis id non habuerint disertis verbis enuntiatum, aliter vero et propter quamdam verborum istorum differentiam ita doctrinam protulerunt. Neque enim prorsus idem significare vel nos ipsi dixerimus, verum quodammodo ea differre dicimus. Videlicet horum vocabulorum differentia significat, Patrem quidem, quod ex ipso procedit Spiritus sanctus, habere a seipso, Filium vero id habere ex Patre; neque enim omnino idem neque omnino diversum denotant. Idcirco et per alias dictiones idem tamen Patres expriment. Jam saepius alibi dictum est et nunc iterum dicitur, fieri non posse, ut Spiritus per Filium scaturiat vel profundatur vel appareat, si non per ipsum substat. Neque enim jam subsistentem et omnino a se dissectum ac divisum neque ut servum eum mittit in mundum sensibilem; valde enim corporea sunt ista atque divina natura indigna. Considera vero et ipse: Vel eum ut servum (veniam det sanctus ipse Spiritus, quod ejusmodi verbis utimur!) vel ut consubstantialem mittit, profundit, effundit et quaecunque similia. Sed prius vel cogitare duntaxat est impium. Si ergo ut consubstantialem, eum mittit vel utpote habens aliquam ad ipsum dignitatem vel non. Sed si ut non habens, tum et Spiritus mitteret Filium qua Deum, cum sit ipsi consubstantialis; sed hoc non dicitur. Nam illud Isaiaz, quo Spiritus mittere videtur Filium ad evangelizandum pauperibus, propter carnem dici potius Patribus videtur. Unde et divus Gregorius dixit, Filium mittere Spiritum sanctum ad ostendendam propriam dignitatem; magno vero Athanasius ait: *Discipulis Dominus propriam deitatem et magnificentiam ostendens, non amplius se Spiritu inferiorem, verum majorem et aequalem existentem significans dedit Spiritum et dixit: Ego mitto.*

(1) Sic Marc. f. 71, b. Mon. f. 135 a : πέμπει.
 (2) Isa. xj, viii, 16.
 (3) Naz. orat. de Spirit. sancti. 37, 596, 602. Cf.

Greg. Apol. in Marci Conf. cap. 13.
 (4) Athan. orat. 1, c. Arian. n. 5. Cf. Greg. Apol. cit. cap. 11.

Hæc vero Filii dignitas non adscititia est, neque ea qua dominus pollet præ servo, sed cum naturalis sit, quid plane aliud erit, nisi quod Filius cum Patre sit causa hypostasis Spiritus sancti et simul et Spiritus sanctus, sit consubstantialis? Quod per verba illa *maiores et æqualem* magnus declarat Athanasius, prius causæ rationi, posterius substantiæ clarissime tribuens. Juxta hæc vero omnia ipsi doctores et manifestissime multis in locis suorum librorum, quando etiam secundum ipsos licebat absque pusillimitate quæ videbantur edicere, alii quidem ex Patre per Filium procedere, alii ex Patre per Filium esse Spiritum sanctum deprædicant, alii vero etiam ex Patre et Filio, quod sane haud frustra dixerunt neque ita simpliciter protulissent, si non novissent, etiam Filium ad esse Spiritus sancti aliquid cum Patre conferre. Quando itaque quæ videntur sententiæ tuæ patrocinari exponis, oportet te etiam aliorum, quæ a doctoribus dicta sunt, meminisse atque conari, ut cuncta sibi consonantia ostendas, non vero segmenta ac frustula ex eorum libris accipientem reliqua mala arte abscondere. Illud enim magistri est, hoc vero impudentis sophisticæ opus; illud veritatem scrutantis, hoc oculos voluntarie contra lumen ocludentis. Verum insipientiam et nugacitatem asseris esse, dicere, a Deo quidem Patre creaturam existentiam habere, eformatam vero et ornatam esse per Filium, et quæcunque his similia. Gregorius autem Theologus (ille sane non paulo doctior, plus aliquid novit super tuam grammaticam) non insipientiam et nugacitatem id reputavit. Sicut enim dixerit Deum in tribus maximis stare, causa, conditor et consummator, in Patre et Filio et Spiritu sancto, ita sane diceret, si hunc in modum oporteret sermone proferre, mundi Deum Patrem esse causam, Filium conditorem, Spiritum sanctum consummatorem; quamquam cum idem significant hæc nomina, deducitur inde etiam tres personas simul unam esse rerum creaturarum causam; quælibet enim trium personarum hæc omnia est, quod ne ipse quidem negaveris, neque alterum ab altero removeret per divisionem earum particularum, ut tu somnias, verum omnia omnibus convenientia quodlibet cuiuslibet personarum tribuit, rationibus nimirum diversis. Hoc vero psum etiam exemplum tuum versus finem ostendit, quam imprudentem et nescio qua inscientia sit inductum. Opinaris enim, quando dicimus, beneplacito Patris et cooperatione Spiritus sancti incarnationis dispensationem esse factam, verba hæc omnino differre et alterum ab altero excludi; hoc vero vel cogitare absit utpote blasphemum. Nam et Spiritus sancti beneplacito nihilominus quam Patris et etiam ipsius Filii incarnationis mysterium dispensatum est; licet tamen dividitibus per particulas conjunctivas dice-

ἢ τὸ αἰτίαν μετὰ τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως εἶναι καὶ ἕνα ὁμοούσιον αὐτῶν εἶναι τὸ Πνεῦμα; Ὁ δὲ τοῦ μείζονα καὶ ἴσον ὁ μέγας θεολογὸς Ἀθανάσιος, τὸ μὲν τῷ αἰτίῳ, τὸ δὲ ὁμοίας σαφίστατα ἀποδίδους. Παρὰ πάντα δὲ τούτα οἱ αὐτοὶ διδάσκαλοι καὶ σαφίστατα πολλοῦ τῶν ἑαυτῶν λόγων, ὅτε καὶ καθ' αὐτοῦ ἐξῆν ἄνευ ὑποστάσεως τὰ δοκούντα λέγειν, οἱ μὲν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκκορεύεσθαι, οἱ δὲ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα θεολογούν· οἱ δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐκ ἂν μάτην ταῦτα εἰρηχότες καὶ οὕτως ἀπλῶς ἀπαρήρτησαν, εἰ μὴ τι καὶ τὸν Υἱὸν ἴδον ἴδον εἶναι τοῦ Πνεύματος σὺν τῷ Πατρὶ συμβαλλόμενον. Ὅταν οὖν τὰ δοκούντ' αὐτῶν ἐξῆν συνηγορεῖν ἐκτεθῆς, δεῖ σε καὶ τῶν ἄλλων τοῖς διδασκάλοις εἰρημένων μεμνησθαι, καὶ πάντα κειρῆσθαι σύμφωνα δείξαι ἀλλήλοις, ἀλλὰ μὴ ταμίχια τινὰ τῶν κειμένων λόγων ἀπολαμβάνοντα τὰ λοιπὰ κακούργως ἀποκρύπτουσαι. Ἐκεῖνον μὲν γὰρ διδασκάλου, τοῦτο δὲ σοφιστοῦ ἀναισχύοντος ἔργον· κειμένον μὲν τὴν ἀληθινὰν ἐκινῶντος, τοῦτο δ' ἔκοντι καμύοντος; (1) πρὸς τὸ φῶς. Ἄλλ' ἀδιανόητον καὶ ἀδολεσχίαν φησὶ εἶναι, παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὑποστῆναι λέγειν τὴν κτίσιν, κεκοσμηθῆαι δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ δεσά δμοια. Γρηγόριος δὲ ὁ Θεολόγος (οὗ μικρὸν τι πλεον ἐκείνους γε ὑπὲρ τὴν σὴν γραμματικὴν εἰδῶ;) οὐκ ἀδιανόητον τοῦτο οὐδ' ἀδολεσχίαν ἤγηστο· ὡς περ γὰρ εἴρηκε θεὸν ἐν τρισὶν ἰστασθαι τοῖς μεγίστοις, αἰτίῳ καὶ δημιουργῷ καὶ τελειοποιῷ, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι; (2), οὕτως εἶπεν ἂν, εἰ οὕτω τὸν λόγον ἰδέησε προενεχθεῖν, τοῦ κόσμου τὸν μὲν θεὸν καὶ Πατέρα εἶναι αἰτίαν, τὸν δὲ Υἱὸν δημιουργόν, τὸ δὲ Πνεῦμα τελειοποιόν· καίτοι τὸ αὐτὸ τῶν τριῶν τούτων σημαίνοντων ὀνομάτων κατὰ γε τὸ καὶ τὰ τρία πρόσωπα ἕνα εἶναι τῆς κτίσεως αἰτίαν εἶναι· πάντα γὰρ ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων ἐστίν, ὅπερ οὐδ' ἂν αὐτὸς ἀρνήσαιο, οὐδ' ἀφαιρεῖται θατέρου θάτερον διὰ τῶν συνδέσμων τούτων μερισμοῦ, ὡς αὐτὸς ὀνειρώτεις, ἀλλὰ πάντα πᾶσιν ἁρμόζοντα ἕκαστον ἕκαστοις ἀποδίδωσι τῶν προσώπων, λόγοις δηλαδὴ διαφόροις. Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ τὸ σὸν ἐπὶ τέλει δείκνυσι παράδειγμα ὡς ἀπεισιπέτως, καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀμαθῶς εἰσαχθέν. Οἷαι γὰρ ὡς ὅταν λέγωμεν, εὐδοκία τοῦ Πατρὸς καὶ συνεργεῖν τοῦ Πνεύματος τὴν οἰκονομίαν τῆς σαρκώσεως γενέσθαι, διαφέρειν τε τὰ ῥήματα ταῦτα καὶ θάτερον ἀφαιρεῖσθαι θατέρου· τοῦτο δὲ καὶ ἐνοήσοι γοῦν ἀπειὴ ὡς βλάσφημον. Καὶ γὰρ καὶ τοῦ Πνεύματος εὐδοκία οὐδὲν ἦν ὡς τοῦ Πατρὸς καὶ ἐν αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τὸ τῆς σαρκώσεως μυστήριον ἕκονόμεται· ἐξῆστι δὲ δμοῦς διαίρουσι διὰ τῶν συνδέσμων εὐδοκία μὲν τοῦ Πατρὸς λέγειν, συνεργεῖν δὲ τοῦ Πνεύματος γεγονέναι. Ὅσπερ γοῦν ἐπὶ τούτων, οὕτω καὶ τῶν προκειμένων· εἰ καὶ τοῖς συνδέσμοις οἱ διδάσκαλοι διαίρουσι τὸν λόγον, οὐκ ἄλλο μὲντι καὶ ἄλλο πάντῃ φασί, πλὴν ὅσον τὸν μὲν Πατέρα ἀρχεῖσθαι καὶ πρώτην αἰτίαν, τὸν δὲ Υἱὸν ἐκτεθῆν ἕκαστον

(1) Mon. f. 255 b, Καμύοντος

(2) Greg. Naz. orat. 21, p. 428 ed. Bill. (nunc est orat. 36.)

δηλοῦντες, τὸ καὶ δι' αὐτοῦ προΐναι τὸ Πνεῦμα. **A** re : beneplacito quidem Patris, cooperatione vero Spiritus sancti factum esse. Sicut igitur in his, ita et in proposita materia : etiamsi doctores particulis sermonem dividunt, non tamen aliud prorsus et aliud dicunt, nisi tantum, quod Pater quidem sit causa principalis ac prima, Filius vero ab eo id habeat quod et per ipsum prodeat Spiritus sanctus, hisce verbis declarantes. Uni vero testimonio, potius vero manifestissimo argumento id cognosce. Cyrillus libro secundo Theaurorum, propositum habens, ut ostenderet, ex essentia Patris et Filii esse Spiritum sanctum, eo in capite, cujus inscriptio : *Ipsa hæc est conclusio exinde ait manifestum esse, essentia amborum Spiritum, quia ex ambobus prodit.* Potest tamen aliquis locutionibus dividens dicere, *procedere* quidem ex Patre Spiritum, *prodire* vero ex Filio, et tamen hæc non dicet diversa. **B** An enim *prodire* hoc loco non significet *procedere* et existentiam habere, tibi considerandum relinquo; nam quomodo aliter consubstantialia ostenderentur tum Filius tum Spiritus, nisi alter esset ex altero? Præsertim cum et divus Basilius dicat : *Non enim quæ fraternam invicem cognationem habent, consubstantialia inter se dicuntur, sed tunc, cum principium ei quod est a principio ejusdem naturæ sint, consubstantialia nominantur.*

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Δ' (ΚΑ') (4).

Ὁ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ λαλήσας Θεὸς (5) προσεδῶς τῶν ἀνθρώπων τὸ φιλομόχθηρον καὶ τὰ παρὰ τοῦ ἔχθρου ἐπισκαρῆσόμενα ζιζάνια, τῇ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ προαναστῆλων οὐδεμιᾶν ἀφῆκε λίξιν, **C** ἢ ἑλλειπῶς ἔχειν δοκοῦσαν οὐκ ἀνεπλήρωσεν ἐν ἑτέροις ἢ λαβὴν τινα παρῆξεν μέλλουσαν οὐκ ἀπηθύναν ἀλλάξαστε, ἐν ἑαίνο τοῦ σοφοῦ πληρώθη. *Πάντα εὐθέα ἐστὶ τοῖς συνιούσι καὶ ὀρθὰ τοῖς ἐβρίσκουσὶ γινώσκιν* (6). *Αὐτίκα τὸ, Ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστίν* (7), *ἐπειδὴ τοῦ (8) συμβάλλεσθαι ἑμεῖς τοῖς τὸν Υἱὸν ἑλαττοῦσι τῆς πατρικῆς ἀξίας ἐπανάσωσεν ἐν ἑτέροις εἰπών. Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν* (9). *Καὶ αὖθις : Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί* (10). *Καὶ : Ὁ ἁρπακὶὸς ἐμὲ ἔδρακε τὸν Πατέρα* (11). *Καὶ ὁ Ἀπόστολος : Οὐχ ἁρπαγμὸν ἤγησάτο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ* (12). *Καὶ πάλιν ἐν ταῖς Παραβολαῖς τὸ, Κύριος ἐκτίσθαι με* (13), **D** *παρὰ τῆς Σοφίας λεγόμενον, ἐν τοῖς ἐφεξῆς διορθοῦται : λέγει γὰρ ὁ σκοπιώτατος : Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γέννησέν με* (14), *διὰ μὲν ἑαίνο τὴν κατὰ σάρκα θελοῦσα καὶ κτίσιν καὶ γένεσιν* (15), *διὰ δὲ τούτου τὴν προαιώνιον γέννησιν. Πάλιν ἐπαίπερ ἐν*

EPHES. C. IV (XXI).

Deus, in divina Scriptura locutus prævidens pronam hominum malitiam et zizania, quæ doctrinæ suæ supersparsurus erat inimicus, jam in antecessu repellens nullam emisit vocem, quam, si videretur reticere vel omittere quædam, alibi non compleverit, vel si oppugnationi illo modo locus datura erat, non alio in loco explicando emendaverit, ut illud sapientis imperetur : *Omnia recta sunt prudentibus et plana invenientibus scientiam.* Protinus illud, *Pater major me est*, quoniam nihil quodammodo conferre poterat his qui Filium Patris dignitate inferiorem asserturi erant, aliis in locis rursum exæquavit dicens : *Ego et Pater unam sumus*; præterea : *Ego in Patre et Pater in me*; et : *Qui vidit me vidit et Patrem.* Et Apostolus : *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo.* Et rursum in Proverbiis : *Dominus creavit me* (a). ait Sapientia, quod tamen in sequentibus emendatur, ubi procedente oratione ait : *Ante omnes colles genuit me*; per illud declarat creationem et ortum secundum carnem, per hæc vero generationem sempiternam. Rursum quoniam

(1) Vide Becc. Epigr. 1. Constant. Meliten. orat. 2, c. 14, et Georg. Metochit. c. Planud. (Gr. orth. t. II. p. 528, 529, 798, 950).
 (2) Basil. ep. 300, Ad canonicas (ep. 52, ed. Garnier).
 (3) Mon. 27. f. 236 a, ἀράξει.
 (4) In Mon 256 f. 298 a est cap. 22.
 (5) In Marc. f. 73 a. lucusque tantum Marci verba aliquantur.
 (6) Prov. viii, 9; Isa. xvi, 7.

(7) Joan. xiv, 28.
 (8) sic Mon. 256 f. 298, b.; Mon. 27 : κολύπτει.
 (9) Joan. x, 20.
 (10) Joan. x, 38; xiv, 10.
 (11) Joan. xiv, 9. Hunc locum omittit Mon. 256.
 (12) Philipp. ii, 6. Omit. hæc rursum Mon. 256.
 (13) Prov. viii, 22.
 (14) ibid. v, 25.
 (15) Sic Mon. 256; Mon. 27 γέννησεν.

(a) Notum est, in Vulgata secundum Hebraicam exemplar et alios Græcos codices, qui habent ἐκτίσθη, legi : *Dominus possedit me*; non minus vero

notum est, lectionem illam creavit pluribus antiquioribus non parum difficultatis attulisse.

in Evangelis solum verum Deum Patrem suum A vocaverat Dominus (dixit enim : *Ut cognoscant te solum Deum verum et quem misisti Jesum Christum*), ne videretur a vera deitate seipsum excludere, ipse, qui hæc scripserat, Joannes in Epistolis de Filio ait : *Hic est verus Deus et vita æterna*. Rursum quoniam Spiritus Patris dicitur secundum naturalem cognationem et donationem, quæ est ad nos (dicit enim : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*), ne videretur a Filio alienus esse et non pari modo etiam a Filio dari, Spiritus quoque Filii dicitur. Apostolus enim, *Misit Deus, inquit, Spiritum Filii sui in corda vestra*. Si igitur etiam vox illa, qua dixit ex Patre procedere Spiritum sanctum ejusmodi fuisset, ut eum etiam ex Filio procedere esset subintelligendum, non omisisset in aliis id edicere et rectificare ille qui hominum salutem adeo cordi habuit, sed vel per seipsum omnino vel per suos discipulos id perspicue revelaturus erat. Quoniam vero id non dixit, patet, eum id non dixisse, quia non ita fuit. Propterea Damascenus Joannes ait : *Spiritum Filii dicimus, ex Filio autem non dicimus*. Et divus Apostolus ait : *Etiam si angelus de celo evangelizet vobis præter id quod accepistis, anathema sit*.

SAPIENS NICÆNUS.

At enim vero et hic providit Spiritus sanctus et eos, qui non prorsus insipientes sunt, jam ante præsumivit, modo Spiritum Filii et imaginem Filii seipsum vocans, modo ex Filio mitti, ex Filio insufflari, ex Filio accipere et quæcumque his similia eoustantians. Hæc enim omnia iis qui recta et sana mente audiunt per alia verba idem significant, ac si diceret ex Filio se procedere, quemadmodum alibi tum multi alii divinarum rerum gnari tum nos ipsi prolixius demonstravimus. Illa vero verba : *Qui vidit me, vidit et Patrem*; et : *Omnia quæcumque habet Pater esse Filii*, et *gladius ille in Apocalypsi ab utraque parte acutus, qui procedit ex ore Christi* (nam ipse est qui sedebat super equum); atque *pariter fluvius vitæ in eadem Apocalypsi commemoratus, splendidus ad instar crystalli, procedens de Deo et Agno* (a). Hæc, o vir præstantissimo, ad quid videntur tibi deducere, nisi ut te credere faciant, etiam ex Filio Spiritum sanctum procedere? An vero hæc non fuerint præsentis materiæ rectificatio et lenimentum æque idoneum, ut verba : *Ante omnes colles genuit me*, quoad errorem, qui a verbis : *Dominus creavit me*, ansam sumpturus erat et postea vere exortus est? Et maxime quidem. Hæc enim

(1) Θεὸν. omitt. Mon. 27.
 (2) Joan. xvii, 2.
 (3) I Joan. v, 20.
 (4) Matth. x, 20.
 (5) Galat. iv, 6.

Α τοὺς Εὐαγγελιστοὺς μόνον ἀληθινὸν Θεὸν (1) τὸν ἐκ- τοῦ Πατρὸς φησὶ (λέγει γάρ· Ἰνα γινώσκωσι σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ἐν ἀπόστασις Ἰησοῦν Χριστόν) (2), ἵνα μὴ ἄξιη τῆς ἀληθινῆς θεότητος αὐτὸν ἀπορίσκειν, αὐτὸς δὲ ταῦτα γράψας Ἰωάννης ἐν τῇ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Υἱοῦ φησιν· Ὁμοῦς ἐστὶν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἡ ζωὴ ἡ αἰθέ- ριος (3). Ἠάλιν ἐπιπέθῃ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς λέ- γεται κατὰ τὴν φυσικὴν οἰκίωσιν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς δωρεάν (λέγει γάρ· Ὁὐκ ἐστὲ ἡμῖς οἱ λα- λοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὁμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν) (4), ἵνα μὴ ἄξιη τοῦ Υἱοῦ ἄλλό- τριον εἶναι, καὶ μὴ ὁμοίως καὶ παρ' αὐτοῦ διδο- σθαι, Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται· λέγει γάρ ὁ Ἀπόστολος· Ἐξἄκασταίτερον ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὁμῶν (5). Εἰ τοίνυν καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τοιοῦτον ἦν, ὡς συνεπιπέσθαι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύε- σθαι, οὐκ ἂν παρεκλίψαν ἐν ἑτέροις εἰπαῖν τοῦτο καὶ διορθῶσαι ὁ τῆς τῶν ἀνθρώπων κηρίμενος σωτη- ρίας, ἀλλ' ἡ δι' αὐτοῦ πάντως ἢ διὰ τῶν αὐτοῦ μα- θητῶν ἐμελλε τοῦτο σαφῶς ἐκκαλύψειν. Ἐπεὶ δὲ οὐκ εἴρηκε, δῆλον, ὡς τὸ μὴ ἂν οὐκ εἴρηκε. Διὰ τοῦτο ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης φησὶ· Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν (6). Ὁ δὲ θεὸς φη- σὶ Ἀπόστολος· Κἀν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελισθῆται ἡμᾶς παρ' ὁ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἐστω (7).

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Καὶ μὴν καὶ ἐνταῦθα προνοήσατο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τοὺς μὴ πάνυ τοὶ ἀγνώμονας προσηφα- λίστατο, τοῦτο μὲν Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ εἰκόνα Υἱοῦ αὐτὸν ὀνομάσαν, τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πέμπεσθαι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν, καὶ ὅσα ταῦτα. Πάντα γὰρ ταῦτα τοῖς εὐγνώμονως ἀκούουσι δι' ἄλλων ῥημάτων ταυτὸ σημαίνει, ὡς ἂν εἰ εἴλεγον ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἐν ἄλλοις πολ- λοῖς τε ἄλλοις τὰ θεῖα σοφοῖς καὶ δὴ καὶ ἡμῖν πᾶ- τῦτερον διέδεικται. Τὸ δὲ, Ὁ ἐκγονατὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ἢ δὲ παρὰ τῇ Ἀποκαλύψει διστομο- μος βορραία ἢ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Χριστοῦ ἐκπορευομένη (8) (ἐκείνος γάρ ἐστιν ὁ ἐκ τοῦ Ἰακῶν καθήμενος) (9), ὁ δ' ἐν τῇ αὐτῇ λαμπρὸς ὡς πρόσταλλος τῆς ζωῆς ποταμὸς ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου ἐκπορευόμενος (10), εἰς εἰ σοὶ ἐκπι- πῶν, ὡ βέλτεστε, φέρειν, ἢ ἵνα σε πιστεύειν πρῶτα, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, ἢ οὐκ ἂν εἴεν ταυτὶ οὕτως ἰκανὴ τοῦ προκειμένου παραμυθία, ὡς τὸ, Πρὸ πάντων τῶν βουνῶν γεννῶ με, τῆς ἀπὸ τοῦ, Κύριος ἐκτίσέ με, κλίτης, τότε μὲν μαλλοῦσης, μετέπειτα δὲ ἀπαρτίσης; Καὶ πάνυ γε. Καὶ γὰρ ταῦτα ἐκείνου τρανέστερα καὶ σαφέ-

(6) De fide orth., 1, 8, 13.
 (7) Galat. 1, 8.
 (8) Apoc. xix, 13.
 (9) Ibid., 11.
 (10) Apoc. xxi, 1.

(a) Ad hæc provocarat concilium Aquisgranense anni 809, cum Theodulpho Aurelianensi. Postea et alii Occidentales iis utuntur.

στρα· τὸ γὰρ πρὸ πάντων τῶν βουτῶν γεννᾶσθαι, εἰ μὴ τις καὶ λίαν εὐγνωμόνως ἀκούσειεν, οὐκ ἂν τὴν ἰδίαν δηλοῖν γέννησιν, ἕως ἂν μὴδ' οἱ βουτὴ ἀίδιοι ᾖσι· δύναται γὰρ τι καὶ πρὸ αὐτῶν γεννηθῆναι, καὶ ὁμοῦ μὴ εἶναι ἀίδιον· καὶ τὸ γεννᾶσθαι δὲ τις κακούργων ἐπὶ τοῦ γαγενῆσθαι ἂν ἐκλέβοι, ὁμωμόμου τοῦ ὀνόματος ὄντος. Τὸ δὲ, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν, καὶ, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· ὁμοῦ ἀμνήμων εἶ, ὡς μὴ ἐνθυμεῖσθαι, ὡς ἀντὶ ὠφελῆσαι καὶ ἰσκανδάλας τοὺς ἀγνωμόνας; πολλοὶ γὰρ ἐντεῦθεν εἰς μίαν ὑπόστασιν τὴν Τριάδα συνήλασαν. Πίστειας δὲ καὶ εὐγνωμοσύνης, οὐκ ἀνεπτυγμένων ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ βημάτων, ὡς αὐτῆς συνεῖναι· Ἐὰν, γὰρ, μὴ πιστεύσῃς, οὐ μὴ συνήεις (1). Ἄ δὲ ἡμεῖς ὁμοῦ εἰρηκαίμεν, καὶ μᾶλλον εἰσιν ἀνεπτυγμένως εἰρημένα ἢ εἰσιν ἂ τῶν ὧν παραδειγμάτων. Μετέπειτα δὲ οὐδ' ἀληθῆς ἔστιν ὃν λέγεις λόγος, οὐδὲ πάντα ἀνεπτυγμένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀνεπλήρωσεν. Αὐτίκα, ἴνα τοῖς σοῖς πατέροις ἁλῶς, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἀκούομεν ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ, τὸ Πνεῦμα δὲ οὐδαμῶς· οὐδαμῆ γὰρ τῆς Γραφῆς αὐτὸ καίμενον οὕτω βρῆτῶς εὐρήσεις. ἤξει μόντοι ὁ τῆς ἡμῶν προνοοῦμενος σωτηρίας, ὅσα περὶ τοῦ ἀναφύσονται αἰρέσεις, καὶ ὅσα τὴν Ἐκκλησίαν ταραξουσιν· οὐδ' ἐγένοντο οὐτε μείζους οὐτε χεῖρους οὐτε μᾶλλον διαρκέσαι ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ ταραχαί· τῆς οὐδὲ ὁμοῦ τὸ Πνεῦμα δὲ ἄλλων ἰσοδυνάμων φωνῶν συνεπτυγμένως καὶ τοῖς ἐγνώμοσι τα καὶ πιστοῖς ἐκκοίντως ταυτὸ τοῦτο δηλωσάται· Ἡ δὲ ἐν μῆ ὑποστᾶσει τοῦ Χριστοῦ τῶν φύσεων ἀσύγχυτος διὰ; ποῦ σοι τῆς Γραφῆς κείται· Αὐτὸ δὲ τὸ ὁμοῦ αἰών τὸ τοσοῦτον τὴν Ἐκκλησίαν κυμῆναν, ὡς ἀναριθμήτους κατ' αὐτοῦ συστήναι συνόλους, τοσοῦτον δὲ ὁμοῦ ἀναγκαῖον τῇ πίστει ὄν, οὐχ ὡς ἀγραφον διεβάλλετο, οὐχ ὡς ἀθῆς καὶ καινὸν ἐπολεμείτο; Κατὰ δὲ τῶν τοσοῦτων αἰρέσεων, ὡς Ἐπιφάνιος καταλέγει, κρείττους ἀριθμοῦ σχεδὸν ὄντας, ἔχομεν ἐκ τῆς Γραφῆς μαρτυρίας ἀνεπτυγμένως καὶ βρῆτῶς ὁμοῦ καίμενας προνεχεῖν; Οὐδαμῶς. Ὅρα, ὡς λίαν ἀτημελῶς καὶ τῷ βούλεσθαι χαριζόμενος μόνον κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν λέγεις ἂ φῆς; Ἀρχαὶ γὰρ τὰ μὲν συνεπτυγμένως, τὰ δ' ἀνεπτυγμένως τῶν ἀναγκαιῶν τῇ πίστει ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ περιεχέσθαι· ὅθεν οὐδ' εὐροί τις ἂν ὁδὸν οὐ μικρὴν, οὐ μέγα τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, ὃ μὴ ἐν αὐτῇ περιέχοιτο δυνάμει, κάκειθεν τὰς ἀρχὰς ἔχοι· ἀνεπτυγμένως δὲ πάντα καὶ οὕτω σαφῶς ὡς μὴδ' ἔγνω ἀμφιβολίας οὐδὲν λείπεσθαι οὐκ ἀναγκαῖον ἐκείως εὐρίσκεσθαι· οὕτω γὰρ ἂν ἡμῖν καὶ ὁ τῆς πίστειας μισθὸς ἦλατ-
 quatur ulli, ibi reperiri minime est necessarium. Hoc enim pacto etiam fidei nobis præmium immi-

A clariora et spertiora illis: *Ante omnes colles gigni* sane, nisi quis admodum dextere et benigne intendat, sempiternam generationem non significabit, quoadusque colles ipsi non sint æterni; potest enim aliquid etiam ante ipsos genitum esse, quin tamen sit æternum; et *gigni* quis maligne agens pro *feri* vel *factum esse* accipere posset, cum nomen sit æquivocum. Quoad illa vero verba: *Ego et Pater unum sumus*; et, *Ego in Patre et Pater in me*, adeo rerum oblitus es, ut non in animum iuducas tuum, tantum abfuisse, ut hæc verba profuerint imperitis et insipientibus, ut et scandalum generarint. Multum enim exinde in unam hypostasin Trinitatem contraxerunt (a). Fide opus est et recta mente, non explicatis in Scriptura verbis ad eam intelligendam. B *Nisi enim credideritis, non intelligetis*. Attamen, quæ nos diximus, etiam magis explicite dicta sunt, quæ ea sunt, quæ spectant ad tua exempla. Deinde neque vera est prolata a te doctrina, neque omnia explicite Spiritus sanctus complevit. Statim, ut tuis aliis capiaris, Patrem et Filium audimus *verum Deum* in sacris Litteris, Spiritum vero sanctum nullo modo. Nullibi enim Scripturæ id his ipsis verbis discrete invenies dictum. Novit tamen, qui nostras providet salutem, quot hæreses circa hoc emersuræ erant quantumque Ecclesiam perturbaturæ; neque factæ sunt majores, neque peiores, neque magis diuturnæ in Ecclesia Dei turbæ ac pugnæ; et tamen contentus erat Spiritus per alias æquivalentes voces implicite ac recta mente præditis fidelibusque sufficienter idem ipsum declarare. D *Diminconfusæ Christi in una hypostasi naturæ ubinam Scripturarum tibi enuntiatæ sunt? Ipsum consubstantialitatis nomen, quod in tot fluctuum procellas Ecclesiam iniecit, ut innumerabiles contra illud synodi haberentur, et tamen tantopere necessarium fidei nonne et non in Scripturis contentum calumniis petebatur? Nonne ut insolitum ac novum impugnabatur? Contra tot hæreses, quas Epiphanius recenset, quæque numerari fere nequeunt, habemus ex Scriptura testimonia explicite et discrete ita loquentia, quæ proferamus? Nullo modo. Videsne, te nimia socordia et voluntati solum tuæ nimis obsecundantem magna cum audacia ea dicere, quæ D *asseris? Sufficit enim, eorum quæ fidei necessaria sunt, alia implicite, alia vero explicite in sacris Litteris contineri (b)*. Unde neque invenire quis poterit dogmatum Ecclesiæ ullum sive parvum sive magnum, quod non in ea contineatur virtualiter et exinde radices habeat; quidem vero omnia ei ita clare, ut ne vestigium quidem ambiguitatis relin-*

(1) Isa. vii, 9.

(a) Sabelliani videlicet, qui his textibus abutebantur.

(b) Vide de his late disserentem Carolum Passa-

glia in Commentariis theologicis editis Romæ 1850, comment. I, de nexu nominum et rerum, § 11 seq.

EPHES. C. V (XXII).

Patris nomen de Deo enuntiatum omnes ipsius proprietates complectitur. Nam et ingenti rationem in se continet secundum magnum Basilium, quia qui proprie et solum est Pater, ex nullo alio est genitus, et ad Spiritum Patrem productor dicitur secundum Scripturam dicentem: *A Patre luminum*. Si igitur Patris nomen non Filio communicat, neque productivam proprietatem ipsi communicabit, ne Filio Pater appareat Filius, sicut apud nos homines, et Spiritus sanctus exinde nepos censatur.

NICÆNI.

Si Pater quatenus est Pater productor est et idem tibi omnino horum utrumque valet, non id duntaxat, quod dicis, sed et aliud quoddam absurdum sane contra te sequitur, licet id ipse non perspicias. Tum Filius erit Spiritus, tum Spiritus Filius. Si vero hæc, confundentis omnia que sive deque vertentis ista sunt. Atque nomen quidem Pater constitutum est paternæ personæ, et idcirco etiam incommunicabile; productor vero sive spirator naturalis virtus Patrem jam constitutum sequens, et idcirco est et Filio commune, ut in aliis demonstratum fuit (a). Producet Spiritum etiam Filius, sed non erit Spiritus nepos, cum productoris sit productum, non vero Filii filius. Sed ipse hic Spiritus et spiraculum seu status Filii est. Nam hic Spiritus spiramen est Filii, magnus ait Athanasius. Si vero Patris nomen etiam causam universi significat et amborum luminum Pater dicitur, non oportet ex iis quæ communiter et translate dicuntur venari, quæ proprie et singularissime propria sunt. Dicimus enim majores quoque nostros, sive masculos sive feminas, communiter patres; non tamen idcirco et mater proprie pater appellabitur.

EPHES. C. VI (XXIII).

Pater et Filius una causa sunt Spiritus sancti, sicut Latini. Queramus igitur ex ipsis, an sicut Pater solus una causa sancti Spiritus, ita quoque Pater et Filius sint una causa, an alio modo. Si eodem modo dicent, Pater vero solus una persona est, etiam Pater et Filius erunt una persona, et Sabelliana contractio ingressa est. Si vero alio modo Pater solus una causa est, alio modo Pater et Filius, ne eos lateat, se quamvis nolentes duas causas et duo principia inducere.

(1) In Mon. 256 f. 299 a est cap. 23.

(2) Jac. 1, 17. De divinis personis id nomen adhibet Nyssenus.

(3) Mon. f. 238 a : ἡ.

(4) Mon. et Marc. f. 75 a : ἐπόμενον.

(5) In Mon. 256 f. 299 a. est cap. 24.

(a) Vide Bessarionis epistolam ad Alex. Lascarinum.

A TOT ἘΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ε' (ΚΒ') (1).

Τὸ Πατὴρ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενον ὄνομα περιλαμβάνει πάντα τὰ αὐτοῦ ἰδιώματα· τό τε γὰρ ἀγέννητον ἐν αὐτῷ περιέχει κατὰ τὴν μέγαν Βασιλείον· ὁ γὰρ κυρίως καὶ μόνον Πατὴρ ἐξ οὐδενὸς ἄλλου γαγέννηται· καὶ πρὸς τὸ Πνεῦμα Πατὴρ ὡς προβολεὺς λέγεται κατὰ τὴν Γραφὴν τὴν λέγουσαν, Τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων (2). Εἰ τοίνυν πατρικοῦ ὀνόματος ὁ μεταδίδωσι τῷ Υἱῷ, οὐδὲ τῆς προβλητικῆς ἰδιότητος αὐτῷ μεταδώσει, ἵνα μὴ υἱοπάτωρ ἀναφανῆ ὁ Υἱὸς καὶ ἡμᾶς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐντεῦθεν υἱωνὸς νομισθῆ.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Εἰ μὲν ἡ (3) Πατὴρ προβολεὺς ἐστὶν ὁ Πατὴρ, καὶ ταυτὸν σοὶ πάντη τοῦτων ἐκείτηρον δύναται, οὐχ ὁ φησὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερον τε καὶ μάλα κατὰ σοῦ ἄτοπον ἐπιταί, κἄν αὐτὸς μὴ συνορῆς. Ὁ τε γὰρ Υἱὸς ἐστὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱός. Εἰ δὲ ταῦτα, συγγέροντος καὶ πάντ' ἀνω καὶ κάτω ποιεῖντος. Καὶ τὸ μὲν Πατὴρ συστατικὸν ὄνομα τῆς τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὑποστάσεως, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀκωνήνητον· τὸ δὲ προβολεὺς φυσικὴ δύναμις τῷ Πατρὶ συστάντι ἐπομένη (4), καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῷ Υἱῷ κοινῆ, ὡς ἐν ἄλλοις δίδεικται. Προβαλεῖ μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱός, ἐστὶ δὲ τὸ Πνεῦμα οὐχ υἱωνός, προβολεὺς πρόβλημα, οὐχ Υἱὸς Υἱὸς ἔν. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο Πνεῦμα καὶ πνοῆ Υἱοῦ, τοῦτο γὰρ τὸ Πνεῦμα πνοῆ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, ὁ μάγας φησὶν Ἀθανάσιος. Εἰ δὲ τὸ Πατὴρ ὄνομα καὶ αἰτίαν καθόλου σημαίνειν ἀμφὸν τὸν φώτων Πατὴρ λέγεται, οὐ δεῖ ἐκ τῶν κοινῶς τε καὶ μεταφορικῶς λεγομένων τὰ κυρίως, καὶ ἰδιαίτως ἴδια θηρᾶσθαι. Λέγομεν γὰρ καὶ τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν, εἴτε ἄρρενας, εἴτε θηλέας, πικτέρας κοινῶς· οὐ διὰ τοῦτο μέντοι κυρίως ἢ μήτηρ κληθεῖη Πατὴρ.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Γ' (ΚΓ') (5).

Ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν αἰτίῳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (6), οἱ Λατῖνοὶ φασιν· Ἐρωτησωμεν οὖν αὐτοὺς, (7) ὡς περ ὁ Πατὴρ μόνος ἐν αἰτίῳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν αἰτίῳ, ἢ ἄλλως; (7). Εἰ μὲν οὖν οὕτω φήσωσιν, ὁ δὲ Πατὴρ μόνος ἐν πρόσωπον, ἐστὶ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν πρόσωπον, καὶ συναλοιφὴ Sabellianicis ἐπιστήληθεν. Εἰ δὲ ἄλλως μὲν ὁ Πατὴρ μόνος (8) ἐν αἰτίῳ, ἄλλως δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, μὴ λαθηνέντωσαν ἐαυτοὺς δύο αἰτία καὶ ἀρχαὶ δύο, κἄν μὴ θέλωσιν (9), ἐπιστάγοντας.

(6) Τοῦ ἁγ. Πν. deest in Mon. 27 f. 238 a. fin.

(7) Mon. 271, ἄλλος.

(8) Μόνος ex Mon. 256 supplevimus.

(9) Sic Mon. 256; Mon 27 a, θέλωσας.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

A

ΝΙΚΑΕΝΙ.

Οὕτω φαρὲν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἅμα ἐν κτίσει τοῦ Πνεύματος, ὡς καὶ τὸν Πατέρα μόνον λέγει, ἢ ὅσον ὁ Πατήρ μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὁ Υἱὸς δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦτ' ἔχει λαβών. Οὐχ ἔπεται δὲ διὰ τοῦτο ἐν πρόσωπον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι· οὐ γὰρ ἐστὶ προσωπικὸν τὸ προβάλλειν, ὡς ἐν τα εἰλοις καὶ ἐν τοῖς πρὸς τὸ πρῶτόν σου ἐπιχειρήματα ἀλλετται· ὅσε' οὐδ' ἐνταῦθα λέγεις οὐδὲν, μέγα τι καὶ δυσνόητον οἰόμενος συμπραίνειν.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Ζ' (ΚΑ') (1).

Καθολικὸν τινα διακρίσεως λόγον ἀποδίδοναι τοῖς διακρινομένοις· ἔπαυιν οἱ Λατῖνοι μεγαλαυχούσιν· οὗτος δὲ ἐστὶν ἢ κατὰ τὴν ἕλην ἢ κατὰ μίαν τῶν ἀντιθέσεων αὐτὰ διακρίσεσθαι. Ὅτι μὲν οὖν εἰ καὶ ἐπὶ τῶν ὄντων ἀληθὴς ἦν ὁ λόγος, οὐκ ἂν ἦν ἀνάγκη μεταφέρειν αὐτὸν πρὸς τὰ θεία (οὐ γὰρ τοῖς αὐτοῖς ἐκείνῃ τε καὶ ταῦτα λόγους ὑπόκειται), τὸ γέ νῦν ἔχον παραλελείθη· προσείσθω δὲ ἡμῖν δείξει, δεῖ οὐδ' ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων καὶ ὅπως οὖν ἡμῖν ἐγκωσμένων, λέγω δὴ τῶν κτισμάτων (2), ἀναγκαῖος ὁ λόγος οὐδ' ἀληθὴς ὄλωσ, οὐ μόνον δεῖ τὸ μὴ καθόλου ἀποδέξασθαι ὡς καθόλου, ἀλλ' δεῖ καὶ ἐν οἷς ἡ ὀλικὴ διάκρισις ἢ ἢ κατ' ἀντίθεσιν θεωρεῖται, οὐκ αὐτὴ τὴν αἰτίαν τῆς διακρίσεως ἢ ἕλη ἢ ἢ ἀντιθέσεις ἔχει, ἀλλὰ διακεκριμένοις ἤδη· καθάπερ τι παρακολούθημα ἔπεται τούτων ἐκτίστρον, ἐμφαίνον μὲν, δεῖ καὶ κατ' αὐτὸ διακρίνεται τὰ διακεκριμένα, τῆς δὲ διακρίσεως αἰτίον οὐ οὐδαμῶς. Σκεπτέον δὲ οὕτως· ἢ ἕλη καθ' αὐτὴν ἐστὶν ἀδιαίρετος· ὥσπερ γὰρ ἀποιος, οὕτω καὶ ἀποσος· τὸ ἀποσον δὲ ἀδιαίρετον· τὸ ἀδιαίρετον δὲ ἀδιαίρετον· ὁ δὲ καθ' αὐτὸ μὴ διαίρεται καὶ διακρίνεται, πῶς ἂν ἑτέρω τὴν αἰτίαν παρέχοι τῆς διακρίσεως; καὶ ὁ τὴν ἑτερότητα μὴ προσίεται (πᾶσα γὰρ ἕλη πάση ἕλη ἐστὶν ἀδιάφορος κατὰ τὸν οἰκεῖον λόγον), πῶς ἂν ἑτέροις αἰτίον γένοιτο τοῦ ἑτέροις ἀλλήλων εἶναι; Ἀλλ' δεῖ τὸ ὀλικὸν σῶμα κατ' αὐτὴν τὴν ἕλην εἰς μέρη ποσὰ διήρηται καὶ ἐστὶ λαβεῖν ἕκαστον τούτων καὶ ἀνὰ μέρος θείναι καὶ δείξει τόδε τι ὄν καὶ οὐκ ὅπερ ἑτερον, ὀλικὴ διάκρισις τὸ τοιοῦτον καλεῖται· τοῦτο δὲ οὐ τὴν ἕλην αἰτίαν εἰσάγει τῆς διακρίσεως (πῶς γὰρ τὴν καθ' αὐτὴν ἀδιαίρετον); ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν ἕλην διαίρεσιν, ἀφ' ἧς καὶ τὸ ποσὸν τοῖς διακρινομένοις ἔπεισιν· ὥσπερ καὶ τοῦ ἐνεργεῖν οὐ τὸ εἶδος· τοῖς σῶμασιν αἰτίον (πῶς γὰρ τὸ καθ' αὐτὸ ἀνεργητόν;) (3), ἀλλ' ἢ πρὸς τὴν ἕλην αὐτοῦ σύνδοξ· οὐ γὰρ εἰ τι τῶ συνότιω κατὰ τι τῶν ἐν αὐτῷ ἀπλῶν ὑπάρχει, καὶ τῶ ἀπλῶ κυρίως ὑπάρχει (4)· οὐτ' ἄρα τῶ εἶδει τὸ ἐνεργεῖν ὑπάρχει, καίτοι γε κατὰ τὸ εἶδος τοῖς

Ita dictum Patrem et Filium simul unam causam esse Spiritus sancti, sicut una causa Pater solus seorsim est vel in quantum Pater a se, Filius vero ex Patre hoc acceptum habet. Non sequitur autem propterea, unam personam esse Patrem et Filium. Neque enim producere sive spirare personale est, ut tum in aliis tum in refutatione primi tui argumenti dictum est. Quare neque hic dicis aliquid, licet magnum quiddam ac difficile intellectu concludere opineris.

EPHES., C. VII (XXIV).

Universalem quamdam distinctionis rationem omnibus quæ distinguuntur aptare se jactant Latini; hæc vero est vel secundum materiam vel secundum unam ex oppositionibus ea distinguunt. Quod igitur licet in rebus existentibus vera foret ea doctrina, non tamen necesse esset eam ad res divinas transferre (non enim iisdem tum illæ tum hæc rationibus subijciuntur), id in præsentia prætermittatur; nobis nunc demonstrare propositum sit, ne de rebus quidem, quæ penes nos sunt et quomodocumque a nobis cognitæ, de rebus, inquam, creatis, necessariam esse hanc doctrinam neque prorsus veram; non solui, quia quod non est universale tanquam universale proponit, sed etiam quia et in quibus materialis distinctio vel ea quæ est secundum oppositionem consideratur, non ipsa materia vel oppositio causam habet distinctionis, verum jam distinctas res horum utrumque velut consequens quoddam sequitur, declarans quidem ea quæ distincta sunt, etiam secundum ipsum distingui, distinctionis vero causa minime existens. Consideranda vero res est hoc pacto. Materia secundum se est indivisibilis; nam ut sine qualitate, ita et sine quantitate est, quod vero sine quantitate est, indivisibile est; indivisibile vero est indistinctum; quod vero secundum seipsum non dividitur et distinguitur, quomodo hoc alteri causam præberet distinctionis? et quod diversitatem non admittit (omnis enim materia cuilibet materiæ, est indifferens secundum propriam rationem), quomodo hoc aliis esset causa, ut ab invicem diversa sint? Sed quod materiale corpus secundum ipsam materiam in partes quantas divisum est et unamquamque earum licet accipere et unam post alteram ponere, namque ostendere hoc certum aliquid existentem, et non id quod alia, id materialis distinctio appellatur. Hoc autem non materiam inducit distinctionis causam (quomodo enim materia hæc foret causa, cum secundum se sit indistincta?),

(1) In Monac. 256 f. 299 a est cap. 25.

(2) Verba λέγω - κτισμάτων, quæ desunt in Mon. 27, ex cod. 256 supplēvimus.

(3) Mon. 256 f. 299, h, ἀνεργητόν.

(4) Sic recte Mon. 256; Mon. 27, παρῆξει.

(a) Respicit ad D. Thomæ Aquinatis principiū Sum. theol. p. 1, q. 36. Confer de his aliisque Platilii Theolog. p. 1, c. 5, § 3, n. 244 seq.

verum divisionem secundam materiam, a qua etiam illi, quae distinguuntur, quantitas accedit; sicut et corporibus non forma causa est quod operantur (quomodo enim foret id quod secundum se sine operatione est?), sed ejus cum materia unio ac congressus. Neque enim si quid composito inest secundum aliquid eorum quae in ipso sunt simplicia, id etiam simpliciter proprie inest; non ergo forma inest operari, licet secundum formam corporibus sit operatio, neque materiae inest distinguere, licet secundum ipsam compositis sit distinctio. Non ergo materiam reddentes causam distinctionis recte indicaverimus, verum divisionem secundam materiam, ubi locum materia habet. Rursum in quibus materia non est, considerandum, an ad distinctionem necessaria sit oppositio. Ea quae ab eodem genere dividuntur, contra divisa invicem dicuntur, forsasse quidem omnia, maxime vero ea quae plurimum ab invicem distant vel ea quae plurimum distantibus segregata sunt; verbi gratia a colore maxime distantia sunt album et nigrum; haec vero et contraria appellantur; ab animali vero ea quae maxime distantibus discernuntur, rationali dico et rationis experte, tam homo tam equus. Num igitur haec sola ab invicem distinguuntur, in quibus est oppositio vel contrarietas, vel etiam ea quae inter haec interjacent et cum ipsis dividuntur? (Sane etiam ea omnino. Nam communi genere copulata sunt omnia, distincta vero sunt discernentibus unumquodque rationibus, licet et non plurimum ab invicem distent, vel etiam alterius contrariorum potius participant; nam quatenam sit oppositio subdavi ad rubrum in colore, quatenam equi ad bovem in animali? Verum quoniam ab eodem rationibus genere, in quantum ab illo dividuntur a communi distinguuntur; in quantum vero ab invicem contra dividuntur, etiam ab invicem certe distinguuntur propriis rationibus, quamvis nos non omnes facile possimus assignare. Non ergo oppositionem distinctionis causam statuere oportet, neque hac in materia. (Quomodo enim id foret ea quae in plurimis se locum quidem habet?) sed ante ipsam divisionem, quae ab eodem genere propriis rationibus unumquodque dividit. Hanc vero etiam oppositionis causam assignare verissimum est. Verum in individuis quoque eadem distinctionis est ratio. Quid enim, si non et illa materiae participant? Quid vero, si neque oppositionem in ipsis reperire licet? Num idcirco indistincta vobis erunt atque unum numero cuncta evadent? Multa sane hoc pacto artificia verborumque lenocinia apud Latinos prodigia ac mirabilia producerent. Verum et ibi divisio ab

σώμασιν ἢ ἐνέργειαι, οὕτως τῇ ὕλῃ τὸ (1) διακρίνειν, καίτοι γε κατ' αὐτὴν ἡ διάκρισις τοῖς συνθέτοις· οὐκ ἔρα τὴν ὕλην ἀποδιδόντες αἰτίαν τῆς διακρίσεως ὑγιῶς ἂν ἀποδεδωκότες εἴημεν, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν ὕλην διαίρεσιν, ἐφ' ᾧν ἡ ὕλη τὴν χώραν ἔχει· πάλιν δὲ ἐφ' ᾧν ἡ ὕλη μὴ ἔστι, συνεκτείν, εἰ ἀναγκαῖα πρὸς τὴν διάκρισιν ἡ ἀντιθέσις. Τὰ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ διαιρούμενα γένους ἀντιδιαιρούμενα ἀλλήλοις λέγεται, πάντα μὲν ἴσως, μάλιστα δὲ τὰ πλείστον ἀλλήλων διεστηκότα ἢ τὰ πλείστον διεστηκόσιν ἀφοριζόμενα· οἷον ἀπὸ μὲν τοῦ χρώματος πλείστον διεστηκότα τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν· ταῦτα δὲ καὶ ἐναντία καλεῖται· ἀπὸ δὲ τοῦ ζώου τοῖς πλείστον διεστηκόσιν ἀφοριζόμενα, ἐφ' ἧς λογικῶν φημι καὶ ἀλόγων, θηρωπῶν τε καὶ ἱπποῦ.

B Ἄρ' οὖν ταῦτα μόνον διακρίνεται ἀλλήλων, ἐφ' ᾧν ἡ ἀντιθέσις αἰτίαν ἐναντιώσεως ἢ καὶ τὰ (2) μεταξὺ τούτων καὶ οὖν αὐτοῖς διαιρούμενα; Πάντως δὴπου κάκεῖνα· τῷ γὰρ κοινῶ γίνετι συνήπται πάντα, διακρίνεται δὲ τοῖς ἀφοριστικοῖς ἕκαστον ἐρηλονεῖ λόγους, εἰ καὶ μὴ πλείστον ἀλλήλων διεστηκέν, ἢ καὶ θατέρου τῶν ἐναντιῶν μᾶλλον μετέχει· τίς γὰρ ἀντιθέσις κερῶν πρὸς κερῶν ἐν τῷ χρώματι (3), τίς δὲ ἱπποῦ πρὸς βοῦν ἐν τῷ ζώῳ; Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦ αὐτοῦ διήρηται γένους, καθόσον μὲν ἐκείνου διήρηται, τοῦ κοινῶ διακρίνεται· καθόσον δὲ καὶ (4) ἀλλήλοις ἀντιδιήρηται, καὶ ἀλλήλων δὴπουθεν διακρίνεται τοῖς ἰδίοις λόγοις, εἰ καὶ μὴ πάντα; ἡμεῖς ἀποδιδόναι βραδύς ἐχομέν. Οὐκ ἔρα τὴν ἀντιθέσιν αἰτιατέον τῆς διακρίσεως οὐδ' ἐντεῦθεν (πῶς γὰρ ἦτις ἐπὶ τῶν πλείστον οὐδ' ἔχει χώραν); ἀλλὰ πρὸ αὐτῆς τὴν διαίρεσιν, ἦτις ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ (5) τοῖς ἰδίοις λόγοις ἕκαστον διαίρει· ταύτην δὲ καὶ τῆς ἀντιθέσεως αἰτίαν ἀποδιδόναι πανάληθεος. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν ἀτόμων ἐ αὐτοῖς δὴπου τῆς διακρίσεως λόγους. Τί γὰρ, εἰ μὴ κάκεῖνα ὕλης μετέχει; εἰ δὲ, εἰ μὴδ' ἀντιθέσιν ἔστιν εὐραῖν ἐν αὐτοῖς; Ἄρα δὲ τοῦδ' ἡμῖν ἀδιάκριτα ἔστι καὶ ἐν ἀριθμῶ πάντα γενήσεται; Πολὺ γ' ἂν οὕτω τερατοουργήσεν ἢ τῶν Λατίνων τεχνολογία. Ἄλλ' ἢ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ εἶδους κάκεῖνα διαίρεσις τοῖς οἰκείοις ἕκαστον ἀφορίζουσα λόγους τὴν διάκρισιν ἀπυργάζεται. Εἰ δὲ τοῦδ' λόγους ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν, θαυμαστὸν οὐδὲν, ὅπου γε καὶ τῶν πλείστον εἰδῶν τοῦδ' λόγους οὐκ ἂν ἔχοιμεν

D ἀποδιδόναι βραδύς· ἐκεῖνός γε μὴν ὁμαλογημένον (6) ἔστιν, ὡς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πλείον διήρηται· τοῦτο δὲ ἀδύνατον ἦν, εἰ μὴ ἀλλήλων τε καὶ τοῦ ἐξ οὗ διήρηται διακρίνεται (7). Προσεχῶς ἔρα καὶ πρῶτως ἡ διαίρεσις αἰτία τῆς διακρίσεως, οὐχ ἡ ὕλη ἢ ἡ (8) ἀντιθέσις· οὕτως γὰρ ἐπὶ πάντων, οὕτως κυρίως αὐταὶ διακρίνεται πύφασαι· καὶ μὴν καὶ αὐτὸ τοῦνομα συγγενὲς ἢ διαίρεσις ἔχουσα τῇ διακρίσει δῆλον ἡμῖν καθίστασθαι, ὡς αὐτὴ τὴν αἰτίαν αὐτῇ παρέχεται. Τί ἔτι τῶν πρὸς τι ἄ-

(1) Mon. 27, τῶ.

(2) Τὰ omitt. Mon. 27.

(3) Verba τί; γὰρ-χρώματι, quae in Mon. 27 de-sunt, ex Mon. 256 supplēvimus.

(4) Καὶ omitt. Mon. 27.

(5) Videtur supplendum γένους.

(6) Mon. 27 f. 230 b, ὁμαλογημένον.

(7) Mon. 256 f. 300 a, διακρίνεται.

(8) H omitt. Mon. 27.

εἶθεσιν, ἣν ἀναφορικῆν καλοῦσι, διακρίνειν φασὶν ἰκανωτάτην εἶναι; καὶ τοῦτο δὲ, ὅτι κανὸν ἔστιν ὢλον, οὐδὲ λόγου δεῖται δεικνύσθαι. Πρῶτον μὲν γὰρ ὁσπερ γενῆς αὐτῆ τῆς φύσεως. Πρῶτον γὰρ τις ἀνθρώπου, εἶτα πατῆρ, καὶ πρῶτον μέγεθος, εἶτα διπλάσιον· ἔπειτα (1) καὶ συνεισάγειν ἄλληλα τὰ πρὸς τι περὶ αὐτοῦ· τοῦτο δὲ συνάπτειν μᾶλλον ἢ διακρίνειν ἔστιν· ἔπειτ' ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἄμφω, κἂν μὴ πρὸς τὸ αὐτὸ, συνδραμεῖν ἐνδέχεται, ταῦτα δὲ πάντα διακρίσεως πόρρω. Μάτην ἄρα καὶ εἰκῆ τοῖς Λατίνοις ὁ πολυθρόλλητος λόγος τῆς διακρίσεως κατὰ τὴν ὄλην ἢ τὴν ἀντιθέσιν ἐκτετόξευται. Φέρε δὴ μεταγάγωμεν τὸν ἡμέτερον λόγον ἐπὶ τὰ θεῖα· τὰχα γὰρ ἂν αὐτοῖς ἀρμόστει μᾶλλον οὕτως ἢ ἐν οἱ Λατῖνοι λέγουσιν. Ἡ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ διάφορος πρόδος· θοικε καὶ μάλα τῆ διαίρεσι· πρόδος γὰρ τις καὶ ἡ διαίρεσις, καὶ καθάπερ ἐκεῖ τὰ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ διακρούμενα, κἂν μήπω πρὸς τὴν ἀντικειμένην ἀποστῆ χώραν, εὐθύς οἱ ἀφοριστικοὶ λόγοι παραλαβόντες ἄλλήλων τα διακρίνουσι κατὰ τοῦ ἐξ οὗ διηρέθησαν (ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν διηρέθησαν), οὕτω κἀνταῦθα, λέγω δὲ ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς, προελθόντα κατὰ διάφορον τρόπον, αὐτῷ τούτῳ καὶ τοῦ Πατρὸς διακρίεται κατ' ἄλλήλων· ἐκείνου μὲν, ὅτι περ ἐξ ἐκείνου (κἂν γὰρ τὸ προῖον ἐκ' ἑνὸς τοῦ ἐξ οὗ προῆλθεν ἕτερον δηπουθεν). ἄλλήλων δὲ, ὅτι κατὰ διάφορον τρόπον, εἰ καὶ ἄγνωστος ἡμῖν οὕτως ἔστι καὶ ἀπόρρητος. Οὐκ ἄρα δεῖ τῆς ἀντιθέσεως ἡμῖν πρὸς διακρίσιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ὡς ὁ Θωμᾶς ἐξιοῖ, ἥς οὐδὲ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων εἶδει· ἰκανῶ γὰρ ἡ διάφορος πρόδος αὐτὰ διακρίνειν. Καὶ τοῦτο καὶ τοῖς οὐοῖ σύμφωνον καὶ τοῖς τῶν ἁγίων δόγμασιν, εἴπερ ἐκεῖνοι τὴν διάκρῖσιν πλήρη παραδεδώκασι. Δέγει γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος· ἐν ὁσώων τῶν θεολογικῶν· *Εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄριστ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλ' οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς· ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως οὐτος, ἀληπεῖς τε καὶ ἀγνωστος, ὥσπερ καὶ ἡ τοῦ Ἰησοῦ γέννησις* (2). Καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος· *Αἱ δὲ ἰδιότητες Πατρὸς μὲν καὶ ἀνάρχου καὶ ἀρχῆς ἐκινουμένου καὶ λεγομένου, Υἱοῦ δὲ ἡ γέννησις, Πνεύματος δὲ ἡ ἐκπόρευσις* (3).

A eadem specie propriis unumquodque rationibus secernens distinctionem operatur. Si vero has rationes ignoramus, nihil mirum, quandoquidem plurimarum quoque specierum rationes hasce facile possumus assignare. Illud tamen in confesso est, ab eodem plura dividi; hoc autem impossibile foret, si non ab invicem et ab eo ex quo dividuntur, distinguerentur. Proxime igitur ac primario divisio causa distinctionis est, non materia vel oppositio; nam istæ neque in omnibus neque proprie distinguere aptæ natæ sunt. Imo et ipsum nomen cognatum habens divisio cum distinctione manifestum nobis reddit, quod illa huic causam præbet. Quid adhuc oppositionem eorum quæ sunt ad aliquid, quam relativam vocant, ad distinguendum aptissimam esse dicunt? Hoc vero inane esse totum, id nec demonstratione indiget. Primo enim ea oppositio relativa origine posterior est quam natura; prius namque quis homo est, deinde pater, et prius est quantitas, postea duplum. Secundo etiam sese invicem inducere et involvere apta sunt quæ sunt ad aliquid; hoc vero magis est conjungere, quam distinguere; deinde in eodem etiam ambo, licet non ad idem, concurrere possunt, hæc vero omnia a distinctione aliena sunt. Frustra ergo et inaniter Latini toties decantatam distinctionis secundum materiam vel oppositionem rationem projecerunt. Age jam transferamus nostram doctrinam ad res divinas; statim enim iis hæc magis quadrabit, quam ea quæ Latini propugnant. Diversa ab eodem progressio magnopere similis est divisioni. Progressio enim quedam est etiam divisio et sicut ibi ea, quæ ab eodem dividuntur, licet nondum ad oppositum locum abierint, suscipientes protinus rationes segregantes ea distinguunt tum inter se invicem tum ab eo ex quo divisa sunt (aliter enim non divisa forent), ita et hic, videlicet in divinis personis: Filius Spiritus ab eodem Patre procedentes secundum diversum modum hoc ipse et a Patre distinguuntur et ab invicem; a Patre quidem, quia ex illo sunt, cum omne quod prodit ex aliquo aliud sit ab eo, ex quo prodit; ab invicem vero, quia secundum diversum modum, quamvis iste ignotus nobis et ineffabilis sit. Non ergo nobis opus est oppositione

TOY ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.
 Κατὰ τοῦ περὶ διακρίσεως τῶν ὄντων κατὰ Θωμᾶν καὶ τινὰς τοῦτε μὲν Λατίνων, τοῦτο δὲ καὶ

SAPIENTIS NICÆNI.
 Contra eam de distinctione rerum secundum Thomam et alios quosdam tum Latinorum tum et

(1) Verba pr. μέγεθος; ἔπειτα desunt in Mon. 27.
 (2) Damasc. De fide orth., 1; Camaterus c. 155. (Gr.-orth. II, p. 49; 492.)

(3) Cf. Orat. in laud. Heron. Camat. c. 43 (Gr. orth., II, p. 375.)

Græcorum nonnullorum doctrinam multi etiam alii ante te bellum susceperunt ac præsertim Barlaam Calaber (a) et Nilus Cabasilas (b), ex quibus desumpta sunt etiam quæ tu scribis. Attamen multo sapientius illi quam tu et majori cum studio questionem hanc pertractarunt, tu vero multo pejor et infirmius rem exponens contrarium ejus, quod intendis efficias et te ipsum una cum tuis antesignanis refellis. Quoniam vero sapientissimus Demetrius Cydonius optime sapientissimeque Cabasilæ ejusque rationibus respondit, atque eum sufficienter refutavit nihil ad rem accommodatam dicentem, licet post Barlaamum scripserit et illis quæ ille dixerat, alia a semetipso adjecerit, solutiones argumentorum, quæ nunc proferas, qui voluerit ex Cydonii libris querat; in ipsis enim cuncta abunde refutata reperiet. Nos autem in præsentia ad universalem questionem dicemus nihil inane enim est eadem de iisdem dicere, præsertim cum ii qui nos præcesserunt optime de his dixerint, sicut et tu valde frustra laborasti ea quæ ab antecessoribus tuis melius dicta fuerant, pejor rursus exponendo. Ad ea vero, quæ a temetipso hic profatus es auditores celare prorsus volens, quod ab illis omnia desumpsisti; aliqua dicemus ostendentes, quam negligenter philosophiæ studueris.

Statim quod de materia dicit, videlicet eam sine qualitate et sine quantitate, adeoque indivisibilem esse ac proinde non esse aliquibus distinctionis causam, scito id non ad rem, de qua agitur, esse dictum. Etenim qui dicunt, materia nonnulla distingui, ea nimirum, in quibus materia locum habet, non intelligunt hanc primam et speciei prorsus expertem materiam, sed eam quæ specierum collibet proxime subest, quæque ad lotum quidem materiæ rationem habet, non tamen sine specie est; quam Aristoteles quidem ultimam et contiguam materiam, Latini vero rem adhuc clarius explicantes secundam appellant; quam etiam secundum analogiam materiam vocari tradit Aristoteles; verbi gratia, lignum, cum non sit materia (est enim cum figura et forma), tamen lecti materiam esse. Secundum hanc igitur Aristotelem sequentes ea quæ distinguuntur asserunt distingui, nimirum non simpliciter res omnes existentes, sed eas, in quibus materia habet locum, intelligentes. Tu vero et hoc vel calumniose vel imperite aliquid in sapientem sanctamque virum Thomam projecisti dicens, eum quod non est universale pro universali venditare. Neque enim de omnibus simpliciter id affirmat, sed de iis, et in hoc, ut

(1) Sic Marc. f. 75 b; Mon. 27 f. 240, b. et Vat. f. 194 a: 8

(2) Mon. 17, Κυδωνίης.

(3) Mon. κλειν.

(a) De hujus monachi inconstantia in dogmate sectando a suis accusati scriptis vide Leonem Allatum, De Eccles. Occident. et Orient. perpet. consens. l. II, c. 17, u. l seq., et Fabricium in Bibl.

Ἐλλήνων· ἔστιν ὦν λόγου, πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι πρὸ σοῦ κλειμὸν ἤρξαντο, καὶ μάλιστα Βαρλαάμ ὁ Καλαβρὸς καὶ Νίλος ὁ Καβασιλάς, ἀπ' ὧν καὶ αὐτὸς εὐληφῶς γράφεις ἃ γράφεις. Πλὴν ἔσον ἐκείνοι μὲν σοφώτερόν τε καὶ σοῦ μᾶλλον ἐπιχειροῦσαντο τοῦτο τὸ ζήτημα, οὐ δὲ πολλῷ χειρόν τε καὶ ἀσθενέστερον ἐκθέμενος τὸναντιόν οὐ (1) βούλει ποιεῖς, καὶ σαυτοῦ καὶ τοὺς πρὸ σοῦ ἐλέγγων. Ἐπει δ' ὁ σοφώτατος Δημήτριος ὁ Κυδωνίης (2) ἐπιγινόμενος ἀριστά τε καὶ σοφώτατα Καβασιλά καὶ τοῖς ἐκείνου λόγοις ἀντιπέτε τε καὶ ἰκανῶς ἀπήλαξε μηδὲν πρὸς ἑπὶ λόγοντα, καίτοι μετὰ Βαρλαάμ γινόμενον καὶ πρὸς τοὺς ἐκείνου καὶ ἄλλα τὰ ἀπ' αὐτοῦ προσθέντα, τὰς τῶν σῶν τούτων λόγων δύοσι; ὁ βουλόμενος; ἐκ τῶν τοῦ Κυδωνίης ζητημάτων· καὶ γὰρ ἰκανῶς ἐν ἐκείνοις εὐρήσει πάντα ἀληθευμένα. Ἡμεῖς δὲ τό γε νῦν εἶναι πρὸς μὲν τὸ καθόλου ζήτημα ἐρούμεν οὐδὲν· μάταιον γὰρ ταυτὰ περὶ τῶν ἀπῶν λέγειν, καὶ μάλιστα παρὰ τῶν φθασάντων ἡμᾶς ἀριστὰ εἰρημένων· ὡς περ· καὶ οὐ πλεον. (3) ἢ μᾶλλον ἐπόνθησας τὰ τοὺς πρὸ σοῦ βελτίον εἰρημμένα ἐπὶ τὸ χειρόν ἐκθέμενος. Πρὸς δ' ἀπὸ σαυτοῦ ἐνταῦθα εἰρημίας βουλόμενος; λαθεῖν τοὺς ἀκούοντας, ὡς παρ' ἐκείνων πάντα εὐληφας, πρὸς ταῦτα ἐρούμεν τινα, θεικνύντας, ἔσον φιλοσοφίας ὀλιγώρησας.

Ἀδίκῃ δ. φησὶ περὶ τῆς ὕλης, ὡς ἀποκρίσας τε καὶ ἀποσοσ, κἀνεῦθεν ἀδιαίρετος οὐσα οὐκ ἂν εἴη αἰτία τῶν διακρίσεως, ἔστι μὴ πρὸς τὸ προκείμενον εἰρημένον εἶναι. Οἱ γὰρ λέγοντες ἣ ἄλη ἐστιν ἃ διακρίνεσθαι, τὰ ἐν οἷς δηλονότι χώραν ἔχει ἡ ὕλη, οὐ τὴν πρώτην ταύτην καὶ πάντῃ ἀνεύθειον (4) ὕλην φασίν, ἀλλὰ τὴν τῶν εἰδῶν ἐκάστῃ προσεχώρως ὀποκειμένην, καὶ πρὸς μὲν τὸ εἶλον ὕλης ἔχουσιν λόγον, οὐ μέντοι θεῶν εἰδῶν οὐσαν, ἣν Ἀριστοτέλης μὲν ἐσχάτην τε καὶ προσεχῆ ὕλην, καίτινος δ' ἐπὶ τὸ σαφέστερον μετατόντας δευτέρῃ καλοῦσιν, ἣν καὶ κατ' ἀναλογίαν ὕλην καλεῖσθαι Ἀριστοτέλης φησίν· ὡς περ τὸ εἶλον μὴ ὕλην ἐν (τοῦ γὰρ μετὰ σῆματος καὶ μορφῆς), ὕλην ὅμως εἶναι τῆς κλίτης. Κατὰ ταύτην οὖν Ἀριστοτέλει ἐπόμενοι τὰ διακρινόμενα φασὶ διακρίνεσθαι, δηλονότι οὐκ ἀπλῶς πάντα τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὰ ἐν οἷς χώραν ἔχει ἡ ὕλη νοούντες. Σὺ δὲ καὶ τοῦτο λίαν ἢ συκοφαντικῶς ἢ ἀμαθῶς εἰς τὸν σοφόν τε καὶ ἅγιον ἄνδρα, τὸν Θεοῦ ἀπερρύψας (5) εἰπὼν, τὸ μὴ καθόλου αὐτὸν ἀποδοῦναι ὡς καθόλου· οὐ γὰρ κατὰ πάντων ἀπλῶς τοῦτό φησιν, ἀλλ' ἐν οἷς χώραν ἔχει ἡ ὕλη, αὐτοῖς βήμασιν ὁσῶς εἰπὼν, καὶ τοῦθ', ὡς ἔφη, Ἀριστοτέλει ἐπόμενος, ὅς πολλαχοῦ τῶν αὐτοῦ λόγων καὶ μάλιστα τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ ἐν μὲν τῷ τε-

(4) In Marc. f. 76 a, alia manu ad marginem, ἀπὸ τῶν τε καὶ ἀποσον.

(5) Sic Marc. f. 76 a; Mon. f. 241 a, ἀπορρύψας.

gr. vol. X, p. 429, ed. vet.

(6) Nilus Cabasilas sæculo XIV fuit archiepiscopus Thessalonicensis et fortiter Latinos oppugnavit. Vide Allatii Diatribam de Nilis, p. 65.

τάτων (1) φησίν· Ἀριθμῶ εἶναι ἕν, ὡς ἡ ὕλη A
 μία· ὡς τῶν γε ἀριθμῶ διαφερόντων δηλαδὴ
 καὶ τῆν ὕλην ἄλλην εἶναι καὶ κατ' αὐτὴν αὐτὰ
 διαφέρειν· καὶ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ· Ταυτὰ, φησὶ,
 λέγεσθαι εἶναι, ὡς ἡ ὕλη μία ἢ εἶδει ἢ ἀριθμῷ·
 καὶ αὐ· Ἐταρα λέγεσθαι, ὡς ἡ τὰ εἶδη πλείω ἢ
 ἡ ὕλη· ἐν δὲ τῷ ἑξῆς· Καθέκαστον δ' ἐκ τῆς
 δευτέρας ὕλης ὁ Σωκράτης ἤδη ἔστιν· ἐν δὲ τῷ
 δεκάτῳ· Αὐτὸ ἅπαν πρὸς ἅπαν ἢ τὸ αὐτὸ ἢ ἄλλο·
 τὸ δὲ, ὡς μὴ καὶ ἡ ὕλη καὶ ὁ λόγος εἷς· διὸ σὺ
 καὶ ὁ πλείστον ἔταρος· ἐν δὲ τῷ τριακοστῷ (2)·
 Ἀπορήσεις δ' ἄν τις, ἐκ ποιοῦ μὴ ὄντος ἢ γένεσις·
 τριχῶς γὰρ τὸ μὴ ὄν [μὴ ὄν δυνάμει, μὴ ὄν ἐνεργείᾳ
 καὶ μὴ ὄν μήτε δυνάμει μήτε ἐνεργείᾳ] (3).
 Εἰ δὲ τί ἐστι· ἐνδύμει, ἀλλ' ὁμοῦς οὐ τοῦ εὐχό-
 ντος, ἀλλ' ἔταρον ἐξ ἑτέρου· οὐδ' ἰκανόν, δεῖ
 ὁμοῦ πάντα χρήματα· διαφέρει γὰρ τῆ ὕλη.
 Ἐπεὶ διὰ τί ἀπειρα ἔγνατο, ἀλλ' οὐχ ἕν; Ὁ γὰρ
 τοῦς εἷς, ὥστε εἰ καὶ (4) ἡ ὕλη μία, ἕκαστο ἔγ-
 νετο ἐνεργείᾳ, οὐδ' (4) ὕλη ἦν δυνάμει. Τούτοις
 δ' ὁμοῦ καὶ ὁ τῆς Ἀριστοτέλους (5) φιλοσοφίας
 ἐν τοῖς καθ' αὐτὸν προστάς χρόνοις Ἀλέξανδρος ὁ
 Ἀφροδισιεύς πολλαχοῦ φησίν· ἐν μὲν γὰρ κεφα-
 λαίῳ, ὅπου ζητεῖται, τίνων εἰσὶν οἱ ὄντισμοι, τὸ γὰρ
 ζῶον λογικὸν θνητόν, φησίν, εἰ μὲν λαμβάνοιτο
 μετὰ τῶν ὀλικῶν περιστάσεων τὸ καὶ διαφορῶν,
 μεθ' ὧν ἡ φάσις αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν καθέ-
 καστα, αἱ εἰσὶν ἄλλου ἄλλαι, κοινῇ τὸν Σωκρά-
 την καὶ τὸν Καλλιαν καὶ τοὺς καθέκαστα ἀν-
 θρώπους· εἰ δὲ χωρὶς τούτων λαμβάνοιτο, κοι-
 νὸν γίνεσθαι. Ἐν ἄλλῳ δὲ, ὅπου περὶ προνοίας
 κοινεῖται τὸν λόγον, Ἐπεὶ μὲν γὰρ τῶν ἐνύλων
 τῷ εἶδει τὰ αὐτὰ, οὐ τῷ ἀριθμῷ γίνεσθαι τὰ τοῦ
 αὐτοῦ εἶδους πεποινημένα, παρὰ τῆς ὕλης
 τῆν κατὰ τὸν ἀριθμὸν διαφορὰν ἔχοντα· ἐν δὲ
 τῷ, Ὅτι κατὰ τὰ ἀσώματα κοινῇ καὶ πάσης τὰ
 σώματα· Ἀρχῇ, φησὶ, καὶ ἡ προσεχὴς ἐκδοσὴ
 τῶν γινομένων ὕλη, ὥστε καὶ ταῖς ταύτης τῆς
 ὕλης διαφοραῖς τῆν τῶν γινομένων ἐκ' αὐταῖς
 εἰδῶν διαφορὰν εἰλογοῦν ἐκείσθαι· οὐ γὰρ πᾶσα
 ὕλη τῆς αὐτῆς τελειότητος ἔστιν ἐκιδεκτικὴ (6).
 Καὶ αὐτὸ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἐν ἑξῆς τοῦ διαρρήδην φησίν·
 Ἢ γὰρ τῶν καθέκαστα ἀνθρώπων πρὸς ἀλλή-
 λους διαφορὰ παρὰ τῆς ὕλης γίνεσθαι. Ἐπεὶ κἀν
 τῷ, Ὅτι μὴ ἕτερον τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἀρρεν· Οἱ κα-
 θέκαστα, φησίν, ἄνθρωποι, καὶ τοὶ διαφέροντες
 ἀλλήλων, οὐκ εἰσὶν ἕτεροι κατὰ τὸ εἶδος, ὀλικοῖς
 γὰρ πάσας διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἀλλ' οὐ κατὰ
 τὸν λόγον καὶ τῆν ἐν τούτῳ διαφορὰν· κοινεῖται

niebam, Aristotelem secutus, qui multis in locis
 suorum librorum id tradit, praesertim in Metaphy-
 sicis, quorum in quarto ait, Numero unum esse.
 quorum una sit materia, inde eorum quae numero
 differunt etiam materiam aliam esse et secundum
 ipsam ea differre (a). Et rursus in eodem: Eadem,
 inquit, dicuntur esse, quorum materia una vel spe-
 cie vel numero (b). Et iterum: Diversa dicuntur,
 quorum vel species plures vel materia (c). In septi-
 mo autem: Individuum (singulare) vero ex ultima
 materia jam Socrates est (d). Et in decimo: Ideo
 omne ad omne vel idem vel aliud est; aliorum vero,
 si non sit tum materia tum ratio una; propterea
 tu et proximus diversum (e). In tricesimo: Ambi-
 gere quis potest, ex quonam non existente sit ortus
 sive generatio. Tripliciter enim cogitari potest non
 ens seu non existens [id quod non est potentia, id
 quod non est actu, atque id, quod neque potentia
 neque actu est (f)]. Si igitur quidpiam est potentia,
 tamen non ex quocumque generatur, sed alterum ex
 altero. Nec id sufficit, quod simul omnes res erant,
 quia differunt materia. Cur enim infinita facta
 fuissent, et non unum? cum quidem intellectus
 unus sit; quare si materia una, illud actu fuisset
 factum, quod potentia erat ipsa materia (g). Quibus
 similla Alexander Aphrodisiensis, qui suis tempo-
 ribus Aristotellicae scholae praefuit, multis in locis
 tradit. Nam in capite, ubi disquiris, quorum sint
 definitiones, Animal, inquit, rationale et mortale,
 siquidem accipitur cum materialibus circumstantiis
 et differentiis, cum quibus subsistentia eorum, vido-
 licet singularium, quae sunt in aliis aliis, constituit
 Socratem et Calliam atque homines singulares; si
 vero absque iisdem accipitur, commune fit. In alio
 vero, ubi de Providentia verba facit, ait: Etenim
 in materialibus rebus specie eadem, non numero
 sunt quae ejusdem speciei participant, a materia
 eam, quae secundum numerum est, differentiam ha-
 bentia. In capite vero, quo ostendit, secundum
 incorporea agere et pati corpora, dicit: Principium
 etiam proximum unicuique eorum quae sunt, est
 materia; adeo ut differentias hujus materiae differen-
 tias specierum, quae in ipsis sunt, sequi debeat. Non
 enim omnis materia ejusdem perfectionis susceptibilis
 est. Et rursus, in capite de intellectu in habitu,
 disertis verbis ait: Nam differentia hominum sin-
 gularium seu individuorum ad invicem a materia fit.
 Adhuc etiam in eo capite quod non diversum semi-
 ninum et masculum, Singulares homines, inquit,

(1) Mon. ἐν τῷ ὅλῳ, nimirum 8.
 (2) Marc. et Mon. λάβδα pro λάμδα, λ.
 (3) Haec nota marginalis Monac. cod. videtur ip-
 sius Bessarionis additio explicationis gratia addita.
 (4) Sic Aristot.; Mon.: ὥστε ἡ ὕλη.
 (a) Leguntur haec Metaphys. l. IV, c. 6, § 15
 (L. II, p. 520 ed. Paris. apud Didot 1850), ubi de
 uno agit Philosophus.
 (b) Aristoteles, l. c. 9, § 3, p. 522 ed. recit.
 (c) Ibid., § 4, p. 522.
 (d) Metaph. l. VI, c. 10, § 2, 549.
 (e) L. IX, c. 3, § 3, p. 577.

(4) Marc. εἰ.
 (5) Voces ἦν δυνάμει Ἀριστ. desunt in Mon.,
 habet Marc.
 (6) In marg. Mon. cod. rubro, Ὅτι οὐ πᾶσα ὕλη
 δεκτικὴ ἐστὶ τῆς αὐτῆς τελειότητος.
 (f) Cf. Metaph. l. X, c. 9, § I, p. 594; l. XI,
 c. 2, §§ 2, 4, p. 600, 601.
 (g) Est Metaph. l. XI, c. 2, § 3, p. 501. Ibi docet
 Aristoteles (§ 6) tria esse principia et tres cau-
 sas, duae quidem ipsam contrarietatem (ἐναντιώ-
 σιν), tertium vero materiam.

licet differentes ab invicem, non sunt diversi secundum speciem; nam materialibus passionibus ab invicem differunt, sed non secundum rationem et differentiam, quæ in ratione est; quia qualitate carnis et quantitate atque his similibus. Atque Themistius, in libro De anima inquirens, utrum intellectus agens unus sit, an plures, Si multi essent, inquit, unde ab invicem differrent? In his enim, quæ specie eadem sunt, divisio est secundum materiam. Atque ex industria tot testimoniiis Aristotelis et Aristotelicorum usus sum, quia tum Græcorum tum Latinorum non pauci non hujus sententiam sunt. Verum illi quidem aliter statuens has rationes solvere student et aliis suam ipsorum sententiam confirmant; tu autem non solum nihil quod his opponas habens, sed fortasse ne visis quidem neque lectis ejus libris frustra temet fatigas pugnando adversus sapientissimum virum et revera Aristotelicæ scholæ successorem Thomam. In sermonis appendicem etiam circa speciem ostendis temetipsam mendacem et absurdam opinionem foventem, dum dicis operandi causam non esse corporibus speciem. Quare quid turpius, quid insipientius fieri possit? Et ratio tua est, quod secundum se absque operatione speciem esse asseris. Atenim si quidem de quibusdam et de iis speciebus, quæ cum materia connexæ sunt, id dixisses, rationem quosdam id haberet; nunc autem, dum simpliciter de omni specie verba facis, cave ne tuam ipsius animam omni prorsus operatione destitutam facias post ipsam a corpore separationem. Quamquam et inseparabilis species, quatenus species, ipsa operationis principium et causa et composito causa operandi omnibus videtur sapientibus. Nam quodlibet est secundum speciem; secundum quod autem quodlibet est, secundum hoc et operatur. Cujus rei multa sunt testimonia tum Platonis et Platoni adherentium, tum Aristotelis et Aristotelicorum, qui dicant speciem formare, ornare et determinare materiam, atque speciei materiam utpote nocivam ejusdem rei appetitu teneri et quæcumque his sunt similia. Quorum nullius recordatus adeo absurdam de specie emisisti vocem, et concludens neque speciem operandi neque materiam distinctionis causam esse edicis, sed divisionem secundum materiam, nescio quid intelligens hanc secundum materiam divisionem, ita insolita philosophiæ verba ac placita proloqueris, distinctionis distinctionem asserens causam et ipsam sui ipsius. Etenim et progrediente sermocinatione diserte divisionem causam distinctionis esse pronuntias; sed divisio nihil aliud est quam distinctio; ergo secundum te distinctio causa distinctionis est et ipsam sui ipsius. Erecto igitur, ut opinaris, contra materialem distinctionem tropæon etiam ad distinctionem secundum oppositionem

ἢ γὰρ σαρκῶν καὶ ποσότητι καὶ τοῖς τοιοῦτοις. Καὶ θεμιτόν; ἔτι ἐν τῷ περὶ φύλης ζητῶν, εἰ εἰς ὁ ποιητικὸς νόσος ἢ κλειῶ, ἢ πολλοί, φησὶν, εἰεν, πόθεν ἀλλήλων διακρίσονται; Ἐπὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων τῷ εἶδει κατὰ τὴν ὅλην ὁ μαρτυροῦν. Καὶ ἐπιτήθεος τοσαύταις Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Ἀριστοτελικῶν ἐχρησάμεν μαρτυρίας, ὅτι καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων οὐκ ἄλλοι οὐ ταύτης τῆς ὁδοῦ εἰσὶν. Ἄλλ' ἕκαστος μὲν ἄλλως τινόμενοι ταύτους τε τοὺς λόγους ἔχοντες ἐπιχειροῦντες καὶ ἄλλως τὴν αὐτῶν συνειστώσει δόξαν· οὐ δὲ οὐ μόνον οὐδὲν πρὸς ταῦτα ἀντικεινὸν ἔχον, ἀλλ' ἴσως οὐδὲ ἰδίῳ ποτε οὐδὲ ἀναγνώστους εἰσὶν κατατρέχεις αὐτῶν, ἀλλὰ σωφρατικῶς μαχόμενος τῷ θεῷ καὶ τῆς Ἀριστοτελικῆς σχολῆς τῷ ὄντι διαδόχῳ. Ὡς (1) πάραυτον τοῦ λόγου καὶ περὶ τοῦ εἶδους δεκτικῆς αὐτοῦ φωνῆς τε καὶ ἔργου ἔχοντα δόξαν, τοῦ ἕνεργεῖν μὴ τὸ εἶδος φάσκων αἰτίαν τοῖς σώμασιν εἶναι. Ὅθ' ἂν μὲν ἀσχετῶν, εἰ δ' ἀνοητότερον γένεται; ἔν; Καὶ ὁ λόγος, ὅτι καὶ αὐτὸ φησὶ τὸ εἶδος ἕνεργεῖν ἀνεύρητον. Καὶ εἰ μὴ ἐπὶ τινῶν καὶ τῶν τῆς ὕλης ἡρώτημένων εἰδῶν τοῦτ' ἐπασχεῖς (2), εἴχοντες ἂν τινε λόγον· νῦν δ' ἀπλῶς ἐπὶ παντός εἶδους ἔνν λόγον ποιούμενος ὄρα, μὴ τὴν αὐτοῦ φύσιν παντελῶς ἀνεύρητον ποιῆς μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτῆς χωρισμῶν. Καταίει καὶ τὸ ἀχώριστον εἶδος ἢ εἶδος, αὐτὸ καὶ τῆς ἕνεργεῖας ἀρχὴ καὶ αἰτία, καὶ τῷ συνδέσῳ τοῦ ἕνεργεῖν αἰτίαν πᾶσι δοκεῖ τοῖς σοφοῖς. Ἐκαστον γὰρ ἔστι κατὰ τὸ εἶδος· καὶ δ' ἔστιν ἕναστον, κατὰ τοῦτο καὶ ἕνεργεῖν. Καὶ τοῦτου καὶ λαί μὲν Πλάτωνος καὶ τῶν Πλάτωνι ἀπομένων, καὶ λαί δ' Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Ἀριστοτελικῶν εἰς μαρτυρίας, τὸ εἶδος τάττειν καὶ καὶ κοσμεῖν καὶ ὀρίζειν τὴν ὅλην φασκόντων καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ ἔτε κακοποιῶν ἡθελίου (3) τινὸς ἐπιπέσει, καὶ δεκτικῶς ὁμοία. Ἐν οὐδένος αὐτοῦ ἀνεμνησθεῖς οὕτως ἔστονον περὶ τοῦ εἶδους ἀφῆκας φωνῆν, καὶ συμπειραίνόμενος οὕτε τὸ εἶδος τοῦ ἕνεργεῖν αἰτίαν φησὶ, οὕτε τὴν ὅλην τῆς διακρίσεως, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν ὅλην διαίρεσιν, οὐκ εἶδα, εἰ κατὰ τὴν ὅλην διαίρεσιν νοῦν, οὕτως (4) ἀφήθη φιλοσοφία γήματα τε καὶ δόγματα φθίγγη διακρίσιν διακρίσεως φάσκων εἶναι αἰτίαν καὶ αὐτὸ αὐτοῦ (5). Καὶ γὰρ καὶ προλὼν φησὶ διαρρήθην, τὴν διαίρεσιν αἰτίαν τῆς διακρίσεως εἶναι· διαίρεσις δὲ οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἢ διακρίσις· ὥστε διακρίσις αἰτία κατὰ τὸ διακρίσεως καὶ αὐτὸ αὐτοῦ. Στήσας δ', ὡς οὐκ, κατὰ τῆς ὅλης τῆς διακρίσεως ἐρόποιον, καὶ ἐπὶ τὴν κατ' ἀντίθεσιν διακρίσιν μετὰ σοδαροῦ χωρεῖς (6) τοῦ φρονήματος, μηδὲ ταύτην ἀναγκαίαν εἶναι θεικνύει περῶμενος, εἰ καὶ μὴ δύνη· ἐν ἧ' περὶ μὲν ὄν ἄλλως φησὶ, Κυδῶνης ἡδη φάσκας πρὸς Καθεσῶν ἀνείπει, καὶ λανθάνων πρὸς ἑαίνα οὖν τοῦ ἀκρατῆ ἀναπέμπομεν. Ἐν δὲ σου ἐνεῖθε καὶ μάλα θαυμάζω, ὅτι τὰ τινῶν ἐναντίων μέσα ἀλλήλων διακρινόμενα μὴ κατὰ τὴν κατ' ἐναντία ἀνείπει.

(1) Mon. f. 242 a, 7c.
 (2) Mon. ἐπασχεῖν.
 (3) Mon. f. 242 a, 7f ὅστω.

(4) Mon. οὕτως.
 (5) Sic Marc., Mon. αὐτὸ αὐτοῦ.
 (6) Mon. χωρεῖς.

σιν διακρίνεσθαι ἀλλήλων φησ, καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἄ-
 λόγον ἡμαρτηθεῖαι τὸν φάσκοντα, τὰ διακρινόμενα
 ἀντιθέσει εἶναι διακρίνεσθαι. Τίς γὰρ, φησ, κίβρου
 πρὸς ἐρυθρὸν ἀντιθέσεις ἐν τῷ χρώματι; Οὕτως εἰ
 τῶν Ἀριστοτελῶν λόγων ἀνήκοος, οὐ ἐκ τῶν λόγων
 πολλαχοῦ συνάγεσθαι δύναται ἐκ τῶν ἐπιπέδων
 ἐναντίων μέσα καὶ πρὸς ἄλληλα ἀντικείμενά πη καὶ
 ὅλον ἐναντία εἶναι, ἐπὶ θατέρου δηλαδὴ τῶν ἄκρων
 μᾶλλον τε καὶ ἥττον μετοχῆ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ
 ἐκ τῶν μέσων ὡς ἐξ ἀντικείμενων τὰ γινόμενα
 γίνεσθαι. *Λευκὸν μὲν γὰρ, φησὶν ἐν τῷ ἡρώτῳ*
τῶν Φυσικῶν, ἐξ οὗ λευκοῦ (1), καὶ τούτου οὐκ
ἐκ παντός, ἀλλ' ἐκ μέλανος καὶ τῶν μεταξὺ.
Καὶ μοισικὸν οὐκ ἐκ μουσικῶν, ἀλλ' οὐκ ἐκ
παντός, ἀλλ' ἐξ ἀμύσου ἢ εἰ τι αὐτοῖς (2) ἐστι
μεταξὺ. Καὶ αὐτὸ συμπαρωμένον, Ἄπαν δὲ, φησὶ,
γίνονται τὸ γινόμενον καὶ φθείρονται τὸ φθειρόμε-
νον, ἢ ἐξ ἐναντίων ἢ εἰς ἐναντία καὶ τὰ τούτων
μεταξὺ τὰ δὲ μεταξὺ ἐκ τῶν ἐναντίων ἐστὶν ὁ-
λοῦν χρώματα ἐκ λευκοῦ καὶ μέλανος. Ἐν δὲ τῷ
πέμπτῳ τῶν Φυσικῶν. Τὰς δ' εἰς τὸ μεταξὺ κινή-
σεις, φησὶν, ὅσοις τῶν ἐναντίων τί (3) ἐστι με-
ταξὺ, ὡς εἰς ἐναντία πως θατέρου ὡς ἐναντίω
γὰρ χρεῖται τῷ μεταξὺ ἢ κινήσει, ἐφ' ὁπότερα δὲ
μεταβάλλοι (4), ὅλον ἐκ φαίον μὲν εἰς τὸ λευκὸν
ὡς ἐκ μέλανος, καὶ ἐκ τοῦ λευκοῦ εἰς φαίον ὡς
εἰς μέλαν, ἐκ δὲ μέλανος εἰς πᾶν ὡς εἰς λευ-
κὸν τὸ φαίον τὸ γὰρ μέσον πρὸς ἐκάτερον λέ-
γεται πως τῶν ἄκρων. Ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ (5) τῶν
μετὰ τὰ φυσικά, Ἐπει δὲ, φησὶ, τῶν ἐναντίων ἐν-
δέχεται εἶναι τι μεταξὺ καὶ ἐνίων ἐστὶν, ἀνάγκη
ἐκ τῶν ἐναντίων εἶναι τὰ μεταξὺ. Τούτου δ' οὐκ
ἐπὶ τῶν μέσων ἐπὶ πρὸς τὰ ἄκρα παραβολῆ λέγεται
μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πρὸς ἄλληλα αὐτῶν συγχεῖσαι.
Ἐπει γὰρ ἐκάτερον τῶν ἄκρων τὰ μέσα μετέχει,
εἰ μὴ ἐπίσης αὐτῶν πάντα μετέχει, οὐκ ἂν οὕτε
πολλὰ ἦσαν, οὐτ' ἀλλήλων διήρητο, ἀλλ' ἐνὶ τε
πάντι ἂν ἐκαλεῖτο ὀνόματι, ἐν τε πάντι ἂν ἦσαν ὡς
νῦν δὲ τῷ μᾶλλον τε καὶ ἥττον τῶν ἄκρων μετέχειν
πλείω τε εἰσι καὶ πλείοσι καλοῦνται ὀνόμασι ὡς μᾶ-
λλον δὲ καὶ ἥττον τῶν ἄκρων μετέχοντα, ὥσπερ ἐκα-
στον αὐτῶν πρὸς ἐκάτερον τῶν ἄκρων ὡς ἐναντίον
λέγεται, οὕτω καὶ πρὸς ἄλληλα ἐναντία τε καὶ ἀντι-
κείμενά πη λέγεται, καὶ ταύτη ἀλλήλων διακρίνε-
ται. Καὶ διαβέβηθη γὰρ ἐν τῷ τετάρτῳ (6) τῶν
μετὰ φυσικά φησὶν Ἀριστοτελεῖς ἀντικείμενα καὶ
ταῦτα, Ὅσα μὴ ἐνδέχεται ἅμα παρῆναι τῷ ἀμ-
φοῖν δεκτικῷ ἢ αὐτὰ ἢ ἐξ ὧν ἐστὶν ὡς ἔω μὲν
ἐστὶ λέγων τὰ ἄκρα, αὐτὰ δὲ τὰ μέσα δηλαδὴ τῶν
ἄκρων. Εἰ οὖν μὴ δύναίτο τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον
ὥσπερ φαῖον καὶ λευκὸν ἢ λευκὸν καὶ μέλαν, οὕτως
εἰδὲ κίβρον ἅμα καὶ ἐρυθρὸν εἶναι (τούτου γὰρ ἂν
καὶ αὐτὸς φαίης), καὶ κίβρον ἕρα καὶ ἐρυθρὸν κατ'

cum superba elataque mente transis, neque lauc-
 necessariam esse demonstrare tentas, quamvis id
 præstare non possis. Qua in re circa reliqua quæ-
 ais, Cydonius jam ea contra Cabasilam refutavit,
 ac satis idonee. Ad illa igitur auditores transmit-
 timus. Unum tamen hic in te demiror, quod quæ
 aliquorum contrariorum sunt media ab invicem
 distincta non secundum oppositionem, quæ est
 juxta contraria, ab invicem distinctionem, quæ est
 idcirco erroneam eam esse rationem, assæ dici,
 ea quæ distinguuntur oppositione aliqua distingui.
 Quænam enim, inquis, est oppositio subdavi ad ru-
 brum in coloribus? Adeo es Aristotelis rationum
 ignarus, cujus ex libris multipliciter colligi potest,
 mediatorum contrariorum media etiam ad invicem
 aliquo modo opposita et quasi contraria esse, eo
 quod plus minusve participant de altero extremo-
 rum, atque propterea etiam ex mediis ut ex oppo-
 sitis ea quæ sunt fieri. *Album enim, inquit in Phy-*
sicorum primo, ex non albo, atque ex hoc non
quovis, sed ex nigro vel ex interjectis coloribus.
Musicum quoque fit ex non musico, nec tamen ex
quovis, sed ex musicæ experie, aut si quid est his
interjectum (a). Et rursum concludens ait: Quid-
quid fit ex contrariis fit, et quidquid interit, in
contraria interit et in media his interjecta. Sed hæc
media ex contrariis sunt, ut medii colores ex albo et
nigro (b). Et libro quinto Physicorum dicit: Motus
vero, qui ad interjectum medium sunt, quibus scilicet
est contrariis aliquid est interjectum, tanquam in-
contraria quodammodo ponendi sunt; quoniam motus
nititur eo quod est interjectum quasi contrario, in
utramvis partem mutetur: ut puta ex fusco in
album, quasi ex nigro; et ex albo in fuscum,
quasi in nigrum; ex nigro autem in fuscum, quasi
in album. Nam quod est medium, ad utramque
extremum quodammodo ut contrarium refertur (c).
 In decimo autem *Metaphysicorum: Cum vero,*
 inquit, *contrariorum cõtingat aliquid medium esse*
et quorundam sit, necesse est ex contrariis media
esse (d). Hoc vero non solum dicitur de comparatione
mediorum ad extrema; verum etiam si ad
invicem et secum ipsa conferantur. Cum enim
utriusque extremi media participant, si æqualiter
eorum omnia participant, tunc neque multa fo-
rent neque ab invicem dividerentur, sed tum uno
appellarentur cuncta nomine, tum unum cuncta
essent. Nunc autem eo quod plus minusve extre-
morum participant, plura et sunt et pluribus ap-
pellantur nominibus; magis vero minusve de
extremis participantia, sicut quodlibet eorum ad
extremorum utrumque ut contrarium dicitur, ita
et ad invicem contraria et opposita quodammodo

(1) Sic Arist.; Mon. οὐκ ἐκ λευκοῦ.
 (2) Arist. ed. αὐτῶν.
 (3) Τι δεστ in ed. Arist.

(4) Ed. μεταβάλλη.
 (5) Cod. ἰωτα.
 (6) Cod. δέλτα.

(a) Naturalis auscultationis, lib. 1, c. 5, § 3, p. 254 ed. cit.
 (b) Ibid. § 7 ubi concludit: Quæcumque natura

sunt, aut sunt contraria aut ex contrariis.
 (c) Lib. N, c. 5, § 7, p. 315.
 (d) Arist. Metaphys., lib. ix, cap. 7, § 1, p. 584.

praedicantur, et hoc pacto ab invicem distinguuntur. *Ἀριστοτέλην ἀντίκειται· καὶ οὐκ οἱ διακρίπτουσι* tur. Dicerte enim *Metaphysicorum* libro quarto καὶ οὗτος ὁ λόγος.

dicit Aristoteles opponi etiam ea, quae nunquam susceptivo amborum non contingit simul adesse, aut ipsa aut ex quibus sunt (a). Ea ex quibus sunt vocat extrema; ipsa vero media extremorum. Si igitur idem suppositum non potest uti fuscum et album vel album et nigrum, ita neque sublavum simul et rubrum esse, quod et ipse sane dices, et sublavum itaque et rubrum secundum Aristotelem opponuntur, et sic tibi etiam haec ratio excedit.

Tu autem ulterius progressus etiam oppositionem secundum relata ad aliquid in divinis repudias, et hoc duabus quibusdam rationibus, eisque valde infirmis et a proposita materia prorsus disjunctis. Primo enim putas, etiam in divinis personis paternitatem et filiationem posterius quid esse personallitate Patris et Filii, quemadmodum et in nobis; quod omnem impietatem transcendit. Neque noscis, quod cum in aliis idem sint Pater et Filius, paternitate et filiatione solum differunt et quod istae proprietates solum constituunt eorundem personas, non secundum Latinos solum, sed etiam secundum ipsos nostros orientalesque doctores; et plura diceremus verba ad haec, nisi cunctis nota ea forent. Deinde dicis oppositionem relatorum ad aliquid inducere se invicem et idcirco copulare potius, non autem distinguere. Quod quanta inscientia dicatur, vel ipsi tirones dixerint, qui primis labilis logicam gustarunt. Cum enim relata ad aliquid secundum plures modos dicantur, quaedam etiam ut causa et causatum vel efficiens et effectum ad invicem dicuntur, quae etiam se invicem inducunt (nam causa ad causatum dicitur et efficiens ad effectum et pater ad filium, et vice versa), distinguuntur tamen ab invicem nihilominus his ipsis. Aliud enim est causa et aliud causatum, aliud pater quam filius, aliud efficiens quam effectum. Verum ista utpote neque philosophiae neque theologiae propria abjiciantur. Quam vero distinctionem tu in divinis idoneam esse contendis caeteras reprobans, diversam videlicet ex Patre Filii ac Spiritus sancti progressionem, haec idcirco idoneam esse scitis, quia in se ipsa continet Spiritus sancti ex Filio vel per Filium processionem (b). Hoc enim est illud, quod dicitur, Filium per generationem, Spiritum per processionem ex Patre prodire, illum immediate ex Patre, hunc vero ex Patre per Filium procedere secundum Nysseum Gregorium, qui illum contigue ex primo, hunc vero per id quod contigue ex primo esse deprædicat. Quod et aliis multis tum orientalium tum occidentalium doctorum visum sapienter dictum in praesentia præterimus, ne eadem saepius dicere cogamur.

EPHES. CAP. VIII (XIV).

Quemadmodum nihil conferunt Patri personae ex ipso prodeuntes ad suam ipsorum existentiam (nam totum et perfectum ab illo habent esse),

(1) In Mon. 256 f. 300 b, est cap. 26.

(a) Ibid., lib. iv, c. 10, § 1, p. 522.

(b) Paschasius, De Spiritu sancto, I, 12, sine hesitatione ait: Si requiras quid inter nascentem

Ἐν δὲ προλίον καὶ τὴν κατὰ τὰ πρὸς τι ἀντίθεσιν ἐπὶ τῶν θεῶν ἀπαδοκιμάσεις, καὶ τοῦτο δυσὶ τισὶ λόγοις, καὶ μὴ ἀσθενείῃ καὶ πάντῃ τοῦ προκειμένου ἀποκρίσει. Πρῶτον μὲν γὰρ οἷα κατὰ τῶν θεῶν προσώπων τὴν πατρότητα καὶ υἱότητα ὑπερβατέρον τι εἶναι τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐ τρόπον καὶ ἐπ' ἡμῶν· ὁ πᾶσαν ἀσθενείαν ὑπερβαίνει. Οὐδ' οἶδας, ὅς τὰλλα ταυτὸ ὄντας ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, τῇ πατρότητι καὶ υἱότητι διαφέρουσι μόνον, καὶ ὡς αὗται αἱ ἰδιότητες μόνον συνιστῶσι τὰ αὐτῶν πρόσωπα, οὐ κατὰ δακτύλους μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡμετέρους τε καὶ ἀνατολικούς διδασκάλους· καὶ πολλοὺς ἀνείρηκα μὲν λόγους πρὸς τοῦτο, εἰ μὴ πᾶσι γινώσκουσι ἴσασιν. Μετέπειτα φησὶ τὴν τῶν πρὸς τι ἀντίθεσιν συνεισάγειν ἀλλήλα, καὶ διὰ τοῦτο συνάπτειν μᾶλλον, οὐ διακρίνειν· ὁ πίσση; ἀμαθίας ἔχεται, κἂν καὶ οἱ ἄρτι λογικῆς ἡμέτεροι φαίην. Τῶν γὰρ πρὸς τι κατὰ πλείους τρόπους λεγομένων, καὶ τινὰ ὡς αἰτίον καὶ αἰτιατὸν ἢ ποιῶν τε καὶ ποιούμενον πρὸς ἀλλήλα λέγονται, ἃ καὶ συνεισάγει μὲν ἀλλήλα (τὸ τε γὰρ αἰτίον πρὸς τὸ αἰτιατὸν λέγεται, καὶ τὸ ποιῶν πρὸς τὸ ποιούμενον, καὶ πατὴρ πρὸς υἱόν, καὶ τὸ ἀνάπαλιν), διακρίνονται μόνον ἀλλήλων τοῖς αὐτοῖς τούτοις ὁδῶν ἦσαν. Ἄλλο γὰρ τὸ αἰτίον, καὶ ἄλλο τὸ αἰτιατὸν, καὶ ἄλλο πατὴρ υἱοῦ, καὶ ποιῶν ποιούμενον. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὡς μήτε φιλοσοφία μήτε θεολογία οἰκεία ἀπαρρίφθη· ἦν δ' αὐτὸς ἱκανῆν εἶναι διακρίσειν φησὶ ἐπὶ τῶν θεῶν, τῆ; ἀλλὰ ἀπαδοκιμάζον, τὴν ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόντι Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος; διάφορον πρόθεον, ἰσθὶ διὰ τοῦτο ἱκανῆν εἶναι, διότι ἐν αὐτῇ τὴν ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πρόθεον περιέχει. Τοῦτο γὰρ ἴσθι τὸ τὸν μὲν γεννητῶς, τὸ δ' ἐκπορευτῶς ἐκ Πατρὸς προλίναί, τὸ τὴν μὲν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δ' ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον τὸν μὲν προσηγῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσηγῶς ἐκ τοῦ πρώτου εἶναι θεολογούμενα. Ὅ καὶ ἄλλοις τε κολλῶς τῶν τε ἀνατολικῶν τῶν τε δυτικῶν διδασκάλων δοκῶν, καὶ μὴν ἄλλοις τε πρὸ ἡμῶν δεδαιγμένον καὶ ἡμῖν πολλάκις εἰρημένον ἐν τῷ κερύοντι κερύματι τοῦ μὴ ταυτὰ λέγειν κολλῶς εἶνεκα.

atque ab aliis ante nos demonstratum nobisque eadem saepius dicere cogamur.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Η' (ΚΕ') (1).

Ἐπεὶ οὐδὲν συνιστᾷ τῷ Πατρὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ προλίνα πρόσωπα θεῖα πρὸς τὴν αὐτῶν ὑπαρξίν (ἴσον γὰρ ἀπ' ἐκείνου καὶ ἐντελέ; ἔχει τὸ εἶναι), κατὰ τὸν

et procedentem distet, evidenter hoc interest, quia ista ex uno nascitur, ille ex utroque progreditur.

αὐτῶν τρόπον οὐδὲ πρὸς τὴν ἀλλήλων ὑπαρξίν οὐδὲν αὐτῶ συντελεῖται. Οὐτ' ἄρα τῷ Πατρὶ συναίτιον εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδ' ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος προβολήν· πλήρης γὰρ ἡ γεννητικὴ καὶ προβλητικὴ ἐνέργεια καὶ μία παρ' ἑνὸς ἑκατέρου πρὸς τὴν ἑνὸς ὑπαρξίν.

secundum eundem modum neque ad suam ipsorum existentiam viciniam aliquid ipsi conferunt, ita ut altera alteram producat. Neque igitur Patri ad Filii generationem concussa est Spiritus sanctus, neque Filius Patri ad Spiritus sancti productionem. Plena enim est generativa et productiva operatio et una ab uno utraque ad unius existentiam.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

SAPIENTIS NICÆNI.

Διὰ τί δὲ, εἰ μὴ πρὸς τὴν ἑαυτῶν ὑπαρξίν συντελεῖται τῷ Πατρὶ (1) τὰ θεῖα πρόσωπα, οὐδὲ πρὸς τὴν θεατέρου θεάτερον αὐτῶν συντελεῖται; Πῶθεν ἡ τοῦ λόγου αὐτῆ ἀνάγκη ἵπεται; Καινὴ τις αὐτῆ καὶ θεολογία καὶ φιλοσοφία ἐστίν, ὥς εἰ τι ἑαυτοῦ μὴ εἶη αἰτιον, οὐδ' ἄλλου αἰτιον ἔσται. Ἄλλ', ὧ τὰν, ἑαυτὸ μὲν εἶναι τι αἰτιον καὶ ταυτὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν εἶναι πρὸς τὸ αὐτὸ πάντη ἀδύνατον, ἄλλων δὲ τινων αἰτιον εἶναι, καὶ μάλᾳ συμβαῖνον (2), ἂν τε τῶν συνωνύμων, ἂν τε τῶν ὁμωνύμων προαχόντων ἢ τὸ παράγον. Πῶθεν οὖν ἐκ τοῦ πάντη ἀδύνατου τὸ μάλιστα δυνατὸν ἀναιρεῖς, κἀκ τοῦ μηδαμῶς ὄντος τὸ ὄν τε καὶ γινόμενον ὁσημέραι; Ἄλλὰ μὴ πάντη τὴν τῶν ὄντων φύσιν ἀγνοοῦντων ἢ ταῦτα. Ὁ γὰρ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ τῷ μὲν ἑαυτοῦ εἶναι οὐδὲν συμβαλεῖται· οὐ δύναται γὰρ ἑαυτοῦ αἰτιος εἶναι· τῷ δὲ τοῦ Πνεύματος καὶ μάλᾳ· οὐχ ὅτι ἀτελής; ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς προβολὴ τοῦ Πνεύματος, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ θεωμένη (ἀπαγε τῶν σωματικῶν τούτων καὶ παχέων ἐνοιῶν), ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ ἐκ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεννηθεὶς πάντα τὰ φυσικὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν ἄγαθὰ καὶ τοῦτο μετὰ πάντων ἔσχε τῶν ἄλλων, τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὅπερ ἔσχεν ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ ἀντικείμενον ἦν. Προβάλλει δὲ οὐ πρότερον ὁ Πατήρ, εἴτα ὁ Υἱὸς, οὐδ' ἄλλη καὶ ἄλλη προβολὴ, οὐδ' ἄλλο (3) καὶ ἄλλο, οὐδ' ἄλλως (4) καὶ ἄλλως, ἀλλ' ἓμα καὶ τῆ αὐτῆ καὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως· διὸ καὶ μία καὶ ἡ αὐτῆ καὶ πλήρης ἡ παρ' ἑκατέρου προβλητικὴ ἐνέργεια οὐδὲν ἤστων ἢ ἡ παρὰ Πατρὸς μόνου.

Cur autem, si nihil ad suam existentiam conferunt Patri divinæ personæ, neque altera earum ad alterius existentiam aliquid conferat? Unde ista consequitur rationis necessitas? Nova hæc theologia et philosophia est, quod si quid non sit sui ipsius causa, neque alterius causa esse possit. Sed heus tu, sui ipsius quidem aliquid esse causam atque idem ad idem causam et causatum esse prorsus est impossibile, aliorum vero quorundam esse causam possibile et revera contingens est, sive eorum quæ univoce sive eorum quæ æquivoce producunt sit producens. Unde igitur ex omnino impossibili id quod quam maxime possibile est, e medio tollis, atque ex eo quod nusquam est id quod est et fere quotidie evenit? Sed hæc omnino naturam rerum ignorantium esse videntur. Nam Filius et Verbum Dei ad sui ipsius existentiam nihil conferet, quia sui ipsius esse causa nequit, ad existentiam autem Spiritus sancti vel maxime; non quia imperfecta Spiritus sancti ex Patre emissio atque propterea etiam emissionem ex Filio indiga (apage cum corporalibus et crassioribus hisce cogitationibus), sed quia Filius dum ex Patre generatur, omnia naturalia Patris bona nactus, etiam hoc cum cæteris omnibus habuit, quod etiam ex ipso vel per ipsum ex Patre procedit Spiritus sanctus; quod habuisset etiam Spiritus, nisi rationi ipsius esset oppositum. Emittit vero non prius Pater, deinde Filius, neque alia et alia emissionem, neque aliud et aliud, neque alio et alio modo, sed simul et eadem emissionem et idem et completa est productiva operatio ab utroque nihil.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Θ' (ΚΓ') (3).

EPHES. CAP. IX (XXVI).

Ὅπερ τὸ ἐνεργεῖν ὀρισμένως ὀρισμένην εἰσάγει καὶ τὴν ἐνέργειαν, ὅθεν καὶ ἡ ὀρισμένη ἐνέργεια πρὸς ὀρισμένον (5) τὸ ἐνεργεῖν ἀναφέρεται. Εἰ τοίνυν τὸ γεννηθῆν ὁμοῦ καὶ προβάλλειν ἑνὸς ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ὀρισμένη ἐνέργεια, τὸ δὲ προβάλλειν μόνον, οὐ μὴν καὶ γεννῆναι, ἑνὸς ἐστὶ προβλητικῆς ὀρισμένης ἐνέργειας τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κατὰ τοὺς ἑαυτῶν, τὸ δὲ γεννηθεὶς τοῦ Υἱοῦ αἰδίως ὀρισμένη ἐνέργεια, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τέσσαρα ἴσταν τὰ ὀρισμένως ἐνεργούντα ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις·

Sicut id quod operatur definita modo definitam etiam inducit operationem, ita quoque definita operatio ad definitum aliquod operans refertur. Si igitur generare simul et producere unius Patris est definita operatio, producere vero solum, non etiam generare, unius productoria est definita operatio Patris et Filii secundum Latinos, generatio autem Filii (passiva) rursus definita operatio, item Spiritus sancti processio: quatuor erunt definite operantis in divinis personis: unus Pater,

(1) Τῷ Πατρὶ omitt. Mon. 27 f. 244 a et Marc. f. 80, b; in posteriori tamen alia manus adjecit, et cum Marci verba hic repetantur, ponendum sane est.

(3) Mon. 27, f. 244 a, ἄλλη.
(4) Mon. idem, ἄλλος.
(5) In Monæ. 256, f. 501 a, est cap. 27.
(6) Mon. 27, f. 244 b, ὀρισμένην.

(2) Marc. συμβαίνει.

unus productor, qui diversi ab invicem sunt numero, unus Filius et unus Spiritus sanctus. Quatuor autem definite separateque atque diverso modo operantia quid aliud nisi quaternitatem personarum loco Trinitatis inducunt? Frustra ergo Latini jactant fidem in sanctam Trinitatem, cum ita eam propriis placitis injuria afficiant.

SAPIENTIS NICÆNI.

Quantum temet, o homo, fallacis fallis! Primo quidem his Filium accipiens, tum productorem tum Filium eum appellans, bis vero etiam producere, atque separatum a Patre Filium existimans, exindeque concludens quaternitatem loco Trinitatis, in deitate, cum secundum tuam sapientiam quinarium inducere oporteat. Deinde et generari et produci operationem nominans, quamvis grammatica disciplina, in qua frusua, ut video, ipse versatus es, sanciat, eorum quæ passiva forma efferuntur plura passionem significare, qualia quoque esse generari et produci nemo negabit. Verum scito et tu et qui hisce tuis rationibus animum intendunt, quod Pater cum sit ingenuus et a nullo habeat esse, persona divina in Trinitate et existens et subsistens generandi operatione definita et separata subsistentiam dat Filio, cum ipso vero vel per ipsum producit Spiritum spirandi operatione definita, atque una eademque. Atque sic nobis Trinitas servatur adorata et prout dignum est a nobis honorata, a te autem ob ignorantiam, non enim dixerim malitiam, vel maxime injuriis affecta.

EPHES. CAP. X (XXVII).

Deitatis principium vel hypostaseon est proprium Patris et Filii secundum Latinos vel eorum naturæ vel operationis. Si igitur hypostaseon est proprium, quomodo non duo erunt principia, cum duæ quoque sint hypostases, quemadmodum et principiatum, quod duabus hypostasibus convenit duo etiam principia omnino induci? Si vero proprium est naturæ eorum, æquale prorsus cum ea erit et non ultra extendentur, Spiritus enim non est principium. Si quid ergo Patris et Filii natura, hoc erit deitatis principium; et si quid deitatis principium, hoc Patris et Filii natura erit. Alienus ergo est Spiritus sanctus a natura Patris et Filii, quemadmodum et a principii ratione alienus est; et adhuc Latini Mæcedonium vituperant? Si vero operationis ejusdem est proprium, inquirendum, utrum una ea numero sit, an duæ. Ac si quidem duæ sunt, duo rursus necessario erunt principia; si vero una, quærendum est rursus, utrum personalis ea sit an naturalis. Si naturalis, tunc Spiritus a naturali aliqua operatione alienus erit, atque exinde etiam a natura; si autem personalis, ad unam personam definite

(1) Mon. 256, f. 301 a, est cap. 28.

(2) Τὸ ἄγιον omitt. M. 256.

(3) M. 256. Μακεδόνιον.

αἱ; Πατήρ, εἰς προβολαῖς, ἑταροὶ ἀλλήλων τῷ ἀριθμῷ ὄντες, εἰς Υἱὸς καὶ ἐν Πνεῦμα ἄγιον· τέτταρα δὲ ὠρισμένως καὶ διαφόρως ἐνεργοῦντα εἰ ἄλλο ἢ τετράδα προσώπων ἀντὶ Τριάδος εἰσάγει; Μάτην ἄρα Λατῖνοι τὴν εἰς Τριάδα πίστιν ἀγχοῦσιν, οὕτως ἀπὸ τὴν τοῖς οικείοις δόγμασι καθυβρίζοντες.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Οἷα σαυτὸν, ἄνθρωπε, κατασοφίῃ! Πρῶτα μὲν δις τὸν Υἱὸν λαμβάνων, προβολαῖα τε αὐτὸν καὶ Υἱὸν ὀνομάζων, δις δὲ καὶ τὸ προβάλλειν καὶ ἀπεσοῖν- σμένον τοῦ Πατρὸς οἰόμενος; τὴν Υἱὸν, κἀνεῦθεν συμπεριαιῶν τετράδα ἀντὶ Τριάδος ἐν τῇ θεότητι, διὸν πεντάδα κατὰ τὴν σὴν σοφίαν εἰσάγειν. Ἐπειτα τὸ γεννᾶσθαι καὶ προβάλλεσθαι ἐνεργεῖαν ὀνομάζων, καίτοι τῆς ἐν ἧ σαυτὸν (μάτην, ὡς ὀρῶ) κατατέτρι- φας γραμματικῆς τῶν παθητικῶν ἐκπερομένου τὰ πλεῖω πάθος σημαίνει κανονικοῦσης, οἷα εἶναι καὶ τὸ γεννᾶσθαι καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι οὐδαίς ἀντερεῖ. Ἄλλ' ἴσθι σὺ τε καὶ οἱ τοῖς σοῖς τοῦτοις δὴ προσέχον- τες λόγους, ὡς ὁ Πατήρ ἀγέννητος ὢν καὶ παρ' οὐδε- νὸς ἔχων τὸ εἶναι, πρόσωπόν τε θεῖον ἐν τῇ Τριάδι καὶ ὢν καὶ ὁμοῦτως, τῇ μὲν τοῦ γεννᾶν ὠρισμένη ἐνεργεῖα ὄρισται τὸν Υἱὸν, σὸν ἀπὸ δὲ ἡ δὲ αὐτοῦ προάγει τὸ Πνεῦμα ὠρισμένη μὲν τε καὶ τῇ αὐτῇ τοῦ προβάλλειν ἐνεργεῖα. Καὶ οὕτως ἡμῖν ἡ Τριάς; περισώζεται προσκυνουμένη τε καὶ δέξιος ὄφ' ἑμῶν τιμωμένη, ὑπὸ σοῦ δὲ δὲ ἄγνοιαν, ὃ γὰρ ἀν εἰ- ποιμι μοχθηρίαν, καὶ μάλα ὕβριζομένην.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. V (KZ) (1).

Τὸ τῆς θεότητος αἰτιον ἢ τῶν ὑποστάσεων ἐστιν ἴδιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τοὺς Λατῖνους, ἢ τῆς αὐτῶν φύσεως ἢ ἐνεργείας. Εἰ μὲν οὖν τῶν ὑποστάσεων ἐστιν ἴδιον, πῶς οὐ δύο τὰ αἰτία (δύο γὰρ καὶ αἱ ὑποστάσεις)· καθάπερ καὶ τὸ αἰτιατὸν εἶσι προσὸν ὑποστάσει δύο καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως εἰσάγει; Εἰ δὲ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἐξισάγει πάντως αὐτῇ καὶ οὐκ ἐπὶ πλέον ἔσται· τὸ γὰρ Πνεῦμα οὐκ ἔστιν αἰτιον. Εἰ δὲ ἄρα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ φύσις, τοῦτο θεότητος; αἰτιον· καὶ εἰ τι θεότητος αἰτιον, τοῦτο Πατὴρ; καὶ Υἱοῦ φύσις· ἀλλότριον ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον (2) τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ φύσεως, ὡσπερ καὶ τοῦ αἰτίου ἀλλότριον· καὶ εἰ Μακεδόνιον (3) οἱ Λατῖνοι μέμψονται; Εἰ δὲ ἐνεργείας τινος, ζητη- τέον, εἰ μία τῷ ἀριθμῷ ἐστιν αὐτῇ, ἢ δύο. Καὶ εἰ μὲν δύο, δύο πάλιν ἐξ ἀνάγκης ἔσται τὰ αἰτία· εἰ δὲ μία, ζητητέον (4) αὐτοῖς, εἰ προσωπικῇ ἐστιν αὐτῇ ἢ φυσικῇ. Καὶ εἰ μὲν φυσικῇ, φυσικῆς τινος ἐνεργείας ἔσται τὸ Πνεῦμα ἀλλότριον, κἀνεῦθεν δὴ καὶ τῆς φύσεως. Εἰ δὲ προσωπικῇ, πρὸς ἑν πρόσωπον ὠρι- σμένω; ἀνεκχθήσεται· μὴ γὰρ τῷ ἀριθμῷ προσω- πικῇ ἐνεργεῖα πάσαις ἀνάγκαις; ἐνὸς ἔσται προτώ- που πρὸς ἑν ἐνεργεῖα τίνουσα. Μάτην ἄρα Λατῖνοι

(4) M. 27 f. 215 a omitt. verba εἰ μία τῷ — ζητητέον; homioteleuton exemplaris in voce ζητη- τέον in causa esse videtur.

την μίαν τῶ ἀριθμῶ προβλητικὴν ἐνέργειαν τε καὶ Ἀ
βιόθητα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ διδάσκει (1).
fructum tendens. Frustra ergo Latini unam numero
Filioque tribuunt (a).

TOY NIKAIAS.

Οὗτος ἀνὴρ ὑπὸ τοῦ μὴ ἔχειν μὲν δ τὸ εἶποι, βού-
λοσθαι δὲ πολλὰ λέγειν καὶ τοῦτω τοὺς ἀμαθεῖς
καταπλήττειν, οἳ ἐν τῷ πολλῷ συναίρειν ἀκαιρῶς
τὴν σοφίαν ὀρίζονται, τὰ αὐτὰ λέγει πολλάκις ἢ
βήμασιν ἄλλοις ἢ καὶ τινα μικρὰ μεταλλάττων, ὡς
δοκεῖν τοῖς ἀκούουσιν ἄλλα τινα νεώτερα λέγειν,
καίτοι ταυτὰ λέγων καὶ τῷ ὄντι ἀδολεσχῶν· ὥσως δὲ
καὶ αὐτὸς οὕτως ὑπ' ἀμαθίας οἴεται. Ἄλλ' ἡμεῖς
κατὰ τοῦ πρώτου τῶν αὐτοῦ ἐπιχειρημάτων ἐπι-
B
καταμνοί, ὅπου ταυτὰ πλατύτερον λέγει, ἱκανῶς
ταυτὰ τε κάκεινα διαλυσάμεθα, κάκει τὸν ἀκρατῆν
παραπίμπομεν. Οὐ γὰρ ἐπαινετὸν πρὸς ἀκαιρῶν
ἐσμὲν λόγων καὶ αὐτοὺς μήκος ἀντιπαρθεῖναι μύ-
ταιον λόγων. Τοῦτο δὲ ὑπομνήσομεν τοῖς φιλομα-
θεῖς μόνον, ὡς πᾶν ποιῶν ποιεῖ μὲν ἢ τὸδα τι καὶ
ἄτομον, ποιεῖ δ' ὅμως κατὰ τὴν ἐκτου φύσιν ἢ τέ-
χνην· διὸ καὶ τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν προάγειν μὲν
ἢ ὑποτάσσειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προάγειν δὲ κατὰ
τὴν θέαν αὐτῶν φύσιν, κοινήν τε καὶ μίαν καὶ
τὴν αὐτὴν τάρβημῶ ὄυσαν ἀμφὸν καὶ ὄφραστηχίαν
ἐν αὐτοῖς· οὕτε δὲ τὴν φύσιν μόνον οὕτε τὰ πρόσω-
πα μόνον αἰτία τῆς τοῦ Πνεύματος εἶναι προό-
δου. Καὶ ἐπειδὴ ἐν αὐτοῖς ἢ φύσιν οὐχ ὡς ἐν ἡμῖν
C
τοῖς ἀνθρώποις ἄλλη καὶ ἄλλη ἐστὶ τάρβημῶ, οὐδὲ
μὴ ὄφραστηχία ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ μία καὶ ἢ αὐτὴ
καὶ τάρβημῶ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ὄφραστηχία, ὡς
εἴρηται, διὰ τοῦτο καὶ μία ἀμφω εἰσὶν ἀρχὴ ἐνέρ-
γεια μία δυοῖν, ἢ εἰσὶν ἐν. Οὕτως αὐτῶ τὸ τε ἐνὸς εἶναι
εἶναι προσώπου ἐνέργειαν τὴν προβλητικὴν δύναμιν,
εἴ γε αὐτὴν προσωπικὴν θεῖημεν, ἢ τε διαρχίας
τὸ μὴδὲν ἀποῦσα γέγονεν ἀφαντος· καὶ τὸ ἀντιτρέ-
φειν τε καὶ ἐξισάζειν τὴν φύσιν τε καὶ τὸ αἰτιον
τοιεῖ οὐδὲν πρὸς δ βούλεται, τοῦ Πνεύματος μὴ
δυναμένω καὶ αὐτὸ προάγειν, πᾶν καὶ φυσικὴ ἐνέρ-
γεια ἢ τὸ προβάλλειν, καὶ τῆς αὐτῆς ἢ καὶ αὐτὸ
φύσεως ὡσπερ οὖν καὶ ἐστὶ.
naturam tum principium nihil facit ad ipsius intentum, cum Spiritus seipsum nequet producere,
quamvis et producere naturalis foret operatio et ejusdem esset et ipsum naturæ, sicuti quoque
revera est.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΑ' (ΚΗ') (2).

Ἡ μία τῶ ἀριθμῶ καὶ ἀπλῆ ἐνέργεια καὶ πρὸς
ἐν ἐνέργημα τείνουσα καὶ πρὸς ἐν ἀριθμῶ τὸ ἐν-
εργεῖν ἀναφέρεται. Ἔστω τὸ ενεργεῖν ἐφ' οὗ Α, τὸ

(1) M. 256, f. 301 hanc in margine ponit no-
tam: Τοῦτο καὶ δ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς
φυσικῆς· ἀκράτως ρητῶς υποφαίνεται· λέγει γάρ·
Μία ἀριθμῶ ἐνέργεια ἐνὸς ἀριθμῶ. Καὶ ἐπὶ ἐν τῷ
ἐγγάτῳ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου· Μία κίνησις ἢ ὄφ·

(a) Nota marginalis: Hoc etiam Aristoteles li-
bro quinto Naturalis auscultationis enuntiat. Ait
enim (Natur. auscult. l. v, cap. 4, § 8, p. 313):
Unus numero, actus est (habitus) unius numero. Et in
nono ejusdem operis (ibid. l. vii, c. 6, § 5, p. 354):
Unus motus est qui est (vel si est, cum pro ἢ edita

referetur. Una enim numero personalis operatio
omni necessitate unius erit personæ ad unum ef-
fectum tendens. Frustra ergo Latini unam numero
producendi operationem ac proprietatem Patri
Filioque tribuunt (a).

NICÆNI.

Iste vir eo quod non habet quod dicat, vult vero
multa dicere atque eo tempore percellere imperi-
tos, qui dum multa intempestive congesta coacer-
vataque vident in eo sapientiam statuunt, eadem
sepius dicit vel aliis verbis vel etiam parva aliqua
commutans, ut audientibus alia quedam ac magis
nova dicere videatur, licet eadem dicens et revera
nugaciter garriens; fortasse vero et ipse id ex in-
scitia credit. Verum nos contra primum argumen-
torum ab ipso prolatorum insistentes, ubi eadem
diffusius exponit, sufficienter tum hæc tum illa
dissolvimus, atque illic auditorem remittimus.
Neque enim laudabile foret contra intempestivum
rationum agmen et ipsos nos inane pondus long-
gamque seriem rationum opponere. Id vero
memoriam duntaxat dicendi cupidus revocamus,
quod omne agens agit in quantum est hoc aliquid
et individuum, agit tamen secundum sui ipsius
naturam vel artem, idcirco etiam Patrem et Filium
producere quidem quatenus hypostases Spiritum
sanctum, producere vero secundum divinam ipso-
rum naturam, communem et unam eandemque
numero amborum atque in ipsis subsistentem;
neque naturam solum neque solum personas prin-
cipia esse progressionis Spiritus sancti. Et quo-
niam in ipsis natura non ut in nobis hominibus
alia atque alia numero est, neque ita in ipsis sub-
sistens, verum et una eademque numero in Patre
ac Filio est et subsistit, sicuti dictum est, propter-
ea etiam ambo unum principium sunt et una
duorum operatio quatenus sunt unum. Tali pacto
ipsi tum id quod unius personæ operatio debeat
esse productiva virtus, siquidem personalem eum
ponere velimus, tum et principiorum dualitas in
nihilum abibunt et prorsus evanescent; atque
etiam, quod asserit, converti et exæquari tum na-
turæ, sicuti quoque

EPHES. CAP. XI (XXVIII).

Una numero et simplex operatio atque ad unum
tendens effectum etiam ad unum numero operans
seu agens referetur. Sit agens ubi A, id ad quod

ἐνὸς τε τοῦ κινουῦντος καὶ ἐνὸς τοῦ κινουμένου·
εἰ γὰρ τι ἄλλο καὶ ἄλλο κινήσει, οὐ συνεχῆς ἢ
δλη κίνησις.

(2) In Mon. 256, f. 301 a est cap. 29.

habent ei) ab uno momento et unius quod moveatur;
si quam enim rem aliud atque aliud moveat, totus
motus non est continuus. Videtur hæc adnotatio ad
sequens Marci caput potius referenda, ad quod
revera legitur in cod. Monac. 27, f. 246 a, in fine
pagina.

operatio ubi G, intermedia vero inter hæc operatio una numero, videlicet AG; ac etiam agens A unum esse numero. Sed sint duo AB; B autem vel pars est ipsius A, vel extra ipsum positum. Si igitur ipsius pars, non aliud præter ipsum est, sed unum cum ipso, et sic rursus totum erit unum numero. Si vero seorsim et extra illud situm est, primo sit positum ab infra, operatio vero ipsius A ad G vel æquabilis et continua est, vel inæquabilis (a). Si æquabilis et continua, cum una numero sit, manifestum est, nihil ei collaturum esse B, quod intermedium positum est, sed B aut nihil acturum aut non acturum ad G, sicut agit A. Si vero inæquabilis est, liquet, quod moram quamdam suscipiet secundum B et seipsa fortior erit, sicut fluvius aliquis, qui aliud flumen in se recipit. Hoc vero non est unius operationis ac continuæ proprium. Nam irruptio quædam et incurtus quidam intermedius fiet operationis, quæ est a B, et sic duplex operatio erit, et non simplex. Eadem vero evenient, si supra A positum est B, sed ponatur ex obliquo tou A; manifestum hic multo magis est; duas esse operationes, alteram quidem eam, quæ est ab A ad G, alteram vero eam, quæ est a B ad idem G. Impossibile est ergo, unam numero operationem ad duo agentia relationem habere, quemadmodum impossibile unius lineæ ex alterutra parte duos esse terminos. Igitur uno numero operatio ad unum numero agens refertur. Esto agens A, Pater et productor; id ad quod operatio G, Spiritus sancti subsistentia, intermedia vero inter hæc productiva una et simplex atque sempiterna operatio, B vero sit Filius. Ad unum ergo Patrem, et non ad Filium refertur productiva sancti Spiritus operatio, quæ una ac personalis est.

NICÆNI.

Subit me risus, isque vehemens, quando te video demonstrationibus ex litteris et lineis petitis de his quæ mentis aciem transcendunt quasi ratiocinantem et ea quæ sunt supra omnem rationem geometricis necessitatibus comprehendere conantem, et quando nulla tibi præsto est ratio, Ecclesiæ syllogismos, quasi eis uti sit nefas, clare procul relegantem, quando vero inveneris vel par-

(a) De his vide Aristot. Phys. auscult. l. v, c. 4, §§ 15 seq. p. 314.

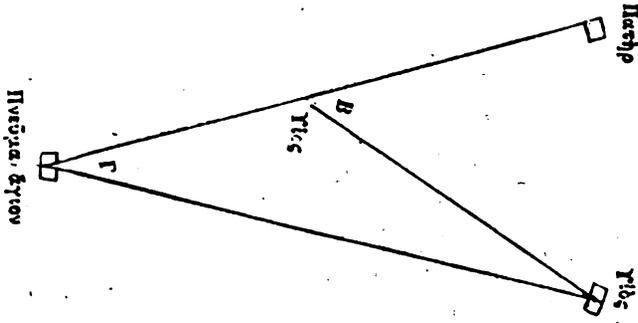
(1) Mon. 27, f. 246 a : η.

πρὸς δ ἡ ἐνέργεια ἐφ' ὅ ὃ Γ, μεταξύ δὲ αὐτῶν ἐνέργεια μία τῶ ἀριθμῶ ἢ ΑΓ· λέγω δτι καὶ τὴ ἐνεργουῶν Α ἐν ἔστιν ἀριθμῶ. Μὴ γὰρ ἀλλ' ἔστω δύο τὰ ΑΒ, τὸ δὲ Β ἦτοι μέρος ἐστὶν αὐτοῦ τοῦ Α ἢ χωρὶς αὐτοῦ κείμενον. Εἰ μὲν οὖν μέρος ἐστὶν αὐτοῦ, οὐκ ἄλλο παρ' αὐτό ἐστὶν, ἀλλ' ἐν μετ' αὐτοῦ, καὶ οὕτω πάλιν ἔσται τὸ ὅλον ἐν ἀριθμῶ. Εἰ δὲ χωρὶς αὐτοῦ κείται, κείσθω κείσθωθεν πρῶτον· ἢ δὲ ἀπὸ τοῦ Α πρὸς; τὸ Γ ἐνέργεια ἦτοι ὁμαλὴ καὶ συνεχὴς ἐστὶν ἢ ἀνώμαλος. Εἰ μὲν οὖν ὁμαλὴ καὶ συνεχὴς ἐστὶ μία τῶ ἀριθμῶ ὄσα, δῆλον δτι οὐδὲν αὐτῆ συμβαλεῖται τὸ Β μεταξύ κείμενον, ἀλλ' ἦτοι οὐκ ἐνεργήσει ἢ οὐ πρὸς τὸ Γ, καθάπερ τὸ Α. Εἰ δ' ἀνώμαλος ἐστὶ, δῆλον, ὅτι ἐπίστασιν τινα δέξεται κατὰ τὸ Β, καὶ σφοδρωτέρα ἐαυτῆς ἔσται καθάπερ τις ποταμὸς προσιλαμβάνων ἕτερον ῥεῦμα. Τοῦτο δ' οὐκ ἐστὶ μία; ἐνεργείας καὶ συνεχοῦς ἴστων· διακοπὴ γὰρ τις μεταξύ γενήσεται καὶ συμβολὴ τῆς ἀπὸ τοῦ Β ἐνεργείας, καὶ οὕτω ἀπλή ἢ ἐνέργεια ἔσται, καὶ οὐκ ἀπλή, οὐδὲ μία. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ εἰ (1) ἔστω τοῦ Α τὸ Β κείται, συμβήσεται. Ἀλλὰ δὴ κείσθω ἐκ πλαγίου τοῦ Α· δῆλον ὅτι ἐνεαῦθα πολλῶ μᾶλλον, δτι δύο εἰσὶν αἱ ἐνεργεῖαι, μία μὲν ἢ ἀπὸ τοῦ Α πρὸς τὸ Γ, ἑτέρα δὲ ἢ ἀπὸ τοῦ Β πρὸς τὸ αὐτὸ Γ. Ἀδύνατον ἄρα μίαν τῶ ἀριθμῶ ἐνεργεῖαν πρὸς δύο τὰ ἐνεργουῶντα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν, καθάπερ ἀδύνατον μίαν γραμμὴν ἐκ θατέρου μέρους δύο τὰ πέρατα εἶναι. Μία ἄρα τῶ ἀριθμῶ ἐνέργεια πρὸς ἐν ἀριθμῶ τὸ ἐνεργοῦν ἀναφέρεται. Ἐστω τὸ ἐνεργοῦν Α, Πατὴρ τε καὶ προβαλεῖς, τὸ πρὸς δ ἡ ἐνέργεια Γ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπαρξίς· μεταξύ δὲ αὐτῶν ἡ προβλητικὴ τοῦ Πνεύματος μία καὶ ἀπλῆ καὶ ἀίδιος ἐνέργεια· τὸ Β δὲ ὁ Υἱός. Πρὸς μόνον ἄρα τὸν Πατέρα καὶ οὐ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται ἡ προβλητικὴ τοῦ Πνεύματος μία προσωπικὴ ἐνέργεια (2).

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ἐπιστοί μοι καὶ σφόδρα γελῶν, ὅταν σὲ καὶ γεωμετρικαῖς ἀποδείξεσιν ὁρῶ περι τῶν ὅπερ νοῦν οἰεῖται συλλογιζόμενον, καὶ τὰ ὑπὲρ πάντα λόγον γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις περιλαμβάνειν παίρωμενον, καὶ ὅταν μὲν μηδενὸς εὐπορῆς λόγου, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ; συλλογισμοῦς ὡς δὴ οὐ θεμιτὸν ἴν αὐτοῖς χρηθεῖν λαμπρῶς ἐφορίζοντα· ὅταν δὲ μικρῶς τινος ἐπιλαμβάνῃ ἀφορμῆς, μεγάλα φρονούοντα ἐπὶ τῶ

(2) In margine hæc reperitur figura :

συλλογίζεσθαι. Ἦνα δὲ εἰδῆς, ὅς οὐτε ἡ ἐκ πλαγίου A
 οὐ οὐτε ἡ ἐκω οὐτε ἡ κάτω τοῦ δευτέρου ποιοῦντος;
 θεοὺς οὐδὲν πρὸς τὸν προκαίμενον λόγον, ἀλλὰ πάντα
 μάταιά τε καὶ σωματικά ἐστι καὶ διανοίας; μηδαμῆ
 τὴν εἰσθησὶν ὑπερβαίνουσας φαντάσματα, φάρμακον,
 αἰ καὶ πολλάκις εἰρήκαμεν, ὡς μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐν
 Πατρὶ καὶ Υἱῷ τοῦ προβάλλειν ἐστὶν ἐνέργεια, καὶ
 εἰς αἰοὶ προβολεὺς ἄμφω καὶ ἐν ἀριθμῷ ἐνεργούν,
 εἰ τις θελαθῆ τὴν φύσιν αὐτὴν ὁρῆν, καθ' ἣν ἄμφω
 ἐνεργούσι, τὴν αὐτὴν καὶ μίαν ἀριθμῷ καὶ ὑπε-
 στηκυῖεν ἐν ἄμφοιν ὄσαν. Τὰ γὰρ καὶ δύο πρόσωπα
 εἶναι, καὶ δύο τοὺς προβάλλοντας ἢ ὑποστάσεις, οὐ-
 ζῶν τῷ λόγῳ λυμῖνεται· οὐτε διαρχία διὰ τοῦτο
 εἰσάγεται, οὐτε ἐνέργεια δύο, ἕως ἂν ἡ φύσις, καθ'
 ἣν ἄμφω προβάλλουσι, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ καὶ
 ὑπεστηκυῖα ἢ ἐν ἄμφοιν, ὡς εἴρηται. Οὐ μέντοι διὰ
 τοῦτο καὶ τὸ Πνεῦμα ἢ ἐαυτὸ προβάλλειν ἀνάγκη
 διὰ τὸ κατὰ τὴν κοινὴν προβάλλεσθαι φύσιν, ἢ ἄλ-
 λης φύσεως εἶναι μὴ ἐαυτὸ προβάλλον (1). τὸ μὲν
 εἶδ' τὸ μὴ δύνασθαι καὶ προβάλλειν καὶ προβάλλε-
 σθαι, τὸ δὲ ὅτι οὐδὲ τὸν Υἱὸν ἄλλης φύσεως εἶναι
 φήσεις εἶναι ἢ ὁ Πατήρ, καίτοι γε κατὰ τὴν κοινὴν
 μὲν φύσιν γεννώμενον, οὐ μέντοι γε ἐαυτὸν γεν-
 νῶντα. Ἦ τε οὖν τοῦ προβάλλειν Πατὴρ τε καὶ
 Υἱὸς ἐνέργεια μία καὶ ἡ αὐτὴ τῆ ἀριθμῷ, καὶ οὐχ
 ἤτων μὲν ἐκ Πατὸρς μόνου, μαίρων δὲ ἢ ἐκ Πατὸρς
 καὶ Υἱοῦ, οὐτε μέρος ἢ ἐξ Υἱοῦ τῆς ἐκ τοῦ Πατὸρς,
 ἢ τὸ ἀνάκαλιν, οὐτε ἀνώμαλος πρότερον τε καὶ
 ὑστερον, ἀλλ' ὁμαλὴ καὶ συνεχὴς, ἐπεὶ μὴδὲ πρότε-
 ρόν τι καὶ ὑστερόν ἐστιν ἐν αὐτῇ, οὐδ' ἐπίστασιν
 καὶ ἔκασιν ἐπιβεβοημένη· ὅ τε οὐς τῶν λόγων ἐσμεὺς
 οὐδὲν οὐδ' ἐνταῦθα περαινται.

sed æquabilis et continua; cum vero neque prius quidquam et posterius in ipsa sit, neque remissionem et repressionem aliquam suscipit, atque tuum rationum examen neque hic aliquid prorsus concludit.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΒ' (ΚΘ) (2).

Τὸ ἐκ Πατὸρς εἶναι κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι
 Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπέδεικκεν (3). Εἰ δὲ ὁ μὲν
 Υἱὸς ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατὸρς καὶ μηδένα ἕτερον αἰ-
 τιον ἔχων, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐκ ἀμέσως, ἀλλὰ συναί-
 τιον ἐαυτοῦ τὸν Υἱὸν ἔχων, οὐκ εἶται κοινὸν αὐτοῖς
 ἔσται τὸ ἐκ Πατὸρς, οὐ μὴ ἐπίστασις μετέχουσιν. Ἦ
 τοίνυν τὸν Θεολόγον ἀνάγκη ψεύδεσθαι, ἢ εἰ μὴ
 τοῦτο, πάντη τε καὶ πάντως Λατῖνοι ψεύδονται (4)
 τῷ Υἱῷ τὴν αἰτίαν διδόντες τοῦ Πνεύματος.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Πρῶτα μὲν τὸ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἐνταῦθα οὐ
 ποιεῖ διαφορὰν οὐδεμίαν, ἢ ὅτι ὁ μὲν γεννητῶς, ὁ δ'
 ἀκπορευτῶς ἐκ Πατὸρς προέρχεται· τοῦτο δὲ κατὰ σοῦ
 ἐστὶν οὐδὲν ἤτιον, εἰ γε καθ' ἡμῶν ἰσχύει. Ἄλλος
 γὰρ ὁ τῆς γεννήσεως καὶ κατὰ τὸ τρόπον τοῦ τρό-
 που τῆς ἀκπορεύσεως, καὶ οὕτως ἄλλος, ὡς καὶ ἰκα-
 νὸς εἶναι διακρίνειν ἀλλήλων Υἱὸν τε καὶ Πνεῦμα,
 ὡς καὶ αὐτὸς εἶπεν καὶ τινες τῶν Λατῖνων τίθενται.
 Εἰ οὖν εἰς τὸ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως οὐκ εἶται αὐτοῖς

(1) Mon. f. 246 b, προβάλλων.

(2) In Mon. 256. f. 302 a, est cap. 50.

vam quamdam occasionem, in ratiocinandi arte
 summpere gloriantem et superbientem. Ut autem
 scias, tuam secundi agentis vel ex obliquo vel in
 summis vel in infimis positionem nihil omnino
 ad presentem facere tractationem, sed cuncta va-
 na esse et corporalia, et mentis nequaquam super
 sensus semet elevantis phantasmata, dicimus, li-
 cet jam sæpius dixerimus. unam eandemque esse
 in Patre et Filio producendi operationem, et unam
 esse spirantem utromque atque unum numero
 agens, si quis nimirum naturam ipsam spectet;
 secundum quam ambo operantur, quæ una ea-
 demque numero ac subsistens in ambobus est. Nam
 quod duæ personæ sunt et duo spirantes quatenus
 hypostases, id nihil officit rationi huic, neque id-
 circo principiorum dualitas inducitur neque duæ
 operationes, quandiu natura, secundum quam ambo
 producant sive spirant, eadem numero ac sub-
 sistens sit in ambobus uti dictum est. Non tamen
 propterea et Spiritum vel se ipsum producere ne-
 cessè est, quia secundum communem producitur
 naturam, vel alterius naturæ esse, si non seipsum
 producat; illud quidem, quia non potest simul et
 producere et produci, hoc vero quia neque Filium
 alterius naturæ esse affirmabis, quæm est Pater,
 quamvis secundum communem naturam sit geni-
 tus, non tamen seipsum sit generans. Igitur spi-
 rativa Patris et Filii operatio una eademque nu-
 mero; neque minor est ea quæ ex Patre solo, ma-
 jor vero quæ ex Patre et Filio est, neque pars est
 ea quæ ex Filio, illius quæ est ex Patre, vel vice
 versa, neque inæquabilis prius atque posterius,

EPHES. CAP. XII (XXIX).

Ex Patre esse commune Filio ac Spiritui Grego-
 rius Theologus attribuit. Si autem Filius quidem
 immediate est ex Patre et nullam aliam agnoscentis
 causam, Spiritus vero non immediate, sed concu-
 sam sui ipsius habens Filium, non amplius com-
 mune eis erit ex Patre esse, de quo non æqualiter
 participant. Aut itaque Theologus mentitur ne-
 cesse est, aut, si hoc non admittendum, omnino
 et omni modo mentuntur Latini, dum Filio Spi-
 ritus sancti causam tribuunt.

SAPIENTIS NICÆNI.

In primis voces immediate et mediate hoc loco
 nullam aliam faciunt differentiam, quam quod ille
 per generationem, hic vero per processionem ex
 Patre prodit. Hoc autem nihilo minus contra te
 est, siquidem contra nos valet. Alius enim est
 generationis modus etiam secundum tuam sen-
 tentiam a processionis modo, atque adeo diversus,
 ut et aptus ad distinguendos ab invicem Filium
 et Spiritum videatur, ut et tu putas et quidam

(3) Naz. orat. 23, col. 23, in Hieronem philos.

(4) Mon. 27, Ψεύδεται. Recte Mon. 256.

Latinorum statuunt. Quando igitur propter voces *immediate et mediate* non amplius ipsis commune erit *ex Patre esse* (neque enim, ais, æqualiter de eo participant), siquidem eadem hæc sunt cum vocibus *per generationem et per processionem*, tunc etiam tibi nobiscum nihilominus considerandum est, quomodo hanc tuam rationem dissolvas (contra temetipsum namque eam proferebas); si vero voces *per generationem et per processionem* majorem quamdam ad invicem differentiam important, quam *immediate et mediate*, adhuc magis tibi circumspiciendum est, quomodo labyrinthos harum rationum effugias. Deinde noli contra Latinos hoc absurdum inferre, sed contra sanctum Gregorium Nyssenum; vobis enim talia quoque contra Patres audere licet. Nam ille est, qui Filium *id quod proxime ex primo*, Spiritum vero *per id quod proxime ex primo* prædicavit. Præterea neque hoc te lateat, quod etsi sunt doctores, qui *mediate* Spiritum ex Patre procedere dicunt, non tamen isti negaverint, *etiam immediate* ex Patre eum esse; illud quidem, quando respiciunt ad ordinem in divina Trinitate, secundum quem Filius est medius, Spiritus vero tertius a Patre et per Filium ex Patre prodiens; hoc autem propter singularem et maxime unicam ejus ex utroque progressionem, et quia Pater fons et suprema causa deitatis est, ita ut si ipso non esset, Filius neque alicujus causa foret neque omnino existeret (a). Quare theologus Gregorius optime docet ac prædicat, dum statuit, commune esse Filio ac Spiritui sancto ex Patre esse; et qui idem cum eo nomen sortitus est, Nyssensium Ecclesie lumen, consona doctoribus atque iis, quæ ex rationibus resultant, temperantes.

EPHES. CAP. XIII (XXX).

Existendi modum et proprietatem sancti Spiritus theologii dicunt non simpliciter *procedere*, verum *procedere ex Patre*. Jam vero si hoc ipsi est existendi modus atque proprietas, processio ex Filio vel frustra ipsi adest, vel superaddit aliquid existentie et duplicem reddit ejus proprietatem; et est, si quidem proprium necesse est converti cum eo, cujus proprium est, et neque superabundare neque deficere, et ipse duplex. Ex Patre ergo solo procedit Spiritus sanctus.

SAPIENTIS NICÆNI.

Ex Patre procedere nihil est aliud nisi ex Patre Filioque, vel ex Patre per Filium procedere, neque aliud illud Latini dicunt. Et rationes jam sag-

- (1) *του* habent Mon. 27 f. 247 a et Marc. f. 83 b (pro *τινος*).
 (2) Scil. *Ἐκκλησίας*.
 (3) Mon. 256, f. 302 a, est cap. 31.
 (4) Mon. 27, f. 247 b, habet, *τις*.

(a) Respectu habito ad virtutem spiratricem, immediate ex Patre dicitur Spiritus: respectu habito ad personas spirantes, eatenus *mediate* ex Pa-

κοινὸν ἔσται τὸ ἐκ Πατρὸς εἶναι (οὐ γὰρ ἐπίσης, φησὶ, αὐτοῦ μετέχουσιν)· εἰ μὲν ταῦτῶν εἶδὲ ταῦτα τῷ γεννητῶς καὶ ἐκπορευτῶς, καὶ σοὶ μεθ' ἡμῶν οὐδὲν ἦτον σκεπτικόν, ὅπως σου τοῦτον λύσης τὸν λόγον (καὶ κατὰ σαυτοῦ γὰρ αὐτὸν ἐξέθου)· εἰ δὲ τὸ γεννητῶς καὶ ἐκπορευτῶς μετρώσῃ τινα πρὸς ἀλλήλα διαφοράν ἢ τὸ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἔχει, καὶ μᾶλλον σοὶ σκεπτικόν, ὅπως σοῦ τοῦ; λαβυρινθῶν τῶν λόγων τοῦτων ἐκφεύξῃ. Ἐπειτα μὴ κατὰ Λατίνων, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης πρῶτον τοῦτο τὸ ἀποπον σύναγα· ὑμῖν γὰρ καὶ τοιαῦτα κατὰ τῶν Πατέρων ἔστιν τολμῆν. Ἐκείνος γὰρ ἐστὶν ὁ τὸν μὲν Υἱὸν προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου τὸ δὲ Πνεῦμα διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, θεολογήσας. Ἄλλως τε μὴδὲ τοῦτο σε λαυθηνέτω, ὡς καὶ ἐμμέσως εἰσὶν οἱ τῶν διδασκάλων τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν, οὐκ ἂν οὐδὲ τὸ καὶ ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀρνήσαιντο· ἐκεῖνο μὲν, πρὸς τὴν ἐν τῇ θείᾳ Τριάδι τάξιν ἀποβλέποντες, καθ' ἣν ὁ μὲν Υἱὸς ἐστὶ μέσος, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ διὰ τοῦ πρώτου ἐκ Πατρὸς· τοῦτο δὲ διὰ τὴν μοναδικὴν τε καὶ ἐνιαίαν ἐξ ἀμφοῖν αὐτοῦ πρόδοτον, καὶ διὰ τὸ τὸν Πατέρα πηγὴν τε καὶ αἰτίαν τῆς θεότητος εἶναι, ὡς αὐτοῦ μὴ ἔντος, μὴδὲ τὸν Υἱὸν μῆτε του (1) ἂν αἰτίον ἔντα μὴθ' ἔλως ἔντα. Ὡστε καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἀριστα θεολογᾷ, κοινὸν Υἱῶ καὶ Πνεύματι τὸ ἐκ Πατρὸς εἶναι τιθέμενος· καὶ ὁ ὁμώνυμος αὐτῷ τῆς Νύσσης (2) φαστικῶς σύμφωνα αὐτῷ φησὶ γέσται· καὶ Λατῖνοι σφόδρα ἀληθεύουσι τοῖς τε διδασκάλοις καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν λόγων συμβαίνουσι μάλα εὐμαθῶς τε καὶ εὐσεβῶς ἀματέπτομοι.

ipsi eloquitur, Latini quam maxime verum dicunt.

magna eum docilitate ac simul cum pietate ob-

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΓ' (Δ') (3).

τρόπον ὑπάρξεως καὶ ἰδιότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ θεολόγοι φασὶν οὐ τὸ ἐκπορεύεσθαι ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Εἰ δὲ τούτο τρόπον αὐτῷ ὑπάρξει· καὶ ἰδιότης ἐστὶ, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἢ μᾶτην αὐτῷ ἐπράσσειν ἢ προστεθῆναι τι (4) τῇ ὑπάρξει, καὶ διτλῆν ποιῆν τὴν αὐτοῦ ἰδιότητα (5)· καὶ ἐστὶν, εἰ τὸ ἴδιον ἀντιστρέφειν ἀνάγκη πρὸς τὸ οὐ ἐστὶν ἴδιον, καὶ οὕτως πλεονάζειν οὕτως ἐλλείπειν (6), καὶ αὐτὸ διπλαῖον. Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἄρα μόνου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται.

ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὐκ ἄλλο τοῦ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἢ ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὐδ' ἐστὶν οὕτως φασὶν οἱ Λατῖνοι. Καὶ οἱ λόγοι

- (5) Quæ post ἰδιότητα sequuntur, desunt in cod. Monac. 256.
 (6) Hic revera aliquid in textu nostro deficiens, quod supplevimus.

tre est, quatenus est a Filio, qui a Patre genitus est, immediate vero, quatenus est a Patre ipso. Vide S. Thomam, in l. 1 Sent. d. 12, q. 1, art. 3.

πολλάκις προείρηται. Ἐν γὰρ τῷ ἐκ Πατρὸς ἐκ- A
 παραεσθαι καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ περιέχεται,
 εἴπερ μὴ ἢ Πατρὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἢ προβο-
 λέως ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εκπαραύεται· εἰς
 τὰ προβολεύς ὁ Πατὴρ μεθ' Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ
 μία ἡ ἐξ ἀμφοῖν πρόδος. Ὅτι οὐτε μάνην αὐτῶ
 πρόσκειται τὸ ἐξ Υἱοῦ, οὐτε τι τῆ ὑπάρξει προστί-
 θησιν, οὐτε διπλὴν εἰσάγει, ὡς αὐτὸς οἶσι, ἀλλ'
 ἀνώτερός τε πάσης συκοφαντίας ὁ λόγος, καὶ τάλη-
 θίς ἑαυτοῦ πανταχοῦ σύμφωνον, καὶ τι ἴδιον πρὸς
 τὸ οὐ ἴδιον ἀντιστρέφον κἀναυθα (τὸ γὰρ πρόβλημα
 πρὸς τὸν προβολία, καὶ ὁ προβολεύς πρὸς τὸ πρό-
 βλημα ἀναφέρεται), τὸν Λατινικὸν ἄριστα συνιστᾷ
 λόγον.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΑ' (ΔΔ') (1).

Ὅταν μίαν ἀρχὴν τῶν κτισμάτων λέγωμεν τὸν
 Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δῆλον,
 ὅτι τὴν θέλει φύσιν πρὸς τὰς λοιπὰς συγκρίνοντες
 τοῦτο λέγομεν, ἥτις ἐστὶ μία πολλῶν ἐκείνων καὶ
 διαφόρων οὐσῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἔταν
 μίαν ἀρχὴν θεότητος λέγωμεν, ἐν πρόσκειται δῆλον,
 ὅτι πρὸς τὰ λοιπὰ συγκρίνοντες τοῦτο φαμέν. Καὶ
 ὡςπερ οὐδὲν τῶν κτισμάτων εἰς τὴν μίαν ἀρχὴν
 κατὰ τὴν δημιουργίαν παραλαμβάνεται, οὕτως οὐ-
 δέτερον τοῖν δυοῖν προσώπων εἰς τὴν μίαν ἀρχὴν
 κατὰ τὴν θεότητα παραληπτέον ἐστὶ. Τὸ γὰρ ἐν τῶν
 πλείονων ἀρχὴν εἶναι μᾶλλον εἰκός, ἢ τὰ πλείονα
 τοῦ ἐνός. Μόνος, ἔρα (2) ὁ Πατὴρ ἀρχὴ μία τοῦ Υἱοῦ
 καὶ τοῦ Πνεύματος, ὡςπερ καὶ μόνη ἡ Τριάς ἀρχὴ C
 μία πάσης τῆς κτίσεως. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ θεὸς Διο-
 νύσιος διαβρήδην φησὶ· Μόνη πατὴρ τῆς ὑπερου-
 σίου θεότητος ὁ Πατὴρ (3).

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Τίνας μὲν ἀναυθα λαμβάνεις προτάσεις, δι' ὧν
 ἐν σοὶ τὸ προκείμενον συναχθεῖ, ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα·
 θαῦμα δὲ, εἰ αὐτὸς συνίης, ὧν λέγεις· ὅτι δὲ ἀδια-
 νόητα φῆς, κἀν αὐτὸς βέλτιον σκεψάμενος φαίης.
 Δίον γὰρ σε εἰπαὶν· Διὰ τοῦτο τὴν Τριάδα μίαν
 ἀρχὴν τῆς κτίσεως εἶναι φαμέν, διότι μία αὐτῶν
 καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῶ θέλησις, καθ' ἣν τὴν κτίσιν
 προάγουσι. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅ τι συνέρις καὶ ἦντινα
 πρὸς τὴν κτίσιν παραβολὴν εἶ; Τριάδος ποιῆ. Ἄλλ' D
 ἡμεῖς σοὶ φαμέν, ἀνθρώπη, ὡς ἐν τρόπον διὰ τὴν
 δημοουλίαν καὶ τὸ ταυτὸν τῆς θελήσεως μία ἀρχὴ
 κτίσεως ἡ Τριάς, καίτοι τρία πρόσωπα ὄντες, οὐ-
 τως καὶ διὰ τὴν τῆς προβλητικῆς δυνάμεως ἐν Πα-
 τρι καὶ Υἱῶ ταυτότητα ἢ μᾶλλον ἐνότητα μία τοῦ
 Πνεύματος ἀρχὴ, καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῶ ὁ Πατὴρ ἐστὶ
 καὶ Υἱός. Οἶαν δὲ καὶ ἀκολουθίαν εἰσάγεις πλὴν οὐ
 εἶδέναι τῶ δόξουσαν ἄλλω; Τὸ μὲν γὰρ μηδὲν τῶν
 κτισμάτων ἑαυτοῦ ἀρχὴν εἶναι μετὰ τῆς Τριάδος
 ἄμου, ἀναγκαῖον (πῶ; γὰρ ἐν εἰη κτίστης τὸ κτί-
 σμα), ὅτι δὲ διὰ τοῦτο οὐδὲ τοῖν θεῶν προσώπων
 οὐδέτερον μία θεατέρου ἀρχὴ μετὰ θεατέρου ἐστίν,

(1) Mon. 256 f. 302 a, est cap. 32.

(2) ἄρα habet Mon. 256. omittit Mon. 27 f. 248.

pe antea prolatae sunt. Nam in dictione, *proce-*
dere ex Patre, continetur et includitur etiam dictio
ex Filio vel per Filium, quandoquidem non ex Pa-
 tre est, quatenus est Pater, sed quatenus est spi-
 rator. ex ipso Spiritus sanctus procedit. Unus ve-
 ro spirator est Pater cum Filio, et propterea etiam
 una est progressio ex utroque. Quamobrem neque
 frustra ei adest id *ex Filio*, neque quidquam ejus
 existentiae adjicit, neque duplicitatem inducit, ut
 ipse putat, sed super omnem calumniam haec do-
 ctrina est elevata et veritas ubique sibi ipsi conso-
 nat et proprium cum eo cujus proprium est et hoc
 loco convertibile (nam spiratur ad spirantem et
 spirans ad spiratum refertur) Latinorum senten-
 tiam optimo modo stabilit.

B

EPHES. CAP. XIV. (XXXI)

Quando unum creaturarum principium dicimus
 Patrem et Filium et Spiritum sanctum, manife-
 stum est, id nos dari divinam naturam comparan-
 tes cum reliquis, quae una est, dum illae multae ac
 diversae sunt. Porro secundum eundem modum
 etiam quando unum deitatis principium dicimus,
 liquet, nos id dicere unam personam cum caeteris
 comparantes. Et quemadmodum nulla ex creatu-
 ris in unum principium secundum rerum condi-
 tionem assumitur, ita neutra ex duabus personis
 in unum principium secundum deitatem assumen-
 da est. Nam unum plurimum esse principium magis
 conveniens est, quam plura unius. Solus ergo
 Pater unum principium Filii et sancti Spiritus,
 sicut et sola Trinitas unum principium universae
 creaturae. Hoc autem divus quoque Dionysius di-
 serte dicit: *Solus fons superessentialis deitatis*
est Pater.

NICÆNI.

Quales quidem hoc loco assumas propositiones,
 quarum ope rem propositam colligas, ego qui-
 dem nescio; mirum vero erit, si ipse intelligas
 quae dicis; te vero dicere quae cogitari nequeunt,
 vel ipse, si melius rem scrutatus fueris, dice-
 re. Oportebat enim te dicere: Propterea Trinitatem
 animum rerum creaturarum principium esse dicimus,
 quia una earum personarum eademque numero
 voluntas, secundum quam res creatas producunt.
 Tu vero nescio quid copules et quamnam instituas
 Trinitatis ad res creatas comparisonem. Verum
 enimvero dicimus tibi, o homo, quo modo propter
 aequalem volitionem et voluntatis identitatem
 unum rerum creaturarum principium est Trinitas,
 licet tres personae sint, eodem plane modo etiam
 propter spirativae virtutis in Patre et Filio iden-
 titatem vel potius unitatem unum idemque nu-
 mero Spiritus sancti principium esse Patrem et
 Filium. Qualem vero consecutionem inducis praeter
 te nulli cuiquam alteri visam! Quod enim
 nulla ex creaturis sui ipsius sit principium cum

(3) Dionys. De div. nom. c. 2; apud Camate-
 rum. c. 116 Gr. orth. t. II, p. 467.]

Trinitate simul, id necessarium est; (quomodo enim creatura foret creator?) quod vero propriea neutra duarum divinarum personarum, unam alterius cum altera sit principium, id unde sequitur aut quibus necessitatibus demonstratur? Scito ergo, nos quoque unum unius vel etiam plurium dicere principium et minime inficias ira, Patrem solum esse fontem superessentialis deitatis, solum ipsum fontem non ex fonte, et principium non ex principio cognoscentes atque credentes etiam iis cæteris rationibus, quas alibi fusius clariusque exposuimus et ante nos, qui nos præcesserunt, beati et sapientissimi viri.

Ἄποθεν ἔκταται ἡ τρισὺν ἀνάγκη τοῦτο συνάγεται; Ἰσθι οὖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐν ἐνός ἢ καὶ τῶν κλειόνων φαρμὴν αἰτιῶν, καὶ τὸν Πατέρα μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίτου θεότητος οὐκ ἀρνούμεθα, μόνην αὐτὴν πηγὴν οὐκ ἐκ πηγῆς, καὶ ἀρχὴν οὐκ ἐξ ἀρχῆς εἶναι εἰδότες τε καὶ πιστεύοντες, καὶ οἷς ἄλλοις ἀλλαχοῦ πλατύτερον τε καὶ σαφέστερον εἰρήκαμεν λόγους, καὶ πρὸς ἡμῶν οἱ φιλίσαντες ἡμᾶς μακάριοι καὶ σφωτάτοι ἄνδρες.

EPHES. CAP. XV (XXXII).

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΕ' (ΑΒ') (1).

Ab eodem agente eodem tempore procedens diversa operatio diversum prorsus perficit effectum. Sit idem agens ubi A, operationes vero ejusdem eodem tempore, altera quidem quæ est ad B, altera vero diversa ab ipsa, quæ est ad G. Dico, etiam G diversum fore a B. Nam si idem foret, congrueret prorsus cum ipso, et operatio quæ est ad ipsum congrueret et quadraret cum operatione quæ est ad B; una ergo et eadem erit. Verum suppositæ sunt ut duæ et adinvicem diversæ operationes; igitur et G diversum erit a B. Sit nunc A Pater sempiternus et naturaliter operans, B vero Filius, G Spiritus sanctus; diversæ autem ad invicem operationes ea quæ est ad B, Filii generatio, quæ vero ad G, Spiritus sancti processio. Diversas igitur a Filio Spiritus sanctus, quia etiam operationes quæ ad utriusque subsistentiam sunt, a se differunt; neque etiam nobis opus fuerit alia distinctione Filii et Spiritus sancti, cum ipsæ diversæ operationes et progressiones eos possint distinguere.

Ἡ παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνεργοῦντος ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ διάφορος ἐνέργεια διάφορον ἀποτελεῖ τὸ ἐνέργημα. Ἐστὼ τὸ αὐτὸ ἐνεργεῖν ἐφ' ὃ A, ἐνέργεια δὲ αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ μία μὲν ἢ πρὸς τὸ B, ἑτέρα δὲ διάφορος πρὸς αὐτὴν, ἢ πρὸς τὸ Γ. Ἀέγω, ὅτι καὶ τὸ Γ διαφέρειν ἔσται τοῦ B. Εἰ γὰρ τὸ αὐτὸ ἔσται, ἐφαρμόσει πάντως αὐτῷ, καὶ ἢ πρὸς αὐτὸ δὲ ἐνέργεια (2) ἐφαρμόσει; τῇ πρὸς τὸ (3) B ἐνεργείᾳ. Μία ἄρα καὶ ἡ αὐτὴ (4) ἔσται. Ἄλλ' ὁπίκειντο (5) εἶναι δύο καὶ πρὸς ἀλλήλας διάφοροι καὶ τὸ Γ ἄρα διαφέρειν ἔσται τοῦ B. Ἐστὼς τὸ μὲν A ὁ Πατήρ, ὁ ἀβίωτος καὶ φυσικῶς ἐνεργῶν, τὸ B δὲ ὁ Υἱός, τὸ δὲ Γ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνέργεια δὲ διάφοροι πρὸς ἀλλήλας ἢ πρὸς τὸ B μὲν ἢ τοῦ Υἱοῦ γέννησις, ἢ δὲ πρὸς τὸ Γ ἢ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις. Διαφέρειν ἄρα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔπει καὶ αἱ (6) πρὸς τὴν ὑπαρξίν ἑκατέρου ἐνέργεια διαφέρουσι καὶ οὐκ ἂν ἡμῖν εἴη βίαι διακρίσις ἐτέρας τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, αὐτῶν τῶν διαφόρων ἐνεργειῶν καὶ προόδων διακρίνειν ἀπὸ δυνάμενων (7).

NICÆNI.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Hæc quidem quæstio est in medio posita, utrum Filius a Spiritu distinguatur diversa ex Patre progressionem, an ex eo, quod alter ex altero sit. Atque aliis quidem hoc, aliis vero illud videtur, etiam inter ipsos Latinos (a); sunt etenim nonnulli quoque Latinorum doctrinam, qui diversa ex Patre progressionem Filium et Spiritum sufficienter ab invicem discerni censent, non tamen propterea etiam ponunt, non esse ex Filio Spiritum sanctum, verum in conclusione quidem concordant omnes et concorditer ex Patre et Filio procedero

Τοῦτο μὲν πρόβλημα ἐστὶ καίμων ἐν μέσῳ, πότερον ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος τῇ ἐκ Πατρὸς διαφόρῳ προόδῳ διακρίνοιτο, ἢ τῷ θάτερον ἐκ θατέρου εἶναι. Καὶ τοῖς μὲν τοῦτο, τοῖς δ' ἐκείνο δοκεῖ, καὶ αὐτῶν τῶν Λατίνων. Καὶ γὰρ εἰσιν οἱ καὶ τῶν Λατινικῶν διδασκάλων τῇ ἐκ Πατρὸς διαφόρῳ προόδῳ Υἱὸν τε καὶ Πνεῦμα ἑκαστῶς ἀλλήλων διαφθερισθαι ὁφονταί, οὐ μόντοι διὰ τοῦτο καὶ μὴ εἶναι ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἰδέναι· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ συμπέρασματι πάντες ὁμοφωνοῦσι καὶ πάντες συμφώνως ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι διατίθενται, περὶ τὰ

(a) Vide quoad hæc et sequentia Scholarii animadversiones supra cap. 6 in Marcum Ephes.

(1) In Mon. 256, f. 302 a, est cap. 33.
 (2) Mon. 27, f. 248 b, ἐνέργεια.
 (3) Mon. 27, πρὸς τῇ.
 (4) Sic recte Mon. 256; Mon. 27, καὶ αὐτῇ.
 (5) Mon. 27, ὁπίκειντο.
 (6) ai omitt. Mon. 27.
 (7) In codd. additur hoc schema:

μία δὲ καὶ τὰς τοῦτο δεικνύουσας προτάσεις εἰσὶν αἱ καὶ διαφέρονται. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν παντὶ ζητηματι γίνεται. Ἐπὶ οὐδὲ ποτε γὰρ συμπέρασματος γωρήσουμεν τε καὶ ὁμολογουμένου πᾶσι πολλὰ τοῖς σοφῆς ἀμφοτέρωθεν περὶ τὰς τοῦτο ἀποδείξεις γίνονται, τῶν μὲν δι' ἄλλων, τῶν δὲ δι' ἄλλων μέσων τὸ αὐτὸ δεικνύοντων. Ἰδὲν εἰ τις ἀναίρειν ἰκανῶς βούλετο τὸ προκειμένον, οὐτε τὰς ἰδίας ἀποδείξεις ἐκθεῖναι μόνον ἀρκεί, εἰ μὴ καὶ τὰς τοῦ ἄλλως λέγοντος ἀνέλθῃ, οὐτε τοῦτο ποιῆσαι καταλείποντα θάτερον· ἀλλ' ἔμα καὶ τοὺς ἐναντίους λύσαι λόγους καὶ τοὺς ἰδίας ἀνάγκη προαγαγεῖν. Καὶ οὗ τοίνυν, ὅτε σοι (1) καὶ τοῦτο δοθαίη ἀληθὲς εἶναι, τὸ τῆ διαφόρου πρόσω ἰκανῶς ἀλλήλων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα διακρίνεσθαι, οὐδὲν πλέον ἔχεις λαβῶν, ἔως ἂν τὸ συμπέρασμα καὶ δι' ἄλλων πολλῶν δεικνύοιτο, καὶ οὕτω δεικνύοιτο, ὥς μηδὲν σε ἀνταπεῖν ἔχειν. Κἀνταῦθα δὲ ὅμως ἐξ ἡμισείας δ βούλει κοίτας, τὰ σαυτοῦ μὲν ἐκτιθέμενος, τοὺς δὲ δεικνύοντας λόγους, μὴ δύνασθαι ἀλλήλων διακρίνεσθαι, εἰ μὴ θάτερον ἐκ θατέρου εἶη, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πάντως οὐ διαλυόμενος· ὥστε σοι τὸν λόγον ἀμφίβολον καταλείπεσθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ φαίης πρὸς τοὺς λέγοντας, τὰ μὲν διακρινόμενα ἀλλήλων ἢ τῆ ἀρχῆ ἢ τῶν ὅροις διακρίνεσθαι, τὸν δὲ Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῖς μὲν ὅροις οὐκ ἂν διακρίνεσθαι ἀλλήλων, εἴπερ τὰ τοῖς ὅροις διακρινόμενα ἢ τῆ ὅλη διακρίνεσθαι δεῖν, ἢ τῆς ἀτομότητός ἐστιν αἰτία (ἐκεῖ δὲ οὐδεμία ἐστὶν ὅλη), ἢ τῆ εἶδει (ἐκεῖ δὲ ταυτὸ εἶδος τὴν θείαν οὐσίαν ἐν ἀμφοῖν εἶναι)· ὥστε λείπεσθαι τῆ ἀρχῆ αὐτοῦ διακρίνεσθαι· κἀνεῦθεν εἰ ἀμφοῦ ἐκ Πατρὸς εἶναι (2) μόνου, οὐκ ἂν ἀλλήλων διακρίνεσθαι· λείπεσθαι τοίνυν τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι; Εἰ τις οὖν ταῦτα φαίη, τί αὐτὸς ἀπολογησῆ; οἶδα μὲν ὡς οὐδὲν δ τι καὶ ἄξιον λόγου ἔρεῖς. Λατῖνοι δὲ ἄνδρες σοφοί τε καὶ διαλεκτικοὶ πρὸς τὰς Λατίνων ταύτας ἐπιχειρήσεις σοφῶν τε καὶ διαλεκτικῶν καὶ αὐτοῦ πολλὰ μὲν καὶ καλὰ ἔρουσι τε καὶ εἰρήμασιν, οὐ μέντοι γε πρὸς τοῦτο τῶ συμπέρασμα μάχονται, ἀλλὰ πολλὰς τε καὶ γενναίας ἄλλαι ἀποδείξεις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι καὶ μάλα ἰσχυρίζονται. Ἐδὲ δὲ σοι, ὡς καὶ τὴν διάφορον ταύτην σοι τῶν φῶτων ἐκ Πατρὸς πρόσω εἰ; ταυτὸ τοῖς αὐτῶν λόγοις εἰσὶν αἱ τῶν Λατίνων ἀπάξουσι καὶ ταυτὸ δηλοῦν ἀποδείξουσι τῶ τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐξ ἀμφοῖν προέιναι. Τὸ γὰρ τὸν μὲν Υἱὸν γεννητῶς, ἐκπορευτῶ; δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς προέιναι, οὐδὲν ἄλλο εἶναι· πολλὰς τε καὶ καλοὺς λόγους παύουσι, ἢ τὸν μὲν ἀμέσως ἐκ Πατρὸς προέιναι τῶ τῆς γεννήσεως τρόπῳ, τὸ δὲ Πνεῦμα διὰ τοῦ ἐκ Πατρὸς γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον, καὶ τὴν ἐκπόρευσιν διὰ τῆς γεννήσεως, ὡς καὶ οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι φασίν, προέιναι. Πρὸς οὗς αὐτὸς οὐκ ἂν οὐδ' ἀντιδιδέσθαι δυνήσασθαι; μάτην ἀνταῦθα πονεῖς ταῖς γραμμικαῖς σου μέγα φρονῶν ἀποδείξεις, καὶ ταύτη τῶς ἀμαθείς ἐκπλήττων. Τί δ' ἂν

A Spiritum omnes asseverant; circa media vero et circa propositiones, ex quibus istud probatur, sunt qui inter se dissident ac controversias agitant. Hoc vero in omni quoque quaestione usuvenit. In qualicunq; enim conclusione nota omnibus et omnium confessione admissa multæ sapientibus ambiguitates circa ejsdem demonstrationes exoriantur, cum alii per alia media eadem probare studeant; quæm obrem si quis sufficienter velit propositam doctrinam evertere, non sufficit, ut proprias duntaxat demonstrationes exponat, nisi et rationes ejus qui aliter statuit, e medio tollat, neque ut hoc faciat alterum omnino omitendo, verum simul debet et contrarias rationes dissolvere et proprias in medium proferre. Et tu igitur, quando etiam et hæc tibi verum esse concederetur, diversa progressionem sufficienter ab invicem Filium et Spiritum sanctum distingui, nihil amplius exinde nactus esses, quandiu conclusio etiam per alia multa demonstraretur et ita demonstraretur, ut nihil habeas quod opponas. Et hic quoque ex dimidio solum quod propositum habes efficias, dum ita quidem argumenta exponis, rationes vero eas, quæ probant, non posse ab invicem distingui Filium et Spiritum, nisi alter ex altero esse habeat, quia non potes, nullo prorsus modo dissolveris; quapropter a te ratio nitens et ambigua reliquitur. Quid enim diceret adversus eos qui dicunt, ea quæ ab invicem distinguuntur, vel principio distingui vel terminis. Filium autem et Spiritum terminis non distingui ab invicem, quandoquidem ea, quæ terminis distinguuntur, vel materia distingui oporteat, quæ individualitatis sit causa (nulla vero illic existit, materia) vel specie (tibi vero eandem speciem, divinam essentiam in amobus esse); relinquit Ergo eos principia distingui et exinde si ambo ex solo Patre essent, non ab invicem fore distinctos; reliquum igitur esse, ut Filius sit ex Patre, Spiritus vero ex Patre et Filio? Si quis itaque unquam talia diceret, quid tu pro defensione responderes? Scio te nihil, quod consideratione dignum sit, prolaturum esse. Latini autem viri sapientes et dialectici ad ratiocinia a Latinis sapientibus et dialecticis et ipsis prolata multa quidem et eximia et dicent et jam dixerunt, non tamen ob eam causam etiam conclusioni repugnant, verum multis nobilibusque aliis argumentis Spiritum sanctum ex Patre et Filio esse quam qui maxime propugnant. Tu vero scito, ex Latinis esse quorundam, qui tibi etiam hanc duorum luminum ex Patre diversam progressionem in idem cum suis doctrinis redigent et idem significare probabunt cum propositione, Filium quidem ex Patre, Spiritum vero ex utroque prodire. Nam quod Filius per generationem, Spiritus vero per processionem ex Patre prodit, hoc nihil aliud esse et multis et

(1) Ita Mon. f. 85 a; Mon. 27, f. 249 a, coi.

(2) Eten recte Marc. f. 85, b; in Mon. 27 f. 249 a, dux postremæ litteræ (sv) evanuerunt.

præclaris rationibus suadebunt, nisi illum quidem A
 immediate ex Patre prodire per generationis mo-
 dum, Spiritum autem sanctum per Genitum ex
 Patre ineffabili modo procedentem, ac processio-
 nem per generationem, sicut etiam magistri theologi
 dicunt, prodire. Ad quos dum ne respicere quidem
 valebis, frustra hoc loco laboras, superbiens tuis
 ex lineis et litteris petitis probationibus et tali
 pacto indoctos territans et stupore percellens.
 Quid, quæso, et diceres, si quis duas tibi lineas in
 unam contraheret et Patrem Filii poneret causam,
 deinde ex utroque prodire Spiritum affirmaret?
 Manifeste lamentaberis, qui per unam lineam
 perdidit gloriam, ut rudibus geometra esse
 videaris. Et tamen hoc doctoribus magis est con-
 sonum et consentaneum. *Monas* enim, inquit
 Theologus Gregorius, *ab initio in binarium nota*
usque ad Trinitatem stetit; ex quibus verbis patet,
 eum ut in una linea hunc motum considerasse.
 Dices fortasse, hanc operationem fore inæquabi-
 lem, et majorem quidem eam, quæ ex Patre et
 Filio ad Spiritum, quam eam quæ est ex Patre ad
 Filium, vel eam quæ ex utroque ad Spiritum, ma-
 jorem ea, quæ est ex alterutro tantum ad eum-
 dem Spiritum; sicut cursum quemdam fluvii, qui
 aliud flumen in medio suscepit; nam et alibi
 hoc dicebas. Verum te quidem decet ista dicere,
 qui nihil sublimius cogitare potes, sed corpora-
 libus dumtaxat rebus inhæres; nos autem quæ ad
 illa diximus etiam hisce opponemus et Filii ex
 Patre generationem neque majorem neque minorem
 Spiritus sancti ex Patre Filioque processione
 dicemus, sed utramque perfectam et processionem
 sancti Spiritus ex Patre et Filio unam ean-
 demque esse cum ejusdem Spiritus sancti processione
 ex Patre vel ex Filio. Et rationes sæpe-
 numero prolata frustra hoc loco repeterentur.

EPHES. CAP. XVI (XXXIII.)

Interrogant nos, qui cum Latinis sentiunt, an
 cum sua virtute et sapientia Pater Spiritum san-
 ctum producat, an sine sapientia et sine vir-
 tute, (a) ut si alterum fugientes prius responderi-
 mus, nos ad suam ipsorum adigant sententiam,
 nimis, si sapientia et virtus Patris est Filius,
 cum Filio ergo Patrem producere Spiritum sanctum,
 et non solum ipsum. Itaque Patrem cum Filio pro-
 ducere Spiritum sanctum, sive cum Verbo, cum
 sapientia, et virtute, neque nos indicas ibimus;
 nam simul cum Verbo prodit Spiritus sanctus,
 securum divos Patres, et eum comitatur et pate-
 facit, et neque Verbum est absque Spiritu, neque
 Spiritus prodit sine Verbo. Verum enimvero non
 eum in modum, ut Filius quoque causa sit existi-
 stentiæ Spiritus sancti, sicuti neque Spiritus est
 Filii causa; quæ enim simul et secundum idem ex
 quopiam procedunt, etiam sibi ad invicem causas

(1) Marc. f. 86 a : οὐμῶξας.

(2) Greg. Naz. orat. 35, p. 562, ed. Bill. (Nunc orat. 29).

(3) ἢ addendum.

(a) Quæ Damascenus, De fide orthodoxa, 1, c. 6. 7, disputat, non parum huc faciebant, ut talis fieret quæstio; ubi tamen *Sapientia*, quæ *personali-*

καὶ φαίης, εἴ τις σοὶ τὰς δύο ταύτας γραμμὰς εἰς
 μίαν αὐσελλείην, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ θέμενος
 αἰτίαν, εἴτ' ἐξ ἀμφῶν εἰποι προίεσθαι τὸ Πνεῦμα;
 ἄῤῥον ὡς οὐμῶξας (1) παρὰ μίαν γραμμὴν ἀπολω-
 λεκῶς; τὸ καὶ γεωμέτρως τοὺς ἀμαθέσι δοκεῖν. Καί-
 τοι τοῦτο καὶ τοῖς διδασκάλοις μάλλον ὁμολογοῦν.
 Μονὰς γὰρ, φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ἀπ' ἀρχῆς
 εἰς δὺάδα κινήθησθα μέχρι Τριάδος ἔστη (2)· ὡς;
 ἄῤῥον εἶναι, ὡς ἐπὶ μιᾶς γραμμῆς αὐτὸν τὴν κίνη-
 σιν ταύτην θεωρηκέναι. Φήσῃσι; ἰσως, ὡς ἀνώμα-
 λος ἢ ἐνέργεια ἔσται, καὶ μείζων ἢ ἐκ Πατρὸς καὶ
 Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα τῆς ἐκ Πατρὸς πρὸς Υἱὸν, ἢ (3)
 ἐξ ἀμφῶν πρὸς τὸ Πνεῦμα τῆς ἐκ θατέρου πρὸς τὸ
 αὐτὸ Πνεῦμα, ὡς περ τινὸς βῆθι ποταμοῦ καὶ ἄλλοτε
 τοῦτ' ἔφησ. Ἄλλὰ σοὶ μὲν ταῦτα λέγειν ἀρμόζει οὐ-
 δὲν ὀφηλότερον νοεῖν δυναμένῳ, τοῖς δὲ σωματικοῖς;
 ἐνασπόμενοι μόνον· ἡμεῖς δ' ἂ πρὸς ἐκεῖνα εἰρήκα-
 μεν, καὶ πρὸς ταῦτα ἀντιθήσομεν, καὶ τὴν ἐκ Πα-
 τρὸς Υἱοῦ γέννησιν οὕτε μείζω οὕτε ἐλάττω τῆς ἐκ
 Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος προόδου φήσομεν,
 ἀλλ' ἀμφὸς τελείας, τὴν τ' ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ
 Πνεύματος ἐκπάρουσιν τῆν αὐτὴν καὶ μίαν τῆ ἐκ
 Πατρὸς ἢ (4) Υἱοῦ ἐκπορεύσει τοῦ αὐτοῦ Πνεύμα-
 τος. Καὶ οἱ λόγοι πολλάκις εἰρημνοὶ μάτην ἀν ἐν-
 ταῦθα λέγοντο.

C

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΓ' (ΚΓ') (5).

Ἐρωτῶσιν ἡμᾶς οἱ τὰ Λατίνων φρονούντες, εἰ
 μετὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας ὁ Πατήρ προ-
 βάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ἀσώφως καὶ ἀδυνά-
 τως, ἔν' εἰ τὸ δεύτερον φαύλοντες τὸ πρῶτον ἀπο-
 κρινόμεθα, πρὸς τὴν αὐτῶν ἡμᾶς ἀπαγάγουσι
 δόξαν, ὅτι εἰ σοφία καὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς ἔστιν ὁ
 Υἱὸς (6), μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα πρόβάλλει τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ὁ Πατήρ, καὶ οὐ μόνος ἀσώφως. Ὅτι μὲν
 οὖν μετὰ τοῦ Υἱοῦ πρόβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ
 Πατήρ, εἰσὺν μετὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας καὶ
 τῆς δυνάμεως, οὐδ' ἡμεῖς ἀρνησόμεθα· συμπράξει
 γὰρ τῷ Ἀγγῶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τοὺς θεοὺς
 Πατέρας (7), καὶ συναπομαρταί καὶ συναναφαίνοι
 αὐτὸν, καὶ οὕτε Λόγος ἔστιν ἄνευ Πνεύματος, οὕτε
 τὸ Πνεῦμα πρόβεισιν ἄνευ τοῦ Λόγου. Πλὴν οὐχ οὕ-
 τως, ὥστε καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίον τῆς τοῦ Πνεύματος
 ὑπάρξεως εἶναι, καθάπερ οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ
 αἰτίον· τὰ γὰρ ὁμοῦ κατὰ ταυτὸν ἐκ τινος προϊόντα

(4) Codd. καί.

(5) In Mon. 256 f. 302 b, est cap. 34.

(6) I Cor. 1, 30, 24.

(7) Mon. 256, θ. Πατ. τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

ter sumitur, a Sapientia essentialiter accepta omni-
 no distingui debet, ut infra quoque notatur.

καὶ ἀλλήλων εἶναι ἀδύνατον· ὁ τοῖνον εἰ μετὰ τοῦ Υἱοῦ (1) πρόεισι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προέλθει ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· εἰ δὲ μὴ, τῶν κτισμάτων οὐδὲν διόσει τῶν διὰ λόγου Θεοῦ καὶ δυνάμεως καὶ σοφίας γαγενημένων· Πάντα γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν ὃ γέγονεν (2). Ὁ ἄρα μὴ γέγονεν, οὐδὲ δι' αὐτοῦ τὸ εἶναι εἶχει ἀνάγκη. Ἐπατα οὐχ οὕτω σοφία καὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς εἶναι ὁ Υἱός, ὡς Υἱός ἢ Λόγος· Υἱός μὲν γὰρ καὶ Λόγος οὕτως ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς μὴ ὄντος αὐτοῦ· Υἱοῦ μὴ δὲ Λόγου (πρὸς τὸν Πατέρα γὰρ ὁ Υἱός ἀναφέρεται καὶ πρὸς τὸν λέγοντα ὁ Λόγος)· σοφία δὲ καὶ δύναμις οὕτως ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ αὐτοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως ὄντος, καὶ οὐ σοφοῦ καὶ δυνατοῦ μόνου· σοφία γὰρ εἶναι ἐκ σοφίας καὶ δυνάμεις ἐκ δυνάμεως, ὡς περ Θεός ἐκ Θεοῦ, καὶ φῶς ἐκ φωτός· λέγεται δὲ τοῦ Πατρὸς σοφία καὶ δύναμις, ὡς ἄλην αὐτοῦ τὴν σοφίαν καὶ δυνάμιν ἔχων, ὡς ἂν εἰκόμην ἀρχετύπου. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδὲν ἦτον σοφία καὶ δύναμις· καὶ τοῦτο οὐδεὶς ἀντιτελεῖ τῶν τὰς Γραφὰς εἰδόντων· καὶ οὗτοι κοινὰ καὶ οὐσιώδη τῶν θεῶν εἶσι προσώπων ταῦτα (3) τὰ ὀνόματα, καὶ ὁ θεὸς δὲ Ἀδούστεινος· ἐν τῷ περὶ Τριάδος βιβλίῳ τούτοις συμμαρτυρεῖ· Εἰ τοῖνον σοφία καὶ δύναμις ἐκ σοφίας καὶ δυνάμεως τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κριετόν ἐστι καὶ μάταιον ἐρωτᾶν, εἰ μετὰ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως ὁ Πατὴρ προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τις αὐτὸ κτίσμα βούλοιο κατασκευάζειν, καθάπερ εἴρηται· Ὁ Θεός τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠεὶ οὐρανοὺς δὲ οὐρανοὺς ἐν προηέσει. Ἀλλ' οὕτω διὰ μέσης σοφίας καὶ δυνάμεως ὁ Πατὴρ ἦλθεν ἐπὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν, ὡς περ οὐδ' ἐπὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν, οὕτω διὰ μέσης θεότητος ὄλω. Τῶν γὰρ κτισμάτων ἴδιον τὸ τοιοῦτον οἱ θεολόγοι φασίν. Ἀμέσως ἄρα καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἐπίσης ἄμφω προλασιν, ὁ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ μετ' ἀλλήλων μὲν, οὐκ ἐξ ἀλλήλων δὲ, οὐδ' ὄλω ἐκ θατέρου θατέρου.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ἡ σοφία ἐστὶ μὲν οὐσιώδης καὶ κοινὸν ὄνομα τῇ Τριάδι· εἶναι δ' ὁμοῦ καὶ τῶν ἰδίων τῷ Υἱῷ ἀποδιδόμενων. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἡ δύναμις. Διὸ καὶ φασίν, ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα τὸν Πατέρα δεδημιουργηκέ-

(1) Υἱοῦ habet Mon. 256, omitt. Mon. 27, f. 250 a, Vatic. f. 204 a.

(a) Hic, ut Bessarionis responsio suadet, nonnulla omissa in textu sunt. Legendum fortasse: Si vero per Filium est Spiritus, nihil, etc.

(b) Ita Patres communiter, ex quibus Augustinus, De Trinitate vii, c. 1: Pater et Filius sunt una sapientia, quia una essentia, et sigillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia (De quo loco vide Thomam/Summa p. 1, q. 39, a. 5, ad 4). Sapientiam ex sapientia Filium quoque vocat Epiphanius in Ancorato, p. 78. Notatu digna sunt, quae Patres concilii Toletani XV, a. 688 (vide Mansi Conc. t. XII, p. 10, 11) animadvertunt circa dictum: Voluntas genuit voluntatem, sicut et

PATROL. GR. CLXI.

esse impossibile est. Non ergo necesse est, si cum Filio prodit; etiam ex Filio prodire Spiritum sanctum. Sin autem (a) nihil differet a creaturis, quae per Dei Verbum et virtutem sapientiamque factae sunt. Omnia enim, inquit, per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est. Quod ergo factum non est, id neque per ipsum esse habeat necesse est. Deinde non eo modo Filius est Patris sapientia et virtus, quo est Filius vel Verbum. Filius enim et Verbum Patris eo modo est, ut Pater non sit Filius neque Verbum (ad Patrem); namque refertur Filius et ad dicentem Verbum); sapientia autem et virtus sic est Patris, ut et ipse Pater ait sapientia et virtus, et non solum sapiens et virtute praeditus. Sapientia enim est ex sapientia et virtus ex virtute, sicut Deus ex Deo et lumen ex lumine (b); dicitur autem Patris sapientia et virtus tanquam totam ejus sapientiam et virtutem possidens, sicut imago exemplaris. Sed et Spiritus sanctus nihilominus sapientia et virtus est; et hoc nemo Scripturarum gnarus negabit. Atque communia et essentialia divinarum personarum esse haec nomina, etiam divus Augustinus opere de Trinitate hisce simul attestatur. Si igitur sapientia et virtus ex sapientia et virtute Patre procedit Spiritus sanctus, supervacaneum et inane est interrogare, an cum sua ipsius sapientia et virtute Pater producat Spiritum sanctum, si nemo eam creaturam ostendere velit, secundum quod scriptum est: Deus in sapientia firmavit terram, praeparavit caelos in prudentia. Sed neque per mediam sapientiam et virtutem Pater devenit ad Spiritus sancti processionem, sicut neque ad Filii generationem, neque per mediam deitatem universim. Hoc enim creaturarum proprium theologi dicunt. Immediate ergo et ex ipsa essentia Patris ambo aequaliter progrediuntur, Filius et Spiritus sanctus, ac cum se invicem, non vero ex se invicem, neque prorsus alter ex altero est.

ΝΙΚΑΙΕΝΙ.

Sapientia quidem essentialia et commune nomen est Trinitatis; est tamen ex iis quoque, quae seorsim et proprio Filio attribuantur (c). Eo modo res se habet cum nomine virtutis. Ideo etiam

(2) Joan. 1, 3.

(3) ταυτὶ Mon. 27 f. 250 a. Vat. f. 204 b.

sapientia sapientiam, a se antes, uti exponunt, secundum essentiam usurpatum, quod contra objectiones quasdam strenue defendunt.

(c) De lege appropriationis vel accommodationis nomen absolutorum ad personas disputant theologi cum D. Thoma Sum. p. 1, q. 39, a. 7 et 8; Richardo a S. Victore in opusculo De appropriatis et ceteris in l. 1 Sent., dist. 51. Haec doctrina totis Patribus innititur, ex quibus videndus Augustinus, De Trinit. vi, 10; Hilarius, De Trinit. ii, 1; Leo M., serm. 2 et 3 de Pentecoste. Vide quae supra ad cap. 1, can. 1, animadvertit auctor noster.

dicimus, in sapientia Patrem universa condidisse A vel per sapientiam produxisse mundum, per hæc nomina Verbum et Filium intelligentes. Neque quando Dei sapientiam audimus, allud quiddam intelligimus præter Filium, Deus enim qui dicit sapientiam, is totam sanæ Trinitatem indicabit, Dei vero sapientiam enuntians Filium omnino significat; quemadmodum etiam Deum charitatem dicimus tres personas, Dei vero charitatem Spiritum sanctum. Quamobrem quando Latini dicunt confitendum esse ex Patre Filioque esse Spiritum, quia Pater cum sua sapientia ac simul cum ea Spiritum produci, non hanc communem intelligere oportet, sed propriam Filio attributam. Ac frustra a te, quæ in secunda parte hujus argumenti dicta sunt, prolata fuerunt nihil omnino ad scopum facientia. Quæ vero dicis, procedere quidem Spiritum cum sapientia sive cum Filio, non vero ex ipso, assertionem quamdam ponens dicis, nullam vero cogentem rationem inducis. Quænam enim est necessitas, si Spiritus non sit Filii principium, neque principium sancti Spiritus esse Filium? Quia, dices, impossibile est ea quæ simul et secundum idem ex quopiam prodeunt, etiam sibi invicem principia esse! Sed quid tu sub voce *sibi invicem principia* intelligas, id ipse noveris; nos vero sibi invicem principia esse non dicimus. Nam fieri nequit ut utrumque utriusque et principium et principiatum sit; hoc enim Græcorum sermo voce *sibi invicem principia* intelligere vult; alterutrum vero alterutrum principium esse, licet etiam secundum idem ex quodam alio producantur, nihil vetat. Nam radius et lumen simul et secundum idem ex sole sunt; attamen lumen per radium et quodam modo ex radio est; et per tonitru fulgur, licet tonitru et fulgur nubium densitatem et simul ad invicem confractionem causam habeant. Oportet enim crassis hisce et utcumque similibus exemplis ea quæ supra naturam sunt propter eos qui exarsioris sunt ingenii, subigere. Tu vero etiam bis circa evangelicum dictum: *Omnia per ipsum facta sunt peccas, non intelligens, quid inde concludas*. Nos vero, qui in primo tuo argumento sufficienter te ostendimus hallucinatam, illis contenti sumus. Spiritum vero, si per sapientiam, hoc est per Filium, producat, nihil differre a creatoris et per mediam deitatem quid produci proprium creaturarum esse, id nescio an et aliis placeat præter te; imo clare novi id nemini sapientum probari. Manifestat vero et fides Deum quidem Patrem prædicans et Deum vero Filium et Spiritum sanctum confitens, et tamen eos non cum creaturis (apaga cum blasphemia ista!) collocans. Quid enim magis Spiritus creatura foret, si ex Filio, quam Filius et Spiritus, si ex Patre? Ex essentia et non ex essentia Dpi esse acimus doctores creaturæ et non creaturæ statuere causam, non

(1) Mon. 27. f. 250 b. κωλύειν.

(2) Mon. f. 251 a. σοφῶς.

ναί, ἢ διὰ τῆς σοφίας τὸν κόσμον προαγαγεῖν, τὸν λόγον τε καὶ τὸν υἱὸν διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων νοοῦντες. Οὐδὲ ἔστιν ὅτι Θεοῦ σοφίαν ἀκούοντες ἄλλο τι νοοῦμεν ἢ τὸν υἱόν. Θεὸν μὲν γὰρ σοφίαν τι: εἰπὼν εἰλην αὐτὴν τὴν Τριάδα δηλώσειεν, Θεοῦ δὲ σοφίαν φθεγγόμενος τὸν υἱὸν πάντως ἐσημανεν· ὡσαύτῃ καὶ Θεὸν μὲν ἀγάπην τὰ τρία φασὶν προσέωπα, Θεοῦ δὲ ἀγάπην τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡσαύτῃ εἶπαι Λατῖνοι φῶσι τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι ὁμολογεῖν εἶναι, διὰ τὸ τὸν Πατέρα μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας καὶ ἐν αὐτῇ ἅμα τὸ Πνεῦμα προαγαγεῖν, οὐ σοφίαν τὴν κοινήν ταύτην νοεῖν δεῖ, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν τῷ υἱῷ ἀποδομένην. Καὶ μάτην σοὶ τὰ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τούτου τοῦ ἐπιχειρήματος εἰρημένα ἀπέρριπται, οὐδὲν ἔλω; ποιούντα πρὸς τὸ προκαίμενον. Ἄ δὲ φῆς, ἐκπορεύεσθαι μὲν τὸ Πνεῦμα μετὰ τῆς σοφίας ἦτοι τοῦ υἱοῦ, οὐ μέντοι ἐξ αὐτοῦ, θέσιν τινὰ τιθέμενος λέγεις, οὐδεμίαν ἀνάγκην εἰσαγών. Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αἰτιον, μὴ δὲ τὸν υἱὸν εἶναι τοῦ Πνεύματος ἀρχιν; Ὅτι, φῆσεις, τὰ ὁμοῦ καὶ κατὰ ταυτὸν ἐκ τίνος προέοντα καὶ ἀλλήλων αἰτια εἶναι ἀδύνατον. Ἄλλὰ τί μὲν σὺ διὰ τῷ ἀλλήλων αἰτια νοεῖς; αὐτὸς ἂν εἰσεῖς· ἡμεῖς δὲ ἀλλήλων αἰτια εἶναι οὐ φασμέν. Οὐ γὰρ δυνατόν ἐκείτερον ἐκείτερου αἰτιῶν τε καὶ αἰτιατῶν εἶναι· τούτου γὰρ λόγος ὁ Ἕλληνας διὰ τῷ ἀλλήλων αἰτια θελοῦν βοῦλάται· θάτερον δὲ θάτερον αἰτιον εἶναι, κἀν καὶ κατὰ ταυτὸν ἐκ τίνος ἄλλου προάγοντο, οὐδὲν κωλύει (1). Ἡ τε γὰρ ἀκτίς τὸ τε φῶς, ἅμα καὶ κατὰ ταυτὸν ἐξ ἑλίου ὄντα, ὁμοῦ δὲ τῆς ἀκτίος καὶ ταυτὸν ἐρῶσαν ἐκ τῆς ἀκτίος ἐστὶ καὶ διὰ τῆς βροντῆς ἢ ἀστραπῆς, καίτοι βροντῆ τε καὶ ἀστραπῆ τὴν κενὴν κενότητά τε καὶ ἅμα πρὸς ἀλλήλας συντριψὶν αἰτιον ἔχοντα. Δεῖ γὰρ τὴν παχέσι τούτοις καὶ ὀκνησοῦν ὁμοίως παραδείγμασι τὰ ὑπὲρ φύσιν διὰ τοῦς τὴν διάνοιαν καχυπέρους ὑπάγειν. Σὺ δὲ καὶ δις περὶ τὸ εὐαγγελικὸν ῥητὸν τὸ Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ἁμαρτάνεις, μὴ συνιεις, ἐνταῦθεν συμπεραίνεις. Ἡμεῖς δ' ἐν τῷ πρώτῳ σου ἐπιχειρήματι ἰκανῶς εἰ ἐλέξαντες ἀπατώμενοι ἐκείνοις ἀρκούμεθα. Ὅτι δ' εἰ διὰ σοφίας, τοῦ υἱοῦ δηλαδὴ, τὸ Πνεῦμα προάγοντο, οὐδὲν ἂν ἐκείνοις τῶν κτισμάτων, καὶ τὸ διὰ μέσης θεότητός τι προαχθῆναι τῶν κτισμάτων ἴδιον εἶναι, οὐκ οἶδα μὲν; εἰ καὶ ἄλλοις συνδόςαι πλὴν σου· μᾶλλον δὲ σαφῶς (2) οἶδα μηδενὶ τῶν σοφῶν συνδοκεῖν· δηλοῖ δὲ καὶ ἡ πίστις; Θεὸν μὲν τὸν Πατέρα προσεδύουσα, καὶ Θεὸν δὲ τὸν υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογοῦσα, καὶ ὁμοῦ αὐτοῖς οὐ μετὰ τῶν κτισμάτων (ἐπαγε τῆς βλασφημίας; 1) τιθέμενη. Τί (3) γὰρ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα κτίσμα, εἰ ἐξ υἱοῦ, ἢ ὁ υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ ἐκ Πατρὸς; Τὸ ἐξ οὐσίας καὶ μὴ ὁδοσίας Θεοῦ εἶναι ἴσμεν τοῖς διδασκάλους, κτισματος καὶ μὴ κτισματος αἰτιον τιθεμένων, οὐ τὸ ἐκ Πατρὸς μόνου ἢ ἐκ Πατρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι. Τὰ μὲν ὄν κτίσματα τὰ μὴ ἐκ τῆς θαλάσσης οὐσίας εἶναι, ἀλλ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἶς

(3) Marc. f. 87 b. ἢ τι:

ἐδ εἶναι παρηγημένα, αὐτὸ τοῦτο κρίσιμα εἶναι ποιεῖ καὶ τῆς θείας ἀπαλλοτριῶ φύσεως Πνεῦμα ἢ ἐδ ἄγων ἐκ τῆς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐσίας ὄν, δημοσιεύειν τε αὐτοῖς καὶ Θεὸς ἐστι, κἄν καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἴη. Καὶ οὐδὲν ὅμως τῇ ἀληθείᾳ ἐοῖ λόγος κηδὲν ἰσχυρὸν ἔχοντες; λυμνεύεσθαι δύναιν' ἄν.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΖ' (ΑΔ') (1).

Εἰ τι ἐκ πλειόνων ἐνακῶς ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις λέγεται, ἢ οὐσία πάντως ἢ οὐσιωδὲς ἴστιν. Ὅσπερ γὰρ ἐν ἴσθι πάντη, καθ' ὃ τῶν λοιπῶν ἕκαστον τῶν προσώπων χωρίζεται, οὕτω καὶ ἐν ἴσθι πάντη, καθ' ὃ τὰ τρία ἐνίζονται. Τοῦτο δ' ἴστιν ἡ μία τῷ ἀριθμῷ οὐσία ἢ ἐι τῶν οὐσιωδῶς αὐτῇ προσόντων, οἷον ἡ μία θέλησις ἢ ἡ μία δύναμις ἢ ἡ μία ἐνέργεια. Λέγομεν γὰρ Θεὸν ἐκ Θεοῦ τὸν Υἱόν, καὶ ἄμφω Θεὸν ἓνα, φῶς ἐκ φωτός, καὶ ἄμφω ἐν φῶς, σοφίαν ἐκ σοφίας, καὶ ἄμφω μίαν σοφίαν, δύναμιν ἐκ δυνάμεως καὶ ἄμφω μίαν δύναμιν. Καὶ οὐδὲν ἕρα δύναται ἐν εἶναι τὰ θεῖα πρόσωπα, εἰ μὴ καθὼς ἴστιν ἐν αὐτοῖς ἐν. Τοῦτο δ' ἴστιν οὐσιωδές. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ προβάλλειν ἐν ἴστιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἢ κοινωνήσαι τοῦτου καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐσιωδῶδες γε. ὄντος, καὶ ἴσθαι καὶ αὐτὸ προβάλλον ἕτερον θήπου πρόσωπον, ἢ οὐσιωδῶδες τινὸς ἀλλότριον ὄν, οὐκ ἄδηλον ὅτι καὶ τῆς οὐσίας ἀλλότριον ἴσθαι. Τοῦτων ὅσπερ ἄν βούλεινο τὸν βαράθρον, ἐλίσθωσαν οἱ Ἀσῖται, καὶ ἄμφω δὲ ἐκτρεπόμενοι τὴν αὐτῶν δόξαν ἀπολιπέωσαν πρότερον, ἥτις ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ ταῦτα ἀπάγει.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ὅς εὐδαίμονες οἱ σὲ ἀκούοντες διδάσκαλον! Ὅσοις αὐτοῖς ἐπιχειρήμασι ἀσφαλίζη· ἴσοις λόγοις αὐτοῖς καταφράττεις! Δύναντ' ἄν καὶ μάλα γαυριῶντες (2), φεῦ τῶν συλλογισμῶν τῆς ἀνάγκης! φεῦ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ κληθῆσθαι! φεῦ τῆς πικρότητος τῶν νοημάτων τοῦ σοφοῦ τοῦτου διδάσκου! βοῶν. Οὕτω πολλὰ τὸ ἐν ποιεῖς καὶ περιττὰ αὐτὰ ἀναστρέφεις (3), ἀδολεσχῶν, καλιλογῶν, τὰ αὐτὰ λέγων κολλάκις, οἰόμενος ἄλλα. Δεῖ γὰρ, ὡς οἶμαι, ἀγνοίας σε μᾶλλον ἢ μοχθηρίας ἐγκαλεῖν τάληθῆ λέγειν βουλομένους. Ἄλλ' ἤμει; πρὸς ταῦτα ἀρκούντως ἐν τε τῷ πρώτῳ, ἐν τε τῷ δευτέρῳ καὶ ἐνδεκάτῳ σου τῶν ἐπιχειρημάτων εἰπόντες (ταυτὰ γὰρ ἐν ἐκείνοις εἰπόν ἐφθασας), ἐκεῖ τοὺς ἀπροσάκτως παραπέμπομεν, οὐδ' ἐπιθεμῆναι ἡμῖν τε καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀμφοῖν σοι τοῦτοιν ἀπαλλάττομεν τὸν βαράθρον, σὲ κάτω κείμενον ἰλαστικῶς ἐκεῖ καταλείποντες, μὴ δύναμενον ἐκείθεν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς διδᾶν (4), ἴσως δὲ καὶ

A ex Patre solo vel ex Patre et Filio esse. Quod igitur creaturæ non ex Dei essentia sunt, sed ex non esse ad esse productæ, hoc ipsum est, quod creaturas eas facit et a divina remouet natura; Spiritus vero sanctus, qui ex essentia Patris et Filii est, consubstantialis est ipsis et Deus, licet etiam ex Patre et Filio sit. Et nihil prorsus veritati obesse poterunt ratiocinationes tuæ nihil firmum habentes.

EPHES. C. XVII (XXXIV).

Si quid de pluribus in diuinis personis dicitur singulariter (a) vel essentia omnino est vel essentialia. Sicut enim unum est omnino, secundum quod quælibet reliquarum personarum separatur, ita et unum omnino est, secundum quod illæ tres uniantur. Hoc vero est una numero essentia vel quid eorum, quæ essentialiter ipsi adsunt, ut v. gr. una voluntas vel una virtus vel una operatio. Dicimus enim Deum ex Deo Filium et ambo Deum unum, lumen ex lumine et ambo unum lumen, sapientiam ex sapientia et utrumque unam sapientiam, virtutem ex virtute et utrumque unam virtutem. Secundum nullam itaque rem unum esse possunt diuinæ personæ, nisi (a) secundum quod in ipsis unum est. Hoc autem et essentialia. Si igitur etiam producere unum est in Patre et Filio, aut communicabit in hoc etiam Spiritus sanctus cum eis, cum essentialia sit, et erit ipse aliam quampiam producens personam, aut si ab essentiali quodam alienus est, manifeste abessentia quoque alienus erit. Ex his duobus barathris utrum voluerint eligant Latini; si vero utrumque aduersantur, suam prius sententiam derelinquant, quæ necessario ad hæc deducit.

NICÆNI.

Quam beati sunt qui te gloriantur magistro! Quæ eos argumentis monis et instruis! Quæ eos rationibus armas! Possent sane et quæmaxime superbientes exclamare: O necessitatem syllogismorum! O argumentorum multitudinem! O demeritum conceptuum sapientis hujus magistri! A deo unum multa facis et superflua ipsa convertis, garriens, eadem repetens et sæpius dicens, alia ea existimans. Oportet enim, ut puto, ignorantie magis quam malitie te incensent qui veritatem dicere volunt, sed nos ad hæc sufficientes in primo, decimo et undecimo tuorum argumentorum respondimus (eadem namque in illis jam dixisti), atque illos auditores ac lectores remittimus, quos si nobis et veritati obsequuntur; ab utroque tuo barathro liberamus, te humi jacentem misere illic relinquentes, qui non potes exinde ad veritatis lucem aspicerere, et fortasse etiam non vis: et siquidem voluisses rectiores rationes audire, vel etiam recte intuitus esses, στρέφει.

(4) Ita Vat. f. 206. a. Marc. f. 88 a; Mon., ἰδελν.

(1) Mon. 256 f. 303 est cap. 35.
 (2) Mon. 27 f. 251 b. γαυριῶντες.
 (3) Mon. cit. ἀντιστρέφει. Marc. f. 88 a: ἀντι-

(a) Vide de his S. Thomam, p. 1. q. 39, a. 3; et Petarium De Trinitate, l. III, c. 9, § 9; VIII c. 9, §§ 8-15.

a barathro quoque et ipse liberatus fuisses. Me namque cogis nunc te malitia ineusare, cum paulo ante ignorantiam tibi exprobraverim.

μη βουλόμενον ὁς εἰ γε ἤθελήθης τῶν ἀληθευμένων ἀπροόσασθαι λόγων, καὶ ἀντιθέλας καὶ τοῦ βαράθρου καὶ αὐτῶς ἀν' ἀπηλλάγης. Ἀναγκάζεις γάρ με νῦν σε μοχθηρίας αἰτιοῦσθαι μικρῶ πρόσθεν ἀγνοίας (4) ἐγκυκλιχότα.

EPHES., C. XVIII (XXXV).

Si ex essentia Patris Filius et Spiritus, ex essentia vero Patris et Filii Spiritus solus secundum Latiuos, non ergo eorumdem causa est essentia Patris et essentia Patris et Filii. Quæ autem non eorumdem causa sunt, ea neque eadem prorsus sunt. Ergo aliud est essentia Patris et aliud essentia Patris et Filii; necessario vero etiam essentia Spiritus sancti aliud est. Multæ ergo in divina Trinitate sunt essentia. Hoc autem est blasphemum atque a ratione alienum.

ΕΦΕΣΟΤ ΚΕΦ. ΙΗ' (ΑΕ') (1).

Εἰ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐκ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα μόνον κατὰ τοὺς Λατινοὺς, οὐκ ἄρα τῶν αὐτῶν αἰτία ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· τὰ δὲ μὴ τῶν αὐτῶν αἰτία οὐδὲ τὰ αὐτὰ πάντως· ἄλλο ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς, καὶ ἄλλο ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἐξ ἀνάγκης· δὲ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἄλλο. Πολλὰ ἄρα οὐσίαι ἐν τῇ θείᾳ Τριάδι· τοῦτο δὲ βλάσφημον (2) καὶ παράλογον (3).

NICÆNI.

Liberenter te interrogarem, quo pacto intelligas medium tuum terminum, videlicet eorumdem causas, dum dicis, quæ non eorumdem causa sunt, non esse eadem. Si quidem eadem numero dicis, propositio tua major (a) falsa est; possunt enim quædam non eorumdem numero causa esse et tamen existere, eadem etiam in rebus hisce creatis. Alius enim numero est Socrates a Platone et tamen Sophroniscus et Ariston eadem ad invicem sunt quatenus homines; et ea quæ in te est ars grammatica, quæ præstantes hæc rationes parturivit, quæ non ideim numero ad invicem existunt, tamen eadem numero cum se ipsa est; hoc vero exemplum magis quam prius illud in rem propositam quadrat. Si vero non eadem intelligis specie, minor propositio mentitur. Nam Filius et Spiritus eadem sunt specie. Quamobrem tibi etiam hic parasylogismus ipsum hoc quod revera est ostensus est, parasylogismus et inane proprus argumentum. Aut quid nos prohibet quominus tua ratiocinia sequentes dicamus: « Si ex essentia Patris Filius atque Spiritus; Filius vero et Spiritus non sunt eadem, non ergo eorumdem causa existit essentia Patris; quæ vero non eorumdem causa non sunt eadem; Patris ergo essentia non est eadem eorum ipsa? » At nonne, præterquam quod impium, etiam

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

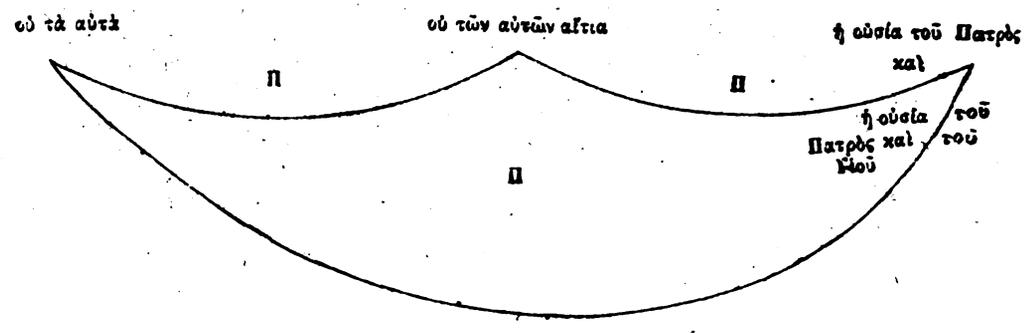
Ἠδίσως ἂν σε ἐροίμην πῶς τὸν μέσον σου τοῦτον ὄρον τὸ τῶν αὐτῶν αἰτία νοεῖς, τὰ μὴ τῶν αὐτῶν αἰτία οὐ τὰ αὐτὰ εἶναι λέγων. Εἰ μὲν γὰρ ταυτὰ τῷ ἀριθμῷ φης, ἡ μείζων ψευδής· δύναται γάρ τινα μὴ τῶν αὐτῶν ἀριθμῷ αἰτία εἶναι καὶ ὁμοῦ εἶναι ταυτὰ κατὰ τῶν κτιστῶν τούτων πραγμάτων. Ἄλλος γὰρ ἀριθμῷ Σωκράτης Πλάτωνος καὶ ὁμοῦ Σωφρονίσκος καὶ Ἀρίστων ταυτὰ ἀλλήλοις ἢ ἀνθρώποι· ἢ τε ἐν σοὶ γραμματικῇ τούτους δὴ τοὺς γενναίους τεκοῦσα λόγους οὐ ταυτὸν ἀριθμῷ ὄντας ἀλλήλοις ὁμοῦ ἢ αὐτῇ ἰστιν ἀριθμῷ ἑαυτῇ· τοῦτο δὲ καὶ πᾶλλον τοῦ προτέρου παραδείγματος τῷ προκειμένῳ ἀρμόζει. Εἰ δὲ μὴ ταυτὰ τῷ εἶδει νοεῖς, ἡ ἐλάττων ψεύδεται· Υἱὸς γὰρ καὶ Πνεῦμα ταυτὰ τῷ εἶδει εἰσίν. Ὅστε σοὶ καὶ οὗτος ὁ παρασυλλογισμὸς αὐτὸ τοῦθ' ἔπερ ἰστιν ὢν ἐφάνη παρασυλλογισμὸς τε καὶ μάταιος λόγος. Ἡ εἰ καὶ ἡμᾶς κωλύει τοὺς σοὶς ἀκολουθεύοντας λόγους. « Εἰ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἴστι, λέγεις, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα οὐ ταυτὰ, οὐκ ἄρα τῶν αὐτῶν ἴστιν αἰτία ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία· τὰ δὲ μὴ τῶν αὐτῶν αἰτία οὐ ταυτὰ· ἢ τοῦ Πατρὸς ἄρα οὐσία οὐκ ἡ αὐτῇ ἴστιν ἑαυτῇ; Ἀλλὰ μὴ πρὸς τῷ ἀσεβεῖ καὶ ἀδιανοήτῳ ἢ ταῦτα λέγειν; Τί δὲ σοὶ καὶ δύναται τὸ τὴν θεῖαν οὐσίαν εἰς οὐσίαν Πατρὸς καὶ (οὐσίαν) Πατρὸς καὶ

(a) Syllogismus talis est: Quæ non eorumdem cause, ea neque eadem prorsus sunt. Sed essentia Patris et Filii non est eorumdem causa, quorum

D essentia Patris. Ergo essentia Patris et Filii non est eadem ac essentia Patris.

(1) Mon. f. 232 a : αἰτίας.
(2) In Mon. 256 l. 303 est cap. 56.

(3) Mon. 256 : ἀτοπον.
(4) In utroque Monac. hæc figura addita est :

Υιού διαιρεῖν, καὶ τὴν μὲν Υἱοῦ, τὴν δ' Υἱοῦ καὶ Α α sana mente alienum fuerit ista fari? Quid vero Πνεύματος αἰτίαν τίθεσθαι; Οὐκ ἀποδοίς τῶν θεολόγων βουόντων, οὐσίαν μῆτε γεννῆν μῆτε γεννῆσθαι; Κατ' αὐτὴν μέντοι τὸν Πατέρα γεννῆν καὶ τὸν Πατέρα τε καὶ τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα εὐσεβῶς (1) τε καὶ ἀρμοζόντως; (2) λέγεται. Σὺ δὲ ταῦτα διαστέλλειν μὴ δυναμένος τηράλλως ἄπερ ἐν ἐπιλοῖ (3) σοὶ φθέγγῃ.

ae convenienter dicitur (b). Tu autem cum discernere ista non valeas, superficialiter ac vane quidquid in buccam tibi venerit eloqueris.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΙΘ' (ΑΓ') (4).

Εἰ ὁ μὲν Πατὴρ αἰτίας Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος μόνον, τὰ δὲ μὴ τῶν αὐτῶν Β αἰτία οὐδὲ τὰ αὐτὰ πάντως, οὐκ ἄρα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἰτίον ἐπὶ τῆς θείας Τριάδος, ἀλλὰ δύο, τὰ αἰτία, καὶ μάτην οἱ Λατῖνοι τὰς δύο ἀρχὰς φεύγουσι (5).

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Καὶ τοῦτο τῆς αὐτῆς λεπτότητος ἔχεται τῷ πρὸ ἑαυτοῦ καὶ τῶν πολλὰς μὲν ὑπὸ σοῦ εἰρημένων, πολλὰς δὲ ὑφ' ἡμῶν ἐληλεγμένων ἐστίν· ἀσυλλόγιστος δὲ καὶ οὗτος, ὡς ὁ πρὸ αὐτοῦ λόγος. Τὸ γὰρ ταυτὸν ἐν τῷ μέσῳ, εἰ μὲν τὰριθμῶ λαμβάνοιτο, τὴν μάλισα, εἰ δὲ τῷ εἶδει, τὴν ἐλάττω ψευδῆ ποιεῖ· καὶ τὰ παραδείγματα ἐξεδήκαμεν ἀνωτέρω. Διαρχίαν δὲ οὐδαμῶς συμπαράνει, κἂν εἰ ἐπὶ πᾶσιν ἤλθουεν. Εἰ γὰρ καὶ μὴ εἶεν ἐν αἰτίῳ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἢ Πατὴρ καὶ Υἱὸς, ἀλλ' εἰσὶν ἐν τῇ εἰδικῇ ἀρχῇ, ἣτις ἐστὶν ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ ἐν ἀμορφῶν οὖσαν τὸ Πνεῦμα προάγουσι· καὶ τοῦτ' ἀρκεῖ πρὸς τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι θεότητος, ὥσπερ καὶ μία ἀρχὴ κτίσεως ἡ Τριάς, καίτοι Τριάς οὖσα, διὰ τὴν μίαν καὶ τὴν

(a) Hanc propositionem cum Petro Lombardo, lib. i Sent. dist. 5; et S. Thoma, i, qu. 59. a. 5, omnes scholastici propugnant, *essentia absolute et abstracte pro deitate accepta*. Sic innititur generali principio, *relativa de absolutis et abstractis predicari non posse*, eique veritati, immanentes actiones personis esse tribuendas. Jam concilium Lateranense iv in cap. *Damianus* (Doeret. c. 2, De summa Trin., i, 2) dixerat: *Summa illa res (essentia, quæ veraciter est Pater et Filius et Spiritus sanctus), non est generans neque genita nec procedens*. Effatum istud Marcus quoque Ephesius agnovit in sessione 19 concilii Florentini (Hard., t. IX,

(1) Ita Marc. f. 89 a; Monac. 27 f, 252 b, εὐσεβῶς.
 (2) Monac. ἀρμοζόντως.
 (3) Ita Marc.; Monac. ἐπιλοῖ.

A a sana mente alienum fuerit ista fari? Quid vero tibi etiam valet, divinam essentiam in essentiam Patris et essentiam Patris et Filii dividere et illam quidem Filii, hanc vero Filii et Spiritus sancti causam statuere? Annon audis theologos clamantes, essentiam neque generare neque generari (a); secundum tamen ipsam Patrem generare et Patrem Filiumque producere Spiritum sanctum pie simul

EPHES. C. XIX (XXXVI).

Si Pater quidem est causa Filii et Spiritus sancti, Filius autem Spiritus causa duntaxat; quæ autem non eorundem causæ, neque eadem prorsus sunt, non itaque una eademque causa in divina Trinitate est, sed duæ causæ; atque frustra Latini duo principia vitant.

NICÆNI.

Hoc quoque argumentum ejusdem levitatis est ac præcedens et ex iis est, quæ sæpe a te dicta, sæpe vero a nobis refutata sunt. Vitiosa vero est etiam hæc ratio, ut ea quæ illam præcedit. Nam vox *idem* in medio (a), si quidem sumatur numero, majorem; si vero *specie*, minorem propositionem falsam reddit; atque exempla superius exposuimus. Principii autem dualitatem nullo modo concludit, etiam si in omnibus vera foret ista ratio. Nam si etiam non sint una causa Pater et Filius qua Pater et Filius, attamen unum sunt principio specifico, quod est divina substantia, secundum quam unam eandemque numero in utroque existentem Spiritum producant; et hoc sufficit, ut unum principium deitatis sit, sicut etiam unum rerum crea-

p. 278), licet haud pauca eidem minime consentanea sæpe protulerit.

(b) Est nimirum *essentia principium quo* vel *per quod* Pater gignit et Pater Filiusque spirant, dum persona est *principium quod*, ut præclare docet Joannes Theologus in concilio Florentino, sess. 19, pag. 274, 282 et alias, sicut et Bessario supra cap. 1.

(c) Syllogismus est: quæ non sunt eorundem causæ, hæc nec eadem prorsus sunt; sed Pater et Filius non sunt eorundem causæ, quia ille Filii et Spiritus, Filius solius Spiritus causa est; ergo Pater et Filius non eadem prorsus sunt, neque igitur una eademque causa.

(4) In Monac. 256 f, 505 b est cap. 37 et ultimum; reliqua duo argumenta infra descripta in eod. codice desunt.

(5) In fine legitur hoc schema.

tarum principium est sancta Trinitas, licet sit A Trinitas, propter unam eandemque trium personarum voluntatem. Et pijs nullum amplius negotium hæc faciunt.

EPHES., C. XX (XXXVII).

Filii denominatio duo hæc significat : et habitudinem ad Patrem, secundum quam esse ab eo habet, et cum eo consubstantialitatem ; nam omnis filius patri consubstantialis est. Idem deducitur ex generationis nomine. Nam et causam unde habet esse, et consubstantialitatem declarat opportune. Non ita vero appellatio Spiritus sancti, neque appellatio processionis. Verum quando audimus Spiritum Patris, donum quoddam Patris intelligimus, quod ad nos pervenit, nos sanctificat et in nobis operatur. Dicit enim Dominus : Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. Unde et Spiritus Filii idem Spiritus dicitur ; nam commune amborum donum est, ut beatus quoque Augustinus dicit. Quando autem audimus Spiritum, qui ex Patre procedit, hic causam, unde habet esse, et ipsam hypostasin accipimus ; non vero etiam consubstantialitatem. Neque enim nomen Spiritus neque processionis nomen id valet. Quapropter theologo quando simpliciter causam, unde esse habet, declarare volunt, Spiritum qui ex Patre procedit dicunt, ab ipso Domino hoc edocti, non semiperfecte et minus plene prædicantes, neque principium proprius prætermittentes (apage cum hac absurditate !) ; quando autem simul et consubstantialitatem proflare volunt, tunc et illud per Filium addunt et ex Patre per Filium procedentem dicunt ; ac si dicerent : Non absque Filio, neque in natura a Filio diversa, sed simul cum generatione intelligitur etiam processio. Unde divus Maximus ait per Filium genitum ineffabili modo procedentem, qui sane non addidisset genitum, nisi hoc voluisset intelligere. Sed etiam reliquos id sentire, testis est ipse Maximus in epistola ad Marinum Cypri præbyterum dicens, eorum temporum Romanos non causam Spiritus facere Filium, sed ut significent, inquit, cum per Filium prodire et sic naturam absque ulla diversitate conjunctionem declarent (a). Ridicula vero Latinorum theologia proprius principium ex voce per Filium intelligens et Patrem principium remotius, et non proximum hypostasis Spiritus sancti statuens, quemadmodum Enoam per Seth ex Adamo dicitur, venerandi Nysseni Gregorii vocem (b) non audit, quæ dicit Filii mediationem et ipsi unigeniti rationem servare et Spiritum

αὐτὴν τῶν τριῶν θέλει. Καὶ οὐδὲν περιττὸν τοῖς εὐσεβέσι πολυπραγμαίνεται.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. Κ' (ΑΖ').

Ἡ τοῦ Υἱοῦ προσηγορία δύο ταῦτα σημαίνει· τὴν τε πρὸς τὸν Πατέρα σχέσηιν, καθ' ἣν ἐδ εἶναι παρ' αὐτοῦ ἔχει, καὶ τὸ πρὸς αὐτὸν ὁμοούσιον· πᾶς γὰρ υἱὸς τῷ πατρὶ ὁμοούσιος. Ὁσαύτως δὲ καὶ ἐκ τῆς γενήσεως· τὴν τε γὰρ αἰτίαν ὅθεν ἔχει τοῦ (1) εἶναι, καὶ τὴν ὁμοουσιότητα παρίστησιν ἰκανῶς. Οὐχ ὅτι δὲ καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (2), οὔτε μὴν ἡ τῆς ἐκπορεύσεως· ἀλλ' ὅταν μὲν ἀκούσωμεν Πνεῦμα Πατρὸς, δῶρόν τι τοῦ Πατρὸς ἐνοήσωμεν (3) εἰς ἡμᾶς φθάνον καὶ ἡμᾶς ἀγιάζον καὶ ἐν ἡμῖν ἐνέργου. Δέγει γὰρ ὁ Κύριος· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὁμῶν (4) τὸ λαλοῦν ἐν ἡμῖν (5). Ὅθεν καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα τὸ αὐτὸ λέγεται· κοινὸν γὰρ ἐστὶ δῶρον ἀποφθῶν, ὡς καὶ ὁ μακάριος φησὶν Ἀποστόλων· Ὅταν δὲ ἀκούσωμεν, Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐνταῦθα τὴν μὲν αἰτίαν ὅθεν ἔχει τοῦ εἶναι, καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτὴν ἐξελάθωμεν· οὐ μέντοι καὶ τὸ ὁμοούσιον· οὔτε γὰρ ἡ τοῦ Πνεύματος φωνή, οὔτε μὴν ἡ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦτο δύναται. Διὰ τοῦτο οἱ θεολόγοι ὅταν μὲν τῆς αἰτίας ἀπλῶς ὅθεν ἔχει τοῦ εἶναι παραστήσῃ· βεβλῶνται, Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον λέγουσιν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου τοῦτο παρεληφθῆκε, οὐχ ἡμιτελῶς θεολογούντες, οὐδὲ τὸ ἐγγύτερον αἰτίον παραλημπόντες (ἔπαγε τῆς ἀτοπίας !)· ὅταν δὲ ὁμοῦ καὶ τὴν ὁμοουσιότητα θελοῦν ἐθέλωσι, τότε καὶ τὸ (6) δι' Υἱοῦ προστιθέσῃ καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον λέγουσιν, ὡσανεὶ λέγοντες· Οὐκ ἔνευ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ἑταρφυῶς παρὰ τὸν Υἱόν, ἀλλ' ἅμα τῇ γενήσει νοεῖται (7) καὶ ἡ ἐκπόρευσις. Ὅθεν καὶ ὁ θεὸς φησὶ· Μάξιμος δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον (8), οὐκ ἂν προσθεῖς τοῦ γεννηθέντος, εἰ μὴ τοῦτο νοεῖν ἠθέλοιο. Ὅτι δὲ καὶ οἱ λοιποὶ τοῦτο νοοῦσι, μάρτυς (9) αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον Κύπρου πρεσβύτερον ἐπιστολῇ (10) τοὺς τότε Ῥωμαίους λέγων οὐκ αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν κοινῶν, ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προλεῖται δηλώσωσι, καὶ ταύτην τὸ συναφῆς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσιν. Ἡ δὲ νῦν καταγέλαστος ζῶν Λατίνων θεολογία τὸ ἐγγύτερον αἰτίον ἐκ τοῦ δι' Υἱοῦ νοοῦσα καὶ τὸν Πατέρα κοινώτερον αἰτίον καὶ ὁ προσεχὲς τιθεῖσα τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑποστάσεως, ὡσπερ δὴ τὸν Ἐνῶς διὰ τοῦ Σηθ ἐκ τοῦ Ἀδάμ λέγομεν, τῆς μὲν τοῦ σπυτοῦ Γρηγορίου τοῦ

(1) Τοῦ, non τὸ hic et in sequentibus legitur.

(2) Scil. προσηγορία.

(3) Mon. ἐνοήσωμεν.

(4) Mon. ἡμῶν.

(5) Matth. x. 20.

(6) Mon. f. 253 a : τοῦ.

(7) Monac. : τῇ νοήσει νοεῖσθαι.

(8) Maximus in aureum candelabrum apud Zachariam. Citatur locus a Becco, Gr. orth. t. II, p. 537, 538.

(9) Monac. : μάρτυς.

(10) Vide verba apud Gregor. in Marci Confessionem, cap. 4.

(a) Vide in tomo superiori Greg. Cpl. Apol. contra Marci Ephesii Confessionem, cap. 4.

(b) Vide Gregorium, op. cit. cap. 1.

Νόσσης φωνῆς οὐκ ἀκούει λεγούσης, ὅτι ἡ τοῦ Ἰου̅ μείσιτα καὶ αὐτῆ (1) τὸ μονογενὲς φυλάττει καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φωνῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχετικῶς οὐκ ἀπέριτος (2) · βαθμοῦς δὲ καὶ ὁμοῦ ἐπί τῆς ἀγίας Τριάδος εἰσάγει, καὶ τὸν μὲν Πατέρα τίθησιν ἀνώτατόν τε καὶ πρῶτον αἰτιον, τὸν δὲ Υἱὸν κατώτερόν τε καὶ δεύτερον αἰτιον, ὥστερ τι διατάξιμα μέσον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα κατώτατον καὶ αἰτιατὸν μόνον· καὶ οὕτως εἰς τὸ τῆς τριθείας βάραθρον καταπίπτει, καὶ τὰ θεῖα πρόσωπα περιγράφει, καὶ τὸ Πνεῦμα ὥστερ υἱωνὸν ἀπεργάζεται.

ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ.

Σὺ μὲν τὸ Πατρός λέγεσθαι Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἄλλο σημαίνειν οἰόμενος ἢ τὸ ἐκ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, ἀπὸ σαυτοῦ καὶ τῆς ἰδίας κοιλάς φθέγγῃ, μηδεμίαν μὴτ' ἐκ τοῦ λόγου ἀνάγκην, μήτε τῶν διδασκάλων παράγων ἀξίωμα· διδὸ καὶ εἰκότως οὐδεὶς σοὶ προσεῖξει τὸν νοῦν. Ἐμεῖς δὲ τοὺς διδασκάλους ἅπαντας ἔχοντες ταυτὸ οἰόμενος τὸ τε Πνεῦμα Πατρὸς εἶναι λέγεσθαι καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὸ δὴ μίξον, τὸ Υἱοῦ εἶναι Πνεῦμα καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι (εὐρήσει δ' αὐτὸ ὁ βουλόμενος Ἰάκριον, Ἰερώνυμον, Ἀμβρόσιον, Λύγουστινον, Γρηγόριον Διάλογον λέγοντας καθάρθησιν, καὶ τῶν ἡμετέρων δὲ καὶ Ἀνατολικῶν Βασιλείων, τὸν Νύσσης Γρηγόριον, Κύριλλον, Ἐπιφάνιον καὶ τοὺς ἄλλους, εἰ καὶ μὴ οὕτω σαφῶς) ταῦτ' ὅν αὐτοὶ ἔχοντες καὶ τοὺς λόγους δὲ πολλὰς εἰπόντας ἐν ἄλλοις τῶν σῶν οὐκ ἐπιστραφόμεθα λόγων. Ἐπιμαρτυρεῖ δὲ καὶ ὃν οὐ πᾶν τοι νοεῖς Λύγουστινον· ὥρον Πατρός καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντα· οὐδὲ οἶδας, ὡς ὥρον μὲν ἐκεῖνος ἀμφοῖν αὐτὸ λέγει αἰωνίως τε (3) καὶ ἀχρόνως καὶ οὐσιωδῶς εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἀμφοῖν ὥρον εἶναι, ὅτι ἐξ ἀμφοῖν ἀδιῶς ἐκπορεύεται, οὕτω καὶ τῷ ῥήματι λέγων. Καίτοι τίς ἂν ἄλλον τῶν ἐκεῖνου φωνῶν βελτίω ἐξηγητὴν ζητήσῃεν, ἐκεῖνον καταλιπὼν; Εὐ δὲ καὶ ὅτι τὴν σωτήριον περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν ἀτελεῖ κατὰ δὲ οὕσαν οἱ Πατέρες τελώτερον ἀπέδωκαν (4) δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι φάμενοι. Ὡς καταγέλαστα καὶ παιδαριώδη τῷ ὄντι φθέγγῃ! Ὄστ' εἰ μὴ με ἢ πρὸς τὸν αἰτησάμενον τούτοις σου τοῖς λογυδροῖς ἀντιπεῖν τοῦτο μὲν αἰδῶς, τοῦτο δὲ ἐπαγγεῖλια καταχεῖν, κάλαι ἂν ἢ ἀπορήψας ἢ διαρρήξας (5) ἢ ἐμπρήσας ταυτὶ σου τὰ γραμματεῖα ἀπηλλάγην πραγμάτων. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα μὴ σημαίνειν τὴν ὁμοουσιότητα φῆς, τὸ δ' ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τοῦτο καὶ μάλα δηλοῦν· ὥστε ἀναφαῖτοι μῖνοι περὶ τὸν Ἀρειον κατὰ σέ, ἀναφαῖτοι δὲ (6) οἱ περὶ Μακεδόνιον καὶ Εὐνόμιον καὶ Ἀετίον, ἄλλης οὐσίας παρὰ τὸν Πατέρα τὸ Πνεῦμα οἰόμενοι, μήπω μὲν τῶν διδασκάλων τὸ δι' Υἱοῦ προσθέντων

tum a naturali ad Patrem habitudine non excludere, gradus autem atque descentiones in sancta Trinitate inducit, ac Patrem quidem statuit supremum et principium primum, Filium vero inferiorem et principium secundum veluti quoddam murale medium inter Patrem et Spiritum, sanctum deum Spiritum insumum et principatum duntaxat; et sic in tritheismi barathrum decidit, divinas personas circumscribit et Spiritum quasi nepotem constituit.

ΝΙΚΑΕΝΙ.

Tu quidem dum putas quod Spiritus sanctus dicitur Spiritus Patris, aliud significare quam ex Patre ipsum procedere, a temetipso et ex proprio arbitrio loqueris, neque ullam ea ratione cogentem demonstrationem, neque doctorum auctoritatem producis; idcirco et probabiliter nemo tibi animum advertet. Nos autem qui doctores omnes habemus idem censentes tum Spiritum Patris esse dici tum ex Patre procedere, et, quod majus est, Filii esse Spiritum et ex Filio procedere (reperiet autem qui voluerit Hilarium, Hieronymum, Ambrosium, Augustinum, Gregorium Dialogum diserte hoc dicentes, et ex nostris et Orientalibus Basilium, Gregorium Nyssenum, Cyrillum, Epiphanium et ceteros, etsi non ita perspicue), nos, inquam, qui hæc omnia habemus et rationes sæpe adduximus in aliis, nihil curamus tuas ratiocinationes. Insuper testatur quoque Augustinus, quem non plane intelligis in eo quod Spiritum donum Patris et Filii vocat, atque ignoras eum donum amborum esse Spiritum dicere æternaliter et absque tempore et essentialiter, atque idcirco eum amborum donum esse, quia ex ambobus æternaliter procedit, ita ad verbum dicens. Quanquam quis alium vocum illius interpretem meliorem quæret illum prorsus prætermittens? Præclare vero, quod Servatoris de Spiritu sancto doctrinam, quæ secundum te imperfecta est, perfectius Patres expoliverunt, per Filium Spiritum procedere asserentes. Quam ridicula et puerilia revera eloqueris! Unde nisi me erga eum, qui flagitavit, ut hisce tuis ratiunculis occurrerem, et reverentia et promissio retinisset, jam dudum, vel abjiciendo vel lacerando vel comburendo hæc tua scripta me ab hac re expedivissem. Nam ex Patre procedere Spiritum non significare consubstantialitatem contendis, procedere autem ex Patre per Filium eam denotare vel maxime. Unde innocentes secundum te sunt Arii assecleæ, innocentes vero etiam Macedonii, Eunomii atque Aetii sectatores, qui diversæ a Patre substantiæ Spiritum censuerunt, cum nondum audiverint doctores, qui

(1) Mon.: αὐτό.

(2) Vide Nysseni verba apud Gregor. Cpl. in Marci Confess., cap. 1.

(3) Mon. f, 234 a: τό.

(4) Mon. ἀπέδωκαν.

(5) Sic recte Marc. f. 91 a; Mon.: ἀπορήψας ἢ διαρρήξας.

(6) Καὶ add.

illud per Filium addiderunt (nam hi qui id dixerunt illis erant posteriores, sed ex Evangelio duntaxat vocem procedere didicerunt. Nam quod ipse Filius mittit Spiritum, quod Spiritus a Filio accipit, quod quæcumque audiverit docturus erat, quod et Spiritus veritatis dicitur, neque ad consubstantialitatem Patris et Filii et Spiritus sancti, neque ad ostendendum Filium Spiritus sancti causam tibi ducere videntur, licet id visum fuerit doctoribus multo te, ut et ipse dices, præstantioribus. Testem vero advocas etiam quamdam Maximi ad Marinum epistolam, quæ nupiam in vetustis codicibus reperitur (non potes enim eam ostendere ullibi Maximi libris insertam), attamen et ipsa pro nobis est. Nam Filium non esse Spiritus causam et ipsi possumus dicere, causæ nomen angustius secundum Græcorum sermonem accipientes, quo apud ipsos semper principalem et fontalem causam designat; consubstantialitatem vero præpositionem per significare atque id, quod ex Filio vel per Filium est Spiritus, attestatur, si quidem illius vocis meminerimus a Deo moti Basilii: *Non enim quæ fraterno sibi nexu juncta sunt, consubstantialia dicuntur; sed quando causa et quæd ex causa existentiam habet, ejusdem nature existant, dicuntur consubstantialia*. Quare quæ hæc tua ratio concussa est et frustra multarum absurditatum Latinos incussa, cum ipse turpissime in illas sis delapsus.

EPHES. C. XXI (XXXVIII).

Incidi in quendam Latinorum doctorum pro ipsis scribentem, non oportere dicere *ex Patre per Filium Spiritum sanctum*, cum sic duo eaque differencia forent principia, alterum proprius, alterum remotius, *sed ex Patre et Filio*, sicut, ait, in Symbolo quoque additum est, ut tanquam unum principium Pater et Filium intelligantur Spiritus sancti (a). Si igitur ita res se habet, sicut ille dicit, primo quidem ipsis excidit illa tanto studio propugnata concordia cum nostris doctoribus, neque amplius in dictione *per Filium* proximum principium intelligendum est, neque præpositio *per* loco ex usurpanda, ut quidam ex nostris apostatis nugati sunt. Deinde et sic, si personæ distinctæ sanctum Spiritum producant, et altera quidem a semetipsa hoc habet, altera vero ex altera hoc nata est, duo omnino principia exinde erunt; atque cum ita præpositionem *per* perdiderint per semetipsos, neque duas causas effugerunt hoc pacto; imo etiam suum placitum dissonans et cum seipso pugnans atque omni ex parte incohærens et insubsistens demonstrarunt.

(1) Mon. προσμαρτυρεῖν.

(2) Mon. ὑπάρχει.

(3) Vide Basilii eadem verba citata ex ep. ad canonicas apud Allat. Vind. syn. Ephes., c. 36,

(a) Haud pauci erant Latini, qui de dictione *per Filium* durius judicarent. Jam sæculo octavo libri Carolini III, 3, in Tarasio Constantinopolitano (Mansi, I, XII, p. 1121), vituperarunt, quod Spiritum ex Patre *per Filium* procedere concessus fuerit, et non dixerit quoque *ex Filio*. Non absimilia uror-

A ἀκηκότας (νεώτεροι γὰρ ἐκεῖνων εἰσὶν οἱ τοῦτο εἰπόντες), μόνον δὲ τοῦ Εὐαγγελίου τὸ ἀκροασθῆσαι ἀκηκότας. Τὸ γὰρ καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν αὐτὸ κέμειν, τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα, τὸ ἕνα ἀν ἀκούσθαι διδάξαι, τὸ καὶ Πνεῦμα ἀληθείας λέγεσθαι καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ, οὐδὲν σοι οὕτε πρὸς τὴν ὁμοουσιότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, οὕτε πρὸς τὸ καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι αἰτίαν τοῦ Πνεύματος φέρειν δοκεῖ· καίτοι τοῖς διδασκάλους σου πολλῶ γὰρ βελτίστον, ὡς κἀν αὐτοῦ φαίης, δοκοῦν. Μαρτυροῦν δὲ καὶ τινὰ Μαξίμου πρὸς Μαρτῖνον ἐπιστολὴν μηδαμῶ τῶν ἀρχαίων βιβλίων ὑπόσχομένην (οὐ γὰρ ἔχεις αὐτὴν ἐγγεγραμμένην πῆ τοῖς Μαξίμου βιβλίοις δεξείας), οὕσαν δὲ ὁμοῦ καὶ αὐτὴν πρὸς ἡμῶν. Αἰτίαν γὰρ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος καὶ αὐτοὶ φαίμεν ἄν, τὴν αἰτίαν στενώτερον κατὰ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν ἐκλαμβάνοντες, ἢ παρ' αὐτοῖς δεῖ τὴν ἀρχαιοῦσιν αἰτίαν σημαίνει· τὸ δὲ ὁμοούσιον τὴν διὰ σημαίνουσαν καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα προσμαρτυρεῖ (1), εἴπερ ἐκεῖνης τῆς τοῦ θεοφρόνημονος Βασιλεῖου μνημόνα φωνῆς λέγοντος· *Οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοισ ὁμοούσια λέγεται· ἀλλ' ὅταν τὸ αἰτίον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξίν ἔχον, τῆς αὐτῆς ὑπαρξίν (2) φύσως, ὁμοούσια λέγεται (3)*. Ὡστε σοὶ καὶ οὗτος ὁ λόγος διασείσται καὶ μάτην πολλῶν ἐγκαλεῖς ἀποκημάτων Λατίνους, αὐτοῦ δὲ τοῦτοις ἀσχεῖστα περιπίπτων.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦ. ΚΑ' (ΑΙΓ').

Ἐντύχον τινα τῶν Λατινικῶν διδασκάλων ὑπερ αὐτῶν γράφοντι, οἱ οὐ χρὴ λέγειν *ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ* τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (οὕτω γὰρ δύο τὰ αἰτία καὶ διαφέροντα ἔσται· τὸ μὲν ἐγγύτερον, τὸ δὲ κορυφαίτερον), ἀλλ' *ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ*, καθάπερ οὐκ αὐτὸ ἐν τῷ συμβόλῳ προστίθεται, ἵνα ὡς ἐν αἰτίῳ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς νοηταί (4) τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ οὐν οὕτως ἔχει, καθάπερ ἐκεῖνός φησιν, πρῶτον μὲν αὐτοῖς διέπεισεν ἡ σκουδαζομένη δὴθεν συμφωνία πρὸς τοὺς παρ' ἡμῶν διδασκάλους, καὶ οὐκέτι λοιπὸν ἐκ τοῦ δι' Υἱοῦ τὸ προσεχὲς αἰτίον νοητέον, οὐδὲ τὴν διὰ ληπτέον ἀντὶ τῆς ἐκ, ὡς τινες τῶν ἐξ ἡμῶν ἐκπεσόντων ἐλήρησαν. Ἐπειτα καὶ οὕτως, εἰ διακεκριμένα πρόσωπα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προάγουσι (5), καὶ τὸ μὲν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἔχει, τὸ δ' ἐκ τοῦ ἑτέρου λαθόν, δύο πάντως αἰτία κἀναυθῆν ἔσται, καὶ τὴν διὰ παρ' αὐτῶν ἀπολέσαντες τὰς δύο ἀρχὰς οὐδ' οὕτως ἐξέφυγον· ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ὁγμάτος αὐτῶν ἀσύμφωνον καὶ πρὸς αὐτὸ μαχόμενον καὶ πανταχῶθεν ἀσύστατον εἰδείξαν.

p. 172, 173 et supra a Bessarione in fine, cap. 3.

(4) Mon. f. 254 b, νοηταί.

(5) Verbum προάγουσι supplevimus; in Monac. codice certe deest et lacuna evidenter apparet.

sus sunt, quæ Hugo Etherianus contra Græcorum opposita, l. II, c. 9, scribit: *Latinus ei quidem, qui asserit Spiritum existentiam habere ex Filio ut ex Patre, consentit; dicentem vero: ex Patre per Filium, et non subintelligentem: ex Filio, aspernatur.*

TOY ΝΙΚΑΙΑΣ.

A

NICÆNI

Οἱ μὲν Λατῖνοι, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις ἡμῶν πλατύτερον εἴρηται, πρὸς τὴν ἰσοτήτά τε καὶ ὁμοιότητα, μᾶλλον δὲ ταυτότητα τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προβολῆς ἀφορῶντες τὴν ἐκ πρόθεσιν μᾶλλον τῆς διὰ δοκιμάζουσιν, ἐκείνην φεύγοντες, οὐ διὰ τὸ δύο ἀρχὰς εἰσάγειν, ὡς φησὶ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀτλειαν καὶ τὸ ὀργανικὴν τινα σημαίνειν αἰτίαν. Εἰσὶ μέντοι γὰρ οἱ καὶ αὐτῇ χρώνται, σπανιώτατα μέντοι καὶ μάρτυς ὁ μέγας Ἰλάριος ἀρχαιότατός τε καὶ σοφώτατος τῶν Λατινικῶν διδασκάλων καὶ Πατέρων γενόμενος. Γραῖκοι δὲ καὶ Γραϊκῶν οἱ Πατέρες, τε καὶ διδάσκαλοι τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ σχέσιν καὶ τάξιν καὶ τὸ ἐκείθεν αὐτὸν πάντα ἔχειν θελοῦν περὶ πλεονος ποιησάμενοι τῇ διὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρώνται, οὐδ' αὐτοὶ ὁμῶς παντελῶς τὴν ἐκ ἐξορίσσαντες. Καὶ παρήμι παραγαγεῖν μαρτυρίας ὡς πᾶσι γνωρίμους. Ὅθεν εἰκότως τῶν Γραϊκῶν οἱ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀποκλίναντες ὡς Χριστιανοὶ τε καὶ εὐγνωμονες τοὺς διδασκάλους ἀλλήλοις συμφωνούσας δεικνυμένων ὡς τοῦτο ἀναγκαιότατον ὄν τῇ πίστει καὶ οὐ ἄνευ πᾶσαν ἀν ἡμῶν τὴν εὐσέθειαν οἰχομένην καὶ τὴν διὰ τῇ ἐκ ταυτὸν φαινὸν δύνασθαι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον ἔχοντας τοῦτο βουλόμενον, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰδείξαμεν. Οὐδὲ καινὸν οὐδὲν, εἰ Λατῖνοι μὲν πρὸς ἄλλο βλέποντες ἄλλο φασὶ, τῶν Γραϊκῶν δ' οἱ διδάσκαλοι ἄλλων εἰνεκα λόγων ἕτερα, μὴ μέντοι ἀνατία, ἀλλὰ πρὸς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα φέροντα ἄμφω. Ἄ καλῶς ποιούντες οἱ ἐκ σοῦ καὶ τῶν σοὶ ὁμοίως ἐσχοτισμένων εὐτυχῶς ἐκπεσόντες, μᾶλλον δὲ ἀναστάντες (ἡ ἐκ τοῦ σκότους γὰρ καὶ τοῦ ψεύδους ἐκπτώσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ φῶς ἐστιν ἀπόκλισις καὶ ἀπόβλεψις καὶ εὐτυχῆς ὄντως ἀνάστασις) καλῶς οὖν οὗτοι γὰρ καὶ εὐσεβῶς ποιούντες συμβαίνοντά τε καὶ ὁμόφωνα ἀλλήλοις ἐκ τε τοῦ λόγου αὐτοῦ, ἐκ τε τοῦ τῶν ἁγίων ἀξιώματος ὁρμώμενοι ταῦτα δεικνύουσιν. Ὅθεν ἡμεῖς μὲν οὐτε τὴν διὰ καὶ τὸ μετὰ τῆς ἐκ ἐστὶν ἐφ' ὧν ἰσοδύναμον αὐτῆς ἀπᾶλλυμεν, οὐτε εἰς διαρχίαν ἐκπίπτουμιν. Εἰ γὰρ καὶ δύο πρόσωπα ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλὰ τὸ εἰδικὸν αἰτιον, ἡ θεία οὐσία θελαθῆ, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐν αὐτοῖς οὖσαν ἄμφω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προβάλλουσιν, ἐν καὶ ταυτὸ ἀριθμῷ, καὶ διὰ τοῦτο μία ἐστὶν ἀρχή, ὡσπερ καὶ τῆς κτίσεως ἡ Τριάς οὖσα αἰτία, οὐ τρία ἄμφω εἰσὶν αἰτια, καίτοι τρία τῷ ἀριθμῷ οὖσα, ἀλλ' ἐν τε καὶ πάντῃ ἐν διὰ τὸ ταυτὸν τε καὶ ἐνιαῖον τῆς θείας θελήσεως (ὅσα γὰρ με πολλὰκις ταυτὰ λέγειν πρὸς τὸν ἀεὶ τὰ αὐτὰ ἀνακυκλῶντα). Οὐτε δὲ διὰ τοῦτο ἐφεται κτίσμα εἶναι τὸ Πνεῦμα, ὡς εἰώθας ἐπιτρέρειν, καὶ οἱ λόγοι εἴρηται, οὐτε καὶ ἡ αὐτὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα, ἢ ἄλλης φύσεως εἶναι. Καὶ τούτους γὰρ τοὺς ἀσθενεῖς ἐλύσαμεν λόγους· καὶ γὰρ καὶ ὁ Υἱός ἐκ Πατρὸς κατὰ τὴν θεῖαν οὐσίαν γεν-

(a) Vide Bessarionis Orat. dogm. de unione in conc. Florent., cap. 5 seq.

(b) Hilarius, de Trinit. xi, 56, 57, formula ex Patre per Filium uultur. Jam ante eum Tertullianus aliv. Prax. c. 4. et Nevalianus. in libro De Trini-

Latini quidem, ut alibi a nobis fusius dictum est (a), ad æqualitatem et similitudinem, imo potius identitatem spirationis Spiritus sancti ex Patre et Filio respicientes præpositionem ex magis probant, quam præpositionem per, hancque fugiunt, non quasi inde duo inducerentur principia, ut ais, sed propter imperfectionem et quia organicam (instrumentalem) quamdam causam significat. Sunt tamen et ex iis qui ista utuntur, rarissime tamen; et testis est magnus Hilarius, qui et vetustissimus et sapientissimus inter Latinos doctores Patresque fuit (b). Græci vero atque Græcorum Patres et doctores Filii ad Patrem habitudinem et ordinem atque quod a Patre omnia habet declarare majoris facientes præpositione per ut plurimum utuntur, neque tamen ipsi præpositionem ex omnino excludunt. Omitto testimonia producere utpote cunctis nota (c). Quamobrem merito ii Græcorum qui ad veritatem transivimus, ut Christiani et intelligentia præditi doctores sibi invicem concordem ostendimus, utpote quod maxime necessarium sit fidei et quo adempto omnis nostra religio corruat. Et præpositionem per idem valere dicimus ac præpositionem ex in proposita materia, etiam magnum Basilium habentes id docentem, ut in superioribus demonstravimus (d). Neque novum ullo modo est, si Latini ad aliud respicientes aliud dicunt, Græcorum vero doctores, aliarum rationum gratia, alia, non tamen contraria, sed ad eandem conclusionem deducunt utraque. Quæ recte agentes ii, qui a te et ab iis qui tibi similiter tenebris involuti sunt, feliciter defecerunt, quos lapsos dicis; qui autem revera resurrexerunt (nam defectio a tenebris et a mendacio ad veritatem ac lumen declinatio est et revera felix resurrectio), recte, inquam, agentes isti ac religiose facientes condona et concordantia sibi invicem tum ex ratione ipsa, tum ex sanctorum auctoritate commoti demonstrant. Unde nos quidem neque præpositionem per et ejus in nonnullis cum præpositione ex æquipollentiam perdimus, neque in principiorum dualitatem incidimus. Si enim et duæ personæ sunt Pater et Filius, attamen causa specifica, divina videlicet essentia, secundum quam unam eandemque in ipsis existentem ambo Spiritum sanctum producant, una eandemque est numero, ideoque unum principium, sicut etiam cum Trinitas sit rerum creatarum causa, tamen non tres causæ sunt, licet tria numero illa sit, verum una et omni ex parte una propter identitatem et singularem unicitatem voluntatis divinæ (oportet enim me sæpius eadem dicere ad eum, qui eadem semper repetit). Neque vero propterea sequetur, creaturam esse Spiritum, ut inferre soles, et ratio-

tate eam usurparant.

(c) Certum est Cyrillum Alexandrinum præpositionem ex in hac materia non semel adhibuisse. Cf. Allat. Vindic. syn. Ephes., c. 54, p. 165 seq.

(d) Vide supra ad cap. 2 (19).

nes dictæ sunt; neque vel seipsum producere A νόμους; οὐτε καὶ ἡ αὐτὸν γεννᾷ ἢ ἀλλοτριᾷ ἐστὶ
 Spiritum vel aliter esse naturæ. Nam et has φύσεις.
 quoque infirmas rationes solvimus: Et Filias quoque ex Patre secundum divinam essentiam genitas
 neutquam vel seipsum generat vel aliter est naturæ.

Itaque omnino et omni ex parte dissolutis
 hisce aranearum telis, superior quavis calumnia
 atque injuria et cum veritate diserte probatur con-
 sistens Latinorum, vel, quod idem est dicere, Chri-
 stianorum immaculata theologia ac fides.

Πάντοθεν τοίνυν τῶν ἀρχαίων τούτων νημάτων
 καὶ πάντῃ διαλελυμένων, ἐνώτερα μὲν καὶ τῆς εὐκα-
 φαντίας καὶ ἐπιτηρείας μετὰ τῆς ἀληθείας δὲ ἰστα-
 μὲν δεικνύται διαβρόχην ἢ Λατίνων, ταυτὸ δὲ εἶπερ,
 ἢ Χριστιανῶν ἀκρίβητος θεολογία καὶ πίστις.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ ΑΝΤΙΠΡΗΞΕΙΣ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

CONTRA PALAMAM

APOLOGIA INSCRIPTIONUM ⁽¹⁾ VECCI.

(Apud Petrum Arcadium, Opuscula antea, Romæ 1670, 4°.)

Vecci in primam collectionem prima inscriptio. **B** Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν πρώτην συλλογὴν πρώτη ἐπιγραφή.

Sententias varias sanctorum Patrum litteris
 consignatas collegimus: quibus ostenditur Spi-
 ritum sanctum ex Filio quoque esse: post quas
 in præsentī libello, alias substernimus, ad pro-
 bandum Spiritum sanctum ex Patre esse per
 Filium; et quoniam hæ quidem ex Filio, illæ
 autem per Filium esse ipsum demonstrant, ad
 declarandam æqualem vim præpositionum *per*
 et *ex*, continenter atque alias sententias scriptas
 subjicimus, quibus has præpositiones idem valere
 ostenditur.

Gregorii Palamæ refutatio inscriptionum Vecci.

Quando præpositiones *ex* et *per* in re theolo-
 gica inter se conveniunt, atque significatione
 æque pollent, non divisionem neque differentiam
 sanctissimæ Trinitatis, verum conjunctionem, et
 quæ secundum naturam sit, immutabilitatem,
 atque eandem voluntatem designant. Hinc enim

Ῥῆσις διάφοροι γραφικαὶ συλλεγίσαι εἰς ἀπό-
 δεῖξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ. Μεθ' ἧς ἕτεραί ῥῆσις καταστρωνύονται ἐν
 τῇ παρούσῃ βίβλῳ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα
 διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς· καὶ ἐπειδὴ οἱ μὲν ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ, αἱ δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποδεικνύουσιν εἶναι
 αὐτὸ, εἰς παράστασιν τοῦ ἰσοδυναμοῦ τῆς διὰ καὶ
 τῆς ἐκ, ἀκολούθως παρευθὺς ἕτεραι γραφικαὶ ῥῆσις
 καταστρωνύονται, δι' ὧν τὸ τῶν προθέσεων τούτων
 ἰσοδύναμον ἀποδεικνύται.

Τοῦ Παλαμᾶ ἀντιρρήσις πρὸς τὰς τοῦ Βέκκου ἐπιγραφάς.

Ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλας
 ἢ *ἐκ* καὶ ἢ *διὰ*, οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν
 παριστάτω τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἑνωσιν
 καὶ τὴν ἀπαρραξίαν, ἥτις ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν
 καὶ τὴν ὁμοθυλίαν· δεικνύται γὰρ ἐντεῦθεν πῆς
 μὲς καὶ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως, καὶ δυνάμεως.

(1) *Inscriptiones in sententiis SS. Patrum quas de processione Spiritus sancti collegit. Opus Vecci jam editimus in Tomo CXXI. Edit.*

καὶ ἐνεργείας, καὶ θελήσεως ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ δ' ἐν ταῦθα καταγραφόμενος ἐκ τῶν ἁγίων βήτα, καὶ οὕτως ἐπιγράφας, τὴν διαφορὴν κακῶς καὶ δυσσεβῶς τῶν θεῶν ὑποστάσεων ἐπιχειρεῖ διακινῶναι διὰ τοῦ τούτου πρὸς τῶν ἰσοδυναμῶν. καὶ ὅτι ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων, καὶ παρ' ἑκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τὴν ὑπαρξίν ἢ μίαν τῶν τριῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φανερὸν οὖν ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων βήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς· ἐκλαμβάνονται δὲ παρὰ τοῦ συνειληγότος καὶ καταγράψαντος ἐν ταῦθα ταύτας κακῶς τε καὶ δυσσεβῶς.

Ὅτι δὲ τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἐν πᾶσιν ἢ τοιαύτη δεῖκνυσι διὰ, ὅταν δηλονότι ἰσοδυναμῇ τῇ ἐκ, ὁ θεὸς Μάξιμος παρίσται σαφῶς ἐπὶ τῶν εἰπόντων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, γράφων πρὸς Μαρῖνον, ὡς οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιῶντας σφῆς αὐτοὺς ἀπίδειξαν· μίαν γὰρ ἰσασιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν· ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προῖναι δηλώσωσι, καὶ ταύτη ἐδυναστεύσῃ τῆς οὐσίας, καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι. Σφῆς οὖν ἐνεσθῆν ὡς ὁ Βέκκος οὕτως δυσσεβῶς ἐκλαμβάνει τὰς τοιαύτας βήσεις· ὁ γὰρ τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον, ἀλλὰ τὸ διάφορον τῶν ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειρεῖ συνάγειν. Οὐδὲ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ περὶ τὸν ἄνω. Καὶ οὕτως γὰρ ἐν ἐν τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ, τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, δημιουργεῖν τὸν Πατέρα οὕτως ἄταλῃ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὕτως ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παρεθῆλοι τὴν ἐνεργείαν· ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παρίσταισιν. Ὅσοι ἢ δι' Υἱοῦ φωνῆ τῆς; προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογεῖν ἔχει· οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται. Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προῖναι κατὰ τὴν χορηγίαν τὴν ὁμοθυμαδὸν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ παρίσται καλῶς· εὐδοκία γὰρ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ αὐτοῦ συνευδοκούντο; τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῖς ἀξίως χορηγεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ δὲ ἑσπεύοντες οὕτως συνάγοντες ἐκ παροινίας διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχουν, εὐδοκίας καὶ θελήσεως ἔργον καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν, εὐσεβῶς παρεσθῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· κατὰ γὰρ τὴν ἰερὴν Δαμασκηνὸν ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσεως, ἀλλ' οὐχ ἢ θεότης, ἀπαγε. Οὐδὲ γὰρ τῆς θείας θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως αὐδὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις τε καὶ ἐκτίρησις.

Neque enim rursus juxta eandem divinæ voluntatis, sed divinæ naturæ ante omne ævum sempiternæque est tum generatio, tum processio.

Τοῦ σοφιστικῶς κυροῦ Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Νικαίας τοῦ πρὸς Κωνσταντῖνον πρὸς τὸς κατὰ τοῦ Βέκκου ἀντιβήσεις τοῦ Παλαμᾶ.

Ὁ γενναῖος οὗτος ἀνὴρ πρὸς μὲν τὰς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λεγούσας βήσεις, καὶ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπο-

(1) *De Spiritu sancto*, c. 8, in fine.

A Pater, Filius, et Spiritus sanctus, unius ejusdemque naturæ, potentis, operationis, atque voluntatis esse ostenduntur. Qui autem hic sanctorum dicta descripsit, et tales edidit inscriptiones ex eo quod hæ præpositiones idem valent, discrimen divinarum personarum, inepte sane atque imple, item unam ex tribus colendis et venerandis personis, nimirum Spiritum sanctum ex duabus personis, et ex utraque harum diversæ existere, probare conatur. Manifestum igitur est dicta sanctorum, illa quidem admodum pie atque optime se habere, male tamen impleque ab eo exponi, qui ea collegit, et hic descripsit.

Quod autem hujusmodi præposito per, cum scilicet idem valet quod præpositio ex, conjunctionem atque in omnibus immutabilitatem ostendat: docet hoc D. Maximus, scribens ad Marinum de quibusdam qui ex Filio esse Spiritum dicebant: Quod non causam Filium facere se ipsos ostenderit; unam enim causam Filii et Spiritus Patrem agnoscunt: verum, ut per ipsum etiam (Filium) procedere significent, et hac ex parte, ut essentis conjunctionem atque immutabilitatem expriment. Hinc igitur manifeste apparet, quod iste Veccus hujusmodi dicta sanctorum imple excipit et interpretatur. Non enim conjunctionem atque immutabilitatem, sed differentiam personarum ex his colligere conatur. Neque Magnum Basilium audit. Enimvero is quoque in uno quodam ad Amphilochem capite (1): Illud, inquit, per Filium creare Patrem, neque imperfectam Patris creationem constituit, neque inefficacem Filii operationem significat. Sed conjunctionem eorum voluntatis manifestat. Quare vox illa, per Filium, ad confessionem originalis causæ nos adducit; non autem ad effectivam causam imperfectionis atque impotentis coarguendam assumitur. Qui ergo per Filium et ex Filio asserit Spiritum, secundum largitionem donorum procedere, eandem voluntatem Patris ac Filii egregie exprimit. Etenim ex beneplacito Patris ac Filii, ipso quoque una consentiente Spiritu sancto, digni homines donantur Spiritu sancto. Isti vero Latinorum sequaces et fautores, ex petulantia per Filium, et ex Filio existere Spiritum sanctum dum colligunt; beneplaciti, et voluntatis opus, et creaturam esse necessario, minime vero divinæ naturæ fructum imple ostendunt, et docent. Etenim, secundum sacrum Damascenum, divinæ voluntatis opus est creatura, non Deitas; spage.

Sapientissimi Bessarionis, archiepiscopi Nicani, S. R. E. cardinalis, contra Pglamam apologia inscriptionum Vecci.

Egregius iste vir ad auctoritates sanctorum, quæ cum ex Filio, tum ex Patre per Filium

Spiritum sanctum, procedere testantur, et, quod ex illis colligitur, omnino ne aspicere quidem valet: quomodo enim ad tantam, atque adeo evidentem veritatem? Verum æqualem vim atque naturam præpositionum *per* et *ex*, idque non recte, atque sine ulla ratione invadit; contumeliosque suam refutationem absolvens, aliquid operæpretium facere existimat. Cum inepse sane atque imple mentem sanctorum interpretetur; et eum qui sententias Patrum collegit, et tales addidit inscriptiones, virum sane doctum calumniatur; rationem vero reddere minimè valet. Præpositione autem *per*, conjunctionem in sanctissima Trinitate, immutabilitatem, identitatem, atque eandem voluntatem denotante; cum in theologia, idem valere intelligitur quod præpositio *ex*, arbitratur non posse a quoquam accipi, secundum hoc significatum etiam in productione Patris *per* Filium; vel hac ratione putat, non illud nos intelligere, nimirum concordiam et conjunctionem, sed potius discretionem ac divisionem, oppositionemque atque discrepantiam inducere. Quod ita eum intelligere ex his quæ dicit, quodammodo apparet; imo vero et manifeste ait, hac ratione velle nos significare, Spiritum sanctum, ex duabus personis, Patris et Filii, diverse existere; nescio unde, et a quoniam dicente illud (*diverse*) audierit. Sic itaque opinatur, nos insultare in theologiam; forte et ipse quoque hoc intelligit, cum ex Patre per Filium, in rerum natura mundum esse productum asserit. Non enim video, cur potius in procreatione mundi, præpositio *per*, æque pollens atque præpositio *ex*, idem esse inter se personas significet, cum tamen etiam distinctionem earum æque denotet: hoc enim nec ipse adversarius negabit; in productione autem Spiritus sancti, non item; sed tantum diversitatem, et undique distinctionem. Neque erubescit, contra se adducens magnum Basilium, qui testatur vocem illam, *per* Filium, ad originalem causam non referre. At certe nos ex duabus personis, Patre, inquam, et Filio, dicere Spiritum sanctum existere, vel maxime fatebimur, et concedemus; nihil enim operatur, nisi quatenus est hoc aliquid, atque individuum: qua vero talia

Α ρυεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν συναγόμενον, οὐδ' ἀντιβλέψαι δύναται ὁλος. Πῶς γὰρ πρὸς τὴν τοσαύτην καὶ αὐτως ἐναργεστάτην ἀλήθειαν; τῷ δὲ ἰσοδυναμῶν τῆς διὰ καὶ τῆς ἐκ, τοῦτω δὲ οὐ καλῶς ὅτε εὐν ὁδεῖν ἐπιφύεται λόγῳ· καὶ ὕβρει τὸν ἴδιον ἐλεγχὼν ἀπαρτιζῶν, οὐεται τι προῦργου κοίτην· κακῶς μὲν καὶ δυσσεβῶς τὴν τῶν ἁγίων διάνοιαν ἐκλαμβάνων, καὶ τὸν τὰς ῥήσεις συνεληχότα σοφὸν ἄνδρα, καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐπιγραφάμενον σοκοφάντων, τὸν δὲ λόγον ἀποδοῦναι οὐκ ἔχων· ὀπεληφει δὲ τῆς διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαρallaξίαν, καὶ τὸ ταυτὸν καὶ ὁμόθουλον παριστανούσης ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμοῦσα νοηται τῆ ἐκ, μὴ δύνασθαι τινα κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνόμενον αὐτὴν ἐκλαμβάνειν κατὰ τῆς τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύσεως· ἢ μὴ τοῦτω τῷ λόγῳ καὶ ἡμᾶς τοῦτο νοεῖν, ἀλλὰ διακρίσειν καὶ διαίρειν μᾶλλον εἰσάγειν καὶ τὸ ἀντίθετον καὶ ἀσφύφωνον· "Ὅπερ ἀμηγήπη κάκ τῶν εἰρημένων σὺ τῶν νοῶν φαίνεται, μᾶλλον δὲ καὶ φανερώς φάσκει, διὰ τοῦτο δηλοῦν ἡμᾶς βούλεσθαι, ὡς ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διαφόρως ἔχει τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξιν, οὐκ αὖθ' ἔθεν καὶ ἔτου τοῦτο τὸ διαφόρως ἀκηχοῦς λέγοντος. Οὕτως ἄρα νομίζει ἡμᾶς τῆ θεολογίᾳ προσβάλλειν· ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς τοῦτο νοεῖ, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγων ὑποστῆναι τὸν κόσμον. Ὅ γὰρ ὁρῶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως ἢ διὰ ἰσοδυναμοῦσα τῆ ἐκ, τὴν ταυτότητα παραστήσει, προσώπων δὲ ὅμως δηλοῦσα διάκρισιν, τοῦτο γὰρ οὐδὲ αὐτὸς ἀρνήσεται, ἐπὶ δὲ τοῦ Πνεύματος τὴν ἑτερότητα καὶ πάντα διακρίσειν. Καὶ οὐδὲ ἑαυτὸν ἀισχύνεται, καθ' ἑαυτοῦ προκομίζων μαρτυροῦντα τὸν μίαν Βασιλείον, τὴν δι' Υἱοῦ φωνὴν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχειν ὁμολογίαν. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐκ μὲν τῶν δύο ὑποστάσεων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξιν ἔχειν, καὶ σφόδρα συνομολογήσομεν· οὐδὲν γὰρ ἐνεργεῖ, εἰ μὴ καθὼ τὸς τε καὶ αὐτομον· καθὼ δὲ τῶαυτα ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς εἰσι δύο, διαφόρως δὲ ἐξ αὐτῶν προίεναι, τοῦτο δὲ οὐ συγχωρήσομεν, ἕως ἂν ἐνεργίαν μὲν ὡπερ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργίαν φυσικὴν λεγόντων τῶν ἁγίων ἀκούσομεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μίαν δὲ ἐνεργίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι, καὶ μᾶλα πιστεύομεν· εἰ μὴ καὶ αὐτὸς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι λέγων ὑποστῆναι τὸν κόσμον, οὐκ ἔτι τριῶν μόνον ὑποστάσεων φάσκει, δεδημιουργῆσθαι· τοῦτο γὰρ φαῖν ἂν δῆπου, ἀλλὰ καὶ διαφόρως ἐκ τῶν τριῶν. Εἰ δὲ θαυμάζει πῶς τὸ ταυτὸν καὶ ὁμόθουλον τῆς διὰ παριστανούσης, ἡμεῖς αἴτιον διὰ ταύτης δηλοῦν τὸν ἴδιον τῆς ὑπαρξεως τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου βουλόμεθα, θαυμάζω πρότερον ἑαυτὸν, ὅπως διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λέγων τὸν κόσμον, ἔπειτα τοῦτον αἴτιον οἰεται τῆς τοῦ κόσμου παραγωγῆς διὰ τῆς διὰ δεικνυοσθαι. Ἡ εἰκάτω μὴ εἶναι τῶν ὄντων αἴτιον τὸν ἴδιον, καὶ κακῶ τὸ κακὸν ἰσάσθω. Εἰσάγει δὲ καὶ μαρτυρίαν τοῦ θεοῦ Μαξίμου οὐδὲν οὔσαν πρὸς τὸ

προκαίμενον. Καὶ ἡμεῖς γὰρ ἂν φαίμεν τὴν διὰ τὴν Ἰουσίαν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ παριστάμεν. Ἴσμεν γὰρ τάξιν τινὰ καὶ σχίσιν ἀεὶ διὰ τῆς διὰ τοῦ ἐφ' οὗ ἀεὶ λέγεται, πρὸς τὸν ἐφ' οὗ τῆ ἐκ χρώμαθα καὶ μάλᾳ δηλοῦσθαι· αὐτὸ μέντοι τοῦτο τὸ ταυτὸν τε καὶ ἀπαράλλακτον αἰτεῖν εἶναι καὶ τοῦ ταυτὸν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν δύνασθαι, καὶ δι' αὐτοῦ προτείναι· τὸ Πνεῦμα. Κατὰ μὲν γὰρ τὸν θεῖον Κύριλλον ἐξ ἀμφοῖν, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν Μάξιμον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἶτ' οὖν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ταυτέστι τὴν ὑπαρξίν ἔχει. Τὸ γὰρ ἐκπορεύεσθαι καὶ αὐτὸς ἂν φαίη τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν σημαίνει, καὶ μάλιστα κατὰ τοῦς τοῦτο τὸ ὄνομα ἀποκληροῦντας· τῆ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματος.

Εἰ δὲ τὸν Υἱὸν μὴ ποιεῖν φησὶν ὁ διδάσκαλος αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τὸν Πατέρα, μὴ θαυμάσῃς, εἰ τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς ἀγαμνησθεῖς, καὶ ἐπὶ τίνος ἀεὶ κυρίως τῆ αἰτίας καὶ τῷ ὀνόματι τοῦτιπ εἰσθε χρῆσθαι· δῆλον γὰρ δὴ τὴν προκαταρκτικὴν καὶ ἀρχοειδῆ αἰτίαν καὶ πηγὴν καὶ ῥίζαν ἐκάστου, ταύτην κυρίως αἰτίαν καλεῖσθαι, ὡς μόνον τὸν Πατέρα ὑπάρχειν, τίς οὐκ ἂν συνοίτο; Καὶ δῆλον ἐνταῦθεν· τῆς μὲν γὰρ κτίσεως καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα αἰτίαν ὑπάρχειν οὐδεὶς τῶν ἐν Χριστιανοῖς ταλοῦντων ἀρῆσαιτο. Ἄλλ' ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, ε θεός, φησὶν, ἐν τρισὶν ἰσταται τοῖς μεγίστοις, αἰτίῳ, καὶ δημιουργῷ, καὶ τελειοποιῷ, τῷ Πατρὶ λέγω καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ἀκούων δὲ ἀρχοειδῆ τὸν Πατέρα αἰτίαν, μὴ νοήσῃς· ἤδη καὶ μὴ θέλοντας διαφόρως λέγειν τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα, μὴ ἀρχοειδῆ ὄντα αἰτίαν· τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἤττον καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως ἐπιτεταί, καὶ πάντων ἀπλῶς ὧν ὁ Υἱὸς ἔχει. Οὐδὲ γὰρ ταύτης ἀρχοειδῆς αἰτίας ὁ Υἱὸς, εἰπερ αἰτιατῶς τε καὶ υἱικῶς ἅπαντα ἔχει, ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ πατρικῶς τε καὶ ἀναγνῶς. Ἄλλ' ὁμοῦ καὶ ὁ αὐτός ἐστιν αἰτίας, καὶ μία μετὰ τοῦ Πατρὸς αἰτία τῶν ὄντων, καὶ τὸ ταυτὸν αὐτοῦ καὶ ὁμοῦλον, οὐδὲν δὴ ἤττον καὶ τῆν τῶν προσώπων διάκρισιν ἢ διὰ παριστάμεν.

siimes, vel invitos nos cogi, fieri Filium, cum originalis causa minime sit, diverse producere Spiritum sanctum; id enim non minus et in fabrica mundi sequitur, et omnino in omnibus, quæ Filius habet. Neque enim originalis causa est Filius creationis: siquidem omnia causate, et filialiter habet, quæcumque Pater ipse paterne et incensate. Sed tamen unus atque idem est auctor, et una causa cum Patre rerum existit. Ipsaque præpositio per, non minus distinctionem personarum, quam idem esse inter se, atque idem velle significat.

Ἄ δὲ φησὶν, ὡς ἔργον θείας θελήσεως, καὶ διὰ τοῦτο καὶ κτίσμα τὸ Πνεῦμα φημάν, διὰ τὸ τὴν διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θελήσεως παριστάμεν, οὐκ οἶδ' εἰ τινι ἄλλῳ πλήν τούτου συνδέξαιεν. Εἰ γὰρ διὰ τὸ τὴν διὰ τὸ ταυτὸν δηλοῦν τῆς θελήσεως· κτίσμα κατ' αὐτὸν τὸ Πνεῦμα συναγεται, πῶς οὐκ ἰδέα φύσις ἔσται μᾶλλον καὶ δοξασθήσεται ὑφ' ἡμῶν διὰ τὸ τὴν διὰ καὶ τὸ τῆς οὐσίας ταυτὸν παριστάμεν; καίτοι τῆς ῥήσεως, ἣν προήνεγκε τοῦ μεγάλου Μαξίμου, τὴν ταυτότητα μᾶλλον τῆς οὐσίας δηλοῦν διδασκούσης· « Ἴνα γὰρ, φησὶ, τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσῃσι. » Καίτοι καὶ εἰ τὸ τῆς θελήσεως μόνον ἰδέηλον ταυτὸν ἢ διὰ, οὐδὲν ἂν

sanctum; miretur potius seipsum, qua pacto per Filium conditum esse mundum dicat, deinde Filium ex præpositione per, ostendi causam esse procreationis mundi arbitretur. Vel dicat Filium non esse causam rerum, et absurdum absurdo emendet. Adducit autem et testimonium D. Maximi, quod nihil facit ad rem. Etenim nos etiam fateremur, præpositionem per, conjunctionem et immutabilitatem essentia Patris et Filii exprimere; scimus enim hac præpositione per, ordinem quemdam et relationem vel maxime illius significari de quo ipsa prædicatur, ad eum in quo præpositione ex ultimur: hoc ipsum tamen idem esse inter se et immutabilitatem, dicimus esse causam cur Filius eadem possit quæ et Pater; ut et per ipsum procedat Spiritus sanctus.

Siquidem, secundum D. Cyrillum, ex ambobus, videlicet ex Patre per Filium, juxta vero eundem Maximum ex Patre et Filio, sive ex Patre per Filium procedit, hoc est existentiam habet. Quod enim illa vox ἐκπορεύεται, procedere, existentiam habere significet, etiam ipse adversarius concederet: præsertim juxta eos qui hoc nomini ad significandam existentiam Spiritus sancti, accommodant. Quod si iste doctor (Maximus) negat se Filium facere, sed Patrem, causam Spiritus sancti; ne mireris si Græcam linguam in memoriam adduxeris, et in quo proprie ista lingua hoc nomine causæ soleat uti. Constat enim eam proprie causam appellari, quæ sit procreantica et originalis, fons atque radix uniuscujusque, qualem solum esse Patrem, quis non assentiatur? Atque hinc apparet: creationis enim etiam Filium et Spiritum sanctum esse causam, qui inter Christianos sit, nemo negabit. Atqui Gregorius, cognomento Theologus, « Deus, inquit, in tribus maximis constitit, eo qui causa sit, et opifice, et eo qui absolutissimum reddit opus, Patre, inquam, et Filio, et Spiritu sancto. » Cum vero audis originale causam esse Patrem, ne continuo existi-

Quæ vero ait, nimirum opus divinæ voluntatis ob eamque causam et creaturam Spiritum sanctum nos fieri, propterea quod præpositio per eandem voluntatem significet; nescio an ulli præter hunc probari queant; si enim ex eo, quod præpositio per, eandem voluntatem significet, ex ejus sententia, creatura, esse Spiritus colligitur; quo tandem modo non divina potius erit natura, et a nobis venerandus atque colendus, ex eo quod præpositio per, etiam eandem substantiam denotet; et quidem sententia illa, quam protulit magni Maximi, eandem potius substantiam significare nos docet; « Ut enim, inquit, conjunctionem

substantiæ atque immutabilitatem expriment. Verum, licet præpositio per eandem voluntatem tantum significaret, etiam sic nil inde absurdum sequeretur, cum eadem esse et voluntas, et substantia in Deo intelligatur; hanc enim vim et potentiam simpliciorum esse, atque omnibus eminentiorem, nemo est, qui non consentiat. Unamquamque autem potentiam eo se habere ad plura, quo simplicior sit et eminentior, quis ignorat? Hinc etiam Dei voluntas, ad Filium quidem et Spiritum sanctum tanquam natura; ad creaturam autem tanquam voluntas se habet. Etenim omnis voluntas, ut notum ac manifestum est, etiam ipsa divina ad finem, tanquam natura se habet determinate ipsum volens: et quemadmodum etiam natura ipsa ad unum determinatum finem, quem habet, tendit; finis autem voluntatis Dei et Patris est ipse Filius, et Spiritus sanctus, ad quos eam tanquam naturam se habere, necesse est. At vero ad ea, quæ ad finem referuntur, et præsertim sine quibus finem assequi potest, cuiusmodi sunt res creatæ, non determinate, proptereaque tanquam voluntas se habet: potest enim ea et nolle et velle. Unde et loca Damasceni servantur, et nos contra nos allata nulla nos premit necessitate. Sic igitur cum aliquid dicere videatur, contra se concludit.

Vecci in secundam.

Quoniam sunt nonnulli qui scripto testatis sententiis, significantibus ex Patre per Filium esse Spiritum, adversantur; in probationem sententiarum quæ significant per Filium esse Spiritum sanctum, collectæ sunt etiam hæ presentis scriptæ sententiæ: quæ indicant, continenter atque immediate ex Patre Filium esse. Si enim, non esset Spiritus sanctus per Filium, cur etiam ipse non immediate dictus esset a Patre?

Palama.

Atqui dictus est etiam Spiritus sanctus, esse immediate a Patre, et sublata est tibi omnibus modis impietatis occasio, atque persuasio. Etenim Gregorius, cognomento Theologus, in carminibus, secundum ait esse Spiritum sanctum a Patre, sicut et Filium. Gregorius autem Nyssenus, et ipse cum multis aliis asserit, utrumque similiter se habere ad unam personam Patris, præterquam in modo existendi. Quid autem sibi volunt, qui dicunt Spiritum sanctum ex Patre procedere, et in Filio permanere, et ex Patre in Filium pervenire? et ex Patre esse, et Verbi comitem? Amplius, qui communionem et amorem Patris et Filii Spiritum sanctum appellant? Ad hæc, qui dicunt singulas personas non minus se habere ad alteram, quam ad seipsas? Quid vero ille, qui canit, *Manus tuæ* (1) *fecerunt me et plasmaverunt me*? Nonne omnes isti ex Patre esse Spiritum sanctum immediate ostendunt?

¹ Psal. cxviii, 73.

(1) Quod Spiritus sit manus Dei, atque ut manus attingit immediate corpus, ita Spiritus Patrem;

οὐδὲ οὕτως ἔτσιποι ἐκεῖτο, τῆς αὐτῆς καὶ θελήσεως καὶ οὐσίας ἐπὶ Θεοῦ νοουμένης. Ταύτην γὰρ εἶναι τὴν δύναμιν ἀπλουστέραν καὶ ὑψηλοτέραν πνεῶν, οὐδαὶς ἂν, ὅς οὐ συμφέσειεν. Ἐκάστην δὲ δύναμιν ἐσοῦσαν ἔχειν πρὸς πλεῖον, ὅσην ἂν ἀπλουστέρα ἦ καὶ ὑψηλοτέρα, τίς ἀγνοεῖ; κἀνταῦθα καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θέλησιν πρὸς μὲν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ἔχειν ὡς φύσιν, ὡς θέλησιν δὲ πρὸς τὴν κτίσιν. Ἀἴτιον γὰρ ὡς πᾶσα τε θέλησις καὶ ἡ βία αὐτῆ πρὸς μὲν τὸ τέλος ὡς φύσιν ἔχει, ὡρισμένως αὐτὸ θέλουσα, καὶ καθάπερ καὶ ἡ φύσις πρὸς ἓν ὡρισμένον δ ἔχει, τείνει· τέλος δὲ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἐστὶ καὶ τὸ Πνεῦμα, πρὸς δὲ αὐτὴν ἔχειν ἀνάγκη ὡς φύσιν· πρὸς δὲ τὸ πρὸς τὸ τέλος, καὶ μάλιστα ἐπὶ καὶ ὧν ἄνευ δύναται τὸ τέλος τυχεῖν, ὅλα ὑπέχει τὰ κτίσματα, οὐδὲν γὰρ αὐτὰ οὐκ εἰς τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ συνταλαί, οὐκ εἰς τὸ βέλτιον εἶναι, πρὸς ταῦτα δὲ οὐκ ὡρισμένως, καὶ διὰ τοῦτο ὡς θέλησις ἔχει. Δύναται γὰρ αὐτὰ καὶ μὴ θέλειν καὶ θέλειν· ἴδεν καὶ τὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ σώζεται, καὶ ἡμεῖς ἔβωπάσθη; αἰτία, καὶ ὁ καθ' ἡμῶν λόγος οὐδὲν φησὶν ἀνάγκαστον· οὕτως ἄρα δοκῶν τι λέγειν, καθ' ἑαυτοῦ συμπεραίνει.

C

Βέκκου εἰς τὴν β'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς ῥήσεσι, ταῖς δηλοῦσαις διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, συναλέγησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐκ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι, εἰς συγχρότησιν τῶν δηλουσῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα· εἰ μὴ γὰρ ἦν τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, διατί μὴ καὶ αὐτὸ ἀμέσως ἐβρέθη ἐκ τοῦ Πατρὸς;

Τοῦ Παλαμᾶς.

Καὶ μὴν ἐβρέθη καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἀμέσως, καὶ ἀνήρηται σου παντῆσαις ἢ τῆς δυσσεβείας πρόφασις τε καὶ παράστασις· Γρηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος δεύτερον ἐν ταῖς ἑσπερίαις εἶπαι εἶναι φησὶν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὰ καὶ τὸν Υἱόν. Ὁ δὲ Νύσσης σὺν πολλοῖς ἑτέροις πρὸς ἓν πρόσωπον τὸ πατρικὸν ὡσαύτως ἔχειν ἐκότερον φησὶν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπέκτασις. Τί δὲ οἱ λέγοντες ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ δεήκειν, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τῷ λόγῳ συμπαραμαρτεῖν; Ἐτι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πρὸς δὲ τοῦτοις αἰ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐκ ἦτον ἢ πρὸς αὐτό; Τί δὲ ὁ ψάλλον, *Αἱ χεῖρες σου ἐποίησάν με καὶ ἐκλασάν με*; Ἄρα οὐκ ἄπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι θεκνύουσι καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς;

sic puto intelligere Palamam; alioquin non esset ad rem.

Του Νικαλας.

A

Nicani.

Ὅτι ἡμεῖς ἀρνούμεθα παντάπασι μὴ καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ καὶ ῥητῶς οὕτω μὴδὲ μὴ προήνεγκας εἰρημένον τοῖς διδασκάλοις· εἰ δὲν καὶ αὐτὸς μεθ' ἡμῶν τὸ καὶ ἐμέσως εἶναι ἐμολογεῖς, πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος· εἰ δὲ τοῦτο φυλάττει δεδοῦς τὸ ἐκόμενον, ὁ παρὰ τῶν διδασκάλων ἐλεγχος ἄγγυς· τὸν τε Υἱὸν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς διδασκόντων καὶ μέσον τούτων εἶναι οὐδὲν, τὸ τε Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ μεσσιανὸν Υἱοῦ μεταξὺ Πατρὸς τε καὶ Πνεύματος τιθεμένων. Γίνεται δὲ σοι ἡ ἀπέτη ἐνταῦθα παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν, ὅπως ἀμέσως ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπως δὲ καὶ ἐμέσως. Εἰ μὲν γὰρ ἡ ἑσὶ καὶ διαφόροις προόδους ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἄλλοθεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ὡς ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς ἀτελῶς, τελειῶς δ' ἐξ Υἱοῦ προελθῆναι, καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχειν τὸ τελειόν, ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου ἐπιθέμεθα προελθῆναι, μόνως ἂν ἐμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς τότε προῆι. Νῦν δὲ, εἰ τις μὲν πρὸς τὴν μοναδικὴν προβολὴν καὶ τὸ ταυτὸν τῆς ἐξ ἀμφοῖν ἐπιδοῦ προόδου, εἰ δὲ καὶ τὸν Πατέρα τὴν αἰτίαν καὶ πηγὴν τῆς θεότητος εἶναι, ὡς αὐτοῦ μὴ ἕντος, μὴδὲ τὸν Υἱὸν μήτε του αἰτίου εἶναι, μήτε ὅλων εἶναι, ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εὐρησῆι τὸ Πνεῦμα· καὶ πρὸς τοῦτο φέρειν ἄπαρ αὐτὸς εἰσαγωγὴς βῆτά. Εἰ δὲ θεωροῖη τὴν τάξιν, ἣν πράγματι εἶναι ἐν τῇ Τριάδι, οὐχ ἡμετέρᾳ μόνον ἐπινοία συνεστηκέναι, ἀνάγκη ἐμολογεῖν τὸν Υἱὸν εἶναι μέσον, καὶ τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς προελθῆναι, καὶ αὐτοῦ τὸν Υἱὸν προσηπορούμενον ἔχον, ὡσπερ ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα. Ὅσαρ αὐτὸς μὴ προσολογισάμενος συμπαραίνεις οὐχ ἀναγκαῖα.

Του Βέκκου εἰς τὴν γ'.

Κατεστρώθησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις εἰς συγχρότησιν τῆς ἰστορίας τῶν ὁηλουσῶν ῥήσεων, μὴ ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα. Εἰ γὰρ ἀμέσως ἦν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἂν ἐβρέθη ὁ μὲν Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ.

Του Παλαμῶ.

Ἀνοδοῦται ὁ δυσσεβῶς ἐπιγράφων ὡς τὰ παρὰ τῶν ἁγίων ἰσοσεβῶς εἰρημένα· πῶς οὐ συνορῆς εἶναι τὰ κοινὰ καὶ φυσικὰ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδεμίαν ἔχουσι διαφορὰν; Εἰς γὰρ Θεὸς, μία εἰκὼν, μία ὁλησις, μία ἐνέργεια Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Οὐκ οὖν πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ πρόσωπον, ὅταν ἕτερον ἕτερου τούτων λέγηται, φυσικόν, οὐχ ὑποστατικόν καὶ τῆς ἀπαρἀλλάκτου ὁμοιώσεώς ἐστὶ

(1) Dicitur Filius persona Patris secundum illud quod etiam Dominus in Evangelio ait, *Mea doctrina non est mea*: est enim persona Patris: non quod sit ipsa persona Patris, atque adeo

Neque nos omnino negamus esse Spiritum immediate a Patre, licet non certis verbis expresse alicubi dictum esse a doctoribus protuleris. Itaque si tu quoque nobiscum fateris esse etiam immediate; nobiscum facit ista ratio: sin autem id caves, timens quod sequitur, doctores non longe absunt, qui te coarguant, qui docent Filium immediate a Patre esse, et inter hos nihil esse medium; et Spiritum sanctum per Filium, qui que medium ponunt Filium inter Patrem et Spiritum sanctum. Sic autem deciperis, propterea quod nequeas distinguere quonam modo sit Spiritus immediate a Patre, quo etiam pacto mediate: si enim vel duabus diversis, et differentibus productionibus, ex Patre, et Filio esse Spiritum sanctum fateremur, tanquam si ex Patre quidem imperfecte, ex Filio autem perfecte proveniat, et ex Patre per ipsum Filium perfectionem habeat; vel a solo Filio procedere poneremus; tunc a Patre solum mediate procederet. Nunc vero, si quis ad unam et eandem productionem, quæ est ex ambobus, respiciat; præterea et ad hoc, quod Pater sit causa et fons Deitatis, tanquam ipso non existente, neque Filius causa sit, neque omnino constat, immediate a Patre inveniri Spiritum: et huc spectant, quæ ipso adduxisti sanctorum dicta. Si autem consideret ordinem, quem re ipsa esse in Trinitate, non tantum cogitatione nostra constare, opus est fateri, videbit Filium medium, et tertium a Patre Spiritum, et per Filium ex Patre procedentem, et habentem Filium, qui ipso præintelligatur, quemadmodum Filius habet Patrem. Quod sane cum ipse non computaris, res minime necessarias concludis.

Becci in tertiam.

Ad demonstrandum sensum et intelligentiam illarum sententiarum, quæ significant non immediate, sed per Filium ex Patre et Spiritum sanctum, subjecimus quoque præsentibus litteris proditas sententias. Si enim Spiritus esset immediate a Patre, non esset dictus Filius imago Patris, Spiritus imago Filii, et Filius sane operatio Patris, Spiritus vero operatio Filii, Filius persona Patris (1), Spiritus persona Filii.

Palama.

Dementissime, qui scelerate hic ea inscribis, quæ a Sanctis pie dicta sunt, quo pacto non cernis communia et naturalia in sanctissima Trinitate, nullam habere differentiam? Etenim unus est Deus, una imago, una voluntas, una operatio Patris et Filii et Spiritus sancti. Ergo præter alia etiam persona, quando altera alterius horum esse dicitur, naturaliter sumitur, non hypostaticè. At-

ipsemet Pater, sed quia Filius est persona, et Filius est Patris, quia ex Patre genitus est. Sic Augustinus explanat illud, *Mea doctrina non est mea*.

que immutabilem similitudinem significat, non autem modum existentiae: apage, tu vero, cum non ita censeas, personam alteram alterius esse, sed hypostaticae, non amplius esse poteris Trinitatis venerator et cultor. Si enim Filius est persona Patris, utpote qui ex ipso sit, et Filii Spiritus; non itaque amplius erit Pater altera persona praeter Filium, neque Filius praeter Spiritum. Vides quomodo dicta sanctorum pie illa quidem, optimeque se habent, tu vero ea inepte atque impie interpretaris.

Sapientis Niceni.

Nempe tu quoque beatum Paulum, asserentem Filium esse imaginem invisibilis Dei et figuram substantiae ejus atque splendorem gloriae, sic audires tanquam dicentem ejusdem esse substantiae cum Patre, et solum eandem naturam, non autem et distinctionem personarum significantem. Verum nos ratione tanquam arbitro utentes, et identitatem naturae imaginisque atque personae, item operationis, his ipsis nominibus religiose intelligimus, quatenus possemus etiam dicere, unam esse sanctissimae Trinitatis imaginem, et Deitatem, accipientes imaginem loco exemplaris; similiter etiam, si personam Patris diceremus, substantiam Patris denotarem, quatenus in Deo substantia, idem est atque ejus persona, et personarum nihilominus distinctionem significamus, siquidem tres personas fatemur esse in sanctissima Trinitate; sane constat nos hoc modo loquendi non idem esse personas inter se, sed distinctionem docere, et explanare. Imago quoque plane non ad seipsam, sed ad illud dicitur, cujus est imago, propterea et personam denotat, quae relativum nomen existat, tale nimirum, ut personam subeat; tu vero nescio quid cogitas, naturaliter non hypostaticae dici affirmans, quando altera persona alterius esse dicitur. Et absurdum quoque colligere arbitraris, quod manifeste contra te facit. Sin autem id verum sit, licet animadvertere. Existimas enim eos qui asserunt Filium esse personam Patris, utpote qui ex ipso proveniat, et rursus Spiritum Filii, quippe qui ex ipso sit, illud inconveniens sequi, eos non sateri aliam esse personam Patrem, aliam Filium, aliam Spiritum sanctum. Ego vero, si quo pacto tuam rationem percipio, tua quidem thesi, et valide sequi hoc absurdum affirmarem, nostra vero totum oppositum. Etenim, si personam alteram alterius dici, idem esse inter se solum, et similitudinem immutabilem, ut ipse pomis, significat; est autem persona Patris Filius, utpote quae eadem sit atque ipse secundum substantiam, atque ipsius Filii est Spiritus, quippe tantam ejusdem sit atque ipse substantiae; sine controversia nulla alia esset persona Pater a Filio et Spiritu, et illi ad invicem, neque enim alterius sunt substantiae. Verum cum audimus personam Patris, vel personam

δηλωτικόν, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπόστασης. ἀπαγε. Σὺ δὲ μὴ οὕτω πρόσωπον ἕτερον ἐτέρου λέγων, ἀλλ' ὑποστατικῶς, οὐκέτι' ἔχεις εἶναι μύστις τῆς Τριάδος. Εἰ γὰρ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς πρόσωπον ὡς ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκέτι' ἔσται λοιπὸν ὁ Πατὴρ πρόσωπον ἕτερον παρὰ τὸν Υἱόν, οὐδὲ παρὰ τὸ Πνεῦμα ὁ Υἱός. Ὅρξες ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς. Παρὰ σοῦ δὲ ἐκλαμβάνονται δυσσεβῶς τε καὶ κακῶς.

Τοῦ σοφοῦ Νικαλας.

Ὁ; δὴ σὺ καὶ τοῦ μακαρίου Παύλου τὸν Υἱὸν λέγοντες εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, καὶ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως χαρακτηριστὰ, καὶ τῆς δόξης ἀπαύγασμα, οὕτως ἀκούσαιο, ὡς τῆς αὐτῆς αὐτὸν τῷ Πατρὶ ὑποστάσεως λέγοντος; καὶ φύσεως μόνον δηλοῦντος ταυτότητα, οὐ μέντοι καὶ διακρίσιν ὑποστάσεων. Ἄλλ' ἡμεῖς εὐσεβῶς διατιθώμεθα τῷ λόγῳ, καὶ ταυτότητα φύσεως διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων νοοῦμεν εἰκόνας τε καὶ προσώπου καὶ ἐνεργείας, καθὼς καὶ δυναίμεθα ἀν φάναι μίαν εἶναι τὴν τῆς ἁγίας Τριάδος εἰκόνα τε καὶ θεότητα, ἀνεὶ παραδειγματός τὴν εἰκόνα δεχόμενοι· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς λέγοντες τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν δηλώσαμεν, καθόσον ἐν τῷ Θεῷ ἡ οὐσία ταυτὴν ἐστὶ τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ· οὐδὲν μέντοι ἦν καὶ τὴν τῶν ὑποστάσεων δηλοῦμεν διακρίσιν. Πρόσωπά τε γὰρ τρία φαίμεν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος. Ἀπλοῦς οὐ τὴν ταυτότητα διὰ τούτου, τὴν διακρίσιν δὲ παριστάμενοι. Ἦ τε εἰκὼν φανερώς οὐ πρό; ἐαυτὴν, ἀλλὰ πρός ἑαυτὴν λέγεται, οὐτινὲς ἐστὶ καὶ εἰκὼν. Καὶ δικαίως σημαίνει ὑπόστασιν ἀναφορικὴν γε ἔννομα ὄν, καὶ ὄν πρόσωπον ὑπερστάσαν. Σὺ δ' οὐκ οὐδ' ὁ τι διανοή, φυσικῶς λέγεσθαι φάσκων οὐχ ὑποστατικῶς, ὅταν πρόσωπον ἕτερον ἐτέρου λέγεται. Καὶ ἄτοπον ἐκ συνάγειν νομίζεις, ὁ κατὰ σοῦ φανερώς ἐστίν. Εἰ δ' ἀληθῶς, ἔξεστι σκίψασθαι. Τοῖς γὰρ λέγουσι τὸν μὲν Υἱὸν πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ προλήντα, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀθίτος τὸ Πνεῦμα ὡς ἐκ αὐτοῦ, ἔκπεσαι εἶναι μὴ λέγειν ἄλλο πρόσωπον ἐν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν ἕτερον, καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἐγὼ δ' εἰ τε καλῶς τοῦ σοῦ λόγου συνήμι, τῇ μὲν σὴ θέσει καὶ πάνυ ἀν τούτου τὸ ἄτοπον ἐκπεσαι φαίην· τῇ ἡμετέρῃ δὲ πᾶν τούναντιον. Εἰ μὲν γὰρ τὸ πρόσωπον ἕτερον ἐτέρου λέγεσθαι, τὴν ταυτότητα δηλοῦν μόνον, καὶ ἀπαράλλακτον ὁμοιωσιν, ὡς αὐτὸς τίθεις, ἐστὶ δὲ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ὡς ταυτὴν αὐτῷ κατ' οὐσίαν, καὶ αὐτοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς τῆς αὐτῆς αὐτῷ μόνον οὐσίας, ὁμολογουμένως οὐκ ἀν εἴη ἄλλο πρόσωπον ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, καθεῖνοι; ἀλλήλων, οὐδὲ γὰρ ἄλλης οὐσίας. Ἄλλὰ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἢ πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ ἀκούοντες, καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας νοήσομεν· ὡς τὸ γε κατὰ σὲ ἀήθηται ἡ Τριάς, εἰς μονώτην ἀντιπεριστάσα Θεόν. Εἰ δ' ὡς ἡμεῖς λέγομεν τὸ πρόσωπον ἕτερον ἐτέρου λέγεσθαι τὸ ἐξ ἑαυτοῦ, εἶναι σημαίνει, οὐ καὶ λέγεται

είναι, πρὸς τῷ καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῷ εἶναι εὐσίας, ἔπειτα ἐκ τίνος ὃν ἑτερόν ἐστι φανερώς τῆ γε γούν ὑποστέσει, καὶ τῷ προσώπῳ τοῦ ἐξ οὗ λέγεται εἶναι, πῶς οὐκ ἔσται πρόσωπον ὁ Πατήρ ἄλλο, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα; Ὅστ' ἡμεῖς μὲν ταῦτα λέγοντες τὴν Τριάδα καὶ μάλα φυλάττομεν· αὐτὸς δὲ φυλάξει μὴ τοῦναντίον ποιῶν ἀδικίαν ἐγκαλιῆς ἄλλοις, ἡμῖν ἐπιτιθεὶς τὰ ὄνειδα τὰ ἴδια. Ὅτι δὲ τὸ λέγεσθαι πρόσωπον, ἢ δύναμιν, ἢ ἐνέργειαν τότε τοῦδὲ τίνος, πρὸς τῷ ἄλλῃ σημαίνει ὑπόστασιν καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι σημαίνει, οὐ καὶ λέγεται εἶναι, τῶν λεγόντων ἄκουσον (οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ διδάσκαλοι πάντες) Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ αὐθις ζῶσαν καὶ ἐνυπόστατον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· καὶ πάλιν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἄλλοτριον τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τε καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ὡσπερ ἐνέργειαν φυσικὴν· ὅτλον γὰρ ὃν τὸν Υἱόν, ἐνυπόστατον δύναμιν τοῦ Πατρὸς ὄντα, διαφέρειν αὐτοῦ καθὼς ἐστιν ὑπόστασις, καὶ κατὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτοῦ ὄντα· καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνέργειαν φυσικὴν τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ταύτην ἀνυπόστατον, ἐξ αὐτοῦ τε εἶναι, καὶ τούτῳ αὐτοῦ διακρίνεσθαι. Ὅστ' οὐ ταυτότητα μόνον φύσεως ταῦτα δηλοῖ τὰ ὀνόματα, καὶ τὸ τοῦδὲ τίνος λέγεσθαι τότε, ἐφ' ᾧ αὐτὸς ἰσχυρίζῃ, ἀλλὰ καὶ διάκρισιν ὑποστάσεων. Τοῦτου δὲ τοῦ λόγου διασσεισμένου, καὶ τὰ ἐπόμενα πάντα συγκαταβέβληται.

cum sit operatio Filii naturalis, neque talis, ut quæ nequeat subsistere ex ipso quoque esse Filio, et hoc modo ab eo distingui. Itaque non solum idem esse inter se, secundum naturam (1) significant hæc nomina, et quod hoc aliquid alterius esse dicatur (propter eandem naturam) in quo ipse niteris: verum etiam distinctionem personarum declarant, hac autem ratione concessa, cætera quoque omnia, quæ sequuntur facile una corrunt.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν δ'.

C

Becci in quartam.

Ἐπειδὴ τινες μὴ καταβεχόμενοι τὴν ἐν Τριάδι μεσιτείαν τοῦ Υἱοῦ προδήλως κατὰ τῶν ἁγίων θεολογουμένην ἀπαρνοῦνται καὶ τὸ βλάσφημον εἶναι λέγουσιν ἐν τῇ Τριάδι, συνελθόντων αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις εἰς δὴλωσίν τε τοῦ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ συνάπτεσθαι τῷ Πατρὶ, καὶ εἰς παράστασιν τοῦ λέγεσθαι ἀριδῆλως τάξιν ἐν τῇ Τριάδι.

Τοῦ Παλαμῶ.

Καταψεύδη τῶν εὐσεβῶν, ταλαίπωρε. Ἴσμεν γὰρ τάξιν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν εὐσεβῆ. Τὴν δὲ δεικνύσαν τρίτον ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς δυσσεβῶς ἔχουσαν, ἣν σὺ μετ' Εὐνομίου στέργεις, οὐ καταβεχόμεθα. Καὶ τῶν γραφικῶν καταψεύδη ῥήσεων. Οὐ γὰρ τὸν Υἱόν μόνον, ἀλλ' ἰσθ' ὅτε καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἑνωσὶν φασιν, ἄλλοτε δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα μέσον καὶ κοινὸν αὐτοῖς. Καὶ ἣν ἀριδῆλως λέγεσθαι φησὶ τάξιν, σαφὲς ὡς οὐ περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ· στέργεται δὲ καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος τοῖς τὰ θεῖα συντελοῖς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁμολογίαν, μὴ προσεχῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

Quoniam sunt quidam, qui cum non recipiant Filium esse medium in Trinitate, quod plane a sacris theologis asseritur, recusant etiam omnino dicere nomen ordinis in Trinitate, collectæ sunt præsentis memoris traditæ sententiæ, in declarationem hujus, quod Spiritus conjungatur cum Patre per Filium, atque in demonstrationem, quod perspicue dicatur ordo in Trinitate.

Palamæ.

Miser, mentiris de plis hominibus; scimus enim ordinem in sanctissima Trinitate, sed pium; illum autem, qui ex necessitate tertium ostendat a Patre Spiritum sanctum, quem tu cum Eunomio amplexeris, ut impie se habentem minime recipimus. Mentiris etiam de sanctorum exaratis sentiitiis; non enim solum Filium, sed nonnunquam etiam Patrem Filii et Spiritus conjunctionem, aliquando vero Filii et Patris mediâ communem ipsi Spiritum appellant. Et quem asseris manifeste dici ordinem, clarum est, non eum de Filio et Spiritu esse. Illud quoque probant rerum divinarum peritii, medium esse Filium, verum non secundum existentiam Spiritus, sed secundum confessionem

(1) Addo ista verba, quæ desunt in Græco exemplari, perspicuitatis causa.

aique convenientiam nominis. Ne si continenter Spiritum sanctum ponant, genitus esse videatur. Talia igitur a sanctis probe dicantur; qui autem ea collegit, et hic proposuit ad propriam trahens perveram opinionem, inepte, atque impie illis utitur.

Niceni.

At enim, o bone vir, quicumque tandem sis, qui hæc asseris, iste ordo, quem ipse constituis, et eos doces, qui adducuntur, ut tibi credant, non magis ordo quam ordinis perturbatio atque confusio iustitias et esset et diceretur. Si enim, ut ais, propter convenientiam nominis ordinem approbas, et saleris medium esse Filium, ne Spiritum ponas continenter, et cogaris affirmare illum esse genitum; videris neque re ipsa censere ordinem in sanctissima Trinitate, sed tu illum excogitans, ipsi gratum facere atque etiam videris putare in te esse potestate, qui varias, ut ordinem nominum immutes: si enim propter nomen Patris (hoc enim pato te ὁμολογίαν, et convenientiam nominis nuncupare), non inferes continenter Spiritum sanctum, ne genitus esse videatur; licet nobis productorem ipsam vocare, statimque Spiritum nominare. Ac filium dicemas existere ex Patre per Spiritum, et Filium quidem dicamus esse ex Patre per se, per accidens autem ex productore; Spiritum quoque sanctum ex productore per se, ex Patre vero secundum accidens. Atque in nostra potestate situm erit, ut, sublato ordine, modo medium inter Patrem et Spiritum ponamus Filium, Patrem primam causam appellantes; modo Spiritum medium inter Patrem et Filium collocemus, Patrem productorem nominantes. Quæ omnia tum absurda sunt, tum potius confusione, quam ordinem pariunt, et efficiunt. Veram nos talem ordinem non dicimus, neque qualem tu sentire eam Economio nos opinaris, cum tertium necessario Spiritum a Patre existimamus: tertium enim eum esse, et valde censemus, idque ex necessitate, si tibi illud ex necessitate non natura significet, fidem tribuentes ei qui tertium ipsum in expiatione salutaris baptismatis iradidit: *Baptizantes est, inquit, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*; tertium vero esse naturam, nunquam dicimus, neque unquam eo usque progres-uri sumus, ut alterum oppositum declinantes, alterum fateamur: id quod tibi accidit. Cum enim caveas tertium eum dicere esse natura, neque tertium omnino eum appellas; cum et ordinaem, qui personas distinguit, respuas, et nullo modo in medio consistere queas (1). Quanquam scitis esse utraque extrema deviantem, manere in medio. Hoc igitur nostrum est, neque omnino negamus tertium esse, neque tertium esse natura recipimus. Verum ponimus tertium ipsum quidem non solum dici, sed etiam esse. Atque eum ordinem recipimus, qui personas, non naturas distinguit. Quem ordinem ex necessitate esse quis contradiret? licet

τίθεισιν, ἵνα μὴ ὀδῆ καὶ τοῦτο γεννητόν. Τὰ ταῦτα τοῖνυν τοῖς ἁγίοις λέγεται καλῶς. Ὁ δὲ συνειληγῶς ταῦτα καὶ προδεδίξεν ἐν ταῦτα πρὸς τὴν οἰκείαν μετέλλων καρδοξίαν, κακῶς καὶ δυσσεβῶς αὐτοῖς χρῆται.

Τοῦ Νικαίας.

Ἄλλ', ἀνθρώπε, ὅστις ποτὲ εἶ δὲ ταῦτα λέγων, αὐτὴ ἡ τάξις ἦν αὐτός τε εἰσαγωγὴ καὶ διδασκαλίας τοὺς κειθομένους σοι, οὐ τάξις μᾶλλον ἢ ἀταξία δικαιοῦτερον ἂν καὶ λέγοιτο. Εἰ γὰρ διὰ τὴν ὁμολογίαν, ὡς φησὶ, στερῆσι τὴν τάξιν καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ μεστῆσθαι ἴνα μὴ τὸ Πνεῦμα ὄψι προσεχῶς, καὶ γεννητὸν αὐτὸ νομίσαι ἀνάγκασθῆς, τοιαῦτα μὴτε πράγματι ἐν τῇ θεῷ Τριάδι τὴν τάξιν δοξάζουσιν, ἀλλ' αὐτὸς ἐπινοῶν τοῦτο χαρίζεσθαι· ἐπὶ σοὶ τε δεσθεῖσθαι εἶναι ἐκβάλλουσι μεταβαλεῖν τὴν τάξιν τῶν ὀνομάτων· εἰ γὰρ διὰ τὸ Πατρὸς ὄνομα (τοῦτο γὰρ οἰμαι ὁμολογίαν καλεῖς), οὐκ ἐπιπέρισι προσεχῶς τὸ Πνεῦμα ἁγίον, ἵνα μὴ γεννητὸν ὀδῆ· ἔξεται προβολὰ τοῦτον καλέσασθαι τὸ Πνεῦμα εὐθὺς ὀνομάσαι, καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ προβολῆς ὀπαρχειν. Καὶ τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς καθ' αὐτὸ, κατὰ συμβεθεκὸς δὲ ἐκ τοῦ προβολῆς· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μὲν τοῦ προβολῆς καθ' αὐτὸ, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς κατὰ συμβεθεκὸς· καὶ ἴσ' ἡμῖν ἔστιν, ἀναίρουντας τὴν τάξιν κατὰ μὲν μέσον τὸν Υἱὸν θεῖναι Πατρός τε καὶ Πνεύματος, Πατέρα τὸ πρῶτον αἴτιον ὀνομάσασθαι, ποτὲ δὲ τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸν προβολῆς φαμέναι. Ἄ πάντα καὶ ἄτοκα καὶ ἀταξίως ποιητικὰ μᾶλλον ἢ τάξιν. Ἄλλ' ἡμεῖς τοιαύτην τάξιν οὐ λέγομεν, οὐδ' εἴ αὐτὸς ἡμᾶς εἰαι μετ' Ἐκονομίῳ φρονεῖν, τρίτον ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα νομίζοντας, Τρίτον μὲν γὰρ αὐτὸ καὶ μάλα νομίζομεν, καὶ τοῦτ' ἐξ ἀνάγκης, εἴτα σοὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης· μὴ τὸ φύσει δηλοῖ, κασιτέοντες τῷ τρίτον αὐτὸ παραδόντι ἐν τῇ τοῦ σωτηρίου βασιλείᾳ τῆς βασιλείᾳ φάσκων, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ τρίτον δὲ γὰρ τῇ φύσει οὐδέποτε ἴρουμεν, οὐδέ προσεδοκῆσθαι ποτε εἰς ἄτερον τῶν ἀντικειμένων, τὸ ἕτερον φεύγοντες, ὅπερ αὐτὸς πάσχεις. Τὸ γὰρ τρίτον φεύγων τῇ φύσει, οὐδέως αὐτὸ τρίτον καλεῖς, καὶ τὴν τῶν ὀνομασίων διακριτικὴν τάξιν ἀρνούμενος, καὶ μὴ δυνάμενος μένειν ἐπὶ τοῦ μέσου. Καίτοι βέλτιον ἦν ἀμφοτέρα φεῖ, οἷα τὰ ἄκρα, ἵστασθαι ἐπὶ τοῦ μέσου, τοῦτε δὲ τὸ ἡμέτερον μὴτε ποσότησιν ἀρνούμενος; τὸ τρίτον, μῆτε τὸ τρίτον διχομῆνους τῇ φύσει, ἀλλὰ τιθεμένων μὲν αὐτὸ τρίτον οὐ λέγεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ εἶναι, καὶ τάξιν διχομῆνους τὴν τῶν ὀνομασίων διακριτικὴν, οὐ τῶν φύσεων. Ἦν καὶ αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης εἶναι τίς ἀντιρεῖ; ἂν αὐτὸς τὴν ὀνομασίαν ἐξ ἀνάγκης τρίτον αὐτὸ δεικνύσων μὴ στερῆσι, μῆτε τοῦ Βασιλείου Πατρὸς ἀποκλῆσθαι. Οὐκ οὖν ἢ μὲν τῶν θεῶν ὀνομασίων διακριτικὴ τάξις τοῖς ἁγίοις καθίσταται γνώριμος, ἢ δὲ φύσεως διακριτικὴ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ἀπόδητος. Τὴν δὲ διακριτικὴν τῶν

(1) Quemadmodum Filius et est secundus ordine, et non est secundus natura.

προσώπων τάξιν φύσεως μὴ μὴ εἶναι· φύσει δὲ ἅπαντες εἶναι καὶ φυσικῶς, καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι καὶ φυσικῶς, οὐ καθὼς φύσιν διακρίνει, ἀλλὰ καθὼς φύσει, οὐ θέσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐστὶ. Τοῦτο δ' ἂν φαίεν καὶ οἱ κορυφαῖοι τῆς Ἐκκλησίας· διδάσκαλοι Ἀθανάσιος, καὶ Βασίλειος, ὁ μὲν τὴν μεζονα παραβολῆς τῶν προτάσεων, Ἀθανάσιος δ' ἐπάγων τὴν ἐλάσσονα· καὶ συλλογισμὸν ἀμφω πλέξαντες· ἕνα φύσει πρὸς τὸν Υἱὸν τετάχθαι τὸ Πνεῦμα δεικνύοντα· πρὸς μὲν γὰρ τὸν Πατέρα τὸν Υἱὸν φύσει τετάχθαι, καὶ οὕτω φύσει, ὡς πᾶν αἰτιατὸν πρὸς τὸ ἰδιον αἰτιον, καὶ ὡς τὸ ἐκ τοῦ κυρίου πρὸς τὸ κύριον, διδάσκει Βασίλειος· τὸ δὲ Πνεῦμα τοιαύτην φύσιν καὶ τάξιν πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν, ἣν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, ὁ λέγων ἐστὶν Ἀθανάσιος, ἣν φυσικῶς οὐ καθὼς φύσιν διακρίνει (ἀγρίω γὰρ τοῦτο κολλάκις τὰ συκοφαντούντων ἐμφράττουσι στόματα), ἀλλ' ὅτι φύσει, οὐ θέσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐστὶ, πράγμασι τε εἶναι, καὶ οὐ τῇ ἐπινοίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ, φῶδ' εἶναι ἐναλλάττειν, ὡς αὐτὸς οἶσι, ποτὲ μὲν οὕτω εἰπόμενος, ποτὲ δ' ἐπίτερος, οὐδὲις δὲ οὐκ ἠμολογήσειεν. Οὐκοῦν εἰ μὲν τοιαύτην ἠμολογῆσι καὶ αὐτὸς τάξιν, τῶν γραφικῶν οὐ καταφρονησάμεθα ῥήσεων, οὐκοῦν γὰρ εἴδει τοῖς γὰρ συνεισὶν αὐτῶν. Ἀλλὰ καλῶς ὁ συνειληθῶς τὰς ῥήσεις συνείλεξε· καὶ πρὸς ἡμῶν οἱ λόγοι. Εἰ δὲ ταύτην ἀρνεῖ, ἀληθεύει λέγων ἡμᾶς αὐτὴν ἀρνούμενους, οὕτως δὲ οὐ φεῦδαται, ἀλλὰ καὶ βάλλει καιρίαν τελεῖ συνελεγμένους λόγοις τῶν διδασκάλων. Πάνυ δὲ καὶ τοῦτο κοινὰς ἀγενῆς ἐπ' ἄλλοις εἰρημίνας ῥήσεις συλλέγων, καὶ διὰ τούτων δοκῶν ἀνατρέπειν τὴν τῆς τάξεως χρυσῆν καὶ ἄλυτον ὄντως σειράν. Τὸ μὲν γὰρ Πνεῦμα μίσην Υἱοῦ καὶ Πατρὸς εἰρηται, ὡς ἀγενήτου καὶ γεννητοῦ, αὐτὸ μῆτε γεννητὸν ὑπάρχον, μῆτε ἀγενήτου· ὁ δὲ Πατὴρ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἕνωσις ὡς αὐτὸς ὢν ἡ πατὴρ αὐτοῖς καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ἡνωσθαι. Ἄ μὲν ὄντως πρὸς τὸ προκείμενον οὐκ ἤκιστα τοῦ προάγοντος, ἢ καθ' ὃν προάγονται· Πάχον ἔχει, καὶ ἀμαθίας ἀπόδειξιν.

entias colligas in alium sensum dictas. Atque hisce putas te auream illam, vereque indissolubilem cationam evterere posse. Etenim Spiritus medius inter Patrem et Filium dictus est esse, velut inter ingenitum et genitum, ipse acque genitus, neque ingenitus existens, Pater quoque inter Filium et Spiritum conjunctio dictus est. Nempe quia ipse est fons iis, et ut sint, et ut inter se conjungantur. Quæ cum nihil ad rem faciant, potissimum eum, qui ea producit, quam quibus ob-

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν ε'.

D

Becci in quintam.

Ἐπειδὴ εἰσι τινες μὴ καταδεχόμενοι εἶναι τὴν εὐαγγελικὴν δύνασθαι ῥῆσιν, τὴν Πνεῦμα ἀληθείας τὸ ἅγιον λέγουσαν Πνεῦμα· ὑπερ δύνασθαι καὶ ἡ ῥῆσις ἡ λέγουσα ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι· ἔτι δὲ διενεστήμενοι μὴδὲ εἰς· ἰσοδύναμον ἑνωσιαν λέγουσθαι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· κατεστράθησαν εἰ παροδοῦναι γραφικὰ ῥήσεις εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδύναμου τῶν τοιοῦτων εὐαγγελικῶν ῥήσεων.

Quoniam nonnulli dictum illud evangelicum, quo dicitur Spiritus sanctus Spiritus veritatis, negant id sibi velle, quod etiam vult, et significat alterum dictum, quod dicitur ex Patre procedere. Præterea etiam, quoniam, refragantur iis qui in parem atque æqualem sensum dici ex Patre procedere Spiritum sanctum, et ex Filio accipere opinantur; subjecimus præsentibus auctoritate Patrum testatas sententias, in demonstrationem hujus quod idem valeant, et æque possint hujusmodi dicta evangelica.

(1) In epist. ad canonicas.

Palama.

O stupiditatem hominis! Cum enim idem valent hae sententiae conjunctionem, hoc est dicere, consubstantialitatem Spiritus sancti significant. Ita tamen differunt, ut existeret Spiritum ex ambobus Patre Filioque minime ostendatur, idque patet ex his ipsis memoriae propagatis sententiis. Qui autem eas collegit, in earum discrimine dignoscendo factus est veluti surdus.

Sapientis Niceni.

Id quidem neque apparentem confutationem habet, qua sola utitur in aliis, veram demonstrationem vel negligens, vel ejus ignarus existens, in quibus sane fieri potest, ut inveniat; in his enim etiam vel maxime vellet, probationem, quae non est, minime inveniret: siquidem veritas non convincitur. Contumeliam solummodo affert, quemadmodum et reliqua, et thesim quandam ponit, nullam inferens necessitatem. Etenim sententiam illam, quae Spiritum sanctum Spiritum veritatis appellat, atque idem valet, quod altera quae ponit ipsum ex Patre procedere, vel ex Filio accipere, conjunctionem inquit, et consubstantialitatem Spiritus sancti; non tamen ejus ex Patre Filioque processum significare. Secundum hoc enim, inquit, differre. Quoniam autem pacto differant, non probat; sed testatur quidem sententias, hae vero in contrariam partem, atque ipse vult plane pertinent. Quod enim conjunctionem quandam, et consubstantialitatem significantes, idem inter se valeant, id verum est. Quod autem ex Patre Filioque Spiritus sancti processionem non indicent, hoc sane a te ipso addis, verum oppugnans. Haec enim ipsa consubstantialitas causa est cur Spiritus sanctus ex Filio, vel per Filium procedat. Atque hoc declarat B. Cyrillus, proprium appellans Patris et Filii Spiritum sanctum; utpote qui ex Patre per Filium sit, ob identitatem substantiae, vel Patris videlicet et Filii, vel etiam horum ad Spiritum. Itaque sive hoc modo, sive illo dixeris, nobiscum faciunt rationes. Etenim consubstantialitas Spiritus sancti ad Patrem et Filium, et quod ipsorum proprius dicatur Spiritus, non excludit eum a Filio, vel ex Patre per Filium esse; quin potius efficit hoc atque concludit. Et quidem alibi idem doctor asserit, esse Spiritum Dei et Patris, atque etiam Filii, qui essentialiter ex ambobus, vel ita per Filium, tanquam ex Patre profuat. Etenim, si simpliciter consubstantialitas esset causa, cur Spiritus sanctus diceretur proprius Filii, Filius quoque diceretur proprius Spiritus sancti, cum ipsi sit consubstantialis, quod nemo hactenus dicere ausus est. Sin autem dixerint non posse dici Filium proprium Spiritus sancti, propterea quod ad Patrem referatur, ne similiter Spiritus sanctus esse Pater videatur, necessario testificabuntur Filium quoque spirantem esse, seu productorem;

Του Παλαμά.

Της αναποθείας! Ισοδυναμοῦσαι γὰρ αἱ βήσεις εὐκρίτητα, ταυτὸν δ' εἶπεν ὁμοουσιότητα τοῦ θεοῦ Πνεύματος παριστάσι. Διαφέρειαι δὲ ὡς μὴ παρ' ἀμορφῶν Πατρὸς, τε καὶ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος δεῖκνυσθαι. Καὶ τοῦτο κατὰ δόξαν ἀπ' αὐτῶν τῶν γραφικῶν βήσεων ἴστω. Ὁ δὲ συνακτῆρὸς ταύτας οὕτως πρὸς τὴν διαστολὴν τῶν βήσεων τοῦτων ὤσπερ ἐκκεκώρηται.

Του σοφοῦ Νικαίου.

Τοῦτο Πάτριον μὲν οὐδὲ δεκκόμενον ἔχει, ἢ μόνον χρῆται ἐπὶ τῶν ἄλλων τοῦ θεοῦ ἢ ἀγγελῶν, ἢ ἄγγελων ἀπαύτως, ἐφ' ὧν γε καὶ εὐφαίν ἐνδέχεται. Καὶ τοῦτων γὰρ οὐδὲ εὐφάσι βουλόμενος; εὐφρον ἔκ τῆς γε μὴ ὄντα. Ἡ γὰρ ἀλήθεια οὐκ ἀλλάσσεται. Ἀποδείξιον δὲ φέροι καὶ μόνον ὡσαύτῃ καὶ τὰ ἄλλα, καὶ ὅτι οὐκ εἶ τινα τίθηται, μηδὲ μίαν ἀνάγκην ἐπέχειν. Τὴν γὰρ Πνεῦμα ἀληθείας λέγουσαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἰσοδυναμοῦσαν τῇ ἐκ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύσασθαι τοθεμένη. Ἡ λαμβάνειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὴν εὐκρίτητα φησι καὶ ὁμοουσιότητα θελοῦν τοῦ Πνεύματος, εὐμνῆται τῆν αὐτοῦ ἐκπαύσειν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Κατὰ τοῦτο γὰρ διαφέρει. Τὸ δ' ὅπως οὐ δεῖκνυσθαι, ἀλλὰ μαρτύρηται μὲν τὰς βήσεις, αἱ δ' εἰς ταύτων αὐτῶν ὧν αὐτὸς βεβήθηται παρεμφερὲς φέρουσιν. Ἐκ μὲν γὰρ εὐκρίτητάς τινα καὶ ὁμοουσιότητα παρεστάνουσιν, ἰσοδυναμοῦσαν ἀλλήλαις, ταῦτ' ἔστιν ἀληθείας. Ἐκ δὲ τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπαύσειν τοῦ ἁγίου Πνεύματος; εὐ θελοῦσιν, τοῦτο δ' ἀπὸ αὐτοῦ προκρίθη; τοῖς ἀληθείας μαρτύρησι. Αὐτὰ γὰρ ταῦτο τὸ ὁμοουσιον εἶπεν τοῦ τὸ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ, ἢ ἐκ Υἱοῦ προκρίνας. Καὶ ὁμοῦ Κύριλλος ὁ μακεδνός, ἴδιον λέγων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἶ: Ἐκ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, εἶτε Πατρὸς θελοῦ καὶ Υἱοῦ, εἶτε καὶ ταύτων πρὸς τὸ Πνεῦμα. Καὶ οὕτως οὐκ ἀκρίτως πρὸς; ἡμῶν αἱ λόγοι; ἢ γὰρ πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμοουσιότητας τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ ἴδιον αὐτῶν λέγεσθαι, εὐκ ἀποκλείει τὸ ἐξ Υἱοῦ, ἢ ἐκ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς αὐτὸ εἶναι, εἶτι μὴ μῆλλον καὶ συνάγει. Καὶ τοῦν ἀλλοχρῶ φησιν ὁ αὐτὸς εἶναι τοῦ θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφῶν ἢ ὡς ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προεξόμενον Πνεῦμα. Εἰ γὰρ ἀπλῶς μόνον ἢ ὁμοουσιότητος αἰτία ἦν τοῦ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα, ἀλλοχρῶ ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος, ὁμοουσιος ὑπάρχων αὐτῷ. Ὅσαρ οὐδὲ; οὐδέπω φάναι; τατόληται. Εἰ δὲ ἐκ τὸν Υἱὸν ἀναφερόμενον πρὸς Πατέρα μὴ δύνασθαι φαῖν τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι, μὴ Πατὴρ αὐτοῦ εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι, μαρτυρήσουσιν ἡμῖν ἐξ ἀνάγκης τὸν Υἱὸν πνέοντα ἢ προβάλλοντα εἶναι, ἐκ τὸ καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφορικῶν ὄνομα ἐν Πατρὸς πρὸς τὸν πνέοντα ἀναφερόσθαι, καὶ ἐξ ἐκείνου πνέσθαι, οὐτινος καὶ λέγεται εἶναι. Καὶ βλλόντες αὐτοῦς εὐριθῆσονται, δεκκόμεντες; τοὺς ἐναντίους. Ὅτι δὲ εὐ μόνον τὸ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ εἰς τὴν αὐτὴν ἔνοιαν φέροι τῷ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ἀλλ' οὐδὲν ἦτιον καὶ τὸ λαμβάνειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ

τοῦτο π ἄνεν πρὸς πολλοῖς ἄλλοις Κύριλλος μαρτυ-
ρήσει. Ἰς γὰρ πρῶτον δι' αὐτοῦ φωνηθεὶς, εἶα δὴ
ἴδωμεν αὐτὸν φησὶ, μετὰ κένων ὄν ἔχει, τελείως
λαμβάνει ἢ λέγεται τὰ αὐτοῦ.

Quod autem non tantum illud dici Spiritum proprium Filii, sed etiam illud a Filio accipere ad eandem spectent intelligentiam, ad quam etiam pertinet illud ex Patre procedere; hoc etiam rursus cum multis aliis Cyrillus testabitur. Etenim, tanquam, inquit, per ipsum (Fillum) naturaliter procedens (Spiritus sanctus) utpote proprius ejus una cum omnibus quæ habet, perfecte accipere sua dicitur.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν ε'.

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες λέγοντες διαφέρειν ἀλλήλων τὸ
πρόσεισι καὶ προχεῖται καὶ ἐκπορεύεται, ἐξαλέγη-
σαν εἰς ἀνωτέριον ἑκαστῶν τοῦ ἰσοδυνάμου
αὐτῶν αἱ προκείμεναι ῥήσεις τοῦ ἁγίου Κυριλλου,
καὶ μετ' αὐτῶν αἱ ὑποταγμέναι αὐταῖς ἕτεραι
ῥήσεις τῶν ἄλλων Πατέρων τῶν θεολογούντων ἐκ
Πατρὸς προΐναι τε καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ προχεῖ-
σθαι τὸ Πνεῦμα, ἐν ἐκείναις ταῖς περιχοπαῖς, ἐν
αἷς ἐμελλόν λέγειν ἐκ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι.

Τοῦ Παλαμά.

Τῆς ἀνωσθησίας ἰς γὰρ οὐκ ὀδεν δεῖ τὸ πρόσεισι
λέγεται καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ· τὸ δὲ ἐκπορεύεται, ἢ
προχεῖται οὐδέποτε; καθάπερ καὶ τὸ προχεῖται
κυρίως ἐπὶ τῆς χορηγίας, ἔστι δ' ὅτε καὶ περὶ τῆς
ἐκπορεύσεως λέγεται. Βέκκος δὲ οὗτος καὶ οἱ κατ'
αὐτὸν μηδὲν διαφέρειν ἀλλήλων διατείνονται ταῦτα
δυσσεβῶς ἑμοῦ καὶ ἀναιδῶς. Αἱ γὰρ συλλεγείσθαι
τῶν ἁγίων ἐνταῦθα ῥήσεις, ἐφ' ὧν ἔσθ' ὅτε ταῦτα
συντρέγουσι δεικνύσαι, τὴν πρὸς ἄλληλα τούτων
διαφορὰν ἀναιροῦσιν οὐδαμῶς.

Τοῦ σοφοῦ Νικαίας.

Ἄλλ' εἰ καλῶς ἐπίστας Κυριλλῷ τῷ μακαρίῳ,
ἄφρας ἂν καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγοντα
ἂν τῆ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην αὐτοῦ πραγματεῖα εἰς
τὸ ῥητὸν τὸ, Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος· εἰ γὰρ
οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς, φησὶ, ἐκπορεύεται, τουτέστιν
ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καθ' ἑμᾶς· καὶ πρὸ τούτου
αὐτὸν τὸν Σωτήρα περὶ αὐτοῦ λέγοντα· Ἐγὼ ἐκ
τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἦκα. Ὅθεν καὶ Κύριλλος
εἰσαχθεὶς, ἐκ τοῦ Πατρὸς φησὶ τὸν Υἱὸν ἐκπορεύε-
σθαι. Εἰ δὲ μὴ καὶ τὸ προχεῖσθαι λέγεται, λεγόμε-
νον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, οὐδὲν θαυμαστὸν, τῷ μὲν
σηματισμῷ τοῦ Πνεύματος ὀνόματος ἀρμοζούσης
ταύτης τῆς λέξεως, οὐ μέντοι καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς περ
οἶμαι, καὶ τῷ μὲν τοῦ Υἱοῦ τῆς γεννήσεως καὶ μάλα
πρεπούσης, τῷ δὲ τοῦ Πνεύματος οὐ συμβαινούσης.
Οὐ δὲ αὐτοῦ μέντοι δικαίως ἐρεῖ τις, ὡς ἐπὶ τὸ
γεννᾶσθαι τὸ ἐξ αἰτίου εἶναι σημαίνει, τὸ δὲ Πνεῦμα
οὐ γεννᾶται ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐκπορεύεται, τὸ
ἐκπορεύεσθαι οὐ σημαίνει τὸ ἐξ αἰτίου ὑπάρχειν, οὐ
ἐκπορεύεται. Τοῦτο γὰρ ἀδιάνοχητα λεγόντων ἐστίν.
Ἄσπερ σοὶ διατίσεισθαι τὸ γε ἐντεῦθεν δεικνύσαι τὸ
τῶν λέξεων τούτων διάφορον. Ἐπεὶ δ' ἐπὶ Υἱοῦ τε
καὶ Πνεύματος ὁμοίως λέγεται ταῦτα, καὶ προσέτι
ἢ τοῦ Πνεύματος πρόδος καὶ ἐκπόρευσι; καλεῖται,
καὶ πρόχυσις, καὶ πρόδος, ὡς ταυτὸν τούτων δυ-
νημένων ἀπάντων, οὐδὲν ἔτι διεφέρειν ἀλλήλων

quia etiam istud nominis Spiritus, cum sit rela-
tivum, ad spirantem referatur, et ab eo spirare,
cujus etiam esse dicitur. Atque ita cum adversa-
rios petere videantur, se ipsos ferire reperirentur.

Vecci in sextam.

Quoniam sunt qui dicant, differre inter se
ista nomina, proficiscitur, profuit, atque procedit,
ad firmiter demonstrandam horum æqualem vim
atque naturam, selegimus subjectas sancti Cyrilli
sententias, post quas subjungimus illis alia dicta
aliorum Patrum, qui in iis decisionibus et
perικοπαῖς, in quibus dicturi erant, Spiritum ex
Patre procedere, a Patre ipsum proficisci, et mitti,
atque profluere, theologice commemorant.

Palama.

O stoliditatem hominis! quis enim nesciat illud
proficisci etiam in Filio dici: procedere autem
vel profuere nunquam? sicut etiam profuere
proprie in largitione donorum, quandoque vero et
de processione dicitur. Iste autem Vercus, sui que
similes, nihil ista inter se differre impie simul
atque impudenter contendunt. Etenim, quæ hic
sunt collectæ sanctorum auctoritates, cum osten-
dunt, in quibus aliquando ista concurrant nomina,
horum inter se discrimen minime tollunt.

Sapientis Niceni.

Verum, si accuratius animum intendisses ad
beatum Cyrillum, invenisses utique eum qui pro-
cedere etiam in Filio ponit, in Commentariis in
Joannem, in illud dictum: Cum igitur venerit Pa-
raclitus. Si enim ex Patre, inquit, non procedit
(Fillius), hoc est ex substantia ipsius secundum
nos. Et ante Cyrillum, Salvatorem, qui de se ipso
ait: Ego ex Patre processi, et veni. Unde et Cyril-
lus edoctus, ex Patre ait Filium procedere. Quod
si profluere, quod de Spiritu dicitur, non etiam
de Filio commemoratur, non est mirum, cum ista
vox figurato nomini Spiritus, non autem Filii
congruat. Quemadmodum Filio quoque nomen
generationis valde convenire, Spiritui vero minime
quadrare existimo. Non tamen propterea dicit ali-
quis, quoniam gigni a causa esse significat, Spi-
ritus autem a Patre non gignitur, sed procedit,
procedere non a causa esse indicat, a quo proce-
dit. Hoc enim est dicere, quæ cogitatione com-
prehendere nequeas. Quare illud tibi, ne harum
vocum discrimen hinc probes, concussimus. Quo-
niam vero tam de Filio, quam de Spiritu æque
ista commemorantur, et præterea Spiritus sancti
processio appellatur etiam processio, et effusio,
atque processus; tanquam ista omnia idem sibi
velint, nihil ista nomina inter se differre videntur.

si autem non differant, aequae igitur in processu Spiritus ex Filio, vel per Filium, atque in productione ex Patre, intelligenda sunt. Sed in illa ex Patre veram εκπροσώπων et processionem intelligimus : igitur eadem et in illa ex Filio, vel per Filium intelligenda est. Etenim profuit, diceret Cyrillus, Spiritus ex Filio, quemadmodum plane intelligitur et in ipso Deo et Patre : nullum vestigium ambiguitatis relinquens. Alioquin probes tu vel non idem significare ista nomina, vel quamvis idem significant, aliter tamen in Filio, aliter autem in Patre intelligi (atqui doctore isto clamante, ut diximus, sic a Filio produere, tanquam et in ipso intelligitur Deo et Patre), et impune tibi cedat ista in Vecum immerito dicta blasphemiam : qui, quam illi objicis, minime sentis stupiditatem.

Veci in septimam.

Quoniam quidam, cum audiant Spiritum sanctum ex Filio esse, et scaturire, atque proficisci ; non divinam naturam Spiritus ab essentia divina et natura Filii, veluti fontem emanare, et scaturire, sed spiritale donum, quod iustis advenit, monstroso narrant : propterea quod inhabitatio Destatis, ubique praesentis, quae sit in iustis, comparate ac relative fiat ; ita eiusmodi donum accipientes, perinde ac si divisum, atque divulgum a divina essentia Spiritus intelligeretur ; collectae sunt praesentes monumentis Pactum consignatae sententiae, ex quibus aliquis agnoscere potest, inhabitationem Spiritus sancti, quae sit in iustis, relativam esse ineffabili modo, et supra rationem. Sed quoniam in eam locum dona Spiritus effunduntur, ubi divina ejus natura inhabitaverit ; quando aliquis dicit Spiritum sanctum proficisci, et scaturire et esse a Filio ; ipse Spiritus sanctus, qui est una persona Trinitatis, qui illam complet, et perficit, qui est divina natura, atque perfectus Deus, tanquam et ipse Pater, et Filius, significatur.

Palama.

Vere nescit quid ait, neque de quibus asseverat, qui et istam inscriptionem composuit. Nemo enim eorum qui pii esse volunt, divinam gratiam, et operationem a divina natura divulgum esse arbitratur. Non tamen, quia divina operatio inseparabilis est a divina natura, propterea et natura est operatio nihil ab ea differens : siquidem divina operatio a natura provenit, et secundum theologos in ea consideratur, sed non est ab ea distincta. At natura non est ab operatione, et ab illa est distincta, atque sors divinarum operationum. Sed et Spiritum sanctum a persona Filii esse minime dicimus. Iste autem cum ait, ipsum esse a natura (Filii), nobis repugnare arbitratur, et opposita contra nos astruere, nihil differre existimans, ut apparet, naturam a persona, vel etiam discrimen

α τὰ ὀνόματα ταῦτα. Εἰ δὲ μὴ διαφέρει, ὁμοίως ἔρα αὐτῶν ἀκουστέον ἐπὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ, ἢ δὲ Υἱοῦ προόδου τοῦ Πνεύματος, ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς νοούμεν ἠραδὴ τὴν ἐξ αὐτοῦ εκπροσώπων. Τὴν αὐτὴν ἔρα καὶ ἐπὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ, ἢ δὲ Υἱοῦ νοητέον. Προχέται γὰρ, ἂν φαίη Κύριλλος, τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, μηδεμίαν ἔχον ἀμφιβολίας καταλιπόν. Ἢ σὺ γε δέξας, ἢ οὐκ αὐτὴν σημαίνουσι τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἢ εἰ καὶ ταυτὸν, ἀλλ' ἄλλως μὲν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, ἄλλως δ' ἐπὶ τοῦ Πατρὸς νοοῦνται, καίτοι τοῦ διδασκάλου βούντος, ὡς ἔφημεν, ὅτι παρὰ τοῦ Υἱοῦ προχέται, καθάπερ καὶ ἐκ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀκτύβητος ἔσο τῆς ἀδικου ταύτης βλασφημίας τῆς αἰς τὸν Βένικον, καὶ ἧς αὐτῷ ἐγκάλει, μὴ ἐκαυσθανόμενος ἀναίσθησίας.

Τοῦ Βένικου εἰς τὴν Ε.

Ἐπειδὴ τινες ἀκούοντες τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχον, καὶ ἀναβλύζον, καὶ προῖον, οὐχὶ τὴν θείαν φύσιν τοῦ Πνεύματος ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ Υἱοῦ πηγάζειν, καὶ ἀναβλύζειν τερατολογούσιν, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν χάρισμα, τὸ τοῖς ἀξίοις ἐπιγνώμενον, διὰ τὴν ἐγγινομένην αὐτοῖς ἐνοίκειν τῆς πανταχοῦ παρουσίας θεότητος σχετικῶς γίνεσθαι, ὅθεν τὸ τοιοῦτον ἐκλαμβάνοντες χάρισμα, ὥσπερ ἂν εἰ ἀποδιηρημένον καὶ ἀπαξασπασμένον τῆς θείας οὐσίας νοοῖτο τοῦ Πνεύματος, συνέλεγγον αἱ παροῦσαι γραφικαὶ ῥήσεις ἐξ ὧν ἔχει τι διαγώνων, ὡς ἂν καὶ ἡ ἐγγινομένη τοῖς ἀξίοις ἐνοίκειν τοῦ παναγίου Πνεύματος σχετικῆ ἔστιν ἄρρητος καὶ ὑπὲρ λόγον. Ἄλλ' ἐπὶ καὶ τὰ χάρισμα τοῦ Πνεύματος προχέονται, ἔπου ἢ θεία φύσις αὐτοῦ σχετικῶς ἐνοικῆσαι, αὐτὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον τὸ ἐν τῆς Τριάδος, καὶ συμπληρωτικὸν αὐτῆς, ὅπερ ἐστὶ θεία φύσις, καὶ τέλειος Θεός, ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, δηλοῦνται, ὅταν τις λέγῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον προῖον, καὶ ἀναβλύζον, καὶ ὄψον ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Τοῦ Παλαμά.

Ὅπως οὐκ ὀλεῖν ἂ λέγει, ὅτι περὶ τίνων διαβέβαιουται, ὁ καὶ ταυτὴν τὴν γραφὴν συνθείς. Οὐδέ τις γὰρ τῶν εὐσεβῶν αἰρουμένων διεσπασμένην εἶναι νομίζει τῆς θείας φύσεως τὴν θείαν χάριν, καὶ τὴν ἐνέργειαν. Οὐ μὴν ἐπὶ ἀχώριστός ἐστι τῆς θείας φύσεως ἡ θεία ἐνέργεια, παρὰ τοῦτο καὶ φύσις ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ταύτης μηδὲν διαφέρουσα. Ἢ μὲν γὰρ θεία ἐνέργεια ἐκ τῆς φύσεως ἐστὶ, καὶ ἰσοσχεῖται ταύτῃ κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλ' οὐκ ἐστὶ καθ' αὐτὴν ἢ δὲ θεία φύσις οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἐστὶ, καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐστὶ καὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν ἐστὶ πηγὴ. Ἄλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ φαμεν. Ὅπως δὲ λέγων εἶναι τοῦτο ἐκ τῆς φύσεως, ἡμῖν ἀντιλέγειν οἴεται, καὶ τάναντια ἡμῶν κατασκευάζειν, μηδὲ διαφέρειν, ὡς ἔειπα, νομίζων τὴν φύσιν τῆς ὑπο-

στάσεως, ἢ καὶ διαφορὰν ἀφρόνως εἰσάγων φύσεως; A naturæ inducens in sanctissima Tribitate, quia
ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐπὶ διαφορὰ ἐστὶν ὑποστά- sit differentia personarum.
σεων.

Τοῦ Νικαίου.

Εἰ οὖν μὴ διεσκευασμένη τὴν θείαν χάριν τοῦ Πνεύματος τῆς αὐτοῦ φύσεως νομίζεις καὶ ὑποστάσεως, τί ποτε ἄρα νοεῖς ἀκοῶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τῷ Πνεύματι τὸ ἅγιον πέμπεσθαι; ὅγλον γὰρ, ὅτι τὴν ἐκείνου καὶ μὴ θείων ὑπόστασιν, Χάρις γὰρ ἀνυπόστατος ὁ πέμπεται. Ὅτι μὴδ' ἀνυπόστατος κατὰ τὸν Κύριλλον μετέχον χάριτος· ἀλλὰ τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶ τὸ πεμπόμενον, ἢ θεία φύσις καὶ ἠνυπόστατος, τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος τοῦ Πνεύματος πρόσωπον. Πῶς δὲ ἄρα καὶ τὸν Υἱὸν πέμπειν τοῦτο νοήσεις; οὐ γὰρ ἄλλως ἢ ὁ Πατήρ, ἐπεὶ καὶ ἄλλης ἔσται δυνάμει; ὅγλον οὖν ὅτι καθάπερ καὶ ὁ Πατήρ. Ἀλλ' ὁ Πατήρ πέμπει προβάλλων καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα πέμπει προβάλλων αὐτό· εἰ μὴ ὑπουργικὴν εἶνα εἶξιν αὐτὸν φαίης ἀποληρούνητα, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ὑστερον πέμπειν αὐτόν. Ἔστω γὰρ μὴ ταυτὸν εἶναι τῇ θεῖᾳ οὐσίᾳ τὴν θείαν ἐνέργειαν. Τί μετέπειτα συμπαραίνεις ἐκ τούτου; εἴπερ τοῦ Πνεύματος πεμπομένου, οὐκ ἀνυπόστατον χάριν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν θείαν φύσιν τὴν ἠνυπόστατον πέμπεσθαι καὶ αὐτὸς συγχωρεῖς. Ἀγλον ὅτι κἂν αὐτὸς ἀγνοεῖν προσποιῆ, τὸ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ἐξ Υἱοῦ ὑπάρχειν καὶ ἀναδύξαι καὶ πέμπεσθαι, ὥσπερ καὶ ἐκ Πατρὸς, ὃ δεῖξαι πρόκειται ἐπὶ τῶν διδακτικῶν ῥήσεις συνειληγῆτι. Εἰ δὲ θαυμάζεις ὅπως ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ λέγοντες τὸ Πνεῦμα πηγάζειν, καὶ ἀναδύξαι, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ εἶναι οἰόμεθα, ὡς ἂν εἰ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως καὶ προσώπων ταυτότητα ἐπιθεῶν, ἢ διὰ τὴν τούτων διαφορὰν καὶ φύσεως εἰσήγομεν ἑτερότητα, πολλῶν πλέον ἡμεῖς σου θαυμασόμεθα, εἰ φύσιν ἀκείνου Υἱοῦ, ἔπειτα ἀπολελυμένον ταύτης νοεῖς, καὶ οὐ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἠνώματος, οὐδὲ τοῦτο δυνάμενος συνιδεῖν, ὅτι φύσις καθ' ἑαυτὴν ἀπολελυμένως καὶ κοινῶς ἐλληγμένη; ὅτε θύναται πέμπειν, ὅτε προβάλλεσθαι, ὅτε τοῦ τὸ σύνολον ὑπάρχειν αἰτία, μὴ μετὰ τινος ἰδιώματος ἐλληγμένη πρόσωπον ὑφιστάμενος. Τῶν γὰρ ἀτόμων εἶναι τὰς ἐνεργείας κοινῶς πάσης φιλοσοφίας ἀποδομεν. personam constitua. Etenim Individuorum esse operationes, communiter tota philosophia clamat atque testatur.

Τοῦ Βέγκου εἰς τὴν ἡ'.

Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συνελέγησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι εἶναι αὐτὸ ποιότητα τῆς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐσίας· ἔτι δὲ εὐθέως, πνοήν, καὶ ὁμίην. Ἐγγὺς δὲ τῶν τοιούτων ῥήσεων ἑτεραι καταστραφένονται ῥήσεις, εἰς τὴν αὐτὴν συμβάλλουσαι ἑνωσίαν. Αἵτινες καὶ τὸν Πατέρα πηγὴ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν θεολογοῦσι τοῦ Πνεύματος.

Niceni.

Si itaque divinam gratiam Spiritus non opinaris ab ejus natura atque persona esse divulsam, quidnam tandem intelligis, cum audis a Filio Spiritum mitti? Etenim te vel invitum liquet ejus personam intelligere; siquidem gratia, quæ non subsistat, non mittitur. Neque enim secundum Cyrillum gratiam insubsistentem participamus, sed ea ipsa persona Spiritus, quæ Trinitatem complet, divina natura subsistentiam habens mittitur. Quoniam vero pacto et Filium ipsam mittere intelliges? non enim aliter atque Pater; quandoquidem et alterius erit potentia. Constat igitur æque eum mittere. Sed Pater mittit etiam ipsam personam producens: igitur et Filius producens ipsam mittit. Nisi forte dixeris ipsam ærilem quemdam alium ordinem supplere, atque ex Patre ipsam procedentem, postea eum mittere; fac enim non esse idem divinam operationem, atque divinam essentiam, quid postea inde concludis? siquidem cum Spiritus mittitur, non gratia, quæ non subsistat, sed ipsam mitti divinam naturam, quæ subsistentiam habeat, ipse quoque concedis. Perspicuum enim est, licet ipse nescire dissimules, id te concludere, quod nimirum persona Spiritus ex Filio sit, et scaturiat, atque mittatur, tanquam et a Patre, quod quidem propositum fuerat illi probare, qui doctorum sententias collegit. Quod si miraris, cum ex natura Filii Spiritum emanare et scaturire dicamus, quemadmodum ex ejus quoque persona esse arbitramur: non secus, ac si propter identitatem naturæ personarum quoque identitatem poneremus, vel propter harum differentiam, naturæ etiam discrimen induceremus; multo magis nos de te mirabimur, si cum Filii naturam audis, deinde absolutum quid minimeque cum proprietate Filii eam intelligas. Neque hoc advertere potes naturam secundum se, absolute communiterque sumptam, neque mittere, neque producere, neque omnino causam esse posse, nisi cum aliqua proprietate sumatur, quæ operationes, communiter tota philosophia clamat

D

Veccl in octavam.

In demonstrationem hujus, quod Spiritus sanctus sit ex Patre Filioque, collecta sunt etiam præsentibus sanctorum commentariis illustratæ sententiæ, quæ ostendunt ipsum esse qualitatem essentia Patris, et Filii: adhuc etiam suavolentiam, fragrantiam, atque flatum. His autem proxime adjuvamus alias sententias, quæ in eandem concurrunt intelligentiam, atque tam Patrem quam Filium fontem esse Spiritus, theologicæ declarant.

Palama.

Præsentis scripto commendatæ sententiæ, consubstantialitatem Spiritus, quam habet ad Patrem et Filium, quoad ejus fieri possit exemplis manifestant. Non enim inveniri potest exemplum in Deo undique aptum, et congruens. Quoniam vero et aqua viva secundum gratiam, et operationem appellatur Spiritus sanctus, hujus aquæ dicitur fons et Pater, et Filius, quandoque vero et ipse Spiritus sanctus. Qui autem ista dicta hic protulit, quædam missa fecit, quibusdam vero abutilur. Atque ita eos qui in hæc inciderint, clam ad suam pravam et perversam sententiam traducere posse existimat.

Nicaeni.

Sane quidem significant consubstantialitatem Spiritus ad Patrem, et Filium hæ sententiæ, non tamen hoc solum; verum et ab ipsis esse, et procedere Spiritum sanctum. Quod enim saltem ex Patre esse indigent, tu quoque das atque concedis. Hoc autem dato, dicere non poteris quid sit causæ cur eadem ad Patrem non modo consubstantialitatem, verum etiam ab ipso esse denotent; ad rationem autem Filii solam consubstantialitatem declarent: præsertim cum neque reciprocentur ista nomina. Verum constet sane Filius consubstantialis Spiritui, forma vero, seu fragrantia, seu flatus ipsius minime dicatur. Quemadmodum igitur, cum audimus Filium dici formam Patris, vel suaveolentiam, seu qualitatem, non solum eum esse consubstantialiorem ipsi, verum et ab ipso provenire intelligimus: ita et Spiritum sanctum flatum, formam, redolentiam, et operationem Filii dictum esse propter hæc utraque existimabimus. Quid enim est, quamobrem eadem aliter in Patre ad Filium et Spiritum, aliter in Filio ad Spiritum intelligantur (1)? tu vero et eorum quæ antea concesseras, oblitus, rursus Spiritum ais secundum gratiam aquam vivam appellari, et hujus aquæ Filium esse fontem. Verum si ista gratia non est divulsæ, neque sejuncta ab essentia et persona Spiritus, id enim concessisti; quonam tandem pacto divina persona Spiritus una cum gratia ex Filio non emanabit?

Vecci in nonam.

Præsentis litteris mandatæ sententiæ, in quibus Patres theologice asserunt, cunctas proprietates Patris naturaliter transire ad Filium ex eo natum, collectæ sunt hic in approbationem hujus, quod Spiritus sit, proficiscatur, atque profluat etiam ex Filio, quemadmodum sane et a Patre juxta sententiam sancti Cyrilli. Si enim dicendarum sententiarum præscripta paternitatem tantum, et genere a Filio excipiunt, perspicuum est atque patet Filium non esse quidem veluti Patrem, et geni-

(1) Græco τίς ἡ ἀποκλήρωσις, quæ ista est exhereditatio, seu sortis privatio ut eadem aliter in Patre, aliter in Filio intelligantur. Quasi dicat, Quare privatis et exhereditatis Filium ea sorte, ut quæ de ambobus, Patre, inquam, et Filio, similiter

Του Παλαμά.

Αἱ συνελεγμένα παροῦσαι ῥήσεις διὰ παραδειγμάτων τὸ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοουσιον παριστώσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὸ ἐγγυρωρὸν. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ εἶρην παράδειγμα πάντη κατάλληλον. Ἐπι δὲ καὶ ὕδωρ ζῶν καλεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν, τούτου τοῦ ὕδατος καλεῖται πηγὴ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ἐστὶ δ' ὅτε καὶ αὐτὸ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ δὲ τὰς ῥήσεις ταύτας ἐναυθα προσηγορῶν, τὰς μὲν παρήκα τούτων, ταῖς δὲ παραχρησάται. Καὶ οὕτω δ' ἀτάκτως οὐκ αὐτὸν κλέπτειν πρὸς τὴν οἰκίαν κακοδοξίαν τοῦς ἐνεργητόντας.

Του Νικαίας.

Δηλοῦσι μὲν καὶ τὴν ὁμοουσιότητα πρὸς Υἱὸν καὶ Πατέρα τοῦ Πνεύματος αὐταὶ αἱ ῥήσεις· οὐ τοῦτο μένει γὰρ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν ὑπάρχειν, καὶ προΐεσθαι. Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γούνη ὑπάρχειν καὶ αὐτὸς συγχωρεῖς σημαίνειν. Τοῦτο δὲ δοῦς, οὐχ ἕξεις εἰπεῖν, διατὶ τὰ αὐτὰ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα οὐ τὴν ὁμοουσιότητα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι παρίστησι, πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν τὴν ὁμοουσιότητα μόνην· καὶ ταῦτα μὴδ' ἀντιστρεφόντων τούτων τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' ὅτιος μὲν καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁμοουσιου τῷ Πνεύματι, μορφῆς δὲ ἡ εὐδοξίας, ἡ κινήσεως αὐτοῦ μηδαμῶς λεγομένου. Ὡς περ οὖν τὸν Υἱὸν μορφήν τοῦ Πατρὸς, ἡ εὐδοξίαν, ἡ ποιότητος ἀκούοντες, οὐχ ὁμοούσιον μόνον αὐτῷ νοοῦμεν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ προΐόντα· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα κινήσιν καὶ μορφήν, εὐδοξίαν τε καὶ ἐνέργειαν τοῦ Υἱοῦ, καὶ δι' ἄμφω ταῦτα νομοῦμεν εἶρησθαι. Τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, ἄλλως μὲν ἐπὶ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, ἄλλως δ' ἐπὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα ταῦτα νοεῖν; Σὺ δὲ καὶ τῶν πρὸς τοῦτου ὁμολογημένων ἐπιλαθόμενος, πάλιν τὸ Πνεῦμα φησὶ κατὰ τὴν χάριν ζῶν ὕδωρ καλεῖσθαι, καὶ τούτου τὸν Υἱὸν εἶναι πηγὴν. Ἀλλ' εἰ ἡ χάρις αὕτη μὴ διεσπασταὶ τῆς οὐσίας, καὶ ὑποστάσεως, τοῦτο γὰρ συναχώρησας, πῶς οὐχὶ καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος θέλαν ὑπόστασιν μετὰ τῆς χάριτος ταύτης πηγάζειν ἂν ὁ Υἱός;

Του Βέκκου εἰς τὴν θ.

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ ῥήσεις, ἐν αἷς οἱ Πατέρες θεολόγησαν, πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια φυσικῶς διαβαίνειν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Υἱὸν, κατεστρώθησαν ἐναυθα εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὑπάρχειν, καὶ προΐεσθαι, καὶ πηγάζειν τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον. Εἰ γὰρ τὴν πατρότητα καὶ τὸ γεννᾶν μόνον ἀφαιροῦνται ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ οἱ τῶν ῥηθησομένων ῥήσεων προσδιωρισμοί, εὐθέλων ὡς ὁ Υἱός μὲν ὡς Πατὴρ καὶ γεννητῶρ οὐκ ἐστὶν, Πνεῦμα δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀναδιούξων

ad rationem Spiritus sancti dicuntur: non etiam similiter intelligantur: quo eodem vocabulo utitur Bessarion in propugnacione ac defensione decimæ inscriptionis Vecci. Nos tamen utrobique in versione non verba, sed sensum secuti sumus.

οὐσίας, καὶ ἐκ τῆς μὴ γεννώτης οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἀναβλύζον ἔσται, καὶ προχεόμενον.

Τοῦ Παλαμᾶ.

Ὅπως ἀσυλλόγιστον ἢ δυσασέβεια. Διαβαίνειν γὰρ ἀκούων ὁ Βέκκος οὗτος ἐπὶ τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς, τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐνόμισεν ἴδια, ἀλλ' οὐχὶ τὰ τῆς φύσεως. Οὐκοῦν κατὰ τὴν αὐτοῦ σύνοιαν, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηται θεολογίαις, τοῦ θεοῦ Κυρρίλλου γράφοντος ἐν τοῖς *Θησαυροῖς*, Πῶς οὐκ ἔσται θεὸς τὸ Πνεῦμα, ἀπὸ τῆς οὐσιώδης τὴν ἰδιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὴν ἰδιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἔξει, γέννημά τε καὶ γεννήτωρ ἔσται καὶ πατὴρ τῶν φώτων, τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν ἔχον, οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη δυσσεβέστερον τε καὶ καινότερον; Τὸ αὐτὸ δὲ παύεται πάλιν ὁ αὐτὸς σχεδὸν, καὶ θεῶν ἀκούση τοῦ μὲν ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος ἐν τῷ ἡ' τῶν *Δογματικῶν*· Πάντα ἕσα ἔχει ὁ Πατὴρ καὶ τοῦ Πνεύματος ἔστι, πλὴν τῆς ἀγεννησίας· καὶ τοῦ τῆς θεολογίας ἐπινομίου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐκ' Αἰγύπτου πλεύσαντας, Πάντα ἕσα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς υἱότητος. Πόσης δὲ ἀνοίας πάλιν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἀκούειν, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως δοξάζειν; ὡς περ εἰ μία ἦν καθάπερ οὐσία, οὕτω καὶ ὑπόστασις ἐπὶ Θεοῦ· πρὸς δὲ καὶ τὸ μὴ συνορθεῖν ὡς ἐπὶ Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ Πατέρας εἶναι τὸν Υἱὸν ἀπαγορεύοντες συναπαγορεύουσι καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κοινωνίαν, κατὰ τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα.

Τοῦ Νικαίου.

Μὴ οὕτως ἐκείνον οὐκ τὸν σοφὸν ἄνδρα περὶ τὰ θεολογικὰ ἀσθεβαίνειν, ὡς τὰ τοῦ Πατρὸς ὑποστατικὰ διαβαίνειν κατὰ τὸν Υἱὸν οἰεσθαι. Τὸ μέντοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύειν, οὐχ ἢ πατὴρ ὁ Πατὴρ ἔχει, ἢ γὰρ τοιοῦτος πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρειται, ἀλλ' ἢ προβολεύς. Τὸ δὲ προβολεύς μὴ ὑποστατικὸν τοῦ Πατρὸς ἄνομα εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀδύνατον εἶναι καὶ τῷ Υἱῷ συναθεῖν· ἕπερ Κυρρίλλῳ πιστότερον βέλτερον ἢ καθ' ἡμᾶς τεθεολογηκότι· « Πάντα γὰρ ἔστιν, εἰπὼν, ὁ Υἱὸς ἕσα καὶ ὁ Πατὴρ, διχα μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ » εἶτα ἐπάγει, « Ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐκπεφυκὸς ἅγιον Πνεῦμα. » Καὶ οὐκ ἐνόμισε μάχεσθαι τὸ μήτε Πατέρα τὸν Υἱὸν εἶναι, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, δηλονότι ἕτερον εἶναι νομίζων, καθὼς Πατὴρ ἔστιν ὁ Πατὴρ, καὶ ἄλλο καθὼς προβολεύς, κακείνῳ μὲν τῷ Υἱῷ ἀκοινωνήτων εἶναι, τοῦτο δὲ καὶ μάλα σὺμβαίνειν. Ἀλλαχοῦ δὲ καὶ σαφέστερον τοῦτο ποιῶν, οὐ διχα μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ λέγει, ἀλλὰ διχα μόνου τοῦ τεκεῖν, ὅτι ὡς τὸ τεκεῖν μόνον αὐτοῦ, καὶ τὴν πατρότητα ἀφαιρῶν, οὐ μέντοι γὰρ τὸ προβάλειν. Σὺ δὲ καὶ πειρᾶ παραλογίζεσθαι οὐκ οἶδ' ἡμᾶς εἶτα σαυτὸν διὰ τινος ῥητοῦ τοῦ θεοῦ Κυρρίλλου, δοκοῦντος μὲν τι ὁμοίον ἔχειν τοῖς προκειμένοις, πολὺ δὲ ὁμοῦς τὸ ἀνόμοιον περιφέροντος. Πάμπλου γὰρ διαφέρει τὴν φυσικὴν ἰδιότητα τοῦδε τινος

toem, at Spiritum ex paterna substantia emanantem, etiam ex non generante substantia Filii emanare atque proficere.

Palama.

Revera expertus rationis et imprudens est impietas. Cum enim iste Veccus audit proprietates Patris naturaliter et essentialiter transire ad Filium, proprietates paternæ hypostaseos, non autem naturæ opinatur. Ergo secundum suam prudentiam, quam in theologicis scriptionibus deiferorum Patrum tenet ac possidet, cum D. Cyrillus scribat in *Thesauris*: Quomodo Spiritus non erit Deus, totam habens essentialem proprietatem Patris ac Filii? Proprietatem Patris ac Filii habebit Spiritus, eritque Filius et Genitor, Paterque luminum, B gignere, et producere habens, quo quid magis impium atque absurdius audiri potest? Quod idem fere accidit ipsi etiam, cum audierit sacrum Damascenorum, affirmantem in octavo *Dogmaticorum*, Omnia quæcunque habet Pater, habere et Spiritum, C Omnia quæcunque habet Pater, habere et Spiritum, excepta ratione ingeniti; et Gregorium cognomento Theologum, scribentem in oratione ad eos qui ab Ægypto navigarant, Omnia quæ sunt Filii, esse quoque Spiritus sancti, excepta filiatione. Rursus vero, quantæ est stultitiæ, ex substantia audire, et ex Filii persona opinari? quasi vero una sit in Deo tanquam essentia, ita et hypostasis. Præterquam quod etiam non animadvertat, quod cum Spiritus Patris esse, et ex Patre dicatur, qui negat Filium esse Patrem, simul etiam negant communem esse Filio cum Patre proprietatem productivam.

Nicani.

Ne putes illum virum doctum, rerum theologiarum sic rudem et imperitum esse, ut proprietates hypostaticas Patris, etiam transire ad Filium opinetur. Attamen producere Spiritum sanctum Pater habet, non quatenus Pater est, qua enim talis, refertur ad Filium, sed qua productor. Nomen autem productoris non est hypostaticum Patris: et propterea fieri potest, ut Filio conveniat, si quidem Cyrillo credendum est, qui de rebus theologiac melius quam nos disseruit. Cum enim dixisset: « Omnia est Filius, quæ et Pater, eo solo excepto quod sit Pater, » postea subiungit: « Proprium habens Spiritum sanctum, qui ex ipso, et in ipso insitus atque iungatus est. Neque ista putavit secum pugnare, Filium non esse Patrem, et ab ipso esse Spiritum, nimirum aliud esse existimans Patrem qua Pater est, et aliud qua productor. Illudque commune esse Filio cum Patre minime posse: hoc vero maxime illi convenire. Porro autem alibi et magis clarum hoc faciens, non dicit eo solo excepto, quod sit Pater, sed excepto solo gignere; videlicet, solum generare, ac paternitatem, non tamen producere excipiens. Tu vero et conaris decipere nos ne, an teipsum, nescio, sententia quadam D. Cyrilli, quæ quidem videtur simile quid habere rei propositæ, multum tamen dissimiliudinis in se continet. Plurimum enim interest dicere,

proprietatem naturalem alicujus habere aliquem, et ejus proprietates naturaliter; illud enim solummodo ad identitatem substantiæ pertinet, hoc vero quasdam notiones personales communes esse significat; naturaliter tamen quæ sint, et essentialiter, ne accidenti, et quod est per participationem, detur locus. Illud autem omnia quæ sunt Patris, esse etiam Spiritus, præter rationem ingentium, et illud omnia Filii esse quoque Spiritus, excepta filiatione, nescio cur temere disputationali a te injecta sint. Etenim nos pie quidem ista intelligimus: si vero aliquis non recte sentiat de mente sanctorum, vel alios calumniatur, ipse sit in culpa. Si quis enim adimat Spiritui proprietatem ingentium Patris, hoc autem est eum qui sine causa sit, causam aliarum personarum existere; qualem amplius hypostaticam proprietatem Patris ipsi relinquet? itemque si quis Filium cum Spiritu conferens, atque alterum cum altero, solum cum solo comparans, Spiritum esse Filium neget, in cæteris omnibus æque, atque Filium eum esse credens; quamnam amplius ipsi proprietatem hypostaticam impertiet? siquidem paternam non impertiet? Neque enim de Patre ægheatur, neque cum ipso comparatio facta est: fac tamen eum eo factam esse; neque sic ipsi ulla proprietas Patris relinquetur, cum in omnibus sit juxta Filium, eo excepto, quod sit Filius. Atque proinde causatus a Patre prorsus existat, sicut et Filius. At neque ullam proprietatem Filii ipsi tribuet: Quam enim? siquidem hæc est proprietas hypostatica Filii, ut sit Filius. Quam quidem a Spiritu prævenientes excipimus. Ad illud autem cum audimus, ex substantia esse Filii, ex illius quoque persona intelligere, non esse mirum, satis antea dictum est. Quod vero ait magnæ esse demeritæ non animadvertere, quod cum Spiritus Patris esse, et ex Patre dicatur, qui Patrem esse Filium negant, simul etiam negant ipsi commune esse cum Patre producere; fortassis vel etiam sibi æqualem amentiam objicit, forsitan etiam et majorem, quo intelligens absurditatem, tamen eam admittit: propterea, quod Spiritus Filii Spiritus esse dicatur. Si enim Spiritus juxta suam sententiam Patris, et ex Patre esse dicitur, qui Patrem esse Filium negant, non tantum simul negant communem esse Filio cum Patre vim producendi, sed etiam negant Spiritum dici Filii. Vel si hanc amentiam vitare voluerit, in aliam longe majorem incidet; ut non dicat neque sentiat Spiritum esse Filii Spiritum. Atque ita affirmabit ea quæ toti Scripturæ sacræ contraria sint. Hunc in modum istam quoque rationem confutavimus, cum multam inconsiderantiam in se contineat.

Vecci in decimam.

Præsentem, quas Patres scripto prodiderunt, sententiam, in quibus theologice asseruerunt Filium esse proprium Patris, utpote, qui ex ipsis essentia sit, et ex ipso esse, quippe proprius ipsius essentiam existat, hic subjecimus; ut hinc licet volenti agnoscere Spiritum, ob eam causam dici

A λέγειν εχειν τὸν θεῖον, ἢ τὰ αὐτοῦ ἰδιώματα φυσικῶς. Τὸ μὲν γὰρ πρὸς τὴν τῆς οὐσίας μόνον φέρει ταυτότητα· τὸ δὲ τὴν τινῶν μὲν προσωπικῶν γνωρισμάτων κοινωνίαν σημαίνει· φυσικῶς μέντοι γὰρ ταύτην καὶ οὐσιωδῶς ὄσων, ἵνα μὴ τῷ συμβεβηκότι, καὶ τῷ κατὰ μετοχὴν ὄσων δοθεῖ. Τὸ δὲ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, ἢ πάντα τὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι πλὴν τῆς υἱότητος, οὐκ οἶδ' ὅπου χάριν τῷ λόγῳ παράβριπται· ἡμεῖς μὲν γὰρ εὐσεβῶς ταῦτα νοοῦμεν· ἂν δὲ τις ἢ μὴ αὐτὸς ὑγιαίνῃ περὶ τὴν τῶν ἁγίων διάνοιαν, ἢ ἑτέρους συκοφαντῇ, ἐκείνου τὸ ἔγκλημα. Ἀφελῶν γὰρ τις τοῦ Πνεύματος τὸ ἀγέννητον ἰδιώμα τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἀνακτίον εἶναι, αὐτὸν δὲ ἀκτίον εἶναι τῶν ἄλλων προσώπων, ποῖον εἶναι ὑποστατικῶν ἰδιώμα τοῦ Πατρὸς αὐτῷ καταλείψει; Ὁμοίως ἂν τις τὸν Υἱὸν πρὸς τὸ Πνεῦμα συγκρίνων, καὶ ταῦτα μόνον πρὸς ἄλληλα παραβάλλων, τὸν Υἱὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα ἀρνοῖτο, τὰλλα πάντα κατὰ τὸν Υἱὸν εἶναι πιστεύων αὐτὸ· τίνας εἶναι αὐτῷ μεταδόσει ὑποστατικῶν ἰδιωμάτων; πατρικῶν μὲν γὰρ οὐκ ἂν μεταδοίη. Οὕτε γὰρ περὶ Πατρὸς ἦν ὁ λόγος, οὐδὲ πρὸς τοῦτον ἢ παραβολῇ· οὕτε καὶ εἰ πρὸς τοῦτον ἦν, οὐδ' οὕτως αὐτῷ οὐδὲν ἰδιώμα λαμβόσεται τοῦ Πατρὸς, πλὴν τοῦ Υἱὸς εἶναι, τὰλλα πάντα κατὰ τὸν Υἱὸν ὄντι, καὶ αἰτιατῶ τοῦ Πατρὸς πάντως ὡς Υἱὸς ὄντι· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ υἱικῶν, τίνας γὰρ; εἴπαρ τοῦτ' ἐστὶ τῷ Υἱῷ ὑποστατικῶν, τὸ εἶναι Υἱός· ὃ φθάσαντες ἀφαιρούμεν τοῦ Πνεύματος. Πρὸς δὲ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἀκούοντας ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ νοεῖν μὴ θαυμαστὸν εἶναι, ἱκανῶς εἴρηται πρότερον. Ὁ δὲ καὶ πολλῆς ἀνοίας εἶναι φησι τὸ μὴ συνορθεῖν, ὡς ἐπεὶ Πατὴρ καὶ ἐκ Πατρὸς λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ Πατέρες εἶναι τὸν Υἱὸν ἀπαγορεύοντας συναπαγορεύουσι καὶ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν τῷ Υἱῷ κοινωνίαν πρὸς τὸν Πατέρα, ἵπως ἢ καὶ αὐτῷ τὴν ἴσην ἐγκαλῶν ἄνοιαν, τάχα δὲ καὶ μεζῶνα, ὅσων συνιῖς τὸ ἀποκτείνεσθαι ὁμοῦ, διὰ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα λέγεσθαι Υἱοῦ. Εἰ γὰρ Πατὴρ καὶ ἐκ Πατρὸς κατ' αὐτὸν λέγεται τὸ Πνεῦμα, οἱ Πατέρες εἶναι τὸν Υἱὸν ἀπαγορεύοντας οὐ τὴν κατὰ τὸ προβάλλειν τῷ Υἱῷ πρὸς τὸν Πατέρα, κοινωνίαν συναπαγορεύουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι. Ἡ ταύτην φεύγων τὴν ἄνοιαν, εἰς ἑτέραν πολλῶν μεζῶνα ἐμπροσθεῖται, μὴ λέγειν, μηδὲ φρονεῖν τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ. Καὶ οὕτως ἀπάσῃ Γραφῇ τάναντα ἐρεῖ. Οὕτω καὶ οὕτως ὁ λόγος ἐλήλεγκται ποτὶ τὸ ἀνεπίστατον περιφέρειν.

Του Βάκκου εἰς τὴν ε'.

Αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις, ἐν αἷς οἱ Πατέρες θεολόγησαν ἴδιον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὄντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς ἴσον ὄντα τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καταστρώθησαν ἐνταῦθα ἐν εἰῇ τῷ βουλομένῳ ἐνευθεῖν διαγιγνώσκαι, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο ἴδιον τοῦ Υἱοῦ λέγεται

είναι, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι. Καὶ αὐτὸ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεται εἶναι, διὰ τὸ τῆς τοιαύτης οὐσίας ἴδιον ἀγαθὸν εἶναι αὐτῷ. Ὅπως ἐρραίναι καὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος ὁμοουσιότητα. Εἰ γὰρ κατ' ἄλλον τιπὲ λέγον ὁμοουσιότητα, ὁποῖός ἐστιν ὁ περὶ θεοῦ τῶν ὁμοουσιῶν λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἐστὶ διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, ἦν ἂν τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἦν ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ ἀντίστροφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητας. Ὅπως οὕτως ἐρρήθη παρὰ τινος τῶν ἀγίων, οὕτως βηθήσεται ποτε παρὰ τοῦ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδοξῶν αἰρουμένων. Ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης ἐστίν, ἀλλ' ἡ συνάπτουσα τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ὧς δὲ αὐτοῦ ἢ ἐξ αὐτοῦ ὀπαρχὸν φυσικῶς τε καὶ οὐσιαστικῶς. Καὶ μαρτυρησαὶ τοῦτο ἡ ἐνταῦθα καταστρωμένη τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥήσις, ἢ προδήλως λέγουσα μὴ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεσθαι. Προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις ῥήσιν καὶ ἑτεραι βήσις, αἱ δηλοῦσαι διὰ τοῦτο αἷον τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι. Ἐν εἰῆ τῷ βουλομένῳ ἐνταῦθεν διαγινώσκαι, ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦτο ἐστὶ τῷ Υἱῷ ὁμοούσιον, οὗ ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἐστίν. Ἐτι δὲ προσεπιναφρονται ταύταις καὶ ἑτεραι βήσις, αἱ δηλοῦσαι τὸ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐν Υἱῷ ὁμοούσιον, διὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ Υἱοῦ εἶναι αὐτῷ.

Τοῦ Χαλαμά.

Ἰδιός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ὡς ἐξ αὐτοῦ γεννηθείς· ὡς δ' αὖτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καθὰ καὶ ὁ μέγας Βασιλεῖος ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανούς φησι κεφαλαίοις, γράφων, Τὴν πρὸς τὸν Πατέρα οἰκισίτητα τοῦ τοῦ Πνεύματος, ἵκεθι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Λέγεται δὲ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, καθὰ περὶ αὐτὸς ἐν ἡ' κεφαλῶν τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον φησιν, ὡς κατὰ φύσιν φκειωμένον αὐτῷ. Ἐστὶ δὲ τῶν ἀδυνάτων τὰ ἐφ' οὓσι ταυτὰ μὴ καὶ ἀλλήλους οἰκία εἶναι. Οὐ λέγεται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ἕνεκεν μὴ δόξῃ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς τοῦ ἴδιου Πατέρα δεικνύοντος τὸν οὐκ ἂν λέγοιτο ὁ Υἱὸς. Ὁ δὲ βέβαιος οὗτος ἐκ τῶν ὑγιῶς ἐνταῦθα καταστρωμένων βήσεων οὐδὲν συνάγει ὑγιῶς. Ἐξελήχεται μόνος καὶ παρ' αὐτοῦ λέγων, διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα. Οὐ γὰρ ἐστὶν διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως. Συμβήσεται γὰρ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ταῦτα. Διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἀπάντων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἴρηκεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς.

Τοῦ Νικαίας.

Οὐκ ἀρκαί μόνον τὸ φάναι· δεῖ δὲ καὶ τὴν ἀνάγκην προσθεῖναι. Τίς γὰρ ἢ ἀποκλήρωσις, ἴδιον μὲν τοῦ Πατρὸς λέγοντας τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι αὐτὸ ἀκούειν, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἀκούοντας, μὴ τὸν αὐτὸν καλεῖν τρίτον, ὡς ἐξ Υἱοῦ δηλαδὴ ἔχον τὸ εἶναι, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἕτερον ἀναπλάτ-

proprium esse Filii, propterea quod ab ipso essen-
 tis sit. Et rursus, idcirco dicit ex substantia Filii esse,
 quia talis substantia propria bonum ipse constat.
 Quae res indicat etiam consubstantialitatem Spiritus
 ad Filium. Si enim secundum quamdam aliam consub-
 stantialitatis rationem, quæ sit inter duo consub-
 stantialia, in quibus non est alterum per alterum,
 Spiritus esset proprius Filii, et ex substantia Filii
 etiam filius esset proprius Spiritus sancti, et ex sub-
 stantia Spiritus: siquidem ejusmodi consubstantiali-
 tas reciprocatur, quod nemo sanctorum dixit, neque
 aliquis unquam dicet, qui inter pios et orthodoxos
 ascribi voluerit. Ejusmodi autem consubstantiali-
 tas neque proprie est consubstantialitas, sed ea quæ
 alterum cum altero conjungat, utpote quod per
 ipsum, vel ex ipso naturaliter atque substantialiter
 existat. Idque testabitur, quæ hic subjicitur Basi-
 lli Magni sententia, quæ aperte indicat, ea quæ
 germana, fraternaque sunt, minime consubstan-
 tiali adici. Ad hæc dicta sanctorum alias præter-
 ea addimus sententias, quæ significant propterea
 esse Filium consubstantialem Patri, quia ex ipsius
 substantia sit. Ut hinc liceat volenti agnoscere,
 Spiritum quoque ob eam causam esse consub-
 stantialem Filio, quia ex ipsius substantia est.
 Præterea cum his aliis sententiis connectentur,
 quæ declarant consubstantialitatem Spiritus ad Pa-
 trem, et Filium, quia ex Patre per Filium ipse sit

Palama.

Proprius est Filius Patris, tanquam ab ipso
 genitus; similiter et Spiritus sanctus est proprius,
 quippe qui ab ipso procedit; sicut et magnus Bas-
 illius in capitibus adversus Eunomium scribens
 ait: « Proprietatem Spiritus ad Patrem intelligo,
 quoniam ex Patre procedit. » Dicitur autem Spi-
 ritus Filii, quemadmodum idem ipse Basilius, in
 octavo capite ad Amphilochium, affirmat; quippe
 ipsi natura conjunctus sit. Nullo autem modo fieri
 potest, ut quæ natura eadem sunt, non etiam inter
 se conjuncta existant. Cæterum, Filius Spiritus
 sancti esse non dicitur, ne Spiritus sanctus Pater
 esse videatur; quippe Filius Patrem eum ostend-
 deret, ejus diceretur Filius. Verum iste Veccus
 ex iis quas hic subjecit, litteris conscriptis senten-
 tiis, nihil veri colligit. Attamen coarguit et a se
 ipso, cum dicat propter consubstantialitatem Spi-
 ritum dici Filii; sic enim non erit et ex hypo-
 stasi; continget enim ut aliter ab altero existat.
 Proinde nemo unquam omnium dixit, Spiritum
 sanctum ex hypostasi esse Filii, sed Patris.

Nicani.

Non est satis tantum affirmare, verum opus est
 necessitatem quoque addere; quid enim est causæ
 ear, cum dicimus Spiritum proprium esse Patris,
 etiam ex Patre esse intelligamus? Cum vero au-
 dimus Spiritum proprium esse Filii, non eodem
 modo interpretemur, tanquam et ex Filio videlicet

habeat esse ; sed secundum aliam rationem quam ipse velut in somnis ad arbitrium fugis. Dictum enim magni Basilii, quod adducis, nobisipsum potius facit ; et imprudens contra te illud offers. Cum enim unius atque ejusdem rei, nimirum hujus, quod est Spiritum sanctum natura cum Patre Filioque conjungi, demonstrationes requirat doctor, illud quod est ex Patre procedere et illud Filii dici atque esse, producit, ad idem pertinere, atque idem valere, et ambo existimans : cujus enim dicitur Spiritus, ab eo sane et spiratur. Tu vero absurdum, quod sequitur, et illud quod necessario reciprocatur, estque tuis dictis consentaneum, cum subterfugere coneris, etiamsi valde nolis, adversariis patrocinaris. Non enim, inquis, Filius dicitur Spiritus sancti, ne Spiritus Pater ipsius esse videatur : etiam tu ipse concedens relativa reciprocari : quemadmodum et nomen Spiritus, cum sit relativum, ut etiam tu velis nolis fateris, ad spirantem infertur, ab eoque spiratur, cujus et dicitur Spiritus. Existimas autem cum ex substantia Filii esse Spiritum dicimus, etiam ex persona illius esse minime fateri nos cogi : et ad hoc probandum, nescio unde absurdum aliquod videris colligere. Sic enim inquis : Alter ab altero erit ; tanquam videlicet fieri possit, ut et Filius ex substantia Spiritus, et propterea etiam ex ipsius hypostasi dicatur ; quantum ego conjectura perspicio, et ex tua mente intelligo ; nihil enim ipse declaras. Atqui hoc idem nostræ sententiæ magnam est argumentum : siquidem nunquam uspiam reperies, non in sacris Litteris, non apud doctores, Filium, vel Patrem, qui ex substantia Spiritus dicantur : quia nimirum neque ex hypostasi illius sint. At si solum consubstantialitatem, ut vos vultis, hæc vox, Ex substantia, inquam, esse Filii, vel Patris significaret ; nil obstaret, quominus hoc etiam de illis diceretur. Quod si nemo sanctorum ex hypostasi Filii esse Spiritum dixit, at ex Filio esse et a Filio existere fassi sunt. Quæ verba maxime existentiam Spiritus significant. Occidentales autem Patres atque doctores etiam ex Filio procedere affirmant. Ex Filio autem cum audis, ni personam Filii intellexeris, mirum sane sit. Alioquin tu neque ex hypostasi Patris, diceres esse Spiritum, nisi Gregorius Nysænus, et is fere semel, in suis orationibus dixisset Spiritum ex paterna hypostasi procedere. Verum ex Patre audiens, cujus rei plena est omnis Scriptura, cuncta alia prius quam hypostasim Patris intelligeres, quam plane puerilis sunt ista mentis. Uter igitur vestrum, tunc, an Veccus, nihil sani colligat, ratione ipsa satis demonstratum est.

Vecci in undecimam.

Quoniam quidam, cum audiant, Spiritum sanctum ex substantia esse Filii, aliud aiunt esse ex substantia, et aliud ex persona, cum perspicere non valeat, nomen Filii hypostaticum esse nomen, et qui dicit, ex substantia Filii, totum significat

Α τεις ὡς ἐν ὄνειροις κατ' ἐξουσίαν. Ὁ γὰρ τοῦ μεγάλου Βασίλειου ἐπάγει ὑπὲρ ἡμῶν μᾶλλον, καὶ κατὰ σαυτοῦ λήθητας προκομίζων. Ἐνδὲ γὰρ τοῦ αὐτοῦ τοῦ κατὰ φύσιν φηκιδῶσαι Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποδείξεις ζητηῶν ὁ διδάσκαλος, εὐ τε ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τε καὶ εἶναι, προάγει, εἰς ταυτὸ φέρειν, καὶ ταυτὸ δύνασθαι καὶ ἀμφω οἰόμενος. Οὐ γὰρ λέγεται Πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου δῆπου καὶ πνεῖται. Εὐ δὲ τὸ ἐπόμενον ἄτοπον καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀντιστροφὴν τοῖς σοῖς λόγοις ἐκολουθοῦσαν ἐκφεύγειν παρῶμαινος, καὶ μὴ σφόδρα βουλιόμενος τοῖς ἐναντιοῖς συνηγορεῖς. Οὐ γὰρ λέγεται, φησὶ, τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἵνα μὴ Πατὴρ αὐτοῦ δόξη τὸ Πνεῦμα, ὁμολογῶν καὶ αὐτὸς τὰ ἀναφορικὰ πρὸς ἀντιστρέφοντα λέγεσθαι. ὡς καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα ἀναφορικὸν ἐν, ὡς καὶ αὐτὸς ἢ ἐκῶν ἢ ἄκων ὁμολογήσεις, πρὸς τὸν κενόντα ἀναφέρεσθαι, πνεῖσθαι τε ἐξ ἐκείνου, εὐ καὶ λέγεται Πνεῦμα. Τὸ δ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγειν εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀναγκάζειν οἰόμενος καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι αὐτοῦ, καὶ ἄτοπὸν τι συνέγειν δοκεῖς, οὐκ οἶδ' ἔθεν εἰς τὴν τοῦτου παράστασιν· οὕτω γὰρ ἔσονται, φησὶ, ἐξ ἀλλήλων, ὡς ἐγγεωροῦν δηλαδὴ καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας λέγεσθαι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, εἰ τι τῆς σῆς διανοίας ἐγὼ στόχάζομαι. Οὐδὲν γὰρ αὐτὸς ἀποσαφείς. Καίτοι τοῦτ' αὐτὸ τοῦ ἡμετέρου λόγου μέγα μαρτύριον. Οὐδέποτε γοῦν οὐδαμῶς τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα εὐρήσεις, οὐ παρὰ τῇ Γραφῇ, C οὐ παρὰ τῆς διδασκαλίας ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας εἶναι λεγόμενον, διὰ τὸ μὴδ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ δῆπουδεν εἶναι. Καίτοι εἰ τι ἁμοούσιον μόνον, ὡς ὑμεῖς βούλεσθε, αὐτῇ ἢ λέξει, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἢ τοῦ Πατρὸς λέγει, ἐσημαίνεν, οὐδὲν ἂν ἐκίλυε καὶ τοῦτο βηθῆναι. Εἰ δὲ μῆδεῖς τῶν ἁγίων ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκφύσειν, ἀλλ' εἶπον ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ἂ μάλιστα τῶν βημάτων τὴν τοῦ Πνεύματος σημαίνουσαν ὑπορξεν. Οἱ δὲ δυτικοὶ Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ δ' ἂν ἀκούουν, εἰ μὴ τὴν τοῦ Υἱοῦ νοήσεις ὑπόστασιν, θαῦμα ἂν εἴη. Ἡ οὐ γὰρ οὐδ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως εἶπες ἂν εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Νύσσης Γρηγόριος μόνος, καὶ οὗτος ἄπει D που τῶν ἑαυτοῦ λόγων, Πνεῦμα τὸ τῆς πατριτικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως εἶρηξεν. Ἀλλὰ τὸ ἐκ Πατρὸς ἀκούων, οὐ πλήρης πᾶσα Γραφή, πάντα ἂν μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Πατρὸς ἐνείης ὑπόστασιν, ὡς σφόδρα γὰρ ταυτὶ παιδικῆς διανοίας. Πότερος οὖν ἡμῶν οὐδὲν ὑγίης συνάγει εἴτε αὐτὸς, εἴτε Βέκκος, ὁ λόγος ἀρκεῖ παραστήσεται.

Τοῦ Βέκκου εἰς τὴν ια'.

Ἐπειδὴ ἀκούοντες τινες τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, λέγουσιν ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, μὴ δυνάμενοι συνιδεῖν ὡς τὸ Υἱὸς ὄνομα ὑποστατικόν ἐστιν ὄνομα, καὶ ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἔλον δηλοῖ τὸν Υἱόν,

οὐσίαν δηλαδὴ ἐνυπόστατον, εἰς λαμπρὸν ἔλεγχον ἂν ἔδειξεν ἡ ἀπόστολος, ἐπινοῶν, συνελθῆσαν αἱ παρούσαι γραφικαὶ ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν γενέσθαι. Ὁμολογημένου γὰρ μίαν εἶναι τὴν ἐκ Πατρὸς γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, πῶς ἐστὶ διαφέρειν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως; εἰ μὴ τις βλασφημῶν προδῆλως ἐθάλοι λέγειν ἄλλην μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, ἄλλην δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως. Προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις ῥήσεσιν εἰς συγκρότησιν τῆς τοιαύτης ἑνωσίας καὶ ῥήσεις ἑτεραι, δηλοῦσαι τελείαν οὐσίαν, καὶ τέλειον θεὸν λέγεσθαι τὸν Πατέρα, καὶ τέλειαν οὐσίαν τὸν Υἱὸν, καὶ τέλειαν οὐσίαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Τοῦ Παλαμῶ.

Ὅταν τι μίαν οὐσίαν ἢ καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης φυσικῶς ἔχον ἕως δὴ ποτε τὴν ὑπερβῆναι, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχειν. Καὶ ἀντιστρόφως πάλιν ὁ γὰρ ἂν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ἢ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐστὶν. Ὅταν δὲ μίαν οὐσίαν ἢ, οὐδεμίαν δὲ ὑποστάσεως, ἀλλὰ πλείων, τὸ ἐκ τῆς μίαν ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ μίαν τινος αὐτῶν. Ἐπεὶ οὖν ἡ ἀνωτάτη καὶ προσκυνητὴ Τριάς ἡμῶν μίαν φύσιν ἐστὶν ἐν ὑποστάσει τρισίν, οὐ πᾶν τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν ἔχον ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ μίαν τινος αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς πατρικῆς ἢ ταυτὴς γὰρ μὴ εἶναι οὐκ ἐνδέχεται. Οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἑτέρας, ἀλλ' ἐκ μόνης, εἴπερ ἐκ μίαν. Καὶ τοῦτο δὴλον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἕκαστος γὰρ ἡμῶν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ, οὐκ εἶναι δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ διότι μία μὲν οὐσία ἡ τῶν ἀνθρώπων ἦν, πολλὰ δὲ ὑποστάσεις. Ἀνθρωπίνης δὲ τὴν ἀρχὴν μίαν οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, ἐκ μίαν καὶ τῆς αὐτῆς ὁ Κάιν ἀνδρικῆς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ὑπέρχε τοῦ Ἀδάμ. Δυσὶν δὲ ἀνδρῶν ἦδη καθ' ὑπόστασιν τελούντων, ὁ Ἐνώχ ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ὑπέρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τοῦ Κάιν. Ὁ οὖν Βέκκος οὗτος διατεινόμενος ἐν ταῦθα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἴπερ εἶναι θεολογῆται ἐκ τῆς φύσεως, μίαν εἶναι δείκνυσι φρονῶν ἡσπερ οὐσίαν οὕτω καὶ ὑπόστασιν ἐπὶ θεοῦ, τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα τελείως ἀθετῶν ὁ τάλας ἄπερδ; δὲ τοῦτο καὶ ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπερβῆναι εἶναι τοῦ θεοῦ Πνεύματος δείκνυσι. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ῥητῶν, ἃ τέλειαν θεολογοῦσιν οὐσίαν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τέλειαν οὐσίαν τὸν Υἱὸν, ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας ἐπιγιγνώσκει τῶν τριῶν, ἀλλ' ἐνθεωρεῖν περιέεται πληθυσμὸν τινὰ, καὶ διαφορὰν κατ' αὐτὴν ἀφρόνας.

Τοῦ σοφοῦ Νικαίου.

Ὡς σφόδρα γε τοιαῦτα εἰς τὴν θεολογίαν εἰσάγετε παραδείγματα! Τοῦτο ὑμῖν ὁμολογουμένως τῆς πλά-

Filium; nimirum substantiam subsistentiam habentem; ad suam absurdam opinionem egregie coarctandam et confundendam collectæ sunt præsentæ a sanctis in scriptis relictæ sententiæ, quæ indicant ex substantia Patris Filium gigni; concesso enim unam esse generationem Filii ex Patre; qui fieri potest, ut illud ex substantia, et illud ex hypostasi inter se differant? nisi quis manifeste blasphemans dicere velit, aliam esse generationem Filii ex substantia Patris, aliam ex hypostasi. Ad hæc dicta in approbationem hujus intelligentiæ addimus alia quæ denotant perfectam substantiam, perfectumque Deum dici Patrem, et perfectam substantiam Filium, atque perfectam substantiam Spiritum sanctum.

B

Palamæ.

Cum aliquid ex una substantia, et hypostasi constat, quod ab illa substantia naturaliter quomodocunque existentiam habet, ex illa quoque hypostasi eam habet. Et contra: Quod enim ex illa hypostasi est, etiam ex illa substantia existit. At vero, cum aliquid unius quidem est substantiæ, nullius autem hypostaseos, sed plurium, quod ex illa una substantia, non etiam ex reliquis personis, sed ex una aliqua illarum est. Quoniam igitur suprema atque colenda nostra Trinitas una constat natura in tribus hypostasibus, non omne quod ex substantia hypostasim habet, ex reliquis personis existit, sed ex una aliqua illarum, paternâ videlicet. Ut enim ab illa non sit, fieri non potest. Non igitur et ex alia, sed a sola, siquidem ex una: idque patet in hominibus: unusquisque enim nostrum ex Adami substantia est, non amplius autem et ex persona illius; quia una est hominum substantia, multæ personæ. Cum autem a principio una substantia et persona humana constaret; ex una eademque virili substantia et persona Adami productus est Cain. At vero duobus hominibus, secundum personas rerum natura jam constitutis, Enoch ex substantia quidem Adami, non autem et ex sua persona, sed ex persona solius Cain constabat. Itaque iste Veccus hoc loco asseverans, etiam ex persona Filii esse Spiritum, siquidem, ut asserunt theologî, est ex natura; ostendit se in ea esse sententiâ, ut opinetur, unam esse in Deo, tanquam substantiam, sic et personam, Filium vel Patrem penitus rejiciens miser, et præterea ex solo Filio existere divinum Spiritum docens. Quin etiam ex sententiis quibus perfectam substantiam esse Patrem, et perfectam substantiam Filium, atque similiter Spiritum sanctum sacri theologî ostendunt; non unicam et indifferentem trium personarum agnoscit substantiam, sed multitudinem quandam ipsius, ac differentiam, imprudenter observare conatur.

Sapientis Nicæni.

Quam valde convenientia exempla in theologiam introducit! Id profecto vobis causa exstat erro-

ris, quoniam de divinis humana sapientis, et quæ
hic sunt juxta id omnia, quod intelligi potest, eo
transfertis. At enim cavendum ne sit nefas talia
de illa ineffabili Trinitate sentire; oportet enim
etiam unitatem, atque singularem Deitatis præter
Trinitatem personarum ipsi servare; non autem
in trinos deos incurrere. Quod vos istis rationibus
astruitis. Non enim veluti tres homines, commu-
nem suam substantiam, humanitatem inter se com-
municant, sic etiam divinæ personæ Trinitatis di-
vinam essentiam participant; sed illorum quidem
eadem est non numero, sed specie humanitas; idcirco etiam tres numero constant homines. Sa-
crosanctæ autem Trinitati eadem numero est di-
vina essentia, et unus sunt numero Deus; et ipsa
quidem in divinis personis subsistit, estque unam
subsistens cum singulis personis. Humanitas autem
neque est subsistens in particularibus hominibus,
neque unum subsistens cum singulis individuis
constituit. Ex quo fit ut quod ex substantia horum
est, non etiam ex persona omnium sit. Etenim
Cain, cum ex substantia, seu natura sit Adami, at-
que Abelis, ex Adami quidem natura cum sit,
etiam ex illius persona foret: non quia ex ipsius
substantia sit, sed quoniam omnino ex ipsius per-
sona est, cum ipsum nactus fuerit suam causam.
Ex substantia vero Abelis constans, non etiam ex
ipsius persona est; siquidem Abelis persona non
numero, sed solummodo specie substantiam cum
Adamo participat. Neque vero subsistentem in se
habet suam substantiam, neque unum subsistens
cum sua persona constituit. Quod autem ex Patris
et Filii est substantia, nihil obstat quominus et
ex persona illorum sit. Quin etiam maxime est ne-
cessarium, cum hæc substantia Patri ac Filio, non
tantum specie secundum hominum exemplum, sed
eadem numero, atque communis existat. Et in
ipsis præterea divinis hypostasibus, paternitate,
inquam, et filiatione subsistat. Nescio igitur quid
sibi velint exempla ista discrepantia; vel quid ex
ipsis aliquis concludere queat? At fortassis talis
est animus, qui semel concertare constituerit; et
perspicuis evidentibusque rebus adversatur, et a-
veritate abhorret; ut etiam in prærupta horrenda-
que saxa præcipitare sese non exultescat, dum-
modo illis nocere se credat, quos sibi adversarios
arbitratur; qualis est et præsens argumentatio,
quibus hoc in loco agit, aperte in ternarium nu-
merum deorum decidens. Is autem et suum ipsius
crimen aliis ascribere non erubescit. Et illi sane,
qui antea Spiritum sanctum impugnabant, cum ex
Patre vel Filio ipsum esse audirent, illud quidem
ex hypostasi admittentibus: at, ex natura ipsorum
esse, hoc vero aspernabantur. Nunc alterum istud
bellum cum eo gerunt, cum illud sana ex substan-
tia laudent, ac probent, illud ex hypostasi respuant.
Ita nunquam intermittit hostis Ecclesiæ scandala
excitare: quæ quidem necesse est evenire, heu
tamen illum, ex quo proveniunt! Quanquam illis

νης ἐδ αἰσῶν, ὅτι περὶ τῶν θεῶν φρονεῖτε ἀνθρώ-
πινα, καὶ ἐὰν τὰ ἐνταῦθα κατὰ πᾶν ἔλατε ἐδ νοού-
μενον. Ἄλλὰ μὴ οὐ θεμιτὸν ἢ τοιαῦτα περὶ τῆς
ἀπορρήτου Τριάδος ἐκείνης φρονεῖν. Δεῖ γὰρ αὐτῆ
καὶ τὴν μονάδα φυλάττειν, καὶ ἐδ ἐνικὸν τῆς θεότη-
τος πρὸς τῆ τῶν προσώπων Τριάδι, ἀλλὰ μὴ εἰς
τριθεῖαν ἐκπίπτειν: ὁ τοῦτος ὁμαί; τοῖ; λόγους κρι-
τασχευάζετε. Οὐ γὰρ ὡς περὶ οἱ τρεῖς ἀνθρώποι τῆς
κοινης αὐτῶν οὐσίας τῆς ἀνθρωπότητος κοινωνοῦ-
σιν ἀλλήλοις, οὕτω καὶ τὰ θεῖα τῆ; Τριάδος πρόσω-
πα τῆς θείας οὐσίας; ἀλλ' ἐκείνων μὲν εἶδει, οὐκ
ἀριθμῷ ἢ αὐτῆ ἀνθρωπότητος ἐστὶ: διὸ καὶ τρεῖς εἰσι
τῷ ἀριθμῷ ἀνθρώποι: τῆ δὲ θεία Τριάδι ἢ αὐτῆ
ἀριθμῷ ἐστὶν ἡ θεία οὐσία εἰς τὸν θεότητος: καὶ διὰ
τοῦτο καὶ μία οὐσία καὶ θεός εἰσιν εἰς ἀριθμῷ. Καὶ
αὐτῆ μὲν ὑπεστῶσα ἐν ταῖς θεαῖς ἐστὶν ὑποστάσε-
σιν, καὶ ἐν ὑπεστῶσας μεθ' ἐκάστου τῶν ὑποστάσεων·
ἢ δὲ ἀνθρωπότητος; οὕτως ὑπεστῶσα ἐν τοῖς κατὰ μέ-
ρος ἀνθρώποις, οὕτως ἐν ὑπεστῶσας μεθ' ἐκάστου
ἀτόμου. Ὅθεν ἐδ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἐν οὐ καὶ ἐκ
τῆς πάντων ἐστὶν ὑποστάσεως: Κἀν γὰρ ἐκ τῆς
τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Ἀβελ οὐσίας ἡ φύσεως ἐν ἐκ
μὲν τοῦ Ἀδάμ εἶη ἀν καὶ τῆς ὑποστάσεως, οὐκ ἐστὶ
ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας, ἀλλ' ἐστὶ ὅπως ἐκ τῆς αὐτοῦ
ἐστὶν ὑποστάσεως, αὐτὸν ἐξηκῶσας ἀγίων: ἐκ δὲ τοῦ
Ἀβελ τῆς οὐσίας ἐν οὐκ ἐστὶ καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑπο-
στάσεως, εἴπερ ἡ τοῦ Ἀβελ ὑπόστασις οὐκ ἀριθμῷ
ἀλλ' εἶδει μόνον τῆς αὐτῆς κοινωνεῖ τῷ Ἀδάμ οὐ-
σίας. Οὕτως δὲ ὑπεστῶσαν ἔχει ἐν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν
αὐτοῦ, οὕτως ἐν ὑπεστῶσας μετὰ τῆς αὐτοῦ ὑποστά-
σεως. Τὸ δὲ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίας,
καὶ ἐκ τῆς αὐτῶν ὑποστάσεως, οὐδὲν κωλύει. Μάλ-
λον δὲ καὶ ἡλῶσα ἀνάγκη εἶναι, ταύτης τῆς οὐσίας
ἀριθμῷ τῆς αὐτῆς καὶ κοινης ὁμοῦς τῷ Πατρὶ καὶ
τῷ Υἱῷ, ἀλλ' οὐκ εἶδει μόνον κατὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων
παράδειγμα, καὶ ἐστὶ ὑπεστῆκυίας ἐν ταῖς θεαῖς
ὑποστάσεσι ταύταις, τῆ πατρότητι καὶ υἱότητι, λέγω.
Ἦσ' ἀν καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως;
ἢ ἐδ Πνεῦμα ἐδ ἅγιον, εἰ μὴ τῆ τοῦτος ἀντίκειται
ἰδιότητι, τῆς αὐτῆς ἀριθμῷ καὶ κατὰ τοῦτου τῆς
οὐσίας κατηγορουμένης ἐκείνης, καὶ ὑπεστῶσας
ὁμοῦς κἀν τοῦτω. Ὅθεν οἶδα οὐκ ἐδ τὰ ἀνόμοια ταῦτα
παράδειγματα βούλεται: ἢ εἰ δυνατόν συμπειρα-
νεῖν ἐκ τούτων; Ἄλλ' ἴσως τοιοῦτόν ἐστιν ἀκαθ-
ἐρίκειν, κροθεμένη ψυχῆ: καὶ πρὸς τὰ δὴλα ἐνέστα-
ται, καὶ τὴν ἀλήθειαν δυσχεραίνει, οὐκ ἐνοῦσα καὶ
κατὰ μεγάλων κρημνῶν κυβιστῆν, ἀν μόνον εἰ ὄρην
οἴεται κατ' ἐκείνων, οὐκ αὐτῆ μαχομένους ἡγεῖται:
οἶδ' ἐστὶ καὶ ὁ παρὼν λόγος, εἰς τριθεῖαν προδοτικῶς
ἐκπίπτων οἷς ἐνταῦθα φησὶν. Ὅ δὲ καὶ ἐνευ τοῦ αἰ-
σχύνεσθαι ἐτέροις τὸ ἴδιον ἔγκλημα ἐπιγράφεται
φέρων. Καὶ οἱ μὲν πρὶν μαχόμενοι τῷ Πνεύματι τῷ
ἁγίῳ, ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ ἀκούοντες, ἢ τῷ Υἱῷ,
ἐδ μὲν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἀπιδέχοντο, ἐδ δὲ ἐκ τῆς
φύσεως αὐτῶν, τοῦτο δὲ ἀπρησύντο: νῦν δὲ πλε-
μον τοῦτον ἕτερον αὐτῷ πολεμοῦσι, ἐδ μὲν ἐκ τῆς
οὐσίας δεχόμενοι, ἀρνούμενοι δὲ τὸ ἐκ τῆς αὐτῶν
ὑποστάσεως. Οὕτως οὐδέποτε διαλείπεται σκάνδαλα
ἐχθρῶς τῆ Ἐκκλησίᾳ ἐγγείρων: ἢ ἀνάγκη κἀν ἐλ-

θεῖν, οὐαὶ δὲ θμωσ δι' οὐ ἔρχεται! Καίτοι ἐκεῖνοις μὲν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἰσως συγγνώμης, μᾶλλον δ' ἵγνος συγγνώμης, ἔχουσι τινὰ προάγειν εἰς μαρτυρίαν, ἐκ μὲν τῶν θεῶν ὑποστάσεων ὄντα, μὴ μῖνοι καὶ τῆς οὐσίας· τούτοις δὲ ποῖα ἔσται παραίτησις, ἐκ μὲν τῆς οὐσίας ὁμολογοῦσιν, ἀρνούμενοις δὲ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι, ὧν τὴν αὐτὴν ἀριθμῶν οὐσίαν συντίθενται; Οὕτως ἀσύμβατα καὶ ταυτοῖς καὶ τῆ ἀληθείᾳ φασι.

Τοῦ Βίκκου εἰς τὴν 18.

Ἐπειδὴ σὺ εἰς τινὰς ἀποτολμῶντας λέγειν, τὸ ἀναβλύζειν, καὶ προῖναι, καὶ ἐκλάμπειν, καὶ πεφηνῆναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, μὴ δηλοῦν τὸ οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως ὑπάρχειν αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τῶν Πνευματικῶν χαρακτηριστῶν διανομὴν εἰς ἕνα τῶν τῆς τοιαύτης ἀνοίας ἐξελέγησθαι ἀπερὸς γραφικὰ ῥήματα, αἱ δηλοῦσαι ἀναβλύζειν, καὶ ἐκλάμπειν καὶ πεφηνῆναι τὸν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς· ἐπὶ γὰρ δὴ τις ἔρατ, ὡς οὐχ ὁ Υἱὸς ἐστὶν ὁ ἀναβλύζων καὶ ἐκλάμπων; καὶ πεφηνῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς καὶ ἐνυποστάτως, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστὰ.

Τοῦ Παλαμῶ.

Τὸ γεννητῶς ἐκ τινος, ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὑπερξῆν ἔχον ἐξ αὐτοῦ καὶ προῖναι λέγεται καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ ἐκλάμπειν, ἀπερ φῶς ἐστὶ, καὶ ὅσα πάρα κλήσια τούτοις. Οὐ μὲν πᾶν τὸ προῖναι, ἢ ἐκπεμπέμενον, ἢ ἐκλάμπειν ἐκ τινος, καὶ ἐξ ἐκείνου γεννητῶς, ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὑπερξῆν ἔχει, καὶ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ἐστὶν. Οὕτως δὲ ὁ τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας συγγραφέμενος εὐλμαν ἔγκλησεν τοῖς εὐσιωδῶς καὶ οὐσιωδῶς φρονούσι τολμητίας ὧν περὶ τὸ δυσσεβεῖν αὐτοῦ.

Τοῦ Νικηταῦ.

Θεῶν καὶ τὴν ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπὶ μὲν τῆς ἐκ Πατρὸς προῖναι τοῦ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος ταυτὸν ταῦτα δύναται τὰ ὀνόματα, τὸ τε γεννητῶς ἢ ἐκπορευτῶς προῖναι, καὶ τὸ ἀναβλύζειν, ἢ πηγάζειν καὶ ἄλλα· ἐπὶ δὲ τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος προαγωγῆς αὐ ταυτὸν τὸ πηγάζειν καὶ ἄλλα τῶν ἐκπορευέσθαι. ἢ ἔστι τὸ μὲν ἐκπορευόμενον καὶ πηγάζει, οὐ μὲν τοι καὶ τὸ ἀνάπαιν; Ἄλλὰ μὴ οὕτως ἀπλῶς συμπέρανε χάριν τοῖς ἀκρωμένους αἰτῶν. Εἰ δ' αὐτὸς διενεῖ ἀποδείξεως λέγων οἷα τι γυννασὸν ποιεῖν, ἐροῦμεν καὶ ἡμεῖς ἀπλῶς οὕτως, ὧν οὐ φησὶ ἀναντία· καὶ ἰσως πιστευθεῖσθε μᾶλλον, καθόσον ἐροῦμεν καὶ βέλτιον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν κτισμάτων ἰσως τοῦδ' εὐρεθήσεται, τὸ πεμπόμενον ἐκ τινος, ἢ προῖναι, ἢ πηγάζειν, ἢ ἀναβλύζειν, μὴ ἐξ ἐκείνου τὴν ὑπερξῆν ἔχειν· ἐπ' ὧν ἄλλο ἐστὶ πρᾶγμα τὸ εἶναι, καὶ τὸ πέμπεσθαι ἕτερον. Καίτοι γε οὐδὲ διὰ πάντων ἐφαρμύζει τούτο τῶν ὀνομάτων. Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ πηγάζειν, ἢ ἀναβλύζειν, μὴ καὶ ἐξ ἐκείνου ὑπάρχειν, οὐκ εἴδ' ὅπως ἂν εἴποιμεν. Ἐπὶ δὲ τῆς θείας Τριάδος τίς ὁ λόγος, τὸ μὲν ἔχον ἐκ τινος τὸ εἶναι καὶ ἐξ ἐκείνου πηγάζειν, τὸ δὲ πηγάζειν μὴ καὶ ἐκ τούτου ὑπάρχειν; ἐπ' ἧς τὸ πηγάζειν καὶ προῖναι, καὶ ἐκπορευέσθαι, ἐπὶ δὲ καὶ τὸ πέμπεσθαι ἐν πρᾶγμα

A quidem dicta quaedam, quae ex divinis personis habeant, non tamen, et ex substantia in testimonium adducere valentibus, forte aliqua verba danda erat, seu potius vestigium venim. At vero istis ex substantia quidem esse concedentibus, ex personis autem negantibus, quarum eandem numero substantiam fatentur, quanam erit excusatio? Ita tum a se ipsis, tum a veritate plurimum dissident atque discordant.

Vecchi in duodecimam.

Quoniam sunt nonnulli, qui temere dicere audeant, emanare Spiritum ex Filio, ac procedere, et elucere, atque esse non substantialiter, et per modum subsistendi ipsum esse a Filio; sed ab ipso donorum spiritalium divisionem significare. In confutationem ejusmodi amentiae collectae sunt praesentes litteris consecratae sententiae, quae Filium ex Patre emanare, et elucere, atque esse plane ostendant. Non enim certe dicet aliquis dona, sed non Filium esse, qui substantialiter a Patre, et per modum subsistendi emanet, eluceat atque existat.

Palama.

Quod per modum generationis, seu processiois ab aliquo existit, ab eo quoque procedens, ac mitti, atque elucere dicitur, quandoquidem lumen existat, et quaecunque alia his similia. Non tamen omnino quod procedit, seu mittitur, seu elucet ab aliquo, ab ipso quoque per modum generationis vel processiois constat, atque in propria persona existit. Iste autem, qui has inscriptiones composuit, eos qui pie prudenterque sentiunt, audaciae atque temeritatis accusat, cum ipse sit audax ad impietatem.

Nicani.

Necessitatem quoque asseras, propter quam in Filii et Spiritus ex Patre processu ista nomina per modum generationis seu processiois procedere, et emanare, vel scaturire, caeteraque idem inter se valent; in productione autem Spiritus ex Filio emanare, et id genus reliqua, non idem sunt cum procedere. Vel exponas rationem, cur quod procedit, etiam emanat, non tamen et contra? Non autem ita simpliciter concludas, quod probandum est, gratis ab auditoribus tibi concedi postulans. Sin autem tu nihil probando, tantum dicendo, praeclearum aliquid facere te existimas, dicemus etiam nos ita simpliciter eorum contrafia, quae tu asseris. Forte etiam majorem nobis praestabunt; fidem, quatenus dicemus et melius. Etenim in creaturis id forsitan invenietur, quod ab aliquo mittitur, vel procedit, vel emanat, seu scaturit, ut non etiam ab ipso existentiam habeat; in quibus aliud est esse, et aliud mitti. Quanquam etiam neque ipsis rebus creatis universe, atque per omnia id nomen congruit. Quod enim ex aliquo emanat, atque instar fontis scaturit, ut non etiam ab ipso sit, nescio quomodo dixerim. At vero in sanctissima Trinitate, ubi scaturire, et proficisci, atque proce-

dere, adhuc autem et mitti unam rem significant. Ἀ σημαίνει; εἰ καὶ ἐν ἑοῦ διαφέρει τῷ λόγῳ. Ὅσα licet quandoque ratione differant; quæ ratio est οὐδ' οὗτος ὁ λόγος καλῶς εἴρηται, οὐδέ φησὶν οὐδὲν ut quod ab aliquo habet esse, ab eo quoque pro- ἀναγκαῖον οὐδὲ ὄγῃ; ἀκολουθῶς τοῖ; ἀδελφοῖ; τε fluxat, quod autem profuit, non etiam ab eo ex- καὶ φράσαι, καὶ μαρτυρῶν ἑαυτοῖ; τὴν ἰσὴν ἑαυτῶ ἀθνήϊδῶν τε καὶ οὐθνήϊδῶν. sistat? Ergo neque ista ratio recte a te dicta est, neque aliquid quod sanum atque solidum sit, vel necessarium asserti. Nimirum sibi germanis, et antecedentibus rationibus respondet, et æqualem illis, atque sibi ipse imbecillitatem ac vanitatem testatur.

MONITUM.

Bessarion cardinalis, visis inscriptionibus patriarchæ Vecci et ineptissima contra eas confutatione Gregorii Palamæ, aliam ipse confutationem adversus Palamam tuendo Veccum Græce composuit. Quæ omnia, ut manifesta fierent doctis, ipsemet Latina reddidit. Oratiõnem quoque Græcam, quam miserat Lascari Philanthropino Latine vertit. Epistolam item exhortatoriã, creatus jam patriarcha Constantinopolitanus Græce scriptam ad omnes Græcos in Latium transtulit. Quæ Latina versio cum minime nota esset Petro Arcudio, ipse quoque eadem Græca Bessarionis Latina fecit. Et quoniam Latina Bessarionis vitio amanuensis multis mendis scatent, ut videre est in bibliotheca Vaticana, Arcudius vero ad majorem claritatem quasi verbatim ea convertit; quidam utraque typis esse eudenda censuerunt. Hoc itaque non te lateat, benigne Lector.

BESSARIONIS

DEFENSIONES RECTI CATHOLICIQUE DOGMATIS LATINORUM,

VIDELICET

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI CONTRA HÆRETICUM ILLUD IMPUGNANTEM

GRÆCE LATINEQUE PER EUM EDITÆ.

Post concilium Lugdunense, tempore Gregorii X celebratum, in quo per suos oratores Græci unii fuerunt Ecclesiæ Romanæ: Spiritumque sanctum ex Patre et Filio procedere professi sunt, prout Ecclesia catholica credit et profitetur: quidam patriarcha Constantinopolitanus nomine Veccus, huic veritati adhærens ad impugnationem adversariorum, quorum adhuc magnus exstabat numerus, omnium Græcorum doctorum volumina magno studio revolvens; cunctas eorum auctoritates ad hanc rem facientes in unum collegit, et aliquibus per eum titulis præpositis, prout ex continua contentione, quæ tunc fiebat, videbatur necessarium esse, ut puta quod Spiritus sanctus sit ex Patre et Filio: quod ex Patre per Filium, quod immediate ex Patre, et sic de similibus. Unicuique horum titulo- rum varias diversorum doctorum auctoritates adaptavit; probans per eas quod sibi propositum erat: verbi gratia, in primo capitulo adducit auctoritates, quibus probatur Spiritum sanctum esse etiam ex Filio; alias deinde probantes ex Patre esse per Filium; demum ad demonstrandum idem esse dicere ex Patre et Filio, atque ex Patre per Filium, ut instruat nos, cum audimus doctores Græcos Spiritum sanctum ex Patre per Filium theologantes idem intelligere nos debere, ac si audiremus ex Patre et Filio eos dicentes; alias auctoritates adducit æquivalentiam istarum præpositionum in theologia significantes. Et huic titulo, cæterisque omnibus quoddam argumentum suum præposuit,

suam intentionem declarans, et auctoritatum intelligentiam optime hoc modo quod sibi erat propositum concludens. Post Veccum prædictum nonnullis annis quidam apud Græcos Gregorius nomine, cognomine Palamas, de quo magna existimatio apud Græcos fuit, veritati catholicæ circa hunc articulum contrarius, et hostis apertus, paucis volens omnem Vecci prædicti laborem enervare, argumentis prologisque ejus contradixit: volens probare auctoritates propositas; non eam, quam ille dicebat, sed longe aliam intentionem habere. Quæ si vera fuissent, totus labor patriarchæ prædicti evanisset. In hac tamèn opinione multis annis homines permanserunt. Cum autem hoc utriusque opus ad manus mei Bessarionis S. R. E. cardinalis episcopi Tusculani, tunc archiepiscopi Nicæni, pervenisset; non passus sum, nec æquo animo tuli, ut et communem doctores calumniam patenter, et pro convicto, atque profligato falso ab aliquibus hic scientissimus vir Veccus patriarcha putaretur. Quare contra Palamam et ejus succas et apparentes contradictiones me opposui, probans pro posse auctoritates productas illam intentionem habere quam Veccus sapientissime dicit; non quam Palamas calumniose exponit. Quo præsupposito omnes auctoritates optime faciunt ad propositam rem, et veritas per omnia luce clarius apparet intuentibus. Proponuntur igitur primum argumenta sive prologi Vecci, deinde Palamæ ad ea contradictiones, demum nostræ defensiones.

quibus Veccum defendentes Palamæ cavillationes aperimus, et eas pro posse enervamus, si recte et sufficienter aliorum sit iudicium.

Vecci primum argumentum.

Varie diversorum doctorum auctoritates collectæ, quibus probatur Spiritus sanctus etiam ex Filio esse. Aliæ quoque post eas hoc in volumine inferuntur ad demonstrandum Spiritum sanctum esse per Filium ex Patre. Cumque illæ ex Filio, hæc per Filium eundem Spiritum esse demonstrent, ad æquivalentiam harum præpositionum probandam, per scilicet et ex, aliæ deinceps inferuntur doctorum auctoritates, quibus harum præpositionum æquivalentia demonstratur.

Palamæ contradictio

Cum in theologia invicem æquivalent ex præpositiones, per et ex neque divisionem ullam, neque differentiam sanctæ Trinitatis significant, sed unionem et immutabilitatem, secundum naturam videlicet et voluntatem ejus. Hinc enim sane ostenditur unius ejusdemque naturæ potentia, operationis et voluntatis Pater, et Filius, et Spiritus sanctus esse. Qui vero hic sanctorum dicta sumpsit atque inscripsit, divinarum personarum differentiam male impieque per ejusmodi præpositionum æquivalentiam conatur ostendere, et quod a duabus personis, et ab utraque earum una trium divinarum personarum, Spiritus videlicet sanctus, differenter essentiam habeat. Dilucidum igitur est sanctorum sententias bene ac pie se habere; sed ab eo, qui illas sic aggregavit atque conscripsit, male atque impie accipi. Quod autem ejusmodi, per, præpositio unionem, et omnino immutabilitatem significet, quando scilicet isti, ex, æquivaleret, divinus Maximus quam apertissime ostendit, cum ad Marinum scribit de quibusdam dicentibus ex Filio Spiritum esse. At etenim, quod non facerent Filium causam, unam enim noverant Filii et Spiritus sancti causam, Patrem videlicet, esse, sed ut per ipsum prodire ostenderent, et per hanc præpositionem conjunctionem substantiæ et immutabilitatem probarent. Ex iis igitur patet Veccum istum infideliter atque impie ejusmodi dicta accipere. Non enim conjunctionem et immutabilitatem, sed personarum differentiam ex iis adducere conatur, neque magnum Basilium audit, qui quadam in parte ad Amphilochium, quod Pater, inquit, per Filium creet, neque imperfectam Patris creationem significat, neque supervacuum enerventque Filii operationem ostendit, sed unionem significat voluntatis: itaque vox ista per Filium primæ principalisque causæ confessionem habet: non sumitur ad efficientem causam inveniendam. Quod igitur asserit per Filium, et ex Filio Spiritum secundum temporalem missionem prodire, eandem Patris et Filii voluntatem peroptime probat; bona enim Patris et Filii voluntate, eodem quoque cooperante Spiritu, dignis hominibus Spiritus sanctus donatur

PATROL. GR. CLXI.

atque largitur. Illi vero, qui Latinos sequuntur, temulentia quadam per Filium et ex Filio Spiritum sanctum putantes essentiam habere, opus eum esse beneplaciti et voluntatis, atque ex necessitate creaturam, sed non divinx naturæ fructum impie asserunt. Sacer enim Damascenus inquit: Opus divinx voluntatis creaturæ est, sed non divinitatis, absit. Et rursus non voluntatis, sed divinx naturæ tam generatio, quam processio est, quæ ante sæcula et sempiterna est.

Niceni defensio.

Strenuus iste vir ad eas quidem auctoritates, quæ ex Filio esse et per Filium ex Patre procedere Spiritum sanctum affirmant, quodque ex iis colligitur, minime contra ipse potest, Quo enim pacto ad tantam tam dilucidam veritatem? æquivalentia: vero harum præpositionum, per et ex, neque bene, neque ulla cum ratione inhaeret, et contumeliosis ac maledictis adversarium prosequitur, putat se operæ prætium facere, cum perverse atque impie sancto rum mentem exposuisset, eorumque dicta aggregasse virum hunc sapientem calumniatur, ipse vero de his rationem reddere nequeat, putatque hanc præpositionem per, etsi unionem, immutabilitatem, identitatenique voluntatis in sancta Trinitate significet, cum in theologia illi præpositioni ex æquivalere dignoscatur, non posse quempiam secundum hoc significatum eam accipere, etiam de Spiritu sancti processione ex Patre per Filium, vel non ista ratione etiam nos id intelligere, sed distinctionem ac divisionem magis inducere, oppositionemque et discordiam. Quod ex prædictis ipse intelligere videtur; imo vero quam apertissime asserit, per hoc omnes nos velle ex duabus personis Patre Filioque Spiritum sanctum essentiam differenter habere: nescio unde vel a quo hoc verbum differenter dici audiens. Ita nos putat theologiæ expertes: fortassis autem et ipse hoc sentit, ex Patre per Filium asserens mundum creatum fuisse; nec enim ullam ceruo necessitatem cur de creatura quidem, per, æquivalens, ex identitate significet personarum: tamen ostendens discretionem (hoc enim neque ipse negabit), de Spiritu vero diversitatem et omnino discretionem. Neque eum pudet contra se magni Basilii testimonium afferre: vocem eam per Filium professionem principalis causæ habere. At nos ex duabus quidem personis Patre, ac Filio Spiritum sanctum existentiam dicimus habere, et toto corde confitemur. Nihil enim operatur, nisi in quantum hoc aliquid et individuum sit. In quantum autem ejusmodi Pater et Filius duo sunt: at differenter ex iis procedere, hoc nequaquam concedemus. Siquidem ut Patris, ita et Filii operationem naturalem, sanctos audimus dicentes Spiritum sanctum esse. Unam autem operationem Patris et Filii esse præcipue credimus, nisi et is cum ex Patre, et Filio, et Spiritu, vel ex Patre per Filium in Spiritu dicit mundum subsistere;

10

non ex tribus solis personis asserat effici; hoc enim A utique fateretur, sed etiam differenter ex tribus: quod si miretur quo pacto hac præpositione per voluntatis unitatem et identitatem representante, nos per eam Filium esse causam existentiae Spiritus sancti velle demonstrare: primum semetipsum miretur, quomodo per Filium fieri dicens mundum, deinde eam causam putet productionis mundi, per hanc præpositionem ostendi; vel dicat non esse causam entium Filium, et malo malum curret. Afferit quoque divini Maximi testimonium, quod minime ad propositum facit. Et nos enim fatemur hanc præpositionem, per, et unitatem, et immutabilitatem substantiae Patris ac Filii significare: novimus etenim per hanc dictionem, per, ordinem quemdam et respectum ejus, de quo hæc dicitur ad illum de quo hæc dictione, ex, utimur, maxime demonstrari; eandem tamen ipsam identitatem immutabilitatemque causam esse, et quod Filius idem possit quod Pater, quodque per eum procedat Spiritus sanctus. Secundum enim divinum Cyrillum ex utroque, ex Patre per Filium: secundum vero eundem Maximum ex Patre, et Filio, sive ex Patre per Filium procedit, id est existentiam habet: siquidem procedere late quoque asserat significare existentiam habere, præsertim secundum illos qui hoc nomen duntaxat existentiae Spiritus tribuunt. Quod autem dicat sanctus doctor, Filium non facit causam Spiritus sancti, sed Patrem, minime miraberis, si Græcam linguam considerabis, et de quo ipsa proprie hoc nomine causa uti consuevit. Notissimum namque est primam et principalem causam, et fontem, et radicem uniuscujusque hanc proprie causam vocari, qualem solum Patrem esse quis non concederet, quod dilucidum hinc est: siquidem creaturæ et Spiritum sanctum, causam esse nemo, qui Christiano nomine censeatur, negaret. At theologus Gregorius: Deus, inquit, in tribus consistit maximis, causa et opifex, et perficente Patre scilicet, et Filio, et Spiritu sancto. Cum autem audias Patrem principalem causam, ne putes nos jam etiam differenter dicere, Filium producere Spiritum, cum non sit causa principalis. Idem enim nihilominus etiam de creatura sequitur, atque omnibus simpliciter, quæ Filius habet, quæ B et Pater habet: nec enim creaturæ principalis causa Filius est, siquidem tanquam causaliter et ut Filius omnia habet, quæcunque et Pater habet paternaliter, et non causaliter: tamen et ipse causa est, et una cum Patre entium causa. Ac eorum identitatem, et voluntatis unitatem, nec minus personarum distinctionem, per præpositio representat. Quæ autem, inquit, quod opus divinae voluntatis, et ideo creaturam dicimus Spiritum propter hanc dictionem, per, quæ identitatem voluntatis representat. Haud scio si alicui alteri præter se ipsum videri possint. Si enim propterea quod per voluntatis identitatem ostendit, secundum istum Spiritus creatura esse colligitur: cur

non potius divina erit natura et putabitur a nobis, cum eadem, per, etiam substantiae identitatem representet? Quippe cum beati Maximi sententia, quam ipse pro se attulit, potius doceat identitatem substantiae: Ut enim, inquit, conjunctionem substantiae ostendat, quamquam et si solum identitatem voluntatis, per ostenderet, nihil etiam sic absurdum sequeretur, cum eadem res, et essentia, et voluntas de Deo dicatur. Hanc enim potentiam simpliciore sublimioreque omnibus esse, nemo est qui ignoret. Unamquamque vero potentiam tanto ad plura se habere quanto simplicior et sublimior sit, omnibus palam est. Quare Dei quoque voluntatem ad Filium, et Spiritum sanctum, ut naturam seu essentiam se habere, sed ut voluntatem ad creaturam. Notissimum enim est, quod omnis et voluntas etiam divina ad finem ut natura se habet determinate ipsam appetens, quemadmodum et natura ad unum determinate se habet: finis autem voluntatis Dei et Patris, Filius et Spiritus sanctus est: ad quos necesse est eum se habere ut naturam. Ad ea vero quæ sunt ad finem, et præsertim ad ea sine quibus potest finem attingere, ut sunt creaturæ, nihil enim hæc nec adesse Dei conferunt, nec ad melius esse: ad hæc, inquam, non determinate, et ideo ut voluntas se habet; patet enim ea et nolle et velle. Unde et Damasceni sententia solvatur, et nos ab omni reprehensione soluti sumus, cum verba illa quæ contra nos esse videbantur, nihil afferant necessarii. Itaque iste cum C aliquid dixisse videbatur, contra se omnino concludit,

Secundum Vecci argumentum.

Cum sint quidam, qui Scripturarum sententiis adversantur, quæ propterea per Filium Spiritum sanctum ex Patre esse indicant, collectæ sunt et hæ sententiæ, quæ immediate Filium ex Patre esse ostendunt; ad sententiæ illas confirmandas, quæ per Filium Spiritum sanctum esse demonstrant. Nam nisi per Filium Spiritus sanctus esset, cur non et ipse immediate ex Patre esse diceretur?

Palama contradictio.

Est quoque Spiritus sanctus immediate ex Patre dictus, ex quo tua illa sententia, omnisque D interimitur conatus Gregorius, qui sua excellentia Theologus est nuncupatus, secundum esse in suis carminibus, inquit, Spiritum sanctum a Patre quemadmodum et Filium. Nyssenus vero una cum pluribus aliis ad unam Patris personam eodem modo utrumque se habere inquit, præter subsistentiæ modum. Quid autem illi qui dicunt Spiritum sanctum ex Patre procedere, atque in Filio permanere, et ex Patre in Filium penetrare, ac ex Patre esse, Verboque concomitari? Item qui communionem charitatem Patris et Filii esse Spiritum sanctum asserunt, præterea qui unamquamque personam ad alteram se habere non minus quam ad se ipsam. Quid denique ille, qui causat: *Manus tuæ fecerunt me et plasmaverunt*

me? Nonne igitur hi omnes immediate Spiritum sanctum ex Patre esse ostendunt.

Nicæni defensio.

Nec vero omnino nos negamus Spiritum sanctum immediate ex Patre, quoniam non id expresse dictum à doctoribus attulisti. Si igitur etiam ipse nobiscum eum mediate esse fateris, pro nobis sermo est: sin autem id caves, sequentia reformidans, doctorum tibi reprehensio præsto, qui et Filium ex Patre immediate esse docent, atque inter eos nihil esse medii, ac Spiritum esse per Filium, mediamque personam Filii inter Patrem et Spiritum sanctum. Fit autem tibi hinc deceptio, cum distinguere id non possis, quo pacto ex Patre immediate Spiritus sit, quo pacto etiam mediate. Nam si vel duabus et differentibus processionibus ex Patre Filioque Spiritum sanctum esse fateremur, ut ex Patre quidem imperfecte, perfecta vero procederet ex Filio: vel si ex Filio tantum prodire poneremus, tum solum mediate ex Patre procederet. Nunc vero si quis ad unicum productionem processionisque identitatem ex utroque prospiciat, itemque quod Pater et causa, et fons divinitatis sit, ita ut si is non esset, etiam ipse Filius neque esset, neque alicujus causa esset, immediata ex Patre reperiet Spiritum; et ad hæc ducunt quæ ipse inducis dicta. At si ordinem quisque speculetur, qui re in Trinitate est, nec solum nostra intentione constat, Filium medium cernet, et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium ex Patre procedentem, habentemque ante se præintellectum Filium, sicut Filius habet Patrem præ se intellectum. Quod ipse minime cogitans conclusis non necessario.

Tertium argumentum Vecçi.

Congestæ sunt et hæc Scripturarum sententiæ, quæ conferunt ad mentem doctorum probantium non immediate, sed per Filium ex Patre Spiritum esse. Nam si immediate Spiritus foret ex Patre, non diceretur esse Filius imago Patris, et Spiritus imago Filii, Filius operatio Patris, et Spiritus operatio Filii, Filius persona Patris, Spiritus persona Filii.

Palamæ contradictio.

Amentissime, qui impie hic describis, quæ a sanctis recte ac pie dicuntur, quomodo non conspicis, quod sanctæ Trinitati communia et naturalia nullam habent differentiam: siquidem unus Deus est, una imago, una voluntas, una demique Patris, et Filii, et Spiritus sancti operatio: igitur una cum aliis etiam cum persona altera alterius harum dicitur, naturalis est, et non personalis, atque consona immutabilis similitudinis, sed non modum subsistentis demonstrat, absit. Tu vero non sic personam alteram alterius dicens, sed hypostatice hæc intelligens: non potes esse deinceps prædicator Trinitatis. Nam si Filius est persona Patris, ut ex eo, et Spiritus Filii, non

A erit deinceps Pater persona altera præter Filium, neque Filius præter Spiritum sanctum. Videns quo pacto sanctorum quidem dicta pie ac recte se habent, abs te vero impie et perverse suscipiuntur?

Nicæni defensio.

Siccine tu beatum etiam Paulum, qui Filium invisibilis Dei imaginem affirmat, et ejus personæ splendorem, gloriæque splendorem audis; ac si diceret eum ejusdem personæ cum Patre esse, naturæque solum ostenderet identitatem, non distinctionem quoque personarum. At nos, qui ad æque ac ratione ducimur, et identitatem naturæ per hæc nomina intelligimus imaginem, scilicet personam et operationem: ita ut possumus etiam dicere unam esse sanctæ Trinitatis et imaginem et divinitatem pro exemplari, imaginem recipientes eodem modo, et personam Patris dicentes, Patris substantiam demonstramus, cum in Deo substantia idem sit eum persona ejus, nec eo minus et personarum ostendimus distinctionem. Nam et tres personas sanctæ in Trinitate fatemur, non identitatem per hoc, sed distinctionem demonstrantes: imagoque certe non ad se ipsam, sed ad illam refertur, cujus et imago est; et idcirco hypostasim significat, cum relativum nomen sit et personam constituat. Tu vero quo pacto id intelligas, nescio, cum naturaliter dici non hypostatice affirmes: quando alter persona alterius dicitur, atque inconveniens quoddam contra nos asserre putas, quod liquido contra te est. Nam vobis dicentibus Filium personam esse Patris, ex eo procedentem, Filii fatus Spiritum sanctum, ut ex eo procedentem, sequi putas ex hoc non dicere Patrem aliam personam esse, et Filium aliam, et Spiritum sanctum. Ego autem, si bene tuam intelligo rationem, ex tua quidem hac positione id absurdissimum sequi assererem; e nostra vero omnino contrarium. Si enim alteram personam alterius dici identitatem duntaxat, ac immutabilem similitudinem ostendit, ut ipse ponis: est autem persona Patris Filius, ut idem ei secundum substantiam, itemque Filii Spiritus, ut ejusdem solum cum eo substantiæ, profecto non esset alia persona Patris, quam Filii et Spiritus sancti, nec illorum ab invicem. Neque enim alterius substantiæ sunt, sed cum personam Patris vel personam Filii audimus, itemque Spiritus sancti identitatem substantiæ intelligemus; ita ut secundum te Trinitas perimatur ad unicam circumscriptam Deum. Sin autem, ut nos latemur, alteram personam alterius dici, ex illo esse significat, cujus et esse dicitur, simulque ejusdem esse substantiæ: quoniam quidquid ex aliquo est, aliud dilucide est, saltem substantia et persona, quam illud, ex quo dicitur esse, quomodo non erit Pater alia persona, et Filius, et Spiritus sanctus? Itaque nos quidem hæc asserentes, Trinitatem quam maxime servamus; tu vero cave ne contra-

rium facias, injusteque nos redarguas, quibus ipse dignus es, impropria in nos inferens. Quod autem cum aliquid persona, vel potentia, vel operatio dicitur ejuspiam, ad hoc allam hypostasim sive personam significet, etiam ex eo esse significat, cujus et esse dicitur. Audi quid omnes dicant: Christum scilicet Dei potentiam, et Dei sapientiam; itemque viventem et subsistentem operationem, et potentiam Patris Filium. Et rursus Spiritum sanctum non alienum a Filio, sed in eo, et ex eo, atque ut naturalem operationem. Patet enim quod cum Filii subsistens potentia Patris sit, ab eo etiam differt in quantum hypostasis est, et secundum hoc etiam ex eo est, et Spiritum sanctum naturalem Filii operationem, neque hanc non subsistentem, et ex eo esse, et hac ratione ab eo distingui. Quare non tantum naturæ identitatem hæc nomina ostendunt, in quo ipse te laudas, sed etiam distinctionem personarum. Hac igitur ratione devicta, omnia etiam, quæ sequuntur, simul conflictata dissipataque sunt.

Quantum argumentum Vecci.

Cum quidam nolint profiteri Filium in Trinitate medium esse, quod tamen manifeste a sanctis Patribus institutum in theologia est, non omnino velint in Trinitate nomen ordinis asserere; et hæc doctorum auctoritates collectæ sunt, tum ad ostendendum Spiritum sanctum per Filium connexum esse Patri, tum ad liquido demonstrandum ordinem esse in Trinitate.

Palamæ contradictio.

Mentiris contra pios fidelesque hominum, miserrime. Haud enim ignari sumus, ordinem in Trinitate esse; sed piam atque fidelem. Qui vero tertium a Patre Spiritum sanctum ex necessitate esse ostendit, tanquam impium, quem tu cum Eunomio asseris, minime recipimus. Atque contra Scripturarum sententias mentiris. Quæ non modo Filium, sed interdum etiam Patrem Filio Spirituique sancto nexum esse aiunt: interdum quoque Filii et Patris Spiritum sanctum medium communemque affirmant. Et quem liquido dici ordinem asseris, manifestum est, quod non de Filio et Spiritu sancto est. Conceditur tamen et Filium esse medium; sed non quoad existentiam Spiritus ab eis, qui divina noverunt, sed secundum confessionem, non immediate Spiritum sanctum ponentibus, ne et ipse genitus videatur. Itaque ejusmodi dicta a viris sanctis bene ac recte reposta sunt. Sed qui in hoc loco illa collegit atque ad suam, hic falsam opinionem inseruit, male impieque his utitur.

Niceni defensio.

At homo quisquis es, qui hæc dicis, hujusmodi ordo, quem attulisti, tuosque doces auditores, non ordo, sed potius inordinatio nuncupanda foret. Nam si propter confessionem, ut ais, ordinem

A affirmas, Filiumque medium esse asseris, ne immediate Spiritum ponens eum genitum cogaris opinari, videris neque re in divinam Trinitatem ordinem potere, sed ipse id concipiendi quasi dono concedere, ac putare in te esse, cum volueris permutando ordinem nominum postponere. Si enim ob nomen Patris (nam hoc arbitror confessionem vocas) non effers immediate, Spiritum sanctum, ne genitus putetur, licet si eum spirantem nominabimus, Spiritum statim inferre, et per Spiritum ex spirante Filium esse, Filiumque per se ex Patre, sed per accidens ex spirante: Spiritum autem sanctum per se ex spirante, sed ex Patre per accidens, atque in nobis esse ordinem alterantibus. Interdum Filium medium Patris et Spiritus ponere, cum primam causam nominemus Patrem: interdum vero Patris et Filii medium Spiritum, cum eum spirantem affirmemus. Quæ quidem omnia et absurda sunt, et magis inordinationem, quam ordinem inducunt. At nos hujusmodi ordinem negamus. Nec vero arbitreris nos cum Eunomio eum ordinem sentire, tertiumque ex necessitate a Patre Spiritum putare. Nam tertium esse ipsum maxime quidem credimus, et hoc ex necessitate. Modo hoc tibi verbum ex necessitate non significet idem, atque ex natura, cum illi credamus, qui eum tertium esse tradidit in salutaris baptismatis traditione. *Ita, inquit, et baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Tertium autem natura esse nunquam dicimus, nec unquam incidemus in alterum contrariorum fugiendo a terum, ut ipse agis. Siquidem tertium natura ipse fugiens, ipsum etiam discretivum personarum ordinem negas; neque potes in medio manere: quam melius tibi fuisset ambo fugere extrema, stareque in medio, ut nostra sententia est: qui nec omnino tertium esse negamus, neque tertium esse natura concedimus, sed tertium quidem eum ponentes, non solum dici, sed etiam esse atque ordinem discretivum recipientes personarum, non naturarum: quem quidem ipsum ex necessitate esse quis contradicat? Quanquam ipse omnem ordinem quoquo modo ex necessitate demonstrantem, hunc esse tertium non concedas, nec Patrem nostrum Chrysostomum audias, cum dicat: Discretivus itaque divinarum personarum ordo sanctis notus consistit, sed discretivus naturæ ordo in sancta Trinitate rejiciendus est: discretivum autem personarum ordinem naturæ quidem non esse, sed natura tamen esse quilibet sanæ mentis concederet, ac secundum hanc rationem esse et naturalem, non secundum quod naturam discernit, sed secundum quod natura non positione nostra est. Id autem affirmant et doctores Ecclesiæ principes Athanasius atque Basilides: hic majorem propositionem tradens, Athanasius minorem inducens, et syllogismum ambo unum complectentes demonstrantem naturam Spiritum sanctum ad Filium ordinari; ad Patrem enim Filium natura

ordinari, et ita quidem natura, ut omne causatum A ad propriam causam; utque id, quod ex igne producitur ad ipsum ignem, docet Basilius; Spiritum autem ejusmodi naturam ordinemque ad Filium habere, quem Filius ad Patrem, Athanasius litteris mandavit, qui cum naturalis sit, non in quantum naturam discernit. Sæpe namque id dicatur, ut calumnantium obstruantur ora, sed quia natura non positione nostra est; re quidem esse, et non intentione nostra, neque in nobis esse, ut ipso arbitraris, cum velimus permutare: interdumque ita ordinare, interdum aliter: nemo est, qui non fateretur. Si itaque hujuscemodi ordinem et ipse fateris, Scripturarum sententias non pervertimus; nec ullis, qui mentem habeant, videbitur: sed bene ac recte, qui eas collegit, fecit, B atque pro nobis hæ rationes sunt. Sin autem hunc negas, qui dicit te eum negare, verum dicit, nec mentitur, sed bene te vulnerat verbis collectis doctorum. Vile etiam hæc sane agis, cum ad aliam sententiam dictas auctoritates ipse colligis, et per eas putas refellere hanc insolubilem auream ordinis catenam. Spiritus namque medius inter Filium et Patrem tanquam ingentum genitumque esse dicitur, cum ipse neque genitus sit, neque ingentus secundum Gregorium Nazianzenum; Pater autem Filii et Spiritus sancti nexus, ut ipse sors eis existens, et ut sint, et ut unum sint. Quæ cum: abs te supervacanea, nec ad propositum producantur, non minus contra producentem, C quam contra eos, adversus quos inducta sunt, et reprehensionis et raditatis demonstrationem habent.

Quintum Vecci argumentum.

Cum quidam sint, qui illud Evangelii dictum, quod Spiritum sanctum Spiritum veritatis nominat, non concedunt idem valere quod valet et dictum ex Patre ipsum procedere. Itemque nec illud æquivalere asserunt, ex Patre videlicet procedere, et ex Filio accipere Spiritum sanctum. Collectæ sunt et eæ auctoritates doctorum ad æquivalentiam ostendendam ejusmodi dictionum evangelicorum.

Palama contradictio.

O hominis amentiam! Cum enim æquivalent hæc dicta, unitatem sive consubstantialitatem divini Spiritus representant, differunt autem quasi non ab utroque, Patre scilicet et Filio, subsistentiam Spiritus demonstrent. Quod quidem ab eisdem Scripturarum sententiis notum est. Qui autem has sententias aggregavit, ad differentiam horum dictionum quasi surdus effectus est.

Nicæni defensio.

In his nec apparentem quidem argumentationem offert, qua sola in aliis utitur, veri negligens, vel imperitus etiam in illis, in quibus illud reperire contingeret. In his etiam neque si vehementer quæsitisset, reperisset, contumellis vero auctorem assilic: prout etiam in aliis facit: positionem etiam

quandam ponit ad quam probandam nihil inducit necessitatis. Siquidem auctoritatem illam, quæ Spiritus veritatis fatetur Spiritum sanctum, esse illi æqualem, quæ ipsum ex Patre procedere ponit, vel ex Filio accipere, nobis dicentibus: His unitatem, inquit, et consubstantialitatem Spiritus ostendere; non tamen eis processionem ex Patre et Filio, secundum hoc enim differre: sed quomodo non demonstrat, verum auctoritates illas ac dicta testatur, quæ tamen dilucide in contrarium, quam ipse velit ducunt. Quod enim communiatem quandam consubstantialitatemque ad invicem significantes æquivalent, hoc verissimum est. Quod autem ex Patre Filioque Spiritus sancti processionem non ostendant, hoc certe a temetipso

B affert, adversum omnem veritatem pugnans. Nam id ipsum consubstantiale causa est, ut Spiritus ex Filio, vel ex Patre per Filium producat; prout divus Cyrillus dilucide ostendit: Proprius, inquit, Patris et Filii est Spiritus sanctus. et unus ex Patre per Filium propter substantiæ identitatem, sive Patris scilicet et Filii, sive et horum ad Spiritum. Hoc enim modo vel illo pro nobis hæ rationes faciunt. Consubstantialitas enim Spiritus ad Patrem et Filium, quodque eorum proprius dicatur, non excludit ipsum ex Filio, vel per Filium ex Patre esse; imo verò concludit atque probat: quod etiam et alibi idem ipse inquit: Dei Patris etiam, et Filii Spiritum sanctum esse, qui consub-

C stantialiter ex utroque, scilicet ex Patre per Filium profunditur. Si enim simpliciter solum consubstantialitas causa esset, quod Spiritus sanctus proprius Filii diceretur, utique et Filius Spiritus sancti proprius diceretur, cum ei consubstantialis sit, quod nemo unquam affirmare ausus est. Si vero ob illud, quod Filius ad Patrem referatur, non posse, inquit, Filium proprium Spiritus dici, ne ejus esse Pater Spiritus sanctus videatur: testatur nobis ex necessitate Filium spirantem aut producentem esse, propterea quod Spiritus cum relativum nomen sit, ad spirantem referatur necesse est, atque ex illo spirari, cujus etiam dicitur esse. Et ita contra seipsos talia jactantes reperientur, cum putent adversarios oppugnare. Quod D autem non solum dici Spiritum proprium Filii in eundem sensum cadit, atque ex Patre procedere, sed nihilominus et accipere ex Filio, id etiam rursus una cum multis aliis doctoribus ipse Cyrillus testatur: Ut enim procedens per ipsum naturaliter tanquam proprium ejus, inquit, cum omnibus, quæ habet, perfecte accipere dicitur, quæ illius sunt.

Sextum argumentum Vecci.

Cum quidam sint, qui affirmant hæc verba ad invicem differre, prodire scilicet, profluere et procedere, collectæ sunt ad irrefragabilem eorum æquivalentiæ demonstrationem propositæ sancti Cyrilli sententiæ: deinde aliorum dicta Patrum, qui de sancta Trinitate tractarunt, affirmantium ex Patre prodire, et emitti, et profluere Spiritum

sanctam in illis locis, quibus dictari erant, eum ex Patre procedere.

Palamæ contradictio.

O demantiam! Quis enim tam ignarus est quin sciat hoc verbum prodire de Filio etiam dici, sed procedere, aut profuere de eo ipso nunquam? Quemadmodum et profuere propriè de temporali missione Spiritus, interdum, tum etiam de processione dicitur. Veccus tamen iste, et qui eum sequuntur, hæc nihil ad invicem differre affirmant, impie pariter atque impudenter. Siquidem sanctorum dicta hoc in loco collecta, etsi ostendunt in quibus interdum hæc verba concurrunt, eorum tamen ad invicem differentiam minime interimunt.

Nicæni defensio.

At si attente beatum Cyrillum legisses, de Filio etiam reperisses eum usum hac dictione procedere in tractatu quem fecit super Joannem, in ea parte videlicet, cum venerit Paracletus. Nam si ex Patre, inquit, non procedit, id est ex ejus substantia Filius secundum nos: si vero de Filio profuere non dicitur, cum tamen dicatur de Spiritu, minime mirandum est; cum figuræ nominali Spiritus hæc dictio accommodatur, non autem Filii; quemadmodum etiam dictio generatio Filii quidem nomini accommodatur, non autem Spiritus nomini convenit; non tamen idcirco justo diceret quisquam, quod cum ipsum generari ex causa esse significet, Spiritus autem non generatur ex Patre, sed procedit, ipsam procedere non significet tanquam ex causa esse ex eo, a quo procedit. Hoc enim dicere stolidum est. Quare differentiam harum dictionum hinc probare minime potes. Cum autem et de Filio et de Spiritu sancto pariter hæc dicantur: item cum emanatio Spiritus et processio vocetur, et profuentia, et progressus tanquam idem hæc omnia significent, nihil omnino differre hæc nomina ab invicem videntur. Quod si non differunt, eodem igitur modo audienda sunt, cum Filio, vel per Filium procedere Spiritus sanctus dicitur, quemadmodum cum de Patre: sed cum de Patre dicantur, per ea intelligimus sancti Spiritus processionem ex eo; eadem igitur et ex Filio, id est, per Filium intelligenda est. Profuit enim Spiritus sanctus, ut Cyrillus fatetur, a Filio; quemadmodum etiam ex Deo et Patre nullum dubitationis vestigium relinquens. Quod si tu demonstraveris, hæc nomina vel non idem significare, vel si idem aliter tamen de Filio aliter de Patre intelligi debere, quanquam noster doctor clamitet, ita a Filio profuere, quemadmodum intelligitur ex ipso Deo, et Patre: absolvemus te hujus injuste blasphemie in Veccum, et amenitæ, ejus eum, non recte considerans, accusas.

Septimum argumentum Vecci.

Cum quidam, audientes Spiritum sanctum ex Filio etiam emanare atque prodire, non divinam

A Spiritum naturam ex divina substantia, naturaque Filii oriri atque emanare insulse concedunt: sed spirituale quoddam munus illis, qui digni sunt, superveniens, ob idque illa, que in eis fit inhabitatio ubique præsentis divinitatis sancti Spiritus habitualiter fiat: ita ejusmodi munus intelligentes ac si se junctam separatamque a divina Spiritus substantia intelligeretur. Collectæ sunt et eæ auctoritates, ex quibus id intelligi potest. Quod sancti Spiritus inhabitatio, que fidelibus dignisque sit, quanquam habitualis ineffabiliter, et super ratione est: tamen quia eo hæc dona Spiritus profuunt, ubi divina ejus natura habitualiter inhabitabit ipse Spiritus sanctus, qui in Trinitate et una persona, et ejus completivus, quique divina natura perfectusque Deus est prout Pater, et Filius demonstratur; cum aliquis Spiritum sanctum emanare, prodire et esse ex Filio dicat.

Palamæ contradictio.

Neque quid dicat profecto novit, neque quid affirmare velit, qui hanc scripturam composuit. Nemo namque qui pie intelliget quæ dicta sunt, semotam esse a divina natura divinam gratiam et operationem putaret. Nec ea de causa, quia inseparabilis est a divina natura divina operatio, propterea et natura est operatio nihil ab ea differens. Siquidem divina operatio ex natura est, et ei inesse ut theologi affirmant, sed per se non est. Divina vero natura nec ex operatione est, et est per se, et locus est divinarum operationum, sed et Spiritum sanctum nequaquam ex persona esse Filii affirmamus. Iste autem cum eum dicat ex natura esse Filii, nobis contradicere atque adversari arbitratur: nihil differre, ut videtur putans naturam a substantia, vel et differentiam insipienter nature afferens in sancta Trinitate, quia differentia personarum est.

Nicæni defensio.

Si ergo semotam divinam Spiritus gratiam a ejus natura personaque non arbitraris: quid intelligis audiens ex Filio Spiritum sanctum mitti: patet quod etiam volens nolens illius personam, siquidem gratia sine persona non mittitur: quia, ut Cyrillo placet, non subsistente gratia minime participamus: sed id est, quod mittitur divina natura, et subsistens, quod completiva est Trinitatis, persona videlicet Spiritus sancti. Quo igitur pacto et Filium hunc mittere intelliges? Haud enim aliter quam Patrem: alterius enim etiam potentia foret; manifestum est igitur quod sicut et Pater. Sed Pater mittit producens et ipsam personam; igitur et Filius eum ipsum mittit producens et ipsam personam, nisi tanquam ministrum cum dicas Spiritum, qui ex Patre procedit postea mittere. Quod ut absurdum, ita et impium est. Concedatur enim non idem esse divinæ substantiæ divinam operationem:

quidam concludere tum ex hoc conaris, si cum Spiritus sanctus mittatur, non insubstantem gratiam, verum ipsam divinam subsistentem naturam mitti et ipse concedis, manifestum est, si etiam ignorare ipse dissimulas, sancti Spiritus divinam hypostasim ex Filio esse, emanare atque mitti, quemadmodum etiam ex Patre, quod sibi ostendendam proposuit, qui doctorum collegit sententias. Quod si miraris, quo pacto nos ex natura Filii Spiritum sanctum asserentes oriri, atque emanare, et ex ejus persona esse putamus, ac si propter identitatem naturæ, et personarum identitatem poneremus, vel propter eorum differentiam, alteritatem etiam naturæ introduceremus. Multo profecto magis nos tuam perfidiam miramur. Si cum Filii naturam audias cum hac additione Filii, eam tanquam quid simpliciter absolutum intelligas, et non cum proprietate Filii, nec id quidem comprehendere potuisti, quod per se natura absolute communiterque sumpta neque mittere neque producere quidquam potest, neque omnino esse causa essendi, quæ non sit cum aliqua proprietate sumpta, quæ personam constituat. Nam quod individuorum sint operationes, tota philosophia clamat.

Octavum argumentum Vecci.

Ad demonstrandum Spiritum sanctum ex Patre Filioque esse, collectæ sunt et eæ auctoritates Scripturarum, quæ ostendunt eum esse qualitatem substantiæ Patris et Filii. Itemque fragrantiam, spirationem et odorem; juxta autem ejusmodi sententias, et alia dicta excerpta sunt: quæ in eundem sensum ducunt, quæ et Patrem Spiritus sancti fontem, et Filium Spiritus sancti fontem piissime asseverant.

Palamæ contradictio.

Sententiæ hic scriptorum collectæ per exempla quædam, quoad fieri potest, Spiritum sanctum Patri Filioque consubstantialitatem esse ostendunt. Nec enim exemplum reperire quisquam potest, quod omnimodam habeat similitudinem. Et cum interdum Spiritus sanctus aqua viva vocetur secundum gratiam et operationem, hujus aquæ et Pater et Filius fons nuncupatur. Interdum et idem Spiritus sanctus. Qui vero ejusmodi dicta hic attulit, horum quædam præterit, quibusdam abusus est. Et hoc modo allicere et trahere putat ad suum perversam sensum audientes.

Nicæni defensio.

Demonstrant quidem sententiæ prædictæ Spiritus sancti cum Patre Filioque consubstantialitatem, nec id tamen solum, sed quod etiam ex eis patet atque procedat. Nam ex Patre utique esse, et ipsemet tu significare concedis. Hoc autem cum dederis, non poteris reddere rationem, cur eadem de Patre quidem dicta non modo consubstantialitatem, sed etiam ex eo esse demonstrant: de Filio vero solam consubstantialitatem, præsertim

cum hæc nomina non convertantur. Siquidem consubstantialis Spiritui Filius dicitur: forma vero, aut fragrantia, aut ejus spiratio nunquam dicitur est. Ut igitur Filium formam Patris, vel fragrantiam, vel qualitatem legentes, non tantum ei consubstantialitatem hunc intelligimus, sed ex eo etiam prodeuntem: ita et Spiritum sanctum spirationem, formam, fragrantiam atque operationem Filii utroque modo prædicto putamus dici. Quæ enim ratio est aliter de Patre ad Filium Spiritumque, aliter de Filio ad Spiritum hæc intelligere? Tu vero et eorum quæ antea fatebaris, oblitus, rursus Spiritum sanctum affirmas secundum gratiam tantum aquam vivam vocari, et hujus duntaxat Filium esse fontem. Sed si gratia hæc a substantia subsistentiaque minime sejungitur (nam hoc jam concessisti), quomodo non et divinam Spiritus sancti personam cum hac gratia Filii ut fons emittit?

Novum argumentum Vecci.

Hæ Scripturarum sententiæ, in quibus Patres sacræ theologiæ professores, cuncti, quæ propria sunt Patris, naturaliter transire in Filium et ex eo genitum demonstrarunt, hic collectæ sunt ad demonstrandum Spiritum sanctum esse, prodire atque oriri etiam ex Filio perinde ut ex Patre: sicut divus Cyrillus litteris mandavit. Si enim dictarum sententiarum determinationes paternitatem solum generationemque a Filio auferunt, manifestum est, quod Filius quidem non erit Pater, Spiritus vero ex paternâ substantia emanans, et ex substantia Filii non generante et emanat et profuit.

Palamæ contradictio.

Nulla profecto ratione impietas corroboratur; transire enim audiens Veccus iste in Filium paternas proprietates, et naturaliter et essentialiter de illis propriis, quæ paternæ substantiæ sunt, putavit doctores dicere, non de illis quæ natura propria sunt. Secundum ergo ejus in theologia peritiam divo Cyrillo in suis *Thesauris* scribente, quomodo non erit Deus Spiritus, cum totam habeat substantialem proprietatem Patris et Filii? Personalia Patris et Filii Spiritus habebit, et genitas, et genitor erit luminis Pater, et viam generandi et producendi habens. Quæ quidem re quid magis impium quidve magis supervacaneum dici potest? Idem rursus fere intelliget ista, cum audiret Damascenum dicentem in viis *Dogmatum* ejus: Quæcunque habet Pater, et Spiritus sanctus, præterquam quod non est ingenuus. Et Nazianzenum Gregorium, in eo sermone, quem ad eos qui ab Ægypto venerunt scribit: Quæcunque sunt Filii, sunt et Spiritus, præter filiationem. Quantæ itæram amentia putandum est, cum ex substantia Filii esse audiat, etiam ex ejus persona esse putare? ac si quemadmodum una substantia, sic etiam subsistentia esset de Deo. Præterea non conspicit, quod cum de Patre et ex Patre dicitur Spiritus,

qui Patrem esse Filium negant, pariter et Filii ad Patrem communitatem negant secundum processivam proprietatem.

Nicani defensio.

Non adeo illum sapientem virum putes ignarum theologiae esse, ut quae paternae substantiae propria sunt, ea in Filium transire debere arbitretur. Quod autem Pater producat Spiritum sanctum, non id in quantum Pater habet, sed in quantum spirator. Hoc autem nomen spirator nequaquam constitutivum personae nomen est. Qua de causa impossibile non est, hoc etiam Filio esse commune; si sanctissimo Patri Cyrillo credendum est, qui multo melius quam nos de theologia sentit. Omnia, inquit, est Filius quaecunque Pater est, praeter id solum quod non sit Pater. Deinde addit, proprium habens et ex eo, et in eo in natura Spiritum sanctum. Neque haec adversari inter se putavit Filium non esse Patrem, et tamen ex eo Spiritum esse. Aliud scilicet est arbitratus in quantum Pater est, et aliud in quantum spirator est, et illud quidem Filio incommunicabile esse, hoc vero quam maxime convenire. Quod etiam alibi enucleatius exponens, non praeter id solum, inquit, quod non sit Pater, sed praeterquam quod non generet. Manifeste paternitatem tantum et solam generandi vim, non spirandi ab eo auferens. Tu vero utrum nos an te ipsum decipere conaris, nescio per illud divi Cyrilli dictum. Quod et ai propositis rebus aliquid simile habere videretur, multo tamen discrepare, si bene advertatur, reperiemus. Quam maxime enim differt, dicere quempiam habere naturalem alicujus proprietatem, vel ejus naturaliter proprietates. Nam illud solum ad substantiae respicit identitatem: hoc aliquarum personalium notionum communitatem significat, quae naturaliter et substantialiter sit, ne cuiusdam accidenti aut participationi locus detur. Illud autem omnia scilicet quae Patris sunt, et Spiritus esse praeter ingenitum esse; et quaecunque Filii sunt etiam Spiritus esse praeter filiationem, nescio cujus rei gratia superaddidit. Nos enim feliciter ac pie haec omnia intelligimus. Quod si quisquam aut ipse non bene sentit, aut caeteros decipere conatur, illius est crimen. Nam si quis a Spiritu proprietatem Patris auferat, quae est ingenitum esse: causamque sive principium aliarum personarum, qualem amplius personalem Patris proprietatem ei derelinquet? Similiter si quis Filium Spiritui hosque solos ad invicem comparans, negaret Spiritum esse Filium, caeteris vero in rebus eum omnino similem Filio esse crederet: quam ei personalem proprietatem tribueret? nec enim paternam tribueret. Nam neque de Patre erat sermo, neque ad hunc illa comparatio, neque licet ad hunc fuisset, aliquid ei proprietatis Patris relinqueret. Cum praeterquam quod non sit Filius, caetera omnia secundum Filium sit, cumque

omnino prout Filius ita et ipse causatus a Patre sit: at neque filialis, cujus etenim? siquidem id personale est Filio, esse Filium. Quod jam a Spiritu adepti fuimus; ad illud autem quod si cum auctoriali quisquam ex substantia Filii Spiritum, etiam ex ejus persona eum intelligit, non mirandum esse, satis prius dictum est. Hic vero et magnae dementiae est, inquit, non respicere quod cum de Patre et ex Patre Spiritus dicitur, qui Filium negant esse Patrem, simul quoque negant vim spirandi communem esse Filio cum Patre. Eiusdem fortasse dementiae semetipsum accusans, et forsitan majoris, dum hoc absurdum intelligens nihilominus non fugit illud, cum Spiritum dicat Spiritum Filii. Nam si Patris, et ex Patre, ut iste fatetur, dicitur Spiritus: qui Filium negant esse Patrem, non solum vim spirandi communem esse Filio cum Patre negant, sed etiam Spiritum Filii dici. Quod si bene hanc dementiae fugiat, in alteram incidit, multo magis detestandam, si Spiritum sanctum scilicet non dicat, neque sentiat Filii Spiritum; quod denique Scripturae omni adversari quis non dicat? Itaque iste etiam sermo manifestissime reprehenditur omni undique ignorantia plenus esse.

Decimum argumentum Vecci.

Haec Scripturarum sententiae, in quibus Patres de divinitate tractantes proprium Patris Filium esse asserunt, ut ex ejus essentia existentem, ex eoque esse et proprium substantiae ejus, hic collectae sunt, ut eoque volenti facultas sit, hinc manifeste nosse, Spiritum etiam idcirco proprium Filii dici, quod ex substantia ejus est. Item eadem de causa ex substantia Filii esse dicitur, quod ejusmodi substantiae proprium bonum est. Quod etiam consubstantialitatem Spiritus cum Filio ostendit. Si enim secundum quamdam aliam rationem consubstantialitatis, qualis est, quae de duobus consubstantialibus dicitur; in quibus non est alterum per alterum, Spiritus esset proprius Filii, ex Filii quoque substantia esset, etiam Filius proprius Spiritus sancti, et ex ejus substantia ob conversionem ejusmodi consubstantialitatis, quod nemo sanctorum Patrum unquam dixit, neque dicitur ab aliquo, qui recte ac pie de fide sentiret. Talis autem consubstantialitas neque proprie consubstantialitas est; sed illa, quae alterum alteri copulat tanquam per eum ex eo existens naturaliter et substantialiter. Quod quidem probabit magni Basilii hic adducta sententia, qui manifeste asserit fratres non dici proprie invicem consubstantiales. Adduntur autem ejusmodi sententiae et aliae sententiae, quae ob hoc ostendunt Filium esse consubstantialem Patri, quia ex ejus substantia est, ut omnes, qui velint, hinc intelligere possint, idcirco Spiritum sanctum cum Filio consubstantialem esse, quia ex ejus substantia est. Item ad has sententias roborandas et alia Patrum dicta afferuntur, quae consubstantialitatem

Spiritus ad Patrem Filiumque inde ostendunt, quod A
is ex Patre per Filium sit.

Palamæ contradictio.

Proprius est Filius Patris ut ex eo genitus, eodemque modo et Spiritus sanctus est, ut ex Patre procedens. Quemadmodum magnus Basilius adversus Eunomianos litteris mandavit: Proprietatem, inquit, ad Patrem Spiritus sancti novi, quia a Patre procedit. Dicitur tamen Filii Spiritus, sicut idem sanctus capite octavo ad Amphilochium asserit, ut secundum naturam ei conjunctus; fieri enim minime potest, ea, quæ natura idem sunt, non esse invicem conjuncta. Non dicitur autem Filius Spiritus sancti, ne Spiritus sanctus Pater esse videatur, cum Filius ad Patrem referatur, cujus Filius diceretur. Veccus autem iste ex sententiis hic sane collectis nihil sani colligit; reprehenditur tamen a semetipso, cum dicat ob consubstantialitatem ex substantia Filii Spiritum dici. Nec enim ea de causa etiam ex persona Filii esset; continget enim ex invicem hæc esse. Idcirco nemo id unquam asseruit, Spiritum ex persona esse Filii, sed ex persona Patris.

Nicæni defensio.

Non solum dixisse satis est, sed etiam rationem addere oportet. Quænam isthæc voluntaria positio est, proprium Patris Filium, aut Spiritum sanctum dicere, ut essentiam habentes ex Patre: sed proprium Filii Spiritum dicentes non eodem modo intelligere, quod ex Filio scilicet essentiam habeat, sed quem ipse pro libito quasi in somniis fingit. Nam quod magni Basili dictum in medium ducis, pro nobis potius, et contra te adduxisti. Unius etenim et ejusdem rei, quod scilicet Spiritus sanctus naturaliter Patri et Filio conjunctus sit, probationes querens doctor sanctissimus, hanc tanquam potissimam, quod scilicet ex Patre procedat, Filiique dicatur, et sit, producit in medium, putans ad idem referre, idemque hæc ambo posse. Nam ejus Spiritus dicitur, ex illo denique spiratur. Tu vero absurditatem rei, suasque positiones æquentem, ac necessariam conversionem, quæ ex tuis sequitur verbis effugere cum conaris, etiam D
nolens tuis adversariis faves. Non enim dicitur (ais) Spiritus sancti Filius: ne hujus Pater Filius videatur, asserens scilicet et ipse relativa debere ad invicem converti, ut cum et Spiritus nomen relativum sit: quemadmodum et ipse volens nolens salutaris, ad spirantem referri, atque ex illo spirari debere, cujus et dicitur Spiritus. Quod autem et si ex substantia Filii Spiritus sanctus dicatur, non tamen ideo necessarium arbitratur etiam ex ejus persona esse, absurdum etiam quiddam; unde e quidem nescio ad hoc demonstrandum conaris colligere. Sic enim ais ex invicem essent tanquam possibile scilicet etiam Filium ex Spiritus substantia dici; et idcirco etiam ex ejus persona. Si ego te

bene percipio, nihil enim ipse clarum dicis; atqui nostra ratio inde firmissime roboratur; nusquam enim reperies vel Filium, vel Patrem, neque sacris in Litteris, neque apud doctores, ex substantia Spiritus sancti dictum esse. At si hæc dictio, hæc substantia videlicet Filii aut Patris esse, solam consubstantialitatem, quemadmodum vos vultis, significaret, illud etiam perfecto dici debebat. Si autem nemo sanctorum ex persona Filii Spiritum esse prædicavit, attamen ex Filio esse, atque ex Filio existere affirmarunt, quæ maxime existentiam Spiritus significant. Occidentales autem Patres atque doctores etiam ex Filio cum procedere asserunt. Per nomen autem Filii nisi personam Filii intelligas, miraculum esset, tu neque ex Patris persona Spiritum esse dixisses, nisi solus Gregorius Nyssenus, et is quidem semel suis in sermonibus, Spiritum ex paterna persona procedere dixisset: sed cum ex Patre audires (qua sententia plena omnis Scriptura est), cuncta potius quam personam Patris intelligeres. At hoc quam maxime pnerile est. Quis igitur vestrum nihil sani concludat, tunc, an Veccus, sermo noster dilucide demonstravit.

Undecimum argumentum Vecci.

Cum quidam, audientes Spiritum sanctum ex substantia esse Filii, aliud ex substantia esse dicunt, aliud ex persona; nec illud comprehendere possunt hoc nomen Filii personale nomen esse, et qui ex substantia dicit Filii, totum Filium ostendit substantiam, scilicet subsistentem. Ad eorum igitur ineptos absurdosque sensus redarguendus collectæ sunt et ex Scripturarum sententiæ, quæ ex substantia Patris Filium generari ostendunt. Nam si unam esse nativitatem Filii ex Patre fatemur, quo pacto illa differre possunt, esse scilicet ex substantia, et esse ex persona? nisi quisquam manifestissime blasphemaret, auderetque dicere, aliam Filii esse ex substantia Patris nativitatem, aliam ex persona. Adduntur etiam et iis sententiis alia Patrum dicta, quæ perfectam substantiam, et Deum perfectum Patrem, et perfectam substantiam Filium, et perfectam substantiam Spiritum sanctum ostendunt.

Palamæ contradictio.

Cum aliquid unius substantiæ personæque est, tunc quod ex illa substantia naturaliter essentiam habet, ex illa etiam persona eandem habet, et e converso. Quod enim ex illa substantia est, etiam ex illa substantia est. Personarum autem plurium quod est ex illa una substantia, non ex ceteris omnibus personis, sed ex una quadam earum est. Cum igitur suprema venerandaque Trinitas una natura in tribus personis sit, non omne quod ex substantia habet ex ceteris, etiam ex omnibus personis est, sed ex una quadam earum scilicet prima. Nam ex hac non esse nequaquam potest. Non igitur ex alia, sed ex hac

sola. siquidem ex una. Quod quidem in hominibus patet. Nam unusquisque nostrum ex substantia quidem Adæ est. sed non est ex ejus persona, cum una substantia hominum sit, sed multæ personæ: a principio vero eum humana substantia sit, atque persona scilicet Adæ una esset, Evaque ejus substantia fuit, ex persona quoque ejus formata est. Atque priusquam Cain esset cum una sola virili substantia personaque existeret, ex ea una virili Adæ substantia personaque genitus est Cain. Duobus autem viris jam secundum personam existentibus Enoch ex Adæ substantia quidem, non autem ex persona fuit, sed de Cain sola persona genitus est. Veccus autem iste hoc in loco asserens ex Filii persona Spiritum esse, eo quod ex ejus substantia a theologia esse dicitur, unam in Deo personam sicut substantiam esse ponit Filium, aut Patrem omnino negans miser. Itemque a solo Filio Spiritus sancti essentialiam esse ostendit. Atque ab eorum dictis, qui in divinis perfecte substantiæ esse Patrem, perfectæque Filium et similiter Spiritum sanctum affirmant, non substantiæ unitatem, ac trium personarum incommutabilitatem intelligit; sed in eadem Trinitate multipliciter quamdam et differentiam insipienter speculari conatur.

Nicæni defensio.

Quam similia decoraque in theologia exempla inducitis? id vobis certissime causæ erroris est. Quod de divinis perinde ac de humanis sapitis, et totam hinc ad ea similitudinem trahitis. At cave ne de ineffabili illa Trinitate nefas sit ita sentire. Nam ut ei divinitatis unitas, sic personarum Trinitas est servanda, ne tres esse deos asserere cogere mini, ut istis vos verbis manifeste facitis. Non enim quemadmodum tres homines ad invicem communem suam habent substantiam, ita et sanctæ Trinitatis personæ divinitatem essentialiam. Si quidem specie illis, non numero eadem humanitas est. Sanctæ vero Trinitati eadem numero est divina essentialia, sive divinitas: et idcirco tres ille personæ et una essentialia, et unus Deus est. Et hæc quidem tribus substat divinis personis, et cum singulis earum unum subsistens est. Humanitas vero neque particularibus hominibus substat, neque unum subsistens est cum individuis singulis. Quomobrem quod ex eorum substantia est, haudquaquam ex omnium etiam persona est. Cain quippe cum ex Adæ atque Abel substantia parataque sit, ex Adæ quidem etiam persona est; non quoniam ex illius substantia fuit, sed quia ex ejus persona est, eum ipsum causam habens. Ex Abel autem substantia cum sit, non tamen ex ejus persona est, quia persona Abel non numero, sed specie tantum Adæ substantiæ communicat; neque subsistentem in se habet suam substantiam, neque unum subsistens cum persona secunda. At vero quod ex Patris Filiique substantia est, ex eorum etiam persona nihil prohibet quin illud sit. Imo vero

neesse est omnino esse, cum ex substantia numero eadem communique sit Patri et Filio, non specie solum secundum illud hominum exemplum, et etiam substat divinis his personis, paternitati scilicet et filiationi. Itaque etiam ex sua substantia personaque esset Spiritus sanctus, nisi suæ proprietati oppugnaret: eum eadem numero substantia illa eo etiam prædicetur, ac in eo similiter substat. Quid igitur velint dissimilia exempla, aut quid ex his iste concludere possit, nescio. Verum hic est contentiosorum mos, quod etiam manifestis se opponunt, et veritati aures claudunt, nec intelligunt magna etiam præcipitia adire, dummodo contra illos quidquam agere possint, quos putant sibi adversarios esse. Qualis et præsens sermo est. Qui manifeste in eorum qui tres deos putant, incidit hæresim. Hic vero quam imprudentissime suum Deum in alios inferre conatur: et illi quidem, qui prius Spiritui sancto adversabantur, ex Patre vel Filio esse cum audientes, quod ex persona quidem eorum esset, recipiebant: quod autem ex eorum substantia, negabant. Nunc vero alterum illi atrocius bellum inferunt. Recipiunt enim ex substantia eorum eum esse: sed ex eorum persona minime. Ita nunquam desistit Ecclesiæ sanctæ hostis scandalum disseminare. Quæ quidem ut veniant necesse est, sed vix homini illi, per quem veniunt. Quanquam et illis quidem rena fortasse aliqua danda esset, imo vero aliquod veniæ vestigium: eum quædam in testimonium adducere haberent, quæ ex personis divinis essent, non autem ex substantia, quod de creaturis patet. Istitis vero quænam excusatio erit, cum ex substantia eum esse fateantur, ex persona vero ejus, ex cujus substantia illum esse concedunt, negent. Ita et sibi ipsis et veritati contraria pugnantiæ dicunt.

Duodecimum argumentum Vecci.

Cum quidam dicere audeant illud emanare ex Filio Spiritum sanctum, prodire, splendere atque manifestari, non significare eum substantialiter et personaliter ex Filio esse, sed gratiarum ex eo spiritualium quamdam tributionem: ad eam opinionem redarguendam collectæ sunt præsentis auctoritates, quæ splendore, emanare atque manifestari Filium ex Patre ostendunt. Nemo enim unquam diceret non emanare, non splendere, non manifestari substantialiter ex Patre Filium, sed ejus gratias, aut dona.

Palamæ contradictio.

Quod ex aliquo, aut generatione, aut processione essentialiam habet, ex eo etiam prodire, et emitti, et splendere dicitur, et ejusmodi: non tamen quidquid prodit, aut emittitur, aut splendet ex alio, habet etiam ex illo per generationem vel processionem essentialiam, atque in propria substantia est. At iste, qui has collegit auctoritates, impudens ipse ac temerarius cum sit, temeritatis illos accusat, qui pie ac recte de divinis sapiunt.

Niceni defensio.

Affer etiam necessitatem, qua de causa de Filii progressu ex Patre et Spiritus sancti æquivalent cuncta hæc nomina, generari scilicet, procedere, prodire, emanare, oriri, et ejusmodi. De productione vere Spiritus ex Filio non idem sint oriri, et cætera ejusmodi cum procedere. Aut quid cause est cur quod procedit, etiam emanet, nec tamen e converso? Non ita simpliciter, et sine ratione conclude quasi petens ut auditores ex gratia quidquid velis admittant. Quod si ipse illa sine demonstratione loquens, strenuum quiddam fecisse arbitraris, etiam ipsi eodem modo simpliciter tibi contradicemus; et fortassis tanto magis nobis adhibebitur fides, quanto nos melius variusque ipsi dicemus. Nam de creaturis quidem fortassis hoc reperitur: quod videlicet ex aliquo

A mittitur, vel prodit, vel emanat, vel oritur, non etiam ex illo essentiam habet, in quibus aliud est esse, aliud mitti: quanquam neque de iis universaliter, neque de cunctis hoc nominibus aperte dici possit. Quippe cum aliquid ex re quadam oritur aut emanat: ut etiam ex illa sit necesse est. De sancta vero Trinitate quænam ratio est, cur quod ex aliquo habet esse, oriatur, et emanet etiam ex illo necesse sit: id autem quod oritur et emanat, non etiam sit ex eo, præsertim cum in ea hæc nomina, oriri videlicet, prodire ac procedere, itemque et mitti, unam rem significent, etsi interdum ratione differant. Quare manifeste patet quod iste etiam sermo neque bene dicitur, neque necessarij quiddam nec denique aliquid veri affert. Qui cum superioribus similis sit, similem etiam sibi atque illis infirmitatem et errorem testatur.

ΤΟΥ ΣΟΦΙΣΤΑΤΟΥ ΚΑΡΣΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΜΑΧΙΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, ΤΟΥ ΠΛΑΝΟΥΔΗ, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΛΑΤΙΝΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥΣ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

REFUTATIO SYLLOGISMORUM MAXIMI PLANUDÆ DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI CONTRA LATINOS.

(Arcudius, Opusc. aurca, p. 615.)

Μαξιμου μοναχου του Πλανουδη περι της εκπορευσεως του αγιου Πνευματος κατα Λατινων.

Ερωτητιον, ποτερον η εκ Πατρο; και Υιου εκπορευσις του αγιου Πνευματος; Αλλη και Αλλη εστιν, η μια και η αυτη. Ει μιν ουν Αλλη και Αλλη, διπλη Αρα η εκπορευσις εστι, και το Πνευμα διπλου, διαρ ετοπον: ει δε μια και η αυτη, πως εκ της Αθλου δυαδος θενεται το εν ειναι; Μονας μιν γαρ αρχη και αιτια οδ μόνον δυαδος, Αλλα και των Αλλων Απάντων Αρθμων δυαδ εδ αρχη και αιτια μοναδος, ετουν ενδς, ος αν γνοιτο. Οδ γαρ καθ' ομοστροφην αι γενεσι; των Αρθμων, Αλλα κατα Αρθμον. Μονας γαρ ει; δυαδα κινεται, κικαθεν εις τριαδα, και Αραξη;. Το γαρ λγαιν εκ της τριαδος Αραρεθειστε μοναδος δυαδα γινεσθαι, κικ της δυαδος Αραρεθειστε μοναδα. Αλλ' αιτια κινεσθαι τουτων η Αραρεθουμνη μονας. Αλλ' ος Αθλο; τις Αρθμε; λειπεται Αρα μη τα δυο Αρα ειναι του ενδς, Αλλα το εν των δυο και οτω μιν εν τοι; Αθλοι; , ο καν τη θεσπει κωστ; Διης Αραρεθουμνη Αραρεθων εις;

C Maximi Planudæ monachi de processione Spiritus sancti contra Latinos.

Interrogandum est, processio Spiritus sancti ex Patre Filioque utrum alia et alia sit, an una et eadem. Si enim alia et alia, ergo duplex erit processio, et Spiritus duplex, quod est absurdum. Si vero una et eadem, qui fieri potest ut ex immateriali dualitate unum existat? Quippe unitas est principium et causa, non solum dualitatis, sed etiam aliorum cunctorum numerorum. Dualitas autem ut sit unitatis principium et causa, fieri non potest. Non enim secundum reversionem, sed secundum progressum oriuntur numeri. Etenim unitas movetur ad dualitatem, indeque ad trinitatem, ac deinceps. Dicere enim ex trinitate, adempta monade, fieri dualitatem, et similiter ex dualitate unitatem. At hic quoque causa est horum unitas, que aufertur. Non autem alius quispiam numerus. Restat ergo ut non sint duo causa unius, sed unum causa duorum, et sic quidem in imma-

terialibus illud convenire par est, quod etiam in deitate, quæ toti materiæ supereminet. At vero in materialibus sit quidem ex duobus unum, vel secundum congressum, ut ex viro et femina proles, et ex ferro et lapide ignis, vel secundum compositionem, ut ex terra et aqua lutum. Cæterum hic quoque dicendum est, primo quidem, quod in divinis hypostasibus, neque congressus quispiam talis intelligitur, neque compositio. Secundo, quo hic quoque uni duo præcedunt tempore, cum personæ Trinitatis sint cœternæ. Tertio, quod in plerisque alterum non tantum a duobus differt specie, sed etiam illa duo ad invicem alia sunt specie, cum hypostases Trinitatis sint ejusdem naturæ. Quare non secundum materialia, sunt immaterialia. Non ergo ex Patre et Filio Spiritus-

Demetrii Cydonii adversus Planudem, ex manu propria scriptis.

Miraretur quispiam virum hunc, qui ob hæc pauca et imbecilla argumenta conatur evertere librum sancti Augustini, in quo transferendo in linguam Græcæ multum elaboravit. Si enim illum laborem subiit, volens nocere iis qui legerint, absurdus revera est, ac dignus inter pios multæ reprehensionis laborare, ut animis aliorum nocens; sin autem sciens utilem fore quibus erit obvius, et nostratibus gratificaturus vertere illum elegit, quid rursus quasi pœnitentia ductus, veluti nocua cavere hortatur, quæ propter utilitatem legendum interpretatus est? Cæterum absurdi hujus causa est, terror illius, qui tunc imperabat, quem inexorabilem sciens fore his, qui Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere asserunt, hisce argumentis carcere ac vinculis seipsum liberare voluit.

διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων εἰρκτικῆς καὶ δεσμῶν

Bessarionis responsio ad commemorata Planudæ argumenta.

Respondemus, non aliam et aliam esse ex Patre Filioque Spiritus sancti processionem, sed unam et eandem; et tamen nihil inde sequi absurdi. Etenim procedit ab ipsis non quatenus duo sunt, et dualitas, sed quatenus unum sunt ambo. Nihil enim minus duo sunt personæ Pater et Filius, quam una substantia et unus Deus. Inde vero et una operatione tanquam unus Deus ambo producent Spiritum sanctum, unum et ipsum ac simplicem existentem. Unius quippe operationem unam etiam est opus, et unus effectus. Neque igitur duabus operationibus Pater et Filius Spiritum sanctum producent, neque ipse Spiritus duplex est: sed quoniam unus est Deus, una substantia Pater et Filius, una etiam est ipsorum operatio, non tantum ad extra progrediens, sed et ad intra in ipsis permanens; et per consequens unus est Spiritus sanctus, ut hac operatione procedens. Porro hujus operationis etiam Spiritus sanctus particeps esset, si non adversaretur ejus rationi ut simul et esset ipse producens et productus. Nunc vero ob id non potest eandem operationem participare. At vero Filius admodum potest, quo-

ἐν δὲ τοῖς ἐνόμοις γίνεται μὲν ἐκ δύο ἐν, ἢ κατὰ σύνοσον, ὡς ἐξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τέκνον, καὶ ἐκ σιδήρου καὶ λίθου πῦρ, ἢ κατὰ σύνοσον, ὡς ἐκ γῆς καὶ ὕδατος πηλός. Ἄλλ' ἐστὶν εἰπεῖν κἀναπαύσασθαι, πρῶτον μὲν, ὡς ἐν ταῖς θείαις ὑποστάσεσιν οὕτως σύνοδος τοιαύτη τις ἐπινοεῖται, οὕτως μὴν σύνοδος δευτέρου δὲ, ὅτι ἐνταῦθα μὲν προηγείται τῷ χριστῷ τὰ δύο τοῦ ἐνός, συναδία δὲ τὰ τῆς Τριάδος πατρὸς, τρίτον δὲ ἐν μὲν τοῖς κλειστοῖς τούτων ἑτέρου τῷ εἶδει οὐ μόνον παρὰ τὰ δύο τὸ ἐν, ἀλλὰ κἀκεῖνα πρὸς ἄλληλα ἕτερα τῷ εἶδει. Αἱ δὲ τῆς Τριάδος ὑποστάσεις τῆς αὐτῆς φύσεως εἰσιν. Ὅστε οὐ κατὰ τὰ ἐν ἕλη καὶ τὰ ἄλλα. Οὐκ ἔρα ἐκ Πατρὸς καὶ

Β Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα.

Δημητρίου τοῦ Κυδωνίου κατὰ Πλανούδη ἐξ οικειοχείρων γραφέντα.

Θαυμάσιαι τινες τὸν ἄνδρα τούτον, τὸν διὰ τῶν ἄλλων τούτων καὶ ἀσθενῶν ἐπιχειρημάτων περιώμενον τὸ τοῦ ἁγίου Ἀδγουστίνου βιβλίον ἀνατρέπειν, ἐφ' ᾧ πᾶσι ἐμύθησεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετενεγκών. Εἰ μὲν γὰρ βλάψαι βουλόμενος τοὺς ἀναγινώσκοντες τὸν ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ λόγον ὑπέστη, ἀσποκός οὖτως καὶ πολλῆς τοῖς εὐσεβέσιν ἄξιος μέμψεως, πονεῖν ἐφ' ᾧ ταῖς ψυχαῖς τῶν ἄλλων λυμηνῶσθαι· εἰ δ' ἐπιστάμενος, ὡφελίμον τοῖς ἐνταυρομένοις ἕσσεσθαι τὸ βιβλίον, μετενεγκὼν τοῦτο εἴλετο, καὶ τοῖς ὁμοφύλοις χάρισσασθαι, εἰ πάλιν ὡσπερ ἐκ μεταμαλίας, ὡς βλαβερὰ φυλάττεσθαι παραίνει, ἢ δι' ὠφελειαν τῶν ἐντυγχανόντων ἡρμήνευσεν; Ἄλλὰ τῆς ἀτοπίης ταύτης αἰτιον ὁ τοῦ τότε βασιλεύοντος φόβος· ἐν εἰδῶς ἀπαραιτήτων ὄντα τοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι, ἠθέλησε αὐτὸν ἀπαλλάξαι.

Τοῦ Βησσαρίωνος ἀπόκρισις εἰς τὰ προσηρημέτω τοῦ Πλανούδη κεφάλαια.

Ἀποκρινόμεθα, ὅτι οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη ἢ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ ὁμοῦ οὐδὲν ἐκ τούτου ἀποκον ἕκασται· πρόκειται γὰρ ἐξ αὐτῶν οὐχ ἢ δύο καὶ δυάδος, ἀλλ' ἢ ἐνός ἀμφοτέρων. Οὐδὲν γὰρ ἦττον δύο εἰσι πρόσωπα Πατὴρ καὶ Υἱός, ἢ μία οὐσία καὶ Θεός εἷς. Ἐντεῦθεν καὶ μὴ ἐνεργεῖα ὡς εἷς Θεός· ἀμφοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα προάγουσιν ἐν καὶ αὐτὸ καὶ ἀπολοῦν ὄν. Τῆς γὰρ μίαν ἐνεργείαν ἐν τὸ ἔργον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα. Οὐτ' οὖν δευτεῖ ἐνεργεῖαν Πατὴρ καὶ Υἱός· τὸ Πνεῦμα προάγουσιν, οὐτ' αὐτὸ διπλοῦν ἐστίν· ἀλλ' ἐκαὶ εἷς Θεός, μία οὐσία Πατὴρ καὶ Υἱός, μία αὐτῶν καὶ ἡ ἐνεργεῖα, οὐχ ἢ εἷς τὰ ἕξω μόνον προτοῦσα, ἀλλὰ καὶ ἡ μένουσα ἐν αὐτοῖς, καὶ ἀπολοῦσθαι ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς μὴ ταύτη προῖδον ἐνεργεῖα. Ταύτης ἐκ τῆς ἐνεργείας καὶ τὸ Πνεῦμα ἀν ἐκονῶναι τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τῷ αὐτοῦ λόγῳ ἀντίπιπταν· ὡς ἕμα τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ προβάλλον καὶ προβαλλόμενον. Νῦν δὲ διὰ τοῦτο οὐ δύναται αὐτῆς κοινωνεῖν, ὁ δὲ Υἱός καὶ μάλα, ἐπειδὴ οὐκ ἀντίπιπται τῷ λόγῳ αὐτοῦ. Πάντων γὰρ τῶν μὴ ἀντίπιπτόντων τῷ λόγῳ τῆς ἰδιότητος αὐτῶν ἕκαστον τῶν θεῶν προσώπων μετέχει, καὶ πάντα ἔχει τῶν

εὖς ἐκάτερον, ὅσα ὁ Πατήρ, πλὴν τῶν ἀντικειμένων αὐτῷ, ὡς εἴρηται. Ἐπει οὖν ὁ Πατήρ ἔχει τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτο δὲ τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ οὐκ ἐναντιοῦται, ἐν τῷ γεννᾶν αὐτὸν διδωκὶν αὐτῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ προῖέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων ὡς ἀπὸ ἐνὸς Θεοῦ καὶ μιᾶς πηγῆς καὶ ἀρχῆς ἐκπορεύεσθαι.

erat eum, dat ipsi ut ex ipso proficiatur Spiritus sanctus, et ex amobus tanquam ab uno Deo, et uno fonte et principio procedat.

Responsio Petri Arcudii.

Possemus etiam cum Augustino serm. II De verbis Domini tom. X, c. 20, in fine respondere. Ideo societas unitatis Ecclesie Dei, extra quam non sit ipsa remissio peccatorum, tanquam proprium est opus Spiritus sancti, Patre sane et Filio cōoperantibus; quia societas est quodammodo Patris et Filii ipse Spiritus sanctus. Nam Pater non communiter habetur Pater a Filio et Spiritu sancto, quia non est Pater amborum. Et Filius non communiter habetur Filius a Patre et Spiritu sancto, quia non est Filius amborum. Spiritus autem sanctus communiter habetur a Patre et Filio, quia Spiritus est unus amborum.

Μαξιμου συλλογισμὸς δευτερος.

Ἐτι ἡ μὲν μονὰς ταυτότητος ἔστιν αἰτία, ἡ δὲ δυὰς ἐτερότητος. Ὅθεν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς μὲν ἐξ ἐνὸς τοῦ Πατρὸς ὄντα, ταυτὸν τῆς φύσεως ἀλλήλοις καὶ τῷ Πατρὶ ἔχουσι· ὡς δὲ δύο πάλιν ὄντα, ἑτερά ἐστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ Πατρὶ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν. Οὐ γὰρ ἐνῆν ταυτὰ τὴν φύσιν ὄντα, καὶ ἑτερα πάλιν κατὰ τὴν φύσιν εἶναι. Εἰ μὲν οὖν ἄρα ἐξ ἐνὸς, ταυτέστι μόνου τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προέρχεται, ἐν ἔσται καὶ ταυτὸν αὐτὸ ἐαυτῷ· εἰ δὲ ἐκ δύο, ταυτέστι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἑτερον ἔσται αὐτὸ ἐαυτῷ· ὡς ἂν ἄλλο μὲν ἦν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἐπει γὰρ ἄλλος μὲν ὁ Πατήρ, ἄλλος δὲ ὁ Υἱὸς, ἀνάγκη καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι· τοῦτο δὲ ἄπορον. Εἰ δὲ λέγοι τις πῶς τὸ ἐξ ἄλλου καὶ ἄλλου τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς τέκνον οὐκ ἄλλο καὶ ἄλλο ἔστιν, ἀλλ' ἐν; ἐροῦμεν οὐκ ἀπλῶς ἔστιν ἐν, ἀλλὰ σύνθετον ἐκ τε τοῦ σπέρματος τοῦ πατρὸς καὶ τῶν αἱμάτων τῆς μητρὸς.

Ἀπόκρισις δευτέρα.

Εἴρηται, ὅτι ἡ μονὰς καὶ Θεὸς εἷς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα προάγουσι· καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται καὶ ταυτὸν ἐαυτοῦ καὶ ἑτερον ἐαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ ἀνάγκη, μᾶλλον εἶναι ταυτὸν ἐαυτῷ, διὰ τὸ προῖέναι ἐκ τούτων ὡς ἐκ μονάδος. Τὸ γὰρ ἑτερον ἐαυτοῦ, καὶ σύνθετον ὑπολαμβάνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τὸ ἄλλο μὲν δεῖν εἶναι τὸ ἐκ Πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐξ Υἱοῦ, τῶν πάντων σωματικῶν ἔστιν ἔνοσθαι, καὶ λίαν ὀλικῶς τε καὶ σαρκικῶς τὰ ἐκείσε νοσοῦντων. Οὐ γὰρ οὕτως ἡ τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀπεσοφίσταται, ὡς ἡ ἐμὴ τῆς πατρὸς οὐδ' οὕτω; ἄλλος καὶ ἄλλος εἶσιν, ὡς ἐγὼ καὶ σύ. Τότε γὰρ ἂν μόνον εἶχε χώραν ἡ ἐν τῷ ἀποτελεσμάτι σύνθεσις· εἰ γὰρ καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος τοῖς προσώποις εἶσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον εἷς καὶ ὁ αὐτὸς εἶσι τῇ θεότητι, καὶ εἷς ἀριθμῷ, ὡς εἶναι αὐτῶν καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ τὴν ἐνέργειαν. Ὡν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, πῶς οὐ καὶ τὸ ἐκ ταύτης ἐν ἂν καὶ ἀπ' ὡναξῆ, καὶ πάντη ἀσύνθετον, καὶ ἐξ ἀνάγκης ταυτὸν ἐαυτῷ;

niam non opponitur ejus rationi. Omnium enim quæ non opponuntur rationi proprietatis ipsorum, unaquæque divina persona particeps est, et omnia habet utraque persona, quæ habet Pater, exceptis, quæ ipsi opponuntur, ut dictum est. Quoniam igitur Pater habet producere Spiritum sanctum, hoc verò rationi Filii non adversatur, dum generat eum, dat ipsi ut ex ipso proficiatur Spiritus sanctus, et ex amobus tanquam ab uno Deo, et uno fonte et principio procedat.

Maximi syllogismus secundus.

Præterea unitas quidem causa est identitatis, dualitas vero diversitatis. Quare Filius et Spiritus sanctus ab uno Patre existentes, identitatem naturæ ad invicem et cum Patre habent. Ut vero rursus duo sunt, diversæ sunt ad invicem et cum Patre secundum hypostases, non secundum naturam. Non enim licebat, cum eadem natura essent, etiam alia rursus secundum naturam esse. Si igitur ex uno scilicet solo Patre Spiritus proficiatur, unus erit et idem ipse sibi. Sin ex duobus, Patre scilicet et Filio, alius erit ipse sibi; tanquam qui alius quidem sit ex Patre, alius vero sit ex Filio. Quoniam enim alius est Pater, alius Filius, necessario et Spiritus Filii alius et alius sit; id vero absurdum est: Quod si dixerit aliquis, quomodo qui ex patre et matre filius, non alius et alius est, sed unus, respondemus, quod non simpliciter est unus, sed compositus ex semine patris et sanguinibus matris.

Responsio secunda.

Dictum est quod, quatenus unitas, et Deus unus est, Pater et Filius producunt Spiritum sanctum; et propterea non potest Spiritus sanctus, et idem sibi, et alius esse, sed magis necesse est ut idem sit sibi, eo quod ab ipsis tanquam ex monade procedit. Existimare enim Spiritum sanctum alium a se et compositum, eo quod alius oportet esse, ex Patre, alius ex Filio, est hominum, qui cogitant res valde corporales, et admodum materiales et carnales, quique circa res cœlestes desipiunt, et vitio laborant. Non enim Patris operatio ita dividitur ab operatione Filii, quemadmodum a tua mea; neque ita sunt alius et alius, ut ego et tu: tunc enim solum locum haberet compositio in effectibus. Quamvis enim alius et alius sint personis, sed nihilominus unus et idem sunt deitate, et unus numero, adeo ut etiam eorum operatio una sit numero. Quorum autem operatio una est, quomodo quod ex ipsa efficitur, non sit unum et simplex, et omnino compositionis expertus, necessarioque sibi idem?

Syllogismus tertius.

Præterea, dum redarguantur, non oportere facti præter ea quæ in sacra Scriptura exstant, respondenti: Quæ igitur ratione Patres vocem consubstantialis, quæ in Scriptura non reperiebatur, in Symbolo posuerunt? Dicimus, quod ibi quidem, nisi hoc diceretur periculum erat, ne Filius Patre minor existimaretur. Quamquam etsi hæc vox in Scriptura non existat, illud tamen, *Ego et Pater unum sumus*, huic æquivalens est. Hic vero quæ necessitas est dicere etiam ex Filio Spiritum sanctum procedere, cum non reperitur in sacra Scriptura? Quid autem periclitatur ratione hujus tradita nobis theologia? Omnino nihil. Imo vero ex hujusmodi additamento multa oriuntur absurda, veluti duplex principium, et quod Spiritus videatur esse compositus, et innumera alia.

Responsio tertia.

Non hæc est Latinorum apologia ad illud sancti Dionysii. Universe igitur neque audendum est dicere, neque etiam cogitare, et cætera. Sic ad hanc rationem respondent quod sanctus vetat nos dicere præter ea quæ nobis divinitus e sacris eloquiis patefacta sunt, seu sensu, seu verbia. Magis autem secundum sensum concordat cum illo ex Patre procedere; atque ita nihil contra canonem facimus. Quod si et quam ipse adhibes, dant responsonem, etiam hæc bona est. Neque enim par est dicere quod ibi quidem aliquid periculi esset, hic vero nihil; id enim gratis dicitur, non demonstratur. Quippe hic etiam aliquid periculi erat, Latini aiunt; alioquin non fuisset additam. Si enim non fuisset orta necessitas, nulla hujus ratio habita esset. Quod si dicis ex hujusmodi additione multa sequi absurda, contra aliquis inferet, etiam ex voce consubstantialis inajora absurda his oriri, qui male intelligunt, commistio personarum, et Sabellianismus. Assamen de perversa mente improborum non est curandum, sed sanum sensum iis investigantibus tempore necessitatis a fide explicanda, et declaranda rejectis hæresibus, non est recedendum, quamvis iterum nonnulli nefarii ex eo fluctuent.

Syllogismus quartus.

Quod etiam in omnibus entibus Trinitas consideratur. Etenim omne quodcumque eorum quæ sub aspectum cadunt, etiam si alia eximas prædicamenta, substantiam tamen, quantitatem et qualitatem habet. Quantitatem vero dico ipsam molem quam habet, et qualitatem colorem. Quomodum igitur hæc in substantia existentiam habent, ita etiam Filius et Spiritus a Patre existentiam habent: et sicut substantia quidem auri v. gr. et qualitas, hoc est, color, quandiu est aurum, immutabilia manent, figura vero ex quantitate, ex altera in alteram commutatur, servata eadem mole, ita etiam Pater quidem et Spiritus sanctus nihil participant ab extra, Filius vero na-

A

Συλλογισμὸς τρίτος.

Ἐτι ἰλαχρόμενοι, ἔτι μὴ δεῖν παρὰ τὰ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ κεῖμενα ὁμολογεῖν, ἀποκρίνονται, Καὶ πῶς τὴν τοῦ ὁμοουσίου φωνὴν μὴ εὐρισκόμενῃ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ ἐν τῷ συμβόλιῳ οἱ Πατέρες τοθεῖκται; φασὶν, ὡς ἐκεῖ μὲν εἰ μὴ τοῦτο ἰλέγετο, κίνδυνος ἦν ἐλάττωτα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν νομισθῆναι, καίτοι καὶ εἰ μὴ αὐτῇ ἡ φωνῇ ἐν τῇ Γραφῇ καίτοι, ἀλλ' οὖν τὸ Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμῶν, ταυτοδυναμῶν ἐστίν. Ἐνταῦθα δὲ τίς ἡ ἀνάγκη, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, μὴ εὐρισκόμενον ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ; Τί δὲ κινδυνεύει παρὰ τοῦτο ἡ παραδοθεῖσα θεολογία; Πάντως οὐδὲν· μᾶλλον μὲν οὖν ἐκ τῆς προσθήκης ταυτοῖ καὶ πολλὰ ἀνακρίπται τὰ ἀτοπα· οἷον ἡ διαρχία, καὶ τὸ ἀνόητον δοκεῖν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἕτερα μυρία.

B

Ἀποκρίσις τρίτη.

Οὐχ αὕτη Λατίνων ἀπολογία πρὸς τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου. Καθόλου τοιγαροῦν οὐ τομνητέον εἶπαι, οὕτω μὲν ἐνοησαί καὶ τὰ λοιπὰ. Οὕτω δὲ πρὸς τοῦτον ἀπαντῶσαι τὸν λόγον· ἐκ τοῦ ἁγίου ἀπαγορεύεται, μὴ λέγειν παρὰ τὰ θειωδῶς ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἀποπειρασμένα ἡ διανοία ἡ ῥήματι. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ κατὰ διάνοιαν συνάδει τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς· καὶ οὕτω; οὐδὲν παρὰ τὸν κανόνα ποιοῦμεν. Εἰ δὲ καὶ ἦν αὐτὸ; προτείνεις ἀπολογίαν, ποιοῦνται, καὶ αὕτη καλῶς λέγεται. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τὸ εὐλογον λέγειν, ὡς ἐκεῖ μὲν τι κινδυνεύετο, ἐνταῦθα οὐδέν. Τοῦτο γὰρ ἐστίν, οὕτω θέλειν οὐκ ἀποδεικνύουσι. Ἐκινδυνεύετο γὰρ τι κένταῦθα, Λατίνῳ φασίν, ἐπαι οὐκ ἂν προστέθη. Μὴ γὰρ ἀναφύσιση; ἀνάγκη, οὐδὲς ἂν ἐγένετο λόγος. Εἰ δὲ λέγεις, ὡς μᾶλλον ἐκ ταύτης τῆς προσθήκης γίνεται ἀτοπα, ἀντεποιεῖ τις, ὡς; καὶ ἐκ τῆς τοῦ ὁμοουσίου φωνῆς ἀναφύεται τοῖς; κακῶς νοοῖσιν ἀτοπα μέλιω, ἡ συνζωοποίησι καὶ ὁ Σαβελλιανισμὸς Ἄλλ' ἡμῶς οὐ τῆς τῶν μοχθηρῶν πονηρᾶς φροντιστέον διανοίας, ἀλλὰ τὴν ὑγιῆ διάνοιαν αὐτοῦς ἀνεργυῶντας οὐκ ἀποστατέον ἐν ἀνάγκῃ καιρῷ τὴν πίστιν ἀναπτύσσειν καὶ σαφηνίσκειν, τὰς αἰρέσεις ἀποκρουομένους, κἂν τινες αὐδῆς μοχθηροὶ ἐνταῦθεν ὑπερκαλοῦνται.

D

Συλλογισμὸς τέταρτος.

Οἱ καὶ ἐν ἀπασι τοῖς οὐσίῳ ἡ Τριάς θεωρεῖται. Καὶ γὰρ πᾶν ὄντιον ὄν ἐπὶ τὴν ἑξὶν κινετόντων, κἂν τὰς ἄλλας ἐξέλης κατηγορίας, οὐσίαν γε μὴν καὶ ποσὸν, καὶ ποιὸν ἔχει. Ποσὸν δὲ λέγω καὶ ποιὸν τὸν τὸ ὄντων, ὃν ἔχει, καὶ τὸ χρῶμα. Ὡσπερ ὄν ταῦτα ἐν τῇ οὐσίᾳ τὴν ὕπαρξιν ἔχει, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχουσι· καὶ ὡσπερ ἡ μὲν οὐσία τοῦ χρυσοῦ, φέρε εἶπαι, καὶ ἡ ποιότης εἶπαι τὸ χρῶμα, ἔστι· ἂν ἡ χρυσοῦς ἀμετάβλητα μείνει, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ποσοῦ σχῆμα ἐξ ἐτέρου εἰς ἕτερα μεταβάλλεται· τοῦ αὐτοῦ ὄντος φυλαττομένου, οὕτω καὶ ὁ μὲν Πατήρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδένας μεταχῶν ἐξωθεν, ὁ δὲ Υἱὸς τὴν ἀνθρωπείαν προτιλίθετο φύσιν, τῆς αὐτῆς πᾶ-

τιν μείνας ούσιαι. Ένταύθεν και αι Λατινοι ελέγγονται περι της του Αγίου Πνεύματος εκπορεύσεως ούκ ασφαλώς δογματίζοντες. Όσπερ γάρ το χρώμα ούκ εκ της ούσιαις εστι και του σχήματος, άλλ' εκ μόνης της ούσιαις, το δε σχήμα και χρώμα εν τη ούσιαι, ούτω και το Πνεύμα το Άγιον ούκ εκ Πατρός και Υιού, άλλ' εκ μόνου του Πατρός εκπορεύεσθαι λέγεται. Έστι τοίνυν το μόν χρώμα της έρασσεως μόνης, μόνη γάρ η όρασις αυτέ διακρίναι, το δε σχήμα και όρασειω; και άφης. Και γάρ όπ' άμφοτέρων καταλαμβάνεται, η δε ούσια της άφης μόνης άνειη.

Αποκρισις τετάρτη.

Ός ιοικόντα παραδειγματα εις την Έκκλησιαν εισάγει, άνδρών άριστοι και σοφώτατοι! Και ούτως άρμοδιαίς εικόσιν ειπάξεις τα θελα, ύλη, και ποσώ, και ποιώ, την εβλον εκεινην και άποσον, και άσχημάτιστον, και άναφή φύσιν ύποτιθείς και συγκρίνων. Τι ούν ταύτα πάντα τα έν ταύταις σου ταίς εικόσι και έπι των πρωτοτύπων ζητήσομεν; Ουκούν ύρα και τον Υιόν και το Πνεύμα των έν άλλω ύφεσηκότων, οδ καθ' έαυτά το είναι έχόντων (όλα δέ ήμν είν) πιστεύειν έστι των μεριστών και διαστατών είναι, και όσα περι τα σωματικά τεύτα και ύλικά, και περι εκείνα άνάγειν. Άλλ' ώσπερ τουτο άποσον, ούτω και το ένταύθεν ολεσθαι τι συμπαρίκειν άναγκασιον μάταιον και άνόητον. Καίτοι σου και η εικών αυτη Λατινοίς μάλλον η σοι συμβάλλεται. Η ποιότης γάρ, ή το Πνεύμα αυτός ειπάξειν ήθέλησας, ούκ άν ειη, ει μήτω σεσωσμένης ούσιαις, οδ' άν σχολή το είναι, ει μη έν ούσιαι διαστατή τι και ποση. Έπει και ούσιαν άνευ ποσού ούκ άν ήμείς θεωμεν, κών χρώμα αυτης θεασώμεθα. Ει ούν ούκ έν ούσιαι μόνον άπλώς, άλλ' έν διαστατη ούσιαι ύφέστηκεν η ποιότης, και το ποσόν άρα τώ της ποιότητος είναι συμβάλλεται. Και ούτω συνηγορήσων Λατινοίς, η ελέγγων ελήλυθας, άνδρών άριστοι και σοφώτατοι. Οδ γάρ άν έγω σου κατανοήην τοδναντίον, ούτω πάσαν εξησχημένον παιδείαν, ούτω δε διαδεθηκότος έν φιλοσοφία και θεωρία, και διά πάντων μόν μαθημάτων οδεύσαντος, εύδοκιμήσαντος δ' έν άπασι, προς δε τη Έλλάδι και την Λατινών γλώτταν εις άκρον εξησχημένον, και περιουσία δυνάμειως άλλα τε πολλά θαυμαστά και το μέγα *Περί Τριάδος* του μεγάλου και θαυμαστού Αύγουστίνου Έργον εις την ήμετέραν μετανεγκόντος φωνήν έν ή προς άλλοις πολλοίς και η εκ Πατρός και Υιού του Αγίου Πνεύματος θελα εκπόρευσις άριστά τε και σοφώτατα θεολογείται και ένθειώτατα ή και τοίς τοσοούτοις αυτού λόγοις κώ; άν αυτός έναντιούσθαι δύναιο, τρώφιμος ών εκείνω και έραστή; και ταύτα τούτοις τοίς λόγοις, η ρήματιοις, ά κών και; εξελέγγειν; Άλλ' οίμαι τώ τινων θυμώ χαρίσασθαι, η εκπαίνα βουλέμενο; ταύτην εύρεις οδόν, εκεινόν τε ωγαίν, και τη ελήθειαι μάλλον άμύναι τη άσθενείαι των λόγων, την εκείνης περιουσιαν και τοίς μη συνωρδν δυναμένους άνακαλύπτων.

A turam humanam assumpsit, rursus in eadem substantia manens. Hinc etiam Latini redarguuntur, de processione Spiritus sancti non secure dogmatizantes. Ut enim color non ex substantia est simul et ex figura, sed ex sola substantia, figura autem et color in substantia sunt : ita et Spiritus sanctus non ex Patre et Filio, sed ex solo Patre procedere dicitur. Est igitur color quidem solius aspectus, solus enim visus cum discernit, figura vero spectat ad visum et tactum. Quippe ex ambobus comprehenditur, substantia vero solius tactus esset objectam

Responsio quarta.

Quam convenientia exempla in Ecclesiam introducis, vir optime ac sapientissime ! Et sic aptis ab similibus similitudinibus res divinas, materiae, et quantitati, qualitatique Niam immaterialem, omni que quantitatis expertem, et figura carentem, intactillemque naturam subjiciens, et cum his conferens. Quid igitur, cunctane leta, quae in his similitudinibus, etiam in exemplaribus quaerenda sunt? Igitur jam credendum est (sint vero nobis proptitii), et Filium, et Spiritum in alio existere, non per se subsistere. Praeterea esse ex iis quae partes habent, et dimensionem, et omnia quae circa corporalia et materialia, ad illa transferranda sunt. Caterum, quemadmodum hoc absurdum est, ita etiam ex eo aliquid opinari necessarium concludere, vanum et stultum est. Quanquam et similitudo tua haec Latinis potius quam tibi conferat; qualitas enim (cui tibi placuit assimilare Spiritum) utique non esset, non servata substantia, neque haberet esse, nisi in substantia, dimensione tamen aliqua constante et quantia. Quoniam neque substantiam sine quantitate possemus nos aspicere, quamvis colorem ipseus videamus. Si igitur non in substantia tantum simpliciter, sed in substantia dimensione affecta existit qualitas, ergo et quantum ut sit qualitas confert. Atque ita Latinos potius patrocinio defensurus, quam ut eos redarguas accessisti, vir optime atque sapientissime. Non enim profecto ego contrarium de te sentiam, qui in omni disciplinarum exercitatione versatus es, qui adeo in philosophia et contemplatione praetervectus, et omnium bonarum artium curricula demensus, in cunctis splendorem assecutus es; ultra vero linguam Graecam, etiam Latinam excellenter adeptus magna facilitate cum multa alia admiratione digna tum magnum opus *De Trinitate* magni et admirandi Augustini in nostram linguam transtulisti, in quo praeter alia etiam Spiritus sancti ex Patre Filioque divina processio optime, sapientissime divinissimeque theologice demonstratur : cui sane ac tantis ejus rationibus quomodo ipse te posses opponere, illius cum sis alumnus et studiosus, praesertim hinc rationibus, seu verbulis, quae vel puer redargueret? Caterum reor irae quorumdam gratificari studens, seu eam declinare volens, hanc nactus et secutus es viam, ut et illum vitares, et veritati magis optulareris, nimiam ejus vim cernere non valentibus, imbecillitate rationum patefaciens.

ARGUMENTUM

OPUSCULI DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI.

Bessarion, rogatus ab Alexio Lascari Philanthropino, qui e Cæsarea imperatorum stirpe genus ducebat, ut eum de rebus gestis in concilio Florentino certiore faceret, atque ut se habuerint, diligenter narraret, et de rei veritate doceret, et ad eam confirmandam, adversariorum fallacias evertendas iustrueret, præsentem hunc librum perspicua oratione conscripsit, quem Paulus II P. M. nuncupavit.

In quo quidem æque personam historici, cuius scopus est veritas, atque theologi sustinens, præter alias privatas res et peculiares, quas cursim et celeriter attingit, recenset illi modum et rationem quam tenuerint Græci antistites in disceptationibus cum Latinis; nimirum quod questionem in duas partes dividerunt: alteram, quod non liceat quidquam vel ipsam veritatem ad Symbolum addere, idque prius in dubium Græci verterunt, Bessarione alioquin invito et contradicente, cum meliorem ordinem et dispositionem disputationum optaret; alteram, quod sit conclusio falsa, videlicet Spiritum sanctum ex Filio quòque procedere. Ad hæc, rationes utriusque partis pro utroque dogmate, et quid ad eas invicem responderint, Bessarion refert; deque suo multas rationes ad veritatem confirmandam et comprobendam addit, et universe de tota controversia egregie disserit.

Proinde jure optima, sua voluntate, nulla vi coactum Orientem cum Occidente, fœdere antiquæ religionis confirmato, veteres amicitias renovasse, atque adeo dextras junxisse, Deo teste, affirmat.

Porro autem noster Bessarion, semper sui similis, ut in aliis suis opusculis, ita etiam in hoc est solide doctus et vere pius; cumque alios superet, secum certat. Sive enim singularem pietatem in tuenda fide catholica, sive variam ac multiplicem eruditionem spectes, posteris Græcis longe anteponendum, præcis illis sanctissimis Patribus æquandum esse, merito non denegabis.

BESSARIONIS EPISCOPI SABINI, CARDINALIS NICÆNI,

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI,

IN LIBELLOS DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI AD PAULUM II PONTIFICEM MAXIMUM PROÆMIUM.

(Zanetti, Catalog. biblioth. S. Marci Venet., p. 76.)

Eugenius IV, avunculus tuus, Pontifex Maximus, vir religione, virtute, rebus gestis amplissimus, inter multa quæ pro Christianæ reipublicæ comodo, dignitate, splendore, vel cogitare sapientissime, vel perficere diligentissime solet, ad id in primis omnem suam mentem, curam ac studium adhibebat, ut obscuratus erroribus mortuorum mendes, ac tenebris cæcitate obstructis luce veritatis illuminaret. O clementiam, Romano Pontifice dignum! O sapientiam principis miram! qui se, qui sui studia, qui fortunæ suæ omnes pro Christiani populi concordia atque incolumitate deolverat. Quid enim utilius, quid excellentius, quid immortalis Deo gratius facere poterat, quam instar vigilantis agricolæ excutere atque expurgare malum sementem, et tanquam sollicitus pastor curare morbidas oves, ne aliquam tunc inculescente, non modo ipsæ perirent, sed totam gregem contaminarent atque inficerent? Sciebat certe sapientissimus Pontifex, quantum sæpenumero discrimen, quot seditiones, quot bella pepererat, ob ignorantiam veritatis orbi contentio; in his præsertim rebus, quæ ad fidem ac religionem pertinerent. Quin etiam viderat, audiverat, legerat, ut parva interdum erroris scintilla non modo ecclesiam aut civitatem, sed plures etiam maximasque provincias, veluti alicujus morbi contagione jectaverat. Hinc post alia ejus egypti opera, Ferraric primo, deinde Florentiæ, clarissimis Italiæ urbibus, generale Christianorum concilium, tanto labore, studio, vigiliis, sumptibusque coegit, ut pensiferam illam ac jam tot annis inveteratam Orientalis atque Occidentalis Ecclesiæ disensionem de medio tollere, et male de fide sentientes ad capestantiam veritatem induceret; quod tandem commouendo fratres, prædicando, instruendo, hortando, interdum etiam disputationum aculeis prosterneudo, Deo, cuius res gerabatur, favente consecutus est. Huic ergo concilio, summe Pontifex, cum ab optimo imperatore nostro vocatus una cum cæteris Orientis episcopis interessens, nec me lateret, sacrosanciam Rom. nam Ecclesiam, quæ columna semper ac firma mentum Christianæ fidei fuit, recte sentire, e nostris vero plerosque contentionis cupidiores esse quam veritatis; pro virili mea mihi elaborandum existinavi, ut veram omnem opinionem amplexi, veterum errorum sordes maculisque deponeret. Annum equidem nostros homines ut parerent, nostramque causam, si fieri potuisset, optatas esse meliorem; sed amanda in primis ac præferenda veritas fuit, et absque invidia, quidquid recte diceretur, amplexendum. Diversus itaque in concilio orationes inter nos habui, in quibus cum de aliis rebus, tum præcipue de processione Spiritus sancti, de quo maxima tunc quaestio erat, latissime aisserui; eumque a Patre Filioque procedere, ut rationes luceam, non modo Latinorum, sed etiam Græcorum doctorum auctoritate apertissime demonstrari; hortatus postremo omnes, ut relicti errorum tenebris tanquam veri luminis radiis illustrati sese ad Romanæ Ecclesiæ lucem splendoremque converterent. Has orationes, quoniam ab amicis sæpe rogatus fuerim, consensu tamen indecilitatis meæ, edere nunquam roavi; nulli in his esse existinavi, quod aignum videri eruditis atque bonis. Verumtamen cum, rationibus super mecum libellos meos quibusdam familiaribus nostris, in eorum sorte manus incidissent, nec prohibere potuissent, quin eos accuratius legerent; non modo hortari me postea non destiterunt, sed etiam vehementer efflugitare, ut tam ea, quam ultra quædam opuscula, quæ post dissolutum concilium, qui usdam adhuc a recto itinere deviantibus, scribere compulsus fui, pro communi hominum comodo ederem; perque in his esse dicentes a Græcis sumpta auctoritas, quæ, cum apud Latinos nunquam haberentur, non parvam forent legitibus utilitatem allatura. Quapropter venit mihi inops conciliis hæsi aliquandiu, et quid mihi agendum esset dubitari. Hinc enim ut ederem familiarium meorum urgebat auctoritas, hinc ut supprimerem meum me hortabatur infirmitas. Tandem vero illud animo occurrit, ut lucubrations meas tuo sacratissimo nomine, Dico Pontifex Paulus, dedicarem. Nam cui potius, quæ de religione a nobis ab auctore Eugenio avunculo tuo scripta sunt, dari, donari et consecrari debebant, quam tibi quem et religionis principem ac magistrum, et illius non modo sanguinis, sed etiam pontificatus successorum esse divina Providentia voluit? qui divino consilio, singulari sapientia, et incredibili animi magnitudine, commissum humeris tuis imperium ita gubernas, ut non modo pullulantes aliquando hæreses ex propinquis Romanæ Ecclesiæ provinciis, sed etiam immoderatas ex remotissimis ac potentissimis regnis extirpes atque evellas; a quo ita brevi tempore actum est Ecclesiæ imperium, et hæjus sacræ sedis majestas, ut et te, quod raro evenire hominibus consuevit, timeant pariter omnes atque amant; et Romanæ Ecclesiæ nec potentia nunquam tanta fuerit nec tanta auctoritas. Tuæ igitur elementis erit, summe Pontifex, concedere hoc fieri erga te meæ, ut libenter hunc libenter accipias, denique pro tuo sapientissimo iudicio vel edas, vel supprimas. Quod si edentium judicaveris, plurimum certe auctoritatis videbitur tua gratia consecutus.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΑΛΕΞΙΟΝ ΛΑΣΚΑΡΙΝ ΤΟΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

AD ALEXIUM LASCARIN PHILANTHROPINUM

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI.

(Interprete Petro Arcudio; *Opuscula aurea*, p. 163.)

Σὺ μὲν οὐ τὰ ἀνθρώπινα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ θεῖα ἄσφαδῶν, καὶ μέγα ἐντρύφημα τοῦ λόγου ποιούμενος καὶ τὴν τῶν θεῶν μάλιστα μελέτην Γραφῶν, οὐ παύη αὐτός τε καθ' αὐτὸν ἀνερευῶν τὴν ἐν τῇ πίστει ἀλήθειαν καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τοῦτο παρακαλῶν, καὶ τῆς ἐξετάσεως ταύτης καὶ ἱερᾶς ἐρεύνης συλλήπτωρας συμπαραλαμβάνων· ἐγὼ δὲ βραθυμῶς τε κατεχόμενος, καὶ ἅμα ἡδῶς ἀπαλλαγείς τοῦ πόνου τοῦ περὶ τούτων, διὰ τὸ πρὸς ἀνθρώπου; τὸν λόγον πολυλάκις ποιήσασθαι τῇ σφατέρᾳ φιλονεικίᾳ μᾶλλον καὶ ἀμαθείᾳ ἢ τῇ ἀληθείᾳ χαριζομένους, ἄκων αὐθις εἰς τὸν περὶ τούτων ἀγῶνα εἰσιμι· καίτοι πρὸς σὲ εὐγνώμονα καὶ σοφὸν ἀκροατὴν τοῦ λόγου; μέλλων ποιήσασθαι· ὃν πέπεισμαι μὴ πείρας ἔνεκα μᾶλλον ἢ τοῦ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἔρωτος ταῦτα παρ' ἐμοῦ ἀπαιτοῦντα. Ἄλλως τε καὶ οἴομαι ἀρκεῖν ἀπλῶς αὐτὸ τὸ τῆς ἀγίας συνόδου ἀξιῶμα πρὸς πειθῶν· καὶ τὸ παρ' αὐτῆς συμπερανθὲν εὐγνώμονως προσδέξασθαι ἄνευ τινὸς ἀντιλογίας; ἢ διαταγῆς, ἐκεῖνό γε εἰδὸτα, ὡς ἐν τοσοῦτων ἀνδρῶν συνελεύσει οὕτω μὲν σοφία, οὕτω δὲ κεκοσμημένων ἀρετῇ τε καὶ γνῶσει, ὧν ἐν μέσῳ τὸν Θεὸν πιστεύειν ἀνάγκη πρᾶξαι, τὴν ἀλήθειαν διαλαθεῖν ἀδύνατον εἶναι.

Ἐπειτα δὲ καὶ ἄλλοτε μνήμαι οὐ μικράν τινα συνθεῖς σοὶ ἐπιστολὴν, ἰκανῶς τούτων ἀπάντων ἐφαπτομένην, τὸ τε πρόβλημα συνιστώσαν αὐτὴ καθ' αὐτὸ, τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δηλαδὴ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὰ τε φαινόμενα τούτῳ τῷ συμπέρασματι ἕπεσθαι ἅποκα διαλύουσιν. Ὡς μὴ εἶναι ἐπὶ λόγων πλειόνων, καὶ ταῦτά γε σοι, ἀνδρῶν ἀριστε, τοσαύτην ἔχοντι πείραν ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ὡς καὶ ἀπὸ μικρᾶς τινος ἀφορμῆς πολλὰ τε καὶ μεγάλα κατανοήσαι δύνασθαι.

Tu quidem, non solum rerum humanarum, verum etiam divinarum bene peritus cum sis, atque doctrinam in magnis deliciis habeas, potissimum vero sacrarum Litterarum studium et exercitationem, cum per te ipsum in rebus fidei verum inquirere non cessas, tum nos quoque ad hoc adhortaris, et hujus inquisitionis ac sacræ investigationis socios, et adjutores assumis. Ego vero, cum ex pigritia laborem, simulque libenter ista cura et labore meipsum liberassem: propterea quod sæpe cum iis egerim, qui magis propriæ contentioni et imperitiæ, quam veritati morem gerant; denuo invitus in hoc certamen descendo: quamvis ad te candidum et doctum auditorem verba sim facturus; quem mihi ipse persuadeo non magis experiendi causa, quam amore veritatis id a me petere. Præsertim cum et ipsa sacrosancti concilii auctoritas, ut ego quidem existimo, cullibet simpliciter ad persuadendum satisfaciat; quodque ab ipso conclusum est, id tu æquo animo, sine ulla contentione vel ambiguitate recipies; illud certo sciens, nequaquam fieri posse, ut tantorum virorum conventum, tum sapientia, tum virtute, atque intelligentia præditorum, quorum in medio Deum ipsum adesse credere necesse est, veritas lateat.

Deinde vero alias etiam memini non parvam quamdam me tibi composuisse epistolam, hæc omnia copiose attingentem: quippe quæ et questionem ipsam per se rationibus confirmat, nimirum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, et quæ hanc conclusionem absurda sequi videntur, diluit. Ita ut non sit opus, præsertim vero tibi virorum optime, pluribus verbis, qui in hujusmodi rebus tamen habes experientiam; ut vel ex minima quaque occasione, plurima, eaque magna, et difficilia capti, facile intelligere queas.

Verum enimvero, quando et aliquid amplius a A nobis postulas, non tam forte tua causa, quam eorum qui se pertinaciter veritati opponunt; nos quidem, partim quod juxta divinum Apostolum cuius petenti, de ea quæ in nobis est, fide, reddere rationem tenemur; partim etiam quod amicitie officii indulgemus, mandata tua exsequimur; tibi que imprimis sanctorum Patrum atque doctorum Occidentalium sententias mittimus. Quibus sane ex Patre Filloque Spiritum sanctum procedere, siveque unum principium unamve causam habere Patrem et Filium, his ipsis verbis plane ostenditur. Ex quibus tamen sententiis, quod et plurimæ sint, et in omnibus eorum libris dispersæ atque disseminatæ, paucas nos tibi mittimus, ejusdem formæ et ejusdem generis, reliquis quoque omnibus existentibus. B

Ad hæc orationem quamdam nostram, cui *Dogmatica*, sive *De concordia*, inscriptio est, tibi mittendam esse censuimus: nam paulo ante sanctissimam conjunctionem, veluti postremam sententiam judicii nostri et mentis edimus. Eamque, cum postremo per nos ipsos considerantes singulorum sententias investigarem, invictissimo Imperatori nostro, et sacro patriarchæ coram nostris legendam obtulimus.

In qua quidem oratione, quoad fieri posset, ex ipsis Orientalibus Patribus, nihil insuper utens Occidentalibus, propositum questum ostendo. Eamque tibi mihi, clarissime vir, magnanime, et in omnibus præstantissime, quippe quæ tibi maxime omnium, et cuius alteri, qui eam bona mente audierit, maximam utilitatem sit allatura.

Et quoniam in eis nihil novi in præsentia elaboravimus, exstabant enim nobis antea scripta, nunc tamen parum aliquid laborare, præter ista, animo applicavimus, et aliquid amplius tua causa edere judicavimus. Quapropter cursim et celeriter res nostræ synodi, sanctissimæque concordie, tibi, clarissime vir, narrobo, ut se habuerint; addens quoque rationes quasdam, quibus aliquis de isto dogmate præterea magis adducatur ut credat: ita tandem orationi finem imponam.

Antequam vero de istis dicamus, parvam et exiguam quamdam rem, non parva tamen consideratione dignam, proœmiis addam, quæ sane in prædicta dogmatica oratione desideratur: hanc igitur hic compensabo.

In ea enim oratione, tametsi ex solis sanctis Patribus Orientalibus veritatem hujus questionis ostendendam proposueram, tamen dictum quoddam, quod instar omnium aliorum sit, divi patris nostri *Baulli* prætermisi, propterea quod utcumque illud ambigeretur, non quod ego etiam de eo dubitarem, minime vero; sed quoniam plerique in controversiam revocabant, ambigua re uti nolui. Hoc autem dictum est, quo ille beatus vir in tertio libro suarum ignem spirantium rationum adversus *Eunomium* usus est:

Ἐπειδὴ ἡμῶς καὶ τι πλεόν αἰτεῖς παρ' ἡμῶν, οὐ δὲ σαυτὸν ἰσως, ἀλλὰ διὰ τοὺς φιλονεικῶν ἐναντιουμένων τῇ ἀληθείᾳ, ἡμεῖς; ἅμα μὲν διὰ τὸ ὀφείλειν ἀποδοθῆναι λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν πίστεως παντὶ τῷ αἰτοῦντι, κατὰ τὸν θεῖόν Ἀπόστολον, ἅμα δὲ καὶ τῷ φιλικῷ καθήκοντι: χαρίζομενοι τοῖς οὐδ'; εἰκομέν νεύμασι: καὶ σοὶ πρῶτον μὲν τὰς τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῶν Δυτικῶν πέμπομεν ῥήσεις, αἱ σαφῶς οὖτως ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι: λέγουσι Πνεῦμα, καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἔχειν ταυτοῦ μίαν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν. Ὅν τῶν πᾶσιν οὐσῶν, καὶ πᾶσι βίβλοις αὐτῶν ἐγκατασκευμένων, ἄλλγὰς ἡμεῖς σοὶ πεπόμφαμεν, τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ τῆς αὐτῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν ἄλλων οὐσῶν ἀπασῶν.

Ἐπειτα δὲ λόγον τινὰ ἡμέτερον, ᾧ *Δογματικὸς*, ἢ *Περὶ ἐνώσεως*, ἢ ἐπιγραφῆ, ἰδοκιμάσαμεν πέμφαι σοι: ὃν μικρὸν πρὸ τῆς ἁγίας ἐνώσεως ἐκδιδώκαμεν, ὡς παρ' τινὰ τελευταίων τῆς ἐμῆς διανοίας καὶ γνώμης ἀπόφασιν. Ὅν τῷ τε κρατίστῳ βασιλεῖ καὶ τῷ ἱερῷ ἡμῶν πατριάρχῃ ἐπ' ἔχει πάντων τῶν ἡμετέρων ἐπέδωκα, ἥνλικα τὸ τελευταῖον σκεπτόμενοι καθ' αὐτοὺς, τὰς ἐκάστων γνώμας ἀνηρουνῶμεν.

Ἐν ᾧ ὡς ἐνὸν ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων μὴδὲν τοῖς Ἑσπερίοις προσγράψαμεν, τὸ προκείμενον δεικνύμι πρόβλημα, ὃν ὡς σοὶ τε μάλιστα πάντων, καὶ εἰ τις ἄλλος εὐγνωμόνως ἀκούσεται, οὐ μικρὰς ὠφελείας ἐσόμενον αἰτίον, τῇ σὴ λαμπρότητι πέμπομα, μεγαλοπρεπέστατε καὶ πάντα ἄριστε ἀνερ.

Ἐπειδὴ ἐν τούτοις οὐδὲν ἐν τῷ παρόντι πεπονήσαμεν: προὔπηρχον γὰρ ἡμῖν γεγραμμένα: διὰ τὴν σὴν δὲ ταυῶν ἀγάπην μικρὸν τι προσθέμενη ποιῆσαι παρὰ ταῦτα, καὶ τι πλεόν ἐκθεῖναι σὴν χάριν ἐκρίναμεν. Ὅθεν ἐπιπροχάδην ὅπως τε τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐσχ. συνόδου καὶ τῆς ἁγίας ἐνώσεως τῇ σὴ λαμπρότητι διηγήσομαι: καὶ τινὰς λόγους προσθεῖς, οὗς ἂν τις ἐτι μάλλον ἐπὲρ τοῦ ὅγματος τοῦ τοῦ πεισθεῖη, οὕτω καταπαύσω τὸν λόγον.

Πρὸ δὲ τοῦ περὶ τούτων εἰπεῖν, μικρὸν μὲν τι, λόγου δὲ ὅμως ἄξιον οὐ μικροῦ, προσθήσω τοῖς προομιόις, ὅσαρ τῷ προειρημένῳ μοι δογματικῷ λόγῳ ἐλλείπει, τοῦτο ἐνταῦθα ἀναπληρώσας.

Ἐν γὰρ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐκ μόνων τῶν ἐξ Ἑσπερίων ἁγίων τὴν τοῦ προβλήματος τούτου ἀλήθειαν δείξει: προσθέμενος, ἐν τι ῥητὸν τοῦ θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν Βασιλεῖου, πάντων τῶν ἄλλων ἀνάξιον, παραλλοίονα, διὰ τὸ ὅπως οὐν ἀμφιβάλλεσθαι, οὐχ ὅτι καὶ ἐγὼ περὶ τούτου ἰδίωστατον, οὐθαμῶς: ἀλλ' ὅτι παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡμφιβάλλετο, ἀμφιδόλῳ χρῆσασθαι οὐκ ἠθέλησα. Τοῦτο δ' ἐστίν, ᾧ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν κατ' Εὐνομίου πύρκωνων ταυτοῦ λόγων ὁ μάκαρ ἐκαίνος ἐχρήσατο, λέγων:

Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι ἄ τρίτον ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει; Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ δὼν· ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος.

Τούτο οὖν παραλειποῦμεν ἐν τῷ λόγῳ. Οὕτω δ' ἐγὼ πιστεύω τούτῳ ἡγήσιν· εἶναι τοῦ μάκαρος Βασιλείου, ὡσπερ καὶ τοὺς ἄλλους κατ' Εὐνομίου λόγους αὐτοῦ. Οἷς δ' ἐμαυτὸν λόγοις πείθω, ἀκούσι; ἂν καὶ αὐτοίς.

Πρῶτον μὲν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ πέντε βιβλίον εὐρεθέντων, μᾶλλον δὲ ἑξ, τῶν μὲν τεττάρων μεμβράνων καὶ παλαιωτάτων, τῶν δὲ δύο βαμβάκινων, ὧν τὰ μὲν τρία τοῦ Μιτυληνῆς ἀρχιεπισκόπου ἦσαν, τὸ δὲ τέταρτον τῶν Λατινῶν· τῶν δὲ δύο βαμβάκινων τὸ μὲν ἐν τοῦ κραταιοῦ βασιλείως ἡμῶν, τὸ δ' ἄλλο τοῦ ἱεροῦ πατριάρχου, ὃ ἐκ τῆς μονῆς τῶν Ξανθοπούλων λαβὼν ἐπήγαγετο· τούτων οὖν τῶν ἑξ τὰ πάντα οὕτως εἶχον τὴν ῥῆσιν, ὡς ἐγὼ νῦν ἐξέθηκα, ἀπλαθῆ παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ ἐκείνης τῆς αἰτίας, ἡγῶν τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἐξημμένον τὸ Πνεῦμα τὸ ἔχον, λέγοντα· τὸ δὲ ἐν μόνον, τὸ τοῦ πατριάρχου δηλαδὴ, εἶχεν ἐτέρως, τινὸς περιχώφαντος τὸ ῥητὸν, καὶ τὰ μὲν προσθέντος; τὰ δ' ἀφελόντος.

Ἐπειτα μετὰ τὴν γενομένην ἁγίαν σύνοδον καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡμῶν ἐπάνοδον, προθέμενος τὰ τῶν ἱερῶν ἐκείνων μόνων βιβλία πάντα σχεδὸν ἀνιχνεύσαι, ὅσα μὲν νεώτερα καὶ μετὰ τὴν πολλὴν ἔριν γεγραμμένα εὗρον, πάντα περιεκομμένον εὗρον ἔχοντα τὸ ῥητὸν· ὅσα δ' ἀρχαιοτέρας χειρὸς ἦσαν, καὶ πρὸ τῆς μάχης τῆς κατ' ἀλλήλων, ταῦτα δὲ ὕγιῃ καὶ δόκιμῃ μένουσιν οὐκ ἐλάττω τῶν ἐφθαρμένων ὑπάρχοντα.

Ἐν οἷς καὶ τι θρήνου καὶ θαύματος ἄξιον εὗρον· θαύματα μὲν, εἰ τις ἐκῶν τὸ ψεῦδος ἀσπάζεται, αὐτοὺς αὐτὸ πλάττων, καὶ ταῦτα μετὰ τοῦ τὴν ἀλήθειαν φθεῖρειν, καίτοι τοῦ νοῦ τὴν ἀλήθειαν ἀντικείμενον ἔχοντος· θρήνου δὲ, ὅτι τινὲς εἰσὶν οὕτως ἀμελοῦντες τῆς ἀληθείας; τῆς πίστεως; ἥς ἀνευ ἀνθρώπων σωθῆναι ἀδύνατον, ὡς μὴ μόνον περὶ τὴν εὐρεσιν αὐτῆς ἀμελεῖν, ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐκκειμένην ἐπικαλύπτειν τε καὶ συγγεῖν καὶ ἀνατρέπειν περιδοῦναι.

Τούτο δὲ (1) τοιοῦτον ἦν. Μετὰ τῶν ἄλλων εὗρον καὶ τὴν μονῆν τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τοῦ Παντεπόπτου δύο βιβλία τοῦ τρισημάκαρος Βασιλείου· τὸ μὲν μέμψρανον παλαιωτάτον ἐκ γὰρ τῆς ἔθνης· ὅσου δὲ χρόνου οὐκ οἶδα, διὰ τὸ μὴ γεγράφθαι τὸ ἔτος· ἐκεῖ· τὸ δὲ γὰρ βαμβάκινων πρὸ χρόνων γεγραμμένον τριακο-

(1) Marg.. Σημ. ὡ τῆς ἀνοχῆς σου, Χριστὲ βσιλεύου! πῶς οὐκ ἐμαράνθησαν αἱ χεῖρες; τοῦ ἀσυνεπέτου τε καὶ τοῦ μηροῦ ἐκείνου ἀνόρθος;

Quæ enim, Inquit, necessitas est, si ordinis ac dignitate tertius existit Spiritus, tertius quoque sit natura? Dignitate enim secundum enim esse a Filio, et ab ipso habentem esse, et ab ipso accipientem, et annuntiantem nobis atque omnino ab eâ causa dependentem, tradit nobis pietatis sermo.

Hoc igitur dictum in eâ oratione prætermisi. Non autem aliter id legitimum esse beati Basilii credo, ac ceteros ejus sermones adversus Eunomium: quibus vero rationibus id mihi ipse persuadeam, tu quoque audies.

Primum quidem in hac synodo, cum libri quinque, imo vero sex invenirentur, et quatuor sane in membrana scripti vetustissimi exstarent, duo vero reliqui bambaceni (2), quorum tres quidem erant Mitylenensis archiepiscopi, quartus Latinorum: ex duobus autem bambacenis unus erat invictissimi nostri imperatoris, alter sacri patriarchæ, quem ille ex monasterio Xanthopulorum accipiens secum attulerat; horum igitur sex librorum quinque sic sententiam habebant, quæamodum ego nunc exposui. Nimirum ab ipso habentem esse, et ab illa causa, scilicet Filii, dependentem Spiritum sanctum testabantur. Unus vero liber, scilicet patriarchæ, secus habebat, cum quispiam sententiam intercidisset, et partim addidisset, partim etiam abstulisset.

Deinde, paracta sacrosancta synodo, post reditum nostrum Constantinopolim, cum sacrorum illorum monasteriorum fere omnes libros proposuissim investigandos, quoscumque recentiores, et post illam magnam contentionem reperi scriptos: hi omnes intercisam habebant sententiam; qui vero antiquioris manûs, et ante mutam pugnam essent, hi omnes, cum non pauciores sint ipsis corruptis, sani et integri manent.

In quibus et aliquid lacrymis et admiratione dignum comperi: admiratione quidem, si quis sponte volensque mendacium amplectatur, ipseque illud confitet, præsertim veritatem ipsam destruens, cum tamen humana mens verum pro objecto habeat. Lacrymis vero dignum, quod nimirum nonnulli reperiantur, qui adeo negligent fidei veritatem, sine qua fieri non potest ut homo salutem consequatur; ut non modo in ea investiganda atque invenienda sint pigri, verum etiam eam manifesto expositam oblegere, turbare, et evertere conentur.

Id igitur ejusmodi erat. Inter alios libros etiam in monasterio Christi Soteris Pantepopti (hoc est, Servatoris cuncta inspicientis) duos reperi beati Basilii libros: quorum unus quidem in membrana scriptus ex facie vetustissimus apparebat: quot annorum tamen esset, nescio; propterea quod ibi

(2) Bambaceni vocantur fortasse quia charta ex bombyce conficitur, qualis solet esse nostra a parte Orientalis, itemque qualis est omnium antiquiorum librorum qui non in membrana sunt scripti.

non esset annus ascriptus: alter vero Lambacenus annos ante trecentos scriptus erat, si quidem in calce ascriptus erat annus, ex quo id facile computari poterat: et libri ipsi adhuc exstant, nisi forte postquam mihi ostensi fuerunt, opera eorum qui facile omnia mala propriae salutis machinantur, evanuerint. Hi duo libri, quemadmodum nos exposuimus, Doctoris sententiam, sic intus habebant scriptam: homo vero quidam, animo quidem audax, sed manu adhuc longe audacior, adversus membranam ferro utens veritatem abrasit. Minus tamen res illi processit. Cum enim locus vacuus sit, ipsaque syllabae dimidiæ adhuc appareant, et audaciam illius arguunt, et veritatem ipsam nihilominus clare expriment. In alio vero libro litara totam illam partem sententiæ oblitteravit, quæ sic habet: *Ab ipso habentem esse, et omnino ab illa causa dependentem.* Verum deinde tempore procedente, cum doctus ille Cydones librum in manus accepisset, sententia iterum sana reddita est, ipse siquidem propria manu et sententiam in libro integram ascripsit, et eum qui id ausus esset, satis digne conviciis consecutus est.

In tantam nimirum dementiam, tenebras, et ignorantiam nostrates contentio imputit, et audent dicere Latinos, et Veccum libros corrupisse: cum tamen dictum istud tantam habeat pulchritudinem, tantaque cum eloquentia, rotunditate, et attica gratia sit prolatum, ut non solum Latini tale quidpiam efficere, tantaque cum gratia Græce ali-
C quid conscribere minime possint, quibus patria lingua, varisque figuræ et præcepta diversa dicendi, ut aliquid in nostram linguam cum gratia edant, impedimento est: quemadmodum e contrario, ut Græci ipsi Latine aliquid æqua gratia Latinorum componant, nullo modo fieri potest, quantumvis utrique linguam invicem exerceant. Huius vero rei locupletissimus ego testis esse possum, qui Latinam linguam ferme ut quisque alius Latinorum qui in ea multum elaborarit, calleo, et percipio, conscribere vero aliquid vel mediocri laude dignum minime valeo. Non solum igitur, ut dictum est, fieri non poterat ut hanc sententiam tanta cum gratia Latini ederent, sed neque Græcorum ullus, excepto ipso Basilio; illius est enim imago, illius est hoc genus scribendi; si quis plurimum valet ad orationum ideas dijudicandas, scit quod dico; præsertim cum et Veccus heri et nudius tertius extiterit; libri vero, cum longe vetustiores quam isti sint, verba esse inania, vanumque refugium, rationem istam arguunt.

Amplius etiam et aliunde hoc idem certum facere posset aliquis. Fuit vir quidam, cum plerisque aliis magnæ sapientiæ apud Latinos, Hugo appellatus, antiquissimus auctor, et qui multo tempore nos antecessit: ex quo enim fuit, prope trecenti sunt anni elapsi. Ille cum de processione Spiritus sancti scribat, hoc magni Basilio dicto ad probandum utitur. Quod sane ego non solum La-

σίαν. Ένεγέρρατο γάρ ἐν τῷ τέλει χρόνος. ἂν οὐ τοῦτο ῥῆσμα συλλογισασθαι ἐνιστι. Καὶ τὰ βιβλία μένουσιν ἐτι, εἰ μὴ που μετὰ τὴν παρ' ἐμοῦ ἀνάδειξιν ἠφάνισται παρὰ τῶν πάντα βιβλίως κατὰ τῆς αὐτῶν σωτηρίας μηχανωμένων ταῦτα καὶ ἀμφω ὡς ἡμεῖς ἐξεθέμεθα τὴν τοῦ διδασκάλου βῆσιν εἶχον ἐγγεγραμμένα. Ἄνῆρ δὲ τις τομνηρὸς μὲν ψυχῆς, χειρὸς δὲ τομνηροτέρως, κατὰ μὲν τοῦ μεμβράνου σιδήρω χρησάμενος ἀπέξσει τὴν ἀλήθειαν· οὐδὲν δ' ὅμως αὐτῷ προδρουγὸν ἀπήνηκεν. Ὁ τε γὰρ τόπος κενὸς ὦν, αἱ τε τῶν συλλαβῶν ἡμίσεις ἐτι φαίνονται, τὸ τε τὸ ἄλημα ἐκείνου ἐλέγχουσι, τὴν τε ἀλήθειαν οὐδὲν ἤτιον σαφέως παριστώσι. Κατὰ δὲ τοῦ ἐτέρου β. βιλίου μέλαν ἐπιπέρας ἐκάλυψε τοῦτο τὸ μέρος τοῦ βῆτου πᾶν, ὁ φησι, Παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ ἄλλως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημύτρον. Ἀλλὰ πρότω β. βιου τοῦ σωφῶν Κυδώνη ἐκείνου τὴν βίβλον εἰς χεῖρας λαβόντος, τὸ βῆτον πᾶν ὄγως ἀπέθετο. Αὐτὸς γὰρ οἰκία χειρὶ τὸ τε βῆτον ἐν τῷ βιβλίῳ ἐλέκληρον προσπαρέγραψεν, ὑδρασι τε ἀξίως ἐκείνου τὸν τοῦτο τετομνηκότα.

Εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν καὶ σκότος καὶ ἀγνοσίαν ἢ εἰς ἡματέρους ἀπίωσιν. Ἐἴτα λέγειν τομῶσιν, ὡς Λατινοὶ καὶ Βέκκος τὰς βίβλους ἐκόθεσεν· καίτοι τοσοῦτον ἔχοντος τοῦ βῆτου τοῦτω κάλλος, καὶ μετὰ τοσοῦτης εἰς γλωττίας καὶ στοργυλώδητος ἀπηγγεμένου, καὶ χάριτος Ἀττικῆς, ὡς μὴ Λατινοὺς μόνον μὴ δύνασθαι ποτε τοιοῦτόν τι καὶ μετὰ τοσαύτης χάριτος Ἑλληνικῶς τι συγγράψαι, οἷς ἢ πέποιος γλώσσα, καὶ τὰ διάφορα σχήματά τε καὶ μέθοδοι, ἐμποδῶν τοῦ μετὰ χάριτος ἐκδοῦναι τινα εἰς τὴν ἡματέραν φωνὴν· ὡσπερ ἐκ τοῦ ἐναντίου Ἑλλήνων ἀδύνατον Λατινικῶς τι μετὰ τῆς ἰσῆς Λατινοὺς χάριτος συγγράψασθαι, πᾶν ἐφ' ὅπόσον ἐκάταροι τῆν ἀλλήλων ἀσκήσασιν γλώττειν. Καὶ τοῦτου μέρους αὐτῆς ἀξίόπιστος; συνίεις μὲν τὴν Λατινῶν φωνὴν σχεδὸν ὡς ἄλλος τὸν πολλὰ μεμοχθηκότων ἐν αὐτῇ Λατινῶν, συγγράψασθαι δὲ ὅμως οὐδὲν ὃ τι καὶ ἔχον λόγου δυνάμενος. Οὐ Λατινοὺς εἶναι μόνον, ὡς εἴρηται, τὸ βῆτον τοῦτο μετὰ τοσαύτης ἐκδοῦναι χάριτος οὐκ ἦν δυνατὸν, ἀλλ' οὐδ' Ἑλλήνων οὐδὲν πλὴν αὐτοῦ Βασιλείου. Ἐκείνου γὰρ ἡλικῶν, ἐκείνου τῆς γραφῆς τοῦτο τὸ εἶδος. Εἰ τις δεῖνός λόγων κρίνειν ἴδως, οὐδὲν δὲ λέγω· ἄλλως τε τοῦ Βέκκου χθὲς καὶ πρότερα γεγονότος, αἱ βίβλοι πολλῶν τοῦτων καλαιστίται οὔσαι, λόγον ἄλλως ὄντα, καὶ μεταίαν καταφυγὴν, τὸν λόγον τοῦτον ἐλέγχουσι.

Ἐτι δὲ καὶ ἐτέρωθεν τοῦτο πιστώσαι' ἐν τις. Ἄνῆρ παρὰ Λατινοὺς εἰν ἄλλοις πολλοῖς γέγωνε μεγάλη; σοφίας, ὄβρων καλούμενος καλαιστίτατος τε καὶ χρόνῳ πολλῶν φθόσας ἡμῶς· κερήλοσιν γὰρ ἐγχεῖς τριακοσίωσιν ἐνιαυτῶν ἐξ οὗ γέγωνεν. ὄβρος παρὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως συγγραφάμενος; τῷ βῆτῷ τοῦ μεγάλου Βασιλείου πρὸς ἀπίωσιν ἐκέρχεται. Τοῦτο δ' ἐγὼ οὐ Λατινικῶς ἰδῶν μόνον

την ἀναγγέλλω, ἀλλὰ καὶ τῆ Κωνσταντινουπόλει Ἀ
 Ἑλληνικῶς γεγραμμένον. Οὐκ αὐτοῦ βιβλίον τοῦ
 Οὐγγου, ἀλλὰ Νικητα τοῦ, ὡς εἶμαι, ἐπινοήτου
 Θεσσαλονικῆς, πρὸ διακοσίων πενήτηντα χρόνων
 γεγενημένου, ἀντιλογικὸν πρὸς τὸν Οὐγγον, ἐν ᾧ
 φέρεται τούτῳ τῷ ῥητῷ ὁ Οὐγγων χρησάμενος, εἰς
 ἐμὰς ἰδὸν χεῖρας ἀνέγνω. Καίτοι ὁ Θεσσαλονικῆς
 οὗτος πρὸ Λατίων προσέειπε δόγματι· τὸ γὰρ
 συμπέρασμα ἄλλο· εἶναι ἰδέσθαι ἐμάχεται δὲ
 τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον ὑπὲρ θνου σκιάς, μὴ εἶναι ἀ-
 γων μηδὲ τάληθῆ τῷ Σymbolῳ προσθεῖναι. Πρᾶγμα
 μεγάλη· εὐλαδίας τε καὶ σοφίας· ὁμοιον ὡς εἰ τις
 εἴπῃ, μὴ εἶναι παρρησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν. Καὶ
 ταῦτα διήλθον τε καὶ ἐπάδυνα, δεῖξα· βουλόμενος,
 ὡς γέγονε μὲν ἐν τοῖς βιβλίοις φθορὰ, γέγονε δὲ οὐ
 πρὸς Λατίων καὶ τῶν προκειμένων ἐκείνους, ἀλλὰ
 τοῦναντίον μᾶλλον παρὰ τῶν ἐριζήτων πρὸς τοὺς
 Λατίους· καὶ ἡ φθορὰ οὐ κατὰ προσθήκην, ἀλλὰ
 κατὰ ἀφαίρεσιν γέγονεν. Ὡς· οὐδεὶς ἐστὶ δικαίως
 Βίκκον ἢ τοὺς ὁμοίους αἰτιάσεται, τῶν βιβλίων πολ-
 λῶ πρὸ τοῦ Βίκκου βουόντων τὴν ἀλήθειαν.

factam esse. Ita ut nemo in posterum Veccum,
 Veccum veritatem ipsam clamantibus.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ χρόνου σημεῖα οὕτως ἀναν-
 τέρρητά τε καὶ θαυμαστά. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀπ’
 αὐτῆς τῆς φράσεως, καὶ τοῦ κάλλους τῆς συγγρα-
 φῆς, εἴρηται μὴ εἶναι ἑτέρου πιστεύειν, ἢ τοῦ μάχα-
 ρος Βασιλείου φωνῆς εἶναι ταῦτα τὰ ῥήματα. Οὐδὲν
 δὲ ὁμοῦς ἦσαν, καὶ ἀπ’ αὐτῆς τῆς ἰστορίας καὶ τῆς
 τῶν ἡγουμένων τε καὶ ἐπομένων ἀκολουθίας, εἰ τις
 ἀκριβῶς ἐπιστήσῃ τῷ σκοπῷ, τὸ αὐτὸ τοῦτο φη-
 σήσεται.

Τοῦ Εὐνομίου ἐκ τοῦ τῷ Πνεῦμα τῷ ἁγίῳ παρὰ
 τῶν ἁγίων τρίτον τῆ τάξει, καὶ τῷ ἀξιώματι λέγε-
 σθαι, τρίτον εἶναι τῆ φύσει συνάγοντος, ὁ θεῖος Βα-
 σίλειος πρὸς τὸ συμπέρασμα δυσχεραίνων, τὰ μέτρα
 ὄρω· οὐκ ἀρνεῖται, δηλαδὴ τὸ τὸ Πνεῦμα τρίτον εἶναι
 τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι. Εἰ γὰρ καὶ ὡς περὶ δυσχε-
 ραίνων βοᾷ λέγων κατ’ Εὐνομίου, Τίνας δὲ εἰ ἄγιοι,
 καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν παροίηται,
 εἰπεῖν οὐκ ἔχει, οὐκ ἐπιστάμενος ὁμοῦς πρὸς τοῦτο
 ταῦτά φησιν, οὐδ’ ἀπαρνούμενος τὸ τρίτον εἶναι τὸ
 Πνεῦμα τῆ τάξει, ἢ λέγεσθαι παρὰ τῶν ἁγίων, ὡς οἱ
 ἡμέτεροι κακῶς οἰοῦνται, οὕτω γὰρ ἂν καὶ αὐτῶν καὶ
 τῆ ἀληθείᾳ ἦσαν τοῦτο· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀπίστον
 δυσχεραίνων τοῦ Εὐνομίου, καὶ ἀχθόμενος ἐπὶ τῷ
 συμπέραματι τῷ τρίτον εἶναι καὶ τῆ φύσει δηλαδὴ
 τὸ Πνεῦμα, καὶ τὴν παρασιώπησιν αὐτοῦ αἰτιώμενος
 ἢ οὐσιώπησε τοὺς τοῦτο λέγοντας ἁγίους, ταῦτην
 ἐξέβησε τὴν φωνήν· Τίνας δὲ οἱ ἄγιοι καὶ ἐν ποίοις
 λόγοις τὴν διδασκαλίαν παροίηται, εἰπεῖν οὐκ ἔχει.
 Δῆλον γὰρ ὡς εἰ τὰς τῶν ἁγίων ῥήσεις ἐξέθηκεν, οὐκ
 ἂν εἶχεν ἰσως τὸ ἀτοπον ἐπαγαγεῖν συμπέρασμα.
 Ἴσμεν γὰρ ὡς καὶ ἀπὸ ἐνὸς τινος ῥήματος, ἢ λέξεως
 πολλῶν, ὁ πᾶς σκοπὸς τοῦ συγγραψάμενου καὶ ἡ
 διάνοια φαίνεται, ὡς μὴ εἶναι τινα οἰκοθὲν κα-
 κουργεῖν, καὶ συμπέρασμα ἐπιφέρειν ταῖς ἐκείνων
 φωναῖς μὴ συμβαίνον. Ὅθεν εἰ καὶ Εὐνόμιος προσ-

tine inspexi, vobisque refero, verum etiam Con-
 stantinopoli cum in meas manus incidisset, Græce
 scriptum legi. Legi vero non quidem librum ipsius
 Hugonis, sed Nicetæ cujusdam contra Hugonem
 librum antilogicum (hoc est, concertatorium ac de
 controversis scriptum), ut ego arbitror, episcopi
 Thessalonicensis, qui fuit ante ducentos quinquag-
 inta annos. In quo videtur iste Hugo, hac senten-
 tia usus fuisse. Atqui iste Thessalonicensis Latino-
 rum adhaerebat dogmati: conclusionem enim Xerani
 esse opinabatur: contendebat vero id quod est in
 proverbio, de umbra asini: non oportere, in-
 quiens, nec ipsa quidem vera Symbolo addere. Res
 scilicet magæ religionis, scrupuli, ac sapientiæ: non
 secus, ac si aliquis diceret, non oportere veritatem
 libere profiteri. Atque hæc fuse recensui, et
 dilatavi, volens ostendere factam quidem esse in
 libris corruptionem, factam tamen non a Latinis
 et illorum fautoribus, sed contra potius ab iis qui
 adversus Latinos contendunt, ipsamque corruptio-
 nem non secundum additionem, sed diminutionem
 vel similes juste accuset, libris ipsis longe ante

Et hæc quidem a tempore desumpta sint signa tam
 mira, et manifesta, et quæ convinci nullo modo
 queant. Verumenimvero, et ex ipsa quidem elocu-
 tione, et pulchritudine scriptionis dictum est, hæc
 verba nullius alterius oportere credere, quam beati
 Basilii esse voces. Nihilominus tamen et ab eadem
 ipsa intelligentia, et antecedentium ac subsequen-
 tium contextu, si quis diligenter scopum perpen-
 derit, hoc idem apparebit.

Com Eunomius, ex eo quod Spiritus sanctus a
 sanctis tertius ordine ac dignitate diceretur, ter-
 tium quoque eum esse natura colligeret, divus Ba-
 silius, conclusionem moleste ferens, non negat me-
 dia, nimirum, Spiritum sanctum tertium esse or-
 dine ac dignitate. Licet enim veluti ægre ferens,
 clamet adversus Eunomium: Qui vero sint sancti,
 et in quibus sermonibus hæc doctrinam fecerint,
 dicere nequit: non tamen id urgens hæc ait, neque
 negans tertium esse ordine, ac dici a sanctis Spi-
 ritum, quemadmodum nostrates male existimant;
 sic enim ipse sibi ac veritati adversaretur: sed ab
 Eunomii dementia vehementer abhorrens, et indi-
 gne ferens conclusionem, nimirum tertium esse
 Spiritum etiam natura, et silentium illius accu-
 sans, quod tacuerit, minimeque indicaverit sanc-
 ctos qui istud affirmant, in hanc vocem erupit:
 Qui vero sint sancti, et in quibus sermonibus hæc
 doctrinam tradiderint, dicere nequit. Perspicuum
 enim est, quod si sanctorum auctoritates expo-
 suisset, absurdam fortasse inferre conclusionem
 minime potuisset. Scimus enim, quod ex uno quo-
 piam verbosen vocabulo sæpe totus scopus scriptoris
 et mens apparet, alicui de suo ut non liceat aliquid
 addendo malitiose agere, et conclusionem eorum
 dictis minime consentaneam inferre. Hinc sit ut si

etiam Eunomius sanctos istud affirmantes, et eorum auctoritates addidisset, minime sane potuisset concludere quod conclusit; tamen enim sancti tertium esse Spiritum maxime sentiunt, atqui natura tertium esse constanter negant. Propterea igitur malitiam ejus deplorans. infert: Numquid factus est homo tam audax, ut de divinis dogmatibus novitates introducat? Manifestum autem est, hic eum novitatem appellare, tertium esse Spiritum natura, non ordine, ac dignitate. Namque alioquin seipsum novarum rerum auctorem appellasset, sibi que ipse magis repugnasset. Ipse enim est, qui maxime omnium tertium esse Spiritum ordine ac dignitate credendum tradidit, quique nos auream hanc et indissolubilem catenam ordinis docuit. Etenim in his ipsis verbis adversus Eunomium continuo infert: Dignitate enim secundum esse a Filio, ab ipso habentem esse, et ab ipso accipientem, et annuntiantem nobis, atque omnino ab illa causa dependentem, tradit pietatis sermo,

Hujus enim sententia, et si non totum, partem tamen aliquam nostri recipiunt: reliqua intercedentes, atque ita dicentes: Dignitate enim secundum esse a Filio, tradit fortasse pietatis sermo; addentes quoque illud, fortasse, ut ambiguum sermone reddant. Quod quidem alienum esse a mente Magni Basillii, prorsus ostendemas.

Hæc igitur, non per figuram rhetoriam (1), quam vocant ἀντιπαράστασις (hoc est, concessionem, seu quod in scholis aiunt, dato et non concessio), magnus ille Basilius infert, quemadmodum quibusdam imperitissime visum est. Verum, thesim certam minimeque dubiam ponens, quod sequitur considerat: tertium quidem ordine valde concedens, tertium vero natura velut impium rejiciens. Audi igitur quæ dicat ipse rationem astruens: Quemadmodum enim Filius ordine quidem a Patre secundus est. Deinde infert rationem cur ita: Quia, inquit, ab illo est; et dignitate; quia inquit, principium et causa esse illius est Pater; natura vero non amplius secundus est. Ita et Spiritus sanctus etiam si subeat, et subsequatur Filium ordine ac dignitate, non tamen merito eum alienæ esse naturæ sequetur. Hic vero quidam addiderunt (ut et omnino concedamus), dicentes: Etiam si subsequatur Filium ordine ac dignitate, ut et omnino concedamus. Illius vero scopo nihil magis atque hoc constari esse potest, qui in epistola ad canonicos (2) manifeste dicit: Spiritus vero sanctus Patri quidem ac Filio connumeratur, quod et super creaturam sit, ordine autem tertius, posi-

(1) Hoc loco minime obscure innuit, et insinuat Marcum Ephesium, quippe illius fuit hæc præva interpretatio, ut ex concilio Flor. sess. 20, liquido constat.

(2) Moniales forte, ut ita dixerim, regulares intelligendæ sunt, quæ nimirum secundum quandam normam instituti ab Ecclesia approbati vitam debebant. Canon enim Græcis regulam significat

ἔθηκε τοὺς τοῦτο λέγοντας ἁγίους, καὶ τὰς βήσεις ἐκείνων, οὐκ ἂν ἐδυνήθη συμπεράναι, ὁ συνεπέρανεν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμα οἱ ἅγιοι φρονοῦσι, τῇ φύσει μέντοι γε τρίτον εἶναι καὶ σφόδρα ἀρνοῦνται. Διὰ ταῦτα οὖν τὴν κακοῦργίαν αὐτοῦ σχετιάζον, ἐπιφέρει, Ἐὰρ γέγονεν ὁ-τω πολυμῆδς ἄνθρωπος, τὰς περὶ τῶν θείων δογμα-των καινοτομίας εἰσηγούμενος; Καὶ ὄφλον ἐτι καινο-τομίας ἐνεαῦθα καλεῖ τὸ τρίτον εἶναι τῇ φύσει τὸ Πνεῦμα, ὃ τῷ τρίτον εἶναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώ-ματι. Ἡ γὰρ ἂν ἐαυτὸν ἐκάλει καινοτόμον, καὶ ἐαυτῷ μᾶλλον ἠναντιοῦτο. Αὐτὸς γὰρ ἐστιν ὁ μάλι-στα πάντων τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμα τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι παραθούς πιστεύειν, καὶ τὴν χρυστὴν ταύτην σειρὰν τῆς τάξεως καὶ ἄλυτον διδάξει; ἡμᾶς. Ἐν γὰρ τοῖς κατ' Εὐνομίου τούτοις λόγοις προσιχώ-ς ἐπάγει· Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὄλωσ τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγο-ς.

Τούτου γὰρ τοῦ βητοῦ, εἰ καὶ -μη τὸ πᾶν, μέρος γέ τοι ὄμω; δέχονται οἱ ἡμέτεροι, τὰ λοιπὰ περιέ-πτοντες καὶ λέγοντες ὁδῶσι· Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν ἰσως ὁ τῆς εὐσε-βείας λόγος. Προσιθέμενος καὶ τὸ ἰσως, ἐν ἀμφίβολον τὸν λόγον ποιῶσιν, ὁ τῆς τοῦ μεγάλου Βασιλείου διανοίας ἀλλότριον εἰρηθῆσται πάντη.

Ταῦτα οὖν οὐ κατ' ἀντιπαράστασιν ὁ μέγας ἐπά-γει, ὡς καὶ μάλα ἀμαθῶς τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ θέσιν ὁμολογουμένην τιθέμενος, τὸ ἐπόμενον σκέπτεται. τρίτον μὲν τῇ τάξει εἶναι μάλα τιθέμενος; τρίτον δέ γε τῇ φύσει, ὡς ἀσεβῆ; ἀπορρίπτων. Ἄκουε γοῦν οἷα, κατασκευάζων τὸν λόγον, φησὶν· Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρὸς. Ἔστ ἐπάγει τὴν αἰτίαν, διὰ τί. Διότι, φησὶν, ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώ-ματι, διότι, φησὶν, ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ Πατὴρ, φύσει δὲ οὐκ ἐτι δεύτερος; ὁτῶ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβίβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τά-ξει καὶ τῷ ἀξιώματι, οὐκέτ' ἂν εἰκότως, ὡς ἄλλο-τριας ὑπάρχον φύσεως, ἀκολουθοῖη. Κἀνεαῦθα ἐ-τενες προσέθηκον, ἵνα καὶ ὄλωσ συγχωρήσωμεν, λέ-γοντες, Εἰ καὶ ὑποβίβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, ἐν ὄλωσ καὶ συγχωρήσωμεν. Τοῦτου δὲ οὐδὲν ἠναντιώτερον τοῦ ἐκείνου σκοποῦ· ὅς φανε-ρῶς ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικάς ἐπιστολὴ λέγει· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμεῖ-ται, διότι καὶ ὕπερ τὴν κτίσιν ἐστὶ. Τέτακται δὲ τρί-τον, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διδιδάχματα παρὰ τοῦ εἰ-πόντος, Περὺθίντες μαθητεύσατε κἀντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ δὲ

et eodem modo in Ecclesia Romana quidam religio- si vocantur canonici regulares, vel ad diffe- rentiam aliorum canonicorum, vel est repetitio nominis in variis linguis, quemadmodum Scriptura dicit, (Abba Pater.) Existat quoque oratio cele- berrima Joannis Chrysostomi cujus titulus est: Ἐπὲρ τοῦ τὰς κανονικάς μὴ συναρκεῖν ἀνδράσιν.

προσιθεῖς τοῦ Υἱοῦ, ἢ πρεσβύτερον λέγων τοῦ Πα-
τρὸς, οὕτως ἀνθίσταται μὲν τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ, ἀλ-
λότριος δὲ τῆς ὑγιαίνουσας ἐστὶ πίστεως, μὴ ὅν
παρῆλαθε τύπον θεολογίας φυλάττων, ἀλλ' ἐαυτῷ
καινοφανίαν εἰς ἀρέσκειαν ἀνθρώπων ἐπινοῶν. Καί
μετ' ὀλίγα· Ὥστε ἡ περὶ τὴν τάξιν καινοτομία αὐτῆς
τῆς ὑπάρξεως ἀδέτησιν ἔχει, καὶ ὅλης τῆς πίστεως
ἐστὶν ἀρησις.

minum gratiam sibi excogitet. Et post pauca : Quapropter quæ circa ordinem novitas est, ipsius
existentiæ contemptum habet, et totius fidei est
negatio.

Εἰ οὖν ταῦτα τὰ ῥήματα ἀμφιβάλλοντάς ἐστι περὶ
τὴν τάξιν, καὶ διατάζοντος, καὶ μετὰ τοῦ, Ἰσως,
καὶ ἴν' ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν τοὺς ἐαυτοῦ λό-
γους προφέροντος, αὐτὸς κρινεῖς, καὶ ὅσοι εὐγνώ-
μονες καὶ μικρὸν τι συνειντες λόγων θυνάμους, καὶ
ἀληθεῖς δογματῶν.

Εἴτ' οὐκ αἰσχύνονται τοσαύτην ἐναντιολογίαν τῷ
ἀγίῳ προσάπτοντες, προσθεῖν δ' ἂν καὶ ἀπόνοιαν,
εἰ νῦν μὲν τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμά φησι τῇ τάξει,
καὶ οὕτω τρίτον ὡς μὴ εἶναι τὴν τάξιν ἀλλάξει·
ἀσεβεῖν γὰρ φησι τὸν τοῦτο ποιοῦντα· νῦν δὲ, Ἀξιώ-
ματι γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ ἰσως παραδίδωσιν ὁ
λόγος τῆς εὐσεβείας.

Ἐγὼ μὲν ἐπὶ μάρτυρι Θεῷ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ταῦτα
λαγόντων αἰσχύνομαι· εἰ δ' αὐτοὶ οὐκ αἰσθάνονται
τῆς ἐαυτῶν ἀτοπίας θαῦμα ἂν εἴη.

Ὁ δὲ πᾶσαν αὐτῶν ἀναισχυντίαν ἀποκλείει, ὅτι ἐν
τοῖς κατ' Εὐνομίῳ μετὰ πολλὰ συμπεριαινόμενος ὁ
διδάσκαλος ἐπάγει· Οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον ἀξιώματι μὲν ὑποβιβήκα καὶ τάξει, παρ-
λήφμεν γὰρ αὐτὸ τρίτον ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
ἀριθμούμενον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἐν τῇ παραδόσει
τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος παραδεδωκέντος τὴν τά-
ξιν, ἐν οἷς εἶπε, Πόρευθέντες βαπτίζετε, καὶ τὰ
λοιπά.

Ἐπίστησον οὖν, ὅτι οἷς ῥήμασιν ἐν τῇ πρὸς τὰς
κανονικὰς ἐπιστολῆς κέχρηται πρὸς τὴν τῆς τάξεως
ἀπόδειξιν, τῇ σωτηρίῳ δηλαδὴ παραδόσει, τοῖς αὐ-
τοῖς κἀναεῖθα περὶ τῆς αὐτῆς τάξεως χρήται. Ἀλλὰ
μὴν ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς τοσοῦτω θαρβῆν καὶ
πίστει προφέρει τὸν λόγον, ὥστε μὴ εἶναι καὶ λέ-
γεῖν ἄλλως εἰπεῖν, ἢ ἀσεβῆσαι τὸν τοῦτο ποιήσοντα·
πῶς οὖν ἐναεῖθα, ὅπου τῇ αὐτῇ τῶν λόγων ἰσχύϊ,
καὶ οὕτω μείζονι, οὐτ' ἐλάττωι χρήται, μετὰ διαταγ-
μῶ καὶ ἀμφιβολίας τὸν λόγον προσαγαλὲν ἔμελλεν;

Ἀλλὰ ταῦτα κακοήθων ἀνθρώπων, καὶ μετὰ τῆς
ἐαυτῶν κεφαλῆς πάντα μηχανωμένων, οὗ τῆς τοῦ
θεοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἰσὶ διανοίας. Οὕτως οὐδένα
δεῖ ἀμφιβάλλειν τοῦ μεγάλου Πατρὸς εἶναι γίνεσθαι
τοῦτον τὸν λόγον, τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δηλαδὴ
τάξει καὶ ἀξιώματι τοῦ Υἱοῦ δευτερεύειν, καὶ παρ'
αὐτοῦ ἔχειν τὸ εἶναι, καὶ τῆς αὐτοῦ αἰτίας ἐξῆφθαι.

Τούτου δὲ ὄντος γνησίου, τίς ἐτι λοιπὸν ἄλλο τι
ζητήσεσθαι, ὡ πρὸς τῆς ἀληθείας αὐτῆς; Οὐχ ἱκανὸς
ὁ μέγας Βασίλειος διδάξει ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν; Οὐ
μόνος τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀντάξιος; Οὐ τοσοῦτον
ἔσπασε καὶ χάριτος καὶ σοφίας, ὡς καὶ μόνος πάσῃ
τῇ Ἐκκλησίᾳ διδάσκαλος ἀξιόχρεως εἶναι;

Ἐγὼ μὲν μᾶλλον ἂν βουλοίμην μετὰ τούτου, εἰ

tus est, quemadmodum in Evangelio edocet sumus
a Domino dicente : Euntes docete omnes gentes,
baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus
sancti. Qui autem anteponit Filio, vel antiquiorem
dicit esse Patre, iste opponit se quidem Deo con-
stitutioni, alienus vero est a sana fide, cum for-
mulam religionis colenda, quam acceperit, non
servet : sed novitatem vocum, ad captandam ho-
minum gratiam sibi excogitet. Et post pauca : Quapropter quæ circa ordinem novitas est, ipsius
existentiæ contemptum habet, et totius fidei est
negatio.

An igitur hæc verba dubitantis sint de ordine,
atque ambigentis, et cum illis vocibus, fortasse, et
ut omnino concedamus, suas rationes enuntiantis,
ta ipse judicabis, et quotquot alii sunt æqui et
probi viri, qui vel modicam vim rationum ac
dogmatum veritatem intelligant.

Deinde non erubescunt tantam notam contra-
rietatis, adderem vero et amenitiæ sancto inurere,
si Spiritum esse quidem tertium modo affirmet,
et ita tertium, ut immutare ordinem non sit fas;
etenim impie ait eum agere, qui id agat; modo
vero dicat : Dignitate enim secundum esse a Filio,
fortasse tradit pietatis sermo.

Equidem testor Deum, me pro iis qui talia
dicunt, erubescere : quod si ipsi absurditatem
suam non sentiunt, mirum est.

Cæterum quod omnem eorum obstruit impu-
dentiam, illud est, quod in iis quæ tradit doctor
adversus Eunomium, post multa alia, concludens
infert : Sic nimirum et Spiritus sanctus dignitate
quidem et ordine subit Filium : accepimus enim
ipsam tertium a Patre et Filio numeratum, eundem
ipso Domino in traditione salutaris baptismatis
ordinem tradente, in quibus dixit : Euntes bap-
tizate, et reliqua.

Perpense igitur, quæso, quoniam quibus verbis,
in epistola ad canonicas ad ordinem demonstnan-
dum usus est, nimirum salutari traditione bap-
tismatis, iisdem etiam hic de eodem ordine utitur.
At enim in epistola ad canonicas tanta securitate
tantaque fide sermonem profert, ut non liceat vicere
aliter eum dixisse, quam impie agere eum qui id agat.
Quomodo igitur hic, ubi eadem rationum vi, et ne-
que majori neque minori, utitur, cum hastitatione
atque ambiguitate sermonem proferre debuisset?

Verum hæc sunt hominum perversis moribus
præditorum, quique omnia mala proprio capiti
machinantur, non autem mentis illius divini viri.
Sic neminem oportet ambigere magni illius Patris
esse legitimam hæc sententiam, nimirum Spiritum
sanctum ordine ac dignitate secundum esse a Filio,
ab ipsoque habere esse, et a sua causa dependere.

Porro autem hæc sententia vera et legitima
existente, quæso te per ipsam veritatem, quid
aliud amplius quæret aliquis? Nonne satis aptus
est magnus Basilius ad docendum nos veritatem?
Nonne solus instar omnium est aliorum? Nonne
tantam adeptus est gratiam et sapientiam, ut vel
solutus toti Ecclesiæ doctor dignissimus esse possit?

Equidem mallem potius, si mihi hoc dicere fas

est, errare cum eo, quam cum omnibus aliis verax esse.

Hinc igitur ex his nudis verbis veritate quaestio- nis testificata, quod nimirum Spiritus sanctus ex Filio procedat, non abs re lamen fuerit, quando- quidem hoc in loco sumus, etiam ex subsequenti- bus ipsius verbis ratiocinando eandem veritatem tibi ostendere. Ait igitur Filium ordine ac digni- tate secundum esse a Patre, id quod etiam nostris videtur. Verumtamen perpende quomodo Filius sit ordine ac dignitate secundus a Patre : idem enim infert : Quoniam enim, inquit, ab illo, et quoniam principium, et causa ejus est Pater. Quare, quod in divinis personis est secundum ab altero, propterea est secundum, quod ab illo sit; id autem etiam in rebus natur- alibus manifestum est. Omne enim, quod natura ab aliquo secundum est, ab illo quoque est. Sed idem auctor fatetur Spiritum sanctum etiam ordine ac dignitate secundum esse a Filio. Quod autem non dubitando id proferat, quemadmodum quidam somniant, sed et valde asseverando, in epistola ad canonicas clarissime ostenditur. Sic igitur ratiocinare : Omne quod in divinis personis ab alio secundum existit, ab eo quoque est ; at vero Spiritus sanctus a Filio se- cundus existit; igitur a Filio est. Quod si placet paulo altius, atque universe rationem repetere, aliter dicendum est : Omne quod ab aliquo natura secundum est, ab illo quoque est; sed Spiritus sanctus natura secundus est a Filio ordine ac dignitate; quare Spiritus a Filio est. Quod autem Spiritus natura secundus sit ordine a Filio, patet; nihil enim est in Trinitate praeter naturam, neque secundum accidens, neque adventitium.

Minime vero te offendat vox illa (natura), cum Spiritum sanctum natura secundum esse a Filio audis. Non enim secundum ipsum esse dicimus, secundum naturam, ne alienae naturae esse ostendamus, quemadmodum Eunomius; sed natura dicimus, destruentes id quod est praeter naturam. Id quod etiam magnus testatur Athanasius, docens eundem habere ordinem ac naturam Spiritum ad Filium, quem ordinem ac naturam habet Filius ad Patrem. Duo enim ista ex hoc ostenduntur, quod nimirum et tertius sit ordine a Patre Spiritus, et secundus a Filio; quodque natura (hoc est naturalis) iste sit ordo.

Amplius autem et aliter rationem efferamus : Si quid ab aliquo natura secundum est, ab illo quoque existit : atqui Spiritus natura secundus est a Filio; igitur a Filio quoque existit.

Verum haec ex dictis magni Basilii nobis censa sint, de quibus etsi multa verba feci, adhuc tamen multo plura his dicere poteram, quae brevitatis causa omisi. Et haec quidem dixi, et longius pro- traxi quam erat animus, propterea quod non parum auxilii ad investigandum verum hinc nobis proveniat, quin potius in his verbis summa rei consistit. Siquidem solus magnus Basilus satis aptus est ad docendum nos veritatem.

οἷόν τε φάναι, πλανῶσθαι, ἢ μετὰ πάντων ἀληθεύειν τῶν ἄλλων.

Ἀπόθεν τοίνυν ἐκ τούτων γυμνῶν τῶν ῥημάτων τῆς τοῦ προβλήματος τούτου ἀληθείας μαρτυροῦμε- νης, τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἠηλαθῆ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὐ χεῖρον ὅμως ἐπεὶ ἐν τούτοις τῶ μέρει ἰστέν, καὶ τῶν ἐπομένων ῥημάτων αὐτοῦ συλλογιζόμενον τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν δεῖξαι σοι. Φησὶ τοίνυν τὸν Υἱὸν δεῦτερον τοῦ Πατρὸς τάξει τε καὶ ἀξιώματι. Τοῦτο δὲ καὶ τοῖς ἡμετέροις δοκεῖ. Ἄλλ' ἐπιστήσον πῶ; ὁ Υἱὸς δεῦτερός ἐστι τοῦ Πατρὸς; τάξει καὶ ἀξιώματι. Ὁ αὐτὸς γὰρ ἐπάγει, Διότι γὰρ, φησὶν, ἀπ' ἐκείνου, καὶ διότι ἀρχὴ καὶ αἰτία αὐτοῦ ὁ Πατήρ. Ὅστις τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις; ἐτέρου δεῦτερον τάξει καὶ ἀξιώματι, διὰ τοῦτο δεῦτερον, διότι ἐστὶν ἀπ' ἐκείνου. Τοῦτο δὲ καὶ τὸ φυσικῶς πράγμασι δῆλον. Πᾶν γὰρ τὸ φύσει τινὸς δεῦτερον καὶ ἀπ' ἐκείνου ἐστίν. Ἄλλὰ μὴν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεῦτερον τοῦ Υἱοῦ τάξει καὶ ἀξιώματι, ὁ αὐτὸς φησὶν· διὸ δὲ οὐκ ἀμυβῶλλον, ὡς τινες ἀναιδέως φησὶν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα διαχωριζόμενος, ἐν τῇ πρὸς τὰς κωνσταντικὰς ἐναργέστατα δείκνυται. Οὐκοῦν συλλογι- σαι οὕτως· Πᾶν τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις ἐτέρου δεῦτερον ἀπ' ἐκείνου ἐστὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεῦτερον τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀρα ἐστίν. Εἰ δὲ βούλει καὶ εἰς καθολικώτερον τὴν λόγον ἀναγαγεῖν, ῥητέον ἐτέρως· Πᾶν τὸ φύσει τινὸς δεῦτερον ἐξ ἐκεῖ- νου ἐστὶ· τὸ δὲ Πνεῦμα φύσει δεῦτερον τοῦ Υἱοῦ τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι· ὥστε τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ τὸ Πνεῦμα φύσει ἐστὶ δεῦτερον τοῦ Υἱοῦ τῆ τάξει, δῆλον· οὐδὲν γὰρ ἐν τῇ Τριάδι παρὰ φύσιν, οὐδὲ κατὰ συμβεβηκός, οὐδ' ἐπίκτητον.

Μὴ πρόσκοπτε δὲ τῇ λέξει τοῦ φύσει, φύσει τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ δεῦτερον εἶναι· ἀκούων· οὐ γὰρ κατὰ τῆν φύσιν δεῦτερον αὐτὸ εἶναι λέγομεν, ἢ ἄλλοτρια; φύσεως δεῖξωμεν ὑπάρχον, ὡς ὁ Εὐνό- μιος, ἀλλὰ φύσει λέγομεν, ἀναρῶντες τὸ παρὰ φύ- σιν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μέγας μαρτυρεῖ Ἀθανάσιος, ὅταν τάξιν καὶ φύσιν ὁ Υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ φύσιν καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν διδάσκων. Δύο γὰρ ταῦτα δείκνυται διὰ τούτου, ὅτι τε τρίτον ἀπὸ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τῆ τάξει καὶ δεῦτερον τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὅτι φύσει ἐστὶν αὐτὴ ἡ τάξις.

Ἐτι δὲ καὶ ἄλλως τὸν λόγον προσείπομεν. Εἰ τι τινὸς δεῦτερον ἐστὶ φύσει, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστίν. Ἄλλὰ μὴν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεῦτερον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ φύσει· καὶ τοῦ Υἱοῦ ἀρα ἐστίν.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥητῶν ἡμῖν ἀναπέφηνεν, ἐν οἷς εἰ καὶ πολλοὺς κατέ- τριψα λόγους, πολλῶ τούτων ὅμως ἐνῆν εἰπεῖν ἐπι- πλείονα, ἃ διὰ συντομίαν παρήκα. Καὶ ταῦτα δὲ εἶπον, καὶ κλείων οὐ δούλομένη ἐμήκυκα, διὰ τὸ μὴ μικρὰν ἡμῖν ἐνταῦθεν ἀκολοθεῖν περὶ τὴν τῆς ἀλη- θείας εὐρεσιν συμμαχίαν, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν ταῦτα τὰ ῥήματα δύνασθαι, εἴπερ μόνος ὁ μέγας Βασίλειος ἱκανὸς διδάξαί· ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν.

"Ὡς δ' ἐπὶ τὰ προσηγγελημένα μεταβήσομαι, καὶ σοὶ τὴν πρόβον τῆς καθ' ἡμᾶς συνόδου συντετημένως διηγησάμενος, καὶ τινὰς ὀλίγας περὶ τοῦ συμπέρασματος ἀποδείξεις ἐκθεῖς, καταπαύσω τὴν λόγον.

Ἀρχὴ διηγήσεως τῶν ἐν τῇ συνόδῳ.

Ὡς ἴστε τοίνυν ἐν Φεβρουαρίῳ παραγενόμενοι σὺν τε τῷ κραταίῳ ἡμῶν βασιλεῖ, καὶ τῷ ἱερῷ πατριάρχῃ, καὶ πάσῃ τῇ ἡμετέρῃ συνόδῳ ἃ μὲν πρὸ τοῦ τῆς συνόδου ἐνάρξασθαι μερικῆς διετιλήμεθα, ὡς μὴ πᾶνω ἀναγκαιᾷ παρήσω· ἐπεὶ μὴδ' ἡμῖν προὔργου ἦσαν ἔκείνα, ἀλλὰ τὸν καιρὸν ἐπίτηδες τριβόντες, συνηλαθεῖν ἀνεμίνωμεν ὡς ἔδει παρῆναι ἐν τῇ συνόδῳ.

Τοῦ καιροῦ δ' ἐπιστάντος, ἔδοξεν ἡμῖν εἰς δύο μερίσσει τὸ ζήτημα, δηλαδὴ, τὸ τε μὴ δεῖν μὴδ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι, καὶ δεῦτερον τὸ μὴδ' ἀληθὲς εἶναι τὸ συμπέρασμα τοῦτο, τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἐδοξεν μὲν οὖν τοῦτο· ἐζητεῖτο δὲ περὶ ποτέρου τούτων πρότερον εἶναι διαλεκτικόν. Καὶ ἐκράτησα τὸ περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὀλίως προσθεῖναι, καίτοι γ' ἡμῶν μὴ βουλομένου, ἀλλὰ φανερώς ἀντιλέγοντος. Ἐλεγον γάρ, ὡς Ἡ ἰσχυρότερον ἔστιν ὕπὲρ ἡμῶν τοῦτο τὸ πρόβλημα ἢ περὶ τοῦ δευτέρου, ἢ ἀσθενέστερον· εἰ μὲν οὖν ἀσθενέστερον, ὡς χρὴ ἀπὸ τοῦ ἀσθενεστεροῦ ἀρξάμενους ζητηθῆναι, καὶ τὴν ζήτησιν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος παθόντας, τεταραγμένους καὶ πεφοβημένους· εἰς τὸ δεῦτερον εἰσελθεῖν. Αἰός γάρ μὴ ποτε ἡ τροπὴ ἢ ἐπὶ τῷ πρώτῳ καὶ ἐπὶ τῷ δευτέρῳ τροπῆς αἰτία ἡμῖν γένηται· εἰ δὲ ἰσχυρόν ἐστι, δεῖ τὸ ἰσχυρόν φυλάττειν ὑστερον· νικῆσαντες μὲν γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ, μετὰ ταῦτα καὶ τῷ δευτέρῳ ἐκ πολλῆς αὐτοῦ τῆς παρουσίας τρεψόμεθα. Εἰ δὲ κρατηθῶμεν ἐν ἐκείνῳ τῷ δόγματι ἄρα, τότε καὶ τὸ δεῦτερον νικῆσωμεν, μὴ δεῖν αὐτὸ τῷ συμβόλῳ προσθεῖναι διδάξαντες.

"Ἄλλως τε ἐπὶ τὸ δὲ ἑλαττόνων δεῖ καὶ τῇ φύσει βλιότερον τοῦ διὰ πλεόνων, ἐκείνο προκρίναι δεῖ, ἰγὼ ἔλεγον, καὶ περὶ ἐκείνου πρώτον διαλεχθῆναι, μὴ δ' ἐπὶ τοῖς λοιποῖς χώραν οὐκ ἔχει. Τοῦ μὲν οὖν δόγματος φανερός ψευδός, τὸ μὴ προσθεῖναι χώραν οὐκ ἔχει λοιπόν. Ὅστε ἐν ἀγῶνι τελείως τοὺς ἐναντίους τρεψόμεθα, ἀν' ἀπὸ τοῦ δόγματος ἀρξώμεθα. Τοῦ δὲ μὴ δεῖν προσθεῖναι διαχρόνως, ἐπιλείπεται ἐξετάσαι τὸ δόγμα, εἰ ἀληθές. Ταῦτα δὲ λέγων τοὺς ἡμετέρους οὐκ ἐπαίθον. Ἄλλ' ἐκ παντὸς ἐβούλοντο πρόβον περὶ τούτου πρώτον διαλεχθῆναι. Ταῦτα δ' ἰγὼ ἔλεγον μαρτυροῦντός μοι τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς συνειδήσεως, τῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἀεὶ τιμῆς στοχαζόμενος, καὶ τὴν αὐτοῦ δόξαν ἐκ παντὸς τρόπου πραγματούμενος. Ἡ γὰρ ἐνδόξως ἐβουλόμην ἡμᾶς Ἀσίων διαλεχθῆναι, καὶ μετὰ τοῦ δοκεῖν κακρητηκῆναι αὐτῶν, ἢ ἐνδόξως αὐτοῖς ἐναυθῆναι, καὶ ἀναυ τοῦ δόξαν ἡττηθῆναι, καὶ ἀσθενεστὴ πρὸς τὰς ἀποδείξεις. Τούτων δ' ἐκότερον, ἐκ μὲν ὧν ἰγὼ ἔλεγον, ἠκολούθει· εἰ δὲ ὧν διαπραξάμεθα, πᾶν τοῦναντιον. Ὅθεν καὶ μεταμίλητον οὐκ ὀλίγους τῆς βουλῆς ταύτης, καὶ μάλιστα τοῖς νεωγεύουσιν. Τί

Jam vero ad ea quæ antea pollicitus sum, me conferam, tibi que progressum nostre synodi præcise narrabo; ac tandem quibusdam paucis de hac conclusione demonstrationibus expositis, finem faciam.

Principium narrationis actorum in synodo.

Quæ igitur Ferrariam profecti una cum fortissimo nostro imperatore, ac sacro patriarcha, totaque nostra synodo, ut tu quoque nosti, antequam initium sumeret synodus, privatim disputabamus, ea tanquam minus necessaria prætermittam, quando nobis quoque illa minus erant utilia; sed de industria tempus conterentes, quos adesse opus erat in synodo, ut convenirent expectabamus.

Instante itaque tempore, visum est nobis in duas partes quæstionem dividere; nimirum et quod non oporteat ne ipsam quidem veritatem Symbolo addere; et quod secundum est, hanc minime veram esse conclusionem, videlicet Spiritum factum ex Filio procedere. Hoc igitur visio, quærebatur de quo prius disserendum esset illudque *de nihilo prorsus addendo* vici, quo alioqui nolente, sed manifeste contradicente. Si quidem aiebam vel validius esse pro nobis istud problema posteriori, vel infirmius; si infirmius, non opus esse ab infirmiori incipientes vinci, et victoria statim a principio certaminis amissa, turbatos ac timore percussos, in secundum descendere; timendum enim esse, ne fuga in primo quæsito, etiam in secundo fugæ causa nobis sit; si vero validum est, posterius servare. Cum enim in primo vicerimus, in secundo quoque postea abunde satis eos avertemus atque fugabimus. Quod si vici fuerimus in illo primo dogmate, tunc saltem secundum vincemus, docebimusque non oportere illud in Symbolum addere.

Præterea, cum quod per pauciora, eo quod per plura sit, semper etiam in natura melius sit, illud ego anteponendum, deque eo prius disputandum esse aiebam, post quod reliquum non habet locum: ostensa itaque falsitate dogmatis, non esse addendum, non habebit deinceps locum: quapropter, si a dogmate incipientes, uno certamine perfecte hostes erunt pulsati atque fugati: ostenso vero nihil esse addendum, adhuc ipsum dogma superest examinandum, an verum sit. Cum vero hæc dicerem, nostris suadere non poteram; sed omni modo ac ratione, de hoc prius esse disserendum contendebant. Hæc vero ego dicebam, teste mihi Deo et conscientia, nostræ gentis semper honorem spectans, ejusque gloriam omnibus modis curans. Vel enim præclare volebam nos a Latinis sejungi, simulque cum existimatione victoriæ; vel præclare cum illis conjungi et absque eo quod videremur vici fuissæ, et in probationibus defecisse. Horum autem utrumque ex iis quæ ego dicebam, sequeretur; ex iis vero quæ egimus, totum oppositum. Unde etiam non paucos, maxime vero cordatos viros hujus consilii

pœnituit. Quid tu igitur inquires? Sane quidem A
confesim non silui; sed cum eos vidissem, id et
non aliud volentes (quod illis accidebat, quia ni-
mirum existimabant nos in hoc plus posse, quam
in ipso dogmate), volens ipsos a proposito avertere,
dixi rationes in contrarium, audiente sapientissimo
nostro imperatore, ostendens infirmitatem pro-
blematis, quodque ridiculum sit existimare, non
oportere veritatem ad Symbolum addere. Rationes
vero tam erant solidæ, ut nemo ex illis qui præ-
sentes aderant, potnerit eas solvere. Attamen
quod voluerunt, statuerunt, et ego illos sequebar,
cum quæ utilia fore mihi viderentur, ea dicere,
Deo ac generi nostro debere me existimarem;
postea vero majorem partem sequi, et una cum
illis consociatum certare. Atque ita certamen hujus
rei descendimus, et cum Latinis coepimus disce-
ptare, ostendentes ipsis non oportere quidquam, ne

Tota vero nostra demonstratio, ex definitionibus B
sacrorum conciliorum desumebatur: in quibus
sane circa finem aiunt non oportere præter illa
aliam fidem conscribere, aut sperere, aut docere,
et id genus.

Quando sane aliquid etiam ridiculum tota no-
stra gens perpessa fuisse, propter istum bonum
virum Ephesium, nisi ipse prius sensissem, et
impedivissem. Etenim una cum ejusmodi aucto-
ritatibus ex definitionibus depromptis, etiam di-
ctum quoddam Apostoli volebat adducere, dicentis
ad Galatas: *Si quis vobis evangelizaverit aliud,
præter id quod accepistis, anathema sit*¹; aliorum
quoque sancti Dionysii universe affirmantis non
audendum esse, non modo dicere, sed ne cogitare
quidem præter ea quæ divine nobis e sacris eloquiis
manifestata sunt. Igitur ista quoque tanquam rem
demonstrantia, quod ne ipsam quidem veritatem
addere liceat, in medium offerre volebat. Id
vero, quantam omnibus irridendi nostri faculta-
tem dedisset, præterquam quod etiam ipsa prima

Nos in tertia synodo, quæ Ephesi celebrata est,
nitebamur, dicentes ipsam primam hanc inhibiti-
onem fecisse de addendo interdicentem. Quæ res
perfecto etsi non ita se habeat, præbet tamen ali-
quam umbram auxilii contendere volentibus pro-
pter verborum equivocationem et ambiguitatem.

Porro autem ratio existimandi, eam primam
tertiam synodum hanc fecisse inhibitionem, prima
et potissima quidem est, quod acta secundæ aut
primæ synodi penitus non exstant. Posterior vero
causa est, quod secunda synodus œcumenica Sym-
bolum Nicænæ synodi in multis immutavit, multa
quidem adimens, multo plura vero etiam addens.
Quare non poteramus nos dicere ante secundam
synodum factam fuisse inhibitionem. Certe enim
ipsos sanctos Patres secundæ synodi anathemati
subjiceremus.

His igitur declaratis, vide quid absurditatis ex
iis testimoniis, quæ Ephesius volebat adducere, se-
¹ Galat. 1, 9.

ὄν ἐγώ; Οὐκ εὐθὺς ἐσιώπησα, ἀλλ' ἰδὼν ἀποδοῦς
τοῦτο θέλοντας καὶ οὐκ ἄλλο (τοῦτο δὲ ἑπασχόν διὰ
τὸ οὐδεὶς πλέον ἡμᾶς ἰσχυεῖν ἐν τούτῳ ἢ ἐν τῷ
δύγματι), βουλόμενος αὐτοὺς ἀποτρέψαι τοῦ προκει-
μένου εἰπον λόγους εἰς τὸναντίον ἐπ' ἀκρόασι τοῦ
σοφοῦ ἡμῶν βασιλέως, τὴν ἀσθένειαν δεικνύς τοῦ
προβλήματος, καὶ ὅτι γελοῖόν ἐστιν οὐδεὶς μὴ δεῖν
τὴν ἀλήθειαν τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι. Οἱ δὲ λόγοι
οὕτως ἰσχυροὶ ἦσαν, ὥστ' οὐδεὶς μὲν ἀπὸ τούτων
παρόντων ἰσχυρῶς λύσαι· ὁμοίως δὲ ὅπερ ἐβούλοντο
ἐκύρωσαν, καὶ ἐγὼ εἰρήμην, εἰπεῖν μὲν τὰ δο-
κοῦντα συνοίσειν νομικῶν ὀφείλειν θεῶ καὶ τῷ γέ-
νει, μετὰ δὲ ταῦτα τοῖς κλεισίαις ἀκολοθεῖν, καὶ σὺν
αὐτοῖς ἀγωνίζεσθαι; καὶ οὕτως εἰσῆλθομεν τὸν περὶ
τούτου ἄγωνα, καὶ μετὰ τῶν Λατίνων ἡρξάμεθα
διαλέγεσθαι, δεικνύντες αὐτοῖς, μὴ δεῖν τῷ Συμβόλῳ
μηδὲν, μηδ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ὅλως προσθεῖναι.

Ipsam quidem omnino veritatem, Symbolo addere.
Ἡ δὲ πᾶσα ἀπέδειξε ἡμῶν ἐκ τῶν ὄρων ἦν τῶν
ἀγίων συνόδων ἐν οἷς περὶ τὰ τέλη φασὶ, μὴ δεῖν
παρὰ ταῦτα ἑτέραν πίστιν συγγράφειν, ἢ φρονεῖν,
ἢ διδάσκειν, καὶ ὅσα ὁμοία τούτοις.

Ὅτε καὶ τι γελοῖον ἦεν ἂν ἐπιπέσειν ἐπὶ γένος
διὰ τοῦ καλοῦ Ἐπίσου, ἂν μὴ αὐτὸς αἰσθόμενος
ἐνεπέσεια. Σὺν τούτοις γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ὄρων καὶ
βητόν τι τοῦ Ἀποστόλου κομισαὶ ἠβούλετο, πρὸς
Γαλάτας λέγοντος, *Εἰ τις ὑμᾶς εὐαγγελίσταται
ἄλλο παρ' ὃ παραλάβετε, ἀνάθεμα ἔστω* καὶ τοῦ
ἀγίου Διονυσίου καθόλου τοιγαροῦν λέγοντος, *Ὁ
τολμητὸν εἰπεῖν, οὐτε μὴν ἐνοῆσαι, παρὰ τὰ
θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκτερασμένα.* ὁ
ἠβούλετο οὖν καὶ ταῦτα ὡς παραστατικὰ τοῦ μηδ'
αὐτὴν προσθεῖναι δεῖν τὴν ἀλήθειαν, εἰς μέσον πα-
ραγαγεῖν. Τοῦτο δ' ὅσον ἂν ἡμῖν προῤῥήνησε τὸν
κατάγειλον, καὶ ὡς ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς
διαλέξεως τὴν ἕρταν ἀπενεγκάμεθα ἂν, μάθοις ἂν
ὄδε.

die disputationis victi fuisset, ita sane intelliges.

Ἡμεῖς ἐν τῇ τρίτῃ συνόδῳ τῇ κατ' Ἐφεσον συγ-
κροτηθείσῃ ἰσχυριζόμεθα, λέγοντες ἐκείνην πρώτην
τοῦτο ποιῆσαι τὸ κώλυμα τὸ προσθεῖναι ἀπαγορεύ-
σασαν. Ὅπερ εἰ καὶ μὴ τάληθες οὕτως ἔχει, ὁμοίως
ἔχει τινὰ σхиάν βήθηλας τοῖς βουλομένοις ἐπιείκειν,
διὰ τὸ τῶν ῥημάτων ὁμῶνυμον καὶ ἀμφίβολον.

Ἡ δὲ αἰτία τοῦ ταῦτην πρώτην τὴν τρίτην σύν-
οδον οὐδεὶς τοῦτο ποιῆσαι τὸ κώλυμα πρώτη μὲν
D ἔστιν, ὅτι Πρακτικὰ τῆς δευτέρας ἢ πρώτης συνόδου
οὐκ εὐρίσκονται ὅλως· δευτέρα δὲ ὅτι ἡ β' οἰκου-
μενικὴ σύνοδος τὸ Σύμβολον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου
ἐν κλειστοῖς ἐνῆλλαξε, πολλὰ μὲν ἀφελούσα, κλειψὶ
δὲ καὶ προσθεῖσα. Ὅπερ οὐκ ἰδυνάμεθα ἡμεῖς λέγειν
πρὸ τῆς β' συνόδου γενέσθαι τὸ κώλυμα. Ἡ γὰρ ἂν
αὐτοῦς τοῖς ἐν τῇ β' συνόδῳ ἀγίοις Πατέρας ὑπὸ
ἀνάθεμα ὀπηγάγομεν.

Τούτων οὖν σεσαφηνισμένων, ὅρα τί ἐξ ὧν ὁ
Ἐπίσου μαρτυριῶν ἠβούλετο, ἀποπον ἠκολούθει.

Ἐπει γὰρ ὁ θεὸς Ἀπόστολος καὶ ὁ ἅγιος Διονύσιος πολλὰ καὶ πρὸ τῆς β' καὶ τῆς πρώτης συνόδου ἐγένοντο, τὰ ῥητὰ ταῦτα ἢ τὸ ψευδῆ διδάσκειν κωλύουσι, καὶ ἐναντία τῇ πίστει, ἢ ὅπως καὶ ἀληθῆ· ἄλλ' εἰ μὲν καὶ ἀληθῆ, ὑπὸ ἀνάθεμα μὲν οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες τοσαύταις προσθέσει τε καὶ ἐφαιρέσει τὸ τῆς πρώτης σύμβολον ἐνηλλαχότες· ὑπὸ ἀνάθεμα δὲ οἱ τῆς πρώτης, τὸ τῶν πρὸ αὐτῆς Σύμβολον ἐν κλειστοῖς μεταποιήσαντες.

Ἄλλ' εἰ τοῦτο καὶ ἐννοεῖν ὅπως βλάσφημον, τὰ ψευδῆ ἄρα καὶ ἐναντία τῇ πίστει διδάσκειν κωλύουσιν ἢ τε θεὸς Ἀπόστολος, ὃ τε ἱερεῖς Διονύσιος. Εἰ οὖν τὰ ψευδῆ κωλύουσιν, ἡμεῖς δὲ τὰ τούτων ῥητὰ εἰς ἰσοδύναμα τοῖς ὅροις ἐνομιζόμεν, καὶ οἱ ὅροι ἄρα τὰ ψευδῆ κωλύουσι προσθεῖναι, οὐ μέντοι τὰ ἀληθῆ. Καὶ οὕτως ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ ἡτήθημεν ἄν.

Ἐγὼ δὲ, ταῦτα ἰδὼν, τοὺτους τε τοὺς λόγους αὐτῶ ἀνακαλύψας, μόλις αὐτὸν ἔπεισα, καὶ ἄλλους εἰς τὴν πιστῶν προλαβόμενος συναργούς, ὥστε ταῦτα ἀφαιρεῖν, ἢ καὶ παθεῖν; οὐ παρέργαεν.

Ἐκ τούτων οὖν ἔστιν ἐνοησάει τὴν ἐκείνου λεπτότητα τοῦ ἀνδρός, καὶ ἦν αὐτὸν εἰκὸς κρίνειν ἐν τοῖς δυσχεροτέροις καὶ ὑψηλοτέροις θεωρήμασιν ἔχειν, τοῖς περὶ τοῦ δόγματος λέγω, εἰ τοῦτο τοιοῦτον ἦν αὐτὸν λέληθε.

Ταῦτα δὲ λέγω οὐκ ἐκεῖνον διασῶραι βουλόμενος· πῶρρω γὰρ ἐγὼ τῶν τοιούτων· ὅθεν οὐδέποτε κατ' ἐκείνου οὐτ' εἶπον, οὐτε ἐρῶ πάλιν τῶν ἐνταυθὶ εἰρημίων· ἀλλὰ τοῖς ἀκροατὰς διδάξαι βουλόμενος ἀπὸ τῶν ἐκείνου φυλάττεσθαι λόγων.

Προχωροῦντες οὖν εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα, ἔτι μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς ὄντες καὶ τὰ προίμια, ἡμεῖς ἰδοκοῦμεν ἐπικρατεῖν, καὶ ὄντως ἐπικρατοῦμεν· οὕτω γὰρ ἡμῖν ἄξιόν' εἰ λόγου καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν Λατίνων ἀπήντηκεν, ἔξω τοῦ προκειμένου ἐκείνων τε λεγόντων, ἡμῶν τε πρὸς ταῦτα ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος ἀνδισταμένω· ὅτε καὶ θαρρῶ λέγειν, τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν παρὰ Γραικῶν εἰρημίων λόγων αὐτῶ· ἦν ὁ καὶ εἰρῶν καὶ εἰπῶν. Ἔως τὸν λόγον διαδέξατο ὁ πάντ' ἄριστος ἀνὴρ καὶ θαυμάσιος, καὶ τοῦ Λατίνων γένους ἀγαλμα, καὶ κόσμος τῆς φύσεως, Ἰουλιανὸς ὁ τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας Ῥωμαίων καρδινάλιος ἀξιότατος· ὃς, πολλὰ τε καὶ καλὰ εἰπῶν, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ προκειμένον, οὕτως ἰσχυραῖς καὶ ἀναντιρρήτοις ἀποδείξει τὸ πρόβλημα ἀπαξιργάσατο, δεῖξας ἐξεῖναι τὴν ἀλήθειαν ἀεὶ προστεῖναι τῷ θεῷ Συμβόλιον συνοδικῶς καὶ καλοῦσης ἀνάγκης, ὡς μηδὲν ἡμᾶς ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις μεμελετηκότας πρὸς ταῦτα ἀντεπεῖναι δυναθῆναι.

Ὅν πολλῶν ὄντων, ὅσα εἰς μνήμην ἐμὴν ἦκει, ἐνταυθὶ σοὶ ἐκθεῖναι περιέσσωμι, ὡς ἂν καὶ τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἀλήθειαν ἐκ μέρους ἀκούσεις.

(1) Quæ hic narrat Bessarion de Marco Ephesio vera esse tum inde probari possunt, quod ille ipse Ephesius peracta sacrosanctâ synodo ad decipien-

queretur. Quoniam enim divinus Apostolus, ac sanetus Dionysius, multo ante secundam synodum. imo vero et primam floruerunt, hæc eorum dicta, vel falsa docenda esse prohibent, et contraria fidei; vel omnino et vera. Sed si et vera, sub anathemate erunt Patres secundæ synodi, qui tot adilitamentis, et diminutionibus primæ Symbolum immutarunt: sub anathemate vero et Patres primæ synodi, qui idem Symbolum quod ante primam synodum fuit, in multis immutarunt.

Quod si id vel cogitare omnino nefas est, igitur falsa, fideique contraria, tum divinus Apostolus tum sacer Dionysius doctre prohibent. Si igitur falsa, nos autem horum dicta æqualia esse definitionibus, atque idem valere arbitramur: igitur definitionibus quoque falsa, non autem vera addenda esse prohibent. Atque ita ipsa prima die victi fuissæmus.

Ego vero hæc cum animadvertissem, hasque rationes illi aperuissem, vix persuasi, aliis quoque sociis et adiutoribus ad ipsi persuadendum mecum acceptis, ut ea vellet omittere, quæ etiam persuasus, non adduxit (1).

Ex his igitur intelligere licet illius viri acumen, quodque iudicium verisimile est, eum habere in rebus difficilioribus, et sublimioribus theorematibus, et dogmate, inquam, si hoc ejusmodi cum sit, ipsum effugerat.

Hæc autem dixerim. non illi quidem detrudere volens; longissime enim a talibus rebus alium: unde etiam nunquam adversus illum neque dixi, neque dicam amplius, his exceptis, quæ hic dicta sunt, sed auditores docere volens, ab illius sermonibus cavendum esse.

Procedentes itaque ad hanc quæstionem, cum adhuc in ipso limine quæstionis essemus, videbatur nos superiores esse, et revera superiores eramus. Nondum enim aliquid nobis alicujus momenti dignum, et ad ipsam rem faciens, Latini objecerant; cum extra rem illi dicerent, nosque illorum objectis abunde resisteremus; quando et audeo dicere firmiores rationes a Græcis dictas, ipse eram, qui et inveneram et dixeram. Donec tandem orationem suscepit in omnibus præstantissimus et admirabilis vir, Latinorumque gentis ornamentum, et naturæ decus Julianus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis dignissimus: qui cum multa, eaque præclara, et ad rem dixisset, ita firmis et exquisitis rationibus quæsitum perfectum et absolutum reddidit, ostendens synodice ac necessitate cogente semper licere divino Symbolo verum addere: ut cum nos multis diebus meditaremur, nihil ei ad hæc opponere potuerimus.

Quæ cum multa sint, ea tantum hic tibi exponere conabor, quæcumque mihi in memoriam venerint, ut etiam veritatem ad hunc locum pertinentem ex

dos Græcos incautos eadem loca beati Pauli citare, atque illis inculcare non sit veritus, ut patet legitibus editionem suæ fidei.

parte agnoscas. Prius tamen audi nostrarum op-
positionum et controversiarum caput, quod maxime
firmum esse videtur.

In calce definitionum cujusque synodi, sumpto a
tertia initio, hæc ad verbum lata et condita sunt :
Illis lectis statuit sancta synodus, e nemini licere
aliam fidem proferre, aut componere, aut sapere,
aut aliter docere : eos vero qui audent, clericos
quidem deponendos esse, laicos autem anathemate
feriendos. »

Hujus sane sensus, et horum ferme verborum
sunt omnia interdicta. Nos in istis tanquam firmis-
simis, et quæ refelli nequeant, nitebamur, dicentes,
non oportere, ne ipsam quidem veritatem Symbolo
addere, quandoquidem prædictis verbis id vetatur,
minimeque licet. Ad quæ cum valde multæ ratio-
nes a Latinis sint allatæ, inter illas etiam erant
istæ.

*Demonstrationes quod liceat verum Symbolo
addere.*

Concilium, seu concilia, non solum aliam fidem
proferre, verum etiam componere vetant. Jam
vero, si intelligant aliam fidem componere, pro eo
quod est esse aliis vocabulis Symbolum enuntiatum,
contingit omnes anathemati subjectos esse, qui aliis
quidem vocabulis, eodem vero sensu idem Symbo-
lum ediderunt. Quod fere omnes sancti fecerunt :
sed hoc falsum atque blasphemum est. Non igitur
interdictum est aliis verbis veritati consentientibus
eamdem fidem exponere, sed contrariam fidem con-
scribere, id prohibuitur est.

Secundo. Quarta synodus etiam sapere ac do-
cere aliter, eidem subjicit anathemati. Jam vero si
sapere aut docere vocabulis quidem aliis, veritati
tamen consentientibus id prohibet, sub anathemate
erunt, qui quam fidem, quibus sortiti sunt, unus-
quisque vocabulis docuerunt. Singuli enim sancto-
rum, aliis atque aliis verbis eandem fidem docue-
runt. At enim hoc absurdum est; non igitur voces,
sed oppositi sensus prohibiti sunt; præsertim cum
et sapere ad sensus, non ad verba referatur.

Tertio. Sexta synodus hæc eadem habet, quæ et
quarta. Etiam hoc amplius, inhibet eos qui aliquam
vocum novitatem, hoc est vocabuli inventionem,
inducunt ad eversionem eorum quæ ab illis sancita
sunt. Ex quo apparet illas tantum voces vetitas
esse, quæ ad eversionem eorum quæ ab illis lata
et condita sunt: non autem eas quæ non ad ever-
sionem, sed eandem servant intelligentiam, indu-
cuntur.

Præterea. Tertia synodus decernit, non oportere
aliam, præter Nicænam, fidem proferre: alioquin
sub anathemate esse, qui id agant. Symboli vero
secundæ synodi, quo nos modo utimur, nullam
mentionem fecit. Si igitur Symboli secundæ synodi,
tanquam quod diversum sit, alterumque existat a

Α Πρὸ δὲ τούτων τῶν ἡμετέρων ἐνοστάσεων καὶ
ἀντιλογιῶν τὸ κεφάλαιον καὶ μάλιστα ἰσχυρότερον
ἀκουσον.

Ἐν τῷ εἶναι τῶν ἕρων ἐκίστης τῶν συνόδων ἀπὸ
τῆς τρίτης ἀρχομένων κείται οὕτω κατὰ ῥῆμα·
« Τούτων ἀναγνωσθέντων, ὤρισεν ἡ ἁγία σύνοδος,
μηδὲν εἶναι ἐτέραν πίστιν προφέρειν, ἢ συντι-
θεῖναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἑτέρως· τοὺς δὲ τολ-
μῶντας, κληρικούς μὲν καθαιρεῖσθαι, λαϊκοὺς δὲ
ἀναθεματίζεσθαι. »

Ταύτης τῆς ἐνοίας καὶ τούτων σχεδὸν τῶν ῥη-
μάτων εἰσι τὰ κωλύματα πάντα. Ἐπὶ τούτοις ἡμεῖς
ὡς ἀναντιρρήτοις δισχυρίζομεθα λέγοντες, μὴ
δεῖν τῷ συμβόλῳ μηδὲ τὴν ἀλήθειαν προσθεῖναι.
Ἐπὶ δὲ τῶν προσηρμένων ῥημάτων κωλύεται,
καὶ οὐκ ἔξιστι. Πρῶς ἂ πᾶν πολλῶν ἐκ τοῦ μέρους
Ἀπηνίων λόγων ῥηθῆναι, ἐν ἐκείνοις ἦσαν καὶ
ταῦτα.

*Ἀποδείξεις τῶν τὴν ἀλήθειαν δεῖν προσθεῖναι
τῷ Συμβόλῳ.*

Ἡ σύνοδος, ἢ αἱ σύνοδοι οὐ τὸ προφέρειν μόνον
πίστιν ἐτέραν, ἀλλὰ καὶ τὸ συντιθεῖναι κωλύει. Εἰ
δὲ τὸ ἐτέραν πίστιν συντιθεῖναι ἀπὸ τοῦ ἐτέρας
λέξει περρακόμενον σύμβολον νοοῦσαι, συμβαίνει
δοῦ πάντες οἱ ἐτέρας μὲν λέξαισι, τοῖς αὐτοῖς δὲ
νοήμασι, τὸ αὐτὸ ἐκθέμενος σύμβολον, ὅπερ σχεδὸν
πάντες οἱ ἄγιοι πεποιθήκασιν (ἐκαστος γὰρ αὐτὸν,
ἢ οἱ πλείους, ἐποίησαντο πιστεως ἐκθέσαις ἰδίαις),
ὅπῃ ἀνάθεμά εἰπιν. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ψεῦδος καὶ
βλάσφημον. Οὐκ ἔρα κωλύεται τὸ ἐτέρας ῥήμασι
συμφωνοῦσαι τῇ ἀληθείᾳ τὴν αὐτὴν πίστιν ἐκθεῖναι,
ἀλλὰ τὸ ἐναντίαν πίστιν συγγράφαι, τοῦτο κωλύ-
εται.

Ἐτι ἡ ὁ σύνοδος καὶ τὸ φροεῖν καὶ διδάσκειν
ἐτέρως, ὅπῃ τὸ αὐτὸ ὑποβάλλει ἀνάθεμα. Εἰ δὲ τὸ
φρονεῖν, ἢ διδάσκειν, λέξαισι ἐτέρας μὲν, συμφω-
νοῦσαι δὲ τῇ ἀληθείᾳ, τοῦτο κωλύει, ὅπῃ ἀνάθεμα
πάντες, οἱ αἱ; ἔσχεν ἕκαστος λέξαισι τὴν ἐαυτῶν
πίστιν διδάσκοντας. Ἐκαστος γὰρ τῶν ἁγίων ἄλ-
λαις καὶ ἄλλαις λέξαισι τὴν αὐτὴν πίστιν διδάσκου-
σιν. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ἄστοπον. Οὐκ ἔρα τὰς λέξαισι,
ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα νοήματα κωκωλύκασιν. Ἐπὶ
καὶ ἄλλως τὸ φρονεῖν εἰς τὰ νοήματα ἀγαφῆραται,
ἀλλ' οὐκ εἰς τὰς λέξαισι.

Ἐτι ἡ ἑκτη τὰ αὐτὰ τε ταῦτα τῇ ὁ φροεῖ· καὶ
εἰ κωλύει τοὺς κεινοφωμίαν, ἢ; λέξαισι ἐφύρασιν
εἰσάγοντας πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ὅπ' αὐτῶν θερι-
σθέντων. Ἀρ' οὐ φαίνεται ἐκείνας τῶν λέξαισι
κωκωλύσθαι, αἱ πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἰχκαμένων
εἰσάγονται· οὐ μὴν τὰς μὴ πρὸς ἀνατροπὴν, ἀλλὰ
ταυτὸ νόημα σωφροσύνας.

Ἐτι ἡ γ' σύνοδος διορίζεται, μὴ δεῖν ἐτέραν
πίστιν προφέρειν παρὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ· αἱ δὲ μὴ,
ὅπῃ ἀνάθεμα εἶναι τοὺς τοῦτο ποιοῦντας. Του δὲ
συμβόλου τῆς β' συνόδου, ὅ ἡμεῖς χρῶμεθα νῦν,
οὐδεμίαν ἐπιείσητο μναίαν. Εἰ μὲν οὖν τοῦτο τὸ
τῆς β' συνόδου σύμβολον, ὡς διαφέρον καὶ ἑτερον

δὲ τοῦ τῆς πρώτης· διὰ τοῦτο οὐκ ἔτυχε μνήμης ἀπὸ τῆς τρίτης συνόδου, ἀμαρτάνομεν ἡμεῖς ἀσύγνωστα νῦν, τῷ μὲν τῆς πρώτης οὐ χρώμενοι, δὲ καὶ μένειν ἀμαρτανώητον ἐκώρωσαν οἱ Πατέρες, τῷ δὲ τῆς δευτέρας ἐπ' Ἐκκλησίας τε καὶ ἰδίᾳ πάντες ἀναγιγνώσκοντες μένον. Καὶ ἐστὶν κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ὅτι· ἀνάθεμα. Εἰ δ' ὡς ταυτὸν δὲ οἰσιώπηται, φαίνεται ταυτὸν ἢν οὐ τοῖς ῥήμασι (τούτοις γὰρ καὶ πᾶσι διαφέρει, προσθήκας τε κλειστάς ἔχον καὶ ἀφαιρέσεις)· ἀλλ' ἔστι ταυτὸν τὰς νοήμασι. Διὸ καὶ ἀμφότερα τὸ τε τῆς πρώτης, τὸ τε τῆς δευτέρας σύμβολον, ὡς ἐν ἡγήσαντο οἱ τῆς γ' συνόδου Πατέρες. Ὅστε καὶ πᾶν σύμβολον τὴν αὐτὴν τῷ τῆς πρώτης ἔνωσαν οἶζον εἶη ἢν ἐκείνοις ταυτὸν. Καὶ οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον, ὅταν λέγεται μὴ τολμᾶν παραδιδόναι ἕτερον σύμβολον. Ἐτερον γὰρ ἀκουστικὸν τὸ τῆς ἀντικειμένης ἔνωσις, καὶ οὐχὶ τὸ λέξαι διαφέρειν· ἐκιδίηται, ὡς εἰρηται, τὸ τῆς δευτέρας, πλείστον ταῖς λέξεσι διαφέρειν τοῦ τῆς πρώτης, οὐκ ἐνομισθη ἕτερον εἶναι. Ὅστε συμπράττεται, ὅτι τὰ τὴν ἔνωσαν οἶζοντα τὴν αὐτὴν εἰσι ταυτὰ, καὶ ταῖς λέξεσι διαφέρουσιν, ἢν τρόπον ἔστι καὶ τῆς β' ταυτὸν τῷ τῆς πρώτης.

intelligentiam, etiam si verbis differant, eadem esse, quæ admodum et Symbolum secundæ synodi, idem esse ac Symbolum primæ.

Ἐτι ἐκάρτη σύνδος μετὰ τὴν ἀνάγκωσιν τοῦ θεοῦ ἐαυτῆς ὄρου, οὐ μόνον τοῦ Συμβόλου, ἀλλὰ τοῦ σύμπαντος ὄρου, φησί· Τούτων ἀναγνωσθέντων, ὤρισεν ἡ ἀγία σύνδος μηδενὶ ἐξείναι ἕτερον πιστεῖν προφέρειν. Ὅστε τὸ, τούτων ἀναγνωσθέντων, πρὸς θεὸν τὸν ὄρον ἀναφέρεται. Καὶ τὸ ἐξῆς ἄρα τὸ, ἕτερον πιστεῖν μὴ ἐξείναι προφέρειν, πρὸς τὸν ὄρον καὶ αὐτὸ ἀναφέρεται· ἦτοι μὴ ἐξείναι προφέρειν ἄλλην πιστεῖν παρὰ τὴν ἐν τῷ ὄρῳ ἐγκείμενην τῷ καθόλου, οὐ μόνον ἐν τῷ Συμβόλω. Ἄλλ' ὅσον κατὰ τὰ ῥήματα ἢ β' ἔγραψεν ἕτερα τῆς τρίτης, καὶ ἡ πέμπτη τῆς δ', καὶ οὕτως ἐξῆς. Ὅστε περὶ τῆς καθόλου πίστεως ἔστιν ὁ λόγος, καὶ περὶ τῶν νοημάτων, οὐ περὶ τῶν λέξεων αὐτῶν.

Ἐτι ἡ ζ' σύνδος οὐδὲ ποιεῖται ὁμοίαν συμπόλου, οὔτε τοῦ τῆς πρώτης, οὔτε τοῦ τῆς δευτέρας, ἀλλ' ἀπλῶς ὄρον ἐαυτῆς ἐκθεμένη, ἐν τῷ τέλει φησί, « Τούτοις οὐκ ἔστι προσθεῖναι, καὶ ἀπὸ τούτων οὐκ ἔστιν ἀφελθεῖν. Εἰ δέ τις προσθεῖη ἢ ἀφείλοι ἐπὶ ταύτης τῆς πίστεως, ἀνάθεμα εἶη. » Ὅστε δῆλον ὅτι περὶ πίστεως λέγει, καὶ τῆς κατὰ τὰ ῥήματα ἐναντιώσεως. Οὐ γὰρ δὴ κενώλυκεν ὄρους τὴν Ἐκκλησίαν συγγράφασθαι.

Ἐτι, Ἄ τῆ κ' ῥηθὶς εἰς δικαιοσύνην πιστεύομεν, ταῦτα καὶ τῷ στόματι ὁμολογεῖν εἰς σωτηρίαν ὀφείλομεν· εἰ δὲ μὴ ἀτάλης ἡμῖν ἔσται, καὶ ἐξ ἡμισίας ἢ πίστεως. Δεῖ γὰρ ὁμολογεῖν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων τὴν πίστιν, εἰ μέλλομεν καὶ αὐτοὶ τυχεῖν ἀναρρήσεως· ὅπερ τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸ λόγιον αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἀληθῆ ἀνάγκη φρονεῖν καὶ ἀνάγκη ἄρα ὁμολογεῖν ταῦτα. Ὅστε ἀ ἀνάγκη πιστεύειν, ταῦτα οὐκ ἀνεύθυνον μένον, ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη ὁμολογεῖν.

Ἐτι, ἐν τοῖς Πρακτικῶσι, τῆς τέταρτης συνόδου,

A Symbolo primæ, ob eam causam a tertia synodo nulla facta est mentio, inexpressibile scelus nos modo committimus Symbolo primæ non utendo : quod ut maneret immutabile, Patres sanxerunt : secundæ vero tantum Symbolum tum in Ecclesia, tum privatim omnes recitando. Et secundum hanc rationem sub anathemate sumus. Si vero tanquam idem sit, silentio præteritum est, idem esse videtur non verbis (his etenim multum a modum differt, additiones plurimas habens, et ademptiones) ; sed est idem sensu et intelligentia. Quare utrumque Symbolum tum primæ, tum secundæ, veluti unum, Patres, tertiæ synodi arbitrati sunt. Quapropter etiam omne Symbolum eandem intelligentiam, quam et Symbolum primæ servans, idem erit atque illa, et nihil facit ad argumentum et rationem illorum qui dicunt non audendum aliud Symbolum tradere ; aliud enim subaudiendum, quod sit contrariæ intelligentiæ, non autem quod vocabulis differat : quandoquidem, ut dictum est, Symbolum secundæ synodi, cum multum differat vocabulis a Symbolo primæ, non tamen aliud esse existimatum est. Quare concluditur : Quæ eandem ærariam, quæ admodum et Symbolum secundæ synodi, idem

Rursus. Unaquæque synodus, post recitatum totam suam definitionem, non tantum Symbolum, ac ita : His lectis, statuit sancta synodus, nemini licere aliam fidem proferre. Quare illud : His lectis, ad totam definitionem refertur ; igitur et quod deinceps sequitur, aliam fidem non licere proferre, ad totam definitionem spectat ; hoc est, non licere proferre aliam fidem, præter eam quæ in definitione universali, non solum in Symbolo continetur. Sed quod attinet ad verba, quarta synodus alla scripsit a tertia, et quinta a quarta, et sic deinceps. Quapropter de universali fide sermo, deque iisdem sententiis, non de ipsis vocabulis.

Præterea septima synodus neque omnino ullam facit mentionem Symboli neque primæ, neque secundæ : sed simpliciter definitione sua edita, et explicata, in fine dicit : « His non licet addere, et ex his non licet adimere. Si quis vero addiderit, et ab ea fide ademerit, anathema sit. » Quare constat eam de fide dicere, et de ea quæ in dogmatibus est, contrarietate. Non enim certe Ecclesiam a definitionibus conscribendis arcuit.

Insuper : Quæ corde ad justitiam credimus, hæc etiam ore confiteri ad salutem debemus : sin minus imperfecta nobis erit, et ex dimidio fides. Oportet enim coram hominibus fidei confiteri, si nos quoque volumus coram Patre cælesti præconium consequi Salvatoris, secundum eloquium ejus. Atqui vera sapere necesse est ; igitur necesse est etiam ea confiteri. Quare, quæ necessario sunt credenda, ea non solum impune, sed etiam necessario sunt confitenda.

Ad hæc in Actis quartæ synodi, in prima actione

expositum est, primum quidem ab Eutyche Sym-
bolium Nicænum. Deinde insert' idem hæreticus
Eutyche, super hanc fidem, scilicet Nicænam,
definitionem edidisse Ephésiam synodum hujusce-
modi: Eum, qui præter hanc aliquid addiderit,
vel excogitaverit, vel docuerit, pœnis tunc latis
subjacere.

Eusebius vero episcopus Dorylensis, qui accu-
sator erat hæretici Eutyche, hæc audiens exclamavit:
Non est talis definitio; non est talis canon
id prohibens, mentitus est. Sexcenti vero triginta
Patres, qui Chalcedone fuerunt, hoc audientes
tacuerunt: et Eutychem, utpote qui non pateretur
etiam alia sapere præter ea quæ in Symbolo essent
Nicæno, alia scilicet numero, non tanquam opposita,
condemnarunt. Quare ostenderunt illas tantum vo-
ces velari, quæ sunt contrariæ et adversæ, non
autem consentientes. Ecce enim illud ex duabus,
et in duabus naturis incommistis Christum post
id, quod semel assumpserat, mansisse, aliud cum
sit a Symbolo Nicæno, aliud vero dico vocabulis,
non intelligentia, tamen cogebant Eutychem illud
sapere. Unde apparet Patres non simpliciter aliud
prohibuisse, sed opposita.

Illud porro considera diligenter: hæc enim ea-
dem verba tertie synodi, quæ nos producimus, ni-
mirum nemini licere aliam fidem proferre, hæc ipsa
pro se Eutyche producebat. Dorylensis vero epi-
scopus, ac tota synodus, Non est talis, dixerunt,
canon id vetans; sed eum, quippe qui pravè cano-
nem interpretaretur, condemnarunt. Explicabat
enim ipsum canonem Eutyche, quemadmodum et
nostrates, nimirum existimans omne illud simpli-
citer prohiberi, quod vel ipsa verborum varietate
aliud esset. Quod tamen concilio minime placuit;
ob eamque causam eum damnarunt, cum aliam
fidem arbitrarentur eam quæ esset contrariæ, non
autem eam quæ verbis quidem differat, intelli-
gentia vero sit consentiens.

Deinde ego etiam memini in explicatione Nomo-
canonis, quæ sit a Zonara, aliquid tale me vidisse.
In eo enim Nomocanone hæc inhibitiō tertie sy-
nodi, nimirum: His lectis statuit sancta synodus,
et reliqua, inter alios canones tertie synodi conti-
netur, septimusque enumeratur. Aut istum vero
est alius sextus canon ejusdem tertie synodi qui
excommunicatos facit eos qui audent aliquid labe-
factare ex statutis atque decretis a synodo. In hoc
autem septimo, scilicet, His lectis, statuit sancta
synodus nemini licere aliam fidem proferre; ana-
themate feriuntur, qui canonem transgrediuntur.
Movet ergo quæstionem Zonaras (1), cur synodus in
sexto canone excommunicatos facit laicos, in septimo
eos anathemate percutit? Solvens autem dubitati-
onem, sic habet ad verbum: Magna est differentia,
quod aliquis, contra aliquam rem dicat, et quod

(1) Hæc hodie non reperiuntur apud Zonaram
locis cit., sed apud Balsamonem in Nomocanone
dum exponit canonem sextum concilii Ephesiani.

Α εν τῇ πρώτῃ πράξει, ἐκτίθειται μὲν πρῶτον ὁπ'
Εὐτυχοῦς τὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ Σύμβολον. Ἐπειτα ἐπιφέρει
ὁ αὐτὸς αἰρετικὸς Εὐτυχῆς, ὅτι ἐστὶ ταύτῃ τῇ πίστει,
δηλονότι τῶν ἐν Νικαίᾳ, ὅλον ἐξήνεγκαν ἢ ἐν Ἐπίσῳ
σύνοδος· Τὸν παρὰ ταύτην προστιθέντα τι ἢ ἐπι-
νοοῦντα ἢ διδάσκοντά ἐπιτιμίαις τῶν τότε ἰγγρα-
φεῖσιν ὑποκεισθαι.

Εὐσέβιος δὲ ἐπίσκοπος Δορυλαίου, ὃς ἦν κατήγορος
τοῦ αἰρετικοῦ Εὐτυχοῦς, ταῦτα ἀκούσας ἐδόξεν·
Οὐκ ἔστιν ὄρος τοιοῦτος, οὐκ ἔστι κανὼν τοῦτο
διαγορευῶν, ἐφεύσατο. Οἱ δὲ ἐξακόσιοι τριάκοντα
Πατέρες οἱ ἐν Χαλκηδόνι, τοῦτο ἀκούσαντες, ἐκού-
πησαν, καὶ καταδίκασαν τὸν Εὐτυχέα, ὡς μὴ κατα-
δέχόμενον φρονεῖν καὶ ἄλλα παρὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμ-
βολον, ἄλλα δηλαδὴ τῷ ἀριθμῷ, οὐχ ὡς ἀντικείμενα.
Β Ὅστε ἰδεῖσαν ἐκείνας τὰς προσθήκας κωλύεσθαι,
αἱ εἰσὶν ἑναντίαι καὶ ἀντικείμεναι, οὐ μόντοι γε
τὰς ὁμοφωνοῦσας. Ἰδοὺ γὰρ τὸ ἐκ δύο φύσεων καὶ
ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτους τὸν Χριστὸν μετὰ τὴν
πρόσληψιν μεῖναι; ἕτερον δὲ τοῦ ἐν Νικαίᾳ σύμ-
βολου, ἕτερον δὲ λέγω ταῖς λέξεσιν; οὐ τῇ ἑνωσίᾳ·
ὅμως ἡνάγκαζον τὸν Εὐτυχῆ φρονῆσαι αὐτά. Ὅστε
φαίνεται μὴ τὸ ἕτερον ἀπλῶς τοῦ Πατέρος κω-
λύειν, ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα.

Ἐκρίκει δὲ τοῦτο ἀκριβῶς. Αὐτὰ γὰρ ταῦτα εἰ
ρήματα τῆς τρίτης συνόδου ἢ προφέρομεν ἡμῶς,
τὸ μὴ μὲν ἐξείναι δηλαδὴ προφέρειν πίστιν ἑτέραν,
αὐτὰ ταῦτα προέφερον ὁ Εὐτυχῆς ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Γ
δὲ Δορυλαίου ἐπίσκοπος καὶ ἡ σύνοδος δὴ, Οὐκ
ἔστιν, ἔφασαν, τοιοῦτος κανὼν τοῦτο διαγορευῶν·
ἀλλὰ καταδίκασαν αὐτὸν ὡς παρεξηγούμενον τὸν
κανόνα. Ἐξηγεῖτο γὰρ αὐτὸν ὁ Εὐτυχῆς, ὡς περ καὶ
οἱ ἡμέτεροι, δηλονότι πᾶν ἀπλῶς ἕτερον, καὶ ῥη-
ματικῆ ἑτερότης ἦ, νομίζων κωλύεσθαι. Ὅπερ τῇ
συνόδῳ ἀπήρσε, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὸν καταδίκασαν;
ἑτέραν πίστιν νομίζοντας τὴν ἑναντίαν, οὐ τὴν
ρήμασι μὲν διαφέρουσαν, ταῖς ἐννοίαις δὲ συμφω-
νοῦσαν.

Ἐτι μὲν ἡμῶς καὶ ἐγὼ ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ
Ζωνάρᾳ ἐν τῷ Νομοκάνωνι τοιοῦτόν τι ἰδών. Ἐν
γὰρ τῷ Νομοκάνωνι τοῦτο τὸ κώλυμα τῆς γ' συν-
όδου, τὸ, Τούτων ἀναγνωσθέντων ὤρισεν ἡ ἁγία
σύνοδος, καὶ τὰ λοιπὰ, κεῖται ἐν τοῖς κανόσι τῆς γ'
συνόδου, ἑβδομος ἀριθμοῦμενος. Πρὸ δὲ τούτου ἔστιν
ἄλλος ἕκτος κανὼν τῆς αὐτῆς τρίτης; συνόδου,
ἀκοινωνήτους ποιῶν τοὺς τολμῶντας παρασκαλεῖν
τι τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου πεπραγμένων. Ἐν δὲ τούτῳ
τῷ ἑβδόμῳ τῷ, Τούτων ἀναγνωσθέντων, ὤρισεν ἡ
ἁγία σύνοδος μὴ μὲν ἐξείναι ἑτέραν πίστιν προφέ-
ρειν, ἀναθεματίζονται οἱ παραβαλόντες τὸν κανόνα.
Ἀπορεῖ οὖν ὁ Ζωνάρᾳς, διὰ τὴν σύνοδον ἐν μὲν τῷ
ἕκτῳ κανόνι ἀκοινωνήτους ποιεῖ τοὺς λαίλους; ἐν δὲ
τῷ ἑβδόμῳ ἀναθεματίζει αὐτούς. Καὶ ἐπιλυόμενος
τὴν ἀπορίαν φησὶν οὕτως κατὰ ῥήμα· Μεγάλη
ἔστι διαφορά τοῦ ἑναντιοῦσθαι, καὶ τοῦ ἀμφιβάλλ-

At fortassis quæ attribuntur in excusis libris Bal-
samoni sunt Zonaras, vel istud Balsamon accepit a
Zonara, cum etiam posterior fuerit.

λαιν τινὰ περί τινος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἀμφιβάλλων περί τῶν ἤδη καλῶς προκυρωθέντων ἀπορισθῆσεται, ὅποσον δηλαδὴ βούλεται ὁ ἔκτος κανὼν· ὁ δὲ ἐναντιούμενος τούτοις, ὡς ἐναντιόφρων, ἀναθεματισθῆσεται, ὅποσον δηλαδὴ βούλεται ὁ ζ' κανὼν, ἤγουν ὁ ὄρος οὗτος τοῦ κωλύματος. Ὡστε καὶ οὗτος ὁ ἐξηγητὴς· ἑτέραν πίστιν ἐνταῦθα τὸ ἐναντιοῦσθαι καὶ ἐναντιοφρονεῖν ὀνομάζει σαφῶς· τε καὶ ἀναμφιβόλως.

Ἐτι ἢ ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος· ἐν τῷ πρώτῳ ἑαυτῆς κανόνι φησὶν· Ὁρίζομεν ἀκαινοτόμητόν τε καὶ ἀπαράτρωτον φυλάττειν τὴν παραδοθεῖσαν πίστιν ἡμῖν ὑπὸ τε τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρατῶν τοῦ Λόγου τῶν θεοκρίτων ἀποστόλων, ἔτι δὲ καὶ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων. Καὶ ἐφεξῆς καταριθμεῖ πάσας τὰς συνόδους, καὶ διορίζεται, ἵνα τὴν παρὰ πασῶν παραδοθεῖσαν πίστιν ἀτρωτον φυλάττωμεν. Ἐἴτα τελευταῖον ἐπάγει· Εἰ δὲ τις τῶν ἀπάντων μὴ τὰ προσηρημένα τῆς εὐσεβείας δόγματα κριτεῖ καὶ ἀσκάζεται, οὐδ' οὕτω δοξάζει καὶ κηρύττει, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἵναί τιούτων ἐπιχειρεῖ, ἔστω ἀνάθεμα, κατὰ τὸν ἤδη ἔκτεθέντα ὄρον ὑπὸ τῶν προδηλωθέντων ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων· καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ καταλόγου ὡς ἄλλότριος ἐξωθεῖσθω καὶ ἐκπιπέτω. Ἡμεῖς γάρ οὔτε προστιθέναι τι, οὔτε μὴν ὑφαιρεῖν κατὰ τὰ προορισθέντα παντελῶς διαγιγνώσκομεν, ἢ καθ' ὄντιναοῦν ἐδουήμεθα λόγον.

Οὗτος ὁ κανὼν ἔστι σαφῶς ἐξηγησις τοῦ ὄρου τῆς τρίτης συνόδου καὶ τῶν ἄλλων, τοῦ διοριζομένου ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξαιεῖν προφέρειν. Λέγει γάρ οἱ, Ἔστω ἀνάθεμα, εἰ τις ἐξ ἐναντίας τῶν πατρικῶν δογμάτων ἵναί τι ἐπιχειρεῖ, κατὰ τὸν ἤδη ἔκτεθέντα ὄρον, τοῦτον δηλαδὴ, τὸν τοῦ κωλύματος. Ὡστε οὗτος ὁ ὄρος· τὸ ἐναντία φρονεῖν κωλύει. Καὶ πάλιν, Ἡμεῖς δὲ οὔτε προστιθεμεν, οὔτε ἀφαιρούμεν τι, ἐν τῇ πίστει δηλαδὴ λέγει μὴ προσθεῖναι, καὶ ἀπ' αὐτῆς οὐκ ἀφαιρεῖν, οὐκ ἀπὸ συμβόλου. Σύμβολον γάρ ἐνταῦθα οὐκ ἀνέγνω ἡ σύνοδος. Ἀλλὰ περί τῶν δογμάτων εἰπούσα τῶν συνόδων, ἐπάγει, Ὅτε προστιθέναι οὔτε ἀφαιρεῖν τι διαγιγνώσκομεν· καὶ συνάπτει, Κατὰ τὰ προορισθέντα, ὑπὸ τῶν Πατέρων δηλαδὴ. Ὡστε καὶ οἱ πρὸς αὐτῶν Πατέρες, ὅταν λέγωσι μὴ προσθεῖναι ἢ ἀφαιρεῖν δεῖν, οὐ ρηματικὰς προσθήκας, καὶ ἀφαιρέσεις, ἀλλὰ τὴν ἐναντίων νοημάτων ἐν τῇ πίστει προσθήκην κωλύουσι. Διὰ τοῦτου οὐκ ἴσχυον σαφέστατά τε καὶ καθαρῶτα τὸ ζήτημα λύεται τοῖς φιλονεικεῖν οὐκ ἐθέλουσιν. Ἐβουλόμην δύνασθαι γράφειν, ἢ ἔχειν προχείρους πάντας, ὅς περὶ τούτου τοῦ ζητήματος ἐξ ἐναντίας ἡμῖν οἱ Ἀπείροι προσκόμισαν λόγους· εἶδες γάρ ἂν καὶ πολλὸν πληθεὺς ἐπιχειρημάτων καὶ μεγάλην ἐχόντων ἰσχὺν καὶ ἀλήθειαν.

Πλὴν ἐπειδὴ καὶ τὰ εἰρημένα οὕτω σαφῶς τὸ ζήτημα τέμνουσιν, ὡς τῷ μὲν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀφορῶντι, καὶ ἀνευ φιλονεικίας τε καὶ προλήψεως τῶν λεγομένων ἀκούοντι, καὶ ταῦτα ἀρκεῖν· τῷ δὲ πρὸς ἔριν καὶ λογομαχίας παρεσκευασμένῳ οὐδὲ

A de ea dabitur. Et propterea, qui dubitat de iis quæ jam recte sunt sancita, excommunicatione puniendus erit, quod nimirum exigit sextus canon: qui verò contra hæc dicit, tanquam contraria sapiens anathemate ferietur; quod scilicet postulat septimus canon, videlicet, definitio ista inhibitionis. Quare et iste interpres, aliam hic fidem manifeste, ac sine ulla dubitatione vocat id, quod est contrarium esse, et contraria sapere.

Postremo, Trullana synodus in primo suo canone ait: Definimus fidem nobis traditam ab inspectoribus, et famulis verbi a Deo electis apostolis, itemque a trecentis decem et octo sanctis et beatis Patribus, qui Nicææ convenere, absque ulla novitate invulneratam inviolatamque servandam esse. B Ac deinceps omnes synodos enumerat, atque definit, ut fidem ab omnibus synodis traditam integram custodiamus. Tandem postremo infert: Si quis vero omnium prædicta pietatis dogmata non tenet et amplectitur, neque ita sentit et prædicat, sed contra ire conatur, anathema sit, juxta expositam jam definitionem a prædictis sanctis et beatis Patribus, et e Christianorum catalogo tanquam alienus expellatur, et excidat. Nos enim neque addere aliquid, neque sane adimere, secundum ea quæ ante definita sunt, prorsus intendimus, vel quacunque ratione potuimus.

C Iste canon perspicue interpretatur definitionem tertie synodi et aliarum præscribentem, ne cui liceat aliam fidem proferre. Dicit enim, Sit anathema, si quis adversus patriam dogmata ire conatur juxta expositam jam definitionem, hanc scilicet, inhibitionis. Quare ista definitio contraria sapere vetat; et illud: Nos vero neque addimus neque adimimus aliquid; nimirum ad fidem, aiunt, se non adlere, ab eaque non adimere; non a Symbolo; Symbolum enim hic non recitavit synodus. Sed cum de dogmatibus synodorum dixisset, infert: Neque addere neque adimere aliquid intendimus; et subjungit: Secundum ea quæ ante definita sunt, videlicet a Patribus. Quapropter, et qui eos antecesserant Patres, cum dicunt, Non oportere addere vel adimere, non additamenta et diminutiones verborum, sed contrariorum in fide sensuum interdiciunt. Ex hoc igitur solo manifeste ac luculenter solvitur iis quæ situm, qui nolunt contendere. Sane vellem scribere posse, vel mihi, ut omnes essent rationes promptæ, quas in contrariam partem nobis Latini attulere. Vidisses enim et maximam copiam argumentorum, et magnam vim habentium, atque veritatem.

Verum, quandoquidem etiam prædicta sic enodate decidunt quæstionem, ut veritatem quidem insipienti, ac sine contentione, et anticipatione ea, quæ dicuntur, audienti vel hæc sola satis sint; ei vero qui ad rixam et concertationes verborum

paratus est, ne sexcentia quidem talia sufficiant: A unum tantum addens Latinorum argumentum, de his rebus finem faciam.

Est autem etiam hoc gravissimam, et fortissimum, quodque nostrorum evertit in hac questione fallaciam, perpende vero, quæso, diligenter.

Nos contendimus hanc inhibitionem a tertia synodo primum excogitatam, ut et antea dixi: dixi vero tunc et causam, quod nimirum videremus secundam synodum Symbolo primæ multa detraxisse, item multo plura addidisse. Quare non audebamus dicere ante secundam synodum hanc factam fuisse inhibitionem. Si enim hoc diceremus, alterutrum sequi necesse esset: vel Patres secundæ synodi contra leges fecisse, et esse sub anathemate; vel si hoc nefas est dicere, non igitur verborum additamentum, sed contrarias intelligentias impedivisse. Ob id dicabamus, post secundam synodum hoc obstaculum factum fuisse, quod ante ipsam non erat. Quare, si quis e contrario ostenderit ante secundam synodum factum fuisse interdictum, quod tertia synodus dixit, et iisdem ipsis ferme verbis, alterum ex prædictis duobus colligitur. Et quoniam eos sub anathemate esse, maleque fecisse non audemus dicere, superest secundum, nimirum istud impedimentum, non hunc habere sensum, quem nostri arbitrantur, sed contrariam fidem vetare. Hoc igitur nobis probarunt Latini. Ostensum enim est ab ipsis hanc inhibitionem primo Nicænam synodum primam fecisse iisdem verbis, quibus et tertia, et quæ deinceps subsequente fuerunt. Id vero ita ostenderunt, quemadmodum in quoque, clarissime vir, qui istorum virorum familiaritate uteris, optime nosti. Ita sunt in suis gestis studiosi ac diligentes, ut non solum in rebus divinis, verum etiam mundanis et politicis nihil eos antiquitatis fugiat. Quare et in urbibus in suis publicis tabulariis, egregia facta omnia literis consignata, ibique reservata reperies, quæ a temporibus, de quibus nulla exstat memoria, gesserint. Hoc itaque maxime omnium et in catholica Ecclesia diligenter observatur: asservantur in hanc usque diem omnia gesta, omnesque fere epistolæ antiquorum summorum pontificum.

Protulerunt itaque nobis in antiquissimo libro D in membrana scripto epistolam Liberii papæ scriptam ad Athanasium Alexandrinum, cujus initium est: Olim et ab initio tantam percepimus a beato Petro apostolorum principe, etc. Deinde ultra pergens, dicit se recepisse epistolam sancti Athanasii, et eam legisse. Postremo subjungit: Fidem vero Nicæni concilii in eadem epistola rectam cum invenissemus, magnas Deo gratias retulimus: pro qua non solum vobis compati, simul et persecutionem pati parati sumus, verum necessitate flagitante etiam mori pro Christi nomine non recusaremus, quantumvis hec debiles simus. Prædicta enim sacrosancta Nicæna synodus, quemadmodum legimus, definiit, nemini licere aliam fidem pro-

μυριάς τοσαύτα, ἐν μόνον προσθεῖς ἐπιχείρημα Ἀσίων, τοῦ περὶ τούτων λόγου παπαύσομαι.

Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τῶν πᾶν ἰσχυροτάτων καὶ ἀνατρεπτικῶν τῆς τῶν ἡμετέρων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀπάτης· ἐπίστησον δὲ ἀκριβῶς.

Ἡμεῖς ἰσχυρίζομεθα, ὅτι τοῦτο τὸ κώλυμα πρώτη ἢ τρίτη συνόδος ἐπέσθησεν, ὡς καὶ πρότερον εἶπον. Εἰρημαίαι δὲ τότε καὶ τὴν αἰτίαν, ὅτι δηλαδὴ ἐρώμεν τὴν δευτέραν σύνοδον ἀπὸ τοῦ τῆς πρώτης συνόδου συμβόλου ἀφαλοῦσαν πλείστα, καὶ προσθεῖσθαι ἐπιπλείονα. Διὸ οὐ τολμῶμεν λέγειν, ὅτι πρὸ τῆς β' συνόδου ἦν τοῦτο κεκωλυμένον. Εἰ γὰρ τοῦτο εἴπομεν, τῶν δύο ἀνάγκη εἶναι τὸ ἕτερον· ἢ ὅτι παρανόμω; ἐποίησαν οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες, καὶ εἰσιν ὑπὸ ἀνάθεμα· ἢ εἰ τοῦτο βλάσφημον λέγειν, οὐκ ἄρα βηματικὴν προσθήκην, ἀλλὰ τὰς ἐναντίας ἐνοίας κωλύουσι. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι μετὰ τὴν δευτέραν σύνοδον τὸ κώλυμα τοῦτο γέγονε, καὶ οὐκ ἦν πρὸ αὐτῆς. Ὡστε εἴαν τις ἐκ τοῦ ἐναντίου δεῖξῃ, ὅτι πρὸ τῆς β' συνόδου ἦν τὸ αὐτὸ κώλυμα, ἔπερ ἢ τρίτη συνόδος ἐφη, καὶ τοῖς αὐτοῖς σχεδὸν ῥήμασι, συνάγεται τὴν προσηρημένον δύο τὸ ἕτερον. Καὶ ἐπιθεῖ ὑπὸ ἀνάθεμα αὐτοὺς εἶναι, καὶ κακῶς ποιῆσαι, οὐ τολμῶμεν εἰπεῖν, λείπεται τὸ δεύτερον· ἦτοι τὸ κώλυμα τοῦτο μὴ τοῦτον ἔχειν τὸν νοῦν, ἐν οἷς ἡμέτεροι οἴονται, ἀλλὰ τὴν ἐναντίαν πίστιν κωλύειν. Τοῦτο οὖν ἔδειξαν ἡμῖν οἱ Ἀσίνοι· ἀναπέφονται γὰρ ὑπ' αὐτῶν, ὅτι τοῦτο τὸ κώλυμα ἢ ἐν Νικαίᾳ πρώτη συνόδος πεποίηκε πρώτη αὐτοῖς ῥήμασι, οἷς καὶ ἢ τρίτη καὶ αἰ ἐφεξῆς ταύτη ἀκολούθησασαι πεποιήκασιν. Ἐδείξαν δὲ αὐτὸ οὕτως, ὡς καὶ ἢ σὴ λαμπρότης ἐπίσταται τοῖς ἀνδράσι συμμίξας. Οὕτως εἰσὶ σπουδαῖοι καὶ ἀκριβεῖς περὶ τὰς ἐαυτῶν πράξεις, ὡς μὴ μόνον περὶ τὰ θεία, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ κοσμικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα μηδὲν αὐτοῦς τῶν παλαιῶν διαλανθάνειν. Ὅθεν καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν εὐροῖς ἀνὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτῶν πᾶσαν πράξιν, ἢν ἔξ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐπραξάν, γεγραμμένην καὶ ἐναποκαίμενην ἔκειτο. Τοῦτο οὖν πολλῶν μάλιστα καὶ ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ φυλάττεται. Συντηροῦνται γὰρ ἐπιπλείονα πᾶσαι πράξεις, καὶ πᾶσαι σχεδὸν ἐπιστολαὶ τῶν ἀρχαίων ἀκρων ἱεραρχῶν.

Πρόφηγεον οὖν ἡμῖν ἐν ἀρχαιοτάτῃ βίβλῳ μακάρων ἐπιστολῆν Λιθερίου πάππα πρὸς τὸν μακάριον Ἀθανάσιον τὸν Ἀλεξανδρείας, ἢ: ἢ ἀρχὴ· Ἀνασθάν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς τοσαύτην ἔδειξάμεθα παρὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου πρώτου τῶν ἀποστόλων, κ. τ. λ. Εἶτα προτῶν φησι, δεδέχθαι ἐπιστολῆν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, καὶ ἀναγνῶναι αὐτήν. Εἶτα συνάπτει· Τὴν πίστιν δὲ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ὀρθὴν εὐρόντες, μεγάλας τῷ θεῷ χάριτας ἀνηνέγκαμεν. Ὑπὲρ ἧς οὐ μόνον συμπάσχειν ὁμῶν καὶ συνδιώκεσθαι ἐτοιμοὶ ἐσμεν, ἀλλ' ἀνάγκης καλοῦσης, καὶ θανεῖν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἂν παραιτησάμεθα, κἄν ὅπουσον ἀσθενεῖς ὦμεν. Ἡ γὰρ προσηρημένη ἁγία, ὡς περ ἀνέγνωμεν, ἢ ἐν Νικαίᾳ συνόδου ὤρσεν, ἕτεραν πίστιν μηδεὶν ἐξεῖ-

ναί προφέρειν, ἢ συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρο-
νεῖν, ἢ διδάσκειν ἄλλω, μήτε τι ἐν τῇ πίστει νοεῖν,
ἢ προφέρειν ὁ τοῖς ὁροῖς τούτων τῶν Πατέρων δύ-
σαι· ἐν ἐναντιωθῆναι. Ὁ δὲ τομῶν ἄλλην πίστιν
συντιθέναι, ἢ προφέρειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδιδό-
ναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐπιστρέφειν ἐπιθυμοῦσι
πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας ἐξ ὁποιασοῦν αἱρέσεως,
ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ, εἰ μὲν ἐπίσκο-
πος εἴη, ἢ κληρικὸς ὁ τοιοῦτος, ἀλλοτριούσθω τῆς
ἐπισκοπῆς ὁ ἐπίσκοπος, καὶ ὁ κληρικὸς τοῦ κλήρου·
εἰ δὲ μοναχὸς, ἢ λαϊκὸς ἀναθεματίζέσθω.

Ταῦτα νῦν μὲν ἀπολωλότων τῶν Πρακτικῶν τῆς
πρώτης συνόδου, ἡμῖν εἰσιν ἄγνωστα· τότε δὲ με-
νόντων, ἐγίνωσκον ὁ τε πάππας Λιβέριος, ὁ τε ἅγιος
Ἀθανάσιος.

Ταῦτα νῦν αὐτοῖς ῥήμασιν, ὅμοια τῆς τρίτης συν-
όδου, καὶ τῶν ἄλλων εἰσὶ ῥήμασι. Τί οὖν ἐροῦμεν
περὶ τῆς β' συνόδου, καὶ περὶ Γρηγορίου τοῦ Θεο-
λόγου, ὃς ταύτης τῆς β' συνόδου ἐξαρχὸς ὢν, αὐτὸς
λέγεται τὸ Σύμβολον, ᾧ νῦν ἡμεῖς χρώμεθα, συγγρά-
φασθαι, ἐδ τῆς πρώτης ἐν κλειστοῖς μεταποιήσα; ;
εἴπερ τὸ κώλυμα τοῦτο τὴν ἔνοιαν ἔχει ταύτην, ἣν
φασιν οἱ ἡμέτεροι, φεῦ! ἀντὶ ἁγίων καὶ Πατέρων
καὶ διδασκάλων, λυμῶνων καὶ ἀπατιῶνων ἀντέλα-
σον χώραν οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες· καὶ ὁ μέγας
ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος. Ἀλλ' ἀπίη καὶ μόνον ἐν-
νοῦσαι τὸ βλάσφημον. Οὐκ ἔρα ταύτην τὴν ἔνοιαν
ἔχει οὔτε ἡ α', οὔτε ἡ τρίτη, οὔτ' ἄλλη τις τῶν συν-
όδων ἀντιφθεγγομένη, ἀλλὰ τὴν ἐναντίαν φανερωῶς
πίστιν κωλύει.

Ἄλλ' οὕτω μὲν τοῦτο καὶ φωτὸς ἀνεδείχθη τρα-
νότερον, καὶ καθαρῶς ἀποδείκνυται, μὴ κωλυθῆναι
ἐκ ἀληθῆ προσθεῖναι τῇ πίστει καὶ τῷ Συμβόλῳ·
μᾶλλον δὲ ἀναπτύσσειν. Οὐδὲν γὰρ ἀληθείας δόγμα
ἔστιν, ὃ μὴ περιέχεται τῷ Συμβόλῳ, καὶ τῇ ἀπίῃ
παρὰδοῦναι τῶν ἀποστόλων· ἀναπτύσσειν δὲ καὶ τῷ
Συμβόλῳ ἀναπτύσει οὐκ ἀεὶ δηλονότι, οὐδὲ τὸν βου-
λόμενον πάντα, ἀλλὰ μεγάλῃ ἀνάγκῃ ἐπειγούσης,
καὶ τῆ; Ἐκκλησίας κρινάσης.

Τούτων, ὡ ἀνθρώπε τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλων κλει-
στον τῆς ἐμοῦ ἀγωγῆς περὶ τούτου τοῦ ζητήμα-
το; εἰρημίνων ὑπὸ Λατίνων, ἡμεῖς μὲν πρὸς ταῦτα
μὴδὲν ἀποκρίνασθαι ἔχοντες (τί γὰρ ἄν τις πρὸς
τοσαύτην ἀναίσχυντησὼν εἴποι ἀλήθειαν;) ἐσιγῶμεν·
ἐκεῖνοι δὲ δεδιχότες ὡς τάλῃθῃ φρονεῖν οὐ κωλύε-
ται, οὔτε τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι, ἀκαλοῦθως ἐπηγ-
γέλλοντο δεῖξαι, ὡς καὶ ἀληθῆ; ἔστιν, ὃ ἐν τῷ Συμ-
βόλῳ προσθέσαν, δηλονότι· τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ ἡμεῖς εἰς
τὸν ἀγῶνα προεκαλοῦντο. Οἱ δ' ἡμέτεροι, ἐν τούτῳ
ἠτηθῆντες τε καὶ τραπέντες, ἐδειλίω τον δεῦτε-
ρον εἰσελθεῖν ἀγῶνα· καὶ ἐπασχον ὃ ἐγὼ κατ' ἀρχὰς
ἐλεγον, κωλύων ἀπὸ τούτου τοῦ ζητήματος; ἀρξα-
σθαι. Ἡγωνίων τε τοίνυν καὶ ἔτρεμον, καὶ ὤλω;
οὐκ ἤθελον ἐπὶ πλέον προσμεῖναι, ἀλλ' ἐβδων ἅπαν-
τες διαστῆναι δεῖν τῶν Λατίνων καὶ πρὸς τὴν πα-
τριδα ἐπανάστρέψαι. Καὶ τὴν αἰτίαν ἐρωτώμενοι,
ἀποδοῦναι οὐκ εἶχον. Τί οὖν τοῖς Λατίνοι; ἐροῦμεν;

PATROL. GR. CLXI.

A ferre, vel conscribere, aut componere, aut sapere,
aut docere aliter. Neque aliquid in fide sentire,
vel proferre, quod definitionibus horum Patrum
contrarium esse possit. Qui vero audet aliam fidem
componere, aut proferre, aut docere; seu tradere
aliud Symbolum iis qui ex quacunque heresi, vel
Judaismo, vel gentilismo ad viam veritatis redire
cupiunt; si episcopus quidem sit iste talis, vel
clericus, episcopus sane ab episcopatu, clericus
vero a clero alienetur. Sin autem monachus sit, aut
laicus, anathemate feratur.

Hæc nunc quidem, cum acta primæ synodi perie-
rint, sunt nobis incognita; tunc vero cum exsta-
rent, agnoscebant ea cum Liberius papa, tum san-
ctus Athanasius.

B Hæc igitur his ipsis verba similia sunt verbis
tertix synodi, et aliarum. Quid igitur dicemus de
secunda synodo, deque Gregorio Theologo, qui
huic secundæ synodo cum præsideret, Symbolo
primæ in multis immutato, ipse fertur Symbolum,
quo nos modo utimur conscripsisse? si istud in-
terdictum hanc habet intelligentiam, quam profi-
tentur nostri, heu! loco sanctorum Patrum atque
doctorum, Patrès secundæ synodi, et magnus in
theologia Gregorius, hominum perfidorum ac
fraudentorum locum obtinuerunt. Sed absit ut
vel cogitemus istud convicium. Non igitur neque
prima, neque tertia, neque ulla alia synodus,
tanquam contraria bis loquatur, hanc habet in-
telligentiam, sed contrariam fidem manifeste pro-
hibet.

Verum id ita quidem, luceque clarius ostensum
est ac dilucide demonstratum, nihil obstare quo-
minus vera tum fidei, tum Symbolo addantur, imo
vero explicetur. Nullum enim veritatis est dogma,
quod in Symbolo ac simplici traditione apostolorum
non contineatur. Explicanda vero sunt, et
cum Symbolo connectenda non scemper scilicet,
neque a quocunque, sed magis urgente necessi-
tate, atque ita Ecclesia judicante.

His aliisque quamplurimis ejusdem generis, o
vir Dei, dictis de hoc quæsito a Latinis, nos qui-
dem ad ea nihil quod responderemus habentes
(quid enim aliquis ad tantam veritatem jam im-
prudenter diceret?), conticebamus; illi vero hoc
probato, quod nimirum vera sapere, eaque Sym-
bolo addere minime prohibemur: consequens illud
et alterum, quod ad Symbolum addidissent, polli-
citi sunt, velle se ostendere verum esse, nimirum
Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere,
nosque ad certamen provocabant. Nostri autem,
cum in hoc victi et fugati fuissent, timebant se-
cundum subire certamen; et accidit, quod ego illis
a principio dicebam, cum eos retarem ab hæc
quæstione principium sumere. Igitur animi solli-
citudine vel maxime urgebantur, ac tredebant, et
omnino nolebant amplius manere, sed clamabant
omnes oportere a Latinis sejungi, et in patriam
reverti; rationem vero quærentibus, reddere non

poterant. Quid ergo Latinis dicemus? qua justa et honesta causa et ratione in medio certaminis, imo vero neque adhuc in principio constituti (questio enim de non addendo nihil ad rem), qua ratione, inquam, cum nondum cœperimus, redibimus? Dicere non poterant, sed temere ac nulla ratione clamabant: Redeamus in patriam. Aiebant vero et inter se, quemadmodum ad nostras pervenit aures, Latinos posse ostendere multorum sanctorum doctorum permultas sententias, quibus ad verbum dicitur Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedere. Quid igitur ad hæc quispiam respondebit? separemur, sejungamur, abeamus. Audis doctorum et Patrum sententiam? Quoniam, inquit, multorum doctorum dicta possunt nobis ostendere, ad quæ nihil possamus respondere, dividamur nos a Latinis. Vix tamen aliquando cum perspexissent hanc sui consilii temeritatem, et persuasum illis esset, ab illo absurdo incepto conatuque destiterunt.

Interim vero res ipsæ protectionem beatissimi papæ Ferraria Florentiam urserunt (1), eodemque synodi transpositionem. Abiit ergo ille, simul nos quoque abiimus. Omnibusque rebus Florentiæ paratis, dies disputationi dicitur, qua incipere opus erat, et constituta dies adfuit. Rursus igitur nos cœpimus accusare. Quemadmodum enim in quæstione de non addendo nos personam accusatoris gerebamus; Latini vero sic ad objecta responderunt, ut amplius dicere quidquam minime potuerimus; ita etiam in hoc dogmate nos quidem utpote qui accusabamus, in dubium revocavimus; illi vero in dicendo secundas partes obtinentes, respondebant. In omnibus enim ad nostrum arbitrium libidinemque causam disponebamus.

Itaque in quæstione adduximus nos incipientes ab ipsis apostolis, et omnibus sacris concillis, et eorum dictis, et præterea omnium sanctorum Orientalium usi sumus quibus ostenditur, Spiritum sanctum non quidem a Filio non procedere; nullum enim ejusmodi dictum habemus, ut optime tur quoque nosti, excepta sententia Damasceni (2), quæ habet: Spiritum Filii dicimus, ex Filio autem non dicimus. Aliis vero omnibus dictis hoc tantum ostenditur, Spiritum sanctum ex Patre procedere, non autem ex Filio non procedere. His itaque prolatis putabamus nos ostensuros, falsum esse Spiritum sanctum ex Filio procedere.

Latini vero ad hæc omnia dicta sanctorum, unum et illud commune dederunt responsum, omnia esse vera, sibi que hoc idem videri, si quidem credunt et ipsi Spiritum sanctum ex Patre procedere; id tamen non esse contrarium suo dogmati. Hoc enim quod est ex Patre procedere, neque contradictorium, neque contrarium est alteri, quod est ex Filio procedere. Si enim horum alterum esset, tunc uno affirmato, alterum tolli necesse esset. Nunc vero nihil obstat, quominus et illud, quod est ex

(1) Pestis cœperat grassari Ferrariæ, ideo translata est synodus. Vide Conc. Flor. sess. 15, et

Πολύ λόγῳ εὐλόγῳ ἐν μέσῳ τοῦ ἀγῶνος, μᾶλλον δ' οὐδ' ἐν ἀρχῇ ἐτι (τὸ γὰρ περὶ τοῦ μὴ δεῖν προσθεῖναι οὐδὲν πρὸς τὸ πρᾶγμα), εἶναι οὖν λόγῳ μῆψω ἡρμένοι ὑποπτόμενοι, εἰπεῖν οὐκ εἶχον, ἀλλ' ἀλόγως ἰδὼν, Ἐπανέλωμεν εἰς τὴν πατρίδα. Ἐλεγον δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς, ὡς εἰς ἡμετέρας ἀκοὰς ἤλαθε τοὺς Λατίνους· ἔχουν δεικνύσαι πλείστων διδασκάλων ἀγίων πλείστα ῥητὰ, δι' ὧν ῥητῶς λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Τί οὖν τις πρὸς ταῦτα ἀποκρίνεται; διαστῶμεν, διασευχθῶμεν, ἀπέλωμεν. Ἀκούετε διδασκάλων καὶ Πατέρων ἀπόφασι; Δίδου, φασι, ἔχουσι πολλῶν διδασκάλων ῥητὰ δείξαι, πρὸς ἃ ἡμεῖς ἀποκρίνεσθαι οὐκ ἔχομεν, διαιρεθῶμεν Λατίνων. Ὅμως; μόλις ποτὲ συνιδόντες τὸ τῆς αὐτῶν γνώμης ἄστοπον καὶ ὑπὸ τοῦ κραταίου βασιλέως· εὐλόγως κεισθέντες, ὑφῆξαν τῆς ἀλόγῳ ἐκείνης ἐντάσεως.

fortissimi nostri imperatoris inductu et ratione

Ἐν τοσούτῳ δὲ καὶ τὰ πράγματα ἠνάγκασαν τὴν ἐκ Φεβρουαρίου εἰς Φλωρεντίαν ἀποδημεῖν τοῦ μακαριωτάτου πάππα, καὶ τὴν ἐκείσε τῆς συνόδου μεταθεῖν. Ἀπῆλθεν οὖν ἐκεῖνος, συναπῆλθομεν καὶ ἡμεῖς. Καὶ πάντων γενομένων ἐν Φλωρεντία, κεκύρωται ἡμέρα, καθ' ἣν ἀρξασθαι ἔδει, καὶ ἡ κυρία ἐπέστη. Πάλιν οὖν ἡμεῖς ἐγκαλεῖν ἠρξάμεθα. Ὅσπερ γὰρ ἐν τῷ περὶ τοῦ μὴ δεῖν προσθεῖναι ζητήματι ἡμεῖς ἐνακαλίσαμεν, Λατίνοι δὲ ἀπελογηθήσαν οὕτως, ὡς μὴ δυναθῆναι ἡμᾶς ἐτι ἀποκριθῆναι οὕτως; καὶ ἐν τῷ δόγματι ἡμεῖς μὲν ὡς ἐγκαλοῦντες προσηταίμεν, ἐκεῖνοι δὲ ἀπελογούντο, τὰ δευτέραια ἡμῶν ἔχοντες. Ἐν πᾶσι γὰρ κατὰ πᾶσαν ἐξουσίαν, ὡς ἡμῖν ἦν βουλομένοις, οὕτω τὸν λόγον ἔφορομοῦμεν.

Προσηταίμεν οὖν ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἀγίων συνόδων ἀπασῶν ἀρξάμενοι, καὶ τοῖς αὐτῶν τε καὶ τῶν ἀνατολικῶν πάντων ἀγίων ῥητοῖς χρησάμενοι, οἷς δεικνύται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχὶ μὴ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τοιοῦτον γὰρ οὐδὲν ῥητὸν ἔχομεν, ὡς καὶ αὐτὸς οἶδας, εἰ μὴ τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ μόνον τὸ λέγον, Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐξ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν. Τοῖς δὲ ἄλλοις πᾶσι ῥητοῖς τοῦτο δεικνύται μόνον, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐκπορεύεται. Ταῦτα οὖν ἡμεῖς προσενέγκαντες, φάμεθα δείξαι ψεῦδος εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι.

Λατίνοι δὲ πρὸς ταῦτα μὲν τὰ ῥητὰ πάντα ἐν καὶ κοινὸν ἀπεκρίθησαν, ὡς πάντα εἶναι ἀληθῆ, καὶ δοκίμῃ καὶ αὐτοῖς· καὶ γὰρ πιστεύουσι καὶ αὐτοὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· τοῦτο μὲντοι γε οὐκ ἐναντιοῦται τῷ αὐτῶν δόγματι. Τὸ γὰρ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὕτε ἀντιφατικὸν, οὕτε ἐναντιὸν ἐστὶ τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Εἰ γὰρ τοῦτων ἄατιρον ἦν, τότε, τοῦ ἐνδὲς ῥηθέντος, τὸ ἕτερον ἀνηρεῖτο ἐξ ἀνάγκης. Νῦν δὲ οὐδὲν κωλύει καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἀληθὲς εἶναι, ὑλλίμα.

(2) Lib. 1 De fide orthodox., cap. 8 in calce.

καὶ τὸ ἐξ Ἰοῦ ἀληθές· ὡπερ ἐάν εἰπωμεν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πέμπεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἄλλο; δὲ τίς φησὶ, τὸ Πνεῦμα πέμπεσθαι ἐκ Πατρὸς καὶ Ἰοῦ. Καὶ ἀμφοτέρω εἰσὶν ἀληθῆ, καὶ οὐ μάχεται θατέρω τὸ ἕτερον. Εἰ μὲν οὖν οἱ ἅγιοι εἶπον ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, ἢ ὅτι ἐκ τοῦ Ἰοῦ οὐκ ἐκπορεύεται, εἶχεν ἄν λόγον, λέγειν ἡμᾶς δοξάζειν ψεῦδος· ἐπεὶ δὲ τούτων οὐδέτερον οὐδεὶς οὐδέπω καὶ νῦν εἶρηκε, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι ἐκπορεύεσθαι, οὐκ ἀναίρει τὸ ἐκ τοῦ Ἰοῦ ἐκπορεύεσθαι.

Ταῦτα μὲν πρὸς τὰ ἡμέτερα βητὰ ἀπεκρίθησαν· πρὸς δὲ τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐπεὶ μηδὲ ἡμεῖς αὐτὸ προσηύδαμεν, οὐδὲ ἐκεῖνοι ἀπεκρίθησαν· ἐγὼ δὲ καὶ τὴν τούτου λύσιν ὑστερὸν σοὶ χάρισσομαι.

Ἐπειτα δὲ ἐκεῖνοι ἐξ ἄλλης ἀρχῆς ἀρξάμενοι, εἶπον πολλὰ καὶ διάφορα ἐν πλειοσιν ἡμέραις ἐπεξῆς ἐπιχειρήματα, ἀπὸ τῆς θαλάσσης Γραφῆς ὁρμώμενοι, κάκισθον τῶν ἐλαττώσεων εὐποροῦντες· προτάσεων, δεικνύοντα, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Ἰοῦ ἐκπορεύεσθαι.

Τελευταίον δὲ τὰς ῥήσεις τῶν Πατέρων ἐπήνεγκαν, αἷς σαφῶς τε καὶ διαρρήδην ἢ τοῦ δόγματος τούτου ἀλήθεια φαίνεται. Παρήγαγον δὲ οὐ δυτικῶν μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἦσαν καὶ ἀνατολικῶν διδασκάλων. Ὦν τινα, ὅσα μοι ἀναγκαιότερα ἔδοξε, σὺν τούτοις σοὶ ταῦν πέπομφά, ὡς ἂν καὶ αὐτοὺς τοὺς δυτικούς ἀκοῦσης Πατέρας τί περὶ τούτου φρονοῦσί τε καὶ διδάσκουσι. Πρὸς ἅπερ ἡμεῖς ἀπολογίαν εἰπεῖν ἐρχομεν οὐδεμίαν, ἢ ὅτι νόθα εἰσὶ, καὶ ὅπδ ἑατῶν γενέσθαι. Παρήγαγον τὸν ἡμέτερον Ἐπιφάνιον ἐν πολλοῖς τόποις σαφῶς ἐκ Πατρὸς, καὶ Ἰοῦ θεολογοῦντα τὸ Πνεῦμα. Νόθα εἰλεγόμεν εἶναι. Ἀνέγνων τὸ προσηυρισμένον ἐν τοῖς κατ' Εὐνομίῳ τοῦ μεγάλου Βασιλείου βητόν· παρέγγραπτον εἶναι ἔδοξε ἡμῖν. Προσεκόμισαν τὰ τῶν ἐξ ἑσπέρας ἁγίων· πᾶσα ἡμῶν ἀπολογία τὸ ἐνθόν, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν. Ἐπὶ πολλὰς οὖν ἡμέρας σκεπτόμενοι κατ' ἑαυτοὺς καὶ βουλευόμενοι, τί ἂν πρὸς ταῦτα ἀποκριθεῖμεν, οὐδεμίαν εὐρίσκομεν ἀπολογίαν ἢ ταύτην. Ταύτην δὲ αὖ, ὡς ἄλογον πᾶν, προσενεγκίον οὐκ ἔδοξε καλόν. Πρῶτον μὲν ὅτι ἐκ τε τῶν ἐπομένων καὶ ἡγουμένων αὐτῆ ἡ δόξα ἐφαίνετο τῆς τῶν ἁγίων οὐσα διανοίας· ἔπειτα πλείστων βιβλίων καὶ παλαιωτάτων τούτ' ἐχόντων, οὐκ ἦν αὐτὰ παραγράφασθαι. Ἄλλως τε καὶ μηδὲν αὐτῶν βιβλίων, οὐχ Ἑλληνικῶς, οὐ Λατινικῶς, γεγραμμένων ἔχοντες δεῖξαι, ἄλλως ἔχον, ἢ ὡς Λατῖνοι παρήγαγον, πῶς ἂν εὐλόγως αὐτὰ παραγράφωμεθα; ὁ γὰρ τινα παραγράφασθαι βουλόμενος, ἀνευ εὐλόγων καὶ ἰσχυρῶν αἰτιῶν, τούτο οὐ δύναται. Ἡμεῖς ἄλλους ἁγίους τούναντιον λέγοντας οὐκ εἶχομεν δεῖξαι· τοὺς αὐτοὺς δυτικούς ἄλλως λέγοντας ἄλλαχού οὐδαμῶς ἀπεδείκνυμεν. Φυσικῶς λόγοις παραστήσει αὐτοὺς ψευδομένους πάντων ἐλαττων ἐδυνάμεθα. Οὐδαμῶθεν οὖν ἄλογον αἰτία καταλαβεῖμεν, ἡμῖν ἐρωτῶμεν· διὰ τοῦτο καὶ σεσηγχαμεν.

affirmantes ostendere non poteramus; eosdem ipsos Occidentales aliter dicentes alibi, minime

A Patre procedere, verum sit; et illud quod est ex Filio, verum. Veluti si dicamus Spiritum sanctum mitti a Patre, alius vero quispiam dicat, Spiritum mitti ex Patre et Filio; et ambo sunt vera, et alterum alteri minime repugnat. Si igitur sancti dicerent Spiritum ex Patre solo procedere, vel ex Filio non procedere, non esset mirum dicere, ipsos opinari falsum. Verum cum horum neutrum nemo unquam adhuc dixerit, illud quod est ex Patre procedere, non tollit alterum, quod est ex Filio procedere.

Hæc ad nostra dicta responderunt. Ad sententiam vero Damasceni, quando et nos illam non produximus, neque illi quidquam responderunt. Ego vero tibi postea et in hujus solutione faciam B satis.

Deinde vero illi ab alio principio sacra nimirum Scriptura nixi et freti, indeque copia minorum propositionum abundantes, exorsi sunt dicere deinceps per multos dies multa et varia argumenta, ostendentia Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere.

Postremo etiam auctoritates Patrum attulerunt, quibus manifeste ac luculenter hujus dogmatis veritas comprobatur. Protulerunt autem non solum Occidentalium, verum etiam doctorum Orientalium. Quarum aliquas, quæcunque mihi magis necessariæ visæ sunt, una cum hisce tibi misi, ut et ipsos Occidentales audias Patres, quid illi de hoc dogmate sapiant et doceant. Ad quas nos responsum nullum habebamus, quod daremus, nisi quod adulterinæ essent, et a Latinis corruptæ. Produxerunt nostrum Epiphanium in multis theologicis disserentem et explicantem ex Patre Filioque Spiritum sanctum; adulterina ejus loca esse dicebamus; legerunt prædictam sententiam magni Basilii in libris adversus Eononmum: ascriptitia et non germana esse nobis videbatur. Adduxerunt dicta sanctorum Occidentalium, tota nostra Apologia illud et nihil aliud erat, adulterina esse. Per multos igitur dies seorsum considerantes, et nos ipsos consulentes, quid ad hæc responderemus, præter hoc nullum inveniebamus responsum. Hoc vero rursus tanquam valde absurdum proferre, non bonum nobis esse videbatur. Primum quidem, propterea quod ex consequentibus et antecedentibus hujus opinionis mentem sanctorum esse constabat. Deinde etiam cum plurimi ac vetustissimi libri istud haberent, non poteramus illos veluti depravatos rejicere atque refutare. Præsertim cum nos nullum haberemus librum non Græcæ, non Latine scriptum, quem secus habere, quam Latini produxissent, ostenderemus; qui fieri posset ut jure optimo eorum libros tanquam vitiatos exciperemus? Certe enim, qui vult aliquem proscribere, et ut vitiatum atque corruptum excludere, sine debitis rationibus et firmis causis hoc præstare minime potest. Nos alios sanctos contrarium

ostendebamus. Ductis a natura rationibus eos deceptos probare, nihil minus poteramus. Nulla igitur ex parte justam causam nobis relictam videbamus, propterea et conticivimus.

At tamen non deerant, qui et alio abundarent A responso, nimirum errasse Occidentales sanctos, et in hoc deceptos esse. Hoc autem catholicam fidem nobis evertere, manifestum est. Si enim fides nostra pendet a sanctis, hi vero falluntur in fidei veritate, fides eversa est.

Propterea igitur jure optimo cum Latinis subsecuta est et confirmata concordia, et omnes absque ulla vi, Deo teste, consenserunt. Quotquot autem consentire noluerunt (hi vero duo, et non amplius erant), non coacti, sed domini sui ipsius propriaeque sententiae remanserunt. Jurene ac merito, tu ipse judicabis, postquam videris ac legeris auctoritates sanctorum, quas tibi nunc mitto. Quis enim inter Christianos constitutus, non istos sequeretur, ac staret cum costu horum doctorum, itemque orientalium? Consona enim invicem dicere necesse est eos arbitrari, quemadmodum in oratione a me scripta (1) multis ostendo.

Dicta igitur sanctorum illa ipsa per sese ad solvendam omnem ambiguitatem, et unicuique persuadendum satis sunt. Quoniam mihi quoque non syllogismi, neque probabilitates et demonstrationes, sed ipsa nuda dicta sanctorum persuaserunt. Simul enim ac vidi et audivi ea, statim contendere penitus desi, cum tamen prius non parum urgerem atque instarem. Existimavi enim sanctos, cum Spiritu sancto locuti fuerint, non posse a vero declinare, et aegre tuli, quod eorum dicta prius non audivissem. Nemo enim nostrum Latinos unquam tantam vim ex dictis sanctorum habituros esse arbitrabor. Quamprimum tamen, tunc saltem vidi et audivi, ab omni contentione controversiaque discessi, gratesque Deo egi, quod inde tantam utilitatem percipissem. Igitur tibi quoque candido auditori, animumque cupidum veritatis habenti, atque omni Christiano tui simili haec vel sola sufficient.

Quoniam vero et aliquot probationes a ratione petitas quaeris, tua causa mediocriter, quantum fieri poterit, et hoc praestabimus, rationibus sanctorum, divinaque Scriptura nixi et freti. Quod quidem et in oratione, quae de concordia inscribitur, praestitimus. Praestabimus tamen nihilominus et hic quasdam rationes attingentes. Antequam tamen de his singillatim dicamus, ut facillior nobis deinceps fiat oratio, quaedam prius sumere est necesse.

Sumptiones, et prima quidem quodnam esset constitutioni personae Patris.

Quoniam unicuique entium ad communem speciem est propria quaedam alia species, qua constituitur, et est, et secundum quam dicitur aliquid hoc ens: veluti hujus hominis, puta Petri, praeter communem speciem, quae quidem est communis humanitas, est et alia peculiaris species, juxta

(1) Ea est dogmatica.

Ἦσαν δ' ὁμοῦς οἱ καὶ ἑτέρας ἠπόρησαν ἀπολογίας, δηλονότι: πλανηθῆναι τοὺς δυτικoὺς ἀγίους καὶ ψευδασθαι ἐν τούτῳ. Τούτο δ' ἐστὶ τὴν καθόλου ἡμῖν πίστιν ἀνατρέπει, φανερόν. Εἰ γὰρ ἡ πίστις ἡμῶν ἤρτηται τῶν ἀγίων, οἱ δὲ πλανῶνται περὶ τὴν ἀλήθειαν, ἡ πίστις ἀνατρέπεται.

Διὰ ταῦτα οὖν εὐλόγως ἡ μετὰ Λατίνων ἡκολούθησεν ἔνωσις. Καὶ πάντες ἀδίαστος, ὡς ὁ Θεὸς οἶδε, συνέβητο. Ὅσοι δὲ συνθέσθαι οὐκ ἠβουλήθησαν (ἦσαν δὲ δύο, καὶ οὐ πλείους), ἀδίαστοι, καὶ κύριοι ταυτῶν, καὶ τῆς ἰδίας ἐμείναν γνώμης. Εἰ δ' εὐλόγως, ἢ μὴ, κρίνεις, τὰς τῶν ἀγίων βήσεις, ἃ; σοι νῦν κέμπω, ἀφόβητός τε καὶ ἀναγνώστ. Τίς γὰρ τελῶν εἰς Χριστιανούς, οὐκ ἂν ἔφαίτο τοῦτοι, καὶ σταίη μετὰ τοῦ τῶν διδασκάλων τούτων χοροῦ, ἀμα δὲ καὶ τοῦ τῶν ἀνατολικῶν; Σύμφωνον γὰρ ἀλλήλοις ἀνάγκη δοξάζειν αὐτοὺς εἰπαίν, ὡς ἐν τῷ συγγεγραμμένῳ μοι λόγῳ διὰ πλείονων δεικνύω.

Αὐτὰ μὲν οὖν τὰ ῥητὰ καθ' αὐτὰ μόνα ἱκανά εἰσι πᾶσαν ἀμφιβολίαν λύσαι, καὶ πᾶσαν πείσαι ψυχὴν. Ἐπεὶ καμὲ οὐ συλλογισμοί, οὐδὲ πιθανολογίαί καὶ ἀποδείξεις, ἀλλ' αὐτὸ γυμνά τὰ ῥητὰ ἐπεισαν. Ἄμα γὰρ ἰδῶν καὶ ἀκούσας αὐτὰ, εὐθύς πάσης φιλονεικίας καὶ ἱριδος ἐπαυσάμην, καίτοι πρότερον ἐπιστάμενος οὐ μετρίως. Ἐκρίνα γὰρ τοὺς ἀγίους Πνεύματι ἀγίῳ λαλήσαντας, μὴ δύνασθαι ἐκκλίνειν τοῦ ἀληθοῦς, καὶ ἀχθεσθεῖς ἐστὶ μὴ πρότερον αὐτὰ ἠκηκόειν. Οὐδεὶς γὰρ οὐδέποτε τῶν ἡμετέρων τοσαύτην ἀπὸ ῥητῶν τοῦ Λατίνου, ἰσχὺν ὤστο ἔχειν ὅτε ὁμοῦς, τότε γοῦν, αὐτὰ εἶδον καὶ ἤκουσα, πάσης ἀμφισθητήσεως ἀπηλλάγη, καὶ χάριτας ὠμολόγησα τῷ Θεῷ, τοσαῦτα ἐκείθεν ὤφληθεις. Καὶ σοι τοίνυν εὐγνώμονι ἀκροατῇ, καὶ ψυχῇ ἔχοντι τῆς ἀληθείας ἐπιεμένην καὶ παντὶ ὁμοίῳ Χριστιανῷ ταῦτα ἀρκέσει καὶ μάλα.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τινὰς ἀπὸ λογισμῶν αἰτεῖς ἀποδείξεις, σὴν χάριν μετρίως, ὡς ἐνὸν καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἀπὸ τῶν λόγων τῶν ἀγίων καὶ τῆς θείας Γραφῆς ὁρμώμενοι. Ὅ ἐστι μὲν κἀν τῷ περὶ ἐνώσεως ἐπιγεγραμμένῳ μοι λόγῳ ποιήσομεν δὲ ὁμοῦς κἀναῦθα τινῶν λόγων ἀφέμενοι. Πρὸ δὲ τοῦ κατὰ μέρος περὶ τούτων εἰπεῖν, ἀνάγκη τινὰ προλαβεῖν, πρὸς τὸ σαφέστερον τὸν ἕξης λόγον γενέσθαι.

Δήμματα, καὶ πρῶτον τί ἀν εἰη συστατικὸν τοῦ προσώπου τοῦ Πατρὸς.

Ἐπεὶ ἐκάστου τῶν ὄντων πρὸς τῷ κοινῷ εἶδει, ἐστὶ τι καὶ ἑσπον ἰδίον εἶδος, ᾧ συνίσταται καὶ ἐστὶ, καὶ καθὸ λέγεται τὸδε τι καὶ ὅν ὡσπερ τοῦδε τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Πέτρου τυχόν, πρὸς τῷ κοινῷ εἶδει, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀνθρωπότης, ἐστὶ καὶ ἑσπον ἰδίον εἶδος, καθὸ ὅδε ὁ ἀνθρωπός ἐστι Πέτρος; τυχόν

ἢ Παῦλος, ὅπερ ἐστὶ καὶ ἀκοινωνήτων ἑτέρῳ· τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δηλονότι, τὸ σῶμα, ἢ ἄλλοι, ὅπερ ἐστὶν αὐτῷ ἀρχὴ τοῦ ἀτομον εἶναι· ζητητέον καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τί ποτ' ἐστὶν αὐτῷ ἴδιον εἶδος, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συνιστῶν. Ἔστι μὲν γὰρ κοινὸν αὐτῷ τῷ Πατρὶ, Υἱῷ τε καὶ Πνεύματι καὶ οὐσιώδες εἶδος, ἐν καὶ ταυτὸν ἀριθμῶ δὲν, δηλαδὴ ἡ θεότης, καθ' ἣν μετ' αὐτῶν εἷς ἐστὶ Θεός· ἔχει μὲντοι καὶ ἕτερον ἴδιον εἶδος, ἀκοινωνήτων τοῖς ἄλλοις προσώποις, καθὼς τὸδε τι καὶ πρόσωπον ἐν τῇ θείᾳ Τριάδι ἐστὶ. Τοῦτο οὖν τί ποτ' ἐστὶ ζητητέον.

A quam hic homo est forte Petrus vel Paulus, quæ quidem species minime communicatur cum altero; hæc autem est vel ipsius scilicet animæ, vel corpus, vel aliquid aliud, quod est ipsi principium, ut sit individuum: quærendum est et in ipso Deo et Patre, quænam ipsi propria sit species, quæ ipsius personam constituat. Etenim communis species et essentialis est ipsi Patri, Filioque ac Spiritui sancto, una eademque numero existens nimirum deitas, secundum quam simul cum ipsis unus est Deus. Attamen habet et alteram propriam speciem, quæ non communicatur cum aliis personis, juxta quam hoc aliquid est et persona in sanctissima Trinitate. Hoc igitur quidnam sit, quærendum est.

Ἐτι τὸ ἀγέννητον οὐκ ἐστὶ συστατικὸν αὐτοῦ. B

Quod ingenuum non est constitutum ipsius.

Τὸ μὲν οὖν ἀγέννητον οὐκ ἐστὶ. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἀπόφασις· οὐδὲν δὲ τῶν ὄντων κατὰ ἀπόφασιν ἔχει, τοῦδε τι εἶναι. Ἄλλ' ἐστὶν αὐτοῦ ἴδιωμα ἐκόμενον συστάντι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ. Οὐ μὴν οὐδέ τὸ αἴτιον λέγεσθαι· εἰ γὰρ τοῦτ' ἦν τὸ ὑποστατικὸν αὐτῷ εἶδος, αἴτιος μᾶλλον ἰλέγετο ἢ Πατὴρ. Ἄλλ' ὑπὸ πάντων τῶν διδασκάλων κοινῶς Πατέρα μᾶλλον καλούμενον ὀρώμεν αὐτόν.

Igitur quod vocant ingenuum esse, non est. Hoc enim est negatio; nihil autem eorum, quæ in rerum natura existunt, esse hoc aliquid habet secundum negationem. Sed est ipsi proprietas quædam, quæ illius personam constitutam sequitur. At neque causam dici, si enim hoc esset hypostatica ejus species, potius auctor et causa diceretur, quam Pater: verum ab omnibus communiter doctoribus Patrem magis eum appellari videmus.

Ἐτι οὐδὲ τὸ αἴτιον ἐστὶ συστατικὸν αὐτοῦ.

Neque causa est constitutum ipsius.

Ἐτι τὸ αἴτιον καθόλου τε δὲν καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς τι καὶ προβαλῶς λεγόμενον, νόημα μόνον ἐστὶ, καὶ οὐδὲν πρᾶγμα. Ὅ δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, C ἐστὶν οὐκ ὄν. Τὸ δὲ μὴ δὲν δύναται τοῦ ὑπερουσίου συστατικὸν εἶναι. Λεῖπεται οὖν ἡ τὴν πατρότητα μόνον, ἢ τὴν προβαλὴν μόνον, ἢ καὶ ἄμφω συστατικὰ εἶναι τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ. Ἄλλὰ μὴν ἄμφω συστατικὰ τοῦ αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατον, διὰ ταῦτα. Εἰ γὰρ ἄμφω συνιστῶσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἢ καὶ ἰδίᾳ ἑκάτερον δύναται αὐτὸ συνιστῆναι, ἢ οὐ, ἀλλ' ἄμφω ἅμα. Εἰ μὲν οὖν καὶ ἑκάτερον ἰδίᾳ, δύο ἄρα εἶδη ὁ Πατὴρ, ἔξει καὶ ἀκολουθῶς καὶ δύο πρόσωπα ἐστὶ, ὡς δύο προσωπικὰ εἶδη ἔχων· ὡσπερ ἂν εἰ τις ἀνθρώπος δύο ἔχει ψυχὰς, ὅπερ ἀτοπον. Εἰ δ' οὐχ ὡς ἑκάτερον ἰδίᾳ, ἀλλ' ἄμφω ἅμα, οὐτ' ὁ Πατὴρ λέγων μόνον ἰδὴλωσε τὸ πατρικὸν πρόσωπον, οὕτε ὁ προβαλῶ. Ἄλλὰ τοῦτου πᾶν D τούναντιον ἐν τῇ χρήσει ὀρώμεν. Πάντες γὰρ διδασκαλοὶ, καὶ πᾶσα Γραφή, τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς τὴν θείαν αὐτοῦ δηλοῦσιν ὑπόστασιν· καὶ προβαλῶ δὲ λέγοντες οἱ ἡμέτεροι, τὸν Πατέρα δηλοῦν φέρονται μόνον. Οὐκ ἄρα οὕτε οὕτως ἄμφω ἅμα ὑποστατικὰ, ὡς ἑτέρον μόνον μὴ ἐγγυροῦν, ἀλλ' ἄμφω ἅμα συνιστῶν, οὕτε ὡς ἑκάτερον ἰδίᾳ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἐγγυροῦν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἑτέρον μὲν καὶ μόνον συνιστῶν τὸ πρόσωπον· τὸ δ' ἄλλο καὶ λοιπὸν ἔπεται τῷ προσώπῳ συστάντι.

Neque tanquam utraque seorsum, et per se ipsam facere satis sit, sed ex necessitate altera, et quidem sola personam constituit, altera vero et reliqua personam constitutam sequitur.

Ἡ προβαλὴ οὐκ ἐστὶν συστατικὸν αὐτοῦ.

Productio non est constitutum ipsius.

Λεῖπεται οὖν ἡ τὴν μὲν πατρότητα τὸ ὑποστατι-

Superest igitur, vel paternitatem hypostaticam

et propriam Patris esse speciem, productionem autem jam ipsum constitutum sequi; vel contra productionem personam Patris constituere, Paternitatem et generare jam eum constitutum sequi: sed si producere constituit, generare vero sequitur; sequetur aliquid absurdum, ac præter communem Patrum doctrinam; hoc autem est ejusmodi.

Prima et immediata uniuscujusque personæ operatio a constitutiva ipsius specie provenit; cunctæ vero aliæ operationes per ipsam nimirum primam operationem. Quemadmodum ab anima, quæ est constitutiva species Petri, prima et immediata ipsius operatio provenit, quæ quidem est vivere; reliquæ vero per ipsam, velut inspicere, docere, texere, struere, et reliqua. Per ipsum enim vivere, quæ est prima et immediata ejus operatio, hæc omnes et reliquæ efficiuntur. Si itaque producere est species constitutiva personæ Patris, spiratio seu processio erit prima ejus et immediata operatio. Per ipsum vero spirare et producere generabitur Filius, ac non amplius Spiritus per Filium, ut asserunt theologi, sed Filius per Spiritum procedet. Quæ omnia tum veritati, tum traditionibus Patrum et communi usui eorum obstant.

Paternitas est proprium constitutum personæ Patris.

Verum quoniam hæc absurda sunt, reliquum est ut paternitas quidem personam Patris constituat, et hæc ejus sit minime communicanda species, productio autem personam ipsius jam constitutam sequatur, non quidem ut accidens seu adventitium, nullum enim accidens in Trinitate, sed omnia sunt secundum naturam et substantiam: utque generare prima et immediata sit personæ Patris operatio, producere vero per generare efficiatur. Hæc igitur eorum quæ dicenda sunt, prius sumantur, veluti toti orationi necessaria.

Sumptio 2.

Ad hæc vero tanquam communia dicantur prius etiam hæc. Eorum quæ in Deo dicuntur, partim quidem sunt communia omnibus personis, veluti bonus, et sapiens, et omnia absoluta. Similiter autem et quæ secundum eminentiam ad entia sunt negationes, ut invisibile, atque incomprehensibile, et similia. Præterea, quotquot habitudinem ad creationem denotant, ut esse opificem, et judicem, cæteraque ejusmodi. Talia igitur communia sunt omnibus personis. Quædam vero sunt propria: priorum autem quædam sunt propria duarum personarum habitudine quadam ad reliquam personam, veluti Filii ac Spiritus sancti proprium est esse causata, vel Patris et Filii proprium est mittere Spiritum sanctum, vel eorum dici Spiritum. Quædam vero propria sunt unius personæ. Rursus eorum quæ propria sunt unius personæ, quædam ita sunt propria personalia, ut et hypostatica sint,

αὐτὴν καὶ ἴδιον εἶδος τοῦ Πατρὸς εἶναι, τὴν δὲ προβολὴν ἔκαστου αὐτῶν ἤδη συστάσκει, ἢ τὸ ἀνάκαλιν, τὴν μὲν προβολὴν συνιστᾷ τὸ πατρικὸν πρόσωπον, τὴν δὲ πατρῴτητα καὶ τὸ γενεῖν ἔκαστου ἤδη συστάσκει. Ἄλλ' εἰ τὸ μὲν προβάλλειν συνιστᾷ, τὸ δὲ γενεῖν ἔκαστου, ἀκολουθῆσαι τὴν ἀποκρίσιν, καὶ παρὰ τὴν κοινὴν τῶν Πατέρων διδασκαλίαν τοῦτο ἔστι τοιοῦτον.

Ἡ πρώτη καὶ ἀμεσος ἐκάστου προσώπου ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ συστατικοῦ εἶδους αὐτοῦ πρόκειται, πᾶσαι δ' ἄλλαι ἐνέργειαι διὰ τούτης τῆς πρώτης, δηλαδὴ ἐνεργείας ὡσπερ ἐκ τῆς ψυχῆς ἥτις ἐστὶ συστατικὸν εἶδος τοῦ Πέτρου, ἢ πρώτη καὶ ἀμεσος αὐτοῦ ἐνέργεια πρόκειται, ἥτις ἐστὶ τὸ ζῆν, αἱ λοιπαὶ δὲ διὰ ταύτης, ὡσπερ τὸ θεωρεῖν, διδάσκειν, ὀφθαλμῶν, ἔκταλινειν, καὶ τὰ λοιπὰ. Διὰ τοῦ ζῆν γὰρ, ἥτις ἐστὶ πρώτη καὶ ἀμεσος αὐτοῦ ἐνέργεια, πᾶσαι αὐταὶ καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιτελοῦνται. Εἰ γοῦν καὶ τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, τὸ προβάλλειν ἐστὶ τὸ συστατικὸν εἶδος, ἔσται ἢ μὲν πνεῦσις, ἢ ἀκρόρευσις, ἢ πρώτη αὐτοῦ καὶ ἀμεσος ἐνέργεια διὰ τὸ τοῦ πνεῦν καὶ προβάλλειν γεννηθήσεται ὁ Υἱός, καὶ οὐκ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς οἱ θεολόγοι φασίν, ἀλλ' ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος πρόκειται ἅπαντα ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ταῖς παραδόσεσι τῶν Πατέρων, καὶ τῇ κοινῇ χρήσει αὐτῶν.

Ἡ πατρῴτης ἐστὶ τὸ συστατικὸν ἴδιον τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ,

Ἄλλ' ἐπεὶ ταῦτα ἀποκρίσκει, λείπεται τὴν μὲν πατρῴτητα τὸ πρόσωπον τὸ πατρικὸν συνιστᾷν, καὶ τοῦτο αὐτοῦ τὸ ἀκοινωνήτον εἶδος εἶναι, τὴν δὲ προβολὴν ἔκαστου αὐτῶν ἤδη συστάσκει. οὐχ ὡς συμβεβηκός, ἢ ἐπίκτητον, οὐδὲν γὰρ ἐν τῇ Τριάδι συμβεβηκός, ἀλλὰ κατὰ φύσιν πάντα καὶ οὐσιώδη καὶ τὸ μὲν γενεῖν πρώτην εἶναι, καὶ ἀμεσον ἐνέργειαν τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, τὸ δὲ προβάλλειν ἀποτελεῖσθαι διὰ τοῦ γενεῖν.

Ταῦτα μὲν οὖν προσελήφθη τῶν ῥηθησομένων, ὡς ἀναγκαῖα τῷ παντὶ λόγῳ.

Ἀἷμα β'.

Ἐστὶ δ' ὡς κοινὰ προειρήθω καὶ ταῦτα. Τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων τὰ μὲν ἐστὶ κοινὰ ταῖς ὑποστάσεσι πάσαις, ὡς τὸ ἀγαθὸς καὶ σοφὸς καὶ πάντα τὰ ἀπολελυμένα ὁμοίως δὲ καὶ αἱ πρὸς τὰ ὄντα καθ' ὅπερ ὀχνη ἀποφάσεις, ὡς τὸ ἀόρατον, καὶ ἀκατάληκτον, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐστὶ τε ὅσα τὴν πρὸς κρίσιν σχέσιν ἐμφαίνει, ὡς τὸ δημιουργὸς, καὶ κριτὴς καὶ τὰ ὁμοία τὰ μὲν οὖν τοιαῦτα κοινὰ τοῖς προσώποις εἰσι πᾶσι: τὰ δὲ ἐστὶν ἴδια. Καὶ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἐστὶν ἴδια ὄντων τῇ πρὸς τὸ λοιπὸν σχέσει, ὡσπερ Ἰϋ καὶ Πνεύματι ἴδιον τε αἰτιατὸν, ἢ Πατρὶ καὶ Ἰϋ ἴδιον τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα: τὰ δὲ ἴδια ἐνὸς προσώπου. Τῶν δὲ ἐνὸς προσώπου ἰδίων πάλιν, τὰ μὲν οὕτως ἴδια προσωπικά, ὡς καὶ ὑποστατικά εἶναι, ὡσπερ ἡ πατρῴτης, ἡ υἱότης, καὶ ἡ ἀκρόρευσις: τὰ δὲ εἰ καὶ πρόσκειναι ἐνὶ μόνῳ, ἀλλ' οὐχ ὑφίστασθαι τὸ πρόσωπον, ἀλλὰ μένον γνωρίζει ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον. Οὕτως οὖν τὰ κοινὰ

τῶν τριῶν ἰδιώματα ὑποστατικά εἰσιν, οὔτε τὰ
 δυὸν ἴδια πρὸς τὸ τρίτον. Οὔτε μὴν τὰ ἕως μὲν
 ἴδια, οὔτε δὲ ἴδια, ὡς γνωριστικά καὶ ἐκόμενά.
 Ἄλλὰ ταῦτας μόναι εἶναι προσωπικὰς ἰδιότητας, τὴν
 πατρότητα δηλαδὴ, καὶ τὴν υἰότητα, καὶ τὴν ἐκπόρευ-
 σιν, ὡς ταύτας μόναι ὑπεστώσας τὰ πρόσωπα. Ἄ δὲ
 δυὸν ἴδια πρὸς τὸ τρίτον, ταῦτα γνωρίσματα, ἢ ἰδιώ-
 ματα δύο τινῶν εἶναι προσώπων. ! Καὶ ταῦτα μὲν
 οὕτως.

paternitas nimirum, et filiatio et processio, quæ
 vero duarum personarum ad tertiam propria sunt, notiones vel proprietates duarum personarum
 existant. Et hæc quidem ita se habent.

Τούτων δὲ ῥηθέντων συναποδείκνυται καὶ τὸ B
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι
 οὕτως.

Διὰ τῆς πρώτης καὶ ἀμέσου ἐνεργείας ἐκάστου
 πατρῶς αἱ ἄλλαι ἐπιτελοῦνται ἐνεργεῖαι. Πρώτη δὲ
 ἐνεργεῖα καὶ ἀμεσος τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ γεννᾶν. Διὰ
 τοῦ γεννᾶν ἄρα ἢ τοῦ πνεῖν ἐπιτελεῖται ἐνεργεῖα.
 Καὶ οὕτως ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον. Τὸ δὲ δι' Υἱοῦ τίνα τὴν δύναμιν ἔχει, καὶ
 τί ἢ διὰ ἐνεαῦθα δηλοῖ, ὅτι δηλαδὴ αἰτίαν μεσιτεύου-
 σαν, ἰκανῶς ἐν τῷ *Περὶ ἐνώσεως* δείκνυται λόγῳ.

Ἔτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
 ρεύεται μόνου, ἢ οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς· ἀντι-
 φάσεως γὰρ οὐδὲν μεταξὺ. Ἄλλὰ μὴν οὐκ ἐκπορεύε-
 ται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς· εἰ δὲ οὐκ ἐκ μόνου, καὶ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ ἄρα. Ὅτι δ' οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκ-
 πορεύεται, δείκνυται οὕτως. Πρῶτα μὲν οὐραμοῦ C
 οὔτε τῆς θείας Γραφῆς, οὔτε τῶν διδασκάλων εἴρη-
 ται εἰρημένον· ὃ δὲ ὑπὸ τινος τούτων οὐκ εἴρηται,
 οὐδὲν τολμητέον εἰπεῖν· ἔπειτα τὸ προβάλλειν,
 ἐνεργεῖα τοῦ Πατρὸς οὐσιώδης οὐσα οὐ πρώτη οὐδ'
 ἀμεσος, ἐπιτελεῖται διὰ τῆς πρώτης, ἥτις ἀπεδείχθη
 οὐσα τὸ γεννᾶν καὶ ἢ γέννησις· ὥστε καὶ τὸν Υἱὸν
 ταύτης ἀνάγκη τῆς ἐνεργείας κοινωνεῖν, καὶ δι' αὐ-
 τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Ἄλλως τε
 πάντων κοινωνῶν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, πλὴν τῶν συστα-
 τικῶν ἰδιότητων, κοινωνῆσαι καὶ τῆς τοῦ προβάλλειν
 δυνάμεως, φυσικῆς μὲν τῷ Πατρὶ, οὐ συστατικῆς δὲ
 τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ὡς εἴρηται, οὐσης. Ὅστε τὸ
 Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ
 ἐκπορεύεται. Διαφέρει γὰρ οὐδὲν ἐπὶ τῆς θεολογίας
 τῆς ἐκ ἢ διὰ.

Εἰ δὲ τις εἴποι, κοινήν εἶναι δεῖν καὶ τῷ Πνεύ-
 ματι τῷ ἁγίῳ τὴν δύναμιν τοῦ προβάλλειν, ὡς οὐ-
 σιώδη· πάντων γὰρ καὶ αὐτὸ κοινωνεῖ τῶν οὐ-
 σιωδῶν.

Μαθῆτω ὁ τοιοῦτος τοῦτο ἀδύνατον εἶναι, διὰ τὸ
 ἀντικίπτειν τῇ αὐτοῦ ἰδιότητι. Οὐ δύναται γὰρ τὸ
 αὐτὸ ἑαυτοῦ αἰτίον εἶναι. Ἐκαστα γὰρ τῶν θεῶν

(1) Hæc prima probatio cum sit negativa, nihil
 sane valeret, nisi esset ad hominem. Optime ita-
 que militat adversus Græcos, qui ex Evangelio et
 Scriptura sacra nitebantur probare Spiritum non
 procedere ex Filio, quia ibi non habetur nisi ex
 Patre procedere. Dicit ergo Bessarion ibi non ha-

sicuti paternitas, filiatio et processio. Quædam
 vero, quamvis insint uni soli, verum non consti-
 tuunt, sed tantum declarant personam, ut in Patre
 esse ingenitum. Neque igitur quæ communia sunt
 tribus personis, proprietates sunt hypostatice;
 neque ea quæ duarum ad tertiam propria sunt. At
 neque quæ unius propria sunt, ita tamen propria,
 ut quæ notam et manifestam faciant, et sequantur
 personam. Sed ex tantum sunt personales proprie-
 tates, quippe quæ hæ solæ personas constituunt. Quæ
 vero duarum personarum ad tertiam propria sunt, notiones vel proprietates duarum personarum
 existant. Et hæc quidem ita se habent.

His vero dictis, probatur Spiritus sanctus ex
 Patre per Filium procedere; in hunc modum.

Per primam et immediatam operationem unius-
 cujusque cæteræ omnes operationes efficiuntur.
 Prima autem et immediata operatio Patris est ge-
 nerare; igitur per generare operatio spirandi effi-
 citur. Atque ita ex Patre per Filium procedit Spi-
 ritus sanctus. Illud autem *per Filium*, quam habeat
 vim, quidque hic præpositio *per* significet, quod
 nimirum causam intervenientem et mediam, in
 oratione *De concordia* satis ostenditur (1).

Præterea Spiritus sanctus vel a solo Patre pro-
 cedit, vel non a solo Patre. Contradictionis enim
 nihil est medium. Atqui non a solo Patre procedit.
 Si autem non a solo, igitur et a Filio. Quod vero
 non a solo Patre procedat, sic ostenditur. Primus
 quidem nusquam, neque in divina Scriptura, ne-
 que apud doctores, invenitur dictum. Quod autem
 a nemine istorum dictum est, nemini audendum
 est dicere. Deinde producere, cum sit operatio Pa-
 tris essentialis, non prima neque immediata, effi-
 citur per primam, quæ ostensa est generare et
 generatio; ita ut necesse sit etiam Filium hujus
 operationis participem esse, ac per ipsum Spiritum
 sanctum procedere. Præsertim cum et Filius omnia
 sibi communia cum Patre habeat, exceptis
 constitutivis proprietatibus, communem quoque
 habeat potentiam producendi, quæ quidem natura-
 lis est Patri, non tamen illius personæ constitutiva,
 ut dictum est. Itaque Spiritus ex Patre et Filio,
 vel ex Patre per Filium procedit. Si quidem inter
 D præpositionem *ex*, et *per*, in theologia nihil inter-
 est.

Si quis vero dicat communem debere esse cum
 illis et Spiritui sancto vim producendi, quippe quæ
 sit essentialis; omnium enim essentialium et ipse
 Spiritus particeps est:

Discat iste talis hoc nullo modo fieri posse, quod
 ejus proprietati repugnet. Non enim potest idem
 sui ipsius causa esse. Singulæ enim divinæ per-

beri ex solo Patre, ergo et ex Filio. Et ita semel
 accidit ut, cum quidam Græculus objecisset cuidam
 Latino, cur Latini addiderint ad Symbolum ex
 Filio procedere, cum non sit scriptum in Evangelio,
 merito audierit, cur etiam ipsi Græci fateantur ex
 solo Patre? Quo responso conticuit.

sonæ omnia essentialia sibi mutuo communicant, manentes in eo quod sunt, et servantes suas proprietates. Manens enim, inquit magnus Basilius, Filius in eo, quod sit Filius, habet omnia Patris. Igitur et Spiritus manens in eo quod sit Spiritus, habet omnia Patris et Filii. Esse igitur causam sui ipsius, propriæ rationi repugnat, ut dictum est : ob eamque causam, activam processionem habere minime potest.

Si quis vero rursus dixerit : Atqui si Spiritus operationis producendi erit expers, saltem erit particeps generandi, quemadmodum Filius participat vim producendi :

Non eum fugiat, istud quoque nullo modo fieri posse. Primo, quod operatio generandi sit ostensa esse operatio constitutivæ speciei personæ Patris, quæ est incommunicabilis alteri personæ : ob eamque causam fieri non potest, ut altera persona illam participet.

Deinde, quod contradictionem in se contineat. Si enim ipse Spiritus generat Filium, procedit autem ab ipso, erit respectu ejusdem, et causa, et causatum. Hoc autem est contradictio.

At enim fortasse dicit quispiam, istud absurdum sequi ex eo quod præsupponamus Filium producere Spiritum : at si hoc non supponatur, sed tantum Spiritum cum Patre generare Filium, non amplius istud absurdum sequetur. Cur enim Spiritus cum Patre non generat potius Filium, sed Filius cum Patre producit Spiritum ?

Si quis ergo ista dixerit, primum sciat se quærere, quæ nemo alius unquam vel cogitare ausus est. Deinde vis generandi intelligitur, antequam intelligatur vis producendi, tanquam prima et immediata operatio Patris, ut ostensum est. Ob eam ipsam causam, non potest hujus particeps esse Spiritus. Producendi vero vis, cum post generationem Filii intelligatur, et per generationem illius efficiatur, ut ostensum est, fieri potest, imo vero et necessarium est, ut cum ipso communicetur.

Si quis vero rursus ob has causas dixerit : Ergo minor est Spiritus Patre ac Filio, si quidem Pater generat Filium, et producit Spiritum, Filius autem et ipse cum Patre producit Spiritum : at Spiritus neque Filium generat, neque seipsum, neque alterum Spiritum producit.

Vana est ista ratio, et contra ipsum magis concludit, qui hoc dixerit. Si enim nullius personæ causam esse, imperfectionis et imminutionis in Trinitate hoc signum esse oportet existimare : igitur quod minus, eo quod plus personarum producit (1), imperfectus erit. Sed cum Filius unus tantam personæ Spiritus, cum Patre causa sit, minor erit Patre, qui et ipsius Filii, et Spiritus causa existit. At enim hoc vel cogitare, absurdum est : igitur illud quoque ejusdem absurditatis est. Esse enim causam vel causatum in

(1) Istud sane in solum etiam Patrem magis quadrare videtur, qui juxta recentiores Græcos

A προσώπων κοινωνοῦσι πάντων ἀλλήλοις τῶν οὐσῶν, μένοντα ἐν τῷ εἶναι ὃ εἰσι, καὶ σώζοντα τὴν ἑαυτῶν ἰδιότητα. Μένων γὰρ, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ Υἱὸς ἐν τῷ εἶναι Υἱὸς, ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ τὸ Πνεῦμα ἄρα μένον ἐν τῷ εἶναι Πνεῦμα, ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· τῷ ἰδίῳ οὖν λόγῳ, ὡς εἴρηται, μάχεται τὸ ἑαυτοῦ αἰτιον εἶναι· καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐνεργητικὴν ἐκπόρευσιν ἔχειν οὐ δύναται.

Εἰ δέ τις πάλιν εἴποι, 'Ἄλλ' εἰ μὴ τῆς τοῦ προβάλλειν ἐνεργείας κοινωνεῖ τὸ Πνεῦμα, κοινωνήσῃ γοῦν τῆς τοῦ γεννᾶν, ὡσπερ ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ προβάλλειν·

Μὴ λανθανέτω οὐδὲ τοῦτο δυνατόν εἶναι. Πρῶτα μὲν διὰ τὴν τοῦ γεννᾶν ἐνεργείαν τοῦ συστατικοῦ εἶθους τοῦ πατρικοῦ προσώπου καὶ ἀκοινωνήτου πρὸς ἕτερον ἀποδεδείχθαι ἐνεργείαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀδύνατον εἶναι κοινωνήσαι· αὐτῷ ἕτερον πρόσωπον.

'Ἐπειτα δὲ διὰ τὸ περιέχειν ἀντίφασιν ἐν αὐτῷ· εἰ γὰρ αὐτὸ γεννᾷ μὲν τὸν Υἱὸν, ἐκπορεύεται δ' ὑπ' αὐτοῦ, ἔσται πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ αἰτιον, καὶ αἰτιατόν· τοῦτο δ' ἐστὶν ἀντίφασιν.

'Ἄλλ' ἴσως εἴρει τις τοῦτο τὸ ἀτοπον ἐπεσθαι, διὰ τὸ προὑποτιθεσθαι τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο ὑποθεσθῆναι, ἀλλὰ μόνον, ὅτι τῷ Πνεύματι οὖν τῷ Πατρὶ γεννᾷ τὸν Υἱὸν, τοῦτο οὐκ ἐστὶ τὸ ἀτοπον εἶφεται. Διατὶ γὰρ οὐ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα οὖν τῷ Πατρὶ γεννᾷ τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ὁ Υἱὸς οὖν τῷ Πατρὶ προβάλλει τὸ Πνεῦμα :

C Εἰ τις οὖν ταῦτα φαίη, πρῶτα μὲν ἴστω ζητῶν ἃ μηδεὶς ἄλλος ποτὲ οὐδ' ἐννοῆσαι ἐτόλμησεν· Ἐπειτα ἢ μὲν τοῦ γεννᾶν δύναμις προεπινοεῖται τῆς τοῦ προβάλλειν δυνάμει, ὡς πρώτη καὶ ἀμμοσος ἐνεργείας τοῦ Πατρὸς, καθὰ ἀποδείκνυται· καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται ταύτης κοινωνεῖν τὸ Πνεῦμα· ἢ δὲ τοῦ προβάλλειν ἀπικουμένη τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως ἐπιτελουμένη, ἃς δείκνυται, οὐκ ἀδύνατος, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἀναγκαῖα αὐτῷ κοινωνεῖσθαι.

Εἰ δέ τις αὖθις διὰ ταῦτα εἴποι, Οὐκ οὖν ἔλαττον τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἴπερ ὁ μὲν Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ προβάλλει τὸ Πνεῦμα· ὁ δὲ Υἱὸς καὶ αὐτὸς οὖν τῷ Πατρὶ προβάλλει τὸ Πνεῦμα· τὸ δὲ Πνεῦμα οὖτε τὸν Υἱὸν γεννᾷ, οὐδ' ἑαυτὸ οὐδ' ἕτερον πνεῦμα προβάλλει·

Μάλιστα ὁ λόγος, καὶ καθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον ὁ τοῦτο φάσκων συμπεραίνει· εἰ γὰρ ἀτελείας καὶ ἐλαττώσεως τοῦτο σημεῖον ἐν τῇ Τριάδι οἴεσθαι δεῖ, τὸ μηδενὸς τῶν προσώπων αἰτιον εἶναι, καὶ τὸ ἐλαττώσαν ἄρα προσώπων αἰτιον τοῦ πλείονων αἰτιῶ ἐλαττον ἔσται. 'Ἄλλ' ὁ Υἱὸς ἐνὸς προσώπου τοῦ Πνεύματος μόνου αἰτιος ὢν οὖν τῷ Πατρὶ, ἐλάττων ἔσται τοῦ Πατρὸς, αἰτιῶ ὄντος· καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. 'Ἀλλὰ τοῦτο ἀτοπον καὶ μόνον ἐννοῆσαι. Κάκεινο τοίνυν τῆς ὁμοίας ἐστὶν ἀτοπίας. Ἴδὲ γὰρ αἰτιον ἢ αἰτιατόν εἶναι ἐν τῇ Τριάδι εἰς τὰ προσώπων ἑαυτοῦ καὶ γενεῶν καὶ προϊόντων. Neque tamen inde vel major aliis personis censetur vel minor.

πικὰ ἀναφερόμενον ἰδιώματα, οὕτε μείζον, οὕτ' ἂν ἑταυρον ἕτερον ἑτέρου ποιῆ ἢ εἶναι, ἢ λέγεσθαι.

*Ἐτι εἰ ἡ τοῦ γεννῆν καὶ τοῦ προβάλλειν δύναμις ἑμφω συστατικαὶ τοῦ προσώπου εἰσὶ τοῦ πατρικοῦ ἰδία καὶ ἀνὰ μέρος, ἐκάστης δὲ ἐνεργείας εἰδὸς ἐστὶν ἀρχή· δύο εἶδη τῶν δύο τούτων ἐνεργειῶν εἰσονται. Ἐκαστον δὲ συστατικὸν εἶδος πρόσωπον συνιστᾷ. Καὶ οὕτως ὁ Πατήρ δύο πρόσωπα ἔσται. Τοῦτο δὲ ἀποκρον. Οὐκ ἄρα ἡ τοῦ προβάλλειν δύναμις συνιστᾷ τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ μὴ συνιστᾷ, κοινή ἄρα ἐστὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ οὕτως τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.

*Ἐτι κοινῶς παρὰ πάντων ὁμολογεῖται τῶν διδασκάλων, ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προέειν ἐξ Υἱοῦ. **B** Εἰ οὖν προέειν ἐξ αὐτοῦ, πρόεισι πάντως φυσικῶς. Οὐδὲν γὰρ ἐν τῷ Θεῷ παρὰ φύσιν, οὕτε ἐπίκτητον. Γῶν γὰρ κτισμάτων ἐστὶ τὸ μὴ φύσει ἐκ Θεοῦ προεῖναι. Εἰ τοίνυν κατὰ φύσιν ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα πρόεισιν, ἡ δὲ κατὰ φύσιν πρόδος ἐν τοῖς θεοῖσι διχῶς ἐνδέχεται εἶναι, ἢ κατὰ γέννησιν, ἢ κατ' ἐκπόρευσιν, κατὰ γέννησιν δὲ οὐ πρόεισιν ἐξ αὐτοῦ, ἢ γὰρ ἂν ἦν Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· πρόεισιν ἄρα κατ' ἐκπόρευσιν. Ὡστε ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πρόδος εἴη ἂν ὡς ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ. emanat secundum processionem, ut emanatio Spiritus ex Filio sit tanquam vere procedentis ab ipso.

Εἰ δὲ τις εἰποι, ὡς ἡ πρόδος οὕτη τὴν εἰς ἡμᾶς ἐνεργεῖαν δηλοῖ καὶ τὴν χάριν.

Ματαία ἂν εἴη τοῦτο καταφυγή. Εἰ γὰρ καὶ χάριτος τίνος ἡμεῖς μεταλαμβάνομεν, καὶ οὐ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, οὐσα γὰρ ἐστ. ἀμέθεκτος· ὅμως οὐ χάρις ἀνυπόστατος πρόεισιν ἐξ Υἱοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θεῆς τοῦ Πνεύματος ὑπόστασις. Καὶ δῆλον ἐξ ὧν ἄλλων ῥημάτων, ἐμφατικωτέρων περὶ τοῦτου, φασὶν οἱ διδάσκαλοι, τοῦ ἀναβλῆσαι, λέγω, τοῦ καὶ πηγάζειν, καὶ ἐκλάμπειν. Ἄ τίνι μὴ τυφλώττονται οὐ γνώρισμα, τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος οὐ μεταδόντων, οὐδὲ χορηγῶν δηλοῦν; Ἡ τοιαύτη οὖν ἐξ Υἱοῦ ὑποστατικὴ τοῦ Πνεύματος πρόδος, ἡ δουλική ἐστὶν ἢ φυσική. Ἄλλ' ἐπεί δουλική οὐκ ἐστὶν, ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ φυσική. Φυσική δὲ πρόδος ἐξ Υἱοῦ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως τί ἂν ἄλλο παρὰ τὴν αὐτοῦ **D** ἐκπόρευσιν εἴη; Οὐδὲ πλάσαι βῆδιον.

*Ἐτι, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν ὑπάρχειν, κοινῆ πάντας ἀνατολικοὶ τε καὶ δυτικοὶ βωῶσι Πατέρες. Ἀλλὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τίνος ὄν ἐν τῇ Τριάδι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν ἐστὶν. Τὸ Πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λεγόμενον εἶναι, καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐστὶν ὑποστάσεως. Ὅτι δ' ἐν τῇ Τριάδι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τίνος ὄν καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐστὶν ὑποστάσεως, δῆλον ἐκείθεν. Οὐσία καὶ ὑπόστασις ἐφ' ἐκάστου τῶν θεῶν προσώπων ἐν εἰσι πρᾶγμα, καὶ οὕτως ἐν, ὡς λόγῳ μόνῳ ἀλλήλων διακρίνεσθαι. Εἰ γὰρ πρᾶγματι ἀλλήλων πρό-

Trinitate, quod ad personales proprietates refertur, neque majorem vel esse vel dici, neque minorem alterum altero facit.

Præterea, si utraque vis generandi et producendi constituit personam Patris seorsum et separatim, uniuscujusque autem operationis species est principium: duæ species erunt duarum operationum. Unaquæque autem constitutiva species personam constituit. Atque ita Pater duplici persona erit præditus. Hoc autem absurdum est. Non igitur producendi facultas constituit personam Patris. Si vero non constituit, communis ergo erit et Filio, et sic Spiritus ex Patre Filioque procedit.

Præterea inter omnes doctores convenit Spiritum sanctum produci et emanare ex Filio; si ergo emanat ab illo, omnino emanat naturaliter. Nihil enim in Deo est præter naturam, neque adventitium: creaturarum enim est proprium, non natura ex Deo emanare; si igitur secundum naturam ex Filio Spiritus emanat, quæ autem secundum naturam emanatio, et productio est in divinis, dupliciter contingit esse, vel secundum generationem, vel processionem. At secundum generationem ab ipso non emanat; esset enim profecto Spiritus sanctus Filii filius. Igitur emanat secundum processionem, ut emanatio Spiritus ex Filio sit tanquam vere procedentis ab ipso.

Si quis vero dicat hanc processionem operationem ad nos et gratiam significare,

Vanum est ejus hoc refugium. Etsi enim gratiam quamdam participamus, minimeque substantiam Spiritus; substantia enim est imparticipabilis; non tamen gratia subsistentiam non habens procedit ex Filio, sed ipsa divina Spiritus hypostasis. Et manifestum est ex aliis verbis, quæ apertius et significantius doctores dicant, scaturiendi, inquam, et instar fontis emanandi, et lucendi. Quæ cui non cæcutienti non argumento esse possunt existentiam Spiritus, non communicationem, neque collationem aliquam donorum significare? Talis igitur ex Filio hypostatica Spiritus productio, vel servilis est vel naturalis. Verum quandoquidem non est servilis, necessario est naturalis. Naturalis vero productio personæ Spiritus ex Filio, quid aliud sit præter ejus processionem, ne fingere quidem facile est.

Præterea Spiritum sanctum ex substantia Patris et Filii esse atque subsistere communiter omnes Patres orientales et occidentales clamant. Sed in Trinitate quod est ex substantia alicujus, est quoque ex ejus personâ. Igitur Spiritus sanctus, cum dicatur esse ex substantia Filii, erit quoque ex ejus hypostasi. Quod autem in Trinitate, quod est ex substantia alicujus, sit etiam ex ejus hypostasi, inde manifestum est. Substantia et hypostasis in quacunque divina persona una res sunt, atque ita una, ut sola mente ac ratione invicem discernantur. Si enim persona seu hypo-

stasis, et essentia re inter se differrent, quemadmodum sunt re ipsa tres personæ; ita etiam essent tres essentia. Hoc autem contrarium est fidei. Quamobrem cogitatione quidem essentia sejungitur ab hypostasi, revera tamen eadem et una res est, contrario modo atque se habeant in nobis hominibus. Etenim in nobis conjunctio quidem naturæ, scilicet humanitatis, cum uniuscujusque persona, sensu mentis, et cogitatione tantum facit unum, re autem duo sunt. Alia enim res est communis humanitas, alia vero hujus personæ individualitas. Quocirca, quemadmodum sumus multæ personæ, sic etiam multi homines. Et ideo non necessario, quod ex natura est alicujus ex persona quoque illius est. At vero in sanctissima Trinitate, ut dictum est, totum oppositum evenit: ex eo nimirum, quod natura, et persona unum et idem sint, discretio autem et separatio tantum ratione. Quamobrem quod ex natura alicujus personæ est, ex illius quoque sit persona necesse est. Si ergo ex natura Filii Spiritus est, cujus rei plena sunt omnia scripta Cyrilli, igitur ex illius quoque hypostasi est.

Verum aiunt nostri, propter consubstantialitatem hæc dici, et ut Spiritus ostendatur ejusdem esse substantiæ cum Patre et Filio.

Spiritus ex substantia Patris et Filii, non tamen contra.

Quod sane verum est; sed quo verum, eo magis Latinis favet. Sic enim magis consubstantialis est Spiritus Patri ac Filio, utpote qui ex ipsorum substantia et ab ipsis proveniat, hoc est procedat. Dicatur enim clarius propter eos quos verba offendunt. Si enim simpliciter consubstantialitatem tantum, ut nostri arbitrantur, significat, oportebat etiam Patrem ex substantia Filii et Spiritus dici. Verum id neque ausus est quispiam adhuc, neque audebit dicere, quandiu operæ pretium duxerit piorum hominum in numero se reponi. Præsertim cum et substantia neque generet, neque producat, juxta theologorum sententiam, itemque ipsorum philosophorum, si quidem et ipsi ubique in tota philosophia clamant, operationes esse individuorum, non universallium. Etenim me, non simpliciter homo, sed quidam homo genuit. Si igitur, ut dictum est, operationes individualium, non universallium, neque simpliciter substantiæ, quid aliud intelligere debemus, dum substantiam Filii audivimus, et ex ipsa procedere Spiritum, quam ejus divinam hypostasim?

Neque vero id nos prætereat, sanctos, qui hæc aiunt, cum Arianos et Enoonianos oppugnarent, hæc dixisse, qui quidem Filium ex Patre, Spiritum autem ex Filio esse fatebantur, ex substantia vero esse negabant, affirmantes Filium ex Patre quidem esse, verum non substantialiter, sed voluntate Patris esse genitum; Spiritum vero et ipsum ex Filio, sed non substantialiter, tantum voluntate. Quocirca et Filium minorem esse Patre, et alte-

σωπον, ἢ ὑπόστασις, καὶ οὐσία διέφερον, ἦσαν ἄνω ὡς περ τρία πρόσωπα πραγματικῶς. οὕτω καὶ τρεῖς οὐσίαι. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἐναντίον τῆ πίστει. Διὸ ἐπινοία μὲν ἐστὶν ἡ διάκρισις ὑποστάσεως καὶ οὐσίας, πράγματι δὲ γε ἡ ἑνωσις· ἐναντίως ἢ ἐφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἡμῶν γὰρ ἡ μὲν ἑνωσις τῆς φύσεως ἦτοί τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τοῦ ἐκάστου προσώπου ἐπινοία ποιεῖ ἕν, πράγματι δὲ εἰσι δύο. Ἄλλο γὰρ πρῶγμα ἡ κοινὴ ἀνθρωπότης, καὶ ἄλλο πρῶγμα ἡ τοῦδε τοῦ προσώπου ἀτομότης. Διὸ ὡς περ ἐσμὲν πολλὰ πρόσωπα, οὕτω καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι. Διὸ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐκ τῆς φύσεως τοῦδε· τινος καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶ ἐστίν. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὡς εἴρηται, τὸ ἀνάπαλιν ἐστίν· ὅτι δηλαδὴ ἡ μὲν ἑνωσις φύσεώς τε καὶ προσώπου ἐστὶ πρῶγματι, ἡ δὲ διάκρισις ἐπινοία. Ὅθεν τὸ ἐκ τῆς φύσεως τινος τῶν προσώπων καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐξ ἀνάγκης ἐστίν. Εἰ οὖν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐ πλήρης πᾶσα γραφὴ Κυρίλλου, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἄρα ἐστίν.

Ἄλλὰ φασὶν οἱ ἡμέτεροι, διὰ τὸ ὁμοούσιον ταῦτα εἰρησθαι, καὶ ἵνα τὸ Πνεῦμα δευθῆ τῆς ταυτέως οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.

Τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐ μὴν ἀνάπαλιν.

Τοῦτο δὲ ἀληθές μὲν, ὅσω δὲ ἀληθές, τοσοῦτ' ἁλτινοῖς συνηγορεῖ μάλλον. Οὕτω γὰρ ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ μάλλον τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν προῖδν, ἤγουν ἐκπορευόμενον. Λεγέσθω γὰρ καθαρώτερον διὰ τοὺς τοῖς ῥήμασι προσκόπτοντας. Εἰ γὰρ τὴν ὁμοουσιότητα ἀπλῶς δηλοῖ μόνον, ὡς οἱ ἡμέτεροι οἴονται, ἴδει καὶ τὸν Πατέρα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι. Ἄλλὰ τοῦτο οὐτ' ἐτόλμησέ τις μέχρι καὶ νῦν, οὔτε τολμήσει εἰπεῖν, ἕως ἂν τοῖς εὐσέβεισι συντάττεσθαι προῦργου ποιοῖτο· ἄλλως τε ἐπεὶ οὐσία οὔτε γεννᾷ, οὔτε ἐκπορεύει κατὰ τοὺς θεολόγους, εἰ τε καὶ αὐτοὺς τοὺς φιλοσόφους, καὶ αὐτοὶ γὰρ πανταχοῦ βῶσι φιλοσοφίας, τὰς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων εἶναι, οὐ τῶν καθόλου· ἐμὲ γὰρ οὐχ ἀπλῶς ἀνθρώπος, ἀλλ' ὁ τίς ἀνθρώπος γεγέννηκεν. Εἰ οὖν, ὡς εἴρηται, αἱ ἐνεργεῖαι εἰσι τῶν ἀτόμων, οὐ τῶν καθόλου, οὐδὲ τῆς ἀπλῶς οὐσίας, τί ἄλλο νοεῖν ὀφειλομεν οὐσίαν Υἱοῦ ἀκούοντες καὶ ἐξ αὐτῆς προΐναι τὸ Πνεῦμα, ἢ τὴν αὐτοῦ θεῖαν ὑπόστασιν;

Μηδὲ τοῦτο δὲ ἡμᾶς λανθανέτω, ὅτι οἱ ταῦτα λέγοντες ἄγιοι πρὸς Ἀρειανούς καὶ Εὐνομιανούς μαχόμενοι ἔλεγον ταῦτα· οἱ, τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὠμολόγουν· ἠρνοῦντο δὲ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, λέγοντες τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν, ἀλλ' οὐκ οὐσιωδῶς, ἀλλὰ θελήσει τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι· τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ οὐσιωδῶς, ἀλλὰ θελήσει. Διὸ τὸν μὲν Υἱὸν ἐλάττωνα τοῦ Πατρὸς καὶ ἑτέρας οὐ-

οσίας, τὸ δὲ Πνεῦμα ἔλαττον τοῦ Υἱοῦ τοῦ καὶ ἑτέρας **A** rlius substantiæ, et Spiritum minorem esse Filio, οσίας ἀπαφαινοῦντο, ὡς τρεῖς οὐσίας ποιῶν ἐν θεό- et alterius substantiæ affirmabant, adeo ut tres τητι. substantias facerent in deitate.

Οἱ οὖν Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι, ἐκείνοις μα- Patres igitur et doctores adversus eos pugnan- χόμενοι, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς tes, non solum ex Filio, sed etiam ex substantia ούσιας αὐτοῦ ἰσχυροῦς δεικνύουσι ἐν τῷ Πνεύμα τῷ ejus esse Spiritum sanctum : et Filium, non tan- ἁγιον ὡσαύτως καὶ τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ούσιας αὐτοῦ. tum ex Patre esse, verum etiam ex substantia ejus ostendere contendebant.

Ἴδὲ οὖν· πρὸς μὲν τὸ ἐκ θαλάσσης τοῦ Υἱοῦ, καλοῦ τῆς ούσιας τὸ Πνεῦμα εἶναι, ἀπήντων οἱ διδάσκαλοι, et non ex substantia esse Spiritum, respondebant doctores, ex substantia Filii esse clamantes; al- ἐκ τῆς ούσιας τοῦ Υἱοῦ εἶναι βωῶντες· πρὸς δὲ τὸ τῆς ούσιας τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἀνεπίστη, οὐδ' εἰρηκε μὴ εἶναι alteri vero dicto, nimirum ex Filio esse, nemo adversatus est, neque dixit non esse ex Filio, tan- αὐτὸ ἐξ Υἱοῦ· ὡς καὶ αὐτοὶ τοῦτο φρονούντες, καὶ quam et ipsi hoc senserunt, et ex substantia Filii, velut et ex hypostasi et ex substantia ejus et ipsi intellexerint, et nos, qui eos intelligimus docuerint.

Ἐτι ὁ μὲν μέγας Βασιλεῖος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Kat' Eusebion* τὸν Υἱόν φησι τάξιν ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα φυσικὴν, καὶ ὅταν τὸ ἐκ τοῦ πυρὸς πρὸς τὸ πῦρ, καὶ τὸ αἰτιατὸν πρὸς τὸ αἰτιον· ὁ δ' αὐτὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τάξιν ἔχειν πρὸς τὸν Υἱόν διατείνεται κατὰ τὰ προσηρημένα. Ὁ μέγας γε μέντοι Ἀθανάσιος καὶ σαφέστερόν φησιν· Ὅταν τάξιν καὶ φύσιν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, τοιαύτην τάξιν καὶ φύσιν ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν. Οὐκοῦν οὕτως ἀν συλλογίσαιτο· Τοιαύτην τάξιν καὶ φύσιν ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, ὅταν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα· ἀλλ' ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα τάξιν ἔχει φυσικὴν τὴν αἰτίαν τοῦ πρὸς αἰτιον· καὶ οὕτως **C** ὁ Υἱὸς αἰτιῶς ἐστὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως.

Ἐτι ἐπεὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνους καὶ φυσικοῖς πράγμασι πᾶν αἰτιον προηγείται τοῦ αἰτιατοῦ χρόνῳ, καὶ τὸ αἰτιατὸν τοῦ αἰτιῶν ἐστὶν ὑστερον· καὶ διὰ τοῦτο τινες ἀκούοντες αἰτιον καὶ αἰτιατὸν ἐν τῇ Τριάδι, καὶ μάλιστα Ἀρειανοὶ τε καὶ Εὐνομianoι, ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιχειροῦν παραδειγμάτων τὸ συναϊδιον ἀνελεῖν τῆς Τριάδος, καὶ τὸν μὲν Υἱόν τοῦ Πατρὸς ὑστερον χρόνῳ δεικνύουσι, ὡς αἰτιατὸν αὐτοῦ· πρὸς τοὺτους ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος ἀνιστάμενος, καὶ ἐδ συναϊδιον τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἀποδείξει προθέμενος, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνομίον Ἀντιρόρητικῶν ἀναλογίαν τινὰ ποιεῖται Υἱοῦ πρὸς Πατέρα, καὶ Πνεύματος πρὸς Υἱόν, τὴν μὲν **D** Πατέρα λέγων, μόνῳ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ προεπιθεωρεῖσθαι τοῦ Υἱοῦ, οὐ μέντοι κατ' ἐμφασιν χρονικὴν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ κινδυνεύειν τὸν τῆς συναιδιότητος λόγον· τὸν δὲ Υἱόν αἰτιῶς καὶ αὐτὸν ἐπινοεῖ μόνῳ προθεωρεῖσθαι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

Ὅς φαίνεται φανερώς τὸν διδάσκαλον ταύτης εἶναι τῆς δόξης τοῦ τὸν Υἱόν αἰτιῶν εἶναι τοῦ Πνεύματος. Ὅς γὰρ συναπτεταί τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, συναπτεταί τῷ Υἱῷ καὶ αὐθις, ὡς προθεωρεῖται ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, οὐ χρονικῶς τινι διαστήματι, οὐδὲ πράγματι, ἀλλ' ἐπινοεῖται

Præterea, quoniam in humanis et sebus naturalibus omnis causa tempore antecedenti causatum, et causatum sua causa posterius est; propterea hoc nonnulli audientes, nimirum causatum in Trinitate, et præsertim Ariani et Eunomiani ab humanis exemplis coæternitatem tollere Trinitatis, et Filium posteriorem Patre, quippe causatum ab ipso, ostendere conabantur. His se opponens D. Gregorius Nyssenus, et coæternitatem trium personarum ostendere proponens in primo libro eorum, quibus refutat Eunomium, proportionem quamdam facit Filii ad Patrem, Spiritus sancti ad Filium: Patrem quidem asserens sola causæ ratione præintelligi Filio, non tamen secundum temporis appellationem, et ideo rationem coæternitatis minime periclitari: rursus autem et ipsum Filium sola mente et cogitatione præintelligi persona Spiritus sancti, secundum rationem causæ.

Ut manifeste appareat, hunc doctorem in hac esse sententia ut existimet Filium esse causam Spiritus. Quemadmodum enim Filius cum Patre conjungitur, sic et Spiritus, inquit, conjungitur cum Filio; et rursus, ut præintelligitur Pater Filio non temporis aliquo intervallo, neque re, sed sensu

(1) In epist. ad Scorpionem ultra medium.

mentis, scilicet ratione causæ, ita et Filius præ-intelligitur Spiritui similiter animi sensu, juxta modum et rationem causæ.

Præterea, tametsi in humanis, et secundum nos, non omne exemplar alicujus, est etiam causa ejus: opificum enim exemplaria, non etiam effectivæ causæ eorum existunt, quorum sunt exemplaria, nimirum ipsarum imaginum: tamen, quod naturaliter exemplar existit, in his ipsis etiam humanis, est causa imaginis, cujus est exemplar. Multo igitur magis in divinis, ubi tum cætera omnia, tum ipsum exemplar naturaliter accipitur (nihil enim ibi præter naturam), hæc propositio erit vera, scilicet: Quod in divinis personis exemplar est alicujus, est etiam causa ejus, cujus est exemplar. At Gregorius Thaumaturgus Filium asserit esse Spiritus exemplar: quare putabat Filium quoque causam Spiritus existere. Hoc vero et a simili ostenditur: Etenim magnus Basilius exemplar Filii Patrem appellat, in quarto libro *Adversus Eunomium*. Gregorius autem Thaumaturgus, ut dictum est, Filium exemplar esse docet Spiritus, in oratione cujus est initium: *Inimicissimi et alieni sunt a confessione apostolica, qui Filium ex non entibus asserunt*. Verum Basilius Patrem, tanquam causam Filii, dicit esse exemplar Filii: igitur et Gregorius Filium veluti causam Spiritus, exemplar esse Spiritus obnixè contendit.

Præterea, tum a magno Basilio, tum a plerisque sanctorum, Filius quidem dicitur imago Patris, Spiritus autem imago Filii: Filius operatio Patris, Spiritus operatio Filii; Filius Verbum Patris, Spiritus verbum Filii; Filius suavolentia Patris, Spiritus suavolentia Filii. Sed illa omnia dicitur Filius Patris, utpote qui a Patre existat. Igitur et Spiritus sanctus eadem dicitur Filii esse, tanquam a Filio existens.

Præterea, si non esset Spiritus a Filio, personaliter ab eo non distingueretur. Verum hoc dicere absurdum est; sic enim Trinitas dualitate terminabitur: est ergo Spiritus a Filio, si personaliter distingui debeat. Quod autem, si non esset ab ipso, personaliter ab eo non distingueretur, inde manifestum est. Unaquæque causa alicujus rei dupliciter dicitur principium ejus et causa: uno quidem modo tanquam ex quo, vel a quo, et omnino principium unde res suam habet esse; altero vero modo tanquam quo, veluti est species, quæ est in mente opificis, cui similem effectum quemcumque præducit. Quare omne efficiens simile sibi producit secundum speciem, qua producit. Ut verbi gratia, hujusce imaginis causa est: cum ipse pictor, tanquam unde sit principium, tum species imaginis, in anima pictoris formata, tanquam principium quo, cui similem imaginem pictor efficit. Ita igitur in divinis personis, tanquam ex quo, est Pater causa, hoc est divina ejus hy-

Α τῷ λόγῳ τῷ τῆς αἰτίας, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς προθεωρεῖται τοῦ Πνεύματος ὁμοίως, ἐπινοεῖα κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

Ἔτι, εἰ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις καὶ καθ' ἑμᾶς οὐ πᾶν πρωτότυπὸν τινος καὶ αἰτιὸν αὐτοῦ ἐστὶ· τῶν γὰρ τεχνιτῶν τὰ πρωτότυπα οὐχὶ καὶ ποιητικὰ αἰτιά εἰσι τῶν, ὧν εἰσι πρωτότυπα, δηλαδὴ τῶν εἰκόμων αὐτῶν· ἀλλ' οὖν τὸ φύσει πρωτότυπον καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς ἀνθρωπίνοις αἰτιὸν ἐστὶ τῆς εἰκόνης, ἧς πρωτότυπὸν ἐστὶν· πολλῶ τολύων μᾶλλον ἐν τοῖς θεοῖς, ὅπου πάντα τὰ τε ἄλλα καὶ αὐτὸ τὸ πρωτότυπον φύσει λαμβάνεται (οὐδὲν γὰρ ἐκεῖ παρὰ φύσιν), αὕτη ἡ πρότασις ἀληθεύσει, δηλαδὴ. Τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τινὸς πρωτότυπον καὶ αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ, οὗ ἐστὶ πρωτότυπον. Ἄλλ' ὁ Θαυματουργὸς Γρηγόριος τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος πρωτότυπον φησιν, ὥστε καὶ αἰτιὸν ἐνόμιζε τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁμοίου δεῖχθῆσεται. Ὁ μὲν γὰρ μέγας Βασίλειος πρωτότυπον τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φησὶν ἐν τῷ Κατ' Εὐνομίον τετάρτῳ· ὁ δὲ Θαυματουργὸς Γρηγόριος, ὡς εἰρηται, τὸν Υἱὸν πρωτότυπον διδάσκει τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν Υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες. Ἀλλὰ Βασίλειος τὸν Πατέρα, ὡς αἰτιὸν τοῦ Υἱοῦ, πρωτότυπον αὐτὸν φησὶ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ Γρηγόριος ἔρα τὸν Υἱὸν, ὡς αἰτιὸν τοῦ Πνεύματος, πρωτότυπον αὐτὸν Πνεύματος διατείνεται.

Ἔτι, ὅπό τε τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ τῶν κλειστῶν ἁγίων, ὁ μὲν Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς λέγεται, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὁ μὲν Υἱὸς λόγος τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα βῆμα τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς εὐωδία τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα εὐωδία τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' ἐκεῖνα πάντα ὁ Υἱὸς λέγεται τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄν. Καὶ τὸ Πνεῦμα ἔρα τὸ ἅγιον τὰ αὐτὰ λέγεται τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὄν.

Ἔτι, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἐξ Υἱοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο. Ἀλλὰ τοῦτο ἔτοπον λέγειν· οὕτω γὰρ ἡ Τριάς ὁρισθῆσεται, εἰς δυάδα. Ἔστιν ἔρα ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἰ μέλλοι προσωπικῶς διακρίνεσθαι. Ὅτι δὲ εἰ μὴ εἴη καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο, ἐῆλον ἐκεῖθεν. Ἐκάστη αἰτία τοῦδε τινος πράγματος διχῶς λέγεται ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ αἰτία· ἐνὶ μὲν τρόπῳ, ὡς τὸ ἐξ οὐ, ἢ ὑπ' οὐ, καὶ ὅπως ἡ ἀρχὴ ὄθεν τὸ πρᾶγμα· δευτέρῳ δὲ, ὡς τὸ ᾧ, οἷον τὸ εἶδος, τὸ ἐνὸν τῆ τοῦ ποιοῦντος ψυχῆ, ᾧ ὅμοιον τὸ ἀποτελούμενον ποιεῖ τὸ ποιοῦν. Ὅθεν πᾶν τὸ ποιοῦν ὅμοιον ἐαυτῷ ποιεῖ κατὰ τὸ εἶδος ᾧ ποιεῖ. Οἷον λόγου χάριν, τῆσδε τῆς εἰκόνης αἰτιὸν ὅτε ζωγράφος αὐτὸς, ὡς τὸ ὄθεν ἡ ἀρχὴ, καὶ τὸ ἀνατυπωθὲν ἐν τῆ τοῦ ζωγράφου ψυχῆ τῆς εἰκόνης εἶδος, ὡς τὸ ᾧ ὅμοιον τὴν εἰκόνα ὁ ζωγράφος ποιεῖ. Οὕτω τολύων καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων, ὡς μὲν τὸ ἐξ οὐ, ἐστὶν ὁ Πατὴρ αἰτία, ἡγουν ἡ αὐτοῦ θεία ὑπόστασις, ὡς δὲ τὸ, ᾧ ἐστὶν ἡ θεία αὐτοῦ οὐσία· τοῦτο γὰρ

ἔστι τὸ εἶδος, ᾧ ὅμοια γίνεται τὰ ἐξ αὐτοῦ προϊόντα. **A** διὰ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοουσία εἰσιν αὐτῷ, διὰ τὸ πᾶν μὲν τὸ παράγον ὅμοιον παράγειν τῷ εἶδει, ᾧ παράγει, τὸν δὲ Θεὸν καὶ Πατέρα παράγειν Υἱὸν τε καὶ Πνεῦμα τῇ αὐτοῦ θεῆς οὐσίας, καὶ διὰ τοῦτο ὁμοουσία αὐτῷ παράγειν. Ἐν τοίνυν ὁ Πατὴρ μόνος προβάλλει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοὺς οὕτω λέγοντας, τότε οὐδεμία διάκρισις ἔσται Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, μηδεμίαν οὐσίας διαφορᾶς οὔτε ἐν τῷ παράγοντι. ἔστι γὰρ ὁ αὐτὸς Πατὴρ, οὔτε ἐν τῷ εἶδει, ᾧ παράγει, ἔστι γὰρ ἡ αὐτὴ θεῆς οὐσία, οὔτε ἐν αὐτοῖς τοῖς παραγομένοις, εἰσι γὰρ τοῦ αὐτοῦ εἶδους τῆς μιᾶς καὶ κοινῆς θεότητος, οὔτε μὴ ὅλης τινὸς θεωρουμένης ἐκεῖ, ἐξ ἧς ἂν ἡ διάκρισις γένοιτο. Καὶ οὕτως κατὰ τὸν λόγον τοῦτον παντελῶς ἀναίρεθῆναι ἡ διάκρισις αὐτῶν. Λεῖπεται δὲ ἡ τὸ Πνεῦμα τοῦ **B** Υἱοῦ αἰτιον εἶναι, ἡ τὸν Υἱὸν τῷ Πνεύματι, εἰ μέλλοιεν διακρίνεσθαι ἀλλήλων. Ἄλλὰ τὸ πρῶτον οὐκ ἔστι τὸ δεύτερον ἄρα.

Ἔτι τὸ πέμπασθαι ἐπὶ Θεοῦ τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι δηλοῖ. Καὶ μάρτυς ὁ θεῖος Χρυσόστομος, πρὸς Ἀρειανούς ἀποροῦντας, πῶς τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ πέμπων καὶ ὁ πεμπόμενος, ἐν τριακοστῇ ἐννάτῃ ὁμιλίᾳ τῶν κατὰ Ἰωάννην λόγων. Πάλιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καταφέρει τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔνοστις, ὅτι ταῦτα πάντα δι' οὐδὲν ἕτερον εἴρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἰτιον εἰδῶμεν, καὶ εἰς τὴν Σαβελλίου μὴ καταπέσωμεν ὅσον. Ἄλλὰ τὸ Πνεῦμα πέμπεται ἐξ Υἱοῦ καὶ **C** ἔστιν ἄρα ἐξ αὐτοῦ.

Ἔτι, ἡ δύναμις αὕτη τοῦ πέμπειν, ἐνοῦσα Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καθ' ἣν ἄμφω πέμπουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων ὁμολογεῖται, ἡ ἡ αὕτη ἔστιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἡ ἕτέρα καὶ ἕτερα. Ἄλλ' εἰ μὴν ἕτερα καὶ ἕτερα, ἔσται δηλαδὴ καὶ μείζων καὶ ἐλάττω, καὶ ἀκολουθῶς καὶ αἱ πέμψεις διάφοροι. Οὐκοῦν οὔτε μία δύναμις, οὔτε μία ἐνέργεια αὐτῶν ἔσται· καὶ ἀκολουθῶς διαφόρων ἔσονται οὐσιῶν· ὧν γὰρ αἱ δυνάμεις ἀνισοί, καὶ αἱ οὐσίαι ἀνισοί, ἐπιπέθῃ ἐκ τῆς οὐσίας ἡ δύναμις. Ἄλλὰ ταῦτα καὶ ἄτοπα καὶ βλάσφημα. Οὐκ ἄρα ἕτερα καὶ ἕτερα ἡ αὕτη ἄρα. Ἄλλ' ἐν τῷ Πατρὶ ἡ τοῦ πέμπειν τὸ Πνεῦμα δύναμις σύνιστι τῇ δυνάμει τῇ τοῦ προβάλλειν αὐτό· ὅτι γὰρ ὁ Πατὴρ πνεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ **D** ἅγιον, καὶ πνεῖν αὐτὸ πέμπει. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα ἅμα τῇ τοῦ πνεῖν δυνάμει καὶ προβάλλων αὐτὸ πέμπει· καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα τοῦ θεοῦ Πνεύματός ἐστι προβολεύς.

Ἦν δὲ φασι τινες ἐνταῦθα πέμψιν ἡ πρόδον δευτέραν καὶ χρονικὴν, οὐδὲν τὴν ἔστι, καὶ αὐτόθεν τῷ προσηρημένῳ λέγεται λόγῳ.

Πρὸς γὰρ τὸ μηδαμῶς τῆς Γραφῆς εὐρίσκεισθαι αὐτὴν τὴν τῶν προόδων διπλῆν, ὅτι καὶ δῶμεν ἴμως εἶναι τινὰ δευτέραν πρόδον, ἧς ὁ Υἱὸς κοινωνεῖ τῷ Πατρὶ, τότε πάντως κατὰ τὸν Πατέρα καὶ ὁμοίως αὐτὴν ἔξει. Οὐδὲν γὰρ ἀνόμοιον τῶν τῷ

postasis, tanquam vero quo, est ejus divina essentia. Hæc enim est species, qua quæ ab ipso producuntur similia fiunt. Itaque et Filius et Spiritus propterea consubstantiales sunt ipsi, quod omne producens simile speciei producat, qua producit. Deus autem et Pater, producit Filium et Spiritum sanctum, sua divina essentia, et ideo consubstantiales sibi producit. Si igitur solus Pater producit Spiritum, juxta opinionem eorum qui ita sentiunt: tunc nulla erit distinctio Filii et Spiritus, nullo existente discrimine, neque in producente, est enim idem ipse Pater, neque in specie, qua producit, quæ item est eadem divina essentia; neque in ipsis productis, siquidem sunt ejusdem speciei, unius et communis deitatis. Neque ibi aliqua materia intelligitur, ex qua distinctio fiat. Atque ita secundum hanc rationem omnino tolletur ipsorum distinctio. Superest itaque vel Spiritum esse causam Filii, vel Filium Spiritus, si distingui unus ab altero debeat. Sed primum non est, igitur posterius.

Præterea mitti in Deo a causa esse significat. Testis est divus Chrysostomus, homilia tricesima nona in Joannem adversus Arianos, quærentes, quomodo ejusdem substantiæ sit mittens, et qui mittitur. Rursus, inquit, ad res humanas sermonem convertis, et humiliter abjicis, ac non intelligis ea omnia, nullam ob aliam rem dicta esse, quam ut causam agnoscamus, neque in Sabellii morbum incidamus; sed Spiritus mittitur a Filio; igitur etiam est ab ipso.

Præterea, vis ista mittendi, quæ inest Patri et Filio, secundum quam ambo mittunt Spiritum sanctum, quemadmodum et nostrates fatentur, vel eadem est in Patre et Filio, vel alia atque alia; sed si alia atque alia, erit scilicet et major et minor, et per consequentiam, etiam missiones erunt diversæ; igitur neque una vis et potentia, neque una ipsorum erit operatio. Et illud est consequens, ut diversarum sint essentialium; quorum enim potentia sunt inæquales, etiam essentialis sunt inæquales, quandoquidem ab essentiali fluit potentia. Verum hæc et absurda sunt, et infirma, atque execranda; non ergo alia atque alia est potentia: igitur eadem. At vero in Patre potentia mittendi Spiritum, simul est cum potentia ipsum spirandi. Semper enim Pater spirat Spiritum sanctum, et spirans eum mittit. Igitur et Filius una cum potentia spirandi eum producens mittit. Ergo et Filius est Spiritus sancti productor.

Quam vero hic fatetur nonnulli missionem, vel processionem secundam, et quæ sit in tempore: tum ea nulla est, tum isthinc prædicta solvitur ratione.

Præterquam enim quod nusquam in Scriptura invenitur hæc duplex processio, ut jam sit tamen quædam secunda processio, quam cum Patre communem sibi habeat Filius, tunc omnino juxta Patrem atque similiter eam habebit. Nihil enim

est eorum dissimile, quæ insunt communia Patri ac Filio. Pater autem mittendi potentiam una cum producendi habet, ut dictum est : igitur et Filius cum producendi potentia eam habebit.

Præterea, quod alicujus est natura, est etiam ex ipso secundum hoc quod dicitur ejus esse. Spiritus autem sanctus est Filii, et omnino naturaliter ; non enim præter naturam, neque ut servus. Est igitur Spiritus sanctus, quatenus Spiritus sanctus, hoc est quatenus est divina persona in Trinitate, ex Filio.

Præterea Spiritus sanctus est relativum, et manifestum est, quod dicatur Spiritus Patris, Spiritus Filii : si enim esset absolutum, non alicujus diceretur. Neque enim proprium est absolutorum, secundum significatum, quod subest nomini, alterius dici, nisi profecto secundum quamdam aliam relationem ; sicut homo, cum sit absolutum, non dicitur alicujus homo, sed alicujus servus. Verum Spiritus secundum significatum, quod subest ipsi nomini, dicitur Spiritus Filii, sicut et Patris ; est igitur relativum, et per consequens refertur ad spirantem. Est ergo Spiritus Patris et Filii, tanquam ipsum spirantium et producentium.

Propterea Spiritus sancti ipsius unius personæ Trinitatis proprium est, dici Spiritum sanctum. Eiusdem autem est etiam peculiare, dici esse productum, seu id quod productur. Idem ergo est dici esse productum, et Spiritum. Igitur, cujus est Spiritus, hujus etiam est id, quod producitur. Sed est et dicitur Spiritus Filii, sicut et Patris : ergo et Filii est id quod producitur, sicut et Patris.

Si quis vero dicat, ideo Spiritum dici Filii, quod ab ipso mittatur, fallitur.

Contrarium enim potius est ; semper enim priora sunt causæ posteriorum. Prius autem est esse Spiritum Filii Spiritum, mitti vero est posterius. Sive enim hanc missionem, quæ sit in tempore accipias, posterior est, sine dubio, eo quod est esse Spiritum Filii, quod est sempiternum : sive æternam missionem intelligas, et hoc modo etiam esse Spiritum Filii Spiritum, mente et cogitatione antecedit. Quia esse Spiritum Filii Spiritum, intelligitur tanquam habere, mittere vero tanquam dare. Habere autem præintelligitur ei, quod est dare. Quare potius nobiscum facit ista ratio. Quia enim naturaliter est ejus Spiritus, naturaliter etiam eum mittit. Naturalis vero in divinis productio, cum vel secundum generationem, vel processionem existat, quoniam hæc non est secundum generationem, erit ergo secundum processionem. Atque ita missio Spiritus ex Filio est ejus ab ipso processio.

Præterea Spiritus sanctus accipit a Filio : *Iste enim, inquit, de meo accipiet*. Quod autem accipit, est ejus essentia. Neque enim aliud est ejus essentia, aliud vero quod accipit, certe enim esset compositus. Atqui in summa simplicitatis eminentia

Α Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσόντων κοινῶν. Ὁ δὲ Πατὴρ τῆν τοῦ πέμπειν δύναμιν μετὰ τοῦ προβάλλειν ἔχει, ὡς εἴρηται. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα μετὰ τοῦ προβάλλειν αὐτῆν ἔχει.

Ἔτι ὁ τινὸς ἐστὶ φύσει, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ κατὰ τοῦτο ὃ ἐκείνου λέγεται εἶναι. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ πάντως φύσει ὁ γὰρ παρὰ φύσιν ὁὐδὲ ὡς δοῦλον. Ἔστιν ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ Πνεῦμα ἅγιον, τουτίστιν ἢ θελον πρόσωπον ἐν τῇ Τριάδι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Ἔτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστιν ἀναφορικόν, καὶ δῆλον ὅτι λέγεται Πνεῦμα Πατρὸς, Πνεῦμα Υἱοῦ ἢ γὰρ ἦν τῶν ἀπολελυμένων, οὐκ ἂν ἐλέγετο τινος. Οὐδὲ γὰρ τῶν ἀπολελυμένων, κατὰ τὸ ὅτι τοῦ ὀνόματος σημαίνον, ἐτέρου λέγεσθαι, ἀλλ' ἢ ἄρα κατὰ τινα ἄλλην σχέσιν ὡπερ ὁ ἄνθρωπος, ἀπολελυμένος ὢν, οὐ λέγεται τινὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ τινὸς δοῦλος ; ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸ σημαίνον ὄνομα αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ, ὡπερ καὶ Πατρὸς ἔστιν ἄρα ἀναφορικόν, καὶ ἀπολούθως ἀναφέρεται πρὸς τὸν πνέοντα. Ἔστιν ἄρα Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς πνεόντων, καὶ προβαλλόντων αὐτό.

Ἔτι, τοῦ ἁγίου Πνεύματος, αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, ἴδιόν ἐστι τὸ λέγεσθαι ἅγιον Πνεῦμα. Τοῦ δ' αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον καὶ τὸ λέγεσθαι πρόδημα. Ταυτὸν ἄρα ἐστὶ πρόδημα λέγεσθαι καὶ Πνεῦμα. Ὁ δὲ ἄρα ἐστὶ Πνεῦμα, τουτίστιν καὶ πρόδημα. Ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ Πνεῦμα, καὶ λέγεται, ὡπερ καὶ τοῦ Πατρὸς. Καὶ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐστὶ πρόδημα, ὡπερ καὶ τοῦ Πατρὸς.

Εἰ δὲ τις φαίη, διὰ τὸ πέμπεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα αὐτοῦ λέγεσθαι, ψευδὴς ὁ λόγος.

Τὸ γὰρ ἀνάκαλιν μᾶλλον ἐστὶν. Ἄει γὰρ τὰ πρότερα τῶν ὑστέρων εἶσιν αἰτία. Πρότερον δὲ τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, τὸ δὲ πέμπεσθαι ὑστέρον ἢ αἴτιον γὰρ τὴν χρονικὴν ταύτην πέμφιν λάβοις, ὑστέρα ἐστὶν ἀναμφιβόλως τοῦ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα εἶναι Υἱοῦ, ὅπερ ἐστὶν αἰδιον ἢ εἴτε τῆν αἰδιον πέμφιν νοήσαις, καὶ οὕτως ἐπινοεῖται προηγείται τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ. Αἰδίτι τὸ μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα αὐτοῦ νοεῖται ὡς τὸ ἔχειν τὸ δὲ πέμπειν ὡς διδόναι. Προεπινοεῖται δὲ τὸ διδόναι τὸ ἔχειν. Ὅστε μᾶλλον πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος. Αἰδίτι γὰρ φύσει ἐστὶν αὐτοῦ Πνεῦμα, φύσει αὐτὸ πέμπει. Τῆς δὲ φυσικῆς ἐν τοῖς θεοῖς προόδου ἢ κατὰ γέννησιν, ἢ κατ' ἐκπόρευσιν οὐσης, ἐπεί αὕτη μὴ ἐστὶ κατὰ γέννησιν, ἐστὶν ἄρα κατ' ἐκπόρευσιν. Καὶ οὕτως ἢ ἐξ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πέμφις ἐστὶν ἐκπόρευσις αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ.

Ἔτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκείνος γὰρ φησιν, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Ὁ δὲ λαμβάνει, ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτοῦ ὁὐδὲ γὰρ ἐστὶν ἄλλο μὲν ἢ οὐσία αὐτοῦ, ἄλλο δὲ τὸ δὲ λαμβάνει ἢ γὰρ ἂν εἴη σύνθετον. Ἀλλὰ μὴν ἴσων ἐν ἀκρᾷ ἀπόδη-

τος ὑπεροχῆ ὁ Θεός. Τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἄρα καὶ τὸ **A** est Deus. Igitur essentiam suam et esse accipit a Filio.

Τὸ γὰρ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, ὀχ ὡς τινες ὄφονται, ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρός νοητέον.

Πρῶτον μὲν, ὅτι οὐχ Ἑλληνικὴ ἢ προφορὰ αὐτῆ. Εἰ γὰρ τῷ ἐκ τοῦ ἐμοῦ τοῦ Πατρός συνυπακούε-
σαι δεῖ, ἔσται τὸ ἐμοῦ ἀντωνυμία ἄρσενική. Οὐ-
δεὶς δὲ τῆς Ἑλλήνων πεπειραμένος φωνῆς ἢ ἄρσενι-
κῆν ἢ θηλυκῆν ἀντωνυμίαν χωρὶς προσθήκης ἂν
προσενέγκοι, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης αἰεὶ Ὁ ἐμός, λέ-
γων, ἀδελφός, ἢ φίλος· καὶ Ἡ ἐμὴ οἰκία, ἢ πόλις.
Ὁ ἐμός δὲ ἀπλῶς εἰπῆν, οὐδὲν μᾶλλον πατέρα ἢ
πολέμιον σημαίνει. Ἐπειτα καὶ ἄπὸ τοῦ σκοποῦ
καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ὁ λόγος
οὕτος δείκνυται μάταιος. Πάντα γὰρ, φησιν, ὅσα
ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν· διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν
ὅτι Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
Ὡς εἶναι τὸν λόγον τοιοῦτον· Τὸ Πνεῦμα λαμβάνει
ἐκ τῶν τοῦ Πατρός· πάντα τὰ τοῦ Πατρός ἐμὰ· τὸ
Πνεῦμα ἄρα λαμβάνει ἐκ τῶν ἐμῶν, ἢ ἐκ τοῦ ἐμοῦ.
Ἄλλ' αὐτὸς καὶ τὰ αὐτοῦ ἐν εἰσι πρᾶγμα διὰ τὴν
ἔκραν ἀπλότητα· λαμβάνει ἄρα ἐξ αὐτοῦ τὴν οὐ-
σίαν αὐτοῦ. Ταύτης δὲ τῆς ἐξηγήσεως καὶ ὁ μέγας
ἐστὶν Ἀθανάσιος, λέγων· Οὐ γὰρ ὁ Ἄδωρος παρὰ τοῦ
Πνεύματος λαμβάνει, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λό-
γου. Τί οὖν λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ; δηλονότι· σο-
φίαν καὶ γῶσιν. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ, φησὶ, λήφε-
ται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Τὸ γὰρ ἀναγγέλλειν ἐστὶ
τὸ διδάξαι καὶ φωτίζει τοὺς ἀποστόλους· τούτο δ'
ἐστὶ σοφίας. Σοφίαν ἄρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει τὸ
Πνεῦμα. Τί οὖν; ἐκ τοῦ Πατρός προβλήθην ἀσοφον
ἦν, καὶ ἔδει παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἔπειτα σοφίαν λαβεῖν;
ἢ ἕτερον ἢ σοφία αὐτοῦ καὶ ἕτερον ἢ οὐσία αὐτοῦ;
Ἄλλὰ ταῦτα ἀποπον λέγειν. Τούτο γὰρ ἐστὶν ἢ
σοφία αὐτοῦ, καὶ τὸ εἶναι αὐτοῦ, καὶ παρ' οὐ ἔσχε
τὸ εἶναι, παρὰ οὗτου ἔλαβε καὶ τὴν σοφίαν, καὶ ἐν
αὐτῷ τῷ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τῷ εἶναι λαμβάνειν,
καὶ ὑπεσθάναι, καὶ τὴν σοφίαν ἔσχε λαβόν. Τὴν σο-
φίαν οὖν καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, καὶ τὸ εἶναι,
καὶ τὴν οὐσίαν ἐν ταυτῷ παρ' αὐτοῦ εἴληφεν. Ἔστιν
οὖν ὁ Υἱὸς; ἄρα αἴτιος αὐτῷ τοῦ εἶναι.

Ἔτι, εἰ τὸ Πνεῦμα λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὁ
Υἱὸς οὐτῷ δίδωσιν· ἀλλὰ τὸ δίδοναι ἐπὶ τῶν θείων
προσώπων σημαίνει αὐτὸ τὸ προάγειν, καὶ οὐχ ἕτε-
ρον. Ὁ γὰρ Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὸ, Τὴν
κρίσιν πάντα δέδωκε τῷ Υἱῷ, φησὶν·

Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τὸ δέδωκεν ἀντὶ τοῦ ἐγέννησέν
ἐστιν, ἀκουσον ἐξ ἑτέρου τοῦτο δηλούμενον. Ὡσπερ
γὰρ ὁ Πατήρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ
τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Τί οὖν; πρότερον αὐ-
τὸν ἐγέννησε, καὶ τότε ἔδωκε τὴν ζωὴν; οὐκοῦν ἦν
χωρὶς τῆς ζωῆς γεννηθείς. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδ' ἂν δαι-
μονες εἰποιεν. Μετὰ γὰρ τῆς ἀσθείας πολὺ καὶ τὸ
ἀνόητον ἔχει. Ὡσπερ οὖν τὸ, Ἐδωκεν αὐτῷ ζωὴν,
ἐγέννησεν αὐτὸν ζωὴν ἐστίν, οὕτω καὶ τὸ, Ἐδωκε
κρίσιν, κρίτην αὐτὸν ἐγέννησεν. Οὐκοῦν κατὰ ταῦτα
καὶ ὁ Υἱὸς διδοῦς τῷ Πνεύματι σοφίαν, προάγει αὐτὸ

Illud enim, *De meo accipiet*, non ut nonnulli
falso existimant, de meo Patre intelligendum est.

Primum quidem, quod hæc non sit Græcorum
prolatio; si enim opus sit, de meo intelligi Patre,
illud, *Meus*, erit pronomen virile. Neino autem in
lingua Græca exercitatus atque versatus, pronomen
virile seu femineum sine additamento, ve-
rum semper cum appendicula protulerit (1): *Meus*,
inquiens, frater, vel amicus; et, *Mea domus*, vel
civitas. At *meus*, simpliciter dicere, non magis
patrem quam hostem significat. Deinde vero,
etiam a scopo, et structura sermonis, et composi-
tione, ipsius Salvatoris, vana ostenditur ista res-
ponsio: *Omnia enim*, inquit, *quæ habet Pater*,
mea sunt: propterea dixi vobis, quod de meo acci-
piet, et annuntiabit vobis. Ut talis sit ratiocinatio:
Spiritus accipit ex iis quæ sunt Patris; omnia Pa-
tris mea sunt; igitur Spiritus accipit ex meis,
seu ex meo. Sed ipse et sua una res sunt ob
summam simplicitatem; ergo accipit ab ipso suam
essentiam. Porro, ita etiam exponit Magnus Atha-
nasius. Non enim, inquit, Verbum a Spiritu acci-
pit, sed Spiritus a Verbo. Quid igitur accipit a
Filio? nempe sapientiam et cognitionem: *De meo*
enim, inquit, *accipiet, et annuntiabit vobis*. Illud
enim annuntiare, est docere, et illuminare apo-
stolos, hoc autem est sapientiæ. Sapientiam igitur
accipit a Filio Spiritus. Quid igitur? a Patre pro-
ductus, indoctus erat, et opus eret postea sapien-
tiam accipere? vel aliud est ejus sapientia, et aliud
ejus essentia?

Verum hæc absurdum est dicere. Idem enim
est ejus sapientia, et suum esse: et a quo habuit
esse, ab eo accepit et sapientiam; et in ipso pro-
duci, et accipere suum esse, etiam subsistere et
sapientiam accepit. Igitur sapientiam et a Filio
accipiens, hoc ipso etiam suum esse, et essentiam
ab eo accepit. Est ergo sane Filius ipsi causa ut
existat.

Præterea, si Spiritus accipit a Filio, Filius ei
dat, sed dare in divinis personis significat ipsum
producere, et non aliud. Siquidem Chrysostomus
D explanans illud: *Judicium omne dedit Filio*, sic ha-
bet ad verbum:

Et ut discas, quod illud dedit, sit pro genuit,
audi ex alio loco id significari. *Quemadmodum*
enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et
Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum
prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine
vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem di-
cerent. Præterquam enim quod impium sit, est
etiam stultum. Sicut igitur illud, *Dedit ipsi vitam*,
est, *Genuit eum vitam*: sic et illud, *Dedit ei ju-*
dicium, est, *Judicem eum genuit*. Ergo juxta hæc
et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum

(1) Idem usus est lingua Latinæ.

sapientiam, esse ei et essentiam impartiens, A quam accipit Spiritus procedens ab ipso. Igitur causa est et Filius Spiritus processionis.

Præterea Filius de seipso ait : *Quæ audiri a Patre meo, annuntiari vobis; de Spiritu sancto autem : Non loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur.* Quod ergo in Filio significat a Patre audire, hoc etiam in Spiritu significabit audire. Sed in Filio audire, a causa esse significat, et generari; audire enim est sapientiam et cognitionem accipere. Porro Filius non prius genitus est, deinde cognitionem vel sapientiam adeptus : sed sapientia genitus est, in ipso generari cum cognitionem et sapientiam accipiens, tum cætera omnia quæ idem sunt atque ejus essentia. Hanc igitur audiens a Patre, ab ipso accipit; et eum audire est generari : ergo et audire Spiritus a causa esse et produci significat. Quare a quo audit, ab eo et procedit. Sed audit non a solo Patre, verum etiam a Filio, igitur et a Filio procedit. Quod autem audiat a Filio, manifestum est ex verbis Salvatoris, ubi ait : *De meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Hujus enim quod est annuntiare, causa nimirum est quod audiat. At vero ejusdem quod est annuntiare, causa est quod ex Filio accipiat. Quocirca ex Filio accipere et audire, ejusdem et unius, quod nimirum est annuntiare sunt causæ. Idem ergo est in divinis audire, et accipere a Filio. Igitur audit. Sed et magnus Basilius in *Asceticis*, in sermone cujus est initium, *Dei optimi gratia*, de Spiritu sancto ait : Qui docet et suggerit omnia, quæcunque audierit a Filio. Audiens autem a Filio, etiam procedit ab ipso, propterea quod audire ipsius, non aliud sit, quam procedere, ut dictum est.

ἂν ἀκούει παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἀκούων δὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεσθαι αὐτοῦ εἶναι, ὡς εἴρηται.

Præterea Patrem esse vel generare non continet rationem producendi. Certe enim Spiritus esset Filius. Sed Filius habet omnia simpliciter, quæ sunt Patris, excepto generare, vel Patrem esse. Dicit enim sanctus Cyrillus, in secundo dialogo *Ad Hermianum* : Coæternum credimus Filium Patri, et quodcunque aliud æquale habentem citra generare tantum; hoc enim soli Deo et Patri convenit.

Idem in oratione *De Trinitate*,

In Filio, inquit, unigenito per omnia simili et æquali Patri, absque paternitate. Igitur habet Filius producere, quandoquidem istud præter paternitatis rationem est. Omnia vero Patris, tantum præter paternitatem, hoc est præter generare, et ipse habet, ut divo Cyrillo videtur.

Præterea Gregorius Nyssenus, homilia in *Pater noster*, cujus est initium : *Quando magnus Moyses juxta montem populum Israeliticum initiis et sacra docebat*, tradens sanctissimæ Trinitatis discrimen, Patrem a Filio et Spiritu secernit, eo quod ipso sit causa, illi vero sint causati. Filium autem rur-

σοφίαν, τὴν οὐσίαν αὐτῷ καὶ τὸ εἶναι διδοῦς, ἣν λαμβάνει ἐκπορεύμενον ἐξ αὐτοῦ. Αἴτιος ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως.

Ἔτι, ὁ Υἱὸς περὶ μὲν ἐαυτοῦ φησιν, "Ἄ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, ἀνηγγέλια ὑμῖν· περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος, Οὐ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει." Ὁ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούειν σημαίνει, τούτο καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος σημαίνει τὸ ἀκούειν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἀκούειν τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι σημαίνει, καὶ τὸ γεννᾶσθαι. Ἀκούειν γάρ ἐστι τὸ σοφίαν καὶ γνῶσιν λαμβάνειν. Ὁ δὲ Υἱὸς οὐ γεννηθεὶς πρότερον, εἶτα ὑστερον προσελάβετο γνῶσιν ἢ σοφίαν· ἀλλὰ σοφία γαγέννηται, ἐν αὐτῷ τῷ γεννᾶσθαι λαβὼν τὴν τε γνῶσιν καὶ σοφίαν, καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ἃ ταυτὸν εἶσι τῆ οὐσίᾳ αὐτοῦ. Ταύτην ἄρα ἀκούων παρὰ τοῦ Πατρὸς, λαμβάνει παρ' αὐτοῦ. Καὶ τὸ ἀκούειν αὐτὸν γεννᾶσθαι ἐστὶ. Καὶ τὸ ἀκούειν ἄρα τοῦ Πνεύματος τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι καὶ ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ σημαίνει. Ὅστε καὶ παρ' οὗ ἀκούει, παρὰ τούτου καὶ ἐκπορεύεται. Ἄλλ' ἀκούει οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἥτερον καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ· καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐκπορεύεται. Ὅτι δ' ἀκούει καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, δῆλον ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ῥημάτων, ὅπου φησιν, "Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν." Τοῦ γὰρ ἀναγγέλλειν, αἴτιον δηλαδὴ τὸ ἀκούειν. Ἄλλὰ μὴν τοῦ αὐτοῦ ἀναγγέλλειν, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν αἴτιον. Ὅστε τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν καὶ τὸ ἀκούειν τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνδὲ, δηλαδὴ τοῦ ἀναγγέλλειν, εἰσὶν αἰτία. Ταυτὴν ἄρα τὸ ἀκούειν τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν ἐπὶ τῶν θείων. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἀκούει. Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς *Ἀσκητικοῖς*, ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ, Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάριτι, περὶ τοῦ Πνεύματος φησι. Τὸ διδάσκον, καὶ ὑπομιμνήσκον πάντα ὅσα καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ· διὰ τὸ ἀκούειν αὐτοῦ τὸ

Ἔτι τὸ Πατέρα εἶναι, ἢ τὸ τεκεῖν, οὐ περιέχει ἐν ἐαυτῷ τὸν λόγον τὸν τοῦ προβάλλειν. Ἡ γὰρ ἂν ἦν τὸ Πνεῦμα Υἱός. Ἄλλ' ὁ Υἱὸς πάντα ἔχει ἀπλῶς τὰ τοῦ Πατρὸς, πλην τοῦ τεκεῖν, ἢ τοῦ Πατέρα εἶναι. Φησὶ γὰρ ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῷ β' τῶν *Πρὸς Ἐρμιανόν*· Συναίτιον πιστεύομεν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ, καὶ πᾶν ὅτι οὖν ἰσόμετρον ἔχοντα, διχα μόνου τοῦ τεκεῖν. Προσῆχοι γὰρ ἂν τοῦτο μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ.

Καὶ ἐν τῷ *Περὶ Τριᾶδος* λόγῳ ὁ αὐτός·

Ἐν ἑκῷ μονογενεῖ, κατὰ πάντα ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ τῷ Πατρὶ, χωρὶς τῆς πατρότητος. Ἐχει ἄρα ὁ Υἱὸς τὸ προβάλλειν· ἐπειδὴ τούτο μὲν παρὰ τὸν τῆς πατρότητος ἐστὶ λόγον· πάντα δὲ τὰ τοῦ Πατρὸς, παρὰ τὴν πατρότητα μόνον, ἦτοι παρὰ τὸ τεκεῖν, καὶ αὐτὸς ἔχει, ὡς τῷ Κυρίλλῳ δοκεῖ.

Ἔτι ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῇ εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν ἑμιλίᾳ, ἧς ἡ ἀρχὴ, "Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωδοῦνης τῇ κατὰ τὸ δρος μυσταγωγίᾳ τὸν Ἰσραηλίτην λαόν, διακρίσειν τῆς ἑταίας Τριᾶδος παραδειδοῦς, τὸν μὲν Πατέρα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διακρίσει, τῷ τὸν μὲν ἀνευ αἰτίας εἶναι, ἐκείνη δὲ αἰ-

τιατά· Ἰῶν δὲ δὺ καὶ Πνεῦμα ἀλλήλοις κοινωνοῦντα, τῷ καὶ ἄμφω αἰτιατὰ εἶναι, διακρίνει ἀλλήλων, τῷ τῶν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, καὶ μέχρι τούτου, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω γὰρ τὰ τῶν ἀντιγράφων ἀρχαιότερα ἔχει. Ὅτι καὶ κατὰ τοῦτον τὸν διδάσκαλον, τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἐξ Υἱοῦ. Εἰ δὲ τινες κατὰ τὰ τῶν ἀντιγράφων νεώτερα Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι εἴποιεν, οὐκ ἐξ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ὅμοιαι· οὐδὲν αὐτοῖς ἔσται πλέον. Τῇ γὰρ αὐτὸ συμπέρασμα καὶ ἐκ τούτου, κἂν μὴ βούλοιντο, συναχθήσεται. Δῆλον γὰρ ὅτι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα εὐρῶν κατὰ τὸ αἰτιατὰ εἶναι, καὶ ἄμφω κοινωνοῦντα ἀλλήλοις, ζητεῖ, τίς ἂν διακριθεῖεν ἀλλήλων· καὶ ἀποφαίνεται, ὡς, εἰ καὶ ἄμφω τῷ αἰτιατὰ εἶναι κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις, ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὀνομάζεται, καὶ μέχρι τούτου αὐτῷ τὸ ἰδίωμα ἴστανται. Τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα καὶ Χριστοῦ Πνεῦμα ἐστὶν, ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὕτως ἐστὶν, οὕτως λέγεται· οὕτως ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία, φησὶ. Καὶ τοῦτο οὐκ αἰεὶν πρὸς διάκρισιν ὁ διδάσκαλος, τὸ τὸ μὲν Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι, τὸν δὲ Υἱὸν μὴ λέγεσθαι τοῦ Πνεύματος. Οὐκοῦν εἰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διακρίνει αὐτὸ Υἱοῦ, κατὰ δὲ τοῦς ἡμετέρους οὐδὲν ἕτερον διακρίνει αὐτὸ τοῦ Υἱοῦ ἢ ὁ διάφορος τῆς προόδου τρόπος, δηλονότι τὸ ἐκπορεύεσθαι· τὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἄρα ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ οὕτως, οὗ λέγεται εἶναι Πνεῦμα, παρ' ἑκείνου καὶ ἐκπορεύεται. Λέγεται δὲ εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, ὡς καὶ τοῦ Πατρὸς· καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ὡς καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.

Καὶ ἄρα σημειωτέον, ὅτι ἀνατρέπεται ἡ τινῶν ἐξηγήσεις λεγόντων, ὅτι διὰ τὸ ὁμοούσιον εἴρηται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Ἰδὺν γὰρ ὁ διδάσκαλος ὡς διακριτικὸν αὐτὸ λαμβάνει. Τὰ δὲ διὰ τὸ ὁμοούσιον λαμβάνοντα ἐνοῖ μᾶλλον, οὐ διακρίνει. Εἰ οὖν οὐ διὰ τὸ ὁμοούσιον λέγεται Πνεῦμα, ὡς ὄνται ἄλλοι παῖσαι αἱ τῶν Λατίνων ἀποδείξεις· αἷς ἐκ τοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ ἐπιχειροῦντες, καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσι. Διὰ τὸ γὰρ τῆς παραξηγήσεως ταύτης τινὲς αὐτὰ ἀνατρέπουν ὄντο, διὰ τὸ ὁμοούσιον ὀπολαμβάνοντες λέγεσθαι Πνεῦμα Υἱοῦ. Ταύτη δὲ ἡδὴ τῇ ἐνοίᾳ φανερώς ὁ Νέστορ Γρηγόριος μάχεται, ὡς διακριτικὸν αὐτὸ εἰληφώς. se. propter consubstantialitatem existimantes dici Spiritum Filii. Jam vero huic intelligentiæ manifeste reclamât Gregorius Nyssenus, cum illud tanquam quod discernat assumpserit.

Ἄλλὰ πρὸς μὲν τὸ δεῖξαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ συμπέρασματος τούτου, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι συμπράναι, πολλῶν ὄντων, οἷς ἂν τις χρῆσαστο, καὶ ὅθεν ἂν ἐπιχειρήσειεν, ἀρκίαι τὸν τῷ παρόντι καὶ ταῦτα.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τίνα ἄτοπα παρὰ τὴν μὴ ἐπιστόντων ἐπάγονται τοῖς τὴν ἀλήθειαν ταύτην προσθεύουσιν, ἃ μὲν κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν τὸ πρόβλημα δεικνύοντων φασὶν, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐπιχειρήμασιν ὡς ἐνὸν ἐπιτεταμένως διελευσάμεν· ἃ δὲ κατ' αὐτοῦ τοῦ συμπέρασματος ἐπιφέρουσι, τούτων ἕως μάλι-

PATRUL. GR. CLXI.

A sus et Spiritum, in quos illud convenit, ut sint ambo causati, alterum ab altero discernit, quod unus sit a Patre, et non amplius: Spiritus vero sit ex Patre et ex Filio. Sic enim habent vetustiora exemplaria. Quare secundum opinionem, etiam istius doctoris, Spiritus est ex Filio. Quod si nonnulli dixerint, juxta recentiora exemplaria, Spiritum dici Filii, non autem ex Filio: etiam tum nihil istud ipsis proderit; eadem enim conclusi, ex hoc quoque, velint, nolint, deducatur. Manifestum enim est, quod, cum Filio et Spiritui, in eo quod sint causati, convenire invenissent, quaerit quemadmodum invicem discernantur, atque affirmat, etiamsi in ambos id conveniat, ut sint causati, verumtamen Filium quidem ex Patre nominari, et in eo tantum proprietatem ejus persistere: Spiritum autem et ex Patre dici enuntiat, et Filii esse testificatur. Igitur Spiritus etiam Christi Spiritus est; Filius autem neque est Spiritus sancti, neque dicitur. Neque, inquit, recipitur hæc relationis consequentia. Et hoc existimat doctor sufficere ad distinctionem, quod Spiritus Filii dicatur, Filius autem Spiritus sancti minime dicatur. Si igitur hoc quod est Spiritum sanctum, dici Spiritum Filii, secernit eum a Filio; juxta vero nostrates nihil aliud secernit eum a Filio, nisi varius modus productionis, scilicet producere; igitur esse Spiritum Filii idem est, quod procedere. Atque ita cujus dicitur esse Spiritus, ab eo et procedit. Dicitur autem esse Filii Spiritus, sicut et Patris; ergo et a Filio, sicut et a Patre procedit.

Et simul notandam est interpretationem quorundam everti, dicentium Spiritum propter consubstantialitatem dictum esse Spiritum Filii. Ecce enim doctor, tanquam quod illos discernat, illud assumit. Quæ vero propter consubstantialitatem assumuntur, potius conjungunt, non discernunt. Si itaque non propter consubstantialitatem dicitur Spiritus Filii, manent indissolubiles omnes Latinorum demonstrationes: quibus ex eo, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, argumentando, etiam ex ipso eum procedere convincunt. Quidam enim ista prava interpretatione putabant ea quæ a Latinis afferuntur, evertere posse.

Verum ad ostendendam veritatem hujus conclusionis, et ad concludendum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, cum permulta sint, quibus aliquis uti, et ex quibus argumentari possit, hæc tamen in præsentia sufficiant.

Quoniam vero nonnulla absurda veritatis cultoribus a non adhibentibus animam inferuntur, quæ ipsi quidem obijciunt argumentis, hoc quaesitum probantibus, in ipsis argumentis, quantum fieri potuit, præcise dilui. Ex his autem, quæ ipsi conclusioni inferunt, ea quæ maxime urgent et ma-

jorem vim habere videntur, eligens, breviter atque abunde, quantum rei natura patitur, dissolvam. ut quam absolutissima reddatur tibi nostra oratio. Quoniam absurda ista non nobis inferunt, neque nos horum reddere rationem debemus. Verum longe antea sancti accusandi sunt, qui hujus dogmatis nobis auctores et duces exstiterunt. Non dico solum Occidentales, qui hoc clarissime fatentur, verum etiam Orientales, et ab ipsis petendæ sunt dissolutiones. Quod sane quidem et fecerunt illi prævenientes. Licet haud grati animi sit, eorum dictis non acquiescere, cum semel credendum sit, eos divino Spiritu locutos esse. Attamen nos quoad ejus fieri possit, præsertim ab ipsis sanctis Patribus, aliisque, beatis viris, qui in his rebus laboraverunt, illuminati, ad hæc mediocriter accingamur.

Opinantur igitur, si quis ex ambobus dicat Spiritum procedere, Patrem et Filium vel ita secum commisceri, ut unam personam ex duabus efficiant: vel si non hoc, duo tamen principia et duas causas sequi, quod et ipsum non minus priore absurdum est.

Solutio absurdi ab admitione personarum.

Non vero ad istud admitionis personarum ita respondemus: quod si personalem, seu hypostaticam proprietatem personæ Patris poneremus esse operationem producendi, tunc sequeretur hoc absurdum, et esset revera Filius una persona cum Patre, si constitutiæ proprietatis Patris particeps esset. Quoniam vero quod constituit proprietatem personæ Patris, paternitas et generare dictum est esse; producere autem esse proprietatem, seu notionem, quæ persona constitutam sequatur: quæ necessitas est, ut qui hanc proprietatem participat, quæ minime constitutiva est ipsius personæ, una sit persona cum ipso? Quemadmodum enim illud participat Filius, quod Spiritus est ejus Spiritus, sicut et Patris, quod mittatur ab ipso æque ut a Patre, et tamen non participat ejus personam, propterea quod Spiritum dici Spiritum Patris, vel ab ipso mitti, non est quod constituit personam Patris. Hoc modo, neque in producendo particeps et socius factus, cum eo ita miscetur, ut unam personam efficiant, quoniam producere non est constitutivum personæ Patris. Quapropter, quandiu non ostenderit aliquis producere constitutivum esse personæ Patris, neque permissionem personarum probare poterit. Sed producere constitutivum esse personæ Patris, probare non potest: sic enim duplici persona præditum, duasque habentem hypostases Patrem ostenderet (1), ut in principio dictum est, quod est absurdum. Denique producere, esse constitutivum Patris, et a solo Patre procedere Spiritum sanctum, unum et idem e...: quare qui

(1) Et etiam Spiritus esset Filius.

στα βιαιοτέρα; και πίεσεν δοκούσας· ἔχειν ἰσχὺν ἐκλεξάμενος, ἀποδώσω σοι τὰς λύσεις ἐν βραχεί τε και ἐκινῶς ὡς οὐδὲν τε· ὡς ἂν σοι τελειώτατος ἀποδοθεμένος εἴη ὁ λόγος. Καίτοι γε τὰ ἄνωγα ταῦτα οὐχ ἡμῖν ἐπιφέρονται, οὐδ' ἡμεῖς λόγον τούτων ἀπαχεῖν οὐρελομεν· ἀλλὰ τοῖς ἀγίοις πολλῶ πρότερον ἐγκληθέν, οἱ τούτου τοῦ δόγματος καθιστήσαντες ἡμῖν ἡγεμόνες, οὐ δουτικούς λέγω μόνον, οἱ σαφῆστατα περὶ τούτου φασίν, ἀλλ' οὐδὲν ἦσαν και τοὺς ἐξ ἐφάσ, και παρ' ἐκείνων ζητητέον τὰς λύσεις. "Ὁ και πεποιθήσασιν φθάσαντας ἐκείνοι. Εἰ και μὴ εὐγνωμόνων· ἐστὶ μὴ ἐφησυχάζειν τοῖς ὑπ' αὐτῶν λεγομένοις, ἀπαξ πιστευομένου τοῦ Πνεύματος θεῖου τούτους λαλαληκέναι· ὁμως δὲ και ἡμεῖς, ὡς ἡμῖν δυνατόν, και τούτο ἐξ ὧν ὑπ' αὐτῶν ἐφωτίσθημεν, και ἄλλων μακαρίων ἀνδρῶν ἐν τούτοις πεπονηκότων, πρὸς ταῦτα μετρίως ἀποδυσόμεθα.

Οἴονται τούτων τὸν Πατέρα και τὸν Υἱὸν ἢ εἰς ἓν συναλείφασθαι πρόσωπον, εἰ τις ἐξ ἀμφοῖν λέγοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπροεῦσθαι· ἢ εἰ μὴ τούτο, δύο γούν τὰς ἀρχάς, και δύο ἀκολουθήσειν τὰ αἷμα, δ και αὐτὸ οὐ μείον ἀποπον τοῦ προτέρου.

Λύσις τοῦ ἀπὸ τῆς συναλοιφῆς ἀτόκου.

Ἡμεῖς δὲ πρὸς μὲν τὸ τῆς συναλοιφῆς οὕτω φασίν· ὡς εἰ μὲν προσωπικόν, εἴτερον ὑποστατικόν τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ τὴν τοῦ προβάλλειν ἐνέργειαν ἐπιθέμεθα, τότε ἂν τὸ ἀποπον εἴπετο τούτο, και ἦν ἀληθῶς ἐν μετὰ τοῦ Πατρὸς πρόσωπον, τοῦ συστατικῶ ἀπὸ κοινωνῶν ἰδιώματος· ἐκαὶ δὲ τὸ μὲν συστατικόν τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος ἢ πατρότης και τὸ γενεῖν εἴρηται ἐν, τὸ δὲ προβάλλειν ἰδιώμα, ἦσαν γνώρισμα τῷ προσώπῳ αὐτοῦ συστάνει ἐκόμενον, εἰς ἢ ἀνάγκη τῇ κοινωνουμένη αὐτῷ τούτου τοῦ ἰδιώματος, δ μὴ συστατικόν ἐστὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, και ἐν εἶναι πρόσωπον μετ' αὐτοῦ; "Ὁσαρ γὰρ κοινωνῶν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς τοῦ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα εἶναι αὐτοῦ, ὡσαρ και τοῦ Πατρὸς, και τοῦ παρ' αὐτοῦ, ὡσαρ και παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἀποστέλλεσθαι, ὁμως οὐ και τοῦ προσώπου αὐτοῦ κοινωνεῖ, διότι τὸ τὸ Πνεῦμα λέγεσθαι τοῦ Πατρὸς, ἢ παρ' αὐτοῦ ἀποστέλλεσθαι, οὐκ ἐστὶ τοῦ πατρικοῦ προσώπου συστατικόν· οὕτως οὐδὲ τοῦ προβάλλειν κοινωνῶν τῷ Πατρὶ εἰς ἐν μετ' αὐτοῦ συναλείφεται πρόσωπον. Αἰσὶ τὸ προβάλλειν οὐ συστατικόν τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ. "Ὅστε ἔως ἂν μὴ δείξῃ τις τὸ προβάλλειν συστατικόν τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, οὐδὲ συναλοιφῆν τῶν προσώπων δύναται ἂν δείξαι. Ἀλλὰ τὸ προβάλλειν συστατικόν εἶναι τοῦ Πατρὸς; δεῖξαι οὐ δύναται. Οὕτω γὰρ ἂν ἐκπροσωπον τὸν Πατέρα, και διπλᾶς ἔχοντα ἀποφηνεῖν ὑποστάσεις, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴρηται, ὅσαρ ἀποπον. Ἄλλως τε τὸ προβάλλειν εἶναι συστατικόν τοῦ Πατρὸς, και τὸ παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπροεῦσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν ἐστὶ και ταυτὸν· ὡστε ὁ τούτο λέγων τὸ ζητούμενον λαμβάνει. Τούτου δὲ

μη δεικνυμένου, ούτ' συναλοιφή έκταται κατά του; A hoc dicit, quod quærit assequitur; hoc vero non ostensio, neque permistio sequitur juxta eos qui sic opinanter.

Είρηται δὲ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ζητήματος τούτου, τίνα τῶν ἐκ Θεοῦ λεγομένων κοινὰ, καὶ τίνα ἴδια. Καὶ τῶν ἰδίων τίνα μὴ δύο ἴδια, τίνα δ' ἐνός μόνου. Καὶ τῶν ἐνός μόνου ἰδίων τίνα ἂν οὕτως ἴδια, ὡς καὶ ὑποστατικά εἶναι, τίνα δὲ οὕτως ἴδια ὡ; γνωριστικά, μὴ μένει ὑποστατικά. Ὅποσον καὶ τὸ προβάλλειν τότε εἰρηται εἶναι, ὥστε ἐκ τε τῶν νῦν εἰρημμένων, ἐκ τε τῶν ἐκεί καὶ προσημμένων, ἢ τούτου τοῦ ἀτόπου λύσει ἐστὶ φανερά. Καὶ οὐκ ἔστιν ἐγκαλεῖν δικαίως; Λατίνοι; ὡς συναλοιφήν ποιούμενοι τῶν θεῶν προσώπων.

sumptis hujus absurdi dissolutio est manifesta. Neque possumus merito accusare Latinos, quasi permissionem personarum faciant.

Dictum est autem et in principio hujus questionis, eorum que in Deo dicuntur, quamnam sint communia, quæve propria. Propriorum vero quænam duarum personarum propria, quæ unius tantum. Et eorum quæ uni conveniunt, quæ ita propria, ut etiam sint hypostatica et constitutiva, quæ vero sint ita propria, ut notionalia, non tamen hypostatica: hoc est quæ notam et manifestam faciunt personam, non tamen et constituent eam: cujusmodi et producere tunc dictum est esse. Quare tum ex dictis, tum ex ibi prius assumptis hujus absurdi dissolutio est manifesta. Neque possumus merito accusare Latinos, quasi

Neque possumus merito accusare Latinos, quasi permissionem personarum faciant.

B Solutio absurdi de duplici principio.

De duplici vero principio, et quod duæ causæ in deitate concludantur, quod et magis quam umbras sequi Latinos nostrates arbitrantur, quidnam aliquis dicet? Quid vero aliud, quam ut ipsa simpliciter auctoritate sanctorum, id negantium proposita, sane quidem contenti simus?

Pater enim et Filius, inquit Augustinus, non deo principia Spiritus sancti, sed unum principium ipsius et ambo sunt. Sicut et creationis non tria principia Pater, Filius et Spiritus sanctus, sed unum est ipsius principium Trinitas Deus.

Quamnam clariorem ea quæret aliquis solutionem, quam Spiritus sanctus per ipsum Patrem atque doctorem enuntiat? Non enim nos fugiat, hoc idem absurdum, scilicet duorum principiorum, multitudinisque deorum etiam in mundi productione sequi; si quis non attendat. Quod quidem a Christiana religione est alienum, congruens vero gentilibus. In quo enim nos summo pere gentiles reprehendimus, hoc illud est, quod multos mundi opifices et multos deos introduceant. Si igitur tres hypostas creationis causas esse dicimus, hoc absurdum nos sequetur, eruntque multa principia et deitates.

Verum audi, quemadmodum doctores id sapienter dissolvant. Etsi enim Patrem, et Filium, et Spiritum æque causas esse creationis dicimus: attamen, quoniam principium creaturarum ad Patrem refertur, indeque cum Filius tum Spiritus sanctus et ipsum esse et creandi potentiam habent: Patre enim non existente, neque Filius esset, neque Spiritus sanctus, neque creandi potentiam haberent; præterea, quia una eademque numero potentia, ab una eademque communi deitate proveniente creant, ob id merito unus deus, et unus mundi effector dicitur. Hoc igitur et in Spiritus ex Patre Filioque processione satis aptum est ad dubitantes et quærentes responsum.

Quod enim propterea vere ac proprio sit una

Aδσις του ἀπὸ τῆς διαρχίας ἐγκαλήματος.

Περὶ δὲ τῆς διαρχίας, καὶ τοῦ δύο αἴτια ἐπὶ θεότητος συνάγεσθαι, δ καὶ τῶν σακῶν μάλλον ἐπισθεαί τοι; Λατίνοι νομίζου ἐλέσθαισιν οἱ ἡμέτεροι, τί ἐν τις εἶποι; Τί δ' ἄλλο γὰ ἢ μάλιστα μὴ ἀπλῶς ἀπὸ τὸ τῶν ἀγίων προβαλλομένους ἐξίστασιν τῶν τούτο μὴ λεγόντων ἀρχαῖσθαι;

Ὁ γὰρ Πατήρ καὶ Υἱός, φησὶν Ἀβγουστίνος, οὐ δύο ἀρχαὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος; ἀλλὰ μία ἀρχὴ αὐτοῦ καὶ ἀμφότεροι. Ὅσπερ καὶ τῆς κτίσεως οὐ τρεῖς ἀρχαὶ ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ μία αὐτῆς ἀρχὴ ἢ Τριάς ὁ Θεός.

Τίνα ἂν τις σαριστέραν ζήτησιν ἴδωσιν ἢ ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Πατρὸς καὶ θεοσπάλοιο τοῦτε φησὶ; Μὴ λαυθάνετω γὰρ οἱ ταυτὸ τούτο ἀποσκον, τὸ τῆς κολυαρχίας δηλαδὴ καὶ κολυθείας, καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως παραγωγῆς ἐβεται, εἰ τις μὴ προσέχοι τὸν νοῦν. Ὅσπερ ἔστιν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀλλότριον, καὶ σύμφωνον Ἑλλήσιν. Ὁ γὰρ μάλιστα ἡμεῖς Ἑλλήσιν ἐγκαλοῦμεν, τούτο ἔστιν, οἱ πολλοὺς τῆς κτίσεως δημιουργοὺς καὶ πολλοὺς αἰσῆγον Θεοὺς. Εἰ οὖν καὶ ἡμεῖς τρεῖς ὑποστάσεις τῆς κτίσεως αἰτίας εἶναι φασιν, καὶ ἡμῖν τούτο ἀκολουθῆσαι τὸ ἀποσκον, καὶ ἔσονται πολλαὶ ἀρχαὶ καὶ θεότητες.

Ἄλλ' ἀπεσκον ὅσως οἱ διδάσκαλοι τούτο σαφῶς λύουσιν. Εἰ γὰρ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπίσης τῆς κτίσεως αἰτίας εἶναι φασιν, ἀλλ' ὁμοῦ διὰ τὴν ἀρχὴν τῶν δημιουργημάτων ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρεσθαι, καὶ ἐκείθεν τὸν τε Υἱὸν τὸ τε Πνεῦμα, καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, καὶ τὴν τοῦ δημιουργεῖν δύναμιν ἔχειν. τοῦ γὰρ Πατρὸς μὴ ὄντος, ὁ τε Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα οὐτ' ἂν ἦσαν, ὅσπερ τὴν τοῦ δημιουργεῖν δύναμιν εἶχον. Ἐτι τε καὶ διὰ τὸ μὴ καὶ τῆ αὐτῆ ἀριθμῶ δύναμιν δημιουργεῖν αἰτούς, ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ μίδς κοινῆς θεότητος προεῦση. διὰ τούτο εἰκότως εἰς Θεός, καὶ δημιουργός λέγεται εἶς. Τούτο οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἰκανὸν πρὸς τοὺς ἀπορεῦντας.

Ὅτι γὰρ μίδ καὶ τῆ αὐτῆ δύναμει ὁ Πατήρ ἔμα

causa, unumve principium processionis Spiritus sancti, quia una eademque potentia, Pater simul ac Filius, Spiritum producant; et quia ex Patre hanc producendi potentiam habet Filius, ad hoc probandum maxime quidem, ut dictum est, et hæc satis essent; ostenditur tamen hoc idem, et ratione. Etenim duo cum sint, ut dictum est, ad quæ omne quod producit, refertur, species scilicet, secundum quam producit, et suppositum, seu persona, ex qua producit: si Pater quidem et Filius, quemadmodum duo sunt personis, ita quoque specie, secundum quam producant Spiritum, duo essent, et omnino in duas partes secarentur ac dividerentur; tunc sane non esset mirum, imo vero et necessarium dicere duo principia Spiritus sancti; nunc vero, quanquam potissimum duo esse hypostasibus inter omnes constat, quia tamen specie, qua producant, unum sunt numero, et omnino indivisibiles; est enim divina essentia, secundum quam ambo Spiritum sanctum producant, una eademque numero communis ambobus existens; non est necessarium, atque adeo nullo modo fieri potest, ut duo dicantur principia. Est enim una essentialis, et communis ipsis productiva vis et potentia. Quæ quidem, et si essentialis haud dubie conceditur esse, non potest tamen communis esse illis cum Spiritu sancto, quod, ut sæpe dictum est, proprietati ejus repugnet; omnia enim sunt Filio ac Spiritui sancto cum Patre communia, ut et hoc non raro dictum est, servatis suis proprietatibus; omnia enim est Filius quæcunque et Pater, secundum magnum Basilium, cæterosque doctores, permanens in eo quod sit Filius, hoc est suam proprietatem retinens. Tametsi enim quam maxime æqualis et similis est Patri, ipse tamen generare seipsum minime potest; quod ipsius proprietati repugnet. Igitur et Spiritus sanctus omnia sibi habet cum Patre Filioque communia, manens in eo quod sit Spiritus, hoc est servans suam proprietatem. Unde non potest seipsum producere, licet omnium particeps fiat, quod ipsum personæ ipsius repugnet. Quare nulla ex parte justa et rationalis est eorum argumentatio, qui duplex principium Latinis objiciunt.

Solutio absurdi ducti ab imperfectione.

Verum aiunt, Vel perfecta est productio Patris, et vana erit ex Filio: vel si necessaria est productio Filii, imperfecta est Patris. Hoc autem absurdum est, imperfectam dicere operationem Patris, et ad perfectionem indigere Filio.

Nos vero ad hæc dicimus, quod qui aiunt ista, videntur in omnibus Patrem, ac Filium eorumque operationes secare ac dividere, in humanis exemplis omnino innixi. Et quoniam vident duorum hominum operationes, duas esse numero, et alteram ab altera sejunctam, licet ad unum effectum tendant, opinantur etiam in Deo idem cum divinis personis congruere. Indeque tales dubitationes in medium afferunt. Verum istud cogitare absurdum est. Pater enim et Filius, personis tan-

καὶ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα προβάλλουσι, καὶ οὗτοι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει λαβὼν ὁ Υἱὸς τὴν ἐκπορευτικὴν δύναμιν ταύτην, διὰ τοῦτο κυρίως καὶ ἀληθῶς εἰς ὁ αἴτιος καὶ μία ἀρχὴ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, μάλιστα μὲν οὖν, ὡς εἴρηται ἰκανὰ καὶ ταῦτα· δεικνύται δὲ ἄνω· τὸ αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ λόγου. Δυσὶν γὰρ ὄντων, ὡς εἴρηται, εἰ δὲ πᾶν πραγματοποιηθῆναι ἀναφέρεται, τοῦ τε εἶδους, καθ' ὃ προάγεται, καὶ τοῦ ὑποκειμένου ἢ προσώπου ἐξ οὗ, εἰ μὲν ὁ Πάτερ καὶ ὁ Υἱὸς, ὡς περ δύο ταῖς ὑποστάσεις, οὕτως καὶ τῷ εἶδει καθ' ὃ τὸ Πνεῦμα προάγει· δύο ἦσαν, καὶ παντελῶς ἐξοχομοῦντο, τότε ἂν εἶχε λόγον, μᾶλλον δ' ἦν ἀναγκαῖον δύο ἀρχὰς λέγειν τοῦ Πνεύματος· ἔπει δὲ εἰ καὶ τὰ μάλιστα δύο ταῖς ὑποστάσεις ὁμολογούνται, τῷ γε μὴν εἶδει, ᾧ προάγουσι, ἐν εἰσι τῷ ἀριθμῷ καὶ παντελῶς ἀδιαίρετοι. Ἔστι γὰρ ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν ἄμφω τὸ ἅγιον Πνεῦμα προάγει, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ κοινὴ οὐσὴ ἄμφοιν· οὐκ ἀναγκαῖον, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον δύο ἀρχὰς λέγειν. Ἔστι γὰρ μία ἡ οὐσιώδης καὶ κοινὴ αὐτῶν προδλητικὴ δύναμις· ἥτις εἰ καὶ οὐσιώδης ἐρολεγεῖται, οὐ δύναται ὁμοῦ εἶναι κοινὴ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, διὰ τὸ, ὡς πολλάκις εἴρηται, ἀντικεισθαι τῇ αὐτοῦ ιδιότητι. Πάντων γὰρ τῷ Πατρὶ κοινωνοῦσιν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ τοῦτο οὐκ ὀλιγάκις εἴρηται, φυλάττοντες πρῶτον τὰς ἐαυτῶν ιδιότητας. Πάντα γὰρ ἐστὶν ὁ Υἱὸς θεὸς καὶ ὁ Πάτερ, κατὰ τὴν μέγαν Βασιλείαν καὶ τοὺς ἄλλους διδασκάλους, μένων ἐν τῷ εἶναι Υἱὸς, ἥτοι τὴν ἐαυτοῦ τηρῶν ιδιότητα. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἴσος καὶ ὁμοῖός ἐστι τῷ Πατρὶ, γεννᾶν μένει αὐτὸν ἐαυτὸν οὐ δύναται, διὰ τὸ μάχεσθαι τῷ αὐτοῦ ιδιώματι. Οὐκοῦν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πάντων κοινωνεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μένων ἐν τῷ εἶναι Πνεῦμα, ἥτοι σῶζον τὴν ἐαυτοῦ ιδιότητα. Ὅθεν οὐ δύναται προβάλλειν ἐαυτὸν, καίτοι πάντων ἐαυτοῖς κοινωνοῦν, διὰ τὸ μάχεσθαι τοῦτο τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ. Ἔστι οὐδαμῶθεν εὐλογος ὁ λόγος τοῖς διαρχίαν ἐγκαλοῦσι Λατίνοις.

Λύσις τοῦ ἀπὸ τῆς ἀταλείας ἐγκλήματος.

Ἄλλὰ φασιν, Ἡ τελεσιὰ ἢ ἐκπόρευσις· ἢ ἐκ Πατρὸς, καὶ ματαία ἢ ἐξ Υἱοῦ· ἢ εἰ ἀναγκαῖα ἢ ἐξ Υἱοῦ, ἀτελής ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ ἀποπο· ἀτελή τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πατρὸς λέγειν, καὶ δεῖσθαι πρὸς τελείωσιν τοῦ Υἱοῦ.

Ἡμεῖς δὲ πρὸς ταῦτα φάμεν, ὡς οἱ ταῦτα λέγοντες· εἰκοσιαν ἐν πᾶσι διχοτομεῖν Πατέρα τε καὶ Υἱὸν καὶ τὰς αὐτῶν ἐνεργείας, ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων πάντως παραδειγμάτων ὁρμώμενοι· καὶ οὗτοι ὅπως δύο ἀνθρώπων ἐνεργείας, δύο τῷ ἀριθμῷ ὄντας, κἴν πρὸς ἐν ἀποτέλεσμα φέρονται, καὶ κεχωρισμένως ἀλλήλων, ὁνομαζοῦνται κατὰ Θεοῦ ταυτὸ ἐφαρμόζειν. Κάντ ὅτιν τοιαῦτα ἀπορίας εἰσάγουσιν. Ἄλλα τοῦτο ἀποπο· νοῆσαι. Πάτερ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς ταῖς ὑποστάσεσι μένωσι διακρινόμενοι, τὰλλα πάντι ἐν εἰσι καὶ ταυτέ.

Και διὰ τούτο καὶ κατὰ τὴν προβλεπτικὴν δύναμιν τούτην οὐκ ἴδιον ἑκάτερος, ἢ ὁ μὲν πρότερον, ὁ δὲ ὕστερον, ἢ ὁ μὲν ἄτερον, ὁ δὲ ἑτέρον ἐκπορεύσει προβάλλει τὸ Πνεῦμα, ὡς ἂν τις τῶν πάντα σωματικῶν οἰηθείη, ἀλλ' ἕμας τε καὶ ὁχρόνως καὶ μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει προβάλλοντες ἄμφω τελείως καὶ ὑπερτελείως τῆ; μεταίτοις τούτοις λόγοις χώραν οὐ λαίπυσιν.

Verum simul, et ante tempora, una eademque potentia, cum ambo perfecte, et plusquam perfecte producant, istis vanis rationibus minime relinquunt locum.

Εἰ δὲ μή, ἀνταρτώσθωσαν οἱ ταῦτα λέγοντες, εἰ τελεία ἢ ἐκ Πατρὸς τοῦ κόσμου δημιουργία, ἢ ὦ. Εἰ μὲν γὰρ τελεία, διὰ τί καὶ ὁ Υἱὸς αἰτιος καὶ τὸ Πνεῦμα; Εἰ δ' ἀτέλης, καὶ διὰ τούτου παραλαμβάνεται ὁ Υἱὸς; καὶ τὸ Πνεῦμα, σκεψάσθωσαν ὁ τι εἶσιν.

Ἄλλ' οἶμαι, τελεία μὲν ἢ ἐκ Πατρὸς τῶν ὄντων παραγωγῇ, μιὰ δὲ καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῷ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος εἰς τὴν αὐτὴν πρόοδον ἢ ἐνέργειαν, καὶ οὐκ ἄλλη μὲν ἐκείνου, ἄλλη δὲ τούτου. Τότε γὰρ ἂν εἶχε χώραν ταῦτα τὰ παιδαριώδη ζητήματα. Οὐδὲν γὰρ κἀπὶ τοῦ προκειμένου τελεία μὲν καὶ ὑπερτελής ἢ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσει τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἢ αὐτῇ δὲ καὶ μιᾷ τῷ ἀριθμῷ καὶ ἢ ἐξ Υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ ἔστιν ἐκπορεύσει, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη, οὐδ' ἄλλως καὶ ἄλλως, οὐδ' ἄλλοτε ἢ ἐκ Πατρὸς, καὶ ἄλλοτε ἢ ἐξ Υἱοῦ, ἀλλ' ἕμας καὶ ἡ αὐτὴ, καὶ ὁμοίως μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει προβαλλόντων ἀμφοῖν.

Καὶ μηδεὶς ἐνταῦθα βλασφημῆτω τὸν λόγον, ἀκούων ἡμᾶς ἀπὸ τῆς κτίσεως ἐπιχειροῦντας, Οὐκοῦν κτίσμα, φάσκων, Λατῖνοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὄνται. Εἰσὶ γὰρ οἱ καὶ εἰς τούτου παρανοεῖς ἦκασι, καὶ τούτου πέτολμηχότες ἀντιτιθέναι Λατίνους.

Ταῦτα γὰρ ἢ καί ποτε ἴσιν, ἢ ἀγνοοῦντων τοὺς ἁγίους Πατέρας καὶ διδασκάλους, ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων πολλάκις ἐν τοῖς θεοῖς ἐπιχειροῦντας καὶ ἀπὸ τῶν ἴχνος τι κἄν ἀμυδρὸν ὁμοιώσεως θείας ἐχόντων πιστουμένους ἐκείνα. Αὐτίκα τὸ τρίτον τῶν ὑποστάσεων, ἢ καὶ λόγῳ καὶ πνεύματι, ἔτι τε ὀφθαλμῷ καὶ πηγῇ καὶ ποταμῷ, ἰκανῶς ὄνται παραστῆσαι, καὶ πάλιν ἠλίψ ἀκτίνι τε καὶ φωτὶ καὶ τοῦτων τῶν παραδειγμάτων ἐκάστου, εἰ καὶ τρία τῇ ἐπινοίᾳ ἔσσι καὶ ὀνόματι, μιᾷ μὲντοι ὑποστάσεως ὄντων. Ἄλλ' ὅμως οὐκ ὦντο οἱ Πατέρες διὰ τούτων λυμναίεσθαι τὴν προκειμένην αὐτοῖς ἀλήθειαν; ἀλλ' ἔσον αὐτῶν τῷ σκοπῷ ἐφαρμύζον λαμβάνοντες, τὸ λοιπὸν τε καὶ ἀνεμφαίνον ἀπεωθοῦντο καὶ οὐδεὶς αὐτοῖς οὐτ' ἐγκέκληκεν, οὐτ' ἐγκαλέσειεν, οὐ κύριος ὢν φρενῶν, τῆς τούτων τῶν παραδειγμάτων χρησεως ἐνεκα.

Πῶς οὖν αὖ τις δικαίως ἐγκαλέσει Λατίνους εἰς τὸ δεῖξαι μιάν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῷ τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος; πρόοδον, χρωμένους τῇ πρὸς τῆς Τριάδος μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τῶν ὄντων δημιουργίᾳ; ἢ πῶς ἂν τις διὰ ταῦτα τολμήσειεν αὐτοὺς λέγειν μετὰ τῆς κτίσεως τὸ Πνεῦμα συντάττειν τὸ ἅγιον; καὶ ταῦτα οὐδενὸς τῶν νῦν ὄντων Λατίνων, οὐδὲ τῶν μετὰ τὴν ὁμοίωσιν, καὶ τὸ ἀποτρόπαιον ἐκείνο

atque idem sunt. Et propterea etiam secundum istam potentiam productivam non minus, non seorsum uterque, vel unus quidem prius, alter vero posterius, vel unus alia productione, alter alia producit Spiritum; quemadmodum aliquis eorum qui in omnibus crassi et corporei existunt, putaret. Verum simul, et ante tempora, una eademque potentia, cum ambo perfecte, et plusquam perfecte producant, istis vanis rationibus minime relinquunt locum.

Sin minus, interrogentur vicissim, qui hæc aiunt, perfectane sit ex Patre mundi creatio; an imperfecta? Si enim perfecta, cur et Filius, atque etiam Spiritus sunt cause? Sin imperfecta, et propterea Filius et Spiritus veluti socii adiunguntur, animadvertant ipsi, quid dicant.

Verum certo scio perfectam quidem entium esse ex Patre productionem, unam vero numero Filii et Spiritus in eadem productionem esse operationem, et non aliam quidem illius, horum vero aliam. Tunc enim haberent locum ista puerilia quæsitæ. Sic igitur et in re proposita, quæ est ex Patre processio Spiritus sancti perfecta quidem est, et plusquam perfecta, eadem vero, unaque numero; et ea quæ est ex Filio, ejusdem est processio, non alia atque alia, neque aliter atque aliter, neque alias quæ ex Patre, et alias quæ ex Filio, sed simul, et eadem est, et similiter una eademque potentia producant ambo.

Et nemo hic rationem conviciis insectetur, cum nos audit, qui a creatura argumentantur, Ergo, inquit, creaturam Spiritum sanctum Latini existimant. Sunt enim, qui et in istud impudentia venerint, et hoc Latinis opponere sint ausi.

Hæc enim vel ludentium sunt, vel ignorantium, sanctos Patres atque doctores, qui sane ex humanis sæpe, quid in divinis esse soleat, ratiocinantur, et ex iis quæ vel exiguum divinæ similitudinis vestigium habent, illa astruunt atque confirmant. Sane tres personas mente, verbo et spiritu, adhuc etiam oculo, fonte ac flumine, et rursus sole, radio atque lumine satis commode consequi et exprimere putant. Atqui unumquodque horum exemplorum, licet tria sint cogitatione in animo atque nomine unius tamen sunt hypostaseos et suppositi. Verum tamen non arbitrati sunt Patres hisce exemplis veritatem sibi propositam labefactari: sed quantum eorum scopo congruens erat sumentes, reliquant, et non cohærens, rejiciebant. Et nemo id ipsis, quod istis exemplis usi fuerint, vitio vertit, neque verteret, non profecto si sana mente sit.

Quo ergo pacto merito aliquis accusabit Latinos, qui ad unam et eamdem numero ex Patre Filioque Spiritus processionem ostendendam, una et eadem, quæ a Trinitate provenit, entium creatione utuntur? Aut qua ratione quispiam propterea dicere audeat eos Spiritum sanctum in loco creaturarum collocare? præsertim cum nemo Latinorum, qui nunc sunt, neque qui post disjunc-

ctionem, et illud execrandum et detestabile schisma suere, hoc primus dixerit, sed ab ipsis istud dictum sit antiquis sanctorum : si quidem Augustinus est, qui altitudine sapientiae facile omnes superavit : quo neque sanctitate, neque charitate in Deum major nemo fuit, id affirmat. Nimirum Patrem et Filium, unum esse principium Spiritus sancti ; quemadmodum etiam Pater, Filius et Spiritus sanctus, entium productionis sunt unum principium. Accusent vero et divum Athanasium affirmantem, naturam Dei esse causam, et Filii, et Spiritus sancti, atque etiam totius creaturae, in disputatione, quam edidit, Anomœi et Orthodoxi.

Verum, quæ sane ex rationibus nonnulli afferre solent, contra nostram verissimam conclusionem tanquam absurda sequentia, etsi multo plura sint, ad hæc tamen ferme omnia revocantur. His vero satis superque dilutis, illa quoque valde infirmis fundamentis nituntur, ac potius mittentes ferunt quam adversus quos jaciuntur. Quare prædicta et ad illa omnia sufficient.

Solutio eorum quæ videntur adversari Latinis.

Reliquum est considerare, quæ argumentantur ex quibusdam sanctorum dictis, quasi vero ea Latinis et veritati dogmatis adversentur. Ex quibus contradictionem concludere arbitrantur.

Quorum unum illud est divi Damasceni in suis Theologicis asserentis : « Spiritum dicimus Filii, ex Filio autem non dicimus. » Alteram est illud beati Dionysii dicentis : « Solus fons supersubstantialis deitatis est Pater. Si quid enim aliud ex dictis sanctorum sit, ejusdem tamen sensus est et ad eandem spectat intelligentiam ; » quippe ista sunt multo fortiora, et quæ ex adverso Latinis opponi videntur.

Solutio dicti Damasceni.

Ad istud igitur Damasceni audi, quam plana, expedita et justa ; quæque omnibus persuadere sufficient, Latini Latinorumque propugnatores, atque hujus opinionis defensores respondere possunt.

Nullum unum est, inquit, nomen, quod ad explicandas res divinas, et quæ de Deo dicuntur sit aptum ; verum multis ac variis, alio quidem nomine hoc, alio aliud explicari. Neque tamen perfecte ea significare possumus. Etenim nomina ista, et verba a vobis inventa, qui natura duce res disponimus, et rebus naturalibus, quibus congruunt, ea imponimus, res insignes et eximias perfecte indicare et planas facere nequeunt. Unde non oportet æquos rerum æstimatores imperfectionem nominum ad res divinas accommodare ; neque enim justum esset atque adeo neque pium.

Verum, quoniam aliis nominibus divina explanare nequimus, est enim arduum ac difficile penitus, cum simus mortales, debemus quidem uti humanis hisce nominibus. uti vero, quatenus con-

σολισμα γεγονότων τούτου πρώτου εϊπόντος, ἀλλ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων ἁγίων. Ἀγούριτινος γάρ ὁ βέβαιος σοφίας πάντας ἀπερβαλλόμενος, ὁ ἀγνωσύνη καὶ τῇ ἀγάπῃ τῇ πρὸς Θεὸν τίνος οὐ μείζων ὄφθει ; οὗτος ἔστιν ὁ τοῦτο λέγων, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν θεολογῆσαν ἓνα ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὡς καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ἓνα ἀρχὴν τῆς τῶν ὄντων εἶναι προόδου. Ἐγκαλεῖται οὖν καὶ ἡ Ἀθανασίω τῷ θεῷ λέγοντι : Αἰτία ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις, καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως πάσης, ἐν ἣ ἑκτίθεται διαλέξει Ἀνομοίου καὶ Ὀρθοδόξου.

Ἄλλ' ἢ μὲν ἀπὸ λογισμῶν ὡς ἐπόμενα ἔτοπα κατὰ τοῦ ἀληθοῦς ἡμῶν συμπεράσματος τινὲς προφίρειν ἐκώσασιν, εἰ καὶ ἕτερα πλείω εἰσὶν, ὅμως εἰς ταῦτα ἵκεθδν ἀναφέρεται πάντα· τούτων δὲ ἰκανῶς λελυμένων, κἀκεῖνα ἐπ' ἀθανοῦς ἰαν βεβήκασιν, καὶ μᾶλλον τοὺς βέλλοντας ἢ καθ' ὧν πέμπονται, πλήττουσιν. Ὅστε ἐξ εἰρημῆνα καὶ πρὸς πάντα ἐκείνα ἀρκέται.

Δοκούντων λύσις τῶν ἐναντιοῦσθαι Λατίνους ῥητῶν.

Λογικὸν δὲ ἐστὶ σκέψασθαι, ἕπερ ἀπὸ τινῶν τῶν Πατέρων ῥητῶν, ἀντικειμένων δῆθεν Λατίνους καὶ τῇ τοῦ δόγματος ἀληθείᾳ, ἐπιχειροῦσιν, οἰόμενοι τὴν ἀντίφασιν ἐξ αὐτῶν συμπεραίνειν.

Ὅν ἐν μὲν ἐστὶ τὸ τοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τοῖς Θεολογικοῖς αὐτοῦ λέγοντος, « Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν. » ἕτερον δὲ τὸ τοῦ μακαρίου Διονυσίου, φαιμένου, « Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ· εἰ γάρ τι καὶ ἕτερον εἴη, τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἐνοχίας καὶ εἰς τὸν αὐτὸν νοῦν ἀναφέρεται ; » ὡς τούτων τῶν μάλιστα ἐγχερομένων ὄντων, καὶ δοκούντων ἐξ ἐναντίας λέναι Λατίνους.

Λύσις ῥητοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Πρὸς μὲν οὖν τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἄκουσον ὡς ἀπλᾶ τε καὶ δίκαια, καὶ πάντας ἰκανὰ πείθει, Λατῖνοι καὶ τῆς Λατικῆς οἱ προϊστάμενοι δόξης ἀποκρίνασθαι ἔχουσιν.

Ἐν οὐδὲν, φασὶν, ὄνομα ἰκανόν ἐστιν ἐρημηῶσαι ἐξ ἐπιθεοῦ καὶ τῶν θεῶν· πολλοὶ δὲ καὶ διαφόροι, ἑτέρω μὲν τόδε, ἑτέρω δὲ ἕτερον· οὐδ' οὕτω δ' ὅμως τελείως ἀδὲξ σημεῖνα θυνάμεθα. Τὰ γὰρ ὀνόματα ταῦτα, καὶ ῥήματα ὑφ' ἡμῶν εὐρημένα, φύσει διοικουμένων, καὶ φυσικοῖς πράγμασιν ἀρμόζοντα τεθειμένα, τὰ ὑπερφυῆ δηλώσει τελείως ἀτοκῶσιν· ὅθεν οὐ δεῖ τὰ τῶν ὀνομάτων ἀτελεῖ ; τοὺς γε εὐρημῶνας καὶ τοὺς θεοὺς πράγμασιν ἐφαρμόζιν· οὐ γὰρ ἀν εἴη δίκαιον, οὔτε μὴν εὐσεβές.

Ἄλλ' ἐπεὶ ἄλλοις ὀνόμασι τὰ θεῖα θελοῦν οὐ θυνάμεθα, ἀμήχανον γὰρ παντελῶς ἀνθρώποις γε οὔσι, χρηστὸν μὲν τοῦτοις τοῖς ἀνθρώποις, χρηστὸν δ' ἐπ' ὅσον εἰκόσ τὴ μὲν ἐφαρμόζον ἐπὶ τούτων ἐκείνων,

τῶ προκειμένῳ λαμβάνοντας, τὸ δ' ὅσον ἀτελές τε καὶ ἀπεμφαίνον ἀποπεμπομένους, τὸ Ἐλλειμμα τῆς μιᾶς ἀναπληροῦντας διὰ λέξεως ἄλλης.

Ἐπὶ τοίνυν τοῦ προκειμένου, τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δηλαδὴ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, δύο τινὰ ζητοῦνται· ὧν ἓν μὲν ἐστὶ τὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐπίσης τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ὁμοίως προβάλλειν, μὴ τὸν μὲν τελειώτερον, τὸν δὲ ἀτελέστερον· εἴη γὰρ ἂν ἐναντίον τοῦτο τῇ ἀληθείᾳ τῆς πίστεως.

Ἔτερον δὲ τὸ τὸν Υἱὸν σχεῖν καὶ τάξιν ἐν τῷ προβάλλειν ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα. Ταῦτα γὰρ ἐν εἰσι καὶ ἀμφότερα Υἱῷ τε καὶ Πατρὶ. Καὶ ἄρα γὰρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς δυνάμει· ἰσότης, μᾶλλον δὲ γε ταυτότης καὶ ἄκρα τάξις· πάντα γὰρ ὅσα ὁ Υἱὸς ἔχει, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει λαβὼν, καὶ αὐτὸ τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα.

Εἰ μὲν οὖν ἦν δυνατὸν ἐν ὀνοματικῶν εὐρεθῆναι τὴν τε ἄκραν ταυτότητα αὐτῶν τῆς δυνάμει, καὶ τὴν ἄκραν πρὸς ἄλληλα τάξιν ἅμα δηλώσαι, ἐκείνῳ ἂν πρὸ πάντων τῶν ἄλλων ἐχρῶμεθα· νῦν δ' οὐ τοῦτο μόνον ἀδύνατον, καὶ ἀνάγκη ἐνὶ μὲν ὀνόματι τὸ ἕτερον τούτων, ἐτέρῳ δὲ σημαίνειν τὸ ἕτερον, ἀλλὰ καὶ τούτων ἐκατέρῳ τῶν ὀνομάτων, πρὸς τῷ σημαίνειν ἕτερον τῶν σημαίνοντων μόνον, εἶτι καὶ τις οὐ μικρὰ ἀτέλεια πρόσκειται. Ὅθεν ἤμεις, καλῶς γε καὶ εὐσεβῶς ποιούντες, τὸ ἔφαρμόζον ἐκ τούτων λαμβάνοντας, τὸ ἀπεμφαίνον ἀποπεμπούμεθα. Τοιαῦτα δ' εἰσὶν αἱ προθέσεις αὐταί· ἡ ἐκ, φημί, καὶ διὰ. Τούτων γὰρ ἡ μὲν ἐκ ἰσότητος μὲν καὶ μάλα σημαίνει, ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνεται, τάξιν δὲ θατέρου πρὸς ἕτερον οὐδαμῶς· εἰ γὰρ τι ἐκ δυοῖν τιῶν γίνεσθαι λέγοιτο, οἷον εἰ τι βάρος ἐκ δυοῖν ἔλκοιτο, ὁμοίως μὲν ἂν καὶ ἐπίσης ἐξ ἐκατέρου ἔλκεσθαι σημαίνοντο, ὅσον γε κατὰ τὴν τῆς προθέσεως δύναμιν· οὐδετέρου δὲ πρὸς ἕτερον διὰ τοῦτο τάξις νοεῖται· ἡ δὲ γε διὰ τὸ ἀνεπαλεῖν τάξιν μὲν καὶ μάλα σημαίνει, ἰσότητος δὲ οὐδαμῶς. Εἰ γὰρ τι ἐκ τοῦδε διὰ τοῦδε εἶναι ἢ γίνεσθαι λέγοιτο, τὸ τετάχθαι μὲν τὸν ἐφ' οὗ ἡ διὰ λέγεται, πρὸς τὸν ἐφ' οὗ κατηγορεῖται ἡ ἐκ, καὶ τοῦτον παρ' ἐκείνου τὸ δύνασθαι ἐληφέναι, ἐριδῆλως ἐμφαίνεται· ἰσότης δὲ αὐτῶν πρὸς ἄλληλους οὐδαμῶς. Ἐλάττωτος γὰρ διὰ οὗτος ἐφ' οὗ ἡ διὰ λέγεται δυνάμει· τε καὶ ἕξουσίας δεικνύεται ὧν. Διὰ τοῦτο οἱ διδάσκαλοι καὶ Πατέρες, Ανατολικοὶ τε καὶ Δυτικοὶ, πρὸς μὲν τὴν τῆς δυνάμει ἰσότητα ἢ μᾶλλον ταυτότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀποβλέποντες, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι καὶ προέξαι, τὴν ταυτότητα τῆς ἐν τῷ προβάλλειν δυνάμει αὐτῶν δεικνύειν βουλόμενοι, καὶ ὡς μὴ καὶ τῇ αὐτῇ προβολῇ ἐξ ἀμφοῖν πρόξεισι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτε δὲ τὴν πρὸς ἄλληλα τάξιν αὐτῶν μᾶλλον δεικνύειν προέκειτο, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δογματίζουσι, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ εἶναι. Ἄ πάντα τὴν εἰς τὸ εἶναι αὐτοῦ πρόσθεν καὶ τὴν ὑπαρξίν τὴν ὑποστατικὴν ἐμφαίνει σαφέστατα.

A sentaneum est. Illud sane, quod ad ipsam rem facit, ex singulis istis sumentes, quod autem imperfectum est, minimeque coherens, rejicientes, et defectum unius vocabuli per aliud suppletentes.

Igitur in re presenti, ex Patre Filioque Spiritus processione, duo quaedam quaerimus: quorum alterum quidem est Patrem ac Filium pariter æqualiterque Spiritum sanctum producere; non hunc quidem perfectius, illum imperfectius, hoc enim esset contrarium veritati fidei.

Alterum illud est, Filium relationem in producendo et ordinem habere ad Patrem. Hæc enim utraque æque Filio ac Patri unum sunt. Etenim et summa in eis est æqualitas potentiae, imo vero identitas, et summus ordo; omnia enim, quæ habet Filius, et hoc ipsum producere Spiritum a Patre habet.

Si igitur fieri posset, ut unum aliquod nomen inveniretur, quod esset aptum cum ad summam eorum potentiae identitatem, tum ad summum, quo se in tuto respiciunt, ordinem simul declarandum; eo sane ante omnia alia uteremur. Nunc vero, non solum istud nullo modo fieri potest, et necesse est, uno quidem nomine horum alterum, alio alterum indicare; verum et in utroque horum nominum, ad exprimendam alteram tantum significationem, præterea quidam non parvus defectus inest. Quare nos recte pieque facientes, quod consentaneum est, ex istis assumimus, rejicimus dissentaneum. Hujusmodi vero sunt hæc præpositiones *ex*, inquam, et *per*. Harum enim illa præpositio *ex* æqualitatem quidem, et valde significat, in quibus rebus assumitur, ordinem autem alterius ad alterum, minime. Si quid enim ex duobus fieri dicatur, veluti si aliquod pondus a duobus trahatur, similiter quidem et æqualiter, quod ad vim præpositionis spectat, ex utroque trahi significatur; neutrius vero ad alterum ordo per id intelligitur. Præpositio autem *per* totum oppositum, ordinem quidem, et valde significat, æqualitatem minime. Si quid enim ex isto per istam esse aut fieri dicatur, habere ordinem quidem eum, de quo dicitur præpositio *per*, ad eum de quo prædicatur præpositio *ex*, et hunc ab illo accipere posse, aperte indicatur, æqualitas vero ipsorum, quam inter se habent, minime. Minoris enim potentiae ac potestatis ostenditur esse is, de quo prædicatur præpositio *per*. Propterea doctores et Patres, cum Orientales, tum Occidentales, respicientes ad Patris et Filii æqualitatem, seu potius identitatem potentiae, ex Patre et Filio proficisci Spiritum sanctum, et ex Patre et Filio esse et procedere affirmant, identitatem illorum potentiae volentes ostendere, et quod una eademque productione ex ambobus procedit Spiritus sanctus. Cæterum, cum propositum esset illis, ordinem magis ipsorum, quo se invicem spectant, ostendere; ex Patre per Filium ipsum Spiritum procedere, et ex Patre per Filium, et ex Deo per Filium esse, veluti rem.

certam decernunt. Quæ omnia processionem ad ejus esse et existentiam hypostaticam clarissimo indicant.

Sunt vero nonnulli sanctorum, qui vel ad solum ordinem, ut major pars Orientalium, vel ad solum æqualitatem, ut plerique Occidentalium respexere. Unde, sicut Occidentales æqualitatem et identitatem pluris æstimantes præpositione ex ubique utuntur: ita Orientales, inter quos etiam D. Damascenus enumeratur, ordinem anteponentes, præpositione per maxime utuntur, præpositionem ex raro assumentes, non quidem contrarias sententias inter se dicentes, verum alias atque alias aliis et aliis vocabulis significantes.

Quocirca et in creatione mundi, quanquam etiam ex Filio manifeste omnia producta sunt, quemadmodum et ex Patre, valde tamen raro reperies apud sanctos, præsertim Orientales, ex Filio productum esse mundum qui asserant, sed semper per Filium, secuti illud, *Omnia per ipsum facta sunt*. Sic ad ordinem magis Orientales spectarunt, et propterea præpositione per utuntur, quæ ordinem solum indicare potest. Præsertim cum et præpositio, ex, in lingua Græca causam προκαταρκτικήν (hoc est originalem, et a nullo alio vim causandi accipientem atque, ut asserunt theologi, principium originis sine principio) significet. Qualem causam esse Filium, vel mundi, vel Spiritus sancti, non potest dici. Propterea fugiunt in ipso Patres præpositionem ex nominare, ne aliquis procatarteticam causam in eo suspicaretur. Et quid ego aio præpositionem, quandoquidem et nomine causæ in Filio et Spiritu, quoad fieri possit, uti recusant? atqui manifeste Filio et Spiritu, causis, vel potius una causa cum Patre, creationis existentibus. Et admodum raro invenies ipsos, qui hoc nomine uti sint, propterea quod vereantur, ne originalis causa quibusdam esse videatur; quod sane ipsi nollent. Unam enim originalem causam deitatis et creaturæ Patrem agnoscunt.

Si igitur Latini quidem cum Occidentalibus sanctis, non paucis etiam Orientalibus, ex Patre, Filioque Spiritum sanctum affirmantes, non originalem causam dicunt esse Filium, sed identitatem ipsorum potentia declarant, et exprimunt. Damascenus vero, originalem causam negans, quæ illa præpositione ex significari solet, ad ordinem magis respexit, et propterea præpositione per utitur, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum concedens, quo modo loquendi ordo Filii ad Patrem declaratur; æqualitatem, seu identitatem ipsorum potentia, nec ipse quidem improbens; quoniam modo quidem magis consona dicerent; ipse enim ille est, qui de Patre dixit: Ipse igitur est mens Verbi abyssus, Verbi genitor, et per Verbum productor manifestativi Spiritus. Et rursus: Spiritus vero sanctus manifestativa secretæ Deitatis vis Patris, ex Patre per Filium procedit. Quod autem illa præpositione per ab isto doctore cæterisque Patribus et Filius cum Patre causa esse per-

Εἰσὶ δέ τινες τῶν ἁγίων, οἵτινες ἢ πρὸς μόνην τὴν τάξιν ἀπειθοῦν, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀνατολικῶν, ἢ πρὸς μόνην τὴν ἰσότητα ὡς οἱ πλεῖστος τῶν Δυτικῶν. Ὅθεν ὡσπερ οἱ Δυτικοὶ τὴν ἰσότητα καὶ ταυτότητα προτιμήσαντες, τῇ ἐκ πανταχοῦ χρῶνται, οὕτως οἱ ἐξ ἑφᾶς, μετ' ὧν καὶ ὁ θεὸς Δαμασκηνός, τὴν τάξιν προκρίναντες, τῇ διὰ μάλιστα χρῶνται, τὴν ἐκ σπανίως προσλαμβάνοντες, οὐκ ἐννεύσας λέγοντες ἄλλήλοις, ἀλλ' ἄλλας ἐννοίας δι' ἄλλων καὶ ἄλλων σημαίνοντες λέξουσιν.

Ὅθεν καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας, καίτοι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ φανερώς πάντων προηγμένων ὡς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, μάλιστ' ἀπαντίως ὁμοῦ εὐρήσασιν ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ μάλιστα τοῖς ἀνατολικῶν. ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγμένου τὸν κόσμον λέγουσιν· ἀλλ' ἀεὶ δι' Υἱοῦ, ἀκολουθοῦσι τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Οὕτω πρὸς τὴν τάξιν μᾶλλον ἀπειθοῦν οἱ ἐξ ἑφᾶς, καὶ διὰ τοῦτο τῇ διὰ χρῶνται τὴν τάξιν μόνην δυναμένην θελοῦν· ἄλλως τε καὶ ἡ ἐκ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν σημαίνει. Ὅποια εἶναι τὸν Υἱόν, ἢ τοῦ κόσμου αἰτίαν, ἢ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Διὰ τοῦτο φερόμενοι ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐκ ὀνομάσαι οἱ Πατέρες, ἵνα μὴ προκαταρκτικὴ αἰτία ὀνομασθῆ. Καὶ τί λέγω τὴν ἐκ, ὅπου γε καὶ τῷ ὀνόματι τῆς αἰτίας ἐπὶ Υἱοῦ ἢ Πνεύματος χρῆσασθαι ὡς ἐνὼν παρατιθύνται; καίτοι φανερώς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αἰτίων ὄντων, ἢ μᾶλλον μίξ' αἰτίας μετὰ τοῦ Πατρὸς ὄντων τῆς κτίσεως. Καὶ σπανιώτατα τοῦσ' χρῶμενοι εὐροῖς ἂν αὐτοὺς τῷ ὀνόματι, διὰ τὸ δεδιέναι, μὴ προκαταρκτικὴ αἰτία νομισθῆ πρὸς τινων· ὅπερ οὐκ ἂν αὐτοὶ βούλοιντο. Μίαν γὰρ προκαταρκτικὴν θεότητος τε καὶ κτίσεως ἴσασιν τὸν Πατέρα αἰτίαν.

Εἰ οὖν Λατίνοι μὲν κατὰ τῶν ἐξ Ἑσπέρας ἁγίων, καὶ οὐκ ὀλίγων τῶν ἐξ Ἑφᾶς, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες, οὐ προκαταρκτικὴν αἰτίαν φασὶ τὸν Υἱόν, τῆς δ' αὐτῶν δυνάμεως τὴν ταυτότητα περιστώσι, Δαμασκηνός δὲ τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν ἀρνούμενος, ἢ διὰ τῆς ἐκ σημαίνεσθαι εἴωθε, πρὸς τὴν τάξιν μᾶλλον ἀπειθεῖ, καὶ διὰ τοῦτο τῇ διὰ χρῆται διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογῶν, δι' οὗ ἢ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ τάξις δηλοῦται, τὴν ἰσότητα ἢ ταυτότητα τῆς δυνάμεως αὐτῶν οὐδ' αὐτὸς ἀθετῶν· πῶς ἂν μᾶλλον ἄλλήλοις σύμφωνα λέγοιεν; αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ εἰπὼν περὶ τοῦ Πατρὸς· Αὐτὸς μὲν οὖν ἐστὶ νοῦς λόγου ἀβυσσος, λόγου γεννητῶν, καὶ διὰ λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος· καὶ πάλιν· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς; ἐκ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη. Ὅτι ἐξ ἐπὶ τῆς διὰ ὑπὸ τε τούτου τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἄλλων Πατέρων καὶ ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς

αἴτιος τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως δεικνύται, ἱκανῶς ἐν τῷ *Περὶ ἐνώσεως* συγγεγραμμένῳ μοι δεικνύται λόγῳ, καὶ μάλιστα τοῦ ἐκπορεύεσθαι βήματος προσκειμένου. Ὁ καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν σημαίνει. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς τὸ ἐκ τῶν *Δαμασκηνῶν* προτεινόμενον.

Αὖτις πρὸς τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου.

Πρὸς δὲ γὰρ τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἵνα μᾶλλον καθαρώτερον διεχθῆ μή τοῦτον ἔχειν τὸν νοῦν, ἐν οἷς ἡμετέροις ὁλονται, ἀκουστέον πρῶτον τῶν καὶ τὸν Υἱὸν ὁμολογούντων διδασκάλων πηγὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐ χαρισμάτων τιῶν ἀνυποστάτων (τούτῳ γὰρ πολλῶ πρὸς πῖν ῥητὸν τινεῖς χρῆσθαι εἰώθασιν), ἀλλ' αὐτῆς τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Πρῶτα μὲν οὖν Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν λόγῳ τὸ ψαλμικὸν ἔκεινο, ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, ἐξηγούμενος, ἦδει γὰρ, φησὶν, ὁ Πατὴρ θελονῶν, παρ' ἐαυτοῦ ἔχων τὸν Υἱὸν τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Πάντως οὖν τὴν ὑπόστασιν ἐνταῦθα δηλοῖ, οὐ χάρισμα ἀνυπόστατον. Ἐχομεν γὰρ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου παραδεδομένον κανόνα, ὡς ὅταν ἀκούσωμεν Πνεῦμα ἅγιον μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἁγίου, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ὀφειλομένον εἶναι. Ἐνταῦθα οὖν ὁ Υἱὸς πηγὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἁγίου εἰρημένος, τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐληθεῖ πηγὴ εἴρηται.

Ἐπειτα δὲ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Βασίλειος, ἐ τοῦτον ἡμῖν παραδεδικώς τὸν κανόνα, πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν Υἱὸν ὀνομάζει, λέγων οὕτως· Πηγὴ ζωῆς ὁ Υἱὸς. Φησὶ γὰρ ὁ Δαβὶδ πρὸς τὸν Πατέρα, ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· καὶ πάλιν ἕτερος προφητῆς λέγει περὶ τῶν Ἰουδαίων· Ἐμὲ ἔγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζωῆτος. Ὑδωρ δὲ ζῶν ὀνομάζεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Καὶ σημειῶσαι ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φησὶ δηλῶν τὴν ὑπόστασιν. Ἡ δ' ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου Θεός. Ὁ οὖν Υἱὸς, πηγὴ τοῦ Πνεύματος ὡν τοῦ ἁγίου, πηγὴ θεότητος ἐστὶν ἀριθῆλως. Ὅτε τὸ τοῦ θεοῦ Διονυσίου, Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίτου θεότητος ὁ Πατὴρ, λέγοντος, ἐπαι τοῖς εἰρημένους ἁγίοις οὐκ ἀντίκειται, ἐν γὰρ θεμῶ ἐνοεῖν ἀντιλέγειν ἀλλήλοις τοὺς διδασκάλους, ἄλλον τινὰ νοῦν παρὰ τὸν τοῖς πολλοῖς φαινόμενον ἔχει· καὶ οὐκ ἀρνούμενος ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὴν τοῦ Πνεύματος πηγὴν. ταῦτα φησὶν· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἄγφαί μετὰ τούτων τῶν διδασκάλων πηγὴν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν, ἦτοι τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως.

Τούτων οὖν πρῶτον σεσαφηνισμένων, λέγομεν μετὰ ταῦτα, ὡς οὐ παντελῆ ἐνταῦθα διάκρισιν τῶν θεῶν τῆς Τριάδος, προσώπων τῷ διδασκάλῳ πρόκειται παραδοῦναι. Καὶ δηλὸν ὅτι οὐδεμίαν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διάκρισιν πρὸς ἀλλήλα παραδίδωκεν ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ. Οὐ πάντων οὖν τῶν προσώπων ἀπ' ἀλλήλων διάκρισιν, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ παραδίδωσι μόνον. Τὴν τοίνυν Πατέρα πρὸς

A sonae Spiritus ostendatur, satis in ea quam de concordia conscripsi, oratione probatur, maxime quo verbo ἐκπορεύεσθαι adhibito et adjecto, quod etiam secundum nostrates, nihil aliud quam existentiam Spiritus significat. Hæc igitur ad illud, quod nobis ex scriptis Damasceni objiciunt.

Solutio dicti sancti Dionysii.

Ad illud vero sancti Dionysii, ut magis et clarius appareat, non hunc habere sensum, quem nostri arbitrantur, audiendi sunt prius doctores, qui concedunt Filium esse fontem Spiritus sancti; non donorum quorundam non subsistentium (hoc enim frequenter in omne dictum nonnulli usurpare atque uti soliti sunt), sed ipsius hypostaseos Spiritus. Primum igitur Athanasius, in oratione adversus Arianos, illud psalmi: *Quoniam apud te est fons vitæ*, explanans: Sciebat enim, inquit, Pater scilicet habere apud se Filium, fontem Spiritus sancti.

Sane quidem hypostasim hic significat, non donum aliquod, subsistentiam non habens. Etenim habemus a Basilio Magno traditam nobis regulam, cum audimus Spiritum sanctum, cum illa appendicula *sanctum*, nihil aliud quam hypostasim Spiritus intelligere debemus. Hic igitur Filius, fons Spiritus sancti, cum accessione *sancti* dictus, nimirum hypostaseos, ipsius fons esse dictus est.

Deinde vero, idem ipse quoque magnus Basilius, qui hanc nobis tradidit regulam, Filium appellat fontem Spiritus sancti, sic dicens: Fons vitæ est Filius; ait enim David ad Patrem: *Quoniam apud te est fons vitæ*. Et rursus alius propheta dicit de Judæis: *Dereliquerunt me fontem aquæ vivæ*; aqua vero viva nominatur Spiritus sanctus.

Et nota, quod Spiritum sanctum dicat, significans hypostasim et personam: hypostasis autem Spiritus sancti est Deus; Filius igitur, cum sit fons Spiritus sancti, est fons clarissimæ deitatis. Quare dictum sancti Dionysii, affirmantis solum Patrem esse fontem supersubstantialis deitatis, quoniam predictis sanctis non adversatur (non enim fas est cogitare doctores inter se contrarios esse), alium quempiam habet sensum, præter eum qui multis apparet; et non removens a Filio fontem esse Spiritus, hæc ait: verum et ipse una cum istis doctoribus diceret Filium fontem Spiritus, hoc est ejus hypostaseos.

His igitur prius illustratis, deinceps dicimus, non esse propositum huic doctori tradere, hic omni ex parte perfectam et plenam, divinarum personarum Trinitatis distinctionem. Indeque perspicuum est quod nullam distinctionem Filii ac Spiritus, inter se in hac oratione tradiderit. Non igitur omnium personarum distinctionem inter se tradit, sed Patrem tantum ab iis qui ab ipso habent esse,

distinguit. Patrem igitur ad Filii rationem contem-
plans, hac ex parte tantum, et horum cum tradi-
disset inter se discrimen, solum Patrem fontem
appellat; utpote qui sit fons Filii, Filius vero mi-
nime sit fons Patris. Quod autem de Patre tantum
ac Filio dicat, etiam ex consequentibus manifestum
est. Personæ enim, inquit, supersubstantialis di-
vinæ generationis non recipiuntur. Nomen enim
illud, theogonias, hoc est divini ortus, a gignendo
et generatione desumptum est. Quæ sane relatio
tantum Patri convenit et Filio, cum alter generet,
alter gignatur. Hoc vero et ultra progrediens do-
ctor magis planum et manifestum facit: Non existi-
stente, inquit, Patre Filio, neque Filio Patre.
Quare cum gignere ac paternitatem tantum Patri
attribuisset, eum solum dicit esse fontem deitatis;
quasi diceret, Solus ipse est Pater et solus generat;
cum neque ipse obtinuerit locum ut gignatur, ne-
que Filius vicissim acceperit locum ut generet: et
propterea, personæ supersubstantialis divinæ ge-
nerationis minime recipiuntur.

Verum enimvero, etsi quis diceret solum Patrem
esse fontem supersubstantialis deitatis, quippe so-
lus ipse sit causa et Filii et Spiritus sancti, a vero
non aberraret. Solus enim ille est causa et ambo-
rum, et solus est fons non ex fonte; cum Filius
sit fons quidem, ut sancti asserunt, sed fons ex
fonte.

Augustinus.

Hujus porro sensus et intelligentiæ etiam de-
atum Augustinum sociam nobis adducere possu-
imus; in quarto enim libro *De Trinitate* ait:
Quod autem dicit Dominus: *Quem ego mittam
vobis a Patre*, ostendit Spiritum sanctum et Patris
esse et Filii. Cum enim eitan dixisset: *Quem mit-
tet Pater, in nomine meo*, addidit. Non tamen dixit,
Quem mittet Pater a me, quemadmodum dixit:
Quem ego mittam vobis a Patre; ostendens scilicet
totius divinitatis, vel, si melius dicendum est, dei-
tatis Patrem esse principium.

Quem alium, quam istum, cui magis credamus,
mentis Dionysii quaeremus interpretem? cum et
iisdem theologiæ insignibus ornatus esset, et Deum
in se loquentem gestaret? Ecce enim, quod ille
solum fontem supersubstantialis deitatis dixerat;
iste principium totius deitatis dixit; tanquam Pa-
ter scilicet sui ipsius neminem causam habeat,
ipse vero et Filii et Spiritus causa existat, Filius
autem et ipse sit causatus, et solius Spiritus sit
causa.

Neque vero te rursus hoc nomen totius deitatis
offendat, Patrem cum totò conferentem, tanquam
Filio Patris causa existente. Divinitas enim non
dividitur, sed hoc incommodum et vitium ex de-
fectu et imbecillitate nominum provenit, quam,
non bene facies, si ad res ipsas transtuleris.

At cuius, cum multa sint et alia, quibus aliquis

Α τὸν Ἰῶν θεωρῶν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, καὶ τὴν τοῦ
των παραδόξους ἀπ' ἀλλήλων διακρίσιν, μόνην πη-
γὴν τὸν Πατέρα φησὶν, ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς πηγῆς
τοῦ Ἰοῦ ὄντος, τοῦ δ' Ἰοῦ πηγῆς τοῦ Πατρὸς ὄν-
τα μόνως. Καὶ ὅτι περὶ Πατρὸς καὶ Ἰοῦ φησὶ μόνως,
καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπαγομένου ὄντων. Τὰ γὰρ τῆς ὑπερ-
ουσίου θεογονίας, φησὶν, οὐκ ἀντιτρέφει πρὸς ἄλλη-
λα. Τὸ γὰρ τῆς θεογονίας ὄνομα ἀπὸ τοῦ γεννῆν παρ-
εἰληπταὶ καὶ τῆς γεννήσεως. Ἦτις δηλαδὴ σχεῖσις
μεταξὺ Πατρὸς ἀρμόζει καὶ Ἰοῦ, τοῦ μὲν γεννῶν-
τος, τοῦ δὲ γεννωμένου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐστὶ προῶν
σαφέστερον ποιῶ δὲ διδάσκαλος. Οὐκ ὄντος, λέγων,
Ἰοῦ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ Πατρὸς τοῦ Ἰοῦ. Ὅτι ἐν
γεννῆν καὶ τὴν πατρότητα τῷ Πατρὶ μόνον ἀποφα-
δοῦς, μόνην αὐτὸν πηγὴν φάσκει θεότητος· ὡς ἂν
B εἰ λέγει, Μόνος Πατὴρ καὶ μόνος γεννῶν, μήτε αὐ-
τοῦ τὴν τάξιν τὴν τοῦ γεννῶσθαι, μήτε τοῦ Ἰοῦ ἀντι-
εὐληφῶτος τὴν τοῦ γεννῆν, καὶ διὰ τοῦτα μὴ ἀντι-
στρεφόντων τῶν τῆς ὑπερουσίου θεογονίας πρὸς
ἄλληλα.

Ὁ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ τις μόνην πηγὴν τῆς ὑπερ-
ουσίου θεότητος τὸν Πατέρα φάσκει, ὡς μόνον αὐ-
τὸν καὶ Ἰοῦ καὶ Πνεύματος αἰτίου, οὐκ ἂν ἀμάρταν
τῆς ἀληθείας. Μόνος γὰρ ἐκείνος αἰτίος καὶ ἀμφοῖν,
καὶ μόνος πηγὴ οὐκ ἐκ πηγῆς· τοῦ Ἰοῦ πηγῆς
μὲν ὄντος, ὡς εἴρηται τοῖς ἁγίοις, ἀλλὰ πηγῆς ἐκ
πηγῆς.

Διγούστίνος.

C

Ταύτης δὲ τῆς ἔννοιας καὶ τὸν μακάριον Διγού-
στίνον παραγγεῖν ἔχομεν ἡμῖν κοινωνοῦντα. Ἐν
γὰρ τῷ *Περὶ Τριῶδος* ὁ φησὶ· Καὶ ὅπερ δὲ λέγει
ὁ Κύριος, Ὅτι ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πα-
τρὸς, δείκνυσσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τοῦ Πατρὸς
ὄν καὶ τοῦ Ἰοῦ. Καὶ γὰρ καὶ εἰπὼν, Ὅτι πέμψαι
ὁ Πατὴρ, ἐν τῷ ὀνόματι μου, προσέθηκεν. Ὁ
μὲντοι εἶπεν, Ὅτι πέμψαι ὁ Πατὴρ παρ' ἐμοῦ, ἐν
τρόπον εἶπεν, Ὅτι ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ
Πατρὸς, δείκνυς δηλαδὴ, ὡς ὅλης τῆς θεότητος,
ἢ εἰ βέλτερον λέγειν, τῆς θεότητος ὁ Πατὴρ ἐστὶν
ἀρχή.

Τούτου τίνα ἀξιοπιστότερον τῆς Διονυσίου δια-
νοίας ζητήσομεν ἐξηγητήν; Τοῦτου εἰς μᾶλλον τὸν
D ἐκείνου συνῆκε οὖν τῆς αὐτῆς αὐτῷ θεολογικῆς
ἡξιωμένου χάριτος, καὶ θεὸν φέροντος λαλοῦντα ἐν
ἐαυτῷ; Ἰδοῦ γὰρ ὅπερ ἐκείνος μόνην πηγὴν τῆς
ὑπερουσίου θεότητος εἶπεν, οὗτος ἀρχὴν τῆς ὅλης
θεότητος εἶρηκεν· ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς δηλονότι,
αὐτοῦ μὲν οὐδένα αἰτίου ἔχοντος, αἰτίου δὲ καὶ Ἰοῦ
καὶ Πνεύματος ὄντος· Ἰοῦ δὲ αὐτοῦ τε αἰτιατοῦ
ὄντος, καὶ αἰτίου μόνου τοῦ Πνεύματος.

Μὴ πρόσκοπτε δὲ πάλιν ἐνταῦθα τῷ ὀνόματι τῆς
ὅλης θεότητος, ἀντιτιθεῖς τῇ ὅλῃ μέρει, ὡς τοῦ Ἰοῦ
μέρους ὄντος αἰτίου· θεότης γὰρ οὐ μερίζεται·
ἀλλὰ τὸ ἐλάττωμα τῆς τῶν ὀνομάτων ἐστὶν ἀσθενείας
ἢ οὐ καλῶς ποιήσεις ἐπὶ τὰ πράγματα μεταφέρειν.

Πολλῶν μὲν οὖν καὶ ἄλλων ὄντων, οἷς ἂν τις

τοῦτο τὸ ῥητὸν ἐξηγούμενος χρῆσθαί τε, ἀρχίσαι ὅμως καὶ εἰρημίνα σαφῆ τε ὄντα καὶ ἀναντίρρητα. Δεδου-
μένω γὰρ τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν εἶναι θεότητος,
κατὰ τοὺς διδασκάλους, εἶπερ τὸ μὴ Πνεῦμα Θεός,
τοῦ δὲ Πνεύματος πηγὴ ὁ Υἱός, οἷς τὸν ἄγιον Διο-
νύσιον ἐναντία οὐκ ἂν λέγειν, λείπεται τὸ, Εἰσὶν
πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ, καθ' ἕνα
τῶν προειρημένων τρόπων ἐκλαμβάνειν, καὶ οὐχ
ἑτέρως.

Ἐπίλογος.

Ἐγὼ μὲν οὖν σοὶ χαριζόμενος, ἀνδρῶν ἀριστερῶν,
ὑπερῆχθησας ἤδη τετέλεκε, τῶν τε ἐν τῇ συνόδῳ
πεπραγμένων ἐκ μέρους ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ λόγους
ἐκατέρου τῶν ζητημάτων ἀποδοτικῶς ἐν βραχεῖ,
τὰ τε ἐπαγόμενα ἄτοπα λύσας, καὶ πάντοθεν τὴν
ἀλήθειαν τοῦ συμπεράσματος δείξας. Προτετίμηκα
δὲ καὶ ἐν τῇ φράσει τὸν ὑπεριον καὶ ἀνεμίον τρόπον
μᾶλλον τοῦ ἐπιρημένου, ὡς ἂν, ὡς ἐνὸν, τοῖς ἐντύ-
χουσιν πᾶσιν εἴη ὁ λόγος σαφής.

Κἂν ὅποσον μὲν τοῖ γέ ἐστιν ἡ φράσις ὀκτία, τὸ
τῶν νοημάτων καὶ τῆς ὑποκειμένης ὕλης μέγεθος
ἀτάπειαν ὅμως οὐ μικρὰν ἐμποιεῖ. Ὅθεν καὶ σοὺ
δέομαι καὶ παντὸς τοῦ προστυγχάνοντος, μετ' ἐπι-
στασίας τε καὶ ἄνευ προλήψεως καὶ πολλὰς τὰ
αὐτὰ ἀναγνῶναι, μὴ ἀποκρίμμενος πρὸς τὴν ἐρευ-
ναν. Ἴσως γὰρ ἂν εὖ ἀνάξιον τοῦ κόπου καρπὸν
ἀπενέγκησθε, ὡφελθέντες δ' ὡφελθήσῃ ἀνάγκη.
Πρὸ δὲ πάντων τὰς τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων τῶν
ἐξ Ἑσπίας, ὡς σοὶ μετὰ τελευτῆς πέποιμα ῥήσεις,
μετ' ἐπιστασίας ἀναγινώσκοντες, ἐκ τούτων τὴν τοῦ
προβλήματος συλλέξασθε σαφιστάτην ἀλήθειαν.
εἰ τις μὴ πρὸς ἀλήθειαν, ἀλλὰ πρὸς εἶρον βλέπων
ἐνοστάσις τινὰς ἢ τῷ ἐμῷ λόγῳ, ἢ τῷ συμπεράσμα-
τι Δοκίμων ἐπάγει, τούτων καταγελῶντες, καὶ διὰ
τῶν ῥητῶν τῶν ἁγίων ῥῆστα αὐτοῖς ἐντρέποντες.
Δῆλον γὰρ ὡς ἄσπας λόγος τούτοις ἐναντιούμενος
ἀποδοκιμαστέος, ὡς τῇ ἀλήθειᾳ ἐναντιούμενος, εἴ-
παρ τὴν ἀλήθειαν οἱ Πατέρες ἀλάλησαν.

Σὺ δὲ μοι πρὸς ταῖς τῶν Ἀσιατικῶν ῥήσεις καὶ
τινας τῶν ἐξ Ἑσπίας ἐκτεθειμένων σοὶ ῥήσεις ἀφ'
ἡμῶν δέχου, ὡς καὶ αὐταῖς γνῶς ταυτὰ λέγοντας
τοῖς ἀπὸ δυσμῶν Πατέρι, καὶ μὴ μόνον ἐνοίει,
ἀλλὰ καὶ ῥήμασι συμφωνούντας.

(1) Hic, pie Lector, desiderantur sanctorum Pa-
triam, iam Græcorum quam Latinorum, nonnullæ
sententiæ, quæ huc spectant et præsens dogma satis
inculenter probant; quasque Bessarion collegit, et
una cum isto libello clarissimo viro Alexio miserat.
Eas nos partim posuimus post Inscriptiones Vecchi,
nimirum Patrum Orientalium, partim posuimus
infra in hoc eodem libro, eas, inquam, quæ sunt
B. Augustini Ecclesie tanti doctoris, quamvis non

explians sententiam Dionysii uti posset, dicta ta-
men sufficiant, cum et clara sint, et contra quam
nemo dicere queat. Ostensio enim secundum doctores,
quibus sanctam Dionysium non esse contra-
rium; par est dicere, quod et Filius sit fons dei-
tatis: si quidem Spiritus Deus est, Spiritus sancti
vero fons est Filius; superest, ut illud dictum:
Solutus Pater est fons supersubstantialis deitatis,
uno ex prædictis modis, et non aliter accipi debeat.

Epilogus.

Ego itaque tibi morem gerens, vir optime, quod
petivisti jam perfecti, cum et res gestas in synodo
ex parte auigerim, ac rationes utriusque quæsitæ
breviter reddiderim, absurdaque illata dissolverim,
atque undique veritatem conclusionis ostenderim.
Pluris vero æstimavi etiam in phrasi et elocutione
modum planum et remissum, magis quam elatum;
ut quoad ejus fieri posset, omnibus qui legerint,
oratio sit clara et facilis.

Quantumvis vero sit elocutio plana, sententiarum
tamen ac subjectæ materiæ magnitudo non
parvam obscuritatem efficit. Unde etiam te rogo,
et quemvis alium, qui in hæc scripta incidit, ut
cum animadversione ac sine præjudicio anticipatæ
opinionis, et sæpe eadem legatis, sine defatigatione,
verum investigantes. Forte enim non indignos ve-
stro labore fructus feretis, utilitatem percipientes
ex iis rebus, ex quibus emolumentum consequi
vobis necesse est. Ante omnia vero, auctoritates
sanctorum atque doctorum Occidentalium, quas
tibi una cum istis mitto, accurate ac diligenter
legentes, ex his hujus quæstionis clarissimam veri-
tatem colligite, et eos, si qui sunt, qui conten-
tionis cupidiores quam veritatis objectis quædam
vel meæ orationi, vel conclusioni Latinorum in-
ferant, irridete, dictisque sanctorum facile eos
confutate. Clarum enim est, quod quævis ratio,
quæ his adversatur, reprobanda est, quippe quæ
veritati repugnet, siquidem veritatem Patres locuti
sunt.

Tu vero præter auctoritates Occidentalium, quas-
dam etiam Orientalium tibi expositas, a nobis ac-
cipe, ut et ipsos eadem dicentes cum Patribus
Occidentalibus, ac non solum intelligentia, verum
etiam verbis consentientes agnoscas (1).

omnes; omissis interim reliquorum Patrum Lati-
norum sententiis (a). Cum enim permulti doctissimi
viri hæc nostra ætate ac superioribus sæculis de
controversiis sine controversia egregie scripserint,
et ex monumentis divinatorum doctorum atque sa-
cerum conciliorum eas collegierint, sane quidem
cas licet, in eorum libros congestas, quosæ quæ-
rere ac percurrere.

(a) Quoad Patres Orientales, vide in tomo CXLI, post Inscriptiones Vecchi, et inter Occidentales Augustinum lib.
xv De Trinitate, cap. 17, 18, 19, et in Joann. tract. 94, 95, 96, 98, 100. Eor. Pat. x.

BESSARIONIS

PATRIARCHÆ CPOLITANI, EPISCOPI TUSCULANI,
S. R. E. CARD. NICÆNI,

DE SUCCESSU SYNODI FLORENTINÆ, ET DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI,
PRIMUM GRÆCE EDITUS LIBER,
DEINDE AB EODEM LATINIS LITTERIS DONATUS.

BESSARION cardinalis Nicænus, magn. et clementiss. viro Alexio Lascari Philanthropino S. D.

Tu quidem non humanis solum rebus, verum etiam divinis summo per te studens, meditationeque Scripturarum te ipsum oblectans non cessas, et ipse per te fidei veritatem inquirere, et nos adhortari, ut pro posse opem tibi feramus ad eam investigandam atque inveniendam. Ego vero cum pigritia quadam, tum vel maxime quia libenter similes labores deposui, propterea quod sæpius de hac re sermonem habui cum nostris hominibus, qui, plura suam superstitionem et ignorantiam faciunt, quam veritatem: invitus hoc rursus subeo certamen, quanquam ad te scripturus, qui sapientia et humilitate ornatus non magis tentandi, quam veri investigandi gratia, hæc a me petis. Ipsam item auctoritatem sacri concilii simpliciter satis esse puto ad persuadendum quamquam, et inducendum ad ejus conclusionem humiliter corde capessendam, atque credendam sine quacunque contradictione vel ambiguitate. Cum tot hominum conventum, qui sapientia, scientia et omni virtute præditi fuerunt, quorum in medio adfuisse Spiritum sanctum ut credamus necesse est, veritatem latuisse minime credendum sit. Præterea memini longam ad te alias dedisse Epistolam, omnique satis tetigisse quæ nunc quæris, et ipsam eicem quætionem per se ipsam probavi, quod scilicet Spiritus sanctus a Patre Filioque procedit, et quæ videbantur sequi inconvenientia solvi, et de aliis omnibus quæ tunc etiam petisti, reddideram rationem; ita ut non sit opus pluribus verbis præsertim tibi, qui tantam in hujusmodi habes experientiam, ut parvis etiam principis habitis multa magnaque possis ex teipso percipere. Cum vero aliquid plus a nobis exoptules non propter teipsum fortassis, cum ipse idem nobiscum sapias, sed propter contentiosos et veritatis adversarios nos cum quia parati ad satisfactionem esse debemus omni poscenti nos rationem de ea quæ in nobis est fide secundum Apostolum, tum ut amicitia nostræ satisfaciamus. Spe etiam ducti aliquorum utinam, qui hæc legent, morem tibi gerere proposuimus. Primis itaque auctoritates sanctorum Patrum et doctorum Occidentalium tibi mittimus,

quibus apertissime ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere affirmant: et Patrem, et Filium sui ipsius habere principium, et ambos unum ejus esse principium. Quæ cum plurimæ sint, et cunctis eorum in libris sparsæ paucas nos tibi modo mittimus, quibus tamen similes alias etiam omnes esse scias. Deinde quemdam nostrum sermonem, cui Dogmaticum, aut De unionem titulum imposuimus, tibi mittendum judicavimus, quem paulo ante sacram unionem, tanquam ultimam meæ opinionis atque sententiæ declarationem edidimus, quemque mitissimo nostro imperatori, et patriarchæ reverendissimo omnibus nostris præsentibus legendum dedi, cum inter nos ultimam considerarem quid faciendum esset, et sententias aliorum de re unionis scrutarem. In quo ex ipsismet Orientalibus Patribus, et doctoribus nostris ommissis omnino Occidentalibus pro posse quætionem propositam declaravi atque probavi, quem tanquam, et tibi potissimum, et si quis aliis sine contentione audiet et perleget, maxime profuturum tuæ nobilitati mitto, clementissime ac splendidissime vir. Cum vero in iis nihil laboris ad præsens adhibuerimus (jam enim erant edita), tuo autem amore nunc quoque aliquid lucubrationis proposuerimus suscipere, ultra hæc etiam aliquid plus tui gratia tibi scribemus. Quare quam breviter omnem sacri concilii processum unionisque sacra modo tibi narabo, ac aliquas rationes, quibus dogma propositum probabitur, afferam, et sic finem imponam. Sed antequam de iis dicam, parvum quiddam non tamen parvi imo vero maximi existimandum iis precæniis addam; supplebo quod prædicto sermone dogmatico deest, verborum multitudine futura utilitate compensans. In illo itaque dogmatico sermone ex Orientalibus duntaxat doctoribus volens hujus quætionis veritatem probare unam quamdam auctoritatem B. Basilii, quæ sola omnibus aliis quod propositum ostendendum antecellit, omisi, propterea quod ab aliquibus dubitabatur an esset B. Basilii. Non quia ego quoque aliquid dubii de ea habuerim, minime, sed quia apud alios dubitabatur, nolui dubio uti. Hæc autem est qua in tertio contra Eunomium suorum librorum beatus ille usus est. Cur enim necesse est (inquit), si ordine

ac dignitate tertius est Spiritus, natura quoque ipsum tertium esse? Dignitate namque ipsum secundum esse a Filio, cum ab ipso esse habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat, pietatis ratio tradit: *Capitur causa pro principio, causatum vero pro eo, quod a principio est, et non ut causa, et causatum limitationem important prout Latini accipiunt cum talia remouent a diuinis, veluti imperfectionem sonantia. Dependere quoque sumitur pro accipiendo esse, et non ut notat essentialem distinctionem prout Latini accipiunt, cum aiunt nullam in Deo dependentiam ponendam propter diuinæ essentia unitatem summam.* Hoc igitur omisimus in dogmatico nostro sermone ponere. Ita vero ego certe tenco S. Basilii hanc esse auctoritatem, quemadmodum et alios ejus contra Ennomium libros, quibus autem rationibus te quoque audias. Cum in hac synodo nostra sex inter nos volumina hujus operis contra Ennomium haberemus quatuor in membranis antiquissimis, quorum tria quidem Mitylenensis archiepiscopi erant. Quartum Latinorum, duo vera in Papyro, quorum unum serenissimi erat imperatoris, aliud reverendissimi patriarchæ, quod a monasterio Xanthopulorum commodo accipiens tecum portauerat. Quorum, inquam, sex voluminum quinque ita habebant hanc auctoritatem, uti ego nunc allegavi. Videlicet qui ab ipso, hoc est, Filio habeat esse Spiritus, et ab eo tanquam a causa dependeat. Unum vero duntaxat, quod videlicet apud patriarcham erat, hac auctoritate carebat, in quibusdam partibus ejus diminutum, in quibusdam superabundans, prout corruptoris, quicumque ille fuerit mens et manus voluit, demum post celebratum sacrum concilium, et nostrum ad urbem Constantinopolitanam reditum, cum proposuissemus omnes illorum sacerorum locorum bibliothecas tum hujus libri sancti Basilii, tum aliorum gratia inquirere, quæcumque nova volumina reperi post hanc contentionem scripta omnia... prædicta auctoritate reperi. Quæcumque vero antiquiora erant, et antequam hoc bellum oriretur, scripta hæc vero sana et integra cum auctoritate prædicta manent, quæ non pauciora sunt, quam illa quæ passa fuerant corruptionem. In quibus etiam aliquid reperi, quod et plangendum simul, et mirandum est. Mirandum quidem, si quis volens adheret falso ipse illud fingens, et præsertim veritatem celando, cum intellectus naturaliter veritatem habeat pro objecto: plangendum vero, quod aliqui sint ita fidei veritatem parvificantes, sine qua est impossibile hominem salvum fieri, ut non solum ejus investigationem contemnant, verum etiam cum clare appareat eam celare, opprimere atque pervertere conentur. Hoc autem tale quid erat una cum aliis duos etiam quosdam libros sancti Basilii offendi apud monasterium Christi Salvatoris Pantepopti, unum in pergamento antiquissimum, ut videbatur, quanti vero temporis ignoro, non enim erat annus inscriptus:

anvud in papyro ante ccc annos scriptum: erat enim in sine tempus notatum, ex quo certe habetur tantum temporis præteritisse ab ejus initio: et libri adhuc extant, nisi postquam eos publicaverint, e medio sublatis fuerunt ab illis, qui omnia contra suam ipsorum salutem machinantur: hæc ambo uti nos allegavimus habebant sancti doctores auctoritatem inscriptam. Quidam autem animi audez audacioris etiam manus, a membranis quidem ferro veritatem delevit, quanquam nihil ei temeritas profuit, cum et locus vacuus manens, et syllabarum medietates adhuc existentes, et illius audaciam accusent, et veritatem nihilominus ostendant. In papyreo vero volumine atramento perfuso totam illam partem operuit, quæ dicitur ab eo tanquam a causa dependere. At post aliquot annos, cum hic liber in manus incidisset illius sapientissimi viri Demetrii Cydonii, auctoritas prædicta reintegrata est. Ille enim eam propria manu in margine illius libri æscripsit, et audaciam corruptoris digne reprehendit: in tantam insaniam, tenebras et ignorantiam nostros homines pepulit eorum contentio. Deinde dicere audent, quod Latini, nostrorumque Veccus, et alii, qui Latinos secuti fuerunt, libros corruerint, præsertim cum auctoritas hæc tantum ornatum, tantam gratiam et eloquentiam Atticam præferat, ut non modo Latinos aliquid simile cum tanta gratia in lingua peregrina et Græca non posse componere: sed neque Græcos quidem præter ipsum Basilium. Latinis etenim lingua propria generaque dicendi a nostris diversa impedimento sunt, ne aliquid ita ornate in nostra lingua conscribant: quemadmodum etiam nostris impossibile est aliquid æquali gratia et ornatu, atque Latini in lingua Latina scribere, quantumcumque vel Græci in Latina, vel Latini in Græca lingua profecerint. Cujus rei tum ego, tum alii de nostris dignissimi testes, qui Latinam utinamque mediocriter intelligimus linguam, nil tamen quod ornatum Latineque compositum sit, scribere possum. Clare itaque patet qui modos dicendi, stylum, eloquentiam, et alia indicare sciunt ipsius Basilii, et ejus limata linguæ hanc auctoritatem, et nullius alterius esse. Præterea cum Veccus paucis ante annis fuerit, libri vero multo eo antiquiores sint, falsam hanc accusationem, et vanum refugium probant. Item hoc idem aliunde probatur. Vir quidam apud Latinos maximæ reputationis, Hugon nomine antiquus, et longe ante tempora nostra, præteriti sunt namque fere ccc anni, ex quo fuit, cum de processione Spiritus sancti scriberet: hanc etiam auctoritatem sancti Basilii ad hanc conclusionem probandam inducit. Hoc autem non Latine scriptum videns dico, verum Græce apud Constantinopolim in quodam libro Græco, non ipsius Hugonis, sed cujusdam Nicetæ archiepiscopi Thessalonicensis, qui ipsi Hugoni contradicit, quanquam ipse Thessalonicensis idem cum Latinis sapiebat. Quod enim Spiritus sanctus ex Patre Filioque procederet,

credebat, contendeat vero, ut vulgo dicitur, de umbra asini, neque ipsam verum asserens licere Symbolo addi, rem magnæ profecto devotionis et sapientiæ, ac si diceret non oportere veritatem publice prædicare. Hæc autem longius narraui, volens probare falsæ quidem corruptionem in libris, verum non a Latinis et illorum sequacibus, sed e contra a contradiuentibus cum Latinis: corruptionemque non per additionem solum, sed interdum per minutionem factam fuisse. Ita ut nullus amplius possit Veccum et similes causare, cum libri multo antequam fuerit Veccus veritatem clare probarent. Et hæc quidem a tempore ita indubia et vera sunt signa; ab ipso etiam genere dicendi suavissimo et ornatissimo stylo patet nullius alterius quam Basilii debere credi istam auctoritatem esse. Atamen ab ipsa etiam sententia, et sequentium ad præcedentia connexu id ipsam clare patet; si quis attente consideret. Cum Eunomius ex eo quod Spiritus sanctus tertius ordine dignitateque diceretur a quibusdam doctoribus, tertium etiam cum natura colligeret, sanctus Basilius conclusionem hanc ægre ferens, media tamen non negat, quod scilicet Spiritus sanctus tertius esset dignitate et ordine; nam et si contra Eunomium clamans, ait, qui vero il sancti fuerint, et in quibus eorum sermonibus hoc docuerint, dicere non audeat: non ideo hoc dicit, quia negant Spiritum sanctum tertium ordine esse, vel dici a sanctis, quemadmodum nostri recte putant (sic enim sibi ipsi etiam et veritati contraria diceret), sed illius temeritatem ægre ferens, et conclusionem hanc repellens, quod scilicet Spiritus sanctus tertius etiam esset natura, exclamavit dicens; qui vero il sancti fuerint, et in quibus eorum sermonibus hoc docuerint, dicere non audeat; non quia non fuerint qui hoc dixerant, sed quia si eorum auctoritatem expresse allegasset, manifeste apparuisset non potuisse hanc absurdam sequi conclusionem ex dictis eorum. Scimus etenim quod ex uno etiam vocabulo, vel dictione ablata, superaddita vel proposita, tota intentio atque sententia scriptoris mutatur; et e converso cum fideliter allegatur, clare mens ejus probatur, ita ut non liceat malignantibus conclusionem inferre, quæ præcedentibus non conveniat. Quare si Eunomius etiam allegasset auctoritatem sanctorum, non licuisset ei concludere quod concluderat; nam et si tertium esse Spiritum sanctum doctores concedunt, tertium tamen eum esse natura negant expresse, quare malignitatem ejus detestans infert; fuitne unquam ita temerarius aliquis, qui divina dogmata perverteret, atque inovaret: et patet quod novitatem hic nominat tertium esse natura Spiritum sanctum, non autem ordine et dignitate. Nempe enim seipsum appellasset novarum rerum auctorem, et sibi ipsi contraria diceret. Ipse enim est qui præcipue nobis credere tradidit Spiritum sanctum tertium esse ordine et dignitate, et hanc au-

ream catenam ordinis nos docuit. In iis enim contra Eunomium sermonibus suis, dignitate namque ait secundum esse a Filio, videlicet Spiritum sanctum cum ab ipso esse habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat, pietatis ratio tradit. Hujus enim auctoritatis, etsi non totam, partem tamen admittunt nostri, cætera abscedentes, ac ita eam allegantes; dignitate etenim secundus esse a Filio tradit fortasse ratio pietatis, addentes fortassis ut orationem dubiam reddant; quæ dubietas omnino aliena a mente sancti Basilii per nos probabitur. Hæc enim non per impossibile sanctus ille doctor infert, quemadmodum aliquibus ignoranter visum est, scilicet ut veram sanctæ Scripturæ, solumque opinionem exponens considerat, quod sequens est tertium ordine clare ponens Spiritum esse; tertium vero natura tanquam impium repellens. Audi etenim quæ ad ejusdem probationem dicit: Quemadmodum enim, inquit, Filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo: et dignitate, quoniam origo; et causa essendi ei, cum ejus Pater sit; natura vero nullo modo secundus, quoniam in utroque una est Deitas: ita videlicet et si dignitate et ordine secundus a Filio est, non tamen alienæ ipsæ naturæ esse inde consequetur. His etiam verbis aliqui addiderunt, quanquam concedendum non sit: quo nihil magis contrarium est intentioni B. Basilii, qui in Epistola ad canonicas, Clarissime Spiritus sanctus, inquit, Patri quidem et Filio connumeratur, cum supra omnem creaturam sit; ordine vero tertius est, ut Evangelia nos docent, Domino dicente: *Euntes in universum mundum baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*: qui abtem eum præponit Filio, aut superiorem Patre dicit, hic contradicit Dei traditioni, alienus vero a sana fide est, quam accepit, laudationis formam non servans; et post pauca: Quare si quis hunc ordinem pervertit, ipsam personarum existentiam totamque fidem negat. Si igitur hæc verba hæsitantis et dubitantis circa ordinem sint, et ejus, qui suam sententiam sub dubiis, et cum fortassis, et quanquam concedendum non sit proferat, tuum sit iudicium, et aliorum, qui recti iudices sunt, et aliquatenus intelligant vim rationum, et dogmatum veritatem. Deinde non pudet eos tantæ contrarietatis sanctum doctorem accusare, imo vero ignorantem, si modo quidem tertium ut non liceret absque crimine impietatis, et totius fidei perversionem hunc ordinem mutare, modo fortassis eum esse secundum a Filio dicat, et alia hujusmodi. Ego vero teste Deo vicem eorum qui hæc autumant doleo et pro eis me pudet. Si vero ipsi non sentiant, mirum est profecto. Quod autem omnes eorum impudentiam enervat, hoc est, quod in his contra Eunomium rationibus suis post multa concludens hic doctor infert: Iure Spiritus sanctus dignitate quidem et ordine secundus post Filium est; accepimus enim eum tertium a Patre et Filio nume-

ratum ipso Domino in traditione baptismatis salutans hunc ordinem docente cum dixerit : *Evantes baptizate*, etc. Animadvertite igitur quod quibus argumentis in Epistola ad canonicas ordinem in Trinitate probat salutaris, scilicet baptismatis traditione, eisdem etiam hic eundem ordinem demonstrat ; at in Epistola ad canonicas tanta cum certitudine hunc asserit ordinem, ut eum qui aliter diceret, impium assereret. Quo igitur modo hic, ubi eisdem argumentis utitur, cum hæsitatione et dubitatione loqueretur ? verum hæc pravorum hominum, et impiorum, non illius sanctissimi viri sunt. Nulli itaque dubitandum est sancti Patris nostri Basilii hanc esse auctoritatem, Spiritum, scilicet sanctum, ordine et dignitate secundum a Filio esse, ipsumque esse habere ab eo, et ab eo tanquam a causa dependere. Quod cum ita sit, quis amplius aliquid alius querit ? Nonne solus Basilius sufficiens est omnem nos decere veritatem ? Nonne tantum est humanæ et divinæ sapientiæ participavit, ut etiam solus sufficiens sit toti cause doctor ac magister ? Et quanquam hæc veritas, quod Spiritus sanctus videlicet etiam ex Filio procedit, ex his etiam nudis hujus doctoris verbis manifeste appareat : non tamen ab re esse judicavi ipsius ejus verbis præsuppositis syllogismum quemdam ad eam veritatem probandam inferre. Dicit igitur Filium secundum a Patre ordine et dignitate ; hoc autem nostri etiam concedunt, sed animadvertite quonam modo secundum a Patre sit Filius ordine et dignitate : idem enim infert, propterea quod ab eo est, et quia principium et causa ejus est Pater. Quare quod in divinis personis secundum ordine et dignitate ab aliquo est, ideo secundum ab illo est, quia est ab illo. Hæc vero in naturalibus etiam rebus manifestum est. Omne enim quod ab aliquo natura secundum est, etiam ab eo est : si quis dicat calorem produci a sole prius radium, non tamen calorem produci a radio, quanquam sit natura secundum post radium, respondetur, in creaturis quidem, quod natura secundum alterius ab eo esse, vel tanquam a causa effectiva, vel tanquam a causa, sine qua non, ut in exemplo producto ; in Deo cum non prius tempore procedat a Patre Filius, quam Spiritus, si Spiritus est natura secundum Filio, oportet quod ab eo sit tanquam a causa effectiva : sumimus autem hic, et in toto hoc opere causam pro producente more doctorum Græcorum. At Spiritum quoque sanctum ordine et dignitate secundum a Filio idem ait ; quod autem non quasi dubitans, ut quidem somniant, imo vero certo tenens in epistola ad canonicas clare videtur. Ex his igitur tale sit argumentum. Omne, quod in divinis personis alio secundum est, ab eo est : Spiritus vero sanctus secundum a Filio est : igitur a Filio est. Quod si volueris magis generaliter argumentari, in hunc modum tibi dicendum est : Omne, quod ab natura secundum aliquo est, ab eo est. Spiritus vero natura secundum est a Filio, dignitate

A et ordine : igitur Spiritus ex Filio est. Quod autem Spiritus natura est ordine secundum a Filio, patet, nihil enim est in sancta Trinitate præter naturam, neque per accidens ; et cave ne te scandalizet hæc dictio, natura, cum Spiritum natura secundum a Filio audias. Non enim secundum naturam secundum illum dicimus, ut alterius naturæ illum esse ostendamus, prout Eunomius faciebat ; sed naturæ dicimus excludentes accidens, et quod præter naturam est. Hoc autem sanctus quoque Athanasius testatur ; qualem ordinem et naturam habet Filius ad Patrem, talem ordinem et naturam Spiritum quoque sanctum ad Filium habere docens. Duo enim hæc per hanc auctoritatem probantur, et quod tertius a Patre Spiritus sanctus est ordine, et secundum a Filio, quodque natura est hic ordo. Sed hæc quidem ex auctoritatibus sancti Basilii luce clarius probata sunt, quæ longo sermone data opera exposui ; cum non parva nos inde sequatur utilitas, imo vero totum hæc sola verba possint. Si quidem solus Basilius sufficiens est ad docendum nos fidei veritatem. Jam vero ad promissa me transferam, et omnem tibi processum sacri concilii breviter narrabo ; deinde aliquas demonstrationes hujus veritatis in medium afferam, et sic finem faciam.

Narratio eorum quæ in concilio facta fuerunt.

Illam igitur, de quibus Ferrariæ, ubi ut notum vobis est, primo appulimus, ante inchoationem concilii privatim disputavimus, tanquam non necessaria omittam, cum etiam nobis illa terendi temporis gratia potius, et illos expectandi, qui venturi erant ad concilium, proposita fuerint, quam quod necessaria essent. Tempore vero adveniente visum est nostris in duas partes propositam quæstionem dividere : unam, quod nec ipsam etiam veritatem liceret addere Symbolo Patrum : alteram, quod nec sit verum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Et cum hoc placuisset, demum quærebatur quonam incipiendum esset, et communi aliorum sententia visum fuit inde incipere : quod nihil sit addendum Symbolo, quanquam ipse manifeste contradicebam. Aiebam enim aut probabilius hoc altero esse, aut e contra : et si quidem minus probabile esset, non decere a debilibus incipere, ita ut victos et profligatos nos in primo certamine deterritos : deinde secundum subire, ne fortassis isthæc profligatio etiam ut secundam partem perderemus causam fieret. Quod si probabiliorum illam partem putarem, oportere eam posteriorem servare. Si enim in prima quæstione vinceremus, etiam secundam fortiori a primo aggredieremur ; quod si primam perderemus, illam videlicet, quæ Spiritum sanctum etiam a Filio procedere ponit, tunc saltem in secunda vinceremus ; neque ipsam veritatem licere addere ostendentes. Præterea cum in natura etiam quod fieri per pauciora potest, non sit per plura : frustra enim esset, frustra vero nec Deus, nec natura facit ; illud proponendum dicebam et de illo primum disputandum, post quod

alteri non relinquatur locus. Si igitur ipsum dogma falsum esse probaremus, illud addere non licere manifestum esset, nec probandum esset, non licere illud addere. Quare uno certamine totum perficiamus, acerbam, si incipiemus a dogmate, etiam illud falsum esse probare poterimus. Quod autem nec ipsam veritatem liceret addere probato, restabit adhuc ipsam dogma verumne an falsum sit probare. Hæc autem cum dicens persuadere nostris non potuissem, scilicet de illo primo vellent omnino disputare; propterea quod putabant hanc probabiliorum partem, volens eos dehortari: dixi in contrarium quatuor rationes duntaxat præsentem sapientissimo imperatore nostro, quas Latini etiam postea adduxerunt, quasque inter rationes per Latinos inductas audies; quibus probabam et hujus rei falsitatem, et quod ridiculum sit putare veritatem non licere addere: quas et si nullus præsentium solvere potuerit, quod tamen volebant, hoc statuerunt, et ego sequebar, dicere quidem quæ expedirent nationi, et honori ejus, potans me debere Deo et ipsi nationi, deinde vero majorem partem sequi et una cum eis certamen subire. Sequebatur etiam serenissimus imperator, licet ei non placeret hoc consilium, veritus tamen ne quis ignorantium eum putaret vim aliquam eis inferre. Incepimus igitur eum Latinis disputare, probare volentes nihil, nec ipsam veritatem licere Symbolo Patrum addere; tota vero vis nostra in decretis sanctorum et œcumenicorum conciliorum consistebat, in quibus circa finem aiunt, non licere præter hæc aliam fidem conscribere, aut sapere, aut docere, et cætera hujusmodi. Quando ridiculosum quid, et magni vituperii dignum passa fuisset tota natio, et nos omnes per prædantiam boni Ephesini, nisi ego sentiens impudivissem. Una enim cum decretis Patrum illud quoque Apostoli ad Galatas allegare volebat, dicentis: *Si quis vobis aliud præter quam tradidi vobis evangelizatus fuerit, anathema sit.* Item sancti Dionysii Areopagitæ de divinis nominibus auctoritatem dicentis, Omnino itaque nihil est audendum, vel dicere, vel cogitare præter illa quæ divinitus, e sacris oraculis nobis tradita sunt. Volebat itaque per ista etiam probare non licere nec ipsam etiam veritatem addere Symbolo. Hoc autem quantum nobis derisionem fecisset, et quod in ipso ingressu convicti et profligati fuisset, hinc senties. Tota ratio nostra, qua credebamus hanc rem posse probari, in dictis tertii œcumenici concilii Ephesini consistebat; cum asseveraremus illam primam in hunc sui decreti hanc inhibitionem de quacunque videlicet additione edidisse. Nam etsi non sit verum talem inhibitionem illud concilium fecisse, qui tamen contendere volunt, possunt aliquid adjumenti hinc habere propter æquivocationem et ambiguitatem verborum. Causa vero concilii tertium concilium primum hanc inhibitionem fecisse dicimus, est primo, quod Acta primi concilii nusquam reperiuntur; secundo cum scire-

mus secundum œcumenicum concilium Symbolum Nicænum in plurimis mutasse partim auferendo, partim addendo, non licebat dicere ante secundum concilium hanc inhibitionem factam fuisse; ipsos etenim sanctos Patres secundi concilii anathematis rebus fecissemus, qui partim addiderunt, partim diminuerunt Nicæno Symbolo. His igitur ita declaratis, considera quæ ex iis quæ Ephesinus propositurus erat, inconvenientia sequebantur. Cum enim sanctus Apostolus, beatus, quoque Dionysius multo antea non solum secundam, sed etiam primam synodum fuerint, si eæ auctoritates ipsam etiam veritatem inibent, ne quis eam vel doceat, vel addat Symbolo sub anathemate, et secundi concilii Patres essent, qui tot additionibus et minutionibus Nicæni concilii Symbolum alterarunt, et ipsi Nicæni concilii Patres, qui quo ante eos Ecclesiæ utebatur Symbolum plerisque in partibus ejus mutarunt. Si autem hæc opinio nec cogitanda quidem tanquam impia sit, patet, quod illa inibuit, et Apostolus, et Dionysius docere, sapere, evangelizare, et cogitare quæ falsa fideique catholicæ contraria sunt; quod si falsa inibet, nos autem eorum auctoritates tanquam æquivalentes decretis conciliorum producebamus, patet, quod etiam decreta Patrum falsa inibent ne Symbolo addantur, non autem quæ vera sunt. Itaque in ipso primo congressu et primo die convicti et profligati fuisset. Cum autem hæc ego sensissem, rationibus prædictis vix ei persuasi, ut illas auctoritates non proponeret. Exiis itaque licet illius hominis, et ingenii ejus subtilitatem judicare, et quale ei iudicium in sublimioribus sit, si hæc res eum tam manifesta latebat. Hæc autem dico non ejus reprehendendi causa, longe enim ab hoc absom, sed ut auditores admoneam ut sibi ab ejus sermonibus caveant. Discutientes igitur hanc quæstionem, et de ea publice cum Latinis disputantes, dum in principiis et circa proœmia essemus, nos videbamur superare: nondum enim aliquid dignum quod ad propositam rem faceret, dictum a Latinis fuit. Quando (etsi absque arrogantia dictum) potiores ad hanc rem ex parte nostra productæ rationes à me et inventæ, et dictæ fuerunt, testes sunt qui adfuerunt. Cum autem successerit in sermone optimus ille vir Julianus S. R. E. cardinalis sancti Angeli dignissimus, multa et quidem potissima in medium adduxit, quibus propositam quæstionem ita clare et sufficienter probavit, demonstrando licere veritatem semper addere fidei Symbolo, præsertim cum necessitas cogat, et auctoritas summi pontificis accedat, ut nihil nos, quanquam diu multumque cogitaverimus, contradicere potuerimus. Quæ cum multa fuerint, illa tamen, quæ memoria teneo, hic exponam, ut etiam hujus rei veritatem intelligas. Sed ante hæc summam nostratam rationum, et potissimam addi: in fine decretorum cujuslibet sacri œcumenici concilii a tertio inchoando de verbo ad verbum sic habetur: His lectis determinat sancta synodus,

nulli licere aliam fidem proferre, aut componere, aut sapere, aut docere aliter. Qui vero hoc audeant facere, clerici priventur, laici anathematizentur. Hujus sententiæ et horum fere veriorum omnes aliæ inhibitiones sunt. His nos auctoritatibus tanquam irrefragabilibus nitentur, dicentes nec ipsam veritatem licere addere, cum ex dictis sanctorum inhibitum sit, nec liceat. Contra nostram positionem inter multas rationes ex parte Latinorum introductas hæc quoque fuerunt.

Rationes Latinorum, quibus probatur quod licet veritatem addere Symbolo.

Quodlibet concilium non solum proferre aliam fidem inhibet, sed et componere. Si igitur per hoc quod dicit, aliam fidem, intelligit aliis verbis, eidem tamen sententiæ compositam fidem seu Symbolum, accidit quod omnes quidem Symbolum diversis quidem verbis, sententia tamen eadem, composuerunt, quod quia omnes doctores sancti, qui fidem catholicam profitentur, fecerunt, sub anathemate erunt. At hoc non solum falsum, sed etiam blasphemum est dicere. Igitur non prohibetur aliis verbis consonis veritati eandem exponere fidem, sed contrariam et diversam componere, hoc prohibitum est. Item quartum concilium ipsum etiam sapere, et docere aliter, anathemati subjicit. Si igitur sapere, vel docere vocabulis quidem diversis, consonis tamen veritati prohibet, sub anathemate sunt omnes, qui fidem orthodoxam, quibus potuit unusquisque verbis docuerunt. Unusquisque enim sanctorum diversis vocabulis eandem fidem prædicavit. At cum hoc inconveniens sit dicere, non diversitatem vocabulorum, sed sententiarum contrarietatem prohibet: præsertim cum ipsum sapere ad sententias, non ad vocabula referatur.

Præterea sextum concilium eadem ipsa, quæ et quartum, dicit, et insuper inhibet ne quam vocem inanem aut vanam alicujus dictionis inventionem quis introducat ad pervertendum quæ a se determinata sunt. Ex quibus manifeste apparet illa vocabula inhibita esse, quæ ad pervertendum dogmata Patrum introducuntur, non quæ ad corroborandum. Amplius tertium concilium statuit, nec licere aliam fidem proferre præter eam quæ in Nicæno concilio edita fuit, et eos qui hoc auderent, anathemati subjicit. De Symbolo vero per secundum concilium edito, quo tota Ecclesia utitur, nullam facit mentionem. Si igitur ideo non fecerant de eo mentionem, quia aliud et diversum a fide Nicæni concilii illud putarunt: peccamus nos, et quidem mortaliter, qui omissa totaliter Symbolo Nicæno, præter quod nullam aliam fidem proferre statuerunt Patres, secundi concilii utimur Symbolo, illud legentes, illud docentes, illud et privatim et publice proferentes, et hac ratione sub anathemate sumus. Quod si ideo silentio illud præterierunt, quoniam idem est per

PATROL. GR. CLXI

omnia Symbolo Nicæni concilii, eademque fide in utroque continetur, nisi manifeste apparet verbis non esse idem. His enim maxime differt plures additiones, plures etiam diminutiones habens. Est igitur idem sententiis, quia de causa et primi et secundi concilii Symbolum tanquam unum putarunt tertii concilii Patres: quare omne etiam Symbolum quibuscunque compositum verbis eandem sententiam, quam et Nicænum continens, idem est illi: nihilque contra hoc facit, cum dicitur non audere tradere aliud Symbolum: aliud enim intelligendum est, quod contrariam veritatis sententiam continet. Siquidem secundi concilii Symbolum tantum a Nicæno differens quoad verba, idem tamen cum primo non aliud judicatum est a Patribus.

Item unumquodque concilium post lectionem totius sui decreti non Symboli solius, sed totius decreti, ait, His lectis determinavit sacra synodus nulli licere aliam fidem proferre; patet autem, quod cum dicat, his lectis, totum decretum intelligit. Igitur et quod sequitur, aliam fidem non licere proferre ad totum decretum ipsum quoque referatur, videlicet non licere proferre aliam fidem præter eam quæ in toto decreto, non solum in Symbolo continetur. At quoad verba quartum concilium aliud quam tertium, quintum aliud quam quartum, et ita cætera conscripserunt. De tota igitur fide et sententiis, non verbis hic ratio est.

Item septimum concilium non omnino facit aliam Symboli vel primi vel secundi mentionem, sed simpliciter decreto ejus edito in fine addit: His nihil est addendum, nihil ab eis auferendum, quod si quis vel addat, vel auferat quidquid ab hac fide, anathema sit. Manifestum igitur est, quod de fide contraria et falsa inhibet; non enim prohibet, ne Ecclesia decreta, cum res exigit, edero possit.

Præterea quæ corde credimus in justitiam, eadem ore quoque confiteri ad salutem debemus, aliter imperfecta nobis fides esset. Constituenda enim est coram hominibus fides, si desideramus promissa præmia. At verum necesse est sapere, igitur et confiteri idem necesse est.

Amplius in actis quarti concilii in prima sessione, primo quidem legit Eutyches Nicænum Symbolum, deinde idem hæreticus inserit, quod de hac fide Nicæna videlicet decrevit Ephesina synodus eum qui præter hanc quidquam addat, cogitet aut doceat, reum esse pœnis, quæ ibidem continentur. At Eusebius, episcopus Dorylensis, qui se zelo fidei accusatorem hujus hæretici constituerat, cum hæc audisset, exclamavit dicens, Non est tale decretum, non est canon qui hoc jubeat, mentitus est. Patres vero concilii sexcenti et triginta numero his auditis, Eutychen condemnarunt, nolentem sapere atque credere aliqua alia, quæ in Nicæno Symbolo non conti-

neantur explicite. Alia vero dico numero, non ut contradictoria vel contraria, quo fit, ut illas additiones putaverint inhibendas esse, quæ contrariæ et oppositæ veritati sunt, non illas quæ sunt consentaneæ. Quod enim Christus in duabus et ex duabus naturis absque confusione permanerit post carnis assumptionem, quod Eutyches negabat, quæquam aliud esset a Nicæno Symbolo, aliud vero non sententia, sed verbis, tamen cogebant Eutychen, ut hoc crederet. Igitur manifeste apparet non simpliciter aliud, sed contrarium inhibuisse sanctos doctores. Animadvertite namque quod ipsamet verba tertii concilii, quæ nos proferimus, nulli videlicet licere aliam fidem proferre, hæc eadem Eutyches pro se producebat. Episcopus vero Dorylensis, et totum concilium, Non est talis canon, exclamarunt, qui hoc jubcat, et illum condemnarunt tanquam non recte intelligentem hunc canonem. Exponebat enim eum quemadmodum et nostri omne aliud simpliciter, etiam si esset differentia verbalis, putans inhibendum esse. Quam expositionem synodus refellit, non negans hæc verba in canone Ephesino contineri: aliam tamen fidem putans, quæ contraria veritati, non quæ verbis differens, sententiis concors et consentanea sit.

Item in libro canonum conciliorum, quos noster Zonaras exponit, in eo, inquam, libro est hæc inhibitio tertii concilii, his videlicet lectis determinavit sancta synodus, et est inter ejusdem concilii canones septimus numero; ante hunc est alius ejusdem concilii canon numero sextus, qui communione privat eos qui auderent aliquid eorum permutare, quæ a synodo acta sunt. In septimo autem canone videlicet inhibitionis anathematizantur qui transgrediuntur canonem, et aliam prædicent fidem. Querit igitur Zonaras quare sancti Patres in sexto canone communione duntaxat privant transgressores, in septimo vero anathemati eos subjiciunt; hanc vero quætionem his verbis solvit: Multum interest, inquit, inter contradicere, et dubitare de aliqua re; ideo qui dubitat de his quæ jam recte a Patribus statuta sunt, excommunicatione innodatur, et communione privatur: qui vero eis contradicit tanquam contraria sapiens, anathematizatur. Quare iste etiam commentator aliam fidem hic contradictoriam contrariamque apertissime et manifeste nominat.

Item concilium in Trullo celebratum in primo suo canone dicit: Statuimus immutabilem, absque aliqua novitate, servare traditam nobis ab ipsis ministris Verbi qui illud oculis viderunt, apostolis videlicet sanctis, et a 318 sanctis Patribus in Nicæna congregatis; et consequenter enumerat omnia concilia, et jubet fidem ab omnibus illis traditam immutabilem servari. Deinde infert, quod si quis prædicta pietatis dogmata non teneat, et eis acquiescat, et ita sapiat, et prædicet, sed eis contraire conetur, anathema sit secundum cano-

nes a prædictis sanctis Patribus jam editos, et a Christiano consortio tanquam alienus pellatur et projiciatur. Nos enim nec addere neque auferre quidquam omnino vel cogitamus, vel possessus canones prædictos sequentes. Hic canon manifeste declarat tertii concilii decretum, et aliorum, quæ inhibent, ne quis aliam præferat fidem, cum dicat, quod si quis contraire Patrum dogmatibus conetur, anathema sit secundum canones jam ab eis editos, hos videlicet, qui inhibent aliam fidem. Hæc igitur decreta contrariam fidem prohibent, et quod inferunt, nos enim nec addimus, nec auferimus aliquid, in fide videlicet intelligunt, non in Symbolo; Symbolum enim hæc synodus non inseruit in suo decreto, sed fidem exponens, et dogmata sanctorum Patrum, et omnium conciliorum infert. Nec addere, nec auferre quidquam cogitamus: et ratio, quia canones prædictos sequimur; ita ut clare pateat, cum dicat Patres nec addere nec auferre licere, non verbales additiones et ablationes, sed contrariarum sententiarum et falsi sensus inhibere. Per hunc igitur unum canonem solum, quem non ratio nostra inducit, non aliquis privatus homo commentatur simpliciter, sed quem una synodus, tot Patrum conventus composuit, quo etiam et aliorum similium Patrum mentem exponunt; apertissime et manifestissime solvitur quæstio non contendere volentibus. Voluissem liceret longius evagari; vidisses profecto multas similes rationes, et quidem potissimas. Cum vero et quæ dicta sunt ita clare hanc quætionem decidant, ut illi quidem, qui veritatem diligat, et absque contentione quæ dicta sunt audiat, satis superque sint, contendere vero volenti nec multo plures satisfaciunt: uno duntaxat argumento Latinorum adhuc addito, cessabo de hac re plura dicere. Est autem hoc potissimum, et quod solum sufficiat ad redarguendum errorem nostrorum. Nos asserimus, quod primum tertium concilium hanc inhibitionem decrevit, ut paulo ante dixi; quando etiam causam, quare hoc dicimus manifestavi, quæ est: quod cum secunda synodus plura addiderit, plerique abstulerit a Symbolo Nicæno, si assereremus ante secundum concilium hanc inhibitionem fuisse, ex duobus unum sequeretur; necesse esset, aut transgressionis canonum sanctos secundi concilii Patres accusare, et sub anathemate fuisse, aut cum hoc non solum absurdum, sed etiam blasphemia sit dicere, non omnem verbalem additionem, sed sententias falsas atque contrarias, ne addantur inhibuisse. Quare cogimur dicere post secundam synodum hanc inhibitionem factam fuisse, non antea. Igitur si quis e converso ostendat quod ante secundam synodum hæc inhibitio fuerit, et iisdem fere verbis, quibus tertium concilium usum est, colligetur duorum supradictorum alterum, et cum secundi concilii Patres transgressores canonum dicere, blasphemia sit, restat,

ut secundum sit verum, videlicet non id intelligere illam inhibitionem, quod nostri putant, sed contrariam fidem inhibere. Hoc igitur nobis ostenderunt Latini. Probatum est etenim ab eis primam Nicenam synodum hanc inhibitionem fecisse, iisdem ipsis verbis, quibus et tertium, et alia concilia scripserunt. Probarunt autem hoc modo: Ita studiosi et diligentes in omnibus actibus suis sunt Latini, prout et tua nobilitas sit experta in multis eorum sapientiae, ut non solum in divinis, verum etiam in humanis et civilibus rebus nihil eos de prisca gestis vel scriptis lateat; quare in unaquaque etiam civitate reperies in eorum archivis multa antiquissimis gestis eorum conscripta. Hoc etiam in catholica Ecclesia aliisque piis locis servatur. Multa enim acta pontificum, multaque conciliorum epistolae et canones exstant. Produxerunt igitur nobis in antiquissimo libro membraneo epistolam Liberii papae ad B. Athanasium Alexandrinum patriarcham, quae incipit: Jam a principio tantam accepimus a beatissimo Petro principe apostolorum. In qua post pauca dicit, accepisse epistolam sancti Athanasii, et eam legisse. Deinde addit: Cum autem fidem Nicæni concilii in ea rectam reperissemus, magnas gratias vobis retulimus, pro qua non solum compati vobiscum, et persecutionem pati parati sumus, sed cum necessitas exigit, etiam mori pro nomine Christi non postponemus, quantumcunque sumus imbecilles. Prædicta namque ut legimus sancta decrevit Nicæna synodus, aliam fidem nulli licere proferre, aut conscribere, aut componere, aut sapere, aut aliter docere, nec aliquid in fide vel intelligere, vel proferre quod horum Patrum decretis contrarium sit. Qui vero audeat aliam fidem proferre, aut docere, aut aliud Symbolum tradere illis qui ad viam veritatis ex quacunque heresi desiderant converti, aut ex Judaismo, aut ex gentilitate, si episcopus vel clericus sit, privetur episcopi dignitate, et clericus clero: si vero monachus, aut laicus anathematizetur. Hæc nunc quidem actis primi concilii deperditis ignota nobis sunt: tunc vero cum adhuc exstarent, sciebant et papa Liberius, et sanctus Athanasius. Hæc autem similia sunt omnino tertii concilii verbis. Quid igitur de secunda synodo et B. Gregorio Nazianzeno dicemus, qui, cum huic concilio præsideret tanquam alios sapientia excellens, hoc Symbolum, quo nunc tota Ecclesia utitur, conscripsisse dicitur, in pluribus Nicænum mutans, si hæc inhibitio illam mentem, quam nostri dicunt, habet. Pro sanctis Patribus et doctoribus, heu! seductores et deceptores facti sunt, et secundi concilii Patres, et B. Gregorius Nazianzenus, cui per excellentiam Theologus cognomen fuit. Sed absit hæc blasphemiam etiam cogitare. Non igitur nec prima, nec tertia, nec aliqua alia synodus hoc

intelligit, cum hanc inhibitionem decernit, sed manifeste contrariam fidem inhibet.

Conclusio quod urgente necessitate, et iudicio Ecclesiae, et auctoritate summi pontificis accedente, licet et necessarium est addere verbum Symbolo.

Per hæc itaque omnia clementissime luce clarius probatum est non esse prohibitum veritatem addere fidei Symbolo, imo vero declarare. Nullum enim veritatis dogma est, quod vel explicitè non contineatur Symbolo, et simplici apostolorum traditioni: declarare autem, et replicare, ac Symbolo addere non temper videlicet, nec omnemvolentem, sed magna necessitate cogente, et cum Ecclesiae iudicium, et auctoritas summi pontificis accesserit, non modo non esse prohibitum, sed etiam necessarium esse.

Continuatio narrationis eorum, quæ in concilio facta fuerunt.

His igitur aliisque similibus per Latinos dictis, clementissime vir, nos cum nihil ad hæc respondere haberemus, quid namque poterat aliquis contra talem veritatem impudenter dicere? tacebamus. Latini vero probato quod licet addere Symbolo veritatem, consequenter pollicebantur se probaturos etiam dogma Symbolo additum, verum esse, videlicet, quod Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedit. At nostri in primo convicti, formidabant secundum certamen subire, illudque eis evenit, quod ego jam a principio prævidebam futurum, cum impediēbam, ne ab hac questione inciperemus. Timebant igitur, et nullo modo volebant amplius permanere: sed quisque desiderabat discedere, et reverti ad propria, nihilque aliud, nisi redeundum ad patriam clamabant: et cum causam curiam ita vellet interrogarentur, reddere non volebant. Quid igitur dicemus Latinis interrogati, qua ratione in medio certamine, imo vero adhuc in principio, quæ enim hucusque de non licere addere dicta sunt, nihil ad rem sunt. Qua igitur ratione nondum factio initio redeundum esset, dicere non habebant; verum absque ulla ratione vociferabantur, Redeamus, redeamus. Dicebant autem etiam inter se quod ad eorum aures pervenisset, Latinos posse in medium afferre plurimas multorum sanctorum occidentalium auctoritates, quibus palam probatur Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Quid igitur ad has respondebimus? discedamus, redeamus, abeamus. Audisne Patrum et doctorum sententiam? Quoniam, inquirunt, multas auctoritates sanctorum Latini afferre habent, ad quas nos respondere non habemus, discedamus ab eis. Vix tamen sentientes absurditatem sententiæ suæ, et a serenissimo imperatore persuasi cesserunt, et manere decreverunt. Interim res ipsæ de Ferraria in Florentiam accessum summi pontificis coegerunt, et inde illuc translationem concilii.

Abierunt igitur Latini, recessimus etiam nos, et cum omnes iam appulissimus Florentiam, decreta fuit dies, in qua incipiendum atque continuandum erat concilium, et termino adveniente rursus nos accusare Latinos incepimus. Quemadmodum enim in illa quaestione, an liceat addere quidquam, nos accusatorum, Latini vero respondentium tenuerunt locum, et ita responderunt, ut nil nos ad illa replicare potuerimus, ita etiam in ipso dogmate nos quidem tanquam accusantes proposuimus; illi vero respondebant. In omnibus enim ad libitum nostrum, et prout volebamus, ita facere nobis licebat; et tamen non pudet aliquos dicere vim nobis illatam fuisse: quod nunquam fuit teste veritate qui Deus est. Proposuimus igitur ab ipsis apostolis et sacris synodis incipientes, eorumque atque omnium orientalium doctorum auctoritatibus usi, quibus probatur Spiritum sanctum non quidem non procedere ex Filio, talem namque nullam auctoritatem habemus; prout tu etiam scis, præter illam Joannis Damasceni, qui dicit, Spiritum Filii dicimus, ex Filio vero non dicimus. Aliæ vero auctoritates omnes hoc probant, dumtaxat quod Spiritus sanctus ex Patre procedit. Has igitur nos afferentes in medium putabamus probasse, falsum esse, quod ex Filio etiam procedat Spiritus sanctus: Latini vero ad has quidem omnes auctoritates unam hanc responsionem communem dederunt, quod omnes videlicet veræ sunt, et ita etiam eis videri: sed etiam hoc idem credere Spiritum sanctum scilicet ex Patre procedere: hoc tamen non et contrarium, nec ut contradictorium appositioni auctoritatibus dicentibus eum etiam ex Filio procedere. Si enim altero illorum modorum illis apponeretur, tunc uno posito, alterum perimeretur omnino: nunc vero nil prohibet utrumque verum esse, videlicet quod ex Patre procedat, et quod ex Filio. Quemadmodum si dicamus Spiritum sanctum mitti ex Patre, alius vero dicat eum ex Patre et Filio mitti. Utrumque verum dicetur, et alterum non repugnat alteri. Si igitur sancti Patres dicerent, vel quod Spiritus sanctus ex solo Patre procedit, vel quod ex Filio non procedit, tunc falsa nostra esset fides. Cum autem neutrum horum nondum aliquis sanctus dixerit istud, quod dicunt ex Patre eum procedere, non perimit quod nos dicimus ex Filio etiam eum procedere. Et hæc quidem ad nostras responderunt auctoritates. Ad illam vero Joannis Damasceni auctoritatem nihil responderunt, cum nec nos eam proposuimus. In fine tamen hujus operis, illius quoque solutionem tua gratia his apponam; deinde Latini tanquam a principio incipientes, plura ac varia pluribus in sessionibus argumenta dixerunt a sancta Scriptura et Ecclesie doctoribus, minores ut plurimum propositiones habentes: quibus probarunt Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Et tandem auctoritates Patrum attulerunt, quibus clare et palam hujus dogmatis veritas

A apparet. Attulerunt vero non solum occidentalium, verum etiam orientalium Patrum testimonia, quorum aliqua, quæ mihi visa fuerunt magis ad nostrum propositum facere, tibi cum his ad præsens mitto, ut intelligas quid de hac re ipsi etiam occidentales doctores sapiunt. Ad quæ nos nihil respondere habebamus, nisi quod corrupta sint, et a Latinis corrupta fuerint. Produxerunt nostrum Epiphanium multis in locis ex Patre et Filio clare dicentem esse Spiritum sanctum, corruptum fuisse dicebamus. Allegarunt Cyrilli nonnulla, et aliorum, idem siebamus. Adduxerunt occidentalium doctorum auctoritates, omnis nostra responsio eadem et nulla alia erat. Cum igitur multis diebus inter nos ipsos consideraremus quidnam ad hæc respondendum esset, nullam aliam reperiebamus responsionem, præter prædictam, illam vero tanquam levem, et a cunctis deridendam in medium afferre non videbatur. Primo, quia ex antecedentibus et sequentibus hæc opinio videbatur de mente esse sanctorum. Deinde plurimis libris, et antiquissimis idem habentibus non erat facile ea calumniari; præsertim cum nullum nos librum alium haberemus non Latine, non Græce scriptum, qui aliter auctoritates prædictas scriberet, quam Latini dicebant. Præterea nos alicuius doctores contrarium dicentes producere non habebamus, eosdem occidentales aliter alibi dicentes probare minime poteramus: naturalibus rationibus eos ostendere falsa dicere, minime erat possibile. Cum igitur nullam nobis responsionem, quæ digna esset, relictam videremus, tacuimus, per multosque dies non convenimus cum Latinis. Verum fuerunt qui subtilitate ingenii hanc invenerunt responsionem: non esse mirum scilicet, si in aliquo sancti tanquam homines errassent: et ideo occidentales etiam doctores in hoc articulo de Processione Spiritus sancti errasse, mentitosque fuisse. Hæc autem quod totam fidem nostram evertat, clare patet. Si enim fides nostra a dictis doctrinæ sanctorum pendet, si vero circa veritatem errant, tota nostra fides evertitur. Propter hæc omnia merito secuta est unio, et omnes absque quacunque violentia, sponte et voluntarie hunc rei concesserunt. Qui vero concedere noluerunt (fuerunt autem duo, et non plures), cum omni libertate, sine aliqua oppressione in suo arbitrio relictæ, cum honore, et charitate, sumptibus Ecclesie Romanæ ad propria remearunt. Si vero juste et recte secuta fuerit unio, cum videris et perlegeris auctoritates sanctorum, quas tibi nunc mitto, ipse iudicabis. Quis namque Christiano insignitus nomine non sequeretur eos, et dictis eorum, tanquam a Spiritu sancto editis, crederet? dico tam occidentalium, quam orientalium Patrum, quos concessa dicere, eandemque veritatem exprimere verbis differentibus firmiter tenendum est, prout in dogmatico satis probavi. Ipsæ igitur auctoritates sola

per se ipsas satis tibi et aliis erunt, clementissime vir, ad omnem ambiguitatem tollendam, et omne dubium auferendum a quacunque anima non contentiosa. Etenim me etiam non syllogismi, nec demonstrationum necessitas, non argumentationum vis, sed ipsæ nudæ auctoritates doctorum ad credendam hanc veritatem induxerunt. Cum enim vidissem et audivissem eas, subito omni contentione et contradictione postposita, acquievi auctoritati dicentium. Judicavi namque sanctos Patres Spiritu sancto loquentes, non potuisse a veritate discessisse. Quare non solum acquievi, verum etiam gratias egi Salvatori nostro, qui mihi donavit, et audivisse, et intellexisse, quæ nunquam ante audivi. Nullus enim nostrorum unquam credidit tot auctoritatibus doctorum propositam quæstionem posse probari. Et tibi igitur, cui cor humile, et anima veri appetens est, aliis quoque Christianis tibi similibus, hæc solæ auctoritates, ut paulo ante dixi, satis erunt. Cum vero etiam aliquas rationes et probationes a me petieris, tua gratia hæc quoque, quoad poterò, breviter faciam, a sacra Scriptura et doctorum auctoritatibus arguens, quod et si in sermone, quem de unione edidimus factum sit, satis tamen hic etiam idem faciam, aliquasque rationes in medium afferam. Sed antequam ad eas descendam, necesse esse puto aliqua præsupponere, ut ea quæ sequentur, clarius intelligantur.

Præsupposita ad argumenta probantia Spiritum sanctum etiam ex Filio procedere. Et primo quid sit paternæ personæ constitutum.

Cum unicuique entis sit quedam forma communis, sit item alia propria, qua constituimur, et est hoc aliquid, quemadmodum hujus hominis, ut patet Petri, una eam forma communi, quæ est humanitas, secundum quam dicitur homo, est etiam alia propria forma, per quam dicitur, hic homo, Petrus videlicet, vel Paulus, quod et incommunicabile alteri est propter varias opiniones de principii individuationis, etiam hic varia ponuntur; et cum dicimus, aut corpus esse propriam alicujus formam, hoc non intelligimus simpliciter, sed solum secundum quamdam similitudinem. Hæc autem est anima ejus, vel corpus, aut aliquid aliud, quod est ei principium individuationis. Quemadmodum est etiam de Deo et Patre, quamnam sit propria ejus forma personam ejus constituens: est enim ei communis ad Filium et Spiritum divina ac essentialis forma, quæ una et eadem numero in eis est, Deitas videlicet, secundum quam unus est cum eis Deus: habet nihilominus aliam etiam propriam formam aliis personis incommunicabilem, secundum quam hoc aliquid et persona in sancta Trinitate est: quodnam igitur sit, quærendum est. Et primo, an sit ipsum ingentum esse, at non videtur; hoc enim est negatio, nihil autem existentium secundum negationem hoc aliquid est: sed est ejus proprietas, quæ

sequitur jam constitutam ejus personam. Secundo, an sit hoc, quod dicitur causa sive principium. Nec tamen hoc verum est. Nam si hæc esset constitutiva ejus forma, causa sive principium potius, quam Pater diceretur. At ab omnibus doctoribus communiter Pater nominatur. Item cum causa sive principium universale quiddam sit, hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent universalitatem fieri per intellectum: si tamen diceretur universalis, nullo modo ab intellectu pendere, adhuc non esse dicendum, quod illud commune principium esset alicujus personæ formaliter constitutum, cum communicabile nulli det formaliter esse incommunicabile, quod fecit erga personam formale ipsius constitutum, et tam de Patre, quam de spirante prædicetur, intentio quedam est, non res: quod autem est, tale est non ens; non ens autem non est constitutum ejus, qui super omne ens. Restat igitur aut paternitatem solam, aut spirationem solam, aut ambas constitutivas esse personæ paternæ. At ambas impossibile est esse iis rationibus. Si enim ambæ constituerent Patris personam, aut ita ambæ simul, et siquidem utraque per se constitueret, duas formas Pater haberet, et consequenter duæ personæ essent. Huc quod diximus patet; cum enim illæ sint rationes distinctæ, si quelibet earum esset personæ constitutivæ, cum constitutivæ formaliter diversæ sint respectu diversorum constitutorum, sequitur id, quod diximus, tanquam duas personales formas habens; quemadmodum si quis homo duas haberet animas, quod absurdum est. Quod si non utraque per se, sed ambæ simul, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui diceret spirantem, hujus tamen totam contrariam est in usu; omnes enim doctores, et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam, cum dicunt spirantem, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ita ambæ simul sunt constitutivæ personæ, ut utroque nullo modo, sed ambæ simul constituent, nec ut utraque per se constituat. Sed necessario alterum quidem solum constituit personam, alterum vero sequitur jam constitutam personam. Restat igitur aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eum jam constitutum; aut e converso spirationem esse constitutivam personæ paternæ, paternitatem sequi personam jam constitutam. At si spirare quidem constituit, paternitas vero et ipsum generare sequitur, absurdum quid, et quod præter omnium doctorum traditionem est, sequitur: quod tale quid est, principia, et immediata cujusque operatio ab ejus constitutiva forma prodit; omnes autem aliæ operationes per hanc primam videlicet operationem, ut puta ex anima, quæ est constitutiva Petri forma, prima et immediata operatio ejus prodit, quod est vivere: deinde per eam, scilicet tanquam per cau-

sam sine qua non omnes aliæ operationes procedunt, speculari videlicet, docere, texere etc. Per vivere namque, quæ est prima et immediata ejus operatio, omnes aliæ efficiuntur. Si igitur et personæ paternæ ipsum spirare esset constitutiva forma, esset spiratio quidem prima ejus et immediata operatio; per hanc autem generaretur Filius, quo fieret ut non Spiritus per Filium procederet, ut theologi asserunt, sed Filius per Spiritum generaretur. Quæ cuncta veritati contraria, et Patrum traditionibus, et communi eorum usui sunt. Et cum hæc absurda sint, restat paternitatem constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabilem formam, spirationem sequi jam constitutam ejus personam.

Non quidem accipitur hic accidens proprie quod realiter ab eo, cui accidit, distinguitur ut accidens, cum nihil in Trinitate sit accidens. Verum secundum naturam, et essentialiter, id est necessario, et per se tanquam quoddam sui naturam et essentialiam in eo necessario consequens, et ipsum quidem generare primam et immediatam operationem personæ paternæ esse, ipsum vero spirare fieri per generare, non tanquam per principium, sed per aliquid necessarium, quod præexigitur. Et hæc quidem prædicta sint tanquam ad quæ sequuntur necessaria.

Item hæc etiam tanquam communia præsupponantur; eorum quæ in Deo dicuntur quædam sunt communia omnibus personis, ut bonus, sapiens, et omnia absoluta, similiter omnes negationes, quæ per excellentiam respectu ad creaturam de eo dicuntur, ut invisibile, incomprehensibile, et hujuscemodi.

Item quæcunque relationem ad creaturam significat, ut creator, judex, et similia: hæc itaque communia sunt omnibus personis; quædam vero sunt propria, et horum quædam sunt propria duabus personis comparatione ad reliquam, quemadmodum Filio et Spiritui a principio esse, Patri et Filio mittere Spiritum: hic capitur mittere, ut importat relationem originis inter mittentem et missum, et per consequens distinctionem realem; aut quod Spiritus dicatur Patris et Filii. Quædam propria unius personæ, et horum rursus quædam ita propria personalia sunt, ut etiam constitutiva sint, ut paternitas, filiatio, spiratio passiva. Quædam etsi uni soli insunt, non tamen constitutiva personarum sunt, sed quædam notiones, quemadmodum Patri notionale ingenitum esse, ingenitum capitur hic pro improducto. Hæc igitur trium personarum communia personalia sunt, nec illa, quæ duabus comparatione ad tertiam propria sunt; nec illa, quæ uni quidem propria sunt, sed ita propria ut notionalia, et sequentia: illa vero sola sunt personalia, et personarum constitutiva propria paternitas, scilicet filiatio, et passiva spiratio; quæ vero duabus propria comparatione ad tertiam sunt, hæc notionalia sunt duarum personarum. His præsuppositis probabimus Spiritum sanctum ex Patre per Filium, ipso juvante, et ex Patre Filioque procedere

Argumenta probantia Spiritum sanctum ex Patre per Filium, et ex Patre Filioque procedere.

Per primam et immediatam uniuscujusque operationem, omnes aliæ operationes ejus sunt, prima vero et immediata Patris operatio est generare: per generare igitur spirandi actio sit, et ex Patre per Filium Spiritus sanctus procedit. Quod autem velit hoc, quod dicimus per Filium, et quod ipsum per causam sive principium medians significet, ex hoc non intelligimus, quod Filius sit principium medians quantum ad spirare, ita quod Pater non immediate spiret Spiritum sanctum; sed spiret eum mediante Filio, tanquam causa secundaria, sicut Deus movet cælum intelligentia mediante. Teneamus enim cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedit: sed intelligimus quod Filius qui est Spiritus principium: est medians quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre productus, quam Spiritus sanctus ab utroque, sufficienter in sermone de unione probavimus.

Item Spiritus sanctus aut ex solo Patre procedit, aut non ex solo Patre: inter contradictoria namque nihil est medium. At non potest dici quod ex solo Patre procedat: igitur non ex solo Patre. Quod si non ex solo Patre, igitur etiam ex Filio. Quod autem non ex solo Patre procedat, probatur primo quidem: nusquam reperitur hoc dictum, neque apud scripturam canonicam, neque apud doctores. Quod vero non fuit ab aliquo istorum dictum, non est audendum dicere. Deinde cum spirare non prima, nec immediata sit essentialis actio Patris, sit per primam, ut dictum est. Accipitur hic *per* prout importat habitudinem causæ, sine qua non: quia spirare necessario præsupponit generare, non prout importat habitudinem principii; quia generatio non est principium spirationis; cum spiratio Filio conveniat, cui non convenit actura generatio, quæ est ipsum generare. et generatio: quare necesse est ut Filius ex hac operatione participet, et per eum Spiritus sanctus procedat; cum enim omnia sint communia Patri et Filio præter constitutivas personarum proprietates, communis ei erit vis etiam spirandi, quæ naturalis quidem Patri, non tamen constitutiva personæ ejus est, ut dictum est. Quare Spiritus ex Patre et Filio, vel ex Patre per Filium procedit. In theologia namque *per* et *ex* nihil differunt. Quod si quis dicat communem, ergo licet et Spiritui sancto hanc vim spirandi esse, vim spirandi, id est, activam spirationem, sive divinam naturam conjunctam activæ spirationi tanquam essentialem et naturalem. Omnia enim essentialia ipsi quoque communia sunt. Discat is hoc impossibile esse, eo quod opponitur ejus proprietati; non enim potest idem sui ipsius esse principium. Unaquæque enim divinarum personarum nascens in eo, quod est, et suam proprietatem personalem servans: communia etiam invicem habet omnia

essentia. Manens enim Filius in eo quod Filius est, ut beatus Basilius ait, habet omnia quæcumque et Pater; igitur Spiritus etiam manens in eo quod Spiritus est, habet omnia quæcumque et Pater et Filius. Proprietati itaque ejus oppugnat sui ipsius principium esse: et ideo spirationem activam habere non potest. Sed dicit aliquis fortasse, quod si non sit ei communis spirandi vis, erit ei saltem communis generativa potentia, quemadmodum Filio spirativa: at non lateat eum, hoc etiam impossibile esse: principio quod cum generandi potentia, id est actualis generatio constitutiva sit personæ paternæ, et incommunicabilis alteri, ut probatum est, impossibile est alteri personæ eam esse communem, quemadmodum est Filio spirativa. Deinde quia implicat contradictionem; si enim idem generaret Filium, et procederet ex eo, esset ad idem et principium, et quod est a principio, quod est contradictio. At ideo, dicit quispiam, hoc inconveniens sequetur, quia præsupponitur Filium spirare Spiritum. Quod si non præsupponeretur, licet solum quod Spiritus cum Patre generet Filium, non relinquetur huic inconvenienti locus. Cur enim non potius Spiritus cum Patre generet Filium, quam Filius cum Patre spiret Spiritum? Si quis hæc dicit, primo quidem se sciat querere quæ nemo unquam nec cogitare quidem ausus est; deinde potentia, id est, actualis generatio, quidem generativa præcedit spirandi potentiam tanquam prima et immediata Patris operatio, ut probatum est; et ideo non potest esse communis Spiritui; spirandi vero potentia cum sequetur Filii generationem, et per ejus generationem, ut probatum est, fiat, non impossibile, imo necessarium est, ut sit ei communis cum Patre. Quod si quis rursus propter hæc dicat, igitur minor est Spiritus sanctus et Patre et Filio, si quidem Pater generat Filium, et spirat Spiritum: Filius et ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec Filium generat, nec se ipsum, nec alium Spiritum spirat. Vana ratio ejus est, et contra se ipsum, qui hæc dicit, concludit. Si enim nullius personæ principium esse, imperfectionis et minutionis signum in Trinitate putandum esset, pauciorum quoque personarum causam esse imperfectionis esset: Filius igitur, cum unius personæ duntaxat, videlicet Spiritus principium sit, minor esset hac ratione Patre, qui ambarum personarum est principium. At hoc inconveniens est etiam solum cogitare. Igitur illud quoque simpliciter absurdum est. Principium enim prout est actui conjunctum, vel a principio esse cum de personalibus proprietatibus sit, neque majus neque minus alterum alteri vel esse vel dici facit.

Item si vis actualis generatio generandi atque spirandi, id est actualis spiratio ita esset propria personæ paternæ, ut utraque per se constitueret ejus personam, uniuscujusque vero operationis principium est forma; duæ formæ (per formas in-

telligimus principia harum duarum operationum essent principia. Sed unaquæque forma, id est unumquodque principium operationis constitutiva: cum illa operatione aliquam personam constituit; sicut essentia, quæ est principium generationis activæ cum ipsa generatione Patrem constituit, et sic Pater essent duæ personæ. Hoc autem inconveniens est. Vis igitur spirandi, id est, activa spiratio, non constituit personam Patris. Quod si non constituit, communis igitur est etiam vel aliis personis, vel alicui earum: non utrisque simul, neque Spiritui solum, cum ipse seipsum spirare non possit. Est igitur communis Filio. Spiritus igitur ex Patre Filioque procedit.

Item communiter omnes doctores fatentur Spiritum sanctum prodire ex Filio: hoc autem naturaliter intelligendum est; nihil enim in Deo est præter naturam, neque per accidens. Si igitur naturaliter, et secundum naturam Spiritus ex Filio prodit, in divinis vero dupliciter potest aliquid secundum naturam prodire, aut per generationem, aut per spirationem: per generationem vero non prodit ex eo, esset enim Spiritus Filius Filii; prodit igitur per spirationem, et ex eo procedit.

Quod si quis dicat, dicere eum prodire a Filio, gratiam et operationem ejus in nos significat, unum hoc refugium est. Nam et si gratiam quamdam nos participamus, et non substantiam Spiritus (substantia namque Dei imparticipabilis est), non tamen prodit ex Filio non subsistens gratia, sed ipsa divina Spiritus persona. Quod patet ex illis clarioribus et apertioribus doctorum verbis, cum eum dicunt emanare, oriri, scaturire, elucescere a Filio. Quæ cuicumque non excæcato ipsam substantiam Spiritus non participationem, nec temporalem duntaxat emissionem significant. Talis igitur personalis Spiritus ex Filio progressus, aut naturalis aut servilis est; et cum non sit servilis, necessario naturalis est. Naturalis vero ex Filii substantia Spiritus sancti progressus quidam aliud sit præter ejus processionem, neque fingere facile est.

Item Spiritum sanctum ex substantia Patris et Filii esse, et ex substantia eorum esse communiter omnes orientales occidentalesque Patres clamant.

At in sancta Trinitate quod ex substantia alicujus est, ex persona quoque ejus sit necesse est: igitur Spiritus, cum ex substantia Filii esse dicatur ab omnibus doctoribus, ex ejus quoque persona est. Quod autem id, quod est in Trinitate ex alicujus substantia, est etiam ex ejus hypostasi sive persona, hinc patet: substantia, vel essentia, et hypostasis, sive persona in unaquaque divinarum personarum unum sunt unum, et ita unum, ut ratione tantum distinguantur. Si enim realiter substantia et personæ distinguerentur, essent profecto sicuti tres personæ realiter, ita tres essentia vel substantia, vel poneretur in Trinitate quaternitas rerum. Tres videlicet personæ realiter distinctæ, et tres ideo res, et essentia, quæ quarta

res esset a personis realiter distincta. Horum autem utrumque contra fidem est. Quare distinctio quidem hypostasis et essentiae rationis est. Unitas vero realis, contra quam in nobis hominibus est, etenim in nobis unitas quidem naturae sive humanitatis cum uniuscujusque persona rationis est; distinctio vero realis est. Alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personae individuatio. Quare quemadmodum sumus multae personae, ita etiam multi homines. Quo fit, ut quod dicitur ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona; in sancta vero Trinitate e converso est, ut dictum est. Unitas essentiae et personae est realis, distinctio vero rationis: quare quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse. Si igitur Spiritus ex natura, et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri aiunt, Ideo haec dicuntur a doctoribus, ut consubstantialitas comprobetur, et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiae cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiae Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia, personisque eorum prodeat, hoc est procedat. Dicatur enim clarius propter eos qui vim verborum ignorant. Nam si hoc solum consubstantialitatem significaret, ut nostri homines putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus sancti, vel Filius ex substantia Spiritus. Sed hoc nec ausus est nec audebit aliquis dicere.

Præterea cum essentia nec generet, nec spiret secundum theologos, item etiam secundum philosophos, et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. Ne enim non homo simpliciter, sed quidam homo genuit. Si igitur operationes individuorum non universalium sunt, nec substantiae simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentia Filii audiamus, et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam?

Amplius nec hoc noverat, quod qui haec dicebant sancti doctores, contra Arianos, et Eunomianos se opposcentes haec dicebant. Qui Filium ex Patre, et Spiritum ex Filio esse dicentes, ex substantia tamen eorum esse negabant; cum dicerent Filium etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia, sive natura, sed voluntate natum fuisse. Spiritum vero ipsum etiam ex Filio, non tamen essentialiter, sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre, et alterius substantiae, Spiritum minorem Filio, et alterius essentiae assererent: tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur et sancti doctores opinionem eorum tanquam falsam refellent non ex Filio solum, sed ex ejus substantia conabantur Spiritum sanctum esse probare. Similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia. Considera ergo.

A quomodo ad hoc, quod haeretici dicebant ex voluntate, non essentia Filii Spiritum esse, se opponerent doctores, ex essentia Filii illum esse asseverantes: ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filio esse, nullus contradixit, nec dixit non esse illum ex Filio, tanquam et ipsi hoc idem sentientes, et dicentes esse ex essentia Filii: idem et ipsi intelligentes, ac si dicerent ex essentia et persona ejus; et nos hoc idem dicentes.

Item beatus quidem Basilus in primo contra Eunomium, Filium ait ordinem habere naturalem ad Patrem, et qualem illud ad ignem, quod ex eo est, et causatum ad causam. Idem etiam Spiritum similem ordinem ad Filium habere asseverat; magnus vero Athanasius et apertius ait, Qualem ordinem et naturam habet Filios ad Patrem, talem ordinem, et naturam habet Spiritus ad Filium. Ex his talis fit syllogismus, talem ordinem et naturam habet Spiritus ad Filium, qualem Filius ad Patrem: sed Filius ad Patrem naturalem ordinem habet, qualem causatum ad causam; igitur et Spiritus sanctus naturalem ordinem habet ad Filium, qualem causatum ad causam; igitur Filius etiam causa sive principium est personae Spiritus sancti.

Item cum naturalibus rebus omnis causa praecedat causatum tempore, causatum vero posterius sit sua causa; ideo quidam audientes causam et causatum in Trinitate, et praesertim Ariani et Eunomiani ex humanis et naturalibus exemplis arguebant contra coeternitatem Trinitatis, Filium posteriorem Patre tanquam causatum ab eo, et Spiritum Filio posteriorem tanquam causatum ab eo probare volentes. Egregius Nyssenus eis contradicens, et coeternitatem trium personarum probare proponens in primo saorum contra Eunomium librorum, proportionem quamdam Filii ad Patrem et Spiritus ad Filium facit, Patrem quidem dicens causalitatis ratione solum praetelligi ante Filium, non autem tempore, et ideo non posse sequi, quod non sint coeterni, Filium autem et ipsum praetelligi ante Spiritum ratione causalitatis, et non aliter. Ita ut clare pateat per hunc sanctum doctorem Filium causam esse Spiritus. Quemadmodum enim, inquit, conjungitur Patri Filius, ita et Spiritus conjungitur Filio: et rursus, quemadmodum Pater praetelligitur ante Filium, non aliqua temporali distantia, nec realiter, sed intentione, ratione causalitatis: ita et Filius praetelligitur ante Spiritum similiter intentione ratione causalitatis.

Item etsi in rebus humanis sensibilibus non omne exemplar alicujus causa etiam ejus est; in artificiatibus enim exempla eorum non sunt etiam effective causa eorum; attamen quod naturaliter est alicujus exemplar, etiam in ipsis rebus humanis causa est imaginis, cujus exemplar est; multo igitur magis in divinis, ubi et omnia alia, et ipsum exemplar naturaliter accipitur (nihil enim

ibi præter naturam est) hæc propositio verificatur, videlicet quod in divinis personis alicujus exemplar est, et causa ejus est cujus est exemplar. At ille magnus Gregorius miraculorum auctor, et inde nominatus, Filium exemplar Spiritus dicit. Patet igitur quod etiam causam ejus putabat. Hoc idem a simili probari potest. Magnus enim Basilius exemplar Filii Patrem ponit in quarto contra Eunomium; Gregorius vero prædictus oratione, quæ incipit, *Hostes et alieni a catholica fide sunt, qui Filium ex non ente dicunt*, Filium exemplar Spiritus docet. At Basilius Patrem tanquam causam Filii ejus exemplar ponit; igitur Gregorius etiam Filium tanquam causam Spiritus ejus exemplar asseverat.

Item sanctus Basilius, et plurimi alii doctores Filium imaginem Patris, Spiritum imaginem Filii dicunt. Filium item operationem Patris, Spiritum operationem Filii; Filium verbum Patris, Spiritum verbum Filii; Filium fragrantiam Patris, Spiritum fragrantiam Filii. Sed secundum illa omnia dicitur Filius esse Patris tanquam ex Patre; igitur et Spiritus sanctus secundum eadem dicitur esse Filii tanquam ex Filio.

Item si Spiritus non esset ex Filio, non distingueretur ab eo personaliter: quod cum falsum et absurdum sit, restat, ut ex Filio sit. Quod autem non distingueretur ab eo personaliter, si non esset ex eo, hinc patet. Unaquæque causa vel principium alicujus rei dupliciter dicitur principium ejus et causa; uno modo ut quod, alio ut quo, puta forma, quæ est in anima facientis, qua similem facit effectum id quod facit. Quare omne agens simile sibi agit secundum formam, quæ agit; verbi gratia: hujus imaginis causa est et ipse pictor tanquam quod, et forma pictoris tanquam quo, cui similem pictor facit imaginem. Simili modo etiam in divinis personis Pater quidem, hoc est ejus divina persona, causa tanquam quod; divina vero ejus essentia tanquam quo: hæc enim est forma, cui similia fiunt quæ ex eo prodeunt. Quare Filius quoque et Spiritus sanctus consubstantiales ei sunt, eo quod omne quidem producens simile producit formæ qua producit. Deus vero et Pater producit Filium et Spiritum divina essentia, et ideo consubstantiales sibi producit. Si igitur Pater solus produceret Spiritum secundum eos, qui ita asserunt, tunc nulla distinctio esset Filii a Spiritu sancto, cum nulla sit differentia, nec in producente (idem enim est Pater), nec in forma, qua producit (est enim eadem divina essentia), nec in ipsis productis, sunt enim ejusdem formæ unius videlicet et communis divinitatis: præsertim cum nulla illic materia sit, ex qua distinctio fieret. Ex quibus sequeretur nullam esse eorum distinctionem ad invicem: restat igitur aut Spiritum esse Filii causam, aut Filium Spiritus, ad hoc ut sit distinctio. At primum non est, igitur secundum est verum.

Item mitti in divinis a causa esse significat, cujus testis est beatus Joannes Chrysostomus ad

Arianos querentes quomodo ejusdem essentiae, qui mittit, et qui mittitur, in tricesima nona homilia super Joannem hoc modo respondens: Rursus ad res humanas sermones tuos adaptas, nec consideras quod hæc ideo dicta sunt, ut etiam causam sciamus, et non incidamus in Sabellii hæresim; sed Spiritus mittitur ex Filio; igitur ex eo est.

Item ista mittendi potentia cum sit et in Patre, et in Filio secundum quam ambo mittunt Spiritum sanctum, quam etiam nostri concedunt, aut eadem est in Patre et Filio, aut alia, et alia; sed si alia et alia, erit et major et minor, et consequenter missiones diversæ: quare nec una potentia, nec una eorum operatio erit. Et cum quorum potentia diversæ, essentia quoque eorum diversæ sint, alterius et alterius essentia erunt Pater et Filius: sed hæc omnia absurda, et contra catholicam fidem sunt; non igitur est alia et alia; igitur eadem. Sed in Patre potentia mittendi Spiritum sanctum est eadem cum potentia spirandi illum, semper enim spirat Pater Spiritum sanctum, et spirans illum mittit. Igitur etiam Filius simul cum potentia spirandi, et spirans illum mittit; ergo et Filius sancti Spiritus est productivus. Illa vero quam quidam aiunt secundam et temporalem missionem, cum nihil est, tum etiam per prædictam solvitur rationem: quanquam etenim nusquam hæc duplicitas processionum reperitur, tamen dato etiam quod sit aliqua secunda missio, quæ communis sit Patri et Filio secundum Patrem eam et similem ei habebit. Nihil enim eorum quæ communia sunt Patri et Filio, dissimile in altero eorum est. Sed Pater mittendi potentiam habet, non cum potentia spirandi: igitur et Filius cum spirandi potentia habebit potentiam mittendi.

Item quod natura alicujus est, etiam ex eo est, secundum quod dicitur esse illius: Spiritus vero sanctus est Filii, et patet quod natura, non enim præter naturam, nec ut servus. Est igitur Spiritus sanctus ut Spiritus sanctus, videlicet ut divina persona in Trinitate ex Filio.

Item Spiritus sanctus est nomen relativum. Dicitur enim Spiritus Patris, Spiritus Filii; si enim esset absolutum, non diceretur alicujus. Nullum enim absolutum secundum quod significatur a nomine dicitur, alterius, sed secundum aliquem alium respectum: quemadmodum homo, cum sit absolutum, non dicitur alienus homo, sed quod servus, vel Filius: sed Spiritus secundum significatum hujus nominis Spiritus dicitur Spiritus Filii, quemadmodum et Patris. Est igitur relativum, et consequenter refertur ad spirantem. Est igitur Spiritus Patris et Filii tanquam a spirantibus et producentibus illum. Quod si quis dicat, ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex eo mittitur, falsa ratio est, e converso namque quia ejus est, mittitur ex eo, priora enim sunt causa posteriorum. Prius autem est quod Spiritus sit Spiritus Filii,

posterius vero quod mittatur ab eo. Sive enim istam temporaneam missionem dicas posterior, et absque dubio quanquam sit ejus Spiritus: siquidem hoc æternum est; sive æternam missionem intelligas, hoc etiam modo mente præintelligitur, quod Spiritus sit Spiritus Filii: quia esse quidem Spiritum Filii Spiritum intelligere ut habere, et mittere vero ut dare; habere autem præintelligitur prius quam dare. Quare pro nobis hæc ratio facit. Quia enim natura est ejus Spiritus, natura illum mittit: processio vero naturalis in divinis cum aut per generationem, aut per spirationem sit, hæc autem non sit per generationem, relinquatur quod est per spirationem. Missio igitur ex Filio Spiritus est ejus ab eo spiratio.

Item Spiritus sanctus accipit a Filio. *Ille enim*, ait, *ex meo accipiet*; quod autem accipit est ejus essentia; nec enim est aliud ipse, aliud ejus essentia, esset enim compositum. Cum igitur summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio. Hoc enim quod dicit, *Ex meo accipiet*, non quemadmodum aliqui putant ex meo Patre intelligendum est; primo quia hæc locutio neque Græca, neque Latina est. Nam si cum dicitur, *Ex meo*, subintelligendum esset Patre, hoc *meo* esset pronomen generis masculini; nullus autem vel in Græca, vel in Latina lingua edoctus aut masculini, aut femlnini generis pronomen profert, nisi cum additione: *Meus frater*, vel *Meus amicus*, aut *Mea civitas*, vel *domus* dicens. *Meus* etenim simpliciter absque additione, non magis Patrem, quam hostem significat. Deinde ab ipsa intentione Salvatoris hæc ratio vana probatur. *Omnia enim*, inquit, *quæcunque habet Pater, mea sunt. Ideo dixi, ex meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Ita ut tale ex his fiat argumentum: Spiritus accipit ex his quæ Patris sunt; igitur Spiritus accipit ex meis, vel ex meo. Et cum ipse, et sua unum et idem sunt propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo. Hujus autem sententiæ sanctus quoque Athanasius est, ait etenim: Non enim Verbum a Spiritu accipit, sed Spiritus a Verbo. Quid igitur accipiat a Filio considerandum est, patet quod sapientiam et scientiam: *Ex meo enim*, inquit, *accipiet, et annuntiabit vobis*. Annuntiare enim nihil aliud est, nisi docere et illuminare apostolos. Hoc autem est sapientiæ opus; igitur sapientiam a Filio accipit Spiritus. Quid igitur absque sapientia spiratus fuit a Patre, et ideo oportuit eum a Filio excipere sapientiam? aut aliud est ejus esse, aliud sapientia? At hæc absurda sunt. Idem enim est sapientia, et esse ejus, et a quo accipit esse, ab eodem accipit sapientiam: et cum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam. Cum igitur sapientiam a Filio quoque accipit, ipsum esse et subsistere simul ab eo accipit: igitur Filius etiam est ei causa essendi quemadmodum et Pater.

Item si Spiritus accipit a Filio; ergo Filius dat

A ei; sed ipsum dare in divinis personis significat idem quod producere. Chrysostomus etenim illud evangelicum exponens: *Omne judicium dedit Filio*, ait: Et ut discas, quod dedit idem esse atque generavit, audi alias auctoritates, ex quibus hoc significat: *Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit Filio vitam habere in semetipso*. Quid igitur primo genuit eum, et deinde dedit ei vitam? ergo absque vita genitus est. Sed hoc nec dæmones quidem dicent, una enim cum impietate magna etiam ignorantia esset hoc dicere. Quemadmodum igitur, Dedit ei vitam, pro eo quod genuerit eum vitam intelligendum est; ita et illud, Dedit ei judicium, pro eo quod judicem eum genuit, capiendum est. Similiter igitur cum Filius det Spiritui sapientiam, producit illum sapientiam, esse scilicet et subsistentiam ei dans, quam accipit cum spiratur ab eo. Igitur spirationis etiam Filius causa sive principium est.

Item Filius de se quidem ipso dicit: *Quæ audivi a Patre meo, annuntiavi vobis*; de Spiritu vero: *Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet loquetur*. Quod igitur significat de Filio hoc quod audit a Patre, idem et de Spiritu significat ipsum audire; sed de Filio ipsum audire significat esse a causa, et ipsum generari. Audire enim nihil aliud est, nisi sapientiam et scientiam accipere. Filius autem non primo natus, deinde postea accepit scientiam vel sapientiam, sed natus est sapientia; in ipso generari accipiens scientiam et sapientiam, et cætera omnia, quæ idem sunt cum ejus essentia: hanc igitur accipit a Patre cum audit ab eo, et audire ejus generari est. Igitur et audire Spiritus sancti non significat nisi quod a causa est et spiratione ejus. Quare a quo audit, ab eo etiam procedit: sed non solum a Patre audit, sed etiam ex Filio, quod ex ipsis verbis Salvatoris apparet, ubi dicit: *Ex meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Annuntiandi namque causa est Spiritum audire; et ejusdem annuntiandi hoc quoque causa est, quod ex Filio accipit. Quare ex Filio accipere vel audire, unius ejusdemque rei, videlicet annuntiandi causa est. Igitur in divinis idem est audire et accipere; et cum accipiat ex Filio, igitur audit etiam ex eo. Ejusdem sententiæ sanctus etiam Basiliius est in Regula monastica, de Spiritu sancto dicens, quod docet et suggerit omnia quæcunque audit a Filio, etiam producit ex eo; eo quod ejus audire idem est quod procedere, ut dictum est.

Item esse Patrem aut generare non continet in se rationem spirandi; esset etenim Spiritus Filius, sed Filius omnia simpliciter habet, quæ et Pater, præterquam quod generet, vel sit Pater. Dicit eam sanctus Cyrillus in secundo ad Hermiam: Coæternum credimus Filium Patri, et omnia quæcunque æquali mensura habentem, præter ipsam generare: hoc namque soli Deo et Patri tribuitur. Idem in sermone de Trinitate: In Filio unigenito per omnia simili et æquali Patri, præter paterni-

tatem. Habet igitur spirandi potentiam Filius, cum hoc præter rationem paternitatis sit, omnia vero Patris præter paternitatem, vel præter vim generandi, ipse quoque habet, ut Cyrillo placet.

Item Spiritus sanctus dicitur donum ut Patris, ita et Filii: ergo et ex utroque. Antecedens omnibus doctoribus placet, consequens probatur: donum etenim est dantis, aliquid vero alicujus est, aut secundum identitatem, aut ut possessio ejus vel servus, aut secundum originem, et cum nullus modorum priorum conveniat, cum dicimus Spiritum sanctum donum esse Filii, restat ut secundum tertium modum originalis, videlicet dicatur Spiritus sanctus Filii donum: ergo Filius est ejus origo et causa.

Item Gregorius Nyssenus in homilia super *Pater noster*, quæ incipit, *Quando Moyses populum Israeliticum ad montem discendi causa adducebat; distinctionem divinæ Trinitatis tradens, Patrem quidem a Filio et Spiritu sancto distinguit, eo quod ipse quidem absque causa est, illa vero a causa: Filium vero et Spiritum sanctum, quibus commune est quod a causa sint, distinguit ab invicem, eo quod ille quidem ex Patre est, hic vero ex Patre et Filio: ita enim in antiquioribus codicibus scribitur. Quare manifeste etiam secundum istum doctorem Spiritus est ex Filio. Quod si qui secundum moderniores libros Spiritum Filii dicant esse scriptum: non ex Filio, nec hoc modo tamen aliquid plus habebunt. Idem enim concludetur etiam ex hoc. Patet namque quod cum Filio et Spiritui sancto commune sit principiata esse (diximus pluries quomodo capiunt sancti doctores Græci causatum, et principiatum in divinis videlicet pro eo, quod est a principio sive creata esse) quærit quomodo distinguerentur ab invicem, et asserit, quod quanquam commune habeant hoc, quod ambo sint causata sive principiata, tamen Filius ex Patre dicitur, et ultra non procedit ejus proprietas, Spiritus vero et ex Patre dicitur et una cum hoc etiam Filii esse testantur Scripturæ. Quare Spiritus Christi quoque Spiritus est, Filius vero nec est Spiritus, nec dicitur. Et hoc putat hic sanctus doctor satis esse ad distinguendum, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, Filius vero non dicatur Filius Spiritus. Si igitur quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, distinguit illum a Filio; secundum autem nostros nil aliud illum a Filio distinguit, nisi diversus processionis modus ipsum videlicet spirari. Idem ergo est Spiritum esse Filii Spiritum, atque ex Filio procedere. Cujus ergo dicitur Spiritus, ex eo etiam procedit: dicitur autem Filii Spiritus tanquam et Patris; igitur etiam ex Filio quemadmodum ex Patre procedit. Et notandum quod vana est quorundam expositio dicentium propter consubstantialitatem dici Spiritum Filii Spiritum: cum hic sanctus doctor tanquam distinctivum hoc accipiat. Quæ vero propter consubstantialitatem dicuntur, uniant, non distinguunt. Si igitur non propter consubstantialitatem dicitur Spi-*

ritus Filii, omnes demonstrationes Latinorum potissimum, et absque aliqua contradictione remanent: quibus ex eo quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, etiam ex Filio eum procedere probant. Per hanc enim falsam expositionem aliqui eas evertere conantur propter consubstantialitatem, putantes dici Spiritum Filii. Hanc sententiam Gregorius Nyssenus ut falsam manifeste reprobat, accipiens illud tanquam distinctivum. Sed cum ad ostendendam quidem hujus conclusionis veritatem, Spiritumque sanctum ex Patre et Filio procedere probandum, multa argumenta, multæ auctoritates, multæ rationes sint, satis tamen ex prædictis tibi puto fecisse.

Solutiones inconvenientium, quæ a Græcis opponuntur Latinis et cæteris recte sentientibus.

Cum vero quædam inconvenientia nobis, qui veritatem constemur, ab illis inferuntur, qui, nec quid dicant, sciunt, nec de quibus asserunt, illa quidem, quæ contra argumenta probantia veritatem opponuntur, in ipsismet argumentis breviter solvimus, ut vidisti. Eorum vero, quæ contra ipsamet conclusionem inferuntur, eligens potiora, et quæ magis verisimilia videntur, solutiones pro posse, paucis et sufficienter hic inseram; ut tibi oratio ista, quam fieri potest, completa sit, et ad omnia sufficiens. Quanquam hæc inconvenientia non contra nos inferuntur, nec nos tepemur reddere rationem: sed contra sanctos doctores, qui nobis hujus dogmatis hujusque conclusionis principes et auctores fuerunt; et non solum contra occidentales, qui apertissime docent conclusionem, sed non minus contra orientales. Ab ipsis igitur etiam solutiones quærendæ sunt, non a nobis, quod et fecerunt, Spiritu sancto prævidente omnes insurrecturas hæreses. At tamen nos etiam ab illis illuminati, et ab aliis viris beatis, qui amplissima de hac re opera sua nobis reliquerunt, ad ea nosmetipsos opponemus. Putant igitur Patrem et Filium aut in unam confundi personam, si quis ex utroque procedere Spiritum sanctum dicat, aut duas causas duoque principia necesse esse ponere; utrumque vero horum absurdissimum est. Nos vero ad confusionem quidem personarum hæc dicimus, quod si operationem spirandi constitutivam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens, ut Filius esset una eademque persona cum Patre. Cum vero constitutiva quidem paternalis personæ paternitas, et ipsum generare probatum fuerit, spirare vero proprietas quædam sequens ejus personam jam constitutam; cur ille, cui communis est cum Patre non constitutiva proprietas, una eademque persona cum ipso esset? Quemadmodum enim commune habens Filius cum Patre, quod Spiritus dicatur Spiritus ejus, prout Patris, item quod ab eo mittatur prout a Patre, tamen non est eadem persona cum Patre, eo quod non est constitutivum, nec quod Spiritus dicatur Spiritus Patris, nec quod a Patre mittatur. Item et si commune habeat cum Patre spirandi potentiam

non ideo in eandem cum eo confunditur personam. cum spirare non sit paternalis personæ constitutivum. Quare donec non probetur spirandi potentiam paternalis personæ constitutivam esse, nec confusio personarum inde probari poterit. Sed spirandi potentia constitutivam esse, probari non potest: eum quia sequeretur quod Pater haberet duas personas et duas hypostasias, ut in principio probatum est, hoc autem inconveniens: tum quia hæc petitio principii esset. Ponere namque potentiam spirandi constitutivam esse personæ Patris, et ex Patre solum Spiritum procedere, unum et idem est. Quare qui hoc dicit, petit principium. Cum autem hoc non probetur, nec confusio personarum sequitur, quanquam sint qui credant. Dictum est autem in superioribus quænam eorum quæ de Deo dicuntur, communia sunt; quæ propria, et propriorum quænam duabus personis propriis; quæ vero uni soli, eorum quæ uni soli; quænam ita propria sunt, ut et personalia sive hypostatica sint; quæ vero ita propria, ut notiones non ut hypostatica; quale ipsum quoque spirare dictum est esse. Igitur ex iis quæ nunc dicta sunt, et ex iis quæ in superioribus præsupposita fuerunt, hujus inconvenientis solutio patet. Nec habet quisquam amplius accusare Latinos, quod confusionem introducant personarum. De duabus vero causis, sive duobus principis, quæ in theologia Latini introducere quidam autumant, hocque inconveniens magis eos sequi, quam umbram corpora putant: quid dicemus? Nempe hoc in primis dicendum est, quod ipsa sola auctoritas sanctorum sufficiat fidelibus necesse est: qui utrumque dixerunt, et quod Spiritus a Patre procedit et Filio, et quod tanquam ab uno principio. Non enim duo principia Spiritus sunt Pater et Filius, inquit Augustinus, sed unum ejus ambo principium sunt; quemadmodum creaturæ non tria principia, sed unum sunt Pater, et Filius, Spiritus sanctus, ipsa Trinitas Deus. Quam igitur aliquis hac apertioem quærat solutionem, quæ Spiritus sanctus per hujus sanctissimi Patris os et doctoris locutus est. Non enim lateat nos quod idem inconveniens multorum videlicet principiorum, et multorum deorum in productione etiam creaturæ sequeretur. Si quis non pie consideraret, quod a fide Christiana est alienum, et conveniens gentilibus. Hoc enim est de quo maxime nos gentiles accusamus, quod multos videlicet introducebant deos, multosque creatores. Cum igitur nos etiam tres divinas personas creaturæ causam et principium credamus, nos etiam hoc inconveniens sequeretur, et multa videremur ponere principia, multasque divinitates, si quis non recte intelligat. Sed audi quomodo sancti doctores sapientissime hoc solvunt. Nam et si Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum creaturæ causam esse credamus: quoniam tamen ad Patrem omnia referuntur, et quia ab eo habent et Filius et Spiritus sanctus et ipsum esse, et creandi po-

tentiam; si enim Pater non esset, Filius et Spiritus sanctus, nec creandi potentiam haberent, nec omnino essent, item quoniam una et eadem numero, et communi divinitate, sive divinis essentia procedente: ideo merito unus Deus et unus Creator sunt.

Item quoniam una et eadem numero potentia erat cum Patre; Filius et Spiritus sanctus ex una et eadem numero et communi divinitate, sive divina essentia procedente: ideo merito unus Deus, et unus Creator sunt. Hoc idem igitur de processione Spiritus ex Patre et Filio sufficiens ait illis qui de hoc quærent. Quoniam etenim una, et eadem spirandi potentia ex una et eadem essentia procedente Pater et Filius Spiritum sanctum spirant: et quoniam a Patre hanc spirandi potentiam Filius habet, ideo unus spirator, una causa et unum principium processionis Spiritus ambo sunt. Hæc igitur ut dictum est sufficerent non contententibus propter doctorum auctoritatem, idem tamen ratione quoque probatur; cum enim duo sint, ad quæ omne productum refertur, forma videlicet, secundum quam producitur, et suppositam aut personam, ex qua, si Pater et Filius, quemadmodum duo sunt secundum personas, si ita est forma, secundum quam producant, duo essent, tunc necessario duo essent principia Spiritus, cum vero etiam personis duos esse fateamur, forma tamen, qua producant unum numero sicut, et omnino indistincti (est enim ipsa divina essentia una et eadem numero communis ambobus, secundum quam ambo Spiritum producant), non est necessario impossibile est, duo principia dicere. Est etenim una numero essentialis activa spiratio, quæ cum eis propria sit, non potest tamen esse communis Spiritui sancto, eo quod ut sæpius dictum est opponitur ejus proprietati. Omnia enim essentialia communia Filio et Spiritui sancto cum Patre sunt, salvis tamen eorum proprietatibus. Omnia enim est Filius quæcumque et Pater, Basilium et ceteri doctores aiunt, manens in eo quod est Filius, videlicet in ejus proprietate. Quanquam etenim æqualis et similis sit Patri, generare tamen se ipsum non potest, cum sit ejus proprietati oppugnans. Eodem modo Spiritus quoque, etsi omnia communia habet cum Patre et Filio, servet tamen suam proprietatem necesse est: quia spirare se ipsum non potest, cum hoc oppugnet ejus proprietati. Ex his igitur clarissime patet falso Latinos accusari, quod duo ponant in divinitate principia. Item aut perfecta est, aiunt, ex Patre processio, et superfluit illa quæ ex Filio est, aut si hæc necessaria est, imperfecte ex Patre procedit. Hoc vero inconveniens est, imperfectam operationem dicere Patris, et ad suam perfectionem Filio indigere. Ad quæ respondemus, illos qui hæc dicunt, ideo errare, quia omnino duos esse putant Patrem, et Filium, et eorum operationes, humanis exemplis iuxtaferentes, quia vident duorum hominum duas esse operationes numero, etsi ad unum effectum ten-

dant, et distinctas ab invicem, putant idem contin-
gere etiam in Deo. Quod absurdissimum est. Nam-
que Pater et Filius personis solummodo distincti,
in cæteris unum et idem sunt; quo fit ut etiam
spirandi potentiam unam et eandem numero ha-
beant, et simul non seorsum, nec hic prius, alter
posterior, nec hic alia, alter alia spiratione spiret
Spiritus, ut illi qui corporales in omnibus sunt,
putant; sed simul et absque tempore una eadem-
que numero spiratione perfecte ambo, et supra
omnem perfectionem eum spirent. Necessè enim
est eadem toties ad eos dici, qui toties audientes
non intelligunt; aut quid isti dicent, si quis eos
e contra interroget, si perfectam credunt mundi
ex Patre creationem, an non? Si enim perfectam,
quare Filium quoque et Spiritum creatores nomi-
nant? Si vero imperfectam, et ideo Filium et Spi-
ritum Patri associant, considerent quid dicant. At
perfecta quidem ex Patre mundi creatio, una vero
eademque numero Filii et Spiritus operatio ad ejus
creationem est, et non alia Patris, alia horum;
tunc enim haberent locum hæc puerilis dubia. Ita
igitur et in proposito perfecta quidem, et super
omnem perfectionem est Spiritus ex Patre proces-
sio: eadem vero et una numero ex Filio quoque
ejusdem Spiritus spiratio est, non alia et alia, nec
aliter et aliter, nec prior et posterior, sed simul
eadem, et similiter cum una et eadem numero spi-
randi potentia Spiritum ambo spirant. Et nullus
rursus blasphemiam hinc rationem accuset, audiens
nos ex creatura arguentes. Et ideo putet Latinos
Spiritus sanctum inter creaturas ponere; fuerunt
etenim, et sunt, qui in hanc etiam proterviam et
insaniam devenerunt, ut hoc quoque Latinis imputare
auderent. Hæc enim aut stultorum, aut jocari
volentium sunt; aut illorum qui ignorant sanctos
Patres et doctores sapius a creatura et sensibili-
bus exemplis manucentes nos ad credendum res
intellectuales et invisibiles atque divinas, ab eis
quæ et ex ille vestigium divinæ similitudinis habent,
illa probantes pro posse. Trinitatem etenim perso-
narum Orientales quidem, intellectu, verbo et
spiritu; item oculo, fonte et fluvio; rursus sole,
radio et luce: Occidentales vero aliis similibus
ostendere conantur. Quamvis unumquodque eorum
exemplorum etsi ratione tria sint, una tamen hy-
postasis sive substantia realiter est. Patres tamen
non putarunt propterea propositam veritatem of-
fendere, sed quantum intentioni eorum convenie-
bat ex iis exemplis accipientes, reliquum, tanquam
alienum a veritate, repellebant. Et nemo eos nec
accusavit nec accusabit, donec mentis compos est,
talibus quod usi fuerint exemplis. Quomodo igitur
Latinos recte quis accusabit, si ad ostendendam
unam eandemque numero esse spirativam in Patre
et Filio potentiam, utantur exemplo ab omnibus con-
cesso, una eademque numero a Trinitate entium
creatione? aut quomodo propterea calumniari eos
aliquis audebit quod Spiritum sanctum cum crea-

A juris connumerent? præsertim cum nullus eorum
qui nunc vivunt, Latini, nec qui post divisionem
et infaustum infelixque illud schisma fuerunt, hoc
primo dixerit; sed illi prisca sancti, illi antiqui
doctores, illa luminaria magna, quorum sonus in
omnem terram exivit, et verba in fines orbis terræ,
quique a nobis et nostris ut præcipui doctores et
sancti merito celebrantur, hæc exempla et invener-
rint, et dixerint. Augustinus etenim, qui profundi-
tate scienciæ omnes antecellit, sanctitate et fervore
charitatis in Deum nulli cedit: Augustinus est, in-
quam, qui hæc eisdem verbis dicit Patrem et Fi-
lium scilicet principium esse Spiritus sancti.
Quemadmodum Patrem, et Filium, et Spiritum
sanctum unum principium creaturæ credendum
est. Accusent ii qui facile cuncta audent, et bea-
tum Athanasium, qui in Dialogo Orthodoxi cum
Ariano dissimilem Filium Patri, et Spiritum Filio
et Patri ponente, ita dicit: Dei natura cum Filii et
Spiritus sancti causa est, tum omnis creaturæ; et
simili audacia aut Filium et Spiritum cum creatura
ponant, aut creaturam cum Filio et Spiritu sancto
ut Deum colant, ut eandem numero causam esse
Dei videlicet et creaturæ, sanctus doctor docuerit.
Sed hæc impudentium et ignorantium hominum
sunt. Etenim cum Inconvenientia, quæ quidam
contra veram nostram conclusionem suis rationibus
inferre solent, hæc potissimum sint; et ad hæc si-
qua alia sunt, referantur: patet, quod illis Deo
favente sufficienter solutis, cætera etiam simul
corruunt, et quæ ad hæc dicta sunt, et ad omnia
etiam illa sufficiunt.

*Expositio auctoritatum doctorum quorundam, quæ
Latinis contrariæ esse videntur.*

Cæterum restat considerare quæ a quibusdam
auctoritatibus doctorum oppositis, ut arbitrantur,
Latinis et hujus dogmatis veritati arguunt, pulantes
contradictionem ex eis concludere: quarum una
quidem est illa, quam in Theologicis suis beatus
Joannes Damascenus ait: Spiritum Filii dicimus,
ex Filio vero non dicimus. Altera vero sanctissimi
Dionysii Areopagite, in libro *De divinis nominibus*
dicentis: Solus fons divinitatis, qui supra omnem
substantiam est, Pater est. Nam etsi aliqua aliæ
reperiantur, eundem tamen sententiæ sunt, et ad
hæc tanquam potissima et quæ videntur expresse
Latinis esse contraria, referuntur. De iis ergo dua-
bus duntaxat considerandum est. Ad illud ergo,
quod Joannes Damascenus ait, audi quam simpli-
citer, quam iuste, quamque sufficienter ad persua-
dendum pro Latinis et eorum opinione confir-
manda respondebimus. Nullum dicimus nomen ita
sufficiens esse, ut unum solum possit præcise signifi-
ficare, quod in divinis exprimere volumus, quo fit
ut multis et diversis altero unam, altero aliam rem
nec tunc cõplete significemus. Cum enim hæc
nomina et verba a nobis inventa sint, et qui na-
tura regimur, et qui naturalibus rebus ea signifi-
candis imponimus, nec inventoris, nec eorum qui-

bus imponuntur, naturam excedere possunt: A ideoque divinas res completo significare minime possunt. Quare imperfectionem nominum non attribuendam esse rebus divinis, omnibus qui recte sapit, affirmat. Sed cum aliis nominibus divinas res exprimere non possimus, utendum quidem his consuetis nominibus est. Utendum tamen in quantum rebus significatis conveniunt, imperfectionem eorum, et si quid inconvenientiæ secum portant, resellendo, et per aliud nomen defectum alterius supplendo. In quæstione itaque proposita, videlicet in processione Spiritus ex Patre et Filio, duo hæc necessario exiguntur: unum, quod Pater et Filius æqualiter atque simpliciter Spiritum sanctum spirant, non unus perfecte, alter imperfecte; hoc enim contrarium est fidei veritati. Alterum, quod Filius B ut in aliis, ita etiam in spirando relationem et ordinem habeat ad Patrem. Utrumque enim horum insunt Patri et Filio. Summa etenim est in eis et potentia æqualitas, imo identitas, et summus ordo. Quæcumque enim Filius habet, ipsum etiam spirare Spiritum, habet a Patre. Si igitur unum nomen esset sufficiens, et summam potentia eorum identitatem, et summum ad invicem ordinem simul significare, illo profecto omnibus aliis postpositis utendum esset. Nunc vero non solum impossibile est unum tale reperire nomen: et ideo necessario uno nomine alterum horum, altero vero alterum exprimentum est, verum etiam hæc diversa nomina ad hoc quod utrumque per se unum tantum significatum prædictorum significant, etiam imperfecte illud unum significant. Quare nos recte quidem et pie quid rei significandæ conveniat recipientes, reliquum, et quod imperfectionis est, repellimus. Tales sunt ex præpositionibus *ex*, videlicet et *per*. Præpositio namque *ex* æqualitatem quidem cum de aliquibus duobus vel pluribus accipitur, significat; ordinem vero unius ad alterum minime. Si quid enim ex duobus fieri dicimus, puta si quod pondus ex duobus trahitur, similiter quidem et æqualiter eorum ex utroque trahi, quoad vim præpositionis significamus. Ordo vero unius ad alterum non inde apparet. At præpositio *per* e converso ordinem quidem significat, æqualitatem vero minime. Si quid enim ex aliquo per aliquem D esse aut fieri dicatur, manifeste apparebit illum, de quo dicitur *per*, ordinem quemdam ad illum de quo præpositio *ex* prædicatur, habere; et hunc ab eo accepisse id quod per eum fit. Æqualitas vero horum ad invicem minime significatur. Minoris namque potentia semper et auctoritatis est ille, de quo præpositio *per* prædicatur. Unde sancti Patres et doctores cum orientales, tum occidentales, cum ad potentia æqualitatem, imo identitatem Patris et Filii respiciunt, ex Patre et Filio dicunt Spiritum sanctum procedere et esse. Cum vero ordinem eorum ad invicem ostendere volunt, ex Patre per Filium eum procedere, et ex Patre per Filium, sive ex Deo per Filium, cum esse do-

cent. Sunt tamen nonnulli sanctorum, quorum aliqui majoris fecerunt ordinem, ut major pars Orientalium: aliqui æqualitatem, sive identitatem, ut plurimi Occidentalium. Et quemadmodum occidentales plures facientes æqualitatem sæpius utuntur *ex*, ita orientales, qui ordinem majoris existimant, cum quibus et beatus Joannes Damascenus connumeratur, per ut plurimum utuntur, raro admittentes præpositionem *ex*: non sibi invicem contradicentes, sed diversa significata diversis nominibus exprimentes. Quare de mundi creatione etsi absque ulla ambiguitate ex Filio etiam omnia producta sint prout ex Patre, rarissime tamen reperies apud doctores præsertim orientales, quod mundus sit productus ex Filio, sed semper per Filium, ob illud Joannis: *Omnia per ipsum facta sunt*. Ita magis ordini adhæserunt Patres orientales; et ideo utuntur *per*, quæ sola ordinem significat. Præterea lingua Græca per hanc præpositionem *ex* principalem significat causam, qualem Filium esse, vel Spiritum, vel mundi, nullus omnino concedet. Quare fugiunt doctores de Filio ipsa *ex* uti, ne quis eum principalem causam putaret; et non solum ipsa *ex*, verum etiam nomen causæ fugiunt de Filio dicere respectu ad creaturam, quanquam et Filius et Spiritus passim ab omnibus fidelibus causa mundi esse credantur, et una cum Patre causa: timentes ne quis propterea principalem causam eum esse putet; a quo ut falso sibi cavent. Unam enim principalem et Deitatis et creaturæ causam sciunt Patrem videlicet solum. Si igitur Latini cum sanctis occidentalibus ex Patre et Filio Spiritum sanctum dicentes, non principalem causam Filium ponunt, sed eorum potentia identitatem et æqualitatem per hoc profitentur: Damascenus vero principalem causam negans, quæ per *ex* significari solet, habuit respectum ad ordinem, et ideo utitur *per*, ex Patre per Filium procedere Spiritum asserens, per quem Filii ad Patrem ordo manifestatur, æqualitatem sive identitatem eorum potentia nec ipse negans, quomodo magis invicem consona dicantur? Ipse enim est, qui de Patre, ipse quidem est intellectus Verbi abyssus. Verbi genitor, et per verbum spirator declarativi Spiritus. Et rursus: Spiritus vero sanctus declarativa absconsæ divinitatis potentia Patris, ex Patre per Filium est procedens. Quod autem per hanc præpositionem *per*, tum per hunc, tum per alios doctores, Filius quoque cum Patre causa substantia Spiritus ostenditur, satis in oratione *De unione* a nobis probatum est, præsertim cum addatur hoc verbum *procedere*, quod etiam, secundum nostros, nihil aliud quam ipsum esse personale Spiritus sancti significat. Et ad auctoritatem quidem Damasceni hæc sufficiant.

Ad illa vero sancti Dionysii, solum fontem Divinitatis Patrem dicentis, ut clarius appareat auctoritatem illam non habere illum intellectum, quem nostri putant, audiendum est primo illos doctores.

qui etiam Filium dicunt fontem Spiritus sancti, non dico gratiarum Spiritus non subsistentium, hanc enim abutuntur ad omnia hujuscemodi responsione: sed ipsius personæ Spiritus sancti. Primo itaque Athanasius in sua contra Arianos oratione illud Psalmi: *Quoniam apud te est fons vitæ*, exponens, Sciebat etenim, inquit, Pater videlicet apud se habens Filium fontem Spiritus sancti. Patet igitur quod ipsam personam Spiritus hic dicit non gratiam non subsistentem; habemus enim a sancto Basilio traditam regulam, quod cum audimus Spiritum cum additione sanctum, nil aliud quam personam Spiritus intelligere debemus. Cum igitur hic Filius fons Spiritus cum additione sancti dictus sit, patet quod personæ ejus fons dictus est. Deinde quoque ipse magnus Basilius, qui hanc nobis tradidit regulam, fontem Spiritus sancti Filium nominat, dicens: Fons vitæ Filius, ait enim David ad Patrem: *Quoniam apud te est fons vitæ*; et rursus alius propheta dicit de Judæis: *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis*. Aqua vero vivens dicitur Spiritus sanctus. Et notandum quod Spiritum sanctum dicit, significans ipsam ejus personam; persona vero Spiritus sancti Deus est; Filius igitur cum sit fons Spiritus sancti, fons est divinitatis manifestissime. Quare cum sancti Dionysii illa auctoritas, solum fontem divinitatis Patrem inquentis, prædictis sanctorum auctoritatibus non contradicat (nefas est enim etiam cogitare quod sancti doctores invicem contradicant), aliud quam vulgus putat, intelligit; nec ideo dicit hæc ille doctor, quasi negans Filium esse fontem Spiritus sancti, sed ipsæ quoque una cum prædictis doctoribus eum fontem esse Spiritus sancti dicit, hoc est, ejus personæ. His igitur declaratis respondemus, quod non omnimodam divinarum personarum distinctionem ab invicem hic, ut non tri falso arbitrantur, sanctus doctor tradere proposuit; et patet quia nullam Filii distinctionem et Spiritus sancti tradidit. Non igitur omnium trium personarum ab invicem distinctionem, sed Patris duntaxat ad reliquas tradit. Patrem igitur in parte ad Filium comparans, et eorum ab invicem distinctionem tradens, solum fontem Patrem ait, ac si diceret Patrem quidem fontem Filii esse, Filium vero fontem Patris minime esse. Et quod de Patre et Filio duntaxat hic speculetur, a sequentibus manifestatur. Ea etenim, inquit, quæ sunt generationis divinæ, quæ super omnem substantiam est, non convertuntur ad invicem. Hoc enim nomen generationis divinæ Patrem et Filium duntaxat respicit, cum illo generet, hic generetur. Hoc autem manifestius apparet, cum subjungit, cum Pater non sit Filius, nec Filius Pater: patet igitur quod generare et ipsam paternitatem soli Patri tribuens, solum fontem eum ait divinitatis, ac si diceret: Solus Pater, solus generans est, nec ipse generatus, nec Filius generans, cum eaque sunt generationis divinæ non convertantur ad

invicem. Et hæc quidem vera ejus auctoritatis expositio simul et solutio est. Quod si quis etiam diceret Patrem solum fontem generationis divinæ, quæ supra omnem substantiam est, tanquam qui solus Filii simul ac Spiritus principium sit, et solus fons non ex fonte: Filius vero sit quidem fons, doctoribus ita docentibus, sed fons ex fonte. Hujus autem sententiæ et beatus Augustinus in quarto *De Trinitate* est; ait etenim: Et quod dicit Dominus: *Quem ego mittam vobis a Patre*, probat Spiritum sanctum et Patris esse et Filii. Etenim cum dixisset: *Quem mittet Pater*, addidit: *In nomine meo*; non tamen dixit: *Quem mittet Pater a me*, quemadmodum dixit: *Quem ego mittam vobis a Patre*, ostendens videlicet quod totius divinitatis, vel ut melius dicatur, Deitatis Pater est principium. Hoc beatissimo doctore quem digniorem quæremus mentis Dionysii expositorem? Quis hoc melius intellexit? in quo ut illo Spiritus sanctus locutus est? Quod enim ille dixit solum fontem divinitatis, quæ super omnem substantiam est, hic totius Deitatis principium inquit: cum Pater scilicet a nullo principio sit, sed ipso sit Filii et Spiritus sancti principium, Filius vero principium habens Patrem, ipse etiam principium sit Spiritus sancti. Sed ne te offendat rursus nomen totius Deitatis, nec opponas toti partem, tanquam si Filius partis esset principium; Deitas enim non est partibilis. Illic vero defectum imbecillitatis nominum est, quem qui ad res significantas transfert, non recte nec pie agit. Ad exponendam igitur auctoritatem prædictam, et oppositionem inde subnotam solvendam etsi multi alii modi essent, tamen quæ dicta sunt, ita manifesta et clarissima sunt, ut sola sufficiant. Probato enim quod Filius sit etiam fons Deitatis, siquidem fons Spiritus sancti est sanctorum Patrum sententia, Spiritus vero sanctus Deus est (quibus beatum Dionysium contradicere nullus fidelium dicet), restat ut hoc quod dicit Dionysius, solum fontem Deitatis Patrem esse, secundum prædictos modos, aut alteram illorum, et non aliter dixerit.

Brevis Epilogus omnium, quæ dicta sunt in hoc opere.

Ego quidem tua gratia, clementissime vir, quod petisti pro posse complevi. Quæ enim acta in concilio fuerunt ex parte narravi, utriusque quæstionis rationes breviter reddidi. Quæ inferuntur inconvenientia contra veritatem conclusionis sive ex rationibus adversariorum, sive ex auctoritatibus doctorum solvi. Et quidem ut puto sufficienter. Ex quibus, ni fallor, fidei nostræ veritas clarissime probata est. Tuum vero erit et aliorum, quorum in manus hoc opus legendum pervenerit, attente absque passione sæpius eadem legere et relegere; et bene quæ in eo dicta sunt contemplari; fortassis etenim non inutilis, neque labori nostro inconveniens vos fructus sequetur; sed qualis maximi existimandus est. Si quidem veri

nec inquirendi fructuosior labor est, nec inventi pretiosior fructus. Sed ante omnia sanctorum Patrum et doctorum occidentalium auctoritates, quas cum his simul ad te mitto, legentes, attente ex his colligatis problematis hujus clarissimam veritatem. Si qui vero non veritatis, sed contentionis amici, aut meis rationibus, aut dogmati Latino- rum instantias inferant, eos deridentes et per

Patrum auctoritates facillime arguentes: omnis etenim ratio his contradicens reprobanda est, tanquam veritati contraria, siquidem Patres veritatem locuti sunt. Tu vero una cum Occidentalium Patrum testimoniis etiam aliquas Orientalium auctoritates a nobis accipe, ut etiam istos eadem illis dicentes, intelligas; et non solum sententia, verum etiam ipsis verbis eos plerumque esse concordēs.

EJUSDEM CARD. BESSARIONIS

AD GRÆCOS EPISTOLA

EXHORTANTIS EOS AD OBEDIENTIAM SACROSANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE,
ET SUSCEPTIONEM SYNODI FLORENTINÆ,
ET DE ELECTIÖNE SUA IN PATRIARCHAM CONSTANTINOPOLITANUM.

ARGUMENTUM.

Græci nostri, mortuo Josepho patriarcha Constantinopolitano Florentiæ, noluerunt alterum eligere et in locum demortui substituere, quem confirmaret summus pontifex Eugenius IV, quod dicerent non esse moris eum eligendi extra Constantinopolim. Quibus excusando se humanissime pontifex respondit, se non posse depouere Latinum patriarcham titularem, nisi Græci proponerent alterum Græcum ibi ubi celebrabatur concilium, a se confirmandum. Quem autem postea Constantinopoli primum elegerint, non adeo constat. In historia quam scripsit nostra ætate Theodosius Zygomalas ad Martinum Crusium hæreticum, fertur fuisse Gregorius Protosyngelus. ut notavimus in II libro de Sacramentis versus finem. Doctissimus Caryophyllus in libro quinque capitum, quem in linguam tritam et vernaculam Græcorum vertit, ex aliis historicis colligit fuisse Bessarionem, quod ego non credo, fecisset enim alicubi ea de re Bessarion mentionem. Ferunt eum facere mentionem in hac ipsa epistola cum dicit, se habuisse inter Græcos summos honores. At hoc verisimile est eum dicere propter doctrinam et prædiciam: alioquin etiam imberbem et juvenem apud imperatores præ cæteris ephæbis in honore habitum fuisse testatur. Sed eum, aiunt, substituisse Romæ cardinalem creatum. Si intelligant Bessarionem post concilium non fuisse reversum in Græciam, falsum est, ut constat ex epistola Bessarionis ad Lascarum Philanthropinum, circa proœmium, ubi reperiuntur hæc verba, *μετὰ τὴν γινομένην ἁγίαν σύνοδον, καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡμῶν ἐπάνοδον, post celebratum sacrum concilium, et nostrum in Constantinopolim reditum.* Si autem intelligant eum brevi substituisse in ea urbe et reversum fuisse in Italiam, quamvis non sit certum, tamen fieri potest, et tunc debuit historicis dicere, quamvis Constantinopoli præsens electus fuerit, noluit tamen acceptare. Secundum aiunt fuisse Metrophanem, quem mordaci scommate per contemptum vocabant *μητροφόνον*, et *πατριάρχην*, tertium Gregorium protosyngelum, qui fuit a confessionibus Joannis Palæologi imperatoris, et tenuit locum Alexandrini in synodo. Hi omnes fuerunt ex Patribus concilii, qui subscripserant, et permauserunt constantes in concordia et unione cum Ecclesia Romæna. Porro de Gregorio protosyngelo sive fuerit prius, sive tertius, hoc certum est, eum sponte cessisse patriarchatu, et eo munere dignitatis se abdicasse, imo et Romæ se recepisse, ac inhabitasse monasterium S. Georgii in Velabro, prope Forum Boarium. Hoc totum contigit tempore Nicolai V, qui etiam scribit ad Constantinum postremum imperatorem, et eum hortatur, ut proprium patriarcham, non ut quemdam aliquem tenuis fortunæ sacerdotem misera vivere sinat, sed ut decet verum patriarcham Constantinopolitanum, summopere ipsi commendando rogat, ut eum redire ad suum thronum caret: sique reverso cuncti honorem et obedientiam exhibeant. Eundem ferunt post obitum *θαυματοργῆσαι*, edidisse miracula. De eodem Gregorio, de Isidoro etiam Ruthenorum antistite, et Bessarione sic scribit Pius secundus libro XI in suis Commentariis, circa tertiam partem libri: « Hunc annum viri tres in Ecclesia præcellentes insignem merentis reddidere: primus fuit Isidorus cardinalis episcopus Sabinensis, qui diu antea percussus apoplexia perdidit ser-

monis usum. Ruthenis hic præfuerat quondam pontifex borealibus populis Græcicum ritum servantibus. Cum capta est Constantinopolis a Turcis, legatum illic agebat apostolicæ ædis, jam pridem ab Eugenio pontifice maximo cardinalatus dignitate donatus. In cæde Christianorum, quæ ingens ibi facta est, jacenti cadaveris hominis, qui sibi fuisset similis, vestimenta subtraxit, et cum suis permutavit, cuculla et rubenti pileo supra mortuum dimissis, ipse tanquam unus de plebe captus parvo pretio redemptus est; cadaveri, super quo in signe cardinalatus repertum, caput abscissum est, et hastæ suffixum cum pileo per urbem castraque Turcarum per ignominiam contemptamque sedis apostolicæ veclatam, clamitante præcone, esse Rutheni cardinalis verticem. Ipse vero paulo post ad Nicolaum pontificem rediit, quem aliquot annis postea defuncto Gregorio patriarcha Constantinopolitano, qui anno quo Mantuam itum est, non sine sanctitatis opinione, Romæ obiit, Pius pontifex ad patriarchatus culmen evexit; eique satis functo, Bessarionem cardinalem Tusculanum, virum doctissimum, substituit, natione Græcum, genere Trapezuntinum. Sic Pius secundus, qui deinde prosequitur in sua historia declarare quinam sint illi alii duo viri præcellentes in Ecclesia Dei, qui vitam cum morte commutaverint.

Cardinalis itaque Bessarion a Pio secundo post obitum Isidori creatus patriarcha Constantinopolitanus titularis, præsentem satis gravem, patheticam et elegantem ad Græcos exaravit epistolam.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ

ΤΟΥ ΣΦΟΔΡΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

EPISTOLA GENERALIS

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

BESSARIONIS

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, ἐλέω Θεοῦ τῆς ἱερᾶς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας καρδινάλις, καὶ Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης οἰκουµενικὸς πατριάρχης (1), τοῖς τῷ πατριαρχικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ ὁποιοῦντες ὀπακαίµενοις ἀρχιερεῦσιν, ἱεροµονάχοις, ἱερεῦσι, μοναχοῖς τε, καὶ λαϊκοῖς, ἡγαπημένοις ἐν Πνεύματι ἀδελφοῖς καὶ υἱοῖς, χάριν, εἰρήνην, καὶ εὐλογίαν ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος βουλοµένοις τε καὶ ἐπιθυμοῦσι, καὶ τὰ πρὸς ἐκεῖνα φέροντα, πάση σπουδῇ διαπραττοµένοις.

Ἐβουλόµην μὲν ἂν, ἐν Θεῷ ἡγαπημένοι ἀδελφοί τε καὶ υἱοί, αὐτὸς ἡμῖν παρὼν, αὐτὸς ὑμῖν διαλε-

BESSARION, miseratione divina sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis, et Constantinopolitanæ novæ Romæ œcumenicus patriarcha, iis qui patriarchali Constantinopolitanæ sedi quacunque ratione et ubique subsunt, pontificibus, sacris monachis, sacerdotibus, monachis, et sæcularibus, dilectis in Spiritu fratribus ac filiis, gratiam, pacem et benedictionem ab omnipotenti Deo volentibus et optantibus, omnibus, omnique studio conantibus ut ea adipiscantur.

Volebam sane, in Deo charissimi fratres et filii, ipse vobis præsens, ipse vobiscum discerens

Petri Arcudii notæ.

(1) *Οἰκουµενικὸς πατριάρχης (α).* Mirandum qui fieri potuit, ut catholicus, et Romanus, hoc est Christianus, et veræ fidei zelantissimus, hoc titulo se ornaverit, cum Gregorius Magnus Joannem patriarcham Constantinopolitanum primum hoc nomen sibi usurpantem monuerit, ut ab stulti vocabuli se appellatione compesceret, et suum apocrysum vetuerit communicare in sacris cum

Joanne et cum Cyriaco successore ejus, nisi ab hac appellatione desisterent, ut constat ex epistola tricesima, et tricesima prima libri sexti, et alibi passim. Præterea Adrianus primus scribens ad Constantinum et Irenem imperatores rogat eos ne deinceps permittant patriarchæ Constantinopolitano Tarasio, scribere se universalem, quod fecerat in professione suæ fidei, quam miserat ad pontificem.

(α) Vide Aloysium Bandinium in Commentario, supra col. xxxvi. Edit.

PATROL. GR. CLXI.

15

de iis quæ ad nostram salutem pertinent, ultro ei-
troque ratione uti, deque iis quæ facere ac dicere
desidero, et precor. Quoniam veru res, quæ nos
circumstant, et tanta locorum distantia id prohibet,
quod reliquum est et posterius, litteris vobiscum
versari, et epistolari hac ratione partem aliquam
eorum quæ ipsi præsentis diceremus, necesse est
vobis enuntiare. Precor autem Deum, qui est super
omnia, ut eum eadem charitate, quæ dicenda
sunt, excipiat, qua etiam nos ea dicturi sumus.
Testis enim est mihi ipse, quem nihil latet, ne eor-
um quidem quæ sunt in cogitatione, quod pri-
mum quidem zelus divinus, deinde vero amicitia
nostræ gentis excitat promere quæ dicturus sum;
neque quiescere sinit, ne non manifesta vobis faciam
quæ vos nosse necesse est.

Ante omnia igitur (ut hic exordiar) mementote,
fratres in Spiritu et filii, quanta et qualis fuit
nostra gens, partim quidem sapientia, partim vero
reliqua virtute; præterea quæ mundana est, po-
testate et imperio, viribusque. Quippe nostri non
tantum totius sapientiæ, cunctarumque disciplinarum
inventores, verum etiam perfectores existite-
runt. Ibi tota sanctitas effulsit, inde monarchia toti
orbi imperavit. Cæterum nunc (heu mala!) non solum
imperium amisimus, sed et servitutem, et eam
gravem, ac molestam experientia patimur, Barbaris
et impiis (heu me miserum!) nobis dominantibus.
Neque id solum, verum etiam sapientiæ ne
vestigium quidem penes nostros remansit. Cum
post acquisitionem rerum necessariorum quaeratur
et solita sit advenire. Quæ eum nos deseruerint

γόμενος δοῦναι τε καὶ λαβεῖν λόγον περὶ τῶν τῆ
ὀμιλήσαντων σωτηρίᾳ ἀνηκόντων, καὶ ὧν ὁμοῦ ποιῶν
τε καὶ λέγειν ποθῶ τε καὶ εἶχεται. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ-
το τὰ τε περιστατάμενα ἡμῶς πράγματα, ἢ τε τοσαύτη
καλῶς τῶν τόπων διάστασις, ὁ λοιπὸν τε καὶ δευτέ-
ρον, γράμμασιν ὁμῶν ἀνάγκη συνείναι, καὶ τῷ ἐπι-
στολιμαίῳ τούτῳ λῆψι, μέρος τι ὧν ἂν αὐτοὶ παρόν-
τες εἴπωμεν, ὁμῶν ἀναγγεῖλαι. Εὐχομαι δὲ τῷ ἐπι-
πάντων Θεῷ, κατὰ τῆς αὐτῆς ἀγάπης ὁμοῦ τῶν
ῤηθησομένων ἀκούσαι, μεθ' ἧς καὶ ἡμεῖς αὐτὰ ἐροῦ-
μεν. Μάρτυς γὰρ μοι ἐστὶν αὐτὸς, ὃν οὐδὲν οὐδὲ τῷ
ἐν διανοίᾳ λανθάνει, ὡς πρῶτα μὲν ὁ θεὸς ζῆλος,
ἔπειτα δὲ μετὰ τοῦ γένους φίλια κινεῖ εἶπειν, ἃ μέλι-
τω ἐρεῖν, οὐδὲ ἡσυχάζειν ἐὰ μὴ οὐ δῆλα ὁμῶν ποιῆ-
σαι ἃ ὁμοῦ εἶδέναι ἀνάγκη.

Πρὸ πάντων τοίνυν (ἐν' ἐνταῦθεν ἀρξώμαι) μνη-
σθητε, ἀδελφοί τε καὶ υἱοὶ ἐν Πνεύματι, πόσον τε
καὶ ὅσον ὑπῆρξε τὸ γένος ἡμῶν, τοῦτο μὲν σοφία,
τοῦτο δὲ καὶ τῆ ἀλλῆ ἀρετῆ, καὶ μὴν καὶ τῆ κατὰ
κόσμον ἐξουσία τε, καὶ ἀρχῆ καὶ δυνάμει. Οἱ ἡμέ-
τεροι γὰρ πάσης σοφίας καὶ πάσης ἐπιστήμης οὐχ
εὐρεταί μόνον ὑπῆρξαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τέλος αὐτὰ
ἤγαγον. Ἐκεῖ πᾶσα ἀγιωσύνη ἐξέλαμψεν, ἐκεῖθεν
μοναρχία πάσης γῆς ἐπεκράτησεν. Ἄλλὰ νῦν (ἐν
τῶν κακῶν!) οὐ τὴν ἀρχὴν ἀπωλέσαμεν μόνον, ἀλλὰ
καὶ δουλείας περιώμεθα, καὶ ταύτης δεινῆς τε καὶ
χλεπῆς, Βαρβάρων τε καὶ ἀνόμων ἀνδρῶν (οἱμοί!)
δεσποζόντων ἡμῶν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ
σοφίας οὐδ' ἔχουσ ἔμεινε παρὰ γὰρ τοῖς ἡμετέροις,
εὐθυσίας γὰρ τῆς ἐπιστήμης μετὰ τὴν τῶν ἀναγκαίων
κτῆσιν ζητεῖσθαι τε, καὶ ἐπιγιγνεσθαι. Ὡν νῦν ἡμῶν

Petri Arcudii notæ.

Vide octavam synodum actione secunda. Sed nostri
Græci propter honorem Tarasii aliasque causas
non sunt passi integras legi epistolas Adriani.

In concilio quoque Florentino Latini Patres cum
de aliis rebus ad fidem spectantibus, tum potissimum
de hoc titulo sine dubio cum Græcis egissent,
nisi illi de hac re, ut de multis aliis, audire et agere
recusassent. Nunquam enim hæc vanam et falsam
appellationem Græcis Latini permiserunt neque
permittent.

Igitur dicendum est, Bessarionem existimasse a
Latinis hæc vocem toleratam fuisse. Nam et Josephus
Florentie cum ad finem vitæ pervenisset, extre-
mam suam sententiam patefaciens in omnibus
se subiecit Romane Ecclesie, et nihilominus vocat
se œcumenicum patriarcham. Vel Bessarion et
Josephus decepti sunt ex pseudosynodo a Photio
facta, ubi introducit Photius legatos pontificis, qui
ei titulum universalis attribuerunt, ubi etiam primum
locum in sessione impudenter sibi arrogat. Postremo
illud quoque verisimile est, Bessarionem et
Josephum ab huiusmodi titulo abstinuisse, sed a
posterioribus Græcis additum fuisse. Non enim
habeamus autographum Josephi et Bessarionis
manu propria subscriptum, præsertim cum ipse
Bessarion in hac eadem epistola Romanum pontifi-
cem vere œcumenicum nuncupet.

Quæ causa fuit, ut eum bibliotheca Bessarionis
dono sit data serenissimæ reipublicæ Venetæ, per
amicos inquireremus, utrum ea vox οἰκουµενικός
esset exarata in ea epistola, vel in titulo, vel in
subscriptione. Negant eam reperiri, et qui fidem
non admittit, adeat ipsam bibliothecam. Præterea

Bessarion eam epistolam ipsemet in Latinum vertit,
ubi tamen nusquam invenitur in eius persona ea
vox œcumenicus.

Repugnat autem vocare se œcumenicum, et scri-
bere, τοὺς ὑποκαταμένους τῷ πατριαρχικῷ ὀνόματι, et
non τοὺς ἀπανταχοῦ Χριστιανούς. Deinde patriarcha
Constantinopolitanus, vocando se œcumenicum,
probat et ostendit posse errare in fide totam Ec-
clesiam, quando is qui appellatur universalis in
fide labitur, cum contra, Romanus pontifex, qui
revera est et potest dici œcumenicus, non possit
errare. Unde Gregorius Magnus lib. iv, epist. 32,
Mauricium Augustum, contra Joannem Lejunato-
rem: « Quis est iste, inquit, qui contra statuta
evangelica, contra canonum decreta, novum sibi
usurpare nomen præsumit? Utinam vel sine alio-
rum immixtione unus sit, qui vocari appellat uni-
versalis. Et certe multos Constantinopolitanæ Ec-
clesiæ in hæreses voragine incidisse novimus
sacerdotes, et non solum hæreticos, sed etiam
hæresiarchas factos. Inde quippe Nestorius, qui
mediatorem Dei et hominum Jesum Christum duas
esse personas existimans, quia Deum deri homi-
nem potuisse non credidit, usque ad Judaicam per-
fidiam erupit. Inde Macedonius, qui consubstan-
tialem Patri et Filio Spiritum sanctum Deum esse
denegavit. Si igitur illud nomen in ea Ecclesia sibi
quisquam arripuit, quo caput se-honorum omnium
facit, universa ergo Ecclesia, quod abest, a statu
suo corrumpit, quando is qui appellatur universalis
cedit. Sed abest a cordibus Christianorum nomen
istud blasphemie. » Sic Gregorius.

ἐκλειπόντων, διὰ τὴν τοῦ γένους δουλείαν, καὶ τὴν αὐτῆ ἐπομένην τε καὶ συνοῦσαν πάνταν, οὐδεὶς λόγος; σοφίας, οὐδεμίαν ζήτησις ἐπιστήμης. Ἀρετὴ δὲ ὁσηπερ εἰς τὸ ἦθος τείνει, καὶ καλοὺς κάγαθοὺς ἀπαγάγει τοὺς κακῶν, αὐτὴ δὲ μένει τε καὶ μένειεν εἰς αἰὶν παρὰ γὰρ τοὺς ἡμετέροισι. Τίς τοίνυν αἰτία τοῦ τὰ ἦθη χρηστοῦς ὄντας, καὶ σοφίαν, καὶ ἀρχὴν, καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν ἀπολέσαι; οὐ γὰρ ἢ τύχη τε, καὶ τὸ αὐτόματον, οὐδ' ἡ ἀστατος τῶν πραγμάτων ῥοή, καὶ τὸ ὡς εὐτυχῶς τὴν τοσαύτην ἡμῶν ἐπήνερχε δυστυχίαν· εἰ μὴ τις οὐροτο μηδὲ διακεῖσθαι τὰ ὄντα θεῖα Προνοία, ἡ καλ' ἐνοήσασαι ἄπειρον.

Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ τῶν ἁμαρτιῶν βάρος, καὶ πληθῶς (ὅ τινες καλῶς τρέπον ἄλλον ποιούντες, καὶ ταπεινὰ περὶ ἑαυτῶν φρονούντες, ὡς δεῖ λέγειν εἰώθεσσι), καὶ τῶν παρόντων ἡμῶν κακῶν αἰτιόσθαι. Οὐ γὰρ μᾶλλον ἡμεῖς ἢ τὰ λοιπὰ τῶν Χριστιανῶν, ὅσα εἰς ἡμῶν ὄντων, ἔθνη, ταῖς ἰδίαις τὴν Θεὸν παραοργίζου, μὲν ἁμαρτίας· εἰρηται γὰρ δὴ, καὶ ἀληθῶς εἰρηται, τὰ γ' ἐν τοῖς ἡθεσὶ τοὺς ἡμετέροισι μηδὲν εἰναι χείρους, ἔστι δ' ὄν καὶ βελτίους.

Εἰ ἡλασθέντων οὖν μήποτε ἡ τῆς ἀπιστίας; τῆς πίστεως; ἐκτροπῆ, ἢ τῶν ὁρθῶν δογμάτων, ἀμέλεια, ἢ ἀπὸ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διαίρεσις πῶν συμφορῶν τούτων ἡμῶν ἐρημάτισε μήτηρ. Τούτου γὰρ δὴ τοῦ κακοῦ ἤρξαν μὲν τινες τῶν ἡμετέρων δι' οὐκ εὐλασίαν, ἀρχὴν ἑαυτοῖς ἀνυπεύθυνον ἐπιπέμπουσαν, μετέσχον δὲ καὶ οἱ ἐπιγεγεννημένοι, οὐδ' οὐκ εὐλασίαν μοχθηρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν φρασάντων καὶ τοῦς πονηρίαν τῆς λώθης πεπειραμένοι, ἦν ἀπελούσασθαι ποτε, καὶ ἀποδέσθαι τοὺς εὐ γὰρ φρονούντας καὶ προσήκοντες, καὶ σωτήριον ἔμα. Διὸ καὶ ὁμᾶς, ἡ δέσφοι καὶ υἱοὶ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ποδενότατοι, παρακαλῶ τε, καὶ δέομαι, ἵνα πάση σπουδῇ τε καὶ μελέτῃ ἑαυτοῖς τὴν ἀρχαίαν ἀνασώσαστε εὐγένειαν, τῆς πάλαι ποτὲ εὐκλείαν ἐπανακαλέσασθε, καὶ τοῖς ἀρχαίοις διδασκαλοῖς ἡμῶν καὶ ἀγίοις Πατέρας ἐπέδομαι (ὅν ἡ αὐτὴ τε τῆς πίστεως ὁμολογία, ἡ αὐτὴ τῆς εὐσεβείας ἐστὶ διδασκαλία, ἦν καὶ ἡ Ῥωμαίων νῦν Ἐκκλησία ὁμολογεῖ καὶ κατέχει) τοὺς νεωτέρους δὴ τούτους, καὶ τοὺς τοῦ ἀπεικτοῦ τῶν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν σχίσματος γενομένους αἰτίους, ἀποστραφῆτε, καὶ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένην σύνοδον εὐλαβῶς τε ὑποδέξασθε, καὶ τὰ ἐκεῖ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἀνεργούντος, ὑπὲρ αὐτοῦ δεδομένην, ἀσπάσασθε τε καὶ πιστεύετε καὶ ὁμᾶς. Πολλοὶ ἐκεῖ καὶ καλὸν κατεβλήθησαν ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος λόγοι. Πολλὰ ἐκατέρωθεν τῆς οὐκίας συστατικῆς δόξης εἰρηται. Ἐλας ἐνίκησε παρὰ πᾶσι, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν μίαν ἀρχὴν εἶναι τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐξ ἀμφῶν αὐτῶν ὡς ἐξ ἐνὸς ἐκπορεύεσθαι πρῶτον. Πολλὰ τῶν ἁγίων καὶ διδασκαλῶν, οὐ μόνον τῶν ἀνατολικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνατολικῶν τε καὶ ἡμετέρων προηγήθησαν μαρτυρίαι τοῦτο δηλοῦσαι· πολλοὺς δέδοικται λογισμοῖς. Μὴ γὰρ ἀτημελῶς, ἀδελφοί, μὴ καρέργως, περὶ τὸ τοσοῦτον προσηγόντων,

A ob gentis servitutem et ejuscomitem paupertatem, nulla ratio habetur sapientiae, nulla bonarum artium inquisitio. Virtus porro quae ad mores spectat, quaeque probos et honestos, ea praeditos efficit, ipsa certe apud nostros permanet, et utinam perpetuo perseveret. Quid igitur causae est, cur probi, optimeque morati et sapientiam, et imperium, atque etiam ipsam libertatem amiserint? Non enim profecto fortuna et casus rerumque instabilis fluxus, et quod aiunt, ut evenit, hanc tantam calamitatem nobis induxit. Nisi quis existimet, ne gubernari quidem divina Providentia, quae in rerum natura existunt, quod vel cogitare absurdum est.

Atqui neque peccatorum ponderi ac multitudi-
B dini (quae nonnulli secundum aliam rationem recte facientes et humilia de se, ut par est, sentientes, dicere consueverunt) causa tribuenda est. Non enim magis nos quam caeterae Christianorum gentes, quaecumque feliciter agunt, propriis Deum peccatis irritamus: dictum est enim, ac vere dictum est, quod spectat ad mores, nostri non sunt deteriores, quam reliquarum nationum, quibusdam vero et praestantiores.

Igitur cavendum est ne forte a veritate fidei declinatio, rectorum dogmatum negligentia, ab Ecclesia catholica divisio, harum calamitatum nobis origo extiterint. Hujus enim mali nonnulli nostrorum auctores fuerunt ob arrogantiam propriam, qui sibi principatum nulli subiectum nanciscabantur, participes vero fuerunt etiam posteris, non quidem ob proprium vitium, sed propter malitiam eorum qui eos antecesserunt, hanc labem experti sunt, quam prudentes abluere aliquando, ac deponere, et consentaneum est simul et salutare. Quocirca etiam vos fratres et filios in sancto Spiritu desideratissimos rogo, et obsecro, ut omni studio et cura antiquam vobis nobilitatem recuperetis, et antiquum splendorem revocetis, antiquos doctores nostros et sanctos Patres secuti (quorum eadem professio fidei, eadem pietatis est doctrina, quam etiam nunc Romana Ecclesia proficitur et tenet), hos recentiores, et execrandi schismatis, dissidiique Ecclesiarum Dei auctores
D aversemiani, et synodum Florentiae celebratam religiose suscipiatis. Et quae ibi divino Spiritu cooperante pro ipso sancita sunt, amplectimini, et vos credite. Multae ibi et egregiae pro hoc dogmate jactae sunt quasi fundamenta rationes: multa ex utraque parte dicta sunt, quae propriam opinionem commendabant. Tandem vicit apud omnes Patrem et Filium unum esse principium Spiritus, et ex ambobus ipsum tanquam ab uno productore procedere. Multa sanctorum et doctorum non tantum Occidentalium, sed etiam Orientalium et nostrorum producta sunt testimonia hoc significantia, multis ostensum est considerationibus. Num enim, fratres, negligenter, num obiter circa rem tanti ponderis nos exhibuimus? Multum evigilavimus,

multum solliciti (ut scitis) fuimus. Verum cessimus veritati, locum dedimus doctoribus. Absit enim, ut animus probus et Christianus calensæ veritati claudat oculos!

Partem aliquam illarum rationum nunc etiam hoc in loco utique exposuissimus, nisi ratio sribendarum epistolarum prohiberet, et simul aliunde multo plura his, quæ hic dicta sunt, eligendo legere liceret. Multi enim ante nos beati viri plurima, eaque optima de hoc argumento disseruerunt, nosque ipsi non pauca, vel amicis petentibus, vel per nos ipsos considerantes, vel frustra temereque contendentibus, et se opponentibus mutuo respondentibus, eorumque sophismata dissolventibus composuimus et edidimus. Et omnia penes nos sunt, vel inter vos apud eos, qui studiosiores et avidiores auditores sunt. Quæ si quis vestrum bono animo et sine contentione audierit (modo velit audire) favente Deo non parvam utilitatem capiet. Unam tamen solam, illamque quam brevissime hic rationem ubi commemoravero, ad reliquam convertam.

Spiritum sanctum dici Spiritum Filii, ipse Filius asserit, ipsum appellans Spiritum veritatis. Est autem ipse veritas. Et multis in locis magnus Paulus id prædicat: *Misit enim, inquit, Deus Spiritum Filii sui in corda vestra*; et: *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*, et sæpe passim inveniuntur dicta. Hoc verbum vel solum, fratres, universæ rei conciliandæ satis est. Non enim opus est plurium effusione verborum obrui; est enim ipsius Spiritus naturaliter et essentialiter, non autem adventitium; cujus autem esse aliquid dicitur, illud cujus dicitur, necesse est ut dignitate aliqua et præstantia eminent respectu illius, quod ejus esse dicitur; aut ergo eminentia et præstantia est producentis ad productum, aut præstantia Creatoris ad creaturam, sed hoc non habet locum in proposito, ut Creator et Dominus deducatur ad creaturam. Nam id vel cogitare impium est. Restat igitur ut sit producentis ad productum.

Quæ enim aiunt nonnulli veritatem effugientes, Spiritum dici esse Filii consubstantialitatem Filii

Α γαρ πράγμα; πολλῶν καταβλόμθθσ ἀγροπείαν, πολλῶν, εὐ ίσως, παπαήματα φροντίδσ. Ἄλλῃ δσ-δὼκαρεν τῇ ἀληθείῃ· ἀλλὰ τοὺς τῶν διδασκάλων ἐπαχωρήσαμεν. Ἀπειθὴ γὰρ ψυχῆς ἀγαθῆς, καὶ Χριστιανῆς τῇ ἀληθείῃ δευχθεῖσα καρμύειν τὰ ἔργματα!

Μέρος τι τῶν λόγων ἐκείνων κἀνταῦθα νῦν ἐξήθηκαμεν ἂν, εἰ μὴ ὅ τε τῆς ἐπιστολῆς ἐκάλωε νόμος, καὶ ἕμα ἄλλοθεν ἐξῆν καὶ κλειῶ τῶν νῦν εἰρημένων ἀναλεξαμένους ἀναγνῶναι. Πολλοὶ γὰρ τῶν κερῆμῶν μακαρίων ἀνδρῶν πολλὰ τε καὶ καλὰ περὶ τούτου εἰρήχθσαν. Ἡμεῖς τε οὐκ ἄλλῃ, ἢ φιλῶς αἰτησαμένοι, ἢ καθ' ἐκντοὺς σκεπτόμενοι, ἢ τοὺς εἰκῆ καὶ μᾶτην ἐρίζουσι τε, καὶ ἀντιλέγουσιν ἀναποκρινόμενοι τε, καὶ τὰ ἐκείνων σοφίσματα λόντως συγγραψάμενοι ἐξεδόκαμεν. Καὶ πάντα γε παρ ἡμῖν, ἢ ὁμῶν τοὺς γε ζητητικωτέροις τε, καὶ φιλοκρωτέροις εἰσίν. Ἐν εἰ τις ἡμῶν εὐγνωμόνας τε καὶ ἄνευ ἔριδος ἀκούσειεν, ἀκούσασθαι δὲ βουλήθεός, οὐ μικρὰν ὠφέλειαν (τὸν Θεῷ δ' εἰρηθεῶ) παραίσεται. Ἐνδὲ μέντοι μόνου, καὶ τούτου ὡς ἐν ἐκὶ βραχέων, ἐνταῦθα μνησθῆς λόγου, ἐπὶ τὰ λοιπὰ τρέψμα.

Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἔχον, αὐτὸς ὁ Υἱὸς φησι. Πνεῦμα καλῶν ἀληθείας αὐτὸ. Ἔστι δὲ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια. Πολλὰ γὰρ τε τούτου Παῦλος ὁ μέγας κηρύττει· Ἐξασίστουκα γὰρ, φησὶ, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν· καὶ, Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ εἶρα ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Καὶ πολλῶν καλλεγῶν τὸ αὐτὸ λέγει. Τούτο τὸ ῥῆμα καὶ μόνον, ἀδελφοί, ἔρα καὶ τὸ πᾶν ἀποδεξῆαι· οὐ δὲ γὰρ πολλοὺς περιφροθεῖσθαι. Ἔστι μὲν γὰρ αὐτοῦ Πνεῦμα φυσικῶς τε καὶ οὐστωδῶς, ἀλλ' οὐκ ἐπικτητῶς. Οὐ δ' οὕτω κέεται, ἀξιώματι καὶ τινα ὑπεροχὴν ἀνάγκη πρὸς ἐκείνο εἶναι, ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, ἢ γαυῖν ἀξιώματι καὶ ὑπεροχῇ προβάλλοντος, καὶ προβαλλομένου ἢ κτίστου πρὸς κτίσμα. Τούτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἔν τὸ δεσπότην φατῆ τις εἶναι, εἰς κτίσμα κατέγων τὸν Δεσπότην καὶ Κτίστην. Τούτο γὰρ καὶ ἄνευ ἐνδεθῆς. Λέγεται τοῖνον (1) τὸ τοῦ ἐμπορεύμενός τε καὶ προβάλλοντος· πρὸς τὸ προβαλλόμενον εἶναι. Ἄλλο γὰρ τι οὐδὲ ἔννοεῖν ὄμις.

Ἄ γὰρ φασὶ τινες τὴν ἀλήθειαν ἀποπερῶντας, ὡς τὸ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τὴν

Petri Arcudii notæ.

(1) Textus erat corruptus hoc modo. Οὐ δ' οὕτω τὸ εἶναι ἀξιώματι καὶ τινα ὑπεροχὴν ἀνάγκη εἶναι πρὸς ἐκείνο εἶναι ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, τούτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἔν τὸ δεσπότην, εἰ κτίσμα κατέγων τὸν Κτίστην. Τούτο γὰρ καὶ ἔννοεῖν ἀπεθῆς. Λέγεται τοῖνον, etc., ut videre est in bibliotheca Vaticana. Correximus eum utcumque ex Veneta, ut aliquem sensum erigere possemus hoc modo: Οὐ δ' οὕτω τὸ εἶναι ἀξιώματι, καὶ τινα ὑπεροχὴν, ἀνάγκη πρὸς ἐκείνο εἶναι, ὅπερ αὐτοῦ λέγεται εἶναι, τούτο δ' ἐνταῦθα οὐκ ἔν τὸ δεσπότην φατῆ τις εἶναι, εἰ κτίσμα κατέγων τὸν Κτίστην. Τούτο γὰρ καὶ ἔννοεῖς ἀπεθῆς. Λέγεται τοῖνον τὸ τοῦ ἐκπερῶντός τε καὶ προβάλλοντος πρὸς τὸ προβαλλόμενον εἶναι. Ἄλλο

γὰρ τι οὐδὲ ἔννοεῖν ὄμις. Sensus est, illud cujus dicitur aliquid esse, est præstantius vel ad extra natura, quippe alia est natura Creatoris, alia creaturæ, et per consequens domini ac servi (quam eandem rationem tenuit Bessarion in libro ad Lascarium Philanthropium); vel ad intra, conferendo personam cui persona: et tunc illud cujus dicitur esse, est eminentius non natura, sed ordine naturali. Nihil enim in Deo est præter naturam, quippe unum est prius non tempore, sed ordine, alterum posterius. Hoc enim ab illo rursus originis, seu causalitatis, ut loquuntur Patres Græci, non illud ab hoc.

δρομοσύνητα παριστάται, ἢ τὸ ἐξ Υἱοῦ πέμπασθαι, καὶ ὅσα ὁμοία, ἀρχῆς νήματα ὄντα, καὶ ἡμεῖς πολλὰς ἰδέξαμεν. Ἐτε γὰρ διὰ τὸ ὁμοιοσύνητον εὐαγγέλιον Πνεῦμα αὐτοῦ, διὰ τὸ αὐτὸ δὴ τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς ἐπέμψατο ἄν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' οὐκ ἄν αἰσῶν οὐδαμῶς αὐτοῦ· ἔτε διὰ τὸ πέμπασθαι ὅπ' αὐτοῦ, πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος. Τὸ γὰρ πέμπειν δὴ τοῦτο, καὶ τηγάζειν, καὶ ἀναβλύζειν προδοκίμαται τὴν προβολήν, καὶ τὴν οὐσιώδη πρόδοον, καὶ ἐκείνων πέμπειν τὴν μὴ προβάλλοντα, πολλοῖς πολλοῦ καὶ ἰκανῶς ἰδέξαμεν καὶ ἡμεῖς λόγοις. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παρὰ τῶν ἡμετέρων πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀποφυγὴν λέγεται, οὐδὲν ὅμως ἰσχυρόντα· πολλῶν δ' ἔτι πλείους τε καὶ καλλίους οἱ τῆς ἀληθείας συνιστάμενοι λόγοι· καὶ πάντα ἀκριβῶς ἴσμεν πρὸς τοὺς ἐναντίους πολλὰς ἀποδυσάμενοι λόγους. Ἐναῦθα δὲ διὰ τὸ μῆκος τῶν λόγων αὐτὰ παρεώντες εἰς τὰ παρὰ τοῦτο συγγεγραμμένα ἡμῖν τοὺς βουλομένους παραπέμπομεν. Ἐν δὲ τοῦτο ὁμῖν φάμεν νῦν καὶ μάλα θαρρῶντες, ὡς ἰκανὸν ἔστι τοῦτο μόνον (εὐ ἴσται) πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας παράστασιν, τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐξ Υἱοῦ ὄντα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, καὶ ἐνὸς ἐκπορεύεσθαι προδοκίμαται. Καὶ ἐπειράθητε ἄν ἔργω, εἰ παρὰ ὁμῖν ἰδίδουν τε καὶ ἐλάμβανον λόγον· εἶναι τε καὶ πολλὰς ἄλλας μαρτυρίας τῆς θείας Γραφῆς, ὡς τὸ, "Ὁρ ἔργω πέμψω ὁμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς· ὡς τὸ, Παρ' ἡμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὁμῖν· ὡς τὸ, "Ὅσα ἄν ἀκούσῃ, λαλήσει· καὶ ἄλλα ὁμοία. Ἐξ ὧν ἐκάστου ἢ αὐτῆ ῥήματα τῆς πίστεως ἀληθῆτα δαίκνυται, ἢν κά- C λαι τε καὶ νῦν ἢ καθολικῆ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησία διδάσκει τε, καὶ κατέχει, ἢν ὅλη πρότερον ἢ Ἐκκλησία ἐπίσταται.

Ἄλλὰ φησὶ ἄν, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος παρὰ τοῦτο λέγων, Τὸ Πνεῦμα, φησὶν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, μὴ προσθεῖς καὶ ἑαυτὸν.

Καὶ τί τοῦτο, ἀδελφοί; οὐ γὰρ δὴ καὶ ὡς οὐκ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ εἴρηκεν. Τοῦτο γὰρ ἄν ἴσω· βιαιώτερον ἦν· κἀν μηδὲ τοῦτο ἰκανόν, πρὸς ὃ ὑμεῖς βούλεσθε. Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς, Περὶ τῆς ἡμέρας ἐπειρηγὸς καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδα, φησὶν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ μόνος· καὶ αὐτὸς, "Ἡ ἐμὴ διδασκαλία οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρὸς, καὶ, Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ· καὶ ὁμοίως ἡμεῖς καλῶς γε ποιῶντες οὐδανείων πιστεύομεν. Καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, D καὶ τὴν ὥραν, οὐτε σαφῶς αὐτὸν εἰδέναι, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ, καὶ ἑαυτὸν ὁμοίως· τῷ Πατρὶ γινώσκων, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παντὸς μάλλον αὐτοῦ εἶναι τεθέμεθα. Εἰ οὖν ὧν σαφῶς ἀπηρνήσατο, ἡμεῖς ἐκαινετώς τὰ ἐναντία πιστεύομεν, δεῖται οὐ κἀνταῦθα δὲ μὴ ἠρνήσατο, εὐσεβῶς πιστεύομεν;

Καὶ μὴ σκεπτέον καὶ τοῦτο, ἐπηγγελῆτο ὁ Χριστὸς, ἐστὶ τῆ τοῦ Πέτρου ὁμολογία οἰκοδομήσειν τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, καὶ πύλας ἕδου, τὰς τῶν αἰρετικῶν δηλαδὴ κενωφωσίας, μὴ ἄν ποτε καταχύσειν αὐτῆς. Τί; οὐκ ἄν εἴη αὕτη ἢ Ἐκκλησία, ἀδελφοί, ζητητέον. Τὴν μὲν γὰρ ἐπαγγελίαν βεβαίαν τε καὶ ἀφωδῆ εἶναι τε, καὶ πιστεύειν δεῖν, οὐδεὶς ἄν ἀρνηθεῖ Χριστιανὸς γε ὧν· τὴν δὲ Ἐκκλησίαν ἕλω-

cum Spiritu demonstrare, vel a Filio mitti, et quotquot similia, araneæ esse fila sæpe nos ostendimus. Sive enim diceretur Spiritus ejus propter consubstantialitatem, ob hoc ipsum et Filius diceretur Spiritus sancti, sed nusquam hoc reperiret; sive quod ab ipso mittatur, ratio a nobis est. Hoc enim mittere, et effundere, præsupponit productionem et essentialem processum. Et fieri non potest ut is qui non producit, mittat, multis et sufficientibus rationibus passim demonstravimus. Multa igitur vitandæ causæ hujus veritatis a nostris dicta sunt; sed omnino nihil valent. Multo vero plura et meliora, qui veritati patrocinantur, afferunt; et omnia diligenter novimus, cum contra omnes rationes contrarias disputaverimus; hoc vero loco, ob prolixitatem sermonum, hæc missa facimus; et ad scripta, quæ de hoc composuimus volentes considerare, remittimus. Hoc unum vero nunc vobis cum magna fiducia dicimus, quod sufficiens est hoc solum, certo scitis, ad veritatem comprobandam, quod Spiritus sanctus etiam ex Filio, quemadmodum et ex Patre: ut ab uno principio, et uno productore procedat et revera si præsens essem ultro citroque data et accepta ratione experti essetis, multa alia constare testimonia sacrarum Litterarum, ut illud: *Quem ego mittam vobis a Patre;* et illud: *De meo accipit, et annuntiabit vobis;* et illud: *Quæcumque audiet, loquatur,* et alia similia. Ex quibus singulis eadem fidei veritas facile probatur; quam olim et modo catholica Romana Ecclesia docet et tenet, quam prius univèrsa Ecclesia complectebatur. ἐπίσταται.

Sed objicies, quod Dominus de hoc disserens, Spiritus, inquit, qui a Patre procedit, non autem addidit seipsum.

Et qualis est hæc objectio, quæso, fratres? Non enim dixit quod non procedit ab ipso (Filio). Hoc enim fortassis vehementius urgeret. Quamvis neque hoc sufficeret ad probandum quod vultis. Quip; e idem dixit: *De die illa et hora nemo scit,* inquit, *neque angeli, neque Filius, nisi solus Pater.* Et rursum: *Mea doctrina non est mea, sed qui misit me Patris;* et: *Nemo novit Filium, nisi Pater,* et tamen nos recte facientes, contrarium credimus. Et diem illum, et horam ita clare eum scire sicut et Pater, et se ipsum nosse similiter atque Pater. Et doctrinam ejus maxime ejus esse dicimus. Si igitur eorum quæ ipso manifeste insciuntur est, nos laudabiliter contraria credimus: cur etiam hoc loco, quæ non negavit, pie non credamus?

Præterea hoc etiam considerandum est, Promissit Christus super confessionem Petri fundaturum Ecclesiam suam, et portas inferi, nimirum hæreticorum novitates, ipsi nunquam prævalituras. Quo igitur, fratres, sit hæc Ecclesia, quaerendum est. Pmissionem enim firmam esse, minimeque fallacem oportere credere; nemo, qui inter Christianos sit, insciabitur. Ecclesiam ergo quæ-

nam sit. videamus. Vel enim Latinorum, vel Græcorum ea esset. Alia enim præter hæc non esset. Siquidem omnes aliæ congregationes illegitimæ quædam sunt, hæresum plenæ, olim quondam a SS. Patribus, et doctoribus, atque conciliis universalibus condemnatorum ac reprobatum. Si igitur Græcorum dixeris hanc esse: in angustam admodum, imo vero ad nihil Ecclesiam concludis. Quæ sane (o malum!) quotidie effugit, et ad nihilum evadit, ne dicam, evasit: omnia enim impii occuparunt, omnia ita Barbari vicerunt, ut in posterum, si malum ita progreditur, citissime defectura sint nostros vel ipsa lingua Græca, omnes libri, omnia commentaria, non solum Ecclesiæ doctorum, sed etiam ipsa divinæ Scripturæ, et ipsum dicō sacrum Evangelium: vel nescitis, quod omnes qui ad Orientem sunt, si tamen quidem remanserunt Christiani, atque ad Occidentem qui Græcorum sequuntur Ecclesiam, illi quidem ante centum annos, hi vero ante quinquaginta et amplius annos, excerpta ipsa Constantinopoli et insulis circumjacentibus, ne de nomine quidem noverant divinam Scripturam, nec enumerare poterant, quot et qualia biblia illius essent. Neque omnino ultro citroque reddere et exigere rationem de spe, quæ in nobis est, valebant: neque penitus intelligebant aliquid eorum quæ leguntur in sacro Evangelio: nec ipsi, qui legunt, sacerdotes, qui neque integrum, sed fragmenta quædam, quæ in Ecclesia leguntur, vix aliquando habebant: et quasi passivus, vel animalia quædam, quæ imitantur vocem humanam, vocem quidem Græcam emittebant, et tantum quæ intus sunt, legunt, eaque non recte, omnino vero quæ dicuntur non intelligunt. Nunc vero (heu mihi!) et ipsa capta et destructa Constantiupoli, qualis est vel erit Ecclesia cui portæ inferi non prævalebunt? Cui promissio hæc Salvatoris servabitur? Agnoscite matrem ac magistram. Percurrite volumina; si accurate perpenderitis, Ecclesiam Romanam reperietis supra omnes statim ab initio habere principatum, et adeo universæ Ecclesiæ præesse, ut sine ea nihil omnino ecclesiasticarum questionum ac dogmatum aliquando conclusum creditumque sit. Hæc illa revera est, super quam Christus ædificavit suam Ecclesiam. Hæc illa est, quæ Petri fidem tenet et conservat, aliisque prædicat. Qui eam sequuntur unam, cum ea ecclesiam faciunt. Qui ab ea discissi sunt, et a sua communione disjuncti, salutem consequi non possunt. Quippe extra Christi aulam salus non est. In lupos et raptores atque latrones incidere necesse est eos qui vocem Pastoris non audiunt. Quod ne aliquis Christianus patiat (patiat vero ne unus quidem unquam) illa fides credenda est atque docenda, quam catholica hæc Ecclesia confitetur et colit. Hanc ut vos omnes religiose excipialis, et cum ea sententia adhortor, Deumque precari non desinam. Volo enim vos esse sicut et ego: non parvum quiddam bonum

μεν τίς ποτέ ἔστιν. Ἡ γὰρ ἡ Λατίνων, ἢ ἡ Γραικῶν εἴη ἂν αὕτη, ἄλλη γὰρ παρὰ ταύτας οὐκ ἔστιν, εἰ γὰρ πάσαι· αἱ ἄλλαι παρασυναγωγαὶ τινες καὶ πλήρεις εἰσὶν αἰρέσεων, πάλαι ποτὲ ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων, καὶ συνόδων τῶν αἰκουμηνικῶν, κατακεκριμένων τε καὶ ἀποδοκιμασμένων. Εἰ μὲν οὖν τὴν Γραικῶν εἴποις ἂν εἶναι ταύτην, εἰς στένον κομιθεὶ τὴν Ἐκκλησίαν συγκλείεις, μᾶλλον δὲ εἰς τὸ μηδὲν, ἤγε (φεῦ τοῦ κακοῦ!) ἀπορρεῖ δεσφάραται, καὶ εἰς τὸ μηδὲν κατανατῆ, ἵνα μὴ εἴπω κατήρησας. Πάντων γὰρ οἱ ἀσεβεῖς ἐπιλάθοντο. Πάντων οἱ Βάρβαροι οὕτως ἐπικράτησαν, ὡς τοῦ λοιποῦ καὶ φωνὴν αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν, βιβλία πάντα, συγγράμματα πάντα, οὐ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας μόνον διδασκάλων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῆς θείας Γραφῆς, καὶ αὐτὰ λέγου τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, τάχιστα ἂν ἐπιλείφοντα τοὺς ἡμετέρους, εἰ τὸ κακὸν οὕτω προδραίνει. Ἡ οὐκ οἴδατε ὡ; οἱ ἐν Ἀνατολῇ πάντες, εἰ τινες καὶ ἐλείφθησαν Χριστιανοί, οἱ ἐν Δυσμαίς τῇ Γραικῶν ἐπόμειοι Ἐκκλησίας, οἱ μὲν κατὰ πρὸς ἑκατὸν, οἱ δὲ πρὸς πενήκοντα, καὶ ἔτι ἐτῶν πλείονων, κληρὸν αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων, οὐδὲ ἐξ ὀνόματος ἤδεισαν τὴν θείαν Γραφήν, οὐδ' ἀρεθίμῃσι ἠδύναντο δοῦναι καὶ οἶα ταύτης βιβλία· οὐδὲ ὅλως διδόναι τε καὶ λαβεῖν λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος ἠδύναντο, οὐδὲ συνείσαν ὅλως· οὐδὲν τῶν ἐν τῷ θείῳ Εὐαγγελίῳ ἀναγινωσκόμενων, οὐδ' αὐτοὶ οἱ γὰρ ἀναγινώσκοντες ἱερεῖς, οἷα οὐδὲ ὀλίκληρον αὐτὸ, ἀλλὰ τεμάχια τινα, τὰ ἐπ' Ἐκκλησίας ἀναγινωσκόμενα, μολὶς ποτὲ εἶχον· καὶ ὡς περ ψιττακῶς, ἢ τινὰ τῶν μεμηλῶν ζῶων φωνὴν μὲν ἀφιέντες Ἑλληνικὴν, καὶ τὰ ἐγκείμενα μόνον ἀναγινώσκοντες, οὐδὲ ἐκεῖνα ὀρθῶς, μηδ' ὅλως δὲ τῶν λεγομένων ἀκούοντες. Νῦν δὲ καὶ αὐτῆς (οἴμοι!) τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλούσης καὶ ἀπολομένης, ποία ἔστιν ἢ ἔσται ἡ Ἐκκλησία ἢς πύλαι ἕδου οὐ κατισχύουσιν; Τίνι ἢ ἐπαγγελία αὕτη φυλαχθήσεται τοῦ Σωτήρος; Ἐ-τίγῳτες, ἀδελφοί, τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν κερφαλὴν, τὴν τοῦ Πέτρου καθέδραν. Ἐπίγινωτε τὴν μητέρα τε καὶ διδάσκαλον. Ἐπίοιτε συγγράμματα, εἰ ἀκριβῶς σκόποιητε, καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν εὐρήσετε κατὰ πάντων εὐθὺς ἐξαρχῆς σχοῦσάν τὸ κρῖτος, καὶ οὕτω πάσης ἡγουμένην τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀνεῦ αὐτῆς μηδὲν ὅλως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων τε καὶ δογμάτων συμπερανθῆναι ποτε καὶ πιστευθῆναι. Αὕτη ἔστιν ἐκεῖνη τῷ ὄντι, ἐφ' ἣ ὁ Χριστὸς τὴν ἑαυτοῦ φκοδόμησεν Ἐκκλησίαν. Αὕτη ἔστιν ἡ τὴν Πέτρου πίστιν κατέχουσα τε καὶ εὐνούουσα, καὶ τοῖς ἄλλοις κηρύττουσα. Οἱ ταύτῃ ἐπόμειοι μίαν μετ' αὐτῆς Ἐκκλησίαν ποιοῦσιν. Οἱ ταύτης ἀσχιζόμενοι, καὶ τῆς μετ' αὐτῆς ἐνότητος διαβήγγιμοι, σωτηρίας τυχεῖν οὐκ ἂν δύναντο. Ἐξω γὰρ τῆς αὐλῆς τοῦ Χριστοῦ σωτηρία οὐκ ἔστιν. Αὐτοὺς καὶ ἄραξι, καὶ λησταῖς ἐντυχαίνειν ἀνάγκη τοὺς τῆς ποιμένος φωνῆς μὴ ἀκούοντας, ὅπως ἵνα μή τις Χριστιανὸς πάθῃ (πάθοι δὲ μηδέποτε μηδὲ εἴ;) ἐκεῖνη πιστευτὸν τε καὶ διδασκτέον τὴν πίστιν, ἣν ἡ καθολικὴ αὕτη Ἐκκλησία ὁμολογεῖ τε καὶ οἴσεται. Ταύτην καὶ ὑμεῖς πάντας εὐλαβῶς ὑποδέεσθαι τε καὶ

φρονεῖν ὑμᾶς τε παρκαλῶ, καὶ τοῦ Θεοῦ δεῖσθαι οὐ παύσομαι. Θέλω γὰρ πάντας εἶναι ὡς καὶ γώ, οὐ μί-
κρον τι τοῦτο θέλων τε, καὶ εὐχόμενος ὑμῖν. Οὐδ'
εὐκαταφρόνητον, ἀδελφοί, ἀγαθόν, εἰ ἔπαρ ἑμαυτῶ,
τοῦτο καὶ ὑμῖν ἐπιθυμῶ ἀγαθόν· μείζονα γὰρ ἀγά-
πην οὐκ ἂν ἔχοι τις τῶ πλησίον ἐνδειξασθαι, ἢ ἄτερ
ἑαυτῶ κακίω εὐχόμενος τάχαθά. Ἀγαπήσεις γὰρ,
φῆσαι, τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Καὶ τοῦτου
μείζον οὐκ ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν ὁ Θεός, ὡς τοῦτο
τῆς ἀκρας ἀγάπης ὄν δείγμα. Οὐδὲ γὰρ οὐδ'
ἀγνοεῖς τε καὶ ἀμαθίᾳ φαίητ' ἂν ἡμᾶς τῆς ἀλη-
θείας ἀπυχεῖν, εἰδότες ἐκ παιδῶν τε καὶ διὰ
λόγων ἠγμένους καὶ τὸ γε παρ' ἡμῖν τοῦτο τὸ
μῆκος οὐδενὸς ὄντας δευτέρους, πολλὴν τε περὶ
τοῦτο τὸ δόγμα καταβαλλομένους σπουδὴν, καὶ
τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐνὸν, ἀνιχνεύσαντας. Καὶ εἰ γὰρ
ἄλλο εἰκὸς ἐλέσθαι βουληθῆναι ἀνθρώπων ἐκ νέου
διὰ μαριότητός τε καὶ ταπεινώσεως ἠγμένον, καὶ
ἐν ὑποταγῇ καὶ ἀρνήσει τοῦ ἰδίου θελήματος ζή-
σαντα, ὡς ἐνὸν, σὺν Θεῷ; (εἰρήσῃω δὲ ἄνευ καυχῆ-
σεως) πολλὰ περὶ τῆς τοῦ κόσμου μεταίτητος,
πολλὰ περὶ ἡθῶν βελτιώσεως, πολλὰ περὶ τῶν ἀπο-
κειμένων βασάνων ἢ ἀμοιβῶν ἀνεγνωκότα τε, καὶ
τῇ ψυχῇ ἀποθήμενον; ἢ τοῖς ὀρθοῖς δόγμασι τὴν
ψυχὴν βελτιῶσαι, καὶ τὴν ἐν τῇ πίστει ἀληθῆ εὐ-
ρεσιν ἀπάσασθαι; ἢν δὴ τοιοῦτον μᾶλλον ἢ πρό-
τερον περὶ πλείστου τε καὶ τοῦ παντός ποιούμεαι,
ὅσα ἤδη τοῦ γήρω; ἐπιστάντος ἄλλεπάλληλοι νόσοι
ἐπιούσαι ἀπειλοῦσι μοι θάνατον ὁσημέραι, καὶ
ἀθίωτον ποιούσι τὸν βίον. Οἶδα πάντως, ἀδελφοί καὶ
παιτέρες, οἶδα καὶ με λέληθεν οὐδαμῶς· οὐκ ἔτι μοι
ἐπὶ πολὺ βιωτέον, καὶ ὡς καιρὸς ἤδη ἐφέστηκεν
ἀναλύσεως· ὅτε (καθὰ γε οἱ τοῦτον πεπειραμένοι
φασίν) ἔπειτα τοῖς ἀνθρώποις οὐ μικρὸν ἄθος, περὶ
τῶν οὐ πάνυ τι πρότερον ἐδαδίσαν, ἐπιστάμενον
ἤδη τὸν καιρὸν βλέπουσι τοῦ λόγον ἀποδοῦναι τῶν
βεβιωμένων αὐτοῖς. Ἐμὲ δὲ ὁμοῦ ὅσα μᾶλλον γει-
νιάζει ὁ θάνατος, τοσοῦτ' ἄλλον παραμυθίζεται τῆς
πίστεως τὸ ἀκρεφές, ἐλπίζοντα τὸ ἐξ ἔργων ἰλλε-
πον τῇ σωτηρίᾳ ἀνακληρωθήσεσθαι τῇ τῶν δογμα-
των τῶν ὀρθῶν ὁδῇ, ὧν ἕνεκα καὶ τιμὰς παριδῶν,
εἰ τινὰς εἶχον παρ' ὑμῖν (εἶχον δὲ οὐ μικράς, οἷδὲ
ὄλιγας) ὄλιγας ταύτης ἐγενόμην τῆς ἀληθείας. Εἰδοῖσι
γὰρ λέγω, καὶ παρ' εἰδότεων ἀκούσασι τε, καὶ ἀκου-
σομένοις ἂν τι βούλοισθε, ὡς νέον τε ἔτι καὶ ὀψω
γενεῶντα διὰ πλείστης ἡγετε με τιμῆς, καὶ αὐτοὶ
οἱ μὴ ὄλιγας ἰδόντες. Γνώριμον ἦν τοῦμὸν ὄνομα
πᾶσι τοῖς ὀππῆποτε φωνῆς Ἑλληνικῆς ἑπαύουσι·
καὶ μήπω τέτταρα καὶ εἰκοσὶν ἔτη γενόμενος, αἰδοῖς
ἡγεμόσι, καὶ ἀρχοῦσι καὶ πᾶσιν ὑμῖν ὄππῆρχον.
Ποθεινότατος βασιλεύσειν, οἱ οὐ τῶν ἡλικιωτῶν μό-
νον, καὶ τῶν προδεηκότων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀξιώ-
ματα περιβεβλημένων ἡμᾶς προσεθῶν, καὶ ἀξιώ-
μασί τε καὶ ἀρχαῖς, ταῖς ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν (οὐ δι'
ἐμὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ δι' ἰδίαν καλοκάγαθίαν) ἐκόσμου.
Καίτοι καὶ εἰ μέγα νῦν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἑκκλη-
σίᾳ περικτεῖμαι σχῆμα, εἰ λαμπρὸν ἀξίωμα περι-
βέβλημαι, καὶ τῶ ὄντι μεγάλας τιμὰς καὶ ὑπερβα-
λοῦσας καρποῦμαι, καὶ ὅσαι ὑπὲρ ἐμὲ, ἀλλὰ πρῶτα

A nec despiciendum vobis volens et deprecans, si quod
mihi ipse, hoc etiam vobis opto bonum. Et-
enim majorem charitatem ostendere proximo non
haberet aliquis, quam si quæ sibi, hæc et illi pre-
cetur bona. Diliges enim, inquit, proximum tuum,
sicut teipsum, et hoc majus a nobis Deus non exi-
git, quasi hoc summæ dilectionis sit indicium. Ne-
que enim ignoratione et inscitia dicetis nos verita-
tem non assecutos; cum sciatis nos ab ineunte
ætate studiis imbulos, et quod spectat ad hanc par-
tem, penes vos nulli esse secundos: et multum
studii circa hoc dogma adhibuisse, et verum, quan-
tum fieri potuit, investigasse, et quidnam aliud ver-
isimile est hominem eligere voluisse a juventute
modeste, et humiliter educatum et institutum, qui-
que sub obedientia, et abnegatione suæ voluntatis,
pro virili, Deo juvante, vitam vixit? qui (absit au-
tem jactantia) multa de vanitate mundi, multa de
profectu morum, multa de cruciatibus et præmiis
quæ reservantur, legit, et in animo recondidit, ut
animum rectis dogmatibus præstantiorem redderet,
et veram investigationem in fide amplecteretur.
Quam profecto eo magis nunc quam prius pluris et
maximi facio, quo jam senectute instante continui
morbi ingruentes quotidie mihi mortem minantur,
et vitam acerbam faciunt: omnino scio, fratres et
patres, scio et me minime latet, non amplius mul-
tum mihi esse vivendum, et quod tempus jam in-
stat resolutionis, quando (ut harum rerum experti
aiunt) advenit hominibus non parvus metus, de
quibus non valde admodum prius timebant: ad-
ventare jam tempus aspicunt reddendi rationem
actæ vitæ. Me vero tamen quo magis appropinquat
mors, eo amplius consolatur fidei candor, speran-
tem, quod ex operibus deest ad salutem, compen-
satum iri opinione rectorum dogmatum. Quorum
causa etiam honores contemnens, si quos assecu-
tus apud vos eram (assecutus autem eram non
paucos) totus secutus sum hanc veritatem. Scien-
tibus enim loquor, et a scientibus audivistis, et
audituri estis, si volueritis. Quod juveni adhuc, et
nondum pubescenti maximus honor habitus est, ab
iis etiam qui me nunquam viderant, et notum erat
nomen meum omnibus ubicunque lingua Græco-
rum auditur. Necdum vicesimum quartum annum
agebam, ducibusque et principibus, et omnibus
vobis venerandus eram, imperatoribus acceptissi-
mus: qui non solum æqualibus et ætate provec-
tis, sed etiam iis qui in dignitatibus constituti erant,
nos præferebant, et dignitatibus ac potestatibus,
quæ ætate superabant, non propter meam virtute-
m, sed propriam bonitatem, ornabant. Et quam-
vis modo magnum in Ecclesia Dei habitum geram,
quamvis splendidam dignitatem obtineam, et revera
magis honoribus et excellentibus fruam, et qui
meum meritum superant; sed primum quidem
postea accesserunt, neque sperati, ut Deus scit.
Deinde fortassis, dixerit, aliquis, majores apud vos
existisse. Siquidem ibi apud vos statim inter

primos ordine locabar, hic vero plurimis existentibus, imo vero numerum excedentibus, qui et sapientia prudentiaque et omni virtute viuunt, vix sum unus de multis. Dixit autem quidam ex valde ambitiosis, si memoriam tenetis, in oppidulo tenui ac sterili malle primus esse, quam Romae in maxima et illustrissima urbe secundas partes tenere. Habere enim quamdam voluptatem primatum, quamvis inter minimos sit.

ταρτα ἐν τῇ μεγίστῃ τε καὶ λαμπροτάτῃ Ῥώμῃ νῆν τὸ πρωτίον.

Ceterum et quae apud vos habui minimi feci, et presentia modo (Donum testor) ut stercore ducerem, et abjectis omnibus, quamvis multo plura his essent, ne retro quidem aspiciens, ad vos me conferrem, nisi mihi conscius essem, quod elegerim praestantiora magis, et salutifera, nisi mihi persuasum esset, catholicam sanctam Romanam Ecclesiam docere, et credere, quae ad vitam aeternam ducunt. Si igitur ad ea vos hortor et obsecro, quae propriae salutis subsidia esse existimo, grato animo, si aequo audire debetis, et quae dicuntur libenter excipere.

Sed scandalum, inquit, nobis est, quae a Latinis facta est ad Symbolum additio.

Si recte considerare, fratres, volueritis, non additio, sed explicatio et explanatio est quod dicitur. Quippe additio est etiam secundum ipsos nostros doctores contrariorum doctrina dogmatum. At vero eorumdem et simillimum illustratio explicatio est, non additio. Quod si a veritate stat, et opinioni doctorum convenit, timorem timemus, ubi non est timor, et superstitionis potius quam pietatis opus agimus. Multa addidit secunda synodus ad Nicenum Symbolum. Etenim de divinitate sancti Spiritus, de unitate Ecclesiae, de baptismo, de remissione peccatorum, de resurrectione mortuorum, de vita aeterna; multa alia etiam dixit, de quorum nullo prima synodus explicitum fecit sermonem. Multa posteriores Patres fidem declarantes uberius docuerunt: tamen non additio, sed explicatio facta est. Cur igitur etiam catholicae Ecclesiae hoc idem facere non licuit? similiter haereticorum instante necessitate?

Quoniam, inquit (aliquis), tunc quidem licebat, postea vero cum tertia synodus prima fuerit, quae omnem additionem prohibuerit, nulli fas est addere, ne quidem ipsam veritatem.

Sed ista ratio falsa est, fratres, revera et fatilis; legite si vultis, quam de hac re composuimus orationem, in qua luculenter continetur haec veritas; et certo scio, quod eadem nobiscum sentietis. Ob haec igitur, fratres et patres, nolite aemulari imitantes, neque eos imitari, qui hoc ipso, quod vera dogmata oppugnant, sibi gloriam comparant opinantur; sed humiliter vosmetipsos Deo, et tot viros sapientissimos ac piissimos consecretan-

Α μὲν ἐπαγγέλλοντο μετὰ ταῦτα, οὐδὲ ἐλπίζουσαι, ὡς ὁ Θεὸς εἶδεν· ἔπειτ' ἴσως εἶποι τις ἄν, τρόπον ἐπὶ μάλους τὰς παρ' ὑμῶν γεγενῆσθαι· εἶγε ἐκεί μὲν καὶ παρ' ὑμῶν ἐν τοῖς πρώτοις εὐθὺς ἐτατόμην, ἐν ταῦθα δὲ πολλῶν, μᾶλλον δὲ ἀριθμοῦ κρείττωνων ὄντων τῶν σοφῶν τε καὶ φρονήσει καὶ τῇ ὅλῃ ἀρετῇ νικούντων, μόλις εἰμὶ πολλοστός, Ἐφῆ δὲ καὶ τις τῶν πάνυ φιλοτιμῶν εἰ μέμνησθε, βούλεσθαι ἂν μᾶλλον ἐν πολιχνίᾳ λυπεῖν πρώτος εἶναι, ἢ διακατέχειν. Ἐχειν γάρ τινα, κἂν ἐν ἐλαχίστοις ἦ, ἡδονήν.

Ἄλλὰ καὶ τὰ παρ' ἡμῶν δι' ἐλαχίστου πεποιθημένοι ἀδελφοί, καὶ τὰ γε νῦν παρόντα, μαρτυροῦμαι τῷ Θεῷ, ὡς ἐκύβαλα ἂν ἠγησάμην, καὶ πάντα ἂν ἀποβρίβας, εἰ πολλαπλασίω τούτων ἦσαν, ἀμεταστρεπτι· πρὸς ὑμᾶς ψυχόμην, εἰ μὴ συνήδειν ἐμαυτῷ ἐλομένῳ τὰ κρείττω τε καὶ σωτηριωδέστερα, εἰ μὴ τὰ πρὸς ζωὴν τε τὴν αἰώνιον φέροντα διδάσκουσάν τε καὶ πιστεύουσάν ἐκπαίσμην τὴν καθολικὴν καὶ ἁγίαν Ἐκκλησίαν Ῥωμαίων. Εἰ οὖν εἰς ἐκεῖνα ὁμᾶς προτρέπω τε καὶ παρακαλῶ, ἃ τῆς ἰδίας σωτηρίας ἐφόδια εἶναι νομίζω, εὐγνωμόνως τε ἀκούειν ὑπέλλετε, καὶ ἄσμενοι τὰ λεγόμενα ὑποδέξασθαι.

Ἄλλὰ μὲγα ἡμῶν (παρὰ) σκάνδαλον ἢ παρὰ Λατίνων ἐν τῷ θείῳ συμβόλῳ γενομένη προσθήκη.

Εἰ ὀρθῶς σκοπεῖν ἐθέλοιτε, ἀδελφοί, οὐ προσθήκη, ἀλλὰ ἀνάπτυξις τε καὶ ἐπεξηγήσις ἐστὶ τὸ λεγόμενον προσθήκη γάρ ἐστὶ καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἡμετέρους διδασκάλους ἡ τῶν ἐναντίων δογμάτων διδασκαλία, ἢ δὲ τῶν αὐτῶν τε καὶ ὁμοίων διασάφους ἀνάπτυξις ἐστὶ καὶ οὐ προσθήκη. Εἰ δὲ μετὰ τῆς ἀληθείας ἐστημεν, καὶ τῇ δόξῃ τῶν διδασκάλων συμβαίνει, φόβον ἄφροδον δεδιήμεν, καὶ δεσιδαίμονια μᾶλλον ἢ εὐσεβείας ἔργον ποιούμεν. Πολλὰ προσέθηκον ἡ δευτέρα σύνοδος τῷ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου συμβόλῳ· περὶ γὰρ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητος, περὶ τῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐνότητος, περὶ βαπτίσματος, περὶ ἀμαρτιῶν ἀφέσεως, περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως, περὶ ζωῆς αἰώνων. Πολλὰ τε καὶ ἄλλα εἶρηκεν, ὡν περὶ οὐδενὸς ἢ πρώτης συνόδου ἀνεπτυγμένον πεποιήται λόγον. Πολλὰ οἱ μετὰ ταῦτα Πατέρες τὴν πίστιν ἐπεξηραζόμενοι πλατύτερον ἐδίδαξαν· καὶ ὁμῶς οὐ προσθήκη, ἀλλὰ ἀνάπτυξις γέγονε. Διὰ τί οὖν μὴ καὶ τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ταυτὸ τοῦτο ποιῆσαι ἐξεγένετο; ὁμοίως αἰρετικῶν ἐπιστάσης; ἀνάγκης;

Ὅτι, φησὶ, τότε μὲν ἐξῆν, μετέπειτα δὲ τῆς τρίτης συνόδου πρώτης πᾶσαν κωλύσασθαι προσθήκην, οὐκ ἐξεστὶν οὐδενὶ προσθῆναι, οὐδ' αὐτὴν τὴν ἀληθειαν.

Ἄλλὰ ψευδὴς οὗτος ὁ λόγος, ἀδελφοί, καὶ τῷ ὄντι μωρὸς τε καὶ μάταιος. Ἀνάγνωτε, εἰ βούλεσθε, τὸν περὶ τούτου συγγεγραμμένον ἡμῶν λόγον, ἐν ᾧ διαβρίβηδην ἢ τοιαύτη ἀλήθεια, καὶ ταυτὰ ἡμῶν, εὐ εἶδα, οὐ φρονήσετε. Διὰ ταῦτα οὖν, ἀδελφοί καὶ πατέρες, μὴ ζηλοῦτε τοὺς ἐρίζοντας, μὴ τοὺς τούτῳ ἐαυτοῖς δόξαν περιποιεῖσθαι οἰομένους, τῷ τοῖς ἀληθείαι δόγμασι μάχεσθαι, μιμεῖσθε. Ἄλλὰ ταπεινώσαντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ καὶ τοσοῦτος ἀν-

δράσι σωρωμένοις τε, καὶ εὐλαβεστάτοις, οὐδ' ἡ
 Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία τρέφει, ἐπόμεινοι, τὴν τε δι-
 δασκαλίαν καὶ πίστιν ἐκείνης ὑποδιξασθε. Τὸν τε
 ἀρχιερέα καὶ ποιμένα αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας κεφα-
 λὴν τε καὶ ἄρχοντα, καὶ τῆς πίστεως ὁδηγὸν τε
 καὶ διδάσκαλον ἠγησάμενοι, αἴθεσθέ τε αὐτὸν, καὶ
 ἠγουμένῳ τὴν πρὸς ζωὴν αἰώνιον φέρουσαν ἔπισθε.
 Εἶναι γὰρ δὴ καὶ τοῦτο εἴ ἴσατε τῶν ἀναγκασιωτάτων
 πρὸς σωτηρίαν, τὸν ποιμένα εἰδέναι τὸν ἑαυτοῦ,
 ἐπιγινώσκειν τὴν κεφαλὴν τοῦ πληρώματος τῶν
 πιστῶν, τὸν ἑαυτοῦ ἠγαμέμνα καὶ γνωρίζειν, καὶ
 σέβασθαι. Ὅπου γὰρ οὐκ ἄρχων, ἐκεῖ ἀταξία ὅπου
 δὲ ἀταξία, ἐκεῖ λύσις, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φησίν.
 Ἐτε γὰρ ἐπὶ θεῶν, εἴτ' ἐπὶ ἀνθρώπων πραγμά-
 των σκοπεῖν ἐθέλοιτε, ἀδελφοί, εὐρήσετε μὴν δεῖν
 εἶναι τὴν τῶν πάντων ἀρχὴν, καὶ ἄλλως μὴ εἶναι
 εἰς διοικεῖσθαι τὰ ἄντα. Αὐτίκα, ἐπὶ μὲν τῶν θεῶν
 ἡ μὴ ἀληθῆς τῶν Χριστιανῶν θεολογία ἔνα τὸν ἐπὶ
 πάντων διδάσκει εἶναι Θεόν, καὶ ἐπὶ ἐν τρισὶν ἐστὶν
 οὗτος ὑποστάσειν, ἵνα τὴν ἐνόητα φυλάξῃ τῆς
 αὐτῆς τε καὶ κατὰ πάντα ὁμοίας οὐσίας, τὰ θεῖα
 ἐκεῖνα εἴθεται πρόσωπα ἡ δὲ τῶν ἰθῶν ἐκ τῶν αἰ-
 σθητῶν δὴ τούτων εἰλημμένη γνώσις, καὶ αὐτὴ ταυτὸ
 τοῦτο ὁμολογεῖ. Ὁ μὲν γὰρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς
 κλεινοτάτων ἐν τῇ πρώτῳ αἰτίῳ, ἐν τῇ πάντων τῶν
 ὄντων ὑποστατικῇ εἴθεται, κἀν πολλοὺς μετ' ἐκείνου
 ὀντότητος εἰσαγγέλλομαι, μίαν ἀρχὴν, καὶ πολλὰς
 ἀρχάς, ὑπὸ τὴν πρώτην γε ὁμοίας οὐσίας δοξάζων.
 Ὁ δὲ τις ταυτὸ καὶ αὐτὸς, διὰ πολλῶν λόγων, εἴθ'
 ὡσπερ συμπεραινώμενος, ὑπ' ἄλλου τοῦ τῶν πολὺ
 πρὸ αὐτοῦ τὸν λόγον δανεισάμενος, οὐκ ἀγαθόν,
 φησὶ, πολυκοιρανίη. Εἰς κοιρανὸς ἴστω, εἰς βασι-
 λεύς. Οὐ γὰρ θέλει, φησὶ, τὰ ἄντα κακῶς διοικεῖ-
 σθαι, ὡς δὴ κακῶς διοικούμενα ἂν, εἰ μὴ ἓνα ἔχοιεν
 τὸν ἐπιστάτην.

Περὶ δὲ γε τῶν ἀνθρωπίνων τε καὶ πολιτικῶν
 διοικήσεων, καὶ αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ, οἱ
 αὐτοὶ τε καὶ πάντες οἱ ἄλλοι, καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ
 Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν κατὰ νόμους μονα-
 ρχίαν περὶ κλεινοῦ τῶν ἄλλων ποιεῖται πολι-
 τεῖων. Ἀπόδοτε γὰρ, φησὶν ἐκεῖνος, εἰς Καίσαρος
 Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ ὡς ἐνδὸς μὲν
 ἐν οὐρανοῖς ὄντος Θεοῦ, ἐνδὸς δὲ καὶ μονάρχου τοῦ
 Καίσαρος ἐπὶ γῆς. Τῶν δὲ γε τοῦ κόσμου σοφῶν ὁ
 μὲν τὰ τῆς σοφίας πρωτεία παρ' ἐκείνοις κατέχων
 τοῦτο τῆς ἀρχῆς τὸ εἶδος, καὶ τὸ ἓνα τινὰ πάντων
 ἀρχῶν τῶν ἄλλων ὑπερέχοντα ἀρετῇ, ὑπὲρ τὰς ἄλλας
 πολιτείας οἴεται εἶναι. Κἀν αὐτὴν εἰποις ἀρι-
 στοκρατίαν, ἣν παρὰ πολὺ τῶν ἄλλων βελτίονα τί-
 θεται, ὡς ὁμοιοτάτην τε τῇ ἀληθείᾳ ἀρχῇ, καὶ πάν-
 των βελτίστην, τὴν γε τοιαύτην ἐκκρίνει τε καὶ
 ἐξείρει. Ὁ τ' ἐκείνου ἀκροατῆς πάντα τὰ τῶν πο-
 λιτικῶν ἐκθήμενος, ταύτην μᾶλλον τῶν ἄλλων δο-
 κιμάζει, πριμοκρασίαν αὐτὴν ὀνομάζων.

Τὴν δὴ ἀρίστην ταύτην καὶ τελειωτάτην ἐν γε
 τοῖς βίοσις ταύτης καὶ χαμαὶ καίμενοις πράγμασι
 ὁμοίως ἀναγκαίαν οὖσαν ἐν τῇ τῶν ψυχῶν τῶν αἰω-
 νίων, καὶ τῆς ἱερᾶς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἐπιστα-
 σία, ἐπιμάζομεν, ἀδελφοί; Μηδαμῶς. Ἐνταῦθα τε

tes, quos Romana Ecclesia nutrit, illius doctrinam
 et fidem suscipite, ac pontificem et pastorem ipsius
 Ecclesie caput, et principem, et fidei duce, et
 doctorem esse existimantes, ipsum veneramini, et
 ductorem itineris, quod ducit ad vitam, sequimini.
 Namque hoc etiam esse necessarium ad salutem
 optime scitis, nosse proprium pastorem, agnoscere
 caput universalitatis fidelium, proprium rectorem
 et notum habere, et colere. Ubi enim non est prin-
 cepe, ibi non est ordo; ubi non est ordo, ibi est
 confusio ac dissolutio, inquit Gregorius Theologus;
 sive enim in divinis, sive in humanis rebus consi-
 derare volueritis, reperietis unum oportere esse
 cunctorum principium, et aliter fieri non posse
 ut quæcunque res sunt recte gubernentur. Primum
 enim in divinis vera Christianorum theologia unum
 esse Deum super omnia docet, et quoniam hic Deus
 in tribus est hypostasibus, ut unitatem servet ejus-
 dem ac per omnia similis substantie illas divinas
 personas ponit, et statuit. Gentilium vero a sensi-
 bilibus istis sumpta notitia et ipsa hoc idem fa-
 tetur. Nam unus quidem apud ipsos celeberrimus
 unam primam causam, unum omnium rerum au-
 ctorem et conditorem ponit. Quamvis post illum
 multos rerum, quæ sunt, gradus inducat: unum
 principium et multa principia, quæ tamen existant
 opinatus sub primo. Alter vero idem ponit et ipse
 multis rationibus; deinde quasi concludens ab alio
 quodam, qui multum eum antecessit, sententiam
 mutuatus: Non est, inquit, bona multorum domi-
 natio; unus dominus esto, unus rex. Non enim,
 inquit, possunt entia recte administrari. Nimirum
 male administrarentur, nisi unus omnibus præfi-
 ceretur

De humanis vero et politicis administrationibus
 ipsoque politico bono iidem auctores, et omnes
 alii, et ante ipsos Salvator noster Jesus Christus
 pluris facit, quam alia regimina, legitimam monar-
 chiam. *Reddite enim, inquit ille, quæ sunt Cæsari
 Cæsari, et quæ sunt Dei Deo*, ut uno quidem
 Deo in cælis existente, uno vero Cæsare monar-
 cha existente in terris. Ex sapientibus vero mun-
 danis, qui apud eos primas partes sapientie obti-
 net, hanc speciem imperii, et unum aliquem
 omnibus aliis imperare, qui excellat virtute, super
 alia regimina censet esse, quod etiam dicas opti-
 mum principatum, quem longe præstantiorem aliis
 statuit, tanquam simillimum veritati (divinæ) et
 omnium optimum. Hunc talem præfert aliis et ex-
 tollit. Ejus vero auditor omnes politias exponens
 hanc magis quam alias approbat, eam appellans
 summam regiam potestatem.

Hanc igitur optimam et absolutissimam, quæ
 adeo in his fluxis et caducis rebus necessaria est,
 in rebus æternis animorum, et sacrosancie Dei
 Ecclesie principatus administratione contemnimus,
 fratres? absit. Illic enim magis necessarius est bo-

nus ordo, tantoque, quanto pretiosiora sunt sem-
piterna temporariis; et noster legislator Jesus
Christus quanto excellit omnem humanam sapien-
tiam, cum ipse sit nobis omnium auctor, ipse le-
gislator, meliorem profecto regiminis rationem Ec-
clesiæ suæ statuit, Petrum constituens monarcham,
et per ipsum suos successores. Tu enim, inquit, es
Petrus, et super hanc Petram ædificabo Ecclesiam
meam. Et rursus : Et tibi dabo claves regni celo-
rum. Et iterum : Pasce oves meas, pasce agnos
meos. Et iterum : Et tu aliquando conversus confirma
fratres tuos.

Et ne putetis me novam sanctionem introducere,
novam dogma vos docere, redigite in memoriam
quotquot in antiquis historiis, quotquot in actis
universalium conciliorum culti et exercitati estis,
quantam potestatem Romanus pontifex supra om-
nem Ecclesiam habet. Papa Cælestinus solus ipse
synodum Ephesinam approbavit atque indixit;
licet tota Orientalis Ecclesia, et ipsi patriarchæ in
idem convenerint. Leonis Magni epistolam Patres
sexcenti et triginta numero, qui fuerunt Chalce-
done episcopi existentes, ut sacra Evangelia accep-
tarunt, et columnam orthodoxiæ appellarunt, et
juxta illam de proposita questione iudicium tulerunt.

Ἄ γὰρ ἀναγκαιοτέρα ἢ εὐταξία, καὶ τοσοῦτον, ὅσον
τιμιώτερα τὰ αἰώνια τῶν προσκαίρων εἰσὶν. Ὁ τε
ἡμέτερος θεσμοθέτης; Ἰησοῦς Χριστός, ὁση πάσι;
ἀνθρωπίνης ὑπερέχει σοφίας, αὐτὸς πάσης ὧν ἡμῖν
αἰτίος, αὐτὸς χορηγὸς, τὸν βαλτιονα δῆπου τῆς πολι-
τείας τρόπον τῆ ἐαυτοῦ ἔθετο Ἐκκλησίαν, τὸν Πέτρον
καταστήσας μονάρχην, καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς διαδόχους
ἐκείνου. Σὺ γὰρ εἶ (φησὶ) Πέτρος, καὶ ἐπὶ τῷ τῆ
τῆ πέτρα οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ
αὐθις· Καὶ δώσω σοὶ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας
τῶν οὐρανῶν· καὶ πάλιν· Ποῖμαινε τὰ πρόβατά
μου, ποῖμαινε τὰ ἀρνία μου· καὶ αὐθις· Σὺ δὲ
ἐπιστρέψας στήθισον τοὺς ἀδελφοὺς σου.

Καὶ μὴ νομίσητε νῆαν με νομοθεσίαν εἰσαγεῖν,
νέον ὄμας δῖγμα διδάσκειν. Ἀναμνήσθητε ὅσοι τῶν
Ἐκκλησιῶν ἱστοριῶν, ὅσοι τῶν πράξεων τῶν οἰκου-
μικῶν πεπερασθε συνόδων, ὅσην ἐξουσίαν ὁ τῆς
Ῥώμης ἀρχιερεὺς ἐπὶ πάσων ἔχει τὴν Ἐκκλησίαν.
Κελεστίνος ὁ πάππας μόνος; αὐτὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ
γενομένην σύνοδον ἐδοκίμασέ τε καὶ ἐκήρυξε, καί-
τοι τῆς ἄλλης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτῶν τῶν
πατριαρχῶν εἰς ταυτὸν συναλεθόντων (1). Τὴν Λέων-
τος τοῦ Μεγάλου ἐπιστολήν, οἱ ἐν Χαλκηδῶνι Πατί-
ρας ἐξακόσιοι καὶ τριάκοντα τὸν ἀριθμὸν ὄντες
ἐπίσκοποι, ὡς θεῖα Ἐδωγγέλια ἐδέξαντο, καὶ στήλην
ὀρθοδοξίας ἐκάλεσαν, καὶ κατ' ἐκείνην τὸ προκείμε-

Petri Arcudii notæ.

(1) Verba : Κελεστίνος ὁ πάππας μόνος . . . εἰς
ταυτὸν συναλεθόντων, Bessarion in interpretatione
sua sic reddidit : « Cœlestinus primam Ephesinam
synodum solus reprobatit irritavitque, quamvis
omnis Orientalis Ecclesia, et ipsi patriarchæ una-
nimes in ea convenissent » Unde verba Græca, ἐδο-
κίμασέ τε, καὶ ἐκήρυξε, aliquis Græculus immula-
vit, cum potius exstarent, ἀπαδοκίμασέ τε, καὶ
ἀπέκηρυξε. Idque convenire videtur scopo Bessa-
rionis, qui probare vult auctoritatem Romani pon-
tificis supra alios ex eo quod, quamvis patriarchæ
Orientalis una cum suis episcopis in unum conven-
nissent, et statuissent quod statuerunt, illud tamen
Romanus pontifex irritum fecit, et inane declara-
vit; alioquin non diceretur solus dixerat syno-
dum, si etiam cæteri convenerant. At quod spectat
ad veritatem historię, predicta verba non videntur
posse convenire Cælestino pontifici, neque
primæ synodo, sed potius Leoni Magna. Itaque
scribendum esset: Λέων ὁ πάππας μόνος αὐτὸς; τὴν
ἐν Ἐφέσῳ γενομένην λητρικὴν σύνοδον ἀπαδοκίμασέ
τε καὶ ἀπέκηρυξε, καίτοι τῆς ἄλλης Ἀνατολικῆς
Ἐκκλησίας, καὶ αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν εἰς ταυτὸν
συναλεθόντων. « Leo Magnus solus ipse Ephesi ce-
lebratum concillabulum rejecit et irritum fecit,
quamvis omnis Orientalis Ecclesia et ipsi patriar-
chæ in idem convenerint. » Et loco, primam, in
Latina versione scribas secundam synodum. Erat
etenim in ea synodo Dioscorus Alexandrinus pa-
triarcha, et Domnus Antiochenus, et Juvenalis Hierosolymorum patriarcha, cum non paucis epi-
scopis, et rejecto Flaviano Constantinopolitano,
imo pugnis et calcibus a Dioscoro contuso, et
propterea post triduum in exilio mortuo, et Do-
nisci episcopo, et sequacibus catholicis eorum
episcopis male habitis, imo et legatis Romani pon-
tificis ab hujusmodi violentissimis turbis elapsis,
Theodosius Junior, relatione suorum aulicorum
falsa deceptus, falsam synodum Nicænæ jussit
aquari, et Flavianum damnavit. Leo deinde primus

tum Romæ convocata a se synodo episcoporum Oc-
cidentalium, et reprobat a pseudosynodo Orienta-
lium, tum impetrata gratia a Marciano successore
Theodosii, synodum Chalcedonensem indicit. Cuius
epistola, etc. Sic etiam refert hanc historiam Ge-
nadius (mode sit Geunadius, et non potius Grego-
rius protosyngeus, vel alius) in libro quinque
capitum pro defensione concilii Florentini cap. 5.
fol. 386 primæ et solius Græcæ editionis. Vide
etiam præfationem, quæ præfigitur concilio Chal-
cedonensi. Vel etiam possumus dicere (si non fuit
μηνημονικὸν ἀμάρτημα Bessarionis) deesse nonnulla
in epistola Bessarionis ab amanuensi prætermis-
sa. Introducebat enim Bessarion Cælestinum, tanquam
eum qui προθεσμίαν decem dierum ad resipis-
cendum Nestorio præscripserat, et Cyrillo suis
partes commiserat cum amplissima potestate sub-
stituendi alterum patriarcham loco Nestorii. Joannes
item Antiochenus, et Theodoretus vir doctus
volebant convenire cum Cyrillo, sed se disjuncte-
rant, et consociaverant cum Nestorio, ut merito
quasi solus Cælestinus primum et verum concilium
Ephesinum indidisset et approbasse dicatur.
Deinde Bessarion introducit etiam Leonem Magnam
juxta ea quæ paulo supra commemoravimus.

Quapropter possemus probabiliter conjecturando
hunc locum ita restituere : Κελεστίνος ὁ πάππας
μόνος; τὴν ἐν Ἐφέσῳ πρώτην σύνοδον ἐδοκίμασέ τε
καὶ ἐκήρυξε, quia nimirum in Cyrillum, tanquam
suum legatum totam suam potestatem transtulerat,
et decem dierum spatium Nestorio ad resipiscen-
dum præfixerat. Ipse, quæ Cyrillus juxta mandata pon-
tificis ea omnia exsecutus est, vel exsequi conatus
est. Deinde sequatur in epistola Bessarionis,
Καὶ Λέων ὁ Μέγας αὐτὸς μόνος; τὴν ἐν Ἐφέσῳ γε-
νομένην λητρικὴν σύνοδον ἀπαδοκίμασέ τε καὶ
ἀπέκηρυξε; καίτοι σχεδὸν τῆς ἄλλης Ἀνατολικῆς Ἐκ-
κλησίας, καὶ αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν εἰς ταυτὸν
συναλεθόντων. Τοῦ αὐτοῦ Λέοντος τοῦ Μεγάλου τὴν
ἐπιστολήν, et quæ sequuntur.

νον εκπιναν ζήτημα, τοῖς ἐκείνου δόγμασι κατ' ἄρσιν ἐπόμεινοι. Οἱ αὐτοὶ τὰ δευτερεῖα ἐν πατριάρχαις ἀπελόβενοι τὸν Ἀλεξανδρείας, καὶ τῷ Κωνσταντινουπόλεως αὐτὰ κατὰ (1) μίμησιν τῆς δευτέ-

roni, ejusque vestigiis insistentes, ejus dogmata secuti sunt. Idem inter patriarchas secundis partibus Alexandrinum privantes, et Constantinopolitano eas concedentes, ad imitationem secundæ syn-

Petri Areddii notæ.

(1) Commemorantur hoc loco canones concilio- rum, quorum Constantinopolitanus tertius sic habet: Τὸν μέντοι Κωνσταντινίου πόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην. (Constantinopolitanæ civitatίς ἐπίσκοπον habere oportet primatus honorem post Romanum episcopum, propterea quod sit nova Roma.) Canon autem 28 Chalcedonen- sis prolixius non tantum eandem rationem complectitur, sed etiam æqualitatem addit his verbis: Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων Πατέρων ὄροις ἐπόμεινοι, καὶ τὸν ὄρσιω: ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν ἑκατὸν παντήκοντα θεοφιλοτάτων ἐπισκόπων τῶν συνα- γχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως ἐν τῇ βασιλίῃ Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε, καὶ ψηφισόμεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς αὐ- τῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης, καὶ γὰρ τῷ Θεῷ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ Πατέρες εὐκρίτως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεία, καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ ἑκατὸν παντήκοντα θεοφιλοτάτοι ἐπίσκοποι τὰ ἴσα πρεσβεία ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρινάντες, τὴν βασιλείαν καὶ συγ- κλήτῳ ἐφημέσιαν πόλιν, καὶ τῶν ἰσὺν ἀπολαύσαντων πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρῳ βασιλίῃ Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ὡς ἐκείνην, μεγαλύνεσθαι πρᾶγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν. c San- ctorum Patrum decreta ubique sequentes, et cano- nem, qui nuper lectus est, centum et quinquaginta Dei amantissimorum episcoporum agnoscentes, eadem quoque et nos decrevimus ac statuimus de privilegiis sanctissimæ Ecclesiæ Constantinopolis novæ Romæ. Etenim antiquæ Romæ throno, quod urbs illa imperet, jure Patres privilegia tribuerunt, et eadem consideratione moti centum quinquaginta Dei amantissimi episcopi, sanctissimo novæ Romæ throno æqualia privilegia tribuerunt, recte judi- cantes, urbem, quæ et imperio et senatu honorata sit, et æqualibus cum antiqua regina Romæ pri- vilegia fruatur, etiam in rebus ecclesiasticis, non secus ac illam extolli, ac magni fieri, secundam post illam existentem.)

Ita Patres concilii Chalcedonen- sis partim cano- nem Constantinopolitanum produxerunt, partim novum condiderunt. Idque non omnes Patres, sed tantum ducenti, ut constat ex subscriptionibus, cum aliqui in eo concilio interfuerint sexcenti et triginta.

Advertendum est, hos esse pseudocanones, et manifeste pugnare cum aliis canonibus. Dum enim præferunt Constantinopolitanum antistitem Alexan- drino, et Antiocheno, destruant Nicænum sextum, et dum eidem exhibent facultatem Chalcedonenses in secunda parte vicissimi octavi canonis conse- crandi metropolitæ (qui prius consecrabatur a propriis provinciæ episcopis) subjiciendo ei/Asiati- cos, Ponticos, Thracas, et inter barbaras gentes alios archiepiscopos metropolitanos, non servant privilegia ecclesiis suis, et destruant partem ejus- dem canonis octavi Nicæni, partem secundi cano- nis Constantinopolitani, qui terminos proprios sin- gulis assignat, et jubet canones Nicænos esse ser- vandos. Quod etiam Leo Magnus frequenter inculcat in suis epistolis, potissimum vero in epistola ad Anatolium, c Doleo etiam (inquiens) in hoc dilectio- nem tuam esse prolapsam, ut sacratissimos Nicæ- norum canonum constitutiones conareris infringere,

tanquam opportune se tibi hoc tempus obtulerit, quo secundæ honoris privilegium sedes Alexandrina perdidit, et Antiochena Ecclesia proprietatem tertie dignitatis amisit, ut his locis juri tuo subdi- tis omnes metropolitani episcopi proprio honore priventur. c Et in e pistola ad episcopos, qui in sancta synodo Chalcedonensi congregati fuerunt: c De custodiendis quoque sanctorum Patrum statutis, quæ in synodo Nicæna inviolabilibus sunt fixa decretis, observantiam vestræ sanctitatis adinoneo, ut jura ecclesiarum, sicut ab illis trecentis decem et octo Patribus divinitus inspiratis suat ordinata, perman- eant.)

At quod magis mirere, non curant Chalcedo- nenses si parum sibi constent et cohæreant. Quippe in primo canone statuunt, et recte judicant, τοὺς παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων καθ' ἐκάστην σύνο- δον ἄχρι τοῦ νῦν ἐκταθέντας κανόνας κρατεῖν. c Re- gulas sanctorum Patrum per singula nunc usque concilia constitutas proprium robur obtinere. c Sed ipsi obliti hujus canonis recensiti novis suis cano- nibus contrarium sancunt. Item qua ratione Chal- cedonenses illi commemorati Patres non erube- scunt dicere: Πανταχοῦ τοῖς τῶν Πατέρων ὄροις ἐπόμεινοι, c sanctorum Patrum decreta ubique se- quentes, c si Constantinopolitanum, posthabitis om- nibus, æquant Romano pontifici, et contra canones Nicænos agunt? Quamobrem legati pontificis dixerunt tertium canonem secundæ synodi esse additum, et non reperiri inter acta synodica: Φαίνεται προσωρεῦσθαι τοῖς ὄροις τῶν τῆ, καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα οὐ τὰ νῦν μνημονευθέντα, μὴ ἐμ- φερόμενα δὲ ἐν τοῖς συνοδικῶς κανόσι, ταῦτα φά- σκουσιν ὄρθοιαι. Et totum τοῖς χρόνοις τούτοις τῷ βνεφικῶ ἐχρήσαντο, εἰ νῦν ζητούσιν, ὃ μὴ κατὰ κανόνας ἐχρήσαντο; c Videntur addita esse constitu- tionibus trecentorum decem et octo, et centum quinquaginta Patribus, qui postea fuerunt, quæ modo commemorantur, et in synodis canonibus non reperuntur, qui dicant hæc constituta fuisse. Si ergo his temporibus hoc beneficio usi sunt, quid nunc requirunt, quo non secundum canonea usi sunt? c Habetur in Latino: Si nunquam usi sunt, quare requirunt? εἰ μὴ ποτε ἐχρήσαντο, εἰ νῦν ζητούσιν;

Inde quoque patet eum canonem non esse legiti- mum, quod Theophilus Alexandrinus tanquam eminentior vindicabat sibi consecrationem episcopi Constantinopolitani; et Dioscorus ipse Alexandri- nus consecravit Anatolium Constantinopolitanum. c Ex quo manifestum est, canonem illum esse super- additum concilio. Non enim Constantinopolitanus in tanto fastigio positus æquo animo tulisset ab Alexandrino consecrari, sed vel a Romano ponti- fice, vel eo modo quo se postea consecrarunt, et modo consecrant illi patriarchæ.

Quocirca produxerunt legati canonem Nicænum sextum in hæc verba: Ἡ ἁγία Ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεία: ἔχει τοιγαροῦν καὶ ἡ Ἀίγυπτος, ὥστε τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας: πάντων ἔχειν ἐξουσίαν, ἐπιτοῆ καὶ τῷ Ῥώμης ἐπισκόπῳ τούτῳ σύνθεός ἐστιν. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις: τὰ πρεσβεία σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις. c Sancta Ro- mana Ecclesia semper tenuit primatum; tenet igitur et Ægyptus, ut episcopus Alexandria omnium habeat potestatem. Quoniam et Romano episcopo hæc est consuetudo. Similiter autem et in Antio- chia, et in aliis provinciis primatus ecclesiis con-

odi, nihil fecisse existimarunt, nisi eidem etiam Leo sanctissimus papa ipsam confirmasset, et ut hoc faceret, per epistolas et legatos ipsi supplicarunt. Ipse tamen non annuit; et nisi alius deinde

αρχος συνέβη ἔγχεσθαι, πείθεται ἐνὸς μισαν οὐδὲν, εἰ μὴ καὶ Λέων ὁ ἀγιώτατος πάππας αὐτὸ βεβαίως αἰτεῖ, καὶ ὥστε τούτο ποιῆσαι ἐπιστολαῖς τε καὶ πρέσβεσιν αὐτοῦ ἐδήθησαν. Ὁ δ' ἕως οὗ κατὰ

Petri Arcudii notæ.

servetur. Eundem sextum canonem produxerunt Chalcedonenses his aliis verbis: Τα ἀρχαία ἔθη κραταῖνα τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Αἰθίῳ, καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον κέντων τούτων ἐξουσίαν ἔστω. Ἐπειδὴ καὶ τῶ ἐν Ἰερουσαλήμ τούτο σύνηθές ἐστι. Antiquæ consuetudines teneant in Ægypto et Libya, et Pentapoli, ut Alexandrinus episcopus horum omnium habeat potestatem; quoniam et Romano episcopo hæc consuetudo est. Nihil ibi de Constantinopolitano, cum nondum esset ille thronus ad dignitatem patriarchatus evectus. Hunc canonem Nicænum Chalcedonenses nullum produxerunt, nihil de primatu Romani pontificis exprimentes.

Cum itaque non concordarent canones, legati pontificis domi se continuerant, et Chalcedonenses Patres dicenti confirmarunt canones Constantinopolitano episcopo de æqualibus privilegiis. Postera die legati pontificis rogarunt gloriosissimos principes, nomine imperatoris assistentes, ut quidquid in absentia et sine scita illorum actum est, irritum esset. Igitur Patres concilii dederunt litteras ad Leonem Magnum, significantes primo loco, quid auxilio doctrinæ illius, ipsiusque legatorum adhiisset statuerint. Secundo loco urgente Anatolio, et ejus amicis, referunt se confirmasse canonem tertium concilii Constantinopolitani de privilegiis, et enixe rogant ut ei ipso dignetur acceptum habere et confirmare. Ubi clare fatetur oppugnationem legatorum. Quippe aiunt, Ὅτι γὰρ τὸν τόπον τῆς ἀμετέρας ἀγιότητος ἐπέχοντες βασιώτατοι ἐπίσκοποι Πατριάρχης καὶ Λουκῆσιος καὶ ὁ σὺν αὐτοῖς Θεοφιλέστατος πρεσβύτερος Ἰωνιφάντης τοῖς οὕτω τυπωθεῖσι σφιδρῶς ἀντιπῆν ἐπεγράθησαν. Qui enim locum vestræ sanctitatis obtinent, sanctissimi episcopi Paschasius et Lucentius, et qui cum eis est reverendissimus presbyter Bonifacius, his ita conatibus vehementer resistere tentaverunt. Leo, probatis actis synodicalis circa fidem, canonem suppositivum rejicit, et Anatolium conentem se Alexandrino præponere contra canones Nicænos superbiz inanimat, oppugnationemque suorum legatorum laudat. Nec potest, inquit, de eorum contradictione dubitari, de quibus in epistola tua etiam ipse conquereris, quod conatibus tuis voluerint obviare. In quo ees quidem multum mihi hæc scribendo commendas; sed temetipsum, quod eis parere nolueris, dum illicita nobis, accusas, superflue non concedenda appetens, et insalubriter tibi contraria concupiscens, quæ nullum unquam poterunt nostrum obtinere consensum. Hæc existant in Actis concilii, et in Leonis epistolis utro citroque datis.

Quamobrem immerito Græci hos canones in librum canonum cum aliis inserendos curarunt. Sunt enim ὑποκρίματα, κεδνήλοι, ἀόκιμοι, ἀκυροί, καὶ τοῖς ἄλλοις μαχόμενοι.

Hiscæ tamen per fundamento positis, Nilus Thessalonicensis, hostis Romani pontificis infensissimus, summi axioma sumit, vimirum Patres dedisse privilegia Romano pontifici, quod falsissimum est, et verum oppositum, ut egregie probat doctissimus vir, et divini zeli plenus areniepiscopus Leonensis Joannes Matthæus Caryophyllus in libro nuper edito contra Nilum Thessalonicensem. Siquidem princeps apostolorum Petrus instituit patriarcham Alexandrinum Marcum evangelistam, et Evodium Antiochenum suos discipulos. Cur autem Petrus patriarchatus illos instituerit, causa fortassis est:

quia erant provinciæ maximæ et primariæ civitates. Nam et Romam deinde propterea elegit, ubi sedem collocaret, quod ea esset princeps et caput orbis. Byzantium autem non erat urbs comparanda cum istis, quod postea evasit Constantinopolis. Neque quidquid potuit Petrus præstare Alexandrino et Antiocheno, poterant sequentes Patres efficere cum Constantinopolitano. Sed illi quidquid jurisdictionis habent, a Petro habent, eamque limitatam, Petrus a Christo absolutam et indiscretam. Igitur interrogandi essent, quinam Patres concesserint privilegia Romano pontifici? Dicent fortasse, concilii Nicæni in sexto canone. Verum ibi habetur juxta Græcos, Τα ἀρχαία ἔθη κραταῖνα. Antiquæ consuetudines teneant. Ergo prodant antiquiores Patres, qui ea concesserint, præsertim cum in eodem canone dicitur, quæ spectant ad Alexandrinum, enim habere, quia Romanus pontifex solitus sit ea ipsi concedere. Ἐπειδὴ καὶ τῶ ἐν Ἰερουσαλήμ τούτο σύνηθές ἐστιν. Et profecto si Patres concesserint privilegia Romano pontifici, cur iidem Patres non concesserint Constantinopolitano, sed scripserint ad Leonem Magnum pro eo rogantes? Unde Nicolaus primus in epistola octava ad Michaelem imperatorem circa medium, Ecclesie, inquit, Romanæ privilegia Christi ore in B. Petro firmata, in Ecclesia ipsa disposita, antiquitus observata, et a sanctis universalibus synodis celebrata, atque a cuncta Ecclesia jugiter venerata, nullatenus possunt minui, nullatenus infringi, nullatenus commutari, quoniam fundamentum, quod Deus posuit, humanus non valet amovere conatus. Et quod Deus statuit, firmum validumque consistit; illeque potissimum peccat, qui Dei ordinationi resistere tentat. Privilegia, inquam, istius sedis, vel Ecclesie perpetua sunt, divinitus radicata atque plantata sunt. Iurungi possunt, transferri non possunt; trahi possunt, evelli non possunt. Quæ ante imperium vestrum fuerunt, et permanent (Deo gratias) hæcenus illibata, manebuntque post vos, et quousque Christianum nomen predicatum fuerit, illa subsistere non cessabunt immutata. Ista igitur privilegia huic sanctæ Ecclesie a Christo donata, a synodis non donata, sed jam solummodo celebrata, ac venerata, etc. Et paulo infra: Proinde advertentum est, quia non Nicæna, non denique ulla synodus quodquam Romanæ Ecclesie contulit privilegia, quæ in Petro noverat eam totius jura potestatis plener meruisse, et cunctarum Christi orbium regimen accepisse; sicut beatus præsul Bonifacius attestat universis episcopis per Thessaliam consultatis scribens, institutio universalis nascentis Ecclesie de beati Petri sumpsit honore principium, in quo regimen ejus et summa consistit. Ex ejus enim ecclesiastice discipline per omnes ecclesias religionis jam crescente cultura fons emanavit. Nicæna synodi non aliud præcepta testantur. Adco et non aliquid super eam ausi sit constituere, cum videret nihil supra meritum suum posse conferri. Omnia denique huic noverat Domini sermone concessa. Si omnia, ergo deluit nihil, quod non illi concesserit. Denique si instituta Nicæna synodi diligenter inspiciantur, invenietur profecto, quia Romanæ Ecclesie nullum eadem synodus contulit incrementum, sed potius ex ejus fortuna, quod Alexandrinæ Ecclesie tribueret, particulariter sumpsit exemplum. Sic ille.

Præterea rationem reddunt cur Constantinopolim extulerit, quod nova Roma esset, imperioque

νευσε ν, καὶ εἰ μὴ ἄλλος μετὰ ταῦτα ἰδεθῆαισε κάπτις, οὐκ ἂν ἐπακρότησε. Πρὸ τούτου Ἰννοκέντιος Ἀρχιδιόν καὶ Εὐδοξίαν τοὺς βασιλεῖς, τοῦ χρυσοῦ τὴν γλῶτταν Ἰωάννου ἔδιδον καταψηφισαμέ-

A pontifex confirmasset, non prævaluisset. Ante hunc Innocentius Arcadium et Eudoxiam imperatores, qui aureum illud os immerito exsilio multarunt, anathemate percussit, et a communione Christiano-

Petri Arcudii notæ.

ac senatu honorata. Sed non quidquid potuit princeps apostolorum, potuerunt et Patres. Nam Christus Dominus non Patribus, sed Petro concessit plenitudinem potestatis, dum non has vel illas, sed suas oves præbet pascendas. Falso igitur aseritur illa ratio sanctis Patribus. Igitur modo amisso imperio (iusto Dei iudicio) et senatu, amisit quoque primatum, et æqualia, facta etiam non amplius Constantinopolis, sed Turcopolis.

Præterea cur Patres illi debebant constituere Ecclesiam Dei δὲ κεφάλον? et cum Mediolanum fuerit aliquando urbs imperialis, erit Ecclesia τρικέφαλος, et illius antistes habebit æqualia privilegia post Romanum pontificem. Imo quando imperatores et senatus transmigrarunt a veteri Roma in Thraciam, Roma vetus desit esse Roma, si ratio illorum valet.

Adde quod neque Ecclesia Dei erit πανταρχέλος, sed ἑκατονταρχέλος, et μυριαρχέλος. Nos enim propterea credimus Ecclesiam Dei esse unam, quod in ea Christus sit primum et invisibile caput, secundarium et visibile ejus vicarius cum amplissima potestate. Sed quos isti constituunt patriarchas, si limitatam obtinent potestatem, etiam qui se jactant œcumenicos. Sed hujusmodi limitata prædit potestate sunt infiniti, excepto Romano pontifice; igitur, etc. Quis ergo eos canones susceptos non habeat, si vel superflicie tenus percurrat, ut Constantinopolitanus habeat τὰ προσέβητα μετὰ τὴν Ῥώμης, et nihilominus juxta Chalcedonenses æqualia privilegia obtineat? Et illa urbs secunda existens post Romanam veterem, æqualibus tamen privilegiis in rebus ecclesiasticis gloriatur? et cum illa Ecclesia possit errare, et de facto erraverit, Ecclesiam œcumenicam (ut se jactat) posse errare, fateri necesse est.

At non sic Nazianzenus in carmine Iambico de sua vita: qui cum veterem, et novam Romam ad instar duorum solarium luminum æquales gloria laudasset, novam tamen aliquando suam (quod in ea fuerit episcopus) in dogmatibus fidei turpiter errasse affirmat, veterem nunquam, ut decet principem Ecclesiarum. Qui igitur fieri potest, ut illi sanctissimi Patres, quorum unus erat Gregorius, eam errabilem, cum illa quæ errare non potest, æquare voluerint, et comparare in rebus ecclesiasticis? Et profecto si valide ac legitime hujusmodi privilegia illi Patres concessissent, non inepte postea Joannes ille Pharisæus jejunator œcumenicum se nuncupasset. Quippe hic titulus veraciter convenit Romano præsuli.

Carmina Nazianzeni.

Δύω μὲν οὐ δέδωκαν ἥλιους φύσις,
Δισσὰ δὲ Ῥώμης τῆς διῆς οἰκουμένης
Λαμπτήρας, ἀρχαίον τε καὶ νέον κράτος.
Τόσον διαφέροντας ἀλλήλων, ὅσον
τὴν μὲν προλάμπειν ἥλιου, τὴν δ' ἐσπέρας.
Κάλλει δὲ κάλλος ἀντανίσχειν συζύγως.
Τούτων δὲ πῶστι; ἢ μὲν ἦν ἐκ πλείονος
καὶ νῦν ἐστὶ ἑστὶν εὐδρόμος, τὴν ἐσπέραν
Ἦσαν δέουσαν τῷ σωτηριῷ λόγῳ
Καθὼς δίκαιον τὴν πρόεδρον τῶν ὄλων,
Ὁ λην ἀέδουσαν τὴν θεοῦ συμφωνίαν.
Ἴδ' ἦν τὸ πρόεδρον ὀρθόδοξος, νῦν δ' οὐκ ἐστὶ.
Ταύτην λέγω δὴ τὴν ἐμὴν, εἰτ' οὐκ ἐμὴν.

Quæ carmina Billius sic vertit.

Natura binos haud quidem soles dedit:

Dedit ipsa binas attamen mundi faces
Romæ, vetustam scilicet Romam, ac novam,
Hæc discrepantes invicem, quod, qua cadit
Sol, illa fulget. Inget hæc qua se exeret.
Par utriusque pulchritudo, par decus.
Fides vetusta recta erat jam antiquitus,
Et recta perstat nunc item naxa pio.
Quodcumque labens sol videt, devinciens:
Ut universi præsidem mundi deceat,
Totam colit quæ numinis concordiam.
Nova vero quondam (de mea, jam non mea
Nunc sermo nobis) rectipes erat in fide,
At non item post, etc.

Postremo canones Constantinopolitanos non agnoscit Ecclesia Romana, teste Gregorio Magno libro vi, epist. 31, ad Eulogium episcopum Alexandrinum, et Anastasium episcopum Antiochenum. « Romana, inquit, Ecclesia eisdem canones vel gesta synodi illius (primæ Constantinopolitanae) hactenus non habet, nec accipit. »

Est autem observandum; quemadmodum Græci in constituendis hisce canonibus de immoderatis privilegiis Constantinopolitani patriarchæ, quæ profecto ne ipse coryphaeus apostolorum Petrus possit concedere, nisi se ipse vellet privare, toto celo errarunt; quamvis impudenter oppositum fateantur; ita etiam turpiter errarunt in damnatione sanctissimi pontificis Honorii tanquam Monothelitæ. Unde sibi contradicere non verentur, et falsas epistolas reddere summorum pontificum. Honorius enim scripsit duas epistolas, quæ exstant in sexta synodo actione 12 et 13, ad Sergium Constantinopolitanum, in quibus prohibet dici unam voluntatem, et unam operationem in Christo. Non ergo Monothelita. Quippe Eutylianista cum non possent aperte negare duas naturas in Christo, divinam et humanam, excogitarunt dicere, unam voluntatem, et operationem, quod Cyrus Alexandrinus sub pretextu unionis illis permisit, ut constat ex epistola Sergii, ut per indirectum ad priores errores Eutycheis devenirent, et deciperent populos. Unde secundum varia quæ scripsit Sergius ad Honorium, respondet Honorius; cum enim Sergius in epistola posuisset, Cyrum Alexandrinum produxisse nonnullas auctoritates sanctorum Patrum dispersas in quibusdam opusculis suis unam operationem asserentium, et eas ostendisse Sophronio Hierosolymitano, respondet Honorius: Unam voluntatem fatemur Domini nostri Jesu Christi, unam scilicet humanam, non sibi contrariam. Sic Honorius interpretatur illam unam voluntatem quorundam sanctorum Patrum, si qui sunt qui dixerint. Et quoniam Sergius, si dicebantur duæ voluntates, non recte colligebat, necessario eas esse contrarias: Ὡς τοῦ μὲν θεοῦ λόγου τὸ σωτήριον θέλημα ἐκπληρωθῆναι πάθος, τῆς δὲ κατ' αὐτὸν ἀνθρωπότητος ἀντιπικτούσης τῷ αὐτοῦ θελήματι, καὶ ἐναντιουμένης, καὶ ἐνθεν δύο τοὺς τάναντια θέλησας εἰσάγεσθαι, ὅπερ θυσασθῆς. Ἀδύνατον γὰρ ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ δύο ἔμα καὶ κατὰ ταῦτον ἐναντία ὁρροσάναται θελήματα. « Tanquam Deo quidem Verbo salutarem volente adimpleri passionem, humanitate vero ejus obsistente ejus voluntati, et resistente, et perinde duo contraria volentes introducantur, quod impium est. Impossibile quippe est in uno eodemque subjecto duas simul, et erga hoc ipsum contrarias subsistere voluntates. » Unde cupiebat Sergius minime dici duas voluntates, ne sequeretur eas esse contrarias, quod tamen repu-

rum alienos effecit, quod utique non fecisset, nisi supra omnem Ecclesiam principatum haberet. Nisi enim universalis esset pastor, et communis Christianorum pater et magister, et Constantinopolis

Α υος εξοριαν, αναθέματι καθυπίδαλε, και της Χριστιανών ἀπληθοτριως κοινοιάς. Ούκ αν, ει μη κατά πάσης Ἐκκλησίας ἀρχήν ειχεν, οδ γάρ αν, ει μη καθόλου ην ποιμήν, και κοινός Χριστιανών

Petri Arcudii notæ.

gnabat sanctis qui non agnoscebant hanc contrarietatem. Respondet Honorius eas non esse voluntates contrarias, nec unam, sed duas; sed ita locutum fuisse Christum ut nobis præberet exemplum quomodo nos gerere oporteret, si quando a divina voluntate nostram contrariam haberemus; quippe deberemus conformes nos reddere divinae voluntati, ut fecit Christus, qui se subiecit, et nobis exemplum dedit. Quocirca Honorius agnoscit et fatetur duas voluntates in Christo, divinam et humanam: ut propterea imperator Constantinus in secunda epistola de Honorio scripserit, eum non sibi constare, εὐαγῶ προσμάχουσαι. Si modo unam voluntatem in Christo prædicet, modo duas. Sed Honorius unam fatebatur humanam non sibi adversam, qualis est in hominibus, scilicet spiritus et vitiatæ carnis ob peccatum originale, et ideo statim subjungit, quia profecto a divinitate assumpta est nostra natura, non culpa. Illa profecto quæ ante peccatum creata est, non quæ post prævaricationem vitiatæ. Quæ ratio nulla est, si asseratur ad probandum in Christo Deo et homine unam tantum esse voluntatem; est autem efficacissima si inde probetur non fuisse in Christo homine duas contrarias voluntates carnis et spiritus. Nam contrarietas ista ex peccato nata est, Christus autem habet humanam naturam sine peccato.

Cur ergo vetuit Honorius nomina unius, vel duplicis voluntatis? Quia nimirum tunc temporis, nondum celebrato ea de re concilio, expediebat silentio tegere ista nomina, et ita convenerat inter Sophronium Hierosolymorum antistitem orthodoxissimum præsulum, et Sergium Constantinopolitanum, qui tamen non suavitè Cyro Alexandrino, ut ab una voluntate et operatione abstineret, ut scripsit pontifici, et quasi catholicus unam vel duas operationes fateri vetuit, et silentium consuluit ad extinguendam hæresim, cum alioquin rem ipsam doceret sine istis nominibus, videlicet Christum esse operantem divini et humani, per divinam naturam et humanam. Sed et ipse postea vir inconstans cepit spargere hæresim datis litteris ad varios episcopos, quæ quidem hæresis eo usque progressa est, ut non esset amplius tūtum, eam silentio obvolvire, ideoque Theodorus Romanus pontifex hæresim imperatoris, quæ hæc nomina vetabat, reprobovit. Alioquin si Honorius fuisset hæreticus, similiter Sophronius catholicissimus per aliquod tempus, quo ista nomina siluit, fuisset hæreticus.

Restat tandem ut clare respondeamus: Utrum Honorius, an synodus sexta, et septima, erraverit, quippe κρημνός ἀποτέλεσθαι.

Respondeo, cum Honorius fuerit orthodoxus, ut sole clarius constat ex ejus epistolis, si synodus sexta eum damnavit, graviter erravit, et intolerabili errore, et impudentia laboravit. Si autem Acta synodica ab aliquo sunt corrupta, Patres septimi concilii decepti ex falsata sexta synodo, immerito damnarunt Honorium (alteram enim ex his vel utrumque fieri potuit) immerito, inquam, damnarunt Honorium jam multis ante temporibus defunctum (duravit enim hoc schisma per sexaginta annos) et Romanus pontifex si ex cathedra docuit, prout certe docuit, tota Ecclesia erravit, et verba Christi non sortita fuissent instabilem effectum, quibus dicitur: *Rogavi pro te ut non deficiat fides tua.* Quod est omnino blasphemum, necdum ut proferatur, sed ne quicumque ut cogitetur. Quapropter

Honorium subsæcanti Romani pontifices, Romanam Ecclesiam omni fiducia, et ore rotundo veraciter enuntiant nunquam a via veritatis in qualibet erroris parte deflexisse, eandem perpetuo immunem fuisse ab omni labæ hæresens, atque illam semper tuerentur, et facile probant. Agathon vero de suis prædecessoribus, quorum unus erat Honorius, dicit eos apostolicos viros communiasse, rogasse, increpasse, obsecrasse, arguisse, et omnem modum exhortationis exercuisse, quatenus medelam posset recens vulnus accipere. Et ipsi Patres concilii nominant papam pastorem universæ Ecclesiæ, et eum rogant sua auctoritate velit et dignetur Acta concilii confirmare. Et eum ex cathedra Petri docere agnoscunt, quæ ut vera sint, nescio quomodo stare possint cum eo quod aiunt, eum errasse, vel posse errare.

Quin et ipse imperator Constantinus vera dogmata ex Romana Ecclesia emanare affirmat: *Νόμος γάρ εκ Σιών εκπορεύεται της ἀποστολικής ἀκρωρίας τά δόγματα* et tandem infert: *Δόξα τῷ ποιούντι δεδοξασμένα Θεῷ τῷ παρ' ὑμῖν τήν ἰστίαν ἀπαργγελήρον διασώσαντι.* Πῶς γάρ οὐκ ἐμελλεν, ἐν ἡ κέρτα τήν Ἐκκλησίαν ἐθεμελίωτε, και πύλας Ἰδοῦ ταῖς αἰρετικαῖς ἐναδρευθεσι μη καταχυθῆσαι προηγορευων; ἐξ ἧς ὡσπερ ἐξ οὐρανίων ἀφιδων της ἀληθοῦς ὁμολογίας; ὁ Λόγος ἀνέλαμψε, και τὰ ψυχὰς τῶν φιλοχριστων ἐφώτισε, και τήν ὀρθοδοξίαν κατεψυμένην ἀνεζωπύρησε. (Gloria Deo, qui gloriosa facit, ac fidentem apud vos integram conservavit. Quomodo enim id facturum non erat in ea petra, super quam ipse Ecclesiam fundavit, ac prædixit nunquam fore, ut portæ inferi hæreticis insidiis adversus eam prævalerent, a qua tanquam e cœlorum convexis veræ confessionis sermo effulsit, animas diligentium Christum illustravit, suscitavitque refrigeratam orthodoxiam.) Hæc ratio imperatoris, divinæ Scripturæ innixa, est solidissima.

His ita probatis, et declaratis necelo cur Patres septimi concilii dicant de Honorio, *σε εὐρηκίνας διά τῶν γενομένων παρ' αὐτοῦ γραμμάτων πρὸς Σύργον, κατά πάντα τῇ εἰκείνου γνώμῃ ἐξακολουθήσαντα,* cum Honorius vere ut Romanus pontifex ex cathedra docens fuerit catholicissimus.

Censet igitur, dioces sextam synodum errasse, vel corruptam fuisse. Respondeo istud non esse novum, nam ipsi Græci primum corroperunt Acta concilii primi, et secundi, ut probavimus; deinde Orientales per Dioscorum Alexandrinum, et Dominum Antiochenum, et Juvenalem Hierosolymitanum damnarunt sanctum Flavianum episcopum Constantinopolitanum, et Patres quartæ synodi nolentes subscribere pseudocanonem de privilegiis Constantinopolitanæ, tandem volentes nolentes rogabant sanctum Leonem ut confirmaret canonem. Et in ipsa sexta synodo repererunt Patres duos quaterniones Monothelitarum sub nomine Menæ patriarchæ, et Vigiliæ pontificis, quos Monothelites inseruerant, unam operationem attestantes, quos Patres concilii statim penitus rejecerunt. Quid dicam de quinisexta? siue consensu Romani pontificis, certe sine legatis ejus, contra canones celebrata, et iniuriato nominae nudcupata? Quam tamen Græci ut œcumenicam jactant, ac Romanam Ecclesiam multis in ea pseudocanonibus laxant. Ut de calibatu presbyterorum, de jejuniis Sabbati, quæ doctissimus Caryophyllus in libro Græco-Latine contra Nilum Thessalonicensem scripto ek-

πατήρ καὶ διδάσκαλος, καὶ Κωνσταντινούπολις, καὶ οἱ ἐκεῖ βασιλεῖς τῶν ἐκείνου ἦσαν προβάτων, ἀφώρισεν ἂν αὐτοὺς τῆς τῆς Ἐκκλησίας κοινωνίας καὶ ἐνότητος. Ἰσχυσε γὰρ ἂν οὐδὲν ἢ ἐκείνου ἀπόφασις, οὐδ' ἂν αὐτοῖς οὐδ' ἐπωσιτοῦν ἐλυμήνατο, μὴ ὑποκειμένοις ἐκείνῳ. Φῶτιον μετὰ ταῦτα τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐπιλάτην, ὃς τὸν ἀγιώτατον Ἰγνάτιον ἀδίκως ἐξέλασας, τῆς Ἐκκλησίας ἐξήλασε, καὶ ἀντεισήγαγε τὸν Ἰγνάτιον, τίνι δικαίῳ; ἢ δηλαδὴ τῷ κατὰ πάντων ἔχειν τὸ κράτος; Μετὰ δὲ ταῦτα τοῦ θεοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν Θεὸν ἐκδήμησαντος, καὶ τῶν βασιλέων πολλὰς τε καὶ συνεχέαν ἐνστάτων ὑπὲρ Φωτίου δεήσειν, οὐκ Ἰωάννης αὐτὸν μετὰ Νικολαὸν καὶ Ἀδριανὸν τῆν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας δεξάμενος ἀρχὴν, εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἀποκατέστησε θρόνον, ὡμοφρόρον αὐτῷ διὰ Πασχασίου (1) ἐπισκόπου ἀποστελλας; Τί ταῦτα πάντα σημαίνουν, ἀδελφοί, ἢ μεγίστην τοῦ Ῥωμαίων ἐφ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν ἀρχὴν τε καὶ ἀξίωμα;

Petri Arcudii notæ.

ganter, et veraciter auctoritate veterum Patrum confutat, ut nos in libro *De sacramentis*, ubi agimus de matrimonio, ex ea parte matrimonii explosimus. Ad hæc, conciliabulum conceinnarunt tempore Copronymi, ubi episcopi trecenti triginta et octo decepti sunt, et subscripserunt contra sanctas imagines.

Ad extremum in septima synodo noluerunt Patres Græci, ut legeretur integra, sed ut detruncaretur epistola Papæ Hadriani reprehendentis Tarsasium, quod factus e laico patriarcha, vocaretur etiam œcumenicus.

Quocirca justo Dei iudicio quoties in conciliis generalibus Orientalibus non sunt secuti ductum, et lumen prævium sedis apostolicæ, ea ex parte errarunt. Proinde nulla probabilitate fulciri opinio illa videtur, quæ concludunt ut distinguitur contra papam, sit supra papam, nam membra corporis, quæ possunt errare, et sic factis errarunt, implicat esse supra caput, cui Christus promisit infallibilitatem fidei.

Videndus est in hac materia ex antiquis sanctus Maximus confessor et martyr, qui eodem tempore vixit, quo Honorius, et secretarius Honorii allocutus est, ab eoque expiscatus est quo sensu iussit scribere Honorius illa verba epistolæ. Theophanes Isaacius historicus Græcus, Emmanuel Caleca in libro quem scripsit contra errores Græcorum. Ex neotericis Albertus Pighius, lib. v *Hierarchiæ Ecclesiast.* c. 8: Osius, lib. ii, contra Brentium; et Joannes a Lovanio, *De perpetua cathedra Petri protectione, et firmitate*, cap. 11: Onufrius in Adnotationibus ad Platinam, in Vita Honorii. Ex postremis Baronius tomo VIII, anno 633 et 681: Bellarminus, tomo I, lib. iv, de Romano pontifice, cap. 11, et noster Matthæus Caryophyllus, in libro contra Nilum Thessalonicensem.

(1) *Διὰ Πασχασίου. Μνημονικὸν ἀμάρτημα.* Non enim per Paschasium, sed Paulum et Eugenum a Joanne octavo pallium missum, ut constat ex pseudosynodo a Photio facta.

Notandum est in primis, Photium, Michaelis imperatoris stulti juvenis, ebriosique, et Bardæ Cesaris favore innoxium, expulisse a sede Constantinopolitana Ignatium virum sanctum, et contra eum maxime his pseudosynodum, ubi Ignatius et absens, et præsens damnabatur. Et quoniam Photius dederat litteras ad Nicolaum primum mendaciarum plenas, quibus significabat, Ignatium patriarcham senio confectum requiritasse dignitatem patriarchatus, se vero electum in patriarcham, rogare se ut

A et ibi imperatores illius essent oves, non utique eos a communione et unitate Ecclesiæ separasset. Nullum enim robor illius sententia habuisset, nec eos læsisset, ne tantulum quidem, non illi subiectos. Post hæc Photium Constantinopolitanæ sedis invasorem, qui sanctissimum Ignatium expulerat, ab Ecclesia ejecit, et introduxit Ignatium. Quojure? Nimirum quod supra omnes habeat potestatem. Postea cum sacris Ignatius ad Deum migrasset et imperatores multis et frequentibus pro Photio urgerent precibus; nonne Joannes post Nicolaum et Adrianum Romanæ Ecclesiæ adeptus Imperium, in patriarchalem sedem restituit, pallium illi per episcopum Paschasium mittens? Quid hæc omnia significant, fratres, quam maximum Romanorum pontificum supra totam Ecclesiam principatum ac dignitatem?

B mitteret suos legatos Nicolaus, qui omnia probe ac legitime acta esse cognoscerent. Nicolaus, missis legatis, qui partim minis perterriti, partim muneribus corrupti erant, cum didicisset fraudes Photii, habita synodo, eum damnavit, Ignatium innoxium declaravit, et restituit. Photius, postquam agnovit fraudes suas detectas fuisse, majori impudentia ipsum caput petere. Nicolaum, inquam, destinavit. Igitur fluxit concilium universale trecentorum septuaginta trium episcoporum, inter quos admisit etiam qui tenerent locum reliquorum patriarcharum, et quasi coactus Nicolaus tanquam reum, criminisum et facinorosum damnavit. Deinde celebratum fuit octavum concilium generale Constantinopoli, imperante Basilio Macedone in favorem Ignatii, ubi damnatus est Photius, et reperta ejus commemorata pseudosynodus ad Adrianum secundum missa, publice conclamata, conculeata, et concremata est, legatis Græcorum presentibus, qui minaculi etiam oculati testes fuere. Cum enim vehementer plueret, et deberet ignis exstingui, aqua instar olei majorem flammam excitavit, et relicto tetro fetore, omnia in cinerem redegit. Post octavam synodum Photius exsul per fraudem cujusdam bibliothecarii, compositio pseudovaticinio sub titulo Ἀκριστιχίδος Βέλκας, in gratiam imperatoris se insinuavit, et in palatio degens multa contra canones ausus est. Porro ejusmodi vaticinium fraudulentè quidem, non tamen sine probabilitate quadam excitavit. Genealogiam, quæ nusquam est, fuit, aut futura erat, contexit. Tiridatem illum inclytum Armeniæ regem stirpis caput fingit, ex illo nominibus pro arbitratu excogitatus gentem deducit, et alios ex alio fabulosa narratione condit. Quando demum ad parentem Basilii pervenit, scripsit hunc habuisse filium natura talem virum, qualis ipse erat Basilius, eique nomen esse Veclas. Observatis enim nominibus singulorum, ipsius, inquam, imperatoris Basilii, et Eudoxiæ Augustæ conjugis, liberorumque Constantini, Leonis, Alexandri, Stephani, ex primis singulorum nominum litteris composuit fraudem. Sic decepit Basilium, quem omnium retro regum felicissime, et diutissime regnasse commisit. Vide Nicetam Paphlagoæm in Vita, quam scripsit, sancti Ignatii patriarchæ versus finem. Vita functo Ignatio Photius inter innumeras machinationes, quas reperit dignas suo ingenio, hæc etiam invenit. Multos antistes ad epulum invitavit, dissimulavitque se emisisse nonnumquam bona pro Ecclesiâ,

Hæc igitur omnia reputantes, et his animum adhibentes, deponite omne vanum præjudicium, omne injustum odium, omnem de Latinis opinionem non rectam, et, verum amplectentes, fideique sinceritatem juxta catholicam Ecclesiam, et ipsam sanctam Romanorum Ecclesiam, et ipsi plurimi et maximi facientes nobis cum sitis conjuncti, multum valere dicentes iis qui sine causa, ob propriam ambitiosam vincendi contentionem, temere, et ut sors tulerit, quidquid in buccam venit, effutunt, vosque a recta fide abducunt; Romanorumque Ecclesie pastorem, vere œcumenicum Patrem et doctorem, atque pontificem existimantes, ipsum veneramini, et ut par est, honorate. Nosque (quamvis indignos) patriarebam vestrum Dei gratia legitime ab Ecclesia creatum ducentes et credentes esse, nostras admonitiones, ut parentis sermones, suscipite, communicantes mecum eandem sententiam et fidem, ut in eodem spiritu et mente idem credentes, idem sentientes, ad invicem quoadiu sumus in corpore alter alterum diligamus et foveamus; pater illis congaudens, et omnia vobis bona, ut fieri potest, porrigens, et omnibus modis beneficiens; post autem hujus tabernaculi depositionem, eandem in Christo consequamur gloriam, et æterna vita fruamur, desiderabilem finem feliciter consecuti. Amen.

Data est Viterbii sexto Kalendas Junias, anno Domini 1463. Designata cardinalitio nostro sigillo, quod abesset signaculum plumbeum patriarchale. Ob majorem vero securitatem, ne quis suspicetur esse fictam, et non esse nostram hanc epistolam, cum non reperiretur ob loci penuriam membrana, scripta est in bambacenis consulis, ipsasque suturas tribus in loca obsignavimus, scilicet in extremis et medio. Et hæc quæ incipiunt ab illo, « Data est Viterbii, » hucusque manu propria scripsimus, Præterea et subscripsimus.

BESSARION, miseratione divina cardinalis et œcumenicus patriarcha Constantinopolitanus notæ Romæ, propria manu subscripsi.

optare ad firmitatem illius emptionis eorum ebriographa, et sigilla in alba papyro, illis impetratis quasi ipsi rogarent pontificem, scripsit illos omnes eum desiderare, ut sit eorum patriarcha; additis etiam litteris imperatoris, et se multis laudibus extellens, et sibi præconia cumulans. Deceptus Joannes octavus bono publico prospiciens, ut opinabatur, destinavit Paulum et Eugenium presbyteros, et Petrum Diaconum cardinales pallio misso cum facultate eum veniam a concilio petentem, restituendi. Ille corruptis litteris apostolicis alia pro aliis Græcæ scripsit, neque deprecatus est culpam, sed impudenter præjudicando ad libitum, synodum celebravit, et canones condidit partim faventibus suis similibus Græcis, partim aliis Græcis callentibus subdolum ingenium Photii, Romanum pontificem, qui eum damnatum restituēbat, haud laudantibus, imo clare, testantibus male fecisse, et non potuisse absolvere, ac restituere quem sui prædecessores, et concilium œcumenicum ligaverant,

Α Ταῦτα οὖν πάντα ἐνθυμηθέντες καὶ τούτοις προσχόντες τὸν νοῦν, ἀπόθεσθε πᾶσαν εἰκαλίαν πρόληψιν, πᾶν ἄδικον μῖσος, πᾶσαν περὶ Λατίνων ὑπόληψιν οὐκ ὀρθήν. Καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀσπασάμενοι, τό τε τῆς πίστεως ἀκραιφνές κατὰ τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ αὐτὴν τῶν Ῥωμαίων ἀγίαν Ἐκκλησίαν περὶ πλείστου τε καὶ τοῦ παντός ποιησάμενο, καὶ αὐτὴ γένοιθε μεθ' ἡμῶν, πολλὰ χάριτι εἰπόντες τοῖς ἄλλωσ' οὐ εἰκαλίαν φιλονεικίαν εἰκῆ τε καὶ ὡς ἔτυχε τὰ ἐπιτυχόντα λέγουσι, καὶ ὑμᾶς τῆς ὀρθῆς ἀπάγουσι πίστεως. Τόν τε τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ποιμένα οἰκουμενικὸν τῷ ὄντι Πατέρα καὶ διδάσκαλον, καὶ ἀρχιερέα νομισάντες, σέβασθε τε αὐτόν, καὶ τὰ εἰκότα τιμάτε. Ἡμᾶς τε (εἰ καὶ μὴ ἀξίους) πατριάρχην ὑμέτερον τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι νομίμως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας προβαδλημένον νομιζόντες τε καὶ πιστεύοντες εἶναι, τὰς παραινέσεις ἡμῶν ὡς πατρὸς δεξασθῆ λόγους, τῆς αὐτῆς; ἐμοὶ κοινωνοῦντες γνώμης καὶ πίστεως, ὡς ἂν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ νοῦ τῷ αὐτῷ πιστεύοντες, τὸ αὐτὰ φρονούντες, ἀλλήλοισ, ἐφ' ὅσον μὲν ἐνθυμοῦμεν τῷ σώματι ἐκότερος ὑμῶν ἐκότερον ἀγαπήν τε καὶ περίποι, πατὴρ τέκνον; συνευφρανόμενος, καὶ πάντα ὑμῖν ἀγ. θ. ἄ, ὡς οἶόν τε, πορίζόμενος, καὶ πᾶσι τρόποις εὐ ποιῶν· μετὰ δὲ τὴν τούτου τοῦ σκῆνους ἀπόθεσιν τῆς αὐτῆς ἐν Χριστῷ τύχωμεν δόξης, καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπολαύσωμεν, τοῦ ἐφ' αὐτῷ τέλους εὐτυχῶς ἐπιτυχόντες. Ἀμήν.

Ἐδόθη ἐν Οὐτιερβίῳ πρὸς ἑξ Καλανῶν Ἰουνίων, ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ αὐξ', σφραγισθεῖσα διὰ τὴν τῆς πατριαρχικῆς μοιδοβίνης σφραγίδος ἀπουσίαν τῆ καρδιναλικῆς ἡμῶν σφραγίδι. Δια δὲ ἀσφάλειαν πλείονα, ἵνα μὴ τις ὑποπτεύσῃ πλαστήν τε καὶ μὴ ἡμετέραν εἶναι ταύτην τὴν ἐπιστολήν, ἐκεῖ μὴ εὐρεθέντος μεμβράνου διὰ τὸν τόπον, ἔγραψεν ἐν βαμβακίνοις ἔβρωμένοις, αὐτὰς τε τὰς ῥαφὰς εἰς τρεῖς τόπους ἐσφραγισάμεθα, ἐν τε τοῖς ἄκροις δηλαδὴ καὶ κατὰ τὸ μέσον. Καὶ ταῦτα ἀπὸ τοῦ, « Ἐδόθη ἐν Οὐτιερβίῳ, » μέχρι τῶνδε οἰκείῃ χειρὶ γεγραφέτες εἶτι καὶ ὑπεγράψαμεν.

ΒΗΣΣΑΡΙΟΝ, ἐλέφ Θεοῦ καρδινάλις καὶ οἰκουμηνικός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως νέος Ῥώμης, οἰκείῃ χειρὶ ὑπέγραψα.

D damnaverant, et prorsus ad tantam dignitatem ineptum reddiderant. Quod quidem verum esset, quando damnatus esset contumax, et non resipisceret. At enim talis fuit Photius? Verum decepit pontificem: alioquin cur non possit patriarcha patriarcharum pontifex Romanus damnatum si resipiscat absolvere? In ea synodo, quam Zonaras interpretatur, studuit Photius confirmare septimam synodum de imaginibus, tacite damnata octava, quæ contra eum celebrata fuerat, imo abolita legitima, et œcumenica, suam pro octava obrudere conatus est, et in editis canonibus canonis primo, ut est videre apud Zonaram, præfert se Romano pontifici, tanquam habens majorem amplitudinem jurisdictionis, quam habeat ipse pontifex. Quæ cum didicisset Joannes octavus, eum publice post multos pontifices qui eum antea excommunicaverant, anathemate percussit. Vide octavum concilium, et successorem Anastasii Guillelmum Bibliothecarium in *Vitis Pontificum*, ceterosque historicos.

SUPERIOREM EPISTOLAM IPSEMET BESSARION E GRÆCA LATINAM FECIT,
QUAM NOS POSTEA REPERTAM IMPRIMENDAM CURAVIMUS.

BESSARION, divina miseratione sanctæque Sedis Apostolicæ gratia, sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis, patriarcha Constantinopolitanus. Dilectis in Christo fratribus et filiis archiepiscopis, episcopis, presbyteris, monachis, cæterisque ecclesiasticis et sæcularibus viris provincias sanctæ sedi Constantinopolitanæ subditas habitantibus, gratiam, pacem et benedictionem a Deo omnipotente. Volentibus duntaxat, eamque obtinere desiderantibus, et quæ ad illam obtinendam ducunt omni conatu agentibus.

Voluissemus profecto, dilecti fratres et filii, ipsi vobiscum loquentes dare atque accipere rationem eorum quæ ad vestram salutem necessaria sunt, quæque vos et loqui, et agere fraterno et paterno affectu desideramus. Sed quoniam et conditio præsentium rerum, et tanta vastitas pelagi, ac interjacens longitudo terrarum id prohibent, quod reliquum est, litteris officium nostrum exsequi conabimur, et hæc epistola particulam aliquam eorum quæ coram loqueremur exprimemus. Obsecro autem Domino, ut ea vos charitate audiat, quæ dicturus sum, cum qua ipse vos alloquor. Testis est enim mihi ipse Deus, quem nullæ nostræ cogitationes latere possunt, quod primo quidem zelus ejus, deinde arctissimum charitatis vinculum, quo nationi nostræ astringimur, me ut hæc scribam movent, neque ea patiuntur reticere, quæ vobis cognitæ necessaria sunt. Ante omnia igitur mementote, fratres et filii, qualis olim, quamque excellens fuerit natio nostra, tum doctrina, tum omni sapientiæ genere, cum cæteris virtutibus, quæ præterea vires, quæ potentia, qui principatus nostrorum fuerint. Quis enim dubitet Græcorum gentem omnium liberalium artium, ac totius sapientiæ non modo inventricem, verum etiam perfectricem exstitisse? Illic semper et virtus, et religio, et sanctimonia florere; illic enituit totius orbis imperium, nunc vero (heu infelicem, et miseram patriæ nostræ conditionem!) non modo principatum, atque imperium orbis amisimus, verum etiam servitutem patimur, et hanc quidem crudelam, atque turpissimam; dominantur enim nobis homines truces, barbari, atque infideles; neque solum hoc passus sumus, sed ne simulacrum quidem disciplinæ, aut ullum sapientiæ vestigium apud nostros relictum est. Solent enim disciplinae et bonæ artes, paratis primo, quæ ad victum necessaria sunt, quaeri atque investigari, quæ cum nobis in præsentia ob servitutem et inopiam desint, nulla amplius sapientiæ ratio est, nulla disciplinarum cura, nullum optimarum artium studium. Virtus sola, quæ ad mores pertinet, quæque studiosos sui bonos efficit, ea vero manet; manetque semper apud nostros. Sed quæ causa esse

potuit, ut moralibus virtutibus præditi, et sapientiam, et principatum, et ipsam omnium rerum dulcissimam libertatem amiserint? Non enim fortuna, vel casus, aut temerarius rerum eventus, ac fluxus instabilis tantam nostris calamitatem intulere, nisi quis putet res humanas divina Providentia minime gubernari, quod etiam cogitare impium est, atque nefarium. Sed nec delictorum nostrorum multitudinem ejus rei causam fuisse dicendum est, ut quidam Deo se humiliantes dicere consueverunt. Neque enim nos magis quam cætera Christianorum nationes, quas nunc mandata ista felicitate frui videmus, peccatis nostris Deum iritavimus. Siquidem et dictum est, et vere dictum est, ut arbitror, nostros in iis quæ ad mores et vitæ honestatem pertinent, nullis esse inferiores. Verendum igitur ne potius tot tantorumque malorum fomes, et materia fuerit, quod Græci veteris dogmatibus per socordiam omissis ab intemperate fidei veritate secesserunt, et inconsultem Domini tunicam sciudentes a catholica Ecclesia sunt divisi. Cujus rei causa fuit temeritas quorundam nostrorum, ne alteri principatus sui rationem reddere cogentur. Hos deinde posterioris quoque nentiam sua pravitate molli, quam illorum allecti perversitate sunt secuti. Sed deponere aliquando, ac prorsus abigere hanc perniciem decens, ac salutariferum est. Quamobrem vos hortor et rogo, fratres et filii in Spiritu sancto desideratissimi, omni studio, ac conatu, antiquam nobilitatem resumite, vindicete nobis pristinam gloriam. Veteres illos ac sanctissimos Patres et doctores nostros sequimini, quorum eadem confessio fidei, eadem semper fuit doctrina pietatis, cum ea quam nunc Romana Ecclesia tenet, ac profitetur. Recentiores istos tam pestiferæ divisionis auctores condemnate, persequimini, exterminate. Œcumenicam synodum Florentiæ habitam devota mente suscipite, et quæ ibi sancto cooperante Spiritu decreta sunt, sincero corde credite, et prostemini. Multæ efficacesque eo in loco rationes adductæ sunt de processione sancti Spiritus. Multa utrinque a partibus in utriusque sententiæ confirmationem dicta. Vicit tandem apud omnes hæc sententia, Patrem et Filium unum esse Spiritus sancti principium, eumque ex utroque tanquam ex uno spirante procedere. Multa sanctorum doctorum, non modo Occidentalium, verum etiam Orientalium, atque nostrorum ad id probandum testimonia adducta sunt, multis id rationibus demonstratum, neque id nostrorum incuria evenit; non enim segniter, neque negligenter eam rem investigare conati sumus, o fratres; multas noctes insomnes egimus, magnam vigilantiam, solers studium, sumam curam adhibuimus, cedere oportuit veritati; vici sumus doctorum sententias Absit enim a bona

anima et fidei, ut ostensæ veritati claudat oculos, eamque victoriæ ambitione despiciat. Referrem nunc vobis particulam aliquam rationum illarum, nisi lex epistolæ prohiberet: simul quod vobis licet longe plura alibi videre, et legere, quam nos referre in præsentia possemus. Plerique enim ex his qui nos antecessisse doctissimi et sanctissimi viri multa atque præclara de hoc dogmate litteris mandaverunt. Nos quoque non pauca scripsimus, partim ut amicorum id obnoxio efflagitantium morem gereremus voluntati, partim ut vel nos cogitata, vel aliis frustra contendentibus responsa in communem utilitatem traderemus. Quæ omnia cum apud vos sint, si quis vestrum sine contentione vel leget, vel audiet. Legetis autem vel audietis omnes (si licebit) non parvam, quod ad Dei gloriam dictum sit, utilitatem consequetur. Verum tamen unam duntaxat, et eam perbreve, si libet, rationem adducamus.

De Spiritus sancti processione.

Spiritus sanctus Spiritus Filii dicitur, teste ipso Filio, qui Spiritum illum vocat Spiritum veritatis. Veritas vero ille ipse est. Et Paulus: *Misit, inquit, Deus Spiritum Filii sui in corda nostra*¹; et rursus: *Si quis Spiritum Christi non habet, ipse non est ejus*². Quod aliis quoque in locis idem Apostolus creberrime replicat. Hoc verbum, fratres, satis superque ad id probandum de quo agimus. Neque enim excedere decet modum epistolæ. Est itaque Spiritus sanctus Christi Spiritus naturaliter et essentialiter, non accidentaliter. Id vero ejus aliquid hoc modo est, auctoritate aliqua et excellentia id excellat necesse est, quod suum esse dicitur. Hæc vero auctoritas profecto non talis dicende est, qualis est Domini ad servum. Quis enim auderet creatorem in creaturam vertere, quod etiam cogitare sacrilegum est? Superest igitur auctoritatem, atque excellentiam originis esse ejus qui spirat, ad spiritum qui spiratur. Et certe aliud asserere nefarium est. Nam quod nostrorum aliqui a veritate declinantes, ideo dici Filii Spiritum contendunt, quod ejusdem sit cum eo essentia, vel quod ex eo mittatur, araneæ potius telæ sunt, quam rationes, ut sæpe demonstravimus. Si enim propter consubstantialitatem dicatur Spiritus, Filii Spiritus, propter eandem causam et Filius dicatur Spiritus sancti Filius, quod nunquam in sacris litteris auditum est. Si vero quia ex Filio mittitur, ita dicitur, ea certe ratio magis roborat sententiam nostram. Quod enim mittere istud, et scaturire, et profluere, cæteraque similia spirationem, ac substantialem quamdam processionem præsupponant; quodque impossibile sit Filium mittere Spiritum sanctum, nisi etiam illum spiret, plerisque in locis ostendimus multis idoneisque rationibus. Alia quoque multa e nostris ad velan-

dam veritatem dici solent, nullius sane momenti; plura vero melioraque dicuntur ab his qui veritatem sequuntur. Quæ et si nos optimè tenemus, cum sæpe numero contradicentibus adversati simus, brevitatis tamen gratia mitimus ad monitos: si qui erunt investigandæ veritatis cupidi, ut ea legant, quæ olim de hac re conscripsimus. Hoc tamen vobis dicimus, et intrepidè asserimus, si res tulisset, ut præsentem dare, atque accipere rationem hujus rei potuissemus, judicatuores vos fuisse. Hoc unum, quod diximus, satis superque esse ad veritatem ostendendam, nihilque dubitationis relinqui, quia Spiritus ita ex Filio quemadmodum ex Patre, tanquam ex uno principio et uno spirante procedat. Multa quoque alia sacrarum testimonia sunt litterarum, ut puta *Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre*; et rursus: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Et iterum: *Quæcumque audiet loquetur, et alia iis similia*. Ex quibus omnibus luce clarius ea fidei veritas ostenditur, quam et sancta Romana Ecclesia ut semper antea, ita nunc tenet, et prædicat, et olim omnis Ecclesia fatebatur. Sed dicet fortasse aliquis: Cur ipse Dominus cum de Spiritu loqueretur: *Spiritus, ait, qui a Patre procedit*, neque addidit etiam a se ipso procedere? Quæ tandem, aut qualis est hæc ratio, fratres? Etsi enim dixerat a Patre procedere Spiritum, non tamen negavit eum a se quoque procedere. Nam si id dixisset, aliquid fortasse videretur ingerere difficultatis. Quanquam neque hoc ad tutandam vestram opinionem sufficeret. Siquidem ipse Salvator: *De die illa et hora, inquit, nemo novit, neque angeli, neque Filius hominis, nisi solus Pater*. Et rursus: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me Patris*. Et iterum: *Nemo novit Filium nisi Pater*. Quorum omnium nos procul dubio contrarium et sentimus, et profitemur. Ac Filium Dei, perinde diem illum et horam cognoscere, ut Patrem existimamus. Eundemque ita se nosse, ut Pater eum novit, doctrinamque illius suam præcipue doctrinam esse. Si igitur eorum quæ aperte negavit Christus, nos quidem recte e diverso credimus, cur non etiam hæc, quod non negavit, pie credimus? Enimvero illud in primis attentissime considerandum est, fratres et filii in Christo desideratissimi. Promisit olim Christus super confessione Petri ædificare Ecclesiam suam, et quæi portæ inferi, hoc est, hæreticorum blasphemie nunquam prævalerent adversus eam. Querendum est, fratres, quænam ista sit Ecclesia. Nam veram certamque fuisse promissionem nullus ausit negare Christianus. Aut igitur Latina, aut Græca Ecclesia est. Tertia enim dari non potest. Siquidem aliæ omnes hæresibus sunt plene; quas sancti Patres, et generales synodi condemnarunt. Si ergo hanc Ecclesiam Græcorum Ecclesiam dicis, in angustum nimis arctam Ecclesiam, imo

¹ Galat. iv, 6. ² Rom. 8, 9.

illam ad nihîl redigis. Qualis enim, miseri nos, est quanta est Ecclesia nostra? Labitur, heu, labitur, perique quotidie, ne dicam eam penitus jam interiisse. Subditi sunt infidelibus Græci omnes; ita omnia pessumdedere barbaræ gentes; ut non post multam interjectum tempus ipsum quoque linguæ Græcæ splendorem, libros omnes, universa opera sanctorum doctorum, sacrarum etiam litterarum codices, et Evangelium ipsum nostram infelicem patriam desertura non dubitem, nisi pietas et misericordia Salvatoris nostri tantam a vertice nostro calamitatem propulset. An ignoratis, fratres, ut Orientales omnes, si quis inter fideles superfuissent, qui in Oriente Ecclesiam sequerentur Græcorum, Constantinopolitanis, et circumjacentium insularum cultoribus duntaxat exceptis, alios ante centum, alios enim quinquaginta et amplius annos, ne nominare quidem noverant Scripturam sacram, nec ejus volumina numerare. Nullam fidele dogma habebant, nullam questionem, nullam de spe futuræ vitæ rationem; in summa nihil eorum quæ in Evangelio leguntur, intelligebant. Presbyteri, quanquam illud assidue legentes, non minus quam ceteri rudes erant; nec integrum quidem habebant Evangelium, sed quædam ejus fragmenta, quæ legi in ecclesiis solent sententia circumferebant. Et quemadmodum psittaci, aliaque ejusmodi animalia conari aliquando, atque effugere sine intellectu nostra verba consueverunt, ita hi vocem quidem emittebant Græcam, lectitabantque ea solum, quæ scripta erant, nec sine barbarie; eorum verò quæ legebant nihil prorsus percipiebant [deest]. Recognoscite, recognoscite aliquando; fratres, caput Ecclesiarum, cathedram Petri. Recognoscite matrem vestram, atque magistram, amplectimini fidem apostolico ore laudatam; inde animæ vestræ postulate cibum, inde quærite consilium. Si doctorum nostrorum libros evolveritis, si scripta eorum diligenter consideraveritis, invenietis Romanam Ecclesiam supra ceteras omnem potestatem habere, et ita universæ præesse Ecclesiæ, ut absque ejus auctoritate nulla prorsus ecclesiastica quæstio solvi, nullum dogma concludi, aut possit, aut debeat. Hæc est illa petra, supra quam Christus suam ædificavit Ecclesiam: hæc est, quæ fidem Petri tenet, et prædicat. Hæc sola est, adversus quam portæ inferi non prævaluerunt. Hic semper servata est incorrupta Patrum auctoritas; hic Sol justitiæ oritur; hic Lux mundi; hic sal terræ; hic sunt vasa aurea et argentea. Quicumque huic sanctæ communioni consociantur, unam cum ea Ecclesiam faciunt; qui ab ea sunt separati, salutem habere non possunt; qui hic non colligunt, spargunt. Quicumque extra hanc agnum comedunt, profani sunt. Si qui in Noe arca non fuerint, peribunt regnante diluvio. Extra ovile Christi salvi esse non possunt; in lupos rapaces, in fures latronesque incident. Quandoquidem necesse est, qui voces

A pastorum non audiant, quod ne cui Christianorum accidat, illa prædicanda, illa teneanda est fides, quam Petri cathedra profitetur. Hanc vos quæso, fratres, cum reverentia et humilitate suscipite, huic inhaerete, huic insistite. Non cesso pro vobis orare Dominum, ut sapientiam induentes, id, quod vos hortor, agatis. Vellem enim ita vos omnes esse, ut ego, nec parvum vobis, aut contemnendum videor optare bonum, o fratres; si quod mihi ipsi, hoc etiam vobis bonum desidero. Major enim charitatem nemo exhibere tenetur proximo suo, quam eadem illi quæ sibi bona velle. Diliges enim, ait, proximum tuum sicut te ipsum, plus hoc non requirit a nobis Deus, quasi hoc summum sit signum charitatis. Neque me ex ignorantia, vel imperitia a veritate, ut arbitror, dictis aberrasse, cum me sciat is a teneris annis omne vitæ meæ tempus in litterarum studiis consumpsisse, summaque opera ac diligentia huic, de quo loquimur, dogmati incubuisse; et quantum fieri potuit investigasse veritatem. Quid enim aliud eligere sibi potuit homo, qui ab ineunte ætate propria abdicatus voluntate in humilitate atque obedientia vixerit, et qui (sine jactantia dictum sit) multa de vanitate mundi, de emendatione morum, de præmiis, vel pœnis æternis legerit, audierit, scripserit, quam rebus verisque sententiis alere animum, et inventam fidei veritatem amplecti? Quam certe eo plura quam antea in præsentia facimus, quo magis ingravescente jam ætate multiplicati corporis morbi mortem mihi quotidie minantur, et vitam tædio esse faciunt. Scio certe fratres, et Patres, et scio filii in Christo dilecti, non multum esse quod nobis superest vitæ, et jam tempus nostræ resolutionis instat, quo, ut sapientes sunt, advenit hominibus timor eorum rerum, quas antea formidare non solebant. Vident enim appropinquare diem, quo omnis anteactæ vitæ reddenda sit ratio. Me quidem quo magis vicina est mors, eo magis consolatur integritas fidei. Spero enim id, quod ex operibus ad salutem animæ meæ debet, fidei veritate posse suppleri. Ob hanc causam spreto, et contemptis honoribus, quos apud vos habui (habui autem nec parvos, nec paucos) totus hanc fidei veritatem sum secutus. Equidem dico scientibus, et iis qui a scientibus audierunt, audientque, si volent in posterum: Adolescentulum me, et prima adhuc lanugine carentem, plurimi faciebatis, etiam qui nunquam me vidistis, notum erat nomen meum omnibus Græcorum intelligentibus linguam, nondum quatuor et viginti annos natus a principibus nationis nostræ, a vobis omnibus, ab ipsis denique imperatoribus, et honore, et dignitate supra ætatem extollebar. Præponebant enim me, non modo æqualibus meis, sed etiam senioribus, et auctoritate, gratiaque pollentibus, non mea virtute, sed sua bonitate. Quamvis enim magna hoc tempore in Christi Ecclesia dignitate præ-

fulgeam, magnosque et longe supra merita mea adeptus sim honores, tamen hæc omnia postea sunt secuta, et ut Deus omnium rerum conscius optime novit, neque expectata a me, neque sperata. At enim fortasse dici non immerito possem majora illa quæ apud vos habui. Quandoquidem illic facile inter primos adnumerabar, hic vero, cum multi sint, imo pene innumerabiles, qui me sapientia, doctrina, cæterisque virtutibus antecellunt, vix inter postremos habeo locum. Notum est autem illud Romani principis dictum, qui cum esset honoris studiosissimus malle se dicebat in opido, quamvis humili atque obscuro primam habere locum, quam in gloriosissima, atque excellentissima urbe Roma secundum esse. Habet enim principatus quorundam etsi in minimis, maximam tamen ac dulcissimam voluptatem. At nos, et quæ apud vos habebamus non magni fecimus, et quæ nunc habemus testem invocamus Deum, æque parviscissimus, quin potius spretis, contemptisque omnibus, etiam si multo plura haberemus, ad vos quam celerrime defecissemus, nisi nobis essemus conscii elegisse meliora, nisi exploratum haberemus hanc sanctam et catholicam Ecclesiam illa credere, illa tradere, et docere, quæ ad vitam æternam iter faciunt. Si igitur ad ea vos hortor, quæ salutem vestram profutura non dubito, cum humilitate, et reverentia audire debetis, ac eam gaudio, et alacritate animi monita nostra suscipere salutaria.

At magnum apud vos scandalum genuisse dicitis additionem Latinorum in Symbolo. Cur ita fratres? Certè si recte considerare volueritis, non additio illa fuit, sed expositio, sed explanatio, sed declaratio. Additio namque etiam juxta doctorum nostrorum sententiam illa est, quæ contraria dogmata introducit: quæ vero eadem, simillaque profiteretur, declaratio, non additio est. Quippe si verum non esset, quod dicitur, fugienda utique hæc additio foret. Quod si verum est, et fidei sanctorum consonans, ibi timemus timorem, ubi non est timor, et superstitioni magis, quam pietati indulgemus. Multa Nicæno Symbolo secunda synodus addidit de divinitate Spiritus sancti, de unitate Ecclesie, de baptismo, de remissione peccatorum, de resurrectione mortuorum de vita æterna. De quibus primum concilium nullam omnino expedite mentionem fecerat. Multa præterea alii quoque doctores, qui illis successerunt Latini, quam illi fecerant, tradidere; quæ tamen non additiones, sed declarationes fuerunt. Cur igitur et catholice Ecclesie non licuerit hoc idem facere, simili hæreticorum necessitate urgente? Nam quod responderi soletis, tunc quidem, licuisse, nunc vero postquam tertia synodus omnem additionem prohibuit, ne ipsam quidem veritatem addere licere, stulta sane et vanæ ratio est. Legite, si libet, quam

A olim de hæc re orationem edidimus, manifestissime illic veritatem invenietis, et nisi fallimur, idem nobiscum fatebimini. Nolite æmulari contentiosos homines, neque imitari illos qui cum aliter non possint, saltem pugnando veritatem, gloriam occupari conantur. Humilitate vos Deo, et tot talesque viros singulari præditos devotione, ac sapientia, Romanæ Ecclesie alumnos secuti, fidem ejus suscipite, pontificem Romanum verum ipsius pastorem, totius caput Ecclesie, ductorem fidei, atque magistrum credentes veneramini, et viam, quæ ad æternam ducit vitam ostendantem, æquimini. Nam et hoc unum eorum est, quæ ad salutem necessaria sunt, proprium nosse pastorem, et recognoscere principem, et scire atque honorare ductorem. Ubi enim non est princeps, ibi inordinatio; ubi inordinatio, ibi solutio, ut Gregorius Nazianzenus ait; et certe sive divinas, seu humanas res considerate volueritis, fratres, invenietis unum omnium debere esse principem, nec recte aliter res posse gubernari; nam ut a divinis incipiamus, Christianorum theologia unum qui supra omnes est, docet Deum esse, qui cum in tribus personis sit uti illæ servetur unitas, ejusdem similisque substantiæ divins illæ ponuntur esse personæ. Gentilium vero ex iis sensibilibus, accepta scientia, ipsa quoque hoc idem fatetur. Quidam enim inter cæteros eorum philosophos nobilior, unam esse primam causam, unam omnium rerum asserit Creatorem; et quamvis multos etiam post illum gradus entium credat, unum principium, et multa principia, omnia tamen sub primo illo constituit. Alius vero multis hoc idem asserens verbis, mutuataque tandem a quodam antiquiore sententia: Non est, inquit, bonus multorum principatus; unus princeps, unus rex esto. Neque enim volunt entia male gubernari, quasi male gubernari videantur, nisi unus sit, qui præsit universis. In rebus autem humanis, atque civilibus iidem ipsi, quorum mentionem fecimus, cæterique omnes, et ante eos Salvator noster Jesus Christus legitimam monarchiam cæteris gubernandi modis anteponunt. *Reddite*, inquit ille, *quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ Dei Deo*¹; quasi unus quidem sit Deus in cælis, et unus princeps in terris; hic vero qui inter philosophos primum obtinet locum, illud reipublicæ genus non modo generibus cæteris, sed etiam optimatum principatui anteponebat, et divino quam simillimum esse dicebat. Ubi unus, qui virtutibus cæteros antecellat, omnibus dominetur. Alius autem hujus auditor omnibus politiæ enumeratis generibus, eundem hunc gubernandi modum ante omnes constituit, perfectissimum regnum appellans. Hunc igitur a Deo bonum et perfectum, et necessarium ordinem in rebus fluentibus, atque terrenis servabilibus, fratres: in æternarum vero animarum, et sanctæ Dei Ecclesie gubernatione contemnemus? Indecens certe est,

¹ Matth. xxii, 21.

et ab omni ratione alienum. Hic enim maxime omnium est ordo servandus. Siquidem perpetua digniora sunt fluxis, momentaneis, atque caducis. Hinc legislator noster, et Dominus Jesus Christus omnem humanam sapientiam, cujus ipse dator est, excedens, optimum gubernandi modum suæ reliquit Ecclesie, cum Petro, et per eum successoribus ejus principatum illius tradidit. Tu es, inquit, Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam¹. Et rursus: Tibi dabo claves regni caelorum². Et iterum: Pasce oves meas, pasce agnos meos³. Et alibi: Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos⁴. Nec me putetis fratres novam legem introducere, novum dogma docere. Repetite memoria, qui praeceas historicas, qui conciliorum acta legistis, quantum semper Romanus pontifex super omnem Ecclesiam auctoritatem habuit. Coelestinus papa primam Ephesinam synodum solus reprobavit, irritavitque, quamvis omnis Orientalis Ecclesia, et ipsi patriarchae unanimes in ea convenissent. Leonis Magni epistolam Patres Chalcedonenses numero sexcenti, et triginta episcopi instar sacri Evangelii receperunt, eamque orthodoxæ fidei columnam nominarunt; necnon juxta ejus sententiam, eam, de qua agebatur, terminarunt quaestionem. Iidem Patres Alexandrino Constantinopolitanum per imitationem secundi concilii præposuerunt, nec tamen fecisse se aliquid censuerunt, nisi hoc idem Leo confirmaret: quod ut impetrarent, multis et legationibus, et precibus contenderunt, quibus tamen vir sanctus assuere recusavit; et nisi postea ab alio Romano Pontifice concessum existisset, nullius fuisset sane momenti. Ante hunc Innocentius Romanus pontifex Arcadium et Eudoxiam reges, quod Joannem os aureum inique de Ecclesia populissent, anathemate ferit, et Christianorum communione privavit. Quod certe non fecisset, nisi supra omnem Ecclesiam habuisset imperium. Quippe si non fuisset universalis pastor, et pontifex, et communis omnium Christianorum Pater, et magister. Si Constantinopolitana urbs et imperatores illi de ejus grege non fuissent, non separasset eos talis pontifex ab unitate, et communione fidelium. Nihil enim

A pontificalis sententia roboris habuisset, non illis attulisset detrimentum, nisi Romano præsul subditi existissent. Photium deinde Constantinopolitanam sedem occupantem, qui sanctissimo viro Ignatio ejecto Ecclesiam sibi viribus subegerat, nonne Nicolaus Romanus pontifex fidelium communione privavit, et restituto Ignatio ab Ecclesia repulit? Qua ratione id egit Nicolaus, nisi quia super omnes Ecclesias potestatem habebat. Postquam vero vir sanctus Ignatius ad Dominum migravit, nonne imperatores Constantinopolitani multis, ac crebris precibus in favorem Photii Romano pontifici interpellarunt? Nonne Joannes, qui post Nicolaum, et Adrianum universalis Ecclesie gubernacula susceperat, in patriarchalem restituit sedem, palliumque illi misit, in quo refulget pontificis dignitas. Quid tandem hæc omnia præseferunt, fratres, nisi summam esse Romani pontificis super omnem Ecclesiam auctoritatem, summam potestatem? Hæc igitur omnia cogitantes, hæc cum animi attentione considerantes omnem vanam opinionem exuite, omne immeritum odium deponite, omne illud de Latinis non rectum iudicium in melius mutatō; amplectimini veritatem; integritatem fidei una cum catholica et sancta Romana Ecclesia ipsi quoque maximi existimantes nobiscum convenite. Missos facite eos qui contentionis potius gratia, quam veritatis vana loquentes, vos a recta fide seducunt. Pastorem Ecclesie Romanæ universalem Patrem, atque magistrum existimate. Hunc enim honore, laude ac veneratione prosequimini. Nos vero quanquam immeritos, tamen gratia Dei per apostolicam sedem et summum pontificem Dominum nostrum, vobis in patriarcham legitime datum, ut par est, suscipite. Monita nostra tanquam paternas adhortationes audite, Eadem mecum et sententiam et fidem colite, ut in eodem spiritu et mente credentes, idemque de fide sentientes quandiu hac fungimur vita invicem diligamus, invicem consolemur. Post vero hujus mortalitatis sarcinæ depositionem eandem in Christo gloriam obtineamus, et desideratum finem adepti, vita fruamur æterna. Amen.

¹ Matth. xvi, 18. ² Ibid. 19. ³ Joan. xxvi, 15-17. ⁴ Luc. xxii, 32.

GRÆCORUM CONFESSIO

DE VERBIS CONSECRATIONIS ET TRANSSUBSTANTIATIONE,
A BESSARIONE EXPOSITA IN CONCILIO FLORENTINO (1).

(MABILLON, *Musæum Italicum*, I, II, 343.)

Die Dominica, quinta Julii M CCCC XXXVIII, in generali congregatione, presidente in eadem sanctissimo domino nostro domino Eugenio, divina

(1) Hujus versionis autographum in thesauro serenissimi Magni Etruriæ Ducis asservatur, cum

providentia papa quarto, presentibus reverendis-
simis reverendisque Patribus et dominis sanctæ Romanæ Ecclesie cardinalibus, patriarchis, archie-
authenticis litteris unionis, Latinos inter atque Græcos factæ in concilio Florentino. Hanc versio-

piscepis, episcopis, abbatibus, doctoribus et magistris, tam Latinis quam Græcis, reverendus Pater dominus archiepiscopus Nicænus, suo ac aliorum Patrum Ecclesiam Orientalem representantium nomine, publice, alta et intelligibili voce exposuit in hæc verba, vel eis in effectu similia. « Beatissime Pater, vosque reverendissimi Patres et domini hic præsentés. Quoniam in præcedentibus congregationibus nostris inter alias differentias nostras ortum est dubium de consecratione sacratissimi sacramenti Eucharistiæ: et aliqui suspicati sunt, nos et Ecclesiam nostram non credere illud pretiosissimum sacramentum per verba Salvatoris Domini nostri Jesu Christi confici; propter hanc causam assumus coram vestra beatitudine, omnibusque aliis hic astantibus, qui pro parte sanctæ Romanæ Ecclesiæ sunt, ad certificandum vestram beatitudinem et alios Patres et dominos hic præsentés de hac dubitatione, et dicimus breviter: Nos usos fuisse Scripturis et sententiis sanctorum Patrum, cognoscentes et animadvertentes fragilitatem humani sensus, volumus adhærere sententiis sanctorum Patrum et rationibus, a preteritis humanis inventis; qua quidem de re, Pater beatissime, cum in omnibus aliis auctoritatibus Patrum sanctorum usi sumus, etiam his in præsentî dubitatione utimur. Et quoniam ab omnibus sanctis doctoribus Ecclesiæ, præsertim ab illo beatissimo Joanne Chrysostomo, qui nobis notissimus est, audimus verba Dominica esse illa quæ mutant et transsubstantiant panem et vinum in corpus verum Christi et sanguinem; et quod illa verba divina Salvatoris omnem virtutem transsubstantiationis habent; nos ipsum sanctissimum doctorem, et illius sententiam

nem cum legissemus, illust. Antonium Magliabecum, quocum tunc eramus, rogavimus, ut ejus nobis copiam fieri pro sua in nos humanitate curaret. Id quod diligentissime præstitit, adhibito viro clarissimo Gastruzzio, qui illud ipsum autographum peritissime imitatus est. Prædicta Græcorum confessio non levis est momenti ad persuadendam Græcorum de Eucharistia fidem, de qua tot et tantæ controversiæ a Calvinistis nuper excitatæ sunt. Confessio hæc duas habet partes, nempe consecrationem verbis Christi Domini confici, non precibus illis, quæ post verba sacra sunt a Græcis: atque his verbis panem et vinum in Christi corpus et sanguinem mutari et transsubstantiari. Etsi vero de priori assertionè aliqua fuit concertatio inter Bessarionem Nicænum episcopum superioris formulæ præconem, interque Marcum Ephesinum; nulla tamen prorsus inter eos de posteriori disceptatio agitata est. Id patet ex oratione Bessarionis tunc cardinalis de Eucharistia: qua in oratione eandem doctrinam, quæ in superiori Confessione proposita est, egregie tuetur adversus contra sententias, in primis contra Marcum Ephesinum: cujus objecta, ex dictis Nicolai Cabasilæ desumpta, refellit: Ex quibus manifeste intelligitur, in illa controversia nequaquam licem fuisse de transsubstantiatione, quam uterque pro indubitata Græcorum doctrina habebat: sed de verbis, quibus consecratio perficitur. Præmissa vero Græcorum confessio, eo majoris est momenti, quod Bessarion illam, comprobantibus aliis Græcis, uno forsitan excepto Marco Ephesino, qui ejus perpetuus adversarius existit,

A sequimur de necessitate. De hac questione breviter diximus et sufficienter, et vestram beatitudinem de nostra intentione certam reddimus. Arnoldus notarius.

Ego Nicolaus Sagudineus Eripontinus, omnium suprascriptorum verborum interpres, et de Græco in Latinum traductor, fateor omnia sic ad litteram per prædictum dominum Nicænum, modo ut supra, Græce dicta fuisse, et a me fideliter in Latinum conversa. In cujus rei testimonium et fideiusionem requisitus hic manu propria scripsi, et in hæc redegi formam. Florentiæ, die xxvii mensis Augusti, anno Dominicæ Nativitatis M cccc xxxviii. Arnoldus notarius.

B Quod et ego Bartholomæus Joannes de Lyd, clericus Leodiensis diocesis, publicus apostolica et imperiali auctoritatibus ac sacri Florentini œcumenici concilii notarius, quia prædictorum verborum prolationi, expositioni, confessioni, omnibusque aliis et singulis præmissis una cum præfatis reverendissimis reverendisque Patribus et connotario infra scripto inserui, eaque sic fieri vidi et audiui; idcirco hoc præsens publicum instrumentum per præfatum interpretem fideliter de Græco in Latinum tractatum subscripsi, signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi rogatus et requisitus in testimonium præmissorum.

C Et ego Arnoldus Liudolphi de Bevervoeck, clericus Trajectensis diocesis, publicus apostolica et imperiali auctoritatibus notarius, quia verborum prædictorum prolationi et confessioni, omnibusque aliis præmissis, dum, sicut præmittitur, per reverendissimum Patrem dictum archiepiscopum Nicænum agerentur, proponerentur, et fierent, una

in frequenti concilio exposuit, eum nondum esse cardinalis. Hujus porro confessionis mentio fit in ipsi concilii Actis, cap. ix (Conc. Lab. t. XIII, col. 491), paulo ante mortem Josephi patriarchæ: ubi utrumque, nimirum et verba consecrationis, et transsubstantiatio, disertis verbis astruitur. Deinde post recitationem ejusdem inortem illud ipsum deum repetitur. Cæterum quod attinet ad Patres Græcos, maxime Chrysostomum, quorum sententiam sequi se in prædicta formula Græci per Bessarionem constantur: eorum testimonia refert idem Bessarion in prælaudata oratione de Eucharistia. Chrysostomi loca citantur ex homilia xxxii super Matthæum, ex xxvii super primam ad Corinthios, ex homilia de proditione traditoris, et sacramentorum traditione.

D Haud scio an Nicolaus ille Sagudineus Eripontinus, qui superiorem Confessionem Latine vertit, idem sit atque Nicolaus Euboicus, de quo ita scribit Matthæus Palmerius in libro de Temporibus ad annum 1439: *Nicolaus Euboicus, Latinæ et Græcæ linguæ atque elegantissimus princeps laudatissimus habetur: qui in frequenti concilio medius assistens, multis et eruditis viris audientibus, me quoque testis vidente audienteque, disputantium verba atque sententias, tum Græce, tum Latine prolatus, mira coloritate ulro citroque in utramque linguam fidelissime et summo ornatu reddebat.* Ita ille, qui eodem in loco Ambrosium, Camaldulensis ordinis abbatem generalem, in concilio item clarum fuisse subjungit.

cum reverendissimis rearendique Patribus et A dominis præfatis ac connotario meo superscripto præsens interful, eaque sic fieri vidi et audivi: ideo hoc præsens publicum instrumentum, per interpretem hujus sacri yemenici concilii subscriptum, una cum dicto connotario subscripsi, et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meis solitis et consuetis signavi rogatus et re-

quisitus in fidem et testimonium præmissorum.

Ego Julianus, tituli Sanctæ Sabinae præbyter cardinalis, Sancti Angeli vulgariter nuncupatus, præsens fui omnibus prædictis; et recognosco litteram scriptam manu præfati Nicolai Sagudinei, communis interpretis Latinorum et Græcorum: et ad perpetuam rei memoriam propria manu subscripsi.

BESSARIONIS

EPISCOPI TUSCULANI,

SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE CARDINALIS, CPOLITANI PATRIARCHÆ

DE SACRAMENTO EUCHARISTIÆ

ET QUIBUS VERBIS CHRISTI CORPUS CONFICIATUR.

(Cland. Sainctes, *Liturgies SS. Patrum*. Antwerpen, 1862. Latine.)

Sacrum divinumque est Eucharistia mysterium, per quod filii Dei, et hæredes, et cohæredes, et ejusdem cum Domino corporis efficiuntur cum digne eo participamus. Sed quæri inter Christianos solet, quibus potissimum verbis, intra solemnes Missarum ritus, sacrosanctum Domini corpus et sanguis conficiatur. Alii enim hoc facere alia existimantes, Latini Ambrosium, Augustinum, Gregorium, aliosque doctores suos secuti, cum doctrina, tum vitæ sanctitate præstantes, illa Domini verba id facere manifestissime asseverant, *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*, vanamque prorsus sine his esse orationem sacerdotis opinantur. Græci vero, præsertim recentiores, cum Jacobo fratre Domini, Basilio et Chrysostomo sentientes, singularis exempli et sanctionis viris, non illis Salvatoris nostri verbis Christi corpus et sanguinem confici putant, sed quibusdam quæ sequuntur precibus sacerdotum. Quibus in Missarum officii, quæ singuli quique eorum composuere, diu post recitationem verborum Domini, quæ supra memoravimus, adhuc panem et vinum oblata Deo munera appellant, et Spiritum sanctum, ut super ea descendat, benedicat, sanctificet, ac corpus et sanguinem Domini efficiat, invocant et precantur. Cum talis itaque tantaque sit de re maxima inter Latinos Græcosque dissensio, si quidem inter præsentibus tantum ac nostra ætatis viros controversia foret, facilius de his posset quisvis pro sua opinione disserere: cum vero inter communes Ecclesiæ doctores, veteresque et sanctissimos Patres nostros contentio agitur (hi sunt enim qui et dissentire invicem, et ut alii quoque dissentiant, facere videntur) ipse me inter eos arbitrium constituere haud temere

presumpsissem, nisi me et juste precantium petitiones, ac cupido utilitatis nostrorum hominum, quorum salutis et gloriæ semper avidissimus fui, ad id mei ipsius oblitum compulsissem, et illos inter se concordare reddere, divino fretus auxilio, sperarem. Ut igitur recte nostra procedat oratio, et veritas rei quam quærimus facilius elucescat, aliqua altius repetendæ sunt, antequam institutæ quæstionis seriem aggrediamur.

Ante omnia igitur sciendum est, tam hoc sacrosanctum communionis, de quo agimus, quam cætera Ecclesiæ sacramenta ideo sacramenta vocantur, quoniam aliud in se habent quod videtur, aliud quod non corporis oculis, sed solo intellectu comprehenditur. Quæ videntur, sensibilia sunt; quæ vero intellectu percipiuntur, spiritualia: unde spiritus et vita dicuntur. *Verba autem quæ dixi vobis*, inquit Dominus, *spiritus sunt et vita*. Horum præterea sacramentorum singula quæque duobus accipiuntur modis: aut enim sacramentum signum est, aut id quod significatur. Primum quidem signum tantummodo est et dicitur. Secundum vero res est, quæ eo signo significatur: Omnis enim theologica doctrina, teste Augustino, signis constat et rebus. Et res quidem sunt, quæ ut significatæ accipiuntur, signa vero, quorum omnis in significando est usus. Etsi enim omne signum res sit (nam quod non est res, ut idem Augustinus inquit, nihil omnino est, et sic signum esse non potest), hoc tamen loco signum accipitur, non ut res significata, sed ut signum rem ipsam significans, quatenus scilicet signum est, et non quatenus res aliqua est. Quemadmodum cum ascendentem cernimus fumum, non quatenus substantia aliqua sive res est, sed quatenus

solum est signum ignis, signum esse dicimus, quia substantia et res aliqua est. Nam omne quidem signum res aliqua est, non tamen omnis res alterius rei est signum. Sunt enim res aliqua duntaxat ut significata, non autem ut signa aliquid aliud significantia, quod in aliis sacramentis facile comprehendi potest.

Etenim in sacramento baptismatis ablutio carnis per aquam ita est sacramentum, ut duntaxat signum sit ablutionis peccatorum, Ipsa enim peccatorum remissio res est significata, nihil ultra significans. Hoc idem in reliquis sacramentis. Ergo et in sacramento Eucharistiæ, alterum est solum signum, ut panis et vini visibilis species: alterum res significata, ut ipsum verum Domini corpus et sanguis, quod ex immaculatis beatæ Virginis sanguinibus assumpsit. Verum hoc proprium habet præter alia divinum hoc sacramentum Eucharistiæ, quod in eo res significata alterius etiam rei signum est. Ipsum enim verum Domini corpus et sanguis, cum res sit signo panis et vini significata, ut mox ostendemus, est tamen alterius rei signum, cum significet mysticum Christi corpus, et Ecclesiæ in Spiritu sancto unitatem: hoc, vero non amplius aliam rem significat, sed tantum significatur. Ita fit ut visibilis simul ac sensibilis species panis et vini, duplæ rei significatrix sit: significat enim et verum corpus Domini, et res significata et signum sacrum est, et mysticum Ecclesiæ corpus. Quare panis et vinum signum est duntaxat, ipsum autem verum Christi corpus et sanguis, quod sub umbra tegitur panis et vini, significatum quidem a pane et vino, significans autem mysticum Ecclesiæ corpus, et res est et signum: mysticum vero ex utroque significatum, res tantum est, nec ultra alterius signum. Præterea quod tantum signum est, duarum rerum est signum, veri scilicet et mystici corporis. Quod autem res est, et non amplius signum, duorum sacrorum signorum res est, hoc est visibilis speciei panis et vini, et veri in eis contenti corporis Domini. Verum autem corpus et sanguis, si ad alterum aspicias invisible sacramentum, res est; si ad mysticum corpus, est signum. Rursus primum quidem, quod signum tantummodo est, oculis subest; secundum, quod res est et signum animo exceditur; tertium, quod res sola est, corde percipitur. Ad hæc primum quidem non modo significat, sed etiam continet secundum. In specie enim panis et vini veritas corporis et sanguinis continetur, cum in illa substantia panis vique mutetur. Tertium vero quamquam significet, non tamen continet. Hæc cum verissima sint, illud etiam sequitur, ex iis qui divini corporis participes fiunt, alios quidem sacramentaliter spiritualiterque participes fieri, quales sunt qui digne communionem accipiunt, alio vero sa-

cramentaliter, et non spiritualiter, si sunt qui indigne communicant: sumunt enim verum corpus Christi, non tamen sacramenti effectum accipiunt, nec Christo uniantur. De his inquit Apostolus, quod iudicium sibi manducant et bibunt. Non enim iudicium et condemnationem manducarent et biberent, si spiritualiter communicassent, imo jam Christo unirentur. Sunt alii qui, etsi non fiunt sacramentaliter participes, spiritualiter tamen communicant, quemadmodum si vel infans post baptismum, vel ætate proventus, nondum, ob aliquam inevitabilem necessitatem, recepto Christi corpore, repentina morte deficiant. Nihil enim minus sacramenti participes fiunt, quam si communionem cepissent: fiunt enim membra Christi et regni coelestis hæredes.

Hæc igitur cum omnibus manifesta sint (quis enim neget, ex his qui communionem sumunt, alios quidem nullam gratiam, imo vero pro gratis iudicium et poenam, alios vero gratiam largissime consequi: quosdam etiam sine communionem, dummodo id non contemptu, vel negligentia, sed necessitate fiat, divinam mereri gratiam?): cum, inquam, hæc adeo clara et perspicua sint, tripartitam hanc divinarum sacramentorum distributionem veram et necessariam esse probant, ex his sequi videtur Christi quoque corpus duplex esse, verum alterum, alterum mysticum. Et verum quidem est, quod in hoc divino Eucharistiæ sacramento consecratur atque conficitur sub visibili specie panis et vini. Hoc idem est cum eo corpore quod fuit ex beata Virgine Spiritus sancti obumbratione conceptum. De quo ipse Dominus in exhibitione sacramenti, cum nobis sensibilem panem vique ostendisset, ait: *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*; deinde addidit, quod pro vobis traditur, et qui pro vobis effunditur in remissionem peccatorum. Mysticum autem ejus corpus est Ecclesia, et congregatio fidelium. Hanc enim negare corpus Christi nemo ausit, præsertim audiens Apostolum dicentem, Ecclesiæ caput Christum esse. Caput enim sine membris non esset caput. Quapropter membra Christi nos sumus, et caput nostrum est Christus. Unde clamat Apostolus: *Vos estis corpus Christi et membra ex parte*¹. Et rursus: *Panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Domini est*²? Et iterum: *Unus panis*, ait, *et unum corpus multi sumus*³. Et reddens ejus rationem addit: *Omnes enim ex uno pane participamus*. Quæ verba dum exponere nititur Chrysostomus noster, ita inquit: Quid dico communionem? ipsum illud corpus sumus. Quid enim est panis, nisi corpus Christi? non corpora multa, sed corpus unum. Quemadmodum enim panis, ex multis constans granis, ita compositus est, ut nusquam grana videantur; et sunt quidem grana, sed propter conjunctionem nullo discrimine

¹ I Cor. xii, 27. ² I Cor. x, 16. ³ ibid. 17.

discernuntur : ita nos quoque et invicem in [at. A] Christo conjungimur. Damascenus quoque ubi de sacrosanctis mysteriis tractat : Honoremus, ait, Christi corpus omni animi corporisque puritate, duplex etenim est. Augustinus etiam, Occidentalis Ecclesie lumen : Quemadmodum, inquit, ex multis granis unus conficitur panis, et ex racemis multus unus calix exprimitur, sic ex multis fidelibus unum corpus mysticum integratur. Enimvero sicut ex multis membris et partibus unumquodque corpus constat, ita Ecclesie unitas ex diversis personis conficitur, videlicet ex præscitis, prædestinatis, vocatis, justificatis, et glorificatis. Quos enim præscivit Deus, hos et prædestinavit; et quos prædestinavit, hos vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; et quos justificavit, hos et glorificavit, inquit Apostolus¹. Efficiens vero hujus mystici corporis, est ipsum verum Christi corpus et ejus communicatio, si digne fiat. Quod significant verba illorum qui dicunt : Oramus ut hoc corpus tuum præstet participantibus sobrietatem animæ, remissionem peccatorum, communionem tecum. Quid enim aliud est communio, quam unitas cum Christo, annexio membrorum ad caput, convenientia partium ad totum? unde et communio vocatur proprie hoc sacramentum. Et synaxis apud Dionysium dicitur, hoc est collectio. Colligit enim quæ apud se distant, et multa unum facit, et dissimilia æquat, et in unum sparsa reducit. Quamobrem idem Damascenus eo quo supra memoravimus loco, Communio inquit, dicitur, et est ideo, quia per eam communicamus cum Christo, et carnis divinitatisque ejus participes sumus, et invicem conjungimur atque unimur. Cum enim ex uno pane participantis, omnes unum Christi corpus, et unus sanguis, et membra, alter alterius, ejusdem cum Christo corporis efficiuntur. Et rursus ibidem : Per Christi corpus et sanguinem purgati, unimur corpori Domini et spiritui ejus, et corpus Christi efficiuntur. Unde et Messias, seu et Mediator, et lapis angularis dicitur Dominus, quasi jungens extrema et unius divisa. Mediator unius non est, sed duorum, inquit Paulus et lapis angularis duorum parietum vinculum et conjunctio est. Post hæc illud quoque

tertio loco addendum est, quod verbum Domini corpus et veritas est et figura. Siquidem ostensum est, quemadmodum panis et vini visibilis species, figura seu signum est veri et in eis contenti Domini corporis et etiam mystici corporis, ita corpus verum figuram mystici et ecclesiastici corporis esse. Ad hæc verum Domini corpus quod in altari consecratur, futurorum figuram dici, Damascenus eo quo supra memoravimus loco, testatur. Significativa, inquit, futurorum dicuntur, non quia verum sint corpus sanguisque Christi verus, sed quia nunc quidem per illa divinitatis participes efficiuntur tunc vero per intellectum sola visione fruuntur di-

vinatatis. Quod apertius et Gregorius dicit, quod nunc quidem participamus corpus et sanguinem sub speciebus panis et vini, tunc autem clara visione, et sicut vere est, videbimus illud.

Cavendum autem, ne quis propterea quod eucharistie mysterium figura esse dicitur, dicere aut omnino suspicari audeat, non esse verum Domini corpus. Absit tanta blasphemia a fidelium mentibus. Hoc modo et pretiosa mors ejus non esset vera mors, quod partim ablutionis delictorum nostrorum, partim justificationis nostræ figura sit. Vas namque electionis est qui dicit : *Christus mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit propter justificationem nostram*². Et Petrus : *Christus passus est pro nobis relinquens nobis exemplum*³. Mors igitur Christi mortis nostræ secundum peccatum et resurrectio ejus vitæ nostræ per justificationem, juxta primariorum apostolorum sententiam, exemplum et signa fuit. Nec tamen adeo mors et resurrectio ejus non fuit vera mors et resurrectio : est igitur eucharistie sacramentum, et veritas, et figura ; ex quo nihil absurdi sequi videtur. Etenim ipsum quoque sacramenti nomen nihil significat aliud quam figuram alicujus et signum alterius. Siquidem sacramentum tectum mysteriis secretumque esse decet, et aliud extrinsecus præ se ferre, aliud habere quod intelligatur intrinsecus. Neminem autem conturbare debet nomen istud figuræ, nec id quod ait Damascenus panis et vinum non est nisi figura corporis et sanguinis Christi. Absit sed ipsum corpus Domini deificatum, ipso Domino dicente, *Hoc est corpus meum*, et non, figuram corporis mei ; et, *hic est sanguis meus*, et non, figuram sanguinis mei. Primo enim panis et vini nomine, non ipsam visibilem speciem panis et vini, sed substantialiter transmutatam in corpus et sanguinem intelligit. Deinde figuram hoc loco intelligit umbram illam, quæ nihil aliud præterquam figura est, simpliciter aliud significans, nullam omnino faciendi vim et potestatem habens. Quemadmodum sacramenta veteris legis, Novi Testamenti sacramentorum figura fuerunt, ut circumcisio baptismatis, sanguis hircorum et vitulorum Domini sanguinis in arca crucis effusi, et serpens pendens in eremo corporis Domini in cruce pendens. Verum illa quidem figuræ tantum erant, et aliorum significativa, non effectiva, et sacrorum quidem significativa, non ipsa sacra. Nostra vero non modo significativa et figuræ salutis sunt, verum etiam salutifera, hoc est effectiva salutis, ipsaque sacra et sacræ sacrarum rerum figuræ. Hoc enim interest inter veteris et novæ legis sacramenta, quod illa quidem duntaxat significabant salutem, hæc etiam præbent, et illa quidem non sacra, sed sacrarum tantummodo rerum significativa : hæc autem et significativa sacrarum rerum atque effectiva sunt. Hinc sanctus Hilarius ait : Corpus

¹ Rom. vii, 30. ² 1 Cor. xv, 3. ³ 1 Petr. ii, 21.

Christi quo in altari participamus, figura quidem est, quatenus panis et vinum exterioribus apparet sensibus, veritas autem est, quatenus corpus et sanguis in veritate corde creditur. Et Augustinus: Christi corpus, inquit, et veritas et figura est: veritas quidem, in quantum virtute spiritus ex substantia panis et vini corpus efficitur; figura vero est illud quod exterioribus sensibus subiaceat. Nos itaque figuram hoc loco ita accipimus, quæ scilicet quoad sensibiles species panis et vini, aliud duntaxat significet quoad verum corpus Christi, et aliud significet, et tamen veritas sit. Quemadmodum Damascenus quoque, sicuti paulo ante memoravimus, veteres seculi doctores, verum corpus et sanguinem Christi figurativa futurorum nominavit. Ubi enim figurativa dixit, et figuram sine discrimine dicere potuisset. Sed de iis satis, ut arbitror, disseruimus, nunc quod reliquum est aggrediamur. Erit autem nostra omnis oratio tripartita. Primum enim conabimur ostendere divinissimum corpus Christi et sanguinem, nullis aliis verbis, aut sacerdotum precibus confici, quam iis quæ supra memoravimus Domini verbis: *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*. Post hæc sanctorum Ecclesiæ doctorum ac Patrum nostrorum unam et eandem esse sententiam declarabimus. Postremo quæ huic opinioni adversari videntur, duce Domino, cujus res agitur, dissolvemus.

Quod igitur impossibile sit aliis quam Dominicis verbis Eucharistiæ sacramentum confici evidenti-
Csime et luce clarius apparet. Enimvero nemo est quem lateat, quemadmodum panis et vini corpus et sanguinem Christi in instanti facta transsubstantialitas, humanam omnem facultatem excedit, ingensque opus est, et certe divinum: ita etiam hujus sacramenti efficientia verba, instar ipsius sacramenti, eximie cujusdam virtutis esse debere. Christi vero divinis verbis, nihil esse potentius, nihil efficacius esse posse manifestum est. Quamobrem fateri necesse est, Dominicis illis verbis, et nullis aliis divinum hoc sacramentum confici posse. Nec enim divinissima per divinam potentiam confici negaverit quispiam, nec verbis Christi nihil omnino efficacius esse, cum non modo homo, verum etiam Deus sit, creatorque omnium, qui solo nutu cuncta produxit, qui verbo ægros curavit, portuos suscitavit, cæteraque miracula fecit, quæ in Evangelio recitantur. Præterea humanæ preces, tunc quod orant facillime consequuntur, cum id meritæ sint, et a benemeritis effunditur. Atqui panis et vini in corpus et sanguinem transmutatio, non potentium meritis, sed ejus potentia qui ex nihilo cuncta produxit, per sacerdotem tanquam per instrumentum quoddam efficitur. Unde non minus ab indignis sacerdotibus atque perversis, quam a bonis sanctisque consecratur. Ex quo manifestum est, non orantis sanctitatem, sed ipsum Dominum propriis suis verbis, a sacerdote prolatis, panem et vinum in proprium corpus transmutare.

Nam si humanæ preces hoc possent, potius virorum honorum preces, etsi non sacerdotum, quam pravorum sacerdotum hoc divinum opus efficerent. Atqui indecens esset, atque ab humana salute alienum, existimare tantum sacramentum a re dubia dependere: quippe dubium atque ambiguum est, an preces ac supplicationes nostræ Deo acceptæ sint futuræ: ex quo fieret, ut et salus nobis virtute hujus mysterii expectata dubia foret. Quod ne accidat, imo salus nostra, quam digne participantibus hoc sacramentum præbet, certa atque indubia sit, necesse est Dominicis verbis duntaxat, et nullis aliis tantum confici sacramentum. Ad hæc, precibus quidem nostris non perficimus, sed tantummodo rogamus ut perficiatur sacramentum. Verba vero quæ hoc divinum corpus operantur, efficiunt sacramenti esse debent, non ut conficiatur deprecantia. Ergo non nostris verbis quæ non conficiunt, sed ut conficiatur orant, tantum opus tribuendum, sed verbis Dominicis vere conficientibus, eo modo quo Dominus ipse per eadem verba, ut legitur in Evangelio, consecravit. Præterea verba Domini proferuntur a sacerdote, tanquam potestatem habente ea perficiendi quæ ipsa verba significant. Precibus vero suis potestatem petit idem sacerdos tanquam nondum habens. Atenim melius certiusque res ab eo potestatem habente, quam a nondum habente, sed ut eam habeat, rogante, perficitur, faciliusque id agit qui jam potest, quam qui posse se sperat. Non igitur supplicibus sacerdotum, sed enuntiativis Domini verbis efficiendum est hæc sacra mysteria. Item dum rogat sacerdos, aut petit obtinere potestatem conficiendi mysterii, aut non; si petit, non igitur inerat sacerdotis precibus ea potentia (quis enim peteret quod jam tenet?) Quod si non petit, frustra rogat. Quapropter non ipsas sacerdotum preces, sed Domini verba eucharistiam conficere manifestum est. Adde quod verborum quæ hæc mysteria conficiunt, nulla diversitas, nulla mutatio esse debet: una enim cujusque et immutabilis forma est, qua mutata totum etiam mutatur. Unde Mattheus et Marcus et Lucas, et cum iis apostolus Paulus, cum hujus consecrationis mentionem faciunt, quæ a
D Salvatore nocte qua tradebatur perfecta est, eadem verba omnes eodem modo pronuntiant: quamvis et in superioribus et in sequentibus diversi diverso modo sunt locuti. Hic pariter omnes dixerunt: *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*. Preces vero et supplicationes sacerdotum, quibus nonnulli existimant hoc mysterium confici, alias apud alios et longe quidem diversas esse videmus. Alii enim optando, alii imperando id agunt. Siquidem Clemens et Jacobus: Rogamus, inquit, ut mittas Spiritum sanctum tuum super hoc sacrificium, qui efficiat hunc panem corpus Christi tui, et quod in hoc calice est, sanguinem Christi tui. Jacobus vero: Rogamus, inquit, ut Spiritus sanctus adveniens sancta, bona atque gloriosa ejus præsentia

sanctificet, et faciat hunc quidem panem corpus A
sancti Christi tui, et calicem hunc pretiosum sangui-
nem Christi tui. At magnus doctor Basilius;
Rogamus, inquit, ut veniat Spiritus sanctus tuus
super nos, et super hæc proposita mœnera, et be-
nedicat ea, sanctificet et faciat, hunc quidem pa-
nem, ipsum pretiosum corpus, et vinum pretiosum
sanguinem Domini, et Dei, et Salvatoris nostri
Jesu Christi, qui effusus est pro mundi vita. Divi-
nus autem Chrysostomus: Emitte, ait, Spiritum
sanctum, et hunc panem pretiosum corpus Christi
tui, quod vero in hoc calice est, pretiosum sangui-
nem Christi tui, transmutans ea Spiritu tuo san-
cto. Cum igitur tanta sit in iis differentia atque
varietas, verba autem sacramenti efficientia, immu-
tabilis esse debeant, profecto non illa quæ aliã
apud alios sunt, sed hæc Domini verba, quæ apud
omnes eadem sunt, et ab omnibus eodem modo
proferuntur, tanti mysterii formam esse, et iis tri-
buendum esse perficiendi potentiam manifestum
est: per ea enim fit ut sit quod est. Illud quoque
considerandum est, ea esse alicujus rei efficientia,
per quæ res illa ad esse producit, ab aliisque
distinguitur. Hujus autem divini mysterii nulla
alia quam verba Domini efficientia esse videntur.
Ergo ipsa duntaxat, et non sacerdotales preces
tantum opus conficere dicenda sunt. Hujus rationis
prima quidem pars per se ipsa nota est, quare ea
omissa minorem probabimus. Ipsum certe conse-
crationis opus, et per consecrationem efficitur sac-
rum mysterium in extrema prolatione verborum
conficiendum, quæcumque illa sit, et in instanti
fit. Siquidem panis et vini substantia in quæ per-
manet natura, donec omnia illa quæcumque sunt,
quæ sacramentum perficiunt verba dicantur: qui-
bus dictis mox consecratio fit, transsubstantialitas
perficitur, consummatur sacramentum. Quod et de
baptismate beatus Augustinus ait: Aufer, inquit,
verba, et quid aqua nisi aqua? Accedat verbum
elemento, et efficitur sacramentum. Unde tanta
potentia aquæ ut cum tetigerit corpus, purget cor,
nisi ex eo qui verbo hoc facit? Cum igitur mani-
festum sit, per verba hoc sacramentum confici,
decet quæ ad hanc ex substantia in substantiam
transmutationem, similitudinem aliquam habeant,
eique conformia sint. Unde quoniam in hac trans-
mutatione tria hæc esse necesse est, terminum a
quo, terminum ad quem ipsa transmutatio fit, et
modum ipsius transmutationis, quæ omnia illa si-
gnificant; talia vero esse verba Domini facile pro-
batur, in iis enim continetur terminus a quo, per
verbum *Hoc*; nam nisi in ea esset terminus a quo,
non esset transmutatio; at in ea de substantia in
substantiam transmutatio fit: hunc igitur termi-
num significat illud *Hoc*. Simili modo terminus
ad quem iisdem verbis inest; nam sine eo termino
non esset transmutatio, sed potius corruptio, si

non in ens, sed in non ens mutaretur. Hunc vero
terminum dupliciter considerare possumus: ali-
quando quidem ipsum corpus et sanguinem intel-
ligentes, in quæ substantialitas fit; et hoc signi-
ficatur cum dicitur, *corpus et sanguis*; aliquando
vero id considerantes, ut hæc transsubstantialitas
determinata et particularis sit et una. Quemadmo-
dum iis etiam quæ per artem fiunt, sunt, una cu-
jusque forma et species est: ita etiam unius ope-
rationis unqs effectus est, propter quod additur
meum. Tertium vero atque postremum, per quod
modus transsubstantialitatis exprimitur, satis apte
exprimitur per verbum *est*. Quod enim in instanti
fit, jam non futurum, sed quasi factum et jam
plane existens, non imperativo, non optativo,
non cujusvis alterius modi verbo, nec futuro qui-
dem tempore, quæ dubia sunt, nec id quod est,
sed quod futurum est, quod etiam non fieri posset,
significat, sed ipso verbo *est* temporis presentis,
et modi indicativi, quod ipsum jam esse significat,
sufficiens exprimitur: imo vero duntaxat hoc
modo exprimi potest et non aliter. Hæc igitur om-
nia, adeo in hac naturali transsubstantialitate ne-
cessaria, cum nullis aliis præterquam Dominicis
verbis contineantur, sicut ostensum est, profecto
existimare cogimur atque fateri, illa ipsa efficien-
tia esse tam sacri mysterii, quibus nihil deficit,
nihil superest, et non preces humanas quibus ali-
qua desunt quæ magis necessaria forent. Præter
hæc omnia, cum hoc immaculatum sacrificium in
sui memoriam fieri jusserit Dominus: Hoc enim,
inquit, facite in meam commemorationem, cer-
te expressior ejus memoria fit, cum illius ver-
ba ex sacratissimo illo ore prolata repetimus,
quam si alia quæcumque referamus. Quod confir-
mat apostolus Paulus, dum dicit Domini mor-
tem in hoc sacrificio adnuptiari. Quo enim mo-
do annuntiari expressius potest quam dum cor-
pus et sanguis ejus propriis ejus verbis quam qui-
busvis aliis tantum confici sacramentum. Verum-
tamen concurrere Patrem ac Spiritum sanctum
Filio in hoc divino opere transsubstantialitatis pan-
is et vini in corpus et sanguinem Christi, fas est
a fidelibus credi. Omnia enim opera in creaturis
Trinitati communia sunt, nihilque fit omnino,
nisi creante Filio, beneplacito Patris, et Spiritus
sancti voluntate. *Ex ipso enim, et per ipsum, et in
ipso omnia* ¹, juxta apostolum Paulum. Et rursus:
Per quem et sæcula fecit ². Et iterum: *Portans
omnia verbo potestatis suæ* ³. Et Joannes evangelista,
Omnia per ipsum facta sunt ⁴. Et idem: *Spiritus
est qui vivificat* ⁵. Et Paulus: *Si enim Spiritus ejus
qui resuscitavit Jesum Christum a mortuis, habitat
in nobis, qui suscitavit Jesum Christum a mortuis,
vivificabil et mortalia corpora nostra per inhabitantem
in nobis Spiritum ejus* ⁶. Et iterum: *Omnia au-
tem hæc operatur idem atque unus Spiritus dividens*

¹ Rom. xi, 36. ² Hebr. i, 2. ³ ibid. 3. ⁴ Joan. i, 3. ⁵ Joan. vi, 64. ⁶ Rom. viii, 11.

unicuique prout vult ¹. Et David. *Emitte Spiritum tuum et creabuntur* ². Illud sane simpliciter tenendum, et pro generali quadam regula observandum, divinæ Trinitatis operationes, si quis intrinsecus eam ipsam spectet, distinctas omnino ac separatas esse, aliquando etiam nullo modo invicem communicare, quemadmodum se habent generare et generari, spirare et spirari, et alia quædam similia. Extrinsicus vero, et quatenus ad creaturam spectat, una est operatio, et idem opus Patris et Filii et Spiritus sancti, nihilque est eorum quæ in nobis fiunt; quod non ex tota Trinitate emanet, una tamen operatione, una potentia, una voluntate. Quare unus etiam dicitur creator, et unum principium eorum omnium, quæ sunt, quæ fiunt, Trinitas esse creditur. Quibus autem verbis potius consentire decet Patrem et Spiritum sanctum quam Filium, qui ejusdem est naturæ, ejusdemque cum eo substantiæ? Manifestum hoc omnibus est contendere nolentibus. Est autem ad hæc necessarius et idoneus et sufficiens minister. Sufficiens autem est qui potestatem per consecrationem habuit et sacerdos factus est. Nec enim a quocunque prolata ejusmodi verba efficere possunt quod queritur, imo vero nihil omnino possunt, nisi a sacerdote proferantur. Ejus rei ratio est quod ita Deo placitum est, ita ordinavit, hanc tulit legem. Transgressor igitur legis et voluntatis ejus dignum paratum est meritum, ne quid facere possit. Oportet autem sacerdotem cum debita intentione ad ea quæ Dominus mandavit accedere. Siquidem mandavit nobis ut in ejus commemorationem hæc ageremus, ut sciamus corpus ejus et sanguinem (instrumentaliter ipsi facientes, cum hæc operamur) mortem ejus annuntiare. Si quis enim vel verba Domini, vel alia quælibet, quibus existimet hujusmodi sacramentum confici, pronuntiet, non ad ea quæ dicta sunt intendens, seque id agere quod ille jusit arbitretur, nihil omnino agit; sed suo frustratus desiderio fallitur. Materiam præterea ad hæc aptam et convenientem esse necesse est. Oportet enim panem ex frumento, vinum ex vite fieri. *Nisi enim granum frumenti, dicit Dominus, cadens in terram mortuum fuerit, nullum fructum afferet* ³. Et rursus: *Ego sum vitis vera* ⁴. Quod si aliter sacerdos, etiam cum debita attentione, vel ipsa verba Domini vel alia quæcunque pronuntiet, vanus est omnis labor; nec enim unquam ex hordeo miliove aut alio seminum genere panis factus, neque sicera aut lac, aut mel in corpus et sanguinem Domini transmutaretur. Hoc canones apostolorum, hoc posteriores doctores affirmant. Quamobrem hoc? Quoniam ille opifex rerum ita voluit, ita constituit: transgredi autem et vitare quidquam eorum quæ ille ordinavit, nefas est. Hæc ergo ad sâeri mysterii consummationem necessaria prorsus sunt, et sine quibus nihil omnino fieri potest. Sunt autem alia quædam

quæ, et si ad esse rei minime necessaria sint, multum tamen conferunt ad decorem perfectionemque mysterii; ex quibus si quid aliquando justa necessitate prætermittatur, nulla factura sit: hujusmodi sunt mysterium super altari conficere, sacerdotalibus vestibus indui, sacerdotem, multa et ante verba Domini et post in laudem Dei, in narrationem operum suorum, in impetrationem vitæ æternæ, partim a sacerdotibus, partim a populo dici. Unde et alia apud alios dicuntur, et apud quosdam plura, apud alios pauciora. Hinc est quod Basilius, Jacobi, Chrysostomus vero Basilli missas breviores fecerunt, quod non necessaria forent omnia quæ dicebantur. Nemo enim necessarium quidquam detrahere præsumpsisset. Quod si quis nunc non per contemptum Ecclesiæ, quæ ita ordinavit, nec tanquam novam introducendo hæresin, sed inevitabili aliqua necessitate coactus, sola Dominica verba cum debita intentione protulerit, ipsa duntaxat quæ ille dixit et fecit, dicens et faciens, dummodo sacerdos sit, convenientemque materiam habeat, profecto verum Christi corpus sanguinemque perfecit. Contra vero si quæ cætera omnia, et alia pene infinita proferens, verba Domini omiserit, lusit operam, ut aiunt, nihilque peregit.

Quod si forte quispiam iis minime contentus auctoritatem querat, et quid doctores Ecclesiæ senserint audire desideret, in primis videat Ambrosium ætate quidem præcedentem cæteros, sapientia vero ac vitæ sanctitate nulli, vel Orientalium vel Occidentalium, cedentem. Hic in sermone quem de sacramentis scripsit, ita inquit: Quomodo enim panis potest esse corpus Christi? Quibus verbis aut quorum verbis hæc sacramenta perficiuntur? Et addit: Ipsis Domini nostri Jesu Christi. Et infra: Cum autem hoc sacramentum perficit, non propriis verbis sacerdos, sed ipsius Christi utitur: verba enim Christi hoc sacramentum conficiunt. Et post pauca: Ante consecrationem panis est, verbis autem Christi dictis, mox corpus Christi est: *Accipite enim, inquit, comedite ex eo omnes, hoc est corpus meum*. Similiter in calice ante verba Domini vinum est aqua mistum, Christi verbis operantibus sanguis efficitur. Rursus idem Ambrosius cum multa signa et miracula commemorasset, quæ solo Domini verbo facta fuere, universumque mundum verbo eodem ex nihilo esse productum, multaque alia orationibus, et benedictionibus humanis facta ostendisset, postremo hæc addit: Si igitur tantum potuit humana benedictio ad transmutandam rerum naturam, quid de hac divina consecratione dicemus, ubi ipsa verba Salvatoris operantur? Hoc enim sacramentum quod accipis, verbo Christi conficitur. Aliis quidem locis idem doctor multo plura in hanc sententiam manifestissime dicit. Augustinus vero sanctissimus et ipse doctor, Divini corporis consecratio, inquit, a catholica Ecclesia

¹ 1 Cor. xii, 11. ² Psal. ciii, 30. ³ Joan. xii, 24. ⁴ Joan. xv, 1.

creditur non magis a homo, non minus a malo sacerdote confici: neque enim merito consecratis, sed Creatoris efficitur verbo. Et alibi: Credendum, Christi verbis sacramentum confici: cujus enim potentia prius creata sunt ea quæ sunt, hujus certe verbo ad melius mutantur. Idem in 2 de verbis Domini: Ante verba Domini, inquit, quæ, *Hoc est corpus meum*, dicunt, panis dicitur quod offertur; verbis autem illis dictis, non amplius panis, sed corpus vocatur. Et rursus in expositione super Joannem vocatur corpus et caro Christi, quod caro continere non potest. Consciunt autem illud carnia verba, quæ ipsius carnis Christi verba fuerunt. Ait enim: *Hoc est corpus meum*. Quid clarius his testimoniis? quid manifestius esse potest? Neque enim hos doctores quisquam mentis compos, et Christianus esse desiderans respiceret quos sacræ omnes synodi, et communes Ecclesiæ doctores acceptarunt, quos ut sanctos ac Deo acceptissimos magnis præconiis extulerunt, quorum memoriam tum summa laude non modo Occidentalis, verum etiam Orientalis Ecclesia celebrat. Manifestum est igitur hos non obscure, neque sub dubio, sed palam et manifeste sensisse, sacratissimis illius Domini verbis hoc sacramentum confici, *Hoc est corpus meum*: et, *Hic est sanguis meus*. Quid igitur? Hi quidem hoc modo dicunt, Orientales vero aliter sentiunt. At hoc modo non idem in eis locutus fuisset Spiritus: nec sancti Spiritus, sed ventris sui eruclationes essent sermones eorum. Nunc vero unus atque idem Spiritus locutus est per os utrorumque. At quemadmodum in cæteris omnibus ita etiam in hoc sacramento concordēs sunt Occidentalibus Orientales. Audi enim quid antea illa Joannis lingua in xxxii super Matthæum homilia dicat: Non sunt, inquit, humanæ potentæ opera, quæ proposita sunt; qui tunc ea fecit in cœna, ipse nunc ea quoque operatur, nos ministrorum locum tenemus. Qui vero sanctificat, et ea mutat, ipse est. Rursus idem in xxvii super I ad Corinth. homil. ita inquit: Quomodo Paulus a Domino accepit? Non enim aderat tunc, sed unus erat ex persecutoribus. Ut intelligas, ait, nihil plus illam mensam habuisse, quam habeant hæ posteriores. Nam et hodie ipse est qui operatur, et tradit, quemadmodum et tunc. Videsne igitur, ut nos ministrorum locum tenemus; qui vere ea sanctificat et mutat ipse est. Vides ut ipse est, qui omnia operatur, et tradit, quemadmodum et tunc. Persuade igitur tibi, ipsum esse qui ea mutat: nec, rationi tuæ quæ dubia est, sed infinitæ illius potentæ hoc tribue. Dices fortasse, haud tibi contradicere hunc doctorem: etenim te quoque et sentire et profiteri illum esse qui hæc operatur, sed per orationes, sed per preces sacerdotis. Atqui multum interest, operari aliquid, et omnia operari. Tu namque Spiritum sanctum eis descendentem tuis precibus sanctificare hæc mûnera, quamvis etiam verba Domini aliquid operentur. Hic vero doctor sanctissimus

A ipsum inquit Salvatorem hæc perficere, ipsum omnia operari: nec addit precibus sacerdotum id fieri quod certe addidisset, si scivisset necessarium fore, subicit autem tanquam non necessarium. Qui enim omnia facit, nullo indiget operatore. Verum ex illis Chrysostomi, quæ supra memoravimus verbis discitur quædam haud contemnenda consideratio. Ait enim, non accepisse Paulum a Christo hanc traditionem, cum tamen ipse se accepisse asserat. Et recte quidem Chrysostomus. Erat enim tum Paulus persecutor et hostis nominis Christi, et multo post ascensionem Salvatoris in cœlos, sacram fidem ab eo qui sibi in via fuerat obvius, didicerat. Quibus igitur tradentibus accepit? Nempe apostolis et iis quidem non verbo tantum docentibus, sed demonstrantibus opere. Paulus vero tradidit nobis quæ acceperat. Cum autem ea sola tradiderit quæ in Epistola ad Corinthios scribit, certe illa sola accepit, et illa sola apostolos facere vidit. Nam si plura facere vidisset, ea quoque tradidisset. Nihil autem in ea Epistola dicit amplius, nisi Christum accepisse panem in manus suas, benedixisse, dedisse discipulis, atque dixisse: *Accipite et comedite, hoc est corpus meum*. Idem igitur omni ex parte apostoli, quibus tradentibus Paulus id accepit, faciebant. Hoc tantum accepit ab illis Paulus hoc tradidit nobis. Postea vero sive Clemens, sive Jacobus, sive alius quicumque alias orationes et hymnos et cantica non ad necessitatem, sed ad ornatum addiderunt. Quæ cum ita sint, satis constat beati Chrysostomi testimonium adeo clarum atque apertum esse, ut nulla excusatio, nullum subterfugium calumniantibus relinquatur. Audiamus nunc eundem doctorem seipsum exponentem, et ita rem hanc declarantem, ut nullus, quamvis audax et contentiosus, contradicere ausit. Hic in ea homilia quam de prodicione traditoris et sacramentorum traditione conscripsit, ita inquit: Adest nunc quoque Christus, qui illam mensam fecit, ille ipse nunc etiam ornat. Non est enim homo, qui hæc mûnera facit corpus et sanguinem Christi, sed qui crucifixus est pro nobis Christus. Figuram quidem adimplens atque sacerdos, verba illa pronuntians; potestas vero et gratia totæ Christi est. *Hoc est corpus meum*, ait. Hoc verbum res propositas transmutat. Nam quemadmodum vox illa qua dictum est: *Crescite, et multiplicamini et replete terram*, semel quidem dicta est, semper autem sit operæ naturæ naturæ vim præbens ad generandum, ita hæc quoque vox semel dicta in singulis aris ex eo tempore usque in præsentem diem, et usque ad Christi adventum hoc sacramentum integre perficit. Verum ad hæc dicere soletis: Quemadmodum verbum quo creata sunt omnia, non ipsum solum sufficere ad productionem eorum quæ fiunt, sed maris et femine conjunctionem requiri, ut animalium genus propagetur, cultumque terrarum et agricolarum opera necessaria esse, ut quæ nascuntur e terra producantur et coalescant, eodem modo solum

Salvatoris verbum haud sufficere, sed et preces sacerdotis, et benedictionem, et alia pleraque necessaria esse ad hoc mysterium perficiendum. Hæc enim Marcus, Ephesinus antistes, ex dictis Nicolai Cabasilæ sumpta objicere solebat, etsi longe impar ingenio, acutius sane multo ille disputavit, quantum nec ipse quidem dignum aliquid disseruit. Enim vero admirandos simul atque defendendos illos censeo, qui sponte sua ad clarissimas res et ipsam veritatem oculos claudunt, et ita ut tam clara atque aperta sanctissimi doctoris verba pervertere conentur, et ita contra propriam salutem exponere, ut omnibus contemptui sint atque derisui. Quid enim ait S. Doctor? Figuram adimplens astat sacerdos, verba illa pronuntians, potentia vero et gratia tota Christi est. Hoc est corpus meum, ait. Hoc verbum res propositas transmutat. Quid hoc certius desideras? Illa, inquit, verba a sacerdote pronuntiant. Quæ autem illa sint, subjungit. *Hoc est corpus meum*. Illa, inquam, res propositas transmutant. Fit ergo transmutatio per illa verba, non a sacerdote, sed a Christo, cujus tota gratia et potestas est. Sacerdos enim figura, Christus vero veritate hæc transmutat, sacerdote verba ejus, quemadmodum ille statuerat, pronuntians. Et rursus, Hoc verbum sacramentum integrè perficit. Considera, homo, quid integra hæc perfectio significet, attende quid velit. Hoc verbum res propositas transmutat. Noli perversè contra propriam salutem contendere, et hujus sententiæ magis præcipuis ac manifestis partibus rejectis, pervertere reliquas. Nec enim Ephesinus ille nec Cabasilæ integram istam sententiam adducunt, sed quibusdam ejus partibus recitatis transillunt, fragmenta ejus quædam, velut indocti juxta Platonem coqui, qui nascuntur, volunt per artus dividere, nonnulla proferentes, cætera vero quæ magis ad rem facerent, silentio prætereuntes, et hoc modo obtenebrantes veritatem. In primis itaque, sicut supra dictum est, ex hujusmodi verbis sancti doctoris non hic quem vos dicitis sensus colligitur. Deinde, o bone vir, nonne illic auctor atque opifex omnium rerum marem et feminam ea lege creavit, ut non nisi per conjunctionem eorum animalia propagarentur? rursusque in aliis semen nasci et ex terra ordinavit, ut seminetur, seminatum nascatur, natumque multiplicetur? At idcirco necesse est ita fieri. Oportet enim esse arantem; oportet esse serentem, oportet esse generantem, omnesque divinæ obtemperantes voluntati, hoc est ita agentes ut ille statuit. Statuit enim eo modo quo diximus. Quemadmodum illa vox qua dictum est: *Crescite et multiplicamini*, operæ naturæ nostræ vita præbet, ad generandum. Operæ, inquit, naturæ nostræ vita præbet, hanc scilicet ei legem ponens, ut illa quod suum est agat, ipsa vero omnem vim præbens. In hoc vero divino de quo agimus sacramento, duntaxat apostolus sacerdotes efficiens, et

¹ Matth. xxviii, 19.

A materiam panis et vini qua ipsi quoque uterentur ostendens, tradidit eis formam qua sacramentum conficerent. Hæc autem sunt verba ejus: *Hoc est corpus meum*, et, *Hic est sanguis meus*. Quæ semel a Salvatore dicta alt sacratissimus doctor semper operari, non cooperari, nec cujusquam præsidio egere. Magnam enim, imo maximam omnium vim haberent humana verba, si quid auctoritatis aut potentia divinis adderent, imo vero illa excellent dignitate, quod etiam cogitare impium est atque nefarium. Cooperantur, inquit Ephesinus, Dominicis verbis sacerdotis preces. Quomodo, o bone vir, cooperantur? An tanquam per se insufficientibus, an tanquam sufficientibus? Si tanquam sufficientibus, superflua certe et vana est tua omnis oratio; si tanquam non sufficientibus, heu! quæ improbitas est, quæ blasphemia dicere, ut quod divinis deest verbis, hominis suppleant preces? Præterea cum verba hæc dicit simul cum oratione totum perficere, utrumque imperfectum putas, necesse est igitur ut aliud tertium adveniens id agat. Quid vero hoc sit, tu, quando, nobis aperi. Neque enim Spiritum sanctum id esse dices: siquidem hoc est quod queritur, an quodlibet eorum per se, an ambo simul Spiritum sanctum ad id agendum inclinet. Quod si ambo contendis id posse, intelligas necesse est quod si ambo simul hoc possunt, quatenus sibi Dominica verba continentur, ea sunt quæ conficiunt sacramentum, sive sequatur, sive non sequatur oratio. Itaque nihil eis ad hoc addit oratio sacerdotis, nec illis aliquid necessarium est aliunde præsidium. Quod si quatenus supplicat sacerdos, ut descendens Spiritus sanctus illa sacrificet munera, eatenus duntaxat consecrantur, nihil ergo operantur verba Dominica, nec verum dicit Chrysostomus, cum es asserit semper operari, et transmutare, et integrè perficere; nec cooperatur ei hoc modo sacerdotis supplicatio, ut tu ais, sed totum operatur. Quid igitur corrumpis verba sacri doctoris, non recte ea exponens, et de sacramento eucharistiæ falsam habes opinionem? Atqui, inquis, etiam baptisma sola sacerdotis oratione perficitur. Etiam in hoc erras, et veritas in te non est. D Etenim baptisma quoque Dominicis perficitur verbis. *Euntes enim, inquit, baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*¹. Tunc perficitur baptisma, quando dicit sacerdos, baptizetur servus Dei; aut, baptizo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Unde si quis etiam nihil aliud præter hæc verba dixerit, recte baptizat, et qui hoc modo baptizatus fuerit, salutem adeptus est. E converso vero, si quis cætera dixerit, et infinitas ad Deum porrexerit preces, hæc vero prætermiserit, nihil omnino agit. In hunc modum apostoli per impositionem manuum et benedictionem et pronuntiationem horum verborum baptizabant, in hunc modum eucharistiæ mysterium consecrabant.

Nondum orationes, nondum hymni, nondum cætera quæ in ecclesia dicuntur, composita erant. Cogitens enim, quod fieri certe poterat, ipso Passionis die aut sequenti, Petrum vel alium quemlibet ex apostollis, in memoriam Christi et Passionis ejus sacramentum altaris conficere voluisse (neque enim credibile est, non assidue eos illius meminisse in cujus commemorationem id fieri mandaverat), quibus aliis verbis id eos fecisse existimabimus nisi Dominicis? et post cœnam, quod etiam longo temporum intervallo observatum est, et communibus vestibus indutos? At hæc verba, inquis, narrando recitata, non possunt sacramentum conficere. Non autem tanquam rei gestæ seriem narrans, sacerdos hæc verba profert, sed tanquam personam Christi indutus, ut ita ea proferens, quasi Dominus esset qui loqueretur, et eam habens intentionem, ut per verba illa, juxta illius mandatum qui ita præcepit, corpus Christi sanguinemque conficiat, quemadmodum ille fecit, fecit autem per ea quæ supra memoravimus verba. Possunt hæc sane duobus modis accipi: aut tanquam ab evangelista relata; et tunc narrative accipiuntur, evangelistis scilicet ea quæ Christus in illa salutiferæ Passionis nocte egit, narrantibus; aut tanquam a sacerdote prolata, intentionem habente, ut juxta ordinem a Salvatore traditum sacramentum hoc conficiat, et tunc non narrative, sed cunctative proferuntur, cum intentione conficiendi mysterium juxta imitationem Christi, et quasi ipse esset qui et diceret et faceret. Idcirco sacri doctores assentunt, necessariam in primis esse sacerdoti rectam intentionem et propositum ea faciendi quæ dicta sunt, quippe sine illa nihil omnino confici posse. Quemadmodum si quis regum per aliquem ex his qui apud se gratia et auctoritate valent, voluntatem suam cupiens subditis suis facere manifestam, et ita id apud illos valere, ac si se animum suum exprimentem audirent, sanciat ut ita illa verba in prima persona referat, uti a se dicta sunt, populusque ita prolata audiens, tanquam ab ipso rege dictis obtemperet. Manifestum est enim quod si hæc lege data, veniens ad populum nuntius ita dicat: Rex vestræ salutis cupidus, vestramque rempublicam in felicitate ac copia omnium rerum tenere desiderans, continue iis rebus invigilat, et leges condit, quas ad id existimat utiles ac necessarias. Unde cum in multis aliorum exempla secutus, tum plurimorum ipse inventor hanc legem sancit: Volo quemlibet vestrum, qui conditis a me legibus paruerit, talentum auri ex ærario publico tot annis accipiat. Profecto nec narrative hæc dicit, sed simul atque dicta sunt, rata sunt quæ jubentur. Quamobrem? Quia rex ita sancit. Eodem modo hoc intelligendum est, talem a Domino sacerdotibus traditam potestatem, ut ejus verba ab illis in prima persona, et tanquam simul ab eo dicerentur prolata, totum efficiant. Aut cur illi quidem suffe-

runt hæc verba, nobis vero non sufficiunt? Si enim illi suffecerunt, et nobis utique sufficere debent, potentia illius, et tanquam ab illo dicente prolata. Quod si nobis aliquid necesse est addere, imperfecta sunt verba illius. Absit autem a piis mentibus talis cogitatio. Quam enim aliam potestatem per consecrationem accipiunt sacerdotes, nisi illam, Christi personam posse subire, et pro eo nobis adesse, et quemadmodum ille fecit, corpus ejus posse consecrare? Fecit autem illa per verba quæ diximus. Enimvero simpliciter orare quisque posset, imo vero efficacius sæpenumero orarent multi non sacerdotes nonnullis sacerdotibus. Siquidem plerique sacerdotes ita vivunt; ut non sint Deo accepti: plurimi vero ex sæcularibus, ita ob eorum bonitatem Deo chari sunt et grati, ut plerumque miraculis decorari mereantur. Si igitur vel sola oratione, vel ea præcipue hæc sacramenta perficerentur, certe magis perficerentur a viris justis, quamvis non sacerdotibus, quam ab indignis sacerdotibus. Hoc vero falsum est. Perinde enim sacramentum conficit sacerdos, quamvis malus atque perversus, ut optimus atque sanctissimus. Sæcularis vero persona, qualibet fide religioneque excellat, nihil omnino potest, quia nullam ad faciendum a Domino potestatem accepit, cum sacerdos acceperit maximam. Si igitur non est vis orationis quæ hoc facit (esset enim omnibus communis), superest ut pro Christo adsint nobis sacerdotes, ejusdem in hoc potestatis, qui et instar illius operari possint, et annuntiare populo quæ ille præcepit. *Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem.* Hoc scilicet quod ipse fecit, accepto pane et vino in manibus, respiciendū in cœlum, frangendo, benedicendo, gratias agendo Deo Patri, et in corpus et sanguinem per ea verba, *Hoc est corpus meum; et, Hic est sanguis meus,* transmutando. Hoc enim ea transmutat, hoc ea integre perficit, ut beatus Chrysostomus ait. Hæc quidem, nisi me animus fallit, satis superque esse videntur ad obturanda omnium ora qui tam apertæ et manifestæ rei contradicere conantur. Audiamus tamen, si placet, etiam Gregorium Nyssenum, virum et doctrina et vitæ sanctitate excellentem. **D** Is in catechetico ejus sermone de divinis sacramentis ita loquitur: Recte igitur et nunc panem divino verbo sanctificatum, in corpus Dei Verbi transmutari credimus. Nam et illud corpus (intelligit autem corpus assumptum ex Virgine) panis potentia erat, sanctificatus vero fuit habitatione Verbi in carne habitantis, a quo ita panis qui in illo corpore erat, transsubstantiatus fuit in divinam potentiam, per eum nunc quoque æqualiter sit; et ibi enim gratia Verbi sanctum fecerat illud corpus quod ex panis consistebat. Et illud quodammodo etiam panis erat, et hic similiter panis quemadmodum Apostolus ait, *Sanctificatur per verbum Dei et orationem*¹, non comestione, ad hoc pro-

¹ 1 Tim; 17, 5.

cedens, ut corpus verbi fiat, sed mox ad corpus per verbum transmutatur, quemadmodum ab ipso Verbo dictum est, *Hoc est corpus meum*. Quid clarius certiusve iis audire desideras? Panis, inquit, Verbo Dei sanctificatur. Hoc in primis probat manifeste, verbo Dei sacramentum hoc confici. Deinde modus probationis idem apertius ostendit. Corpus, ait, potentia panis est quia pane constat. Alimentum enim (ut Aristoteles docet) primo quidem dissimile, postea vero simile fit ejus cujus est alimentum. Corpus igitur quod ex Virgine Dominus assumpsit, potentia panis erat. At tale corpus ex Virgine assumptum quod potentia panis erat, non fuisset aliter sanctificatum, nisi Verbum illud carnem illam inhabitasset. Ita nunc panis quoque altaris non aliter quam per verbum Dei et orationem sanctificatur. Cujus rei testem Paulum citat. Quod autem sit, per orationem, nihil corroborat adversariorum rationem. Siquidem in prima ad Timotheum Epistola hoc de communibus cibis dicit. Hic vero doctor non de communibus quæ illic dicuntur, illius usus est testimonio, sed duntaxat quantum ad confirmationem propositi sui spectat, de transmutatione quæ sit per verbum Dei. Unde paulo post concludens, ait: Mox ad carnem transmutatur. Et ad hujus confirmationem subjungit, Quoniam ipse dixit: *Hoc est corpus meum*. Adverte, quæso, cum cætera omnia, tum quod in fine ait, quod mox per verbum transmutatur. Verbum vero inquit esse: *Hoc est corpus meum*. Nonne, oro te, verbum illud mox, non relinquit locum orationibus? Si igitur verbum illud: *Hoc est corpus meum*, mox transmutat, manifestum illud solum esse est, quod transmutat, aliter enim non mox, sed aliquo et non parvo interjecto tempore transmutatio fieret. Ita certe inter se conveniunt sancti Patres et doctores nostri; ita sibi invicem consentanei loquuntur, sive Orientales, sive Occidentales. Quippe Damascenus in libro *Sententiarum* c. 23 ita inquit: Non est panis figura corporis et sanguinis Christi, abest, sed ipsum corpus Christi deificatum. Et unde hoc, sanctissime doctor? Hoc habemus ab ipso, inquit, Domino, dicente, non: Hoc est figura corporis, sed ipsum corpus meum, et non figura sanguinis, sed ipse sanguis meus. Verba igitur illa: *Hoc est corpus meum*, etiam juxta sententiam illius doctoris faciunt, ut panis altaris verum Christi corpus sit credaturque. Sed iis omnibus quæ supra memoravimus, quasi ultimam manum imponit Epistola doctoris gentium ad Corinthios de hujus sacratissimi mysterii traditione speculantis. *Ego enim*, inquit, *accepi a Domino quod et tradidi vobis*¹. Deinde enumerat quæ accepit. Primo itaque videamus, si libet, an sufficienter tradiderit. Patet siquidem manifeste eum tradidisse: neque enim imperfecte accepit, neque minus quam acceperat, tradidit, sed quidquid decebat et necessè erat circa

A hujus sacramenti mysterium fieri, et accepit et tradidit. Accepit autem hæc, quod scilicet Dominus Jesus qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens fregit, et dixit: *Accipite et manducate. Hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur: hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem postquam cœnavit, dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescumque biberitis in meam commemorationem*². Et nihil præterea addidit: Quia enim nihil amplius acceperat, nihil amplius tradidit. Et addidit modum consecrationis divini corporis et sanguinis, omni ex parte sufficientem atque perfectum, quali usus fuit Christus, qualem ab eo ipso accepit: accipere scilicet panem, gratias agere, frangere et dicere: *Accipite et manducate, hoc est corpus meum*, et hoc modo conficere sacramentum. Quid, obsecro, horum consecrat divinissimum illud munus? Perfecto non acceptio panis; hoc enim subjectum est consecrationis, quod in corpus Domini transsubstantiari oportet, non gratiarum actio, non fractio, quarum altera ad commemorationem ineffabilium erga nos beneficiorum Dei, altera ad distributionem necessaria est. Superest igitur ut verba ista sint quæ consecrent: *Hoc est corpus meum*; et, *Hic est sanguis meus*. Et ita existimandum est, et tunc fuisse consecratum, et nunc consecrari, concurrentibus scilicet, ut dictum est, et Patre, et Spiritu sancto, cum omnia in creatura opera iis tribus communia sint. Verum Salvatori quidem haud necesse fuit, Patrem et Spiritum sanctum palam ad hoc opus invocare, cum unus idemque et unitus cum illis substantiæ sit, propter quod quidquid ab eo vel fiebat, vel dicebatur, idem ab aliis quoque fiebat dicebaturque. Nos vero fas est et nominatim illos invocare, et ut munera nostra sanctificent, precari: verum id non aliò atque alio modo agere, nec alio atque alio tempore, sed et quo tempore Domini pronuntiamus verba, et quomodo verba significant. Quod si illum tanquam hominem diceremus, dum gratias agebat beneficiis acceptis, oratio etiam tacite Patrem et Spiritum sanctum, ut ad eam consecrationem concurrerent, deinde verbis illum prolatis mysterium peregrine, non sine ratione diceremus. Eodem igitur modo et nos agere necesse est, invocato scilicet Patre, et Filio, et Spiritu sancto, nominatim et manifeste, sive ante verba Dominus sive post, seu utroque modo; nihil enim interest, ut postea disseremus, ita demum prolatis Domini verbis, sacrum hoc mysterium conficere. Ita accepit Paulus, ita nobis tradidit; transgredi autem traditionem ejus neque possumus, neque debemus, si discipuli ejus, imo vero Christi, et esse et vocari cupimus. Abunde vero superius demonstratum est, quoniam Paulus hanc traditionem non a Christo, sed ab apostolis accepit, non modo verbo hoc, sed opere etiam ita

¹ 1 Cor. xi, 23. ² ibid. 24.

facientibus, manifestum esse non aliis quam Christi verbis ipsos etiam apostolos post Christum consecrasset, et cæteris eundem mysterii ritum tradidisset. Præterea hoc idem ostendunt populi ad ea verba responsiones. Sacerdote enim verba illa alta voce, ut vos Græci soletis, pronuntiant, assistens populus in utraque parte respondet, Amen, quasi dicat, Vere ita est, ut tu dicis. Amen enim cum affigmandi apud Hebræos adverbium sit, Græce idem quod vere significat. Amen igitur ad ea verba respondens populus, Certe, inquit, corpus et sanguis Christi sunt munera ista proposita, ita credimus, ita confitemur. Et quomodo, quæso te, non esset turpe putandum eos qui doctores haberi volunt, ea ignorare quæ sæculares et sacrarum Litterarum ignari, respondendo Amen, manifeste se scire significant? Quid, nonne assistens sacerdoti diaconus eique ministrans, dum sacerdos alta voce (juxta Orientalis Ecclesiæ ritum) verba illa pronuntiat, *Hoc est corpus meum, et, Hic est sanguis meus*, ipse propria stola duobus primis digitis tacta, panem et calicem ostendit? nihil certe aliud significans, nisi panem illum Christi esse corpus, et quod in calice est, esse sanguinem ejus, quemadmodum verbis illis assertur. Et hæc sane ostendens diaconus non mentitur, et non mendans cum iis sentit qui sola Domini verba aiunt hoc sacrum perficere sacramentum. Neque enim frustra tales institutæ sunt ab Ecclesia cæremoniæ. Illud quoque haud contemnendum videtur, quod cum duo sacramenta nobis a Salvatore tradita fuerint, baptismus et Eucharistia, utrumque verbis suis confici jussit. Etenim baptismus, quemadmodum supra memoravimus, per verba illa conficitur, *Baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Cujus rei testimonium est, quod Patres nostri sancti Ecclesiæ doctores qui stauerunt, quinam ex iis qui ab hæreticis ad catholicam revertuntur Ecclesiam, rebaptizandi sint, qui non eos haud rebaptizandos esse censent, qui in nomine Trinitatis semel fuerint baptizati. Quod etiam expositor synodaliū canonum apud Græcos videtur confirmare. Is enim in quadragesimo septimo apostolorum canone ita inquit: Vere baptizatur aliquis, cum secūdum vocem Domini semel baptizatur, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, tanquam pronuntiatione Trinitatis et fidel in ea, juxta Dominicam traditionem, perficiatur baptismus. Si igitur hæc duo sola sacramenta in Evangeliiis manifeste tradita legimus: alterum vero eorum, hoc est baptismus, Dominicis perficitur verbis, profecto et illud quoque, hoc est Eucharistiam, divinis illis et a Deo traditis verbis confici existimandum est. Siquidem in omni genere rerum quatuor esse causas oportet: effectivam, formalem, finalem et materialem. Forma autem hujus sacramenti verba sunt Dominica, et nihil aliud. Propter quod unum idemque esse decet unumquodque, cum et forma una sit, propter quam est quod est et esse dicitur. Hæc

PATROL. GR. CLXI.

A vero ipsa sunt verba Salvatoris, quæ apud omnes sunt eadem, quod minime habent sanctorum preces, cum aliter et aliter et aliis atque aliis verbis diversi supplicent. Hunc modum et apostoli a Salvatore, ut credendum est, et ab apostolis sancti Patres postea sumentes, in singulis Ecclesiæ sacramentis, quemadmodum materiam propriam sine qua nullo modo fieret quod proponitur, ita etiam propriam formam statuerunt. Hoc catholica quidem Latinorum Ecclesia usque in præsentem diem observat. Et verba illa, quibus unumquodque tanquam per materiam perficitur, nulli non sacerdotum apud eos notissima sunt. Nostri vero, multa alia quæ primum apud nostros ortum habuerunt, propter calamitates temporum perdidere, ita etiam horum rituum sunt obliti. Quod manifestum fiet, si quis ad chrismatis sacramentum mentem converterit. Etenim secunda œcumenica synodus verba quæ sacrum chrisma perficiunt, tradens, in septimo canone ita inquit: Obsignantes, hoc est, sacratissimo chrismate eos chrismantes, dicimus signum doni Spiritus sancti. Et hæc verba secundum eos chrismatis sacramentum perficiunt. Hoc idem in cæteris diligens investigator inveniet. Quæ igitur de divino Eucharistiæ sacramento sanctorum opinio sit, quæ Christi, quæ Pauli traditio fuerit, satis, nisi me animus fallit, supra demonstratum est. Manifeste enim apparet, Orientales atque Occidentales omnes ejusdem in hoc esse sententiæ, ut scilicet verba Domini sint, quæ sacrum corpus Christi sanguinemque conficiant. Idem affirmat, idem ipse Dominus asseverat. Nunc reliquum est ut tertiam aggrediamur partem, et rationibus quæ in contrarium adduci solent solutis, finem operi imponamus. Sunt autem tres præcipuæ, una est auctoritas sanctorum Ecclesiæ doctorum, Clementis, Jacobi, Basilli et Chrysostomi, qui omnes in missis, quas ipsi composuere, post verba Dominica, sacerdotis precibus, hoc sacramentum conficere videntur, siquidem etiam post verba Domini prolata, non corpus et sanguinem, sed panem et vinum nominant. Secunda vero est auctoritas Damasceni, dicentis beatum Basilium hæc munera ideo præfigurativa nominasse, quia nondum sanctificata erant: ita vero ea nominasse multo post verba Dominica. Tertia ratio est opinio sanctissimi viri Dionysii Areopagitæ, qui aperte sentire videtur, post verba Domini hoc sacramentum confici. His in præsentia rationibus a nobis respondendum est.

In primis autem verbis sanctorum doctorum qui missas composuerunt, unica ratio satisfacit. Cum ipsi quatuor Patres idem plane dicant, eorum verba ante omnia audiamus. Clemens itaque primus, cum miracula Domini et res gestas ejus, ac sacramentorum a Domino traditionem commemorasset, post ea inquit: Memores itaque nos passionis, mortis et resurrectionis ejus, etc., offerimus tibi Regi et Deo secundum ejus præcepta, etc. Rogamus te ut clementer inspicias hæc proposita coram te mu-

nera, tu nullius indigens Deus, et in eis bene complaceas, ad honorem Christi tui, et mittas Spiritum sanctum tuum, testem passionis Domini nostri Jesu, super hoc sacrificio, qui hunc panem corpus Christi tui, et hunc calicem sanguinem Christi tui efficiat. Licet enim hæc Clementis verba inter apocryphas scripturas commemorari soleant, placet tamen eis impræsentiarum tanquam veris assentiamur. Jacobus quoque multo post verba Domini obsecrat, ut mittatur Spiritus sanctus. De quo cum multa dixisset, subjungit: Ut adveniens sanctificet, et faciat hunc quidem panem corpus Christi tui, et hunc calicem pretiosum sanguinem Christi tui. At magnus Basillus similiter post verba Salvatoris invocatur sanctum Spiritum, ut ad proposita descendat munera, et sanctificet, et faciat panem quidem pretiosum corpus Domini Dei et Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, et calicem pretiosum sanguinem Christi nostri qui effusus est pro mundi vita. Ad hæc Chrysostomus, post verba Domini et rerum per eum gestarum narrationem, subdit: Rogamus te, emitte Spiritum tuum sanctum super nos, et super hæc proposita munera, et fac hunc quidem pretiosum corpus Christi tui, quod verò in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui. Post hæc subjungit: Transmutans ea Spiritu sancto tuo. Ex quibus omnibus facile esset cuivis argumentari: Si verbis illis Dominicis, *Hoc est corpus meum*, et, *Hic est sanguis meus*, sacrum Eucharistiæ conficitur sacramenti mysterium, sancti Ecclesiæ doctores minime post ea verba id propriis supplicationibus efficere conarentur, nec deinde panem et vinum nominarent. Cum vero id agant, nec frustra sanctos viros sit existimandum, palam sit quod hoc sacrum mysterium Dominicis verbis nequaquam confici existimabant. Huic igitur argumento respondere volentes, primo quidem id repetimus quod supra probatum est, omnes tam Orientales quam Occidentales doctores in hoc convenire, ut sacrosanctis Domini verbis Eucharistiæ mysterium conficiatur. Deinde audimus, non esse hæc quæ modo retulimus, superioribus illis contraria, nec aliud hic, aliud illic sanctos viros vel dicere vel sentire, nec esse Occidentalium sententiam ab Orientalium opinione diversam. Nec enim si ita foret, unus et idem divinus Spiritus, sed diversus, nec veritatis, sed mendacii potius atque erroris spiritus in eis locutus fuisset: quod etiam cogitare absque impietate non licet. Necessæ est igitur ut illa vera sint, et hæc per rectam expositionem illis consentanea esse ostendantur. Dicere itaque non sine ratione fortasse quispiam posset, quod cum corpus Domini duplex sit (quemadmodum in primordio nostri sermone ostendimus), verum scilicet et mysticum, illud quidem ipsius Domini verbis cujus corpus est, confici, hoc vero, quod ipsi sumus, sacris sacerdotum precibus, et justis actionibus, et vitæ ac morum honestate compleri, cum digne homines sacrum Eucharistiæ capiunt, et ejusdem

A cum Christo corporis efficiuntur. Et hoc quidem petere sacerdotem, cum rogat, ut descendens Spiritus sanctus, panem quidem pretiosum corpus Christi, calicem vero pretiosum sanguinem faciat, hoc est, ut fidelem populum mysticum corpus Christi sanguinemque faciat, quo membra et partes corpusque ejus effecti, et sibi ipsis charitate et Christo uniti, vivant cum eo vitam æternam, et fiant ipsius coheredes. Nos vero præter hæc illud potius dicendum existimamus, quod cum divinam hoc sacramentum sit commune, sit opus totius Trinitatis, necesse est nos, quemadmodum supra diximus, et Patrem et Spiritum sanctum cum Filio invocare, ut proposita munera perficiant. Quod et passim per totam missam facimus, et non ante verba Salvatoris, sed etiam post multis cum precibus invocantes, supplicantesque ut digni ministri tantæ rei efficiamur, quo possimus illa munera perficere, ut accepta eis fiant, et gratia Spiritus sancti super ea descendat. Quæ omnia non tam agimus, ut ipsi ea faciamus, quam ut populo ostendamus communia esse in creatura opera Trinitatis. Quemadmodum enim beneplacito Patris, et Spiritus sancti voluntate, unus in Trinitate natura Dei et Patris Filius, ex sanctis et immaculatis Virginis sanguinibus corpus assumpsit, ita et hoc corpus altaris ipsa Trinitas creat, ipse Spiritus sanctus potentia sua ex substantia in substantiam, hoc est, ex pane in corpus transmutat. Quæ res ut fidei populo palam fiat, illius etiam nos meminisse necesse est. Et hoc velle illos doctores qui per adventum Spiritus sancti sacramentum hoc fieri dicunt. Sunt vero iidem plane, qui ex solis Domini verbis Eucharistiæ sacramentum existimant confici. Idem enim utrumque dicunt, non contraria, aut sibi invicem repugnantia, sed eadem dicere existimantes: utrumque enim verum est. Et cum unum et idem ambo sint, unum idemque efficiant, et uno atque eodem tempore. In instanti enim temporis non aliter atque aliter, neque alio atque alio momento, sed eodem momento, et, si dicere fas est, eodem nunc, utrumque idem efficiunt, cum et divinæ Trinitatis personæ, quas invocamus, unum atque idem substantia et inseparabiles sint. Quod si rerum natura tale aliquod verbum pati posset, quod mox et sine alicujus temporis intervallo rem omnem exprimeret, profecto nos simul et eodem tempore cum verbis Domini cætera omnia pronuntiaremus, illa quidem duntaxat sacramenti efficientia credentes, et tamen Patris et Spiritus sancti gratiam non dubitantes adesse, et hoc oratione et precibus manifestantes. Adsunt etenim illi quoque cum istis Domini verbis, etiam nobis nonnihil ultra flagitantibus. Sed cum desiderii nostri nequeamus ardorem continere, nominatim quoque eum invocamus, et præsentiam ejus populis aperimus. Cæterum quoniam natura rerum id vetat, necesseque est per intervalla temporis unum post aliud verbum pronuntiare, atque ita totam historiam sacramenti re-

petere, deinde Patrem et Spiritum sanctum invocare, idcirco iis qui non bene rem considerant, videri solet aliud esse quod postea invocatione sancti Spiritus dicitur, idque solummodo absque verbis Domini sacramentum conficere. Quod certe a veritate longissime abest. Oportet enim hæc aliaque hujusmodi, non tanquam in tempore in quo dicuntur, sed tanquam in tempore pro quo dicuntur, ita intelligere, ac si tempus illud maneret minimeque deflueret, sed in uno eodemque nunc illa dicerentur: profecto enim ita dicerentur, si fieri posset, et rerum natura minime repugnaret. Cum igitur pro tempore in quo illa Dominica verba dicuntur, invocationes etiam posteriores fiant, et ad illud referantur tempus, profecto et eodem hæc ipsa dicta esse tempore existimanda sunt, quod certe factum fuisset, si natura rerum pateretur. Etenim quemadmodum si quis sermonem alicujus moleste ferens, et audire ipsum recusans, diceret, Clausi tibi aures, cum tamen nondum clausisset; vel aliquid sibi molestum videre nolens, diceret: Obduxi oculos, cum id nondum, et alia iis similia; ita tale nescio quid in iis Domini verbis animadverti potest. Cum enim ita loqui debuisset, dicens discipulis suis, *Accipite et manducate, hoc est corpus meum, fregit, et dedit eis.* Hoc enim ipse ordo rerum pœnebat, primo consecrare, deinde frangere, postea distribuere, quod nos in præsentia facimus. Ille tamen ait, *Fregit, et dedit,* dicens, *Hoc est corpus meum,* figurato sermone quem hystorologiam vocant, usus. Juxta illud poetæ, Simul nutriti natiqve fuerunt. Et alibi, Sonuit cadens. Primo enim nascitur aliquis, deinde nutritur, et cadit quis antequam sonum faciat. Debet igitur nos recte judicare volentes, singula quæque intelligere, ut in propriis dicta sunt locis, nec in quo, sed pro quo tempore dicuntur animadvertere; et quæ vel ante vel post aliqua dicuntur, aliquando quidem tanquam simul cum illis, aliquando vero, vel ut posterius quæ prius, vel ut prius quæ posterius dicta sunt, dicta existimare. Siquidem ipse quoque Chrysostomus multo ante et post verba Domini in oratione quæ post oblationem dicitur munerum, *Dignos nos, inquit, fac, Domine, ut coram te gratiam inveniamus, et acceptum tibi fiat sacrificium nostrum, et inhabitet Spiritus gratiæ tuæ bonus super nos, et super hæc proposita munera.* Ubi considerandum quid hæc verba, *Dignos nos fac, ut Spiritus sanctus tuus inhabitet super hæc proposita munera.* Nihil differunt a verbis illis Clementis, vel Jacobi, vel Basilii, vel quæ supra retulimus ipsius Chrysostomi, quibus nonnulli existimant hoc sacramentum confici. Etenim illi quidem Deum precantur, ut mittat Spiritum sanctum, qui adveniens sanctificet, et panem efficiat pretiosum Christi corpus: hic vero, *Dignos, inquit, facias, ut inhabitet Spiritus sanctus tuus super hæc proposita.* Quæ verba nullam sane inter se diversitatem habent. Hoc tamen Chrysostomi ante Domini verba dicuntur, et longe ante

preces illas, quibus nonnulli existimant sacramentum Eucharistiæ mysterium confici. Quod si iis prioribus verbis et hac Chrysostomi oratione sacramentum non conficitur, profecto nec posterioribus perficietur, quæ cum illis eadem sunt: eadem enim eorumdem sunt efficientia. Perficitur autem verbis illis quæ inter utraque media, maxime principalia sunt, hoc est Dominicis verbis. Hæc sunt quæ totum efficiunt, hæc ad quæ omnia referenda sunt, sive antea, sive postea dicantur. Hoc ipsum apertius etiam ex Basilii verbis in eodem loco percipi potest. Mox enim post munerum oblationem: *Respice, inquit, super vos, Deus, et super hæc nostram patriam, et acceptam eam habeas, quemadmodum accepta habuisti munera Abel, immolationes Abraham, Moysi et Aaron sacerdotium, Sanctis pacificas.* Quemadmodum cepisti a sanctis apostolis tuis veram hæc patriam, ita a nobis peccatoribus, manibusque nostris, accipe hæc munera, bonitate tua, Domine. Videsne ut post multa quæ orans dicit, post propositum sacrificium patriæ, quod soli Deo et nulli alteri debetur, post preces, quibus ut accepta Deo ferent, sicuti Abel, Noe, et cætera sacrificia, tamen ne aliquis contentioni relinquere locus, subjunxit: *Quemadmodum e manibus sanctorum apostolorum tuorum hanc veram patriam accepisti, ita e manibus nostris hæc munera accipe? Quid ergo tergiversamur? Hoc modo et verba hæc satis esse ad consecrationem dicemus, cum dicat Basilios: Ita e manibus nostris hæc munera accipe, quemadmodum a tuis apostolis hanc veram patriam accepisti. Si enim apostolorum manibus verum Christi corpus consecratum fuit, idque nunc in manibus suis fieri rogat Basilios, cur non his verbis subito perficitur sacramentum? Nihil enim hæc differunt a posterioribus precibus, quibus nonnulli putant perfici sacrum mysterium. Audi enim quid dicat, *Rogamus te ut descendat Spiritus sanctus tuus super hæc proposita munera, et faciat panem corpus, calicem vero sanguinem.* Si igitur prius illis orationibus, quæ simillimæ posterioribus sunt, non perficitur sacrum mysterium, profecto nec postremis perficietur. Simillimæ enim preces simillimos parerent effectus. Superest igitur ut verbis Salvatoris nostri hæc vis tribuenda sit, et ad ea cætera referenda sunt omnia, quæve ante quæve postea dicuntur, et pro eo tempore quo illa verba dicuntur, hoc quoque dici existimandum. Diutius autem in hac parte dedita opera commorari somnus: tum quod ad cognitionem eorum quæ supra dicta sunt, non parvam afferre utilitatem videbantur, tum quod necessaria erant ad ea solvenda quæ ex divino Dionysio et Damasceno opponi solent. His addi tertia quoque ratio, nulli fortasse superiorum inferior, posset: hierarcham, totum Deo repletum divinoque amore juxta Dionysium *De divinis nominibus* captum, veluti extasiis quandam, et divinum pati zelum; ob hoc sæpenumero extra se positum, et totum rei amatæ hærentem, zelo quodam*

et timore, ne id quod desiderat non assequatur. A
 æpius eadem ex vero ac pene incredibili mentis
 desiderio pelere, nec ignorare quidem se jam quod
 quærebat adeptum, sed insatiabili quodam amore
 iterum atque iterum eadem repetere, ut etiam in
 quibusdam symbolis quasi evidentissimis signis,
 qui adsunt, intelligere possit, totum Deo captum,
 totum jam divinum effectum, ac per hoc imita-
 tione ejus ad virtutem vitæque integritatem allu-
 ciantur, et, ut aiunt, quasi manducti ponantur in
 viam. Hoc summus ille propheta David plerisque
 in locis facit. Nam cum dixisset, *Cum invocarem,
 exaudivit me Deus justitiæ meæ*, paulo post in eo-
 dem psalmo subjungit, *Miserere mei, et exaudi ora-
 tionem meam*¹. Quem locum Theodoretus ex sen-
 tentia, nisi fallor, Chrysostomi (neque enim Chry-
 sostomum apud nos in præsentia habemus) expo-
 nens, Non satiatur, inquit, hic justus orando, sed
 supplicans et impetrans, et fructus orationis colligens,
 adhuc orando ac supplicando perseverat; scit
 enim quando inde sequatur utilitas. Alibi quoque
 idem David, *Dirigatur*, inquit, *oratio mea sicut incensum
 in conspectu tuo*². Quid, quæso te, clamat
 David ut sua exaudiatur oratio? Si enim iniqua
 et præter rationem erat, nunquam ad Deum ascen-
 disse, quomolibet eo rogante atque obsecrante;
 quod si recta et exaudiri digna, jam directa erat ad
 Deum, ipso quoque propheta tacente. Nempe igitur
 petit quod tenebat, et quæ præsentia jam erant de-
 siderat. Idem nostri quoque doctores, qui missam
 composuerunt, fecere. Etenim post verba illa: *Fac
 hunc panem corpus Christi, et hunc calicem sangui-
 nem Christi*, quibus solis nonnulli existimant
 fieri consecrationem, adhuc pro eis adorant, aut
 frustra prorsus id facientes, quod nec cogitandum
 est, aut vehementi quodam desiderio eadem hæpius
 repetentes. Memento enim, inquit, Domine, im-
 becillitatis meæ, et præsta mihi veniam omnis sive
 voluntariæ, sive non voluntariæ meæ culpæ, neque
 propter peccata mea inhibeas Spiritus sancti gra-
 tiam ab his propositis muneribus. Et rursus paulo
 post ad populum dicitur: Pro oblati consecratisque
 muneribus prothesis Deum rogamus. En quomodo
 orant ne ex propositis muneribus Spiritus gratiæ
 areceatur; en quomodo pro sanctificatis propositis-
 que muneribus hortantur Deum precari, quamvis
 multo ante sanctificata fuerint, quamvis perfecte
 consecrata, etiam juxta eorum opinionem, qui no-
 bis contraria et loquuntur et sentiunt. Quid igitur
 diceamus hoc loco, fratres? nisi quod ex sententia
 Chrysostomi Theodoretus ait: Non satiatur orando
 justus, et reliqua quæ supra memoravimus. Quod
 si qui fortasse dicerent, Non pro divinis muneribus,
 sed pro nobis sit, quod significant, queram
 ab eis primo quidem, cur nostra expositio non
 convenientior sit atque subtilior? Nam quod hie-
 rarchæ divina quædam passio, et veluti exstasis
 accidat, ita ut vehementi quodam amore extra se

¹ Psal. iv, 2. ² Psal. cxl, 2. ³ Joan. vi, 55, 56.

positus, totus rei amatæ hæreat, et eadem æpius,
 quasi divino quodam furore correptus repetat,
 quemadmodum in terrenis istis amoribus accidit,
 ut amans ab amato inseparabilis sit, profecto non
 parva et contemnenda, sed magna et mystica ratio
 est. Quod vero justus non satiatur orationibus, sed
 quæ desiderabat jam consecutus adhuc perseveret,
 eadem petens, desiderio certe ac devotioni talis
 tantique sacramenti contentanum est. Deinde vero
 fingamus adversariorum istam rationem validam
 esse, nec quovis modo refutari debere. Nonne pro
 nobis magis facit? imo vero nonne a nobis in con-
 firmationem sententiæ nostræ adductus est? Hoc
 est enim, quod in principio fere hujus disputatio-
 nis diximus, duplex esse Christi corpus, verum et
 mysticum. Et hæc quidem, nisi me animus fallit,
 satis sunt ad solutionem ac confirmationem eorum
 quæ ab adversariis dici solent. Quod vero nonnulli
 subjungunt etiam post verba Domini panem et
 vinum proposita munera a sacris illis doctoribus
 nominari, quod non videretur esse faciendum si
 jam consecrata forent (non enim jam amplius pa-
 nis et vinum, sed corpus et sanguis Domini, et es-
 sent et dicerentur), facilis est ad ea responsio.
 Quis enim neget verum Christi corpus et sangui-
 nem, recte panem et vinum nuncupari posse? Nam,
 ut præteream multa diversorum doctorum testi-
 monia, qui indifferenter etiam post consecratio-
 nem, modo corpus et sanguinem Christi, modo pa-
 nem et vinum nominant (neque enim est in re fa-
 cilli diutius commorandum), nonne ipse Dominus,
 quo nullus fide dignior est, de suo præsertim cor-
 pore loquente, indifferenter modo hoc, modo illud
 nominat? *Qui manducat*, inquit, *meam carnem, et
 bibit meum sanguinem, habet vitam æternam*. Et
 rursus, *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus
 vere est potus*. Et iterum: *Qui manducat meam car-
 nem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego
 in eo*³. Alibi vero, *Ego sum panis vitæ*, inquit.
*Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et
 mortui sunt. Hic est panis qui de caelo descendit, ut
 qui ex eo comedat, non moriatur*. Et alio in loco:
Si quis manducat ex hoc pane, vivet in æternum. Et
 rursus: *Panis quem ego dabo, caro mea est, quam
 ego dabo pro mundi vita*⁴. Manifestum est igitur,
 quod iterum suum corpus panem nominat etiam
 Dominus. Sed de his satis; nunc ad id quod de
 Damasçeno opponitur, venimus.

Idem inquit Basilium munera illa præfigurativa
 corporis et sanguinis Domini nuncupasse, quod
 nondum consecrata erant, et tamen hoc verbo
 usus est Basilium in compositione missæ suæ, multo
 post verba Domini. Ad hæc responsuri, primo tan-
 quam filii a patre ventam poscimus, si duobus
 propositis amicis præferamus veritatem. Dehinc di-
 cimus sacramenta etiam postquam consecrata sunt,
 figuram esse, et ideo etiam præfigurativa veri corpo-
 ris et sanguinis Christi dici posse, quod etiam su-

⁴ ibid. 50-52.

perius ostendimus. Sensibilis enim panis et vini etiam post consecrationem species figuræ quedam et præfigurativa uti sunt, ita etiam dici possunt, tum contenti sub eis veri Dominici corporis et sanguinis, tum mystici corporis et ecclesiasticæ unitatis, ipsum quoque corpus mystici corporis symbolum ac signum esse, ut latius paulo ante disseruimus. Decet tamen, ut tunc quoque memoravimus, hæc debito modo, et non instar sacramentorum veteris legis, quæ tantum figuræ sunt, accipere. Quod etiam Dionysii testimonio confirmatur, qui sacramentum hoc etiam post consecrationem (in 3 *Ecclesiasticæ hierarchiæ* capitulo) symbolum nominat. Ita enim inquit: Sacras divinas operationes hierarcha laudans, consecrat divinissima, et manifestat quæ laudata sunt, per symbola sancte proposita. Et infra: Populo quidem divina solum symbola intuente. Et rursus: In sacram memoriam nos ducit divinæ cœnæ, quæ principale symbolum fuit eorum quæ in altari sunt. Unde et ipse symbolorum creator optimo iure eum repellit, qui non sancte neque simili modo cum eo sacra illa cœnaverit. Cum igitur sacra illa munera etiam post consecrationem symbola nominet, creatoremque eorum quæ nunc quotidie in ecclesiis sunt, principale symbolum, illam sacramentalem cœnam sacramentorum in eo distributionem, ipsumque Dominum symbolorum creatorem appellet, eorum videlicet quæ tum creavit, hæc vero fuerunt proprii corporis consecratio, distributio, traditio, cur non etiam figuram convenientissime vocet? Atqui quod nec præfigurativi quidem vocabulum vero Christi corpori sanguinique conveniat, idem Damascenus testatur in eodem capitulo, ita dicens: Præfigurativa futurorum dicantur; verum corpus et sanguis Christi, non quia non sunt verum corpus et sanguis, sed quia nunc quidem per ea participes efficiamur divinitatis Christi, tunc vero per solam visionem intelligibilibus. Hoc idem apertius confirmare videtur beatus Gregorius, ideo inquitens hæc nominari figuram, quia corpore et sanguine Domini nunc participamus in figura panis et vini, tunc vero eum talem qualis vere est, manifestissima visione contemplabimur. Quamobrem non video quid tandem formidans Damascenus, præfigurativi vocabulum renuerit, ideoque ita exponere sit conatus, cum possibile sit, tam ex ipsis quam ex cæterorum doctorum sententiis, verum etiam corpus et sanguinem, sive figuram, sive præfigurativa nominare. Licet igitur nobis hoc loco dicere, quod sanctus Basilius ad Amphilochem scribens Iconiensem, de Dionysio Alexandrino martyre inquit. Nam cum loqueretur de his qui rebaptizandi sunt, Pepusianosque, contra Dionysii sententiam, rebaptizandos censeret: Miror, inquit, quomodo hoc latuerit Dionysium, quamvis canonum omnium expertissimum. Volebat sane Dionysius, quanquam sanctus, imo vero etiam martyr, eos qui ex Pepusianorum hæresi ad hunc venissent, non debere baptizari. Cujus con-

trarium sentiebat Basilius, nec veritus Dionysii, et sancti, et martyris auctoritatem, qui contra ejus opinionem judicaret, diceretque, ad fidem ex ea hæresi venientes rebaptizari debere, quod non recte neque in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti essent baptizati. Et nobis igitur mirandum est, quomodo dixerit hoc Damascenus. Sed meminisse oportet, hominem eum fuisse, quamvis mira sanctitate præditum, et fieri aliquando potuisse, ut pro imbecillitate humani ingenii non recte aliquid senserit; nos vero non ex iis vel ipsum vel alios de illis quæ palam atque unanimiter tradiderunt, sed potius ex iis hæc discernere ac judicare debere. Fortassis autem, quod impossibile non est, diceret quispiam, verba illa Basilli, quibus hæc munera præfigurativa nominavit, tempore Damasceni locum ante verba Domini in missa Basilli habuisse, ideoque eo modo et recte exposuissæ Damascenum: nunc vero nescio quomodo ea verba fuisse transposita. Multa enim huic similia tam longo temporum intervallo acciderunt. Siquidem apud Apostolum his illa verba posita sunt: *Hoc facite in meam commemorationem*. Idem post: *Hoc est corpus meum*. Et post, *Hic est sanguis meus*. Nos vero semel tantum in sacra consecratione hoc dicimus. Præterea sacras particulas, hoc est sacre dormientium memoriam, multo ante Domini verba juxta eundem Dionysium facere solebant; nos vero hoc multo post, mutato nescio quomodo ordine, facere consuevimus. Minime igitur mirandum esset, si hoc præfigurativi vocabulum, Damasceni tempore ante Dominica verba locatum, dehinc a recentioribus eo quo nunc legitur loco mutatum ac positum fuisset. His ita expositis, superest ut ad ea tandem quæ de sancto Dionysio ab adversariis objici solent, respondeamus. Verba ejus hæc sunt; Inde divinus hierarcha accedens ad sacrum altare, laudat prædictas sacras operationes Dei, ipsius Jesu providentiæ, quas pro salute generis nostri, beneplacito sanctissimi Patris, in Spiritu sancto, secundum evangelica verba operatus est. Postquam autem laudavit, et venerandam intellectualemque speculationem eorum intellectualibus oculis perspexit, ad symbolicam eorum consecrationem venit, et hoc secundum traditionem divinam. Unde devote simul et hierarchiæ post laudes divinarum operationum de consecratione eorum, respondet, *Tu dixisti*, inquitens, *Hoc facite in meam commemorationem*. Deinde postulans ut dignus fiat hac consecratione, et ad similitudinem Christi hæc divina perficere valeat, et castè distribuere, consecrat divinissima, et manifestat laudata per symbola sancte proposita. Ad hæc Dionysii verba, quanquam difficilis fore responsio videatur, apud eos præsertim qui contentiosis cupidiores sunt quam veritatis, dicimus tamen et ingenue attestamur, apud probas et devotas aures nihil in his esse quod iis quæ supra diximus adversetur. Quid enim, o bone Jesu, clarius, quid apertius, quid manifestius inveniri potest, quam

verba sanctorum doctorum, de quibus supra mentionem fecimus, verba Domini mutare panem in corpus, illa sacramentum integre perficere, verbo Dei panem sanctificari, panem in corpus per verbum mutari, ante verba panem simpliciter esse munus quod offertur, post verba mox in corpus mutari, aliaque hujusmodi? A quibus quomodo, quomodo, dissentiret Dionysius, præsertim doctrina et sapientia ac vitæ sanctitate æqualibus atque similibus? Profecto nemo hoc mentis compos fateatur. Est autem quod Dionysius inquit, tale aliquid quale superius diximus. Quod cum opera in creatura totius Trinitatis communia sint, ut hoc omnibus palam fiat, operæ pretium est totam nos Trinitatem invocare. Quod cum simul et absque intervallo temporis fieri non possit, cum præsertim oporteat omnem illorum quæ ea nocte gesta sunt historiam enarrare, necesse est nos unum post aliud, secundum vim et naturam nostræ pronuntiationis, exponere. Ita ergo post verba Dominica (quibus juxta Chrysostomum integre perficitur sacramentum ac proposita transmutantur, quibusve, ut Gregorius Nyssenus ait, sanctificatur panis, in corpusque transfertur) Patrem ac Spiritum palam atque aperte invocamus. Hanc vero manifestam invocationem tanquam multitudini notiolem tradit beatus Dionysius, cum sacerdotem dicit, postquam pro se respondit, dicens, *Tu dixisti, Hoc facite in meam commemorationem*, tunc demum ad consecrationem accedere. Consecrationem enim hoc loco vocat, non illam quæ sola et principalis est, et sine qua perfici mysterium non posset, sed eam quæ notior est ac manifestior multitudini, quæque ad primam illam atque præcipuam quæ sit verbis Domini, refertur, quam eodem temporis momento, et, ut supra diximus, eodem nunc, cum verbis Dominicis protulisset sacerdos, si id natura rerum ferre potuisset. Hoc autem ex eo quoque fit manifestus, quod etiam ante hæc verba perfectum jam sacramentum ponere videtur, cum dicit quod hierarcha, accedens ad sacrum altare, laudat prædictas sacras operationes, et ita consecrat divinissima, et manifestat laudata. Manifestare autem laudata, juxta expositoris sententiam qui fuit vir sapientissimus Maximus, est clara facere quæ laudata sunt, hoc est, divina opera Christi, quæ enumeravit facta a Salvatore nostro in remissionem peccatorum et in vitam æternam. Hæc verba sunt Maximi, imo etiam Dionysii. Nemini autem dubium est, commemorationem divinarum beneficiorum fieri ante verba Dominica. Quæ vero illa sint, ipse doctor enumerat. Quamobrem et ante verba Domini fuisse hæc manifestissime docere videntur. Quod autem in remissionem peccatorum et vitam æternam ipsa opera ducant, mox per verba Dominica sequitur, imo vero inter ipsa Domini verba continetur. *Hoc enim est, inquit, corpus meum, quod pro vobis frangitur in remissionem peccatorum; et, Hic est sanguis meus, qui pro vobis et multis effundetur in remissionem*

A peccatorum. Quamobrem, juxta hujus doctoris sententiam, jam perfectum est sacramentum, cum dicimus remissionem peccatorum nobis præbent. Dicimus autem hoc subito post verba Domini, imo vero in ipsius Domini verba. Sequuntur enim hæc illa Domini verba quibus perficitur sacramentum, scilicet, *Hoc est corpus meum, et, Hic est sanguis meus*, quemadmodum res ipsa rem ipsam sequitur, hoc est, peccatorum remissio Dominici corporis communionem, cujus est effectus. Medio igitur illo tempore, quo divina opera ante verba Domini laudantur, et quo eadem post illa verba populo manifesta sunt, consecratio fit, illis videlicet Domini verbis. Addit etiam postea idem sacer Dionysius: Postquam autem laudaverit, et venerandam intellectualemque speculationem eorum intellectualibus oculis perspexerit, ad symbolicam eorum consecrationem venit, et hoc secundum divinam traditionem. Quem locum exponens Maximus ait: Benedicens scilicet panem et calicem sacrorum munerum. Ergo benedictionem panis et calicis consecrationem ait esse Dionysius, eamque secundum divinam traditionem. Benedictio igitur panis et calicis, qua tunc secundum Dionysium sacerdotes utebantur, cum dicebant: Et gratias agens benedixit, sanctificavit, fregit, deditque discipulis suis dicens: *Accipite et manducate, hoc est corpus meum*: hæc, inquam, benedictio per verba Domini perficit sacramentum. Quamobrem secundum divinam traditionem hoc fieri inquit Dionysius. Traditio enim Christi hæc fuit, accipere panem, gratias agere, benedicere, et verba illa pronuntiare. Nonne igitur luce clarius videmus etiam testimonio Dionysii, per verba Domini consecratum esse Eucharistiæ mysterium benedictione præcedente? præsertim juxta Græcorum ritum, qui post oblationem munerum in altari, nunquam ea, nec antea, nec post benedicunt, nisi tantum cum se existimant consecrare, quasi benedictionem consecrationi necessariam existimantes. Propter quod et hanc benedictionem, quam Dionysius et Maximus ante verba Domini sciendam censent, præmittunt nostri, non recte quidem facientes. Quod si tunc benedicere decet, ut hi doctores sentiunt, imo vero ut Dominus tradidit, procul dubio tunc prolatis Domini verbis credendum est fieri consecrationem: Subdit deinde Dionysius, quod postulans hierarcha, ut dignus fiat hac consecratione, et ad similitudinem Christi hæc divina perficiat, et caste distribuat, participaturosque, prout sacros decet, participet, consecrat divinissima. Ex quibus manifestissime apparet, quod hæc verba *consecrare atque perficere* per synecdochen ad ea quæ sequuntur accipi debent, id est ad castam distributionem et dignam participationem, quæ omnia post consecrationem mysterii precari ac petere solemus. Quod facile est intelligere, si quis missas a Jacobo, Basilio et Chrysostomo editas diligenter animadvertat: tunc enim supplices oramus, ut digne commu-

nicare et cæteris distribuere possimus. Quamobrem quæ subjunguntur verba, *consecrare*, ac *divina conficere*, aut per synecdochen, aut per hystero-logiam dicuntur, vel forte (quod supra dictum est) manifestiorem invocationem, quæ Salvatoris verbis non ita aperte continebatur, significans.

Hæc habui quæ de Eucharistiæ sacramento, sicuti ab initio pollicitus fueram, in præsentia dissererem. Ubi ita, ni fallor, adversantium rationes atque argumenta solvi, ut nulla posthac frustra et inaniter contendendi relicta occasio videretur; modo omnes meminerint, quam manifesta quamque extra omnem contentionem sint sanctorum testimonia, quibus ostenditur verba Domini esse quæ sacram Eucharistiæ mysterium integre perficiunt, ac idcirco cætera quidem omnia verba ad hæc, hæc vero ad alia minime esse trahenda; his præterea maxime omnium esse credendum, tum quia unanimes et unius sententiæ omnes sunt sive Orientales sive

Occidui, tum quod ita clare ac manifeste de hac re loquuntur, ut nulla omnino dubitatio superat tibi. Quæ ex adverso dicuntur, ita obscura et quibusdam quasi tenebris involuta sunt, ut plures variasque et vix extricabiles recipiant expositiones. Clarioribus autem ad eorum quæ obscuriora sunt cognitionem utendum esse, eruditi omnes et putant et jubent. Quæ cum ita sint, ad extremum eos in quorum manus hæc forte pervenient, hortamur atque obsecramus, ut, omni rejecta contentione, studio duntaxat inveniendæ veritatis hæc legentes, ad ipsam veritatem accedant, inventam suscipiant, susceptamque cæteris patefaciant. Valeant autem hi omnes, qui rationis callem minime sequentes, cum contentione ac sæpe etiam jurgiis et contumellis, quidquid eis in mentem vel potius buccam venerit, nemini parcentes, eruclare atque epyomere non erubescant.

BESSARIONIS

S. R. E. CARDINALIS

ASCETICARUM S. BASILII CONSTITUTIONUM

COMPENDIUM

(Joan. Yriarte, Cod. Gr. Matrit. p. 411.)

Cod. CV, sine titulo, index operis proxime sequentis: Πρόλογος ἐν ταῖς ἐπομέναις τοῦ παμμάκαρος Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀσκητικαῖς Διατάξεσι, συντεθείς πρὸς τοῦ αἰδουσιμωτάτου καὶ σοφωτάτου ἐν Χριστῷ Πατρὸς Βησσαρίωνος καρδινάλως τοῦ Νικαίας. Κεφ. α'. *Prologus in sequentes undequaque beati Patris nostri Basilii asceticas Constitutiones, compositus a reverendissimo et sapientissimo in Christo Patre Bessarione cardinali Nicæno.*

Asceticæ hujusmodi Constitutiones non sunt equidem universum sancti Basilii Regulæ corpus, sed ejus tantummodo compendium, quod idem Bessario, ut in Prologo ipse testatur, ordinis Basiliani cœnobarum causa per omnem Italiam ac Siciliam degentium, ex ingenti ejusdem volumine concinnavit. Cum vero de hac Bessarionis Græcâ lucubratione, sive impressa, sive ms., omnis librorum index, omnis notitia, atque ipse D. Marci bibliothecæ catalogus sileat, quam ille purpuratorum litteratissimus summo undique studio conquisitam, triginta aureorum millibus comparatam, Venetiarum senatui dono dedit, rem sane lectoribus monasticæ disciplinæ addiscendæ cupidis pergratam videor facturus, si tam reconditi operis *Indicem* et *Prologum* ipse vicissim in specimen elargiar.

INDEX.

Κεφ. α'. Πρόλογος ἐν ταῖς ἐπομέναις τοῦ παμμάκαρος Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀσκητικαῖς Διατάξεσι.

Κεφ. β'. Τίνα τὰ εἶδη μοναδικῆς καταστάσεως, καὶ ποῖον αὐτῶν βέλτιόν τε καὶ ἀσφαλέστερον.

Κεφ. γ'. Ποῖόν τινα χρὴ τὸν ἡγούμενον εἶναι.

Κεφ. δ'. Περὶ τοῦ πάντα αὐτὸν μετὰ τῆς τῶν ἀδελφῶν συμβουλῆς ποιητέον.

Κεφ. ε'. Ὅπως ἐμμέριμον αὐτὸν εἶναι δεῖ πρὸς τὴν τῶν ἀμαρτανόντων διόρθωσιν.

Κεφ. ς'. Πῶς χρηστὸν τοῖς μετὰ τρίτην παραίτευσιν μὴ διορθουμένοις.

Κεφ. ζ'. Πῶς καὶ ἀπὸ ποίας ἡλικίας τοὺς ἐπὶ ἀποταγῇ τῶν κοσμικῶν τῇ μονῇ προσιόντας δεκτέον· καὶ πῶς τοὺς νεωτέρους ἀνάγειν χρὴ καὶ παιδεύειν.

Κεφ. η'. Περὶ τῆς τῷ κόσμῳ ἀποταξαμένου πολιτείας καὶ τῆς εἰς τοὺς προσιῶντας ὑποταγῆς. Καὶ δεῖ πάντα αὐτοῖς εἶναι δεῖ καινὰ καὶ μηδὲν ἴδιον ἔχειν· καὶ πῶς πρὸς τοὺς κατὰ σάρκα συγγενεῖς διαχεισθαι δεόν.

Κεφ. θ'. Πῶς καὶ τίσιν ὥραις εὐκτέον.

Κεφ. ι'. Εἰ ἔξοσι καὶ τίσιν αἰτίαις ἔξοσι τῆς μονῆς καὶ τῆς ἀδελφότητος ἀναχωρήσαι.

- Κεφ. ια'. Εἰ τοὺς ἐξ ἄλλης μονῆς ἀναχωροῦντας δε-
κτόν.
Κεφ. ιβ'. Πῶς τὸν προεστῶτα διορθωτέον περὶ τι
ὑποπτευόμενον ἁμαρτάνειν.
Κεφ. ιγ'. Ὅποιοὺς εἶναι δεῖ τοὺς τοῦ κελλαρῖου καὶ
τῶν ἄλλων διακονημάτων τὴν φροντίδα ἀναδεξα-
μένους· καὶ πῶς τῶν ἐμπεισιτευμένων αὐτοῖς
σκευῶν ἐπιμελητέον.
Κεφ. ιδ'. Περὶ τῶν νόσούντων ἀδελφῶν καὶ εἰ χρη-
στόν ἰατρείαις.
Κεφ. ιε'. Περὶ ἐνδυμάτων καὶ βρωμάτων μοναχοῖ;
προσηκόντων.
Κεφ. ις'. Εἰ χρὴ τοὺς μοναχοὺς ἰδίαις χερσὶν ἐργά-
σθαι, καὶ τίνα ἔργα.
Κεφ. ιζ'. Περὶ τῶν μὴ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐν τῇ τρα-

Singula hujusce indicis capituli lemmata plane congruunt lemmatibus intra ipsum opus inscriptis, præter capituli quarti, ubi pro τῆς ἀδελφότητος substitutum τῆς τῶν ἀδελφῶν συμβουλῆς; octavi, in quo pro τῶν κόσμῳ ἀποταξαμένων habetur τῷ κόσμῳ, etc.; decimi, ubi post vocem αἰτίας geminatur verbum ἔξιστι; decimi tertii denique lemma, quod non ἀναδεχομένους, sed ἀναδεξαμένους, non φροντιστέον, sed ἐπιμελητέον exhibet.

PROLOGUS.

Beatissimus magnusque Pater noster Basilius, pro sapientia divinaque virtute sua, de vita ascetica opus utilissimum ac materiae varietate locuples composuit. Viri nihilominus aliqui vitam monasticam sectantes et qui, in Italia Siciliaque præsertim, leges ac regulas illius vitæ observare præsertim, linguæ Græcæ imperiti, siquidem ex Latinis prærentibus oriundi, Græca legere nequeunt, aut si legunt quidem, sæpe in errore versantur, et lectum minus comprehendunt. Alii circa canones ac regulas vitæ monasticæ, secundum quas se victuros esse promiserunt, tantum non cæcutiant, nec magistro illius libros explorante carere possunt. Quare visum est mihi divi Patris nostri librum, quem illi, quos dixi, ob materiarum vastitatem et linguæ ignorantiam gustare non valent, breviter exponere, ut inde eligant quod in quotidianum usum monastice viventibus utile et commodum esse potest. Et quidem istas regulas, quatenus communi usui respondent, exponam, ex quarum observantia monachi perfectionem attingere poterunt. Cum enim opus meum in compendium redactum erit, ii qui hac brevitate delectantur, opus majus quoque cognoscere volent, et qui nondum intelligere rem possunt, studio adhibito facile comprehendent. Regulæ enim nudis sancti doctoris verbis tradentur, et ubique indicabitur, quo capite aut sectione unaquæque desumpta est, ita ut qui volit ad fontem recurrere potis sit videre, nos ne tantillum quidem de nostro adjecisse, sed quæcunque damus, sancti doctoris ipsius verba esse. Sed latiori quoque sensu dictorum vim ac causas complecti quis poterit, si lubet. Igitur, fratres, animum ad divina ejus verba attendamus; aurem oris ejus vocibus præbeamus. Labia enim ejus sapientiam fundent, et cor ejus prudentiam profert; et ubi omni studio audiverimus, præcepta ejus observare

- πέξη μεταλήψεως παραγενομένων.
Κεφ. ιη'. Περὶ τῆς ἐν τῇ τραπέζῃ ἀνοργνώσεως· καὶ πῶς αὐτῆς ἀκουστέον.
Κεφ. ιθ'. Περὶ σιωπῆς οὐκ ἐν εὐχαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τηρητέας.
Κεφ. κ'. Ὅτι δεῖ μετὰ τὸν προεστῶτα καὶ ἕτερον ἀνεῖ αὐτοῦ τὸν αὐτοῦ τόπον ἐπέχειν.
Κεφ. κα'. Τίσι χρὴ τῶν ἀδελφῶν τὰς ἀποδημίας ἐπιτρέπειν, καὶ πῶς ἐπανιόντας αὐτοὺς ἀνακρίνειν.
Κεφ. κβ'. Περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης τῶν μοναχῶν, καὶ τοῦ μὴ δύο ἢ τριῶν ἐταιρίας ἐν συστήματι ἀσκητικῷ γίνεσθαι.
Κεφ. κγ'. Εἰ πᾶσιν ἔξισται ποιεῖν ἐλεημοσύνας.
Κεφ. κδ'. Ἐπιτίμια τῶν διαφορῶς ἁμαρτανόντων.

B

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τοῦ καμμάκαρος Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου τῷ τῆς ἐνοουσης αὐτῷ τοῦτο μὲν σοφίας τοῦτο δὲ θεοποιοῦ ἀρετῆς περιουσία ἀσκητικῶν διατάξεων οὐ πολυφειλέστατον μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ πολύστοιχον ὡς τὸ εἶδος συγγραφάμενου βιβλίου, τινὲς τῶν τὸν μοναδικὸν βίον ἀνειλημμένων καὶ μάλιστα τῶν ἐν Ἱταλίᾳ πάσῃ καὶ Σικελίᾳ τοῖς ἀσκητικοῖς αὐτοῦ νόμοις τε καὶ κανόσιν ἀκολουθεῖν ἡρημένων τῇ τῆς Ἑλληνικῆς γλώττης ἀγνοίᾳ Λατίνου αὐτῶν ὄντες οἱ πλείους καὶ παῖδες Λατίνων μὴ δυνάμενοι οἱ μὲν μὴδ' ἀναγινώσκειν Ἑλληνικῶς ὄλωσ, οἱ δ' ἀναγινώσκοντες μὲν ἐπιτασμένως δὲ γε τὰ πλείω καὶ τῶν ἀναγιγνωσκόμενων συνιδόντες οὐδὲλωσ· οἱ δὲ εἰ καὶ συνιδῶσι μικρὸν τι ὅμως καὶ ἀμυδρὸν βραχεία τῶν κανόνων καὶ διατάξεων ὅφ' οἱς εἶν ἐπηγγεῖλαντο καὶ ὧν περὶ μοναδικῆς καταστάσεως ὁ διδάσκαλος εἰρηκεν ὅσον ἐκ γὰρ τῆς τῶν αὐτοῦ βιβλίων ἀναγνώσεως οἶδασι. Δι' ἃ ἔδοξέ μοι τὴν τοῦ θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν βιβλίον διελθόντι εἶν ἐπιέναι διὰ τε τὸ πολὺ μῆκος διὰ τε τὴν τῆς γλώττης ἀγνοίαν, ὡς εἰρηται, οὐ δύνανται ἐκείθεν ἐκλέξασθαι ἃ μάλιστα πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τοῖς ἐν κοινῷ ζῶσι λύσιτα εἶναι τε καὶ ὠφελῆν πεπιστάτωται, κάκεινα διὰ βραχείων ἐνταῦθα ἐκθεῖναι· ὑπὸ τινος ὑποθέσεως ὡς ἐκάστη τῶν χηρῶν ἀρμόζει ἀναγαγόντα αὐτάς, ἀλ' μάλιστα τηρηθεῖσαι τέλειον ἀν τὸν μοναχὸν ἀπεργάσαντο. Διὰ γὰρ τὴν βραχύτητα καὶ οἱ μικρὸν βραχὺ συνιδῶσι· ἐπιμελήσονται τὸ πᾶν συνιδῶσι· καὶ οἱ μῆπω συνιδῶσι δυνάμενοι βραδίως σπουδᾶσαντες ἔσονται· ἐπιτίθενται δὲ αἱ χρήσεις αὐτοῖς γυμνοῖς τοῖς διδασκάλου ῥήμασιν· ἐν ἐκάστῃ δὲ καὶ ὅθεν καὶ ἀπὸ ποίου τε κεφαλαίου καὶ λόγου εἰληται σεσημειωται· ἵνα πᾶς τις ἐκείσε ἀναδραμῶν, γνῶ μὴδὲν ἡμᾶς· μὴδὲ τὸ βραχύστατον ἡμέτερον εἰρηκέναι, ἀλλὰ πάντα εἶναι τοῦ Πατρὸς τε καὶ διδασκάλου φωνᾶς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κλαυτέρον ἐκείνοι τοὺς ἐκείτων τῶν λεγομένων λόγους τε καὶ

αἰτίας, εἰ τις καὶ τοῦτο ἐπιθυμῶν, λαβεῖν δυνήσεται. Ἀκούσωμεν οὖν, ἀδελφοί, νουνεῶς τῶν αὐτοῦ θεῶν ῥημάτων· κλίνωμεν τὸ οὖς ἡμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματος αὐτοῦ. Τὸ γὰρ στόμα αὐτοῦ λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας αὐτοῦ σύνεσιν· καὶ ἀκούσαντες πάση σπουδῇ καὶ τελείαι ταῦτα προθυμηθῶμεν· ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δικαιοῦνται, παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' εἰ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιοῦνται. Ἄν γὰρ τὰ παρ' ἡμῶν αὐτῶν εἰσενέγκωμεν, καὶ ὁ Δεσπότης ἡμῶν ὁ εἰπὼν, Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν, τὴν αὐτοῦ ἐκχεῖ χάριν συνεργούσαν ἡμῖν τάχα καὶ συμπράττουσαν. Ταύτης δὲ συνεργούσης ἡμῖν τῆς οὐρανῶν ἀναμφιδόλως ἦτις ποτ' ἐκείνη ἐστὶν ἐπιτευξόμεθα βασιλείας· ἦτις πάντων ἀγαθῶν ἐστὶν ἔσχατον, καὶ τῶν ἐφετῶν τὸ ἀκρότατον, καὶ μόνον τελικώτατον τῆς λογικῆς κτίσεως τέλος.

Secundum ascetici hujus compendii caput, seu potius primum, nisi Prologus principatum usurpasset, incipit: Δύο τάγματα εἰσι τῶν μοναχῶν· τάγμα τὸ κοινόδιον, καὶ τάγμα τῶν ἰρημικῶν. Novissimum, quod Ἐπιτήμια complectitur, desinit: Εἰ τις πέμπει τι εὐλογίαν ἢ δέχεται τί ποτε παρεκτός τοῦ ἀρχιμανδρίτου, γενέσθω ἀπ' εὐλογίας.

Continenter rubris litteris ascriptum: Τέλο; τῶν κατ' ἐπιτομήν Ἀσκητικῶν τοῦ μεγάλου Βασιλεῦς: hoc est: *Finis Asceticorum Basilii Magni in epitomen contractorum.*

Porro, ut de opere proxime recensito certi aliquid proferam, quod non Allatius in Italia, non Garnerius, sancti Basilii operum editor, in Gallia, non Fabricius in Germania mihi expedit, id tandem in Hispania Ludovicus ab Angelis, Basiliani ordinis monachus, aperuit. Huc enim non laudati operis solummodo notitiam, sed Hispanæ quoque interpretationis emendationem debemus, quam ipse cum exemplari Latino, cardinalis Sirleti, ejusdem ordinis protectoris, manu subscripto, diligenter contulit, quæ interpretatio prodit Hispani anno 1615 (1). Eadem editio iterata est Matriti anno 1664 (2). Deinde Hispanensem ibidem anonymus Basilianus mendis aliquot expurgatam, anno 1699 emisit (3). Postremo idem opus ad ultimæ hujus editionis fidem expressum P. Franciscus de Bejar, Basiliani cœnobii Matritensis olim abbas, eadem in urbe prodire jussit (4), tum minutissimis litteris, tum minima forma sancti Benedicti Regulæ libellulum, qui in omnium manibus versatur, æmulatus.

Græcus autem liber et Hispana interpretatio hoc inter se dissident, quod ille LIX tantum ἐπιτήμια contineat, etsi LX præ se fert, uno, cujus initium Εἰ τις ἀκράτῳ; ἐρχεται, in duo nempe LI et LXI distributo; hæc vero LXII: adeo quidem, ut in illo tria desiderentur, quæ in Hispana interpretatione nonum, quadragesimum, nonum numerantur. Cætera ad hanc pertinentia expendendæ conferendique otium minime suppetit. Non possum tamen (quod ad Græca mss. cum Græcis excusis collata special) silentio prætermittere, inter pœnas a Garnerio in editione Basiliana editas deficere exemplaris nostri

¹ Rom. II, 13. ² Joan. xv, 5.

(1) Editio hæc ita inscribitur: *Compendio de la I.ª a de nuestro P. S. Basilio Magno, arzobispo de Cesarea de Capadocia, y patriarca de todas las religiones. Recopilada por el cardenal Besarion Niseno, por mandado del papa Eugenio quarto. Año 1615. Impreso en Sevilla, por Clemente Hidalgo, in 4, præfixa ejusdem sancti Patris imagine æri incisa. Accedit commentariolus sic inscriptus: Modo de dar el habito a los novicios, conforme a la religion de nuestro Padre S. Basilio.*

(2) Eodem titulo, Año 1664. *En Madrid: Por Domingo Garcia Morrás, in 4, cui subnectitur alter hic libellus: Modo de dar el abito a los novicios, conforme a la religion de nuestro Padre S. Basilio el magno. Hujus pag. 36 occurrit, quod in Hispanensis editionis libro, qui præ manibus fuit, invenire non potui, P. Ludovici ab Angelis de Hispanici compendii Bessarionis emendatione testimonium hujusuodi:*

El nuestro Fr. Luis de los Angeles, difinidor general de la orden de nuestro Padre San Basilio magno, doy fee, que por mandado y orden del capitulo provincial de esta provincia del Andaluzia, correçti, y enmendæ el sobredicho compendio de la Regla de nuestro Padre San Basilio, confriendolo con el verdadero original Latino, firmado del cardenal Sirleto, protector que fue de nuestra religion, con-

B forme al tenor de las letras de nuestro santo Padre Gregorio XIII, felix memoria, dadas en primero dia de Mayo de 1574, el segundo año de su pontificado. Y por verdad lo firmè de mi nombre en 12 de Agosto de 1615 años.

Utinam vero idem Pater, quemadmodum compendii hujus emendatorem collatoremque testatus est, ita nobis significasset, quali fuisset interpres, ex quo exemplari, Græcone, an Latino, an Italico, num excuso, num msto translulisset. Hæc profecto significatione in tanta operis ambiguitate se nobis ille præstitisset (Œdipum).

(3) Eodem titulo, his tantum additis verbis: *Con el modo de dar el abito, y profession, y la instruccion de novicios. En Madrid: En la imprenta de Manuel Ruiz de Murga, año de 1669, in 8.*

(4) Hoc titulo: *Regla de monjes, que escribió el patriarca de todos S. Basilio el magno, compendiada por el cardenal Besarion Niseno, monge de la misma orden. Con licencia. En Madrid, en la imprenta de Lorenzo Mojados. Año de 1749, in 32.* Editio altera; prior, ut credo, prodit anno 1736.

Atque hic digito, quasi properante, indicare liceat mendum Niseno pro Niceno per quatuor, quas referimus, hujus libri editiones impune continuatum: quod sane in scriptoribus, præsertim Basilianis, demeritis.

proenam xvi ab his verbis, *Εἰ τις τῆς ὑπερηβίας ἀκατῶς incipientem, et lx, ejus iulium* *Εἰ τις ἐκδικῆται; contra vero, quæ apud Garnerium est lvi, et incipit* *Εἰ τις τετυπωμένον, in nostro desiderari. Denique sancti Basilii Constitutionum asceticarum Compendium a cardinali Bessarione confectum, et a nemine, quod sciam, nisi ab Hispano cœnobita supra laudato memoratum, nondum Græce, ac ne Latine quidem, vel Italice, licet Hispano sæpius, prodiisse arbitror; neque etiam cujus bibliothecæ tenebris alterutro illo sermone descriptum lateat, nobis adhuc patet.*

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ

ΕΝ Θ ΕΓΚΟΜΙΟΙΣ ΕΤΙΜΗΣΕ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ ΚΑΙ ΕΜΑΚΡΙΣΕ ΤΟΥΣ ΕΞΑΡΧΟΥΣ ΑΥΤΗΣ
ΟΣΟΝ ΤΟ ΙΚΑΝΟΝ.

SAPIENTISSIMI ARCHIEPISCOPI NICÆNI

CONCIO

IN QUA SYNODUM (1) LAUDIBUS ORNAT ET EJUS PRÆSIDES, QUANTUM OPUS FUIT,
HONORIBUS CUMULAT.

(Acta conc. Florent. ap. Labb. *Concil.* XIII, 35.)

Magnarum rerum non modo exitus, cum pro A
voto successerint, sed ipsa etiam nihilo secius
exordia, cum advenerint, oblectant eos qui suam
in eas operam impendunt. Necesse est enim prin-
cipium fortasse quidem et alia quavis in re mul-
tum valere, quando a cunctis communiter sapient-
ibus totius dimidium appellatur, faciliusque est
pervenire ad finem ordiendo quam ordiri. prorsus
sacordiae indulgendo. Sed plurimum in divino hoc
opere, quod nobis propositum est, valere speran-
dum, successumque prosperum promittere existi-
mandum; quod et divina freti pollicitatione Deum
in consessu nostro affore confidimus; quo quidem
præsente nihil est desperandum: et ex præteritis
magnam de futuris licet facere conjecturam. Nam
quod Ecclesiae membra, tanto jam tempore a se
invicem disjuncta, ut ne convenire quidem ullo
modo vellent, sed vel ipsam fere vocem conven-
iendi moleste ferrent, ac in eo quod sibi noxi-
um erat libenter persistenter, nunc tanto utrinque
animi ardore posthabitis multis quæ impedimento
erant, illud unum enitantur, quod tendit ad con-
ciliandam pacem, qua ratione hoc non ascribat
quispiam divinae virtuti, et proinde certissimum
honorum omnium indicium existimet? Dies ergo
hæc est lætitiæ, estque cur exsultemus spiritu
exhilarati. Habent illustres exitus illustria exor-
dia, uberes fruges priinitiae uberes. Machinatio-

Τῶν μεγάλων πραγμάτων οὐ τὰ τέλη μόνον χωρή-
σαντα κατ' ἐλίπιδος εὐφραίνουσι· ἀν τοὺς πονουμέ-
νους περὶ αὐτὰ, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καὶ αἱ ἀρχαὶ
ἐπιστάσαι. Τὴν γὰρ τοὶ ἀρχὴν καὶ ἐπὶ πάντων μὲν
ἴσως τῶν ἄλλων πολὺ εἰ δύνασθαι ἀναγκαῖον, εἴπερ
ἡμῖς τοῦ παντὸς ὑπὸ πάντων κοινῇ τῶν σοφῶν
ὠνομάσθη· καὶ βῆον ἀρξαμένους ἐπικέσθαι τοῦ τέ-
λους, ἢ ταύτης τὸ σύνολον ἀψάσθαι τῇ βραδύτῃ χα-
ριζομένους. Μάλιστα δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡμῖν
ἔργου τοῦ θεοῦ καὶ μέγα τι δύνασθαι ἐλπιστόν,
καὶ χρηστὸν ὁποιοῦνσαν τέλος αὐτὴν νομιστόν·
τὸ μὲν τῇ θεῷ πεποιθόσιν ἐπαγγελίᾳ διδούσῃ θάρ-
ρειν, ἐν μέσῳ ἡμῶν σχήσειν ἐσόμενον τὸν θεόν, οὐ
παρόντος οὐδὲν ὄλωσ' ἀνέλπιστον, τὸ δὲ καὶ μέγα
τεκμήριον τῶν ἐσομένων τὸ γενόμενον ποιουμένοις.
Τὸ γὰρ τοσοῦτον ἤδη χρόνον τὰ τῆς Ἐκκλησίας μέλη
ἀπ' ἀλλήλων διεβρώγῳτα μὴδ' ἀνέχεσθαι συνελθεῖν,
ἀλλὰ καὶ πρὸς μόνην ἴσως τὴν ἀκοὴν δυσχεραίνειν,
καὶ μέναι τὸ οἰκεῖον ἀγαπῶντα κακόν· νῦν δὲ το-
σαύτην ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν προθυμίαν ἐγγενέσθαι,
ὥστε πολλῶν ὄντων τῶν κωλυμάτων, πάνθ' ὁμοῦ ἐν
δευτέρῳ θεμένους μόνου γενέσθαι τοῦ συντείνοντος
πρὸς τὴν ἐνωσιν, πῶς οὐκ ἂν τις ἐπιγράψαιε τῇ θεῷ
δυνάμει, καὶ ἀκολουθῶς πάντῃς ἀγαθοῦ θεοῦ τεκμή-
ριον; Ἡμέρα τοίνυν εὐφροσύνης ἢ σήμερον, καὶ
παρέσται σκιρτᾶν ἀγαλλομένους τῷ πνεύματι· λαμ-
πρὰ λαμπρῶν τῶν τελῶν τὰ προοίμια, μεγάλα με-
γάλων καρπῶν ἀπαρχαί. Τὰ μηχανήματα τοῦ ἐχθροῦ,

(1) Sessione I, Ferrariae habita.

καὶ ἂν καθ' ἡμῶν συνέρραψε θέλον, ἐκπαλεμούντα ἄλλήλοις τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς, μίλλον δὲ τὰ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς μέλη καὶ μέρη, καὶ τοῦ αὐτοῦ ποιμένος τὸ ποίμνιον, ἀκρόβειν ἐρχεται, καὶ διαβρεῖν τε καὶ λύσασθαι. Ἀὖ πρὸς μὲν ἑνωσιν σπαύδει τὰ διεισώτα, τὰ δὲ διεβρωγέτα πρὸς σύνδεσμον, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀμφοτέρω γωνίαν συνέχεσθαι πάντος μίλλον καὶ βουλόμενοι καὶ εὐχόμενοι. Συνεληλύθασι γὰρ ἄμφω μετὰ τοῦ ἰσοῦ σκοποῦ καὶ τῆς αὐτῆς προθυμίας, εἴ μὲν νικῆν ἢ νικῆσθαι ζητεῖν ἐκ παντὸς εὐδερμίαν ἀπονέμοντες χώραν· εἴ γὰρ ἂν οὐ μαθητῶν τοῦτο Χριστοῦ καὶ σωφρόνων ἀνδρῶν, ἀλλὰ τινων ἑστικῶν καὶ πάντα σφίσι αὐτοῖς χαριζομένων καὶ ταῖς ἰδίαις ὀρέξεσι· τὴν δ' ἀλήθειαν ἀνευρεῖν προθυμούμενοι μόνον, καὶ μετὰ μὲν ταύτης ἀγαπῶντες καὶ τὸ νικῆσθαι, ταύτης δὲ ἀνευ καὶ τὸ νικῆν ἀπωθούμενοι. Ὡστε τὴν μὲν ἀλήθειαν ἀναγκαῖον ἦδη παρῆσασθῆναι, καὶ πάντων κρατήσασαν περιγενέσθαι μὲν τῶν ἄλλως ἐνοχλοῦντων αὐτῇ, ταῖς δ' ἀπάντων ἐνοικισθῆναι ψυχαί· τὸ δὲ ψεῦδος· ἐλασθῆναι ποι μακρὰν, τὴν μετὰ τῶν τοῦ ψεύδους ἐκγόνων εἰληχὸς χώραν, κάκεινων κρατησῶν οὐ περὶ πλείονος τῆν τοῦ ψεύδους πατέρα ποιῶνται, ὅπ' ἐκαίωρ ἡγεμόνι τοῦ βίου πάντα ποιῶντες καὶ λέγοντες· Τί τις ἂν εἴποι τοῦ παρόντος ἀντάξιον; Τί τις ἂν ἔτερον τῶν φθασάντων εἰς ἴσον θεῖτο τοῖς ἐνεστῶσι; Πάντα τὰ πρότερον ἀποκρύπτεται τοῖς παροῦσι, λείπεται πάντα κατόπιν, πάντα δεύτερα τῶν νυνὶ γιγνομένων. Πάντες κροτήσωμεν, πάντες εὐφρανθῶμεν τῷ πνεύματι· πᾶσιν ὁ τοῦ Σωτῆρος ὕμνος μελέτω, τὸ μὲν χάριτας ὁμολογοῦσιν αὐτῷ τῶν ἐς δεῦρο, τὸ δὲ καὶ τέλος εὐχομένοις ἰδαῖν τοῖς προοιμοῖς συμβαῖνον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ συνεσιφάτω ἡμῶν ἕκαστος πάντα τὰ κατὰ δύναμιν, καὶ ὅσα πρὸς τὸ τέλος ἐπιούσῃ, καὶ τὴν ἐπι κληῖ καὶ συνοίσοντι ἱερὰν τῶν Χριστιανῶν ἑνωσιν. Πάντων ἀπίστον, πᾶσιν ἐγχειριστόν· μηδὲν ἐλλειοπάτας, μὴ σπουδῆς, μὴ προθυμίας, μὴ ἀγώνων, μὴ πόνων, μὴ μνησθέντων οὐκ εὐχεσθαι μόνον θεόν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦς ὑπηρετεῖν τῷ θεῷ· οὐδὲ πάντα ἀπιστόν παρὰ τοῦ κρείττονος, μηδὲν αὐτοῦς πονουμένους. Εἴη γὰρ ἂν τοῦτο γε ἐναντίον οἷς δεόμεθα, εἰ συλλήπτορα μὲν αὐτὸν σχίσσιν εὐχόμεθα, ἡμεῖ; δὲ μηδὲν ἡμῶν αὐτῶν ἔργον παρασχοίμεθα ἄξιον λόγου, ὅπ' καὶ συλλήψατο· οὕτω γὰρ ἂν αὐτὸν τε μίλλον ἔξομεν ἡμῶν συλλαμβανόμενον, ῥῆθὸν τε πρὸς τὸ τέλος καὶ εὐδωτέρον ἀφιζόμεθα. Ὁ καὶ γένοιτο, θεε Σῶτερ, ἐπιστάνας; τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κροτήσαι σοι τὸ ἐπινίκιον καὶ χαρμόσυνον, ὅπ' ἐνὶ μὲν ὀπηουμένου καὶ τῷ αὐτῷ πνεύματι, ταυτὸ δὲ μέλος ἀποδιδόντας, καὶ τὴν αὐτὴν ἡρμῶσμένους ἀρμονίαν, ὑπὸ σοὶ μίψ καὶ τῇ αὐτῇ κεφαλῇ καὶ ζῆν, καὶ κινεῖσθαι, καὶ πνεῖν, ταυτὸ φρονούντας, ταυτὸ φθεγγόμενους, ἀλλήλοισ; ὄντας; ταυτὸ. Χριστὸ βασιλεῦ, ἕνα ἐπ' ἡμᾶς βασιλεῖα καὶ τὸν ἀδόν σε καὶ θέλομεν καὶ εὐχόμεθα, οὐ τῷ τιμῷ ἐξηγοράσθημεν αἵματι, ἢ; λύτρον ἀνθ' ἡμῶν πεκραμένον ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν σαυτὸν ἔδωκας, ὃς ἡμᾶς κατεχομένου; ὑπὸ τοῦ τυράννου ἀφίρπασας; Ἐξ οὖν καὶ ἡμᾶ;

nes inimici, dolensque contra nos ab eo consutus, per quæ amici et fratres, imo vero ejusdem capitibus membra et partes et unus ovile pastoris inimicitias susceperunt, defluere incipiunt, dilabi atque dissolvi. Jam enim disjuncta copulati, interrupta rursus coherere festinant; estque illis optatissimum, et vobis omnibus expetendum, eodem angulo conjungi ac contineri. Etenim utraque paræ eodem proposito parique studio convenit, nullum planè locum voluntati illi relinquentes, quæ vincere aut vinci studet: id enim non discipulorum Christi et moderatorum hominum, sed contentiosorum fuerit ac sibi suisque cupiditatibus penitus indulgentium: verum unus veritatis adveniendæ affecti desiderio, cum qua et vinci cupiant, sine qua vel vincere nolint. Jam enim necesse est veritatem palam dilucidari, et prævalere omnibus, devictis iis quæ frustra illi obstrepunt, et sese in omnium animos insinuaere: mendacium vero procul abigi, nactum loca illa, in quibus versantur illi mendacii; et regnans in iis qui pluris faciunt mendacii patrem, sub illo vitæ duce agentes omnia et dicentes: Ecquis præsentè negotio dignum quidpiam eloqui valeat? ecquid ex rebus ante gestis conferri possit cum præsentibus? Præterita omnia præsentibus obruantur, cedunt omnia, inferiora sunt omnia iis quæ jam sunt. Plaudamus omnes, lætemur omnes spiritu, canant omnes Salvatori hymnum, tum ut ob collocata beneficia illi gratis agantur, tum ut nostris precibus congruens principio finis concedatur. Verum quæque etiam nostrum de suo conferat omnia quæcunque pro viribus poterit, et conducunt ad finem et sacram Christianorum consociationem, rem adeo decoram et utilem: tentanda omnia, experiunda omnia, parcendum nulli non studio, non diligentia, non sudoribus, non laboribus; illudque memoria repetendum, oportere non solum preces fundere, sed nostrum etiam Deo ministerium offerre. Neque enim a Deo speranda sunt omnia nihil nobis elaborantibus: nam precibus nostris id esset contrarium, si Dei quidem imploremus auxilium, nihil vero præstetur a nobis dignum cui se Deus præbeat adiutorem. Ita enim magis et ipse nobis optulabitur, et nos ad finem facilius expeditiusque perveniemus. Quod utinam eveniat, Deus Salvator, et videamus illum diem quo tibi victoriæ lætitiæque hymnum canamus, in uno eodemque spiritu concinantes, ut unus efficiatur concentus, et in unam convenientes harmoniam, sub uno eodemque te capite vivamus, moveamur, spiremus, idem sentiamus, idem loquamur, idem simus. Christe rex, unum te nobis regem volumus et optamus, cujus pretioso redempti sumus sanguine, qui te pro nobis sub peccato vendidisti pretium redemptionis tradidisti, qui nos a tyranno oppressos eripuisti. Unum quoque partes ambas ovile tibi efficias, nè patiaris, tuos inter se dissidere, nè proicias inuuo inter se bello flagrantes; quin

imo ne partem alteram projicias, alteram vero tibi asciscas. Pro utrisque te ipsum profundisti; sanguis tuus pretiosus qui effusus est, partis utriusque sult lavacrum: nunc ergo sit etiam favor tuus nobis communis; communem utrisque feropem, trabeque ad teipsum utrosque, unum eundemque te finem constituens, nos vero proportionem inter nos et charitate mutua conjungens, et nulla ratione permittens, ut sit inter nos disidium ac disjunctio; ex quo fiat necessario, ut potiri sine non liceat ex duabus certe partibus alteri. Spiritus sancte, charismatum fons, spiritus sapientiae, spiritus intellectus, spiritus timoris Dei, de quo et cum quo propositum est Ecclesiis hoc certamen, omnem a nobis superbam abigas cogitationem, Dei vero timorem omnium nostrum animis inferas, intellectum nobis et sapientiam donans; atque una cum nobis omnibus in certamen pro te susceptum descendens, veritatem omnibus patefacias, ut qui non modo sis et voceris Spiritus veritatis, sed etiam illud tibi vindicaris, ut omnem nobis veritatem annunties, secundum veracem et nullo modo deficientem veritatis vocem. Deus ipsa Trinitas, quae ineffabilibus modis omnia produxit, et continet omnia et providentia regis, tuum opus est homo, post omnia quidem fortasse alia, sed ut sit ante omnia visibilia, productus; hoc etiam, ut ego quidem arbitror, exlimio regioque honore affectus, ut in vitam ingrederetur cum parata jam bona ac praesto essent. Huic saepe tu quidem, imo vero semper ne desint quae ad corpus spectant et praesentem vitam tua providentia prospicis: sed non minori gubernatione consulis, ut habeat quae ad statum animae pertinent, quibus illa meliorat: cujus proprium bonum est veritas, et nequam hallucinari in iis in quibus summa rerum consistit, quippe cum id sit omnia quae habemus atque habituri sumus, optimum ac divinissimum. Id nunc etiam nobis concede, et tribue ut illam inter nos habeamus, et comparentem amplectamur. Ignoscas vero interim, si qua ex parte inviti aberramus ab ea, et praesertim ubi de te agitur, qui non modo ipse pervestigationem effugis ac perscrutationem, sed et ex his quae creasti, pleraque, cum tamen tenui quadam atque umbratili plane ratione divinam tuam imaginem referant. Adhuc supplicantibus, teque nobis viae ducem, quae ducit ad te solum verum Deum, sequentibus praebe. Et quemadmodum ipse cum hypostasibus sive personis tria sis, unam et eandem habes substantiam et naturam, personarum numero nihil obstante huic identitati; ita nos, etsi multi diversarumque nationum simus, jam vero subseminante inimico, diversae etiam, prohi dolor! opinionis et fidei, diversitate hac sublata, unum ut simus atque idem omnes effice, idem credentes, idem de te opinantes; nihilque obstat quominus unum simus, idemque de te sentiamus, non diversitas generis, non numerus et frequentia hominum.

αὐτὸς ἀμφω σαυτῷ ποιμνιον ἐργάσαι, μὴ διηρημένον τῶν σῶν, μηδὲ πρὸς πολεμοῦντας ἀλλήλους· μᾶλλον δὲ μὴ θάτερον μὲν πρὸς, ἀντιποθὸ δὲ θάτερον ὕπερ ἑκατέρων προήκας σαυτὸν, τὸ τίμιον αἵμά σου τὸ χυθὲν ἀμφοῖν ἐγεγονέτω λουτήριον. Κοινήν οὖν ἡμῖν καὶ τὴν παρὰ σαυτοῦ ῥοπήν ταυῶν χάρισαι, κοινῶς ἀμφοτέροις προσθέμενο· καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλκύσας ἡμᾶς ἀμφοτέροις, πρὸς ἕν μὲν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος τάξας σαυτὸν, ἐν ἀναλογίᾳ δὲ ἀλλήλους ἡμᾶς καὶ σχέσαι τῇ πρὸς; ἀλλήλους, μὴ συχωρήσας ἀπαρτεῖς ἀλλήλων εἶναι καὶ διεστῶτας, κάντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ τέλους ἀποτυγχάνοντας πάντως γὰρ τοὺς ἐξέτερος. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἕγιον, ἡ τῶν χαρισμάτων πηγὴ, πνεῦμα σοφίας, πνεῦμα συνέσεως, πνεῦμα φόβου Θεοῦ, ὑπὲρ οὗ καὶ μεθ' οὗ ὁ προκειμένος ταῖς Ἐκκλησίαις ἀγῶν, ἀπελάσας μὲν ἀφ' ἡμῶν πάντα λογισμὸν ὑπερήφανον, φόβον δὲ Θεοῦ ταῖς ἡμετέραις ἀπάντων ἐνθείης ψυχαῖς, σύνεσιν τε καὶ σοφίαν ἡμῖν χαρισάμενον, καὶ μεθ' ἡμῶν ἅμα πάντων τὸν ὑπὲρ σαυτοῦ διενεγκὸν ἀγῶνα, ἀναφῆναις τὴν ἀλήθειαν ἄπασιν, ἅτε μὴ τῆς ἀληθείας ὄν μόνον καὶ καλούμενον Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν ἀναγγέλλειν ἔργον πεποιημένον, κατὰ τὴν τῆς ἀληθείας φωνὴν τὴν ἀληθῆ τε καὶ ἀπαράγραπτον. Ὁ Θεὸς ἡ Τριάς, ἡ πάντα μὲν παραγαγουσα λόγοις ἀρρήτοις, πάντα δὲ συνίχουσα, καὶ προνοουμένη, καὶ κυβερνώσα, οὐκ ἀνθρωπος; ἔργον, μετὰ πάντα μὲν ἴσως τὰ ἄλλα, πρὸ πάντων δὲ ὁμοῦ τῶν ὀρωμένων ὑπάρξας, ἐξαίρετος καὶ τοῦτο σῶν καὶ βασιλικὸν οἶμαι, ἐτοιμαῖς καὶ προκειμένοις τοῖς ἀγαθοῖς εἰσελθεῖν εἰς τὸν βίον. Τοῦτου πολλάκις μὲν ἡ μᾶλλον ἀεὶ τὰ σωματικὰ δὴ ταῦτα καὶ συντείνοντα τῇ παρούσῃ ζωῇ προνοῆ, οὐχ ἤτιον δὲ καὶ ὅσα εἰς τὴν ψυχῆς κατάστασιν ἀφορᾷ καὶ βελτίωσιν· ἧς βίον ἀγαθὸν ἡ ἀλήθεια, καὶ τὸ μὴ πλανᾶσθαι περὶ τὰ καιρία, ὡς τοῦτο ἐν, ὧν ἔχομεν τε καὶ ἔξομεν, τὸ ἀριστερὸν καὶ θεῖον. Τοῦτο δὲ καὶ νῦν ἡμῖν πρυτανεύσας, χορηγήσας συνεῖναι τε αὐτῇ, καὶ ἀναφανείσαν ἀσπάζεσθαι, συγγνοὺς μὲν, εἰ τι αὐτῆς ἀμαρτάνομεν οὐχ ἔκόντες, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς περὶ σαυτοῦ λόγοις, ὃς οὐκ αὐτὸς μόνον ἀνεξιχνίαστός τε καὶ ἀνεξερύνητος ὑπάρχεις, ἀλλὰ καὶ τῶν σῶν δημιουργημάτων τοῦτων τὰ πλείονα, καίτοι ἀμυδρὰ ὄντα τῆς σῆς θείας· εἰκόνας ἀπηχῆματα, καὶ ὅσον οὐαὶ τε καὶ εἰδωλα· ἐπινεύσας δὲ δεομένους, καὶ τῆς εἰ· σὲ φερούσης τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἠγοῦμενος ἐπομένους. Καὶ ὡς περ αὐτὸς τρία ταῖ; ὑποστάσεις ὧν εἶτε προσώποις, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σώσεις οὐσίαν καὶ φύσιν, οὐδὲν τῇ ταυτότητι ταύτῃ προσισταμένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων, οὕτως ἡμεῖς, πολλοὺς μὲν ὄντας καὶ διαφόρων γενῶν, ἤδη δὲ τοῦ ἔχθρου ὑποσπειραντος, οἶμοι! καὶ δόξης καὶ πίστεως, ταύτην μὲν ἀνέλοις τὴν διαφορὰν, ἐν δὲ καὶ ταυτὸν ἐσομένους ἀποδείξαις τῇ πίστει καὶ τῇ δόξῃ τῇ περὶ σοῦ, οὐδενὸς πρὸς τὸ ἐν εἶναι καὶ ταυτὰ φρονεῖν περὶ σοῦ προσισταμένου, οὐ τῆς τῶν γενῶν ἑτερότητος, οὐ τοῦ τῶν σωματικῶν ἀριθμοῦ τε καὶ πλῆθους.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν ἤχθη. Ὑμεῖς δὲ τί φατε, A
 οἱ τὴν ἱερὰν ταύτην σύνοδον συγκροτοῦντες, οἱ τοῦ
 πράγματος ἡγεμόνες, οἱ πολλὰ μὲν ἡγωνισμένοι,
 πολλὰ δὲ καὶ πολλάκις εὐχάμενοι ταύτην ἰδεῖν τὴν
 ἡμέραν, ὡς ἦδη καὶ τῶν μελλόντων ἐσομένην προά-
 γειλον, τὴν αὐτὴν καὶ ἀρχὴν τῶν πραγμάτων, καὶ
 τὸ τέλος κήρυκα διαπρῦσον; Τίς ἀξίως ὑμᾶς
 μακαρίσοι; τίς δ' εὐφημήσοι δεόντως, ἤδη τῶν πό-
 νων ὁμῶν ὄρωντας τοὺς καρποὺς ἀναθάλλοντες;
 Μακαριώτατε Πάτερ, νῦν ὄντως θάπρηξις μακά-
 ριος, καὶ ἐτι μᾶλλον ἔση, ἐπειδὴν Θεοῦ ἡγουμένου
 εἰς τέλος κατανατῆσθαι, οἱ ἂν ἐκεῖνος ἦρῃν ἡγή-
 σαιτο. Πολλὰ σοι παρὰ Θεοῦ κείσεται ἄθλα τὴν ἀγίαν
 αὐτοῦ Ἐκκλησίαν ἐνώσαντι. Μέγα ἔση πεποικηκὸς
 ἔργον, εἰ διαγένωιο μέχρι τέλους ἐγκαρτερῶν, καὶ
 πάντα μὲν ἐξαιρῶν ἐκ μέσου τὰ σκάνδαλα, εἰρήνην B
 δὲ καὶ ὁμόνοιαν ἀντεισάγων. Πολὺν ἔθου ζῆλον, πολ-
 λὴν μέριμναν, μεγάλην ἀγρυπνίαν τε καὶ φροντίδα,
 συναγαγεῖν μὲν τὰ τοῦ Χριστοῦ πάντοθεν τέκνα,
 συνδιασκεψάμενους δ' ἀλλήλοις ἀδελφικῶς τε καὶ
 πνευματικῶς συνελθεῖν εἰς ταυτὸ περιγενομένης
 τῆς ἀληθείας. Οὐδεὶς ἄλλως ἐρεῖ, πάντες ἴσασι, ἐγὼ
 σοὶ καὶ πάντες μάρτυρες τούτου. Ἄλλὰ δεῖ καὶ
 πρὸς τὸ τέλος ἀποσκοποῦντα, πάντα πρὸς ἐκείνο
 καὶ τάξει καὶ πρᾶξι προμηθεύμενον, ὅπως ἂν ἦν
 ἐν ἀρχαῖς εὐφροσύνην καρπούμεθα, καθ' ὅδον αὐ-
 ξανομένη τε καὶ προβαίνουσα πολλαπλασιασθῆ που
 περὶ τὰ τέλη, καὶ εἰς τὸν ἔσχατον ἀφίχεται ὅρον. Εἰ
 λαμπραὶ αἱ ἀρχαί, καὶ τοιαῦτά γε τὰ πρῶτα,
 λόγισαι ποῖον ἔσται τὸ τέλος συμβαῖνον τοιαύταις
 ἀρχαῖς. Πόσου δὲ τεύχεται μακαρισμοῦ καὶ ἐπαύ- C
 νων, δόξης εὐφημίας, δῶν στεφάνων, δὲ καὶ τοσαύ-
 τας μὲν προκατεβάλετο φθάσας ἀφορμὰς τῶν πρα-
 γμάτων, τοσαῦτα δ' ἐτι καταβαλεῖται; Ἐχεῖς ἐν ταῦθα
 συλληψόμενόν τε καὶ ἐφόμενον, ἐφ' οἷς ἀπαιεῖ δέον,
 πέν υἴόν τε καὶ βασιλέα, τὸν εὐσεβέστατον καὶ γα-
 ληνέστατον καὶ φιλόχριστον· δὲ πολλῶν ὄντων οἷς
 κεκόσμηκεν ἑαυτὸν ἀγαθοῖς, ἐξαιρέτων ἔχει τὸν περὶ
 Θεοῦ καὶ τοῦ καλοῦ ζῆλον καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσε-
 βείας ἀγῶνα· δὲ ἡλικιωτίν ἔχων τὴν ἱερὰν ταύτην
 τῆς ἀγίας τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνώσεως ἔφεσι, οὐ διε-
 λείμνανε σπουδῇ μὲν ἀνερευνῶν τοὺς καιροὺς οἱ πρὸς
 τοῦτο συνοίσουσι, σοφίᾳ δὲ γνοῦς καὶ εὐρῶν καὶ φα-
 νέντα ἀρκάσας, καὶ ἐς τότε δὴ τὸ ἐρώμενον προα-
 γαγῶν τὰ τοῦ πράγματος· δὲ πρὸς ἐν τούτο τὸ
 ἀγαθὸν ἀποβλέπων, καὶ ταύτης ὅλος γεγονώς τῆς
 ἐφάρσεως, κατεφρόνησε μὲν κινδύνων, ὑπερβίβει δὲ
 τρυφῆς καὶ ἀνέσεως, κατεφρόνησε δὲ τοσοῦτου πε-
 λάγους τε καὶ κυμάτων ἴσα κορυφουμένων καὶ
 ὄρεσι, προήκατο δὲ γε ζῶν τε καὶ βίον καὶ αὐτὴν
 τὴν πατρίδα ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι συνεργὸς τῷ Θεῷ,
 καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ πρυτανεῦσαι εἰρήνην, ἥς οὐ τρέ-
 φικος μόνον, ἀλλὰ καὶ πρόβλος εἶναι καὶ σπουδάζει
 καὶ ἐπηγγείλατο. Οὐκ ἀπρλειψθήσεται τῆς ἰσῆς σοὶ
 προθυμίας οὐδ' ὁ ἱερὸς καὶ εὐδόκιμος πατριάρχης,
 ὁ γῆρας μὲν ὑποφαίνων βαθύ, καὶ κεκμηκὸς ἤδη
 τῷ σώματι, ψυχὴν δὲ πλουτῶν νάζουσαν τοῖς κα-
 λοῖς καὶ τῷ πνεύματι ζέουσαν, καὶ πολλὰ μὲν ἐφιε-
 μένην, πολλὰ δ' εὐχομένην ἀζωθῆναι ὀπουργήσαι

Sed hactenus preces. Vos autem quid dicitis, qui
 sacram hanc synodum celebratis, qui rei agendæ
 præstatis, qui multos suscepistis labores, et multa
 æpenumero vota fecistis, ut diem hunc videretis,
 quasi jam prænuntium futurorum, qui simul et re-
 rum initium, et finis præco esset clarissimus? Quis
 æque ac decet beatos vos prædicet, quis satis
 idoneis vos afficiat laudibus, qui laborum vestro-
 rum fructus jam pullulare videtis? Beatissime Pater,
 revera nunc es beatus erisque multo beatior cum,
 Deo duce, ad finem pervenerimus, quem nobis dux
 ipse concesserit. Multa tibi erunt a Deo reposita
 præmia, si sanctam ejus Ecclesiam ad unitatem
 reduceris: magnum opus præstiteris, si usque ad
 finem perseveraveris: si scandala quidem e medio
 sustuleris, pacem vero induxeris et concordiam. B
 Multum adhibuisti zelum, multam sollicitudinem,
 multum evigilasti, multas curas contulisti ad congre-
 gandos undique Christi filios, ut fraterno ac spiri-
 tuali affectu communi deliberatione habita, victri-
 cem sequendo veritatem, in unam eant sententiam.
 Nemo id negat, notum est omnibus; testes hujus
 rei sumus tibi ego et omnes. Sed oportet etiam
 spectare finem, consilioque tuo ad illum et agere
 et dirigere omnia: ut læticia, quam in præsentem
 percipimus, paulatim crescendo progressusque fa-
 ciendo, multiplicetur ad finem atque ad ultimum
 perveniat cumulum. Si splendida initia et talia sunt
 exordia, considera qualis erit finis hujusmodi prin-
 cipiis congruens. Quantis vero fausta precantium
 votis ac laudibus, quam lætis celebrabitur vocibus,
 quantas adipiscetur laureas, qui tanta jam rerum
 fundamenta jecit et præterea jaciet? Habes hic,
 qui suam tibi det operam, teque subsequatur qua-
 cunque opus in te fuerit, filium et imperatorem,
 piissimum et serenissimum et Christi amantem, qui
 cum multis seipsam bonis ornaverit, præcipue ta-
 men Dei et honestatis zelo certandique pro pietate
 studio flagrat: qui ab ineunte ætate insitum habens
 sacrum hoc desiderium sanctæ unitatis Ecclesia-
 rum, nonquam intermisit studium inquirendæ op-
 portunitatis ad conficiendum hoc negotium; quam
 etiam prudenter cognitam et inventam, ut visa est,
 arripuit, remque in eum statum perduxit. In quo
 nunc conspicitur; qui, ad hoc unum bonum specta-
 rans, totusque in hoc desiderium incumbens, per-
 ricula pro nihilo duxit, delicias contempsit et otium;
 tam vastum pelagus et undas instar montium in-
 tumescentes despexit; vitam et opes projecit ac
 ipsam patriam, ut Dei fieret cooperator, et pacem
 Ecclesiæ conficeret, cujus non modo alumnus, ve-
 rum etiam propugnator esse et studet et pollicitus
 est. Pari tibi studio præsto erit sacer ac venerabi-
 lis patriarcha, qui senio quidem confectus est et
 effeto jam est corpore, sed pollet ad præclara qua:
 que juvenili animo, fervetque spiritu; et magis
 quidem ardet desiderio, multa vero edit vota, di-
 gnus ut fiat qui huic operi suam operam navet:
 atque ob id fortasse præsentibus oblectatur, et

libenter comoratur in corpore, ut divinum hoc opus ad bonum exitum perducatur, citra quem valde graviter ferret illi animus inhabitationem corporis, ut jam consumpti. Omnes suam tibi præbent operam ad finem et opus hoc arduum: nemo quidquam magis exoptat sine hoc optatissimo: illum spectamus omnes, vehemens illius amor inflammat omnium animos, omnes propterea e longe dissitis regionibus convenimus: propterea in aliena regione peregrinamur, homines partim e media ipsa Græcia, partim ex ultimis orbis ad septentrionem atque ad orientem maxime vergentibus plagis hanc ipsam in Italiam navibus advecti.

Ne ergo tam multorum studio prævaleat hostis; nequaquam fiat hoc, Salvator Deus: ne tantus noster conventus, tam frequens, tam multo ante meditatus, tam multis annis consideratus, tam multis laboribus maximoque studio habitus, ejus opera sit frustra. Non est hoc sapientum divinorumque hominum, eorumque qui sermones suos norunt in judicio disponere. Alios adortur hostis, aliis devictis insultet, nos autem nequaquam attingat. Spiritibus armis ipsi nos armemus hosti obviam ituri. Induamur loriceam justitiæ et galeam spiritus, ac duce nobis Dei verbo fruamus in hostes; subsistamus autem quocumque illud nos duxerit, destruentes omnem altitudinem extolentem se adversus gloriam Dei, omnem cogitationem superbam et gloriolæ avidam; humilitatem vero Dei que timorem adhibentes ad obeunda certamina, illumque præ oculis habentes, utque ad illum perveniamus contendentes, nonnunquam vinci quoque bene potius volentes, quam vincere in omnibus male; cum ratio boni non solum in eo inest, si quis victoriam obtineat, cum habeat a se veritatem; sed nihilominus in eo etiam idem boni modus servetur, si quis bene succumbat, quod perinde censetur ac vincere. Quanquam dixerit fortasse quispiam, majus etiam hoc esse priori illo bonum, quando unicuique conducit magis, ipsam afflicti beneficio, quam afflicte altum: et audire potius, quam aliis dicere: et liberari ab errore, quam liberare. Invidiosissime imperator, jam res est in cardine, venitque tempus quod jam diu exoptasti. Da ergo Deo gloriam et collauda eum; illius hoc opus est, ille tibi hanc injectit cogitationem, tantum instillando amorem: illo quoque opulante res ad hunc statum perducta est. Si igitur ob ante acta quidem magnas ei gratias habuerimus, pro futuris vero toto animo preces effuderimus, rem certe et nobis et opere quod propositum est dignam effecerimus, nobisque propitium magis ipsam reddiderimus, si nos vobis nostris dignos præstemus, dum et de præteritis ingrati non erimas, nosque ipsos et negotium totum in eum rejecerimus, omni nostra spe et sollicitudine collocata in eo: quippe cum ipse sit is a quo nutriendi omnes cælesti ac divino alimento, sine quo non vivet homo. Et quemadmodum nunc utique non desististi tum precibus a Deo auxilium ef-

τῆδε τῷ ἔργῳ, καὶ διὰ τοῦτ' ὡς χαίρουσαν τοὺς παρούσι, καὶ ἐνασμενίζουσαν τῷ σώματι, ἵνα τέλος ἐπιπέγῃσι τῷ θεῷ τοῦτω ἔργῳ χρηστέον, ὡς ἄνευ γε τοῦτου καὶ πᾶν ἂν ἀχθεσθησομένην τῷ σώματι ὡς ἦδη καμῶντι. Πάντες σοι συλλήφονται τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ παρόντος ἀγῶνος· οὐδεὶς ἄλλο τι μᾶλλον ἐπιθύμει τοῦ ἐφέτου τοῦτου τέλους· πρὸς τοῦτο βλέπομεν πάντες· ἐκείνου πάντων τὰ ψυχὰς ἔρω· ἀναφύγει σφοδρὸς· διὰ τοῦτο μακρόθεν πάντας συνήλθομεν· διὰ τοῦτο ἐκ' ἀλλοδαπῆς διατρίβομεν, ἀνθρώποι οἱ μὲν ἐκ μέσης αἰτῆς τῆς Ἑλλάδος, οἱ δ' ἐκ βορειοτάτων τε καὶ ἀνατολιωτάτων τῆς οἰκουμένης πεπλευκότες εἰς Ἰταλίαν αὐτήν.

Μὴ δὲ τοσοῦτον ἐπευθῆς ὁ ἔχθρος περιγίνεσθαι, μὴ, ἔὰδ ἴστωρ· μὴ μεταιώσει τὴν τοσοῦτην ἡμῶν τοσοῦτων γε ὄντων, οὕτω μεμαρηνημένην, οὕτω πολυετή, οὕτω πολλοῖς πόνοις καὶ πολλῇ σπουδῇ κατορθωθεῖσαν συνέλευσιν. Οὐ πρὸς ἀνδρῶν τοῦτο σοφῶν τε καὶ θείων, οὐδὲ τοὺς λόγους εὐθύθεν εἰδέτων ἐν κρίσει. Ἄλλοις δ' ἐχθρὸς ἐπεμβαίνεται, ἄλλοις ἐπιχειρεῖται νικῶν, ἡμῶν δὲ μὴ προσάφαιτα. Τοῖς πνευματικαῖς ἄλλοις ἡμᾶς αὐτοὺς καθοπλισομένους ἀντιστηθόμενοι τῷ πολέμῳ· ἀναλασθόμεθα θώρακά δικαιοσύνης, καὶ περικεφαλαιῶν τοῦ πνεύματος, καὶ τοῦ τοῦ θεοῦ βήματος ἡμῶν ἡγεομένων ἐπιώμεν κατὰ τῶν πολεμούντων· καταπαύσωμεν δὲ οἱ ἂν ἡμῶν αὐτὸ ὑψηλοῖτο, καθαιρούμενοι πᾶν ὕψωμα ἐπαυρόμενοι κατὰ τῆς τοῦ θεοῦ δόξης, πάντα λογισμῶν ὑπερήφανον καὶ κενόδοξον. Ταπεινώσει δὲ καὶ φόβῳ θεοῦ χρώμενοι συνεργῶ πρὸς τοὺς ἀλλοις, κάκεινον πρὸ ὀφθαλμῶν θέμενοι, καὶ πρὸς ἐκείνον ἐπειγόμενοι φθάσαι· ἔστιν οὐ καὶ νικᾶσθαι καλῶς μᾶλλον ἐθέλοντες, ἢ νικᾶν ἐν πᾶσι κακῶς· ἅτε θῆ μὴ τοῦ περιγίνεσθαι μόνον, ἔταν μὲθ' ἑαυτοῦ πᾶληθῆς ἔχη, τὸν ἀγαθοῦ σώζοντος λόγον, ἀλλ' οὐδὲν ἦτον καὶ τοῦ ἠετᾶσθαι καλῶς ταυτὸ τῷ καλοῦ σώζοντος μέτρον, καὶ ἐν ἴσῳ τοῦ κρατεῖν κρινομένου. Καίτοι φαίη τις ἂν ἴσως καὶ μεῖζον ἀγαθὸν εἶναι τοῦτο τοῦ πρότερον, εἴπερ λυσικελεύστερον τῷ πνεύματι αὐτὸν ἀγαθὸν εἰ παθεῖν ἢ ἄλλῃ κοίτησαι· καὶ μᾶλλον ἀκούσαι ἢ φάναι ἑτέροις· καὶ κλύνης ἀπαλλαγῆναι ἢ ἀπαλλάξαι. Κράτεστε βασιλεῖ, ἐκ' αὐτῆς τῆς ἀπμῆς ἦκε τὰ πράγματα, καὶ ὅτι ἐκ μακροῦ χρόνου ἐπέθει, ἐπέστη. Λοιπὸν ὡς ἔβξαν τῷ θεῷ, αἶνον ἀπόδος αὐτῷ· ἐκείνου τοῦτ' ἔργον· ἐκείνος γὰρ σοι κατὰ νόον τοῦτ' ἐπέθηκε τὸν τοσοῦτον ἐταῖς ἔρωτα· ἐκείνοσ καὶ συλλαβομένου ἐς τὸδε ἀφίκεσθαι. Εἰ δὲ τὴν μὲν ἀξίαν αὐτῷ χάριν παρὶ τῶν φθασάντων εἰσόμαθα, κερὶ δὲ τῶν μελλόντων ἀσση ψυχῇ δεησόμεθα, ἀξιά θράσσομεν καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἔργου τοῦ προκειμένου, καὶ μᾶλλον ἠεωσόμεθα ἀξίους ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν ἡγμένων δεσπύνοντες, οἷς τε κερὶ τὰ φθασάντα οὐκ ἀγνωμονήσομεν, οἷς τε ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοῦ ἔργου τὸ πᾶν εἰς ἄπὸν ἀναθήσομεν, πάσας ἡμῶν ἐκ' αὐτῶν ἐπιβρίπταντας τὰς ἐπιβρίας τε καὶ μερίμνας, ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ ἡμᾶς διατρέφοντος τροφήν τὴν θέλαν τε καὶ οὐράνην, ἧς ἄνευ οὐ ζῆσεται ἄνθρωπος. Ὅσπερ δὲ διατετέλεσας μέχρι τοῦ νόου, τὸ μὲν εἰ ἐχόμενος τῷ θεῷ καὶ τῆς αὐτοῦ

συμμαχίας δεόμενος, τὸ δὲ τι πράττων καὶ αὐτὸς τὰ εἰκότα, οὕτω καὶ τὸ ἀπὸ τοῦδε πολλῶ μᾶλλον, ὅσῳ φθάνομεν πρὸς τὸ τέλος, προθυμότερός τε αὐτοῦ φάνηθι, καὶ τὸ μὲν τι ἐπικαλοῦ τὸν Θεόν, τὸ δὲ τι καὶ αὐτὸς πράττει, μὴ νύκτωρ, μὴ μεθ' ἡμέραν παύομενος, ἕως ἂν εἰς ἀγαθὸν κταναντήσῃς τέλος, καὶ τοῖς λογισμοῖς εὖροις ἀνάπαυσιν. Τὰ βίβη ποι φερόμενα καὶ ὅσα τὸ ἐνδοξίμον τῆς κινήσεως εἰλήχασιν ἔξωθεν, σχολαιότερον φέρεται περὶ τὸ τέλος γυνόμενα ὅσα δὲ φύσει καὶ οἰκοθεν, ταῦτά γε θάττον κινεῖται πλησιάζοντα πρὸς τὸ τέλος. Καὶ οὐ δὲ περὶ τάγαθὰ, ὧν κεφάλαιον ἢ παρῶσα ὑπόθεσις, οἰκοθεν καὶ ὡσπερ φύσει κεκινημένος, μὴ τὸ πρότερον πάθῃς, ἀλλὰ θάττον τυχεῖν ἐπιέμενος τοῦ οἰκειοῦ σοι τέλους ὁ οἰκοθὲν γὰρ τάγαθῶν τὸ χρηστὸν ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς τέλος ὁ αὐτὸν τε καὶ ἡμᾶς πάντας ποιεῖ προθυμότερός, παρακελυόμενός τε καὶ ἐπικελυόμενος ἅπασιν· καὶ τὸν μακαριώτατον δὲ πατέρα, εἰ τι τῶ γῆρα κάμοι, ἐνδιδοῦς καὶ τῶ χρόνῳ καὶ τοῖς νοσήμασιν, ὑπομίμησθε καὶ διανίστα τὸ μὲν λόγοις προτροπηθροῖς, τὸ δὲ ἔργοις αὐτοῖς αὐτὸν ἐνεργῶν παρεχόμενος. Πάντως αἰδέσεται βασιλεῖα προτρέποντα, τῶν πραγμάτων ἐπιμελέστερον ἀνθαφάμενος σὺν τε τῶ θειοτάτῳ ἡμῶν καὶ ἱερῶ πατριάρχῃ, τοῖς τ' αἰδεσιμωτάτοις τῆς ἀγίας Ῥωμαίων Ἐκκλησίας λογάσι, καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις, τέλος ἀγαθὸν ἐπιθήσουσιν ὑφ' ἡγεμόνι Θεῷ. Ὁ γένοιτο πάντας ἰδόντας ἡμᾶς, καὶ τῆς τελευτήρας ἀπολαύσαντας εὐφροσύνης, καὶ πνευματικῆς ἐμφορηθέντας χαρᾶς καθαρώτερον ἐπὶ τε τὸν τοῦ μακαριωτάτου πατρὸς αἰνον, καὶ τὴν τῆς ἀγίας σου βασιλείας εὐφημίαν διαναστήναι, ἀγαρένους τε καὶ κροτήσαντας τὰ εἰκότα καὶ τὸν τε ἀγιώτατον πατριάρχῃν, καὶ τὸν ἱερὸν τοῦτον καὶ ἅγιον [Ἰσ. καὶ εἰς τε τὸν ἀγιώτατον] σύλλογον ἅπαντα, μετὰ τὸν τῷ Θεῷ ὀφειλόμενον ὕμνον, κοινὸν καὶ ὑμῖν τὸν ἀπὸ τῶν λόγων πλέξαντας στίβανον. Δοίητε δὲ μοι τοῦτον τελευταῖον ἀγῶνα, κοινήν ὑμῖν εὐφημίαν κροτῆσαι· τιμήσαιτέ με τούτῳ πόνῳ· κάμοιμι τοῦτον τελευταῖον τὸν ἄθλον, ὑφ' ἑνα καὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν Λόγον ἐν πᾶσι τετελεχότας δεσπότην, ἐνὶ καὶ ταυτῷ λόγῳ ὑμᾶς κοσμήσαι κενεῖν, τὰ δυνατὰ τῶν ὀφειλομένων ὑμῖν ἀπονείμαντα ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

flagitare, tum et ipse quæ par erat præsumere, ita multo magis in posterum, quanto sumus fini viciniore, ostende te promptiorem, et partim invocato Deum, partim et ipse navato operam, non noctu, non interdiu quieti te tradens, donec ad bonum pervenias finem et curis animum liberes. Quæ vi feruntur aliquo, et quæcumque motus principium extrinsecus habent, tardius moventur ad finem: quæ vero natura et ex intrinseco feruntur principio, moventur citius, cum fini propiora fiant. Tu quoque cum ex ingenito principio et veluti natura movearis ad bona, quorum caput est præsens negotium, ne prius illud patiari; sed cupiens quam primum assequi proprium tibi finem (boni enim bonus finis per bona est proprius), teipsum et nos omnes reddito alacriores tum adhortando, tum omnibus præcipiendo; beatissimum quoque patrem, si qua ex parte gravetur senio, succumbens ætati ac morbis, ad memoriam excita, et stimulus admove tum cohortationibus, tum re ipsa negotii actorem te præbens. Reverebitur sane is imperatorem hortantem, remque accuratius tractando una cum sacratissimo nostro patriarcha et reverendissimis sanctæ Romanorum Ecclesiæ optimatibus, ac cæteris omnibus, finem Deo duce bonum imponent. Quod utinam nos omnes conspiciamus, et pleniore fruente lætitia spiritalique gaudio repleti ad beatissimi patris tuique sacri imperii laudes apertius excitemur, admirantes atque ut par est plausum dantes; nec non sanctissimo patriarchæ, ut et sacro huic conventui universo post hymnum Deo debitum communem vobis verborum coronam nectentes. Detur mihi postremus hic labor, ut communi vos laude prosequar, honorer a vobis hac functione: novissimum hoc mihi subeat certamen, ut quibus unus idemque dominus est in omnibus Deus Verbum, uno eodemque sermone communiter a me ornemini, reddente ex iis quæ vobis debentur, ea quæ viribus offeruntur in Christo Deo, quem decet omnis gloria in sæcula.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ
ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Η
ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ

SAPIENTISSIMI ARCHIEPISCOPI NIGENI

AD SYNODUM ORIENTALEM

ORATIO DOGMATICA

SIVE

DE UNIONE *

Τὴν μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ ἱερὰν εἰρήνην ἁποῦ καθ' ἡμῶν ἐγειρόμενος μυχθηρισμὸς τε καὶ τε καὶ θμόνοιαν οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὅστις ἂν οὐ τοῦ παντός τε τιμήσαιο, καὶ μεγάλην εὐδαιμονίαν ἡγήσαιο καὶ ἀφ' ἧς ἡ τε τοῦ Σωτῆρος εὐχή πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα λήψεται τέλος· *Ποίησον αὐτούς, περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ λέγοντός καὶ τῶ ὀνόματι αὐτοῦ κεκλημένων, ἵνα ὦσιν ἐν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἐν ἔσομεν*· καὶ ἀπολούθως ἐψεται τὸ χρῆμα τῆς θείας ἀγάπης, ἧτις ἡμᾶς ἀγαθοῦσα ἐγγυτάτω παραστήσει Θεοῦ, καὶ τὸ σημεῖον ἡμῖν ἐπανθήσει τῆς τοῦ Χριστοῦ μαθητείας. Ἀρθήσεται δὲ ἀφ' ἡμῶν ἡ τε παρ' ἀλλήλων ἔχθρα, πρᾶγμα ἐναντιώτατον ἀνθρώποις Χριστιανοῖς, καὶ ταῦτά γε πρὸς ἀλλήλους ἢ κατ' ἀλλήλων ἀρθήσεται δὲ ὁ παρὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυ-

ροῦ καθ' ἡμῶν ἐγειρόμενος μυχθηρισμὸς τε καὶ χλευασμὸς καὶ κατάγλωσ, ἐπαγγελόντων ἡμῖν, ὡς δὴ Χριστιανοὶς μὲν οὔσι καὶ λεγομένοις, καὶ τῶν αὐτῶν ἐπιγραφόμενοις Δεσπότῃν, εἰς' ἀλλήλων οὕτως ἀπεσχοινομένοις τοῖς δόγμασιν, ὡς ἐχθροῦς τε καὶ πολεμιοτάτους ἀλλήλους ἡγεῖσθαι. Διὰ ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἐτι πολλῶ τούτων πλείονα φιλοῦμεν μὲν ἅπαντες τὴν εἰρήνην, καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν συμφωνίαν περὶ πλείστου ποιούμεθα· τὸ δ' ὅπως ἂν γένοιτο τοσοῦτον καλὸν, καὶ τίαι τρόποις προεἰσθεῖται, ἐνταῦθα δὴ περὶ διάφορα σχιζόμεθα, καὶ διαφόρως περὶ τοῦτου νοοῦμεν. Περὶ τοῦτου δὲ δὴ καὶ τὰ νῦν σκεπτέον, καὶ βητέον εἰς δύναμιν· καὶ δὴ λέγομεν οὕτως.

Sacram Ecclesiarum Dei pacem atque concordiam nemo est, viri præstantissimi, qui non maximi æstimet, et loco summæ felicitatis esse ducat. Ob eam quippe Salvatoris nostri oratio ad Patrem porrigitur, qui cum pro discipulis et iis qui nomine ejus vocati sunt, precaretur : *Fac, inquit, Pater, ut unum sint, quemadmodum et nos unum sumus* *. Per hanc divinus amor, quod signum discipulorum Christi est, in nos influit, tollunturque a nobis inimicitia ac dissensiones mutua, quæ ab hominibus præsertim Christianis alienissimæ esse debent : tolluntur et derisiones et opprobria, quibus a Christi crucis hostibus continue afficimur, qui nos irrident, contemnunt ac pro nihilo habent, ut Chri-

stianos quidem nominatos, et eundem habentes Dominum, verumtamen ita inter nos divisos et dogmatibus fidei dissidentes, ut alii alios pro inimicis atque hostibus habeamus. His igitur rationibus aliisque permoti, pacem quidem amamus omnes atque optamus, et concordiam atque unitatem Christianorum maximi omnes facimus. Quo autem modo a Deo præclarum bonum consequi possimus, et quæ ratio habenda sit ad sanctissimum opus perficiendum, hic diversis opinionibus sumus variisque inter nos sententiis discrepamus. Quapropter de hoc a nobis in præsentia considerandum, et quantum ingenio nostri vires sufficent, disserendum existimavimus.

* Joan. xvii, 11.

* Ipsomet Bessarione interprete. Verum adeo libera est ejus versio, ut e regione Græci textus poni non pot-

ΚΕΦΑΛ. Α.

De causis schismatis, et quod tametsi ante generale concilium aliqua nobis de nostra a Latinis divisione excusatio erat, nunc tamen jam celebrato concilio œcumenico, non possumus absque scelere dividi ab eis, nisi eos a veritate deviare probabimus.

Ἦν ὅτε ἡ τοῦ Θεοῦ ἀσπίδος νόμῳ ἡ ἁμωμος Ἐκ-
κλησία εὐθυναίτο ἀκμάζουσα καὶ καλῶς ἔχουσα,
ἦν ἵνα τὸ μὲν ἀπλοῦν καὶ ἀπερίεργον τῆς κατὰ τὸ
Εὐαγγέλιον πίστεως περὶ πλείονος ἐποιούμεθα, τὸ
δὲ περιττὸν τοῦτο καὶ κατεργασμένον, κατὰ τὰ
ἀπὸ τῶν οἰκείων ληγισμῶν ἐν δευτέρῳ τῶν θείων
λογίων τιθίμενοι, μὲνοι τοῖς γεγραμμένοις προσεί-
χομεν τοῖς ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἀγαπῶντες, καὶ εἰς
ἐν ὅπ' αὐτῶν συναγόμενοι, καὶ μία μὲν ὄντες
ποιμνῇ, ποιμὴν δ' ἐνὶ χρώμενοι, καὶ τῆς αὐτῆς μὲν
αὐτοῦ συνιέντες φωνῆς, τὴν αὐτὴν δὲ ἀποδιδόντες
αὐτῷ οὐ μόνον τὴν πίστιν τὴν ἐν καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ
τὴν ὁμολογίαν τὴν διὰ στόματος. Ἄρ' οὐ δὲ τι προσε-
πινεθῆται τοῖς ἀρχαίοις, καὶ τῷ κοινῷ κτήματι καὶ
συμβόλῳ τῆς πίστεως οὐ μετὰ κοινῆς ψήφου προσ-
γέγραπται· οὐπω λέγω εἰ καὶ τισιν εἰρημένον τῶν
διδασκάλων, εἴτε καὶ μὴ· εἴτε καὶ εἰρημένον, πότε-
ρον καθ' ἂν αὐτὸ τοῦν ἐκλήμβανουσιν οἱ πολλοὶ, εἴτε
καθ' ἕτερον. Ἐξ ἑτοῦ δ' οὖν τοῦ ἔγγονος, εἰς πολλὰ
μὲν τὸ ἐν τοῦ Χριστοῦ σῶμα διηρητῆται, φεῦ! τὰ δὲ
μέλη κατ' ἀλλήλων θλάσσονται, μὴ συνιέντες ὡς
ἑαυτοῖς μάχονται καὶ λυμαίνονται ἑαυτοῖς, τῶν
ἀδελφῶν ἑαυτοῖς διστάντες· ἢ μᾶλλον συνιέντες
μὲν, εἰσι γὰρ ἄνδρες σοφοὶ τε καὶ γνώσει κακοσημη-
μένοι, καὶ οὐ λίληθεν αὐτοῖς τὸ δεινὸν ὅσον ἐστίν,
ἀναγκαίως δὲ καὶ εἰκότως τῆς ἀλλήλων διστάμενοι
κοινωνίας, καὶ μάλιστα γὰρ τῆς τῶν Λατίνων ἡμεῖς,

μείνοντες ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων καὶ κεκριμένων
καὶ καθαρῶς παρὰ πάσης ἀποπεφασμένου συνόδου,
τὸ μήπω κοινῇ ζητηθῆν ἐλομένων, μηδὲπω δοκι-
μασθῆν ὑπὸ κοινοῦ καὶ καθολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ
κριτηρίου. Δεῖ γὰρ ἐν γὰρ τοῖς περὶ πίστεως, μηδε-
μίας μὲν οὐσης ἀνάγκης. μηδὲ τινος κινδυνεύοντος,
καὶ ἡρεμῶν τῶν αἰρέσεων, μένειν ἐπ' αὐτῶν
τῶν παραδοθέντων, ἃ μὲν ἀποκεκαλυμμένως, ἃ δὲ
καὶ συνεπτυγμένως περιεχόντων τῶν θείων δογμά-
των, καὶ οὐδὲν ὅ τι ὀρθοδοξίας οὐ περιεχόντων ἐν
ἑαυτοῖς. Ἀνάγκης δὲ κινήσεως, καὶ τινος ἀνα-
ψεύσεως αἰρέσεως, οἷα πολλὰ κατ' ἀνθρώπους εἰσθε
γίνεσθαι, καὶ μέντοι καὶ γέγονε, καὶ προσέτι γενή-
σεται διὰ τὴν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἀσθιναίαν,
τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ πάσης ἐσχρατίας κοινῇ συλλεγεί-
σαν, κριτήριον τε περὶ τῶν ζητουμένων καθίσει,
καὶ κανόνι χρωμένην τῇ θεῷ Γραφῇ καὶ τοῖς πρὸ
αὐτῶν διδασκάλων, οὗς φθάσασα ἔσχεν ἐν ἁγίων
τάξει καὶ διδασκάλων, οὕτως ἀποφαινεσθαι κοινῇ
τὰ δοκούντα, καὶ τὴν πίστιν ἐξεργάζεσθαι, σκόλο-
πας ἰστώντας· ταῖς αἰρέσεσι πάντοθεν, καὶ πόρρω
τῆς Ἐκκλησίας αὐτὰς ἀπελαύνοντας. Δεῖ μέντοι
τοῦτο κοινῇ πράττειν, καὶ τὰ κοινὰ κοινῶς διατείν,
καὶ οὐδέποτε καθ' αὐτοῦς· τι ποιοῦντας ἀξιοῦν καὶ
παρὰ πᾶσιν ἐξ ἀνάγκης τὰ οἰκεία κρατεῖν· οὐδὲ γὰρ
δικαίον. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν διετέλουν
ποιοῦντες, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς μιμησόμεθα.

CAPUT I.

Fuit aliquando tempus quo immaculata Dei
sponsa Ecclesia sancta, summa concordia, tran-
quillissima pace et intemerata veritate fruebatur,
cum scilicet simplicitate ac puritate evangelicæ
doctrinæ maximi omnes faciebamus, solis sacris
eloquiis contenti, his inhaerentes, his acquiescentes,
in unum ab his collecti ovile, sub uno pastore om-
nes agentes, eisdem unius audientes voceni, et
aut nihil præter ea quæ nobis tradita erant, cogi-
tantes, nulla urgente necessitate: aut necessitate
coacti, et hæresibus undique scatentibus, unum
in locum universa Ecclesia congregata, ambigui-
tates rescindentes, et declarationes necessarias facien-
tes. Postquam autem hæresi quadam, ut Latinos
 sæpenumero dicentes audivimus, in occidentali re-
gione vigente, Romanorum præsul pontifex maxi-
mus sua omni auctoritate fretus, advocata synodo
generali, particulam illam communi Symbolo fidei,
non cum communi consensu ascripsit, in multas
partes; heu rem miseram atque acerbam! Christi
sacratissimum corpus divisum est, membraque ejus,
hoc est Christiani homines, adversus se invicem
arma ceperrunt, minime intelligentes, se sibiipsis
hostes esse et contra seipsum armari, dum se a
suis dividunt; aut intelligendum quidem, cum
sint inter nos doctrina ac sapientia præ-

stantes, quos latere minime potest quantæ factura
causa hæc dissensio exstiterit, sed, nescio quomodo,
divisi invicem atque alienati, et præsertim nos a
Latinis. Oportere majores nostri dixerunt, qui ea
tempestate fuere, qua oriri hæc dissensio cœpit in
rebus fidei, dum nulla necessitas urget, his ac-
quiescere quæ nobis in sacris litteris tradita sunt,
in quibus omnis fidei veritas aut plane explicata
est, aut latens erui haud difficulter potest; quoties
vero necessitas ingruat, et si aliqua oritur hæresis,
quod imbecillitate humani ingenii sæpenumero
inter mortales evenit, debere Ecclesiam Dei unum
in locum congregatam de rebus dubiis judicare, ac
secundum præcepta divinæ legis et sanctorum Pa-
trum, quos jam ut sacrarum litterarum doctores
approbavit, communi omnium consensu sententiam
ferre, et per hunc modum fidem Christianam
augere, obviam eundo hæresibus, procul ab Ecclesia
Dei eas fugando. Ubique tamen asseverant iidem
majores nostri, communiter hæc agi debere; et
quæ communia sunt, communi consensu oportere
terminari. Per hunc modum synodus prima gene-
ralis consubstantialitatem Patris et Filii prædicavit,
Ario de inæqualitate ipsorum nescio quas nugæ
et deliramenta proferente. Per hunc modum se-
cunda Spiritus divinitatem confessæ est, Macedoni-

Οὕτως ἡ πρώτη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὸ ἑμο-
 ρύσιον ἀνεκκήρυξε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, συνωδοῦντος τοῦ
 πράγματος, καὶ τοῦ Ἄρειου τὸ ἀνόμοιον ληρωδοῦν-
 τος. Οὕτως ἡ δευτέρα τὴν τοῦ Πνεύματος θεότητα
 ὡμολόγησε, Μακεδονίου τιθέντος αὐτὸ μετὰ τῶν
 κτισμάτων. Οὕτως ἐκίστη ἀνόδος ἐκ καθ' αὐτὴν
 ἀπεφάνητο, ὑπὸ τῆς ἐκίστου παρουσίας ἀνάγκης
 κινουμένη. Οὕτε γὰρ εἰρήνης κατὰ πάντων ἀνθού-
 σης, καὶ κρατούντων τῶν βελτιῶν ἔδει πράγματα
 ἔμποιεῖν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, αὐτοὺς τι νεώ-
 τερον προσεξευρίσκοντας· οὕτε κινήσειων τῶν αἰ-
 ρέσεων ἢ συζάειν, ἢ αὐτῶν τινα ἀποφαίνεσθαι
 ἕκαστον, εἴτε καὶ μετ' ὀλίγων περὶ τῶν κοινῶν ὑπὸ
 πάντων ὀφειλόντων πιστεύεσθαι· ἀλλὰ κοινή μὲν
 τοῦτο ποιεῖν, ποιεῖν δὲ κατεπειγούσης ἀνάγκης.
 Ἄλλ' ὡσπερ ἀνάγκη, συνεδρίου κοινῶ καταστάν-
 τος, μετὰ πολλῆς τῆς τε βασάνου περὶ τῶν κινή-
 θέντων ἐξέτασιν εἰσελθεῖν, καὶ τὸ ἐκ τῆς συζητή-
 σεις ἐκφανθὲν ἀσπάζεσθαι τε καὶ προσδέξασθαι·
 οὕτως, εἰ πρὸ τοῦ κοινῶ κριτηρίου περὶ τινος
 ὄγκματος κινήθοντος τις ἀμφιβάλλει, τὰ δίκαια τε
 ποιεῖ, καὶ εἰκότως ἂν ἀποσταίη τῶν ἀνευ κοινῆς
 ἀπαράσεως περὶ τῶν κοινῶ ἀποφνηγμένων· αὐτῶ
 μὲν ἐπὶ τῶν κοινῶν καὶ κοινή παραδομένην ἐμ-
 μένων, καὶ οἷς οὐδεμία ἀμφιβολία οὐδ' ἐξέτασις
 λείπεται, ἐκείνων δὲ τι λεγόντων, ὃ πρὶν ἐξετα-

σθῆναι κοινῶ; οὐχότι γον ἀμφιβολίας ἐν αὐτῶ περι-
 φέρει.

Διὰ ταῦτα τοιγαρουν καὶ ἡμεῖς εἰκότως τῆς Λα-
 τίνων ἀπέστημεν κοινωνίας, μὴ ἀνεχόμενοι πρὸς
 ἔνωσιν αὐτοῖς συνελθεῖν, πρὶν ὑποπνεῖν οἰκουμε-
 νικῆ κρίσει τὸ παρ' αὐτῶν εἰσαχθὲν, καὶ διχῆ διε-
 λοῦμεν ἐγκαλοῦντες αὐτοῖς, τὸ μὲν τι δίχα τῆς καὶ
 ἡμῶν αὐτῶν γνώμης εἰσαγαγούσιν εἰς τὴν κοινήν
 Ἐκκλησίαν, τὸ δὲ μὴδ' ἀνεχομένοις συστήσασθαι
 σύνοδος κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐκείνας τὰς πρὸ ἡμῶν.
 Ἄλλὰ μέχρι μὲν ταύτη χρώμενοι διετέλουσιν τῆ γνώ-
 μη, καὶ τὰ παρ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐγκλήματα μετὰ
 παντὸς ἀπήγα δικαίου, καὶ ἡμεῖς ἔξω πάσης αἰ-
 τίας. Ἐπει δὲ τοῦτο μὲν ἦδη κατέγνωσαν, καὶ ὃ
 προβάλλοντο ἄξιωμα ἴδιον ἀπαώσαντο, μετὰ τῆς
 ἴσης δὲ καὶ αὐτοὶ ταπεινώσεως εἰς οἰκουμενικὴν
 ἔδελοντα συνῆλθον κριτήριον, καὶ τῶ ἐκ τῶν λόγων
 φανησομένη ἀκολουθήσειν συνέθεντο, αὐτοὶ τε παν-
 τὸς ἐγκλήματος τοῦτο τὸ μέρος σφᾶς αὐτοῖς ἀνωτέ-
 ρους ἐτήρησαν· καὶ ἡμεῖς δὲ τῶ πράγματι προσει-
 θεῖν μετὰ πολλῆς βασάνου καὶ μεγάλης τῆς ἐξετά-
 σεις, καὶ ποτε μεταβαλόντα τὰ πράγματα καθ'
 ἡμῶν αὐτῶν ἀντιστραφῆ, καὶ πολλαπλασιασθῆ καθ'
 ἡμῶν, ἃ κατ' αὐτῶν ἐπεφέρομεν πρῶτερον δικαίᾳ
 ἐγκλήματα. Εἰρηται γὰρ καὶ δοκεῖ μοι συνδοκαίῃ
 ἄπασιν, ὡσπερ μήπω συνόδου συγκαροτηθείσης κοι-

illum creaturis annumerante. Per hunc modum
 subinde unaquaque synodus, quae posita in ancipiti
 fuerunt, pronuntiavit, instanti dumtaxat necessi-
 tate. Neque enim licere inquit, pace ac tranqui-
 litate fidei vigente, novas movere quaestiones,
 neque ortis haeresibus aut tacere, aut solum vel
 cum paucis de his quae credi communiter ab om-
 nibus debent, tractare, sed communi quidem con-
 sensu hoc fieri oportere, fieri vero dumtaxat neces-
 sitate urgente. Et quemadmodum generali concilio
 congregato, opus esse aiunt summo studio ac
 cogitatione omnia discutere; et, quod ratio tan-
 dem obtinuerit, accipere omnes atque amplecti:
 ita, si ante commune iudicium de aliqua re quis-
 piam dubitaverit, mota quaestione, et ab aliquibus
 determinata, jure id facere, meritoque ab his di-
 vidi qui absque communi consensu ausi sunt de
 rebus communibus iudicium ferre, quandoquidem
 ipse communibus rebus et communiter traditis
 assentiantur, ille vero aliquid dicant quod antequam
 communiter discutatur non parum in se habeat
 dubitationis.

Quas ob res nostrum plerique asserunt, haud
 se injuria a Latinorum consortio abhorreere; quod
 non sit ferendum, uniri nos eis antequam iudicio
 universalis Ecclesiae, quod recens per eos intro-
 ductum fuit, subiciatur. Atque his quidem dup-
 lici accusatione succensendum existimant: primo,
 quod ignavis et nequaquam assentientibus nobis
 quidquam in communem Ecclesiam introduxerint;
 tum, quod pati nollent generalem synodum et anti-
 quis illis similem convocari. Haec nos quoque illis

saepenumero coram objecimus, palamque in eos in-
 vecti sumus. Quibus quid illi responderint, quas ex-
 cusationes in medium adduxerint, quibus rationibus
 objecta purgaverint, latissime omnes intelleximus.
 Itaque non est in praesentia repetendi locus; praesertim cum nostra omnis quaestio minime in hoc
 versetur, utrum per se soli, an nobiscum una
 particulam illam addiderint, et licuerit addere,
 necne; sed utrum verum falsumve sit quod addi-
 tum est, hoc in primis considerandum a nobis
 esse universi iudicavimus. Verum demus in praesentia, non recte illos fecisse, quod sine totius Ec-
 clesiae congregatione de rebus gravibus ad fidem
 Christianam pertinentibus tractarint, quousque qui-
 dem in hac sententia permansere, ne aliquod dogma
 in generali synodo propositum disenteretur, for-
 tassis haud injuria succensere illis videbamus, et
 nostrae adversus illos accusationes jure optimo
 defendi poterant. Nunc autem cum huiusmodi
 culpa vacent, sponteque in generalem synodum
 convenerint, ac omnia se facturos affirmarint quae
 ratio persuaserit, et ipsi se omni accusatione
 prorsus immunes reddiderint, et nos oportet non
 mediocre studium cogitationemque adhibere, ut
 quae agenda a nobis sint caute prudenterque aga-
 mus, ne quod ante hunc diem objicere Latinis
 consuevimus, in nos recidat; denique ea accu-
 satione iudicemur, cujus illos olim reos agebamus.
 Nam si, ut dicere ipsi consuevimus, nondum advo-
 cata synodo generali accusandi erant Latini, quod
 suo dumtaxat iudicio de re adeo gravi credidissent,
 quidni nos quoque, eum id quod quaerebamus sa-

νης, ἐκείνοι τὴν καταδικάζουσαν ἀπαφέροντο· οὕτω
 συστάσης λοιπὸν, μέγαν ἡμῖν ἀγῶνά τε καὶ κίνδυνον
 εἶναι, πῶς ἂν διαχειρισάμενοι τὰ παρόντα, ἀνίγκλη-
 τοι ἐντεῦθεν ἀπαλλάξωμεν ὡς εἰκός. Ἦδη γὰρ αὐ-
 τοὶ τε λόγον ὕπεσχον ὧν λέγουσι· τε καὶ δογματι-
 ζουσι, καὶ ἡμεῖς· πρὸς τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημμένα διὰ
 τῶν δυνατῶν ἀπητηήκαμεν, πρὸς δὲ μὲν καὶ παντε-
 λῶς σεαυγηκότας, πρὸς δὲ οὐδὲν ἄ τι καὶ ἄξιον
 λόγου ἀποκρινάμενοι.

Ἐνταῦθα δὲ δὴ λοιπὸν μεγάλης ἡμῖν κρίσεως δεῖ,
 καὶ σφῆς μεταχειρίσεως ὡς ἐκόν, καὶ οἰκονομίας
 τῆς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρίσει τε καὶ εὐθύτητι. Οὐ
 γὰρ ἀπλῶς ἀρχίσει τὸ μὴ βούλεσθαι φάναι, καὶ
 πάντα γέγονεν εὐθύς· τὰ προσήκοντα, οὐδὲ τοῦτο
 τέλος τῆς οἰκουμένης ἡγήτερον συνόδου· ἀλλὰ μετὰ
 ἀκριθείας· σκεπτεῖον δὲ τε ἐκείνοι εἰρηκασιν, ἃ τε
 ἡμεῖς προὐδαλόμεθα· καὶ ἐπιμελῶς ἐξετάσειον,
 ὅπῃ μὲν συμφωνούσιν ἡμῖν καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ὅπῃ δὲ
 τοῦ εὐθίου· πλανῶνται, καὶ τῆς ἀληθείας ἀπάγονται·
 καὶ τί μὲν αὐτοὺς διδάσκον, τί δὲ παρ' αὐτῶν
 ἀκουστέον· καὶ τί μὲν ὠφελήθηνα παρ' αὐτῶν, τί δ'
 αὐτοὺς ὡς ἐλήσαι δεόν· καὶ ὅπως προσληφόμεθα
 ἀσελφοὺς τοσούτους τε καὶ τοιούτους, ὧν τῷ χωρισμῷ

ἀσπαράσσεσθαι πάντας εἰκός· μήποτε τῷ θεῷ χαι-
 ρισάμενοι μόνον. ἢ οὐ σὺν δίκῃ ζημιωθῶμεν αὐτοί,
 ἢ μετὰ καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν βλάβης αὐτοὺς προσ-
 λαθώμεθα. Αὕτη γὰρ ἡμῖν μόνῃ βελτίστη πρὸς τὸ
 τέλος, ὁδός, καὶ διὰ ταύτης ἡμᾶς οἶμαι πρὸς τι χρη-
 στήν ἀπαχθῆναι καὶ ἀμειπτον, μήτε τοῖς ἀπλῶς
 οὕτω σὺν οὐδενὶ λόγῳ λέγουσι διαστήναι Λατίνοι,
 ὡς οὐδὲν ὑγιές οὐδὲ λεγιόντων, οὔτε φρονούντων προσ-
 σρόντας τὴν νόον, ρῆτε πεισθέντας εὐθύς τοῖς σὺν
 οὐδεμιᾷ τῇ ἀπὸ τῶν λόγων παιδοὶ τῆν· ἐνωσιον ἐπι-
 σπεύδουσιν, ἀλλὰ συγχετόσαι καὶ κρίσει καὶ τῇ ἀπὸ
 τῶν ἀγίων καὶ διδασκάλων ὁδηγίᾳ χρωμέτους ἐπὶ τὸ
 τέλος ἵεναι. Οὕτω μὲν σὺν ἐγὼ γνώμης ἔχω, καὶ
 ταῦτα περὶ τούτων φρονῶ. Ὅπως δ' ἂν καὶ διὰ ποιῶν
 πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀπαχθῆμεν, ἐντεῦθεν ἐρῶ,
 θεῶν προστησάμενος μόνον, εἰ καὶ μέγας ὁ ἀθλος
 καὶ δυσχερὴς ὁ ἀγών. Φιλοκλίνδυνον τε γὰρ τινα τὰ
 παρόντα ζῆτεῖ, καὶ πρὸς πάντα ἀπλῶς ἔτοιμος ἀπο-
 δέσθαι· καὶ γανναίῳ ἐστιν οὕτε λεχθῆναι οὔτε
 πρᾶχθῆναι, μὴ τινας πάντως παρῆρητισχόμενον τε
 τὰ δοκοῦντα καὶ παρακινδυνεύσαντος. Ἄρξομαι δ'
 ἐντεῦθεν, ὑπέθεσιν τινα καὶ ἁρχῆν ὁποθέμενος.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Probatio, quod necesse est sanctos doctores, tum Orientales, tum Occidentales, invicem esse concordare.

Ὁ Κύριος ἡρῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τὸ σωτήριον
 κύρυγμα πέμπων τοὺς μαθητάς, καὶ τὰ συμβησό-
 μενα αὐτοῖς προαγορεύων δευρὰ, καὶ ὡς ἐπὶ βασι-
 cium sit, omnesque in unum convenerimus, ma-
 gnium ingredi certamen ingensque subire periculum
 necesse est, ut absque culpa hinc abire possimus?
 Si quidem ille quoque jam rationem reddiderunt
 eorum quæ et dicunt et sentiunt, passim etiam
 singulis quibusque potentibus rationes de his quæ
 Ecclesia credit, afforentes: et nos ad aliqua qui-
 dem ex his quæ dixerunt, quoad fieri potuit, ob-
 viam ivimus, ad plura vero opportunioraque, et
 illorum opinionem maxime confirmantia, nihil omni-
 nino locuti sumus, neque fortassis dignum aliquid,
 quod loqui possimus, habemus.

Hic igitur recto iudicio et exactissima cogitatione
 opus est. Neque enim satis erit dicere, nolle
 unitatem neque hunc generalis concilii sine
 caso existimandum est; sed diligenter conside-
 randum quæ dicta a Latinis sint, quæ nos pro-
 posuerimus, scrutandamque quibus in rebus illi
 veritati consentanea dicant, quibus in rebus ab-
 errent: quid nobis dicendum sit, quid illis au-
 diendum; postremo, quomodo uniri possimus fra-
 tribus, quorum disjunctio merito deploranda est et
 illis et nobis; ne voluntatem atque ratione se-
 quentes, aut cum jactura nostra ab illis divida-

lei: τε καὶ ἡγεμόνος ἀχθῆσονται παραστηρόμενοι,
 Μὴ μεριμνήσητε, φησὶν, εἰ εἰπῆτε, ἢ εἰ λαλή-
 σητε· ἐγὼ γὰρ ὑμῖν δώσω λόγον τε καὶ σοφίαν,
 mur, aut non sine nostro detrimento illis uniamur.
 Neque enim his qui simpliciter et sine ulla ratione
 descendendum esse aiunt a Latinis, tanquam longe a
 veritate aberrantibus, assentiendum arbitror:
 neque his etiam obtemperandum qui, nulla sua-
 dente ratione, incumbendum dicunt esse unioni.
 Enimvero assidue et diligenti investigatione
 veritatis, et exactissimo iudicio doctores sacros
 tanquam duces sequi oportet; et per hanc viam,
 utpote quæ sola tuta sit, atque omni periculo li-
 bera, finem jam diu optatum attingere. Hæc mea
 est de huiusmodi rebus sententia: hoc ego, viri
 clarissimi, sentio. Quomodo autem quibusve me-
 diis finem nobis propositum assequi possimus,
 subinde dicam, Deo fretus; quanquam ingens pro-
 defecto certamen et non mediocre onus subire me
 intelligo. Verum ea est conditio presentis rei, ut
 hominem efflagitet qui libenter pro veritate pericu-
 lum subeat, nihilque magnum aut dici aut fieri
 potest, nisi quis, quæ sibi vera videantur, forti
 animo dicat, paratusque sit calumnias et periculi
 pati pro defensione veritatis. Hic autem extordium
 sumam, Dei optimi maximi auxilio fretus.

CAPUT II.

Dominus noster Jesus Christus, cum discipulos
 suos ad prædicandum inter gentes Evangelium
 mitteret, multa, quæ eis eventura erant, prædi-
 cens; et inter cætera, quod ante reges et præsides

sua causa ducerentur: Nolite, inquit, cogitare quo-
 modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in
 illa hora quid loquamini (non enim vos estis qui
 loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in

ἢ οὐ δυνήσονται ἀνταπειρῆσαι, οὐδὲ ἀντιστηρῆσαι. πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν· διὰ τούτων δεικνύς τῶν ῥημάτων, ὡς ἄπερ ἂν αὐτοὶ φαίεν, αὐτοῦ ῥήματα ἔσονται, καὶ τοῦ ἐνηχοῦντος αὐτοῖς Πνεύματος· ὁ ἀλλαχοῦ ἔφη· πᾶσαν αὐτοῦ διδάξαι τὴν ἀληθειαν ἐπιθεῖν, ὡς εἶναι καὶ τὰ αὐτῶν ῥήματα, τοῦ Πνεύματος τῆς ἀληθείας ἐν αὐτοῖς φεγγόμενον, ἀληθεῖν καὶ ζῶν. Ὅτι δὲ ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ εἰς αὐτοὺς μόνον τοὺς αὐτόπτας· τοῦ Λόγου διέβη, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ· τὸ σωτήριον διαγγέλλοντας κήρυγμα ποιμένας καὶ διδασκάλους, πάντες τε Ἰσραῖν, αὐτὸς τε ὁ Σωτὴρ ἔφη. Ἄ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, φάμενος· αὐτὰ τε τὰ πράγματα μαρτυρεῖ, πάντων τῶν μετὰ ταῦτα θαυμαστωθέντων τοῖς αὐτοῖς ἔργοις τε καὶ σημείοις, καὶ τοῖς τῆς διδασκαλίας ἀφθόνοις νόμασι καὶ πηγαῖς ἀενάοις· ὡς φανερὸν εἶναι λοιπὸν καὶ τοὺς ἁγίους Πατέρας καὶ διδασκάλους διὰ τοῦ παναγίου λαλεῖν Πνεύματος, καὶ ῥήματα ἐφθέγγεσθαι τοῦ Σωτῆρος κατὰ τυράννων καὶ ἡγεμόνων, καὶ τῶν τῆ ἀληθείᾳ μαχομένων αἰρετικῶν συγγραφάμενους καὶ δογματίζοντας, καὶ κηρύττοντας τὴν ἀληθειαν. Οὕτω δὲ ἔχοντας, καὶ συμφωνεῖν ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις ἀνάγκη· καὶ μηδὲν ἐναντίον, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα, οὐ πρὸς ἀλλήλους, οὐ πρὸς ἑαυτοῦς, οὐδ' ἐνοησαὶ γούν ἄλλως θεμιτὸν αὐτοῦς φάνα· οὕτω γάρ ἂν οὐκ ἀληθεῖα· μᾶλλον ἢ πλάνης ἐν αὐτοῖς ἐλάλησε πνεῦμα· πλάνη γάρ καὶ τοῖς πλανωμένοις· οὐκ εἶλον, ἐπὶ μὲν

τάδε, ἐπὶ δὲ αὐτῶν λέγειν τὰ ἐναντία· ὡς περ οἱ μὲν καὶ ἐπιστήμονος ἀνδρὸς ἀπλαγῆς ἐστὶ σημεῖον αὐτοῦ καὶ τοῖς ἄλλοις σοφοῖς συμφωνεῖν. Ὅσα οὖν ἀνθρώπων σοφῶν τὸ τῆς σοφίας καὶ ἀληθείας ὑπέρκειται· Πνεῦμα, τοσοῦτον καὶ σύμφωνον αὐτοῦ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τις καὶ ἑστούς ἢ ἀλλήλους ἐσθ' ὅτε τοὺς Πατέρας ἐναντιουμένους τομῆσει φάναί, ὥρα λοιπὸν αὐτῶ μετὰ τῶν ἀπίστων ταχθῆναι καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ σταυροῦ· οἷς ἔργον ἐνεῦθεν τὰ ἡμέτερα ἐπιχειρεῖν ὑποσαλεύειν μυστήρια, τεκμήριον τῆς τοῦ κηρύγματος ἀσθενείας, πλάττουσιν ἐναντιοφανείσθαι τῆς θείας Γραφῆς, κτλ. αὐτῶν οὐδενὶ ἐπέφω δοκούσας· καθ' ὧν πᾶς διδασκαλος ἴσταται, καὶ ἀγωνίζονται πάντες συκοφαντοῦντας ἀκείνους τὴν ἀληθειαν δέξαι, συμβαλόντων αὐτῆ τὴν θέλαν ἀποδεχόντων διὰ πάντων Γραφῆν. Ἄλλως τε καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐξω τῆς ἡμετέρας ἀλλῆς τε καὶ Ἐκκλησίας διὰ τούτων συμποδίζοντας καὶ ἀνατρέποντας, τοὺς τῆς δόξης αὐτῶν ἡγεμόνας ἐν πλείστοις μαχομένους ἀλλήλοις ἀποφαίνοντες, καὶ διὰ τούτων τὴν αὐτῶν ἐλέγχοντες ἄγνοιαν, πῶς ἂν καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν τοῦτο δεξιόμαθον τὸ θεῖον, καὶ τοὺς ἡμετέρους Πατέρας ὑπὸ ταυτῶν παρεκτεσεῖν συγχωρησάμεν πάθος, εἰ μὴ καὶ τὴν καθόλου πίστιν ἡμῶν ἐθελονταὶ αὐτοὶ ἀνατρέψαι θελήσομεν; Ἄλλ' ἀπειγέ γε τοῦτο τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν ταύτης τροφίμων. Ὁρώμεν δὲ καὶ τὰς οἰκουμηνικὰς ἀπάσας συνόδους περὶ τῶν ἐκάστη προαι-

vobis'); manifeste his verba significans quæcumque ab illis dicerentur, sua esse verba et Spiritus sancti in illis loquentis: quem alibi superventurum affirmavit, docturumque eos omnem veritatem, ut etiam verba ipsorum, Spiritu veritatis in eis loquente, veritas et vita essent. Atqui verba hæc, nemo est qui ambigat, non modo ad primos illos referri Salvatoris discipulos, quibus datum est ut præsentem eum intuerentur, sed etiam ad pastores Ecclesiarum et doctores ceteros qui post apostolos Evangelium prædicaverunt. Hoc enim et ipse Salvator probat cum inquit: *Quæ vobis dico, omnibus dico*: et res ipsæ manifestissime ostendunt. Si quidem priores cuncti doctores iisdem claruerunt operationibus et signis, quod divini verbi prædicatione divinum verbum non minus per eos quam per apostolos sequentibus signis confirmatum fuit: ut palam omnibus sit, ipsos quoque sanctos Patres et doctores Christianæ fidei per Spiritum sanctum locutos fuisse, verbaque ipsorum Salvatoris nostri verba existisse, cum adversus tyrannos et præsides et veritatis hostes certavere, scripsere et palam veritatem prædicavere. Quo fit ut necesse sit, eos sibi invicem consentaneâ dicere; et ratio cogit fateri nihil ab illis dictum esse, quod invicem repugnet ne minimis quidem in rebus: aliter enim non veritatis magis quam mendacii spiritus in illis locutus fuisset. Mendacii namque proprium

est, nec hoc nec illud asserere, quemadmodum sapientis signum est, sibi assidue constare, nullique in rebus a cæteris sapientibus discrepare. Quanto igitur homines sapientes sapientiæ et veritatis Spiritus antecellit, tanto magis necesse est eum sibi ipsi consentaneum esse. Et si quis forte sit, qui sanctos Patres et doctores nostros contraria invicem dixisse existimet, eum profecto cum infidelibus et crucis hostibus connumerari fas est, qui hinc arguere eisdem nostram cohesuerunt, contrarietates quasdam et contradictiones sacrarum litterarum inter se fingentes: quas tamen nemo præter ipsos tales existimat, contra quos universi doctores certant, eosque calumniatores esse veritatis arguunt, consentaneam sibi esse ubique sacram Scripturam asseverantes. Præterea cum nos per hunc modum gentiles et eos qui extra nostram Ecclesiam sunt, arguamus, ignorantiamque eorum comprehendamus, philosophos scilicet et fidei eorum præcones, in quamplurimis sibi invicem contradicentes, ostendentes: quomodo etiam contra nos ipsos hoc idem acceptabimus, et nostros doctores ejusdem criminis reos esse arbitrabitur, nisi et nostram ipsi sponte nostrâ evertere velimus fidem? Sed absit hoc a Christi Ecclesia alumnaque ejus. Videmus enim nunc universalis cuncta concilia, Patresque in eis congregatos, de dogmatibus propositis non humanæ sapientiæ persuasionibus,

¹ Matth. x, 19, 20.

μένων δογμάτων οὐκ ἀνθρωπίνης σοφίας πειθοί, οὐ τεχνολογίας, ῥημάτων, οὐ φυσικῶν λόγων, οὐ συλλογισμοῦ, χρησαμένων, ἀλλὰ μόνῃ στοιχίσαντας κριτηρίῳ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν αὐταῖς γυμναστῶν πρὸς αὐτῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων διδασκαλίαις καὶ λόγοις, καὶ διὰ τούτων συμπεράναντας τὰ περὶ τῶν ἐκείνους ζητούμενων δογμάτων, καὶ κατ' ἔχουσι ἀκολουθήσαντας ταῖς τῶν ἁγίων φωναῖς. Ὅστι' οὐκ οἶδ' ὅ τι περὶ τῆς καθόλου πίστεως ἡμῶν ἔστα: φρονεῖν, εἴ τις τὸ ἀτόπημα τοῦτο παρακολουθεῖν δέξαιτο τοῖς Πατέρας. Εἰ γὰρ οἱ τῆς πίστεως ἡγεμόνες οὐ ταυτὰ πάντες, ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοις, οἱ δὲ καὶ ἑαυτοῖς, φεῦ τῆς ἀνοησίας! ἐναντία φασιν, ἢ δὲ πίστις ἢ ἡμετέρα τοῖς ἐκεῖνων ἴσχυται λόγοις: κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ἡμῶν. Ἀλλὰ πολλῆς ὄντως ἀνοησίας ἐνοησαί γοῦν ἐκ τοιαύτα περὶ τῶν θεοφόρων ἐκεῖνων ἀρδρῶν ἀνάγκη γὰρ αὐτοὺς διὰ τὰ εἰρημένα, καὶ τούτων ἕτερα πλείονα, ἢ οὐκ ἀνάγκη νυκὶ καταλέγειν, συμφωνεῖν ἄλλοις: καὶ ἑαυτοῖς, καὶ κατὰ μὴδὲν ἐναντία μὴ λέγειν μηδὲ φρονεῖν. Θεοὶ δὲ περὶ τούτων καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: ἐν τῇ πρὸς Ἰορδάνην ἐπιστολῇ. Ἄλλ' ἄγε δὴ καὶ ἡ προφέρουσι ῥήσεις ἐπισκοπήματα, καὶ τὴν ἀκριθεὶς τούτων ἐξέτασιν ποιησώμεθα, πατρικαὶ γὰρ αὐταί, καὶ οὐδὲ μὴ ἀντεροῦμεν. Ἀλλὰ χρὴ συμφώνους: καὶ μὴ ἄλλοις ἐναντίους, οὐδὲν δὲ ἕλαττον ἐπιτοῖς ἀντιλόγους καὶ μαχομένους ἀποδεικνύειν τοὺς ἁγίους Πατέρας καὶ διδασκάλους. Ὅν τὸ πρὸς πίστει φρόνημα ἐνιαῖον καὶ ἀπαράλλακτον ἴδισιν ἢ μίαν τοῦ Πνεύματος δό-

γματικῆς τε καὶ ἑλλαμψίς. Ἐνταῦθεν φαίνεται, τῶν αἱρετικῶν συγκρουόντων τοὺς ἁγίους ἄλλοις, καὶ τινὰς ἐκόντων πρὸς τὸ ἑαυτῶν βούλημα, οὕτως ἀπαρνούμενος ὁ μακάριος Ἰωάννης τοὺς δοκοῦντας αὐτοῖς συνηγορεῖν, οὕτως διεχόμενος, ὡς ἐκεῖνοι: ἀλλὰ προσείμενος μὲν αὐτοῖς, πειρώμενος δ' αὐτοὺς καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἄλλοις συμβαίνοντας δεῖξαι: τοῦτ' ἄρα ἔργον ἐστὶ διδασκάλου, τοῦτο Χριστιανοῦ.

Ἡ δὲ ἐβδόμη τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων διὰ τοῦ ἁγίου φησὶ Ταρασίου ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς πράξει. Κατ' οὐδὲν τοὺς Πατέρας εὐρίσκομεν διαφωνούντας, ἀλλ' ὡς τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ὄντες πάντες τὸ αὐτὸ κηρύττουσι καὶ διδάσκουσι. Καὶ ἡ αὐτὴ διὰ τοῦ αὐτοῦ αὐθις ἐν τῇ αὐτῇ πράξει. Πανταχοῦ γὰρ οἱ ἅγιοι Πατέρες ἄλλοις σύμφωνοι, εἰσιν, ἐναντίως δὲ οὐδεμία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐναντιοῦνται αὐτοῖς: οἱ τὰς οἰκονομίας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν μὴ ἐπισημαίνουσι. Οὕτως καὶ οἱ τῆς ἐβδόμης συνόδου Πατέρες ταυτὰ περὶ τοῦτου φρονούσι, καὶ συμφώνους ἑαυτοῖς καὶ ἄλλοις: εἶναι τοὺς ἁγίους διδάσκουσι, καὶ αἰτίαν ἀποδίδουσι τὴν αὐτὴν τῷ ἱερῷ Ἰωάννῃ. Τὸ γὰρ αὐτὸ Πνεῦμα, φησὶν, ἐν πᾶσιν ἐλάλησεν: ὁ διαφωνεῖν ἑαυτῷ οὐδ' ἐνοησαί γοῦν θεμιτόν. Καὶ μακρὸν μὲν ἂν εἴη καταλέγειν, ὅπως οἱ διδάσκαλοι πάντες ἐν πάσῃ τῇ θείᾳ Γραφῇ τοῦτο προτιθένται, τὰς δοκούσας διαφωνίας ὡς οἷόν τε συμβιβάσειν: ὡς ταυτὸν ἐν τοῦτ' οὐ κρατῆσαι, τὸ φάσκωιν ἑαυτῇ ἐναντίαν εἶναι, καὶ πᾶσαν ἀνατραπήναι τὴν πίστιν. Συμπεραίνεται δὲ διὰ πάντων, τοὺς Πατέρας ἡμῶν

non artificio verborum, non rationibus naturalibus, non denique syllogisimis usos fuisse, sed auctoritate duntaxat; nudaque ipsa verba superiorum doctorum, qui eos tempore praevenierunt, tanquam rectam regulam, gloriam veritatis secutos fuisse: et per ea quaecunque de fide quaestiones terminasse, sanctorum Patrum vestigia sequendo. Quare nescio quid de nostra fide sapere liceret, si quis concedat posse hoc inconveniens Patribus impulari. Si enim fidei nostrae principes non eadem omnes, sed alii quidem invicem, alii vero etiam sibi ipsis, o rem absurdam! contradicant, fides autem nostra in illorum rationibus fundetur; inanis est ergo praedicationis nostra, inanis est fides nostra. At magna stultitiae est, cogitare etiam talia de illis Spiritu plenis hominibus, necesse est enim et propter praedicta et alia plura, consentanea et sibi ipsis et invicem, nihilque omnino contrarium non dicere, non sapere. Dicit etiam de eis beatus Joannes Syrus ad Jordanem scribens: Sed etiam, quas producent auctoritates consideremus, cum paterna sint, et eis nullo modo contradicendum sit. At vero concordantes, neque contrarios invicem, et multo minus sibi ipsis oppugnantes, decet probare sanctos Patres et doctores nostros: quorum de fide sententiam unicam et indifferentem esse fecit una Spiritus sancti virtus et illuminatio. Hinc apparet, quod haereticis calumniantibus sanctos Patres, tan-

quam non eadem dicentes, aliquosque eorum ad suam pravam opinionem probandam trahentibus, beatus Joannes neque eos qui videntur haereticos juvare, negat, nec tamen eos intelligit, prout illi, sed acceptat quidem eos, conatur autem et sibi ipsis et invicem convenientes probare. Hoc enim doctoris, hoc est Christiani officium.

Septima item generalis synodus, per eos sancti Tarsasi in prima ejus actione, in nullo sanctos Patres, inquit, invenimus discordes; sed cum omnes ejusdem sententiae sint, idem quoque praedicant et docent. Et eadem rursus in eadem actione: Ubique etenim Patres concordantes invicem sunt, contrarietas vero nulla in eis est. Verum contraria eos dicere putant, qui oeconomicas et intentionem eorum ignorant. Vide, quod etiam septimi concilii Patres eadem hac de re sentiunt, et concordantes sibi ipsis et invicem esse sanctos doctores dicentes, eandem etiam rationem assignant, quam beatus Joannes. Idem enim Spiritus, aiunt, in omnibus locutus est: quem sibi ipsi non consentaneum esse, neque cogitare fas est. Et longum quidem esset enumerare, quemadmodum omnes doctores in tota sancta Scriptura hoc sibi proponunt, apparentes in ea contrarietates concordare; concludere vero manifeste per praedicta, fidei nostrae principes et doctores, quorum doctrinis et illuminati et edocti sumus, necesse esse eadem et consentanea non solum sibi

τοὺς τῆς πίστεως ἡμῶν ἡγεμόνας, ὧν ταῖς διδασκαλίαις ἐρωτήσθημεν καὶ ἐδιδάχθημεν, ἀναγκαίως ταυτὰ λέγειν ἀλλήλοις, καὶ σύμφωνα οὐχ ἑαυτοῖς μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἤτεον καὶ ἀλλήλοις, ὡς τοῦ τοῦτο μὴ συγχωροῦντος οὐδὲν διαφέροντος τῶν ἀπίστων. Τούτων οὖν ὑποκαμμένων, ἔχομεν μὲν τοὺς ἁγίους καὶ διδασκάλους, τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς τὸ τῆς πίστεως ἀνατελλαντας φῶς, τὸν Ἀθανάσιον, τὸν Βασίλειον, τοὺς Γρηγορίου καὶ τὸν Χρυσοστόμου, τὸν Κύριλλον τε καὶ τὸν Μάξιμον, καὶ τὸν Ταράσιον, καὶ τὴν λοιπὴν ἑσπεριαν· ἔχομεν δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ Δυσμῶν, τὴν τῆς κλάνης σθέσαντας φλόγα καὶ σκότος τῆ παρ' αὐτῶν ἀγλή τῆς ἀληθείας, τὸν Ἰλάριον, τὸν Ἀμβρόσιον, τὸν Δούγουστινον τὸν Ἰερώνυμον, τὸν Δάμασον, τὸν Γρηγόριον, τὸν Λέοντα τὸν λεόντειον βρυσόμενον, καὶ τὸν ἱερῶν τῶν ἄλλων ἁγίων χορὴν· πάντας δὲ διδασκάλους κοινούς, καὶ Πατέρας,

A καὶ ἡγεμόνας τῆς πίστεως· πολλὰ μὲν ἐκατέρους ἐν τῷ τῷ βίῳ παθόντας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἕκαστῃ αὐτῆς δὲ θανάτους· ζῶντας δὲ ὁμοῦ οὐ μόνον παρὰ Θεῷ, ἀλλ' ἤδη καὶ παρ' ἡμῶν δι' ἡμῶν καταλελειπασί συγγραμμάτων καὶ διδαγμάτων, ἅπερ ἀντὶ κανόνων τῆς πίστεως κρατῆσθαι ὀφείλουσι παρ' ἡμῶν, ἐν ἰσῷ τῇ θεῷ Γραφῇ τιμώμενά τε καὶ πιστευόμενα. Ποῶτων ἂν οὖν τὰ εἰκότα, καὶ ὅσα παρὰ παιδῶν εὐγνωμόνων πατράσιν ὀφείλεται, πᾶσι μὲν εὐπειθεῖς ὑπίχοντες οὖν, πᾶσι δὲ τὴν ἰδίαν ὑποστρωννύντες ψυχὴν, καὶ τὰ παρ' ἐκείνων δεχόμενοι σπέρματα. Πρὸς τὴ αὐτῇ γὰρ ἡμᾶς ἄξουσι τέλος, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμῶν βεβαιώσουσι πίστιν, αὐτοὶ πρότερον ἀλλήλοις ἐν φθειγγόμενοι καὶ τὸ αὐτὸ, ὡς ἐνὶ καὶ ταυτῷ λαλήσαντες πνεύματι. Τοῦτο δὲ σκεψώμεθα ὡδί.

ΚΕΦΑΛ. Γ.

Quod quomodo nulla omnino sit in dictis contradictio, si tamen aliquid tale saltem apparenter esset, nos oporteret conari concordare, tanquam summe necessarium fidei nostrae: et hoc asseruitur per exempla.

Ἐκ τοῦ Πατρὸς φασιν οἱ ἐξ Ἑφῶς ἅγιοι Πατέρες τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οἱ ἄστικοι φασκουσι τὸ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα. Τί οὖν ἐροῦμεν; Ἐναντίον τοῦτο ἐκεῖνω; Μὴ γένοιτο· οἷδὲ γὰρ ἐστὶ τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τῷ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶπ' ἐναντίον, ὅτε μὴ ἀντιφατικόν. Ὅπου γε καὶ εἰ ἀντιφατικῶς τὸν λόγον προέφερον, ὡς τοὺς

μὲν ἐκ Πατρὸς, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τοὺς δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγειν ἐκπορεύεσθαι, οὐδ' οὕτως ἂν ἐπιφνηάμην θαρρῶντως ἀντιφάσκων τοὺς ἁγίους ἀλλήλους, ἀλλὰ μάλλον ἂν κατέγων ἐμαυτοῦ μὴ συνείντες ἅπερ ἐκεῖνοί φασὶ κατὰ τὸ ὑπὸ Ταρασίου ἐν τῇ ἑβδόμῃ εἰρημένον συνῶν, ὅτι ἐναντιοῦνται αὐτοῖς οἱ τὰς οἰκονομίας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν μὴ ἐπιστάμενοι, ἢ ἐκείνων ἐναντιολογίαν τε καὶ ἀντί

ipsis, sed non minus invicem dicere, tanquam in eodem concurreret hoc non esse, et totam fidem veritē, et qui non concederet hoc, nihil ab infidelibus differret. His igitur ita praesuppositis, habemus quidem sanctos doctores eos, qui ex Oriente nobis veritatis fidei lumen illuxerunt, Athanasium, Basilium, Gregorios ambos, Chrysostomum, Cyrillum, Maximum, Tarasium caeteramque cohortem eorum. Habemus item eos qui ab Occidente extinxerunt errorum flammam sana clarissimaque doctrina, Hilarium, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum, Damasum, Gregorium, Leonem, qui rogatu suo haereticos omnes deterruit, et caeterorum sanctorum chorum; omnes communes doctores, et Patres, et sancti principes, qui multa quidem

C in hac vita pro veritate passi fuerunt, pro eaque mortui sunt; verumtamen vivunt, non solum apud Deum in libro vitae descripti, verum etiam apud nos per ea quae reliquerunt nobis opera et doctrinas suas, quae pro regulis fidei haberi debent a nobis, aequo fere atque sancta Scriptura, venerata et creditae. Faciemus igitur officium nostrum, et quod a filiis gratis debetur, Patribus omnibus quidem aures, aequas praebentes, omnibus verum proprium animum subjicientes, et semina eorum acceptantes. Ad eundem enim finem nos ducent, et eandem nobis fidem praedicabunt, atque confirmabunt, cum ipsi primo idem inter se dicant, tanquam uno et eodem spiritu locuti. Quod hoc modo considerandum est.

CAPUT III.

Ex Patre dicunt Orientales sancti doctores sanctum procedere Spiritum, et ex Patre per Filium: ex Patre et Filio Occidentales eundem procedere aiunt. Idem etiam nonnulli Orientalium asseverant. Quid igitur dicemus? Contrarium hoc esse illi? Absit! Neque enim contraria, neque contradictoria invicem sunt, ex Patre procedere, et ex Patre et Filio. Atqui etiamsi contradictorie sermo proferretur, ita ut alios ex Patre non ex Filio, alios ex Patre et Filio dixisse argueretur, nec tunc auderem

D dicere sanctos invicem contradicere, sed potius meipsum accusarem, tanquam non percipientem illorum intellectum, secundum quod a Tarasio dictum est in septima synodo; quod scilicet eis contrariantur, qui ignorant aequonitiam et intentionem eorum; quam illis contradictionem aut contrarietatem imputarem. Multa habeo huius rei in ipsa canonica Scriptura exempla: *Pater major me est*; Et rursus: *Ego, et Pater unum sumus*. Hac quae major possit videri con-

¹ Joan. xiv, 24. ² Joan. x, 30.

φασιν. "Εχω τούτου πολλά παραδείγματα ἀπ' αὐτῆς ἁ
 τῆς θείας Γραφῆς. Ὁ πατήρ μου, φησὶ, *μειζων μοῦ
 ἐστιν*· καὶ πάλιν· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἓν ἐσμεν*.
 Τούτου τις μείζων δοκούσα ἀντίφασις; Ἄλλ' ὁμοῦ
 ἀντιφάσκουσι τῷ ἀληθεῖ οἱ ἀντίφασιν τοῦτο λέγον-
 τες. Ὁ Στέφανος ὑπάρχων πλήρης Πνεύματος ἁγίου,
 ἀνένισας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ ἴη-
 σούην ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὁ Παῦλος
 σὺν τῷ Δαβὶδ αὐτὸν ἐν δεξιᾷ φησὶ κεκαθικέναι τῆς
 μαγλωσύνης ἐν ὕψηλοις· τὸ δὲ καθῆσθαι καὶ μὴ
 καθῆσθαι, τὸ ἵστασθαι γὰρ οὐ καθῆσθαι ἐστὶ, περι-
 φανῆς· ἐστὶν ἀντίφασις. Λουκᾶς ὁ μακάριος τὸν
 θεῖον Στέφανον εἰσάγει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ
 Πατρὸς, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἰδόντα· ὁ δὲ
 μύστης τῶν ἀπορρήτων, Θεὸν οὔτε εἶδεν οὐδέ τις,
 οὔτε ἰδεῖν δύνησεται πώποτε, παρὰ τῆς αὐτοαλη-
 θείας· δεδιδαγμένοι φησὶ· τὸ δὲ ἰδεῖν καὶ μὴ ἰδεῖν
 τὸν Θεὸν οὐκ οἶδ'· εἰ τιμὴ μὴ ἀντίφασις δόξαιεν. Ὁ
 μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν τρίτη ὥρα τὸν Κύριον ἵστα-
 ρῶσθαι φησιν, ὁ δὲ γε βοᾷ· *Ἦν δὲ ὥρα ἕκτη, καὶ
 ἐσταύρωσαν αὐτόν*. Ἦ δὲ ἕκτη ἡγήλονται τρίτη οὐκ
 ἐστὶν· ἡ δὲ τρίτη τε καὶ οὐ τρίτη πάντως ἀντίφασις.

Τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα αἰτίαν Υἱοῦ τε καὶ Πνεύμα-
 τος τρανωῶς ἀνακηρύττουσι τε καὶ διδάσκουσι πάντες
 οἱ ἐξ Ἀνατολῆς ἅγιοι Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι· ἀλλὰ
 μετὰ τῶν ἐκ τῆς ἐσπέρας ὁ μακάριος Κύριλλος οὐδὲ
 προσεῖπται ταῦτο τὸ ὄνομα τῶ, αἰτίαν, ἐν τοῖς θείοις
 προσώποις· τὸ δὲ τὸν αὐτὸν αἰτίαν πᾶς τις ἂν οἶ-
 μαὶ ἀντιφατικῶς συγχωρήσειε λέγεσθαι. Καὶ τις ἂν
 ἐξαριθμησάτο, ὅσα ἀντιφατικῶς εἰρησθαι δοκούντα,
 ὁμοῦς εὐσεβῶς ὑπὸ τῶν διδασκάλων νοοῦνται, καὶ
 πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀναπτύσσονται νοῦν; Οὐδ'
 καὶ ἡμεῖς μιμουμένους, καὶ περὶ τοῦ προκειμένου
 ζητήματος, εἰ συνθέβαινεν ἐναντία τε καὶ ἀντιφατι-
 κῶς ἀντικείμενα λέγειν τοὺς διδασκάλους, ἡμῖν αὐ-
 τοῖς· ἔδει μᾶλλον προσάπτειν ἀγνοίας αἰτιῶν ἢ δια-
 φωνίαν ἐκείνοις, καὶ πειρᾶσθαι διαλλάττειν ἀλλή-
 λους αὐτοὺς, καὶ διὰ πάντων ὡς ἐνὸν συμβιβάζειν.
 Νῦν δὲ λέγουσι μὲν οὐδὲν ἐναντίον, συμφωνοῦσι δὲ
 παντὶ μᾶλλον ἀλλήλοις. Καὶ τοῦτο συνήσομεν καὶ
 πείρα εὐρήσομεν, εἰ κατὰ τρόπον αὐτοῖς καὶ τοῖς
 αὐτῶν χρῆσόμεθα λόγοις. Ὁ δὲ τρόπος οἷος, ἀκού-
 σατε, καὶ σκοπεῖτε, ὡς ἀληθῆς τε καὶ δίκαιος.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

*Quod ad intelligentiam illorum doctorum, qui obscurius locuti sunt, utendum est illis Patribus, qui
 aperitius et clarius loquuntur.*

Πᾶσα πίστις, τε καὶ ἀπόδειξις ἔχει μὲν τὸ ἕτερον,
 ὃ πρόκειται δεῖξαι, ἔχει δὲ τὸ ἕτερον, δι' οὗ
 τὸ προκειμενὸν δείκνυσθαι· οὐ δύναται δὲ ταυτὸν
 εἶναι τὸ δείκνυον τε καὶ δεικνύμενον· αὐτὸ γάρ

τὸ αὐτὸ τε δι' ἑαυτοῦ δεικνύναι ἀδύνατον. Ἄλλ'
 ἐπειδὴ ἐκ τινῶν ὁμολογουμένων τε καὶ δοκούντων
 κοινῇ ἐπὶ τὸ ζητούμενον ἀνάγκη εἶναι, διὰ τῶν σα-
 φῶν ἐπὶ τὰ ἀσαφῆ καὶ ζητούμενα προβαίνειν εἰκλῆς,

tradictio? Attamen contradicunt veritati, qui hoc
 contradictionem putant. Stephanus, cum esset
 plenus Spiritu sancto, intendens in cœlum, vidit
 gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei, Luca
 in Actibus teste¹; at Paulus una cum David eum
 ad dexteram majestatis in excelsis sedere ait². Se-
 dere autem, et non sedere (stare enim non sedere
 est), manifesta contradictio est. Eundem item
 Stephanum beatus introducit Lucas, Dei et Patris
 vilisse gloriam et ejus unigenitum Filium. At
 sanctus Joannes Evangelista, *Deum nemo vidit un-*
*quam*³, ab ipsa Veritate edoctus asseverat. Videre
 autem, et non videre Deum, nescio si cui non esse
 contradictoria videantur. Unus evangelistarum sexta
 hora Dominum crucifixam fuisse ait⁴; alter cla-
 mat: *Erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum*⁵.
 Sexta vero, patet quod non est tertia; tertia vero,
 et non tertia, manifesta contradictio est. Deum
 Patrem causam esse Filii et Spiritus sancti, palam
 predicant et docent omnes Orientales Patres et

doctores; at beatus Cyrillus, in eis quæ ad Hermiam
 scribit, una cum Occidentalibus Patribus non ad-
 mittit quidem hoc nomen causæ in divinis personis.
 Eundem autem dicere causam, et non causam, et
 præsertim ad idem, nullus est qui non concedat
 contradictorie dictum fuisse. Et quis facile recen-
 sere posset, quot sunt quæ, cum contradictoria
 videantur, pie tamen a doctoribus intellecta sunt,
 et ad unum et eundem sensum ab eis referuntur?
 Quod et nos imitari, etiamsi de proposita quæstione
 accidisset contraria contradictoriaque dixisse san-
 ctos doctores, nobis ipsis potius ignorantix culpam
 imputare debemus, quam illos credere discordare:
 et eos conari reconciliare inter se, et quoad possit
 per omnia concordēs ostendere. Nunc vero dicunt
 quidem nihil contrarium, consentanea autem sibi
 ipsi et invicem aiunt. Et hoc experientia percipiē-
 mus, si modo debito eis et eorum doctrina utamur.
 Modus autem qualis sit, audite, et attendite, quam
 verus quamque justus sit.

CAPUT IV.

Omnis fides et probatio habet quidem aliud,
 quod demonstrare proponit; habet vero aliud, per
 quod probat quod sibi proponit. Neque potest idem
 esse quod probat et quod probatur. Ipsum quidem
 seipsum, aut ipsam aliquid per seipsum probare,

impossibile est; sed cum ex aliquibus concessis
 et omnibus notis ad aliquod quæsitum procedere
 oporteat, per ea quæ manifesta sunt, ad incognita
 et quæsitæ eundem est: et per notoria probandum
 quæ nobis ignotiora sunt. Hoc vero ita est verum,

¹ Act. xvi, 55. ² Hebr. i, 15; Psal. cix, 1. ³ Joan. i, 18. ⁴ Joan. xix, 14. ⁵ Marc. xv, 25.

καὶ διὰ τῶν δῆλων δεῖκνύσθαι τὰ ἀδηλα. Καὶ τοῦτο ἂν οὕτως ἐστὶν ἀληθές, ὡς μὴ δεῖσθαι λόγων πλειόνων. Οὐκοῦν καὶ ἐν ταῦθα προκειμένων μὲν ἡμῖν ῥητῶν τῶν μακαρίων τῶν ἐξ Ἑλλάδος Πατέρων, προκειμένων δὲ καὶ τῶν ἐκ τῆς Ἑσπερίας, ὄντος δὲ ἀναγκαίου, εἰ μέλλομεν τὸν Χριστιανισμὸν σώζειν, συμβαίνοντα ἀλλήλοις δεῖξαι τὰ παρ' ἀλλήλων· εἰ μὲν ἐπίσης ἀμφω σαφῆ, καὶ οὐδεμία ἡμῖν ἀμφιβολία λοιπῆ, οὐδὲ λόγου δεῖσαι λοιπὸν, αὐτόθεν εὐροῦσι τὸ ζητούμενον. Εἰ δὲ τις ἐν αὐτοῖς ἀπορία ἐμφαίνεται, καὶ τινα συνεπτυγμένως λεγόμενα δεῖται πλείονος ἀναπτύξεως, τῷ εἰρημίνῳ κανόνι χρηστέον· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἐντυχεῖν τῷ ζητούμενῳ τέλει· καὶ παρ' ἀλλήλα θέντας, καὶ τὰ σαφέστερα πρὸς τὰ ἥτιον σαφῆ παραβαλόντας, διὰ τῶν σαφιστέρων καὶ τῶν τῶν ἀσαφῶν νοῦν ἀνιχνεύσαι· καὶ οὕτω μίαν ἁρμονίαν ἐξ ἀμφοτέρων συστησάμενους, εἰς ὁμόφωνον δοξολογίαν τραπήναι Θεοῦ. Ἐγὼ μὲν οὖν φημι, καὶ ἀμφοτέρους τοὺς διδασκάλους σαφῆ τὰ παρ' αὐτῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συναγαγεῖν. Καὶ δύναιτ' ἂν τις,

ἠθδαμῶς τοῖς παρ' ἀμφοτέρων προσχρῶμενος, διὰ τῶν παρὰ θεατέρους μόνον ταυτὰ συμπερᾶναι συμπεράσμα. Καὶ τοῦτο δεῖξομεν μετὰ ταῦτα, ἂν ὁ Θεὸς ἐπιτρέψῃ, διὰ βραχέων. Ἐποκείσθω δὲ ἡμῶς μὴ πᾶν σαφῶς τοὺς Ἀνατολικούς, μὴδ' οὕτως ἀναπτύξασθαι ὡς οἱ ἐκ τῶν Δυσμῶν, τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος κηρύττει ἐκπόρευσιν. Τί οὖν ποιήσομεν; Τί δ' ἄλλο γὰρ ἢ τῶν Ἑξ Ἑσπερίας Πατέρων οὕτω σαφῶς ἀποφαινομένων ταύτην τὴν πίστιν, καὶ τοὺς Ἀνατολικούς ἡγητέον ταυτὸ τοῦτο λέγειν ἐξ ἀνάγκης, καὶ μὴ μάχεσθαι τοῖς ὁμόφρονι; ὁ γὰρ ἐν ἐκείνοις, τοῦτο καὶ ἐν αὐτοῖς ἐλάλησεν Πνεῦμα· καὶ ἄπερ ἐν τοῖτοις ἀνεπτυγμένως, ταῦτα πάντως ἐν ἐκείνοις συνεπτυγμένως ἐφωλόγητο, δι' ἣν οἶδεν ἐκεῖνο αἰτίαν, καὶ διὰ τὴν τότε ἴσως ἐκεῖσε προσήκουσαν οἰκονομίαν. Δεικτέον δὲ ὅμως, καὶ ἄνευ τῆς πρὸς τοὺς Δυτικούς ἀγίους Πατέρας παραβολῆς, καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἐξ Ἑλλάδος Πατέρας ταυτὸ συμπερᾶνοντα; περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, καὶ τοῦτο φρονούντα; ὅπερ ἐκεῖνοι.

ΚΕΦΑΛ. Ε΄.

Proponit hanc conclusionem ex dictis Orientalium doctorum duntaxat probare dupliciter : videlicet per præpositionem per, et per ex, et primo de vi ipsius præpositionis per, disputat, probans eam causam mediantem significare.

Τὴν διὰ πρόθεσιν ἴσμεν πάντες αἰτίαν σημαίνουσαν ἐπὶ πάντων ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνεται· οὐδέποτε δὲ λεγομένην ἄνευ τοῦ μεσιτεύουσάν τινα παρεμφαίνειν αἰτίαν. Ἄει γὰρ καὶ ἐπὶ πάντων, ἐφ' ὧν τίθει παρά τινας διὰ τινας εἶναι ἢ γίνεσθαι λέγε-

ται, τὸ, δι' οὗ, ὡς κοινωνοῦν ἢ συνεργοῦν τῷ πρώτῳ; ἐνεργοῦντι παραλαμβάνεται ὡς περ εἰ τὸν τέκνονα διὰ τοῦ πρώτου τεκταίνεσθαι γαίημεν, καὶ τὸν πρώτον συνεργεῖν τῷ τέκτονι πρὸς τὸ κρῖζειν νοοῦμεν, καὶ τὸν σύττοιχον αὐτῷ τρίτον, εἶττον

et ab omnibus concessum, ut non indigeat pluribus verbis. Et in proposito igitur, cum proponantur nobis auctoritates doctorum Orientalium, proponantur vero etiam Occidentalium, sitque necessarium, si Christianismum velimus nobis servare, consentanea omnia omnibus esse probari : si æque clara et aperta nobis eorum dicta sint, neque aliquid dubium inest in eis, non est opus discussione amplius, invento quod queritur. Quod si quid in eis dubium inest, et aliqua non ita aperte dicta indigent declaratione majori, regula prædicta utendum est. Aliter enim impossibile est attingere finem questum : et contrapositis utrisque, a clarioribus ad ea quæ non ita clara sunt comparatis, per clariora etiam intellectum eorum investigare, quæ obscurius dicta sunt, et hoc modo una harmonia ex ambabus partibus composita, in concordem et consonantem glorificationem Dei accedere. Et meo quidem iudicio, tum Orientales tum Occidentales Patres clare manifesteque locuti sunt, et veritatem

fidei nobis tradiderunt. Et facile quis posset alterius partis auctoritatibus usus, per eas duntaxat propositam questionem concludere. Et hoc paulo post, si Deus concedet, probabimus. Concedatur tamen, non ita clare, nec ita expresse Orientales locutos fuisse de Spiritu sancti ex Filio processione, quemadmodum Occidentales : quid igitur faciendum est? Nempe nil aliud, nisi cum Occidentales Patres apertissime hanc prædicaverint fidem, Orientales quoque putandum hoc idem dicere, nec oppugnare illos qui idem de fide senserunt. Qui enim in illis, idem et in his locutus est Spiritus : et quæ per illos subobscuræ, eadem per hos aperte docuit, ob eam quam ille scivit causam, et propter necessariam tunc fortassis dispensationem. At nobis probandum est, etiam absque comparatione ad Occidentales Patres, ipsos per se ipsos Orientales doctores idem cum Occidentalibus de processione Spiritus sancti concludentes, et idem quod illi sentientes.

CAPUT V.

Præpositionem igitur per, in omnibus in quibus accipitur, causam significare nunquamque dici, nisi aliquam mediantem subostendat causam, nemo est qui ignoret. Semper enim et in omnibus quibus hoc ab hoc per hoc esse aut fieri dicitur, illud per tanquam communicans aut cooperans primo agenti

accipitur. Quemadmodum si fabrum per serram fabricari dicamus, serram quoque cooperari fabro ad secundum intelligimus, et modo ei convenienti, hoc est, instrumentaliter ipsam etiam secare, nec supervacaneam eam accipi. Per locum etiam, sæpius per tempus aliquid fuisse vel transivisse dicere, nil

εργανικῶς καὶ αὐτὸν πρίζειν, ἀλλὰ μὴ ἀργῶς οὕτω παραλαμβάνεσθαι. Καὶ τὸ διὰ τόπου δὲ, ἢ διὰ χρόνου τότε τι γεγονῆσαι ἢ διαλεθῆναι λέγειν, ὁμοίως αἰτίαν τινὰ τὸν τόπον καὶ χρόνον τῶν διαλεθόντων ἢ γενομένων λέγειν ἐστίν. Ὁ τε γὰρ τόπος κινήσεως αἰτιον· πᾶσα γὰρ κίνησις ἐπὶ μεγέθους καὶ διαστήματος· καὶ ὁ χρόνος δὲ πλείστον συμβάλλεται τῇ κινήσει· ἐν χρόνῳ γὰρ ἅπαντα κίνησις, κινήσεως δ' ἄνευ οὐκ ἂν τι γένοιτο· χωρὶς δὲ οὐ οὐκ ἂν τι γένοιτο, τοῦτο ἑαυτοῦ αἰτιον ἔχει. Καὶ τὰ ἐν τοῖς συλλογισμοῖς δὲ λέγειν, διὰ τοῦ μέσου τὰ ἄκρα συναπτεσθαι, δηλὸν ὅτι διὰ τοῦ μέσου ὡς δι' αἰτιου, κατὰ τὴν τῆς διανοίας κίνησιν ἢ μετάβασιν συμβαίνει. Ὁ δὲ λόγος, εἴγε χρὴ καθόλου περὶ τούτου διαλαθεῖν, ἐν πᾶσι λόγοις, ἐν οἷς λέγεται τις ἐνεργεῖν δι' ἑτέρου, ἢ πρόθεσις αὐτῆ, διὰ, αἰτίαν ἢ ἀρχὴν ἐν ἣ λέγεται πῶσαι, τῆς ἐνεργείας ἐκείνης σημαίνει. Ἐπεὶ δὲ ἡ ἐνεργεία μέση ἐστὶ τοῦ ποιούντος καὶ τοῦ γινομένου, τὸ πτωτικὸν ἐκείνο, ᾧ ἢ, διὰ, συνάπτεται πρόθεσις, ἐνίοτε μὲν αἰτία τῆς ἐνεργείας ἐστὶ, καθόσον πρόθεσις ἀπὸ τοῦ ἐνεργούντος· καὶ τότε αἰτία ἐστὶ τοῦ ποιῆναι τῷ ποιούντι, εἴτε εἰδικὸν ἐστὶν αἰτιον, εἴτε τελικὸν, εἴτε ποιητικὸν, εἴτε κινήτικόν· ἐπὶ ὅλικῆς γὰρ αἰτίας οὐκ ἔστιν ἐν χρῆσει παραλαμβάνεσθαι, ἀλλ' ἀντὶ ταύτης ἢ ἐκ· οὐ γὰρ διὰ λίθων καὶ ξύλων, ἀλλ' ἐκ τῶνδ' καὶ τῶνδε τὴν οἰκίαν συγκαταστήσμεν. Ὅταν οὖν διὰ τὴν τοῦ κέρδους ἐπιθυμίαν τὴν τεχνίτην ἐνεργεῖν λέγωμεν, τελικὸν σημαίνομεν αἰτιον· εἰδικὸν δὲ νοούμεν, ὅταν διὰ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην φῶμεν ἐνεργεῖν τὸν τεχνίτην· κινήτικόν δὲ, εἰ λέγομεν, διὰ τὸ

Α τοῦ ἑτέρου πρόσταγμα ἕτερον ἐνεργεῖν. Οὕτω μὲν οὖν τὸ πτωτικὸν ἐκείνο ὄνομα, ᾧ ἢ διὰ συνάπτεται πρόθεσις, κατὰ μὲν αἰτία ἐστὶ τοῦ ποιῆναι τῷ ποιούντι, αἰτιον τῆς ἐνεργείας ὑπάρχον, καθόσον πρόθεσις ἀπὸ τοῦ ποιούντος· ποτὲ δὲ αἰτιόν ἐστι τῆς ἐνεργείας, καθόσον ὄρον ἔχει τὸ ἀποτελεσμα, ὡς περ ἔσαν λέγωμεν δι' τῆς σφύρας ἐνεργεῖν τὸν τεχνίτην· τότε γὰρ οὐ σημαίνει τὴν σφύραν αἰτιον εἶναι τοῦ ἐνεργεῖν τῷ τεχνίτη, ἀλλ' ὅτι αἰτιόν ἐστι τῷ τεχνίτῳ τοῦ προλῆναι ἐκ τοῦ τεχνίτου. Τούτων οὕτως ἐχόντων σκοπεῖται ὅ τι ποτὲ βούλεται τοῖς ἀγίοις, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, λέγειν· πάντως κἀναυθα αἰτίαν τινὰ τὴν διὰ σημαίνειν ἐροῦμεν· ἢ ἔτινος χάριν περιελήψεται; ἀλλὰ τῶν μὲν πρότερον ἐκθεθειμένων τριῶν οὐδαμῶν· οὔτε γὰρ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ αἰτιος; τοῦ προβάλλειν, ὃ καθόλου τὰ προειρημένα τρία αἰτία δύναται, ἀλλ' ἡ ἔρα τὴ ἀνάπαλιν· οὔτε γὰρ ὁ Υἱὸς αἰτία εἰδική, ἢ τελική ἐστίν, εἴτε ποιητικὴ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· τὸ τε γὰρ ποιητικὸν αἰτιον πρὸς τὰ κτισμάτα ἀναφέρεται, καὶ οὐκ ἀρμύζει ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· τὸ τε τελικόν, αὐτὴ ἐστὶν ὅλη ἡ μακαρία Τριάς καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτῆς τῶν κτισμάτων, οὐκ ἐν δὲ πρόσωπον ἄλλου· εἰδικὸν δὲ ἐστὶν αὐτὴ ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προάγονται, ἦτις ἐστὶν ἡ αὐτὴ τοῖς τρισί. Λέπεται-δὲ λοιπὸν καὶ τέταρτον ἔροπον ἐπὶ τοῦ προκειμένου παραλαμβάνειν, καὶ τοῦτον ἐφόσον εἰκόσ. Οὗτος γὰρ, καθόσον μὲν ὄρον ἔχει τὸ ἀποτελεσμα, αἰτιον ὑπάρχων τῆς ἐνεργείας, ἀρμύζει ἐπὶ τοῦ νοῦ ζητουμένου, καὶ μάλιστα δι' Υἱοῦ λεγόντων

aliud dicere est, nisi locum etiam et tempus, aliquam causam illorum quæ transiverint, vel facta fuerint, esse. Et locus enim motus causa est; siquidem omnis motus in magnitudine et distantia est. Tempus quoque maxime confert motui; omnis enim motus in tempore. Absque vero motu nil omnino corporalium et sensibilibium fieret. Sine quo autem non fieret aliquid, hoc sui causam habet. In syllogismis quoque dicere, per medium extrema conjungi, patet, quod per medium tanquam per causam, secundum motum aut discursum intellectus accidit. Cujus ratio est, ut universaliter de hac præpositione tractemus. In omnibus locutionibus, in quibus dicitur aliquis per aliquem operari, hæc præpositio, per, designat in causali aliquam causam seu principium illius actus: sed cum actio sit media inter faciens et factum, quandoque illud causale, cui adjungitur hæc præpositio, per, causa actionis, secundum quod exit ab agente: et tunc est causa agentis quod agit, sive sit causa finalis, sive formalis, sive effectiva, sive motiva. In materiali namque causa non est in usu accipi, sed pro ea ex; non enim per ligna et lapides, sed ex his et his domum esse compositam dicimus. Cum igitur propter lucri cupiditatem dicimus artificem operari, finalem significamus causam; formalem vero, cum dicimus, quod operatur per artem suam;

motivam vero, si dicitur, quod operatur per imperium alterius. Quandoque vero dictio causalis, cui adjungitur hæc præpositio, per, est causa actionis, secundum quod terminatur ad factum, ut cum dicimus: Artifex operatur per martellum. Non enim significatur, quod martellus sit causa artificis quod agit, sed quod sit causa artificis ut ab artifice procedat, et quod hoc ipsum habeat ab artifice. Quæ cum ita se habeant, considerandum quid velit sanctos dicere, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum. Nempe hic etiam dicemus causam quamdam significare præpositionem per; at primarum quidem trium nullam. Nec enim Filius Patri causa est ut ex eo Spiritus sanctus procedat, quod universaliter primæ tres causæ possunt: sed e converso est. Nec enim Filius causa formalis, aut finalis, aut effectiva est Spiritus sancti: cum effectiva quidem causa ad creaturam referatur, nec conveniat Spiritui; ipsa vero tota beata Trinitas et bonitas ejus creaturarum finalis causa sit, non autem una persona alterius: formalis autem, ipsa divina essentia, secundum quam Filius et Spiritus sanctus procedunt: quæ tribus eadem est. Reliquum igitur est, ut reliquo et quarto modo in re preposita accipiamus et illum quoque fieri potest. Hic enim, in quantum terminatur in effectum, cum sit actionis causa,

ἡμῶν ἔκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καθόσον δὲ ὡς ὄργανον παραλαμβάνεται, ἀπεμφαίνουσαν ἔχει τὴν ὁμοιότητα· οὐ γὰρ ὡς δι' ὄργανου, ἢ τόπου, ἢ χρόνου, ἢ τινος τῶν ἀτελῶν αἰτίων φάμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Υἱοῦ ἔκπορεύεσθαι· ταῦτα γὰρ πόρρω τῆς ἐκείνου παντελοῦς τελειότητος, καὶ τῆς ἀκρας πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητος; ἢ ἐνότητος. Οὐ γὰρ ἄλλη δυνάμει τῷ ὀρθομῶ παρὰ τὸν Πατέρα προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Υἱός, ἢ ὡσπερ δευτέρα ἢ ὀργανικὴ αἰτία παραλαμβάνοιτο· ἀλλὰ τῷ τῆν αὐτὴν καὶ μίαν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ προδηλητικὴν εἶναι δύνανται, ἐπίσης παρ' ἐκατέρων λέγεται προϊέναι. Ἐπεὶ καὶ ὁ πρῶτος, εἴπερ ἄνθρωπος ἦν ὡσπερ καὶ ὁ τέκτων, καὶ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ὡσπερ ἐπὶ Πατρὸς; καὶ Υἱοῦ ὁ αὐτὸς Θεός, ἐπρίζεν ἂν κάκεινος, ὡσπερ καὶ ὁ τέκτων· καὶ τὸ διὰ τοῦ πρῶτος λεγόμενον οὐδαμῶν ἂν τοῦ πρῶτος κατηγορεῖ ἀτέλειαν. Θαυμαστὸν δὲ οὐδὲν, εἰ ἀσθενέσιν ἐπὶ τῶν θείων φωναῖς τε καὶ ῥήμασι χρώμεθα, μὴ ἄλλως δὴν ἄμενοι. Τὰ γὰρ θεῖα διὰ τῶν εἰωθῶτων μὲν ἡμῖν ἡσυχασίαν ἐκφραίνειν πειρώμεθα· ἄλλως γὰρ φοβέσθαι τι γούν περὶ ἐκείνων φημίησαν· τὴ δὲ περὶ τὴν ἐκφώνησιν τῶν θεωμάτων συμβαίον ἐπιχειρεῖν καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν σημαινομένοις πρᾶγμασιν ἐφαρμόζειν μὴ οὐ θεμελίῳ ἢ· πολλὰ γὰρ ἂν οὕτως τῶν ὁμολογουμένων καὶ ἀναγκαζίων ἀνατραπείη. Καὶ τὰ πάντα γὰρ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγομεν γενέσθαι. Ἄλλ' οὐ δεῖποι τολμήσειε τις ὀργανικὴν αἰτίαν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν αὐτὴν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν λέγειν, ὡς μί

Α καὶ τῇ αὐτῇ ἐνέργειᾳ τε καὶ δυνάμει τὰ πάντα συνδημιουργήσαντα. Καὶ ἐπὶ τῆς δι' Υἱοῦ τοίνυν τοῦ Πνεύματος ἔκπορεύσεως ὀργανικὴν μὲν αἰτίαν ἐνοησαί γούν βλάσφημον· αἰτίαν μέντοι γε καὶ ταύτην οὐκ ἀτελὴ ἀναγκαῖον. Τὸ μὲν γὰρ ἀτελὲς τῆς διὰ ἀποδιαπομπητέον ἐνεσθῆν· ὅσον δὲ εὐσεβείας καὶ τελειότητος ἐπιφέρεται, τοῦτο παραληπτέον. Φησὶ δὲ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ ὀγδῶν τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον· Τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα οὐτε ἀτελὴ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν, οὐτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος αὐτῶν παρίσθησιν. Ὅστε ἡ, δι' Υἱοῦ, φωνή, τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται. Οὕτω μὲν οὖν ἡ διὰ περιφανῶς αἰτίαν σημαίνει. Οὐ γὰρ ἄτονον τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' αἰτίαν τὴν μετὰ τάξεως· τῆς γὰρ προκαταρκτικῆς, φησὶν, αἰτίας ὁμολογίαν ἔχει. Ἄει γὰρ ὅταν ἐκ τινος διὰ τινος εἶναι τι λέγοιτο, τάξις δηλοῦται πρὸς τὸ ἐξ οὗ τοῦ δι' οὗ, τοῦ μὲν ἐξ οὗ ὡς ἀρχικοῦ νοουμένου αἰτίου, τοῦ δὲ δι' οὗ ὡς ὄργανου ἢ συναιτίου, ἐκ τοῦ προσηκουσόμενον ἔχοντος τὸν ἢ οὐ λέγεται τὸ ἐξ οὗ. Τούτην δὲ γε τὴν τάξιν ἀναγκαῖον καὶ ἐπὶ Πατρὸς λαμβάνεσθαι καὶ Υἱοῦ· παρὰ γὰρ τοῦ Πατρὸς πάντα λαβῶν τὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός ἔχει, καὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἅμα αὐτῷ εὐθύς συνεπινοεῖται προσεχῶς ὁ Υἱός· καὶ Υἱὸν λέγοντες, εὐθύς εἰς τὸν οὗ εἶπιν ὁ Υἱός ἀναγόμεθα τῇ διανοίᾳ, Πατέρα·

convenit huic questioni, cum dicimus ex Patre per Filium procedere Spiritum: in quantum vero tanquam instrumentum intelligatur, valde dissimile habet significatum. Non enim ut per instrumentum vel per locum, vel per tempus, aut aliquam causam imperfectam dicimus Spiritum sanctum per Filium procedere: longe etenim hæc ab illa ejus summa perfectione, et summa ad Patrem æqualitate et unitate absunt. Nec enim alia potentia numero producit Spiritum, quam Pater, et Filius, uttanquam secunda vel instrumentalis causa accipiatur: sed cum eadem et una in Patre et Filio productiva potentia sit, æqualiter ex utroque procedere dicitur. Nam et serra, si homo esset, quemadmodum ipso faber et idem homo, sicuti Pater et Filius, idem Deus est, secaret utique etiam illa, prout ipse faber: et quod diceretur per serram, nullam imperfectionem de serra notaret. Nec mirum, si in divinis utamur imbecillibus et imperfectis verbis et nominibus, cum aliter non possumus. Divinas enim res per nomina et intentiones quidem consuetas nobis manifestare conamur. Aliter enim impossibile est nobis sensu viventibus de illis loqui. Quod vero prolationi verborum accidit, etiam significatis rebus velle imputare; cavendum ne sit nefas: multæ enim hoc modo certæque fidei veritates evanescent. Etenim universum quoque ex Patre per Filium creatum esse dicimus. Nullus tamen est ita audax, ut instrumentalem et non eandem cum Pa-

C tre causam diceret Filium, quippe qui eadem unaque potentia et actione cum Patre mundum creaverit. Simili igitur modo etiam de Spiritu per Filium productione, instrumentalem quidem causam etiam solum cogitare, blasphemiam est: causam autem, et hanc non imperfectam, hoc vero necessarium est; imperfectionem etenim hujus præpositionis per longe repellendum: quantum autem perfectionis et pietatis habet, hoc vero acceptandum. Ait enim in octavo ad Amphilochem beatus Basilus: Patrem creare per Filium, nec imperfectam Patris creationem, nec imbecillum Filii actionem significat, sed unitatem voluntatis eorum manifestat: quare hæc vox, per Filium, non minuit effectivam causam, sed ad principalem causam nos refert. Palam itaque patet, præpositionem per causam significare. Non enim imbecillum, ait, ostendit Filii actionem, sed causam cum ordine. Ad principalem enim, inquit, causam nos refert. Semper etenim cum aliquid ex aliquo per aliquem esse dicitur, ordo quidam ad illum ex quo, illius per quem, significatur. Ex quo quidem, tanquam principali causa; per quem vero, tanquam instrumentali accepta, vel concausa, quæ præsupponit sibi illum, qui dicitur ex quo: hunc autem ordinem necesse etiam inter Patrem et Filium esse. Ex Patre etenim omnia, quæ Patris sunt, accipit Filius et habet; postque Patrem et simul cum eo, subito et immediate intelligitur Filius. Cum enim Filium

καὶ Πατέρα εἰπόντες, Υἱὸν εὐθὺς ἑνοοῦμεν. Ταῦτα δὲ ἢ διὰ μάλιστα δύναται, τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν κατὰ τὴν μέγαν Βασιλείον ἔχουσα. Διὰ τοῦ Υἱοῦ γὰρ τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, τὸν Πατέρα, ἐξ οὗ τοῦτ' ἔχει λαθῶν ὁ Υἱὸς, ἑνοοῦμεν, καὶ ὅτι πρὸς ἕτερον ἀναφέρει τὰ ἑαυτοῦ· τοῦτο καὶ ὁ Χρυσόστομὸς φησὶν ἐξηγούμενος τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· εἰ γὰρ ἐνταῦθα δι' αὐτοῦ, φησὶν, εἴρηται, δι' οὐδὲν ἕτερον εἴρηται, ἀλλ' ἢ ἵνα μὴ ἀγέννητον ὑποπτεύσῃ τις τὸν Υἱόν. Ὅστε καὶ κατὰ τοῦτον τὸν διδάσκαλον ἢ διὰ ἐπί:

τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς γέννησιν ἡμᾶς παραπίμπει, καὶ τὸ ἐκείθεν αὐτῷ τὴν τοῦ δημιουργεῖν τὰ ὄντα, καὶ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δύναμιν ἔχειν· καὶ δύναται μάλιστα πάντων σημαίνει τὴν τάξιν τὴν πρὸς ἀλλήλους Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ἀναγκαίως παραλαμβάνεσθαι. Ὅσπερ γὰρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς ἄκρα δυνάμει· ἰσότης, μᾶλλον δὲ ἄκρα ταυτότης, οὕτως οὐδὲν ἴστων πρὸς ταύτην καὶ ἄκρῃ ἐστὶ τάξις, ἣν ἢ διὰ δύναται παραλαμβάνομένη δηλοῦν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Luctoritates sanctorum doctorum qui hac præpositione per utuntur : et probatio quod causam significat.

Ῥητέον δὲ καὶ ὅπου τῶν ἑαυτῶν λόγων οἱ ἐξ Ἑφῶς Πατέρες, καὶ ἄλλοι ἐπὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἐχρήσαντο ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τῆ διὰ. Πρῶτον μὲν οὖν ὁ θεὸς Ἀθανάσιος ἐν τῷ ἐπιγραφόμενῳ λόγῳ Ἐλεγχοῦ ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον, Ἦν δὲ ἀδύνατον, φησὶν, ἐν τῇ τῆς Τριάδος ὁρῆσιν τὸ Πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προδικῶς ὃν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ γεγενῆσθαι, ὡς λέγουσιν. Ἐπιστήσαι οὖν ἄξιον, ὅτι περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ διδασκάλῳ, τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, οὗ χρισματός τινος ἀνυποστάτου, καθὼς ἂν τινες φαίεν· καὶ ἵτι αὐτὸ τοῦτο τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος εἶναι φησὶν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Τὸ τε γὰρ εἶναι τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ καθαρώς, καὶ τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ μάλιστα τὸ εἶναι προδικῶς· καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ

δι' Υἱοῦ προδικῶς εἶναι λέγειν αὐτὸ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν αὐτὸ λέγειν ἐστὶ. Εἰπὼν δὲ, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, οὐκ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἀποκλείει τὸν λόγον τοῖς λέγουσιν, ὡς διὰ τοῦτο φησὶ δι' Υἱοῦ, ἐπειδὴ τοῦ Πατρὸς ἐμνήσθη, ὀνόματος· ἀναφορικῶς τε ὄντος, καὶ πάντως ὕβιν ἀπαίτουστος. Εἶχε γὰρ ἂν τινα λόγον ἢ πρόφασις εἰ καὶ μὴδὲ τότε, εἰ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἔλεγε. Νῦν δ' οὐ τοῦτο φησὶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Ἐπειτα δὲ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ἐκ τῶν κεφαλαίων, οὗ ἐπιγραφῆ, Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, φησὶν, ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἢ Τριάς μὴ νομισθῆ πλήθος ἄπειρον, υἱοῦ ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Ἠρῶτον μὲν αὐτὸθεν ἀπ' αὐτοῦ ζητημάτων· τε καὶ τῆς ἀκαρίας, διὰ τί μὴ υἱὸς τοῦ Θεοῦ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐστὶ

dicimus, subito in Patrem, cujus Filius est, mente redimur; et cum Patrem dicimus, Filium statim intelligimus. Hæc autem maxime præpositio per potest ad principalem causam, teste beato Basilio, nos reducere. Per Filium enim dicentes Spiritum sanctum procedere, Patrem, ex quo Filius hoc habet, concipimus; et quod ad alium refert quæ sua sunt. Item Chrysostomus etiam illud Evangelii exponens, *Omnia per ipsum facta sunt* : Si enim hic, ait, *per ipsum*, dictum est, nulla alia de causa dictum est, nisi ne aliquis suspicietur Filium inge-

nitum esse. Quare, secundum hunc etiam doctorem, præpositio per, ad nativitatem ex Patre nos remittit, ut intelligamus illinc ei potentiam datam, cum universi creandi, tum Spiritus sancti producendi : et plus aliis potest scilicet præpositio per, ordinem Filii ad Patrem significare, quæ maxime necessaria est in Trinitate. Quemadmodum enim summa in eis potentia æqualitas est, imo potius summa identitas, ita nil minus etiam summus est ordo, quem ipsa per maxime potest, ut probatum est, significare. Et de his quidem satis.

CAPUT VI.

Dicendum autem, quinam Patres Orientales, et quibus in locis, de processione Spiritus sancti usi sunt ipsa, per, in Filio. Primum itaque divinus Athanasius, in sermone qui inscribitur *Medargutio simulationis Meletii et Eusebii* : Erat autem impossibile, inquit, Spiritum inter Trinitatem eum gloria numerari, si non esset emanatus ex Deo per Filium, sed per modum creaturæ ex Deo factus, ut autem. Animadvertendum igitur, quod de persona Spiritus est hic ratio, qui unus in Trinitate est : sed non, ut aliqui dicerent, de quadam non subsistente gratia ; quodque ipsum Spiritum, qui Trinitatem complet, esse ait ex Deo per Filium. Esse etenim existere significat clare, et ipsum subsistere, et maxime esse emanative. Et affirmare,

ex Deo per Filium, eum esse emanative, nil aliud est dicere, nisi ex Deo per Filium subsistere eum et existere. Dicens vero, ex Deo per Filium, non ex Patre per Filium, vanam arguit aliquorum rationem, qui dicunt, ideo eum dixisse per Filium, quia Patrem nominavit, quod relativum est nomen, et ideo requirit Filium. Haberet enim hoc aliquam rationem, etsi non sufficientem, si ex Patre per Filium dixisset ; nunc vero non hoc dicit, si ex Deo per Filium. Unde Basilius, cum quaereret quare Spiritus non dicatur Filii filius : Non ideo, inquit, quia non est ex Deo per Filium ; sed ut Trinitas non in multitudinem infinitam incidat, filios ex filiis, ut in hominibus fit, credita propagare. Primo itaque ex ipsa met questione, cum quaerat

πορίσασθαι, μή ταύτης εἶναι τῆς δόξης τὸν μέγαν Ἀ Βασιλείον, δηλοῦντι μὴδὲν εἶναι τοῦ Πνεύμα- τοῦ; συμβάλλεσθαι τὸν Υἱόν. Οὐδὲ γὰρ ἂν τοιοῦτον ἐκίνησε ζήτημα, ὡσπερ οὐδὲ διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα πατήρ τοῦ Υἱοῦ ἐζήτησιν ἂν τις· Ἐπειτα δὲ καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ ζητήματος λύσεως; φαίνεται νομιζῶν τὸν Υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦτο παρα- δηλῶν διὰ τῆς διὰ. Ἐξὼν γὰρ εἶπεῖν, ὅτι διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν υἱὸς; τοῦ Υἱοῦ, διότι οὐκ ἐξ' αὐτοῦ, οὐδὲ δι' αὐτοῦ ἔστιν, οὔτε μὴν αὐτὸν ἔχει αἰτίαν (καίτοι τί; ἄλλη μᾶλλον ἀρμόζουσα λύσις;), τοῦτο μὲν οὐκ εἶπεν, ἀλλ' ἄλλην αἰτίαν ἀπέδωκεν· ἔστι μὲν γὰρ, φησὶν, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Καὶ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀρνή- σασθαι. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀναγκάζει καὶ υἱὸν αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ λέγεσθαι, ἐλέγετο ἂν, φησὶ, καὶ τοῦτα εἰ μὴ τί ἕτερον ἄπονον ἀπήνετα, τὸ πλῆθος ἄπειρον τὴν Τριάδα νομιεῖσθαι· ὡς τοῦ γε ἀποπήματος; τού- του μὴ ἀκολουθοῦντος; ἐλέγετο ἂν, φησὶ, καὶ υἱὸς τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' εἰ υἱὸς ἐλέγετο τοῦ Υἱοῦ, ἀναμφι- ὅδως καὶ αἰτίαν εἶχεν ἂν τὸν Υἱόν· καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα εἶναι λεγόμενον, καὶ τὸν Υἱὸν ἔχει αἰτίαν· καὶ αὐτὸς δὲ εἶναι φησὶν, ὃ μάλιστα τῶν ῥημάτων τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ καὶ τὴν ὑπαρξίν, καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀθανάσιον. Οὔτε οὖν περὶ χαρισμάτων τιῶν φησὶν ἡ φησὶν, ἵνα ἡ τὸ δι' αὐ- τοῦ προχοόμενον ἢ χορηγούμενον, οὔτε διὰ τὴν ἀνα- φοράν, δι' αὐτοῦ εἴρηται, δηλαδὴ τοῦ Υἱοῦ· οὐ γὰρ ἐκ Πατρὸς; ἀλλ' ἐκ Θεοῦ εἴρηται· οὔτε ἡ διὰ

ταῦτο τῆ μετὰ δύναται ἐνταῦθα. Τίνα γὰρ λόγον ἔχει, διὰ τὸ ἐκ Θεοῦ μετὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ὑποπτεύειν τινὰ; δύνασθαι καὶ υἱὸν τοῦ Υἱοῦ δεῖν ὀνομαζέσθαι; Ὅτι τοίνυν οὐδέμια τούτων καταφυγὴ τῶν τριῶν, εἰς ἃς εἰώθασιν ἅπαντες ταυ- τοὺς ἀναφέρειν, τῷ παρόντι χωρὶς λείπεται, φαί- νεται καθαρῶς ἐνταῦθα τὴν διὰ σημαίνειν αἰτίαν. Τοῦτο δὲ σαφέστερον δείκνυται καὶ ἀπὸ ἑτέρας τοῦ αὐτοῦ χρήσεως, λέγοντος· Διὰ τοῦτο μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τρανώς ἐκέρυεν ὁ Ἀπόστολος λέ- γων, *Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν*· καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι σαφὲς πεποηκεν, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὴ καθάπερ καὶ Θεοῦ· διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶν, Υἱοῦ λέγεται πνεῦμα, διότι πέφηνε δι' αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ Αὐτικὸι πάντες Πατέρες ὡσπερ ἐκ κοινῆς συμφωνίας διὰ τοῦτό φασιν Υἱοῦ λέγεσθαι Πνεῦμα καὶ εἶναι, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται. Ταυ- τὸν ἄρα τοῖς Αὐτικοῖς τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δύ- νηται, ὡ φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος; διὰ τοῦ Υἱοῦ πε- φηνέναι. Ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ λέγειν τοῦ Πνεύματος αἰτίαν εἶναι δηλοῖ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ διὰ Υἱοῦ πεφηνέναι σαφῶς τοῦ Πνεύμα- τος αἰτίαν βούλεται τὸν Υἱὸν λέγειν. Εἰ δὲ τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι τὴν εἰς τὸν αἰσθητὸν τουτοῖν κόσμον ἐκφασιν καὶ φανέρωσιν αὐτοῦ τι; δηλοῦν βούλεσθαι λέγει, οὐ καλῶς λέγει. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο ἔστι τοῦ Υἱοῦ πνεῦμα τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἄδῶδως αὐτὸ, οὐδὲ φύσει, ἀλλ' ἐπίκτητον αὐτὸ ἔχει λαβῶν καὶ ἐν χρόνῳ,

cur Spiritus sanctus non dicatur filius Filii, mani- feste apparet, non fuisse beatum Basilium hujus opinionis, nihil videlicet Filium conferre ad esse Spiritus. Non enim talem questionem movisset; quemadmodum nullus quæreret quare Spiritus non sit pater Patris, vel genitor Filii. Deinde ex ipsa solutione questionis apparet, quod putabat Filium causam Spiritus; et hoc per præpositionem per significare. Cum enim liceret ei dicere, quod ideo non est filius Filii, quia nec ex eo, nec per eum est, nec eum habet sui ipsius causam (quænam esset solutio convenientior?); hoc quidem non dixit, sed aliam reddidit rationem: Est enim, inquit, ex Deo per Filium, et hoc negandum non est. Quod si hoc cogat, et filium eum Filii et esse et dici; et diceretur, inquit, etiam hoc, nisi hoc inconueniens sequeretur, quod Trinitas multitudo infinita putaretur. Quod si hoc absurdum non timeretur, diceretur etiam filius Filii. At si filius Filii diceretur, nullus dubitaret, quod Filium etiam haberet sui causam. Igitur etiam cum dicatur per Filium esse, Filium habet causam; ipse etiam esse ait, quod verbum potissimum existentiam et subsistentiam significat, et esse ex Deo per Filium, prout sacer Athanasius dixit. Nec igitur de gratis non subsistentibus est ei propositum dicere, nec propter relationem per Filium dictum est; nec præpositio per idem potest quod præpositio cum. Quæ enim

ratio est, ideo aliquos suspicari, filium eum Filii posse dici et esse, quia ex Deo cum Filio est? Cum igitur nullum de his tribus refugiis, ad quæ se omnes solent referre, his sanctorum doctorum testimonio relinquantur, neque conveniat, palam patet, causam hic significare hanc præpositionem per. Idem ex alia ejusdem auctoritate probatur, dicentis: ideo quod ex Deo quidem Spiritus sit, palam prædicavit Apostolus, dicens: Spiritus, qui ex Deo est, accepimus. Et quod per Filium manifestatus sit, aperte ostenditur, cum illum Filii Spiritum, quemadmodum etiam Dei nominaverit; ideo enim dicitur Filii Spiritus, inquit, quia per eum manifestatus est. Cuncti etiam Patres Occidentales communi sententia, ideo dicunt Filii Spiritum et esse et dici, quia ex eo procedit. Idem igitur Occidentales doctores significant, cum dicant ex Filio Spiritum procedere, quod sanctus Basilius, cum dicit, per Filium eum manifestari. At dicere, ex Filio eum procedere, nihil aliud significat, nisi quod Filius etiam sit causa Spiritus. Igitur et per Filium dicere eum manifestari, palam significat, Filium causam esse Spiritus sancti. Quod si hoc, quod dicimus per Filium eum manifestari, dicat aliquis significare, ad sensibilem hunc modum ejus manifestationem et temporalem unionem, non recte dicet. Si enim ideo Spiritus est Filii Spiritus, nec æternaliter nec natura, sed accidentaliter et

1 Cor. ii, 12.

ἐξότου τῆ κόσμῳ αὐτὸ ἐνεφάνισεν, ὁ πόρρω πάσης ἁ ἄρα περιφανῶς τὸ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι τοῦ σὺν
μανίας. Τοῦ γὰρ ἀποτελέσματος προεπιστάσθαι
τὴν αἰτίαν ἀνάγκη, αἰτία δὲ τοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι
πνεῦμα Υἱοῦ τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι. Εἰ οὖν ἀθίως
καὶ φύσει τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ πνεῦμα, καὶ ἀθίως δι'
Υἱοῦ πέφηνε, τὸ δὲ ἀθίως δι' αὐτοῦ πεφηνέναι, εἴ
μη τὸ ἀθίως δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι καὶ τὴν ὑπαρ-
ξιν ἔχειν σημαίνει, θαῦμα ἂν εἴη. Ἀλλὰ καὶ τὸ,
καθάπερ καὶ Θεοῦ, τῷ λόγῳ προσκείμενον, μέγα
τῇ ἡμετέρῃ ἐξηγήσει συμβάλλεται· οὐτῶ γάρ, φη-
σιν, Υἱοῦ λέγεται πνεῦμα καθάπερ καὶ Θεοῦ. Ἀλλὰ
τοῦ Θεοῦ λέγεται Πνεῦμα, ὡς ἐκπορευόμενον ἐξ αὐ-
τοῦ. Καὶ τῷ Υἱοῦ ἄρα λέγεται Πνεῦμα, ὡς ἐκπο-
ρευόμενον δι' αὐτοῦ, εἰπουν δι' αὐτοῦ πεφηνός·
ταυτὸν γὰρ ἄμφότερα σημαίνει ἀποδίδεικται. Ἐν-
ταῦθα δὲ καὶ μάλιστα φαίνεται μηδεμίαν ἔχειν χώ-
ραν ἀντὶ τῆς μετὰ μεταλαμβάνεσθαι τὴν διὰ.
Τὸ γὰρ εἶναι, φησι, Πνεῦμα δι' Υἱοῦ σημειὸν ἐστὶ
τοῦ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι. Εἰ γοῦν τὸ δι' αὐτοῦ πε-
φηνέναι τὸ μετ' αὐτοῦ πεφηνέναι ἐσημαίνεν, οὐδὲν
δὲ μᾶλλον μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἢ μετὰ τοῦ
Πνεύματος πέφηνεν ὁ Υἱός, εἰδαι ἂν καὶ τοῦ μετὰ
τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν πεφηνέναι σημεῖον ἕτερον
εἶναι, τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι. Ἀλλὰ
τοῦτο οὐ λέγεται· οὐκ ἄρα οὐδὲ μετὰ τοῦ Πνεύμα-
τος ὁ Υἱὸς πέφηνεν. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ ψεύδος καὶ
βλάσφημον· πέφηνε γὰρ σὺν τῷ Πνεύματι καὶ ἅμα
τῷ Πνεύματι, δι' αὐτοῦ δὲ ὁμοῦ οὐ πέφηνεν· ἕτερον

αὐτῷ ἢ μετ' αὐτοῦ πεφηνέναι. Ἀλλὰ φησὶν· Οὐ λέ-
γεται τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἵνα μὴ Πατὴρ αὐτοῦ
δοξῆ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀναφορικὸν γὰρ ἔνομα
ὦν ὁ υἱός, ἀποδίδεται πρὸς πατέρα. Ὅτι εἰ μὴ
τοῦτο ὑπενόητο τὸ ἄστοπον, καὶ ὁ Υἱός ἂν τοῦ Πνεύ-
ματος ὠνομάζετο, διὰ τὸ σὺν τῷ Πνεύματι καὶ ἅμα
αὐτῷ προελθεῖν ἐκ Πατρὸς. Ἀλλ', ὡ βέλτιστοι, καὶ
τὸ Πνεῦμα ἀναφορικὸν ἐστὶν ἔνομα, καὶ πρὸς τὴν
πνεύοντα ἀποδίδεται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐ λέγεται
πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεύεται. Ὅτι γὰρ ἀνα-
φορικὰ τὰ ὑποστὰ καὶ ὀνόματα τῆς Τριᾶδος, οὐδεὶς
ἀντερεῖ. Ὑποστατικὸν δὲ τοῦ πνεύματος ἔνομα τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, ὡς περ καὶ τοῦ πατρὸς· ὁ Πα-
τήρ, καὶ ὁ Υἱός τοῦ υἱοῦ· καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης,
ὡς περ καὶ ταῦτα· εἰπερ οὐσία μὲν οὐκ εἶναι, ἄλλο
δὲ παρὶ τὰς ἀναφορὰς τε καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς
θεοῖς οὐκ ἔστιν. Ὅς περ σὺν τὸν Υἱὸν, διὰ τὸ ἀναφο-
ρικὸν ἔνομα εἶναι ἀποδίδεσθαι πρὸς Πατέρα, δεδι-
μέν ὡς τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατὴρ αὐ-
τοῦ νομισθῆ· οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα, ἀναφορικὸν
ἔνομα ἂν, καὶ πάντως ἀποδίδεσθαι πρὸς τὸν πνεύ-
οντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεύεται, οὐ Πνεῦμα λέγεται
εἶναι. Ὅς ἂν δὲ μηδεμίαν τῶν λόγων τούτου κατα-
λείποτο πρόφασις, καὶ φανεῖται σαφέστερον αἰτίαν
σημαίνουσα ἢ διὰ, Μάξιμος ὁ θεὸς παρὸν, ἐν
οἷς ἐρμηνεύει, τί δῆτα βούλεται τῷ προφήτῃ Ζαχα-
ρία ἢ χρυσῇ λυχνίᾳ, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ λαμπάδιον

temporaliter illum habet, ex quo scilicet mundo
illum manifestavit : quod impium est etiam cogi-
tare. Effectus enim ut præsupponat causam ne-
cesso est. Quod autem per Filium Spiritus mani-
festetur, hoc est causa, ut Spiritus sit Spiritus Fi-
lii. Si igitur effectus, videlicet quod Spiritus sit
Spiritus Filii, æternaliter etiam est, multo magis
et causa, videlicet quod per eum manifestatus fue-
rit, æterna et naturalis sit necesse est : æternaliter
autem per eum manifestari, quid aliud, nisi quod
æternaliter ab eo procedit, significat? Illud etiam
quod additur, Quemadmodum et Dei, nostram ex-
positionem corroborat. Ita enim, ait, dicitur Spiritus
Filii, quemadmodum et Dei. At Dei dicitur Spi-
ritus, tanquam ex eo procedens; igitur etiam Fi-
lii dicitur Spiritus, tanquam ex eo procedens, sive
per eum manifestatus. Idem enim arabo significare
probatum est. Hic autem potissimum apparet,
nullo modo præpositionem per debere accipi pro
cum. Quod enim sit Filii Spiritus, signum est, in-
quit, quod per eum manifestatus sit. Si igitur per
eum manifestari, idem atque cum eo manifestari,
significaret, cum nil minus cum Filio Spiritus quam
cum Spiritu Filius manifestatus sit, oporteret ut
etiam Filius Spiritus diceretur, in signum quod
cum Spiritu Filius manifestatus sit. At hoc non
dicitur, igitur nec cum Spiritu Filius manifestatus
est. Sed hoc mendacium et impium est dicere; ma-
nifestatus est enim cum Spiritu, non tamen per

Spiritum. Quo sit, ut aliud sit, per eum manife-
stari, et aliud, quod cum eo manifestetur. Sed di-
cet aliquis : Ideo Filius non dicitur Spiritus, ne
Pater ejus videatur esse Spiritus sanctus; Filius
enim, cum nomen sit relativum, refertur ad Pa-
trem. Quare, si non timeretur hoc inconveniens,
Filius etiam Spiritus diceretur, eo quod cum Spi-
ritu, et simul cum Spiritu progrediat ex Patre.
At, o vir optime, Spiritus quoque relativum nomen
est, et ad spirantem refertur : et ejus dicitur Spi-
ritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim perso-
nalia nomina Trinitatis relativa sint, nullus ignorat.
Personale vero nomen Spiritus esse, quod sanctus
Spiritus dicatur, nemo inficiatur, quemadmodum
Patris pater, et Filii filius; et necessario relati-
vum, quemadmodum et illa : siquidem essentia
non sunt, nec aliud est in divinis præter essen-
tiam et relationes. Quemadmodum igitur Filium,
cum sit nomen relativum, et referatur ad Patrem,
veremur filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater
ejus putaretur; ita et Spiritus, cum sit nomen re-
lativum et necessario ad spirantem referatur, ab
eo etiam spiratur, ejus dicitur Spiritus esse. Ut
vero nulla cuiquam excusatio relinquatur, et cla-
rius appareat præpositio per, significans causam,
sanctus Maximus in medium adeat; qui, exponens
quid vellent illud Zachariæ prophetæ : Aurea lam-
pas, et quod supra eam, sic dicit : Spiritus enim
sanctus, quemadmodum natura secundum essen-

¹ Zach. iv, 2.

καὶ οἱ Λύγχοι, λέγων ἐν ἐκείνοις ὡς· Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ὡσπερ φῶς καὶ οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον. Τοῦ Υἱοῦ γὰρ, φησὶν, οὐσιωδῶς ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐπίκτητον αὐτὸ καὶ ἔξωθεν, οὐδὲ χρονικῶς εἰληφέντος, ἀλλ' ἐξ αἰδίου καὶ οὐσίαν αὐτὸ κεκτημένου, καθάπερ καὶ ὁ Πατὴρ. Καὶ ἡ αἰτία, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ οὐσιωδῶς ἐκπορεύεται. Καὶ βέβηκε οὖν τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς πράγματος ὅ τε μέγας Βασιλεὺς, ἃ τε θεϊτάτος Μάξιμος αἰτίαν ἀποδίδόντες τοῦ διὰ τί τὸ Πνεῦμα λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ, τὴν αὐτὴν ἀπειράσθαι καὶ ἀμφοτέροι· διὰ γὰρ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ Πνεῦμα εἶναι αὐτοῦ διατίθενται. Ὁ οὖν Μάξιμος, δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἐφησε, τοῦτο ὁ θεὸς Βασιλεὺς δι' αὐτοῦ πεφηνέναι φησὶν, εἰς Ἰσον τιθεὶς τὸ πεφηνέναι τῷ ἐκπορεύεσθαι. Εἰ δὲ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν δηλοῖ, ἄρα καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν παρίστησι· καὶ αἰτίαν ἡ διὰ ἐξ ἀνάγκης ἐνταῦθα δηλοῖ, καὶ οὐδαμῶς ἄλλω; λαμβάνεσθαι δύναται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος κολλαχῶ μὲν καὶ ἀλλάχῳ σαφίστατα τοῦτο φησὶν· οὐκ ἐν οἷς μόνον τῷ αἰτιατῷ καὶ αἰτίῳ διακρίνεσθαι λέγει τὴν Τριάδα ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον, σαφῶς περὶ διακρίσεως τῶν θεῶν προσώπων τὴν λόγον ποιούμενο· Τὸ Πνεῦμα, φησὶ, τῷ Πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον, πάλιν ἀπ' αὐτοῦ τῷ μὴ

Πατρὶ εἶναι, καθάπερ ἐκεῖνος, διαχωρίζεται· τῆς δὲ πρὸς τὸν Υἱὸν κατὰ τὸ ἄκτιστον συναρείας, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἔχειν, ἀφίσταται πάλιν τῷ ἰδιόζοντι ἐν τῷ μῆτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπαστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι. Πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως, ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα πρὸς τὸ ἴδιον ἔχειν νομισθῆ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, ἐν τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀπροσδιεί τῆς ἐτέρωθεν ἀγαθότητος διακρίνεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως. Ἐνταῦθα περὶ Θεῶν ἐνωσιῶς τε καὶ διακρίσεως ὁ διδάσκαλος τὸν λόγον ποιούμενος, προσερίζεται μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, παραβάλλων δ' αὐτὸ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, εὐρίσκει τινα μὲν αὐτοῖς κοινὰ καὶ ἐνοῦντα, τίνα δὲ ἰδιά τε καὶ διακρίνοντα. Τῷ μὲν οὖν Πατρὶ, φησὶ, κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον· τοῦτο δ' ἐστὶ τοῖς ἀπολελυμένοις καὶ οὐσιωδεσιν, ἃ διὰ τῆς ἄκτιστου σημαίνει φωνῆς· τῷ μὴ Πατρὶ εἶναι, καθάπερ ἐκεῖνος, ἀπ' αὐτοῦ πάλιν διαχωρίζεται. Τῷ δὲ Υἱῷ κοινωνοῦν αὐτῶν τε τῶν ἀπολελυμένων καὶ τῆς κατὰ τὸ ἄκτιστον συναρείας· μία γὰρ τῶν τριῶν οὐσία, ἐστὶ τε καὶ τῷ ἐκτικτῷ εἶναι κοινῶ; ἀμφοτέρα τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ. ὁμοῦ αὐτοῦ διακρίνεται πάλιν δυσὸς τεύτους, τῷ μῆτε μονογενῶς ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς ἐκ τῆς ὑποστάσεως· τοῦτο δ' ἐστὶ τῷ διαφόρῳ τῆς ὑπάρξεως τρόπῳ· καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι. Εἰ οὖν ἐνταῦθα τὸ, δι' αὐτοῦ, ἴσον δύναται τῷ, μετ' αὐτοῦ, οὐάμα ἂν εἴη, εἰ τῷ μετὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέ-

tiam Dei et Patris est, et Filii secundum essentiam est, tanquam ex Patre essentialiter per Filium ineffabiliter natum procedens : Filii enim est, inquit, essentialiter Spiritus, non adventitius et deforis, nec temporaliter illum accipientis, sed ab aeterno essentialiter illum habentis, quemadmodum et Pater : cuius ratio est, quod ex Patre per eum essentialiter procedit. Et attende, quod unius et ejusdem rei rationem reddentes, tam beatus Basilius, quam sanctus Maximus, videlicet cur Spiritus dicitur Spiritus Filii, eandem uterque reddit. Quia enim ex Patre per eum procedit, ideo Spiritum ejus esse et dici asseverant. Et quod sanctus Maximus per eum procedere inquit, illud beatus Basilius per eum manifestari dixit, significans idem posse manifestam atque procedere. Quod si per eum procedere, per eum esse et existentiam habere significat ; igitur et per eum manifestari, per eum esse et existentiam habere significat : et prepositio per causam hic necessario significat, nec ullo modo aliter capi potest. At Nyssenus etiam Gregorius idem plerisque in locis ait; non solum cum Trinitatem causa et causato distingui asseverat, sed etiam in primo suorum contra Eunomium librorum, de distinctione divinarum personarum tractans : Spiritus, inquit, Patri conjunctus, secundum quod uterque increatus, et rursus ab eo distinguitur, et quod non est Pater, prout ille est : Filio vero, et secundum

quod uterque increatus est, et secundum quod uterque ex primo principio suam subsistentiam habet, conjunctus, distinguitur ab eo sua proprietate, quæ est, quod nec ut unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus. Et cum creatura per Filium sit producta, ne quis putet aliquid commune esse Spiritui et creaturæ, propterea quod dicitur per Filium manifestatus, immutabilitate et immobilitate a creatura distinguitur. Hic cum manifeste de divina unione et distinctione sanctus doctor loqueretur, proponit sibi Spiritum sanctum : quem ad Patrem comparans et Filium, invenit quæ communia eis et unentia, quæ verò propria et distinctiva sunt. Patri itaque, inquit, conjunctus, secundum quod uterque increatus est; ac si diceret, per absoluta et essentialia, quæ per nomen increati significantur; rursus ab eo distinguitur, eo quod non est Pater ut ille est. Cum Filio vero commune habens, quod uterque increatus, et omnia eis absoluta communia sint, cum una eademque utriusque essentia sit, item quod uterque Deum et Patrem sui principium-habet, tamen ab eo his duobus distinguitur : primo, quod non per generationem ut Filius, sed per processionem videlicet ex Patre sit; ac si diceret, per diversam subsistentiam modum; secundo, quod per ipsum Filium manifestatus sit. Si igitur per eum idem

ναὶ τὸ Πνεῦμα διακρίνεται τοῦ Υἱοῦ· ἐνοίτο γὰρ ἂν οὗτω μᾶλλον, οὐ διακρίνοίτο· καὶ συνάπτοίτο πλέον, ἢ διαιροῖτο. Οὐ μὴν οὐδὲ περὶ χαρισμάτων ἐναυθα διανομῆς· ὁ λόγος αὐτῶ, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν θείων ὑποστάσεων διακρίσεως. Οὕτε δὲ τις εἰπεῖν ἔχει τὴν εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσιν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου διὰ τούτου τοῦ λόγου δηλοῦσθαι. Πρῶτα μὲν γὰρ περὶ διακρίσεως ὄντος τοῦ λόγου τῶν ὑποστάσεων, καὶ πῶς ἂν τὴν χρονικὴν ταύτην φανέρωσιν ἀδίδου τινὸς πράγματος αἰτιον ἐποικίτο; ἀδίδω; γὰρ ἀλλήλων ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῖς προσωπικοῖς διακρίνονται ἰδιώμασι· καὶ οὐ δήπου πρὶν ὅπῃ τοῦ Υἱοῦ φανερωθῆναι τῇ κτίσει τὸ Πνεῦμα, ἀλλήλων οὐ διακρίνοντο· τοῦτο γὰρ ἀτοπώτατον λέγειν. Ἐπειτα τῶν εἰ; τὴν κτίσιν ἔργων τῆς Τριάδος ὄντων κοινῶν, οὐ διὰ τοῦ Υἱοῦ μᾶλλον ἢ δι' αὐτοῦ φανερώθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν ἐδόξασέ τε καὶ ἐφανερώσε, καὶ οὐχ ἥκιστα τὸν Πατέρα, τὸν αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Υἱός. Οὕτω; οὐν ἂν καὶ ἐαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διακρίνοίτο, ἐαυτὸ φανερώσαν. Ἐπειτα τοῦ Πατρὸς· καὶ ὁ Υἱὸς ἐαυτοῦ τε καὶ τοῦ Πατρὸς διὰ ταῦτα· ἀλλ' οὕτε ἐπὶ τούτων εἴρηται τοῦτο ποτε, οὐτ' ἐπὶ τοῦ νυνὶ προκειμένου τούτῳ λόγῳ καταλείπεται χώρα. Ὁ δὲ τούτον ἐλέγχει τὸν λόγον ὄντα μάταιαν καταφυγὴν, ἔστιν ὅτι τὸ Πνεῦμα τῆς κτίσεως· ὁ διδάσκαλος διακρίναι βουλόμενος, ἐπειπερ ἦσθετο, μᾶλλον δ' ἐφθασαν ἀποδοδωκῶς κοινὸν αὐτῶ τε κάκεινη τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ

τὸ μὲν πεφηνέναι, τὴν δὲ ὑποστῆναι, δευτέρως, μὴ τῆς αὐτῆς εἰς τὴν κοινῆ καὶ ταυτοτητα οὐσίας δοξάζετε. τῷ ἀτρέπτῳ τε καὶ τρεπτῷ, καὶ ἀναλλοιώτῳ, καὶ μὴ τοιούτῳ διακρίνει ταῦτα ἀλλήλων, τὸ, διὰ τοῦ Υἱοῦ, τὴν μὲν ὑποστῆναι, τὸ δὲ πεφηνέναι, κοινὸν καὶ ταυτὸν ἡγησάμενος· διακρίσει; ἐξ τρόπου εὐρῶν τὸ τὴν μὲν τρεπτὴν καὶ ἀλλοιωτὴν εἶναι, τὸ δ' ἀτρέπτῳ τε καὶ ἀναλλοιώτῳ. Καίτοι εἰ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι τὸ Πνεῦμα μὴ αἰτίαν ἐδέχθη τὸν Υἱὸν, ὡσπερ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑποστῆναι τὴν κτίσιν, τοῦτο γὰρ αὐτὸν αἰτίαν δηλοῖ, βέβαιον ἂν ἦν ἡ διακρίσις τοῦ Πνεύματος; τε καὶ τῆς κτίσεως. Ἐξῆν γὰρ εἰπεῖν ὅτι εἰ καὶ ἀμφοτέρω διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἡ μὲν κτίσις αἰτιατῶς ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ γ' ἀναίτιως. Νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ εἶπεν· ὁ γὰρ μὴ ἦσθε ἀληθῆς ὄν, οὐκ ἦν ἐκείνου εἰπεῖν· ἀλλ' ἄλλην εἴρε διακρίσιν, τὴν καὶ αὐτῷ δόξασαν ἀληθῆ καὶ μόνην ὑπάρχουσαν. Ἡ δὲ ἀρα ἐπὶ τῆς δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐκφάνσεως, τοῦτ' αὐτῷ ἔδυναται, ὅπερ ἐπὶ τῆς κτίσεως; λεγομένης δι' Υἱοῦ ὑποστῆναι. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς κτίσεως αἰτία λέγεται καὶ πιστεύεται ὁ Υἱὸς εἶναι, καὶ διὰ τῆς διὰ τοῦτο σημαίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος· ἀρα αἰτίαν ἢ διὰ παρίστησι τὸν Υἱὸν. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἄλλως φανερόν, ὡς τοῖς αἰρετικοῖς εἰ διδάσκαλοι πολεμοῦντες δι' Υἱοῦ λέγουσι γεγενῆσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τὸ κακῶς ἀκούειν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, λέγοντος, καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ

significaret ac cum eo, prout aliqui somniant, mirum esset profecto, si ideo Spiritus distinguatur a Filio, quia cum eo manifestatur: unitur enim hoc modo, non distinguitur; et conjungitur, non dividitur. Nec etiam de divisione charismatum hic loquitur sanctus doctor, quin imo de divinarum personarum distinctione. Nec quisquam habet dicere, Spiritus per Filium in mundo manifestationem per hæc verba significari. Primo namque cum de distinctione personarum hic sermo haberetur, quonam modo temporalem hanc manifestationem æternæ rei causam poneret? æternaliter enim Filius et Spiritus sanctus personalibus distinguuntur proprietatibus. Neque dici potest, quod antequam manifestaretur mundo Spiritus, non erant ab invicem personaliter distincti; hoc enim absurdissimum etiam cogitare est. Deinde cum opera in creaturam communia Trinitati sint, non magis per Filium, quam per seipsum Spiritus sanctus manifestatus est: quin imo ipsum etiam Filium Spiritus glorificavit et manifestavit, et non minus Patrem eundem etiam Filius. Quare cum hæc ratio a seipso etiam Spiritus distinguetur, cum seipsum manifestavit; item et a Patre; Filius quoque et a seipso, et a Patre, ob eandem rationem. Sed nec de his unquam hoc dictum est, neque de re nobis proposita idem dicere convenit. Quod autem palam arguit, has rationes vana refugia esse, illud est, quod Spiritum sanctum volens a creatura divinus iste doctor distinguere,

cum jam attribuisset Spiritui, per Filium manifestari; creaturæ, per Filium creatam fuisse, timens ne quis propter hoc, quod Spiritus et creatura per Filium esse dicantur, ejusdem etiam essentiæ Spiritum cum creatura putaret; mutabili et immutabili hæc ab invicem distinguit, quod Spiritus quidem per Filium manifestetur, creatura vero per Filium subsistat; hoc commune et idem utrisque putans, distinctionis vero alium repiciens modum, videlicet quod ille quidem immutabilis, illa vero mutabilis sit. At si, cum dicitur, Spiritum per Filium manifestari, non significaretur, quod Filius subsistentiæ Spiritus esset causa, quemadmodum cum dicitur, mundum per Filium esse factum (hoc enim manifeste Filium significat causam esse), facilis esset Spiritus a creatura distinctio: licuisset enim dicere quod, etsi uterque sit per Filium, creatura tamen est ex eo tanquam causatum, Spiritus vero non tanquam causatum. Nunc autem hoc non dixit: quod enim sciebat non esse verum, dicere non erat suum; sed aliam distinctionis modum invenit, qui ei reus visus est, et qui solus inveniri potest. Igitur præpositio per idem potest, cum dicitur quod Spiritus per Filium manifestatur; quod cum dicitur creaturam per Filium esse factam. Sed creaturæ causam dicimus et credimus Filium, et hoc significat præpositio per: igitur etiam de Spiritu ipsa significat Filium causam esse. Præterea patet quod quia hæretici per Filium fuisse

βλασφημῶς ὡς ἐν οἰομένοις τῶν πάντων, ταύτας ἀφήκαν κατ' αὐτῶν τὰς φωνὰς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπαρέυθαι, καὶ δι' αὐτοῦ πεφηνεῖναι καὶ εἶναι τὸ Πνεῦμα εἰπόντες. Ἄλλ' οἱ αἱρετικοὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι τὸ ἅγιον λέγοντες Πνεῦμα, δύο ταῦτα ἐνόησαν· αὐτὸ τε γὰρ ἐτίθεσαν εἶναι ὡς ἐν τῶν κτισμάτων, καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίαν αὐτοῦ εἶναι, καὶ τοῦτο δηλοῦσθαι διὰ τῆς προθέσεως τῆς διδ. Εἰ οὖν ἀμφότερα ἔλεγον βλασφημοῦντες, καὶ πρὸς ἑκάτερον ἂν οἱ διδάσκαλοι παρετάξαντο· καὶ ὡς περ ἐξαιροῦσιν αὐτὸ τῶν κτισμάτων, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε οὐ τοῦτο ποιοῦσιν· ὅθεν οὐδὲ τῇ λέξει τοῦ γεγενῆσθαι εἰς κτίσμα κατασπύση τὸ Πνεῦμα εὐροῖς ἂν αὐτοῦς ἐπ' αὐτοῦ ποτε χρησαμένους· οὕτως οὐδ' ἂν ποτε ἐχρήζαντο τῇ διδ., εἰ τῆς μὲν αἱρετικοῦς ὡς αἰτίαν σημαίνουσα παραλαμβάνετο, αὐτοῖς δ' οὐκ ἔδοκει τοῦτ' ἀληθὲς εἶναι. Οὕτω διὰ πάντων τάληθές αὐτὸ τε ἐαυτῷ φαίνεται σύμφωνον ὄν, καὶ αἰτίαν ἐν οἷς παραλαμβάνεται ἢ διὰ, παριστώσα. Τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ ἐκ τοῦ πρὸς Ἀβλαβίου λόγου τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου σαφῶς δείκνυται· κακῆ γὰρ περὶ διακρίσεως τῶν θείων προσώπων τὸν λόγον ποιούμενο; μετὰ τὸ καθόλου τῷ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῷ διακρίναι αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τῇ διὰ ταύτη τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος διακρίνει· Ὁ μὲν γὰρ ἔστι, φησὶ, προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τοῦ Πατρὸς δηλαδὴ; τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ἦτοι διὰ τοῦ Υἱοῦ· καὶ τούτῳ, φησὶ, διακρίνεται τοῦ Υἱοῦ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, τῷ δι' αὐτοῦ εἶναι, δηλαδὴ τοῦ

Υἱοῦ· οὗτο; γὰρ ἔστι προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Ἐκ τοῦ πρώτου γὰρ ἀμφότερα ὄντα, οὐκ ἂν ἀρκούντως διακρίνοιντο, εἰ μὴ καὶ ἕτερον εἴη διὰ τοῦ ἑτέρου, φησὶν. Ὡς φανερώς τὴν διὰ ἐπὶ διακρίσεως ἐναυθὰ παραληφθῆναι, καὶ διακρίσεως τῆς ἐξ αἰθίου, τῆς κατὰ αἰτιατὸν δηλαδὴ καὶ τὸ αἴτιον· ἐπὶ ἀπροσποδεωκῶς ἐφθασε πρότερον τῷ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῷ μόνῳ ἀλλήλων τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνεσθαι. Τὸ γὰρ ἐπιφερόμενον, ἄλλην πάλιν διαφορὰν ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐνοεῖσθαι οὐκ ἐν τῷ ἀναμαρτήῳ ἑκλάβοι, ἄλλην λέγων κατ' εἶδος· οὕτω γὰρ ἂν ἀντιφάσει ἐὼν διδάσκαλον περιβάλλομεν, εἰ πρότερον, τῷ αἰτίῳ καὶ διττατῷ μόνῳ διακρίνεσθαι εἰπόντα τὰ πρόσωπα τῆς Τριᾶδος, ἔπειτα καὶ ἄλλον τρόπον αὐτὸν νομιόμεν ἀποδεωκέναι διακρίσεως; κατ' εἶδος διαφέρουσα τοῦ προτέρου. Ἄλλην τοίνυν διαφορὰν τὴν κατ' ἀριθμὸν ἐκδεχόμενοι, τὰ τε τοῦ διδασκάλου φροναιόμεν ἂν, καὶ φανερώς τὴν διὰ μετὰ αἰτίας διεξιμένα, ὡς μὴ ἔχειν λόγον λοιπῶν ἢ ἀντὶ τῆς μετὰ, αὐτῆ λέγειν· ἢ μετὰ γὰρ οὐ διακρίνεται, ἢ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Πνεύματος δι' Υἱοῦ ἐκφανῖν τῷ λόγῳ δηλοῦσθαι· αὕτη γὰρ οὐκ ἐξ αἰθίου. Εἰ δὲ ἡ λέξι; τοῦ πεφηνεῖναι σκανδαλίζει τινὰς, μόνον τὸ ἐκπορεύεσθαι προσήκειν τῇ τοῦ Πνεύματος ὑπάρξει; νομίζοντες, καὶ τῇ ὑπαρκτικῇ προόδῳ αὐτοῦ, τὸ δὲ πεφηνεῖναι εἰς τὴν μεταδοτικὴν ἢ χρονικὴν μόνον πρόδον, ἢ εἰς τὴν πρὸς τὴν κτίσιν φανέρωσιν ἔκχοντας· ὧρα λοιπὸν αὐτοῖς καὶ τὸν Υἱὸν μεταδιδέσθαι λέγειν, ἢ κέμπεσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐκ τοῦ

factum Spiritum sanctum blasphemabant, eo quod Evangelista dicit : *Omnia per ipsam facta sunt*, male et impie Spiritum etiam sanctum inter omnia connumerantes, ideo sancti doctores eos oppugnantes, et contra eorum impietatem his usi verbis de Spiritu sancto, per Filium eum procedere, et per Filium esse et manifestari dixerunt. Sed heretici per Filium factum fuisse Spiritum sanctum dicentes, duo hæc concludebant : primo, quod Spiritum creaturam putabant; secundo, quod Filius causa ejus esset, et hoc ipsam per significare. Igitur si utrumque falsum esset, utrumque doctores oppugnassent, quemadmodum et illum a creaturâ exiunt : quare nec unquam reperies eos usos de Spiritu hoc vocabulo, factus est, tanquam creaturæ appropriato : ita nec præpositione per usi fuissent unquam, si cum heretici eam putarent causam significare, ipsis non solum falsum, verum impium hoc visum esset. Ita per omnia veritas ipsa sibi concordat, et manifeste causam significat per, cum de aliquibus accipiat. Hoc idem ex ejusdem doctoris ad Ablabium oratione probatur. Etenim cum illic etiam de divinarum personarum distinctione tractaret, postquam universaliter causa et causato ab invicem eas distinxit, deinde Filium a Spiritu etiam præpositione per distinguit. Ille quidem est, inquit, immediate a primo, Filius videlicet a Patre; hic vero de Spiritu dicens, per eum qui

immediate a Patre est, hoc est per Filium; et eo distinguitur, inquit, Spiritus a Filio, quia per ipsum est. Quasi diceret, quod cum ambo a primo sint, non sufficienter distinguerentur, nisi alter per alterum esset. Ut manifeste per distinctionem hic significaret, et distinctionem quæ ab æterno est, quæque secundum causam et causatum est; cum antea dixerit, causa et causato tantum ab invicem divinas personas distingui. Quod enim infert, aliam differentiam de Filio et Spiritu sancto intelligi, non recte quis putaret aliam secundum speciem; contradiceret namque sibi ipsi, si cum antea causa et causato tantum dixerit personas divinas distingui, deinde alium modum distinctionis specie differentem tradidisset. Aliam igitur differentiam secundum numerum accipiente, et recte cum sancto doctore sentiemus et præpositionem per cum causa intelligemus, ita ut nulli ratio relinquatur, vel pro eam accipere. Cum enim non distinguit, vel mundo per Filium manifestationem Spiritus, eam significare putare; hæc enim non est ab æterno. Quod si verbum hoc, manifestari, aliquos scandalizat, verbum, procedere, tantum Spiritus subsistentiæ putantes debere attribui; manifestari vero ad temporalem processionem, et charismatum dationem, et ad mundi manifestationem tractantes: eorundem etiam erit Filium mundo dari, vel temporaliter mitti dicere, cum eum audiant a Patre manifest-

Πατὴρ αὐτὸν ἀκούουσι πεφηνέναι, οὐ πλήρεις οἱ λόγοι τῶν διδασκάλων. Κύριλλος γὰρ ὁ μακάριος ἐν τῷ πρὸς Οὐαλεριανὸν ἐπίσκοπον λόγῳ, Ἄγιος γάρ, φησὶν, ὢν κατὰ φύσιν, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πατήρ, ὁ ἐξ αὐτοῦ πεφηνῶς Υἱὸς μονογενῆς. Καὶ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Χριστοῦ πάλιν· Ἰδιὸν ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐτε που μόνον ἢ Λόγος ἐστὶ πεφηνῶς ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' εἰ καὶ νοοῦτο καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπων γεγονῶς. Ὅτε τοίνυν ἐνταῦθα τὸ πεφηνέναι τὸ εἶναι καὶ τὸ ὑπάρχειν δηλοῦν, πῶς ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου οὐ καταδεξόμεθα τὸ αὐτὸ τοῦτο σημαίνεσθαι; ὁ δὲ καὶ μὴ βουλευμένους ἀναγκάσει δέξασθαι τοῦτο, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ὑπαρκτικῆς αὐτοῦ προΐδου τὸ αὐτὸ λέγεται τοῦτο. Λέγει δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος· Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἀίδιως πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνῶς. Οὕτω πᾶσα πρόφασις ἀφαιρεῖται τῶν ζητούντων προφάσεις. Καὶ γὰρ διὰ καὶ ὁ φησὶν ὁ προειρημένος Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν τῇ τοῦ ῥημωνύμου αὐτῷ καὶ θαυματουργοῦ Γρηγορίου ἀποκαλύψει περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς δι' Υἱοῦ πέφηνε δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον· ἕως ἂν τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι, σημαίνει μὲν καὶ ἀμφοτέρα, τὸ τε δι' Υἱοῦ ἀνθρώποις γνωσθῆναι ἐν χρόνῳ, τὸ τε δι' Υἱοῦ τὴν ἀίδιον ὑπαρξίν ἔχειν, ὡς ὁ δὲ ὅμοιος καὶ ἀμφοτέρα ἀληθῆ, ἐπὶ τῶν οικείων λαμβανόμενα τόπων. Ἀφίημι γὰρ ἐν γε τῷ νυνὶ λέγειν, ὡς τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι ἀνθρώποις ἐν χρόνῳ προῦπιθῆσθαι ἐξ ἀνάγκης τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ἀίδιον

ὑπαρξίν ἔχειν· καὶ οὐκ ἂν δι' αὐτοῦ ἐν χρόνῳ ἐπεφηνέ, εἰ μὴ δι' αὐτοῦ τὴν ἀίδιον ὑπαρξίν εἶχεν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐν θεολογίᾳ μέγας Γρηγόριος, ζητῶν διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς κέκληται, καὶ εἰ τι αὐτῷ ἕλλεται εἰς τὸ εἶναι υἱὸς, οὐ λείπει, φησὶν, οὐ γὰρ ἑλλειπῆς ἡ θεότης· τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλήσιν πεποίηκε· τῇ αὐτῇ καὶ μιᾷ χρῆσαι τὴν τε τῆς ἐκφάνσεως λέξιν, καὶ τὴν τοῦ πεφηνέναι, τὸ εἶναι τε καὶ ὑπάρχειν ἐνταῦθα δηλοῦν μαρτυρῶν τῷ ῥημωνύμῳ Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης, καὶ ἐπιδιακρίσιν καὶ αὐτὸς ἀποδιδούς τὴν αὐτὴν Υἱῷ τε καὶ Πνεύματι, κατὰ τὰ τῶν αὐτῶν τε καὶ ἰσῶν τρόπων αὐτὰ διακρίνων ἄλλήλων· ὡς γὰρ ἐκεῖνος τῷ μῆτε μονογενῶς ὑποστῆναι καὶ τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι τοῦ Υἱοῦ διακρίνει τὸ Πνεῦμα, οὕτω καὶ οὗτος τῷ τε τῆς ἐκφάνσεως διαφόρῳ, καὶ τῷ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως· Ὁ μὲν ἐκεῖνος· εἶπεν ἐν τῷ μὴ μονογενῶς ὑποστῆναι, ἀλλ' ἐκπορευτῶς δηλαδὴ, τοῦθ' οὗτος ἐκφάνσεως διάφορον εἶρηκεν, εἰς τὸν διάφορον τρόπον ὑπάρξεως· ὁ δὲ ὁ Νύσσης διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, τοῦθ' οὗτος διάφορον τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως· εἶπε. Σχέσιν δὲ τὴν πρὸς ἄλληλα Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος οὐκ οἶδ' εἰ τινὰ τις ἕτεραν εὐροι πλὴν τῆς κατὰ τὸ αἰτιατὸν τε καὶ αἰτιον, καθ' ἣν ὁ μὲν πρὸς αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὡς αἰτιον ἔχει, τὸ δὲ διαφόρῳ πρὸς τὸν Υἱόν, κατὰ τὸ παθητικὸν δηλαδὴ καὶ ποιητικὸν ὡς αἰτιον αὐτοῦ. Ἡ δεῖξάτω μοι τις ἕτεραν σχέσιν μεταξύ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, κατ'

ri, quod ab omnibus communiter doctoribus dicitur. Beatus etenim Cyrillus ad Valerianum episcopum: Cum enim quemadmodum Pater, ait, ita et qui ex eo manifestatur, unigenitus Filius natura sanctus sit. Et rursus idem: Proprius est Filii Spiritus sanctus, inquit, non solum in quantum Verbum est ex Patre manifestatum, sed etiam in quantum intelligitur homo secundum nos factus. Quod si in his, manifestari, esse et æternam subsistentiam, et generationem Filii significat, quare non idem et de Spiritu sancto significaret? Quod autem et nolentes cogeret concedere idem significare, illud est, quod etiam de Spiritu et ejus æterna processione hoc idem dicitur, dicente B. Basilio de Spiritu sancto: Nil adventitium in se habet, sed æternaliter omnia habet tanquam Spiritus Dei, et ex eo manifestatus: ita omnis occasio tollitur malignari cupientibus. Illud etenim, quod prædictus Gregorius Nyssenus in revelatione Neocæsarensis Gregorii, qui miraculis coruscavit, de Spiritu dicit, quod per Filium manifestatus sit, addens, videlicet hominibus, nil contra nos facit: siquidem hoc quod per Filium manifestatus sit, significat quidem utrumque etiam, quod per Filium sit hominibus notificatus temporaliter, et quod per Filium æternaliter producat, sint vero utraque vera, in propriis locis accepta. Omitto namque dicere in præsentī, quod per Filium temporaliter hominibus manifestati, præ-

PATROL. GR. CLXI.

C
supponit necessario per Filium æternaliter procedere: nec per eum temporaliter manifestaretur, nisi per eum æternaliter procederet. Alter etiam Gregorius, Nazianzenus videlicet, qui a theologia per excellentiam Theologus cognominatus est, quaerens cur et Spiritus non nominetur Filius, et an ei aliquid deficiat ut Filius sit, non ei quidquam deficere ait, divinitati namque deficit nil, manifestationis autem vel relationis ad invicem diversitas, diversa quoque eis attribuit nomina: his verbis, manifestationis verbum, æternam processionem significare probans, prout etiam ex verbis Nysseni Gregorii apparuit, et eandem Filii et Spiritus sancti ab invicem distinctionem tradens, D
quam et Nyssenus Gregorius: quemadmodum enim ille, eo quod nec ut Unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus, Spiritum a Filio distinguit: ita et Nazianzenus tum manifestationis, tum relationis ad invicem diversitate distinctionem eorum ponit. Quod ille dixit, non ut Unigenitum esse productum, hic manifestationis diversitatem, hoc est, diversum subsistentiæ modum. Quod vero Nyssenus per Filium ait, manifestari, Nazianzenus diversitatem relationis ad invicem nominavit. Relationem vero ad invicem Filii et Spiritus sancti, nescio an aliam quisquam reperiat præter eam quæ secundum causam et causatum sit, secundum quam Filius quidem ad Spiritum ut causa so-

ἦν τὸ ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἀναφίρεται. Ἄλλ' οὐκ ἐν εὐροι βεβήως. Εἰ γὰρ τις τὸ λίσσθαι πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἡμῖν ἀντιθείη, πρῶτα μὲν ἡ σχετικῆ αὐτῆ ἀκολουθία καὶ κατ' αὐτὸν αὐθις τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ πάντας Θεοῦ οὐκ ἀντιτρέφει· οὐδὲ γὰρ λέγεται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, οὔτε μὴν ἑτέρα τις ἀναποκρίψεται ταύτῃ τῇ πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος σχέσει· καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὔτε ἡ αὐτῆ, οὐδ' ἀδιάφορος τῷ γε γοῦν ποιητικῷ καὶ παθητικῷ· ἔπειτα δὲ καὶ αὐτὸ τὸ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηγῆναι κατὰ τὸν μέγαν Βασιλεῖον, ἢ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐθις κατὰ τὸν Μάξιμον, κατὰ δὲ γε τοὺς δυτικούς· τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ὅστις τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεσθαι εἰς ἴσον τοῖς τριασίν λέγεσθαι τοῦτοις, λέγω δὴ τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηγῆναι, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ταῦτα δὲ σχέσις δηλοῦσι πρὸς ἄλληλα, τὴν κατὰ τὸ αἰτιατὸν τε καὶ αἰτιον· ἦν καὶ θαρβύουτως ὁ Θεολόγος ἀποφαίνεται τῆς τε τῶν θεῶν προσώπων Υἱοῦ τὰ καὶ Πνεύματος διακρίσεως αἰτιον, καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἑτερότητας, τοῦ μὲν Υἱοῦ λεγομένου, θατέρου δὲ Πνεύματος. Τοῦτοις δὲ συνηγαρῆ καὶ ὁ λόγος, καὶ ἡ τῆς πιστεως ἀλήθεια· τὰ γὰρ θεῖα πρόσωπα τῆς Τριάδος οὐ μάλλιν εἰσιν ἐν ἡ τρία· τὸ μὲν τῇ οὐσίᾳ, τὸ δὲ γε ταῖς ὑποστάσεσιν, εἴτε καὶ ἰδιότησιν· ἐνοῦνται γὰρ διαχωρισμένως, καὶ διακρίνονται ἡνωμένως,

habeat; Spiritus vero e converso ad Filium, ut causatum ad causam, et ideo diversimode. Aut ostendat mihi quispiam aliam inter Filium et Spiritum sanctum relationem, secundum quam alter ad alteram refertur: sed profecto nunquam reperiet. Et enim si quis nobis illam opponet, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, primo quidem ista relatio et secundum ipsam Nyssenam Gregorium, et alios omnes doctores non convertitur. Nec enim Filius dicitur etiam Spiritus, nec hunc ad Filium Spiritus relationi aliqua alia Filii ad Spiritum correspondet relatio, nec eadem, neque diversa secundum actionem et passionem. Deinde quod dicatur Filii Spiritus, nihil aliud significat, nisi quod per Filium manifestatus sit secundum magnum Basilium, sive quod per Filium procedat secundum Maximum, sive quod ex Filio procedat secundum Occidentales doctores. Hæc enim quatuor [ut probatum est] æquivalent, videlicet Filii Spiritum dici, per Filium manifestari, per Filium procedi [procedere], et ex Filio procedi. Hæc autem relationem ad invicem causæ causati significant; quam Nazianzenus Gregorius audacter asseverat et divinarum personarum Filii et Spiritus distinctivam esse, et causam ut diversa nomina habeant, et unus Filius, alter Spiritus dicatur. Hæc autem et ipsa ratio attestatur: divina enim et scilicet Trinitas

(1) De divinis nominibus, cap. 2.

κοινήν μὲν ἔχοντα τὴν οὐσίαν, ταῖς δὲ διαφόροις προόδου καὶ ταῖς ἀναφοραῖς ἀλλήλων διαφέροντα· ἃ δὴ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἡμετέρας νοήσεως διαφέρει, εἰ καὶ μὴ διαφέρει τῷ πράγματι, καθόσον ἡ μὲν πρόδος ἴσων ὡσπερ τρεῖς ὅδοι, ἡ δ' ἀναφορὶ ὡσπερ τὸ εἶδος· εἰκότως· καὶ κατὰ ταύτας διακρίνονται. Οἷς γὰρ τινὰ διαφέρει, τοῦτοις πάντως· καὶ διακρίνονται, εἰ καὶ μὴ πᾶσιν ὁμοίως. Ἐπεὶ γὰρ ἐν οἷς πλείοσιν εὐρίσκεται τὸ κοινόν, ἀνάγκη εἶναι τὸ τὰ πλείω ἔκείνα διακρίνον, ἀνάγκη καὶ τὰ θεῖα πρόσωπα πλείω γε ὄντα καὶ κοινωνοῦντα κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλήλοις, εἶναι τὸ διακρίνον αὐτὰ, εἰ μὴ μάλλον μόνος μάλλοισιν εἶναι ἢ καὶ τριάς. Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ἕτερον θεωρεῖται πλὴν τῆς θεῖας οὐσίας καὶ τῶν ἀναφορῶν μόνων, εἴτουν τῆς ἐκείνων ἰδιότητος καὶ ὑποστάσεως, ἡ δὲ οὐσία κοινή οὐσα οὐκ ἐν εἴῃ διακρίσεως αὐτοῖς αἰτία, λαίπατα κατὰ τὰς ἀναφορὰς αὐτὰ διακρίνεσθαι, καὶ προγομμένως μὲν καὶ μάλιστα κατὰ ταύτας, ἐπομένως δὲ γε καὶ κατὰ τὰς προόδους· καθόσον, ὡς εἰρήται, ἀναφορὰ τε καὶ πρόδος οὐ διαφέρει τῷ πράγματι, εἰ καὶ διαφέρει τῷ τρόπῳ τῆς σημασίας. Ἡ μὲν γὰρ πρόδος κατὰ τὸν τῆς ἐνεργείας τρόπον σημαίνεται, ὡσπερ ἡ γέννησις, ἡ δ' ἀναφορὰ κατὰ τὸν τοῦ εἶδους, ὡσπερ ἡ πατρότης, ἥτις ὑποστᾶσα τὸ τοῦ Πατρὸς ἴσος πρόσωπον· καὶ διὰ τοῦτο διακρίνονται μὲν ἀλλήλων καὶ ταῖς προόδου, καθόσον ἐξ ἀνάγκης ἔπονται ταύταις αἱ ἀναφοραὶ· τῷ τε γὰρ γεννηθῆν ἔπειτα ἡ πατρότης· καὶ τῷ γεννηθῆναι ἡ

non magis anum quam tria est, illud essentia, hoc personis sive proprietatibus; uniantur etenim una cum distinctione, et distinguuntur una cum unitate, sic B. Dionysius ait (1). Et quia in quibuscunque pluribus, in quibus est aliquid commune, est etiam aliquid distinctum in hac etiam divinarum personarum Trinitate, quæ sibi in unitate essentia convenient, querendum est illud, quod eas distinguit, et cum id non sit essentia [in hac enim summo convenient], in divinis autem præter essentiam, et relationes, atque diversum processuum modum, quem Latini originem nominant, nihil aliud intelligere sit: relinquatur, ut vel origo, vel relatio, vel utrumque divinas personas distinguit. Cum vero relatio et origo, etsi secundum modum intelligendi differant (aliquid enim origo significatur per modum actus, ut generatio; relatio vero per modum formæ, ut paternitas), ore tamen non differant; ideo utroque quidem modo distinguuntur divinx personæ, prius tamen et principaliter secundum modum intelligendi per relationes, per quas etiam constituuntur divinx personæ: consequenter autem per diversum modum processuum, sive per originem. Non enim generare et genitum esse, quod originis est, constituit principaliter personam: sed paternitas et filiatio, sive Patrem et Filium esse, quod relatio-

υιότητος ομοιω, και ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοιωτας· πρὸ-
 τερον δὲ και ἀρχαιδιότερον ὁμοιω ταῖς ἀναφοραῖς
 διακρίνονται, και ταύταις μῆλλον ἢ ταῖς προδοῖς,
 ὁμοιω γε μέντοι και ἀμφοτέρω. Εἰκότως αὖν και οἱ
 θεολόγοι ἐνταῦθα τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος διακρί-
 νοντα, διχῆ διακρίνουσιν, ἀρχαίμενοι μὲν ἀπὸ τοῦ
 ἀτελοῦς, ἐπὶ τὸν τελειώταρον δὲ καταπαύοντες τρέ-
 πον· ταῖς τε γὰρ προδοῖς, και ταῖς ἀναφοραῖς· δὲ
 ἀρχαιδιότερον διακρινόμενων τῶν θείων προσώπων
 ἀλλήλων, ὡς εἴρηται, τοῖς αὐτοῖς και οἷτοι τὸν Υἱὸν
 τοῦ Πνεύματος διακρίνουσι, τὴν μὲν ἀπὸ τῶν προ-
 ὄτων διάκρισιν διάφορον τρόπον ἐκφάνουσι, εἰτοιμη
 ὑπάρξεως, ὀνομάζοντες, τὴν δ' ἀπὸ τῶν ἀναφῶρων
 ὁ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνάει, ὁ δὲ ὁμοιωτας διαφο-
 ρότητα τῆς πρὸς ἄλληλα. Ὡστε τὴν τῆς πρὸς ἄλ-
 ἄλληλα ὁμοιωτας· διαφορότητα ταύτην ἀναφορὰς εἶναι
 διάκρισιν, και ἀναφορικῶς τὸν Υἱὸν πρὸς τὸ Πνεῦ-
 μα, και τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεισθαι. Ἄλλ'
 ἢ μὲν Υἱὸς ὁ Υἱὸς, οὐκ ἂν ἀναφῆροιο πρὸς τὸ
 Πνεῦμα, οὐ γὰρ υἱὸς τοῦ Πνεύματος λέγεται· λεί-
 πεται δὲ καθὸ πνεύοντά πρὸς αὐτὸ ἀναφέρεισθαι, ἢ
 πνεῦμα και αὐτὸ πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερόμενον· τὸ
 Πνεῦμα γὰρ τῷ πνεύοντι, και ἡ πνοὴ τῆ πνεύσει
 ἀνταποκρίνεται. Τὸ δὲ Πνεῦμα και πνεῦμα Υἱοῦ
 λέγεται, καθὼς εἶσιν ἐκπορευομένου τῆς Γραφῆς,
 και πνοὴ τοῦ αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ τὸ Πνεῦμα, φησὶν ὁ
 ἱερὸς Ἀθανάσιος, πνοὴ εἶσιν τοῦ Υἱοῦ. Ἀναφῆρε-
 σθαι δὲ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ πνοὴ τε και
 πνεῦμα, κατὰ τὰ προσηρημένα τοῖς θεολόγοις δοκεῖ·

Α και ὁ Υἱὸς ἄρα ἢ πνεύων ἀνεναχθήσεται πρὸς τὸ
 Πνεῦμα. Καὶ εἰ ἂν τις καταριθῆσαιο τοῖς τῆ,
 διὰ χρησαμένους ἀγίους ἐπὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς
 διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος; Ἀρχαίμενοι
 δ' ἐν χρησαμένους και τελευταίω, τῷ τελευταίω
 τῶν θεολόγων, ἐκφάσθαι και αὐτὸν ὅ τι περὶ τοῦ-
 του φρασεῖ. Καὶ γοῦν Ἰωάννης ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεο-
 λόγος περὶ τοῦ Πατρὸς λέγων, Αὐτὸς μὲν εὐν εἶσιν,
 φησὶ, τοῦς Λόγου ἄδυσσας, Λόγου γεννητωρ, και
 διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικῷ Πνεύματος· και
 αἷθις· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἀγιον ἐκφαντορικῆ τοῦ
 κρυφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς, ἐκ Πα-
 τρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Πάντως οὐ χρὴ πε-
 ριτοῦς εἶναι τὰ φανερά σαφηνίζοντας. Ἐκπορεύ-
 σθαι γὰρ φησὶν, ὁ φανερώς εἶναι ἐκπορευομένου τοῦ Πνεῦ-
 ματος και τὴν ὑπαρξιν, μάλιστα τῶν ἄλλων ὀνο-
 μάτων ἀπάντων, και μάλιστα καθ' ἡμῶς, τοῦτο
 μόνον ἀποκληροῦντας τῆ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματος
 ὀνομα. δι' Υἱοῦ τοῖνον αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι λέγων,
 δι' Υἱοῦ αὐτὸ λέγει τὴν ὑπαρξιν εἶσιν. Καὶ ἀπο-
 κλείει διὰ τούτου τὸν λόγον Θεοδωρήτω, ἀπαρνού-
 μένω τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν εἶσιν τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἀγιον. Ὡσθ' ἡμῶν και τὴν ἐντεῦθεν ὀποσαλευθῆναι
 βοθήειαν, ἐπὶ τῆ τῆς συνόδου ἐκχυριστομένοις εἰρη·
 τοῦ μὲν Θεοδωρήτου εἰκότως μῆτ' ἐξ Υἱοῦ, μῆτε
 δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν εἶσιν τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγιον, τῆς
 δὲ συνόδου σωτηρόσας, και διὰ τῆς εἰρησ δῆθεν
 τοῦτο καταδεξαμένης· ἰδοὺ γὰρ ἐκ γε τοῦ λόγου,
 εἰ μὴ και ἄμφοι, τότε γοῦν δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν

nis est. Sed quia relatio et origo idem sunt, re,
 et relatio consequitur originem, ideo utroque qui-
 dem modo distinguuntur divinae personae, sed prin-
 cipaliter relatione sive proprietatibus. Quare non
 immerito theologi et doctores nostri Filium a Spi-
 rita distinguentes, dupliciter eos distinguunt, ab
 imperfectiori modo ad perfectiorem procedentes,
 distinctionem quae per diversum processum mo-
 dum sit, diversum manifestationis modum
 nominantes; illam vero, quae sit per relatio-
 nes, Nysænus quidem Gregorius per Filium ma-
 nifestari, Nazianzenus vero diversitatem relationum
 ad invicem appellans. Patet ergo, quod haec rela-
 tionum diversitas, relationis distinctio est, et re-
 lative Filius ad Spiritum, et ad Filium Spiritus re-
 fertur. Et cum Filius, prout Filius, non refertur ad
 Spiritum (non enim dicitur Filius Spiritus), restat
 ut refertur ad Spiritum tanquam spirans, cum
 Spiritus etiam refertur ad Filium tanquam Spi-
 ritus. Spiritus enim spiranti, et passiva spiratio
 activae spirationi correspondet. Spiritus vero et
 Spiritus Filii multis in locis sacrae Scripturae dicitur,
 et spiratio ejus. [Hic enim Spiritus] sacer
 Athanasius ait [spiratio est Filii.] Cum igitur ad
 Filium Spiritus et tanquam spiratio, et tanquam
 Spiritus refertur, Filius quoque tanquam spirans
 refertur ad Spiritum. At cum longum sit omnes
 allegare doctores, qui per Filium ex Patre Spi-
 ritum spirari dixerunt, sufficiat unum et ultimum in

medium adducere, et quidem de hoc ille sentiat,
 considerare. Joannes igitur Damascenus de Patre
 loquens: [Ipse quidem est, ait, intellectus Verbi
 abyssus, Verbi genitor, et per Verbum manifestati-
 vi Spiritus spirator.] Et rursus: [Spiritus vero
 sanctus, manifestativa occultae divinitatis potentia
 Patris, et ex Patre per Filium procedens est.]
 Certe supervacaneum est velle quae aperte dicta
 sunt declarare. Procedens enim est, inquit, quod
 palam ipsum esse et subsistentiam Spiritus signi-
 ficat, magis quam aliquid aliud nomen, praesertim
 secundum nostros qui hoc nomen solum subsistentiam
 Spiritus appropriant. Cum igitur per Filium eum pro-
 cedere dicat, per Filium eum subsistentiam habere
 significat: et per hoc excludit Theodoriti errorem,
 negantis per Filium subsistere Spiritum sanctum, ita
 ut nullum nobis inde relinquatur subsidium, si Theo-
 dorito haec coram generali Ephesino concilio
 dicente, sacrum concilium tacuerit, qui putamus
 pro nobis hoc facere, quasi concilium tacendo
 verbis Theodoriti consenserit. Nam cum Theodo-
 ritus utrumque negasset, nec ex Filio, nec per
 Filium subsistere Spiritum sanctum asserens, ex
 dictis tamen horum sanctorum, etiam non ambo, al-
 terum saltem, videlicet quod per Filium subsistat,
 palam probatum est: cum omnes doctores, et non
 minus qui post Theodoritum fuerunt, ex Patre per
 Filium procedere Spiritum sanctum, clara voce
 praedicent; tum Joannes Damascenus et Maximus,

ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δέδεικται, πάντων τῶν διδασκάλων βεβώντων, καὶ οὐχ ἥκιστα τῶν μετὰ Θεοδώρητον, ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἰωάννου τε καὶ Μαξίμου τῶν μακαρίων, καὶ ἐστὶ διὰ τοῦ Ταρασίου τοῦ θείου τῆς ἐβδόμης τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, πιστεύειν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντος, τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύμενον, καὶ αὐτὸ Θεὸν εἶναι γνωρίζομενον· τῶν δὲ ἄλλων καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ εἶναι, καὶ ἐκ Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προῖναι, ἅπερ εἰς Ἰσον τῷ ἐκπορεύεσθαι ἔρχεται, καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ὅστε ὁ Θεοδώρητος οὐκ ἀληθεύει τοῦτο εἰπὼν· ἀλλ' ὅμως ἐσιώπησαν οἱ Πατέρες, τοῦτο ἀκούσαντες εἰρηκότος, ὡς μὴ δεῖν μαρτυρίαν ποιῆσθαι τὴν αὐτῶν σωτηνῆ τοῦ μήτ' ἐξ Ἰοῦ μήτε μὴν δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν ἔχειν· τῷ γὰρ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν μάρτυρες οἱ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ εἰρηκότες, ἅπερ τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους· τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν ὁλοῖ· καὶ ταῦτα μετὰ Θεοδώρητον γεγονότες τῷ χρόνῳ, καὶ ἀκούσαντες μὲν αὐτοῦ τοιαῦτα εἰπόντες, εἰδότες δὲ τὴν σύνθετον πρὸς ταῦτα εὐχήσαντες, ἀλλ' ὅμως ἐκείνῳ οὐ πάντα ἐκρίναν ἐπιστάει. Τὸ δὲ χαριώτερον, δεῖ καὶ ἀμφοτέρω ἀρνησμένου Θεοδώρητου, ὁ μακάριος Ἰωάννης τὸ μὲν ἐξ Υἱοῦ ἀπαρνεῖται, ὅπως δὲ, καὶ τοῦτο ἐρούμεν μετὰ μικρόν· τὸ δὲ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἦτοι δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, τοῦτο δὲ εἰθεταί. Εἰ δὲ τὸ, Μόνος γὰρ αἰτίος ὁ Πατήρ, ὁ φησὶν ὁ μακά-

ριο· Ἰωάννης, καὶ τὸ ἐν τῇ πρὸς Μερσίνον ἐπιστολῇ τοῦ θεοῦ Μαξίμου περὶ τῶν Ῥωμαίων βηθέν τις ἡμῖν ἀντεπιστοί, ὡς οὐκ αἰτίαν ποιῶνται τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, ὃ μὲν Λατίνοι φασὶν ἐπὶ τοῦτοις, οὐκ ἂν εἴποιμι καὶ αὐτὸς, ὡς οὐτε τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τοῖς πλίστοις τῶν αὐτοῦ βιβλίων εὐρίσκειται, τὴν τε τοῦ Μαξίμου ταύτην ἐπιστολὴν μὴ εἶναι τοῦ Μαξίμου· οὐτε γὰρ πολλαχοῦ, οὐτε ἐν ἀρχαίοις βιβλίοις, οὐτε τοῖς ἐκείνου συγγράμμασιν ἐγγεγραμμένην εὐρίσκεισθαι· οὐδ' ἐστὶ καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς ταύτην νοθεύουσι· ἀλλὰ τοῦτο μὲν συγχερόμεν, καὶ ὀξέομαι τῆς ἐκείνων εἶναι ταῦτα φωνῆς τε καὶ διανοίας· εἰρηζέσθαι μέντοι ταῦτα φαίην ἂν αὐτοῖς ἔγωγε, ὡς ἂν μὴ τις προκαταρκτικὴν αἰτίαν ἐν Υἱόν τοῦ Πνεύματος νομίσαιε λέγεσθαι, ὡς μὴ πρὸ τοῦ Πατρὸς εἰληφότα τὴν δύναμιν τοῦ δι' αὐτοῦ προῖναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἡ γὰρ κοινὴ τῶν Ἑλλήνων χρῆσις· ἐπὶ τῆς ἀρχιεπιστοῦς καὶ προκαταρκτικῆς αἰτίας κυρίως χρωσμένη τῇ ἐκ, τὸν τε Δαμασκηνὸν ἠνάγκασε, μὴ ἐξ Υἱοῦ, ἀλλὰ δι' Υἱοῦ φάσαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι· τὸν τε Μάξιμον ἐπίσται τὸ παρὰ τῶν Ῥωμαίων λεγόμενον ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰς τὸ δι' Υἱοῦ προῖναι μεταλαβεῖν. Εἰ καὶ γὰρ ἐξ Υἱοῦ, φησὶν, οἱ Ῥωμαῖοι· τὸ Πνεῦμα λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι, ἡ δὲ ἐκ, ἐπὶ τῆς ἀρχιεπιστοῦς αἰτίας παραλαμβάνεται, ἀλλ' ὅμως οὐ τοιαύτην αἰτίαν ποιούμενοι τοῦ Πνεύματος τῶν Υἱόν. Τοῦτ' φησὶ καὶ ὁ Δαμασκηνός, Ἐξ Υἱοῦ μὲν οὐκ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, δι' Υἱοῦ δὲ· μόνος γὰρ ὁ Πατήρ τοιούτων

virī uti doctissimi, ita etiam sanctissimi; tota idem generalis septima synodus per sanctum Tarasium patriarcham Constantinopolitanum, credere dicentem in Spiritum sanctum, qui ex Patre per Filium procedit, Deus quoque ipse esse cognoscitur. Alii vero ex Deo per Filium esse, videlicet Spiritum ex Deo per Verbum, et ex Patre per Filium procedere; quæ omnia idem atque spirari significant, et esse, et subsistentiam habere. Ex quibus patet quod Theodoritus errat, quoad alteram partem ad minus, eam videlicet, qua negat Spiritum subsistere per Filium: Patres tamen concilii tacuerunt, eo etiam hanc partem negante; ita ut eorum silentium non debeat nobis testimonio esse, quod nec ex Filio, nec per Filium Spiritus habeat subsistentiam. Quod enim per Filium subsistat, testantur qui cum per Filium procedere dixerunt: siquidem procedere, etiam secundum nostros ipsum subsistere significat: cum tamen longo post Theodoritum tempore fuerint, et audierint quidem eum hæc dicentem, sciverint autem sacram synodum ad hæc tacuisse, at tamen non iudicaverunt eum esse sequendum. Theodorito enim et quod ex Filio, et quod per Filium subsistat Spiritus, negante, beatus Joannes Damascenus, quod ex Filio, ipse quoque negat: qua vero ratione, paulo post explicabimus. Quod autem per Filium procedat, id est, subsistat, hoc ut verum ponit. Quod si quis illud nobis opponat, Solus Pater est causa, Joanne Da-

masceno auctore: item, quod Maximus in epistola ad Marinum de Romanis ait, quod scilicet non ponant Filium causam Spiritus esse; quæ ad hæc Latini dicunt, ego non dicam, quod scilicet nec illud Damasceni omnibus in ejus libris invenitur, quodque epistola Maximi non est ejus, cum nec ubique, nec in antiquioribus cõdicibus, nec inter opera ejus invenitur, quodque nonnulli nostrorum etiam eam non esse suam putant: hæc, inquam, non dicam; sed concedam hæc illorum esse doctorum et verba et sententiã. Dixisse tamen eos hæc ego dicam, ne quis principalem causam Spiritus patet Filium, quasi non a Patre coepit, si per eum Spiritus sanctus procedat. Communis enim lingua Græcorum usus, cum per præpositionem ex principalem significet causam, et Damascenum coegit, non ex Filio, sed per Filium dicere procedere Spiritum sanctum: et Maximus, quod a Romanis dicitur ex Filio procedere, idem significare sentire, ac si dicerent per Filium procedere. Quamquam enim, ait, ex Filio Spiritum sanctum proflere Romani assèrant, præpositio autem ex principalem significet causam, non tamen ideo dicunt, ut talem causam significant Filium esse. Damascenus etiam, Ex Filio quidem Spiritus, inquit, minime est, per Filium autem conceditur; solus namque Pater est causa talis, videlicet qualem ipsa ex significat. Quare talem quidem causam negant Filium esse: præpositionem autem per attri-

ἴσων αἰτίων, ὅσον ἡ ἔκ, δηλοῦν βούλεται ταύτη τοι
 τὴν μὲν τοιαύτην αἰτίαν ἄρνούμενοι, τὴν δὲ διὰ δὲ μό-
 νον ἀπονέμουσι τῷ Υἱῷ, δι' ἧς τὸ συναίτιον πάντως
 δηλοῦται. Διὰ γὰρ τὸ δι' αὐτοῦ προέλθει, φησὶ Μά-
 ξιμος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ὅπερ ἀλλαγῶ φησὶν
 αὐτὸς ἐκπορεύεσθαι δι' αὐτοῦ, ἐξ αὐτοῦ παρὰ τῶν
 Ῥωμαίων ἐκπορεύεσθαι λέγεται· καὶ ὁ Δαμασκην-
 ος, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἄ καθαρῶς
 αἰτίαν σημαίνουσι τὸν Υἱόν, εἴαν καὶ ὁ Πατὴρ, οὐδὲν
 γὰρ παρὰ τῷ Υἱῷ ἀτελέσ, εἰ καὶ μὴ ἀρχοειδῆ ταύ-
 τη, μηδὲ προκαταρκτικῆν· τοῦτο γὰρ διδόντες
 ἀπαρνοῦνται ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν, καὶ ἄλλως
 τε, διότι πάντα ὅσα ὁ Υἱὸς ἔχει, παρὰ τοῦ Πατρὸς
 ἔχει λαβόν, καὶ εἰς τὸν Πατέρα τὰ αὐτοῦ ἀναφέρο-
 νται πάντα, καθὼς καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν τῷ
 ὄγδω τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ φησὶ· Διὰ
 τοῦτο φησὶν ὁ Κύριος πρὸς τὸν Πατέρα· *Τὰ ὅσα
 πάντα σὰ εἰσιν*, ὡς ἐκ' αὐτὸν τῆς ἀρχῆς τῶν δη-
 μιουργημάτων ἀντιγομένης. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεολόγος
 Γρηγόριος ἐν τῷ λόγῳ τῷ εἰς τὸν κατάπλουον τῶν
 Αἰγυπτίων, Θεός, φησὶν, ἐν τρισὶν ἰσταται τοῖς με-
 γίστοις, αἰτίῳ, καὶ δημιουργῷ, καὶ τελειοποιῷ, τῷ
 Πατρὶ λέγω, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.
 Ταῦτα δὲ εἶπε, οὐ πάντως τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος τὴν τῶν ὄλων ἀφαιρῶν αἰτίαν, τοῦτο γὰρ
 βλάσφημον καὶ μόνον ἕνοησαι, ἀλλὰ τῷ Πατρὶ μό-
 νῳ ταύτην ἀπονέμων, καὶ τούτου κατ' ἐξάρτητον
 αἰτίαν καλῶν, διὰ τὸ ἐκείθεν τοῖς ὁμοτίμοις ἦκειν
 προσώποις πᾶν ὅπερ ἂν ἔχοιεν. Ἦτις ἂν οὖν ἤρκε-

σεν ἀπολογία τοῖς κακούργοις ἐντεῦθεν ἐπιχειροῦσι
 τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν τῶν ὄλων αἰτίαν
 ἀφελὲν διὰ τὸν Πατέρα λέγειν αἰτίων τὸν διδά-
 σκαλον, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν Υἱόν καὶ τὸ Πνεῦμα· ἡ αὐτὴ
 καὶ νῦν ἀρκέσει τοῖς μὴ ποιούσι τὸν Υἱόν αἰτίαν τοῦ
 Πνεύματος διὰ τὸν μὲν Δαμασκηνόν, μνησθόντα
 τοῦ ἐξ Υἱοῦ μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα, μόνον αἰτίων εἶναι
 τὸν Πατέρα· τὸν δὲ Μάξιμον εἰπόντα περὶ Ῥω-
 μαίων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' οὐχ ὡς
 ἐξ αἰτίου φάναι, εἰδόντας μὲν ἦντινα ἡ ἔκ σημαίνει
 αἰτίαν, τοιαύτην δὲ μὴ συγχωροῦντας τὸν Υἱόν
 εἶναι, διὰ τὸ πάντα αὐτὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν
 λαβόντα, ὅς ἐστι μόνος ἀρχοειδῆς αἰτία καὶ πρώτη,
 καὶ ὅταν ἡ ἐκ βῦνεται παριστάμεν, αὐτὸς μὲν ἀφ'
 ἑαυτοῦ πάντα ἔχων καὶ οὐδαμῶδεν ἄλλθεν, τῶν δὲ
 τοῦ Υἱοῦ πάντων πρὸς ἐκείνον ἀναφερομένων, ἔτε
 καὶ παρ' αὐτοῦ ἔχοντος πάντα, καὶ διὰ τοῦτο εἰκό-
 τως τοῦ Πατρὸς λεγομένων τῶν τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκεί-
 θεν ἠρόντων αὐτῷ. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ὅπως οὐ δύναται
 ἂν τὸς μὴ λέγειν αἰτίαν καὶ ὅπως οὖν τὸν Υἱόν, δι'
 αὐτοῦ λέγων τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκπορεύεσθαι. Εἰ
 γὰρ τὸ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ προί-
 ναι, καὶ εἶναι, τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν δηλοῖ,
 ὡς καὶ παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων αὐτῶν συγχωρεῖται,
 μὴ δυναμένων ἀντιθέλειν πρὸς τὰ φανερώτατα·
 τοῦτο δὲ λέγοντες οἱ διδάσκαλοι, οὕτε τὴν εἰς τὸν
 αἰσθητὸν τούτου κόσμον τοῦ Πνεύματος δηλοῦσι
 φανέρωσιν, οὕτε περὶ χαρισμάτων τιῶν ποιοῦνται
 τὸν λόγον, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ὁποσάδεως καὶ

buunt Filio, per quam simul eum cum Patre cau-
 sam sive principium Spiritus sancti esse signifi-
 catur. Quia enim, inquit Maximus, per eum prodit
 Spiritus sanctus (id est, ut alibi dicit idem doctor,
 quia per eum procedit), ideo a Romanis ex Filio
 prodire dicitur: et Damascenus, Ex Patre per Fi-
 lium procedit. Quæ omnia aperte Filium etiam si-
 gnificant causam sive principium esse, et tale
 principium, qualis est Pater, cum nihil imperfec-
 tum apud Filium sit, quanquam non principalem,
 nec propriam; ob hoc enim caventes, negant Fi-
 lium causam esse, et quia omnia quæcumque Filius
 habet, a Patre habet, et ad eum omnia referuntur,
 quemadmodum et sanctus Basilius in octavo ad
 Amphilochium capitulo ait: Ideo inquit Dominus
 ad Patrem: *Mea omnia tua sunt*, quia ad eum
 principium creaturarum refertur. Et Nazianzenus
 in sermone ad Ægyptios: Deus, inquit, tribus in
 maximis consistit: causa, creatore, et perficiente;
 Patre videlicet, Filio, et Spiritu sancto. Hæc autem
 dicebat, non quia omnino negabat, Filium et Spi-
 ritum sanctum esse principium sive causam creatura-
 rum (hoc enim impium est cogitare), sed quia Patrem
 solum simpliciter principaliter causam esse sciebat,
 et ab eo Filium et Spiritum sanctum habere quid-
 quid habent. Quæ ergo responsio sufficisset contra
 quoscumque, qui ex his verbis doctoris non Fi-
 lium, nec Spiritum, sed Patrem ponentis causam
 creaturarum, inaligne arguere volentes, totaliter

C negarent Filium et Spiritum sanctum causam esse
 creaturarum: ipsa eadem illis sufficere, qui Filium
 non esse causam Spiritus ponunt. Eadem enim ra-
 tione et Damascenus, cum diceret Spiritum non
 esse ex Filio, addidit: Solus enim Pater causa est:
 Et Maximus dicens de Romanis, quod ex Filio as-
 sererent Spiritum prodire. Non eum causam pon-
 nunt, ait, cum scirent quidem, qualem causam
 significet ex: talem Filium esse minime concede-
 rent; quippe qui omnia quæ habet a Patre accipit,
 qui solus prima et principalis causa est, qualem
 ipsa ex significat, cum ipse quidem a seipso omnia
 habeat, Filius vero a Patre. Et ideo non prima nec
 principalis causa est, est tamen causa, sive princi-
 pium Spiritus unum et idem cum Patre; nec
 quisquam hoc omnino negare poterit, per eum,
 audiens doctores dicentes, Spiritum sanctum pro-
 cedere. Si enim per Filium procedere, prodire, et
 esse, ipsi quoque adversarii, non valentes aperte
 veritati contradicere, concedunt idem significare,
 ac si diceretur per Filium habere subsistentiam:
 hoc autem dicentes doctores, nec manifestationem
 Spiritus ad hunc sensibilem mundum significat,
 nec de gratis et donis Spiritus, sed de ipsa hypo-
 stasi Spiritus et ejus æterna emanatione et exis-
 tentia loquuntur: nec ista præpositio per, ideam
 quod præpositio cum (ut probavimus) significat,
 ad quæ refugere solent adversarii: quid aliud re-
 linquitur; nisi ut per significet causam sive prin-

της ἐξ ἀδίου προδου αὐτοῦ καὶ ὑπάρξεως· οὕτως ἄ-
 μίντοι ταυτὸ δύναται ἐπὶ μετὰ, ἢ διὰ, καθὼς ἀπε-
 δείξαμεν, εἰς δὲ καταφυγεῖν ἕως τοῦ ἀνεπίλογου·
 εἰ ἕτερον λείπεται ἢ αἰτίαν τὴν διὰ, ταύτην ση-
 μαίνειν; δι' Ἰησοῦ γὰρ τὴν ὑπάρξιν ἔχει τὸ Πνεῦμα
 λιγόντων, ἢ διὰ, καθ' αὐτὴν μένουσα, καὶ μὴ δυ-
 ναμένη μεταληφθῆναι εἰς τὴν μετὰ, τὸ ταυτὸς δύ-
 ναται πάντως, καὶ αἰτίαν παρλιτοῦ, αἰτίαν πάν-
 τοτε δειχθεῖσα σημαίνειν ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνε-
 ται. Ὅτι δὲ ἢ διὰ, οὐδὲν τούτων τῶν τριῶν βούλε-
 ται, ἀπὸ τε τοῦ Μαξίμου ἐν τῇ πρὸς Μαρῖνον, καὶ
 τοῦ Δαμασκηνοῦ καθαρώτερον δείκνυται, τὴν ἐκ
 φανερώς μεταλαμβάνοντων ἐν τῇ διὰ, καὶ περὶ
 τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, ἐπὶ δὲ καὶ τῆς
 ἀδίου ὑπάρξεως ποιουμένων τὸν λόγον. Ὅσον οὖν
 κοινότητος μέτεστι τῇ μετὰ, καὶ τῇ ἐκ, τοσούτων
 ἐπὶ διὰ, καὶ ἐπὶ μετὰ· καὶ Θεοδώρητος δὲ οὐδὲ δι'
 Ἰησοῦ τὴν ὑπάρξιν λέγων ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον,
 πότερον ἐντὶ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐγγράμμανεν· Οὐκοῦν
 ἐφευδατο φανερώς, οὐ δὲ ἡμεῖς ἐπὶ τούτῳ καὶ τῇ
 τῆς συνέδου αἰγῇ ἰσχυρίζομαι· καὶ γὰρ ἐστὶ μετὰ
 τοῦ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα, συμπροῖν αὐτῷ συμπαραμαρ-
 τοῦν τε καὶ συνεκλάμνον. Ἄλλ' ἑμῶν μιν ἡγούμε-
 νος τὴν φωνήν, καὶ τὸ διὰ τοῦ Ἰησοῦ, νῦν μὲν ἰσοδυ-
 ναμῶν τῷ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, νῦν δὲ καθ' αὐτὸ ὡς δι'
 Ἰησοῦ, εἶτα τὸ δι' Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκείνως
 ἔρρηται. Οὐκοῦν ἢ αὐτὸ ἴδει τὴν ὁμοφυμίαν, ἢ τὴν
 σύνθετον διαστέλλαι, καὶ δῆλον ποιῆσαι, περὶ τοῦ
 τῶν σημαυνομένων ὁ λόγος αὐτῷ. Ἄλλ' οὕτως τὸ, δι'

Ἰησοῦ, ἐκείνως ἤγειτο τῷ, μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, ταυτὸν
 δύνασθαι, καὶ τὸ δι' Ἰησοῦ ὡς δι' Ἰησοῦ ἐξιδέχεται καὶ
 αἰτίαν ἐπὶ διὰ ἀκονόμενον. Πάντοθεν οὖν ἀναφαίνε-
 ται ἐνδ' αὐτῆς ἢ διὰ, τὴν ἀμείνῃ ἐφ' ἧς καὶ προ-
 ηγήκαμεν χρῆσασθαι, καὶ δυναμένη τὸ ταυτὸς, καὶ
 φανερώς αἰτίαν σημαίνειν. Ἄλλὰ μὴ μοι πάλιν εἰς
 τὸ συναφῆς καταφυγῆς καὶ ἀπαρλόγητον τῆς πό-
 τας, διὰ τοῦτο λέγων διὰ τοῦ Ἰησοῦ προῖναι τὸ
 Πνεῦμα εἰρηθεῖν, ἵνα τὸ συναφῆς καὶ ἀπαρλόγητον
 δηλωθῇ τῆς οὐσίας. Πρῶτον μὲν γὰρ τὸ προῖναι
 ἵνα ταῦτα ἐντὶ ἐκπορεύεσθαι εἴρηται· αὐτὰς τε
 γὰρ ὁ θεὸς Μάξιμος ὁ τοῦτοιοῦσιν ἐν τῇ πρὸς Μα-
 ρῖνον ἐπιστολῇ, ἐν τῇ εἰς τὸν Ζαχαρίαν θεολογῶν ἐκ-
 πορεύεσθαι εἴρηκε· τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὁ Δαμασκηνός,
 καὶ ἡ τῶν συνόδων ἰδέομη. Ἐπὶ δὲ ἐκπορεύεσθαι τὸ
 τὴν ὑπάρξιν ἔχειν δηλοῖ· καὶ τὸ δι' Ἰησοῦ ἐκπορεύε-
 σθαι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπάρξιν ἔχειν. Τοῦτο δ' οὐκ
 ἂν δύναίτο εἶναι, μὴ καὶ τοῦ Ἰησοῦ τῆς τοῦ Πνεύ-
 ματος ὑπάρξεως ὄντος αἰτίας. Ἐπειτα δὲ ἐπὶ οὐδ'
 ἡμεῖς λέγομεν δι' Ἰησοῦ προῖναι τὸ Πνεῦμα τὸ ταυ-
 τὸν τῆς οὐσίας ἢ εἶναι, ἢ δηλωταί· οὐ γὰρ ἡμεῖς
 ἀναμένει καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον ἢ θεῖα οὐσία τοῦ
 προσώπου ταυτίζεσθαι μετὰ καὶ κοινουῦσθαι· ἀλλὰ
 διότι ἐστὶ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας, διὰ τοῦτο καὶ λέ-
 γεται προῖναι καὶ πρῶτος διὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἄγιον. Τοῦτο δὲ καὶ οἱ Ἀπὸστολοι φασί. Διὰ τὸ τὴν
 αὐτὴν οὐσίαν εἶναι Πατὴρ καὶ Υἱὸς, καὶ πάντα τὰ
 τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν εἶχα τοῦ εἶναι Πατέρα,
 καὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι ἐξ αὐτοῦ ἢ δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα

cipium? Cum enim per Filium dicant doctores
 Spiritum sanctum esse et existentiam habere,
 cumque ipsa per non possit pro cum intelligi, suam
 vim exprimit utique, et causam significat, cum jam
 probatum sit causam significare in quibus accipitur.
 Quod autem ipsa per nullum trium prædicio-
 rum hic significet, ex epistola Maximi ad Marinum
 prædicta, et ex ipso Damasceno palam probatur,
 qui ipsam ex mutant in per, et de ipsa persona
 Spiritus et ejus æterna existentia loquuntur:
 Quantum igitur conveniunt ex et cum, tantum per
 et cum convenire possunt, quod et per Theodoritum
 maxime probatur. Cum enim ille diceret, Spi-
 ritum non habere existentiam per Filium, cum
 Filium intelligebat? Ergo palam mentiebatur, nec
 deceat nos nisi concilii silentio. Etenim Spiritus
 cum Filio simul est, et ex Patre simul emanans.
 An æquivocam hanc dictionem per, ille putans, ut
 aliquando idem quod cum, aliquando seipsam per
 significaret, per Filium negat Spiritum esse? At
 oportuisset vel ipsum, vel concilium hanc æquivo-
 cationem distinguere, et docere de quo significato
 diceret, prout omnes solent doctores: sed nec
 idem per, cum Filio, ille putabat posse intelligi,
 cum diceretur per Filium: et per Filium negans
 Spiritum habere existentiam, causam significare,
 hanc præpositionem putabat. Palam itaque his
 omnibus patet se ipsam in productis auctoritati-
 bus per significare, et quod suum est per se cau-

sanque manifeste significare, et hanc Theodoritum
 negare, hanc ceteros sanctos doctores audacter
 præteriri. Sed ne rursus ad illa consuetæ refugia te
 recipias, idèo dicens per Filium prodire Spiritum,
 dictum fuisse, ut conjunctio, connexio, et identitas
 substantiæ eorum significetur. Primo namque hic
 prodire pro procedere capitur. Ipse enim idem
 Maximus, qui in epistola ad Marinum, prodire ait:
 in expositione ad Zachariam, procedere inquit.
 Idem Damascenus, idem septima synodus ait:
 Procedere verò, subsistentiam habere significat: et
 per Filium procedere, per Filium subsistentiam
 habere procul dubio significat. Hoc autem esse
 non poterit, nisi et Filius substantiæ Spiritus
 præcipium sit. Demòde, non quia nos dicimus Spi-
 ritum prodire per Filium, idèo aut est, aut ma-
 nifestatur substantiæ identitas (non enim per nos,
 neque per nostrum dicendi modum, divina essentia
 divinis unitur aut identificatur personis), sed quia
 est essentia identitas, idèo prodire dicitur, et pro-
 dit per Filium Spiritus. Hoc autem Latini etiam
 dicunt. Quia enim eadem est essentia Patri et Filio,
 aiunt: Et omnia Patris Filius etiam habet, præter-
 quam quod non est Pater; idèo etiam hoc cum ha-
 bere asseverant, quod ex eo, vel per eum Spiritus
 procedat. Hoc idem quoque beatus Cyrillus in
 quinto ad Hermiam probat, dicens: Cujusnam
 proprium esse Spiritum dicimus? Utrum solius
 Dei et Patris, an etiam Filii, an et disjunctum

τὸ ἄγιον, τὸν Υἱὸν ἔχειν δισχυρίζονται. Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Κύριλλος ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν πρὸς Ἑρμαίον δηλαδ' ἔπος γὰρ ὡς οὖν, φησίν, εἶναι φάμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; πότερον δὲ μόνον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἢ γοῦν καὶ τοῦ Υἱοῦ; ἢ καὶ ἀνὰ μέρος ἑκατέρου καὶ ἀφοῦν, ὡς ἐν ἑκ Πατρὸς δε' Υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; Πατὴρ δὲ δηλαδὴ καὶ Υἱὸς λέγων. Ἀποκρίνεται δὲ ὁ Ἑρμαίος· Οὕτως ἔγωγε φημι, ὡς ἑκάτερος. Καὶ ὁ ἅγιος πρὸς ἀδελφὸν Ὁρθῶς. Διὰ τὸ ταυτὸν, φησὶ, τῆς οὐσίας Πατὴρ καὶ Υἱὸς ἀφοῦν τὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ ἐκ Πατρὸς δε' Υἱοῦ ἐκπορεύεται· ὅτι βούλεται ἕτερον, ἢ ὅτι διὰ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας Υἱὸς πρὸς Πατέρα καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόκειται τὸ Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμά ἐστιν αὐτοῦ, ὡς παρ καὶ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ καὶ Λατίνους δοκεῖ. Ἄλλως τε τὸ ὁμοούσιον τε καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας οὕτως ἂν δευθεῖται μάλιστα ἐπὶ τῶν θείων προσώπων Πατὴρ τε πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ ὡς αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους· ἢ γὰρ τοιαῦτα, κοινωνήσει τε μάλιστα ἀλλήλοις, οἰκείως ἔχοντα πρὸς ἀλλήλα κατὰ φύσιν, διὰ τὸ αὐτὸ δὲ οὐδὲν ἦτον διακριθῆσονται· καὶ μᾶλλον διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἢ δι' ἑτέρου, τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνδὸς ἀμφοτέρω δυναμένου καὶ εἰκότως παραλαμβανομένου ἐπὶ τῶν θείων. Ὅσπερ γὰρ ἐκείνους καὶ τῇ ἐνώσει ἢ διακρίσει, καὶ τῇ διακρίσει ἢ ἐνωσις συνεμφαίνεται, οὕτως ἀνάγκη καὶ τοιαύτην ἐκεί

λαβεῖν κοινωνίαν, ὡς μὴδὲν ἦτον καὶ τὴν διάκρισιν ἐν αὐτῇ συνέχειν· καὶ πάλιν τοιαύτην διάκρισιν, ἐν ἣ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐνωσις· ὥστε ἂν τινος ἀκοῦσθωμεν λέγοντος τῶν ἁγίων, διὰ τὴν ὁμοουσιότητα εἰρησθαι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, ἔπει τὴν ὁμοουσιότητα ταύτην ἢ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν σχέσις θελοῖ, μάλιστα διὰ τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν σχέσιν νομίσωμεν αὐτοὺς εἰρησθαι, διὰ τοῦ Υἱοῦ ληγεσθαι ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη σχέσις τὸ ὁμοούσιον παριστῆ, πρὸς τοὺς λεγομένους καὶ ὁ μέγας μαρτυρήσει Βασίλειος, ἐν τῇ πρὸς τοὺς Κανονικὰς ἐπιστολῇ ταυτὲ λέγων· Ἐπει γοῦν ἐστὶν ἀναρχὸν φῶς ὁ Πατήρ, γεννητὸν δὲ φῶς ὁ Υἱός, φῶς δὲ καὶ φῶς ἑκάτερος, ὁμοούσιον αὐτὸν ἐποίησαν ἂν δικαίως, ἵνα τὸ τῆς φύσεως ὁμοίτητον παραστήσωσιν. Ὁ δὲ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅσπερ τινὲς ὑπελήφασιν, ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξίν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχει φύσεως, ὁμοούσια λέγεται. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Σαβελλίου καὶ Ἀρειανῶν λόγῳ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγων, Ὁ γὰρ ἀδελφὰ, φησὶ, λέγομεν, ἀλλὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμολογοῦμεν· τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός. Ἐὶ οὖν διὰ τὸ ὁμοούσιον εἰρησθαι διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· τὸ δ' ἐκ τινος; ὅν ὁμοούσιον εἶναι τῷ ἑξ οὗ ἐστὶ, καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ δοκεῖ, καὶ μάλιστα ὅταν τῆς αὐτῆς φύσεως ὡς, διὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰρησθαι.

utriusque et simul amborum, tanquam unum ex Patre per Filium propter identitatem essentiae? Ad quæ respondet Hermias: Ita mihi videtur. At doctor ad eum: Recte quidem. Propter identitatem essentiae, inquit, Patris et Filii, et amborum Spiritus est, et ex Patre procedit per Filium. Quod quid aliud vult, nisi quod propter identitatem essentiae Filii et Patris, et per Filium Spiritus procedit, et ejus Spiritus est, quemadmodum et Patris? Hoc autem Latini etiam concedunt. Præterea identitas essentiae Patris cum Filio et Spiritu, ac Filii cum Patre et Spiritu, tum præcipue probatur, cum ad invicem ut principium, et id quod a principio, se habeant. In quantum enim tales, et maxime invicem communicarent, et maxime ad invicem distinguerentur. Qui modus cum intelligi simul possit, merito in divinis omnibus aliis distinguendi vel univendi modis præponitur. Quemadmodum enim in illis rebus divinis et una cum unitate distinctio, et cum distinctione summa unitas est: ita necesse est nos etiam talem unionis modum illic intelligere, qui non minus etiam distinctionem continet, et talem distinctionem, quæ unionem in se habeat: talis vero sola principii, et ejus quod a principio, relatio est. Quare si quos audiamus doctores dicentes propter consubstantialitatem di-

ctum fuisse, per Filium Spiritum procedere; propter principii, et ejus quod a principio, relationem eos dixisse putemus, per Filium dici procedere Spiritum sanctum, et ob nullam aliam rationem, cum istam consubstantialitatem potissimum principii, et ejus quod a principio, relatio probet. Cujus una cum aliis magnus quoque Basilius testis est, in epistola ad canonicas hæc dicens: Cum enim Pater lumen sine principio est, Filius quoque lumen, sed natum, lumen tamen uterque, merito consubstantialem eum dicent, ut naturæ identitatem significent. Non enim, quæ germana sunt, consubstantialia dicuntur, ut quidam putant, sed cum causa, et quod a causa subsistentiam habet, ejusdem naturæ sint, tunc consubstantialia dicuntur. Rursus idem in sermone contra Sabellium et Arianos, de Patre dicens et Filio: Non enim eos, inquit, germanos dicimus, sed Patrem proitemur et Filium: Identitas autem essentiae in eis est, quia Filius ex Patre. Si igitur propter consubstantialitatem dictus est per Filium Spiritus, causa vero et causatum, cum ejusdem naturæ sint, consubstantialia sunt, ut ait Basilius, manifeste patet, propter relationem causæ et causati, sive principii et ejus quod a principio est, per Filium procedere Spiritum dictum fuisse.

ΚΕΦΑΛ. Ζ΄.

Auctoritates doctorum in quibus Spiritus sanctus ex Filio, et ex ambobus dicitur esse, prodire, et profuere: quodque non gratia Spiritus non subsistens, sed ipsa persona Spiritus dicitur prodire, profuere, emanare, etc., a Filio.

Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς διὰ μόνως οἱ Ἀνατολικοὶ ἐδείχθησαν ἅγιοι τὸν Υἱὸν αἰτίαν προ-
 νοῦντες τοῦ Πνεύματος· δεικτέον δὲ ὅμως καὶ τινὰς
 αὐτῶν οὐδὲν ἤτιον καὶ τῆ ἐκ χρησαμένους ἐπὶ τοῦ
 Υἱοῦ ἐν τῇ ὑπάρξει Πνεύματος. Ἐκείνους μὲν οὖν,
 ὧν τοῖς λόγοις καὶ τὶς ἀμφιβολία καταλείπεται, Βα-
 σιλειὸν τε φημι, καὶ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, Ἀθα-
 νάσιον τε καὶ ἄλλους, παραλείπτειν τανῦν· οὐ μὴν
 οὐδ' ἐκείνων τοῖς λόγοις χρηστέον, οἳ πολλαχοῦ δει-
 κνύουσιν ἰσοδυναμοῦσαν τῆ ἐκ, τὴν διὰ· οὗτοι δ'
 εἰσὶν οἱ πλείους, ἢ πάντες· προχειριστέον δὲ μόνους
 Κύριλλον τε καὶ Ἐπιφάνιον, σαφέστερον τε τῶν ἄλ-
 λων καὶ μᾶλλον διὰ πάντων τῶν πονηθέντων αὐτοῖς
 λόγων αὐτῇ τῆ ἐκ χρησαμένους· ὧν τὸ ἀξίωμα
 ἴσον ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ, καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ
 τῶν ἀπίστων ἀγῶνας καὶ τῶν αἰρέσεων, οἳ δὲνα λελη-
 θασιν. Ἐρῶ δὲ οὐ πάντα αὐτῶν, οὐδὲ γὰρ ἂν δυναί-
 μην ἐξαριθμῆσασθαι, ἀλλ' ὀλίγα τε καὶ μέτρια, τὸ
 μήκος ἐκφεύγων. Ὅ μὲν οὖν μακάριος Κύριλλος ἐν
 τῇ εἰς τὸν προφήτην Ἰωὴλ ἐρμηνείᾳ, τῆ, Ἐκχεῶ
 ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, οὕτω φησίν· Ἡ μὲν γὰρ
 ἐστὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ἡ Υἱὸς, γεγέννηται
 γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν
 αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλι
 καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ Πατρός· καὶ ἐξ αὐ-
 τοῦ ἐστὶ, φησί, καὶ οὕτως· ἐξ αὐτοῦ ὡς ἐπ' αὐτοῦ

νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, πᾶσαν ἀμφιβολίαν τοῖς
 προφατιζομένοις περαιοῦν. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν
 τῷ πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ, Βαπτίζοντα,
 ἔφη, τὸν Ἰησοῦν ἐν πυρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, οὐ τὸ
 ἄλλότριον τοῖς βαπτιζομένοις ἐνέντα Πνεῦμα δου-
 λοπρεπῶς καὶ ὑπηρετικῶς, ἀλλ' ὡς Θεὸν κατὰ φύσιν
 μετ' ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω, τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἴσιον
 αὐτοῦ· καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Νομοθετοῦντος τοιγαρ-
 οῦν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς
 ὑπάρχον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, νομοθετεῖ. Καὶ ἐν ἑτέρῳ,
 Οὐθεμίαν ἄρα, φησίν, οἶδεν ὁ Παῦλος φύσεως δι-
 φορὰν Υἱοῦ τε καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' ὡς ἐξ
 αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχον, τῷ τῆς κυριό-
 τητος· ὀνόματι καλεῖ. Καὶ ὄρα, ὅτι διὰ τούτῳ φησὶ
 τὸν Παῦλον Κύριον τὸ Πνεῦμα καλεῖσαι, ὅπερ ἐστὶ
 τοῦ Υἱοῦ ὄνομα, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι· τὰ γὰρ τῶν
 αἰτίων ὀνόματα τοῖς αἰτιατοῖς εἰδῶσμεν ἐπιτιθέναι.
 Καὶ ἐν τῷ εἰς τὸν ἐναντον ἀναθεματισμὸν ἐξηγή-
 σαι, Ἄνθρωπος γεγενῆσθαι, φησίν, ὁ μονογενὴς τοῦ
 Θεοῦ Λόγος ἀπομεμένηκε καὶ οὕτω Θεός, πάντα
 ἔχων ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, διὰ μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ,
 καὶ ἴδιον τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπεφυκῶς ἅγιον
 Πνεῦμα.

Εἰ δὲ τις αὐτῶν ἀτεπίγοι τὰ τοῦ Θεοδορήτου
 εἰς τοῦτον τὸν ἀναθεματισμὸν εἰρημένα, περὶ τοῦ-
 του καὶ πρότερον εἴπομεν, καὶ νῦν αὖθις τὴν

CAPUT VII.

Sed jam per ipsa sola manifestissime probatum
 est, Orientales doctores Filium principium Spiritus
 esse palam profiteri. Probandum autem nonnullos
 eorum præpositione quoque ex non minus usos
 fuisse de Filio in subsistentia Spiritus. Illos itaque,
 quorum testimonia calumniam patiuntur, tanquam
 non eorum, vel non ita per eos edita, sanctum
 videlicet Athanasium, Basilium, Gregorium Nysse-
 num, omittendos duxi, nec illorum auctoritatibus
 utendum, qui plerisque in locis ipsam per, probant
 æquivalere ipsi ex, in theologia: hi vero quasi
 omnes aut major pars sanctorum doctorum est.
 Cyrillum autem duntaxat et Epiphanium producendum
 duxi, qui cæteris apertius et magis ubique
 Operum suorum præpositione ex usi sunt: quorum
 quanta qualisque auctoritas in Ecclesia Dei sit,
 certaminaque eorum contra infideles et hæreses,
 nemo est quem lateat. Producam vero non omnia
 eorum testimonia (nec enim facile est), sed aliqua
 pauca, fugiens verborum prolixitatem. Beatus
 itaque Cyrillus, in expositione prophetæ Joëlis
 supra illam auctoritatem: *Effundam a Spiritu meo*,
 sic ait: In quantum enim Deus ex Deo secundum
 naturam Filius est, cum natus sit ex Deo et Patre,
 proprius ejus et in eo et ex eo Spiritus est, quem-
 admodum et de ipso Deo et Patre intelligitur: et ex
 eo est, inquit, et ita ex eo, quemadmodum de ipso

Deo et Patre intelligitur, omne dubium quærenti-
 bus causam tollens. Idem rursus in sermone ad
 Theodosium imperatorem: *Baptizantem, inquit,*
Jesum in igne et Spiritu sancto, non alienum bap-
tizandis effudisse Spiritum serviliter et instru-
mentaliter, sed tanquam Deum secundum naturam
cum auctoritate summa, qui ex eo et proprius
ejus est. Et iterum in Theauris: Legem igitur cum
ferat Christus, ita condit eam, tanquam in eo et
ex eo sit Spiritus ejus. Et rursus: Nullam igitur
naturæ differentiam Filii et Spiritus sancti Paulus
novit, sed tanquam ex eo et in eo naturaliter sit,
Dominico nomine eum vocat. Et animadvertit, quod
ideo dicit Paulum appellasse Spiritum Dominum,
quod Filii nomen est, quia ex Filio est: causarum
enim nomina causatis solemus imponere. Item in
expositione noni anathematis: Homo factus, in-
quit, unigenitus Dei Filius, non minus permansit
Deus, omnia habens quæcunque et Pater, præter-
quam quod non sit Pater, et proprium habens, qui
ex eo et in eo insitus est Spiritus sanctus.

Quod si quis rursus opponat quæ a Theodorito
 in hunc anathematismum dicta sunt, primo quidem
 sciat, quæcunque Theodoritus contra Cyrillum
 scripsit, omnia a probata et anathemati tradita ab
 omnibus sequentibus sanctis conciliis fuisse, ita
 ut non deceat ex maledictis et jam reprobatibus ar-

ἐξηγήσιν ἀνεστῆσμεν ταύτην, σαφῶς περιπέσωσαν τὴν τοῦ διδασκάλου διάνοιαν· προσέτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπολογίας τῆς πρὸς Θεοδώρητον τὸ αὐτὸ τοῦτο, εἰ τις εὐγνωμόνως ἀκούσεται, δεῖξαι δυνάμεθα. Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ, φησὶν, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν, ἀλλ' οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ, πάντα γὰρ

ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἀνωτέρω, τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα, καὶ ἴδιον αὐτοῦ, μονοουχὶ τοῦτο λέγων, ὡς εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται αὐτὸ ὁ σωτήριός φησι λόγος, ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς δηλαδὴ ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ· καὶ ἡ αἰτία, ὅτι πάντα ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς· διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶ, καὶ τὸ, Ἐξ ἐμοῦ λήγεται,

quere. Deinde satis jam de hoc per nos dictum est, quando etsi non in utroque, in altero tamen eum mentitum fuisse probavimus, cum ipse quidem, quod per Filium Spiritus habeat subsistentiam, negaret; nos autem testimoniis doctorum probaverimus verum esse, ita ut non debeamus silentio sacri concilii nitī, et inde arguere, quod Theodorus scripsisset Spiritum sanctum, nec ex Filio, nec per Filium subsistentiam habere, et concilium his auditis tacuerit, nec eum redarguerit: ideo tacuit, quia eum vera dixisse sciebat. Ecce etenim probatum quidem est, Spiritum sanctum per Filium subsistentiam habere; synodus vero non solum de altero, videlicet quod non ex Filio habeat subsistentiam, tacuit, sed etiam de altera parte, hoc est, quod nec per Filium procedat, quod tamen palam falsum est. Quemadmodum enim hoc silentio præterit, cum tamen falsum sit, ita etiam reliquum, videlicet quod nec ex Filio subsistentiam habeat, cum ipsum quoque falsum sit. Hæc igitur in superioribus diximus, et nunc illius noni anathematismi, contra quem Theodorus scribens illa dixit, ipsius Cyrilli expositionem induximus, seipsum et suam mentem exponentis, et contra maledicta Theodoriti replicantis. Non decet igitur, omisso illo alium querere verborum Cyrilli expositorem, et præsertim acerrimum ejus hostem. Quare autem Cyrillus Spiritum dixerat proprium Filii, in nono anathematismo, quod Theodorus carpsit, ipse exponens: Quia dicit, Ex eo est, et conveniens in hoc Occidentalibus Patribus. Et illi enim Spiritum dicunt Filii tanquam ex eo procedentem. Præterea ex responsione Cyrilli ad Theodorum idem proferre possumus, si quis sine contentione audiat: Procedit quidem, inquit, Spiritus sanctus ex Deo Patre secundum verba Salvatoris, non tamen est alienus a Filio; omnia namque cum Patre habet. Et hoc ipsemet docuit, dicens de Spiritu sancto: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*: ideo dixit vobis: *Ex meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Nam etsi a Patre, inquit, procedere Spiritum sanctum Saluator dixit, non minus tamen est etiam Filii: est autem Filii, quemadmodum et Patris. Superius namque dixit: Erat namque et est Spiritus ejus, sicut et Patris: et non magis Patris, minus Filii, sed similiter amborum. Hoc vero nihil aliud est, nisi: Quemadmodum est Spiritus Patris, tanquam ex eo procedens, ita scilicet etiam Filii est, tanquam ex eo per eum procedens. Et hoc significat cum in testimonio hujus rei accipiat, quod Filius omnia habeat quæ et Pater, et addat,

quod hoc de Spiritu dixerat Dominus. Postremo idem probat per illam auctoritatem, quod ex eo, id est, Filio accipiat Spiritus. Hoc enim et sanctus Epiphanius (ut paulo post ostenditur), pro eo quod ex eo procedat, accipit. Ipse quoque beatus Cyrillus in expositione super Joannem, ipsam auctoritatem exponens, sic inquit: Accipere enim Spiritum dicimus ex Patre et Filio ea quæ illorum sunt, non tanquam aliquando quidem non habentem insitam in eis sapientiam et potentiam, cum intelligatur habere eandem essentiam, semper etenim sapiens et potens est Spiritus; imo vero ipsa sapientia et potentia est, non participatione, sed naturaliter. Si igitur id quod Spiritus ex Filio accipit, sapientia et potentia est, hæc vero non aliquando quidem habet, aliquando vero non; semper namque talis est natura, non participatione; semperque a Filio accipit, quæ cum non habeat participatione, natura ejus sunt: quid hinc colligatur, quis ignorat? Et merito hæc beatus dicit Cyrillus, qui in plerisque aliis locis manifeste ex Filio, sicuti ex Patre, procedere dicit Spiritum sanctum. In epistola namque ad Nestorium: Etsi est, inquit, Spiritus in propria hypostasi prout Spiritus est, non Filius, non est tamen ab eo alienus, profluit autem ex eo sicuti ex Deo et Patre. Ne quis autem hoc verbum, Profluere, de secunda et temporali processione putet hic fuisse dictum; primo quidem sciat, quod non est hic sermo de distributione donorum et charismatum Spiritus, sed de ipsa ejus hypostasi. Deinde hoc, Profluere, semper reperies apud hunc doctorem pro, Procedere. Etenim tum in expositione Symboli, profluit quidem, inquit, hoc est, procedit: tum in sexto ad Hermian, et Spiritum quidem veritatis eum nominat, profluere autem ex ipso asserit Patre, tum etiam plerisque aliis in locis idem dicit. Illud quoque quod dicit. Sicuti ex Deo et Patre, non superfluit; nihil enim ille supervacaneum, sed omnia cum magno pondere dicit; et ita vult, Spiritum esse Filii, prout est Patris: et ita profluere, proferre, et emanare a Filio, prout a Patre, et nullo modo aliter. Ideo in sermone ad Theodosium imperatorem de hoc loquens, et volens probare ita esse Filii Spiritum, prout Patris; et ita ex Filio nobis emanare eum, prout ex Patre: Non ex mensura, inquit, secundum Joannem, dat Spiritum Filius, sed ipse eum ex seipso emittit, quemadmodum et ipse Pater. Quare beatus Paulus omni in hoc differentia proposita, nunc quidem Deo et Patri illum attribuit, nunc rursus Filio. Profert

εἶρηται, ὅτι ἂ λαμβάνει ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Ἰσὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγειν τὸ ἅγιον· καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δηλοῦν βούλεται.

Τὸ γὰρ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι εἶρηται ὅπως τοῖς ἁγίοις νοεῖται· καὶ ὅτι τῷ μὴν μεγάλῳ Βασιλεῖω ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνός, τῷ δὲ θεῷ Μαξίμῳ ὡς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ, τοῖς δὲ Πατράσι τοῖς Δυτικαῖς ὡς ἐκπορευόμενον ἐξ Υἱοῦ. Οὐκ ἂν οὖν οὐδ' αὐτῷ κατ' ἄλλον ἔδοξε τρόπον Υἱοῦ λέγεσθαι Πνεῦμα, καὶ Ἰσὼν τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἢ πάντως ὡς τοῖς ὁμόφροσιν, ὅς ἐξ Υἱοῦ δηλαδὴ, ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον· οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἐξ Υἱοῦ λέγειν, ἢ δι' Υἱοῦ. Καὶ γὰρ αὐτὸς ποτὲ μὴν τὴν ἐκ τίθησι, ποτὲ δὲ αὐτὴν μεταλαμβάνει εἰς τὴν διὰ, ὡς καὶ ἀμφω δυναμένης παραλαμβάνεσθαι. Καὶ γοῦν ἐν τοῖς πρὸς Παλλάδιον κατὰ πῦσιν καὶ ἀπόκρισιν λόγοις, Τρεπτὸν οὖτι που τὸ Πνεῦμα, φησὶν· ἢ εἴπερ αὐτὸ τρέπεσθαι νοεῖ, ἐκ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θεῖαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἰστί τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ναὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐσιωδῶς ἐξ ἑμοῦ, ἦγον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχέμενον Πνεῦμα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν πρὸς Ἑρμείαν, αἰτίαν ἀποδιδούς τοῦ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι. Πνεῦμα, φησὶ· Τίνος Ἰσὼν εἶναι φάμεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Πότερον· δη μόνου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς; ἢ γοῦν καὶ τοῦ Υἱοῦ; ἢ καὶ ἀνὰ μέρος· ἐκατέρου, καὶ ἀμφοῖν, ὡς ἐν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; Ἀποκρίνεται δὲ ὁ Ἑρμείας· Οὕτως ἐγωγε φημι, ὧ ἑταῖρε· Καὶ ὁ Κύριλλος πρὸς αὐτόν· Ὁρθῶς. Ἰσοῦ καὶ αὐτὸς ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα φησὶ διὰ τὸ δι' Υἱοῦ εἶναι· δι' Υἱοῦ δὲ ἴστί, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην καὶ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἴστί τοῦ Υἱοῦ, πλην τοῦ εἶναι Πατὴρ· οὕτως ἑαυτῷ διὰ πάντων ὁ διδάσκαλος συμφωνεῖ. Ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἴστί, μὴ κνεύσει πάντως ἢ ἐκπορεύσει· καὶ διὰ τοῦτ' εἴρησι αὐτῶν ἴδιον εἶναι, διότι ἐκ Πατρὸς ἴστί δι' Υἱοῦ· τοῦτο δ' ἴστί διὰ τὸ ταυ-

τὸν τῆς οὐσίας. Ἄρκεσει μὴν οὖν ἐκ πάντων πολλῶν τῶν τοῦ μακαρίου Κυρίλλου καὶ κλειστόων, ὡς πλήρης πᾶσα αὐτοῦ συγγραφή, καὶ μόνον ταῦτα τὴν ἑαίνου παραστήσει διάνοιαν. Ἀποσώμεν δὲ τὸ ἐντεῦθεν καὶ Ἐπιφανίου τοῦ θαυμαστοῦ ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ λόγῳ λέγοντος οὕτω· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῆ ὀνομασίᾳ· καὶ πᾶν· Ἀμφοτέρω κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ, ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ κατ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ ὁστος ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήφεται. Οὕτως μὴν οὖν οὐδὲ περὶ χαρισμάτων διανομῆς πραγματεύεται, περὶ δὲ τῶν θεῶν προσώπων καὶ τῆς τούτων ὑπαρξῆως τὸν λόγον ποιεῖται· εἰς μαρτυρίαν δὲ τοῦ καὶ ἐκ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὸ Ἐξ ἑμοῦ λήφεται, ἑλαθεν· καὶ διδάσκει διὰ τούτων, οὕτω τοῦ θεοῦ Ἐυαγγελίου ἀκούειν τὸ· Ἐξ ἑμοῦ λήφεται, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ ἔτι ἐν τοῖς αὐτοῖς· Ἄλλ' ἐρεῖ τις· Οὐκοῦν φάμεν ἕξο Υἱοῦς εἶναι; Καὶ πῶς ὁ Μονογενὴς; Μενούν γε σὺ τίς εἶ ὁ ἀντιλογισόμενος τῷ Θεῷ; Εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ, τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ παρ' ἀμφοτέρων, καὶ τὰ λοιπὰ. Καὶ ἔτι· Πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας ἴστί, φῶς τρίτον παρὰ Πατρός κατὰ Υἱοῦ. Καὶ αὐθις· Ὅν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὕτω τοσαῦτά λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, παρ' οὗ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὗ λαμβάνει. Ἄλλὰ σημειώσαι, ὅτι τὸ λαμβάνειν ἀνεὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι ὁ ἅγιος ἐξεδέξατο ἀνωτέρω. Καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα εἰ μὴ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἐξ Υἱοῦ. Τί γίνονται ἂν τούτων σαφέστερον, τί δὲ καθαρώτερον; Οὐ διαβήθησιν οὕτοι καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίαν ποιούντας τοῦ Πνεύματος; Θῶ καὶ ἐξ Υἱοῦ διδάσκουσιν αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι; Τί οὖν; βύσσομεν τὰ ὅσα πρὸς τοσαύτας τῶν διδασκάλων φωνὰς, οὕτω μὴν οὐσας πολλὰς, οὕτω δὲ θείας, οὕτω

deinde Pauli verba, quiq̄us æque Filii esse Spiritus, sicut et Patris, probatur. Nulla enim differentia est, Filii Spiritum, vel Patris dici; omnem enim in hoc differentiam Paulus postponit. At Patris dicitur Spiritus, tanquam ex eo procedens; ergo eodem modo Filii quoque dicitur Spiritus.

Præterea in superioribus satis disseruimus, quomodo dicitur Spiritus Filii secundum doctores; secundum enim Basilium, tanquam per Filium manifestum; secundum Maximum, tanquam per Filium procedens; secundum Patres Occidentales, tanquam ex Filio procedens. Nec igitur Cyrillus alia ratione dixisset, Spiritum Filii esse et Filii proprium, quam alii idem cum eo sapientes doctores dixerunt, tanquam ex Filio scilicet, sive per Filium, procedentem. Nihil enim interest, Ex Filio, vel, Per Filium dicere. Etenim ipse quoque nunc ponit, Ex, nunc eam mutat in per, tanquam

ambæ vere dici possint. Unde in eis quæ ad Palladium in forma dialogi scribit: Mutabilis vere minime, inquit, est Spiritus; nam si inmutabilitati subjaceret, ipsi divinæ naturæ iste defectus ascriberetur. Siquidem Dei et Patris, nec non et Filii est, qui essentialiter ex utroque, scilicet ex Patre per Filium, profuit Spiritus. Item in quinto ad Hermianum, reddens causam, cur Spiritus Filii dicitur Spiritus. Cujusnam, inquit, proprium dicimus esse Spiritum sanctum? Utrum solius Dei et Patris? an etiam Filii? an et disjunctum utriusque, simul et amborum, tanquam unum ex Patre per Filium propter identitatem essentia? Proprium itaque Filii ipse quoque Spiritum dicit, quia per Filium est. Per Filium autem est propter identitatem essentia, Patris videlicet et Filii. At propter eandem ipsam omnia etiam Patris sunt Filii, præterquam quod non sit Pater. Ita sibi ipsi per omnia

δὲ συμφώνου; ἀπάσας, καὶ τὰ ἐν προλήψει· χριστά· Ἄ Οὐ πρὸς ἀνδρῶν τοῦτο σορῶν τε καὶ θεῶν, καὶ τοῦ·
μενοὶ μόνῃ τούτων ἀπάντων ἄργιαν καταγνωσέμεθα; λόγουσ' οἰκονομούτων ἐν κρίσει.

ΚΕΦΑΛ. Π'.

Ἐπι δὲ τινεσ' τῶ βήματα τοῦ πέμπτου καὶ
πρωτεύουσι προσκόπτοντες, ἐκ τοῦ Πιῦ τὰ τοῦ
Πνεύματος χαρίσματα πέμπτου λέγουσι, οὐκ εὐ·
την αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν· τούτων γὰρ καὶ μετα·
λαμβάνουσιν τοὺς μεταλαμβάνοντας· ὡς δὲ γέλωσ'
ἀποδειχθῆ' πῶσα παραργία τὸν βουλομένον τοῖς
μειρακώδεσι πωτατοῖ λόγοις κατὰ τῆς ὕγιουσ' τῶν
ἀγίων δόξης χωρεῖν, αὐτοὶ πάλιν ἡμῖν παρίτωσαν,
καὶ τούτων τὸν λόγον ἐξελίξοντες, καὶ ἑαυτοὺς ἐξη·
γούμενοι.

Ἐστὶν οὖν ἐν τῷ ἰσθμῷ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν ὁ
ἐπὶ Κύριλλος· Τὸ δὲ δὴ τὴν θεῶν ἡμῖν ἐγχαράτ·
τον εἰκόνα, καὶ σημάν·ρου θίκην ἐμποιοῦν τὸ ὑπερ·
κόμωσαν κάλλος, οὐχὶ τὸ Πνεῦμά· ἐστι; Πρὸς δὲ φη·
σιν ὁ Ἑρμείας· Ναί· ἀλλ' οὐχ ὡς Θεός, φησὶν·
ἀλλ' ὡς βασις χάριτος ὑπουργόν. Καὶ ὁ ἄγιος· Οὐκ
αὐτὸ τοιαυτῶν ἡμῖν, ἀλλ' ἡ δι' αὐτοῦ χάρις ἐναη·
μάνεται. Ὁ Ἑρμείας· Ἔοικεν. Ὁ ἄγιος· Ἦν
οὖν ἀναγκαῖον, εἰκόνα τῆς χάριτος, καὶ οὐχὶ μὴλ·

λον εἰκόνα Θεοῦ διακεκλήσθαι τῶν ἀνθρώπων. Ἐστ'
ἐφεξῆς κατασκευάζων διὰ πάντων, ὡς ἡ τοῦ Πνεύ·
ματος ὑπόστασις αὐτὸς ὁ Θεός ἦν, ὁ εἶν θεῶν ἡμῖν
ἐν τῇ πρώτῃ πλάσει· ἐγχαράξας εἰκόνα, καὶ οὐχὶ
χάρις τις ἀνυπόστατος· οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ
καὶ τὴν δευτέραν τοῦ πλάσματος ἀνακαίνισιν διὰ
εοῦ σωτηρίου τοῖς μαθηταῖς ἐμφυσήματος γενομένην
διὰ τοῦ ἁγίου φησὶ γεγενῆσθαι Πνεύματος. Ἔδει
γὰρ ᾧ πρότερον μὴ ὦν ἀνθρώπος, γεγένηται· τρόπιρ,
ἐν θεῶν δηλαδὴ Πνεύματι αὐτῷ τῷ ἐνυποστάτῳ θεῶν,
τῷ αὐτῷ καὶ πάλιν ἀναπλασθῆναι τὸν ἀγιασμὸν
ἀπολέσαντα. Φησὶ γοῦν· εἰ γὰρ τῆς οὐσίας τοῦ
Ἐνὸς Πνεύματος διασχοιζιμένη τις ἦν ἡ δι' αὐτοῦ χάρις·
εἰ μὴ ἔφη παρῶς ὁ μακάριος Μωυσῆς, ὅτι παρενω·
εργμένῳ τῷ ζώῳ πρὸς τὸ εἶναι, λοιπὸν ἐνεφύσησεν
χάριν ὁ πάντων Δημιουργὸς τὴν διὰ πνοῆς τῆς
ζωῆς; Χριστὸς δὲ ἡμῖν, Ἄδθετε χάριν τὴν δι'
ὑπουργίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Ἄλλ' ὠνάμα·
σται· μὲν ἐκαὶ πνοῆ ζωῆς· ζωὴ γὰρ ἀληθῶς ἡ τῆς

consensum dicit sanctus hic doctor. Unum etenim et
eundem Spiritum ex Patre per Filium esse, una et
ealem spiratione sive processione; et ideo illum

eorum proprium ait esse, quia ex Patre per Fi·
lium est, hoc autem propter identitatem essen·
tia.

CAPUT VIII.

Ut autem clarius omnis eorum arguatur calum·
nia, qui contra sanam doctoris sententiam auti·
mant eum ex Filio dixisse dona Spiritus mitri, non
ipsam ejus hypostasim sive personam; ipse rursus
adsi, hanc falsam eorum arguens opinionem, et
seipsum exponens, quidnam sit quod ait, per Fi·
lium sive ex Filio profluere, protire, emanare,
scaturire: et simpliciter quod in sanctificationem
in hunc mundum ab eo mittitur.

Ait etenim in septimo ad Hermiam: Inhabitan·
tem enim sibi et insitum quia haberet eum qui
natura et vere Deus est (de Filio dicens), cum Spi·
ritum accipiat, qui non alienus et essentia disjunc·
tus ab eo est, sed qui ex eo, et in eo, et ejus
proprius est, et æque atque ipse Dominus est? Et
post pauca: Misit autem nobis e caelo Paracletum,
per quem et in quo nobiscum est, et in nobis ha·
bitat: non alienum in nobis affans, sed qui es·
sentia suæ et Patris sui proprius est Spiritus.
Quod autem hæc de substantia Spiritus, non cha·
rismatibus non subsistentibus ait, omnibus patet.
Idem rursus in eodem: Qui vero nobis divinam
inseculpsit imaginem, et similitudinem cujusdam
sigilli, supremam nobis similitudinem imponit,
nonne Spiritus est? Ita (inquit Hermias) non ta·
men ut Deus, verum ut divinæ gratiæ minister. Et
Cyrillus: Non igitur ipse Spiritus nobis, sed ejus
per eum gratia nobis imprimitur. Hermias. Ita vi·
detur. Cyrillus. Ergo necessarium esset, imaginem

gratiæ, non Dei, vocatum fuisse hominem. Post
hæc consequenter per omnia probans, quod hy·
postasis sive persona Spiritus, ipse scilicet unus in
Trinitate, Deus erat, qui divinam nobis in prima
hominis plasmatione impressit imaginem, non
gratia non subsistens: secundam item plasmatis
reparationem, per salutarem discipulis insuffla·
tionem factam, per eundem Spiritum sanctum
factam fuisse ponit. Dicebat etenim: A quo, an·
tequam esset, modo factus fuerit homo, per san·
ctum videlicet Spiritum hypostaticum Deum, ab
eodem rursus, deperdita sanctificatione, eum re·
parari. Si enim, inquit, gratia Spiritus ab ejus
substantia disjuncta esset, cur beatus quidem
Moses, homine ad esse producto, non dixerat:
Sufflavit Creator omnium gratiam per Spiritum
vitæ? Christus vero nobis: Accipite gratiam per
ministerium Spiritus? Sed illic quidem dictum
est, Spiritus vitæ (vita enim vere divinitatis na·
tura est), hic vero per Salvatorem, Spiritus san·
ctus, ipsum procul dubio Spiritum credentium
animabus emittentem. Hæc aperta sunt rei propo·
sitæ testimonia. Apertius tamen in sequentibus
dirimit illam opinionem, qua quidam putant, non
subsistentem nobis gratiam mitti, et per eam nos
sanctificari. Ait enim: Templà vero Dei, nec non
dii et vocamur et sumus. Qua de causa, quaras
ab adversariis, si gratia participamus nuda et
non subsistente? At non ita se veritas habet:

θεότητος φύσις· ἐνταῦθα δὲ διὰ τῆς τοῦ Σωτή-
 ρος φωνῆς, Πνεῦμα ἄγιον, αὐτοῦ που κατὰ τὸ
 ἀληθῆ; ταῖς τῶν πιστευόντων ψυχαῖς ἐγκατοι-
 ζοντός· τε καὶ ἐντέντος τὸ Πνεῦμα. Ταῦτα σαφῆς
 τοῦ προκειμένου μαρτύρια. Σαφέστερον δ' οὖν ἄνω-
 ἔτι προῶν καὶ φανερώς ὁ αὐτὸς ἀναίρει τὸ νομίζε-
 ῖν ἀνυπόστατον ἡμῖν πέμπεσθαι χάριν, καὶ δι' αὐτῆς
 ἡμᾶς ἀγιάζεσθαι. Φησὶ γάρ· *Ναοὶ δὲ Θεοῦ καὶ
 μήν καὶ θεοὶ κακλήμεθα, καὶ ἔσμεν.* Ἀλλ' οὗτου
 γε δὴ, κύθου τῶν δι' ἐναντίας, εἴπερ ἔσμεν ἀληθῶς
 ψιλῆς καὶ ἀνυποστάτου χάριτος μέτοχοι; Ἄλλ' οὐχ
 ὧσα ἔχει. Πόθεν; *Ναοὶ γὰρ ἔσμεν τοῦ ὄντος τε
 καὶ ὄφρα στήκτος Πνεύματος.* Ἄλλ' ἐκ μὲν τοῦ
 πρὸς Ἑρμείαν πολλῶν ὄντων ἂ ὀ βουλόμενος; ἐκεί-
 θεν ἀναλεξάσθω, ἀρκέτει καὶ ταῦτα· ἐν δὲ τῇ εἰς τὸ
 κατὰ Ἰωάννην ἔρμηνείᾳ ἔτι πολλῶν πλειόνων ὄντων
 τῶν εἰς ταύτην φερόντων τὴν ἔννοιαν, τίς ἂν
 ἀπάντων μνησθεῖν, ἢ ὅτι μεγάλη σχολή; Ἡμεῖς
 δ' ἐκεῖνο προκομίσασθαι μόνον, ὃ ἐν τῷ ῥητῷ φησὶ
 τῷ, ὅτι οὐκ ἐξ' αἰμάτων. Λέγει γάρ· Ἐπεὶ Θεὸς
 ἔστι καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν τὸ Πνεῦμα, οὐ δὴ καὶ
 μετίσχειν διὰ πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν ἀξιούμεθα,
 θεοὶ χρηματίζομεν, ὡς ἤδη καὶ Θεὸν ἔχοντες ἐν
 ἑαυτοῖς, κατὰ τὸ· *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπα-
 ρισθήσω.* Ἐπεὶ κατὰ τίνα τρόπον ναοὶ Θεοῦ
 ἔσμεν, εἰ μὴ Θεὸς τὸ Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἔστιν;

Ἄλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος συμφώνως τῷ θεῷ
 τούτῳ Πατρὶ τὸ τε ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσηθὲν πνεῦμα
 ἀνθρώπῳ, τὸ τε ἐν τῇ ἀνακαινίσσει τοῖς μαθηταῖς

*Templa namque existentis et subsistentis Spiritus
 sumus*¹. Sed ex eis quidem, quæ ad Hermiam
 scribit, cum multa sint (quæ qui volet, illinc sibi
 eliget); hæc sola sufficiant, cum aperte probent
 illud, quod nobis propositum erat. Ex plurimis
 autem, quæ in expositione super Joannem idem
 doctor elegantissime dixit, illud nos adducemus
 solum, quod super illam auctoritatem dicit: *Qui
 non ex sanguinibus*², etc. Alt enim: Si Deus ex
 Deo secundum naturam est Spiritus, quo et per
 aliam in Christo participamus, dii nos etiam
 efficiunt, tanquam jam in nobis ipsis habentes
 eum, secundum illud: *Inhabitabo et inambulabo in
 eis*³. Quomodo in modo templa Dei essemus, nisi
 Spiritus natura Deus esset? Sed beatissimus quid-
 em Cyrillus hæc et his similia dicit: audiendum
 autem etiam alios, quid de eadem re dicant.

Magnus itaque Basilus consona prædicto do-
 ctori dicens tum Spiritum homini a principio
 sufflatum, tum a Salvatore discipulis datum, ipsam
 hypostasim Spiritus fuisse asserit contra Eunomium
 in capitulo cui titulus: Quod Spiritus di-
 vina natura est: Spiritus namque, inquiens, vi-
 venti Verbo ad creandum adjunctus, vivens po-
 tentia, divina natura, ineffabilis ex ore ineffabili ma-
 nifestata, ineffabiliter per sufflationem ad hominem
 missa, et secundum corporalem a Christomonstra-

A ὁπὸ τοῦ Σωτήρος, τὴν θεῖαν εἶναι λόγων ὑπόστασιν
 οὕτω φησὶν ἐν κεφαλαιῷ οὐ ἢ ἐπιγραφή· *Ὅτι θεῖα
 φύσις τὸ Πνεῦμα*. Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι λόγῳ
 συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις
 καὶ θεῖα φύσις, ἀρρήτος ἐξ ἀρρήτου στόματος πα-
 ρηνυλα, ἀρρήτως κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἄν-
 θρωπον ἀπεσταλμένη, καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς
 ὁπὸ τοῦ Χριστοῦ δειχθέντα τύπον αὐθις ὅτι αὐτοῦ
 δι' ἐμφύσησεως ἀποκαθισταμένη· συντρέχειν γὰρ
 δεῖ τῇ κατ' ἀρχὴν καινότητι τὴν ἀνακαινίσαι καὶ τὴν
 συνδρομὴν ἐξετύπωσεν ἐμφυσήσας, οὐχ ἕτερος ἔν
 παρὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσήσαντα, ἀλλ' ὁ αὐτὸς,
 δι' οὗ Θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ
 ψυχῆς, νῦν δὲ εἰς ψυχῆν. Οὕτω καὶ οὗτος ὁ μέγας
 Πατὴρ ταῦτ' οὕτω φησὶ τοῖς μαθηταῖς ἐνίναί τὸν
 Ἰησοῦν, ὅπερ αὐτῷ τε καὶ τῷ Πατρὶ ὡς δημιουργὸν
 συνηριθμηταί τε καὶ συντέτακται. Ἄλλὰ τοῦτο δὴ-
 λον, ὡς ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔστιν ὑπόστασις· ἢ
 ὑπόστασις ἄρα τοῦ Πνεύματος καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου
 πρώτην ἐδημιούργησε πλάσιν δεῖ τοῦ θεοῦ ἐμφυση-
 ματος, καὶ τοῖς μαθηταῖς ἕτερον δέδοται, καὶ δε'
 αὐτῶν τοῖς πιστεύουσιν ἔδοται· καὶ αὕτη ἡ παρὰ
 Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ ἐξ Υἱοῦ λάμπουσα τε καὶ ἀνα-
 βλύζουσα· οὕτω γὰρ φασὶν οἱ Πατέρες.

Καὶ εἰ λέγω, Πατέρες; αὐτὸς ὁ Σωτὴρ τοὺς τοῦ-
 των λόγους ἐπισφραγίζων, τοῦτ' ἀπὸ τῆσιν αὐτῶν
 πέμψειν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὐκ
 ἄλλο μὲν αὐτῶν πέμψειν, ἄλλο δὲ ἐκπορεύειν τὸν
 Πατέρα. *Ὅταν γὰρ, φησὶν, ἔλθῃ ὁ Παράκλητος,*

C *tam figuram rursus ab eo per sufflationem reddita;*
 convenire namque decet creationi novam reparatio-
 nem. Convenientiam autem figuravit sufflans, qui
 non est alius præter illum, qui a principio sufflavit,
 sed idem, per quem Deus sufflavit, tum quidem
 cum anima, nunc vero in animam. Ita hic quoque
 doctor ipsum eundem Spiritum ait emisisse di-
 scipulis Jesum, qui ipsi et Patri tanquam creator
 connumeratus et conjunctus est. Hoc autem pa-
 tet, quod ipsa hypothesis Spiritus est: igitur ipsa
 hypostasis Spiritus et primam plasmationem ho-
 minis per illam divinam sufflationem creavit, et
 discipulis postea data est, et per eos credentibus.
 Et hæc est, quæ a Patre per Filium, et ex Filio
 profuit et emanat, quemadmodum etiam Nicæna
 prima synodus in quodam loco de Spiritu dicit:
 Quod procedit quidem a Patre, proprius autem Filii
 est, et ex eo emanat. Ipsum enim eundem, qui ex
 Patre procedit, ex Filio emanare sicut et patres

Et quid dico, patres? ipse Salvator dicta istorum
 omnium approbans, illum eundem pollicetur se
 discipulis missurum, qui a Patre procedit; et non
 esse alium qui a Patre procedit, quem ipse mit-
 tet: *Cum venerit, inquit, Paracletus, quem ego mit-
 tam vobis, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit*.
 Hoc enim ipsi quoque grammatici hoc modo con-
 struerent: Cum venerit Spiritus, qui a Patre pro-

¹ I Cor. iii, 16. ² Joan. i, 15. ³ Levit. xxvi, 12; II Cor. vi, 16. ⁴ Joan. xv, 26.

ὃν ἐγὼ πέμφω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Τοῦτο δὲ καὶ γραμματικῶν παῖδες οὕτως ἀνείποιεν· Ὅταν εἴθῃ ὁ Παράκλητος, ὃς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὃν ἐγὼ πέμφω ὑμῖν· ὡς εἶναι ὅθλον ταυτοῦ τοῦ πέμφειν αὐτὸν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Εἰ οὖν ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ταύτην καὶ ὁ Υἱὸς πέμπει· εἰ δὲ χάριν ὁ Υἱὸς πέμπει τὴν ἀνυπόστατον, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἡ χάρις; ἀν ἐκπορεύεται. Ἀλλὰ τοῦτο γε πρὸς τῷ ἀδιανοήτῳ καὶ βλάσφημον. Ἐπὶ γὰρ καθ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου τοῦ Πνεύματος; δύο τινὰ κατηγοροῦνται, τὸ ἐκπορεύεσθαι τε καὶ πέμπεσθαι, ὡς ἀντὶ ἑνὸς τῶν κατηγορουμένων τὸ ὑποκείμενον τοῦτο λαμβάνεσθαι δεῖ, οὕτως ἀνάγκη καὶ ἐπὶ τοῦ

A Πνεύματος νοεῦμεν ὑπόστασιν, καὶ τὸ πεμπόμενον τὴν αὐτὴν νοεῖν ὀφείλομεν· τὸ γὰρ ἄλλως λέγειν ἀνευ τῆς ἀπὸ τῶν λόγων ἀνάγκης, καὶ τὸ μὲν ἐκπορεύεσθαι τὴν ὑπόστασιν ἀκονέμεν τοῦ Πνεύματος, τὴν δὲ χάριν τῷ πέμπεσθαι, ἀλόγως ἀποκληρούμενον ἐστίν. Ἀλλὰ τοῦτο γε οὐκ ἂν τις παραδέξαιτο. Πέμπεται ἔρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἥτις καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ὑπόστασις ἐκπορεύεται, ὡς ἀπὸ τε τῶν λογίων εἰδείθη, ἀπὸ τε τῶν διδασκάλων. Ὅστε καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λεγόμενον τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν νοεῖν διδωσι· κἂν πηγάζειν, κἂν πέμπεσθαι, παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἀκούωμεν, τὴν θεῖαν ἐκείνου νοεῖν ἀναγκαῖον ὑπόστασιν. Πῶς δ' ἂν ἄλλως ἢ τοῦ Πνεύματος θεῖα ὑπόστασις ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἢ παρὰ τοῦ Υἱοῦ εἴη, ἢ ἀναβλύσειεν, ἢ πηγάζοιεν, μὴ ἔχοντος ἐκείνου αἰτίαν; συνορῶν ἔγωγ' οὐκ ἔχω.

cedit, quem ego mittam vobis: ut manifestum sit ipsam, id est, Filium missurum, quod et a Patre procedit. Si igitur persona Spiritus a Patre procedit, eadem etiam a Filio mittitur. Quod si gratiam Filius non subsistentem mittit, a Patre etiam non persona, sed gratia procedit. Sed hoc cum stultum, tum impium est dicere. Cum enim de uno et eodem subjecto, videlicet Spiritu, duo quædam prædicantur, procedere scilicet et mitti, eodem modo accipiendum subjectum de utroque prædicato. Si igitur hypostasin Spiritus procedere intelligimus, eandem etiam mitti intelligere debemus: aliter enim dicere absque ratione, nullam probationem adducendo, et procedere quidem, hypostasi Spiritus attribuere, mitti vero, gratiæ non subsistenti, hoc ridiculum, irrationabile, et voluntarium est, et quod nullus concedet. Mittitur igitur ex Filio ipsa Spiritus hypostasis, quæ et a Patre procedit, quemadmodum ab ipsis Evangelii verbis, et a doctoribus probatum est. Quare si mitti, si emanare, si prodire, si profluere, si scaturire, si oriri Spiritum a Filio audiamus, divinam ejus hypostasin intelligere necesse est: divinam autem Spiritus hypostasin ex Filio profluere, vel emanare, et reliqua, quoniam alio modo possibile est, nisi Filius causa sive principium ipsius subsistentiæ Spiritus sit? Sed ea quæ Cyrillus de processione ipsius personæ Spiritus sancti ex Patre et Filio dicit, hæc et his similia sunt. Cæterum audiamus sanctum Epiphanium in suo *Ancorato* sermone ita dicentem: Spiritus sanctus ex Patre et Filio, tertius nominatione. Et rursus: Uterque habitat in justo homine. Christus et Spiritus ejus. Quod si Christus ex Patre creditur Deus ex Deo, Spiritus quoque ex ipso,

vel ex utroque, quemadmodum ait Christus: *Qui ex Patre procedit, et hic ex meo accipiet*. Et patet quod hic dictor non de distributione charismatum, de divinis autem personis et subsistentia eorum loquitur. In testimonium vero et probationem, quod Spiritus ex Filio quoque procedit, illam auctoritatem adducit: *Ex meo accipiet* docens, ut cum audiamus in Evangelii Dominum dicentem de Spiritu, quod ex eo accipiet, ita intelligamus, ac si diceret, ex eo procedere Spiritum sanctum. Idem in eisdem: Sed dicet quispiam. Ergo duos Filios esse dicimus? Et quomodo est unigenitus? At quisnam es tu, qui contradicis Deo? Si enim Filium nominat, qui ex Patre, Spiritum vero sanctum, qui ex utroque, etc. Et iterum: Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est, tertium lumen a Patre et Filio. Et rursus: Quemadmodum enim *Nemo novit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater*¹; ita dicere audeo, nec Spiritum nisi Pater et Filius, a quo procedit, et a quo accipit, (sed adverte, quod in superioribus accipere pro procedere posuit) neque Filium et Patrem, nisi Spiritus sanctus, qui verè glorificat, qui omnia docet, qui ex Patre et Filio. Quid his apertius, quid clarius dici potest? Nonne palam isti doctores Filium quoque causam sive principium Spiritus ponunt? Nonne docent ex eo quoque ipsum procedere? Quid igitur? Claudemusne aures nostras his auctoritatibus, et testimoniis sanctorum tam multis, tam apertis, tam divinis, tam consonis invicem et veritati, et obstinato corde contra hæc contendemus? At hoc non sapientum, non bonorum hominum proprium est, et eorum qui dispensatores verbi et mysteriorum Christi et esse, et videri velint.

¹ Matth. xi, 27.

ΚΕΦΑΛ. Η΄.

Quod etiam occidentales doctores idem aperte dicunt quod orientales. prout ex eorum auctoritatibus notis per Latinos datis, clare apparat intentibus.

Ἐγὼ μὲν οὖν ἔπερ ὄμην ὑπεσχόμην, διὰ βραχείων ὡς ὄβην τε, πολλὰ παραλιπὼν ὄμην τέτακέναι. Ἐδείξα γὰρ ὡς ἐνὴν μηδὲν προσχρησάμενος τοῖς Ῥωμαίοις, καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἁγίους Πατέρας τοὺς ἐξ Ἐφάας, τὸν Υἱὸν αἰτίαν φρονούντας τοῦ Πνεύματος, καὶ διὰ πάντων ἀλλήλοισι συμβαίνοντας· καὶ τοὺς μὲν δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς, τοὺς δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, αὐτοὺς τε φρονούντας, καὶ ἡμᾶς διδάσκοντας. Ὑμέτερον δ' ἂν εἶη λοιπὸν, ἀσπασαμένους τὰ κατ' αὐτῶν ἐνωθῆναι Ῥωμαίοις καὶ τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ Ῥωμαίων, ταυτὰ φρονούσιν ἔπερ καὶ οἱ Πατέρες ἡμῶν καὶ διδάσκαλοι. Καὶ μὴ νομίσητε μήτ' αὐτοὺς μήτε τοὺς Πατέρας αὐτῶν καὶ ἡμῶν, τοὺς ἐξ Ἑσπερίας ἁγίους ἐναντία τοῖς ἐξ Ἀνατολῆς ἀποφῆνασθαι. Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι πάντως γὰρ μιλῶν ἐστὶ συμφωνοῦν τε καὶ ὁμολογοῦν. Καὶ παρεθέμην ἂν ὄμην καὶ τὰς χρήσεις αὐτῶν ἕνεκα πειθοῦς πλειονος, καὶ τοῦ τὴν πρὸς ἀλλήλους συμφωνίαν Ἀνατολικῶν τε δευχθῆναι καὶ Δυτικῶν, εἰ μὴ πάντας ὁμᾶς ἡπιστάμην εἰδέσθαι τε καὶ ἀκηκόσθαι προκομισάντων Λατίνων καὶ ἅμα ἐκταθέντος εἰς μῆκος τοῦ λόγου οὐ χρὴ πλείω προσθεῖναι· ἄλλως τε καὶ ἐξίσταται ἀναλαβοῦσιν ἐκ τῶν δοθέντων παρὰ Λατίνων ἡμῖν, ἀναγνώναι. Τοῦτο δὲ μόνον ὑπομῆσαι ὁμᾶς ἀναγκαῖον, οἷ πάντες οἱ ἐξ Ἑσπερίας κοινῆ, Ἰλαρίος, Ἰερώνυμος, Δάμασος, Δυογυστίνος, Ἀμβρόσιος, Λέων δ

Μέγας, καὶ Γρηγόριος ὁ Διάλογος, καὶ ὄσοι ἄλλοι, διασφρίδην τε καὶ σαφῶς καὶ πανταχοῦ τῶν λόγων τῶν ἑαυτῶν, οὐχ ἐν τινι καὶ δυσὶ κώλοισι, ἀλλὰ διὰ πλειόνων κατασκευῶν τε καὶ λόγων, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσι τὸ πανάγιον Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν εἶναι ὡς τὸν Πατέρα, καὶ ἀρχὴν αὐτοῦ τὸν αὐτὸν, καὶ μίαν καὶ τῆσαῦτην ἀρχὴν, καὶ αἰτίαν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἅμα, ἀλλ' οὐ δύο ἀρχὰς ἢ δύο αἰτία. Ἄ πάντα λογισαμένους, καὶ παραθέμενος τοῖς ἐξ Ἀνατολῆς διδασκάλοις, ἀνάγκη συμβαίνειν ἀλλήλοισι αὐτοῖς οἰεσθαι, καὶ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν συμφρονεῖν. Οἱ τε γὰρ πρότερον εἰρημένοι λόγοι περὶ τῆς συμφωνίας τῶν διδασκάλων φρονεῖν ἡμᾶς ἀναγκάζουσι, ἀλλήλοισι εἰς ταυτὸν αὐτοὺς ἐρχεσθαι φρόνημα, καὶ λέγειν ταυτὰ· αὐτοὶ τε καὶ κατ' αὐτοὺς οἱ ἐκ τῆς Ἐφάας τοῦτο τὸ φρόνημα ἐδέχθησαν ἔχοντες, ὁ καὶ οἱ Δυτικοί, ὡς φανερῶς ἡμῖν φαίνεσθαι συμφωνούντας. Καίτοι καὶ εἰ μηδαμῶς ὑπενοεῖν αὐτοὺς ἔχομεν τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος ἀποδιδόντας τῷ Υἱῷ, μόνω τῷ μὴ ἀρνεῖσθαι μηδένα μηδαμοῦ τῶν ἑαυτοῦ λόγων, εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος αἰτίον, ἡθυνάμεθα λέγειν μὴ ἀντικεῖσθαι Ῥωμαίοις, οὕτω περιφανῶς ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, νῦν δὲ ἀρνευμένους μὲν οὐδαμῶς, μᾶλλον δὲ καὶ σαφῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ

CAPUT VIII.

Ego quidem paucis, quoad potui, multis omis-
sis, quod pollicitus sum, perfecisse puto. Probavi
namque sufficienter, nullo doctorum Occidentalium
usus, ipsos scilicet Patres nostros et doctores Ori-
entales Filium quoque causam sive principium esse
Spiritus sensisse, et per omnia invicem conve-
nientes et concordas, et partim ex Patre per Fi-
lium, partim ex Patre et Filio procedere Spiritum
sanctum, et sapere et docere. Vestrum autem est,
ut eis doctoribus, et quidem rectis, Latinis et sa-
cro sancte Romanæ Ecclesiæ uniamini, cum eadem
que et Patres et doctores nostri crediderint. Ne-
que putetis aut ipsos, aut patres eorum et nostros,
Occidentales videlicet sanctos, contraria Orientali-
bus Patribus dixisse. Minime, minime ita est. Et
apposuissem vobis auctoritates et testimonia etiam
illorum ad persuadendum vobis, et eorum cum
Orientalibus concordiam probandam, nisi vos om-
nes scire et scivisse, et audivisse eas, cum La-
tini producerint. Ad hæc cum oratio nostra pro-
lixior fuerit, non sunt alia addenda. Præterea li-
cebit cuique, cum voluerit, eas et videre et legere,
cum sint apud vos a Latinis datæ. Hoc autem so-
lum ad vestram reducendum memoriam putavi,
quod omnes Patres Occidentales, Hilarius, Hiero-
nymus, Damasus, Augustinus, Ambrosius, magnus

Leo, Gregorius, et cæteri multi, quam clare, quam
aperte una mente, una voce ubique operum suo-
rum, non uno aut duobus membris et articulis,
sed pluribus verbis prolixis sermonibus et proba-
tionibus ex Patre et Filio procedere Spiritum san-
ctum affirmant, et ita ex Filio sicut ex Patre, et
principium Spiritus Filium esse sicut ipse Patet,
et unum et idem ejus principium esse Patrem et
Filium simul, non duo principia. Quæ omnia mente
volventes, et Orientalium doctorum dictis compe-
rantes, qui ex Patre per Filium, et ex Patre et Fi-
lio procedere dicunt Spiritum sanctum, item ex
Filio et ex utroque esse, necessario eos concordias
invicem reperiemus, et eadem de eodem sentien-
tes in omnibus. Et superiores enim rationes, quas
de concordia et quidem necessaria doctorum ad-
duximus, cogunt nos credere eos consentientes in-
vicem, et eadem de hac divina processione Spi-
ritus sancti sentientes, quemadmodum etiam de
aliis dogmatibus fidei. Et nunc ipsi Orientales per
seipsos eadem cum Occidentalibus dicere satis pro-
bati sunt, ut nemo negare possit amplius eorum
summam concordiam. Atqui etsi nullo modo Pa-
tres Orientales attribuerent Filio esse principium
Spiritus, cum tamen nullibi aliquid neget expresse
processionem Spiritus ex Filio, nemo esset, qui

Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φάσκοντες, ἅ μόνων καὶ ἐκπεμόνων, ὡς μηδὲν εἶναι κατ' αὐτῶν οὐκ ἂν εἰποιμεν. Ῥωμαίους συμβαίνειν ταυτὴ λέγουσι τοῦτο· Ἄλλ' οὐκ εἰδ' εἰ τις ἡμᾶς ἐκαιρέσεται. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι ἡμᾶς, ὡς ἡ οὐδαμῶς δεῖ συγγράμματος Ὑποσηκόμενα παραδίχεσθαι τῶν ἁγίων τῶν Διετικῶν, ἢ εἰ ταῦτα παραδειξάμεθα, τὰ φαινόμενα δεῖ καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁθροῦ τούτου λεγόμενα ἐξ ἀνάγκης συμπαράδιχεσθαι. Οὕτω γὰρ ἐν κλειστοῖς τόποις τῶν λόγων αὐτῶν, καὶ ἄλλως ἐν πᾶσι ταῦτα διδασκᾶται· καὶ τοσαύτη καὶ τοιαύτη ἴσιν ἢ σύνχειρά τε καὶ ἀκολουθητικὰ τῶν προηγου-

ὑποκτεῦσαι. Ἐπει τοῦτου γὰρ τοῦ ζητήματος καὶ τῶν λόγων τῶν περὶ τούτου ἐκ τῶν ἐκείνων λόγων ἐξαιρουμένων, οὐδὲν εἶσι λείπεται, οὐδ' ἂν ἔνοιαν τὰ λειπόμενα σώπαιεν· οὕτως ἐν κλειστοῖς αὐτῶν τόποις ὁλόκληρα κεφάλαια καὶ ζητήματα κεινημένα διάφορα διὰ τεύτων συνωφαινεταὶ πάντα τῶν λόγων. Ἄλλ' ἢ μὲν καὶ ὅσα περὶ αὐτοῦ εἰπεῖν ἔδει τοῦ δόγματος, ὡς ἐν γὰρ τῷ παρόντι διὰ βραχίων προσηκασίμους εἰπεῖν, ὡς ἐνδὸν πρὸς ἡμᾶς εἰρηται, καὶ οὐδὲν πλέον δεῖ προσκτεῖναι.

ΚΕΦΑΛ. Θ.

Epilogatio et repetitio prædictorum, et solutio frivolæ responsionis, qua quidam ad auctoritates occidentalium respondent, et exhortatio ad unionem.

Ἄδομαι δὲ καὶ παρακαλῶ πάντα· ἡμᾶς, ἀγνώστοι Πατέρες τε καὶ δεσπόται, σύστημα ἱεράτατον, ὕψιστος ἄγιος, ταῦτα σφραγισθέντος, καὶ ἀκριβῶς ἐπιστήσαντας πᾶσι, τὴν προσήκουσαν ἔξενεγκεῖν ψήφον, καὶ ἢ τις ἴμιν μετ' εὐφημίας ἐφέται παρὰ πάντα τὸν χρόνον, καὶ τοῖς ὀψιγόνους ἡμᾶς παφασίμφει μετ' εὐκλείας τε καὶ στεφάνων καὶ τοῦ παρὰ πάντων ἱπαινοῦ. Συλλογίσασθε γὰρ ἄρῶνα μὲν, ὡς οὐχ ἕμολα ἡμῖν ἡ ἀπολογία ἔσται μετέπειτα, ὡς καὶ πρότερον, τῆς τοσαύτης τῶν ἀδελφῶν διαιρέσεως, καὶ τῆς ἐχθρας· τῆς πρὸς Λατίνους, οὕτω μὲν ὄντας πολλοὺς, οὕτω δὲ σοφία καὶ γνώσει κεκοσμημένους καὶ ἀρετῶν ἰδέα παντοία, τῇ τε ἐς ψυχὴν καὶ τὴν ἐκείνης κατάστασιν καὶ βελτιώσιν ἀπαγούσῃ, τῇ τε ἐς σῶμα καὶ τὰ σωματικὰ ἀφορέ-

ῶσιν· καὶ δεῖ πρὶν μὲν οἰκουμένην συνοδοῦ συναλθεῖν, ἐκείνοις τὸ βῆρος τῆς ἀπολογίας ἐπιπέσειτο, νῦν δὲ συστάντος κοινού συνεδρίου, καθ' ἡμῶν τὰ ἐκείνων ἐγκλήματα μετεστρέφη, ἂν μὴ εὐπρόσωπον ἔχωμεν αἰτίαν δεικνύοναι, δεῖ ἢ αὐτῶν διηρηθῆμεν. Ἐπειτα μὲνησθε, ἀνάγκην μὲν εἶναι συμβαίνειν τοὺς Πατέρας ἀλλήλοις, καὶ ἄλλως οὐκ εἶναι, Χριστιανούς ἡμᾶς ὄντας, οὐ λέγειν, οὐδὲ φρονεῖν, ἕως ἂν καὶ τὰς τῆς πίστεως ἡμῶν ἀρχὰς σώζειν ἰθὺλωμεν, τοὺς δὲ Ῥωμαίους Πατέρας σαφέστατά τε καὶ φανερότατα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγοντας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κάκεινον αἰτίαν ἔχειν τοῦ εἶναι ὡσπερ καὶ τὸν Πατέρα· πρὸς τοῦτοις οὐδὲν ἦρτον καὶ τοὺς ἐκ τῆς Ἐφῆς· ταυτὸ τοῦτα λέγοντας ἀπεδοθειμένους, τοὺς μὲν

auderet eos dicere Occidentalibus Patribus dixisse contraria. Nunc vero cum non solum non negent, sed apertissime etiam dicant, per Filium et ex Filio procedere Spiritum, auderimusne dicere, non eos convenire et concordare cum Occidentalibus? At nemo nos commendabit, imo vero nemo est, quin nos audacis, temeritatis, stultitiæ accuset. Scire autem hoc etiam debetis, quod aut nullo modo acceptanda sunt, quæ reperiuntur opera sanctorum doctorum Occidentalium; aut si hæc acceptabimus, ut faciendum est, oportet, quæ de hoc articulo dicunt, et acceptare et credere. Tam

enim multis in locis operam eorum, imo vero in omnibus sparsa sunt; tantaque et talis est continuatio et sequentia præcedentium ad ea quæ sequuntur, ut non possit aliquis de his aliquid suspicari. Si quis enim hanc conclusionem, et rationes eam probantes ex operibus eorum adimat, nihil amplius restat, nec sensum aliquem reddunt, quæ remanent: ita connexa, ita conglutinata et conjuncta cætera omnia cum hoc dogmate sunt. Sed de dogmate quidem, quæ breviter dicenda erant, dicta sunt, nec quidquam ulterius addendum est.

CAPUT IX.

Rogo autem, posco, peto, et supplex oro vos D omnes, patres optimi, sacer conventus, animarum pastores, duces cæcorum, eruditores insipientium, ut his omnibus consideratis, et bene pensatis, illam feratis sententiam, quæ tanquæ rei convenit, quæque perpetuam vobis famam, gloriam et salutem pariat. Repetatis enim memoria primo, quod non erit nobis de cætero excusatio eadem, quæ prius, cur a talibus dividamur, et hostes velimus esse Latinis tam multis, tam sapientibus, tam doctis, omni virtute præditis, non solum illa quæ animum ornat, sed etiam ea quæ ad corpus et temporales res attinet: quodque quemadmodum ante generale concilium congrega-

tum facillior nostra excusatio erat, ita post hoc gravis nostra accusatio erit, si non habuerimus dicere causam tali divisione dignam. Deinde non fugiant vos quæ de necessaria doctorum concordia dicta sunt, nec aliter nos dicere posse, dum Christiani esse, et principia fidei salvare velimus: quodque Patres Occidentales apertissime, ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere asseverant, et Filium esse ejus principium, prout Patres Orientales quoque hoc idem dicere, partim ex Patre per Filium, partim ex Patre et Filio, et ex utroque procedere, et ex Filio esse ipsum dicentes; cumque hæc dicant, Occidentalibus convenire, et eadem non solum sententia, verum etiam

ΚΕΦΑΛ. Η'.

Quod etiam occidentales doctores idem aperte dicunt quod orientales, prout ex eorum auctoritatibus notis per Latinos datis, clare apparet intuentibus.

Ἐγὼ μὲν οὖν ὅπερ ὕμιν ὑπεσχόμην, διὰ βραχείων ὡς ὄσον τε, πολλὰ παραλιπὼν ὁμῶς τέτελεκαίναι. Ἐδείξα γὰρ ὡς ἐντὴν μὲν πρὸς χρησάμενος τοῖς Ῥωμαίοις, καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἁγίους Πατέρας τοὺς ἐξ Ἐφῶς, τὸν Υἱὸν αἰτίαν φρονούντας τοῦ Πνεύματος, καὶ διὰ πάντων ἀλλήλοις συμβαίνοντας· καὶ τοὺς μὲν δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς, τοὺς δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, αὐτοὺς τε φρονούντας, καὶ ἡμᾶς διδάσκοντας. Ὑμέτερον δ' ἂν εἴη λοιπὸν, ἀσπασαμένους τὰ παρ' αὐτῶν ἐνωθῆναι Ῥωμαίοις καὶ τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ Ῥωμαίων, ταυτὰ φρονούσιν ἄπερ καὶ οἱ Πατέρες ἡμῶν καὶ διδάσκαλοι. Καὶ μὴ νομίσητε μήτ' αὐτοὺς μήτε τοὺς Πατέρας αὐτῶν καὶ ἡμῶν, τοὺς ἐξ Ἑσπερίας ἁγίους ἐναντία τοῖς ἐξ Ἀνατολῆς ἀποφθίνασθαι. Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι· πάντως γὰρ μᾶλλον εἰσι σύμφωνοι τε καὶ ὁμόλογοι. Καὶ παρεθίμην ἂν ὕμιν καὶ τὰς χρήσεις αὐτῶν ἕνεκα πειθοῦς κλεινοῦς, καὶ τοῦ τὴν πρὸς ἀλλήλους συμφωνίαν Ἀνατολικῶν τε δευχθῆναι καὶ Δυτικῶν, εἰ μὴ πάντας ὁμᾶς ἠπιστάμην εἰδόντας τε καὶ ἀκηροῦτας προκομισάντων Λατίνων· καὶ ἅμα ἐκταθέντος εἰς μῆκος τοῦ λόγου οὐ χρὴ πλείω προσθεῖναι· ἄλλως τε καὶ ἐξέσται ἀναλαβοῦσιν ἐκ τῶν δοθέντων παρὰ Λατίνων ἡμῖν, ἀναγνῶναι. Τοῦτο δὲ μόνον ὑπομῆσαι ὁμᾶς ἀναγκαῖον, ὅτι πάντας οἱ ἐξ Ἑσπερίας κοινῆ, Ἰλάριος, Ἰερώνυμος, Δάμασος, Αὐγουστίνος, Ἀμβρόσιος, Λέων δ

Μέγας, καὶ Γρηγόριος· ὁ Διάλογος, καὶ ὅσοι ἄλλοι, διαβρίθην τε καὶ σαφῶς καὶ πανταχοῦ τῶν λόγων τῶν ἑαυτῶν, οὐχ ἐνί τινι καὶ δυοὶ κώλοισι, ἀλλὰ διὰ πλείωνων κατεσκαυῶν τε καὶ λόγων, ἐκ τοῦ Πατρὸς· καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσι τὸ πανάγιον Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν εἶναι ὡς τὸν Πατέρα, καὶ ἀρχὴν αὐτοῦ τὸν αὐτὸν, καὶ μίαν καὶ τῆσαυτήν ἀρχὴν, καὶ αἰτίαν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἅμα, ἀλλ' οὐ δύο ἀρχὰς ἢ δύο αἰτίαι. Ἄ πάντα λογισαμένους, καὶ παραθέντες τοῖς ἐξ Ἀνατολῆς διδασκάλοις, ἀνάγκη συμβαίνειν ἀλλήλοις αὐτοὺς εἰσεσθαι, καὶ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν συμφρονεῖν. Οἱ τε γὰρ πρότερον εἰρημνοὶ λόγοι περὶ τῆς συμφωνίας τῶν διδασκάλων φρονεῖν ἡμᾶς ἀναγκάζουσιν, ἀλλήλοις εἰς ταυτὸν αὐτοὺς ἐρχεσθαι φρόνημα, καὶ λέγειν ταυτὰ· αὐτοὶ τε καὶ κατ' αὐτοὺς οἱ ἐκ τῆς Ἐφῶς τοῦτο τὸ φρόνημα εἰδείχθησαν ἔχοντες, ὁ καὶ οἱ Δυτικοὶ, ὡς φανερῶς ἡμῖν φαίνεσθαι συμφωνούντας. Καίτοι καὶ εἰ μηδαμῶς ὑπονοεῖν αὐτοὺς· ἔχοντες τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος· ἀποδιδόντας τῷ Υἱῷ, μόνῳ τῷ μὴ ἀρνεῖσθαι μηδένα μηδαμοῦ τῶν ἑαυτοῦ λόγων, εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος αἰτίον, ἡδυνάμεθα λέγειν μὴ ἀντικαίεσθαι Ῥωμαίοις, οὕτω περιφανῶς· ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἂν ἀρνεομένους μὲν οὐδαμῶς, μᾶλλον δὲ καὶ σαφῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ

CAPUT VIII.

Ego quidem paucis, quoad potui, multis omis- C
sis, quod pollicitus sum, perfecisse puto. Probavi namque sufficienter, nullo doctorum Occidentalium usus, ipsos scilicet Patres nostros et doctores Orientales Filium quoque causam sive principium esse Spiritus sensisse, et per omnia invicem convenientes et concordas, et partim ex Patre per Filium, partim ex Patre et Filio procedere Spiritum sanctum, et sapere et docere. Vestrum autem est, ut eis doctoribus, et quidem rectis, Latinis et sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ uniamini, cum eadem que et Patres et doctores nostri crediderint. Neque putetis aut ipsos, aut patres eorum et nostros, Occidentales videlicet sanctos, contraria Orientalibus Patribus dixisse. Minime, minime ita est. Et apponuissem vobis auctoritates et testimonia etiam illorum ad persuadendum vobis, et eorum cum Orientalibus concordiam probandam, nisi vos omnes sciret et acivisse, et audivisse eas, cum Latini producerint. Ad hæc cum oratio nostra prolixior fuerit, non sunt alia addenda. Præterea licebit cuique, cum voluerit, eas et videre et legere, cum sint apud vos a Latinis datæ. Hoc autem solum ad vestram reducendum memoriam putavi, quod omnes Patres Occidentales, Hilarius, Hieronymus, Damasus, Augustinus, Ambrosius, magnus

Leo, Gregorius, et cæteri multi, quam clare, quam aperte una mente, una voce ubique operum suorum, non uno aut duobus membris et articulis, sed pluribus verbis prolixis sermonibus et probationibus ex Patre et Filio procedere Spiritum sanctum affirmant, et ita ex Filio sicut ex Patre, et principium Spiritus Filium esse sicut ipse Pater, et unum et idem ejus principium esse Patrem et Filium simul, non duo principia. Quæ omnia mente volentes, et Orientalium doctorum dictis comparantes, qui ex Patre per Filium, et ex Patre et Filio procedere dicunt Spiritum sanctum, item ex Filio et ex utroque esse, necessario eos concordas invicem reperiemus, et eadem de eodem sentientes in omnibus. Et superiores enim rationes, quas de concordia et quidem necessaria doctorum adduximus, cogunt nos credere eos consentientes invicem, et eadem de hac divina processione Spiritus sancti sentientes, quemadmodum etiam de aliis dogmatibus fidei. Et nunc ipsi Orientales per se ipsos eadem cum Occidentalibus dicere satis probati sunt, ut nemo negare possit amplius eorum summam concordiam. Atqui etiam nullo modo Patres Orientales attribuerent Filio esse principium Spiritus, cum tamen nullibi aliquid neget expressæ processionem Spiritus ex Filio, nemo esset, qui

Υιού εκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φάσκοντες, ἂ μὲνων καὶ ἐκπεύουσι, ὡς μηδὲν εἶναι κατ' αὐτῶν οὐκ ἂν εἰποιμὲν Ῥωμαίοις συμβαίνειν ταυτὴ λέγουσι τούτο; Ἄλλ' οὐκ οὐδ' εἰ τις ἡμᾶς ἐκαινεύσει. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι ἡμᾶς, ὡς ἡ οὐδαμῶς δεῖ συγγράμμασιν Ὁρισκόμενα παραδίχασθαι τῶν ἁγίων τῶν Δικαιῶν, ἢ εἰ ταῦτα παραδειχόμεθα, τὰ φαινόμενα δεῖ καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁθροῦ τούτου λεγόμενα ἐξ ἀνάγκης συμπαραδίχασθαι. Οὕτως γὰρ ἐν κλειστοῖς τόποις τῶν λόγων αὐτῶν, καὶ ἄλλως ἐν πᾶσι ταῦτα διεσπαρται· καὶ τοσαύτη καὶ τοιαύτη ἐστὶν ἢ συνέχειά τε καὶ ἀκολουθήσις τῶν προηγου-

μένων καὶ ἐκπεύουσι, ὡς μηδὲν εἶναι κατ' αὐτῶν οὐκ εἰποιμὲν Ῥωμαίοις συμβαίνειν ταυτὴ λέγουσι τούτο; Ἄλλ' οὐκ οὐδ' εἰ τις ἡμᾶς ἐκαινεύσει. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι ἡμᾶς, ὡς ἡ οὐδαμῶς δεῖ συγγράμμασιν Ὁρισκόμενα παραδίχασθαι τῶν ἁγίων τῶν Δικαιῶν, ἢ εἰ ταῦτα παραδειχόμεθα, τὰ φαινόμενα δεῖ καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁθροῦ τούτου λεγόμενα ἐξ ἀνάγκης συμπαραδίχασθαι. Οὕτως γὰρ ἐν κλειστοῖς τόποις τῶν λόγων αὐτῶν, καὶ ἄλλως ἐν πᾶσι ταῦτα διεσπαρται· καὶ τοσαύτη καὶ τοιαύτη ἐστὶν ἢ συνέχειά τε καὶ ἀκολουθήσις τῶν προηγου-

ΚΕΦΑΛ. Θ.

Epilogatio et repetitio prædictorum, et solutio sive responsio, qua quidam ad auctoritates occidentalium respondent, et exhortatio ad unionem.

Ἄδεται δὲ καὶ παρακαλῶ πάντα; ἡμᾶς, ἀγνώστοι Πατέρες τε καὶ δεσπῆται, σύστημα ἱερῶτατον, σύλλογος ἁγίος, ταῦτα ἐπισημαίνουσι, καὶ ἀκριδῶς ἐπιστήσαντας πᾶσι, τὴν προσήκουσαν ἐξενεγκάλιν ψῆφον, καὶ ἥτις ἡμῖν μετ' εὐφρημίας ἐφέται παρὰ πάντα τὸν χρόνον, καὶ τοῖς ὀψιγόνους ἡμᾶς παρὰ πάντων ἐκείνου. Συλλογίσασθε γὰρ ἄρῶντα μὲν, ὡς οὐκ ὅμοια ἡμῖν ἡ ἀπολογία ἐστὶ μετέπειτα, ὡς καὶ πρότερον, τῆς τοσαύτης τῶν ἀδελφῶν διαιρέσεως, καὶ τῆς ἐχθρας τῆς πρὸς Λατίνους, οὕτω μὲν ὄντας πολλοὺς, οὕτω δὲ σοφία καὶ γνώσει κεκοσμημένους καὶ ἀρετῶν ἰδέα παντοία, τῆ τε ἐς ψυχὴν καὶ τὴν ἐκείνης κατάστασιν καὶ βελτιώσιν ἀπαγοῦση, τῆ τε ἐς σῶμα καὶ τὰ σωματικὰ ἀφορώ-

σθαι, ἐκείνοις τὸ βῆρος τῆς ἀπολογίας ἐπέκειτο, νῦν δὲ συστάτος κοινῶς συνεδρίου, καδ' ἡμῶν τὰ ἐκείνων ἐγκλήματα μετεστράφη, ἂν μὴ εὐπρόσωπον ἔχωμεν αἰτίαν δεικνύουσα, δι' ἣν αὐτῶν διηρέθημεν. Ἐπειτα μὲνησθε, ἀνάγκη μὲν εἶναι συμβαίνειν τοὺς Πατέρας ἀλλήλοις, καὶ ἄλλως οὐκ εἶναι, Χριστιανούς ἡμᾶς ὄντας, οὐ λέγειν, οὐδὲ φρονεῖν, ἕως ἂν καὶ τὰς τῆς πίστewος ἡμῶν ἀρχὰς ὁμοίως ἐθέλωμεν, τοὺς δὲ Ῥωμαίους Πατέρας σφίστατά τε καὶ φανερώτατα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγοντας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατέκρινον αἰτίαν ἔχειν τοῦ εἶναι ὡσπερ καὶ τὸν Πατέρα· πρὸς τούτοις οὐδὲν ἤττον καὶ τοὺς ἐκ τῆς Ἐξῆς; ταυτὸ τούτω λέγοντας ἀποδεικνύμενους, τοὺς μὲν

auderet eos dicere Occidentalibus Patribus dixisse contraria. Nunc vero cum non solum non negent, sed apertissime etiam dicant, per Filium et ex Filio procedere Spiritum, audebimusne dicere, non eos convenire et concordare cum Occidentalibus? At nemo nos tommentandabit, imo vero nemo est, quin nos audacia, temeritatis, stultitiae accuset. Scire autem hoc etiam debetis, quod aut nullo modo acceptanda sunt, quae reperiuntur opera sanctorum doctorum Occidentalium; aut si haec acceptabimus, ut faciendum est, oportet, quae de hoc articulo dicunt, et acceptare et credere. Tam

enim multis in locis operam eorum, imo vero in omnibus sparsa sunt; tantaque et talis est continuatio et sequentia praecedentium ad ea quae sequuntur, ut non possit aliquis de his aliquid suspicari. Si quis enim hanc conclusionem, et rationes eam probantes ex operibus eorum adimat, nihil amplius restat, nec sensum aliquem reddunt, quae remanent: ita connexa, ita conglutinata et conjuncta caetera omnia cum hoc dogmate sunt. Sed de dogmate quidem, quae breviter dicenda erant, dicta sunt, nec quidquam ulterius addendum est.

CAPUT IX.

Rogo autem, posco, peto, et supplex oro vos omnes, patres optimi, sacer conventus, animarum pastores, duces caecorum, eruditores insipientium, ut his omnibus consideratis, et bene pensatis, illam feratis sententiam, quae tanquam rei convenit, quaeque perpetuam vobis famam, gloriam et salutem pariat. Repetatis enim memoria primo, quod non erit nobis de caetero excusatio eadem, quae prius, cur a talibus dividamur, et hostes velimus esse Latinis tam multis, iam sapientibus, tam doctis, omni virtute praeditis, non solum illa quae animum ornant, sed etiam ea quae ad corpus et temporales res attinet: quodque quemalmodum ante generale concilium congrega-

tum faciller nostra excusatio erat, ita post hoc gravis nostra accusatio erit, si non habuerimus dicere causam tali divisione dignam. Deinde non fugiant vos quae de necessaria doctorum concordia dicta sunt, nec aliter nos dicere posse, dum Christiani esse, et principia fidei salvare velimus: quodque Patres Occidentales apertissime, ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere asseverant, et Filium esse ejus principium, prout Pater Orientales quoque hoc idem dicere, partim ex Patre per Filium, partim ex Patre et Filio, et ex utroque procedere, et ex Filio esse ipsum dicentes; cumque haec dicant, Occidentalibus convenire, et eadem non solum sententia, verum etiam

τῷ δὲ τοῦ Υἱοῦ λέγειν αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
 ρεῖσθαι, τοὺς δὲ τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ
 ἐξ ἑαυτῶν εἶναι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ σαφῶς εἶναι διδά-
 σκειν· καὶ οὗτα ταῦτα λέγοντες, τοῖς Ῥωμαίοις Πα-
 τράσι συμβαίνουσι, καὶ λέγουσιν ἄλλήλοις ταυτά,
 ὡς ἐνὶ καὶ ταυτῷ φεγγόμενοι Ἡνεύματι. Ἐπὶ πᾶσι
 δὲ τούτοις, καὶ ἦν ἡμῖν ἐγὼ ὑπολειψιμένην ἀπο-
 λογίαν ἑρῶ, περὶ ἧν οἱ Ῥωμαῖοι Πατέρες φασί,
 καὶ ταύτην οὐδὲν οὖσαν εἰδότες, μᾶλλον δὲ σαφῆ
 γέλωτά τε καὶ παίγιον, βουλευσάμεθα τὰ βελτίω,
 καὶ πρὸς ἔνωσιν ἐπειχθῶμεν, Θεῷ ἀρέσαι βουλόμε-
 νοι. Ἥ γὰρ μὴ δεῖν δέχεσθαι φαίη τις ἂν τοὺς
 ἁγίους, καὶ πάντα ὑπέκειν αὐτοῖς; ἢ δέχεσθαι μὲν
 αὐτοὺς ἀναγκαῖον, οὐ μέντοι καὶ πλανηθῆναι αὐτοὺς
 ἀνθρώπους ὄντας ἀδύνατον; ἢ τὸ γε λοιπὸν καὶ τρί-
 τον, εἰ καὶ πίσης ἔξω πλάνης εἶσι, καὶ πάντα πει-
 στίον αὐτοῖς, ταῦτα μέντοι τὰ παρὰ Λατίνων ἀνε-
 γνωσμένα τῶν ἁγίων ῥητὰ οὐκ εἰσι γνήσια τῆς δια-
 νοίας ἐκείνων, ἀλλὰ νόθα τινὰ καὶ παρέγγραπτα
 καὶ πάντα ἀπῶς παραποιημένα καὶ προσθηκαὶ
 χειρὸς ἄλλοτριᾶς. Ἄλλὰ τῶν μὲν πρώτων οὐδὲν
 ὁμῆι; δέξαιθ' ἂν, ἢ πάντα ἡμῶν εὐθύ; ἀνεράπη
 τὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μυστήρια, καὶ ἐπ' οὐδενός, καὶ
 βεβήκαμεν ἰσχυροῦ· τὸ δὲ γε λοιπὸν καὶ τρίτον γέ-
 λως σαφῆς, καὶ κατάγνωσις πρόδηλος, εἰ πάντα
 ἐξῆς, οὕτω μὲν τοσαῦτα βιβλία, οὕτω δὲ τοιαῦτα
 νόθα ἐροῦμεν, καίτοι παλαιᾶς μὲν καὶ ἀρχαιοτάτης

Ἄ χειρὸς ἔργον ὄντα, ἀνὰ πᾶσαν δὲ ἐσπικρμένα τὴν γῆν,
 δι' αὐτῆς δὲ τῆς ἀκολουθίας τῶν προηγουμένων καὶ
 ἐπομένων δεικνύντα τὸ γνήσιον· καὶ ταῦτα τῶν ἡμε-
 τέρων πάντων καὶ αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων, καὶ
 ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου κακοῦ καὶ τῆς διατρίσεως
 μὲν ἀκμῆς καὶ ἀρχῆς ἀκμασάντων, μεμνημένων μὲν
 τούτων, οὐδὲν δὲ ὁμῶς ἀνείκειν δυναμένων, ὅ τι
 καὶ ἄξιον λόγου· ἄλλως τε καὶ μηδ' ἄλλων παρ' ἡμῖν
 ὄντων βιβλίων, πρὸς ἃ παραβάλλοντες τὰ τῶν Λα-
 τίνων, τὸ νόθον αὐτῶν ἐφωράσαμεν ἂν. Ἄ πάντα
 ἀναλογισάμενοι, καὶ πᾶσι τὴν νοῦν ἐπιστήσαντες,
 μὴ τὰ χειρῶν ἐλώμεθα, μηδὲ καθ' ἡμῶν αὐτῶν τὴν
 ψῆφον ἐξενέγκωμεν· δεῖν δὲ γὰρ, εἰ ἡμεῖς ἡμῶν αὐ-
 τῶν καταγνοίημεν· μηδὲ προδώμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ
 τὸ γένος, πρώτα μὲν ἀποστραφῆναι δίζηντες τὴν
 ἀλήθειαν, καὶ μύσαντες τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ
 φῶς· ἔπειτα δὲ καὶ θέλονταί αὐτοὶ καθ' ἡμῶν εὐ-
 τῶν τὰ δεῖνότερα ἐπαγαγόντες, καὶ πολλαπλασιά-
 σαντες τὰ δεῖνά. Ὅσα γὰρ ἡμῖν καὶ σωματικὰ ἐν-
 τεῦθεν ἐπίσει δεινὰ, καὶ ὡς ἰσχυρότερον μὲν τὴν
 κοινὸν ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ὀπίσσωμεν καθ' ἡμῶν,
 καὶ ὡς κινδυνεύει σχεδὸν πανταλῆς διεθρὸς ἐσε-
 σθαι τῶν ὑφ' ἡμᾶς καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἡμετέ-
 ραν Χριστιανῶν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἐκείθεν
 τέλειον ἐκτριβήσεσθαι, οὐδαί; ἀγνοεῖ! Καὶ δεηθῶν
 ἂν πάντα καθ' ἑν, καὶ ἐτραγώδησα τὰ ἐπιόντα τῷ
 γένει δεινὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καλούμε-

verbis dicere, tanquam uno et eodem Spiritu eos
 illuminante locutos. Denique, quam solam nobis
 ad ea quæ Latini dicunt, relictam responsonem
 video, cum ipsi quoque nullam esse iudicaveritis,
 imo vero rem puerilem et omnino ridiculam, con-
 sulamus nobis ipsis quæ utilia sunt, et uniri La-
 tinis conemur, si ea quæ placita sunt Deo facere
 velimus. Aut enim non acceptandi sunt sancti do-
 ctiores, nec dictis eorum acquiescendum : aut
 acceptandi quidem, et acquiescendum dictis eo-
 rum, non tamen omnibus; cum ipsi quoque tan-
 quam homines in quibusdam errare potuerint :
 aut quod reliquum et tertium est, nec in aliquem
 inciderunt errorem, et cunctis eorum verbis ac-
 quiescendum; hæc tamen, quæ Latini produxe-
 runt, tanquam illorum sanctorum testimonia,
 non ex eorum mente procedunt, nec eorum sen-
 tentiæ sunt, sed Latinorum horum fictiones, ad-
 ditiones et appositiones, manu menteque aliena
 libris sanctorum inscripta. At primorum duorum
 neutrum certe scio, nec vos approbatis, nisi quis
 omnia fidei nostræ fundamenta, Ecclesiæ myste-
 ria, et omnem veritatem evertere velit : reliquum
 vero et tertium manifesta stultitia, apertissima
 ignavia est, si tot eorum libros, tot eorum opera
 doctorum, tot eorum labores, tot volumina, præ-
 fertim antiquissima manu nonnulla eorum con-
 scripta, et per totum orbem terrarum sparsa, et
 multiplicata, per ipsum item sequentium ad præ-
 sententiam connexum et convenientiam, ipsam veri-
 tatem luce clarius ostendentia, temerario ausu

corrupta, mutata, et superaddita esse dicemus;
 maxime cum videamus ipsos quoque nostros
 etiam antiquiores, et qui in ipsis principiis hujus
 acerrimi dissidii fuerunt, facientes quidem men-
 tionem auctoritatum doctorum Occidentalium,
 nihil tamen contra eos habentes quod dicerent
 ratione dignum. Quo fit, ut nullo modo quis eas
 putare debeat corruptas fuisse, siquidem in ipso
 etiam contentionis principio eodem modo inscri-
 ptum libris erat; potissimum cum nec extant
 apud nos alia eorum doctorum antiqua volumina
 lingua Latina scripta, ad quæ facta comparatione,
 possemus deprehendere eorum corruptionem.
 Quæ omnia cum animadvertamus et mente repe-
 tamus, non eligamus quæ pejora sunt, nec contra
 nos ipsos sententiam feramus; nolimus nec nos
 ipsos, nec nationem nostram prodere, primo qui-
 dem advertentes a veritate, et oculos, ne videant
 lumen, claudentes; deinde ipsimet propria sponte
 contra nos ipsos omne genus malorum accumu-
 lantes, et multipliciter totam nostram nationem
 offendentes. Quis enim ignorat, quæ etiam tempo-
 ralia mala ex hac divisione nos secutura sunt?
 quæ infortunia? quodque commune hostem et
 inimicum nobis Turcarum principem robustiorem
 contra nos ipsos efficiamus? in periculoque sumus,
 ut omnino fere pereant quicumque ritum nostram
 sequuntur Christiani, nomenque Christi illic tota-
 liter deleatur. Et enugerasset, et deplorassem
 omnes particulatius, quæ futuræ sunt nationi no-
 stræ calamitates, quæ cunctis nostris hominibus,

νοις, τοῖς τε ἐν νῆσοις, τοῖς τε ἐν ταῖς ἡπείροις, A
 τοῖς ἐν ἀναζολῇ, τοῖς ἐν ἄρκτῳ, καὶ τοῖς ἐν δύσει
 τοῖς ἡμῖν ὁμογνώμοσι τε καὶ ὁμόφροσιν, οὐχ ὅσα εἰς
 σῶμα καὶ τὰ σωματικά ἀναφέρεται μόνον, οὐ τοσοῦ-
 τον γὰρ ἂν ἦν τὸ δεινόν, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἰς ψυχὴν τε
 καὶ τὴν εὐσέβειαν τείνει, πάντων ἀπλῶς ἢ τῶν
 πλειόνων, τῶν μὲν ἐκόντων, τῶν δὲ ἀκόντων κινδύ-
 νουόντων ὑπαχθῆναι τῇ πλάνῃ, καὶ ἀποστῆναι Θεοῦ,
 εἰ μὴ πρὸς εἰδότας ὁ λόγος ἐγένετο, καὶ τοῦ λέγον-
 τος μᾶλλον ἐπισταμένους. Τίς γὰρ οἷκ οἶδεν ὡς
 μόνῃ μὲν ἡμῖν ἐν κινδύνοις καταφυγὴ τὸ τῶν Λατι-
 νων γένος κατελείπετο καὶ ἡ μετ' αὐτῶν ἔνωσις,
 ἐκείθεν ἐλπίζουσι σφᾶς αὐτοὺς ἀνακτήσεσθαι, καὶ
 τοὺς ἐχθροὺς καταγωνιεῖσθαι, μόνον δὲ τῷ πελε-
 μίῳ τοῦτο φέδητρον ἦν, ἐπέχον αὐτὸν ὅπως οὖν τῆς
 μανίας τῆς καθ' ἡμῶν, καὶ ἡρεμῖν ἀναγκάζον καὶ B
 μὴ βουλόμενον; οὐ τανῦν γυμνωθέντες, ποῖ ποτε
 ἐπιβόησθα; Τίς ἡμῖν ἔσται τῶν κακῶν λύσις; Τίς
 ἀπαλλαγὴ τῶν δεινῶν; Καὶ εἰ μὲν πλάνην δογμά-
 των ἢ διατροπὴν πίστεως τῶν Λατίνων καταγινώ-
 σκομέν, οὐκ ἂν οὐδ' αὐτοὺς ὑμῖν συνεβούλευσα τὴν
 μετ' αὐτῶν ἀσπάσασθαι ἔνωσιν, καὶ οὕτως ἔχουσιν
 ὁμοιοῦσαι αὐτοῖς; τὰ σωματικά διδόντας δεινά, καὶ
 προσελόμενους τῶν πνευματικῶν τὰ παρόντα, καὶ
 τῆς τῆς ψυχῆς βελτιώσεως τὴν τῶν σωματῶν ἐλευ-
 θερίαν· ἀλλὰ πρότερον ἂν πάντα αὐτοὺς τε ὑπέστην
 τὰ χεῖριστα, ὑμῖν ὑπεθέμην, ἢ αὐτοῖς; ἐνωθῆνα:
 πρότερον καὶ τὰ γε τοιαῦτα συνεβούλευσα ἂν. Νῦν
 δὲ δέος ὑφίρειται, μὴ τὴν σωματικὴν μετὰ καὶ τῆς

qui in insulis, qui ubique terrarum, qui orientem,
 qui septentrionem, qui occidentem inhabitant,
 nobiscumque in ritu conveniunt, non dico solum
 quæ ad corporalia resque temporales atinent
 (non enim tanti essent æstimandæ), verum etiam
 quæ ad animam et integritatem fidei pertinent;
 cum omnes simpliciter, aut major eorum pars,
 partim sponte, partim vi, periclitentur aberrare a
 fide, relinquere Deum, et erroribus infidelium
 consentire. Narrassem hæc, inquam, omnia, nisi
 vos alloquerer, qui omnia melius me nostis. Quis
 enim nescit quod solum nobis relictum refugium
 erat Latinorum amicitia et unio cum eis futura,
 hac re sperantibus et nos ipsos tueri posse, et
 hostes devincere; quodque hoc solum hostem de-
 terreat, et ejus contra nos furorē refrænabat?
 qua re si nunc privabimur, quo fugiemus? qui-
 nam nostræ calamitatis finis erit? quis malorum
 exitus? Et si errare quidem Latinos, et a veritate
 avertere deprehendissemus, nec ipse profecto
 vobis consuluissem eis ita se habentibus uniri,
 temporalium amissione deterritos, et majoris
 præsentia quam futura, corporum quam anima-
 rum liberationem facere hortatus fuisset, imo
 vero et ipse omnia quæcunque acerba potius sus-
 tenuissem, et vobis, ut passi fuissetis, consuluis-
 sem, quam cum eis uniri non recte sapiētib.
 Nunc vero timendum est, et quidem vehementer

ψυχικῆς βλάβης ἐλώμεθα· καὶ τάλπη τὴν τε καὶ εὐσε-
 βῆ φρονούντων αὐτῶν, καὶ οὐδὲν πλανωμένων περὶ
 τὴν πίστιν, εἴπερ μὴδ' οἱ Πατέρες ἡμῶν καὶ αὐτῶν
 καὶ διδάσκαλοι, συμφωνούντων δὲ καὶ τῇ ἡμῶν
 Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ διδασκάλοις τοῖς ἐξ
 Ἑβῆς, ἡμεῖς ἐπὶ κακῷ τῷ σφετέρῳ διαιρεθῆναι τῶν
 τοιοῦτων ἀνδρῶν δικαιοσύμην. Αὐτοὺς μὲν γὰρ
 τοῖς ἐξ Ἑσπέρας Πατέρας ἐπεσθαι φανερώς, καὶ
 ὑμεῖς οἶδ' ὅτι ἔρετε· τούτους δὲ τοῖς ἐξ Ἑβῆς συμ-
 θαίνειν, ἐν ταῦθα διὰ βραχέων ὡς ἐνδὸν ἀποδέδεικται·
 ὡς εἶναι λοιπὸν φανερὸν πᾶσιν, αὐτοὺς ἐπεσθαι
 τοῖς ἁγίοις Ἀστικοῖς τε ἡμᾶς καὶ Ἀνατολικοῖς κοινοῖς
 οὐσι Πατέρας καὶ διδασκάλους. Ποῖω τὸν δικαίω
 τῶν τοιοῦτων διασταίημεν; Τίσιν εὐπροσώποις λό-
 γοις τὴν αὐτῶν φύγιμεν κοινωνίαν; Ποία ἡμῖν
 ἰκανὴ πρὸς Θεὸν ἔσται ἀπολογία τοῦ τοσοῦτου κα-
 κοῦ τῆς τῶν ἀδελφῶν διαίρεσως, ἣν ὥστε αὐτοὺς
 ἀναλεῖν Χριστὸς καὶ πάντας ἔνωσαι, κατήλθε καὶ
 ἐσαρκώθη, καὶ σταυρὸν κατεδέξατο, καὶ παρέδω-
 κεν ἑαυτόν; Ποία δὲ εἰς τὰς μετέπειτα γενεὰς
 ἡμῶν, μᾶλλον δὲ εἰς τὰς νῦν οὖσας; Οὐ γὰρ οἶδα
 εἰ καὶ τι τοῦ ἡμετέρου φύλου ἔσται μετέπειτα ὑπὲρ
 ὧν μεγάλων καὶ πολλῶν ἐκόντες αὐτοῖς συμφορῶν
 ἐπιπέρομεν. Μὴ, πατέρες καὶ ἀδελφοί, μὴ ταύτης
 τῆς γνώμης γενώμεθα· μὴ οὕτω κακῶς περὶ ἡμῶν
 αὐτῶν βουλευσώμεθα· μὴ λύκοι ἀντὶ ποιμένων ὀφθῶ-
 μεν τοῖς βλέπουσιν εἰς ἡμᾶς· μὴ καὶ τὰς ψυχὰς αὐ-
 τοῖς ἀπολώσωμεν καὶ τὰ σώματα προδόντες τοῖς
 πολεμίοις. Ἐγὼ γὰρ, καὶ ἔστω μοι οὗτος ὁ λόγος

C
 ne corporis quoque exitium una cum animi inte-
 ritu etiam eligamus, siquidem quæ vera, quæ pia
 sunt, et nihil erroneum Latinis sapientibus, quem-
 admodum Patres eorum et nostri, Occidentales
 videlicet doctores, ac Orientalibus communibus
 Patribus eadem et consentanea dicentibus, nos
 proprio nostro malo absque ulla ratione ab eis
 dividi vellemus. Quod enim ipsi Occidentales Pa-
 tres sequuntur, vos quoque dicetis. Quod autem
 illi eadem cum Orientalibus sapiant, hac in ora-
 tione breviter et sufficienter probatum est, ita ut
 omnibus manifestum sit Latinos omnes, tum Oc-
 cidentales, tum Orientales Patres sequi, qui
 communes utrisque doctores et Patres sunt. Qua
 igitur ratione a talibus viris dissidebimus? Quam
 excusationem afferre poterimus, cur eis conve-
 nire nolimus? Quæ nobis relinquatur apud Deum
 responsio, quare a fratribus divisi fuerimus, quos
 ut uniret, et ad unum ovile redigeret, ipse de-
 scendit de cælis, incarnatus, et crucifixus est?
 Quæ nostra defensio apud posteros nostros? imo
 vero apud præsentēs homines nostros? Nescio
 enim, an aliqua nostra posteritas erit de tam ma-
 gna, tam gravi calamitate, tot periculis, quæ eis
 ingorimus. Non patiamur hæc, Patres optimi: non
 habeamus hanc sententiam: non ita male nobis
 consulamus et nostris: nolimus lupi pro pastoribus
 illis fieri, qui ad nos respiciunt: non eos

ει; ἀσίμνητον μαρτυρίαν τῷ γένει παντὶ, καὶ πάσι
 Χριστιανοῖς; ταύτης οὐκ ἂν ποτε γενομένη τῆς γνώ-
 μη;· οὐδ' ἂν ποτε προδοίην ἐκὼν τοῦτ' ἐν τῷ κέρει
 καὶ σώματι, καὶ ψυχᾷ, καὶ πίστιν, καὶ πόλιν,
 καὶ τάφου; πατέρων, καὶ ἐλευθερίαν, καὶ πᾶν ὃ τι
 τίμιον, ἅπαντα εὐρίσκω λογίζομενος τῇ τῶν
 Χριστιανῶν διαιρέσει· ἐψόμενα, καὶ τῇ ἀπὸ Λατι-
 νων ἡμῶν σὺν οὐδενὶ δικαίῳ ἀποστάσει καὶ ἐπιβλα-
 βῇ διαιρέσει καὶ τῇ ἔχθρᾳ τῇ πρὸς αὐτούς. Οὐδε-
 μα γάρ μοι εὐλογος φαινομένη αἰτία δοκεῖ, δι' ἣν
 ἂν τὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἐλοίμην κακὰ, καὶ ἦτις
 ἂν ταῦτα ἀντιστηκώσαι· δέδομαι δὲ καὶ ὑμῶν, μάλιστα
 μὲν πάντας τὴν αὐτὴν ἐμοὶ γνώμην λαβεῖν, εἰ δὲ
 μή γε, τοὺς πλείονας· εἰ δ' οὖν, ἀλλ' ἐγὼ μὲν μαρ-
 τύρομαι τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν καὶ ὅμπι τοὺς νυνὶ
 παρόντας, καὶ τοὺς μετέπειτα τοῦ γένους τοῦ ἡμε-
 τέρου, ὡς ἀπαθῶς τε καὶ ἀληθῶς καὶ ἀδόλιγος, ὃ μοι
 ἔδοξεν ἀληθῆ εἶναι καὶ δίκαια καὶ συμφέροντα, ἐξ
 ἀρχῆς καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρηκολουθηκῶς τῶν πρά-
 ματι θετέλεσα λέγων, καὶ οὐδὲν ὑπεστειλάμην εἰ-
 πτεῖν τὰ δοκῶντα, οὐδὲ τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν τοῦ
 κοινῇ συνοίοντος; προσειλόμην· ἀλλὰ τὰ ἐμὰ πάντα
 τῷ Θεῷ ἀναθέμενος; ὅπως ἐκεῖνος βούλοιοτο ἔχειν, ὃ

καὶ ἐκ νέου μοι πάντα τὸν βίον βέλτιον ἢ αὐτὸς
 ἠύχόμεν διωκηκῶς; τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ διὰ τέλος;
 ἐφρονήματα, καὶ πρὸς τοῦτ' ἀποδότητων, καὶ ἔδρων
 πάντα καὶ ἔλεγον, μετὰ τοῦ· σώζειν τὴν ἐν τῇ πι-
 στεί ἀλήθειαν, καθόσον αὐτὸς ἐδυνάμην συνίεναι.
 καὶ τῶν σεματικῶν τῶ γένει ὡς ἐνὸν προνοῶν.
 Ἔμεις δὲ ὅτι ἂν ὑμῖν δόξαιε πράττειν, γνώμης
 οὐσι κυρίως, τοῦτο ποιεῖτε. Νικῆρα δ' ὁμῶς Θεοῦ
 ἡγουμένου καὶ παρ' ὑμῖν τὰ βελτίω. Εἰ δὲ τὰ χεῖρω
 κρατήσῃ, τῆς ἡμῶν ἀμαρτίας λελυμασμένης τοῖς
 πράγμασιν, ἀλλὰ τοῦτό γε ἴστω πᾶν γένος ἀνθρώ-
 πων, καὶ ἡλικία πάσα καὶ τάξις, δεῖ γὰρ αὐτοῖς ἐπι-
 μαρτύρασθαι, ὡς ἀνάτιος; μὲν ἐγὼ τοῦ κακοῦ τοῦ
 τῆ; διαιρέσεως; οὐκ ἐκοινώνησα δὲ ταύτης τῆς γνώ-
 μη;· οὐδὲ δικαίω διαζευχθῆναι Λατίνων παρὰ πᾶν
 τὸ ἐκ τῶν λόγων εἰκός;. Οὐτε γὰρ ἐμαυτὸν πείθω,
 μὴ ἀληθῶς τε καὶ εὐσεβῶς δοξάζειν αὐτούς, καὶ
 ταυτὰ τοῖς ἄλλοις; καὶ τῇ ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ φρονεῖν·
 οὐτ' ἄγνοῦ τὰ ἐνεσθῆν ἐψόμενα τῷ γένει δεινὰ,
 καὶ πάσης τραγῳδίας ἐπικεινὰ· ἀλλὰ καὶ προέγων,
 καὶ εἰρηκα, καὶ πᾶσιν ἐδήλωσα, καὶ ὅπως μὴ γένηται,
 ἐκ τῶν δυνατῶν προερόησα· εἰ δὲ μὴ ἐδυνήθη ἀνῆσαι,
 οὐ τοῦ εἰπόντος; ἀλλὰ τῶν μὴ περισθέντων τὸ ἐγκλημα.

prodamus hostibus, in animarum et corporum
 simul interitum. Ego enim (et sint mihi hæc verba
 in perpetuum testimonium toti nationi, cunctis-
 que Christianis), namque hujus sententiæ ero,
 nec unquam produm corpora, animas, fidem, ci-
 vitates, patrum sepulcra, libertatem, et omnia
 simul, quæ omnia invenio secutura schisma, et
 nostram a Latinis absque aliqua ratione divisio-
 nem. Quænam digna causa est, ob quam tot et
 iam horrenda eligamus pericula. Oro autem et
 rogo, ut etiam vos vel omnes, vel major pars ve-
 strum, eadem quæ ego, de his rebus sentiat, et
 bene communi utilitati consulat. Quod si nolue-
 ritis, ego quidem summum Deum, et vos omnes
 præsentis, et cunctos posteros nostros testor,
 quod sine passione et fraude, quæ vera, qua ju-
 sta, quæ utilia, quæ conducuntia nobis et nostræ
 salutis mihi visa sunt, a principio usque ad hunc
 diem non cessavi dicere, non omni consulere, nec
 timore deterritus (ne quis me Latinis affectum
 putet) tacui, nec propriam securitatem communi
 utilitati præposui: sed me et mea omnia Deo com-
 mendans, et ejus divinæ voluntati subjiciens, qui
 totam mihi vitam ab ineunte ætate melius quam

optassem, direxit atque rexit, commune bonum
 mihi, ut finem, proposui; et ad hoc solum respi-
 ciens et feci et dixi, quæcunque vel feci vel dixi,
 simul et fidei veritatem quoad potui, et corpora-
 lem salutem ut nostri adipiscantur, eonatus. Vos
 vero, cum libera sit vobis voluntas, quodcunque
 agendum videatur, id agatis. Vincant autem nūtu
 divino etiam apud vos, quæ meliora et saniora
 sunt. Quod si (quod absit) pejor sententia supe-
 rabit, hoc tamen omne genus humanum, omnis
 ætas, omnis ordo atque cōditio sciat (protestan-
 dum enim rursus est) quod innocens ego sum ab
 hoc malo, hoc acerbo schismate; nec hujus ubi-
 quam sententiæ fui, nec sum, præter omnem rati-
 onem a Latinis dividi. Nec enim mihi persua-
 deo, non recte et vere de fide eos sapere, et
 eadem quæ sanctos doctores, tam Orientales, tum
 Occidentales, non credere eos. Nec ignoro, quæ
 hinc nos et nostram rempublicam sequentur peri-
 cula, quæ calamitates, quæ excidia. Sed prævidi,
 prædixi, et ne fiant, quoad potui, providi. Quod
 si proficere non potui, non mei dicentis, sed au-
 dientium culpa est.

BESSARIONIS EJUSDEM

Declaratio aliquorum, quæ in dicta oratione dogmatica continentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt.

Notandum primo, quod sancti doctores Orientales etiam in divinis utuntur nomine causæ et causati, largo modo; non quidem, ut limitationem et dependentiam importat, sed prout productionem et emanationem a principio, ejus quod est a prin-

cipio, significat; et ideo me etiam ad Græcos loquentem his nominibus usum esse. Cæterum quia ad quasdam oppositiones Græcorum respondeo breviter, tamen non declaratis primo eorum oppositionibus, sed a tacitam quæstionem respon-

dens, eo quia ad Græcos loquebar, quibus illa nota erant: sciendum, quod cum doctores dicant Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere vel profluere, et cætera similia; et ex hoc appareat Filium quoque Spiritus principium esse, quod contra eos facit; his quatuor evasionibus hanc veritatem evadere conantur. Primo namque, cum rarissime dicant doctores, Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere, sæpissime vero mitti, profluere, prodire, emanare, scaturire, oriri, et hujusmodi, fecerunt sibi hanc voluntariam distinctionem, quod videlicet verbum procedere duntaxat significaret hypostaticam et personalem Spiritus sancti emanationem: cætera vero vocabula, charismatum et donorum ejusdem in nos distributionem, et temporalem in mundum ejus missionem, quam etiam per Filium fieri concedunt. Secundo dicunt, quod ideo dicitur ex Patre per Filium, non quia Filius est principium Spiritus sancti, sed quia Pater et Filius sunt nomina relativa; alterum vero relativorum non potest dici, quin intelligatur alterum; ideo dicendo, Ex Patre, necesse est etiam Filium nominare propter vim ipsius relationis. Tertio, consubstantialitatem Patris et Filii causam esse aiunt, ut ex Patre per Filium Spiritus esse dicatur: cum enim ejusdem substantiæ sint, Pater et Filius, necessario, cum dicitur ex Patre, oportet ut dicatur etiam ex Filio. Quarto, quia nonnunquam, rarissime tamen et apud poetas, quibus ob angustiam metri licet metaphoricè et abusive vocabulis uti, præpositionem per aliquando repererunt idem significare quod præpositio cum; dicunt, Spiritum sanctum ideo dici ex Patre per Filium procedere, quia ex Patre cum Filio simul procedit: et his modis omnes illas auctoritates exponunt, sive pervertunt. Hæc nos ex ipsamet auctoritatum sententia et rationibus verissimis confutavimus, probantes hæc non posse consistere, nec opinionibus et verbis sanctorum doctorum convenire, prout ex ipsis verbis clarius videtur. Præterea sciendum est, quod in tertio œcumenico concilio sanctus Cyrillus contra Nestorium et ejus hæresim inter alia multa quæ sapientissime scripsit, duodecim etiam capitula edidit contra hæreticos Nestorii articulos, quæ Anathematismos appellavit, eo quod in eis er-

rores illius anathematizat; quorum in nono contra Nestorii errorem, qui blasphemabat Filium Dei purum hominem esse, Spiritus sancti gratia per participationem sanctificatum; idem sanctus Cyrillus Spiritum sanctum Spiritum Filii et proprium Filii esse dicit. Post hæc quidam Theodoretus Cyri episcopus, vir quidem litteratissimus, humanæ tamen fragilitati subjectus, superveniens in synodum sero cum patriarcha Antiocheno Joanne, cum reperissent jam Nestorium condemnatum, et pro demeritis suis sede patriarchali Constantinopolitana privatum, indignati quod eis non expectatis conclusum fuerat, defensionem Nestorii susceperunt. Theodoretus igitur, tanquam vir doctissimus, contra duodecim Anathematismos Cyrilli alia duodecim capitula edidit; quorum in nono, ubi sanctus Cyrillus Spiritum sanctum Filii, et proprium Filii, dicit esse, his verbis ait: Quod si Cyrillus Spiritum sanctum proprium Filii dicit, tanquam consubstantialem ei, hoc vero acceptamus: quod si tanquam ex Filio, vel per Filium esse et existentiam habentem, hoc ut blasphemiam ejicimus. Ad hæc totum œcumenicum concilium tertium tacuit, nec increpavit Theodoretum tanquam maledicentem: Cyrillus tamen ad ea respondit, omniaque sua capitula aliis duodecim nevis capitalis ita denuo exponit, ut sententia ejus, etsi non nimis apertis verbis, clare tamen pro nobis esse appareat. Hoc maxime Græcos oblecat, in hoc potissimum confidunt, hoc pro maximo et insolubili argumento putant, quod Theodoro negante Spiritum ex Filio, vel per Filium habere esse et subsistentiam, concilium totum tacuerit, nec eum mendacii et erroris redarguerit; Cyrillus quoque non ita aperte, ut putant, responderit; cum tamen sciant Theodoretum propterea condemnatum, et ab Ecclesia multis abhinc annis ejectum fuisse. Ad hæc igitur tanquam notissima Græcis, non ea latius explicando, ut in oratione videtur, respondetur. Sed nemo de Theodoro viro doctissimo doleat; suam enim recognovit errorem, et in quarto Chalcedonensi generali concilio (super-vixit namque ad illud usque tempus) palam eum confessus, a sancta synodo, tanquam honorabile membrum Ecclesiæ, susceptus et restitutus fuit.

BESSARIONIS

CARDINALIS NICÆNI

MONODIA

IN OBITU MANUELIS PALÆOLOGI IMP.

(Nicolao Perotto, archiepiscopo Spondino interprete. Apud Ezovium Contin. Annal. Baron., ad an. 1472, n. LVI, Græce exstat in bibliotheca S. Marci Veneta, cod. 535.)

Si flere etiam aliquando fas est, et amaram societatem constituere cantus atque doloris, non video quod tempus huic rei accommodari melius possit, quam præsens, in quo quidquid gaudii, lætitiæ ac voluptatis erat, sublatum atque extinctum est, et pro his successit dolor, mœstitia, gemitus. Quod nunc esse nobis solatium amplius potest, quam melioris fortunæ spes, quod tantæ infelicitatis remedium? Tondeatur nunc orbis terrarum, mutant universi vestes, lugubrem omnes habitum sumant, et tam lusingnem calamitatem una voce deplorent. Neque enim mediocrem fecimus jacturam, nec malum passi sumus cui adhiberi remedium possit. Ablatus nobis est repente divus imperator, totius orbis terrarum decus; qui dono quodam Providentiæ rerum gubernacula suscepit, ut tranquillitatem, quietem, felicitatem omnibus præstaret; ut comitum omnium pater esset; ut res humanæ dignitate et gloria florerent. Jamjam omnis fortuna mutata est: labuntur omnia in pejus et res ad pristinum statum redeunt. Mo miserum! quantum unius hominis interitu dampnum res humanæ fecerunt! Abiit ille atque excessit e vita: nobis nihil præter suspiria, et luctum, et lacrymas reliquit. Abstulit e nobis omnem lætitiæ, abstulit felicitatem, abstulit libertatem, et quod omnium pulcherrimum erat, seipsum abstulit. Heu! quis adeo constans, vel durus potius, et vere adamantinus est, qui temperare a lacrymis possit: qui non et animo commoveatur, et toto corpore perhorreat; qui non quereret defunctum, ac gemitu, si fieri possit, revocare in vitam contendat? Cur a nobis tam repente evolasti, piissime imperator? Cur manere nobiscum diutius voluisti? Cur regio illo virtutum tuarum concentu frui nobis ultra non licuit? Suscepisti de nobis hactenus omnem curam et ut ipsi tuti ac laboris expertes viveremus, tu solus maxime semper elaborasti. Testantur hoc populi omnes; testantur omnes provincie; terra omnis et maria omnia testantur. Nunc vero bona omnia tecum ferens abiisti. Quæ jam nobis esse sine

te vitæ jucunditas potest, vel potius quomodo vivere sine te amplius possumus, quasi corpora quibus sublatum sit caput? Mortui enim jam omnes videmur, et ad nihilum redacti sumus. Sol, qui terrarum opera fulgentibus radiis lustras, heu! quam infaustum atque infelicem hunc diem nobis illucescere fecisti! Heu! quam acerbum, indignum ac miserabile spectaculum ipse vidisti! Melius certe fuerat, te sub terris duntaxat errantem, in perpetuis nos tenebris relinquere, quam radiorum tuorum splendore illustrare superiores plagas ut infelicibus oculis bustum hoc cerneremus regii corporis, quod tot pro nobis labores, tot vigilias, tot pericula sæpe subierat. O quales radios occidens, quales rursus orientis emisisti! Correptus est morbo optimus imperator, corpus ejus ita non modo ætate, sed variis etiam laboribus, confectum ac debilitatum erat, ut suspicari mox omnes cœperint quod evenit, tantusque animos omnium repente metus invasit, ut nihil indignius esse ferendum videretur.

Heu! quot preces, quot supplicationes, quot vota pro illius salute, vel potius pro totius orbis terrarum incolumitate omnium generum, ætatum, ordinum fuere! Nemo erat qui mori potius illo superstite, quam mortuo illo vivere amplius vellet. Salutem illius sæpe quisque saluti anteponebat: sciebant namque singuli salutem suam ad singulos homines pertinere, illius vero incolumitatem omnium mortalium et totius orbis terrarum esse communem. Hic enim universon orbem quasi firmissima quedam columna sustinebat, nec labefactari, vexari, everti ullo procellæ genere patiebatur; sed æquo virtutum omnium, quibus præditus erat, temperamento firmum ac stabilem in medio regebat. O quibus artibus, quo labore fundavit imperium, qua virtute firmavit ac stabilivit libertatem, qua clementia auxit populorum suorum fortunas, quietem, felicitatem! O eximie principis admirabilesque virtutes, quibus omnibus omnes superabat, prudentia fortes vincebat, fortitudine prudentes,

* Anno 1419 defuncti. Hæc juvenis adhuc Bessarion peroravit. Manuella scripta collegimus in tomo nostro CLVL

vei ut rectius loquar, consilio callidos, viribus robustos anteibat. Atqui temperantia nemo ei par fuit. Justitia omnibus, qui unquam Romano imperio præserunt, habitus est præstantior. Quid fidem ejus commemorem? quid facilitatem? quid ingenium? quid eximiam rerum omnium scientiam? quid liberalitatem? quid animi magnitudinem? quid humanitatem, mansuetudinem, comitatem? Me miserum! ita lacrymis ac dolore debilitor, ut præ nimio mœrore referre virtutum ejus excellentiam non possim. His omnibus nunc infelicissimi hominum privati sumus. Heu! quantam jacturam non una gens, nec unius civitatis populus, sed omne Christianorum genus in præsentia fecit! O misera hominum conditio! o spes inanes! o dulce quondam nomen imperii! o toties desiderata et aliquando restituta Græcis libertas! o jus inviolabile et sanctissimæ leges! hucce tandem omnia recidistis? hœm! quo pervenimus? hem! quo miseriarum et calamitatis redacti sumus? Luget nunc senatus, mœrent principes, provinciæ omnes queruntur, plorant urbes, fient municipia, squalent coloniæ, domus afficiantur, agri denique ipsi tam mansuetum, tam piûm, tam salutarem principem suspiriis, et lacrymis, et fletu prosequi videntur. O tempus! siccine superioribus malis, ultimum hoc, et omnium, quæ passi unquam fulmus, maximum atque indignissimum addere debebas? siccine cæterorum malorum famam ac recordationem postremi hujus magnitudine obscurare? Etenim quæcunque nobis ante hoc adversa contingebant, utpote bella, conflictus, cædes, spolia et alia quæ ex iis sequi consueverunt divina illa imperatoris sapientia emendabantur in melius. Nunc autem ab illo relictis, quem alium habemus ad quem confugere, quem appellare, cujus præsidium implorare possumus? Deventum est ad extrema malorum omnium, facti sumus quasi pupilli orbatî patre, a quo nostro omnis vita pendeat, cujus assiduo labore omnis nos laboris expertes vitam ducebamus amœnissimam. Jam vero longe nobis emori præstaret, quam in tanta calamitate et miseria vivere. Etenim male vivere, ut poeta inquit, laboriosa res est. O magnum atque intolerabilem dolorem, qui omnes pariter invasit, et neminem reliquit intactum; non virum, non mulierem, non juvenem, non senem! O lugubrem illam famam ac minime optabilem quæ passim pervagata omnes ad funus piissimi imperatoris excitabat! o infelicissima mors illius cujus in vita salus orbis terrarum nitebatur! O suspiria, o lacrymæ, o singultus, o voces acerbissimæ, o amarissimi clamores, o gemitus, o fletus, o luctus omnis sexus, ætatis, ordinis, conditionis! Alii quidem dominum quærebant, alii patrem patriæ, alii imperatorem, alii patronum, alii magistrum, alii juris et legum conditorem, omnes vero eum, qui pro omnibus, ut ille inquit, omnia factus erat. O gravis atque aspera inter eos qui aderant contentio! certabat quisque ut fletu superior videretur. O lacrymarum

A torrentibus obruta tellus ferebatur funus procerum manibus. Undecunque vero civium atque exterorum multitudo consuebat, implentes vias et miserabili gemitu aerem atque æthera complentes. Una omnium vox, unus clamor, unus gemitus erat. Iste vero silens ac mortuus jacebat, nec quæ gerebantur sentiens, nec hominum clamores intelligens. Nihil præter inane cadaver conspiciebatur, et quasi natus unquam non fuisset, aut nunquam imperasset, aut tot annos non vixisset, prorsus omni sensu erat destitutus. Petebatur quidem ab eo ratio cur nos deserere voluisset; pro responso silentium erat. O taciturnitatem invisam et a nobis minime expectatam! Ubi est lingua illa tam erudita, tam suavis, ex qua melle dulcior exire oratio solebat, cujus motu omnia tonare videbantur, cujus ubertas omnem aperiebat quæstionem, omne dubium solvebat, ita vero docebat cuncta, ita sæpe numero auditores excitabat, ut non tam suadere quam rem ante oculos ponere, nec tam accendere alios quam ipse ardere videretur? Unde nunc tam repentinum silentium? Unde tam subita mutatio? An te quoque, optime imperator, superare mortis sævitia potuit, quem Atlanticum pelagus pro nobis periclitantem vidit, quem Italia aspexit, et quæ ultra Italiam sunt occidæ gentes? Ad quas cum petendi adversus Barbaros præsidii gratia profectus fuisses, maximo in honore habitus fuisti. Ex quo facile perspeximus non pecuniarum multitudine, non copiarum numero robur imperii contineri, sed virtute, moderatione ac sapientia principis. O prudentia singularis, quam Latini homines, et natura et multarum rerum experientia prudentissimi, admirari ac stupere solebant, qua adhibitis eloquentiæ suæ nervis, facile Medos et Persas induxit, ut adversus impium illum Turcarum imperatorem arma capesserent, quibus ille parvo interjecto tempore, victus ac profligatus debitas scelerum suorum pœnas luit. Taceo quoties sine armis, sola auctoritate et prudentia, quod pulcherrimum victoriæ genus est, hostes superavit, quamque armis quoque quando res ferret, ita utebatur, ut merito et fortissimus et rei militaris peritissimus haberetur. Quot urbes nuper, quot oppida, et situ et natura locorum munitissima, in Peloponneso recepit! Nonne etiam maximum Thessaliæ partem imperio suo adjecit? Idem et armis strenuus erat, et consilio providus; habebat enim Thucydidem secum, et Xenophontem, et si quis his similis erat, quorum consilio continuo utebatur: ex quo fiebat ut, quemadmodum inquit Homærus, et rex optimus esset et bellator fortissimus, et quod nos addimus, facundissimus orator. At ubi hunc hæc omnia sunt? Ubi plausus, et præconia, et laudes? ubi populorum ineffabilis illa voluptas, quam ex principis virtute, moderatione, clementia, tantam percipiebant, ut, illo imperium regente, beatissimi sibi esse viderentur? O summa rerum tranquillitas! illo pro nobis laborante, se-

curi otio fruebamur. Quis nobis modo imperatorem reddet, quis patrem, quis patronum, quis propugnatorem, quis morum et vitæ magistrum, quis dominum tam beneficum et saluarem? Lugeat nunc Christiana respublica, cuius splendidissimus oculus extinctus est. Incipiat jam terra flebilem cantum; columna corruiat qua sustentari solebat. Omnes nunc saccum induant et cinere spargantur. Remedium non habet ista calamitas. Quis nunc claves tanti imperii tenere, quis tractare totius orbis gubernacula poterit? O litteræ, plorate cultorem vestrum. Perit ille qui vos in cœno et sordibus jacentes crexit et quasi e tenebris ad lucem revocavit; qui tanto vos amore prosequeretur, ut nec publica nec privata negotia, nec curæ aut sollicitudines, nec voluptas aliqua nec somnus distrahere eum a vestro consortio posset. Et quemadmodum vos incredibili studio ac diligentia sequebatur, ita cæteros, ut idem facerent, excitabat; nec adolescentes duntaxat, verum etiam senes ad disciplinam hortabatur. Quod factum est, ut plerique quorum ætas jam ingravescens erat, exemplo optimi imperatoris permoti, ad optimarum artium studia se transtulerint. Sic enim natura comparatum est, ut quales sunt principes, tales etiam subditi fiant; et quemadmodum ea a quibus principes abhorrent, omnibus ludibrio sunt, ita quæ illi honorant, coluntur ab omnibus et in prælio habentur. O leges, o iudices, o forum, o subsellia, o tribunalia, lugete extinctum principem qui vobis tribuerat ut propter iustitiæ et æquitatis administrationem hæc nomina iustissime possideretis. O cives et urbium optimates, mœrete ablatum vobis imperatorem, qui tanta facilitate et prudentia vobiscum de rebus omnibus loquebatur! O pauperes, stele patronum qui vos protegebat, subleuabat, alebat! O quidquid Græci sanguinis usquam est, omnia, ut facitis, lacrymis ac mœrore complete, cum vestro gubernatore privati sitis, qui vos ab omni impetu et procella fortunæ tuebatur, et minantes sæpe bellorum turbines nunc armis et bello, nunc sola prudentia atque auctoritate avertet. Etenim hoc in primis sapientissimi imperatoris proprium erat, nec tempus, nec modum, nec artes belli et pacis ignorare. Hunc profecto opinor etiam hostes atque inimicos ejus magna ex parte prosequi, ac lamentis, et in tam gravi atque acerbo luctu nobiscum misceri. Vicit omnes principis virtus, cuius tanta vis est, ut etiam ab hostibus honoretur. O Byzantium, Byzantium! omnium urbium clarissimum lumen, decus orbis terrarum, naufragiorum portus, miserorum perfugium, præsidium omnium honorum, qualem imperatorem, quanta sapientia, pietate, clementia præditum hactenus habuisti! qui tibi pristinam libertatem, dignitatem, fortunam, Imperium restituit; qui hostes tuos dominari antea solitos, tibi subiecit; qui pacis eis leges præter spem omnium dedit. Heu! in quantas nunc arumnas incidisti! Infelix! amisisti

A decus illud atque ornamentum, quod omnium pulcherrimum habebas. Ubi nunc est tua illa aurea cæsaries, ubi mortalibus omnibus gratus aspectus? Heu! quales tibi crines, quibus virtutibus intortos impia mors evulsit! qualem oculum abstulit, quod caput abscidit, et te seminecem ac gemimortuam, imo vero mortuam prorsus atque immobilem reliquit! Heu! quam latum et quam spatiosum campum tibi proposuit, lacrymarum et luctus, minime quidem tibi optabilem. Verumtamen ita factum est, et tu ista pateris; quid enim facere potes, Deo ita iubente? Stames nunc tui filii, miserabilem induit habitum, et flebilem cantum inchoantes. O varii multiplicesque sermones in animo illius, quasi in venerabili quodam diversorio dispositi, et inde veluti ex abundantissimo fonte manantes! Hi quidem fidem, pietatem, religionem extollebant; illi templa, sacrificia, dies festos ornabant; alii de virtute et moribus disputabant; nonnulli vitia insectabantur; plerique, quid agendum, quid vitandum esset, incredibili facilitate, splendore, gratia, discerebant. Testes sunt, qui exstant illius libri, summam doctrinam, singulare ingenium et divinam sapientiam præ se ferentes, quanquam infelicibus nobis longe præstaret vivum illum, ac concionantem admirari, quam post cineres ex illius scriptis vitæ, et virtutis, et morum facere conjecturam. Magnam certe jacturam omnes fecerunt, sed nos in primis qui adhuc adolescentes talem virum, prius fere quam nosse possumus, amisimus. Non licuit nobis orantem sæpius audire, non concionanti plausum reddere, non illi priusquam e vita discederet, primitias ingenii nostri qualescunque essent, offerre. Nunc vero, me miserum atque infelicem! mœroris et lacrymarum et luctus offerre primitias cogimur. Heu! in quæ tempora reservati sumus, quam amarum nobis certamen, mors invida, proposuit! O clades omnibus quæ unquam fuerunt cladibus major! quomodo vivere amplius poterimus! quomodo infelicem hanc animam, quantumcunque vite superstit, in tanto luctu ac mœrore traducere! Ubi nunc est regius ille pro nobis semper pervigil oculus quem nunquam vincere somnus poterat, rerum, ut Homerus inquit, omnium dominitor. Vigilabat ille noctes totas, aut meditans aliquid, aut legens; dies in sermonibus atque negotiis consumebat. Optime imperator! quomodo sustinere sub hoc amaro lapide tantum otium poteris, qui quasi pennas habens, circumvolitare totum orbem solebas? Quomodo tam diuturnum silentium ferre, cuius oratio, quasi cantus Sirenum, demulcebat hominum aures, et quasi magnes ferarum, quocunque vellet, semper trahebat? Verum tu quidem abiisti, et ad meliora habitacula vocatus migrasti in cœlum, ubi perpetuam sedem fide, religione, virtute tibi paraveras. Nos autem cur in tanto luctu et mœrore, et lacrymis reliquisti? Cur discedens omnes non vocasti? Mori enim tecum quam siue te vivere commodius fuisset!

BESSARIONIS HIEROMONACHI

IAMBI

IN OBITU THEODORÆ AUGUSTÆ

(Leo Allat. De consensu, p. 285.)

Narrat Theodosius Zygomala, epistola ad Martinum Crusium, in obsidione Constantinopolitana atrox Constantini imperatoris facinus; quippe qui sacrorum mysteriorum participes factos liberos, affines atque propinquos, decollari iusserit, ne in Turcarum servitutem venirent: Φέρεται δὲ λόγος, δτι πρότερον μεταδούς τῶν θείων μυστηρίων τοῖς παῖσιν αὐτοῦ, τῇ βασιλείᾳ καὶ πολλοῖς συγγενέσι, καὶ οἰκείοις, ἅπαντας ἀποκεφαλίσθηναι προσέταξεν, τοῦ μὴ αἰχμαλωσίας τυχεῖν. Βασιλέως ὄνομα ὑστάτης οὐκ οἶδα. Ἡρώτησα γὰρ πολλοὺς καὶ οὐδείς μοι εἶπε λέγειν ἀληθείας ῥήματα, ἢ γραφῆν δεῖξαι. Fertur hunc, postquam prius sacra mysteria liberis suis et imperatrici et multis consanguineis et propinquis impertivisset, hos omnes decollari iussisse, ne in hostium potestatem vivi inciderent. Imperatricis ultimæ nomen nescio, licet multos interrogaverim; sed nemo mihi veritatem dicere potuit, aut historiam ostendere. Rumor hic falsus omnino est. Constantius enim neque filios habuit, et demortuis illius uxoribus, priore Theodora, principis Caroli filia, et secunda Æcatharina Catalusa, domini Lemni insulæ, antequam tertiam duceret regis Iberorum filiam, cum qua contraxerat matrimonium, Turca Constantinopolin invasit, eoque contrucidato occupat. In primam Theodoram, quæ in partu occubuerat, sunt apud me iambi sepulcrales Bessarionis, adhuc hieromonachi, ut ea ferebat ætas, non inelegantes. Ut varietate tædium effugias, lector, et mutatione rerum animum leves, eos hic apponam.

Ἦν ἂν τις εἴποι μηδαμῶς ἐνδοιάσας,
Μίμημα' ἀνεξέλεγκτον οὐκ εἰκόνας,
Ἄγαλα καλοῖς, φεῖ! ἔσοις διαπρέπον,
Σεφλὴν χερτίων καὶ φρονήσεως ἔρον,
Γένους τε κόσμον καὶ ζῆνὴν παντασίαν.
Ταύτην ὁ λυγρὸς οὐτοσι κρύψας τάφος
Ἄψυχον, ἄπνουν, καὶ λόγου παντὸς δίχα
Δείκνυσι πᾶσιν. Ὡ ξένου μυστηρίου!
Ταύτην Λατίων ἐκ γένους βλαστησάση
Ῥίζης ἀνάσχουση τε τῆς Ἰταλίδος
Γοναί; ἀγαθοὶ πατέρες φίλου τέκνου;
Ἐφθησαν ὄντας σφῶν γίνετι κόσμος μέγας.
Ὡς οὖν ἔχουσα καὶ γένους τε, καὶ τρόπου
Ἄρμόζεται δὴ πρὸς γάμου κοινωνίαν
Ἄρην πνέοντι, καὶ φόνους ἐν ταῖς μάχαις
Αἰσθησεως θρόνῳ τε καὶ φρενῶν βάθει
Δεινῷ μαχητῇ Κωνσταντίνῳ δεσπότην,
Καταξιοῦται βασιλεῖου καὶ λέχους
Καὶ κλήσεως πρὸς. Καὶ γὰρ εἶχεν ἄξιος;
Συζήτασα δὲ γρόνον βραχύν, καὶ πάνυ
Τούτω, μετέστη πρὸς μονὰς οὐρανοῦς
Ὀδῶσιν αὐταῖς προσλιποῦσα τὸν βίον,
Ὅπως ὀδυνῶν ἐξιοῦσα τοῦ βίου
Χαρὰς ἀλγέτου τῆς ἐν Οὐλύμπῳ τύχῃ
Ἦν μὴ μαρταίνει μηδὲ καλύπτει χρόνος;
Ποθεῖσα πάντως, καὶ ἐφευροῦσα στέφος.

Frustra ergo ultimæ imperatricis, quæ nulla erat, nomen quærimus. Nec alii illi propinquiores Andrea, Manuele et Joanne Thomæ Palæologi despote filii, qui excidio supervixere, ut alii commemorant. Quamvis verum sit, nocte ante funestum illud excidium, imperatorem aliosque primarios viros in angustissimum Sanctæ Sophiæ templum ingressos, precibus ibidem et lacrymis effusis, sacramenta et immaculata mysteria percepisse, et in palatium cum regressum; veniam ab omnibus petiisse; tum demum ad bellum se accinxisse.

A Quam sane quis dixerit minime dubitans imitationem omni reprehensione superiorem unius imaginis, statuum bonie, heu quantis! excellentem, simulacrum gratiatum, et prudentiæ terminum, et generis ornamentum, et convivium lautissimum omnibus expositum. Hanc terra, hoc cum abscondisset sepulcrum exanimem nec spirantem, et omni sermone destitutam, omnibus monstrat. O admirandum arcanum! Huic, ex Latinorum genere pullulanti, exortæque ex radice Itala, progenitores boni parentesque amici surculi visi sunt esse, proprioque generi magnum ornamentum. Tanquam itaque ea, quæ ei genere et moribus præcelleret, B conjungitur in matrimonii societate Martem spirantem, necesseque in conflictibus, sensus mentisque profunditate experto bellatori Constantino despote; et toro imperiali digna sit, nec non et appellatione, quibus indigna non erat. Cum quo cum vixisset parvum nimium ad tempus, ad mansiones cælestes translata est, in ipsis partus doloribus vitam linquens, ut e vitæ doloribus exiens, lætitiæ nunquam desinentis in cælo particeps fieret, quam non tabefacit neque obscurat tempus, amoribus omnino indulgens, et coronam possidens.

BESSARIONIS

EPISCOPI TUSCULANI, CARDINALIS NICÆNI

DE EA PARTE EVANGELII JOANNIS

UBI SCRIBITUR :

Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἔως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ; Si eum volo manere donec veniam, quid ad te ?

ERUDITA ET VALDE UTILIS DISCEPTIO *.

Reverendo ac erudito Patri D. ULDERICO FABRO, cœnobii Dominici Sepulcri in Denkendorf præposito dignissimo et patrono suo de se bene merito, Joannes ALEXANDER BRASSICANUS jureconsultus S. D. P.

Video quosdam in eam opinionem, et illam quidem mire per^{versam}, adductos esse, Præsul ornatisime, ut infelicissimum tot sectarum atque doctrinarum proventum, quibus inter se minus quam horologiis convenit, jam non in angulis tantum, qui γωνιοσομυκῶν mos est, sed propalam et publice pro suggestu Græcis litteris impotent. Qua re quid vel indignius cogitari vel ineptius etiam dici possit, quis ex iis qui vel mediocriter eruditi sunt non intelligit ? Sic et terræ matris beneficia, si diis placet, accusemus ; sic elementa damnemus ; sic denique, ut ille inquit, θεῶν ἐπιχυδία δῶρα in jus rapiamus, quæ omnia et incalpata et nostris usibus ubique servientia, nos ipsi qui abutimur, deteriora et merito reprehendenda efficiamus. Quoniam autem, Ulriche præstantissime, cum superioribus diebus in cœnobio tuo essem, de eadem illa re, quæ tua est egregia eruditio cum summa modestia conjuncta, et exquisita suavitate verborum, et acerrimo cum judicio dissertabas, arbitratus sum me non vulgare operæ pretium esse facturum, si simul et tui demerendi studio, et illius præposteræ opinionis confutandæ causa, D. Bessarionis cardinalis doctissimi commentariolum in hoc argumenti genere doctissimum ad te mitterem. Nam ex illo, quod alias te comprobasse certo scio, liquido intelligis, quis usus sit Græcarum litterarum, præsertim in libris sacris, quæ necessitas, quæ dignitas, et quæ tandem illarum ratio habenda sit. Quando qui hoc præsidio carent, fieri non potest, ut non pueriliter hallucinentur, ut non graviter impingant, ut non omnium maximo malo cæcutiant. Deprehendes etiam, quodnam felicioris interpretis officium, quæ cura, quæ diligentia esse debeat, quam non temere de translationibus judicandum sit. Id quod hæc ætate peculiare vitium est, interpretem videlicet in hujus linguæ versione damnare, in qua vix ultra alphabetum progressus fueris. Cujus rei vel unus ille sedentarius sutor, cum contra Erasmus scriberet, pulcherrimum specimen dedit. Insuit præterea et alia huic libello lectu dignissima et huic sæculo quasi nata, quem tu, veluti perpetuo consuevisti, eo animo accipe quo nos tibi dedicavimus. Sic certè significationem aliquam dare volui, ut qui nihil non tibi debeo, vel aliquam mediocrem portionem persolvisse videar, donec ex omni parte solvendo esse possim. Vale, præposite optime, ac amice charissime.

Viennæ Austria, anno a nato Jesu 1552, mensis Januarii die 5.

SAPIENTISSIMI D. BESSARIONIS

S. R. E. CARDINALIS

In illud Evangelii secundum Joannem : Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἔως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ; Si volo eum manere donec veniam, quid ad te ?

Cum nuper sacrum Evangelium Joannis Evangeliste in ejus festivitate Latine legeretur, ventumque esset ad eam partem ubi, Petrus a Salvatore

de Joanne querrens, inquit, *Hic autem quid ?* et Dominus respondit, juxta Græcæ quidem litteræ veritatem : *Si eum volo manere donec veniam, quid*

(1) Hagencæ, ap. Joan. Secerium excudebatur anno a Christo nato M^bXXXII, mense vero Februario. Existat in bibliotheca Mazarinka sub num. 11,621.

ad te? juxta Latinam vero interpretationem: *Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* Quæsit a me quidam, an recte interpretes eam particulam in Latinum vertisset? Cui ego: Recte quidem ab initio translata fuisse arbitror, et *si*, non *sic*, ab interprete scriptum existisse; sed postea (quod accidere frequenter solet) vitio dormitantis librarii, *si* conjunctionem in adverbium *sic* fuisse conversam, una littera addita. Facilis est enim ad errorem lapsus, quoties dictio aliquid significans in dictionem aliud significantem, una duntaxat addita vel detracta littera, commutari potest. Tum alii quidam ex his qui aderant, contradicere, non *si*, sed *sic* legi debere asseverantes beneque se habere Latinum sermonem dicentes, et aut rectiorem esse Græco, aut illo non minus rectum, quandoquidem sive *si*, sive *sic* dicatur, eadem sit utriusque sententia. Quod vero rectius se haberet sermo Latinus, minime ausi sunt prosequi, stulte id a se dictum intelligentes, et contentionis potius gratia quam veritatis. Siquidem Evangelista Joannes et Evangelium suum Græco, non Latino sermone composuit, et τὰν conjunctione usus est, quæ, in Latinum versa, *si* absque ulla ambiguitate significat. Interpretes vero, quicumque is quidem fuerit, nec tanta Spiritus gratia, quanta Joannes illustratus fuisse existimandus est, et verbo usus est ad errorem proclivi, quippe addita *si* conjunctioni, per ignorantiam sive incuriam librariorum, *si* littera, omnis sententia subvertitur et pro conjunctione, quæ dubia est, adverbium efficitur affirmandi. Quod vero æque bene Latinus sermo se habeat, argumentis quibusdam conati sunt ostendere, quæ breviter hoc loco referenda existimavimus, et ad ea quantum divinus favor concesserit, respondendum. Primo enim id auctoritate Hieronymi et Augustini et aliorum Latinorum doctorum confirmant, quos eo in loco non *si*, sed *sic*, scripsisse et ita eam partem exposuisse constat. Hos enim non est verisimile et veritatem latuisse, qui et sapientiores nobis fuere et non modo Latinæ, sed etiam Græcæ linguæ doctores, quando præsertim ante ipsorum quoque ætatem non *si*, sed *sic* apud Latinos scriptum fuisse animadvertitur. Post hæc asserunt, nihil in sacra Scriptura innovandum esse, præcipueque in Evangelio, ubi vel unum apicem, aut unum iota immutare nefas est. Daretur enim hoc modo facultas volentibus Scripturam sacram corrumpere, quod nullo modo est permittendum. Cum igitur apud Latinos Evangelium sic habeat, asseri aliter mutarive sine crimine non posse. Præterea *si* conjunctionem inquirunt aliquando affirmative, nonnunquam vero et dubitative accipi, et cum præsentis vel præteriti indicativo adiungitur, quæ tempora certiora sunt et quasi determinatam rem notamque significant, affirmative capi, cum vero subjunctivo adnectitur, dubitative. Quod si futuro jungatur, tunc propter

A incertitudinem sui, nec cum indicativo omnino affirmare, nec cum subjunctivo prorsus esse accipiendum; præsentis vero etiam subjunctivo adiungitur, certitudinem significare. Hanc eorum sententiam quibusdam Virgillii ac Ciceronis exemplis nituntur affirmare. Cum igitur apud Græcos ita scriptum sit, τὰν θέλω, hoc est, *si velim*, procul dubio certitudinem utrobique significari asserunt. Ideoque seu, *si velim*, ut Græci, sive *sic volo*, ut Latini, dicamus, unam prorsus et eandem esse sententiam. Postremo ubi negatio, inquirunt, vel ambiguitas locum non habet, indicativo cum *si* conjunctione utendum est. In hoc vero, de quo loquimur, Evangelii loco, nulla habet locum ambiguitas. Indicativo igitur adiungenda illa conjunctio, et, *si volo*, dicendum, quod idem est ac *si* diceretur, *sic volo*; idcirco, *sic volo* in Evangelio legendum. Quod vero hæc duobus significent, hujusmodi confirmant exemplo. Si quis enim, inquirunt, alicui in die Veneris carnes edenti ita dixerit, Tunc die Veneris carnes edis? et ille ita respondeat, Si edo, quid ad te? Profecto *si edo* idem est ac *si* diceretur, *sic edo*, vel *ita edo*, quid ad te? Quemadmodum igitur *si edo* et *sic edo* unum sunt, ita etiam *si volo* et *sic volo* idem esse fatendum censent. Quod si quis causam flagitet cur Evangelista dixerit, *Et non dixit Jesus quod non moritur, sed, Si eum volo manere*, nihil eum dicere asserunt: primo enim non vim et sensum verborum, sed verba ipsa ab Evangelista negari, deinde et *sic volo* significare sic velle eum manere, sed voluisse Christum reprehendere Petrum, veluti queritabundum de his quæ ad se minime pertinent. Concludunt ergo injuriam fieri Evangelio, si quis hunc locum mutet, moriendumque potius esse quam tale aliquid tentandum; nec debere quemquam catholicum putari, qui mutandam hanc Evangelii auctoritatem existimet, censendumque eum qui id ausus fuerit, etiam pejora facturum addita ei auctoritate atque potentia.

Hæc quidem illi. Nos vero ad ea hunc in modum respondemus. Oportet enim qui aliquid ex una in aliam transfert linguam, et linguam ipsam nosse quam transfert, et ejus non modo sententiæ veritatem, sed etiam verba de verbis exprimere, idque præsertim in sacris litteris, ubi non modo verba ipsa custodiri, sed ordo quoque verborum, quoad ejus fieri potest, servari debet. Siquidem in sacra Scriptura etiam ordo ipse verborum, ut Hieronymus ad Pammachium scribens inquit, mysterium est; periculosum est enim aliquid in ea mutare, nisi proprietas linguæ, in quam fit translatio, tantam interim observantiam non patiatur; tunc enim licet diversorum verborum ambitu eandem fideliter representare sententiam. Sed hoc in præsentia locum non habet. Cum hæc ita sint, illud quoque animadvertere convenit, quod licet nonnullorum opinio fuerit, beatum Joannem Evangelistam non-

dum vita sanctum es, sed secundum Christi adventum vivendo præstolari, vera tamen sanctorum doctorum sententia est, mortuum eum esse, non tamen per martyrrium, nec infirmitate primo maceratum, vel mortis dolore et angustia oppressum, sed sua sponte, dum sanus esset, ad sepulcrum, ejus jussione per discipulos fossum, descendisse, jacuisse, spiritum Creatori reddidisse et ad patres appositum fuisse. Legant qui volunt Hieronymum in Prologis, tum ejus, de quo loquimur, Evangelii Joannis, tum libri Apocalypsis, cujus ea sunt verba que modo retulimus. Legant Augustinum super Joanne ubi de hac questione agit. Legant Chrysostomum in multis locis, cæterosque quamplurimos et cum tot tantisque doctoribus idem ipsi quoque sentiant (ut fas est). Nam etsi aliqui ex recentioribus aliter senserint, nonnulli tamen ex eis, et ii quidem inter illos doctiores habiti, illis aperte contradicunt, eorum quos diximus doctorum sententiam probantes, et quantum in eis est, de novo excogitatis rationibus corroborantes, adeo ut hæc sanctorum de morte Joannis opinio aut necessaria sit et omni dubitatione carens, aut si dubia sit, apud paucissimos sit dubia, quod et piæ non sit dulcitare. Tamen ut disputationis gratia in presentia concedatur, illud certe manifestum est, mortuum esse Joannem, plus certi habere quam ambigui; vivere verò, certi nihil, sed ambigui plurimum, cum nullus ex priscis Patribus sanctisque doctoribus id affirmet. Neminem præterea latere debet, sacros libros Veteris Novique Testamenti ab ipsis Ecclesiæ nascentis exordiis apud Latinos tum ex Hebræo ut veteres, tum e Græco, ut et novos et veteres, per Septuaginta Interpretes editos fuisse longo ante Hieronymum tempore, trecentis scilicet et amplius annis, qua editione sancta Latina Ecclesia tunc utebatur, eamque veteres sanctissimi doctores, Cyprianus, Hilarius, Augustinus, Hieronymo coætaneus, imo vero illo sene ipse juvenis, exposuere. Multos præterea fuisse sacrarum litterarum e Græco in Latinum interpretes, testatur Augustinus in tertio *De doctrina Christiana* libro, ita inquit: Qui enim Scripturam ex Hebræa in Latinam veterum linguam, numerari possunt; qui autem e Græca interpretati sunt, nullo modo. Hanc tantum Scripturam multo post tempore superveniens Hieronymus, egregius doctor, denuo veterem ex Hebræo, novam e Græco fonte traduxit; qua in re etsi multis præbuit latrandi contra se causam, multa tamen aliter quam edita a prioribus fuerant dictavit, et, ut ipse dicit, emendavit atque correxit, nec cæteras solum Scripturæ partes, sed ipsa quoque Evangelia. Hæc enim sunt ejus verba adversus detractores suos, quæ modo retulimus. Ita tamen probata ab omnibus ejus translatio fuit, ut antiqua, vel, ut verius dicam, tot antiquis interpretationibus oblitteratis, Hieronymiana duntaxat

A traductione catholica utatur Ecclesia. Legat qui vult ejus ad Pammachium *de optimo genere interpretandi* epistolas, ad Marcellum *contra detractores* suos, ad beatum Augustinum quamplurimas ejus defensiones, et ita esse intelliget. Quid vero ad Damasum pontificem Romanum in præfatione super Matthæum scribat, si libet, videamus. Novum, inquit, opus me facere cogis ex veteri, et post exemplaria Scripturarum toto orbe diffusa, quasi quidam arbiter sedeam, et quia inter se variant, quæ sunt illa quæ cum Græca consentiant, veritate discernam. E quibus omnibus luce clarius apparet, liceatne, et piæ an nefas sit sacram Scripturam ex alia translata lingua ad originalis linguam, unde traducta est, veritatem reducere. Post hæc memoria repetenda sunt, quæ sancti doctores de profundo multiplicique sacrarum Scripturarum intellectu edixerint, quanta de varia ejusdem dicti expositione non modo sentiunt, verum etiam præseferunt, exponentes eas multiplicibus variisque sententiis. Hinc est quod sanctam Scripturam profundissimo comparant pelago, ex quo quantumlibet aquæ haurias, plus tamen semper est quod superest. Idecirco eam asseunt plures diversasque expositiones suscipere, omnes tamen veras. Hoc autem adeo plerique omnes affirmant Ecclesiæ doctores, ut supervacuum sit ad id probandum testes adducere, præsertim brevitati studentibus. Postremo illud sciendum est, exemplaria tribus modis depravari solere, appositione, aut commutatione, aut subtractione. Appositione quidem, cum pro arbitrio nostræ id supplere volumus in Scripturis, quod imperfectum ac minus continens existimamus, sicut est in libro Regum, ubi cum tractatur de secunda diffusione Philistinorum in valle Raphaim, insertur: *Consultit autem David Dominum*, et in quibusdam mendosis codicibus additum reperitur, *Si ascendam ad Philistium, et dabis eos in manu mea*¹, quod in Hebræo fonte non reperitur, juxta eorum sententiam, qui eam linguam apprimè callept. Sed quia in prima Philistinorum diffusionem legitur, hic quoque nonnulli censere debuerunt repetendum. At in Genesi eo in loco, ubi dicitur: *Nonne pro Rachel servivi tibi? quare imposuisti mihi*²? quidam superfluo addunt *Liam*. Commutatione vero, cum syllabarum aut partium similitudine vel ambiguitate decepti, nunc detrahendo aliquid, nunc addendo, interdum aut mutando ad nostri arbitrii coniecturam, partes pro partibus variamus, ut in Exodo: *Cunctus autem populus videbat voces*³, pro *videbat* plerique *audiebat* scripsere eo quod vox audiri potius soleat quam videri. Et in Genesi, *Cum Joseph duodecim esset annorum*⁴ pro *decem et septem*. Et in Lamentationibus Jeremiæ pro *vastatio et contritio vaticinatio et contritio*. Et in Amos propheta *tonso rem gregis*, pro *tonsura regis*. Subtractione autem, cum de Scriptura minuere aliquid præsumimus, sine

¹ II Reg. v, 19. ² Gen. xxix, 25. ³ Exod. xx, 13. ⁴ Gen. xxxvii, 2.

quo plenus nihilominus redditur intellectus, ut est illud in Ezechiele : *Et dixit ad virum, qui indutus erat lineis et ait* ¹, hoc quod ultimo ponitur, scilicet, *et ait, si quis præsumeret diminueri, intellectui nullatenus derogaret.* Et in Zacharia : *Ipsæ edificabit templum Domino et exstruet templum Domino* ², quod postremo ponitur *et exstruet templum Domino* de multis exemplaribus detractum est. Quod si quis de his plura desiderat testimonia et latius nosse hanc rem cupit, Nicolaum legat tituli Damasi diaconum et bibliothecæ suffraganeum, virum, quantum intelligere licet, Hebræicæ lingue peritissimum, qui, Lucii secundi Romani pontificis tempore, ad Petrum basilicæ Sancti Petri canonicum scribens, de exactæ Scripturæ emendatione multa disseruit. Nobis enim prolixitatem fugientibus, satis est uno vel duobus testimoniis quod probare volumus, astruere, lectorem impigrum ad eos, a quibus nos hæc sumpsimus remittentibus. Plura namque idem Nicolaus ait : Lustrans armaria, nequibus hoc adipisci, veracia scilicet exemplaria invenire, quia et quæ a doctissimis viris dicebantur correctæ, unoquoque in suo sensu abundante, adeo discrepabant, ut pene quot codices, tot exemplaria reperirem, usque adeo etiam millesimo fere post interpretationem Hieronymi anno, codices sacræ Scripturæ mendosi atque corrupti erant, et ita inter se in plerisque discrepantes, ut quæ Hieronymus ad Damasum scripserat, eadem Nicolaus, post tot annorum circula, scribat ad Petrum, tot scilicet exemplaria esse quot codices. Addit præterea se nonnulla comperisse de Hebræo abesse, quæ tamen in omnibus Latinis codicibus pariformiter reperiuntur. Quod enim in Genesi est, *Dixit Cain ad Abel fratrem suum, Egrediamur foras* ³, quamvis in omnibus Latinis codicibus ita legatur, in Hebræicis tantum illud, *Egrediamur foras*, non esse scriptum; et eodem modo de cæteris quibusdam ait. Cujus rei causam, sive quod Hieronymus in aliis reperta translationibus, in sua etiam connexerit, sive ab alio, usu pristino prævalente, postmodum connexa sint, nescire se asserit. Additque hoc sui studii fuisse, quoad potuit, superflua resecare, transformata reformare, et ea rursus addere quæ a præsumptoribus tanquam superflua fuerant amputata. Ita vir ille doctus, etiam longissimo post Hieronymi editionem tempore, multa putavit, imo vero certo tenuit, vel apposita, vel commutata, vel detracta, quemadmodum et ante Hieronymi tempora fuerant, et ideo detrahenda, readdenda, emendanda et corrigenda esse. His igitur ita cognitis, nunc ad rem ipsam de qua quæstio est, veniamus.

Cum sacrum Joannis Evangelium Joannes ipse apostolus et Evangelista, Spiritus sancti gratia plenus, Græco sermone scripserit, nulli dubium esse debet, quamlibet translationem originali litteræ minime respondentem, non rectam esse, sed

A vitiajam atque mendosam; opusque esse ut is qui ex una in aliam linguam aliquid transferat, eam ex qua fit translatio, in omnibus, quantum fieri potest, sequatur, si se veritatis interpretem esse atque videri cupit. Quod si quis in interpretis opere error animadvertitur, si qua dubitatio oritur, profecto eo recurrendum est, unde facta est translatio. Audi enim quid beatus Hieronymus in præfatione super Matthæum scribat : Si veritas, inquit, est quærenda de pluribus, cur non ad Græcam originem recurrentes, ea quæ vel a vitiosis interpretibus male dicta, vel a præsumptoribus imperitis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus aut addita sunt, aut motata corrigimus? Augustinus quoque in secundo *De doctrina Christiana* libro ita inquit : Latine quidem lingue homines quos nunc instruendos suscepimus, duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem opus habent, Hebrææ scilicet et Græcæ, ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Rursus : Codicibus emendandis primitus vigilare debet solertia eorum; qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati cedant. Et iterum : Libros autem Novi Testamenti, si quid in Latine varietatibus titubat, Græcis cedere oportere non dubium est. Nonne his sanctissimorum doctorum verbis instrui mur, cum multa fuisse et esse vel interpretum varietate, vel imperite emendantium vitio, vel dormitantium librariorum incuria depravata, tum ea corrigi licere atque debere? Per illam quippe regulam monemur, in Inquisitione veritatis atque ejus investigatione ad originalem linguam et exemplaria præcedentia recurrendum esse, ac Latinorum librorum varietatem Græcis cedere oportere. Videndum itaque primo, quomodo se habeat in Græcæ atque originali lingua, hæc, de qua quærimus, Evangelii auctoritas, et an sermo Latinus Græco consentiat; quod si dissentiat, an id facile potuerit dormitantium librariorum vitio fieri, et an in aliis quoque simile aliquid fieri potuerit factumve sit absque sancti doctoris peritissimique interpretis Hieronymi culpa aut reprehensione. Deinde aliquot rationibus Græca littera comprobanda ac confirmanda est. Postremo rationes ab adversario adductæ solvendæ sunt.

Apud Græcos manifestus est sensus Evangelii, neque aliqua verborum ambiguitate involutus; aperte namque apud illos ita scribitur, *Ἐάν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, εἰ πρὸς σέ;* quod nisi ita interpretatur, ut dicat, *Si eum velim, vel, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?* recto interpretatum esse non potest; Græca enim illa conjunctio *ἔάν* nihil aliud quam si conditionalem conjunctionem causalemve significat, tantumque interest inter *ἔάν*, id est *si*, et, *οὕτως*, hoc est *sic*, apud Græcos, quantum fere inter duo contraria.

¹ Ezech. ix, 11. ² Zachar. vi, 12. ³ Gen. iv, 8.

Siquidem $\epsilon\alpha\nu$ ambiguum, $\omicron\upsilon\tau\omega\varsigma$ vero certissimam rem significat, ut nullo modo suspicari quis possit, librarum vitio hoc apud Græcos evenire potuisse. Nulla enim in una duarum dictionum littera est quæ sit, in altera; nulla inter eam est penitus similitudo, quippe $\epsilon\alpha\nu$ tribus litteris componitur quod Latine significat *si*, $\omicron\upsilon\tau\omega\varsigma$ vero, quod *sic* a Latinis interpretatur, quinque litteras habet, tanta inter has duas dictiones apud Græcos differentia est. Quomodo igitur se apud Græcos habeat hic, de quo loquimur, Evangelii locus, et quomodo Latinus sermo in hoc à Græco dissentiat, satis ex his quæ diximus apparet. Quod autem in Latina lingua facile talis error evenire potuerit, in promptu est intuenti, quanta sit harum duarum dictionum *si* et *sic* similitudo atque vicinitas. Unica enim littera *e*, dormitantis lectoris vitio addita, illud *si* et *sic* mutare potuit, quemadmodum *tonsuram regis* in *tonsorem gregis*, et *vastationem* in *vaticinationem* mutata fuisse, non nostra, sed antiquorum doctorum sententia supra demonstravimus manifesteque ostendimus. Idem multis quæque aliis in locis factum existisse probari potest. Mox in ipso fere initio ejusdem Evangelii Joannis ubi, $\text{Οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός; Nec ex voluntate carnis}$, alii, imperiti quidam *nec ex voluptate carnis* scribunt, *n* in *p* commutantes, quod scilicet ad carnem pertineat ipsa voluptas. Et apud eundem post verba Christi quibus affatus est Matrem, et eam Joanni, quem diligebat, commendavit, subjunguntur ipsius apostoli verba de se loquentis, $\text{Ἐλαβὲν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια}$, hoc est, *Acceptit eam discipulus ille in sua*, id est, in domum suam traduxit, communiter tamen Latini omnes codices habent, *acceptit eam in suam*, *m* littera addita; quasi dicatur, in suam matrem, ob Christi scilicet verba, dicentis: *Mulier, ecce filius tuus*, et ad discipulum: *Ecce mater tua*, quod evenire in Græco sermone non potest, ubi nulla est dubitatio vel ambiguitas; et: τὰ ἴδια enim, id est, *in sua*, nomen est generis neutri, casus accusativi, numeri pluralis; et: ἐαυτοῦ vero, id est *in suam*, pronomen est reciprocum, numeri singularis, casus genitivi; proinde nullus Græcorum librariorum in ea parte fuisse credendus est error. At de *sua* in *suam* facilis lapsus est, unica littera adjuncta. Manifestius autem hunc errorem probat quod in quibusdam emendatoribus Latino- rum codicibus non *in suam*, sed *in sua* scriptum animadvertimus. Rursus apud Joannem ita scribitur: $\text{Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καίφα εἰς τὸ πραιτώριον}$, id est, *Adducunt Jesum a Caipha in prætorium*. Imperiti vero homines *ad Caipham in prætorium* scribunt, quo in loco apud Græcos quidem nulla errori occasio datur, cum ἀπὸ præpositio quæ in *ad* transfertur et πρὸς quæ in *ad*, nullam prorsus inter se similitudinem habent; apud Latinos vero facilis est in errorem lapsus, *d* littera

a præpositioni addita. Ita in prima Epistola ad Corinthios, ubi Græci scribunt, $\text{Οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν}$, id est, *Omnes enim de uno pane participamus*, Latini addunt, *et de uno calice*. Et apud Matthæum cap. xxv, $\text{Ἐξήλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νομῆλου}$, id est, *Exiverunt obviam sponso*. Latini habent, *et sponsam*, quæ profecto augurari licet in marginibus olim librorum pro expositionibus posita, ab ignavis deinde librariorum orationi intexta fuisse. Item in II ad Corinthios, ubi Græci habent, $\text{Εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν}$, id est, *In faciem ecclesiarum*, Latini scribunt *In faciem ecclesiarum Dei*, addentes *Dei*. Et in I ad Timotheum, $\text{Ἐπιπέουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ πηλῶα}$, id est, *Incidunt in tentationem et in laqueum*, Latini addunt *diaboli*, quasi volentes supplere quod imperfectum et minus continens videbatur. Multa hujusmodi, per omnes sacrarum litterarum libros addita, diligens investigator inveniet, quæ nos, brevitati studentis, in præsentiarum omisimus. Per subtractionem etiam itemque per commutationem ejusmodi errores posse fieri, satis, ni fallor, ostendimus, ne amplius in his nobis immorandum foret, paucis multa comprehendere volentibus, nisi quædam adhuc summa addere nos beatissimi doctoris Augustini compelleret auctoritas. Hinc in II *De doctrina Christiana* libro ita inquit: Ex ambiguo linguæ præcedentis plerumque interpretes fallitur, cum non bene sententia nota est, et eam significationem transfert, quæ a sensu scriptoris penitus aliena est, sicuti quidam codices habent, *Acuti pedes eorum ad effundendum sanguinem*; ὄξυς enim et *acutum* et *velocem* apud Græcos significat; ille autem vidit sententiam, qui transtulit, *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*. Et alia quidem non obscura, sed falsa sunt, quorum alia conditio est. Hinc est illud quod quia *moachos* Græce *vitulus* dicitur, quidam non intelligentes, plantationes *minlamina* interpretati sunt, qui error tam multos codices præoccupavit, ut vix inveniantur aliter scriptum. Sed de his satis. Nunc ad comprobendam corroborandamque litteram Græcam nostra vertatur oratio.

Probavimus per sanctorum doctorum auctoritatem, et quidem satis, ut arbitror, Joannem Evangelistam mortem obiisse. Hoc ante omnia Latine litteræ manifestissime contradicit in qua dicitur, *Sic cum volo manere*; non enim ita voluit, quandoquidem non ita fuit; nam si ita voluisset, ita profecto fuisset: aut igitur mentientis, aut pueriliter contententis verba forent, ex illius ore procedentia, qui contraria iis quæ loquebatur volebat. Sed hæc de Salvatore cogitare nefarium est. Enimvero igitur quod volebat, non dixisset; et quoniam eum volebat in hac vita secundum ejus adventum expectare, non dixisset, *Sic cum volo manere*. Quid quod sequens ei pene continuata

¹ Joan. i, 13. ² Joan. xix, 27. ³ Joan. xviii, 28

⁴ I Cor x, 17. ⁵ Matth. xxv, 4 ⁶ II Cor.

viii, 24. ⁷ Psal. xiii, 5.

oratio hoc ipsum ostendit; mox eam sanctissimus Evangelista Joannes opinionem condiscipulorum, quam ex Salvatoris sermone conceperant, dicentes discipulum illum non moriturum, his verbis arguit, dicens: *Et non dixit Jesus, Non moritur, sed Si eum volo manere donec veniam.* Quod perinde est ac si eos errasse diceret, quod in eum sensum verba Christi accepissent. Quod si, *Sic eum volo manere*, dixisset Christus, quidni vera discipulorum opinio fuisset? Nec Joannis verba de falsa discipulorum opinione constarent, sed sibi invicem adversarentur ac contradicerent; dixisse enim Christum, *Sic eum volo manere*, et non dixisse quod non moritur, aperta contradictione, si vera de se Evangelista loquitur, qui et in cæteris magis dilectus, et ut de seipso loquens, apertius mentem voluntatemque Salvatoris intelligebat, profecto, *Si eum manere volo*, non, *Sic eum volo manere*, legendum est, et vero Evangelistæ testimonio fides habenda, qui mox asserit, se illum esse qui scribit et verum testimonium de his perhibere, non modo de Christi actionibus hoc asseverans, sed de omnibus a se in Evangelio scriptis. Hoc ipsum Chrysostomi quoque verba manifestissime comprobant, qui super his verbis quasi vociferabundus: *Mirare, inquit, Evangelistæ humilitatem, quomodo aliorum de se non rectam opinionem corrigit, qui non intellexerunt quod de ipso Dominus dixerat, sed putarunt eum non moriturum.* Præterea cum e Græca lingua in Latinam translatum esse hunc codicem, nullo sit dubium, constatque apud Græcos sine aliqua ambiguitate legi τὸν, hoc est *si*, profecto necesse est ut et Latini quoque *si* legant. Quæ enim cum Græca veritate consentiunt, Hieronymus inquit, illa correctæ sunt. Et Augustinus, ad exemplaria præcedentia recurrendum ait, si quam dubitationem Latinorum interpretum infinita varietas attulerit, rursusque libros Novi Testamenti, si quid in Latinis varietatibus titubat, Græcis cedere oportere dijudicat. Taceo quod doctores Græci, Origenes, Chrysostomus, Cyrillus et cæteri omnes hunc locum eo modo exponunt quo et se habere litteram diximus, quibus profecto tanquam summis viris, ac in propria lingua apprime eruditissimis, et quæ in eadem lingua scripta sunt exponentibus, potius quam quibusvis aliis credendum esse negari non potest. Sed nec recentiores quidem doctores Latinos hæc latuere, præsertimque Thomam Aquinatem, virum ut sanctissimum, ita etiam doctissimum. Hic in ea quam super Evangelii veterum doctorum dictis expositione componit, si scriptum esse inquit in Græco. Quod si in Græco si scriptum est, ut Thomas asserit, in translationibus vero non vitiosis, teste Hieronymo, non modo verba, sed etiam ordo ipse verborum servandus est, constat sane Latinos codices librorum vitio depravatos, non recte se habere.

Et hæc quidem ad probandam Græcæ litteræ sinceritatem satis sit in præsentia dixisse, ex

quibus adversariorum quoque argumenta solvi et refutari facile possunt. Nam quod principio doctorum Latinorum auctoritatem adducunt, et nos quidem Græcorum auctoritatem opponimus, quibus certe, cum de his quæ in eorum lingua scripta sunt loquantur, et alioquin nec sanctitate vitæ, nec doctrina habeantur inferiores, credendum potius esse fatendum est. Ad hæc dicimus non esse sufficiens veritatis testimonium, quod aliqui doctores ita eum locum exposuerunt, siquidem pleraque alia in hujusmodi translationibus inveniunt, vel per librarios corrupta, vel per interpretes non recte translata, quæ tamen sancti doctores, litteram quam reppererunt, secuti, juxta eandem litteram conati sunt exponere, et ita exposuerunt, ut aliquando, quamvis litteræ veritatem non fuerint assecuti, veram tamen sententiam cum summa sapientia excerpserint, nonnunquam etiam, si aliam ediderint sententiam, quam auctoris extiterit, ita tamen acutam et gravem et luculentam ediderint, ut ipsa et non alia videatur esse debere. Equidem fateor Augustinum, virum sublimis ingenii, per sic hunc locum exposuisse, et quidem gravissimis acutissimisque rationibus, hoc autem non satis esse ad persuadendum ita debere scribi, ex eodem doctore manifestissime probabo. Is enim locum illum Epistolæ primæ ad Timotheum exponens, ubi apud Græcos scribitur, Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, hoc est, *Fidelis sermo et omni acceptione dignus*, ita enim Hieronymus quoque hunc locum interpretatus est, *Humanus inquit, sermo.* Quid ita? Quia ita tunc scriptum repperat et sic per interpretem fuisse translatum, tantoque acumine et elegantiâ ac gravitate sententiarum eum locum exponens illustrat atque exornat vir ille sapientissimus atque sanctissimus, ut nemo crederet aliter scribi debuisse, præsertim quid apud Græcos scribatur ignorans. Nulla quippe apud illos vocabuli hujus ambiguitas. Siquidem πιστὸς *fidelis* sine dubitatione significat, quemadmodum et πιστις *fides* dicitur; nec aliqua est similitudo hujus verbi πιστὸς cum ea dictione Græca quæ *humanum* significat; et tamen ita sæpe eo in loco replicat hoc verbum apostolus, ut vehementer admirer quo pacto qui primus hoc in Latinum mutavit eloquium, tantum a Græcæ vocis significatione discesserit. Quid enim commune habet *humanus* cum *fidelis*? Hieronymus postea hoc, ut pleraque alia, correxit, et Græcam vocem representans, *fidelis sermo* scripsit, non *humanus*; quo fit ut nec Latino cuiquam dubium esse debeat errasse illum, qui pro *fidelis humanus* antea scripserit contra Hieronymi, qui Græcæ linguæ peritissimus fuit, iudicium. Hunc tamen sive imperiti interpretis seu dormitantis errorem librarii, ita scite, graviter ac sapienter exponit summum illud Augustini acutissimumque ingenium, ut, quemadmodum supra diximus, difficile sit existimare aliter dici debuisse, nisi quis ab auctore dictam fuisse

perspexit. Quod ut facilius intelligatur, libet ipsa Augustini verba, quæ in sermone *De verbis Apostoli* scripsit, inserere. « Audimus, inquit, beatum Paulum apostolum, dicentem : *Humanus sermo, et omni acceptione dignus, quia Christus Jesus venit in mundum, peccatores salvos facere, quorum primus ego sum* ¹. Humanus ergo sermo et omni acceptione dignus. Quare humanus et non divinus? Procul dubio nisi ista humanus sermo et divinus esset, dignus omni acceptione non esset. Sed sic est sermo iste humanus et divinus quomodo est ipse Christus et homo et Deus. Si recte intelligimus sermonem istum non solum humanum esse, verum etiam divinum, quare Apostolus humanum dicere maluit quam divinum? Procul dubio enim qui non mentiretur, si diceret divinum, non sine causa maluit dicere humanum. Hoc ergo elegit, per quod Christus in mundum venit. Venit enim per quod homo erat, non per quod Deus erat. Semper hic erat. Ubi enim non est Deus, qui dixit : *Cælum et terram ego impleo* ²? Christus certe est sapientia et virtus Dei de qua dicitur, *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* ³. Ergo in hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. Et hic erat, et venit : hic erat per divinam majestatem, venit per humanam infirmitatem. Quia ergo venit per infirmitatem humanam, ideo prædicans adventum ejus, dixit *humanus sermo* ⁴. Non liberaretur humanum genus, nisi sermo Dei dignaretur esse humanus. Nam et homo ille dicitur humanus, qui se exhibet homini, et maxime qui hospitio suscipit hominem. Si ergo humanus dicitur, qui in domo sua suscipit hominem, quam humanus est, qui in se suscipit hominem? Ergo *humanus sermo, et omni acceptione dignus*. » Videsne ut locum hunc sanctissimus doctor graviter luculenterque exponit, ubi tamen, Hieronymo teste, non recte *humanus, sed fidelis* dicendum esse exploratum? Non est igitur sufficiens veritatis argumentum, ideo sic scribendum asserere quia cum locum Augustinus et nonnulli alii doctores ita exposuerunt. Hieronymum autem ita exponentem non meminimus legisse. Patet hoc idem illius, quem supra memoravimus, Nicolai bibliothecæ suffraganei verbis, qui post multa quæ commemoravit, mendose vel translata vel per librarios scripta, addit postremo, « Quorum mendaciorum nonnulla etiam exposita reperisse me memini. » Ex quibus verbis apparet potuisse aliqua a doctore exponi, qui, linguam unde translata fuerant, ignorantes, litteram quam reperiebant necessario sequebantur, et nihilominus esse mendosa. Ad hæc accedit, quod cum sacræ litteræ, sicut supra dictum est, tantæ sint profunditatis, ut varios sensus, multasque et diversas suscipiant exposi-

tiones, non est mirabile existimandum, si præter veram alicujus auctoritatis sententiam, alia minus recta diversis rationibus ita defendatur, ut recte videatur ex omni parte consistere. Etenim cum in cæteris disciplinis omnibus voces tantummodo sint, quæ res significant, hoc proprium est ac peculiare Scripturæ sacræ, quod non modo in ea voces res significant, sed etiam res per hujusmodi voces significantæ, res alias significant. Hinc est quod non modo juxta litteram, sed allegorice et moraliter, et anagogice sacram Scripturam exponunt, ita ut quævis ejus particula ad aliquem istorum sensuum reduci possit. At ubi historica seu literalis expositio prosequenda est, nisi vera sit littera, sensus quoque claudicet necesse est.

Quod vero secundo loco asserunt, nihil prorsus in Scriptura sacra innovandum esse, implamque esse ex ea imminuere aliquid, vel mutare, an ita sit, Hieronymus ipse respondeat, qui, ut supra retulimus, non solum mutasse, sed emendasse se ac correxisse profitetur, quæ a præcedentibus interpretibus male dicta invenit, vel a præsumptuosis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus addita vel commutata. Neque solum Vetus, sed Novum etiam Testamentum, ipsumque Evangelium tanquam aucta corruptum emendasse se prædicat, ut posteriores etiam fecisse, Scriptura eandem jacturam post Hieronymum passa, supra demonstravimus. Si igitur non implum, sed pium, imo vero piissimum fuit, Hieronymum talia emendare, addendo, subtrahendo, mutando; si posterioribus licuit, prout certe licuit, quavis causa ortos errores corrigere, ex quo tot doctorum virorum libri fluxerunt, quibus correctorium Bibliæ nomen est inditum, cur id nostræ ætatis hominibus non liceat? Audeant itaque primo Hieronymum, et cæteros qui eum secuti sunt, Ecclesiæ doctores impios dicere, et tunc nos quoque ejusdem criminis peragant. Sed hæc certe aut rudium hominum verba sunt aut malevolorum maleque dicentium.

Nunc ad illud quod tertio loco posuerunt, argumentum responsuri, si conjunctionem ideo conditionalem dici affirmamus, quod nunquam vera sit nisi conditione completa, et regulam hanc quam tradunt, ut novam quidem temereque inventam, minime veram asserimus. Neque enim indicativo, sive præsentis sive præteriti, juncta, conditionalis semper vera est, sed aliquando etiam falsa; neque cum subjunctivo posita, falsa semper, sed aliquando vera, prout ex rerum conditione falsitas veritasve colligitur. Quod ut manifestius intelligatur, quid grammatici sentiant, dicemus, deinde quædam ex dialectica subjungemus. Grammatici omnes tam Græci quam Latini, et in primis Priscianus, qui non modo sequitur Græcos, sed id se facere multis in locis gloriatur, si conjunctionem conti-

¹ 1 Tim. 1, 15. ² Jerem. xxiii, 24. ³ Sap. viii, 1. ⁴ 1 Tim. 1, 15.

nuativam esse aiunt; quando enim Græcæ significat, eamque sicut et reliquas continuativas, cum a Græcis ab Apollonio Herodiani patre, inter causales connumeratam esse, ordinemque præcedentis rei ad sequentem significare, cum aliqua dubitatione essentia rerum; vel, ut Græci dicunt, sine significatione essentia, ut, *Si stertit, dormit*; et *Si ægrotat, pallet*; et, *Si febris vexatur, calet*; neque enim converso ordinis in his consequentiam sententia servat oratio. Non enim qui dormit, omnino stertit, et sic de cæteris. Non irrationabiliter eas causales esse aiunt. Et continuationis, quemadmodum et adjunctionis et effectiois, per has causas ostenditur reddi. Continuationis, ut, *Si ambulat, movetur*; causa enim cur movetur, ipsa est ambulatio. Hujusmodi causales interdum pro approbativis poni commemorant, quoniam scilicet, et id quod dicimus, ita certum apertumque est, ut impossibile sit aliter opinari, tuncque duntaxat indicativo conjungi, ut apud Virgilium, *Si quid usquam Justitia est*; et alibi, *Di, si qua celo est pietas*. Indubitatum enim et in celo pietatem esse, et in mundo justitiam aliquid. Hiuc in facilem errorem incidere adversarii mei, putantes quoniam si causalis pro approbativa posita cum-indicativo conjungitur, ideo et e converso, quoties cum indicativo conjungitur, esse approbativam, quod longe est a veritate; non enim quoties indicativo conjungitur, esse approbativa potest, quamvis quoties approbativa est, indicativo jungatur. Infinita hujus rei exempla sunt, sed nobis hæc modo sufficiant. *Si male locutus sum*, inquit Dominus apud Joannem, *testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cadis?* Si quis hoc loco asserat ideo approbativam esse si conjunctionem, quoniam præsentis indicativo jungitur, certe et male locutum Dominum asserat necesse est. Quod si male locutus est Dominus (quod nefarium est sentire), cur mox addit, *Si autem bene?* Et cum de se diceret Salvator, *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, quod in Beelzebub eum ejicere dæmonia fateatur oportet qui si indicativo junctam, approbativam vult esse oportere. Verum non nobis, sed hæc nos dicere cogentibus, hujusmodi blasphemias imputari volumus. Similiter apud Virgilium dicitur,*

*Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus.
Sin assumpta salus, et te, pater optime Teucrum,
Pontus habet Libyæ, et reliqua,*

ubi, quanquam indicativo si præpositio jungatur, non tamen approbativa est, sed causalis, sive conditionalis; neque enim significat rem certam; unde mox additur,

Sin assumpta salus.

Sed hæc de præceptis grammaticis satis sint, nunc autem de dialectica referamus. Licet si conjunctionem conditionalem esse; etiam dialectici

A faciantur, conditionalem tantum ex vi locutionis nihil prorsus affirmare, nullamque suarum partium asserere tradunt, sed tantum inferre consequens antecedente confesso. Nulla etenim propositionis pars, sive indicativo sive subjunctivo, si conditionalis conjunctio adjungatur, absolute seu categorice ponitur, sed solum consequens propositionem infert, posito tamen antecedente conditionaliter, et non alias; ideo nullius partis veritas ex totius veritate potest inferri. Quis enim sanæ mentis ausit dicere, quoniam veræ sunt hujusmodi propositiones, *Si sol est supra terram, dies est*; et, *Si homo currit, animal currit*, ideoque et antecedentia veræ esse, scilicet quod sol sit supra terram, et homo currat? Itaque inter illas propositiones in quibus si indicativo adjungitur, et eas in quibus adjungitur subjunctivo, non hoc interest, quod illæ quidem certitudinem, hæc vero ambiguitatem habeant, sed quod illarum principales partes seorsum acceptæ, atque perfectum, et affirmant negativæ aliquid, instar propositionum categoricarum, quæ verum falsumve significant. Etenim ab hac propositione, *Si Socrates febris vexatur*, ablata si conjunctione, reliqua pars, quæ est *Socrates febris vexatur*, categorica efficitur propositio, et verum falsumve significat. Illarum vero partibus hoc minime contingit. Nam si ab hac propositione, *Si Socrates curret*, si conjunctionem abstuleris, reliqua pars, quæ est *Socrates curret*, nec categorica propositio est, nec aliquid affirmat negativæ, sed ut falsum vel verum significet, sensumque perficiat, ex aliis dependet partibus. Ex his ergo manifesta ad tertium argumentum adversariorum est responsio. Siquidem hæc propositio, *Si eum volo manere donec veniam*, non ideo certum significat, quia indicativo conjungitur propter eas, quas diximus, rationes. Falsa est igitur adversariorum conclusio, quod scilicet particula illa significet, ac si diceretur, *Sic eum volo manere*, quippe fallacia consequentis est. Nec enim, ut supra dictum est, convertitur, neque verè possumus dicere, quoniam cum approbativa est, si indicativo conjungitur, approbativam esse. Sed ut jam quartum adversariorum argumentum aggrediamur, dicimus minorem rem falsam esse. Etenim satis a nobis supra ostensum est, continuatam adhuc vitam Joannis Evangelistæ, dubii quidem habere plurimum, certi vero nihil, mortem vero ejus plus certi habere quam dubii. Adversarii vero in hoc præcipue fundant argumentum, quod nulla sit de Joannis morte dubitatio. Quod vero ad confirmationem opinionis sæ, exemplum adducunt die Veneris carnes edentis, quid aliud dicendum est, quam quod paulo ante retulimus, veritatem vel falsitatem rei hujusmodi propositionem vel certam facere, vel ambiguam? Enimvero qui tali die carnibus vescitur, si verum fieri velit, et increpanti ita responderit, *Si comedo,*

¹ *Locus obscurus.* ² Joan. xviii, 23.

quid ad te? comedere se actu affirmat. Quid si idem dicatur non comedenti? Nonne et ille ita respondebit, *Si comedo, quid ad te?* non quidem ut vesci se carnibus fateatur, sed ut falso argumentum irrideat, et injustum arcusatorem irritet atque contemnat. Quid si eo die comedens carnes, ab accusatore suo provocatus, ita respondeat, *Si comedo vel non comedo, quid ad te?* recta certe locutio erit, an ideo dicemus, quoniam conditionalis indicativo conjungitur, approbativam esse, verumque esse, quod ille carnes edat, et non edat: id vero ne insani quidem faterentur. An vero dicemus unam quidem partem veram esse, alteram falsam? Falsum igitur erit, quoties si indicativo conjungitur, esse approbativam. Quod vero adversarii, velut tacite objectioni respondentes, non vim verborum et sensum intellexisse Dominum, sed negare Evangelistam, aiunt, illum hujuscemodi verba protulisse, inepta sanè et puerilis Evangelistæ sententia foret, si sciens Dominum velle se in hac vita manere donec veniret, condiscipulos veluti falsa opinantes redargueret, idque duntaxat prolatione verborum; in quo illi quidem mirifice forent laudandi, nimio acumine ingenii ex ambiguo sermone veram elicientes sententiam. Quos contra Chrysostomus falsæ de se opinionis refert ab Evangelista fuisse correptos; quod cæteri quoque, qui eum vita functum putant, procul dubio dicent. Dicere præterea per ea verba, *Sic eum volo manere*, voluisse Christum ita manere Joannem, sed Petrum redarguere, minime ad se pertinentia quærentem, puerili potius contentioni vel argutuli sophistæ fallacis, quam Domini nostri Jesu Christi gravitati et sapientiæ convenit. Sed esto sane ut dicitur; nonne hoc superioribus dictis repugnat? Etenim si verba duntaxat Evangelista negat, ut dictum est, sensum igitur concedit; dixit ergo eum Christus non moriturum; quod si ita est, quomodo hæc duo constabant, quod et eum non moriturum dixerit Christus, et quod non ideo dixerit, quod ita vellet, sed ut Petrum redargueret arcana quærentem? Demum, quia non videat quartum adversariorum argumentum huic solutioni contrarium esse? Si quidem illic dicunt procul dubio Joannem adhuc se manere, hic vero, non ideo sic dixisse Dominum quod ita vellet, sed ut Petrum increparet. Nam quod postremo addunt, moriendum potius esse quam quidquam de sacra Scriptura commutandum; neque posse esse catholicum, qui hunc Evangelii locum commutare præsumperit, adduntque eum, qui hoc ausus fuerit, etiam pejora facturum, si ei auctoritas et vires accesserint, etsi talia sint quæ nos ad risum potius moveant, quam ad respondendi laborem suscipiendum, tamen ne hanc

A quoque partem intactam præterisse videamur, Hieronymum, Augustinum cæterosque et vetères et novos doctores opponimus, qui cum non modo catholici, verum etiam sanctissimi fuerint atque habeantur, nulla tamen et in Veteri ex Hebræo, et in Novo Testamento ex Græco fonte edocti, mutare, demere, addere, corrigere, emendare, resecare, reformare, et, ut eorum verbis utar, readdere non erubuerunt, quemadmodum in superioribus satis superque a nobis ostensum putamus. Verum, ut aliquando dicendi finem faciamus, dissolutis jam atque rescissis adversariorum argumentis, dicimus ingenueque testamur, licere cuivis, tum veritate rei, tum Græcæ atque originalis linguæ concordia freti, absque ullo metu aliquove injustæ calumniæ periculo, cum sancto Evangelista Græcisque doctoribus, *Si eum volo manere donec veniam*, legere atque proferre, muliebribus minis et vanorum hominum jurgiis contemptis ac pro nihilo habitis. Licet autem in calce orationis quasi signum, ut aiunt, imprimere sermoni, et veluti asyllum contra omnes oppugnantes nos recipere. Eia igitur eat, progrediaturque in medium egregius sacrarum litterarum interpres, integerrimus vir Hieronymus, et quasi veritatis ac justitiæ propugnator, quomodo ipse hunc locum transtulerit, ostendat. Hic in ea, quam ad Jovinianum de *virginitate* scripsit, elegantissima oratione, rursus, inquit, de Petro loquens, post auditam sententiam, quod ab alio cingendus esset, et ducendus quo nollet, et cruciæ illi fuisset passio prophetata, et ille diceret: Domine, quid iste? nolens Joannem deserere, cum quo fuerat semper copulatus, dicit ei Dominus: *Quid ad te, si eum volo sic esse?* Quis amplius alios testes citat? quis aliud desiderat testimonium? cum Hieronymum ita audiamus dicentem, *Si enim volo sic manere*. Quid enim aliud est sic esse, nisi manere? Nam ita dicere, *Sic eum volo, sic esse*, nemo audeat, nisi barbarus. Manifestum est igitur, quod antiquiores Hieronymo interpretes, qui sic pro si scripserunt, nisi librorum menda fuerit, errasse, cum Hieronymus ipse, *si volo*, dixerit, et eos qui Hieronymum sunt secuti, pristino usu corrupti sermonis prævalente, vel imperitorum præsumptione, vel incuria librorum, pro si Hieronymiano, sic illud pristinum continuatis temporibus conscripsisse. Sed nos quidem cum Hieronymo, cum sinceritate Græcæ scripturæ, cum Græcis doctoribus, ut fas est, sentientes, *Si eum volo manere*, legamus, ad gloriam ejus qui per sacratissimum Evangelistæ Joannis os Græco sermone scribens, hæc loquens absque ulla prorsus ambiguitate verborum, *Si eum*, inquit, *volo manere donec veniam, quid ad te? Tu, sequere me.*

CARDINALIS BESSARIONIS

AD PRINCIPES ITALIÆ

DE CHRISTIANORUM CLADE IN CHALCIDE EUBÆÆ,
DE PERICULIS ITALIÆ IMMINENTIBUS EXPUGNATO HYDRUNTO,
DE SEDANDIS DISCORDIIS
ET DECERNENDO BELLO IN TURCÁS,

ORATIONES

Quibus subjicitur persuasio ex Demosthenis *Olynthiaca*.

Notatu (1) et lectu dignissimæ sunt epistolæ duæ, quæ Orationibus præmissæ leguntur in codice Regio Taurinensi num. 1165, membran. sæc. xv. Cum enim Bessario orationes has Latine a se compositas misisset ad Guilielmum Fichetum, Sabaudum, rectorem Universitatis Parisiensis, sacræ theologiæ doctorem, ac virum, ut habet Rossottus in *Syllabo Scriptorum Sabaudorum*, pag. 250, *magnum doctrina, eruditione et prudentia*, ut res iis contentas Galliarum regi aliisque principibus explicaret, eas Fichetus, in hoc volumen collectas, obtulit Sabaudicæ Ducibus, scripta ad eosdem epistola, qua eos hortatur, ut bellum fortiter capessant, atque avili splendoris memores pro religione atque Italiæ salute defendenda vires suas operamque præstent. Porro autem Bessarionis epistola est hujusmodi :

BESSARIO, episcopus Sabinensis, cardinalis Nicænus, patriarcha Constantinopolitanus, reverendo et doctissimo patri magistro Guillelmo FICHETO, sacræ theologiæ professori in collegio Sorbonæ Parisii, amico nostro charissimo.

Reverende et doctissime Pater, amice noster charissime, audimus non solum in philosophia et sacrarum litterarum cognitione vos elaborare, sed etiam in eloquentiæ studiis dicendique ratione diversatos, eaque mirifice delectatos. Quo in genere etsi nihil habemus quod magnopere cupere debeatis, tamen mittere statuimus orationes quasdam hoc tempore a nobis editas pro gravissimis periculis quæ Italiæ Christianisque omnibus imminet : non magis quidem ut vel sermonis puritatem vel

A orationis vim ac præstantiam desideretis, quam ut intelligatis quanta malorum procella in Christianæ reipublicæ capita et fortunas impendet, remque et apud serenissimum regem et apud allos qui opem ita maxime ferre debent, ut possunt, explicetis totam ac persuadeatis : quod potius acerbum est, quam obscurum, non exarsuram Italiam tantis malorum incendiis, quin flammarum globos longius evomat. Id ne accidat, cum regnorum omnium causa optare debent, quorum salus in discrimen adducitur, tum propter immortalem Deum cujus religio sanctissima vexatur ac trahitur ad interitum, magna Christianorum omnium clade. Valet.

Ex Urbe die decima tertia Decembris 1470.

Sequitur Ficheti epistola ad Sabaudicæ duces :

Illustrissimis principibus AMADEO Sabaudicæ duci ejusque fratribus, Guillelmus FICHETUS, Parisiensis theologus doctor, patria vero Sabaudus, salutem plurimam plurimo cum honore mittit.

Si serenissimi principes vestræ desideratis excelso familiæ nomine in dies altius extollere, profecto vestram Christianæque reipublicæ causam, quam hujus opusculi suavissima lectio vos docebit, alacres accingemini cognoscere cognitamque tueri. Bessario, Sabinensis episcopus, Constantinopolitanus patriarcha, quem vulgo Nicænum cardinalem appellant, operis sui, quod ipse nunc ad vos mitto, mihi jam pridem exemplar reddi jussit, simulque præcepit ut apud Christianissimum regem et pria-

B cipes alios Christianæ defensionem religionis adversus immanissimum Turcum suaderem, quem admodum illius ad me litteris cognoscetis. Interca, tametsi tantum illius fascem humeri fragiles mei initio recusabant, tamen vicit in primis Christianæ religionis amor et dignitas, in qua non tantum initiatus sum ut ceteri, verum hanc etiam in doctoralis meæ professionis susceptione docturum me defensurumque morte posthabita sponendi. Vicit etiam gravissima Bessarionis patris auctoritas, cui pro singulari sua dignitate sanctissimoque desiderio defere labores meos non patiar, sed ne vitæ quidem in tam opportuno negotio subire recusabo discrimen. Vicit præterea quam inde futuram multo

(1) Pasini, *Codd. mss. Taurin. Lat.*, p. 290.

maiores exteque domus vestrae gloriam spero certissimeque coniecto. Tantisper tamen exsequi quae jubebantur intermisit, dum hic et illic domestici belli rumores compositos certo cognoscerem. Nunc vero in tempore non committam, ut aut parumper defuisse professioni meae jure coarguar, aut Nicæno Patri pro virili mea parte non paruisse, aut quod opus exteris Galliarum Germaniarumque principibus, et aliis viris praestantibus atque ipse coram exhibui dedique compluribus, alias meis cum litteris misi, aliasve brevi missurus sum, Vestris videar Serenitatibus oculuisse; praesertim cum bellum quod ab omnibus Christianis monet Bessarion perfidis hostibus inferri, nullius quam vestra magis intersit, quippe quibus domestica jactura et illata familiae contumelia stimulus ad hoc bellum esse debet. Enimvero non recuperandi solum Cyprii regni, sed Armenici quoque et Hierosolymitani vobis debiti, vobis erepti, reliqua nimirum ista certissima spes est. Quin copias vestris simulque Christianorum omnium quas Bessarion vestros in hostes ciet et armat, haud sane difficile fuerit opulentissima vestra regna perfidis illis praedonibus eripi vobisque restitui. Neque vincendi facultas antehac fuit major aut posthac vobis adfutura est, utpote tot una domo lectissimis fratribus sanguine natis praecelso, etate florentissima, magnanimis bellatoribus, domi forisque pace fruentibus, summis ducibus, summis regibus, summis imperatoribus foedere, beneficio stirpeque conjunctis, Ecclesiae sanctae Romanae amicissimis, Pontifice maximo non solum optimo et sanctissimo, sed et conterraneo et vestri generis amantissimo, et in hoc conficiendo bello duce socioque vobiscum adfuturo. Quin si pergitis arma capessere, mox omnem Germaniam, Galliam, Hesperiam, Italiam, omnem denique animum Christianum vestros in hostes incendetis, vestrum in amorem tutelamque rapietis. Optimus bellator quisque signa vestra subibit, tuebitur atque extollet. Crux ista candida per omnem Graeciam, unde quondam domum vestram se vetricem extulerat, hostes fidei effulminabit, e servitute, situ, squalore, luctu, carceribus Christianos dissolvat quamplurimos. Denuo Macedones Amadeique vestri tropaea imponent sua Graecis limitibus. Vobis siquidem non modo genus antiquissimum a Macedonibus est, verum quoque gentilibus vestris fatale fuit Graeciae dominari. Etiam proavus ille vester Philippus armis sibi suaeque familiae subiecit Graeciam omnem. Alexander, ejus filius, qui imperii jus a patre percepit, tum latissimum terrarum orbem Macedonibus bello quaesivit, cujus splendidissima prosapia quoque postea se contulit semper dominata est. Nam in omni terrarum parte, nedum in Graecia, stirps Macedonica regna pulcherrime gessit. Quin etiam a Graecis posteaquam nomen imperii ad Germanos trajecit Pontifex maximus, Othonibus in Saxonum avita vestra domo longa quippe successione sedem

acceptit. Et quod praecellentiori Pontifex merito postea voluit electionis jure mandari, tanquam haereditaria Saxonibus praecellentia fuisset, multis saeculis assidua imperii electio Saxonice sedibus hospitata est, imo propemodum haereditaria potius facta. Quandoquidem non tam a proavis Macedonibus a quibus exoritur eo se recepit, sed ob egregia quoque militiae facinora splendorem atque parem postea non invenit. Nam Saxo principibus aliis ad tuendam rempublicam Christianam, nedum privatam se semper exemplo proposuit. Quod etiam postea fuit ad hoc tempus a Sabaudis principibus successione jure possessum, hoc est, ut imperium justo bello sibi suisque pararent, publica continenter iusteque regerent, aliena tuendo domesticae opes auferrent, factis sanam extenderent longe lateque.

Hæc, Serenissimi Principes, cum legitis vel intente legentem quempiam audieritis, tum primorem quidem illum Sabaudae caput familiae Beroldum Saxonem coram oculis ponite, quos. Iste, quem a summis digitis ut tunc tantam attingam, dum Arelatensibus regibus, ut erat bellator egregius, semel et saepius supplicia tulit, sedes interea futurae tam amplae suae familiae mucrone elypeoque invenit, inventaque hostili cruore iterum iterumque respersit. Illa Maurianna tantae fundamentum domus vestrae (quam terram ferro toties pertravit), illi Secusani Saluciani marchiones comitesque Pedemontani (quos toties fudit), quid praeter Beroldinum ensem acre unquam senserunt? Nimirum hæc me tacente loquantur illi. Neque silebunt qua gloria militari Beroldi filius Humbertus postea fuerit, aut Amadeus alter, aut pronepotes quos longa serie praetereo: qui bellica quippe laude magnis regibus etiam si maximis conferantur impares nequaquam fuerunt. Atque nisi tales tantique fuissent, neutiquam istas opes domi haberetis, neutiquam istas urbes opulentissimas, neutiquam ad Helvetios, Allobroges, Ararim, transque Padum ad Insubres et Nicianum æquoris portum vestrum tenderet imperium; perpetuum Imperii vicariam Sabauda domus non obtineret; ex comitibus duces, ex ducibus reginas regesque non fuissent. Haudquaquam enim oscitantes (ut plerisque principibus vitio datur), aut domesticis litibus impliciti vitam vixerunt; at vero partu industria, labore, consilio, viribus, opera, diligentia, beneficio, justo imperio, publicae libertatis custodia, partium dimicationibus, pugnis acerrimis, castra castris, urbibus urbes, imperium imperio brevi conjunxerunt, utpote quibus artibus amoris subiectis iisdem hosti terrori semper fuissent. Equidem si Sabauda tellus ista (quam ipsi quotidie conculcatis) imbutum sanguinem exsudare posset, profecto praedonum cruore tota rubesceret totaque redundaret, quos illi crueptos istinc ejecerunt, quosque repugnantes istic ceciderunt. Quin etiam isti si loqui daretur, Ego (diceret), principes Sa-

hædî, vestris ab istis majoribus opes, libertatem, A quietem, splendorem, famam gloriamque accepi, quæ nunc vos præter meum morem principes una septem alo. Vereor ab armis ne desuescatis. Sæpe dum unicum caput habui, victricia longe lateque vexilla tali. Vereor ne fortassis, dum ipsi domesticum otium pacemque (ne dicam mollitiem) nimium amatis, effeminati, timidi segnesque videamini. Ne si diutius quæ turpiter sunt amissa, repetitum ire cunctamini, quæ tenetis hostibus detis auferendi audaciam. Majoribus vestris sive illis Æacidibus, sive istis Saxonibus, sive mei Beroldi successoribus ne sitis tandem pudori non parum quidem ipsa vereor. Quas quidem ob res aut aliquando dispudeat tam clara sidera vestros majores meminisse, aut quod illi vobis iter ostendant, in Cyprum, in Armeniam, in Salomonis et Christi regnum ocus præripite. Ensem vestrum Græcia moratur, prædonum hostiumque thesauri opima vobis spolia futura sunt. De vestris hostibus triumphus decendus; vos posterique vestri ditissima regna perenni tempore possessuri estis. Jamjam a sedibus Græcis tandiu extorres Philippi Alexandrique fato suo reverti domum suam concupiscant, quibus nimirum (si quis modo gentilium scorum sensus est post mortem) regnum Græcorum sibi restitutum iri videbitur, quando vos decus sui generis gloriam reliquam sui nominis eo sentiant adventuros. Atque utinam jam nunc alteruter illuc alicunde posset emergere! Haudquamquam illic profecto stirpis suæ nomen, auctoritatem, oblitterari silerive pateretur: quin ad istas vestras usque Alpes iter a Græcia ferro vobis aperiret. Neque vos Philippi aut Alexandri deterreat magnitudo, tanquam nequidquam conari debeat, quod illi confecerint. Imo vero cum illis longe vobis commodior honestiorque belli gerendi ratio est. Unus Philippus unusque Alexander: alter Græciæ, alter orbis civitates omnes armaque constravit; vos septem, unum aut alterum, aut tres ad summum prædones non exstinguetis? Ab uno Philippo unoque Alexandro regna quidem aliena, imo ab illo per Græciam, nunc ab hoc longe per orbem quaesita sunt. A vobis vestra sine sanguine, sine sudore, sine reclamatione detrahentur? Uni Philippo unique Alexandro, milite

Macedonico quidem pauco parvaque sæpe manu, utri Græcia (quæ tunc armis libertatem maxime tuebatur), utri vel externus patuit orbis: vestris et omnium Christianorum armis illa propemodum inermis non parebit? Deprecantibus ac repugnantibus grave servitutis jugum imposuit Philippus, imposuit Alexander. Expetentibus et implorantibus suam Sabaudamque libertatem negabunt Sabaudi? Usque nempe adeo nobilis illa Græca natio (quæ nunc delitescit) servitutem semper exhorruit (præsertim abhorrentem a Christo), ut cum mox suis perfidis tyrannis bellum a vobis aliisque Christianissimis principibus parari conjectura capiet, ad se venturis pristinae libertatis restauratoribus iter vel ferro vobis recludet, alimenta, naves, portus, impedimenta, stipendia, præsidia sponte sua ministrabit, sese sua sponte quoquo versus signa verteritis, vestrum sub imperium missura paritura quo veris piisque dominis. Et eo quidem libentius quo tyrannis invlitiis diutiusque servivit. Ecquid ego privatus pro vestrae præstantis prosapiæ commoditatibus, pro terreno requirendo imperio, pro repetendis proavorum sedibus vos longius pluribusve cohorter, quandoquidem, vel istis quidem omnibus posthabitis, ipsa quippe Christianæ religionis salus eo vos quo princeps Bessario monet optimo jure traducere debet. Hac nempe in parte nihil opus fore cohortatione mea duxi; ne fortassis aut supervacuo labore rem quæ se vobis abunde persuaserit, nunc ipse intendam, aut quam sibi divinus Bessario provinciam delegerit, optimoque gesserit, inermis ego post hunc gerere tuerique pergam. Nam (ad vos causamque quod attinet) militaria quidem insignia quibus enses, clypei, vexillaque vestra multo magis refulgent, spolia sunt, quæ Christianam causam vobis persuadere verbis facilius omnibus possunt, quippe quæ quartus a Beroldo vestrae domus princeps Amadeus Christi victis ab hostibus domum reportavit. Unde reportavit? Utique reportavit e Græcia. Quod si nunc ore rotundo magna que Græco more sonaturum Bessarium attente placet audire, libitils alacres, victores iterum reversuri. Sed quas huic homunculo vestro suoque mancipiolo litteras ille reddi jusserit, quid et negotii mandarit, jamjam animo propitio benevoloque percipite.

REVERENDISSIMI CARDINALIS NICÆNI

BESSARIONIS

AD ILLUSTRISSIMOS INCLYTOSQUE ITALIÆ PRINCIPES

CONTRA TURCAS EXHORTATIO.

(Romæ ap. Antonium Bladium MDXXXVII in A. Biblioth. Mazarin. n. 12,360. Insunt etiam orationes aliæ anti-turcicæ eodem tempore habitæ.)

I.

BESSARIO, episcopus Subinus, cardinalis Nicænus illustrissimis atque inclytis Italiæ principibus.

Cum Nonis Sextilibus, illustrissimi principes, infelicissimum illud novum Euboicæ eversionis ad nos primum allatum fuisset (1), essemque, supra quam dici potest, animo anxius atque sollicitus, ut vix respirandi causam viderer habiturus, accidit forte fortuna ut eo ipso die, dum essem ita affectus, abbatis cujusdam viri optimi Bessarionis litteras a Neapoli, ubi nunc monasterio Sancti Severini, ex consortio beatæ Justinæ, præfectus, acceperim, quibus ad me scribebat majestatem regiam miro quodam animi studio ad propugnationem Christianæ fidei et immanissimi hostis nostri interitum ardentem atque inflammatum esse. Illis mox respondi, et ut litteras meas Celsitudini regis visenderet, monui. Duas præterea orationes pro tantæ rei magnitudine ac periculis Christianæ reipublicæ imminentibus edidi: altera demonstratum est fortunam periculaque ista ad omnes pertinere; altera vos, Italiæ principes, ad concordiam bellumque in hostes decernendum adhortatus sum. Id enim meo convenire officio putavi. At cum facilius auditores persuaderi soleant quò gravior auctoritas et fides dicenti tribuitur, Demosthenis, philosophi nobilissimi summiq; oratoris, orationem quam in ejus generis causa habuit e Græcâ lingua in Latinam converti, plane ut omnes intelligant me neque inutilia, neque amplissimorum virorum opinionibus aliena consulere. Ea omnia vobis mit-tenda censui, ut aut ipsi legatis, cum per publica negotia, quæ multa quidemi et gravia sunt, licuerit, aut aliis legenda atque referenda tradatis. Sunt enim cunctis vobis principibus communia, qui, ut feliciter huic nobilissimæ provinciæ præstis, ita in posterum feliciter eam regatis, et nos optamus, et vos conari debetis.

II.

BESSARIO cardinalis **BESSARIONI** monacho atque abbati salutem.

Deploranti nuper mihi Christianorum hominum calamitates et acerbissimam Chalcididis Euboicæ

(1) Anno a mundo condito 6978 (Chr. 1470) sultanus bellum Venetis fecit, terra varique aggressus. Expugnavit Chalcidem Eubœæ, ubi quid-

A eversionem, litteræ abs te redditæ sunt in quibus cum ea legissem quæ de regis majestatis animo studioque non melioci ad sedem Christi tutandam perscripsisti, collegi paululum mentem et respiravi, cœpique optare vehementer ut re præstet quod verbis ipsum promississe affirmas. Sed, nos infelices vereor ne criminibus nostris ab immortalis Deo deserti, crudeliora præterea et graviora patiamur; demum, percunctando, alter alterum expectando, culpam in alios rejiciendo, ad ultimam labamur perniciem. O miseros Christianos! o cæcos Italos! Accelerandum, Bessario, ut vel ex hoc sæculo Deo volente migremus in ævum illud sempiternum, vel in aliam aliquam regionem advolemus. Non expectemus certe Turcum Italiam invadentem. B Huc spectat, crede mihi, hoc agit, ad hoc se comparat, hoc conatu omni et studio contondit. Et dicam, dicam plane, prohi dolor! assequitur quod cupit, nisi a somno capitali, quo paulatim exstinguitur, expergiscatur [sc. Italia], nisi concurs atque uno consensu fortiter totisque viribus tanto furori resistat, nisi omissis agmentis, causâ quas jactare solet, ut justæ videantur, inani verborum fumo, re ipsa, opera, armis, crucis hostes adorietur. Versabatur olim in discrimine Byzantium. Nulla Italiæ pars misit subsidia, rem alienam putabant omnes; periculum ad se non pertinere falso credebant. Atqui postea senserunt quot mala experti sunt, quot Christianorum fortunæ, opes, imperia in Turcorum dominationem redacta; Trapezuntiorum, C Sinopensiuni, Mitylenorum, Peloponnesiorum, Caris, Ciliciæ, Mysiæ, Pannoniæ inferioris, Epirotarum, Illyricorum magna ex parte, postremo Euboicorum. Quid ita? Quia noluerunt quinquaginta millium aureorum sumptu in tempore opitulari Byzantiis et ab ea communem hostem propulsare. Inde nimirum hæc omnia ivere perditam, et, tanquam ovilis foribus contractis, lupus in oves impetum fecit; intra eorum latera versatur, insultat, cadibus furit, et tum eorum quæ amissum unumquodque centies, millenis millibus sua imprudenter emeretur, imo vero numero infinito quinquaginta millia superat. Quid nobis eam Græquid masculini sexus duodecimum ætatis annum excedens erat, interfecit propter deditionem recusatam. *Turco-Græcia*, p. 25.

cis, quid eum Mysiis, Illyricis, Pannonibus? Pe-
reant, inquirunt, quid nobis? Nobis bene sit, in-
tereant alii. Huc ades, bone vir, ita siquidem li-
bertas tua servari poterit. At non intelligis tuis
viribus (tuæ enim Christianorum vires sunt), tuis,
inquam, exhaustis viribus tanto te Imbecilliorum
et inferiorem fore, quanto hostis tuus superior ac
potentior evadet, cum quo tandem tibi dimicandum
est. Satis enim videberis ab hoste impetrasse, si
quod Polyphemus Ulyssi, ut in fabulis dederit, ut
ultimus conficere. Tibi vel invito cedendum erit et
servitus subeunda, quæ cum per se turpis sit,
tum conditione domini turpissima. Obsessa Chal-
cis in Eulœa, urbs quondam florentissima, unde
Cumas in Campania deducta est colonia, unde
homines manarunt qui Neapolim incoluerunt, vi
capta, eversa, ferro ignique consumpta. Classis
Turcorum amplissima per totum Hellespontum
va;atur; fugatus navalis Venetorum exercitus
aufugit, celit loco, latitat. Turci victoriæ fu-
rorem superbissimum in omnes insulas illas de-
barchantur, avertunt omnem ordinem, ætatem,
sexum in prædam; vastant agros, depopulantur.
Quid ad nos? Venetis curæ sit. Recte cum iis
actum. Utile enim esset, si gravioribus incommodis
conflicterentur: quietius cæteri et securius vive-
retinus. Tantum otio nostro accedi, quantum illis
imperii demitur; si quis qui malis istis ingeni-
scat, is Venetus, Venetorum partibus favet, non
audiendus, contemendus. O turpem hominum
ignorantiã, o vecordiam, o insanabile odium, o
inimicitias stultas et inauditas quæ in auctorum
viscera sæviant, quamvis in alios susceptæ videan-
tur! Veni, Bessario, fugiamus simul. Proximus tu
es periculo: ego proximus. Paulo enim post præ-
sto erit Brundisii navalis Turcorum exercitus,
præsto Neapoli, præsto Romæ. Jam ita mari do-
minatur, Venetis cedentibus, quemadmodum ter-
ra. Ita istis consultantibus, trajicient in Apuliam
multa militum millia, quibus abundant; ab iis
quotidie sient incursiones in agrum Neapolitanum,
in Romanum. Cedamus, inquam, tanto turbini, ne
nos pariter hic opprimat; Infensi illi quidem sunt
nomini meo, et tibi propter me, tametsi nullo eos
unquam affeci incommodo aut laessivi, non sane
quia noluerim, sed quod non potui. Locutus sum
multa, cum alibi, tum in senatu. Nunquam destiti
suadere, monere, prædicere, rogare. Non defuit
voluntas, quæ inimicissima illis; hanc acriter ul-
ciscuntur. Veni, demus locum iræ.

Delirat Bessario, insanit, senex, frigidus, timi-
dus. Profecto, mi Bessario, non insanit Bessario.
Tu es mihi testis, cum Bononiæ essemus, et adhuc
Paschal's nuncupareris, atque allatus esset infeli-
cissimus ille de urbis Byzantiæ excidio, nuntius,
ca omnia, quæ postea con-ecuta sunt, me futura
prædixisse, non ea sone de causa, quod vel pru-
dentia excellenti, vel divinationis furore aliquo
despicerem quæ alii non cernerent; sed quod om-

nibus qui privatis studiis et affectibus vacui es-
sent, ea omnia palam erant et in promptu. Tum
sibilis vulgi, honestorum moribus explodebar. Ju-
dicabant dementem, somniis deditum. Risus de
me non parvus, ut scis, excitatus. Sed tamen,
proh dolor! evenerunt omnia, ut prædixi. Caveant,
qui hæc audiunt, ne idem accidat in posterum.
Non timidus Bessario in subeundis periculis; ti-
midus in prospiciendis. Posset adhuc inermis, mo-
nachus senex, majorem animum et præ se ferre et
præstare, quam isti persuasum habeant, modo
Christiani principes vellent facere quod possunt,
quod debent. Iret ipse in hostem cum militibus,
cum cohortibus armatis, cum propugnatoribus
crucis ita quidem instructis, ut vires et copiæ, ut
legiones hostiles postulant. Quid! agitamusne ista
animo cunctis ad hoc dormientibus, dissidentibus
inter sese, altero alterius perniciem optantibus
et molientibus? Undene Bessario cum altero, se-
nes ambo, incerta valetudine, viribus fracti, ar-
cebunt tantum Turci impetum potentissimi, san-
guinem Christianum anhelantis? Ineptum, stul-
tum, inutile. Veni, migremus alio. Relinquamus
principibus Italiæ curam istam. Nam et illi nos
reliquerunt, atque obaudiunt jamdiu, tanquam
speculo clamantes, prædicentes, proponunt ante
oculos eorum pericula. Optemus tamen adhuc ab
immortali Deo Salvatore nostro, ut crinibus
nostris ignoscat; et fidem, cuius et lator fuit et
auctor, quam ad sæculorum finem nunquam occa-
suram pollicitus in tantis malis, quæ nobis im-
pendent, tum urgent, tueatur. Non intermittamus
hortari et rogare principes nostros, ut ad sacrorum,
cæremoniarum, totius principatus ecclesiastici sal-
utem, consilia omnia conferant, laborem, Indu-
striam, cogitationem, totum enim atque inge-
nium. Appellemus Sicilia regem florentissimum,
rogemus ut, imperii sui finibus tutandis, neque
cura, neque opibus desit. Res ipsi erit cum hoste
vicino et potentissimo. Consulant rebus suis Tu-
sci, Ligures, Insubres, Veneti: cogitent quo pacto
ab hostili sævitiã tuti sint. Nulla inter oves et lu-
pos gratia. Nullum inter profanos homines et Chri-
stianos jus amicitie. Non donis, non muneribus
pacatur hostis immanis, barbarus. Nulla fœderis
religione tenetur perfidus, non movetur misericor-
dia crudelissimus. Dominari, præesse, imperare
cupit; cruore et flamma cuncta delere vult. Sub-
jugare sibi cunctos studet. Quis illum a tanto vi-
ctoriæ cursu retardabit? Peragrabit totum Sicilia
regnum. Romam usque perveniet. Quis erit impe-
dimento? Hyperboreine populi, et gentes remo-
tissimæ? At illis tam nullis harum rerum sensus,
quam officio alienum putant pro aliena salute sese
in discrimen offerre. Gallie, Britannii, Germani,
extera nationes? At procul sunt a periculo: non
putant Italiam in medio periculo, magna rerum
perturbatione versantem cessare, aut sopitam es-
se, quam indutis pene triumphis et hostium spo-

liis decoratam esse sciunt. Italine, quibus hostis imminet, quibus cædem, ferrum, servitutem, exsilia denuntiat et ostentat? At nolunt, negligunt, non possunt adduci ut credant sese adeo propinquos esse periculo; suis viribus confidunt nimium, ut plane verendum sit, ne in suis potius, quam in hostis finibus castrametari atque exercitum alere cogantur. Veni jam, Bessario; petamus ætitudinem et deserta loca. Satis ex rerum civilium statu percepimus. Parum nobis vitæ superest, et mihi qui senior sum, et tibi qui imbecillior. Si aliqua in re consiliorum nostrorum, vocis, corporis, reipublicæ Christianæ usus esset, manendum sane adhuc censerem, adhuc laborandum. Ego vero jam tot annis conatus quoad potui, nihil professione mea, nihil hac dignitate profeci. Tu, quamvis tui ordinis hominibus prosis, plus tamen proficies pecum in rebus contemplandis, ubi, si in desidia ista persistant Christiani, soli Deo vivamus, et nobis ipsis. Alat nos, qui coeli volatilla et bestias agri sua clementia satiat. Neque grave aut difficile fore arbitror divinæ liberalitati duos homunciones, perquam brevi tempore, quod nobis reliquum est, suis opibus sustentare.

HL

BESSARIONIS, episcopi, Sabini, cardinalis Nicæni, ad illustrissimos inclytosque Italiam principes, de periculis imminentibus oratio.

Multa sunt profecto, illustrissimi inclytique Italiæ principes, quæ ad rem, de qua consulimur cogitando, dicenda, ut facienda a nobis sunt. Ea omnia si persequi in præsentia velimus, nec nos servare modum in dicendo, nec vos in audiendo molestia carere poteritis. Reliquis igitur in aliud tempus reservatis, de una tantum particula disseremus, et ea quidem pernecessaria, quæ si satis a nobis explicari possit, ita ut in animis vestris in hæreat, ac veritatem cogitatione attingere valeatis, facilis ad reliqua futura est via, ut nihil amplius arduum videri queat. Id vero facile nos consecuturos arbitramur, si probabilibus documentis et rationibus ostendere poterimus maxima hæc, quæ impendere cernimus pericula, et gravissimos atque acerbissimos casus, non unius aut alterius, non trium esse, sed totius Christianæ reipublicæ, et in primis Italiæ communia. Etai enim aliis quidem prius, aliis vero posterius tanta calamitas imminet, ad extremum tamen una omnium futura est pernicies, ac hujus hostis nostri tanta animi vastitas (utinam falsi vate simus!) omnibus tandem miserum atque ignominiosum exitum allatura, nisi fortiter magno animo totis viribus resistatur. Qua in re, si omnes in meam sententiam persuadere potuero, ut non aliter atque ego sentio, et verum est, ipsi quoque sentiant, magnam profecto rem fecisse, nec dimidium totius, ut ille inquit, sed opus integrum me absolvisse arbitror. Quis enim adeo infirmi atque imbecilli animi est, adeo sui negligens et propriæ salutis oblitus, qui, si viderit

A Dei immortalis templi, domos, sedes, aras, focos, sepulcra majorum, leges, libertatem, liberos, patriam in periculo verrari, non excitetur adversus hostem, et non modo fortunas omnes, quas aut habet aut habiturus est, sed vitam ipsam in discrimen offerat, et cum dignitate cadere malit, quam cum ignominia servire? Itaque perpetua oratione nobis enitendum est, non ut vobis principibus sapientissimis, quibus hæc sunt magis explorata, quam nobis, ista persuadeamus, sed ut ante oculos his periculum proponamus, qui, dum procul admodum a periculo se abesse putant, futura prospicere nequeunt. Juvat igitur primum omnium de origine et genere ac viribus Turcorum breviter aliquid commemorare, plane ut omnes intelligant. Hæc B Athumanorum familia, minima Turcorum pars, a quam parvo humilique principio, quam brevi tempore, solertia, diligentia ac vigilantia sua in tantum fastigium venerit, ut jam non modo reliquis nationibus, sed ipsi provinciarum nobilissimæ potentissimæque Italiæ, et imperare assuetæ, stupori ac formidini sit. Turcorum natio, cum aliquando Persiam, Mediam, Babyloniam, Arabiam, Syriam et nonnullas alias superioris Asiæ partes tenuisset, tandem cum ab incolis sese in libertatem vindicantibus, tum ab aliis hyperboreis populis inde expulsa, ad inferiores Asiæ partes confluxit; atque ibi multis variisque bellis cum Græcorum imperio Marte ancipiti gestis, ita ad extremum superior evasit, ut Pamphyliam, Ciliciam, Lyciam, Paphlagoniam reliquaque omnia illa loca in ditionem redegerit. Sed pace foris parva, seditio domi orta est. Nam de imperio inter se ferro dimicare cœperunt. Erant inter eos septem nobiliores familiae, ad quas factionum rerumque omnium summa deferebatur. Hæ, bellorum diuturnitate fessæ, eas, quas diximus, provincias sorte potius quam armis dividere, ac partiti inter se statuerunt. Ita quod perexiguum et tenue admodum erat imperium, in septem partes divisum. Athumanorum familiae, ex qua octavus jam regnat nostro tempore Turcorum princeps, Cilicia locaque finitima obvenerunt. Hæc Turcorum res, hoc initium, inde tanti terroris origo. Interjecto deinde D tempore hujus, qui nunc regnat, Turci octavus, a quo hic sextus ordine regni sceptrum accepit, non viribus, non divitiis, non militum numero, non imperii magnitudine fretus, sed ob civiles discordias accersitus a Græcis in Europam trajecit, annus nunc ferme agitur centesimus et tricesimus, non tam his adversus quos provocatus fuerat, quam his qui accersiverant perniciosus et pestilentissimus. Paulatim enim serpens, ac sibi, non amicus imperium comparans, usque adeo auxit vires, ut volentes postea eum ejicere non potuerint, satis se effecisse arbitrati, si fœdus ictu æquis cum eo legibus vivere impetrarent. Atqui res aliter, quam optati fuerant, evenit. Et enim gens barbara atque inops, simul ac dulcedinem frugum et suavitatem

divitiarum gustare cepit, nullum cupiditatis terminum statuit. Ex parvo itaque ac debili initio usque adeo eorum vires centum et triginta annorum spatio creverunt, ut jam non parva Europæ parte occupata, nec Danubii profundissimus amnis, nec Illyrici asporrini montes eorum impetum retardare possint quin, flumine transmissis, et locorum difficultatibus asperatis, illinc per omnem Pannoniam grassentur, hinc in mediam usque Germaniam, et Istros, et Forum Julii penetrent, depopulantes ac sædantes omnia, ac flores illos provinciarum ferro igneque vastantes. Quo loco illud in primis a nobis animadvertendum censeo, quamvis hæc omnia eo, quo diximus, temporis spatio fecerint, plura tum postremis quadraginta annis, quam nonaginta illis superioribus fecisse. Ita enim natura comparatum est, ut principia virtute quidem ac viribus majora sint, magnitudine vero copiamque vincantur. Ex his item quadraginta annis longe plura his decem et septem patrasse, quam tribus et viginti prioribus. Plura immanis ista bellua Christianorum sanguinem semper anhelans, post Byzantinum excidium solus gessit, quam pater ejus atque avus per omnem vitam fecere, decem, ut sæpe a nobis explicatum est, interea regis occupatis, ut palam omnibus sit quo magis ejus vires augetur, eo deinde minore negotio, quoscunque aggredi voluerit, posse superare. Quemadmodum enim in disciplinis atque artibus et omni actionis genere fieri videmus, ut major sit postremo quoque anno, quam omnibus superioribus profectus. Unde illud quoque vulgo dici solet, diteacere homini difficile esse, in immensum vero divitias augere facillimum. Ita in rebus quoque militaribus accidit, ut vincere difficile admodum sit, evagari postea per victorias nullius laboris. Quare persuadere sibi quisque facile potest, quid sceleratus hostis, quo nihil dici deterius, nihil crudelius potest, proximo hoc quinquennio facturus sit, tanta jam decem et septem annis potentia comparata, et priori ejus potentia addita. Magnæ incomparabilesque sunt ejus vires, inexhausta cupiditas, immensa dominandi libido, scientia rei militaris, ætas florida, corpus laboribus assuetum. An igitur cum velit, et possit, et sciat, dubitare aliquis potest quin toto animo ac tota mente in nos dies noctesque feratur? An vero armatum præstolamur domi oscitantes, ut tum demum credamus, cum eum ante oculos nostros virus exhalantem videbimus? Non decet profecto, nec Italicorum potentia fas est dicere: Non putaram. Propria Itali sanguinis est prudentia, propria libertas, proprium imperium. An degenerare nobilissimus animus a majoribus suis, et, quem Deus voluit cæteris imperare, servire genti sædissimæ sustinebitur? Nihil putat Tureus se facere dignius posse, nihil nomini suo gloriosius, quam si in Italiam exercitum ducat, et imperare solitam provinciam suo addat imperio. Atavi ejus parentem, quem primum trajecisse in

A Græciam diximus, quamvis paucorum oppidorum regulam, divinis colunt honoribus, et perpetua fama ac sempiterna gloria celebrant. Sanctum eum ac beatum nominant, celestibus prædicant locutum sedibus, cum princeps bellum adversus Christianos gesserit, et paucis quibusdam subjugatis, eos impii Mahumetanae sectæ dicaverit. Quid eos tandem erga se facturos existimet, si cum tot aliis Christianis populis, Italos quoque (quod etiam cogitare horret animus) subjugarit? An vero gloria avidum dubitare poterimus, cum hoc natura omnibus insit, præsertim principibus, et hic sciat nullum sibi ad immortalitatem ampliolem patere campum? Nam de utilitate ambigere, supervacuum certe videtur. Cum enim natura hæc bifariam dividatur, et hinc quomodo servari quæ parta sunt, illinc quo pacto augeri queant, consideretur, qua tandem ratione quæ habet facilius ac certius servare poterit, quam augendo principatum, et fines imperii propagando? Solent medici in corporibus curandis ea remedia adhibere, quæ aliquando iisdem morborum generibus utilia experti sunt: hoc idem Turcorum imperator facit, et hoc quasi medicamentum quoddam ad ea, quæ parta sunt, conservanda saluberrimum ratus; eo semper utitur, huc hæret, hoc frequenat. Mutare hoc, ut aliud experiatur, non putat tutum. Cupit (ut par est) omnique conatu nititur conservare imperium. Nullam ad id tutiorem esse viam intelligit, quam cum aliena jactura vires suas augere. Quod si assequi non posset, nulla nobis timoris ratio easset, nulla de rebus nostris dubitatio: sed, me miserum! mentiri in hac parte etiam volens non possum. Nihil unquam alicujus facilius fuit. Ad hæc pecunia numerus immensus, multitudo militum inaudita, ut cujus exercitum supra ducenta hominum millia sequuntur. Classem habet, quam superioribus diebus in expugnatione Chalcidis non sine stupore audistis quantam instruere vix omnis simul Italia posset. Erat ante hunc diem duntaxat terrestri exercitu potens. Maris imperium adhuc nostris supererat. Nunc vero (o cogitationem quoque tantæ cladis acerbam!) mare quoque Christianis ablatum illis additum est. Licet ei jam libere vagari quo libet, omnes portus, omnes maritimas stationes liberas habet: Ambracium sinum, portum illum nobilissimum Apolloniæ, loca quidem Italiae finitima; quæ olim Romanis in Græciam, si eadem nunc illi via in Italiam erit, perquam breve fretum, brevissima navigatio est. Terrestris præterea iter usque ad Forum Julii patens atque apertum. Mari terraque cingere Italiam potest. Quid est, quod eum vel non hortari atque impellere debeat ad ea, quæ tandiu animo proposuit, perficienda, vel ab his deterrere possit atque avertere? Audistis multos, qui illum sæpius Italiam contantem, Italiam sperantem, Italiam ac Romam vociferantem intellexerunt; si et cupit, et posse se sperat. Nihil certe est, quod eum possit ab hoc proposito remorari, præsertim

dum Italos confidit nunquam uno consensu in se conspiraturos, nunquam adversus se arma sumpturos. His ille contentionibus spem suam confirmat, et quæcunque optat sibi facile pollicetur. Referam, quamvis nota sit vulgo, fabellam, qua nuper usus dicitur, cum ex suis quidam dissuadere ei bellum adversus Christianos conaretur. Nam cum ille formidandum esse diceret ne Christiani bello irritati tandem in unum convenirent, bellumque adversus eum communi consilio et ope gererent; at ridens, Meminisse, tyrannus inquit, illius fabulæ convenit. Cum lupi aliquando magnam canum multitudinem adventare adversus se forte intellexissent, ingensque propterea terror eos occupasset, unus ex iis, qui inter eos senior erat, in propinquum montem profectus, cacumen ejus, ut canum specularetur adventum, conscendit. Verum cum eos multos quidem, sed diversorum colorum esse conspexisset, lætus gestiensque ad suos reversus, « Bono, » inquit, « este animo. Tanta enim est in hostibus nostris colorum, morum studiorumque diversitas, ut consentire una ac conspirare in aliquod simul omnes non possint; singulos vero, si venerint, absorbere sine difficultate poterimus. » Hæc est tyranni spes, hæc cogitatio, hoc consilium, nisi spe sua frustretur. Frustrabitur autem si volueritis. Nunquam ferocem illum animum mitiorem reddere poteritis. Habet enim in armis militem decretis perpetuisque stipendiis conductum, qui, sive domi quiescat, sive foris bella gerat, idem accipit ab ærario militare stipendium, nullo principis sui sumptu, atque eo nomine singulis annis ad imperatorem suum accedere jurejurando adactus, et ei operam et laborem polliceri. Habet præterea longo rerum usu plane perspectum et exploratum non alia de causa tantam gloriæ, fortunarum, imperii accessionem sibi factam esse, quam quod perpetuis bellorum laboribus suos exerceat, hostes profligavit: a quo instituto nusquam discedet nisi quod utile, quod gloriosum, quod necessarium sibi esse intelligit, stulte omittat. Quo pacto, bone Jesu! sperare possumus aut suspicari illum non moliturum servitutem, eadem, fidei nostræ interitum? Nonne ita natura comparatum esse intelligit, ut nihil eodem situ permaneat, sed cuncta jugi, vario, novo motu agantur? Quod si amplum habet imperium, idque rerum omnium lege moveri oportet, nonne imminetur, nisi augeatur? Ne putaveris Turcum augendi imperii studiosum et cupidum; at certe est conservandi. Conservare vero non poterit, nisi augeat: siquidem regressurum est quod non progrediatur, lapsurum quod non surgat, ruiturum quod non majus efficiatur. Qua confirmatus opinione exercitum suum augeat in dies, quem habet amplissimum. Aliena invadit, ne sua amittat. An vero sumptus ingentes, tot militum pericula et vulnera, tot expeditiones gravissimas atque alienissimum tempore pro Mysiorum exiguo imperio, pro Triballorum

montibus asperrimis, pro Illyrium penuria eum suscepisse putatis? pro Italiæ autem opibus, pro agrorum fertilitate, pro suavitate frugum, pro hac ipsa luce in qua versari cupit, non majora facturum? Hic arcem ponere, hic præsidia collocare ad reliquum orbem subjugandum cogitat; atque ita cogitat, ut per hostium suorum dissensionem id se facile consecuturum speret. Eadem animo concipit, quæ Pyrrhus meditabatur. Ille enim, fuso Romanorum exercitu, totum sibi terrarum orbis imperium plane pollicebatur, quem cum Cineas Thessalus, orator summus, virque sapientissimus, ab Italiæ invadendæ consilio abducere conaretur, Egregii, inquit, bello Romani esse dicuntur, magnoque virorum fortium et militum numero imperare. Quod si eos superare nobis dii dederint, quidnam agemus, Pyrrhe? Quid erit, inquam, nobis? Nulla præterea mœnia, neque Græca, neque Latina, Romanis superatis, nostrorum impetum sustinere valebunt. Totam e vestigio Italiam occupabimus: cujus cum amplitudinem, tum virtutem minime ignoras. Occupata vero Italia, quid tum, inquit, rex, faciemus? Proxima, inquit, Sicilia, insula felix et hominum multitudine frequentissima, sese nobis dedet. Ea autem facile capi potest, nam seditionibus, bellis civilibus, magno rerum tumultu fluctuat. Tum Cineas: An tibi erit, rex, bellorum finis Sicilia? Dii, inquit, faveant, Cineas. Nam Libyam proximasque provincias adoriri, et Carthaginem superare facillimum erit, quam Agathocles, exigua classe profectus, parum abfuit quin caperet. Quibus victis, nullus nos amplius bello hostis lacessere audebit; sed cuncti in ditionem venient. Ita est, inquit Cineas. Constat enim te Macedoniam totamque Græciam in potestate habiturum; sed, partis omnibus, quid tandem agemus? At ille ridens, Otio utemur, inquit, conviviis, voluptatibus, litterariis confabulationibus. At quid prohibet, inquit, nunc quoque voluptatibus, otio isto uti et disputationibus? Quid tantis laboribus, molestiis, periculis quærimus, quæ, cum volumus, efficere possumus? His verbis Cineas regem potius offendi, quam a spe et consilio instituto deterruit. Hæc vobis recensui, ut non defuisse cognoscatis qui eadem cupiditate incenderentur qua Turcus inflammatus est. At Pyrrhus non Cineæ auctoritate et verbis, quo chariorem habebat neminem, non paucitate militum, non Romani nominis fama eximia ab Italia deterreri potuit; et Turcus non audebit, qui Pyrrho militum robore, sinjam magnitudine longe locupletior est; qui Italiam viribus et studiis dissipatam non ignorat; qui Pyrrhi gesta irridere solet, Alexandro suam æquare virtutem? Nam Alexandrum Macedonum regem ad res gerendas, ad æmulationem gloriæ sibi imitandum proposuit, illum ipsum Alexandrum qui, cum Anaxagoram plures mundos esse disputantem audisset, ingenuisse dicitur, et lacrymas emisisse, quod unum saltem exliis totum in ditionem redigere nequi-

visset. Illius gesta legit; in illo totus versatur; A ut tandem hostibus formidolosum efficiat, quo tandem transmittere cogitat? Ubi sui consilii alendi segetem uberiores videt? ubi magis admiranda conari potest? Non excident gladii; non fluent arma de manibus. Nam socios in officio ac fide continere studet, et eos ipsos quicum quotidie vivit. Maxime est suis omnibus invisus; oderunt socii; non amant familiares; parvo momento ad ipsius excidium ac necem omnes impellerentur. Id quoniam exploratum habet et compertum, bella peregrina suscipere, gerere, conficere statuit, ne domesticam civilemque dissensionem experiatur. Ususque Scipionis consilio foris pugnare utilius arbitratur, quam domo vinci. An extra fines ducturus sit exercitum adhuc dubitas? Non sentis, non plane perspicias? Nonne satis novimus imprissimam illius naturam, turpissimam vitam, sceleratam consuetudinem? Quam facem, bone Deus! quod facinus, quam superbiam? Nihil est quod animo non sorbeat, nihil quod non hauriat cogitatione, Et non putamus illum in nostram calamitatem incumbere, in quorum fortunas fidelissimos socios, antiquissimam religionem, vim, tormenta, crucas, spe, sumptu, labore defixit. Ne illud, quæso, mihi obijcias, quod nonnulli nullo rerum usu præditi, nulla vetustatis memoria eruditi factare solent, peregrinas nationes nunquam Italiam tenuisse, eam sæpenumero tentasse infeliciter. Et enim dum antiqua memoria reputo, dum rerum gestarum seriem ad nostra usque tempora deduco, C exteras gentes in Italiam prius arma intulisse, ingentesque invexisse calamitates quam ab Italia accepisse, plane comperio. Nam, ut Gallos omittam, qui vel eo tempore, quo ad Clusium pugnatum est, ut Plutarchus noster tradit, vel ducentis ante annis; ut Livio Romano placet, in Italiam duxerunt exercitum, parva manus Gothorum, ex Thracia Pannoniaque erumpens exercitu collectio, in Italiam venit, vastatisque Italiae agris, incensis urbibus, hæc ipsa mœnia ceperunt, incendio, ferro, cæde omnia complentes. Illi parva manu instructi, stoliditate quadam gestientes, assequi potuerant quod Turcus maximis copiis, certo pertinacique consilio, suscipere ac tentare non audeat? Illi per itinera omnium difficillima transgressi sunt: at Turcus maritimo et expedito cursu legiones suas trajicere dubitabit? Illi in Italiam, quæ alter orbis dicitur, irruerunt: Turcus ita Italiae vires tentavit, ut contemnat, et non audebit? Quid, si antiqua consecrari libet, Pyrrhi luctuosum adventum commemorare? Quid Alexandri Molossi? quid Archidami Agesilai filii? quid Annibalæ hasta? Nimis magna, nimis vetera nomina repeto. Quid ab Attila, Totila, Saracenis illatas clades oratione mea refricem? At Pyrrhus, credo, potuit quod Turcus nequeat. Ille, salvis tot ducibus, tot exercitiis, quos secundum postea Punicum bellum absumpsit, ad Urbis prope mœnia victore exercitu contendit; Turcus, qui Epirum, Macedoniam to-

B

C

D

tamque Græciam, tot Imperia subegit, Italiam in tot principatus et studia dissipatam ac dissentientem timebit? non adoriatur? non?... Hæc me miserum! Nescio quo orationis cursu eo deducor, quod dolor exprimere non sinit. At ne in veteribus tantum versari videar, in quibus quadrata ægina, jurati milites, tanta imperatorum virtus, tanta legionum patientia ac disciplina constabat, ut ad recentiora nostra revertatur oratio, quid Hunnorum ac Vandalorum manus incondita? Inusta sunt, inusta sunt ipsis mœnibus sempiterna illorum injuræ monumenta. At si post urbem Christiano nomine conditam exempla te movent, Leonis Pontificis Maximi temporibus, Attilas, de quo paulo ante verba feci, subacta tota Gallia Cisalpina, ad Urbem evertendam exercitum admovit. Cujus furorem barbarum et agrestem Pontificis eloquentia retardavit. Quod si post Annibalem et veteres illas victorias, si post nomen Christi pervulgatum, exterorum hominum sentina ad Italiæ gubernacula confluit, quid tandem tantam hoc tempore procellam non timemus? quæ profecto tantos calamitatum fluctus allatura est, si eruperit, ut ad nullum ita sit perventura, quin in cæterorum capita redundet. Nam ut in tempestate cernimus progellas, cum in scopulum in quem ferebantur sævitiam illiserint, tanto motu referri, ut quam occupaverint, navem, non aliter obruant, quam cum integræ erant; ita nobis omnibus Barbarorum inundationem timendam censeo. Non enim hostis de una aut altera urbe certare vult; de rerum-summa sibi decernendum statuit. Qui dominari cupit, neque superiorem ferro potest, neque parem patitur, neque principis nomen amat. Atque ut illud omittam, grave esse ab aliquo aliquid sperare, miserum ex aliena libidine salutem suspensam habere, turpissimum et luctuosum a communi omnium hoste privatam expectare veniam, quæ pax tibi cum eo esse potest cujus acerbitas in nostros homines ultra mortem progreditur; qui nullo supplicio satiari potest; a quo si tormenta et cruciatus absint in nostrorum morte, mortem in beneficii partem accipias? O crudelitatem inusitatam, inauditam, feram, barbaram! Cum eo pax esse potest? Pace si frui volumus, bellum gerendum est: si bellum omittimus, pace nunquam fruemur. Quare cum a tam parvo initio in tantum creverit fastigii hostis noster, cum sciat, velit et possit adoriri Italiam, cum id sæpenumero factum fuisse audieritis, ita ut ad omnes periculum attineat, propulsate ac propellite hostis impetum, ut incolumitatem nobis, libertatem Italiæ, salutem omnibus conservetis.

IV

Ejusdem ad eosdem de discordiis sedandis, et bello in Turcum decernendo.

Satis, ut arbitror, de periculis toti Italiæ imminentibus hesternæ oratione disputatum est, quæ cum et aperta sit et gravissima, reliquum esse

A video, ut omni conatu communique consilio et ope ea propulsemus, atque in hostium nostrorum capita, dum licet, dum integrum est, retorqueamus. Cum vero id recte fieri non possit, nisi omnibus sedatis discordiis, simultatibus, odiis, denique cunctis suspitionibus de medio sublatis, libero consensu hostem adoriamur, danda in primis opera est, ut Italiæ communi percusso fœdere, idem sentiamus omnes, idem velimus atque optemus. Quod si in eo exponendo versari voluero, quod ad rem nostram maxime attinere videtur, quot commoda, quam utilitatem, quam denique felicitatem concordia et animorum in idem conspiratio cum civitatibus, tum provinciis afferat, scio nonnullos ita me audituros, ut nihil quidem novi, sed plane cognita et pervulgata omnia me narrare arbitrentur, cum nemo illud ignoret, quantam vim in rebus vel parandis vel tuendis concordia habeat. His ego non immerito responderim: Cur meam igitur expectatis orationem? Quin sponte eam amplectimini? quam adeo utilem esse atque necessariam intelligitis, ut, nisi adsit, nihil æquum, nihil honestum, nihil sanctum fieri possit. Concordia parvæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Quidquid in cælo atque inter mortales optimum est, id omne a concordia proficiscitur et pendet. Non provinciis duntaxat, urbibus, conventiculis, domui, sed privato homini maxime necessaria est. Quid enim homine turpius, qui sibi ipse non constet, et variis repugnantibusque consiliis et contrariis actionibus agitur? Quis non despicit? quis non deridet? Levem, inconstantem, nullius ordinis hominem censemus. Quidquid conatur et assequitur, calamitate, ignominia, perniciæ referuntur. Nam dum sibi ipse dissidet, nihil cum suis commodis aut ornamentis consentaneum habet. In re autem familiari, quod officium esse potest, si uxor, liberi, servi, mutuis odiis conflentur? Paterfamilias, domesticis dissensionibus labefactatus, nullam ponit in re familiari augenda operam. Lacrymis conficitur, dum per discordiam totam domum ruituram facile prospicit; miser domus, foris ridiculus. Inde nimirum illud est, quod apud poetam sapientissimum Ulysses a Nausicaæ, Alcinoi regis filia, maximis affectus beneficiis, nil habuit quod felicius optari posse arbitraretur, quam virum liberosque concordem, quo nihil suavius ait, nihil aut inimicis molestius, aut amicis jucundius accipere posse. At quid miserius, quid humana indignius societate, quam cum civitates aut provinciæ domesticis seditionibus bellisque civilibus conflantur? Nam quos necessarios, fratres, parentes natura genuit, hostes et alienos discordia efficit, ubi et vincere luctuosum est, et cadere sceleratum atque nefarium. Bellum domesticum eo gravius externo est, quod externum nonnullam aliquando affert utilitatem, sæpeque ita suscipitur, ut in pace vivamus: civile vero profuit nunquam nemini. De bello externo sæpe consultamus an gerendum sit;

civile autem nunquam in deliberationem cadit. Nam quemadmodum non de rebus necessariis, sed de dubiis consilium inlatur, ita neque de iis, quæ ad utramvis partem exploratæ sunt. Quo in genere seditio est, quam qui amat, nec privatos focos, nec publica libertatis jura chara habere videtur. Tyrannidem invisam bonis omnibus, maximoque perniciosam civitatibus esse, plane omnes persuasum habemus. At tyranni urbes nonnunquam opibus potentiaque amplificaverunt, et in magnum auxere imperium. Quod vel in hoste nostro facile cognitum (perspicuumque est, qui, cum tyrannorum omnium crudelissimus sit, tamen quascunque vel urbes vel provincias suo adjecit imperio, potentiores effecit. Per seditionem vero civilem, quis mihi unquam demonstraverit, quænam mœnia firmitiora sint, vel quæ potius non funditus eversa? Itaque si tyrannis homini libero civique fortissimo fugienda est, an de discordia est cogitandum? et qui tyrannidem vel captis periculo propulsandam putabit, civile bellum, quod acerbius est et luctuosius, sponte consecrabitur? Solemus tunc privatis precibus, tum publicis supplicationibus a Deo optimo maximo pacem concordiamque petere, et, quod scimus nobis perniciosum fore, quod deprecamur, quod Dei nostri ope declinare nitimur, id dedita opera libenterque persequomur? Quid tandem hoc aliud est, nisi hostium nostrorum rem agere, et quod illi suis profanis precibus contendunt maxime efficere? Illis enim primæ omnium preces sunt multis quidem notæ, nobis fortasse minime, ut inter suos pax, animorum consensus, quies, inter Christianos odium vigeat, seditio, bella civilia. Volumusne illorum libidini satisfacere? At hoc est hostis utilitati consulere, et illius commodum nostro incommodo parare. Præcepta (ni fallor), ut sæpe vidi et legi, quæ in urbibus regendiæ bellisque feliciter conficiendis nobis præscripta sunt, aliter statuunt, et docent, ut scilicet exploratis hostium consiliis, contraria efficiatis, si in republica statum retinere, si in bello victoriam consequi velit. An vero committendum est, ut qui nobis luctum, terrorem, tormenta, cædem denuntiat, nostra lateatur culpa, et exsultet? Excitandum est hoc loco Nestor ille Homericus, qui Agamemnonem Achilli conciliare cupiens, his verbis sapientissimis usus est :

*Proh Superi ! horrendus Graias festinat in urbes
Luctus, quem magno Priamus, Priamique nepotes
Mercentur, cum vos tanto concurrere motu
Irarum audierint, duo, qui per castra Helasgum
Consilio atque armis claras superatis Achivos.
At nobis parate amba.*

Non dicam, ut ille, quoniam senior vobis sum et plura vidi, sed quod plura sum passus, plures ab hoste calamitates accepi, qui amicos, parentes, patriam, quæ homini in vita jucundissima sunt, per maximos dolores et cruciatum mihi eripuit. Quæ etsi prudentia vestra ac sapientia animo complecti

A et perspicere potestis, tamen sensus dolorem plaris facit, qui ea, quæ ceteri audiunt, percipit. Non ita animo inhaerent, quæ aut auribus percipimus, aut cernimus oculis, ut ea imprimuntur, quæ vel sua, vel suorum vulnera, necesse, tormenta per summam hostium crudelitatem intulerunt. Credite experto, credite passo. Nihil aliud miseram exstinxit Græciam, nisi discordia : nihil aliud eam orbis partem delevit, nisi bella civilia, neque solum nostra memoria, sed et prisca temporibus. Nam Philippus, Amyntæ filius, Alexandri Magni pater, per Atheniensem, Lacedæmoniorum, Thebanorum aliorumque mutua odia, Græciam evertit. Quando communi ope et consilio bella gerebant, fugabant hostem, exuebant castris, superabant!

B Cum vero alii aliis non fidere, finitimumque invadere instituerunt, hostis ad alteras partes accersitus, non minus a quibus vocabatur, quam adversus quos provocatus erat perniciosus, bello Peloponnesiaco, cum eadem animorum conspiratione devincti essent, neque terra, ubi Lacedæmoniorum vires amplissimæ erant, neque mari quicquam ab hoste incommodi acceperunt ; imo vero maximas strages hosti intulerunt, atque ita intulerunt, ut, quod nunquam fando auditum esset, quadringenti amplius Lacedæmoniorum milites, quibus patriæ mos et præceptum erat, aut vincere in bello, aut morte hostium manibus sese eripere, captivi Athenas in triumphum ducti sint. Cum vero hostem domi invenire, bellisque civilibus sese conterere cœperunt, eorum classis firmissima atque amplissima in Lacedæmoniorum ditionem redacta est, portus eorum custodia amissa, urbis mœnia solo æquata. Quid vero, cum Xerxes, Persarum rex potentissimus, quinquages centenis hominum millibus, classe mille ducentisque navibus instructa, Græciam invaderet, eos servavit, victores reddidit, sempiterna fama et laude ornavit, nisi concordia, pax, idem in hostem animus? Quod si communi robore atque exercitu hostem non propulsassent, quid tandem prohibuisset quominus ad unum omnes bello absorpti fuissent? Idem nobis imminere cernitis periculum, idem exitum, eodem modo arcere hostis impetum debetis, cum nullo alio positis.

C Eidem morbo idem medicamentum appositum convenit, quod satis quidem validum est. Nam si Græci, quamvis Xerxis viribus longe inferiores essent, tamen, concordia duce, hostem superarunt ; quid tandem vos agere, divina favente gratia, poteritis concordare, et communibus viribus, qui hominum numero non pauciores, virtute longe estis præstantiores hostibus? O si dies ille mihi illucescat, quo, aboletis sepultisque odiis omnibus, pari consensu hostem aggrediamini! Nulla mihi præterea dubitatio relicta est de victoria : jam vicimus, illud, quæso, animis vestris parumper concipite, principes optimi : quemadmodum in navi seditio orta, perniciosissima est, ita esse in civitate ; et, ut in civitate gravis est, ita in provincia multo pe-

stilentioſorem. Nam quo plures ſunt, eo latius morbi A
contagio ſerpiſt, eo difficilior eſt curatio. Ac quem-
admodum exercitus ordine militumque obedientia
continetur, quæ niſi adſint, ad interfectionem
omnia pereunt; ita in provincia mutuus conſenſus
et benevolentia neceſſaria eſt inter eos præſertim
qui potentiores ſunt: qua re ſublata, prius ſuis
viribus conſciuntur, quam externis. Inſidiatur diſ-
cordia, vires extenuat, et occulta quadam ægritu-
dine imperia abſumit; atque ob eam cauſam diſ-
cordiam inquit ille venenum eſſe datum imperiis,
ne immortalia forent. Etenim perinde ac pthiſias
ſenſim conſcit, neque prius deſiſtit quam proſtri-
gatum corpus evertit. Non eſt contendendum ut
neceſſarios et eodem cælo educatos homines perpetuo
bello inſectemur. Nam qui ſapienter ſuæ ſaluti
conſultunt, hoſtes quidem ſemper vincere nituntur,
ſuis vero nonnunquam parcunt, maluntque interdum
superari quam ſuperare. Neque enim omnis
victoria utilis eſt, aut a Deo profecta. Fugienda eſt
Cadmea victoria, et, ut tragicus ille inquit, Amicis
dominabere, ſi tantum non viceris quantum volueris;
amicis, inquam, imperabis, quam ab amicis
viceris. Ac Demosthenes, Tunc, inquit, præclara
victoria, cum aut filii parentibus, aut cives civi-
bus libenter cedunt. An vero in urbium obſidioni-
bus pernicioſum iudicatis, ſi cuſtodes inter ſe diſ-
ſideant? inter cives autem, vel in provinciis ſedi-
tionem utilem fore putatis? cum in diverſas partes
itur, cum opinionum varietate contenditur, cum
unusquisque ſuam ſententiam pluris facit quam
ſalutem. Contentionis duo genera tradit Hæſiodus,
alterum optimum cum quiſpiam alterius imitatione
adductus recte agit; alterum inimicitiarum, diſcor-
diæ, bellorum ſeminarium, quam pravam infeli-
citemque appellat, de qua Homerus:

*Principio parva eſt; terram ſed protinus imis
Contingens pedibus, caput inter nubila condit.*

Prior ſequenda eſt, altera penitus fugienda: illa
maxime utilis, hæc admodum pernicioſa. Non decet
nos profecto pro ingenio, eruditione, ſapientia, qua
nos Deus ornavit, omiſſa meliore, ſequi pejoſorem.
Abjicienda eſt, tollenda de medio; pax et concor-
dia publice ineunda. Quod ſi eſt contendendum, in
eo vobis demum certamen pulcherrimum et glo-
rioſum propositum eſt, quis veſtrum primus ſe ip-
ſum vincat; quis primus ad concordiam perveniat;
quis plura et magis egregia facinora in communem
ſalutem conferat. Hæc eſt plena laudis contentio;
hæc a Deo hominibus data. Quid eſt, quod cuncta
contineat? Harmonia. Quid eſt, quod cuncta exor-
net? Concinnitas. Cælum hoc quodcumque cerni-
mus, ſphæræ ſtellarum, ſpatia ſiderum, rerum om-
nium elementa et initia, nulla alia re niſi concor-
dia conſtant. Niſi divinæ providentiæ leges ea tue-
rentur, non conſiſterent, ſed labefacerentur ac
ruerent. Res vero humanas, quæ fluxæ caducæque
ſunt, et motu perpetuo circumaguntur, putas cohæ-
rere poſſe, niſi meſura, pondere, concordia re-

gerentur? Minime: ſiquidem hiſ etiam remediis
adhibitis, effici non poſteſt quin ſolvantur et inter-
eant. Quemadmodum gravioreſ morbi ſunt quam
interiorem corporis partem graſſantur et vexant,
ita ſeditio aperto bello acerbioreſ eſt. Nam in altero
hoſtes nobis ipſi ſumus; in altero nos tuemur.
Nulli unquam ſuorum cædeſ profuit, quibus pe-
reuntibus, ei gravioreſ comparatur periculum. Nam
ſimul ac illorum negligunt ſalutem, ſuam hoſtibus
produnt; idemque iſ accidit, quod homini eve-
nire ſolet, cujuſ membrum dum phagæna conſci-
cit, id negligit, ſperatque reliquum corpus tutum
fore atque incolome; tandemque ſenſim totuſ ab-
ſumitur: tum demum plane intelligit id non futu-
rum fuiſſe, ſi initio morbum curaret. Quid, te
B obſecro, manus geminas natura nobis tribuit?
quid geminoſ oculoſ? quid duoſ pedeſ? Nimirum
ut mutuo conſentent auxilio. Manus manum lavat;
peſ pedem ſuſtentat; ſiniſtra dextris levantur, et
dextra levantur ſiniſtris: illinc motuſ principium,
hinc onera ſuſcipimus. Plus gemina hæc membra
efficiunt; nam altero occupato, ab altero commune
præſtatur officiũ. Cur non ſequimur naturam,
ducem optimam et magiſtram? ut ille inquit. Nam
quod alter perſpicere non poſteſt, alteri in mentem
veniet, ac mutuo auxilio propositum ſinem attingent.
« Quam bonum et quam jucundum eſt habitare
fratreſ in unum; » ut Propheta inquit, qui
multarum rerum variique eventuſ peritiſſimuſ
fuit, qui furore divino concituſ, homineſ ad concor-
diam provocat. Quod ne temere præceptum vide-
retur, illic ait: « Mandavit Dominuſ benedictionem
et vitam uſque in ſæculum. » Perro ejuſ ſilluſ pru-
dentia prædituſ, ut noſ a diſcordia deterreat, cum
unus, inquit, ædificat, et alter demolitur, quid
aliud agunt, niſi fruſtra laborent? Cyrus, Perſarum
rex potentiffimuſ, cum e vita excederet, filiis ac-
ceſſiſtiſ, et imperio eiſ diviſo, longiore oratione
apud Xenophontem, cunctoſ ad fidem mutuatam, ad
charitatem, ad concordiam hortatuſ eſt, planeque
demonſtravit eoſ diſperſoſ ac diſſidenteſ neque
reipublicæ profuturoſ, neque ſibi præſidio eſſe
poſſe. Id autem uſque adeo verum facileque per-
ſpectum arbitratuſ vir longo rerum uſu, maxi-
D miſ periculiſ, ingenti fortunæ varietate ſapientiſ-
ſimuſ, ut rationibuſ apertiffimiſ non contentuſ,
oculoſ etiam exemplo quodam ſubjicere ten-
taverit. Itaque virgarum, ut ſerunt, manipuluſ
aſſerri juſſiſt, ac ſinguloſ imperavit ut eum uno
impetu confringerent, ſi poſſent. Id cum præ-
ſtare valeret nemo, tum ſinguloſ perfringendaſ
dedit; quaſ cum ſinguli nullo labore conſice-
ren: An, vero cernitiſ, inquit, idem in vobis
futurum, ut mutua pace devinctoſ nulliſ expa-
gnare valeat, odioſ vero ſejunctoſ ſuperare poſſiſt
qui velit? Quare qui voſ ad concordiam, optimi
Italiæ principes, hortatuſ, voſ ad veſtram hortatuſ
ſalutem, ad gloriam, ad triumphoſ de hoſte repor-
tandoſ. Nam quid veſtra expoſciſ utilitaſ? Concor-

diam. Quid vestra laus ac dignitas postulat? Con-
 cordiam. Concordiam igitur et pacem amplectimini,
 suscipite, colite, ut per eam mutuo consensu for-
 tiores, belloque in hostem comparato cervicibus
 nostris imminentem impetum propulsemus, hos-
 tem terribilissimum nostrorum sanguine cruentatum
 ulciscamur, Italiae amplificemus dignitatem. Hoc
 enim bello nullum unquam justius, aut magis nec-
 cessario gestum est, aut faciliorem apertioremque
 ostendit victoriam. Nam quid æquius, quidve ma-
 gis pium, quam nostrorum sanguinem per infinitas
 lacrymas et tormenta effusum ulcisci? Quid nefandi
 homines in nomen nostrum prætermiserunt igno-
 miniae, injuriae, cruciatus, necis? Tempa sanctis-
 sima per summam impietatem polluerunt: sancto-
 rum, beatæ Virginis, ipsius nostri Dei statuas
 contemptu, risu, omni contumeliarum genere per-
 secuti sunt. Quid sacras virgines violatas memorem?
 parentum complexu ereptos impubes? omni de-
 decore societatum Christianarum nomen? Hæc ne per-
 sequar, et rei magnitudine et dolore impedior.
 Quis enim vel dicendo consequi posset, vel sine
 multis lacrymis audire Christiani nominis socios
 fidelissimos, equorum unguibus obrutos, ita impe-
 rante hoste sceleratissimo atque inspiciente; ex-
 cecratos, sublatis in crucem, ut mortem beneficii
 loco acceperint? Edidit olim sævissimus Turcus
 omnia crudelitatis exempla in Byzantinos quorum
 memoria ut refricaretur, qualis nuper Chalcidis
 Euboicæ tumultus fuit, cum, effractis portis ac mu-
 ris, tormentorum impetu dejectis, arce vi capta
 armatarum cursu, ferro flammæque omnia misce-
 runt; unde genitus illi ad nostras prope aures
 pervenire. Cunctos militaris ætatis acerbissime
 trucidat. Nostrorum cadavera, cum mœnia oppu-
 gnarentur (at non dicam; incredibile enim est;
 imo vero dicam, quoniam ita se habet); nostrorum,
 inquam, cadavera in vasa imposita machinis belli-
 cis intra urbem adversus nostros immittebantur.
 O crudelitatem ante hunc diem inauditam, o per-
 ditam feritatem, o truculentissimum sævitiae genus!
 Quid tam commune vivis quam spiritus? At nostri
 captivi ita vivunt, ut ducere animam de cælo non
 queant. Quid tam commune mortuis quam terra?
 At nostri ita moriuntur, ut eorum ossa per aerem
 spargantur. Quid tam commune cadaveri quam
 quies? At nostrorum corpora ita jactantur, ut ne
 exanimata quidem conquiescant. Romani, quod
 eorum legati paulo acerbius appellati esseant, Co-
 rinthum, urbem pulcherrimam, everterunt. Nos
 vero, sociis crudelissime necatis, contempta et de-
 vastata regione nostra, unde morum rectæque
 vitæ documenta a tam remotis nationibus petun-
 tur, non excitabimur? Fabius Maximus, ut capti-
 vos redimeret, agrum vendidit, et nos tot sociorum
 corpora desiderata negligemus? Theodosius, quod
 Thessalonicenses, novi vectigalis impositione indi-
 gnati, Placidia statuas per urbem traxissent, fre-
 quentem in theatro populum credi jussit. Nos, op-

pugnata fide, cæsis Christianis hominibus, Dei
 nostri majestate violata, non dolebitis? non com-
 parabimus bellum? non sumemus de hoste suppli-
 cium? Numquam profecto, aut publicæ suorum in-
 juriae, aut privatae salutis ratio majore æquitate
 suasit arma in hostem movere.

Satis dixi de genere belli quam justum sit: di-
 cam statim quam sit necessarium. Neque enim
 ille liberam quietis rationem relinquet, ingens
 terra marique bellum molitus. Nam si id permit-
 teret, nemo sane esset qui bellum paci antepone-
 ret. Sed copias instruxit, legiones firmissimas
 habet in capita nostra comparatas, lacessit, urget,
 ad certamen provocat. Aut bellum gerendum est,
 aut acerbissima servitus subeunda. Nullum deli-
 berationi locum reliquit: una nobis fortunarum
 salutisque spes proposita est, ut viribus nostris,
 Deo Opt. Max. juvante, libertatem nostram serve-
 mus; pro qua bono viro et civi non minus labo-
 randum est, quam pro servorum rei que domesticæ
 incolumitate tutanda. At nemo est qui, vel servo
 lacessito, vel expilato grege, non graviter ferat,
 arnis ad injuriam ulciscendam non contendat, non
 repetat sua. Et conjugum, liberorum, patriæ ra-
 tionem nullam ducemus? Quid inermes expecta-
 mus Turcorum furorem? Arma armis propulsan-
 tur. Bellum gerendum est, ut in pace vivamus.
 Si bellum omittimus, pacem habemus nullam.
 Quod si Turcus, nobis quiescentibus, maximis
 opibus auctus est; si languentes otio in gravis-
 sima damna prolapsi sumus, quis tandem sperare
 audebit nos in otio et umbra rem feliciter ge-
 sturos? Resipiscendum est, et cum eo pacto in
 tanta pericula deciderimus, contrario itinere ad
 salutem et securitatem redeundum. Omittenda
 segnitias: bellum suscipiendum. Nam, ut beatus
 Paulus inquit, « Non coronantur nisi qui legitime
 certaverit, » et Aristoteles, « Non coronantur qui spe-
 ctant, sed qui in certamen descendunt, si enim lau-
 de aliquid dignum efficiunt. » Salus domi nobis non
 exspectanda est, sed in sole et pulvere defendenda.
 Nemo est vestrum qui, cum a natura tributum
 habeat ut se, corpus vitamque tueatur, præsto-
 lari vestit ea quæ nocitura sint. Hostis exercitum
 habet libertati nostræ imminentem. Vis impetum
 arcere? Bello id assequi poteris, ut vim vi repri-
 mamus. Nam ut concedam incertos exitus esse
 belli, Martemque communem, tamen pro liber-
 tate, pro vitæ periculo decertandum est; pro Deo
 ipso pugnandum, pro cuius amplitudine retinenda
 cadere, in ævum sempiternum vitamque immor-
 talem migrare est. Non enim spiritu vita consistit,
 sed pietate, quæ patriæ, templorum, status divini
 conservatione maxime continetur. Quid vero, si
 exploratam victoriæ rationem habemus? Jam enim
 tempus et aures vestræ postulant ut de facultate
 gerendi belli de amplissimo triumpho qui nobis
 propositus est, aliquid dicamus. Quo in loco illud
 plane profiteor me de hostium copiis et viribus

nihil oratione mea detracturum, sed omnia expositurum magna cum fide. Atque inde exordior. Exercitus ille hostilis, illa hominum multitudo infinita, non tanti roboris est quanti vel nonnulli putant, vel a nobis superari facillime non possit. Magna ejus pars milite tumultuario constat et turba collectitia. Nulla jurisjurandi religione adacti sunt, nulla mercede conducti. Levissima corpora, laboris impatientissima: prædam, non exercitum sequuntur, quæ si paulo diutius caruerint, domum velocissime redeunt. Nullam præstant in bello operam, nullam servant ordinem: latrones, sicarii, militaris disciplinæ penitus expertes, et qui facilius vinci possint, quam vincere sciunt. Illud sane prorsus comparatum habemus, septuaginta duntaxat esse hominum millia, qui stipendia ex publico ærario faciant. Sed audite me, quæso, parumper æquo animo. Ex eo septuaginta millium hominum numero, præter quindecim vigintive millia, ad summum, qui imperatoris sui latus custodientes, quotidianam mercedem capiunt, reliqui omnes sociorum provincialium tributis in bello sustentantur; quæ sane tributa adeo exigua sunt, adeo suppeditantur tenuiter, ut toto anno vix quatuor mensibus mercedem accipiant. Ex re factam videtis ut nullam expeditionem quadrimestri diuturnitorem sustineat, sed eos omnes dimittat, quoniam provinciæ pecuniam ampliam non subministrant. Quæ rerum penuria coactos Byzantii sæpe vidimus, cum dimitterentur, et equos, et arma, et vestes vendidisse, ut domum pervenire possent. Hoc robur hostilis exercitus, hæc magnitudo, hic mirandus ille peditatus et equitatus. Quod si Christianus exercitus, illius fines popelando, eum toto anno exercitum in armis habere coegerit, aut a suis destitutus cum exigua manu ad pugnam impelleretur, ubi facillime superari queat, aut illis ipsis pecuniis quæ in ejus privatum ærarium conferuntur, totum exercitum aliat necesse erit: quod quidem præstare diu non poterit. Neque enim, ut temere nonnulli jactant, immensa est illi pecunia. Siquidem ex his qui in illius negotiis gerendis versati sunt, plane cognitum est non amplius quam viciesies centena aureorum millia ex omni reddituum summa ad eum deferri: unde et viginti illa millia peditum liberaliter sustentat, pro corporis sui custodia, et sumptibus domesticis, qui maximi sunt, satisfacti. Si quid præterea superest, id omne ad arma, machinas, tormenta bellica penitus convertit, ut neque constandi thesauri, neque conducendi militis ei facultas præbeatur. Quod autem tam effeminata multitudo, tam exiguis viribus, tot imperia subjugaverit, non mirandum magis quam dolendum est. Nullum enim habuit hostem: facile admodum fuit vincere non resistentes. Date signum belli: jam facile perspicietis eorum ignaviam. Ut enim cedentes vehementer insequuntur, ita insequentes

celeriter fugiunt. Castra castis conferre non audent: et, ut illud repetam, victoria est in manibus, modo velitis. Nulla enim belli gerendi facultas vobis deest. Adest imperatorum virtus, militum numerus et potentia. Sunt pecuniæ vobis, sunt, Italiæ principes, quas non minus hoc tempore in publicum conferre debetis, quam privatam quisque salutem, leges, patriam charam habet. Debet unusquisque, diligentem rerum suarum ratione habita, tantum erogare quantum potest. Audio Byzantinos a nonnullis accusari, quod in salute communi privatas pecuniæ parcentes, sua omnia hosti prodiderunt: in quo profecto gravissima culpa digni sunt, meritoque reprehenduntur. Id ne ipsi quoque committamus, cavendum est; ne quod in aliis turpe inutileque fuisse cognovimus et sentimus, imprudentissime sequamur. Comparato a nobis exercitum, quid est, quod victoriam lætaque omnia non portendat ac polliceatur? Aderit Deus Opt. Maximus, pro cujus pietate, gloria, fide amplificanda pugnabimus, cujus injurias ulciscemur. Iratus hosti est, nobis prosper, qui nostram hac in re operam et laborem non solum accipit, sed exigit, sed repetit, sed debitum sibi reddi jubet. « Ne timeas, inquit, a facie eorum, quia ego tecum sum ut eruam te. Ne timeas a facie eorum; nec enim te faciam timere vultum eorum. Bellabunt adversus te, et non prævalebunt, quia ego tecum sum, ait Dominus, ut liberem te. » Et ad Josue: « Ecce ego dedi in manus tuas Jericho, et regem ejus, omnesque fortes viros. » — « Si Deus pro nobis, ut inquit Apostolus, quis contra nos? » Ipse efficiet ut unus persequatur mille, et duo fugare possint decem millia. At nos longe numerosiorem exercitum in bellum ducere possumus, quam hostis habeat. Quid, si ille plures etiam homines habeat? an victoriæ cursus retardabitur? quasi vero non plerique exercitus multitudine infiniti, parva admodum manu sæpenumero fusi fugatique fuerint et deleti. Xerxis exercitus, Mardonio duce, cum ter centum hominum millibus ab octoginta Græcorum millibus direptus ac trucidatus est. Ducenta Cimbrorum millia Marius delevit octoginta millibus hominum. Rursum cum Catulo centum et quatuor millia necavit. In Thessalia Pompeius cum quadraginta millibus perditum, equestrem sexaginta, cum totius Orientis auxiliis, cum omni nobilitate, a Cæsare fugatus est, et exutus castris, qui triginta peditum millia, mille equites habebat. Quid infinitas Tigranis copias commemorem a Lucullo, parvo exercite, superatas? Hæc nimis vetera, et fæpule fortasse quam historiæ propiora videntur. Quid nostra memoria? Nonne hostes nostri paucorum virtute sæpius victi, fugati, cæsi fuerunt? Omitto de his victoriam insignem Laodislaï, Pannoniæ regis, qui, ut olim a nobis dictum est, cum quatuordecim hominum millibus (qui enim plus trahent, decem et octo millia non excedunt) aperto Marte.

justa acie signis collatis cum hoste dimicavit, exercitum profligavit, ac longe lateque fudit, imperatorem vulnerato: ac nisi victoriam avidius persequeretur, mortique sese objecisset, profecto Christianus orbis Europam omnem retineret. Hæc omitto. Ad recentiora nostra festinat oratio. Quid dicam de insigni triumpho illius Christianæ multitudinis quæ, nullo duce, crucis tantum signo armata, Turcorum exercitum omnem munitissimo Amderalba oppido positum, intra mœnia stricto enso discurrentem, magna cæde victum eiecit, ipso isto Imperatore graviter vulnerato, ac impedimentis omnibus in potestatem redactis? Id autem ne semel accidisse videretur, cum impius accleratusque hostis Pannoniam omnem infero-rem occupasset, omniaque armis complexisset, et, præsidis inclutus, regique animi et excelsi, Pannoniæ superioris rex, parva admodum manu expugnato Javicia oppido et natura et arte munitissimo, maximas Turcorum copias fudit, partemque provinciæ suo adjecit imperio.

Cum quo hoste nobis res sit, facile videtis, Italiæ principes. Cum quo? Inquies. Qui multitudinem inconditam habet atque imbellem, qui hominum numero nos quidem non superat, virtute vero vincitur; de quo parvi nostrorum exercitus sæpenumero triumpharunt. Id autem minime mirandum est. Longe enim fortius et constantius pugnant, qui pro morte servituteque propulsanda dimicant, quam qui prædam spoliisque sectantur. Nam ibi parum avertunt, si victoria non potiuntur; his vero cuncta pereunt, si segnius rem gerant. « Pugnent, inquit Lacedæmonius, ut morituri, et non morientur. » Itaque cum adeo necessaria nobis concordia sit, præstantissimi principes, cum alias, tum hoc tempore in primis, et ad privatas fortunas tutandas, et ad communem defendendam salutem, concordiam amplectamur omni studio et consensu. Bellum justissimum, maxime gloriosum, atque utile ad pacis ornamenta retinenda, et ad Dei Opt. Max. injurias ulciscendas, pietatemque propugnandam, suscipiamus. Ornemus Italiam victoria amplissima et hostium spolis, quæ in manibus sunt, ut nos nostraque omnia metu in perpetuum ac periculo liberemus.

V.

Ejusdem ad eosdem persuasio ex auctoritate Demosthenis.

Hæc a nobis pro communi omnium salute disposita, utinam eo studio a vobis suscipiantur, illustrissimæ Italiæ principes, quo a nobis dicta sunt, et in hæreant animis vestris, atque persuadeant, ut nullis atque adhuc rationibus nullisque rationibus opus sit, sed re ipsa et opera ad defensionem nostram et hostium propulsationem excitemini. Quod nunc facillius fieri posse cogitavi, si consiliis meis vires aliquas adhiberem, et auctoritate alicujus viri excellentis ea plane confirmarem, atque

A aliquem ex veteribus, et sapientia ornatissimum, et amplissimum auctoritate in medium adducerem, qui plane testaretur sese olim in tali causa qualis nostra est, eadem cum sensisse, tum monuisse suos cives, quæ a nobis, et apud Pontificem Maximum in senatu sæpenumero disputata sunt, et nunc litteris mandata. Venit autem in mentem Demosthenem, philosophum excellentissimum, et oratorem adeo omni laude cumulatum per tot sæcula, ut quem cum eo conferas existitit nemo, in eadem incidisse tempora, eandem perorasse causam, denique nihil habuisse, quod rei nostræ non conveniat, præter nomina hominum sui temporis. Itaque cum hujus et auctoritatem gravio-rem, et orationem magis appositam ad persuadendum existimarem quam verba mea, constitui ut ipse dicat sententiam. Olynthus Thraciæ urbs opulentissima erat. Philippus, Alexandri Magni Macedonum regis pater, cum in Græciam universam impetum facere decrevisset, statuit ad eam rem attingere ut Olynthum primo in ditionem redigeret. Movet arma in eam; depopulatur agrum. Olynthii legatos mittunt opem imploratam ab Atheniensibus. Demosthenes suadet opitulandum esse, ne Philippus, ad Græciam occupandam animi infiniti et vasti, Olyntho capta, Athenienses ac reliquam Græciam opprimat. Ita enim tunc Græciæ Philippus imminebat, ut nunc Turcus Italiæ. Sustineat igitur Philippus Turci personam, Itali Atheniensium, nos Demosthenis. Jam facile intelliges totam orationem causæ nostræ convenire.

Demosthenis oratio pro ferenda ope Olynthiis adversus Philippum, regem Macedonum.

Grandi pecuniæ vos profecto anteposituros arbitror, Athenienses, si planum fiat, quidam republicæ utile futurum sit; qua de re nunc a vobis deliberatur. Quod cum ita se habeat, vestram est eos attentè audire velle, qui sententiam dicere statuunt. Non solum enim si quis utile aliquid ex cogitatum in medium attulerit, id, cum audieritis, accipietis; verum etiam quod vestra fortuna accidere existimo, multa oportuna nonnullis ex tempore in mentem venient dicenda, ut ex omnibus optio nobis detur eligendi quod vobis sit usui futurum. Enimvero præsens temporis occasio, voce propemodum emissa, rebus illis opitulandum esse inquit, si quidem earum salus nobis curæ est. Nos vero, nescio quo pacto, ad hæc vilemur affecti. Quæ autem ego agenda censeo, hæc sunt: auxilia statim decernenda ac instruenda quam celerrime, ut hinc opem feratis, ne idem quod olim patiamini; legatos mittendos, qui hæc remanent, et rebus gerendis intersint. Etenim illud maxime verendum est ne, cum Philippus vaser et ad negotia obeunda callidus sit, modo cedendo cum res postulabit, modo interminando (dignus sane fide merito haberetur), modo vos vestramque absentiam calumniis insectando, aliquid de summa rerum pervertat atque convellat. Atqui quod in rebus Philippi

permunitum videtur, tix ut oppugnari possit, idem A et vobis percommodum est. Num quod ille rerum omnium, nulla excepta, solus dominus sit, imperator, quæstor, ubique suis copiis præsit, ad res quidem bellicas mature consiciendas, et omnia in tempore gerenda longe superior est. Ad conditiones vero cum Olynthiis ineundas, cui rei mirifice studet, longe aliter se habet. Neque enim Olynthiis obscurum est sese hoc tempore non de gloria aut agri parte certare, sed pro excidio, pro servitute a patriæ cervicibus depellenda; neque ignorant quid in eos Amphipolitas egerit, qui ei patriam prodiderunt, quid in Pydnæos, qui eum terra recoperunt. Demum tyrannidem rem infidam et suspectam liberis civitatibus esse existimo; præsertim si agros finitimos habeant. Itaque et hæc non ignorantes, et cuncta alia considerantes, diligenter dico nos oportere incitari velle, belloque gerendo, si unquam, nunc certe maxime incumbere, pecunias haud segniter conferendo, per nosmet exændo, nihil prorsus omittendo. Neque enim aut ratio, aut excusatio ulla vobis amplius relicta est, quin quæ agenda sunt peragatis. Num quod cuncti fremebatis quondam Olynthiorum animos Philippo infestos reddendos esse, ultro evenit, et sua se sponte obtulit; atque id eo maxime modo quo vobis conducit. Si enim, vobis suadentibus, bellum suscepissent, fidei sane dubiæ habendi essent socii, et ad aliquod usque tempus, non semper, id decrevisse fortasse viderentur. Cum vero injuriis ab illo lacesiti, odio hominem persequantur, constantes eos inimicitias gesturos cum propter metum, tum propter offensas verisimillimum est. Non est igitur oblata occasio prætermittenda, Athenienses, neque patientium quod superiori tempore septuaginta passi estis. Nam si cum olim rebus Euboicis auxiliati reversi sumus, et ad hæc ipsa subsellia Hierax et Stratocles Amphipolitæ aderant, hortantes ut maritimo exaratu profecti, urbem suam acciperemus, idem pro nobis ipsis studium præstitissemus, quod pro Eubæorum salute, et tunc nimirum Amphipolis in ditionem nostram venisset, et nunc molestia omni careretis, quæ inde consecuta est. Rursus si cum Pydnæam, Methonem, Potidæam, Pagasas, reliqua, ut in singulis diutius immorer, obsideri afferebatur, alicui ex iis cito, et, ut res postulabat, opem ferre aggressi essemus, faciliore profecto Philippo et humilioris uteremur. At vero, dum præsentibus rerum occasiones abjicimus, dum futura prospere sua sponte eventura putamus, auxilium Philippum nos ipsi Athenienses, tantumque ipsum reddidimus, quantum unquam rex Macedonum exstitit nemo. Nunc autem sese exhibet occasio. Quænam? inquit. A rebus Olynthiacis sua sponte vestra civitati, quæ nulla in re primis illis inferior est. Equidem, si quis res, quæ nobis divinitus datæ sunt, aequitate adhibita, supplicare voluerit, quanquam pleraque non satis commode accidisse videntur, tamen eum magnas diis gratias merito habiturum existimo. Quod enim multo bello, jure optimo desiderata nostræ ascripse-

ris: quod autem et jam pridem id nos passi fuimus, et nuper societas nobis exstitit, quæ superiora omnia resarcire valeat, modo ea uti velimus, deorum immortalium benevolentia erga nos acceptum referendum plane affirmaverim. Verum hoc perinde esse arbitror, atque in pecuniarum possessione contingere solet. Si enim quascunque quis acquisierit, eas servat incolumes, ingentes habet fortunæ gratias. In rebus idem. Qui occasione non recte usi sunt, ne commodi quidem, si quid deorum beneficio sunt consecuti, recordantur. Ex ultimo enim rerum eventu ante acta omnia plerumque pensitari solent. Quamobrem in reliquis valde prospiciendum est, ut eorum emendatione superiorum futurorum labem deleamus. At si hos etiam homines perdidimus, Athenienses, et Olynthium præterea Philippus occupaverit, demonstrat mihi quispiam, quid sit amplius impedimento futurum, quominus quo libido animi tulerit, contendat. Anne vestrum aliquis animadvertit, et rationem videt, quæ Philippus cum initio pertenui in statu, repente magnus evasis? Amphipolim primo cepit, deinde Pydnæam, iterum Potidæam, rursum Methonem, demum in Thessaliam invasit; deinceps Pharas, Pagasas, Magnesium. Cunctis vero, ut libuit, constituit, in Thraciam se contulit. Ibi, aliis ejectis regibus, illis restitutis, adversa valetudine laboravit. Quæ cum paululum levatus esset, non in segnitiam sese dedit, sed Olynthios statim adortus est. Non dico nunc de illius expeditionibus adversus Illyrios, Pæonias, Arymbam, et in quamcumque volueris provinciam. At, quispiam inquiet, quid nobis ista commemoras? Ut et cognoscatis, Athenienses, quantum detrimenti afferat rem semper aliquam singularim sinere præterlabi. Et præterea advertatis Philippum in rebus agendis studium accerrimum, et curam assiduam cum qua pariter vitam ducit, ob quam rebus a se gestis minime contentus, deinceps fieri non poterit, ut in quiete permaneat. Quod si ille majus aliquid semper molendum decreverit, vos contra nullam rem fortiter obeundam judicaveritis, quem tandem rerum exitum sperare debemus? Proh Deum fidem! quis vestrum adeo tardi ingenii est et inconsulti, qui, si neglexerimus, bellum huc conversum iri nesciat? Quod si evenerit, equidem vehementer timeo ne, veluti fenestrati, qui facile ex magnis furiis brevi tempore in rerum copia versati, postremo bona omnia funditus amiserunt; ita nos ignavia dediti, et ad libidinem cuncta quærentes, tandem vel invidi multa et gravis subire cogamur, et de iis, quæ nostro in agro sunt, periclitari. Atqui reprehendere, inquit fortasse, et facile, et cujusvis est, sed de præsentibus negotio quidnam agendum sit edocere, senatoris. Ego vero, etsi compertum habeo vos, cum præter sententiam et spera aliquid evenerit, non mali auctoribus, sed iis qui sen etiam ultimo loco dixerint, irasci solere, non tamen propter privatæ securitatis rationem mihi silentio prætereunda arbitror, quæ vobis profutura existimo. Dico igitur vos bisariam rebus optulari oportere, partim oppida agrumque Olynthiorum in-

lando, emissis militibus qui id præsent, partim fines Philippi cum terrestri exercitu, tum classe maritima incursionibus depopulando. Nam si alterum utrum neglexeritis, vereor ne tota expeditio frustra, temereque a nobis suscepta sit. Sive enim vos illius agrum vastetis, idque interea sustineat, et Olynthum vi capiat, victor in patriam reversus, facile injurias ulciscetur: sive subsidia duntaxat Olyntho militatis, ille fines suos periculo carere animadvertens, acrius rem urgebit, temporisque diuturnitate obsessos in potestatem rediget. Itaque et firma et bipartita auxilia mittenda sunt. Hæc in ope ferenda fieri oportere statuo.

De facultate vero pecuniæ inveniendæ sunt nobis pecuniæ militares, sunt nobis pecuniæ, Athenienses, et quidem tot, quot mortalium nemini. Fas autem vos, ut libet, accipiat. Eas certe si militibus reddetis, nullæ vobis desunt præterea: sin minus, præterea desunt; imo vero omnes penitus inveniendæ sunt. Quid, inquit, refersne tu ad senatum eas pecunias militares esse debere? Minime, mehercule! Ego vero milites instruendos esse censeo, et pecunias quæ iis subministrandæ sunt, militares esse; mutuumque esse oportere præstare operam, et pecuniam accipere. Vos autem, nescio quo pacto, eas per otium ad dies festos accipitis. Quare video reliquum esse ut cuncti pecunias in publicum conferatis, si multis opus est, multas, sin paucis, paucas. Enimvero pecuniis opus est: opus, inquam, est pecuniis, sine quibus nihil opportunum effici potest. Commemorant alii etiam alias comparandæ pecuniæ rationes; ex quibus eam diligite quam vobis conducere existimatis, atque dum commodum est rem aggredimini. Sed est æquum considerare rationeque colligere, quo in statu res Philippi hoc tempore versentur. Nam neque ut vel videntur, vel quispiam æstimaret, qui eas parum diligenter inspexisset, satis belle se habent, neque eo pacto quo se haberent si optimo in statu essent. Nunquam sane arma movisset Philippus, si manum sibi conserendam putasset. Sed ut initio, ita deinceps facile omnes, prosperosque rerum eventus speravit. At ea deceptus est opinione. Quod cum præter expectationem primum acciderit, valde ipsum perturbat, non mediocremque ejus animo sollicitudinem affert. Accedunt res Thessalorum, quæ cum semper infidæ omnibus natura fuerint, maxime veluti erant, nunc etiam isti sunt. Nam Pagasas ab eo repetere decrevisse dicuntur, et Magnesium mœnibus cingi prohibuerunt. Equidem ex quibusdam audiivi eos non amplius permissuros ut vel portorii vel fori redditus percipiat; cum scilicet ex iis rempublicam Thessalorum administrari oporteat, non Philippo aliquid provenire. Quibus pecuniis si privatus fuerit, in maximam profecto alendi exercitus difficultatem adducetur. Denique Pæones et Illyrici, ac omnes alii hujusmodi homines suis legibus uti, in libertate vivere libentius quam servire velle existimandi sunt, quippe qui nunquam alteri parere consueverunt. Ac ille quidem, ut aiunt, valde contumeliosus est, quod

A sane minime mirandum videtur: nam feliciter agere præter meritum, insaniendi causam dementibus præbet. Quamobrem partas opes iuari, quam initio eas querere plerumque difficiliter judicatur. Vestræ igitur partes sunt, Athenienses, has temporum illius difficultates, vestram ducere occasionem, statimque rem suscipere, et legatos mittendo quo mittendi sunt, et in militiam exeundo, et alios omnes hortando. Illud, quæso, animis vestris parumper concipite. Si Philippus talem adversus nos occasionem arripit, juxtaque fines vestros bellum geratur, qua tandem cum alacritate eum huc impetum facturum putatis? At nos non pudet; et quæ pateremini si ille posset eadem, cum facultas sit, inferre non audebitis! Neque vos lateat, Athenienses, vobis hodie statuendum esse, utrum illic vos, an ille hic bellum gesturus sit. Si enim res Olynthiorum resistent, vos illic belligerabit, et illius agrum damno afficietis, simul agri vestri fructus secure percipietis. At si Philippus regionem illam occupaverit, quis eum tandem, quominus huc perveniat, arcebit? Thebani? At quod nolum nimis acerbe dictum videri, una etiam ipsi paratissime irruunt. Phocenses? scilicet qui se domi tueri nequeunt, nisi vos, aliusve opituletur. At, inquit, nolet fortasse. Absurdissimum sane fuerit, si quæ, quamvis amentia arguatur, tamen jactare non desistit, ea ipsa cum demum possit, efficere nolit. Porro quantum intersit bellumne hic an illic geratur, equidem nec verbis opus esse arbitror. Nam si triginta duntaxat diebus vos in castris morari necesse fuerit, et quæcumque ad usum exercitus necessaria sunt ex agro vestro percipere, nullo, inquam, prorsus hoste in agro versante, plus sane detrimenti agrorum dominos inde capturos existimo, quam omnia illa essent, quæ in superioris belli apparatus consumpta fuissent. Quod si bellum aliquod huc ingruerit, quanta, vos obsecro, jactura res vestras affectam iri putatis? Accedet contumelia et rei turpitudinis, quam nemo sapiens ullo damno leviorum ducerit. Itaque, his omnibus consideratis, cuncti opitulari et totam belli molem illuc convertere debent: locupletiores ut pro multis, quæ recte possident, paucis erogatis, reliquis libere et securius fruuantur; juvenes vero, ut rei militaris disciplina in Philippi agro eruditi, ad rem suam familiarem incolentem tutandam formidolosi custodes efficiantur; denique oratores, ut rerum a se gestarum rationes facilius reddere possint. Qualis etenim fuerit rerum vestrarum conditio, tales in eos iudices futuri estis. Omnium vero gratiam vobis bene et feliciter evenire opto.

Hoc est, inclyti Italiæ principes, summi illius ac sapientissimi viri Demosthenis consilium, non alienum a nostro; hæc illius sententia quam simillima nostræ; hæc Atheniensis, solum adversus Philippum Macedonem, sed omnibus Italiæ populis, sed universis Christianis adversus Turcorum tyrannum, nostræ religionis truculentissimum hostem, prædicere hæc proponereque videtur. Conditioni præsentis temporis, quæ loquitur, accom-

modata sunt omnia, et ad hunc quem cernimus rerum statum mirifice quadrant. Sequamur igitur tanti viri consilium, qui cum in omni doctrinae genere, tum vel maxime in civilis disciplinae scientia fuit exercitatus, et in communis hostis excidium insurgamus. Commune existimemus imminere periculum; commune bellum aggrediamur non ignave; non lente, non parce, non ut fieri, cum de re aliena certatur, consuevit, quemadmodum hactenus factum est; sed fortiter, sed celeriter, sed liberaliter, sed ut fieri in proprio discrimine mos est. Tantum quisque in hac re conferat, principes Christiani, quantum pro salute Imperii sui, quotiens res exegit, non dubitavit effundere, et quantum diligenti ratione habita, uniuscuiusque viros et facultates patiuntur. Non unius alteriusve hic opus est. Hostem habemus fortissimum, potentissimum, acerrimum, cervicibus vestris imminentem. Satis superque negotii omnibus simul erit, sed nec exterarum Christianorum gentes nobis deerunt, dum nos viderint nobis ipsis non deesse. Aderunt, favebunt, suppetias ferent. Neque nos deseret Salvator noster Christus Jesus, sed audiet nos atque exaudiet, modo nos viderit digne ea, quae decent, facientes,

opem suam implorare. Nam, ut praclare alibi Demosthenes inquit, non modo Deus, sed ne amicus quidem rogandus est, ut dormitanti cuiquam aut desidi praesidio sit. Eamvero si haec, quae diximus, faciemus, non modo tutari quae supersent, sed etiam quae perita sunt recuperare caelesti praesidio poterimus. Alioquin magno discrimini res Italicas exponemus. Et ut cum ea disjunctiva orationem terminem, qua superioribus diebus, audita tum primum Chalcidis obsidione in pontificio sonatu usus sui, ut omnis Italia, compositis ac pacatis rebus, et omni simultate deposita, omnium viribus in unum collatis, Deo Opt. Max. duce, Turcorum vires conteret atque infringet; aut si quod duodeviginti jam annis post Byzantii excidium experti sumus, inanibus duntaxat verbis ac vanis pollicitationibus, vacabimus, brevi tempore universa Italia..... sed compesco labellum, nec id exprimam, quod auditu quoque dirum atque horribile est.

Quare ut gravissima declinemus pericula, atque optatam victoriam consequamur, vos omnes, principes populique Christiani, ut omni ad id studio incumbatis, quantis maximis postquam precibus, ore atque obsecro (1).

BESSARIONIS S. R. E. CARDINALIS

EPISTOLÆ.

I.

Bessarionis, episcopi Sabini, cardinalis Nicæni ac patriarchæ Constantinopolitani, ad Paulum pontificem maximum, de errore Paschalis (2).

Non dubitans est, beatissime Pater, in resurrectionis Paschate celebrando errorem aliquando committi: nonnunquam octo dierum, quandoque unius mensis et amplius, ut hoc anno 1470 eveniet; hoc tamen raro accidit. Duabus de causis error existit; altera ex lunationibus, altera ab æquinoctio. Nam sancti Patres nostri Pascha nostrum celebrari voluerunt primo, post æquinoctium veris, secundo, post quartumdecimum diem primæ lunæ post æquinoctium vernale; tertio, non cum Judæis; quarto, diæ Dominico post Judæorum Pascha. Quæ omnia, ut rite serventur aperta que sint et cognita vel iis qui scientiæ astronomicæ non sunt periti, tabulam quamdam, sive canonem ediderunt, in quo singulis annis reperitur prima

C post æquinoctium oppositio lunaris, quo tempore debet esse Pascha Judæorum, ac dies septimane in quem cadit ejusmodi lunæ oppositio, ac deinceps dies Dominicus, quo Pascha nostrum celebrari oportet, quod usu evenit per calculationem 19 annorum lunarium; veteres nam astronomi lunam 19 annorum spatio ad idem signum circumagi, unde incepit, existimaverunt. Nihil præterea hæc tabula opinione illa de æquinoctio, quod scilicet vernale æquinoctium 300 annorum intervallo eodem die mensis Martii fieri contingeret, quorum neutrum verum est. Nec tamen mirandum, si tanti viri in ejusmodi re lapsi sunt; nam et si astronomi veteres eam scientiam optime tenuerint, tamen non attigerunt veritatem omnem motus caelestis, non sua quidem ignorantia decepti, sed rerum caelestium naturam superati. Astronomia enim, cum non plane veritatem assequatur, sed propius accedat, ut philosophi affirmant, quæ plures obser-

(1) Descriptor hæc addidit.

*Lector, judicium meum requiris.
Hic Demosthene non minor, Latinis
laud est inferior. Quid ipse? Quod tu.
Vivat Nestores dies, rogamus.*

(2) Zaretti, Catalog. bibl. S. Marci Venet., p. 196.

vationes celestium motuum complectitur, eo magis per illorum comparationem ad veritatem tendit; qua de causa posteriori propius semper accesserunt, cum plures habuerint observationes. Etenim Ptolemæus, astrorum scientia eruditissimus, qui primus eam absolute tradidit, auge[m] solis immobilem esse putavit, quem tamen posteriores moveri sentiant, veluti sphaera non erratica movetur, quod verum est. Eandem præterea sphaeram Ptolemæus uno gradu moveri ait annis centum ab occidente in orientem; posteriores vero paucioribus. Idem et in re qua agitur; quamvis antiqui lunam incipientem primo anno, verbi gratia, a primo gradu Arietis, postea expleto 19 anno iteram ad idem signum reverti putaverint; non tamen verum est; nam 76 anno deerit ei una omnino quarta pars diei ad idem principium attingendum, ita ut 303 annis unius diei spatio sit aditura; inde nimirum error manavit de Paschate nostro per totam nonnunquam septimanam. Facimus nam Pascha una septimana tardius, qua in re error est qui ex aureo numero provenit; nam lunationes istas sequitur. Ad hæc nos agimus annum secundum Romanorum consuetudinem dierum 365 ac unius quarti; ita ut quartus annus semper dies 346 comprehendat; unde bissextus deducitur, et inde solaris annus, ac verus non sit tantus, sed major 300 vel 200 unius diei parte; propterea vel 300 quoque anno, vel 200, ut juniores acutius intellexerunt, æquinoctium uno die retrocedit; ex quo eventit ut in Paschate nostro error sit unius aliquando mensis et amplius, ac mense post celebremus Pascha quam deberemus, quemadmodum hoc anno, id tamen raro accidit. Quare planum est aurei numeri ac lunationum istorum 19 annorum veterem ac perpetuam observationem causam esse hujus inveterati erroris; idcirco ab iis, et eorum via ac regula discedendum. At si quis huic rei apte consulere velit, oportet ut calculet denuo istas lunationes, novamque tabulam conficiat, per quam æque docti atque indocti Pascha reperiant; sed non diu erit utilis. Nam post annum 500 rursus uno die errabit, et eodem modo deinceps. Erit præterea admodum difficile, ut Christianis omnibus cujusque nationis et setas hæc sit cognitum, hoc nam tempore cuncti Christiani nationis omnis, setæ et hæresis, de Paschatis die conveniunt, eodemque die omnes celebrant, quod pulchrum

A et honestum est. Si vero mutabitur, illi non recipient, et sequetur confusio, ut, aliis Christianis jejunantibus, alii paschalibus gaudiis indulgeant; ac homines, etsi non catholici omnes, tamen a Christo Domini appellati variis diebus Pascha celebrent. Mandare præterea, ut Christiani lunationes sequantur; ac primo die Dominico post primam oppositionem lunæ, factam post æquinoctium vernale, Pascha faciant, difficile erit; præsertim rerum celestium ignari. Quisnam in vicis parvique oppidis, ubi non est doctorum hominum copia, scire possit quando erit novilunium? quando oppositio? Aut quid difficilius est et magis varium quando sit æquinoctium? Errabunt omnes et dissentient. Præterea hic error nihil mali affert; cum enim in Paschate celebrando quatuor sint servanda, ut dictum est: ut fiat post æquinoctium vernale; post primum plenilunium post tale æquinoctium; non cum Judæis; die Dominico post Pascha Judæorum. Omnia hæc, aut certè magis necessaria per hanc tabulam servantur, et quamvis erremus celebrando Paschate, nonnunquam tardius aliquibus diebus; tamen hic error facit nos diligentius servare tertiam conditionem quam admodum necessaria est, ut scilicet non cum Judæis celebremus. Tanto enim magis ab illis discedimus, quanto tardius agimus. Itaque nihil immutandum videtur, ob eas rationes, quæ supra commemoratæ sunt.

II.

C Ad Paulum II Pontificem Maximum in librum de processione Spiritus sancti Proœmium (1).

(Extat supra, col. 319.)

III.

Ad Græcos. Ehortatur eos ad obedientiam sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ et susceptionem synodi Florentinæ. Et de electione sua in patriarcham Cyprianum (2).

(Vide supra, col. 447.)

IV.

Ad capitulum, canonicos et capellanos ecclesiæ Duodecim apostolorum de Urbe. — Eis statuta et constitutiones mittit.

(Vide supra in Appendice ad Vitam Bessarionis.)

V.

D Ad Guillelmum Fichetum, doctorem Sorbonicam. — Orationes mittit a se ad principes Italiæ directas de periculis Italiæ imminentibus et decernendo bello contra Turcas.

(Præmittitur orationibus prædictis, col. 641.)

VI.

Ad Pædagogum liberorum Thomæ despotæ.

Ἐγγενέστατε ἄνερ καὶ ἡμῶν φιλοτατε φίλων, ἰδεξάμην καὶ πρότερον καὶ νῦν διὰ τοῦ Ἑρμητιανοῦ γράμματα τῆς εὐγενείας σου, πρὸς ἃ οὐκ ἀπεκρινάμην, ἀναμίνων ἵνα γένηται τις ἀποκατάστασις εἰς τὴν πρόνοιαν τῶν αὐθεντοπόλων. Ἐπειδὴ οὖν νῦν ἔγενετο, νῦν καὶ γράφω. Παραμυθεῖσθε:

(1) Zanetti Catalog., p. 76.

Vir nobilissime et amicissime, accepi tum prius, tum nunc per Hermetianum litteras tuas, ad quas non respondi; quoniam exspectare statueram, donec rebus adolescentum principum consultum foret. Quod enim jam factum sit, nunc ad te scribo. Consolari vos et principes de morte acerbissima beati

(2) Arcend. Opusc. aurea.

illius et sancti despotæ, non est hujus loci : quare hujus rei veniam a te peto. Scito autem, sanctissimum papam, amicorum quorundam auctoritate et sua ipsius benevolentia commotum, statuisse, principibus mensibus singulis nummos aureos trecentos pendere, quos hucusque beato despotæ pendebat. Vult autem, ac decrevit sanctissimus papa, ut ducenti nummi singulis mensibus æqualiter distribuuntur tribus fratribus, ut impendantur ad alendos ipsos et sex septemve singulorum ministros ; ad emendos et alendos quatuor minimum equos, ad ministrorum stipendia et principum vestimenta, quæ pulchra sint necesse est, et de cujusvis portione aliquantulum comparitor, ut habeant, quo utantur, si forte in morbum vel alias angustias inciderint. Atque hæc quidem omnino ita fieri, nec fieri quidpiam aliter, jubet. Reliqui autem centum nummi aurei singulorum mensium, vel mille et ducenti totius anni, impendantur in stipendia procerum aliquot et hominum elegantium, qui cum principibus vivant et consuetudinem habeant, iis serviant et eos custodiant. Certior autem factus sanctissimus papa, quot huc adveniant, miratus est et subrascitur. Si enim beatæ memoriæ principem, talem virum mirari sunt et vituperarunt, quod tot huc ministros adduxisset, quos pecunia et liberalitate aliena sustentaturus esset, quanto magis nunc, cum alii plures huc immigrarint, principibus præsertim pueris et orbis succensendum est, qui nec dignitate, nec titulis, nec fama nobiles sunt ! nec iis irascuntur solum, sed vetant etiam, vel unum teruncium supra pecuniam decretam impendi, mandaruntque mihi monerem, ut accurate hæc fierent neve quidquam immutaretur, quemadmodum alias factum est nonnunquam. Quare necesse est, vir nobilissime, tibi et Critopulo medico V. Cl. nunc quidem curæ sint res principum : atque eligemus nos præterea, qui eas administret et strenue regat. Deinde singulari hic consilio deliberabitur, qui locus domicilio iis assignandus sit. Ac quantum quidem statim discerni potest, maxime opus sunt, quorum deesse nemo poterit, primum medicus, deinde magister Græcus, tum magister Latinus, postremo interpret. Hi igitur plane necessarii sunt, et omnino deesse non possunt. Præterea opus est uno vel duobus sacerdotibus Latinis, qui perpetuo canant liturgiam Latinam. Etenim pueros Latino more vivere oportet, id quod etiam ipse pater eorum voluit. Itaque qui eos comitabuntur proceres, videant necesse est, ne principes ex Ecclesia secedant propter commemorationem papæ, quemadmodum in itinere factum est. Nam si ex Ecclesia secedant, eos et Francia quocumque secedere oportet. Nemo enim hominem tolerat, qui se impium et hæreticum appellet et manifesto fugiat. Quare ii, quos necessarios esse dixi, suum judicanto curare, ut ita fiat. Præterea volo et illis commendo, ut videant, quantum relinquatur de florenis mille et ducentis:

Α μὲν καὶ ἑμῆ; καὶ τοὺς ἀθθεντοπούλους διὰ τὴν ἀφόρητον λύπην τοῦ μακαρίτου ἐκείνου καὶ ἁγίου δεσπότη οὐκ ἔστι τοῦ παρόντος καιροῦ διδπαρ- αιτήσομαι τοῦτο τὰ νῦν. Γίνωσκαι δὲ δεῖ ὁ ἀγιώ- τατος πάππας διὰ παρακλήσεως φίλων τινῶν καὶ οικείας καλοθελείας ἔταξε νὰ διδῆ καθε μῆνα τὰ ἀθθεντόπουλα δουκάτα τριακόσια, ὡσπερ εἶδε καὶ τῷ ἁγίῳ δεσπότη. Θέλει δὲ καὶ ὀρίζει ὁ ἀγιώτατος πάππας ἵνα τὰ μὲν διακόσια κατὰ μῆνα νὰ εἶναι διὰ τὰ τρία ἀδελφία ἐπίσης ἀνάγκιστα, νὰ ἐξοδιάζωνται εἰς τροφήν ἐκείνων καὶ ἀνθρώπων ὑποχειρίων αὐ- τῶν μικρῶν, ἕξ ἢ ἑπτὰ τοῦ καθ' ἑνὸς, καὶ εἰς ἀγο- ρὰν καὶ τροφήν ἀλόγων τεσσάρων τῶν ὀλιγώτερον, καὶ εἰς ῥόγαν τῶν αὐτῶν ὑποχειρίων, εἰς ἐνδύ- ματὰ τῶν ἀθθεντοπούλων, νὰ εἶναι καλὰ ἐνδύ- ματα, καὶ κάπου νὰ περισσεύσῃ καὶ τίποτε τὴν καθ' ἕνα, διὰ νὰ βοηθηθῶσι κάπου εἰς ἀσθένειάν τους ἢ εἰς ἄλλην ἀνάγκην. Καὶ τοῦτο θέλει νὰ γένη ἐξ ἀπαντός, καὶ νὰ μὴδὲν γένη ἄλλῶς. Τὰ δὲ λοιπὰ ἑκατὸν δουκάτα τὸν μῆνα ἤγουν χίλια καὶ διακόσια τὸν χρόνον νὰ ἐξοδιάζωνται εἰς τινὰς ἄρχοντας καὶ καλὰ πρόσωπα, ὅπου νὰ εἶναι μετ' αὐτῶν νὰ τὰ δουλεύουν καὶ νὰ τὰ συντροφιάζουν καὶ νὰ τὰ φυ- λάττουσιν. Ἀκούσας δὲ ὁ ἀγιώτατος πάππας τὰ πόσοι εἶναι αὐτοῦ, ὑπερβαύμασε καὶ καταγνώσκε- ται μας· καὶ γὰρ ἐὰν εἰς τὸν ἀσθέντην τὸν μακα- ρισμένον ἐκείνον τοιοῦτον ἀνθρώπων ἐθαύμαζον πῶς εἶχεν ἐδῶ τόσους καὶ ἑκατηγόρου τὸν δεῖ εἰς τὴν ξενίτειαν νὰ τρέφῃ τόσους μὲ ξένα δουκάτα καὶ ξέ- νας ἰλιπίδας, πόσω μᾶλλον τώρα, ὅπου ἤλθον καὶ ἄλλοι πλείότεροι παρὰ ὅπου ἦσαν ἐδῶ, καταγνώ- σκοντές των καὶ κατηγοροῦσιν των, καὶ μάλιστα εἰς ἀθθεντόπουλα νέα καὶ ὄρρανα, ὅπου οὐτε ἀξίωμα οὐτε ὄνομα οὐτε φήμην ἔχουσι; Καὶ οὐ μόνον κατα- γινώσκουσι τοὺς, ἀλλ' οὐδὲ βούλονται νὰ ἐξοδιάζω- σιν ἕνα τορνέσιν πλέον, καὶ ἀμποτες μὰς ἔταξαν νὰ τὸ φυλάξωσι τελείως καὶ νὰ μὴδὲν μεταβληθῶ- σιν, ὡσπερ ἐποίησαν καὶ ἄλλοτε. Δι' αὐτὸ εἶναι χρεια νὰ φροντίξῃ ἡ εὐγένειά σου μετὰ τοῦ ἀρχόν- του τοῦ Κριτοπούλου τοῦ λατροῦ τοῦτο, ὅπου κατὰ τὸ παρὸν ἔχετε τὴν φροντίδα τῶν ἀθθεντοπούλων. Ἐπαναστήσωμεν τίς νὰ τὰ διοικῇ, ἢ τίς εἶναι ἀναγκαῖος νὰ κρατηθῇ. Καὶ μετὰ ταῦτα θέλουσι μεριεθῆν μετὰ βουλῆς ἰδικῆς μας εἰς ἐκείνους ὅπου θέλουσιν ἀπομένειν. Ἐμένα γούν προηγουμένως φαίνεται με ὡς ἀναγκαῖότατον ὅπου δὲν ἡμπορεῖ νὰ λείψῃ, πρῶτον ὁ λατρὸς, δεύτερον ὁ διδάσκαλος Ἕλλην, τρίτον ὁ διδάσκαλος Λατίνος, τέταρτον ὁ δραγομάνος· οὗτοι γούν εἰσὶν ἀναγκαῖότατοι καὶ δὲν ἡμπορεῖ νὰ λείψωσιν. Ἐστὶ δὲ καὶ εἰς ἡ εὐ- πακκάδες Λατίνος εἶναι ἀναγκαῖότατοι διὰ νὰ φά- λωσι λειτουργίαν Λατινικὴν συνεχῶς. Εἶναι γὰρ χρεια νὰ ζῶσι τὰ παιδία Λατινικῶς, ὡσπερ ἐθεύ- λετο καὶ ὁ μακαρισμένος πατὴρ των· καὶ οἱ ἄρχον- τε; ὅπου θέλουσιν εἰσθαι μετ' ἐκείνους, εἶναι χρεια νὰ προσέχωσιν εἰς ταῦτα, νὰ μὴδὲν φεύγωσιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὸ μνημόσυνον τοῦ πάππα, ὡσάν τὸ ἐποίησαν εἰς τὴν στραταν ὅπου ἤρχασθε; δίδει ἀν φεύγωσιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, εἶναι γορία νὰ

φεύγῃσι καὶ ἀπὸ τὴν Φραγγίαν· οὐδὲ τινὰς γὰρ θέλει ἀνθρώπον ὅπου τὸν ὀνομάζει ἀπιστόν καὶ αἰρετικόν, καὶ ἀποστρέφεται τὸν φανερά. Ἀφ' οὗτου γούν τοῦτοι οἱ ἀναγκαῖοι οὐδ' εἰπαμέν νὰ κατασταθῶσι καὶ στηθῇ τὸ μερτικόν των, τότε θέλει εἶσθαι. Τοῦτο δὲ θέλω τὸ καὶ τάξειν ἐγὼ ἐδῶ καὶ ἔλω των καταστήσειν, τότε θέλετε ἰδεῖν τὸ ὑπόλοιπον πόσον εἶναι καὶ πόσον ἀπομένει ἀπὸ τὰ ἀσ' φλωρία. Καὶ τότε ἢ εὐγένειά σας ὀλοὶ ἀντάμα θέλετε ἀποκαταστήσειν τίς νὰ ἀπομείνῃ καὶ τί νὰ ἔχη ὁ καθείς μετὰ βουλῆς ἡμετέρας. Ἐμένα οὖν φαίνεται μου, ὅτι ὅσον εἶναι πλείονες καὶ ἐλαφρώτεροι ὅπου μέλλου νὰ ἀρκεθοῦν μὲ ὄλιγον ὁ καθείς, εἶναι δὲ ἄλλως χρήσιμοι, τόσον θέλει εἶσθαι κάλλιον, διότι θέλουσιν ἔχειν τὰ παιδία πλείονα συντροφίαν καὶ πλείονα δουλοσύνην καὶ πλείονα τιμῆν. Ὅμως τοῦτο θέλομεν τὸ σκέψασθαι ἀντάμα, καὶ θέλομεν ποιῆσειν τὸ κάλλιον. Ἡ εὐγένειά σου εἶναι κατὰ τὸ παρὸν ὡσπερ διοικητῆς τῶν παιδιῶν μετὰ τοῦ Κριτοπούλου. Εἶναι γούν ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ φροντίζετε τὴν παιδευσίν των καὶ τὰ ἥθη των, νὰ γίνου κατὰ καὶ πεπαιδευμένα, ἂν θέλετε νὰ ἔχου τιμῆν ἐδῶ. Εἰ δὲ μὴ, θέλουσιν καὶ καταφρονῆσειν καὶ αὐτὰ καὶ ἐσθ' ἐδῶ, καὶ οὐδὲ στραφῆν θέλουσιν νὰ σας ἰδοῦν. Μὲ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους εἰσυντάχαμεν περὶ τούτου· καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδύσῃ καὶ νὰ ποιῆσῃ νὰ ζοῦν Φράγγικα παντελῶς, ἦγουν νὰ ἀκολουθοῦσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡτάν Ἰατῆνοι καὶ οὐχὶ ἄλλῶς, νὰ ἐνδύωνται Ἰατινικῶς, νὰ μάθου, νὰ γονατίζου τοὺς ὑπερέχοντας καὶ πάππαν καὶ καρδιναλίους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας, νὰ ἀποσκηπάζωνται τὸ κεφάλι τους, νὰ τιμῶσι τοὺς χαίρ τῶντας αὐτοὺς, ὅταν ὀπάγου νὰ ἰδοῦν καρδιναλίον ἢ ἄλλον ὁμοιον αὐθέντην, νὰ μηδὲν καθίσουσι ποσῶς, ἀμὴ νὰ γονατίζου καὶ ἀπέκει ἔταν τοὺς εἰρη ἐκείνος νὰ σηκωθοῦσιν. Ὁ δὲ μακαρίτης ἐκεῖνος ἐλάθεν ὅτι καὶ πολλῶν αὐτοὺς τὸ εἶπε νὰ μηδὲν καθίσωσιν. Αὐτὰ οὖν δια ἐνθυμῶσθε τα νὰ τοὺς νοουθετήσετε καὶ νὰ τοὺς παιδεύσετε κατὰ. Ἐτι ποιήσετε ὅτι τὸ βάδισμά τους νὰ εἶναι σεμνὸν καὶ τίμιον, ἢ ὀμίλια τους χρησιμωτάτη καὶ ἢ φωνή τους νὰ εἶναι μετρία καὶ ἡρέμη, τὸ βλέμμα τους προσεκτικόν, νὰ μηδὲν χάσκωσιν ἐδῶθεν καὶ κατῑθεν. Ἐς τιμοῦν πάντας, ἄς ἀγαποῦν πάντας, ἄς συντυχαίνωσι πάντας καὶ τοὺς ἐδικούς των καὶ τοὺς ξένους μετὰ τιμῆς. Νὰ μὴν εἶναι ἀλαζονικοί, ἄς εἶναι ταπεινοὶ καὶ ἡμεροί. Καὶ μηδὲν ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι βασιλεῖς ἀπόγονοι, ἀμὴ ἄς ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι διωγμένοι ἀπὸ τὸν τόπον των, ἄρφανοι, ξένοι, ὀλόπτωχοι, ὅτι εἶναι χρεῖα νὰ ζοῦν ἀπὸ ξένα χεῖρια, καὶ ὅτι ἂν δὲν ἔχωσιν ἀρετὴν, ἂν δὲν εἶναι φρόνιμοι, ἂν δὲν εἶναι ταπεινοί, ἂν δὲν τιμῶσι πάντας, οὐδὲ τοὺς θέλουσιν τιμῆσειν οἱ ἄλλοι, ἀμὴ θέλουσιν τοὺς ἀποστρέφασθαι πάντας. Αὐτὰ οὖν δια φροντίζετε τα κατὰ ἢ εὐγένειά σου μετὰ καὶ τοῦ Κριτοπούλου, ἐπειδὴ τὸ γομάρι ἀπάνω σας εἶναι. Πρὸς τοῦτοι· ἄς ἐπιμελοῦνται νὰ μάθου γράμματα, νὰ προκόψου, νὰ μὴν ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι εὐγενικοί. Ἡ εὐγένεια χωρὶς ἀρετῆς· δὲν εἶναι τίποτε· καὶ εἰς

A Hoc auctem tu, vir nobilissime, una nobiscum delibera, quis retinendus sit et quid cuique muneris tribuendum. Ac mihi quidem videtur, quo plures sint et propter minutos labores minori contenti stipendio, hoc pulchrius fore, quoniam pueri plus habebunt comitum, ministrorum et honoris. Sed hoc una delibērabimus et quam fieri potest pulcherrime instituemus. Interim tu nunc quidem cum Critopulo res puerorum administra. Itaque necesse est ante omnia, eorum educationi et moribus prospiciatis, ut urbani et eruditi fiant, si eos hic in aliquo honore esse vultis. Quod nisi fiat, et ipsi et juvenes hic negligemini, nec ulla vestri existimatio erit. De qua re cum beatæ memoriæ principis, illorum patre, collocutus sum, voluitque esse, ut omnino mores Francorum imitarentur et induerent, hoc est ut Ecclesiæ interessent plane eodem, quo Latini, modo, ut Latino vestimento uterentur, reverenter salutarent papam, cardinales et reliquos primores, detecto capite, ut honorem exhiberent salutantibus, ut, si adfrent cardinalem vel alium similem principem, non assiderent, sed flexis genibus procumberent, donec ab illo juberentur surgere. Dixitque beatus ille vir, sæpe se iis imperasse ut ne considerent. Quæ igitur omnia vobis commendo, ut moneatis principes et probe eos educetis. Præterea curæ vobis esto, ut incensus eorum gravis sit et magnificus, sermo consideratus, vox modesta et placida, vultus verecundus neve huc illuc vagus. Erga omnes comes et officiosi sunt, omnibus tam suis tum alienis blandi et affabiles, minime gloriosi, sed demisso et sedato animo. Nihil superbiunt, quod Imperatoris posterisint, sed cogitanto, sese patria ejectos, orbos, hospites, mendicos esse, qui aliorum beneficiis egeant ad vitam sustentandam, nec, nisi virtutem colant, prudentes ac modesti sint, omnes honorifice habeant. Ab aliis honorifice habitum iri, sed in omnium venturos esse invidiam. Quæ omnia tu, vir nobilissime, cum Critopulo considera, quandoquidem id oneris tibi impositum est. Præterea operam danto litteris, ut progressus faciant, neve, quod principes sint, illis carere se posse existimanto. Nobilitas quæ caret virtute, nihili est in omnibus principibus, etiamsi magna regna et bona habeant, nedum in illis, qui rebus omnibus orbitali sunt. Quare necesse est eos litteras colere, obediētes obtemperantesque esse tibi, et medico, eorum qui valetudini prospicit, et magistro dictisque vestris studiose audientes sunt. Insuper singuli brevem aliquam orationem memoriæ mandanto, qua papam flexis genibus et nudo capite saluent, cum huc venerint: quod cavento ne aliter faciant. Si publice ambulantes ab hominibus salutantur aperiendis capitibus, ipsi quoque caput aut plane aut plus minusve pro cuiusvis conditione aperiunt. Similiter si alieni honorati homines eos visum veniunt, digne hos excipiunt, caput aperiunt et pro sua quemque dignitate habento. Loquuntor pauca quidem, sed

ea laudabilia, gratiosa et placida, nunquam ridendo aut cachinnantor, sed vultu severo et composito sermonem cum iis conferunt. In cibis capiendis temperant sibi, tabulae modeste et verecunde assidento. Si eos morum cultum coram alienis praestare vultis, necesse est eos coram suis decorum servare doceatis. Ut neminem laedant, assuefacite eos dehinc ad morum elegantiam, modestiam et lenitatem. Discunt jam flexis genibus apte et eleganter salutare; neve pudeat eos facere, quod magni reges et imperatores faciunt. Quando ecclesias Latinam intrant, flectunt genua et precantur sicut Latini. Ne negligatis eos ad missas et liturgias ducere, et assistanto verecunde et attente, sine risu vel garritu, flexis genibus et apertis capitibus, sicut Latini faciunt, qui omnino iis imitandi sunt. Haec si fecerint, subsidiis non carebunt, apud omnes in honore erunt, et ipse si quid poterit iis operae praestare, studiose praestabo. Si contrariis fecerint, equidem nulla omnino re eos adjuvabo, homines eos negligent nec ullum iis honorem habebunt.

Εἰς τὴν τροφήν των ἄς εἶναι προσεκτικοὶ καὶ ἐγκρατεῖς. Εἰς τὸ τραπέζι των ἄς καθῶνται μετὰ προσοχῆς καὶ παιδείσεως. Ἄν θέλετε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς ἔξω, ποιήσατε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς ἐδικούς των. Ἄς μὴν ἀγασχυντοῦν τινὰ, συνηθίσαι τοὺς ἀπὸ τώρα καλὰ ἦθη καὶ ταπεινὰ καὶ ἡμέρα. Ἄς μανθάνωσιν ἀπὸ τώρα νὰ γονατίζουν ἐπιτήδεια καὶ εὐμορφα. Καὶ νὰ μὴν τὸ ἔχωσιν ἐντροπήν ὅτι μεγάλοι βηγάδες καὶ βασιλεῖς τὸ ποιοῦσιν. Ὅταν σεβαίνου εἰς ἐκκλησίαν Λατινικήν, ἄς γονατίζουν καὶ ἄς εὐχῶνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι. Ὑπαγένητέ τοὺς συνεχῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς λειτουργίας, καὶ ἄς στέκωνται μετὰ εὐλαβείας καὶ προσοχῆς, χωρὶς γέλωτος, χωρὶς λαλίας. Ἄς γονατίζουν καὶ ἄς ἀποσκηπάζωνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι, καὶ ἄς μιμοῦνται ἐκείνους. Ἄν οὕτως ποιῶσι, θέλουσι βοηθηθῆν, θέλουσι ἔχειν τιμὴν παρὰ πάντας, θέλω δυνῆσθαι καὶ ἐγὼ νὰ τοὺς συνεργῶ. Εἰ δὲ τάναντι ποιοῦσιν, ἐγὼ δὲν θέλω δυνῆσθαι νὰ τοὺς βοηθῆσω οὐδὲ ὅμως, οἱ ἄνθρωποι θέλουσι τοὺς ἀποστραφῆν, καὶ τινὰς δὲν θέλει τοὺς τιμῆσαι οὐδὲ ποῶς.

Haec tam copiose ad te, vir nobilissime, et reliquos scripsi, non ut levis et inania, sed ut moneatis ea perpetuo principes, per magistrum ea perpetuo iis legenda curetis, que accuratius ab iis et intelligantur et fiant. Ad ipsos haec scribere volebam; sed quia, ut pueri, ea non probe intellecturi erant, ideo ad te, vir nobilissime, scripsi, ut et meo et tuo nomine iis commendares, ut facerent quae scripsi.

Pestilentia nunc hanc urbem invasit. Quare commodum visum est in consilio principum qui hic sunt, et voluntate papae sancitum est, ut propter periculum principes huc ne veniant. At nec Anconae iis commemorandum, quia ea quoque urbs peste infecta est, sed in regione quam Siciliam vocant, ubi aer saluber est, transeundum, ibique cum principibus ad Septembrem vel Octobrem conmorandum. Deliberate vos interim, semperne ibi habitare velitis, id quod iis qui hic sunt principibus placebit. Ego et sanctissimus papa ad legatum comitatus scribemus, ut vobis auxilietur et praeosto sit in re quacunque. Ibidem etiam episcopus Comi est mihi subjectus et servus sancti Domini. Hujus diocesis Sicilia est, ubi pulchras aedes

πάντας μὲν τοὺς ἀθέοντας, ὅπου ἔχουν καὶ μεγάλας αὐθεντίας καὶ ἀρχάς, καὶ μέλλον εἰς αὐτοὺς ὅπου ἔχασαν ὅλα. Διὸ ἄς σπουδάζουν νὰ μάθωσιν, ἄς ἔχουν εὐπειθειαν καὶ ὑποταγὴν καὶ ὕπακοην εἰς τὴν εὐγένειάν σου, καὶ εἰς τὸν ἱερεὸν ὅπου τοῦ ἀνέθραξε, καὶ εἰς τὸν διδάσκαλόν των, καὶ ἄς σὰς ὑπακούωσι, καὶ ἄς ποιῶν τὸ τοὺς λέγεται ἐξ ἄπαντος. Ἄς μὲθ' ὁ καθ' ἑαυτὸν ἀπὸ αὐτοὺς ἐκ στήθους εἶνα προσφώνημα τὸ πλέον μικρὸν εἰς τὸν πάππαν, νὰ τὸ εἰπωσι τὸν πάππαν γονατιστοὶ καὶ ἀποσκηπαστοὶ ὅταν εἰδῶσιν ἐδῶ, καὶ νὰ μὴδὲν γένη ἄλλως. Ὅταν περιπατοῦν εἰς τὴν στρατὸν καὶ εἰ ἄνθρωποι ἀποσκηπάζονται τοὺς καὶ τιμοῦν τους, ἄς ἀποσκηπάζωνται καὶ αὐτοὶ τὸ κατὰ τῶν, ἢ ὀλοτέλα ἢ κλείον ἢ ἐλιγώτερον ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅμοίως καὶ ἂν ἔρχωνται ἔξω εἰς τὸ σπῆτι τίμιοι ἄνθρωποι νὰ τοὺς βλέπουσιν, ἄς τοὺς προσηκόνουται, ἄς τοὺς ἀποσκηπάζωνται, ἄς τοὺς παρεκθάνωσι κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄς συντυχαίνωσι ὀλίγα μὲν, ἐν τιμα δὲ καὶ εὐχαριστικὰ καὶ ταπεινὰ, νὰ μὴν γελῶσι ποῶς, νὰ μὴν διαχέτωνται, ἀλλὰ μετὰ καθεστηκότος καὶ σεβαροῦ φρονήματος ἄς τοὺς συντυχαίνωσιν. Εἰς τὸν τραπέζι των ἄς καθῶνται μετὰ προσοχῆς καὶ παιδείσεως. Ἄν θέλετε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς ἔξω, ποιήσατε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς ἐδικούς των. Ἄς μὴν ἀγασχυντοῦν τινὰ, συνηθίσαι τοὺς ἀπὸ τώρα καλὰ ἦθη καὶ ταπεινὰ καὶ ἡμέρα. Ἄς μανθάνωσιν ἀπὸ τώρα νὰ γονατίζουν ἐπιτήδεια καὶ εὐμορφα. Καὶ νὰ μὴν τὸ ἔχωσιν ἐντροπήν ὅτι μεγάλοι βηγάδες καὶ βασιλεῖς τὸ ποιοῦσιν. Ὅταν σεβαίνου εἰς ἐκκλησίαν Λατινικήν, ἄς γονατίζουν καὶ ἄς εὐχῶνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι. Ὑπαγένητέ τοὺς συνεχῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς λειτουργίας, καὶ ἄς στέκωνται μετὰ εὐλαβείας καὶ προσοχῆς, χωρὶς γέλωτος, χωρὶς λαλίας. Ἄς γονατίζουν καὶ ἄς ἀποσκηπάζωνται ὡσπερ οἱ Λατίνοι, καὶ ἄς μιμοῦνται ἐκείνους. Ἄν οὕτως ποιῶσι, θέλουσι βοηθηθῆν, θέλουσι ἔχειν τιμὴν παρὰ πάντας, θέλω δυνῆσθαι καὶ ἐγὼ νὰ τοὺς συνεργῶ. Εἰ δὲ τάναντι ποιοῦσιν, ἐγὼ δὲν θέλω δυνῆσθαι νὰ τοὺς βοηθῆσω οὐδὲ ὅμως, οἱ ἄνθρωποι θέλουσι τοὺς ἀποστραφῆν, καὶ τινὰς δὲν θέλει τοὺς τιμῆσαι οὐδὲ ποῶς.

Ταῦτα δὲν λέγω γράφειν τὴν εὐγένειάν σου καὶ τοὺς ἄλλους μὲ τὴν πολυλογίαν, εὐκαιρα καὶ μάταια· ἀλλὰ διὰ νὰ τὰ λέγεται συνεχῶς τὰ αὐθεντόπουλα, νὰ ποιήσητέ τους νὰ τὰ ἀνεγινώσκῃ συνεχῶς ὁ διδάσκαλός των, νὰ τὰ ἀγροικῶν καλὰ διὰ νὰ τὰ ποιῶσιν. Ἐκεῖνοις τὰ ἦθελα γράφειν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκεῖνοι ὡς νῦν ἀκόμη δὲν τὰ ἀγροικῶν καλὰ, δι' αὐτὸ γράφω τα τὴν εὐγένειάν σου, νὰ τοὺς παρανῆτε καὶ ἀπὸ λόγου μου καὶ ἀπὸ ἐδικού σας νὰ ποιῶσιν ὡσάν γράφομεν.

Ἐνταῦθα εἶναι θανατικὸν κατὰ τὸ παρὸν. Δι' αὐτὸ ἐφάνη καλὸν μετὰ βουλήν των ἀρχόντων ὅπου εἶναι ἐδῶ, καὶ μὲ τὸ θέλημα τοῦ ἀγιωτάτου πάππα, νὰ μὴ ἔλθουσι τὰ αὐθεντόπουλα ἐδῶ διὰ τὸν κίνδυνον· ἀλλ' οὐδ' αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀγῶνα νὰ εἶναι, ἐπειδὴ οὐδὲ αὐτὸς ὁ τόπος εἶναι γερός, ἀμὴ νὰ διαβῆτε νὰ ὑπάγετε εἰς ἄλλην χώραν τὴν λέγουσι Τζικολον, ὅπου εἶναι καλὸς ἀήρ, νὰ στέκεται ἐκεῖ ἕως τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ Ὀκτωβρίου μὲ τοὺς αὐθεντοπούλους καὶ τὴν αὐθεντοπούλαν. Σκέψασθε ἐσεῖς ἐν τῷ μίσην ἂν πρέπει νὰ ἀπομείνου αὐτοῦ πάντοτε, ὡσάν βούλωνται καὶ οἱ ἀρχόντες ὅπου εἶναι ἐδῶ. Ὁ μακαροτάτος πάππας καὶ ἐγὼ γράφομεν τὸν λέγέτον τῆς μάρκας ἑποῦ νὰ σας βοηθήσῃ καὶ νὰ σας συνδράμῃ εἰς τὴν εἶνα: χρεῖα. Αὐτοῦ εἶναι καὶ τὴν ἐπίσκεπτον

ἔδικός μου, ὅπου εἶναι τοῦ Κώμου καὶ ἦτον καὶ δου-
λευτής τοῦ ἄγλου δεσπότης. Τὸ Τζιχολον εἶναι ἐνορία
του, καὶ ἔχη καὶ ἐκεῖ καλὸν ὁσπῆτιον, καὶ θέλει σὰς τὰ
γῆσιν εἰς ὅτι εἶναι δυνατόν.

Ἐν Ρώμῃς Αὐγουστοῦ 9, αὐγῆς Ἰουλίου. Ὁ Βησ-
σαρίων, καρδινάλις καὶ κατρίαρχος Κωνσταντινου-
πόλεως.

A possidet, quas tibi tradet cum reliquis habitandas,
omnino te, quantum poterit adjuturus..

Romæ, die Augusti 9, anno 1465. Bessario, car-
dinalis et patriarcha Cpolitanus (a).

VII.

*Ad Theodorum Gazam. — Quæ ex interpretationibus Theophrasti et Aristotelis commoda rei
literariæ proventura sibi promiserit, ingenus confitetur (1).*

Σὺ δὲ τὰ Περὶ φυτῶν Θεοφράστου, καὶ τὰ Ἀριστο-
τέλους ἑρμηνεύσας Προβλήματα, μέγαν διήγυσας ἄθ-
λον, καὶ μέγα διδώρησαι δῶρον Λατίνοις. τὰ μὲν ὅλων
οὐκ ἔνα παρ' αὐτοῖς, τὰ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς
οὕτω διημαρτημένα, ὡς μόλις εἶναι συνεῖναι τῶν
λεγομένων, ἑρμηνεύσας τε καὶ πάντα διορθώσας, B
καὶ ἢ τὸν αὐτὸν νοῦν, τὴν αὐτὴν δὲ καὶ λέξιν, ἦγουν
ἢ καὶ παρὰλλάττοντα, ἀλλ' Ἀριστοτέλει καὶ τῷ
προκειμένῳ συγγράμμασι πρόποντα, ὡς τὸ εἰκόσ
ἀποδοῦς· διό σοι καὶ μέγας ἐπαίνου μισθὸς παρὰ
ταῖς τῶν πεπαιδευμένων ψυχαῖς ἀποκίσεται τῶν
τε νῦν ὄντων, τῶν τε εἰς ἔπειτα τοσούτων. Μέγαν
μὲν οὖν ἔχει πόνον τὸ ἔργον, ἐπειτα δὲ ὅμως αὐτῷ
καὶ τιμὴ τις οὐκ ἀγεννής· εἰ δὲ μὴ παρὰ πολλῶν,
οὐδὲ γὰρ πολλοὶ οἱ ἐπαίνοντες· τοῦθ' ὅπερ ἐκεῖ πάσης
τῆς ἀλλῆς ἀρετῆς, κήνταυθα συμβαίνει· ἦν ὅμως
ἀσκητέον, κἀν μηδεὶς ὁ συνειδῶς ἦν, μηδεὶς ὁ θαυ-
μάζων. Εἰ μὲν οὖν καὶ αὐτὸς τῷ ἀρχιερεὶ κριτῆ καὶ
μάρτυρι μόνον ἀρχῆ, σοφῷ γε ὅτι ἀνδρῖ, καὶ εἰ
τινὲς δύο ἢ τρεῖς οἱ συνεῖναι καὶ θαυμάζουσιν ἀξίως C
δυναμένοι, ἔχου τοῦ ἔργου, καὶ εὖ ποιεῖ Λατίνοις,
σοφοῦς γε καὶ ἀξιόους ἀνδρας· ἐπεὶ μὴ ἔχεις, οὐδ'
τῶν ὄντων εὖ ποιήσεις· εἰ δὲ καὶ τὴν τοῦ ὅλου μαρ-
τυρίαν ποιεῖς περὶ πλείονος, καίτοι τοῦ Σωκράτους
ἐνὶ μόνῳ τοῦ πρὸς ἑὸν δ' λόγος ἀρκουμένον, ἢ μὴ
τοῦτο· οὐ γὰρ σοὶ γε προσήκει· ἀλλ' ἄλλοις χρησι-
μωτέροις σχολάζουσιν βουλομένοις. ἀποσταίης ὅλων
τοῦ ἑρμηνεύειν· σὺ δὲ μὴ καταλείνω ζητῶν, ὅθεν ἂν
τροφῆς εὐποροίης, μηδὲν ἑρμηνεύων· τὰ γὰρ ἡμέ-
τερα, καὶ σοὶ κοινὰ, καὶ ὅθεν ἡμεῖς καὶ αὐτὸς ἂν
τραφεῖς, καὶ τοῦτο οὐκ ἀπλῶς ἀλλ' ὡς τις τῶν
ἡμῖν ὁμοτίμων· καὶ εἰ μεταστῆναι τοίνυν δόξαι, μὴ
πρὸς ἄλλον, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς μετὰδθθι.

(1) Leo Allat. *De Theodoris*, ap. *Mai Biblioth. nov.*
Patrum, tom. VI, parte II, p. 197.

(2) Liceat mihi (inquit Allatius), hic obiter in-
quam ac perpetuo comitantem litteratos homines,
afflictam ac miseram conditionem deplofare. Theo-
dorus Gaza, qui vir tot studiorum laboribus apud
Græcos et Latinos emeritus, tot voluminibus com-
positus clarus et conspicuus, summo Pontifici notus,
purpuratis Patribus charus, in Italia studiorum
altrice, spectantibus principibus viris et laudanti-
bus, ita eget, ut nec sibi unde vivat domi sit; et ne
ad mendicitatem se detruderet, amicum a studiis
abstrahere, et alieni agelli glebas colere cogitur.
Non crederem ipse hercle, ni idemmet Theodorus

Tu vero Theophrasti De plantis, et Aristotelis
Problemata interpretatus, ingens negotium absol-
visti, magnoque dono Latinos donasti: quædam,
quæ nullo modo apud illos erant, quædam etiam
apud nos ipsos ita perversè habita, ut vix intelli-
gi possent: sed correctis omnibus, vel eandem sen-
tentiam vel eandem dictionem, licet immutata es-
sent, sed Aristoteli, et proposito operi, ut par erat,
restituens. Proptereaque et eximia tibi laudis mer-
ces apud eruditorum, tum qui nunc vivunt, tum
qui futuris temporibus vivent, animos fuerit. Opus
itaque magnum in se continet laborem, sed illud
honoris sublimis consequetur; etsi non a multis,
neque enim multi sunt qui intelligant. Hoc etenim,
quod et in aliis omnibus accidit, exercendum nihili-
ominus est, licet nullus sit qui id calleat, nullus
sit qui id admiretur. Quare si tu quoque solo
pontifice, docto equidem viro, judice atque teste
tantummodo contentus es, etsi vel duo vel tres
fuerint, qui et intelligere et admirari possunt, opus
continua, deque Latinis, scitis plane et quavis re
dignis, bene mereri ne cessa; cum tibi de tuis non
suppetant, de quibus bene merearis. Quod si plebis
etiam testimonium maximi facis, licet Socrates
uno tantum, cum quo colloquium inierat, conten-
tus esset, aut ne id quidem, neque enim tibi con-
venit. Sed aliis utilioribus attendere volens, om-
nino ab interpretationibus abstinere. At tu vero
ne cruciari, querens unde tibi alimenta compares,
interpretationibus neglectis. Nostra siquidem et tibi
communis sunt: et unde nobis, inde et tibi præ-
stabantur alimenta, non utcumque, sed quasi eadem
qua et nos dignitate fulgeres. Et si tibi in animo
fuerit sedem mutare, non ad alium quam ad nos
D gressum dirigo (2).

fateretur, et suam hanc egestatem exponeret in
epistola ad Demetrium Sgurupulam: Παράδειγμα
δ' ἴσως ἂν εἴη ὁ φαῖλον καὶ τὸ ἡμέτερον· ἡμεῖς
γὰρ ἀπορούμετες ποτὲ τρόπον παντός εἰς τὸν βίον,
ἐτέρου λαθόντες χωρίον ἐγεωροῦμεν· καὶ ταῦτα
τὰ ἐπιτήδεια κορίζομενοι, οὐδὲν γεγόναμεν φορτι-
κοὶ τε καὶ ἐπαχθεῖς αἰτούντες· σοὶ μὲν γὰρ γε οὐ-
δεμία ἀνάγκη γεωργεῖν· ἐμοὶ μὲν γὰρ ὁ τότε πόλε-
μος ἐπέκλειε τὴν εἰς τὰς πόλεις ὁδοῦ· σὺ δ' ἐν-
Φλωραντίῃ εἶ, πόλιν κοριστικωτάτην ἐκείνην· ἀπὲρ
ἂν ἐπιτηδεύειν προέληται. Exemplar fuerint fortasse
non malum res nostræ. Nobis enim cum prorsus non
suppererent vitæ necessaria, nostram in alieno agro
colendo operam collocavimus; sicque necessariam cum-

(a) Vide Georgii Phrantzæ *Chronicon*, tom. CLVI, col. 991.

VIII.

Ad Michaelē Apostolium. — Eum reprehendit quod in apologia pro Gemisto Plethone scripta, contra Theodorum Gazam et Aristotelem calidius esset iniectus (a).

Bessarion cardinalis Michaeli Apostolio meliora sapere. Α Βησσαρίων καρδηγάλης Μιχαήλω τῷ Ἀποστόλῃ, τὰ βελτίω φρονεῖν (3)

Venerunt ad nos tardius quam ipse putaveras, at magis elaborata, ea quæ contra Theodorum Gazam pro Plethone scripsisti. Andronicus enim Callesti F. prius a se examinata et discussa, ea nobis demum et sua ipsius simul misit. Ac nos animum quidem tuum, et te quod Platoni Platonisque sectatoribus bene velles, mirati sumus : quod autem eo modo causam illam defenderes, non laudavimus. Non enim adversarium objurgando, sed probationibus et argumentorum vi, tum amico patrocinandum, tum inimicus propulsandus. Quamobrem si quid Pletho Aristotelem, si quid Theodorus Plethonem lacessivit, si quid tu te ipse Theodoro maledixisti, omnia ea, præterquam oportebat et æquum erat, dicta esse mihi videntur. Neque enim fas est maledici sive Aristoteli, qui tot honorum auctor nobis fuit, sive Plethoni, sapienti et revera magnæ indolis viro ; nisi forte aliquis hunc dicat, eo quod primus maledixerit, etiamve maledicentibus excusationem aliquam præbere. Theodorus quoque, vir primarius inter hodiernos Græcos, dignus minime est qui abs te male audiat, ab homine adhuc juvene jam senior, et ab eo qui logicas argumentationes ac disciplinas nondum rite attingit, homo per omnes sapientiæ ac doctrinæ pervagatus ; præsertim autem ubi de ejusmodi theorematibus quæstio est, quæ ut philosophicorum omnium maxima sunt, ita necesse est ut vulgi captum superent, nec de his seu dicere seu saltem quid perfecte intelligere is possit, qui non in philosophia multum operæ posuerit, nec apprime eruditus sit.

Theodorum igitur accusatum ignorantie a te, moleste equidem tuli. At ipsum etiam Aristotelem quem nos ducem habemus et principem omnis doctrinæ, idipsum pati potuisse; eundemque et indoctum, et malæ mentis, et delirum, et ingratum vocitatum a te esse (proh facinus!) id quidem mihi omnem audaciam ac temeritatem supergredi visum est. Vix ego audire, imo nec audire sustineo Ple-

parantes, nemini sumus queritando neque molesti neque odiosi. Nulla vero cogit necessitas te agros colere. Mihi enim vero bellum quod tum gerebatur, ad urbes aditum intercludebat. Tu vero Florentia immoraris in urbe fructuosissima, et perquam commoda omnibus qui animum ad aliquod exercitium applicuerint. Et in epistola ad Andronicum Callisti : Σοὶ δὲ πένητι ὄντι ἀπορίαν τῶν τοιοῦτων ὑπάρχειν ἀνάγκη, οἷόν τι κάμω συμβαίνει νοσοῦντι καὶ τοὶ εἰ δεσπόζει ἡμῶν διαταττόμενοι ἡμῖν τὰ ἐπιτήδεα, τὰναγκαῖα μόνων τῷ ὑγιαίνοντι ὀρίζουσι, νόσου δὲ καὶ συμπτωμάτων τοούτων προμήθειαν ἡμῖν οὐδεμίαν ποιοῦνται, ὡς ἄρα ἐκ θρούς ἢ πέτρας, ἀλλὰ μὴ ἐξ ἀνθρώπων γεγεννημένους. Tibi vero cum pauper sis, necesse est ut rerum hujusmodi inopia premaris ; quod mihi quoque male ha' uti contingit. Domini siquidem nostri nobis necessarium suppedi-

Ἀρίκετο ὡς ἡμᾶς βραδύτερον μὲν ἢ αὐτὸς ἦεν, μᾶλλον δ' ἐπιχειρησάμενα, ἀ κατὰ Θεόδωρου τοῦ Γαζῆ Πλήθωνι συνιστάμενος συνέγραψας. Ἀνδρονικός γὰρ ὁ Καλλίστου, πρότερον αὐτὰ ἐξετακῶς (4) καὶ διακωθωνίσας, οὕτως αὐτὰ τε καὶ τὰ αὐτοῦ ἡμῖν πέπομφεν. Τὴν μὲν οὖν ὁρμὴν σου, καὶ ὅτι Πλάτωνι τε καὶ τοῖς περὶ ἐκεῖνον εὐνοικῶς ἔχεις, ἠγάθημεν· τοῦ δὲ τῆς συνηγορίας τρόπου οὐκ ἐπηδέσαμεν. Οὐ γὰρ λοιδορίας τοῦ ἀντιδίκου, ἀλλ' ἀποδείξεις καὶ λογικαῖς ἀνάγκαις τῷ τε φίλῳ συνηγορητέον τόντ' ἐχθρὸν ἀμυντέον. Ὡστε καὶ εἰ τι, Πλήθων Ἀριστοτέλη προσηλάκισην; εἰ τί τε (5) Θεόδωρος Πλήθωνα, εἰ τί τε σὺ (6) Θεόδωρον κακῶς εἰρηκας, πάντα ἡμῖν παρὰ τὸ δῖον τε καὶ εἰκό; εἰρημένα δοκεῖ. Οὐτε γὰρ Ἀριστοτέλης οἶος (7) λοιδορεῖσθαι, τοσοῦτων ἡμῖν ἀγαθῶν ὑπάρξας; οὕτε Πλήθων, σοφός τε καὶ μεγάλης τῷ ὄντι εὐφρα; ἀνὴρ, εἰ μὴ ποῦ τις εἰποι, τῷ λοιδοριῶν ἄρξει (8); καὶ τοῖς ἀμυνομένοις συγγνώμην τινα παρασχέιν. Θεόδωρος τε τῶν νῦν Ἑλλήνων ἐν τοῖς πρώτοις ὢν ἤκιστα κακῶς ἀκούειν παρὰ σοῦ δέξιος, καὶ ταῦτε νέου τε ἐτι ὄντος, ἤδη πρεσβύτης, καὶ μήπω λογικῶν ἀποδείξεων καὶ ἐπιστημῶν κατὰ τρόπον ἡμῶν, διὰ πάσης ἤκων σοφίας τε καὶ ἐπιστήμης ἀνὴρ· καὶ μάλιστα ὅτε περὶ τοιούτων ἐστὶ θεωρημάτων ἢ ζήτησις· ἅπειρ, ἅτε δὴ μέγισται τῶν ἐν πάτῃ φιλοσοφία ὄντα, τὴν τε τῶν πολλῶν ἕξιν ὑπερβαίνειν ἀνάγκη, καὶ μὴ εἶναι περὶ τούτων ἢ εἰπεῖν ἢ τι γοῦν ἀκριβῶς ἐνοησαί, μὴ πολλὰ περὶ τὴν σοφίαν ποιήσαντα, καὶ τὰς ἐπιστήμας ἀκριβωσάμενον.

Ἐχθήσθη μὲν οὖν ὑπὸ σοῦ Θεόδωρον (9) ἀμαθίας ἐγκληκόμενον· τὸ δὲ καὶ Ἀριστοτέλη (10) αὐτὸν, πάσης ἡμῖν ἐπιστήμης καθηγεμόνα, ταυτὸ τοῦτο παθεῖν, ἀμαθῆ τε, καὶ κακοήθη, καὶ λήρον, ἀχάριστόν τε ὑπὸ σοῦ κληθῆναι, φεῦ ! πάσαν εὐλοξέ μοι ὑπερβαίνειν θρασυτήτά τε καὶ τόλμην. Μόλις ἀκούων, μᾶλλον δ' οὐκ ἀκούειν ἀνέχομαι αὐτοῦ Πλήθωνος, ἀνδρὸς τοιοῦτου, τοιαῦτα εἰς Ἀριστοτέλην

tantes, necessaria solummodo sano ministrant; agritudinis vero et similia accidentium nullam curam suscipiunt, ac si nos ex quercu vel saxo, et non ex hominibus, prognati essemus. O manus principum pumice ipso aridiores ! o divitias luculentas egestate ipsa avariores !

(3) Βησσαρίων καρδηγάλης, ὁ καὶ Νικαίας, Μιχαήλω τῷ Ἀποστόλῃ Βυζαντίῳ, χαίρειν, Cod. Reg. 3064, fol. 341.

(4) ἐξετακῶς τε id. cod.

(5) τε abest ab eodem.

(6) εἶτε σὺ.

(7) οἶος τε, cod. 3064.

(8) ἄρξασθαι, idem.

(9) Θεόδωρον ὑπὸ σοῦ, idem.

(10) Γρ. Ἀριστοτέλην.

(a) Ex editioe Bolvini Junioris in Memoir. Academ. Inscript., t. II.

ἀπορρίπτοντος· μήτοι γε σοῦ, μήπω μηδὲν περὶ Ἀ-
τῶν γε τοιούτων ἠκριβωκότος.

Εἴ τι οὖν ἐμοὶ πείθῃ, καὶ Πλάτωνα καὶ Ἀριστο-
τέλη σοφωτάτους, ἡγούμενος, κατ' ἴχνος τε τούτοις
ἐπόμενος, ἐκάτερον ἡγεμόνα τε σαυτοῦ ποιού-
συχολῆ τε καὶ μελέτη, διδασκάλους τε οἷς ἀξιον
χρῶμενος, πρῶτα μὲν συνείναι τοῦ βάρους τῶν
ὕψι αὐτῶν εἰρημένων σπουδασῶν· οὐδὲ γὰρ πᾶσι
τοῖς βουλομένοις; εὐληπτα λέγουσι τῷ ἄνδρι· ἔπειτα
καὶ εἴ τι διαφέρεισθον, οὐκ ἀμαθίας, ἀπαγε, ἀλλὰ
τῆς μεγάλης τε αὐτοῖν περὶ λόγου δυνάμειος τε καὶ
ἔξεως, καὶ τῆς τῶν ζητημάτων, διὰ τὸ ἀδηλόν τε
αὐτῶν καὶ μὴ σαφές, ἐπ' ἀμφοτέρα ῥοπῆς, σημεῖον
ποιούμενος, θαύμασον μὲν τὴν ἐκείνων σοφίαν, ἀμ-
φοῖν δὲ χάριτας ὁμολογεῖ, ὧν ἡμῖν ἀγαθῶν γεγέννη-
ται αἰτιοί. Οὕτω γὰρ ποιῶν σαυτῷ τε τὰ βελτίω
βουλεύσεις, ἐμοὶ τε χαρῆν, καὶ πᾶσι τοῖς εὖ
φρονούσιν. Ὡς νῦν γε χαριεῖσθαι νομίζων, σφίδρα
ἐλάπησας· τὸ μὲν, ὅτι ἄνδρας ἀναξίλους ὑβρίζουσαι
οὕτως ἀπειρικαλύπτως; λοιδορήσας· τὸ δ', ὅτι καὶ
σαυτῶν ἔδειξας μὴ πάνυ τοι τὰ ἐκείνων ἠχημένον.
et aperte maledixisti; tum quod et teipsum in illorum scriptis non omnino versatum esse prodidi-
disti.

Θεόδωρον τε τὰ βελτίω ποιῶν τιμα τε, καὶ διδα-
σκάτω περὶ πάντα χρῶ. Ἔστι γὰρ οἷος καὶ σὲ καὶ
πολλοὺς ἑτέρους ὠφελεῖν δύνασθαι. Ἐμὲ δὲ, ἵνα
μὴ καὶ αὐθις πλανηθεὶς δόξης μοι τοιαῦτα εἰς τοι-
γύτους λέγων ἄνδρας χαρίζεσθαι, φιλοῦντα μὲν
σοφὶ Πλάτωνα, φιλοῦντα δ' Ἀριστοτέλη, καὶ ὡς σο-
φωτάτω σεβόμενον ἑκατέρω. Πλήθωνά τε τῆς με-
γαλονοίας καὶ εὐφυίας ἀγαμέμων, τῆς τοσαύτης πρὸς
Ἀριστοτέλη μάχης τε καὶ δυνοίας μὴ ἔπαινεῖν.
Βουλομένη γὰρ ἂν ἐκείνῳ τε Ἀριστοτέλει, τοὺς τε
ἄλλους; εἴτε τῶν δυοῖν μεγίστων φιλοσόφων τούτων,
εἴτε αὐτῷ Πλήθωνι, καὶ ὅποῖος δῆποτε ἄλλοις;
μετὰ τοιαύτης γε ἀπαντεῖν εὐλαθείας, μεθ' ὅσης
Ἀριστοτέλης ἀντεῖπε τοῖς πρὸ αὐτοῦ· ὅς λόγους
ἀεὶ, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ (11) κάραιτούμενος τοὺς τε
ἀκούοντας, οὓς τε εὐθύσει, ἀποδεικνύς ἐδ προκειμε-
νον, τῶν λοιδοριῶν ἀπέσχετο· ὅτε δὲ καὶ σφοδρότερον
κατοφέρεται, καὶ τότε φιλάττει τὸ μέτριον. Τὰ
δὲ εἶδη, φησὶ, χαίρετω (12). Τετρατίσματά (13) τε
γὰρ εἰσι· καὶ εἰ εἰσιν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον. Καὶ
αὐθις, οὐκ ἤψαντο διαλεκτικῆς οἱ ἄνδρες, περὶ τινῶν
ἄλλων λέγων. Οὕτως ὁ τῶν λοιδοριῶν αὐτοῦ κολοφῶν.

Ἦμεῖς δὲ ἀνθρωπίσκοι, ἢ πῆθηχοὶ τινες πρὸς
ἐκείνους ἤρωας ὄντες τολμησομεν αὐτοὺς, φεῦ!
ἀμαθείς λέγειν, καὶ τὰ ἐξ ἀμαθῶν (14) σκώπτειν
μᾶλλον ἢ κωμῶδια τοὺς περὶ Κλέωνα τε καὶ Ὑπέρο-
βολον; τίνες ὄντες; ποῖαν γνώωσιν, ποῖαν τῶν ὄντων
ἔχοντες ἐπιστήμην; Μωρία ταῦτα καὶ μανία τῶν
ὄντων σαφῆς. Μηδὲ γὰρ οἷος, ὡ βέλτιστος, ὡς εἴ τι (15)
Πλήθωνι, σοφῷ τε καὶ γενναίῳ ἄνδρι, εἴτε Πλατωνί, φησὶ.

(11) ὡς ἐπιτολῶν. cod. 3064.

(12) Vide Aristotel. lib. 1: Περὶ φυσικῆς ἀκροά-
σεως.

(13) Τετρατίσματα, cicadularum cantus, cantium-

thonem ipsum, ejusmodi virum, cum in Aristote-
lem talia projecit; nedom te, qui in iis rebus non-
dum quidquam accuravisti.

Si quid ergo mihi credis, Platonem tu et Ari-
stotelem sapientissimos putans, et horum vestigiis
insistens, tui utrumque ducem facito. Tum et otio
et meditatione, et magistris usus, quibus par est,
primum quidem in id incumbere, ut eorum quæ ab
ambobus illis dicta sunt profundum sensum perci-
pias. Neque enim volenti cuique comprehensum fa-
cilia dicunt viri illi duo. Deinde et si quid dissen-
tiant, non ignorantia (apagesis), sed eorum summa
facultatis, et habilis ad disputandum ingenii, argu-
mentum id esse statuens, et quod illæ quæstiones,
ob res incertas et obscuras, paulo momento in
utramque partem trahi possint, illorum sapientiam
admirare, et quorum ii nobis Honorum auctores
fuerunt, ob ea ipsa ambobus gratias habe. Ita enim
tibi quidem melius consulueris, mihi autem et om-
nibus sanæ mentis hominibus gratum feceris. Nam
nunc quidem, gratificaturum te arbitratus, valde
molestus fuisti; tum quia immerentibus sic palam

Theodorum item melius meritis cole, eoque ad
omnia magistro utere. Est enim is ejusmodi, ut et
tâ possit et alios juvare. Quod ad me attinet, ne
per errorem rursus existimes, talia in tales viros
dicentem te mihi gratificari, scito me et amantem
Platonis, et amantem Aristotelis et hosce ambos
tanquam sapientissimos venerantem: in Plethone
etiam magnum ingenium et præclaram indolem ita
mirari me, ut adversus Aristotelem animum tam
pugnacem, tam malevolum, minime laudem. Velim
quippe et illum Aristoteli, et alios quosvis seu duo-
bus philosophorum principibus, sive ipsi Plethoni,
sive aliis quibuscunque, tanta adhibita cautione
concurrere, quanta Aristoteles iis qui auto se fue-
runt contradixit. Nempe is rationum vi semper,
et petita plerumque venia, sive ab auditoribus, sive
ab iis quos reprehendit, rem sic demonstrat ut a
conviciis absteineat. Quin et ubi vehementius inve-
latur, tum quoque modum servat. *Formæ au-
tem, inquit, valent. Nam et argutiola ex sunt:
et si sunt, nihil ad rem.* Et rursus de aliis quibus-
dam hominibus loquens, *Illi, inquit, viri dialecti-
cam non attigerunt.* Hic est ei conviciorum cumulus.

Nos vero homunculi, et quidam velat simii præ illis
heroibus indoctos, heu! appellare eos audebimus,
et convicia de plaustro ingeremus licentiam quam co-
mædia ipsa in Cleonem et Hyperbolum? Equinam
veto nos? Qua cognitione, qua rerum scientia in-
structi? Hæc reipsa stultitia est, furorque manife-
stus. Cave enim credas, o bone, quia hominibus
Platonem et Aristotelem spirantibus seu Plethoni,

cula.

(14) Lego ἀμαξῶν.

(15) εἴτε, cod. 3064: Plethonis mentionem addi-
tam puto ab impleto Plethonis admiratore

δουτίσσιμο et magni ingenii viro, seu Plotino, seu Attico, seu Porphyrio sive alii cuiquam eorum simili, Platonem Aristotelemque castigare, et alicubi etiam verbis violare contigerit, idem et nobis fas esse. Nam illis quidem quod vel horum ætate vel non longo post tempore vixerint, et quod continuè tunc neque ex minus contentiosæ disputationis existerint, et quia nondum restincta erat invidia, et quod ii viri essent omni doctrina exculti, multum hæc ad sui excusationem valent. Nobis vero, qui tanto illis inferiores sumus, postquam ii longo tempore et communi omnium approbatione talem jam et tantam auctoritatem consecuti sunt, nulla jam relinquitur venia.

Tu igitur et Aristoteli prorsus immerito conviciatus, et Plethoni nequaquam patrocinatus (neque enim ei ejusmodi orationibus ad causæ suæ defensionem opus est) et virum sapientem Theodorum verbis maledicis injuriose insectatus, quæ cecinisti recanta, secutus me auctorem, hominem tui amantem, volentemque et comprecantem tibi meliora, injusta illi convicia, laudibus et bonis verbis delicta, obrue; atque Andronici in tua scripta animadversionibus attenta cogitatione et animo sedato perulustratis, cum rationum veritatem ipsam reverere, tum ejus viri exemplo postquam in grammatica, in orthographia, in verborum propriorum delectu, in rhetorica, et in cognoscenda compositionis elegantis recta et venusta ratione, satis studii posueris, ita demum ad majora aggredere, et ad ipsam quoque philosophiam. Bene rem gere, et ea quæ dicta sunt, amantis admonitionem putans, sequere consilium.

Datum apud Thermas Viterbienses, Mali 19, anno Christi 1462.

Ἀττικῶν τε καὶ Πορφυρίῳ, εἴτε ἄλλοι τῶν τῶν ὁμοίων, Πλάτωνά τε καὶ Ἀριστοτέλην κενώσωσιν, ἐξεγίνετο Ἀριστοτέλη τε καὶ Πλάτωνά ἐδόξουναι τε, καὶ ἔστιν ὅπου καὶ βλασφημησάσαι, καὶ ἡμῖν ἐξελίξαι ταυτὸ. Ἐκεῖνοις μὲν γὰρ καὶ τῷ (16) ἢ κατ' αὐτοῦς, ἢ οὐ πολὺ μετ' ἐκείνων γενέσθαι τῷ χρόνῳ. τῷ τε (17) συνεχεῖς ἔτε τε οὐχ ἤττον ἐριστικῶς γίνεσθαι τὰς διαλέξεις τῷ τε ἡλίπῳ τὸν φθόνον ἀπομαρτανθῆναι. τῷ τε πάσῃ κακοσημησάσαι σοφίᾳ, μέγα πρὸς παραστήσεως λόγον. Ἡμῖν δὲ καὶ τοσοῦτο λοιπομένοις ἐκείνων, καὶ τοιοῦτόν τε καὶ τοσοῦτον ἤδη τῷ τε μακρῷ χρόνῳ τῇ τε κοινῇ πάντων δοκιμασίᾳ καὶ ψήφῳ ἐχόντων (18) ἀξίωμα, συγγνώμη λείπεται οὐδεμία.

Ἄτε οὖν Ἀριστοτέλη τε παρὰ πάντων τὰ εἰκόλῃ λοιδορήσας, τῷ τε Πλήθωνι μηδαμῇ συνεπιπῶν οὐδὲ γὰρ τοιοῦτων αὐτῷ πρὸς συνηγορίαν δεῖ λόγων Θεοδώρον τε, ἄνδρα σοφόν, οὐκ ἐν δίκῃ κακῶς εἰπῶν ἡμῖν τε οὐ μόνον πρὸς χάριν οὐδὲν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἀχαρὶ πρᾶγμα ποιήσας, ἄσπον καλινωδίαν, ἐπὶ συμβούλῃ χρησάμενος, ἄνδρῳ φιλοῦντι τέ σε, καὶ τὰ βαλτιῶν βουλομένῳ τέ σοι καὶ φανεύομένῳ· καὶ τὰς ἀδίκους λοιδορίας ἐκείνας ἐπαίνους τε καὶ εὐφημίας ἀπέκλυσον. Ἀνδρονίκου τε πρὸς τὰ σὰ ἀντιβήσεις σὺν τῷ τε καὶ καθαστηκῶτι φρονήματι ἐπιπῶν τῆν τε τῶν λόγων ἀλήθειαν αὐτῆν (19) αἰδέσθητι, καὶ κατ' ἐκείνων, περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ ὀρθογραφίαν καὶ κυριολογίαν τῶν λέξεων, περὶ τὴν ῥητορικὴν, καὶ τὸ εἰδέναι ὀρθῶς τε καὶ μετὰ κάλλους συνειθέναι, πρῶτα σχολάσας ἱκανῶς, εἰδ' οὕτω καὶ τῶν μειζόνων ἐπιδύνασαι, καὶ φιλοσοφίας (20) αὐτῆς. Εὐπράττοις, καὶ φιλοῦντος παραίνεσιν τὰ εἰρημίαινα ἡγησάμενος, ἔπειο τῇ συμβούλῃ.

Ἐγράφη (21) παρὰ τοῖς ἐν Οὐίτερβίῳ θερμοῖς λαστροῖς, Μαΐου μηνὸς ἐνάτην πρὸς δεκάτην ἡμέραν. ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ αὐξβ' ἐνισταμένῳ.

IX.

Ad Andronicum Callistum. — Mittere se nuntiat latæ a se sententiæ apographa, epistolam superiorem significans qua Michaelis Apostolium reprehendit.

Bessario cardinalis Andronico Callisto philosophari.

Perlegi obiter Michaelis quoque contra Theodorum sodalem Miscellanea et tuas in eundem correctiones. De utroque quæ judicamus ac sentimus

Βησσαρίῳ καρδινάλις Ἀνδρονίκῳ τῷ Καλλίστου φιλοσοφεῖν (α).

Ἀνέγνων καὶ τὰ Μιχαήλου φύρδην κατὰ τὸ ἑταῖρου Θεοδώρου συγκεχυμένα καὶ τοὺς σοὺς ἐκείνου σωφρονισμοὺς (1) κρίσιν τε καὶ ψήφον ἐξ ἀ-

- (16) Scribendum, τό.
- (17) Γρ. τὸ τε hic et max.
- (18) σχεῖτων, cod. 3064.
- (19) αὐτοῦ, cod. 3064.
- (20) σοφίας, cod. 3064.
- (21) Absunt hæc a cod. 3064.

(1) Andronici Callisti librum contra Michaellem laudat Nicolaus Secundinus in epistola ad ipsum Callistum data, quam edidit Boissonadius. Eam huc adducere juvat. Ἀνδρονίκῳ τῷ Καλλίστου Νικόλαος ὁ Σεκουνδίνος εἰς πράττειν.

Προσβέβηκοντι παρὰ τῷ μεγίστῳ ἀρχιερεῖ (1), καὶ διὰ τοῦτο νῦν μὲν ἐν Ῥώμῃ, νῦν δ' ἐν Οὐίτερβίῳ.

(1) Papa Callisto III.

(a) E codice Regio 3063 in Anecdotis Boissonadji, tom. V.

Δ διατρέβοντι, σύγγραμμά τί σοι ἰδεῖν καὶ διεξελθεῖν ἐξεγένετό μοι, ἐν ᾧ Θεοδῶρον τῷ Γαζῇ συνδικῶν, πρὸς Μιχαήλον οὐκ οἶδα τίνα φαίνῃ διαμαχόμενος κατὰ Θεοδώρου (2) λόγον οὐκ οἶδ' ὅπως λοιδορῶν καὶ συκοφαντίας μεσθὼν ἐξενηνοχότα, Πλήθωνι δὲ συνηγοροῦντα, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπὲρ τε Πλάτωνος τὴν ἀγῶνα δῆθεν ἐλόμενον. Τούτων ἔγωγε τὸν λόγον οὐ πολλῶν πρότερον φίλων τινὸς διακακομηκίτος ἀνὰ χεῖρας ἐσχῆκιν τε καὶ ἀνεγνώκειν οὐ κἀνυ ἡδέως. Ἔστι γὰρ, εἰ δεῖ τὰ δοκοῦντα περὶβησιτάζεσθαι, μετὰ μὲν ἐπαγγελλομένου, ἀνύστας δ', ὡς ἐγὼ νομίζω, οὐδὲ μικρά. Ἠχθρίσθη μὲν οὖν Θεοδῶρος προπηλακίζομένῳ καὶ κακῶς οὐ εἶν δίκῃ ἀκούεσθαι

(2) Theodori Gazæ.

φοτέρων ἐξήνεγκα, ἥς σοι κίμποιεν ἐκ ἀντίγραφα. Α Peritētū γάρ και ἄμα οὐ ββδιον φαρμακιομένη και πρὸς οὐ μακρηγορεῖν.

Non licet enim pharmacis utenti etiam tecum verbosiorē esse.

ταῖς δὲ γε σοὶς ὑπὲρ αὐτοῦ κατὰ πόδας ἐντετυχηκῶς ἀντιλήψαιεν ἡσθην, και ἡσθην διαφερόντως, πολλῶν γε ἔνεκα. Θεδωδωρον γάρ ἔγωγε πάνυ φιλῶ και περι κλισίτου τὸν ἄνδρα ποιοῦμαι· ἀγαμαί τε μὴ μόνον αὐτοῦ τοὺς λόγους και τὴν περὶ πᾶσαν ἐπιστήμην σπουδὴν και ἀκριβείαν, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον τὸ ἦθος, τὴν ἀρετὴν, τὸ σεμνόν, τὸ σῶφρον ἐν βίῳ και κόσμῳ. οὐ τὸ γε περι πάντῳ ὁμοῦ τὰ καλά εὐφρῆς και λίαν ἐπιβόλον ὡς, εἰ τις παιδείας ἔνεκα παντοδαποῦς και τῆς περὶ τὸ ἦθος χρηστότητος τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων τ' πρώτα τὸν ἄνδρα λέγοι, μὴ ἂν ἀμαρτήσαι τις ἀληθείας.

Ἐπειτα δὲ μοι μεταξὺ διέντι, και τὸν νοῦν τοῖς λεγομένοις προσέχοντι, οὐ μικρὴν ἐνεποιεῖ. τὴν ἡσθὴν, ὅτι λόγοις ἀληθείαι τε και ποτίμοις τὸ ἀμυρόν του ψεύδους ἀποκλύζόμενον ἐνεκέρω, και καθάπερ εἰ τις προστριβείσας τῇ ἀληθείᾳ οὐ σὺν τῷ καλῷ οὐδὲ κατὰ μόρταν κηλίξας τῷ νι:ρώδει και ἀνοσίμῳ τῶν τῶν λόγων διαμπερὲς ἀπαλειφομένης, κἀντεῦθεν τὸ μὲν ἀληθὲς διαλάμπον τῷ ἑαυτοῦ κάλλει ἐμφαιδρυνόμενον, τὸ δ' αὖ ἀμαθὲς και φορτικὸν και ἀπειθεῖον ἐς κόρακας ἀπεπλημένον, ἦρσεν, ὅτε δη νόθον τὸ ἔλον και κίθδηλον, ἀποβρίπτουμένον ἐς Κυνόσαργας.

Καίρειν πρὸς τοῦτοις ἐπῆει μοι, ὅτι σοι φίλο: ἔν τῶν τοιούτων λόγων ἦσθα πατήρ και τοῖσδε Ἰστούθους ἀνατίφνας ταλαστία:· ὃν ἔγωγε πάλαι εἰλῶς και ἀπὸ μικρᾶς (3) συνθεσίας τῆς αὐτοῦ καταστοχασάμενος ὅσον οἶν τε ἦν φύσεως, τὴν τε περι σοφίαν σπουδὴν και τὸ περι λόγους φιλόπονον ἐνευρακῶς, ὅμην μὲν ἱκανῶς ἦδη σε προκεκοφέναι και παιδείας οὐκ εἰς ἐπιπολής ἦρθαι, οὐ μὴν δὲ τοσοῦτον (4) δυνάμειω και κάλλους ἀφῆθαι, οὐδ' οὕτω τὰ περι πᾶσαν ἐπιστήμην ἡκριβόμηναι, ὡς και τοιαῦτα τίττειν οἶν τε σοι εἶναι. Εἰρηται γάρ τάληθῆς και μοι τὸν λόγον ἀπλάτως παρήρησιαζόμενῳ ἀνεπαχθῶς και μὴ πρὸς ὀργὴν δέξαιο. Σὺ δ' ἄλλ, ἀγαθῇ θηλοντί και γενναίᾳ χρῆσάμενος φύσει, σπουδὴν τε και ἐμφρονα και ἐντερεγῇ καταβδληκῶς, τὰς περι σοῦ τῶν φίλων ὑπολήψεις, και περ μεγάλα, τοσοῦτον και ταῦτ' ἐν βραχίῳ χρόνῳ ὑπερηκόντισας, ὡστ' ἐξηπατημένους ὁμῶς (5) θαυμάζειν και ὑπερφύειν ἔμα θαυμάζοντας. Ὅναίο τοίνον τῆς περι πανταδατῆ σοφίαν ἐντυχίας, τῆς τε περι λόγους ἰσχύος, τε και φαρᾶς: και σοι πλήρες μέλιτος τὸ καλὸν στόμα γένο:το, ἐπει τὸ τεττίγων φέρτερον ἔδειξ (6).

Ἐγὼ δ' εὐδαίμην ἂν τηλικαύτην ἐνυπάρξαι μοι δύναιμι, ἢ πάντῳ, ὡν ὁ σοὶς λόγος πλήρης, ἀκριβῶς ἐξινεῖς και κατὰ τὸν τρόπον ἕκαστ' ἐξητακῶς, ἀξίαν ἐπιβ' οἶδ' τε γενοίμην τὴν ψῆφον ἐπινεγεῖν, τὸν γινόμενον ἐκάστοις ἀπονεμαόμενος ἔπαινον· τὸ δ' ἄρα μείζον ἢ κατ' ἐμὲ, ἢ οἶ: μεγάλα πάντῳ οἶ: ὁ λόγος ζυήρημασται σοι και ζυνησεβῶσται και οὐ τοῦ παντός συνιδεῖν τε και ζυινέναι, ἢ ὅτι τῆς ὁρθῆς περι τοῦτον ἔγωγος χρίσεως ἀθθενῆς και οὐκ ἱκανῶς ἐπικέσθαι· ἢ ἔτι γε ἄμφορ ταυεῖ ζυνηλῆθῆν· ὃ και μᾶλλον τίθεσθαι δίκαιον.

Οὐ μὴν σιωπῆν διὰ ταῦτα νομίζω εἶναι, οὐδ', ὅτι τὸ πᾶν ἀνύσαι οὐ ββδιον, και τῶν δυνατῶν καταμελητέον. Ἰρητέον μὲν οὖν τὰ δοκοῦντα και ἐς δυνιμιν ἀποπειρατέον μηδὲν ὑποστειλαμένον: ὁμῶς ἢ καθυφ:ισι, κἂν ἦζαι ἐς τέρμα ποτὲ και τοῦ ἀκρου ὀρθῶς ἐπι:εῦρεσθαι οὐδεμία ἐλπί: ὑποφαίνηται.

Τίς οὖν οὐκ ἂν ἀγάσαιο, ἐν' ἀπὸ τῶν εὐχερεστέρων ἀρῶμαι, τὸ τε τῶν ὀνομάτων Ἑλληνικῶν, ἐλ-

λόνιυόν τε και κῶσιν. τὴν τε περι τὸ γράφειν δοθόττα, τῆς τε λέξεως ὄλω: τὸ ἀνησθῆν, τῆς εὐσηνείας τὸ γλαφυρόν τε και εἰδανῆ. και τῆς συνθήκης τὸ εὐρυθμόν; τί δ' ἂν τις λέγοι τὴν τῶν λόγων ἰδέειν, πᾶσι πάντοθεν κανόσι και μεθῶδῳς συνειλεγμένην και διαποσέπουσαν, πάντα πᾶσιν ἀμηνάμῳ κατορθῶσαν κάλλει και συναρμῶζουσαν, μηδὲν ὑποφαίνουσαν κεχηνῆς και ἀπηστημένον, ἀλλ', ὡσπερ ἐκ μερῶν και μελῶν ἀναλόγως σφίσι και συμφώνως λίαν ἔχόντων, ἐν σῶμα λέκκληρον ἴδιοις ὑπερσεισασι καταλλήλω: συνιστάμενον ἐκπληροῦσαν, οὕτω τε κατὰ τρόπον και τάξιν προβαίνουσαν και τοιαῦδε σχημάτων ἐναλλαγῇ χαιρῶσαν και τορεῖα, ὡς μήτε τῷ μεγέθει τῶν νοημάτων μὴ ἀναλόγως ἔχειν τὴν ἐρμηνείαν, μήτε τῷ τότῳ και ποικίῳ τῆς λέξεως κάλλος ὀπουοῦν (7) και χάριν ἐλλείπειν. Ἐρμηῆν δὲ πανταγῇ τοῦ ἔργου προστά:ναι δοκεῖν σὺν Ἀφροδίτῃ και Χάρισι τοὺς λόγους ὀφαινοντα. Μούσας τε πάσας τῷ ἔργῳ παρεῖναι, ἐκείτην τὸ μέρος συναρομένην και ἀγλαίζουσαν, πάσα: θ' ἑμοῦ ββδοῖς και ἰοις και κρήνοις τοὺς λόγους εὐθαλῶς καθωραίζουσας και παντοίως ὡσπερ ἐκ λειμῶνις κοσμοῦσας ἄθεσι; Και μὴν τὸ γε πλῆθος τῶν ὀνομάτων, νιφάσι χαιμερῶις ἀντικρου εὐκῆς, τίς οὐκ ἂν ἀσπάζαιο; ὅτε γάρ ἀσάφειαν ἐμποιοῦν τῇ πυκνότητι και εἰς ἀπόρριαν ἐμβάλλον φωρῶται. Τὸ τε σαφὲς τε και καθαρόν οὐχ οὕτως εὐροῖτ' ἂν ὕπτιον, οὐδὲ γαλαρόν τε και ἀνειμένον, ὡς τοῖς τυροῦσιν εὐληπτον και εὐξίνετον γίνεσθαι τὸν ἐγκείμενον νοῦν και εὐτύτη δοκεῖν εὐόριστον, μήτε πόνου μήθ' ὄλω:ς τημελείας ὡτε καταληφθῆ:ναι δεόμενον. Τοῦναντιον μὲν οὖν τῷ μὲν λειψ τῆς ἐρμηνείας κατ' εὐκρινεῖ ὁ λόγος ἐς τὸ ταπεινὸν και εὐχερὲς ἀποκλίτων και οἰοεῖ κατασπόμενος, οὐδ' ὀπωσσιοῦν τὸν ἐντυγχάνοντα ἀποκναίει, τῷ δ' αὖ μεγέθει τῶν ἐνοιοῦν και τῇ περιβολῇ κατὰ τρόπον δεινούμενος, ἀφεται μὲν οὖν ἀμωσγέτως και μονονοῦ τῆς ὀρθῆς ἀνασπᾶ, τὸν ἀναγινώσκοντα πρὸς σύννοϊαν συναλείων. Ταῖς μέντοι μεθῶδῳς, και τῷ τῆς λέξεως ἀνησθῆν και ποικίῳ και ὅσαι ὀραι νεάζονται, τῷ τ' εὐπαρακολουθῆται και ἀθρουδῆται τῆς ὀρηγῆσεως, τὸ πρόσαντας και ὀσον ἀπόταμον τῶν πραγμάτων παραμυθούμενος, τὸ κεχηνῆς ὑπερσειδῆ, κἀντεῦθεν ὁμαλῆς (8) ἀνακύπτων ἐπιεικῶς τοῖς ὀμιλοῦσιν ἐνυλῶρύνεται. Και ἄπασι τοῦτοις μίξες γίνεταί τις λόγων ἀρίστη και κρᾶσις ἀνεῖκατος ἡπίως και μαλακῶς: ἐς ψυχὴν αὐτὴν δυσμένη, και δίκην ἐλατοῦ ἀσφορητῆ (9) ἐπιστάζουσα, πῆ μὲν τῷ μεγέθει και ἄκηρηθῳ ἐμβαδύνουσα και ὀλον χυμαινομένη, πῆ δὲ τῷ ἰλαρῷ και γαληνιώδει εὐμαρῶς ἀπλουμένη, και τοῖς ἐν:υγῶνουσιν ὑπο: εἰδιώσα.

Ποῦ δ' ἂν τις θεῖη τὴν ἐκ τῶν τῶν λόγων ἀνάγκην και τῆς πλεκτάνης τὸ ἀρυκτον, ἡρῆμιαν διαφυγὴν ἢ δίδον τοῖς ἀπασῶ ἐντὸς ἐναπεκλιμημένις ἀρκυοῦν παραχωρούσης, τὰ μὲν σαυτοῦ ὀχυρῶς ἐμπεδούσης και τὸ ὄλω: ἦλοισ ἀδαμαντίναι: ἀραρότως καταγομφοῦσης, τὰ δ' ἄλλότρια και οὐ κατὰ τρόπον οὐδὲ σὺν τῷ καιρῷ εἰρημένα εὐφρῶς ἄγαν ἀνατροπούσης και πρῶβρίζον κατασπώσης. Τὸ μέντοι σαθρόν τῶν λόγων, και δίκην ἀνερματιστοῦ τε και ἀκυθερνήσου νηδ: κατὰ πελάγους, τηνίλλως περιπλανώμενον, λίαν ἐπηβόλο: αὐτῶ: φωρῶν και νῦν μὲν εὐσ:όλω:ς ὀριζόμενος, νῦν δὲ τρανῶς και ἀσυγγῶτως τῇ διαίρεσει χρωόμενος, και ταῖς ἀποδείξαις και μεθῶδῳς ὀρο:κῶς (10), ἀλλ' ἐπικαιρῶς τε και ἀστελῶς, ὀπη ἂν δέαι, τοὺς λόγους κρατύνων, οὐ πάνυ τοι χλι-

(3) An μικρᾶς?
 (4) An εἰς τοσοῦτον?
 (5) An ἄμα?
 (6) Ex Theocrit. Id. 1, 116.
 (7) Supra ὀπουοῦν sunt puncta. Voluitne corrector de-

leri hanc vocem?
 (8) An ὀμαλῶς? ni perierit nomen.
 (9) Πρὸς Πλάτωνα Theocrit. § 6: εἶον ἐλκίον βέμμα ἀσφορητῆ βέοντο.
 (10) An φορτικῶς?

Data ex eodem loco et eodem te pore ac ea ad A Michaellem.

Ἐδόθη καὶ ἔτε καὶ ἕπου καὶ τὰ πρὸς Μιχαήλον (2).

X.

Ad filios Plethonis. — Demortuum eorum patrem elegantissimo elogio prosequitur.

Bessario cardinalis sapientis Gemisti filius, Demetrio et Andronico.

Perlatum est ad me, communem parentem ac magistrum, terrenis depositis, in caelum ac lucidissima loca avolante, arcanam una cum diis caelestibus saltationem saltatum. Ego equidem mihi gratior, qui tanti hominis commercio usus sum, quo post Platonem, excipio et Aristotelem, sapienterem Graecia non tulit; adeo ut, si quis de infinito animorum ascensu descensuque Pythagororum et Platonis sententiam non improbat, ego sane illud etiam addere non dubitaverim, Platonis animum, sati vinculis infrangibilibus, quando id opus fuit, secuturum, ut necessariam completeret periodum, in terram venientem, corpus Gemisti, illiusque vitae rationem, sibi se legisse. Vos potro si non gaudetis et plauditis tanto prognati patre, indecora facitis. Nefas enim est similem hominem lacrymis prosequi, qui ingens honor Graeciae universae fuit, magnusque decor in posterum erit. Hujus gloria nunquam obscurabitur, sed nomen et fama, cum laudibus sempiternis, in futurum omne tempus demandabitur. Bene valete, et Principem Chilam

Βησσαρίων Καρδινάλιος τοῖς τοῦ σοφοῦ Γεμιστοῦ υἱοῖσι Δημητρίῳ καὶ Ἀνδρονίκῳ (α).

Πέπυται (1) τὸν κοινὸν πατέρα τε καὶ καθηγεμόνα, τὸ γεῶδες πᾶν ἀποθέμενον, ἐς οὐρανὸν καὶ τὸν ἀκαίρητῃ μεταστῆναι χώρον, τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις θεοῖς συγχορεύοντα Ἰαχχόν. Ἐγὼ μὲν οὖν (2) χαίρω τοιοῦτω ὠμικηκῶς ἀνδρὶ, οὐ μετὰ Πλάτωνα (ἐξηρήθη δὲ λόγου Ἀριστοτέλης) σοφώτερον οὐκ ἔβουεν ἢ Ἑλλάς. Ὄτι· εἰ τις τοὺς περὶ τῆς ἀπειρου τῶν γε ψυχῶν ἀνάδου τε καὶ καθόδου Πυθαγορείων καὶ Πλάτωνος ἀπαδέχετο λόγους, οὐκ ἂν ἀποκνήσω καὶ τοῦτο προσθεῖναι, ὡς ἄρα Πλάτωνος τὴν ψυχὴν, τοῖς τῆς εἰμαρμένης ἀρρήτοις θεομοῖς δαΐσαν δουλεύουσαι καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀποδοῦναι περίοδον, ἐπὶ γῆς κατοῦσαν τὸ Γεμιστοῦ σκῆνος καὶ τὸν ἐκείνου βίον ἐλεῖσθαι. Ὑμεῖς δὲ, εἰ μὴ καὶ αὐτοὶ χαίροτε τε καὶ κροτοῖτε (3), τοῦτου ἐκπεφυκότες, οὐκ ἂν τὰ εἰκότα ποιοῖητε. Ἐρηνεῖν γὰρ τὸν γε τοιοῦτον μὴ οὐ θεμετὸν ἦ· Μέγα κλέος Ἐλάδι πάση γέγονεν ἐκείνος ἀνὴρ (4), μέγας αὐτῆ κόσμος εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἑστῆται (5). Τοῦτου κλέος οὐ ποτ' ὀλεῖται, ἀλλὰ οἱ τὸ βρομὰ καὶ ἡ φήμη μετ' εὐκλείας ἀδίδου εἰς τὸν ἑσῆαι παρτεμπροθῆσαι

πῶς διαλέγεις· ἴσον δ' ἡ ἀρχῆς ἴσθην διαλύων τὸ φέουλος, κατὰ τῆς ἀμαθίας πομπεύεις, ἀναιμωτὴ τὴν νίκη ἀποπρόβουεν.

Ἄφ' ὧν ἀπάντων ἐξῆς προχωροῦντων τὸ ἐμβριθές σου τῶν λόγων, ἡ τε θρυλλουμένη καὶ περισπούδατος πᾶσι δεινότης μάλ' ἀναργῶς ἀναφαίνεται· τὸ τε γενναῖον τῆς φύσεως καὶ τὸ τῆς παιδείας πλυχοῦν κολλῆ τῆ σπουδῆ καὶ φιλοπόνοως ἄγαν ἐπικτηθέν σοι οὐκ ἥκιστα ἀναδύκνυται· καὶ πρόσσει σοι τὸ τοῦ ἥθους καθεστηκός, τὸ τε πρὸς ἀρετὴν εὐ ἔχον, μὴ ἔδειαν κινήν πᾶσι τρόποις καὶ πάσαις μηχαναῖς θηρωμένων (τοῦτο δὴ τὸ τῶν πολλῶν καὶ τὸ δοκεῖν προτιμῶντων τοῦ εἶναι), τοῦ καλοῦ μὲν οὖν καὶ τῆς ἀληθείας περιφανῶς ἀντιποιοῦμένη καὶ ταύτην πινεὶ σθίνει μεταδιώκοντι.

Σὲ μὲν οὖν ἔγωγε διὰ ταῦτα καὶ θαυμάζω καὶ μακαρίζω καὶ σοὶ πάντ' ἀγαθὰ καὶ βίον εὐμαρῆ καὶ ἀπρόσκοπον εὐχομαι· ἑμαυτὸν δ' ἀμηγῆτη παραμυθοῦμαι, διηνεκῶς νύκτας τε καὶ ἡμέρας πάντα τὴν τοῦ γένους ἀπώλειαν καὶ τῆς ἡδίστης τῶ ὄντι καὶ καλλίστης φωνῆς τὸ ναυάγιον ὀδυρόμενον. Ἔστι γὰρ ὀρθρῶ ἐνεκά γε σοῦ ἐτι λείψανα τῆς καλῆς; περιόντα Ἑλλάδος καὶ παιδείας Ἑλλήνων τοὺς πετῆρας ἀπομιμουμένους, τὸ γε θελον ἐκείνο τῆς ἐρασιμωτάτης ἐμοὶ καὶ πάντων τιμωτάτης φωνῆς διασώζοντας κάλλος. Τῶ τοι τὸ Ὀμηρικὸν ἐκείνο παρῶδησι μικρὸν ἐπιτιμὸι καὶ ἴσως κατὰ καιρὸν· Ὀμηρος μὲν γὰρ Ἀγαμέμνονα τῶ Νίστορι φάνει ἐποίησεν, ἐγὼ δ' ἐναλλάξας φημί· «Εἰ μοι δέκα μόνου θεόδωροι ἢ δέκα Ἀνδρόνικοι γένοιτο, ἐξαρκίσει ἂν οὐ τὸ ἴλιον πολυχρόν ἐν βάρβαρον ἐκπορθῆσαι, ἀλλὰ γένους πάντων γενῶν σοφωτάτου ποτὲ καὶ ἡμερωτάτου φωνῆν καὶ παιδείαν, μεθόδους τε καὶ λόγων καὶ ἴσχυν, πᾶσάν τ' ἐπιστήμης ἰδίαν ναυαγήσασαν, φεῦ! ἀνασώσασθαι.»

Ἄλλὰ μοι νικῶς, ὁ καλὸς Ἀνδρόνικος, πάντας

ἄνδρας καὶ μεταδιδάσκεις οὐκ ὀρθῶς περὶ τῶν δυνάτων φρονούοντας· τῶν δ' ἄλλως μοι μοχθηρῶς καὶ ἀπαιδευτῶς ἔχόντων ἀεὶ περιγίγνοιτο πάση ἀρετῆς ἰδέα τὴν ἀσχημοσύνην μεταβροθυμίων, τοῦθ' ὄπισθ' εὐ ποιῶν ἐπικέκλησαι κάλλιστος ὢν. Ἐμὰ δὲ φίλον ἴσθαι οὖν, ἔχοντα προθυμίαν πάνθ' ὕπερ σοῦ καὶ λέγειν καὶ πράττειν τὰ δυνατότα. Ἐρῶμεν.

Ἐν Οὐτέρεθρῳ. Ἰουλίου ἀγοντος πέμπτῃν ἔτει τῷ ἀπὸ Χριστοῦ αὐξβ'.

(2) Scilicet apud thermas Viterbienses a. d. 19 maii 1462. Vide Hist. Acad. Inscr., tom. III, pag. 287.

(1) Ex Allatio, de Consensu, libro III, pag. 937. et Morellio, Catal. Biblioth. S. Marci, eandem banc epistolam exhibente juxta codicem Venetum, n° 333, qui Bessarionis autographus habetur. In titulo Καρδινάλιος habet All., Καρδινάλιος Morell.

(2) Quae hinc procedunt, ἐγὼ μὲν... ἢ Ἑλλάς, diversa ac ploniora existant in codice Monacensi, tanquam ab ipsa Bessarionis manu, sive nempse: Ἐγὼ μὲν οὖν χαίρω παρὰ τοιοῦτον ἄνδρα φοιτήσας, οὐ Πλάτωνι, μετὰ γε τοὺς πρώτους ἐκείνου; ἄνδρα; οὐ; ἔβουεν ἢ Ἑλλάς; οὐ σοφία, οὐ τῆ ἀλλῆ ἀρετῆ ὁμοίωτερον (supple olba seu simili quid). Inde suspicatus est Morellius interpolatam consulto fuisse in Allatiano textu epistolam. Sed potuit Bessarion sua se ipse manu emendare. Allatii certe bona fides nobis minime suspecta est.

(3) All. κροτοῖτε, sed falsa, neque ipsi probata lectione, quum optime viceret: « si non plauditis. »

(4) Sic cod. leni spiritu, non ἀνὴρ.

(5) All. ἑστῆται. Neque ipsum ἑστῆται pro ἑσῆται satis atticum est, sed poetica nonnunquam sibi indulgere Bessarionem, alias quoque notavimus.

(a) Hanc epistolam cum sequenti ad Alexandre in Plethon, Traite des Lois. Paris, 1858. Notae sunt ejusdem viri christiani.

ται χρόνον. Εὐ πράττεις καὶ περιγίπνον τὸν Κεῖ-
λαν ἐξ ἐμοῦ προσέειπες, ὁ ἔστω φιλοῦμενος ὑπ'
ἐμοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν, ὡς οὐδέποτε μᾶλλον.

Τοῦ αὐτοῦ στίχοι εἰς Πλήθωνα ἐπιτάφιοι.

Γαίαν σώματι (1), ψυχῇ δ' ἄστρα Γεώργιος ἶσχει,
Παντοῦ σοφίης σεμνότερον τέμενος.
Πολλοὺς μὲν (2) φῦσιν ἀνέρας θεοειδέας, Ἑλλὰς,
Προβχοντας σοφίῃ, τῇ τε ἄλλῃ ἀρετῇ.
Ἄλλὰ Γεμιστὸς, ὅσον Φαίθων ἄστρων (3) παραλλάσσει,
Τόσσον τῶν ἄλλων ἀμφοτέρων (4) κρατεῖ.

Ejusdem distichon funebre in Plethonem.

Plethonis corpus terra, animam cælum habet,
Omnimodæ sapientiæ templum sacerrimum.
Multas certe Græcia divinos procreavit viros
Doctrina cæterisque virtutibus præstantes;
Quantum autem sol inter astra, tantum Gemistus
Quoad utrumque inter omnes præluet.

XI.

Ad Nicolaum Secundinum. — Superioris epistolæ exemplar cum versibus parentalibus mittit.

Βησσαρίων καρδινάλης τῷ λογιωτάτῳ ἀνδρὶ Β Βησσαρίων καρδινάλιος doctissimo viro Nicolao Secundino
Νικολάῳ τῷ Σεκουρδίνῳ εὖ πράττειν. bene agere.

Εἰδῶς σε (1) καὶ αὐτὸν τοῦ Γεμιστοῦ σοφίαν καὶ
ἀρετὴν οὐδενὸς ἤτεον ἀγάμενον, πέμπω σοι ἐπιταφίαν
εἰς ἐπιτάφιον αὐτῷ ὕμνον πεποιημένα, καὶ ἦν
ἀπέσταλκα τοῖς αὐτοῦ υἱοῖσιν ἐπιστολὴν, οὐκ αὐτοῖς
παραμυθούμενος, οὐς γε χαίρειν, οὐκ ἀχθεσθαι δεῖ,
ἀλλ' ἐκείνους ἐγκωμιάζων. Ἄπερ ἀναγνοὺς, μὴ νο-
μίσης ὑπερβολὴν ἐνεῖναι μηδεμίαν τοῖς λόγοις·
ἀνὴρ γὰρ ἐκεῖνος· φιλοσοφίας τῷ ὄντι καὶ παντοδα-
πῆς σοφίας εἰκὼν γέγονεν, οὐ τῆς ἐν λόγοις μόνον,
καὶ ὅση περὶ τὴν τῶν ἄστρων φωνάν, καὶ περὶ ἀρμο-
νικῶς λόγους τὰς τε γεωμετρικὰς ἀναλογίας καὶ
ἀριθμητικὰς μεσότητας καταγίνεται (2), οὐδ' ὅση
μόνον Πλατωνικὴ τε καὶ τῶν τὰ θεῖα ἐρευνησαμέ-
νων ἐκείνων ἀνδρῶν, ὅση τε περὶ τὴν τῶν φυσικῶν
ἐρευναν καὶ τὰς τούτων αἰτίας τε καὶ ἀρχὰς τὴν
πραγματείαν ποιεῖται, ἀ πάντα, ὡς οὐδεὶς οὐδὲ ἐν,
ἐξήσκησεν ἀκριβέστατα· ἀλλὰ καὶ ὅση, περὶ πρᾶξιν
σχολάζουσα, τὰ ἦθη καὶ τοὺς τρόπους ἐκάστου
κοσμοῦ· ἢ οὕτω τὸν ἴδιον ἐλάμπρυνε βίον, ὡς μη-
δὲν πρὸς αὐτὸν Διογένην καὶ τοὺς ὁμοίους, μηδὲν
τοῖς Στωϊκοῖς ἐκείνοις εἶναι. Τὴν γὰρ σεμνότητα
καὶ τὸ κόσμιον καὶ τὸ αὐταρκές αὐτῶν ἀσπασάμε-
νος, τὴν ἀλαζονείαν τε καὶ οἴησιν καὶ ἐπειθεῖν αὐ-
τῶν ἀπεώσατο. Δι' ἀ πάντα τοσοῦτον αὐτὸν τεθαύ-
μακα, ὅσον, εἰρήσθω γὰρ τῷ ἀληθῆς, οὐδέπω οὐδένα
ὦν ἐς δεῦρο εἰδόν τε καὶ ὠμίλησα. Οὕτε γὰρ ὁ
περὶ ἐλάττονος ἐποιεῖτο τὰ παρόντα πάντα, οὐθ' ὁ
μᾶλλον, τῆς σοφιστικῆς ἀπεχόμενος· ἀδολοσχίας (3)
καὶ πάγης, τῆς περὶ τὰ ἐν φιλοσοφίᾳ δόγματα ἀλη-
θείας ἐρευνητικώτερός τε καὶ εὐρετικώτερος γέγονεν,
ὅπως ἐνεκα πολλὰ ἐν καὶ μεγάλα περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς
βραχέσιν ἐκείνοις· εἰρηχαμεν
ἐήμασιν· οὐδέποτε δ' ἂν εἴποιμεν οὐδὲ μακροῖς λόγοις·
τά γε εἰκότα, ἀλλ' ἀρκεῖ, ὡς τινὰ τῶν ὑπὲρ
ἡμῶν τε καὶ ἡρωϊκῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, θαύματι καὶ
σιγῇ μᾶλλον αὐτὸν ἢ λόγῳ κοσμεῖν. Ἐβάρωσο.

Cum bene sciam, Gemisti te sapientiam ac sin-
gularem virtutem magni aestimasse, versus aliquot
funebres in ejus laudem compositos et epistolam
tibi mitto quam ad ejusdem filios consolaturus qui
læto nedum ægro animo esse debebant, sed illum
laudaturus scripseram. Quam ubi legeris, noli credere
nimis encomiasticam esse. Fuit enim ille vir phi-
losophiæ et omnimodæ doctrinæ exemplar vivum;
non illius quidem quæ de astrorum motu aut de
eloquentiæ præceptis aut de geometria arithmeti-
cave inquirat, aut Platonis duntaxat philosophiæ
aliorumque theologicis quæstionibus operam dat
(quæ omnia ille perbene novit); sed quæ cujuslibet
mores et vitæ institutum penetrat, circa quod
ipse adeo excellebat ut nec Diogenes nec stoicorum
aliquis ei comparandus sit; quorum gravitatem et
continentiam imitans, jactantiam et ostentationem
longe rejectit. Quam ob causam, ut quæ sentio di-
cam, neminem æque ac illum admiratus sum ex
omnibus quibuscum commercium habui. Nunquam
ego quidem, qui cum multis iisque doctis homini-
bus vixi, vidi, qui aut res præsentibus minus æsti-
maret aut a sophistarum vaniloquentia magis
remotus, quod in philosophia veri est, curiosius in-
vestigaret. Idcirco paucis verbis magnas ejus laudes
celebravi, dum nec longi sermones ad id sufficerent.
Quare satis erit ejusmodi viros qui nos in omnibus
superant, admiratione taciturnam plusquam pane-
gyricis honorare. Vale.

οὕτω ἐνέτυχον οὐδενὶ, καίτοι πολλοὺς ἐντυχῶν
ἐήμασιν· οὐδέποτε δ' ἂν εἴποιμεν οὐδὲ μακροῖς λόγοις·
τά γε εἰκότα, ἀλλ' ἀρκεῖ, ὡς τινὰ τῶν ὑπὲρ
ἡμῶν τε καὶ ἡρωϊκῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, θαύματι καὶ
σιγῇ μᾶλλον αὐτὸν ἢ λόγῳ κοσμεῖν. Ἐβάρωσο.

(1) Ex iisdem, quibus prior epistola, fontibus.

(2) Apud Allatium et in codd., versus posteriores
quatinor a prioribus separati exhibentur, instar alte-
rius epitaphii, et recte quidem.

(3) All. ἀστέρων. Nos metro consulimus, etsi
multa in his versibus horrida supersunt.

(4) All. ἀμφοτέρων, pro quo melius sane Morel-
lius e codice suo ἀμφοτέρων, cum tamen exspe-

ciaveris ἀμφοτέρων.

(1) Ex eodem codice Sancti Marci 333, quem su-
pra Bessarionis autographum esse diximus. In titulo
Καρδινάλιος, ut apud nos.

(2) Cod. κατάγίνεται, solita Græcis orthogra-
phia.

(3) Cod. ἀδολοσχίας.

XII.

Ad Ludovicum XI regem scribit a summo pontifice legatum se electum, ut pacem inter regem ipsum et duces Burgundiæ ac Britannicæ, armis depositis, componere curaret (a).

Bessarion cardinalis serenissimo principi et illustrissimo domino D. Ludovico Francorum regi Christianissimo, domino mihi colendissimo.

Serenissime princeps et Illustrissime domine, domine mihi colendissime, nusquam deflexi ab instituto itinere postea quam sum ex Urbe egressus, ut ad Majestatem Vestram pervenirem. Nam meum legationis obeundæ officium, piissimaque pontificis maximi mandata vix valetudinis curandæ inclinaturæque ætatis recreandæ spatium relinquebant, cum præsertim res Gallicæ undique tumultus et cædes parturirent, armatique exercitus, quod sine maximo animi dolore scribere non possum, ad cruentam dimicationem in dies magis compararentur. Hac una cogitatione et cura nec salutis meæ, nec imbecillitatis rationem ullam duxi, cum aut Cæsius montem Alpesque difficillimas superabam, aut reliquum iter asperissimum conficiebam. Nullum enim vehiculi genus, nulli acceleratio tanta esse poterat, quantam sedes apostolica, meaque in Christianum nomen pietas maxime postulabat hac rerum conditione et fortuna. Nam cum pontifex maximus hanc nationem rebus gestis amplissimam, multitudineque pene infinitam, cujus opibus ac virtute Dei Ecclesia et secundis rebus ornata est, et difficillimis temporibus defensa, mutis seditionibus bellicisque laborari intelligeret, ingenuit vehementer, ac pro boni pastoris officio deligendum statuit, qui gregem Dominicam dissidentem mutua componeret pace et quiete, ne impetam faciat sævissimus lupus, cui nomen Christianum jamdiu est ludibrio. Multi quidem ingenio et sapientia præstantiores mitti poterant, sed qui me voluntate superarent, et studio confidendæ, pauci. Nam, ut cætera aliis concedam, religionis amore vincit turpe esset, cum anteaacta vitæ, tum præsentis ætatis. Cum autem omni itinere admodum suspensus et sollicitus fuerim, ut prius successa quam manus consereretur, nunc maxime angor et crucior, quod me quoque tanta celeritate fesso et pene præsentis belli sævitia nulla ex parte conquiescit; utinam uno momento apud Majestatem Tuam, illustrissimosque duces Burgundum et Britannum mihi adesse liceret, diviso etiam hoc corpusculo in tres partes, ut uno ordine armis repressis de communi dignitate, amplitudine, salute ageretur. Id quoniam fieri non potest, molestissimum est. Sum omnes aditus mandato pontificio; ac instituto ordine legationis primum ad te venio, Christianissime princeps, quoniam jure celsitudinis ratio ita poscit; me conferam deinceps ad illustrissimum ducem Britannum cum

A et proximus sit, et strictis prope gladiis prælium impendat. Majestatem Tuam rogo per majorum laudem immortalam, per Christianissimi nomen quod domesticum est et hæreditarium, per excellentem pietatis et misericordiæ gloriam, per Christi majestatem, qua tanti regni gubernacula jamdiu tenes, ut prælio abtineas prorogatis inducis, quæ, ut audio, die lævæ insequenti exituræ sunt. Ego paulo post adero, Deo duce, Majestatisque Tæ consilii religiosissimis, et voluntate optima emenditari et perficere studebo quæ tibi, reliquis omnibus principibus, communi libertati præsidium, sempiternamque pietatis laudem videntur allatura. Misi nunc reverendum Patrem D. Bartholomæum præsulem Parentinum, virum cum ingenio cum B fide non vulgari præditum, qui hæc meo nomine rogabit, exponetque alia nonnulla coram. Oro ut audias hominem, fidemque habeas ac mihi ipsi si adessem, a me enim proficiscitur et loquitur. Felix sit Majestas Vestra, cui me commendo.

Ex Samurro, die decima quinta Augusti, millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo.

Majestatis Vestre,

Deditissimus B. cardinalis Nicarnus,
apostolicæ sedis legatus.

XIII.

Ad principem senatumque Venetiarum, Bibliothecam suam omni librorum genere instructissimam eidem senatui desert ac donat (b)

(Anno 1469).

C Illustrissimo ac invictissimo principi Venetorum Christophoro Moro duci, et iuclyto senatui, salutem.

Equidem semper a tenera puerilique ætate omnem meum laborem omnemque operam, studium curamque adhibui, ut quoscunque possem libros in omni disciplinarum genere compararem; propter quod non modo plerosque et puer et adolescens manu propria conscripsi: sed quidquid pecuniæ seponere interdum parca frugalitas potuit, in his coemendis absumpsi. Nullam enim magis dignam atque præclaram suppellectilem, nullam utiliore præstantioremque thesaurum parare mihi posse existinabam. Vocibus pleni, pleni antiquitatis exemplis, pleni moribus, pleni legibus, pleni religione vivunt, conversantur, loquuntur nobiscum. Docent nos, instituunt, consolantur, resque e memoria nostra remotissimas quasi præsentem exhibent, et ante oculos nobis ponunt. Tanta est eorum potestas, tanta dignitas, tanta majestas, tantum denique numen, ut, nisi libri forent, rudes omnes essemus et indocti; nullam fere præteritarum rerum memoriam, nullum exemplum, nullam denique nec humanarum nec divinarum rerum cognitionem haberemus. Eadem urna quæ hominum

(a) Ex domni d'Acheri Spicilegio, in fol. tom. III.

(b) *Philologicar. Epist.* ed. Melch. Haiminsfeldii Goldasti, post Richardi de Buri, episc. Dancubensis, *Philobiblicar.* Francofurti, 1610, in 13 Biblioth. Mazarin. n. 22910.

corpora contegit, etiam nomina obrueret. Quamvis autem huic rei toto animo semper incubuerim, ardentiori tamen studio post Græciæ excidium, et defendendam Byzantii captivitatem, in perquirendis libris Græciæ omnes meas vires, omnem operam omnemque facultatem industriamque consumpsi. Verebar enim et vehementissime formidabam, ne cum cæteris rebus tot excellentissimi viri, tot summorum virorum sudores atque vigilæ, tot lumina orbis terræ periclitarentur atque perirent, quemadmodum etiam superiori tempore tantam jacturam fecimus, ut ex ducentis viginti millibus librorum, quos Plutarchus refert in bibliotheca Apamæotum fuisse, vix mille ætate nostra supersint. Conati autem sumus, quantum in nobis fuit, non tam multos quam optimos libros colligere, et singulorum operum singula volumina, sicque cuncta fere sapientum Græcorum opera, præsertim quæ rara erant inventuque difficilia, coegimus. Cæterum cum hoc sæpe mente repeterem, parum desiderio meo satisfacisse videbar, nisi pariter providerem, ut libri, quos tanto studio et labore coegerim, me vivo ita collocarentur, ut etiam defuncto dissipari aut alienari non possent, sed in loco aliquo tuto simul ac commodo ad communem hominum, tam Græcorum quam Latinorum, utilitatem servarentur. Hoc igitur cogitanti mihi, multasque Italiæ urbes animo volenti, sola vestra inclita atque amplissima civitas occurrit, in qua animus meus omni ex parte conquiesceret. Primo enim non videbam, quem locum eligere possem tutiorem, quam cum qui æquitate regitur, legibus tenetur, in unitate ac sapientia gubernatur, ubi virtus continentiæ, gravitatis, justitiæ, fidei domicilium est; ubi imperium, ut maximum est atque amplissimum, ita æquabile ac moderatum; animi in consulendo liberi, nulli libidini, nulli defuncto obnoxii; prudentes imperii clavum tenent, et boni malis præponantur, ac privatorum commodorum obliti, totum corpus reipublicæ unanimes consensu et summa integritate procurant. Ex quibus speran-

dum est civitatem vestram, quod optamus, in dies magis et vires et nomen propagaturam. Dehinc intelligebam nullum locum a me eligi posse commodiorem ac nostris præsertim hominibus aptiorem. Cum enim in civitatem vestram omnes fere totius orbis nationes maxime confluant, tum præcipue Græci, qui e suis provinciis navigio venientes, Venetiis primum descendunt: ea propterea vobiscum necessitudine devincti, ut ad vestram appulsi urbem, quasi alterum Byzantium introire videantur. Post hæc quomodo poterit hoc beneficium a nobis honestius locari, quam apud eos homines quibus ego multis eorum in me beneficiis devinctus obstrictusque essem; et in ea civitate, quam mihi, subjugata Græciæ, pro patria elegeram, et in quam accitus a vobis atque honorificentissime receptus fuissim. Itaque conscius mortalitatis meæ et ingravescentem jam ætatem diversosque quibus affligimur morbos, et cætera quæ evenire possent considerans, omnes libros meos utriusque linguæ sacratissimæ ædi beati Marci vestræ inclitæ civitatis dono dedi atque dicavi, sentiens talem me animam et excellentiæ vestræ et gratitudini meæ et quam mihi communem esse voluistis, patriæ debuisse, ut vos ac liberi posteqque vestri, qui me virtute ac sapientia vestra, multisque in me beneficiis addictum, deditum obstrictumque habetis, hæredes laborum meorum, fructus uberes diuturnosque capiat; deinde cæteri qui bonarum disciplinarum studiosi erunt, vestra causa capiant. Quapropter et donationem ipsam, et librorum indicem, et pontificis maximi decretum ad vestras excellentias mittimus, precantes Deum ut reipublicæ vestræ omnia bene, feliciter prospereque eveniant, et pacem habeat, tranquillitatem, otium concordiamque perpetuam. Valeant excellentiæ vestræ feliciter.

Viterbii, iv Non. Maias.

Bessarion,
cardinalis, patriarcha Constantinopolitanus,
basilicæ B. Marci Venetiis dicavit.

Catalogum (a) bibliothecæ Bessarionis præstantissimus B. Montfauconius dudum exhibuit in sua *Bibliotheca bibliothecarum codicum mss.* Sed cum ipse hunc Catalogum luculentiorum et exactiorum ex Riccardiana bibliotheca erutum, et ipsi, ut videtur, prope Bessarioni σύγγραφον habeam, non ingrati reu eruditis me facturum arbitror, si illam hic iterum publici juris faciam. Est vero qui sequitur.

Tabula librorum, tam Græcorum quam Latinorum, quos reverendissimus in Christo Pater dominus cardinalis Nicænus, ac episcopus Albanensis, dono dedit serenissimo et excellentissimo ducali Venetiarum dominio: qui reconditi (prout Roma transmissi fuerant) in capsis XXX commendati fuere magnificis et generosis dominis procuratoribus ædis Divi Marci, tantisper quoad instruat et exornetur domus aliqua, bibliothecæ, in qua reponi debent pro communi studentium utilitate, ac decore et ornamento urbis hujus celeberrimæ.

In capsâ signata A sunt codices hi, quorum inscriptiones hic infra adnotatæ videntur.

Totus Aristoteles præter logicam, in pergamenis et novus.

Physica ejusdem cum expositione usque ad quar-

(a) Joan. Lami, *Deliciae Eruditorum*, tom IX, Florentiæ 1740.

tum librum cujusdam alterius. Deinceps Simplicii, in pergamenis, et est liber pulcher.

Physica ejusdem, cum expositione Simplicii, in pergamenis.

Simplicius in prædicamenta Aristotelis: ac ca-

judam alterius expositio in primum et secundum A de anima, in pergamenis, pulcher.

Theophrastus de plantis, in pergamenis.

Philoponus in librum de Generatione et corruptione, et Alexander in meteora, in pergamenis.

Logica Aristotelis cum expositionibus ad topicam usque, in papyris.

Physiognomonica, paradoxa, mechanica, et problemata Aristotelis, in papyris.

Rhetorica Aristotelis, et nonnulla parallela Plutarchi, in papyris.

Alexandri quaestiones naturales, morales, et de anima, in pergamenis.

Quaedam epigrammata et moralia Aristotelis magna, et Eudeni, partim in papyris, partim in pergamenis.

Sexti Empirici in mathematicos, in papyris.

Interpretatio multorum in logicam, in papyris.

Metaphrasis in logicam, in papyro.

Quaestiones ejusdem Joannis Italici in logicam et topicam, in pergamenis.

Ammonii in praedicamenta Aristotelis.

Simplicii in librum de caelo et mundo, imperfectus et inordinatus; et erotemata Ptochoprodromi, in papyris, etc.

Chortasmeni in logicam et rhetoricam, in papyris.

In capsula inscripta B, quae est ponderis librarum 230, sunt volumina infrascripta.

Evangelium Matthaei cum expositoribus, in pergamenis.

Olympiodori in quosdam dialogos Platonis, in pergamenis.

Arrianus in Epictetum, in papyris.

Plotini nonnullae orationes, in pergamenis.

Maximi Platonicus orationes, in pergamenis.

Iamblichi in epistolam Porphyrii, in pergamenis.

Porphyrii dialogus in praedicamenta Aristotelis, et dialecticam, et arithmeticam, theologicam, in pergamenis.

Simplicii in tres libros de anima, et Proculi, et Hermæ, in quosdam Dialogos Platonis, in pergamenis.

Herodiani de octo Caesaribus, et Zosimi historici, in pergamenis.

Heliodori Æthiopica, in pergamenis.

Phocylidis, Theognidis, Pollucis, et alia quaedam, in papyris.

Historia Pachymeris, in papyris.

Et Xenophontis Ascensus Cyri, in papyris.

Philonis orationes nonnullae, in pergamenis.

In capsula signata C, ponderis librarum 220, sunt libri infrascripti.

Homeri Ilias, Odyssea, Hymni, Bellum murium et ranarum; Quinti supplementum Iliadis, in pergamenis.

Homeri Ilias, in pergamenis, liber pulcherrimus.

Homeri Odyssea, in papyris.

Eustathii in Odysseam, in pergamenis.

Eustathii in primos novem libros Iliadis, in pergamenis.

Carmina Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

Arati poetæ Lycophronis, in pergamenis, cum expositoribus.

Erotemata antiqua, in pergamenis.

Euripidis, in papyris, tragœdiæ tres.

Aristophanis comœdiæ tres, et Sophoclis tragœdiæ quatuor, in papyris.

Et Nicandri theriaca, in pergamenis.

In capsula signata D, ponderis librarum 225, sunt volumina infrascripta.

Omnia opera Platonis in eodem et pulcherrimo volumine, in pergamenis.

Omnia Moralia Plutarchi in eodem volumine, in pergamenis.

Proculi in Parmenidem Platonis, in pergamenis, novus liber et pulcher.

Proculi in theologiam Platonis, et Hieroclis in aurea carmina Pythagoræ, novus liber et pulcher.

Proculi in Timæum Platonis, in pergamenis, novus liber, et pulcher.

Platonis nonnulli dialogi, et de rep., in pergamenis.

Platonis dialogi xxxviii, in papyris, et Vita ipsius in principio.

Iamblichi, de vita Pythagoræ, in pergamenis.

Plotini opera omnia, in papyris.

Damasceni de principiis in Parmenidem, in pergamenis.

Proculi duo libri de theologia Platonis, et elementalibus ejusdem theologia.

Historia de rebus gestis Mauriti Imperatoris libri octo, et Æsculapii Tradani expositio in Arithmeticam, in pergamenis.

Nicephori Gregoræ, in pergamenis.

Xenophontis post Thucydidem, et de dictis et factis Socratis, et alia quaedam orationes, in papyris.

Josephi de captivitate, in pergamenis.

Josephi de captivitate, in pergamenis, et

Zonaræ et Chonjatæ historiarum, in papyris.

In capsula signata E ponderis librarum 230, sunt codices infrascripti.

Diodori historici a x in xx librum, in papyris.

Diodori ab xi ad xv usque, in pergamenis.

Apiani historiarum Romanarum, et aliarum, in papyris.

Theogenis et Chariclæ, in pergamenis.

Diodori libri v primi, in papyris.

Dionis Romanarum historiarum, in papyris.

Herodoti in papyris, et Juliani quaedam orationes.

Chronica cujusdam, in papyris.
 Demosthenis orationes omnes, in pergamenis.
 Strabonis ab xi usque ad finem, cum adnotationibus Gemisti, in papyris.
 Plutarchi parallela omnia, liber pulcherrimus.
 Isocratis orationes xxi, et Dionysii de nominum compositione.
 Syriani Sophistæ, et aliorum in nonnullas partes Rhetoricæ, in pergamenis.
 Libanii declamationes, in papyris.
 Lysiae orationes xxix; Dionysii, De characterè Lysiae; Gorgiæ in laudem Helenæ.
 Aladamantis orationes duæ; Antisthenis orationes duæ; Demadisi oratio una.
 Agathæ historię quinque libris, et de nominibus et ordinibus antiquorum.
 Theognidis poetæ; Phocylidis; Aurei versus Pythagoræ; Moschi Siculi.
 Musæi Hero et Leander, Dionysii Longini de magnitudine orationis, in pergamenis, etc.
 Naucratis convivia libri octo, in pergamenis.
 Thucydidis historia, in papyris.

In capsâ signata F sunt libri infra scripti ponderis librarum 240.

Dionis Chrysostomi orationes octoginta, in pergamenis.
 Dionysii Halicarnassei, Demetrii Phalerensis, Alexandri, Menandri, Aristidis, Apsinis, Monita oratorum multa et præclara de ratione dicendi.
 Orationes Libanii, in papyris.
 Epistolæ cujusdam Michaelis Gabræ, in papyris.
 Libanii Declamationes, in pergamenis.
 Libanii Epistolæ, in papyris.
 Quædam opera Aristidis; Proculi naturalis elementatio; legalia quædam Alcinoi de dogmate Platonis, in papyris.
 Aristidis orationes, in pergamenis.
 Dionis Romanarum historiarum a xliv ad quinquagesimum usque novum, in pergamenis.
 Aristidis orationes, in papyris.
 Rhetorica Hermogenis, Arithmetica Nicomachi, Geometriæ libri sex, et Geodæsia in papyris.
 Rhetorica Hermogenis, in papyris.
 Demosthenis orationes quinquaginta, et epitaphia Lysiae, in papyris.
 Demosthenis orationes xxi, proœmia concionatoria, vel demegonica, et Epistolæ sex, in pergamenis.
 Euclidis Geometria, in papyris.
 Cleomedis tabulæ Persicæ; Erisocinæ Arithmetica, et imagines Philostrati.
 Liber in quo sunt judicialia complura, in papyris corio rubeo.
 Alter similis, corio nigro.
 Tabulæ Persicæ; et descriptio Astrolabii in papyris.
 Ptolemæi Almagesti, in pergamenis.
 Ptolemæi Geographia, in pergamenis.

A Cleomedis, in papyris, et Ptolemæi Quadripartita cum expositione, et multa alia in Astronomiam, in pergamenis.

In capsâ signata G ponderis librarum 240 sunt libri infra scripti.

Geometrica Euclidis, et Data ejusdem, Sphæra Theodosii, Apparentia et Catholica Euclidis, Logica Barlaam; et Almagesti Ptolemæi, in papyris.
 Almagestus Ptolemæi cum expositione Theonis, liber pretiosus, in papyris.

Geometria Euclidis, et aliorum multorum auctorum numero xviii theoremata geometrica, liber pretiosus, in papyris.

B Albacus Græcæ, Geodæsia, tabulæ Persicæ, tabulæ Theonis, Proculi in Astronomiam. Quadripartita Ptolemæi, et alia in Astronomiam, in papyris.

Magni Logothetæ in Astronomiam, in papyro, liber unus.

Musica Ptolemæi cum expositione Laurentii, in papyro.

Tabulæ Ptolemæi in compendium redactæ, in papyro.

Quædam tabulæ Astrologicæ parvo volumine, in pergamenis.

Arithmetica Nicomachi; Arati Phænomena, Cleomedis, et sex libri Geometriæ, in papyris.

C Arithmetica Nicomachi Philosophi, in papyris.
 Cleomedis cum expositione, et Arithmetica cum expositione Philoponi, in papyris.

Cleomedis, et Arithmetica Diophanti libri sex in papyro.

Liber legalis compendium Armenopoli, in papyris.

Liber legalis in alphabetum, in pergamenis.

Similis, in pergamenis; et

Similis, in pergamenis.

In capsâ signata H ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Epitoma lx librorum legum per alphabetum, in pergamenis.

Institutiones Græcæ, in pergamenis.

Liber legalis, Compilatio, et collectaneum trium imperatorum, in papyris.

Meletius de natura hominis, in papyris.

De cura equorum multorum auctorum, in pergamenis.

De varietate et virtute elementorum, in papyris.

Dioscorides in medicinam, in pergamenis.

Oribasii in medicinam, in papyris libri quatuor, et de agricultura diversorum auctorum, in papyris.

Actuarii de urinis, in papyris.

Pauli Aeginetæ medici, in pergamenis.

Eusebii de Constantini Vita, in papyris.

Legum epitoma, et Canones conciliorum, in pergamenis.

Liber legalis trium imperatorum, in papyris. A
Photii narratio eorum quae legerat, in pergamenis.

Alter similis, in pergamenis.

In capsula signata I ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Climacus cum expositione, in papyris.

Eusebii Evangelica praeparatio, in papyris.

Acta quarti concilii, in papyris.

Acta quinti concilii, in pergamenis.

Acta synodi contra Photium, et alterius pars, in papyris, consumpta in pergamenis.

Acta concilii Florentini.

Sancti Dionysii Areopagitae omnia opera in pergamenis, liber pulcherrimus.

Philosophia et Theologia Damasceni, in pergamenis.

Alter liber similis, in pergamenis.

Alter liber similis, in papyris.

Sancti Thomae primus et secundus contra Gentiles Graece, in papyris.

Ejusdem ad Sanctorem Antiochiam, et prima primae Graece, in papyris.

Acyndini quaedam opera, et Prochori de attributis, in pergamenis.

Nicolai Cabasilae de Vita, in papyris, in x.

Sancti Basilii orationes, in pergameno monastico.

Ejusdem de eadem re, in pergamenis, et

Ejusdem de eadem re, in pergamenis.

Cinco De processione Spiritus sancti, in pergamenis.

In capsula signata K ponderis librarum 240 sunt libri infra scripti.

Zonarae historici a mundi creatione ad imperium usque Alexii, in papyris. Deest parum, et in principio, et in fine.

Alexandri et Aristotelis problemata, in papyris.

Galenii decem tractatus, in pergamenis.

Theonis in Platonem de mathematicis, in pergamenis.

Aristidis orationes, in papyris.

Moralia Plutarchi, in pergamenis.

Luciani orationes, in papyris.

Acta sexti et septimi concilii, in papyris.

Moralia Plutarchi, et Aristidis orationes, in papyris.

Epistolae multorum pulchrae in papyris.

Dialogus Platonis in Grammaticos, et Ovidii Metamorphoses Graece, in papyris.

Flores ex diversis auctoribus per quemdam Marcium, in papyris.

Multa in Grammatica, in papyro.

Gregorii Nazianzeni de homine, et Basilii contra Eunomium, in pergamenis.

Basilii Hexaameron, et contra Eunomium, in pergamenis.

Basilii in Isaiam, in pergamenis.

Epistolae Pauli Graece, et Latine, et Hebraice.

Dogmatica armatura, in papyris.

Excerpta de sanctis doctoribus, in pergamenis.

Quaedam orationes Chrysostomi, in pergamenis.

Liber Monasticus Antiochi, in pergamenis.

Origenis Philocalia, in pergamenis et

Commentaria quaedam in orationem Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

In capsula signata O (1), ponderis librarum 230, sunt libri infra scripti.

B Gregorii Nazianzeni sermones cum glossis, in papyris.

Leges in compendium redactae, et canones conciliorum, in pergamenis.

Leges navales Rhodiorum ex 14 libro Digestorum, et aliae, in pergamenis.

Orationes Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

Prima pars sancti Thomae Graece, in pergamenis.

Chrysostomi homiliae in diversas auctoritates Evangelii pulchrae, in pergamenis.

Ejusdem Margaritae, in pergamenis.

Ejusdem in Epistolam ad Hebraeos, ad Philipenses, in pergamenis.

C Ejusdem in Joannem prima pars, in pergamenis, et

Homiliae Chrysostomi ex ipsius Sermonum floribus compositae.

In capsula signata N ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Cyrillus in Joannem, in papyris.

Chrysostomi in primam partem Matthaei, in pergamenis, initium a xv Homilia.

Ejusdem in eundem, in pergamenis, initium a tertia Homilia.

Sancti Basilii Hexaameron et moralia, in pergamenis.

Chrysostomi in secundam partem Joannis, in pergamenis. Incipit a lv Homilia.

D Sancti Dionysii Areopagitae omnia opera, in pergamenis.

Sancti Basilii in Isaiam, in pergamenis.

Contra Agarenos per Judaeos, in papyris.

Chrysostomi Andriae, in pergamenis.

Chrysostomi Homiliae quaedam, inter quas sunt quinque in beati Pauli laudes, in pergamenis.

Chrysostomi in Joannem secunda pars, in pergamenis, et

Quaedam Gregorii Nysseni, Eusebii, Origenis, Zachariae, Eneae, Theophili et Epiphani, in pergamenis.

(1) Hic est, ut videtur, duarum litterarum hiatus, nam littera N litterae O postponitur, adeoque

duae litterae desunt, vel librarii incuria omissae, vel alia de causa mihi ignota.

In capsâ signata P ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Orationes multorum doctorum in variis festis. Incipit quinquagesima Septembris. Finit in laudem Josephi, in pergamenis.

Metaphrastæ mensis Novembris a xvii in finem usque.

Vitæ Sanctorum mensis Martii et Aprilis, in pergamenis.

Metaphrastæ secunda pars mensis Januarii, in pergamenis.

Orationes octo ex quibus tres sancti Basilii, et quedam aliarum, in pergamenis.

Metaphrastæ mensis Novembris a xvii in finem usque, in pergamenis.

Multi Sermones beati Gregorii Nazianzeni, in papyris.

Metaphrastæ de mense Decembris, in pergamenis, a medietate, et ultra.

Metaphrastæ de vita Sanctorum, in pergamenis a medietate et ultra de mense Decembris.

Metaphrastæ de mense Octobris, in pergamenis, et

Laudes beatæ Virginis, et multorum Sanctorum, in pergamenis.

In capsâ signata Q ponderis librarum 240 sunt libri infra scripti.

Sermones panegyrici diversi, in pergamenis.

Expositio in Lucam: Carmina Nazianzeni cum expositione Dionysii Areopagitæ, cum expositione theologica Damasceni. Expositio in Apocalypsim, et alia multa, in papyris.

Metaphrastæ secunda medietas Novembris, in pergamenis.

Metaphrastæ de Vita Sanctorum mense Decembris a prima medietate, in pergamenis.

Metaphrastæ Novembris prima medietas, in pergamenis.

Metaphrastæ Januarii, in pergamenis.

Sancti Epiphani Panaria, in pergamenis, et

Sancti Maximi orationes, in pergamenis, diversæ.

Metaphrastæ mensis Novembris secunda pars, in pergamenis.

In capsâ signata R ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Sancti Cyrilli ad Palladium de Latria in spiritu et veritate, in papyris.

Epistolæ sancti Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

Sermones sancti Gregorii Nazianzeni, in pergamenis.

Sancti Athanasii, in pergamenis.

Sermones sancti Chrysostomi in Epistolam ad Romanos, in pergamenis.

Sermones diversorum doctorum de Vita Sanctorum mensis Julii et Augusti, in pergamenis.

Chrysostomi expositio in Epistolas Pauli ad Co-

rinthios, ad Philemonem, ad Titum, et ad Galatas, in pergamenis.

Sancti Joannis Damasceni parallela, in pergamenis, et

Cyrilli thesauri, in pergamenis.

In capsâ signata S ponderis librarum 240 sunt libri infra scripti.

Chrysostomi in Acta Apostolorum, in pergamenis.

Chrysostomi in Epistolas ad Ephesios, Philippenses ac Colossenses, in pergamenis.

Sancti Chrysostomi in primam partem sancti Joannis Evangelistæ, in pergamenis.

Expositio Chrysostomi in partem Isaiæ, et multorum doctorum in eundem Isaiam, vel in quandam partem, Chrysostomi in partem Jeremiæ.

Theodoretus episcopi Cysi in totum Jeremiam, in pergamenis.

Sermones Magni Athanasii, in papyris.

Epistolæ Isidori Pelusiota in papyris.

Chrysostomi in secundam partem Matthæi, in pergamenis.

Sancti Maximi Philosophi, in pergamenis.

Aristobuli Monachi contra Judæos, in papyris.

Expositiones nonnullæ in Evangelia Dominicalia secundum Græcos, in papyris.

Chrysostomi in secundam partem Matthæi, in pergamenis, et

Basilii contra Eunomium, et Gregorii Nazianzeni in Hexaemeron, in pergamenis.

In capsâ signata T ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Chrysostomi pars Margaritarum, in pergamenis.

Chrysostomi Andriantes, in pergamenis.

Chrysostomi Homiliæ in diversas materiis, in pergamenis.

Origenis expositio in Matthæum et Joannem, in papyris.

Chrysostomi Hexaemeron secunda pars, in pergamenis.

Sancti Basilii Moralia, in pergamenis.

Chrysostomi Andriantes, in pergamenis.

Auctoritates de attributis, in papyris.

Epistola sancti Basilii, in pergamenis.

In capsâ signata V ponderis librarum 230 sunt libri infra scripti.

Chrysostomi in Psalterium, et aliarum ejus Homiliarum, in pergamenis.

Chrysostomi expositio in Epistolas Pauli ad Colossenses et Thessalonicenses primam et secundam, ad Timotheum primam et secundam, in pergamenis.

Regula sancti Basilii quæ Ascetica inscribitur, in pergamenis.

Andriantes Chrysostomi in pergamenis.

Isaias propheta cum expositionibus, in pergamenis.

- Chrysostomi expositio in primam ad Corinthios, A in pergamenis.
 Sancti Basilii Moralia, in pergamenis.
 Gregorii Nazianzeni Orationes diversæ, in pergamenis.
 Gregorii Nazianzeni Orationes, in papyris.
 Chrysostomi in Psalterium, et ejusdem de virginitate, et aliæ orationes pulchræ, in pergamenis.
 Sancti Gregorii Nazianzeni orationes xxviii cum expositione, in papyris.
- In capsâ signata AA ponderis librorum 250 sunt libri infra scripti.*
- Chrysostomi Hexaameron, in pergamenis.
 Chrysostomi Hexaameron prima pars, in pergamenis.
 Sanctus Gregorius Nyssenus, in pergamenis.
 Gregorii Nysseni contra Eunomium, in papyris.
 Metaphrastæ mensis Septembris, in pergamenis.
 Sanctorum Dorothei, Isaïæ, Marci, et Dialogi de vita monastica, in pergamenis.
 Sancti Nili orationes diversæ et optimæ, in pergamenis.
 Sancti Ephrem orationes de monastica vita, in pergamenis
 Sanctorum Patrum Vitæ per Theodorum Cyri ad Palladium clausum, et de Brachmanis, in pergamenis.
 Erinachi et Isaac, in pergamenis.
 Sanctorum Patrum memoratu digna, in pergamenis.
 Sanctus Marcus, in pergamenis.
- In capsâ signata 9 ponderis librorum 250 sunt libri infra scripti.*
- Psalterium cum expositionibus plurimorum doctorum optimum, in pergamenis.
 Vetus Testamentum, Genesis VI, usque ad E-dram, in pergamenis.

Et ecce Catalogus ille *Bibliothecæ Bessarionis*, qui in Bibliotheca Riccardiana asservatur *Pluteo S. ordiæ II num.* et quem non alia de causa *luculentior* et *exactior*, quam is, quem B. Montfauconius vulgavit, dixi, quam quia et synchronos Bessarioni, ut innui, esse videtur; et is quem dum libros in capsâ collocarent concinnarunt illi, qui huic negotio præerant: ita ut non sit dubitandum, quin hi libri, qui recensentur, illi ipsi sint, quos Venetis Bessario donavit. Certe, quem Montfauconius edidit, non hoc simplici et tumultuario adgestu compositus est, sed secundum elementorum ordinem: ex quo forte multo posterior esse intelligatur. Illi autem, quibus vacat, utrumque Catalogum conferre poterunt, atque ita cognoscere an omnes illi ipsi libri servati sint, an alii deinde fuerint additi, an ulla alia differentia inter eos intercedat. Catalogus certe, quem ipse prodo, ab homine minus perito scriptus videtur, et quidem Græco. Id quod evincit ipsa Græcarum vocalium pronuntiatio; et minus litterarum Latinarum erudito, quod orthographica menda arguunt; et paulo indociori, quod nominum corruptio passiva demonstrat. Nos tamen pleraque menda, quoad fieri potuit, substulimus, et ad emendatorem descriptionem redeimus, licet multa intacta reliquerimus, ubi sensus ex pravo etiam positu deprehendi aliquatenus poterat. Cæterum in hoc Catalogo perlegendum nonnulla observavi, quæ hic recensere Lectori erudito ingratum non fuerit, et sunt quæ sequuntur.

Capsa A. Joannes Italicus in *Logicam, et Topica Aristotelis*. Phil. Labbeus commemorat tantum hujus commentarium in librum *Περὶ ἑρμηνείας*; Lambecius vero, alium in *Topica*. Hic Michaelis Pselli

discipulus fuit, cujus quoque existat *Methoçus synoptica rhetorices*.

Capsa eadem. *Erotemata Ptochoprodami*; cujus multa alia opera, et quædam alias ignota, com-

memorantur in Catalogo mss. quorundam Græcorum librorum, necum a v. cl. Scipione Masonio liberaliter communicato.

CAPSA B. *Olympiodorus* in quosdam Dialogos Platonis; et Evangelium Matthæi cum Expositionibus. *Plotini* nonnullæ orationes, plurimi quidem faciendæ, si diversæ sunt ab ejus libris qui circumferantur.

CAPSA D. *Proclus* in *Parmenidem* Platonis. *Damascenus*, scilicet, ut videtur, *Damascius* de Principiis et in *Parmenidem*. Historia de rebus gestis *Mauritii* imperatoris, et *Asclepii* seu *Æsculapii* *Tralliani*, non *Tradani*, expositio in *Arithmeticam*. Duo codices *Josephi* de captivitate, seu bello Judaico.

CAPSA E. *Theogenes* Mathematicus, et *Charicles* Medicus, ut videtur. *Plutarchi* *Parallela* omnia, liber pulcherrimus. Is esse non potest ille quem *Bessarioni* commodarunt monachi *Benedictini* *Florentini*; ille enim partem tantum *Plutarchi* *Parallelorum* continebat; et memoria exstat in alio codice pulcherrimo *Parallelorum* *Plutarchi*, qui apud eosdem monachos remansit; ut etiam videre est apud *Montfauconium* in *Diario Italico*, et in *Bibliotheca Bibliothecarum*. Non *Aladamantis*, sed *Alcidamantis*, legendum est, orationes duæ. *Agathias*, de nominibus et ordinibus acierum. *Naucratis*, hoc est *Athenæi* *Naucratis* Convivia, seu *Deipnosophistæ*.

CAPSA F. *Menander*, qui hic commemoratur, C rhetor esse videtur, non comicus. *Minucianus* rhetor. Epistolæ ejusdam *Michaelis* *Gabræ*. *Cleomedis* Tabulæ *Persicæ*. Illud *Erisocinæ* *Arithmetica*, credo corruptum, nec facile a me restitui potest. Num legendum *Chrysococæ*, cujus etiam Tabulæ in *Astronomia* memorantur apud *Montfauconium*?

CAPSA G. *Apparentia* et *Catholica* *Euclidis*. *Logistica* *Barlaam*. *Almagestum* *Ptolemæi* cum expositione *Theonis*; quæ expositio exstat etiam in bibliotheca *Laurentiana*, ni fallor. Multorum auctorum numero *XLIV* *Theoremata* *Geometrica*.

Et hæc quidem obiter, dum Catalogum legerem, observabam mihi animadversione digniora, retinens aliis ea multa seligere in usum suum, quæ hic præstantissima sunt. Etsi vero alius horum omnium librorum Catalogus exactissimus a viris doctissimis concinnatus nuper *Venetis* publici juris factus sit, tamen et cur hunc perantiquum et forte archetypum ipse ediderim, eadem in causa fuere, quæ superius, cum de eo, quem *Montfauconius* edidit, verba facerem, in medium adduxi.

Sequentem epistolam cum duabus *Gemisti* *Plethonis* ad *Bessarionis* quæstia responsionibus edidit *Franc. Dionysius Camusatius* in notis ad *Ciacconi* Bibliothecam, *Paris*, 1731 fol., sed adeo mendose ut vix sensus explicari possit. Ipe manuscripto quo usus est *Camusatius* nihil cum *lectore* communicavit. Exstare in cod. *Matrit.* *LXXX* tradit *Joan. Yriarte*, qui initia delit in Catalogo codd. *Gr. Matrit.*, p. 295, omnia adhuc latere iuquens etiam in mss. *Cæsareis*.

A. Ἐπιστολῶν καρδιᾶς τῷ Πλήθωνι.
Κοινῆς πλὴν ἐνεσκαρμένης ἐννοίας καὶ ταύτης ἀληθεστάτης, μὴδὲν μὴδαμὴ ἀναίτιον εἶναι, πλὴν τοῦ πρώτου καὶ πάντων αἰτίου, οὐκ ὄλγους τῶν Πλάτωνος ἐταίρων ὡς Πρόκλον, Ἐρμείων τὲ καὶ Δαμάσκιον (Δαμάσκειον), τὴν τε ψυχὴν, τοῦ γε (τε)

A *Albacus* Græce, forte nomen corruptum; et certe apud *Montfauconium* legitur *Abacus*. *Proculus* in *Astronomiam*. *Musica* *Ptolemæi* cum expositione *Laurentii*. *Compendium Armenopoli*.

CAPSA H. *Compilatio*, et *Collectaneum* legum trium Imperatorum. *Meletius* de Natura hominis.

CAPSA I. Acta quintæ synodi. *Philosophia* et *Theologia* *Damasceni*. Sancti *Thomæ* primus et secundus contra gentiles, Græce; nam *Demetrius* *Cydonius* Græce hoc opus convertit. In sequenti articulo legendum est ad *Cantorem* *Antiochenum*, et est *Declaratio* quorundam articulorum contra Græcos, Armenos et Saracenos. Quid illud *Cinoi* sit, ignoro prorsus, nisi forte *Cydonii* legendum est, ut e *Montfauconio* colligitur.

B CAPSA K. Epistolæ multorum. *Ovidii* *Metamorphoses* Græce. Flores ex diversis auctoribus per quemdam *Macarium*. Epistolæ *Pauli* Græce, Latino et Hebraice. *Dogmatica* *Armatura*. Liber monasticus *Antiochi*.

CAPSA O. Prima pars sancti *Thomæ*, Græce.

CAPSA P. *Laudes* B. *Virginis* multorum sanctiorum.

CAPSA Q. *Sermones* panegyrici diversi. *Carmina* *Nazianzeni* cum Expositione *Dionysii* *Areopagite*. Si vere ita habet inscriptio, hinc multum juvari video illorum opinionem, qui censent *Pseudo*-*Dionysium* *Areopagitam* sæculo demum quinto vixisse. Sed puto locum interpunctione laborare, et legendum esse: *Carmina* *Nazianzeni* cum expositione. *Dionysius* *Areopagita* cum Expositione theologica *Damasceni*.

CAPSA S. Observandum venit illud, sancti *Masimi* philosophi. Illud vero, *Aristobuli* monachi contra *Judæos*, puto legendum *Christoduli* monachi contra *Judæos*; et quidem hujus *Dialogi* ix contra *Judæos* in bibliotheca D. *Marci* *Venetis* exstant, sicuti *Florentiæ* in bibliotheca *Riccardiana*.

CAPSA T. *Auctoritates* de attributis, respicere videntur hæresin *Palamitarum*.

CAPSA R. *Procopii* expositio super *Isaiam*.

D πρὸ αὐτῆς πάντας εἶτε νοητοῦ, τε καὶ νοερῶς, εἶτε νοερῶς θεοῦ ἀδύποστατους εἶναι τιθεμένους εὐρίσκομεν. Εἴποι δ' ἂν τις μὴδ' ἂν μὴδὲ Πορφύριω, Ἰαμβλίχῳ, Συριανῶ, καὶ τῷ λοιπῷ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οὐκ ἴσῃ, περὶ γε τοῦ τοσοῦτου καὶ τοσοῦτου πράγματος ἄλλως δοκεῖν τοὺς γε προειρημένους.

ἄρῶν συνεχῶς, τὰς τούτων ἀναλεγόμενος· ἐνοίας, καὶ τὰς αὐτῶν ἐκόμενας· ὡς τὰ πολλὰ, διέξας. Ὅσοι τούτων ἐκ μίαις γνώμης ἢ τριάς τῶν προειρημένων ἀνδρῶν αὐθυπόστατα εἶναι τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἀποφαίνεται, καὶ οὕτως αὐθυπόστατα ὡς αὐτὰ αὐτὰ ὀφιστώμενα καὶ αὐτὰ αὐτῶν αἰτία ὄντα καὶ διὰ ἑμα αἰτιατὰ τε καὶ αἰτία· ἐν τε γὰρ τῇ θεολογικῇ αὐτοῦ στοιχειώσει, τὸν Πρόκλον περὶ τῶν αὐθυποστάτων πολλὸν ἂν εὖροις ποιούμενον λόγον. Ἐν τε τοῖς εἰς Παρμενίδην αὐτοῦ ὑπομνήμασι, οὐχ ὥσπερ λέγουσι τινες· ὅτι πᾶν τὸ παραγόμενον ἢ ἀλλοῦ αἰτίας παράγεται καὶ ἡμῖν ῥητίον, φησὶν, ἀλλ' ὥσπερ εἰσάγαμεν αὐτοκίνητα προτάττειν ὡς ἐτέρωπινήματα, ὅθτι καὶ τὰ αὐθυπόστατα προθετόν τῶν ἄλλων παραγομένων. Ἐἴ γάρ ἐστι τὸ αὐτὸ τελειοῦν, ἐστὶ καὶ τὸ αὐτὸ γεννῶν. Εἴ δὲ ἐστὶ τὸ αὐθυπόστατον, ὁῦλον ἔχει τοιοῦτόν ἐστιν, ὅλον καὶ παράγειν αὐτὸ καὶ παράγεσθαι ὑφ' αὐτοῦ· λέγω γὰρ, φησὶν, αὐθυπόστατον, ὃ ἂν αὐτὸ παρήγη. Τούτοις δὲ ὁμοία κἀν τοῖς εἰς τὴν Πλάτωνος φιλοσοφίᾳ θεολογίαν. Τοῖς δ' αὐτοῖς λόγοις ἐν τε τοῖς εἰς τὸν Φαίδρον ὑπομνήμασιν Ἑρμείας, ἐν τε τῇ περὶ ἀρχῶν πραγματείᾳ Δαμάσκιος τὴν ψυχὴν αὐθυπόστατον συμπεραίνουσιν. Οἱ δ' αὐτοὶ τὴν αὐτὴν τὰ τε θεωρεῖται ταύτης ἀπὸ τοῦ πρωτοῦ ἐνὸς ἢ τάχαθου καὶ ἄπο τῶν αἰτίων (πρωτογενῶν) πάντων παράγεσθαι φησὶν, τὰ μὲν καὶ ἐκ κλειόνων, τὰ δὲ γὰρ ἐξ ἀλειόνων, ὡς ὀφέσεως ἢ ὑπερθέσεως ἕκαστον ἂν εἶχεν, εἰς αὐτὰ πάντα τελειώμενα εἰς μίαν αἰτίαν τὴν πρώτην ἀνάγονται, ἀφ' ἧς καὶ παράγονται. Τούτοις δὲ ἐκ τε τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Ἡρόκλου ἐστὶν ἰλεῖν ἐκ τε τῶν εἰς τὸν Παρμενίδην αὐτῶν παρηφέντων, ὅπου τὰ εἰδη διακρινόμενα καὶ φηλομένω εἶναι αὐτοῖς· τὴν τῶν αὐθυποστάτων εἰληχῆσαι φησὶ ἐνέργειαν, ὀφιστάμενα μὲν ἀπὸ τῶν πρωτογενῶν αἰτιῶν, παραγόμενα δὲ καὶ ὑφ' αὐτῶν. Περὶ γὰρ τῆς ψυχῆς καὶ Ὀλυμπιόδωρος· ἐν τοῖς εἰς τὸν Φαίωνα διχθέντες φάσκει αὐτὴν ὑποστᾶσαν, ὑφ' αὐτῆς, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διχθέντες καὶ τελειοῦσθαι καὶ αἰεῖν· ἐν τοῖς αὐτοῖς Πλατωνικῶν εἶναι φησὶ δῆγμα τὸ αὐτὸ παράγωγον εἶναι τὴν ψυχὴν. Ταῦτα δὲ περὶ τῶν γε τοιοῦτων εὐκίαισι λέγειν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ἀθάνατα εἶσθαι· εἰ μὴ τοιαῦτ' ἔχειν, ὑφ' αὐτῶν τε παράγοντο· ὡς γὰρ διὰ τοῦ αὐτοκινήτους, οὕτω καὶ διὰ τοῦ αὐθυποστάτου κατακευάζουσι τὸ γε τῶν τοιοῦτων οὐσιῶν ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον. Τοῦτο μὲν οὖν τοιοῦτο καὶ οὕτως ἔχον.

Β. Ζήτημα περὶ τοῦ μεθεκτοῦ καὶ ἀμεθεκτοῦ.

Ἐτερον δὲ δεῖ καὶ πᾶσαν ἐνάδα, τὸ τε καθ' ἑκάστην σειράν ἀρχικὸν αἰτιον ἐν τοῖς προειρημένοις συγγράμμασι οἱ αὐτοὶ, οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὸ πάντων αἰτιον ἐν πῇ μὲν ἀμέθεκτα λέγειν· δεκτοῦ, πῇ δὲ μεθεκτὰ· τοῦτο μὲν τῷ μῆτι τὴν τῶν ἀρχῶν αὐθυποστατέων ἐκείνων τινος· ὡς αἰτία λέγεται εἶναι, μῆτι τὴν πάντων ἀρχὴν τινος· ὅπως αὐθυποστατέων τῶν ὁπωσοῦν ὀφιστᾶναι λεγομένων, πάντων αὐτῶν ὅταν αἰτία. Ὅθεν καὶ τὸ πρῶτον

τῶν νοητῶν ὄνομα τὸ ἐν ὄντι κατὰ μέθεξιν τοῦ πρώτου ἐνὸς, τοῦτο φασι κεκληθῆσαι τῷ ὀνόματι, ἐκείνου δὲ, τῷ τὸ μετεχόμενον ἐκείνου εἶναι ὑφ' οὗ μετέχεται. Τούτω δὲ ἐπιθεταί τῷ ἐνὸς εἶναι ὄν ἐν τῷ κληθεῖ, καὶ μὴ πᾶσιν ἑμα περιεῖναι. Ταῦτα· οὖν τὰς δοκούσας μὲν ἀντιφάσεις ἤκιστα δὲ γε εὐσεως· οὐ γὰρ ἂν ἔγωγε τοῦτο θαρρήσομαι φάναι· σὸν ἂν εἴη, σοφώτατ' ἀνδρῶν, τοῦ μόνου τανῦν τῆς Πλατωνικῆς ἐποπτείας μυσταγωγῶς τε καὶ μύστου, ἱκανῶς διαλύσασθαι καὶ τινα περὶ τούτων ἡμῖν ἐκθεῖναι διδασκαλίαν· ὡς ἐμοίγε σφόδρα προσίσταται καὶ λύειν πολλὰ σκοπούμενος οὐδεμίαν οὐδέπω ἤτις καὶ ἱκανῆ ἔσται εὐρεῖν ἐθνηθῆν· ἢ δ' ἂν τις φαινομένην ἀντιφασιν ἐν τοῖς ταῖς συνάγων, ἢ πρὸς αὐθυπόστατον ἀπαντῶν, ἀδύνατα τὰ καὶ ἄτοπα ἐπίγοι τῷ λόγῳ. Ἐξέθηκα ἂν εἰ μὴ τὴν πολυλογίαν φερόντων ἑμα καὶ σὲ ἡδεῖν-διαβατικωτάτω σου νῦν πάντα περιφερόμενον.

Γ. Ζήτημα περὶ τῆς τῶν ὄντων συνωνυμίας ἢ ὁμωνυμίας.

Πρὸς δὲ τούτοις κἀκεῖνο εἰδέναι χρειαῖον, ὡς τὰ ὀνόματα τοῖς αἰσθητοῖς παρὰ τῶν νοητῶν ἐφήκειν, οὔτε ὁμωνυμίας οὔτε καθαρῶς συνωνυμίας, ἀλλ' ὡς τὰ ἀφ' ἐνὸς καὶ πρὸς ἐν Πρόκλος δεξιάζει, συμφωνῶν, ὡς φησὶ, Πλάτωνι, κἀκεῖνα μὲν πρώτως εἶναι, ὃ λέγεται, ταῦτα δὲ δευτέρως. Πᾶς γὰρ, φησὶν, ἀριθμὸς εἰς οἰκείαν αὐτῷ καὶ σύστοιχον ἤρτηται μονάδα, ἀφ' ἧς καὶ τὴν ὑπόστασιν ἔχει καὶ τὴν προσηγορίαν οὔτε συνωνυμίας· οὔτε εἰκῆ καὶ ὡς· ἔτυχεν, ἀλλ' ὡς τὰ ἀφ' ἐνὸς καὶ πρὸς ἐν· ὥστε καὶ τὰ ὄντα καὶ ἐκ μίαις ἐστὶ μονάδος ἢ πρώτος, καὶ λέγεται ὃν δὲ ἦν καὶ ταῦτα κατὰ τὴν αὐτῶν τάξιν καὶ ἐστὶν καὶ ἐπωνομάζεται ὄντα, καὶ ἀπὸ ταύτης πάντα τὰ ὄντα συμπαθῆ εἰσὶν ἀλλήλοισ, καὶ τὰ αὐτὰ πως καθ' ἑσὸν ἐξ ἐνὸς ὄντος ἐστὶ· καὶ ἀλλοχού· ὃ γὰρ ἐστὶ τὸ ἐν εἰδος πρώτως, φησὶ, τοῦτο τὰ ὄν' αὐτὸ πολλὰ δευτέρως. Καὶ Ὀλυμπιόδωρος δὲ ἐν τοῖς εἰς τὸν Φερίωνα, Ὀμιόνυμοι, φησὶ, τοῖς παραδείγμασιν εἰ εἰκόνας, ὡς μόνου τοῦ ὀνόματος τὴν ταυτότητα σώζοντος, τοῦ δὲ πράγματος ἐκστάντος ἀπὸ τοῦ παραδείγματος εἰς εἰκόνα.

Δ. Ζήτημα περὶ τῆς εἰμαρμένης.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ πολυθρόλλητον εἰμαρμένης τε καὶ ἀνάγκης δῶγμα κατατεμαχίζειν μοι δοκοῦσι Σιμπλικίους τε καὶ Ὀλυμπιόδωρος, ὃ μὲν ἐν ταῖς εἰς τὸ Ἐργασίδιον Ἐπικλήτους ἐπιστολαῖς ἀποτρεπόμενος τοὺς πάντα ἀναγκάζοντας τὰ τε ἐπιχειρήματα αὐτῶν ἐκτιθέμενος καὶ ἀνατρέπων· εἴτ' αὐτὸς ἀποδεικνύς τε καὶ συμπεραίνων τὴν ὀπληψιν καὶ ἄρξιν τῆς ψυχῆς καὶ ὅπως τὴν ἀρεσιν καὶ κραίρεσιν αὐτεξούσου καὶ οὐδαμῶς ἠναγκασμένην εἶναι· ἄλλως γὰρ οὐδὲ οἴεται, τὸ αὐτοκινήτων αὐτῆς σέζεσθαι δύνασθαι, καὶ ὅπως αὐτὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἅμα τῇ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἀναίρεσει καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἀναίρεσθαι. Οἶδας δὲ πᾶσις σχολῆς· ὃ Σιμπλικίους, καὶ ὡς τῆς Ἀχαδημαεῖτης ἱρύστατο πηγῆς δευτεροῦτα· ἀπὸ Ἀμμώνων καὶ Δαμάσκιον τοῦ Πλάτωνος· ὑποφῆτας φοιτήτα· Ὅθεν

γε· Ὀλιμπιόδωρος, ἐν μὲν τοῖς εἰς τὸν Γοργίαν, Τε-
 θλυμμένης ἔσται, φησί, προαιρέσεως τὸ οἰεσθαι,
 πάντα ἐξ ἀνάγκης εἶναι καὶ καθ' εἰμαρμένην, καὶ
 μηδὲν ἐκ τῆς προαιρέσεως γίνεσθαι τῆς ἡμετέρας·
 μὴ γὰρ νόμιζε, φησὶν, ὅτι οὐ δυνατὸν παρ' εἰμαρ-
 μένης ἀποθάνειν. Δυνατὸν γὰρ, εἰ γε ἡ προαίρεσις
 ἀναγκάσει· καὶ γὰρ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἐκ τῆς προνοίας
 ἤρτηται. Καὶ αὖθις ἐν τοῖς αὐτοῖς· Ἀμμώνιον εἰσ-
 ἄγει, τὸ τῆς ψυχῆς αὐτοκινήτων ὑπερισχύειν τοῦ τῆς
 εἰμαρμένης νόμου τιθέμενον, ἐν τούτοις τοῖς λόγοις·
 Ἐγὼ γάρ, φησὶν, οἶδα ἀνθρώπους τινὰς ἕσθαι κατὰ
 τὴν ἀστρολογίαν θέματα μοιχῶν ἔχοντας καὶ σω-
 φρονούντας· περὶ γενομένου αὐτοκινήτου τῆς ψυχῆς.
 Ἐν δὲ τοῖς εἰς Ἀλκιβιάδην, Ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ, φη-
 σὶν, ἐρωτήσεων ἀνακύπτειν ὡς καθ' αἶρεσιν οἱ βίαι
 καὶ οὐ κατηναγχασμένοι. Φησὶ γὰρ τί βούλει. Οὕτω

δη καὶ ἐν Πολιταῖς, Αἰτία ἐλομένου Θεοῦ ἀναίτιος·
 καὶ αὖθις, Ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθαι, οὐχ ὁμᾶς
 δαίμων λήξεται· ἐν ἡμῖν γὰρ ἔστιν ἐλθεῖν τοιόνδε
 βίον· ἐλομένους δὲ πράττειν τὰ ἐπόμενα τῆ βίῃ οὐκ
 ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἀναγκάως. Οἶδας δὲ γε καὶ Πρόκλον
 ἀναγκάως τὰ ἐνδεχόμενα τὸν Θεὸν εἶδέναι φάσκον-
 τα ἐν τῇ Θεολογικῇ αὐτοῦ στοιχειώσει, κἀντεῦθεν
 συγχωροῦντα τὸ ἐνδεχόμενα, Ἀμμώνιον τε τοῖς
 αὐτοῖς· ῥήμασιν ὡς ἀπὸ ληϊμάτων ἰαμβλικῶν χρώμε-
 νον, ἐν οἷς Ἀριστοτέλην περὶ τοῦ ἐνδεχομένου ἐν τῷ
 περὶ ἔρμηνείας ἐρμηνεύει. Οὐδὲ τοιούτους καὶ τοσοῦ-
 τους ἀνδρας διτας εὐχερῶς ἀπώσασθαι οὐ πάνυ τοι
 ῥᾶδιον. Εἰ τοι νῦν πρὸς ταῦτα ἐπιδοκιμάσειας· οὐ
 τὸν πόνον, ἀλλὰ τὴν ἐσομένην τοῖς ἐντευξομένοις
 ὀφέλειαν λογιζάμενος χαριῆ τέ μοι τὰ μέγιστα καὶ
 μεγάλων ἀποριῶν ἀπαλλάξεις.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΓΕΜΙΣΤΟΥ ΠΡΟΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ

Περὶ τοῦ Δημιουργοῦ τοῦ οὐρανοῦ,

Ὅτι πάντα οἰεσθαι χρὴ τοὺς ἀνδρας τουτους οὐδ
 καταλέγεις ἀλλήλοις συμφωνεῖν, ἀλλὰ τὰ μὲν μείζω
 καὶ κυριώτερα ἀλλήλοις συνάδειν, ἔστι μέντοι περὶ
 α καὶ διαφωνεῖν. Ἀτέλικα δὲν πλάτων προσεχῆ τοῦδε
 τοῦ οὐρανοῦ τίθεται δημιουργὸν Πρόκλος μὲν τὰ
 Πλάτωνος δόγματα ἐς τοὺς Ὀρφέως ἔλικον μύθους,
 τέταρτον ἀπὸ τοῦ πρώτου τίθεται αἰτίου· Πλωτίνος
 δὲ τρίτον, ἐς τοὺς γε πολλοὺς οὗτος· ἀποδέψας· τῶν
 ποιητῶν· Ἰουλιανὸς δὲ δεύτερον, παρὰ Μαξιμου
 Ἰωσῆς οὕτω τοῦτο δεδιδαγμένος. Δοκεῖ δὲ καὶ Πλάτων
 οὕτω μᾶλλον ἀξιοῦν καὶ οὐκ ἡ Πρόκλος ἢ καὶ Πλω-
 τίνος ἀξιοῦσιν ἐξ ὧν ἐν τῇ Ψυχογονίᾳ τὴν ψυχὴν
 φησὶ τῶν νοητῶν ἔχει τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου
 ἀρίστην γαγονεῖναι τῶν γενηθέντων· Πρόκλος δὲ
 καὶ τοῦτο διμεστρέφει τὸ τῶν νοητῶν ἔχει τε ὄν-
 των τῷ ἀνωτέρῳ κύκλῳ οὐδὲν τοιαύτης προσθη-
 κῆς θεομένην συνάπτων· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρίστου
 ἐπιτελεῖς λείπων τοῦ τινων ἀρίστου. Ἐτι τὴν ὕλην
 Πρόκλος μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου παράγει·
 Πλωτίνος δὲ ἀπὸ τῆς μετὰ τὸ πρῶτον δευτέρας καὶ
 νοητῆς οὐσίας τὴν περὶ δαιμόνων πονηρῶν δόξαν.
 Οἱ μὲν αὐτῶν δηλοῖ αἰσιν οὐ παραδεχόμενοι, ὡσπερ
 οὐδὲ Πλάτων· οἱ δὲ τιθέμενοι τῇ βίβλῃ παρ' Αἰγυπτίων
 εἰς τοῦτο προηγγμένοι· οὐ γὰρ τὰ τε μαγικὰ λόγια
 τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων, οἷς καὶ Πυθαγόρας τε
 ἔσπετο καὶ Πλάτων αὐτὸς ταύτην φαίνεται προσε-
 μένης τὴν δόξαν ἐν οἷς φησὶ· Ἡ φύσις οὐ πείθει εἶναι
 τοὺς δαίμονας ἀγνοῦς. Ὡς δὲ καὶ τὸν τῆς εἰμαρμέ-
 νης λόγον οἱ μὲν τούτων τῶν ἀνδρῶν ἀναίρουσιν, οἱ
 δὲ συνιστῶσιν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἀκρι· τούτου.
 Περὶ δὲ ὧν διαπορεῖσθαι φης, τάδε φαμέν· καὶ πρῶ-
 τον περὶ τῶν χριστιῶν νῦν· τούτων γὰρ ἕκαστον
 ἐξίσου τῷ ἀνθρώπῳ αἰτίῳ ἐν εἶναι οὐκ ἂν ἀξιώσειαν
 οἱ οὕτω λέγοντες, ἀλλ' ἤδη πεπληθυσμένον τι ἐν.
 Τὸν οὖν παράγοντα ἕκαστον αὐτῶν Θεὸν τὸ κρᾶτι-
 στον ἕκαστου πεπληθυσμένου ὄντος ἀμείως, παρά-
 γοντα τὸ λοιπὸν, πᾶν δὲ αὐτοῦ ἤδη τοῦ κρατίστου
 αὐτοῦ παράγει, καὶ οὕτως ἕκαστον αὐτῶν ὑπὸ τε τοῦ

πρώτου αἰτίου παράγεσθαι, καὶ αὐτὸ παράγωγον
 εἶναι, μέρει τὸ λοιπὸν ἑαυτοῦ μέρος παράγοντα,
 ὡσπερ που καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοκίνητον εἶναι μέρει
 τὸ λοιπὸν ἑαυτῆς κινούσαν. Σαφέστατα γὰρ ἐν τῇ
 ψυχῇ καταφαίνεται ἡ τε βούλησις αὐτῆς καὶ ἡ ὀρμὴ
 ὀπὸ τοῦ φρονούντος αὐτῆς κινουμένα· αὐτὸ δὲ τὸ
 φρονεῖν αὐτῆς ὑπὸ τῶν περισταμένων αὐτὴν πραγ-
 ματείαν, καὶ οὐτε αὐτοκίνητον οὕτω· ἡ ψυχὴ, ὡς
 μὴ καὶ ὕφ' ἑτέρου κινεῖσθαι, οὕτε αὐτὸ παράγωγον,
 οὐθ' αὐτὴ οὐτε τῶν ὑπὲρ αὐτὴν νῦν οὐδεὶς, ὡς μὴ
 καὶ ὕφ' ἑτέρου παράγεσθαι. Οἱ μὲν οὖν οὕτω λέγοντες
 λέγουσιν ἂν τι· οἱ δὲ ἑτέρως λέγοντες οὐποτ' ἂν εἰκόσ
 τι λέγοιεν· οὐτε γὰρ ἂν κινήσειε ποτὲ τι αὐτὸ, μὴ οὐ
 πεπληθυσμένον ὄν· Πολὺ δὲ μᾶλλον οὐκ ἂν παραγά-
 γοι· διακεκρίσθαι γὰρ δεῖ ὅπως δήποτε καὶ παράγον
 παράγοντος, καὶ κινῶν κινουόντος, καὶ οὐ γὰρ χρὴ
 κοινὰς ἰνοίας τὰς τοιαύτας τοὺς φάσκοντας σοφῶς
 εἶναι ἀνατρέπειν. Τὸ δὲ πρῶτον οὐκ αὐτὸ παράγω-
 γον, ἀλλ' αὐτὸ δὲ αὐτὸ ὄν, καὶ ἡ τοῦ φρονούντος
 ἡμῶν ἐν τῷ αὐτῷ νοεῖν αὐτοκινήσια τε καὶ ἐς ἑαυτὸ
 ἐπιστροφή ἡμῶν μὲν τις κινήσις. Τὴν δὲ ψυχῆς τε
 καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτὴν νῦν ἀϊδιότητα οὐκ ἄλλοις
 οὕτως ἀπὸ τοῦ τε αὐτοκινήτου καὶ αὐτοπαραγώγου
 κατασκευάζειν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀπὸ τῆς τε τοῦ
 κυριωτάτου αὐτῶν τῆς οὐσίας ἀμερείας τῆς τε ἀπ'
 ἀκινήτου αἰτίας προπεχῶς παραγωγῆς, ἀλλὰ τῆ
 καὶ τὸ τε αὐτοκίνητον τὸ τε αὐτοπαραγῶγον τεμαί-
 ρια εἶναι. Δεῖν γὰρ φησὶν ὁ Πρόκλος τῶν τε ἀκί-
 νητων καὶ ἑτεροκινήτων τὸ αὐτοκίνητον μέσον εἶναι,
 καὶ τοῦτο εἶναι τὸ τοῖς ἀκινήτοις τὰ ἑτεροκίνητα
 συνάπτων, ἀλλὰ καὶ εἰ κινεῖ ἢ καὶ παράγει μὴ τᾶλλα
 τῶν σὺν αὐτῷ πεσομένων, εἴη ἂν πρῶτόν τε· εἰ αὐτῶν
 καὶ προῦχον· εἰ δὲ τοιοῦτο καὶ ἀμερές. Καὶ περὶ
 μὲν τούτων ἐς τοσοῦτον.

Πρὸς τὸ β' ζήτημα.

Περὶ δὲ μεθεχτοῦ καὶ ἀμετέκτου οὐδὲν κωλύει,
 του μετέχειν καὶ μετέ· σθαι πλεοναχῶς λεγομένων,

καὶ τὰ αὐτὰ τῇ μὲν ἀμέθεκτα, τῇ δὲ μεθεκτὰ λέγεσθαι· μία μὲν γὰρ εἴη ἂν μετοχὴ ἢ κατὰ μόνην τὴν αἰτίαν, καθ' ἣν ἅπαν παράγον ὑπὸ τοῦ παραγομένου μετέχου· ἂν ὡς τῶν αὐτοῦ τινος τῷ παραγομένῳ μετασθῆν, καὶ ἂν εἰ χωρὶς αὐτὸ καθ' αὐτὸ μῆνοι τὸ παράγον. Ἐτέρα δὲ ἡ κατὰ πρόσληψιν καθ' ἣν τὸ παράγον ἢ κινουὴν ἢ ἄλλως ἄρχον προσλαμβάνον ἑαυτῷ τὸ ὄφ' ἑαυτοῦ διατιθέμενον. Οὕτω δὴ δρᾷ ἅτ' ἂν δρῆν ἐς αὐτὰ. Ἡ μὲν οὖν προτέρα μετοχὴ τῶν χωριστῶν ἂν ᾖ καὶ εἴη πρὸς τὰ τῆδε, ἢ δὲ ὑστέρᾳ τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ σῶμα. Εἰς τοσοῦτον οὖν καὶ περι τοῦτου.

Πρὸς τὸ γ' εἴρημα.

Περὶ δὲ τῆς τῶν τῆδε πρὸς τὰ εἶδη τὰ χωριστὰ ὁμωνυμίας, ἐπειδὴ τῶν ὁμωνύμων τὰ μὲν κατ' οὐδεμίαν πραγματικὴν κοινωνίαν κοινὸν τοῦνομα ἔχει, τὰ δὲ κοινωνεῖ μὲν ἀλλήλοις καὶ πραγματικοῖς, κατὰ δὲ σμικρὸν τι θάτερα τῶν ἑτέρων ὑφίσταται, καὶ τοῦτο συμβεβηκός τε καὶ οὐκ ἐξ τινος κοινήν οὐσίαν συμβαλλόμενον, οἷον καὶ τὰ ζῶα τὰ γεγραμμένα πρὸ τὰ ἀληθινὰ πέπονθε· τὰ δ' εἰ καὶ κατὰ μείζον τι κοινωνεῖ, ὅμως μῆνοι ἐν διαφόροις γένεσιν μυριωτέροις περιέχεται, τὰ μὲν ἐν διαφόροις γένεσι κοινὸν ὄνομα ἔχον τὰ ὁμόνομα, οἷον καὶ τῇ λατρικῇ συμβαίνει, τῇ τε τέχνῃ, τῇ τε γυναικί, τῇ τε σκευῇ, τῇ μὲν τὴν τέχνην ἴδιον ἔχουσι γένος, τῇ δὲ τὴν τεχνικὴν, τῇ δὲ τὴν σκευὴν, ἀθεοὶ οὕτω τὰ τ' ἔχει, τὰ τῆδε πρὸς τὰ χωριστὰ εἶδη, καὶ εἰ κατὰ μέγα τι ἀλλήλοις κοινωνοί, ἀλλ' ἀθεοὶ διαφόροις τυγχάνει ὄντα γένεσιν ὁμόνομα ἂν εἴη· τοῖς μὲν γὰρ τῆδε τὸ ἔγχρονον ἢ ἔνυλον ἂν γένοιτο· τοῖς δὲ ἐκεῖ τὸ αἰώνιον ἢ χωριστόν. Τὰ μῆνοι ὄντα πάντα τὰ γε ἀνωτάτω ὅπως ἂν τις καὶ ὅποια προχειρίζαιτο ἀθεοί, οὔτε ἐν ἑτέροις αὐτὰ τυγχάνει ὄντα διαφόροις γένεσι κοινὸν τε ἀλλήλοις καὶ μέγιστον ἐς τὴν οὐσίαν ἔχει συμβαλλόμενον αὐτὸ τὸ εἶναι· καὶ τί γὰρ ἂν τοῦτου μείζον ἐς οὐσίαν εἴη ἐκάστοις συμβαλλόμενον; Οὐκ ἂν δὴ ὅμως ὄντα λέγοιτο, εἰ μὴ ἄρα πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον καὶ μόνον ὁμόνομα τὸ εἶναι τὰ εἶναι τὰ ἅλλα πάντα ἔχειν ἀξιώσειαν, ἢ μὴ τὸ ἐν μόνον καὶ ἀγαθὸν κατὰ Πρόκλον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄν κατ' Ἰουλιανὸν ἐκαίνῳ ἀνατεθῆ· καὶ τί γὰρ ἄλλῳ μᾶλλον προσήκει τὸ ὄν ἢ τῷ αὐτῷ δ'· αὐτὸ ἔστι; Οὕτω γὰρ ἄλλα πάντα ὁμόνομα τὸ εἶναι ἔχει, ἀλλήλοις δ' οὐκ ὁμόνομα ὄντα καὶ ἀπὸ μᾶς ἅπαντα προϊόντα τῆς ἀρχῆς. Οὐ γὰρ τὸ τὰ μὲν μᾶλλον τοῦ ὄντος; τὰ δ' ἦττον μετέχειν, κωλύσει μὴ οὐκ ὄφ' ἐν ἅπαντα τάττεσθαι γένος· ἦν γὰρ σκοπῆ· τις ὁρθῶς, ἅπαντα τὰ ἀπὸ κοινοῦ τινος ἀντιδιαιρούμενα γένους ἐς τελεώτερα καὶ ἀτελέστερα ἅτα εὐρήσει διαιρούμενα, τὰ δὲ τελεώτερα τοῦ κοινοῦ γένους ἢ εἶδους μᾶλλον τῶν ἀτελετέρων μετέχει, οἷον τοῦ ζώου ἐς τε τὸ ἀθάνατον καὶ θνητὸν διαιρούμενον, τὸ ἀθάνατον τελεώτερον τε εἰς μᾶλλον ζῶον, εἴγε δὴ καὶ μᾶλλον ζῶν, καὶ ἐς τὸ λογικὸν δὲ καὶ ὄλιγον τοῦ αὐτοῦ αὐ διαιρούμενον τοῦ λογικοῦ τελεώτερον τε ὡσαύτως καὶ μᾶλλον ζῶον, εἴγε δὴ καὶ μείζον ζωὴ ἢ λογική. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ ἦττον λευκὸν τοῦ λευκοτέρου ὁμόνομα.

Αἷμος λευκὸν ἐστὶ, τῷ τὸ μὲν μείζον, τὸ δ' ἦττον τοῦ λευκοῦ μετέχειν. Ἐκεῖνά γε μὴν ἂν ἐν δίκῃ ὑπεξαιροίτο τοῦ ὄντος καὶ ὁμωνύμου· ἂν εἶναι λέγοιτο, ἀφ' ἑστέρησις καὶ φθορᾶς, καὶ ὅλως τὰ κακὰ ἔτε καὶ τοῦ ὄντος ἅπαντες ὄντα ἀποπτῶσεις τὰ τοιαῦτα. Ἄλλὰ δὲ καὶ περὶ τοῦτου, ἐς τοσοῦτον.

Πρὸς τὸ δ' εἴρημα.

Περὶ δὲ τοῦ τῆς εἰμαρμένης λόγου, οὐκ οἶόν τε τὴν εἰμαρμένην καὶ ὀδονοῦν τῶν μελλόντων ἐξελεῖν, ἐκείνοι τὸν ἀξιομάτων καὶ ἀμφοῖν ἐρπέδων μόνων, τοῦ τε ἅπαν αἴτιον ὅτι ἂν δρῶν σὺν ἀνάγκῃ τε καὶ ὠρισμένως δρῶν, καὶ τοῦ πᾶν τὸ γινόμενον ὑπ' αἰτίου ἂν τινος γίνεσθαι. Ἀριστοτέλης μὲν γὰρ ἐν τοῖς Μετὰ τὰ φυσικὰ τὴν ἀπὸ τούτων συνωρακῶς τὸν ἀξιομάτων ἀνάγκην καὶ ὡς ἐμπέδων καὶ ἀμφοῖν τούτων μενόντων, κινδυνεύει ἐκ τῶν ἐσομένων τὸ ἐπ' ἀμφοτέρα ἐνδεχόμενον οἴχεσθαι, ἵνα μὴ τὸ ἑαυτοῦ ἐνδεχόμενον ἀπολέσῃ, θάτερον τὸν ἀξιομάτων τούτων ἀναίρει, εἶναι ἅτα τῶν γινόμενων ἀξίων, καὶ ἀνευ αἰτίου ὁποῦν γινόμενα, γελοῖως τὸ μὲν πᾶσι δοκοῦν καὶ δόξον ἂν ἀναιρῶν, τὸ δ' ὑπὸ πλείστων ἀντιλεγόμενον, ὡς ἐμπέδων ἑαυτῷ τιθέμενος. Ἰδωμεν δὲ καὶ ὅπου τὸ ἐπ' ἀμφοτέρα τοῦτο ἐνδεχόμενον καὶ ἀμφοῖν οἱ Ἀριστοτέλει οὔτοι συνηγοροῦντες ἀξιοῦσιν εἶναι, ὅπου καὶ δοκοῦσιν αὐτὸ τίθεσθαι ἢ φησῶν ὑπὸ μηδενὸς ἂν αἰτίου τὴν βούλησιν ἡμῶν κινεῖσθαι, ἀλλ' εἰ καὶ μάτην. Ἰναδὴ καὶ τοῦτο τὸ σεμνὸν τῇ ψυχῇ αὐτῶν ἡμῶν περιέψωσι ματαιότητα αὐτῇ περιθένας, ἢ ἢν ὑπ' ἀγαθοῦ ὄντος ἢ καὶ φαينوμένου τὴν βούλησιν ἡμῶν συγχωρησῶσιν κινεῖσθαι ὡσπερ που καὶ φαίνεται κινουμένη, ἀνάγκη αὐτοῖς καὶ σὺν ἀνάγκῃ κινεῖσθαι. Τὴν μὲν οὖν βούλησιν ἡμῶν οὐκ ἂν εἶναι αὐτοκίνητον, εἴγε ὑπὸ τοῦ φρονούντος ἡμῶν καὶ τὰγαθοῦ φαίνεται κινουμένη. Τὴν δ' ὅλην ἡμῶν ψυχὴν αὐτοκίνητον εἶναι, τῷ μέρει ἑαυτῆς τὸ λοιπὸν αὐτῆς κινεῖν, ἢ που καί. Ἀριστοτέλης ἀξιοῖ συνίστασθαι τὸ αὐτοκίνητον· οὐ γὰρ οὐδ' Ἀριστοτέλης ἐν οἷς εὐ λέγων φαίνεται ἀτιμαστέος, κινεῖσθαι μῆνοι καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν κινουὴν, ὑπὸ τε τῶν ἐξωθεν ἤδη περισταμένων ἡμῶν πραγμάτων, καὶ δὴ καὶ τοῦ θεοῦ ἐπειδὴν οἶόν τε γίγνηται τῆς θείας ἐξηγήσεως, μὴ ἀπολείπεσθαι, καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ φρονουὴν ἡμῶν, δόγμασι τοῖς ἑαυτῷ ἐξωθεν ἐγγιγνομένων τὸ λοιπὸν τῆς ψυχῆς κινουὴν, τὴν τε βούλησιν καὶ ὄρμην καὶ τὰ τούτων αὐ ἐπόμηνά πάθη, χαρὰς τε δὴ τὴν ἐνδον, ὡς τὴν δι' αἰσθήσεως, καὶ ἀγανάκτησιν ὡσαύτως καὶ ἐλπίδα, καὶ δόξας, καὶ ἐπιθυμίαν καὶ θυμὸν, καὶ δὴ παρὰ ταῦτα καὶ φαντασίαν. Ταῦτα γὰρ ἔστιν ἃ τὸ φρονουὴν κινεῖ, καὶ ὡσπερ ἀρχει, ἐξωθεν αὐτὸ κινδύμενον. Ταῦτα καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἐπὶ τῷ κυριωτάτῳ ἡμῶν ὄντα τῷ φρονουῦντι. Αὐτὸ δὲ τὸ φρονουὴν ἡμῶν οὐκ ἐστὶ οὐτ' ἐπὶ τῷ ἄλλῳ τῶν ἡμετέρων, οὐτ' αὐτὸ ἐφ' ἑαυτὸ ἐστίν. Ἄλλ' ὑπὸ τούτων οἱ τὴν γε εἰμαρμένην οὔτοι ἀναιροῦντες συνελαυνόμενοι τῶν λόγων, ἐπ' ἐκαίνῳ καταφεύγουσι τὴν ἀπολογίαν, φάσκοντες τὸ φρονουὴν τοῦτο ἡμῶν, ἐπὶ τῇ βουλήσει ἡμῶν εἶναι.

είγε ἦν ἐπιμαληθῆναι τε αὐτοῦ καὶ ἀσκήσαι βουλή-
 θῶμεν, καὶ αὐτὸ ἐπιβίωσιν. Ἄλλα καὶ τούτου δό-
 ξαν τινὰ ἡγήσασθαι δεῖ, τὴν τοῦ ὡς ἐπιμαλητέα τε
 αὐτοῦ, καὶ ἀσκητέα, ἧς καὶ πρότερον ἔγγεγονυίας
 τῷ φρονουῦνι ἡμῶν οὐδ' ἂν ἐπιμαληθῆνας αὐτοῦ
 οἶοι ποτ' εἴημεν, βουληθῆναι, ὥστε καὶ οὕτω τὸ
 φρονουῦν ἡμῶν τὴν βδύλησιν ἐφ' ἑαυτοῦ κινεῖν ὑπὸ
 τῆς τοιαύτης· αὐτὸ πρότερον κεινημένης δόξης.
 Οὕτω οὖν τὸ αὐτοκίνητον οὕτε τὰ ἐφ' ἡμῖν ὀρθῶς
 λεγόμενα τὴν εἰμαρμένην ἀναίρει. Δηλοῦσι δὲ καὶ
 οἱ τὰς φωνὰς ταύτας πρῶτοι ὀνομάσαντες, τὴν μὲν
 Πλάτων, τὴν δ' οἱ Στωϊκοί, οὐ καὶ τὴν εἰμαρμένην
 ἀναιρουντες, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τιθέμενοι τῇ δόξῃ·
 οἱ μὲν γὰρ Στωϊκοὶ καὶ παρακλεῖονται, ἐκεῖνα θαμὰ
 ἐπάγειν τὰ ἱαμβεῖα· Ἄγου δέ με, Ζεῦ, καὶ σὺ γῆ
 κειρωμένην ὅπη ποθ' ὁμῖν εἰμι διατεταγμένος. Πρὸς
 δὲ τούτους καὶ φαίνονται ἀπανταχοῦ, τὰ δόγματα
 εἶναι τὰ κινουῦντα ἡμᾶς θυλλοῦντες, καὶ τοὺς μοχθη-
 ροὺς μὴ χυλακαίνειν ἀξιούσιν, ἅτε ὑπὸ τῶν δογμά-
 των ἀναγκάζομεν· κακὰ δρᾶν καὶ ἀκουσιν ἐξαρ-
 τάνουσιν. Εἰ γὰρ τὰ δόγματα ἡμᾶς κινεῖ ἀνάγκη
 δήπου καὶ κινεῖ· καὶ Πλάτων δὲ πανταχοῦ φαίνεται
 σὺν ἀνάγκῃ τὴν ψυχὴν αἰρεῖσθαι· ἀττ' ἂν αἰρήται
 ἀξίω. Τὰ δ' ἐν τοῖς μύθοις αὐτοῦ οὐ χρῆ ὡς δι'
 ἀκριβείας ἀπαντὰ λεγόμενα ζητεῖν· ἴδιον γὰρ τοῦτο
 τῶν μύθων, μὴ ἀπαντὰ δι' ἀκριβείας λέγειν. Οὐδέν
 τοι ἦντοι κάκει ἐμφαίνεται τὴν ἀνάγκη ψυχᾶς τῆς
 πῶν βίων αἰρέσεως· κατὰ συνήθειαν γὰρ φησι τοῦ
 προτέρου βίου καὶ καθ' εἰρμόν τινα· εἰ δὲ καθ' εἰρ-
 μόν, οὐδ' ἄνευ αἰτίας· οὐκ ἄνευ αἰτίας, καὶ σὺν

Α ἀνάγκῃ. Ὁ δ' ὑπὸ τῶν τῆς μοιχείας θεμάτων τὴν
 τῆς εἰμαρμένης ἀναίρεισιν ἰσχυριζόμενος, ἅτε ἀπὸ
 δυσκρίτων τῶν τοιούτων ὄντων θεμάτων ἐπιχειρῶν
 καὶ οὐδ' ἂν αὐτὸς κατὰ τε τὸ εἶδος καλῶς κεκριτῶς,
 εἰκότως οὐδὲ ἡμῖν πιθανός. Ἐκεῖνον μὲν ἐπὶ πᾶσι
 τούτοις προσθήσομεν, ὡς οὐδὲ τὴν τοῦ Θεοῦ πρό-
 γνωσιν συναιρουῦντα τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀναίρεισι
 λόγου, καλῶς λύουσιν οἱ πειρώμενοι φάσκοντες
 τὸν Θεὸν ὠρισμένως τὰ ἀόριστα γινώσκειν· εἰ μὲν
 γὰρ τὸ ἀόριστον, σχεῖς τις περὶ τὸ διπλάσιον, ἢ
 σχεῖς δι-, τοῦδε μὲν διπλασίου, ἑτέρου δὲ τὸ αὐτὸ
 ἡμισυ, ἴσως εἰκότως ἂν καὶ ἐδόκουν λέγειν τι οἱ
 οὕτω λέγοντες. Ἐπεὶ δὲ εἴπαρ τὸ ἄλλο ἀπύλυτον καὶ
 τὸ ἀόριστον παραπλήσιον ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὡσπερ
 ἂν τὸν Θεὸν ἔρασκον τὸν βουὴν ἀνθρωπων ὄντα γινώ-
 σκειν, ἢ τὴν ἀνθρωπων ἀστέρα. Ποῖα οὖν γινώσις,
 ἑτερόν τι περὶ τοῦ γινωσκομένου ἢ δ' ἐστὶ τὸ γι-
 γνωσκόμενον γινώσκον; Ἐτι πᾶσιν ὡμολόγηται τοῖς
 σοφοῖς, τὸν Θεὸν ἀπαντὰ ἂ ποιεῖ γινώσκων. Εἰ οὐ
 τῷ ποιεῖν ἀπαντὰ γινώσκει, καὶ ὀρίζοι ἂν δήπου
 ἀττ' ἂν ποιῶι τε καὶ γινώσκει καὶ οὐδὲν ἂν ἀόριστον
 εἴη ὧν ἂν αὐτὸς εἴτε ἀμείωσ, εἴτε διὰ μέσων ποιῶι
 τε καὶ γινώσκει· ἀπαντὰ δ' ἂν ὅποσα ἀγαθοῦ ἔχη-
 ται ποιῶι τε καὶ γινώσκει, εἰ μέλλοι μὴ κλόουρος
 ὧν, αὐτοῦ ἢ τε πρόνοια ληφθήσεται καὶ γινώσις. Τὰ
 δὲ κακὰ ἅτε τοῦ ὄντος ὄντα ἀπώσεως, οὐδ' ἂν αἰτίας
 δέοιτο. Ἄστ' οὐδ' ἂν ὁ Θεὸς τῷ τῆς εἰς τῶσχατον προ-
 νοίας τε καὶ εἰμαρμένης λόγῳ τῇ τούτων ἐνέχρητο
 αἰτίῃ. Σοὶ τοσαῦθ' ἡμεῖς ἐς τὰ ἡπορημένα συμβαλλό-
 μεθα, ἱκανὰ δὲ ἀνδρὶ οἴω περ σφί.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΓΕΜΙΣΤΟΥ ΠΡΟΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ.

Ἐπεὶ δὲ καὶ μαρτυριῶν δέοι πρὸς τὰ προγε-
 γραμμένα σοι ὑπὲρ μὲν περὶ τῶν τοῦ αὐτοπαραγώ-
 γου· οἱ εἰρημένων οὐκ ἂν ἔχοιμι σοι μαρτυρίαν δὴ
 τινα παρασχέσθαι· οὐ γὰρ οὐδ' αὐτὸς δὴ γινώμη εἰ-
 ρηκα ἢ εἰρηκα· ἀλλὰ τοσοῦτον μόνον ἐνδείξασθαι
 βουλόμενος, ὅτι εἰ οὕτω τιθέμενοι λέγοιεν τὸ αὐτὸ
 παράγωγον οἱ λέγοντες, οὐκ ἂν δὴ αὐτοὶ αὐτοὺς πε-
 ριπέπτοιεν. Ὑπὲρ δὲ τοῦ μεθεκτου ὅς πλεοναχῆ
 λέγεται τὸ μεθεκτὸν, ἀνάγνωθι τὸν Πλάτωνος μὲν
Παρμενίδην· εὐρήσεις γὰρ ἐκεῖ ἀμφοτέρας τὰς
 μεθέξεις ἐν τῇ τῶν τῆδε πρὸς τὰ νοητὰ εἰδη κοινω-
 νία, καὶ τὴν μὲν, ὡς μάλιστα ἀποδοκιμαζομένην,
 τὴν δ' ὡς ἥκιστα, τὴν κατ' αἰτίαν δὴ ἐν οἷς φησι,
 τὰ μὲν εἰδη ταῦτα ὡσπερ παραδείγματα ἐστάναι ἐν
 τῇ φύσει, τὰ δ' ἄλλα τούτοις εἰκόναι καὶ εἶναι
 ὁμοιώματα· καὶ ἡ μεθεξίς, αὕτη τοῖς ἄλλοις γίνε-
 σθαι τῶν εἰδῶν οὐκ ἄλλη τις ἢ εἰκασθῆναι αὐτοῖς·
 ἐνταῦθα γὰρ κατ' αἰτίαν καὶ αὐτὴν τὴν παραδειγ-
 ματικὴν καὶ οὐ τὴν κατ' ἐμπλοκὴν μεθεξίς καλεῖ.
 Περὶ δὲ τῆς τοῦ ὄντος ὁμωνυμίας μὴ σε ταρτατέτω,
 τὸ τὰ τῆδε τοῖς νοητοῖς ὁμώνυμα λέγεσθαι· οὐ γὰρ
 εἰ τῆδε ἀνθρώπος, τῷ νοητῷ ὁμώνυμος καθ' ὁμοί-
 αση ἀνθρώπου, ἢ δὴ ἀνάγκη καὶ ὅντα ὁμώνυμα εἶναι· οὐ
 γὰρ οὐδ' εἰ ὁ θαλάττιος κύων τῷ χερσαίῳ ὁμώνυμος
 καθ' ὁμοίαν ἀμφω καλεῖσθαι, ἢ δὴ καὶ ζῶν ταύτω

Α ἀλλήλοι ὁμωνύμω ἐστίν. Ὑπὲρ δὲ τοῦ τῆς εἰμαρ-
 μῆνης λόγου οὐδεμίαν ἄλλην σοι παρέξομαι μαρτυ-
 ρίαν ἢ τὴν αὐτοῦ Πλάτωνος, ἐκεῖνην τὴν ἐκ τῆς
Ἐπινομίδος. Ἡ ψυχὴ δὲ ἀνάγκην οὖν κεινημένης
 ἀπασῶν ἀναγκῶν πολλὴ μάλιστα γίγνεται· ἂν· ἀρχούσα
 γὰρ, ἀλλ' οὐκ ἀρχομένη νομοθετεῖ. Τὸ δὲ ἀμετάστρο-
 φον, ὅταν ψυχὴ τὸ ἄριστον κατὰ τὸν ἄριστον βου-
 λεύσεται· νοῦν, τέλος ἐκθαίνει τῷ ὄντι κατὰ νοῦν
 καὶ οὐδὲν ἀδάμας ἂν αὐτοῦ κρεῖττον, οὐδὲ ἀμετα-
 στροφώτερον ἂν ποτε γένοιτο· ἀλλὰ ὄντως τρεῖς μοῖραι
 κατέχουσα φυλάττουσι τέλος εἶναι τὸ βελτίστη βου-
 λῆ βεθουλεμένον ἐκάστων θεῶν. Οὕτω πολλοῦ δέουσα
 τῆς τοῦ Πλάτωνος ἔχεσθαι διανοίας οἱ τεθλημένης
 ψυχῆς τὴν τῆς εἰμαρμένης εἶναι δόξαν φάσκοντες,
 ὅτ' ἐκεῖνος τῇ φρονιμοτάτῃ ψυχῇ τὴν μεγίστην
 ἀναγκῶν ἐπιτίθησιν. Ἄλλ' ἴσως οἰηθεῖ ἂν τις μὴ
 καὶ τῇ ἀφρονι ψυχῇ ἀνάγκην αὐτόν τινας ἐκτιθέναι·
 ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τοιαύτης δὴλός ἐστι Πλάτων,
 πανταχοῦ βῶν τε καὶ διατεινόμενος ὡς οὐδεὶς ἐκῶν
 κακός, ἀλλ' ἄκοντες οἱ κακοὶ κακοὶ γίνονται ἐξα-
 μαρτάνοντες· εἰ δ' ἄκοντες, δηλαδὴ ἐτι καὶ ὑπ' ἀνάγ-
 κης τινός. Ἐκεῖνο μόντοι μὴ σὲ λανθανέτω, ὃ καὶ
 τοῦ· πολλοὺς λεληθὸς σφόδρα ταρτατέτω· ὡς ἕνα μὲν
 τρόπον ἀνάγκη λέγεται καθ' ἣν πᾶν τὸ μὴ ἐνδεχό-
 μενον ἄλλως σχεῖν ἀναγκαῖον λέγεται. Ἐτερον δ'

αὐ τρέπον ἰδίως ἀνάγκη ἢ βία, ᾧ τρέπων καὶ αὐτὸς Πλάτων χρῆται; ὡς ἐν τῷ *Κρατύλῳ*· « Ζῶου ὄνουσιν διωγμὸς ὥστε μένειν ὁποιοῦν, πότερος ἰσχυρότερος, ἔστιν ἀνάγκη ἢ ἐπιθυμία; » καὶ φησι· « Πολὺ διαφέρει, ᾧ Σάκρατες, ἐπιθυμία. » Ἐνταῦθα ἀνάγκην μὲν ἰδίως τὴν βίαν καλεῖ, τὴν δὲ ἐπιθυμίαν οὐ δῆπου οὐκ ἀναγκαίαν ἠγοῦμανος ἔπειτα δεσρὸν τῆς γὰ ἀνάγκης ἰσχυρότερον τίθεται. Πῶς γὰρ ἂν καὶ γένοιτο ἔτιοῦν οὐκ ἀναγκαῖον ἀνάγκης ἰσχυρότερον ἢ οὐδὲ θεὸς, φασί, μάχεται; Ἄλλὰ δῆλον ὡς τὸ ἀνάγκης ἰσχυρότερον πολὺ πρότερον καὶ αὐτὸ ἀναγκαῖον δεῖ εἶναι. Ταύτης οὖν τις βίαιος ἀνάγκης τὴν ψυχὴν ἐνιοὶ ἀπαλλάξει προμηθεύμενοι συναφαιρούσιν αὐτῆς καὶ τὴν ἑτέραν καὶ θειοτέραν ἀνάγκην τὴν ἐν τῷ ἔκρουσθαι τε καὶ κατὰ νοῦν, οὐκ ἐπιστῶντες εἰς πολὺ πρότερον τάχαθδν, σὺν ἀνάγκῃ ἦν ἂν ἄγῃ, ψυχὴν ἄγει αἰτίου παντὸς αὐτὸ οὐ τὸ κράτιστόν τε καὶ δρασιπύτατον. Ἄλλὰ λανθάνουσι αὐτοὺς τῷ μὲν ἀγαθῷ ἀσθένειαν, τῇ δὲ ψυχῇ ματαιότητα προσάπτοντες εἰ συνίεσαν ἐσθ' ὅτι ἀγαθοῦ ὄνουσιν ψυχὴν καὶ τούτου ἑτέρου ἔμεινος φαινόμενον πᾶν μᾶλλον ἢ τὸ ἔμεινον αὐτῇ φαινόμενον αἰρεσθαι ἀξιοῦσι. Περὶ δὲ τοῦ ἐν τῇ ὁδῷ τῶν *Πολιτειῶν* χωρίου ἀριθμητικοῦ οὐδέποτε οὐτε ἱκανῶς ἐπισκέψαμεν ὅτε ἔχω εἰ σοὶ λέγειν, εἰ μὴ δσα αὐτοῦ εἰληπτα,

A ὡς τρεῖς ἀριθμοὺς πυθμένας ὑποτιθεμένους, τοὺς γ', δ', ε', ἀπὸ τούτων πολλαπλασιαζόντων αὐτοὺς τε καὶ ἀλλήλους ἀναλογίας γεννᾷ ἃς ἱκανὸς ἀρμονίας καλεῖ, τὴν τε ἀριθμητικὴν καὶ ἀρμονικὴν, καὶ τὴν μὲν ἀριθμητικὴν πλεοναχῆ, τὴν δὲ ἀρμονικὴν τοῦ γ' καὶ ε', ἰδίᾳ ἑκατέρου τῶν δ' πολλαπλασιασάσαντων καὶ ἔπειτα ἀλλήλους ἰβ', ιε', κ'. Τούτων γάρ τῶν ἀριθμῶν ὁ γ' τοῦ ἰβ' τῷ δευτέρῳ μέρει αὐτοῦ τοῦ ἰβ' ὑπερέχων, ὁπὸ τοῦ κ' ὑπερέχεται τῷ αὐτῷ αὐ τετάρτῳ μέρει αὐτοῦ τοῦ κ' ἀπὸ τῶν εἰρημένων πυθμένων καὶ αὐτὸν τετραγώνου; φησι γενέσθαι οἷς καὶ δύο οὐ τετραγώνους συναποτείπεσθαι. Οὐ γὰρ ἀπὸ διαμέτρων βῆτων οἱ τετράγωνοι εἰσιν· οὐδὲ ἀπὸ τῶν τρίτων, οἱ οὐ τετράγωνον ὡς τὴν διάμετρον τῇ πλευρᾷ ταυτὸ ἐπ' ἀριθμῶν δυναμένον. Οἱ τινες δὲ οὐ καὶ ὅπως τοῖς ἑκατὸν τετραγώνοις οἱ δύο οὐ τετράγωνοι συναποτίκτονται, ἐμοὶ μὲν οὐδέποτε ἔσκεπται εἰ περὶ τούτου, τὴν τε δυσχέρειαν φεύγοντες τοῦ θεωρήματος, ὡς καὶ ὁ σοφὸς μοι Κυθῶνης πεπισμένῳ ποτὲ περὶ αὐτοῦ ἀποκακριμένος μὲν οὐδὲν, σχήματι δὲ μόνον τὴν δυσχέρειαν ἐνδείξάμενος καὶ ἅμα εἰ οὐ πᾶν χρῆσιμον αὐτοῦ ὄρων τι ἐς οὐδὲν μὲν μέγα, ἐς δὲ μῦθόν τινα τῷ Πλάτωνι τοῦ τοιοῦτου θεωρήματος συμβαλλομένου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΑΜΙΡΟΥΤΖΗΣ (a) ΒΕΣΣΑΡΙΟΝΙ

Αἰδεσιμωτατε καὶ σεβασμιώτατε ἐν Χριστῷ πάτερ C καὶ δέσποτα, εἰς μοι ὀγαίωνων καὶ εὐ ἔχων ἐν ἀπαρ-
μιν.

Ἄ πάλα προβλεγον καὶ διεμαρτυρόμην πρὸς τοὺς ἡμετέρους πολίτας, Ἐγραφον δὲ καὶ πρὸς τὴν σὴν κυριότητα, θεόμενος ἐνα γοῖν μοι τῶν παιδῶν δεξάμενον διασῶσαι, γέγονε καὶ πέρας ἔχει. Καίτοι δεινὰ μὲν ἀγγέλλων οἶδα καὶ οἶα οὐκ ἂν ἀδακρυτὴ παρέλθοις· ἀλλὰ μικρὰν σοι καταθεῖμην χάριν, τὰς κοινὰς ἀποκροφάμενος συμφορὰς. Τίς γὰρ ὄνησις ἄγνοια συνείναι τῶν οὐραίων κακῶν; Ἄμα δὲ καὶ μάτην ἂν εἴην αὐτὸς σιωπῶν ἃ πανταχοῦ νῦν, οἶμαι, δεσθῆσε καὶ διετραγώδησεν ἢ φήμη.

Ἰσθι τοίνυν τὴν κοινήν (1) πατριδα φεῖ! ὅπ' ἀλλοφύλων ἐλωκυτᾶν καὶ εἰς κείραν ἀφειγμένην τῶν βεινοτάτων. Καίτοι ἔξ ὁμολογίης ἦλω· ἀλλ' οὐδὲν ἴσνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ' αἷς προῦδόθη· πέπονθε δὲ παραπλήσια τοῖς πολέμῳ κατὰ κράτος ἐλωκόσι,

* E codicibus regis 2966 = A et 3043 = B. — Ad Bessarionem. » Hodius ait De Græcis illustribus, pag. 177, « Epistola Græca Amurutzæ servatur in codicis reg. Paris. 995 » [eodem illi meo 2966, qui et olim numero 2211 signatus fuit]. « Erat iste G. Amurutzæ philosophus medicusque infamis, qui, post Constantinopolim captam, factus est Mahumedanus. » Fuerat tamq̄ ille homo in Joannis Palæologi comitatu, quando Græcus imperator cum Bessarione et aliis theologis ac doctis viris in Italiam ad concilium profectus est (vid. Hod. ibid. p. 137); atque exstat adhuc in codice 3043, γνῶμη τοῦ κυρίου Γεωργίου τοῦ Ἀμιρούτζη ἦν

C Τὸ μὲν οὖν κεφάλαιον τῶν κακῶν εἴρηται, ἐφ' ᾧ πολλὰς μὲν ἡμέρας, πολλὰς δὲ νύκτας, οἶμαι, πενήθσεις, συμπαθῆς τε ὦν ἄλλως τε καὶ πρὸς Ἑλληνας, καὶ τὴν πατρίδα φιλῶν ἐς τὰ μάλιστα· δεῖ δὲ καὶ ὅπως πέπρακται διὰ βραχέων προσθίνει, ὡς ἂν τοῦτο γοῖν τὸ μέρος μὴ ἀθυμῆσης. Τὸ γὰρ βέδν, ὅπως γέγονεν ἀγνοοῦμενον, μᾶλλον εἰσθεν ἀνίξν.

Ὅ γὰρ τοίνυν μέγα δυνάμενος καὶ κλειστῶν καὶ μεγίστων ἰδνῶν ἀρχων, Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων ἦδη βασιλεὺς, ἐγκαλεῖν μὲν ἰσω; ἔχων οὐδὲν, ἔρωτι δὲ δόξης καὶ μεζονος ἀρχῆς ἐπιθυμία, σπλῶν μέγαν, οὐ πλῆθει τριήρων (2) τοσοῦτον (ἦσαν γὰρ οὐ πολλῶ τῶν ἑκατὸν κλεισῶς), ὅσον παρασκευῆ παντοῖα καὶ μηχαναῖς ἐξαρτύσας, κατὰ Σινώπης καὶ ἐτῶν ἑλλων Παφλαγόνων ἀπίσταίεν· αὐτὸς τε παζῆν

D ἔγων στρατιᾶν ὅπρῃ τὰς πάντα καὶ δέκα μυριάδας, οὐβινδ; ἐτι λόγον ποιούμενος, εἰς τὴν Ἀσίαν βεῖθη. Οὕτω δὲ παραδῶλως εἰς τὴν πολιτείαν ἐμβάλων,

ἔδωκεν ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ ἀνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου, qua prorsus processionem Spiritus sancti ex Patre ac Filio amplectitur. Est et in cod. 4760 M. Apostolii πρὸς Ἀμιρούτζην τὸν φιλόσοφον λόγος συμβουλευτικός. Quam edo nunc ejus hominis epistola a. 1461 scripta fuit, quippe qua narratur facta Trapezuntis a Turcis expugatio, quæ in hunc incidit annum.

(1) Erat Bessario patria Trapezuntinis.
(2) Ducas, Hist. p. 192, paululum differt: Ἐπεὶ οὐ σκόλον τριήρων καὶ διήρων μέχρι που ε' καὶ νῆας ε'.

(a) Ex Boissonadil *Anecdotes* tom. V ut et quæ rescouuntur Gregorij epistole.

πάντων παρά δόξαν εὐθὺς ἐκράτησαν. Οὕτε γὰρ εἰς Α πάλαι, οὕτε εἰς τριτὴν ἔτι καὶ χρόνον εἶδον οἱ Παφλαγῶνας· ἀλλ', ὡς οὐδὲμιόθεν ἔτι χρηστὸν ἐλπίζοντες, καὶ τὴν τύχην αὐτῆν, ἣ πολλοὺς πολλὰκις μεγάλων ἰξολετο κινδύνων, ὑπερείδον. Τὰς τε οὖν πόλεις καὶ τὰ φρούρια μετὰ τοῦ σφῶν ἡγουμένου (1) παραδόντες, δεσπότην εὐθὺς αὐτῶν (2) ἐποίησαντο. Οὕτω δὲ παρ' ἐλπίδα τῶν πραγμάτων κερωρηκότων, μείζον τι σὺν λόγῳ φρονήσας, τὸν μὲν στόλον ὡς εἶχεν εὐθὺς ἀκραιφνῆ καὶ κακῶν ὄλων ἀπειρατον καθ' ἡμῶν (3) ἀπέστειλεν· αὐτὸς δὲ κατὰ τῶν Καπκαδοκῶν καὶ Μεσοποταμίας ἀρχοντος, (4) ἱπορεύετο (5).

Ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἀκούων ἠπίσται, καὶ κόμπον ἐνόμιζεν εἶναι μόνον· ἐπίστευε γὰρ οὐδεὶς, ἡμῶν γε ζώντων, τοσοῦτον τῆς ἀρχῆς αὐτὸν ἀποστήναι. Ὡς δ' ἔργω ἀληθές· ὃν καὶ τοὺς πολεμικοὺς ἐμβεβληκότας εἰς τὴν αὐτοῦ πύθοιο, κατεπλάγη, καὶ οὐκ ἔτι τῶν γενναίων ἦν λογισμῶν, ἀλλως τε καὶ ἐπιθυμίας ὑπονοουμένης· ὑπ' ἀδελφοῦ· ἀλλ' ὄκνος αὐτὸν εἶχε καὶ ἀνάδυσσι, καὶ οὐκ ἐθάρρη τὸν ὕπερ τῶν ἑαυτοῦ κῦθον ἀναβρίσσει. Ταχὺ γοῦν τὴν χώραν ἐρημον ἀνδρῶν ἀποδείξας δι' ἧς ἐμελλόν οἱ πολέμιοι διαλεθεῖν, αὐτὸς ἀεὶ μικρὸν ὑπεχώρει καὶ τοῦ στρατοπέδου ἐξίστατο. Οὐ μὴν οὐδ' οὗτος αὐτῷ διώκων ἐπέκειτο· ἀλλ' ἠγάπα, τῶν ἐχθρῶν ὑπεξανισταμένων (6), ἀδήρητον λαμβάνων τὴν νίκην.

Οὗτος μὲν οὖν τοὺς πολεμικοὺς ἐκδιδαξάμενος (7), ἐπειδὴ παρὰ τοῖς ἡμετέροις ὁρίοις ἐγένετο καὶ τῶν παρῶν ἐκράτησε, πάντα τὰλλα ἀφείλ, ἐφ' ἡμᾶς ἐχώρει· ὃ δὲ στόλος πρότερον αἰφνίδιον εἰς τὴν ἡμετέραν φανεῖς πολλῆν ἐκπληθῆν παρεῖχε καὶ θόρυβον. Δουῶν γὰρ ἡμῖν ἂν οὐκ ἐπαλθῆν διὰ τὴν τοὺς ὄρκους οἱ Ἐναγίος ἐγένοντο καὶ τὸ μὴδὲν τῶν ὀμολογηθέντων ἐλλοιοπένας, τριτὴν τε ἄμα καὶ χρόνον ἐλπίθος οὕσης, πολιορκουμένης Σινώπης, οὐκ ὀλίγον γενέσθαι, ἐξαίφνης ἐπιπλέων τῇ πόλει ἐφαίνετο. Οὕτε οὖν οὗς εἰχομέν στρατιώτας συναγαγεῖν οἷοί τε ἡμεῖς ἔτι, οὕτε τὰ ἐκ τῶν ἀγρῶν εἰσκομίσασθαι, μόνη δὲ τὴν πόλιν ὑπ' ἀνάγκης ἐδόκει φυλάττειν. Οὕτω δὲ καθ' ἡσυχίαν ἀποθάντες οἱ πολέμιοι, μυρίων ὄντες οὐκ ἐλάττους, ἀριστα ἐξηρῦμένοι, μέχρι μὲν τινοὶ ἐδῆσαν τὰ πρὸ τῆς πόλεως, τὸν τε οἶτον φθείροντες καὶ τὰς οἰκίας ἐμπικρῶντες, ἔπειτα ἡμᾶς εἰς τὰ ταχὺ κατακλίσαντες, ἐπολιόρκουν.

Ἡμέρας μὲν οὖν περὶ μ' (8) ὁ πόλεμος ἦν, ἐν αἷσι δὲ οὐκ οὐκ μὲν ἀεὶ κρατεῖν καὶ πλείστα βλάπτειν τοὺς

πολεμικοῦ. Οἱ τε γὰρ ἐκ τῶν μαγρῶν καταθόντες ἐκαστοτε καὶ συμπλεκόμενοι πολλοὺς ἀνήρουν, αὐτοὶ τε ἐπιζιόντες τὰ χεῖριστα διέτιθεμεν· ἐλπίς τε ἀγαθὴ τὰς ψυχὰς ἐτραφεν ὡς πάντα διαφθεροῦμεν τὸν στόλον. Καὶ ἐξεργασάμεθα τὸ ἔργον, εὖ ἴσθι, εἰ μὴ ὠρῆ πρότερον ὃ κατ' ἠπαιρον ἄπας στρατὸς μετὰ τοῦ σφῶν ἀρχοντος ἀνωθεν ἐπαλθῶν. Τοῦτο γὰρ ἐκείνους, μὲν ἐγγυτάτω τοῦ διαφθαρεῖναι ἐλθόντας· καὶ νυκτὸς δρασμὲν διανοουμένους ἔρασαν, ἡμᾶς δὲ τελείως ἀπόλυσεν. Οὐ γὰρ ἐχώρησε τὸν στρατὸν οὕτε τὰ πρὸ τῆς πόλεως πεδία, οὕτε αἰ παρ' ἐκείτερα φάραγγας· ἀλλὰ καὶ βουλοὶ ὄρωμενοι καὶ γήλοφοι οὐκ ἤρκεσαν στρατοπεδεύεσθαι.

Εὐθὺς οὖν ἐνεργὸς ἦν, καὶ τὰς μεγίστας τῶν ἐλαπείων, ὧν μείζους οὐκ ἔδειν ἤλιας, στήσας, ἐχρητο κατὰ τῆς πόλεως. Ἦ δὲ ἐν ἀρχαίᾳ εὐθὺς ἦν, καὶ ἡ χρηστοτέρα αὐτὴν καθίπαξ ἔλπις· ἀπολέλοιπε. Τὰ τε γὰρ ἐπιτήδεα ἐσπίνεζεν ἤδη, καὶ τὸ ὕδωρ καθάκαξ ἐπέλιπε· πρῶτα ἐκ τοῦ παντὸς αἰώνος μὴδέπω γεγεννημένον· ὃ τε δῆμιος οὐκ ἤθελεν ἔτι εἰς πρῶτον κίνησον αὐτὸν ἐμβεβαλεῖν, ἀλλ' ἐς ζυμβάσει· ὥρα. Οὐδὲν (9) ἔτι ἔδοκει ἐκ τῶν παρῶντων οἷον τε εἶναι τὸν πόλεμον διανεγαλῖν· ἀλλὰ δῆλον ἦν ἤδη κατὰ κράτος ἀλώσεσθαι. Οὕτω δὲ βουλευομένοις τοῖς πολλοῖς ἐδόκει ὀμολογῆναι προσχωρεῖν, ὡς μὴ αἰχμάλωτοι γῆν πᾶσαν καὶ θάλασσαν προσαιτούντας ἐπελεθεῖν.

Οὕτω τοίνυν τῶν ὀμολογιῶν πεπραγμένων, τὴν πόλιν καὶ ἑαυτοὺς παρέδωκαν· καὶ ἡ ἐλευθεριώτατη τῶν πόλεων, πολλοὺς μὲν ὑπερ ἐλευθερίας τὸν πρόσθεν χρόνον λαμπρῶς ἀγωνισάμενη (10), ἐς μέγα δὲ ἀξίωμα καὶ κλέος ἐλθούσα, ὑπ' ἀλλοφύλοις, φεῖλ ἐγένετο· καὶ νῦν τὴν ἑαυτοῦ ὑπομένει δουλείαν, κείνοτος μέγα οὐ μόνον τοῖς ὀμοδόξοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν Ἀσίᾳ βαρβάροις.

Ἐπεὶ δὲ τῆς πόλεως ἐκράτησαν καὶ πάντας ὡσπερ ἐν μῆ σαγήνῃ τοὺς Κομνηνοὺς (11) ἔσχον ὑποχειρίους, παῖδας τε εὐθὺς καὶ κόρας· ἐλάμβανον, ἀνδραποδιζόμενοι σχεδὸν ἅπαντας ὅσοις ὥρας τι προσῆν (12). Ἐν οἷς καὶ τὸν ἐμὸν, φεῖλ οὖν, ὃν αὐτὸς διὰ τῆς μητρὸς ἐκ τοῦ θεοῦ λουτροῦ λαβὼν οὖν ἐποίησα, τὸν καλὸν Βασίλειον· ἔτι δὲ καὶ τὸν τῆς θυγατρὸς ὑμῶν, ὅτι νέος τε ἦν καὶ καλὸς· ἐδόκει, ἐλάχιστον χρόνον ἀποκλεισκότα τοῦ γάμου. Τὸν δὲ βασιλεῖα σὺν πάσῃ τῇ συγγενείᾳ καὶ τοῖς (13) ἐν τέλει σχεδὸν ἅπαντας εἰς τὰς τριήρεις ἐμβαλόντες, εἰς

(1) Phrantza p. 92 : Ὁ δὲ τῶν ἀπεδῶν ἔξαρχος, τῷ αὐτῷ δὲ ἔτι ἐπαλθῶν κατὰ τοῦ Σφραγιστῆρος, παραλαβὴ τὴν ἐκείνου περιδότητον πόλιν Σινώπης. Duce, Hist. pag. 193, Sinopes princeps Ismael est dictus.
 (2) Forsan legendum αὐτῶν, vel αὐτῶν αὐτῶν.
 (3) Ἡμῶν, Trapezuntiorum dicitur.
 (4) Οὗσιν Χαζάν vocati a Duca Hist. p. 193.
 (5) Ducas Histor. pag. 193 : Τὴν Σινώπην οὖν κάλω; ἐγκαταστήσας, . . . εἰς τὰ τῆς Ἀρμενίας ἐνδότερα ἐχώρει.
 (6) Α, ὀρεξίστα μένος.
 (7) Ἀν ἐκδιωξάμενος?
 (8) Laonicus ix, p. 262, paululum differt : Ἐκδιώκει τὴν πόλιν ἐπὶ ἡμέρας λβ'.
 (9) Videtur excidisse conjunctio : Οὐδὲν δὲ, οὐδὲν

γὰρ . . .
 (10) Puto ἀγῶνας excidisse : π. μ. δ. ἰλ. ἀγῶνας τὸν . . . ἀγωνισάμενη.
 (11) David Comnenus imperator se ac suos omnes sultano tradidit, avunculos, propinquos, proceres ac nobiles. Vide Ducam Hist. p. 194.
 (12) Laonicus Hist. ix, p. 265 : Τοὺς μέντοι παῖδας τοὺς ἀπὸ ἀστεος καὶ ἀπὸ τῶν περιόρων χωρίων, τοὺς μὲν νεηλυδας ταξάμενος, κατέβητο (Mehemet sultanus) ἐς τὸν ἑαυτοῦ κοιτῶνα . . . τὰς δὲ κόρας, τὰς μὲν ἐν τοῖς αὐτοῦ κοιτῶσι κατέθετο, τὰς δὲ ἀπεχάρισατο.
 (13) Β, βασιλεῖα καὶ τοῖς. Lectionem ampliorem codicis H firmat Ducas locus indicatus pag. 396, n. 5. Conf. Laonic. IX, p. 265.

τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤγαγον· ἐκαίθηεν δὲ πάλιν Ἀ
 ρίων ὀφθαλμὸς, ἔτι δὲ τῆς παρὰ σοῦ εἰς ἡμᾶς εὐερ-
 γείας, ἦν· εἰ τις τῶν ἡμετέρων ἀφῆλθ', οὐκ οἶδ' εἰ
 τι περιλειφθήσεται, καὶ τῆς καθαρᾶς ἐκείνης; καὶ
 εὐκρινουὺς φιλίας, ἦν οὐ χρόνος, οὐ πραγμάτων
 μεταβολαί, οὐ τοσοῦτον διάστημα ἰσχυροῦν ὅπως οὐ
 ἀμαυρῶσαι, τὰ προσήκοντα τῇ παρουσίᾳ τύχῃ βοη-
 θησαί, καὶ πρῶτον μὲν ἡμῖν τὸν Βασίλειον ἐλευθε-
 ρῶσαι, ὅς, τοῦτου τυχῶν, εὐθὺς παρὰ σὲ ἤξει, δοῦ-
 λος ἐσόμενος· ἔπειτα καὶ ἡμῖν τινα χαρηγίαν εἰς τὸ
 μέλλον πορίσασθαι, ἀφ' ἧς ἐν τῇ παρουσίᾳ τῆς δια-
 βιώσομεν. Εἰ δὲ μέγιστα ταῦτα καὶ ἀμφοτέρω οὐ
 ῥάδιον τὸ νῦν ἔχον γανέσθαι, οὐ δὲ τὸν καθάπερ λυσά-
 μενος; τὰ μέγιστα εὐ ποιήσεις καὶ οὐ μείζον ἡμῖν οὐκ
 ἂν γένοιτο, αὐτοὶ δὲ τὴν ἄλλην τύχην οὐ χαλεπῶς
 οἴσομεν, ὀρῶντες τοὺς ἀθλοῦς Ῥωμαίους οἱ ἅπαντα
 πράττουσιν ὅπως τῆς ἐφημέρου τροφῆς εὐπορήσω-
 σιν.

Καίτοι πολλάκι; παρὰ τὴν
 πολιερχίαν ἠπειθήσα· ἐμαυτοῦ ὥστε θανεῖν· ἀλλ'
 οὐπω ἐγένετο τοῦτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι,
 ἐπὶ τῷ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολὺν τιμω-
 ρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα
 φέρειν οἶός τε εἰμι, πενίαν φημί καὶ τὴν ἐν ἄλλο-
 δαπῇ ἀνελεύθερον διατριβὴν· ἡ δὲ τοῦ παιδὸς στέ-
 ρησις ἐμπικρῆ μὲν τὰ σπλάγχνα, Πῶς γὰρ τοῖς
 ἄλλοις αἰκίζόμενον αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πάντων κρατούντος
 καὶ μαστιζόμενον ἐκάστοτε μανθάνων, ἐκφρων γίνο-
 μαι· αἴτιον δὲ, ὅτι φρονήματος ἐπιλημμένος οὐδὲς
 παῖς, ὧν τε ἄλλως φύσει· περὶ ἀρετὴν θερμὸς, τὴν
 πάτριον οὐ προδίδωσι δόξαν (2). Καὶ τὴν οὖν ἀρχὴν
 λόγους αὐτὸν ἐπιχειρεῖ πείθειν καὶ δῶροις ὁ κρατῶν-
 ῶς δὲ ἦν τοῦτοις ἀνάλωτος, ἐπὶ τὰς βασάνους ἐτρά-
 πετο· Ἐπεὶ δὲ πάντα ποιήσας οὐδὲν ἰσχυσε, τὴν μὲν
 ἀρετὴν ἰθαύμαζε τοῦ παιδὸς καὶ τὴν μετὰ φρονή-
 ματος ἐνστασιν· οὐ μὴν ἢ προσήκεν ἐλεύθερον αὐτὸν
 ἐποίησεν· ἀλλ', ἀπογνοὺς τὴν μεταβολὴν, ἀποδόσθαι
 ἔγνωκε· τοσαύτης αὐτὸν φιλανθρωπίας ἠξίωσε.
 Πλείστου δὲ αὐτὸν ὁμοῦ ἀποδίδεται, καὶ ὅσον αὐτοὶ
 οὐκ ἂν ποτε ἱκανοὶ ἐσόμεθα λυτρώσασθαι.

Τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα ἐν τοῦτοις καὶ πολλῶν χειρο-
 σιν ἔτι· δεῖσθαι δὲ σοῦ βουλόμενοι χεῖρα ὀρέξαι, οὐ
 πολλῶν ἠγοῦμαι δεήσασθαι λόγων. Ὁ γὰρ πολλοῖς
 τῶν ἀθλοῦ Ῥωμαίων (3) τὴν αἰχμαλωσίαν λυσάμε-
 νός (4), οὐ δῆπου πολιτὴν ἐνα δεόμενον περιόφει.
 Καίτοι τὸν πρόσθεν χρόνον εὐλαθεῖς ἦν αἰτεῖν τι παρὰ
 τῆς σῆς κυριότητος· ἀλλὰ νῦν οὐκ ἂν αἰσχυνοίμην
 τὸ πρῶτον. Δέομαι τοίνυν τῆς σῆς κυριότητος, αἰδε-
 σιμώτατα δεήματα, μεμνημένον τῆς πολλῆς ἡμῶν
 αἰεὶ περὶ σὲ εὐνοίας καὶ τῶν πολλῶν ἐπὶ σοὶ καὶ με-
 γάλων ἐλπίδων, ὧν ἔχοντες ἡδέως διεδίωξαμεν τὸν
 μέχρι τῆς ἀλώσεως χρόνον, ὡς οἶδεν ὁ πάντα ἐφο-

ρῶν ὀφθαλμὸς, ἔτι δὲ τῆς παρὰ σοῦ εἰς ἡμᾶς εὐερ-
 γείας, ἦν· εἰ τις τῶν ἡμετέρων ἀφῆλθ', οὐκ οἶδ' εἰ
 τι περιλειφθήσεται, καὶ τῆς καθαρᾶς ἐκείνης; καὶ
 εὐκρινουὺς φιλίας, ἦν οὐ χρόνος, οὐ πραγμάτων
 μεταβολαί, οὐ τοσοῦτον διάστημα ἰσχυροῦν ὅπως οὐ
 ἀμαυρῶσαι, τὰ προσήκοντα τῇ παρουσίᾳ τύχῃ βοη-
 θησαί, καὶ πρῶτον μὲν ἡμῖν τὸν Βασίλειον ἐλευθε-
 ρῶσαι, ὅς, τοῦτου τυχῶν, εὐθὺς παρὰ σὲ ἤξει, δοῦ-
 λος ἐσόμενος· ἔπειτα καὶ ἡμῖν τινα χαρηγίαν εἰς τὸ
 μέλλον πορίσασθαι, ἀφ' ἧς ἐν τῇ παρουσίᾳ τῆς δια-
 βιώσομεν. Εἰ δὲ μέγιστα ταῦτα καὶ ἀμφοτέρω οὐ
 ῥάδιον τὸ νῦν ἔχον γανέσθαι, οὐ δὲ τὸν καθάπερ λυσά-
 μενος; τὰ μέγιστα εὐ ποιήσεις καὶ οὐ μείζον ἡμῖν οὐκ
 ἂν γένοιτο, αὐτοὶ δὲ τὴν ἄλλην τύχην οὐ χαλεπῶς
 οἴσομεν, ὀρῶντες τοὺς ἀθλοῦς Ῥωμαίους οἱ ἅπαντα
 πράττουσιν ὅπως τῆς ἐφημέρου τροφῆς εὐπορήσω-
 σιν.

Ἄλλὰ σοὶ ὁ πάντα διέπειν Θεὸς μακρὸν μὲν αἰῶνα
 δοῖν, ἐρῶμενον δὲ ἡμῖν καὶ εὐθουμον διαφυλάττει·
 σὲ γὰρ ἔχοντες καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ πενίαν καὶ πᾶ-
 σαν τύχην οὐ χαλεπῶς οἴσομεν. Πρὸς Θεοῦ δὲ μὴ
 ἀπαξιώσης ἡμῖν αἰεὶ γράφειν· ὡς ἡμῖν καὶ τὰ σὶ
 γράμματα μὲν αἰεὶ γράφειν φέρεται παραμυθίαν· Ἐν-
 ταῦθα δὲ ἡμῖν ἐπιστέλλειν ῥάδιον· πολλοὶ γὰρ ἐκ
 Βενετίας, οἱ δὲ ἐκ Φλωρεντίας εἰς τὴν Κωνσταντινού
 πόλιν ἀφικνεῖνται· ἐνταῦθεν δὲ εἰς τὴν Ἀδριανῶ
 τριῶν ἡμερῶν ὁδὸς ἐστίν· ὥστε ἐστὶ καὶ γράμματα
 καὶ ἄλλο τι ἀσφαλῶς πέμπειν. Καὶ γὰρ αὐτὸς μαθὼν
 τι παρὰ σοῦ ἔκειν, τάχιστα εἰς τὴν Κωνσταντινού
 ἀφίξομαι.

Ὁ παρῶν ἄνθρωπος, ὁ τὰ γράμματα κομίζων, ἐστὶν
 ἡμέτερος πολιτὴς, συγγενὴς καὶ οἰκίος τοῦ Παρα-
 σκευᾶ τοῦ τῆς μητρὸς θεράποντος· ἀπώλεσε δὲ καὶ
 αὐτὸς κατὰ καὶ γυναῖκα, ὅν εἰ βοηθεῖας τοῦ δυνατῆς
 ἀξιώσεις, τῇ μητρὶ καὶ θανούσῃ δόσεις χαρίζεσθαι·
 καὶ γὰρ αὐτὸς δι' ἐκείνην πρὸς σὲ ἔδραμεν. Ἐρ-
 ῶσο.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ ΤΟΝ ΚΑΡΔΙΝΑΛΗΝ .

Τολμηρῶς ἀναφέρω τῷ ὕψει τῆς σῆς θείας ὑπερ-
 οχλῆς.

Εἰ τὸ μείζω (5) συγχωρεῖν ἁμαρτίας Θεοῦ ἐστὶ,
 πὸ τοιαῦτά με καὶ τοσαῦτα ἡμαρτηκότα ἀναίδην
 ἀξιώσαι συγγνώμης, Θεῷ παραπλήσιον πάντως
 ἀφήσει τὸν ἀφιέντα. Δαινὰ μὲν οὖν τετόλμηκα καὶ
 πέρα δεινῶν, ἐξυβρίσας οὕτως ἀτόπως εἰς τὴν σὴν
 θεῖαν ὑπεροχὴν· μείζον δὲ σοὶ τὸ κλέος· ἐστὶ τῆς

ἐμῆς ἀβελτηρίας καὶ δεινῆς μανίας ὑπεριδόντι. Φε-
 βερὰ μὲν σου ἡ παιδεία (6) αὕτη καὶ τῷ ὄντι φρι-
 κτή, ἡ με τέλειον κατεργάσατο καὶ ἐξέτηξεν· ἐλάττω
 μέντοι πολλῶ τῆς ἐμῆς· πονηρίας ἐστὶ καὶ ὕβρεως.
 Διαλάμπει γὰρ σου τὸ φιλόφρονον καὶ ἐν τῇ παι-
 δεῖα σου ταύτῃ, ἦν ἐμαυτῷ προὔξηνισα ἀχέτιλος,
 βλασφημίας οὕτως ἀσέμνως εἰ; τὸν ἐμὸν, φεῖ!
 εὐσεργέτην καὶ προμνηστὴ καὶ ἡγεμόνα, τὸ μέγα

(1) B, Ἀδριανου. Phrantza, p. 92: Οὐδ' ἐξελθὼν
 εἰσέθεν κατῴκησεν αὐτοὺς ἐν τῇ Ἀδριανουπόλει.
 Vide Ducam, p. 194; Laonicum ix, pp. 263, 264.
 In loco Phrantize scribendum, κατῴκησεν. Scy-
 hnnus 78: Τίνας ἐκτίσαν, κατὰ τίνος ὤκησαν χρό-
 νους· τοὺς ὁμοθεβεῖς ὄντας τε τοὺς τε αὐτόχθονας·
 ἴσταν . . . ὤκησαν χρόνους. Τοὺς . . . τοὺς τ'
 αὐτόχθ.

(2) Religionem scilicet Christianam, a qua post-
 hac ad turcismum pater ipse descivit. Davidis quo-
 que Comneni imperatoris filius Georgius ad maho-
 metismum se convertit.

(3) Ῥωμαῖοι sunt Græci.

(4) Videlicet post captam Constantinopolim.
 E codice 3043. De illo Gregorio nihil compertit
 habeo. Eumdem fere esse puto cum Gregorio mo-
 nacho, qui Gemisto Plethoni orationis encomiastica
 parentavit, [quam edidit Alexander V.D. in Ap-
 pend. ad Plethonem *De legibus*, p. 387]. Vide At-
 latium *De Georg.*, p. 392; Biblioth. Gr. t. XI,
 p. 631.

(5) An ei τὸ τὸς μ.?

(6) Castigatio.

θαύμα τῆς οἰκουμένης, παρ' οὗ πολλάκις πολλῶν A
 διορειῶν καὶ χαρίτων ἤξιωμα δειλαίος ἐν τῇ φρικτῇ
 τῆς ξενείας· καὶ πενίας καμίνψ, πατραλοῖς αἰὼν
 τις ἄλλος ὁ τάλας ὄφθεις, καὶ ἀθυμία δεινῇ σκοτι-
 σθεῖς τὴν δεινόταν, μᾶλλον δὲ δεινῇ μανίᾳ ἐαλωκώς,
 ἢ τοὺς ἀλόντας· ἀθλίω καθ' ἐαυτῶν τε καὶ τοῦ Θεοῦ
 πολλάκις ἐξέμηνε.

Τολμηρὸν μὲν οὖν τοιαῦτα τετολμηκότα συγγνώ-
 μης δι' ἐαυτοῦ ἀξιωθῆναι αἰτεῖ· ἀλλὰ καὶ Θεῷ
 προσκρούουσιν ἄνθρωποι· ἀλλὰ προσίεται φιλαν-
 θρώπως τοὺς σφῶν αὐτῶν γνησίως κατεγνωκότας·
 ὃς γὰρ καὶ ὑπὲρ ἀγνωμόνων καὶ ἀσεβῶν καὶ ἐναν-
 θρωπῆσαι καὶ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ὑποστῆναι ἠνέ-
 σκετο, ἀρετῆς καὶ φιλοσοφίας ἀπάσης παρῶσιγμια
 ἐαυτὸν ἡμῖν καθιστάς. Εἰκὼν τοίνυν καὶ αὐτὸς
 ὑπάρχων Χριστοῦ καὶ οἰκονόμος μυστηρίων φρικτῶν
 καὶ θαιότατος ἱεράρχης, μιμηθεῖς τὸν κοινὸν Διὸς πό-
 τιν καὶ εὐεργέτην, ὃς τοῖς εἰς αὐτὸν ἀμαρτάνουσι
 καὶ τοὺς ἱερούς αὐτοῦ νόμους καὶ γνησίως μετα-
 νοοῖσι καὶ προσίεται (1) φιλανθρώπως καὶ δωρεῶν
 μεγίστων ἀξιοί. Ἀδὲ οὖν ἡμῖν ἄσαι παλινφθία· ἡ δὲ
 διὰ βίου ὁμνεῖν σου τὴν θεοεικελὸν ἐλεημοσύνην. Μὴ
 ἀποσεβῆσθαι με τολμηρῶς προσιδόντα σοι καὶ / ἄκρου-
 σιν ἐξιλειούμενον τὴν σὴν φιλανθρωπίαν, ἣν παρ' ὠξύνα,
 φεῖ! σὺν ἀπροσῶν πᾶσιν, μᾶλλον δὲ ἄνοσ ἰουργίᾳ
 καὶ δεινῇ βλασφημίᾳ· ἔφει γάρ με τὸν πρῶτον Σαῦ-
 λον, εἰ καὶ ὑπὲρ ἐμὲ τὸ ὑπόδειγμα, Παῦλον γενησά-
 μενον (2) ἐξαπίνης, τὴν σὴν εὐεργεσίαν καὶ τὰ σε-
 μνά τῷ ὄντι πλεονεκτήματα ἃ σοι Θεὸς ἰδὼ ρήσατο.
 . . . (3) τῷ μὲν γὰρ λευγαλίῳ ἐκείνῳ καὶ κωμικῷ C
 οἰμμάσι (4) οὐτε τάξως, οὐτε μετῆν ὄρα σου, οὐτε
 κάλπου, οὐτε θανάτου, οὐτε λόγων περὶ ἰσολῆς καὶ
 ἀληθῆς· εἰρωνεία δὲ που τὸ πᾶν ἦν καὶ τις ἄτοπος·
 καὶ ἐωλύγιος φλυαρία, ἀτόπως ἄγαν καὶ γολοίως
 ἐμβροδλημένη· ἐφ' ᾧ οὐδ' εἰς φῶς ἐξείληνοχα, οὐδ'
 ὄμνη δεινὴ ἐξανύσαι καὶ τοῖς φίλοις κοινώσασθαι,
 ἐξὸν ἐξεργάσασθαι καὶ τινος μεταδοῦναι καλοῦ·
 ἀλλ', ἀποβρέψας ὑπὸ τὴν κλίην, διαβρέψῃαι τῷ ὄντι
 διενκούμην, ἀετιχῶς· ἐμαυτῷ νεμεσίαν τῆς τόλμης
 καὶ τῆς ἀτόπου ἐπιχειρήσεως, ναὶ μὴν καὶ τοῖς αἰ-
 κείοις τῷ τοσοῦτον καὶ ταιούτον δεινοῦ, ὧν αἰτιώτα-
 τος ἦν Γεώργιος ὁ Ἐρημητιανός (5), ὃς με καὶ μὴ
 ἀνεχόμενον μυριάκις παρέπεισε καὶ ἡρέθισεν ἐξυφῆ-
 ναι. Τῆς δὲ σῆς εὐφηνία, λόγων ἰδέαν καὶ τάξιν,
 ὧ· οἶόν τε, ἐξευρήσω προσήκουσαν, ἰασόμενον ὡς
 οἶόν τε, τὰ τραύματα εὐφυστάτα (6).

Στήσαι· τοιγαροῦν, δέσποτα, δέσποτα, τὴν δι-

καίαν σου ταύτην ὄργην καὶ δίκην· εἰ γὰρ καὶ ἦτο
 τοῦ προσθήκοντος ἐξέστατα δίκην, ἀλλὰ δεῖνὰ καὶ
 ἀφόρητα τάλας ὑπέστην, μᾶλλον δὲ πέρα θειῶν ἐν
 Φλωρεντίᾳ, ἐν Μελίῳ (7), ἐν εἰρικτῇ, ἐν κλοῖσι
 δεινῶ, πιζουσι καὶ πεινηλατοῦσιν. Καίτοι παρήμι
 τὴν αἰσχύνην οὐδεμίαν· ἐλάττον' οὖσαν ζημίας τοῖς
 γε νῦν ἔχουσι. Καί· νῦν, φεῖ! φονέων καὶ προδοτῶν
 οὐδοτιοῦν ὑπέσταται· ἀνεκτότερα ἐν τῇ φρικτῇ εἰρ-
 κτῇ ταύτῃ καὶ τῷ φοβερῷ τῷδε τάφῳ καὶ φθῆ κατ-
 ορωρυγμένας, καὶ λιμῶ καὶ δυσωδίᾳ καὶ πίστῃ τα-
 λαιπωρίᾳ καὶ κακοπαθείᾳ παλαιῶν, καὶ ὑπὲ ἀπει-
 ρων φθειρῶν καὶ κόρρων τὰς πλευράς ὀρυττόμενος,
 καὶ σπανιώτατα γενόμενος (8) ὕπνου. Παρήμι σιω-
 πῆ τῶν θεμοκοφῶν, τουτωνὶ τὴν μανίαν, οἱ μου τὸ
 πλῆον τοῦ αἵματος ἐκπεπώκασι· σοὶ γὰρ χαριζόμε-
 νοι πάντες ἀπειδέστατά με πεινηλατοῦσιν, ἄλλοι·
 ἄλλην τινὰ ἰδέαν κολάσεων ἐξευρίσκων, καὶ ταύτην
 τὴν δίκην ἐκτείνων (9), καίτοι σιωπῶντα καὶ πρῶς
 φέροντα πάντα καὶ μήτε πρὸ τῆς δεινῆς ταύτης
 δίκης μήτε ἐν αὐτῇ καὶ τῶν σῶν μεμνημένον μήτε
 διεξιόντα τὰ σά. Εἰ δὲ σοὶ ἀπιστον εἶναι δοκοίη, ἐν-
 τεῦθεν ἰσως βῆδω; πεισθήσῃ. Τίς γὰρ οὕτως ἦν
 ἀφρων καὶ σκέτλιος, ὥστε μεμνησθαι καὶ διασύρειν
 τὰ σά παρὰ τοῖς αὐτὰ ἐν θυμῷ ποιούμενος καὶ
 τὸν μακαριώτατον μῆνημονέουσι· πάντων ἡγεμόνων
 ὄντων Βενετικῶν (10), καὶ ταῦτα τῶν περὶ σὲ σπου-
 δάζόντων; Εἰ δὲ πού τι καὶ παρεμφεγξίμην ὑποτον-
 θορίσας ἐν παραβύθῳ ἐπ' οἷς ὑπέστην ἀχθόμενος,
 συγγνώμην λιπαρῶς, καὶ ταύτην ἀκρούεις ἄμα,
 αὐτῷ.

Εἰ δὲ τις τολμήσει προπετῶς καθικέσθαι, ὡς δὴ
 μεμφαμένῳ (11) τολμηρῶς τῇ Ἐκκλησίᾳ Λατίνων,
 ἀδίδους δίκης τίσει Θεῷ καὶ τῇ ἱερᾷ ἀληθείᾳ, σκέ-
 τλιος συκοφάντης ἐξελεγχθεὶς καὶ πόρρω Θεοῦ. Οὐτε
 γὰρ ἐν συνουσίαις, οὐτε ἐν σκήμασιν (12), οὐδὲ πώ-
 ποτέ τι τοιοῦτον ἐτόλμησα· οὐμνοῦν· μὴ τοσοῦτον
 μανείην, μὴδὲ τοσοῦτον ἰσχύσειαν καθ' ἡμῶν οἱ τῆς
 ἡμετέρας σωτηρίας πολέμιοι. Τοῦναντίον μὲν οὖν
 ἐπήνεσα, καὶ νῦν οὐχ ἦτοτον ἐπαινῶ καὶ ὁμνῶ καὶ διὰ
 τιμῆς ἄγω. Ἐλλῆσι μέντοι τοῖς τῇ πατρίῳ Ἐκκλη-
 σίᾳ θρασέως ἐπιτιμῶσι καὶ ἀπειδῶ; ἐξυβρίζουσιν
 οὐχ οὐδ' ἐμὲ εἰμι σπένδουσαι, καὶ τοὺς αἰτίους τοῦ
 τοσοῦτου σκανδάλου ἐπαράτας ἡγοῦμαι καὶ ἀποφρά-
 दा. Ἐπὶ τούτοις, ὁ βουλόμενός μοι νεμεσῶν καὶ D
 εὐθύνειν, νεμεσάτω καὶ ὑθύνετω.

Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ἐν Φλωρεντίᾳ διηγῶν, τῆς σῆς
 δίκης ἐξελαθεῖς, ἐπὶ τῷ τὰ σά διασύρειν. Πῶ; γὰρ

(1) Præ summo dolore syntaxim verborum προσ-
 ιεται et ἀξίῳ neglecti Gregorius.
 (2) Id notum ex Actis apost.
 (3) Lacus signa inserui.
 (4) Agitur de nescio quo famoso libello, quem
 in Bessarionem composuerat Gregorius dum ferve-
 bant, puto, inter duas Ecclesias rixæ vehementis-
 simæ.
 (5) Bessarion initio epistolæ ad pædagogum Bli-
 rium Thomæ Palæologi: Ἐδεξάμην καὶ πρότερον
 καὶ νῦν διὰ τοῦ Ἐρημητιανοῦ γράμματα τῆς εὐ-
 νείας σου.
 (6) Voluit, puto, scribere, τῇ δὲ τῇ εὐφηνίᾳ . . .
 ἰασόμενος, vel ἰασομένον. A quo verbo pendebit

adverbium εὐφυστάτα.
 (7) Methone Pelopon., « parva Methone » dicta
 Valerio Flacco 1, 388 : hodie *Navarinum*.
 (8) An γεόμενος?
 (9) An ἐκτείνων? « supplicium illud augens. »
 (10) Codex, Βενετικῶν, et sic alicubi circa accen-
 tus peccavit librarius. Utilius ex historia locum
 illustrarem; sed nihil habeo quod notem, nisi le-
 gatam Pii II Venetiis egisse Bessarionem, et tunc
 sibi magnatum proci dubio amicitiam concilia-
 visse.
 (11) Melius foret μεμφαμένου.
 (12) Sic codex. An σκέμμασιν? « in opusculis.
 Cf. supra σκέμματι.

ἐτάλητε τούτο, ὁ διὰ σέ, καὶ τῆ τῶν πᾶν γραμμῶν δυνάμει ἃ ὑπὲρ ἐμοῦ τοῖς ἐκεί ἤξιώσας πέμψαι, τιμωμένος καὶ θεραπειῶν τινῶν ἀξιοῦμενος, καὶ τὸν αὐτὸν νῦν μὲν ἐπαινεῖν, νῦν δὲ μέμψασθαι τολμηρῶς, εἰδὼν τις ἐαυτοῦ ἐπιλελήσμενος; Ἀλλὰ, χειμῶνος ὄντος, οὐκ ἐξῆν ἀπειθεῖν· καὶ ἅμα μοι προὔρου ἦν πραγματεῖαν τινὰ φιλοσοφῶν διακοῦσαι ἢ ἀνεστησάμην ἀνοῦσαι. Ἀλλ' οὐδ', ὅτι με οὐκ ἤξιος μεγάλων, ἠνώμην τῷ ὄντι· ἰσῶς γὰρ ἀξιος οὐκ ἦν, οὐδ' ἦδεν θεραπεύειν σε, ἀφελ. ἑσπερὸν διακειμένος· ἀλλ' ὅτι, τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἀφαιρέσεις, καὶ τῆς οἰκίας ἐκπέτωκα, οἷόν τις κακοῦργος; ἐξελθεῖς. Κάντεῦθεν συνέπεσε καὶ τῆς εὐδαίμονός μοι σχολῆς ἐκπεσεῖν τῶν λόγων, ὑπὲρ ὧν πάντα βχθῶς ἔφερον. Τούτο μέντοι τῷ ὄντι ἐξέμην· τοῦτο τοὺς σωφρονεστέρους τῶν λογισμῶν ἐξήλασαν, μονοουχὶ παραφρονῆσαι συνήλασε

Ἀλλὰ τί δαί ταῦτα διεξίναται τολμῆν καὶ δι. ὄχλου σοι τολμηρῶς γίνεσθαι; Ἡμέρτηκα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιον σου (1)· ἡμέρτηκα ὑπὲρ πάντας τοὺς προσκεκρουκότας Θεῷ. Ἐμαυτῷ μέμφομαι τῆς τοσαύτης παραπληξίας, οὐ μόνον τῷ δеспότη τῷ θεοειτάτῳ, ἀλλ' ἦδη καὶ Θεῷ προσκρούσαι περιφανῶς λογισόμενος, πρὸς αὐτῷ ἀνόσια τετολμηκῶς καὶ παράνομα, δευλαος. Ἀλλὰ τί πάθω, τάλα; Ἡττημαὶ λύπη τυραννηθείς· ἐξήχθην ἀθυμία ἐσχάτη, οὐκ ἐνεργῶν τὴν ὄβριον, καὶ τῆς φιλοσοφίας τὴν στέρησιν, ἣς ἔδει μάλ' αὐτίκα ἀποκασθῆναι με τὸν κακοδαίμονα καὶ ἄλεινῶς ἐκπεσεῖν.

Ἀλλὰ, πρὸς τῆς σῆς φιλανθρωπίας καὶ θεοειδοῦς ἀρετῆς, φείσασαι μου τοῦ ἄλεινοῦ καὶ δευλαίου· συγγνώμης ἀχθόμενῳ καὶ δεινῶς ἀλγοῦντι ἐφ' οἷς πεπάρψηκα· συγγνώμης μεταμελουμένῳ ἐφ' οἷς ἡμέρ-

τηκα, ἐξυθρίσας ἀνοσίως καὶ τολμηρῶς εἰς τὴν σὴν λαμπρῶν καὶ θείων ὑπεροχῆν· συγγνώμης δεινῆ ἐλακῶτι μανίᾳ καὶ δεινῶς σκοτισθέντι τὸν νοῦν· συγγνώμης τῷ ἄναξίτῳ συγγνώμης καὶ κολάσεως ἀπάσης ἀξίῳ. Σοὶ πρόσειμι νῦν δεδιώς τε καὶ τρέμων, τῆς ἐμῆς ἀβελτηρίας καὶ δεινῆς μανίας συνψοθημένος, γυμνός, Ἴβρος, κατηφής, ἐκτετηκῶς δάκρυσι, τὴν σὴν φιλανθρωπίαν καὶ ἐλεημοσύνην ἀνακαλούμενος καὶ τὴν σὴν εὖσπλαγχνίαν ἐπιβοῶμενος, καὶ προκαλινδούμενος τῶν ἱερῶν σου ποδῶν, καὶ οὐ τολμῶν ἀτενεῖσαι τῷ ὕψει σου· σοὶ πρόσειμι, ὡς ὁ τελώνης ἐκεῖνος; Θεῷ (3), περιηγμένος τῷ χεῖρι καὶ τῆ κεφαλῇ γοερῶς τοῦδαρος; τύπτων καὶ τοὺς ἄκρυσοὺς βαινῶν. Εἰ γὰρ καὶ πέρα συγγνώμης ἡμέρτηκα, ἀλλὰ θαρρῶ εἰς τὸ περιὸν τῆς σῆς φιλανθρωπίας; καὶ ὡς οὐ νικήσει ἡ ἐμὴ πονηρία τὸ περιὸν σου τῆς θεοειδοῦς καὶ ἀγγελικῆς ἀρετῆς. Πάρες, δέσποτα θεοεικέλα καὶ μετρίχια, τὴν ἀπροσῆνην τῶν πᾶν εἰκετῶν, τῷ περιόντι τῆς σῆς φιλανθρωπίας ταύτην ἐξαφανίζων, τὸν κοινὸν μιμησάμενος Δεσπότην, ὅς, τοῖς γνησίως μετανοοῦσιν ἀφροσιν πλημμελημάτων θωροῦμενος, χαρίτων ὑπερφῶν καὶ δωρεῶν ἄξιος. Ἀλλὰ μοι εἰη, τῶν πιεζόντων με ἀπαλλαγέντι δεινῶν, τῆς σῆς ἐφετῆς ἀβθῆς ἀδυναμίας καὶ ἐλεημοσύνης ἀξιοῦσθαι, ὡς ἂν σου διὰ βίω ἀνομῶν καὶ κηρύττω τὴν τοσαύτην μακροθυμίαν καὶ χάριν, ἣ μου τοιαῦτα ἡμαρτηκός καὶ ἐφείσαστο φιλανθρωπῶς, δέον κατεργάσασθαι καὶ τελῶς ἐξαφανίσαι, καὶ ἔλεος; ἤξιώσε· ἡς μοι γένοιτο, Σῶτερ, ἀξιοῦσθαι τῆ σῆ οὐρανίῳ εὐεργεσίᾳ καὶ χάριτι.

Ὁ ἐλάχι; στος δοῦλος τῆς αὐθεντίας σου Γρηγόριος ὁ ἄλεινός; ἐκ (3) σκότους καὶ εἰρκτῆς, μᾶλλον δὲ κοίλας ἔδοι; τολμηρῶς; ἀναφέρει.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΔΟΓΟΣ ΕΓΚΟΜΙΑΣΤΙΡΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΤΑΤΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΙΝΑΑΗΝ ΝΙΚΑΙΑΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ ΔΟΓΙΟΤΑΤΟΝ ΚΑΙ ΣΩΦΟΤΑΤΟΝ

Ἐκινήθηεν ἡμῖν ἐκ τῆς προσέβας ὁ θεοῦτατος ἡμῶν ἡγεμῶν (4)· ἐκινήθη τὸ κοινὸν ἀγαθόν· ἐκινήθη ὁ κοινὸς εὐεργέτης, ἡ φιλοτιμία τῆς φύσεως, τὸ τῶν χαρίτων τῆμενος (5), ὁ τῶν ἀρετῶν ὄρμαθός, τὸ μέγα θαῦμα τῆς οἰκουμένης, οὐ χρυσῷ στεφάνῳ κεκοσμημένος ἢ κοτίνῳ ἢ ἐελλῷ ἢ καλάμῳ λευκῷ, οἷς οἱ ἑλλανδοίκασι εἰώθασι στεφάνου τούς ἐν Ὀλυμπίαις νενικηκῶτας (6), ἀλλ' ἰσοῦσι καὶ κατορθώμα-

σιν (7), οὗς ὑπὲρ τῶν εὐσεβοῦντων γενναίως ἀνέτη; μᾶλλον δὲ κλέει καὶ εὐσημίαις, τῆς οἰκουμένης διήκουσαι καὶ κλέος οὐρανόμενης (8) προσενοῦσι. Δουροφοροῦσι δὲ γε αὐτὸν καὶ λαμπρῶς ὑποδέχονται οὐχοὶ ἐπιτυχόντες μόνον καὶ ὁ πολὺς (9), ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν πόλεων ἡγεμόνες, οἷς εἰς σπουδῆς ἐπει; μέλισσα τὰ τοιαῦτα· καὶ προθύμως ἀναπτετανόντες τὰς πύλας, τὸν κοινὸν ἀσμένως ὑποδέχονται εὐεργέτην,

(1) Verba sunt illi illius prodigi : Πάτερ, ἡμαρτον εἰς οὐρ. . .

(2) Luc. xviii, 43: Καὶ ὁ τελώνης μακροθεντόσῳ; οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμούς; εἰς τὸν οὐρανὸν ἔκπαρα, ἀλλ' ἔτυκταν εἰς τὸ στήθος; αὐτοῦ, λέγων· Ὁ Θεός; Ἰδασθητέ μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

(3) Sirach i, 3 : Ἐκτρέψω με . . . ἐκ βάθους κοίλας ἔδοι.

Promiserat supra Gregorius se Bessarionis in eadem orationem scripturum esse, quam nunc e codice 3043 profero.

(4) Bessario scilicet, legatione peracta redit.

(5) Meminit Platonis epigrammatis : Αἱ Χάριτες; τεμένος; τι λαβεῖν, ὅπερ οὐχὶ παρτίται, ζητοῦσαι, ψυχῆν εὐρον Ἀριστοφάνους. Cuius meminisse videtur et Racinius versibus non optimis :

Les Vertus, qui dès lors suivirent leur exemple; Virent avec plaisir Que le cour de Louis était le plus beau temple Qu'elles pussent choisir.

(6) Id non satis accurate dictum. Oleastro enim qui ludis vicerant olympicis coronabantur, apio qui nemzsis; arundine alba juvenes Athenis.

(7) Melius transposuisset κατορθώμασι καὶ ἰσοῦσι, propter οὗς, ac praesertim propter sequens ἀνίκη, quod κατορθώμασι vix propriae jungitur.

(8) Dixit κλέος; οὐρανόμενης; ex veterum imitatione; sed κλέος; post κλέει non expectabatur.

(9) Locutio est notissima. Eumathius Hysmen. x, p. 398 : Τί μάτην ὁ πολὺς; ἄνθρωπος; ἐπὶ τὸ τοῦ Δαφνίου συντρέχεις βωμόν; καταδυσωπείς; τὸν ἐκπρόλον χρηροδοτεῖν; Codex 2897, τί; κατὰ δ., recte.

ὄνους καὶ εὐφημίαις αὐτὸν κυβαίνοντες καὶ ἰσθθόις Α καὶ οἷον ὀπῆρξαι σφίσι χαρίτων καὶ δωρεῶν κοινῆ τε τιμῆς τιμῶντες. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἱκανὸν εἶναι δοκεῖ, εἰ τὰ σφέτερα εὐ ἔχοι καὶ ἄριστα διοικοῖτο, τῆς δὲ γε τοῦ κοινου ἐδπραξίας καὶ βελτιώσεως οὐ πᾶν τοι μέλει σμικρὰ διανοοῦμένοις καὶ ταπεινὰ· τῷ δὲ δὴ κοινῷ ἡμῶν εὐεργέτη καὶ προμηθεὶ τοῦ μὴ καθέκαστου καὶ ἰδίου οὐ πᾶν τοι· μέλει, τοῦ δὲ κοινου καὶ καθόλου διαφερόντως μεμέληται, ὃ τοῦ καθόλου χάριτι τό τε καθέκαστον γίνεται που καὶ σώζεται, καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ εὐ εἶναι μεταλαγγάνει, ἐφ' ὅσον τοιοῦτω ὄντι αὐτῷ προσήκει. Νῦν δ' ἄλλην τινὰ προσελαν τῶν ὑπεροβίων (1) ἀρεΐται ἐν ἐξώρῳ καὶ ταῦτα σώματι καὶ ποικίλοις κατεργασμένῳ νοσήμασι (2), οὐχ ὅπως ἐνταῦθεν βέλτιον τὰ καθ' ἑαυτὸν εχοίη. Τίνος γὰρ αὐτῷ ἐπιδειτ (3), οὕτως ἀταρκεστάτῳ ὄντι, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπέρορων, καὶ τῆς ὕλικῃς ὑπεραναθεστηκῆτι ἡδὴ δυνάθος (4) καὶ τῶν τῆς ὕλης καὶ δόξης θελήτηρων καὶ ἡσόνων, οἷς σχεδὸν ἀπαξάπαντες κατακηλούμενοι παραμένουσι, μόνην εὐδαιμονίαν τὴν τούτων ἀπολαυσιν καὶ μακαριότητα λογιζόμενοι· ἀλλ' ἰδίοις ἰδρωσι καὶ πόνοις εὐμάριαν βλου ἐμπροῦντι τοῖς ἄλλοις καὶ παρουσίαν τῶν ἀνθρωπίνων καλῶν;

Ταῦτά τοι κοινήν ἴδει πάντας ἀντῷ καὶ μάλα ἐν δίκῃ εὐφημίαν προσάγειν καὶ χάριτας προθυμῶς ὁμολογεῖν, καὶ φθὰς ἐντιθέσθαι καὶ ἔμυνος ὡς οἶόν τι αὐτῷ προσήκουσας, καὶ Θεῷ ἐξεπίτηδες ὄναι, τῆς γε βιοτῆς αὐτοῦ εἴνεκα, καὶ τῆς ἐσχάτης δόξης καὶ θείας ὑπεροχῆς (5), ἥς ἡδὴ πολλὰκις βυσκανία ἐνίων διήμαρταν, ὡς ἂν ἡμῖν ἐπι πλείστον διαδῶῃ ὁ τοιοῦτος εὐεργέτης καὶ κτρωμῶν καὶ τῆς οἰκουμένης μέγιστος ἥλιος, ἐπείπερ ἄλλως αὐτὸν ἀτεχνῶς ὦν πᾶσιν ὑπῆρξε χαρίτων καὶ ὁσημέραι ὑπάρχει (6) ἐλευθερίας οὐχ οἶόν τε ἀμείβεσθαι. Καὶ με μὲθεις εἰσέσθε αὐτὸν οὕτως ἐπὶ ταῖς κοιναῖς εὐεργεσίαις ἐξαιρόντα τοῦ μερικοῦ καὶ καθέκαστου ὀλιγορηκέναι, ὑπεροβία καὶ ἀναληγιστῆ ἐνισχημένον τινί· οὕτε γὰρ τις ψάμμον θαλάττης, οὐτ' ἀστρα οὐρανοῦ, οὕτε τὰς πρὸς τοὺς καθέκαστον εὐεργεσίας αὐτοῦ ἐξαριθμῆσαι δύνησεται· ἀῆπουθεν ἐμπεδοῦσι τὸν λόγον σχεδὸν ἀπαξάπαντες Ἴταλοί, εὐφημοῦντες ὅσων

καὶ οἷον ὀπῆρξαι σφίσι χαρίτων καὶ δωρεῶν κοινῆ τε καὶ ἰδία ἐκάστω, τῆς αὐτοῦ πολλὰκις δεηθεῖσιν ἐπικουρίας καὶ ὠφελείας· ὦν τοὺς μὲν ἐκ παντίτων λαμπροὺς εἰργάσατο, τοὺς δ' ἀμαθεῖα ἐνισχημένους ἐσχάτῃ λογίως ἀναδέδειχε καὶ σοφοῦς διδαξάμενος· ἔστι δ' οὗς καὶ κινδυνεύοντα· ἀπολέσθαι, καὶ μὴν καὶ τὰ οικεῖα ἀδίκως ἀφαιρεθῆναι, τῶν ἐσχάτων κινδύνων καὶ τῆς δεινῆς πένιαις ἐξήρησασα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἕλληνας ἀνυμνοῦσιν ἐκασταχῆ περιφθόντες ὄσων καὶ οἷων πολλὰκις σφίσιν ὑπῆρξε χαρίτων, τῆς δεινῆς καταλεθσας σφῆς συμφορῆς καὶ τῆς ἀνυπιστοῦ δυστυχίας (εἰ μὴ τις πονηρῆς καὶ ἀγνώμονος εἴη προαιρέσειως, φύσει λαχὼν δυσκίλου καὶ μεμφιμοῖρου), τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὁσημέραι εὐεργετῶν καὶ τὰ οικεῖα φιλανθρωπικῶς κηγάζων. Πῶς δ' ἂν τις σωπῆ περιεῖς τὰς πρὸς τοὺς τῶν Ἑλλήνων ἠγεμόνας εὐεργεσίας αὐτοῦ, ἐλευκῶς τῆς πατρῆως ἐκπεπτωκῆτας εὐδαιμονίας, μὴ οὐχὶ ἀποκος εἶναι δόξει, ὦν πατήρ ὤφθη καὶ προμηθεὺς καὶ εὐεργέτης;

Καὶ τοι, εἰ τὸν Θεὸν τῆς εὐποιίας ἀνθρωποὶ θαυμάζουσι μάλιστα (ἐπὶ τούτῳ γὰρ οὐχ ἥμιστὰ πάντες αὐτὸν ἀνυμνοῦσι καὶ διαφερόντως θαυμάζουσι, δωτῆρα ἐσῶν (7) ἀνακαλοῦντες), οὕτοι δὲ ἐν τούτῳ πάντας παρήλασε τοὺς ἐφ' ἑαυτοῦ, πῶς οὐχὶ πάντων θεϊότερος ἀναδέδεικται τῆ τῆς θείας εὐποιίας μιμήσει, ὃ δὴ μόνον κοῖνον ἔργον ἰσχυοῖν ἀνθρωπος καὶ Θεὸς (8), καὶ δι' οὐ τις αὐτῷ συναφθῆναι οἶδες τε (9), οικειωθεῖς τῷ Θεῷ καὶ συναφθεῖς εὐδαιμόνως, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ Θεῷ συναπτεσθαι τῷ ἀκρῶς ἀγαθῷ καὶ ὀφίστω; Εἰ δὲ δὴ καὶ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν ἡ ἀγάπη, ἥ τὰ θεῖα διςχυρίζεται λόγια καὶ ὁ θεϊότατος Ἰησοῦ νόμος (10), τούτης δὴπου ἡ εὐποιία καρπός, ἣν δὴ μάλιστα κοῖνον ἔργον ἰσχυοῖν ἀνθρωποὶ καὶ Θεὸς, ὃ περιεσι τῆς ἀγάπης ἡ ἔρωτες, μᾶλλον δ' αὐταγάπη (11) καὶ ἔρωσ ἐστίν, ἥ διαβρῆθην αὐτὲς ἀποφαίνεσται. Ναὶ μὴ καὶ τῆς ἀβρῆτου φιλανθρωπίας ἐκείνης ἡ συνήχεται τὰ ἡμέτερα, πῶς οὐχ ὁ ταύτην κατωρθωκῶς οὐχὶ κἀκαίτης μεταλήψῃ, τῆ δράσει τῆς εὐποιίας τῆς θείας ἀγάπης μετασχηκῶς καὶ δι' αὐτῆς οικειωθεῖς τῷ Θεῷ

(1) Legatio indicari videtur qua functus est apud Fridericum imperatorem, ni serior innuatur legatio quam apud Ludovicum XI Galliarum regem ubiuit.

(2) Bessario, supra col. in epist. ad Andronicum Constantium, φαρμακευόμενον se exausat scribendi labore.

(3) Forsan tu del. Quæ mutatio sæpe facta fuit. Sed verbo ἐπιδειν non raro utitur.

(4) Id dictum est in tali oratione paulo eruditius e doctrina Pythagoræorum de numeris. Dicebant enim, teste Sexto Emp. 1, § 277, in principis τὸν μὴν τοῦ δρῶντος ἀτί.υ λόγον ἐπέχειν τὴν μονάδα, ὄν δὲ τῆς· παχουσης ὕλης τὴν δυάδα. Simplicius Eccl. tom. 1, p. 38, refert Pythagoram statuisse τῶν ἀρχῶν τὴν πᾶν μονάδα θεῶν καὶ τὰ γὰθον, τὴν δὲ ἀριστον δυάδα δαιμόνα καὶ τὸ καθόν, πρὶ ἣν ἐστὶ τὸ ὕλιχὸν πλῆθος· ubi Heeren. videndus.

(5) Dicitur Bessario a summi pontificatus spe excidisse post Pii II mortem, cum ipsi nocuisset vel nocuisse visis caset ejus in concilio admissio-nalis Purretas. Id forsam minuitur.

(6) Videtur deesse atque. Bessario etiam sic est locutus epist. ad Apostolum (supra) : Ὅτε γὰρ Ἄριστοτέλης οἷος τοσοῦτων ἡμῖν ἀγαθῶν ὑπάρξει.

(7) Homerea et Hesiodæa dictio.

(8) Pythagoræi, apud Anonymum De vita Pythag. p. 57, hominem se ipso meliorem fieri dicebant... ἐν τῷ εὐ ποιῶν· Θεοῦ γὰρ τοῦτο καὶ θείας μιμήσεως. Aristoteles epist. 3 : Οἱ πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τὴν εὐεργεσίαν Θεῷ ἰστίμῳν παρεσκευάσαν· codices 2551, 3054, ἰσῳμοῖον. Gregorius Naz. tom. II, p. 186 : Ἐ.ε.ρ. τῶν νόμις μιμείσθαι Θεόν· quem versum sibi pfo lemmate sumpsit Niceph. Basili-cas Prægynn. p. 442.

(9) Codex, οἶόν τε. Id si servabitur, τινὰ er. scribendum.

(10) Vid. Matth. xxi, 39, 40; Epist. ad Gal. v, 14; et Epist II ad Cor. xiii, 13 : Νῦν δὲ μένει π.ι.σ.ι.ς, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

(11) I JOH. iv, 8 : Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

καὶ συναφθεῖς εὐδαιμόνως, ὅ δὴ πέρας τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας· νενομίσται;

Εὐδαιμονοῦν τοίνυν αὐτὸς τυγχάνεις καὶ μακάριος, θεοῦτατι δέσποτα, τηλικαύτης εὐδαιμονίας μακαριῶς ἀξιώθεις καὶ τοῦ πᾶσιν ὀρακτοῦ τέλους τῆς ἀγάπης μετεσχηκῶς, ἣν δὴ κορωνίδα τῶν ἀρετῶν κεφάλαιόν τε καὶ τέλος οἱ δεινοὶ περὶ τὰ τοιαῦτα, ὧ; οἴσθα, διισχυρίζονται.

Ἄλλὰ γὰρ ἔλαθον ἑμαυτὸν μικρὸν ἐναλλάξας τὴν τῶν ἀρετῶν τάξιν, ἥς χρεῶν ἀντέχεσθαι πανταχῇ οἷς τι μέτεστιν ἐπιστήμης, καὶ λόγων ἐλευθερίων κατὰ τρόπον ἡμμένους. Οὐ μέντοι παρὰ τοῦτο ζημία τις ἔσται, ἀλλ' οὐδὲ φύσει; γε ὅπως οὖν ἐς τὴν τῷ λόγῳ προκειμένην ὑπόθεσιν. Διείκα γὰρ μάλα ὁ λόγος ἀνθέξεται τοῦ προσήκοντος καὶ τὰ οἰκεία, σὺν Θεῷ, ὡς οἶόν τε ἀνύσει προῖων ἐφεξῆς, καὶ τὴν εὐφημίαν ὡς οἶόν τε διὰ βραχείων ἀνύων, τὸ μῆκος ἐπι: τῶν καιρῶν ἀναθέμενος. Οὐκοῦν ἱέονοι προῶ καὶ τοῖς εἰρημένους τὰ ἐφεξῆς συναπτεῖν.

Ἄρ' οὖν οὕτως μὲν ἀγάπῃ καὶ εὐποίας ὁ θεοῦτατος ἡμῶν ἔχει δεσπότης, φρονήσεως; δὲ αὐτῷ ὅπως οὖν ἐπιδαί, ἡ δικαιοσύνης ἡ ἀνδρίας, ἡ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν; ἡ μετεσχηκε μὲν ὅτων, ἀμυδρῶς δὲ καὶ ἐπιπολαίως μετεσχηκεν, τῆ; αὐτῶν ἀπολειφθεῖς ἔξως; Πόθεν; ὅς γε οὕτω μὲν φρονήσεως τέτευχε θεῖα κοσμηθεῖς μοῖρα, ἐμπειρίᾳ δὲ ταύτην καὶ παιδαίᾳ παντοῖα ἐξήσκησε, καὶ μὴν καὶ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ καὶ θαυρία, ὡς πάντας ἐπ' αὐτῷ ἐκκατήτεσθαι καὶ θαυμάζει: ὡς ἐπὶ θαυμασίῳ ἀνδρὶ τοὺς εἰς λόγους ἰόντας αὐτῷ, βαίνοντας κατόπιν σῦτοῦ, καὶ μονονουχὶ χρησίμους οἴεσθαι τοὺς ἐκείθεν ἀναβλύζοντας λόγους, τὰ τε ἔντα διασαφούντος σοφώτατα καὶ δεινῶς τὸ μέλλον τεκμαιρομένου, τό τε πρακτέον ὑποδεικνύοντος καὶ ὡς οἶόν τε ἄριστα διατιθεμένου, καὶ νῦν μὲν ἐν βραχεὶ καὶ λακωνικῶς, νῦν δ' ἄττικῶς; σὺν εὐρολαῖ; ἢ περιεσταμένη ἀπαιτεῖ τῶν πραγμάτων ὑπόθεσις, λαμυρῶς ἀπηγγελμένη καὶ δεξιῶς, καὶ πολλὴν τὴν ἀπροβλεπτήν ἐπαγομένην, οὐκ ἐπὶ οἱ παραπολαύσα ἀμυθόντες καὶ χαρίτων μετασχεῖν τῶν ἀνισχυοσῶν ἐκείθεν, λήρον ἂν ἠγάσαντο δῆπουθεν Θεμιστοκλέα καὶ Περικλέα, Κίμωνά τε καὶ Μιλτιάδην, τοὺς τοσοῦτον ἐς δεῦρο ὑφ' Ἑλλήνων θαυμαζομένους; ἐπὶ φρονήσει τε καὶ εὐρολα καὶ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ.

Καίτοι Θεμιστοκλεῖ τῷ γενναίῳ οὐδαμοῦν θαύματος ἄξιον φαίνεται: εἰργασμένον, ὅτι μὴ ὁ χρησμός ἐκείνος οὐ ξυνῆκεν ὀξέως προσσχηῶν (1), καὶ ἄ; φασιν αὐτὸν πρὸς Πέρσας καὶ Λακεδαιμονίους πρ-

(1) Pyl. cum oraculum de mœnibus ligneis.

(2) Legationem Themistoclis ad Lacedaemonios, et qua arte eos eluserit, dum civis sui muros restituerint, narrat C. Nepos. — Codex τείλων, quasi librarius voluerit τοίλων scribere, quod de mœnibus urbis pravum esset et improprium. Pro en velim ἐπι: quæ præpositiones nonnunquam fuerunt permutatae.

(3) Xerxem certiozem dolo fecit Themistocles id agi, ut pons dissolveretur quem ille in Hellepontō fecerat: vide C. Nepotem.

(4) Gunt Bessarionis libri italico scripti titlli memorantur, significari videntur Latina ejus opera,

ἄσθεῦσαι πρεσβεία: ἐν τῇ τῶν τειχῶν οἰκοδομῇ (2) καὶ τῇ τῆς σχεδίας διαλύσει (3), καὶ ἄλλ' ἄττα τοιαῦτα περιγδόμενα· λόγου δὲ ἄξιον αὐτῷ σκέμμα, τὴν τε εὐμουσίαν αὐτοῦ ἐμφαίνον καὶ μεγαλόνοιαν καὶ δεινότητα καὶ τὴν ἀμφὶ λόγους καὶ σοφίαν ἀλκῆν, οὕτω ἤκουσται καταλείμεμένον.

Ταυτὶ δὲ φημί, οὐ τοὺς τῶν Ἑλλήνων κολούων δημαγωγούς, οἱ αἰοιδίμου εὐκλείας καὶ δόξης ἀχιράτου ἠξίλωνται καὶ τοσοῦτον ἐπ' ἀρετῇ καὶ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ ἤρανο κλέος, εὐεργέται κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀναδειχθέντες: μὴ οὕτω κακῶς γνώμης καὶ φρονήσεως; σχοίην· ἀλλ' ὡς πολὺ τι δὴ τὸ διάφορον τοῦ ἀνδρὸς; τοῦδὲ κάκεινων, εἰ τι κάμοι ἔξεστι διαίτην τουταῖν περὶ· εἰ γε χρὴ τὸν τοιοῦτον ἀνδρα ἀνακαλεῖν, ἀλλὰ μὴ ὑπερφυτὴ τινὰ φύσιν καὶ κρεῖττονα ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως καὶ τῶν εὐσεβοῦντων οὐχ ἤκιστα; τὰς ἀνθρωπείας κίτρας ἐνδιδυκνάει καὶ τὴν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ βιοτήν. Τῷ μὲν γὰρ Θεμιστοκλεῖ ὥνπερ ἑναγχοῦς ὁ λόγος; ἐμνήσθη κατῶρθεται μόνον· τῷ δὲ θεοσιτίῳ ἡμῶν ἤγεμόνι οὐ προσβείαι μόνον λαμπρῶς πολλάκις πεπύνηνται, ἀλλὰ καὶ συγγράμματα λόγους ἔξει, ἡ ἄλλον δὲ θαύματος καὶ ἐκπλήξεως Ἑλλήσι τε καὶ Ἰταλοῖς; (4), καταλείπεται (τῷ γὰρ περιῖντι τῆς εὐφύτας καὶ τῆς γνώμης τῷ περιττῷ κάκεινων ἐν βραχεὶ τὴν διάλεκτον περιεληφθῆ), τὴν τε τοῦ ἀνδρὸς ἐμφαίνοντα πολυμάθειαν καὶ δξύτητα καὶ τὴν ἀμφὶ λόγους καὶ φιλοσοφίαν γενναϊότητα καὶ ἀλκῆν· ἐν οἷς οἷός ἐστι ἔξεστι; τοῖς εὐμοιρηκόσιν ἐπιστήμης καὶ νοῦ ξυνίναει.

Ἄτεχνῶς γάρ, οἷον ὁ ἠρωϊκὸς ἵππος, κροαίνει (5) κατὰ πεδίου, καὶ τορὸν καὶ ἤδιστον ἀναβάλλεται παραπλησίως τῇ Ὀλυμπιακῇ σάλπιγγι, βεῖ δὲ οἶόν τις ἐνθουσιῶν, ποταμίῶν βευμάτων δίκην, ὥσπερ τις χρυσορρόας ὁ Νεῖλος (6) ἤτοι ἀργυροδίνης, ἡ Πακτωλὸς, σὺν γε χάρισιν ἀμηχάνοις καὶ ἀγλαῖα ἀττικίζούσῃ καὶ ἀπορρότῳς τερπούσῃ. Τὸ δὲ δὴ πυκνὸν καὶ ποικίλον τῶν ἐνοιῶν καὶ γλαφυρὸν καὶ ἠδὺ, ὧ γε μάλοστα συγγράμμασιν ἐπιδαί, ἐπικαιρότατα ταῖς τῶν χωρίων ἰδέαις, καλύμων (7) δίκην, οἷον ἀνίσχον καὶ εὐδαιμόνως ἐμπλημμυροῦν. Καί τις ἂν λόγων ἐπαλῶν ἐλευθερίων καὶ ἐπιστήμης κατὰ τρόπον ἡμμένους, μὴ οὐκ ἂν θαύματι ποιήσαιτο τὸν τοιοῦτον, καὶ εὐδαιμονα καὶ μακάριον ἠγηθεῖ τηλικαύτη κεκοσμημένον εὐδαιμονία; Δεῖσαν ἔῃ ποτε ἀπαντῆσαι, ἤτοι τὸ προκείμενον ἀποδείξει, ἢ ἐνοσῆναι ἐναντίοις λόγοις ὁμοσε ἰόντα, ἐν γε ταῖς τῶν ποικίλων ἐπιφοραῖς ἀποδείξεων πάντα

quorum recensum vide in Bibl. Gr. t. XI, p. 432.

(5) Respicit Il. ζ, 506: 'Ὡς δ' ἔτα τις στατὸς ἱππος . . . θεῖη πεδίῳ κροαίνων.

(6) Est in codice χρυσορράς. Nilum vocatum fuisse Chrysorrhœam me docuit Athenæus v, 36; cum nota Casauboni. Adjectivum ἀργυροδίνης nomen suum amisit, quod divinare jam non est facile: forsan Πηνειὸς, sui illo epitheto apud Homerum ornatur.

(7) Codex, καλύμων. Sunt καλύμων, rosarium, eisi ἐμπλημμ. ad pocula ducere videatur. Cæterum sententia est imperfecta, nisi ad participia ἐστὶ subaudiat, quod non est valde nitidum.

λόγον διαλυούσαι; δεινῶς, τοῖς τε οἰκείοις ἀμυνού-
σαις λόγοις γενναίως, καὶ ἀνδρείως ἐξανουούσαις
ἄπαρ προῖθετο τὴν ἀρχὴν, πάντας ἀτεχνῶς κατό-
πιν ἐξ τοῦς τε νῦν περιόντας καὶ τῶν πάλαι ἐνίους,
ἢ δισχυρίζονται ἐνίοι ὀγιῶς διαίτην τῶν τοιοῦτων
περὶ θανάμεινοι, τῆ τε ἀκροβεία καὶ τάξει καὶ τῷ
πλήθει τῶν ἀποδείξεων.

Τοῦτο μὲν οὖν ἐστὶν ἐν τῷ παρόντι, μὴ καὶ δόξω
τιοῖν ἐπὶ θεραπείᾳ τὰ τοιαῦτα ἐπανηρῆσθαι. Δέ-
δοικα δὲ μὴ, τὰ τοιαῦτα διεξιῶν καὶ ἀφελῶς οὕτως
συνείρων, τῆ περὶ τοῦς λόγους ἀδυνασίᾳ καθυβρίσω
τὸν ἄνθρωπον ὥστε μοι δοκῶ τὰ μὲν τοιαῦτα ἐν τῷ παρ-
όντι ἀναβεβλήσθαι, σχολῆς ἀτεχνῶς δεόμενα πλείονος
ἢ ἐν εἰ διδοίῃ Θεός, συστήσομαι, σχολῆς εὐμοι-
ρήσας ποτὲ, καὶ μικρὸν ἀνακτησάμενος ἐμαυτὸν
καὶ βασιῶς τοῦ τῆς λήθης με κατελιγηφότος δεινοῦ
νοσήματος καὶ μάλα πιέζοντος, ἄπαρ, ἐν τῆ φοβερᾷ
τοῦ ἔδου εἰρηκτῆ ἐπὶ πλείστον ποινηλατούμενος (61),
τῷ περιόντι τοῦ ἀχους καὶ τῆς λύπης ὁ τάλις ὑπέ-
στην, μονοουχὶ παραπληξίᾳ ἐάλωκώς καὶ καθάπαξ
παραφρονήσας.

Ταυτὶ μὲν οὖν ἐν τῷ παρόντι, ὡς παρὰ νοσηκο-
μουμένου καὶ σχεδὸν ἡμιθνήτος, αὐτοσχεδίως εἰρή-
σθω μοι ἔπι δὲ τὰ ἐξῆς τῆς εὐφρημίας ἴτεόν μοι.

Ὅπως μὲν οὖν φρονήσεως ἔχει σοφίας τε καὶ
φιλανθρωπίας ὁ θεϊότατος δεσπότης ἡμῶν ἐν ἐπι-
τόμῃ μοι ἤδη εἰρηται, τοῦ λόγου ἐπιτιγόμενου. Ἄλλ'
ἀμφὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχει δικαιοσύνης δ' αὖ περὶ
ἄρα τῶν πῶν πρωτείων παραχωρεῖ, ἢ ἡγεμόνων
κάλως, ἀρμονίαν τε πολιτείας καὶ δοτήρα (62) εἰ-
ρήνης καὶ πρόβειον εὐζωίας καὶ εὐμαρίας, καὶ
τοιαῦτα ἅτα πάντες ὀρίζονται; Ἄλλὰ μὴν κἀν
τούτῳ τίς αὐτοῦ δικαιοτέρος, ἢ αὐτῆς μᾶλλον ἀπρίξ
ἀντέχεται, ἡμῶν μὲν ὀσημέραι Θεῷ ἀπειδῶς καὶ
ἀσμένως, θύων δ' ἑαυτὸν (63), τὴν δὲ αἰνέσεως καὶ
ἀρετῆς παντοίας θυσίαν, σὺν γε καρδίᾳ συντετριμ-
μένην, πίπτει τε βεδαίᾳ, καὶ ἀταναί θεωρίᾳ τοῦ ὄν-
τως (64), ὁ δὲ κάλλιστον ἱερεῖον καὶ Θεῷ μάλιστα
φίλιον; Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ δικαιοσύνης μὲν κράτιστα,
ἢ προσήκει θεράποντι ἀποτινύναι Θεῷ καὶ πολι-
τεία καὶ φίλοις, ὁ δὲ ἀρετῆς παντοίας οἰκείων ἑαυ-
τὸν, ὡς οἶόν τε ἄνθρωπῳ, Θεῷ, κἀκ τῶν οἰκείων
ὀσημέραι ἀπειδέστατα θύων θυσίαν ἱερῶν τε καὶ
ἀκαπταν, ἢ ἢ ἢ θεωρίᾳ Θεοῦ συνίστησιν ἀτενῆ; καὶ
λόγων καὶ ποιημάτων αὐτοῦ κατάληψις καὶ προνοίας
ἀσφαλῶς νοουμένη καὶ ὡς οἶόν τε ἀξίως θαυματο-
μένη ὑπερ δὲ τῆς κοινῆς ὀφελείας καὶ σωτηρίας
τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα γενναίως ὀφίστασθαι ἅτα καὶ
οἷα αὐτὸς καθ' ἑκάστην διανένθησαι καὶ ποιεῖς, νῦν

μὲν συμβουλεύων προθύμως καὶ ἀριετα τὸ πρα-
κτέον ὑποτιθέμενος φρονίμως; καὶ ὀξέως; ἐξευρεθῆν
καὶ γλαφυρῶς ἐκτεθῆν καὶ Θεμιστοκλέους παντὸς
ὀξύτερον (65), νῦν δ' ἀναιρούμενος ἄπερορῆτος προ-
σβείας Ἰταλίας διεχούσας τοσοῦτον (66) ἰδίως δὲ ἑκα-
στον εὐ ποιεῖ καὶ ἀμύνειν κἀκ τῶν παρόντων ἐλευθε-
ρίως εὐεργετεῖν, μηδενὶ δὲ ἐπηρεάζειν τῶν ἀλλοτριῶν
ἐπιθυμοῦντα ὁ δὲ (67) ταῦτα καὶ τοιαῦτα αἰρούμενός
τε καὶ ὄρων πῶς οὐχὶ πᾶν εἶδος δικαιοσύνης κατώρ-
θωκε, θεοσεβῆς καὶ εὐδαιμων ἀναδειχθεῖς καὶ Θεῷ
συνημμένος κατακράτα; ἢ ἢ ἢ μόνην εὐδαιμονίαν καὶ
τῷ ὄντι μακαριότητα φαίην ἂν ἔγωγε τῶν ἀνθρω-
πίνων ψυχῶν, πρὸς ἢ ἄπαντα τὰ ἀνθρώπινα βέ-
πειν χρεῶν, καὶ ἢ ἄνευ ἑὺλα πάντα καὶ κούφη σκιά
καὶ ὄνειρων ἀπατηλότερα;

Εὐδαιμων τοίνυν αὐτὸς τυγχάνεις τῷ ὄντι, θεοί-
τατε δέσποτα, δικαιοσύνης πᾶν εἶδος; εὐδαιμόνως
κατωρθωκῶς καὶ μακαρίως ἐξησχηκῶς εὐμείνεια τοῦ
κρείττονος καὶ σπουδῆ θειοτέρᾳ καὶ φρονήσῃ με-
γαλογνώμονι; ἐξ ἢ καὶ δι' ἢ ὅσον ἔκ τινος βίξῃς
ἀρετῆς ἄπαν εἶδος ἀνίσχει, καὶ ἐκγίγεται κτώμενον
κερδαλέως, καὶ ἐνέμενον ἐπιδίδωσιν, ἐφ' οἷς Θεός
μάλιστα κωδαινόμενος ὑπεργάνυται καὶ ἀ.θρωποι
πάντες ὀμνοῦσιν πεξίοντες.

Εἴεν. Ἄρα οὖν φρονήσεως μὲν καὶ δικαιοσύνης
οὕτως; ἢ μὲν ὁ θεϊότατος ἔχει δεσπότης, ἀνδρίας δὲ
τῶν πῶν πρωτείων παραχωρεῖ, ἢ ἄνευ σχεδὸν ἀμυ-
δρὰ καὶ ἐξίτηλα πάντα, νοητῆς ἀλκῆς ἵσπερημένα
καὶ μονιμότητος; Ἄλλὰ ἂν τούτῳ τίς αὐτοῦ ἀν-
δριότερο; ἀναπέφηνε; ἢ ἢ ἢ μὲν εὐφύχως καὶ
ἀνδρικῶς; σὺν εὐχαριστίᾳ ἐνδ' ἔχει τὸσαῦτην καὶ τοι-
αύτην προσβολὴν νοσημάτων ἱκανῶν καὶ τὸν ἀδά-
μαντα κατεργάσασθαι καὶ τοῦ κωθεστηκῶτος; ἐκτεῆ-
σαι, μάλα φιλοσόφως τῷ ὄντι καὶ εὐφύχως διατιθέ-
μενος καὶ ἀξίως; τῆς προσοῦσης αὐτῷ φιλοσοφίας καὶ
γενναϊότητος, πόνους δὲ σκληροῖς; συνεχῶς ὀμιλῶν
ὀσημέραι καὶ μηδένα ὀπολογιζόμενος κίθδον καὶ
πάντα γενναίως ὀφιστάμενος κἀμάτων καὶ τάλαι-
τωρίαν ὀπὲρ τῆς κοινῆς ὀφελείας καὶ βελτιώσεως,
καὶ τοῦ Χριστιανοῖς συνοίσοντος καὶ λυσιτελήσοντος
πᾶσι; μακροθύμως δὲ φέρων καὶ ἀνεγόμενος σὺν
πράτῃ φιλοσόφῳ, τηλικούτῳ γε προσηκούσῃ, τὰς
ἐνίων ἀνερμοστίας καὶ βασκίας; καὶ βλαστημίας,
πᾶν ἀναίδη καταχωμένα; αὐτοῦ καὶ μάλα ἀσί-
μμως προστριβομένας, κῶρων ταῦτα; λογιζόμενος
δὲ γγμματα φιλοσόφως, λήρου; τε καὶ ὀθλους κωκεδαί-
μονος διανοεῖς; ὀλακῆς τε κωνιδίου Μελιταίου βιβ-
ζοντος; καὶ φιλοσοφίας γυμνάσιον, οἷα φασὶ καὶ
Σωκράτην, Περικλέα τε (68) καὶ Εὐκλείδη (69), καὶ

(61) Qua de re multa in præcedenti epistola con-
questus fuit.

(62) An δότεραν? potest tamen δοτήρα vel de τῆ
δικαιοσύνη locum tueri.

(63) Gregorius Naz. Or. xxii, p. 598, de Elea-
zaro: Προθύμωμένος τοῦ λαοῦ καὶ προσεχόμενος,
νῦν δὲ καὶ τελειώτατον θῦμα προσάγων ἑαυτὸν τῷ
Θεῷ.

(64) Porphyrius De abst. i, 29: Τὰ περὶ τῶν
ὄντων ὄντων ὀπι nota Valentini. Idem i, 53, p. 90:
Πρὸς τὸ ὄντως ὄν δάθεσις; τῆς διανοίας.

(65) Vid. Georg. Cypr. in Proverbiis πατρ. t.
CXLII.

(66) De Bessarione legato cf. supra col. 733. n. 43.

(67) Valde est ἀνακόλουθος ῥῆσις ἢ τοῖς.

(68) Dicebat enim Socrates Xanthippen se, habere
domi γυμνάσιον καὶ παλαίστραν φιλοσοφίας; verba
sunt Joannis Chrysost. apud Menag. ad Diog.
Laert. ii, 37. Ac Pericles patientissime per inte-
gram diei spatium hominis eujusdam contumelias
tulit, ὀπως αὐτῷ μὴ διαφθαρεῖ τὸ πρὸς φιλοσοφίαν
γυμνάσιον, Basiliius ait Homil. ad juven. § 12.

69) Socratis, Periclis et Euclidis Megarici simul

πολλούς ἄλλους τῶν ἡρώων ἐκείνων, ποιῆσαι ἀπα-
θειῆς καὶ ἐπιεικεῖς ἡγλασιμένους, μεγαλοπρεπεῖα τε
καὶ πραότητι καὶ τῇ πρὸς τὰς ἐπιχειρίας καὶ βλασ-
φημίας δυσκίνησι καὶ κάρτερῳ. Βεβαιοὶ μοι τὰ
εἰρημῆνα ἔ πάντες Ἰσαῖν εὐφημοῦντες, καὶ οὐχ
ἤμισα τούτων οὐδ' ἐναγχος ὁ λόγος ἐμνήσθη, τὴν τοῦ
ἀνδρὸς ἐπιεικειαν καὶ μακροθυμίαν ὁμῶν καὶ ὡς
εἰκὸς τοῖς ἐπαίνουσι ἀγάλλων καὶ πρὸς πάντα διεξ-
ιῶν, καὶ διαρβήσθην κηρύττων, πλειονὰς αὐτοῦ τῆς
ἀρετῆς ἐξαρτώμενος ἔραστα; τε καὶ θαυμαστάς,
τὴν τε εὐφημίαν καὶ τοὺς ἐπαίνους ἐκείνων, καὶ
παράδειγμα προτιθεὶς εὐδαίμονο; βίου καὶ σώφρο-
νος, καὶ τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοι; καὶ μακαρίοις ἀν-
δράσιν ἐγκρίων.

Ἄλλὰ μήποτε τὰ μὲν ἄλλα πλεονεκτήματα καὶ
τὰς ἀρετὰς ἐπιμελὲς αὐτῷ ἐγένετο κατορθῶσαι, σω-
φροσύνη; δὲ πη καὶ κοσμιότητος ὀλιγώρησε τῆς ἀν-
θρωπίνου (70) μάλιστα προσηκούσης ἢ περιελάττει
μὲν κἀκείνην, ἀμυδρῶς δ' αὐτῆς μετέσχεν, ὡσπερ
τοὺς πολλοὺς ὀρωμέν ποιούντας; τῶν γε νῦν περιόν-
των καὶ μέγα φρονούντων ἐπ' ἀρετῇ, οἱ πάντας βρ-
δῆως κολουοῦσιν, ὑπερηφανί; ἐνισχημένοι; δεινῇ καὶ
ἀμβλυπίῳ, τοῦ γῶναϊ σφᾶς αὐτοῦς ἀξιοῦν; Ἄλλὰ
κἀν τούτῳ τί; μᾶλλον αὐτοῦ ἐπιμελὲς ἐγένετο κο-
σμιότητα κτήσασθαι, ἐλευθεριότητά τε καὶ μετριό-
τητα. ἀκρασίας πάσης ὑπεριδόντι, τῶν τε τῆς ὕλης
θελητῶν καὶ ἡδονῶν καὶ τῆς ἀβρῆτου γοητείας
καὶ τῶν ἰύγγων αὐτῆς. ἐφ' οἷς οἱ πλείους ἐπτόνηται
καὶ προστετήχασι κεχνηότες, μόνην εὐδαιμονίαν τὴν
τούτων ἀπλάσων λογίζόμενοι, τὰ δ' ἄλλα πάντα
κούφην σκιά; ; Τί; δ' οὕτως ἐμέλησε μετριότητος,
τύφου παντός καὶ δόξης ὑπεριδόντι; κενῆς, ὑπὲρ ἧς
ἐνοι; πάντο; τοῦ εὐ ἔχοντος ἀπηνέχθησαν καὶ πλείω
ἄττα παρὰ τὸ δέον διανοοῦνται; καὶ λέγουσι καὶ
ποιοῦσι, βαίνοντας κατόπιν σκιάς ἢ μεθέποντες αὐ-
τὴν σφαλερῶς, ἄλλοτε ἄλλης δοκούσης καὶ τοῦς τε-
τηκότας; αὐτῇ βρδῶ; ; ἐξακατώσης;

Ἐλευθεριότητος; δὲ πέρι; ἀρκεῖσι; δὴ πούθεν ὦν ἐν
τοῖς ἀνω λόγοις ἐμνήσθη, τοῦ λόγου ἀρχόμενος; καὶ
τοῖς ἐγκωμίοις ἐπιχειρῶν.

Ἀρετῆς μὲν οὖν πέρι; οὕτως ἡμῖν ἄ θεϊότατος
ἔχει δεσπότης; τῷ ὄντι. Καίτοι; μυρία τοῦ ἀνδρὸς
παρήκα; πλεονεκτήματα, ἀτεχνῶς τὸν ἀνδρα; ἡδίκη-
κῶς, καὶ σωπῆ; παρεικῶς τὰ μεγάλα, τοῦ τε λόγου
σπαύδοντος ἤδη καὶ τῆς ἀλκῆς ἐπιλειοπιίας με τῷ
περιόντι; τῆς ἀθνεσίας. Κἀκεῖνο μέντοι, καὶ οὕτως
ἔχων, τοῖς εἰρημῆνοῖς προσθήσω; πλείστην ὄσσην ὄσον
τῷ ἀνδρὶ; εὐκλειαν. Τί; δὴ τοῦτό; ἐστιν; Ὅρων; τοιγαρ-
οῦν τὴν σοφίαν καὶ τὴν τῶν λόγων τέχνην ἐπιλελοι-
πίαν σχεδὸν τὸ Ἑλληνικὸν φύλον καὶ μονουοχι; κιν-
δυνεύουσαν τὸ παράπαν ἀποσβεσθῆναι τῇ κατελι-

meminit, eos ob summam patientiam laudans, Ba-
silius ibid. ; inde profecit Gregorius.

(70) Excidiisse videtur articulus, sic : Τῆς τοῖς ἀν-
θρωπίνου;. Soni similitudo omittendi causa fuerit.
Salem τῆς ἀbeat in τοῖς.

(71) Venetia. De Bessarionis bibliotheca vide
supra col. 701.

(72) Codex, παρ' ἧ. — Forsan θαμίζουσιν, quod

φύλα; σῶς ἀποβρῆτω; καὶ δεινῇ εὐμορφῳ, ἧτις ἀρθην
ἅπαντα ἀνέτρεψε καὶ διεφθερε; καθάπαξ ἐξαφανί-
σασα; καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν κατενεχθῆναι συνήλασῳ, τί
διανοοῖται; καὶ τί; ποιεῖ; Βουλὴν ἐντεθῶμῆται; συνετὴν
καὶ τῆς αὐτοῦ θεϊότητος καὶ μεγαλονοίας ἀξίαν,
προσθεῖν δ' ἂν καὶ τῆς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ βα-
σιλειον γένος στοργῆς, ὡσπερ; θεός; τε καὶ φύσις; καὶ
προσφαισις; εὐγενῆς γενῶν ἀπάντων θεϊότερον ἀνα-
ξέδειχεν ἀντικρυς, μόνων τὰ πάντων γενῶν. ἀτεχνῶς
ὡπὲρ; πάντα κεκτημένον πλεονεκτήματα τὴν τε ἐβ-
ρῆτον καλοκαγαθίαν, ὡσπερ; που καὶ τῆς ἐρη; τῶν
πάλαι; σοφῶν, διεξιῶν οὐτώσῳ. εἰ δὲ ἡ βάρβαρος
διαφέρει; ταῖς εὐκαρπίαις, πλεονεκτεῖ; μὲν ταῖς τρο-
φαῖς, ἐλαττοῦται; δὲ τοῖς τροφόμενοις. μόνῃ γὰρ ἡ
Ἑλλὰς ἀκριβῶς ἀνθρωπογονεῖ, φυτὴν οὐράνιον καὶ
βλάστημα; θεῖον, ἡκριβωμένον λογισμῶν ἀποτίκτουσα
καὶ οἰκισοῦμενον ἐπιστημῆ; . τὸ δὲ αἰτιον. λεπτότητι
ἀέρος; ἢ διάνοια; πέφυκεν ἀκονᾶσθαι. διὸ; καὶ Ἡρά-
κλειτος; οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φησι;. Ἀεπτη; ξηρῆ; ψυχῆ
σοφωτάτη; τε καὶ ἀρίστη;. εἰ κἀν; τινες; νῦν αὐτὸ; ἀφει-
δῶς; κολουοῦσιν; τολμῶσι; τῷ περιόντι; τῆς βασκανίας
καὶ; πονηρίας;.

Βουλὴν; τοῦτον; λελόγισται; θαυμασίαν; καὶ; πολλῶν
ἐπαίνων; ἀξίαν, βιβλιοθήκην; ποιῆσαι; βιβλίους; παν-
τοῖς; ἐμυβελημένην Ἑλληνικοῖς;. ὁ δὲ; καὶ; ἐξήνυσε
τυχῇ; ἀγαθῇ, ἐν; τῇ; τῶν; πόλεων; λαμπροτάτῃ; τῆς
Ἰταλίας; ἐξαρτώσας; αὐτὴν (71), παρ' ἧν; μᾶλλον; θαυμά-
ζουσιν (72). Ἑλληνας; μεθόριον; οἶον; οὖσαν; Ἰταλίας; καὶ
Ἀσιάτιδος, μυρίους; ὑποστάς; πόνοους; καὶ; δαπάνην
οὐδ' ἔστιν; εἰπεῖν; ὁπόσσην; χρημάτων;. Καὶ; νῦν; ἔξεστι;
τοῖς; αἰρουμένοις; καὶ; δυναμένοις; ἐντυγχάνειν; αὐ-
τοῖς; (73) τῆς; ἐκείθεν; ὠφελείας; ἐπαπολαύειν, καὶ; μετὰ
βραστῶνης; τρυφᾶν; καὶ; ἀνειμένως; τὸν; βίον; διεξίταει,
τῆς; ἀκηράτου; θεῖνης; ἐκείνης; ἐπαπολαύουσιν;. ἄσυ-
λον (74) θησαυρὸν; ὄντα, κειμήλια; ἱερὰ, παρᾶδδισσον
λογικῶν; ἄνθεσι; κομῶντα; παντοίας; σοφίας, τρυφῆν
χαρίτων, πηγὴν; λαμυρᾶν, φῶς; ἐπέραστον, τὴν; τε
κεκτημένην; τὸν; τοιοῦτον; θησαυρὸν; πόλιν; κοσμοῦντα
τῷ; ὄντι; καὶ; πρὸ; αὐτῆς; τὸν; αἰτιον; τοῦ; τοσοῦτου; καὶ
τοιοῦτου; καλοῦ;. ἐφ' ᾧ; τὸν; ἀνδρα; ἔγωγε; μέγιστα; ἐν
θαύματι; ποιεῖσθαι; οὐδέποτε; παύσομαι, καὶ; χάριτες;
αὐτῷ; διαβρῆσθην; ὁμολογεῖν; τοσοῦτου; καὶ; το; οὔτου
καλοῦ; γεγονότι; προσξίνω;. ὦν; γένοιτό; ποτε; καὶ;
παιδαγωγῶ; ἀξιος;, σοφίας; ἐλαωκότες; ἱμέρω;, ἧς; γε
οὐθ' ἦκεν; οὐθ' ἤξει; ποτὲ; θεῶδεν; ἐ; ἀνθρώπου; ἀτεχνῶς;
τοῦ; τοσοῦτου; καλοῦ, ὡς; ἂν; μὴ; παντάκασι;ν; οὐχοῖτο
τὸ; τῆς; Ἑλληνίδος; σοφίας; θεσπέσιον; καὶ; θεϊότατον;
χρῆμα;.

Τοῦτο; μὲν; οὖν; τοιοῦτον; ἐξείργασται; αὐτῷ;. κἀ-
κεῖνο; δὲ; οὐ; βρδῖον; σωπῆ; περιέταει;. ἀδικῆσω; γὰρ; τὸν
ἀνδρα; περιφανῶς, τὸ; τοιοῦτον; οὐκ; ἐπιταῖς; καὶ; τοῖς;

secure potuissem recipere

(73) Ἀν; αὐτῆς; ?

(74) Qui sequuntur accusativi non habent unde
pendeant. Et infra in κοσμοῦντα non est syntaxis.
Vel librarius suas partes egit pessime, vel auctor
sibi ipse defuit, et quae effuderat non potuit serius
emendare.

ειρημένους ἐπέεας. Ἄλλὰ μοι συγγνοίεν οἱ; γε οὐδ' ἄκριτόμυθος (81) σοφιστῆς καθικέσθαι, πάντα τρόπον πάνυ τοι τὰ τοιαῦτα ἀρέσκει.

Ὁδὲ Καππαδοκία ἦδη φέρεται τέρπει (75) μόνον, ἀλλ' οὐχ ἦτον καὶ Κρήτη νῆσος, ἐξ ἧς δὴ καὶ τὶς πρῶην ἀνέσχεν ἀνὴρ (78), εἰ τι δεῖ τὸν τοιοῦτον ἀνδρὰ καλεῖν, ἀλλὰ μὴ Στραβιάδην ἢ Θεοσίτην τινὰ ἐπιλήθρονα (77) καὶ βραδὺν, καὶ μέγα εὐθηκίως ἐπὶ σοφίᾳ φρονούντα καὶ ἐρυγγάνοντα· ὧ δὲ ἄλλα τε γελοῖως διενανθῆται καὶ θρασύως τετόλμηται, καὶ μὴ τὸ κατὰ τοῦ Πλάτωνος γελοῖότατον καὶ θρασύτατον σέμμα, ἐνθα σύγκρισιν (78) μὲν δὴ τινα ἐπαγγέλλεται Ἀριστοτέλους ποιῆσαι καὶ Πλάτωνος ὁ χρηστός οὗτος, τοῦ βιβλίου ἀρχόμενος· τοσοῦτον αὐτῷ ὑπερηφανίας καὶ θρασύτητος· μέτεστι· βραχὺ δὲ τοῦ λόγου προκακοφῶς, τοῦ μὲν αὐτῷ προκαιμένου σκοποῦ ἐπιλέλησται τὸ παράπαν, Πλάτωνι δὲ τῷ κλεινῷ ἱταμώτατα ἐπιφέσται, ὡσπερ τις πάλαι ὄδινον τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς βλασφημίας, βέλλων αὐτὸν ἀπειδῶς τοῖς ἐνεῖδεισι καὶ ταῖς ἐκ τοῦ Κότυος (79) κλύωνων λοιδορίαις, πᾶν κέντρον ἀκολάστου γλώττης ἤρμενος, καὶ πᾶσιν ἀναίδην ὑποσιθίμενος φεύγειν οἶόν τινα κῆρα τὸν ἀνδρὰ. Ἄπαντῆσαι δὲ γε τοῖς ἀδαμαντίνους λίθοις; ἐκείνου καὶ ταῖς δειναῖς ἀνάγκαις καὶ κρατεραῖς ἀποδείξεσιν οὐτε πῶ ἐτόλμησεν ἀντιπρῶς, καίτοι θρασύτατος; ὦν καὶ ἀπεριμερήνως ἐμῶν, καὶ κρόταλον ἀτεχνῶς, καὶ κορυζῆς καὶ λέμφου ἀνάμεστος, ὀδῶ; ὦ; οἶμαι, τολμήσει γρύξαι ποτὲ, ἀμαθίᾳ ἐνοσημένους δεῖν καὶ ἀμβλυωπίᾳ καὶ εὐθηλαῖ. Αὐχεῖ μόντοι πάνυ γελοῖος; καὶ σεσηρότατος, ὅλον ὁ Θεοσίτης ἐκείνος; καὶ μέγα φρονεῖ, καὶ βρεθυόυεται, οἶόν τις ταῶς περιαιθρῶν ἐαυτὸν ἐπὶ τῷ τῶν ὕδρευων ἐκείνων καὶ λοιδορίων σμήναι, ἃς αὐτῷ προσῆκε μᾶλλον ἐπενεχθείσας ἀκούσαι σχετικῶς κυπτάζοντι, πάνυ προσηκούσας τοιοῦτον ὄντι, ἢ Πλάτωνι τῷ γενναίῳ καὶ κλεινῷ φιλοσόφῳ, ὃς ἡμῖν τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων ὑπῆρξε καλῶν, κοινὸς εὐεργέτης τῷ ὄντι ἀναφανείς, ὕψηλῆς τε τῶν καλῶν καὶ τιμίῳν, καὶ φιλοσοφίας καὶ λόγων τέχνης ἐλευθερίων ἡγεμῶν καὶ διδάσκαλος· ὃν τῆς μεγαλοκείας καὶ εὐφυίας καὶ τῆς ἀρρήτου καλλιβήρησούνης τίς ἂν ἀξίως ὀνήσῃ; Τῷ ὄντι γὰρ ὁ ἀνὴρ οὐτοσοῦ τὰ πάντων φιλοσόφων καὶ ῥητόρων πλεονεκτήματα κατωρθωκῶς περιεῖληψε, θείας μοίρας ἀξιώθηκε.

Τοῦτου τοίνυν τοιοῦτου ὄντος ἐτόλμησε τὸ κεντρότυπον ἀνθρώπιον τότε, ὁ Βακχασέληνος (80) καὶ

ἀκριτόμυθος (81) σοφιστῆς καθικέσθαι, πάντα τρόπον τὸν τοιοῦτον ἀνδρὰ κολούων καὶ τοῖς ἀκολάστοις σκώμμασι χραίνων, Τί οὖν ὁ θεοσίτατος ἡμῶν ἡγεμῶν; Ὁὐκ ἠνέσχετο τῆς τοσαύτης κακοηθείας καὶ μανίας τοῦ καθάρματος τουτουῦ, καὶ τυφογέροντος ἀναρμώστου (82), καὶ φολοῦ (83) ἀνθρωπίσκου· καὶ ἐντυχῶν αὐτοῦ τῷ σκαϊοτάτῳ ἐκείνῳ σέμματι καὶ τῆς ἀναρμωστίας τῷ σύρραξι, τὸ μὲν ἐξελέγχει πάντα καὶ ἀνατρέψαι περιεργον ἡγήσατο νενηφῶτος; προσβαλὼν δὲ γε αὐτοῦ τοῖς καιριωτάτοις χωρίοις, δεινῶς ἐξελέγχει (84) καὶ καταβάλλει τουτουῦ τὸν κενδρὸν σοφιστῆν, πάλιν αὐτὸν ἀπειδῶς τοῖς συλλογισμοῖς καὶ ταῖς δειναῖς τῶν λόγων καὶ κρατεραῖς ἀνάγκαις καὶ ἀποδείξεσι, τῷ τε Πλάτωνι ἀξίως; αὐτοῦ ξυνιστόμενος καὶ τῇ ἱερᾷ ἀληθείᾳ γενναίως· ἐν οἷς οἶός ἐστι τὴν τε τάξιν καὶ θεωρίαν ταῖς τε γλαφυραῖς καὶ δειναῖς ἀποδείξεσιν, ἐφ' οἷς συγγράμματα τίθησι καὶ κοσμηται, οὐκ ἐμὸν ἐστιν ἀτεχνῶς; ἐκινεῖν, ἀλλὰ τοῖς (85) οἷος αὐτὸς τυγχάνει θεῖα μοίρα κακοσημένους. Ἐμοὶ δὲ, καὶ τοῖς θεοκόσιν ἱμοῖ, ἐκπλήττεσθαι καὶ θαυμάζειν τοὺς τρωϊκοὺς μόνον προσῆκει καὶ εὐδαίμονας ἡγεῖσθαι, τοσοῦτον λελεῖμμένῳ τῆς τοιαύτης εὐδαιμονίας.

Τοσοῦτον μόντοι ἐν τῷ παρίντι τολμήσας ὁ λόγος ἐρεῖ ὡς δὴ πλείω ἄττα τῶν ἀπορρήτων ἐγκατέμειρε τοῖς εἰρημένοις, δευρὶ ἀναπτύσσων καὶ διαρθρῶν τὰ καὶ τοῖς ἰλλογιμωτάτοις πρῶην δοκούντα ἀσαφῆ καὶ ἐμβόλητα, μᾶλλον δ' ἀκατάληπτα καὶ ἀπορρήτα, ὅλον ἐνθους γινόμενος; ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ περιβολαῖς τῶν λόγων ἐκείνων καὶ ταῖς κρατεραῖς ἀποδείξεσι τεθηγμένως ἀπηγγελέμεναι; καὶ τοὺς ἐναντίους; λόγου; θαυμαστικῶς ἀνατρεπούσας. Ἐφ' οἷς γε ἐγωγε τὸν ἀνδρὰ, καίτοι καὶ πρῶην μὴ πάνυ ἀγνοῶν, νῦν μοι ἐπιστοὶ μᾶλλον ἐκπλήττεσθαι καὶ θαυμάζειν ἐκτόπως, τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων ὑπέρξαντα τοῖς Ἑλληνιστῶν ἀγαθῶν, καὶ καλῶν τῶν οἰκείων μεταδεδοκῶτα ἐλευθερίως. Καὶ ἄττα πόνῳ πολλῷ, θεωρίᾳ τε ἀτανεῖ, δι' ἐαυτοῦ κατελήψε μάλιστα, τῆς φιλανθρωπίας τῷ παρίντι καὶ τοῖς φίλοις δεῖν ψῆθη κοινώσασθαι Ἑλλησι, τῆς αὐτῶν κηδόμενος ὠφέλειαν καὶ ἐπιδόσεως. Ἴταλοι δὲ ταῦτα εἰς τὴν σφετέραν μετηνηχότες διδάσκον (86), ἐκπλήττονται καὶ θαυμάζουσι, καὶ τοῖς τῶν παλαιῶν ἐγκρίνουσιν, Ἀριστοτέλους φημι καὶ Πλάτωνος, καὶ τοῖς κατ' αὐτούς παλαιοῖς; τε καὶ μακαρίοις ἀνδράσιν· ἔνθεν τοι καὶ τινα; τό-

(75) De Africa quidem novi quod proverbialiter dicebant, Ἀστ φέρεται τὴ Διδύη κακῶν, ut est ex Aristotele apud Zenob., II, 51, cum Schotto; Diogenian., I, 68; Suidam Adag. I, 54; Nicephor. Gregoriam Epistola ad Chrysoloram, cujus hoc est initium, Τὴν μὲν παρομιάν, Ἀστ τὴ Διδύη. Memini et ad id proverbium (de quo adit Erasmus. Adag. III, 7, 10; Schæler. ad Gnom. p. 279) allusisse videri Puellum de dæmon. pag. 26 hacce sententia: "Ατοπα... πολλά καὶ τῶν ἀμφὶ Διδύη καὶ Σύρτιν ἰστέρηται· indeque illustranda sunt Veturii verba Guedello scribentis: « L'Afrique ne m'a rien fait voir de plus nouveau que vos ouvrages. » Sed de Cappadocia monstris nihil comperit habeo. Fuit tamen quod huc faciat adagium, Καππαδοκας, Κἄρις, Κίτικας, τρία κάππα κάκιστα· vide Voss. ad Catullum, p. 34; Zeibich. diss. de Tarso, § 1;

Erasm. Adag. III, 6, 82.

(76) Georgius, Trapezuntinus cognomine, patria Cretensis.

(77) Strepsiadēs in Nubibus ait esse ἐπιλήθρονα πάνυ.

(78) Cf. Allat. de Georg. p. 378.

(79) Sic alios esse locutos non memini. Fuit Cotty obsceus deaster; fuerunt et eo nomine Thracæ.

(80) Strepsiadis est epithetum, Nub. 397.

(81) Thersidis est epithetum, II, B, 246.

(82) Τυφογέρον εἰ κἀναρμωστός; in Nub. 906.

(83) Φολός ἐστιν Thersites ille, II, B, 217.

(84) Libris IV: Contra calumniam Platonis.

(85) Αἴ ἄλλὰ τοῖς ἐξεστὶν οἷος...? Conf. col. 736 B.

(86) Non Italicam versionem intelligam, sed Latinam.

πους αὐτοῦ τεχνασάμενοι πλείω ἄττα βράβως ἀντι-
 γεγράφαι, καὶ νῦν δὴ πούτοι καὶ νέον τὸ βραδίουρ-
 γημα, εὐποιοὶ τιοὶ καὶ ἀφραγίσιν ἐν ἀκαρεῖ ὀλόγρα-
 φον βιβλίον (87)· τοσοῦτον πάντες τούτου ἐξεκαύθησαν
 τοῦ βιβλίου.

Ἐγὼ δὲ καὶ χάριτας οἶδα καὶ εἶσομαι διὰ βίου τῆ
 κωμικῆ ἐκείνῳ καὶ κενῶ σοφιστῆ, ὃς ἡμῖν ἀγαθοῦ
 τηλικούτου γέγονε πρόξενος, παρανοήσας τὸν θησαυ-
 ρὸν καὶ τὸ φῶς ὑποβείβας· Ἄλλὰ μοι εἴη ποτὲ καὶ
 αὐτῷ ἀποδύσασθαι πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ μὴ λοιδό-
 ρις, ὡσπερ αὐτοὺς, ἀλλὰ λόγους αὐτῷ ἐπαφείναι
 καιριώτατα· νύττοντας καὶ ἀτρέστως ὁμῶς ἰόντας
 (οὐ γὰρ γοργοῦς αὐτὸν καὶ ἡμεῖς, ἀλλὰ μῦρμους
 ἡγήσόμεθα κάρτα παιδί· ἄττα δεδίττεσθαι δυναμέ-
 νης), εἰ καὶ δίκας τῆς προκετείας καὶ δαινῆς μανίας
 ἦδη ἀπέτισε.

Ταυτὶ μὲν οὖν μοι ἐν τῷ παρόντι ἀφοσιούσθω τῷ
 ἐμῷ ἡγεμόνι καὶ εὐεργετῇ, οἷόν τινα εἴωστρα καὶ
 χαριετήρια τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν δεινῶν, οὐχ οἷα
 προσήκει αὐτῷ, ἀλλ' οἷα εἰκὸς ἐκ τοιοῦτου ὡσπερ
 ἐπανελθόντα προσαγορεύοντι (88). Πίπειθα γὰρ σε οὖν
 Θεῶν ἐβρωμένον καὶ εὐτυχῶς ἐπανήξειν αὐτίκα μάλα.
 Ταῦτά τοι σε καὶ ὡς παρόντα προσαγορεύω, καὶ
 μονουχι γαννύμενος προσκυνῶ τὰς ἱεράς ἐκείνας
 χεῖρας, καὶ τοὺς πόδας σεβασμένως καταφιλῶ (89)·
 εἰσαυθίς δέ γε, Θεοῦ διδόντο, τελεωτέρων σοὶ τὴν
 εὐφημίαν ξυμβεῖναι παρράσομαι, μικρὸν ἀνενεγκῶν
 καὶ βράσας τῆς πειζούσης με ταυτησί ἀσθενείας καὶ
 δεινῆς ἀμβλυωπίας· καὶ λήθης, ἃ μοι δεινῶς ἐπισεί-
 φησε ἐν τοῖς σκοτεινοῖς καὶ φρικτοῖς τοῦ ἔθους ἐκεί-
 νοις ἐγκατορωρυγμένῳ κευθμῶσι, τῶν γέ σοι προσ-
 ὄντων πλειονοτημάτων τῶν τῷ ὄντι μεγάλων καὶ
 οὐρανῶν ἕκαστον ἐφεξῆς εὐφημῶν καὶ τοῖς ἐπεινοῖς,
 ὡς οἷόν τε, ἀγάλων, εἰ καὶ μηδέποτε δυνησοίμην
 τῆς ἀξίας ἐφικέσθαι, περιφανῶς τοσοῦτον λελειμμέ-
 γος τοῦ τὰ τοιαῦτα ἀξίως ἐπαινεῖν δύνασθαι καὶ λό-
 γους ἐξευρίσκειν καὶ συντιθέναι ἀνδράσι τοιοῦτοις
 προσήκοντας. Θεῶν μόντοι καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν φίλιον.
 Ἄλλὰ μοι εἴη σε τούτοις εὐμενῇ καὶ ὡσαν ἐντυ-
 χόντα μῆνιν πᾶσαν τῆς ψυχῆς ἐξαλείψαι καὶ καθά-
 παξ ἐξαφανίσαι, ὡς ἂν σου κἄν τούτῳ φανεῖται λαμ-
 πρότερον τὸ τῆς ἀκαθείας παρὶν καὶ τὸ θεοεικελον
 ἦθος καὶ ἡ πᾶσιν ὀνομυμένη μεγαλοκρέπεια καὶ
 φιλανθρωπία, οἷς Θεὸς μάλιστα χαίρει καὶ ἀνθρω-
 ποι πάντες θαυμάζοντες ὑπερέχοντα. Συγγνώμης δέ

Α μοι, εἰ ποι (90) τοῦ δέοντος ἦτο· ἢ ἀφείδωτερον εἰ-
 ρηται καὶ τῆς σῆς ἀπολειπόμενον θεοσιότη; ὑπερο-
 χῆς, ἦν Πλάτων μόνος ἀξίως ὁμνησεν ἂν ἡ Δημοσθί-
 νῆς ἡ Ξενοφῶν, ἢ εἰ τις ἄλλος κατ' αὐτοὺς εἴη, εἰ δὲ
 δὴ καὶ ἐφ' αἷς μοι πολλάκις ἐλευθερίως κατέθεω εὐ-
 εργεσίαις τῆς γε σῆς ἐλεημοσύνης καὶ φιλανθρωπίας
 τῷ παρόντι· ἐφ' οἷς σοὶ τῷ ὄντι καὶ οἶδα καὶ εἶσο-
 μαι χάριτας διὰ βίου ὑπόσας ἂν οἶός τε εἴην. Ταύτη
 γὰρ σε μόνον ἀμείψασθαι δύναμαι, ὣν ἤξιωμα
 παρὰ σοῦ. Καὶ τῆδε μοι τὴν λαμπρὴν καταλλάξιας
 αὐθεντίαν (91), συστήσας αὐτῇ (92) περιδείξω, ὡς
 οἶσθα, ἢ μοι πᾶν ἐκπεπολέμωται καὶ κομιδῇ χλε-
 παίνει, τὰ ἐν χάριτι σοὶ ποιοῦσα, ὡς εἴκεν· ἀθα-
 νάτους σοὶ χάριτας εἶσομαι. Προσθεθέντος δέ σου
 πάντα ἀποδοθῆναι μοι, εἰ γε βῆδιον, ὅσα τοῖς παλ-
 B μεγαλοῖς δημοκόνοις ἐκείνοις καὶ ὠμοτάταις θηριοῖς
 μεμηνῶτως διήρπασται, οἱ μοι τὸ πλεόν τοῦ αἵματος
 ἐκπεπῶκασι, καὶ θηρίων ἀπάντων ἀπηνέστερον
 προστηνέχθησαν, μονουχι μου καὶ τὴν φορίνην ἐκ-
 δεδουκότας· παντὸς γὰρ νῦν φεῦ! αἰχμαλώτου τυγχά-
 νω φιλωτέρως καὶ μάλις γούν τῆς ἀναγκαίου ἐδεῆς
 εὐπορῶν· τὰ γὰρ ἄλλα τέως παρήρημα· καὶ δι-
 ἦδη εὐεργετήσεις· καὶ τρις ἔφεσιν ἐντεῦθεν τελείαν
 τῆς δεινῆς παροινίας ἐκείνης ἀπειληφέναι ὑποποκά-
 σαντα.

Ἄλλὰ σοὶ μὲν διδοίη Θεὸς εὐζωίαν καὶ μῆ-
 κιστον (93) βιοτήν· ξυν' εὐεξία καὶ βρασιώνη, μάλλον δὲ
 ὅσα φρεσὶ σῆσι (94) μενοιῖς (τῶν γὰρ ἄλλων σε
 πάντων περίεστι οὖν Θεῶν), καὶ πρὸς αὐτοῖς εὐμαρῇ
 C καὶ ταχίστην ἐπάνοδον ξυν' ἀνύσει καὶ κατορθώσει
 εὐκλεσετάτη ὣν αὐτόσε χάριν ἀφίκου, τοσαύτη
 ὑποστάς τάλαιπωρίων καὶ κἄματος. Πάντες γὰρ σου
 τὴν ἀποδημίαν καὶ χῆτιν ξυμφορῶν τῷ ὄντι λογί-
 ζονται, μεθόδος (95) οὐχ ἥκιστα καὶ ὁ τάδε δεξιῶν,
 τηλικούτου πατρὸς καὶ δεσπότη καὶ ἀνδρός ἡμιθέου
 στερόμενος, πλὴν εἰ μὴ τις βῆσκανος εἴη καὶ κωκο-
 ἦθης, ἢ βασκαίνων, ἢ νεμεσιῶν, ἢ ἀχλυόμενος τῆ σῆ
 παρουσίᾳ. Ἐμοὶ δὲ δοίη Θεὸς, τῆς σῆς αὐθῆς εὐμε-
 νείας· ἀξιωθέντι καὶ χάριτος, ἐπὶ πλειστον αὐτῇ καὶ
 τελεώτερον ἐντροφήσαι, ἢ αὐτῷ καὶ ὀκη καὶ ὀκου
 δόξειεν ἄμεινον. Ἦς μοι γένοιτο, Σῶτερ, ἐναργέστε-
 ρον ἀπολαῦσαι τῆ σῆ εὐμενείᾳ καὶ χάριτι, καὶ
 τῆ τοῦ θεοσιότου δεσπότη οὐρανία καὶ θεία εὐερ-
 γεία.

(87) Locus corruptus est. Agitur de Bessarionis libro typis impresso, quod, ut in initiis artis typographicæ, notatu dignum erat. Memoratur quidem editio Latina sine nota anni. Notitia autem iacta per Pannartzium: vide Bibl. Gr. tom. XI, p. 452.
 (88) An ἐπανελθόντα βραδίου προσαγορεύειν? Locus est omnino imperiectus.

(89) Fors. σεοεβατμέω. Codex, καταφιλῶν.
 (90) Melius fuerit πῆ.
 (91) Nescio quem innotui. Codex, ἀνθεντίαν.
 (92) An excludit με?
 (93) Sic codex.
 (94) Odys. Z, 180: Σοὶ δὲ θεοὶ τόσα δοῖεν, ὅσα φρεσὶ σῆσι μενοιῖς.
 (95) Malim μετ' ἂν.

In cod. Græc. Matrit. LXXVIII legitur, Ἀγός, ἦγον ἐγκώμιον, τοῦ ἀλεσιματώτου μητροπόλιτου Νικαίας, ὑπερον λενομένου καρδηνάλου ἐν Ῥώμῃ, κυρίου Βησσαρίωνος· εἰς τὴν ἐαυτοῦ πατρίδα τὴν Τραπεζοῦντα. Oratio, seu laudatio, venerabilis admodum metropolitæ Nicæni, postea vero creati Romæ cardinalis, domini Bessarionis, in patriam suam Trapezuntin. Incipit: Ἀπάρχεσθαι μὲν τῶν αὐτοῖς τιμῶν

τάτων ἐκείνου, καὶ παρὰσι καὶ ἀρχοῦσι τοῦτοις ὅπου ἔως ἀγαθῶ σφίσι ὑπάρξαι, νενόμισται γε καὶ πάνυ δικαίως. Desinit : καὶ τοὺς ἐνταῦθα λόγους ὑπὲρ ὁμῶν ἔργοις αὐτοῖς βεβαιώσατε.

Hæc Bessarionis oratio non modo typis est intacta, sed in mss. etiam bibliothecis infrequens; Venetiis tamen exstat in Græca D. Marci bibliotheca codicum mss. cod. CCCCXXIII, inter varia ejusdem cardinalis opera, hoc titulo non satis accurato: *Encomium in Trapezuntium, εἰς Τραπεζούντα*. Eam vero hic apponere libens, nisi prolixior foret; implet enim amplius duo et triginta folia minute compendioseque exarata (a).

(a) Yriarte, Catalog. cod. Gr. Matrit. p. 288.

GEORGIUS TRAPEZUNTIUS

NOTITIA

(Ex Allat. De Georgiis. n. L. ap. Fabric. Bibl. Gr. ed. Harles, tom. XII.)

De Georgii Trapezuntii patria, vita et studiis hæc ex elogiis Pauli Jovii: Paternam originem a Pontica celebri urbe traxit; licet in Creta natus (a) esset, Trapezuntij sibi nomen, quia ad Trapezuntem Cappadociae urbem genus paternum referebat, adscivit, ut Gyraldus (b) putat, veritus veteris poetæ Epimenidis (c) versiculum, quem et æmulatus est alter poeta Callimachus (d). Cum felice stylo Græca in Latinum verterentur, Romæ fere primus Græcorum habitus est, plura enim ex Græcis Latina fecit, nec infeliciter. Ingenio fuit acri, vivido, licet in alios iniquiore. Et præter unum Aristotelem, quem ipse veluti numen venerabatur, cæteros omnes, sed Platonem præcipue, acris ac maledico dente dilaceravit. Bine multorum odia, sed Bessarionis potissimum (e) calamum in se concitavit, et cum eorum impetum ipse sustinere non posset, præsidii illi undique ad vitam sustentandam a potentioribus hostibus interclusis, misere vitam agere coactus est. Et sane tantarum simultatum turbine oppressus pene occubisset, ni rex Aphonus, quod Andreas illius filius in præfatione Ptolemaica ad Sixtum pontificem refert, Neapolim advocasset, et in annos singulos desponsa pecunia non mediocri, comiter benigneque suscepisset. In exacta senectute repuerascens, et memoria tantarum rerum deperdita, ut de eo quoque refert Raphael Volaterranus, lib. XXI, qui ante memoriam amissam jam senem puer audiverat docentem, in urbe solus detrito in pallio, pileatus, et nodoso scipione jamjam ruituri corporis membra sustinens oberrabat; juxta Minervæ habitasse ferunt, in qua et mortuus sepelitur; et ne tanti viri nomen a eum ipso tempore elaberetur, marmorea inscriptione figitur. Sed, heu rerum fatalis lapis ille omnium oculis dum e Scevophylaceio ecclesiam ingrediuntur, prostat. Inscriptio atritu pedum obambulantium hominum abrasa, tempore, et eo non ita longo aufugit, adeo ut præter unius Trapezuntii nominis vestigia, cæca inscriptio sensim evanescens, avolarit. Extrema senectute doctrinam suam universam oblivioni tradidisse (f) et anno 1486 decessisse Genebrardus in Sixto IV et Gualterus ad sæculum xv, narrant (g). Jacobus Gordonius, in opere chronologico, anno 1454 fuisse Romæ gymnasio præfectum,

(a) A. 1396. [aut postius 1395. v. Zeni diss. Vossiane mox citand. p. 3, et Niceron. I. citando p. 22.]

(b) Lilius Gyraldus de poetis sui temporis lib. 2. p. 63. [s. dial. 1, Opp. tom. II, p. 553.]

(c) Κρήτες ἀὶ ψεύσται, quod ex Epimenide repetit Callimachus hymno in Jovem v. 8. Ob eandem causam Andreas Eudæmon Joannes Græcensis dici voluit, sed Cydonius; non, quod Cydoni non sint Cretenses, verum ne probro pateret, quod et obicit Casaubonus, Exerc. 1. ad Baron. c. IV.

(d) Cum nomine tamen (ut verbis utar Boernerii p. 112 libri paulo post citati), neque ingenium, nec mores deposuit facile, vaser, si quid judico, subdolos, et cum alterius dodecore decoris appetens, lacessendis aliis, iisque summis, promptus, nimis sui, parvus aliorum admirator, cuncta, modo summa, expertus ultra vires. (Harl.)

(e) Cardinalis Bessarionis, Valla judice, *Latino-rum Græcissimi et Græcorum Latino-rum* in calumniatorem Platonis libri quatuor lucem viderunt Venetiis apud Aldum 1516, fol. una cum ejus correctione librorum Platonis de legibus a Trapezuntio versarum, et libro de natura et arte adversus eundem Trapezuntium et Plethonem pro Theodoro Gaza. In hujus libri capite tertio, ait Bessarion. odium ab eo tempore conceptum in se fuisse a Trapezuntio, quo Theodorum Gazam in doctrina præponendum ei censisset. (Fabr.) Conf. supra, vol. XI, p. 422 sqq. p. 428, not. *hh.* in primis p. 432, sect. 18, et infra *AMatium* ad sect. 8 et 20. (Harl.)

(f) Quod tamen ab inimicis fictum esse, Niceron alique suspicantur. (Harl.)

(g) [tum a. 1485 diem obiisse supremum, affirmant Petavius, *Ration. temp.* part. 1, l. ix, c. 9;

docuisse rhetoricam, et morbi gravitate oblitum proprii nominis (A). Rhodiginus, *Lect. antiq.* lib. xii, cap. ultimo, ob Hbros in Platonem compositos, et convicia in eum jacta, *Canothimonem* atque *Eriaxum* nuncupatum, et insigniter a Bessarione fuisse proscissum.

1. Scripsit pleraque utraque lingua partim de suo, partim ex una in aliam Hognani transferens, quarum potissimam partem, ut etiam in aliis fecimus, enumerabimus. Transtulit itaque e Græcis in Latinum sermonem, *Cyrilli commentarios in Evangelium Joannis* (i).

2. Item *Cyrilli Thesaurum, sive de Trinitate libros xiv.*, sæpius cum *Cyrilli operibus impressis*, et separatim Parisiis 1514, in fol. (k) *Cyrilli Thesaurus* denuo a Bonaventura Vulcanio partim de integro versus, partim castigatus, et ordini quo a Cyrillo conscriptus fuerat, restitutus. Nam in prioribus editioibus ordo omnis a Trapezuntio immutatus erat, multa de suo adjuncta, neque pauca perperam versa erant ut in Prefatione et Adnotationibus Vulcanius probare conatur. Opus hoc *Thesaurus* nuncupatum in plerisque codicibus manuscriptis Athanasio Alexandrino tribuitur, sub cujus nomine in Latinum interpretatio Joannis Baptistæ Chamotii, nondum edita, quod sciam, est penes me.

3. Plures *Homilias Chrysostomi in Matthæum* (l), inter opera Chrysostomi.

4. *Gregorii Nysseni de vita Moysis, sive vita perfecta* librum (m), cum operibus Nysseni, Basileæ 1562, et separatim Viennæ 1527 et alibi sæpius.

p. 397; Lambec. in comment. de bibl. Vindob. VII, p. 201; Kollar. not. 2, ubi Lambec. : « Etiam, plura, inquit, de eodem Georg. Trapez. ut et ejus effigiem aeri incisan, vide in *Analect. Vindobon.* tom. 1, pag. 1196-1209. » Et Hodius, *De Græcis illustr.* (L. Gr.) *instauratoribus* (ubi in cap. 4, p. 102-135, vitam ac scripta illius persequitur), p. 108-ubi disertis verbis : « Obiit, ait, Romæ, non ante Gazam, quod existimavit Jovius qui idcirco illum ante Gazam collocat, sed an, 1485, ætatis 90, et sepultus jacet in templo quod olim Minervæ erat, juxta quod habitabat, honesta domo sibi et posteris extracta ad divi Mauri minores obeliscos. » Mitarellius in bibl. codd. mus. monasterii S. Michael. Venet. p. 1145, Trapezuntium scribit obiisse anno 88 suæ ætatis; ætate autem a. 1488. Saxius in Onon. lit. part. II, p. 411 sqq. ad a. 1430 (ubi multos, de Georgio nostro disserentes, excitat) scribit, eum natum esse a. 1396, et mortuum a. 1486, at circa a. 1430 in Italiam venisse. Contra ea Zenus in Diff. Voss. p. 3, contendit, Trapezuntium natum esse a. 1395, d. 4. April. et p. 6 eum mortuum esse docet ante an. 1488, etiam ante a. 1485; quoniam ejus filius Andreas versioem Almagesti Ptolemæi, a patre factam, quod ab illo ipso, morte prævento, fieri non potuerat, Sixto IV, d. autem 12 Aug. 1484, vita defuncto dedicasset, idemque Zenus laudat in eam rem Dan. Papebrochium in *Act. SS.* tom. VI Maii. p. 536 ed. Ven. Hinc in *Fabr. Bibl. med. et inf. Latin.* III, pag. 56, ed. Mansi obitus Georgii Trapez. collocatur in ann. 1484 aut 12 Augusti. (*Hartl.*) — Præter hos de Trapezuntio consulendus Fernandus Alphonsus Herrera, in ejus *Vita præmissa* quinque libris rhetoricorum Trapezuntii, editis Compluti a. 1511 sol. Jo. Jacobus Boissardus de imaginibus parte 1, p. 133; Petrus Lambecius, lib. vi *De bibl. Vindob.* p. 278, Antonius Varillasius, libro quarto *Anecdotalium Florentinorum*, Gallicæ editorum lib. iv., pag. 175; Christianus Fridericus Boernerus, in *Vita secunda* de exsulis Græciæ iidemque litterarum in Italia instauratoribus, Lips. 1705. Præ cæteris vero adire juvabit eruditos auctores *Diarii Veneti, Giornale de letterati d'Italia*, tom. XVI, p. 414-446, qui de Trapezuntio et ejus scriptis accurate disserunt. (*Fabr.*) Auctor in *Giornale*, etc., a Fabricio laudatus, fuit *Apostol. Zenus*, qui ea quæ illi *Diario* sibi passim inseruerat, postea collegit in opere doct. *Dissertatione Vossiana*, etc. Venet. tom. 1, 1752. — tom. II, 1753, 4; in hoc tomo p. 2-27 (ad quam diss. jam aliquoties provocavi), uberrime disputat de Georgio Trapez. ejusque scriptis, et plura notat suppletque, quæ Ger. Jo. Vossius *De auctoribus Lat.* lib. III, cap. 7, p. 597 sq. ed. Lugd.

Bat. 1654, 4, scripserat. — Boerner. ejus disp. laudat *Fabr.* commentat. de doctis illis exsulis postea auxit, emendavit et junctim exhibuit in erudito libro, inscripto : *Chr. Fr. Boernerii de doctis hominibus Græciæ, litterarum Græcarum instauratoribus liber*, Lips. 1750, 8, ubi p. 105 sqq. copiose exposuit vitam scriptaque Georgii Trapez. Illi igitur viri doctissimi, *Niceron.* in *Memor. erudit.* viror. tom. XI., pag. 23 sqq., ex versione German. Baumgarten. *Fabric.* in *Bibl. med. et inf. Latin.* I. c. alique, quos partim jam antea, partim supra ad vol. XI, pag. 397, not. e, laudavi, otium mihi fecerunt (*Hartl.*)

(A) Idem accidisse ferunt Philippo Dectio ac Theodoro Bezæ, atque veteri memoria Orbilio grammatico, Messalæ oratori, Hermogeni sophistæ ne alios jam referam a Carolo Friderico Pezoldo memoratos in *diss. de oblivione memorabili* Lips. 1705.

(i) Prodiit Paris. 1520 fol. Vide quæ notavi volum. IX. p. 459 sqq. de edit. opp. *Cyrilli Paris. Gr. Lat.* 1638. fol. (*Fabr.*) Jo. Fabric. in *Historia biblioth. Fabric.* part. 1, p. 137 sqq. edit. *Cyrilli Alexandrini opp. Latine*, V tomis digestorum, Basili. 1566 (de qua aliusque edit. V. etiam supra, vol. IX, p. 454 sqq.) paulo uberius recensendo, observat, in tomo I contineri i) commentarios in *Evangel. S. Joann.*, lib. XII, *Georg. Trapez.* interprete, et p. 140 sq. quædam de hoc Georgio tradit. Eam vero in convertendis Græcorum libris mala fide et ratione parum felici versatum esse, multi VV. DD. judicaverunt, V. Th. Pope Mount in *censura celebrior. auctorum* p. 460, sqq. et *Adr. Baillet dans les jugemens des savaux sur les principaux ouvrages des auteurs*, tom. II, p. 381 sq. add. p. 122, sq. Amstel. 1725. 4. (*Hartl.*)

(k) Vide ibid. p. 461 sq.

(l) De his dictum vol. VIII, p. 552 sq. (*Fabr.*) Hodius l. c. p. 110 sq. primum observat, epistolam nuncupatariam ad Nicolaum V. quam Georg. Trapez. præfixit homiliis Chrysostomi in *Matthæum* nondum editam servari in vol. mas. Caroli Theyer in comitatu Gloucestrensi : (n. cod. 170 a. n. 6540. in *Cat. mas. Angliæ*, etc. vol. II), tum ex cod. collegit Liucolnienensis (n. cod. 26, a. n. 1546, in *Cat. cit.* vol. 1, part. II) ejusdem Georgii epistolam ad Franciscum Barbarum a. 1470 scriptam et eidem versioni subtexitam, formulis typographicis describendam curavit. *Add. Zent Diss. Voss. l. c. p. 9, n. 5, et infra ad n. 26.*

(m) Volum. IX, p. 195 sq. (*Fabr.*) ubi in not. q. jam animadverti, editum esse Viennæ, 1517, non a. 1527, et alia adnotavi. De edit. opp. *Gregorii Nysseni Lat.* Basil. 1517. fol. in cujus catalogo

5. *Basillii Magni libros (n) contra Eunomium editos, cum operibus Baallii Antverpiæ in fol. apud Philippum Nutium 1570: Horum liber tertius habetur tom. II Conciliorum editorum Coloniae 1538, in-fol. (o).*

6. *Eusebii De præparatione evangelica libros xiv. Versionem consecravit Nicolao V. Edita est sæpius cum Eusebio. Ea tamen interpretatio non multi sit a viris doctis, imo a plerisque nec immerito vituperatur (p). Ex Eusebii namque textu multa Trapezuntius detrahit, adeo ut sæpe integra capita omittat, et quod nec ipse Trapezuntius excusabit, totum ultimum librum. Quid quod etiam sæpe numero ordinem confundit, et ut plurimum perperam vertit, adeo ut, quemadmodum ille dicebat: *Eusebius jam si rediret, illius traductionem ex scriptis suis factam esse, aut vix tandem, aut omnino non agnosceret.* Et Lilius Gyraldus de historia poetarum dial. 9: *Trapezuntius non Eusebium Latine vertit, sed particulas hinc inde decerpit.* Et dialogo 1, de poetis sui temporis: *Eusebium licet ad Græci exemplaris fidem non totum expresserit, ut ex Græco codicis facile videre potestis, carminibus recte valuit.* Et hanc inter alias causas fuisse scribit Petrus Halloix Not. ad cap. 8 Vitæ S. Polycarpi non minimam, ob quam Franciscus Vigerus aliam aggressus fuerit interpretationem, et magno-confectam iudicio in lucem nuper (q) emisit. Sententia de ea versione Vigeri fuit: *Exstitit ante hos centum annos Trapezuntius homo, et natione Græcus, et Latinis insuper litteris non mediocriter informatus: qui si horum ad librorum interpretationem quantum eruditionis ac solertiæ afferebat, tantum a curis gravioribus temporis et otii conferre potuisset, nobis utique legendi voluptatem, non alterius operæ necessitatem reliquisset.* At dum, quod ipsemet vel excipit, vel excusat, cum eorum, a quibus urgebatur, desiderio (r) vertendi celeritatem æquare gestiret, Eusebium Eusebio suffuratus est: itaque suo ex sensu, vultum ei speciemque finxit, ut ab eo Trapezuntium verius quam Eusebium haberemus. Ita capitum ordinem numerumque mutat; ita sententias, periodos, paginas nonnunquam integras modo interpolat, modo, quod longe gravius est, expungit ac resecat. Librum certe decimum quintum ne attigit quidem. Id quod viris etiam doctissimis fraudi fuit, qui cum Eusebii Græca non legissent, postremo hunc librum perisæ crediderunt. Ostendemat Grynæus quidam homo, ut aiunt, hæreticus, velle se tam inveterato morbo medicinæ aliquid facere; sed ostendit ea ipsa tantum, quippe qui labe hiatusque nonnullos partim duxerat ac sæpe novis erroribus impleverit.*

7. De versione *Historiæ sanctorum Barlaam et Josaphat*, quæ Georgio Trapezuntio tribuitur, editaque est post opera Joannis Damasceni, Basileæ anno 1548 fol. ex officina Henrici Petri, hæc Billius: *De Trapezuntii versione nihil aliud dicam, nisi eam mihi quidem antea semper valde rudem et impolitam visam fuisse. Post autem ubi per Joannem a S. Andrea, virum, ut optimum et doctissimum, ita etiam optimorum et doctissimorum librorum copia instructissimum, exemplaris Græci copia facta est, innumeris etiam locis vitiosam: quod quidem libentius certe nimis festinationi, quam Græci sermonis ignorantia tribuendum putarem, nisi nimis multa loca essent, in quibus vix festinationis excusatione incitatus notam interpres æpreparari queat. Quæ res suspicionem mihi nonnullam injiceret Trapezuntium fortasse versionis hujusce parentem non esse, nisi in quibusdam etiam aliis cum Græca persæpe non satis assuetum esse comperissem. Uticunque res se habeat, novam traductionem habes, si nihil aliud, præcedenti profecto, nisi fallor, paulo clariorem et illustriorem. Sed eam Trapezuntii non esse, apertissime ostendit Heribertus Rosveidus, De vitis Patrum lib. 1, in Notis: *Exstat et alia antiqua versio, quam voluit esse procuratam a Georgio Trapezuntio, cujus nomine editur in editione Damasceni anno 1548, Basileæ, ex officina Henrici Petri. Mihi videtur vetus translatio multo antiquior Trapezuntio. Nam invenitur ea in manuscriptis membranaceis, et jam ante annos 300 ea translatione usus est Vincentius in Speculo Historiali supra citato (s). Trapezuntius vero patrum memoria vixit nondum 150 annis elapsis.**

scriptorum Georgius Trapez. falso vocatur Gregorius, v. Jo. Fabric. histor. bibl. Fabr. part. I, p. III sq. Add. ad n. II. (Harl.)

(n) Libros quinque, de quibus et de Trapezuntii versione vide vol. IX, p. 22 sq. [ubi in not. pp. libros quoque et scriptos et editos memoravi. Harl.]

(o) pag. DCCXX. b.

(p) Præter ea quæ notare de Eusebio Trapezuntio me memini vol. VII, p. 344 sq. [ubi plures laudavi edd. Harl.] addes Huetium de claris interpretibus, pag. 292, et Gesneri bibliothecam p. 232, ubi et ipse Eusebii Præparationem Græcæ se editurum promisit: (non Latinam novam ejus versionem, ut leges in *Diario Veneto*, tom. XVI, p. 433. Trapezuntii versio primum vidit lucem Venetiis apud Nic. Jensen, 1470 fol. et recusa ibid. 1472 fol. per Leonhardum Aurel. et 1497, et Paris. 1534. etc. [add. Zeni Diss. Voss. I. c. p. 6 sq. Harl.]

(q) Paris. 1628 fol.

(r) Trapezuntius in epistola ad Nicolaum V proficitur se non absque illius jussu quædam omisisse, quæ nempe hæresim olerent. *Quare sentibus, inquit, tuo jussu amputatis, vos solummodo Latinis hominibus hæc traductio obtulimus.* Sed qui Græca cum ejus versione contulerit, videbit cum xizantiis sæpius etiam bonum semen ab hoc interprete rejectum fuisse. Lud. Elliesium du Pin fefellit memoria, quando libros Eusebii de *Demonstratione evangelica* a Trapezuntio Latine versos scripsit.

(s) lib. xv, cap. 64. Etiam Petrus de Natalibus lib. x, c. 114, et Jacobus de Voragine *Historia Lombardicæ*, c. 175. Confer quæ notavi vol. IX, p. 737 sq. *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 432. (Fabr.) s. Zenum, in Diss. Voss. I. c. p. 10. Plura in hæc sententiam adnotata sunt a Fabric. et a me supra, in vol. VIII, p. 144 sq., et ad vol. XI, p. 473. Add. Boccac: *Genealog. deorum*, IX, 7, et X, 9; atque J. Fabric. in *Histor. bibl. Fabric. part. I*, p. 151. (Harl.)

8. *Rhetoricorum Aristotelis libros (t)*. Habentur cum cæteris Aristotelis operibus impressis Basileæ 1558. Venetiis 1560, et alibi.
9. *Almagesti Ptolemæi libros XIII (u)*. Opus postumum Basileæ apud Henricum Petri in folio. Et hæc quidem edita sunt. Quæ subduntur ex Nota manuscripta inedita, quod ipse sciam, in latebris abduntur.
10. Interpretatio *Aristotelis De anima (v)*. *Physicorum. De generatione et corruptione. De animalibus. Problematum.* [et *Rhetoricorum*].
11. Gregorii Nysseni, *De perfecto homine*, nisi eadem sit cum illa (x) *de vita Moysis, sive vita perfecta*. [y, supra, n. 4.] *Basilii* (puto, legendum Gregorii) *De laudibus Basilii Magni*.
12. Et jussu Nicolai V. Platonis libros *De legibus*. Hæc Trapezuntii interpretationem (y) Bessario cardinalis adversus valuatorem Platonis libro v, p. 88 sqq. edit. Aldin. examinavit, et errores, uti potuit, detexit.
13. Scripsit vero de suo Latine, *De octo partibus orationis compendium (z)*. Augustæ in 8, 1537. (Allat.) Conf. paulo ante ad n. 8, not. c. de quibusdam Trapezuntii opusculis lat. (Harl.)

(t) Vide volum. III hujus bibl. p. 222. in primis p. 305. (Fabr.) Conf. Zeni Diss. Voss. l. c. p. 10, qui plures enumerat edd. Saxii *Hist. literar. typograph. Mediolan.* præf. p. 10, et histor. fol. clvii. — De edit. Basil. ap. Valentin. Curion. 1522. 4. V. Panzer. A. Typogr. vol. VI, p. 235, n. 438. — De edit. *Aristotelis Rhetoricorum ad Theodecten* lib. III, Georgio Trapez. interprete, cum ejusdem Trapez. *Rhetoricorum* libris V. Venet. in ædibus Aldi, 1532 fol. bibl. Pinellii, tom. III, p. 31 sq. et infra ad n. 14, not. i. — Taurini in bibl. Reg. in cod. Lat. 404 sunt plures Trapezuntii epistolæ: n. *Indiculus in librum Platonis De republica*; *Præfationes ad orat. Demosthenis*; itidemque ad *Platonem De republica* et ad *libros Rhetoricorum Aristotelis* tum *introductio ad libros magnæ Ptolemæi compositionis, atque in eosdem commentaria*. V. Cat. codd. Latin. Taurin. p. 98, ubi inter alia notatur, cod. manu ipsius Trapezuntii. esse exaratum, sed omnia scætere lituris (Harl.).

(u) Trapezuntii versio *Almagesti* primum prodijt Venetiis a. 1515 fol., edente Petro Lichtenstein, Colonienſi; deinde a. 1528 fol. ex Lucæ Antonii Juntæ officina per Lucam Gaucicum Neapolitanum. Hinc Basileæ 1541 fol. cura Hieronymi Gemusæi una cum aliis Ptolemæi scriptis ex aliorum versione, et a. 1551 fol. recensente Tubingensium mathematico Oswaldo Schreckenfusio. Perotti s. n. n. strum de Trapezuntii labore judicium Allatius dabit infra p. 578. (Fabr.) Conf. supra, vol. V, p. 282 sq. ubi Fabric. ed. Venet. prodigia scripserat 1525. sed hoc loco rectius a. 1528 notavit. Atque censor vol. V, in len A. L. Z. a. 1806, n. 229, p. 602 observat, in suo exemplari legi: *anno Christi 1528 labente*. Add. *Hodium* l. c. p. 115 sqq. Boerner. l. c. p. 109, et p. 115. et Zeni *Diss. Vossian.* tom. II, p. 13 sq. De edit. antiqua v. Mittarelli in *Appendice librorum sæculi xv ad bibliothecam S. Michaelian.* Venet. mss. codd. col. 391 sq. et 458. (Harl.)

(v) Hæc versiones librorum Aristotelis, quas Trapezuntius composuit, et Allatius memorat, adhuc, quod sciam, sunt ineditæ. Politiano, qui versionem Trapezuntianam librorum *De animalibus* præfert interpretationi Theodori Gaza, et hunc, licet dissimulet, illius passim legere vestigia affirmat cap. 90. Misc. indignatus Janus Parrhasius quæsitus per Epistolam, epistola 60. (Fabr.) De libris Aristotelis a Georgio Trapez. Latine versis, eorumque edit. et codd. quibusdam v. *Zenus* l. c. pag. 10 sq. et de orta ejus cum Gaza controversia Boerner. l. c. pag. 116. qui in nota jam laudavit Jos. Antonii Saxii *Historiam litterario typographic. Mediolanensem* pag. 156 sqq. Add. supra in vol. III, passim in capite de Aristotele. Codd. a Zeno memoratis adde cod. 15 scholæ ap. Coventriam, s. n. 1460, Cat. mss. Angliæ, etc., vol. II. Georg. Trapez. librorum Aristot. *De anima translatio*. — Leidæ, in bibl.

publica est Georgius Trapezuntius in perversionem *Problematum Aristotelis* a quodam Theodoro Cage [quo nomine per contemptum Gazam adpellare solet], editam, et problematicæ Aristotelis philosophiæ protectio ad divum Alphonsum, regem Arragonum et utriusque Siciliae. V. Cat. bibl. Leidensis p. 331, n. 451. (Harl.)

(x) Eadem utique videtur. (Fabr.) Vid. ad n. 4. *Zenus* l. c. p. 8, n. 4, citat: Gregorii Nysseni *De vita Moysis, sive De vita perfecta* lib., Trapez. interprete, et memorat edit. ac p. 9, n. 7, versionem Gregorii Nysseni orat. *De laudibus Basilii M. fratris*; n. 8, Gregorii Nazianzeni orat. *De laudibus S. Basilii M.* ejusdemque orat. *De laudibus S. Athanasii, episcopi Alexandrini*, hasque duas posteriores versiones, auctoritate Nicolai V. pontif. Rom. factas extare ait in cod. Vaticano 4249. (Harl.)

(y) Hæc quoque versio Platonis librorum *De legibus* necdum, quod sciam, est edita, etsi eam jam a. 1452 legit Hermolaus Barbarus, ut constat ex ejus Epistola ad Trapezuntium, qua illam interpretationem valde celebrat. Trapezuntium illam jussu Nicolai V susceptam dedicavit serenissimæ reipubl. Venetæ. Vide *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 415 et 429, et tom. XVII, p. 275, [s. in Zeni *Diss. Voss.* II, p. 11, sqq. Harl.]. Versionibus hæc Trapezuntii ab Allatio memoratis, adjungenda *Interpretatio Centiloquii sive Aphorismorum astrologicorum Claudii Ptolemæi*, dicata Alphonso regi Neapolitano et cum commentariis Trapezuntii edita Venet. 1524, 4. Colon. 1544, 8, Basil. 1550, etc. (Fabr.) Conf. Zeni *Diss. Voss.* l. c. p. 14 sq. qui p. 15, addit versionem *Demosthenis Orat. contra Ctesiphontem* ad Alphonsum regem, in cod. Jac. Soranzi, senatbris. De *Grammatica Græca* v. supra ad vol. VI, p. 543. (Harl.)

(z) Videndum, diversane sit Prisciani *Epitome*, quam Trapezuntio scriptam memorat Labbeus, p. 45, bibl. novæ mss. (Fabr.) Prisciani esse Epitomen, affirmant quoque *Zenus* in *Diss. Voss.* II, p. 17, n. 34; ac Boerner. l. c. p. 117 sq. et uterque laudat e Saxii *Hist. typograph. Mediol.* p. 118 et 115. Qui, ut ait Boerner., *compendium Prisciani De partibus orationis, a Georgio Trapez. elaboratum* (s. *Georgii Trapezuntii De part. orat. ex Prisciano compendium*), Mediolani a. 1472, 4, iterumque 1473 editum esse testatur, et ex auctoris ad *Colam Montanum* epistolam, Romæ 1471 scripta operique subjuneta, laborem hunc ab ipso, filii Andreae causa, susceptum, inde vero, ob ingravescentis ætatis molestias animique angustias intermissum, Molami demum in gratiam absolutum esse. Conf. Panzer. *Ann. typ.* II, p. 13, n. 10; et p. 19, n. 38. Trapezuntii *Compendium Grammaticæ*, bis Romæ in bibl. Vatic. codd. V. Montfauc. *Bibl. biblioth.* mas. p. 56. B. (Harl.)

14. *Rhetoricorum libros V (a)*, Basileæ 1522. in-4; et Parisiis 1538, in-8. De illis typographus: *In emendatione hujus operis, et Græcis præcipue restituendis non parum nos adjuverunt Hermogenis rhetorica Græca: et quibus quantum ad status inventionis præcepta, et formas elocutionis attinet, bonam partem in suos libros Trapezuntius transtulit, ubi interim quædam sunt sic Latine reddita, ut propter vocabulorum novitatem vix intelligas, nisi prius Græca legeris. Proinde Græca nonnunquam in marginem ascripsimus.* Fernandus Alphonsus Herrera edidit in eosdem *Rhetoricorum* libros Scholia ex Hermogenis Tarsensis methode, Compluti anno 1511, cum ejusdem Trapezuntii Vita, in fol., ut adnotatur in *Bibliotheca Hispanica*, pag. 570.

15. *Commentaria in plerasque Ciceronis orationes, et præcipue Philippicas (b)*, Parisiis apud Ascensium et Basileæ cum aliis in Ciceronem Commentariis apud Robertum Winter, et apud Oporinum 1553.

16. *Dialecticam* brevem quidem, sed absolutam, Coloniae apud Gymnicum 1530, quæ postea ab erroribus repurgata, et scholiis Joannis Noviomagi, (c) et Bartholomæi Latomi illustrata, edita est ibidem ap. Franc. Gryphium 1544, in 8, et mox Argentorati 1519, in 4.

17. *In Claudii Ptolemæi centum sententias Commentarium.* [V. Zenum l. c. p. 14 sq.]

18. *De Antisciiis, in quorum rationem fata sua rejicit (d).*

19. *Cur astrologorum judicia plerumque falluntur.* Omnia simul Coloniae 1544. cum Joannis Pontani dialogo, *Quatenus credendum sit astrologis*, in 8. Posteriores duo cum Qmar *De Nativitatibus*, Venet. anno 1525 in 8 (e). Ex hoc labore iniquiorum invidia Trapezuntium consecuta est. Virum enim litteris etiam datis insectati sunt, ut ex ejus epistola, quisquis ille fuerit, nam nec de nomine quidem illum compellare voluit, adhuc inedita (f) conspiciere possumus: Ἀνώνομος Γεωργίῳ τῷ Τραπεζουντίῳ. Ἀνέγνω τούς συντεθέντας σοι εἰς Πτολεμαίων, καὶ τὸ ἐκείνου βιβλίον καρποὶ εὐλόγως ὀνομαζόμενον ὑπομνηματισμοῦς. Καὶ θαύμασά σου οὐχ ὅπως τὴν ἐδύμαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀμαθίαν· τί γὰρ σοι μαθημάτων καὶ σοφίας μέτεστιν, ἢ πῶτε σὺ περὶ τῶν τοιοῦτων ὀρθῶς διήκουσας, ἢ προσεξέυρες αὐτὸς, ὥστε εἰς εἰκότῳ· θαρρῆν, δεῖν ἀπτεσθαι τῶν τοιοῦτων; Τέρας τῷ ὄντι ἡγοῦμαι, οἷοι σοι μηδὲν εἰδότε τὸ συνέιδος ὑποβάλλαι πάντα ἐπίστασθαι. Πρῶτερον μὲν γὰρ οὐκ ἔμην τοιαῦτα τὸν εὐφρόν τε, καὶ τὴν ὀκνησιν ἀλαζονεύεσθαι δύνασθαι. Τὸ γὰρ σκευάζεσθαι ῥήμασι καθ' Ἡρακλῆν τοὺς μηδὲν κατὰ θεορσίτην ἀγωνίζεσθαι δυναμένους πολλοὺς ὀρῶ μὲν καθ' ἡμέραν, γράφειν δὲ τὰ περὶ ὧν ἤττον αἰσθάνεται τις ἢ λύρας ἑνος οὐδένα. Οὐδένα οὖν τὸ δοκεῖν μὴ ὄντα κωλύει γράφειν, ἵνα μὴ τις ἐν οἷς ἐπιδείκνυται

(a) Editionibus Rhetoricorum Trapezuntii nominatis ab Allatio adde primam Venetam 1478. fol. Basilienses 1520, 4, et 1538; Parisiensem apud Christianum Wechelum, 1532, 8; Lugdunensem Seb. Gryphii 1547, 8; et Venetam 1560, 4. (Fabr.) Add. Georgii Trapez. *Rhetorica*, Venet. ap. Vindel. Spir. (1470) fol. et Mediolani ap. Pachel. 1483 fol. (cul posteriori edit., addita sunt ejusdem *De artificio Ciceronianæ orationis pro Q. Ligario* et aliorum opuscula). V. Maittaire A. T. tom. I, p. 320; tom. IV, part. I, p. 297, et Panzeri A. tom. III, p. 68, n. 18; tom. IV, p. 428, n. 18, atque tom. II, p. 71, n. 416. — Eadem Basil. apud Curionem, 1522, 4. V. Maittaire, l. c. tom. II, part. II, p. 630. — Eadem cum aliis veteribus rhetoricæ auctoribus, Latine, edente Jac. Taurello Fanensi, cujus epistola initio præfigitur, Venetiis in ædibus Aldi et Andreae Asulani socieri, 1523 fol. V. Maittaire l. c. tom. V, p. 434, et Ant. Aug. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Aldes*, tom. I, Paris, 1803, 8, p. 167 sq. atque biblioth. Maphæi Pinellii, etc. tom. III, p. 31 sq. — Conf. Zeni *Diss. Voss.* II, p. 17 sqq. n. 35, qui ibid. etiam jam memorat Georgii Trapez., *De suavitate dicendi ad Hieronymum Bragadenum*, init.: *Scripti ad te brevioribus antea verbis*, in cod. Venet. bibl. Marc. D. v. Catal. codd. latin. Marc. p. 204. (Harl.)

(b) Commentaria Trapezuntii in XIII Philippicas et in orationem pro Q. Ligario exstant etiam aliorum commentariis in Ciceronis orationes adjuncta in collectione quæ prodiiit Lugd. 1554 fol. Paris. 1561. etc. (Fabr.) *De artificio orat. Cic. pro Q. Ligario*. V. ad not. antec. et Zenus l. c. p. 24, memorat quoque edit. cum Q. Asconii Pediani aliorumque commentariis ad Cic. orat. vetustam sine notis anni, loci et typothetæ in fol. et etiam, cum Asconio, Florent. per Philipp. Juntam, 1519, 8. — Venet. in bibl. Michaelis prope Murianum custoditur Trapez. *De artificio orat. Cic. pro Ligario*,

cum Asconio Pediano, Lusco et Siceone (Xichone aut Xicone) Polentono, curante Hieronymo Squarzaico. ann. 1477 fol. v. Append. ad eandem bibl. codd. nas. col. 457 sq. in primis Panzeri A. tom. III, p. 123 sq. n. 281, ex quo discimus, Venet. per Joann. de Colonia et Jo. Manthem de Gerretzem id opus esse typis expressum. — Item f. T. et anno circa a. 1490. fol. V. Panzeri A. tom. IV, p. 89, n. 123. — Commentarius in Philippicas Ciceronis editus est sine l. et a. fol. (Venetiis, per Nicol. Jensen.) et Venetiis, sine anno, in-4. V. Panzeri A. T. tom. III, p. 486, n. 2726 et p. 490, n. 2827. (Harl.)

(c) Cum Noviomagi scholiis prodierat Paris. 1537. (Fabr.) Ms. Venet. in bibl. Marc. cod. 311. V. Cat. codd. Marc. Latin. pag. 435. — Edit. Argentor. ap. Schurek 1513, 4. — Paris. ap. Sim. Golin. 1528, 1532, 1554, et 1544, 8. — Cum scholiis Jo. Neomagi. Paris. 1535, 8. Ap. Franc. Gryphium. V. Maittaire A. T. tom. II, p. 247, tom. III, p. 807; tom. III, p. 364; et tom. II, p. 828, et in ind. p. 435. — Basil. ap. Valentia. Curion. 1522, 8. V. Panzer. A. T. vol. VI, p. 235, n. 457. — G. Trapez. *Compendium dialecticæ ex Aristotele*, sine ulla nota. sæc. xv, 4, de qua rarissima ed. v. cl. Morell. in bibl. Pinellii, tom. I, p. 268 sq. n. 1556, et Panzer. A. T. vol. IV, p. 203, n. 1235. — Zenus, in *Diss. Voss.* II, p. 24, n. 42, memorat præterea ed. Horat. Toscanell. Venet. ap. J. Barilett. 1567, 4. (Harl.)

(d) Romæ in codd. Vatican. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. Mss.* p. 38, C. 88 D. (Harl.)

(e) Zenus l. c. p. 26, 59, exstare etiam scribit illud opuscul. in Gervas. Marstalleri *Artis divinitricis*, quam astrologiam seu judicariam vocant, Paris ex. Christi. Wechel. 1549, 4, cap. 148. (Harl.)

(f) Ms. Paris. in bibl. publ. cod. 817, n. 47, et Mosque in bibl. synod. cod. 279. V. Matthæi Not. codd. Gr. Mosq. p. 181, n. 27. (Harl.)

ἐαυτοῦ ἐν ταῦτοις ἐκπίπτειν συρίττεται. Ἐξέσται γὰρ δεημέραι καὶ τοῖς μετέπειτα δοκιμάζειν τὰ μηδενὸς ἄβια. Ὅτι δὲ σοὶ τὸ βιβλίον καὶ ἀμαθίαις ἐστὶ μεστὸν, καὶ ἀμβλύν σε εἶναι κηρύττει, πᾶσιν ἔσται ἄβιον ταχὺ, εἰ μὴ τις αὐτὸ κατακάουσι. Ἀὰ ταῦτα ἐμοὶ χρησάμενος συμβούλω σὸ πρῶτος αὐτὸς τῷ Ἡρασίτῳ παρακατάθου. Ἐνδοξότερον γὰρ σοὶ τὸ σιγῆσαι σου τὴν σοφίαν, ἢ τὸ κηρύττεσθαι τὴν ἀμαθίαν. *Incertus Georgio Trapezuntio. Tuae in Ptolemaeum, et ejus librum, fructum non absque ratione percipitatum, commentaria perlegi: et non audaciam tantum, sed inscitiam quoque admiratus sum. Quid enim tibi aut disciplinarum aut sapientiae inest, vel quando tu ex illis recte aliquid audisti, vel ipse adinventiati, ut jure tantum audeas, manumque illis admoveas? Monstrum sane existimo, cum tamen ipse nihil scias, opinionis omnium scientiam tibi arrogare. Et prius quidem haud opinabar superbiam, atque existimationem similia dividers, jactareque posses. Et plane multos verbis instrui, atque Herculem, qui nec in cartamen, quemadmodum Thersites, descendere possunt, quotidie conspiciamus, at ea quae aequae atque asini tyram persentiscit, scribere nullum. Nullus enim ea quae non sunt scribere impeditur, ne in quibus semetipsum ostentat quis, ad ea non colligans exhibetur. Licebit namque quotidie et his, qui futuri sunt, res nullius dignationis experiri. Porro librum, inscitiae plenum, te quoque obtusum esse indicare non multo post omnibus innotescet, ni quis illum prius comburet. Propterea meo consilio utens tu primus illum Vulcano committis. Gloriosius quippe tibi accidit, si sapientia tua lateatur, quam si ignavia inscitiaeque depradicetur. Ad haec Trapezuntius pulchre acriterque rescripsit: Γεώργιος τῷ ἀνωτύμῳ. Ἀνέγνω σου τὴν φθόνου πλήθουσαν ἐπιστολήν, καὶ ἐλέησά σε τοῦ πάθου. Ἀμαθεῖς γὰρ καὶ πολμητὰς ἡμᾶς ἀποφαίτη, ὅτι τὰ Πτολεμαίου συνεπιτυγμένως εἰρημένα κατὰ σπουδῆς καὶ γυμνασίας, προσθήσω δὲ καὶ τῆς πολλῶν ὠφελείας χάριν ἀνεπτύξμεν. Εἰ δ' οὐδενὸς ἐν τοῖς τοιοῦτοις ποτὲ διηκουσάμεν, οὐτε προσεξέυρομεν αὐτοί, ἀλλ' ἀρκεῖ νῦν πολλοὺς ἡμῶν καὶ σοφοὺς ἀκούειν, καὶ τὰ γεγραμμένα ἡμῖν διέρχασθαι, καὶ τόσα ἡμῖν προσεξυρῆσθαι, ὅσα ἐν τῷ βιβλίῳ γεγράφαται, πρὸς δὲ σὺ μοι δοκῆς, ὡς θνος ἔχειν πρὸς λύραν. Πῶς γὰρ; ὅς γε τῷ Ἡρασίτῳ συνιστᾷ συμβουλεύεις, ἀ πολλοὶ πολλῶν σου σοφώτεροι θαυμάζουσι τε, καὶ ἐκθειάζουσιν. Ἀλλὰ καὶ συρίττεσθαι ἡμᾶς τῷ ἐκπίπτειν τῆς ἀληθείας φαντάζει, καὶ ἀμβλείαις ὑβρίων ἀποκαλεῖ. Ἄπερ εἰ ἀληθῆ ἐνόμιζες, οὐκ ἂν ἐγγραφας ἰθεράπευε γὰρ ἂν σου τὸν φθόνον ἢ νομιζομένη παρὶ τούτων ἀλήθεια. Νῦν δὲ ἀποπινυόμενος τῷ πάθει, καὶ οὐχ οἶός τε ἂν, τῶν ὑπερ τῶν συγγραφέντων ἡμῖν ἄδομνα φέρειν, θνου δίκην λακτιζεις, καὶ ἀπορρήγνυσαι. Ἄλλ' εἰ θελησῆσθαι συμβούλοις ἡμῖν χρῆσασθαι, τῷ φθόνῳ πολλὰ χαίρειν εἰπῶν, καὶ τὸ κακῶς λέγειν ἀφεῖς, εὖ πράξεις, καὶ ἔση ἐνδοξότερος διὰ τὸ σιγᾶν ἢ σοφώτερος διὰ τὸ ληθεῖν, καὶ τὴν λύσαν, ἢ πρὸς πάντας ὡσεὶ μαινόμενος φέρη. *Georgius incerto. Litteras tuas invidentiae plenas percurri, et conditionem tuam miseratus sum: ignavos quippe nos et audaces judices, quod perplexa Ptolemaei dicta studio, exercitatione, multorumque commodo, quid enim vetat hoc addere? exposuimus. Quod si in similibus vel praecipientem non habuimus, neque nos invenimus ipsi, satis tamen id erit, multos, eosque sapientes, audire nos, et scripta nostra percurrere, eaque a nobis adinventis fuisse, quae in libro tradidimus. Ad ea tu aequae atque asinus ad tyram te habes. Quidni? cum ea Vulcano committere consulas, quae mihi longe te sapientiores admirantur, et quasi oracula venerantur: quin et exhibitari nos, quod a veritate aberramus, imaginari: nec sine ludibrio segnes nos compellas; quae si vera existimasses, nunquam dedisses litteras, sed tuam invidiam de illis existimata veritas mederetur. Nunc vero affectu enectus, nec ferre valens quae pro scriptionibus nostris decantantur atque circumferuntur, instar asini calcitras et dirumpis. Verumtamen, si nobis consiliariis uti volueris, invidiae valedicens et maledicentium ablegans, bene valobis, erisque taciurnitate gloriosior quam garrulitate, ac rabie, qua in omnes veluti insanus inveheris, sapientior. De versione Ptolemaei, et Commentarii in eundem Trapezuntii scriptionum non aequus aestimator Nicolaus Perottus (g) archiepiscopus Sipontinus haec habet: In Commentariis, quos in magna compositionem Ptolemaei furto a Theone subtractos edidit, tum etiam in margine Problematum Aristotelis, quae a Graeca lingua in Latinam pervertit. Et: Mentitur se Ptolemaeum, quem jamdiu non Latinum sed barbarum, et multis in locis mendacem fecerat, nondum edidisse, ideoque tam egregium opus ad eum misurum, et nomini ejus se dedicaturum pollicetur una cum Commentariis, quibus sese iam opus exposuisse gloriatur, in quibus nihil est alienius duntaxat momenti, quod non sit a Theone Ptolemaei expositore subtractum. Sed verba ineptissima ponemus; Ptolemaeus jampridem in Latinam a nobis traductus linguam est, sed non adhuc editus. Et quoniam ad hunc usque diem non intellectum Almagestum comperimus, Commentariis ipsum nostris exposuimus.**

20. *Comparisonem Platonis et Aristotelis, qua Aristotelem (h) Platone longo intervallo superiorem*

(g) Bessarionis, patroni sui, odio in Trapezuntium obsequens.

(h) Dicitur Trapezuntius Aristotelem Platoni pretulisse in gratiam Pauli II Platonice academiae Romanae aegre ferentis. Vide *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 442 et 420 seq. (*Fabr.*) s. Zeni

Diss. Voss. II, p. 21 sqq. ubi multus est de hac controversia ejusque ortu causaque. -- Trapez. in Platonem, in cod. bibl. Escorial. V. Pliier *Itinerar. per Hispan.* p. 170. Et conf. Lambec. VII, p. 269, not. 3. (*Harl.*)

esse contendit, Venetiis 1523, per Jac. Pensium de Leuc. in 8. Sed cum in Platonem conviciis ac maledicentia libri essent referri, ubi eos Bessarion perlegit, hominis temeritate permotus, et hominis mentem exaceratus, tacito Trapezuntii nomine in calumniatorem Platonis libris iv, respondit (i), quibus primum sapientiam Platonis atque doctrinam, mox scriptorum ejus cum nostris (k) similitudinem, tum probitatem morum vitamque integerrimam exponit; et, ut inscitiam hominis magis ac magis propalaret, quatum addidit, in quo Trapezuntii in interpretatione legum Platonis semel atque iterum ab eodem editis, errores ac lapsus collegit, refutavit et emendavit, adeo ut plane ostenderit, non potuisse eum de tali philosopho iudicium ferre, quem minime intellexit; et ut accuratior atque abeolutor tractatus haberi posset, disputationem suam *De natura et arte*, multis antea annis scriptam in eundem Trapezuntium, cum ad utrumque philosophum questio illa pertineret, adjunxit.

21. Anno 1465, e Creta Constantiupolim navigans *Andreas Chii martyrium*, quod eodem ferme anno (h) in protestationem fidei Christianæ ille subierat, a Byzantinis narrantibus audit; idque postea Romæ post duos annos promissionis debitum persolvens Latine conscripsit. Habes apud Surium, tom. III, 29 Mail (m). De fide hujus Historiæ vid. Petrus Canisius, *De B. Virgine* lib. v, cap. 29.

22. Item expositionem illius loci Evangelii Joannis: *Si eum volo manere donec veniam*, cap. 21, ad Sixtum IV pontificem (n), quo conatur asserere Joannem evangelistam nondum esse mortuum. Legitur inter orthodoxographa Basileæ impressa, et tom. VI *Bibliotheca Patrum*, Parisiis 1577, et alibi. In eam sententiam peculiari opusculo Bessarion cardinalis invecus est. *At bonus vir*, addit Possevinus, *aliud diceret, et modo esset superstes*. Nos item syntagmate nostro (o), *De fine et vitæ exitu Joannis Evangelistæ*, utramque sententiam examinamus, et quænam earum verior sit, inquiremus. [Conf. *Zenum* l. c. p. 26, nr. 56.]

23. Quæ sequuntur, an edita sint, quærent alii. *Oratio in funere (p) Michaelis Veneti ad Turcarum imperatorem*.

24. *Isagoge, et Commentaria (q) in magnam compositionem Ptolemæi*.

25. *Orationes*. [Conf. *Hodium* l. c. p. 119.]

26. *Epistolæ (r)*.

27. *Exhortatio de recuperanda Terra Sancta*.

28. *Contra Theodorum Gazam*. [Conf. *Zenum* l. c. p. 20 sq. et Boerner l. c. de Gaza, aliisque Trapezuntii adversariis, in primis *Hodium* l. c. p. 119 sqq. qui ejus quoque præcones, aut qui mitius de illo judicarunt, producit. (Hart.)

29. *Ad Leonellum Estensem (s), et responsio in invecivam Guarini*.

(i) Prodiit opus Bessarionis Venet. 1516 fol., ut jam notavi supra p. 722. ed. vet. ed. nov, p. 71. De ejusdem cardinalis epistolæ, Græce scripta, ad Theodorum Gazam de Trapezuntii libro pro Aristotele contra Platonem, meminit Lambecius lib. VIII, 163 seq. (Fabr.) At Lambec. in hoc vol. VIII, p. 1087 sqq. recenset cod. 61. in quo n. 6, uti in cod. 62 est Bessarionis epistola exhortatoria ad omnes Græcos de præstanda obedientia Rom. Ecclesiæ, etc. Contra in vol. VII, p. 347 sqq. ed. Kollar. n. 5, cod. 90 recenset Bessarionis ad Theod. Gazam de Georgii Trapez. libro pro Aristotele contra Platonem epistolam, ubi quoque affert epitaphium in Trapez. et Kollar. ablegat lectores ad *Analecta Viudobonensia*, tom. I, p. 1198 sqq. et p. 1206. (Hart.)

(k) Sacris.

(l) 29 Mail a. 1465. [add. *Zenum* l. c. p. 24, n. 43.]

(m) Exstat etiam in Actis sanctor. tom. VII, Mail p. 185.

(n) Prodiit et separatim Basileæ a. 1543. 8, apud Robertum Winter. Et in orthodoxographorum utriusque editione habetur hoc opusculum a. 1555 et 1569.

(o) Hoc syntagma Allatii non vidit lucem.

(p) Fantini Michaelis, patricii Veneti [mortui 1454, m. Non.]. Vide *Diarium Venetum* tom. XVI, p. 444 (Fabr.) a. *Zenum* l. c. p. 24, n. 46; ms. Lat. in cod. Taurin. 601, fol. 179. V. Cat. codd. Lat. Taur. p. 161. (Hart.)

(q) Hæc sunt quæ ex Theone sublecta Perottus supra, n. 19, arguebat.

(r) Orationes et epistolæ in cod. apud Montfauc.

in Bibl. biblioth. mss. p. 107 C. — Epistola, qua mordentem remordet, Paris. in bibl. publ. cod. 817. n. 48. — Ibidem in cod. 2361, n. 6, exstant G. Trapez. Epistolæ ad Nicolaum duæ, ubi de rebus ad theologiam pertinentibus. — Mansius ad Fabricii *Bibl. mediæ et infimæ Latinit.* tom. III, p. 36 sq. (ubi agitur de Georgio Trapezuntio), addit, epistolæ ejus septem in collectione Francisci Barbari satis ampla, quam e Mss. codd. fere ex integro erutum dedit cardinalis Angelus Maria Quirinus, Brixiz 1743. 4. (v. Mansium, ibid. tom. I, p. 171 sq.) isque tom. III, p. 36; præterea: c In epistola, inquit, ejusdem collectionis 104 sermonem habet epistolæ, seu potius, ut ipse appellat, orationis *De fortune suis* ad Nicol. pontificem scriptæ. Insuper Malatestarum bibliotheca Cæsennæ servat codicem ms. homiliarum S. Chrysostomi in Matthæum ex versione Aniani, continuata a Trapezuntio; simulque habet epistolæ mss. ejusdem Georgii ad Franciscum Barbarum, datam ex Urbe v Kal. Mart. a. 1450, quam epistolam in collectione epistolarum Barbari nequaquam legas. De epistola, ab Hodio publicata v. supra, not. ad n. 3. et de epist. ad Nicolaum ibid. et *Hodium* l. c. p. 119. Epistolam Latinam *Ad Eugenium*, pontif. max., ex cod. bibl. mss. monasterii S. Michaelis Venetiæ. prope Murianum in lucem edidit Mittarellus, in bibl. illius monasterii, col. 1143 sqq. add. Boerner. l. c. p. 106 not. et *Zenum* l. c. p. 25, n. 48. (Hart.)

(s) Hæc ad Leonellum epistola cum responsione ad Guarinum ms. exstat Venetiis apud Apostolium *Zenum*, vide *Diarium Venetum*, tom. XVI, p. 459 seq. [s. *Dissert. Voss. II*, p. 20.] ubi etiam [in *Diss.*

30. *Dialogus de Fide* (1).

Addit Gesnerus, 31, *De divina substantia secundum Aristotelis doctrinam*.

32. *De veritate fidei Christianæ*.

33. *Epistolas in Psalmum XLIV quarum quædam exstant Venetiis ad S. Antonium*. Quæ quamvis Latina habeantur, nullus tamen dubito, potissimam eorum partem Græce etiam ab eodem fuisse conscriptam, ut infra, dum ejus tractatus Græcos enumerabimus, abunde patebit. Eo namque ævo celebres in utraque litteratura viri, et in utriusque eloquentiæ facultate eximii, ut utriusque primis nationibus satisfacerent, gloriamque sibi ex utraque lingua veram captarent, ac solidam, quod Græce prius scripserant, Latine postmodum enuntiabant, vicissimque Græce, quod Latine. Dictum comprobant Trapezuntius, Bessarion cardinalis, Theodorus Gaza, Argyropoulos, et alii.

34. Carmina etiam Latina non infeliciter composuisse habeo ex Gyraldi dialogo 1, de poetis sui temporis. *Docti plerique, Georgium nemum, fatentur, versos composuisse, quod vel palam cognoscere potestis ex iis quæ de Orphæo, Musæo, Lino, et aliis pluribus Græcis poetis in Latinum convertit apud, Eusebium Pamphili*.

35. Ex iis vero, quæ Græce composuit, *Epistola ad Joannem Palæologum, Romanorum imperatorem*. qua eum cohortatur ut in Italiam ad synodum (u) naviget, concilium Basiliense cum ab auctoritate Romani pontificis desciverit, parvipendat, nec ad illud animum advertat, edita est (v) Græce et Latine cum Simocatta, et Phrantza a Jacobo Pontano Ingolstadii apud Adamum Sartorium 1640, in 4. Habetur ms. in bibliotheca regis Gallorum (x), Bavarica, Augustana, Vaticana; eratque apud Antonium Augustinum sub hoc titulo, *Georgii Trapezuntii defensio missa ad imperatorem Romanum Joannem Palæologum. De navigatione ejus in Italiam*, cod. 160. Ex dictis tamen error manifesto deprehenditur. Et forte non aliud est, quod in Augustana conservatur. Index manuscriptus *Georgii Trapezuntii autographum, ut videtur de Manuele rege*

36. Græca vero inedita sunt, *Εισαγωγή εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Πτολεμαίου σύνταξιν. Introductio in magnam Ptolemæi constructionem*, in biblioth. Augustana, et Scoriaci catholica. (Allat.) De cod. Escorial. V. Plüer. *Itinerar. per Hispan.* p. 170. Indice Gotlob. Kranz in Memorabil. bibl. publ. Elisabethanæ Wratislan. f. Rēhdigerianæ, p. 85; sunt in illa bibl. msa. Ptolemæi Almagestum et quadripartitæ constructionis opus, atque Georgii Trapez. in Ptolemæum notæ et Theoricam planetarum. — Add. supra ad n. 8, et Zenum l. c. p. 13. (Hart.)

37. Ad Esalam monachum, *Utrum natura consilio agat*, *Εἰ φύσις βουλεύεται*, epistola. Mediolani in bibliotheca Ambrosiana. Eam Latine interpretatus est Bessarion cardinalis lib. 4 (y), adversus calumniosum Platonis, contra quam et scripsit. P. Ἡτῆσω, ὡς φησι Ἡσαῖα, γράψαι σοι ὡς οἶόν τε διὰ βραχέων. Sed cum nomen auctoris in nonnullis codicibus confundatur, multi namque libelli iſtius, *Naturam alicujus gratia omnia agere*, parentem Theodorum Gazam, multi Bessarionem faciunt, unde error irreperit, ex eodem Bessarione lib. vi, cap. 3, addicimus. Cum enim Bessarion in hoc argumentum breviter quedam ad Theodorum perscripsisset, Georgius Trapezuntius, illis perlectis, ut odium quod in Bessarionem, ab eo tempore quo ei Theodorum in doctrina præposuerat, conceperat, aki quando pareret, adversus ea scripsit: Sed ut honestius Bessarionem impeteret, anxius se ignorare quisnam ejus libelli auctor esset, et Theodori, non Bessarionis disputationem illam esse, seque Theodorum contradicere simulavit. *Ostendit præterea, scribit Bessario, Athanasium fuisse, qui hæc scripta ei tradiderat, cum tamen Isaias, non Athanasius fuisset. Solus enim Isaica scripta a nobis habuerat. Hic tamen, quasi nostra interesset, a quo ea accepisset, epistolam ad nos scripsit, qua oblatum sibi ab Athanasio fuisse opusculum significavit*. Plures ergo de eodem argumento Trapezuntius epistolas dederat, quibus Bessa-

cit. p. 19, n. 37.] de Guarini Invectiva in Trapezuntium, quam scripsit sub nomine Andreæ Agassonis. (Fabr.) In cod. Lat. Taurin. 601. fol. 38. G. Trapez. Litteræ ad Leonellum Estensem, in quibus de Guarini in se maledictis conqueritur; et fol. 40, epusd. Rhetoricorum suorum apologia adversus Guarinum, Veronens. V. Cat. codd. Lat. Taur. p. 160. (Hart.)

(1) Hodius l. c. p. 179: Orationes, ait, quas commemorat Trithemius, et *Dialogus de fide*, utrum ea Græce aut Latine conscripta sint, non satis liquet. *Dialogus* autem *De fide*, verisimile est, eundem esse cum assertionem fidei Christianæ contra Turcas. Zenus l. c. p. 25 sq. n. 52 et 56, animadvertit, a Comineyo Papadopol. de Gymnasio Patavino, tom. II, p. 181; Gesnero duce, citare Georg. Trapez. *De fide et substantia Dei, secundum Aristotelis doctrinam*, atque opusc. *De virtute fidei Christianæ*. Add. paulo post, n. 42,

A et Zenum l. c. p. 19, n. 27. (Hart.)

(u) Florentinam a. 1348, post Rasileense habitum a. 1431 [vel potius ad concil. Ferrariense, indice Hodio, l. c. p. 118.]

(v) Græce exstat ibi p. 317; Latine, p. 325.

(x) Paris. in bibl. publ. codd. 1316, n. 3, et 2065. — De cod. Barar. (qui numeratur 27, et inc. Οὐχ ὅτι σε κατά) v. cl. Hardt in *Aretini Beytrâgen*, etc. a. 1803, part. iv, p. 16 sq. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 589, v. Cat. codd. Gr. Marc. p. 309. Add. supra vol. VIII, pag. 76 sq. et Zenum l. c. pag. 15, n. 21, idemque n. 22; suspicatur, ab illa epistola haud diversum esse *Protrepticum ad J. imperat. Græcorum*, quem Labbeus, p. 85, exstare scripsit in cod. Paris. Reg. 1213 (Hart.)

(y) Lib. vi, ed. Ald. teste Boërnico l. c. pag. 119 (Hart.)

ria et Gaza respondit. (Allat.) Ms. Mosquæ in bibl. synod. cod. 279. V. Matthæi Not. codd. Gr. Mosq. p. 181, n. 27. Conf. Zenum l. c. p. 16, n. 30, qui etiam laudat Saxii Hist. typogr. Mediol. col. clvii. (Harl.)

38. Erat in bibliotheca Lolliana ejusdem ἀντιρρητικῶς, de eademne, an alia materia, mihi non liquet.

39. Vidi præterea ejusdem tractatum Περὶ Ἐλεημοσύνης, De Eleemosyna. P. Τῶν εὐ ἔχόντων οἱ ἀκούοντες διδασκαλιῶν.

40. Πρὸς Ἰωάννην τὸν Κουβουκλίσιον κατὰ Γραικῶν. Ad Joannem Cuboclesium contra Græcos. De processione Spiritus sancti. (z) P. Ὄκνον μὲν πρότερον πρὸς εὐ γράφειν. Servatur Scoriaci in bibliotheca regis catholica, et Vaticana, et Ambrosiana Mediolani, et pud Alexandrum Cherubinum elegantissimo characterē (a). Hinc noto, alium esse hunc Joannem Cubuclesium, quem Trapezuntius adloquitur a Joanne Cubuclesio pariter cognomento Caminiato, qui sub Leone Sapiente imperatore de obsidione, et excidio Thesalonicensi anno ab orbe condito 6410, a Christo Servatore 902, non ineleganter scribebat.

41. Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἱερομόναχους, καὶ ἱερέας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ περὶ τῆς μίσεως, ἀγίας, καὶ καθολικῆς Ἐκκλησίας. Epistola ad monachos Cretenses et sacerdotes de processione Spiritus sancti et de una, sancta, et catholica Ecclesia (b) P. Σίμων ἱερομόναχος τῆς τῶν κρητικῶν. Legitur manuscripta in bibliotheca Vaticana, Altempsiana et Bavarica cod. 115. (Allat.) Codex Bavar. hodie numeratur 27. V. Hardt. in Aretini Beyträgen, etc. a. 1803, n. 4, p. 16. — Paris. in bibl. publ. cod. 1316. n. 4. — Venet. in bibl. Marc. cod. 589, V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 309. (Harl.)

42. Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως. De veritate fidei Christianæ (c). Erat in Lolliana.

[43. De Manuele rege, αὐτογράφων, ut videtur, in cod. bibl. August. Vindel. V. Reiser. Indic. mss. bibl. August. p. 91; quod opusc. idem esse cum epistola, præfat. ad Jo. Palæologum, suspicatur Allatius. Harl.]

[44. Trapezuntii methodus et ratio ad quam reperiri possint anni totius festa, quæ celebrantur in Ecclesia Græcorum, Græce, quod op. editum esse Jassii in principatu Valachiæ, 1701, 4, et esse Paris. in Cat. bibl. Regiæ part. 1, Paris. 1739. fol. inter Liturgicos Orient. D. n. 108. p. 212. observat Zenus l. c. p. 15, q. 24. Harl.]

[45. Illustri viro Jacobo Antonio Marcello, patritio Veneto, de obitu Valerii filii, scr. 1461, in cod. biblioth. Marcelli, teste Zeno, l. c. p. 25, n. 50. Harl.]

[46. Diodori Siculi librorum quorundam interpretatio, in bibl. Paris, cod. 5712 inter ms. latin. teste Bærnero l. c. p. 120 Harl.]

In Georgium Trapezuntium, qui Turcas omnibus imperatoribus præstantiores esse voluit (d) scripsit Nicolaus Junius de Athenodo episcopus Celegertanus, et in castro Sancti Angeli de Urbe præfectus. At Nicolaus Perottus existat apud Joannem Perottium episcopum Amerinum. Et primum quidem Nicolaus Perottus ejus eloquentiam taxat: Sed quid est, ait, quo eloquentiæ tuæ tantum tribuis? Fertur quondam Jupiter summo studio quæsisisse, quodnam animantium genus pulchriores filios produceret. Quocirca omne ferarum genus, et squamigeros etiam pisces hominibus permixtos ad eum cum liberis confluisse. Inter hæc comparuisse etiam simiam, parvum inter ulnas natum gerentem, et quasi omnium pulcherrimum Jovi ostentantem. Quæ res cum Deum ad risum forte movisset, simiam in hoc carmen prorupisse:

Jupiter hoc norit, maneat victoria si quem,
Judicio præest, omnibus iste meo.

Id mihi contingere in præsentia tibi videtur, cujus oratio cum barbara sit, puerilis, inepta, et ne mediocriter quidem erudito viro conveniens, tamen eloquentiam tuam extollis, et quasi simia Jovi filium suum ostentans, ab eo, atque omni turba irrideris, homo plane rudis, et barbarus. Et: Non vides, asine, non sentis, non intelligis scripta tua apud omnes contemptui, derisui ac ludibrio esse? Cujus oratio præsertim, ubi eloquentiam tuam extollis, fracta est, humilis, infamis, et plane puerilis. Ubi legisti apud doctos et eloquentes viros, hac ratione commotus pro permotus, et impulsus? Ubi eloquentiam gratia Dei præ cæteris habes, pro eloquentia Deo propitio superior cæteris? Ubi didicisti eloquentiam ipsa augeri, animi atque

(z) Edidit Græce et Latine Allatius tom. I Græciæ orthodoxæ, p. 468-536.

(a) In bibl. Escorial. V. Plüer. l. c. p. 170; Contra Græcos de processione Spiritus S. in codd. bibl. Vatic. et al. V. Montfauc. Bibl. biblioth. p. 33 E, 64 C, et 497 C. — Paris. in bibl. publ. cod. 1299. Conf. supra, vol. XI, p. 597. et Zenum l. c. p. 15 sq. n. 25 et 26. de hac et seq. epistola. (Harl.)

(b) Etiam hanc vulgavit Allatius Græce et Latine ibid. p. 537-582. Ex ea locum duxerat p. 774, De

consensu, lib. II. c. 15 § 11, et de Simeonibus p. 302.

(c) At Amrainum. [Conf. Zenum l. c. p. 16, III. 17.] Hoc scriptum tomo octavo Συμπεριων publicare voluit Allatius, ni fato impeditus fuisset. Orationem Trapezuntii De pace Christianorum citat Nic. Compenus, p. 361 Prænot. mystagog. Grammatica Græca memoratur a Labbeo, p. 103. Biblionovæ mss.

(d) Scripserat hoc Trapezuntius, Oratione in funere Michaelis Veneti memorata supra u. 25.

corporis dotes, pro corporis et animi dotes? Ubi conferrem, pro, utilis essein, nullo casu adjuncto? Ubi, æternum illi nomen ad omnes, qui Latine sciunt, afferrem, pro æternum illi nomen apud omnes, qui Latina lingua utuntur, vel, qui Latinam linguam non ignorant, compararem? Sed nolo in re manifestissima diutius immorari. Et postremum quidquid est in orbe maledicentiæ, id totum in unum Trapezuntium cumulavit. Neque enim veretur eum compellare belluam, putridæ carnis inutile frustum, nostræ ætatis præclarum Nestorem, cujus ex ore felle amarior fuit oratio, asinum, sceleratissimum vitrum, carnificem, perniciosam pestem, dedecus hominum, turpitudinem sæculi, nostræ reipublicæ sterquilium, sceleratissimum, impurum, impium, infidelem, barbarum, sordidum, proditorem divinæ religionis, hæreticam, tetrum et detestabile monstrum, scelus, flagitium, luem, tabem, prodigium, portentum, iraculentissimum feram, humani generis insaniam, miserrimum, omnium avarissimum nostræ ætatis, præclarum, immamissimum, tetrum, sædissimum ac detestabile monstrum, Turcum, imo Turco turcioram, sceleratorem, imo Turcorum omnium turcissimum, omnium quæ memoravimus turpiorem, et si quid dici tetrius potest. Addit, Nimirum crevit audacia, et temeritas domini. Ter intra annos quindecim carcerem est expertus; primo iracundia, secundo libido, tertio perduellionis crimen eum in vincula compulerunt. Auxit semper furorem, et impunitus eum ad quævis flagitia præcipitem fecit. Prætoræ: Nam quia, casu nescio quo, opinione olim quædam doctrinam consecutus in Italia fuerat, primis illis temporibus, quibus revocari in lucem, quæ diu sepulta fuerant, optimarum disciplinarum studia cæpere, postquam adventu doctissimorum virorum quos Nicolaus Quintus pontifex undecunque in Urbem accivit, ignorantia tua detecta est, præestim interpretatione Problematum Aristotelis, quæ Theodorus Theosalonicensis utriusque linguæ doctissimus edidit: mox te rabies quædam immeni furoris invasit, ac veluti draconis epoto calice insanire, ac palam furere capisti instar rabidi canis, huc atque illuc anxius circumferri. Jamque non modo ipsum Theodorum, sed quoscunque Theodoro favere intelligeres, omnes autem ei palmam jure optimo debent, in eum gominum exercere. Hinc te semper furia agitare, hinc superbia, indignatio, invidia præcipitem ferre. Hinc tu maledictis in omnes invehi, non principibus, non cardinalibus, non summis pontificibus parcere. Et hæc quidem Perotus in Trapezuntium, oblitus, ut ingenue fatear, modestiæ, gravitatis, atque boni viri officii, quæ tantopere laudaverat pro eodemmet Trapezuntio in Bessarione. Hæc omnia, aiebat, et plura potuisset in medium afferre Bessario, si voluisset; sed dedit hoc partim gravitati suæ, ne castas et pudicas aures tanta verborum impuritate, tanta obscenitate orationis, tam horrenda atque execrabili scelerum commemoratione, macularet atque inficeret; partim mansuetudini et lenitate, ne te quanvis atrocissimum hostem, Deo hominibusque invisum redderet, et salutem ac vitam tuam in periculo poneret. Vides ergo præstantissimos quosque illius ætatis viros acriter dicta Trapezuntii examinasse, reprobassequæ, quod non leve est illius doctrinæ argumentum; graves nihilominus Bessarioni cum eo inimicitia fuere, et magnæ rei litterariæ controversiæ, lege Bessarionis cap. 4, lib. vi in Calumniatorem Platonis.

Quid autem Angelus Politianus olim de doctrina æstimaverit, ingenioque Georgii Trapezuntii, fise Miscellan. cap. 90, testatus est: Illud in Theodoro mirari me fateor, quid ita scripserit in præfationis librorum De animalibus Aristotelis, quibus unis præcipue commendatur, adjutum sese a nullo, nec certare adeo cum cæteris interpretibus, quos, inquit, vincere nullum negotium est, cum libros eosdem, sic Georgius Trapezuntius ante ipsum luculente verterit, ut vel redditis, quæ apud veteres invenerat, vel pen se denuo fictis excogitatisque vocabulis, Latinam prorsus indolem referentibus, vitio factum nostro, primus, opinor, juniorum docuerit, cur ipsi minus multas, quam Græci, rerum appellationes habeamus. Hos igitur si quis libros diligenter legerit, minus profecto Gazam laudabit, pene illius vestigiis insistentem, quin si homo erit ingenuus, credo, stomachabitur sic a Theodoro dissimulatum, per quem maxime profecerat, sic habitum pene contempti ludibrioque, cujus potissimum laboribus insidiabatur, nobis vero etiam fortasse habebit gratiam, quod ista reddere suis auctoritatibus contendamus. Nam quantum sibi Georgius in eo placuerit opere, vel illa de præfatione verba significant, quibus sese libros eos Latinis, ait, non minus elegantes emendatosque dare, quam apud Græcos habeantur. Sed et hoc ad se trahere Theodorus conatur; ut item, quæ de mensibus Græce prodidit, ex hujus potissimum, de qua loquimur, interpretationis præmiis subleguntur. At enim fuere, sicut apparet, acerbissimæ inter hos Græcos inimicitia, sicut in grammatico quoque suo Commentario Theodorus Georgium vocat hunc l'ornoboscon, quod alenem scortum significat, alludens, arbitror, ad Georgium veterem Grammaticum, cui cognomentum Græci Chæroboscon dizere. Cætera potro, quæ Theodorus hic edidit, ubi modo non repetendarum sit accusandus, sicut eruditionis diligentiaque non oarent, ita, ut mihi quidem videtur, ad examen quoddam strictius curiosiusque revocanda. Nos hoc loco nec doctorum nitida nomina tentamus apud imperitorum decolorare judicia, nec tamen dissimulare, quod in quoque desideremus, aut inhonoratum transire volumus, cui veritas patrocinetur. Ut autem habere stydum, quammaxime ingenuum, paratumque volumus, ita quam minime accusatorium, quam minime licentiosum, et noxium. Nec enim tam vasriciam profitemur, quam exhibemus industriam. Vossius tamen Institut. orator. lib. iv, cap. 3, quemadmodum et Bessario Trapezuntium Gaze postponit. Minime, inquit, profecto conferri necruit cum Theodoro Gaza, cui enim equiparavit Angelus Politianus. Itaque jure politissi-

mi ingenii virum hoc nomine reprehendit Parrhasius in epistolis. Neque ignoro Trapezuntium errores aliquot observasse in translationibus Gazæ, quos hic monitus correxerit, ut et memoriæ prodidit Erasmus Catalogo Lucubrationum suarum. Verum et illud scio longe plura esse in Trapezuntio, quæ Gaza potuerit culpæ. Nam et in eo desiderare potuit fidei plus in transferendis e Græco auctoribus, et majorem linguæ Latinæ peritiam. Et lib. II *De Histor. Lat.* cap. 8: *Fillium reliquit Andream Trapezuntium, qui patriæ defensionem scripsit adversus Theodorum Gazam; ac præfationem ad Sixtum pontificem præmisit translationi paternæ Ptolemæi operis De magna constructione. Andream filia nupsit Fausto Magdalens Romano poetæ, qui Leoni pergratus erat, atque anno 1527 Roma ab exercitu Caroli V, capta, ac diruta, Jovio teste periit.* Non sum tamen a Vossii sententiæ, qui ibidem secretarium pontificium, maximæ existimationis ac dignitatis inter ecclesiasticos virum, cum scriba seu amanuensi, servilli mancipio, ut ita dicam, confundit. Quis tandem, ut id quoque obiter admoneam, sine stomacho legat Thomam Rivium in Justiniani defensione contra Alemannum, qui Vaticanæ bibliothecæ custodem, munus et dignitate sua, et custodiam virtute, atque doctrina amplissimum pulcherrimumque inaligne admodum, *de pulvertandis Bibliothecæ Vaticanæ libris operam navare scribit?*

NOTITIA ALTERA.

(Christ. Frid. Boernerus, *De doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instructoribus.*)

Georgius, a Trapezunte oriundus, natus est in Creta anno sæculi quarti decimo sexto et nonagesimo. Relicta patria, in Italiam venit eo circiter tempore, quo Eugenius IV inierat pontificatum. Nam aliquot ibi cum jam moratus esset annos, ad Joannem Palæologum, imperatorem Constantinopolitanum de profectione ad concilium Ferrariense, spreto Basileensi, suscipienda, litteras dedit.

Linguæ Latinæ magistro usus Victorino Feltrensi, scholas compluribus locis aperuit quidem, nusquam gentium autem firmam ac stabilem fortunarum nactus est sedem. Venetiis primum, conatibus ipsius favente illustri senatore Francisco Barbaro, quas Franciscus Philelphus ea in urbe paulo ante docuerat, litteras professus est Græcas.

Quo officio cum aliquot functus esset annos, Venetiis Romam demigravit, ibique, Eugenii IV R. P. auspiciis, doctrinæ suæ copiam fecit aliis, tradendo artem dicendi et philosophandi scientiam idque tam felici laboris successu ut permultos haberet auditores, et ex ejus disciplina viri doctissimi prodirent. Hos Georgii conatus qui ad ingenia doctrinis excolenda referebantur, Eugénii post obitum Nicalaus V pontifex successus, stipendio liberaliter constituto, juvit, et ipsum dignitate auctum ab epistolis esse voluit; tum vero in negotium ei dedit ut præstantissimos libros Græcos Latina civitate donaret. Quæ tamen Georgii fortuna parum sibi constitit, et subitis rerum conversione defecit, offensa in eum non ita multo post pontificis voluntate. Quod si ipsius testimonio standum foret, pontificis iram in se concitavit, et gratiam quam apud eum inierat effudit omnem eo quod confectas a se Patrum quorundam et philosophorum Græcorum interpretationes Latinas ad alios quosdam referri noluerit auctores. At enimvero nullo credibile est modo, tale quid postulasse pontificem; quin potius pontifex, ubi Trapezuntium minus dextre libros illos Græcos Latine convertisse, ex idoneis comperit existimationibus, arrogantiæque et livoris plenum ipsius ingenium cognovit, odium in eum concepisse videtur.

Emulos adversariosque compluræ Georgius habuit Romæ, nec cum Theodoro Gaza solum, qui humanitate doctrinaque ipsum præstabat, in similitate fuit, sed cum Laurentio Valla etiam, posteaquam is Quintiliani susceperat defensionem, eo nomine contendit. Aliquanto ante quam Urbe cederet, in theatro Pompeii, cum tabulæ pontificiæ reconserentur et scribæ adeo pontificis omnes adessent, ipse et Poggius Florentinus illiberali exemplo inter se decertarunt. Cum Poggius verbis valde contumeliosis lacesseret Trapezuntium, hic verberibus conviciatorem coercendum putavit, illumque colapho semel atque iterum percussit. Miram verborum cum verberibus commutationem memorat Jovius, eandemque Poggio exprobrat Laur. Valla. At enim Poggius exprobrationem hanc in ludibria vertit, neque solum colaphis, sed calcibus, fustibus, ferro, rem actam fuisse, narrat, et Vallam, tanquam manipulum furum quo vulnera abstergeret, ad certamen tam atrox non accurrisse miratur.

Sæpe multumque Trapezuntius Romæ in ædibus Bessarionis versabatur, et in circulo doctissimorum

hominum, tam Græcorum quam Latinorum, qui ad hanc musarum sedem quovis die semper conspici-
batur. Verumtamen summi viri, et communis Græcorum exsulum patroni, animum plane rebus suis
abalienavit; cum librum edidisset plenum probrorum atque contumeliarum, quibus Platonis famam
lacerabat, ut, depressa tanti sapientis auctoritate, Aristoteli, cujus sese assecram profitebatur, assereret
principatum. Cum autem Bessarion philosophum quem in oculis ferebat, convitiis illius proscindi intel-
ligeret, rei motus indignitate, libros aliquot pro vindicanda Platonis gloria adversus calumniam
ejus quem vocavit Trapezuntium, scripsit. Quos quidem plane egregios et ut in nostra de Bessarione
diximus commentatione, omnem Platonis doctrinam, limato commentandi genere, complexos cum
omnes, quibus hæc florebat ætas, eruditi collaudarent eximie, et vehementissime comprobarent, graves
Trapezuntius temeritatis suæ pœnas dedit, et publicæ invidiæ incendio conflagravit.

Georgius, postquam in odium, offensionem pontificis inciderat, Neapolim sese contulit, per fugium
præbente Alphonso, Arragonum Siculorumque rege, qui doctrinæ quàm amabat, studio conciliatus exsuli,
ejus, in fidem clientelamque recepti, inopiam perbenigne sublevavit, et honesto constituto stipendio
ipsum et familiam omnem aluit ac sustentavit. Francisco Philelpho apud Nicolaum pontificem pro
ipso intercedente, Romam inde redeundi ei facta est potestas.

Anno sæculi quinti decimi quinto et sexagesimo, Trapezuntius in Cretam indeque Byzantium brevi
profectus est et trajecto mari Romam revertens, ejus itineris insigne posuit monumentum. Paucis enim
mensibus ante quam Novam illam Romam iniret, iv Kalendas Junias in illa urbe juvenis quidam, cui
nomen Andræ erat, patria Chius, acerbissimo cruciatus genere affectus, necabatur, quod a Christiana
religione ad Muhammedisum desciscere nollet. Quod ubi Trapezuntius a nautis Byzantiis relatum acce-
piisset, ipsumque postea hominis interfecti corpus integrum adhuc et incorruptum Galatæ conspexit, et
cruciatus, quos ille, nihil mutata erga Servatorem optimum fide, summaque constantia, pertulerat,
redux factus, in perpetuam rei gestæ memoriam, litteris consignavit.

Ingravescente ætate, accidit Trapezuntio, quod multis clarissimis viris, ex prisca maxime Orbilio,
celebri grammatico Messalæ, summo oratori et præstantissimo illi sophistæ, Hermogeni, ut, facta memo-
riæ jactura, litterarum, ipsiusque nominis sui penitus oblivisceretur. Etsi in mentem venit, subve-
neri, ne quod Gazæ evenire comperimus, vitio memoriæ, Georgio tribuatur; sunt tamen, qui contendunt,
senem nostrum, cum pro ingenii suo monumentis, spe ingentis præmii, summo pontifici nuncupatis,
ab hoc solos centum nummos aureos accepisset, ingrato istius animo offensum, illico aurum ex ponte
Ælio in Tiberim abjecisse, et simul indignabundum dixisse: Periere labores, pereat et eorum ingrata
merces; affectoque eam ob rem animo in miseriam istam incidisse.

Ita vero Trapezuntius, fracto animi robore elanguescens, eo calamitatis redigebatur, ut omnibus repœ-
ascere videretur. Sæpe multumque, cum Romæ ad ædem Minervæ habitaret, solus per urbem sordido
et atrito palliolo amictus geniculatoque scipione qui vacillantis gradus sustineret, iunxus inambula-
vit. Tandem vero, multis arduisque perfunctus molestiis et certaminibus, annos nonaginta natus,
sexto et octogesimoquinti decimi sæculi anno, acquievit.

Neque ingenium, nec doctrinam, nec studium, industriamque in Trapezuntio desidero; agnosco tamen
aliquid quod in Cretensi parum miror. Vetus est verbum quod dixit Epimenides et ab hoc repetit ipse
divinus gentium doctor, Κρήτες ἀεὶ ψεῦδαι κ. τ. λ. Etsi Trapezuntius ortu Cretensis dici Cretensis
noluit, malam, quod Lil. Gyraldus opinatur et inveteratam patriæ famam non parum veritus; eam
nomine tamen, neque ingenium, nec mores deposuit facile; vaser, si quid judico, subdulus, et cum
alterius dedecore decoris appetens, laceasendis aliis, iisque summis, promptus, nimius sui, parcus aliorum
admirator, cuncta modo summa expertus ultra vires.

Filium reliquit Andream Trapezuntium, sed doctrina patre longe inferiorem. Id quod facile omnibus
apparuit cum patris sui existimationem ipso adhuc superstite adversus Theodorum Gazam tuendam
suscepisset. Neque enim Gaza, transmarinorum hominum, qui e Græcia profugerant, doctissimus, mi-
seri hujusce adversarii scriptis moveri se passus est, sed illius libidinem criminandi penitus contempsit.
Andræ filia, teste Jovio, collocata est Fausto Magdalenæ, Romano, poetæ lepido, qui elegantia ingenii,
Leoni X, R. P. percharus, de Georgii prosoceri doctrina et litium acerbitate multa narrare solitus est,
miserum autem vitæ exitum habuit, in expugnatione urbis, anno sæculi sexti decimi septimo et vicesimo
contrucidatus.

Ignotus quidam auctor τραπεζου; hos in Trapezuntium versus scripsit, quos Bovius elogio ipsius
subjuxit:

*Hac urna Trapezuntii quiescunt
Georgii ossa, parum diis amici,
Quod acri et nimium procaçi lingua
Platonem, superis parem, petivit.*

ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΤΟΥ

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

ΠΡΟΣ ΙΩΑΝΝΗΝ ΤΟΝ ΚΟΥΒΩΚΛΗΣΙΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

GEORGII TRAPEZUNTI

AD JOANNEM CUBOCLESIIUM

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI.

(L. Aelatio interprete in *Græcia orthodox.*, tom. I.)

α'. Ὄκνουν μὲν πρότερον πρὸς σὲ γράφειν, τὴν τε σὴν περὶ τῆς θείας σπουδὴν εἰδὼς, καὶ τὴν ἐμὴν ἐν τοῖς γῆνοις ἀσχαλίαν· νῦν δὲ ἡ ἐμὸς δεῦρο πλεύσας πατήρ ἀνήγειρέ τε καὶ παρῶνουν, ἀλλὰ τε πολλὰ εἰκῶν, καὶ ὅτι σὺ γράφειας ἀν εὐθὺς πρὸς με περὶ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν διαφορᾶς, εἰ γ' ἐγὼ τοῦτο πρῶτος ποιῶμι. Πρὸς τοῦτοις δοκεῖν αὐτῷ, φησὶν, ἀν γράμμασι συνομιλῶ σοι, μεταμαθεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἥς ἐμοὶ οὐδὲν τιμώταρον. Διὸ τῷ τε πατρὶ τῷ ἐμῷ ὄρκω, συνωμολόγησα, καὶ σοι νῦν δυνῶμι, μάρτυρα ἐπικαλούμενος Χριστὸν Ἰησοῦν, ἀν ἄρα τισὶ λόγοις, οἷς αὐτὸς οἶδας, τὰ τῆς τῶν Γραικῶν Ἐκκλησίας δόγματα τῆς ἀληθείας ἔχεται ἀποδείξει, ὡς ἔξεις Γεώργιον μετὰ σοῦ, καὶ ἀποδώσεις τῇ Ἐκκλησίᾳ Γραικῶν, ἥ ἀπατάθη πιστεύσας καλῶς ποιεῖν, καὶ πιστεύων μέχρι τῆς σήμερον. Μὴ ὀκνήσης οὖν γράφειν, καὶ μετακαλεῖσθαι πρὸς ἡν οἶσι ἡμᾶς ἀλήθειαν. Ἦδη γάρ σοι πρότεροι γράφομεν, καὶ προσκαλούμεθα μετ' ἀγάπης πάσης, ποιούμενοι τὸν λόγον χωρὶς πεισμονῆς, χωρὶς φιλοτιμίας, τὸ τοῦ λόγου μέγεθος καὶ γρίφον ἀφαιρούντας, ὡς οἶόν τε. Οὐ γὰρ ἵνα δεινοὶ δόξωμεν ἕττορες, ἢ πολλοὶ τινεὶ τοὺς λόγους, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς τὴν ἀλήθειαν μεταμάθωμεν, ἢ σὺ ταύτην κἂν νῦν γνωρίσῃς, δεῖν ᾤθημεν πρὸς σὲ γράφειν. Γένοιτο δὲ τὸ ἔτερον, Χριστὸν βασιλεῦ, καὶ γένοιτο τὸ σοι εὐάρεστον. Ἄλλ' ἵνα μὴ πολλὴν ἐν προσιμίοις κατατριβῶ χρόνον, ἀρξομαι νῦν, αὐτὸ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, περὶ οὗ ὁ λόγος, ἐπικαλεσάμενος εἰς βοήθειαν. Ex duobus vero alterum eveniat, rex Christe, eventiatque quod tibi complacitum est. Sed ne in procemio longiores moras nectem, ordiar nunc habendus est, in auxilium advocato.

β'. Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θείας φύσεως ὁμολογούντας, καὶ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, τρεῖς ὑπο-

PATROL. GR. CLXI.

1. Pigebat equidem et antea, te crebris obtundere litteris, tum tuum circa res divinas studium plane noscens, tum meam in rebus terrenis occupationem. At nunc pater meus huc adnavigans iucitavit, inflammavitque, multa in medium proferens, et inter alia, te statim ad me de Ecclesiarum dissidio rescripturum, si ipse primas id pertentasset: necnon sibi videri, loquebatur, si sæpius me litteris tecum colloquerer, veritatem me, qua nil mihi charius est, agniturum. Quare conceptis verbis Iusjurandum patri dedi, et nunc tibi quam sancto juro, testem advocans Christum Jesum, si rationibus, quas ipse calleas, Græcæ Ecclesiæ dogmata veritatem præferre commonstraveris, rapies una tecum Georgium, Græcorumque Ecclesiæ restitues, a qua avulsus sum, id optime factum ratus, et in fide, quam amplexus sum, ad huc diem perdurans. Ne pigrere igitur ad nos scribere, et ad eam, quam tu veritatem esse existimas, revocare. Jam enim nos primi ad te litteras davius, et sermonem absque pertinacia et ambitione digerentes, necnon orationis prolixitatem et argumentationes implicatas pro viribus procul amandantes, cum omni benevolentia charitate adhortamur. Neque enim ut oratores vehementes et consummati, aut ut in dicendo valere plurimum videamur, sed ut nos aut veritatem addiscamus, aut tu eam nunc tandem agnoscas, hæc ad te in præsentem scribimus. eventiatque quod tibi complacitum est. Sed ne in orationem, ipso Spiritu sancto, de quo sermo habendus est, in auxilium advocato.

2. Divinæ naturæ per omnia simile, et idem essentia consistentes, tres hypostases, et tres personæ

25

omnes in omnibus, neque eas dividentes, neque confundentes agnoscimus. Earum vero unam, quod principio careat, alteram generatione, tertiam progressionem distinguimus; et asseveramus Filium inenarrabiliter, et ab æterno ex Patre gigni, Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedere; per præpositionem neque instrumentalem relationem, neque localem, neque ministerialem, neque aliam, quam quispiam excogitaverit, indicante, neque temere prolata, et ad nudam relationem significandam, sed solam naturalem et essentialem, quæ scilicet secundum causam est, commonstrante; et per quam Spiritus unot divinx Triadis progreditur, ut sit, in propria hypostasi. Aliis ergo communiter, et a nobis inter nos veluti certis suppositis, de quo postremo loco locuti sumus, sermo habeatur. Idque ut recte demonstremus, ante alia ordo in divinis a nobis considerandus est; deinceps ad id conducentia sanctorum dicta; tum demum absurda, quæ ex utraque sententia oriuntur.

3. Et ordinem quidem in divinis esse, patet omnibus, dummodo sani sunt, licet Græci ipsi dirumpantur. Primum quidem, quod omne pulchrum atque bonum in Deo proprie et primario, et secundum seipsum est; bonorum autem ordo est; deinde in omni multitudine; multitudinem autem voco, quod supra unum aut duo est, aut confusionem indiscretam, aut ordinem a ratione non alienum esse necesse est. Supra duas vero hypostases Deus est. Est igitur ordo in Deo his hypostasibus; neque enim confusio erit in Triade, quæ reliqua omnia in ordinem cogit, ut theologorum voces intonant. Etiam, si *Omne donum perfectum desursum est descendens*; nec est in creaturis preterferens, quod non inde emanat, prorsus necessarium est eam quæ et angelorum ordines, et mundi universi dispositionem ordine exornavit Triadem, ordine in seipsa interstinctam esse. Ad hæc Triadis ipsius nomen ordinem signat, et fieri nequit, ut Trias vere et seipsa dicatur, nisi relationem tria illa inter se habeant: nam si quis duo supposuerit, quæ relatione inter se non referantur, erunt duo illa prorsus, et non dualitas. Quod si tria sunt, quæ supponuntur, si unumquodque ad reliqua tria relationem habet, erit Trias; sin minus, tria. Igitur si Pater erga Filium, et erga Spiritum sanctum relationem naturalem, eam nempe, quæ secundum causam est, possidet: Filius vero erga Patrem, quod ex eo est, sed ad Spiritum nullam, neque Spiritus erga Filium, aut dualitas fuerit, aut tres dii, heu rem ineptam atque absurdam! et non Trinitas Deus; quam impietatem sedula provisione declinantes doctores optime affirmarunt, et communibus Christianorum opinionibus creditur, divinas hypostases alteram alteri adhaerere, quod apud Græcos plane antiquatum est, et jam versentur in periculo, ne de fide in Trinitate

4. Quod si dixerint, Filium consubstantialitate relationem habere erga Spiritum, temere id pro-

A στάσεις, ἢ τοῖς τρία πρότωπα δια ἐν δλοῖς γνωρίζομεν, οὔτε τέμνοντες, οὔτε συγχέοντες. Ταῦτα δὲ, τὸ μὲν ἐφ' ἀνάγκῃ, τὸ δὲ τῇ γεννήσει, τὸ δὲ τῇ προόδῳ διακρίνομεν, καὶ ὁμολογοῦμεν, τὸν μὲν Υἱὸν ἀφρόστως καὶ αἰωνῶς γεννηθῆσαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τῆς διὰ οὔτε ὀργανικὴν τινὰ σχέσιν, οὔτε τοπικὴν, οὔτε ὀπουργικὴν, οὔτε ἄλλην οἰανοῦν οἰηθεῖται τις σημαυώσης, οὔτε μέτην κειμένης καὶ πρὸς ψιλὴν ἀναφορὰν, ἀλλὰ μόνην παριστώσης τὴν φυσικὴν καὶ οὐσιώδη, τὴν κατ' αἰτιον ἐβλονότι, δι' ἧς τὸ Πνεῦμα ὁ εἶς τῆς Τριάδος πρόεισιν εἰς τὸ εἶναι ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει. Τῶν γοῦν ἄλλων ὑποθετικῶν κοινῶν ἐμοί τε καὶ σοὶ περὶ τοῦ ὑστερον λεχθέντος ὁ λόγος. Τοῦτο δὲ εἰ μέλλομεν καλῶς διδῆσαι, δεῖ πρῶτον μὲν τὴν ἐν τοῖς θεοῖς τάξιν σκοπεῖν, εἶτα καὶ τὰς τῶν ἁγίων πρὸς τοῦτο φεροῦσας ῥήσεις, καὶ τὰ ἐκ τοῦ ἐκατέρου μέρους συναναφαινόμενα ἄε.κα.

γ. Ὅτι μὲν οὖν τάξις ἐν τοῖς θεοῖς, παντὶ κοινῶς δῆλον ἐφ' οὖν ἔχοντι, καὶ Ἰσραηλικοὶ διαβρήγγυνται. Πρῶτον μὲν, οἷτις πᾶν καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐν ἐφ' Θεῷ κυρίως καὶ πρῶτως καὶ καθ' αὐτό, τῶν καλῶν δὲ ἡ τάξις· εἶτα ἐν παντὶ πλήθει· πλήθος δὲ λέγω τὸ ὑπὲρ μονάδα ἢ δυάδα ὄν, ἢ σύγχυσις ἄλογον, ἢ τάξιν ἔλογον εἶναι ἀναγκαῖον. Ὑπὲρ δυάδα δὲ ὁ Θεὸς ταῖς ὑποστάσεσιν. Ἔστιν ἄρα τάξις ταῖς ὑποστάσεσιν ἐφ' Θεῷ. Οὗ γὰρ σύγχυσις ἔσται ἐν τῇ Τριάδι, τῇ καὶ τὰ ἄλλα εἰς τάξιν ἀγοῦση κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν. Ἦν γὰρ Πᾶν ὁῶρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστι καταβαῖνον, καὶ οὐκ ἐστὶν οὐδὲν χρηστὸν ἐν τοῖς κτίσμασιν, ὃ μὴ ἐκείθεν ἔχει, ἀνάγκη πᾶσα τὴν καὶ ἀγγέλων τάγματα, καὶ κόσμου παντὸς θέτιν τάξις κοσμηθεῖσθαι Τριάδα τεθεῖσθαι ἐν αὐτῇ. Πρὸς τοῦτοις καὶ τὸ τῆς τριάδος ὄνομα τάξιν δηλοῖ, καὶ ἀδυνατον τριάδα λέγειν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς, εἰ μὴ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἔχει τὰ τρία. Εἰ τις γὰρ δύο εἰνὰ ὑποθεῖ, μὴ σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα οἰανοῦν, δύο, οὐ δυάς, ἔσται. Εἰ δὲ τρία εἶη τὰ ὀνομαζόμενα, εἰ μὲν ἕκαστον πρὸς τὰ λοιπὰ δύο σχέσιν ἔχει, τριάς ἔσται· εἰ δὲ μὴ, τρία. Εἰ ἄρα ἔχει ὁ Πᾶτερ πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν κατ' αἰτιαν φυσικὴν σχέσιν· ὃ δὲ Υἱὸς πρὸς μὲν τὸν Πᾶτέρα ἔχει, οἷτις ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα οὐδαμῶν, οὔτε μὲν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ δυάς ἔσται, ἢ τρεῖς ἔσονται θεοί, φῶς τῆς ἀτοπίης! καὶ οὐ Τριάς ὁ Θεός. Ἦν δὲ ἀπέθειαν φεύγουσι τοῖς διδασκάλους καλῶς λέγεσθαι, καὶ ταῖς κοιναῖς τῶν Χριστιανῶν ἐννοεῖται πιστεύεται, ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς θείας ὑποστάσεις. Ὅ τοῖς Γραικοῖς οὐδαμῶς οἴκεται. Ὅτε κινδυνὸν ἐν αὐτοῖς τῆς εἰς Τριάδα πίστεως ἀποπίπτειν.

δ. Εἰ δὲ λέγοιεν, ὡς ἔχει σχέσιν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα τῇ ὁμοουσιότητι, οὐκ ἀναγκαῖος ὁ λόγος;

ἵνα μὴ μωρῶς λέγωμεν. Οὐ γὰρ τῶ δημοσίοις εἶναι τισὶ καὶ σχέσις προσέσται. Ἦν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὐσί φύσει. Τούναντιον δὲ, τῶ προσείναι τισὶ φύσικην σχέσιν καὶ δημοσίοις εἶναι ἀκολουθεῖ. Πρὸς δὲ παντὶ που ὄηλον ἐν τοῖς θεοῖς τῇ οὐσί ἐνούσθαι τὰ πρῶτωκα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι: Ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοίτητα, καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίας σχέσις οὐ διακρίτως ἀλλ' ἐνώσειως. Τὸ δὲ Τριάδος ὄνομα, καὶ τὸ ἔχασθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαίρει διακρίνουσαν. Οὐ σῶζεις ἄρα ἢ κατὰ τὸ ὁμοούσιον σχέσις Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὴν Τριάδα. Τούναντιον δ' ἔκαν καὶ συγχέει ὡς ἐνοῦν, οὐ διακρίνον. Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τάξιν, σύγχυσιν δὲ μᾶλλον τῆς ταυτέτητος παρεσάγει ἢ σχέσις. Οὐ γὰρ ἔχομεν ἐξ αὐτῆς, ἢ ταυτέτης, τί τίνας προσάξομεν. Ἦ ἄρα σύγχυσιν ἐν τῇ Τριάδι θέσομεν, καὶ οὕτως οὐδὲ Τριάς ἔσται, ἢ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς τοῖς ἁγίοις ἀκολουθεύοντες τὴν ἐν σχέσει τάξιν ὁμολογήσομεν. προσημασῶ. Val igitur confusionem in Trinitate Patris, doctrinā sanctorum insistentes, ordinem ex

α'. Εἰ δὲ τὸν μέγαν ἡμῖν ἐπιφύροιν Γρηγόριον, ὡς ὅπως μὲν ταῦτα ἔχου, σχέσεώς τε, καὶ τάξεως, λέγοντα, αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι συγχωρεῖν εἰδέσθαι, καὶ οὐκ ἂν ἢ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις, ἢ νῦν ὑστερον ἴστωσαν μὴδὲν λέγειν. Εἰ γὰρ παρὶ τοῦ προαιμένου τῶ ἁγίῳ ὁ λόγος, καὶ οὐκ οἰκονομικῶς εἴρηται· ἀλλ' ὥσπερ οὐ συγκατατίθεναι τὴν σχέσιν ταύτην καὶ τάξιν εἰδέσθαι, οὕτως οὐδ' εἶναι ἀρνεῖται. Μᾶλλον δὲ σαφῶς παρίστησι τὴν οἰκονομίαν ἢ ἐχρήσατο. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν Πνευματομάχων πολλοὶ ἤττον τῇ φύσει τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐβούλοντο, ἵνα μὴ ἀπορρῆν ἐνδὴ αὐτοῖς· ὁ ἄγιος, τὴν τάξιν εἰπὼν, καθ' ἣν ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος· ὁ Υἱὸς, οὕτως ἐχρήσατο τῶ λόγῳ, κἀκείνους βουλόμενος· σῶσαι, καὶ ἡμεῖς τὴν τάξιν καὶ σχέσιν ταύτην ἐπ' ἄλλων ἀνθρώπων διδάξαι. Συγχωρεῖται γὰρ κεκαθαρμένοις δύνασθαι ταύτην ἰδεῖν. Τοῦτο δὲ σαφῶς ἐστὶ λέγοντος, ὡ· ἔστι τις καὶ οὐ κατὰ τὸ ὁμοούσιον. Ταύτην γὰρ βεβῆ λέγειν, Μᾶς φύσεως, ἢ οὗτοι, τὴν Τριάδα ὁμολογήσατε. Πῶς οὖν ἦν συγχωρεῖ κεκαθαρμένοις ἀποκαλυφθῆναι πᾶσι, οὐδ' εἶναι τὸ σύνολον εἰ Γραικοὶ λέγουσιν; Εἰ δὲ ταύτην αὐτὸς οὐ λέγει, ἀλλὰ Βασίλειος ἐκεῖνος ὁ κάμμεγας καὶ πάνυ διακρίνεται φωνῶν φάσεων ἐν τῇ ἐπρὸς κανονικῶς ἐπιστολῇ· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμηταί, διότι καὶ ὁ πατὴρ ἡμεῖς ἐστὶ. Τέταται δὲ τρίτος ὁρῶν τοῖς Ἐδαγγελλοῖς δεδιδαγμεθα, τοῦ Κυρίου ἐκόντος· « Πορευθέντες βαπτίζετε αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ὁ δὲ προτιθεὶς Υἱοῦ, ἢ προσθέτων λόγῳ Πατρὸς, οὗτος ἀνθίσταται μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ διακρίσεως, ἀλλότριος δὲ τῆς ὑψαινοῦσης πίστεως, μὴ ὄν παρελάβε τρέπον δοξαλογίας πωλλέτων. Καὶ ἐν τῇ ἐπρὸς Εὐστάθιον ἐν Ιατρὸν· Φεύγειν δεῖ καὶ τοὺς τὴν ἀκολουθίαν, ἢν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος, ἀναμειβόμενα, ὡς φασὶν οἱ μαχομένους τῇ ἐδοσεβίᾳ, καὶ ἵδον μὲν προτάσσοντας τοῦ Πατρὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προτιθέμενας. Ἀκούεις, ἐπὶ δεῖ τοὺς προ-

nuntiant, ne dicamus eos stulte loqui. Neque enim quod aliqua consubstantialia sunt, ideo et relatio intercedet; namque id etiam in cunctis hominibus deprehenderetur, cum omnes ejusdem naturæ sunt, imo vero oppositum, in quibus naturalis relatio intercedit, ea et consubstantialia esse consequitur. Præterea omnibus notum est, in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem, et idem naturæ relatio oberitur, unit potius, non disjungit; at Trinitatis nomen, et alteram alteri hypostasim adhærescere, plane quod disjungat, exposcit. Non conservat igitur relatio, quæ ex consubstantialitate est, Filii et Spiritus Trinitatem, sed ferme contra confundit omnia, cum uniat et non disjungat: quin imo non ordinem, sed confusionem potius ejusdem naturæ relatio introducit. Neque enim ex ea aliquid arripere possumus, ut eandem naturam infert, quod alteri concedemus, et sic nec Trinitas erit, aut Filii et relatione asseverabimus.

5. Quod si magnum nobis producent Gregorium, Quæ hæc relatione et ordine inter sese habeant, dicentem, ipsi solummodo Trinitati cognitionem permittere, et quibus Trinitas ipsa animo corporeque expurgatis revelaverit, vel nunc tandem sciant se frustra obloqui. Nam si de re proposita sanctus œconomice locutus non est, quemadmodum non præbet assensum, hanc relationem et ordinem se tenere, ita eam esse, haud inficias it. Imo plane aperteque proponit œconomiam, qua usus est. Cum enim plerique ex Pneumatomachis Spiritum Filio imparem esse contenderent, ne illis occasionem sanctus præberet, ordinis mentionem inducens, quo Spiritus principium Filius est, et illis salutem concilians, et nos ordinem et relationem per alios edocens, ita orationem digessit; namque concedit, expurgatis eam posse cognoscere, quod plane idem est ac si diceret, aliquam esse, non tamen eam, quæ ex eadem natura sit: hanc siquidem alta voce insinuat: *Unius naturæ, o vos, Trinitatem fateamini.* Quæ ergo ratione, quam concedit expurgatis aliquando revelatam fuisse, prorsus esse Græci pernegant? Quod si eam ipse non exprimit, Basiliius tamen ille maximus epistola ad canonicas pugnatè acerrimeque constabilit illis: *Spiritus autem sanctus cum Patre et Filio annumeratur, quod supra omnem consistit creaturam, locum vero obtinet tertium, quemadmodum nos docet Dominus in Evangelio dicens: « Euntes baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Qui vero illum præposuerit Filio, vel Patre dixerit antiquiorem esse, resistit iste Dei ordinationi, et a sana fide alienus aberrat, dum non conservat inviolatum illum ordinem glorificationis.* Et epistola ad Eustathium medicum: *Vitandi sunt, qui seriem, quam nobis tradidit Dominus, immutant, tanquam qui palam pietati adversantur, et Filium Patri præponunt, Filio vero Spiritum sanctum. Audis, sciendos esse tanquam impios, qui Spiritum sanctum Filio præponunt? Tertius*

itaque ex Patre cum sit Spiritus, necessario est secundus a Filio.

6. Idque novi Græcorum theologi non abnuentes, o inscitiam! de prolatione in ordine sermonem a sancto factum esse tradunt. At vero hoc impium et prorsus absonum esse, non erit difficile demonstrare. Sed prius ordinem duplicem esse observandum est; alterum, qui in re non est, sed cogitatione considerantis effingitur; alterum, qui reapse est, et verissimus, non ab alio confectus, sed in rebus ipsis esse consideratus. Et de hoc sanctum verba fecisse, patet. Primum, quod ordo, qui ex dispositione hominum sit, pie quoque immutari poterit, cum sit humanæ intelligentiæ commentum: at ille de quo Theologus locutus est, nullam sui mutationem admittit. Nam Isgendi sunt, qui immutant, tanquam apertissimi pietatis hostes. Præterea Trinitatis arcanum, non in simplicibus verbis, et nudis relationibus subsistit, sed re ipsa, et vere Trinitas est. Et non quia nos in Trinitatem credimus, propterea Trinitas, sed quia Trinitas est; ideo nos in Trinitatem credidimus, et baptizati sumus. Quare censendum est, in Triade ordinem non esse secundum nostram dispositionem: esset enim omnium absurdissimum in nostræ cogitationis inventa credere. Sed quod ordo in Trinitate est, ideo ille statuendus simul atque credendus est; et ut Græci dicerent, propici ordinem in Patre et Filio, non propter nominam relationem, sed propter rerum veritatem, præintellecta causa naturali. Item, Quemadmodum Patris erga Spiritum relationem esse credimus, licet nomina inter se non referantur, ita prorsus debet esse et Filii relatio erga Spiritum. Quod si id non est, neque vere tertius erit Spiritus, sed tantum nominum positione collocatus: *Etenim si productorem appellabimus Patrem*, ut inquit Nilus, Trinitatem abrogans, et Græcorum theologus tertus, *Filius veluti per productum e producente; quod si Patrem, tertius erit Spiritus, tanquam per Filium ex Patre*. Vides hunc inter Filium et Spiritum nullam interponere relationem? Hoc modo duæ hæ hypostases confunduntur ab ipso et pietas palam oppugnatur. Est igitur ordo inter hypostases natura, non hominum positione, et Filius non est secundus a Spiritu. Esset enim tertius a Patre, et diceretur dependere ex Spiritu, et Filius Spiritus nuncuparetur, quod nec ipsi dæmones asseveraverint. Totum enim oppositum affirmatur et creditur, Spiritum Spiritum Filii esse, et illi adhærere, ab eoque dependere, et sic verbum Filii, et ex eo progrediens.

7. Hæc cum ita se habeant, sequitur necessario ex Patre et ex Filio, sive per Filium existentiam habere Spiritum sanctum. Neque enim modus nullus excogitari potest, qui divinis personis aptus, atque accommodus sit. Quo et ordinem rebus in ipsis servabimus, et doctorum dicta sequemur, qui

Α τιδέντας Υιού τὸ Πνεῦμα φασγειν ὡς ἀσθεῖς; Τρίτον ἄρα τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄν, δευτερόν ἐστι τὸ ὕψον κατ' ἀνάγκην.

ς'. Τοῦτο δὲ οἱ τῶν Γραικῶν ἐμολογοῦντες νέοι θεολόγοι, ὡ τῆς ἀμαθείας! περὶ τῆς ἐν προφορῇ τάξεως φασὶ τῷ ἁγίῳ γενέσθαι τὸν λόγον. Τὸ δ' ὅτι ἀσθεῖς; καὶ ἀδύνατον οὐ χαλεπὸν δεῖξαι. Ἀλλὰ πρότερον διπλὴν εἶναι τὴν τάξιν εἰδέναι δεῖ, μία μὲν, ἣτις τῷ μὲν πράγματι οὐ πρόκειται, κλάττωσα δὲ διανοίᾳ τοῦ στοχαζομένου, μίαν δὲ πραγματικῆν ἀληθευτάτην, οὐ κλαττωμένην κατὰ τινος, ἀλλ' ἐκθεωρουμένην τῆς πράγματι. Ὅτι δὲ περὶ ταύτης τῷ ἁγίῳ ὁ λόγος; ὁμοῦ. Πρῶτον μὲν, ὅτι ἡ κατὰ θεῖαν τάξις καὶ ἐναλλάττωσθαι ὀδύνη' ἂν εἰσεθεῖς, ἀνθρωπίνης οὔσα διανοίας ἐφεύρημα. Ἐκείνη δὲ, περὶ ἣς τῷ θεολόγῳ ὁ λόγος, οὐκ ἐπιδέχεται κίνησιν ελευθέρων. Θεωρητικοὶ γὰρ οἱ ἐναλλάττωσθαι, ὡς φανερώς τῇ εἰσεθείᾳ μαχομένοι. Ἐπειτα δὲ καὶ τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον οὐκ ἐν φιλοῖς ὀνόματι, καὶ γυμναῖς ἀναφοραῖς ἔχει τὸ εἶναι, ἀλλὰ τῷ πράγματι Τριάς, ἣτοι ἀληθῶς Τριάς. Οὐδὲ τῷ ἡμᾶς εἰς Τριάδα πιστεύειν, δὲ τὸ τοῦ Τριάς, ἀλλ' ὅτι Τριάς πιστοποιούμεν τὸ εἰς Τριάδα, καὶ βασιλευσάμεθα. Καὶ τὴν ἐν Τριάδι ἄρα τάξιν οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν εἶναι πιστευτέον. Πάντων γὰρ ἂν ἦν ἀτοπώτατον, εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας ἐφευρήματα πιστεύειν. Ἀλλὰ θεοὶ τάξις πρόκειται τῇ Τριάδι, τοῦτου χάριν αὐτὴν θεοῦ ἕνα καὶ πιστευτέον· καὶ ὅσοι ἂν εἴποιεν Γραικοὶ ἐπιθεωρεῖσθαι τὴν τάξιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ οὐ διὰ τὴν τῶν ὀνομάτων ἀναφορὰν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν, προθεωρουμένου τοῦ αἰτίου φύσει. Καὶ πάλιν Ὅσοι τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα σχέσιν εἶναι πιστεύομεν, καίτοι γε τῶν ὀνομάτων ἐφε ἀναφερομένων πρὸς ἀλλήλα· οὕτω δεῖ καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα σχέσιν εἶναι πάντως. Εἰ δὲ μὴ, οὐ τρίτων ἀληθῶς τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μόνῃ τῇ τῶν ὀνομάτων θέσει φερόμενον. Εἰ μὲν γὰρ προβολέα πύλλωσται ἐπὶ Πατρί, ὡς φησι Νεῖλος, ὁ τὴν Τριάδα ἀθετῶν, καὶ ὁ τῶν Γραικῶν θεολόγος τρίτος, ὁ Υἱὸς ὡς διὰ τοῦ προβλήματος ἐκ τοῦ προβολέως, εἰ δὲ Πατέρα, τρίτον τὸ Πνεῦμα, ὡς δὲ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς. Βλέπει; πῶς οὐδεμίαν εἶναι βύβλησιν σχέσιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος; Ὅτως αἱ δύο ὑποστάσεις αὐταὶ συγγέρονται αὐτῷ φανερώς μαχομένη τῇ εἰσεθείᾳ. Ἔστιν ἄρα τάξις ἀλλήλαις ταῖς ὑποστάσεσιν φύσει, οὐ θέσει παρούσα, καὶ οὐ δευτερεῖα ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος. Ἦν γὰρ ἂν τρίτος, ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐξηρηθῆσθαι ἐλέγχο τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Πνεύματος Υἱὸς φηνομάζετο, ὅσοι οὐδ' ἂν οἱ εἴρανε; εἴποιεν. Τοῦναντίον μὲν γὰρ ἔπαν καὶ λέγεται καὶ πιστεύεται τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ ἔχουσαι αὐτοῦ καὶ ἐξῆσθαι, καὶ οὕτω ῥήμα Υἱοῦ, καὶ προῖον ἐξ αὐτοῦ.

ς'. Τοῦτων οὕτως ἐχόντων, ἀνάγκη πᾶσα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἣτοι δὲ Υἱοῦ εἶναι τὴν ὑπαρξίν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐ γὰρ ἔστιν ἐφευρεῖν τρίτον ἕλον τοῖς θεοῖς ἀρμόζοντα, ὃ καὶ τὴν τάξιν πράγματι προσοῦσαν φυλάξομεν, καὶ ταῖς τῶν διδασκάλων ἀκολοθησομεν ῥήσεσιν. οἵτινες ἐκ Πατρὸς δὲ

Υίου φυσικῶς, καὶ οὐσιωδῶς προχεῖσθαι τὸ Πνεῦμα Θεολογῶσιν. Ἄλλὰ τὸ Θεοφάντορες ῥητὴν, ἐν ᾧ δι-
 τὴν εἶναι βούλεται τὴν τάξιν, τιθεσθω πρώτων, ἐν
 ἴσῃ, ὡς ὁ βασιλεὺς νότις πάντοθεν καταβάλλει τὴν
 τῶν Γραικῶν ἐσέβειαν. Οὕτω γὰρ αὐτὸς καλεῖ τοὺς
 ἀθετοῦντας τὴν τάξιν. Ἐν γοῦν τῷ πρὸς Εὐνόμιον
 πρώτῳ φησὶν· Ἡ μὲν ἐστὶ φυσικὴ τάξις, ἡ δὲ
 κατ' ἐπιτέθειται· καὶ μετ' ἄλλῃ· Τούτων τοίνυν
 τὸ πρότερον ἀπακροφύλακτος ὁ Εὐνόμιος, τοῦ
 δευτέρου εἰδούς τῆς τάξεως ἀπεμνήσθη, καὶ
 φησὶ, μὴ χρῆναι λέγειν ἐπὶ Θεοῦ τάξιν, ἐκείνου
 ἢ τάξις δευτέρα τοῦ εἰκότου. Ἐκεῖνο δὲ οὐ
 σάουοιεν, ἢ ἐκὼν ἀπακροφύλακτος, ὡς ἐστὶ τῆς
 τάξεως εἰδος, οὐκ ἐκ τῆς κατ' ἡμῶν θέσεως συν-
 ιστάμενον, ἀλλὰ ἐπὶ κατὰ φύσιν ἀκολουθίᾳ, συμ-
 βαῖνον, ὡς τῷ πυρὶ πρὸς τὸ φῶς ἐστὶ τὸ ἐξ αὐ-
 τοῦ. Ἐν τούτοις γὰρ πρότερον τὸ αἰτίον λέγομεν,
 δευτερον τὸ ἀπ' αὐτοῦ, οὐ διαστήματι χωρίζον-
 τας ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τοῦ
 αἰτιατοῦ προεπινοοῦντας τὸ αἴτιον. Ταῦτα ἐκείνου
 τοῦ θεοῦ ἀνδρὸς ῥωόντος, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἀπο-
 δεχομένου τάξιν, εἰ μὴ τὴν κατ' αἴτιον καὶ αἰτιατὴν,
 καὶ ἀετέλι; ἀποκαλοῦντος τοῦ; μὴ πιστεύοντα, τρί-
 τον εἶναι τὸ Πνεῦμα, καὶ μετὰ τὸν Υἱὸν εἰστίσθαι,
 πῶς ὅπως ἀποτολμῶσι λέγειν οἱ Γραικοί, ὡς οὐκ
 ἐστὶν ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα;

ἦ. Ἄλλ' εἰεν. Τὸ δὲ προχεῖσθαι, καὶ ἐκβύζειν,
 καὶ προλέγειν, καὶ παρηνεῖναι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ
 Πνεῦμα, μὴ οὐκ ἐξ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα βούλεται;
 Ταῦτα δ' ἐπὶ πολλοῖς λέλεκται τῶν ἁγίων, οἷον κα-
 λῶς, καὶ δεκ' τοῦτο οὐ χρὴ παράγειν τοὺς λέγοντας.
 Σκοπῶμεν τοιγαροῦν, εἰ ὡς δεῖ ταῦτα Γραικοὶ νοοῦ-
 σιν. Ἀρκίστι γὰρ τοῦτό σοι. Τὸ προχεῖσθαι, φησὶ,
 καὶ ἐκβύζειν, καὶ προλέγειν, καὶ παρηνεῖναι ἐξ ἀμ-
 φοῖν, ἦτοι ἐκ Πατρὸς ἐκ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, δευτέρων
 τινῶν σημάτιαι πρόδοτον, καθ' ἣν ἐπὶ κτιστοὶ θεωρεῖται
 τὸ Πνεῦμα, ὃ ἡμῖν δίδεται ἀπὸ πατρὸς τοῦ Πατρὸς μόν-
 ον, ἀλλὰ δὴ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Διανομή οὖν χαρι-
 σμάτων αὐτῆ οὐσα ἢ πρόδοτος καὶ χρόνω καὶ πρὸς τὴν
 ἐστὶ καὶ παρ' ἀμφοτέρων· ἢ δὲ ἀίδιος, καθ' ἣν ἔχει
 τὸ ὑπεστίναται τὸ Πνεῦμα, ἐκ μόνου ἐστὶ τοῦ Πατρὸς.
 Ταῦτα λέγοντες πρὸς τῷ μηδὲν τὴν τάξιν φυλάττειν,
 ὅπερ ἀετέλι; ἀποδέδεικται, οὐδὲ Κύριλλον αἰδοῦνται
 τὸν θεόν, οὐτωσί που λέγονται ἐν τῷ πρὸς Νεστόριον
 λόγῳ· Εἰ καὶ ἐστὶν ἐν ὁμοστάσει τὸ Πνεῦμα
 ἰδιωτῆ, καὶ δὴ νοεῖται καθ' ἑαυτὸ, καθὼ Πνεῦμα
 ἐστὶ, καὶ οὐκ Υἱός, ἀλλ' οὖν ἐστὶν οὐκ ἀλλό-
 τριον τοῦ Υἱοῦ. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμα-
 σται, καὶ ἐστὶ Χριστὸς ἢ ἀλήθεια, καὶ προχεῖται
 παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμῆλει καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ
 καὶ Πατρὸς. Οὐ γὰρ ἔχον λέγειν Γραικοί, καίτοι
 γε θεοὶ σοφίζεσθαι ὄντες, ὡς ἀποδοτίον τὸ προχεῖ-
 ται πρὸς τὸ Ἐν ὁμοστάσει δι' ἰδιωτῆ Πνεῦμα.
 Ἔστιν ἄρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς
 τὸ Πνεῦμα. Εἰ δὲ φαίης, ὡς δι' Υἱοῦ θέλων δεῖξαι τὸ
 Πνεῦμα εἰς τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἐνέπεισον, ἐπι-
 σχος τῶν. Μικρῷ δ' ὑστερον τὴν διαφορὰν ἐξέτασω-
 μεν τῶν προθέσεων. Οὐ μὴν ἀλλὰ κἀκεῖνο εἰρηθεις, ὃ
 τινὲς φασιν, δεῖ τὸ καθάπερ ὁμοῖωσιν σημαίνον, οὐκ

ex Patre per Filium naturaliter et essentialiter
 effundi tradunt. Sed ante omnia secreta revelantis
 Basilii dictum afferatur in medium, quo duplicem
 ordinem probat, ut inde deprehendas mentem regi-
 am modis omnibus Græcorum impietatem refel-
 lere. Sic enim ipse eos nominat, qui ordinem
 rejiciunt. Prima itaque adversus Eunomium ora-
 tione dicit: Verum est ordo hic quidem naturalis,
 ille vero artificialis, et paucis annexis: Horum
 primum cum occultasset Eunomius, secundi ordinis
 mentionem facit; atque non oportere dicere ordi-
 nem esse in Deo, quoniam ordo in ordinante poste-
 rior est. Illud vero aut non animadvertit, aut volens
 prudensque occultavit, quoddam videlicet ordinis esse
 naturæ vi consequens, cujusmodi est ignis et lucis,
 quæ ab ipso est. Nam in iis priorem esse causam di-
 cimus, postertus vero quod ab ipsa est, non inter-
 vallo hæc ab invicem dirimentes, sed cogitatione
 prius quam effectum causam intelligentes. Hæc et
 similia divino illo viro exclamante, nullumque
 alium ordinem acceptante, quam eum qui subse-
 quitur ex effectu et causa, et impios compellente
 eos, qui non credunt, tertium esse Spiritum, et
 post Filium collocari, qua ratione audent Græci
 pronuntiare, Spiritum non esse ex Filio?

8. Sed esto. At effundi, et exsilire, et progredi,
 et apparere Spiritum ex Patre per Filium, annon
 ex Filio Spiritus esse sonant? Hæc apud plerosque
 Patres haberi, tuto ipse optime nosti, propterea quoque
 asserentes in medium afferendi non sunt. Quare
 consideremus, an Græci, uti addecet, illa intelli-
 gant, quod salis tibi fuerit. Effundi, inquit, et
 exsilire, et progredi, et apparere ab utroque, sive
 ex Patre per Filium Spiritum, secundum progres-
 sum significant, quo Spiritus creaturæ donatur,
 qui nobis non a Patre solummodo, sed et a Filio
 quoque exhibetur. Progressus itaque hic, cum do-
 norum dispartitio sit, et tempore, et ad aliquid
 fiat, ab utroque est: at sempiternus ille quo Spi-
 ritus habet, ut subsistat, ex solo Patre est. Hæc
 asseverantes, ut ordinem prorsus ejiciant, quod
 impium esse demonstratum est, divinum Cyrillum
 minime reverentur, ita oratione ad Nestorium
 scribentem: *Etsi est in hypostasi speciali Spiritus,*
et jam secundum seipsum intelligitur, ut Spiritus est,
et non Filius, attamen non est alienus a Filio:
namque Spiritus veritatis appellatur, et est Christus
veritas, et effunditur ab ipso eo ipso modo, quo et
effunditur a Deo et Patre. Hic Græci, licet acumine
 valeant et rebus sint adinveniendis promptissimi,
 nunquam affirmabunt, *effundi ad illud, Etsi est in*
hypostasi speciali Spiritus referri. Est igitur à Filio
 sicuti et a Patre Spiritus. Quod si contenderis
 eum, cum Spiritum vellet ostendere per Filium
 esse, in illud prolapsum esse, ut eum ex Filio dic-
 eret. Continensis discrimen examinabimus. Illud quoque
 stolidum est, quod quidam tradunt, *illud eo ipso modo*

similitudinem notans nil conducere Latinorum opinionum, qui veluti a primario principio et origine a Patre esse Spiritum asserunt, nec eo ipso modo ex Filio Similitudo siquidem hoc in loco, ut etiam ea quæ ab aliis dicuntur, hic asseram, non adnotata: dum modum, sed causam, ex qua est, desumitur. Quod si ad notandum modum, optime dictum est, procedit enim a Patre per Filium, et similitudo existentie modum respicit, quod ex utroque per modum processionis est, non primum et originarium principium. Non enim alius existentie modus est, esse per modum principii primarii, alius per illud non esse, sed unus et idem. Id enim innuit illud per modum primarii principii. Quod una cum sit productiva facultas in Patre et Filio, ex Patre acceptam habet Filius, unde et esse accipit. Et quemadmodum si quis divinam naturam ad modum primarii principii in Patre intelligi diceret, rem prorsus necessariam pronuntiaret: inde enim eam habet et Filius et Spiritus sanctus; at differentem propterea naturam concipere, fieri nequit, quin oppositum, absolutam unionem, quod quam habet Pater, eam communicat Filio: pari ratione per modum primarii principii, dum dicitur Spiritus procedere ex Patre, non æque vero ex Filio, nullum discrimen modi existentie infert, dum utitur ille ad modum primarii principii, sed oppositum, unionem, ut sit idem per omnia modus. Etenim si exhibet productivam facultatem Filio Pater absque principio, ipse eam habens, quod illo per modum primarii principii indicatur, manifestum remanet illam eandem numero exhibiturum, qua ex ipso Spiritus progreditur. Nullius itaque absurdi reus erit, qui asseruerit ea ratione Spiritum esse ex Filio, qua est ex Patre, cum modus existentie ille per modum primarii principii nullam differentiam, sed potius unitatem admittat. Idque verum esse, manifestum erit ex oppositione. Nam si primarium principium Filio quoque concedamus, habebit illud ipse absque principio, et non a Patre. Non erit igitur illud ipsum, quod Pater habet. Ergo diversum. Sed primarium principium soli Patri conceditur. Habet igitur, cum omnium paternorum bonorum particeps sit, illud idem Filius, et non inversam. Effundi itaque a Filio Spiritum non dona, sed hypostasim inde esse indicat per modum processionis, quemadmodum et a Patre.

9. Magnus quoque Basilus ex Deo Spiritum esse plane aperteque asseruit: *Apostolus*, ait, *Spiritum dicens, qui ex Deo est, et per Filium apparere volum facit, Filii Spiritum illum nominans. Et hunc quoque de Spiritu, qui in hypostasi est, verba facere, iude manifesto evincitur, quod nullus ad hæc ævi ex doctoribus Filii Spiritum dona, aut ad nos, et in tempore progressum secundum appellavit. Ab æterno enim Spiritus Filii Spiritus est. Proptereaque lingua prorsus aperta, hominis de Spiritu sancto: *Ipsam*, ait, *intelligi Spiritus hypostasim, cum Spiritus Filii, vel veritatis, vel Christi dicitur. Illud præterea magis ac magis attendendum est, ideo Spiritum Filii ab Apostolo dictum divinorum arcanorum interpres asserit, quod per Filium com-**

A ενέχεται τῇ τῶν Ἀσίων ἐξῆ, προκαταρκτικῶς λεγόντων τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐχ οὕτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ γὰρ ὁμοίωσις ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ, ἵνα καὶ τὸ παρ' ἄλλων λεγόμενον λέξω, οὐ πρὸς τὸ ὡς εἶναι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅθεν εἰληται. Εἰ δὲ καὶ πρὸς τὸ ὡς, καὶ τοῦτο καλῶς. Ἐκπορεύεται γὰρ παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως ἐδ προκαταρκτικῶς τοῦ μὴ, ἀλλ' εἰς καὶ ἰ αὐτὸς. Τοῦτα γὰρ μόνον βούλεται τὸ προκαταρκτικῶς, ὅτι μὴ οὐσίας τῆς προβλητικῆς δυνάμεως ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει ταύτην λαβὼν ὁ Υἱὸς, ὅθεν καὶ τὸ εἶναι. Καὶ ὡσπερ εἰ τις λέγει τὴν θεῖαν φύσιν προκαταρκτικῶς καὶ ἀρχαίως νοεῖσθαι ἐν τῷ Πατρὶ, πρῶτον λέγει πάντῃ ἀναγκαῖον. Ἐκείθεν γὰρ ἔχει ταύτην ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα. Διαφορὰν δὲ φύσεως διὰ τοῦτο νοῆσαι ἀδύνατον, τούναντίον δ' ἄπην ἐνόητα, ὅτι ἦν ἔχει φύσιν ὁ Πατήρ, ταύτην δίδωσι τῷ Υἱῷ. Ὁὕτω προκαταρκτικῶς λεγόμενον ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, μὴ οὕτω δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐδεμίαν διαφορὰν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως δίδωσι νοεῖν τῷ προκαταρκτικῶς, τούναντίον δὲ ἐνόητα. Ὅσ' εἶναι τὸν αὐτὸν κατὰ πάντα τρόπον. Εἰ γὰρ δίδωσι τὴν προβλητικὴν δύναμιν ὁ Πατήρ τῷ Υἱῷ ἀνάρχως, αὐτὸς αὐτὴν ἔχων, ὅπερ τῷ προκαταρκτικῶς ἠηλοῦται, πρόδηλον ὅτι τὴν αὐτὴν ἐκείνην δώσει τῷ ἀριθμῷ, ἢ ἰξ αὐτοῦ πρόεισι τὸ Πνεῦμα. Οὐκ ἐνέχεται ἔρα οὐδεμίᾳ ἀτοπία ὁ λέγων, οὕτως εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡσπερ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς, τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως οὐ διεταμένον, ἀλλ' ἐνούμενον τῷ προκαταρκτικῶς. Τοῦτο δ' ἐστὶ ἀληθὲς δῆλον καὶ ἐκ τῆς ἀντιφάσεως. Εἰ γὰρ δώσομεν καὶ τῷ Υἱῷ τὸ προκαταρκτικῶς, ἀνάρχως ἔξει τοῦτο καὶ οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Οὐκ ἔρα ἐστὶ αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ ὁ Πατήρ ἔχει. Διάφορον ἔρα. Ἀλλὰ τὸ προκαταρκτικῶς μόνον τῷ Πατρὶ δέδοται. Ἐχει ἔρα, κοινωνῶς ὡν πάντων τῶν τοῦ Πατρὸς αγαθῶν, ταυτὸ, καὶ οὐ διάφορος ὁ Υἱὸς. Τὸ προχεῖσθαι ἔρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ τὰ χαρίσματα, ἀλλὰ τὴν ὑπόστασιν ἐκείθεν εἶναι δηλοῖ ἐκπορευτῶς, ὡσπερ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς.

B
C
Diversum. Sed primarium principium soli Patri conceditur. Habet igitur, cum omnium paternorum bonorum particeps sit, illud idem Filius, et non inversam. Effundi itaque a Filio Spiritum non dona, sed hypostasim inde esse indicat per modum processionis, quemadmodum et a Patre.

θ'. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τὸ μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τραπῶς ἐκήρυξεν. Ὁ Ἀπόστολος, φησὶ, τὸ Πνεῦμα λέγων τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ δι' Υἱοῦ κερσινῆσαι σαφὲς κεκοινηται, Υἱοῦ Πνεῦμα δρομῶσας αὐτὸ. Ὅτι δὲ παρὰ τοῦ ἐν ὑποστάσει καὶ οὗτος λέγει Πνεύματος ἐκείθεν δῆλον, ὅτι οὐδεὶς ποτε μέχρι καὶ σήμερον τῶν διδασκάλων Υἱοῦ Πνεῦμα τὰ χαρίσματα, ἢ τὴν πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐν χρόνῳ δευτέρῃν πρόσθεν εἰρηκεν. Αἰωνίως γὰρ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πάγχρυστος γλώσσα ἐν τῇ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμιλίᾳ, Ἀὐτὴν, φησὶ, τοῦ Πνεύματος δηλοῦσθαι τὴν ὑπόστασιν, ὅταν Πνεῦμα Υἱοῦ, ἢ ἀληθείας, ἢ Χριστοῦ λέγεται. Ἐκείνη δὲ καὶ πᾶν προσεκτέον, ὅτι Υἱοῦ Πνεῦμα τοῦτου χάριν εἰρησθαι τῷ Ἀποστόλῳ. φρ. σ' ὁ Θε-

φάντων, διότι δι' Υιοῦ πέφηεν. Εἰ δὲ Υιοῦ ἢ εὔμα λέγεται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος, καὶ δι' Υιοῦ ἄρα πέφηεν αὐτὸ ἐν ὑποστάσει ἰδικῇ Πνεύμα, ὁ εἶς τῆς Τριάδος. Εἰ δὲ τὸ πεφηνέναι ἐπὶ πεφανερῶσθαι δι' Υιοῦ τὸ Πνεῦμα ἡμῖν λέγουσι τινες, αἰσχυρόσθασαν, ὅτι μᾶλλον ὁ Υἱὸς πεφηνέσθαι διὰ τοῦ Πνεύματος. *Ἐκείνος γὰρ, φησὶν, ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὁδηγήσει εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Φανερούται δὲ καὶ ἡ Πατὴρ δι' Υιοῦ, Ἐφανέρωσά σου, φησὶ, τὸ δρομα τοῖς ἀνθρώποις. Ἄλλ' οὕτε ὁ Πατὴρ δι' Υιοῦ πεφηνέναι, οὕτε ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος λέγεται, τὸναντίον δ' ἄπαν ἐπὶ ἡ φανέρωσις αὐτῆ ἐν χρόνῳ. Τὸ δὲ Πνεῦμα αἰωνίως πέφηεν δι' Υιοῦ, ἐκαὶ καὶ αἰωνίως Πνεῦμα Υιοῦ. Οὐκ ἄρα τὴν ἐν χρόνῳ φανέρωσιν, ἀλλ' ἢ αἰωνίως δι' Υιοῦ εἰς τὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι πεφανέρωται τὴ πεφηνέναι βούλεται. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω. Ὁ δὲ θεὸς, Ἀθανάσιος ἐν ἧ ἐκτίθεται Διαλέξει: Ὁρθοδόξου καὶ Μακεδονίου τοῦ τάδε φησὶν. Ἐάν οὖν δειχθῆ τῆς αὐτῆς εἶναι θεότητος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πατρὶ τὸ Πνεῦμα, τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υιοῦ ἐκχυθῆν, καὶ προσκυνητῶν καὶ λατρειῶν ἀποδειχθῆσθαι. Ἰδοὺ ὧδε πάλιν τὸ ἐκχυθῆν πρὸς τὴν ὑπόστασιν φέρεται τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον μὲν, δι' τῆς αὐτῆς θεότητος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ οὐ λέγεται ἐξ χαρίσματα, καίτοι γε ἄκριστα εἶναι ταῦτα νομίζοντες. Ἄλλο γὰρ τῆς θείας οὐσίας τῆ ἐνεργεῖαν λέγεται. ἔπειτα δὲ, δι' προσκυνητῶν, ἢ λατρειῶν ἐνεργεῖαν οὐδεὶς νῦν ἔχων λέγει τῆς οὐσίας διαφέρουσαν. Ἄλλ' ἐνεαῦθα τοῦ λόγου γενόμενος, ἔξω γίνομαι ἐμαυτοῦ, τῷ πάθει νικώμενος. Οὐαὶ μοι τῷ ἀθλίῳ! οὐαὶ μοι! ὅτι τὸ ἐμὸν γένος τὸ ὀρθοδόξιστόν ποτε καὶ Χριστοῦ φίλον εἰς τοῦτο ἀσεβείας κατήλας, ὥστε συνοδικῶς φρονήσαι τὰ τοῦ Παλαμῆ, καὶ κατ' ἕτος τῷ ἀναθέματι παραπέμπειν Τριάδα καὶ τοὺς αὐτῆς· οὕτως ἐμάνης κατὰ τῆς ἀληθείας, ὡσθ' ἴν' ἀπορύγης τοὺς ἀλύτους τῆ ἀληθείας λόγου; ἀποτομῆσαι κηρύττειν, ἀπειροῦς οὐσας; τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, καὶ κτιστὰς εἶναι, καὶ ἀπειράκις τῆς οὐσίας διαφέρειν, καὶ πιστεύειν ἔξω τῆς Τριάδος εἶναι τι ἄκριστον, καὶ τοὺς μὴ οὕτω φρονούντας ἀποκηρύττειν τῆς Ἐκκλησίας. Δεῦρο, δεῦρο πρὸς τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἦτοι τῆς παλαιᾶ; Ῥώμης. Ἐρώτα, καὶ μαθήσῃ. Κροῦε, καὶ ἀνοιγήσεται σοι. Ἀκολουθεὶς τοῖς σοῖς διδασκάλαις Ἀθανασίῳ τῷ πάνυ, Βασιλείῳ, Κυρίλλῳ, τῷ Νύσσης, καὶ τοῖς λοιποῖς. Παράπεμψον τῷ ἀναθέματι Παλαμῆν, τὸν, ἵνα φύγῃ τὴν τῆς Ῥώμης ὁδόν, ἦτοι τὴν ἀλήθειαν αὐτῆν, εἰς πισυθεῖαν καὶ ἀρετῆς τῆς Ἑλληνικῆς πολλῶν χεῖρῶ ἐισβαλόντα πᾶσαν τὴν Ἐκκλησίαν Γραικῶν. Τίς τραγῶδες ἐκτραγῶδῆσαι ὧ; δεῖ ταῦτα; Τίς ἀρκούντω; ἀποκλαύσεται; Ἐμοὶ δὲ, εἰρήσεται γὰρ τάληθές, ὅταν τούτων μνησθῶ, ὡσπερ τινὶ φιλογόφῳ γυναικί, θυξὶν ἐπέρχεται ξυεῖν τὰς παρειὰς, καὶ τὴν κόμην χαίρειν, χερσὶ δάρειν εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ τύπτειν παλάμαις τὰ γόνατα, ἐνθυμουμένῳ τὴν τοῦ γένους ἀπώλειαν. Ἄλλ' οὐ καιρὸς νῦν τῶν τοιούτων θρηγῶν.*

A paruit. Quod si Fili Spiritus Spiritus hypostasis nuncupatur, ex Filio itaque comparuit Spiritus, qui in propria hypostasi Spiritus est, unus ex divina Triade. Quod si nonnulli comparere, per Filium Spiritum revelatum fuisse, autumant, pudeat ipsos hæc dicere, quod potius Filius per Spiritum revelatus est. *Ille enim, ait, vos docebit omnia, et ducet in omnem veritatem*¹. Revelatur et Pater per Filium, *Revelavi nomen tuum, inquit, hominibus*². Sed neque Pater per Filium comparere, neque Filius per Spiritum dicitur, imo prorsus oppositum. Tum, revelatio ipse tempore fit, sed Spiritus ab æterno comparuit per Filium, cum et ab æterno Spiritus Filius sit. Non ergo revelationem tempore factam, sed eam qua ab æterno per Filium, ut seipso subsisteret, comparuit, apparere illud significat. Et hæc quidem hi. At divinus Athanasius in *Disputatione Orthodoxi et Macedoniani* hæc habet: *Itaque si ostensum fuerit ejusdem esse divinitatis cum Filio et Patre Spiritum, qui ex ipso Patre per Filium effusus est, et adorandus, et colendus esse demonstrabitur*. Ecco nunc iterum *effusum* illud ad hypostasim Spiritus refertur. Primum, quod dona nullo modo dicuntur ejusdem divinitatis esse cum Patre et Filio, licet ea increata esse in opinione hominum est, cum aliud a divinis essentia operatio sit. Secundum, quod nullus dummodo pleno pectore sapiat adorandam ac colendam operationem nuncupat; quæ ab essentia diversa sit. Sed cum huc dicendo accesserim, motu animi concitus, extra me flo. *Væ mihi misero! væ mihi!* quod gens mea, quæ aliquando orthodoxam integerrime fidem sequebatur, et Christi amans in id impietatis prolapsa es, ut synodice ea quæ Palamas, sentias, et singulis annis anathemate devoteas Triadem, it-Husque cultores: sic adversus veritatem insanisti, ut, dummodo insolubiles veritatis rationes declinare, ausa fueris, infinitas Dei operationes prædicare, easque increatas, et insinita ab essentia differre, credereque aliquid extra Triadem increatum, et eos qui aliter sentiunt, ab Ecclesia exturbare. Accede, accede ad Christi, sive veteris Romæ Ecclesiam. *Quære et disces. Pula, et aperietur tibi*. Sequere tuos præceptores Athanasium Magnum, Basilium, Cyrillum, Nysseum, et reliquos. Dic anathema Palamæ, qui ut Romanam sententiam, seu potius veritatem ipsam declinaret, in cultum multorum deorum, et gentium ipsorum multo perniciosiorum, Græcorum universam Ecclesiam conjecit. Quis tragodus hæc, uti addeceat, tragice prosequatur? Quis abunde deplorabit? Mihi sane, verum enim dicitur, dum-hæc in mentem veniunt, veluti cuidam in lacrymas pronæ mulieci subit, unguibus genas laniare, manibus comam evellere, et palmis pulsare genna, gentis meæ exitium reminiscenti. Sed similitum lacrymarum nunc tempus non est. Novi enim, quod qui opinione Græcus es,

¹ Joan. xiv, 26. ² Joan. xvii, 6.

me vultū mente captum irridebis. At ego quem-
admodum vera dico, ita mihi Christus parcat die
iudicii. Sed valeant hæc quæ vel deorum multitu-
dinem, vel impietatem in Ecclesiam Dei introducunt;
et unde egressi sumus oratione, divinus nos
Cyrillus redcat, dum secundo *Thesaurorum* libro
scribit: *Spiritus sanctus ad nos accedens, conformes
nos Dei commonstrat, progreditur vero ex Patre et
Filio. Manifestum est eum divinæ esse essentialiter
naturæ, in ipsa et ex ipsa egressientem.* Et hic
quoque de hypostasi sermonem esse, satis apparet
ex eo quod sanctus cum articulo extulit Spiritum
sanctum: neque enim ea ratione dona proferuntur,
cum ex Patre et Filio simul et Spiritu dona egre-
diuntur. Adde præterea, divinæ essentialiter dona esse,
minime astruitis, at ex Patre et Filio Spiritus
progrediens divinæ essentialiter est. His igitur omni-
bus credendum est vere, effundi, apparere, pro-
gredi, et quidquid aliud de Spiritu dicatur, ad
hypostasim pertinere. Quod si quopiam in loco et
de donis idem asseritur, ne fallamur eodem no-
mine: ex illis, quæ ante et post dictionem, de quo
sermo est, afferuntur, res ipsa executiunda est. Sit
ergo demonstratum a nobis progredi et effundi ex
Patre et Filio Triadis unum, Spiritum sanctum sci-
licet. Hæc autem et similia progressum in existen-
tiam Spiritus sancti connotare, ex illis, quæ diximus,
non erit difficile deprehendere. Nam alio modo ex
Patre et Filio, sive per Filium effundi Spiritum,
qui in speciali hypostasi est, intellexerimus?

40. Sed exponantur hæc fusius. Si ab ὑπόστασι
substare nempe ac *subsistere* hypostasis nomen ha-
bet, quod progreditur et effunditur in hypostasim,
ita progreditur, ut substet subsistitque. Progre-
ditur itaque, et effunditur Spiritus ex Patre et Fi-
lio, ad subsistendum, quod in speciali hypostasi
esse notat: id vero est procedere. Ex Patre ergo
et Filio, vel per Filium procedit Spiritus sanctus,
ita ut ab utroque habeat, quod sit. Et hanc esse sen-
tentiam doctorum, audiex Cyrilli Commentario in
Joannis Evangelium. Repetatur vero paulo altius tes-
timonium, ut quæ contra nos esse, ut Græcis vide-
retur, nobis potius favere, plane cognoscas: *Proprius
Dei et Patris Spiritus est, scribit, sed non minus
proprius est et Filii, non ut aliud et aliud, aut di-
vise in utroque consideratus, aut existens. Sed quando
ex Patre et in Patre naturaliter est Filius, fructus ve-
rus existens illius essentialiter, Spiritus, qui proprius est
Patris secundum naturam producit, et effunditur a
Patre, et per ipsum Filium creaturæ suppeditatur, non
modo aliquo servili, qui in ministris agnoscitur, sed,
ut jam dixi, ex ipsa Dei, et Patris essentialiter
essens, effususque illis, qui eum acceptare digni sunt per Ver-
bum consubstantialiter, et ex ipso apparens, per appa-
ritivam nempe in existentiam, secundum seipsum,
et in ipso permanens immorantique perpetuo adhæse
simul atque disjunctis. Videntur ante omnia, æque
Spiritum esse Filii atque est Patris? Esset vero*

Α Ὅσα γὰρ ὅτι καταγελάξαι Γραικὸς τῇ δόξῃ ὡς ἀνοή-
του. Ἐγὼ δ' ὡς περ ἀληθῆ λέγω οὕτω μου ὁ Χριστὸς
φείσεται ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως. Ἐάσθω γοῦν τὰ
περὶ τῆς πολυθείας ταύτης, ἢ ἄθείας, καὶ πρὸς τὸ
πρῶτον αὐτῶν ὁ θεὸς ἡμᾶς ἐναγέτω Κύριλλος. Ὁ τε
τοῖνον, φάσκων ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Θεσαυρῶν, τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γενόμενον, συμμόρ-
φους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ. Πρόεισι δὲ καὶ ἐκ
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Πρόδηλον δὲ τῆς θείας ἐστὶν
οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προῖόν.
Ἵτι δὲ περὶ τῆς ὑποστάσεως κἀναυθα ὁ σκοπεῖ τῷ
ἀγίῳ, δῆλον τῷ τε μετὰ τοῦ ἁρθρου τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον εἶπαι. Οὐ γὰρ οὕτω λέγεται τὰ χαρίσματα,
καὶ τῷ προῖναι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁμοῦ τε καὶ
Πνεύματος προῖόντων τῶν χαρισμάτων. Πρὸς τοῦ-
τοις οὐ τῆς θείας φύσεως φασὶ τὰ χαρίσματα. Τὸ δὲ
προῖν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα τῆς θείας οὐσίας
ἐστίν. Ἐκ τούτων ἄρα πάντων πιστεύειν δεῖ ἀλη-
θῶς, ὅτι τὸ προχεῖσθαι τε, καὶ παρῆναι, καὶ προῖ-
ναι, καὶ εἰ τι ὁμοιον περὶ τοῦ Πνεύματος λέγεται,
τῇ ὑποστάσει ἀρμόζει. Εἰ δὲ που καὶ περὶ τῶν χα-
ρισμάτων εἴρηται, ἀλλ' οὐ χρὴ ἀπεκείσθαι τῇ ὁμο-
νομίᾳ, ἐξετάσειν δὲ μᾶλλον διὰ τῶν πρὸ τῆς λέξεως,
καὶ τῶν μετὰ τὴν λέξιν περὶ ἐνός ὁ λόγος. Ἔστω
γοῦν τοῦτο ἀποδεικνύμενον ἡμῖν, ὅτι πρόεισι καὶ
προχεῖται παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁ εἰς τῆς Τριάδος
τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι δὲ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα
τὴν εἰς τὸ εἶναι σημαίνει τοῦ Πνεύματος πρόεισι,
οὐ χαλεπὸν καὶ ἐκ τῶν εἰρημύμων συνιδεῖν. Τίτι γὰρ
ἄλλῳ τρόπῳ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ προχε-
σθαι τὸ ἐν ὑποστάσει ἰδικῇ νοησαίμεν Πνεῦμα;

Γ. Δελέθθω δὲ καὶ πλατύτερον. Ἐπερ κατὰ τὸ
ὑπόστασι ὑπόστασις λέγεται, τὸ προῖν, ἢ προχε-
μενον εἰς ὑπόστασιν, οὕτω πρόεισι, ὥστε ὑπόστα-
σθαι. Πρόεισι ἄρα καὶ προχεῖται τὸ Πνεῦμα ἐκ
Πατρὸς δι' Υἱοῦ πρὸς τὸ ὑπόστασθαι τὸ ἐν ἰδικῇ
ὑποστάσει εἶναι σημαίνει. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἐκπο-
ρεύσθαι. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ, ἢ δι' Υἱοῦ ἐκ-
πορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥστε ἐξ ἀμφοῖν ἔχειν
τὸ εἶναι. Ὅτι δὲ ταῦτα καὶ τοῖς διδασκάλοις θεασί,
ἄκουσον Κυρίλλου ἐκ τοῦ εἰς τὸ κατὰ Ἱερώνυμον πονή-
ματος. Εἰρήσθω δὲ τὸ ρητὸν μικρὸν ἐνωθεν, ἵνα
γνῶς καὶ τὰ δοκούντα καθ' ἡμῶν εἶναι, ὡς ἂν Γραι-
κοὶ φαίεν, ὅτι μᾶλλον ὅπερ ἡμῶν. Ἰδιον τοῦ Θεοῦ
καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐστὶ, φησὶν. Ἄλλ' οὐδὲν
ἥττον Ἰδιον ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὡς ἕτερον καὶ
ἕτερον, ἢ μεριστώς ἐν ἐκατέρῳ νοούμενον τε καὶ
ὑπάρχον. Ἄλλ' ἐπειπερ ἐκ Πατρὸς καὶ ἐκ Πατρὸς
κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ Υἱός, κατὰ φύσιν ὑπάρχων ἀλη-
θινός τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ τοῦ Πατρὸς Ἰδιον
Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐπάγεται, χεόμενον μὲν ἐκ
Πατρὸς, δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ Υἱοῦ τῇ κλίσει χορη-
γούμενον, οὐ κατὰ τινὰ τρόπον διακοινωδόν, φησὶ
τὸν ἐν ὑκουρίᾳ, ἀλλ' ὡς περ ἔφη ἀρτίως, ἐξ
αὐτῆς μὲν προκύπτου τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ
Πατρὸς, χεόμενον δὲ τοῖς ἄλλοις ἀξίοις διὰ λόγον
τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ἐξ αὐτοῦ παρῆνός, κατ' ἐ-
γασίαν δηλονότι τὴν εἰς τὸ εἶναι καθ' ἑαυτὸ, καὶ
ἐν αὐτῷ μένοντός τε καὶ ὄντος ἀπὸ προσώπου τε

ἄμα καὶ μεμερισμένως. Ὅρθε πρώτον μὲν ὡς οὐδὲν ἦν τοῦ Ἰσίου τοῦ Πνεύμα ἢ τοῦ Πατρὸς; Ἦν δ' ἂν ἦν τοῦ Ἰσίου, μᾶλλον δὲ οὐδὲ Ἰσίου, μὴ ὅν ἐξ αὐτοῦ. Εἰ γὰρ Ἰσίου ἐστὶ τοῦ Ἰσίου τὸ ἐν ὁμοστάσει Πνεῦμα, ὅπερ ὁμολογεῖν καὶ Γραικοὶς σύνοδοι, ἢ φύσει, ἢ ἐπικτητικῶς ἐστὶν αὐτοῦ Ἰσίου. Λέγω δὲ ἐπικτητικῶς τὸ ὑπερῶν τινι διδόμενον, καὶ ἰδιόποιούμενον, καὶ οὐκ ἀπὸ γεννήσεως τῆ φύσει ἐνὸν τῆ αὐτοῦ, ὅπερ οὐδὲ κυρίως Ἰσίου. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπεθεὶς πολλαχοῦ Κύριλλος δείκνυσσι, καὶ οὐχ ἦν τινι ἐπικτητικῶς περιουσίῃ. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Υἱὸς ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς φύσει Υἱὸς, τὸ τοῦ Πατρὸς Ἰσίου Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐπάγεται, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδὲ ἐξωθεν. Μανικῶν γὰρ τὸ οὕτω φρονεῖν, ὡς ἐν ἄλλοις φησί. Φύσει δὲ ὅν Ἰσίου τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰσίου, ὡς ἐπαγομένου φύσει αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἄμα τῷ γεννᾶσθαι, ἀνάγκη παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὸ εἶναι. Οὐ γὰρ διότι ὁμοούσιον, διὰ τοῦτο Ἰσίου. Ἦν γὰρ ἂν καὶ ἡ τοῦ Ἰσίου ὁμοούσιος Ἰσίου τι τοῦ Πνεύματος. Ἄλλ' οὐδέ τις ἐκεῖ περὶ, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς φύσει ἐπάγεται τὸν Ἰσίου, οὐδ' ὅτι ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι φύσει δίδοται αὐτῷ ὁ Υἱὸς. οὐδ' ὅτι τῷ ἔχειν πάντα τὰ τοῦ προβαλέως τὸ Πνεῦμα, τοῦτου χάριν ἔχει καὶ τὸν Ἰσίου ὡς Ἰσίου αὐτοῦ. Τούναντίον μενοῦν ἅπαν οἰδας τοῖς ἁγίοις θεολογούμενον. Διατί; Διότι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Ἰσίου ἦδεναν, τὸν δὲ Ἰσίου ἐκ τοῦ Πνεύματος οὐκ ἦδεναν. Φέρε γὰρ, εἰ τις εἴποι, ὅτι ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς φύσει ἐπάγεται τὸν Ἰσίου, καὶ ὅτι Ἰσίου τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἀποδέξῃ τὸ τοῦτον; οἶδα ὅτι ἐρωθήσεις τοῦ τῶν Χριστιανῶν συστήματος, καὶ νοήσεις εὐθύς, ὡς ἐκ τοῦ Πνεύματος δοξάζει τὸν Ἰσίου ἐκ τῶν λέγων. Οὐκ ἔρα διὰ τὸ ὁμοούσιον Ἰσίου τοῦ Ἰσίου τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ ἐξ αὐτοῦ πέφνη κατ' ἐκφανσιν τὴν εἰς τὸ εἶναι κατ' ἐπιπέδον, δηλονότι εἰς τὸ ἐν ἰδικῇ ὁμοστάσει εἶναι, καὶ διότι Ἰσίου, διὰ τοῦτο καὶ ὁμοούσιον. Ὅτι δὲ τὸ Ἰσίου οὕτω λαμβάνεται, καὶ τοῦτο δύναται, ἔρα σαφῶς Κύριλλον λέγοντα ἐν τῷ πρὸς Νεστόριον λόγῳ. Ὅπερ γὰρ ἀνθρώπου, καὶ μὴ ἐκαστοῦ τῶν ἐτέρων ζῶων τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γέννημα, ὅπως Ἰσίου αὐτοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῖται ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο. Ἀκαίως ὅτι τὸ Ἰσίου οὐκ ἐπὶ Θεοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐτέρων ζῶων λέγεται τὸ ἐκ τίνος; Ἀλλὰ καὶ Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀριανῶν λόγῳ, Ἐπειδὴ γὰρ Ἀλόγος ἐστὶ, φησὶν, Ἰδιος φύσει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ τὸ ἐστὶ, καὶ ἐν αὐτῷ. Ἰδοὺ πάλιν ἐκ τούτου δείκνυσσι ὁ Υἱὸς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅτι Ἀλόγος αὐτοῦ Ἰσίου καλεῖται. Ὁ δὲ θεὸς αὐτὸς Κύριλλος εἰς τὸ, Ἐκείνῳ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, τάδε φησὶ. Τῶν γὰρ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶν ὁμοούσιον ὁ Υἱὸς κοινωρὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, κατ' ὅπερ ἂν νοοῖτο καὶ ὁ Πατήρ, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδὲ ἐξωθεν. εὐθὺς γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικῶν τὸ οὕτω φρονεῖν. ἀλλ' ὅπερ καὶ ἡμῶν ἐκαστος τὸ Ἰσίου ἐν αὐτῷ πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοξάτων σκληγγῶν εἰς τὸ ἐξω προχέει. Ὅρθε τὴν ὁμολοσίαν; Παίθη τοῖς εἰρημένοις. ἢ ἐτι χρῆζομεν μερτύρων; Ἰδοὺ ἔρα τὸ

minus proprius, imo nec proprius, si ex eo non esset. Etenim si Spiritus, qui in hypostasi est, est proprius Filii, quod et apud Græcos in confesso esse nullus dubito, aut natura, aut ascititium est illius proprius; ascititium vero dico, quod postmodum adicitur, daturque, applicaturque, et non est a nativitate naturæ propriæ insitum, quod nec stricto modo proprium est. Sed hoc impietatem sapere, pluribus in locis Cyrillus demonstrat, multoque magis in allata pericope. Cum enim Filius possideat omnia Patris, tanquam qui Filius natura est, Patris proprium Spiritum secundum naturam conducit, non ascititium neque extraneum; desipientis enim est, ita sentire, ut sibi scribit. Natura autem cum sit proprius Spiritus Filii, tanquam qui illum una secum adducit ex Patre, ipso generationis momento, necesse est ut ex eo habeat esse. Neque enim quia ejusdem naturæ est, ideo et proprius: esset enim et Filii hypostasis aliquid proprium Spiritus. Sed nemo unquam dixit Spiritum ex Patre adducere una secum Verbum; neque cum procedit, natura dari ipsi Filium; neque quod habet Spiritus omnia producentis, ideo habet et Filium: ut sui proprium. Sed hinc contraria omnia sentes a Patribus tradita. Quapropter? Quoniam Spiritum et ex Filio sciebant, Filium vero ex Spiritu nullo modo. Agesis enim, si quis dixerit, dum Spiritus ex Patre procedit, natura ipsa simul adducit Filium, et Spiritus Filium esse proprium, concederesne tu id quidem? Bene novi te, cum ex Christianorum cœtu repulsum, statimque animo concipies, similia efferentem, ex Spiritu Filium esse opinari. Non igitur propter eandem naturam Spiritus est Filii proprius, sed quod ex eo apparuit secundum apparitionem, qua ut seipso subsistat, conducitur, propria nempe hypostasi existere, et quia proprius, ideo est et ejusdem naturæ. Proprium vero ita sumi, et id insinuare, discito ex Cyrillo, qui oratione ad Nestorium scribit: *Quemadmodum enim hominis, nec non et aliorum singulorum animantium fetus, qui ex eo est, secundum naturam, sic proprium illius intelligitur esse daturque, quod ex essentia illius erit.* Audistine, proprium non de Deo solum, sed et de hominibus, et de aliis animantibus dici, quod ex aliquo est? Sed et Athanasius, Oratione contra Arianos: *Cum enim Verbum sit, ait, proprium natura divinæ essentia, est ex eo et in illo.* En ut denuo ex hoc quoque constabillatur, Filium ex Patre esse, quod Verbum ipsius proprium vocitatur. Divinus rursus Cyrillus in illud: *Et ego rogabo Patrem, hæc adnotat: Nam Dei et Patris naturalium honorum et essentialium cum Filio participis sit, habet Spiritum eo modo, quo illum habere et Pater intelligitur, non ascititium neque extraneum. Stolidi enim est, imo furiosi ita sentire. Sed veluti nostram singuli proprium in semetipso spiritum continent, et ex intimis visceribus foras effundunt. Videu similitudinem? Suaderis jam dictis? An præterea alios testes ex-*

poscis? Proprius itaque Spiritus Filii est, quod ex ipso est, veluti et apud nos proprius noster spiritus. Nam si ex eo non esset, neque esset proprius; sed proprius est, ergo et ex ipso, non donum, non operatio, sed ex Triade unus. Apparuit enim ex ipso, ea apparitione ad existentiam ductus, qua per se subsisteret, hoc autem est procedere. Procedit igitur et ex Filio, sive per Filium, quemadmodum et divinus Maximus tradit, dum quid aureum candelabrum apud Zachariam prophetam inluit, interpretatur: *Nam Spiritus sanctus, ait, veluti natura secundum essentiam est Dei et Patris, ita et Filii secundum essentiam est, uti a Patre essentialiter per Filium genitum inenarrabili quodam modo procedens.* Eh rursus secundum essentiam esse Filii Spiritum, ex eo procedere common-

stratur.

11. Quod si dicas, essentialiter ab eo dictum, ut ex essentia illum Filii esse significaret, tolleretur vero ex hypostasi, quod ex Græcis nonnulli suspiciantur, et eandem inde naturam notari contendunt, non comprehendentes, si hoc concederetur, Patrem quoque ex essentia Spiritus esse pie admodum dici, quam vocem nemo ad hunc diem misit. Et fraudem, quæ in dicto latet, facili negotio deprehendes. Absurdissime namque loqueretur sapientia præclarissimus Maximus, si ex eodem idem commonstraret; quemadmodum si quis vellet ostendere essentiam esse hominem, id diceret esse: quod essentia homo est. Et quoniam si quod secundum essentiam Filii Spiritus est, ideo contendit essentialiter esse ex eo, sive ex essentia illius, ut Græci opinantur, plane deridiculus esset sermo, nihil ostendens ejusdem essentia Filii Spiritum ideo esse dicens, quod ejusdem essentia est. Videasne ridicularias Græcorum argumentationes, quo sese agunt? Considera præterea impietatem. Quidquid generatur, proceditque in existentiam, aut est ex hypostasi tantum qua hypostasis est, aut ex essentia et natura tantum, et absque hypostasi considerata, aut ex utraque ex natura scilicet aut essentia quæ in hypostasi est, et in hypostasi concipitur. Secundum neque Græci ipsi dixerint; namque absurdum, ut videtur, existimant quod inde sequitur: ejusdem siquidem nature Trinitas confunderetur, adeo ut ex tribus unumquodque, et ex seipso et ex aliis esset; proptereaque ex hypostasi, qua hypostasis est, existimant esse, et quod procedit, et quod generatur. Heu veraniam! Etenim si hypostasis, qua hypostasis est, generat, atque producit, erit ex hypostasi hypostasis secundum idem, sique hæc nature non fuerint, sed hypostasis. Quod si communes Christianorum sententias, et doctorum omnium dicta recte consideres, rerumque ipsam naturam, haud fieri posse judicatur, ut cuique patet. Dices, ex hypostasi Patris Filium generari, certis verbis reperitur. Ipse quoque addo et ex natura et ex essentia esse, et naturaliter inde generari multo uberius expresse inveniri. Quod si ex hypostasi na-

Α Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ἐξ αὐτοῦ, ὡς καὶ παρ' ἡμῶν τὸ ἴδιον ἡμῶν πνεῦμα. Εἰ γὰρ μὴ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἔστιν ὁ ἴδιος· ἀλλ' ἴδιον· ἐξ αὐτοῦ ἄρα, οὐ χάρις, οὐκ ἐνέργεια, ἀλλ' ὁ τῆς Τριάδος, εἷς. Πέφηγε γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατ' ἐκφρασαν τὴν εἰς; τὸ εἶναι καθ' αὐτό. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι. Ἐκπορεύεται ἄρα καὶ ἐξ Υἱοῦ, ἦτοι δι' Υἱοῦ, ὡς καὶ ὁ θεὸς φησὶ Μάξιμος ἐν εἰς ἐρμηνεύσει, εἰ βούλεται ἐπὶ προφήτῃ Ζαχαρίᾳ ἡ χουση λυχνία. Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, φησὶν, ὡς περ φύσει κατ' οὐσίαν ἐπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐτῶ καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορεύμενον. Ἰδοὺ πάλιν τὸ κατ' οὐσίαν εἶναι Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐπὶ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι δείκνυται.

ια'. Εἰ δὲ λέγοις; τὸ οὐσιωδῶς αὐτῷ εἰρηθεῖαι, ἵνα τὸ μὲν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Υἱοῦ δηλώσῃ, τὸ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἀναιρήσῃ, ὃ τινες τῶν Γραικῶν ὑπείληψαν, καὶ τὸ δημοσίον ἐνταῦθεν δηλοῦσθαι θέλουσι, μὴ συνωρῶντες ὡς τοῦτου δοθέντος καὶ ὁ Πατὴρ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος ἐλάγει· ἂν εὐσεβῶς, ὅπερ οὐδὲν ἄλεκται, ῥάδιον ἰδεῖν τὴν λαυθάνουσαν ἐπὶ λόγῳ ἀπάτην. Ἄτοπώτατος γὰρ ἦν ὁ σοφὸς τὰ πάντα Μάξιμος, εἰ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐλάκνυε τὸ αὐτό· ὡς περ ἂν εἰ τις ἐθέλων δείξει οὐσίαν εἶναι τὸν ἄνθρωπον, τοῦτ' ἔλεγεν εἶναι· διότι οὐσία ὁ ἄνθρωπος ἐστίν. Εἰ γὰρ κατ' οὐσίαν εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τοῦτου χάριν βούλεται, ὅτι οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ, ἦτοι τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὡς δοκεῖ τῆς Γραικοῖς, γέλοσος ἂν ἦν ὁ λόγος; οὐδὲν δεικνύων, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τοῦτου ἕνεκα λέγων, ὅτι τῆς αὐτῆς οὐσίας. Βλέπεις τὰς γελοιώδεις τῶν Γραικῶν ἐπινοήσεις; ποῦ φέρονται; Σέβεται καὶ τὴν ἀσέβειαν. Τὸ γεννώμενον πᾶν καὶ ἐκπορευόμενον εἰς ὑπάρξιν, ἢ ἐκ τῆς ὑποστάσεως μόνον κατὰ ὑπόστασις, ἢ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως, ἢ τοῦτο μόνον καὶ οὐχ ὑπόστασις, ἢ κατ' ἀμφοτέρων ἐκ τῆς ἐνυποστάτου φύσεως, ἦτοι τῆς ἑ ὑποστάσεως θεωρουμένης οὐσίας, ἀλλὰ τὸ δεύτερον οὐδὲ Γραικοὶ λέγουσιν. Ἄτοπον γὰρ, ὡς εἰκέν, ὁλονται τὸ ἐκείμενον, ὅτι τῆς αὐτῆς ἢ Τριάδος οὐσα φύσεως συγχυθήσεται, ὥστε τῶν τριῶν ἕκαστον καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἔχειν τὸ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ἢ ὑπόστασις, νομίζουσι τὸ ἐκπορευόμενον καὶ γεννώμενον. Ὁ τῆς ἀνοίας! Εἰ γὰρ ἡ ὑπόστασις γεννᾷ καὶ προβάλλει, ἢ ὑπόστασις, ἔχει ἐκ τῆς ὑποστάσεως ὑπόστασις καθ' αὐτὸ, καὶ οὕτως οὐκ ἔσται φύσεως ταῦτα, ἀλλ' ὑποστάσεως· ὅπερ καὶ ταῖς κοιναῖς τῶν Χριστιανῶν ἑνοίαις, καὶ τοῖς διδασκαλοῖς πᾶσι, καὶ αὐτῇ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει, ἀδύνατον εἶναι παντὶ που εἶλον. Ἀλλὰ φησὶς ἂν, ὅτι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ῥητικῶς εὐρηται. Ἐγὼ δὲ σοὶ λέγω, ὅτι καὶ ἐκ τῆς φύσεως καὶ οὐσίας εἶναι, καὶ φυσικῶς ἐκείθεν γεννᾶσθαι, πολλῶν μᾶλλον ῥητικῶς εὐρηται. Εἰ δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἰρηται φυσικῶς, πάντως ἐκ τῆς ἐνυποστάτου οὐσίας. Πῶς δὲ καὶ νοήσεις ὑπόστασιν,

αἰπέ μοι, εἰ μὴ ἐν οὐσίᾳ αὐτὴν θεωροῖς; οὐσίαν ἂν γὰρ καὶ φύσιν χωρὶς ὑποστάσεως καθολικώτερον νοεῖν δυνατόν, διὸ καὶ δοκεῖ τισὶ καθόλου ὀφίστασθαι· ὑπόστασιν δὲ νοῆσαι τε καὶ εἰπεῖν, μὴ συννοούμενης, ἢ καὶ προνοουμένης τῆς οὐσίας τε καὶ τῆς φύσεως πάντῃ ἀδύνατον. Διδὸ καὶ ὅταν τὸ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν ὑποστατικῶς ἰδιότητα; λέγωμεν, τὴν ἐν ἰδικῇ ἀγεννητοῦ καὶ γεννητοῦ καὶ ἐκπορευτοῦ ὑπόστασι θεωρουμένην οὐσίαν νοοῦμεν. Οὐ γὰρ εἰς ἰδιότητος φιλάς πιστεύομεν, οὐδὲ οὐσίας ἀφορίζεσθαι ταῦτα, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ἀφορίζεσθαι ὁμολογοῦμεν, κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν. Ὅταν γὰρ λέγωμεν, ὅτι ὁ Πατήρ οὐκ ἔστιν Υἱός, οὐ μόνον τοῦτο δηλοῦμεν, ὅτι ἡ πατρικὴ ἰδιότης οὐκ ἔστι καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ ἐν τῇ ὑπόστασι τοῦ Πατρὸς θεωρουμένη φύσις τε καὶ οὐσία οὐκ ἔχει τὴν υἱικὴν ἰδιότητα. Οὐ γὰρ ἰδιὰ τινὰ φιλά νομιζομεν τῆς οὐσίας ἀνευ ἐπιθεωρούμενα καὶ χωρὶς ὑποκειμένου, ἀλλὰ τῇ φύσει ἐνεῖναι τὰ ἰδιώματα πιστεύομεν, καὶ οὐ πάντα πράττει. Ἐφεται γὰρ Υἱὸν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ ἀντιστροφόν, ὅπερ ἀτεχνῶς Σαβέλλειον. Ἄλλ' ὡσπερ, κατὰ τὸν θεῖον Διονύσιον, τὸ ἐκ τριῶν ὁμοῦ λαμπάδων ἐξαλλόμενον φῶς ἔστι τὸ πᾶν φῶς, καὶ φῶς ἐν τῇ φύσει, καὶ ἐνοῦται ἀσυγχύτως, καὶ διαιρείται ἀδιαίρετως, ἴδιον γὰρ ἐκάστης λαμπάδος τὸ αὐτῆς φῶς· οὕτω, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦτο, πάντα γὰρ ὑπερέχει Θεός, μίαν μὲν φύσιν τοῖς τρισὶ, διαιρείται δὲ ἀδιαίρετως τοῖς ἰδιώμασι, καὶ ἐνοῦται ἀσυγχύτως τῇ φύσει. Καὶ τοῦτο ἔστιν ὅπερ λέγομεν, ὅτι τὸ ἐν Τριάδι, καὶ ἡ Τριάς ἐν. Οὐκ ἄρα ἐκ τῆς ὑποστάσεως, ἢ ὑπόστασις, τὸ γεννώμενον καὶ ἐκπορευόμενον. Ἀδύνατον γὰρ ὑπόστασιν νοεῖσθαι καθ' αὐτὴν ἀνευ φύσεως, ἀλλ' οὕτω μὴν ἐκ τῆς οὐσίας, ἢ οὐσίας. Οὕτως γὰρ τῆς φύσεως μίαν Πατρός καὶ Υἱοῦ, ἢ ἂν καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ Υἱός, ὅπερ ἀποποι. Δεικνόμενον ἄρα τὸ τρίτον ἔστι· καὶ οὕτω τὸ γεννῶν, καὶ προβάλλειν φύσεως μὲν ἔργον ὁμολογεῖται, φύσεως δὲ οὐ πάσης, ἀλλὰ περὶ ἣν ἡ τοῦ γεννῶν ἢ προβάλλειν ἰδιότης θεωρεῖται. Τοῦτο δὲ ἔστιν ἐκ τῆς ἐνοποστάτου οὐσίας. Ὅπερ καὶ τῇ φύσει συμβαίνει καὶ τοῖς ἁγίοις λέλεκται. Οὐ γὰρ ἐξ οὐσίας Θεοῦ ἀπλῶς τὸν Υἱὸν λέγουσιν, ἢ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸν μὲν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τὸ δὲ ἐκ τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· οὕτω τὴν φύσιν παραλείποντες, καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐκφραζόντες ἀριθμητότατα διδάσκουσιν, ὅτι ὡσπερ ὁ Υἱός ἐκ τῆς ἐνοποστάτου φύσεως τοῦ Πατρὸς καὶ οὐσίας/γεννητός ἐν, ἔστι τοῦτον χάριν τῷ γεννῶσιν Υἱός καὶ γεννῶντι ὁμοούσιος, οὕτω καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τῆς ἐνοποστάτου τοῦ Πατρὸς φύσεως, διὰ τῆς ἐνοποστάτου τοῦ Υἱοῦ οὐσίας ἐκπορευτός· ἔχον τὸ εἶναι, ἔστι τοῦτον ἕνεκα Πατρί τε καὶ Υἱῷ ὁμοούσιον. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

Patris in hypostasi, per essentiam Filii in hypostasi per modum processionis habentem, quod sit, horum gratia esse ejusdem naturae cum Patre et Filio.

Ἔ. Ἐπὶ δὲ οἱ μὲν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, οἱ δὲ καὶ ἐξ Υἱοῦ φασὶ τὸ Πνεῦμα, πρῶτον μὲν τὸ ἢ διαφορᾶ τῆς διὰ πρός τῆς ἐκ, ὅσον πρός τὸ προκείμενον

turaliter dicitur, modis omnibus erit ex essentia, quae in hypostasi est. Quomodo vero concipies hypostasim, dicito mihi, soles, si in essentia ipsam non consideraveris? Essentiam enim et naturam absque hypostasi universaliori quodam modo intelligere possumus; quapropter et nonnullis visum est eam universe subsistere. At enim hypostasim concipere, enuntiareque non una simul considerata, aut concepta essentia et natura, modis omnibus fieri nequit. Ideo et cum ingentium, et procedens proprietates in hypostasi dicimus, essentiam intelligimus, quae in speciali ingenti, et geniti, et procedentis hypostasi consideratur. Neque enim in nudas proprietates credimus, neque ab essentiis segregari, sed circa essentiam segregari constamur, ut theologica voce praescribitur. Cum enim dicitur Patrem non esse Filium, non id tantum innuimus, paternam scilicet proprietatem non esse et Filii, sed naturam atque essentiam in paterna hypostasi consideratam, nullo modo Filii proprietatem habere. Namque non nudas quasdam proprietates imaginamur, quae sine essentia, et sine supposito existant, sed naturae inesse proprietates credimus, et non omnia singulis. Sequeretur enim Filium esse Patrem, et Spiritum, et contra. Quod plane Sabellium olet. Sed veluti, ut divinus Dionysius scribit, ex tribus simul lampadibus lumen exsiliens, est totum lumen, et lumen unum natura, et inconfuse unitur, et indivise disjungitur, proprium enim uniuscujusque lampadis lumen, quod in ea est; hac ratione, imo et excelsiori quodam modo, cum Deus supra omnia sit, una quidem tribus natura est, indivise vero disjungitur proprietatibus, et unitur inconfuse natura. Et hoc est, quod dicimus, unum Trinitatem esse, et Trinitatem unum. Non ergo ex hypostasi, qua hypostasis est, quod generatur et procedit. Neque enim possumus intelligere hypostasim ipsam per se absque natura, imo neque ex essentia, qua essentia est. Etenim cum una sit natura Patris et Filii, esset etiam ex se ipso Filius. Quod plane absurdum est. Quare reliquum est tertium: et sic generare et producere opus esse naturae in confesso est, sed non cujuscumque, sed in qua generandi producendique proprietates consideratur. Hoc vero est ex essentia, quae in hypostasi est, quod et naturae consonum est, et cum sanctorum dictis concordat. Non enim ex essentia Dei absolute Filium, aut Spiritum enuntiant, sed illum quidem ex essentia Dei et Patris, hunc vero ex essentia Patris et Filii: et cum naturam non praetereant, et hypostasim expriment, apertissime edocent, uti Filius ex natura Patris, quae in hypostasi est, et essentia, cum sit genitus, est propterea generantis Filius, ejusdemque cum generante naturae, ita et sanctissimum Spiritum ex natura

12. Verumtamen cum alii ex Patre per Filium, alii ex Filio Spiritum tradant, ante omnia discrimen inter prepositionem ex et prepositionem per,

pro re proposita declaratur: tum deinceps si quid A contra occurrit dicto divi Cyrilli supra recitato, uti a. Idcet, refutetur. Per præpositio sæpenumero medium, quod in loco est, significat, veluti si quis diceret: Per Corcyram in insulam Croctam advectum esse; sæpe etiam instrumentale. Sed quid opus est illi similia recensere qui naturalem relationem atque mediationem aliquando eam significare, ostendere conatur? Age igitur, cum dicimus: Ex radice per ramum fructus, an non natura fructum ex ramo dicimus? Et quonam alio sensu intelligitur? Tum etiam, per radium ex sole lumen, nonne illud ex radio natura esse dicimus? Sed non fuit unquam, neque erit radius sine lumine. Quod si fieri nequit, ut radius sit absque lumine, neque erit lumen solare absque radio, sicuti nec Spiritus absque Filio, natura igitur et non adjectione, aut nova additione. Ascititia enim omnia sunt, quæ non sunt naturalia. Per radium lumen, et Spiritus per Filium. Per ergo naturalem nobis infert relationem. Quenam autem illa fuerit, extra unam, quæ ex causa est, nullam aliam inveneris. Et hoc pacto ex Filio Spiritum procedere manifeste sequitur sanctorum doctorum dictis. Imo manifesto expressum est.

13. Si quis porro opponat Joannem Syrum id interdicens: *Ex Filio enim, ait, Spiritum non dicimus; addat quod statim subsequitur, Spiritum vero Filii nominamus.* Et præterea est in tertio decimo capite: *Ipse enim est Verbi abyssus, Verbi genitor, et per Verbum productor omnia revelantis Spiritus.* Et iterum: *Spiritus sanctus revelans Patris facultas ex Patre est per Filium procedens.* Et ad Jordanem epistola: *Per Filium, inquit, Spiritus, non ex Filio, uti Spiritus oris Dei. Invenitur quoque unam esse Patrem Filii et Spiritus causam.* Si hæc itaque produxeris, accurate considera eos qui modam magis Atticum loquendi affectant, præpositionem ex et causam primariis, per secundis causis ascripisse. Nusquam siquidem inveneris apud eos qui rectam Græcæ linguæ locutionem ambiunt, per primis causis attributam, neque etiam ex, nisi nude solumque secunda causa pronuntietur, secundis. Hinc a sanctis, qui formulas linguæ Græcæ, sed probatas, usurpant, et propriæ locutioni student, ex Filio Spiritus non dicitur, sed per Filium. Neque enim locutio illa Græca pura fuerit, ex radice et ramo fructus, et ex sole et radio. lumen, sed illa, ex sole per radium, non quod non sit ex radio naturaliter lumen solare, sed quod, cum radius secunda causa sit, non primario sibi vindicat causam, ut ab ea lumen sit. Pari modo, qui ex Patre et Filio dicit Spiritum, vera equidem dicit, rem tamen perfecte, uti est, non exprimit: at qui per Filium dicit, omne vitavit periculum, cum per illa significet, non esse absque principio Spiritum a Filio. Ob hæc itaque omnia uti in creaturis, ita et in Spiritu sancto potius per Græcorum doctores usurparunt. Reperitur nihilominus et ex Filio attributa, et potissimum ab Epiphania in

σαφηνίζεσθε· εἶτα καὶ εἰ τι ἀντιπίπτων ἐν τῷ ἀνωθεν γραφέντι τοῦ θεοῦ Κυρίλλου δοξαί βητῶν, ἐκπιπτόν δικαίως. Ἡ δὲ πρῶτος; μισοταίαν πολλὰς μὲν τὴν ἐν τόπῳ σημαίνει, ὡς εἰ τις λέγει, διὰ τῆς Κερκύρας καταχθῆναι εἰς Κρήτην· πολλὰς δὲ τὴν ὀργανικὴν. Ἀλλὰ τί θεὸς ταῦτα καταριθμεῖν δεῖται βουλόμενον τὴν φυσικὴν σχέσιν, καὶ μισοταίαν ἔστιν ὅτι δηλοῦσαν; Ἄγε θῆ, ὅταν λέγωμεν Ἐκ τῆς βίβης διὰ τοῦ κλάδου τὸν καρπὸν, οὐ φύσει τὸν καρπὸν ἐκ τοῦ κλάδου λέγομεν; Ἡ πῶς ἑτέρως; Λέγοντες δὲ καὶ διὰ τῆς ἀκτίως ἐκ τοῦ ἡλίου τὸ φῶς, οὐκ ἐκ τῆς ἀκτίως φύσει αὐτὸ εἶναι λέγομεν; Ἄλλ' οὐκ ἦν ποτε, ὅτις ἔσται ἀκτίς ἀνω φωτός. Εἰ δ' ἀδύνατον ἀκτίνα εἶναι χωρὶς φωτός, ὅτις μὴν τὸ ἡλιακὸν φῶς; τῆς ἀκτίως χωρὶς, ὡσαύτ' οὐδὲ τὸ Πνεῦμα χωρὶς τοῦ Υἱοῦ· φύσει ἔρα καὶ οὐ κατὰ μετοχὴν, ἢ διὰδοσιν. Ἐπίκτητα γὰρ πάντα τὰ εὐ φύσει. Διὰ τῆς ἀκτίως τὸ φῶς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ δὲ ἔρα φυσικὴν ἡμῖν ἐνδείκνυται σχέσιν. Τίς δὲ ἀθητὴ κλήν τῆς κατ' αἰτίαν, ἀδύνατον εἶραίν. Καὶ οὕτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ σοὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι σαφῶς ἔπεται τοῖς θεοῖς τῶν διδασκάλων λόγοις, μᾶλλον δὲ σαφῶς εἰρηται.

τῷ. Εἰ δὲ φαίης, τοῦτο Ἰωάννην ἀπαγορεύειν τὸν Σύρον· Ἐκ τοῦ Υἱοῦ γὰρ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν· ἀλλὰ πρόσθε τὸ ἐξῆς, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ δραμίζομεν, καὶ τὸ ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ· Ἀδύνατος μὲν ἔστι λόγου ἀδυσσοτος, λόγου γενήτωρ, καὶ διὰ λόγου προβολιτὸς ἐκφαντορικῶς Πνεύματος· καὶ πάλιν· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἢ ἐκφαντορικὴ δύναμις τοῦ Πατρὸς ἐκ Πατρὸς ἔστι δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη. Ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἰερδάνην ἐπιστολῇ, δι' Υἱοῦ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐξ Υἱοῦ, ὡς πνεῦμα στόματος Ἰσοῦ. Εὐρηται δὲ καὶ μὴν εἶναι τὸν Πατέρα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος αἰτίαν. Εἰ γοῦν ταῦτα λέγεις, τίποτε ἀκριβῶς, εἰ οἱ βουλόμενοι Ἀττικώτερον γράφειν, τὴν μὲν ἐκ καὶ τὴν αἰτίαν τοῖς πρώτοις αἰτίαις ἀποδεικνύσαι, τὴν δὲ διὰ τοῖς δευτέροις. Οὐ γὰρ εὐρησῆς παρὰ τοῖς εὐ Ἑλληνίζουσιν θελοῦσι τὴν διὰ τοῖς πρώτοις, ὅτι μὴ τὴν ἐκ, εἰ μὴ σου κατὰ μόνας λέγοιτο τὸ δεῦτερον αἰτίον, τοῖς δευτέροις ἀπονεμομένην, καὶ τούτου χάριν Ἑλληνίζουσιν τῇ γλώττῃ καὶ κυριολογῶν βουλομένοις ἄγιοις, ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Οὐ γὰρ Ἑλληνίζουσιν ἀκριβῶς δοξαί ὅτις τῆς βίβης καὶ τοῦ κλάδου λέγων τὸν καρπὸν, ἢ ἐκ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ἀκτίως τὸ φῶς, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ ἡλίου διὰ τῆς ἀκτίως, οὐκ ὡς μὴ ὄντες ἐκ τῆς ἀκτίως φύσει τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, ἀλλ' ὅτι δεῦτερον ὄντα αἰτίων ἢ ἀκτίως, οὐ προκαταρκτικῶς ἔχει τὸ παρ' αὐτῆς εἶναι τὸ φῶς. Ἐτεῖ δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγων τὸ Πνεῦμα ἀληθῆ μὲν λέγει, οὐκ ἔσθῃ δὲ τελείως τὸ πᾶν ἐκδοῦς. Ὁ δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγων πάντα ἐκπέφυγε κίνδυνον σημαίνουσης τῆς διὰ, ὡς οὐκ ἀνάγκης τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Τούτων οὖν πάντων χάριν ὡς ἐκ τῶν κτισμάτων καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος τῆς διὰ μᾶλλον κέρρηται εἰ δὲ δόξα τῶν Γραικῶν. Οὐ μὴν εὐρηται καὶ ἢ ἐκ τῷ

Υπὸ ἀποδομένη, καὶ μάλιστα παρὰ τῷ Ἐπιφανίῳ. Ἀπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, φησὶν, ἐν τῷ Ἀγκυραῳ, τὸ Πνεῦμα τρίτον. Τὴν μάντι παρὰ ἰσοδυναμοῦσαν τῇ ἐκ οὐδὲς πολλοῖς λεγομένην. Παρὰ Πατρὸς γὰρ καὶ Υἱοῦ φασὶ τὸ Πνεῦμα σχεδὸν ἀπαξ-ἀπαντας, καὶ ἐξ ἀμφοῖν εἶναι Κύριλλος λέγει. Καὶ ἔω μὴ τι; προκαταρκτικῶς εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ νομισθῆ, θασαφηνίζων ἐπάγει, ἦτοι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Ἐλέπεις ὡς πάντοθεν τὸ κάλει οἱ τῶν Γραικῶν διδάσκαλοι οὐκ ἄλλο ἐπρόθεον εἰ μὴ ὅτι νῦν ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία; Ἄλλ' οὐδα δτι καταγελεύσιν αὐτῆς Γραικοί, ὡς δεύτερον αἰτιον λεγούσης ἐπὶ τῆς Τριάδος, ὃ νοῦντας τούτου ἕνεκα, οὕτω λελύχθαι τιτὶ τοῖς ἡμετέροις, δεῖ οὐ βῆδιον ἄλλως δηλοῦν τὰ ταῦτα, Ἐπὶ γὰρ τῶν θεῶν δεύτερον αἰτιον λέγοντες τὸν Υἱόν, ἵνα τὴν δύναμιν τῆς διὰ παραστήσωμεν, οὐκ ἀποτεταμημένον νοεῦμεν τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ χροῦν, ἢ τόπων, ἢ ὃ τι ἂν εἴποι τις δευτερευόντα, ἀλλὰ διότι πάντα ὅσα ἔχει, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει, καὶ αὐτὰ τὸ εἶναι. Εἰ γοῦν ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει τοῦτο λαβόν· καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐκ κυρίως τῷ Πατρὶ, αὐτῷ δὲ ἀποδιδάμεν τὴν διὰ, ἵνα καὶ τὸ πρῶτον δηλωθῆ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι μὴ σιγηθῆ, καὶ τοῦ Πατρὸς τοῦτο ἐπάγεσθαι τὸν Υἱόν μὴ σιωπηθῆ. Οὐδὲς πῶς καὶ αἰτιον τὸν Υἱόν ἢ διὰ κηρύττει, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐπάγεσθαι τοῦτο οὐκ ἀποκρύπταται;

ἰδ'. Τοῦτω χάριν καὶ μίαν αἰτίαν τὸν Πατέρα φασὶν, καὶ πηγὴν μίαν, καὶ ὥσπερ ἂν εἰ τις φαῖν μίαν καὶ μόνην ἀκτίνο; καὶ φωτὸς πηγὴν τὸν ἥλιον, οὐ φευδόμενον ἀπελίγχομεν· οὐδὲ διὰ τοῦτο μὴ εἶναι τὸ φῶς καὶ ἐκ τῆς ἀκτίνο; νοήσομεν. Ἄλλ' ὅτι ἐκ τοῦ ἡλίου ἡ ἀκτίς οὐσα ἐκείθεν ἐπάγεται, καὶ τὸ εἶ αὐτῆς προέιναι τὸ φῶς, διὰ τοῦτο πηγὴν καὶ αἰτίαν τὸν ἥλιον κυρίως νοήσομεν. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀκτίνο; προελθεῖν φύσει τὸ φῶς οὐκ ἀρνησόμεθα. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς Τριάδος· εἰ τις μίαν πηγὴν, καὶ μίαν αἰτίαν τὸν Πατέρα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος εἴπῃ, τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀναστρεφεί. Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀκουε καὶ τοῦ παμμεγέστου Βασιλεῖο; Ὁὕτω καὶ τὸ, « Οὐδεὶς οἶδε τὴν ἡμέραν τοῦ τέλους, φησὶν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ μόνος, » τὴν πρώτην εἰδήσιν τῶν τε ὄντων, καὶ τῶν ἐσομένων ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀνάγοντας τοῦ Υἱοῦ, καὶ διὰ πάντων τὴν πρώτην αἰτίαν τοῖς ἀνθρώποις ὑποδεικνύοντος, εἰρησθαι νομιζομεν. Καὶ κάλλιν τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, « Οὐδεὶς οἶδε τὸν Υἱόν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, » οὐδὲ γὰρ ἐκεῖ ἀγνοῖαν τοῦ Πνεύματος κατήγορεῖ ὁ Υἱός, ἀλλὰ πρῶτον τῷ Πατρὶ ἐνυπόδεικται τὴν γνώσιν τῆς αὐτοῦ φύσεως μαρτυρεῖ. Ἐκ γοῦν τούτων ἐπίστησεν, ὡς εἰ τις λέγει μόνον αἰτιον τοῦ Πνεύματος; τὸν Πατέρα, οὐκ ἀναιρήσει τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι. Τὸ γὰρ μόνος τὴν πρώτην αἰτίαν ὑποδεικνύει, φησὶ. Πῶς οὖν ἐξ ἀμφοῖν λεγομένου τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα, ἀμφεβαλεῖ τις ὅπως νοῦν ἔχων τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα; Τοῦτου χάριν καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος, Προκλύπει μὲν, λέγει, τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας

Ancyrato: *Ex Patre et ex Filio*, ait, *Spiritus sanctus tertius est*. Παρὰ τοῦτο ab iisdem atque ex viribus pollere apud plerosque repereris. A Patre enim et Filio Spiritum fere omnes enuntiant, et ex utroque esse Cyrillus. Et ne quis ex Filio tanquam a primario principio Spiritum esse existimet, rem declarans, subnectit, *sive ex Patre per Filium*. Annon vides unde quaque Græcorum doctores, antiquitas non esse professo; aliud, quam quod nunc Romana Ecclesia profitetur? Verumenimvero compertum mihi est, eam Græcos deridere, ac si secundam causam in Trinitate introduceret, non intelligentes, ideo sic dictam a nonnullis ex nostris, quod non ita facile sit alio modo similia explicare. In rebus enim divinis secundam causam Filium asserentes, ut vim per præpositionis exhiberemus, non eum concipimus a Patre discimus, neque tempore, neque loco, neque aliquo quopiam, quod quispiam imaginaretur, secundas ferentem, sed quod quæcunque habet, a Patre habet, et ipsum etiam esse. Ex eo itaque Spiritus, sed eum Patri refert acceptum; ideoque ex proprie Patri, ipsi per attribuimus, ut et primam innotescat, et ex Filio esse non taceatur, et ex Patre Spiritum a Filio educi non supprimatur. Vides quo pacto per et Filium causam propalat, et ex Patre Spiritum educi non reticet?

14. Hinc et Patrem unam causam dicimus, et unum fontem, et quemadmodum, si quis dixerit unum solumque radii et luminis fontem soleni, eum non uti mentientem refutabimus: neque ob id ex radio lumen esse non percipiemus. Sed quod ex sole radius cum sit, inde una trahit, et quod ex ipso lumen prosiliat. Proptereaque fontem et causam solem proprie intelligemus, et per radium naturaliter effundi lumen, non pernegabimus. Eodem modo et in Trinitate philosophandum est; si quis unum fontem, et unam causam, Patrem Filii et Spiritus asseruerit, ex Filio Spiritum esse minime destruet. Et hæc ita se habere discio ex maximo Basilio: Sic et « *Nemo novit diem finis*, ait, *nisi solus Pater*, » primam rerum tum præsentium, tum futurarum cognitionem ad Patrem Filio referente, et per omnia primam causam hominibus indicante, dictum esse opinemur. Et rursum simile est et illud: « *Nemo novit Filium nisi Pater*, » neque enim ibi ignorantiam Spiritui appingit, sed primo Patri cognitionem illius inesse naturam testatur. Et his itaque attente considera, etiamsi quispiam dixerit, solum Patrem Spiritus causam esse, et ex Filio eum esse non destructurum: Nam solus primam causam indicat, ait. Quanam igitur ratione, cum ex utroque dicatur Spiritus, et ex Patre per Filium, et Filii Spiritus, hærebit omnino quispiam, si sapientia non careat, et ex Filio Spiritum esse? Hujus gratia et divinus Cyrillus, *Existire*, ait, *Spiritum ex essentia Dei et Patris, effundi vero illis, qui eum excipere digni sunt, per Verbum, ejusdem cum eo naturæ*. Spiritus ergo ex Patris

essentia in hypostasi effusus, et exsiliens, ea ipsa fuerit Spiritus in hypostasi natura. Effunditur vero suppeditaturque creaturæ ex Filio, vel ut magis proprie loquamur per Filium, sicuti et solis lumen per radium, aut ex radio nobis suppeditatur, non modo servili, aut eo qui in ministerio ferendo agnoscitur, per ipsum nobis suppeditatur, sed naturaliter ex sole emanans radius una secum inde naturaliter trahit lumen, cum prius, qui id accipit, radius non esset, fieri enim nequit; neque quod ante ipsum lumen esset in sole, simul una cum emittitur accipiens, sed simul ex sole radius, et simul ex sole per radium lumen. His igitur multo sublimius, simul Pater, Filius, et Spiritus; et prosilit quidem Spiritus ex Patre, per Filium vero naturaliter simul, et ab æterno. Et hanc esse sanctorum Patrum sententiam discito ex Cyrillo dicente: *Progrediens enim per ipsum naturaliter, uti proprius illius cum omnibus suis perfecte dicitur accipere sua. Et in jam allata pericope: Ex ipso, ait, Filio comparuit, secundum apparitionem in. existentiam secundum seipsum, Et ex divo Maximo antiquam eam Romanæ Ecclesiæ fuisse opinionem, et veram, non recentem novam, ut quidam existimant, neque additionem, sed declarationem Nicæni Symboli: Præsentis, inquit, sanctissimi patris Martini synodica non tot in rebus, ut significasti, regis urbis aecolæ criminati sunt, sed in duobus tantummodo: quod dixerit procedere et ex Filio Spiritum sanctum. At dicto, refert, adduxerunt concordantes auctoritates Romanorum sanctorum Patrum. Audis hoc antiquam Romanæ Ecclesiæ opinionem fuisse? Et præterea Cyrilli Alexandrini in sacro Commentario ab ipso confecto in Joannem Evangelistam, quibus non se causam Spiritus Filium facere demonstreturunt: unam enim norunt Filii et Spiritus causam Patrem, hujus quidem secundum generationem, illius secundum processionem, sed ut per ipsum Spiritus progressionem significarent, eoque essentia conjunctionem, et perfectam similitudinem stabilirent, credendum est per Filium Spiritum progredi.*

15. Sicque hoc quoque os obstrue tui Nili essentia: *Idao per Filium sanctos dixisse, quod Patre essentia, Filium intelligimus.* Nam ad nudas relationes subjectis denudatas credere, et sancto contradicit, et essentia conjunctionem et perfectam similitudinem non constabit. Tertium, vide sanctum illis, quæ paulo ante diximus, causam hujus gratia attributam Patri, et ex præpositionem proprie, concordia afferentem; quod non ab alio accipit facultatem productivam, sed eam absque principio possidet. Quo sensa nemo, nisi furore amens dixerit, Filium esse causam Spiritus. Per vero adaptari Filio, quod productivam facultatem una secum a Patre, unde et divinitatem ducit. Aut quomodo quispiam simul connectet, et cau-

Α τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, χρισθαι δὲ τοῖς ἐλαίρ
 ἀξίως διὰ λόγου τοῦ ὁμοουσίου. Τὸ γοῦν ἐκ τῆς
 ἑνωποστάτου τοῦ Πατρὸς οὐσίας χεόμενον καὶ πρη
 κύπτον Πνεῦμα αὐτῆ ἂν εἴη ἡ ἑνωπόστατος τοῦ
 Πνεύματος φύσις. Προχέται δὲ καὶ χορηγεῖται τῇ
 κτίσει ἐξ Υἱοῦ, ἡ κυριώτερον εἶπειν, δι' Υἱοῦ,
 ὡπερ καὶ τὸ ἡλιακὸν φῶς διὰ τῆς ἀκτίνο:, ἡ καὶ
 ἐκ τῆς ἀκτίνο: ἡμῖν χορηγοῦμενον, οὐ κατὰ τρῶπον
 διακονικόν, ἡτοι τὸν ἐν ὀπουργίᾳ δι' αὐτῆς ἡμῖν
 χορηγεῖται, ἀλλὰ φύσει ἐκ τοῦ ἡλίου ἐξερχομένη ἡ
 ἀκτίς ἐπάγεται φύσει ἐκείθεν τὸ φῶς οὐ πρῶτον
 οὐσα ἀκτί: ἡ λαβοῦσα, ἀμύχανον γάρ, οὐτε μὴν τὴ
 πρὸ αὐτῆς ἐν ἡλίῳ φῶς ἕμα τὸ ἐκπέμπεσθαι ἰα
 θοῦσα, ἀλλ' ἕμα ἐξ ἡλίου ἀκτί:, καὶ ἕμα ἐξ ἡλίου
 διὰ τῆς ἀκτίνο: τὸ φῶς. Τούτων οὖν πολλῶ ὀφηλέ
 τερον ἕμα Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, καὶ προαί
 πτει μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ
 φυσικῶς ἕμα καὶ ἀβλύς. Καὶ δεῖ αὐτῆ ἡ τῶν θεῶν
 Πατέρων δόξα, ὅρα Κύριλλον λέγοντα· Προῦν γὰρ
 δι' αὐτοῦ φυσικῶς, ὡς ἴδιον αἰκοῦ μετὰ πάν
 των, ὡν ἔχει, τελείως λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐ
 τοῦ· καὶ ἐν τῇ προειρημένη περικοπῇ, Ἐξ αὐ
 τοῦ, φησὶ, τοῦ Υἱοῦ κερηνόμενα κατ' ἐκφανοῖν
 τὴν εἰς τὸ εἶναι καθ' αὐτοῦ· καὶ τὸν θεῶν Μάξι
 μον, παλαιὰν τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας δόξαν εἶ
 σαν καὶ ἀληθῆ, οὐ πρόσφατον, ὡς τινες ὀνοῦται,
 οὐδὲ προσθήκη, ἀλλ' ἀνάπτυσιν τοῦ ἐν Νικαίᾳ
 Συμβόλου. Τῶν τοῦ οὔν, φησὶν, ἀγιωτάτου πατ
 ρα Μαρτίνου συνοδικῶν οὐκ ἐν τοσοῦτοις ὀνοῖς
 γεγράφαται, οἱ τῆς βασιλίδο: ἐπαλάθο:το, ὅσα
 δὲ μόνοι:, δεῖ, φασὶν, εἶπειν, ἐκπορεύεσθαι κατὰ
 τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ ἐστὼ, φησὶ,
 συμφῶτους καρηγάτο: χρήσι:ς Ῥωμαίων ἄγιω
 Πατέρων. Ἀκούεις δεῖ παλαιὰ δόξα τῆς Ἐκκλησί:ας
 αὐτῆ; Ἐτι γε μὴν καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρεί:ας ἐκ
 τῆς πονηθείσο: αὐτῆ εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάν
 νην ἰσρά: πραγματείας, ἐξ ὧν οὐκ αἰσταν τὸν Ἰῶν
 ποιούντας τοῦ Πνεύματος σφῆ: αὐτοῦ: ἀπέδειξαν,
 μέαν γὰρ ἰσασιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος: τὸν Πατέρα
 αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ κατὰ τὴν
 ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προλεῖναι θελωσῶν,
 καὶ ταύτῃ τὸ συναρῆ: τῆ: οὐσίας, καὶ ἀπαράλλη
 κτον παριστῆν, δεῖ δι' Υἱοῦ προλεῖναι πιστεύειν τὸ
 Πνεῦμα.

α'. Εἶτα ἐκ τούτου ἀποστόμωτον καὶ τὸν οὖν Νελλων
 λέγοντα· Τούτου χάρι: τὸ δι' Υἱοῦ λέγεσθαι τοῖς
 ἄγιοι:, δεῖ Πατέρα εἰκό:τες, Υἱὸν ἐνωπόσταμον.
 Πρὸς γὰρ τὸ εἰς ψιλῆ: ἀναφορῆς χωρῆ: ὀνομαζόμενον
 πιστεύειν αὐτὸν, καὶ τῷ ἁγίῳ ἀντιλέγει, καὶ τὸ συν
 αφεῖς τῆ: οὐσίας καὶ ἀπαράλληκτον οὐ παρίσταται.
 Τρίτον, ὅρα σύμφωνα τὸν ἅγιον φέροντα ταῖ: ἡμῖν
 μικρῶ πρότερον εἰρημένοι:, τὴν αἰτίαν τούτου χά
 ριν ἀποδομένην τῷ Πατρὶ, καὶ τὴν ἐκ κυρίως·
 διότι οὐ παρ' ἄλλου ἔχει λαθὼν τὴν προκλητικὴν δύ
 ναμιν, ἀλλ' ἀνάγκη: αὐτὴν κίνησται· καθ' ἡ ση
 μαίνόμενον οὐδεὶς ἂν μὴ μαυόμενος εἶποι ὄνομα
 εἶναι τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν· τῆ: δὲ δεῖ ἐρημέ:ον
 τῷ Ἰῶ, δεῖ κατὰ τοῦ Πατρὸς τὴν προκλητικὴν
 δύναμιν ἐπάγεται, ὅθεν καὶ τὴν θεοτέτα. Ἡ τῆ:

ἂν τις συναρμόσειε τὸ καὶ αἰτιον εἶναι μόνον τὸν Πατέρα, καὶ τούτου χάριν ὁμοούσιον τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ, ὅτι πρόκειται δι' αὐτοῦ, μὴ τοιοῦτό τί σημαίνον τοῦ αἰτίου λαμβάνον; Τέταρτον, ἔκλεινο σημαίου, ὅτι αἰωνίως ἀπολύτως καὶ ὑπὲρ αἰτίαν δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. Εἰ γὰρ αἰωνίως ὁμοούσιον τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ, ἔστι δ' ὁμοούσιον, ὅτι δι' αὐτοῦ, αἰωνίως ἄρα δι' αὐτοῦ, καὶ οὐ κατὰ περιστάσιν, ὡς ἡρεῖ Νεῖλος. Πρὸς τούτοις; κἀκὶν ἐκείνῳ σε μὴ διαφύγη, ὃ παρακατιῶν ὁ μακάριος Μάξιμος, *Καὶ οὗτοι μὲν ταῦτα*, φησὶν, ὑπὲρ ὧν ἀδίκως ἐνεκλήθησαν. Ἀκούεις τίνα κρίσιν κατὰ Γραικῶν ἐκφέρει; Ἀδικως, φησὶν, ὑπὲρ τούτων ἐνεκάλεσαν τοὺς Ῥωμαίους οἱ τῆς Κωνσταντινίου, καὶ οὐχ ὁ ἅγιος μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐγκαλέσαντες πισθόντες; τοὺς Ῥωμαίους. Ὑστερον γὰρ οὐ μικρῶ τὸ σίγμα τοῦ θεοῦ Μαξίμου. Λέγουσι δὲ οἱ Ῥωμαῖοι οὐκ ἄλλο μέχρι τῆς σημερινῆς, ἢ ἔπερ τότε, οὐδ' ἄλλως τούτο ἢ ὡς τότε νοοῦσιν. Ἀδίκως ἄρα ὑπὸ χριτῆ τῷ θεῷ Μαξίμου καὶ τοὺς τότε καὶ σήμερον ἐγκαλοῦνται παρὰ σοῦ καὶ τῶν σῶν.

εἰς. Εἰ δὲ λέγει Νεῖλος τὸ, ἡμῶν, προσκείμενον εἰς τὸν Υἱοῦ χύσει τοῦ Πνεύματος τὴν δευτέραν σημαίνειν πρόθεον· πρῶτον μὲν ἴστω πολλοὺς τῶν ἁγίων εἰρηθεῖαι χωρὶς τίνος περιστάσεως, προσώπου λέγω, ἢ χρόνου, ἢ αἰτίας, καὶ τῶν τοιούτων ἐκχρισθῆναι τε καὶ ἐκπορεύεσθαι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. Εἰ δὲ καὶ τισὶ τὸ ἡμῶν πρόκειται, οὐ δίδωσι ἡμῖν ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα πηγάζει, διὰ τούτο οὐδὲ προβάλλει, διὰ τοῦτο καὶ ἡμῖν πηγάζει. Ἄκουε δὲ καὶ Κυριλλοῦ ἐν τῷ πρὸς βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ· *Τῷ ἰδίῳ λοιπὸν*, φησὶ, *καταχρησάμενος Πνεύματι, διαπερ-ἐνήσει μὲν αὐτὸς ὡς ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῶν ἀνακηρύττει φύσεως*. Τὸ δὲ ἐκ τῆς φύσεως πηγάζεσθαι τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἦδη δίδεικται, οὐδὲν ἄλλο ἔστιν εἰ μὴ τὸ ἐκ τῆς ἐνυποστάτου φύσεως αὐτοῦ πηγάζεσθαι. Εἰ δ' οὕτως, ἐκείθιν ἄρα ἔχει καὶ τὸ εἶναι. Ἐξ ὧν εὐδὴλον, εἰ μὴ που ἐκῶν ἐμφωλῶτη τις, ὅτι ἡμῖν πηγάζει ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος χαρίσματα, διότι τὸ ἐν ἰδίῃ ὑποστάσει Πνεῦμα φυσικῶς παρ' αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ἔπεται, καθῶς; εἰρηθεῖται, εἰπερ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ Πνεύματος μὲν χαρίσματα, ἅτινα καὶ δευτέραν πρόθεον λέγει Νεῖλος, μὴ ἐκχρισθῆναι, ἢ τοὺς ἐκπορεύεσθαι παρ' ἐκείνου τὸ Πνεῦμα. Τούταντιον δ' ἄπαν, ἐπειδὴ παρ' ἐκείνου ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, παρ' ἐκείνου χορηγεῖται καὶ τὰ χαρίσματα, καὶ τὸ φυσικῶς ἄρα παρ' ἐκείνου χορηγεῖσθαι αἰωνίως ἔστι χορηγεῖσθαι, καὶ οὐ πρὸς τίνας, ἢ κατ' αἰτίαν, ὡς οἴεται· ἀλλ' ὡσπερ ἂν εἰ τις θεῖη αἰώνιον εἶναι καὶ πρὸ τῆς κτίσεως τὸν ἥλιον, ἦν ἂν καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὰ πάντα τὸ φῶς αὐτοῦ διὰ τῆς ἀκτίως ἀπολύτως, καὶ οὐχ ἡμῖν· ἡμῶν δὲ πισθόντων λάμψαιεν ἂν καὶ ἡμῖν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἀληθινοῦ ἡλίου, πηγάζει μὲν ὁ Υἱὸς αἰωνίως τὸ Πνεῦμα ὡς ἴδιον, τῆς κτίσεως δὲ γανόμενης πηγάζει καὶ εἰς κτίσιν. Ἐξ αὐτῶν γὰρ, ἢ δι' αὐτοῦ ἐν φωτίζονται ἡμῶν τὸ νοεῖν φῶς. Καὶ οὕτω δευτέραν

sam esse solum Patrem, atque ob id Spiritum ejusdem naturæ esse cum Filio, quod prosilit per ipsum, non similem causæ significatum comprehendens? Quartum illud colloca, quod ab æterno absolute, et supra omnem causam per Filium Spiritus est. Nam si ejusdem naturæ est cum Filio Spiritus ab æterno, et est ejusdem naturæ, quod per ipsum est. Ab æterno igitur per ipsum, et non secundum circumstantiam, ut Nilus blaterat. Præter hæc omnia illud quoque ne te fugiat, quod orationem prosequens beatus Maximus subdit: *Et hic quidem hæc*, ait, *de quibus injuste accusati sunt*. Audis quam ille fert in Græcos sententiam? Injuste, ait, de his Romanos criminati sunt cives Constantinopolitani; neque sanctus solummodo, sed ii ipsi etiam qui criminati fuerant, a Romanis per-suasi; nam non multo post divini Maximi schisma exortum est. Aiunt porro Romani ad hunc diem non aliud quam quod tum temporis, neque nunc alio modo quam tum rem ipsam intelligunt. Injuste igitur, divino Maximo iudice, et ab hominibus eo sævi et nunc viventibus, et a te tuisque accusantur.

16. Quod si Nilus asserat, *Nobis*, adnexum Spiritus effusioni ex Filio secundum progressum indicare: sciat primum a plerisque sanctis pronuntiatum fuisse absque ulla circumstantia, personæ, inquam, temporis, causæ, et similitium, effundi et procedere Spiritum per Filium. Quod si apud aliquos illud nobis apponitur, non propterea quod Filius Spiritum nobis scaturire facit, ideo non producit, sed quia producit, ideo nobis scaturire facit. Audisis Cyrillum, in Oratione ad imperatorem Theodosium scribentem: *Proprio deinceps*, ait, *inungit Spiritu, quem ipse emittit veluti Dei Patris Verbum, et ex sua nobis scaturire facit natura*. At ex natura Filii scaturire, ut supra demonstratum est, nihil aliud est nisi ex natura illius in hypostasi scaturire. Id si ita est, inde ergo prorsus habet, quod sit. Quibus luce clarius est, nisi quis volens cæcutiat, nobis emittere Filium Spiritum, et Spiritus munera, quod Spiritus sit in speciali hypostasi naturaliter ex ipso. Neque enim sequitur, ut diximus, si ex Filio Spiritus munera effluunt, **D** quas et secundum progressum vocitat Nilus, non effundi neque procedere ex ea Spiritum. Imo totum oppositum; cum ex eo Spiritus procedat, ex eo suppeditantur et munera; et naturaliter igitur ab illo suppeditari, ab æterno est suppeditari, et non ab aliquo, aut secundum causam, ut opinatur; sed sicut si quis ab æterno esse, et ante creationem ipsum solem posuerit, esset utique, et antequam creata fuissent omnia lumen ipsius per radium absolute, et non nobis; nobis vero postmodum creatis, lumen etiam nobis præbuisset. Sic et de vero sole ratiocinandum est. Emittit Filius ab æterno Spiritum veluti suum, ubi vero creatio absoluta est, emittit etiam creaturæ. Ex ipso enim existens, aut per ipsum illuminat nos intellectuali

lumine, et hoc pacto secundum progressum nuncupamus eam, quæ ex Patre dignis illuminationis sit, sive quid creatum, sive increatum, sive eam ipsam, sive quid aliud ex divina essentia promanans, hanc illuminationem quispiam existimaverit. Neque enim in presenti alicui controversiam construo, ne extra scopum collineam. Verum a sanctis non de ista operatione sermonem haberi, cum quid simile pronuntiatur, sed de una Trinitatis persona, id quoque præ his quæ diximus, addiscito, quod cum illuminationis hæc toti Triadi communis sit, nunquam dixissent illam ex Patre per Filium effundi, aut pro redi, sed absolute ex divina essentia, aut absolute ex Deo, vel sancta Triade. Et hoc verum esse res theologicas tractans simul et concinens Damascenus edocet: *Posuisti nobis, quam non videbit, deprecatricem tuam, Christe, Genitricem: hujus intercessionibus propitium nobis trade Spiritum communicativum bonitatis ex Patre per te progredientem. Ex Patre, ait, per te*, pronomine de sola divinitate Filii, absque hypostasi desumpto. Et *Per te* dicens, Nilum res divinas pessime falseque pertractare ostendit, qui asserit, *Cum Patrem diximus, Filium intelligimus*. Nemo enim illud *te* ad notandam relationem pronuntiat, sed et Spiritum Trinitatis unum, non operationem expressit; bonitas siquidem est operatio, et donum, cujus communicativus Spiritus nunquam fuerit operatio. Esset namque donum communicativum doni, et operatio operationis, quod et animo concipere stultissimum sit. Item propitium, lenem, benevolam, et similia de iis qui voluntate pollent, prædicantur. Sed operatio voluntatis experta est; non supplicatur igitur, ut propitia sibi operatio exhibeatur. Namque dementis fuerit, iis qui voluntatem non habent, velle, dedere, et potissimum si res theologicas tractat. At hic vir et sanctitate et sapientia præstat. Quod si voluntatis compotem esse operationem opinaris, si ab essentia non differt, una eademque sit cum Paraclito. Et sic erit Paraclitus per Filium: et hoc est, de quo quæritur. Quod si aliud quid est, et increatum, et voluntate munitum, si alia voluntate voluerit, et non ea ipsa qua Trinitas velle dicitur, en Deus alius et alia increati natura. Diversæ etenim voluntates diversas naturas induunt: si ea ipsa, quomodo aliud? quæ namque una voluntate colligantur, una quoque natura continentur. Quod si non aliud dixeris operationem, sed alium eandem habentem voluntatem, erit quarta hypostasis. Non est prædita ergo voluntate operatio, sed propitium de iis qui modis omnibus voluntate præstant, dicitur. Quem ergo sanctus precatur bonitatis communicativum propitium nobis exhiberi, unus ex Triade est, et progreditur, sive procedit ex Patre per Filium, per, præpositione naturalem relationem significantem, ut jam demonstratum est. Hoc quoque Nyssenus manifestius explicat: *Illius, dicens, quod ex causa est, aliud rursus discrimen intelligimus.*

Α μὲν πρόθεον λέγομεν τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γενόμενον τοῖς ἀξίοις φωτισμὸν, εἴτε κτιστὸν τι, ἢ ἀκτιστόν, καὶ εἴτε αὐτὸ ἢ ἄλλο τῆς θείας οὐσίας οὐκ αἰτῶν τούτου τὸν φωτισμὸν. Οὐ γὰρ πρὸς τὸ πρῶτον διαφέρομαι, ἵνα μὴ ἐξω σκοποῦ βίλλω. Ὅτι δὲ τοῖς ἀγίοις οὐ περὶ ταύτης τῆς ἐνεργείας ὁ λόγος, δεῖν τι τοιοῦτο λέγεται, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, ἐκείνου πρὸς τοὺς λαχθεῖσι κάτεχε, ὅτι ὁ φωτισμὸς οὗτος κοινὸς ὢν τῆς Τριάδος, οὐκ ἂν ἐλέγετο, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκχεῖσθαι, ἢ προέρχεσθαι, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τῆς θείας οὐσίας, ἢ ἀπλῶς ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐκ τῆς ἁγίας Τριάδος. Ὅτι δὲ τοῦτο ἀληθὲς, θεολογῶν ὁμοῦ καὶ φάλλον λέγει σοι ὁ ἐκ Δαμασκίου· Ἔθου ἡμῖν ἀναταλασχυντον πρόθεον τὴν σὲ τακοῦσαν, Χριστέ, ταύτης ταῖς ἐντεθέξασιν Πνεῦμα, μεταδοτικὸν ἀγαθότητος ἐκ Πατρὸς διὰ σοῦ προερχόμενον. Ἐκ Πατρὸς, φησὶ, διὰ σοῦ, τῆς ἰστανουμίας ἐπὶ μόνῃς τῆς ἀνυποστάτου θεότητος τοῦ Υἱοῦ λαμβανομένης. Διὰ σοῦ δὲ εἰπὼν, εἰδεξε τὸν Νεῖλον τῶν θεῶν καταφευδόμενον, ὡς ἄρα τὸ δι' Υἱοῦ λέγοιτο, Ὅτι Πατέρα εἰπόντας, Υἱὸν ἐνοήσαμεν. Οὐδαὶς γὰρ τὸ σοῦ τῶν πρὸς τι λέγει, ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα τὸν ἐνα τῆς Τριάδος, οὐ τὴν ἐνεργείαν εἴρηκεν. Ἀγαθότης γὰρ ἡ ἐνεργεία καὶ ἡ χάρις, ἥς τὸ μεταδοτικὸν Πνεῦμα οὐκ ἂν εἴη ἐνεργεία. Ἔσται γὰρ χάρις μεταδοτικὴ χάριτος, καὶ ἐνεργεία ἐνεργείας, ὅπερ καὶ ἐνοήσαι ἀνοήτοτατον. Ἔτι τὸ Πνεῦμα, καὶ σύμμετρός, καὶ τὸ εὐνοῦν, καὶ δεῖ ταυῦτα τῶν ἐχόντων θέλησιν κατηγορεῖται. Ἡ δὲ ἐνεργεία οὐκ ἔχει θέλησιν. Οὐκ εὐχεταὶ ἄρα Πνεῦμα αὐτῷ τὴν ἐνεργείαν νέμεσθαι. Μωροῦ γὰρ τὸ τοῖς μὴ ἔχουσιν βούλησιν τὸ βούλεσθαι ἀπονέμειν, καὶ ταῦτα θεολογοῦντο; Ὁ δὲ καὶ ἄγιος καὶ σοφός. Εἰ δὲ ἔχειν βούλησιν τὴν ἐνεργείαν πιστεύσῃς, εἰ μὴ μὴ διαφέρει τῆς οὐσίας, τῷ αὐτῷ λοιπὸν ἔστω τῷ Παρακλήτῳ. Καὶ ἔσται ὁ Παρακλήτος ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· καὶ ταῦτό ἐστι τὸ ζητούμενον. Εἰ δ' ἄλλο καὶ ἀκτιστόν, καὶ ἔχον τὸ βούλεσθαι, εἰ μὴ ἄλλῃ θελήσει θέλει, καὶ οὐ τῇ αὐτῇ, ἢ ἡ Τριάς θέλει λέγεται, ἰδοὺ Θεὸς ἄλλος, καὶ φύσις ἄλλῃ ἀκτιστοῦ. Τὰ γὰρ διάφορα θελήματα διαφόρους φύσεις συνιστάσιν. Εἰ δὲ τῇ αὐτῇ, πῶς ἄλλο; τὰ γὰρ ἐν θελήματι ἀσφαιγγόμενα μὴ φύσει συνέχεται. Εἰ δ' οὐκ ἄλλο λέγοιτο, ἀλλ' ἄλλον τὴν αὐτὴν ἔχουσαν θέλησιν τὴν ἐνεργείαν, ἔσται τετάρτη ὑπόστασις. Οὐκ ἄρα ἔχει θέλησιν ἡ ἐνεργεία, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τῶν ἐχόντων θέλησιν πάντως. Ὁ ἐπεύχεται ἄρα μεταδοτικὸν ἀγαθότητος, Πνεῦμα Πνεῦμα ἡμῖν δίδωσθαι, ὁ εἰς τῆς Τριάδος ἐστὶ, πρόσειν, ἦτοι ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, αἷς διὰ προθέσεως τὴν φυσικὴν σχέσιν σημαίνουσας, ὡς ἤδη δέδεικται. Καὶ ὁ Νύσσης τοῦτο σαφέστερον ποιεῖ, *Τῶν δὲ ἐκ τῆς αἰτίας ὄντος ἄλλῃ, λέγων, πάλιν διαφορῶν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Μακαρίζω σου τὴν φωνὴν, ἄγιε, ὅτι τὰ πρόσωπα διακρίων εἰδεξε σαφῶς τὴν μὴ τὸ αἰτιατὸν ὑποδιαροῦντα ἐνδὲς παρεισάγειν, καὶ ἐπὶ οὐ τοῖς συνήθεσιν ἐχρήσω ῥήμασιν, ἵνα μὴ λέγοιεν, ὡς διὰ τοῦτο δι' Υἱοῦ τὸ*

Πνεῦμα, ὅτι Πατέρα εἰκότως Ἰδὸν ἕνα ἐννοή-
 σαμεν. Πῶς δὲ καὶ ἄλλην ἀληθῶς ταύτην νοησαι-
 μέν, εἰ μὴ τῷ πράγματι δι' Ἰοῦ τὸ Πνεῦμα; Ἡ
 γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ οὐ διαφέρει τῇ ὑποστάσει τοῦ
 Ἰοῦ, ἔκπερ οὐδὲ ὁμοί; λέγεται, ἢ τῷ τρόπῳ μόνῳ
 τῆς ὑπάρξεως διαφέρει. Εἰ δὲ τοῦτο βούλεται, τί-
 σαρφέστατον τοῦτ' αὐτ' ἀπᾶς, ἐπὶ τὸ θηλόταρον
 ἀνάγει τὸν λόγον, Τὸ μὲν, λέγων, προσεχῶς, τὸ
 δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς;

concipiemus, si re ipsa per Filium Spiritus non esset? Ut enim est a Patre, aut non differt ab hy-
 postasi Filii, quod nec vos equidem dicitis, aut modo tantummodo existentiae differt. Et si id est,
 clarissimum praeteriens, ad sublimiora orationem conferas, Hoc quidem, dicens, continue, hoc vero
 per illud quod continue est.

ἰζ'. Εἰ δὲ ἀντιπαράγει Νεβλος, ὡς ἄλλην εἰπὼν
 διαφορὰν, οὐ τὴν κατ' αἰτίον λέγει, ταύτην γὰρ ἤδη
 εἰρηκα, λέξομεν, ὅτι ἄλλο καὶ ἄλλο ζῶον λέγομεν
 ἴσπον καὶ κύνα μὴ διαφέροντα τῷ γένει, ἀλλὰ τῷ
 εἶδει. Ἄλλην ἔρα καὶ ἄλλην διαφορὰν οὐ τῷ γένει,
 ἀλλὰ τῷ εἶδει διαφέρουσαν λέγει, τὸ ἐξ αἰτίας καὶ
 ταύτην σημαίνουσαν. Καὶ τίθεται μὲν τὸ αἰτιατὸν
 ὡς γένος, εἰ δὲ βούλει, ὡς εἶδος, ὑποδιαίρει δὲ, ὡς
 εἰς τὰ εἶδη, ἢ τῷ ἀριθμῷ διαφέροντα· ὅτι τὸ μὲν
 ἐκ τοῦ πρώτου προσεχῶς, τὸ δὲ ἐκ τοῦ πρώτου
 διὰ τοῦ προσεχῶς. Εἰ γούν τὰ ὑποδιαίρουμένα
 πάντα τῶν ἄνω σῶζει τοὺς λόγους καὶ τὰ ὀνόματα,
 πῶς οὐ ἄλλην διαφορὰν, οὐ τὴν κατ' αἰτίον νοεῖ;
 Εἰ δὲ λέγει, ὡ; οὐκ ἔστιν ἐκεῖ γένη καὶ εἶδη, ἀλλ'
 ἡ διαίρεσις ὡς ἐπὶ τούτων. Πῶς δὲ διὰ τὰ ὑπο-
 διαίρουμένα ἐκπέφυγε τὴν κατὰ τὸ αἰτίον καὶ αἰ-
 τιατὸν διαφορὰν; μὴ τὸ εἶναι προσεχῶς ἐκ τοῦ
 πρώτου, οὐ τὴν αἰτίαν σημαίνει; Ἄλλην οὖν εἶπε
 διαφορὰν, τὸ κατ' αἰτίαν, καὶ ταύτην σημαίνουσαν.
 Τοῦτο γὰρ βούλεται τὸ ἐκ τοῦ πρώτου. Προσέθηκα
 δὲ ὡς περ εἰδοποιῶν τὸ προσεχῶς, καὶ τὸ διὰ τοῦ
 προσεχῶς, καὶ σημαίνουσης τῆς ἐκ τὴν αἰτίαν ταύ-
 την σημαίνει ἡ διὰ, ἰ.α. μεσιτεῦση ὁ Ἰῶς μεσιτεῖα
 κρεπούση θεότητι. Ἄλλως γὰρ ἔσται δι' αὐτοῦ τὸ
 Πνεῦμα ὡς διὰ σωλήνο; κατὰ τὸν ἐν ὑπουργίᾳ τρό-
 πον, ὅπερ ἀσεβέστατον, καὶ οὐ διοίσει τὸ προσεχῶς
 τοῦ διὰ τοῦ προσεχῶς; τῷ διακρίνειν, τῶν διακριτι-
 κῶν δὲ εἶναι ταῦτα ὁ ἄγιος βούλεται. Ταῦτοίς γὰρ
 διακρίνει τὰς τοῦ Ἰοῦ καὶ Πνεύματος ὑποστάσεις.
 Τὸ κατ' αἰτίαν ἔρα σημαίνει τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς.
 Οὐ γὰρ ἔστιν εὐρεῖν τι τῶν διακριτικῶν, ὅπερ τὸν
 κατ' αἰτίαν καὶ θέσει καὶ στερήσει πέφυγε λόγον.
 Καὶ τοῦτο σαφέστερον ὁ αὐτὸς ποιεῖ ἐν τῷ πρώτῳ
 τῶν πρὸς Εὐνόμιον, Τὸ Πνεῦμα, λέγων, τῷ Πατρὶ
 κατὰ τὸ ἀκτιστον συνακτόμενον, πάλιν ἄκ' αὐ-
 τοῦ τῷ μὴ Πατὴρ εἶναι καθάπερ ἐκεῖνος διαχω-
 ρίζεται. Τῆς δὲ πρὸς τὸν Ἰδὸν κατὰ τὸ ἀκτιστον
 συναγωγίας, καὶ τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ
 τοῦ Θεοῦ τῶν ἄλων ἔχειν, ἀφίσταται πάλιν τῷ
 ἰδιόκρτι, ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ὑποστήναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Ἰοῦ πεφη-
 νέναι. Πάλιν δὲ τῆς κλισίως διὰ τοῦ Μορως-
 νόου ὑποστάσεως, ὡς ἄν μὴ κοινότητά τινα πρὸς
 ταύτην ἔχειν νομισθῆ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ διὰ τοῦ
 Ἰοῦ πεφηνέναι ἐν τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀναλλοιώτῳ
 διακρίνεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς πίσεως. Ὡ τῆς

A Hoc enim continue est ex primo, hoc per illud, quod
 continue est ex primo. O propter hanc vocem, tuam,
 sanctio terque quaterque felix, quod personas dis-
 tinguens manifesto ostendisti eum qui non subdivi-
 didit, quod ex causa est, duas tantum introduceere
 personas, et quod non sueta usurpanti vocabula,
 ne dicerent: Propterea per Filium Spiritus est,
 quod cum dixerimus Patrem, Filium una intellixi-
 mus. Quonam vero pacto et aliam differentiam vere,

17. Quodsi Nilus objiciat, etiam cum dixisset
 differentiam, non eam quæ ex causa est, insinuas-
 se, eam enim jam dixerat; respondebimus nos,
 quæ non genere, sed specie differant. Aliam igitur
 et aliam differentiam non genere, sed specie dif-
 ferentem tradit, causam quoque et ipsam notantem.
 Et ponit quidem ex causa esse ut genus, et si velis
 etiam ut speciem. Subdividit vero in species, quæ
 numero differunt; quod hoc sit ex primo continue,
 aliud per aliud quod continue est ex primo. Itaque
 si ea quæ subdividuntur omnia superiorum et ra-
 tiones et nomina conservant, quomodo tu aliam
 differentiam extra eam, quæ ex causa est, commi-
 nisceris? Quodsi addas ibi non esse genera, neque
 species, sed differentiam uti de iisdem poni. At
 quomodo prorsus subdivisa differentiam, quæ ex
 causa et effectu oritur, effugere? Annon esse con-
 tinue ex primo, causam significat? Aliam igitur
 differentiam edicito, quæ causam et ipsa notet. Id
 etenim sibi vult illud ex primo. Addidit vero tan-
 quam in species reducens, continue, et, per illud
 quod continue. Et cum ex causam indicat, eam
 quoque per indicabit, ut medius sit Filius medio
 Deitati conveniente. Alias enim erit per illum Spi-
 ritus tanquam per canale, modo, qui in ministe-
 riis agnoscitur, quod impiissimum fuerit. Neque
 illud, quod continue est, et illud, quod ex eo
 quod continue est, ad distinctionem importan-
 tam conduceret. At discernentia hæc esse sanctus vo-
 luit. His enim ille discernit Filii et Spiritus hy-
 postases. Causam itaque infert per illud, quod
 continue. Neque enim aliud inveniatur discernens,
 quod causæ et positione, et privatione rationem
 effugiat. Idque apertius explicat prima adversus
 Eunomium oratione: Spiritus Patri secundum in-
 creatum conjunctus, rursus ab eodem, quod Pater non
 est, quemadmodum et illis separatur. Ad Filium vero
 secundum increatum conjunctione, et cum causam
 existentie ex rerum omnium Deo habeat, rursus
 proprietate sejungitur, quod non ut Unigenitus ex
 Patre substitit, et quod per ipsum Filium apparuit.
 Rursus vero cum creatio per Unigenitum substitisset,
 ne communionem aliquam cum ea Spiritus habere
 existimaretur, quod per Filium appareat, in con-
 stanti, atque immutabili et bonitatis, quæ alterius

sit, minime indigente, discernitur Spiritus a creatura. Quam sapientiam et extra omnem homonymiam non admirabitur? Sequitur, ait, a Filio Spiritus proprietate, quod non Unigenitus ex Patre substitit, et quod per ipsum Filium appareat. Et cum proprium sit Spiritus per Filium comparere, veluti et non uti Unigenitum ex Patre esse, quam ratione secundo progressu, qui communis est, et tempore contigit, per Filium apparere Spiritus diceretur? Vel qua ratione per Filium dicitur, quod cum dixerimus Patrem, Filium quoque mente concepimus? Proprietas etenim non immutatur. Quod si quis productorem compellaverit, primum tuum sophisma recidere nec ipse pernegas. Quo pacto igitur tantum audes, ut proprietatem illam per Filium Spiritui deneges, si illo ut proprio ab eo disjungitur? Viden' impia Nilum loqui cum similia scribit?

18. Sed attento animo, quod sequitur, perpende: Per quem Spiritus, per quem et creatura. Creatusne ergo Spiritus? Non est, Sanctus inquit. Quid interesse censes? Num quod per in creaturis causam significat, Filius accipit a Patre quod causa sit, in Spiritu vero non item? Non propterea, ait. Quid igitur? Quod Spiritus, ait, constans atque immutabilis, creatura inconstans atque mutabilis. Et causa est, quod Spiritus naturaliter per Filium, creatura vero per modum creationis. Proptereaque quemadmodum rarius, quod enim abutimur tale est, ex Filio creaturam subsistere, at frequentius nostris est, magisque in usu, quod dicitur, per Filium creari; pari modo et ex Filio Spiritum esse rarius, per Filium vero usitatius, per nos ad priuam remittente causam, et causam esse Filium quoque non denegante. Ideo cum Eunomius diceret, ex solo Filio per modum creationis Spiritum, ad illud solum orationem dirigens divinorum arcanorum interpres, non absolute negavit esse ex Filio, licet es et brevissime et planissime responsionem absolvisset, sed quod ille ad unum principium omnia non referret, negre tulit: *Et quidquid a Filio factum dicitur, in primum causam referri dixit; ut et duo principia vitaret, et ex Filio esse Spiritum non denegaret.* Hinc et illi: *Quare non et Spiritus Filii filius?* obviam obstitens idem ipse, non respondit, quod nullo modo esset ex Filio, sed non quod non esset, inquit, ex Deo per Filium. Vides ut confirmavit ex Filio Spiritum esse? *Sed ne Trinitas reputaretur multitudo innumera, filios ex filiis, ut in hominibus fieri amat, habere in suspicionem teniens.* Hic vere novit ex Filio esse Spiritum, non modo generationis, neque creationis, sed processionis ex sacris eloquiis illud conjectans, quae imaginem Filii Spiritum, et verbum vocant. Hoc et in aliis perita ac scita divisione demonstrat: *Quod ex aliquo est, dicens, est ex eo per modum aut creationis, aut generationis, aut naturae; quemadmodum operatio nostra ex nobis, vel splendor solis ex*

σοφίας σου | ἄγα. Βαβαί τῆς θεολογίας | Τίς οὐ θαυμάσει τὸ σαφέστατον τοῦ λόγου, καὶ πάσης ὑμνηματίας ἐκτός; Ἀφίσταται, φησί, τῆ ἰδιόζοντι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἐν τῇ μὴ μονογενεῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῇ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ παρφηέναι. Ἰδίον δὲ ὄντος τοῦ Πνεύματος τὸ δι' Υἱοῦ παρφηέναι, ὡς περ καὶ τὸ μὴ μονογενεῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, πῶς ἂν κατὰ τὴν δευτέραν πρόθεσιν κοινῆς οὐσίας καὶ ἐν χρόνῳ δι' Υἱοῦ παρφηέναι τὸ Πνεῦμα λέγοιτο; ἢ πῶς ἂν διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγοιτο, *δέσει Πατέρα ἐκόντες, Υἱὸν ἐνοήσαμεν;* Τὸ γὰρ ἰδιόζον οὐ μεταπίπτει. Εἰ δὲ τις προβολία κατέσται τὸ πρῶτον, μεταπίπτειν σοὶ τὸ σόφισμα καὶ αἰτίας ἐμολογῆτε. Πῶς οὖν ὄλιγς τολμᾷ μὴ ἰδιόζον λέγειν τοῦ Πνεύματος τὸ δι' Υἱοῦ, εἴπερ τοῦτω ὡς ἴδιω ἀφίσταται αὐτοῦ; Ὅρξ, θεὸ ἀσεβεῖ Νεῖλος ταῦτα γράζων;

τη. Ἀλλὰ πρόσθετος καὶ ἐκ γόμων· δι' οὗ τὸ Πνεῦμα, δι' οὗ καὶ ἡ κτίσις. Κτεῖνδν ἄρα τὸ Πνεῦμα; Ὁδ, φησίν, ὁ ἅγιος. Τί δὲ διαφέρει; Ἀρα ζεῖ ἡ διὰ ἐπὶ τῆς κτίσεως αἰτιον σημαίνει τὸν Υἱὸν λαθόντα παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ αἰτιον εἶναι, ἐπεὶ δὲ τοῦ Πνεύματος; οὗ τοῦτο; Ὁδ διὰ τοῦτο, φησίν. Τί ἄρα; Ὅτι, φησὶ, τὸ Πνεῦμα ἄρρετον καὶ ἀναλλοίωτον, ἡ δὲ κτίσις τρεπτή καὶ ἀλλοιωτή. Τοῦ δὲ ἔστιν αἰτιον, θεὸ τὸ Πνεῦμα φυσικῶς δι' Υἱοῦ, ἡ δὲ κτίσις δημιουργικῶς. Αἰὰ τοῦτο καὶ ὡς περ σπανιώτερον, τὸ γὰρ καταχρηστικώτερον τοιοῦτον, τὸ ἐξ Υἱοῦ ὑπερτάταν τὴν κτίσιν, συνεχέστερον δὲ ἅμα καὶ συνηθέστερον τοῖς ἡμετέροις ὡς κυριώτερον λεγόμενον τὸ δι' Υἱοῦ κειτῆσθαι· οὕτω καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι σπανιώτερον, συνηθέστερον δὲ τὸ δι' Υἱοῦ, τῆς διὰ πρός τὴν πρώτην ἡμᾶς ἀναπεμπόσης αἰτίας, καὶ τοῦ αἰτιον εἶναι τὸν Υἱὸν μὴ ἀποστερούσης. Αἰὰ τοῦτο καὶ Εὐνομίῳ λέγοντος, ὡς ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ δημιουργικῶς τὸ Πνεῦμα, πρός τὸ ἐκ μόνου ἀποκτείνων τὸν λόγον ὁ θεοφάντωρ οὐκ ἔρησαστο, ὄλιγς εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ τι τοῦτο καὶ βραχύτατον, καὶ σαφέστατον ἦν ἂν πρὸς ἀπάντησιν. Ἀλλὰ τὸ μὴ μὲν αὐτὸν ἐξάπτειν ἀρχῆς τὰ πάντα ἰδυσχέραν, καὶ πᾶν τὸ διὰ Υἱοῦ γαργηθῆσθαι λεγόμενον εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν εἶχειν βούλεται· ἵνα καὶ τὴν διαρχίαν φύγη, καὶ ἐξ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀρνησῆται. Ὅθεν καὶ πρὸς τὸ, *Διατὶ μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ;* ἀντιφερόμενος ὁ αὐτὸς, οὐκ εἶπε διὰ τὸ μὴ κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι, φησίν, ἐκ θεοῦ δι' Υἱοῦ. Ὅρξ ὡς ἐκαθεβαίωσι τὸ ἐξ Υἱοῦ εἶναι; Ἀλλ' ἵνα ἡ Τριάς μὴ νομοσθῆ πλήθος ἀπειρον, υἱοὺς ἐξ-υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις εἶχειν ὑποκτευθεῖσα. Ὁδὸς εἶπεν ἀληθῶς; ἐξ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, ὅθ' γεννητῶς, οὐ δημιουργικῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς; ἐκ τῶν λογίων τοῦτο νοήσας, ἄπερ εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ῥῆμα φασί. Τοῦτο καὶ ἐν ἄλλοις τῇ διατριτικῇ ἐπιστημῇ ἀποδείκνυσσι, τὸ ἐκ τινός, λέγων, ἡ δημιουργικῶς, ἡ γεννητικῶς, ἡ φυσικῶς ἔστιν ἐξ

αὐτοῦ· ὡς ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν, ἢ ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ. Ἐξ Ἰησοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, ἢ οὐκ ἐξ Ἰησοῦ, ἀλλ' οὐ δημιουργικῶς. Τῷ ἀφθάρτῳ γὰρ καὶ ἀναλλοιώτῳ τῶν δημιουργημάτων διανήσχεον· ἀλλ' οὐδὲ γεννητικῶς; οὐ γὰρ υἱὸς τοῦ Ἰησοῦ. Φυσικῶς ἄρα ἐξ αὐτοῦ, ἢ δι' αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο βητικῶς πολλοὶ τῶν ἁγίων οἴδας λεγόμενον. Δι' αὐτοῦ ἄρα, ὡς ἀπαύγασμα ἐκ τοῦ ἡλίου.

16'. Σὺ δὲ μοι σημειῖθι, καὶ κάτεχε ἀσφαλῶς, ποσαχῶς τὸ ἐκ τινος. Καιρίαν γὰρ ἐντεῦθεν τὴν πληγὴν κατ' ἀμφοῖν τῶν αἰρέσεων ἐπιφέρει Γραικοῖς· τὸ μὲν ὅτι τὸ φυσικῶς ἐκ τινος εἶναι ἐξ αὐτοῦ ἐστὶν οὐ γεννητικῶς, ἀλλ' ἄλλῳ τρόπῳ ὑπάρξεως· τὸ δὲ ὅτι τῆς ἐνεργείας ἐκ τῆς θέλας λεγομένης οὐσίας, καὶ οὕτως γεννητικῶς, οὐ γὰρ βουτικῶς, οὐ γὰρ Πνεῦμα ἦδη δημιουργικῶς. Ἄρα εἰ ἄλλο τῆς οὐσίας ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἢ οὐκ ἄλλω; οὐδ' ἀκούοντως ἀπέδωκε, ποσαχῶς ἐπὶ τοῖς θεοῖς τὸ ἐκ τινος ὁ οὐρανοφάντωρ Βασιλεῖος. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἄλλου καιροῦ. Νυνὶ δὲ τὸ πρῶτον θεωρῶμεν. Εἰ γοῦν καὶ ἐὰν περὶ τὴν τάξιν μὴ θλήσῃ τις ἀσεβεῖν, καὶ τοὺς τῶν ἁγίων λόγους μὴ ἀθετεῖν, εἰς τινες Πνεῦμα φησὶ θελας ἀκούοντες, καὶ Πνεῦμα Ἰησοῦ, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ Ἰησοῦ λαμβάνει, ἴδιον εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐγνωσαν τοῦ Ἰησοῦ, ὡσαύτῃ καὶ τοῦ Πατρὸς, ὁμολογεῖν δεῖ καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἢ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡσαύτῃ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ τὸ τοῦ Νύσσητος παράγει, *Τούτου γὰρ ἐνεκεν, λέγοντος, Πνεῦμα στόματος εἰρηκεν ὁ Δαβὶδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσούσαν πιστώσῃται*· ἀλλὰ πρῶτον μὲν δίδεικον τοῖς κλειστοῖς τῶν βητικῶν καὶ σαφαστέροις μὴ ἀκολουθεῖν· ἔπειτα δὲ καὶ μωρὸν μὴ συνείναι, καὶ γοῦν ἐξ ὧν ἐν ἄλλοις ἐθεολόγησαν ὁ αὐτὸς, ὅτι διέφθαρται τὸ βητικόν. Τῷ πρὶ γὰρ μόνῳ λέγον τὸ ἐκ τοῦ ν παρατραπὴν ἐδέξατο. Τοῦτο δὲ ὅλον ὅτι τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα οὐδεὶς τῶν ἁγίων τῷ Πατρὶ προσέμων εὐρηται, τῷ δὲ Πνεύματι κλειστοῖ. Τὸ γὰρ ἐκπορεύεσθαι ῥῆμα οὐκ ἐν ὧς τὸ *προβάλλομαι*, καὶ τὸ *προβάλλομαι*, ἵνα ἐνεργητικῶς λεγόμενον καὶ παθητικῶς, ἐκείνως μὲν τῷ Πατρὶ, οὕτως δὲ προσήκει τῷ Πνεύματι, ὅπως ἀν προσέφηται τοῦ Πνεύματος μόνον ἴδιον. Τὸ δὲ ἐκπορευτικῶς καὶ ἐκπορευτικῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ μονάχως λεγομένου ῥήματος καὶ τῷ Πνεύματι μόνον προσήκοντος παρήχθη. Διέφθαρται ἄρα τοῖς Γραικοῖς τὸ χωρίον. Ἔτι, εἰ τῷ Πατρὶ μόνῳ εἶρηκε, μάταιος ὁ λόγος αὐτῷ. Ἄλλ' οὐ μάταιος. Σοφὸς γὰρ εἶπερ τις ὁ Νυσσαῖτος, καὶ ἄγιος. Ὁ τῷ Πατρὶ ἄρα, ἀλλὰ τῷ Πνεύματι. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ λόγος αὐτῷ προσχωρεῖ, καὶ τοῖς; αὐτοῦ αὐτὸς οὐκ ἀντιλέγει. Τοῦτο δ' εὐκρινὲς γένοιτ' ἂν, εἰ θέμην εἰρηθεῖν τῷ Δαυὶδ· *Καὶ λόγος στόματος*. Πάλιν γὰρ ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδιότης τὸ ἐξ οὐ τοῦτω τῷ λόγῳ δηλοῦσα προσῆν ἂν μόνῳ τῷ Πατρὶ. Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔστι δὲ καὶ ὁ λόγος λόγος στόματος, ἢ οὐκ ἐκπορεύομενος ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς; δύο γινόμενων τῶν περιληγμάτων, εἰς μόνος ἔσται πάλιν ὁ προβολεὺς, καὶ αὐτῷ μόνῳ προσέσται ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδιότης. Μάταιος ἄρα ὁ λόγος; τῷ Νυσ-

A sole. Ex Filio autem Spiritus aut per Filium, sed non modo creationis, incorruptibili enim atque immutabili a creaturis discernitur: sed neque generationis, neque enim est Filius Filii, naturæ ergo ex ipso, vel per ipsum; idque expressa a plerisque sanctis Patribus pronuntiatum nosti. Per ipsam igitur, quemadmodum splendor a sole.

19. Tu porro notato, tenet quoque iudiciale, quot modis dicatur, quod ex aliquo est. Id namque adversus utramque hæresim Græcis vulnus impingit lethale. Primum, naturaliter ex aliquo esse, ex illo est non generationis, sed alio quopiam existentiam modo; alterum operationis ex divina essentia, et non modo generationis, neque enim est Filius, neque naturæ, cum non sit Spiritus, neque creationis. Ergo si aliud est ab operatione essentia, aut non recte, aut sufficienter tradidit, quot modis in rebus divinis ex aliquo esse dicatur, arcanorum celestium mysta Basilus. Sed hoc servetur alio tempore. Nunc primum consideremus. Si itaque circa ea quæ ordinis sunt, impius esse non vis, sanctorumque dicta irrita infectaque declarare, qui Spiritum veritatis audientes, et Spiritum Filii, et ex Filio accipere, proprium esse Filii Spiritum dereverunt, quemadmodum et Patris, fatendum proptus est, et ex ipso, et per ipsum procedere, uti ex Patre. Quod si Nysseni dictum afferas, *Hujus enim gratia, dicentis, Spiritum oris, dixit David, ut proprietatem procedendi faciendi soli Patri inhærentem constabiliret*: ante omnia minime æquum fuerit, majorem partem testimoniorum, eorumque dilucidiorum negligere. Deinceps stultum est, non percipere saltem ex aliis ejusdem Patris theologice dictis, dictum hoc esse corruptum. Siquidem dum legit *πρὸς*, et ex in immutatum irrepit, et nomen Spiritus τὸν Patrem occupavit, minima inversione. Idque manifestum est, quod nullus ex Patribus processionis proprietatem Patri attribuens reperiat, at Spiritui plurimi. Namque verbum hoc ἐκπορεύεσθαι, *procedere*, cum non æque se habeat veluti et produco et producor, ut active et passive pronuntiatum, illo quidem modo Patri, hoc vero Spiritui adaptetur, pronuntiatum, ita ut Spiritus tantum proprietatem exprimat. Doctores etiam illa ἐκπορευτικῶς, et ἐκπορευτικῶς, *per modum processionis*. Ex eodem modo verbo pronuntiatum, et quod ad solium Spiritum pertinet, deducta sunt. Depravatus itaque locus est a Græcis. Ad hæc. Si, soli Patri, dixisset, frustra sermonem habuisset, at non frustra habuit, tum enim sapientia, tum sanctitate si quis alius Nyssenus præpolleret. Non Patri ergo, sed Spiritui scripsit. Sic enim et oratio recte procedit, et sibi ipsi non contradicit. Idque dilucidius fiet, si ponamus Davidem dixisse: *Et verbum oris*. Rursus enim procedendi faciendi proprietatem, ex quo nempe hoc sermone indicatum soli Patri inhæreret. Etiam si ex Deo et Patre procedit Spiritus sanctus, est

vero et Verbum verbum oris, sive procedens ex Deo et Patre, cum deo conspicerentur producta, unus tantum rursus erit productor, et illi soli adhærebit proprietatis ex se procedere faciendi. Frustra ergo est Nyssenus eum scribit: *Propterea Davidem non dixisse verbum oris, ut proprietatem ex se procedere faciendi soli Patri constabilires.* Licet enim et verbum oris dicas, iterum solum Patri-facultas alios procedere faciendi, sive producendi inhærebit. Produci vero non esset solius Spiritus sancti. Namque, qui verbum oris dicit, unum productorem, sed duo esse producta indicat, quod David destruenis, ut opinatur Nyssenus, non dixit, *Verbum oris, ut procedendi proprietatem Spiritui soli inhærentem confirmaret.* Quapropter paulo infra rom apertius declarans, quod a malitia sophistis reticebatur, adducit: *Ut per Verbum, tanquam intellectus Dei et Patrie nulli passioni obnoxiam et inenarrabilem Filii generationem acceptaremus, per illud verò quod dicitur Spiritum oris sanctificantem, et naturalem facultatem, et vivificam Spiritus hypostasim, intelligeremus, procedendi proprietatis nomine scilicet prenotatam. Viden' proprietatem procedendi dis, atque depravas?*

20. Attamen ego et ex hac ipsa pericope etiam ex Filio Spiritum esse comprehendo. Nam Dei Filius in sacris Litteris os Patris nuncupatur. Quod igitur ex ore Dei procedit, fieri nequit, ut denegetur, a Filio procedere. Qui enim ex his, quæ ipse adversus Eunomium scripsit in Antirrheticis sancti, imo Ecclesie opinionem animadvertere non possunt, ubi hæc tradit? *Quo modo præintelligitur hypostasis Patris hypostasi Filii ratione causæ, eodem nec alio de Spiritu philosophandum est, in solo ordine secundum nempse causam et effectum differt. Ut enim conjungitur Patri Filius, et ex eo habens, quod sit, secundum existentiam posterior non est, ita rursus, et Unigenito conjungitur Spiritus sanctus cogitatione sola secundum causæ rationem; præintellecto Spiritus existentia.* Viden', cogitatione sola, quæ tamen ex causa est, Filium præintelligi Spiritui? Considerastine etiam ex hoc dicto rationem Nili, sive opinionem, sive potius impietatem nullam esse? Causæ ratione, ait, præintelligitur Unigenitus Spiritui, quam ille habet erga Patrem, non erga Spiritum. Quapropter si productorem vocaveris Patrem, præintelligitur Spiritus Unigenito ratione causæ, quam habet ad productorem. Hic contendit, vere nullis relationibus, et nominum ordine quoddam mysterium Trinitatis constitui, menteque erga veritatem exæcatus, non percipit sanctum, Quo pacto, dicere, præintelligitur hypostasis Patris hypostasi Filii, eodem et de Spiritu philosophandum est. Non dixit Pater Filio, ne pravæ Nili opinionis locus daretur, sed hypostasis hypostasi. Tuin seipsam declarans, subdit: *Ita inhærentes Spiritum Unigenito, sicuti Unigenitus Patri.* Et oratio illius ab ipso principio procedit, ut vides, non de nuda nominum,

Α ααί· *Ὅτι διὰ τοῦτο οὐκ εἶρηκε λόγον στόματος, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ πιστώσῃται. Εἰ γὰρ καὶ λόγον στόματος εἴποις, πάλιν μόνον τῷ Πατρὶ ἢ ἐκπορευτικὴ δύναμις, ἦτοι τὸ προβάλλειν προσίσταται. Τὸ δὲ προβάλλεσθαι οὐκ ἔσται μόνῳ τῷ Πνεύματι. Ὁ γὰρ εἶργεν στόματος λέγων, ἵνα μὴν προβάλλῃ θεὸς δὲ προβλήματα λέγει, ὅπερ ἀναίρων ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν Νυσσηεὺς οὐκ εἶρηκε, Λόγον στόματος, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πνεύματι μόνῳ προσύσῃται πιστώσῃται. Διόπερ καὶ παρακατιῶν ὡς περ διασφαρῆζων ἐπάγει τὸ σωπώμενον παρὰ τοῦ σοφιστικῆς τῆς κηλίας, Ἴνα διὰ μὲν τοῦ Λόγου εἰπεῖν τὴν ὡς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀκαθυστάτην καὶ ἀρήτην τοῦ Υἱοῦ παραδεξάμεθα γέννησιν, διὰ δὲ τοῦ εἰρηκεῖν Πνεῦμα στόματος τὴν ἀγιοστικὴν καὶ οὐσιώδη δύναμιν καὶ ζωαρχικὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ὑπολάβωμεν, τῷ τῆς ἐκπορευτικῆς ἰδιότητος ὀνόματι δηλονότι παραχαρακτηριστέην. Ὅρα; ὅτι ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδέτης τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ὁ παραφθεῖρων οὐ πάντα, καὶ οὐδενὸς φειδόμενος; Spiritus esse, tu qui omnia, nulli parcons, rescia-*

κ. Ἐγὼ δὲ καὶ ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι νοῶ, Καὶ γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ στόμα τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς Γραφῆς λέγεται. Τὸ γοῦν ἐκ τοῦ στόματος ἐκπορευόμενον τοῦ Θεοῦ ἀμήχανον μὴ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἀπολογεῖν. Πῶς δὲ οὐδὲ κἀν ἐκ τῶν πρὸς Εὐνομίον Ἀντιρήτικῶν τὴν τοῦ ἀγίου δόξαν, μᾶλλον δὲ τῆς Ἐκκλησίας δυνάμεις συνορῶν, ἐν οἷς οὕτω φησὶν ὁ αὐτός; *Ὅν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν μόνῳ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἰτιον καὶ αιτιακὸν δηλαδὴ τὴν διαγορὰν ἔχει. Ὅς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχωρ, οὐκ ὑστερίζει κατὰ τὴν διαίεσιν, οὕτω καὶ τοῦ Μονογεντοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκπορευόμενον κατὰ τὴν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Οὕτως ὅτι ἐκινεῖται τῇ κατ' αἰτίαν προθεωρεῖται ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος; Ἐνόησις μάταιον καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βητοῦ τὸν τοῦ Νεῖλου λόγον, ἢ δόξαν, μᾶλλον δὲ ἀσέβειαν; Τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, φησὶ, προθεωρεῖται ὁ Μονογεντοῦς τοῦ Πνεύματος, ὃν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, οὐ πρὸς τὸ Πνεῦμα. Αἰὶ καὶ εἰ προβολία καλέσαις τὸν Πατέρα, προθεωρηθήσεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Μονογεντοῦς τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὃν ἔχει πρὸς τὸν προβολία. Οὕτως βούλεται ἀληθῶς ψιλοῖ; ἀναφοραῖς, καὶ ὀνομάτων τάξει τινα συνίστασθαι τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον, καὶ λιμώτων πρὸς τὴν ἀλήθειαν, οὐ βλέπει ὅτι ὁ ἅγιος, ἢ Ὅν τρόπον, φησὶ, προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος. Ὁ ὅτι εἶπεν ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, ἵνα μὴ τόπον ἔχη ἡ τοῦ Νεῖλου κακοδοξία, ἀλλ' ὑπόστασις ὑποστάσεως.*

Εἶτα ἐπισηγοῦμενο; ταυτὸν ἐπάγει, «Ὅτως ἔχουσι τὸ Πνεῦμα τοῦ Μονογενοῦς, ὡς ὁ Μονογενὴς τοῦ Πατρὸς· καὶ ὁ λόγος ἀπὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὃς ὄρθε, οὐ περὶ ψιλῆς τῶν ὀνομάτων σχετικῶς, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν ὀνομασιῶν, ἐξ ἧν καὶ τοὺς ὀνόμασι τὸ πρὸς ἄλληλα ἀναφέρεται. Οὐ γὰρ οἱ τὰ ὀνόματα οὕτως ἔχει, τῶν πρὸς τὴν φωνῆν τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὴν ἐν τοῖς πράγμασι σχετῶν διὰ τῶν ὀνομασιῶν σημαίνοντων· καὶ εἰ μὲν τὰ ἀληθῶς ὑποκαίμενα πράγματα τῆς τῶν ἀληθειῶν σημαίνοντων θέσεως αἰτιά ἐστι, τῶν δὲ πλαστῶν ὀνομασιῶν, οἷς μὴ ὑπόκειται πράγματα, τὰ φανταστά πράγματα, φανταστὴν παραδίδοσι Γραῖκοι; ὁ Νεῖλος τὴν Τριάδα, οὐκ ἀληθῆ, ἐκ τῆς ἀληθείας τὴν τάξιν νοῶν. Διὸ καὶ ποτὲ μὲν προτιθεῖται κα'. Εἶτα καὶ ποῦ ποτε Νεῖλος μεσιτεύειν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς γέννησιν οὖρον; ἢ πῶς ἐπαλλάττει ἢ μεσιτεῖα ἢ ἐν τοῖς πράγμασι, μὴ οὐ πάντες τῷ Υἱῷ τοῦτο ἀποδίδασιν; Ἀνεῖκα ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀριανῶν τρίτῳ λόγῳ, ὅθ' τὸ Πνεῦμα, φησὶ, συνάπτει τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου τοῦτο λαμβάνει. Ἀκούεις, οἱ σύνδεσμος Πατρὸς καὶ Πνεύματος ὁ Λόγος, ὡς μεσιτεύων, οὐ τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Λόγου; Ἄλλ' ἢ ἐν ψιλαῖς ἀναφοραῖς μεσιτεῖα καὶ τῷ Πνεύματι τοῦτο ἔδωκεν, οὐκ ἐστὶ δὲ καὶ τῷ Πνεύματι. Πράγματι ἄρα ἢ μεσιτεῖα καὶ τῷ Υἱῷ μόνῳ. Ἐπὶ δ' αὐτὸς ἐν ἄλλοις φησὶν, "Ὅτι ἐν τῷ Λόγῳ δὲ τὸ Πνεῦμα, ἐν τῷ Θεῷ δὲ αὐτοῦ ἐστὶ, καὶ οἱ τὴν αὐτὴν ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα ἐνότησα, ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Τοῦτο καὶ Βασίλειος; βούλεται ἢ οἷς τὴν θεογονίαν ἀπὸ τοῦ ἁπλοῦς Πνεύματος διὰ τοῦ ἐνὸς Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἐνα Πατέρα εἶναι φησὶ· καὶ τὸν ἀριστὸν ἀντίκαλον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διηκῶν. Καὶ ὁ Δαμασκηνός, δι' Υἱοῦ, λέγει, τὸ Πνεῦμα συνάπτεσθαι τῷ Πατρὶ. Καὶ τί δὲ ἄλλα πρὸς εἴθετα σε καταριθύνει; Τῷ γοῦν τὴν ἐκπαρευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσεῖναι πιστεύοντι πῶς; ὁ Υἱὸς ἀληθῶς μεσιτεύει; πῶς ἐστὶ σύνδεσμος; Εἰ δὲ λόγοις μέσον καλεῖσθαι ποτε, καὶ ἄλλην ἢ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ Τριάδι ὑπόστασιν, ὡς ἔχει τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, Θεός, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον μέσον ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ· ἀλλ' ἔρα τὸ ἐξῆς; δι' Υἱοῦ τῷ Πατρὶ συνυπάρχοντες. Ὅστε σύνδεσμον καὶ οὗτος τὸν Υἱὸν μόνον βούλεται. Εἶτα οὐ μέσον εἶπεν ἀπλῶς, ἀλλὰ μέσον ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ. Τὸ γὰρ μέσον ἢ φυσικῆ ἢ ἐν τῇ τάξει μέσον, καὶ οὕτω συνδέεται τὰ ἄκρα, ὅπερ τῷ Υἱῷ ἀποδίδωσιν ὁ Πατήρ, ἢ τῇ μετέξει τῶν ἄκρων, ὡς εἰ φανὸν λευκοῦ καὶ μελανοῦ; μέσον, ἢ τῇ στερεῖται, ἢ τῷ τρόπῳ πείθεται εἰρηθεῖαι τῷ Σύμφω μέσον τὸ Πνεῦμα, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδήλωσε λέγων, μέσον ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ. Ταῦτα γὰρ καὶ ἔξιν καὶ στέρησιν λέγεται, ὡς μέσον τὸ Πνεῦμα, ὡς μὴτε ἀγεννητός, ἢτοι ἀνάρχος ὢν, μὴτε γέννητός; ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἐκπορευτός, ὥστε καὶ γέννητός; εἶναι αὐτὸ, εἰ τὸ γέννητός; τὸ οὐκ ἀνάρχος δηλοῖ, καὶ ἀγεννητός; οὐ γὰρ Υἱός; καὶ τοῦτο χάριν μέσον ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω.

A sed de hypostasum relatione, per quas etiam nomina ad invicem referuntur. Neque enim quod nomina ita se habent, res ipsas relatione in sese referri dicimus; sed quae in rebus esse relationem, eam nominibus exprimimus, et si res, quae vere subsunt, positionis veritatem significantium nominum causa sunt: effictorum vero, quibus res non subduntur, res quae imaginatione effinguntur, imaginariam Nilus Trinitatem Graecis, et non veram tradit, ex nominum significato, non ex rerum ipsarum veritate ordinem concipiens: ideoque nunc quidem Spiritui Filium, nunc Filio Spiritum praeposit.

21. Praeterea abinam Nilus Spiritum medium esse in Unigeniti generatione reperit? et quomodo medium, quod in rebus est, et Filio ab omnibus exhibitum immutatur? Et primo inter alios magno Athanasio oratione contra Arianos tertia dicente: Non Spiritus conjungit Verbum Patri, sed potius Spiritus a Verbo id accipit. Audis, Patris et Spiritus conjunctionem esse Filium tanquam medium, non Spiritum Patris et Verbi? Verum medium, quod in nudis relationibus consistit Spiritui quoque exhibet, quod Spiritus non inest. Ro itaque medium hoc erit, et Filii tantummodo. Rursus idem ipse alibi dicit: Spiritum qui in Verbo est, in Deo per ipsum esse. Et: eandem habere unionem Spiritum cum Filio, quam habet Filius cum Patre. Id et Basilii praedicat, cum asserit: Dei cognitionem ab uno Spiritu per unum Filium erga unum Patrem esse, Et sanctitatem vice versa, ex Patre per Filium, in Spiritum progredi. Et Damascenus: per Filium tradit Spiritum uniri Patri. Et quid opus est reliqua ad te, qui haec quam optime calles, scribere? Itaque qui procedendi facultatem Patri soli inesse credit, quomodo illi vere Filius medius? quomodo conjunctio erit? Quod si dicas aliquando eum medium nuncupari, et aliam quam Filii in Triade hypostasim, ut Damasceni illa sonant: Deus Spiritus sanctus, medius inter ingentum et genitum. Sed vide quod sequitur: Per Filium Patri conjunctus. Ut hic etiam conjunctionem Filium solum velit. Deinde non medium dixit absolute, sed medium inter genitum ingentumque. Medium enim aut naturali aliquo ordine medium est, et sic extrema conjunguntur, quod Filio Pater communicat; aut extremorum participatione, quemadmodum fuscum inter album et nigrum medium est; aut privatione, et ita locutum esse Syrum de Spiritu, ipse etiam indicavit, dicens, medium inter ingentum et genitum. Haec enim secundum habitudinem et privationem dieuntur, ita medium esse Spiritum, ut neque absque generatione, aut absque principio, neque per modum generationis uti Filius, sed per modum processionis, ut et per modum generationis ipse sit, si per modum generationis esse non absque principio inferat, et absque generatione: neque enim Filius est; ideoque medius inter ingentum et genitum. Et haec ita se habent.

22. Tu porro ut addiscas solere Græcos dicta invertere, neque tantum ea, quæ Nysseni sunt, depravasse, considera Basilianum illud in Antirrheticis adversus Eunomium, in quibus scribit, *posterio-rem esse dignitate Filio Spiritum, pietatis rationem traders*, hi vero forte adnectentes, multam sancto amentie notam inurgunt, tanquam qui nesciat quænam sit pietatis traditio, sed in ea referenda dubius ambigat, quam quilibet etiam e trivio scire debet. At id, ut illud plane et concedamus, manifestam prorsus depravationem ostendit. Abnegat enim illic, quod paulo ante in dubio posuerat. Et hac ratione omnia convolvere confundereque, non esse res theologicas pertractantis, sed pueriliter jocantis, quispiam dixerit. Quomodo vero non percipiant earumdem virium esse et medium esse Filium, ut prædiximus, et Spiritui præintelligi? Et qua ratione dubitanter exposuit, quod ante eum Athanasius oratione prima contra Arianos asseveranter nimis affirmavit: *Discipulis*, Inquiens, *Dominus divinitatem, et majestatem suam ostendens, non minus seipsum Spiritu, sed majorem, æqualem exhibebat Spiritum, dicebatque, Ego illum mitam.* Neque enim in secundum progressum oratio tendit, cum operationem infans modis superari a divinis personis dicitis. Filius vero non tantum Spiritu major est, sed æqualis. Reliquum est igitur, ut hypostasis Spiritus intelligatur. Illi enim æqualis est Filius divinitate, et major propter causam. Nam cum majus in Trinitate essentia nihil dici possit, necesse est illud discernentibus attribui. Sola vero causa et effectus divinx personæ discernuntur. Major ergo Filius Spiritu causa tantummodo. His ergo omnibus manifesto patet, ex Filio, sive per Filium esse Spiritum sanctum. Hoc enim modo et ordo conservatur, et medius esse reipsa Filius apparet, et proprius Filii Spiritus asseritur, et reliqua omnia, a sanctis pronuntata, sana ac salva sunt, quæ in præsentia in unumtas cogit. Horum enim melius ipse tu quam ego

23. Quando vero, ut fieri potuit, succincte, et ordo nobis comparuit, et ex Deo Spiritum dictum a Patribus ostensum est, agesis jam, quæ Græcis videntur absurda consequi ex sententia Romanæ Ecclesiæ consideremus, non omnia, sed maxime præcipua aggerentes, ne aut nos inaniter ostentare, aut necessaria præterire hac nostra oratione videamur. Si ex Filio Spiritus, inquit, aut hæc duobus communia, non erunt et tribus, aut procreationis et ipse Spiritus particeps erit, et hac ratione esset etiam ex se ipso. Quod nemo nisi amentis furensque dixerit. At primum falsum est. Quæ enim communia sunt Patri et Filio, communia erunt et Spiritui sancto, ut theologo tradunt. Sequitur igitur secundum, quod furiosum est. Falsum ergo id ex quo sequitur, quod est Italorum propositum. Item si non tantum Pater, sed etiam Filius deitatis causa est, aut erit quoque Spiritus, aut mancus, et solus in Trinitate, si ita dicendum est, in-

A κβ'. Σὺ δ' ἐν εὐθέτοις μάθης παρατρέπαι τὰ βῆ-
τὰ τοῖς Γραικοῖς, καὶ μὴ μόνον τοῦ Νύσσης παρα-
φθαρήναι, ὅρα μοι καὶ τὸ Βασιλείου ἐν τοῖς κατ'
Εὐνομίου, ἐν οἷς φησὶν, Ἀξιώματι δευτερέσει
τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα παραδιδόναι τὸν τῆς εὐσε-
βείας λόγον. Οἱ δὲ τὸ ἴσως προσθέντες, πολλὴν τοῦ
ἁγίου ἀνοιαν κατηγοροῦσι, μὴ εἰδότες, ἀλλὰ διετά-
ζοντες τὴν εὐσεβείας παράδοσιν, ἣν καὶ οἱ τυχόντες
εἰδέναι ὀφείλουσι. Τὸ δ', Ἰν' ὄλωσ' καὶ συγχωρήσω-
μεν, φανεράν ὄλωσ' ποιεῖ τὴν παραφθοράν. Ἀρνεῖ-
ται γὰρ εὐθὺς τὸ ἀμφιβολόν. Οὐδὲ δὲ συστρέφει
καὶ συγχέει τὰ πάντα οὐ θεολογούντος, ἀλλὰ καίον-
τος, ἔτσι τις ἐν. Πῶς δὲ καὶ οὐ νοοῦσι τὸ αὐτὸ
δύνασθαι τὸ τε μετετεῦν τὸν Υἱόν, ὡς ἦδη λέλε-
κται, καὶ τὸ προκοισθαι τοῦ Πνεύματος; Ἡ πῶς
B Βασίλειος ἀμφιβολῶ; ἔθηκεν, ἔπειρ πρότερον Ἀθε-
νάσιος ἐν τῷ κατ' Ἀρειανῶν. πρῶτον καὶ μάλα ἐπι-
θεβαίωσεν, Τοῖς μαθηταῖς, λέγων, ὁ Κύριος τὴν
θεότητα καὶ μεγαλειότητα δεῖκνυς τὴν ἑαυτοῦ,
οὐκέτι ἐλάττωσεν ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ
μεῖζονα, καὶ ἴσον, ἐίδου τὸ Πνεῦμα, καὶ εἰλεγεν
Ἐγὼ αὐτὸ ἀποστέλλω. Οὐδὲ γὰρ πρὸς τὴν δευτέραν
φέρεται ὁ λόγος πρόθεον. Ἐπει τῆς ἐνεργείας ἀπειρά-
της ἀπειρώσ' τὰ θεῖα πρόσωπα ὑπερχειν λέγει. Ὁ
δ' Υἱὸς οὐ μόνον μεῖζων τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ
ἴσος. Αἰεῖται ἀρα τὴν ὑπόστασιν νοεῖν τοῦ Πνεύ-
ματος. Ταύτη δὲ ἴσος ὁ Υἱὸς τῆ θεότητι, καὶ μεῖζων
τῷ αἰτίῳ. Τὸ γὰρ μεῖζων οὐ δυνάμενον ἐν τῇ Τριάδι
τῆ οὐσίᾳ λέγεσθαι, ἀνάγκη τοῖς διακριτικοῖς ἀπονε-
μεσθαι. Μόνον δὲ τῷ αἰτίῳ, καὶ τῷ αἰτιατῷ τὰ θεῖα
C πρόσωπα διακρίνεται. Μεῖζων ἀρα ὁ Υἱὸς τῷ Πνεύ-
ματι μόνον τῷ αἰτίῳ. Ἐκ πάντων οὖν τούτων φανε-
ρὸν, ὅτι ἐξ Υἱοῦ, ἦτοι δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.
Ὅθεν γὰρ καὶ ἡ τάξις φυλάττεται, καὶ μετετεῦν
τῷ πράγματι ὁ Υἱὸς φαίνεται, καὶ υἱόν τοῦ Υἱοῦ
τὸ Πνεῦμα ἀνωμολόγηται, καὶ ἄλλα συντηρεῖται,
ὅσα τοῖς ἁγίοις λέλεκται, ἃ οὖν συνετέθειν οὐτε και-
ρὸς, οὐτ' ἀνάγκη. Οἷδας γὰρ χραιττον ἰμοῦ οὐ ταῦτα.
congerere, neque tempus postulat, neque necessari-
cognitionem amplecteris.

κγ'. Ἐπειδὴ δ' ἐν βραχέειν, ὡς οἶόν τε, ἡ τε τάξις
ἡμῶν ἀνεφάνη, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ τεθεολογησθαι τοῖς
ἁγίοις τὸ Πνεῦμα δέδεικται, φέρε ἦδη τὰ δοκούντα
τοῖς Γραικοῖς ἀποπαῖ εἰσεσθαι τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλη-
D σίᾳ θεωροῦμεν, οὐ πάντα συνειρόντες, ἀλλὰ τὰ ἰσχυ-
ρότατα, ἵνα μὴ ἐπιδεικτικῶς λέγειν δοκῶμεν, μῆτε
μὴν ἄλλοπῶς. Εἰ καὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, φασὶν, ἡ
τὰ τοῖν δυοῖν κοινὰ ταῦτα οὐκ ἔσται καὶ τοῖς τρισίν,
ἡ κοινωθήσεται καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς ἐκπορεύσεως, καὶ
οὕτως ἔσται καὶ ἐξ ἑαυτοῦ. Ὅπερ οὐδέεις μὴ μαινόμε-
νο; λέξειαν ἐν. Ψευδὲς δὲ τὸ πρῶτον. Τὰ γὰρ
Πατρί καὶ Υἱῷ κοινὰ κοινὰ καὶ τῷ Πνεύματι οἱ θεο-
λόγοι φασὶν. Ἐπειτα ἀρα τὸ δεύτερον μαινόμεν ἐν.
Ψεῦδος ἀρα τὸ ἐξ οὐ ἔσται. Τοῦτο δὲ ἡ τῶν Τρα-
λῶν θέσις. Ἐτι, εἰ οὐ μόνον ὁ Πατήρ, ἀλλὰ καὶ ὁ
Υἱὸς θεότης αἰτίας, ἡ ἔσται καὶ τὸ Πνεῦμα, ἡ ἄλ-
λιπῆς ἔσται, καὶ μόνον ἐν τῇ Τριάδι, εἰ δὲ οὕτως
εἰπεῖν, ἅγιον, ἔπειρ ἀποκρυ. Πρὸς τούτους, εἰ καὶ
τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐ μία ἀρχή, ἀλλὰ δύο. Ἐπε

ται δέ. Ἐπιπέθη γάρ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται, ἔσται ἐξ αὐτῶν, ἢ ὡς ἀπὸ ἑνός, ἢ ὡς ἀπὸ δυοῖν. Ἄλλ' εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἑνός, ἔσται καὶ ἐξ αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς τῆ θεότητος ἐν, ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα μετ' αὐτῶν ἐν. Ὡς ἐκ δυοῖν ἄρα. Καὶ οὕτω διαρχία προαβύσται Ἰταλῶς.

qua et Spiritus simul cum his unum est. Ergo Italos erunt.

κδ'. Πρὸς μὲν εὖν τὸ πρῶτον εἰπάτωσαν ἡμῖν Γραικοί, τίς τῶν ἀγίων περὶ τῶν διακριτικῶν διαλεγόμενος, εἶπε ποτε, δεῖ τὰ δυοῖν κοινὰ κοινὰ τοῖς τρισίν; Ἄλλ' οὐκ ἔχουσιν. Εἰ δὲ λέγοιεν ὡς ὁ θεὸς Γρηγόριος τὰ τῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσόντα τῷ Πνεύματι ἐνθεῖναι βούλεται· μανθανέτωσαν ὡς περὶ τῆς θεότητος τῷ ἁγίῳ ὁ λόγος, κατὰ γὰρ τῶν κατὰ τοῦ Πνεύματος μαινομένων. Ἐκεῖνοι δὲ οὐ κατὰ τῶν διακριτικῶν, ἀλλὰ κατὰ τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος ἰμαίνοντο. Ὅτι δὲ ψευδὲς τὸ πρῶτον, διὰ πολλῶν ἔβηλον· πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ Πνεῦμα κοινὸν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Ὅς γὰρ τὸ Πνεῦμα κοινόν, τοῦτοσε ἔσται πάντως καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διηρημένα, φησὶ Κύριλλος. Καὶ Πνεῦμα μὲν ὡσπερ Πατὴρ, οὕτω λέγεται καὶ Υἱοῦ. Οὐ λέγεται δὲ Πνεῦμα Πνεύματος. Ὁ γὰρ τοῦτο λέγων δύο Πνεύματα παρσιάγει, οὐ δυνάμενος τὸ ἐν λέγειν καὶ ἑαυτοῦ. Κοινὸν ἄρα τοῖν δυοῖν τὸ Πνεῦμα· ψευδὲς ἄρα τὸ προτεινόμενον. Ἐπὶ ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος τρεῖς θεωροῦνται συνδυασμοί, καὶ ἐφ' ἑκάστου κοινόν τι εἰδρίσκεται τοῖς δυοῖ. Τοῦτο δὲ ἔσται φανερόν, εἰ πρῶτον διασαφῶμεν τὴν λέξιν, ἵνα μὴ τῆ ὁμωνυμίᾳ παραστῶμεθα. Τὸ ἀγέννητον διχῶς λέγεται, τὸ τε ἀνάρχως εἶναι, ὡς ὅταν λέγωμεν, Ὁ Πατήρ ἀγέννητος, καὶ τὸ μὴ γεννητὸς ὡς ὁ Υἱός, ὡς τὸ Πνεῦμα ἀγέννητον. Καὶ τὸ γεννητὸν ὁμοίως, τὸ τε ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ φυσικῶς, ἦτοι κατ' ἐκπόρευσιν ἐν, καὶ τὸ θανάσιον, τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ μὴ κατ' ἐκπόρευσιν ἐν. Τοῦτων οὐτως ἔχόντων, τὸ ἀγέννητον κατὰ τὸ δευτέρον σημαίνόμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων γεννητὸς τὸ εἶναι. Τὸ δὲ γεννητὸν κατὰ τὸ πρῶτον σημαίνόμενον Υἱῷ καὶ Πνεύματι κοινόν· ἀμφὼ γὰρ ἐξ αἰτίου. Καὶ τὸ ἀνεκπορεύτως εἶναι πάλιν κατὰ τὸν δευτέρον τρόπον Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων τοιούτῳ τρόπῳ τὸ εἶναι. Πῶς οὖν πάντα τὰ δυοῖ κοινὰ καὶ τοῖς τρισί, φασὶν οἱ Γραικοί; Εἰ μὲν πάντα τῆ φύσει προζήτητα λέγουσιν, οἷον τὸν ἁγιασμὸν, τὴν δύναμιν, καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐνομολογήσομεν· εἰ δὲ τὰ διακριτικὰ ὑποστάσεων, οὐδαμῶς. Τούτων γὰρ διχῶς θεωρουμένων κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ πέρας, εἴτα καὶ κατ' ἀντίθεσιν, τὸ μὲν πρῶτον, εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἀμφὼ δυοῖ πρόσσει καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλονότι καὶ κατὰ πέρας. Κοινότερον γὰρ πάντων τῶν κατὰ τὴν θεῖαν διάκρισιν λαμβανόμενων, καὶ ὡσπερ καθόλου τὸ κατ' αἰτίαν, τοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν αἰτιον λέγομεν, πρὸς δὲ τὸ πέρας αἰτιατόν. Καὶ ὡσπερ οὐκ ἀποπον τὸ αἰτιατὸν ἐνεῖναι δυοῖν, ἀλλ' ἀληθῶς πρόσσει τὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, οὕτως οὐκ ἀποπον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον τὸ αἰτιον ἐν δυοῖ θεωρεῖσθαι, ἵνα τὸ μέσον γένηται τῷ πράγ-

A secundus, quod est absurdum: Adhuc, si et ex Filio Spiritus, non unum, sed duo principia erunt: et sequitur. Cum enim ex Patre et Filio Spiritus dicitur, erit ex ipsis, aut ut ab uno, aut ut a duobus. Quodsi tanquam ab uno, erit etiam ex semetipso. Nam Pater et Filius divinitate unum sunt; tanquam ex duobus. Et sic duo principia apud

21. Ad primum itaque dicant Graeci, quis unquam ex sanctis Patribus de discernendi vim habentibus sermonem habens, dixit unquam: *Quae sunt duobus communia, esse communia et tribus?* At id nunquam suppetat. Si dicant divum Gregorium, quae Patri et Filio ipsunt, ea inesse quoque et Spiritui asserere; discant de divinitate sanctum verba facere, cum oratio sit adversus eos, qui in Spiritum insaniebant. Illi vero non de discernendi vim habentibus, sed de Spiritus divinitate maximo furore inflammati tractabant. Et primo loco propositum falsum esse, pluribus patet. Primum quod Spiritus communis est Patri et Filio: *Quibus enim Spiritus communis est, illis prorsus et quae essentialis sunt, separata non sunt*, ait Cyrillus. Et Spiritus quidem utriusque Patris, ita dicitur et Filii. Nec tamen dicitur Spiritus Spiritus. Qui enim hoc modo loqueretur, duos Spiritus insinueret, cum non posset unum dicere, et sui ipsius. Communis ergo est duobus Spiritus. Falsum igitur, quod proponitur. Item: in sanctissima Trinitate tres considerantur conjunctiones, et in singulis commune quid duobus reperitur. Hoc vero manifestum fuerit, si prius dictionem declarabimus, ne idem nomen nos turbet. Ingenitum duobus modis dicitur, et cum absque principio est, ut cum dicimus Pater ingenitus, et cum non per modum generationis, veluti Filius, ut Spiritus ingenitus. Pari ratione et genitum, et quod principium habet, et quod naturaliter, id est per modum processionis existit: et oppositum, quod principium non habet, et per modum processionis non existit. Haec cum ita se habeant, ingenitum secundo suo significato Patri et Spiritui commune est; nullus enim ex ipsis per generationem est: genitum primo significato commune est Spiritui et Filio. Uterque enim ex causa est; et per modum processionis non existere rursus secundo significato commune est Patri et Filio. Nulli enim ex his hoc modo esse competit. Quanam igitur ratione Graeci asserunt, quae duobus communia sunt, esse et tribus? Quod si dicant omnia, quae natura insunt, sanctificationem nempe, virtutem, et similia, de ea re multum illos amamus: quod si ea quae discernunt hypostases, intelligunt, nunquam nobis cum illis conveniet. Namque cum ista dupliciter considerentur, tum secundum principium et finem, tum secundum oppositionem: primum quidem si communiter quis accipiat, et ut duo, duobus insunt et secundum principium, et secundum finem,

omnium enim communissimum est eorum quæ secundum divinam discretionem accipiuntur, et tanquam aliquod universale ex causa esse. Hoc erga principium causam vocamus, erga finem effectum. Et quemadmodum absurdum non est, ex causa esse duobus inesse, quod tamen revera inest Filio et Spiritui; ita absurdum non fuerit, imo necessarium est, causam in duobus considerari, ut medium fiat re ipsa medium, et vera conjunctio, extrema colligans, propterea quod unum causa sit, alterum effectus. Et hac ratione, si quis communiter accipiat, et secundum utraque principium et finem, in duobus considerari communiter, quod discernit, absurdum non est. Si vero secundum oppositionem una oppositionis pars in duobus plane consideratur: sic genitum, et ingentum, et procedens et non procedens duobus commune apparet. Cum enim Trinitas re ipsa sit Deus, si quo modo una hypostasis a duobus discernitur, id per oppositionem assumptam, necessario duobus inerit. Quod enim ex tribus unum demit, duo prorsus relinquit: idque neque pueri, neque mulieres inficias iverint. Tu porro exactam orationis claritatem considera. Nam absque generatione, sive absque principio esse, Patrem a Filio et Spiritu separat: proptereaque commune est Filio et Spiritui per modum generationis, sive ex principio esse. Per modum generationis existere, personam Filii constituit, illo a duobus separatam: ideoque illi oppositum Patri et Spiritui inest. Pari ratione per modum processionis existere separat Spiritum a Patre et Filio, et ob hoc non per modum processionis existere, quod illi opponitur, Filio et Patri necessario commune est. In omnibus itaque discernentibus, sive hypostasim constituentibus, si proprium hypostasis accipias, quo discernitur a duobus, id per oppositionem sumptum, si in duabus reliquis Trinitatis hypostasibus consideratur, proprium est cuius dicitur: sin minus male attributum est hoc proprium. Proptereaque cum ingentum sive absque principio proprium sit Patris, et per generationem esse Filii, et per processionem Spiritus sancti, genitum, et ingentum, et non procedens reliquis duobus commune fuerit, secundum illam, qui ex oppositione infertur, significatum.

25. His ita se habentibus, qua ratione Græci insulse admodum, ne dicam stolidæ, audent dicere? Ita est, nec producere quidam ex doctoribus proprium esse Patris asserrunt. Quod vero proprium est, non est commune. Vel quomodo fuerit commune, et proprium? Jam sæpius dictum est, repetaturque iterum. Proprium est generari Filii. Hoc enim a Patre et Spiritu discernitur: proptereaque absque generatione esse, consideratur in Patre et Spiritu. Et possumus dicere absque generatione, hoc est non per modum generationis, existere proprium Patris. Nam si per generationem esse discernitur a duobus Filiis: eo quod absque generatione sunt, discernentur duo ab eodem. Et veluti illud vero proprium est Filii, ita et duorum vere hoc erit proprium, imo etiam commune. Qua enim duo illius participes sunt, commune, qua vero unusquisque x ipsis illo a

Α ματι μέσον και ἀληθῆ: σύνθετος, τὰ ἄκρα σύνθετον, διὰ τοῦ μὲν αἰτιατῶν, τοῦ δὲ αἰτιῶν εἶναι. Καὶ οὕτω μὴ εἰ κρινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἄμφω κατὰ τὴ ἀρχὴν καὶ πέρας ἐν ἑστί θεωρεῖσθαι κοινῶς τὸ διακρίνον, οὐκ ἄνισπον. Εἰ δὲ κατ' ἀντίθεσιν τὸ ἐν τῆς ἀντιθέσεως μέρος δυοὶ πάντως ἐπιθεωρεῖται: οὕτω καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον, καὶ ἐκπορευτὸν καὶ ἀνεκπόμενον δυοὶ κοινῶν ἀνεφαίνετο. Ἐπιπέθῃ γὰρ Τριάς ἔστι τῷ πράγματι ὁ Θεός, εἰ τιμὴ μία τῶν ὑποστάσεων τοῦν δυοῖν διακρίνεται, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον ἐξ ἀνάγκης δυοὶ πρόσεται. Τὸ γὰρ ἀπὸ τριῶν ἐν ἀφορῶν δύο πάντως ἀπολείπειν, καὶ καίθεος, καὶ γυναικὸς ὁμολογητάμεν ἄν. Σὺ δὲ ὅρα μοι τὴν ἀκριβείαν τῶν λόγων. Τὸ μὲν γὰρ ἀγεννητὸς, ἦτοι ἀνάρχος εἶναι Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα διακρίνει: διὰ τοῦτο κοινῶν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τῷ γεννητῶς, ἦτοι ἐξ ἀρχῆς εἶναι: τὸ δὲ γεννητῶς εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ συνίστησι πρόσωπον τοῦν δυοῖν αὐτῷ διακρίνον: καὶ τοῦτου χάριν τὸ τοῦτο ἀντικείμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι πρόσεται. Ὁμοίως καὶ τὸ ἐκπορευτῶς εἶναι διίστησι τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι, ὅπερ ἐκείνω ἀντικείμενα, Υἱῷ καὶ Πατρὶ κοινῶν ἐξ ἀνάγκης. Ἐπὶ πάντων γοῦν τῶν διακριτικῶν, ἦτοι ὑποστατικῶν, ἔδν τὸ ἴδιον τῆς ὑποστάσεως λαμβάνη, ὃ διακρίνεται τοῖς δυοῖν, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον, εἰ μὴν ἐπιθεωρεῖται: ταῖς λοιπαῖς τῆς Τριάδος δυοῖν ὑποστάσεων, ἴδιον ἔστιν εὖ λέγεται. Εἰ δὲ μὴ, καθὼς ἀπεβέθη τὸ τοιοῦτον ἴδιον. Διὰ τοῦτο ἴδιον ὄντος τοῦ ἀγεννητοῦ, ἦτοι ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ γεννητῶς εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόμενον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ γεννητὸν, καὶ ἀγέννητον, καὶ ἀνεκπόμενον δυοὶ τοῖς ἀπολειπόμενοις κοινῶν κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀντιθέσεως σημαίνόμενον.

κα'. Τοῦτων οὕτως ἔχόντων, πῶς ταῦτα μὴν ἀραθῶς, ἵνα μὴ λέγω σκαῖως τολμῶς, λέγειν Γραῖκοι; Ναί, φησὶν, ἀλλὰ τὸ προβάλλειν ἴδιον τινος τῶν διδασκαλῶν τοῦ Πατρὸς λέγεται. Τὸ δὲ ἴδιον εὖ κοινόν. Ἡ πῶς ἔστι κοινὸν καὶ ἴδιον; Ἡδὴ κοιλῆκις εἶρηται, καὶ πάλιν λεγέσθω. ἴδιον εὖ γενεῖσθαι τοῦ Υἱοῦ. Διακρίνεται γὰρ τοῦτο Πατρὸς καὶ Πνεύματος. Διὰ τοῦτο τὸ ἀγεννητῶς εἶναι ἐπιθεωρεῖται Πατρὶ καὶ Πνεύματι. Καὶ δυνατόματα λέγειν, τὸ ἀγεννητῶς εἶναι ἦγον μὴ κατὰ γέννησιν, ἴδιον τοῦ Πατρὸς. Εἰ γὰρ τῷ γεννητῶς εἶναι διακρίνεται τῶν δύο ὁ Υἱός, τῷ ἀγεννητῶς εἶναι διακρίθονται τὰ δύο τοῦ αὐτοῦ: καὶ ὡςπερ ἴδιον ἐκείνω τοῦ Υἱοῦ ἀληθῶς, οὕτως τῶν δύο τοῦτο ἴδιον ἀληθῶς. Ἀλλὰ δὴ καὶ κοινόν. Ἡ μὲν γὰρ ἔφη τ-ότου κοινωνοῦσι, κοινόν, ἢ δ' ἐκάτερος τοῦτο τοῦ Υἱοῦ διακρίνεται, ἴδιον. Ὅστε δταν λέγωμεν, τὸ ἀγεννητῶς εἶναι κοινόν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, τῶν

ἐν τοῖς δυοῖν τούτοις κοινώσαν θεωροῦμεν, ἢ ἄμφω κοινῶς διακρίνονται τοῦ Υἱοῦ. Ὅταν δὲ ἴδιον πάλιν τοῦτο Πατὴρ ἢ Πνεῦμα λέγωμεν, δηλώσει βουλήματα, τούτω ἑκάτερον διακρίνεσθαι τοῦ Υἱοῦ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν διὰ τοῦ ἀντικειμένου ἀμφοτέρων τὸν Υἱόν. Οὐκ ἔρα πάντα τὰ δυοῖν κοινὰ ταῦτα καὶ τοῖς τριῶν. Πολλὰ γὰρ ἀνεφάνησαν ἡμῖν κοινὰ τοῖς δυοῖν, ἅπερ καὶ βία λέγειν τῶν δύο οὐκ ἄτοκον. Ὁ δὲ γὰρ πάντας οὐ κοινωνοῦσι, τούτω τοῖς κοινωνοῦσιν ἴδιον. Καὶ τούτω οὐκ ἐπὶ τῆς Τριάδος μόνον, ἀλλ' ἐπὶ πάντων. Ὅσον ἴδιον ἐπὶ ἀνθρωπείᾳ φύσει τὸ γελαστικόν, καὶ κοινὸν ἀνθρώποις πᾶσιν ἐξ Ἰσοῦ τούτου μετέχουσιν, ἀλλὰ καὶ ἴδιον ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰλλα τῶν ζώων συγχερινομένου. Ὅτι δὲ ταῦτα καὶ τοῖς ἁγίοις δοκεῖ, ἀνεγκατα γὰρ, ὅρα τὸν Νόση, Ἄλλ', ὡσπερ τὸ ἀνευ αἰτίας εἶναι, λέγοντα, μόνου τοῦ Πατρὸς ὄν, τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι ἐφαρμοσθῆναι οὐ δύναται· ὅτω τοῦτο καὶ ἐξ αἰτίας εἶναι, ἅπερ ἴδιον ὄντι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ ἐκιδωρηθῆναι φησὶν οὐκ ἔχει. Κοινοῦ δὲ ἔρτος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκειμένον θεωρηθῆι, ἀλλ' ἔστιν ἀμικτορ τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφερόν ἐξουσίαν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλάχθῆι, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθῆι. Ὁ γὰρ μονογενὴς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἀγίας Γραφῆς ὀνομάζεται, καὶ μέχρι πρώτου ὁ λόγος ἴσθησιν αὐτῷ τὸ ἰδίωμα. Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. « Εἰ γὰρ τις ἠρώητα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, φησὶν, ὁδοῦ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. » Ὁμοῦν τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Πνεῦμά ἐστιν· ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, οὐδέτι καὶ τοῦ Πνεύματος οὕτω ἐστιν, ὅσα λέγεται. Οὐδὲ ἀντιστρέφει ἢ σχετικὴ ἀκολουθία στή. Ἐπίσημον οὖν ἀκριβῶς πρώτον μὲν, τούτου γὰρ χάριν ἐνεπιλωχόρησα τῷ ῥητῷ, ὅτι ἰδίωμα, φησὶν ὁ ἅγιος, τοῦ Πνεύματος τὸ οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς εἶναι, ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' εἶναι καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μὴ ἀντιστρέφειν τὴν σχεσίαν ταύτην. Πῶς οὖν τις διὰ τὸ ὁμοῦσιον λέγεσθαι νομίσαι; Ἐπειτα δὲ ὅτι κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἀπολεξά φάσκει τὸ μὴ ἀγεννήτως, ἡγουν μὴ ἀνάρχως εἶναι· ἀλλὰ ἔχει καὶ ἴδιον αὐτῶν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι. Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς τὸ πρῶτον, ἐξ ὧν πάλιν ἔπεται τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα. Ὅσπερ γὰρ τὸ ἀγεννήτως ὄν ἀνάγκη ἔχει τὸ γεννῆναι, εἰ μὴ προθεωρεῖται τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, οὕτω καὶ τὸ μὴ ἐκπορευτῶς ὄν ἀνάγκη ἔχει τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ προθεωρεῖται τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως. Προθεωρεῖται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος ὡς φασὶν εἰ ἅγιοι. Προθεωρεῖται ἄρα καὶ ἢ γέννησις τῆς προβολῆς. Εἰ δὲ τούτω, ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ προβάλλειν προθεωρεῖται, καὶ ἔχει τὸ εἶναι μὴ ἐκπορευτῶς. Προβάλλει ἄρα. Εἰ δὲ μὴ προβάλλει, ἢ διότι προβλητικῶς αὐτὸς ἔχει τὸ εἶναι, οὐ προβάλλει, ἢ διότι οὐ προθεωρεῖται τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Ὁ δὲ ἕτερον δὲ τούτων ἀληθές, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον καὶ ἀσπεῖς. Προβάλλει ἄρα.

A Filio discernitur, proprium. Adeo ut cum dicimus ingenitum esse commune Patri et Spiritui, communionem, quæ in his duobus est, speculamur, quæ uterque a Filio discernitur. Cum vero rursus proprium illud Patris, aut Spiritus dicimus, id innuimus, eo utrumque a Filio discerni, sive etiam potius per oppositum, ab utroque Filium. Non ergo omnia, quæ duobus communia sunt, illa sunt et tribus communia. Multa enim comparare nobis communia duobus, quæ et propria dicere duorum absurdum non reputatur. Cujus enim omnes participes, non sunt, illud participantium proprium est. Et hoc non in Trinitate tantummodo, sed in reliquis aliis. Exempli gratia, proprium est humanæ naturæ facultas ridendi et commune omnibus hominibus ex æquo illud participantibus, sed et proprium uniuscujusque hominis cum aliis animantibus comparati. Hæc eadem sanctis quoque placuisse, cum necessaria judicentur, discito ex Nysseno, Sed, quemadmodum absque causa esse, dicente, solius Patris cum sit, Filio et Spiritui adaptari non potest, sic vice versa ex causa esse, quod est proprium Filii et Spiritus, in Patre reponi, alienum est a natura. Cum vero commune sit Filio et Spiritui non esse absque generatione, ne confusio circa subjectum consideretur, rursus est immistam differentiam, quæ in eorum proprietatibus est, invenire, ut et commune conservetur, et proprium non confundatur. Nam unigenitus Filius ex Patre a divinis Litteris traditur, et hac usque oratio illius proprietatem sistit. Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et Filii esse confirmatur. « Si quis enim Spiritum Christi non habet, inquit, hic ipsius non est. » Igitur Spiritus, qui ex Deo est, et Christi Spiritus est. Filius vero ex Deo existens, Spiritus neque est, neque dicitur. Nec contra vertitur relationum ista series. Attento animo accuratoque considera primum quidem, hujus enim gratia libenter in hoc dicto versatus sum, sanctum proprietatem Spiritus dicere non ex solo Patre esse, quemadmodum et Filium, sed esse etiam ipsius Filii, et relationem hanc non contraverti. Quomodo igitur quispiam propter eandem naturam dictum intelliget? Deinceps commune Filio et Spiritui sancto ipsissimis verbis asserit, non existere absque principio; imo et proprium ipsorum ex causa esse. Et hæc quidem ad primum, quibus rursus sequitur, et ex Filio Spiritum esse. Sicut enim quod ingenitum est, necessario generat, nisi præintelligatur sua hypostasi, pari modo quod est absque processione, necessario producit, nisi sua hypostasi præintelligatur. Præintelligitur vero Filius Spiritui, ut sancti tradunt. Præintelligitur ergo et generatio productioni. Idque si est, præintelligitur ergo et Filius antequam producat, habetque quod sit, non per modum processionis. Productus igitur. Quodsi non producit, vel quod per modum productionis ipse habet.

quod sit, non producit, aut quod non præintelligitur Spiritus hypostasi. Sed neutrum horum verum est, quin imo est impium, et fieri nequit. Producit ergo. Sed hæc forte ex subsequentibus manifestius clarescent.

26. Ad secundum satis admiror, quomodo non percipiunt, qui dicunt, si daretur aliquid, quod uui non inesset, efficeret, ut aliquid deficeret illi, cui non inest. Quod tum non Spiritus solum, sed et Pater, et Filius imperfecti essent. Multa enim numerata sunt a nobis, quæ duobus insunt, et tamen alteri desunt. Quibus nemo dixerit sequi, nisi theologiam Græcorum secutus, aliquam unam ex divinis personis imperfectam esse. Perfectum siquidem atque imperfectum non ex discernentibus, sed naturalibus colligitur. Quæ enim necessario naturæ insita sunt, illa si defuerint, imperfectam naturam efficiunt illius, cui non insunt. Verum quæ hypostases constituunt, et personas discernunt, nunquam imperfectum quidpiam efficiunt naturæ, cum naturas non secernant, sed circa naturam secernantur, ut theologica vox insonat. Ex discernentibus vero est producere. Non ergo imperfectum aliquid naturæ Spiritus inerit, quod non producat; sed nec hypostasi. Secernitur enim sufficienter magis a Filio et Patre non producens, quam secerneretur a Filio, et Filio non productus.

27. Verum hæc satis esse, si ad alium scriberem, viderentur. At enim tibi sublimiorem rem minime occultabo. Generat Filium Pater vere, et cum generat exhibet ipsi quæcunque habet, præter ea quæ confusionem inferunt, et quæ ante et post hypostasim intelliguntur, et rationi hypostasis adversantur. Quæcunque vero intelliguntur, nec adversantur, non tantum extra omnem confusionem sunt, sed et ordinem constituunt. Cum igitur divina natura semel illud absque principio esse habuerit, in Patris hypostasi, fieri non potuit, ut illud Filio communicaretur. Præintelligitur enim, adversaturque rationi Filii. Filius enim est, qui principium habet, non quod tempore mensuratur, sed ill, quod est a Patre. Neque etiam fieri potest, ut vim generandi communicet, ne, ut tradit Basilium, in multitudinem innumeram exerescens nobis Trinitas, alios ex filiis generaret. Hujusce præterea causa est, quod generatio secundum principium et finem desumitur. Finem nuncupo, in quem progressio finit, principium, unde incipit, non interjecto tempore, sed cogitatione sola ipsius progressionis, quæ in generante ut principium est, ut finis vero in genito. Generatio itaque tanquam principium considerata, ut est in Patre præintelligitur fini, qui in ea est; ideoque præconsiderata Filii hypostasi, non potest illi inesse. Etenim nihil ex iis quæ personis in divina Triade insunt, præintelligitur hypostasi, in qua est. Ne scilicet unum ex his duobus subsequatur, aut ante et post intelligi unum et idem, et ex seipso esse; aut multitudine

Α Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως ἐκ τῶν ἐπομένων ἔσται σαφέστερα.

κς'. Πρὸς δὲ τὸ δεύτερον θαυμάζω, πῶς οὐ συναρῶσιν οὐ λέγοντες, ὡς εἰ δοθῆ τι μὴ προσῆν τῷ ἐνι, ποιήσαιεν ἐλλείπειν τι τῷ ᾧ μὴ κρίσασιν, εἰ οὐ τὸ Πνεῦμα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀτελεῖς. Πολλὰ γὰρ ἀνεφάνη ἡμῖν εἶναι τοὺς δυοὺς, μὴ προσόντα τῷ ἐνι· ἐξ ὧν οὐδαίς λέγει ἐπισθαι, εἰ μὴ που κατὰ Γραικοῦ; εἴη τὴν θεολογίαν, ἀτελεῖς εἶναι τι τῶν θεῶν προσώπων. Τὸ γὰρ ἀτελεῖς καὶ τέλειον οὐ τοῖς διακριτικοῖς, ἀλλὰ τοῖς φυσικοῖς θεωροῦμεν. Ἄ μὲν γὰρ ἀνάγκη προσεῖναι τῇ φύσει, ταῦτα μὴ ὄντα ἀτελεῖς ποιεῖ τὴν φύσιν τῷ ᾧ μὴ πρόσσει· τὰ δὲ ὑποστατικά ταῦτα καὶ διακριτικὰ οὐκ ἂν ποτε ἀτελεῖς τι ποιήσαι, τῇ φύσει, μὴ ἀφορίζοντα φύσει, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἀφορίζόμενα κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν. Τῶν διακριτικῶν δὲ τὸ προβάλλειν· οὐκ ἄρα ἐλλείπει τι προσίσται τῇ φύσει τοῦ Πνεύματος τῷ μὴ προβάλλειν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑποστάσει. Διακρίνεται γὰρ ἀρχικῶτως μᾶλλον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς μὴ προβάλλον, ἢ μὴ· ἐξ Υἱοῦ προβαλλόμενον τοῦ Υἱοῦ.

κς'. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀρκοῦντως ἂν εἶχα πρὸς ἄλλον μοι γράφοντι· οὐ δὲ καὶ ὑψηλότερον οὐκ ἀποκρύφωμαι. Γενῶν δὲ Πατήρ τῶν Υἱῶν ἀληθῶς, καὶ ἐν τῷ γενῶν διδῶσιν αὐτῷ πάντα ὅσα ἔχει, κλην τῶν σύγχυσιν, τὰ τε προθεωρούμενα τῆς ὑποστάσεως, καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα, ἐναντία δὲ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως. Ὅσα δὲ ἐπιθεωρεῖται μὲν, οὐκ ἐναντιοῦται δὲ οὐ μόνον συγχύσεως πάσης ἐκτέρας, ἀλλὰ καὶ συστατικὰ τάξεως. Ἐπισθὴ οὖν τὸ ἀναρχον ἀπαῖς ἔσχειν ἢ θεία φύσις ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ὑποστάσει, ἀδύνατον ἦν τοῦτο κοινωνῆσαι τῷ Υἱῷ. Προθεωρεῖται γὰρ, καὶ ἐναντιον τῷ λόγῳ τῷ υἱικῷ. Υἱὸς γὰρ ὁ ἔχων ἀρχήν, οὐ τὴν ἐν χρόνῳ, λέγω, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἄλλ' ὅτε μὴν τὸ γενῶν ἐναντιον αὐτῷ κοινωνῆσαι, ἵνα μὴ, ὡς φησὶ Βασίλειος, κληθῆς ἀπειρον ἀποκατάσῃ ἡμῖν ἡ Τριάς, υἱὸς ἐξ υἱῶν γενῶσα. Αἴτιον δὲ καὶ τοῦτου, ὅτι ἡ γέννησις κατὰ τὴ ἀρχὴν καὶ πέρας λαμβάνεται. Λέγω δὲ πέρας, εἰς ὃ ἀποπερατοῦται ἡ πρόδος, ἀρχὴν δὲ ἐξ οὗ ἀρχεται, οὐ μεσιταύοντος χρόνου, ἀλλ' ἐκινῶσα μόνῃ τῆς αὐτῆς προόδου, ἐν μὲν τῷ γενῶντι ὡς ἀρχῆς ὄψεως, ὡς πέρας δὲ ἐν τῷ γενῶντι. Ἡ γέννησις γοῦν ὡς ἀρχὴ θεωρουμένη, καθό ἐστιν ἐν τῷ Πατρὶ, προθεωρεῖται τοῦ ἐν αὐτῇ πέρας. Καὶ τοῦτου χάριν προνοουμένη τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως οὐ δύναται προσεῖναι αὐτῷ. Οὐδὲν γὰρ τῶν τινῶν τῶν προσώπων ἐν τῇ θεῇ Τριάδι προσόντων προθεωρεῖται τῆς ἢ ἐνεστίν ὑποστάσεως· ἵνα μὴ δυοῖν θεότερον, ἢ προθεωρεῖται, τὸ αὐτὸ ἅμα καὶ ἐπιθεωρεῖται, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἢ, ἢ κληθῆς υἱῶν σχῶμεν. Οὐ γενῶν ἄρα ὁ Υἱὸς. Προβάλλει δὲ καὶ ὁ λόγος κατὰ τὸ ἀκλόουθον οὕτως, Προβάλλει ὁ Πατήρ τὸ Πνεῦμα,

καὶ ἐν τῷ προβάλλειν κοινωνοῦν αὐτῷ πάντα τα μὴ A
 προθεωρούμενα τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, καὶ διὰ
 τοῦτο οὐ δύνασθαι κοινωνεῖν αὐτῷ τὸ προβάλλειν, ἢ
 τὸ γεννᾶν, ὡς παρ' οὐδὲ τῷ Υἱῷ τὸ γεννᾶν. Προθεω-
 ρεῖται γὰρ ταῦτα ἐν τῷ Πατρὶ. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ γεν-
 νᾶσθαι, ὅπερ κέρως ἐλέγετο τῆς γενήσεως, προσ-
 ἔχεται τῷ Πνεύματι. Προθεωρεῖται γὰρ ἡ τοῦ Υἱοῦ
 ὑπόστασις τῆς τοῦ Πνεύματος. Τὸ μένει προβάλλ-
 λειν οὐ προθεωρούμενον τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως,
 καὶ οὐκ ἐναντίον λόγῳ τινὶ ὑποστάσεως. Οὕτως γὰρ
 ὁ Πατὴρ διὰ ταῦτα Υἱός, ἢ πρόβλημα, οὐτὶ ὁ Υἱός
 εἰς Πατέρα μεταπίπτει, οὐτὶ τὸ Πνεῦμα ἐξίσταται
 τῶν ἰδίων αὐτοῦ. Μηδεμίαν οὖν ἐκπεσφρον σύγχυ-
 σιν τὸ προβάλλειν, τοῦναντίον δ' ἅπαν, εἰ τῷ Υἱῷ
 πρόσκειται, καὶ τὴν τάξιν συντηροῦν, καὶ τὴν τῆς
 Τριάδος ἀκατάλληλον σχέσιν, κοινωνῆσαι πάντως B
 τοῦτο τῷ Υἱῷ ἢ Πατρὶ. Καὶ οὕτως ἔσται τὸ Πνεῦμα
 καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὐκ ἑλλειπὸς τὸ Πνεῦμα ἢ προ-
 βῆλλον, ὡς παρ' οὐδὲ ὁ Υἱός, ἢ μὴ γεννῶν. Μᾶλλον γὰρ
 προβάλλων ἦν ἄλλοις. Ἦ γὰρ αὐτὸν προῦθλαν
 ἄν, ὅπερ ἀδύνατον, ἢ ἄλλο, καὶ οὕτως εἰς ἀπειρον
 ἡμῖν ἐξίχαι ὁ λόγος, ὅπερ οὐ τελειότητος καὶ αὐτὸς
 εἶποις ἄν.

nem Filiorum admittere. Non generat ergo Filius,
 verum producit, et ratio consentanea et conse-
 quens est. Producit Pater Spiritum, et cum pro-
 ducit, communicat illi omnia quæ non præintelli-
 guntur illius hypostasi, proptereaque fieri nequit,
 ut ipsi vim producendi aut generandi impertiatur,
 quemadmodum neque Filio generandi : namque
 hæc in Patre præintelliguntur. Sed neque gene-
 rari, quod finis generationis dicebatur, Spiritui
 inerit. Præintelligitur siquidem hypostasis Filii
 hypostasi Spiritus. Verum producere cum non
 præintelligatur Filii hypostasi, neque ratione hy-
 postasis perversetur. Neque enim propterea Pater
 Filius, aut productio est, neque Filius in Patrem
 prolabitur, neque Spiritus ex suis propriis excedit.
 Cum itaque nullam confusionem generet produ-
 cere, imo totum oppositum, si Filio inest, et ordi-
 nem servet, et Triadis mutuum relationem, illud
 prorsus Filio Pater communicabit. Et sic esset
 Spiritus et Filii, et non imperfectus, quod non
 producat, sicuti neque Filius, quod non generet.
 Imo si produceret, esset imperfectus; nam vel
 seipsum ipse produceret, quod fieri nequit, vel
 alium, et sic in infinitum produceretur progressio,
 quod non esse perfectioris, tute etiam diceres.

κη'. Εἰ δὲ λέγεις ὅτι προθεωρεῖται τὸ αἰτιῶν τοῦ
 αἰτιατοῦ αἰτιατὸς δὲ ὁ Υἱός· τὸ δὲ προβάλλειν τῆς
 αἰτίας· προθεωρεῖται ἄρα τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστά-
 σεως· οὐ κοινωνῆσαι ἄρα τοῦτο τῷ Υἱῷ ὁ Πατὴρ ὡς
 προθεωρούμενον τοῦ Υἱοῦ, καὶ σύγχυσιν εἰσάγειν, C
 εἰ θεοθεῖα αὐτῷ. Σοφιστικὸς ὁ λόγος. Προθεωρεῖται
 γὰρ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, οὐ τῷ κατ' ἐκπέ-
 ρουσιν. Ἄλλο· δὲ τρόπος ὑπάρξεως οὗτος. Τῷ δὲ
 κατ' ἐκπέρουσιν καὶ προβολῆν αἰτίῳ οὕτως ἐπιθεω-
 ρεῖται ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ. Οὐδέτερος γὰρ τούτων
 πρὸς τὸν ἕτερον ὡς ἀρχὴ ἢ πέρας ταυτησὶ τῆς
 προόδου, ἵνα μὴ πάντως Πνεῦμα τούτων ἔσται ὁ
 ἕτερος. Τὸ μένει· προβάλλεσθαι ἀμφοτέρων ἐπι-
 θεωρεῖται, Ἄμφω γὰρ προθεωροῦνται τῆς τοῦ
 Πνεύματος ὑποστάσεως, φησὶν ὁ Νύσσης, καὶ διὰ
 τοῦτο ἐξ ἀμφοῖν τὸ Πνεῦμα. Εἰ δ' οὐκ ἐξ ἀμφοῖν, οὐ
 προθεωροῦνται ἀμφω. Προθεωροῦνται δὲ ἐξ ἀμφοῖν
 ἄρα. Εἰ δὲ πάλιν λέγεις, ὅτι ἡ ἐν τῷ Πατρὶ θεότης
 προθεωρεῖται τῆς ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ
 ἕμως κοινωνοῦν ταύτην τοῖς ἀπ' αὐτοῦ ὁ Πατὴρ· D
 εἴχεις μὲν ἴσως λέγειν τι τοῖς ἀμυήτοις, οὐδὲν δ' ἐπι-
 φέρεις τῇ ἀληθείᾳ. Ἦ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ θεότης, ἢ
 θεότης, οὐ προθεωρεῖται τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἢ αὐτῇ οὕσα
 κατὰ πάντα, καὶ μηδεμισσοῦν σχέσεως ἀναμέσον
 θεωρουμένης. Ἄλλ' ἐπιθεωρεῖται μὲν ἡ ἐν τῷ
 Πατρὶ θεότης, ἢ γενεῆ, ἐπιθεωρεῖται δὲ ἐν τῷ Υἱῷ,
 ἢ γεννᾶται. Εἰ δὲ προστιθεῖς, ὅτι ταῦτα οὐδεὶς
 εἶπε τῶν θεολόγων, δεῖν δὲ τὰς προτάσεις, ἢ ἐκ τῶν
 θεολογικῶν βγῆως λαμβάνεσθαι, ἢ ἐκείθεν ἐπιθεῖναι
 τοῖς συλλογιζομένοις· θαυμάζω, πῶς οὐ βλέπεις ἐκ
 τῶν διδασκάλων ταῦτα ληφθῆναι. Πάντες γὰρ, ὡς
 εἶπεν, προθεωροῦσθαι τὴν τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν φασὶ
 τῆς τοῦ Πνεύματος. Ἄλλ' οἶδα ὅτι τοῦτο δάσεις καὶ
 ἄκων. Τὴν δὲ λέγουσάν πρότασιν, ὅτι τὰ προθεω-

28. Si dicas, causam præintelligi effectui; ef-
 fectus vero Filius, et producere causæ est. Præin-
 telligitur ergo hypostasi Filii. Non communicabit ergo
 illud Filio Pater, cum præintelligatur Filio, et
 confusionem inducat, si ipsi communicaretur. Ratio
 ista ex tenui sophistarum est. Præintelligitur enim
 Pater Filio causa non ea quæ est secundum proces-
 sionem; namque hic modus alius existentie est;
 causa vero, quæ secundum processionem et pro-
 ductionem est, neque ante neque post intelligitur
 Pater Filio. Nemo enim ex ipsis erga alium aut vel-
 uti principium, aut veluti finis est hujusmodi
 progressus: ne prorsus unus ex his Spiritus sit.
 Produci vero post utrumque intelligitur. Uterque
 namque præintelligitur Spiritus hypostasi, ut Ny-
 senus asserit, proptereaque ab utroque Spiritus.
 Quodsi non ab utroque, non ambo præintelligun-
 tur. Sed præintelliguntur, ex utroque igitur. Quod-
 si rursus dicas deitatem, quæ in Patre est, præin-
 telligi illi quæ est in Filio et in Spiritu, et nihilo-
 minus eam communicare Patrem, iis quæ ex se
 sunt, videberis quidem aliquid dicere rerum harum
 inexpertis: sed ut vere fatear, nihil solidi affers.
 Deitas enim, quæ in Patre est, qua deitas est, non
 præintelligitur illi, quæ in Filio est, cum eadem
 sit secundum omnia, nullaque relatio interjiciatur.
 Sed præintelligitur quidem, quæ in Patre est, dei-
 tas, qua generat, postremum intelligitur in Filio,
 qua generatur. Quodsi addas hæc a nullo dictata
 fuisse theologo, et propositiones assumendas esse
 aut ex theologis, quæ expresse eas enuntiant,
 aut ex consequentibus argumento demonstrativo
 elicitis, miror equidem tibi non innotescere ea ex
 doctoribus esse accepta. Nam omnes, ut ita dicam,

Fillii hypostasim hypostasi Spiritus præintelligi prædicant. Sed bene novi te etiam nolentem hoc concessurum. Propositionem vero, quæ asserat, præintellecta alicujus hypostasi non inesse hypostasi, quæ postea intelligitur, negabisne tu, sodes? Sed recidemus ex Triade, si contrarium concedatur. Nil itaque deest Spiritui ex Filio existenti, quod et Nyssenus plerisque in locis aperte pronuntiat. Et potissimum Oratione adversus Macedonianos: *In quibus enim, ait, quæ secundum bonum operatio est, nullam imminutionem aut immutabilitatem habet, quomodo rationi consentaneum fuerit, ordinem, qui ex numero oritur, imminutionis alicujus, aut secundum naturam immutationis signum esse existimare? Quemadmodum si quis in tribus lampadibus subdivisam flammam conspiciens; causam vero tertii luminis, supponamus esse primam flammam, ex communicatione cum medio extremum inflammantem, postmodum astrueret, in prima flamma abundare calorem; eam vero quæ subsequitur, immutari, et paulatim immiui; tertiam nec ignem amplius censendum esse, licet æqua ratione adurat et splendeat, omniaque ignis operetur. Audis apud se eum non esse, qui ob hæc aliquid defecti inesse Spiritui spinatur? Tu vero præter hæc omnia et illud adnotato, primam flammam extremum inflammantem ex communicatione cum medio, tertie causam esse. At ista communicatio non est neque veluti ex canale, neque localis: imò neque audis relationibus tuus poterit Nilus locum comminisci. Est ergo Spiritus natura per Filium; per medium enim, sive Filii hypostasim Pater producit Spiritum sanctum, neque ideo mancus Spiritus fuerit. Credant itaque Græci Dei Ecclesiar, nec audiant Nilum dicentem: *Præintelligi Filium Spiritui, si Patrem primum nominaveris, rursumque Spiritum Filio, si productorem antea protuleris.* Ali homo, si id esset, impium non esset, Filii et Spiritus ordinem immutare, plaveque mentiretur Basilii, neque adnecteret primum per medium flammæ tertie ex communicatione. Tu autem similia asseverans, omnia impie confundis. Et hæc quidem de hoc satis sint. Multaque tu interim ex his principis elicies.*

29. Undenam vero Græcis in mentem venit argumentari, duo istos principia intrudere? cum Basiliius fateatur, *Quod per Filium est, in primam causam refertur.* Quomodo ergo duo Spiritus principia sunt? Quando vero per Filium omnia creata esse dicuntur, et in Spiritu, obijciamus nos quoque Græcis similia, aut a tribus omnia creata sunt, aut ab uno? Ut ab uno dicent Deo. Non alio modo tibi et ipse respondeo, veluti ab uno Deo Patre et Filio Spiritum sanctum esse. Sed inferes: Erit ergo et ex seipso, eum etiam Deus sit ipse Spiritus. Quid porro? Annon generatur Filius ex Patre tanquam ab uno Deo, Deus et ipse existens? Generatur ergo, ut tua oratio dicere videtur, et ex seipso Nullo modo id diceres, sat scio. Propter quid?

ρούμενα τῆς τινὸς ὑποστάσεως οὐ πρόσεστι τῇ ἐκινουμένη ὑποστάσει, ταύτην ἀρήση; Ἄλλ' ἐκινουμένα τῆς Τριάδος, εἰ θεῶν τὸ ἀντιφάσκον. Οὐκ ἔλλείπει ἄρα εἰ τῷ Πνεύματι ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὄντι. Ὅτι καὶ ὁ Νύσσης κηρύττει πολλοῦ. Οὐχ ἔκιστα δὲ καὶ ἐν τῷ κατὰ Μακεδονιανῶν λόγῳ. Ἐφ' ὧν γὰρ, φησὶν, ἡ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια οὐδεμιαν ἐλάττωσεν, ἢ κατὰ τὸν ἀριθμὸν εἶεν ἐλάττωσώς τινος τῆς κατὰ φύσιν παραλλαγῆς οὐδεὶς σημεῖον εἶναι; Ὅτι περὶ ἀνελ τισὲν ἐπιὼ λαμπρόσι διασημῆτην βλέπων τὴν φλόγα, αἰτίαν δὲ τοῦ τρίτου φωτὸς ὑποθέμεθα εἶναι τὴν πρώτην φλόγα, ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου τὸ ἄκρον ἐξάψασαν, ἔπειτα κατασκευάζειν ἐν τῇ πρώτῃ φλόγῃ τὴν θερμασίαν, τῇ δὲ ἐφεξῆς ὑποδεημένα, καὶ πρὸς ἑλάττωσεν ἕχρη τὴν παραλλαγὴν τὴν δὲ τρίτην μηδὲ ἕχρη εἶναι λέγεσθαι, κἀν παρακλήσιως καὶ φωνῇ, καὶ πάντα τοῦ πυρὸς ἐργάζεται. Ἀκούεις, ὦ; μωρὸς ὁ ἑλλειπὶς εἰ δὲ ταῦτα προσεῖναι νομίζων τῷ Πνεύματι; Σὺ δὲ μὴ κἀκεῖνο ἐν τούτοις σημεῖου, εἶτι τὴν πρώτην φλόγα ἐκ ἄκρον ἐξάψασαν ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου αἰτίαν τῆς τρίτης λέγει. Ἡ δὲ διάδοσις αὕτη οὐκ ἔστιν ὦ; διὰ σωλήνος, οὐδὲ τοπικῆ, οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ ταί; ἐλάττωσεν ἀναφοραί; δυνήσεται ὁ σὸς Νεῖλος τόπον ἐξευρεῖν. Ἔστιν ἄρα φύσει τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, διὰ τοῦ μέσου γὰρ, ἦτοι τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως; προβάλλει ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, καὶ οὐκ ἑλλειπὶς κατὰ τι τὸ Πνεῦμα διὰ ταῦτα. Πειδέσθωσαν τοιγαροῦν οἱ Γραικοὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἀκούετωσαν Νεῖλου λέγοντος, Προθευρεῖσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, εἰ Πατέρα τὸ πρῶτον καλέσειας, καὶ κἀκεῖνο τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ προβάλλει ὁμομορῶς τὸ πρῶτον. Ἀνθρώπη, εἰ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν ἦν ἀσέβη; ἀναλλάττειν τὴν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τάξιν, καὶ ἦν ἐν τῶν φεουδομένων Βασιλείας, οὐδ' ἐξῆκε διὰ τοῦ μέσου ἐκ πρώτων τὴν τρίτην φλόγα ἐκ διαδόσεως. Σὺ δὲ ταῦτα λέγων, πάντα συγχέεις, καὶ ἀσέβεις. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτου; πολλὰ ἔδ' ἂν εὐρήσεις εὐ ἐκ τούτων τῶν ἀρχῶν.

κθ'. Ἐκεῖνο δὲ πόθεν ἐκλήθε συλλογίζεσθαι τοῖ; Γραικοί; εἶτι διαρχία προσεῖεται Ἰταλί; Τὸ γὰρ δι' Υἱοῦ, φησὶ Βασίλειος, εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Πῶς οὖν ἀρχαὶ δύο τοῦ Πνεύματος; Ἐπὶ δὲ δι' Υἱοῦ τὰ πάντα ἐκίσθαι φαμὲν, ἀλλὰ καὶ ἐν Πνεύματι, λεγέσθω καὶ ἡμῖν πρὸς τοῦ; Γραικοῦς τὰ ὁμοια, ἢ ὡς ἀπὸ τριῶν ἐκίσει τὰ σύμπαντα, ἢ ὡς ἀπὸ ἐνός; Ὡς ἀπὸ ἐνός φησι Θεοῦ. Οὕτω σοι καγὼ λέγω, εἶτι ὡς ἀπὸ ἐνός Θεοῦ Πατρός; καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Ἄλλ' εἰπὼς, εἶτι ἔστιν ἄρα καὶ ἐξ ἑαυτοῦ Θεός ὃν τὸ Πνεῦμα. Τί δαί; Οὐ γεννᾶται ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς ἀπὸ ἐνός Θεοῦ, Θεός ἐκ καὶ αὐτός; Γεννᾶται ἄρα κατὰ γινε τὸν ὄν λόγον καὶ ἐξ ἑαυτοῦ. Οὐδαμῶς φησὶ; οὐκ ἀκαλῶς. Διὰ τὴν ἢ τῷ Πατρὶ Θεότης, οὐχ

ἢ θεότης, Πατὴρ ἰσὺν, ἢ αὐτὴν καὶ ὁ Υἱός, ἀλλ' ἢ γεννᾷ, ἰσὺν Πατὴρ. Ὁμοίως, καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, οὐκ ἢ θεὸς προβάλλει, ἢ αὐτὴν καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτὸ θεὸς ὄν, ἀλλ' εἰ προβάλλει προβαλεῖς εἰς. Ἀετίσθω δὲ καὶ τοῦτο ἀναργότερον. Τὸ Πνεῦμα διακρίνεται Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τῷ ἐκπορεύεσθαι εἶνα. Ἐχει δὲ τὴν ὑπαρξίν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς τοῖς ἁγίοις ταυτολόγηται, τῆς δὲ ὡς τὴν καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἀποπειμπούσης, ὡς κήρται. Τῷ δὲ τραπεῖ καὶ ἀλλοιωτῷ διαφερούσης; ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς κτίσεως, καὶ ὁμοῦ οὐ δύο ἀρχαὶ τοῦ Πνεύματος, τοῦτο μὲν εἶε εἰς τὸν Πατέρα ἀναφέρεται πᾶν τὸ τοῦ Μονογενοῦς, τοῦτο δὲ εἶε ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός οὐ διακρίνονται τῇ ἐκπορεύσει. Οὐ δύο ἀρα κατὰ τὸ προβάλλειν, ἀλλ' εἰς. Ἐξ ὧν πάλιν ἔπεται τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶνα τὸ Πνεῦμα. Οἷς γὰρ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, ταῦτα, εἰ μὴ σύγχυσιν εἰσάγει, κοινὰ τοῖς μὴ διακρινομένοις. Οὐ διακρίνονται δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός τῇ ἐκπορεύσει. Κοινὴν ἀρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἡ ἐκπόρευσις, ὡς ἀρχή, εἰ μὴ εἰσάγει σύγχυσιν. Οὐκ εἰσάγει δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τάξεως συντηρητικόν. Κοινὴν ἀρα. Ἀληθεὶς δὲ αἱ προτάσεις. Ἐν γὰρ τῇ θεῷ φύσει ἑνότης πάντων ἀνωτέρω θεωρεῖται, ἢ διακρίνειν οὐ θεμιτὸν, εἰ μὴ τοῖς ὑποστάσεσι διακρίνειν παρεδομένοις. Ὁ γοῦν Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός ἐν εἰσι κατὰ πάντῃ θεότητι, δυνάμει, ἀγιασμῷ, ὧτινι ἂν εἰποῖς. Διακρίνονται δὲ, εἰ μὴ μὲν ἀγέννητος, καὶ γεννῶν τὸν Υἱόν, εἰ δὲ γεννητὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς. Ἐκπορεύσει δὲ ἦτοι τῷ τρώπῳ, ὧ τὸ Πνεῦμα ἔχει τὸ εἶνα, οἷδεῖς εἰπέ ποτε. Οὐδὲ γὰρ εἰπεῖν θεμιτὸν, ὡς ἐτύθη δὴ τῇ ἐκπορεύσει ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, ἢ ὁ Υἱός τοῦ Πατρὸς διακρίνεται. Οἷς δὲ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, τοῦτοις ἐνοῦται. Ἀνάγκη ἀρα πᾶσα ἐν τῷ προβάλλειν ἐν εἶνα τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ οὕτω προβάλλων εἰς, καὶ προβολὴ μία διὰ τοῦτο, καὶ προβολὴ εἰς, καὶ προβολὴ ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ φῆγον ἐξ ἀμφοῖν, ὡς ἀπὸ ἐνός, μίᾳ προβολῇ. Ὅσαρ ἐν ὄν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τῇ θεότητι, διακρινόμενον δὲ τῇ προβολῇ, οὐ προβαλεῖ αὐτό. Ἐὰν γὰρ τις διακρίνεται, κατὰ τοῦτο ἐν εἶνα μετ' αὐτοῦ ἀδύνατον. Συνάγει γὰρ τὴν ἀντιφασιν. Ὅτε μὴν ἄλλο προβαλεῖ Πνεῦμα προθεωρουμένης τῆς προβολῆς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Οὐκ ἀρα διαρχία, οὐτε μὴν κολυαρχία πρεσβεύειν Ἰταλοῖς, οὐδ' ἔπεται τοῦτο τοῖς λόγοις αὐτῶν, τοῦναντίον δ' ἄπαν ἀποσοθεῖται, καὶ εἰ εἰ ἀποπον τοῖς Γραικῶν λόγοις ἐπισηφίεται.

Quod deitas quæ in Patre est, non quæ deitas est. Pater est, ut et Filius generet, sed quæ generat Pater est. Pari modo et Pater et Filius, non quæ Deus producant, ut producat et Spiritus seipsum, cum Deus sit, sed quæ producant productor unus est. Sed explicetur id manifestius. Spiritus diceritur a Patre et Filio, quod per processionem est. Habet vero suam existentiam ex Patre per Filium, quemadmodum a sanctis Patribus pronuntiatur, per præpositionem quemadmodum in creatione, et causam connotante, et ad primum principium remittente, ut supra dictum est. Sed mutabili atque inconstanti creatura differt a Spiritu. Et nihilominus non sunt duo principia Spiritus, tum quod ad Patrem referatur, quidquid Unigeniti est, tum quod Pater et Filius processionem non discernantur. Non sunt ergo duo in producendo, sed unus; ob quæ iterum sequitur, et ex Filio esse Spiritum. Quibus enim aliqua in Trinitate non discernantur, ea si confusionem non inferunt, communia sunt iis quæ non discernuntur. Non discernuntur vero Pater et Filius processionem. Communis ergo est Patri et Filio processio veluti principium, si confusionem non infert, et non infert, imo et ordinem ipsum conservat. Igitur communis est. Et veræ sunt propositiones; in divina siquidem natura unitas omnium supremâ consideratur, quam discernere nefas est, nisi id agant ea quibus hypothesis discernere datum est Pater enim et Filius unum sunt secundum omnia, deitate, potestate, sanctificatione, et quidquid aliud dixeris. Discernuntur vero, quod is quidem ingenuus, et generans Filium, hic vero genitus, et genitus a Patre. Verum processionem, sive modo quo Spiritus habet, quod sit, nemo unquam affirmavit. Neque enim fas est dicere, hæc processionem vel Patrem a Filio, vel Filium a Patre discerni. Quibus vero aliqua in Trinitate non discernuntur, illis uniantur. Quare omnino necessarium fuerit, cum producant, unum esse Patrem et Filium, et sic unus producat, et propterea productio una et unus productor, et productus unus Spiritus sanctus ab utroque tanquam ab uno, unica productione, qui unus cum sit cum Patre et Filio deitate, discretum vero productionem non producat seipsum. Quod enim ab aliquo discernitur, fieri non potest, ut in hoc unum cum eo sit. Colligitur enim ex contradictione. Neque præterea alium Spiritum producat, cum productio præintelligatur in Patre et Filio. Non ergo duo principia, nec multa ab Italis importantur, neque id ex rationibus eorum et quidquid absurdi ex Græcorum rationibus con-

λ'. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς μὲν τοῖς ἁγίοις ἀκολουθοῦμεν, τάξιν εἶνα ἐν τῇ Τριάδι πιστεύουσι, καὶ σύνδεσμον Πατρὸς καὶ Πνεύματος, τὸν Υἱόν, καὶ δὲ οὐ εἶνα τὸ Πνεῦμα ὁμοῖς δὲ, ὡς τῆς Σημίας! ἀποστρέψετε τῆς τάξεως τὴν Τριάδα καὶ νῦν μὲν Πατὴρ καὶ Πνεῦμα, τὸν Υἱόν σύνδεσμον, νῦν δὲ τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ναμίζετε, ὡστε εἶνα ποτὲ μὲν τὸ

50. Propterea nos vestigiis Patrum insistimus, credentium ordinem esse, et Filium Patris et Spiritus conjunctionem, per quem et Spiritus est. At vos, heu damna! Trinitatem ordine denudatis: et nunc quidem Patris et Spiritus Filium conjunctionem, nunc vero Spiritum Patris et Filii opinamini; adeo ut aliquando sit Spiritus ex Patre

per Filium, aliquando Filius ex productore per ipsum productum, turbantes ac miscentes omnia, et in nudas relationes credentes: et quem mens humana longe a rerum natura alienum nuda cogitatione ordinem commiscitur, Trinitati adaptantes, et non verecundamini, res divinas pronuntiationis solius ordine agi existimare, et non potius per pronuntiationem res ipsas exprimi: tam dividens una natura Deum in causam et effectum, non re ipsa subdividere. Considera porro omnem divinam hypostasim primum quidem a duabus reliquis simul separari proprietate aliqua, quæ per oppositionem et communiter duabus inhaeret, ut diximus, et relatione aliqua a reliquis discerni, non acquiescentem, communiter disjungi, ad vitandam prorsus in Trinitate confusionem, ut singulis personis sit alia proprietas ab ea quæ est in duabus, et alia ab ea quæ est in singulis, quorum secundum in his quæ relationem habent, necessarium est. Primum enim Pater, quod absque principio est, discernitur a duobus, qui ex principio sunt: et generans Filium, et producens Spiritum, relatione generationis a Filio, productione a Spiritu discernitur. Pari modo et Filius quod genitus est, differt a duobus, qui non existunt per generationem, a Patre, relatione generationis, quæ ex se gignitur. Spiritus vero sanctus, quod procedat, a Patre Filique simul discernitur. Proptereaque absque productione existere commune esse Patri et Filio videbatur; productione vero, quæ a Patre procedit, differt a Patre. Hæc cum ita se habeant, Patris relatio ad ea quæ ex ipso sunt, et eorum quæ ex ipso sunt, erga Patrem salva etiam est apud Græcos. Filii vero et Spiritus nulla relatio reperitur, ita ut omnia ab ipsis perturbentur. Quemadmodum enim ingenitum, et genitum, et procedens cum sit unicuique proprium, a duobus aliis discernit; ita cum reperitur relatio Patris erga ea quæ ex ipso sunt, eorum etiam, quæ ex ipso sunt erga Patrem: necessario quocumque assignanda est relatio et eorum qui ex causa sunt, ut omni ex parte æque colligatur Trinitas, et proportio servetur; quam optime noscens Nysenus, et illius, quod ex causa est, rursus aliam differentiam assignat, *Quod hoc quidem continue, hoc vero per illud, quod continue est, aliam ut et illam, ut causa in utroque sit, ne ordinis iacturam atque damnus faciamus, et unum principium conservetur, et salva atque integra omnia Trinitati retineantur, relationibus ubique indivise divisæ, et natura conjunctæ, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.*

A Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ δὲ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ προβολῆως διὰ τοῦ προβλήματος, πάντα συγγένους, καὶ εἰς φίλῳ ἀναφορὰς πιστεύοντες; καὶ ἦν ὁ ἀνθρώπιος νοῦς οὐ προσοῦσαν τοῖς πράγμασι φίλῳ ἐκίνοις συντίθει τάξιν, ταύτην ἐκφραζόμενος τῇ Τριάδι. Εἶτα οὐκ αἰσχύνομεθα, τὰ θεῖα τῆ τῆς προφορᾶς τάξει φέρεσθαι ὀλομέοι, καὶ οὐ μᾶλλον θεῖν τῆν προφορὰν τοῖς πράγμασιν ἔπασθαι. Εἶτα διακρινόντες τὸν ἐν μίᾳ φύσει θεῖον εἰς αἰτίον καὶ αἰτιατὸν οὐχ ὑποδιαίρετὰ πράγματι. Σκόπει δὲ, ὅτι πᾶσα θεῖα ἀπέστασις πρῶτον μὲν ἰδιότητι τινὶ τοῖς θεοῖν ὁμοῦ διακρίνεται, ἥτις ἐξ ἀντιθέσεως καὶ κοινῆ εὐρίσκειται τοῖς θεοῖν, ὡς ἤδη λέλεκται, καὶ σχεῖσι τινὶ ἐκάστης τῶν λοιπῶν διακρίνεται, οὐκ ἀρκουμένη τῷ κοινῷ; διδοτασθαι, ἵνα παντελῶς πᾶσαν φύσιν ἢ Τριάς σύγχεσιν, ὡςδ' ἐν ἐκάστῳ εἶναι τῶν προσώπων ἄλλο ἰδιάζον πρὸς τὰ δύο, καὶ πρὸς ἕκαστον ἄλλο, ὡν τὸ δεύτερον ἀπὸ τῶν ἐν σχεῖσι εἶναι ἀναγκαῖον. Αὐτίκα γὰρ ὁ μὲν Πατήρ τῷ ἀνάρχῳ διακρίνεται τῶν θεοῖν ἐξ ἀρχῆς ὄντων, γενῶν δὲ τὸν Υἱόν, καὶ προβάλλων τὸ Πνεῦμα τῇ μὲν σχεῖσι τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ, τῇ δὲ τῆς προβολῆς τοῦ Πνεύματος διακρίνεται. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Υἱὸς τῷ γεννητῶς εἶναι διενήνοχε τοῖν θεοῖν ἀγεννητῶς ὄντων, τοῦ δὲ Πατρὸς τῇ σχεῖσι τῆς γεννήσεως, ἢ ἐξ αὐτοῦ γεννᾶται, τῷ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ ἐκπορευτῶς εἶναι, Υἱοῦ ὁμοῦ καὶ Πατρὸς διακρίνεται. Διὰ τοῦτο τῷ ἀνεκπορευτῶς εἶναι κοινῶν Υἱῷ καὶ Πατρὶ ἀνεφαίνετο. Τῇ προβολῇ δὲ, ἢ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, διενήνοχε τοῦ Πατρὸς. Τοῦτων οὕτως ἐχόντων, ἡ μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σχεῖσι, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ Γρατικοῖς, Υἱοῦ δὲ καὶ Πνεύματος ὁδόμενα σχεῖσι εὐρίσκειται, ὡστε αὐτοῖς συγγεῖσθαι τὰ πάντα. Ὡσπερ γὰρ τὸ ἀγεννητὸν, καὶ γεννητὸν, καὶ ἐκπορευτὸν ἴδιον ὄν. ἕκαστον τῶν θεοῖν διακρίνει, οὕτως εὐρίσκουμένης σχεῖσε τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα εὐρίσκεσθαι δεῖ σχεῖσιν, καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος, ἵνα πάντοθεν ἰσχυρῶς συσφιγγεται ἡ Τριάς, καὶ ἡ ἀναλογία σώζεται, ἦν καλῶς ὁ Νύσσης εἰδώς, καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας πάλιν εἶναι, φησὶν, ἄλλην διαφορὰν, ὅτι τὸ μὲν προσεχωρῶς, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχωρῶς, ἄλλην ὡς ἐκείνην, ἵνα τὸ κατ' αἰτίαν ἐν ἀμφοῖν ἦ, καὶ οὕτω μήτε τῆν τάξιν ζημωθῶμεν, καὶ μοναρχία τηρηται, καὶ οὐδὲν ἐλλείπει τῇ Τριάδι ταῖς σχεῖσε πανταχῶθεν ἀδιαίρετως διαουμένην, καὶ τῇ φύσει ἕνωμένην, ἢ ὡς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ, ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΙΑΣ, ΑΓΙΑΣ, ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

EJUSDEM

DE PROCESSIONE SPIRITUS S. ET DE UNA, SANCTA, CATHOLICA ECCLESIA.

Τοῖς ἐν Κρήτῃ θείους ἀνδράσι ἱερομονάχοις τε καὶ Ἀ
ἱερέσι· Γαϊούργιος Τραπεζούντιος εὐ πράττειν ἐν Κυ-
ριῳ.

α'. Σίμων, ἱερομόναχος τῆς τῶν κηρύκων τάξεως,
ζηλωτῆς ὢν τῶν θείων δογμάτων, ἦλθεν εἰς Ῥώμην,
ἐν ἕσπον δυνήθει ἐν Κυρίῳ τοῖς Κρήταις, ὅθεν ἐστὶ
καὶ αὐτὸς, ὠφελῆσαι. Καὶ πρῶτον μὲν τὴν ἐροῦνάν
τε καὶ κρείον τῶν ἐν Ἑλλάδι αἱρετικῶν ἔλαθε παρὰ
τοῦ ἀκρου ἀρχιερέως· ἔπειτα δὲ καὶ γράμματα
ἔδδθη αὐτῷ παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιερέως διαλαμβά-
νοντα, δεῖν πάντας τοὺς Γραικῶν ἀρχιερεῖς τε καὶ
ιερεῖς, μνήμη ποιῆσθαι τοῦ πάππα ἐν ταῖς θείαις
λεειτουργίαις, καὶ τὸ ἅγιον Σύμβολον ἀκολουθῆσαι τῇ
Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ ἐκφρασεῖν οὕτω· Καὶ εἰς τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Ἐγὼ οὖν Κρήσις
ὢν καὶ αὐτὸς ἀγαπῶ ὁμᾶς καὶ ἐπιμαίω τῆς σωτη-
ρίας ὁμῶν ὡς ἰδίων πολλῶ μᾶλλον τῶν ἄλλων. Διὰ
τοῦτο γράψαι πρὸς ὑμᾶς ψήθην δεῖν οὐκ ἐν σαφῆ
λόγων ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἐν ἀπλότῃ ἀληθείᾳ· καὶ
ἀκριβεῖας δογμάτων, ὅσον ἐμοὶ ἐπικτόν. Πρῶτον
οὖν περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θείας ἐκπορευ-
σεως ὀλίγα βητέον, εἶτα καὶ περὶ τοῦ μνημοσύνου
τοῦ ἀκρου ἀρχιερέως.

β'. Τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύμα-
τος ζήτημα δῆλον ἐστὶν ἅπασιν, ὡς ὤριστα παρὰ
τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ἱερᾶς καὶ καθολικῆς συνόδου, καὶ
οὐ δεῖ ἀμφισβητεῖν, ὅτι τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ
λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ
Υἱοῦ τὸ αὐτὸ ἐστίν. Ἐχρήσαντο δὲ οἱ ἄντικτοι τῆς
Ἐκκλησίας διδάσκαλοι τῷ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· οἱ
δὲ τῆς Ἐφῆας σπηνίως μὲν τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐπὶ
τὸ πλείστον δὲ τῷ δι' Υἱοῦ, τῆς Ἑλληνικῆς τοῦτο
ἀπαιτουσῆς· διαλέκτου. Τοῦ Υἱοῦ γὰρ πάντες τὸ
Πνεῦμα εἶναι λέγουσι, ὡς περ καὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ
ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὁμολογοῦσιν, ὡσπερ καὶ παρὰ τοῦ
Πατρὸς. Διὰ καὶ ἐξ ἀμφοῖν εἶναι, ἥτοι ἐκ Πατρὸς δι'
Υἱοῦ διορίζονται. Ὅθεν δῆλον ὡς τὸ αὐτὸ ἐστὶ λέγειν
ἐξ ἀμφοῖν ἐκπορευέσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἐκ
Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι. Ἐχρήσαντο δὲ τῷ
δι' Υἱοῦ οἱ Ἀνατολικοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, ὡς
εἰρηται, ὁρθῶ· Ἑλληνίζειν τῷ λόγῳ βουλόμενοι.

Divinis hominibus, qui in Creta insula sunt, hiero-
monachis et sacerdotibus Georgius Trapezuntius
bene agere in Domino.

1. Simon hieromonachus ex prædicatorum or-
dine, cum impensius zelo divinatorum dogmatum
exardesceret, Romam adit, ut pro viribus in Do-
mino Cretenses, Cretensis ipse, adjuvaret. Et pri-
mum quidem inquisitioni et judicium de hæreticis,
qui in Græcia degunt, illi a summo pontifice con-
credita sunt. Datæ deinde litteræ ab eodem pon-
tifice, quibus præcipiebatur, ut Græci omnes tum
antistites, tum sacerdotes commemorationem papæ
inter missarum sacra solemnia modis omnibus fac-
cerent; et sacrum Symbolum, æque atque Romana
Ecclesia, hunc in modum recitarent: *Et in Spi-
ritum sanctum Dominum, et vivificantem, qui ex
Patre Filioque procedit.* Ego itaque Cretensis et
ipse, diligo vos, vestramque salutem tanquam
proprium, aliis avidius impensiusque cupio.
Proptereaque ad vos scribere necessarium esse
dixi, non in sapientia humanorum sermonum, sed
in simplicitate veritatis et certitudine dogmatum,
quantum mihi concessum fuerit. Ante alia ergo
pauca quædam de divina processione sancti Spi-
ritus edisserenda sunt: tum de commemoratione
summi pontificis sermonem addam.

2. De processione Spiritus sancti quæstione om-
nibus innotescit, per sacram et universalem Flo-
rentinam synodum definitum esse, nullique licere
addubitare, unum idemque esse, dicere; *Ex Pa-
tre per Filium Spiritum sanctum, et, ex Patre et
Filio.* Et Occidentales quidem Ecclesie doctores
illud: *Ex Patre et Filio*; Orientales raro illud:
Ex Filio, sed sæpissime illud: *Per Filium*, cum
id Græcæ dictionis ratio posceret, usurparunt.
Omnes siquidem Spiritum esse Filii, veluti et Pa-
tris asserunt, fatenturque et ex Filio esse, uti et
ex Patre est; ideoque et ex utroque esse, aut ex
Patre per Filium decernunt. Hinc manifesto appa-
ret unum idemque esse dicere, *ab utroque proce-
dere Spiritum sanctum, et, ex Patre per Filium
procedere.* Usurparunt autem Patres per Filium
ut plurimum, veluti dictum est, aptam atque ac-
commoam Græcæ linguæ locutionem sibi procu-

ramen. Namque cum aliquod tertium ordine, et non natura ex duobus aliis, primo scilicet et secundo veluti ab uno suam subsistentiam agnoscit, si secundi solummodo mentionem inducimus, ex eo dicimus tertium esse. Malum enim ex ramo esse dicimus, non per ramum, cum radice nulla mentio sit. Quod si quis illud quoque ex radice superaddat, ex radice enuntiabit per ramum malum esse. Quæ plane propositio indicat, esse quidem ex ramo malum secundum naturam, esseque ramum principium et causam mali; id vero ramum non habere ex se, sed a radice accipere, unde et ipse ortum habet. Propereaque neque quisquam dixerit duo principia mali radicem et ramum, sed unum. Qualitas siquidem radice ramum communicata, inde egreditur in malum conformata. Hoc exemplo nihil est rebus divinis accommodatius, si recte intelligatur. Namque in rebus divinis concipienda non sunt neque divisio temporaria; neque interjecta intervalla; sed una simul Pater et Filius et Spiritus sanctus, totusque Pater in Filio et Spiritu, et Filius in Patre et Spiritu, et Spiritus in Patre et Filio. Quod prolixiore sermone demonstrare, non est operæ, ne memetipsum, qui indignus sum, in submississimam theologiam inferam.

3. Verumtamen ab utroque esse Spiritum sanctum doctores Ecclesie deprædicant non de suo, sed a sacris Scripturis id haurientes, implicite dictum explicarunt, et fusiore sermone extenderunt. *Spiritus enim, inquit Cyrillus, veritatis nuncupatur. Estque Christus veritas, et profunditur ab ipso, quem admodum a Deo et Patre.* Et plane nunquam quisquam in Evangeliiis invenerit, ita Patris Spiritum sanctum dici, ut nomen etiam Filii non inculcetur: *Spiritus veritatis, inquit, qui a Patre procedit. Et: Cum venerit ille, quem Pater mittet vobis in nomine meo. Et rursum: Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis ex Patre.* Hinc apparet, ex utroque esse, Patre nempe et Filio, Spiritum sanctum. Neque enim fas est, aliud quidpiam Paraclitum concipere, præter unam Triadis personam. Et mittitur a Patre et Filio; inde vero procedit, unde et mittitur; ex Patre igitur et Filio procedit. Nam qui temporarias in Deo et divinis personis progressiones conflungunt, insanunt. Neque enim prorsus mutari moverique Numen valet, neque loco circumscribitur, nec magis hoc quam in alio, nec magis alto quam infimo loco est. Ascendere vero descendereque ad actiones ostendendas propalandasque more hominum dicitur, et simili rationi mitti, indicantur vero rebus temporariis sempiterna. Namque mittens in eo quod mittitur dignitatem quamdam prorsus obtinet. At in sancta et adoranda Triade non est fas nobis intelligere unius personæ in aliam dignitatem, nisi eam tantum, quæ oritur, ex aliquo esse; ideoque neque a Filio Patrem, neque a Spiritu Filium, nisi secundum humilitatem mitti tradunt divina eloquia. Ex

Όταν γάρ τι τρίτον τῆ τάξει, οὐ τῆ φύσει, ἐκ δύο τινῶν πρώτου καὶ δευτέρου ὡς ἀπὸ ἐνὸς ἕχη τὸ εἶναι, εἰ μὲν τοῦ δευτέρου μνήμην μόνον ποιοῦμεν, ἐξ ἑκείνου λέγομεν εἶναι τὸ τρίτον. Τὸ μῆλον γὰρ ἐκ τοῦ κλάδου εἶναι λέγομεν, οὐ διὰ τοῦ κλάδου, ὅταν τῆς ῥίζης οὐ μνησθῆται. Εἰ δέ τις καὶ ἐκ τῆς ῥίζης προστιθεῖται, ἐκ τῆς ῥίζης ἔρπει διὰ τοῦ κλάδου εἶναι τὸ μῆλον. Ἀλλοί δὲ ἡ πρόστασις αὕτη, ὅς ἐστι μὲν ἐκ τοῦ κλάδου τὸ μῆλον κατὰ φύσιν, καὶ ἔστιν ὁ κλάδος ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ μῆλου, ἀλλ' οὐκ ἔχει τοῦτο παρ' αὐτοῦ ὁ κλάδος, ἀλλὰ παρὰ τῆς ῥίζης τοῦτο λαμβάνει, ὅθεν καὶ αὐτὸς ἐκέρπει. Διὸ οὐδέ τις εἴπῃ ἀρχὰς τὴν ῥίζαν τε καὶ τὸν κλάδον τοῦ μῆλου, ἀλλὰ μίαν. Ἡ αὕτη γὰρ τῆς ῥίζης ποσότης διαδιδομένη τῷ κλάδῳ ἕξαισιν ἕκασθεν εἰς μῆλον μορφώθῃσα. Τούτου τοῦ παραδείγματος οὐδὲν τοις θεοῖς οικειότερον, καλῶς νοοῦμενον. Χρῆ γὰρ μὴ νοεῖν ἐν τοῖς θεοῖς οὕτε διάδοσον χρονικὴν, οὕτε διάστημα τοπικὴν, ἀλλ' ὁμοῦ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ὅλον τὸν Πατέρα ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τὸν Υἱὸν ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Όσαρ πλατύτερον νῦν ἐπιδεικνύμαι οὐ κενός, ἵνα μὴ ταυτὸν εἰς ἄκραν θεολογίαν ἀνάξιος ὢν καθήσω.

γ. Τὸ μέντοι ἐξ ἀμφοῖν εἶναι τὸ Πνεῦμα αἰ τῆς Ἐκκλησίας, διδάσκαλοι οὐ παρ' αὐτῶν κηρύττουσαν, ἀλλὰ παρὰ τῶν Γραφῶν τοῦτο λαθόντες συνειπετομμένως, ἀπέπτυξάν τε καὶ ἐξήπλωσαν. *Πνεῦμα γὰρ, φησὶ Κύριλλος, ἀληθείας ὀνόμασται. Καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προχέεται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.* Καὶ ὅπως οὐδέ που εὐρήσεται τις ἐν τοῖς Ἐσαγγελλίοις ἕττω τοῦ Πατρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγεσθαι, ὥστε μὴ ὀνομάζεσθαι τὸν Υἱόν. Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, φησὶ, δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Καὶ, *Όσαρ ἔλεθ ἑκείνος, ὃν ὁ Πνεῦμα κέμψι ὁμῖν ἐν τῷ ὀνόματι μου.* Καὶ πάλιν, *Όσαρ δὲ ἔλεθ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ κέμψω ἡμῖν κατὰ τοῦ Πατρὸς.* Ὅθεν δῆλον ὡς ἐξ ἀμφοῖν ἐστὶ, Πατρὸς λέγεις καὶ Υἱοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Παράκλητος γὰρ οὐδὲν ἄλλο εἰ μὴ τὸ ἐν τῆς Τριάδος πρόσωπον νεῖν θεμετόν. Καὶ κέμψεται, παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Ἐκείθεν δὲ ἐκπορεύεται, ὅθεν καὶ κέμψεται, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἄρα ἐκπορεύεται. Οἱ γὰρ χρονικῶς ἐπὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων πλαττοντικῶς προόδους ληροῦσιν. Οὐ γὰρ μεταβλητόν, ἢ κινητόν ὄπως τὸ θεῖον, οὐδ' ἐν τόπῳ περιέχεται, οὐδ' ἐστὶ μᾶλλον ὡς ἡκεῖ, ἢ μᾶλλον ἄνω ἢ κάτω. Ἀναβαίνει δὲ καὶ καταβαίνει λέγεται ἀνθρωπίνως πρὸς τὰς τῶν ἐνεργειῶν ἐμφάσεις καὶ φανερώσεις, καὶ κέμψεται ὁμοίως. Ἀηλοῦται δὲ ὁμοῦς διὰ τῶν χρονικῶν τῶ αἰώνια. Τὸ γὰρ κέμψον πρὸς τὸ πεμπόμενον ἀξίωμα ἔχει πάντως ὅποιοῦν. Ἐν δὲ τῇ ἀγίᾳ καὶ προσκυνητῇ Τριάδι οὐδὲν ὑποστάσεως πρὸς ὑπόστασιν θεμετόν ἀξίωμα νοεῖν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐξ οὐ. Διὰ τοῦτο οὕτε παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, οὕτε παρὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον

ἀπεισάθαι ποτὲ λέγουσιν αἱ Γραφαί. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ ἔχει τὸ εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον. Καὶ Παῦλος δὲ, Ἐξαπέστειλε, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Ἐπεὶ οὖν Πατὴρ καὶ Υἱὸς ἐστὶ Πνεῦμα, ὅπερ πολλαῖς εὐρηταί, δῆλον ὅτι ἐξ ἀμφοῖν πνεῖ, ἥτοι ἐκπορεύεται.

8. Οἱ δὲ λέγοντες Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεσθαι κατὰ τὸ ὁμοούσιον ἀμαρτάνουσι. Διὰ τί γὰρ οὐδὲ τὸν Πατέρα λέγομεν τοῦ Πνεύματος, ὁμοούσιον ὄντα; ἢ δῆλον ἐστὶ ὁ λέγων τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύματος, Υἱὸν λέγει τὸ Πνεῦμα, καὶ βλασφημεῖ, καὶ ὁ τὸν Υἱὸν λέγων τοῦ Πνεύματος, μαινεται τὸ Πνεῦμα εἰς Πατέρα μεταβάλλων. Ὅπερ οὖν τὸ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ὀνόματά ἐστὶν ὑποστατικά τὸν τρόπον τοῦ εἶναι τῶν ὑποστάσεων τούτων σημαίνοντα, οὕτω καὶ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα ὑποστατικόν ἐστὶ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ παραδελούον. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ πνεῖ, ἀμφοῖν ὃν Πνεῦμα. Ἐξ ἀμφοῖν ἄρα ἔχει τὸ εἶναι, ἥτοι ἐκπορεύεται. Πρὸς τούτοις ἐκεῖνο ῥητέον, ὅτι ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ἀληθινός, ἀνάγκη ἐστὶν αὐτὸν μένοντα Υἱὸν ἔχειν πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς. Προβάλλει δὲ ὁ Πατήρ τὸ Πνεῦμα, προβάλλει ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς, ὡς αὐτὸς φησὶ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ ἐμὰ ἐστι. Διὰ τοῦτο εἶπον ἑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Λήψεται δὲ ἐπὶ μέλλοντος εἶπεν, οὐχ ὅτι ἐμελλεν λήψεσθαι· οὐδὲν γὰρ νέον, ἢ ἐπιείσακτον, ἢ χρονικὸν ἐπὶ Θεοῦ· ἀλλὰ τὴν οὕτω γενοῦσαν ἐπὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐνεργίαν, μέλλουσαν εἶναι. Αἱ γὰρ τῶν ἐνεργειῶν φανερώσεις χρονικαὶ πρὸς ἡμᾶς οὐσαι, καὶ κατὰ χρόνον γίνονται τε καὶ φαίνονται. Ἐπειδὴ οὖν ἐμελλε φανῆσθαι ἢ τοιαύτη τοῦ Πνεύματος ἐνεργία τοῖς ἀποστόλοις, διὰ τοῦτο λήψεσθαι τὸν Παράκλητον παρ' αὐτοῦ φησιν. Ἔτι, οὐκ ἐστὶ δυνατὸν ἀνθρώπου; ὄντος ἄλλως νοεῖν, καὶ λέγειν, ἢ διανοεῖσθαι, εἰ μὴ ἐν χρόνῳ καὶ κατὰ χρόνον· διὰ τοῦτο τὰ χρονικῶς λεγόμενα ταῦτα αἰωνίως νοεῖται ἐπὶ τῶν Θεῶν. Καὶ ὅπερ ἄρα λήψεσθαι νῦν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεται ὁ Παράκλητος αἰωνίως ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει. Τὰ δὲ αἰώνια, προσόντα τῷ Θεῷ, πάντα δὲ αὐτῷ αἰωνίως ὅσα ἔχει, ἢ τῇ φύσει, ἢ ταῖς ὑποστάσεσιν ἀρμόζει. Τὸ δὲ λαμβάνειν ὑπόστασιν παρ' ὑποστάσεως οὐ τῇ φύσει ἀρμόζει, τῇ ὑποστάσει ἄρα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, εἰ μὴ τὸ ἔχειν τὸ εἶναι τὸ λαμβάνον πρόσωπον ἐξ οὗ λαμβάνει. Τὸ δὲ τὸ εἶναι λαμβάνον ἐκ τίνος ἐξ ἐκείνου ἔχει καὶ πάντ' ὅσα ἔχει.

ε'. Ἄλλ' ἐπιλήψεται με ἰσως τις καὶ μάρτυρας ἐπάξει πολλοὺς, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς ὑποστάσεως; μὲν τοῦ Υἱοῦ οὐχ εὐρηταί λεγόμενον, ἐκ τῆς φύσεως δὲ καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ πολλαχοῦ εἴρηται παρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀνατολικῶν, οὓς μᾶλλον ἡμεῖς σεβόμεθα. Ὑπέρευγε, ὦ τῶν ὄ; καλῶς ἠγωνίσω ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Ὁ γὰρ ἐκ τῆς φύσεως λέγων καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸν Παράκλητον ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ λέγει. Οὕτω γὰρ

PATROL. GR. CLXI.

A Patre igitur et Filio habet, quod sit Spiritus sanctus, ut divinum Evangelium clamat. Nec non et Paulus dicit: *Misit Deus Spiritum Filii sui*. Itaque si Patris et Filii Spiritus est, quod sæpe sæpius legitur, manifestum est, eum ab utroquo spirari, procedere scilicet.

4. Qui vero asserunt, Filii Spiritum dici propter eandem naturam, delirant. Propter quid enim non dicimus et Patrem Spiritus, cum ejusdem atque Spiritus naturæ est? Annon inde apertum romanet eum qui dicit Patrem Spiritus, Filium dicere Spiritum, et impia enuntiare, et qui Filium dicit Spiritus, ferere et bæchari, tanquam qui Spiritum in Patrem commutat? Quemadmodum ergo Pater et Filius nomina sunt hypostatica, modum quo sunt hypostases indicantia, pari ratione et Spiritus nomen hypostaticum est, modum quo illius hypostasis est, cõnnotans. Ex Patre ergo et Filio spiratur, cum amborum sit Spiritus. Ex utroque ergo habet, quod sit, vel procedat. Præterea illud quoque addendum est: cum Filius verus Patris Filius sit, necesse est ipsum remanentem Filium omnia Patris possidere. Producit vero Pater Spiritum, producit igitur et Filius, ut ipsemet asserit: *Quæcumque habet Pater mea sunt. Propterea dixi vobis, quod de meo accipiet*. Accipiet futuro tempore dixit, non quod accepturus esset: nihil enim novum, aut adjectum, aut temporarium in Deo, sed quæ nondum peracta erat super apostolos, notat operationem, sed peragendam. Namque operationum manifestationes, cum sint respectu nostri temporariæ, in tempore quoque sunt et comparent. Cum igitur similis Spiritus operatio apostolis manifestanda erat, ideo accepturum Paracletum a se dicit. Ad hæc fieri non potest, cum homines simus, aliter vel intelligere, vel loqui, vel concipere, nisi in tempore et per tempus: ideoque quæ temporum intervallis exprimuntur, ab æterno in Deo intelliguntur. Quare quod nunc Paracletus accepturus a Filio asseritur, ab ipsa æternitate ab eo accipit. Quæ vero ab ipsa æternitate Deo insunt, et quæ ipse ab æterno possidet, aut naturæ, aut hypostasibus accommodantur; at accipere hypostasium ab hypostasi non adaptatur naturæ, ergo hypostasi. Quod nihil aliud fuerit, quam habere, quod sit, personam accipientem ab ea, a qua accipit, quod vero accipit, quod sit ab aliquo, ex eo etiam habet, quidquid possidet.

5. Sed forte me nunc quispiam asperius tractabit, testesque complures adducet, Spiritum sanctum ex hypostasi Filii dictum nusquam reperiri, ex natura vero et essentia Filii sæpissime pronuntiatum ab Ecclesiæ doctoribus, et præcipue Orientalibus, quos nos præ aliis colimus. Egregie supra modum, o amice quam scite veritatis causam agis! Qui enim ex natura et essentia Filii asserit Paracletum procedere, ex ipsa hypostasi Filii asserit. Haud enim fas est personas, sive hypostases nudas absque na-

27

tura concipere, neque naturam absque hypostasi absolute in omnibus, Deoque ipso. Hæc vero plurimum inter se distant, vel ut melius dicam, infimile. In creatis siquidem natura non in seipsa, sed in individuo subsistit. Et propterea unus Deus, et divina personæ neque magis, neque minus essentia ipsa subsistunt: magis enim et minus in illis locum non habet. Ita vero subsistunt, ut inter se vicissim adhæreant; ideoque vere Trias est unus Deus, et neque universale, neque individuum in ea concipere possumus, compositionem enim hæc inferunt. Et in Deo nulla compositio est. Sed sinamus hæc in præsentia, quæ altiore indaginem ac theologiam possunt tractionem. Ex Filio ergo etiam secundum objicientis dictum procedit Spiritus sanctus. Quod si quis affirmabit, accipere quidem Paracletum a Filio, quæcunque sanctis revelaturus erat, non tamen quod sit, hic plane impia esset. Habebit etenim aliquid acquisitum Paracletus, et sic non erit verus Deus. Quæcunque enim Deus possidet, ab ipsa æternitate possidet. Ex Filio itaque habet, quod sit Paracletus. Cum vero rursus quæcunque habet Filius; ex Patre habet, et etiam quod sit. Ex Patre ergo habet et hoc hauriens, non prius genitus, postmodum veluti aliquid extraneum hauriens, sicuti Petrus et Paulus Spiritus gratiam, sed in ipso generationis actu per Patrem, omnia naturæ ipsi exhibentur, quæ Patris sunt. Ex Patre igitur et Filio Spiritus sanctus procedit. Ideoque addidi illud, *emanentem Filium*, Filium habere omnia quæcunque sunt Patris; ne quis inferat: Habebit itaque et generare. Neque enim id habere potest, tanquam quod opponatur rationi filiali. Esset siquidem non Filius solum, sed etiam Pater, quod in Triade fieri nequit. Namque hypostatica nomina tantum, et neque Filius, neque Spiritus, nisi quis magis amplo significato nomen accipiat, et Filius Filius solum, et non Pater, neque Spiritus; et Spiritus sanctus Spiritus sanctus, et non Filius. Cum itaque verus Filius sit, habebit omnino Spiritum producere, quemadmodum et Pater. Id si non habeat, neque Filius verus fuerit: et si hoc est, neque Deus verus; et sic in Hebræorum sensa prolabenur, qui Patrem Deum nuncupantes, non verum Patrem eum vocabant, sed quasi dignitatis nomine cohonestabant. Quod destruens Servator dicebat Patri: *Revelavi nomen tuum hominibus*¹. A Christo namque verum Patrem Deum esse didicimus, et verum habere Filium. Verus vero Filius quæcunque sunt Patris possidet. Ex Patre autem, ut divina tradunt Eloquia, Spiritus sanctus procedit; et ex Filio ergo, non alia, sed eadem productione. Totus enim est in ipso Deo et Patre Filius, non tempore, non loco, non intervallo aliquo a Patre disjunctus. Nam qua ratione horum factor illis disjunctur? Modus vero non quomodocumque, sed sublimius intelligendus est. Hu-

A πρόσωπα, ἤτοι ὑποστάσεις ψιλὰς χωρὶς φύσεως ἐπινοῆσαι δυνατὸν, οὕτε φύσιν ἀνυπόστατον ἐπὶ πάντων ἀπλῶς καὶ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ. Διαφέρει δ' ὁμοίως ταῦτα πολλῶν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀπέριως. Ἐπὶ γὰρ τῶν κτιστῶν ἡ φύσις οὐ καθ' αἑτὴν, ἀλλ' ἐν τῷ ἀτόμῳ ὑφίσταται καθ' αἑτὴν, διὰ τοῦτο εἰς Θεός. Καὶ τὰ θεῖα δὲ πρόσωπα οὕτε μᾶλλον, οὐδ' ἦρτον τῆς οὐσίας ὑφίστανται. Τὸ γὰρ μᾶλλον καὶ ἦρτον οὐκ ἔχει χώραν ἐκεῖ, οὕτω δ' ὑφίσταται, ὥστε ἀλλήλων ἔχεισθαι. Καὶ διὰ τοῦτο ἀληθῶς Τριάς ὁ εἰς Θεός, καὶ οὕτε καθόλου, οὕτε ἔσονται ἐκεῖ νοῆσαι δυνάμει. Σύνθεσιν γὰρ ταῦτα ἐπιφέρει. Ἐν δὲ τῷ Θεῷ σύνθεσιν εἶναι ἀδύνατον. Ἄλλ' ἀφεῖσθαι ταῦτα τὰ νῦν ὑψηλοτέρως ἀντα θεολογίας. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα καὶ κατὰ τὸν ἀνθυπενεργόντα ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἄλλ' εἰ τις λαμβάνει μὲν ἐκεῖ παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸν Παράκλητον, ὅσα τοῖς ἁγίοις ἐμῶν φανερῶν, οὐ μὴν δὲ καὶ τὸ εἶναι, ἀσχεδί. Ἐξὲι γὰρ ἐπικτητὸν τι ὁ Παράκλητος, καὶ οὐκ ἔσται Θεός ἀληθινός. Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Θεός αἰωνίως ἔχει. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἔχει τὸ εἶναι ὁ Παράκλητος. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν πάνθ' ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἄρα ἔχει καὶ τοῦτο λαβὼν, οὐ πρότερον γενόμενος, εἰς ἐπικτητῶς λαβὼν, ὡς περ Πέτρος καὶ Παῦλος τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐν τῷ γενέσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς, πάντα φύσει διδοται αὐτῷ τὰ τοῦ Πατρὸς. Ἐκ Πατρὸς ἄρα καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὰ τοῦτο δὲ προσέθηκα τὸ, *μένοντα Υἱόν*, τὸν Υἱὸν ἔχειν πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς, ἵνα μὴ τις ἐποίησιν, Ἐξὲι ἄρα καὶ τὸ γενεῖν. Οὐ γὰρ δύναται τοῦτο ἔχειν ὅς ἀντικείμενον τῷ λόγῳ τῷ υἱικῷ. Ἦν γὰρ ἂν οὐχ Υἱὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ Πατήρ, ὅπερ ἀδύνατον ἐπὶ τῆς Τριάδος. Τὰ γὰρ ὑποστατικὰ ὀνόματα μόνον, καὶ οὕτε Υἱός, οὕτε Πνεῦμα, εἰ μὴ πῶς τις κοινότερον ἐκλάβῃ τοῦνομα, καὶ ὁ Υἱός Υἱός μόνον, καὶ οὕτε Πατήρ, οὕτε Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὕτε Υἱός. Ἐπειδὴ οὖν ἀληθινός ἐστιν ὁ Υἱός, ἔχει πάντως τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα καθάπερ καὶ ὁ Πατήρ. Εἰ δ' οὐχ ἔχει, οὐκ ἔσται Υἱός ἀληθινός. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ Θεός ἀληθινός καὶ οὕτως εἰς τὰ τῶν Ἑβραίων μεταπιστούμεθα, οἵτινες Πατέρα λέγοντας τὸν Θεόν, οὐκ ἀληθινὸν Πατέρα ἔλεγον αὐτὸν, ἀλλὰ τιμῆς δέπου χάριν. Ὅπερ ἀναιρῶν ὁ Σωτὴρ εἶπε πρὸς τὸν Πατέρα, Ἐπατήρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις. Παρὰ τοῦ Χριστοῦ γὰρ ἀληθινὸν εἶναι Πατέρα ἐμάθομεν τὸν Θεόν, καὶ ἔχειν Υἱὸν ἀληθινόν. Ὁ δὲ ἀληθινός Υἱός πάντα ἔχει τὰ τοῦ Πατρὸς. Ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη προβολή, ἀλλὰ τῆ αὐτῆ. Ὅλος γὰρ ἐστιν ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ὁ Υἱός, οὐ χρόνῳ, οὐ τόπῳ, οὐ διαστήματι χωριζόμενος τοῦ Πατρὸς; Πῶς γὰρ ὁ ποιητὴς τούτων τούτων διακριθῆσεται; Τὸ δὲ ἄλλο, οὐχ ὡς ἐπιποσῶν, ἀλλ' ὑψηλοτέρως νοητέον. Ῥῆμασι γὰρ ἀνθρωπίαις ἐπὶ τῶν θεῶν χρώμεθα, μὴ δυνάμενοι ἄλλως αὐτὰ

¹ Joan. xvii, 6.

σημαίνειν. Νοήμασι δὲ οὐκ ἀνθρώπιναις, ἀλλ' οἷς ἰδὲ ἐξήγηται. Ἀκούσωμεν δὲ καὶ Κυριλλίου τὰ ὁμοία θεολογούντος. Ἐπειδὴ γὰρ ἐστὶ Θεός, φησὶ, καὶ ἐκ Θεοῦ, κατὰ φύσιν ὁ Υἱός· γεννητῆται γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός· Ἰδιὸς αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι. Κατὰ φύσιν ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, φησὶ, ὁ Υἱός, ἦτοι, φύσει ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, οὐ βουλήσει, οὐχ ὅτι οὐ βούλεται ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν πῶς γὰρ; περὶ οὗ φησὶν αὐτός, Ἰδοὺ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς τὸν εὐδόκησα· ἀλλ' ὅτι τὸ φύσει καὶ τὸ βουλήσει ἐπὶ τῶν θεῶν ἀντικεινται πῶς. Φύσει γὰρ λέγομεν εἶναι τὰ ὧν ἡ φύσις καθ' αὐτὴν αἰτία· βουλήσει δὲ τὰ ὧν ἡ βούλησις. Καὶ τοῖς μὲν φύσει συνακολουθεῖ καὶ ἡ βούλησις πλὴν οὐχ ὡς αἰτία· τοῖς δὲ βουλήσει ἡ φύσις οὐ συνακολουθεῖ. Ἰδοὺ γὰρ φύσει τις ἀναπνεῖ, καὶ ὀδύνας ἐκφέρει, καὶ βούλεται ταῦτα εἶναι αὐτῷ· ἀλλ' οὐ διότι βούλεται, διὰ τοῦτο καὶ ἔχει· ἀλλὰ φύσει ἔχων καὶ βούλεται ἔχειν. Βουλήσει δὲ τις τὸν πῶγονα ξυρᾶ, καὶ εἰς τὸ ξυρᾶν οὐδὲν ἡ φύσις ποιεῖ, εἰ μὴ τις εἴπη τὸ θύνασθαι τοῦτο ποιεῖν. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν. Φύσει γὰρ ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Πατρὸς· καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα κατὰ φύσιν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· δηλοῦντος τοῦ φύσει, καὶ κατὰ φύσιν, ὡς οὐχ ἡ βούλησις αἰτία, ἀλλ' ἡ φυσικὴ δύναμις ἰνούσα, ἄλλω μὲν τρόπῳ μόλις τῷ Πατρὶ τῷ κατὰ γέννησιν, ἄλλω δὲ Πατρὶ ὁμοῦ καὶ Υἱῷ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν. Καὶ περὶ τούτου μὲν ἀρκούντως ἤδη, μᾶλλον δὲ καὶ πλεονεχίας χρείας εἰρηται, τοσούτων τοῦ πόθου κινήσαντος. Πολλὰ γὰρ φέρεται περὶ τούτου συγγράμματα καὶ ἄλλων πολλῶν, καὶ ἑμοῦ αὐτοῦ πρὸς τινὰς τῶν αὐτόθι εἰς Κρήτην πεμφθέντα.

erat, desiderio, quo inflammor, ad hæc quoque propellente. De hoc porro plerique tractatus circumferuntur, et aliorum multorum, et mei ipsius ad quosdam, qui in Creta insula degunt transmissa.

5. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ὅτι *χρηὶ μνηστῆρ ἐν ταῖς θεαῖς εὐχαριστίας ποιῆσθαι τοῦ πάππα*, λεχθέντος πρὸς ὑμᾶς, Πατέρες, τὸ ἀληθές, ὅτι ἀδύνατον ἐστὶ σωθῆναι τὸν μὴ πιστεύοντα εἰς μίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ δὲ καθολικὴ μόνη τῆς Ῥώμης ἐστὶ μίαν· ἀδύνατον ἄρα ἐστὶ σωθῆναι τὸν μὴ πιστεύοντα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, ἦτοι τὸν μὴ πιστεύοντα, ὡς πιστεύει ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία. Ὁ δὲ μὴ παραδεχόμενος τὸ τοῦ πάππα μνημόσυνον, δηλοῖ, ὅτι οὐ παραδέχεται τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, πιστεῖν· ἀδύνατον ἄρα τὸν μὴ θέλοντα μνήμην ἐν ταῖς θεαῖς λειτουργίας ποιῆσθαι τοῦ πάππα, σωτηρίας τυχεῖν. Καὶ τοῦτο πάντες εἰ ἐπ' Ἐκκλησία· τὸ Σύμβολον ἐκφωνοῦντες κηρύττουσι μὲν, οὐ νοοῦσι δέ. Ἐν γὰρ τῷ θεῷ Συμβόλῳ οἱ ἅγιοι Πατέρες πρῶτον μὲν πιστεύειν ἐκδοῶσιν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ συνάπτουσι καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἔπειτα δὲ τῆς εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα πίστεως ἐκφωνήσεως, πιστεύειν φασὶν εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Καθολικὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης πάσης στρατευομένην τῷ Χριστῷ, καὶ ἀποστολικὴν λέγοντες τῷ διὰ τῶν ἀποστόλων θεμελιωθῆσαι. Ἦν πῶς ἐστὶ δυνατόν μίαν εἶναι ζητητέον.

manis enim vocibus in rebus divinis exprimendis utimur, cum non valeamus eas alio modo indicare, at sententiis non humanis, sed iis, quas edocuit sumus. Audiamus porro Cyrillum hæc eadem pertractantem: *Cum enim est Deus, ait, et ex Deo secundum naturam Filius, generatus siquidem est ex Deo et Patre, proprius ipsius, et in ipso, et ex ipso Spiritus est.* Secundum naturam ex Deo est, inquit, Filius, natura scilicet est ex ipso, non voluntate, non quod non velit Pater Filium: qui enim cum de eo dicat ipso: *Ecce Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui*; sed quod id quod natura est, et id quod voluntate in divinis quodammodo opponuntur. Nam natura dicimus esse ea, quorum natura secundum se ipsam causa est, voluntate vero, quorum voluntas, et iis quæ natura sunt, comitatur et voluntas, sed non tanquam causa, iis vero, quæ voluntate sunt, natura non comitatur. Sic, ut vides, natura quispiam spirat, et dentes gignit, vultque ea possidere: at non propterea quod vult, ideo illa possidet; sed natura habens, vult ea possidere. Voluntate item quis barbam radit, et ad radendum nihil natura confert, nisi quis illud conferre dicat, posse illud efficere. Pari ratione in divinis philosophandum est. Natura enim Filius ex Patre, et Spiritus sanctus secundum naturam ex Patre et Filio: *natura, et secundum naturam*, id indicante, non voluntatem esse causam, sed naturalem facultatem, quæ alio modo soli Patri inhaeret, qui in generatione est, et alio Patri simul et Filio qui in productione. Et de hoc quidem satis abundeque est dictum, multoque etiam plura quam opus erat, desiderio, quo inflammor, ad hæc quoque propellente. De hoc porro plerique tractatus circumferuntur, et aliorum multorum, et mei ipsius ad quosdam, qui in Creta insula degunt transmissa.

6. De secundo vero, *faciendam nempe esse inter divinas preces papæ commemorationem, veritas vobis, Patres, aperienda est.* Fieri nequit, ut quispiam salutem consequatur, qui in unam catholicam Ecclesiam non credit; catholica vero sola una Romana est. Quare fieri nullo modo potest, ut salutem habeat, nisi in Romanam Ecclesiam credat, sive ut Romana Ecclesia, ita et ipse credat. At qui commemorationem papæ respuit, manifesto se prodit, fidem Ecclesie Romanæ prorsus rejicere. Quare fieri nequit, ut qui commemorationem inter Missarum solemniam papæ non facit, salutem adipiscatur: et hoc omnes qui in Ecclesii Symbolo recitant, palam quidem pronuntiant, sed non intelligunt. Namque sancti Patres in divino Symbolo primum clamant, se credere in unum Deum Patrem omnipotentem, et adnectunt: *et in unum Dominum Jesum Christum, et in Spiritum sanctum.* Tum demum, cum in sanctam Triadem fides recitata est, se credere fatentur *in unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam. Catholicam Ecclesiam, quæ per universum terrarum orbem sub Christo militat, et apostolicam, quod per apostolos fundata est, nuncupant.* Quæ quomodo possit esse una jam inquirendum est. Etenim di-

cunt, in unam Ecclesiam credere, non in cœtum, A ut ego arbitror, et universam Christianorum multitudinem credentes: si enim in universam hanc Christianorum multitudinem crederent, et credendum esse existimarent, et anathemati subicerent eos qui hoc idem non peragunt, in chimæram quamdam, ut poetarum vocibus utar, hæreseon omnium varietate plenam atque confertam crederent, quod multum esset ab eorum spiritali gratia doctrinaque alienum. Quid itaque in animo habent, cum fatentur eandem ipsi fidem servare, quam una catholica Ecclesia prædicat, idque aliis præscribunt, et anathemati subjiciunt eos qui non ita credunt? Cernimus siquidem eas varias esse ac diversas, at illi unam esse contendentes, in unam credere salvandos edocent, et unam tantum præligunt. Namque anathemate feriunt eos omnes, qui in Symbolo comprehensa omnia non credunt, subæquiturque statim, post Triadis promulgationem, in unam Ecclesiam professio et fides. Quid hoc est? Num unam asserunt, quod una esset antiquitus totius orbis professio? Nequaquam. Hujus enim gratia Symbolum ipsi composuerunt, ut qui illud ex animo cordeque non sequerentur, illudque palam veluti tuba pronuntiarent, e communitate fidelium exterminarentur. Præterea, quis non novit terrarum orbem universum Ariis, Eunomiis, Nestoriis, multisque aliis olim commotum fuisse, et ad hæc usque tempora perturbari? Quod si addiscere vultis, Ecclesiis, quæ in Cypro sunt, enumeratis, intelligetis. Omnes etenim unis animis consentiunt in unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam credere; et extra unam, reliquæ omnes mentiuntur. Quis itaque sancti Patres tinniunt, cum præscribunt, in unam Ecclesiam credendum? Manifestum est eos multis vitatis, quas bene norunt, non extra periculum versari, in unam omnes compellere. Qui vero multa vital, veluti excidii causam et in animum confugit tanquam quod salutem impertiri valet, in determinatum aliquod confugit. Multa enim indefinita esse possunt, at unum in quod quispiam refugit, et quod tanquam salutis suæ causam honorat et colit, omnino determinatum est. Determinata itaque est, et una catholica Ecclesia, seu determinate cognoscitur a scientibus, D valetque cognosci ab iis qui eam agnoscere satagunt. Omnino vero nos omnem eam investigare debemus, cruce Christi signati, et per sanctum baptismum regenerati.

7. Quænam vero illa fuerit? Planum est esse Romanam. Et undenam, dicet nescio quis, perquirentibus id fuerit manifestum? Primum quidem quod Christus ipse Petro præ reliquis aliis regni cœlestis claves elargitus est, Tu es Petrus, dicens, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: et portæ inferi non prevalebunt adversus eam. De Ecclesia vero Romana hæc pronuntiata esse a Salvatore hinc patet, quod adversus eam Christi gratia

Eis miàn γάρ φασι πιστεύειν Ἐκκλησίαν, οὐκ εἰς τὸ σὺστημα, ὡς ἐγὼ οἶμαι, τῶν Χριστιανῶν καὶ τὸ καθόλου πλῆθος πιστεύοντας. Εἰ γάρ εἰς τὸ τοιοῦτο καθόλου τῶν Χριστιανῶν πλῆθος ἐπίστασεν, καὶ πιστεύειν διὲν φοντο, καὶ τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλλον τοὺς μὴ τὸ αὐτὸ ποιοῦντας, εἰς χίμαιρὰν τινα, ὡς οἱ ποιηταὶ φασι, κενετοῖαις συγκειμένην ἀλρέσειν ἐπίστασεν ἄν, ὅπερ πόρρω ἀπὴν τῆς ἐκείνων πνευματικῆς χάριτος καὶ σοφίας. Τί οὖν βόλονται, ὁμολογοῦντας τὴν αὐτὴν αὐτοὶ πίστιν τηρεῖν, ἣν ἡ μία καθολικὴ Ἐκκλησία κηρύττει, καὶ τοῖς ἄλλοις τὸ αὐτὸ διορίζοντας, καὶ ἀναθεματίζοντας τοῖς μὴ ὁστω πιστεύοντας; Ὅρωμεν γάρ πολλά; εἶναι καὶ διαφόρους. Ἐκείνοι δὲ miàn εἶναι διοχυρίζοντας, καὶ εἰς miàn πιστεύειν τοὺς μελλόντας σωθῆναι διδάσκουσι τε καὶ ἐντέλλονται. Ἀναθέματι γάρ παράδοκῶν πάντας τοὺς μὴ πιστεύοντας ἀληθῶς, ὅσα περιέχει τὸ Σύμβολον. Τίθεται δ' εὐθὺς μετὰ τὴν τῆς Τριάδος ἀνακήρυξιν ἡ εἰς miàn Ἐκκλησίαν ὁμολογία καὶ πίστις. Τί τοῦτο; Ἄρα miàn φασὶ, διότι miὰ ἦν τὸ πάλαι τῆς οἰκουμένης ὁμολογία; Οὐδαμῶς. Τοῦτου γάρ ἕνεκα τὸ Σύμβολον αὐτοῖς συνετέθη, ἵνα οἱ μὴ τοσῶν ἐκ καρδίας ἀκολουθοῦντες, καὶ τοῦτο κρυπτόντες, ἀποκηρύττωνται. Εἴτα τίς οὐκ οἶδε πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην Ἄρειοι; καὶ Εὐνομιοὶ καὶ Νεστοριοὶ, καὶ πολλοὶ ἄλλοις τὸ πάλαι συνταραχθῆναι, καὶ ταράττεσθαι μέχρι τῆς σήμερον; Ὅπερ εἰ μαθεῖν βούλεσθε, τὰς ἐν Κύπρῳ ἐκκλησίας ἀπαριθμήσαντες γινώσκεσθε. Πᾶσαι γὰρ φασὶ πιστεύειν εἰς miàn, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πᾶσαι φεῦδονται πλὴν μιᾶς. Τί γοῦν βούδονται οἱ θεῖοι Πατέρες εἰς miàn πιστεύειν διορίζοντας Ἐκκλησίαν; Ἡ εἶλον ὅτι τὰς πολλὰς φεύγοντες, ὡς καλῶς εἰδότες ἐκινδύνους αὐτὰς εἶναι, εἰς miàn τοὺς πάντας συνθεοῦσιν. Ὅ δὲ τὰ πολλὰ φεύγων ὡς ἀπολείας αἰτία, εἰς ἐν δὲ καταφεύγων, ὡς μόνον σῶζειν δυνάμενον, εἰς ὀρισμένον τὴν καταφεύγει. Τὰ γὰρ πολλὰ ὄραματι εἶναι δύναται, τὸ δὲ ἐν εἰς ὃ τὴν καταφεύγει, καὶ ὅπερ ὡς σωτηρίας αἰτιον τιμᾶται καὶ σέβεται, ὀρισται πάντως. Ὅρισται ἄρα καὶ ἡ μία καθολικὴ Ἐκκλησία, ἥτοι ὀρισμένῳ; γινώσκεται παρὰ τῶν εἰδόντων, καὶ γνωσθῆναι δύναται παρὰ τῶν εἰδέναι ζητούντων. Ὁφειλομεν δὲ πάντως ζητεῖν δοσε τῷ κυρίου σταυρῷ σημειούμεθα, καὶ διὰ τοῦ θεοῦ βαπτίσματος ἀνεγεννήθημεν.

ζ'. Τίς οὖν αὕτη; Ἄλλον ὅτι ἡ τῆς Ῥώμης; Καὶ πόθεν, εἴποι τις ἄν, τοῦτο γενήσεται τοῖς ζητοῦσι φανερόν; Πρῶτον μὲν ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστὸς τῷ Πέτρῳ ἐξῆχος τὰς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐπαρσατο κλεῖς, Ἐν εἰ Πέτρος, λέγων, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρῳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. Ὅτι ἐπερὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ταῦτα εἰρηται τῷ Σωτήρι, ἄλλον. Μῆνης γὰρ ταύτης οὐ κατισχύσουσι

¹ Math. xvi, 18.

τῆ τοῦ Χριστοῦ χάριτι αἱ πύλαι τοῦ ἁδου, αἱ μοχθη-
 ραι τῶν αἰρετικῶν γλῶσσαι, αἱ λαλήσασαι εἰς τὸ τοῦ
 Θεοῦ ὄψος ἀδικίαν. Ἔτι, μετὰ τῆ μυστικῆν ἰκείνην
 δείκνον, ὡσπερ διατιθέμενος ὁ Σωτὴρ πρὸς τὸν Πέ-
 τρον ἐπιτραφεὶς Ἰηρ. Ἰδοῦ, Σίμων, ὁ Σατανᾶς
 ἐζητήσῃ πάντας ἡμᾶς ὡς τὸν σίτον σινιάσαι·
 ἐγὼ δὲ ἐδεσθῆν ὑπὲρ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πί-
 στις σου. Σὺ δὲ ἐπιστραφεὶς ποτε, στήριξον τοὺς
 ἀδελφούς σου. Ἐπιστήσῃ δὲ χρῆθαι τῷ Πέτρῳ
 μόνῳ, καὶ δι' αὐτοῦ τῆ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία ζέδο-
 ται αὐτῆ ἡ χάρις. Πόθεν δῆλον; Πρῶτον μὲν, ὅτι
 πάντας ἡδουλήθη ὁ Σατανᾶς σινιάσαι, ὑπὲρ μόνου
 δὲ τοῦ Πέτρου δεσθῆναι φησιν. Ἔτι δὲ τῷ Πέτρῳ
 ἐμφαντικώτερον ἐπιτίθεται ἐπιστρέφασθαι καὶ στη-
 ρίξειν τοὺς ἰδίους ἀδελφούς, ὅπερ εἴδαμεν μηδαμῶς
 ἐπισυμβῆναι τῷ Πέτρῳ, ἀλλὰ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ.
 Τοῖς διαδόχοις ἄρα τοῦτο διὰ τοῦ Πέτρου ἐπιτίθη-
 νται. Ὅπερ πολλάκις μὲν καὶ πρότερον γεγενῆσθαι
 ἀνέγνωμα, καὶ ἐφ' ἡμῶν δὲ ὅσην κατεβάλλετο Εὐ-
 γένιος ὁ μέγας σπουδῆν εἰς τὸ ἐν συνάξει τὰς Ἐκ-
 κλησίας, καὶ ἐλευθερῶσαι τὴ γένος ἡμῶν, πάντας;
 οἴδατε. Οὕτως ἡ μὲν τῆς Ῥώμης πολλάκις ἐπι-
 στραφεῖσα ἐστήριξε τὰς ἑτέρας· ταύτην δὲ αἱ ἄλλαι
 οὐδέποτε. Διὰ τὸ ὁ Σωτὴρ μόνῃ τῆ τῆς Ῥώμης
 ταύτην ἐκωρῆσατο τὴν χάριν, δεσθῆναι ὡς ἄνθρωπος,
 ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πίστις αὐτῆς. Ἔτι, μέλλων ἀνέρχε-
 σθαι εἰς τοὺς οὐρανούς ὁ Χριστὸς, τῷ τρίτῳ τῆς
 ἐρωτήσεως, τῷ Πέτρῳ, φιλιῖς με, τὸ τρίτον τῆς
 ἀρνήσεως; ἐξίασατο πρῶτον. Ἔτι ὁμοῦ παρόντων
 καὶ ἄλλων τὰ ἴδια πρόβότα τε καὶ ἀρνια, πιστοῦ; καὶ
 καταγνομένου; ἡ νεοφύτου; ὡς οἶμαι, παρακατά-
 θετο, καὶ βίβκειν τῆ ὀρθοδοξίᾳ προσέταξεν. Ἐξ ὧν
 πάντων δῆλον ταύτην, ἵνα μὴ σύγχυσι; ἢ ἐν ταῖς
 Ἐκκλησίαις, πρῶτην παρ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τετά-
 χθαι. Πρῶτον μὲν οὖν, ὡς δέδεικται, τὴν Ῥώμης
 εἶναι τὴν μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν
 Ἐκκλησίαν τὰ ἱερὰ λόγια διδάσκει· ἔπειτα καὶ ὅτι
 ὠρισμένως οὐδεμίαν ὀνομάσαι δύναται· ἂν τις εὐλό-
 γως εἰδῶς τί λέγει πλὴν αὐτῆς. Πρὸς δὲ ταῦτοι; καὶ
 πᾶν πλῆθος οὐδὲν, ἢ πλῆθος, ποιεῖν δύναται,
 ἀλλ' ἢ ἀνάγεται εἰς ἓν. Ἐν δι' αὐτοῦ γινόμενον
 ἐνεργεῖ· καθὼ γὰρ πλῆθος, εἰ ἐνεργῆσαι κατὰ τι
 βουληθεῖη, οὐδὲν ποιῆσει, ἀλλὰ συγχυθὲν διαφθα-
 ρήσεται. Ἰδοῦ γὰρ ὁ στρατὸς ἀπολύσας τὸν στρα-
 τηγόν, οὐδὲν ἢ στρατὸς πράξει ποτε, ἀλλ' ὡς πλῆ-
 θος ἀτακτον ἄλλοσι ἄλλου βαδίζοντας οἰχῆσεται
 πάντως; καὶ ἀφανισθήσεται. Δεῖ ἄρα ἓν εἶναι τὸ
 πλῆθος, εἰ μέλλει συνίστασθαι τε καὶ συντηρεῖσθαι;
 καὶ ἐνεργεῖν. Γίνεται δὲ πᾶν πλῆθος ἓν οὐκ ἄλλως
 ἀλλ' ἢ μόνον ἀναγόμενον εἰς ἓν μονοειδῆ; ὡσπερ ὁ
 στρατὸς εἰ; τὸν στρατὸν, εἰ; ὃν ἀφορῶντες ἐνοῦνται·
 ὡσπερ εἰ πλείοντες εἰς τὸν κυβερνήτην ἀποβλέπον-
 τες, καὶ ἓν εἰ; αὐτοῦ γινόμενοι σώζουσι τὴν ναῦν. Καὶ
 ἡ πόλις εἰ; μία, ὅτι ὁ ἀρχὼν εἰ; ἓν. Κἂν γὰρ δη-
 μεκρατουμένην τὴν πόλιν εἶναι θέμεν, ἀλλ' εἰ; τοῦ
 δήμου πάντως προστήσεται ἀρχεῖν λαχῶν. Καὶ οὐ
 μόνον ἐπ' ἀνθρώπων τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀλόγων.

A non praevalerunt portae inferi, improbae haereticorum
 linguarum, quae oblocuta sunt in divinam ma-
 jestatem injustitiam. Sic post mysticam illam
 caenam, quasi de rebus suis disponens Servator,
 ad Petrum conversus dixit: *Eccce Simon, Satanas
 appetiit vos, ut cribraret sicut triticum, sed ego ro-
 gavi pro te, ne deficiat fides tua: et tu aliquando
 conversus confirma fratres tuos*. Et attendendum
 est, privilegium hoc soli Petro, et per illum Ro-
 manae Ecclesiae concedi. Undenam vero id liquet?
 Primum, quod omnes cribrare voluit Satanas, pro
 solo vero Petro rogatum dicitur. Tum Petro ex-
 pressius praecipitur, conversum confirmare pro-
 prios fratres. Quod nunquam contigisse Petro, sed
 illius successoribus, historiis traditur. Successori-
 bus ergo per Petrum demandatur, quod et saepis-
 sime, et anteaetis temporibus factum legitimus, et
 nostra hac aetate, quantum magnus Eugenius stu-
 dium posuerit, ut ipa unum dispersas Ecclesias
 redigeret, et nationem nostram in libertatem ven-
 dicaret, omnes jam probe tenetis. Ilac ratione
 Romana Ecclesia saepius conversa, alias confirma-
 vit; at illam aliae nunquam. Quapropter? Quod
 Servator soli Romanae id muneri elargitur, cum
 rogasset ut homo, ne deficeret fides illius. Prae-
 terea, agensurus in caelum Christus trina illa
 interrogatione, *Petre, amas me?* trinam prius
 negationem sanavit: tum deinceps etiam aliis
 praesentibus proprias oves et agnos, fideles et ca-
 techumenos, ant recens Christianam religionem
 amplexatos, ut ipse reor, concedidit, pascereque
 rectis fidei dogmatibus jussit. Quibus omnibus
 clarum ac perspicuum est, ne esset in Ecclesiis
 confusio, primam illam a Christo fuisse constitu-
 tam. Primum itaque, ut demonstratum est, Roma-
 nam esse unam sanctam catholicam et apostolicam
 Ecclesiam sacra tradunt eloquia. Deinceps aliam
 extra illam nullam nen.o, dummodo rationis com-
 pos sit, consignare poterit. Adde quoque, omnis
 multitudo, qua multitudo est, nihil peragere poterit,
 sed qua in unum confertur, unum per id facta
 peragit; nam ut multitudo, licet aliquid agere co-
 nectur, frustra tamen operam insumit, et confusa
 frangetur, et corruet. Ecce enim, si ducem amiserit
 exercitus, nihil unquam, qua exercitus, est, peraget,
 sed veluti inordinatus et incompositus, alio alium
 in locum migrante, dissipabitur ac perdetur. Unum
 itaque multitudo esse debet, si modo velit con-
 stare, conservari item ac peragere. Est vero omnis
 multitudo unum tantummodo, cum in unum ejus-
 dem speciei reducitur, uti exercitus in ductorem
 exercitus, in quem respicientes, in unum coale-
 scunt: quemadmodum et nauis in gubernatorem
 navis oculos fulgentes, unum per ipsum facti,
 navis salutem dirigiunt. Et civitas una dicitur, quod
 unus sit princeps. Licet enim urbem a populo
 regi supponamus, erit tamen unus a populo sortis

Luc. xii, 51.

electas, qui eam suo dominio reget. Neque id in A hominibus solum, sed et in animalibus rationis expertibus locum habet. Unam siquidem gregem reliquæ greges sequentes ordinate convolant, et uno ariete orium multitudo in unum gregem conveniunt, et unus taurus hominum gregem unam in locum cogit. Omnis itaque multitudo uni sui generis non conjuncta nihil aliud fuerit, quam confusio et perditio, homines homini, boves bovi, oves ovi, greges gregi: nec aliter se habet in piscibus, qui suo quoque generi etiam infuso congregantur. Namque id in omnibus animadvertitur, quod necesse sit ita fieri. Quod enim natura sit, necessario sit; et multitudinis ea natura est, scindi in multas partes, ac dividi, et confundi, tandemque absumi, nisi ejusdem generis alicui uniat. Nihil itaque multitudo, qua multitudo est, operabitur; sed qua unum fuerit, conservatur et agit. Neque potest multitudo unum dici et esse, nisi uni sui uniformi in unum congregiatur et coalescat. Hæc cum ita se habeant, necesse est et catholicam Ecclesiam, una enim sit, in unam siquidem nobis credendum esse ex Symbolo addiscimus, aliquo ejusdem generis unam esse.

8. Qua igitur Ecclesia catholica Ecclesia una erit, id manifestum erit, si alius sermonem auspicabimur. Ecclesia est Christianorum orthodoxorum multitudo, que in unum Christum orthodoxum redigitur, quem alii præesse, demmodo Christiani sint, necesse est. Ita enim se res habet in omnibus, qui populi dominati non subduntur. Namque gregi præfectus tauras, magnitudine alios, quandoque etiam pulchritudine præcellit; et ductorem exercitus multo aliis præstantiorem esse addeceat, et audacia, et rerum bellicarum experientia. Sed qui a populo reguntur, id neglectum habent, naturam posthabentes, que præstantiorem pejoribus præesse constituit; neque enim rebus honestis, sed jucundissimis student. Videtur vero in gregibus procul esse a vero: neque enim optimus præcedit, sed qui ordine secundus est: quod neque ab honesto, neque a natura excipit: namque qui ordine secundus est, magis aliis subsequantibus oculorum acie, quo vitandum est, edidit. Hoc idem et in Ecclesia observandum est. Proptereaque Christianum illum, in quem multitudo collata in unam Ecclesiam congregatur, sacerdotii dignitate condecoramus, et ut aliis præstantiorem honoramus et colimus, veluti nempe sanctum, et virtute, et rerum divinarum scientia, et si cetera desierint, sacerdotii functione insignitum. Hac ratione una Ecclesia constituitur omnium minima, que apud hodiernos Latinos *paræcia*, apud nos vero *enoria*, nomen habet, tanquam que uno minimo termino circumscribatur. Cum vero *paræcia* multe sint, multeque similes Ecclesie, et nos ostenderit, necesse esse, in unum multitudinem congregari, eo quod ejusdem generis est, naturalibus demonstrationibus ducti, multas *paræcias* unam episcopalem Ecclesiam facimus, et episcopo eas conjungimus. Simili quoque ratione

Ἐνὶ γὰρ γέρανῳ ἀκολουθοῦντες οἱ πολλοὶ γέρανῳ εὐτάκτως πύτονται, καὶ κριτὴν ἐν τῷ τῶν προβάτων πλῆθος; εἰς ἓν ἀνάγεται πολίμιον, καὶ αὐτὸς εἰς μίαν ποιεῖ ἀγέλην βοῶν. Πάν ὅν πλῆθος μὴ ἐνοούμενον ἐν ἑνοείδει, οὐδὲν ἄλλο εἰ μὴ σύγχυσις ἐστὶ καὶ φθορά, ἀνθρώποι ἀνθρώπων, βόες βοῶν, προβάτων πρόβατα, οἱ γέρανῳ γέρανῳ, καὶ ἐπὶ ἑχθῶν ὁμοίαι; τὰ κατ' ἴσχατον εἶδος ἀεὶ λαμβανόμενα. Ἐπιπλέον γὰρ τοῦτο θεωρεῖται διότι ἀνάγκη ἐστὶν ὅπως γίνεσθαι. Τὰ γὰρ φύσει κατὰ ἀνάγκην τὸ εἶς πλῆθος φύσει ἐστὶ, τὸ τέμνεσθαι εἰς πολλὰ καὶ μερίζεσθαι, καὶ συγχέεσθαι, καὶ εἰλοῦ διαφθεῖρεσθαι, εἰ μὴ τινὲς τῶν ὁμοειδῶν ἐνοεῖτο. Οὐδὲν ἄρα ποιῆται τὸ πλῆθος, ἢ πλῆθος, ἀλλ' ἢ ἓν, συντηρεῖται καὶ ἐνεργεῖ. Οὐ δύναται εἶς λέγεσθαι τε καὶ εἶναι ἐν τῷ πλῆθος μὴ διὰ τοῦ ὁμοειδοῦς συναγόμενον καὶ ἐνούμενον. Τοῦτον οὕτως ἐχόντων ἀνάγκη ἐστὶ καὶ τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν μίαν οὔσαν, εἰς μίαν γὰρ πιστεύειν ἡμᾶς ὀφείλειν τῷ Συμβόλιῳ μανθάνομεν, ὁμοειδεῖ τινὲς μίαν εἶναι.

ἢ. Ἐκκλησία τίς ἄρα μία ἐστὶ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, ὅσαρ ἐστὶν ἕν ἄρξαιμῶν ἀνάγκη. Ἐκκλησία οὖν ἐστὶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν πλῆθος εἰς ἓν Χριστιανῶν ὀρθόδοξον ἀναγόμενον, ἐν καὶ τῶν ἄλλων προέχειν δεῖ κατὰ Χριστιανῶν. Οὕτως γὰρ ἐπὶ πάντων ἔχει τῶν μὴ δημοκρατούμενων. Ὅ γὰρ προηγούμενος τῆς ἀγέλης ταῦρος μεγέθει τῶν ἄλλων, ἢ ἐστὶν ὅτι καὶ κάλλει προέχει. Καὶ τὸν στρατηγὸν δὲ πολλῶν τῶν ἄλλων προέχειν χρὴ τὸν καὶ ἐμπειρῶτα πολέμων. Οἱ μὲντοι δημοκρατούμενοι τοῦτο περιφρονοῦσι, κατακρατοῦντες τῆς φύσεως, ἢ κατὰ τὸν κρείττονα τῶν χειρόνων ἀρχεῖν ἰθὺται. Οὐ γὰρ τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἡδίστου φροντίζουσι. Δεκαὶ μὲντοι ἐπὶ τῶν γέρανῳ οὐκ ἀληθεύειν. Προηγείται γὰρ οὐχ ὁ κρείττων, ἀλλὰ τῆ τάξει δεύτερος. Ἡ οὐδὲ τοῦτο ἐκπίπτει τοῦ καλοῦ καὶ τῆς φύσεως. Ὁ γὰρ δεύτερος τῆ τάξει μᾶλλον τῶν ἐπομένων τῆ ὀφεί τῶν κρείττων δεῖ, ἐμυήθη. Τοῦτο ἄρα καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τηρεῖν δεῖ. Διὸ καὶ τὸν Χριστιανῶν, εἰς ἓν ἀναγόμενον τὸ πλῆθος εἰς μίαν Ἐκκλησίαν συναγεται, τῷ τῆς ἱερωσύνης κοσμοῦμεν βασιλεῖ, καὶ εἰς κρείττονα τιμῶμεν τε καὶ σεβόμεθα, ὡς θεῶν ἄγιον ἀρετὴν τε καὶ τῆ τῶν θεῶν ἐπιστήμην, ἢ εἰ μὴδὲν ἄλλο, τῷ τῆς ἱερωσύνης χρισματι. Οὕτως Ἐκκλησία μία συνίσταται ἡ μικροτάτη, παροιμία μὲν παρὰ τῶν νῦν Ἀσσηνῶν, παρ' ἡμῶν δὲ ἐνορία καλουμένη; ὡς ἐπὶ τῷ μικροτάτῳ ὄρει περιεχομένη. Ἐπειδὴ δὲ ἐνορίαί πολλαὶ εἰσι, καὶ πολλὰ καὶ οὐκ αὐτῶν Ἐκκλησίαι, δεῖν δὲ ἀπεδείξασθαι δεῖ τὸ πλῆθος; εἰς ἓν συναγέσθαι τῷ ὁμοειδεῖ, φυσικῶς ἀνάγκη κινούμενοι, τὰς πολλὰς ἐνορίας μίαν ἐπισκοπικὴν Ἐκκλησίαν ποιούμεν, τῷ ἐπισκόπῳ πάσας ἐνούμεντες. Ὅμοιος καὶ τὰς πολλὰς ἐπισκοπὰς, μητροπόλιν μίαν ποιήσαντες, τῷ ἐνὶ μητροπόλει πάσας εἰς ἓν συνηγάγομεν. Πάλιν δὲ τὰς μητροπόλεις μίαν πατριάρχην Ἐκκλησίαν συναρμόσαντες; ἐνὶ πατριάρχῃ εἰς μίαν μεγάλην Ἐκκλησίαν συνήγαμεν

ὡς εἶναι τὴν ἀρχιερατεῦσαν Ἐκκλησίαν ἐκκλη-
 σίων πλῆθος εἰς μίαν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ ἀρχιερέως
 ἐνοούμενον. Ἐπειδὴ δὲ πάντε κασαί εἰσιν αἱ μεγά-
 λοι Ἐκκλησίαι, Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλε-
 ξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, καὶ πάντων·
 καὶ ταύτας μὴ συνάγειν, μᾶλλον δὲ ἀνάγκη ἀναγκάζει
 φυσικῆ εἰς τούτο συναθεῖσαι, ἵνα μία οὖσα ἡ καθόλου
 Ἐκκλησία δύνηται τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ὀρθοτομεῖν.
 Δέδεικται γάρ, μὴδὲν τὸ πλῆθος ἐργάζεσθαι δύνασθαι.
 necesse est omnino easdem una aliqua copulari.
 ut una existens universalis Ecclesia possit recta
 quidem est, nihil posse multitudinem agere.

9. Τίνι οὖν τῶν πάντε εἰς μίαν αἱ πάντε συνά-
 γονται; Δηλώνει τῇ πρώτῃ. Ἦδη γὰρ ἰδεῖσθαι
 πρῶτον αἰ τῶν πολλῶν τὸ συνάγειν ταῦτα εἰς
 ἓν καὶ ἐνοῦν. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς Ῥώμης. Καὶ
 τοῦτο κατὰ πάντων ἀπλῶς τῶν Χριστιανῶν δέδοται.
 Ἐπειδὴ οὖν διὰ ταύτης ἡ καθόλου Ἐκκλησία ἔχει
 τὸ εἶναι μίαν, ἕταν μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀπο-
 στολικὴν Ἐκκλησίαν λέγωμεν, πάντως μίαν εἶναι
 διὰ τὸ ἔκπεσθαι τῇ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίας ἐμολο-
 γία νοήσομεν ὀρθῶς κρίνοντες. Ὅστις ἄρα οὐχ
 ἔπειται τῇ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίᾳ, ἐξπίπτει τῆς
 μίας, ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας,
 τῶ ἀναθέματι ὑποπεσὼν εἰς ὅρη καὶ εἰς ἔρημιας
 ἀποπλανᾶται, καὶ βάρβαρα, καὶ τόπους οἰκεῖ, οἷς
 οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος. Βλέπετε γὰρ ὅς οὐκ ἐμὲ
 ταῦτα, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου, καὶ τῶν τῆν
 Ἐκκλησίαν διασταζάντων ἀγίων Πατέρων, καὶ τῆς
 φιλοσοφίας, ἥτοι τῆς τῶν πραγμάτων συνήχθη φύ-
 σιως, ἥτις μέγα βῆξ οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἡ ἐνὶ ὁμοειδί
 συνάγεσθαι δύνασθαι τὸ πλῆθος εἰς ἓν. Πρῶτον δὲ
 καὶ τυφλῶ, ὡς κολλαί εἰσιν ἐκκλησίαι· πάντε γὰρ
 αἱ μεγάλοι, ὥστε μὴ ταύτας εἰς μίαν συνάγειν
 ἀνάγκη. Τίνι ἄρα τῶν πάντε εἰς μίαν τὰ πάσαι
 ἀνάξιοι; Τίνι; ὁ τῶν συμφορῶν! Οὐκ εἰς
 δύνατον ἄλλην νοῦν λέγειν, οὐ γὰρ ἐστὶν ἄλλη,
 ἀλλὰ πάσαι ὑπὸ τοῦ Μαχοῦμε καταποθεῖσαι μόνην
 κατέλιπον τὴν τῆς Ῥώμης. Εἰ γὰρ καὶ ἴσως τι κα-
 ταλελεῖσθαι τῶν τεισῶρων μεγάλων θρόνων δοκεῖ,
 ἀλλ' ἐπικινδυνόν ἐστι καὶ λίαν φοβερόν, τοῖς ἀγραι-
 μάτοις καὶ βεβαρωμένοις ἀνθρώποις θαρραῖν,
 καὶ εἰ ἐκείνων ἠρεῖσθαι τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν,
 οἷς οἴδαμεν μὴ δύνασθαι διακρίνειν τὰ τοιαῦτα.
 Πῶς γὰρ τὰς θέλας νοήσομαι Γραφῶς, οἱ μὴδὲ κιν
 γράμματα εἰδότες, οἱ μὴδὲ κἂν ἀγαγινώσκων τὰ γε-
 γραμμένα μαθόντες; Πῶς λύσομαι τοὺς ἁμαρτη-
 σαντας καλῶς, ἢ δῆσομαι, μὴ εἰδότες ἄλλως, τί ἐστὶν
 ἁμαρτία; Εἰ γὰρ πολλὰς καὶ οἱ ἐν ποῖς τοῦτοις δε-
 νοὶ ἁμαρτητοῦσιν ἐν τισι, τί περὶ ἐκείνων ἤρη νομ-
 ζειν τῶν μακρῶν ἀπὸ τῆς γνώσεως τῶν θέλων κανόνων
 ἁμαρτισμῶων, οὗς ἐγὼ νομίζω μὴδὲ κἂν ἕνα ποτὲ ἀνα-
 γινῶναι κανόνα; Ἡ δὲ ἔλεον δεῖ πολλά τῶν ἁμαρτημάτων
 ἀρεταί, καὶ τῶν σπουδαίων εἶναι, καὶ ἐπαινετῶν πρό-
 ζεῶν ἁμαρτήματα αὐτοῖς νομισθῆσεται, καὶ οὕτω, ἀνα-
 τράπησται τὰ καλὰ εἰς κακὰ, καὶ τὰ κακὰ εἰς καλὰ;
 Ὅσπερ γὰρ τὸ καλὸν οὐ καλὸν, εἰ μὴ καλῶς γένηται,
 οὕτω καὶ τὸ κακὸν οὐ κακὸν, ὅταν μὴ κακῶς
 γένηται. Ἐἴθεν οὖν ταῦτα ἐκείνων διακρίσειν, μήτε

A multos episcopatus in unam metropolim redactos,
 qui metropolitae universas sublimus. Rursusque
 metropoles uni patriarchali Ecclesiae coagnen-
 tantes, uni patriarchae in unam magnam Ecclesiam
 copulamur. Adeo ut Ecclesia archieratica dignitate
 conspicua sit ecclesiarum multitudo uni Ecclesiae
 per archipræsulem conjuncta. Cum autem quinque
 sint magnae Ecclesiae; Romana, Constantinopoli-
 tana, Alexandrina, Antiochena, Hierosolymitana,
 Imo necessitas naturalis cogit, in id compellens,
 veritatis dogmata praescribere: demonstratum si-

9. Qua igitur ex his quinque in unam haec
 quinque coguntur? Manifestum est non alia quam
 prima. Ostendimus enim multo aliis praecellere,
 quod reliqua in unum redigit et unit. Et haec est
 Romana, quod ab omnibus Christianis absolute
 conceditur. Cum itaque per hanc universalis Ec-
 clesia obtineat, ut sit una, dum unam sanctam ca-
 tholicam et apostolicam Ecclesiam dicimus, omnino
 unam esse, quod Romanae Ecclesiae professionem
 sequatur, nec extra rem judicantes intelligemus.
 Quicumque igitur non sequitur Ecclesiam Roma-
 nam, extra unam, sanctam, catholicam et aposto-
 licam Ecclesiam est, et anathemati obnoxius in
 montibus et locis solitariis ac praeruptis incerrat,
 et territoria habitat, quae non inquit Dominus.
 Namque conspiciis mea haec non esse, sed e sacro-
 Symbolo, et ex sanctis Patribus, qui Ecclesiam ordi-
 narent, et philosophia ipsa, hoc est ex rerum
 natura recollecta, quae magna voce iatona non
 allo, quam uno ejusdem generis posse multitudi-
 nem in unum cogi. Et caeco id notum est, multas
 esse Ecclesias, sed magnas quinque; ut una hasce
 in unam reducere necesse sit. Ad quam igitur ex
 his quinque universas redigemus? Ad quam? non
 calamitatem! Non possumus hoc tempore aliam
 proferre, neque enim est, sed omnes a Machumeto
 absorptas, unam tantum Romanam reliquam fecerunt.
 Licet enim vestigium aliquod quatuor magna-
 rum sedium remansisse videatur, verum est sub-
 jectum periculis, et maxime terribile, hominibus
 litterarum nesciis, et Barbarorum moribus effertis
 confidere, et ex iis salutem nostram expiscari, quos
 novimus similia discernere non valere. Quomodo
 enim divinas Scripturas intelligent, qui nec litteras
 equidem sciunt, neque ea quae scripta sunt, legere
 didicere? Quomodo recte peccatores absolvent,
 aut ligabunt, qui prorsus ignorant, quid peccatum
 sit? Etenim si saepe saepius, qui in similibus exer-
 citi sunt, in nonnullis addubitant, quid de illis
 opinandum est, qui a sacrorum canonum cogiti-
 one longe disjunctissimi sunt, et qui, ut ipse
 existimo, ne unum quidem canonem legerunt?
 Annon luce clarius est, multa vitia virtutes, et ex
 rebus seriis quam plurimas et actiones laudabiles
 vitia ab illis reputatum iri? Sicque bona in mala,
 et mala item in bona recident. Quomodo enim
 bonum bonum non est, si bene non fiat, pari quomodo

que modo malum, non usquequaque malum est, cum male non sit. Undenam igitur illi hæc discernent, cum neque in extranea, neque in nostra, neque in divina sapientia exerciti sunt? Sed et apostoli, inquit, cum litteras nescirent, a Spiritu illuminati sunt, et Ægyptius ille Antonius perquam meditate divinas Scripturas intellexisse dicitur, qui nec litteras agnoscere didicerat: apostolos et Antonium in

10. Cum itaque una sit Ecclesia catholica, et una per Romanam, ut supra oratio demonstravit, et res ipsæ dicto fidem adhibere etiam nolentes cogunt, prorsus necesse est omnes, et vos polissimum tanquam aliis prudentiores in unam, sanctam, catholicam et apostolicam credentes, unam esse universalem per Romanam confiteri, et quæ per synodos decernuntur credere et prædicare, sic summo pontifice præscribente. Adde etiam: necesse est eum qui in aliquod credit, determinate scire, quantum ipsius vires concedunt, quomodo credit, et quid, et propter quid. Et credendum esse in unam Ecclesiam nemo est inter Christianos, qui id ignoret, neque quisquam etiam ex hæreticis ipsis inficias iverit. Quomodo vero una sit, pauci norunt. Attamen dicunt unam eam ipsam, quam ipsi distincte sequuntur, quemadmodum et vos antea Constantinopolitanam, et alii alias. Verum oratio demonstravit, et res ipsa propter immixtas calamitates unam solam catholicam Ecclesiam prædicant, nulla Ecclesiarum alia nisi sola Romana. Anathemati igitur obnoxius est, qui eam non sequitur, nec credit ut illa. Omnes enim sanctæ et universales synodi, statim ab ipsa secunda incipientes, anathemati tradiderunt omnes qui in unam Ecclesiam catholicam et sanctam non credunt, et cum dixissent unam, determinate unam intellexerunt. Nam si non determinate, igitur indeterminate: quod est plenum impietatis et blasphemiarum. Quomodo enim in una n credes, cum quænam illa sit, minime teneas? An forte in universam totius orbis credere te dices? Erit ergo apud te et Armenus orthodoxus, et Æthiops, et qui Sergium consecrantur Indi, et Monothelite, et qui Divinitatem ipsam cruci affigunt. Quare unam cum dicimus catholicam Ecclesiam, sciendum esse asseveramus, per quamnam aliarum Ecclesiarum una est. Eiusdem enim generis uno multitudo unum est. Est igitur una catholica per Romanam, ut ostensum est. Huius ergo vestigiis insistendum est ab eo qui se vere recteque sentire affirmat, secundum fidei professionem. Cum vero et Romana Ecclesia una sit, erit et ipsa una suo pontifice. Eo siquidem, quæ in ea est, sacerdotum, episcoporum et presulum multitudo in unum cogitur, ideoque Romanus archiepiscopus et pontifex nuncupatur. Qua porro ratione universa totius orbis Ecclesia in unum per Romanum dirigitur, non Romanus, sed summus pontifex appellatur. Ob hoc, qui simul una cum summo pontifice non sentit, quasi unam catholicam Ecclesiam denegaret, tanquam mem-

α την έξω, µετє την ηµετέραν, και θεϊαν σφαιραν ασχηταντες; Ἀλλὰ και οἱ ἀποστολοι, φασιν, µη εἰδότες γραµµατα, φωτισθησαν τῷ Πνεύµατι. Καὶ ὁ Αἰγύπτιος; ἐκεῖνος; Ἀντώνιος; ἄριστα λέγεται νοησαι τὰς θεϊα; Γραφὰς, µηδὲ ἀναγιώσκαι γραµµατα µαθῶν. Ἀποστόλου και Ἀντωνίου εἰπῶν, κατὰ σοῦ και ὑπερ τῆς ἀληθεία; ἠγώνισαι.

medium proferens, contra te et pro veritate decertasti. Ἐπειδὴ οὖν µία ἐστὶν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, και µία τῆ τῆς Ῥώµη; ὡς και ὁ λόγος ἀπέδειξε, και τὰ πράγματα πείθεσθαι και µη θέλοντας ἀναγκάζει, πάντως δεῖ πάντας και ὑµᾶ; τῶν ἄλλων µᾶλλον ὡς φρονιµωτέρους εἰς µίαν ἀγίαν καθολικὴν και ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν πιστεύοντας, µ' ἂν εἶναι τὴν καθόλου τῆ τῆς Ῥώµη; ἑµολογεῖν, και τὰ κυρωθέντα συνοδικῶ; πιστεύειν τε και κηρύττειν, οὕτω τῷ ἄκρου ἀρχιερω; διορίζοντος. Πρὸς τοῦτοι; ἀνάγκη ἐστὶ τὸν εἰς τι πιστεύοντα εἰδέναι ὠρισµένω;, ὅσον αὐτῷ ἐφικτόν, πῶ; πιστεύει, και τί, και διατί. Ὅτι µὲν οὖν εἰς µίαν χρῆ Ἐκκλησίαν πιστεύειν, οἴδοιαι πάντες Χριστιανοί, και οὐδὲ τῶν αἰρετικῶν τι; τοῦτο ἀρνήσεται; πῶ; δὲ µία, ὀλίγοι οἴδοιαι. Λέγουσι δ' ὅµω; µίαν τὴν ἢ αὐτοὶ κατακολουθοῦσιν ὠρισµένω;, ὡ;περ και ὑµεῖ; πρότερον τῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεω;, και ἄλλοι ἑλλαει;. Ὁ δὲ λόγος ἀπέδειξε, και τὰ πράγματα διὰ τῶν συµφορῶν κηρύττει, µίαν εἶναι τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν οὐδεµιᾶ τῶν Ἐκκλησιῶν ἄλλη, εἰ µη µόνον τῆ τῆς Ῥώµη;. Ἀναθέµατι ἄρα ὑπόκειται ὁ µη ταύτῃ ἐπιµενω;, µηδὲ πιστεύων ὡ; αὕτη. Πᾶσαι γάρ αἱ ἄγαι και καθολικαὶ σύνοδοι, ἀπὸ τῆ; δευτέρας εὐθύ; ἀρξάµεναι, τῷ ἀναθέµατι παραδιδῶσαι πάντας τοῦ; µη εἰς µίαν Ἐκκλησίαν πιστεύοντας καθολικὴν και ἀγίαν, µίαν δὲ εἰπόντε;, ὠρισµένω; µίαν ἐνόησαν. Εἰ γάρ µη ὠρισµένω;, ἀοριστω; ἄρα ὑπερ πάσης ἐστὶ βλασφηµία; µετόν. Πῶ; γάρ εἰς µίαν πιστεύει; µη εἰδῶ; εἰς τίνα; Ἄρα εἰς τὴν καθόλου τῆ; οἰκουµένη; πιστεύειν λέξει; Ἔσται σοι ἄρα και ὁ Ἀρµένιος ἐρθόδοξο;, και ὁ Αἰθιωπ;, και οἱ τὰ Σεργίου δοξάζοντε; Ἴνδοι, και Μονοθελιταί, και οἱ τὴν θεότητα σταυροῦντε; αὕτην. Μίαν οὖν λέγοντε; τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, δεῖ εἰδέναι φαιµὲν και τίνε; τῶν Ἐκκλησιῶν ἐστὶ µία. Τῷ ὁµοειδεῖ γάρ ἴσιν πᾶν πλῆθος ἐν. Ἔστι δὲ µία ἡ καθολικὴ τῆ τῆς Ῥώµη; ὡ; ἀπεδείχθη. Ταύτη ἄρα δεῖ ἔπεσθαι τόν γε ὡ; ἀληθῶ; ὀρθόδοξον κατὰ τὴν τῆ; πίστει; ἑµολογίαν. Ἐπει δὲ και ἡ τῆς Ῥώµη; Ἐκκλησία µία ἐστὶν, ἐσται και αὕτη µία τῷ αὐτῆ; ἀρχιερω;. Τούτω γάρ τῷ ἐν αὐτῇ πλῆθος ἱερῶν τε και ἐπισκόπων και ἀρχιερω; εἰς ἐν συνάγεται, και κατὰ τοῦτο Ῥώµη; ἀρχιεπίσκοπο; και ἀρχιερω; λέγεται. Καθὸ δὲ ἡ καθόλου τῆ; οἰκουµένη; Ἐκκλησία εἰ; ἐν δεῖ τοῦ Ῥώµη; συνάγεται, οὐ Ῥώµη;, ἀλλ' ἄκρο; καλεῖται ἀρχιερω;. Διὰ τοῦτο τὸν µη ὁµόδοξον τῷ ἄκρω ἀρχιερω; ὡ; ἀρνούµενον τὴν µίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἀποβλητέον, ὡ; σεσηπό; µέλο;. Οὐχ ὁµοδοξεῖ δὲ ὁ µη µνηµονεύων. Μνηµονεύειν ἄρα δεῖ ἐν ταῖ; θελαῖ; λειτουργία; τοῦ ἄκρου ἀρχιερω;. Οὐ γάρ ἐν αὐτῆ; τιµηθῆ; τὸ µνηµόνου;

αὐτοῦ γίνεται, ἀλλ' ἵνα οἱ αὐτοῦ μνημονεύοντες ἐνω-
 θῶσι τῇ μιᾷ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅσπερ γάρ ἐν
 στρατῷ οἱ δέκα στρατιῶται τῷ δεκάρχῳ ἐνοῦνται
 εἰς ἓν, καὶ οἱ δέκα δεκάρχοι τῷ ἑκατοντάρχῳ, καὶ
 οἱ δέκα ἑκατοντάρχοι τῷ χιλιάρχῳ, καὶ οἱ χιλιάρ-
 χοι τῷ στρατηγῷ, οἱ δὲ πολλοὶ στρατοὶ καὶ στρατη-
 γοὶ τῷ ἐν ἑσπέρῃ καὶ αυτοκράτορι· οὕτως ἔχει καὶ
 ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ. Ἀντὶ γὰρ δεκάρχων τοὺς
 μὲν ἐνοριῶν ἱερεῖς ἔχομεν, ἑκατοντάρχους δὲ τοὺς
 ἐπισκόπους εἶποι τις ἐν, τοὺς δὲ ἀρχιεπισκόπους
 χιλιάρχους, στρατηγούς δὲ μεγάλων στρατῶν τοὺς
 μεγάλους· ἐγὼ καὶ θεοῦ πατριάρχας ἡγοῦμαι. Ὁ
 δὲ πάππας ὡς αυτοκράτωρ καὶ βασιλεὺς τῆς Ἐκ-
 κλησίας ἐστίν. Ὁ βασιλεὺς δὲ εἶπον, ἔπει οὐχ ὡς
 τύραννος, ἀλλ' ἐκόντων τῶν ὑπηκόων ἀρχειν αὐτὸν
 δεῖ. Ὅστε δὲ ἐπεὶ περὶ τινος τῶν θεολογικῶν, ἣ καὶ
 τῶν κατ' οἰκονομίαν πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαίων ζη-
 τῆται, οὐκ αὐτὸν κρίνειν, ἀλλὰ τῇ τῶν πλειόνων
 ἀρχιερέων ἀκολουθοῦντα γνώμῃ, φέρειν τὴν ψή-
 φον· καθάπερ ἐφ' ἡμῖν Εὐγενίος ὁ μέγας ἐν τῇ συν-
 ὄδῳ τῇ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 ζητήσασθαι ἐποίησατο. Ὅτε ἤδη κενυρῶσθαι τοῦτο
 τὸ ζήτημα, καὶ τῷ ἀναθέμει ὑπηρεῖσθαι τοὺς
 ἀπειθοῦντας τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένῃ συνόδῳ.
 Τοῦτο γὰρ ὠρισταὶ κατὰ τῶν ἀπειθοῦντων ταῖς
 καθολικαῖς συνόδους. Ἐκ πάντων οὖν τούτων φανε-
 ρόν, τὸν πάππαν εἶναι, ὃ πᾶσα ἢ ἐν καθόλου Ἐκ-
 κλησία συνάγεται. Πᾶσαι γὰρ αἱ ἐκκλησίαι τῇ Ῥώ-
 μῃ ἐνίζονται. Αὕτη δὲ τῷ πάππᾳ. Πᾶσαι ἄρα τῷ
 πάππᾳ. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὴ θέλοντες αὐτοῦ, δὲ ἐν
 δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, μνήμην ποιῆσαι, ἰδίᾳ βουλῆσει τῆς
 μιᾶς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκηρύττουσιν αὐτοῦ.
 παρὰ. Ergo universæ παρὰ. Quare qui illius commemorationem,
 cum opus est, et modo quo adde-
 cat, respuunt, propria voluntate sese ab una catholica Ecclesia eji-
 ciunt.

ια'. Ἐτι δεῖ πάντως τάξιν εἶναι ἐν τῇ καθολικῇ
 καὶ μιᾷ Ἐκκλησίᾳ. Τὸ γὰρ ἀτακτὸν ἐν εἶναι οὐ δύνα-
 ται. Ἡμεῖς δὲ εἰς μίαν πιστεύειν Ἐκκλησίαν παρ'
 αὐτῷ τοῦ Συμβόλου κλεισμένα. Τάξις δὲ οὐκ
 εἶται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, μὴ οὖσα τινὸς πρώτης
 καὶ δευτέρας. Πρώτη δὲ ἡ τῆς Ῥώμης. Ταύτη
 ἄρα δεῖ ἔπεσθαι ὡς πρώτη τῷ ἀξιώματι, οὐ τῇ
 ἀπαριθμῆσει. Τὸ γὰρ πρῶτον τῇ ἀπαριθμῆσει οὐκ
 εἶται τῷ πράγματι πρῶτον, ἀλλὰ τῇ βουλῆσει τοῦ
 ἀριθμοῦντος, διὸ καὶ μεταπίπτει, μεταβαλόντος τοῦ
 ἀριθμοῦντος τὸ δεύτερον, ἢ τὸ τρίτον, ἢ ἄλλο τι
 ἀντὶ τοῦ πρώτου. Ἡ δὲ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία καὶ
 ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται πρώτη πασῶν τῶν Ἐκκλη-
 σιῶν. Καὶ ὁ ταύτης ἄρα ποιμὴν πρῶτός ἐστι τῶν
 ποιμένων πάντων τῆς Ἐκκλησίας, οὐ τῇ ἀπαρ.θμῆ-
 σει, ἀλλὰ τῇ ἀξίᾳ. Ὅσπερ γὰρ Ἐκκλησία ἔχει πρὸς
 Ἐκκλησίαν, οὕτω καὶ ποιμὴν πρὸς ποιμένα. Οὗτος
 ἄρα ἐστὶν ὁ διάδοχος τοῦ πρώτου τῶν ἀποστόλων
 Πέτρου. Πάντες γὰρ οἱ μεγάλοι ἀρχιερεῖς τῶν ἀπο-
 στόλων καὶ λέγονται καὶ εἰσὶ διάδοχοι· καὶ ὁ πρῶ-
 τος ἀρχιερεὺς ἄρα τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων.
 Ἐδόθησαν δὲ αἱ κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν
 μόνῳ ἀμέσως τῷ Πέτρῳ· καὶ τῷ πάππᾳ ἄρα κατὰ
 διαδοχὴν. Ὅσοι οὖν τῶν ἀρχιερέων διεσχίζονται ἀπὸ
 τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, μὴ μνημονεύοντες

brum putridum rejiciendus est. Neque eadem que
 et summus pontifex sentit, qui illius commemora-
 tionem non facit. Commemoratio itaque illius
 inter Missarum solemnia facienda est. Et licet
 illius memoria, non ut illi honor impendatur, sit,
 sed ut qui illum commemorant, uni catholice Ec-
 clesie uniantur. Veluti enim in exercitu decem
 milites decurioni in unum uniantur, et decem decu-
 riones centurioni, et decem centuriones mille
 militum prefecto, et mille militum prefectus du-
 ctori exercitus, multi vero exercitus et eorum
 duces uni regi et imperatori, ita et in Dei Ecclesia
 fit. Sunt enim nobis decurionum vice parœciarum
 sacerdotes, et centuriones episcopos non incom-
 mode appellaveris, archiepiscopos mille militum
 prefectos: ductores vero magnorum exercituum
 magnos ego divinosque patriarchas reputo. Papa
 vero est veluti Ecclesie imperator et rex. Dixi ut
 rex, neque enim tyrannus est, qui ita annuentibus
 subditis imperat. Quapropter cum de aliqua re
 theologica, sive de iis que ad salutem necessario
 sunt, quaestio inciderit, non ipse judicat, sed plu-
 rimum presulum sententiae insistens, calculum ad-
 dii: veluti hac nostra aetate magnus Eugenius in
 synodo, que de processione Spiritus sancti qua-
 estionem moverat, confecit: ut jam de illa qua-
 estione firmatum sit, et anathemati subjaceant, qui
 synodo Florentiae coacte non obediunt. Hoc nam-
 que in eos qui generalibus synodis non obediunt,
 constitutum est. His omnibus plane patet, papam
 unum esse, quo Ecclesia catholica in unum cogitur.
 Universae enim Ecclesiae Romanae uniantur, ipsa vero
 Univerſae enim Ecclesiae Romanae uniantur, ipsa vero
 Univerſae enim Ecclesiae Romanae uniantur, ipsa vero

11. Praeterea. in catholica et una Ecclesia nec-
 cessario ordo requiritur. Quod etenim inordinatum
 est, unum esse non potest; et nobis in unam
 Ecclesiam crebere, ab ipso Symbolo praecipitur.
 Ordo vero in Ecclesiis nullus erit, si in illis prima
 et secunda non est. Prima autem Romana est.
 Illi igitur uti primae dignitate, non enumeratione
 obsecundandum est. Nam primum in enumeratione
 re primum non est, sed arbitrio stat enumerantis,
 proptereaque primatu exciſit, si enumerans loco
 illius secundum aut tertium collocaverit. Romana
 vero Ecclesia et fuit, et est, et erit omnium Ec-
 clesiarum prima. Illius igitur pastor est omnium
 Ecclesiae pastorum primus, non enumeratione, sed
 dignitate. Uti enim se habet Ecclesia ad Eccle-
 siam, ita et pastor ad pastorem. Ille ergo est Petri
 apostolorum principis successor. Omnes siquidem
 insigniores praesules apostolorum successores et
 dicuntur, et sunt. Et primus itaque praesul, apo-
 stolorum principis. Concredita vero sunt regni
 caelorum claves soli Petro immediate, igitur et
 postea secundum successionem. Quicunque itaque
 praesules ab Ecclesia Romana dividuntur, non
 commemorantes, ut addecat, summi pontificis,
 non habent. claves. Ideoque et ipsi, et eorum se-

ciatores clamabunt, *Domine, Domine, aperi, et au-*
d.eat, heu damna! Non novi vos.

12. Sed dixerit forte quispiam : Ultra modum papam extollis, et in decrum numero collocas ; at nos novimus, eum hominem esse, posseque et peccatis et impietate corruiere ; ideoque eum sequi in rebus fidei non sustinemus. Hoc porro frustra est. Namque pastorem aliquem nos sequi necesse est. Pastor vero quicumque homo est, erroribus obnoxius. Imo et singulis diebus ipse veluti homo deliquit. Etsi vel una hora vita nostra perduraret, neque eo tempore intaminati esse possumus. Verum de his nemo pro papa rationem reddet, sed ipse pro se respondebit. Ita est, inquis, at enim fieri potest, ut papa seque atque homo in hæresim prolabatur ; at in rebus fidei hæreticum sequi fas non est. Verum enimvero si quæ ille animo concipit non excluderit, nihil id ad gregem ; eorum enim quæ animo contacta sunt, solus Deus iudex est. Quodsi deprehendatur, pelletur e pastoralis dignitate ab Ecclesia ; namque supra diximus, ipsam uti regem Ecclesiam præesse. Rex vero non morte tyrannorum, sed noxia a legibus communi calculo confirmatis præscripta cuncta peragit. Lex autem Ecclesie est divina Scriptura, et divini doctores illius interpretes, quorum vestigiis si deprehendatur non insistere, veluti porcus silvestris ejcietur. Sed et ipsam Romanam Ecclesiam dicit nescio quis. Verum propitius sit Deus. Credendum siquidem est, fieri non posse ut Romana Ecclesia, quæ prima est, et per quam universalis, ut una sit, habeat, in hæresim labatur. Etiam si et ipsa eum hæreticis aberraverit, in quamnam unam et sanctam nos Christiani credemus ? Necesse enim omnino erat nobis tradit divinitus Ecclesiam firmam, minime lubricam, et quæ in pietatis dogmatibus falli non posset, ut haberemus, ab hæreticis vexati, sive etiam nos ipsi addubitantes, quo possemus confugere. Hæc vero est Romana. Audiamus Christum Servatorem : *Tu es Petrus, inquit, et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalent adversus eam.* Portæ hic inferi hæreses vocat, ut cuncti doctores una sententia, a Spiritu illis communicata, interpretati sunt. Considerandum porro est, quæ ex magnis sedibus ac patriarchicis aliquando hæresi dehonestata non fuit. Extra Romanam plane nullæ. Id vero nunquam illam perpersam fuisse, humanum equidem non est, sed divinum. Virtus enim illius, qui dixerat : *Et portæ inferi non prævalent adversus eam,* conservavit, et conservabit ipsam præterea maculæ et labis expertem, inculpatam, intaminatam, ab omni hæresi disjunctissimam, rectamque veritatis interpretem. Ob hæc omnia, qui ab ea sejungitur, extra catholicam Ecclesiam degit.

13. Volo autem id quoque in presenti exponere,

Α του άκρου αρχιερέως, ως διτ, ούκ έχουσι τας κλειδς. Διά τουτο και αυτοι. και οι ακολουθουντες αυτους κράξουσιν μὲν, *Κύριε, Κύριε, Άνοιξον* ακουσανται δέ, φησὶ τῆς ζημίας ; *Οὐκ οἶδα ὑμᾶς.*

13. 'Αλλ' ἴσως εἶποι τις, ὡς Ἄλαν ἐκθειάζει; τὸν πάππυ οὐδ'· Ἡμεῖς δὲ ἄνθρωπον εἶναι καὶ αὐτὸν οὐδαμὲν, ἁμαρτῖα καὶ βλασφημίᾳ δυνάμενον καταποθῆναι. Διὰ τοῦτο καὶ ἀκολουθεῖν αὐτῷ κατὰ τὴν πίστιν οὐκ ἀποδεχόμεθα. Ἄλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἐστὶν Ἄνάγκη γὰρ ἵπασθαι ποιμένοι τινί. Ποιμὴν δὲ πᾶς ἄνθρωπόσ; ἐστὶ σφαλθαί δυνάμενος. Μᾶλλον δὲ καθ' ἡμέραν καὶ αὐτὸς ἁμαρτάνει ὡς ἄνθρωπος. Εἰ γὰρ καὶ μία ὥρα ὁ βίος ἄπας ὑπῆρχεν ἡμῖν, οὐδαμῶς ἔξω ῥύπον εἶναι δυνάμεθα. Ἄλλὰ περὶ τούτων οὐδεὶς ὑπὲρ τοῦ πάππυ θώσει λόγον, ἀλλ' αὐτὸς ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀπολογηθήσεται. Ναί, φασίν, ἀλλὰ δυνατόν ἐστι καὶ αἰρέσει συσχεθῆναι τὸν πάππυ ὡς ἄνθρωπον. Αἰρετικῶ δ' ἀκολουθεῖν τὰ κατὰ πίστιν οὐ θεμιτόν. Ἄλλ' εἰ μὲν οὐκ ἐκδώσει τὰ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδὲν πρὸς τὸ ποιμνιον. Τῶν γὰρ ἐν τῇ ψυχῇ κέκρυμμένων μόνος ἐστὶ χριτῆς ὁ θεός;. Εἰ δὲ φωραθῆσεται, ἐκδοθήσεται τῆς ποιμαντικῆς ἐξίας παρὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἰδὴ γὰρ φθάσαντες εἰρήκαμεν, ὡς βασιλία εἶναι αὐτὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ βασιλεὺς οὐ τυραννικῶς, ἀλλὰ κατὰ τοὺς ταθείντας κοινῇ νόμους πάντα ποιεῖ. Νόμοι δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἡ θεία Γραφή, καὶ οἱ ἐξηγηταὶ ταύτης οἱ θεοὶ διδάσκαλοι, οἳ; εἰ φωραθῆναι μὴ ἀκολουθεῖν, ὡς μονιὸς ἄγριος; καταβληθήσεται. Ἄλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης φησὶ τις ἄν· Ἄλλ' ὡς εἴη θεός; ἀδύνατον γὰρ εἶναι πιστεύειν χρῆ αἰρέσει περιπεσεῖν τὴν τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίαν πρώτην ὄσων, ἥ τὸ μίαν εἶναι ἡ καθολικὴ ἔχει. Εἰ γὰρ καὶ αὕτη νοσῆσει τὰ τῶν αἰρετικῶν, εἰς ποίαν μίαν τε καὶ ἁγίαν πιστεύσομεν οἱ Χριστιανοί; Ἔδει δὲ πάντως μίαν ἡμῖν δοθῆναι θέθεν Ἐκκλησίαν, ἀσφαλῆ, βεβαίαν, μὴ δυναμένην κληνηθῆναι ἐν τοῖς τῆς εὐσεβείας δόγμασιν, ἐν ἔχωμεν θωκόμενοι παρὰ τῶν αἰρετικῶν, ἢ καὶ αὐτοὶ ἁμυροσθητούντες καὶ καταφύγωμεν. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς Ῥώμης. Ἀκούσομεν τοῦ Σωτῆρος; Χριστοῦ. *Σὺ εἰ Πέτρος,* φησὶ, *καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ κύλαι ἄβου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.* Πύλας; δὲ ἄβου τὰς αἰρέσεις λέγει, ὡς πάντες οἱ διδάσκαλοι μετ' ἡμῶν τῇ παρὰ τοῦ Πνεύματος; ἐξηγήσαντο. Σικπτέον δὲ τίς ποτε τῶν μεγάλων θρόνων; καὶ πατραρχικῶν οὐ κατηκολοθῆσά ποτε αἰρέσει. Πάντως οὐδεὶς πλὴν τοῦ Ῥώμης. Τὸ δὲ μετέπειτα τοῦτο παθεῖ; οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπινον, ἀλλὰ θεῖον. Ἡ γὰρ δύναμις; τοῦ εἰπόντος; *Καὶ κύλαι ἄβου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς,* ἐφυλάξει καὶ φυλάξει αὐτὴν ἀπικλον, ἀμωμον, ἁμίαντον αἰρέσει; ὄρθοτομοῦσαν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας; Διὰ ταῦτα πάντα ὁ μὴ ἀκολουθῶν αὐτῇ ἔξω ἐστὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας;.

14. Βούλομαι δὲ κεινο, τὸ γε νῦν ἔχον ἀναπτύ-

ἔσι, ὃ παρὰ πολλῶν ἁγίων Πατέρων, καὶ μάλιστα Ἀνατολικῶν χράσεται, ὡς πάντες μεγάλοι θρόνοι; ἡ καθόλου Ἐκκλησία συνίσταται, ὥσπερ τι ζῶον αἰσθῆσαι πέντε, ἀφῆ, γούσι, ὄρασι, ἀκοῆ, ἰσφρήσι. Ὅσπερ οὖν τὸ καλῶς ἔχον ζῶον καὶ τέλειον ταύταις τελειούται, οὕτως φασὶ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν καθόλου λέγειν καὶ μίαν, τοῖς πέντε θρόνοις τελειούσθαι. Ἐπειδὴ οὖν ταῦθ' οὕτως ἔχει, ὡς παρὰ τῶν θεολογικῶν τῆς Ἐκκλησίας μανθάνομεν, χρὴ ζητῆσαι τίνας τῶν αἰσθησῶν ἐκείνη τῶν Ἐκκλησιῶν ἀφομοιοῦται. Ἀδύνατον γὰρ πᾶσας πάσας, ἢ πολλὰς μίξ, ἀλλὰ μίαν Ἐκκλησίαν μίξ αἰσθῆσαι ἀφομοιοῦσθαι ἀναγκαῖον. Ἴν' οὖν τοῦτο καλῶς διακρίνωμεν, ἀκούσωμεν πρῶτον τοῦ τῆς φύσεως ἀγγέλου, Ἀριστοτέλους φησὶ, τί περὶ τῶν αἰσθησῶν διορίζεται ἐν τῷ τέλει τοῦ τρίτου τῶν περὶ ψυχῆς. Οὐδεὶς γάρ, φησὶ, δύναται τὸ ζῶον αἰσθῆσθαι ἔχειν χωρὶς ἀφῆς. Καὶ παρακατῶν ἄλλοις ῥήμασι τὸ αὐτὸ λέγει· τὰ γὰρ ἀληθῆ καὶ ἀναγκαῖα εἰσθαμεν ἵπνα φέρειν κολλάκις. Οὐδεμία, φησὶ, αἰσθῆσαι εἶναι δυνατόν χωρὶς ἀφῆς. Ὅθεν φανερόν θηθήσκαι ἐξ ἀνάγκης τὰ ζῶα, ταύτην μόνην τὴν αἰσθησῶν ἀπολέσασθαι. Ὅθεν γὰρ ἔστι δυνατόν ἀφῆν ἔχειν τὸ μὴ ζῶον, οὕτως ἀνάγκη ἔστιν ἄλλην τὸ ζῶον ἔχειν αἰσθησῶν πλὴν ταύτης. Εἴτα εἰπὼν, ὡς αἱ τῶν ἄλλων αἰσθησῶν ὑπεροχαὶ οὐ φθείρουσι τὸ ζῶον, αἱ δὲ τῶν ἀπῶν φθείρουσι, ἐπιφέρει τὸν λόγον, ὅτι Παρὰ τῆς αἰσθησῶν ὕπεροχῆ φθείρει τὸ τῆς αἰσθησῶν ὑπεροχῆ. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἀπῶν φθείρει τὴν ἀπῆν ὑπεροχῶν. Τὸ δὲ εἶναι ἔριστα ἐπὶ ἀφῆ· δέδεικται γὰρ, ὡς ἀδύνατόν ἔστι ζῶον εἶναι χωρὶς ἀφῆς. Διὰ καὶ ἡ τῶν ἀπῶν ὑπεροχὴ οὐ τὰ τῆς αἰσθησῶν ὑπεροχῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὸ ζῶον φθείρει· ταύτην γὰρ μόνην ἔχει τὸ ζῶον, οὐ τοῦ εἶναι χάριν, ἀλλὰ τοῦ εἶναι. Ὅρασιν μὲν, ἴνα βλέψῃ, γούσιν δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης ἕνεκα, Ἴν' ἐν ταῖς τροφαῖς αἰσθησῶμεν ἐπιθυμίῃ καὶ κωτίαι, ἀκοῆν δὲ ἴν' αὐτῶ, ῥησιστῶν δὲ ἴν' ἄλλοι σημαίη. Τοῦτων οὕτως ἔχόντων, κρόδηλον ἐστὶ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία, ὥσπερ ἀφῆ τίς ἐστὶ. Τίνας γὰρ ἄλλην τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ ἀφῆ μοιῶσομεν; κυριωτάτη γὰρ τῶν αἰσθησῶν αὐτῆ καὶ πρώτη, καὶ ἡς ἀνευ οὐδεμία τῶν ἄλλων εἶναι δύναται. Ἀλλ' οὐδὲ ζῶον ἕως ἔστιν ἀνευ ἀφῆς. Ἔστι δὲ καὶ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία πρώτη καὶ κυριωτάτη, ὡς ὁμολογεῖται πᾶσι, καὶ οὐκ ἔστιν ἀνταίσιον. Τῇ ἀφῆ ἀρα μόνη ἀφῆ ἀφομοιωταί. Ὅσπερ οὖν ζῶον οὐκ εἶναι δυνατόν χωρὶς ἀφῆς, οὕτως οὐκ ἔστι Ἐκκλησίαν ἄλλην συνίστασθαι δυνατόν χωρὶς τῆς τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίας. Καὶ ὥσπερ θηθήσκαι εὐθὺς ἀνάγκη τὸ ζῶον στερεθῆναι τῆς ἀφῆς, οὕτως θηθήσκαι εὐθὺς τὸν Χριστιανὸν, ὥστε μὴ εἶναι ἀρθόδοξον, χωρὶς ὅθεν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας πάντως ἀνάγκη. Καὶ ὥσπερ τὸ ζῶον, στερεθῆναι τῶν ἄλλων αἰσθησῶν, δύναται πως εἶναι μόνον ἐπὶ ἀφῆ, οὕτως καὶ ὁ Χριστιανὸς ὀρθόδοξος εἶναι δύναται, στερεθῆναι τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, καὶ μόνην κατέχων τὴν τῆς Ῥώμης. Οὕτω δὲ ἡ μὲν Ῥώμης Ἐκκλησία ἀφῆ παριστάται· τὰς δ' ἄλλας

A quod a multis sanctis Patribus, et præcipue Orientalibus scriptis mandatum est, ex quinque duntaxat magnis sedibus Ecclesiam universalem componi, quemadmodum animal quinque sensibus, tactu, gustu, visu, auditu et odoratu. Qna igitur ratione recte se habens animal et perfecte his quinque sensibus plenum atque perfectum est, ea et universalem Ecclesiam tradunt hisce quinque sedibus absolutam esse. Cum itaque hæc ita se habeant, ut ab Ecclesie doctoribus addiscimus, inquirendum est, cuinam ex dictis sensibus unaquaqueque Ecclesia assimilatur. Neque enim fieri potest, ut omnes omnibus, aut plerasque uni, sed unam Ecclesiam uni sensui consimilem esse necesse est. Uique id aptissime dijudicetur, ante omnia naturæ interpret Aristoteles audiendus est, quid ille de sensibus decernat in fine libri tertii De anima: *Nullum, ait, potest animal sensum habere absque tactu*. Et infra aliis verbis id idem insinuat; vera siquidem atque necessaria sæpius repetere solemus: *Absque tactu, inquit, fieri non potest, ut alius quispiam sensus sit*. Hinc patet animalia necessario mori, cum eo sensu privatur: neque enim fieri potest, ut tactum habeat, quod animal non est; neque necesse est, ut alium animal præter hunc unum habeat. Tum demum cum pronuntiasset, *exsuperationem insensibilis cunjunctis animal non destruere, sed exsuperationem tangibilis destruere*, subinfert: *Exsuperatio cunjunctisque sensibilis sensus destruit instrumentum, quare et tangibile exsuperans ipsum destruit tactum; at tactu definitum est animal*. Demonstratum namque est, absque tactu fieri non posse, ut animal sit. Quamobrem exsuperationes eorum quæ tactu percipiuntur, non solum instrumentum ipsius sensus, verum etiam animal ipsum interimunt. Hunc enim solum animal habet, non ut sit, sed ut bene sit, visum ut videat, gustum ob id quod voluptatis afficit aut doloris, ut in alimento sentiat, et cupiat, et movetur, auditum ut sibi, linguam, ut alteri significet. Quæ cum ita se habeant, apertum romanæ Romanam Ecclesiam iactat tactus esse. Quam enim aliam Ecclesiam tactui exæquabimus? Namque ipse est inter alios sensus et principalissimus, et primus, et quo dempto, nullus alius esse potest. Imo, neque animal est absque tactu. Est vero et Romana ipsa Ecclesia prima et principalis, ut in confesso est apud omnes, nec quispiam contradicere audebit. Tactui igitur soli illa assimilatur. Quemadmodum itaque fieri non potest, ut absque tactu animal sit, ita neque fieri potest ut Ecclesia sit absque Romana Ecclesia. Et uti tactu privatum illico necessario emoritur animal, ita statim et Christianus necessario vitam amittit, ut nullo modo recta sentiat, ab Ecclesia Romana sejunctus. Et veluti animal, reliquis aliis sensibus nudatum, solo tactu vitam producere potest; ita et Christianus recte sentire poterit, a reliquis Ecclesiis separatus, dummodo soli Romanæ adhercat. Et hoc pacto Ecclesia Ro-

mana tactui extrahatur. Reliquas necesse est ita disponere. Secunda est Constantinopolitana, quæ sensuum secundo, gustui scilicet, comparabitur; ille enim post tactum primas sibi vindicat, quod tactus quodammodo sit, et post tactum aliis sensibus magis animal conservat. Et Constantinopolitanus post Romanum in rebus ecclesiasticis effertur divinorum canonum sancitis; ita ut aliis tribus Ecclesiis utplurimum Constantinopolitanus Ecclesiam conservare potis sit, quemadmodum et gustus magis aliis sensibus, unum si excipias tactum, animal, quod et rebus ipsis innotuit. Ea siquidem sola post dissidium Orientalem Ecclesiam universam constituebat, non recte quidem a Romana separata, constituebat nihilominus, quod esset Romana et ipsa exemplar quoddam, veluti et gustus est quodammodo tactus. Tertia Alexandrina tertio omnino, visui nempe; quarta Antiochena auditui, qui quartum locum occupat inter sensus; reliqua Hierosolymitana postremo odorati, ut ratio ipsa poscit, comparabitur. His patet, si ante Græcorum schisma tres Orientales Ecclesiæ separate fulsissent, tamen qui eas amiserant Christiani, orthodoxi equidem erant, rectis dogmatibus addicti, licet non usquequaque bene valerent. Animalia etenim pleraque sunt cæca, pleraque surda, pleraque odoratu spoliata. Et licet tribus his sensibus privetur animal, tursus animal est. Quare et Christiani tribus hisce Ecclesiis privati, Hierosolymitana, Antiochena, Alexandrina, omnino orthodoxi nihilominus sunt. Post vero Græcorum schisma soli Romanæ Ecclesiæ salva et integra recta dogmata conservantur. Namque animal adhuc perdurat sensibus alii, præ uno tactu spoliatum. Et gustu quoque deperdit, vivimus tamen solo tactu. Si quis etenim edendo bibendoque saporem non percipit neque dulcem, neque amarum, neque salum, neque acidum, neque reliquos, quos gustus dijudicat, perdurat tamen et vivit rationem sequens, et edens, et bibens, non voluptate motus, sed tantum ut vivat, et vivit quidem, etsi non jucunde, et absque discrimine. Sic igitur et Romana Ecclesia recte quidem de rebus fidei sentit, sed patitur aliis Ecclesiis spoliata. Cum vero solus tactus animali necessarius sit, ut animal sit, reliqui vero sensus, non ut animal sit, sed ut bene et jucunde vivat, et absque periculo, et sola Romana tactui comparetur, sola igitur illa erit necessaria hominibus, qui rectam atque orthodoxam doctrinam ambiunt: reliquæ vero Ecclesiæ ad bene et facilius atque suavius rectam doctrinam tuendum necessariæ solummodo erunt. Hæc enim omnia ex adducta similitudine consequuntur, quam sancti Patres et doctores Ecclesiæ usurpant, dum quinque magnas Ecclesias quinque animalis sensibus comparant. Velut enim animal est, quod sensus habet, et non ipse sensus, aliud enim est qui possidet, et aliud quod possidetur; pari modo non est Ecclesia, quod Ecclesias habet, sed Christianus orthodoxus. Defi-

οὔτω; ἔχειν ἀναγκαῖον. Δευτέρα ἐστὶν ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τῇ δευτέρᾳ τῶν αἰσθήσεων ἀρεῖ εἰκασθήσεται, τῇ γεύσει λέγω. Αὕτη γὰρ μετὰ τὴν ἀφῆν εὐθὺς τάττεται, διότι ἀφῆ τίς ἐστὶ, καὶ μετὰ τὴν ἀφῆν μᾶλλον τῶν ἄλλων αἰσθήσεων τὸ ζῶον συντηρεῖ. Καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως δὲ μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς μεγαλύνεται πράγμασι κατὰ τοὺς θεοὺς κανόνας, ὥστε μᾶλλον τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν λοιπῶν τριῶν Ἐκκλησιῶν συντηρεῖν δύνασθαι τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς καὶ ἡ γεύσις τῶν ζῶων μᾶλλον τῶν ἄλλων αἰσθήσεων πλὴν τῆς ἀφῆς. Ὅπερ καὶ αὐτοῖς φανερόν ἀνεφάνη τοῖς πράγμασιν. Αὕτη γὰρ μόνῃ μετὰ τὸ σχίσμα τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν συνίστα πᾶσαν, οὐ καλῶς μὲν χωρισθεῖσα τῆς τῆς Ῥώμης, συνίστα δὲ ὁμοῦ διὰ τὸ Ῥώμης εἶναι καὶ αὐτὴν τύπον τινά, ὡσπερ καὶ ἡ γεύσις ἀφῆ πως. Τρίτη ἡ τῶν Ἀλεξανδρῶν τῇ τρίτῃ πάντως, ἥτοι τῇ ὁράσει· τετάρτη ἡ τῆς Ἀντιοχείας· τῇ ἀκοῇ οὖσα τετάρτη τῶν αἰσθήσεων· καὶ λοιπὴ ἀρεῖ ἡ τῶν Ἱεροσολύμων λοιπῇ τῇ ἀσπρῆσει κατὰ λόγον συγκριθήσεται. Ἐκ τούτων δηλονότι εἰ πρὸ τοῦ τῶν Γραικῶν σχίσματος τρεῖς αἱ Ἀνατολικαὶ ἀπεσχίσθησαν· ὁμοῦ οἱ ἀπολέσαντες ταύτας Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι ἀνῆσαν, ζῶντες μὲν ἐν ὀρθοδοξίᾳ, πάσχοντες δ' ὁμοῦ. Ζῶα γὰρ εἰσι πολλὰ τυφλά, πολλὰ κωφά, πολλὰ μὴ ἀσπραινόμενα. Εἰ δὲ καὶ τῶν τριῶν τούτων αἰσθήσεων στερηθῆ τὸ ζῶον, πάλιν ζῶον ἐστίν, ὥστε καὶ τοὺς Χριστιανούς τῶν τριῶν στερηθέντας Ἐκκλησιῶν, Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, ὀρθόδοξους εἶναι πάντως. Μετὰ δὲ τοῦ τῶν Γραικῶν σχίσματος μόνῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης τηρεῖται ἡ ὀρθοδοξία οὕτως ἀέριαις. Ἐυλόγηται γὰρ ἐν ζῶον πασιῶν ἀποστερηθῆν τῶν ἄλλων αἰσθήσεων πλὴν ἀφῆς. Καὶ τὴν γεύσιν γὰρ ἀπολέσαντες, ὁμοῦ ζῶμεν μόνῃ τῇ ἀφῆ. Εἰ γὰρ τις ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν μὲν ὄλω; αἰσθάνεται χυμοῦ τινος, οἶον γλυκέος, πικροῦ, ἀμυροῦ, δξυῶδους καὶ τῶν λοιπῶν, ὧν ἡ γεύσις διακρίει, ὁμοῦ; καὶ ζῆ τῷ λόγῳ ἀκλόουθῶν, καὶ ἐσθίων καὶ πίνων, οὐχ ἡδονῇ κινούμενος, ἀλλ' ἵνα ζῆ· καὶ ζῆ μὲν, οὐχ ἡδῶς δὲ, οὐδὲ ἀνεκινούμενος. Οὕτως ἀρεῖ καὶ ἡ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησία ὀρθοδοξεῖ μὲν, πάσχει δὲ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν ἀποστερηθεῖσα. Ἐπεὶ δὲ μόνῃ ἡ ἀφῆ ἀναγκαῖα ἐστὶ τῷ ζῳῳ, ἵν' ἡ ζῶον, αἱ δὲ λοιπαὶ τῶν αἰσθήσεων, οὐχ ἵν' ἡ ζῶον, ἀλλ' ἵν' εὖ καὶ ἡδῶς ζῆ, καὶ ἀνεπιανετότερον ἀναγκαῖα. Αἱ δὲ λοιπαὶ τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τὸ εὖ ἔχειν καὶ βῆον καὶ ἡδῶς ὀρθοδοξεῖν ἀναγκαῖαι μόνον εἰσὶ. Ταῦτα γὰρ πάντα ἐκ τῆς ὁμοιώσεως ἔπεται, ἥν οἱ θεοὶ Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας ποιοῦνται, πᾶς πέντε μεγάλων Ἐκκλησιῶν ταῖς πέντε τοῦ ζῳου αἰσθήσεις παραβάλλοντες. Ὅσπερ οὖν ζῶον ἐστὶ τὸ ἔχον τὴν αἰσθήσιν, οὐχ αἰσθῆσιν, ἄλλο γὰρ τὸ ἔχον, καὶ ἄλλο τὸ ἐχόμενον· οὕτως οὐχ Ἐκκλησία ἐστὶ τὸ ἔχον τὰς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὀρθόδοξος Χριστιανός. Ἰπρίζεται δὲ τὸ ζῶον τῇ ἀφῆ· ὀρίζεται ἀρεῖ καὶ ἡ ὀρθοδοξία τῇ τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίᾳ, ὡς εἶνα ὀρθόδοξον τὸν τῇ ὀρθολογίᾳ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας

επισημον. Σώζεται δὲ οὐδεὶς μὴ ὀρθόδοξος. Ἀδύνατον ἄρα σωθῆναι τὸν μὴ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης συνορθοδοξοῦντα.

quitur. At nullus, qui orthodoxus non sit, salutem salutis esse provideat, qui cum Romanæ Ecclesiæ una orthodoxus non est.

13. Βούλομαι δ' ἐπειδὴ τὰς ἐξέχειν τὰς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ τῆς ὁμοιώσεως, ἣ παραβάλλουσιν οἱ θεῖοι Πατέρες αὐτὰς ταῖς αἰσθήσεσιν, ἀπαθείξιμεν, οὐ τὴν κατ' ἀπαριθμῆσιν, ἀλλὰ πραγματικὴν καὶ ἀληθινὴν, ἣ τις ἐστὶν ἢ κατ' ἀξίαν· οὐ γὰρ δυνατόν. Ἐλλην ἢ τὴν κατ' εἴαν τὰς ἐξέχειν πραγματικῶς ἐξέχει τὰς Ἐκκλησίας, ὀλίγα τινα περὶ τῆς πραγματικῆς ταύτης τάξεως εἰπεῖν. Πλείω γὰρ οὐ δύναμαι τὸ γε νῦν ἔχον λέγειν· τοῦτο μὲν τῷ ἄλλοις ἐνοχλεῖσθαι πολλοῖς, τοῦτο δὲ καὶ τῷ μὴ ἀσκαλεῖσθαι μοι, ὡς βούλομαι, τὸν Ἑλληνα λόγον. Καὶ αὐτὸ γὰρ τὸ χαράττειν τοὺς Ἑλληνικοὺς τῶν γραμμάτων χαρακτήρας δυσχερὲς μοι ἐστὶ. Εἰ δὲ δοθεῖ μοι ποτε σχολή, γράψω Λατινικῶς περὶ τῶν τοιούτων πλατύτερον, ὡσπερ καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν· ἵνα εἰ καὶ μὴδὲν ἄλλο, ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, ἀλλὰ γούτῳ τῆς ὀρθοδοξίας τῆς ἡμετέρας εἰς ὄφελος πῶν μετέπειτα περιφέρηται. Ὡσπερ γὰρ χρὴ ἐξομολογεῖσθαι τὰς ἰδίας ἀμαρτίας τὸν γε Χριστιανόν, οὕτω καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ κηρύττειν ἀναγκαῖον, ὡς κατ' αὐτοῦ διδιδάχμεθα τοῦ Σωτῆρος. Ὁμολογήσει γὰρ ἐπαγγέλλεται ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας· αὐτὸν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Τάξις οὖν ἐστὶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐ κατ' ἀπαριθμῆσιν, ἀλλὰ πραγματικῆ, οὐ φύσεως, ἀλλ' ἀξίας. Τῆς δὲ πραγματικῆς τάξεως τοῦτο ἰδίον ἐστὶ, τὸ προῖχειν τῶν ἐπομένων τὰ πρότερα· ὅλον τὸ πρῶτον αὐτῶν πάντων τῶν μετ' ἐκείνου, καὶ τὸ δεύτερον ἐξηρημένον τοῦ πρῶτου πάντων τῶν ἐφεξῆς, καὶ τὸ τρίτον ὁμοίως τῶν κατὰ ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἡ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία ἰσχυρὰ οὖσα τῇ τάξει αὐτὴν μόνην κυβερῆσει καὶ οὐδεμίαν ἔξει ἐξουσίαν κατὰ τῶν ἄλλων. Ἡ δὲ τῆς Ἀντιοχείας πρὸς μὲν τὰς προηγούμενας οὐδὲν δύναται, καιροῦ δὲ καλοῦντος δυνήσεται τίνα μετὰ τῆς τῶν Ἱεροσολύμων. Οὐδὲν τι λέγω. Ἀφορίζει ὁ τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης τινά. Ὁ δὲ καταφεύγει ἐπὶ τὸν τῆς Ἀντιοχείας. Αὐεὶ τοῦτον ἐκαίνοσ, μὴδὲν τῶν ἄλλων ποσειόντων, ἢ λέγοντων. Ἄρα ὡς ἀφωρισμένον ἀποστρέφεισθαι χρὴ τὸν ἄνδρα, ἢ οὐ; Μεγάλη φωνὴ κρᾶζω τὸ δοκοῦν, εἰ ἀνάγκη μοι ἐστὶν τοῦτο περιπεσεῖν, χρεῖτέρον μοι εἶναι νομίζω ἀφωρισμένον εἶναι παρὰ τοῦ Ἱεροσολύμων, καὶ λελυμένον παρὰ τοῦ Ἀντιοχείας, ἢ ἀφωρισμένον παρὰ τοῦ Ἀντιοχείας; καὶ λελυμένον παρὰ τοῦ Ἱεροσολύμων. Τοῦτο γὰρ οὐ λόγος τῆς τάξεως; καὶ τὸ πρέπον αὐτὸ ἀπαίτεῖ. Ἀεὶ γὰρ τοῦ προτέρου τῇ τάξει, καὶ τῇ ἀξίᾳ ἡ δύναμις φέρεται εἰς τὰ ὑστέρον· τοῦ δὲ ὑστέρου εἰς τὰ πρότερον οὐδὲν. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν βασιλεὺς τοὺς στρατηγούς κρινειν δικαίως, καὶ κολάζειν κατὰ τοὺς νόμους; καὶ τὰ εἶθι δύναται, καὶ ὁ στρατηγὸς τοὺς χιλιάρχους, καὶ ὁ χιλιάρχος τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἑκατοντάρχους τάττει ὡς δεῖ, καὶ τοὺς μὴ φυλάττοντας τὴν τάξιν κολάζει, καὶ ὁ ἑκατόνταρχος τοὺς

14. nitur vero animal tactu, definiuntur et ipsa recta dogmata Ecclesiæ Romana; ut orthodoxus ille reputetur, qui Romanæ Ecclesiæ professionem consequitur. Fieri ergo non potest, ut unus aliquis

14. Est porro in animo, cum ordinem esse in Ecclesiis, ex rebus ipsis, et similitudine, qua eas sancti Patres cum sensibus comparant, ostendimus, non eum qui ex enumeratione consequitur, sed realem et verum, qui est secundum dignitatem; neque enim fieri potest, ut alium quam illum, qui ex dignitate est, ordinem re ipsa Ecclesiæ possideant, pauca quædam de reali hoc ordine disserere; cum non plura vires in præsentia suppetant, tum quod aliis multis prægravor, tum quod in lingua Græca, ut vellem, exercitus non sim; quando et ipsas Græcarum litterarum notas exarare perdifficile mihi sit: quod si dabitur aliquando otium, de iis iisdem rebus scribam Latine fusius, quem admodum scripsi et de aliis multis; ut, etsi nihil aliud, cum flagitiis oneremur, saltem quæ nos rectè sentimus, ad posterorum utilitatem circumferantur. Ut enim Christianum addecet propria confiteri peccata, ita et propriam rectam atque integram de rebus fidei dogmatibus evulgare debet sententiam, ut ab ipso Servatore nostro didicimus, qui promittit se coram Patre confessurum illos qui eum coram hominibus confitebuntur. Est itaque in ecclesiæ ordo non enumeratione, sed re, non naturæ, sed dignitatis. Realis porro ordinis id proprium est, priora iis quæ consequuntur, præcellere, exempli gratia, primum continuo omnibus, quæ post illud sunt, et secundum, uno excepto primo, omnibus, quæ tum inde numerantur, et tertium similiter iis quæ secundum illud sunt. Propterea Hierosolymitana Ecclesiæ, cum sit omnium postrema ordine, semetipsam solam gubernabit, nec ullam in reliquis Ecclesiis auctoritatem adhibebit. Antiochena erga eas quæ sese præcedunt, jus nullum sibi vindicat: si sese tamen tulerit occasio, nonnulla in Hierosolymitanam exercebit. Exempli causa ponatur: Patriarcha Hierosolymitanus communionem fidelium aliquem privat: ille ad Antiochenum confugit, huncque ille, nihil aliis efficientibus, aut annuntiantibus, in communionem restituit. Eritne hic homo tanquam diris devotus vitandus vel non? Magna voce sententiam meam intono, si necessitas me unquam ad id compulerit: commodius mihi fore existimo ab Hierosolymitano communionem fidelium esse privatum, restitutumque ab Antiocheno, quam ab Antiocheno privatum, et restitutum ab Hierosolymitano. Hoc siquidem et ordinis ratio, et postulat id quod decet. Semper enim et ordine et dignitate excellentioris facultas in subsequencia robur habet: at subsequens in excellentiora nunquam. Ideoque rex jure merito exercitui præfectos judicare et castigare secundum leges et consuetudinem potest, et exercitui præfecti chiliarchos, et chiliarchus eos qui sub se sunt,

centuriones, ut opus est, ordinat, et a non servan- A
tibus ordinem p̄uas petit, et centurio decuriones,
et ordo minime contra vertitur. Neque enim, nisi
tyrannum induens exercitui p̄fectus manum ferre
contra regem, si legibus ac consuetudinibus pa-
rendum est, valet, neque chiliarchus contra exer-
citus p̄fectum: et de aliis etiā pari modo
edisserendum est. Neque Hierosolymitanus ergo
contra Antiochenum, sed hic contra illum, neque
Antiochenus contra Alexandrinum, sed Alexan-
drinus contra duos, qui eum ordine consequuntur.
Verum Constantinopolitanus contra reliquos Orientales
omnes facultatem habet. Illi vero omnes,
quamvis tres, nisi tyrannice nullam facultatem
contra Constantinopolitanum neque illius Eccle-
siam possunt exercere. Verum papa absolute contra
omnes, ut primus. Porro facultatem habere, aut
non habere unum contra alium, non intelligimus
tyrannice, neque fas est sibimetipsis ex libidine
morem gerentes eos qui simul cum illis Ecclesie
p̄sunt, injuria afficere, sed veluti iudices, secun-
dum consuetudines, et canones, et leges jura di-
cere. Namque qui ordine cum auctoritate conjuncto
aliis p̄cedunt, subsequētiū iudices sunt, non
subsequētes p̄cedentiū, cum nondum male
sentire deprehensi sunt; ubi vero deprehensi
alios omnes accusandi sūt. Quemadmodum enim
lica Ecclesia, et majore jure, ut ipse existimo, iudicare
condemnareque primos valet.

15. Quod vero de patriarchis dictum est, id idem C
et de Ecclesiis dictum volo. Sicuti enim qui in
Oriente tres antecellunt, nihil contra Constantino-
polititanam possunt, ita trium illarum eparchiarum
episcopi et archiepiscopi, in unum coacti, juste,
ut mea fert sententia, contra illum facere, si una
cum illis non colerit Ecclesia Constantinopolitana:
quod si ex ea assensus fuerit, possunt omnino.
Et hoc non p̄ter rationem. Omnis siquidem
Ecclesia, illarum, inquam, quinque adversus suum
pastorem, si prior ordine non contraiverit, pote-
statem habet. Et urbes item possunt eam qui non
secundum leges et consuetudines res administrat
regem depovere, aliumque loco illius designare.
Proprie etenim imperium electione aliorum consti-
tuitur; namque quod successionē acquiritur, ty-
rannidis principium est. Quare et omnes Ecclesias,
de quinque mihi hisque magnis sermo est, adver-
sus suum pastorem potestatem habere manifestum
est. Hincque patet neque quatuor patriarchas juste
adversus papam, neque reliquas quatuor Ecclesias
inagnas et patriarchas adversus Ecclesiam Roma-
nam potestatem habere, ipsam vero solam Roma-
nam Ecclesiam, et in reliquis Ecclesiis et in pa-
triarchas, et in papam ipsum habere. Sedenim
Ecclesiam Romanam, seu Antiochenam, seu quami-
cunque aliam ex quinque aut etiam universalem
dupliciter dicimus. Etenim cum ut iudices consti-
tuimus, p̄sules qui sub ea sunt tantummodo in-
telligimus, his siquidem solis canonice ferende
sententię potestas facta est, alio vero modo omnes

δεκάρχους, καὶ οὐκ ἀντιστρέφει ἡ τάξις. Οὐ γὰρ
δύναται εἰ μὴ που τυραννικῶς ἐπιποιεῖσαι τὴν χεῖρα
τῷ βασιλεῖ κατὰ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους ὁ στρατη-
γός, οὐδ' ὁ χιλιάρχος τῷ στρατηγῷ· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλ-
λων ὁμοίως. Οὐδ' ὁ Ἱεροσολύμων ἄρα κατὰ τοῦ
Ἀντιοχείας, ἀλλ' οὗτος κατ' ἐκείνου, οὐδ' ὁ Ἀντιο-
χείας κατὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ὁ Ἀλεξανδρείας
κατὰ τῶν ἐπομένων τῆ τάξεϊ δύο. Ὁ μόνος Κων-
σταντινουπόλεως κατὰ τῶν λοιπῶν Ἀνατολικῶν
πάντων δύναται. Ἐκεῖνοι δὲ πάντες, καίτοι γε τρεῖς
όντες, εἰ μὴ που τυραννικῶς, οὐδὲν δύνανται κατὰ
τοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας.
Ὁ δὲ πάππας κατὰ πάντων ἁπλῶς ὡς πρῶτος. Τὸ
δὲ δύνασθαι, ἢ μὴ δύνασθαι ἕτερον καθ' ἑτέρου, οὐ
τυραννικῶς νοοῦμεν, οὐδὲ τῷ ἰδίῳ ἐπομένους θελή-
ματι, καθυβρίζειν τοὺς συναρχιερατεύοντας δαίνε-
μιζομεν, ἀλλ' ὡς κριτὰς κατ' ἔθνη, καὶ κανόνας, καὶ
νόμους. Οἱ γὰρ πρότεροι τῆ ἀξιωματικῆς τάξεϊ κρι-
ταί εἰσι τῶν ὑστέρων, οὐχ οἱ ὑστεροὶ τῶν προτέρων,
μὴ φωραθέντων οὐκ ὀρθῶς φρονεῖν, φωραθεῖσι δὲ,
ἐγκαλεῖν χρὴ κατὰ τῷ προέχοντι τῆ τάξεϊ ἢ κατὰ
παρὰ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν. Ὅσπερ γὰρ οἱ πρῶτοι κρι-
ταί εἰσι τῶν ὑστέρων, οὕτω καὶ ἡ καθολικὴ Ἐκκλη-
σία, οἶμαι δὲ καὶ πολλῶ μᾶλλον, καὶ κρίνειν καὶ
κατακρίνειν τὸν πρῶτιστον δύναται.

fuerint, apud eum qui ordine p̄cellit, aut apud
antiores iudices sunt posteriorum, ita et catho-
lica Ecclesia, et majore jure, ut ipse existimo, iudicare
condemnareque primos valet.

15. Ὅσπερ δὲ περὶ τῶν πατριαρχῶν εἴρηται,
τοῦτο καὶ περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν εἴρησθαι μοι βού-
λομαι. Ὅσπερ γὰρ οἱ τῆς Ἐφῆας προέχοντες τρεῖς
οὐδὲν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δύναται, οὕτω οὐδὲ
οἱ τῶν τριῶν ἐπαρχῶν ἐκείνων ἐπίσκοποι καὶ ἀρ-
χιεπίσκοποι συνελθόντες, δικαίως, ὡς οἶμαι, κατ'
ἐκείνου δουθεῖν ποιεῖν, μὴ συνανούσης τῆς Κων-
σταντινουπόλεως Ἐκκλησίας. Εἰ δὲ ἀπὸ ταύτης
ροπῆ γένηται, πάντως δύναται. Καὶ τοῦτ' εὐλόγως.
Πᾶσα γὰρ Ἐκκλησία τῶν πέντε λέγω κατὰ τοῦ ποι-
μένος αὐτῆς δύναται, μὴ ἀντιλέγοντος τοῦ προτέρου
τῆ τάξεϊ. Καὶ πόλεις δὲ δύναται δικαίως τὸν μὴ
κατὰ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους βασλεύοντα καθελεῖν,
καὶ ἄλλον ἀντ' ἐκείνου αἰρεῖσθαι. Αἰρετὴ δὲ πᾶσα ἢ
κυρίως βασιλεία· ἢ γὰρ κατὰ διαδοχὴν τυραννί-
δος ἐστὶν ἀρχή, ὥστε καὶ Ἐκκλησίαν πᾶσαν τῶν
πέντε λέγω καὶ μεγάλων κατὰ τοῦ ποιμένου; αὐτῆς
δύνασθαι φανερόν. Ὅθεν δηλοῖ μήτε τοὺς τέσσαρας
πατριαρχὰς κατὰ τοῦ πάππα δικαίως δύνασθαι,
μήτε τὰς λοιπὰς τέσσαρας μεγάλας καὶ πατριαρχ-
κὰς Ἐκκλησίας κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης.
Αὐτὴν δὲ μόνην τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης καὶ
κατὰ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν τε καὶ πατριαρχῶν,
καὶ κατὰ τοῦ πάππα δύνασθαι. Ἐκκλησίαν δὲ Ῥώ-
μης, ἢ Ἀντιοχείας, ἢ ὁποιασοῦν τῶν πέντε, ἢ καὶ
καθολικὴν διχῶς λέγομεν. Καὶ γὰρ ὅταν μὲν ὡς κρι-
τὰς καθίσωμεν, τοὺς ὅπ' αὐτῆ ἀρχιερεῖς μόνον
νοοῦμεν· τοῦτοι, γὰρ μόνοις ἢ φῆρος κανονικῶς
δίδοται· ἄλλοτρόπως δὲ πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ Χρι-
στιανοὺς.

sub ea Christianos.

ις'. Εἰδέναι δὲ χρὴ, ὅτι τὰ μὴ ἀπλῶς ὄντα πρῶτα, ἀλλὰ πρὸς τινὰ πρῶτα, οὐκ ἔχει τοσαύτην δύναμιν κατὰ τῶν ἐπομένων, ὅσον ἔχει τὸ ἀπλῶς πρῶτον κατὰ τῶν μετ' ἑκείνου. Ὁ γὰρ στρατηγὸς ἐν τοῖσι μὲν δύναται κατὰ τῶν χιλιάρχων ζημοῦν καθ' ὑπόθεσιν, καὶ παιδεύειν αὐτούς, ἀπλῶς δὲ τῆς χιλιαρχίας οὐδὲ ἀδικοῦντας ἐξωθεῖν δύναται, εἰ μὴ πῶς κατ' ἔθος; ἢ νόμους ἢ τῶν χιλιάρχων αἰρέσεις ἀνήκει αὐτῷ. Ὁ γὰρ αἰρεῖσθαι θυνάμενος; καὶ καθαιρεῖν δύναται. Ὁμοίως οὖν καὶ ὁ χιλιάρχος τὸν ἑκατόνταρχον ἐν τοῖσι μὲν νοθεύει καὶ παιδεύει, καὶ ζημιοὶ, ἐξωθεῖν δὲ τῆς ἑκατονταρχίας οὐ δύναται. Ἡ γὰρ τῶν τοιοῦτων χριστοῖς τε καὶ ἐξέτασις τῷ ὑπερέχοντι, καὶ ὧς ἢ αἰρέσεις ἀποδίδονται, μόνον ἀνήκει. Πάντως δὲ μόνον τῷ βασιλεῖ, καὶ ὧς ἐκεῖνος ἐκτρέφεται. Πάντα γὰρ δύναται ὁ βασιλεὺς, ὅσα ἢ πόλις, εἰ μὴ τι κατ' αὐτῆς τῆς πόλεως διανοεῖσθαι φωραθεῖ. Ἐντεῦθεν ἢ τῶν μεγάλων θρόνων ἀξία καὶ δύναμις, ὅπως λόγῳ γινώσκεται. Τῷ γὰρ πάππῳ πρῶτον ὄντι τῆς Ἐκκλησίας; πάντα ἐφέται; ὡς περ βασιλεῖ τὰ τοιαῦτα· καὶ γὰρ ἀφορίζειν καὶ καθαιρεῖν πάντα κατὰ κανόνα; ἦτοι δικαίως δύναται. Οἱ δὲ λοιποὶ παιδεύειν μὲν καὶ ζημοῦν ἐν τοῖσι τοῖς μετ' αὐτοῦς δύνανται, καθαιρεῖν δὲ οὐ δύνανται, μὴ τυραννοῦντες. Οὐ γὰρ εἰσι κριταὶ τούτων. Ὁ δὲ πάππας κριτῆς πάντων ἐστίν. Ὅσπερ γὰρ τὸ τῆς πόλεως ἀξίωμα πᾶν καὶ τὴν δύναμιν ὁ αἰρεθεὶς βασιλεὺς ἔχει, οὕτω καὶ ὁ εἰς τὸν τῆς Ρώμης θρόνον κανονικῶς ἀναβὰς τὸ τῆς Ρώμης, καὶ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἀξίωμα, καὶ δύναμιν πνευματικὴν, καὶ χάριν παρὰ τοῦ Σωτῆρος τῆ Ἐκκλησίᾳ δωρηθεῖσαν πᾶσαν κέκτηται. Τὸ μὲν δὲ Ρώμης ἀρχιεπίσκοπος ἐστίν, τὸ δὲ εἰς ἀκρος, ἦτοι τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἀρχιερεὺς; καὶ πρῶτος οὐ τῆ ἀπαριθμῆσαι, ἀλλὰ τῆ ἀξία. Οὐ γὰρ δίδει ἀριθμεῖται πρῶτος; διὰ τοῦτο πρῶτος; ἀλλὰ δίδει πρῶτος τῆ ἀξία; διὰ τοῦτο καὶ τῆ ἀπαριθμῆσαι πρῶτος; Ἀπλῶν δὲ εἰς οὐ μεταπίπτει; ἢ ἀπαριθμῆσαι πρῶτος; Ἡ δὲ μὴ μεταπίπτουσα τῆ τῶν πραγμάτων τάξει πάντως; ἀκολουθεῖ. Ὅρατε πόσον καὶ τὸ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πάσης γὰρ τῆς οἰκουμένης, ὧς εἰπεῖν, ἐξάρχει; πλὴν τοῦ πάππα καὶ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ; ὧς, εἶναι ἀπὸ τῶν πάντων τῶν τῆς Ἐκκλησίας στρατηγῶν στρατηγὸν ἀριστον; ἀμέσως; μετὰ τὸν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας βασιλεῖ τῆ ἀξία ταυτόμενον; καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ὑπερέχοντα. Καὶ ὡς περ πᾶσα ἀργεὶ βασιλέως φανέντος; ἀρχῆ; οὕτω τοῦ πάππα παρόντος; ἢ πράττοντός; τι; ἢ λέγοντος κανονικῶς καὶ δικαίως; ἢ θεολογούντος κατὰ τὰς Γραφάς; καὶ τὰ παραδεδωμένα ἡμῖν παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων; ἠρεμεῖν καὶ σιωπᾶν δεῖ τοὺς λοιποὺς; εἰ μὴ πῶς φωραθεῖ αἰρέσει τινα κατεχόμενος. Οὐ γὰρ ἐστὶ πάππας ὁ ἐν αἰρέσει. Πῶς γὰρ ὁ τῆς ὁμολογίας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας βουλήσῃ ἐκπεσών; οὐδὲ γὰρ ὁ κατὰ τῆς πόλεως διανοούμενος βασιλεὺς βασιλεὺς ἐστίν; ἀλλὰ τύραννος.

ις'. Πρὸς τοῦτοις; κακείνῳ τῆ τοιαύτῃ κατ' ἀξίαν τῆς ἐκταται; ἀντιεστρόφον πῶς δὲ τῶν εἰρημένων.

16. Sciendum porro est, ea quæ absolute prima non sunt, sed respectu aliorum, non tantam habere potestatem erga ea quæ subsequuntur, quantum habet, quod absolute primum est in ea quæ post se veniunt. Nam exercitui præfectus chiliarchos, ut supponimus, condemnare multareque potest; eos vero muneris illius privare, licet id ob flagitia facta mereantur, non potest, ni pro more, aut legum statutis chiliarchi electio ad ipsum pertineat. In cujus enim manu electio est, in ejusdem est et depositio. Pari itaque ratione et chiliarchus centurionem admonet, et castigat, et multat: at pellere eo munere non potest. Horum siquidem iudicium et inquisitio eminentiori, et cujus in manu electio est, soli conceditur. Omnino autem is fuerit rex, vel cui ille demandarit. Nam omnia potest rex quæ et civitas ipsa, ni contra ipsam civitatem aliquid machinari deprehendatur. Hinc magnarum sedium dignitas et potestas quam sit, non absque ratione dignoscitur. Pape siquidem, qui primas obtinet in Ecclesia, omnia hæc uti regi concedita sunt; nam omnes e cætu fidelium separare, pellereque et sedibus, ut canones præscribunt, et juste potest. Reliqui castigare multareque in aliquibus eos qui post se veniunt, possunt, pellere vero ac deponere, nisi tyrannide usi, non possunt: neque enim horum iudices sunt, sed papa omnium iudex est. Veluti enim rex electus auctoritatem omnem et potestatem civitatis in se assumit, sic et qui thronum Romanum, ut canones jubent, ascenderit, Romanæ; et universæ Ecclesiæ auctoritatem et potestatem spiritalem; et gratiam a Servatore Ecclesiæ communicatam cunctam possidet: tum quod Romanus archiepiscopus est, tum quod summus, aut catholicæ Ecclesiæ pontifex, et primus non enumeratione, sed dignitate. Neque enim quod primus numeratur, ideo primus est, sed quod primus dignitate, ideo et enumeratione primus est. Manifestum autem est enumerationem non recidere, quæ vero recidit, rerum ordini prorsus inservit. Considerate quanta est et Constantinopolitani dignitas. Universi enim orbis, ut ita dicam, primas est, unum si excipias papam et illius eparchiam, ut sit ipse omnium Ecclesiæ ductorum ductor optimus immediate post universalis Ecclesiæ regem dignitate collocatus, et omnes alios antecellat. Et quemadmodum, cum rex comparet, omne dominium cessat, ita cum papa adest, aut aliquid agit, vel dicit ex canonum jurisque præscripto, ac de rebus divinis edisserit, sacræ Scripturæ vestigiis et traditis nobis a sanctis Patribus insistentia, reliquis quiescendum obmutescendumque est, ni ille deprehendatur hæresi aliqua mancipatus; nam qui hæresi favet, papa non est. Quomodo enim, qui ex professione catholicæ Ecclesiæ volens excidit? Sic neque in civitatem moliens rex, rex est, sed tyrannus.

17. Adhæc, illud quoque ordinis secundum dignitatem tanquam proprium sequitur, quodam-

modo dietis ex altera parte respondens. Etenim A qui secundo loco sunt, si, qui primum obtinebat, defecerit, illius munia curare atque consicere, donec ille non affuerit, potest; namque si rex alio se receperit, vel vita defunctus fuerit, copiarum dux, etsi non per omnia ut rex, sed majori cum auctoritate quam antea res administrat, et duce absente, vel hac brevi vita excedente, qui inter chiliarchos primus est, necessario ad exercitus gubernacula accedit, et centurionum primus ad chiliarchorum munus ascendit, chiliarcho vita defuncto. Hoc itaque modo Hierosolymitanus Antiochenam Ecclesiam gubernabit, ad superiorem vitam Antiocheno patriarcha migrante, quousque alius, ut canones decernunt, ad sedem illam, re-
etore spoliatam, promoveatur, et Antiochenus B Alexandrinam, et hic Constantinopolitanam moderator erit, dum sedes illa pastore caret. Sic item in interregno Romanæ Ecclesiæ, dum rex Ecclesiæ legibus naturæ paruerit, Constantinopolitanus patriarcha, donec alius ad illam sedem promoveatur, terrarum orbis totius universalis Ecclesiæ curam, gubernacula et administrationem suscipiet (1). Id e m ordinis, qui a dignitate est, conditio. et sibi sibi poscit et vendicat.

18. Sed cum huc deducta sit oratio, non possum memet continere, quin triste ejulans et lamentans lacrymis opplear. Quis enim nostras calamitates non deplorabit? Quis nostra infortunia, sive ut aptius, nescio an multum gratum dicam, nostras incogitantias et supplicia meditans in flentium non irrumperet? Actum jam est de Græcorum imperio. Res Ecclesiæ omnes penitus occiderunt, quod nos tandiu in schismate perstitimus. Quis poeta hæc tragice enarrabit? Quis orator commemorabit? Quis scripto tot ac tantos nostros lapsus atque errores posteris commendabit? Quandoque enim propter peccata populi afflictionibus deduntur etiam præsidēs, licet et fide et vita divinitatem quodammodo videantur assecuti. En enim Constantinopolitanus patriarcha, mens evigilans, pro salute regis nimium sollicitus, sacer vereque Gregorius, et cum uno solo nostro ævo confessor et martyr, et exsilia, et in iis ingruentes calamitates, pro una unione Ecclesiarum lætis animis amplexans, Romæ degit, non uti secundus

(1) Nova hæc auctoris opinio, et omni memoria inaudita, nunquam est usu recepta. Inno argumentum, quo eam probare nititur, non incommode in eundem ipsum retorquetur hoc modo: Ideo patriarcha Constantinopolitanus, totius Ecclesiæ defuncto Romano pontifice, licet infra illum sit, gubernacula suscipiet, quod inferioris gradus homines, defuncto superiori, in illius locum sese inferunt: sic inter patriarchas omnium infimus Hierosolymitanus, demortuo Antiocheno, Antiochenam Ecclesiam gubernat, et Antiochenus Alexandrinam, et Alexandrinus Constantinopolitanam, sed nunquam in simili, neque Hierosolymitanus Antiochenam, neque Antiochenus Alexandrinam, neque Alexandrinus Constantinopolitanam gubernavit. Ergo multo minus Constantinopolitanus Romanam, et universalem Ec-

Ο γάρ επόμενος, του προηγουμένου μη θντος, τα εκεινου ποιειν και κραττειν δυναται, μεχρις ου εκεινος απεισιν. Βασιλευς γαρ μη θντος, η και θανόντος; ο στρατηγος τε της πολεως ου κατα πάντων ου; βασιλευς, αλλά μετα μελίζου; εξουσίας η πρότερον διοικει, και στρατηγου απόντος, η και από της προσκαιρου ζωης ταύτης αποδηρήσαντος, των χιλιάρχων ο πρώτος παντός του στρατου την αρχην λαμβάνει αναγκαιως, και ο πρώτος των εκατοντάρχων έμοιως. Χιλιαρχει γαρ θανόντος του χιλιάρχου. Κατά τουτον ουν τον τρόπον και ο Ιεροσολύμων διοικησει τα της Αντιοχείων Έκκλησίας, εις την ζωην επανελθόντος του Αντιοχείας πατριάρχου, μέχρις ου άλλος κατά κανόνας εις την χρηρούσα θρόνον αναχθῆ. Καθ ουτος των της Κωνσταντινουπόλεως επιλήφεται πραγμάτων, του θρόνου εκεινου ποιμένα μη έχοντας. Της δε Ρωμαίων Έκκλησίας χρησουσας, του βασιλευς της Έκκλησίας τῆ της φύσει; νόμῳ δουλεύσαντος, ο Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης, μέχρις ου εις τον της Ρώμης θρόνον άλλος αναχθῆ της καθόλου της οικουμένης Έκκλησίας την φροντίδα, της κυβέρνησιν, την διοίκησιν λήφεται. Τούτο γάρ ο της εξιωματικής τάξεως θεομδς και το δικαιον άπαιτει.

17. 'Αλλ' ένταύθα του λόγου γενόμενος, ου δύναμαι κατέχειν έμαυτον, αλλά θερμοις δάκρυσι κλαίων και οδυρόμενος καταδρέχομαι. Τίς γάρ ου θρηνησει τάς ημετέρας συμφοράς; Τίς ουκ έπιστενάξει ται; ημετέραις δυστυχίαις, η μάλλον, η μη φορτικόν ειπειν, ται; ημετέραις άνοιαις τε και τιμωρίαις; Οίχεται τα της βασιλείας Γραικών. Απόλωλε τα της Έκκλησίας απλώς πάντα, δια το επιμειναι ημδς κολβν χρόνον τῶ σχισματι. Τίς ποιητής έκτραψόδισαι ταύτα; Τίς ρήτωρ διηγῆται; Τίς γραμμασι τοι; ύστερον τα τοιαύτα και τοσαύτα πταισματα και πτώματα ημῶν παραδώσει; Διὰ γάρ τα; άμαρτίας του λαου πάσχουσιν έστιν δε τε και οι προσετώτες, καν θεοι ώσιν άνδρες και την πίστιν και τον βλον. Ίδου γάρ ο της Κωνσταντινουπόλεως θεός πατριάρχης, ο γρηγορος νοϋς, ο υπέρ της του κοιμνίου σωτηρίας γρηγορών, ο φεράνυμος και ισρός Γρηγόριος, ο μεθ' ενδ; μόνου επ' ημῶν έμολογητής τε και μαρτυς, ο την έξοριαν και τάς εν τῆ έξορις δυστυχίας υπέρ της των Έκκλησιῶν ένώσεως άσπασόμενος, έν Ρώμη διάγει, ουχ ως δεύτερος μετά

clesiam, cujus gubernatio et regimen est superior, et excellentior quædam dignitas, et extra patriarchatum ambitum. Græci episcopi etiam vacantis ad Ecclesiam vacantem transitum, absque synodi, ejusque plenæ consensu omnino prohibent et damnant. Quis non vacans in vacantem, illiusque priestantioris, et universalis Ecclesiæ assensu sese juste et legitime intrinsetit? Quodsi Trapezuntio ea mens est, patriarcham Constantinopolitanam, cum Romanus nullus est, a plena synodo, cui id opus incumbit, electum, jure in Romani locum vocari, et donec Romanus accesserit, ecclesie universalis administrationem exercere; id vero suo Constantinopolitano nihil confert, cum quilibet sic in illum sedem vocatus, eadem quæ et Constantinopolitanus juste peraget.

τὸν πάππαν ἄρχων τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλὰ τί λέξω ; Σιωπῆν ἔμενον εἰ ἐπόμενα παρὰ λόγον ὄντα, καὶ τοῦ μακροῦ σκληρατος καὶ τῆς ἀκονενομημένης ἔριδος ἡμῶν-ἄξια. Καὶ διὰ τοῦτο πάλιν οὐ παρὰ λόγον, ὁ μεθ' ἐνδὸς μόνου τὸ γε νῦν εἶναι ἀληθῶς ψάλλειν μετὰ τοῦ μελωδοῦ καὶ προφήτου Δαυὶδ δυνάμενος· Ἐξελεξάμην παραβρίπτεισθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον, ἢ οὐκ εἶναι με ἐν σκηνώμασιν ἀμφοτεράων. Μεθ' ἐνδὸς δὲ εἶπον μόνου, διότι καὶ ὁ τῷ βίῳ ἀνεπίληκτος καὶ ἀμαμπτος καὶ τῷ λόγῳ κολλῦς, καὶ σοφία οὐ τῇ ἕξω μόνον ὑψηλῶς; ἀλλὰ καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ἱερὸς ὁ Ῥουσίας θεῖος καρδιναλῖς, αὐτὰ ταῦτα δύναται λέγειν ἀληθῶς. Πλουσιωτάτης γὰρ μητροπόλεως ὑπὲρ τῆς ἐνωσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καταφρόνης, καὶ τῇ πατρὶδι κατὰ τὸ δυνατόν βοηθησαὶ σπουδάσας ἐκινδύνευσαν. Ἀσμένως ἐν τούτοις διατρίβω, βλέπων τὸ καταδεδημημένον γένος ἡμῶν τοῖς κατορθώμασι τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν ἐπιουφίζομενον. Οἷον γὰρ ἐστι τὸ τούτων ἔργον; Πόση ἡ μεγαλοψυχία; ἡ φιλόξενία ὡς διακόητος; Πάντες θαυμάζουσιν, οὐκ πτωχοὶ ὄντες, καὶ μεγάλα οὐκ ἔχοντες βαναυσία, μᾶλλον δὲ οὐδὲν ὁ γέ ἱερώτατος πατριάρχης, ὁμακ πάντας ὑπερβάλλουσι ταῖς ἐλεημοσύνας. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκαίμενον ἐπανέλθωμεν.

A post pontificem Ecclesie tenens habenas. Sed quid ipse præterea proferam? Mellius est subsequencia silentio involvere, quæ præter rationem sunt, et longi schismatis, et male sani nostri dissidii digna. Proptereaque rursus non præter rationem est, cum uno solo in præsentia vere canere cum melodo et propheta Davide: *Elegi abjectus esse in domo Dei mei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum*. Dixi vero cum uno solo, quod et vita inculpata, atque intaminata, et sermonis doctissimus, et sapientia non externa modo, sed et nostra præclarissimus sacer Russiensis ac divinus cardinalis, hæc eadem vere ipse pronuntiaverit. Pro unione siquidem Ecclesiarum diuissimam Ecclesiam scoccifecit, et patriæ pro viribus dum auxilia procurabat, capitis periculum adiit. In his libens moras mihi creo, conspiciens dejectam nostram nationem horum duorum magnorum virorum facinoribus sollevatam. Qualis enim est horum operatio? quanta munificentia? ut est eorum apud omnes famosa hospitalitas? Omnium in admiratione est, quod cum parvis sint opibus ac facultatibus præditi, nec beneficia ampla obtineant, imo nullum sanctissimus patriarcha, in erogandis tamen elemosynis universos superant. Sed nude egressa est oratio redeat.

19. Οὗτος ὁ τοιοῦτος τῆς ἀληθείας ἀθλητής, ὁ στύλος τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀξίος Κωνσταντινουπόλεως, ὁ τῆ; νῦν, ἀλλὰ τῆς πάλαι πατριάρχης, ἢ ἡ Κρήτη ἀμέσως ὑπόκειται, γράφει ἡμῖν περὶ τῶν τοιούτων, ἀναθέματι ὑποβάλλων πάντα τοῖς μὴ φυλάττοντας τὸν ὄρον τῆς ἐν Φλωρεντίας θαλάσσης ἁγίας καὶ οἰκουμένης συνόδου, ἐν ἧ περὶ τετρακοσίων συναθροισθέντων Πατέρων, περὶ διακόσιοι ἦσαν οἱ Ἀνατολικοὶ, καὶ πλην τριῶν, μᾶλλον δὲ πλην ἐνδὸς τοῦ Ἐπίσου, οἱ γὰρ λοιποὶ δύο οὐδὲ ὄνοματο; ἐγένοντο ἄξιοι, πάντες; μὴ βουλή, μὴ γνώμη, μὴ ψυχῇ ὁμοφώνησαντες, ὁμοφωνήσαντες, καὶ τῇ τῶν πάλαι Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ, μᾶλλον δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ἀκολουθήσαντες, ὑπέγραψαν τῷ συντεθέντι παρ' αὐτῶν ὄρω, ἐν ᾧ δύο τὰ μέγιστα περιέχεται, οἷτις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, καὶ οἷτις πρῶτος τῶν ἀρχιερέων πάντων ὁ Ῥώμης. Τοῦ δὲ πρώτου δεῖ μνησθαι ποιεῖσθαι τοῦς ὑστερον. Δεῖ ἄρα κατὰ τὸν ὄρον μεγαλοφώνως τε καὶ ἐξαιρέτως, οὕτω γὰρ τοῦ πρώτου δεῖ μνημονεύειν, μνήμην τοῦ πάππα ποιεῖσθαι ἐν ταῖς θαλαῖς; εὐχαριστίας. Ἐπειδὴ οὖν ὁ μὲν θεϊότατος πατριάρχης μακρὰν τῆς Ἐκκλησίας ἐξώθει, καὶ μετὰ τῶν αἰρετικῶν τάττει· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ ἔθος τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ ἀναθέματος τοῦς μὴ τηροῦντας; τὸν ὄρον, καὶ λταν δικαίως· πάντες γὰρ, δηλοῖ, οἱ μὴ φυλάττοντες τῶν καθολικῶν συνόδων τοῦς ὄρους τῷ ἀναθέματι παραδίδονται. ὁ δὲ πάππας τὸ κυρωθὲν τῇ συνόδῳ, ἦτοι τὸ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκφωνεῖν διορίζεται, καὶ ὁμακ οὐχ ὑπακούετε; καὶ οὐτε τὸν τοῦ πάππα

19. Hic itaque tantus veritatis athleta, Ecclesie columna, sedis Constantinopolitanæ, non ibiis quæ nunc est, sed antiquæ, dignissimus patriarcha, cui Creta immediate subjecta est, de hisce vobis scribit, anathemate feriens cunctos qui sanctæ et œcumenicæ Florentinæ synodi definitionem non acceptant, in qua pene Patribus quadringentis coactis fere ducenti erant Orientales, et tribus exceptis, seu potius uno solo Ephesio, nam duo alii neque nominari digni habiti sunt, omnes unius animis, una mente, unaque voluntate concordēs, et antiquorum Patrum atque doctorum Ecclesie doctrinæ conformes, quinimo Evangelium sequentes, compositæ ab iisdem definitioni subscripserunt, in qua duo potissima continentur; alterum est, Spiritum sanctum ex Patre et Filio procedere; alterum, primum omnium præsulum Romanum esse. Prioris vero a posterioribus commemoratio facienda est. Quare hujus definitionis decreto alta voce, et signanter in divinis officiiis papie commemoratio publice insonanda est. Cum ergo divinissimus patriarcha longe ab Ecclesia pellat et una cum hæreticis collocet: id enim usus Ecclesie obtinuit, cum anathemati, qui non servant definitionem, subjiciuntur, et jure merito; nam omnes generalium synodorum definitionibus non obedientes, anathemati traduntur; papa vero decretum concilii, sive Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, voce pronuntiandum mandet, et vos non obsecundabitis? Et neque papæ jussa, neque patriarchæ præcepta extimescitis? Neque

¹ Psal. LXXIII, 11.

synodi definitionem verebimini? Et quænam vobis apud tremendum Christi tribunal responsio suppetet?

20. Et reor nullum ex vobis ausurum contra opponere, aliud papam, aliud patriarcham præcipere. Hunc siquidem definitionem servandam; illum, et ex Filio Spiritum sanctum procedere, voce enuntiandum esse mandare. Hæc fortasse quispiam dixerit male sentiens, non eadem esse, planum vero est eadem esse. Namque definitio credendum esse determinat, Spiritum sanctum ex Filio esse, sanctissimus autem papa Callixtus, hoc idem voce pronuntiandum imponit. Quæ ergo differentia est? Vel quo pacto necesse non est, ut quod quis credit, voce etiam exprimat? *Corde enim*, inquit Paulus, qui in tertium cælum ascendit, qui audit inenarrabilia verba, quæ non licet homini loqui, terrarum orbis magister, Spiritus gladius, vas electionis: *Corde*, inquit, *creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*¹. Et Christus, eos qui confitentur ipsum coram hominibus, confessurum se coram Patre promittit. Est vero veritas Christus. Qui igitur veritatem non confitetur in omnibus, sed potissimum in Ecclesiæ dogmatibus, Christum ipsum non confitetur; qui autem Christum non confitetur; Christum pernegat; et qui Christum pernegat, regnum cælorum non obtinebit. Propterea suevimus omnes, cum ipsum Christum inter divina missarum solemnia, et mysteria videmus, non *Credo, Domine*, solum dicere, sed, *Credo, Domine, et confiteor*. Fides enim, quam quispiam non confitetur, fides non est, sed aptius, dixerit alius, fraus, prius in se errore hausto, alios in errorem adducens. Hinc satis patet, eum, qui corde credit, et ore non confitetur id quod credit, nunquam salutem consequitur, cujus hæredes nos esse fiat gratia Domini nostri Jesu Christi. Amen.

¹ Rom. x, 10.

ἄριστον, οὐτε τὴν τοῦ πατριάρχου ἐντολὴν φοβηθήσεσθε; οὐτε τὸν τῆς συνέδου ὄρον αἰδεσθήσεσθε; Καὶ ποία ἡμῖν ἔσται ἀπολογία παρὰ τὸ φοβερόν τοῦ Χριστοῦ βῆμα,

κ'. Οἶμαι δὲ, ὅτι οὐ τολμήσει τις ἀνθυποφέρειν ἄλλο τὸν πάππαν ἐπιτάττειν, καὶ ἄλλο τὸν πατριάρχην προστάττειν. Τὸν μὲν γὰρ τὸν ὄρον φυλάττειν, τὸν δὲ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκφωνεῖν βούλεσθαι. Ταῦτα δ' ἰσως φησὶε τις οὐκ εἶναι ταυτὰ κακῶς φρονῶν. Φανερόν γάρ ἐστι ταυτὰ ἔστιν. Ὁ μὲν γὰρ ὄρος; πιστεύειν διορίζεται, ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὃ δὲ ἀγιώτατος πάππας Κάλλιστος τοῦτ' αὐτὸ ἐκφωνεῖν παρακελεύεται. Τίς οὖν ἡ διαφορά; Ἡ πῶς οὐκ ἀνάγκη ἐκφωνεῖν, ὃ τις πιστεύει; *Καρδιά μὲν γάρ, φησὶ Παῦλος*, ὃ εἰ τρίτον οὐρανὸν ἀναβάς, ὃ ἀκούσας ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, ὃ τῆς οἰκουμένης ἐδάσκαλος, ἢ τοῦ Πνεύματος μάχαιρα, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, *Καρδιά, φησὶ, πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν*. Ὁ δὲ Χριστὸς τοὺς ὁμολογούντας ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων αὐτὸν, τοῦτους ὁμολογήσειν ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς ἐπαγγέλλεται. Ἔστι δὲ Χριστὸς ἡ ἀλήθεια. Ὁ γοῦν μὴ ὁμολογῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν καὶ μὲν, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασιν, αὐτὸν τὸν Χριστὸν οὐκ ὁμολογεῖ· ὃ δὲ μὴ ὁμολογῶν τὸν Χριστὸν ἀρνεῖται τὸν Χριστὸν· ὃ δὲ ἀρνέμενος τὸν Χριστὸν βασιλείαν οὐρανῶν οὐ κληρονομήσει. Διὰ τοῦτο εἰώθαμεν πάντες, ὅταν αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἐν τοῖς θεοῖς τῆς εὐχαριστίας μυστηρίοις ὁρῶμεν, οὐ, *Πιστεύω, Κύριε*, λέγειν μόνον, ἀλλὰ, *Πιστεύω, Κύριε, καὶ ὁμολογῶ*. Ἡ γὰρ μὴ ὁμολογουμένη πίστις οὐκ ἔστι πίστις, ἀλλὰ ἄδολος, εἴποι τις ἄν, καὶ κλωνῶν καὶ πλανώμενος. Ὅθεν δῆλον, ὅτι ὃ τῇ καρδίᾳ μὲν πιστεύων, τῷ στόματι δὲ μὴ ὁμολογῶν, ὃ πιστεύει, οὐκ ἐπιτάξεται τῆς σωτηρίας, ἥ; κληρονομοῦς γενέσθαι πάντας ἡμᾶς γένοιτο χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀμήν.

GEORGII TRAPEZUNTII

IN EXPOSITIONEM ILLIUS TEXTUS EVANGELII *

SIC VOLO EUM MANERE, ETC.

ET QUOD S. JOANNES EVANGELISTA NONDUM SIT MORTUUS

AD SIXTUM IV PONTIFICEM MAXIMUM.

(Monumenta SS. Patrum orthodoxographa. Basilee 1539. fol. Latine tantum.)

Nuper, sanctissime Pater, cum eam particulam Evangelii Joannis legerem, qua Petrus Dei Filium de illo interrogavit dicens: *Domine, hic autem quid?* audivitque: *Si eum volo manere donec veniam;*

quid ad te? primum occurrerunt, quæ alias de sic et de si particula disserui: deinde utrum mortuus sit an adhuc vivat Tonitru filius, cœpi cogitare. Nam etsi utrumvis quis dixerit, a sinu Ecclesiæ

¹ Georgio contradixit cardinalis Bessarion hunc eundem locum exponens. Vide supra col. 623.

non recedat. Non enim vel morte vel vita Joannis salvi facti sumus, nec alterum aperte sic in Evangelio dicitur ut alterum credere nefas sit. Habet tamen investigatio rei hujus non parum fructus si non contentione vincendi, sed veritatis amore inquiratur. Cum enim investigari recte non possit nisi per Evangelium, opus est, dum querimus, Evangelii verba sæpius repetere. Id non solum animam ab aliis cogitationibus abstrahit, sed et ad apicem ipsum sanctarum litterarum impellit. Accedit, ut qui hæc facillora et in quibus non possumus cum æterna pernicie animi errare, scrutatur, is exercitatione jam ingenii gradu hinc facto ad altiora securior possit conscendere.

Hoc autem et ipsi salutem allaturum est et alios ad sacrarum litterarum studia poterit commovere. Primum, quoniam si quis divinas litteras crebro et cum fide lectitat, huic via salutis in dies magis magisque aperitur; alterum, quia licet omnia doctorum Ecclesie diligentia, hoc est, Spiritus sancti gratia unde omnia dona profluunt satis pateant, tamen et nova quæque delectant et legentes ad frequentiore ipsa novitate alliciunt lectionem. Crebra autem harum rerum lectio animorum est cibus quo adversus voluptates corroboramur carnis. Adde quod abyssus nec simplex sed duplex, divina Scriptura est, si cui placet illud Psalmistæ ad velus nonnunquam conferre Testamentum, quod Creatorem magnitudine, multitudine altitudinæ rerum admirationem compulsus, exclamavit: « Abyssus abyssum invocat ad vocem cataractarum suarum. » Veteris enim Testamenti per gratiam Salvatoris abysso patefacta, et velo templi (quo prohibebamur interiora prospicere) per suam passionem scisso, invocata effudit se novi Testamenti abysso, et excitavit vocem cataractarum Dei, id est evangelistarum, apostolorum doctorumque omnium Ecclesie. Si ergo Scripturæ altitudo abyssus est magna, nunquam deerunt cum zelo nobis veritatem rimantibus quæ cum utilitate communi conscribamus. Cujus rei excessum ac magnitudinem Evangelium significasse videtur, ubi dicitur, Nec mundum quidem ipsum, si singula quæ Jesus fecit conscriberentur, videri capturum. Ad sanctitatem autem tuam et quæ nunc in hac perfacili questione, auxilio ejus cujus tu in terris vicarius es, et postea quæ dictabimus, merito mittenda putavimus: ne dum volumus et nobis et aliis prodesse, in laqueum dilabamur. Id enim et fuit et est et divina præsentis gratia erit semper mihi insitam et propositam, mortem optare potius et exitum hujus vite, quam aliquid, non dico scribere aut dicere, sed ne cogitare quidem, quod apostolicæ doctrinæ ac Ecclesie Dei, cujus tu princeps es, repugnare videatur. Quare si forte parum advertendo, aliquid hujusmodi, aut etiam ex ignorantia, scripserim, dixerim, cogitaverim, aut in futurum scripsero, dixerero, cogitaverero, quod aures sanctitatis tuæ quæ regni colorum claves his tem-

poribus miseratione divina tenet, posset ostendere id ex nunc sponte totoque animo, revoco, ejicio, respuo, et sicut non dictum haberi supplico. Id modo hic dictum, quasi dictum in omnibus esse velim quæ aut Græce aut Latine attigi ut attingam. In animo enim est, nisi vel senectus retardaverit, vel ægrotatio impederit, vel tenuium fortunarum conditio revocaverit, nonnullos Scripturæ locos prout Deus aspirabit tractare. Sed alios quidem alias, nunc autem ipsius Joannis de quo dicturi sumus, intercessione freti, quæstionculam, quæ a verbis Evangelii originem trahere videtur, dilucide, quantum Deus donaverit, tractare conabimur.

Sæpius post resurrectionem diversis Dominus modis apparuit discipulis, et sæpius cum ipsis et comedit et bibit, latus quoque et manus et pedes, non oculis solum, verum etiam tactui obtulit, ut undique eundem seipsum esse demonstraret qui surrexerat, qui crucifixus fuerat, qui que ante passionem cum illis conversabatur. Demum secundum Joannis Evangelium apparuit Jesus in littore illis piscantibus, interrogavitque si quidquam pulmentarii haberent. Quibus negantibus jussit in dextram navigii partem rete immittere; quo facto centum et quinquaginta tres magnos piscati pisces sunt. Quod quidem ad futuram sanctorum quietem sacramentaliter pertinere, perspicuum est. Nam et magnitudo et multitudo et numerus piscium certus et tractio eorum per fluctus maris, tandem ad littora, tutior, et ducentorum a litore cubitorum distantia et in dextrum retis demissio et septenarius discipulorum numerus, hæc omnia non absque magno mysterio diligenter narratur et futuram triumphantis Ecclesie cum Domino vitam aperte significare videntur. Erat id certe suum illius qui plus aliis amabatur a Christo qui in Dominicum pectus incubuit et inde hausit profundissima sacramenta cui Matrem orbis dominam ipse Dominus moriens commendavit, ut quemadmodum initium Evangelii sui in æterna generatione Filius Dei fundavit instar tonitruum clamans: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*: sic culmina per futuram sanctorum vite mysticam orationem imponeret, ad quam ut tutius mari jactati et undis, sancti pervenire possent. Petrus autem quando ipsi claves regni colorum commendatæ fuerunt, Ecclesie totius princeps constitutus, apertius tunc vel restituitur vel confirmatur. Nam ne forte aliquis, quoniam ter Dominum negaverat, amisisse ipsum Ecclesie principatum putaret, ter interrogatur an Dominum amaret, qui multo prudentior jam atque sublimior gratia Salvatoris, non effertur præsumptione, ne rursus negatione prosterneretur, ne lacrymis et amaro fletu iterum sibi ad propellendum piaculum opus esset, sed pia confessione amare quidem se tertio respondit, sed quid amaret, ipsum scire aut, cui nihil potest esse occultum. Sic Dominus terna interrogatione, ternaque Petri confessione amandi,

terne caravit negationis vulnus quod, sicut Petri sanatum ad cicatricem usque productum, credendum est. Tunc enim interrogationis illius vi et confessionis virtute humillimæ, cicatricem quoque ipsam abolitam nemo dubitavit, ac ideo ter sibi ut sano jam et humiliter aperte commendatur Ecclesia, ut pascat oves agnosque Domini, quæ commendatio militantis Ecclesiæ Petro tunc facta, successoribus etiam suis facta cognoscitur. Oportet enim, sicut oves agni que veteres, videlicet in fide, atque novelli, ad diem usque adventus la gloria Domini per successionem duraturi sunt, eodem utique modo illum permanere cui commendatio facta est. Universali ergo Ecclesiæ Petro proposito decenter mors quoque sibi prædicitur, ut hinc vitam etiam Domini exprimendam pro viribus, duabus disceret rationibus, quoniam universalis pastor et vicarius Christi præcipuus fuit constitutus et quoniam crucis patibulo Deum erat glorificaturus, quorum alterum trahitur ex altero. Nam si non est servus domino major, oportet patroni labores clientem subire. Et qui labores domini sumit sui, is mortem non debet similem recusare; quare vitæ quoque totius imitatio pro viribus necessaria est quæ liquido Evangelii verbis exprimitur. Nam morte crucis extensione manuum sub oculis Petri posita, statim ei dicitur, Sequere me, id est, Qui morte me secutus es, vestigia quoque vivendi in ea sequèria.

Petrus igitur Dominum sequebatur, dumque sequeretur, vidit Joannem (is enim discipulus quem diligebat Jesus) sequentem. Et curiositate mentis humanæ, qua magis aliena quam nostra quærimus, nimium commotus (non enim erat adhuc omnino perfectus), audenta Domino petere, qua morte Joannes moreretur, dicens: Domine, hic autem quid? Dominus autem et hanc curiositatem reprehendit nec moriturum Joannem usque ad exitum hujus sæculi (ut ego arbitrator) ostendit, dicens: Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? Hinc quæstionculæ nascitur re facillæ, varietate opinionum difficilissimæ. Nam multi jam mortuum esse Joannem contendunt, nonnulli extremis temporibus eam Enoch et Elia moriturum opinantur. Quod nos sequentes, aperte ostendemus, id ipsum et per hunc Evangelii locum significari, et aliis rationibus confirmari et tum ipsius Joannia in Apocalypsi tum Evangelii auctoritate ac testimonio significantius comprobari, atque adeo demonstrari: Si (inquit) eum volo manere donec veniam, quid ad te? Græce, si verbum de verbo exprimitur, non Sic eum volo manere, sed, Si eum volo manere, scriptum est. Verum quoniam, sicut particula si apud nos, sic apud Græcos indicativo quidem verbo conjuncta, affirmatiue capitur, subjunctivo autem suspensive dubitativæque, jungitur autem hic indicativo, idcirco non si sed sic Patres interpretati sunt, ne scilicet si particula Latine Græcæque linguæ scilicet propter duplicem potestatem turbaret. Sic vero af-

firmando expressè dixerunt ut nemo ambigeret eam quoque Græcam particulam non aliter quam affirmatiue ibi positam esse. Sed de duplici potestate si particulæ, latius nobis in aliis dictum est et vulgo patet. Quis enim non viderit, aliud significari cum dicitur, Si amo te, non detraho tibi; aliud: Si amarem te, non detraherem tibi? Alterum enim et amorem affirmat et non detrahendi voluntatem confirmat, alterum e regione amorem quidem vel suspendit, dubiumque facit, vel penitus negat, quantoque (amor) major negatur, tanto detrahendi voluntas asseritur. Item: Si me audisset, doctior esset: significant enim non esse doctum, cum non audierit. Contra: Si multos audivi doctos, si multa legi, si multa scripsi, cur me imperitum putas? Non est opus plura dicere de re manifesta, qua pleni sunt libri, plena priscorum volumina. *Ἐάν* quoque Græca conjunctio, easdem habet potestates. Testis est Priscianus, grammaticorum omnium excellentissimus, nec minus in Græcis quam in Latinis litteris peritus, quippe qui Græcus natione fuit. Fuit enim ex Casarea, Cappadocensis, nec in Italia, sed Athenis et Græcæ didicit et Latine. Is in libris *De constructione*, ubi de subjungendi modo, et de particula si, easdem omnino ait habere ipsam vires quas *ἔάν* Græca, idque tam Latinis quam Græcis ostendit exemplis. Sed sermo etiam ipse Græcus perspicuum id facit, adeo ut exemplis opus non sit. Dicitur alicui carnes die Sabbati comedenti: *Carnes tu comedis in Sabbato?* respondeat, *Ἐάν φάγω, τί πρὸς σέ;* id est, Si comedo, quid ad te? Patet quia comedere asserit. Quod si diceret, *Si comederem, quid ad te?* non omnino comedere concederet, sed quasi negando sub conditione poneret. Hoc in Græco sermone non potest liquido percipi. Sed latet adeo, ut peritiora etiam hujus ætatis fugiat, nisi Latine linguæ proprietate inspexerint. Cujus rei causa est, quoniam subjunctiva verba minuta quadam scribendi ab indicantibus differentia distinguuntur. Prima enim præsentis indicans persona et voce et scriptura eadem est cum subjungendi. Sicut in proposito, *Volo eum manere*, θέλω αὐτὸν μένειν, illud θέλω potest et volo et vellem dici Latine. Sed vellem nullo pacto convenit, omnino enim a rebus alienum. Quare nec ullus unquam id cogitavit. Quas ob res et auctoritate illorum qui traduxerunt et consuetudine multorum sæculorum, et ipsius Græci sermonis proprietate, et quoniam res ipsa disjunctiva dubitandi vocem non patitur, affirmans Dominus dixit: *Ita volo eum manere, donec veniam, quid ad te?* Sed dicit fortasse quispiam neminem unquam ausum fuisse aliter quam affirmatiue Dominica hæc verba interpretari; sed *Donec veniam* non extremum illum significare adventum Domini: posse namque adventum Domini appellari etiam cum quo unusquisque vocatus, naturæ concedit; ut vellet Joannem sic vivere asserat, donec veniat, id est donec ipsum per mortem ad se vocarit.

Hac sententia divisa, primum constat Joannem vivere donec veniat, Dominum dixisse. Alterum ergo quaeratur, an illud, *Donec veniam*, finem saeculi hujus significet, vel terminum vivendi in hoc saeculo monstrat. Quod certe, si quis attendat, procul a vero esse videbitur. Nihil enim aliud dicit qui ita dicit, nisi ut planius et sub oculis ponatur, Volo eum vivere donec moriatur, quid ad te? Dicam aperte quod volo in mentem incidit. Homo certe, non dico doctus et gravis, sed mediocriter eruditus ac levior, si data sibi potestate hominis alicujus vitae, atque interrogatus sic respondeat, parum animadvertisse putabitur: quomodo igitur Deum ore suo sic locutum quisquam crediderit? Sed curiositatis, inquit, arguere discipulum voluit. Sic arbitror, et Cyrillo, viro doctrina praecipuo, sanctitate magno, prudentia et eloquentia gravi, hoc ipsum placuisse legimus, et illud, *quid ad te?* id aperte ostendit. Sed in reprehendendo Petro sacramentum etiam illud aperire voluit, non moriturum Joannem usque ad extrema saeculi hujus. Nam si curiositatis ipsum arguere solummodo voluisset, illud ultimum, *quid ad te*, vel, Cur aliena quaeris, dixisset, satis superque erat, sicut omnibus simul quaerentibus; si eo anno restiturus esset regnum Israel, respondit lenissime arguens: *Non est vestrum cognoscere tempora vel momenta.* Nunc autem non arguit solum eum vehementius intulerit, *quid ad te?* verum etiam ad finem usque vitae hujus victurum. Joannem asseruit dicens: Volo eum manere donec veniam. Ita et conditionem vitae Joannis aperuit, et curiositatem Petri redarguit. *Exiit autem sermo iste in discipulos quod discipulus ille non moritur.* Exiit sermo ad discipulos. A quo exiit? per quem dissipatus fuit? quis discipulis omnibus praedicavit? Duo certe solam sermonem hunc Domini audierunt, Petrus et Joannes, caeteris Dominum ea replicasse, quae Petrus et Joannes secretius acceperant, minime credendum est. Joannes autem, et virginitate tum corporis tum spiritus apprimè praeditus et caeteris virtutibus summus, quod et dilectione Domini et commendatione Matris ejus percipitur, nequaquam id quod ad gloriam suam pertinere videbat, sociis quasi jactabundus praedicasset. Relinquitur ergo a Petro fratribus narrata fuisse quae Dominus de Joanne dixit. Petrum autem aliter dixisse quam audierat nefas est dictum. Quid ergo retulit fratribus Petrus? Quod Dominus de Joanne dixit: *Sic enim volo manere donec veniam.* Id a Petro, a caeteris omnibus eodem intellectum modo fuit, quod discipulus ille non moritur. Quare ipse quoque delinquere mihi videret, si non ita hunc Domini sermonem caperem, sicut omnes discipuli tunc intellexerunt. Facile namque crediderim, quamvis die

Pentecostes adventu Paracliti ad perfectionem in hac vita ultimam apostoli pervenerunt, tamen eodem die, quo haec acta fuerunt multo sublimiores omnibus successoribus suis fuisse. Fides enim in Christum crucifixum et e mortuis suscitatum, sua gratia et doctrina Salvatoris confirmata plurimum eos elevabat in dies. Fuit autem dies ille, quo Dominus haec peregit, tertius apparitionis suae. Nam etsi sapius se tam mulieribus quam viris manifestavit, et aliter aliis modo pluribus, modo paucioribus, tamen tertio dicimus die nunc apparuisse, quoniam tribus maxime diebus apertius, expressius, miraculosius apparuit primum in ipso resurrectionis die, deinde in octavo a resurrectione; tertium, quando Petrum praefecit Ecclesiae, ac de Joannis morte pronuntiavit, duo sacramenta discipulis patefaciens; sed quod sequitur, forsitan alio trahitur? Nequaquam. Quid enim sequitur? *Et non dixit ei Jesus, Quod non moritur, sed, Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Putabit aliquis forte, perspicuo hic evangelistam illis contradicere qui arbitrentur non moriturum ipsum usque ad finem saeculi hujus, cum scribat: *Non dixit ei Jesus quod non moritur*, usque ad extrema tempora scilicet (sic enim supplendum semper est), exclamabitque ab eo ipso explanatum esse vobis quod quaeritur, atque mutare non oportere. Ego autem pro modestia summa et virginali humilitate qua gloriam humanam Joannes omnino calcavit, ita eum scripsisse crediderim ut et veritatem digito monstraret, et inanem hujus saeculi gloriam abjecerit. Non enim negat rem, sed sermonem et verba. Subjiciantur oculis omnia. Quid Jesus dixit? *Sic eum volo manere donec veniam*, alio modo Jesus dixit, et quisquam negabit? Quid discipuli? quomodo id cum exisset in publicum, intellexerunt, quod Joannes non moritur? Teneo affirmationem Domini et apostolorum sententiam omnium quod non moritur. Quid postea Joannes? non tam virginali modestia humilitateque praeditus quam veritatis amicus, quid ait? *Sed non dixit ei Jesus, quod non moritur.* Non enim hoc verbum protulit Jesus, sed aliis verbis usus est. Quibus? *Sic eum volo manere donec veniam.* Animadverto, quod non stetit Joannes ibi, *Non dixit ei Jesus quod non moritur*; stetit autem si rem ipsam negare voluisset. Sed addidit, *Sed, supple, dixit: Sic eum volo manere, donec veniam.* Sermonis igitur et verborum collationem facit, non rerum. Nam si rerum facere collationem voluisset, illud solum scripsisset: *Non dixit ei quod non moritur*; hoc enim ita dictum, statim ostendit quod moritur. Sed, *Non dixit quod non moritur*, inquit, *sed dixit, Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* Perspicuum ergo est, verborum ipsum collationem facere, non rerum, quamvis et rerum dicere non dubito. Alter enim sermo mortem omnino negat, quod quoniam falsum est non dixit, *Non moritur*; alter, quando moriturus est, ostendit; *Donec enim*

veniam (inquit) volo ipsum sic manere, atque vivere scilicet. Quas ob res si quis diligenter Evangelij verba examinet, et assertive dictum esse, *Sic eum volo manere donec veniam*, perpendat, quod frustra aut superflue dictum putare nefas est: videretur autem esse superfluum, si ad singulorum exitum adventum Domini referas; si predicta omnes simul discipuli per illa verba non mori Joannem usque ad extrema tempora intellexerunt; si denique Joannes ipse non rerum, sed verborum et sermonis facit collationem, vel, quod verius est, etiam rerum: quis dubitabit, ipsum Tonitruum filium, quem Dominus maxime omnium discipulorum dilexit, cui Matrem moriens in cruce soli commendavit, adhuc vivere, victurumque vel ad extrema seculi hujus? vel sicut ille qui longo ante alios ipsum dilexit, ordinavit, instituit, predestinavit. Verum quantum hic Evangelij locus ad hanc rem conferat, ne nimium crescat et modum excedat oratio, satis jam sit. Nunc rationibus quoque nonnullis, id ipsum affirmari speramus.

Primum igitur dicimus, diligenter in omnibus Scripturis canonicis observari oportere, quod nihil frustra, nihil superflue, nihil sine causa in ipsis scriptum est. Spiritu enim sancto dictante omnes scriptae sunt, Spiritus vero sanctus omnia scit, omnia praevidet, omnia breviter et ut oportet et quantum oportet et sicut oportet, disponit, dicitat, edit. Non est ergo quidquam in Evangelijis absque magno mysterio dictum. Sed nisi eo prorsus pacto intellexerimus predicta Domini verba, sic omnes apostoli ac discipuli qui tunc erant, acceperunt, frustra totus ille locus de Joanne conscriptus esse videbitur. Cur enim posteaquam universalis Ecclesiae praefectura Petro et successoribus collata est, et mora ejus qualis futura esset ad apertum de Joannis morte disseritur? Nam de Petri quidem morte praedicere multis de causis oportuit. Non enim tacenda sunt sacramenta. Sacramentum autem quiddam esse quod vicarius Christi, Ecclesiae suae praepositus et pontifex summus immediate post Christum et primus crucis similiter morte moriturus esset non est negandum, praesertim cum huic apertissime vitam quoque Magistri sequendam apprimè diceret. Et certe si cut quae necessaria sunt saepius repetenda, sic quae nihil conferunt, nemo scribit, praefectura Petri aliter saepe atque aliter exprimitur ne quis in posterum audeat mutire vel dicere, Romanos pontifices qui Petro successerunt, Ecclesiae universalis non esse pastores. Quocirca claves regni caelorum ei praecipue committuntur, et per hunc Evangelij locum quem modo tractavimus, grex agnorum atque ovium Domini illi commendatur, et ante passionem ad Petrum sermone converso et ad omnes communiter primo dicitur: *Eccce, Simon, Satanas expellit vos cribrare quasi triticum atque convol-*

A vere et decipere scilicet, ac in errorem demum intrudere; deinde inferitur: *Ego autem oravi pro te, ne deficiat fides tua; tu vero aliquando conversus confirma fratres tuos*¹. Ubi duo maxime aperte exprimuntur mysteria: primum quod Petri solius et successorum suorum, id est Ecclesiae Romanae, cujus urbis duntaxat episcopum constat fuisse Petrum, non deficiet fides; alterum, quod caeterorum deficiet aliquando. Quare inquit, *Tu aliquando conversus, confirma fratres tuos*. Aliquando autem dixit, ut ostenderet, neminem apostolorum Spiritus sancti confirmatum gratia erraturum, sed successores, ad confirmationem quorum Petrus, hoc est ipsius successores converti jubentur; quod res ipsa perfectum: saepe namque caeterae orbis Ecclesiae a Romana confirmatae sunt, ipsa ab aliis nunquam. Sed tempora quoque praefecturae Petri admirationem, si considerantur, adaugrat, et fidem rei faciunt firmiorem. Claves promittuntur, cum ipse ante alios Filium Dei vivi confessus esset; fidei non defecturae gratiam a proficiscuta in crucem quasi testamento accepit, pascendarum ovium simpliciter omnium, atque agnorum auctoritatem, post resurrectionem, parum antequam Dominus in caelos ascenderet. Quorsum haec? Ut ostendamus mortem quidem Petri et genus mortis praedicandum fuisse, Joannis autem mortem, nisi quis in extremis hujus seculi futuram cum apostolis existimet, non fuisse scribendam. Ad quid enim moriturum, cum Dominus ad eum venerit in hac conditione communi, scriberetur? Ad reprehensionem curiositatis Petri? At unico verbo redarguitur, ne quaerat aliena, ut interroganti Petro satisfaceret. At increpatur et quidem vehementer. Quid enim acris quam quaerentem audire: *Quid ad te? Cur autem affirmandum intulit, communem hanc mortalitatis nostrae conditionem omnibus certiore atque inevitabilem, nisi naturam ipsius Dominus aliter statuerit? Quapropter si nihil frustra et absque causa Scripturae referunt, locius autem loci quo de Joanne hic scribitur, nulla potest inveniri causa nisi quod Dominus voluit ad extrema tempora ipsum conservare, patet nondum Joannem mortuum esse.*

D Sed dubitabit forte aliquis: Si nihil scriptum sine causa est, neque factum multo magis, cur putandum est, non cessasse adhuc naturae Joannem, cum etiam hujus causa non afferatur certior, et multa sint in Scripturis quorum causas ignoremus? Maliorum ignorare nos causas, nemo ibit inficias. Causa enim mortis in Joanne differenda, plane percipi, quis poterit ambigere? Profecto nemo. Clamat enim Scriptura, Enoch et Heliam ad alia loca, in vitam scilicet longiorem translatos, cujus translationis causa primo quidem ignorabatur; credebant tamen, quia expresse dicta. Sic accipienda nobis sunt, ut et firmiter credere debeamus, etiam si

¹ Luc. xii, 31.

nullam causam videamus, post incarnationem Verbi, hujus quoque rei, sicut aliarum multarum rerum, ac pene omnium causa nobis innotuit. Diabolus enim licentius in ultimis temporibus propter peccata nostra omnibus suis viribus usus est, ut etiam electi, si possibile sit, in errorem contradantur. Nam cum revelatus erit homo iniquitatis (omnes enim liberi arbitrii sumus) † prestigiosis ejus miracula decepti periremus, nisi Dominus dupliciter precipue providisset: primum Scripturarum praeomnitione, quae magna voce signa et impietatem illius praedicant, sugillant; deinde tot sanctorum hominum miraculis, doctrina, prophetiis, quos parvo tempore antequam impietatis illius vis et falsa doctrina missurus est, qui ut etiam auctoritate qua maxime nos moveant, a vetustissimis temporibus et quasi statim a triplici rerum, temporum, aetatum principio, et reservati ad hoc divinitus ministerium sunt et servatos esse scriptum est, ut praedicationibus ipsis qui sint et cur venerit, sincera integraque fide credamus. Scripturis praemoniti, docti, confirmati, quod Antichristi temporibus venturi sunt. Oportuit autem unum ex illis mittere qui ante legem fuerunt, unum qui sub lege, tertium qui Christum ipsum audiverit, allocutus fuerit, multoque magis necesse adversus Antichristum, qui se Christum Filium esse Dei finget, quam aliquem ex vetustissimis. Reservavit autem ex veteribus duos: reservavit igitur etiam ex apostolis. Tres ergo reservati sunt adversus Antichristum, pro veritate ut in finem tantorum virorum testimonio, miraculis confirmato, ab impietate incredibili atque inaudita homines illius saeculi revocentur. Erit autem testimonium Joannis, ut ego arbitrator, multo majoris dignitatis, quod facile percipitur, si quasi controversiam instituamus. Dicant impii Antichristum esse Messiam et Filium Dei; testes vetusti negent, asserantque Tiberii Augusti temporibus Christum venisse, quanquam male poterunt tamen contententes impii replicare, non fuisse illos tunc Hierosolymis et propterea falso attestari quod non viderunt. At Joannes et vidisse clamabit et audisse illum et tetigisse, et allocutum fuisse et astilisse in cruce pendenti et aspexisse sanguinem et aquam e latere mortui profluentem, et post resurrectionem comedisse ac bibisse cum illo, et manus atque pedes crucifixi vidisse palpasseque. Miracula quoque narrabit, multo plura quam scripsit, si tamen mundus tunc capere poterit, auribusque suis vocem illam audisse asseverabit, *Lazare, veni foras* † et quadriduanum mortuum exiisse foras e sepulchro vidisse et institas quibus erat alligatum Lazari corpus manibus suis solvisse. Haec aliaque hujusmodi miraculis affirmabit. Tres igitur temporibus illis falsitati resistent, testes: Enoch ille justus, cuius ante diluvium justitia claruit, quando nui-

lum aliud mandatum exstabat hominibus, quam quod natura in singulorum pectoribus insitum est; Elias propheta, qui vel mortuos in vitam restituit oratione et sub lege coruscavit; Joannes evangelista, quem Dominus plurimum dilexit, apostolorum sanctissimus, quem in universam Ecclesiam pastorem Dominus (ut ego arbitrator) non praeposuit, tum ut illi virgini Matrem virginem commendaret, tum ut Petro tunc (quem velociori martyrio destinavit), Joanni postea in temporibus Antichristi, Ecclesiam committeret, et sic duobus discipulis quorum alter dilexit, alter dilectus Christo maxime omnium fuerat, alteri in ipso Evangelii initio, alteri in fine et utrisque in persecutionibus maximis Ecclesia commendaretur. Accedit, quod omnes apostoli martyrio vitam terminarunt, ut nemo possit ambigere veracissimos illos testes fuisse, qui sicut Dominus morte testimonium suum persanxerunt. Nam Christus Dominus noster, Filius Dei, et pontifex maximus fuit ut homo, sicut Psalmista canit, *Tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedech* †; et rex; dicitur enim in personam ejus: *Ego autem constitutus sum rex ab ipso super Sion montem sanctum ejus* †; et Pilatus in titulo, *Jesus Nazarenus rex Judaeorum*; et martyr primus, et maximus; nam cum testimonium nec de se ipso suum, quod Filius Dei esset, Judaei acciperent, nec Patris sui qui miraculis inauditis testabatur ipsum esse Filium suum, morte testimonium comprobavit. Scimus certe Judaeos recte intellexisse verba Domini, quibus Patrem suum omnipotentem Deum appellabat. Unde dicebant, mori ipsum secundum legem debere, quia Filium Dei seipsum fecit. Nec enim aliter intelligi potest quod Deum Patrem esse suum praedicabat; propterea dicit: *Manifestavi nomen tuum hominibus* †. Nam ante adventum in carne Verbi reconditum magno in sacramento tenebant quod Deus ita est Pater, ut Filium habeat ex substantia sua genitum, aequalem natura et consubstantialem; verum, quoniam mors ultimorum terribilium est, nec adduci mentis corpus homo potest, ut credat in ipso terrore mortis aliquem vel de se, vel de alio mentiri, hac de causa martyres vere nuncupantur, qui morte propria praedicationem suam veram esse demonstrarunt. Primus vero martyr Christus cum tradere spiritum Deo vellet, magna voce intonuit clamans: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*. Hanc testificationem per sanguinem et mortem apostoli omnes Dominum secuti de praedicatione sua fecerunt. Cur Joannes hac gloria solus privaretur? An quia plus caeteris amabatur? Imo contra, quoniam maxima diligebatur ideoque martyrium quod a Christo initium cepit in eum terminabitur. Et sicut plus diligenti Ecclesia incipiens fuit commissa, ita plus dilectus desiciens commendabitur. Ita, quispiam inquiet; sed tamen incredi-

† Joan. xi, 43. † Psal. cix, 4. † Psal. ii, 6.

† Joan. xvii, 6.

bile videtur, tanto temporis spatio dilectum discipulum vinculis adhuc corporis teneri, nec liberatum hoc carcere fuisse in Domino resolutum, sed longissimo tempore in hoc resolutionis desiderio iactari. Nec enim credendum est, minus Joannem quam Paulum resolvi desiderasse, qui ait: *Cupio resolvi et esse cum Christo*; quasi vero non possit Dominus et ipsi et Enoch atque Eliæ ante mortem etiam beatitudinem largiri, quamvis non illi æqualem quam resoluti habebunt, tantam tamen ut audiret atque videret ea quæ nec oculus vidit nec in cogitationem hominis ascenderunt; quod in corpore adhuc animo detento fieri posse, is ipse testatur dicens: *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit*¹. Adde quod in æternum pro hoc brevissimo temporis spatio corona martyrii fulgens, et futura prædicatione promeritus, magis magisque resplescebat. Illud profecto mirum est quod eum quem mortuorum contendunt, qua morte dormierit, nequeunt exponere, nec reliquias ejus unquam visas alicubi fatentur. Non est certe verisimile ut multorum non tantæ claritatis sanctorum, qui in eremo latitabant, et mors narretur et reliquæ ostendantur, et Joannis apostolorum clarissimi; quem in Asiæ lute versatum fuisse constat, ibique ab hac vita recessisse (ut aiunt), nec mors exponatur nec exanime corpus unquam visum fuerit. Sed operæ pretium est, breviter ac summis (ut aiunt) digitis tangere, quæ feruntur.

Tradunt omnes fere, qui hac de re locuti sunt, postquam Joannes sensit ultimum advenisse diem, jussisse discipulos foveam facere, in quam cum vivus vestitusque descendisset, imperasse illis, ut abirent et sic facientem in fovea, Dominumque expectantem relinquerent; obtemperarunt illi, et postero die reversi, non invenerunt ipsum. Quis ex hac historia non intelligat, præ modestia hoc impetrasse ipsum a Domino, ne prædicaretur vivus in cælum raptus. Nam si moriturum jamjam se præcognovit, cur ita vivus perfodi voluit et non expectavit, corpus exsangue in sepulcro defodi? Dicam aperte quod sentio. Nisi ratione modestiæ, sicut diximus, fecisse ipsum putaverimus, puerile quid videbitur, sic voluisse defodi. Quod autem postero die non fuit inventus, nonne insolubili argumento est, vivum inde alio translatum. Ita prorsus. Quas ob res, si nulla potest inveniri alia causa evangelicis digna sacramentis, cur de vita Joannis et morte Dominus hic dixit et evangelista iteravit; si extrema tempora testibus egebunt, qui testimonium jam diu venisse Christum perhibeant; si apostoli alicujus excellentior est hac de re testificatio; si omnes apostolos obdormisse martyrio constat, Joannes a nemine conspectus exanimis est; si præterea affirmative dictum est a Domino: *Volumus manere donec veniam*, nec de propria conditione hoc recte intelligi potest; si omnes apostoli et discipuli Domini verba ejus sic intellexerunt, ut

A non moriturum Joannem usque ad extrema tempora existimarent; si denique Joannes ipse modestissime sermonem et verba conferens rem non est inficiatus: quis dubitabit, dilectissimum Christi discipulum, alterum virginis Mariæ per affectum propter virginitatem filium, cui ut mater filio commendata fuit, qui generationem Verbi æternam hominibus intonuit, cui Ecclesiæ militantis status fuit revelatus; quis, inquam dubitabit, evangelistam, apostolum, prophetam martyrii quoque corona in extremis temporibus positurum, ut uterque qui plurimum dilexit, et qui plurimum dilectus a Domino fuit, in maximis persecutionibus, alter incipienti alter desinenti Ecclesiæ præsit. Ita, inquit; sed multi doctores Ecclesiæ tam Orientales quam Occidentales jam mortuum esse ipsum scripserunt, quorum auctoritati repugnandum non est. Sit sane. Abyssus enim est Scriptura, incipientes diximus, et aliter alii singula capiunt, et omnes suscipientes divisi aut evangelicæ Scripturæ aut alteri alteris contradicant. In hac vero quæstione si prædictus Evangelii locus et rationes solum considerantur, articulis fidei non contradicuntur, contradictio in re sola remanet. Et credo, si quis, omni præoccupatione ac contentione abjecta, integer, res ipsas consideret, nobis affuturum. Certior vero sum cum jam tertium locum tractavero, absque controversia omnes affuturos. Nulla enim aliorum est auctoritas, Scripturæ auctoritati collata. Nec tamen Patres si contra scripserunt, criminari fas, si loci Scripturæ, quos in medium adducemus non occurrerunt, cum scriberent. Nihil enim habemus, quod non accepimus, et Spiritus ubi vult spirat. Quare stultum est si accepisti, gloriari quasi non acceperis. Sed jam Scripturam de re proposita loquentem audiamus.

Hic idem Joannes in calce noni capituli Apocalypsis dictum sibi esse scribit: *Oportet te iterum prophetare populis, gentibus, linguis et multis regibus*². Id certe non potest de Evangelio dici, licet posteaquam Apocalypsis, scriptum ab eo sit. Nam nec Evangelium prophetiam ullus unquam appellabit nec multis scriptum est linguis, sed Græce solum. Nec refert si per translationem ad multas pervenerit linguas. Translationes enim non sunt auctorum, sed translatorum. Ipse autem prophetaturus multis populis, gentibus, regibus per multas dicitur linguas. Accedit quod his ei dictis confestim in initio capituli decimi dicitur de duobus testibus Enoch et Eliæ. Unde patet non simul sibi dictum divinitus fuisse de tribus testibus, sed divisim in calce noni de seipso et actutum in decimo de reliquis, cum omnia sint nota Domino, nec honestis hominum desideris unquam resistat, sed semper favendo prosequatur non minus quam prævenit. Prophetavit igitur semel de universo statu Ecclesiæ militantis, in Apocalypsi; sed oportet ipsum iterum multis linguis prophetare regibus multis, populis multis,

¹ II Cor. xii, 3. ² Apoc. i, 11.

gentibus multis. Quare si Evangelium prophetia A non est, nec si esset, multis linguis ab ipso editum est, nec multis ipse predicavit gentibus, sed Græcis; nec omnibus Græcis, sed Asiaticis solum; nec regibus multis, Romanis enim Asia tunc subjecta fuit: perspicuum est ante adventum Antichristi prophetaturum, quando veniet homo iniquus qui præstigiis suis multos decipiet, qui vi quoque utetur adversus fideles, cæteraque hujusmodi. Enoch et Elias hoc similiter facient. Quapropter et Scriptura non mortuos, sed alio raptos in corpore dicit, ut fideles illius temporis facilius possint credere, illos ipsos esse qui divinitus ad predicandum et prophetandum, cum multo fulgore in extremis temporibus reservati fuerunt. Hæc ipsa ratio, eademque de causa, tum per explanatum Evangelii locum, tum multo expressius, significantius, clarius per Apocalypsim, Joannis quoque reservatio scribitur. Nec ista successerint, sed ab evangelistis Matthæo et Marco ipsorum filiorum Zebædæi martyrium magno præconio conclamatur. Nam cum utriusque fratres, æstantes in hac vita regnum Christi futurum, petissent ab eo ut alter in dextris ejus alter in sinistris sederent, atque ad hoc preces etiam suas (ut evangelistarum scriptum alter reliquit) matris adhibuissent, ignoscere ipsos quid peterent, primum audierunt, deinde sic interrogati fuerunt: *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* responderunt: *Possumus.* Et Dominus de ambobus, *Calicem quidem meum bibetis*¹. Calicem hic nemo dubitat, violentam mortem, id est mysterium, appellari: sive sic Judæorum lingua et Scripturæ consuetudine fuerit usurpatum, sive aliter, nihil refert. Sic Matthæus; Marcus autem ad hæc addit: *Et baptismo quo ego baptizor, baptizari.* Cumque illi respondissent: *Possumus,* similiter infert: *Calicem quidem meum bibetis et baptismo quo ego baptizor, baptizabimini,* baptismum hic intelligens, effusionem super se proprii sanguinis. Hæc Jacobus et Joannes non intellexerunt, adhuc enim terrena, piscaturam ac retia nimirum, colebant. Ideo de potu et de baptismo aquatico dici putantes, illico se posse responderunt. Et Dominus: *Calicem quidem meum bibetis et ba-*

¹ Matth. xx, 22.

pismo quo ego baptizor, baptizabimini, hoc est, Ego pro vobis cæterisque hominibus sanguinem meum effundam, sed vos quoque pro veritate predicationis vestræ sanguinem vestrum effundetis. Hunc calicem baptismumque sanguineum Jacobus quidem jam bibit et baptizatus est, ab Herode occisus; Joannes vero, minime; bibiturum ergo quis negat? Christus enim Dominus noxæ de utrisque fratribus dixit: *Calicem quidem meum bibetis, et baptismo meo baptizabimini,* hoc est, Sanguine vestro infusi pro veritate moriemini. Nec refert si quis dicat, animo illum martyrem fuisse. Non enim dixit Dominus, Calicem quidem meum bibere, et baptismo quo ego baptizor baptizari parati eritis, sed rem ipsam et effusionem sanguinis aperte affirmando, *Bibetis et baptizabimini,* inquit. Quod si doctoris alicujus auctoritas nonnullos perturbat, sciant Joannem Chrysostomum, cujus auctoritas non immerito magna semper fuit et est in Ecclesia, cum illud Matthæi exponat, *Calicem quidem meum bibetis,* his verbis uti: *Magna vobis certe bona prædico, martyrii enim corona potiemini et violenta morte, sicut et ego, a vita decedetis. Præterea si licebit quæ plane Scriptura prædicat non sicut dicuntur accipere, sed ad animum atque intentionem referre, veteor ne facile pleraque omnia commota labescant, labefacta ruant, diruta in nihilum redigantur et Antichristo latissimam viam præparent atque aperiant.*

Credendum igitur est, Joannem adhuc vivere, et in extremis temporibus martyrio moriturum: nec credendum solum, verum etiam predicandum. Scripturarum enim sacramenta qui taciturnus retinet, non evadet impune, præsertim id quod et in dubium apud omnes dicam adhuc vertitur. Et nisi perutilis futura esset Christianis hujus prædicatio, non equidem tanta cura crediderim conscriptum fuisse. Scriptum est ergo ut et sciamus et predicemus posterisque constans et firmum relinquamus quod et Dominus et per Evangelia et per Apocalypsim nobis tradidit, commendavit, ut hac quoque Scripturæ præmonitione atque doctrina vel moneantur et fidem servant futuri temporis Antichristi fideles, vel inexcusabiles undique facti conticescant.

MARTYRIUM BEATISSIMI MARTYRIS ANDREÆ DE CHIO

QUI CONSTANTINOPOLI OBIIT, ANNO PRIMO PAULI II SUMMI PONTIFICIS

A GEORGIO TRAPEZUNTIO LATINE SCRIPTUM.

(Acta sanctorum 29 Maii.)

I. Quando jam triennio e Creta Constantinopolim A navigassem, universam illam urbem cum Galata simul in admiratione atque gaudio reperi non parvo, propter singulare et inauditum multis temporibus Andreæ de Chio, pro Jesu Christi professione martyrium. Fuit enim paulo ante mirabili constantia per gratiam Dei gestum. Nam ego quidem mense Novembri applicui, anno ab incarnatione Domini 1465. Andreas vero martyr Christi præcipuus 29 die mensis Maii, ejusdem anni coronam martyrii misericordia Christi consecutus, in caelos ascendit ad eum pro quo multos cruciatus sustinuit. Verum quod admirabilius rite consideranti videbitur, illud est, quod nisi Andreæ martyrium divinitus destinatum divina gratia Christianis opem tulisset, et animos eorum firmasset, magna in eos clades ac ærumna ingens ab inimico generis humani, procellæ in morem fulset effusa. Quidam enim, quem honoris causa non nomino, ex Trapezuntina ortus urbe, peripateticorum philosophiæ professor, sive sua sponte, ut multi aiunt, sive impulsus, nescio, nec, si sciam, dicere auisim, crucem Domini negavit et Mahumeto adhaesit.

II. Quare Turcarum rex elatus, virum quemdam, cujus nomen me fugit, ipsumque Trapezuntium militiæ peritissimum in carcerem conjecit: dignum ratus, ut philosophum concivem suum volens nolensve imitaretur; cupiebat enim ejus opera uti in re militari. Cumque Christiano non confideret, ad Mahumetum intrudere cupiebat. At ille animo martyr: Philosophus; dicebat, in deliciis educatus, majore spe ipsarum Christi crucem negavit; ego autem, qui pro Imperatore meo mortali tot tantosque labores, cum Scythiis bella gerens tuli, vulneraque excepti (dixit, et aperto pectore, cicatrices ostendebat) pro Imperatore cælesti mortem timebo? Absit a me tanta insania. Quæ mens præterea esset mea, vel potius, quæ stultitia, veritatem doloris fugiendi causa prodere, ac æterna cælestiaque regna repudiare, Mahumetoque

adhærere, ut bellorum labores subeam, pericula magna pro Imperatore mortali suscipiam, gladius in Christianos Christianus ipse natus distringam? et denique in mortem ruere, quam fugendam ecessit philosophus, ut in æternam ac veram mortem deferat præceps? Hæc ille.

III. Verum dum hæc Constantinopoli fierent, Andreas febribus graviter laborabat cælibemque se perpetuo fore Reginæ misericordiam Virgini vovit, si evaderet. Sedatis illico febribus, paulo post quasi ex morte surrexit, et albis se vestimentis induit, ut scilicet nunquam oblivisci posset munditiam corporis, quam Creatoris obtulit Matri. Constantinopolim deinde petiit, non ut mercator, aut vagus quidam magnarum urbium visendarum cupiditate; summa enim in juvene viginti et septem annorum gravitas atque constantia illucebat: raro quis inane verbum ab ore ipsius excidisse audivit; a joco enim penitus erat alienus. Cur igitur livit? A gratia Dei, ut ego arbitror, ad martyriam vocabatur, ut ipse in cælis Christo cum aliis martyribus assisteret, et omnibus prodesset, qui philosophi sive levitate, sive terrore fuerant conturbati. Statim cum in urbem applicuit, accusatus fuit, quod cum Christianis conversaretur, ecclesiasticisque viseret, quasi Christianus summa cum religione ac devotione homo, qui crucem Alexandriae negavit, conculcavit, sputis foedavit, et deorsum in stercora projecit. Hæc mercatores Egyptii, qui tunc in urbe aderant, ad iudicem detulerunt, seque ipsos vidisse eum negantem, confidentemque quod Mahumeto adhæreret, audivisse attestabantur.

IV. Trahitur in iudicium. Andreas iniquum, accusationemque recitata, nunquam se a Chio, ubi natus, educatusque fuit, nisi tunc recessisse affirmabat, idque multis testibus approbabat, universamque Chii civitatem hoc ipsum scire aiebat. Iudex iniquus hac in re non esse audiendos Christianos censebat. Tunc Christianorum multitudo, quæ circumfusa stabat, Si, inquit, Christianorum te-

* Alludit ad Amyruten Trapezuntium philosophum qui ex Christiano Agareus factus est. Ejus epistolam, ad Bessarionem directam, quæ Trape-

zuntem a Turcis expugnatam describit, edidimus supra, col. 723. Eort.

stimonium in hujusmodi causa refutandum est, A Mahumetistarum quoque similiter non recipiendam. Nam sicut nos Christianum falso accusatum iuste defendimus, sic Mahumetistæ accusationem suorum veram esse contendunt. Quare prætermis- sis testibus, res ipsa querenda est. Non aliter igitur, quam Judæi secundum Mosaicam legem circumcidi suos propheta vester jussit: quare si genitalia hujus membra simili nota læsa sunt, morte jure plectetur; sin minime, cum ipsa re causa determinetur sua, et nil ambiguitatis hominum animis remanebit. Spoliatur interea miles Christi, nudusque a tanta multitudine aspicitur: nullum in eo indicium, nulla circumcisionis macula, nullum Mahumetistarum apparet vestigium. Exclamant ex lætitia Christiani, confunduntur ad- versarii, et victi penitus prosternuntur: nisi dia- bolicæ astuti, exposuissent moris esse in Ægypto, minoris homines ætatis circumcidi, ma- joris, si ad Mahumetum Dei prophetam convertan- tar, circumcidi si volunt: si vere abhorrent cir- cumcisionem, nullo cogi modo posse, quoniam melius sit lucrari animam hominis, ex toto nobis corde adhærentem in cæteris omnibus præter cir- cumcisionem, quam rejicere, quoniam circumcisi- onem reformidet. His rationibus, vel magis, quia sectæ favebat sum, confusus judex, nullam pronuntiare sententiam velle in re tanta dixit, nisi regem consuluerit; ita enim moris est in causis ambiguis et arduis.

V. Regem igitur, in carcerem coniecto milite Christi, consultum adiit: cui omnia cum retulis- set, interrogatus de ætate ipsius, habituque omni corporis: Juvens, inquit ipse, animo invictus, atque magna statura, grandibus ossibus atque ner- vis convallatus. Rex tales homines habere in mi- litia cupit: Vade, inquit, et primum illi, si noster voluerit esse, offerimus centurionatum in militia nostra; deinde, prout in virtute ipsum valere con- spexerimus, ad majora provehemus. Quod si be- neficiis non commovebitur, minis atque terrore ipsum concutias; et si neutra poteris prævalere via, capite plectas. Altero igitur die, producto ipso, primum regis pollicitationes proponuntur mira- bili cum amplificatione: Caput statim eris, An- drea, centum militum, et a privatorum tractus conditione, cum principibus connumeraberis, facileque virtus et diligentia tua extollet te ad majora. Verum cum martyr Christi, nihil respon- dendo, contemnere oblata videretur, qui circum- fusi erant veritatis hostes, alii argentum atque aurum, alii vestes, alii suppellectilem variam polli- cebantur; cumque in silentio acrius perseveraret: Quid, inquit, ne verbis quidem tuis nos dignos- citas? Digni quidem, ait, vos estis multo ma- joribus, quam ego dicere aut excogitare queam: sed res, quas offeris, nulla responsione sunt dignæ. Quid enim caducam hanc vitam atque mor- talem putatis magni aliquid habere, quod cælesti

sit præponenda? Erras, ipsi respondent: nam nos et ad illam tibi viam aperire studemus, et hæc in- super tibi felicem reddere conamur. Non cohæ- rent, inquit, caduca æternis, non felicibus misera, non profana beatis. Sed quid opus est verbis? Ego felicitatem hujus sæculi nihili facio: ego crucem, passionem, sepulcrumque Christi mei nunquam, auxilio illius fretus, negabo. Statuite in me quid- quid malueritis; unum rogo, ne me verbis amplius tentetis.

VI. His dictis, coniectus illico in carcerem, vin- culis catenatus, pedibus atque manibus alligatus, ad meridiem sequentis diei, qui fuit 20 Maii, ja- cuit. Post meridiem statim protrahitur, et in par- tem urbis quæ orientem spectat, prope mare, du- citur, ubi ad palum nudus, alligatus, flagellis atque loris cæditur, acrius quam diei possit: prin- cipio flagellorum et verberum contremuisse dici- tur, et manibus ad pectus contractis, ac digitis in pugnum compressis, magna exclamasse voce: Vir- go Maria, adjuva me. Inde pedibus altero ad alte- rum adductis, stetit rectus in eisdem vestigiis, mirabile dictu, usque ad solis occasum. Interea dum miles Christi his cruciatibus exercetur, Tra- pezantius ille, de quo supra retuli, e fenestra tur- ris, in qua fuerat inclusus, prominens clamabat: O felicem Christianum, o beatam quæ te genuit insulam, o nobilissimum atque omni laude dignum genus, unde ortus es. Utinam isthic essem tecum, ut eadem paterer pro Christo! Hæc aliaque vocie- rabatur, martyrii coronam, ut arbitror, desiderans. Carnifices autem, Andrea reducto, multis pretiosa membra flagellis, lorisque fœde dilacerata, unguent unguentis, cibum quoque atque potum ad fulcien- dam in corpore animam, de medicorum consilio, quorum multi ac peritissimi aderant, obtulerunt, ac aquam, in qua non parum defæcati auri pondus bullierat, conducunt ad bibendum. Id faciebant, quæ longior vita ejus aliquid ad negationem crucis afferret, simul et ostenderent, quanti vitam face- rent ejus: forte etiam, quoniam cum Christianis enutriti sint, et nonnulli eorum Christiani fuerint. Nec ignorabant, quomodo martyres Christi olim in die cruciabantur, et in nocte convalescebant. Qua- re, timentes ne id divinitus eveniret, medicamen- tis suis occultare veritatem studebant.

VII. Vicesima prima ejusdem mensis die rursus producit, denudatusque ferreis unguibus tergora, quæ pridie ejus diei fuerant flagellata, dilacerantur, nec quidquam aliud fecit dixitque miles Christi, quanquam prius contremuit in principio, manusque ad se adduxit, digitos in pugnos contraxit, pedes in eisdem vestigiis tenuit, magnaque voce clama- vit: Virgo Maria, juva me. Sic Trapezantius etiam eadem, quæ pridie vociferabatur, e turri iterum atque iterum repetebat. Adveniente nocte, unguen- tis illinitur, similiter et medicamentis atque aquis, in quibus magna virtus auri fuerat infusa, susten- tatur, quasi charam crucis hostes salutem ejus ha-

berent, magnam iis rebus inesse virtutem prædicantes, Spiritus sancti gratiam in medicorum peritiam, cibique ac potus commoditatem derivantes. Illucescente namque die, sanus omnino martyr Christi apparuit, quæ res medicamentis fieri non potest: quæ cum naturaliter agerent, longiore indigent tempore, frequentationeque conveniente, ne digesta in dubium aliquid conferant: quod tamen minime facere possunt, si de quo corpus ac sæpius exagitetur, sive etiam atrocius crucietur. Quæ virtus opem afferre potest præter divinam? Profecto nulla.

VIII. Vicesima secunda ejusdem mensis die, producitur similiter post meridiem, ac manus et pedes sic torquentur, ut ne digitorum quidem articuli, nec cubitus, nec genua in locis suis remanerent, sed locis suis omnia salirent; qui dolor maximus omnium est. Cætera similiter gesta dictaque, non ab ipso soluta, qui tamen nihil aliud, nisi: Virgo Maria, juva me, in principio dolorum, idque semel clamabat; verum etiam a Trapezuntio illo, qui martyrium sic expetebat, ut multis, etiam Mahumetistis, audientibus sæpius repeteret, quæ dicta superius sunt. Medicorum quoque diligentia similiter, imo etiam major fuisse dicitur. Vicesima tertia die incolumis sanusque non medicorum arte, sed illius primi martyris, et Domini omnium Jesu Christi prodhetus Andreas, novo genere cruciatus vexatur: humeros carnibus per gladios denudant, studentes semper, ne celerior mors ipsum invaderet. Sperabant enim, si non acerbitate ac magnitudine dolorum, attamen diurnitate ac victorius, sed derisi tandem jacuerunt. Declinato die reducitur, sicuti superioribus diebus, dictis factisque, medicamentis quoque non aliter quam prius adhibitis. Die vicesima quarta ejusdem mensis, eodem modo fiunt omnia, eodemque in loco, quo in die clunes carnibus novaculis spoliantur, non subito, sed cum mora, ut doloris acerbitas magis sentiretur. Cætera omnia similiter acta, ut in superioribus diebus, dictaque eodem modo etiam a Trapezuntio martyre animo atque voluntate, qui illis diebus, quibus Andreas patiebatur, similiter e turri clamabat. Die vicesima quinta, partes pedum quæ inter genua clunesque sunt, carnibus similiter denudantur; cætera eodem modo dicta gesta que fuerunt. Vicesima sexta die, suræ, id est, carnosæ partes pedum, quæ sunt intra genua et poplites, similiter carnibus denudantur. Cætera que facta, dicta, procurata similiter fuerunt. Vicesima septima die, femur, quæque circa ipsum sunt, corporis partes excoriantur. Vicesima octava die, totum corpus a capite ad pedes verberibus cæditur, ut doloribus renovatis, tandem moveretur. Maxilla quoque una uno ictu denudata carne fuit, quam Christiani rapientes servarunt, fuitque in monasterio beati Francisci inausitato fragrans odore atque mirabili.

IX. Vicesima nona ejusdem mensis die, anno primo pontificatus papæ Pauli secundi ultimo producitur Andreas de Chio, martyr Christi præcipuus, in locum solitum ad orientalem urbis partem, prope mare, sanus, vivax, vultu læto, decora facie. Mahumetistæ, his rebus moti, medicamentorum virtute sic factum asserebant, et ingratitude illius accusantes: Non vides, clamabant, Andrea? Tuæ vitæ cura nobis habita est; nostro studio, imo regis ipsius, incolumis es, et virtute medicamentorum, et Mahumeti gratia; qui te vult deliramenta Christianorum de cruce ac passione Jesu despiciere: quæ beneficia quoniam ingratus non sentis, morte morieris. Non est mors, sic mors, ait, sed vita. Quare nolite putare, me verbis vestris terreri posse: nec medicamenta profuerunt, quippe quæ vel in minimis vulneribus vix post multos dies aliquid afferre possunt. Me autem erux Domini nostri Jesu Christi, et Virgo Maria ad hunc diem conservavit atque reservavit. Hic dictis securi caput supponit, et ad coelestia regna evolavit.

X. Tunc mortis ejus ministri, ut iudex jussurat, caput et truncum corpus trahere velociter ad mare conantur. Exclamant Christiani, qui lacrymis effusis circumstabant, quorum magna erat multitudo, sepeliendum esse mortuum, non in mare projiciendum. Illis resistentibus, regiam aiant majestatem esse consulendam, sepelirine velit ipsum jam mortuum, an in mare projici? Hoc audito, ipse iudex ad regem præcurrit (uec enim licet iudicibus, quando regem consulendum esse audiunt, quidquam facere ulterius, nisi regi prius referant). Sed Christianorum quoque primates, quam velociter poterant, regem adveniunt: qui cum percepisset, quibus cruciatibus, et quandiu vexatus fuit Andreas, efferbuisset ira dicitur, et verbis in iudicem sic atrocibus usus fuisse, ut exanimis ne multret quidem iudex iniquus. Sed ea ira, et illæ ingentes minæ simul cum verbis evanuerunt. Christianis deinde jubet, ut Andream honorifice, sicuti decet virum fortem, sepeliant. Qui apposito capite corpori suo, ad Galatiam deportarunt. Aderrat autem universus utrarumque urbium, Galatæ atque Constantinopolis, populus, viri simul ac mulieres, pueri atque puella, liberi et servi, nec Christianorum solum, verum etiam Mahumetistarum multi admiratione commoti, non pauciores, quam decies decem millia: qui omnes, alii lacrymantes, alii laudes ejus prædicantes, et alii constantiam ac robur animi, alii prudentiam atque gravitatem, alii contemptum humanarum rerum; multi fidem in Jesum Christum, in crucem et passionem ejus, et in immaculatam Virginem dejectionem narrantes. Tandem in Galatæ partem extremam versus ortum mari contiguam deveniunt, ubi est ecclesia Virgini Mariæ, si recte memini, dicata, ibi depositus jacet.

XI. His ita gestis, magna rex exarsit cupiditate

Trapezuntii viri illius, de quo supra diximus, liberandi: sed quia honeste id facere, nisi rogatus posse non iudicabat, per quasdam, et dicebatur, mulieres effecit, ut uxor illius pro marito supplicaret suo. Sic mors Andreæ atque martyrium illum quidem palam, sed multos quoque alios a periculo liberavit, multos in fide orthodoxa confirmavit, eos qui ante martyrium suum quavis ratione Mahumeto adhaeserunt, pudore confudit, coestitia affectu, ac inani denique poenitentia et vexavit et vexat. His omnibus ego vehementer commotus, ardebam desiderio videndi corpus ejus, sed nive, frigore glacieque detentus, hiemis marisque tempestate, illic fui vix mense Februario; eam mihi oranti gratiam Deus intercessione martyris concessit: vidique ipsum jacentem in sepulcro nimium profundo, situ horrido, ea tamen integritate membrorum omnium, eo totius corporis colore, et dignitate formæ, tali vultus splendore et habitu, ut non animum exspirasse, sed dormire mihi leviter sub umbra videretur, ac qui jacebat loco ita humido, ut omnibus jam indumentis, quibus erat involutum corpus, putrefactis, nudum totum conspiceretur, præterquam quod genitales partes fragmento lini obtegebantur: exarsi cupiditate descendendi, tangendi, osculandi, pedes, manus, faciem præcipui martyris, nec tantum loci humiditas, descendendique difficultas, quantum verba presbyteri custodis, et spes posse id alias commodius facere, detinuerunt. Consilium deinde inivi cum presbytero N. furto inde Romam reliquias illas deferre sanctas, resque jam ordinabatur, sed nescio quomodo ille deterritus, sententiam fidemque mutavit suam.

XII. Ego cum inde decimo octavo Martii die

A solvissem, statim primo die, imo in ipsa solvendi hora, non in parvum incidi periculum nimbis contra flantibus, inque saxa navem depellentibus. Imploravi subito martyris auxilium, promissique, si ad meos Romam incolumis devenirem, martyrium ejus summatim Latina lingua me conscripturum. Evasi maris et latronum pericula, quodque miraculo est, senex ægrotusque hinc recessi, junior sanusque ac multo robustior remeavi, nec maris fluctuatio, nec terrarum itinerum aspera, quæ a Brundisio Romam ætatis tempore perducunt, mihi obfuerunt. Huc vero delatus, martyris quidem nunquam sui oblitus, sed nocte ac die cum ipso sui, ejus memoria fruebar, atque oculis aspicere putabam non solum dormiens, verum etiam vigilans jacentem ipsum in sepulcro. Promissionis autem meæ nunquam mihi venit in mentem, nisi post annos duos, dum Georgii martyris memoria celebratur. Nam cum ea die recolerem Georgii dolores, quos ille pro Christo Domino nostro subiit, illico pupugit animum promissionis memoria. Nec enim minora toleravi, Andreas, ne dicam multo etiam majora, propter conditionem temporum, in quibus multo juvantur exemplo, qui Christum amant: adeo in tenebris charitas intrusa marcescit. Itaque statim eo ipso die calamum accepi, et promissionis debitum jam solvi. Tu vero, præcipue martyr Christi, precor, intercedas ad Dominum nostrum Jesum Christum pro Ecclesia universali, ac amplificatione ipsius, pro summo pontifice Paulo secundo, cujus tempora martyrio tuo decorasti, perpetuaque fecisti; et sicut in Græcia perfidiam dejecisti, sic insurgentes in Italia Platonicos intercessione tua reprime.

GEORGII TRAPEZUNTII

EPISTOLA

AD EUGENIUM IV. PONTIFICEM MAXIMUM

DE UNIONE ECCLESiarUM

(Bibliotheca codd. mss. monasterii S. Michaelis Venet. prope Murianum, ed. Joan. Bened. Mittarelli, Venetiis 1779, fol., p. 1145.)

Etsi, Beatissime Pater, tua sponte ad uniendos Ecclesie tuæ catholicæ Græcos sic ardeas, ut divinitus ad hoc natus esse videaris, non alienum tamen mihi visum est, me quoque hac de re, ad quam Sanctitatem tuam prædestinatam pervideo, cui deditissimus sum, quidquam conscribere. Num quoniam ex parentibus Græcis natus, non-solum errores eorum secutus sum, verum etiam aliquantisper tutatus; cum decennio jam divina miseri-

D cordia catholicam veritatem cognoverim, turpissimum mihi facinus committere viderer, cum sperem, quod opto, reductionem totius nationis meæ cito futuram, nihil ea de re ad Beatitudinem tuam scribere, cujus meritis universorum Græcorum generi veritatis cognitionem concessum iri non dubito. Neque id injuria; nam quingentis jam prope annis, ex quo Græcorum perniciosissimum schisma per Photium excitatum est, audeo dicere,

quod etiam me tacente ipsa res exclamaret, neminem fide tam sanctorum, virtute tam probatum, tanta caritate ardentem, tanta spe præditum, pontificem Ecclesiæ gubernacula tenuisse. Quis enim ab adolescentia illico tanta fide, tam singulari prudentia fuit, ut cum sibi undique majores fere opes quam privatæ affluerent, terrestria hæc tamen omnia et cædūca esse penitus cognoverit, et cognita omnino despexerit? Quis in ea ætate, in qua maxime natura hominum voluptatibus exagitur, tam grandem pecuniam pauperibus, Christique deditis erogavit unquam? Quis tot tantoque labores vigiliis et jejuniis perpressus est? Quis denique diurnis orationibus, nocturnis lacrymis et continuis precibus Ecclesiæ unionem tam ardentem a Domino petiit? Profecto nemo. Nam etsi cogitationes Beatitudinis tuæ nescio, rebus tamen tuis impulsus, prædicare ausim, nihil te magis unquam optasse; nihil magis effusus, ut dicitur, lacrymis et precibus a Domino petiisse, quam Ecclesiæ suæ unionem, et infidelium depressionem; etenim optime ipsa experientia magistra scio, beatissime Pater, ante pontificatum tuum sic Græcorum gentem, a veritate catholica abhorruisse, ut omnia hæreseos Romanam Ecclesiam principem assererent. Ad quod scilicet credendum astuti quidam malignique homines in indignationem sui æternam, eloquentia usi, qui in Romanam Ecclesiam scripserunt, rudes cavillationibus suis populos impulerunt; cujus me quoque opinionis fuisse non inficior. Postquam vero universalis habenas Ecclesiæ Sanctitas tua divinitus obtinuit, ita immutata Græcorum omnium mentes sunt, ut nullus fere sit, qui non moleste ferat quod tardiuscule ad hujusmodi unionem celebrandam concilium cogi videatur. Quæ res cum inaudita magnitudine, prodigique iustar sit, nihil enim video humanæ opinionis ad hoc inducantur Græci, nefas mihi videtur, si quis eam loco miraculi non habeat. Quare jam certa oportet hoc signo conjectura credere, te illum esse, quo pontifice omnia membra Christi Christo reddantur. Prædicantem etiam Franciscum Barbarum, virum genere, doctrina, virtute, una omnium voce, principem, qui ex te, cum dubitaretur, ne propter nonnullorum contentionem schisma oriretur, Florentiæ hanc vocem audisse asserit, et quidem cum lacrymis: Utinam me potius hæc vita Dominus privaret, quam me vivente sua scindatur Ecclesia. O vocem piam, et te solo dignam, qua effectum est, ut et te vita Deus donaverit, et ab Ecclesia, quod omnes pertimuerunt, schisma exterminaretur. Verum hæc, nec si de laudibus Beatitudinis tuæ dicere mihi propositum esset, digna possem oratione complecti. His igitur tuis precibus motus Dominus, his tuis ad Deum occultis clamoribus delinquis, tuo zelo mitigatus, tuæ fidei ardore et caritate adductus, tuis laboribus, lacrymis, gemitibus inflexus, tantam rem parat, tam divinam, tam Christianorum genti utilem, ut nulla

A unquam ætate hominum major, divinior atque utilior per summum quemvis pontificem aut gesta sit, (placet vaticinari) in futurum geri possit. Non enim, quia Græcorum hoc schisma nominatum est, idcirco de Græciæ solum reductione agatur, verum sub Græcorum nomine, qui excogitaverunt et perpetrarunt schismatis foedissimum facinus, non parva Europæ pars, et universa Asia, quam solam partem multum, qui de divisione orbis scripserunt, Africæ et Europæ simul æqualem asserunt, Græcorum errores susceperunt. Itaque cum sæpenumero mihi hæc acciderit cogitatio, an in Romana Ecclesia plures gentes atque homines sint, an plures quæ Græcis erroribus agantur, idem semper mihi visum est, illos videlicet minus plures videri numero, sed his doctrina et moribus multo superiores, imo hos vero ut numero plures, ita doctrina jam omni amissa, et infidelibus aut subjectis, aut vicinis moribus effectos esse, illos ut pauciores, ita et doctiores et institutione vivendi ornatiore, sed isti, non dico Græci tantum, sed omnes gentes, quæ Græcorum errores secutæ sunt, divino judicio deprehensi multum servitutis jugum subierunt. Sic omnes pene auctores schismatis, multi ut Servi, Blachi, Hiberes innumerabileque alii vix resistunt, succumbentque, nisi ei capiti junguntur, unde abscissi sunt. Ut enim ego schisma eorum laborum servitutisque suæ causam puto, sic, si ad veritatem integre sincereque redibunt, libertatem eos consecuturos minime diffido. Verum sicut tot tantæque gentes, quantum se ab universali Ecclesiæ corpore resciderunt, summis cruciari doloribus Deus permisit, ut tandem commoniti in ovile suum regredi cogitent, sic crediderim Romanæ orbem Ecclesiæ sæpius exagitari, quia non eo ardore, quo debuerant, errantes fratres requieverunt, neque imitati Dominum sunt, qui usque ad ætatem nostram naturam humanam descendit, ut amissam ovem cælo restitueret. Quas ob res Græcorum unio totius orbis unio est, Europæ stabilimentum, Asiæ salus, Occidentalis Ecclesiæ gloria, Orientalis libertas, universi denique Christiani generis reparatio. Ad hæc si nullus non mente captus negare queat, nihil pejus Græcorum aversione ac infidelium impietate inveniri posse, nemo profecto dubitabit, nihil fuisse aut fore laudabilius gloriosiusque cuidam unquam summo pontifici, quam Beatitudini tuæ, si Græcos reducas, infideles opprimas, quorum primum tanto majus est atque divinius, quanto sic Græcorum schismate amplificata infidelitas est, ita eorum reductione facilis concidet. Nec vero, quia ingentes res semper consequitur magna difficultas, huic quoque adjuncta est, imo pro magnitudine rei vel nulla vel parva, quam tamen hinc magis, quam ex parte Græcorum, remotione locorum et dilatione temporum, proh dolor! humani generis adversarius adiuvenit. Verum Sanctitatis tuæ meritis ipsam cito posse tolli credendum est. Nam sic divina provi-

dentia, quæ Sanctitati tuæ tantam rem commisit, effectum est, ut quamvis multis jam sæculis dejecti ab Ecclesiæ gremio Græci errant, non minus tamen eo redire, unde fuerant digressi, percipiant, quam eos recipere Occidui pontifices parati sunt; non longe profecto aberit tuis ad Dominum intercessionibus, et quidquid obstare videbitur, tanquam funus evanesceat; præsertim si quid pietatis nobis relictum est, et non penitus omnes ea pravitate feramur, ut redemptibus in Ecclesiam Græcis sedulo non occurratur; ita omnis in hac re difficultas est, ut convenient; cætera per se ipsa sient, maxime si affectionibus passionibusque suis commoda adhibeantur remedia. Ex quibus licet nonnulla mihi, qui passiones suas novi, quantum huic modo succurrant, silentio tamen ea retinere institui, præsertim quoniam adhuc ipsa longiuscule absunt, præsertim quoniam maxime ipsa celari conducit. Tu verò, Beatissime Pater, qui semper rebus maximis animum adhibuisti, huic rei, quæ non uni civitati et populo, non genti aut regioni uni, sed toti simul orbi terrarum libertatem atque salutem allatura est, incumbere, ut ceptis, subeas que quæcumque ad hoc propositum ferre videntur, ut facias. Non pigeat cuncta oppugnare, quæ ei adversantur, donec victor de adversario Christiani generis triumphes. Nam si propter unius conversionem hominis gaudium in cælo fiat, intelligis profecto tot gentibus, tot nationibus, regnis, linguis in veritatem conversis, quanta gloria exultabunt cæli, et te auctore Domini gloriam enarrabunt. Non dico hæc ut exhorter, quo libenter agas, quæ libentissime suscepisti; verum cupiditatem meam, qua ardeo, ut omnes mihi genere, cognatione, affinitate conjunctos recipiam, non invidus ostendo. Nec enim fugit Beatitudinem tuam, quanta laus, quanta gloria, quæ corona tum a Creatore nostro æterno, tum etiam ab Ecclesia ejus, et universa Christianorum gente perennis

A tibi hujusce rei principi reposita est. Nam si Athanasius, si Gregorius Nazianzenus, si ambo Cyrilli, sancti viri et pontifices, ac cæteri, qui pro Ecclesiæ unione ingentes labores periculaque aspera perpessi sunt, summe non tantum in terris solum, sed et in cælis laudantur, quam putas Beatitudini tuæ paratam? tanto illustriorem majoremque, quanto res, quam intendis, et multitudine gentium et diuturnitate temporis major et admirabilior est. Illi suis temporibus incipientem hæresim oppresserunt, tu quingentis jam annis fundatam eradicabis. Illi paucorum hominum iniquam propositionem disseminare passi non sunt; tu Græcorum omnium varias opiniones majori parti orbis jamdiu traditas e medio tolles. Illi vix unquam civitatem unam re-
B duxerunt; tu magnam partem Europæ, totam Asiam, omnes Orientis Ecclesias, quatuor videlicet illas post primam primas, Christo Jesu Domino nostro, et tibi ejus vero vicario conjunges, faciesque ovile unum et corpus unum Ecclesiæ, cujus cum Beatitudo tua post Christum sit caput, membrorum suorum abscissione dolere necesse est. Quam ad rem utinam ego quoque conferre aliquid possem; nam quantum erroribus meorum movear, vel ex hoc, quod feci, qui eas partes simul cum opinione meorum reliqui, neque illuc revertar, nisi aut compulsus, aut unita Ecclesia, vel ex his quæ ad accusantes parentes atque agnatos conscripsi, spertissime patet. Quare, si quid
C Græcus ad Græcorum rem conducere possum, totum id, neque ipsum Beatitudini tuæ devote atque humiliter offero. Sed ne longior sim, quod opto et spero, universalis Ecclesiæ pacem Deus Christianorum generi per Sanctitatem tuam citius concedat. Amen.

Georgius Trapezuntius, devotissimus ac humillimus Sanctitatis tuæ famulus, totum se ipsi commendat ac tradit (1).

(1) Trapezuntium et hanc ipsius orationem seu epistolam commendavit Ludovico Scarampo cardinali Franciscus Barbarus anno 1438.

GEORGII TRAPEZUNTII

EPISTOLA

AD JOANNEM PALÆOLOGUM IMP.

UT IN ITALIAM AD SYNODUM PROFICISCATUR.

(Ad calcem Phraatzæ vel Pontani, Ingolstadii, 1604. In hac epistola Basileense concilium, quatenus auctoritatem ac potestatem Romani Pontificis decretis suis imminuere conatum est, graviter insectatur. Fraudem et studium serendam discordiam demonstrat. Varia iudicia super protectione ista, mentisque imperatoris ostendit, quem ad proficiscendum proposita rei necessitate vehementer urget atque impellit. Ecclesiarum resarciendi concordiam ex animo desiderat. Imperatori tamen nimium in eo videtur blandiri, quod ab ipso potissimum non Græca tantum sed Latine item Ecclesiæ bonum statum et incolumitatem omnem dependere, non obscure significat. Quoniam in hoc ad Patres Basileenses concilii potius respicit, quos de Papa aut Gallo in Gallia aut Germano in Germania introducendo valde suspectos habet: quorum improba studia imp. adventu suo in Italiam redigere ad nihilum possit.)

Georgii Trapezuntii epistola ad excelsissimum et divinissimum Romanorum imperatorem Joannem Palæologum, de navigatione in Italiam.

Non quia te, ut plerique opinantur, imperator optime, penitus lærere ac dubitare existimem, num tiriemibus a principe episcoporum (1) missis in Italiam transmittas, cohortationem istam institui; sed quoniam potentie tue etiam atque etiam majoremque in modum gratificatarum me judicavi, si illa litteris ad te conscriberem, quæ tibi utpote eadem magnopere sententiæ, voluptatem, mihi vero excusationem atque veniam conciliarent; qui tamen si usum et exercitationem linguæ Græcæ, velut in remotam coloniam deductus, pridem intermiserim nihilominus ad tuam celsitudinem scribere non formidarem. Quemadmodum enim hominis sanæ mentis neutiquam foret, si ejusmodi imperatori, sapientiæ scilicet ac disciplinæ deditissimo, conarer dare consilium, et tamen quod ad persuadendum valere posset non haberem, ita candidi hominis fortasse videbitur, ac fidelis et obsequentiæ, multis interim de voluntate ac sententiæ tua ambigentibus, tibi placita scribendo persequi existimarique persuadere voluisse jampridem persuaso, imo vero qui ultro ad hoc incumbat, et complures jam in eandem voluntatem inflexerit. Ceterum principium aliquod orationis constituendum censeo, ut ratione et via procedamus ne idem mihi usu veniat quod illis, qui eum non nisi exiguis oneribus ferendis sint, multa tamen et grandia suscipiunt. Nam si ordinem rerum servaverimus, idipsum nostram in dicendo ruditatem forsitan adjuvabit.

Basilicæ quæ est urbs Germaniæ, congregata C synodus, imperator, simul ac congregata est, sanxit, ut ei ei, qui nunc Ecclesiæ clavum tenet, e vita excedere pro humana condicione, synodo durante contigisset, soli synodo supremum eligere episcopum fas esset. Quo quidem decreto satis declaravit, se ad Romani pontificis primatum, ad Germanos, aut Gallos transferendum coivisse. Et hodie, quæcunque aut dicit aut facit, hac de causa dicit et

(1) Eugenio IV.

Ἐπὶ τὸν ὑψηλότατον καὶ θειότατον βασιλέα Ῥωμαίων Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἔρως τὸν εἰς Ἰταλίαν πλοῦν προτροπὴ Γεωργίου Τραπεζουρτίου ἐπιστολὴ.

Ὅχι ὅτι σε κατὰ τὴν πολλῶν θύξαν, ἀριστερὰ βασιλέω, ἀμφιβαλεῖν ᾤψθη τὸ σύνολον μεθ' ἃν ὁ ἄριστος τῶν ἀρχιερέων ἐπεμψε τριήρων εἰς Ἰταλίαν κλιθεῖσαι, τὴν παράκλησιν ταύτην ἀνεστῆσά μιν, ἄλλ' ὅτι ὡς μάλιστα τῷ σῶ κράτει ἐνόμισα χαρισθεῖσαι ἐκαίνα γράψας, ἀπερ σοὶ μὲν ἦσθη τῷ σφέδρα τοῦτοις ἔχασθαι, ἐμοὶ δὲ παραίτησιν, καὶ συγγνώμην παρέξει πῶρρω που ἀπωμισμένῳ λόγῳ Ἑλλήνων, καὶ ὄμω; τομῶντι πρὸς τὴν σὴν ὕψος γράφειν. Ἐκαίνο μὲν γὰρ οὐδ' ἂν ἦν ὄλω; νῦν ἔχοντος ἀνθρώπου, εἰ βασιλεῖα τοιούτου, ᾧ σοφίς καὶ λόγῳ εἰς ἄκρον μέτεστι, κλιθεῖν ἐπιχειροῖν, μηδὲν ἔχων τῶν κλιθεῖν δυναμένων τοῦτο δὲ εὐγνώμονος ἴσω; ἂν θύξῃ καὶ πιστοῦ ὑπηκόου, ἀμφιδοξούντων πολλῶν τὰ τέ σοι ἀρεστὰ γράφειν, καὶ θύξαν οὐκ εἶναι τοῦ κλιθεῖσαι πάλαι σου πεπεισμένου, μᾶλλον δὲ ὀρμῶντος πρὸς τοῦτο οἰκείῃ γνώμῃ, καὶ πολλοὺς ἤδη πείσαντος. Ἄλλ' οἶμαι δεῖν εἰς ἀρχὴν καταστῆσαι τὸν λόγον, ἵνα μοι κατὰ λόγον χωρῆ καὶ μὴ πάθω ταυτὸ τοῖς μικρὰ μὲν καὶ ὀλίγα φερεῖν δυναμένοις, πολλὰ δὲ καὶ μεγάλα ἐπιφορτισμένοις; τῷ γὰρ τῆ τῶν πραγμάτων τάξει προβαίνεις ἴσω; ἂν μου βοηθήσῃ τοῦ λέγειν ἀπειρία.

Ἢ ἐν τῇ λεγομένῃ Βασιλείᾳ Γερμανῶν κἀκεῖ συναχθεῖσα σύνοδος, ᾧ βασιλεῦ, νόμον θεῖσα εὐθὺς κατὰ τὸ συναχθῆναι, εἰ τῷ νῦν προκαθεζομένῳ τῶν Ἐκκλησίας οὐρανῶν οὐκ ἀνθρώπῳ θανεῖν συμβῆ συνισταμένης τῆς συνόδου, αὐτῇ μόνῃ ἐξεῖναι τὸν ἄκρον αἰρεῖσθαι ἀρχιερέα, ἐκδηλον ἐποίησεν, ὡς ἐπὶ τὸ μεταθεῖναι εἰς Γερμανοὺς ἢ Ἰταλίους συναχθεῖν τὴν τῆς Ῥώμης ἀρχὴν, καὶ νῦν ὅσα ἂν ποιῆ ἢ λέγῃ πρὸς τοῦτο ποιεῖ καὶ λέγει οὐκ ἄλλα μὲν, καὶ γὰρ οἶ

κρείττους ἀρετῆν ἐκείνων, καὶ τὴν κατὰ θεὸν πολι-
 τείαν, συνείδον ἤδη τὰ βέλτερά οἱ δε πονηρότεροι οὐ
 μᾶλλον φρονεῖσθαι τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνώσεως,
 Γραικῶν λέγω καὶ Ἰταλῶν, ἣ τοῦ διασπῆν τὴν
 Ἰταλίαν ταύτην καὶ εἰς πολλὰ κατατέμνειν οἱ ἄλλοι,
 οὐ χάριν καὶ τῆ ἡρετῆς λέγεται παρασκευάσαι αὐ-
 τοὺς ἐν Ἀδιῶνι αἷς σὲ καὶ τὴν μετὰ σοῦ σύνοδον
 ἐξῆς τῶν Ἡρακλείων στῆλῶν καὶ πέρα Γαδεῖρων
 ἐξάξουσι. Τοῦτο δὲ ἀληθές, ὡς περ ἔδεται, ὅτι οὐ
 πρὸς ἐνωσιν, ἀλλὰ σύγχυσιν ὄρα Ἐκκλησιῶν, παντὶ
 του δήλον τῷ νοῦν ἔχοντι. Οἶδας γὰρ καλῶς ὡς οὐχ
 οἶδόν τε βασιλεῖα Ῥωμαίων μετὰ τοσοῦτου πλήθους
 ἀγίων Πατέρων πλεῖν εἰς τὰ ἴσχατα τῆς οἰκουμένης.
 Ἄρα οὐν εἰς τὸ ἐνώσει τὰς Ἐκκλησίας σε προκα-
 λούνται; Καὶ τί τοὺς εἰς σὲ ῥήθιον ἔλθειν τόπους
 ἀφέντες, τὸν εἰς ὃν σχεδὸν ἀδύνατον προτίθενται;
 Ἄλλὰ πάντως τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνην ἀπο-
 θέχονται; Καὶ τί ῥάσται ὄντος ἐκείνοις εἰς Ἰταλίαν
 ἔλθειν, ὅπου καὶ ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ
 σύνοδος, ὅπου καὶ τὸ σὸν κράτος ῥάσθ' ἔμα καὶ
 τάχιστα καταχθῆσεται, τοῦτ' ἀφέντες, τῶν δυσκόλων
 μὲν σφίσι αὐτοῖς, ἀδυνάτων δὲ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ
 καὶ τῷ σὺ κράτει ἐπίενται; Ἄλλ' ὡς ἴσταν οὐκ
 ἄγνοοῦσιν οὐ σου εἰς Ἰταλίαν πλεύσαντος, καὶ
 τὰς Ἐκκλησίας ἐνώσαντος, ὅπερ ἄρα τῷ μακαριω-
 τάτῳ Εὐγενίῳ πάππῳ καὶ τῇ σὴ θεότητι ἐναπό-
 κειται, ὡς οὐδέμια ἐπι μαγανῆ ἴσται τοῦ τὰ Ῥώ-
 μης πρωτεία εἰς μαρτυρίαν Γαλλίας κινεῖ, καὶ με-
 θιστῆν ὄρια τὰ ἤδη μὲν ὑπὸ τῶν Πατέρων παγέντα,
 σαλεύοντα δὲ ὁμῶς τῇ τε τοῦ κλύδωνος ῥύμη, καὶ
 τῷ παλαιᾷ εἶναι καὶ δοκοῦντα ὑπέξειν. Ἐχουσι δὲ
 τοσοῦτον τοῦ καθήκοντος λογισμὸν, ὡς μηδὲν συνο-
 ρῆν δύνασθαι τῶν θεόντων, ἀλλ' ὀλεσθαι ἢ κατακρα-
 τῆσαι τῆς σὴς σοφίας καὶ κατακυριεύσαι τῆς σὴς
 βουλῆς καὶ ἀπάξειν βασιλεῖα Ῥωμαίων εἰς τὰ ἴσχατα
 Ὀκεανοῦ, μακρὸν τῆς ἰδίας πόλεως, ἣ κωλύσαι σου
 τὸν εἰς Ἰταλίαν πλῆθον. Ἐκατέρῳ γὰρ τούτων κατα-
 τέμνειν αὐτοὶ; ἔξιναι τὴν Ἐκκλησίαν δοκεῖ, ἣν
 ἤδη κατεσπάρξαν ἐν δυνηθέντες, δυνησονται δὲ μὴ
 πλεύσαντός σου εἰς Ἰταλίαν. εἰτε γὰρ ἐκεῖσός σου
 γεύσαντος; ἐξασθενῆσει τὰ τοῦ μακαριωτάτου πάππα,
 εἰτε κωλυθέντος πρόφρασιν ἐδρόντες, σχίσειν δια-
 νοοῦνται. Οὕτω τριῶν προκειμένων εἰς Γαλίαν ἢ
 εἰς Ἰταλίαν σε πλεῖν, ἢ μήτ' ἐκεῖσε, μήτε δεῦρο,
 πλὴν τοῦ εἰς Ἰταλίαν σε πλεῖν, τὰ λοιπὰ δύο δι-
 κλοῦν ἀνθ' ἀπλοῦ παρεισάγει, φεῦ! τὸ τῶν Ἐκκλη-
 σιῶν σχίσμα· οὐδὲ γὰρ δυνατὸν ἦ τῆς Ῥώμης συγ-
 χυθῆται Ἐκκλησία, τοῦτω τὴν τῶν Γραικῶν μετ'
 αὐτῆς ἴσασθαι. Εἴτα τίς τὸ ὑπόυλον αὐτῶν, καὶ
 σκαῖον καὶ ὑφαλον προτιμήσει τῆς Ἰταλίας; Εἴτα
 τίς τῆς Ῥώμης Ἐκκλησίᾳ ἐξὸν ἐνωθῆναι, τοῦτ'
 ἀφίς τῇ Ἀδιῶνος ἢ Ναρβόνος, ἣ οὐκ οἶδα τί λέξω,
 ἐνωθῆναι σπουδάσει; καὶ οὐ λάθῃ κατὰ νοῦν, εἰ μὴ
 τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα οἷς οἱ Γάλλοι αὐρόντες τῆς αὐτῶν
 γνώμης Ῥώμης ἀρχιερεῖς, βασιλείαν διεσπασαν
 καὶ τὰς Ἐκκλησίας συνεξίστασαν (συνακυλιθεῖ
 γὰρ ταῦτα ἄλλοις), εἰ μὴ ταῦτα λάθῃ κατὰ νοῦν,
 ἀλλὰ γε τὰ νέα τὰ ἐν Λουδοῦνῳ εἰς τὸ μηδὲν προ-
 χωρήσαντα; Οὐδὲ γὰρ οἶμαι συναρμύσειν ἐπιτρεῖσθαι;

PATROL. GR. CLXI.

A facit; non illa sane tota: etenim qui virtute et san-
 ctioris vitæ rationibus inter eos antecedunt men-
 tem meliorem induerunt, perversi autem non ma-
 gis de Græca Ecclesia cum Latina concordiæ vin-
 culis astringenda, quam de Latina hac distrahenda
 multasque in partes discidendæ sunt soll citi.
 Cujus rei gratia triremes etiam Avenione compa-
 rasse dicuntur, quæ te cum synodo tua ultra co-
 lumnas Herculis et Gadira deportent. Hoc verum
 est, ut fama canit, et istuc non ad consensionem,
 sed confusionem potius Ecclesiarum apocare, qui-
 libet cordatas intelligit. Probe enim noverunt,
 Romanorum imperatorem cum tanta sanctorum
 Patrum multitudine ad extremos terrarum fines na-
 vigare non posse. Ad unionem igitur Ecclesiarum
 te incitant? Si ita est, cur loca, in quos facilis
 est aditus relictis, eum proponunt in quem devenire
 propomodum est impossibile? Quid? cum illis
 facillimum sit in Italiam ascendere ubi est sum-
 mus pontifex, et cum eo synodus, quo et majestas
 tua facillime juxta ac celerrime appelletur, quare
 ea præterita cum sibiipsis difficiliora, tum ponti-
 fici maximo et potentæ tuæ impossibilia concu-
 piscunt? Verum enimvero, ut apparet, non eos
 fugit, posteaquam in Italiam profectus, Ecclesias
 pacificaris (quod utique in beatissimo papa Euge-
 nio et in majestate tua situm est), non amplius fore
 ullam machinam, primatum Romæ in Galliam mo-
 vendi, et transferendi terminos quos Patres posue-
 runt, quanquam undarum allisu vacillantes et
 vetustos adeo, ut cadere videantur. Usque eo au-
 tem de recto non cogitant, ut eorum quæ expe-
 diunt ac decant, nihil intelligant, sed arbitrentur
 aut sapientiam tuam se posse vincere et consilio tuo
 dominari Romanorumque imperatorem longe a sede
 sua ad extremos Oceani fines abducere, aut tuam
 in Italiam navigationem impedire; utrovis enim
 horum Ecclesiam se divulsuros opinantur, quam
 si quirent, jam discerpissent; quibunt autem, si tu
 in Italiam trajicere nolueris. Sive enim te illæ
 inclinante, beatissimi papæ res frixerint; sive ab
 itinere impedito, opportunitatem adepti, Ecclesiam
 schindere meditantur. Ità tribus propositis aut in
 Galliam aut in Italiam navigare, aut neque huc
 D neque illuc, si in Ita... non naviges, reliqua duo
 geminum schisma pro simplici, heu me! in Eccle-
 siam importabunt. Nam quo Romana Ecclesia con-
 fundetur ac permiscebitur, hoc Græcorum Eccle-
 sia cum ipsa stare qui poterit? Præterea, cum
 liceat Ecclesiæ Romanæ uniri, quis hoc neglecto
 aut Avenionensi, aut Narbonensi, aut nescio cui de-
 mum alteri uniri studebit? ut non secum reputet,
 si minus prius illa quando Galli cum Romanos
 pontifices secum conspirantes haberent, regnum
 distraxerunt, et Ecclesias dilacerarunt (quæ duo
 se mutuo sequuntur), si hæc non reputet, inquam,
 at saltem recentia, quæ Lugduni tentata esse nibi-
 lum reciderant. Haud enim idoneos esse iudico
 ad distantia coaptanda et copulanda, qui copulata

29

semper turbant et salva dirumpunt, et incolumia quantum possunt dilantant, et hoc tempore in his ipsis elaborant. Sed antiqua e memoria delectamus; quale porro velamentum sumentes (pacem nimirum Ecclesiarum) te ad synodum ipsorum adducere nituntur? cujus ut radices male et funtamenta putria, sic ultima quoque erunt infamia. Ego vero talia Basilicæ facitantes non synodi populares, absit, sed viros sanguinum et concilium malignantium potius appello. Quis, quæso, synodum illam sanctam dicere astitit, unde abest summus episcopus non corpore solo, sed animo quoque et iudicio et voluntate penitus? Nec abest solim, sed insuper a quibusdam de illo numero oppugnatur, ac dira partim passus est, partim patitur, dolens, quod Ecclesiæ navim illorum dementia versari in discrimine conspiciat. At enim rerum mirabilium Dens etiam ipso malo curare malum novit, quod summæ illius bonitatis est. Quapropter excitavit, et instigavit multo magis quam prius hunc novam Mozen, Eugenium dico, antistitem episcoporum cum ipso consentientium et quotquot synodum optant, et bonum commune diligunt, ut missis triremibus potentiam tuam in Italiam accerseret. Cum autem varia rumore spargantur, nemo tamen prope dixerim te in triemes Avinionenses propendere credit: tantam temeritatem et incogitantiam navigia ab ipsis comparata habent. Multi porro in ea opinione sunt, te nec in Italiam navigare staluisse: quorum nonnulli fortasse cum id summo pro expetant, vix sperant; alii a sententia tua aberrant, quod promptum est alcerem animum tuum ad pacem Ecclesiæ conciliendam perspicere non valent: quidam quod volunt id etiam futurum augurantur. Volunt autem res nostras semper in angustis sitas esse, et erunt angustæ in schismate. Quomodo namque diviso imperio dirempta est Ecclesia, ita putant (nec male putant), Ecclesia rursum coalescente, imperium in sublime erecturum caput. Qua enim alia de causa sic sentiunt? Etenim qui synodo intersunt, non omnes in eandem sententiam sunt, sed optimi pro hac re etiam sanguinem profunderent, quos diligere et venerari eorumque iudicium omnium cæterorum iudicio præferre, justum est utique. Sunt qui suspicentur, te cum synodicis sævius iniisse. Quocirca illorum non meum cum papa facit. Alii nec locum, nec modum servant, partim dum sermo extra orbem nostrum habitabilem expellere majestatem tuam nituntur, partim cum res præsentiam beatissimi papæ flagitet, et hoc in conventis et pactis scriptum sit, nequam, nisi Pegasus inequitet, aut Persei alas accipiat, ad locum destinatum pervenire possit. Quod sine controversia ad occasionem inducendi schismatis machinati sunt. Alii affirmant, cum volueris ad synodum proficisci, ad synodum minime venturum. Quid ais? inquirunt, ad synodum œcumenicam jam exactam coactus est imperator? Quis hoc aliquando audivit, idque cum synodi œcumenicæ

Α εἶναι τὰ διεστραχένια ἐκ τῶν τοῦ αἰετὸς τῆς ἡνωσίας τὰ ράττοντας καὶ διαβήγγυνόνας τὰ ψῆα, τὰ τε ἀκέραια σκαράττοντας ὅση δύναμις καὶ νῦν τοῦτ' αὐτὸ σπουδάζοντες. Ἀλλὰ τὰ μὲν παλαιὰ ἐξαλειφθήτω τῆς μνήμης· ποῖον δὲ πρόσχημα τῆς Ἐκκλησιῶν εἰρήνης λαβόντες, θαρροῦσι σε προσάξασθαι τῇ αὐτῶν συνόδῳ ἥς ὡσπερ ἄρα οἱ βίβαι κακαὶ καὶ τὰ θεμέλια σαθρὰ, οὕτως ἔσται καὶ τὰ τέλη δύσφημα; Ἐγὼ δὲ ταῦτα πράττοντας τοὺς ἐν Βασιλείᾳ τῇ πόλει οὐδὲ συνόδου ἄνδρας καλῶ οὐδ' ἔγγυς, ἀλλ' αἰμάτων μάλλον ἄνδρας καὶ πονηρομένων συνιδραίων. Τίς γὰρ σύνδον ἐκείνην ἄγλαν εἰπεῖν τολμήσῃ, ὅθεν ἄπεισι μὲν ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς; οὐ αἰμῆτι μόνον, ἀλλὰ καὶ ψυχῇ καὶ γνώμῃ καὶ βουλῇ πάτῃ; Καὶ οὐκ ἄπεισι μόνον, ἀλλὰ καὶ πολεμεῖται παρά τινων ἐκείθεν καὶ δευνὰ τὰ μὲν ἐπαθε, τὰ δὲ πάσχῃ. ἄλγῶν οἶτι τὸ τῆς Ἐκκλησίας σκίφος κινδυνεύει ἐν ἑρᾷ τῇ ἐκείνων ἀπονοίξῃ. Ἀλλὰ γὰρ οἶδεν ὁ τῶν θαυμασιῶν θεὸς καὶ διὰ τῆς κακίας αὐτῆς ἰσθαι τὸ κακίον, καὶ τοῦτο τῆς ἄρας αὐτοῦ ἔστιν ἀγαθότητος. Διήγειρε τογαροῦν καὶ παρώχυνε πολλῶ μάλλον ἢ πρότερον τὸν νέον τοῦτον Μωσῆα, Εὐγένιον λέγω τὸν ἄκρον ἀρχιερεῖα, συνευδοκούντων αὐτῷ καὶ τῆς συνόδου ὁσοὶ σπουδαῖοι καὶ ἀγαπῶντες, τὰ γὰρ ὄν, τριήρεσι μετακατέισθαι τὸ σὸν κράτος; εἰς Ἰταλίαν; καὶ ἔστιν ἀκεῦσαι γνώμας συχνάς, οὐδενὸς μὲν, ὅς εἰπεῖν, εἰς τὰς Ἀθιῶνάς; τε τριήρεις ῥέπειν νομίζοντος; τοσαύτην ἀλογίαν ἔχει ὁ παρ' ἐκείνων στόλος; πολλῶν δὲ μὴδ' εἰς Ἰταλίαν ἐθελήσαι πλεύσαι. ὣν οἱ μὲν ἴσως κατὰ ἴαν ἐπίσταται δυσέλπιδες, οἱ δὲ τῆς σῆς γνώμης ἀμαρτάνουσι, μὴ δυνάμενοι νοῆσαι τὸ σὸν εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην πρόθυμον; οἱ δὲ, ὅπερ ἐβίλουσι, τοῦτο καὶ δεξιάζουσι; ἐθέλουσι δὲ μικρὰ εἶναι αἰετὶ τὰ ἡμέτερα; ἔσται δὲ μικρὰ τῷ σχίσματι. Ὡσπερ γὰρ βασιλείας διαίρηθεισος διέστη τὰ τῆς Ἐκκλησίας, οὕτως, οἰόνται, καὶ οὐ κακῶς οἰόνται, συνελευθούσης τῆς Ἐκκλησίας, ὑπεραρθῆναι τὰ τῆς βασιλείας. Τί γὰρ ἄλλο τοῦ ταῦτα νομίζειν αἴτιον; Ὅτι οἱ τῆς συνόδου πάντες οὐ συνευδοκοῦσιν, ἀλλ' οἱ ἄριστοι, καὶ τὴν ψυχὴν ἂν ὑπὲρ τοῦτου θεῖεν, οὐς ἀγαπῶν τε καὶ σφθεσθαι, καὶ τῆ ἐκείνων γνώμῃ τῶν πάντων προσημειόδικαιον ἔχοντες, ὦ βασιλεῦ. Ἀλλ' οἶτι μετὰ τῶν τῆς συνόδου συνθήκας πεποίησαι; Οὐκοῦν ἐκείνων οἱ μὲν μετὰ τοῦ πάππα ἐπτήχασιν, οἱ δὲ οὐτε τόπον, οὐτε ἔρπον ἐτήρησαν, τὸ μὲν ὅτε ἐξω ποῦ σχεδὸν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένη; ἐξώσειν τὸ σὸν κράτος; σπουδάζουσι, τὸ δὲ οἶτι; ἰσπραγματῶν κατὰ πειγόντων παρῆναι τὸν μακαριώτατον πάππα, καὶ τοῦτου γεγραμμένου ἐν ταῖς συνθήκαις, οὐκ ἂν, εἰ μὴ Πηγάζους τινὰς ἰππεῦσθαι ἢ Περρῶς λάθῃ πταρὰ, ἀρικήσθαι; δυνήσεται. Τοῦτο δ' ἀεχνῶς εἰς ἀρορμὴν σχίσματος αὐτοῦ; μεμηχνηταί. Ἀλλ' οἶτι εἰς σύνδον βουλομένου σου ἐλθεῖν οὐκ εἰς σύνδον ἐλεύσῃ. Τί φῆς; Εἰς συστάσαν ἥδη σύνδον οἰκουμένην κέκληται βασιλεῦς; Τίς ἤκουσε τοῦσὸ ποτε, καὶ ταῦτα πολλῶν γενομένων συνδῶν οἰκουμένην ὦν τὸ κράτος; ἔχει αἰετὶ μετὰ τὸν ἄκρον ἀρχιερεῖα ὁ τῶν Ῥωμαίων βασιλεῦς; Ἀρῆθμει μοι τὰς συνόδους, καὶ δ' ἀδραμῶν πάσας μίαν καὶ

μόνην λέγε μοι οἰκουμένην ἥς οὐ κατήρξε βασι-
 λεύς Ῥωμαίων. Ἄλλ' οὐχ ἕξεις λέγειν. Τί δέ; τὰς
 μὲν ἄλλας βασιλεῖς Ῥωμαίων εἰς ταυτὸ συνελθόνει
 γνώμη; τῷ ἀκριβῶς ἀρχιερεὶ συγκροτηθῆναι νομίζεις,
 ταύτην δὲ τὴν μέλλουσαν Ἀδριανῶς τινας ἢ Ναρβώ-
 νας; ἢ Λουγδύνας, ἢ οὐσίνας ἀν' βούλην σὺ συγκροτή-
 σαιν δεῖν οἶσαι; Καὶ τίς ταῦτα νῦν ἔχων ἀνέξεται;
 μᾶλλον δὲ τίς οὐ διάρας στόμα μέγα βοήσῃ, ὡς οὐ
 σύνοιο; αὐτῇ ἀγία οὐδὲ συνόδου ἴχνος, εὐδ' ἔγγυς
 κἔν σκιδῆς συνίδου, ἀλλ' ἀποπλήκτων ἀνθρώπων
 ἐφευρήματα πονηρὰ τὴν οἰκουμένην ταρτάτωτα;
 Διὰ τί; Διότι οὐ κατὰ γνώμην τοῦ Ῥώμης ἀρχιε-
 ρεύς, διότι βασιλεὺς Ῥωμαίων, ᾧ ταῦτα ἐφέται
 ἀνωθεν, οὐκ αὐτὸς συγκροτήσας, ἀλλ' εἰς προσυ-
 κρηθεῖσαν ὡσπερ τις ἰδιώτης καλεῖται. Σὺ δὲ μοι.
 ἄριστε βασιλεῦ, βλέπε θεοῦς, οὗς ἔζησαν οἱ πατέρες
 σου θεσμοῦς, θεῖς δίκην τηρουμένους, καὶ θαύμασον.
 Ἐκεῖνοι μὲν πολλῶν ἐθνῶν δυναστεύοντες, τῇ τοῦ
 Ῥώμης ἀρχιερέως γνώμῃ ἤγειραν τὰς συνόδους. Τῆς
 τύχης δὲ μεταπσοῦσης, καὶ τοῦ μὲν ἀξιώματος ἔ-
 το; τοῦ πατρὸς σοὶ τε καὶ τοῖς πάλαι, δέον γενέσθαι
 αὐνοδον οἰκουμένην ἐπὶ διορθώσει τῆς Ἐκκλη-
 σίας, καὶ πρὸς τὸ συναγαθῆναι ταύτην οὐδενὸς κατὰ
 γε τὴν τοῦ δικαίου λόγον, πλην βασιλέως Ῥω-
 μαίων καὶ χρόνον καὶ τόπον, οἷμαι δὲ καὶ τρόπον
 ὄρσαι δυναμένου, ἀδυνάτων ὄντων τοι τῶν τῆς τύ-
 χης, συνέκλεισεν ὁ θεὸς, οἷς οἶδα κριμασιον, εἰς
 τοῦτ' ἀνάγκης τὰ πράγματα, ὥστε οὐ μόνον εἶναι
 ὡς ἔδει κύριον καὶ τόπου, καὶ χρόνου, καὶ τρόπου
 καὶ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς, οὐδενὸς; ἢ οὐκ ἔχων πάνυ ἀν-
 τιλεγόντων τανῦν, μικρῶ δ' ὕστερον πάντων ἀπλῶς
 τὴν σὴν θεϊότητα πάντων τῶν καλῶν αἰτίαν ἀνακη-
 ρυξάντων. Καὶ τοῦτο ὡς τοσοῦτον θαύμασθὸν καίτοι
 ἂν θαύμασθὸν, ὅσον ἐκεῖνο ἔπειρ τὸ ἐπιθῆναι μόνον
 τῆς νῆρος, καὶ πλεῖν εἰς Ἰταλίαν κατορθώσεις, ὡ
 βασιλεῦ. Τὸδ' οἶδόν ἐστιν, ἀκουσον, καίτοι γε καὶ
 παρὰ σουτοῦ εἰδῶς, καὶ παρ' ἄλλων ἰσως ἀκούσας;
 οὐ γὰρ κακῶν τὸ τὰ τοιαῦτα πολλὰκις καὶ λέγειν
 τε καὶ ἀκούειν, Σπουδάζεις σὺ βασιλικῶς μάλα,
 ὡ βασιλεῦ, εἰς μίαν κοίμην καὶ ποιμένα ἕνα δυν-
 ἀγειν τὸ τῶν Χριστιανῶν γένος. Ἀλλοί τοῦτ' αὐτὸ
 ἐνωθῶν ὁ κοσμοκράτωρ διάβολος, καὶ σπουδάζει πρὸς
 τὸ καλῦσαι ᾧ σὺ σπουδάζεις, σχίσαι καὶ τὴν νῦν δοκοῦ-
 σαν μίαν Ἰταλῶν Ἐκκλησίαν. Τοσοῦτον γὰρ ὄρμῶσι
 πρὸς τὸ οἰκτεῖν ἐφετὸν Γερμανῶν καὶ Γάλλων τινῶν,
 τὸν μὲν νῦν ὄντα καθελεῖν ἀδίκως βουλόμενοι, ἄλλον
 δὲ ἀντεισάγειν ἀρχιερέα, Γάλλον, ἢ πάντως βάρβαρον,
 ὥστε ἤδη διέρρηξαν ἀν τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ καὶ
 συναφάρασαν πάντα, εἰ μὴ ἤδουντο μὴ βέβαντός σου
 πρὸς Ἰταλίαν κραταιωθῆ μὲν τὰ τοῦ μακαριωτάτου
 πάππα, συγχυθῆ δὲ τὰ αὐτῶν; ἐξ ὧν πρόδηλον, ὡς
 εἰ μὴ πλεῖσθ; εἰς Ἰταλίαν, ἰνώσαι βουληθῆς πολλῶ
 μέλλον σχίσαις, καὶ συνάξει σπουδάσας Χριστιανοὺς
 σκορπίσεις καὶ κακώσεις ἀνάστα. Τῷ γοῦν βουληθῆ-
 ναι καὶ μόνον δεῦρο πλεῖν ἑπαυσας τὴν στάσιν, τὴν
 ζάλην ἐσθῆσας, ἐσθεσας; τὴν ἀγριανομένην κατὰ
 τῆς Ἐκκλησίας; φλόγα. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐμὸς λόγος,
 ἀλλὰ πάντων ἀπλῶς; οὕτω γὰρ τὰ τῆς Ἐκκλησίας
 ταρτάτταται, καὶ τοσοῦτον ἔρωτα καὶ τῶν ὡδε καὶ

A complures celebratae sint? quarum prima partes
 post Romanum pontificem semper penes Roma-
 num imperatorem fuerunt. Numera mihi synodos
 et percurre omnes, unicam dixistat profer œcumeni-
 cam, cui imperator Romanorum non initium
 fecerit. Nullam proferes. Quid ergo? alias impera-
 tori Romanorum ideam cum supremo episcopo sen-
 tienti convocare licuisse censes, hanc autem futu-
 ram Avenionenses quosdam, aut Narbonenses, aut
 Lugdunenses aut quoscunque volueris, cogere posse
 arbitraris? Quis prudens hoc ferat? imo quis non
 ore aperto clamet, non esse hanc sanctam syno-
 dum, nec vestigium synodi, nec similem umbras
 synodi, sed insanorum hominum inventa nequam
 orbem terrarum perturbantia? Quid ita? Quoniam
 non ex sententia Romani pontificis; quoniam im-
 perator Romanorum, cui hæc desuper mandata
 sunt, non ipse convocavit, sed ad prius convocata
 tam velut quispiam idiota et privatus accessit.
 Tu vero, imperator optime, leges a patribus tuis
 latas divitioque jure conservatas considera et ad-
 mirare. Illi cum multis gentibus imperitarent,
 Romani episcopi auctoritate synodos cogebant.
 Fortuna postmodum commutata, eadem nihilomi-
 nus dignitate tua et antiquorum permanente, cum
 ad emendationem Ecclesie agitandus est conventus,
 et nemo jure præter imperatorem Romanorum
 tempus, et locum, et modum definire possit, quia
 opes tuæ infirmæ sunt. Deus judicio quod ipse
 novit in hoc necessitatis re conclusit, ut tu solus
 non sis, sicuti oportebat t t loci et temporis et
 modi et unionis ipsius dom us, nemine, aut pau-
 cis admodum in præsens ntraditentibus, paulo
 autem post ad unum omnibus majestatem tuam ut
 bonorum omnium causam et caput prædicaturis.
 Atque hoc tam mirabile non est, imperator, tam-
 etsi est mirabile, quam illud recte factum erit, si
 tantummodo navi conscensa, in Italiam discesseris.
 Istuc cujusmodi sit audi, quamvis per te nosi et
 ab aliis forte accepisti; nihil enim obest talia sæ-
 pius dicere et audire. Das tu operam pro officio
 imperatoris uti Christianorum genus in unum gregem,
 sub uno pastore colligatur. Hoc ipsum intuens
 princeps hujus mundi diabolus cruciatur, cœpta
 tua impedire, Ecclesiamque Latinorum quæ nunc
 una videtur, distindere molitur. Tantopere enim
 ad explendam cupiditatem suam Germanorum et
 Gallorum quidam feruntur, eum scilicet, qui hunc
 pontificatum maximum gerit gradu movendi, et
 alium pontificem, Gallum puta, aut omnino barba-
 rum, contra substituendi, ut jam diripiissent Ec-
 clesiam Dei, sursumque ac deorsum miscuissent
 omnia, nisi vererentur, ne te in Italiam profecto,
 papæ rationes corroborarentur, ipsorumque debili-
 tentur. Ex quibus perspicuum fit, nisi in Italiam
 ad concordiam resarciendam naviges, amplius te
 Ecclesiam scissuram, et cum Christianos in unum
 congregare studueris, dispersurum, et afflicturum
 plagis insanabilibus. Sola igitur voluntate illuc

navigandi scditionem comperculisti, procellam se-
 davisti, animam adversus Ecclesiam furentem
 extinxisti, id quod non ego solus, sed universi lo-
 quuntur. Sic enim Ecclesia tumultuatur, tantumque
 amorem et hic degentium et transalpinorum (ut ex
 his qui inde veniunt cognoscere licet, si cui curae
 est interrogare) erga tuam potentiam cumulavit
 Deus, ut omnes uno vro et voce clament, Nisi
 Romanorum imperator Ecclesiam adjuverit (cui
 sola res ipsa testimonium fert, tantum non voce
 missa mandatum a Deo, ut et pridem dirupta con-
 suat, et quae sunt coadunata, illata, integra con-
 servet), actum est de Ecclesia, perit imperium,
 daemon adversarius noster regnat, et nihil prorsus
 expectandum est, quantum iudicio humano per-
 spicere possumus, quod Christianos istis miseriis
 exsolvat. Haec ego assiduo audiens, imperator (no-
 vit Deus, qui te praedestinavit et restituendis in
 concordiam Ecclesiis ad aeternam nominis tui me-
 moriam elegit), lacrymas tenere nequeo, nunc
 animo praevidens quantum Ecclesiae periculum im-
 pendeat, cum tu non veneris: non quod te non
 venturum existimem, ut alii quidam, sed quod
 magnum desiderium timor comitatur; nunc laetitia
 plane captus et me imperatorem Romanorum cum
 sua Ecclesia Romanam unientem cernere ratus,
 quin ipsam Romanam observantem et reconcilian-
 tem, et ab adeo manifesto casu custodientem ut
 dicere nemo possit, non esse Romani imperatoris
 tam praeclarum facinus. Quo enim pacto, ubi in
 Italiam veneris, quispiam non salvatorem te, hono-
 rumque omnium causam secundum Deum procla-
 mare sustinebit, quem etiam modo, quibuscunque
 ista cordi sunt, hidae appellatationibus cohonestat?
 Insignem profecto gloriam tibi, Imperator, offerre
 decrevit Deus, tua niimirum recreatus virtute, et
 gaudens te amare unionem, ac futurorum tibi et per
 te generi Romano honorum summam pelagi tran-
 quillitatem largitur, nisi tu non veniendo prohi-
 beas. Si igitur imperatorium et naturae tuae pul-
 chrum est, ne Ecclesia Romanorum dilanietur,
 solum navigationem in Italiam auscipere, tanta
 nunc pecunia quasi praeter destinatum in adven-
 tum potentiae tuae feliciter coacta, annon cupide
 navium conscendes, et primo quoque tempore
 Ecclesias consensione devincias? Quis autem recte
 ratiocinans, tantis etiam navigationi difficultatibus
 propositis, ut pro iis superandis Christianus quilibet
 mille mortes subiret, eam differret? praesertim
 cum quanto est gloriosius veniendo scandala tol-
 lere, tanto sit probrosius non veniendo Ecclesiam
 confundere; et cum totam Europam liceat consti-
 tuere, et bona in pace collocare, contra, proh dolor!
 ad bellum intestinum exemplo pessimo excitare. Cum-
 clari enim et tergiversari vitio dandum est. Opor-
 tet itaque, imperator, istiusmodi occasionem divino
 munere oblatam non negligere, sed caelestis cui pro-
 videntiam admirari et gratias agere, quoniam tibi
 cupienti pro simplici duplicem unionem donat. Nec

A τῶν ἐπέκεινα ἄλλων κατοικοῦντων ἀνθρώπων, ὡς
 ἔστιν ἀκοῦειν τῶν ἐρχομένων ἐκείθεν, εἴπερ τῷ
 φρονεῖ ἐρωτᾶν, πρὸς τὸ σὸν κράτος ἤγειραν ὁ θεὸς
 ὡς ἐν στόματι καὶ μὴ φωνῇ πάντων ῥοφῶν, ὡς εἰ
 μὴ ὁ τῶν Ῥωμαίων βοήθησι βασιλεὺς τῇ Ἐκκλη-
 σίᾳ ἢ μόνον τὰ πράγματα μαρτυρεῖ, μόνον οὐχὶ
 φωνῇ ἀφίεντα ἐπελθεῖν παρὰ Θεοῦ τὰ τε πάλαι
 διεββηγῶτά συρράπτουσιν, καὶ τὰ νῦν ἠνωμένα δια-
 τηρεῖν ἀκέραια, ἄλγεται τὰ τῆς Ἐκκλησίας, δι-
 φθαρταὶ τὰ τῆς βασιλείας ὁ ἀντίπαλος πολιτεύεται
 δαίμων, καὶ οὐδὲν ὅλως ἐστὶ προσδοκᾶν κατὰ γε
 ἀνθρωπίνου; λογισμοὺς δὲ Χριστιανούς ῥύσεται τῶν
 τοιούτων κακῶν. Ἐγὼ δὲ ταῦτα ἀκούων καθ' ἑμῆ-
 ραν, ὦ βασιλεῦ, οἶδεν ὁ προοριστὴς καὶ ἐκλεξάμενός
 σε εἰς τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἔνωσιν εἰς ὄνομα αἰώνιον
 Θεοῦ, οὐχ οἶδ' ἂν ὡς κατέχειν τὰ δάκρυα, ποτὶ μὲν
 συνορῶν ὅσος τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρίματα κίνδυνος,
 μὴ ἐλθόντος σου, οὐχ ὅτι τοῦτο νομίζω ὡς τινας,
 ἀλλ' ὅτι τῷ λίαν ἐπιθυμῶνός σου, οὐχ ὅτι ποτὶ εἰ
 τῇ χαρῇ νικῶμενος, καὶ δοκῶν ὄρεῖν βασιλεῖα Ῥω-
 μυίων, οὐ μόνον ἐνοῦντα τῇ ἑαυτοῦ τῆς Ῥώμης,
 ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμης συντηροῦντα, καὶ
 διαλλάττοντα καὶ ῥύσμενον οὕτω φανεροῦ πτώμα-
 τος, ὥστε μηδένα εἰπεῖν δύνασθαι ὡς, οὐκ ἄρα τοῦ
 βασιλεῦ Ῥωμαίων τὸ κατέρθωμα. Πῶς γάρ τις
 μετὰ τὸ ἐλθεῖν σε εἰς Ἰταλίαν τολμήσει μὴ σωτηρᾶ
 σε καὶ πάντων τῶν κλιῶν μετὰ Θεὸν αἰτίων ἀνα-
 κηρύττειν, ὅν ἐτι καὶ νῦν ὄσοις τῶν τοιούτων μέ-
 λει, τοῖς αὐτοῖς ἀποσεμνύνουσιν ὀνόμασιν; Μῆγα
 τοι κῦδος ὀρέξει, θεὸς βούλεται, ὦ βασιλεῦ, τῇ σὴ
 παρακληθεὶς ἀρετῇ καὶ τῷ ἔργῳ σε τῆς ἐνώσεως
 χαίρων, ὥστερ τι προσιμίων τῶν μελλόντων σοὶ καὶ
 τῷ γένει Ῥωμαίων διὰ τοῦ ἀγαθῶν, χαρίζεται τὴν
 γαλήνην τῆς γεννησομένης τρικυμίας πάντως, εἰ μὴ
 οὐ τῷ ἐλθεῖν κωλύσης. Εἰ γοῦν βασιλικὸν καὶ τῇ
 σὴ φύσει πρέπον, ἵνα μὴ διασπασθῇ ἡ τῆς Ῥώμης
 Ἐκκλησία, καὶ μόνον τὸν εἰς Ἰταλίαν πλοῦν ὁμο-
 στήναι, τοσοῦτον νῦν χρήματος ὥστερ ἐκ παρόντων
 κατορθουμένου τῇ παρουσίᾳ τοῦ κράτους σου, οὐκ
 ἐπιθήσει ἀσμένως τῆς νηὶ, καὶ ὅτι τάχιστα συνθή-
 σεις τὰς Ἐκκλησίας; Καὶ τίς ὁρθῶς λογίζομενος
 τοιούτων προκειμένων ἔργων τῷ κλεῖν, ὅπερ ὦν
 πᾶς Χριστιανὸς μύριους θανάτους ὑπέμειναν ἂν, τὸ
 πλεῖν ἀναθάλλοιτο; καὶ μάλισθ' ὅτι δσον μεγάλη ἔ-
 δόξα τῷ ἐλθεῖν παῦσαι τὰ σκάνδαλα, ὦ βασιλεῦ,
 τοσοῦτον μίξων ἢ δυσφημία τῷ μὴ ἐλθεῖν συγχέει
 τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πλάσαν, φεῖ! τὴν Εὐρώπην,
 ἔξδν καταστῆσαι καὶ εἰρηνοποιῆσαι πάλως, ἐκπλε-
 ρῶσαι κάκιστα; Τὸ γὰρ ὀνεινὴ κατηγορεῖ. Ὅδ δαὶ
 δὴ τοιούτων ἀρεταῖναι καιρῶν, ὦ βασιλεῦ, συμπροσόντα
 θεόθεν, ἀλλὰ δαὶ θαυμάσαι τῆς προνοίας τὸ θεῖον,
 καὶ εὐχαριστῆσαι ὅτι διεκλήν ἂνθ' ἀκλήρως ἀρραταῖ
 σοὶ ζητοῦντι τὴν ἔνωσιν. Οἶδα γὰρ ὅτι πολλὰς αἰ-
 φαις παρὶ Θεοῦ ἀπλῶς ἐνωθῆναι σοὶ τὰς Ἐκκλη-
 σίας. Ὁ δὲ διεκλῶς χαρίζεται, ἵνα προθυμότερον
 ἐλθῆς. Τὶ σὸν, ὥπερ τὸ θεῖον μᾶλλον ἀνάπτει τὸν
 σὸν ἕλην, καὶ ἀναβρίττει τὸν ἔρωτα, τοῦτο χρῆ
 τινὰς φοβεῖσθαι μὴ ἐμπόδιον γένηται; Τὸδ' ἔστι
 παρ' ἡμῶν, ὡς εἰ τις ἐλαίῳ μὴ τρέφεσθαι ἀλλὰ

σβένυσθαι νομίξῃ τὸ πῦρ ἢ εἴπω τις διατείνεται ἅ
 τὸν δέκα ταλάντοις ἐθέλοντά τι ποιῆν, τοῦτ' αὐτὸ
 μὴ βουληθῆναι ποιῆν τῷ θεῷ δέκα προσεξευρίσκειν
 εἴλαντα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἔδωκ' οὐδὲ γὰρ ὀρώει τὸ
 κωλύον ἔχειν σε. Ἦπερ πολλὰ ἰσχυρότατας, πάρε-
 σσιν ἐπὶ θύραις ἢ τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνη· καὶ οὐχ
 αὐτὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς Ρώμης Ἐκκλησία
 φλυκταίνεται οὐδαμῶσα, καὶ ἐπιδοᾶται τὴν σὴν προ-
 στασίαν. Οἱ δὲ τῶν τοιούτων μέγιστοι, ἀπαξάπαντες,
 αὐτοκράτορ, εἰς σὲ βλέπουσιν οὐχ ἥσσον, ἢ εἰ κατὰ
 Κωνσταντίνου ἐκείνου τὴν Μίγαν, ἢ Θεοδοσίον, ἢ
 Ἰουστινιανὸν λαμπρά σοι ἐπέπναι τὰ τῆς τύχης.
 Καὶ τῷ ὄντι ἐλθόντος σου, ὡς ὑπὸ ἡλίου ἀστέρως
 τῶν πρὸ σοῦ αὐτοκρατορέων ἢ φήμη τῆ σὴ δόξῃ κρυ-
 βήσεται· ἐκείνοι γὰρ πολλὰ ἂν καὶ βίβ' κατορθώσαι
 δόξωσι τοῖς ὀρθῶς ἐξετάζουσιν· τοῖς γὰρ μεγάλοις
 δυνασταῖς ἢ τοῦ βιαίως πολλὰ ποιῆν ὑπόδηψις
 ἔπεται· οὐ δὲ πρὸ πολλῶν ἤδη γενεῶν ἀνειπνευσά-
 σης τῷ γένει τῆς τύχης, φρονήσῃ, δικαιοσύνη,
 πραότητι καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς αἰς σου τὸ κράτος
 ἐκδήμασας, τὴν τε Ἐκκλησίαν εἰς Ἑλλάδα κλυτάς
 ἀκέραιον συντηρήσῃς, καὶ τὰ διαιρεθέντα κακῶς
 συζεύξῃς, καλῶς καὶ τὰ τῆς βασιλείας ἐπανορθώ-
 σῃς, καὶ παρήξῃς τοῖς μετὰ σὲ πολλῶν ἰθῶν βασι-
 λεύουσιν τὴν ἡς κρατεῖς πόλιν. Ὅν τούναντιον ἅπαν
 τοῦ μὴ εἶδέν σε ἔπειται· οὐ γὰρ ἔστι, οὐκ ἔστι·
 τοῦ λοιποῦ ἐλπὶς, ὁ βασιλεῦ, τοῦ καιροῦ τούτου
 παρελθόντος ἐπιχειρεῖν ἰδοῦναι τὰ συντηθέντα· πῶς
 γὰρ ἔπου καὶ τὰ θεοκύντα εὐσθενῇ, καὶ ὡς τείχῃ
 Βαβυλώνια, τὰ τῆς Ρώμης λέγω, σείεται, καὶ σα-
 λείει ἐπὶ κυμάτων ἰσάμενα; Καὶ οὐκ ἔστιν ἐκφυ-
 γεῖν τὴν Σάλην, εἰ μὴ ἐπιβάλλῃς τῷ κρηναίῳ τὴν
 δεξιάν. Ἐγὼ δὲ οὐ βολοῦμαι μὲν τὰ κάκιστα προλέ-
 γειν ὀρώμενος· δὲ τοῖς πράγμασιν, οὐ δύναμαι
 κατέχειν ἑμαυτὸν· εἰ μὴ κλυτάς εἰς Ἑλλάδα, ἰδοῦναι
 τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ τοῦ πτώματος Ἰδοῦναι· εἰ μὴ ἐνω-
 θήσεται ἢ τῶν Γραικῶν, ἔστι τῆς Ρώμης Ἐκκλησία,
 καὶ ἡ τῶν Γραικῶν ταύτης σφαλεῖτης, ἐκὼν μὲν,
 λίξω δὲ ὅμως, τὸ παράπαν οὐχ ἔσται.

Equidem adeo infaustum vaticinari nolim, verumtamen rebus ipsis compulsus continere me non
 possum. Nisi in Italiam navigaveris, scito te Christianorum genus prodidisse et Ecclesiam in ulti-
 mas calamitates precipitasse. O casum! Nec ipsa Romana Ecclesia, si Græcæ non uniat, stabit; at
 Græca, labefactata Romana, vereor dicere, dicam tamen, omnino pessumibit.

Ταῦτα, ὁ βασιλεῦ, ὁ αὐτοκράτορ, ὅπως ἤδη τὸ κρά-
 τος τῶν Ἐκκλησιῶν παρέχουσι θεῶς κινούμενοι πάν-
 τε, οἱ τῆς Εὐρώπης, ἐνδυμηθεῖς, ὥσπερ σημεῖον χρή-
 σαι τις μετ' οὐ πολὺ σοι Θεοῦ θέλοντος βοηθομένης
 πολλῶν ἰθῶν ἡγεμονίας· καὶ πρὸς τοὺς τοῖς
 σοῦς λογιζομένους, ὡς ὡς παρόντα σε οἶμας τὰ μέλ-
 λοντα ὄρῃν, ὥσπερ τινὲς ἐφρασάν τὸν Θεμιστοκλέα,
 χρῆσαι τῇ σὴ ψυχῇ, τῇ σὴ φρονήσῃ· ἀπόκρουσον
 τοῦ; ἀλλοσι πη ἔγοντας ἢ παράγοντας, εἴπω ἀλη-
 θῆ τὰ λεγόμενα, καὶ κατέλθωσιν αἱ Ἀθῶνας εἰς τὴν
 Κωνσταντίνου τριήρεις, καὶ μὴ ἐξῶσαι αὐτά; ὁ Θεός
 ἢ μεταβαλὼν τὰς ἐκείνων γνώμας θαυμασίως· τῇ σὴ
 ἀρετῇ καμφοθεῖς, καὶ ταύταις κάκείναις ταῖς τριή-
 ρεσιν εἰς Ἑλλάδα προπέμψοι σε. Ἐγὼ μὲν οὐν
 ἔγραψα οὐ τῷ λέγειν θαρρήσας, οἶδα γὰρ ὡς οὐ μετ-

enim ignoro, te frequenter rogasse Deum ut sim-
 pliciter Ecclesie in pristinam concordiam reduce-
 rentur. Ille vero, quo promptius venias, duplíciter
 id tibi concedit. Quid igitur? quo Deus zelum tuum
 magis exsuscitat et amorém vehementius accendit,
 hoc, ne impedimento sit, a quibusdam timebitur?
 Istuc simile est, ut si quis oleo ignem non pasci,
 sed exstingui autumet, aut si quis affirmet, decem
 talentis acceptis volentem quippiam facere, idem
 his decem talentis acquirendis nolle facere. Sed
 hæc omittam; nec enim video, quid te ab adventu
 retardare queat. Qui plurimum studuisti, in foribus
 adest Ecclesiarum paz. Nec ipsa tua solum, sed et
 Romana Ecclesia pustulis et tumoribus laborat,
 tuamque opem flagitat. Quos autem negotij istius
 cura sollicitat, simul omnes, imperator, ad te respici-
 unt, non minus quam si, ut Constantino illo Ma-
 gno, aut Theodosio, aut Justiniano splendida tibi
 fortuna aspiraret. Et revera, cum veneris, haud
 secus quam a solis fulgore stellarum lux, præce-
 dentium imperatorum fama gloriæ tuæ claritate
 obscurabitur. Nam illi multa etiam per vim (si justo
 rem expendamus) bene fecisse videri possunt.
 Magni quippe principes ac dynastæ violentiæ suspi-
 cionem non effugiunt. Tu vero, ante multas jam
 ætates generi tuo adversante fortuna, prudentia,
 iustitia, mansuetudine, cæterisque virtutibus, qui-
 bus imperium tuum condecorasti, et Ecclesiam na-
 vigatione in Italiam peracta incolumem conserva-
 bis, et male disjuncta probe copulabis, et impe-
 rium instaurabis, et quam nunc obtines civitatem,
 multis gentibus post te imperantem relinques. Quod
 si non venias, omnino horum contraria te sequen-
 tur. Haud enim erit, haud, inquam, erit in poste-
 rum spes, imperator, si tempus hoc præterierit, ad
 contritorum carationem accedi posse. Qui enim?
 quando et quæ prævalida et tanquam muri Baby-
 lonii apparent, res Romanæ scilicet concutuntur et
 fluctibus agitantur. Nec fas turbinem ventorum
 evitare, nisi tu gubernaculo dexteram admoveris.

Hæc, imperator auguste, cui nunc potestatem Ec-
 clesiarum divino impulsu tota Europa tradit, tecum
 voluta. Quo quidem ceu signo non multo post tibi,
 Deo volente, tradendi complurium gentium prin-
 cipatus quispiam utatur. Et cum hisce cogitationi-
 bus, quibus te ventura ut præsentia puto intueri
 (ut de Themistocle narratur), exere animum et
 prudentiam tuam: alio te ducentes aut seducentes
 repelle, siquidem vera sunt quæ diximus: et si
 triremes Aventionenses Constantinopolim tenuerint
 et non expulerit eas Deus, aut eorum a quibus
 mittuntur mentes, admirabiliter virtutis tua flexus
 mutaverit, et his et illis in Italiam te deducat. Ego
 igitur scripsi, non quod eloquentiæ meæ confide-
 rem (sum enim conscius mihi paupertatis Græcæ-

rum artium), sed quod Ecclesiasticum pacem mirifice desiderarem et genus nostrum in antiquam dignitatis locum per celsitudinem tuam revocari optarem. Hac una re commotus, multo ante hoc etiam cum beatissimo papa super his disserui. Quod restat, sacratissime imperator, vive, genus nostrum ad vetorem felicitatem extolle, imperitiamque et verbositatem meam æqui bonique consule.

Α ἐστὶ μοι λόγων Ἑλληνικῶν, ἀλλὰ τῷ ἐπιστάθαι σφύδρα τῆς τῶν Ἑκκλησιῶν εἰρήνης καὶ τῆς τοῦ γένους εἰς τὸ πάλαι δέξωμα διὰ τοῦ σοῦ ἔθους ἀποκαταστάσεως, ἥπερ καὶ μόνῃ κινήσει πρὸ πολλοῦ, ἦδη περὶ τῶν τοιούτων καὶ πρὸς τὸν μακαριώτατον πάππαν διαιλῆθην. Σὺ δὲ, ὡ θεότατε βεσιλεύ, ζῆθι ἐπανάγων τὸ γένος πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν, καὶ τῆς ἀμαθίας ὀμοῦ καὶ πολυλογίας ἀνάσχω μοι.

CONSTANTINUS LASCARIS

NOTITIA

(Ex Christiani Frid. Boernerii libro *De doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus*. Lipsiæ 1751, 8°.)

Hieronymus Ragusæ in *Elogiis Siculorum* (1): «Constantinus Lascaris, patricius Byzantinus (2), cum in Turcarum potestatem post sædi ac diuturni belli incommoda Byzantium cessisset, anno reparatæ salutis 1454 vilem illam servitutem atque indignam barbarorum tyrannidem altissimo animo aspernatus, alio alio nobilibus pari fortitudinis commigrantibus, in Italiam, velut in communæ summorum virorum domicilium, profugus venit (3), secumque, ut Æneas Trojanos penates, Græcæ litteras illuc importavit.

Primum Mediolani, a Francisco Sfortia, Mediolanensi regulo, liberaliter exceptus, juventutis emolumento eone maximo eas litteras publice docuit (4). Deinde Romam profectus, cardinalem Bessarionem cum generis tum morum affinitate arctissimo amicitis vinculo sibi astrinxit. Magnis inde præmiis a Ferdinando I invitatus (5), Neapoli eloquentiam et patriam linguam omni laude professus est.

Postremo in Siciliam navigans, Messanæ perpetuam sedem fixit, cœli salubri temperie, soli amœnitate, humanissimis civium moribus allectus, quodque frequens esset navium appulsus Messanæ ex Oriente,

(1) Constantini Lascaris, cujus Græcos inter exsules, qui Græcæ litteras in Italia instaurarunt, immortale quoque nomen est, elogium conscripsit Hieronymus Ragusæ, Siculus Motycensis. Soc. J. Ide quo videri potest Antonium Mongitorius, *Biblioth. Sicula*, tom. II, pag. 284. Præmisit illud suis Siculorum, qui veterum memoria litteris honorerunt, Elogiis, Lugduni primum, anno 1690 editis et in Thesauri antiquit. et histor. Siciliæ volumine XIV recensis, quippe quibus ipsius Constantini de scriptoribus Græcis, patria Siculis, inseruit commentationem. Anterior istius Ragusæ libri editio sub titulo, *Sicilia Bibliotheca veteris*, proditit Romæ an. 1700. Copiosius quidem Constantini Lascaris vitam exposuit, in men orandis ejus laudibus nimius fere ac prodigiis, Placidus Reyna in urbis Messanæ notitia historica, quam Italice scripsit, ediditque Messanæ an. 1658 et 68, quæque, ab illustri Jo. Laur. Moshemio Latine conversa, notis que locupletata, paulo ante laudati Thesauri voluminis IX inserta est part. II, p. 22 et seq. Cum autem in dicto Ragusæ elogio ex, quæ de doctissimo illo exsule Græco dici possunt, omnia summatim sint exposita, hincque etiam Petrus Bayle quæ in Dictionario hist. et crit. t. III, p. 66 de Constantino Lascaris are refert, ex eodem repetierit, visum est nobis, illum ipsum, ornate pereleganterque scriptum cum annotationibus quibusdam ad illustrandam

confirmandamque Ragusæ narrationem facientibus, hic exhibere, ac prætermittam ab illo Constantini scriptorum adire recensionem.

(2) Ilustres Constantinus habuit natales, ex ca ortus stirpe, quam nobilissimam et imperatoriam dicit Aldus Manutius in epistola qua rhetores Græcos typis suis excusos, Jano Lascari dedicavit. Maximis quondam apud imperatores Constantinopolitanos dignitatibus gens ipsius dicitur perfuncta.

(3) Falsum omnino est quod Theodosius Zigenalas in epistola ad Mart. Crusinum, *Turco-Græciæ* lib. I, pag. 90, iando se accepisse scribit, Constantinum nimirum Lascarem ex numero nobilium doctorumque Græcorum fuisse, qui, futura cogitatione præcipientes, ex patris decederunt; eumque ante captam Constantinopolim cum tota familia, et cum aliis Messanæ Siciliæ navigasse.

(4) Sexennium Mediolani Constantinum docendo peregrinasse, indeque, a Laurentio Medico invitatum, Florentiam concessisse, tradit Placidus Reyna Notit. hist. urbis Messanæ part. II, pag. 25. Florentinum autem hoc æque ac Gallicum, quod illi tribuit, iter parum idoneis probat documentis.

(5) Litteras, quibus Ferdinandus I rex Constantino artem oratoriam et Græcæ litteras publice proficendi munus demandavit, ex Pauli Belli elogio Lascaris adducit Reyna, l. c.

unde suorum litterarum ultro citroque perferrentur facilius : acerbum exsilli casum honesta ipsius causa, et hoc quoque blandimento mitigaturus. Joanne Aragonio rege, anno 1465, donatur civitate a senatu, donis a civibus, utrisque gratissimus, tanta nominis celebritate mitiores ibi tradidit disciplinas, ut ex Italia in Siciliam præpotentes viri filios suos ad erudiendum ablegarent (6). Petrus Bembo Venetus, adulescens adhuc, postea inter purpuratos Patres a Clemente VII cooptatus, auditor existit Constantini eaque loco parentis coluit (7). Senatui bibliothecam testamento legavit (8), quam selectissimorum librorum copia instructissimam a Græcia a-portaverat; civibus exempla virtutum suarum (9) reliquit.

Ab eodem senatu publico ære, a civibus moestissimis lacrymis mortuo (10) parentatum. Excepit pretiosissimos cineres in templo Carmelitanorum marmoreus tumulus, quem paucis ante annis dirutum Paulus Bellius S. J. queritur, cum ea sit temporis voracitas, ut neque insanis molibus, multorum sæculorum spatio extractis, parcat laboresque multarum gentium æpe uno die dissolvat: viget tamen Constantini memoria ad hanc ætatem, neque unquam consenescet, majori nominis pretio ex aurosum longinquitate derivato. Hactenus Hieronymus Ragusæ (11).

Præclaræ grammaticæ Græcæ concepnandæ post Chrysoloram et Gazam, operam impendit Constantinus Lascaris, quod grammaticam disciplinarum artiumque omnium scientiæ fundamentum esse verissime judicaret. Huncce, egregio Græcarum litterarum cupidæ juventutis commodo, Mediolani suscepit, Messanæque perfecit laborem, quemadmodum ipse in libri tertii operis sui grammaticæ suæ docet, ubi etiam quibus ad id componendum usus fuerit subsidiis, refert. Magno grammaticæ Constantini institutiones, ad perfectionem videlicet linguae Græcæ acquirendam cognitionem comparata, exceptæ sunt applausu; id quod cum congestæ in illas ab harum litterarum bene peritis laudes, tum sæpius usum adornatæ carundem

(6) Flavissimos aliquot viros, Messanæ in schola C. Lascaris Græcis litteris imbutos, commemorat Reyna l. c., pag. 24 et 25, et ex ipsis quidem Siculis, Chr. Schoborem, Franc. Maurolycum, Pharaonium, Jannellam et Bern. Riccium; ex cæteris Petr. Bembum et Angelum Gabrielem, Venetus, itemque Urbanum Bolzanum, Bellunensem, qui postea institutionum linguae Græcæ grammaticarum duos scripsit libros, Venetiis apud Aldum, a. 1497 impressus.

(7) Inter illos, quos præstantissimi hujus Græcarum litterarum doctoris fama Messanæ, alteras, propter illum ipsum, ut Aldus ait, eo tempore Athenas, ex Italia attraxit, quique eximiam, hoc magistro Græci sermonis sibi compararunt cognitionem, principem utique cum Urbano locum tenet Petrus Bembo; de quo Jo. Casa in Vita ejus quæ extat inter *Vitas selectorum virorum*, Londini an. 1631 editas pag. 143: « In Siciliam, inquit, ad Constantinum Lascarem, Græcarum litterarum causam, profectus, trienniumque ibi commoratus est; tantumque ingenio, labore, assiduitate profecit ut Græcæ non modo optime sciret, sed etiam polite luculenterque scriberet. » Quanti vero doctorem huncce suum fecerit Bembo ipsius docent litteræ, *Epistolarum familiarium* l. 1, pag. 596, quibus patri suo Messanæ an. 1492 scribit: « Erudimur mira Constantini Lascaris diligentia, tum amore præpaterno. Omnino nihil illo senæ humanius, nihil sanctius. » Idem epp. l. vi, pag. 653, Francisco Maurolyco, Messanensi, respondens, ubi longe gratissimas illius litteras sibi fuisse ait, hæc addit: « Nam et illius temporis, quo Messanæ Græcorum eliscendis litteris tui, omnibus aliis, quæ deinceps vixi, temporibus, non jucundioris modo sed certe etiam fructuosioris, et Constantini Lascaris, optimi sanctissimique viri, qui me erudit mo-

riam ad meos sensus atque animum suavissima commemoratione revocatum excitasti. »

(8) Laudabili hæc in re Bossarionis cardinalis imitatus est exemplum. Bibliothecam hanc, eod. mess. Græcis refertam, Messanæ in armario vulgo *Tesoro* aservari docet Ge. Gualterius in *Tabulis antiquit. Siciliae*, pag. 179: Conf. Joseph. Bonillius in *Descript. Messanæ*, l. III, *Thes. antiquit. Siciliae*, vol. IX, pag. 26.

(9) Albus Manutius, in epistola ad Angelum Gabrielem, patricium Venetum, Constantini grammaticæ præfixa, bene semper beatique Lascarem vixisse ait. Castos illius mores et viæ sanctimoniam maximopere prædicat Reyna, loc. cit. p. 26. Sacris eum ordinibus initiatum ac sacerdotem fuisse, idem conjectat. Miræ autem sunt, quas asserti, conjectura rationes, nempe quod optimum sanctissimumque virum ipsum vocaverit Bembo; quod in Speronii dialogo de linguis, titulus *Monignore*, sacerdotibus eo tempore propriis, ei tribuatur; quodque Lascaris in præfatio libri sui grammaticæ suæ, inanis gloriæ et divitiarum contemptionem, ac singulare aliorum commodis inserviendi studium profiteatur et præ se ferat, hujus autem generis virtutibus sacri ordinis viri plerumque soleant esse exornati.

(10) Constantinum senem Messanæ mortuum esse Volaterranus *Commentar. urb. l. XXI*, pag. 776, et Thomas Poracchus in *Descript. CP.*, p. 137, tradunt. Plac. Reyna l. c., pag. 28, peractis feliciter ea in urbe viginti et septem annis diem illum obiisse refert supremum, videturque omnino dies ipsius æmortalis in sæculi xv tertium et nonagesimum, proximumve incidisse annum.

(11) Ragusæ hocce Lascaris elogium Josephus Antonius Saxius in suam etiam intulit historiam typographico-litterariam Mediolanensem, p. 175 seq.

(a) Joannes Yriarte in *Præfatione ad Catalogum eod. Græc. Matrit.*: « Is, inquit, (catalogus) maximam partem ex miscellis codicibus constat, quorum Constantinus Lascaris, Byzantinus, post captam Constantinopolim in Italiam protulit, grammaticæ artis humaniorumque litterarum scientissimus, idemque scriptor diligentissimus, sexaginta circiter undequaque collegit, manuque sua descripsit; partim etiam vel supplere, vel auxilium, tum denique aut scholis aut adnotationibus illustravit. Hi autem codices adeo variam, minutam ac multiplicem opusculorum copiam complectantur, ut unus viri et metris et manus laborem merito desidereris; ut in nulla alia bibliotheca æque nitentiam multitudinem inveniri posse credas: quare ipsam non subtili minus ratione prosecuti sumus. Horum autem codicum, ut rem ab origine repetam, ad Joannis Francisci Pacheco et Mendoza, Uzeda ducis, et Philippi V regis in Sicilia vicarii, bibliothecam maxima pars olim pertinet, unde in Regiam Matritensem illata. » Yriarte suo catalogo fragmenta bene multa operum Constantini inseruit, vel eorum notitiam præbuit. *Exr.*

testantur editiones, quas Fabricius (12) et in primis Maittaireius (13) recensent. Primum Grammatica Constantini Lascaris Græca ex recognitione Demetrii Cretis, litteris impressa est per Dionysium Paravisinum, Mediolani, anno 1476, in forma quadripartita; hæcque non prima solum illius est editio, sed etiam quod singulari ei conciliat decus, primus is liber integer est ab inventa typographia Græce excusus (14). Bern. de Montfaucon (15), bibliothecæ B. Mariæ Florentinæ codices mss. enarrans, hos inter rarissimam hæc Mediolanensem C. Lascaris grammaticæ Græcæ refert editionem. Ex compluribus, quæ illam insecutæ sunt, editionibus, duæ præsertim commemorandæ esse videntur: Veneta Aldi Manutii et Florentina Philippi Juntæ. Etenim, ad Venetam quod attinet, Aldus grammaticas C. Lascaris Institutiones, quod deficientibus, ut in præfatione ait, impressis, frequenter ab ipso peterentur, antea editis longe correctiores, ad librum videlicet, ipsius Constantini manu emendatum, recensitas, addita Joannis monachi Placentini interpretatione Latina, minus tamen omnibus probata, una cum aliis quibusdam opuseulis, in ædibus suis Venetiis, anno 1494 in-quarto, ut vulgo dici solet, excusas publicavit, eandem vero etiam, altero ac tertio libro auctas, iterum edidit anno 1512 (16). Altera, memoratu maxime digna, editio est Florentina (17). Continet ea, æque ac Aldina posterior, Grammaticæ Lascaris libros tres: 1, de octo partibus orationis; 2, de constructione; 3, de nomine ac verbo; itemque de pronomine, quoad omnem dialectam usumque poeticum, libellum; quibus alia quoque nonnulla addita sunt opuscula. Græce cum interpretatione Latina, omnia hæc impressa sunt Florentiæ opera et sumptu Philippi Juntæ, anno a N. C. 1515, in-quarto, ac Petro Victorio inscripta a Bernardo Junta, qui de hac editione ita præfatur: « Non ignorant, quam necessaria sint vel eruditissimo cuivis minima quæque grammaticæ præcepta, venit in mentem Constantini Lascaris, quem inlyta quorundam genuit Byzantium, pulcherrima scripta pulcherrimis nostris typis eudere. »

Composuit etiam Constantinus Messanæ duos libellos, alterum de scriptoribus Græcis, patria Calabris, alterum de scriptoribus Græcis, patria Siculiâ, et illum quidem Alphonso Aragonio, Calabriæ duci hunc vero Ferdinando Acunæ, Siciliæ proregi, dicavit. Utrumque doctissimus abbas Franciscus Maurolycus, in Historiæ Sicaniæ, Messanæ, a. 1562 editæ, et Thesauris antiquitatum et historiarum Siciliæ volumini IV insertæ, libro I, pag. 22 sqq., vulgavit; indeque depromptum Joan. Alb. Fabricius exhibuit in Biblioth. Gr., volumine XIV, p. 23 sqq.; posteriorem vero etiam supra laudatus Hieron. Raguæ in sua transtulit *Elogia Siculorum*.

Præter ea quoque S. Demetrii martyris vitam scripsit, eamque Juliano Centelles, stratego Messanensi, consecravit (18).

Ex Græco in Latinum convertit sermonem I, *Sacram* quæ vocari solet, *B. V. Mariæ ad Messanenses epistolam*: qua interpretatione magnam a Messanensibus, qui pro vera et authentica illam habent (19), inivit gratiam (20); eoque nomine cum a cæteris ejusdem epistolæ propugnatoribus celebratur, tum in

(12) Biblioth. Græc. vol. VII, pag. 39.

(13) In *Annalibus typographicis*. Vid. tom. V, qui indices in illos continet, part. II, p. 7.

(14) Vid. Mich. Maittaire, *Annal. typograph.* tom. I, pag. 38, editionis posterioris pag. 32, 97; et J. A. Saxius l. c. p. 173 sqq., enata Mediolani integros libros Græcis characteribus conficiendi artis documentum memorans, Lascaris grammaticam, dicto anno, ibi impressam.

(15) *Diar. Italicum*, cap. 25, pag. 369.

(16) Vid. Maittaire l. c., t. I, 529 sq. ed. poster., sive tom. IV, p. 577, et tom. II, pag. 48, 105, 240. Clarissimus Saxius l. c. p. 476 Aldum Græcæ suæ typographiæ a grammaticis C. Lascaris Institutionibus an. 1494 impressis exordium duxisse, inde colligit, quod in præfatione ipse laborum suorum quoddam quasi præludium illas esse profiteatur. Maittaireius autem t. I, p. 233 sq., Musæi de Herone et Leandro poemationi pro primo, quod Aldus emisit, suorum in typographia laborum specimine vult haberi.

(17) Hanc a Fabricio et Maittaireo omissam, nos ipsi possidemus.

(18) Pl. Reyna, l. c. pag. 27.

(19) Epistolam *ad Messanenses* (inquit Fabric. in *Cod. pseudepigrapho*), quam e Græco Latine a. 1467 Constantinus Lascaris traditur vertisse, pseudo-Dexter ad a. C. 450 scribit in tabulario Messanensi repertam Hebraice exaratam. Memoria ejusdem (in *festo di Maria della lettera*) publice solemniter quotannis Messanæ ab a. 1636 colitur die 3 Junii, de quo Placidus Reyna in Notitia urbis Mes-

sanæ p. 65 sq. Itaque in subscriptione epistolæ legendam: *Anno Filii nostri XLII, 3 Non. Junii, non Julii*, ut in *Codice apocrypho N. T.*, pag. 850, perperam excusum est. In templo S. Sepulcri Hierosolymis inter cimelia et anathemati donativa servantur quatuor urnæ argenteæ destinatæ floribus et imago Crucifixi ex argenteo elaboratissimi operis, quæ a civitate Messanensi dedicatæ sunt in memoriam ejusdem epistolæ, ut notavit Jo. Franciscus Gemelli Carreri, Neapolitanus, itinere per orbem, t. I edit. Gallicæ, p. 173. Equius refert omnia scripta, laudes, panegyricos, apologias quæ ad epistolam commendandam typis exscriptæ exstant, et a Reyna in Notitia Messanensis urbis t. IX Thesauri Antiquitat. Siciliæ, p. 29 a 61, et 245, 249 ad 266 recensentur? Epistola autem talis est, ex interpretatione Constantini Lascaris:

Maria Virgo, Joachim filia, Dei humillima Christi Jesu Mater, ex tribu Juda, stirpe David, Messanensibus omnibus salutem, et Dei Patris omnipotentis benedictionem.

Vos omnes, fide magna, legatos ac nuntios, per publicum documentum ad nos misisse constat. Filium nostrum Dei genitum, Jesum et hominem esse fatemini; et in cælum post suam resurrectionem ascendisse, Pauli apostoli electi predicatione mediante, viam veritatis cognovistis: ob quod vos et ipsam civitatem benedicimus, in cujus perpetuum protectionem nos esse volumus. Anno Filii nostri 42, indictione 1, III Nonis Junii, luna 27, feria 5, ex Hierosolyma: MARIA VIRGO.

(20) Messanenses Constantinum, tanquam sa-

primis a Placido Reyna summis ad cœlum extollitur laudibus; II, *Acta SS. apostolorum Petri et Pauli*, in quibus Pauli in urbem Messanam adventus memoratur; quam versionem, ad senatores a. 1490 urbis imperium administrantes, missam, una cum textu Græco idem ille Reyna exhibet, in *Notit. Messan.* parte II. p. 92 sq., quamque inde repetiit J. A. Fabricius in *Biblioth. Gr.* vol. XIV, pag. 36 sqq.; III, *Vitam S. Agathæ, virginis et martyris*, quæ in Thesaurio urbis Messanæ adhuc aservatur (21); IV, *Sergii, patriarchæ Constantinopolitani in laudem B. V. Mariæ hymnos* (22).

Constantini Lascaris epitomen libri xvi Herodiani *Μεγάλης Προσφῶδας* ms. In bibliotheca Joannæ Hauburgensi exstare, J. A. Fabricius (23) refert. Mediolani autem in Ambrosiana hæcce Græca ejusdem opuscula, J. A. Saxio (24), asservantur: De constructione verborum; solutiones quarundam questionum grammaticalium; prolegomena in Orpheum; epistola ad Bartholomæam Sulmonensem, contra Philadelphum, in qua illum carpit, quod nimium se jactaret de Græcæ linguæ peritia, plures ejusdem errores condemnans, ac genuinam nonnullarum vocum originem et significationem exponens.

pietis oraculum, suspexisse ait Hippol. Maracius, in *Biblioth. Mariana*.

(21) Pl. Reyna, l. c. De vitæ S. Agathæ scriptoribus ex instituto commentatus est S. V. Jo. Laur. Mosheimus in præfatione ad Jo. Bapt. Guarnerii dissertationes historicas Catanenses, Thesauri antiquitatum et historiarum Siciliae volumini XI insertas.

(22) Hi Sergii hymni a C. Lascaris Latine conversi, mss. exstant in Biblioth. Cassinensi. Vid. Montfaucon, *Biblioth. mss. novæ t. I.* pag. 227.

(23) *Biblioth. Gr.* vol. VII, pag. 40.

(24) In *Historia typograph. litter.*, Mediolan. p. 176. Orphei *Argonautica*, amissa fere, C. Lascaris beneficio, ab interitu servata fuisse, Reyna, l. c., pag. 27, tradit.

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA

AD JOANNEM GATUM, CATANÆ EPISCOPUM.

Librum suum de scriptoribus Græcis, patria Siculis, mittit, et insula Siciliae et Siculi præsulis laudes persequitur.

(Yriarte, *Catalog. Græc. Matrit.* p. 184.)

Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις τῷ ἀδελφίμῳ καὶ σοφῷ Ἀ *Constantinus Lascaris illustri et erudito Joanni Gato, Catanæ episcopo, bene agere.*
Ἰωάννῃ Γάτῳ, ἐπισκόπῳ Κατάρης, εὖ πράττειν.

Πολλῶν ὄντων καὶ θαυμαστῶν, ὧν ἡ πολὺκαρπος Σικελία μάλιστα ἐγένετο, ἐν τούτῳ εἶμαι πρῶτον καὶ τιμιώτατον ἦν ἔχει φορὰν σοφῶν ἀνδρῶν, καὶ τούτων οὐκ ὀλίγων καὶ εἰς καλῶν ἐφευρετῶν, ἔπει οὐδεμίαν τῶν νήσων, οὐδ' αὐτὴν τὴν ποτὲ γενναίαν Πελοπόννησον σχεῖν ἀνέγνωμεν. Εἰ γοῦν ἐπαρνετῆ μὲν τῇ τοῦ σέου φορᾷ καὶ ἱσπῶν, ἐπαίνων τετάρη δ' ἂν εἴη πολλῶν τοιούτων ἀνδρῶν σοφῶν καὶ ὁρατῶν, ὅψ' ὧν ταράλιστα ἐπαίνεταί καὶ μνημονεύεται· καὶ τοσοῦτον κλίον ὅσον σοφία τῶν ἄλλων ἀμείνων ἱσπῶν μὲν γὰρ γαίης σωματικαῖς χρεῖαις ὑπηρετοῦσι· καὶ οἷος τροφῆ σώματος· σοφία δὲ πάντα διοικοῦσα καὶ τὴν ψυχὴν βελτιοῦσα, ἀθανάτους τοὺς κικητημένους ἀποκαθίστησιν. Αὕτη δὲ ἐπιστατοῦσα ἐξ ὅτου Σικελίαν Ἐλλήνες ῥήξαν, πόλεις καὶ νόμους καὶ θῆθ καὶ ἀρετὰς παρεσκευάσαν· καὶ τοὺς πρὶν θηριώδεις Σικανούς τε καὶ Σικελούς· εἰκην ζῶντας νομάδων, ἡμέρους καὶ πολιτικούς· ἀπέφηνε· καὶ τοιοῦτους ἀνδρας ἀνέσχευε, ὥστε πάντα τὸν χρόνον μὴ δουρῶν· ἰ ποτὲ τὴν φήμην αὐτῶν ἐξαλείψαι· ὧν τοὺς βίους οὐκ ἀνευκόνου συντάξας ἐκγράψας τε, ὡς ἔβρισας, ἐπεμψα· σοὶ μάλλον τῶν ἄλλων

Inter ea multa et mirabilia quæ fertilis Sicilia produxit, in hoc puto primum locum et honorabiliorum obtinere, quod viros doctos non paucos aluit et solertes inventores; ita ut insularum nulla, ne nobilis quidem olim Peloponnesus, illi possit æquiparari. Si ergo propter frumenti et eorum proventum celebratur, quanto magis ob tales viros quorum sapientia et virtute nobilitatur et os omnium pervadit; et hoc tanto magis, quanto ceteris sapientia præstat. Equi enim materialibus inserviunt necessitatibus, frumento corpus alitur; sapientia autem omnium dominatrix, et animam melioribus informans, sectatores suos immortales efficit. Ipsa sane, ex quo Siciliam Græci obtinere, hic sedem suam elegit, civitates, leges, consuetudines, virtutes ordinavit, et ferinos quondam Sicanos et Siculos, vitam nomadicam agentes, mansuefecit et civilia instituta docuit; unde tales viros produxit, ut eorum memoria post longum tempus nondum sit obliterata. Eorum vitas non sine labore collectas scripto mandavi, et tibi, ut postulasti, transmissi; putas, ad te, præ-

aliis, ut opus evolvas pertinere, qui aliis ductor es et omni scientia excellens. Ex quo intelligitur nec absurdum nec impossibile esse et hodie Siculos laudare jamdudum talès existentes. et te, qui Siculus es et clarorum horum Græcorum nepos, nobis in exemplar proponi, quibus non Latini tantum, sed generis alius homines omnia bona, ut ita dicam, accepta referunt. Ut igitur quondam Empedocles, Gorgias, Charondas et Stesichorus, ita nunc, ex quo Latini insulam obtinuerunt, multi poeta, at plures rhetores, philosophi et theologi. Et si nullus alius esset, sufficeres solus, omnium vice, in omnibus excellens et patriæ antiquam famam renovans; et prævos superans, quod certe patribus tuis optabile, sapientia vera et duplici sermone, ita ut il Græci, tu Latini et Græcus: mens una in duabus linguis, alteram alterius venustatibus exornans. Profecto si antiquis istis præsentium sensus esset, magna lætitia afficerentur, et ante omnes Dicaearchus et Aristocles, talem civem habentes Divinis donis præditum et nihil non scientem; poeta enim es, rhetor, philosophus, theologus, mathematicus; tu scientiæ pater, sermonis dux et fons, cujus fluentis Sicilia omnis irrigabitur ut Italia olim, a sapiente Pythagora. Talis igitur existens et episcopus hujusce admirandæ urbis factus, doctrinæ sis hospitator et quæ sovet artes Catana ut Italici præsent efficias, ita ut te præseente aliis non indigeant; quæ Latinis insipientia videntur tua diligentia sapientia evadant; tu enim interpret optimus es, interpret falli nescius; cujus nomen posteritas ad se transmissum immortalitate donabit. Vale, et quos desiderasti Siculos tege.

ἡγήτης ἀριστος· σὺ ἑρμηνεύς ἀψευδής· οὐ τὸ ὄνομα ἔρρωσο, καὶ οὐδ' ἐπίδοις Σικελιώτα· ἀνάγνωθι.

B τὴν ἀνάγνωσιν προστίθειν οὐόμενος, ὅσον τῶν ἄλλων σοφώτερος τυγχάνεις; γε ἂν περὶ πάσας τὰς ἐπιστήμας· ἐπ' ἧ ἰδίῳν ἕξεσιν οὕτως τῶν ἀπικύκτων οὕτως τῶν ἀδυνάτων, καὶ νῦν Σικελίους εὐδοκίμειν ἐκ πελαίου τοιούτους ὄντας, καὶ σε ἔξοχον ἐπ' ἡμῶν γενέσθαι Σικελίῳ ὄντα, καὶ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων Ἑλλήνων ἀπόγονον· ἀπ' ὧν πάντα τὰγαθὰ, ὅς εἰπεῖν, οὐ μόνον Λατίνους, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις; γένεαι προσεγγέτετο. Ὅσπερ τοίνυν Ἐμπεδοκλῆς τότε καὶ Γοργίας, Χαρώνδης τε καὶ Στηθαγόρης, οὕτως καὶ νῦν ἐξ οὗτο Λατίνος τῆς νήσου ἐκράτησαν, πολλοὶ μὲν ποιηταί, πλείστοι δὲ ῥήτορες, φιλόσοφοι τε καὶ θεολόγοι. Εἰ δὲ καὶ μηδεὶς ἄλλος ἦν, ἀρκεῖς ἂν αὐτοῖς μόνος πάντων ἀνάδοχος παρὰ πᾶσιν εὐδοκίμων, καὶ τὴν παλαιὰν τῆς πατρίδος φήμην ἀνανεοῦμενος, καὶ τοῖς προγόνοις νικῶν, τοῦτο δὴ τὸ τοῖς πατράσιν εὐκτὸν ἐπ' ἀψευδῆ; σοφία καὶ τῶν διανοημάτων· ὅσον ἐκεῖνοι μὲν Ἑλληνες, σὺ δὲ Λατίνος καὶ Ἑλλήν· εἰς νοῦς ἐν δυεῖν γλώτταιν· καὶ τοῖς τοῦ ἑτέρου καλοῖς σεμνύνων τὸν ἑτερον, ὄντως ἐν τοῖς ἀποιοχομένοις ἀσθησις τῶν ἡμετέων ἦν πάντες περιχαρεῖς ἂν εἶεν· καὶ πρὸ τῶν ἄλλων Δικαίταρχος καὶ Ἀριστοκλῆς· τοιοῦτον συμπατριώτην ἔχοντες οὐκ εὐσεῖ κεχρημένοι, καὶ πάντα συλλήδῳν μαθόντα. Σὺ γὰρ ποιητής· σὺ ῥήτωρ, φιλόσοφος, θεολόγος, μαθηματικός, σὺ σοφίας πατήρ· σὺ λόγων ἡγεμὼν καὶ κτλ· ἂν ἦς Σικελία πᾶσα νῦν ἀρδευθήσεται, ὡσπερ Ἰταλία ποτὲ πρὸς τοῦ σοφοῦ Πυθαγόρου. Τοιοῦτος τοίνυν ὢν καὶ περὶ ἐπίσκοπος τοιαύτης πόλεως θαυμαστῆς γερονῶ, φάνηθι τῶν λόγων σωτήρ, καὶ τὰς ἐν Κατάνῃ κατεβήκηνας σπουδὰς, κολλῶν σεμνοτέρας τῶν Ἰταλῶν ἀπόφηνον· ἵνα σοῦ κερδόντο; ἐκείνων μὴ δίοιτο Σικελίαι, καὶ ἂ Λατίνους ἀσαφῆ, ταῦτα σαφῆ τῆ σῆ σπουδῆ πᾶσι· σὺ γὰρ ἐξηγήσῃς ὁ μέλλων αἰὼν παραλαβὼν, ἀθάνατον διεφυλάξει.

CONSTANTINI LASCARIS

BYZANTINI

DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS,

PATRIA SICULIS.

Constantinus Lascaris Ferdinando Acuz, Sicilia: proregi, salutem.
 Si antiqui illi tantopere laboraverunt, illustrissime princeps, ut non solum docti efficerentur, verum etiam, ut apud posteros nomen haberent æternum: nonne et nos elaborabimus tum patriæ tum scientiæ amore, ut illorum jam diu oblivioni tradita nomina, ob linguæ, ut arbitror, nostræ igno-

rantiã ac librorum læpiani, instaurare et e tenebris in lucem educere, atque in hominum notitiam revocare possimus, præsertim ut Siciliae gloriam quam de suis viris illustribus consequitur, adaugeamus? Equidem quantum non paucos proleporit insula celebrea viros, tamen plerique ob temporis injuriam atque Græcorum calamitates ignorantur. Itaque nos quotquot potuimus ex Laertio,

Philostrato, Suida aliisque veterum monumentis A carptim collectos in hoc notavimus compendio, Tibique, proreæ excellentissimo, dicavimus, qui rerum antiquitatis et ingenio litterarum studiis apprimè delictaris, et ob id litterarum singulari benevolentia prosequeris. Exordiar ergo a Messana nostra, cum sit Messana primus Trinacriæ angulus, regniq; clavis et initium. Lege igitur felix, Fernando, Siciliae decus, neque ut facias ama.

2. *Dicæarchus* Siculo Messenius, philosophus Peripateticus, orator ac geometra, Aristotelis auditor : qui leges et statuta concivibus suis dedit, plurima in philosophia scripsit, item *Peloponnesi totius descriptionem, moresque Græciæ tribus libris* complexus est : *Politiam* quoque *Lacedæmoniorum* B quam statuto quodam singulis annis legendam audiebant.

3. *Aris ocles* Siculo Messenius, philosophus Peripateticus, *degem libros de philosophia naturali*, et totidem in *moralibus* edidit, item *Artem dicendi*, item *Homeri ac Platónis comparationem*, uter doctior fuerit, ubi philosophus innumeros eorumque opiniones commemorat.

4. *Ibycus* Siculo Messenius, historicus et poeta, ex novem vatribus lyricis Græciæ unus, Rhaginus genere. Plura composuit lingua Dorica. Primus sambucam instrumentum invenit. Illic in silva quadam Calabria a latronibus captus et ab eis intermictendus, ad græves casu illac volantes dixit : Saltem vos testes mortis meæ et ultrices estote. Quo interempto latrones die quadam in theatro spectandi gratia sedentes, cum græves forte volantes vidissent, dixerunt ad invicem : Ecce græves Ibyci. Quod quidam audiens, id quod erat suspicatus, civitatis præfecto retulit, qui re discussa et cognita, eos suspendio damnavit : Unde proverbium ortum est in re certa : Græves Ibyci. Quod beatus Cyrillus divina factum providentia affirmat.

5. *Lycus* sive *Lupus* Latino, qui et *Butheras* vocabatur, Messenius historicus ac poeta, plura de Sicilia et de Libya conscripsit.

6. *Polyctenus* Messenius, philosophus ac medicus celeberrimus, qui Phalaridem Agrigentinum tyrannum morbo incurabili liberavit, sicut ex prima Phalaridis epistola colligitur.

7. *Timotheus* (1) Taurominitanus, orator satis mordax : quem Athenienses Epitimæum, hoc est increpatores vocabant. Is *libros octo de Siciliae et Italiae gentis* composuit, item *De argumentis aliisque necessariis artis oratoris*, item *De omnium historicorum erroribus*, quos amarissime carpit.

8. *Charondas* Catanæus, Pythagoricus philosophus, legumator, qui omnibus Chalcedensibus Italiae et Siciliae incolis leges dedit.

9. *Diodorus* Siculo Argyreus, historicus præstantissimus, qui sub Tiberio Cesare militavit.

Historiam composuit libris quadraginta, quam *Bibliothecam* vocavit : de antiquitate Ægyptiorum, de Sicilia et aliis insulis, de bello Trojano, de gestis Alexandri et Romanorum usque ad suam ætatem, quorum sex a Poggio Florentino traducti circumferuntur, Reliqui vix inveniuntur. Ego autem omnes ejus libros vidi in bibliotheca imperatoris CPollitani.

10. *Demeter* sive *Ceres* mulier Sicula et legifera, teste Diodoro, que prima Sicula frumenti cultum docuit ; ejus filia *Proserpina* eximia pulchritudinis juxta Ennam urbem ab Orco Móllossorum regerapta est.

11. *Philonides* Siculo Ennensis, medicus celeberrimus.

12. *Philistion* Siculo, philosophus ac medicus excellens, in medicina præceptor Eudoxi Guidii.

15. *Gorgias* Leontinus, orator subtilis, discipulus Empedoclis ac Tisias. Primus Athenis artem oratoriam publice legit, multesque docuit. Plura in arte edidit, plura composuit. Hujus tres exstant *Orationes* quas ego legi in bibliotheca Florentina D. Marci.

14. *Herodicus* Leontinus, frater Gorgias, medicus celeberrimus.

15. *Dinomènes* Syracusanus litteris deditus : ejus filii tyranni, scilicet *Hieron* ille, litteris et musicæ deditus, *Gelon* ille potens, *Polybius* et *Thrasymbulus*.

16. *Hieron* Syracusanus tyrannus, Dinomenis filius, frater Gelonis, liberalis et beneficus in litteratos et mus eos.

17. *Hieronimus* Syracusanus, nepos Hieronis, vir sane doctissimus, sed crudelissimus fuit.

18. *Lionysius* primus Syracusanus, Hieronis nepos, vir doctus ac tyrannus crudelissimus. Scripsit *Tragædias, Comædias* et *Historiam*. De hoc legitur, quod quædam vetula Himærensis in somnis viderit se caelos conscendisse, ac sub sede Jovis virum in incendio ferrea catena viuctum : cupique quis esset interrogasset, audivisse, Siciliae homicidam esse. Post aliquot annos, cum videret Dionysii crudelitatem, somnium exposuit, quo tyrannus audito, animum ipsam interemit.

19. *Dionysius* secundus, primi filius, philosophus ac orator, *Platonis* discipulus, *Epistolæ* composuit, et *Commentum in poemata Epicharmi* comici.

20. *Dionysius* alius Syracusanus, tyrannus crudelis ac doctus, scripsit *tragædias, comædias* et *historiam*.

21. *Lion* Syracusanus tyrannus, *Platonis* discipulus, frater, *Aristomachæ* uxoris primi Dionysii. Ille expulit secundum Lionysium, a quo postea fuit expulsus.

22. *Hermocrates* Syracusanus, vir sane politicus et amator patriæ, mira quo doctrina ornatus, pater Dionysii senioris sive sucer.

(1) Leg. *Timæus*

23. *Epicyles* et *Hippocrates*, fratres Pœni, sed A Syracusis oriundi, armis ac litteris clari et copiarum ductores : fraude tamen Sicutos a Romanis ad Pœnos inclinare conabantur.

24. *Archimedes* Syracusanus, philosophus ac geometra acutissimus, artisque mechanicæ auctor, pleraque in *Geometria* scripsit et *Commentum in Homerum*. Hujus opera exposuit *Eudocius Ascalonita*, vitam vero scripsit *Proclus* Lycius.

25. *Achæus*, sive *Achivus* Latine, Syracusanus, poeta comicus *Comœdias decem* composuit.

26. *Athenagoras* Syracusanus, vir politicus et orator suavissimus, amatorque patriæ.

27. *Antiochus* Syracusanus historicus, qui *Romanas* scripsit et *Siculas Historias*, quem citat *Pausanias*.

28. *Bion* Syracusanus orator, qui *artem rhetoricam* et plura composuit.

29. *Dinolochus* Syracusanus, poeta comicus, *Epicarmi* discipulus, *quatuordecim Comœdias* Dorice scripsit.

30. *Epicharmus* poeta comicus Syracusanus, vel ex Castro oppido Sicanico, *Pythagoræ* auditor, comicœdiam primus invenit, itemque tres litteras Græcas duplices. Multas præterea *Comœdias* edidit. Hic ab Hierone multatus est, quod lascivos versus coram regina recitasset.

31. *Eudocius* Siculus, Agathoclis tyranni filius, poeta comicus, multas composuit *Comœdias*, ex quibus octies adeptus est victoriam.

32. *Themistogenes* Syracusanus, historicus : *Cyri regis ascensum*; et *de patria sua*, multa conscripsit.

33. *Theodorus* Syracusanus orator, qui præter alia, multa *de re militari* composuit.

34. *Theocritus* Syracusanus, poeta præstantissimus, *Bucolicorum* auctor illustris. Plures scripsit *Eclogas* diverso Idiomate, quorum 39 exstant. Bucolicum genus, ut quidam aiunt, inventum est apud Lacedæmonios, ut Alii, apud Tyndaridam Siciliae urbem, quo tempore Orestes cum Iphigenia Dianæ simulacrum ex Tauris reportavit. Alii, quod verius est, Syracensis inventum asserunt. Nam cum Syracusani post multas seditiones ac clades ad concordiam Dianæ opera rediissent, Dorici pastores hoc carminis genere psallentes Dianam celebrarunt.

35. *Callias* Syracusanus, historicus. *Historias* plures scripsit, et in his *Agathoclis* Siculi tyranni gesta.

36. *Corax*, sive *Corvus* Latine, Syracusanus, inventor et ordinator artis rhetoricæ sive oratoriam. Nam cum Syracusani a tyrannide liberi ac pacati inter se rempublicam ordinassent, primus Corax incepit se exercere et vi orationis persuadere ac dissuadere, monereque omnes ad bene et libere vivendum, et ob id universis gratissimus exstitit. Is orationem in tria divisit, scilicet in exordium, narrationem et epilogum; rogatusque a concivibus, artem publice legi, et multos erudit, quorum unus

Tisias sive *Clesias* fuit ex concivibus pauper, qui si artem addidicisset, duplicem promiserat mercedem: edoctus vero promissam negavit. Ad iudicium vocatus *Tisias* Coracem interrogavit: Quidnam est ars oratoria? cui Corax respondit: Persuadendi ars. *Tisias* autem ab aris hac diffinitione ita arguit: Si persuasero tibi, Corax, tanquam persuadens, non solvam, nam tibi: si vero non persuasero, non solvam, nam non persuadens non didici artem. Corax vero e contrario: Imo si persuasero tibi, *Tisias*, promissum capiam ut victor: si autem non persuasero, etiam mercedem solves, cum talem fecerim te, ut persuadere non poterim, Tunc iudices utriusque argutiam mirati clamare coeperunt: Mali corvi malum ovum, id est, gravi præceptore gravior discipulus, quod deinde prolapsum est in proverbium, quoties e malo malum prodit. Hic Corax, teste Aristotele, *Oratorium* primus artem edidit.

37. *Clesias* sive *Tisias* Syracusanus dudum memoratus, *Coracis* prædicti discipulus et rhetor astutus. Hos A. Gellius Protagoram et Evathlini appellat.

38. *Lyfias* ille suavissimus orator, Cephali filius, *Tisias* discipulus et *Gorgias*, Syracusanus, unus ex decem magnis oratoribus Græciæ, plures edidit *Epistolas*, *Artem oratoriam*, *Orationes ultra trecentas*, ex quibus paucae exstant.

39. *Mencrates* Syracusanus, medicus celeberrimus, homines a comitelli morbo liberabat. Hic Jovem se vocari, eos autem sibi subditos, quos sanabat, voluit.

40. *Simnias* Syracusanus philosophus fuit ac *Stilponis* auditor, cujus filiam parvam pudicam duxit.

41. *Montimus* Syracusanus, philosophus Cynicus et Diogenis Cynici filius: vir sane elegantissimus et copiosissimus, multa scripsit in *Philosophia*, famulus autem fuerat ejusdem mensarii Corinthii. Hic contempta gloria, veritatem semper appetiit.

42. *Moschus* Syracusanus, grammaticus et poeta fuit, qui multa scripsit, quem opinor et *Moschionem* appellatum.

43. *Sosiphanes* Syracusanus, poeta comicus sive tragicus, synchronus *Euripidis*, unus e *septem tragicis* tempore Philippi et Alexandri, *Mimas viriles ac muliebres, tragœdias 73 scripsit*, in quibus septies palmam adeptus est. Item alia tam metro quam prosa. *Platonem* hujus poemata legentem, somnum cepisse aiunt.

44. *Philemon* Syracusanus, poeta comicus tempore Alexandri, annos vixit 90, et totidem edidit *Comœdias*, obiitque ex vehementi risu.

45. *Philitus* Syracusanus vel *Naucratita*, historicus, plura scripsit *de Sicilia*. Fuit affinis Dionysii tyranni, et obiit in bello contra Carthagineuses gesto.

46. *Philitus* alius Syracusanus, historicus, plura scripsit *De rebus Ægyptiacis, libris XII; De Sicaniis, libris XI*. Item *De Baccho, De theologia Ægyptiorum libris VI, De Syria et Libya*. Hic a Dionysio

seniore in exilium actus, ibi bonam Historiæ partem absolvit.

47. *Phormus* Syracusanus, poeta comicus, *Epiclarmi* socius, *comædiæ* inventor, cum eo gratus *Geloni* tyranno, et illorum ejus præceptor. Plures *Comædias* scripsit. Primus veste talari usus est, et scena ex pellibus rubris.

48. *Philemon* Syracusanus, sive Atheniensis, poeta comicus, multa edidit, unum supra centum annos vixit, cum sensibus semper solidis. Postremo subdormiens vidit novem puellas domo sua exeuntes, quarum eum interrogasset cur exirent? responderunt, Non licet amplius hanc domum habitare: et expergefactus narravit filio visionem, perficiensque quod componebat, obdormiscens spiritum emisit.

49. *Philemon* hujus filius, comicus itidem poeta quatuor exaravit *Comædias*.

50. *Nicetas* philosophus Syracusanus, dixit omnia fieri harmonia et necessitate, terramque non veri juxta primam circulum, ut ait *Laertius*.

51. *Orpheus* Camarinensis, epicus, qui carmine composuit *descensum ad inferos*, et alia multa.

52. *Timagoras* Gelensis, philosophus ac *Theophrasti* discipulus, et inde *Stilponis* superius nominati.

53. *Euclides* Gelensis, philosophus Platonicus ac geometra præstantissimus, alius fuit ab illo Megarensi, de quo *Laertius*, et qui dialogos scripsit, ut ait *Proclus* in secundo sermone in primum *Euclidis*. Utque scribit *Heron*, vixit tempore *Ptolemæi* primi, Junior *Platone*, sed vetustior *Erato*sthene et *Archimede*, fuitque *Gelous*, ut ex verbis *Laertii* colligitur. Multa ab *Endoxo* et *Theæteto* sumpta perfecti, scripsitque *Elementorum libros XIII*; nam alii duo additi fuerunt ab *Hypsicle* et *Aristero* (1) item *Musicam*, *Optica*, *Catoptrica*, *Phænomena*, *Porismata*, *Dedomena*, quæ potius *Theonis* sunt. Hic, ut ait *Proclus*, a *Ptolemæo* rege interrogatus, essetne ulla ad geometriam via concisior quam elementaris, respondit: non esse ad geometriam capeendam regiam viam callemye ullam.

54. *Aristoteles* Siculus orator plura composuit, et *Orationem contra panegyricum Isocratis oratoris*.

55. *Acron* Agrigentinus, nobilis philosophus ac medicus, *Hippocrate* antiquior, *Xenonis* filius. Hic Athenis publice legerat una cum *Empedocle* philosopho, multaque *Dorice* scripsit *De medicina*. Huic tribuere epitaphium illud quod refert *Laertius* in *Vita Empedoclis*:

*Acronem summum medicum ex Acragante profectum
Verticis excelsi celsa sepulcra tenent.*

56. *Empedocles* Agrigentinus nobilis ac dives, philosophus Pythagoricus, coruam auream in capite ferebat, et in pedibus ænea sutelaria, et in

manibus laurum, gloriam dei quæritans. Athenis publice legit, scripsit carmine *De naturalibus et de purificat. libris* duos, carminibus quinquies mille. Item *De medicina*, metro et prosa. Nonnulli tunc primum oratorem fuisse aiunt: sed ejus vitam *Laertius* late scribit. Perit in incendio *Ætnæo*: nam una ex ejus crepidis æneis, quam flamma eructavit, circa montis craterem reperta est.

57. *Empedocles* alter Agrigentinus, primi nepos, poeta tragicus, scripsit *Tragædias quatuor supra viginti*.

58. *Carcinus* Agrigentinus, poeta tragicus *Tragædias* 16 composuit

59. *Metellus* Agrigentinus, vir doctus et musicus eximius, musicam *Platonem* docuit.

60. *Polus* Agrigentinus, orator et magnus soblista, *Gorgiæ* *Leontini* discipulus. *Græcorum et barbarorum, qui in Trojam fuerant projecti, Genealogiam* exposuit.

61. *Telemachus* Agrigentinorum princeps litteris deditus: et *Calcyopensis* a quo *Eumenides* instructus, cujus filius *Ghesidamus* pater *Theronis* tyranni Agrigentinorum et *Xenocratis*: qui omnes studiosi.

62. *Phalaris* *Asiypalensis*, patria privatus suspicionem tyrannidis, in Siciliam venit, ac suavis amicum effectus est Agrigentinorum tyrannus. Vir sane maximus ingenio, studiosus, ac erga probos et litteratos liberalissimus. Hujus vitam Jupiter duobus annis prolongavit, ut ait *Stephanus*, quod humaniter tractasset *Charitonem* et *Menalippum*. Hic in tauro æneo *Perillam* tormenti ejus auctorem primum exuri jussit, cujus *Epistolæ* sunt notissimæ.

63. *Demetrius* Siculus *Calactinus*, historicus præstantissimus, 20 *libros de Asia et Europa* composuit.

64. *Cæcilius* qui et *Archagathus* vocabatur, Siculus ex *Calacta* oppido, Græcus natione ac lingua, *Julæus* tamen lege, orator præstantissimus. Romæ tempore *Augusti Cæsaris* publice legit. Multa composuit, *Contra Phrygas libros duos*, *Elegantias Atticas* secundum elementa, quæ adhuc apud *Suidam* leguntur: *De comparatione Demosthenis et Eschinis*; item *Demosthenis et Ciceronis*; item *De stylo decem oratorum Græciæ*.

65. *Thales* Siculus *Calactinus*, orator, *successiones philosophorum ac sectarum* descripsit.

66. *Theognis* Siculus *Megarensis*, poeta moralissimus et admonitivus, plures *elegias* composuit, quarum exstant nonnullæ et *admonitorium poema*.

67. *Probus* vir doctissimus ex *Lilybæo*, ad quem videndum et audiendum venerat *Porphyrius* ille.

68. *Stesichorus* *Himerensis*, poeta lyricus excellentissimus ac philosophus, tempore *Phalaridis*. Hic *Tisias* vocabatur, et quoniam choream instituit,

(1) *Lego, Aristæo.*

Stesichorus appellatus est, quasi stator choreæ. Fratres habuit *Marinum* geometram et *Halkanactem* legumifera[m], filiasque doctissimas. Plura Dorice scripsit, quorum nihil exstat. Idem cum contra *Helenam* scripsisset, visum amisit. *Palinodia* composita recuperavit. Hic filius fuit *Euphemii*, ut alii *Euphorbii*, ut alii *Euclidis*, ut alii *Hyetis*, ut alii *Hesiodi*. Nonnulli *Metauria* ortum memorant in Italia, nonnulli in oppido *Palantho* *Arcadiæ*, atque inde profugum *Catanam* venisse, ibique defunctum: ante civitatis portam quæ ab ipsius nomine *Stesichoria* dicta est, ejus sepulcrum octo columnas totidemque gradus et angulos habebat, de quo adhuc exstat testudinatim monumentum, quam *D. Mariæ* *Bethlemiticæ* a-dem vocant.

69. *Phocylides* Siculus ex oppido *Mylis*, nisi

A potius *Milesias* fuit, philosophus ac poeta moralissimus et admonitivus, synchronus *Theognidia*, nam uterque claruit post bellum *Trojanum* annis 547. Hic multa carmina et elegos scripsit. Exstat ejus admonitivum poema heroico metro utilissimum.

70. *Pythias* et *Damon* Siculi, *Pythagoricæ* sectæ, maxima invicem amicitia juncti. Quorum alterum cum *Dionysio* *Syracusano* interimere decrevisset, eique tempus determinasset, ut domum profectus res suas ordinaret, alter vadem se tyranno pro amici reditu obtulit, certus de amici constantia. Nec eum opinio fefellit; nam ille ad horam constitutam superveniens vadem liberavit. Quorum *Dionysius* fidem admiratus, reum absolvit, eosque dravit, ut se tertium in sodalitate recipereat.

CONSTANTINI LASCARIS

BYZANTINI

DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS,

PATRIA CALABRIS.

(Fabric. Bibliotheca Græca, æd. 1, tom XIV, p. 22.)

Constantinus Lascaris *Alexonso* *Aragonio*, Calabriae duci, salutem.

1. Cum diu mente revolverem, illustrissime princeps, quantum tua te opulentissima Calabria delectet, tum propter diversas in ea civitates, oppida, vicos, tum propter jucundissimos montes, colles, stagna, flumina, nec non et alia tam admiratione quam laude digna, ut venationes et honestissima corporis exercitia omittam: decrevi illustres viros ac philosophos ejus provinciae breviter tibi commemorare. Existimo enim id non parvæ tibi delectationi futurum, cum sis speculationum et antiquitatum studiosissimus. Quibus rebus quantum Calabria redundet, si explicare vellem, opus esset ingenti volumine. Video enim per Calabros philosophos Italiani, Siciliam ac partem Græciæ nostræ illustratas fuisse. Verum ego in compendium viros litteris ac virtute insignes, quos Calabria olim protulit, congeram, incipiens a philosophiæ parente ac uberrimo fonte *Pythagora*.

2. *Pythagoras* itaque patrem habuit *Timesarchum*, aurificem Italiae Græcum, qui ab insulis *Tyrrhenis* (quas *Athenienses* *Tyrrhenis* expulsi habitant) in *Samiam* insulam profectus, uxorem duxit *Samiam*, quæ *Pythagoram* *Samium* cognomento, peperit. Hic *Pythagoras*, in *Scyro* insula vicina

Pherecydem philosophum audivit, quo defuncto *Ægyptios* ac *Babylonios* Magos adiit, unde philosophiam ac alias scientias *Samum* attulit. Ubi defunctis parentibus, *Polydeuci* fugiens tyrannidem, cum discipulis fere ducentis *Crotonem* ac *Metapontum* *Calabriæ* civitates profectus incoluit. Ibi discipuli ab eo edocti amicorum bona communia esse debere, concordiam et rempublicam inter se quandam constituentes, communiter vixerunt. *Pythagoras* multos *Calabros*, *Græcos* et alios ultra quingentos reddidit doctissimos. Leges Græcis qui Italianam habitabant constituit. Dum *Crotonem* habitaret, uxorem duxit *Theano*, *Brontini* *Crotonatam* filiam, quæ a viro instructa, multa Dorice scripsit. De vita viri sui et *Epistolas morales*. Ex hac *Pythagoras* suscepit *Telaugen* gymnasii successorem, quem multi et *Empedocles* ille *Agrigentinus* audire. Hic quatuor libros composuit *De tetradæ*, pro quo *Ægyptii* ipsum deum habebant. Filias autem tres habuit, duas *Alyam* et *Erigonam* peritas, quarum exstant *Epistolæ*: et tertiam *Damo* dilectissimam, cui moriens tres libros, quos composuerat legavit, precipiens ut illos nunquam extra fores ædium daret. Quæ libros tanti fecit, ut ne inopia quidem coacta eos producerit, cum magno vendere posset. Hæc moriens libros *Biscalæ* filie eadem qua a

patre acceperat conditione reliquit. Hac vero defuncta libri ad Philolaum Pythagoricum pervenerunt.

3. *Zamolxis* Scythia, Pythagoræ servus, philosophus maximus fuit. Ad hunc aliosque Pythagoricos videndos Anacharsis Scythia philosophus ab Hyperboreis Scythis in Calabriam venit tempore Phalaridis, cuius Epistolæ adhuc exstant. Hunc Zamolxin et latorem legum Scythiæ sui habuerunt.

4. *Philolaus* Crotoniata, Pythagoricus philosophus primus Pythagoræ secreta edidit, a quo pecuniâ cupidissimo Plato, ille Atheniensis in Italiam veniens ad Pythagoricos visendos, tres libros illos Pythagoræ dudum memoratos emiit xl minis Alexandriis, quas Dionysius secundus Syracensanorum tyrannus solvit. Ex quibus libris lectis tradunt Platonem composuisse gravissimum illud opus *De natura mundi*, in quo *Timæum* illum Locrensem Dorice loquentem inducit.

5. *Alemæon* Crotoniata, Pythagoricus philosophus ac medicus præstantissimus fuit, qui de philosophia ac medicina complura scripsit, animam immortalē dixit, ac perpetuo moveri instar solis.

6. *Milon* Crotoniata, Pythagoricus celeberrimus, a cuius domo incensa dum fugit Pythagoras, cum pluribus discipulis a persecutoribus peremptus est.

7. *Democides* Crotoniata, vir doctus ac medicus excellens, tempore Darii floruit.

8. *Orpheus* Crotoniata a Pythagoricis eruditus, Epicurens (1) fuit, Pisistrato Atheniensium tyranno adhæsit, ubi cum degeret, *Argonautica* heroico carmine lusit, et alia.

9. *Aston* Crotoniata, Pythagoricus philosophus fuit et multa composuit. Sed cum sermo de *Crotone* præcesserit, opportundum visum est aliquid de civitatis origine dicere. Croton, Strabone teste, civitas olim Græca fuit, re bellica litterisque florentissima, mater athletarum celebris, quorum septem in ludis unius Olympiadis cæteros omnes superarunt: unde merito et hoc tunc ferebatur: *Postremus Crotoniatarum is primus est*; ætiusque est apud nos proverbium, *Quid Crotone salubrius?* Hujus civitatis primus conditor fuit Mystellus, Achivus nobilissimus, qui de habitanda colonia consuluit Apollinem, quo tempore Archias Corinthius de condendis Syracensis consilium petebat. Cumque ambo a deo interrogarentur quid in condendis urbibus optarent, Archias divitias, salubritatem Mystellus elegit. Unde factum est ut Syracusæ divitiis, Croton salubritate gauderet. Mystellus igitur ubi primum ad considerandum locum venit, cum vidisset Sybarim ædificatam, ita post a fluvio denominatam, hanc præstantiorem existimavit, reversusque ad deum, Sybarim petebat. Turbatus vero deus hos protulit versus:

*Terga brevis, Mystelle, tuo de pectore omitta
Cætera perquirens, frustra en venaris iniqua,
At sæctum quodcumque datur, tu laude probato.*

Quæ cum audisset, reversus urbem constitit,

(1) Epicureus, ante Epicurum.

A non sine Archiæ, qui tunc Syracusas condebat, adjutorio. Idem Mystellus aliud quoque satis ambiguum oraculum accepisse fertur, id autem tale fuit: *Ubi ab æthria pluviam invenies, civitatem ædifica.* Sed cum Æthria serenitatem significet, confusus ille deum non intelligebat: verum cum multa et Apuliæ et Calabriæ loca peragrasset, pervenit tandem ad locum ipsum, ubi cum Æthria ipsius concubina longi itineris labore fessa lacrymâs affatim emisisset, adeo ut terra madefleret, intellexit Mystellus oraculum, ibique civitatem condidit, undique ad novam coloniam incolis concurrentibus, multis tamen ante Pythagoræ adventum annis. Fuit igitur Croton civitas privatis et publicis gestis præstare. Nam una cum Græcis aliis adversus vicinos barbaros dimicavit, pluresque viros magnanimos produxit, in quibus et Phayllum illum athletam, saltatorem excellentissimum: qui trireme sua victos in auxilium Græcorum cum Athenensibus et Lacedæmoniis contra Xerxen pugnavit. Cujus beneficii post multos annos recordatus Alexander, ab Asia cum aliis Græcis et Crotoniatis spolia barbarorum misit. Sed omisiss Crotoniatis ad Locrenses atque alios veniamus.

10. *Timæus* Locrensis Pythagoricus, maximus philosophus, ad quem videndum venit ille sapientissimus Plato, qui eum in operibus *De natura mundi* introduxit, in dialogo scilicet *Timæo*.

11. *Eurytus* Locrensis, sive Tarentinus, ut quidam opinantur, Pythagoricus philosophus fuit, quem etiam vidit Plato.

12. *Zuleucus* Locrensis, Pythagoricus philosophus et legumlator, concubibus suis legem dedit, consulente Minerya.

13. *Theano* Locrensis mulier, vates lyrica fuit, quæ lyricis versibus de patria sua multa composuit.

14. *Xenocrates* Locrensis, pœta heroicus ac musicus excellentissimus fuit.

15. *Euryphonius* Locrensis vir doctus ac citharædus eximius fuit. Hujus olim statua citharam tenens apud Locros fuit. Locrensiū enim civitas olim insignis fuit, qui coloni profecti sunt a Loeris Cretam fines habitantibus, Evandro ductore, paulo post conditam Crotonein ac Syracusas. Nunc autem de quibusdam Rheginis dicendum.

16. *Glaucus* Pythagoricus et musicus excellentissimus, Rheginus, Democrito, quem ipse Pythagoreum fuisse asserit, contemporaneus.

17. *Andromadas* Pythagoricus philosophus quoque Rheginus et legumlator fuit, qui Chalcidensibus Thraciam habitantibus leges dedit.

18. *Pythagoras* alter Rheginus, vir eruditus et statuarius excellentissimus, primus statuarum proportionem consideravit, discipulus *Clearchi* Rhegini, quem *Eucherius* Corinthius docuerat, ut ait Pausanias.

19. *Hippias* Rheginus orator et historicus fuit. A qui primus Italiae ac Siciliae rerum Historiam scripsit.

20. *Ibycus* poeta lyricus unus, e novem vaticibus lyricis praeclaris, Messanae natus est Rhegino ex patre. His primus sambucam instrumentum Calabrorum invenit, multaque composuit lyrico metro. Cumque per Calabriam iter faceret, in silva quadam in latrones incidit, a quibus cum se omnino sentiret interficiendum, gruibus forte volantibus ad eas dixit: Vos saltem mortis meae testes eritis, quem illi deridentes interfecere. Sed praesagium fides secuta. Nam cum latrones in theatro quodam ad spectandum sederent, atque grues casu illic transirent, alter alteri dixere: Ecce grues Ibyci. Quod cum quidam audivissent, id quod erat suspicantes (nam vulgata fuerat homicidii fama) retulere civitatis rectoribus, quorum mandato latrones capti ac diligenter examinasti facinus confessi ac mox suspendio enecti sunt. Hinc proverbium ortum apud Graecos Latinosque jureconsultos: Grues Ibyci, hoc est res certa certisq[ue] indicis manifesta.

21. Rhegium civitas, ut ait Strabo, a rumpendo dicta, quod ibi Sicilia maris aestu aut terrae motu ab Italia sit abrupta. Rhegini autem Graeci fuerunt coloni Chalcidensium, cum et Lacedaemonii nonnulli in Calabriam transmigrarunt.

22. *Alcman* poeta lyricus ex Messana fuit civitate vetustissima, Rhegio vicina.

23. *Cynomachus* Thurinus, qui de philosophorum opinionibus scripsit primus.

24. *Alexis* ex eadem Thurio urbe poeta comicus, qui ducentas et quadraginta comaedias edidit.

25. *Hippasus* Metapontinus, philosophus Pythagoricus, qui definitum esse tempus dixit mundi mutationes. Metapontus vero fuit oppidum a Pyliis conditum, qui Teoja capta cum Nestore navigarunt.

26. *Archytas* Mnesagorae, vel ut alii Aestici filius, Tarentinus, eximius Pythagoricus philosophus fuit, ac geometra insignis. Hic Platonem in Sicilia tunc cum Dionysio morantem per litteras monuit ut tyrannum caveret. Ab hoc Eudoxus Gnidius Aeschinus filius geometriam didicit. Hic cubum primus invenit, et per motum semicirculi in cylindro duas medias proportionales: fuitque mechanicus, et columbam ligneam per se volentem construxit.

27. *Lysides* Tarentinus Pythagoricus philosophus fuit, cujus Epistolae adhuc exstant.

28. *Aristonicus* Tarentinus, philosophus.

29. *Heraclides* Tarentinus vir eruditus, medicus celeberrimus.

30. *Rhinto* Tarentinus, poeta comicus.

31. *Parmenides* Pythagoricus philosophus Eleata, ab Elea civitate Phocensium vetusta, quam a fonte quodam Helam vocabant, inde vero Heliam et Veliam. Hic inventor dialecticae, mundos plures esse dixit. Contra Nearchum sive Diomedontem, armis in Lipara paratis conspiravit: et interrogatus, tyranni aurem sive nasum mordicus praecidisset, et abscissam sibi linguam in ora tyranni conspuisset, tyrannus autem a populo lapidibus obrutus perhibetur.

32. *Phavorinus* ab hac Velia, ut nonnulli, vir doctissimus, qui de philosophia, rhetorice et historia multa et praeclara scripsit: Plutarcho socius, cum quo sub Trajano floruit.

33. *Empedocles* Siculus, Pythagoricus philosophus et orator, a quo *Gorgias* Leontinus alique Siculi et philosophiam et oratoriam audivere.

34. *Charondas* Catanensis, Pythagoricus philosophus, leges dedit Chalcidensibus Siciliam et Italiam habitantibus.

35. *Pythias* et *Damon*, Syracusani, singulare par amicorum, quorum alter pro altero sese morti addixit; de quibus Plutarchus.

36. Sed praetereo alios nostros Graecos Pythagoricos Asianos, *Eudoxum*, *Xenophanem* Colophonium, *Leucippum* Eleatem, *Melissum*, *Democritum*, *Heraclitum*, *Nausiclanem* et *Nauclidem*, quorum *Epicurus* discipulus fuit. Omitto civitatum origines, gesta et antiquitates, et alia quae te studiosissimum ac Strabonis geographi familiarissimum latere non possunt. Verum illud iterum absque rubore memorabo, Italiani, Siciliam ac magnam Graeciae nostrae partem primum Calabriae tuae altrici, deinde Pythagorae suisque Pythagoricis maxime debere. Nam per annos nongentos, ab ipso scilicet Pythagora usque ad Constantinum imperatorem cognomento Magnum, doctrina ipsa et secta Pythagorica per dictas regiones floruit. Sed cur haec ad me scribis? Inquires. Ut sic, si sint tibi nota, gratuler scienti: sin vero, ut nota faciam, teque ducem illustrissimum, summæ spei adolescentem, exemplo tot tantorumque philosophorum, quos tua Calabria genuit eruditique, ad culmen virtutum ac maximarum rerum aviditatem cohorter. Bene valeas ac diu felix et dudum memorati Constantini similis vivas, et Constantinopolim mihi patriam infelicem a barbarorum potestate vindices, meque tuae celsitudinis obsequio paratum recipias!

ΠΡΑΞΕΙΣ

ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ

GESTA SS. APOSTOLORUM PETRI ET PAULI

CONSTANTINO LASCARI INTERPRETE.

Ἐγένετο μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τὸν ἅγιον Παῦλον ἀπὸ τῆς Γαυδομελήτης τῆς νήσου, ἐλθεῖν αὐτὸν ἐπὶ Ἰταλίαν. Καὶ ἀκουστὴν ἐγένετο τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς οὖσιν ἐν τῇ πρεσβυτέρῳ τῶν πόλεων Ῥώμῃ, ὅτι Παῦλος ἤτησατο πρὸς Καίσαρα ἐλθεῖν. Λύπη οὖν μεγάλη περιπαρόντες καὶ θυμὸν πολλὴν, εἶπον πρὸς αὐτοῦ· Ὁὐκ ἀρκεῖ δεῖ πάντας τοὺς ἀδελφούς καὶ τοὺς γονεῖς ἡμῶν ἐθλιφῆν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ ἐν Σαρμαρείᾳ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ μόνος, καὶ οὐκ ἤρκεσθη ἐν τούτοις, ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἐνταῦθα ἔρχεται, δι' ἐπιθέσεως ἀτιμωμένου Καίσαρα τοῦ ἀπολλῆσαι ἡμᾶς. Συνέδριον οὖν ποιήσαντες πάντες οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ πολλὰ παραχθήσαντες, ἔδοξεν αὐτοῖς προσελεθεῖν Νέρωνι τῷ βασιλεῖ, ὥστε μὴ παραχωρήσει ἐλθεῖν τὸν Παῦλον ἐν τῇ Ῥώμῃ. Ποιήσαντες οὖν εὐπρεπῆ οὐκ ὀλίγα δῶρα, καὶ βαστάσαντες μετ' αὐτῶν, μετὰ δεήσεως προσῆλθον αὐτῷ λέγοντες· « Δεόμεθα σου, ἄγαθέ βασιλεῦ, ἀποστείλαι κελύσαι εἰ; τὰς τὰς ἐπαρχίας τῆς ὀμείρου; εὐσεβείας, καὶ κελύσαι δεῖ Παῦλος τις θλίψας τὸ πατρῶον ἡμῶν ἄπαν ἔθνος ἤτησατο ἐλθεῖν ἐνταῦθα, τοῦ καὶ ἡμᾶς ἀπολλῆσαι. Καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν, εὐσεβέστατε βασιλεῦ, ἢ θλίψαι; ἢν ἔχομεν παρὰ Πέτρου. » Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς Νέρων, ἀπακρίθη αὐτοῖς· « Γίνεται κατὰ τὸ θέλημα ὑμῶν, καὶ γράφομεν πρὸς πάσας τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν, ἵνα παντελῶς μὴ ὀμῆσθαι τοῖς μέρεσιν Ἰταλίας. » Ἐπέβαλον δὲ καὶ Σίμωνι τῷ μάγῳ, παρακαλοῦντες αὐτὸν, ἵνα, ὡς εἰρηται, ἐν τοῖς μέρεσιν Ἰταλίας μὴ ἐπιβῆ. Τούτων δὲ οὕτως πραττόντων, τινὲς ἐκ τῶν μετανοησάντων ἔθνων καὶ βαπτισθέντων τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ Πέτρου ἀπέστειλαν πρὸς εἰν Παῦλον πρέσβεις μετ' ἐπιστολῆς περιεχούσης οὕτως· Παῦλε, δοῦλε γνήσιος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀδελφεῖ Πέτρου τοῦ πρώτου τῶν ἀποστόλων, ἠκούσαμεν ἐκ τῶν διδασκάλων τῶν Ἰουδαίων τῶν δευτῶν ἐν ταύτῃ τῇ μεγίστῃ τῶν πόλεων Ῥώμῃ, ὅτι ἤτησατο Καίσαρα τοῦ ἀποστελλῆναι ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις αὐτοῦ, ἵνα δέξῃ ὁ ἀρ εὐρεθῆς, ἀποκτανθῆς. Ἡμεῖς

(1) Aliter in Græco, sic nempe: *Suggesterunt quoque Simoni Mago, eumque instigarunt, saceret ut, sicut dictum, ad partes Italiae Paulus nequaquam veniret.*

Dum sanctus Paulus apostolus a Melita et Gaudisio insulis recessisset, ut se ad partes Italiae conferret, Judæi qui tunc temporis Romæ erant, intellexerunt Paulum Romæ affuturum, et propterea maxima affecti molestia ad semetipsos dixerunt: Non satis est omnes fratres nostros affectis molestia in Judæa et Samaria et Palæstina, adhuc quoque venit arroganter a Cæsare postulans ut non perderet. Concilium fecerunt Judæi contra Paulum, et cum multa tractavissent, placuit illis Neronem adire, ne permitteret Paulum Romam intrare: et asserentes munera dixerunt: « Te vehementer rogamus, imperator bone, ut omnibus tui imperii provinciis scribas, ut Paulus hac nequaquam accedat; sufficit enim nobis molestia quam a Petro pertulimus. » Hæc audiens Néro respondit: « Fiat juxta petitiones vestras, et scribemus per omnia loca, ut Paulus in partes Italiae non accedat. « Hoc quoque Simon Magus (1) consulit. Illis itaque gestis nonnulli noviter Christiani, moniti a Petro ad Paulum legatos miserunt, hujusmodi scripta ferentes: *Paule, serve legitime Domini nostri Jesu Christi, ac Petri frater, apostolorum primi. Audivimus a Judæorum magistris hic existentibus, eos a Cæsare petiisse, ut omnibus provinciis scriberet te interficiendum ubicunque inventus fores. Nos vero credimus, quod quemadmodum Deus luminaria magna duo quæ fecit non dividit, ita et vos duos minime dividet, nec Petrum scilicet a Paulo, nec Paulum a Petro. Sed vero credimus in Dominum nostrum Jesum Christum in quo baptizati sumus, dignos nos fore vestra doctrina.* Paulus recipiens duos viros missos cum epistola, 20 die mensis Maii promptus factus est, gratias egit Domino nostro Jesu Christo, ac navigans a Melita et Gaudisio, non per Africam in Italiae partes, sed in Siciliam Syracusas se contulit, cum duobus viris missis ad eum: ac inde Rhegium Calabriae, unde Messanam, nobilem Siciliae civitatem pervenit, ubi episcopum Barchyrium (2) constituit. Mox Messana

(2) Gr. *Bacchylum*. Confer Placidum Reynam p. 95 et 195 sq. Notitiæ historice urbis Messanen-sis, et Commendatoris Abelæ Melitam illustratam lib. II, notitia 7, p. 179 t. XV *Thesauri Siciliae*.

d'grediens Tendūte applicuit, mansitans ibi per A δὲ ἐπιστεύσαμεν καὶ πιστεύομεν ὅτι, ὡς περ οὐκ unam noctem : sequenti die Puteolos concessit. ἀπεχώρις ὁ Θεὸς τοῖς δύο φωστήηρας τοὺς μεγάλους οὐκ ἐποίησεν, οὕτως οὐκ ἔχει μερίσαι ὑμᾶς ἐκ' ἀλλήλων, τουτέστιν οὕτε Πέτρον παρὰ Παύλου, οὕτε Παῦλον παρὰ Πέτρον. Ἀλλὰ κυρίως πιστεύομεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, εἰς δὲ ἐσαπίσθημεν, δεῖ ἄξιοι γινώσθαι καὶ τῆς ὑμετέρας διδασκαλίας. Δεξιμένοι; δὲ ὁ Πύλος τοὺς δύο ἀνδρας τοὺς ἀποστρέφοντας μετὰ τῆς ἐπιστολῆς μηνὶ Ματῶν ἐκείνῃ, πρόθυμος ἐγένετο καὶ ἐλαχρίστης τῷ Κυρίῳ καὶ Δεσπότη Ἰησοῦ Χριστῷ. Ἀποπλεύσας δὲ ἀπὸ Γαυδομελέτης, οὐκ εἶ ἦλθεν δι' Ἀφρικῆς ἐπὶ τὰ μέρη Ἰταλίας, ἀλλ' ἐπὶ Σικελίαν ἀνέδραμεν, ἕως οὗ ἦλθεν ἐν τῇ Συρακούσῃ τῇ πόλει μετὰ τῶν δύο ἀνδρῶν τῶν πεμφθέντων ἀπὸ Ῥώμης πρὸς αὐτόν. Κάκειθεν ἀποπλεύσας παρεγένετο εἰς τὸ Ῥήγιον τῆς Καλαβρίας, καὶ ἀπὸ τοῦ Ῥηγίου ἐπέρασεν εἰς Μεσσήνην, καὶ ὠρθίνευσεν ἐκεῖ ἐπίσκοπον Βαρχύλον ὀνόματι. Ἐξελθὼν δὲ αὐτὸς ἀπὸ Μεσσήνης ἀπέπλευσεν εἰς Διδύμου, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ ὑπότα μίαν, καὶ ἐκεῖθεν ἀποπλεύσας ἦλθεν εἰς Πόντιῶν τῇ δευτέρῃ ἡμέρῃ.

CONSTANTINI LASCARIS

PROEMIUM

AD LIBROS SUOS DE GRAMMATICA

quod in excusis desideratur.

(Apuđ Jeann. Yriart. Catalog. codd. Græc. Mssit., p. 185, cod. LVI.)

INDEX LIBRI.

Primus liber continet leuam octo partium orationis notitiam, post quam sequitur tractatus de verborum modis et incrementis. Mediolani uero latior compositus fuerat.

Secundus continet omnium uerborum syntaxim secundum quam expedit thema conscribere; et de septem derivatorum speciebus. De speciebus nomini subjectis. De terminatiuibus adiectiuorum. De nominibus numeralibus. De præpositionum syntaxi. De accentibus generatim.

Tertius continet latissima præcepta de nomine et uerbo secundum antiquos. De generibus et terminationibus nominum. De formationibus casuum secundum omnem dialectum et poeticam licentiam; id uero latum est, et ad practicam grammaticam omnino necessarium.

Item de uerbis circumflexis et barytonis. De pronomibus secundum omnem dialectum. De uocallibus ascriptis.

De supra iam dictis, ac de uocalium et diphthogorum modis.

De accentibus octo partium orationis.

PROEMIUM.

Quemadmodum sapientes medicos uidere licet pro temporibus, locis, corporibus medicamenta præscribere, ita etiam diligentes grammaticos pro suis fortunis et discipulis præcepta componere. Antiquissimi enim, prospera genti sum favente fortuna, de grammatica diligentissime scripserunt;

B

Τὸ πρῶτον βιβλίον περιέχει ψαλὴν τὴν γνώσιν τῶν ὀκτώ μερῶν τοῦ λόγου, μεθ' ἣν τὸ περὶ τρόπων καὶ ἀξίσεων τῶν ῥημάτων. Πλατύτερον δὲ συντάσσεται ἐν Μεδιολάνῳ.

Τὸ δεύτερον περιέχει τὴν τῶν ῥημάτων σύνταξιν καθ' ἣν θεματογραφεῖν δεῖ· καὶ τὸ περὶ τῶν ἐκτὰ εἰδῶν τῶν παραγῶγων· περὶ τῶν ὑποπεπτακῶτων εἰδῶν τῷ ὀνόματι· περὶ καταλήξεων τῶν ἐπιθέτων, περὶ ἀριθμητικῶν ὀνομάτων, περὶ συντάξεως τῶν προθέσεων, περὶ προσφιδῶν γενικῶν.

Τὸ τρίτον περιέχει διεξοδικώτατα τὸ περὶ ὀνόματος καὶ ῥήματος κατὰ παλαιοῦς, περὶ γενῶν καὶ καταλήξεων τῶν ὀνομάτων, περὶ σχηματισμῶν τῶν πῶσεων κατὰ πᾶσαν διάλεκτον καὶ ποιητικὴν ἔδειξαν εἶσι δὲ τοῦτο πλατὺ καὶ πᾶν ὠφέλιμον εἰς πρακτικὴν γραμματικὴν.

Ἐτι περὶ τῶν περισπωμένων καὶ βαρυτόνων ῥημάτων, περὶ ἀντωνυμιῶν κατὰ πᾶσαν διάλεκτον. Περὶ τῶν προγραφομένων φωνηέντων.

Περὶ τῶν παρεληλυθότων καὶ τρόπων τῶν φωνηέντων καὶ διφθόγγων.

D Περὶ τόνων τῶν ὀκτώ μερῶν τοῦ λόγου.

PROOIMIUM.

Ὡς περ τοὺς σοφοὺς λατροῦς ἰδεῖν ἔστι κατα τοὺς καιροὺς καὶ τόπους καὶ σώματα τὰς φαρμακίας ἐπάγειν, οὕτω καὶ τοὺς ἀκριβεῖς γραμματικούς κατὰ τὰς τύχας καὶ τοὺς ἀποκτάς τὰς παραδόσεις συντάττειν. Οἱ γὰρ πάλαιότατοι ἐπιτολίαις ὁδοῦ τῷ γένει ἐπιμελέστατα περὶ γραμματικῆς

ἔρασαν· ἴνα (1) μὴ βίβλην τὸ πᾶν αὐτῆς παρα-
 δοῖεν. Ἐπεὶ δὲ τὸ λεγόμενον ἀπὸ τε τῶν Διονυσίου
 τοῦ Θρακῆος, Ἀριστάρχου τε καὶ Τρύφωνος, Ἀπολλο-
 κωνίου τε καὶ Ἡρωδianoῦ ἑρμημάτων· ἐν οἷς δεῖ
 καὶ μνήμης καὶ γρηναίων καὶ πλοῦτος. Οἱ δὲ πολλῶν
 μετ' αὐτοῖς τὰ ἐκείνων συντεμέντες (scilicet συντέμνου-
 ντες) συνέστειλαν, οἷα Θεοδόσιος καὶ Χοιροδοτὸς καὶ
 ἄλλοι· ὃν τὰ ἑρωτήματα Μοσχόπουλος καὶ οἱ ἐκ'
 αὐτοῦ βραχύναντες διὰ τὴν εὐετυχίαν τοῦ γένους τὰ
 παλαιὰ ἐπακάλοψαν· καὶ σχεδὸν μόνος Μοσχόπουλος
 ἐπινοήσας, οὗ τὸ ἔργον εἰ καὶ βραχὺ τοῖς τότε ὡς
 πρὸς τὰ ἐκείνων ἴδοξεν, ἀλλὰ τοῖς μεταυαῦτ' ἰα-
 κρῶν καὶ ἀναρῶν καὶ πᾶσιν ἀκροαταῖς οὐκ ἐπαρ-
 μήσεν. Ὅθεν ἄλλοι τε ἐν Ἑλλάδι περὶ γραμμα-
 τικῆς ἐποποιήσεων ἠκούοντες τὸ μῆκος, οὐδεις τε
 λατίνος ἐν ἡλικίᾳ ὧν μαθεῖν οἷός τ' ἐγένετο. Μα-
 νουήλας δὲ ὁ Χρυσολωρῆς, ἀνὴρ τῶν σπουδαίων τὴν
 πατρίδα προλιπὼν, εἰς Ἰταλίαν ἐπέτετο, πρῶτος τε
 τὰ ἡμετέρα Ἰταλοῦς διδάσκειν ἀρέμενος, ἐπιταρῆν
 μετρωτέραν συνέταξε καθ' ἣν οὐκ ἄλλοις τῶν
 Ἰταλῶν ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπιπέδουσι, Λεωνάρδον ἐκείνον
 καὶ Κάρολον Ἀρετίνου· τὸν εὐσεβῆ Ἀρβρόσιον·
 Οὐγαρίνον, Φιλέφθον κατ' ἄλλους κλειστόν, ὃ τὸ σπου-
 δαῖον ἀκόνοντο τῶν Ἑλληνικῶν, ὥστε μὴ μόνον μα-
 θεῖν καὶ διδάξαι, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἡμετέρων εἰς
 τὴν Ῥωμαίων μετενεγκεῖν φωνῆν. Ἐστὶ δ' εἰσὶν
 περὶ οὐδοήκοντα ἐξ ὅτου Ἰταλοὶ λόγων Ἑλληνικῶν
 γυνοσάμενοι, οὐκ ἐκπέσαντο ἑλληνίζειν, μᾶλλον δὲ
 καὶ ἀκριβῶς λατινίζεσθαι. Ἀπὸ γὰρ τῶν Ἑλληνικῶν
 λόγων καὶ τὴν πάλαι καταβραθυνημένην αὐτῶν
 φωνὴν ἀνανεώσαντά, τὰς χρησίμους βίβλους ἐπι-
 διορθώσαντες. Φλωρεντία δὲ ἡ θαυμαστὴ ὡς περὶ μη-
 τρώπου· ἐφ' ἣν μὴ ὅπου ἡ ἐν αὐτῇ σύνθεσις συνή-
 θροιστο· βιβλιοθήκας Ἑλληνικὰς συστήσαντων, Ἑλ-
 ληνας βιβλιοθηκῆν δοκοῦς γραφεῖς, ἣν πολλὰ τῶν
 Ἰταλικῶν μνησθεῖσαι πόλει, Ἑλληνικῆς μετίσχον
 φωνῆς, πολλῶν καὶ λόγων Ἑλλήνων διὰ τὰ δυστυ-
 χίᾳ προσφυγόντων καὶ διδάξαντων. Τοῦτο μὲν τοῦ
 σοφοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀργυροπούλου τοῦ ἐμοῦ καθη-
 γητοῦ πρῶτον ἐν Πάταβίῳ· καὶ μετὰ τὴν ἀλωσίν
 ἐπὶ πατρίδος ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπὶ τοῦ περιφανοῦς
 Κροσά τῶν Μεδικῶν, Πέτρου τε καὶ Δαυρεντίου.
 Τοῦτο δὲ τοῦ ἀρίστου Θεοδώρου τοῦ Γάζῃ ἐν πολ-
 λαῖς τῶν Ἰταλικῶν πόλεων· καὶ ταυμάσιον ἐν Ῥώμῃ
 ἐπὶ τοῦ σοφοῦ Βησσαρίωνος κάρθηλάως. Ὅπου
 πᾶσι τὰ τῆν γρηνατικὴν συνέστειλεν εἰ· τέσσαρα
 βιβλία. Φράγκουλλος δὲ ἐν Ἐνετίᾳ· Ἀνδρονίκου τε
 Καλλιστοῦ ἐν πολλαῖς καὶ ἐν Βονωνίᾳ· Δημητρίου τε
 τοῦ Καστηνοῦ ἐν Φερράριᾳ· Χαλκοκονδύλειος τε ἐν
 Πάταβίῳ καὶ Φλωρεντίᾳ, καὶ ἄλλων ἄλλας οἰκοῦν-
 των, ὃ Ἑλληνικὸς ἦν ἦγε λόγος, οὐ μόνον Ἑλλήνων,
 ἀλλὰ καὶ Ἰταλῶν διδάσκόντων, ἀσχόνη τὸ τὰ ἡμέ-

A adeo ut omnia ad eam pertinentia non uno volu-
 mine traderent. Quod autem dicimus, patet ex
 Dionysii Thracis, Aristarchi, Tryphonis, Apollonii
 et Herodiani erotematis, in quibus et memoria, et
 tempore, et ære opus est. Qui vero illos nullo
 post consecuti sunt, illorum scripta amputarunt
 contraxeruntque, ut Theodosius, Chorochochus
 et alii, quorum erotemata Moschopolus ejusque
 ætatis æquales, propter genis infelicitatem bre-
 viantes, antiqua occulerunt; et Moschopolus fere
 solus regnavit, cujus opus, eisi breve ad illorum
 opera ejusdem temporis hominibus videbatur,
 postea tamen longum, grave, omnibusque disci-
 pulis minus accommodatum visum est. Unde in
 Græcia pauci grammaticæ diuturnam operam de-
 dere; Latiniæque nemo ætate florens ad eam ad-
 discendam promptus evasit. Manuel vero Chryso-
 toras, vir studiosus, relicta patria, in Italiam venit;
 primusque Italos nostra edocere aggressus, epito-
 men amplitudine median composuit, qua Italos
 non paucos Florentiæ instituit, Leonardum nempe
 Hlum et Carolum Aretinas, piun Amhrosium,
 Ugarinum, Philolphum aliosque plurimos, qui
 tantum e Græcis litteris fructum perceperunt, ut
 non modo didicerint docuerintque, sed etiam
 multa nostra in Romanam linguam converterint.
 Anni autem circiter octoginta sunt, cum Itali,
 Græco sermone degustato, Græcis litteris, et am-
 plius ac diligentius Latini operam navare non
 desistunt. Nam post Græcum sermonem, suam
 ipsi Magnam jam olim incuria deperditam, utili-
 dus libris denuo emendatis, instaurarunt. Mirifico
 vero Florentia, tanquam metropolis, ex quo habi-
 tum ibi concillium, eluxit cum Græcis bibliothecis
 constituendis, tum doctis Græcis scriptoribus
 pacta mercede afficiendis. Quam plurimas Italorum
 urbes imitata, Græci sermonis participes factæ
 sunt: pluribus etiam Græcis hominibus disertis
 propter calamitates eò profugientibus litterasque
 ibi docentibus, sapiente videlicet Joanne Argyro-
 pulo, magistro meo, Patavii primum, deinde post
 patriæ expugnationem, Florentiæ sub clarissimo
 Cosma Medice, item sub Petro Laurentioque; tum
 optimo Theodoro Gaza in multis Italorum civita-
 tibus, ac demum Romæ tempore sapientia Bessa-
 rionis cardinalis, ubi grammaticam in IV libros
 distributam optime concinnavit; Franculio vero
 Venetiis; Andronico Callisto in multis, atque etiam
 Bononiæ; Demetrio Castreno Ferrariæ, et Chalco-
 condylâ Patavii ac Florentiæ; aliisque alias urbes
 incolentibus, Græcus effloruit sermo, non Græcis
 modo, sed Italiis eum edocentibus: adeo ut nostra

(1) Hic videtur necessario inserenda negatio μή, ut orationis hujus sententia bene conveniat cum sequentis periodi verbis: Ἐν οἷς δεῖ καὶ μνήμης καὶ γρηναίων καὶ πλοῦτος, id est: In quibus et memoria, et tempore, et ære opus est; præterea ne ad ἐπὶ τὰ frontē pugnet cum numerosis veterum grammaticorum scriptis, inter quos Herodianus vel de Prosodia, sive Accentibus, libros compo-

suit XX, quemadmodum Lascaris ipse testatur in Epistola ad Jacobum Ximenium Morieñum, de qua infra. Ea vero vocula μή ob similitudinem contiguam μὴ excidit procul dubio Lascari celestiusculæ scribenti, ut alia plura exciderunt, quæ partim accipit marginibus, partim verbis interscripsit. Eam itaque in subjuncta Latina interpretatione exprimendam omnino duximus.

nescire puder esset, magisque eorum sermo in Italia, quam in Græcia ob continuas gentis calamitates vigeret. Et ni sciorum invidia et potentium illiberalitas prohibuisset, omnia Græcis litteris plena ævo nostro, veluti veterum longe mirabilium Romanorum temporibus evasisset. Id autem bonum per varias insitum est epitomas, quarum angustias et viva vox, et audientium studium supplevit; multi enim juvenes et senes addiscebant, quod per Moschopulum fieri non poterat, cum ipse e Creta Mediolanum venisset sub principe Sfortia, a quo etiam ego, mercede donatus sum. Nullam vero utilem inveniens epitomen, ex veteribus grammaticis, quos magno labore nactus sum, multorum epitomas in gratiam discipulorum composui, qui et multi erant et ingeniosi. Primum de declinatione octo partium orationis, aliisque necessariis (scripsi); secundum, de syntaxi verborum secundum Latinos: tertium copiosissime, multo adhibito labore, de nomine et verbo; item de anomalis, de tropis et figuris poeticis ac rhetoricis aliisque, quibus plurimos ad grammaticam, poeticam et rhetoricam erudivi. Per epitomas autem semper docui tum Mediolani, tum Neapoli ac Messanzæ in Sicilia, multos adjuvans et Græcos et Latinos. Itaque ab epitomis incipere minime indecorum; neque illas contemnere, neque vituperare, ut stolidi quidam faciunt, oportet; siquidem harum opo divites et pauperes, pueri, juvenes, senes, sive Græci, sive Latini perdocentur; præstatque parum doctos esse, quam omnino indoctos; a parvis enim principibus ad magna provehi licet. Quod quidem si docti in Græcia degentes fecerunt, nam illi multos ingenio præstantes edocuerunt. Nunc vero longa detrectantes et epitomas aspernati, litterarum prorsus jejuni permanserunt. Quapropter omnes litterarum amatores laudo, qui, cujuscunque sint ætatis, facile possunt ab epitomis docti magistri, quas invenerint, incipere et grammaticam degustare, quacum audire et legere jucundum est. Quid enim litteris melius ac beatius? aut quamnam re homo homini præstabit, si fuerit indoctus? Si quis enim dives illas multiplicator, ornatum habebit divitiis omnibus præstantiorem; si vero pauper, molestiarum solamen, et vitæ miseriarum, quæ sunt innumerabiles, contemptum. Studendum porro est, et ornandus animus ornamento pulcherrimo, nunquam adimendo, et in vivis mortisque æternum permansuro.

Α τριτα ἀγορεύει καὶ μᾶλλον λόγῳ· αὐτῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο διὰ τὰς συντυχίας δυστυχίας τοῦ γένους. Καὶ εἰ μὴ φθόνος τῶν ἄλλων εἰδότεων καὶ φειδώλια τῶν κρατούντων ἐκώλυε, πάντα μετὰ λόγων Ἑλληνικῶν ἐφ' ἡμῶν ἐγεγόνει, ὥσπερ ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἑσπερίων θαυμαστῶν Γρωμαίων. Τοῦτι δὲ δι' ἐπιτομῶν διαφέρων τὸ καλὸν ἐκτετατόη· ὧν τὸ σταυρὸν ἦ τε ζῶσα φωνὴ ἀνεκλήρωσεν, ἢ τε τῶν ἀκούοντων σπουδὴ· πολλοὶ τε γὰρ νέοι ἄνδρες καὶ γέροντες ἔμαθον· ὁ οὐχ οἶόν τε ἦν γενέσθαι· ὁ δὲ Μοσχοποδίου, ὅτε καὶ αὐτὸς εἰς Μεδιόλανον Κρήτηθιν ἀφιγμένους ἐπὶ Ἀρχόντος Σφορτίου ὄψ' εὖ καὶ μεμίσθωμαι. Μηδὲ μίαν τε ἐπιστημὴν χρησίμην εὐρώων, ἀφ' ὧν ἔτυχον νημίσεως παλαιῶν γραμματικῶν, ἐπιτομὰς πολλῶν συντάξα τοῖς μαθηταῖς χαρῆζέμενος ποίησι· οὕτως καὶ λογίας· πρῶτον περὶ τῆς κλίσεως τῶν ὀκτὼ μερῶν τοῦ λόγου καὶ ἄλλων ἀναγκαίων· δεύτερον περὶ τῆς συντάξεως τῶν ῥημάτων κατὰ Λατίνους· τρίτον διὰ διοικητικὰ καὶ ὀνόματος καὶ ῥήματος πολλὰ πονήσας· περὶ ἀνωμαλῶν· περὶ τρόπων καὶ σχημάτων ποιητικῶν καὶ ρητορικῶν, καὶ ἄλλων οἷς κλισίους· ἐκείνην εἰς γραμματικὴν καὶ ρητορικὴν. Καὶ εἰ δὲ ἐπιτομῶν εἶδεσθαι ἐν τε Μεδιόλανῳ καὶ Νεαπόλει καὶ Μεσσηνίᾳ τῆς Σικελίας, πολλοὺς ὠφέλησας Γραικοὺς καὶ Λατίνους. Ταῦτά τοι εὖδεν ἀπεικῆς ἀφ' ἐπιτομῶν ἀρξασθαι, ὅτι· αὐτῶν ἄλιγοραὶν χρῆ ὅστις διασύρειν, ὅπερ τινὲς εὐθέως ποιοῦσι. Πλοῦστοι γὰρ καὶ πόνητες, παῖδες, νέοι, ἄνδρες, γέροντες, Ἕλληνες καὶ Λατίνοι, δι' αὐτῶν παιδεύονται· ἀμεινὸν δὲ ἄλιγομαθεῖς γενέσθαι ἢ ἀμαθεῖς. Ἀπὸ γὰρ μικρῶν ἀρχῶν ἐπὶ τὰ μέγιστα ἀναχθῆναι οἶδόν τε, ὅπερ εἰ οἶεν ἐν τῇ Ἑλλάδι ὄντας λόγιοι ἐποίουν, ἀληθῶς πολλοὺς εὐφραῖς ὄντας ἐπαίδευον· οὐδὲ εἰ μὴ μακρὰ ὀκνοῦντες τῶν δ' ἐπιτομῶν καταφρονοῦντες, ἐγευστοὶ λόγων πάντη διετέλευσαι. Αἰὶδ παραίνω πάντας· τοὺς τῶν λόγων ἑρασιτῆς ὅσας ἂν εἶεν ἡλικίας εὐποροῦντας λόγιου καθηγητοῦ ἀφ' ἐπιτομῶν ἀρξασθαι εἶδεν ἂν εὐχοίεν, καὶ γραμματικῆς ἀπογεύσασθαι μετ' ἧς τῶν δὲ ἀκούειν καὶ ἀναγινώσκαι. Τί γὰρ ἀμεινὸν ἢ εὐδαίμονέστερον λόγων; ἢ τῆς ἀνθρώπου ἀνθρώπου διοίσει ἀμαθῆς ὧν; Εἰ μὴ γὰρ πλοῦστος ἐν τυγχάνῃ, κόσμον ἔξει κρείττω πλοῦτου παντός· εἰ δὲ πένης, παρμύθιον τῶν δεινῶν καὶ καταφρόνησιν τῶν τοῦ βίου λυπηρῶν μερῶν ὄντων. Σπουδασιόν δὲ καὶ τὴν ψυχὴν κοσμητέον κόσμῳ τῷ καλλίστῳ καὶ ἀναφαρέτῳ ζῶσι καὶ τελευτήσασιν αἱ περιδιαμένοντι.

F 12. Hic incipit ipsa Lascaris grammatica, hoc titulo: Μεθοδικὸν τῆς κλίσεως τῶν ὀκτὼ μερῶν τοῦ λόγου, συντεθὲν παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρου. Βιβλίον α'. Methodicon, sive ratio methodica declinationis octo partium orationis a Constantino Lascari composita. Liber 1 incipit: Γράμμα ἐστὶ μέρος ἁπλοῦστον φωνῆς ἀδιαίρετον. Desinit: Οἶον δυσχεριστῶ δυσχεριστῶν· δυσχεριστῶ δυσχεριστῶν· εὐαγγελίζομαι εὐαγγελιστῶν:— Qui finis alius omnino est in excusis. Hoc in libro desiderantur capita, seu sectiones De speciebus nominum derivatarum, de speciebus nomini subjectis, de præpositionibus ærumque casibus, de spiritibus, de cognitione temporum verborum, de verbis anomalis per ordinem litterarum: quæ quidem omnia in excusis libri: exemplaribus invenimus. At contra in ma. codice occurrit De formatione temporum verborum, quod ab illis, sicutem ita inscriptum, exsulat.

23 averso. Sine titulo, Proœmium libri secundi, cuius initium: Τούτων οὕτως εἰρημένων, ἔπειτα ἄν μετὰ ταῦτα περὶ τῆς συντάξεως τῶν ῥημάτων. Id ab impresso nonnihil diversum, eoque fusiuss.

24. Κωνσταντίνου Λασκάρως Περὶ τῆς συντάξεως τῶν ῥημάτων κατὰ διαβάσεις. Βιβλίον β'. Constantini Lascaris *De constructione quorundam verborum secundum dispositiones* (id est, genera). Liber II incipit: Ἐπειδὴ δὲ ἡμῖν ὁ λόγος περὶ ῥήματος· διοριστίον ἂν πρῶτον αὐτό. Desinit: Καὶ ῥήματος; διεξοδικώτερον τεχνολογητέον.

Huic secundo libro deest, quod in excusis postremum est caput, ita inscriptum: Περὶ ἀθύποτάκτων καὶ ἀνυποτάκτων ῥημάτων. *De per se subunctivis et insubunctivis verbis.* In ejus vero locum subeant hujusmodi capita:

36. Περὶ τῶν ἐκτὰ εἰδῶν τῶν παραγῶγων. Τοῦ αὐτοῦ. *De septem speciebus derivativorum.* Eiusdem (nempe Lascaris).

37 averso. Περὶ τῶν ὑποπτακῶτων εἰδῶν τῶ ὀνόματι. *De speciebus nomini subjectis.*

38 Περὶ τῶν καταλήξεων τῶν ἐπιθέτων. *De terminationibus adjectivorum.*

Eod. averso. Περὶ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων. *De nominibus numeralibus.*

39. Περὶ τῆς συντάξεως τῶν προθέσεων· τίσι πτώσει συντάσσονται καὶ τί σημαίνουν. *De significatione præpositionum: quibus construantur casibus, et quid significant.*

41. Περὶ προσωπικῶν γενικῶς. *De acceptibus generatim;* ubi etiam de temporibus, de spiritibus, de puncto ac tonorum locis. Quæ quidem sex capita hic præpostere collocata, in excusis libri exemplaribus sedem obtinent suam.

44 averso. Post unius et semis folii vacantis intervallum, occurrit:

Κωνσταντίνου Λασκάρως τοῦ Βυζαντίου προοίμιον τοῦ περὶ ὀνόματος καὶ ῥήματος; τρίτου βιβλίου: Constantini Lascaris Byzantini *proœmium libri de nomine et verbo tertii.* Incipit: Ἐν τοῖς προεκδοθεῖσιν ἡμῖν δυοὶ βιβλία.

45 averso. Κωνσταντίνου Λασκάρως τοῦ Βυζαντίου βιβλίον γ' περὶ ὀνόματος; καὶ ῥήματος; Constantini Lascaris Byzantini *liber III De nomine et verbo.* Incipit: Ἐπειδὴ δὲ ἡμῖν ὁ λόγος περὶ ὀνόματος, διοριστίον ἂν εἴη πρῶτον αὐτό, ἔπειτα διαιρετίον.

Cum autem Epilogus, quo tertius hic et postremus liber clauditur, multa ad Græcæ litteraturæ historiam spectantia contineat, quæ in excusis aliter et brevius se habent, cum libuit transcribere atque in lucem edere.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ὀλίγον τε ἐπιμελῶς καὶ συντόμως ἀπὸ διαφόρων παλαιῶν ἱερωτημάτων δι' ὀφίλιαν τῶν σπουδαίων εἴρηται. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἡμετέρα πρακτικὴ γραμματικὴ ποικίλη τε τυγχάνει καὶ δύσκολος καὶ ὀλίγον τε πηλαγὸς ἀγανίς, καὶ οὐ δεῖ τῶν ἀκροατῶν μόναις ἀρκεῖσθαι ταῖς ἐπιτομαῖς ὅσπερ σκιαγραφίαις ὄψεαι· ἀλλὰ μετ' αὐτὰς ἀναγιγνώσκειν πάντα τὰ παλαιὰ ἱερωτήματα Διονυσίου τοῦ Ὀρχικός, Ἀπολλωνίου καὶ Ἡρωδιανοῦ καὶ Ἀρχαδίου ἄφ' ὧν οἱ μετ' αὐτοὺς ἀρυσάμενοι τὰ ταυτῶν συνέθηκαν ἐν Ἑλλάδι Θεοδοσίος καὶ Χοιροβοσκός, Μεσχοπούλος τε καὶ Πρωγοπρόδρομος καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς Σχολάριος· ἄφ' ὧν συντεμόντες ὁ πρὸ ἡμῶν Μανουῆλος ὁ Χρυσολωρᾶς καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς Θεόδωρος ὁ Γαζῆς καὶ ἄλλοι, κατὰ καιροῦ; καὶ πόλεις βραχύτατα ἐν Ἰταλίᾳ συνέθηκαν Ἰταλοὶ χαρίζομενοι· οἱ δὲ διὰ τε τὸ ἀλλόφωνον καὶ διὰ τὸ ἐν ἡλικίᾳ ὄντες συ-

Α βραθυμίαν, τὸ πᾶν εἰδέναι παραδοκοῦσιν ὅπερ ἀδύνατον· τὴν γὰρ ἀκριθεῖ γραμματικὸν πάμπολλα ἀναγνῶναι δεῖ· οὐ μόνον τὰ παλαιὰ καὶ νέα ἱερωτήματα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ εὐρισκόμενα διάφορα περὶ τῆς συντάξεως πάντων τῶν ῥημάτων· καὶ Μαξιμὸς τοῦ Πλανούδη τὸ περὶ μεταβατικῶν καὶ ἀμεταβάτων καὶ τὸν διάλογον περὶ ὀνομάτων· περὶ συνωνύμων· περὶ ἰδιωμάτων· περὶ τρόπων καὶ σχημάτων καὶ παθῶν Τρύφωνος, Χοιροβοσκοῦ καὶ Πλουτάρχου· περὶ πνευμάτων· περὶ τοῦ μὴ σοιοκίσειν καὶ βαρβαρίζειν, περὶ ὀρθογραφίας· τὰ παλαιὰ καὶ Μεσχοπούλου τὸ δεύτερον (1), περὶ ποιότητος; καὶ ποσότητος· (2) περὶ τόνων τὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἡρωδιανοῦ τὴν μεγάλην προσωπίαν καὶ Θεοδοσίου ἐν βιβλίοις εἰκοσι· περὶ τῶν τόνων διαφερόντων· περὶ μέτρων διάφορα καὶ πάντα τὰ Ἱφαιστιῶνος καὶ Τρικλινίου· περὶ ἐκλογῶν τῶν λέξεων Φρονίου, Ἀρκοκρατίωνος, Πολυδαύκου, Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου, Μεσχοπούλου τὸν Σουίδαυ αὐτὴν καὶ τᾶλλα λεξικά, τὸ μέγα Ἑτυμολογικὸν καὶ μικρόν καὶ ἄλλα πάμπολλα ἃ εὐρίσκονται καὶ ἃ καὶ ἡμεῖς εἶδομεν ἀνέγνωμεν ἐκτεθῶμεθα. Ἐὼ τε θεωρητικὰ τέσσαρα βιβλία Ἀπολλωνίου τοῦ Δυσκόλου· καὶ Ἀρχαδίου τοῦ Βυζαντίου· καὶ Μιχαήλου τοῦ Συγγέλου καὶ Ἰωάννου τοῦ Γλυκίος, καὶ ἄλλα ἄφ' ὧν ἀρυσάμενος ὁ σοφὸς Θεόδωρος κάλλιστα καὶ ἰλλογμώτατα τὸ τέταρτον

(1) Huic dictioni subscripta est lineola, et superscriptum δ, significationi nimirum causa primæ pro deuteræon legendum.

(2) Adversus hæc verba margini ascriptum, non Lascaris manu, neque apposita additionis nota: Περὶ ἀθύποτάκτων καὶ ἀνυποτάκτων.

τῆς αὐτοῦ γραμματικῆς συνέθηκε πᾶν τοῖς λογίοις ἐπωφελεῖς, εἰ καὶ δύσκολον τυγχάνει καὶ ἀγλίου κολουμητοῦ δεόμενον διὰ τὴν ἀπειρίαν τῆς τέχνης· καὶ ἄλλα πάντα ἀναγκαῖα τῆς σκιάς τῶν παλαιῶν περιέχοντα. Ἐβρώσθησι οἱ ἀναγινώσκοντες καὶ μέμνησθε· καὶ εἰ τι σφαλερὸν εἴρηται, ἐπιδιορθώσαντες

Illud postremo admoventium superest, Lascaris *De grammatica* libros tres aliter se in hoc exemplari atque in excusis habere, nunc rerum ordine inmutato, nunc adjunctis vel detractis nonnullis, tum adnotationibus præterea et castigationibus multis Idiographis passim secedentibus.

εὐγγυατε· ἀνθρώπινον γὰρ πάθος τὸ ἁμαρτάνειν. Τὸ μὲν περὶ ὀνόματος συντάσσεται ἐν Μεσολάνῳ ἔτει ἀπὸ θεογονίας αὐτῆς. Τὸ δὲ περὶ ῥήματος καὶ ἐπὶ περὶ συντάξεως· βιβλίον β' καὶ ἄλλα ἐν Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας. Ἐτει αὐτῆς.

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA

AD JACOBUM XIMENIUM MURIELLIUM

PROREGIS INSULÆ SICILIÆ A SECRETIS

De Herodiani Grammatici vita et scriptis, et de Theodosio, ejus epitomatore.

(Codd. Græc. Matrit., p. 189.)

Constantinus Lascaris Jacobo Ximeno Muriel-
lio (1), prorogis insulæ Siciliæ a secretis, bene
agere.

Herodianus, multiplicis doctrinæ vir, cujus magna existimatio in grammatica, doctissime Jacobe Ximeni, Apollonii illius Alexandrini filius, cum a patria ob inopiam discessisset, mirabilem olim Roman, commune domicilium, appulsi sub Antonino Pio imperatore, æque justo ac utriusque linguæ perito; a quo officiosè exceptus, ornatus et beneficiis affectus, non modo Græcam linguam amplificavit docendo, sed plura etiam admiratione digna, erga ipsum imperatorem gratus, composuit: in quibus tractatum *De accentibus*, magnam dico prosodiam, eidem inscripsit viginti libris complexam, opus copiosissimum. Quod postea Theodosius contrahens, et librorum numerum et magnitudinem servavit; quoniam illud epitome brevissima, præsertim in accentu nominum maxime vario, capere neutiquam poterat. Quin etiam cum ego ipse non semel id breviare percupissem, haud tamen feci, ne idem omnino paterer quod nonnulli, qui et ipsum contrahentes, visi sunt et Nikaque guttam haurire. Librum vero decimum sextum contrahens, ac secundum quatuor recentiorum conjugationes distribuens, eum tibi Græci sermonis et accentuum studioso misi, quo scire facilius possis quæ verba accentu gravi, quæ circumflexo notentur; hoc enim et Græcis et Latinis

Κωνσταντίνος ὁ Λάσκαρις Τακτῶς Συμμένη τῆ Μουριελλίῳ μυστικῶ τοῦ ἀντιβασιλέως νήσου τῆς Σικελίας, εὖ πράττειν.

Ὁ πολυμαθὴς Ἡρωδιανὸς ὁ λόγος πολὺς ἐν γραμματικῇ, λογιώτατος Τακτῶς Συμμένη, υἱὸς γεννητῶς Ἀπολλωνίου ἐκείνου τοῦ Ἀλεξανδρέως, διὰ τὴν πενίαν ἀποδημήσας τῆς πατρίδος, ἐς τὴν ποτα θαυμαστὴν ἐκλευσε Ῥώμην, τὴν κοινὴν Ἰσταν, ἐπὶ τοῦ εὐσεβοῦς Ἀντωνίνου αυτοκράτορος, δικαίου καὶ λογίου ἐν ἐκαστῶ τῇ γλιότηῃ ὕψ' οὐ φιλοτίμως ὑπεδεχθεὶς τιμηθεὶς τε καὶ εὐεργετηθεὶς ὁ μόνον τὴν Ἑλλάδα φωνὴν ἤρθησε διδάξας, ἀλλὰ καὶ πᾶσι πολλὰ θαυμάσια συνέθηκε τοιοῦτον βασιλεὶ χαρῶμενος· μετ' ὧν καὶ τὸ *Περὶ τόνων*, τὴν μεγάλην φημι προσηδία, ἐκείνῳ ἐπιγράψεν ἐν βιβλίοις ἑκοσιβιβλίον πολυστιχῶν ἦν μεταταῦτα Θεοδοσίος ἀπιτιμῶν, τὸν τε ἀριθμὸν τῶν βιβλίων τὸ τε μήκος ἐκύλαξε διὰ τὸ μὴ οἶόν τε βραχίστην ἐπιτομήν τὴν βιβλίον δέξασθαι καὶ μάλιστα ἐν τῷ τῆς ὀνομαστικῆς τόνῳ πολυποικιλωτάτῳ ὄντι. Ταῦτά τοι καὶ αὐτὸς πολλάκις προθυμηθεὶς βραχύναι οὐκ ἐποίησε, ἵνα μὴ πάθω ταυτὸν ἐπίνοις ὁ συντεμνόμενος, ἔδοξεν σταγῶνα ἕσαστο τοῦ Νεῖλου ἀρῶσαι. Τὸ δὲ ἐκκατέλεκτον συντεμνῶν τε καὶ συντάξας κατὰ τὰς ὀνομαστικῆς τῶν νεωτέρων ἐπεμψά σοι φιλέλληγι ὄντι καὶ φιλοτόνῳ, ἐν' ἀπονώτερον εἶθιναί ἐχῆς τίνα τῶν ῥημάτων βαρύνοντα, καὶ τίνα περισπῶντα· ἀναγκαῖον γὰρ τοῦτ' ἐστὶ καὶ Λατίνοις καὶ Ἑλλήσοι· κατὰ δὴ λαβόμενοι ὡς ἰξιώσας καὶ τὸ περὶ τῶν τόνων

(1) His nominibus propriis respondent Hispana *Ximenez* et *Muriel*; ea enim tempestate ab Hispanis regibus Sicilia tenebatur.

τῶν ὀνομάτων χρῆμα ἀναγκαίως αὐτὸν συντεμοῦμεν. Ἐρῶντο.

A necessarium. Tempus hūtem nacti, ut ipse factu dignum judicasti, opus etiam *De nominum accentibus* pernecessarium in epitomen cogemus. Vale.

Epistolam statim exēpiti Tractatus de quo ibi agitur, sic inscriptus : Περὶ τῶν βαρυνόντων καὶ περισπωμένων ῥημάτων. *De verbis barytonis et circumflexis.* Incipit : Τῶν ῥημάτων τὰ μὴ εἰς ᾧ, τὰ δὲ εἰς μί. Τῶν δὲ εἰς ᾧ τὰ μὲν βαρύνονται. Desinit : Πλὴν τοῦ ἔγρω ἀπὸ τοῦ ἔγρω κατὰ συγκοπὴν . — ἐν Μησσηνῇ τῆς Σικελίας ἔτει αὐτῷ. Hoc est : *Messanæ Siciliae urbe, anno 1482.*

In fine tractatus legitur Epilogus idiographus

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν τῶν δὲ μέρων τοῦ λόγου ἐκ τῶν τοῦ Θεοδοσίου τοῦ γραμματικοῦ . Ἐκ τῶν Κωνσταντίνου ὁ Λάσκαρος συντάξατο δι' ὠφέλειαν τῶν μαθητῶν . ἐπει δὲ τοιαύτη πραγματεία οὐ μόνον δύσκολος τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ δυσκολώτατα εὐρίσκειται διὰ τὰς δυστυχίας τοῦ γένους. Πολλὰ γὰρ πονήσας μόλις εὗρον τὸ *Περὶ τῶν τῶν Θεοδοσίου ἐν βιβλίῳ παλαιῇ τῆς μονῆς τοῦ Σωτήρος τῆς ἐν τῷ ἀκρωτηρίῳ Μεσσηνῆς* . τὴν δὲ τοιαύτην πραγματείαν ἑαυτὸς συνέταξε ἐκ τῆς μεγάλης Προσῳδίας τοῦ πολυμαθοῦς Ἡρωδιανῶ . οὗ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων εἴκοσι δυῶν ἐφέλαξεν. Ἐρῶσθε, οἱ ἀναγινώσκοντες, καὶ συνεύξαθε τὰ βέλτεω. Ἐν Μεσσηνῇ τῆς Σικελίας μηνὸς Νοεμβρίου κα'. Ἐτεὶ ἀπὸ θεογονίας (2) αὐτῆ', ἐνδ. η'. Τῷ Θεῷ χάρις.

hujusmodi :

Atque hæc de accentibus octo partium orationis ex Theodosii grammatici Commentariis. Quas Constantinus Lascaris ad discipulorum utilitatem composuit, cum tale opus non difficile tantum occurrat, sed etiam difficillime propter gentis calamitates inveniat; multo enim labore adhibito, ægre inveni Theodosii *De accentibus* librum in vetusto codice monasterii Salvatoris (3) in summitate Messanæ constituti. Id vero opus ille contraxit ex Herodiani, multiplicis disciplinæ viri, magna Prosodia, cujus etiam librorum viginti numerum servavit. Valete, lectores, et meliora precamini. Messanæ in urbe Siciliae mensis Novembris (die) 23, anno a Nativitate Domini 1488, indict. 8. Deo gratias.

Cod. LVII, characeus, in quarto, foliorum 185, candida crassiorique charta; totus a Constantino Lascari satis quidem perspicue, licet propeperanter, exaratus anno 1496; in quo Quinti Calabri, sive Συγγρηαι, Carmen, ab Homero in Illiade prætermissa complectens. In fine legitur hæc Constantini Lascaris Idiographia subscritta: Τέλος τῆς δυσσευρέτου ποιήσεως τοῦ Κοῖντου ἢ Κωνσταντίνου ὁ Λάσκαρος ἐξέγραψεν ἐπὶ δύο καὶ ἐξήκοντα γεγονῶς ἐν Μεσσηνῇ τῆς Σικελίας ἐξ ἀντιγράφων σφαλερωτάτων. Ταῦτα τοι διορθώσιν. τὰ μὴ ἔρθως γεγραμμένα, ἔπει δὲ θεογονίας αὐτῆς, ἡμέρῃ γ' ἰουνίου μηνός. Hoc est: *Finis poematis Quinti inventi difficilis, quod Constantinus Lascaris duos et sexaginta annos natus descripsit Messanæ in urbe Siciliae ex infidelissimis exemplaribus. Quare minus recte scripta corrigenda sunt. Anno a Nativitate Domini 1496, die 13 mensis Junii. Suum libris singulis argumentum præstigitur, ab eodem Lascari elaboratum, ut ipse in Quinti poetæ Notitia ejus Carmini præmissa diserte proficitur. Quæ quidem argumenta, veluti germanum ejusdem Lascaris setum, non infelici conjectura, licet hujus testimonii tunc immemores, edidimus in codice 28 (a) aliud hujus poematis exemplum complectente. Quemadmodum vero ea ibi libenter protulimus, ita et Quinti Notitiam, quæ inde abest, hic proferendam omnino judicamus, quippe juxta cum illis ineditam, et ob rara, vel potius nulla de hoc scriptore copiosa veterum monumenta haud ingrati viris æmōniorum litterarum curiosis futuram. Est autem hujusmodi :*

Κωνσταντίνου Λασκάρως, τοῦ Βυζαντινοῦ, περὶ Κοῖντου.

Constantini Lascaris Byzantini de Quinto.

Ποδαπὸς μὲν ἦν ὁ παρὼν ποιητῆς Κόδιος καὶ τῶν καὶ ἐπὶ τῶν, οὐτ' αὐτῶς εἴρηκεν, οὐτ' ἄλλος

Cujas fuerit hic poeta Quintos, quibus parentibus, quo tempore, nec ipse dixit, nec alius de

(2) Θεογονία, anceps vocabulum, ut a verbo γίνομαι, gignor, vel nascor, deductum, vario Latino sermone redditur; ab aliis quidem *Incarinatio Dei*, ab aliis vero *Nativitas*, sive *Ortus*; quia etiam ab uno eodemque auctore bifariam. Ita P. de Montfaucon *Palæogr. Græcæ* pag. 88, ἀπὸ τῆς θεογονίας interpretatur a *Christi ortu*; pag. 91, anno *Incarinationis*. Ita ipse Lascaris grammaticæ Latinos interpres in fine libri in eandem formulam vertit *ab ortu Dei*; idemque in opusculo *De vocabulis subscriptis* reddidit *ab Incarnatione Dei*. Illi igitur ego animadvertis, cum in bivio hærerem, deligendæ viæ dubius; potior visa est interpretatio a *nativitate Domini*, vel *Christi*, quam hæctenus usurpavi, ac deinceps, nisi valentior aliqua ratio interveierit, usurpabo. Cæterum quis non miretur, nihil a peritissimo illo *Palæographiæ* scriptore de

Cujus fuerit hic poeta Quintos, quibus parentibus, quo tempore, nec ipse dixit, nec alius de vocis *Theogoniæ* potestate adnotatum, tam frequenter in designandis recentiorum codicum Græcorum ætatibus adhiberi solitæ? Quis eam dictionem a diligentissimo Ducangio in *Glossario mediæ et infimæ Græcitatatis* prætermittam non obstupescat?

(3) De hujus monasterii libris non semel jam incidit sermo, cujus Bibliothecæ usæ. Græcorum ad sacra et ecclesiastica spectantium Catalogum amplissimum offert Ant. Possevinus in fine tomii *H Apparatus sacri*. Is autem Catalogus jussu Pii IV, Pontificis Max., ab Antonio Francisco perfectus est Messanæ anno 1563, mense Augusto, prorege Siciliae Joanne de la Cerda, cui etiam ea res ab eodem summo Pontifice commendata, ut idem Possevinus testatur.

(a) Hæc argumenta post notitiam leges, ex codice 28 deprompta.

illo (quod sciam) scripsit; nec de eodem apud Spidam quidquam scriptum est, nec ego ab ullo viuentium excepi. Plurimi vero ex Homeri enarratoribus ejus mentionem Auctarii (sive Corollarii) vice faciunt. Smyrnaem autem fuisse conijcere est ex hisce versibus ab ipso in XII poematis sui libro scriptis, in quo Musas e Smyrna invocat, ita in heroum catalogo loquens :

*Horum quemque mihi, Musæ, jam noscere auenti
Dicite, quadrupedem quotquot sabiere capacem;*

*Nam vos omnigeno implestis mea pectora versu,
Ante meas quam sparsa genas lanugo notaret
Eximias pascentis oves Smyrnaea per arva,
Ter tantum distante meis ab ovilibus Hermo,*

*Quantum hominis vale rationum dcurrere clamor;
Artemidis prope delubris, quia factior hortus,
Monte super non multum humili, multumve superbo.*

Atque ejus nomen, cum Italicum sit, cum non priscis quidem temporibus notum fuisse ostendit, sed illis quibus Romani Græcorum potiebantur, cum hi Romana etiam nomina, principibus aduantes, usurpabant; vox enim Κόλιντος, quam nos dissolutam Κόλιντον esse rimus, quintum Romane significat. Porro, quisquis ille fuerit, optimus poeta fuit et maximus Homeri imitator, omnia inde hauriens, omnem poeticam imitationem, dictionem, phrasim, comparationes, descriptiones, sententias et alia, quæcunque perfectum poetam arguunt. Homeri autem studiosissimus, ab Homero in Iliade prætermissa voluit Homericæ stylo condere. Ubi enim illi finis Hectoris sanus, hinc initium est Penthesileæ adventus, quæ et Amazon et virago, cum pluribus aliis Amazonibus et virorum multitudine Trojæ subsidio venit. Hæc vero cum Trojanos ad bellum concitasset, multum restitisset ac viriliter depugnasset, facile, quippe femina, ab Achille interfecta est, et cum ea plurimæ. Tunc etiam Thersites illius vaniloqui mors ab Achille contigit; atque hujus causa Achillis et Diomedis contentio et reconciliatio. Postea Memnonis adventum et eadem ab Achille, Antilochi interitum, ipsius Achillis in aspectu vulnere ab Apolline percussam, Ajacis, Patridis mortem, aliaque omnia ex ordine diligenter enarrat, et ipsam hinc expugnationem, quam poematis sui finem constituit. Argumentum igitur antiquum, nobile, herosum; si quid vero fabulosi admistum est, id quoque ad poeticam pertinet; fabula enim secundum est fundamentum, cujus finis voluptas et ψυχαγωγία (animi oblectatio) recentiorum; metrum autem heroicum, facile cum aptis affectibus, et Homero dignum, perinde atque alia. Inscriptionem veronullam in libro inveni, ex quo (hunc) transcripsi; librorumque numerus manifestus est, quippe sunt decem et quatuor. Cum talium virum nostratium antiquiores nescio quomodo ce-

περι αὐτοῦ γέγραπται, ὅσα ἐπὶ εἶδέναι, οὗς ἐν τῷ Σουλᾷ γέγραπται τι περι αὐτοῦ, οὗτε παρὰ τοῦ τῶν ζώντων ἀπὸ τοῦ μνησθέντος ποιῶνται κλειστοὶ τῶν ἐξηγητῶν τοῦ Ὀμήρου ἐπιλέγοντες. Ἔστι δὲ εἰκάσαι αὐτὴν Σμυρναίων γεγονέναι ἐκ τούτων τῶν ἐπῶν τῶν αὐτῶ γεγραμμένων ἐν τῷ β' τῆς ἐκτουτοῦ ποιήσεως; ἐν ᾧ ἐκ τῆς Σμύρνης τὰς Μούσας ἐπικαλεῖται, εὐτὼσι λέγων ἐν τῷ τῶν ἡρώων καταλόγῳ.

*Τούς μοι τῶν καθ' ἕναστον ἀντρομέτρον σάρα,
[Μούσαι,
Ἔσασθ' ὅσοι κατέθεσαν ἔσω πολυχανδέος ἰσίου.*

*Ἔμεις γὰρ πᾶσαν μοι ἐπὶ φρεσὶ θήκατ' ἀοιδίῃ
Πρὶν μοι ἀμείλι παρρηϊᾷ κατασιθῆσθαι ἰουλοῖ
Σμύρνης ἐν διαπέδοισι περικλυτὰ μῆλα χέμοισι,
B Τρὶς τόσον Ἐρμού ἀπωλεῖν ὅσον βόωντι ἑκακοῦσαι (4)*

*Ἀρτέμιδος περι γῆν ἐλευθερίῳ ἐπὶ κήρῳ
Ὀδρεῖ οὗτε λίην χαμαὶ ἴψ' ὑψόθεν κολλῆθ'.*

Καὶ τοῖονμα δὲ αὐτῷ Ἰταλὸν ὄν δεικνύσιν αὐτὸν μὴ ἐν τοῖς ἀνω χρόνοις γενέσθαι, ἀλλ' ἐν οἷς Ῥωμαῖοι Ἑλλήνων ἐκράτου, ἔτε καὶ Λατίνικοι; δόγματι ἐχρήσαντο, τοῖς ἀρχοντα; κλητικόντες. τὸ γὰρ Κόλιντος δὲ ἡμεῖς διαλύοντας Κόλιντον λέγομεν, κερπτον σημαίνει Ῥωμαϊκῶς. οὗς δ' ἂν ἦν ποιητῆς ἀριστος; ἐγένετο καὶ μέγιστος; ζῆλωτης τοῦ Ὀμήρου, πάντ' ἐκείθεν ἀρυσάμενος. πᾶσαν ποιητικὴν μίμησιν, λέξεις, φράσιν, παραβολὰς, διαγραφὰς, γνώμα; καὶ τὰλλα ὅσα τέλειον ποιητὴν ἀπαιτοῦνται. Ὀμηρικώτατος δὲ γενόμενος, ἠθέλησε τὰ τῷ Ὀμήρῳ παραλειμμένα τῆς Ἰλιάδος Ὀμηρικῶς ποιῆσαι. Ὅπου γὰρ ἐκεῖνος τέλος ἢ τοῦ Ἐκτοροῦ ταγή, τοῦτο ἀρχὴ ἢ τῆς Πενθεσίλειας; ἀρξίς, ἤτις Ἀμαζόνων ὄσση καὶ ἀνδρεία ἐν πολλαῖς Ἀμαζόσι καὶ κλήθει ἀνδρῶν ἀφίκτο εἰς Τροίαν συμμαχεῖν. Παρακινήσεως δὲ τοῦ; Τρωῶς ἐπὶ πόλεμον καὶ πλεῖστα ὀπισθεῖστα ἀνδρείως; τε πολέμησασα, ὅπ' Ἀχιλλέως εὐχερῶς εἶα γυνὴ ἀπεκρήθη, καὶ ἐν αὐτῇ κλειστοῖται. Ἐνθα καὶ ὁ τῷ φλυδῶρον ἐκείνου θεορεῖτο θάνατος ὅπ' Ἀχιλλέως ἐγένετο. καὶ δι' αὐτὸν φιλονεικία Ἀχιλλέως καὶ Διομήδους καὶ καταλλαγὴ. καὶ μετὰ ταῦτα τὴν τοῦ Μίμνονο; ἀρξίς καὶ θάνατον ὅπ' Ἀχιλλέως. Ἀντιλόχου θάνατον. αὐτοῦ τοῦ Ἀχιλλέως ὅπ' Ἀπὸλλωνος ἀοράτως; τρωθέντος. θάνατον τοῦ Ἄλκον, τοῦ Πάριδος καὶ τὰλλα πάντα ἐξῆς ἀκριβῶς διεγίγεται, καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ Ἰλίου ἄλωσιν ἦν τέλος; τῆς ποιήσεως; πεποητικῆν. Ἢ μὲν οὖν ὀπίθεσι; καλαιὰ καὶ εὐγενῆ; καὶ ἠρωϊκῆ; ἦ; τέλος ἀλήθεια. Εἰ δὲ τι καὶ μυθικὸν καταμεικται, καὶ τοῦτο τῆς ποιητικῆς; μῦθος γὰρ τὸ δεύτερον θεμελίον, οὗ τέλος ἔβη καὶ ψυχαγωγία τῶν νέων. τὸ δὲ μέτρον ἠρωϊκὸν τὸ σύνθηρος μετὰ τῶν οικειῶν παθῶν καὶ Ὀμήρου κρέπον ὡς περ καὶ τὰλλα. Ἐπιγραφὴν δὲ οὐδεμίαν εὑρον ἐν τῷ βιβλίῳ ἀφ' οὗ ἐξέγραφα. καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων δῆλος. δεκατέσσαρα γὰρ εἴσιν. Ἐπειδὴ ἡμῶν οἱ παλαιότεροι οὐκ οὐδ' ἔπος ἀπέβαλον ὀλιγορήσαντας τοιοῦτου ἀριθμοῦ, ἐφ' ἡμῶν δὲ εὐρέθη

(4) In codico 23 supra recensito, atque in excusis exemplaribus legas βόωντος; ἀκούσται.

μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς κοινῆς πατρίδος καὶ περιεσώθη A καὶ διεδόθη ὑπὸ τοῦ πάντ' ἀγαθοῦ καὶ ὄντως σοφοῦ καὶ τῆς παλαιότητος ἀνακαινιστοῦ Βησσαρίωνος τοῦ Νικαίας καρδινάλιος μεγίστου ἐφ' ἡμῶν γεγνηότο, ἄλλα τε πολλὰ ἀνασώσαντος· καὶ ταύτην τὴν κήσιν εὐρόντος ἐν τῷ κήρῳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Κασούλων (5), τῷ ἔξω τῆς πόλεως Ἰδρόντου. Σπουδαστίον ἂν εἴη κήσιν σπουδῆ κτήρασθαι ἀναγνώσει καὶ μεταδύναι τοῖς βουλομένοις, ἵνα κοινῆ γενομένη μηκέτι ἀπολείτο· οὐ γὰρ ἔλαχιον τὸ τοῖς ἄλλοις μετὰ κόνου ποιηθέντα ὅπ' ἀμελείας ἢ φθόνου λήθης βυβλῆς παραδύναι. Ταῦτά τοι ἀναγνωστίον καὶ μεταδύσει τῶν πολλῶν χάριν ἀναγκαίων. Τί γὰρ ἂν κερδαίνοιμεν φθόνῳ μὴ μεταδίδόντες; δὲ καλὰ κρίνεται, καὶ μάλιστα ἐν τῷ κήρῳ ἐστυχεστάτῳ καιρῷ ἐν ᾧ σπάνις πάντων; Ὅθεν καὶ αὐτὸς ἐν τῇ B περιηγήσει ἐς Μεδιόλανον ἀφιγμένος καὶ τὰ ἡμέτερα διδάξας, ἄλλα τε πολλὰ καὶ ταύτην μετὰ δυσκολίας κτηράμενος ἐξέγραψα, μετέδωκα καὶ ἐδίδαξα, ἕκαστ' οἷμαι καὶ τοὺς ἄλλους ποιήσειν φιλονεικῶντας ὄντας καὶ φιλοσόφους. Τῆς βιβλίου ἐκ γυμνῆς εὐρεθείσης, τὰς ὑποθέσεις τῶν βιβλίων αὐτὸς συνέταξα, καὶ ὡς οἶόν τε ἐπεδιώρθωσα. Ἐβρώσθη, οἱ ἀναγινώσκοντες, καὶ εἰ τι οὐκ ὀρθῶς γεγραμμένον, βελτιώσατε.

spuissent parvique fecissent, ætate nostra post communis patriæ expugnationem repertus est ac servatus, et in vulgus editus ab undique bono et vere sapiente, atque antiquitatis instauratore Bessarione. Nicææ cardinali maximo, qui memoria nostra existit: et cum alia multa reparavit, tum hoc poema in æde S. Nicolai Casulorum extra urbem Hydruntum posita invenit. Omni porro jam opera elaborandum sit in eo adipiscendo, legendo, cupientibus impertiendo, ut, vulgare factum, minime posthac intercidat. Non enim æquum est ut ab aliis magno labore confecta in oblivionis barathrum vel incuria vel invidia demergantur. Legendum itaque est, et in multorum amicorum gratiam impertiendum; quid enim proficimus, si quæ præclara iudicantur, ea per invidiam nolimus impertiri, maxime hac infelicissima tempestate, in qua omnium penuria? Quare cum ipse sit περιηγήσει (circumnaviga peregrinatione) Mediolanum pervenisset, et nostra aliaque multa docuisset, et hunc (librum) non sine difficultate fuissem adeptus, (eum) descripsi, impertivi atque explanaui: quod et alios humanitatis et sapientiæ amatores facturos fuisse arbitror. Libro autem nudo prorsus invento, librorum ipse argumenta composui, et, quoad ejus fieri potuit, emendavi. Valete, lectores, et, si quid minus recte scriptum, melius præstate.

ARGUMENTA LIBRIS QUINTI A CONSTANTINO LASCARI PRÆFIXA.

ARGUMENTUM LIB. I.

Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς αὐτοῦ ποιήσεως διηγεῖται ὁ ποιητὴς Κόβιτος, πῶς τοῦ Ἐκτοροῦ καθέντος ὑπὸ Ἀχιλλέως καὶ ταφέντος, ὡς Ὀμήρου ἐν τοῖς τελευταίοις τῆς Ἰλιάδος ἰδιόλωσεν, οἱ Τρῶες ἐκλεισθησαν, δεδιότες ἐξίεναι εἰς πόλεμον. Ἐλθοῦσα δὲ ἡ Πενθεσίλαια Ἀμαζῶν ἐκ τοῦ Θερμῶντος ποταμοῦ, ἀνδρειοτάτῃ οὔσα καὶ πολέμων οὐκ ἀπειροῦ, παρεθάμβωσε τοὺς Τρῶας, πολλὰ τε ὑποσχέσα Πριάμῳ καὶ Τρωσίν ἐν τῷ δεσπῳ ποιήσασιν κατὰ τῶν Ἑλλήνων· τῇ τε ὕστερα ἐπιλοισθεῖσα καὶ στρατηγούσα τῶν Τρώων ἐξῆλθε εἰς πόλεμον. Πολέμου τε συστάτος θενοῦ, πολλὰ καὶ θαυμαστά ἔργα κατορθώσασιν, ὅπ' Ἀχιλλέως βύχερῶς ἐκτάθη ὅσα γυνή, καὶ σὺν αὐτῇ κἄσαι αἱ ἄλλαι Ἀμαζόνες, καὶ πλείστοι τῶν Τρώων C οἱ δὲ Τρῶες, λαβόντες τὸ σῶμα καὶ πενήθησαντες πολυτελῶ, ἔθψαν, ἀπολίσσαντες καὶ τὴν ἱλίου. Ἐπὶ ταύτῃ κειμένη ὁ φλόαρος θειρεῖται ἐφάνη λοιδορούμενος καὶ ὀνειδίτων τῷ Ἀχιλλεῖ ὄν αὐτῆς γρόνθῳ τύφας ἀπέκτεινε. Καὶ πάντων τῶν ἄλλων χαιρόντων, μόνος ὁ Διομήδης, συγγενῆς ὢν τῷ Θερσίτη, ἀλγῆσας ἐπέθετο τῷ Ἀχιλλεῖ. Ἐίτα διαλλαγίντες ἔθαψαν τὸ φλόαρον ἐκείνο τέρας.

C

ARGUMENTUM LIB. II.

Ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητὴς Κόβιτος, ὅτι τῆς Πενθεσίλαιας ἀπεικτανθείσης οἱ Τρῶες ἐκκεκλεισμένοι ἀπέβησαν καὶ τὴν ἱλίου. Ἐκκλησίας δὲ γενομένης, οἱ μὲν συμβούλευσαν προλείπειν τὴν πόλιν καὶ ἀπεῖναι· οἱ δὲ, βίλιον θανεῖν καὶ αἰχμαλώτους γενέσθαι ἢ οὕτως εἰσχωρῶς φυγεῖν. Πολυδάμας δὲ ἀνέμνησε πάλιν τὴν Ἑλλήνη ἀποδοῦναι καὶ πάντα τὰ ἑαυτῆς, ἄλλα τε προσθεῖναι χρήματα, οἷς πεισθέντες οἱ Ἕλληνες ἐκναχωρήσωσι. Πάντων δὲ ἀθυμούντων, ἀφίκετο Μέμνων στρατηγὸς ἐκ Συρίας μετὰ εἰκοσι χιλιάδων ἀνδρῶν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς, δέκα μὲν Ἰνδῶν, δέκα δὲ Αἰθιοπῶν, κειμήλιος παρὰ Τευθράμου βασιλέως Ἀσσυρίων, ᾧ τὸ Ἴλιον ὑπέκειτο, συμμαχῆσιν τοῖς Τρωσίν. Οὗτος δὲ γενναίωτος, ὢν στρατηγῆσας τῶν Τρώων ἐπὶ τὸν πόλεμον, πολλὰ κατορθώσας, πολλοὺς τε ἀποκτείνας, καὶ Ἀντιόχον τὸν υἱὸν τοῦ Νέστορος, φιλτατον μετράχιον τῷ Ἀχιλλεῖ, δι' ὃ πάντες ἤλγησαν καὶ αὐτὸς Ἀχιλλεὺς. Πρὸς τοῦ πατρὸς τε παρακληθεὶς, μονομαχήσας τῷ Μέμνωνι μόνος μόνῳ γενναίως, αὐτὸν ἀπέκτεινε καὶ πλείστους τῶν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντων Βαρβάρων. Οἱ δὲ Τρῶες, λαβόντες τὸ

D

(5) In Vita Coluthi, ejus poemati ab Aldo præfixa, ubi etiam de Quinti poetæ inventione, legitur Κασούλων.

σώμα, πολυτελῶς ἔθαψαν ταμάλιστα λυπηθέντες· Α
καὶ πάλιν ἐγκλισιθέοντες ἀπέβαλον καὶ τὰς ἐπι-
δας.

ARGUMENTUM LIB. III.

Ἐν τῷ τρίτῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητὴς πῶς οἱ Ἕλλη-
νες, λαθόντες τὸ σῶμα τοῦ Ἀχιλλέου, θάψαντες πολ-
λυτελῶς ταμάλιστα ἤγαγσαν, καὶ αὐτὸς Ἀχιλλεὺς,
ὄθην καὶ θυμωθεὶς ἐξῆει ἐς πόλεμον καὶ πολλοὺς
ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀπέκλεισεν ἐν τῇ πόλει·
ὁ δὲ Ἀπόλλων ἐλεήσας τοὺς Τρῶας ἠπειθήσας τῷ
Ἀχιλλεῖ, καὶ μὴ ὑπακούσαντα ἔρωσεν ἀδήλως ὀϊστοῦ·
καὶ πᾶντα ἔδραμον οἱ Τρῶες ἀρπάσαι τὸ σῶμα
ἵνα ἀτιμάσωσιν. Οἱ δὲ Ἕλληνες οὐκ ἠμέλησαν, ἀλλὰ
πάση ἀπουδίᾳ χρῆσάμενοι μέγιστον πόλεμον περὶ
τὴν νεκρὴν συνεστήσαντο, καὶ μάλιστα ὁ Τελαμώνιος
Αἴας, ἀνδρῶν ἄριστος ὢν καὶ ἀνεψιός, ὃς πολλοὺς μὲν
τῶν Τρῶων ἀπέκτεινε καὶ Γλαῦκον δὲ, ἔρωσε δὲ
Αἰεΐαν καὶ Πάριον· ὃ τε Ὀδυσσεὺς σὺν αὐτῷ πολλὰ
κατώρθωσε. Καὶ ἀπελάσαντες τοὺς Βερβάρους, εἰς
τὰς ναῦς ἐκόμισαν τὸ σῶμα καὶ κηδεύσαντες ἔθαψαν,
ὡς εἴθιστο. Θρήνους δὲ διαφόρων περιέχει· Αἴαν-
τος, Ἀγαμέμνονος, Φοίνικος, πάντων τῶν Ἑλλήνων,
Βρισίθους, γυναικῶν αἰχμαλωτῶν, Θέτιδος τῆς μη-
τρὸς, Μουσῶν, Νηρηϊδῶν, Ἀνέμων, καὶ τέλος ταφῆν
ἔνδοξον παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον.

ARGUMENTUM LIB. IV.

Ἐν τῷ τετάρτῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητὴς καὶ ὅτι
καὶ οἱ Τρῶες ἐθρήνησαν Γλαῦκον τὸν Ἰππολόγου,
ἄνδρα γενόμενον ἀγαθὸν τὰ πολεμικὰ, καὶ δαον οἱ
Ἕλληνες ἤγουν, ὅσον οἱ Τρῶες ἔχαιρον ἐπὶ τῷ τοῦ
Ἀχιλλέως θανάτῳ· νομίζαντες φημιλλάχθαι πραγ-
μάτων, καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀπράκτους ἀπίεσαι· λό-
γους τε τῆς Ἥρας πρὸς Αἴα καὶ αἰωπήν τοῦ Αἴετος
καὶ βουλῆν. Σύνεδν τε τῶν Ἑλλήνων καὶ δημηγο-
ρίας τῶν πρώτων, παρουσίαν τε τῆς μητρὸς Θέτιδος
καὶ ἐπαινοὺς αὐτῆς καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ἀγῶνας τε
παντοίους· καὶ ἔθλα διάφορα, ἀφ' ὧν ἔστιν εἰδέναι
καὶ τὰ τῶν ἀολητῶν ὀνόματα καὶ τὰ τῶν ἄθλων.

ARGUMENTUM LIB. V.

Ἐν τῷ ε' βιβλίῳ διηγείται ὁ ποιητὴς ὅτι ἡ Θέτις
ἐλθοῦσα καὶ δημηγορήσασα προέβηκεν ἄθλον τὰ ὄπλα
τοῦ Ἀχιλλέως, ἃ θυμωστικῶς ἐκφράζει ὁ ποιητὴς
μακρὸν πλάτα· λόγον, βουλὰς τε τῶν Ἑλλήνων πε-
ρίχει, καὶ ὅτι τοὺς πρώτους ἔδοξε μὴ ποιῆσαι κρί-
σιν περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἀπειναί τοις αἰχμαλώτοις τοῖς
Τρῶσι δικαίαι· ἀντιλογίαι τε Αἴαντος καὶ Ὀδυσ-
σεως, μεθ' ἃς κρινάντων τῶν Τρῶων τὸν Ὀδυσσεῖα
τὰ ὄπλα λαβεῖν, ὁ Αἴας ταμάλιστα ἀγῶν ἐφάνη·
καὶ μανείας ἐνέπεισε τοῖς ζῴοις, δοκῶν ἀνθρώπου
κτείνειν· ὑπερὸν τε ἐνοήσας ὁ κακὸν εἶχεν ἐαυτὸν
ἀπέκτεινε ζῆφι· Ἐκτορῆν δ'· ἃ Ἕλληνες ἀλγῆσαι
ἔδοξαν καὶ αὐτὸς Ὀδυσσεὺς. Παρεσιζόνται δὲ θρη-
νοῦντες Τεῦκρον ὁ ἀδελφός, Τεῖχησα παλλακίς, καὶ
πάντες ὁ οἰκίαι· Νέστωρ τε παρηγορήσας καὶ
παραινέσας πάντας εἰς ταφῆν· καὶ οὕτω πυρκαϊῶν
πορήσαντες ἔκασαν καὶ ἔθαψαν μεγαλοπρεπῶς.

ARGUMENTUM LIB. VI.

Ἐν τῷ ἕκτῳ βιβλίῳ διηγείται ὁ ποιητὴς ὅτι ἀπο-
θανόντος τοῦ Αἴαντος δημηγορίαὶ τῶν Ἑλλήνων
ἐγένοντο διάφοροι, Μενελάου παρακινούντος τοὺς
Ἕλληνας ἀπράκτους ἀπίεσαι, τοῦ Διομήδους ἐπι-
πλήττοντος, τοῦ Κάλχαντος παραινούντος πέμψαι
πρὸς Νεοπτόλεμον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐπεμψαν
δὲ Ὀδυσσεῖα καὶ Διομήδην. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἦλθεν
Εὐρύπυλος ἐκ Μυσίας, ὁ υἱὸς τοῦ Τηλέφου, ἀνὴρ
τῶν πολεμικῶν ἔμπειρος, πολλὰ ἀνδραγαθήσας· καὶ
πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀποκτείνας.

ARGUMENTUM LIB. VII.

Ἐν τῷ ἑβδόμῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητὴς πῶς οἱ Ἕλ-
ληνες ἔθαψαν τὸν Μαχάονα καὶ Νιρέα ἐν τῷ αὐτῷ
μνήματι, καὶ ὅτι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ποδαλείριος· το-
σοῦτον ἤγησεν ὅτι ἄπικτος καὶ ἄπικτος ἔκλειτο
κλαίων, βουλόμενος ἑαυτὸν ἀποκτείνειν τῇ λύπῃ· καὶ
ὅτι ἐλθὼν ὁ Νέστωρ παρεμυθήσατο πολλὰ καὶ ἔδει-
ξι εἰπῶν, καὶ ὅτι πόλεμος ἐγένετο τοῖς Ἀχαιοῖς· καὶ
Τρωσὶ τοῦ Εὐρύπυλου ἀνδραγηθέντος, καὶ ὅτι οἱ
πρόσθεις εἰς Σκύρον ἀφίκοντο, ὅσα τε εἶπον Νεοπτο-
λέμῳ, καὶ ἤκουσαν θρήνους τε τῆς μητρὸς καὶ τῶν
αἰδῶν, καὶ ὅτι τάχιστα εἰς ἴλιον ἦκον, εὐρόντες τὰς
Ἕλληνας· ἐν μεγίστῳ ἀγῶνι. Ἐπαινῶν δὲ καὶ τὸν
Νεοπτόλεμον ὃν ἀσμένως πάντες εἶδον καὶ ἐτίμησαν,
καὶ ὄρα πολυτελεῖ ἰδωρήσαντο, ἵτι δαίπων κατέ-
σαντες, καὶ ὅσα εἶδον τε ἴδεν τῷ ἀναγινώσκοντι.

ARGUMENTUM LIB. VIII.

Ἐν τούτῳ ὀγδόῳ ὄντι ὁ ποιητὴς διαλαμβάνει ὅτι
ἡοὺς γενομένης ἀνίστησαν οἱ Τρῶες καὶ οἱ Ἕλλη-
νες, ὀπίσαντες ἑαυτοὺς ἐς πόλεμον, καὶ τοὺς μὲν
Ἕλληνας παραβαρβύνας· ὁ Νεοπτόλεμος καὶ αὐτὸς
τοὺς Μυρμιδῶνας πολλὰ νουθετήσας, τοὺς δὲ Τρῶας
Εὐρύπυλος· ὁ Τηλέφου πολλὰ παραδομήσας, καὶ ὅτι
Νεοπτόλεμος πολλοὺς ἀπέκτεινεν ἀνθρώπων τῶν
Τρῶων καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅτι τελευταῖον
ὤρμησεν ὁ Νεοπτόλεμος κατὰ τοῦ Εὐρύπυλου, καὶ
λόγων πρώτων βηθέντων ἀπέκτανε τὸν Εὐρύπυλον,
καὶ νίκην μεγίστην ἐποίησε κατὰ τῶν Τρῶων, οὗ
ἐλεήσας ὁ Ἄρης, ἀπ' Ὀλύμπου κατήλθε βοηθήσων.
Ἡ δὲ Ἀθηνᾶ τοῖς Ἕλλησιν ἐδοῦθη, οὗ· ὁ Ζεὺς ἐβί-
θησε κεραυνοῖς, ὁμοίως καὶ τοὺς Ἕλληνας· οἱ δὲ
Τρῶες νενικημένοι ἐκλείσθησαν, φυλακίς πάλαι
ποιήσαντες.

ARGUMENTUM LIB. IX.

Ἐν τούτῳ ἐννάτῳ ὄντι διαλαμβάνει ὅτι ἡμέρας
γενομένης οἱ Ἕλληνες ἀνίστησαν τὸ Ἴλιον ὄρυντες,
ὁ δὲ Ἀντήνωρ δεδιὼς εὐξάτο τῷ Διὶ ὑπερ τῆς πό-
λεως. Καὶ ὅτι οἱ Τρῶες ἐπεμψαν πρὸς Ἀγαμέμνονα
δοῦναι τοὺς νεκροὺς, οὗς ἔθαψαν διακρύσαντες. Αὐ-
τὸν τε Εὐρύπυλοι θρηνησαντες· ἐπαρῆσαν· αὐτὸς
τε ὁ Νεοπτόλεμος ἀπίων εἰς τὸν τοῦ πατρὸς· ἔβρον
μετὰ Φοίνικος καὶ ἄλλων ἐθρήνησε καὶ προσηύξατο,
καὶ οὕτως ὁ φίλος ἔδουσε. Τῇ ὀστερατῇ δὲ συνήχθη-
σαν πάντες κατὰ τῶν Τρῶων ἐγκεκλισμένων· ὁ δὲ
Δηϊφωβὸς θαρρήσας παρήνευσε τὸν λαὸν ἐπὶ πόλεμον
ἐξίεσθαι καὶ μὴ φοβεῖσθαι. Ἐξήσαν δὲ, καὶ τοῖσι

ἀπέθανον. Ὁ δὲ Διφύλαχος ἠδραγάθησε, καὶ εἰ μὴ Ἀπόλλων ἐρύσατο, ἀπακτάνθη ἂν ὑπὸ Νεοπτόλεμου. Ἄλλοι δὲ εἰς φυγὴν ἠεράπηκτο, καὶ γίγα τῶν Ἑλλήνων εἰ μὴ Ἀπόλλων ἐφύλαξεν· ἐπαμφαν δὲ οἱ Ἄφρειδαι Διομήδη καὶ Ὀδυσσεῖα εἰς Ἀἴημον, ἐπικαλέσοντας τὸν Φιλοκτήτην ἕκα· ὄντα καὶ ἔλαια μοχθίζοντα. Ἦλθε δὲ καὶ ὁ Φιλοκτήτης, ἀσμένως δεχθεὶς ὑπὸ τούτων, καὶ ἰανθεὶς παρὰ τοῦ Ποδαιερίωνος.

ARGUMENTUM LIB. X.

Ἐν τούτῳ δεκάτῳ ὄντι διηγεῖται ὁ ποιητὴς ὅτι οἱ Τρῶες ἔξω τῆς πόλεως ὄντες εἶδον τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, οἱ δὲ Ἕλληνες παρεσκευασμένοι ὤρμησαν κατ' αὐτῶν· καὶ ὁ Πολυδάμας φοβηθεὶς συναθροίσαντο ἐκεῖνοις εἰσιῦσιν ἀπὸ τῶν τειχῶν μάχεσθαι. Ὁ γὰρ οἶοί τε ἦσαν ἔξω τοῦτο ποιεῖν. Ταῦτα δὲ ἀκούσας ὁ Αἰνείας ἐπιπλήττει τῷ Πολυδάμαντι καὶ παραβαρβύνει τοὺς Τρῶας. Καὶ ὀρμήτας πολλὰ ἀνδραγαθήματα ἐποίησεν αὐτῷ, καὶ ἄλλοι ὁμοίως ἔπραξαν. Καὶ ὁ Φιλοκτήτης πολλὰ κραιπνέσας εἰς πόλεμον ἐπήγειρε πάντας καὶ τὸν Ἡἶριν τρώσας ἐφυγάδευσε τοῦ πολέμου. Ὁ δὲ ἔξω τῆς πόλεως αἰών καὶ Οἰωνὴν τὴν προτέραν γυναῖκα πολλὰ παρακαλέσας ἰσασατο τὸ τραῦμα οὐκ ἔτιυεν τῆς ἰάσεως· καὶ ὅτι Διομήδης σὺν Ὀδυσσεῖ ἤρπασαν τὰ Παλλάδιον ἐκ Τροίας καὶ ἐθήνευκαν εἰς τὰς ναῦς, καὶ ἄλλα χηρῶσιμα ἔστιν ἐν τούτῳ βιβλίῳ.

ARGUMENTUM LIB. XI.

Ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ ἰα' ὄντι διηγεῖται πῶς αἱ Τρωάδες ἐθρήνον τὸν Ἀλέξανδρον ἀποθανόντα, καὶ ἐπιθυμοῦσαι ἀπέθαναι εἰς τὴν ταφὴν ἐκείνου οὐκ ἠδυνήθησαν διὰ τὸν πόλεμον, ὃς ἠγέρθη πολὺς καὶ σφοδρὸς. Πολλοὶ γὰρ τῶν ἡρώων ἠνδραγάθησαν, καὶ πολλοὶ Τρῶες καὶ μάλιστα Εὐρύμαχος καὶ Αἰνείας ἐκπινούνται φυγαδεύσαντες τοὺς Ἕλληνας, ἕως οὗ νόησας ὁ Νεοπτόλεμος καὶ ἑπορούσας ὄνειδίσας τε τοὺς Ἕλλησι ἐτρέφε τοὺς Τρῶας διώπων καὶ πολλοὺς ἀποκτείνας. Ὁ δὲ Αἰνείας ὑπὸ τῆς μητρὸς ἐξυπαγε· οἱ τε Τρῶες ἐγκεκλεισμένοι ἐγένοντο. Καὶ τῇ ἐπιούσῃ οἱ Ἕλληνες ὤρμησαν κατὰ τοῦ Ἰλίου τεύχεμαχόντες· οἱ τε Τρῶες ἀναγκασθέντες ἡμάχοντο, ὃς τε Αἰνείας ἀνδρείως φανείας καὶ ἑξίων μεγάλα κἀπώρθωσεν.

ARGUMENTUM LIB. XII.

Ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ ιβ' ὄντι διηγεῖται ὅτι ἐπεὶ ὄσχε οἶόν τε ἐγένετο πολέμῳ λαθεῖν τὴν Τροίαν, ὁ

Κάλχας μάντις ὄν, ἀπὸ τέχνης εἰδὼς τὸ μῆλλον, προεῖπε τοῖς ἀριστεύσι ζητεῖν τρόπον ἕλλον. Ὁ γὰρ βίβη κλύεται ἢ Τροίᾳ ἢ ἄλλῃ ὄσχε. Ἐλογίζοντο δὲ πάυες τὸν τρόπον· μόνος δὲ Ὀδυσσεύς ἐφυσρῶν τὸν ὄσχεν ἔλεξεν, ὅτι, Δεῖ ποιῆσαι εὐλίον ἔκπον φέρον τῇ Ἀθηνᾷ, ἢ ᾧ ἐγκλείσομεν τοὺς ἀρίστους τῶν Ἑλλήνων· ἔπειτα κλεύσοσιν οἱ ἄλλοι, καὶ οἱ Τρῶες χαλάσωσι τὰ τεῖχη, ἵνα τὸν ἔκπον σύρωσιν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡμεῖς ἐπανήκοντες ἄωρ τῆς νυκτὸς εἰσπηδήσαντες διὰ τοῦ τεύχους αἰχμαλωτίσομεν τὴν πόλιν. Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα οἱ μὲν ἐπήνεσαν, οἱ δ' ὄσχε, καὶ ἔρις συνέστη. Ἠβουλήθησαν δὲ πολεμῆσαι. Τοῦ Διὸς ἀπειθήσαντος ἐπαύσαντο, καὶ τὴν ἔκπον ἐτεκμήνατο ὁ Ἐπειὸς βούλη τῆς Ἀθηνᾶς δι' ἐνυπνίου, καὶ μετὰ ταῦτα ἀντιλογίαι πολλαί. Τέλος ὁμονοήσαντες εἰσῆλθον οἱ ἄριστοι. Σίνωνος σκευωρησαμένου τὸ πλάσμα, καὶ πολλῶν ἀντιλογιῶν τοῖς Τρωσὶ γενομένων, τέλος ὁμονοήσαντες ἔσπυραν τὸν ἔκπον εἰς τὴν πόλιν, τῶν Ἑλλήνων ἀκίοντων.

ARGUMENTUM LIB. XIII.

Ἐν τούτῳ ιγ' ὄντι διαλαμβάνει πῶς οἱ Τρῶες νομίσαντες ἀληθῶς τοὺς Ἕλληνας ἀποπλευσάσαι ἔχαιρον, ἐμάλπον (καὶ) μεθυσθέντες ἤρξαντο καθιεύδειν. Καὶ τότε ὁ Σίνων πυρρὸν ἤφεν, ὅν ἰδόντες ἐπανήκον καὶ εἰσπηδήσαντες πάντα τὰ δευρὰ ἐποίησαν, ἀποκτείνοντες ἀνηλεῶς πάντα τὸν παρατυχόντα, ὃς τε Νεοπτόλεμος ἀναῖε τὸν Πριάμον, ὁ δὲ Μενέλαος τὸν Διφύλονον, τὸν δὲ Ἀστυδάκτα ἀπὸ πύργου ἐκρήμνισαν· μόνος δὲ τῆς οἰκίας τοῦ Ἀντήνορος ἐφείσαντο. Ὁ δὲ Αἰνείας μετὰ πάθη πολλὰ ἰδὼν τὴν κἀτρίδα ἀλοῦσαν, ἀρπάσας τὸν πατέρα γέροντα καὶ τὸν υἱόν, ἔφυγε.

ARGUMENTUM LIB. XIV.

Ἐν τούτῳ διαλαμβάνει ὁ ποιητὴς ιδ' ὄντι καὶ τελευταίῳ τῆς αὐτοῦ ποιήσεως τὴν ἐπάροδον τῶν Ἑλλήνων καὶ φθορὰν ἐνίων καὶ πλάνην· καὶ πρῶτα τὰ δευρὰ τῶν Τρῶων καὶ τὰς ἡδονὰς τῶν Ἑλλήνων, καὶ φράματα καὶ ἐπαίνους τῶν ἀνδραγαθησάντων, καὶ ὅτι ἐφάνη τὸ φάντασμα τοῦ Ἀχιλλέως· τῷ υἱῷ καὶ ἐξήγησε τὴν Πολυξένην θύμα ἦν καὶ ἔθυσαν· καὶ ὅτι ἡ Ἐκάβη ἐγένετο κύων, καὶ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ὀργισθεῖσα Ἄλφει τῷ Λοκρῷ ἀπέπνιξεν αὐτὸν ἀνηλεῶς· ἢ τε θάλασσα καὶ ἄνεμοι ἀποδρῶσι κινήθοντες πολλοὺς ναυαγήσασαι ἐποίησαν, τέχνας τε τοῦ Ναυκλίου καὶ ἀργῆ τῶν θεῶν πολλοὶ κἀκὼς διεφάθησαν.

CONSTANTINI LASCARIS

LIBER DE POETA

In quo breviter poeseos natura atque origo indagatur, et varia illius genera indicantur.

(Pasin. codd. Gr. Taurin. p. 375.)

Quandoquidem de poetis et principibus in hac A scientia incidit sermo, pauca quaedam de ipso nomine ad utilitatem audientium nobis praemittenda sunt. Est igitur poeta antiquis philosophus, et poesis prima philosophia, nobis ab adolescentia vivendi normam ostendens, ac mores, affectus et operationes suaviter edocens, non solum ad recreationem animi inventa, secundum Eratosthenem, sed insuper ad disciplinam. Vel poeta est, secundum Strabonem, vir optimus et solus sapiens, nec quisquam optimus evadet poeta, nisi prius optimus vir sit. Insuper poeta artifex est primae compositionis metricae, poesis vero est prima praeparatio, initium et fons locutionis atque rhetorices: seu, ex Plutarchi sententia, poesis est ars imitatrix, atque sacras picturas respondens, unde effatum illud, picturam loquentem esse, poesim vero tacitam picturam. Vel, poeta est naturae imitator, ac poesis ejusdem imitatio. Initium vero habuit apud Graecos a Cadmo Agenoreo, aliisque Phoenicibus, qui Boeotiam advenientes Thebas septem partibus instructas habitaverunt. Et primo quidem sacros doctos et vates eam profitebantur, unde oracula et epigrammata plurimum tunc in usu erant. Primus itaque Graecorum poeta, ac sapiens Musaeus Eleusinus a Phoenicibus edoctus, theogoniam et sphaeram versibus expressit. Secundus Linus Thebanus cosmogoniam, solis et lunae cursum, nec non animalium et fructuum generationes exposuit. Tertius Orpheus Thrax, Lini discipulus, plura scripsit carmina, multa sapientia referta. Hos igitur tres primos sapientes poetas philosophiae duces invenire est apud Graecos, inquit Diogenes Laertius. Disposuerunt autem omnia metro ac ritmo, ratione utique duce. Est enim philosophia Dei imitatio, quantum humanae vires ferunt. Quapropter cum Deus in omnibus metrum et rhythmum servaverit, necesse ipsis visum est, tanquam philosophia Dei imitatoribus, similem modum et formam adhibere. At eorum deinde successores, metrum solventes, pedestrem sermonem fecerunt, a poetices subimitate tanquam ex equo delapsam. Primi igitur hi Graeciae sapientes, a quibus plerique alii, Melampus, Daedalus, Apollo, Asclepius, Chaeon, Heracles, Nauplius, Palamedes, multique D Centauris, Lapithis, Argonautis, usque, qui ad Thebas illumque bis pugnaverunt. Post hos multi

Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ ποιητῶν καὶ τῶν πρώτων τυγχάνει, λεπτὸς ἂν εἴη ὄλιγ' ἔτι περὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος εἰς ὠφέλειαν τῶν ἀκροατῶν. Ἔστι τῶνον ποιητής· κατὰ παλαιῶν· πρώτος φιλόσοφος, καὶ ἡ ποιητικὴ πρώτη φιλοσοφία εἰσαγούσα εἰς τὸν βίον ἡμᾶς ἐκ νέων, καὶ διδάσκουσα ἡθῆ καὶ πάθη καὶ πράξεις μετ' ἡδονῆς, οὐ χάριν ψυχαγωγίας· μόνον γινόμενη κατὰ Ἐρατοσθένην, ἀλλὰ διδασκαλίας μετὰ ψυχαγωγίας. Ἡ ποιητικὴ ἐστὶ κατὰ Σεράβωνα ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ μόνος σοφός, καὶ οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν γενέσθαι ποιητὴν μὴ πρότερον γεγονότα ἀνδρᾶ ἀγαθόν· ἐστὶ ποιητὴς ἐστὶ καὶ δημιουργὸς συνθέσεως πρώτης μεταρκῆς· καὶ ποιητικὴ ἐστὶ πρώτη κατασκευὴ καὶ ἀρχὴ καὶ πηγὴ φράσεως· καὶ ρητορικῆς ἡ ποιητικὴ ἐστὶ, κατὰ Πλούταρχον, ρητορικὴ τέχνη καὶ δόξασιν ἀντίστοιχος· τῇ ζωγραφίᾳ. Ὅθεν καὶ τὸ λεγόμενον ζωγραφίαν μὲν εἶναι ποιήσιν φεγγερομένην, τὴν ποιήσιν δὲ σιγῶσαν ζωγραφίαν. Ἡ, ποιητικὴ ἐστὶ μιμητικὴ φύσεως, καὶ ποιητικὴ μίμησις· τῆς αὐτῆς. Ἔχει δὲ τὴν ἀρχὴν παρ' Ἑλλήων ἀπὸ Κάδμου τοῦ Ἀγχιόρορος καὶ τῶν Ἑλλῶν Φοινίκων τῶν ἰλιθίων ἐν Βοιωτίᾳ καὶ οἰκησάντων Θήβας τὰς ἑκατακίλους. Ἦν δὲ ἐν τοῖς ἱεροῦσι καὶ μαντεῖσι· ὅθεν χρησμοῦς καὶ ἐπιγράμματα ἦν ἔρῳν τότε. Πρώτος δὲ τῶν Ἑλλήνων ποιητὴς καὶ σοφὸς Μουσάιος· Ἐλευσίνιος· ἐγένετο παρὰ τῶν Φοινίκων διδασκόμενος, θεογονίαν καὶ σφαιρᾶν ποιήσας· δεύτερος Αἴλιος Θηβαίος, κοσμογονίαν, ἡλίου καὶ σελήνης πορείαν, καὶ ζώων καὶ καρπῶν γεννήσεις ἐκδούς. Τρίτος Ὀρφεὺς Θράξ, μαθητὴς Αἴλιου, ἀμύκτολλα ποιήσας· καὶ πολλοὺς σφίσις. Τοῦτους δὲ τοὺς τρεῖς πρώτους σοφοὺς ποιητὰς ἀρχηγοὺς φιλοσοφίας παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν εὐρεῖν ἐστίν, ὡς φησὶν Διογενὴς ὁ Λαέρτιος. Συνίθικαν δὲ πάντα μέτρον καὶ ρυθμῶν οὐκ ἀλόγως. Ἐπεὶ γὰρ φιλοσοφία ἐστὶ μίμησις Θεοῦ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων, ὁ Θεὸς δὲ πάντα μέτρον καὶ ρυθμῶν ἐποίησεν, ἀναγκαῖον ἴδοξεν αὐτοῖς ὡς φιλοσοφοῦν καὶ μιμηταῖς Θεοῦ ὁμοιοτρόπως συνθεῖναι. Ἐἴτα εἰ μετ' αὐτοῦς λύσαντες, τὸ μέτρον ἐποίησαντο τὸν περὶ λόγον, καταπεσόντα ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς ποιητικῆς· ὥσπερ ἀπὸ Ἰππου. Πρώτοι μὲν οὗτοι οἱ τῆς Ἑλλάδος· σοφοὶ ἐφ' ὧν οὐκ ὀλίγοι, Μελάμπους, Δαίδαλος, Ἀπίλλων, Ἀσκληπίος, Χοίρων, Πρακλῆς, Νηπίλιος, Παλαμήδης, καὶ πολλοὶ τῶν Κενταύρων καὶ Λαπιθίων, Ἀργοναυτῶν τε καὶ τῶν στρατευομένων ἐπὶ Θήβας καὶ Ἰλιὸν εἰς. Μετ' αὐτοῦς δὲ πολλοὶ ἑθνηκοὶ ποιητικώτερον ἔγινοντο, Σίγγρος, Ὀρχος,

Ἡσιόδου, καὶ ἄλλοι κατὰ καιρούς. Τοῦτο δὲ τὸ τοῦ ποιητοῦ ὄνομα γενικὸν ὃν περιέχει ὑπ' αὐτῷ εἶδη πολλὰ. Διαιρεῖται δὲ εἰς ποιητὴν κωμικόν, τραγικόν, σατυρικόν, δελφικόν, ὁμολογικόν, ἄσματο-γράφον, ἐπιγραμματογράφον, λυρικόν, μονωδόν, καὶ ἄλλα εἶδη πολλὰ, ὧν αἱ φύσεις καὶ τὰ τέλη διάφορα. Τοῦ δὲ κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν λεγομένου ποιητοῦ γνωρίσματα τέσσαρά εἰσιν, ἱστορία παλαιά, ἦτοι εὐγενής, ἕως τέλει· ἡ ἀλήθεια· μῦθος· ἀλλήγοριστικός, εὖ τέλος ἢ ἠδονὴ καὶ ψυχαγωγία τῶν νέων· λέξις ποιητικὴ ἢ ἄδρα, ἰδιωματῶν δεινῶς συγκαταμένη, καὶ μέτρον ἠρωϊκὸν μετὰ τῶν αὐτοῦ εἰδῶν καὶ πάθων. Πᾶς δὲ ὁ μὴ χρώμενος τούτοις, οὐκ ἔστι ποιητής. Καὶ ποιηταὶ μὲν κατ' ἐξοχὴν ὀνομάσθησαν οὗτοι, Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Ἀντίμαχος, Πανύσσιος, Πίσανδρος, ἱσοποιοὶ δὲ μυριοί. Διαιρεῖται δὲ ὁ ποιητικὸς λόγος εἰς τρεῖς, εἰς ἄδρον, μέσον, καὶ ἰσχνόν. Καὶ τῷ μὲν ἄδρῳ ἐχρήσαντο οἱ φυσικοὶ, εἴτα οἱ ἠρωϊκοί, δεινῶς ὄντι καὶ τὴν φράσιν καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἡρώων· τῷ δὲ μέσῳ οἱ τὰ γεωργικὰ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ποιήσαντες· τῷ δὲ ἰσχνῷ οἱ τὰ βουκολικὰ καὶ ἐρωτικὰ. Πολλὰκις δὲ οἱ ποιηταὶ καὶ τοῖς τρεσίν ἐχρήσαντο κατὰ τὰ παραγόμενα πρόσωπα καὶ ὄλην, τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων μιμούμενοι.

bocolica atque amatoria. Sæpius tamen contigit ut poetæ adhibuerint omnes tres secundum inductas personæ atque materiem, hominum naturam imitati.

A adhuc homines poeticam excoluerunt, Syager, Homerus, Hesiodus, aliique, suis quisque temporibus. Hoc autem poetæ nomen, generale cum sit, nullas sub se continet species, dividiturque in poetam comicum, tragicum, satyricum, dithyrambicum, hynnorum, canticorum, epigrammatum scriptorem, ephitalamicam, lyricum, monodicum, aliasque multas species, quarum natura et finis omnino diversus est. Attamen poetæ proprio et per excellentiam dicti insignia quatuor numerantur, historia antiqua, seu nobilis, cujus finis veritas; fabula allegorica, cujus finis suavitas atque animi adolescentum oblectatio; dicitio copiosa, seu grandis, propriis vocabulis rem unamquamque exprimens; denique metrum heroicum cum suis figuris atque affectibus. Quicumque his non utitur, poeta dici nequit. Et poetæ quidem per excellentiam hi appellati sunt, Homerus, Hesiodus, Antimachus, Panyasis, Pisander; versificatores autem innumeri. Dividitur vero poetica stylus trilarium, in grandem, medium et gracilem. Grandem adhibuerunt primum physici, deinde herolci, utpote validum, et dictionem atque argumentum in aciebus horum exhibentem: medio usi sunt, qui georgica atque similia scripserunt; gracili tandem, qui

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA

AD DISCIPULOS SUOS

Libello de tropis et figuris præfata.

(Codj. Matrit. Gr., p. 143.)

Κωνσταντίνος ὁ Λάσκαρις τοῖς ταυτοῦ μαθηταῖς, χεῖρσιν. Ἐπιτὴν ἢ τῶν τρόπων τε καὶ σχημάτων γνώσεις οὐκ ὀλίγον φέρει τὸ χρησίμον εἰς τὴν Ὅμηρου ποιητικὴν καὶ πάντων τῶν ποιητῶν, δεῖν φήθη, ὅσα τῷ σοφῷ Πλούταρχῳ περὶ αὐτῶν εἰρηταί, συλλεξάμενος, κοινώσασθαι ὑμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις χαρίζομενος. Χρήσομαι δ' ὡς τὰ πολλὰ παραδείγμασιν ἐκ τοῦ ποιητοῦ οἷς καὶ αὐτὸς ὁ Πλούταρχος, οὐκ ἄνευ λόγου, ἐχρήσατο. Ὁ γὰρ ποιητής, θεῖα φύσει κεχρημένος, οὐ μόνον ἀρχὴ καὶ πηγὴ πρῶτων τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ τ. ὤτων ἐπυρέτης γέγονε· ἀπ' οὗ οἱ μετὰ γενέστεροι (leg. γεννητοὶ) ἀρυσάμενοι παρὰ πᾶσιν εὐδοκίμησαν· ταῦτά τοι χρὴ καὶ ὑμᾶς ἀναγιγνώσκοντας τούτων μεμνησθαι οἷς τὰ τῶν ἄλλων βέλτετα ἐννοεῖν ἐξέστι. Ἐβόρωσθε.

Constantinus Lascaris discipulis suis, gaudere. Cum troporum et figurarum cognitio non parum utilitatis ad Homeri et omnium poetarum poesim conferat; par esse judicavi ut, quæcumque a sapiente Plutarcho de illis dicta sunt colligerem, ea in vestri et aliorum gratiam communem carem. Utar vero plerumque exemplis ex poeta (Homero) petitis, quibus Plutarchus ipse non sine ratione usus est. Poeta enim, divino præditus ingenio, non modo scientiarum omnium principium et fons, sed earum etiam inventor fuit: ex quo postea nati (doctrinam) haurientes, apud omnes inclaruerunt. Hæc vos quidem et legere et meminisse oportet, quibus aliorum opera facillime intelligere liceat. Valete (1).

(1) Continuo subjicitur libellus Περὶ τρόπων καὶ σχημάτων ποιητικῶν: De tropis et figuris

poeticis, cujus initium: Ὁ ἐγκατάσκευος λόγος φιλῶν τὴν τοῦ συνήθους ἐξαλλαγὴν· finis vero:

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLA AD GEORGIUM (4)

Ἦ ὁ significatu dictionum ὀφφίκιον et ὀφφικιδίλιος, quas Græcus sermo a Latino mutuatus est.

(Cod. Græc. Matrit., p. 258.)

Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις Γεώργιῳ, εὐ κρεί-
ταιν.

Ἡξιώσας με πολλάκις, φίλε Γεώργιε, ἐξηγήσα-
σθαί σοι τὴν τοῦ ὀφφικίου σημασίαν, περὶ οὗ πολλὸς
λόγος· παρὰ Λατίνους καθ' ἑκάστην ἐν ταῖς ἑαυτῶν
διατριβαῖς. ἦξις γὰρ οὐτε τὴν λέξιν ἐνοεῖσθαι οὐτε τι-
νός φωνῆς τυγχάνειν· ὅνα δὲ ὁ Ζήτης εἶδης, ἀκούε.
Τὸ ὀφφίκιον καὶ ὁ ὀφφικιδίλιος εἰ καὶ παρ' ἡμῶν λέ-
γονται, ἀλλὰ Ῥωμαίων φωναὶ εἰσι, καὶ χρώμεθα διὰ
τὴν συνήθειαν ὡς οἰκεταῖς, ἐξ ὅτου Ῥωμαῖοι ἐγκρά-
ται· Ἑλλήνων ἐγένοντο, καὶ μάλιστα ἐξ ὅτου Κων-
σταντῖνος· ἐκεῖνος τὴν βασιλεύσασαν ἐπέκρινεν ὑποδομήσας
πατρίδα· διὰ δὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν ἄλλαις
τε πολλαῖς τῶν λέξεων χρώμεθα ἐν τῇ κοινῇ διαλέ-
κτῳ καὶ ταύταις· οὐχ ὡς ἀποροῦντες οἰκεῖον· ὅθεν
φούρνος, καὶ ὄσπιτις. (ἴσθ, ὄσπιτιον) καὶ βίγλα· καὶ
δεφεντεῦρον· καὶ δεφέντιον· καὶ ἄλλα. Οἱ γοῦν ἐκ-
κλησιαστικοὶ ὅτι μὲν τὸ ὀφφίκιον ἀκολουθοῦν, ὅτι
δὲ ἄξιαν καλοῦσι· καὶ τοὺς ἀξιωματικούς ὀφφικιδί-
λίους τῶν ἐκκλησιῶν. Ἄ δὲ οἱ ῥήτορες αὐτῶν ἔλλο-
γίμως ὀφφίκια καλοῦσιν, εἰ ἡμέτεροι καθήκοντα
ἦτοι ἀνήκοντα καὶ πρέποντα καὶ ἀρμόζοντα τῷ βίῳ
τῶν ἀνθρώπων, καὶ καθόλου εἶπον ὁ ἑκάστη ἀρμό-
ζει ποιεῖν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν· ἐπιτελεῖσιν καὶ
τέχνην καθήκον καλοῦμεν. Ἔστι δὲ καθήκον κατὰ
Ζήνωνος τὸν Κιτιεῖα τὸν πρῶτον οὕτως ὀνομάσαντα
ὁ προσηθὲν εὐλογόν τε ἔχει ἀπολογισμὸν· οἷον τὸ
ἀκόλουθον ἐν τῇ ζωῇ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τὰ φυτὰ καὶ
ζῶα διατείνει· ὁρᾶσθαι γὰρ καὶ ἐν τούτοις καθή-
κοντα· ὡς αὐτὸς ὁ Ζήνων ἐφησε ἀπὸ τοῦ κατὰ τι-
νας ἦκειν τῆς προσονομασίας εἰρημένως. Ἔναι δὲ
αὐτὸ ἐνέργημα ταῖς κατὰ φύσιν κατασκευαῖς οἰ-
κειῶν· τῶν γὰρ καθ' ὁρμῶν ἐνεργουμένων τὰ μὲν
καθήκοντα εἶναι, τὰ δὲ, παρὰ τὸ καθήκον· καθή-

κοντα μὲν ὅσα λόγος αἰρεῖ ποιεῖν, γονεῖς τιμῶν,
ἀδελφοὺς, πατρίδα, φίλους ἀφειδέσθαι καὶ τοῦτοις
ὀμιτεπρὸφίρεσθαι· παρὰ τὸ καθήκον δὲ ὅσα τῶν
ἐναντίων· γουθῶν καταφροῦσιν, ἀδελφῶν, τυγγάνων
ἀφροντιστέιν· φίλους· μίση βοηθεῖν· πατρίδα ὀκτρ-
ρῆν καὶ τὰ παρπλήσια· οὐτε δὲ καθήκοντα ὅσα
παρὰ τὸ καθήκον ὅσα οὐτε λόγος αἰρεῖ πρᾶττειν
ὄστ' ἀπαγορεύει, κάρφος ἀναλέσθαι, γραφελὸν κρᾶ-
τεῖν, καὶ τὰ τοῦτοις ὄρηα· καὶ τὰ μύρια λέγοντας
καθήκοντα ἀπερίστατα ἦτοι ἄστυ περιδιδῶσας εἰ-
ται ὄγιας ἐπιμελεῖσθαι καὶ αἰσθητηρίων καὶ τῶν
ποσωτων· τὰ δὲ περιστάτικα, οὐτα ἀηρόδν ἐαυ-
τῶν, κτῆσιν διαφρίκτειν. Ἐστὶ τῶν καθήκοντων τὰ
μὲν ἀεὶ καθήκει ὡς τὸ μανθάνειν, ἐρωτῆν, ἀπακρί-
νεσθαι, διαλέγεσθαι, περιπατεῖν, τὰ δὲ οὐκ ἀεὶ
ἐάναντια τοῦτοις. Ἐστὶ τῶν καθήκοντων τὰ μὲν τέ-
λεια οὐκ ἐὰν πατεροθήματα· ἄτερ ὄρηα ὄντα τέλεια
τυγχάνει· τὰ δὲ μέσα εἶτε κοινὰ ὄν λόγος ἀποδι-
δοσθαι δυνατός διὰ τί γέγονε· καὶ πάντα δὲ τὰ ἐν τῇ
πρακτικῇ φιλοσοφίᾳ εἰρημένα ἤλικα ὀικονομικά καὶ
πολιτικά κτῆκοντα τυγχάνουσι· περὶ ὧν πολλοὶ
τῶν παλαιῶν ἔγραψαν· καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεῖος Κύ-
πριος ὁ πρῶτος· καθήκον ὀνομάσας· Κλεάνθης
ὀμοίως· Σφαῖρος Βοσποριανός, Παναῖτιος· Ῥόδιος,
καὶ ἄλλοι, ἀφ' ὧν ἀρυσάμενος Κιτιεῖων ὁ τῶν Λατί-
νων μέγιστος ῥήτωρ καὶ μεταγενεῶν εἰς τὴν ἑαυτοῦ
φωνῆν συντάξας τε κατὰ τὸν ἑαυτοῦ τρόπον, τ.ε.
Λατίνους χρῆμα πολυωφέλης ἐδαφῆσατο· ὁ δημοσῆος
ἀναγινώσκοντες καὶ ἀκούοντες σνεχῆς περὶ τῶν
ὀφφικίων διαλέγονται· ἡμεῖς δὲ κακῇ τυχῇ σὺν
τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ τῶν καθήκοντων ἀπεδά-
λομεν.

Ἐρῶσο, καὶ εἰ τοῦ ἄλλου δεῖ θάρρουντας
γράφε.

Tade totaυτά ἀναπόδοτα Ἀττικῶν εἰσιν, ὡς γέγρα-
πται ἐν Ἡερὶ ἰδρωπάτων. Talem Lascaris epistolam
libellumque scriptis ejus minime annuiderātā ; ne-
dum typis edita invenias.

(1) Is, ut plane credo Georgius est Placentinus,
ad quem ejusdem Constantini Epistola inter alias
ipsius ad alios extat infra.

CONSTANTINI LASCARIS

EPISTOLÆ QUATUORDECIM FAMILIARES

(Cod. Gr. Msril LXIX, p. 290.)

Κωνσταντίνος Ἰωάννη Παρθῶ, εὐ πρῶττειν.

Ἔσθιας ἐξ ὧν ἐπίσταιλα· κἀλαί περιμένειν ἐπὶ καὶ τὰ ἐμὰ ἀκούσαι ἐπιθυμῶν· ὁλοθὰ δῆτοι πάντ' εἶδός· ἀγορεύειν χρή. Κάθημαι ἔχθος ἀρούρης ἀπειπὼν τῷ ἄλγει, τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν δουλείας ἠγούμενος, καὶ τὴν ἐνταῦθεν μετίστασιν, κοινήν δυστυχίαν· τί γὰρ ἂν ποιοίην, ἢ τοῦ γῆς ἀπίομι, αὐτὰρ ἀσθενῆς καὶ δυστυχῆς γεγεμένος ἐν τοιοῦτῳ χαλεπώτατος καιρῷ; ἐν ᾧ πατρὶς μὲν θούλη αἰσχίστων Βαρβάρων, καὶ πᾶσα Ἑλλάς, οὔτε δὲ δουλεία καὶ φόβου καὶ κινδύνου μεσά. Εἰ μόνος μὲν ἦν, οὐκ ἂν ὄκνου καὶ τὰς στήλας τοῦ Ἡρακλέους ἰδεῖν· νῦν δὲ θούλος διὰ τοῦ; ἐμοῦς, ἀνάγκη πάντα φέρειν καὶ τοῦ τυχόντος ἀντέχεσθαι ἢ φασὶ τὴν πολυπόδα ἐν χειμῶνος καιρῷ· καὶ ἐν μεταχειμῶνι δυσὸν ὄντα κἀκοῖν τὸ μὴ χεῖρον αἰρεῖσθαι. Ὅταν μὲν γὰρ τὰ παρόντα διανοοῦμαι δευῖν, καὶ τὴν ἐνταῦθα θηριότητα, οὐ μόνον Μεδιόλανον καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις ποθῶ, ἀλλὰ καὶ τὰς Βρετανικὰς νήσους· καὶ εἰ βούλει γε τὰς Μακάρων. Ὅταν δὲ πάλιν τὴν ἄγαν ἀγνωμοσύνην τῶν τυραννούντων ἐνθυμηθῶ καὶ τὴν ἀφόρητον ἐκείνην ἐμισθον παιδαγωγίαν, μετὰ μολος γίνομαι, καὶ μάλιν τὰς Φιλοξένου λατομίας, ἐλκομένη ἢ τοσοῦτοις συνείναι τυράννοις. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἐπὶ δουλείων κἀκείνῳ φιλοσόφῳ καὶ δυνάστη οὐκ ἔφερεν, ἀλλ' ἀποδράς ἐς Τάραννον ἔφευγε. Ἐγὼ δὲ σκῆνην ἀνδρῶν κακοήθων πᾶσι ἂν οἶός; τε εἶην συζῆν; Ῥώμην μὲν τὴν νέαν Βέβυλωνά καὶ τροφὸν πάσης κακίας, οὐδ' ἰδεῖν ἀξιώ· Νεάπολιν δὲ τὴν ἀχάριστον γεῖντῳ ἀκούων· πατεῖραί μὲν γάρ. Εἰ δὲ παθῶν τι νῆπιος ἔγνω καὶ τὰ παθήματα τοῖς ἀνθρώποις μαθήματα, ἀνοητότατος ἂν εἶην τὴν ἀνάγκηρον πάλιν κινήσαι· οὔτε γὰρ μισθὸς παρὰ τῶν ἀκούωντων οὔτε π. ρὰ τοῦ κρατοῦντος· χωλοὺς μὲν γὰρ καὶ τυφλοὺς ἰλαοῦντες διδάσκει· σοφοὺς δὲ μισοῦντες ἀπελαύνουσι· καὶ νομικοὺς μὲν μισοῦντες κερδαίνουσιν· ἱετροὺς δὲ νεσοῦντες μόλις ὀρώσι· φιλοσόφους δ' οὐδ' ἰδεῖν ἀξιοῦσι· ποιητῶν δὲ καὶ ρητόρων ὡς μαινομένων καταγελῶσι· καὶ ἰν' οὐτως εἶπω, μετὰ μὲν τὰ βασιλεία καλῶν καὶ βυμολόγων· ἐπὶ θύρας δὲ δυνατῶν ἀσελγεί; εὐτυχεύοντας ἰδεῖν ἔξεστι· λόγων δὲ Ἑλληνικῶν λόγος οὐδεῖς· ἀλλ' ἀπελῆλατο μὲν Ὀμηρος πανταχόθεν· καταπεφρόνησε δὲ Δημοσθένης καὶ Πλάτων· πανταχοῦ δὲ τυραννὶς ἔφαντο; καὶ ἀνελευθερία πολλῶν κλειῶν τῆς τοῦ Ἰουδαίου· καὶ πάντ' ἂν ὄφειν ἢ μισθῶσαι τοὺς Ἕλληνας· εἰ δ' ἀπίσταί; κειθέτω σὲ ἢ τῶν βροτῶν ἐλεγχος διάκτισα.

Ἄ· Ἡ μὲν γὰρ τῶν τυραννούντων φειδωλὰ Θεόδωρον ἐ; ἄκρον πάσης σοφίας; ἐλαληκότα ἐς Καλαθρίαν ἀπήλασε, καὶ ἐν Πολυκάστρῳ, φεῦ! ἀδόξως θανεῖν ἠνάγκασεν· Ἀνδρόνικον δὲ τὸν Καλλίστου ἐς τὰς Βρετανικὰς νήσους, ὅπου φίλων ἔρημος τίθησκε· Φραγκούλιον δὲ ἄνδρα σοφὸν οὐκ οἶδα τοῦ τῆς Ἰταλίας· Δημήτριον δὲ ἐς τὴν πατρίδα ἐπανήκειν Βαρβάροι; δουλεύοντα· παραλείπω δὲ τὸν σοφὸν ἐμὸν καθηγητὴν Ἰωάννην τὸν Ἀργυροπούλου, ἐν μίσθῳ Ἰώρῃ πενόμενον καὶ καθ' ἐκαστην τὰς ἐαυτοῦ βίβλους; ἀποδιδόμενον· οὐκ ἔστι νῦν Ῥώμῃ ἐκείνη, οὔτε οἱ θαυμαστοὶ ἐκείνοι πολῖται Ῥωμαῖοι, οἳ; ἅμα Λατινικῶν λόγων καὶ Ἑλληνικῶν ἐμελλεν· οὐκ ἔστι Νεάπολιν ἀποικία Χαλκιδικῶν καὶ Ἀθηναίων τὸ γυμνάσιον τῶν Ἑλληνικῶν λόγων, εἰς ἣν Ῥωμαῖοι τρέχοντες ἤρχοντο. Πάντα φροῦδα καὶ μεταμεμφομένα· ταῦτα καὶ τὰ τοιοῦτων ἀναπολῶν κάθημαι, ὄρων ἐπὶ αἰῶνα πόντον, καὶ τὴν σὴν φίλην Σκύλλην καὶ Χέρυβδιν, καὶ τὸν ἐπικινδυνότατον τοῦτον πορθμῶν, ἀλγῶν μὲν τὸ μένειν, δακρῶν δὲ τὸ μὴ δύνασθαι πλεῦσαι, ἀπαρῶν δ' εἰ τι ποιεῖν χρή ἢ ὅποι; γῆς ἰσ· θεός; δὲ μόνος; καθ' ὁμᾶς τοὺς ποιητὰς ἀναρπῆξας ἄλλη κομίσατο· ἢ δ τοῖς ἄλλοις; φρικτὸν, τοῦτο ἡμῖν ὡς ἡδὺ ἐπαγάγοι· ἰν' ἀπαλλαγέντες τῶν ἐνταῦθα μυρίων θινῶν ἐς τὸν ἀπαθῆ ἐκείνον βίον μεταστῶμεν. Σὺ δὲ νέος ὢν καὶ φιλόδοχος τοσοῦτον διαβίωξ; δσον ὁ ἴδμεπης Νέστωρ οὐ κἀλαί τὴν γλῶτταν μετέχευ; καὶ περὶ τὴν ἱερὰν φιλοσοφίαν σπουδάζοις; ἥ; εἰς τὴν ὀροιοῦσθαι θέῳ κατὰ τὸ δυνάττον ἀνθρώπῳ. Ἐξέρωσε, καὶ ἡμᾶς μὴ περιμένε.

Τῷ ἀδελφῷ Ἰωάννῃ.

Εἰ καὶ μὴ πρότερον ἐτύχχανον ἀκούσας τὰ σὲ, ὁμῶς τοῦτων αὐτὸς μάρτυς ἀξιώπιστος; ἀναδέδειξαι. Τὸ γὰρ οὕτω μὲν περικαλλῶς ἐπιστέλλειν, πρὶν δὲ τυχεῖν καὶ ἀπόντα; ποθοῦντα ἔξτους παρασκευάζειν, παιδείας ἂν οἶμαι οὐ τῆς τυχοῖσης καὶ ἀρετῆς· αἰς ἀρίστα χρώματος ἔλκει; πάντας πρὸς σεαυτὸν ὡσερ ἢ μαγνήτις τὸν σίδηρον· καὶ νῦν κροῦφθεις νικήσας, ἤττημαι δ' ἐγὼ· ἀλλὰ θεοῖν θυτοῖν φίλων οὐχ ἦτον μετέχω καὶ νενικημένος τῆς νίκης· κωνὰ γὰρ τῶν δι' ἀρετὴν φίλων. Εἰ δὲ σὺ μὲν τοιοῦτος ὢν φιλεῖς, ὁ φιλούμενος δὲ τῷ φιλοῦντι φίλος καὶ τῶν εἰδῶν ἀντιφίλειν; συστῶμεν φίλῳ τῆν δι' αὐτὴν αἰρήσῃ, ἢν δι' ἀρετὴν γινόμενην μίσσην καὶ πρῶτην καὶ βελτίστην οἱ σοφοὶ προσηγόρευσαν· συστῶσαι δὲ αὐτῆς ὁμῶς τῆς φυγῆς καὶ γράμμασι χρώραθα· Ὅδ γὰρ

ἡ δὲ συνήθειαν τοῖς πολλοῖς· γινομένη βέβαιος οὕσα διαταλεῖ· τὸ γὰρ χρησιμὸν εἶναι προβαλλομένη, ταχίστα διαλύεται· κολακεία τις μᾶλλον οὕσα· ἀλλ' ἡ ταῦτα εἶδη καὶ εἶδη ἐπιτηδεύματα τε καὶ πράγμαθ' αἰρουμένη· μηδὲν τῆς ἀπουσίας ταύτης λυμαινομένης ὡσπερ οὐδέ τῆς παρουσίας ἐκείνη συναγωνισομένης· τοῖσι τοῖσιν ἐσθρῶν καὶ μὴ τοῖς λόγοις τοῦ δαίμονος, τοιούτων τε ὄντα με ἡγούμενος· περὶ αὐτῶν σαυτὴν περὶ ἐμέ· ὁ γὰρ φίλος· ἄλλο· αὐτὸς, χρωταί· ἐμοί· ὡς τοῖς σοῖς· κοινότης γὰρ καὶ ἰσότης τῆς ἀληθοῦς φιλίας τὸ ἴδιον, τὴν δὲ ἐπιστολὴν ἴσθι τοσοῦτον· Ἑλληνικῆς μετέχουσαν φράσεως· ὡσθ' Ἑρμῶ καὶ Μουσῶν εἶναι δοκεῖν· ταῦτά τοι οὐ παῖσαι· οὐδ' ἦν παῖσαι· ἡμᾶς ἐπιλαθέσθαι τῶν σῶν· εἰ δὲ καὶ περιεργέστερον ταύτην σκοπήσῃαι χρεῶν, συσκαψόμεθα δὲ· ἐν αὐτῷ συνασόμεθα· σὺν τε δὺο ἐρχομένῳ φανί· Ἐρῶσο.

Τῷ αὐτῷ.

Ὁ μὲν μοναστικὸς βίος πραότητα πανεσθὴ τοῦ ἐπιτοῦ οικείου· διδάσκων τὰ μὲν ἐπιτοῦν πρακτικὰ ὡς οἶόν τ' ἐλαττοῦν, τὰ δὲ τῶν ἄλλων ἐκείρειν· ὁ δ' ἰδικῶς τὸ μέσον αἰρουόμενος, ἐν ᾧ ἀρετῆ, ἄσπερον μὲν τῶν ἄσπερον ὡς ὑπερβάλλον, ἄσπερον δὲ ὡς ἐλλείπον ἀναίνεται· αὐτὸ δὲ τῷ πρώτῳ περὶ τοῦ ἀλλοῦ χρησθῆαι μαθόντα, βουλομένη περὶ ἐμέ τῷ δευτέρῳ· καὶ μήτε τὰ ἐμὰ ἀνόξια τοῦ ἐκινεῖσθαι τοσοῦτον ἀναρτῆν, ὡσθ' ἀλάστονα παρασκευάζειν, μήτε τὰ αὐτῶν πᾶσι τοσοῦτον φαυλίζειν, ὡσθ' ἐν τῷ μὲν τοῦ ὄντος αἰρεσθαι δοκεῖν· δεῖ τῶν τοῦ μέσου ἐχόμενον, περὶ ἐκατέρου εὖτα φρονεῖν, ὡς ὁ τῆς φιλίας ἀπαιτεῖ νόμος· ἄλλως γὰρ ἀνω καταμῶν τοῦτο δὲ τὸ λεγόμενον· Ἐρῶσο, καὶ τὰ τῶν ἀπορῶν λῦσαι· ἀνάγκη· καὶ εἰ σε ἄλλαι λήγονται μὴ καί· ὄκει γράφειν.

Ἀνδρῶ Κρημοναῖ.

Καὶ τᾶλλα μὲν τῆς ἐπιστολῆς σου χαίροντες· χαριεστέρων δὲ πάντων ἡ τῆς νόσου ἀπαλλαγῆ· τῆς φάρμακον οἶμαι τὴν περιβία αὐτὴν καὶ γονεῖς καὶ φίλους καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἧς οὐδὲν ἄμεινον οὐδ' ἡδίων· χεῖρε δὲ συζῶν τοῖς σοῖς ἐλευθέρω· ἀπαλλαγεῖς τῶν μυρίων δαίν, καὶ τῶν λόγων ἀντιποιού, οἷς καὶ σαυτὴν καὶ ἄλλους κερματίζεις· Ἐρῶσο.

Τῷ Καρλίῳ.

Σὺ μὲν οὐ μόνον ἐξ ὅτου ἐντεῖθεν ἀπεδήμας· ἡμῶν καὶ τῶν λόγων ἐπιλάθου, ἀλλ' ἀρ' ἡ· ἡμέρας ἥτοι σαυτὸν ἀπίσαι μέλλοντα. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο τὸ μήτε ἡμῖν ἐπιστεῖλαι μήτε περὶ λόγου· ἐκατέρου· σπουδάζειν· ὁ τινος ἀν εἴη ἡ νέου, ἀμελοῦ· μὲν περὶ τὰ καλὰ, ἐπιμελοῦς δὲ περὶ τὰ παλιν· οἷς τοσοῦτον ἐκδέσθαι ὡστε πάντων καὶ βιβλίων καὶ διδασκάλων ὀλιγορῆσαι· Ἐρῶσο καὶ τὴν βίβλον ὡς τάχιστα πέμψον.

Γεωργίῳ Πλακεντίῳ.

Προσεκομίσθη μοι τὰ σὰ γράμματα· οἷς καὶ ἀπὼ τὰ τῶν πελαργῶν μιμούμενος τὴν περὶ ἐμέ σου ἐγνωμοσύνην ὡσπερ παρῶν ἀνέφηνας· πάντα ποιεῖν ὑπισχνόμενος· οὐ τοσαύτην οὐδὰ σοι χάριν, ὅσην ἀν

εἰ ἔργοις αὐτοῖς τὰ ὑπασχόμενα ἐποιεῖς· συγχαίρω δὲ σοι περὶ τὴν ἱερὰν φιλοσοφίαν· σπουδάζοντι· ἦν ἄσπερον ἀγαθόν· οἱ πολλοὶ νομιστάντες, οὐκ ἀνω λόγου εἶχον· ἐχόντων καὶ ἐπιστημῶν ἐπιστημῶν προσηγορευσαν· καὶ εἰ ὁμοίωσιν θεῶν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνθρώπων· δι' αὐτῆς γὰρ εἰδῆσιν τῶν πάντων λαβόντες καὶ ἑαυτοῦς βυθίζοντες· ἄνδρες θεοὶ ἐφάνησαν· ταῦτά τοι σε παραινῶ παντὶ σθένει αὐτῆς μεταστῆναι δι' ἦν ἄλλα μεμάθηκας· ὡσπερ γὰρ πολλὰς μὲν πόλεις ἴδαιν χρησιμὸν, ἴνοικῆσαι δὲ τῆ καλλίστη βέλτιστον, οὕτω μετὰ τᾶλλα αὐτὴν εἰδέναι χρεῶν, ἵνα μὴ πᾶσης ὁ βίωσιν ὁ φιλόσοφος· εἰλαγε· τοὺς γὰρ τᾶλλα μὲν μαθόντας, φιλοσοφία· δὲ ἀμελήσαντας· ταυτὴν καθεῖν τὸς, μνηστῆρος τῆς Πηνελόπης ἐπεσκιν οἷ μὴ δυνθῆναι· ἀεθὴ κλησάσαι, ταί, θεραπαίναι· ἐμῖνυτο. Σπουδαστέον δὲ καὶ ποιητέον τὰ δυνατὰ ἅμα τοῖς δούλοις καὶ τὴν βασιλίδα καρπούσθαι, ἧς τέλος· γνῶσιν· τε οἰκῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὁ σοφὸς ἔφησεν Πλάτων· Ἐρῶσο, καὶ τὴν βίβλον τοῦ Διογένηος μοι πέμψον.

Τῷ Καρλίῳ.

Τὸ ὑπὲρ τῆς ἀγαν σπουδῆς ὠχρεῖσθαι βλαβερὸν μὲν τῷ σώματι, ἱκωρῆδ· δὲ τῆ ψυχῇ καὶ μεγίστου ἐπαινεῖν αἶνον· τοῦτο καὶ Ἀθηναίου· ὡσπερ χαρᾶκιτῆρα μεγίστης σπουδῆς πάσχοντες, πάντες ἐπῆνον· τοῦτο καὶ ὁ σοφιστῆς Λιδάνας τὸν Δοσίθεον ἰδὼν πεπονηότα, ἰθαύμαζε μὲν αὐτὸν, συνήσθη δὲ τῷ ἐκείνου δεσπότῃ. Ἐδὲ μὴ ὑπὲρ σπουδῆς λόγων τοῦτο καθόντα, ἀλλ' ὑπὲρ τρυφῆς ἢ τῆς ἀμέτρου παιδείας, οὐ μόνον οὐκ ἐκινεῖται, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα πέμπεται, λόγῳ μὲν σοφίᾳ χαίροντες, ἔργῳ δὲ ἀσωτία καὶ τῆ περὶ τὸ ζῆν ἀταξία· οὐ γὰρ ζῶμεν ἰακατασθίωμεν, Κόρσολ· τοῦτο γὰρ Σαρδαναπάλου καὶ τῶν ὁμοίων ἴσοι τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ γαστρὶ διορίζουσι· ἀλλ' ἐσθίωμεν ἰαζῶμεν, τοῖς μετροῖς ἀρκεύμενοι, οἷς καθαρῶν ὁ κούς τοῖς μαθήμασι· τρυφεταί· ταῦτα γὰρ τροφὴ τῆς ψυχῆς ὡσπερ τὰ στίαι τοῦ σώματος· ταῦτά τοι σε καὶ ἀπόντα παραινῶ ἀντέχεσθαι μὲν λόγων, ἀπίχεσθαι δὲ τῶν ἀμέτρων στίων, ἵνα μὴ τὸ δεσποτήρον τῆς ψυχῆς παιάνων οὐ μόνον αὐτὴν φαυλοτέρην ἀποφῆνης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοσοῦτον ἀσθενέ· ὡσθ' ἅμα τοῖς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ τοῦ σώματος ἀποβαλεῖν· Ἐρῶσο, καὶ τὰ βιβλία μοι πέμψον.

Θεοδώρῳ τῷ Γαζῆ.

Ἡ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία ἐκινεῖ· μὲν περὶ τὸ γράφειν ἐποίησέν, ἀμνήμονας δὲ εἶ. Τίς γὰρ οὕτως ἡλίθιος δ· ἀν ἀμνημονοῖα τοῦ σοφοῦ Θεοδώρου δὲ ἡ φύσις πατέρα λόγων καὶ καθηγεμόνα ἀνέκλασε, καὶ οἷον φωσφόρον δυαίν γλώτταιν· Ἡ τίς οὐκ ἀν εἰλοτο περιδῶν τὰ οἰκεία παρὰ σε· τὰς διατριβὰς ποιεῖσαι, καὶ θολῆς ἀπολαύειν καινῆς πολλῶν ἡδίστων ἀμφοροσία· καὶ νέκταρο; Ἡ τίς ἀν ἡμῖν παραμυθεῖ πάσαι μὲν ποδοῦσαι, τάχιστον δὲ ἅμα τῷ ἰδίῳ ἀποβαλοῦσιν; Ἡ δυστυχεῖς μὲν ἡμεῖς κωλυόμενοι συνεῖναι σοι· εὐτυχεῖς δὲ Καλαβροὶ πλέον ἢ ὅτε τῶν σοφῶν ἔσπον Πυθαγόραν· ὡ εὐδαιμων Λοκρὶς ἢ νῦν μᾶλλον γαυριώσω ἢ ὅτε Τίμαιον καὶ Ζήλσκον ἀν-

φύσας· Ἰσχυς μὲν πρὶν ἐπίσκοπον τὸν σοφὸν Ἀθα-
 νάσιον, καὶ νῦν δι' αὐτὸν τὸν τῆς σοφίας, κολοφῶνα
 Θεόδωρον· ὃ Σαβύλλα μάντις ἀψευδής, πῶς τὸν Πυ-
 θαγόραν μὲν προβουῖσα, ἤξειν Ἰταλιώτησιν ἀνδρα
 σοφὸν προσθεσπίσω; Τοιοῦτῳ δ' ἀνδρα ἀπιστώπῃσας,
 ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαρχίας σκυύσασα, τὰ τέλη
 εὐκρίτως προειπῆν καὶ τὴν δυστυχίαν τοῦ γίνουσι·
 εἰδαιμόνες τῶ ὄντι οἱ καθ' ἑκάστην κατατρυφῶντες·
 ἀνευδαίμονες δὲ καὶ πάσης κατηγορίας ἄξιοι οἱ πά-
 λαι μὲν καρπούμενοι, καὶ νῦν ἀπίναι ἀφέντες· ἴδει
 πάντα παθεῖν ἢ τοιοῦτον ἀπλευσαι· ἀλλ' ἑκείνοι μὲν
 ὑπὸ τοῦ ἄγαν τύφου λημῶσι· οὐ δὲ ὁ ἤρξω εἰς κινήν
 ὠφελίαν τέλειον. Ἐβῆρωσ.

Ἀθανασίῳ ἐπισκόπῳ.

Πολλὰκι· κατ' ἐμαυτὸν γενόμενος καταδόησα καὶ
 τύχης καὶ βασιλέων καὶ ἀρχιερέων αὐτοῦ τοιοῦτον
 ἄτομον ἐν μέσοις ἀγροίοις ἰόντων συναγέλλεσθαι·
 καὶ φωσφόρον κελαινοῖς νέφεσι συγκαλύπτεσθαι· καὶ
 μὴ ἀρχιεπίσκοπον θαυμαστῆ; πόλεως ποιηθέντων·
 ἐν αὐτό; τε ἀξίως διάγοι καὶ ἄλλοι ὠφελῆθειν·
 ταῦτα δὴ καὶ τὰ τοιαῦτα ἀναλογισόμενος ἤλγουν τὴν
 Λοκρίδα Σκυθῶν ἐρημίαν ἠγούμενος· ἐπει δὲ τὸν
 σοφὸν Θεόδωρον Ἰσχυς ἐταίρον, πῶς οἰεῖ με χαιρεῖν·
 καὶ καλυφθῆναι ἔδων εὐτυχιστέρου; τοῦ; παρ' ἡμῶν
 κρημνοῦς τῶν ἐνταῦθα διατριβῶν νομίζω· ὅπως
 Θεὸς ἀρπάξας ἑκείνον ἀνήγαγε σύνοικον τοιοῦτον
 ποιήσας, οὐ παρόντος ἀνευδῆ; πάντων τυγχάναι·.
 Ἐβῆρωσ.

Τῷ αὐτῷ.

Ἐπανήκων εἰ πρέσβεις πλὴν τοῦ δαπανῆσαι τὰ
 χρήματα οὐδὲν ἄλλο ἀνύσαντες· ὁ γὰρ καρδηνάλις ἦ
 τα μάλιστα ἐπιποθεῖ οὐ τοσούτων χαιρεῖ τῷ ἐρυθρῷ·
 πῶς δὲ οὐ τῷ καπνῷ τῆς ἐπιγραφῆς· τὰ δύο οὐ μόνον
 αὐτῷ ἐδοῦναι ἠθέλησεν, ἀλλὰ καὶ θυμωθεὶς ζητήται
 ταλμῆσαντι· ὥστε ἀνευ τοῦ μηδὲν πράξει καὶ ἐχθρὸν
 αὐτὸν κατεστῆσαμεν. Ἐβῆρωσ.

Γάτῳ ἐπισκόπῳ.

Ἀπέδωκέ μοι τὴν σὴν ἐπιστολὴν ὁ χρησ-δὸς Πί-
 ετρος, βραχέϊαν μὲν, τῆς σῆς δὲ σοφίας καὶ ἐλευθε-
 ριότητος ἀξίαν· τὸ τε γὰρ πλεῖστον εἶδέναι χάριν,

Cod. Græc. Matr. lxxii, f° 140 : Περὶ Ἀδάμ. Σύνοψις ἱστοριῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Λαοσκάριου
 συναχθεῖσα ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν· *De Adamo, Synopsis historiarum a Constantino Lascari e variis histo-
 ricis collecta. Incipit* : Ἀδάμ ὁ πρωτόπλαστος ἐκ τῆς Ἐβζ; ἐγέννησε τρεῖς υἱούς· τὸν Κάιν, τὸν Ἀβελ, καὶ
 τὸν Σήθ.

Hujusmodi Synopsis initium ab Adamo ducit, finem habet in Constantino Palæologo, Græco:um impe-
 ratorum ultimo, sub quo a Turcis Constantinopolis expugnata; cujus expugnationis tempus ita Lascaris
 et oculatus ipse testis, et captivus, refert : Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ (Κωνσταντίνου) ἔστι ἔλεω ἡ Κων-
 σταντινουπόλι; ἀσχιστα καὶ ὠμότατα ὑπὸ τῶν ἀθίων Τούρκων τῆ κθ' τοῦ Μαΐου μηνός· ἡμέρῃ τρίτῃ πρωτ.
 ἔτι· ςθξζ'. Καὶ αὐτὸ; ἀπίθανε σὺν ἄλλοις πολλοῖς. Id est : Secundo hujus (Constantiniani) anno Con-
 stantinopolis sædissime ac crudelissime ab impiis Turcis capta est (die) 29 mensis Maii, (seria) tertia, summo
 mane, anno 6961 (Christi 1453) et ipse cum multis aliis occidit. Tum petriæ suæ his verbis lamentatus
 excidium : Καὶ ἐπὶ τούτου ἐπώλετο ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ ἐλευθερία καὶ εὐγένεια καὶ λόγοι καὶ
 πλοῦτος καὶ πᾶν ἀγαθόν, nempe : Sub hoc perit Romanorum imperium, et libertas, et nobilitas et disci-
 plina, et divitiæ, et omne bonum, addit continuo has voculas : Καὶ ἐγὼ ἔλαθον, et ego captus sui.

Statim post hæc idem Lascaris Demetrii ac Thomæ, ejusdem Constantiniani imperatoris fratrum, Pe-
 loponnesi despotarum, casus, eorumque sobolis seriem, variosque item eventus breviter enarrat.
 Quorum Historiæ particulam, cum alibi forsitan imminime occurrat, hoc loco arponendam est-
 stimavi.

Postea vero captæ sunt Trapezus, et Triballis, A et omnis Peloponnesus, dum alii fratres Demetrius et Thomas essent ibi despote. Demetrius autem una cum conjugæ et filia Hadrianopolim abductas est, quæ illi præmortuæ sunt; ipse vero a Turca Mahumete militare stipendium obtinuit. Thomas, ultimus frater, cum uxore et liberis fuga prægressus, in Gorcyram venit; inde Romam sub Pio summo pontifice, viventibus cardinale Bessarione, et Isidoro episcopo Russiæ. Vixit Romæ annos allquot; ibi decessit, ejusque filiam Russiæ imperator uxorem duxit. Duos ejusdem filios aluit Ecclesia Romana. Junior quidem Manuel fugiens, Constantinopolim se contulit ad Turcam, Romanorum gentis interfectorem; ibique vixit. Prior vero Andreas nunc Romæ, nunc alibi ut circulator oberravit ætate nostra, anno 6909 (Christi 1401). Prima ejus filia ante (urbis) expugnationem despote Servizæ nupsit. Eo defuncto, ipsa superfuit vidua cum duabus filiabus, quarum priorèm uxorem duxit despota Sanctæ Mauræ insulæ ex qua filium procreavit Don Carolum, et filias tres, formosissimas sanctissimasque; Retunsiam, Leonoram, et Mariam; secundam vero filius Sæteræ.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἔαλω καὶ ἡ Τραπεζοῦς, καὶ Τριβαλλίς, καὶ πᾶσα ἡ Πελοπόννησος, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν δεσποτῶν ὕστερον· καὶ ὁ μὲν Δημήτριος ἀλοῦς ἤχθη εἰς Ἀνδρανούπολιν ἅμα γυναίκα καὶ θυγατρὶ, αἱ προκείμεαν· καὶ μετ' αὐτῆς ἐκίοντο σιτηρίσιον ἔχων παρὰ τοῦ Τούρκου τοῦ Μαχουμέτου· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀδελφὸς ἐφθάσε φυγῶν μετὰ γυναίκης καὶ παιδίων καὶ ἀφίκετο εἰς Κέρκυραν· κάκειθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Πίου ἀρχιεπισκοπῶν, ζώντων Βησσαρίωνος καρδηνάλιου καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Ῥωσίου. Ἐξήσε δὲ τινα ἔτη ἐν Ῥώμῃ, κάκει ἐτελεύτησε· καὶ τὴν μὲν β' θυγατέρα αὐτοῦ ἐγγημέν ὁ βασιλεὺς τῆς Ῥωσίας, τοὺς δὲ δύο υἱοὺς ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία· καὶ β' μὲν νεώτερος Μανουὴλ φυγῶν ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸν Τούρκον τὸν ἀπολέσαντα τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων· καὶ ἔζη. Ὁ δὲ πρῶτος ὁ Ἀνδρέας ποτὲ μὲν ἐν Ῥώμῃ, ποτὲ δὲ ἄλλῃ ἐπιπλανᾶτο ὡς περ ἀγύρτης ἐπ' ἡμῶν τῷ ςζθ' ἔτει· ἡ δὲ πρώτη θυγάτηρ ἔτυχε πρὸ τῆς αἰώσεως γήμασα τὸν δεσπότην τῆς Σερβίας· οὗ ἀποθανόντος, αὐτὴ ἐλείφθη χήρα σὺν δυοῖν θυγατέροι· ὧν τὴν πρώτην ἐγγημέν ὁ δεσπότης τῆς Ἀγίας Μαύρας, ἐξ ἧς ἐγέννησε δὸν Κάρουλον ἀρβανα· καὶ τρεῖς θυγατέρας ὠραιότατας· καὶ ἀγαστίνας, Παρούσιαν, Λιουκώραν, καὶ Μάρτιαν· τὴν δὲ δευτέραν ὁ υἱὸς τοῦ Σικετέρη.

EJUSDEM NOTITIA ALTERA BREVIS

IMPP. CPOLITANORUM

A Theodoro Lascari ad Constantium III et urbem captam.

Theodorus Lascaris, vir strenuus. Joannes Ducas Vatatzes. Theodorus Lascaris, Joannis filius. Michael Palæologus Magnus, qui Latinos Urbe expulit. Andronicus ejus filius. Michael Palæologus Tertius. Cantacuzenus Palæologus. Andronicus Palæologus. Manuel ejus filius, cujus ætate nostra (existere) filii quinque: primus Joannes, qui imperavit et morbo consumptus interiit; Theodorus, qui Selymbriæ obiit; Constantinus, post Joannem adeptus imperium postremus, quo imperante, urbs ab impiis Turcis capta est, ipse factus sum captivus; Demetrius Hadrianopoli defunctus post Peloponnesi expugnationem, in qua Thomas ultimus, cum uxore liberisque fugiens, Romam venit; ibique decessit, relictis duobus filiis unaque filia, quæ Russiæ imperatori nupsit; filiorum vero prior Romæ vixit, alter ad Turcas profugus abiit ætate mea.

(1) Ea urbs Herodoto, Straboni, Ptolemæo, Σηλοβρία; Xenophonti, Scymno, Seylaci, Stephano, Σηλοβρία, quæ forma Latinis Mebe et Plinio placuit; Socrati vero in Hist. Tripart., Σλαβρία. Eunulem Theodorum Gangius, Hist. By. int. pag. 243, Selybria despotam vocat. Ego vero, ut Auctoris Græci verbis, qui Σηλοβρία per metathesin,

Θεόδωρος Λάσκαρις, ἀνὴρ γενναῖος. Ἰωάννης Δούκας ὁ Βατάτζης. Θεόδωρος Λάσκαρις, ὁ υἱὸς Ἰωάννου. Μιχαὴλ Παλαιολόγος; ὁ Μέγας, ὁς Λατίνοισι; ἰδίως τῆς πόλεως. Ἀνδρόνικος ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Μιχαὴλ Παλαιολόγος Τρίτος. Καντακουζηνὸς Παλαιολόγος. Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος. Μανουὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ· οὗ υἱοὶ καθ' ἡμᾶς εἴ· Ἰωάννης πρῶτος ὁ βασιλεὺς, καὶ κληθήρης ἀποθανών· Θεόδωρος ὁ ἐν Σηλημβρία (1) ἀποθανών· Κωνσταντῖνος ὁ μετὰ Ἰωάννην βασιλεὺς ὑστάτος, ἐπ' οὗ ἔαλω ἡ πόλις παρὰ τῶν ἀσεβῶν Τούρκων, καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος γέγονα· Δημήτριος ὁ ἐν Ἀδριανουπόλει ἀποθανών μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἐν ἡ Ἰωάννης ὁ τελευταῖος, φυγῶν μετὰ γυναίκης καὶ παιδίων, εἰς Ῥώμην ἀφίκετο· κάκει ἐβίβηκεν· ἀφελὲς δύο υἱοῦς· καὶ μίαν θυγατέρα, ἧτις ἐγγημὲν τὸν βασιλεῖα τῆς Ῥωσίας. Οἱ δὲ υἱοὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐν Ῥώμῃ διεζῆ· ὁ δὲ δεῦτερος; φυγῶν εἰς Τούρκους ἀπῆγε ἐπ' ἡμεῶν.

aut recentiorem usum scripsit, propius accedendum. Latine Selymbria malui. Sita porro est in Romania. Turcarum provincia, olim Thracia, ad Propontidem, leucas 18 oceanum versus ab urbe CPoli: eademque hodie, vix immutato nomine, Selibria vocatur.

EJUSDEM

BASILII IMP. SUCCESSORUM NOTITIA

etque ad eaptam urbem.

Αἰών ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Φιλόσοφος ἔτη κς', μῆνας λη'. Α
Μετ' αὐτὸν δὲ Αἰών, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ Φιλόσοφος,
ἔτος α', μῆνας γ'.

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος μετὰ Στεφάνου
καὶ Κείνου τῶν ἀνεκτάδελφου καὶ γυναικἀδελφου αὐ-
τοῦ ἔτη ιε'.

Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη γ', μῆνας γ'.
Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος οἱ υἱοὶ αὐτοῦ βράβη
ἔτος, μῆνας ε'.

Νικηφόρος ὁ θωακὸς ἔτη ες" (1).

Ἰωάννης ὁ Ἐξιστοχὸς ἔτη ες".

Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος οἱ Πορφυρογέννητοι
ἔτη νγ' παρὰ μῆνα ἕνα· καὶ ὁ μὲν Βασίλειος μετὰ
τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔτη ν'· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος μετὰ
τῆν τελευτήν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔτη γ'.

Ῥωμανὸς ὁ Ἀργυρόπουλος ἔτη ε', μῆνας ζ'

Μιχαὴλ ὁ Παρλαγῶν ἔτη ζ', μῆνας θ'.

Μιχαὴλ ὁ Καλαφάτης ὁ καὶ τοῦθωακὸς εἰς τὸ
οἶγμα μῆνας δ', ἡμέρας ιε'.

Ζωὴ καὶ Θεόδωρος ἡ Πορφυρογέννητος μῆνας θ'.

Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἔτη ιγ', μῆνας ζ'.

Θεόδωρος ἡ Πορφυρογέννητος; ἔτος α', μῆνας η',

ἡμέρας κ'.

Μιχαὴλ ὁ Γέρων ὁ ἀπὸ Στρατιωτικοῦ, ἔτος α',

ἡμέρας ιγ'.

Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνὸς ἔτη β', μῆνας β', ἡμέ-
ρας κθ'.

Κωνσταντῖνος ὁ Δούκας ἔτη ζ', μῆνας ε', ἡμέ-
ρα α'.

Εὐδοκία ἡ γυνὴ αὐτοῦ μετὰ Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ αὐ-
τῶν μῆνας ζ', ἡμέρας ε'.

Ῥωμανὸς ὁ Διογενὴς μετὰ καὶ τῆς εὐφημῆνης

Εὐδοκίας ἔτη γ', μῆνας η', ἡμέρας κς'.

(1) ες". Ita etiam ejusdem Lascaris manu scri-

ptum in proximo sequenti imperatore. Similiter in

utroque alia manu in vetustiori Cod., 83, fol. 258,

ubi pariter occurrit in Constantino Moracchi filio ἔτη

ας'. in Basilico ἔτη βς'. in Phoca ἔτη ης'. et sic

in multis aliis. Idem denique Lascaris inferius in

Monete Porphyrogenetto Commeno scriptis ἔτη

δς'. Quid vero sibi velit haec numeralis nota pars

extrema ε, fateor me prorsus nescire; siquidem

strumgno Nicephorum Phocam et Joannem Tzimis-

cha 6 tantum annos imperasse constat; Manuelem

autem Porphyrogenetum 37 imperium tenuisse si-

gnificatur. Arithmetici hujus aenigmati explanatio-

nem petitarus, Monumentum Palaeographiam adivi;

sed ab oraculo illo nullum responsum. Etsi enim

multa idem de Litterarum foris, nexibus, com-

pendiis disserit; nihil tamen de Numerorum No-

tis habet praeter verbum quinq̄ue particulam,

quam ejusdem operis pag. 314 quasi transcurrens

ostendit; ac ne vox quidem Numerus toto iudice

Μιχαὴλ ὁ υἱὸς Κωνσταντῖνου τοῦ Δούκα ἔτη ες'
μῆνας ζ'.

Νικηφόρος ὁ Βοτονιάτης ἔτη γ', ἡμέρας ε'.

Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἔτη λς', ἡμέρας θ'.

Ἰωάννης ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη κδ', μῆνας δ'.

Μανουὴλ Πορφυρογέννητος Κομνηνὸς ὁ υἱὸς αὐ-
τοῦ ἔτη λςς', ἡμέρας ιε'.

Ἀλέξιος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Πορφυρογέννητος ἔτη β',
μῆνας θ'.

Ανδρόνικος ὁ θελὸς αὐτοῦ ὁ καὶ Κομνηνὸς ἔτη γ'.

Ἰσαάκιος ὁ Ἀγγελοῦ ἔτη θ', μῆνας ζ'.

Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ὁ ἀνεκτάδελφος Ἰσαακίου τοῦ
Ἀγγελοῦ ἔτη η', μῆνας ε'.

Ἀλέξιος ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου μῆνας ε'.

Β Ἀλέξιος ὁ Δούκας ὁ Μούρτζουφλὸς ἡμέρας ο'
καὶ αὐτίκα γέγονεν ἡ ἔλθεσις τῆς Κωνσταντινουπό-

λεως ὑπὸ τῶν Λατίνων κατὰ τῆν ιβ' τοῦ Ἀπριλλίου

μηνὸς τῆς ζ' ἰνδικτ' τοῦ ςφβ' ἔτους· ἐλθόντων καὶ

πεσόντων εἰς Καλκιδόνα, καὶ σκυλευόντων τὰ πέ-

ριεῖ αὐτῆς χρόνον ἕνα.

Θεόδωρος Λάσκαρις ἀνὴρ γεννάδας ἔτη...

Ἰωάννης Λάσκαρις Δούκας ὁ Βατάτζης ἔτη...

Θεόδωρος Λάσκαρις ὁ υἱὸς Ἰωάννου ἔτη...

Μιχαὴλ Παλαιολόγος ὁ Μέγας, ὁ Λατίνους διώξας

τῆς πόλεως, ἔτη...

Ανδρόνικος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη...

Μιχαὴλ Παλαιολόγος τρίτος, ἔτη...

Καντακουζηνὸς ἔτη...

Ἀνδρόνικος ὁ Παλαιολόγος ἔτη...

Μανουὴλ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη πέντε υἱοῦς γεννήσας

τοὺς καθ' ἑμῆς· ὧν ὁ πρῶτος Ἰωάννης ὁ Κουρδὸς (2)

κλινῆρης ἔτη· ὁ δεύτερος τῆν ἐξέδον· τῶνδε ἕν

apparet. Quod in tanta Numeros inter ac Litteras

cognitione, in tam multiplici illorum ordine, ra-

tione, compositione profecto demireris.

(2) Ὁ Κουρδός. Sic ab ipso Constantino Lascari

perspicuis litteris tum hoc in codice exaratum est,

tum in superiori 72 fol. 176 ad verso, tenon 2, ubi

de eodem Joanne sermo. Hæc vocem Camgius in

Glossario Graeco affari usurpatum pro Κουρδός du-

plici lambda scripto, quod Claudius significat;

adeoque illa in Joanne Palaeologum Manuensis si-

gnum; imperatorem optime cadit. Is enim a Duce

ejus vite scriptore ποδαγία πιαζόμενος ἂν πολλοῖς

ἔτεσιν, podagra multos per annos confictatus suis

traditur. Jam vero hinc recte colligas, si Joannes

Comnenus ob pulchritudinem Καλοϊωάννης olim

merito appellatus est, hunc ob claudicitatem Κου-

λωϊωάννην non inepte cognominari potuisse. Cete-

rum de hujusmodi cognomento nihil Ismael Bu-

Jaldus in suis ad Ducam Notis.

Θλωροντία, ἐνώσας Λατίνους καὶ Ῥωμαίους· ἦτις A ἄλλῃον διέτριβε.

Ἀσύτερος Θεόδωρος ὁ δεσπότης ἐν Σηλυμβρία προαποθανῶν Ἰωάννου ἐπ' ἐμοῦ· καὶ μετ' ἐκείνου ἄλλον ἀπέθανε καὶ ὁ Ἰωάννης τῆς μητρὸς αὐτοῦ ζώσης μοναχῆς.

Μετὰ τὸν Ἰωάννην ἐκλήθη ὁ Κωνσταντῖνος Τρίτος, δεσπότης ὢν ἐν Μυσηθρῆ, καὶ κύριος τοῦ ἡμισσοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου· καὶ οὐκ ἐστέρθη· καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ ἔτει ἐτάλε ἡ Κωνσταντινούπολις ἀσχετοῦ καὶ ὀμώτατα ὑπὸ τῶν ἀθέων Τούρκων τῇ κ' ἐνάτῃ (1) τοῦ Μαΐου μηνὸς ἡμέρᾳ τρίτῃ πρωτὶ 528 ἔτει· καὶ αὐτὸς σὺν πολλοῖς ἄλλοις ἐκτάθη· καὶ ἐγὼ αἰχμάλωτος γέγονα· ἐπὶ τούτου ἀπώλετο πάντα τὰ τῶν Ῥωμαίων· καὶ βασιλεία, καὶ εὐγένεια, καὶ λόγοι καὶ πλοῦτος, καὶ B αἰτῆ ἡ ἐλευθερία.

Τέταρτος ἦν Δημήτριος δεσπότης ἐν Μυσηθρῆ· καὶ πέμπτος ὁ Θωμᾶς δεσπότης τῶν Πατρῶν· καθ' ὧν ὁ ἀσεβὴς Μαχουμέτης στρατεύσας, τὸν μὲν Δημήτριον αἰχμάλωτον λαβὼν ἔμα γυναικὶ καὶ θυγατρὶ εἰς Ἀνδριανούπολιν ἐκόμισεν· ἔκου μετὰ ταῦτα τὴ κοινοὺν ἀπέβουκε χρέος, τῆς γυναικὸς καὶ θυγατρὸς προκοθανουστῶν· τὸν δὲ Θωμᾶν ἐφυγάδευεν ἔμα παρὶ τοῖς ἑαυτοῦ, ὅστις ἐν Ῥώμῃ ἀφειγμένος ἐπὶ Πίου ἀρχιερέως διέβη· καὶ μετὰ ταῦτα θανάον κατέλιπε δύο υἱαῖς καὶ μίαν θυγατέρα, ἣν ἐγγυμνὸ βρασιλεὺς τῆς Ῥωσίας· τῶν δὲ υἱῶν ὁ μὲν νεώτερος Μανουὴλ ὑπ' ἀπορίας κατέφυγεν εἰς τὸν Τούρκον, ἔκου προνοίας τυχὼν καλῶς ἐβη μέχρι τοῦ παρόντος· ὁ δὲ πρῶτος ὁ Ἀνδρέας ἀγρότης γενόμενος περὶ πολλὰ τῆς Εὐρώπης πλανήσας· ἔπει 528 ἔτει (2).

(1) ἐνάτη. Haec dictio redundat.
(2) Id Chronographiae fragmentum extrema pars. est Graecorum imperatorum Chronologia, quam Constantinus Lascaris inseruit Synopsi Historiarum e variis historicis a se collectarum, quae exstat cod. 72, fol. 140-176; licet nonnulla et verbis et rebus

discrepent ab iis quae hic legas. Quae vero de Constantino imperatore, de CP. excidio, de Lascaris captivitate, tum de ejusdem Constantini fratrum, eorumque sobolis variis casibus in illo eodica referuntur, ea jam Graeco et Latine edidimus supra eodem cod. 72.

CONSTANTINI LASCARIS

CARMINA PARENTALIA.

I.

Pentastichon heroicum in Theodorum Gazam defunctum.

Hic jacet, qui sapientis nos exstitit Theodorus
Gaza, quem peperit, ornavitque disciplinis Graecia;
Habuitque Italia luciferum, et peritum interpretem.
Si vero urbs parva virum tantum tumulo continet,
Ne miretur; sapientia enim ingrata memoria praevaleat.

Ἐνθάδε κείται ὃς ἦν ἀνὸς σοφίης Θεόδωρος Γαζῆς· ὃν τέτι καὶ κόμηται μαθήμασιν Ἑλλάδος· ἔτι καὶ Ἰταλία φωσφόρον ὡς ἐρμηνία ἔβην (1).
Εἰ δὲ μικρὰ πόλις ἀνδρα τόσον κατέχει ἐνὶ τύμβῳ (2)
Μὴ ἀγάσῃ· σοφίης γὰρ ἀγνωμοσύνη ὀπαροῦσαι.

II.

Ejusdem in Phanurium Geracium Rhodium.

Quem Phanurium Rhodus habuit tanquam eximium ornamentum,
Praeclaramque animam et corpus fortunamque maximam;
Hunc amarus juvenem eripuit praeter spem Orcus,
Dignum caelo vivere ad summam usque senectutem.

Ἄν Ῥόδος εἶχε φανουρίων ἔβρον ἦτις κόμηται
λαμπρόν τε ψυχὴν ἰδὲ σῶμα τύχην τε μεγίστην,
Τούτον ὁ πικρὸς ἔβρον ἀέλπτως ἔρπασεν ἔβρος
Ἄξιον ὄντα πολὺ ζῶειν μέχρι γήραος ἔβρος.

(1) Huic vocula ἔβρον Lascaris manu, velut ambigentis, ascriptum est ἡ ἀκροῦ, id est: vel summum.

(2) Ejusdem tanquam emendantis manu, bis vocibus ἐνὶ τύμβῳ superscriptum ἐνὶ κώμῳ, id est: in sinu.

III.

*Κωνσταντίνου τοῦ Αἰσχυρῶς ἐπιγράμμα ἐπὶ τῷ Ἀρχοντι τῆς Ἰσπανίας. Constantini Lascaris
ἐπίγραμμα (fidebre) in principem Hispaniæ (1).*

Κοίρανος ὅς γ' ἦν κόσμιος Ἰθίων μεγαθύμων
Ἦδ' ἰθύνων πόλεων νήσων τ' εἰσάλων
Μουνογενῆς τε δις μεγάλων βασιλείων ἐκτεκίων,
Νυμφίος εὐδαίμων ἔξοχος ἠρώμων,
Τούτων, φεῦ! ἡ μοῖρα παλὺδακρυς ἤρπασεν ἄφνω·
Ἄξιον ὄντα βιωῦν Νέστορος αἰῶνας.

A Qui modo magnanimum princeps florebat Herum
Per populos, urbes, æquoreasque domos;
Celsorum atque primæ qui proles unica regum,
Augusta felix conjuge sponsus erat;
Hunc sors, heu! subito lacrymabilis abstulit ictu,
Nestoris hunc dignum vivere sæcula senis.

*Τοῦ αὐτοῦ εἰς Φερδινάνδου τὸν Κοῦνιον, κοίρανον Σικελίας. Eiusdem in Ferdinandum Cuium (2),
Siciliæ rectorem.*

Ἐνθάδε κείται Φερδινάνδος, ὁ Κοῦνιος ἦρως·
Κοίρανος ἰσθίου Τρινακρίας ἀπάσης·
Εἶδος ἀνακτόριος ψυχῆν τε καὶ ἦθα πάντα,
Τῶν ἀρετῶν τέμνονος, ἦδ' ἐ φιλοσοφίας.

Τούτων ἔκλαυσε χορῆς λογίων ἀγαθῶν τε βροτῶν γε
Ἦπιον ὦς πατέρ'· ὦς κοσμοκόλιν ὄνιον
Ὅς τὸ βρότον, φεῦ! τῷδε λίθῳ βασιλικά τέθαπται,
Ἐυχὴ δ' εἰς μακάρων χῶρον ἔκοῦσ' ἀνίδη.

IV.

*Κωνσταντίνου τοῦ Αἰσχυρῶς ἐπὶ τῷ Γεωργίῳ Β'
Ῥάλη.*

Εἰ θρηῖνος οὐκ ἦν ἐν βροτοῖς, νῦν ἦρξεν ἄν·
Λύπη τε καὶ πένθος γόος τε καὶ ἄχος·
Ἐθόνηκε φεῦ! Γεωργίος Ῥάλης νέος
Καλῆς κάγαθός φιλόσοργός θ' ἄμα,
Δίκαιος, εὐσεβής, φιλόχρηστος, σφόδρα
Ἐμψρων φύσει· ἀνδρείος, ἰγκρατής, ὄλος (3)
Ἠδύς, πρσιγητής, εὐπροσέγγυρος πάνυ·
Πιστός φίλος δέππου· ἑταῖρός τ' ἀσφαλής·
Ἄραστὸς οἰκείος, ἀρετῶς καὶ ξένος·
Ἐπήκοος πάντως πατρὶ τε καὶ γένει·
Ἐξ αἵματος λαμπροῦ μοναρχῶν Ἑλλάδος·
Πατρός τε μητρὸς εὐγενεστάτων ἔγαν
Τὰ πρῶτ' ἐχόντων γῆς Ἀγαιῶν ἐμψρόνων,
Ὅλθη τε καὶ ὄδῃ βροτῶν ὑπερτέρων,
Πλείσταις ἀρεταῖς ἠ;λασημένων λίαν,

Ὁς εἰρίσιος λαμπρὸς προπόντων ἐπ' ἔραν·
Ἐξ ὧν γενηθεὶς καὶ τραφεὶς ἴσος ἔην
Εὐσώματος εἰπερ τις ἄλλος τυγχάνων
Πάλη τε καὶ δρόμῳ βροτῶν ὑπερτέρων,
Δίσκῳ τε καὶ πετοράνοις ἀκοντίοις,
Κούφοις τε ἀλμασίν γε καὶ παγκρατίῳ,
Ἐγχοῦς τε καὶ δπλα ἱκανὸς ἦν φέρειν,
Ἴππους τε δαμῆν καὶ τὰ θηρί' ἔλῃν,
Τόξοις τε χρῆσθαι δεξιὸς καὶ φαρέτρα,
Κύνας τ' ἀγίην καθάπερ ἄλλοι ὄρλων,
Ἐσμός ὄρατῶν, ἵνα μὴ πλείω λέγω.
Πλὴν ἀλλὰ καίπερ ὄντα ἄνθος τοιοῦτο
Ἄθης ὁ περὶς καὶ πρὸ τῆς ὥρας εἶλε
Κακὸς κάκιστος καὶ βιοφθόρος πάντων
Πάντας χαλίπτων καὶ κατεσθίων βροτῶν·
Ἐπὶ νῦν ὄμας τάφος γε οὗτος καλύπτει·
Ἐυχὴν δὲ πάντων δημιουργὸς κατέχει (4).

(1) Joannem videlicet, Catholicorum regum stirpem unigenam, tantæ indolis ac spei quam immaturæ ætatis principem, qui acerbissimo funere præreptus, omissis universæ Hispaniæ desideratissimus.

(2) Is Ferdinandus Cuius, cujus honori hoc scriptum epitaphium, fuit scilicet Don Fernando de Acuna, Ferdinandi V, Hispaniarum regis in Sicilia vicarius, qui Catanis anno 1494 decessit; ibique in ecclesia cathedrali sepultus est. Vide Vincenzo Auria, *Historia chronologica delli vicere di Sicilia*, pag. 22 et 23.

(3) Huic loco ipsius Lascaris, velut emendantis, manu adscriptum ἄμα.

(4) Quamvis in hoc elogio juvenis hic et paterno et materno genere longe nobilissimus, atque etiam e Græcorum monarcharum, id est imperatorum, sanguine ortus, his disertis versibus prædicetur: Ἐξ αἵματος λαμπροῦ μοναρχῶν Ἑλλάδος· Πατρός τε μητρὸς εὐγενεστάτων ἔγαν; nusquam tamen gentile nomen *Rales*, sive *Rhales* in *Familiiis Byzantinis* a Ducangio illustratis memoratur. —Leg. Παῦλ.

THEODORUS GAZA

NOTITIA

(Ex *Allatio De Theodoris*, op. Matsum Bibl. Nov. PP., tom. VI.)

Theodorus Gaza, urbe Macedoniae Thessalonica oriundus, instaurato Ferrariae litterarum gymnasio primus studii praefectus et moderator creatus, litteras Graecae publice professus est. Multa ipse de suo scripsit, multa verit e Graeco in Latinum, et e Latino in Graecum. Scripsit de suo Graeco *Institutionis grammaticae* libros quatuor, diversis locis impressos, Venetiis apud Aldum, Basilea apud Curionem, Parisiis apud Wechelium; et plerumque cum versione Latina. Postremo Basilea apud Nicolaum Brillingerum anno Domini 1540. Quanti Robertellus fecerit in rebus grammaticis disponendis artificium Gazae, audiemus ex ipso in expositionibus libri Aristotelis de poetica: *Hinc Theodorus Gaza, vir doctissimus, qui summo ingenio methodum illam conscripsit, ait sub initium libri quarti: Δοκῶν δὲ κατὰ συντάξιν τῶν τοῦ λόγου μερῶν, etc. Haec ego volui Gaza verba opponere, quia tanto artificio videntur esse prolata, ut agnoscas emanatissimi illius hominis miram quamdam industriam in discernenda methodo hac et distinguenda: sicuti solet in reliquis artibus et scientiis Aristoteles, cum opus est: tantique mehercule facio Gazam in hoc praesertim quarto libro, ut nulli veterum postponendum putem. Theodori Gazae grammaticam aliam ab excusa habet Joannes Sambucus. (Gesnerus.)*

De mensibus Atticis, liber Graecus impressus Basilea apud Robertum Winter cum Latina versione Johannis Perelli, et nunc denuo in Uranologio Dionysii Petavii, Lutetiae apud Sebastianum Cramoysinum, 1650, in fol.

Ἀντιρρητικόν. Εἰρηται Βησσαρίωνι τῷ πατριάρχῃ ἐν τοῖς ὑπὲρ Πλάτωνος λόγοις, ὡς ἐπίσταται μὲν ἄλλα τε τῶν σπουδαιοτέρων θεωρημάτων ἐντεθῆσθαι ἐν τῷ τοῦ ἀντιλέγοντος Πλάτωνι βιβλίῳ· καὶ κατὰ εἰδῶν, εἰ ἓνα χωριστὰ, εἰ πάντα ἀχώριστα, καὶ εἰ χωριστὰ, πότερον κατ' αὐτὰ ὑπεστώτα, ἢ καίμανα ἐν ἐκβολαῖς. *Oratorem antirrheticam. Dicta fuit Bessarioni patriarchae in iis quae ille dixit in libris pro Platone, quod speraverat quidem alia majoris studii theorematum invenire in libro illius, qui Platoni contradicebat. Et de speciebus; utrum aliqua separabiles sint, an omnes inseparabiles: et si separabiles, utrum per se subsistant, an vero sola cogitatione discernantur. In quibus etiam habes argumentum orationis. P. Q: ἐπίσταται μὲν ἄλλων τε τῶν.*

Περὶ ἀκούσιου καὶ ἐκούσιου. *De voluntario et involuntario. P. Περὶ δὲ ἀκούσιου καὶ ἐκούσιου ἀπορήσειεν ἂν τις εἰς τὰ καθέκαστα.*

Ὅτι ἡ φύσις οὐ βουλεύεται. *Quod natura consilio res non gerit (1).*

Περὶ ἀρχαιολογίας τῶν Τουρκικῶν. *De origine et antiquitate Turcorum, ad Franciscum Philadelphum, P. Περὶ Τουρκῶν εἰς ποτ' ἂν εἴεν, καὶ ὅθεν τὴν ἀρχὴν ὀρηθέντες (2).*

Epistolae varias. I. Fratribus Demetrio et Georgio. P. Διανοούμενος μοι ἐπιστολάς ὄντων. II. Demetrio Sgaropulo. P. Δεῖνά πάλιν ἀγγέλλαις, εἴπερ οὐδέν. Haec epistola legitur quoque in bibliotheca regia Parisiensi. III. Andronico Calisti. P. Ὅτι οὐ συναποδημήσαις τοῖς ἄλλοις σύ γε. IV. Eidem. P. Ἀκρινάμην πρὸς τὸν δεσπότην κατὰ τὴν γέγραφας. V. Bessarioni cardinali. P. Ἦδη τὴν ἱερὰν σου κεφαλὴν ἐν Κεῖλοις εἶναι. VI. Eidem. P. Ἐκ τῶν πρὸς τοὺς δεσπότης ἀπεσταλμένων. VII. Eidem. P. Ἐὐχομαι ἀγαθὰ πύθισθαι κατὰ σοῦ. VIII. Alexio. P. Ἡ τῷ δεσπότηι συμβῆσα νόσος. IX. Eidem. P. Χθὲς κατὰ τύχην εἶδον τὸν λικαντίττον. X. Philalrho. P. Οὐ πάντ' εἰσιν ἀσθενεῖ τὸ γῆρας. XI. Alexio. P. Ἀρτίμαθα εἰς Βιτιτέρβιον, καὶ τὰ αὐτοφυῆ θερμὰ ὕδατα. XII. Eidem. P. Ἐπίστολά σοι μὴνός Φεδρωναρίου λήγοντος. XIII. Eidem. P. Δις ἀπίστευτα, τὰ μὲν πρῶτα. XIV. Eidem. P. Ἐχομίσθη μοι ἡ ἐπιστολή, ἣ ἐπισταυδέχτη.

Index regius Sancti Laurentii notat: *Theodori Gazae Temmuchia: de anima, de voluntario et involuntario, definitiones et defensiones contra Platonem.*

Scripsit praeterea carmina, ideoque inter poetas sui temporis recenset eum Gyraedus dialogo I. Audienda sunt, quae Ludovicus Carbo in quadam de artibus liberalibus oratione ad Leopellum Estensem

(1) Hinc videntur corrigenda quae ambigunt de hoc Gazae opusculo dicuntur apud Fabricium ed. nov. T. X. p. 591 et 595. A. M.

(2) Edidit ipse Aflatus Gr. et Lat. in *Symmicis*, libro posteriori, p. 582 seqq. A. M.

Ferrariæ principem scribit inter cætera : *Dicam equidem quanto dignus Theodorus honore, quæ n plusquam dimidium animæ meæ semper diligam, cujus versiculos, quos de musis tuis elegantissime edidit, in sacario illo pulcherrimo incidi jubens, etiam atque etiam rogo et obsecro. Quid enim gravius Callimachus? quid suavius Propertius? quid pulchrius Tibullus dicere unquam potuisset? Nam et nomen et officium musarum concilians exprimunt, et earum laudem ad pieturam alludentes brevius concinunt: Nobile hominis ingenium, tantum philosophum in hujusmodi deliciis præstare?*

Ex Græco ab eo in Latinum sermonem versa sunt : *Æliani de instruendis aciebus liber*, Coloniae cum aliis quibusdam, et Venetiis in *Æ. Dionysii Halicarnassæi de compositione orationis. Theophrasti de historia, et causis plantarum lib. XV. Aristotelis de historia animalium libri IX. De partibus animalium, et earum causis libri IV. De generatione animalium libri V. Problematum sectiones XXXI.* Quæ omnia cum cæteris Aristotelis operibus Latinitate donatis sæpius impressa sunt. *Alexandri problematum libros II* excudit Basilæ Cratander anno 1537 cum Problematibus Aristotelis ab eodem versis. De hac versione Theodori Franciscus Patricius *Discuss. peripatetic. lib. II : Leonardum Brunum secutus Theodorus Gaza circa annum 1453. Aristotelis libros omnes De animalibus, et Problemata : nec non Theophrasti libros De plantis, et Alexandri problemata Latina fecit. Quem secuti sunt in eo manere tres alii doctissimi Græci, Georgius Trapezuntius, Bessarion, et Joannes Agryropulus, qui varios Aristotelis libros Latinitate donant. Petrus Pantinus in epistola ad lectorem, quam præfixit Michaelis Apostolii paræmili, inter alios Græcos qui cum Bessarione in Italiam venerunt, recensens Theodorum Gazam, scribit : Aristotelesi vero Theodorus Gaza, Joannes Argyropulus, et Georgius Trapezuntius rhetor, brevi omnes Latinum scribendo sic exercitati, ut et Gaza Romani sermonis pomeria in animalium Aristotelis historia sic protulerit, ut quem illi comparæm vix habeam, præferam vero neminem.* Nec alienus est ab hac mente Franciscus Floridus *lect. succisivarum lib. IV, cap. 12*, qui in Græcis auctoribus Latine reddendis Theodori præstantiam inter summos illius ordinis proceres collocat, licet in levissimis vocibus lapsus, maximas quandoque de lana caprina rixas linguæ Græcæ imperitis reliquerit.

In interpretationibus Gazæ Problematum Aristotelis, et libelli Ciceronis De senectute, invenit Angelus Politianus nævos quosdam, quos sua interpretatione abstergeret, *Miscellan. cap. 90 et 91.* Et insuper eriminatur Theodorum, quod dissimulaverit, per quem maxime profecerit, habueritque pene contemptui et ludibrio, ejus potissimum laboribus insitilabatur. Cui plane respondero poterat Theodorus, quæ hominem esse : non mirum ergo, si in aliquibus erraverit, qui in tot aliis mentem auctoris expressit : et aliud esse unum aut alium locum auctoris, aliud totum opus excutere, et examinare : stomacharique se tam parum suo judicio Politiani, qui sua vel Græca vel Latina cum Trapezuntii conferat, quem vincere nullum negotium fuit, etiam si multum sibi placeat in eo opere Trapezuntius, et plane insolescat, qui credit se eos libros non minus elegantius emendatosque dare, quam apud Græcos habeantur. Itane nurem illius eloquentiæ flumen Aristotelis Politiano valuit, ut cum eo quæ Trapezuntii sunt, exarquentur? Poterat tutius hæc silentio dissimulare, quam palam afferendo, risu a legentibus explodi. Quid si cum Maussaco in prælogomenis ad Aristotelis historiam De animalibus diceret, ante Theodorum Gazam, neminem historiam hæc de animalibus vertisse, præter veterem illum interpretem ignotum, qui philosophi opera verbe ad verbum Latine reddidit? Quidam Boethio antiquam illam versionem tribuunt, sed falsè, ut opinor : nam verbo tenuis transtulit textum Philosophi, quisquis ille fuerit, qui primum operi adinovit manum. At quæ hodie habemus a Boethio, eὐ κατὰ πῶδα, sed eleganter versa sunt.

Nec minor Theodoro lis fuit cum Julio Scaligero, qui non tantum historiam de animalibus Aristotelis, sed historiam et De causis plantarum Theophrasti novâ interpretatione et commentariis adornavit, in quibus eὐ non intellectam linguam Græcam, neque Latinam, et non probe redditam sententiam, sæpissime et acriter Theodorus vulpat, sic ut videatur labor ille assumptus a Scaligero non alia de causa quam ut, dejecto Theodoro, palmam sibi in Græcis atque Latinis gloriæ adipisceretur. Uno tamen verbo sciendum est, non esse minora, quæ in Scaligeri interpretatione et commentariis docti notant, iis quæ in Theodoro Scaliger notaverat ; imo eundem non intelligentia tantum verborum, sed in eorum sententiâ etiam Latine exprimens sæpissime labi. Peraere item est de interpretatione librorum Theophrasti, quam molitus est Gaza, Joannis Crispini judicium : *Cæterum quod maxime erat optandum, eloquentissimo viro doctissimo obligit interpres, Scaliger ille nimirum Latine et proprie explicans, quæ Theophrastus Græciæ quondam tradiderat. Hoc quidem permulti conati sunt perficere, inter quos Theodorus Gaza, vir eruditissimus et suæ, id est Græcæ, linguæ peritissimus, cujus sane laudandus est conatus, sed tamen hæctenus ut agnoscamus illum sive Græci, aut Latini sermonis non ita distincta cognitione, sive rei, quod verisimilius est, ignorantia, insuitis propemodum in locis fuisse hallucinatum, ut Julio Scaligero ἀποσπῆξῃ et emendatore opus habuerit.* Quidquid sit de hallucinationibus Gazæ, anne Crispino eruditissimus est, itemque linguæ Græcæ peritissimus, qui Græci sermonis distinctionem nullam habet, et rerum ignorantia, insuitis propemodum in locis hallucinatur? Scaligero, quo viro! apud Crispinum asserente, innumeris prope suorum commentariorum in Theophrastum locis, Theodorum imitatum suorum popularium negligentiam, ambiguis verbis uti, nimis rerum quas tractat ordinem pervertere, et pessime et similiter transferre, de suoque addere contra fidem interpretum, quæ est ut ipse explicet non quid ipse

sentiat, sed quid auctor quem suscipit interpretandam. Neque cuius simile hoc est argotium, atque id quod de Sophocle atque Euripide circumfertur: horum alter personas quales fuissent, alter quales esse debuissent scire effingere professus est. At Latinus qui Græca ignoravit, si ei auctoritate Theophrasti utendum sit, falso semper imponit aliquid illi ex Theodoro, quod ipse de suo nunquam promiserit. Et præterea pingit orationem suam variis modis. Multa ex Theophrasto subicit: neque ex officio paraphrasin quod sæpe predictetur, interpretatur: Verborum flexu, et verbis alterationem significantibus pro illis, quæ habitum significant sæpe abutitur, antecedens genus pro specie consequenti ponit: trita verba defugit, vitioque sibi peculiari perplexissime docet, Latinitatem non sustinet. Et quid non? Hic, inquam, Theodorus, qui juxta cum ignarissimis nescit, et eruditissimus et sapientissimus reputabitur Crispino? Error eruditionem pellit, ignorantia sapientiam. Nisi id quoque cum tot aliis innocenti appingatur, illam non ex ignorantione sed malitia deerrasse. Sed quis id credit? Sed pellamus a Theodoro æmulum Scaligerum, quod possumus; et quam honorifice de Theodoro locuti sint Theodori viri alias probi, et omni scientiarum genere instructissimi, audiamus. Nicolaus Secundinus in epistola ad Andronicum Callisti: Ἐχέσθη μὲν οὖν Θεόδωρῳ προσηλαξισμῶν, καὶ κακῶς οὐ εἶν δίκη ἀκούοντι, ταῖς δὲ γὰρ αἰ; ὑπὲρ αὐτοῦ κατα πόδα; ἐντυχηκῶς ἀντιλήψασιν, ἤσθη καὶ ἡσθη διαφερόντως, πολλῶν γὰρ ἕνεκα Θεόδωρον γὰρ ἔγωγε πάνυ φιλῶ, καὶ περὶ κλειστοῦ τὸν ἄνδρα ποιούμεαι· ἀγαμαί τε οὐ μόνον αὐτοῦ τοὺς λόγους, καὶ τὴν, περὶ πάντων ἐπιστήμην, σπουδὴν καὶ ἀκρίθειαν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὸ ἦθος, τὴν ἀρετὴν, τὸ σεμνὸν, τὸ σώφρον ἐν βίῳ καὶ κόσμῳ, τὸ γὰρ περὶ πάνθ' ἔμου ἔα καλά εὐφρεῖ, καὶ λίαν ἐπιβόλον, ὡς εἰ τις παιδείας ἕνεκα πάντοδαπῆς, καὶ τῆς περὶ τὸ ἦθος χρηστότητος τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων τὰ πρῶτα τὸν ἄνδρα λέγε, μὴ ἂν ἀμαρτήσῃ τῆς ἀληθείας. Graviter itaque tui, quod Theodorus probris atque ignominia afflictus, maleque præter fas omne audiat. Verum cum tuas pro illo responsiones ad verbum perlegissem, gaudio affectus sum, coque maximo, nullas ob causas. Namque ego Theodorum insigniter amo, et maximi facio, admirorque non tantum illius sermones, et circa omnes doctrinarum genus studium ac diligentiam, sed magis mores, virtutem, gravitatem, vitæ quoque castimoniam et decorem, nec non circa bona omnia simul aptitudinem et solertiam, adeo ut si quis eum propter omnimodam eruditionem, et morum probitatem Græcis, qui hac ætate vivunt, anteponat et præferat, a veritate non aberraverit. Et cardinalis Bessarion in epistola ad eundem Theodorum, quæ ex interpretationibus Theophrasti et Aristotelis commoda rei litterariæ proventura sibi promiserit, ingenium confessus est. Verba elegantissima excuſabantur. Σὺ δὲ τὰ περὶ φυτῶν Θεοφράστου, καὶ τὰ Ἀριστοτέλους ἐρμηνεύσας; Προβλήματα, et cetera quæ jam edidimus supra. Vide col. 685, inter Bessarionis epistolas.

Liceat mihi hic obiter iniquam ac perpetuo comitantem litteratos homines afflictam ac miseram conditionem deplorare. Theodorus Gaza, qui vir! tot studiorum laboribus apud Græcos et Latinos emeritus, tot voluminibus compositis clarus et conspicuus, summo Pontifici notus, purpuratis Patribus charus, in Italia studiorum altrice, spectantibus principibus viris et laudantibus, ita egi, ut nec sibi undè vivat domi sit; et ne ad mendicitatem se detruderet, animum a studiis abstrahere, et alieni agelli glebas colere cogitur. Non crederem ipse hercle, nisi idemmet Theodorus miteretur, et suam hanc egestatem exponeret in epistola ad Demetrium Sguropulum: Παράδειγμα δ' ἴσως ἂν εἴη εὐφύλον καὶ τὸ ἡμέτερον· ἡμεῖς γὰρ ἀπορούμετες ποτε ἐρέπου παντὸς εἰς τὸν βίον ἑτέρου, λαθόντες χαρῖον ἐγχεροῦμεν· καὶ ταῦτ' ἐκ ἐπιτήδεια κοπιζόμενοι, ὀδῶν γιγνώμεν φορτικοί τε καὶ ἐκχυθεῖς αἰτούμετες· οὐ μόνον γὰρ οὐδεμία ἀνάγκη γεωργεῖν· ἐμοὶ μὲν γὰρ ὁ τότε πλάμας ἐπέκλειε τὴν εἰς τὰς πόλεις ὁδὸν· οὐ δ' ἐν ἑλωρητικῇ εἰ, πλεῖς κοριστικωτάτῃ ἐκάστω, ἀπερ ἂν ἐπιτηδεύειν προδίδηται. Exemplar fuerint fortasse non malum res nostræ. Nobis enim cum prorsus non suppeterent vitæ necessaria, nostram in alieno agro colendo operam collocavimus; sique necessaria comparantes, nemini iustus queritando neque molesti neque odiosi. Nulla vero cogit necessitas te agros colere. Mihi enimvero bellum quod tum gerebatur, ad urbes aditum intercludebat. Tu vero Florentiæ immoraris in urbe fructuosissima, et perquam commoda omnibus qui animum ad aliquid exercitium applicuerint. Et in epistola ad Andronicum Callisti: Σὺ δὲ πένητι ὄντι ἀπορίαν τῶν τοιοῦτων ὑπάρχειν ἀνάγκη, οἷόν τι κάμω συμβαλεῖ νοσοῦντι· καίτοι οἱ δεῖκνται ἡμῶν δευαττόμενοι ἡμῖν τὰ ἐπιτήδεια, τἀναγκαῖα μόνον τῷ ὑγιαίνειν ὀρίζουσι, νόσου δὲ καὶ συμπτωμάτων τοιοῦτων προμήθειαν ἡμῖν οὐδεμίαν ποιοῦνται, ὡς ἄρα ἐκ δρυὸς ἢ κέρας, ἀλλὰ μὴ ἐξ ἀνθρώπων γαγγημένους. Tibi vero, cum pauper sis, necesse est ut rerum huiusmodi inopia premaris; quod mihi quoque male habenti contingit. Domini siquidem nostri nobis necessaria suppediantes, necessaria solummodo sano ministrant; ægritudinis vero et similibus accidentium nullam curam suscipiunt, ac si nos ex quercu vel saxo, et non ex hominibus, prognati essemus. O manus principum pumice ipse aridiores! o divitias lucentes egestate ipsa avariiores! Sed ad scripta Theodori.

Præter interpretationem suam, divisionem quoque librorum Theodorus de suo attulit. Franciscus Patricius Discussionum peripateticarum libro XI: Inter eos, qui aristotelicos libros ex Græco Latino secere, Theodorus Gaza suo quodam modo ab Averroico differente, libros in capita secuit, quod item et Argyropulum et Bessarionem, et alios existimo fecisse: ut variis modis Aristotelis libri pro cuiusque arbitrio sint divisi, cum ipse integros atque continuatos scripserit, quales ab Aldo eisque hereditibus bis, Basileæ autem semel

expressi fuerunt. Maussacus dicto loco : *Theodorus Gaza post Averroem modo suo Aristotelis textum vertendo, in capita secuit, et post eum multi alii interpretes, ut Argyropolus, Bessarion, aliique pro libidine quisque. Nam Aristotelis libri, ante interpretes, uno tenore legebantur, nec erant distincti, aut in capita, aut in summas, aut in alias sectiones, quas interpretes primi induxere. Unde fit ut antiquæ editiones operum Aristotelis Aldi, sine sectionibus et divisionibus nullis videantur: non enim secuerat philosophus libros suos, sed oratione continuâ scripserat, ut et Plinius. Quidquid sit de Aristotele, de Plinio plane falsum est, namque ille totum Historiæ suæ librum primum in eo consumpsit; et ad Vespasianum præfatus fuerat: quia occupationibus suis publico bono parcendum erat, quid singulis contineatur libris, huic epistolæ subjunxi, summaque cura, ne perlegendos eos haberes, operam dedi. Tu per hoc, et aliis præstabis ne perlegant. Sed ut quisque desideraverit aliquid, in tantum quærat, et sciat quo loco inveniat.*

Ex libris De animalibus unum exemit, et ordinem aliorum immutavit. Ipse in sua præfatione: *Sed quamquam libris moxem interpretatio hæc Historiarum consumatur; tamen qui nonus in exemplari Græco continetur, hunc ego septimum collocavi, nec temere factum existimo. Agitur enim in eo de hominis generatione, quam rem Aristoteles continua a generatione animalium pollicetur explicaturum. Itaque cum quinto et sexto cæterorum animalium generationem exposuisset, nulli dubium esse debet, quin ille septimum hunc collocarit. Sed Apellicon Teius, de quo Strabo plura, ut alia permulta in exscribendis Aristotelis libris depravavit, sic permutasse videtur, existimans ultimum esse totius Historiæ collocandum, quoniam cum Aristoteles agere de generatione inciperet, ultimo loco de homine dicturum pollicitus est. Et sunt etiam exemplaria tum Græca tum etiam Latina, quæ habent fragmentum quoddam historiæ additum: sed id causas quasdam materiales agentesque generationis humanæ exponit, non historiam complectitur. Itaque non inter historiæ libros hoc ego ponendum duxi. Sed si collocandum uspiam est, libris de generatione, meo quidem iudicio, conjungendum.*

Vertit item homilias quinque Joannis Chrysostomi de incomprehensibili Dei natura, impressas cum cæteris Chrysostomi Latinis operibus. Scribit autem Theodorus in præfatione super has homilias, etiam Mauritiū imperatoris libros De re militari vertisse. Paschalis Gallus et Joannes Schenchius scribunt videndum esse an Theodorus Gaza verterit Aphorismos Hippocratis.

Ex Latino vero in Græcum sermonem transtulit Ciceronis De senectute librum, et Somnium Scipionis, quæ aliquoties jam sunt excusa. Item Joannis Michaelis Savonarolæ Patavini De physiognomonia librum, una cum libro De balneis, Joannes Georgius Schenchius in Biblioth. medica. Epistolam ad Lentulum primam Ciceronis, ut refert Andreas Schottus Tullian. quæst. lib. IV, cap. 12, quamvis id non certo affirmet. Quomodo item a Theodoro Gaza, sive quo alio, Nicolai V Romani pontificis epistolam ad Constantinum ultimum Græcorum imperatorem. Græce Latineque hanc edidit Arcudius inter opuscula aurea Romæ 1630.

Inter Theodorum et Gemistum similitates fuisse, et variis se scriptis, dicta refellendo, nec sine convitio prosucidisse, cum nos in tractatu De mensura temporum antiquorum fuisse probavimus, tum scripta eorum apertissime reboant. Hinc factum est ut alii Græci ea ipsa ætate, licet minorum gentium dii, in varias scissi partes, alius Gemistum, alius Theodorum, vulgatis scriptionibus oppugnaverint vel defecerint. Theodorum insectatus est Michael Apostollus, Gemistum defensans. Michaellem Andronicus Callisti, Theodori causam suscipiens, oppugnavit. Ut sese in hac defensione gesserit Andronicus late explicat Nicolaus Secundinus in epistola ad eundem Andronicum (1). Verum ego iniquissime Musis ipsis injuriam facerem, si prudentissimam atque ingeniosissimam cardinalis Bessarionis de hoc negotio epistolam ad Michaellem Apostollum, rarum scriptoribus documentum, ex meis cimeliis hic primus non promoverem. Ea autem est: Βησσαρίων καρδινάλιος Μιχαήλῳ τῷ Ἀποστόλῳ χαίρειν. Ἀπίκτω ὄς, ἡμῶς βραδύτερον μὲν, etc. Vide supra col. 687.

(1) Exstat supra, col. 691. EDIT. PATR.

NOTITIA ALTERA.

(Boernerus, de hominibus Græcis Græcarum litterarum in Italia instauratoribus. Lipsiæ 1750.)

Theodorus Gaza, Thessalonicensis, Græcarum litterarum in Italia instauratorum, communi fere consensu, doctissimus, victricibus armis Græciam pervastante Amurata, in Italiam venit (1), eo speciatim, quantum conjectura assequi possumus, tempore, quo Barbarus natalem Theodori urbem non Macedoniæ solum, sed etiam totius Græciæ lumen expugnavit, id quod sæculi quinti decimi tricesimo accidit anno (2). In Italiam ubi Gaza pervenit et exquisita Latine loquendi scientia ad excitandum Græcarum

(1) Jovius in Elogiis pag. 48.

(2) De Thessalonicensi hoc excidio narrationem

composuit, quæ patriæ calamitati adfuit, Joannes Anagnosta, Narrationem illam, addita ejusdem mo-

litterarum decus, valde sibi opus esse vidit, protinus ad Victorinum Feltrensem accessit, a quo eruditus, brevi postea sermonis Latini excelluit peritia, ut, siue Græca Latine, siue Latina Græce redderet, omnes eum admirarentur (3). Doctrina sua Theodorus Ferrariam cum maxime illustravit (4), quæ in urbe renovati gymnasii, primus teste Lil. Greg. Gyraldo (5), constitutus rector, Græcæ litterarum professor est, eo applausu, ut ex omnibus undique Italia locis ad illum confluerent, quotquot litterarum studia amarent. Eadem in urbe postero etiam tempore docuit, siquidem Rudolphus Agricola, gens Friso, cum sexto et septuagesimo quinti decimi sæculi anno, ex Gallia in Italiam venisset, Ferrariæ Theodorum Gazam, Aristotelis scripta enarrantem audivit (6). Qui quidem ex schola ejus domum revertens, primus in Germania litteras instauravit. Ex Gazæ discipulis a Volaterrano (7) commemorantur Demetrius qui clarissimus exinde Græcarum litterarum doctor Mediolani existit et Joannes Venetus, quem Innocentius VIII R. P. Vaticanæ bibliothecæ postea præfecit.

Romam a Nicolao V pontifice accitus Gaza, ut illius satis faceret voluntati, Græcis scriptoribus Latine reddendis operam impendit, ac præter cæteros, Theophrastum De plantis Latinæ donavit civitate. Aristotelis Problematum, quem confecit interpretatione, Trapezuntium, qui eadem illa Latine verterat, ita offendit, ut implacabile is in Theodorum susciperet odium, ac perpatuus cum eo gereret similitates. Summum autem Romæ patronum habuit Bessarionem, qui Gazam, ob eximiam doctrinam virtutemque, singulari prorsus complexus est benevolentia et quibuscumque rebus potuit, τράπον hunc quem dixit, et familiarem suum juvit.

Itaque cum eadem qua cæterorum exsulum Græcorum plerique omnes, egestate Gaza premeretur (8), Bessarion non solum facultatibus suis inopiam ejus sublevavit, sed etiam ut charissimi sibi hominis qui post Nicolai pontificis obitum, Neapolin ad Alphonsum regem se contulerat, eo autem duobus annis post mortuo Romam redierat, fortunis magis consulere, commendatione atque auctoritate sua effecit, ut sacerdotium in Magna quæ dicitur Græcia ei decerneretur. Romæ tamen Gaza maluit manere, quam ad sacerdotii sui sese recipere sedem (9). Casu tandem quodam graviter commotum, Roma eum discessisse, et ad Brutios se contulisse, ferunt. Rem ita narrat Jovius: Cum nobilissimas lucubrations (Aristotelis videlicet Historiæ animalium interpretationem Latinam), in membranis accurate perscriptas, Sixto IV pontifici detulisset, nec pecunia, vel ipsius librarii premio digna, redderetur, indignatus subagreste judicium: Effugere hinc lubet, inquit, postquam optiwiæ segetes in olfactu præpinguibus asinis sordescunt; atque ita in Brutios ad sacerdotii sacram sedem contendit (10).

nodia Græce et Latine edidit Leo Allatius Σπουδαίων lib. II, p. 318 sqq. Conf. Jo. Leunclavius Hist. Musulmanæ Turcorum lib. XIV, pag. 544 sqq., qui quidem anno 1431 Thessalonicam occupatam fuisse ait. Gravi errore, Lambecius commentar. de Bibl. Vindob. lib. I, p. 31, Gazam Constantinopoli anno 1453 captam una cum aliis quibusdam eruditis Græciæ exsulis, in Italiam se contulisse, scripsit.

(3) Jovius l. c. Victorinum Feltrensem Mantuæ docuisse Hodius *De L. Gr. instaurat.* l. I, c. 8, pag. 35, dicit. Nic. Comnenus Papadopoli autem *Hist. Gymn. Patav.* tom. II, l. II, c. 9, pag. 175, gymnasii Patavini professoribus illum annuerat, Patavique Gazam Latinas litteras didicisse affirmat.

(4) Gazam, ante quam Ferrariam se conferret, Senensibus, ad Græcam linguam docendam, operam suam obtulisse, ex quadam Philippi ad Sæcum epistola colligit Hodius l. c. pag. 56. Idem p. sq. concilio Florentino eum interfuisse, tradit. Hoc verisimile sit ex eo quod collecta ab ipso fuerint, disputationum Græcos inter et Latinos de processione Spiritus sancti, et de igne purgatorio habitaram, acta, quæ collectio ms. in Bibliotheca regia Parisiensi asservatur. Vid. Catalogi codd. mss. bibliothecæ hujus tom. II, pag. 275.

(5) Gyraldus, in dialogo posteriori *De poetis eorum temporum*, Opp. l. III, p. 550, pluribus id ipsum testimonio confirmat, et Leonelli Estensis, Ferrariæ principis, auspiciis eo munere Gazam functum fuisse, docet Hodius l. c. pag. 57 et seq.

(6) Videantur Agricolæ biographi, præsertim Meib. Adamus in *Vitis Germ. philosophorum* pag. 7.

(7) *Commentar. urb.* l. XXI, pag. 775.

(8) Libris Græcis describendis Theodorum initio operam impendisse, Hodius, l. c. pag. 58 seq. cum quibusdam ipsius versiculis, tum inde maxime p. ubi, quod Philippus, ut ex hujus epistolis patet, descriptam sibi ab eo habuerit Homeri *Iliada*

illamque nullo pretio concedere voluerit petenti Bessarioni. Addit idem, Aristotelis *Politica*, Gazæ manu eleganter exarata, Venetiis in bibliotheca S. Antonii, et Homeri *rhapsodiam*, ab eo scriptam, ibidem, in Bessarionis bibliotheca asservari. Sed hæc quidem in Græca D. Marci bibliotheca non reperitur: nec Gazæ mentio fit in Catalogo calligraphorum, a Bern. de Montfaucon summo studio confecto *Palæogr. Gr.* lib. I, c. 8, pag. 94 sqq.

(9) Jovius, l. c. Gazam licet sacerdotio in Magna Græciæ, Bessarionis commendatione, potitus esset, quod satis fuerit moderato frugique homini, pauperem tamen et egenum semper mansisse tradit; neglecta, dum Roma absens viveret, ratione totius redditus et rapacibus Græculis et Brutii rei familiaris cura demandata.

(10) Quinquaginta aureis Gazam a pontifice donatum, a quo totum se inauratum iri speraverat, illos ipsos autem, indignitate rei permotum, in Tiberim abjecisse, summoque inde mœore confectum fuisse, refert Jo. Pierius Valerianus, *De infelicitate licratorum* l. II, pag. 70. Ingrati pontificis in Theodorum, opis ipsius maxime indigentem, animi neulationem quoque faciunt Th. de Pinedo in notis ad Steph. *De urb.* pag. 306, et Leonh. Cozzandus *De magisterio antiqu. philosophorum* l. I, p. 119, alique plures. Atamen, quicquid de illo Sixti facti et de Gazæ indignatione, nummisque ab eo in Tiberim abjectis narratur, id omne fabulam sequere videtur clarissimo Hodio l. c., pag. 65 seq. eo quod Phil. Bergomeasis, ejusdem ætatis scriptor, magno illum, ob libros ex Græco in Latinum translatos, in prelo apud Sixtum semper habitum fuisse, testetur: quæ in rem etiam alia quedam afferunt argumenta. Neque vero his ipsis, testimonioque Bergomeasis, prorsus confici arbitror, contactam esse a Jovio, quam adduximus, narrationem. Volaterranus certe l. c. non parum virtuti Theodoro Romæ contigisse fortunam, ipsumque Urbem cedere inopia coactum fuisse, confirmat.

Roma relicta, antequam in Apuliam se conferret, ad Herculem Farnensem, Ferrariae ducem, se recepit, et ab hoc parbenigne exceptus, Ferrariae aliquandiu commoratus est, docendique, ut supra dictum est, oblit munus.

Neque vero ita multo post, quam ad Brutios venerat, aetate cum jam provecus esset, ex vita migravit (11), saeculi quinti decimi octavo et septuagesimo anno. Haud iniqua is, ut Jovius ait, sorte cum in Graecia natus esset atque educatus, in Italia autem, de Graecis Latinisque litteris praclarissime merendo vitam egisset, in Magna Graecia est sepultus (12).

Gaza doctrinam quanti fecerit Bessarion, idoneus maxime iudex, quoque illius ergo Theodorum estplexus fuerit benevolentia, antea dictum est. Summis eundem ludibus extulerunt Franc. Philadelphus, Lud. Carbo, Pomponius Laetus, Barthol. Scala, Hermol. Barbarus, Jac. Phil. Bergomensis, M. A. Sabellius, Petrus Crinitus, Janus Parrhasius, Aldus Manutius, Ladov. Vives, Erasmus, Gul. Budaeus (13). Quia etiam Politianus, licet pro Trupezantio fuerit contra Gazam, consecutusque ab hoc Ciceronis De senectute libri Graecam notaverit interpretationem, debitam tamen doctrinam ingenitque eidem tribuit laudem ipsiusque honori epigrammata aliquot Graeca et Latina dicavit (14). Josephus Scaliger, o πάλυ, inter eos omnes qui litterarum studia in Italia in lucem revocarunt, tribus tantum et in his praecipue Theodoro Gaza, magno certe et docto viro, se invidere fassus est; illum ipsum tamen in Aristotelis De animalibus libris Latine transferendis, aliquot locis lapsum esse, dixit (15). Sunt vero etiam alii nonnulli qui fidem in versionibus ejus desiderant, tum vero ipsius in Augendis ac formandis novis vocibus Latinis audaciam reprehendunt; quam tamen praeter ceteros Mustius laudat, quippe cui Gaza praecclare meruisse videtur eo quod solerter excogitatis vocabulis, quibus res Latine ignotas exprimeret, Romanam locupletaverit linguam (16).

Plutarchum Charonensem praeter ceteros scriptores Graecos, in deliciis habuit Gaza. Quare rogatus aliquando a familiaribus suis, quem tandem ex omni Graecorum scriptorum numero diligendum putaret, si jacturam librarum suppellectilis eum facere oporteret. Satis, inquit, habeo, si unum servaverit Plutarchum qui omnes doctrinae, quae per amplissimos Graecorum libros sparsa est ac disseminata, perfectam absolutamque bibliothecam instruere videtur (17). Magnifice idem ille de Aristophane, comitorum principe, extulimabat, et omnibus, quotquot Graecas litteras dicere vellent, hunc scriptorem, Atticae elegantiae diligentissimum, assidua versandum manu, commendabat (18).

Quae Gaza ingenii sui reliquit monumenta, illa quidem omnia et singula recensere, constitutum habuit Leo Allatius, in Diatriba de Goorgiis (a) et eorum scriptis, cujus oedodae spem fecit in praefatione ad Συμπληρωμα libros duos, quos Bart. Nihusius, Coloniae Agrippinae, anno 1655 evulgavit; quae vero Diatriba lucem non aspexit. Illud ipsum autem praecclare praestitit Jo. Albertus Fabricius, in Bibliothecae Graecae volumine IX libri v capite 33 quod est de Theodoro Mopsuesteno et de aliis Theodoris, qui Graece scripserunt pag. 191 sqq.

Scripta quae Gaza ipse composuit, caequae edita, fere haec sunt: 1° Grammatica Graeca quae libris qua-

(11) In Apulia Gazam obiisse, non Jovius solum, sed etiam Volaterranus l. c. disertis verbis tradit. Assentuntur iis Scaliger in Scaligeranis pag. 164, et Lambecius De B. Vind., l. vi, p. 278. Contra ea Matth. Palmerus et Ph. Bergomensis in Chronicis et qui hos sequuntur, Romae ipsum decessisse dicunt. Corpus ejus in Apulia, seu Magna Graecia, sepultum fuisse inter omnes constat.

(12) Elegans huc spectat Politiani epigramma Graecum mox exhibendum, itemque Latini, apud Jovium:

*Ille Deum munus (ser thus et liba, sacerdos),
Atque adeo hic linguae gaze utriusque facit.
Graecia quem genuit, suscepit Roma: sepultum
Communi titulo Graecia Magna fovet.*

Communum huic ipsius effigiei apud Lambecium, Comment. de Bibl. Vindob., l. vi, additum est distichon:

*Altria Roma, pavens cui Graecia, Graecia Magna
Fuit iunulus, linguae gaze utriusque vocor.*

(13) Horum, qui ejusdem, vel proxima aetate fuerant, aliorumque virorum doctorum elogia et testimonia, quibus excellentem Gazam Graeci pariter atque Romani sermonis peritiffa, singularemque dicendi et interpretandi facultatem exornarunt, more suo fusa descripta exhibet Hodius l. c.

(14) Ex his unum, idque egregium, illud quod Politianus, Miscell. cap. 90 edit. Bas. an. 1553 pag. 503 ipsis suis in Gazam animadversionibus subjecit legendum datus:

(a) *Lego Theodoris.* Edita est ab Arg. Maio. Edit.

Καίτο μάγας πόν' άγών Γαζής Θεόδωρο άμφι
Μούσαις τ' Αύσονιας ήδ' Ελακωνιάς.
Ταίς μόν γάρ γενεήν, ταίς δ' αβ. θρηπτήρι' όφελεν,
Ελλάς γάρ τέχε τόνγε, Αύσονη δ' έτραπεν.
Ίσον δ' άμφοτέρων σοφή γλώττη τ' έκείναστο
Τόν δ' όύτ' ατέος ζών, όύτ' άρ' ήκρινε θανάμ
Άλλά και Ίταλίας Μεγάλη έπι Έλλάδι κείθα.
Ελατο, όπρά κείτος ζώνν ή άμφοτέρης.

(15) Vid. Scaligerana, edit. an. 1695, pag. 342. Graecam vero etiam Ciceronis De senectute libri, speciatimque Ennii, et aliorum, qui in illo occurrunt, versuum interpretationem haudquaquam approbavit Scaliger, quin pollus Gazae metaphrasin dictorum versuum castigavit, eique aliam ipse substituit, in notis in Calonis distictela moratia, Graece a se conversa, edit. Amst. an. 1646, pag. 116 et sqq. De hac Scaligeri in Gazam animadversione vid. la. Casaubonus in epistola, Florilegio epigrammatum Martialis quod cum Graeca Jos. Scaligeri interpretatione Lutetiae, ex typographia Rob. Stephani prodit an. 1607, praefixa: D. n. Heinsius in Prolegom. ad Aristarchum pag. 684 et P. D. Hucilius de claris interpr. p. 216.

(16) Vid. Adr. Baillet, Jugements des savants, tom. II, n° 209, pag. 379.

(17) Refert id Gul. Kylander in Vita Plutarchi, ejusdem operibus praemiosa edit. Paris. a. 1624, pag. 11.

(18) Testis est Aldus Manutius, in praefatione ad suam Aristophanis editionem, quae una cum enarrationibus Graecis prodit an. 1495.

tuor constat. Primus eam una cum Gaza De mensibus opusculo, Apollonii De constructione libri quatuor, et Hierodiano De numeris, ex erudita officina sua, Venetiis constituta, edidit Aldus Manutius Romanus anno 1483 in folio. Persæpe inde ab illo tempore hi grammaticarum Institutionum libri, tum junctim, tum separatim Græcæ vel Latine, vel Græcæ et Latine simul, compluribus in locis typis sunt excusi (19). In illis Latine convertendis, Erasmus, Rich. Crocus Anglus, primus Græcarum litterarum in Academia Lipsiensi professor, Jac. Tusanus Parisiensis Academiae doctor et Contr. Heresbachius operam posuerunt, commentariisque eos illustravit Elias Andreas; tum vero harum Institutionum præstantia permoti laudatos modo Tusanus et Lazarus Bonamicus, ille Parisiis, hic Patavii, scholis publicis easdem explicarunt. Gul. Budæus vir Græcæ eruditissimus, de Gaza Grammatica tam magnifice existimavit, ut, et quidquam in isto scribendi genere simile sese unquam legisse negaverit. Taceo ceteros, qui elogiis suis eam exornant, viros doctos (20). Id tamen plerique verò notarunt, provectoribus et Græcarum litterarum gnaris magis illam inservire, quam Græca discere incipientibus; et libræ primæ, brevitate nimia obscuriorem, quartæ vero, qui est De structura sermonis et variis dicendi modis, et in quo Apollonium maxime secutus est, Gaza, prioribus longe esse difficiliorem. Const. Lascaris, in præmio libri III Grammaticæ suæ de quarto Gazæ libro pronuntiat, brevem quidem illam esse et Ἀλλου κολυμῆτος δέμανον, Delio natatore indigentem, sed laudabilem, perutilemque scientibus, antiquorum continentem umbras.

2° De mensibus Atticis liber, Græcæ scriptus anno 1470. Is una cum Grammatica Theodori, ab Aldo an. 1495 editus et Florentiæ apud Phil. Juntam an. 1515 alibi Græcæ recusus cum Latina Jo. Perelli interpretatione, prodit Basileæ an. 1536 insertusque est Uranologio Potaviano, itemque, sed Latine tantum, Jac. Gronovii thesauri Antiquitat. Græcæ, tom. IX, pag. 977 seqq.

3° Περί ἀρχαιολογίας Τούρκων, de origine Turcorum epistola, quæ, cum Le. Allatii versione Latina in ejus Συμμίκτης, l. II, p. 318 seqq. exhibetur.

Ex Græco in Latinum Gaza transtulit sermonem: 1° Aristotelis Problemata; 2° Aristotelis De animalibus libros. Prioris interpretationis, quam Nicolao V, P. R. dicatam, sub Sixto IV recognovit, editionem Romanam an. 1475, posterioris Venetam an. 1476, memorat Maittaire, *Annal. typogr. tom. V, part. 1, pag. 76*. Utraque in Latinis quibusdam et Græco-Latinis operum Aristotelis editionibus habetur. 3° Theophrasti Historiæ plantarum libros X. Horum versionem in gratiam Nicolai V adornavit; quam Venetiis, an. 1504, editam et alibi recusam Dan. Heinsius et Jo. Bodæus a Stapel ad Græca castigarunt, sicque emendatam ille in sua Theophrasti operum editione, hic in ejusdem Historiæ plantarum cum commentariis suis evulgata exhibuerunt (21). 4° Alexandri (Aphrodisei) Problematum libros duos Venetiis an: 1501 indeque sæpius impressos. 5° Æliani De instruendis aciebus librum; cujus versionis plures etiam exstant editiones. 6° Dionysii Halicarnassæ De oratione nuptiali et natalitia præcepta (22). 7° Chrysostomi De incomprehensibili Dei natura homilias quinque: quarum interpretationem Latinam pariter atque Græcolatinam Ducae operum Chrysostomi in se continent editiones.

Præter has vero, quæ typis excusæ sunt, plures Theodorus confecit Græcorum scriptorum interpretationes. Etenim Aristotelis alios etiam libros quosdam Latine convertit; hanc vero suam illorum versionem, ut ne conjunctissimæ hominis, Argyropoli, qui eodem illos, non ea tamen facultate præsidiorumque apparatu, transtulerat, famæ crescenti fraudi essent, singulari prorsus modestiæ exemplo combussit (23). Mauritiæ imp. De re militari librorum interpretationem Alphonso regi sese obtulisse in præfatione ad eundem, Chrysostomi homilias præmissa, ipse testatur. Laudatur etiam a Jovio Aphorismorum Hippocratis versio Gazæ studio adornata; sed horum quidam translatio perperam a Jovio ei ascribi videtur (24).

Ex Latino Græcæ convertit Ciceronis De senectute, et De somnio Scipionis libros (25). Græca hæc utriusque libri versio et separatim edita, et in editionibus operum Ciceronis, Aldina an. 1523, Sturmiana aliisque exstat. Nicolai V, R. P. ad Constantiniam imp. Cp. Epistolam, Græcæ ab ipso redditam,

(19) Editiones viginti memorat Maittaire *Annal. typogr.*, tom. V, part. 1, pag. 428.

(20) Hos eorumque de grammatica Gazæ judicija recenset Adr. Baillet, l. c., n° 604, pag. 526, copiosius Hodius l. c. pag. 72 sqq.

(21) Gazam, in Theophrasto vertendo, Plinii vestigiis pressius insistentem, hujus etiam nonnunquam errores potius, quam Theophrasti fidem secutum esse notavit Jo. Matthiæus *Epp. med.*, l. IV, f. 147 V. Fabric. l. c., pag. 497.

(22) Hæc Dionysii Halic. præcepta Gazam Latine vertisse testatur Volaterranus l. XV, pag. 544, et ex eo Geænerus. Sed neminem se videri aut Fabricii, qui interpretationem illam editam memorasset. Memorat vero editionem Mediolanensem, sine loci, typographi et anni notatione claris. Saxius, in *Historia liter. typogr. Mediolan.* pag. 610.

(23) Auctoritate utitur Jovii in *Elogiis*, pag. 51.

Huc etiam quodam modo pertinet eximium et singulare, quod hominibus doctis Gaza navavit, studium. Prædicat id ipsum, seque in edendis Plinio, et Gellio, mirifice ab illo adjutum fuisse, testatur Jo. Andreas Alericiensis. Vid. Maittaire, *Annal. typogr. tom. I, pag. 43*. Consilio item, operaque sua Theodorus adfuit Bartholomæo Facio, Arrianum De rebus gestis Alexandri in Latinum convertenti sermonem. Vid. Maittaire, *Annal. typ. II, pag. 189*.

(24) Hippocratis Aphorismorum versionem, Gazæ a Jovio ascriptam, non solum Fabricius l. c. pag. 496 in dubium vocat, sed et illam ipsam Housius l. c. pag. 71, ad Laurentianum, Jo. Masardi auctoritate refert.

(25) Politianum pariter, atque Jos. Scaligerum Græcam Ciceronis De senectute versionem notasse supra diximus.

P. Arcadius inseruit opusculis theologicis, Romæ editis, anno 1630. In Græcam sermonem quoque transtulit Mich. Savonarolæ De balneis Italiæ libros duos (26).

Inter Gaze ἀντιδότα quæ in Italiæ maxime et Galliæ bibliothecis asservantur, præter epistolas ejus præcipuum fere scriptum est, quod Plethonis De differentia Platonice atque Aristotelicæ philosophiæ opposuit libro et quo Aristotelem contra illum defendit. Impugnavit id ipsum Mich. Apostolius; ejus vero temeritatem graviter coarguit Bessarion, quemque scripta pro Gaza apologia, Andronicus Callistus, confutavit, de quo, in hujus et Apostolij Vita plura dicemus.

Jurat, post ea quæ de Gaze atque Trapezuntii vita et scriptis exposita sunt, intueri incredibilem varietatem, qua hi duumviri, communi genæi ortu, studiorumque societate conjuncti, animi propensionibus, tum moribus, fortuna et vitæ rerumque exitu distinguuntur. Erat Theodorus sedati ingenii, mentisque compositæ et Græcorum modestissimus, qui secum semper morabatur et hōnori et gloria prudentia et ratione modum statuebat. Georgius vero, presidentis animi et projectæ eminentique interdum audaciæ homo, impetu et levitate ultra vices ferebatur, et nihil non nisi arrogans, eminere semper studebat. Uterque magnus inter eruditos videri volebat, ille in Græciæ pariter, atque Romanæ literaturæ præsidis innixus, hic nimium ingenii facultati fidens, et intempestiva partæ cognitionis persuasione inflatus, ille ad edendum quod commentatus erat, tardior, emendando quod scripserat, nunquam desessus; hic præcipiti festinatione crudos sæpe labores in publicum protrudens, errorumque quibus implicitus erat tenax. Tum vero Trapezuntius, multum agendo, multum peccabat: Gaza, sæcra exhibendo magna dabat: hic, Græcè doctissimus, linguam Quirintium graviter excolebat, ille in patria lingua peregrinæ præsidia collocabat. Uterque rhetoriæ personam cum laude sustinebat, Gaza autem, dicendi vi ac gravitate, non Aphthonium Theonumve quemdam, sed ipsum Demosthenem reddere videbatur. In nullius laudes tentabat, et suam sibi gloriam virtute et honestate agendi comparabat: Trapezuntius eruditos injuriis lacessebat, et laudem obtreptione partam ultorum virtute amittebat. Amicitiam alter officio, utilitate alter metiebatur. Hunc patriæ præfuit, ille amore vero eandem prosecutus est, seque ab illa dici semper voluit. Trapezuntium fortuna, sponte consecuta, cito deseruit: Gazam, tardius quidem conciliata, longius fovit. Utrumque communi fatum patria cedere coegit: sed alterum perpetuis egit erroribus, et, ut inter peregrinos sæmpere peregrinaretur, effecit; alteri autem inter alienigenas patriæ beneficia reddidit. Trapezuntius, denique misere vixit, pejus mortuus est: Gaza detrimenta vitæ placido mortis genere consolatus, et cum ille senex repuerascere videretur, hic viriis ætatis vigorem ad extremam usque senectutem servavit.

(26) Vid. Hodius, p. 71.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΓΑΖΗ

ΚΥΝΟΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ.

THEODORI GAZÆ

LAUDATIO CANIS.

(Ang. Mai Bibl. Nova Patrum, tom. VII. p. 905.)

α'. Ἐγὼ μὲν, ὃ ἀνερ λαμπρότατε, εὐνοῖδα ἐμαυτῷ ξένον τι καὶ παρηλλαγμένον, ἴσως δὲ καὶ ἀποπον ποιοῦντι, ὅτι τῶν ἄλλων τὰ ὑπ' αὐτῶν τοῖς φίλοις πεμπόμενα δῶρα εὐτελεῖζόντων τε καὶ ἀποσμηκρυνόντων, ἐγὼ τοῦναντίον ἀβξην καὶ κοσμεῖν ἐπιχειρῶ ὄμω; δὲ οὐτε παραδειγματο; ἀπορῶ, οὐτε εὐλόγου προφάσεως· παράδειγμα μὲν ποιούμενος, ὡς τῶν τυχόντα ἀνθρώπων, οὐχ ἓνα τῶν πολλῶν, οὐδὲν ὀλίγου ἄξιον, ἀλλὰ τὴν τὰ τε πρῶτα τῶν καθ'

1. Equidem, vir illustrissime, intelligo peregrinum quid et insolitum, fortasse etiam absurdum, me facere, quia dum alii missa a se ad amicos dona depræciant et verbis extenuant, ego contra magnificare et exornare aggredior. Atqui nec exemplo hujus rei careo, nec probabili obtentu. Exemplo quidem mihi est, non quilibet homo, non de multis unus, sed is qui primatum eruditionis inter contemporaneos suos gerit, et imperium maximum

atque inter homines potentissimum occupat, imperatorem illum dico, qui cum Christianis bellum gessit, nec levia mala intulit, et ipsi mihi paria curavit. Obstant autem mihi est, spes concepta, fore ut tibi haud minori voluptati sit parergon hoc quam ipsum opus; immo vero potius hoc iudices parergon esse opus, et adjectam dono mantissam ploris aestimes. Quippe ceu doctrinis amantissimus, re omni bona ut par est delectaris, et præsertim iis quæ a doctrina procedunt. Quæ ego reputans, ad hoc scriptitandam opusculum adductus sum.

2. Igitur missum a me tibi donum, vocabulo quidem canis est, reapse autem una de pretiosissimis apud homines rebus atque æstimatione dignissimis. Nam cum cætera animalia unam aliquam hominibus videantur utilitatem præbere, unamque peculiarem virtutem habere, hoc solum animal omnimodas utilitates hominibus exhibet, et plurimis maximisque ornatur virtutibus. In leonibus quidem animositas pollet: in hœbus jussui obedientia et agriculturæ idoneitas: in equis intelligentia et velocitas: in asinis ac mulis, ut ait poeta, laboriferis, patientia: et aliæ aliis insunt animalibus dotes: soli huic nihil non inest, sed cæterorum cuncta complectitur bona. Hujus enim animalis natura sive in urbibus, sive rure, et in pace ac bello utilis simul est ac delectabilis. Sed enim cunctas animalis hujus virtutes, et suppositata hominibus adjumenta, haud facile est percensere: si pauca igitur e multis exposuero ac patefecero, utrique nostrum satis fore iudico, tibi quidem ad persuasionem, mihi autem ad demonstrationem.

3. In primis igitur, quadrupedum animalium venatio nomen a canibus in Græcorum sermone sortita est ac retinet, κυνηγεσία (canum educatio); quam æstimabilem esse vitæque humanæ utilem quis nescit? Hanc dii exercuerunt, et heroes, et homines, Græci pariter ac Barbari, et olim et nunc, et ubique. Atque hujus exercitio præsidet Apollinis soror Diana, quæ hoc præcipue thulo inter deos honoratur. Venationi item dederunt operam Chiron, Cephalus, Æsculapius, Melanion, Nestor,

ἄνωτον πεκαυμένων (1), ἀρχῆς τε τῆς κοῦβης μεγίστης καὶ κυριωτάτης ἐν ἀνθρώποις ἐξισθέντα, τὸν αὐτοκράτορα λέγω ἐκεῖνον, τὸν τὰς Χριστιανολίς πολέμησαντα, καὶ κακὰ οὐκ ἐλάχιστα πύραυλόντα, ἑμαυτῷ δὲ τοσοῦτον τι ἐπιτετηδευότα πρόσχημα δὲ, τὸ καὶ σοὶ οὐχ ἦτοον ἡβόμενον εἶσεσθαι ἐπαίξεν τὸ πάρεργον τοῦ ἔργου, μᾶλλον δὲ τὸ πάρεργον ἔργον ἤγησεσθαι, καὶ παρὰ κλεινοῦς τὴν παρενόηχον αὐτοῦ τοῦ δώρου ποιήσεσθαι. Σὺ γὰρ φιλομουσοτάτος ὢν, χαίρεις ὧ· εἰκὸς γὰρ μὲν τὰς καλοῖς, μάλιστα δὲ ταῖς ἀπὸ τῆς παιδείας· ὢν ἐνθυμούμενος, εἰς τοῦτο προήχθη τούτῳ πείρημα.

β'. Τὸ μὲν οὖν σοὶ παρ' ἐμοῦ πεμπόμενον δώρον, λόγῳ μὲν κύνων ἐστίν, ἔργῳ δὲ ἐν τῶν ἐν ἀνθρώποις τιμωτάτων καὶ κλεινοῦ ἀξίων. Τῶν μὲν γὰρ ἁλλων ζῶων μίαν ἐκάστων τοῖς ἀνθρώποις ὠφελίαν παρέχειν δοκοῦντων, μίαν δὲ καὶ ἐξαιρετὴν ἀρετὴν ἔχειν, τοῦτο μόνον τῶν ζῶων ὠφελείας μὲν πανταδαπῶς τοῖς ἀνθρώποις προξενεῖ, ἀρεταῖς δὲ τὰς κλειστάς καὶ μεγίστας κεκόσμηται. Λέγουσι μὲν οὖν τὸ θυμοειδὲς ἐπανθεῖ, βουεῖ δὲ δικαιοσύνη καὶ πρὸς γεωργίαν ἐπιτηθεύτης, ἐκποικί φρόνημα καὶ κοῦβητης, δυνεῖς δὲ καὶ ἡμιόνους, ὧ· ἂν εἴποι ὁ ποιητῆς (2). ταλαεργοῖς καρτερία, καὶ ἄλλοις δὲ ἄλλα ἐνεσσι ζῴοις· τούτῳ δὲ μόνῳ οὐκ ἔστιν ὅ τι οὐ πρόεστιν, ἀλλὰ τὰ τῶν ἁλλων ἔχει συλλαβὸν ἅπαντα. Ἔστι γὰρ ἡ τοῦ ζῴου φύσις ἐν τε ταῖς κλεινοῖς, καὶ ἐν ταῖς γεωργίαις, καὶ τὰ πρὸς εἰρήνην, καὶ τὰ πρὸς πόλεμον, ἅμα δὲ καὶ τὰ πρὸς ὠφελίαν, καὶ πρὸς τέρψιν ἐπιτηθεύτος. Ἀπάσης μὲν οὖν τὰς τοῦ ζῴου ἀρετάς, καὶ τὰς ἀνθρώποις παρεχομένας χρείας, διελεῖν οὐ βῆδιον. Εἰ δὲ ὀλίγα ἅπαντα ἀπὸ πολλῶν προχειρισάμενη καὶ διεξιόμε, ἀρχέσειν ἀμφοτέροις ἡμῖν, σοὶ τε πρὸς σύστασιν, ἐμοὶ τε πρὸς ἐπιβίβειν, ἡγοῦμαι.

γ'. Ἀδύτα μὲν οὖν ἡ τῶν τετραπόδων ζῶων θήρα, ἢ ἀπὸ τῶν κυνῶν τὴν ἐπανομίαν λαχούσα τε καὶ λαθοῦσα κυνηγεσία, ὡς τιμιός ἐστιν καὶ πρόσφορος τῷ βίῳ, τίς οὐκ οἶδεν; ταύτην θεοὶ τε ἐπιτηθεύσαν, καὶ ἥρωες, καὶ ἄνθρωποι, καὶ Ἕλληνας ἅμα καὶ Βάρβαροι, καὶ πάσαι, καὶ νῦν, καὶ πανταχοῦ· καὶ προστάτης μὲν τοῦπατηθεύματος ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀδελφῆ Ἄρτεμις, ᾧ καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς θεοῖς τιμᾶται· μετῆθεν δὲ καὶ τῶν ἡρώων Χείρων, Κέφαλος, Ἀσκληπιός, Μελανίων, Νέστωρ, καὶ τίλος τοσοῦτοι, ὅσους ἂν τις ὀνομαστὶ διεξιῶν ἀποκάμει (3). οὐχὶ δὲ καὶ τὸν σφώτατον τῶν Ἀχαιῶν εἰσάγει ὁ Ὅμηρος (4) θηρεῖοντα παρ' Αὐτολόκῳ, καὶ τρεπθέντα τὸν ἕτερον τῶν μηρῶν ὑπὸ σὺς;

(1) Quod Mohamedes II. is qui Constantinopolim occupavit (de quo nunc Gaza), exquisite litteris exultus fuerit, et doctis apprime hominibus saverit, satis constat ex Osmanorum Historia c1: Josephi Hammeri. Quomodo autem reliqua Gaza verba ad rem canis laudemve doni pertineant, divinare non queo; nisi forte Mohamedes, more principum turcicorum venationi quoque deditus fuit, adeoque et canibus delectatus. Sed nihil prophanter desinio; alii videant. Utique Jul. Scaliger in heroibus, de

Græcia oppressa loquens, ipsum Mohamedem dicit canem, quæ miseranda cani præda futura fuit.
(2) *Odys.* IV, 636; XXI, 23. Et sic graphice quasi ex Homero Ovidius noster:
Aspice ut auritus miserandæ sortis ævellus Assiduus uomitus verbere lentus eat.
(3) Ex initio Xenophonte elegantissimi *De venatione tractatus.*
(4) *Odys.* XIX, 465.

Και γὰρ ἄγρευοντ' ἔλασαν σὺς λευκῷ ὀδόντι
Παρνησσόν δ' ἔλθοντα σὺν υἱαὶσιν Ἀντολύκιοι.

A *Namque venantem sauciatit aper albo dente
Ad Parnassum profectum cum Antolyçi filii.*

Ἐπρίσθου δὲ καὶ ἡ Σπάρτη πολυμικροτάτῃ ὄσα
τὴν κυνηγεσίαν (1) νόμος γούν παρ' αὐτῇ ἐν τῇ τῆς
Ἄρτιμιδος (2) ἱστορίῃ, τὸν προσείδοντα ἐπι τὸ δεῖπνον
οὐ κυνηγετήσαντα, τῆς παράνομιας δίκην δίδόναι (3).

Ἡ δὲ δίκη, νέψῳ μὲν καλῶς μεστῇ ὕδατος κατὰ τῆς
κεφαλῆς καταχειρομένη, πρεσβυτέρῳ δὲ κατὰ τοῦ τῆς
χειρὸς δακτύλου ἢ περὶ τῆ μὲν ἀλγυθῶν, μικρὰ δὲ
ἰσως τινὲ ὀξείων τιμωρία, τῇ δὲ ἀτιμίᾳ, ἣν παρμε-
γάλη. Ἐπρίσθουσαν καὶ ταύτην Μακεδόνες· τῷ γὰρ
ἄνευ λίνων ὄν κεντήσαντι, οὐ καθῆσθαι λειπνοῦντι,
ἀλλὰ κατακλίνεσθαι, συνσχώρου (4)· ὁ καὶ παρ'
αὐτοῖς ἤντιμιώτερον. Ἐπρίσθουσαν δὲ καὶ Πέρσαι (5)
ταύτην, καὶ παρὰ τοῦτοισι ὁ βασιλεὺς οὐχ ἤττον τῆς
θῆρας ἠγάτο, ἢ καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων, ἐξάγων
τοὺς νέτους ἐπὶ τὴν κυνηγεσίαν, καὶ ἐπιμελόμενος
ὅπως ἀν' ἀθροῦσιν· οὐκ ἀπὸ τρόπου δὲ τοῦτ' ἐποιοῦν.
Μελέτη γὰρ εἶναι δοκεῖ τῶν πολεμικῶν μεγίστη ἡ
κυνηγεσία. Καὶ γὰρ καὶ πρῶτ' ἐγείρεσθαι, καὶ ὄψι
καταδύεσθαι, καὶ νυκτεροῦσιν ἐθίζει, καὶ καύματος
ἔρα, καὶ βίβλους, καὶ δίψους, καὶ πείνης ἀνέχεσθαι,
καὶ ὀδοπορεῖν, καὶ νῆ Διὶ εἰ δόιοι τρίχειν, διὰ τε
λείας καὶ δι' ἑμαλῆς, καὶ διὰ ναπῶν, καὶ διὰ κρη-
μῶν ἑμολιῶς· πρὸς δὲ καὶ βάλλειν καὶ τιτρώσκειν,
καὶ βαλλόμενον οὐκ εἴκειν, καὶ πάντα μὲν πόνων,
πάντα δὲ κίνδυνον, πᾶσαν δὲ δυσχέρειαν ὑπομένειν·
καὶ δὴ θαυμασιῶς ὡς τοὺς πολεμοῦντας ὤφασκε. Εἰ
δὲ βούλει εἰδέναι ὅσον μέρος πρὸς τὰ πολεμικὰ συμ-
βάλλει ἡ θῆρα. παράβαλλε κυνηγὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν
τῆς θῆρας ἀγεύστον καὶ ἀπειράτοιν, καὶ ὄψει μῦρον
ἴσον ἐν τοῖς κατὰ τὸν πόλεμον ὑπερφόροντα.

Coluit Sparta quoque bellicosissima venationem.
Itaque lex ibi fuit in Dianæ-festo, ut qui ad con-
vivium haud peracta venatione veniret, poenas suæ
culpæ daret. Poena autem erat, juveni quidem,
aquæ plena situla in caput; seniori autem, in unam
manus digitum effusa: quæ sane, si dolor spectetur,
levis fortasse punitio alicui videbitur; sed
habita ignominie ratione, maxima fuit. Coluerunt
venationem etiam Macedones: nam qui sine re-
tibus aprum conflixisset, huic cœnare non sedenti
sed recumbenti concedebant: quod apud ipsos
pariter honoratus erat. Postremo etiam Persæ ven-
nationi addicti fuerunt; atque apud hos rex, haud
secus venationi, quam bellicis operibus præerat,
educendo scilicet ad venationem juvenes, atque
ut huic operam darent curando. Neque id absurde
faciebant; etenim meditatio præcipua videtur bel-
licæ rei venatio: nam et mane expergisci, et sero
decumbere, et vigilare noctes consuefacit, et ardo-
rem simul et frigus, et sitim famemque tolerare,
et iter agere, et per Jovem si opus sit, currere per
plana et æqua, et per nemorosa loca vel etiam
confragosa. Insuper jaculari et ferire; et si forte
aliquis pulsetur, minime cedere, et laborem quem-
libet ac periculum et difficultatem sustinere. Quæ
omnia mirabiliter, tanquam si bellum gereretur,
juvant. Quod si cognoscere aves quatenus rei bel-
licæ venatio prosit, fac compares virum venatorem
cum illo qui venandi nullum usum peritiamque
habeat, comperiesque omaino quantopere prior ille
hunc bellica virtute superet.

8. Τοιγαροῦν ὁ Πλάτων ἐν τῇ νομοθεσίᾳ παραίνει
τοὺς νέους τοῦτοιοῦ εἶσθαι τοῦ πετηδέυματος, εἰ μέλ-
λουσι τὴν ἀνωτῶν καλῶς καὶ ἐπιμελῶς οἰκῆσαι.
Βέλτιον δ' ἰσως ἀπ' αὐτῶν τῶν τοῦ νομοθέτου κύρ-
σεων ἀπολεξάμενος ἱστορεῖν· λέγει οὖν (6). «Κιν-
δυνεύει γὰρ οὐδενὸς ἑλατίου μάθημα εἶναι, δι' ἀκρι-
θείας ἐπιστάσθαι πάντα τὴν ἀνωτῶν χώραν· οὐδὲ γὰρ
χάριν κυνηγεσίαν καὶ τὴν ἑλλην θῆραν, οὐχ ἤττον
ἐπιτηδεύειν δεῖ τὸν ἡδόντα, ἢ τῆς ἀλλῆς ἡδονῆς
ἅμα καὶ ὠφέλειαν, τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα γιγνομένης
αἰσῆς.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐκείνους. Ἀλλὰ μὴν δι' ὧν
τὴν θῆραν μεταχειρίζομεθα; οὐκ ἄδηλον ὅτι διὰ
τῶν κυνῶν· κύνας γὰρ εἰς θῆραν ἐξαγόμενοι, ἢ τοὺς
θῆρας ὀφθέντας δαώκουσιν, ἢ τῶν ἰχνῶν λαθόμενοι,
διὰ τούτων ἐπ' αὐτοὺς τρέχοντες τρέχοντες ὅσον τάχος
ἡμᾶς ἀγούσι, καὶ μάχονται μεθ' ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν·
πολλάκις δὲ καὶ πρὶν τοὺς κυνηγούς ἐπελθεῖν, τὸ θη-
ρῶν διεσπάσαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς τῶν κυνῶν ἐν
τῇ θήρᾳ ὠφελείας τοσαῦτα. Ἐδύνατο γὰρ ἂν τις,

4. Propterea Plato, in suo De legibus opere hor-
tatur juvenes, ut huic exercitio studium impen-
dant, si modo velint patriam regionem bene peri-
teque habitare. Sed præstat fortasse ex ipsis
legislatoris tabulis verba sumpta exscribere. Ait
igitur: «Haud minoris momenti studium esse vi-
detur, ut omnes exquisite omnia suæ regionis loca
pernoscant. Cujus rei gratia, non minus quam
oblectamento aut alteri cuiquam utilitati, adole-
scentes venationi, quæ et canibus et alio quolibet
modo sit, operam stare debent.» Hæc ille. Jam
vero quibusnam instrumentis venamur? Videlicet
canibus. Etenim canes in venationem educi, vel
feras conspectas persequuntur; vel compertis
vestigiiis, per hæc post eas currendo, currentes nos
velociter deducunt, et nobiscum pro nobis pugnant.
Sæpe etiam ante quam venatores superveniant,
feram jam dilacerarunt. Et de canum quidem in
venando utilitate hactenus. Nam posset aliquis,

(1) Confer Cragham *De rep. Laced.* lib. III, tab. IX, 2.

(2) Dianæ scilicet Venatricis, cujus statuam sagittas tenentem non semel describit Pausanias.

(3) Propter Lycurgi legem adversus ignavos.

(4) Sedebant convivantes antiquitus, deinde cœperunt discumbere; sed postremo hoc honoratus De Romanis Val. Max. II, 5, et Isidor. xx, 11.

De Græcis Felthius *Antiq. Homer.* lib. III, 5.

(5) Imitatur hic Gaza Xenophontem, *Cyropæd.* lib. I, 10, ubi de Persarum venandi studio ac disciplina.

(6) Plato *De legibus* lib. VI, ed. Serr. tom. II, p. 763. Idem Plato copiosius de venatione scribit sub finem lib. VII. Conferatur etiam Plutarchus in lib. *De animalium colertia.*

festinandi minime indigus, demonstrare ac latius exponere, quomodo omnia venatione omnia ferrent plena ferarum, quæ hominibus male facerent, et in urbibus classos obsiderent; a quibus cunctis incommodis venaticorum canum ope liberantur.

5. Quodnam porro animal est custodiendo aptius quam canis, rei que commissæ servandæ fideius? Propterea enim et gregibus eos prædæimus, qui quidem illos ad pascua educunt et præmittunt, præmissosque custodiunt, et custoditos ad caulas reducunt: ovibus mansueti, lupis terribiles, pastoribus obedientes. Et vivis quidem canibus, haud attingent greges lupi; mortuis autem, illico dilacerabunt. Quare et illi æsopici lupi pacis societatisque lædus gregibus offerabant, dummodo asperos illos ac sævos et invisos canes sibi deditos traderent: probe gnari, si his potirentur, greges sine ullo labore in ipsorum potestatem redactum iri. Jam cur tibi narrem de illo Capparo, vel potius de illo dicam templi Æsculapii custode? Nam cum prædo quidam sacrilegus clam ingressus prætiosissima quæque auferret, canis quidem quam validissima voce allatrabat: verum ædituis minime expectatis, sed prædoni spatium fugiendi concedentibus, ipse prædonem persecutus est neque ad eo nunquam destitit. Postridie autem occurrentes singulos blande excipiebat, prædonem vero allatrabat, et noctu quoque insectabatur: donec missi ad inquirendum reum homines, audita in via de canis negotio relatione, prædonem ceperunt, et post se trahentes Athenas deduxerunt: quem canis valde hilaris sequebatur, trophæum veluti de hoste agens, spectaculum egregium ac videntibus iucundissimum exhibens. Quamobrem Athenienses cani publica alimenta decreverunt, ædituis ut ejus curam gererent mandantes.

6. Hæc reputans divinus ille Plato, dum idoneum aliquem pulcherrimæ suæ stupendissimæque civitati imponere custodem quæreret, non habuit unde aliter imagine ejus sumeret, quam a canum natura. Sic ait itaque in Reipublicæ dialogis, custodem describens. « Existimasne igitur generosi casti et nobilis adolescentis naturam, ad vim custodiendi quod attinet, differre? Quid ais? Consentaneumne sit videlicet naturam utriusque valere, et ad sensum esse sagacem, et velocem atque expeditam ad id quod sentitur perssequendum, et tamen validam, si opus fuerit, ad dimicandum? » Et paulo post: « Erga notos quidem et familiares sunt perquam mansueti (canes): erga ignotos, sævi. Novi enim vero. Hoc ergo, inquam, hujusmodi est, ut fieri possit commode; neque præter naturam, talem custodem investigamus. Non videtur. Nonne et insuper hoc videtur indigere is qui dignitatem consecuturus est, ut præter quam quod iracundus esse debeat, natura quoque sagaci præditus sit? Quomodo? inquit; non enim intelligo.

(1) In editioe cf. Furiæ fab. CCXI.

(2) Ex Plutarcho, *De animalium solertia*.

μη σπείδεν ὄρημένος, δέξαι καὶ διεξίναί ὡς ἀνευ θήρας μετὰ τῆν ἅπαντα θηρίων τοὺς ἀνθρώπους κακοῦργούντων, καὶ κατακαλεισμένους ἐν ταῖς πόλεσι κολιορούωνων, ὧν ἀπάντων διὰ τῶν κυνῶν καὶ τῆς κυνηγεσίας ἀπηλλάγημεθα.

δ. Τί δὲ ζῶον κυνῶν φυλακτικώτερον, καὶ τὴν παρακαταθήκην ἀποδιδόναι πιστότερον; Διὰ τοῦτο γὰρ τῶν ἀγγελῶν πρόσταται αὐτοὺς, καὶ τὰς ἀγέλας αὐτοὶ εἰς νομὴν ἐξάγουσι, καὶ προκέρπουσι, προπεμφθεῖσας δὲ φυλάττουσι, φυλαχθεῖσας; δὲ ὅπως οὐκ αἶψα ἄγουσι· τοῖς μὲν προβάτοις ἤκιοι, τοῖς δὲ λύκοις φοβεροί, τοῖς δὲ ποιμαῖσι παιθῆνιοι· καὶ ζῶων μὲν τούτων, οὐκ ἂν ἀφαινοτο λύκοι ἀγέλης, ἀποθανόντων δὲ ταχέως δίδασσαν· διὸ καὶ οἱ αἰσώπειοι ἐκείνοι λύκοι, σπονδὰς καὶ εἰρήνην καὶ συμμαχίαν τοῖς ποιμῖνοις προὔτεινον, ἐφ' ᾧ τοὺς τραχέεις ἐκείνους καὶ ἀκλήροὺς καὶ ἀπαχθεῖς; κύνας ἐκδοτοὺς ποιεῖν· εἰ εἰδότες, δεῖ τούτων κρατήσαντες, ἀπόνως τὰ πρόβατα χειρώσονται (1). Καὶ τί ἂν σοι λέγοιμι τὸν Κάππαρον ἐκείνον; μᾶλλον δὲ τί οὐκ ἂν σοι λέγοιμι τὸν φύλακα τοῦ νεῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ; ἐπειδὴ γὰρ ἱερόσυλός τις λάθρα εἰσελθὼν, ἐσὺλα τὰ τιμιώτατα, αὐτὸς μὲν ὅσον φωνῆς ἤχε ὑλάκει· οὐκ ἐγειρομένων δὲ τῶν ζακόνων, ἀλλ' ἀποδιδράτκειν τῷ ἱεροσύλῳ ἀφορμὴν δαδωκότων, ἐδίωκε τὸν ἱερόσυλον ἐκῶν, οὐδέποτε ἀπολειπόμενος αὐτοῦ· μεθ' ἡμέραν μὲν τοὺς δεῖ ἐκάστοτε ἀπαντῶντας φιλοφρονούμενος, αὐτῷ δὲ τῷ ἱεροσύλῳ ὑλάκτων, νυκτὸς δὲ ὁμοίως ἐπόμενος, ἄχρις οὐ οἱ ἐπὶ διώξει παμθόνητος, κινθανόμενος καθ' ὅδον περὶ τοῦ κυνὸς, τὸν ἱερόσυλον κατέλαθόν, καὶ ὅπως εἰς Ἀθήνας ἦγον. Ὁ δὲ πῶς εἶπετο μάλα φαιδρὸς, ὡς ἂν εἰ ἐπέκαιον ἀπὸ πολεμίου ἀγων, θέαμα κάλλιστον καὶ τοῖς ὄρωσιν ἤκιστον παρέχων. Ἐφ' ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι τῷ κυνὶ ἐψηγισαγο δημοσίᾳ σίτον, καὶ προσέταξαν τοῖς ζακόνibus ποιεῖσθαι αὐτοῦ ἐπιμέλειαν (2).

ε. Ταῦτα λογιζόμενος ὁ δαιμόνιος ἐκείνος Πλάτων, ζητῶν δὲ ἐπιτήδειόν τινα τῇ κάλλιστῃ αὐτοῦ καὶ θαυμασιωτάτῃ πόλει ἐγκρατιστάτη φύλακα, οὐκ εἶχεν ὄθεν ἄλλοθεν εἰκόνα αὐτοῦ λάβοι, ἢ ἀπὸ τῆς τῶν κυνῶν φύσεως· λέγει οὖν ἐν τῇ Πολιτείᾳ (3) διαγράφων τὸν φύλακα· « Οἶσι οὖν εἰ διαφέρειν φύσιν γενναίου σκύλακος, εἰς φυλακὴν, νεανίσκου εὐγενούς; ἐδὲ ποῖον λέγεις; οἶον δὲξύν τε ποῦ δεῖ αὐτοῖν ἐκάτερον εἶναι πρὸς σφόθῃσιν, καὶ ἴσασφρον πρὸς τὴν αἰσθανόμενον διώκειν, καὶ ἰσχυρὸν αὐτὸν ἔλιν δὲ ἐλόντα διαμάχεσθαι; Καὶ μετὰ μικρόν· Οἶσθα γὰρ ποῦ τῶν γενναίων κυνῶν, δεῖ τοῦτο φύσει αὐτῶν τὴν φύσιν. Πρὸς μὲν τοὺς συνήθεις καὶ γνώριμους ὡς οἶον προστάτους εἶναι· πρὸς δὲ τοὺς ἀγνώτας τούτων· οἶδα μὲντοι. Τοῦτο μὲν ἄρα, τῆν δ' ἐγὼ, δεινατόν· καὶ οὐ παρά φύσιν ζητοῦμεν, τοιοῦτον εἰ αὐτὸν φύλακα· οὐκ εἰσικεν. Ἄρ' οὖν σοι δοκεῖ εἰ ταῦτα προσδεῖσθαι ὁ φυλακικὸς ἐπόμενος, πρὸς τὸ θυμοειδῆ, εἰ πρὸς γενέσθαι φιλόσοφος τὴν φύσιν; Πῶς δὴ, εφη; οὐ γὰρ ἐννοῶ· καὶ τοῦτο, τῆν δ' ἐγὼ, ἐν τοῖς κυσὶ κατὰ φύσιν, δὲ καὶ θεῖον θαυμάσαι τοῦ θε-

(3) Plato *De rep.* lib. II, ed. cit. p. 375.

ρίου· ἐν παύσει· ἐν μὲν ἰσῆ ἀγνώτα, χαλεπαίνει, ἂν οὐδὲν δὴ κακὸν προσηκουθῶς· ἐν δ' ἂν γυρόμενον, ἀπαύεται, κἄν μὲν κώποτε ὑπ' αὐτοῦ ἀγαθὸν περὶθεῖ· ἢ ὁπίω τοῦτο ἰθαύμασας; Οὐ κἄν, ἔφη, μέγροι τοῦτο προσέχον τὸν νοῦν. Ὅτι δὲ κω δρᾶται, δῆλον· ἀλλὰ μὲν κομψόν γε φαίνεται τὸ πάθος· ἀνεῶ τῆς φύσεως, καὶ ὡς ἀληθῶς φιλόσοφον. Ἔνταίθα καλῶς ἔχει ἀναπαύεσθαι· τί ἂν τις τὰ μέγιστα εἰ μόνον περὶ κύνων, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀνθρώπων εἰπεῖν προθυμηθεῖς, εἶχεν ἂν εἰπεῖν μᾶλλον ἢ κείλιον; οὐκ ἔγωγε, οὐ βολ, οὐκ ἠλέφαντι τὸν φύλακα ζητεῖ ὁμοιον, ἀλλὰ τῷ κυνί. Κύνων φύλαξ ἄριστος τοιοῦτος, φησὶ, τῆ ἐμῆ κλίμα γενέσθαι φύλαξ· κύων φιλόσοφος τὴν φύσιν. Γενέσθαι δὲ καὶ κατὰ τοῦτο τῷ κυνί παρακλήσιος ὁ ἐμὸς φύλαξ.

Ἐ. Οὐκ οὖν θαυμάσιον, εἰ ἐν ταῖς πάλαι χρόνους ἄνθρωπος ἐπὶ φιλοσοφίᾳ μεγίστην δὴ τῶν κατ' αὐτοῦ εἶδεν ἔχοντας, τὴν τῶν κυνῶν ἐπώνυμον προσηγοριαν οὐκ ἀπηξίωσαν, μᾶλλον δὲ καὶ ὡς λαμπρὸν τε καὶ θαυμάσιον ἐσφαιτέρισαν καὶ ἰδιοποιήσαντο, καὶ οὐκ ἂν ἄλλως ἠγείνοντο ἢ Κυνικὸν παραγορευόμενοι· ἢ καὶ τῶν ἀγροίκων τινῶς καὶ παραδύριμων ἐν οὐσίβους μέρει τῷ Διογένηι προσφέροντας; ὅτι νόον εἶη, ἀπεκρίνατο ὁ Διογένης μάλα πρότως, ἃ τε οὐκ ἔζηρας γινόμενος· Οἱ κύνας τοῦ ἐχθροῦ δάκνουσιν, ἐγὼ δὲ τοὺς φίλους ἵνα οἴσω; Οὐ μόνον δὲ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἄριστοι κύνας ἄνομάσθησαν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀστρῶν ἐν τῷ λαμπρότατον, τὸ ἐν ἀκμῇ θέρους ἀκμάζον. Καὶ θεοὶ δὲ θεῶ; γὰρ παρ' Αἰγυπτίους κύων (1). Ὅτι μὲν οὖν ὁ κύων φυλακτικὸς (2), καὶ τὴν φύσιν φιλόσοφος, ἐκ τούτων ἀποδειχθῆναι οἴμας· ὅτι δὲ φιλικώτατος ὁ αὐτός ἐστι καὶ φιλοστοργύτατος, τί; οὐκ ἐπίσταται; ὄντος μὲν γὰρ οἰκτι τοῦ δεσπότου, οἴκει μένει· ἀποδημούντος δὲ, συναποδημεῖ, καὶ οὐ μῆκος ἰδοῦ, οὐ δυσχωρία, οὐ δίψος, οὐ χειμῶν, οὐ θέρος εἰργεῖ, τὸ μὴ οὐ πανταχῇ ἀκολουθεῖν· ἀκολουθεῖ δὲ νῦν μὲν προτρέμων, νῦν δὲ πρὸς τὸν δεσπότην ἐπανερχόμενος, νῦν δὲ παίζων καὶ τὴν οὐραν σείων, καὶ ἔλιος πρῶγμα ποιούμενος παιδιάν τῷ δεσπότη καὶ ἡδονὴν παρέχει· καλεῖ τοῦτον ὁ δεσπότης, ἐρχεται· ἀπειλεῖ, μάλα ταπεινὸς γίνεται· τύπτει, οὐκ ὀργίζεται. ἢ καὶ χαριέντως; ὁ Αἰσωπος ὅπρ τοῦ δεσπότου Σάνθου κτελευθεῖς, ἐπιλέκτους τινὰς κρεῶν μερίδας τῆ εὐνοῦσῃ δίδοναι, οὐ τῆ γυναικί, ἀλλὰ τῆ κυνί ἐπέβωκεν· ἐπανελθόντος δὲ οἰκαδὰ τοῦ Σάνθου, καὶ τῆς γυναικὸς ἐπ' αὐτῷ τούτῳ δυσμενῶς αὐτῷ ἐχούσης, καὶ οὐ τῆ Αἰσωποῦ πανουργίᾳ, τῆ δὲ τοῦ Σάνθου ἐφουβρίσει τοῦτο ἀνακτιθεμένης. ἔφη ὁ Αἰσωπος· Ἰὰρ οὐκ ὀρθῶς ὄρωγ ὧ δίσποτα; τῆ κυνί ὡ; εὐνοῦσῃ πρέσβαλον; ταῖτην γὰρ κἄν τύπτῃς, κἄν μαστιγώσῃ, ἀμνημονεῖ· ἢ δὴ γυνὴ ἄπαξ ὕβρισθῆναι δοκούσα, ἀδιλλάκτως ἔχει (3).

ἦ. Μυρίων δὲ τῆς τῶν κυνῶν πρὸς τοὺς δεσπότας

(1) Videlicet latrator Anubis. Sant autem passim dii cynocephali in Aegyptiorum monumentis pictis sciscque.
 (2) Eleganter de his canis virtutibus loquitur

Et hoc quoque, inquit, in canibus videre est, quod in animalis natura dignum admiratione est. Quale istud? In incognitum quidem excandescit, etsi nihil ab eo mali perpressus sit: cognita autem blanditur, etiam si nihil ab eo unquam boni perceperit. Non dicit in hoc admiratus es? Non magnopere quidem, inquit, id hactenus animadverti: ita autem se habere, perspicuum est. Aiqui hic ejus naturæ impetus scitis est vereque sagax. Hic autem subsistere, præclarum est. Nam quis, maxima volens non modo de canibus, verum etiam de hominibus dicere, majus aliquid aut pulchrius possit eloqui? Non equo, non bovi, non elephantio similem custodem querit, sed cani. Canis, inquit, custos optimus mexe civitatis sit, canis animo sagax.

Sit huic similis custos meus.

7. Nil ergo mirum, si temporibus prisca viri philosophi, magnæque apud æquales suos existimationis, canis cognomen non respuerunt, imo ut splendidum quid et mirabile sibi proprium imposuerunt, neque se aliter quam Cynicòs dici voluerunt. Utiq; et rusticano quodam ac stupido convicii causa ingerente Diogeni, quoddam canis esset, respondit Diogenes mansuetè admodum, quin tamen rem negaret: Canes mordent inimicos; ego vero amicos; ut salvem. Neque egregii tantum homines canes appellati sunt, sed et splendidissimum illud sidus, quod summa ætate emicat. Quin et ipsi dii: etenim canis Aegyptiis deus est. Age vero quid canis suapte natura custos appime, et animo sagax sit, ex dictis, ut reor, demonstratum est. Quod autem idem et peramanis benevolusque sit, quis demum nescit? Nam domino domi morante, domi manet: abeunte autem, simul abit: nec via longitudo aut asperitas, nec sitis, nec hiems, neque æstus colibet, quominus quotunq; sequatur. Comitatur autem modo præcedens, modo ad dominum revertens, modo ludens cadamque agitans, atque ita se omnino gerens ut oblectationi ac jucunditati domino sit. Vocat hunc dominus? venit. Minatur dominus? sit admodum humilis. Verberat? non irascitur. Festive certe Aesopus a domino Xantho jussus selecta quedam carnis frustilla benevole dare, illè haud uxori, sed caniculæ dedit.

8. Reverso autem domum domino, et uxore ob id stomachante, neque Aesopi calliditati rem tribuente, sed a Xantho contumeliam sibi illatam credente, ait Aesopus: Nonne ego recte egi, o domine, qui carnem caniculæ ut benevole objeci? Hæc enim etiamsi verberes, etiamsi flagelles, tamen obliviscitur. At uxor si semel se injuria affectam existimet, implacabilis fit.

8. Cum innumera sint canum erga dominos ami-

etiam S. Augustinus in sermone quinto, inter illos a nobis nuper editos, qui est de muliere Chananaea.
 (3) Sumitur hæc lepida narratiuncula ex Vita Aesopi a Maximo Planude scripta.

citiae benevolentiaeque exempla, pauca e multis insigniora memorabimus. Lysimacho canis nomine Hyrcanus fuit, qui cum eo pariter obiit. Canis alius cum idiota homine, cui nomen Pyrrhus, commoratus est: etenim extincto domino, ab ejus cadavere abstrahi non potuit; et illo in rogam imposito, canis in eundem insiluit, cumque eo combustus est. Caelio Romano patricio canis ceu domino suo defensorem se praebeuit, pugnantem caput ejus amputari non sivit, donec et ipse ab interfecto canis icus simul occubuit. Atheniensium universo populo in naves descendente, cum Xantippi, qui pater fuit Periclis, canis in navim inscendere haud potuisset, in mare se dejecit, et navi adnans Salaminam usque labore tolerato, statim in littore expiravit. Pyrrhus rex in itinere occurrit cani qui domini cadaveri in via assistebat. Captum ergo canem in custodia habuit, donec exercitum recensens, astante regi cane, hic erga alios quidem quietus fuit, sed mox visis domini interfecto, in eos irruit cum clamore et latratu, saepe ad regem semet convertens, in tantum ut presentibus ipsique regi suspicionem de illis injiceret. Quamobrem capti homines et excruciat, caedem se fecisse confessi sunt, poenasque luerunt, cane domini necem ulciscente. Simile prorsus fecisse narrant Hesiodi canem, qui poetae occisores indicavit. Titum Sabinum a Romanis conjectum in vincula ceu supplicio addictum, canis ejus a carcere abigi nullatenus potuit. Cumque Sabini cadaver in Gemonias scalas fuisset projectum, canis cum nunquam deseruit, lugubriter admodum ululans coram multis spectatoribus; quorum unus cum ei panem objecisset, ille ad defunctum detulit. Ad extremum cadavere in Tiberim abjecto, dejecit se illuc etiam canis, cadaver sustentans, et pro viribus atollens, in numero spectante summeque admirante populo.

9. Quod vero etiam animosum et pugnantem animal canis sit, demonstravit Albanorum rex, misso ad Alexandrum magnitudinis eximia cane; quo rex delectatus ursum illi et deinde aprum in certamen objecit: qui cum eas belluas aspernaretur, neque secum praeliari dignas judicaret, frater Alexander canem occidi jussit. Re intellecta, Albanorum rex alium misit, Alexandrum monens, ne in parvis belluis experimentum illius faceret, sed in leone vel elephanto. Igitur canis tum leonem, tum paulo post etiam elephantum prostravit cum mirabili Alexandri et astantium omnium voluptate. Testes nobis sunt etiam Caramantum canes: etenim du-

(1) Hoc et sequentia pleraque exempla sumuntur ex Plutarchi libro *De animalium solertia*, et ex Plinii lib. viii, 61. Narrantur canum aliquot mirabilia facta etiam apud S. Augustinum in sermone de sancto apostolo Thoma, quem nos in Vaticano codice observavimus.

A φιλίας και εύνοίας ζήτων των παραδειγματων, ολίγα από πολλών τα έπιστημάτατα άπομνημονεύωμεν. Λυσισμάχῳ μὲν οὖν τῷ βασιλεὶ ὁ κύων Ἰρκανὸς συναπέθανε (1). Συναπέθανε δὲ καὶ ἰδιώτῃ τῷ Πύρρῳ τοῦνομα ὁ κύων ἀποθανόντος γάρ τοῦ δεσπότου, ἀποσπᾶσθαι τοῦ νεκροῦ οὐκ ἔδυνήθη, καὶ τῇ αὐτῇ ἐπιταθέντος ἐπ' αὐτὴν ἤλατο καὶ συγκατεκαύθη. Τῶν δὲ Ῥωμαίων τινός, Καίλιου τοῦνομα, εὐπατρίδου ὁ κύων ὑπερασπίζων τοῦ δεσπότου καὶ ὑπερμαχόμενος, οὐκ ἔλασε τὴν κεφαλὴν ἀποταμῆν, πρὶν καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν φονίων συναπέθανε. Τῶν Ἀθηναίων πανδημῶν εἰς τὰς ναῦς ἐμβαίντων, ἐπειδὴ ὁ Χανθίππου τοῦ Περικλείους πατρὸς κύων εἰς ναὶν ἐμδῆναι οὐκ ἔδυνήθη, εἰς θάλασσαν ἤλατο καὶ τῇ νηϊ παρανηχόμενος ἄχρι Σαλαμίνος ἐκαρτέρησεν, ἤς ἐπιβὰς ἐλειποφύχησε. Πύρρος ὁ βασιλεὺς πορευόμενος ἐνέτυχε καθ' ὄδον κυνὶ τὸν τοῦ δεσπότου νεκρὸν δορυφοροῦντι· λαβὼν δὲ τὸν κύνα ἐρύτατε, ἄχρις οὗ τὸ στρατιωτικὸν ἐξετάζων, παρόντος; τῷ βασιλεὶ τοῦ κυνός, αὐτὸς ἐπὶ μὲν τοῖς ἄλλοις ἡσυχίαν ἤγειν, ὁρῶν δὲ τοὺς τοῦ δεσπότου φονέας καὶ ἀθίντας, ἐπ' αὐτοὺς ἔβραμε μετὰ κραυγῆς; καὶ ὀλαγμοῦ, πολλάκις πρὸς τὸν βασιλέα μετατρέφόμενος, ὥστε ὑποκίταν παρέχεν τοῖς παροῦσι πᾶσι, καὶ αὐτῷ δὲ τῷ βασιλεὶ κατ' αὐτῶν. Αὐτὸ συλληφθέντες οἱ ἄνθρωποι καὶ βασανιζόμενοι, ὠμολόγησαν τὴν φόνον πεπραχέναι, καὶ δίκην ἔδουσαν κυνὸς τὸν τοῦ δεσπότου θάνατον τιμωρησαμένου. Παραπλήσιον δὲ καὶ τὸν τοῦ Ἡσίοδου κύνα πεποιθέναι φασὶν, ἐλέγξαντα τοὺς τοῦ ποιητοῦ αὐτόχειρας. Τίτου Σαβίνου ὑπὲρ Ῥωμαίων εἰς εἰρκτὴν ἐμπροσθέντος αἰς κολλασθησομένου, ὁ κύων οὐδέποτε ἀπελάυνεσθαι ἑτῆς εἰρκτῆς ἔδυνήθη· εἰς δὲ τοὺς Γερμανίους κλιμακας τοῦ νεκροῦ βύθθέντος; οὐδέποτε αὐτοῦ ἀπελείπετο, μάλα γοερῶς βλούζων ἐν πολλοῖς θεαταῖς, ὧν ἐνός ἔκρον προσενεγκόντος, ὁ κύων τῷ νεκρῷ παρέδωκε φέρων. Τέλος δὲ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν Τίβεριν ἐμβληθέντος, συνεβίβασε καὶ ὁ κύων ἐπὶ νεκρὸν ἐπικουφίζων, καὶ τὸ εἰς ταυτὸν ἔκρον μέρος εἴρων, μυριάδων πλήθους θεωμένου καὶ ὑπερθαυμάζοντος (2).

10. Ὅτι γὰρ μὴν ἄνθρωπον καὶ μάχιμον τὸ ζῶον, εἰδὼξεν ὁ τῶν Ἀλθανῶν βασιλεὺς, κίμφας πρὸς Ἀλέξανδρον κύνα ὑπερμεγέθη, ὡπερ ἤσθεις ὁ βασιλεὺς ἔκρον, εἶτα δὲ κάκρον, εἰς μάχην ἐκτέθεικε· τούτου δ' ὑπερρωόντος τὰ θηρία καὶ οὐκ ἀξιόμαχον μιλζόντος, ὀργισθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος ἀποκτείνειν ἐκέλευσε. Πυθόμενος δὲ τοῦτο ὁ τῶν Ἀλθανῶν βασιλεὺς, ἐπεμφεν ἕτερον, καλεῶν τὸν Ἀλέξανδρον πείραν οὐκ ἐν μικροῖς ποιεῖσθαι ζῶοις; ἀλλ' ἐν λέοντι καὶ ἐλέφαντι· τοιγαροῦν ὁ κύων τὸν τε λέοντα καὶ μετὰ μικρὸν τὸν ἐλέφαντα κατέβαλε, ἔδομένον θυμαστόν ὄσον τοῦ Ἀλέξανδρου, καὶ πάντων τῶν συμπαρόντων (3). Μαρτυροῦσι δὲ τῷ λόγῳ οἱ τῶν

(2) Legentis de Sabini cane Plinium lib. viii, 61. Ego veterem quoque tabulam canis vidī domini cadaver protegentis ab avium voratu.

(3) De hoc et sequentibus scribant Plinius et Plutarchus in libris predictis.

Γαλαμάντων κύνες· κύνες γάρ διακόσιοι τῶν τῶν Γαλαμάντων βασιλεία τοῖς ἀνιστάται πολεμοῦντες ἐπὶ τὴν βασιλείαν κατήγαγον· μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ Κολοφώνιοι καὶ Κασταβαλιεῖς, οἵ περ κύνων φύλαγας εἶχον τὰς πρώτας μάχην συναπτούσας, αἱ ἰσχυρότατοι τε ἦσαν σύμμαχοι, καὶ μεγίστην τοῦ πολέμου βοήθην ἔποιον· μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ τῶν Κίμβρων κύνες, οἱ κισόντων ἐν τῷ πολέμῳ τῶν δεσποτῶν, τὰς οἰκίας ἐφ' ἀμαξῶν οὖσας ἐφύλαξαν καὶ ἔπωσαν μαχόμενοι. Πόλλα δ' εἶπεῖν ἔχων κοινή τε ὑπὲρ σύμπαντος τοῦ τῶν κύνων γένους, καὶ ἰδίᾳ ὑπὲρ ταυτησὶ τῆς χαρισιστάτης κύνος, ἐνταῦθα καταλύσω τὸν λόγον, τῆς σέλιδος πλεῖστον τούτων οὐ χωροῦντος· ἐβουλήθη δ' αὐτοσχεδιάσαι τὸν λόγον, κυνὶ μὲν ἐγκώμιον, ἐμοὶ δὲ παίνιον, σοὶ δ' ἀθურμάτιον. Ἐρῶσο καὶ εὐήμεροι.

B

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΓΑΖΗ

ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΟΓΟΝΙΑΣ ΤΟΥΡΚΙΩΝ.

THEODORI GAZÆ

DE ORIGINE TURCARUM.

(Ex *Lebnis Allatii Symmictis*, parte II, p. 382.)

Θεωωρος Φραγκίσκω Φιλέλφω εἰς πράττειν.

Περὶ Τούρκων, τίνας ποτ' ἂν εἶεν ἔθνος, καὶ ὅθεν τὴν ἀρχὴν ὀρηθέντες κατέλαβον, ἢ νῦν χώραν οἰκοῦσιν, οὐ πάνυ τι βέβαιον φάναι, διὰ τὸ τοὺς πρὸ ἡμῶν εἰπόντας· περὶ αὐτῶν μὴ τὰ αὐτὰ λέγειν ἀλλήλοισι. Τὸ γὰρ τῶν ἄλλων ἀνομολογούμενον πολλὰκις καὶ τὰ φανερά εἰς ἀμφισβήτησιν ἀγει, μὴ ὅτι τὰ ἔχοντά τινά ἀπορίαν. Ἐκύλιξ μὲν οὖν, ὃ τὰ τῶν αὐτοκρατόρων πράξεις συγγεγραφώς ἀπὸ Νικηφόρου τῶν Γενικῶν μέχρι Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἐφ' οὗ δὴ καὶ αὐτὸς ἦν, ἀνὴρ τὴν μὲν νοῦν οὐκ εὐκατάφρονητος, τὴν λέξιν δὲ ἰδιώτης ἔκων, Τούρκου· ἔθνος Θύνικόν εἶναι φησιν, οἰκίαν δὲ τὰ προσάρκτια τῶν Καυκασίων ὄρων. Ἀράβιον δὲ τὰ πολλὰ τῆς Ἀσίας ὅφ' ἑαυτοῖς ποιησαμένων, εἶτα διαστάντων εἰς πλείους ἡγεμονίας, Μωαμέτην Ἰμβραήλου Περσίδος ἀρχοντά ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Ῥωμαίου Ῥωμαίων αυτοκράτορος πολεμοῦντα πρὸς Βαβυλωνίους καὶ Ἰουδοὺς, ἡσθημένων δὲ τῷ πάλειμῳ προσεδόσσασθαι παρὰ τὸν ἡγεμόνα Τούρκων περὶ συμμαχίας, τὸν δὲ πέμψει τρισηχίλιους τοξότας, καὶ στρατηγὸν Ταγκρολίτικον Μικηήλου. Μωαμέτην δὲ ἀναλαβόντα τούτους, καὶ διὰ τοῖς ἑαυτοῦ ἀγειν ἐπὶ Πισασίρον ἀρχοντα Ἀραβίας, καὶ συμβαλόντα τρέψαι περιφανῶς. Εἰς ἀναστρέψαντα παρασκευάζεσθαι ἐπὶ Βαβυλωνίους καὶ Ἰουδοὺς στρα-

C *Theodorus Francisco Philelpho S. P. D.*

Quinam aliquando Turcæ fuerint, et unde principio egressi, terram, quam nunc incolunt, occupaverint; non adeo dictu facile est. Nam non idem unum omnibus convenit, qui ante nos de illis scripserunt. Et, quod neque affirmatur neque una assertione approbatur, sæpe sæpius, non quæ in controversia sunt, sed clara etiã et aperta, in dubium verit. Scylax itaque, qui imperatorum res gestas a Nicephoro ex Genicis ad Isaacium Comnenum, sub quo et ipse vivebat, prosecutus est, vir, si sententiam spectes, nãn contemnendus, eisdem populari genere dicendi; quando illi ita placuit, utatur, Turcas Unicam nationem fuisse narrat, et septentrionales Caucasii montis partes inhabitasse: cum vero Arabes, potissima Asiae parte occupata, in plures prefecturas scissi fuissent, Moametem Imbraeli filium, Persidis domibum, sub Basilio, Romani filio, Romanorum imperatore, bellum cum Babylonis et India gerentem, sed viribus inferiorem, a Turcarum principe, capti et fortunis suis auxiliium petisse: Turcam sagittarios ter mille, et Tangrolipicem Michælis filium qui eos duceret, misisse: Moametem, ubi hos cum suis consociasset, ad Pisisirum, Arabiae prefectum, - aciem du-

xiisse, et congressum honorifice admodum in fugam hostem vertisse : deinceps in propria regressam, in Babylonios ludosque bellum cum auxiliariis copiis meditari : renuentibus illis, ac postulantiibus ut domum patriam daret, cum ille, rei incumbens, vi etiam abducturus deprehenderetur, eos ardentius instare ; verum, cum sibi metuerent, si præceptis et admonitionibus non obtemperarent, desecisse, in Carbonidos loca deserta secedentes indeque populabundos ingentibus damnis in fines hostium et agros excurrere : Moametem in eos ad viginti hominum millia, quibus decem peregregios viros præfecerat, eduxisse : exercitum, veritum ne aqua sibi et alimenta desissent, ab ingressu locorum abstinuisse, et in finitimis stativa habentem, rationibus suis prospicere ac de bello consultare. Tangrolipicem hæc subodoratum, etsi multum abesset, incredibili celeritate trium dierum spatio advolare, noctuque inexpectatum in hostes desides irrupisse, deturbatosque de fortunis omnibus repulisse : hinc armis, equis et pecuniis auctum, non fugientium ac latronum more clam impetum ultra facere, sed palam, et acie, uti par, erat, instructa, cum plerique ex illa regione transfugæ ac prædones aliique, qui rerum immutationibus gaudent, cum eo convenissent, adeo ut nimis cito ad quinquaginta hominum millia illius exercitus excreverit : Moametem rerum successu, iracundia motum, duces interimere, fugitivos milites muliebris amictu ornatos traducere ultra citroque, sibi in animo proposuisse : ut pernovere milites, omnes ad Tangrolipicem confugisse, quem magnis viribus instructum in Moametem irrupisse, eo animo, ut de fortunis omnibus periculum faceret : Moametem quingentis hominum millibus fultum, non patescere bellum, sed hostem persequi ; dum acie tota circa Persidis Aspachanum dimicatur, plures utriusque, et una cum illis Moametem regem, cecidisse : eam enim, cum audacius obequitaret, et propriis militibus animos adderet, cum labente equo colapsam, cervicem fregisse : eo extinctio multitudinem cum hostibus concordasse, et Tangrolipicem, communi omnium suffragio, regem Persarum electum : Turcas præterea præclusum sibi antea aditum in Persidem patefecisse, et, debellatis Persis Arabibusque, qui ibi erant omnibus, imperium suum protulisse, et Tangrolipicem sultanum, quasi diceret omnium moderatorem et principem, denominasse : tum Babyloniam, Arabiam, Mediam Atropathinam, quæ adhuc sub imperio Romanorum erat, et alia multa ex Romanæ ditione sibi subjecisse

Turcæ itaque, ut Scylax refert, e Caucaso monte exeuntes, devictis Arabibus, deinde Romanis imperarunt. Eodem idem auctor et Curtios vocat. Tradit enim, Amermannem decem Curtiorum millia filio tradidisse, et omnem Armeniorum exercitum, adhuc Theophilo imperatore superstiti. Et ursus, Basilio nuntius e Mesopotamia redditus fuisse, unaque cum illis multos Curtios et Saracenos captivos conductos. Gemistus vero, cognomento

τιών μετὰ τῶν αὐτῶν συμμάχων. Τὸν δὲ παρασκευάσαντων, καὶ συγχωρησάσαντων οὐκ ἄνευ ἀναχωρησάντων, ἀπέστειλεν ἐπὶ ἐγκλιθεῖς, καὶ ἔηλον εἶπε βίβη ἀπέξειν. Τοὺς δὲ ἀμετανοήτως ἔχοντας, καὶ μὴ δὴ καὶ δεδιότας μὴ τι πάθουσι, δεῖν ἀπαθεῖν, ἀποστήναι, καὶ εἰς τὴν Καρβωνίτιν ἔρημον γῆν ἀναχωρησάντας, ἐντέθειεν ἐκδρομὰς ποιοῦμένους ἀρξέσθαι, καὶ πολλὰ βλάπτειν. Μωαμέτην δὲ πέμψαι ἐπ' αὐτοὺς στρατὸν περὶ διαμυρίους, καὶ στρατηγὸς δέκα τῶν ἐνδοξοτάτων. Τοὺς δὲ παραγενομένους εἰσέλθειν μὲν εἰς τὰ ἔρημα εὐλαβεῖσθαι διὰ τὴν ὕδατος καὶ τροφῆς ἀπορίαν. Ἐγγὺς δὲ στρατοπεδομένουσιν διασκοπεῖσθαι τὸ ποιεῖσθαι. Ταγκρολίπικα δὲ αἰσθόμενον, καίτοι πόρρωσιν ἐκβαλεῖσθαι τοὺς ἐναντίους νυκτὸς ἀπροσδοκῆτος καὶ ἀμελοῦσι, καὶ βρόδῳ μὲν τρέψαι, κολλῶν δὲ ἵππων, καὶ ὄπλων, καὶ χρημάτων εὐπορήσαι. Καὶ μετὰ τοῦτο δὴ μὴ κατὰ ἀποδιδράσκοντα; καὶ ληστὰ; κοιμῆσθαι κρυφάτας ἐπιθέσθαι; ἀλλὰ φανερώ; καὶ σὺν κόσμῳ ἐπιστρατεύειν, προσγενομένουσιν αὐτῶ καὶ τῶν ἐκ τῆς χώρας κολλῶν, αὐτομόλων τε καὶ ληστῶν, καὶ τῶν ἄλλων χαίρωντων μεταβολαῖς πραγμάτων. Ὅτι οὐδὲν ὀλίγου δύναμιν περὶ πάντες μυριάδας συναλεῖσθαι περὶ αὐτῶν. Μωαμέτην δὲ ἐπὶ τοῖς συμβῆσι τοὺς μὲν στρατηγούς ἐν ὄργῃ κοινοῦσθαι ἀποκτείναι, τοὺς δὲ διαφυγόντας τῶν στρατιωτῶν ἀτιμᾶσαι διανοεῖσθαι περιεγομένους ἐν γυναικίᾳ στολῇ. Ἀσθόμενους δ' αὐτοὺς προσχωρῆσαι τῷ Ταγκρολίπικῳ σύμπαντα;. Μεγάλην δὲ δὴ ἔχοντα περὶ αὐτῶν δύναμιν Ταγκρολίπικα ἐπιέναι τῷ Μωαμέτῃ σπεύδοντα μάχῃ περὶ τῶν ὄλων διαγωνίσασθαι. Τὸν δὲ ἀντιπέναι στρατὸν ἄγοντα περὶ πεντήκοντα μυριάδας; καὶ γενομένης μάχης περὶ Ἀσπάχωνος τῆς Περσίδος; πεσείν ἀμφοτέρωθεν πολλούς, πεσείν δὲ καὶ Μωαμέτην τὴν δὲ βασιλέα. Θρασύτερον γὰρ ἐξήπταζόμενον, καὶ παραβαρβύροντα τοὺς οἰκείους, πάλισται τῷ ἵππῳ συμπεσόντα ἐκτραχηλισθῆναι. Τοῦτου δὲ τιθνηκότος εἰς ὁμόνοιαν τοῖς πολεμοῖς τὸ πλῆθος ἐλθεῖν, καὶ Ταγκρολίπικα ἀναρῆσθαι ὑπὸ πάντων βασιλέα Περσῶν, Τούρκους τε ἀκωλύτω; ἤδη εἰσέναι εἰς τὴν Περσίδα, καὶ καθελόντας Πέρσας, καὶ τοὺς ταύτῃ Ἀραβας; αὐτοὺς εἶναι κυρίους, σουλτάνον τὸν Ταγκρολίπικα ἐπονομάσαντας, ὡς ἂν παντοκράτορα καθάροντα πάντων. Εἶτα καὶ τῆς Βαβυλωνίας; κρείσσει, καὶ Ἀρβιδίας, καὶ τῆς Ἀτροπατινῆς; Μηδίας; ἣ ὑπὸ Ῥωμαίοις ἔτ' ἦν, καὶ ἄλλων κολλῶν τῆς Ῥωμαίων ἐπικρατείας.

Atropathinam, quæ adhuc sub imperio Romanorum

Τούρκοι μὲν οὖν κατὰ Σκύλαξα ἀπὸ τῶν Καυκασίων ὁρμώμενοι ἔρτων, ἤρξαν Ἀραβας καθελόντας; εἶτα Ῥωμαίους. Καλεῖ δὲ τοὺς αὐτοὺς καὶ Κούρτους ὁ Σκύλαξ. Μυρίους γοῦν, φησι, Κούρτων Ἀρμενίαν δαδωκίναί τῷ υἱῷ, καὶ πᾶσαν τὴν Ἀρμενίαν στρατιάν, ἐπίωντος Θεοφίλου τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ πάλιν, ὅτι Βασίλειος ἐν Μεσοποταμίᾳ διέξαιτο ἀγγελίας, κομισθέντων αὐτῶ καὶ αἰχμαλώτων κολλῶν, Κούρτων τε καὶ Σαρακηνῶν. Γεμιστὸς δὲ ὁ μετα-

μασθῆς Πλήθων, ἀνὴρ μάλιστα τῶν καθ' ἡμᾶς δόξας ἱστορίας ἀνεπιποιεῖσθαι, Παροπαμισάδας εἶναι τοῦ Τούρκου φησὶν, ὅς' Ἀλεξάνδρου δὲ τοῦ Φιλίππου, καὶ τῶν μετ' ἐπινοῦ Ἑλλήνων ἐπιβουλευθέντας καὶ κρατηθέντας, πάρεργον τῆς εἰς Ἰνδοὺς τότε παρόδου, δίκας νῦν διὰ μακροῦ πωλλὰ πλεονεκτήσας τῶν ὑπερηγμένων εἰσπράττειν τοὺς Ἕλληνας. Ὡστε ποῖός οὔτως διαφωτιστὴν ἀλλήλων, εἴ' ὃ μὴ ἀπὸ Καυκάσου, ὃ δὲ ἀπὸ Παροπαμισοῦ λέγου ἑρμηθῆναι τοῦ Τούρκου. Ἀπὸ τῶν γὰρ οἱ Σκύλαξ Καυκάσου ὀνομάζει οὐ τὸν ἀπὸ Μπακιδίων κληθέντα ἀπόπας Καυκάσου περὶ τὴν Ἰνδικὴν μέρος ἕνεκα τοῦ Ταύρου ὄρους, ἀλλὰ τὸ ὑπερκεῖμενον ὄρος τοῦ παλάγου ἐκτερέου τοῦ τε Πιοντακοῦ καὶ τοῦ Κασπίου διατειχίζον τὸν Ἰσθμὸν τῶν διαέργοντα αὐτὰ, καὶ διέχον τῆς Ἰνδικῆς κλίσεως ἢ τριωμυρίου σταδίου, τοῦτο συνήθεα καλεῖ Καυκάσου. Παροπαμισὸς δὲ μέρος τοῦ Ταύρου ἐστὶ πρὸς τῷ Ἰμάω καὶ τῇ Ἰνδικῇ, ἀπ' οὗ Μακιδόνια ἑρμηθινοῦς εἰς τὴν Ἰνδικὴν Ἀριστοβούλας εἰρηκαίν. Ἔρικα δὲ παραλόγως ταῦτα Πλήθωνι εἰρησθαι, καὶ ἐπὶ τὸ θαυμασιώτερον ἢ ἀληθέστερον. Ὡστε γὰρ τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰρηκαίν οὐδαμῶς οὐδὲν τῶν Παραπαμισαδῶν Τούρκου, ἢ ἑτέρων τε τῶν εἰσπηγῶν ὀνομάτων, εἴ' ἄλλοθεν ποθεν μετακινήσας εἰς Παραπαμισὸν Τούρκου. Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖ; Μωαμέτην, Περσῶν ἄρχοντα, πωλεμούντα δὲ πρὸς Βαβυλωνίους; καὶ Ἰνδοὺς, κρίσθαι; περὶ συμμαχίας πέριαι ὡς Παροπαμισάδας ὀμόρους ὄρους Ἰνδοῦ, εἴ' τι δὲ Σκύλακα ἀρετῶν, ὡς Μωαμέτης οὐτ' ἐπερσεύετο. Ἄλλ' οὐλογώταρον τὸ παρὰ τῶν μεταξὺ Ταναΐδας, καὶ νῆς Τρανκίας θαλάσσης ἐκπεύρων συμμαχίαν αἰτήσαι καὶ λαθεῖν. Εἰ δὲ Πλήθων εἰσαί Σκύλακα ἀρετῶν ταῦτα καὶ ψάδεσθαι, πόθεν εἰδὸς αὐτὸς ἀληθεύει, μηδὲν τῶν πρὸθεν εἰπόντος, ὅτι Παροπαμισάδας οἱ Τούρκοι εἴησαν; πῶς ποτε δ' ἀπεκαλύφθη αὐτῷ τὸ ἀληθὲς τετρακοσίοις ἔτεσιν ὑστερον τοῦ Σκύλακος γεννηθῆναι; Καὶ μὴν εἰ ποτε τῷ χρόνῳ ἔγγυτέρω τῶν πράξεων γενομένων εἴη; ἄλλοθεν τὰ ἔκτα φράσαι, Σκύλαξ μὲλλον τι ἀν' αἰδὸς ἀληθεύει τετρακοσίοις ἔτεσι Πλήθωνος προγενέστερος ὢν. Ἐχαί δὲ τι θαυμαστόν, ὃ τοῦ Πλήθωνος λόγος, εἰ ἐπιβουλευθέντας τε καὶ κρατηθέντας πάλαι ὑπὸ τῶν παρ' Ἀλεξάνδρον Παροπαμισάδας, νῦν ἑτακοσίοισιν καὶ χιλιόισιν ὑστερον εἶαι εἰσπράττουσι δίκας τῶν ὑπερηγμένων τοὺς Ἕλληνας. Δίκαν γάρ τινα καὶ πρόνοιαν τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὃ λόγος δηλοῖ. Τί ποτε δ' ὡς Πέρσαις μᾶλλον δεύερε τοῖς ἀγαρεθίσι τὴν τῆς Ἀσίας ἡγεμονίαν δίκας εἰσπράττειν τῶν ἀρελογένου, ἢ Παροπαμισάδας; Καὶ εἴ τι ἀρχαίων τῶν Τούρκων ὄνομα ὑπάρχον ἐν Πέρσαις πιθανώτερον ἀν' ἐπὶ Πλήθωνι τῶν λόγων. Ὅμοι γὰρ τὴν Περσίδα ἔθνη, οἳ τε Παιτισχοραῖ; λεγόμενοι, καὶ οἱ Ἀχαιμενίδαι, καὶ Μάγοι, οὗτω μὲν σεμνοῦ τιος βίου ζῶσιν; Κύρτιοι δὲ καὶ Μαρσοὶ ληστρικοὶ. ἢ οἱ Πέρσαις κακῶς Ἕλληνας πρότερον πεποιήκοτες, δικαίως ἀντιπεπόνθησαν; ἀλλὰ εἰ ποτε οὐ Βακτριανοί, καὶ Σογδιανοί, καὶ Ἀρβίται, καὶ κλιετοὶ ἔθνησιν ἄλλοις σωφρονεστέροις Παροπαμισαδῶν, ἀπὸ Ἀλεξάνδρου κατεστρέ-

A Pletho, qui hisce nostris temporibus præ cæteris historiam sibi videtur arrogasse, Paropamisadas esse Turcas latetur, ab Alexandro Philippi filio Græcisque aliis qui cum eo militabant, per insidias captos et devictos, re perfunctorie et quasi aliud agenti, dum in Indos contenderet, factitata, nunc post tot annos, pœnas, multo abundantiores perpersorom, a Græcis sumere. Quare hic multum inter se differunt, cum illo quidam e Caucasos, hic a Paropamisio Turcas erupisse referat. Manifestum siquidem est, Scylacem non eum appellare Caucasum montem, quem temere in India ita vocare Macedones, qui pars Tauri montis est, sed eum, qui mare utrumque, Ponticum et Caspium, supereminet, et loco muri est, Isthmi maria separantis, abestque ab India stadiis plus triginta millibus. Hunc ille, ut et aliis in more est, Caucasum vocat. Paropamisus vero pars Tauri est, Imao et India proximus, ex quo Macedones, ut Aristobulus refert, Indiam invasere. Hæc autem præter rationem a Plethone dicta esse videntur; quibus admirationem potius captat, quam veritatem linat. Neque enim quispiam ante ipsum gentem Paropamisadarum aliquam Turcas, vel aliud quidpiam proximorum hominum genus, neque aliunde sedem mutantes, in Paropamisio pedem fixisse, narravit. Quia imo neque consentaneum est, Moametem Persarum principem, cum Babylois et Indis pugnantem, a Paropamisadis, Indis finitimis, legatis missis, auxilia petiisse, si quidem Scylaci fides adhibenda est, qui Moametem similia legatione tentasse scribit: sed rationabilius est, ab his, qui inter Tanidem et Myrcanum mare interjacent, opem implorasse et reperisse. Verum si Pletho Scylacem, scrum harum: necium, falsa dicere existimat, undenam ipse veritatem haurientem collimat, cum nemo ante ipsum, Paropamisadas Turcas fuisse, fassus sit? Undenam ipsi, quadringentos annos post Scylacem nato, veritas innotuit? Quod si eos, qui rebus gestis proximiores fuerunt, res gestas, uti successerunt, prosequi verisimilius est; plane Scylax, cum Plethonem quadringentis annis præcesserit, magis rerum cognitionem attingisset, ideoque veriora dicere, censeri debet. Et quidem illud mirum est in ratiocinatione Plethonis, si jam ab Alexandri milite per insidias circumventi ac capti Paropamisadae, nunc tandem, post octingentesimum et millesimum annum, ob hanc injuriam supplicium sibi sumunt a Græcis. Providentia enim et justitia divina mortales regi, humana ratio testatur. Verum quare potius non spectaret ad Persas, qui imperio Asiae spoliati sunt, rapti vindictam suscipere, quam ad Paropamisadas? Et, cum ea ætate Turca inter ipsos Persas annumerarentur, ratio Plethonis credibilior esset: populi siquidem qui Persidem tenebant, erant Patichorenses, Achæmenidae, Magi, gravis ac moderata vitæ instituti sectatores; item Scyrtii et Marai, prædatores ac direptores. An, quod Persæ prius Græcis malefici fuerunt,

idea pœnas illis, quas commeruerant, dederunt? Quod si ita est, quare non potius ad Bactrianos, Sogdianos, Arios, plurimosque alios populos, longe Paropamisadis prudentiores moderatioresque, qui, cum nihil prius in Græcos deliquissent, subacti nihilominus sunt ab Alexandro, ultio ille pertinet? Et quoniam fuerunt Alexandri, sive ejus successorum, in Paropamisadas insidiæ, reliquis insidiis, astutiis ac consiliis militaribus æstimabiliores? Nam Paropamisum in partibus septentrionalibus, et Bactrianam, Alexandrum superasse, tradunt, qui ejus res gestas litteris commendarunt, ibique latis, occupandæ deinceps Indiæ desiderio flagrasse. animadvertatur.

Quare magis rationi consona Scylax mihi videtur tradidisse, et Strabonis geographi dictis convenientiora. Scribit quippe Strabo, Mediæ Atropatene partes septentrionales Æmontanas, duras atque agrestes, easque montanarum Cadusiorum, Amardorum, Tapyrorum, Cytriorum et similium sedem esse, qui aliunde in ista migrarunt loca, et sunt Istrones; Zagrum enim atque Niphatem eas gentes in sese dispersas hinc inde habere, et, qui in Perside sunt, Cytrios, Amardos, et Armeniæ incolas, ejusdem cum illis habitudinis esse. Cytirii itaque, ut Strabo refert, montanarum Atropatene Mediæ partem habitant, et in Armeniam quoque infusi, sedem habent. Brachia vero quedam Caucasii montis, in meridiem porrecta, mediam Iberiam distrahunt, producanturque usque ad cognata Armeniarum montium juga. Hinc non præter rationem est, Cytrios, qui tunc in Armenia erant, illos eosdem esse, quos Scylax Curtios, vel Turcas nominans, septentrionalia Caucasii loca colere tradit. Unorum item nomen ab Ænianiibus est, quorum latera Hyrcanum mare interluit, nomine per barbaros corrupto, ut et multis aliis, accidit. Sic etiam non fuerit a ratione alienum, Turcas, qui circa Istrum degunt, sub Leone Romanorum imperatore, ex Caucasii montis anfractibus, Bospôrò Cimerio trajecto, et non a Paropamisio, transmigrasse. In Pannonia item Turcas, Istro finitimos, Scylax ponit, et manifeste Turcarum hos quidem in Asia, illos in Europa, collocat, Leonemque, Basilii imperatoris filium, ex Turcis et Ungris, qui ultra Istrum habitabant, auxilia sibi contra Bulgaros subministrasse. Neque absurdum videri debet, si Curtios Cytrios appellat, u, non autem y, pronuntians. Nomen enim, a Romanis desumptum, more Romano conscribit. Romani namque pleraque, quæ a Græcis per y scribuntur, in u sonum mutant, ut bene nosse, proferunt. Sicuti *Cyman Cuman*, et *dyo duo*, nec non et *mas* et *sus* dicunt, quod *mys* et *sys* Græcis est. Eodem itaque modo, quos Strabo *Cytrios* vocat, Romani *Curtios*, et nomine contracto *Curtos* appellant: eosdem et Turcos consonantium inversione, vel quod concinniori oris sono ita visum pronuntiant, vel quod ab eodem populo nomen exactius acceperunt. Cum enim diu immisce-

phato, μηδὲν Ἑλληνας; προηδικηκίται; Τις δὲ καὶ ἡ ἐπιβουλὴ Ἀλεξάνδρου, ἢ τοῖς μετ' αὐτοῦ ἐπὶ Παροπαμισάδα; ἢ τίς καὶ λόγου δειωτέρα ἐν εἰη τῶν ἄλλων ἐπιβουλῶν καὶ στρατηγημάτων; Ἐπερβῆναι μὲν γὰρ τὸν Παροπαμισὸν εἰς τὰ προσάρκτια μέρη, καὶ τὴν Βακτριανὴν Ἀλέξανδρον φασὶν οἱ τῶν αὐτοῦ πράξεις ἀναγεγραφέας, καταστρεφόμενον δὲ τὰ ἐκεῖ πάντα ὄσα ἦν ὑπὸ Πέρσαις, καὶ ἐπὶ πλείω, τότε ἤδη καὶ τῆς Ἰνδικῆς ἐρεχθῆναι. Ἐπιβουλήν δὲ οὐδεὶς εἶπεν, ὅτι καὶ ἄξιον ἐπιτηρησάι τε καὶ ἐπιστημῆνασθαι.

omnibus, quæ sub ditione Persarum erant, debet Nemo vero insidiarum meminisse; dignum sane quod

Πολὺ δ' εὐλογώτερον μοι δοκεῖ εἰρηκῆναι Σκύλαξ καὶ τοῖς ὑπὸ Στράβωνος τοῦ γεωγράφου λεγομένοις ὁμολογώτερον. Φησὶ γὰρ Στράβων, τὰ προσάρκτια τῆς Ἀτροπατινῆς Μηδίας ὄρεινὰ καὶ τραχία, καὶ ἀκλήρᾳ εἶναι Καδουσίων κάτοικίαν τῶν ὄρεινῶν, καὶ Ἀμαρῶν, καὶ Ταπῶρων, καὶ Κυρτίων, καὶ ἄλλων τοιούτων· τούτους δὲ μετανάστες εἶναι καὶ ληστειοκούς. Καὶ γὰρ τὸν Ζάγρον, καὶ τὸν Νιφάτην κατασπαρμένα ἔχειν τὰ γένη ταῦτα, καὶ τοὺς ἐν τῇ Περσίδι Κυρτίους, καὶ Ἀμαρδούς, καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ τῆς αὐτῆς εἶναι ἰδέας. Κυρτίοι τοίνυν καὶ κατὰ Στράβωνα οὐ μόνον περὶ τὴν ὄρεινὴν τῆς Ἀτροπατινῆς Μηδίας, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ οἰκοῦσιν. Ἄγχι κῶνες δὲ τινες τοῦ Καυκάσου βροχοῦ, προπίπτοντες ἐπὶ τὴν μεσημέριαν, περιλαμβάμενοι τὴν τε Ἰθρίαν μέσην, καὶ τοὺς Ἀρμενίων θρασι συνάπτουσιν. Ὅσα εὐλογον τοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ τότε Κυρτίους τούτους εἶναι, οὗς Σκύλαξ Κούρτους καὶ Τούρκους ὀνομάζων οἰκεῖν φησὶ τὰ προσάρκτια τοῦ Καυκάσου. Δοκεῖ δὲ μοι καὶ τὸ τῶν Ὀσύνων ὄνομα εἰληφθῆναι ἀπὸ τῶν Ἀναιάνων πρὸς τῇ Ἰρκανίᾳ θαλάσῃ καὶ τοσούτων οἰκούντων, φθιφάντων τὴν ἐπινομιάν τῶν βαρβάρων καθάπερ καὶ ἄλλας πολλὰς. Εὐλογον δὲ καὶ τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον οἰκούντας Τούρκους; ἐπὶ Λέοντος Ῥωμαίων αὐτοκράτορος μεταστῆναι δεῦρο ἀπὸ τῶν Καυκασίων διαβάτας; τὸν Κιμερικὸν καλούμενον Βόσπορον, ἀλλὰ μὴ ἀπὸ Παροπαμισοῦ. Καὶ ἐν Παννονίᾳ γὰρ Τούρκους τῷ Ἰστροῦ προσοικίους ἱστορεῖ Σκύλαξ. Καὶ σαφῶς Τούρκων τοὺς μὲν ἐν Ἀσίᾳ, τοὺς δὲ ἐν Εὐρώπῃ τέττει, Λέοντά τε τὸν βασιλεῦσιν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα συμμαχίαν παρὰ Τούρκων καὶ Ὀγγρωγῶν τῶν πέραν τοῦ Ἰστροῦ εἰληφέναι ἐπὶ Βουλγάρους φησὶν. Εἰ δὲ Κούρτους τοὺς Κυρτίους καλεῖ, οὐ, ἀλλὰ μὴ υ γράφειν, οὐδὲν ἄσπον. Παρὰ Ῥωμαίων γὰρ τὸ ὄνομα εἰληφῶς γρήται. Ῥωμαῖοι δὲ πολλὰ τῶν τοῖς Ἑλλήσι γραφομένων τῷ υ, εἰς ου ἐρέποντες γράφουσιν, ὡς οἶσθα, οἷον τὴν μὲν Κύρην Κούμαν, τὰ δὲ δύο, δύο, ὡσπερ αὐ καὶ τὸ μῶς καὶ σοῦς ἀπὸ τοῦ μῦς καὶ σῦς. Οὕτω δὴ οὖν καὶ οὗς Στράβων Κυρτίους προσαγορεύει, Ῥωμαῖοι Κούρτιους καὶ Κούρτους συστέλλοντες εἶπον. Τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ Τούρκους κατὰ μετάθεσιν τῶν συμφώνων, ἦτοι ὀξάντας; εὐφανώτερον ἂν οὕτως προφέρεσθαι, ἢ καὶ παρὰ τοῦ ἔθνους; αὐτοῦ εἰληφῶς ἀκριβέστερον τὸ ὄνομα. Ἐπιμνησῆς δὲ πλείονος; καὶ ὁμιλίας πρὸς

αὐτὸ δὲ γινόμενης, ὥστε τοὺς ὄφ' Ἑλλήνων καλο-
μένους Κυρτίους Τυρκίους, ἀλλὰ μὴ Κυρτίους προ-
αγορεύειν. Καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ ταῦτα Τυρκίους ὀνο-
μάζοντες γράφομεν, καὶ Τούρκους συστήλλοντες· ἐνθα
ἂν δοκῆ, οἰόμεθά τε τούτους εἶναι, ὡς Στράβων
Κυρτίους μετανάστας καὶ ληστρικούς εἶναι λέγει
περὶ Μηδίας καὶ Ἀρμενίας, ἀλλὰ μὴ Παροπamisά-
δας, ὡς Πλήθων οἰεῖται. Εἰ δὲ μὴ ἀμαρτάνομεν, σὺ
κρίνεις. Ἐβήσω.

rentur, ac inter sese consuescerent, factum est, ut
Cyrtili Græcorum Tyrcii et non Cyrtili dicerentur.
Et nos item propterea Tyrcios vocantes scribimus,
et contracto nomine Turcos, ubi visum fuerit.
Existimamusque, hos esse, quos Strabo circa Me-
diam et Armeniam Cyrtios vagos latronesque fuisse
trahit, non Paropamisadas, uti Plethoni placet. Si
quid vero in his erratum est, tu judicabis. Vale.

THEODORI GAZÆ EPISTOLÆ.

(Apud Boissonade, *Anecdota Græca*, tom. V.)

A.

Θεόδωρος Δημητρίῳ εὖ πρότερον.

Δεινὰ πάλιν ἀπαγγέλλεις, εἴπερ οὐδ' ἐν Φλωρεν-
τίᾳ συμβαίνει τὰ παρὰ τῆς τύχης ἀμείνω. Δεινό-
τερον δὲ σύγε τὸν λόγον ποιεῖς, φάσκων ὡς ἐγὼ
σου ἡμεληκῶς εἶμι, δυνάμενος προσόδους σοι κατα-
στῆσαι ἐν Ῥώμῃ καὶ κερδῶν πόρους καὶ ἀφορμὰς,
καὶ οὗτι, κειθόμενός τινα τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ λέγοντι (1),
ταῦτα, ἀνακατεῖς τε καὶ μέμνη ἔμοι.

Ἐγὼ δὲ τὸ μὲν εἶναι τινα καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ διά-
βολον οὐδὲν θαυμάζω· πλήρης γὰρ ὁ βίος διαβολῆς·
τὸ δὲ σέγε εὐάλωτον εἶναι οὕτως ταῖς διαβολαῖς,
τοῦτό γε θαυμάζω. Ἔδει γὰρ σε μηδαμῶς λόγῳ
πιστεύσαι τοιοῦτῳ, διατρέψαντα δὴ ἐν Ῥώμῃ πέντε
καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ μηδὲν τοιοῦτο μήτε
αὐτὸν αἰσθόμενον, μήτε παρ' ἄλλων πυθόμενον. Εἰ
γάρ τις ἔμοι δύναμις ἦν τοιαύτη, καὶ αὐτὸς ἡσθά-
νον παρῶν, καὶ Ἀργυρόπουλος (2) καὶ οἱ ἄλλοι
φιλοὶ ἔλεγον. Νῦν δὲ πάντων τῶν ἐνθάδε σοι φίλων
πολλὰ σκῆψαμένων περὶ πόρου καὶ καταστάσεως,
καὶ μηδὲν δυνηθέντος εὐρεῖν μηδενός, σὺ τὸν ἐν
Φλωρεντίᾳ, οὐκ οἶδ' ὄντινα (οὐ γὰρ ὀνομάζεις), διά-
βολον δ', ὡς ἔοικε, καὶ φαῦλον τὸν τρόπον, ἀξιοπι-
στότερον ὑπέληφας σαυτοῦ τε καὶ τῶν ἐν Ῥώμῃ
φίλων τε καὶ οικειῶν ἀπάντων.

Θαυμάζω δὲ καὶ οὗτι λέγεις ὡς ἦσαν ἐν Ῥώμῃ
πλείους πόροι τῶν ἐπιτηδείων. Τίνες γὰρ ἦσαν οὗ-
τοι; ἢ οὐ μέμνησάι ὡς συχνὰ διαλεγόμενοι καὶ πᾶν
εἶδος ἐνθυμούμενοι πόρου, οὐδὲν εὕρισκομεν δυνατὸν,
οἰχομένου Βησσαρίωνος ἐφ' ᾧ πᾶσα ἦν ἡμῖν ἡ ἐλπίς;
Ἄλλὰ γὰρ, ὡς ἔοικε, σὺ δυσχερῶν τῶν ἐν Φλωρεν-
τίᾳ πραγμάτων πεισιώμενος νῦν, ῥᾶω τὰ πρότερον

B ἐν Ῥώμῃ ὑπέληφας. Τοῦτο δὲ σοι συμβαίνει, τάχα
μὲν καὶ διότι τὸ παρὸν εἶμι κακὸν χαλεπότερον τοῦ
παρῆκτος εἶναι δοκῆι· ὡς δὲ φαίην ἂν διαβεβαι-
ούμενος, διότι ἐν Ῥώμῃ μὲν Θεόδωρος ἦν παραμυ-
θούμενός σοι καὶ μετριάζων τὰ δυσχερῆ, καὶ τὴν
πολλὴν αἰσθησὶν τῶν κακῶν ἀφαιρούμενος ἀπὸ τῶν
ἰδίων ὧν εἶχε μικρῶν. Ἐν Φλωρεντίᾳ δὲ οὐδένα
ἔχεις τοιοῦτον· δεῖ δ' ἄρα τὰ πράγματα αὐτὰ καθ'
αὐτὰ θεωρεῖν τε καὶ κρίνειν. οἷα ἔστιν, ἀλλὰ μὴ
κατὰ τινα περιστάσιν καὶ συμβεβηκός· ἀπατάσθαι
γὰρ οὕτως ἂν εἴη πολλάκις.

Εἰς μὲν οὖν πόρος σοι βίον ἐν Ῥώμῃ ἦν, τὸ ἐμὸν
μόνον· τοῦτ' ἐμὸν ἐπὶ μὲν τινα χρόνον ἤρκασον
ἂν, καὶ γέγονε δὴ διὰ παντός δὲ ἐξαρκέσαι οὐχ
οἶδόν τε ἦν. Καὶ δὴ, βεβηθηκότας τὰ δυνατὰ, ἀπο-
πεμπόμενά σε οἱ σὺ, καὶ πρὶν ἀρκεῖσθαι εἰς Ῥώ-
μην, ὠρέγού πορεύεσθαι. Εἰ δὲ μὴδ' ἔκεῖ τυγχάνεις
ἦν δεῖ, ἡμεῖς γε οὐδὲν ἀδικούμεν, οὐδ' ἔστιν ἐγκλημα
τοῦτο ἡμῶν οὐθέν, εἰ μὴ καὶ σὺ ἡμᾶς ἀδικεῖς οὗτι
ἅμα σὺ τε παρῶν ἐξενεῖζού ἡμῖν καὶ ἄγγελος ἦκεν
ὡς Βησσαρίων, ἡμέτερος ὧν εὐεργέτης, τεθνηκώς
εἴη.

Τὸ δ' ἀξιοῦν ἡμᾶς δεῖν καὶ τὰ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπι-
στασθαι, οἰκούντας ἐν Ῥώμῃ καὶ βίον ἀπράγμονα
ζῶντας, φορτικὸν λίαν, καὶ ἀξίωσι· οὐ φίλου, ἀλλὰ
φιλαίτιου, ἂν εἴη. Ἡμεῖς γὰρ οὐχ ὅπως τὰ ἐν Φλω-
ρεντίᾳ, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐν ἧ οἰκοῦμεν οὐ-
δαμην πάντα· ἀλλ' ὁ οἰκέτης πολλὰ διαφθέρων καὶ
ῥηδιουργῶν λέληθε. Σὺ δὲ ἐγκρατεῖς; οὗτι σὺ προῖπο-
μεν τὰ μέλλοντα συμβῆσεσθαι σοι ἐν Φλωρεντίᾳ,
πράγμα ἄδηλον καὶ ἡμῖν τὸς ὡσπερ καὶ σοὶ καὶ
ὡς ἐμβαλόντας σε εἰς συμφορὰς· ἐτέρως ἡμᾶς αἰτιᾶ.

E codicibus 2966 = A et 3043 = B. Theodor-
us Gaza ad Demetrium scripsit hanc epistolam,
Chalcondylem Demetrium; nam de nullo alio De-
metrio facile cogitandum est. Notandum error
Harlesii ad Fabr. Bibl. Gr. t. xi, pag. 561, n. 67,
qui hanc epistolam e codice 3043, n. 2, memo-

rat ut ab Andronico Callisti ad Theodorum Deme-
trium scriptam.

(1) Florentiæ litteras Græcas docuit Demetrius
Chalcondyles.

(2) Jo. Argyropulus, litteras Græcas Romæ per
plures annos docuit.

Αὐτοτυχέστατος οὖν ἔγωγε εἰμι τὰ περὶ σέ, ὦ Ἀθ. Α
 μήτρη. Ἄει γάρ σοι βοηθῶν καὶ συμπράττων τὰ
 δυνατὰ, οὐδέποτε ἐχθριστίας καθαρῶς παρὰ σοῦ
 τυγχάνω· ἐπεὶ καὶ νῦν τί καλὸν ἀπὸ τῶν μεγάλων
 ἐπαίνων τῶν ἐπὶ τέλει τῆς σῆς ἐπιστολῆς, ὅτε κατ-
 αρχάς ἡμῖν οὐκ ἐβίβεις ἀλιγυρίαν τε καὶ αἰτίαν· τοῦ
 μὴ σέ εὐπορεῖν βίου μένοντά γε ἐν Ῥώμῃ; Ἄλλ'
 οὐ δίκαια ταῦτ' ἐστίν, οὐδ' ἄξια τῆς ἐμῆς περὶ σέ
 ἐπιμαλείας τε καὶ εὐνοίας.

Ἄτοπον δέ μοι δοκεῖ καὶ τὸ εἶναι πανταχοῦ αἰτιδι-
 σθαι καὶ τὴν τύχην. Οὐ γὰρ πάντων ἡ τύχη κυρία
 ἐστίν· ἄλλ' ἀρχὴ πολλῶν ἀρετῆ, καὶ ἐπὶ πολλῶν
 αὐτοκράτωρ ὁ λόγος καὶ πρῆξις νικῶσα τοιαυτὰ πολλά
 κατορθοῖ. Δεῖ τοίνυν καὶ σέ μὴ πάντα ἐπιτρέπειν
 τῇ τύχῃ, ἀλλὰ τῇ ὑπαρχούσῃ ἀρετῇ χρῆσθαι, οἷον
 φύσει καὶ λόγῳ, καὶ ὀφθαλμοῖς καὶ χερσὶ, καὶ ὅπως
 μὴ ἀποκτείνῃ πρὸς τοὺς πότους, μηδὲ πρὸς ἕτερον
 ἀποδίδικοντα οὐκ ἐβίβειν, αὐτὸν βραθυμοῦντα.

Δις μὲν γὰρ καὶ τρις τόξα τεύξασαι ἦν δ' εἰς
 Χρηῖμα μὲν οὐ πρόξεις, σὺ δ' ἐτώσια ^{ἰσχυρῆς} πάλιν ἀγο-
 ρεύσεις· ἄχρηστος δ' ἔσται ἐπέων τομός·

ὡς Ἡοσιότος (1) λέγει.

Παραδείγμα δ' ἴσως ἂν εἴη σὺ φαῦλον καὶ τὸ ἡμέ-
 τερον· ἡμεῖς γὰρ, ὀνομαζόμενοι ποτα τρέπου πάντες
 εἰς τὸν βίον ἐπίου, λαθόντες χωρίον ἀγνωροῦμεν,
 καὶ, ταύτῃ τὰ ἐπιτρέψαι κοριζόμενοι (2), οὐδὲν
 γιγνώσκον φορτικῶς δοῦμενοι καὶ προσαιτούμενοι. Σοὶ
 μέντοι γε οὐδέποτε ἀνάγκη γενομένη· ἡμῶν μὲν γὰρ
 ὅτε τὸ πάλαιος (3) ἀπέλασε τὴν εἰς τὰς πόλεις ἰδόν·
 σὺ δ' ἐν φλωρεντίᾳ εἶ, οὐκ αἰσθητικῶς ἐκείνου
 ἕτερον ἂν ἐπιτηδεύειν προέβλεπαι.

Ἐὖ οὖν ἔχει κομισθῆναι τὸν βίον, χρώμενον τῇ
 ὑπαρχούσῃ δυνάμει, καὶ μήτε τύχην αἰτιώμενον,
 μήτε βλασφημοῦντα τοὺς ἐπιχωρίους. Εἰ γὰρ καὶ
 γλισχρα τὰ παρ' αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ, οἷα σὺ διασύρων
 σῆς, πανταχῶς φαῖλα. Καὶ μήποτε σὺ τοσοῦτον οἶ
 ἐπιχωρίους ὡς ἐφίλει ὡς ἀγαπηταίς, ὅσον σὺ φι-
 λίαν γὰρ εἶ καὶ φιλόκαρις σῆγα πέρα τοῦ βίον-
 τος, καὶ διὰ τοῦτο, χαίρων ἀεὶ λόγοις Ἑλληνιστοῖς
 μένοις, Ἀσίων ἀλιγυρίαι· ὥστε ὅπ' ἀπειρίας οὐκ
 ἔχεις ὁμιλεῖν ἱκανῶς τοῖς ἐπιχωρίοις· τοῦτο δὲ μὴ
 θυμῶν συμβαίνει, ὡς σὺ εἶπες, πολλῶν ἀπορεῖν
 διατρέθοντι ἐν Ἰταλίᾳ.

Οὐ μὲν ἀλλ', εἴη ποτ' ἂν διατρέθης, εὐεργεταί
 μὲν δ' εὐδοκίαι σοι, οὐκ ἀδελφὸν δὲ μὴ εὐδοκίαι· ὥστε

(1) Hes. Opp. 399.
 (2) Ligoae terram et aratro versavisse Theodo-
 rum nondum legeram (a).
 (3) Excidit nomen quod cum δ εἰ π. copula καὶ
 jungatur, nisi scribendum δ γε π. vel δ τότε π.
 (4) A Demetrio rogat Theodorus sibi Pausaniae
 librum describi. Ipse Theodorus describendis Grae-
 cis codicibus sepe invigilaverat. Vide Hodium De
 Graecis illustribus. p. 58.
 (5) Scripta fuit haec epistola intra annos 1475
 et 1478, cum priore mortuus sit Bessario, poste-
 riore Theodorus.

(a) Hunc locum citat et interpretatur Allatir. in Diatriba De Theodoris apud Maium Bibl. Nov. PP. VI. (Vide supra
 col. 975 Edit.
 (b) In catalogo Epistolarum Theodori Gazæ, apud Allatir, Alexio inscribitur. Edit.

τοὺς μὲν διδόντας ἐπαινεῖν χρῆ, τοὺς δὲ μὴ διδόντας
 μὴ βλασφημεῖν.

Ταῦτα εἰρήσθω μοι, τὸ μὲν ἀπολογουμένῳ ἀπὸ
 τοῦ δικαίου, τὸ δὲ προτρέποντι ἀπ' εὐνοίας.

Τὰ δὲ Πausανίου ἐάν ὑποθήξῃ ἐμὸν γράψαι (4),
 ἀποδώσω σοι ὡς μισθόν γε τὸ ἱκανόν· πλέον δὲ τι
 ὑποσχέσθαι οὐκ ἔχω ὑπὸ πηνίας, ἣν νόσος ἐμὸν ὄσπ-
 μέραι χαλεπωτέρην καθίστησιν. Ἐβήρωσα.

Ἀπὸ Ῥώμης, Τουνίου ιη' (5).

B.

Θεοδώρου ἐπιστολὴ.

Ἐκομισθῆ μοι ἡ ἐπιστολὴ, ἣν, τὰ μὲν μεμφόμε-
 νός μοι, τὰ δὲ καταλλαττόμενος, ἐδεδώκαίς· δι' ὃ καὶ
 τὰ μὲν περὶ τῶν μέψεων αὐτῶν, τὰ δὲ περὶ τῆς
 καταλλαγῆς, κἀμὲ δεῖ ἀποκριθῆναι.

Ἐγὼ μὲν οὐκ ἔδοξα πάντα νοῦν ἔχοντα ἀξιώ μέ-
 λιτα μὲν μηδέποτε εἰς ἐχθρὰν καὶ λοιδορίαν καθί-
 στασθαι μηδὲν· εἰ δὲ μὴ, μὴ βλάβος γε μὴδ' ἔνευ
 λόγου καὶ ζητήσεως τάληθός. Ἄλλως τε κἀν φίλο;
 τυγχάνη ὢν. Πολλῆς γὰρ οὐσίας τῆς διαβολῆς; ἐν τῷ
 βίῳ (6) καὶ τῶν πλείστων πραγμάτων οὐκ εὐθὺς
 ἐπιδήλων ὄντων, ἥμισυ ἂν τις πρὸς λόγους; τε καὶ
 ὑπολήψεις ψευθεῖς ἀνάλωτος διαγίνηται, ἣν μὴ,
 ὅπερ εἶπην, λόγῳ πανταχοῦ διαταλεῖ χρώμενος, καὶ
 πρὸς ἀκριβείαν ἕκαστα ἐξετάζων, τί μὲν ἀληθές, τί
 δὲ ψεῦδος τῶν λεγομένων εὐρίσκη (7).

Οὕτως δ' ἀκρίτως ἐπὶ πάντος ἀξίων, ἐπεὶ σὺ δὲ
 εἶ (8) καὶ μᾶλλον προσήκειν τε καὶ δεῖσθαι σὺ το-
 οῦτο ὑπεκλήμθαι εἶναι, ἄτε μὴ χθὲς καὶ πρώτῃ
 ἰδόντος μοι εἰς φίλαν, ἀλλὰ πρὸ χρόνου πολλοῦ,
 κἀν τῷ τοσοῦτω χρόνῳ διὰ πείρας μεμαθημένος
 πολλῆς ὡς εἶπες ἔγω σοι, καὶ πρῶτος εἶην ἀγα-
 θὸν, ὅτε ἂν θυναίμην, ποιῆν. Τὸν γὰρ προσφιλέ-
 στερον ὄντα καὶ οικειότερον, τοῦτον καὶ ἀμεταβλη-
 τότερον εἶναι χρῆ, καὶ πρὸς διαβολὰς ἀνθρώπων
 ἀνεξαρτητοῦτερον καὶ πρὸς ὑπονοίας ἄλλως ὑπο-
 φουρμάτας ἀκνηρότερον.

Ἐὖ δὲ, μετὰ τὸν πολὺν χρόνον καὶ τὴν πολλὴν
 πείρην τῆς ἐμῆς εὐνοίας καὶ συνηθείας, ἐχθρὸς ἐκ
 φίλου καὶ κατηγορὸς ἐξ ἱκανῆτος ομοφροῦς; ὅστις
 ἔγνων, ὥστερ εἰ τὰ μέγιστα τῶν κακῶν παροχθὲς
 ἐτύγχανε ὅπ' ἐμοῦ, καὶ, μήτε τὸν ἐμὸν λογισάμε-
 νο; τρόπον οἴοσθαι ἦν ἀεὶ, μήτε ἐν ἐνοίᾳ γενέμε-
 νος ὢν σοι ἐκ τῶν ἐνόντων ἐγὼ βεβοήθηκα, ὄργισα;
 ἐπὶ λοιδορίας εὐθὺς, καὶ βλασφημῆν εἰς ἐμὲ ἐξη-
 γήσης, τὸν ἑαυτὸν μὲν οὐδέν σε οὐδέποτε ἐργα-

· E codice 2131, pag. 174. Adscriptis recentior
 annotator : « Epist. Theodori [Gazæ, fortissae ad
 Demetrium Chalcomd. (b)]. » De Theodori no-
 mine non dubitabam, cum ipse infra non semel
 scripserit sic se vocet vel vocare videatur. Deme-
 trii autem nomen, etsi non male coniecisse putem
 annotatorem, et putabit etiam qui præcedentium
 ordino, tempore autem posteriore, legerit episto-
 lam, nolui lemmati a me addito addere.
 (6) Conf. Theodorus Gaza supra initio epist. 1
 (7) Sic codex cum lacunula.
 (8) Ἀν δὴτα, δὴ το;

οδμενον, ἀγαθὰ δὲ ὅσα οἶδ' ἃς ἦν ἀεὶ. Ὁ γὰρ με
 αἰτιᾷ, ὡς ἐγὼ Βησσαρίωνι εἶπόν τε καὶ ἔγραψα
 κατὰ σοῦ, τοῦτο, ἢ τῶν βασιλικῶν τῶν καὶ ἐπιχειρη-
 κτικῶν ἀνθρώπων ψευδομένῳ πιστεύων, ἢ καὶ αὐτὸς
 κτικῶς ὑποπεύων, ὡσπερ ἐπ' ἀληθείᾳ πράγμασι,
 ταῖς ψευδέσι καὶ κεναῖς ὑπονοίας, ἀγνακτικῶν,
 ἰδέας ὡσπερ ἐξ ἀμάξης πάντα τὰ αλοχιστα, καὶ
 βλάσφημῶν οὐκ ἀνίης.

Ἐπεὶ πόθεν, εἰπέ μοι, ὅπερ αἰτιᾷ, ἀληθές; καὶ
 τίς τοῦ τοιούτου τοῦ ἐγκλήματος κίτρις; Τὰ πράγ-
 ματα λέγεις; Τίνα πράγματα, ἀνθρώπε; ὅτι σοι
 Βησσαρίων οὐ βοηθεῖ; πρότερον δὲ πάνυ γε ἔβοηθεῖ
 σοι, ὅτε, τὰς ἐκ Παταίου τε καὶ Μεδιολάνου (1) ἐπι-
 στολάς σου ἀναγινώσκων, ἔχειρὲς πρὸς σοῦ ἐπιανοῦ-
 μενος (2); εἰς. Ἄλλ' ὕστερον λέγεις ὅτι (3), βου-
 λόμενος βοηθεῖν, ὅπ' ἐμοῦ κωλύθη; Πότε ὕστερον;
 εἰ μὲν δὲ μαινέσθαι ἤρξω καὶ χολὰς μελαινας ἐξ-
 εἰμι εἰς ἐμὰ, κακοῦ μηδέως αἰτίων ὄντα, πέιθομαι.
 Βησσαρίων γὰρ ἴσως κἄν ἐκωλύθη μὴ εὐ ποιῆσαι
 ἀνθρώπων οὕτω μελαγχολῶντα· κἄν οὕτω λέγῃς
 αὐτὸν δὲ ἐμὲ (4) κωλύσθαι, εἰκότα μὲν ἴσως ἀν
 λέγοις· ἀμάρτημα δὲ τοῦτο οὐκ ἐμὸν γίγνεται, ἀλλὰ
 σόν. Εἰ δ' ὅτε ἤκον εἰς Τῶρην λέγεις ὅτι πρὸς Βησ-
 σαρίωνα σου κατέβην (5), ἀλλ' ἔγωγε τοσοῦτον τότε
 ἀπέχον τοῦ λέγειν τι κατὰ σοῦ, ὥσθ' ὅπερ ἀπάν
 ἐποιον, ἐπιστελλῶν ὑπὲρ σοῦ καὶ δεόμενος, τοῦτο
 δὴ καὶ παρὼν τότε ποιεῖν προθύμουμην, ὥστε δια-
 λάξαι σε Βησσαρίων. Τοῦ γε μὴν παρόντος; καιροῦ
 ἤκιστος ὄντος (εὐτάρη γὰρ ἡμέρᾳ ἀφ' ἧς ἐγὼ ἤκον,
 αὐτὸς κρησενετής ἐπὶ Βονωνίαν (6) ἀπῆμι), ἀνεβαλ-
 λόμην εἰς ἄλλον τὸ τοιοῦτο καιρὸν, καὶ γράμμασι
 πῶς διανοοῦμην τὸν ἀνδρα παρακαλεῖν. Ταῦτα δ'
 ἐμοῦ διανοομένου, ἤκον ἢ σὴ πρὸς τὸν μοναχὸν
 Ἀνεώνιον ἐπιστολῇ, πάσαις ἐμῇ κλύουσα λοιδο-
 ραῖς· καὶ μικρὸν ὕστερον ἐκπομπῇ καὶ ἦν γέγρα-
 φας ὁμοίως ἔποι.

Πότε ἦν ἐγὼ σοῦ κατέβην καὶ τίνα γράμματα
 λέγεις ἐμὲ κατὰ σοῦ γεγραφένας; ἢ τὴν ἐπιστολήν,
 ἦν, αὐτὸς παρ' ἐμοῦ εἰληφώς καὶ ἀνεγκάως; Ἀδ-
 ρίστη (7) κομίζειν δέδικτας, λέγουσαν ὅσα προσ-
 ἦκον ὑπὲρ διαλλαγῆς καὶ εὐνοίας; Ἄλλ' οὐδὲν ἄς
 ἀληθῶς τῶν εἰκότων τε καὶ εὐλόγων ἔχεις ἐκπεπρακτεῖν
 εἰς ἀπόδειξιν ὧν βοᾷς· ἀλλὰ παντάπασιν ἀλογίστεως
 κινῆσαι, καὶ θηρώδη τινὰ ἐκπληρῶσαι ὁμήν
 ὀρεγμένως, ἰδλασφήμες καὶ ἐκλυες, δοκῶν φθίως

κακῶς λέ-
 γο τος (8) ἐφρόντιζον ἢ κυνιδίου ὀλακτοῦτος Μελι-
 τηνοῦ (9), οὐδὲ διὰ τὰς σά; βλάσφημίας ἐμαυτῶ
 προσιλόμην εἰπεῖν οὐδὲ πώποτε τῶν μὴ προσκύν-
 των. Ἴβιμ γὰρ οὐκ ἀναιδέστατος πάντων καὶ κύν
 Κέρβερος, ὡς σὺ λέγεις· ἀλλ' εἴπαρ τις, αἰδοῦμαι
 οὐ μόνον ποιεῖν τὰ αἰσχρά, ἀλλὰ καὶ λέγειν. Οὐκ ἔχον
 σοι βλάσφημον γέγραφα οὐδὲ ἐν ἀμυνόμενος, οὐδὲ
 ἄλλον οὐδένα λόγον σε διασύρων ἐποησάμην· ἀλλ',
 εἰ οἶα ἀνθ' οἶων ἀκούω! ὁ μόνον εἰπόν, ἡσυχίαν
 ἦγον· λοιδορεῖσθαι γὰρ σοι καὶ ἀπαντῶν οὕτε σχολῇ
 ἦν, οὔτε πρὸς ἀνδρὸς ἦν σεμνοῦ καὶ μεγαλοφύχου.

Οὕτω μὲν οὖν ἐγὼ· καὶ οὐδεὶς ἄλλο τι παρὰ
 ταῦτα, οὐδ' ἀν διαβράγῃ ψευδόμενος, δεῖξαι δυνήσε-
 ται. Σὺ δὲ τί, πρὸς Θεοῦ, τῶν ὅσα ἀνδρὶ φίλῳ ἢ
 ἀγαθῷ, ἢ ὅπως κύν τινα ἔχοντι, προσῆκα, πεποιθώς
 εἰ; ὅποτε, εἴτε του διαβάλλοντος ἐριδοποιῦ καὶ βα-
 σκάνου, εἴτε καὶ αὐτὸς ὑποπεύσας, ἀλόγως ἀνὴρ-
 πασαι (10) ὡς ἐγὼ σου πρὸς Βησσαρίωνα κατέποιμι,
 δέον, εἰ φίλος καὶ νοῦν ἔχων ἦσθα, σκέψασθαι πρῶ-
 τερον καὶ ζητῆσαι πόθεν ἀν εἰκός τὸ τοιοῦτο εἶη.
 Οὔτε γὰρ ἀδιακρίτως πιστεύειν ἅπασι χρῆ, διὰ τὸ
 τοὺς πλείους φαύλους εἶναι καὶ πονηροῦς, οὔτε,
 ὅπερ ἀν ὑποπέτῃ τις, τοῦτο καὶ ἀληθές ἐστι· ἀλλὰ
 τοῖς πλείοσι διαφεύδασθαι κἀναυθὰ συμβαίνει καὶ
 ταυτὸν τοῖς μεθούσι πάσχειν, οἷς κύκλω φέρεσθαι
 πάντα φαίνεται καὶ πολλὰ τὸ ἐν εἶναι· ἔχει γὰρ καὶ
 τῶν ἀνοήτων ἕκαστος παρακινημένον τὸν νοῦν,
 εἰαν τὴν τῆς ἕως ἀρχὴν (11) αἰ μεθύνεται ἰσχυρῶς,
 καὶ δοκοῦσι μὲν ὄρῃν ἀδικούντας τοὺς φίλους καὶ
 βλάπτοντας, ἔτι δὲ τοιοῦτο ἀμαρτανόμενον οὐδὲ ἐν
 ἦ, ὅτι (12) κακῶς ἐσθ' ὅτε Βησσαρίωνα εἶπες, ἀδι-
 κησθαι οἰόμενος; ὅπ' αὐτοῦ, διὰ τοῦτο κἀμὲ δὴ κατ-
 εἰπεῖν σου καὶ προβοῦναι σε ὑπεπέτῃσας;

Ἄλλ', ὃ ἀνθρώπε, Βησσαρίωνι διαφῶρος εἶχες·
 ἦδισαν ἕπαντες, καὶ μάλιστα πάντων Βησσαρίων
 αὐτὸς ἐξ ὧν λοιδοριῶν καὶ σωματικῶν αὐτῷ ἐπέ-
 στείλας, καθάπερ ἐμοῦ ὕστερό· ἐγὼ δὲ διαλλάξαι
 οὐκ ἐβουλόμην, οὐκ ἀν οὐκ κατήγορος, ἐγινόμεν·
 οὕτω γὰρ ἔχθη καὶ μῖσος, οὐ θαλάγη τις ἔγγινε
 ἀν· ἀλλ' οἰκτιρῶς τῇ καλῇ ταύτῃ προθέσει λόγους
 ἐχρώμην· ὅτι δὲ ταῦτα ποιεῖν ἰδουλόμην παρὼν,
 ὅθλον ἀφ' ὧν ἐπέταλα πρότερον. Καὶ οὐδ' ἔχεις
 εἰπεῖν ὡς ἐχθρὸς ἦν ἐγὼ σοι, ὅτε ἐκ θαβρίας
 ἀπέρχου· φίλος γὰρ σου μὲν ἀποκαχέρισμαι ἄσκα-

(1) Patavii commoratum esse Chalcondylem di-
 sco ex epistola Const. Lascareos in Yriarte Catalogo Matrit. p. 186; Mediolani habitasse vel ex
 Hedio notum est.
 (2) Ironice id esse dictum puto. Conviciorum
 fuerunt epistolæ plenæ; vide infra col. 1010 C.
 (3) Fors. ἀλλ' ὕστερον, λέγεις, ὅτε.
 (4) In margine est, ὅπ' ἐμοῦ.
 (5) Marginalis est in codice varietas; γράφεται·
 ὅτι κατηγορηκῶς εἶην ἐγὼ σοῦ.
 (6) Hædus de Bessarione p. 148: «Legationes
 quatuor obivit: primo Bononiam legatus a Pio II
 anno 1458, juxta alios a Nicolao V missus, diffi-
 cile n præfecturam secunda fama annos plures ad-
 ministravit.»
 (7) De Jo. Aurispa Siculo, præter notiores hjo-
 graphiz fontes, ad Dacier. præf. ad Hierocl fol.

o m; Liron. Singul. histor. t. I, p. 567; Harles.
 Bibl. Gr. t. I, p. 799; Heyn. ad Tibull. p. xxviii;
 Ginguen. Hist. litter. Ital. t. III, p. 286.
 (8) Sic codex. Videtur suppressam ex industria
 fuisse ejus hominis nomen ad quem scripsit Theo-
 dorus. Possit suppleri: Ἐγὼ ἐξ σοῦ, Δημήτριε, οὐ
 μᾶλλον κακῶς λέγ...
 (9) Codex, Μελιτηνοῦ. Sed puncto notatum
 fuit posterius τ, delendi signo. De cambus Meli-
 tensibus rgi non paucis verbis ad Hierod. Epim. p.
 82. Æsopus pag. 137 Coray. : ἔχων τις κύνα Με-
 λιταίων. Apostolius Adag. xii, 67: Μελιτηνοὶ κύ-
 νες... Forsan Μελιτηνοὶ x. Adde Harduin. ad
 Themist. p. 503.
 (10) Varietas est marginalis, πέπεισας.
 (11) An ἀχλὺν?
 (12) Codex, ὅτε

σάμανο· Βησσαρίωνι δὲ οὐκ ἤρεσκον τότε μάλιστα, ἅ μὴν δὲ σωφρονεῖς· καὶ πρότερον μὲν, ὥσπερ οἱ ἐκὼν φρενιτεῖος ἄλισκόμενοι, ἐχθροὺς τοὺς φίλους εἶναι ἤγού, καὶ τοὺς θεραπεύοντας δηλητηριά σοι προσφέρειν ἰδέομαι· νῦν δὲ, τῆς δεινότητος νόσου ἀελητηρίας τε καὶ ἀναισθησίας ἀπαλλαγείς, κρίνειν ὀφείδας τὸν φίλον τε καὶ ἐχθρὸν καὶ τὸν οἰκτεῖόν τε καὶ ἄλλότριον.

Καὶ δὴ ἐπιλανθάνομαι, ἢ λέγεις, ἑ τῶν προτέρων ἀπάντων· ἢ καὶ εἰκότως οὕτως· οὐδὲ γὰρ οἱ ἀνανηψάντες μέμνηται ὧν πρότερον μεθύνοντες καὶ κραυγαλῶντες παρῶνον καὶ ὑβρίζον, οὐδ' οἱ ἀναφρονήσαντες ὧν πρότερον ὀρχοῦμενοι καὶ βακχεύοντες ἠσχημόνου. Καὶ σὲ γὰρ νῦν μὲν λόγος ἀγει ὀρθός, πρότερον δὲ πάθος ἐνίκαι καὶ ὀρμη ἀλογος· καὶ νῦν μὲν σαυτοῦ εἶ, πρότερον δὲ οὐδαμῶς.

Ἄλλ' ὅτι μὲν οὕτως νῦν ἔχεις, ἀποδέχομαι σε τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον ταύτης μεταβολῆς· καὶ, ὥσπερ πρότερον τὸν μὲν ὁδὸν τρόπον ἐμίσηον, σὲ δὲ τῆς ἀναισθησίας ἠλέου, οὕτως νῦν ἀμφοτέρων σὲ τα ἀγαθαὶ ὡσπερ μετελήφας νοῦ, καὶ τὸν ὁδὸν τρόπον βελτίως γενόμενον ἤδη ἀσπάζομαι, καὶ σὲ φίλον πάλιν ποιῶμαι· καὶ φιλήσω ἐφ' ὅσον ἂν χρόνον ἀμετάδελτης μέλης, μεταβαλόντα δὲ πάλιν τὸν μὲν ὁδὸν τρόπον μίσσησω, σὲ δ' ἐλεήσω.

Παραίνω μέντοι σοι ἤδη ὡς φίλος μόνιμον ἔχειν τὸ ἦθος ἐν τοῖς καλοῖς ἀεὶ, καὶ πάντα εὐλόγως τε καὶ εὐσημότως πράττειν καὶ λέγειν, καὶ ὑπόθεσιν λόγων ποιεῖσθαι, μὴ λαιμαρίας καὶ ὀνειδίης καὶ σκώμματα, ἀλλὰ ἐπαινον τῶν καλῶν καὶ προαίρεσιν καὶ δόξα ἄλλα χρήσιμα καὶ εὐαπόδεκτα ἀνθρώποις ἐστὶν τοὺς γὰρ τοιοῦτους πάντες φιλοῦσι, καὶ δεομένως βοηθοῦσι· προθύμως· ἀλαζόνας δὲ καὶ φιλολοιδόρους τε καὶ φιλομεταδελήτους ἀποστρέφονται καὶ μισοῦσι. Πάνης εἶ, ξένος, μηδένα ἔχων βοηθούντα μήτ' ἀλκῶς παραμυθούμενον· οὐκοῦν καὶ διὰ ταῦτα σὺ λαιμαρῆς τοῖς ἔχουσι πλέαν καὶ ἀναμμένους μεῖζον ἄλλ', ὥσπερ ἀμπελοὶ καὶ κισσοὶ καὶ τἄλλα τῶν φυτῶν, ἐπαλλοκαυλα πτελέας ἢ καὶ κλήθρου ἢ ἄλιου τοῦ δένδρου, περιεχόμενα καὶ ἀνορθούμενα ἀβύσσου, καὶ ὑπεριδόμενα· ἢ καὶ εὐδλασται καὶ καρποφοροὶ ἐν ἄλλοις, οὕτω καὶ σοὶ τῶν εὐτυχεστέρων καὶ δυνατωτέρων ἐκτέον, καὶ τῆ τῶν τοιοῦτων ἰσχύϊ ἀποχρηστέον εἰς ἰδίαν ἐπίθεσιν.

Νῦν μὲν, ὅτι ἑ Ἐδλαψεν, Ἐδλαψέ με Θεόδωρος καὶ ὁ δεινά καὶ ὁ δεινά, καὶ κάκιστ' ἀπολοῖντ', ἢ ἰβίας, πάντες ὡς φιλαίτιον καὶ φιλολοιδόρον καὶ φιλατιγῆθήμενὸς σε ἀνθρώπων ἐμίσηον τε καὶ παρήρχοντο (1) καὶ μεταδιδῶναι οὐδαίς οὐδενός σοι τῶν ἀγαθῶν προηρείτο, μὴ ταυτὰ ποτε καὶ αὐτὸς Θεόδωρος ἀκούση, γενόμενός σοι ξυνήθης· πάντες γὰρ οἴδασιν ὡς οὐδένα Θεόδωρος βλέπτει, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ τῷ δυνατῷ ὠφέλει, καὶ πάντας φιλεῖ, καὶ πᾶσι προσήθης ἐστὶ καὶ ἡδύς. Νῦν δ' ἂν μεθαρμύνας εὐφημον καὶ φιλάρετον καὶ κόσμιον καὶ μόνιμον ἀποδείξῃς τὸ ἦθος, πάντες φιλήσουσι σε καὶ πένις ἀπαλλάξουσι καὶ τιμῆς ἀξιώσουσι. Ἀρετὴ μὲν γὰρ καὶ χρήματα

Ἄλλα τὰ μὲν πρῶς ἔκεινον ἐν ἄλλοις· σὲ δὲ καὶ ἐπιστελλεῖται τε πρὸς με ἐχθρὸν πρότερον ὧν πέρι ἰδέομαι· ὅπ' ἐμοῦ ἀδικεῖσθαι, εἴτα, εἰ με κάκιστον ἐστὶ κάκ τῶν γραμμάτων ἰδέομαι, οὕτως ὄρχασθαι τοῦ κακῶς ἀγορεύειν· ἐβουό μὲν ὑπέρχοντος ἀνδρὸς καὶ δικαίου τὸ πρότερον ἐγκαλέσαντα καὶ μεμψόμενον ἀντακούσαι, δύναντο δὲ καὶ ἀδίκου τὸ εὐθύς ἐπὶ κατηγορίας καὶ βλασφημίας ὀρμῆν, καὶ ἐρήμην, ἐν οὕτως εἶπω, καταγινώσκουσιν· ὥστε δεῖ νῦν γοῦν ὅσον λέληθας σεαυτὸν ἀμαρτάνων. Ἐκεῖ γὰρ, καὶ βλασφημιῶν εἰς ἐμὲ ἀδῶν ὄντα καὶ ἐξω πάσης αἰτίας, δεῖ, ἀνθρώπων, εἰ, τοσοῦτων οὕτως ἐχόντων, οὐ τὰ τῶν μοχθηρῶν καὶ σκαυτῶν· καὶ ἀχαρίστων σὺ ὁ πρότερόν μοι οἰκτεῖώς ἔχων ἐποίεις, μαινόμενος ἐπ' ἐμὲ, καὶ κατορχοῦμενός· τοῦ σὲ καὶ φιλήσαντος καὶ διδάξαντος (2), καὶ τὰ δυνατὰ πάντα εὐεργετήσαντος.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ὧν μεμψόμενός με ἐπίσταλκας· ὅτι δὲ μελάττεσθαι σοὶ τὴν ψυχὴν ἤδη λέγεις καὶ μοι εὐνοῦστατος εἶναι βούλεσθαι, νῆ Δί', ἀποδείξαιτο μὲν ἂν εἰς σου τὴν μεταβολὴν καὶ παλινψιδαν· ἐρωτῶντίς δὲ, ἑ Πόθεν, ὧ (3), μεταβαλῶν, εὐνοῦστατος γίγνηται πρότερον δύναντος ἤσθαι; καὶ πόθεν ἤδη ἐπαίνειν προθυμῆ ὅν πρότερον ἐβλασφημίς; ἢ τί ἔρις, πρὸς Θεοῦ; ἢ ὡς ἐκ τινῶν λόγων ἐμῶν καὶ διὰ τινος εἰρηγοποιού; καὶ διαλλάκται; ὡς τὰ ταιαῦτα γίνεσθαι εἰθίσται; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Πόθεν οὖν; ἢ δῆλον ὅτι δάκνει σε τὸ συνειδὸς, ἀνθρώπων, καὶ μετὰ μέλος ἔχει σε ὧν ἡμάρτησας, καὶ πληττόμενος ὑπὸ τοῦ δικαίου λογισμοῦ, ἢ ἂν τινος δικαστοῦ ἀδικάστου, τὰ τε ὄντα ὁμολογεῖς καὶ δι' ἀγάπης φάσκεις με ἤδη ἔχειν πολλῆς.

Εἰτά με ἐρωτῆσιν λέγεις· ἑ Τίς μάρτυς τῶν λεγομένων κατ' ἐμοῦ αἰτιῶν; ἢ Πόθεν τοῦτ' ἐρωτήσω; οὐ γὰρ σὺ μάρτυς αὐτῶν τοῦ σε μηδὲν ὕγιος εἰρημέναι, ὅτι, μηδενός σε παρακαλέσαντος, ἐξ ἐχθροῦ φόνους αὐθίς μοι γίγνη καὶ εἰς φίλλαν αὐτοπαρηρέτως ἐλήλυθα; τοῦτ' ἐστὶ μαρτύριον σαφέστατον, ἢ ἀνθρώπων· τοῦτο ἐλεγχοί, τοῦτ' ἀποδείξεις γίνεσθαι πάντων ἐναργεστάτη, ὡς σὺ πρότερον μὲν ἐμαίνου,

(1) An κατὰ ἐπιστολάς; Displacet id in Bessarioue. vel πρόφασιν.
 (2) Quadrat id omnino in Pemetr. Chalcondy-

lem, qui Theodoro Gaza magistro erat usus.
 (3) Sic codex cum lacunula.
 (4) Margō, παρῆλλατον.

καὶ τιμὰς φέρει βραδίως, καὶ εὐδαίμονα (1) τὸν ἄν-
θρωπον ἀποδείκνυσαι, καὶ γυμνὸς τις ἐν ἀλλοδαπῇ
γένηται· καὶ ἐν ἀλλοφύλοις ἀνθρώποις οἰκῆ, οἷα δὴ
καὶ τὰ περὶ Ὀδυσσεῖα λεγόμενα· κακία δὲ τὸν
ἔχοντα καὶ ζῶντα κακοδαίμονα ἀποθουκολεῖ, καὶ τε-
λευτήσαντα ἐν ἔθου κολάζει. Μὴ οὖν σὺ γε κἀκὸν τὴν
κακίαν· τριεῦθε αἰροῦ· πρὸ τῆς ἀρετῆς· ἀλλὰ τὴν
βελτίαν προτιμήσας δὴ μοῖραν (2), φήμην σουτῷ ἐξ
ἀρετῆς παρασκευάσων, ἀλλὰ μὴ ἐκ τοῦ τὰ μάλιστα
κακῶς ἀνθρώπου· εἰπεῖν.

Ὅθεν μὲν οὖν καὶ ταῦτα. Ὅτι δὲ καὶ ἐν τῇ Φερ-

(1) Codex, εὐδαίνα.

(2) Forsan cum respectu ad Luc. i, 42.

(3) De Hieronymo illud nihil compertum habeo.

(4) Joan. Baptista Guarinus, Veronensis, qui
diu Ferrarizæ docuit, Guarini illius filius ad quem

ἑστιάει τὴν διατριβὴν, περὶ λόγου σπουδαίων, καὶ
ἱερωνόμου (3) καὶ Γυρίνου (4) χρώμενος διδασκάλου,
εὖ ἔχει· οἷς τε γὰρ λόγοι ἀνδρα τῶν ἰλλογίμων σε ἀπο-
δείξουσιν· οἷς τε ἄνδρες αὐτοὶ σοφοὶ τέ εἰσι καὶ λό-
γιοι καὶ ἔμοι φίλοι. Τῆρει δὲ καὶ τὴν πρὸς Λωδδὸ-
κον συνθήθειαν· ἔστι γὰρ ὁ νέος ἀγάπης ἄξιός καὶ
ἐπαίνου.

Προσαγορεύει σε Ἀθανάσιος (5), ἀνὴρ εὖ μάλα
τοιούτου οἶον εἰρηκας εἶναι, καὶ σὲ φιλεῖν ἤδη καὶ
οὗτος ἀρχεται.

Ἐβρώσο.

scripsit Paleologus epistolam, quam edidi supra
t. II, pag. 287.

(5) An Athanasius Byzantinus, de quo egi in
Notit. Manuscr. t. XI, u, p. 5?

ANDRONICUS CALLISTUS.

NOTITIA.

(Boerners: De claris viris Græcis Græcarum litterarum in Græcia instauratoribus.)

Cum haud exiguus clarorum Andronicorum sit numerus (1), tum, sæculo post C. N. quinto ac de-
cimo, aliquot hujus nomina florebant viri docti (2) quos inter doctrinæ meritumque fama emiaet,
quem ex litterarum Græcorum instauratorum choro jam producimus, Andronicus Callistus (3), By-
antinus.

(1) Plus viginti eruditos Andronicos in Biblioth.
quæ Græca laudat Jo. Afr. Fabric.

(2) Præter eum de quo dicere aggredimur, duo
potissimum æquales fore, scriptis celebrantur An-
dronici. Horum unus est Tranquillus Andronicus,
Dalmata, de quo mentionem facit Paulus Jovius in
Elogiis pag. 224, ubi, Dalmatas inter neminem di-
gnum elogio comparare dicit, nisi in lucem studiose
producat suos Tranquillus Andronicus, præclarus
Ciceronis æmulator, dum gravissimarum actionum
et Ottomanicæ legationis, obscurorumque nobis
itinerum commentaria perscribat. Exstant Andro-
nici hujus orationes aliquot et carmina, itemque
dialogus, *Sylla* inscriptus. Falsum autem est quod
Simlerus in *Epit. Biblioth. Gesner.*, pag. 806, ejus-
dem fide P. Bayle, *Diction.* tom. I, pag. 238, tra-
dit, in nostra illum academia Lipsiensis, Petri Mo-
sellani tempore, litteras docuisse. Dalmatam hunc
cum Andronico Callisto confundunt, qui pbat Her-
monymum, Græcas litteras docendi causâ, in Gal-
liam illum venisse dicunt; quod faciunt G. Nau-
dæus in *Addit. ad hist. Ludov. XI.*, pag. 187, et
Morerius, jure adeo notati a Baylio, l. c. pag. 237.
Eundem vero etiam errorem admisit C. E. Balæus
in tom. V *Hist. Universit. Paris.* indice, ubi hæc
ejus leguntur verba: « Tranquillus Andronicus,
Dalmata, Græcus exsul, regnante adhuc Ludovico
XI Lutetiam venit et publice Græcas litteras ex-
povit.

Alter Andronicus est, qui cognomento Contoblaca
vocatur, a quo Jo. Reuchlinus primum Græcas
litteras, vicesimo ætatis sue anno, Basileæ didicit;

B id quod ipse in præfatione Lexici sui Hebraici et
Grammat. lib. I, pag. 20, refert. Item ille Andro-
nicus Contoblaca Basileæ anno 1477 ad Reuchlinum
epistolam scripsit, qua ad Græcam linguam docen-
dam eum exhortatur. Inserta illa est illustrium
virorum ad Reuchlinum epistolis, eandemque ex-
hibent M. Crusius, *Animal. Suev. part. III.*, pag.
449, et J. H. Maius in *vita Reuchl.* pag. 160. Et
hæc illa sunt quæ de Andronico hæc cognita
habemus, alia omni illius notitia destituit.

Tertium his P. Bayle l. c. pag. 238 addit An-
dronicum, ortu Constantinopolitanum, cujus, apud
Bononienses Græcarum litterarum doctoris, Franc.
Philippus, in epistolis suis passim, ad præsertim
ep. lib. xxiv, ep. 1, cum laude facit mentionem.
Sed Byzantium, quem Philippus laudat, Androni-
cum non diversum esse arbitror ab Andronico de
quo dicturus sum, Callisto, quod non solum de
illo dicta in hunc prorsus conveniant, sed et ipse
etiam in scriptis suis, postea memorandis, Byzan-
tius dicatur. Sola, ut videtur, R. Volaterrani,
Comment. urban., lib. xxi, pag. 775, Thessalonici-
cam Andronico Callisto patriam attribuentis, au-
ctoritas eam in sententiam Baylium adduxit, ut
duos eodem tempore in Italia claruisse existimave-
rit Andronicos, Byzantium alterum, alterum Thes-
salonicensem. Sed memoria forte lapsus est Volat-
terrani, vel Thessaloniceæ natus, Andronicus Con-
stantinopoli vitam egit, indeque Byzantii nomen
accepit.

(3) Auctor libri qui inscribitur: *Athènes ancienne
et nouvelle*, pag. 239, notante Baylio l. c. ex An-

Is capta Constantinopoli in Italiam venit et mox inde, plerumque doctarum exsulum Græcorum exemplo, ad patrias litteras docendas animum appulit (4). Romæ apud magnificentissimum illum patria expulsorum civium suorum Mæcenatem Bessarionem gratiosus fuit (5). Summo illi viro singularem et excellentem doctrinam suam, eximia cum modestia conjunctam, maximo opere præbarit Andronicus, ubi conscriptam a se pro Gaza adversus Apostolium ἀπολογία ad eum misit, ipsiusque iudicio subjecit (6). Cum Romæ aliquandiu vixisset, quod, ut Volterrano ait, non pari virtuti prosteretur emolumento, egestate coactus, ex Urbe excessit et Florentiam commigravit. Magna ad eum conflente discipulorum numero, aliquot annos Græcæ ibi docuit litteras (7) ac præter ceteros ipsum etiam Politianum habuit auditorem (8). Tandem, majoris spe inductus emolumenti, in Galliam abiit, ubi vero non ita multo postquam advenerat, cum summa jam esset senectute, morbo extinctus est (9).

Ea Græcarum litterarum doctrinæ Andronicus præditus fuit peritia, ut Theodoro Gazæ par haberetur, quin imo illum Græcæ linguæ scientia hunc antecellere quidam iudicaret. Etenim, Volterrano teste, unus omnes Græci sermonis evolverat auctores, ac scientiam, quam cyclicam vocant callebat; præter ea vero etiam Aristotelicam omnem disciplinam probe tenebat (10). Præclaram ejusdem eruditionem cum maxime collaudat vir Græcæ æque ac Latine longe doctissimus, certissimusque adeo iudex, Franciscus Philadelphus (11).

Perpauca ingenii doctrinæque Andronici supersunt monumenta, eaque, ἀπὸ δόξα pleraque omnia, in Italiæ maxime Galliæque latent bibliothecis. Præcipua fere hæc sunt: *Monodia in captam Constantinopolim* (12); *Defensio Theodori Gazæ adversus Mich. Apostolium*, in controversia de Platonis et Aristotelis differentia, inter Græcos viros doctos eo tempore agitatam; *Epigramma in laudem libri a Bessarione pro Platone compositi* (13); *Epistola ad Nic. Secundinum*, Bessarionem cardinalem et Greg. Paleolog. scriptæ; *Oratio in laudem Gæ. Palmæologi (a)*; *De animi affectibus*; *De fortuna*; *De variis poetarum generibus* (14). Asservantur etiam in bibl. Laurentiana Medicea Aristotelis *De generatione et corruptione* libri duo, ab Andronico Callisto Byzantio, Laurentii Medicis causa in linguam Latinam translatis (15).

Andronico Antonicum sinit. Antonium inepte illum vocat Jul. Negri, in *Historia scriptorum Florentin.* pag. 46, consimilique Morerius errore *Callistum*. Vid. Bayle l. c. Joannem Andronicum Byzantium a Francino Varchiensis, in epistola nuncupatoria ad Th. Pinacrum, Pollucis onomastico, Florentiæ anno 1700 edito, præfixa, eum nominari, Hodius, *De instauratoribus Gr. linguæ*, l. II, pag. 229, docet; Andronicum Callisti, filium schicet, dici Boivinijus putat.

(4) Bononiensibus operam suam Andronicum eo nomine obtulisse, ex Philæphi epistola a. 1464, prid. Kal. Nov. data, epp. l. xviv, ep. 1, pag. 163, edit. Venet. a. 1502, intelligitur, in qua ille scribit: « Quæ non possum vos omnes, qui Bononiæ agitis, non mirari plurimum, quod cum vobis viri doctissime eruditi copia data sit ad Græcæ disciplinam penitus consequendam, malitis indocti esse quam docti. Nunquam equidem discendi gratia trajecissem in Thraciam, Constantinopolim, qua in urbe septennium egi, si istiusmodi mihi Andronicus Byzantius in Italia esset oblatus. »

(5) Andronicum Romæ apud Nicænum (archiepiscopum videlicet, Bessarionem) vixisse, Volterrano, l. c. testatur. Franciscus Philadelphus in epistola, quam ad Theod. Gazam, Mediolano, d. 21 Jan. an. 1469 scripsit, epp. lib. xxix, ep. 31 pag. 205, l. c. Gaudeo equidem, inquit, plurimum eruditissimum virum, mihiq; amicissimum, Andronicum Callistum, necessarium tuum, apud vos agere, id est, in musarum et sapientiæ domicilio; quem ut meis salvere jubeas, peto, neque vos; καὶ θεοκαρίωτα τὸν δεσπότην quam diligentissime commendat. »

(6) Vid. Boivinijus, in Dissertatione de controversia philosophorum sæculi xv, quæ exstat in Commentariis Acad. Inscript. et elegant. Litt. (*Mémoires de littérature de l'Académie royale des Inscriptions et belles-lettres*) t. IV, pag. 485 sqq. ed. Anst., ubi ipsius etiam Bessarionis ad Andronicum epistola, qua dejectionem ejus laudat, itemque Nic. Secundini ad eundem litteræ, ex biblio-

theca regis Parisiensis codice ms. Gallice conversæ exhibentur.

(7) Francinus Varchienis, in supra dictæ epistolæ nuncupatoria, Pollucis Onomastico præfixa, summa doctrina viros, Florentiam ad publicam lectionem honesta mercede conductos, nominat Em. Chrysoloram, Jo. Argyropulum, Joannem Andronicum Byzantium, Demotriam Atheniensem. *Medius* l. c.

(8) Testatur id Volterrano l. c. pag. 775, itemque pag. 777; cujus adeo, idonei maxime hæc in re testis auctoritate, tam Vossius *De historicis Lat.* l. III, Opp. Tom. IV, pag. 193, tam Baynes *Dictionary*, tom. III, pag. 2510, in Græcis libris adducendis Andronicum magistro Politianum tam fuisse alunt. Itaque causam non habuit auctor Hist. crit. reip. litter. quæ, tom. III, pag. 251, in Baynes hoc dicentem animadverteret; quomodo enim pluribus ostendit Meuschenus in Hist. vna Politiani, pag. 38.

(9) Volterrano, l. c.

(10) Volterr. l. c. qui vero id etiam de illo addit, fuisse eum alioquin pronuntiatione ineptum, et qui præter studium litterarum nihil omnino rerum gereret.

(11) Videatur loci ex epistolis ejus supra adducti. Mura in laudem Andronici dicta in iisdem epistolis, v. c. l. xvi, pag. 119, et l. xxiv, pag. 117 b, occurrunt ubi eruditissimè pariter atque eloquentissimi viri elogio ornatur.

(12) Excitatur a Gar. du Fresne, Dom. du Gange in notis ad Jo. Zonaræ Anales, pag. 67. Msa Parisiis in Bibl. Regia exstat. Vid. Cat. codd. ms. tom. II, p. 401.

(13) Ms. sub Andronici Byzantii nomine in bibliotheca Laurentiana Medicea habetur. Vid. Montfaucon. *Bibl. mss. nov.*, pag. 303 et 304.

(14) Scripta hæc Andronici memoranter in Catalog. mss. reg. Paris. tom. II, qui Græcos complectitur pag. 601, 582, 447, 394, 371.

(15) Vid. Montfaucon. l. c. pag. 405.

(a) Imo epistola ad G. Paleol. Vide Boissonadii notam I ad hanc epistolam ab ipso editam, infra. Eorr.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗ ΑΝΔΡΑ

ΚΥΡΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ

ΤΟΝ ΔΙΣΤΗΤΟΝ.

Μεγαλοπρεπὲς ἄνερ, οὗ μοι ὀφείλων θεοῦ βοή- **A**
θεις ὀφείλονται καὶ ἀπὸ ἐμῆ μέχρι τοῦ νῦν.

Γεώργιος ὁ Ἑρμωνύμος (1), ἀνὴρ εὖ ἔχων καὶ
παιδείας καὶ ἀρετῆς, καὶ φίλος ἐμὸς καὶ σαυτοῦ τὰ
μάλιστα, πορευόμενος πρὸς σέ, ἤτησε καὶ παρ' ἐμοῦ
γράμματα. Ἐγὼ δέ, καὶ ἄλλως ἐπιθυμῶν κησασθαι
σε φίλον, ἀνδρα ὄντα εὐγενῆ καὶ πατριωτῆν ἐμὸν,
πολεμικαῖς δὲ καὶ πολιτικαῖς πράξεσι κεκοσμημέ-
νον, καὶ ταῦτα ἐκ' ἄλλοδαπῆς γῆς, ἐν ἧ κλειστός
μὲν ὁ φθόνος, ὀλίγη δὲ ἡ πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἀγάπη,
ὤφθη δαίνεσθαι σοὶ καὶ ἐμαυτῷ τε ἅμα καὶ Γεωρ-
γίῳ ἑξαίρεται.

Γεώργιος οὖν ἀφίκετο μὲν ἐκ Ῥώμης πεμφθεὶς
ὕπὸ τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως ἐπ' ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀρ-
χιεπισκόπου τῆς Ἰόρκης (2) · σπουδάσας δὲ πολλὰ
καὶ κινδυνεύσας οὐ μικρὰ, καὶ κατορθωτικῶς πράξιν **B**
τοιαύτην ὅταν οὐδαίς ἄλλοις ἤλικισιν ἀν' κατορθώσων,
καὶ ἐλευθερώσας τὸν ἀρχιεπισκόπον, ἔτοχε μὲν δώ-
ρων ἰκανῶν παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, οὐ μὴν ἀξίων
τοιαύτης τε καὶ τοσαύτης πράξεως καὶ τῶν κινδύνων
οὗς ὄπισθ' ἔειλε δέ, κατοροῦ προσιόντος, κατηγο-
ρηθεὶς ὕπὸ τῶν ἐνταῦθα Ἰταλικῶν ἐμπορῶν διὰ τὸ
πεπομφέναι γράμματα πρὸς σέ τὸν Γεώργιον, καὶ
ἐξαγγεῖλαι τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενα κατὰ σοῦ, καὶ
πρᾶμα οἰόμενον τῶν ἐμπορῶν καὶ τὰς ἄλλας αὐτῶν
πράξεις γράμματα μνηστῆν πρὸς σέ τὸν Γεώργιον,
ὥστε βλάβῃς ὕπὸ σοῦ κατ' αὐτῶν συμπλέκεσθαι μη-
χανὰς καὶ ἀνέδρας, καὶ συλλαμβάνειν αὐτούς · ἐμ-
βληθεὶς οὖν διὰ ταῦτα εἰς δεσμοτήριον ἐπὶ τιμῆματι
χάλισιν λιτρῶν, καὶ καταναλώσας πάντα ὅσα τε παρὰ **C**
τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἶλες καὶ ὅσα ἤνεγκεν ἐκ Ῥώ-

μης, γενόμενος ὀφειλέτης χρυσίου πολλοῦ, μὲν
ἐλευθερωθεὶς τοῦ δεσμοτηρίου, μὴ δυνάμενος ἀπο-
δοῦναι τὸ χρέος, ἐμοῦ γενομένου ἔγγυθου, ἔρχεται
ἤδη πρὸς σέ, θερμῶν εἰς σέ μετὰ θεῶν, καὶ διὰ σοῦ
εἰς τὸν γαληνῆτατον βασιλέα τῶν Φράγκων (3).

Ὁ δὲ οὖν ἐλευθεριώτατος καὶ μεγαλοπρεπέστατος
ἄνερ, μιμησάμενος τὸν σαυτοῦ πατέρα καὶ τοὺς ἄλ-
λους σου πρόγονους, λαμπροῦς ἀπαντας γεγονί-
ας καὶ ἐπ' ἔργοις πάνυ διαπρὸφαντάς ἀγαθοῖς, οὗς αὐ-
τὸς μὲν ἴσως δι' ἤλικίαν οὐκ οἶσθα, ἐγὼ δὲ εὖ οἶδα
πατρικούς μοι φίλους γεγενημένους, λογισάμενος δὲ
καὶ τὸ σαυτοῦ μεγαλοπρεπὲς ἀξίωμα, καὶ τὴν φήμην
ἣν παρὰ πάντων δι' εὐδοκίαν καὶ ἐλευθεριότητα
ἐκτήσῃ, σκεψάμενος δὲ καὶ ὅσα Γεώργιος ὁ φίλος ἐπε-
κόθη διὰ σέ καὶ τὸν γαληνῆτατον βῆγα, τρίμηνον
μὲν διατρέψας ἐν δεσμοτηρίῳ, πέδαις δὲ σιδηραῖς
δεσμοθεὶς τοὺς πόδας, ὡς αὐτὸς κολλάξας εἰς τὸ δε-
σμοτήριον περσευθεὶς εἶδον, καταναλώσας δὲ πάντα
ὅσα εἶχε, καὶ γενόμενος πρὸς τοῦτοις ὀφειλέτης πολ-
λοῦ χρυσίου · ταῦτα πάντες σκεψάμενος, βοήθει Γεωρ-
γίῳ, ἀγαθῷ τε ὄντι καὶ σέ φιλοῦντι τὰ μάλιστα, καὶ
ἐπαινοῦντι τὰς σαυτοῦ ἀρετὰς, καὶ τὰ κατορθώ-
ματα (4) · βοήθει δὲ καὶ παρὰ σαυτοῦ καὶ μάλιστα
παρὰ τοῦ λαμπροτάτου καὶ γαληνοτάτου βεργῆος.

Δίκαιος δὲ ὁ βασιλεὺς βοηθῆσαι τάνθρωπ' ἰπέτισται
γὰρ αὐτὸν ἐλευθεριώτατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον
ὄντα, καὶ εὐχόμενος πάντας εὐεργετῆν τοὺς προσιόν-
τας αὐτῷ. Ἄν γοῦν τοὺς ἄλλους εὐεργετῆ πολλῷ
μᾶλλον εὐεργετῆν ἀξίος τοὺς δι' αὐτὸν πολλὰ κτηνο-
θήσας δεινά. Ἄλλὰ δὴ καὶ τοῦ σοῦ προστεθέντος
ἀξιώματος, κατ' ἐπὶ τῆς παρήρησις ἣν ἔχεις παρὰ τῷ

· E codicibus regis 2966 = A et 3043 = B. In
Bibliotheca Graeca t. xi, p. 561, n. gg. Harlesius
e codice 2966 memorat Andronici Callisti e Ora-
tione in laudem Georgii Palaeologi; quae haec
ipsa est a me nunc edita epistola. Harlesio fraudi
fuit Catalogus regius. De Georgio Palaeologo Dishy-
pato (nam est Ἀστυπάτος cognomen gentilitium,
non dignitatis nomen), vel Bissipato, vide Cangium
Famili. Byzant. p. 256; de Andronico Callisti supra
p. 377, 381, 388, 403.

(1) De Georgio Hermonymo Allatius Distr. de
Georgiis; Harles. Bibl. Gr. t. xi, p. 655. Ejus vel
in Graecis litteris doctrina non magna fuisse vide-
tur, si fides sit Lud. Regio, eujus verba vide in
Baylii Dict. v. Budé, n. D.

(2) Quem vocat μέγιστον ἀρχιερέα est papa Six-
tus IV. Testis sit ipse Hermonymus, eujus quae **D**
sunt verba ad calcem Barberini codicis Quinti
Callibri ab ipso scripta alligavit Allatius, ac, post
Alatium, Hodijs pag. 255: Ἐπειδείθη τὸ παρὸν

βιβλίον ποιῆσιν περίεγον Κοκνίου Καλαβροῦ, ἐπι-
στράφαντός μου ἐξ Ἀλδιωνῆς τῆς Βρετανικῆς νή-
σου ἐν πόλει τοῦ Παρισίου ἐν τῇ Γαλλίᾳ, χειρὶ Γεωρ-
γίου Ἑρμωνύμου τοῦ Σπαρτιάτου, πεμφθέντος
ὕπὸ τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως Σίξτου τεταρτοῦ ἐπ'
ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἰόρκης (Eboraci,
Anglice York), ἵτοι ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσας πύος,
τρίτη φθίνοντος Ἑκατομβαιῶνος μηνὸς κατὰ Ἀθη-
ναίους, ὃν Ἰούνιον Ῥωμαῖσι καλοῦσιν. Jam ab anno
1472 Eboracensis episcopus Guisniz in carcere
erat inclusus Eduardi IV jussu, qui ab eo, ut co-
mitis Warwickensis fratre, sibi cavebat. Moritur
carcere a. 1476. Vide Rapinum Thoir.

(3) Francorum rex Ludovicus XI, apud quem
plurimum gratia valebat Georgius Palaeologus ille
de Bissipato: vide Cangium Famili. Byzant.
pag. 256.

(4) Multa fecisse in bellis egregia Georgium si-
gnificat Cangius loco laudato.

βασιλεῖ (πυθάνομαι γάρ σε τὰ μέγιστα παρ' αὐτῷ ἰσχύειν), πρῶτον μὲν ἔσται ἐξέτι τὴν εὐεργεσίαν.

Χώρει δὲ μεγαλοπρέπειάτα ἀνερ, ἐπὶ τῷ βοηθῆσαι Γεωργίῳ· καὶ διὰ τὴν εἰς αὐτὸν εὐεργεσίαν βεβαίωτον τὴν φήμην, ἣν παρὰ πάντων, ὡς ἔφην, ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ ἐλευθεριότητι ἔκτισω.

Εἰ δέ τι καὶ τὸ ἐμὸν ἰσχύει παρὰ σοὶ (εἰκός δὲ ἰσχύειν διὰ γῆρας, καὶ ἐπιστήμην ἢ μὲ φασὶ πολλοὶ κακῆσθαι), βοήθει καὶ δι' ἐμοῦ Γεωργίῳ. Βουλομένη γὰρ ἂν αὐτὸν τὰ μέγιστα εὐτυχεῖν, ἀγαθὸν ἀνδρα ὄντα καὶ πολλὰ καὶ εἰπόντα καὶ δαδρακῶτα ὅπλῃ ἐμοῦ.

Ταῦτα μὲν ὅτι ὕψω δρᾶσεις, καὶ βοηθήσεις Γεωργίῳ, εὐ οἶδα. Ἐμὲ δὲ εἰ μὲν ἔχει, φίλον πατρικὸν εὐ οἶσθ' ὅτι ἔχει· ἂν δέ τι διὰ γῆρας συμβῆ καὶ οὐ

A δυνήσομαι εἰς ἰδίῳν φίλον καὶ οὕτως ἰσθὶ πατρικὸν καὶ πάντα ἔτοιμον σὺν χρίν ποιῆν. Πάντες γὰρ, ὅσοι τῆς ἑλληνικῆς ἀμυδρὸν γούν ἔκαλουν, φωνῆς, πάντες σοὶ χάριτας τὰς μεγίστας ἐφελουσιν; ἀνδρὶ φρονίμῳ ὄντι καὶ περὶ τὰς πολεμικὰς πράξεις κάλλιστα ἐξησχημένῳ, καὶ τιμῶντι δι' ἀρετὴν οὐ θυντὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ δυστυχίαι τῶν Ἑλλήνων γίνεσθαι. Πρόσθεσ δὲ τοῖς ἄλλοις σου καλοῖς καὶ τὴν εἰς Γεώργιον τὸν φίλον δικαίαν εὐεργεσίαν, ἵνα δὴ μὴ μόνον ἐν πολέμοις καὶ πολιτικαῖς πράξεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς εἰς τοὺς φίλους εὐεργεσίαις, κάλλιστος ἀνδρῶν εἶναι δοκῆ.

Καὶ ὁ θεὸς ποιήσαι τὴν μεγαλοπρέπειάν σου εὐδαίμονα.

Ἐν Λουδοβίῳ (1) Μουσουχῶνος, τριτῆ ἰσταμένου.

(1) A, ἐν Λουδοβίῳ. Data fuit epistola (Lugduni? Londini?) a. d. Martii mensis 1476.

CONSTANTINOPOLITANORUM IMPERATORUM NOVELLÆ CONSTITUTIONES.

(1220-1453 *)

I. *Imp. Theodori Lascaris pactio cum Venetis* (a). A
(A. 1220.)

Theodorus in Christo Deo fidelis Imperator et moderator Romanorum et semper augustus Comnarus Lascarus.

Convenio pacem puram firmamque et sine scandalo habere tecum, felicissimo et nobilissimo domino Ja. Teupulo, de mandato altissimi Ducis Venecie Potestate Venetorum in R[omania] et Despote Imperii Romanie et quarte Partis et dimidie ejus Imperii vice sui dominatore, a festo Assumptionis supersancte Dei Genitricis et sempervirginis Marie super venturo presentis mensis Augusti hujus currentis septime indictionis anno a principio mundi sex millesimo DCC vigesimo octavo, ut omnes Veneti et homines Venecie euntes, stantes et reddeutes in omnibus terris mei Imperii, et in omnibus diversis aliis locis per terram et per mare, cum navibus ipsorum et cum hominibus et rebus omnibus infra astantibus eisdem navibus, ab Imperio meo

et hominibus ejusdem siue dampno et sine molestia et sine aliqua inquietatione conservabuntur. Et isti Veneti cum omnibus rebus ipsorum in omni subjectione terrarum mei Imperii per terram et per mare debent esse liberi et sine commercio et sine aliqua alia dactione, et debent facere, qualescunque merces eis placent, per totum Imperium meum et sine aliqua inquisitione.

Mercatores quidem terrarum Imperii mei in Constantinopoli et in aliis terris tue dominationis, euntes, stantes et redeuntes, debent facere merces ipsorum sine impedimento, salvo jure commercii, quod dare debent.

Conventum est et hoc, quod, si aliqua navis hominum Venecie periclitabitur vel mercatorum terrarum tue dominationis in partibus terrarum mei Imperii; vel si navis hominum mei Imperii periclitabitur in partibus terrarum tue dominationis, res, que de ambabus partibus extracte fuerint de periculo, reddi debent hominibus qui de periculo exierint.

(a) Ex Libro albo fol. 47, et Libris pactorum (**). I, fol. 242, et II, fol. 256, ediderunt Tafel et Thomas :

(*) Supra jam Leonis Philosophi (tom. 107), Constantini Porphyrogeniti (tom. 113), Basilii Porphyrogeniti (tom. 117), Alexii Comneni (tom. 127), Manuelli Comneni, Alexii Comneni II (tom. 153), Isaacii Angelii (tom. 155), novellas Constitutiones recudimus, eas nunc uno tenore exhibemus quas ediderunt eorum successores qui inde ab anno 1220 usque ad captum anno 1453 urbem regnam imperium Nicæe vel Constantinopoli, tenuerunt. — Omnes collegit, editas emendavit, ineditas adjecit Y. C. Zacharias a Lingenthal in suo *Jure Græco-Romano* Liessæ, anno 1857, apud T. O. Weigelium cum notis edito.

(**) Ita appellatae sunt collectiones documentorum ad rempublicam Venetam spectantium, quas dux Andreas Dandolo (1342-1354) conscribi curavit. De his videndi sunt Tafel et Thomas *Der Doge Andreas und die von demselben angelegten Urkundensammlungen*, Munich 1855 4°.

Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgesch. d. Rep. Venedig. II (Wien 1857) p. 205-207.

Et si auquis de parte mei Imperii vel de parte tue dominationis mortuus fuerit in aliqua terre mei Imperii vel tue dominationis, res defuncti debent dari secundum tenorem sui testamenti et per securitatem. Et si sine testamento mortuus erit, et inuenietur aliquis de genere vel de gente sua; debet recipere res defuncti pro parte defuncti. Et si aliquis mortuus fuerit sine testamento, et non fuerit inuentus in morte sua aliquis de genere nec de gente sua, res istius debent conservari ex parte illius, cujus terra est, in qua mortuus erit; et debent reddi hec res illis hominibus, quibus alia pars notificaverit, per scriptum et securitatem.

Conuentum est et hoc: pro rebus mercatorum, qui periclitati sunt in terris mei Imperii a principio uuper transacte treuge, vel qui periclitabuntur, et pro aliis hominibus tue dominationis rationem fecerit Imperium meum conuenienter; que dominatio tua debet similiter operari in illis, qui periclitati sunt vel periclitabuntur in hoc tempore, mercatoribus Imperii mei conuenienter.

Conuentum est inter hoc, quod nec Imperium meum, neque tuus dispotatus habeat licentiam formare yperperos vel manuelatos, aut stamena equalis forme alterius partis.

Conuenit et hoc: Imperium meum promissit, quod usque ad complimentum quinque annorum pacis nec galee neque currentia ligna Imperii mei debeant habere licentiam transire de Constantinopoli, nisi hoc fuerit de voluntate tue dominationis. Neque solidarios debet, nullere Imperium meum a parte tue dominationis, nisi et hoc fuerit de voluntate tue dominationis.

Hec omnia superius declarata iuravit Imperium meum proprio ore super sancta Dei euangelia et super honorabilem et uivificam crucem et super aëonam (b) Dei Genitricis, quod seruabit hoc usque ad complimentum quinque annorum.

Et inde factum est presens chrusobolum uerbum mei Imperii pro mense Augusti, VII Indictione anno a principio mundi sex millesimo DCCXXVIII, in quo nostra potentia a Deo data subsignauit. Theodoros in Christo Deo fidelis Imperator et moderator Grecorum Comnanus Lascarus.

II. Imp. Joannis Ducæ Vatatzæ de monasterio ad montem Lembo prope Smyrnam restaurando (c). (A. 1223.)

Οι οὐρανοὶ φησ
 γλώσση μὴ . . . . .
 τὸ νοερόν . . . . .
 εὐμουσόν τε . . . . .
 ὀφειλὴν εὐχαρ. . . . .
 εὐεργετήν ἄν . . . . .
 ἀποκεκρυμ. . . . .
 κέρβον αὐτῷ ἡ . . . . .

α στο ἔρα φω . . . . .
 γήσει καὶ ἐν μο . . . . .
 ποικίλην οὕτω Θεοῦ σοφίαν ἄν . . . . .
 μὴ χανήσεται πολύφωνον ἁρμονίαν ἐν μουσικῶς τε-
 λεωτάτῳ συστήματι καὶ τῇ βίᾳ πασῶν συμφωνίᾳ δο-
 ξολογήσει τὸν εὐεργετήν. Ἄν δὲ καὶ εἰς τὴν βασι-
 λείαν τῆς αὐτοκράτορας περιωπῆν ἐπιτραίει, τὸ βά-
 ρος τῆς ὀφειλῆς ὑπερταλαντεύσει πᾶσαν κληρικὴν καὶ
 δυνάμειν νοῦ καὶ σοφίαν γλώττης καὶ εὐπορίαν. Καὶ
 οὕτως ὁπὲρ ἅπαντας καὶ οἱ βασίλει; τὴν δυνατὴν
 ἀμοιβὴν ὀφειλοῦσι τῷ Θεῷ. Ὁ καὶ ὁ θεὸς χρησιμω-
 δὸς αὐτῷ ἐν πνεύματι παρρησιάζειν

. . . . . Κύριε λέγων
 . . . . . καὶ ἀσάτωσαν
 . . . . . καὶ δι' ἐαυτῶν
 . . . . . οὐντες ἐφ' ἐαυτῶν
 . . . . . ἐκτελείαν
 . . . . . μονὰς ἰδίᾳς
 . . . . . ὄν τοῖ; μοναχῶς περι-
 . . . . . καὶ τὰς ἐκείνων
 . . . . . δὲς ὡς ἐκ μηχανῆ;
 . . . . . ασι . . . . . καὶ πολύφωνον
 . . . . . καὶ . . . . . ἡν τὴν ἁρμονίαν καὶ τῆς βασι-
 λικῆς μεγαλειότητος ἀποτελέσασιν ὡς ἐπάξιον; καὶ
 τοὺς ἀσκητὰς ἀπὸ ἐαυτῶν ἀγίους παραστήσασιν
 ὁμνητάς, λυθέντες δὲ καὶ τοῦ σώματος ὀπὲρ παθεῖν
 ἀνάγκη τὴν σύνθεσιν δοξολογήσασιν ἐν τούτοις ἀθά-
 νατα, καὶ οὕτω δοξολογούντες παράσκευάσασιν καὶ
 τὸν μεγαλόδωρον πᾶσαν μεγαλοδωρίας ὑπερβαίνειν
 ὑπερβολὴν ἐν τῷ καιρῷ τῶν ἐκάστῳ προσορμηλομέ-
 νων διανομήσεων. Εἰ γοῦν οὕτω ταῦτα, πῶς καὶ ἡ
 βασιλεία μου ἐπὶ τῇ ἐκκαινῆς ἀνεγειρομένη παρ'
 αὐτῆς μονῆ τῇ κατὰ τὸ δρο; τὸ Λένθου διακαιμένη
 καὶ τὴν τοῦ τόπου ἐπωνυμίαν ἐξιδιωσιμένη οὐ φρον-
 τίσει τὰ εἰς ἀπαρτισμὸν καὶ σύστασιν ταύτης;

α'. Ἦν μὲν γὰρ ὁ τόπος ἡρεμίας χωρίον εἰς ἐαυτὸ
 τὴν σπουδαίον καὶ φιλήσυχον ἐκκαλούμενον, καὶ ὡς
 ἐκ τινῶν συμβολῶν ἑναργῶς εἰδείκνυτο, καὶ τὸ θεῖον
 ἐκεῖσε διὰ ψαλμῶδεις μοναχῶν ἰδοξολογεῖτο, ἔδραν
 ἐαυτῶν ποιησαμένων τὸν ἐλεύθερον ἀέρα καὶ τὸν
 ἀπολαύτου καὶ ἀτριβῆ τοῖς πολλοῖς γῶρον. Καὶ
 ἀμυδρῶς ἐν τούτῳ καὶ ἔγνη τῆς ἀρχαίας εὐδαιμο-
 νίας ἦσαν ἐντετηγμένα; ἀνοικοδομη ναοῦ πρὸς εὐ-
 τεχνίαν ἐξησκημένη, ὑπὸ δὲ τοῦ χρόνου τὴν εὐπρέ-
 πειαν ἀποχρησμένη (d) καὶ τᾶλλα δὲ εἰς τοσοῦτον
 ἀφανωθέντα, ὡς μηδὲ ἐν μέρεσι τῶν ἐκεῖσε ποτε
 οἰκοδομῶν αὐτοῦ ἐγκαταλείμματα περισώζεσθαι.
 Ἄλλ' ἡ βασιλεία μου, ἀγαπήσασα τὸν τόπον ὡς ἀρε-
 τῆς σύμμαχον καὶ μοναχῶς ἐπιτήθειον καὶ προσφο-
 ρώτατον ἐνδιαίτημα, ἠθέλησεν ἀνακαινίσαι τὴν
 ναὸν, καὶ καλλιὰ ἀξιολόγου μοναζόντων συστήματος
 ἀνεγείραι, καὶ τράπεζαν τῆς ἐν Χριστῷ τῶν μονα-
 χῶν φιλόστοχος ἀνοικοδομήσαι, καὶ τᾶλλα ποιῆσαι,
 ὅσα πρὸς ὑπηρεσίαν ἀνελλιπῆ τῶν μοναχῶν συντε-
 λεί. Καὶ ἀπετελέσθησαν ἀπὸ τούτων τινὰ μέχρι δεῦ-

qua; margine primi folii abscissa exciderunt.
 (a) Forte; ἀποχρησμένη.

(b) I. e. εἰκόνα, imaginem.
 (c) Ex co. l. Vind. hist. Gr. 68 primus edidit
 Zach. a Lingenthal. Initio quædam desiderantur,

ρο παρὰ τῆς βασιλείας μου, προσεκρωσθή δὲ αὐτῇ A
καὶ τὸ προάστειον ἢ βάρη ἦσιν ἐκ μῆλας, σὺν τοῖς ἐν
αὐτῷ προσκαθημένοι; καὶ τοῖς ἀπὸ τούτων ἐκείθεν
μεταπεσοῦσι καὶ ἐν τῇ Σμύρῃ προσκαθίσασιν τρισὶν
αὐθαδέλφοις τοῖς παῖσι τῆς μηλοῦς, ὥστε εἰς δου-
λείαν αὐτῶν καὶ συγκρότησιν ἔχειν τοὺς μοναχοὺς·
τοὺς ἐν τῷ τοιοῦτῳ προαστειῷ προσκαθημένους καὶ
τοὺς ἐν τῇ Σμύρῃ ὡς εἴρηται προσκαθημένους
τρεις αὐθαδέλφους, ἐφ' αἷς δουλείαις τῆς μονῆς τῆν
τούτων ἔχουσι χρῆσιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν εἰσοδῶν ἀπο-
φύρασθαι. Ἐστὶ δὲ ἐν τοῖς δικαίοις τῆς τοῦ τοιοῦτου
προαστείου περιοχῆς εὐκτήριον ὁ ἄγιος Γεώργιος, ὃ
καὶ εἰς μετόχιον ἀνοικοδομήθη παρὰ τῶν μοναχῶν.
Ἀπακτίησθε δὲ ἡ μὲν καὶ ἕτερον μετόχιον ἐν τῇ
Σμύρῃ, τὸν ἄγιον Γεώργιον τὸν ἐξωκαστήριον.
Ἐσαύτως καὶ τὸ ἐν τῇ λαγκαδί τοῦ κατὰ τὴν Σμύρ- B
νῃν θαλατταίου κόλπου τόπιον, ὅπου ἀχρήσιμον
ἔκαστο μίρει τοῦ νῦν, ὅπου ἄρχεται ἀπὸ τοῦ αὐλα-
κίου τοῦ ἐπιλεγόμενου τοῦ Ἀσῶν, καὶ ἀπέχεται
μέχρι καὶ τῆς λάμπης τοῦ κουρτίου, ἀπετίσαντες αἱ
μοναχοὶ τῆς αὐτῆς μονῆς διὰ κόπων καὶ ἐξόδων οὐκ
ὀλίγων εἰς βεδάριον. Ἀνεκάτισαν δὲ καὶ εἰς τὸ τό-
πιον τὸ ἐπιλεγόμενον τὸ χωράριον τῶν ἀδδάδων δύο
ὄρηματικὰ ἐργαστήρια, καὶ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ
Καντζουριῶνος ἐλαϊκὰ τρεῖς δένδρα.

β'. Καὶ ἐπεὶ καὶ χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας
μου ἐδεήθησαν εἰς βαβαίαν τὴν κατοχὴν καὶ δεσπο-
ταίαν τῶν τοιούτων, τὴν δέησιν αὐτῶν προσηκαμένη
ἡ βασιλεία μου τὸν παρὸν χρυσοβούλλου λόγον αὐ-
τῆς· ἐπιθράβευσα, δι' οὗ καὶ διορίζεται ἀπαρραπεί-
στω καὶ ἀμετακινήτω· καὶ κατὰ λόγον δεσποταίας C
ἐπέχειν τὴν μονὴν πάντα τὰ ἀνωτέρω δεδηλωμένα,
ἦγουν τὸ προάστειον τὴν Βάρην μετὰ πάσης τῆς
περιοχῆς αὐτοῦ καὶ διακρατήσας καὶ τῶν ὄλων
τούτου δικαίων καὶ προνομίων, τῶν ἐν αὐτῷ προσ-
καθημένων παροίκων, ὑπουργοῦ καὶ νομαδικαίας
γῆς, καὶ πάντων τῶν ἀπὸ συνθηλας ἀνεκαθεν ἀπο-
νεμημένων τούτῳ τῷ ἐν αὐτῷ μετοχίῳ τοῦ ἁγίου
Γεωργίου. Ἐσαύτως· δεσποτικῶν δικαίων ἔχειν τὴν
αὐτὴν μονὴν ἢ βασιλεία μου παρεκαλεῖσθαι ἐπὶ τῷ
ἐπικτηθέντι παρ' αὐτῆς μετοχίῳ κατὰ Σμύρῃν τῷ
ἐπονομαζομένῳ ὁ ἅγιος Γεώργιος· ὁ Ἐξωκαστήριος·
ἐπὶ τῷ ἀνωτέρω ρητῶς ἀναγραφέντι βιβαρίῳ· ἐπὶ
τοῖς δύο ὄρηματικοῖς ἐργαστήριοις· ἐπὶ τοῖς ἐν τῷ
Καντζουριῶνος ἐλαϊκοῖς δένδροις· καὶ ἐφ' ἅπαντας ἐπι-
κτηθείσιν ἢ καὶ ἐπικτηθησομένοις παρὰ τῆς αὐτῆς
μονῆς. Καὶ ἔχουσαίεσθαι ἢ βασιλεία μου εὐδοκίᾳ διὰ
τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου αὐτῆς τὸ τοιοῦτον
προάστειον, καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ προσκαθημένους καὶ
τοὺς ἀπὸ τούτων μεταπεσόντας· καὶ προσκαθίσαντας
ἐν τῇ Σμύρῃ τρεῖς αὐθαδέλφους τοὺς παῖδας τῆς
Μηλοῦς, ἀπὸ πάσης καὶ παντοίας ἐπηρείας, ἀγγα-
ρείας, παραγγαρείας, ζημίας, ψυμοζημίας, κα-
στοροκισίας, καταρροκισίας, κοπῆς καὶ καταβιθα-
σμοῦ ὀλοσθητικοῦ, ἐπιλήθ, συπαζούγγου, καννάθωας,
ὕγρακισσου, καύσεως καρβωνίων, μετάτου καταθί-
σιως καὶ ἀπλήκτου, δουρικῆς καὶ κατεπανικῆς

χρείας, ἐνομιῶν (ε), ἀέρο;· ἐξελάσεως κλαδίων
καὶ κονταράτων, ἀκακίσεως συνθεσίων, δίκως
πράδων, ζευγαμαξίων ἐξελάσεως· ἄνω μόνων
τῶν τῷ δημοσίῳ ἀνηκόντων δύο κεφαλαίων τῆς ἀγά-
πης καὶ τῆς σιτάρης· καὶ πάσης ἄλλης ὀνομασθη-
νός ἐπηρείας, ἀν μὴ ρητῶς αὐτῇ ἐξερωτήθη ἐν τῷ
παρόντι χρυσοβούλλῳ τῆς βασιλείας μου. Κατὰ γὰρ
τὸ καθόλου τῆς ἐξουσίας· καρφαίων ἢ βασιλεία
μου εὐδοκίᾳ ἔχουσαίεσθαι πάντα τὰ τῇ τοιαύτῃ
μονῇ διαφέροντα· ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ ταύτης βεδάριον
ἀπὸ τε βιβαρὸ κέκτων, προσκυνητικίου, ὄφουλιου καὶ
λοιπῶν ἐτίρων σύνθεσιῶν τῶν ἐπηρείας ἀπὸ τῶν βι-
βαρίων ἀπακουμένων. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐγγίγνεται καὶ ὁ
παρὼν χρυσοβούλλος λόγος· τῆς βασιλείας μου τῷ
μίρει τῆς τοιαύτης μονῆς εἰς ἀσπλείαν αἰωνίζου-
σαν, ἀπολυθεὶς κατὰ τὸν Αὐγουστον μῆνα τῆς ε'
ἰνδῆ τοῦ ςψλς' ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐπέδῃ·
καὶ θεοπρόβλητον ὑπεκατημίηται κράτος.
Ἐχε τὸ· Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βα-
σιλεύς καὶ αυτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Δούκα, δι'
ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χει-
ρὸς.

III. Imp. Joannis Ducas Vexillam ne defunctorum
metropolitatum sine episcopatum bonis civiles ma-
gistratus sese ingerant (f). (A. 1229.)

Χρυσόβουλλοι τοῦ-αὐτιμίου βασιλέως τοῦ κοτροπο-
θήτου κυροῦ Ἰωάννου Δούκα τοῦ Βυζάντιου.

Ἔσονται οἱ Ἀσπιταὶ ἐμοὶ, τῷ ἱεροφάνει Μωσὶ
πάλα χρηματίζει Θεός. Οὐδ' ἐστὶν ἄλλων ἀποτιμῶν
θεοῦ οἰκειότερον ταυτῷ προσάφοσι καὶ εἰς σκοπίς
τοῦ ἰδίου κλήρου τοιούτους ἐγκαθίστη, πληλῆς καὶ
τῆς ἐξ ἀνθρώπων αὐτοῦ τιμῆς ἀπολαύσει γοῆ καὶ
γίρας ἔχειν ἐξείρατον, μήτοι γε τὸν τῆδε δεαζῶντα
βίον, ἀλλὰ καὶ εἰς Θεὸν μετσκενωμένους· καὶ τῶν
καθ' ἡμᾶς ἀπαίροντας, δαίγμα μὴ μόνον τὸν βίον
τούτων εἶναι περιφανῆ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πρὸς
Θεὸν ἐκδημίαν ἐνδοξον καὶ περιόπτον· τακμήριον
ἐναργεῖ· αὐτὸ τὸ ὑψηλὸν ὄρος, ἐν ᾧ Μωσῆς μετὰ τοῦ
ἀρχιερέως ἐντίταται τὴν ἀναδρομὴν ποιήσασθαι·
Ἀρδῆθι γὰρ, φησὶν, εἰς τὸ ὄρος, σὺ καὶ Ἀαρὼν·
ὁ ἀδελφός σου, καὶ εὐδυσσον Ἀαρὼν τὴν σταλήν
αὐτοῦ, καὶ Ἀαρὼν ἀποθανὼν προστεθῆτω ἐπὶ·
ἐπίσημοι γὰρ καὶ ἐφ' ὕψους καὶ ἡ τοῦ Ἐλεάζαρ χρέ-
σις καὶ ἡ τοῦ Ἀαρὼν ἐκδημία. Ὅπδση δὲ καὶ ἡ
D βασιλεία μου πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τὴν μετ' αὐτοῦ·
εὐσχημοσύνην ἐνδείκνυται, καὶ ὅπως αὐτοῖς καὶ
μετὰ πόσης προσφέρεται τῆς τιμῆς, οὐ μόνον οἰ-
δασιν οἱ τῇ βασιλείᾳ μου πλησιάζοντες, ἀλλὰ καὶ ὁ
πολύς λαὸς οὐκ ἠγγύοιεν. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιερατευ-
σάντων ἐν τῇ τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν ἐν
σιωπῇ γαγονότων, ἢ ὁ φυσικὸς ἀποκαλεῖσθαι θεῖος,
ἐπὶ ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα λιποῦσα πρὸς τὸν οὐρανὸν
νυμφιον ἀναδράμη πεταυζαμένη, οἱ εἰς χρηματικῆς
ἐνεργούντες δουλείας ἐν ταῖς χώραις τῆς βασιλείας
μου ἱερῆμην ἀφευρηκότες τοῦ ἀντιφερομένου τούτου,
ἐπιλαμβάνονται τῶν τῆνικαυτὰ ὑπολαλεϊμμένων ταῖς
ἐκκλησιαῖς καὶ παρεσυλῶσι αὐτῆς, προφύρασι ἐν

(e) Quod pro pascuis solvitur.
(f) Leuncl. Jus Græco-Rom., I, p. 176. Vide infra notum. 25.

ἁμαρτίας προχαιζόμενοι, ὅτι ὑπὲρ τῆς συλλογῆς αὐτὸ ποιῶσι τῶν ἐκ κοινοῦ ἐράνων, ἀνηκόντων ταῖς κοσμικαῖς ἐξόδοις τε καὶ ὑπηρεσίαις. Καὶ τοιούτοτρόπως, ὡς μόνον ἐπιτίθεται ῥύπος τοῖς τετελευτηκόσιν, ἢ ὡς ἀντικρὺς καὶ ὁ Παλμυθὸς διὰ τῆς λύρας τοῦ Πνεύματος, τὸν ἐπιτάφιον ἕμνον πλέκει θεϊότερον *Τίμιος ἐνάριον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ*· ἀλλὰ καὶ τὰ θεία τεμένη συγγάζειν ὁλοῖ δόξει, περιηρημένα καὶ περιεκοιμένα τὴν ἐπισκομοῦσαν αὐτὰ λαμπρότητα ἐκ τε φωταφίας καὶ ἑτέρας ὑπηρεσίας, ἣ πρὸς τὸ πᾶν ἐνδεῆς ἀντικρισιτάται τῆς δαπάνης ἐκλιπούσης, ἣν αἱ ἀφειδαὶ τῶν πρακτόρων ἐσευλήκασιν χεῖρες.

Ἡ γοῦν βασιλεία μου ἀθέμιτον εἶναι τοῦτο λογιζομένη, διορίζεται διὰ τοῦ παρόντος χρυσοδούλλου λόγου αὐτῆς, ἐπὶν εἰς τινα τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων ἐπισυμβῇ θάνατος, μὴ πᾶσα παραβάλλειν ὄλω· τοὺς κατὰ καιρὸν δοῦκας οὐδῆτινος θέματος ἢ τινα τῶν ὑπ' αὐτοῦ πρακτόρων ἐν τρις καλλοῖς τῶν τετελευτηκόντων ἀρχιερέων, μητροπολιτῶν δηλονότι καὶ ἐπισκόπων, καὶ τὸ οὐδῆτι ἐκείθεν ἀταλαμβάνεσθαι, ἢ τοὺς ἐκείθεν προσκαθημένους τε καὶ παρευρεθέντας προσγενεῖς αὐτῶν ἢ τοὺς εἰς ὑπηρεσίαν ἀπεσταγμένους τοῖς ῥηθῆσιν ἀρχιερεῦσι κατακρατεῖν καὶ ἔλαειν εἰς ὄσιν νομισμάτων, καὶ τὸ οὐδῆτι ἀπὸ τούτων ἀναλαμβάνεσθαι. Ἀποτραπήσεται καὶ πᾶς ἐκείθεν διασεισῆς τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοδούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου. Τὰ δὲ παρευρεθέντα ἐν τοῖς καλλοῖς τῶν ἀρχιερέων, ἂν τε βιβλία ὄσιν, ἂν τε ζωαρχῆ εἶδη, ἂν τε ζῶα καὶ ἑτέρα τινα χρειώδη, παρακλεῦσάτῃ ἢ βασιλεία μου, παραλαμβάνειν αὐτὰ τὸν ἐφ' ἐκείστη ἐκκλησίᾳ οἰκονόμον ἐνώπιον τοῦ κλήρου παντός, καὶ οἰκονομεῖν, ὥστε ἀνελλιπῶς καὶ θεοφιλῶς γίνεσθαι πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν τε καὶ καταστάσιν, μέχρις ἂν ἕτερος ἐνδημήσῃ ἀρχιερεὺς.

Ἐπὶ τούτῳ γάρ ὁ παρών χρυσοδούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἐγγίνει πᾶσας τὰς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπάς εἰς ἀσφάλειαν αὐνοῦσας, ἀπολυθεὶς κατὰ τὸν Δεκεμβρίου μῆνα τῆς β' ἐπιναμήσεως τοῦ ἑψλζ' ἔτους, ἐν ᾧ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημήνατο κράτος.

IV. Imp. Michaelis Paleologi aurea bulla pro Genuensibus. (f) (A. 1261.)

Michael in Cristo Deo fidelis Imperator Moderator Græcorum Ducas Angelus Com[an]enus Paleologus.

Ex quo Guillelmus Vicecomes et Guarnerius Judex delegati fuerunt mandato dominorum suorum, videlicet Domini Martini de Facio Potestatis Januæ, D. Guillelmi Boucha Nigr. Capitanei Januæ, consensu et communi consilio octo Nobilium et Antianorum populi et Communis Januæ, ad nostrum Imperium syndici, nuntii et procuratores, ad loquendum, petendum, tractandum, confirmandum, affirmandum et complendum cum Imperio nostro

(f) Edidit Ducange in *Recueil de diverses pièces pour l'hist. de Const.*, ed. Paris., p. 9 sqq.

(g) Aneam (prope Epheum), Smyrnam, Adramy-PATROL. GR. CLXI.

A omnia, quæ ipsis commissæ fuerunt a prædictis eorum dominis, Potestate, Capitaneo et toto Comuni Januæ: venerunt ad Imperium nostrum, Imperium nostrum recepit eosdem hilariter, honorifice, et locuti fuerunt cum Imperio nostro omnia capitula, quæ eis commissæ fuerunt petenda; et petierunt ab ipso Imperio nostro effectum eorumdem: descendimus et nostrum Imperium condescendit ad prædicta capitula complenda, et juravit et promisit dictis nuntiis et procuratoribus atque syndicis, recipientibus nomine et vice Communis Januæ ipsa capitula et præsens privilegium de aurea bulla Imperii nostri munitum, ad sancta Dei evangelia et honorificam et vivificatricem crucem et omnes sanctos:

Imprimis, quod a presenti die inantea habebit Imperium nostrum et successores ejus amorem et pacem perpetuam cum Comuni Januæ et Districtualibus ejus, et quod habebit guerram de cætero cum Comuni Venetorum et cum Venetis omnibus inimicis nostris, et quod non faciet pacem, cum ipso Comuni, treugam nec concordiam sine conscientia et voluntate Communis Januæ. Et dictum Commune Januæ non faciet pacem, treugam neque concordiam cum ipso Comuni Venetorum sine conscientia et voluntate nostri Imperii.

Item, quod salvabit per se et homines sui Imperii, quos habet et Dei misericordia adquisierit, in mari et terra, in portibus et insulis, quos et quas habet [et] de cætero divina pietate adquisierit, universos Januenses et districtuales Januæ et eos, qui Januenses appellabuntur, in personis et rebus naufragos, dum tamen testificetur Potestati Januensi seu Capitulo vel Consulibus Januæ, qui tunc fuerint in partibus Romanis, eos cognitos Januenses vel districtus Januæ vel dictos Januenses.

Item dedit et concessit dictis nuntiis et syndicis, recipientibus nomine et vice Communis Januæ et singulorum Januensium secundum libertatem, franchisiam et immunitatem de cætero in perpetuum in mari et terra, in portibus et insulis nostris, quos et quas nunc habet [et] de cætero Dei misericordia adquisierit: ita tamen, quod omnes Januenses et districtus Januensium et dicti Januenses sint franchi et liberi et immunes in toto prædicto Imperio meo ab omni commercio, dacta, exactione, intrando Imperium meum et exeundo, stando et emulo de terra in terram, per mare et per terram, cum mercibus et sine mercibus illuc delatis vel illuc emptis, cum 2, 0 deferendis, personaliter vel realiter.

Item dedit et concessit in terris infrascriptis et qualibet earum ad liberum proprietatis jus et dominium, in Anea, Simliris, in Landimuti, et Dei misericordia in Constantinopoli, et in partibus Saronichi, apud Corsandrum, (g) et infrascriptis insulis et qualibet earum, scilicet in Metelli, in Scio, et Dei misericordia in Creti, in Negroponte, logiam,

et præter Constantinopolin Thessalonicanam et Cassandriam hic indicari notat Zach. a Ling.

palatium, ecclesiam, balneum, furrum et jardinum, et domos sufficientes ad stallos mercatorum, qui ibidem venerint causa negotiandi: ita tamen, quod ex ipsis aliqua pensio peti non debet nec exigi, et in praedictis terris et insulis habere debent et possint Januenses et in qualibet earum ad eorum velle consules, curiam et jurisdictionem meram et mixtam in civilibus et criminalibus omnibus super omnibus Januensibus et de districtu Januæ [et] qui dicuntur Januenses. Et si quaestio erit, utrum aliquis erit Januensis vel de districtu vel appellatur, credetur et atetur assertioni consulum Januensium, qui tunc temporis fuerint. Promisit autem et convenit, quod non recipiet aliquem Januensem nec de districtu in vasallum hominem seu fidelem, quia semper sit sub curia et jurisdictione consulum Januensium, et sub ipsis respondere teneatur tanquam civis et habitator Januensis.

Item promisit et convenit, quod non impedit vel impediri faciet nec permittet in toto nostro Imperio, quod habet et Dei misericordia adquisierit, aliquem Januensem vel de districtu vel dictum Januensem pro facto vel delicto alterius occasione aliqua in personis vel rebus, sed poena suos teneat auctores, ita quod caeteri nullum damnatum vel lesionem patiantur pro delicto alterius, debito vel rapina. Et si quis erit accusatus vel inculpatus vel requisitus de aliquo debito, rapina vel delicto alicujus, cognoscatur de his sub curia et jurisdictione consulum Januensium. Et si aliquis de terra nostri Imperii, vel aliquis qui non sit de nostro Imperio nec sit Januensis, offenderit aliquem praedictorum Januensium vel erit debitor de aliqua quantitate, Imperium nostrum procedat et faciet justitiam summariam et expeditam.

Item, quod non permittet de caetero in tota sua terra vel in insulis nostri Imperii, quas habet et Dei misericordia adquisierit, aliquam armatam Marti, quod armata sit et esse debeat contra commune Januæ vel Januenses et districtus: non receptabit neque receptari permittet aliquam armatam contra Januenses in toto dicto Imperio, neque concedet inimicis communis Januensium mercatum aliquod, exceptis Pisaniis, qui sunt fideles nostri Imperii: et omnes piratas contra commune Januensium de toto nostro Imperio expellet, et persequetur eos atque puniet secundum justitiam offensores.

Item promisit, convenit et confirmavit jura, rationes (h) et privilegium furium et ædificiorum, divina misericordia favente, quod commune Januæ seu aliquis pro communi consuevit habere in urbe magna Constantinopoli. Et si Dominus omnipotens concesserit Imperio nostro recuperare et capere dictam civitatem, tunc dabit in civitate praedicta palatium communi Januæ, stallum, possessiones, et in terris et gratiam faciet dicto communi, videlicet quod dabit dicto communi ecclesia S. Mariae quam modo tenent Venetici, cum logis, quæ sunt

(h) Nempe λόγους, sc. χρυσοδολλους. Ζαχθ.

A intra ipsam ecclesiam, et cimiterio ipsius, atque solum castri Venetorum, quod est in ipsa civitate, si dictum commune instantem et efficacem ad dictam civitatem capiendam succursum miserit galearum.

Item dedit et concessit jure proprietatis et domini cum plena jurisdictione mera et mixta civitatem sive locum Sinirri et ejus portum cum supra dictis possessionibus et districtu et habitatoribus, introitu extuque maris et terræ liberam et expeditam, perpetuo possidendam: videlicet totum illud, quod pertinet imperatoriae Majestati, salvo iuribus episcopatus et ecclesiarum ipsius civitatis, et eorum militum qui sunt privilegiati in ipsa civitate inhabitare ab Imperio nostro in ordine militiæ, quæ cunctis est utilis ad usum mercationum, et habet bonum portum et est affluens bonis omnibus.

Promisit iterum et convenit dare annuatim communi Januæ pro solemnibus yperperos (h) quingentos et duo pallia deaurata, et archiepiscopato Januensium yperperos LX et pallium unum deauratum, ut memoratur in privilegio felicitis memorie Domini *Manuelis* Imperatoris quondam Græcorum.

Item promisit et convenit, quod non faciet de caetero communi Januæ devetum aliquod in toto dicto Imperio, quod habet et Dei misericordia adquisierit, de aliquibus mercationibus, victualibus atque grano, sed ipsis mercationes, victualia et granum permittet contrahere de toto jam antedicto Imperio omnibus et singulis Januensibus, et deferre libere et expeditè, sine aliquo impedimento dactæ, commercii sive exactionis.

Item promisit et convenit, quod non detinebit nec detineri faciet nec permittet aliquam navim neque lignum alicujus Januensis aliqua occasione, nec aliquem Januensem in personis et rebus, sed ipsos et ipsas semper exire permittet de toto Imperio personaliter et realiter, nisi inculpatus foret de aliquo debito, furto vel rapina, de quibus sub curia Januensium debeat judicari.

Item promisit et convenit, quod non imponat aut exigat nec exigi faciet ab aliqua persona aliquod novum commercium, dactam seu exactionem in toto Imperio praedicto, quod habet vel adquisierit Dei misericordia, de illis mercationibus, quas emittit a Januensibus nec ipsis vendiderit nec qui dicuntur Januenses, nisi ut hinc retro tempore felicitis memorie domini Imperatoris *Kaloioanni* agnati nostri solitum fuerit exigi et haberi de civilibus mercationibus.

Promisit iterum et convenit, quod non permittet de caetero negotiari inter Majus mare aliquem Latinum, nisi Januensem et Pisanium et eos, qui defendiderunt portum seu res Vestiarii, quibus Januensibus devetum non faciet eundi inter Majus mare et redeundi cum mercibus, vel sine mercibus, sed libere possint ire et redeundi (i) ab omni commercio et redire.

Promisit insuper et convenit, firmatis et falfis

(i) Legendum: immunes, vel et expeditis.

caus per sacramentum iis, quæ continentur in præsentis privilegio, per Potestatem Januæ, Capitaneum Januæ et octo Nobiles et Antianos et totum Commune et Consiliares Januæ versus Imperium nostrum, quod liberabit et absolvet a carceribus et vinculis omnes Januenses et de districtu Januæ et qui dicuntur Januenses, qui sunt in carceribus nostri Imperii, et ipsos redire et recedere permittet. Præterea omnia et singula, ut continentur superius, promissit et concevit Imperium nostrum, et juramento confirmavit per se et successores prædictis syndicis et notitiis et procuratoribus, recipientibus nomine et vice Communis Januæ et singulorum Januensium.

Ex quo ergo prædictas petitiones prædictorum nuntiorum recepit et adimplevit Imperium nostrum et per juramentum confirmavit, juraverunt namque prædicti nuntii, videlicet Guillelmus Vicecomes et Gualterius Judex ad sancta Dei evangelia et honorabilem et veram crucem et omnes sanctos, et receperunt super animas suas et dominorum suorum, Potestatis, Capitanei, Antianorum, octo Nobilium et Communis, omnes petitiones Imperii nostri subscriptas, et jurare debeant multoties, videlicet Potestas, Capitaneus, Antiani, octo Nobiles et Commune Januæ, ut adimpleant ista, et per juramentum confirment et ratificent infrascripta:

In primis quod Commune Januæ habeat de cætero pacem et amorem perpetuum cum Imperio nostro ac successoribus ejus, et non faciat pacem, trengam nec concordiam cum communibus inimicis nostræ communis Venetis sine scientia et voluntate nostri Imperii, sicut Imperium nostrum tenetur non facere trengam, pacem neque concordiam cum communibus inimicis nostris Venetis sine voluntate et consententia dicti Communis Januensium.

Item quod salvabunt, custodient et defendent in Janua et districtu Januæ, quem habent et de cætero adquisierint, omnes nuntios et fideles homines nostri Imperii.

Item quod omnes mercationes et omnes et singuli, qui sunt de terra nostri Imperii, possint ire Januam et facere mercantiam, et totum districtum ejus, quem habet et de cætero adquisierit, et extrahere de Janua et districtu ejus de omnibus mercationibus et armis et equis libere sine aliqua dedita vel commercio, et quod sint liberi et franchi in Janua et districtu ejus, quem habet et adquisierit, eundo et redeundo, et quod custodiri debeant sani et naufragi.

Item quod non permittent aliquam arguam fieri in Janua vel districtu ejus habito vel habendo per aliquos inimicos Imperii nostri et per aliquos alios contra dictum Imperium vel gentes seu insulas Imperii nostri.

Item quod omnes Januenses et de districtu Januæ, qui voluerint venire in servitium nostri Imperii,

(j) Quod delendum esse videtur, nisi verbum *advenerit* vel ejusmodi quid exciderit.

(k) Supple, *instruere tenentur*.

A possint venire cum galeis, armis, navibus et equis, et quod dictum Commune, Potestas et Capitaneus non possint ipsos detinere.

Item quod omnes Januenses et de districtu et qui pro Januensibus se appellabunt, qui fuerint in Imperio nostro, et adjuvabunt ad defendendum et defendent terram nostri Imperii et homines bona fide: non tamen possint propterea detineri personaliter vel realiter, quin semper ad eorum voluntatem de nostro Imperio exire possint et recedere personaliter et realiter.

Item quod si aliqua navis mercatorum Januensium fuerit in Imperio nostro, et tunc acciderit quod (j) stolus Pisanorum vel Venetorum vel aliorum, qui habent guerram cum Imperio nostro, et Capitaneus seu Ducas vel Castellanus loci, ubi jam dicta navis esset, requireret de hominibus navis prædictæ pro manendo castrum, et pepigerit cum ipsis Januensibus per tantum tempus, quantum pactum fecerit dando ipsis solidos, videlicet decem dierum vel viginti vel unius mensis vel plus vel minus, quod dicti Januenses, qui pepigerint, teneantur debito castrum illud defendere et salvare sicut castrum proprium Januensium, et non facere aliquam malitiam dicti castri seu traditionem dicti castri; teneatur Commune Januæ, Capitaneus et Potestas contra ipsos correctionem et vindictam facere, sicut si essent in simili causa traditores Communis Januensium.

Item quod nuntii Imperii nostri semper ad eorum voluntatem possint extrahere de civitate Januæ et districtu habito et habendo libere sine aliquo commercio arma et equos.

Item cum necesse habuerit galearum Imperium nostrum et eas petere voluerit pro serviendo Imperio nostro, Commune Januæ, Capitaneus et Potestas ab una galea usque in quinquaginta (k), cum expensis Imperii nostri, sicut apparet et scriptum est de expensis in isto privilegio sacrament[ati]o: videlicet quod homines uniuscujusque galeæ quolibet mense habeant pro victualibus Cant. XC de panis biscotti, quæ sunt ad pondus librarum Romanæ libræ XIVMCCC, item carnes salitas Cant. VI Januæ, quæ sunt libr. DCCCCLX Romanæ, item casum lib. M Romanæ, item vinum ad mitrum Nist. CCXL. Item quod homines dictarum galearum debent habere solidos Imperii nostri pro quolibet mense et pro quolibet homine, sicut hic continetur: videlicet Comites uniuscujusque galeæ yperpera VI et dimidium; IV nauticam uniuscujusque galeæ yperp. XIII, videlicet quilibet nauticarius yperp. III et kar. VI; supersalentes uniuscujusque galeæ yperp. C, videlicet pro quolibet yperp. II, et dimidium; panetarius uniuscujusque galeæ yperp. I et kar. XVIII; vogherii CVIII uniuscujusque galeæ yperp. CLXXXIX, videlicet pro quolibet I et kar. XVIII. Prædictos namque solidos et

victualia dabit et solvet prædictum Imperium nostrum populo dictarum galearum ab ea die, qua recesserint de portu Januæ dictæ galeæ, in antea, et Commune Januæ teneatur debito dictis galeis apparare bene et integre de totis sarcis earum et apparatu, Quæ galeæ et homines ipsarum servire debent Imperium nostrum contra omnes homines inimicos Imperii nostri, excepto contra Ecclesiam Romanam et contra istas Communitates et Barones cum quibus Janua pacem seu conventionem habet, qui debent nominari et cognosci et dari in scriptis illa die, qua jurabunt versus Imperium nostrum Potestas, Capitaneus, octo Nobiles, Antiani, Consiliares et Commune Januæ. Et Imperium nostrum galeas sibi commissas licentiat de Imperio nostro facto servitio: et si acciderit infra diem primam intrantis mensis Octobris, quod homines ipsarum galearum habuerint dictos solidos et dispendium dierum quadraginta tunc proxime futurorum, ex quo licentiatæ fuerint, si non (l) ante dictum terminum dierum quadraginta dictæ galeæ portum accesserint Januæ, teneatur dictum Commune restituere Imperio nostro solidos et dispendium qui supererunt, de quibus faciat Imperium nostrum voluntatem suam. Et si acciderit quod Imperium nostrum licentiatet dictas galeas transacta dicta prima die Octobris, quod dabit Imperio nostro (m) solidos et dispendium hominibus ipsarum galearum per tantum tempus, quantum moram fecerint accedendo portum Januæ. Teneatur tam[en] admiratus, comites et naucelii dictarum galearum juramento, quod, licet Imperium nostrum ante dictum terminum ipsos licentiatet vel post, ne cum (n) dictis galeis et efficacius omnibus modis nullo tardatu apud Januam cominodè (o) ad eorum posse.

Item quod aliquis mercator Januæ vel de districtu vel qui dicitur Januensis non portabit res alienjus extranei intrando terram nostri Imperii nec exeundo de eo in fraudem commercii Imperii nostri, et hoc cognoscatur litteris vel testimonio Consulium Januensium qui tunc fuerint Romanis.

Item quod omnes mercatores Januæ et districtus habeant licentiam faciendi et exercendi et extrahendi de toto Imperio nostro omnes merces, excepto auro et argento, nisi foret de voluntate Imperii nostri: yperperos aureos et (p) Turchifaros liceat eis extrahere ad eorum voluntatem et deferre. Ex quo autem dicti syndici, nuntii et procuratores requisiverint ab ipso Imperio nostro logiam apud Landimir (q), in Sio, Anez, Marellini, Carsandria, Simirris, et Deo volente in Constantinopoli, et in Negreponi et in Cfehi, et dedit et concessit istis ipsi, promiserunt et promittunt ipsi nuntii, quod negotiationes, quas Januenses et qui nominati sunt

(l) Negatio delenda esse videtur. Zach.

(m) Lege: Imperium nostrum ib.

(n) Lageram: vel postea, cum ib.

(o) Legerium: contendere. Ib.

(p) Et abundare videtur Ib.

(q) De his nominibus vide supra adnot. g.

(r) Ex originali ediderunt Tafel et Thouras in

A Januenses apportabunt de partibus extraneis, et eas negotiationes in scripto et per sacramentum dabunt et manifestabunt et denuntiabunt certissime commissariis Imperii nostri, ut commissarii jus suum accipiant ab illis extraneis præter a Januensibus. Aliæ autem mercationes, quas afferent alii mercatores Græci et aliæ generationes ex Janua, poni debent ad domos imperiales, et ibi ipsis compartire debent Januenses, ut isti quidem liberi sint, alii autem solvant jus commercii.

B Prædicta omnia et singula promittit Imperium meum per præsens privilegium sacramentatum salvare et attendere, si Potestas, Capitaneus Januæ, octo Nobiles et Antiani et Consilium totum [e] Commune Januæ jurabunt conventiones prædictas juratas a prædictis nuntiis, syndicis et procuratoribus delegatis, videlicet Guillelmo Vicecomite et Gualterio Judice, et salvabunt et confirmabunt omnes ipsas juratas et firmatas per prædictos syndicos, nuntios et procuratores, secundum quo constituitur in privilegio inde facto,

Acta fuerunt prædicta in Romanis Imperio in aula imperiali, quæ est apud Nisium, MCLXXI a nativitate Domini Jesu Christi, Indicti, quarta, die XIII Martii:

V. Imp. Michaelis Palæologi aurea bulla pro firmanda pace cum Venetiis. (r). (A. 1285.)

Ἐπιτὸ εὐγενεστάτου δούξ Βενετίας καὶ ἔξουσι-
στης Χορδατίας Δαλαματίας καὶ τῶν ἐπιτὸ τὴν ἔξου-
σιαν αὐτοῦ λοιπῶν χωρῶν τε καὶ νησιῶν κύρις Παι-
νέριος Ντζένος μετὰ καὶ τῆς μικρᾶς καὶ μεγάλης
βουλῆς τοῦ κομμουνίου αὐτῶν καὶ συναίνεσως καὶ
γνώμης τοῦ κιοῦτου κομμουνίου παντὸς τῆς Βενε-
τίας ἐκλεξάμενος ἀποκριταρίου τοῦ δύο εὐγενεῶν
ἀνδράς καὶ πρωτοσυμβούλους, τὸν τε εὐρ' Ἰάκωβον
Δελφίνον καὶ τὸν εὐρ' Ἰάκωβον Κονεζαρίων, ἀπέστι-
λεν εἰς τὴν βασιλείαν μου, ὥστε συνευχεῖν καὶ τρα-
καταῖσαι περὶ ἀγάπης, καὶ πληρῶσαι τοὺτούς ταύτην
μετὰ τῆς βασιλείας μου ὡς πληρεστάτους ἀποκρι-
ταρίου καὶ ἔχοντας τὴν ἔξουσιαν καὶ τὸ ἔθλημα
ἀπὸ τοῦ εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κομ-
μουνίου αὐτῶν ἀνατεθειμένον εἰς αὐτούς, καὶ τὸ παρ'
αὐτῶν γεγονός καὶ ἀπερωθῆν μετὰ τῆς βασιλείας
μου στερεθῆναι καὶ βεβαιωθῆναι καὶ δεχθῆναι παρ'
D τοῦ διαληφθέντος εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας κυ-
ροῦ Παιναρίου Ντζένου, καὶ τῆς μικρᾶς καὶ μεγά-
λης βουλῆς τῆς Βενετίας καὶ παντὸς τοῦ κομμουνίου
αὐτῆς, καὶ πολλῶν συνευχῶν γενομένων καὶ τρα-
κατασμῶν μετ' αὐτῶν, συνῆλθεν ἡ βασιλεία μου καὶ
συνεδιέσθη εἰς τὸ ποιῆσαι καὶ πληρῶσαι τὴν μετ'
αὐτῶν ἀγάπην ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖαις ταῖς κατωτέρω
ῤηθησαμένους ὁμῦναι ἡ βασιλεία μου εἰς τὰ ἅγια
τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλια καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιῶν
Sitzungsber. d. k. k. Akad. J. Wissenschaft. 1850, phil.
Inst. Cl. II, p. 180. Ibidem: ibi versionem veracem
addiderunt, et adjecerunt versionem antiquam
Latinam, quæ in Libro albo et Libris pacturum
exstaret. Doctissimas editorum adnotationes exe-
geticas, historicas et geographicas addeat cui opus.
ZACH.

σταυρὸν, ἵνα ἀπὸ τῆς σήμερον ἡμέρας, ἥτις ἐστὶν δευκαταδεκάτη τοῦ παρόντος Ἰουλίου μηνὸς τῆς ἀγίας Ἰνδικτιῶνος, ἔξη μετὰ τοῦ εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας καὶ τῆς μικρᾶς καὶ μεγάλης βουλῆς αὐτῶν καὶ παντὸς τοῦ κουμουνίου τῆς Βενετίας ἀγάπην καθαρὰν καὶ ἀδόλιφτον οὕτως·

Ἴνα μετὰ τὸ συνθεθῆναι αὐτοὺς εἰς ἀγάπην μετὰ τῆς βασιλείας μου οὐ μὴν ποιήσωσιν οὗτοι μετὰ ἄλλου γένους ἀγάπην κατὰ τῆς βασιλείας μου· ἀλλ' οὐδὲ ἐὰν ἐπιχειρήσῃ τις ἄλλος, ἢ (s) ἀπὸ τῶν νῦν κρατουμένων εἰς φίλαν τῆς Βενετίας, καὶ ὀρμήσῃ κατὰ χώρας τῆς βασιλείας μου, ἢ ὁ κύριος πάππας, ἢ ὁ ῥήξ Φραγγίας, ἢ ὁ ῥήξ Σικελίας, ἢ ὁ ῥήξ Καστίλλας, ἢ ὁ ῥήξ Ἰγκλινίας, ἢ ὁ ῥήξ Ραγούνας, ἢ ὁ ἀτάβηλος, ἢ ὁ ῥήξ Φραγγίας ὁ κόντος Κάρολος ἢ ἕτερος ῥήξ καὶ κόντος, ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Βενετίας, ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Πίσσης, ἢ τὸ κουμούνιον τοῦ Ἀγκῶνος ἢ ἕτερον κουμούνιον, ἢ ἀπλῶς εἰπὼν Χριστιανός τις ἢ ἀσέβης ἀλλογενῆς ὀρμήσῃ κατὰ χώρας τῆς βασιλείας μου ἢ κάστρου ἢ φοσσάτου αὐτῆς, ἢ ἀνασῆθῃ (z) ὁ εὐγενεστάτος δούξ Βενετίας μετ' αὐτῶν ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Βενετίας ἢ τῶν καρδοκυρίων τῆς ἢ τῶν ἀρχόντων τῆς Βενετίας· εἰς μάχην κατὰ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου ἢ κατὰ κάστρου ἢ φοσσάτου αὐτῆς, ἢ λόγοις ἢ βουλαῖς ἢ ἔργοις ἢ χρήμασιν, ἢ ἵνα ναυλώσωσιν αὐτοὺς ξύλα εἰς τὸ ἔλθειν ἢ ἀπὸ τοῦ κουμουνίου κοινῶς ἢ ἀπὸ πραγματοτετῶν ἰδικῶς καὶ ἀρχόντων τῆς Βενετίας, ὥστε λαβεῖν ναῦλον ἢ τὸ κουμούνιον τῆς Βενετίας ἢ τινὰς τῶν πραγματοτετῶν ἢ τῶν καρδοκυρίων καὶ διακομισαί· ἐχθροὺς εἰς τὴν χώραν τῆς βασιλείας μου. Εἰ δὲ τινες ῥήγες ἢ πρίγκιπες ἢ κόντοι ἢ βαρῶνιοι μετὰ φοσσάτου ζητήσωσι διαπερᾶσαι ἐπὶ τῷ ἀπαιθεῖν εἰς τὸν τοῦ Κυρίου τάφον ἢ ἀλλαχοῦ, πρῶτον ἵνα ζητῆ ὄρκον ἐξ αὐτῶν ὁ δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμούνιον, ὅτι οὐ μὴ εἰδῶσι κατὰ χώρας τῆς βασιλείας μου, καὶ οὕτως ἵνα παραχωρήσωσιν αὐτοῖς ἀπαιθεῖν ἐνθα βούλωνται εἰς τὴν δουλειαν αὐτῶν· εἰ δ' ἴσως περιεργνοὶ τινες θελήσωσι διαπερᾶσαι δέκα ἢ εἴκοσι τὸν ἀριθμὸν, οὐ μὴ ἀπατῆ ἐξ αὐτῶν ὄρκον ὁ δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμούνιον.

Ἴνα ὁ πραγματοποιετῆς τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου ἢ μέλλοντες ἀπέρχεσθαι εἰς Βενετίαν ποιῶσι τὰς δοκούσας αὐτοῖς πραγματοποιετίας καὶ διδώσι τὸ κριμῆριον κατὰ τὴν συνθήθειαν τῆς Βενετίας, καὶ ἐξωνῶνται τὰ δοκούντα αὐτοῖς ἀνεμποδίστως.

Ἴνα τὰς χώρας, ἃς κρατεῖ ἀρτίως ἡ Βενετία, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, ἔξη πάλιν καθὼς ἔχει αὐτάς. Ἴνα ἔξη τὴν νῆσον Κρήτην, καὶ ὅσοι ἄνθρωποι τῆς βασιλείας μου εὐρίσκονται ἐκεῖσιν (ἵνα ἐπάρῃ αὐτοὺς ἡ βασιλεία μου καὶ οὐ μὴ μεταχειρισθῆ ταύτην ἡ βασιλεία μου. Τὰ νησία τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅσα εἶχεν εἰς εἰσοδὸν ὁ δούξ Βενετίας, ἵνα πάλιν ἔξη ταῦτα, ὅσα δὲ ἦσαν ὑπὸ τὴν βασιλείαν καὶ τὸ πριγκιπάτον, ὅτε οἱ Λατίνοι ἦσαν ἐγκρατεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα Θεοῦ εὐδοκούντος γένωνται ὑπὸ τὴν βασιλείαν μου καὶ τοὺς κληρονόμους καὶ

(s) Latinum exemplar habet qui sit. Unde forte scribendum δ; ἢ. Ζαχρ.

διαδόχους αὐτῆς καὶ τὴν Ῥωμανίαν. Εἰς τὸν Εὐριπὸν ἵνα ἔχωσιν, εἰ τι ἔχουσι σήμερον.

Ἴνα δώσῃ αὐτοῖς ἡ βασιλεία μου εἰς τὸν Ἄλμυρον τόπον εἰς κάθισμα, καὶ ποιήσωσιν ἐν αὐτῷ ἀναπαύσεις. Ἐπὶ δὲ ἔχει ἡ βασιλεία μου μάχην μετὰ τοῦ Εὐρίπου, καὶ εὐρίσκονται ἐν αὐτῷ Βενετικοί, ἵνα ἔξη ἡ βασιλεία μου κατακεκρατημένην τὴν σκάλαν τοῦ Ἄλμυρου, ὅπως μὴ ἐπαρῶσιν ἀπὸ τῆς τοιαύτης σκάλας βρώσιμα καὶ πόσιμα· οἱ ἐν τῷ Εὐρίπῳ Βενετικοί, καὶ ἀποκομίσωσι ταῦτα εἰς ζωάρεϊαν τῶν ἐν τῷ Εὐρίπῳ ἐχθρῶν τῆς βασιλείας μου Λατίνων· μέχρις ἂν δῶῃ Θεός, καὶ γένηται ἐγκρατής ἡ βασιλεία μου τοῦ Εὐρίπου, καὶ τότε ἵνα ἀπολύσῃ ἡ βασιλεία μου καὶ τὴν τοιαύτην σκάλαν πρὸς τὸ μέρος τῆς Βενετίας. Ὅτε δὲ μέλλει πολεμεῖν ἡ βασιλεία μου μετὰ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας τοῖς εἰς τὸν Εὐριπὸν Λατίνοις, οὐ μὴ ἀποστελῆ ἡ Βενετία συμμαχίαν ἢ χρήμα εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ Εὐρίπῳ εὐρισκόμενοι Βενετικοί, εἰ μὴ ἀποσχισθῶσιν ἀπὸ τοῦ μέρους τῶν ἐκεῖσε Λατίνων καὶ πείσωσιν ἰδικῶς, καὶ οὐτε τοῖς Λατίνοις συμμαχοῦσιν οὐτε τῇ βασιλείᾳ μου ἀντιδικῶσιν, ἵνα φυλάσσωνται καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ πράγματα αὐτῶν παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Βενετικοί· εἰ δὲ ἀντιδικήσωσιν οὗτοι μετὰ τῶν ἐκεῖσε Λατίνων τῷ μέρει τῆς βασιλείας μου εἰς τὴν κατὰ τῶν Εὐριπιωτῶν γενησόμενον πόλεμον, ἵνα καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τὸ πρᾶγμα αὐτῶν ποιῆ ἡ βασιλεία μου, ὥστε βούλεται. Ἀπότου δὲ βοηθεῖα Θεοῦ ἐπιλάβηται ἡ βασιλεία μου τοῦ Εὐρίπου, τὸν τόπον, ὃν εὐρίσκειται ἡ Βενετία ἔχουσα ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν σήμερον, ἵνα δώσῃ αὐτὸν πάλιν ἡ βασιλεία μου πρὸς τὸν εὐγενεστάτον δούκα Βενετίας καὶ τὸ κουμούνιον αὐτῆς· καὶ ἔχωσι πάλιν τοῦτον, καθὼς ἔχουσι σήμερον.

Ὅσα ὅμως ἵνα δώσῃ αὐτοῖς ἡ βασιλεία μου καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς Θεσσαλονίκης· ἀνευ τοῦ κάστρου ἐνθα θέλουσι τόπον εἰς κάθισμα· εἰς τὸ μέρος τοῦ Βολεροῦ καὶ τῆς Αἰνου, ἐνθα ἀναπαυθῶσιν· ἀπὸ τοῦ Στενοῦ εἰς τὸ μέρος τῆς δύσεως εἰς δύο τόπους ἐνθα ἂν ὀρεχθῶσιν· εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν εἰς οἶον τόπον θελήσωσιν, ἀπὸ τῆς πλαιδῆς ἐξαρτήσεως μέχρι καὶ τῶν Πηγῶν (εἰ δ' ἴσως ποτὲ τῶν καίρων θελήσει ἡ βασιλεία μου δοῦναι τόπον ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ τῆς Θεσσαλονίκης τιμὴ τῶν Λατινικῶν κουμουνίων, ἵνα τότε προτιμᾶται ἡ βασιλεία μου τοὺς Βενετικούς, καὶ διδῶ αὐτοῖς τόπον εἰς τὰ τοιαῦτα· κάστρα)· εἰς τὴν Μαύρην θάλασσαν ὅπου ἂν ἀρῶσθῶσι· εἰς τὸ Ὑγράκιον ἵνα ἔχωσι τόπον· εἰς τὸ Ἀτραμύτιον τὰ ὀσπήτια καὶ τὸ λουτρὸν τὰ δὲ ἐκεῖσε· εἰς τὴν Ἄναιαν τόπον. ἵνα εἰσέρχωνται καὶ ἐξέρχωνται ἐν αὐτῷ· ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν Σμύρνην.

Ἴνα ἀποδιώξῃ ἡ βασιλεία μου ἀπὸ τῆς χώρας αὐτῆς καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν τοὺς Γενουίτας καὶ οὐ μὴ παραλάβῃ αὐτούς. Ἐὰν δὲ ποτε τῶν καίρων προσέλθωσιν οἱ Γενουίται τῇ βασιλείᾳ μου καὶ παρακλητῶσιν αὐτήν, ἵνα δέξηται αὐτοὺς· εἰς ἀγάπην, ἄλλως οὐ μὴ ποιήσῃ ταύτην ἡ βασιλεία μου

(t) Omnino negatio dicitur. Ζαχρ.

ματ' αὐτῶν, εἰ μὴ μετὰ εἰδήσεως τοῦ δουκὸς Βενε-
τίας καὶ τοῦ κουμουνίου, σωζομένου τοῦ παρόντος
ορκωμοτικοῦ τῆς βασιλείας μου πρὸς τὴν Βενετίαν.
Ἄλλ' οὐδέ ἡ Βενετία ἵνα παραδέξηται αὐτοὺς εἰς
ἀγάπην ἄνευ εἰδήσεως τῆς βασιλείας μου, σωζομέ-
νου τοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν μου ορκωμοτικοῦ τῆς
Βενετίας. Ἐάν δὲ οἱ τοιοῦτοι ἐχθροὶ αὐτῶν ἀρματώ-
σωσι κάτεργα ἐπὶ τῷ ἔλθειν κατὰ τῆς χώρας τῆς
βασιλείας μου, ἵνα ἀρματώσωσι καὶ οὗτοι κάτεργα
καὶ ἔρχονται πρὸς ἀντιπαράταξιν αὐτῶν καὶ βοήθειαν
τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου, πρὸς τὸ ποσὸν τῶν
Γενουητικῶν ξύλων καὶ πρὸς ὃ διακρίνουσιν οὗτοι
ἀντιπαράταξασθαι αὐτοῖς. Καὶ ἵνα διδῶ ἡ βασιλεία
μου τὴν ἔξοδον τῆς [ἡ]μισίας ρόγας τῶν σωμάτων
τῶν τοιούτων κατέργων, γινομένου ὄρκου παρὰ τε
τοῦ δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κουμουνίου αὐτῶν, ὅτι
κισθὸς μέλλουσιν οὗτοι δοῦναι τὴν ἡμισίαν ρόγαν
τῶν τοιούτων σωμάτων ἄνευ τινὸς ὄλλου, ἵνα διδῶ
καὶ ἡ βασιλεία μου τὴν ἡμισίαν ρόγαν τῶν σωμά-
των, ἰσότησον τῆς ρόγας τῆς Βενετίας. Ἐάν δὲ ἡ
βασιλεία μου μνηστῆ πρὸς τινὰ τῶν ἀρχόντων τῆς
Βενετίας καὶ φίλων τῆς βασιλείας μου, ἵνα ἀρματώ-
σωσι κάτεργα καὶ δουλεύωσι τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ
θελήσωσι διὰ τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας μου ποιῆσαι
τοῦτο, οὐ μὴν ἐμποδίσονται οὗτοι εἰς τοῦτο παρὰ τοῦ
εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας ἢ τοῦ κουμουνίου αὐ-
τῶν. Ἄλλ' οὐδέ ἡ βασιλεία μου, ἵνα ἀποστελῆ τὰ
τοιαῦτα κάτεργα κατὰ χώρας τινὸς ἐχούσης φίλιαν
μετὰ τῆς Βενετίας.

Ἴνα, ἐάν διὰ ξηρᾶς συμῆθ' ἔλθειν φοσσάτων κατὰ
χώρας τῆς βασιλείας μου, οἱ εὐρισκόμενοι ἐν ἐκείνῳ
ἐπ' τότῳ Βενέτικαι φιλιάσωνται καὶ οὗτοι παρὰ τῆς
βασιλείας μου, ὡς καὶ οἱ ὑπὸ τὴν βασιλείαν μου Ῥω-
μαῖοι, ἢ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ εἰς Θεσσαλονίκην.

Ἴνα θῆσαι τὸ κουμούνιον τῆς Βενετίας κεφαλὴν
ἐπάνω εἰς τὸν λαὸν αὐτῶν, καὶ ὀνομάζηται μπάλλος
καὶ ἀποστῆλῃ κατὰ τόπους ἐνθα μέλλουσιν ἔχειν
ἀντιπαύσεις κριστάς, ὅπως διεξάγωσι τὸν λαὸν αὐτῶν.
Ἄλλὰ καὶ Ῥωμαῖοι, ὅσοι ἔχουσιν ὑπόθεσιν τινα
μετὰ Βενετικῶν, καὶ θελήσωσιν ἵνα κρισθῶσι παρὰ
τοῦ μπαλλοῦ, ἵνα κρίνωται καὶ οὗτοι κατὰ τὸ δίκαιον.

Ἴνα ἔχουσιν οἱ ἐργασμένοι Βενέτικοι πάντες ἐξου-
σίαν εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς βασιλείας μου, ἐπ'
αἷς μέλλουσι ποιεῖν πραγματείας, κατὰ τε ξηρὰν
καὶ θάλασσαν. Ἄλλὰ καὶ χωρὶς πραγματείας ἐρχό-
μενοι ἵνα διέρχωνται καὶ εἰς γῆν καὶ εἰς θάλασσαν
χωρὶς τινος ὁστέως καὶ ἐμποδισμοῦ καὶ χωρὶς ὁστέως
τελωνίου, διαβατικοῦ, κομμερτικῶν, σκαλιωτικῶν καὶ
ἄλλης ἀπάσης ὁστέως.

Ἴνα οἱ φέροντες πραγματείας Βενέτικοι, ἐνθα ἂν
φέρωσι ταύτας, δικινύουσιν αὐτὴς τοὺς κατὰ τόπους
κομμερκιαρίους τῆς βασιλείας μου, καὶ μεθ' ὄρκου
ἐξασφαλίσωνται, ὅτι οὐκ ἔχουσιν εἰς τὰς πραγμα-
τείας αὐτῶν ξένων τινῶν πραγματείας, ἀλλὰ αἱ
πραγματείας ὅλαι εἰν τῶν Βενετικῶν, καὶ ἵνα μὴ
περικορῦπτωσιν ἐκ τῶν πραγματειῶν αὐτῶν τι·
ὅπως λαμβάνωσιν οἱ κατὰ τόπους κομμερκίαριοι τῆς

(u) Editores δικαίω, quod forma Italica dictum putant : sed δικαίω legendum. In Latino exemplari est, loco ejus. ZACH.

βασιλείας μου τὸ συνήθες κομμέρκιον ἀπὸ τῶν ἐξου-
σιωμένων αὐτάς.

Ἴνα ἔχωσι στατήρας ἰθιούς, μοδλοῦς, μέτρα, λί-
τρας, πήχης εἰς τοὺς οἰκίους τόπους.

Ἴνα αἱ ἐκκλησίαι αὐτῶν, ὅς μέλλουσιν ἔχειν ἐν οἷς
μέλλουσι κατοικεῖν τόποις, ὧσιν ἰδιόβρυθοι μετὰ
δυναμίας τῆς βασιλείας μου ἄνευ ἀνακρίσεως, καὶ
ἵνα ποιῶσιν ἐν αὐταῖς βαπτίσματα καὶ ἱεροτελεσίας,
καθὼς ἔχουσι συνήθειαν.

Ἴνα ἐάν Βενετικῶς ἀποθάῃ εἰς τὴν χεῖραν τῆς
βασιλείας μου, εἴτε διαθήκην ποιῆσει εἴτε οὐ ποιῆ-
σει, οἰκονομηται τὸ πρᾶγμα αὐτοῦ παρὰ τοῦ μπαλ-
λου ἢ παρὰ τοῦ δικαίῳ (u) αὐτοῦ, καθὼς ἂν οὗτος
διάθηται ἢ ὁ μπάλλος καὶ ὁ δικαίῳ αὐτοῦ ἐπικρίνη.
καὶ οὐ μὴν εὐρίσκη ἐμποδισμὸν τινα ἢ δηλησιν ἀπὸ
τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου.

Ἴνα ἐάν συμῆθ' κινδυνεύσῃ Βενετικῶς μετὰ κα-
ραθίων αὐτῶν ἢ μετὰ ἄλλων ξύλων εἰς χώραν τῆς
βασιλείας μου, ὧσι σῶσι καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ πράγματα
αὐτῶν, καὶ ἵνα ἔχωσι βοήθειαν ἀπὸ τοῦ λαοῦ τῆς βα-
σιλείας μου, ὅπως κρατῶσι τὰ πράγματα αὐτῶν.

Ἴνα ἔχωσιν οἱ Βενέτικοι ἄδειαν ἐξουσιάζεσθαι οἶτον
ἀπὸ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου, καὶ διακομίζεσθαι
αὐτὸν ἐνθα θέλουσι, πάρες τῶν χωρῶν τῶν ἐχθρῶν
τῆς βασιλείας μου. Ὅταν δὲ πώληται ὁ οἶτος ἐν τῇ
Κωνσταντινουπόλει τὸ κερτηνᾶριον ἐπέκεινα τῶν
πεντήκοντα ὑπερπέρον, οὐ μὴν ἐξωνῶνται αὐτόν.

Ἴνα ἐάν συμῆθ' ποιῆσαι τινα Βενετικῶν εἰς τινα
Ῥωμαίων βλάβην, ἐάν εὐρεθῆ ὁ ποιήσας τὴν βλάβην,
τηνικαῦτα ποιῆ ὁ μπάλλος τὴν ἐκδίκησιν κατὰ τὸ
δίκαιον. Εἰ δὲ οὐχ εὐρίσκηται ὁ ποιήσας τὴν ζημίαν,
ἵνα δίδωται ἄδικρα παρὰ τοῦ μπαλλοῦ τῷ ἀδικηθέντι
μέχρι καὶ ἐξαμήνου· καὶ εἰ μὴν εὐρεθῆ ὁ ποιήσας
τὴν ἀδικίαν, ἵνα γένηται ἡ ἐκδίκησις πάλιν κατὰ τὸ
δίκαιον· εἰ δὲ οὐχ εὐρεθῆ, ἵνα ποιῆ ὄρκον ὁ μπάλλος
ἢ ὁ δικαίῳ αὐτοῦ δίδωται εἰδῆσιν πάνταχού, ἐνθα ἐν
ἡ ἐξουσία τῶν Βενετικῶν καὶ εὐρίσκηται τὸ πρᾶγμα
αὐτοῦ, καὶ ἱκανῶται ὁ ἀδικηθείς. Ἐάν δὲ συμῆθ' γε-
νέσθαι φόνον, εἰ μὴν Βενετικῶς φονεύσει Ῥωμαῖον,
ἵνα κρίνηται οὗτος παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας
μου, ὁμοίως καὶ Ῥωμαῖος, ἐάν φονεύσῃ Βενετικόν.
Εἰ δὲ Βενετικῶς φονεύσῃ Βενετικόν, εἰ μὴν ἐξω τῆς
Κωνσταντινουπόλεως φονεύσει τοῦτον, ἵνα κρίνηται
παρὰ τοῦ μπαλλοῦ· εἰ δὲ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει
γένηται φόνος ἀπὸ Βενετικῶν εἰς Βενετικόν, ἵνα κρί-
νηται καὶ τοῦτο παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας
μου.

Ἴνα ἀπολύσῃ ἡ βασιλεία μου τοὺς Βενετικῶς,
ὅσους ἔχει κεκρατημένους· καὶ ὅσους δὲ Ῥωμαῖους
κρατοῦσιν οἱ Βενετικοί, ἵνα ἀπολύῃ τούτους ὁ δοῦξ
Βενετίας καὶ τὸ κουμούνιον· ὡσαύτως δὲ ἀπολύ-
σωσι καὶ τοὺς Κρητικούς, τοὺς Κορωναίους τε καὶ
τοὺς Μεθωναίους, τοὺς φθάσαντας γενέσθαι τῆς βα-
σιλείας μου καὶ κατασχεθέντας παρ' αὐτῶν, ὅπως
ἦσαν οὗτοι τῆς βασιλείας μου· καὶ εἰ μὴν θελήσω-
σιν οἱ τοιοῦτοι Κρητικοὶ ἢ οἱ Κορωναῖοι ἢ οἱ Μεθω-
ναῖοι ἵνα πάλιν ὧσιν ἐκεῖς, μένωσι παρ' αὐτῶν

ἀδελφούς· εἰ δὲ θελήσουσιν εἶδαι εἰς τὴν χώραν τῆς βασιλείας μου, ἵνα ἀπολύωνται μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτῶν.

Ἴνα οὐ μὴν παραχωρήσῃ ἡ βασιλεία μου γενέσθαι ἀρμάρτωσιν ἀπὸ τῆς χώρας αὐτῆς κατὰ τῶν Βενετικώνων· ἔάν δὲ γένηται ζημία, ἵνα διορθῶται ταύτην ἡ βασιλεία μου.

Ἴνα ἔάν κούρσάριοι Βενετικοὶ ποιήσωσι τινα ζημίαν εἰς τὴν χώραν τῆς βασιλείας μου, ἐνὶ ἐνεχός ὁ μπάλλος καὶ οἱ ἰδικοί αὐτοῦ ἐπάνω εἰς τὸν ὄρκον αὐτῶν, ὅπως εὐρίσκωσιν αὐτούς καὶ κρατῶσι, καὶ ποιῶσι ποινὰς εἰς αὐτούς, καὶ ἐπαίρωσι τὸ πρῶγμα τῶν ἀδικηθέντων καὶ ἐπιδιδώσι πρὸς αὐτούς, ἀνευ μέντοι τῶν Βενετικῶν τῶν κρατούντων νησία καὶ μὴ ὑποκειμένον τῇ Βενετίᾳ· ἔάν δὲ καὶ ἀπὸ ἑτέρου γένους ἢ ἀπὸ τῶν νησιῶν τῶν ὡς εἴρηται μὴ ὑποκειμένων τῇ Βενετίᾳ εἰδῶσι κούρσάριοι κατὰ τῆς χώρας τῆς βασιλείας μου, οὐ μὴν δέχονται αὐτούς ἢ εἰς χώραν αὐτῶν ἢ εἰς νησίον, ἀλλ' ἵνα μάχωνται καὶ ἀποδιώκωσιν αὐτούς, καθὼς καὶ οἱ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου. Ὅστις δὲ ἀναδέχεται τούτους, ἔάν εὐρῆ τιμωρίαν ἀπὸ τῆς βασιλείας μου, οὐ μὴν ἐνέχεται ἡ βασιλεία μου εἰς τὸν ὄρκον χάριν τῆς παιδείσεως τῶν τοιούτων.

Ἴνα ἔάν συμβῆ γενέσθαι τι σφάλμα ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Βενετίας εἰς τὸ μέρος τῆς βασιλείας μου, οὐ μὴν ἀπολύῃ ἡ βασιλεία μου τὴν ἀγάπην τοῦ εὐγενεστάτου δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κουμουνίου αὐτῶν καὶ κινήται εἰς μάχην, ἀλλ' ἵνα διαμνήθῃ τῷ εὐγενεστάτῳ δουκὶ Βενετίας καὶ τῷ κουμουνίῳ, καὶ γίνηται πρὸς αὐτῶν ἡ διόρθωσις. Ὅσαύτως ἵνα ἔάν συμβῆ γενέσθαι τι σφάλμα παρὰ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου εἰς τὸ μέρος τῆς Βενετίας, οὐ μὴν ἀπολύῃ ὁ δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμουνίον τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας μου καὶ κινήται εἰς μάχην, ἀλλ' ἵνα διαμνήθῃ ὁ δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμουνίον τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ γένηται παρὰ τῆς βασιλείας μου διόρθωσις. Εἰ δὲ συμβῆ τὸν εὐγενεστάτον δούκα Βενετίας τὸ κοινὸν λαβεῖν χρέος, ὅπερ ἀπεύχεται ἡ βασιλεία μου, ἵνα οἱ διδδοχοὶ τῆς ἔξουσίας τοῦ δουκάτου τῆς Βενετίας καὶ τὸ κουμουνίον αὐτῶν καὶ ἡ μικρὰ καὶ μεγάλη βουλή στέργωσι τὰ τοιαῦτα κεφάλαια.

Ἀπερ δὴ κεφάλαια οὕτως ἐπωμόσατο ἡ βασιλεία μου ἐνώπιον τῶν διαληφθέντων εὐγενῶν δύο ἀνδρῶν καὶ ἀποκρισάριων, τοῦ τε σὺρ Ἰακώβου Δελφίνου καὶ τοῦ σὺρ Ἰακώβου Κονταρίνου, ὡς ἐφανισάντων τῇ βασιλείᾳ μου τὴν ἦν εἶχόν οὗτοι ἔγγραφον δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἀπὸ τοῦ δουκὸς Βενετίας καὶ τοῦ κουμουνίου εἰς τὸ τραταῖσαι καὶ πληρῶσαι τὴν ἀγάπην μετὰ τῆς βασιλείας μου, ἣ περ δὴ γράφη ἐπὶ λέξεων ἔχει οὕτως· Ἡμεῖς Παινέριος Ντζέβος, Θεοῦ χάριτι δούξ Βενετίας, γνωστῶν ποιούμεν παῖσι τοῖς τὸ παρὸν ἡμῶν ἔγγραφον θεωροῦσιν·

(v) Existit Latine in Libro albo et Libris pactorum.

(z) Hoc rescriptum cum tribus novellis sequentibus ex cod. ms. Gerasimi archiep. ediderunt Rhallis et Pollis in Collect. can. tom. V, p.

Ἐπει τοῖς εὐγενεῖσι καὶ φρονίμοις ἀνδράσιν Ἰακώβῳ Δελφίνῳ καὶ Ἰακώβῳ Κονταρίνῳ, τοῖς πιστοῖς ἡμῶν καὶ ἀγαπητοῖς, μετὰ τῆς μεγάλης καὶ μικρᾶς βουλῆς τοῦ κουμουνίου τῆς Βενετίας ἀνεθέμεθα πληρεστάτην δύναμιν καὶ ἐξουσίαν αὐτοῖς ἐδώκαμεν ἐνεργεῖν τὰ παρόντα, ἥτοι τραταῖσαι, συμβίθασιν ποιήσασθαι μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου κύρ Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστοῦ βασιλέως καὶ αυτοκράτορος Ῥωμαίων Δούκα Ἀγγέλου Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου καὶ γενέσθαι χρυσόβουλλα, καὶ πληρῶσαι καὶ στερεῶσαι μετὰ τοῦ ρηθέντος βασιλέως καθὼς αὐτοῖς φανῆ κρεῖττον, καὶ ποιῆσαι καὶ ἀναλαβεῖν ὑποσχέσεις καὶ ὀρκωμοτικά δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὸ κουμουνίον τῆς Βενετίας, καθὼς αὐτοῖς φανῆ κρεῖττον, καὶ γενικῶς καὶ διὰ πάντων ποιῆσαι εἰς τὰ προβήθέντα καὶ εἰς τὰ πλησιάζοντα αὐτοῖς, καθὼς ἂν αὐτοῖς φανῆ εὐχερὲς ὑποσχόμεθα ἡμεῖς ἐν τῷ ὄφθαμι ἡμῶν καὶ τοῦ κουμουνίου τῆς Βενετίας, ἔχειν εἰς ἡμᾶς τὸ στέργον καὶ ἀποδεκτέον καὶ στερεόν καὶ οὐ μὴ ἐναντιωθῶμεν κἄν εἰ τι οἱ εὐγενεστάτοι οὗτοι ἢ εἰς ἑξ' αὐτῶν εἰς ἂν φανῆ τὸ παρὸν ἔγγραφον συμβιθασθῶσιν εἰς τὰ προβήθέντα· καὶ ἵνα ἡ παροῦσα ἡμετέρα ἀγάθεις ἢ πληρεστάτη καὶ στερεὰ, ὠρίσασθαι καὶ ἐβουλλῶθῃ αὐτὴ μετὰ ἡμετέρου μολιθδίνου σιγίλλου, καὶ διὰ χειρῶν Κορράδου τῆς ἡμετέρας αὐλῆς κανικλείου ὠρίσασθαι καὶ ἐσημειῶθῃ. Ἐδόθη ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἡμετέρου δουκάτου τρέχοντος χρόνου τοῦ Κυρίου χιλιοστοῦ διακοσιοστοῦ ἐξηκοστοῦ πέμπτου μηνὶ Μαρτίῳ ἡμέρᾳ δωδεκάτῃ Ἰνδικτιῶνος η'. Ἐγὼ Κορράδος, νοτάριος τῆς δουκικῆς αὐλῆς τῆς Βενετίας κανικλείου, ἐπλήρωσα καὶ ἐστερέωσα· Οὕτω μὲν οὖν εἶχε τὰ τῆς γραφῆς· ἡ δὲ γε βασιλεία μου οὕτως ὁμνύει φυλάξαι ταῦτα πάντα, ἔάν καὶ ὁ εὐγενεστάτος δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμουνίον ταύτης καὶ ἡ μικρὰ καὶ μεγάλη βουλή στέργωσι καὶ φυλάξωσι ταῦτα εἰς τε τὴν βασιλείαν μου, εἰς τοὺς κληρονόμους καὶ διαδόχους αὐτῆς καὶ εἰς τὴν Ῥωμανίαν ἀπαράθραυστα.

· Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλέως καὶ αυτοκράτωρ Ῥωμαίων Δούκας Ἀγγελος Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος.

VI. Imp. Michaelis Palæologi renovatio pacis cum Venetis. (v) (A. 1268.)

D VII. Imp. Michaelis Palæologi rescriptum, quo Theodoro Scutariota theodoro dicæophylaciis dignitas confertur. (z) (A. 1270.)

Ὅρισμός τοῦ βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ (y) πρὸς τὸ Σκουταριώτην γεγονότα Κυζίκου. Ὅρισμός προσκυνητῆς τοῦ κραταιοῦ καὶ θεοστεφοῦς ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, ὅτε με τῷ τοῦ δικαιοφύλακος ἐτίμησεν ἀξιωματι.

Μιμεῖται καὶ Μωῦσῃν ἐκείνον ἡ βασιλεία μου τὸν δημαγωγὸν, καὶ πρὸς τὸν τῆς νομοθεσίας ἐκείνου

326.

(y) Intelligitur Michael Palæologus, qui Comneni cognomento ulebatur. Sub illo enim Theodoro Scutariota dicæophylaciis munere functus est, ut ex Pachymere editores adnotaverunt. Ζαχαρ.

ζῆλον ὡς ἐπικτὸν ἀπειθύνεται· ὡς γὰρ ἐκεῖνος τὸν βασιλευσίν Θεοῦ γραφέντα νόμον ἐγγχειρισθεὶς διὰ τοῦ Ἁδρών, σερνωμένου ἐν τριναυτα τῷ ἱερατικῷ ἀξιώματι, τῷ Ἰσραηλιτικῷ λαῷ διεπόρθμευε, κατὰ ταῦτα καὶ ἡ βασιλεία μου τὸ παντὸς τιμώμενον τῆς βασιλείας χρῆμα λαβοῦσα παρὰ Θεοῦ, ἣν ἔννομον ἀρχὴν οἱ πάλοι ὤρισαντο, κἀνεῦθεν οὕσα νόμος ἐμψυχός ἀτεχνῶς, ὡς καὶ τὸ δόξαν αὐτῆ καθάπερ νόμον γραπτὸν καὶ λέγεσθαι καὶ πιστεῦσθαι, τὸν ἐντιμότερον ἐν πατριαρχικοῖς ἀρχουσιν ἐπὶ τῶν δεήσεων κύρ Θεόδωρον διάκονον τὸν Σκουταριώτην ἀνδρὰ εὐρεῖσα κατὰ τὴν παλαμφορευμένην Θεῷ καρδίαν αὐτῆς, καὶ πρὸς τὰς ἄλλας λογικαῖς ἐπιστήμας καὶ τοῦ λόγου ἀκριβῶς μελετήσαντα, καὶ τῷ ἱερῷ καὶ θεῷ καταλόγῳ ἐμπρέποντα, τῆ τοῦ δικαιοφύλακος ἀξία τιμῆ· χρεῶν γὰρ τὸν ἐκ τε θείων καὶ ἀποστολικῶν κανόνων, ἐκ τε τῶν νόμων, οὐς σοφοὶ ἄνδρες ἐξέθεντο, γινώσκιν ἐς τὰ μάλιστα συλλεξάμενον καὶ τῷ δικαιοφυλακικῷ ἀνεμνύνοσθαι ἀξιώματι. Ὅθεν καὶ διορίζεται ἡ βασιλεία μου διὰ τῆς παρουσίας αὐτῆς προστάξως, διενεργεῖσθαι παρὰ τοῦ διαληφθέντος ἐνεμνιότατου ἐν πατριαρχικοῖς ἀρχουσιν ἐπὶ τῶν δεήσεων κύρ Θεόδωρου διακόνου τοῦ Σκουταριώτου τὸ δικαιοφυλακικὸν ὄφικιον μετὰ πάντων τῶν ἀπονεμερημμένων αὐτῷ δικαίων καὶ καθὼς ἐνηργεῖτο καὶ παρὰ τῶν πάλαι κερκτημένων αὐτῷ, καὶ τῆς αὐτῆς ἐκεῖνης μετέχειν τοῦτον τιμῆς τε καὶ τάξεως, ἐν τε καθέδραις, στάσεσσι καὶ πάλαι ἄλλοις, καὶ ἐν τῷ εὐαγεῖ κλήρῳ τῆς βασιλείας μου, πάσας τε τὰς ἀνάκαθεν προσαρμοσθείσας τῷ τοιοῦτῳ ὀφικίῳ κλίσει διεξάγειν καὶ παρατοῦν. Ἐπὶ τοῦτῳ γὰρ ἐγγίνονται καὶ ἡ παρουσία τῆς βασιλείας μου πρόσταξις δι' ἀσφάλειαν.

Ἐἴχε τὸ· *Μηρί Μαίρη ἰνδικτιῶνος ιγ' διὰ τῆς βασιλικῆς καὶ θαλας χειρὸς.*

VIII. *Imp. Michaelis Palaeologi rescriptum de promovendo Theodoro Scutariota ad altiorum dignitatem ecclesiasticam. (A. 1270.)*

Ἐτερον πρόσταγμα σερπτόν τοῦ κοσμοποθέτου κρηταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, δι' οὗ μοι καὶ τόπος ἀπαδόθη κἀν τῇ ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀνάλογος, εἰ καὶ διὰ τὰ τινῶν ἀπρεπῆ σκάνδαλα καὶ τὴν ἐν τῷ χορῷ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων ἄφιλον στάσιν ἐπέκλινα, τὴν εἰρήνην ἀπειρισάμενος· μετ' οὗ πολὺ δὲ καὶ σακελλίου ἐσφραγίσθη, καὶ τὸν τόπον τοῦ σακελλίου ἀπέλαβον.

Ἀγιωτάτῃ μου δέσποτα καὶ οἰκουμενικῇ πατριάρχα, οἶδεν ἡ ἀγιωσύνη σου, ὡς ἀνεδέξαστο ἡ βασιλεία μου τὸν τιμωτάτον δικαιοφύλακα κύρ Θεόδωρον διάκονον τὸν σκουταριώτην, καὶ οἷας καὶ πόσης αὐτὸν ἀξιοῦ προσπαθείας καὶ οἰκειώσεως, τῆς τε περὶ τὰ θεῖα γινώσεως αὐτοῦ χάριν, καὶ τῆς περὶ τὰ πράγματα προσοῦσης τοῦτῳ εἰδημοσύνης καὶ ἀρετῆς. Ἐπει οὖν οὕτως αὐτὸν ἀνεόδητο καὶ οὕτως ἔχει τοῦτον ἡ βασιλεία μου καὶ τοιοῦτῳ ἀξιώματι ἀνατελέσθησεν, οὐ δέδν πάντως τὸ μὴ καὶ παρὰ τῆς ἀγιωσύνης σου καὶ τῆς τῶν συγκλητικῶν αὐτὸν ἀνα-

λόγως μετέχειν τιμῆς τε καὶ τάξεως ἐν τε τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀφικίῳ κἀν ταῖς καθέδραις καὶ στάσεσσι· χρεῶν γὰρ τὸν, ὃν ἡ βασιλεία μου κατὰ λόγον τιμῆ, καὶ παρὰ τῆς ἀγιωσύνης σου κατ' ἴσον τιμώμενον, καὶ παρὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ σου καὶ τῷ κλήρῳ τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ· τιμῆς καταξιοῦσθαι τῆς κρείττονος· εἰ παρ' ἐπιστημονόρχης, σὺν Θεῷ φάναι, τῆς Ἐκκλησίας σου ἡ βασιλεία μου, καὶ κατὰ κρῖσιν οἰκονομῆ τοὺς λόγους αὐτῆς· πρὸς τύπον δὲ τῶν βασιλικῶν καὶ τὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀφικίων παρὰ τῶν δοδιδίμων καὶ φελοσῶν βασιλείων ἐτάχθησεν, καθὼς κἀν τῷ θαλά ἴδιῳ τοῦ πρώτου τῶν Χριστιανῶν βασιλέως, μεγάλου καὶ ἁγίου Κωνσταντίνου, ὃ πρὸς τὸν μακάριον ἐξέθετο Σιλβέστρον, οὐκ ἀσφαλῶς, ἀλλ' ἀριστα τεθέσπισται· ἐφ' ᾧ καὶ ὀφείλον τῷ πρωτοτύπῳ ἐπακολουθεῖν τὰ πρὸς μίμησιν. Διὰ τοι τοῦτο καὶ οἰκονομήσατο ἡ ἀγιωσύνη σου ἔχειν ἀπὸ τοῦ νῦν τὸν τοιοῦτον δικαιοφύλακα κἀν τῇ τοῦ Θεοῦ, ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὀφικίον τῶν προβαθμίων καὶ ὀψηλῶν, καὶ ὡς τῷ κλήρῳ τῆς ἀγιωτάτης Μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ καταλόγῳ μόνον ἴστασθαι, καὶ προκόπτειν μετὰ τὸν νῦν τιμωτάτον πρωτεύοντα τὸν Γεμιστὸν, ἕνα καὶ αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἐξωκατακλιῶν ἀπὸ γε τῆς σήμερον γνωριζόμενον· ἄτοπον γὰρ τὸν ἐν καθέδραις ταῖς μεῖζοσι καὶ προβαθμιατέραις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀγιοσοφίτων ἀρχόντων ὡς τὸ εἰκὸς συντιμώμενον, μὴ κόν τῇ ἐκκλησιαστικῇ στάσει καὶ προκοπῇ τὸν προσήκοντα τόπον ἔχειν, καὶ τοῖς ἐξωκατακλιῶσι ἀνίστασθαι καὶ τῆς αὐτῆς συμμετεῖχειν τοῦτον τιμῆς τε καὶ προκοπῆς. Ἡ μὲν οὖν βασιλεία μου ἦδη τὰ περὶ τοῦτον παρεδήλωσε τῇ ἀγιωσύνῃ σου, ἥ καὶ ἔργον ἔσται πρὸς ἔργον ἀγαγεῖν καὶ πληρῶσαι τὸ τοιοῦτον τῆς βασιλείας μου θέλημα, ὡς θεάρεστόν τε καὶ δικαίον· ἐπὶ τοῦτῳ γὰρ καὶ τὸ παρὸν πρόσταγμα τῆς βασιλείας μου ἀπελθῆ, ὀφείλον ἀντιστραφεῖναι τῷ τιμωτάτῳ δικαιοφύλακι κύρ Θεόδωρῳ διακόνῳ τῷ Σκουταριώτῃ δι' ἀσφάλειαν.

Μηρί Μαίρη, ἰνδικτιῶνος ιγ'.

IX. *Imp. Michaelis Palaeologi, ut videtur, rescriptum, quo montis Sinai praepositus hypertimus nominatur. (A. 1271.)*

Ὁρισμός τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως· ὃν ἐποίησε διὰ τὸ θεοδόξιστον ὄρος τὸ Σιναιον.

Εἰ δὲ καὶ ἀνδράσι, τοῖς περιδεξίσι εἰς ὑπερησίαν τῆς βασιλείας, ἀρχόντων καταστρατηγῆσαι ὀρεγομένοις, ἢ πόλεων διοικήσει ἐγγχειρισθῆναι ἢ λαοὺς ὀδηγήσει ἢ καὶ ἄλλ' ἔτι τοιαῦτα κρᾶττειν δομομένοις τῷ κράτει τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς φαινόμενα χρῆσιμα, τιμὴν ἐπιμετρεῖ τὴν προσήκουσαν, τῶν δ' ὑπηρετῶν, ὅσοι εὐγνωμόνως εἰσηγούμενοι, δίκαιον ἂν εἴεν τὰ τῆς ὑποθήκης τοῦτων βλέπειν τὸ πάρος· ἐπιδεχόμενα· ἀνδράσι σεμνοῖς καὶ βίῳ καὶ εὐπείῳ καὶ Θεῷ πλησιάζουσιν, οὐχ ὅσα τῶν εἰς τὰ ἐκτελεστικὰ συντελούντων, ἀλλὰ κρείττω καὶ εἰς ψυχὴν αὐτῶν κρηπόμενα τὴν ὠφέλειαν, μᾶλλον δὲ καὶ τοῦτο

κακῆν περιποιούμενα τούτοις· ἐκ τῆς ἀνωθεν δεξιᾶς προβαλλομένοις τοῖς αὐτοκράτοσι, πῶς οὐκ ἀνεῖν τῶν καθηκόντων ἐπικλινῶς ὥτιον βραβεύειν, καὶ εἰς τὸ τέλος ἀγειν ἄπειρ αἰτήσονται· Εἰ δὲ καὶ ἄλλως τῆς δεξιᾶς τιμᾶται τὸ εὖλογον, οὐχ ὅπωπ· διὰ τὴν τούτων παρακλήσιν, ἀλλ' ἤδη καὶ καθ' αὐτὸ ἐδ' πρῶγμα ἀξίως ἔχει γενέσθαι, τηλικαῦτα καὶ μᾶλλον ταῖς αἰτήσεσι τούτων ἐπιναυτέον τοὺς ἀνακτας, καὶ παρεκτέον ἄπειρ ἐθέλοιεν, ἢ εἴεν οὐ μόνον αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ τῷ δικαίῳ κατὰ τὸ εἶδος χαριζόμενοι.

α'. Τοῦτο καὶ ἄρει τῆ βασιλείᾳ μου πάρεστιν ἰδίῳν ἐκτελούμενον, ἐωρουμένη τοῖς ἐν τῷ ὄρει Σινῶ τιμῆν τὴν ὑπερτίμον· τοῦτο μὲν δι' ἰκετεῖν, ἣν ἐποίησατο πρὸς με' ὁ Πυλαμαίδος μητροπολίτης, ὁ ἱερώτατος· καὶ ὑπερτίμος· οὐ γὰρ ἔκρινα ὄλω· δέξιον μὴ παιθηνίου τούτῳ δοῦναι τὰς ἀκοὰς, εὖλογον αἰτουμένη καὶ ἂ μὴ τεταλεσμένα τῷ δικαίῳ τὴν ζῆριαν προσέξηνσε· τοῦτο δὲ καὶ [διὰ] τὸ ἄλλως ἡγεῖσθαι τὸ τοιοῦτον ἄρος αἰδέσιμον, καὶ τιμῆς ἀπόσης ἐπακκαλεῖν δίκαιον ἐν, καὶ νομίζειν μᾶλλον τιμᾶσθαι τὴν βασιλείαν μου ἐκ τῆς πρὸς τούτῳ τιμῆς, ἔπει καὶ δοξάζειν οἷδε θεὸς τοῦτον δοξάζοντας. Ὅρος γὰρ τοῦτο ὑπερηρμένον τῶν καθ' ἡμᾶς, ἄρος θεῖον, κατὰ τὸν Ἀδβακοίμη, δασὺ καὶ κατάσιον ταῖς τῶν ἀρετῶν ἐργασίαις καὶ ἀρεταῖς παντοίας κατακοσμον· εἰ δὲ καὶ ἀγείασματος τόπον καλέσαι τις βούλεται καὶ οἶκον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ, προσφυῆς μὲν τὸ πρῶγμα καὶ τῆς ἀληθείας ἀκρως ἐχόμενον. Κάν τις θειωρεῖν τρανότερον, πλήρης ὁ θεὸς οἶκος οὗτος δόξης πολλῆς· πλὴν ζῆται κἂν τοῖς ἐσχάτοις τούτοις καιροῖς μέρο· δόξης ἀπονεμειμένον τούτῳ παρὰ τῆς βασιλείας μου· οὕτω καὶ ἦν εἶχε πάλα ἰδοί τις ἐν ἐπὶ τὸ μέζον κατὰ τὸν προφήτην προκόπτουσαν. Ταῦτα τὸ παρὴν τῆς βασιλείας μου πρόσταγμα βούλεται· τιμῆ γὰρ ἡ βασιλεία μου τὸν κατὰ καιροῦς τῶν ἐν τῷ Σινῶ προστησόμενον τῶν ὑπερτίμων τῷ ἀξιώματι, καὶ διορίζεται συναριθμῆσθαι τρίτον τοῖς οὕτω τετιμημένοις ἐν ἅπασι, καὶ συντεμᾶσθαι ἐν ταῖς προδόσις, καθέθραις, στάσισι τε καὶ συνελεύσεσιν· ἀμφιένυσθαι δὲ καὶ ἀμφια, ὅποια καὶ τῶν ἀρχιερέων ὅποσοι τὴν τοιαύτην τιμῆν ἐκ τῶν ἑκαθεν χρόνων καὶ νῦν ἀπέλαβον, τίλλα τε πάντα, ὅσα τούτοις· καὶ τούτῳ προσέταται, κατὰ μηδὲν ἐλαττούμενα. Ἐκὶ τούτῳ γὰρ ἐγγόνει καὶ ὁ παρῶν ὀρισμὸς τῆς βασιλείας μου κατὰ μῆνα Ἰουλίον Ἰνδικτιώνος 17. Εἶχε δὲ καὶ διὰ ἐρυθρῶν γραμμῶν τῆς θείας καὶ βασιλικῆς χειρός.

X. *Imp. Michaelis Palæologi aurea bulla de possessionibus monasterii Macrinianisæ.* (2) (A. 1272.)

Χρυσόβουλλος λόγος ὁ πρῶτος, τῆς βασιλικῆς δεῖγμα φιλοτιμίας.

Ἦ ἐκ θεοῦ δὲ ἡμετέρα βασιλεία περὶ τὰς αἰτήσεις αἰ τῶν ὑπηκῶν εὐμενέσταρον βλέπουσα, οὐδὲ τοῖς εὖ ἔχουσι γένους τὴν ἰκεσίαν ἔχει παραδέσπειν ἀτέλεστον, καὶ μᾶλλον ὅσοι τῆς περὶ τὴν ἡμετέραν βασιλείαν εὐνοίας ἔμα καὶ πίστεως ἤρηται, ὁ δὲ τὰ

καὶ περὶ πλείστον γίνεται βσιλεῖ καὶ βασιλικῶς εὐμένειαν ἐπελκῶσασθαι. Εἰ δὲ γε καὶ θεοφιλῆς αὐτοῖς ὁ σκοπὸς καὶ τὰ τῆς ἰκεσίας τούτου πρὸς θεῖαν μὴν ἀποτείνεται, ἐν ἣ θείων καὶ ἰε ρῶν ἀνδρῶν ἐμπολιτεύεται σὺλλογος, ἐργάται παντὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διὰ βίου τὴν τραχείαν τῆς ἀρετῆς· φιλοπόνως ἀβλακα τέμνοντες, πῶς οὐκ ἀν παρευθῖν· καὶ τὰς τῆς ἡμετέρας βασιλείας κειθηνίας λάβουιν ἀκοὰς, ὅπνινκα δι' ἐνὸς τούτου τρόπου καὶ τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ὑπὸ χεῖρα παραχόμεθα χίριν καὶ διὰ τούτων καὶ θεὸν θεραπεύομεν·

α'. Ἐταῖ τόνων καὶ ὁ οἰκεῖός τῆ βασιλείᾳ μου Κομνηνὸς κύρος Νικίλαος· ὁ Μαλιαστῆνός παρακλήτευσ τὴν βασιλείαν μου, ὡς ἀν ἀπολυθεῖν τούτῳ χρυσόβουλλος λόγος αὐτῆς ἐπὶ τοῖς κτήμασι τῆς γονικῶθεν διαφερούσης αὐτῷ σεθασιμίας· πατριαρχικῆς μονῆς τῆς ἐπικεκλημένης τῆς Μακρινιτισσῆς, τῆς ἐπ' ὀνόματι τιμωμένης τῆς ὑπεράγνου μου Θεομήτορος τῆς δεξιᾶς ἐπισκέφως καὶ περὶ τὸ ἄρος τοῦ ἀρῶγγου διακειμένης, ἂ καὶ εἰσι ταῦτα, ἤγρον εἰ τι κέκτηται ἡ τοιαύτη μονὴ ἐν τῆ χωρῆ τῆς Δημητριάδος διὰ τε ἀμπελώνων, χωραφίων, γῆς ὄρεινῆς καὶ πεδινῆς, μολικῶν ἐργαστηρίων καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων· καὶ τὸν ἄγιον Ὀνούφριον· ἐρημοτόπιον τὸ ἐπιλεγόμενον τῆς Καλιτζας· χωρίον τῆ Κρυποῦς μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ καὶ τῶν δύο μονοξύλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀλιέων, χωραφίων, ἀμπελίων καὶ τῆς νεμομένης παρὰ τῆς τοιαύτης μονῆς γῆς ὄρεινῆς καὶ πεδινῆς εἰς τῆς Αὐθαροράχης· χωρίον τῆ Καπραῖνα μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· μετόχιον δ' Ἄγιος Δημήτριος τὸ διακείμενον πλησίον τῆς Μεγάλῆς μετὰ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ ἀροσίμου ἀπάσης γῆς αὐτοῦ· μετόχιον τὸ ἐπονομαζόμενον τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος τὸ διακείμενον ἐν τῆ χωρῆ τοῦ Ἀλμυροῦ μετὰ τῶν ἀμπελώνων καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· τὰ περιελθόντα τῆ τοιαύτη μονῆ ἐξ ἀγορασίας ἀμπέλια ἐν τῷ τόπῳ τοῦ Μορίβορ· τὰ ἐπὶ προσενέξως τινων φιλοχριστων ἀνδρῶν περιελθόντα τῆ τοιαύτη μονῆ ἀμπέλια ἐν τῷ τοιούτῳ τόπῳ τοῦ Ἀλμυροῦ· τὸ ἐν τῷ ὄρει τῆς Ζαγοράς ἀγρίδιον τῆς Κυρακαλλῆς μετὰ τῶν ἑκείσε προσκαθημένων καὶ πάντων τῶν δικαίων αὐτοῦ· μετόχιον τὸ ἐπιλεγόμενον ἡ Ράτουσα· πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἡ ἐκεῖσε ἀπερρίμενη μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου· ἂ δὴ κτήματα ἐκπαλαὶ καὶ μέγρ· τῆς σήμερον εὐρίσκειται ἡ τοιαύτη μονὴ νεμομένη τε καὶ κατέχουσα·

β'. Ἦ βασιλεία μου εὐμένως τὴν τούτου προσκαμένη παράκλησιν, τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον αὐτῆς ἐπορίζει τῆ τοιαύτη μονῆ, δι' οὐ καὶ διορίζεται, ἵνα τὰ δηλωθέντα τῆς τοιαύτης μονῆς κτήματα, ἤγρον εἰ τι κέκτηται ἡ τοιαύτη μονὴ ἐν τῆ χωρῆ τῆς Δημητριάδος διὰ τε ἀμπελώνων, χωραφίων, γῆς ὄρεινῆς καὶ πεδινῆς, μολικῶν ἐργαστηρίων καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων· καὶ τὸν Ἄγιον Ὀνούφριον· ἐρημοτόπιον τὸ ἐπιλεγόμενον τῆς Καλιτζας· χωρίον τὴν Κρυποῦς μετὰ

(2) Pasini-Catalog. Codd. Taurin. 1, p. 519.

πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ καὶ τῶν
 δύο μονοξύλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀλιέων, χωραφίων,
 ἀμπελιῶν καὶ τῆς νεμομένης παρὰ τῆς τοιαύτης μο-
 νῆς γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς ἕως τῆς Ἀσιδαρορά-
 χης· χωρίον τὴν Καπραϊναν μετὰ πάντων τῶν δι-
 καίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· μετόχιον τὸν Ἅγιον
 Δημήτριον τὸ διακειμένον πλησίον τῆς Μεγάλης με-
 τὰ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ ἀρο-
 σίμου ἀπάσης· γῆς αὐτῶ· μετόχιον τὸ ἱενομαζόμε-
 νον τοῦ κυροῦ Πατριῶνος· τὸ διακείμενον ἐν τῇ χώρᾳ
 τοῦ Ἄλμυρου μετὰ τῶν ἀμπελιῶνων καὶ πάντων
 τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ· τὰ περιελθόντα
 τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἐξ ἀγορασίης ἀμπέλια ἐν τῷ τόπῳ
 τοῦ Μορίθορι· τὰ ἀπὸ προσενέξως τινῶν φιλοχρί-
 στων ἀνδρῶν περιελθόντα τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἀμπέλια
 ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ τοῦ Ἄλμυρου· τὸ ἐν τῷ ὄρει
 τῆς Ζιγαράς ἀγρίδιον τῆς Κυρακαλῆς μετὰ τῶν
 ἐκείσε προσκαθημένων καὶ πάντων τῶν δικαίων αὐ-
 τοῦ· μετόχιον τὸ ἐπιλεγόμενον τὴν Ρίσουσαν· πρὸς
 τούτοι· δὲ καὶ τὴν ἐκείσε ἀπεβριμένην μονὴν τοῦ
 τιμίου Προδρόμου· τὰ τοιαῦτα πάντα, ἀπερ ἔκπαλαι
 καὶ μέχρι τῆς σήμερον εὐρίσκειται ἡ τοιαύτη μονὴ
 νεμομένη τε καὶ κατέχουσα, κατέχη καὶ νέμεται
 ταῦτα ἡ τοιαύτη μονὴ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναφαιρέτως,
 ἀναποσπάστως, ἀνενοχλήτως τε καὶ ἀδιασείστω·
 κατὰ τὴν περιληψὶν τῶν προσόντων αὐτῇ ἐπὶ τού-
 τοις δικαιοματίων, καὶ ἀνώτερα πάσης καὶ παντοίας
 δημοσιακῆς ἐπιθρείας καὶ συζητήσεως, ἀνευ μέντοι
 γε τῶν δύο τούτων κεφαλαίων, τῆς τε καστοροκτι-
 σίας καὶ κατεροκτισίας· ταῦτα γὰρ ὡς κοινωφελῆ
 καὶ παρὰ τῶν τοιοῦτων τῆς μονῆς κτημάτων ἀπαι-
 τηθήσονται.

Τῇ ἐμφανείᾳ τοίνυν τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου
 λόγου τῆς βασιλείας μου καθέξει τὰ τοιαῦτα κτή-
 ματα ἡ τοιαύτη μονὴ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναφαιρέτα,
 ἀναπόσπαστα, ἀνενοχλήτα, ἀδιάσειστα καὶ ἀνεπη-
 ρίαστα χωρὶς τῶν διαληφθέντων δύο κεφαλαίων, κα-
 θὼς ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον εὐρίσκειται
 ταῦτα νεμομένη τε καὶ κατέχουσα μετὰ τῶν δικαίων
 αὐτῶν· ἐπὶ τούτῳ γὰρ ἐγεγόνει τῇ διαληφθείσῃ σε-
 βασμῇ πατριαρχικῇ μονῇ· τῇ ἐπικεκλημένῃ τῆς
 Μακριντίσσης· καὶ ἐπ' ὄνματι τιμωμένη τῆς
 ὑπεράγνου μου Θεομήτορος τῆς ὀξείας ἐπισκέψεως
 καὶ περὶ τὸ ὄρος τοῦ Δρόγγου διακειμένη, τῇ γονικό-
 θεν διαφερούσῃ τῷ οἴκῳ τῆς βασιλείας μου Κομ-
 μνηνῷ κυρῷ Νικολάῳ τῷ Μαλιασηνῷ, καὶ ὁ παρῶν
 χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου, ἀπολυθεὶς
 κατὰ μῆνα Μάϊον τῆς νῦν τρεχούσης ἐ' Ἰνδ, τοῦ
 ς' φη' ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς [καὶ] τὸ
 θεοπρόβλητον ὑπεσημῆνατο κράτος.

XI. *Imp. Michaelis Palaeologi rescriptum, quo Theodoros Scutariota metropolitae Cyprii hypertini dignitate condecoratur.* (a) (Inter 1273-1282.)

Πρόσταγμα πρὸς τὸν Κυζίκου μητροπολίτην.

Ἡ βασιλεία μου πρὸς τὴν πρώην εὐκλειαν πρὸς
 τὰς χρυσοὺς ἐκείνας ἔτινας καὶ εὐήμερας τὰς τε πό-

(a) Pasini C. tal.

λεῖς καὶ χφρας καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἐκπα-
 γαεῖν ἐθέλουσα καὶ ἀναδιῶν τὰ τῷ μακρῷ χρόνῳ
 γηράσαντα, καὶ εἰς ζῆλον τῶν προεδοσλευκῶν
 τῆς Ῥωμανίας ἀγαθῶν βασιλέων καὶ μεγαλοῦργῶν
 ἀνατρέχουσα, καὶ τὰ ἐκείνων ἔργα μεγαλοῦργὰ ἔμα
 δὲ καὶ θεῖα καὶ ἱεσομα ἐπιειχομένη ἀνανοῦν, καὶ
 τὰ ἀπονεμενημένα ἀνέκαθεν τοῖς ἀρχιερεῦσι τῆς
 λαμπρᾶς τῆς Κυζίκου πόλεως ἐπίσημα τῷ ἱερωτάτῳ
 μητροπολίτῃ Κυζίκου ἐχαρίσατο, τὸ κικτῆσθαι τού-
 τῳ δηλονότι τὸ ἐμπέρον ὑπέρτιμον τοῖς θεσπασίαις
 ἀρχιερεῦσι τε καὶ [μητροπολίταις] ἀξίωμα, καὶ τὸ
 σάκκον καὶ πολυσταύριον ἐν ταῖς θείαις μυσταγω-
 γίαις τούτων ἀμψιχοῦσθαι, καὶ ἀμπαδοῦχον προτρέ-
 χειν αὐτοῦ ἀνὰ πᾶσαν τὴν αὐτῆς ἐνορίαν. Ἐφ' ᾧ καὶ
 διορίζεται ἡ βασιλεία μου, ὑπέρτιμον λέγεσθαι καὶ
 ὀνομαζέσθαι τὸν διαληφθέντα μητροπολίτην Κυζί-
 κου, καὶ πᾶν τὸ ἀνέκαθεν προσαρμόσαν τῷ τοιοῦτῳ
 ἀξιώματι σέμνωμα ἔχειν κατὰ τὴν ἐπὶ τούτῳ συνή-
 θειαν· ἐνδιδύσκεσθαι δὲ τούτῳ καὶ σάκκον καὶ πολυ-
 σταύριον ἐν ταῖς θείαις καὶ ἱεραῖς μυσταγωγίαις, καὶ
 λαμπάδα φαίνουσαν ἔμπροσθεν τούτου προάγεσθαι
 [ἀνὰ] πᾶσαν τὴν ἐνορίαν. Φῶς γὰρ εἶναι τοῦ κόσμου
 τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Χριστὸς ἀπεφῆνατο· φαίνει δὲ
 καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ, ὃ ἠγαπημένος· αὐτῷ φησι
 μαθητῆς. Κατὰ τοὺς κυριεκοὺς οὖν μαθητὰς καὶ
 τοὺς ὑπὸ τὴν ὑπῆκοον τῆς βασιλείας μου πᾶσαν γῆν
 ἀρχιερεῖς πεπτωτισμένους εἶναι θέλουσα, καὶ ἐν τῷ
 σκότει τῷ βίῳ τούτου παμφαέστατα διὰ τῆς ἀρε-
 τῆς αὐτῶν φαίνειν βουλομένη (ὡς ἀπὸ μῆδς γάρ τι-
 νος ὀρανομήκουσ κλιμακος τῶν ὑπηρετῶν τοῦ λό-
 γου καὶ μαθητῶν τὸ μέγα τῆς ἀρχιερωσύνης χρέμα
 καὶ πρᾶγμα καὶ ἐς αὐτοὺς καταδέθηκεν), εἰκότως
 καὶ φῶς τοῦ ἱερωτάτου αὐτοῦ μητροπολίτου Κυζί-
 κου προπορεύεσθαι κέκρικε, καὶ τὰ ἄλλα δὲ ἐπί-
 σημα αὐτῷ ἐδωρήσατο διὰ τῆς περὸς αὐτῆς
 προστάξεως· ἦτις καὶ γεγονυῖα ἐπαδόθη αὐτῷ,
 ὀφειλουσα ἐπιγνωσθῆναι καὶ τοῖς τοῦ ἱεροῦ χαρτο-
 φύλακος χαρτίοις τῆς ἀγιοτάτης τοῦ Θεοῦ Μεγάλης
 Ἐκκλησίας.

*Ἐγχε τὸ Μηνὶ καὶ Ἰνδικτιῶνος, δι' ἐρυθρῶν
 γραμμῶν τῆς βασιλικῆς χειρός.*

XII. *Imp. Michaelis Palaeologi decretum in gratiam
 monasterii Nova Petra (b).*

Τοῦ αὐτοῦ θεοστεφοῦς βασιλέως πρόσταγμα τὸ
 δεύτερον.

Ἐπεὶ ὁ οἰκεῖος τῇ βασιλείᾳ μου Κομνηνῆς κύρος
 Νικόλαος ὁ Μαλιασηνὸς ἐδεθή τῆς βασιλείας μου,
 ὀρισμῷ ταύτης τυχεῖν τὴν ἐν τῷ ὄρει τῆς Ἀρεανού-
 δεως διακειμένην σεβασμῖαν πατριαρχικὴν γυναι-
 κείαν μονὴν, τὴν ἐκ βάρων ἀνεγερθεῖσαν παρὰ τῆς
 ἀνεψιδᾶς τῆς βασιλείας μου, Κομνηνῆς κυρᾶ· Ἄννης
 Παλαιολογίνης τῆς συζύγου αὐτοῦ, τὴν καὶ ἐπ' ὄν-
 ματι τοῦ τιμίου τιμωμένην Προδρόμου καὶ Νίαν
 Πέτραν ἐπικεκλημένην, διοριζομένου διατηρεῖσθαι
 τὴν τοιαύτην μονὴν ἀδιάσεισθόν τε καὶ ἀνενοχλήτων
 ἐπὶ τε τοῖς προσούσι ταύτῃ ἐσσι μετοχίαις αὐτῆς.

(b) Pasini ibid.

τοῖς ἀνδρουμένοις ἐπ' ὄνοματι τῆς ὑπερνωδῆς μου α
 τε θαυμάτορος τῆς Πορταρίας ἐπιλεγόμενῃ καὶ
 τῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Παλι-
 ρεοπάτου, μετὰ καὶ τῆς ἀνάκαθεν νομῆς αὐτῶν καὶ
 διακρατήσεως, καὶ ἐπὶ τοῖς λοιποῖς ἀκινήτοις ταύ-
 τῆς, ἦγον ἀμπέλους, χωραφίους καὶ ἄλλοις δι-
 καίοις αὐτῆς κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν προσόντων
 αὐτῆς ἐγγράφων δικαιωμάτων, τῶν τε ἀρχιερατικῶν
 ἐκδοτήρων γραμμάτων τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκό-
 που Δημητριάδος καὶ τοῦ ἐπὶ τούτοις γεγονότος πα-
 τριαρχικοῦ ὑπομνήματος, καὶ μὴ εὐρίσκειν παρά τι-
 νος τῶν τυχόντα διασεισμῶν ἢ τὴν οὐρανὴν δαχλῆσαι
 ἐπ' αὐτοῖς·

α. Ἡ βασιλεία μου τῆς τούτου δεήσεως ἐπακού-
 σασα τὸν παρόντα ὄρισμὸν αὐτῆς ἐπορεύει τῆ
 τοιαύτῃ μονῇ, δι' οὗ καὶ διορίζεται τὸ στέργον ἔχειν B
 καὶ ἀμετάστρεπτον τὰ προσόντα τῆ τοιαύτῃ μονῇ ἐγ-
 γραφα δικαιώματα, τὰ τε ἀρχιερατικὰ δικαιωτήρια
 γράμματα τοῦ δηλωθέντος θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου
 Δημητριάδος καὶ τὸ ἐπὶ τούτοις γεγονὸς πατριαρχι-
 κῶν ὑπόμνημα, ὥστε κατέχεσθαι παρά τῆς τοιαύτης
 μονῆς τὰ διαληφθέντα δύο ταύτης μετόχια μετὰ καὶ
 τῆς ἀνάκαθεν νομῆς αὐτῶν καὶ διακρατήσεως, τὰ τε
 ἀμπέλια καὶ χωράφια ταύτης καὶ τὰ ἄλλα αὐτῆς
 δίκαια, ἐλευθέρως πάντῃ, ἀνενοχλήτως τε καὶ ἀν-
 ἀσπασίως κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν τοιούτων δι-
 καιωμάτων αὐτῆς, καὶ μὴ εὐρίσκειν ταύτην παρά
 τινος τῶν τυχόντα διασεισμῶν ἢ τὴν οὐρανὴν δα-
 χλῆσαι ἐπὶ τούτοις, ἀλλὰ διατρεῖσθαι ἐδιδά-
 σσειστὸν τε καὶ ἀνενοχλήτων τῆ ἐμφανείᾳ τῆς παρού-
 σης προστάξεως τῆς βασιλείας μου, τῆς καὶ ὀρει-
 λούσης προσεῖναι τῆ τοιαύτῃ μονῇ δι' ἀσφάλειαν.

XIII. *Imp. Michaelis Palæologi aurea bulla, qua
 monasterium Salvatoris Christi Latiomi, quod The-
 salonica est, Comneni Joasaph Malianeno concedi-
 tur : et de conjunctione inter monasterium Macri-
 nitissæ et Novæ Petræ. (c)*

Χρυσόβουλλος λόγος τρίτος.

Δύναται τε παρὰ βασιλεῖ καὶ ὁ τῆς σωματικῆς
 εὐγενείας λόγος, εἰ τις τῆς βασιλικῆς ἐξαρτώμενος
 γνησιότητος ἐκ τῆς σχέσεως τὴν φύσιν παρίστησι
 καὶ ἀνούσιμα τὰ κατὰ σκοπὸν τίθησιν αὐτὸ δὴ τοῦτο
 προβαλλόμενος εἰς καταδυσώπησιν· πολλῶ δὲ μάλ-
 λον εἰ τις τὴν ἐν τῇ ψυχῇ διάθεσιν δείκνυσιν ἐκ τε D
 δὴ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τὴν φροντίδα πάσαν ἐξανα-
 λίσκειν περὶ τὴν θεῖάν τε καὶ θεάρεστα καὶ τὸ χάριν
 ἔχειν ἐκείθεν εἰς ψυχικὴν συντείνουσαν τὴν ὠφέ-
 λειαν· εἰ δ' ἄμφω τινὲς συνδεδραμηκότα, τὸ μὲν ἐπι-
 φωνίζμενον ἐκ τῶν ἔξωθεν καὶ σωματικῶν, τὸ δ' ἐκ
 τῶν ἐνδοθεν καὶ κατὰ Θεὸν, εἰς μὲν τὴν τῆς παρα-
 κλήσεως συμπεραταίειν λόγον, τὸ δὲ τῆς αἰτήσεως
 εὐλογον ἐκ τῆς χρηστότητος τοῦ τρόπου γινώσκοντο,
 βῆρον ἂν ἡ λόγος τὸ ἐξαιτούμενον ἀνυσθῆσεται.
 Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω γνώμης τετύχηκεν, αὐτοῖς
 δὲ τοῖς πράγμασιν ὁ τῆς ἀληθείας λόγος ἐπιγνώσθη-
 σται.

α. Ὁ γάρ τοι περιπόθητος ἀνεψίος τῆς βασιλείας
 μου τιμιώτατος ἐν μοναχοῖς Κομνηνῶς κύριος Ἰωά-
 σαφ ὁ Μαλιασηνὸς, τυγχάνων ἐκ γένους προσήκων
 τῆ βασιλείᾳ μου, καὶ μηδαμῇ λειπόμενος τῶν ἄλλων
 ταῖς πρὸς τὸ καλὸν διασκέψαι τὸ πλεῖον φέρει ταῖς
 ἐν περιστατικαῖς καὶ ἀνάγκαις χρεῖαις καρτερίαις
 ὑπὲρ τοῦ οἰκείου γένους κατὰ καιρούς καὶ τοῦ τῆς
 ψυχῆς φρονήματος γενναϊότησιν, ὡς ἐκ τούτου καὶ
 τῆλον μὲν ἐμφαίνειν ὑπὲρ τῶν ἐκ γένους ὁμοφύλων
 αὐτῶ, ὅσον ἂν προσήκον εἴη τῆ τοιοῦτω τυγχάνοντι,
 οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ τῆς εὐνοικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν
 βασιλείαν ἀκραίφου· διαθήσεως, καὶ μὴ τὸ τῆς
 εὐγενείας τίμιον καὶ σεμνὸν ταπεινοῦν ἐξ αὐτῶν
 ἔργων, ἀλλ' εἰς ἅπαν ταύτην συνιστᾶν ἐκ τῆς ἀνα-
 λόγου τούτων καὶ ἰσορροποῦς ἐπιδείξεως. Ὅτι δὲ
 καὶ ὑπὲρ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ σωτηριώδους ἔργου
 μελέτην ἀεὶ ποιούμενος οὐ διαλείπει μὴ παντὶ τρόπῳ
 καὶ παντοίαις ἔργων ἰδέαις ἐκκαλύπτειν τὴν τῆς
 ψυχῆς ἐγκρυπτομένην ἐν τούτῳ καταστάσει, πᾶσα
 μὲν δὴ καὶ ἄλλα τὰ περὶ τούτου δῆλον ποιεῖ, τὸ δὲ
 τῆς αἰτήσεως νυνὶ προβαλλόμενον σαφὲς πάντως
 καὶ πρόδηλον γινώσκω τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν θεαρῆ-
 στου τούτου γνώμης καὶ προαιρέσεως. Ἐπειδὴ γάρ
 καὶ πρὶν ἀμφιέσθαι τὸ μοναχικὸν (ταυτὴν δ' εἰ-
 παῖν καὶ ἀγγελικὸν) σχῆμα ἐν τούτῳ καταστάσει
 ἐπὶ τῶν ἔργων ἦν, καὶ οὐ τοσοῦτον τοῖς ἐν κόσμῳ
 χαριζόμενος ἦν ὅσον τοῖς θειοτέροις ἀεὶ προστιθέ-
 μενος, ὥστε καὶ τὰς ἐπὶ σταυροπηγῆν πατριαρχικῶν
 ἀνεγνηγεργμένας δύο τούτου μονὰς (τὴν τε διαφέρου-
 σαν αὐτῶ γονικῶθεν περὶ τὸ ὄρος τῶν Δρόγγων δια-
 κειμένην καὶ τιμωμένην εἰς ὄνομα τῆς ὑπεράγνου
 μου Θεομήτορος τῆς ἐπικεκλημένης Μακρινιτῆσσης
 καὶ ὄρειας ἐπισκέψεως, καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ τε καὶ
 τῆς συζύγου αὐτοῦ, τῆς περιποθητοῦ ἀνεψίος τῆς
 βασιλείας μου Κομνηνῆς κυρῆς Ἀνθοῦσης Μαλια-
 σηνῆς τῆς Παλαωολογίνης, ἐξ αὐτῶν βῆθρων ἀνοικο-
 δομηθεῖσαν καὶ διακειμένην ἐπάνω τοῦ ὄρους τῆς
 Δρυανουβαίνης, τὴν καὶ ἐπ' ὄνοματι τιμωμένην τοῦ
 τιμίου μου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρᾶς) εἰ τοῖς
 κοσμικοῖς συνῶν ἐπὶ μᾶλλον συνιστῶν ἦν καὶ προά-
 γων ἐπὶ τὸ βέλτιον· καὶ νῦν δ' ὀφθίκα κατέστη καὶ
 ἐπ' αὐτοῦ δὴ τοῦ πράγματος καὶ τῶν μαλακῶν ἐκείνων
 ἱματίων καὶ τῶν διαφορῶν καὶ ποικίλων σχηματι-
 σμῶν ἀντιπεριέθετο τὸ βραχὺ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου
 τριδώνιον, τῆς θεοφιλοῦς ταύτης ἐργασίας ἀπρὶξ
 ἐξεχόμενος πάντα λέγειν καὶ πράττειν ἐπὶ τῇ ψυχῇ
 προστάσας, [καὶ] οὐδὲν ἕτερον τὴν ἡμετέραν βα-
 σιλείαν ἐξαιτησάμενος· εἴλετο, ἢ ὅπερ τῷ σκοπῷ
 συνεβάλετο καὶ τῷ προτέρῳ τούτῳ τρόπῳ συνήνεγκε.
 Τὸ δὲ τῆς παρακλήσεως, ὡς ἂν διωρησῆται αὐτῷ ἡ
 βασιλεία μου τὴν ἐντὴς τῆς μεγαλοπόλεως Θεσσα-
 λονίκης σεβασμίαν μονὴν τοῦ Σωτήρος μου Χριστοῦ
 τὴν τοῦ Λατόμου μετὰ τῶν προσόντων ταύτῃ δι-
 καίων καὶ πραγμάτων, ἅπερ εὐρίσκειται κατέχουσα
 νῦν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐκτὸς, διὰ τε χωρα-
 φίων, ἀμπελώνων, μυλοστασίων καὶ ἰνοικιακῶν, καὶ
 ἔχουσι ταύτην αἱ διαληφθεῖσαι τούτου δύο μοναὶ εἰς

δοχείον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὰ ἐξῆς ἀναφαιρέτως ἅ τινεσσι καὶ ἀναποσπάτως εἰς διηγήθειαν.

β'. Ἡ γοῦν βασιλεία μου χαριζομένη τοῦτο μὲν τῇ προσούσῃ τούτῳ πρὸς αὐτὴν γνησώτητι καὶ τῇ εὐγενείᾳ τοῦ σώματος, τοῦτο δὲ καὶ τὸ καρτερικὸν αὐτοῦ καὶ γενναῖον ὑπὲρ τοῦ τῶν Ῥωμαίων γένους ἐν τοῖς περιστατικοῖς τῶν καιρῶν ἀνταμιεθμένη, προσέτι γε μὴ δεξιουμένη καὶ τὸ τῆς οἰτήσεως εὐλογον ὡς θεοφιλὲς ἀγαθαῖς συμπληρώσει, τὴν κατὰ τὴν Θεσσαλονικὴν τοιαύτην σεβασμίαν μονὴν τοῦ Σωτῆρός μου Χριστοῦ τοῦ Λατόμου δωρεῖται τῷ τοιοῦτῳ περιποθῆτω ἀνεψιῷ αὐτῆς τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχῷ Κομνηνῷ κυρῷ Ἰωάσαφ τῷ Μαλιασηνῷ, καὶ θεσπίζει καὶ διορίζεται διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου αὐτῆς, ἵνα αἱ διεληγμέναί τούτου δύο μοναὶ ἔχωσι τὴν τοιαύτην μονὴν ἡνωμένην μετ' αὐτῶν, καὶ ἔχωσιν αὐτὴν ὡς δοχείον εἰς τὸ διηγεῖσθαι ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναποσπάτως, ἀναφαιρέτως καὶ ἀδιαιρέτως μετὰ τῶν ἀρτίως εὐρισκομένων ταύτῃ δικαίων καὶ πραγμάτων καὶ κατεχομένων παρ' αὐτῆς διὰ τὰ χωραφίων, ἀμπελώνων, μυλοστασίων, ἐνοικιακῶν καὶ τῶν ἑτέρων ἐν τῇ καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως Θεσσαλονικῆς καὶ μὴ εὐρισκωσιν αἱ τοιαῦται μοναὶ παρὰ τινος τῶν ἀπάντων ἐπὶ τούτῳ ὀχλησίν τινα ἢ διασεισμένῃ ἢ ἐμποδισμένῃ, ἀλλ' ἵνα διαμμένη ἢ δηλωθεῖσα μονὴ τοῦ Σωτῆρός μου Χριστοῦ τοῦ Λατόμου εἰς δοχείον τῶν δηλωθειῶν τούτου δύο μονῶν ἀναπόσπαστος πάντῃ καὶ ἀναφαιρέτως καὶ ἀδιαιρέτως εἰς διηγήθειαν τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου, ὅς δὴ καὶ ἐσείται πρὸς τὸ διαμένειν τὴν τοιαύτην μονὴν ἡνωμένην μετὰ τῶν ἀνωτέρω διεληγμένων δύο τούτου μονῶν ὡς περὶ τὴν φρούριον ἀσφαλίστατον, ἀπειργον πάντα τὸν βουλευθῆσομενον ἀναροπῆν τινα ποιῆσαι κατὰ τι τῶν διωρισμένων καὶ τεθεσπισμένων τῇ βασιλείᾳ μου ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μνηί, καὶ διακωλῶν ἅπαν ὀχληρὸν καὶ ἐπηρεαστικόν.

γ'. Ἐστὶ ἐπικυροῦ ἡ βασιλεία μου διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου αὐτῆς καὶ τοὺς προγεγονότας τῷ τοιοῦτῳ περιποθῆτῳ ἀνεψιῷ αὐτῆς, τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχῷ Κομνηνῷ κυρῷ Ἰωάσαφ τῷ Μαλιασηνῷ, χρυσοβούλλους λόγους τῆς βασιλείας μου κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν περιληψίν, ἀνευ μέντοι τῆς μιᾶς τῶν δηλωθειῶν μονῶν, δηλαδὴ τῆς διακειμένης ἐπάνω τοῦ βρους τῆς Ἀρμανουβαίνης τῆς τοῦ τιμίου μου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας. Ἐπειδὴ γάρ ἡ τοιαύτη μονὴ, γυναικεία οὖσα τὸ πρότερον, βελήσει τοῦ τοιούτου περιποθῆτου ἀνεψιῷ τῆς βασιλείας μου, Κομνηνοῦ κυροῦ Ἰωάσαφ τοῦ Μαλιασηνοῦ, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς συζύγου αὐτοῦ τῆς περιποθῆτου ἀνεψιδῆς τῆς βασιλείας μου, τῆς τιμιωτάτης μοναχῆς Κομνηνῆς κυρᾶς Ἀνθούσης Μαλιασηνῆς τῆς Παλαιολογίνης, ἥτις καὶ τὴν τοιαύτην μονὴν ἐκ βάθρων ἀντήγειρε καὶ συνέστησεν, ἀποκατέστη νῦν εἰς ἀνδρῶν μονὴν, ὀφείλει ἔχειν τὸ στέργον καὶ ἐπὶ τούτῳ καὶ βίβαιον, καθὼς ἀμφότεροι διετάξαντο· ἐπεὶ δὲ ἀνεφέρον καὶ ὅτι ἡ εἰς

τὴν Χάρμαιναν διακειμένη μονὴ τῆς ὑπεράργου μου Θεομήτορος τῆς παναγίας ἀνετίθη εἰς μετόχιον παρὰ τοῦ ἱερομονάχου Θεοδοσίου δι' ἐγγράφου αὐτοῦ παρὰ δόσεως, τοῦ καὶ συστήσαμένου ταύτην πρὸς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς ὑπεράργου μου Θεομήτορος τῆς Μακριντιόσσης καὶ ὀφείλει ἐπισκέψεως μετὰ τῶν προσόντων ταύτῃ δικαίων καὶ πραγμάτων καὶ κατεχομένων παρ' αὐτῆς μέχρι τοῦ νῦν, ὀφείλει ἔχειν καὶ τοῦτο οὕτω; καὶ διαμένειν ἀναποσπάτως καὶ ἀναφαιρέτως εἰς μετόχιον τῆς δηλωθειῆς σεβασμίας μονῆς. Αἱ δὲ δηλωθειῆσαι δύο τούτου μοναὶ, ἡ τὴν ὑπεράργου μου Θεομήτορος τῆς Μακριντιόσσης καὶ ὀφείλει ἐπισκέψεως καὶ ἡ τοῦ τιμίου μου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας, αἱ καὶ γονικῶθεν τούτοις διαφέρουσαι, οὐκ ὀφείλουσιν ἑτέρα ἑτέρας κἀτεξανίστασθαι, ἀλλὰ διατηρεῖσθαι ἑκάστη κατὰ πᾶσαν τὴν ἐν τοῖς κυρίοις μοναστηρίοις φυλασσομένην τάξιν τε καὶ κατάστασιν, καὶ κατέχειν τὰ προσημύσαντα ἑκάστη ἅνὰ μέρος; κτήματά τε καὶ ματοχία, καὶ μηδέποτε πειραθῆναι τὴν ἑτέραν ὑπαγεῖν εἰς μετόχιον καὶ ποιῆσαι ὑφ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ διαμένειν ἅνὰ μέρος καὶ καθ' αὐτάς, καθὼς οὕτω καθ' ὃ κτήτορες καὶ διεσκέψαντο καὶ διετάξαντο. Ὄφείλει δὲ καὶ ὁ υἱὸς αὐτῶν, ὁ οἰκίος τῇ βασιλείᾳ μου Κομνηνῆς κύρος Ἰωάννης Παλαιολόγος ὁ Μαλιασηνῆς, μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτῶν εἶναι τε καὶ λογίζεσθαι (d) ..

XIV. Imp. Andronici senioris aurea bulla de imperio nitate habitatorum Monembasiæ. (e) (A. 1284.)

Χρυσόβουλλον τῆς χώρας Μονεμβασίας.

Οὐκ ἦν ἔρα καὶ τὴν τῆς Μονεμβασίας πόλιν τῶν ἐκ τοῦ χρόνου μείναι τὸ παρᾶπαν ἀπείρατον, οὐδ' ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐστάναι τῶν ἄλλων πάντων διεξιμένων μεταβολῆν καὶ γευσαμένων τῆς τούτου καλινστρόφου κινήσεως μέντοιγε οὐδὲ τῆς αὐτοῦ κινήσεως ἐξω γεγένηται φύσεως, ἀλλ' ἄπτεται καὶ ταύτης ὡς καὶ πάντων μεταβολῆ χρόνοις πρότερον ἦεν συγχυτοί, καὶ κινεῖται πάλιν τὴν πρὸς τὰ χεῖρα κινήσειν ὡς μὴ ὄφελε. Ἀμπρὰ γὰρ οὕτω τὸ πρὶν καὶ πολλοὶς εὐθουμένη τῆς ἀγαθοῖς ὑπὸ τὰ Ῥωμαίων σκῆπτρα τῆς εὐδαιμονίας ἀπέλαυν, ἀλλ' ὁ χρόνος ὡς περ οὐκ ἐνεγκῶν τηρῆσαι τὴν ἐπιφάνειαν τῆς μὲν Ῥωμαίων ταύτην ἀποσπάσει ἔγνω χεῖρς, δουλείας δὲ φέρων Ἰταλικῆς ζυγῶν αὐτῇ ἐπιτίθησιν· ἐνεύθεν καὶ πᾶν ὄμοῦ τῆς πόλεως τὸ λαμπρὸν ἀποσβένυσσι, καὶ τὴν οὐπω πρῶην καλλίστην ἐν πόλει μετὰ βραχὺ πολλοῦ τοῦ ἀσχοῦς ἐμπίλησιν. Ἄλλ' οὐκ ἦν εἰς τέλος τοὺς αὐτῆς πολιτας οὕτω τῆς τῶν πρώτων χρηστότητος ἔχοντας, οὕτω συγχυτοὶς κωσσημένους τοῖς ἀγυθοῖς περιεσθῆναι παρὰ Θεοῦ καὶ τὴν ταλαιπωρίαν φέρειν ἐπὶ πάνυ μακρόν. Οὐκ οὐδὲ θέλει ἀμοιροῦσιν ἐπισκοπῆς, ἀλλ' ἐφυρᾶ καὶ πάλιν ἴκων ἐπ' αὐτοὺς ὁ πάντα ἐφορῶν ὀφθαλμὸς, καὶ τῆς μὲν ἀλλογενοῦς αὐτίκα δουλείας δέχονται τὴν ἀπαλλαγὴν, πρὸς δὲ τὴν πρὶν ἐκείνην εὐδύ; εὐδαιμονίαν ἀναχωροῦσι καὶ περιφάνειαν, ὑπὸ Ῥωμαίων. Cat. des Mss. grecs de l'Escorial. (Pa.'s 1818) p. 59.

(d) Reliqua deerrant in codice. (e) Ex codice Scorialensi Σ-1-12 edit Miller

αὐθ:ς καὶ τῇ τούτων ἀρχῇ τελεῖν ὡς πρῶν ἐπι-
 τυχήσαντες. Ὅτε δὴ πρὸς ἄλλοις τῶν ἀγαθῶν (οὐδ'
 ὅσοις βέλδιον ἀριθμεῖν) καὶ χρυσοβούλλου ἐπὶ τοῖσδε
 τυγχανούσι παρὰ τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως τοῦ αὐθέν-
 του καὶ πατρὸς τῆς βασιλείας μου (f), τῷ τε δηλαδὴ
 ἐξουσίας πάσης καὶ ἐλευθερίας ἀπολαύειν αὐτοὺς
 καὶ πάντα τὰ προσώπα γονικῶθεν αὐτοῖς ἀνώτερα
 κεκτηθῆσαι τέλους καὶ βάρους ὅποιοιδήτινος, καὶ τῷ
 κομμερκίῳ χάριν ἀκαταζήτητος τετηρηθῆσαι παν-
 τάπασι ἐφ' αἰσὺν ἂν ποιεῖν ἐθέλωσι πραγματείας
 ἐν τῇ εἰρημνῇ πόλει τῆς Μονεμβασίας.

α'. Ὅθεν ἐπειθὴ καὶ νῦν ὑπὲρ τούτων τυχεῖν ἐξη-
 τήσαντο καὶ χρυσοβούλλου τῆς βασιλείας μου, εὐμε-
 νῶς τε ἄγαν καὶ ἐτόιμω; τῇ τούτων αὐτῇ παρακλη-
 σει συννεύσασα τὸν παρόντα ταύτης πρὸς αὐτοὺς
 ἐπιθραβεύει χρυσοβούλλον λόγον. Δι' οὗ προστασσεῖ
 καὶ διορίζεται, ἐπαπολαύειν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τοὺς
 οἰκήτορας τῆς τοιαύτης πόλεως Μονεμβασίας τῆς
 πρὸς αὐτοὺς ἀπολαύειν τοῦ νῦν τοιαύτης ἐξουσίας
 τε καὶ ἀνενοχλήσια; καὶ διατηρεῖσθαι μὲν τὰ τε
 γονικὰ καὶ ὑποστατικὰ αὐτῶν ἀδιείσιστα πάντη καὶ
 ἐλευθῆρα καὶ παντὸς βάρους καὶ τέλους ἀνώτερα,
 ἔπειρ εὐρίσκονται κεκτημένοι μετὰ τῆς τοιαύτης
 ἐλευθερίας μέχρι τῆς σήμερον· διαμένειν δὲ αὐτοὺς
 καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ κομμερκίου δόσεως ἀκαταζήτη-
 τους τε καὶ ἀνενοχλήτους παντάπασι ἐφ' αἰς ἂν
 ἐληθῶσι πριῶνται πραγματείας ἐν τῇ τοιαύτῃ πό-
 λει τῆς Μονεμβασίας. Βούλεται γὰρ ἡ βασιλεία μου
 τελείας ἀπολαύειν αὐτοὺς ἅπαντας τῆς ἐπὶ τούτοις
 ἐλευθερίας καὶ ἀνέσεως τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος
 χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου, καὶ μὴ εὐ-
 ρίσκειν ὑπὲρ τούτων τὴν οἰανδήποτε εἰσβολὴν καὶ
 συζήτησιν. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ γεγονῶς καὶ ὁ παρὼν
 χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἐπεχορηγήθη
 καὶ ἐπεθραβεύθη αὐτοῖς κατὰ μῆνα Ἀύγουστον τῆς
 νῦν τρεχούσης ἰβ' ἰνδ. τοῦ ς ἑπτακοσιοστοῦ ἑνενη-
 κοστοῦ β' ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ
 θεοπρόβλητον ὑπεσημῆναιτο κράτος.

Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς
 καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Δούκας Ἀρχιεὸς
 Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος.

XV. *Imp. Andronici senioris privilegium mercatori-
 bus Hispanis concess. m. (g) (A. 1290.)*

Ἐπεὶ οἱ ἑποικοὶ τῆς χώρας Παρτζαλόνας, τῆς Ῥα-
 γούνας (h), τῆς Κατελονίας, τῆς Μαγιόρκας, τῆς Βαλεν-
 τίας, τῆς Τουρτούζας καὶ τῶν ἐτέρων χωρῶν τοῦ ὑψη-
 λοτάτου ῤηγῆς Ῥαγούνας καὶ Σικελίας ἐποίησαντο ἀνα-
 φορὰν πρὸς τὴν βασιλείαν μου διὰ τοῦ ἐλθόντος; ἐν-
 ταῦθα εἰ; Κωνσταντινουπόλιν κωνσοβούλου τῶν Κατελά-
 των τοῦ συνετοῦ ἀνδρός τῷ σὺρ Δαλιμάν Σουνήρ (i),
 ὡ, θέλουσιν τινες ἐξ αὐτῶν καταλαβεῖν εἰς τὴν

Α Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς ἐτέρας χώρας αὐτῆς; καὶ
 ποιεῖσθαι πραγματείας ἐν αὐταῖς, ἐξητήσαντο δὲ καὶ
 παρεκλήτευσαν χορηγηθῆναι αὐτοῖς ὑπὲρ τοῦ-
 του χρυσοβούλλον τῆς βασιλείας μου, ὥστε ἔχειν τὴν ἐπὶ
 τούτῳ ἄδειαν καὶ ἐρχεσθαι ἀκωλύτως, γενέσθαι δὲ
 εἰς αὐτοὺς; καὶ κυβέρνησιν (j) τινα εἰς τὴν ἀπόδοσιν
 τοῦ κομμερκίου.

α'. Τὴν αἰτησιν καὶ παράκλησιν αὐτῶν προσηκα-
 μένη ἡ βασιλεία μου τὸ παρὼν χρυσοβούλλον αὐτῆς
 ἀπολύει πρὸς αὐτοὺς; δι' οὗ καὶ διορίζεται ἔχειν ἐπ'
 ἀδείας τοὺς διαληφθέντας ἐποίκους τῆς εἰρημνῆς
 χώρας Παρτζαλόνας, τῆς Ῥαγούνας, τῆς Κατελο-
 νίας, τῆς Μαγιόρκας, τῆς Βαλεντίας, τῆς Τουρτού-
 ζας καὶ τῶν περὶ ταύτας ἐτέρων χωρῶν τοῦ ὑψηλο-
 τάτου ῤηγῆς Ῥαγούνας καὶ Σικελίας, ἐπιδημῶν ἐν
 τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραι;
 τῆς βασιλείας μου, ὁσῆς βούλονται καὶ ὅσοι ἐξ
 αὐτῶν προαιροῦνται τοῦτο, καὶ ποιεῖν ἐν αὐταῖς; τὰς
 δοκούσας αὐτοῖς πραγματείας ἀνενοχλήτως καὶ ἀκα-
 παδυναστεύτως, ἀποδιδόναι ὀφείλοντα; χάριν κομ-
 μερκίου ὑπὲρ ἐμβολῆς εἰς τὸ ἑκατὸν ὑπέρπερον
 ὑπέρπερα τρία, καὶ ὑπὲρ ἐκβολῆς ὁμοίως ἑερα
 ὑπέρπερι τρία, εἰς πλεόν δὲ μὴ καθέλικεσθαι, συ-
 τηρεῖσθαι δὲ μᾶλλον ἀβλαβῶς ἐν τε τοῖς σώμασι καὶ
 τοῖς πράγμασι αὐτῶν, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ζημίαν
 ἢ καταδυναστείαν καὶ ἄρπαγὴν ὑφίστασθαι παρὰ
 τίνος κἄν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου. Ἐπι-
 γε μὴν καθῶς καὶ τὸ περὶ τοῦτο ἠτήσαντο, ἂν συμβῆ
 κινδυνεῦσαι κατὰ θάλατταν καρῶδιον αὐτῶν ἀπὸ
 κλύδωνος καὶ πεσεῖν εἰς ζηνάν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς βα-
 σιλείας μου, οὐχ ἔξουσιν ἐπ' ἀδείας οἱ ἑποικοὶ τῆς
 τοιαύτης χώρας ἢ ἑτεροὶ τινες διαρπάξαι καὶ ἀπο-
 κερδαίνειν τι ἀπὸ τοῦ περιουθέντος αὐτῶν πράγμα-
 τος, ἀλλὰ διαφυλαχθήσεται τὸ τοιοῦτον πράγμα
 αὐτῶν ἀκαινοτόμητον τῇ δυνάμει καὶ ἰσχύϊ τοῦ πα-
 ρίντος χρυσοβούλλου τῆς βασιλείας μου. Τούτου γάρ
 τῇ ἐμφανείᾳ διατηρηθῆσονται μετὰ τὸ δίδναι τὸ
 ἀναγεγραμμένον κομμέρκιον ἀνενοχλήτοι καὶ ἀζη-
 μιοι, καὶ οὐχ ὑποστήσονται παρὰ τίνος ἀδικίαν ἢ
 ζημίαν τινα ἢ ἐπῆρειαν καὶ ἐπίθεσιν οἰανδήποτε.

Διὰ γὰρ τοῦτο ἐγεγόνει καὶ τὸ παρὼν χρυσοβού-
 λλον τῆς βασιλείας μου, καὶ ἐπεθραβεύθη καὶ ἐπε-
 χορηγήθη τοῖς διαληφθεῖσιν ἐποίκοις τῆς Παρτζα-
 λόνας, τῆς Ῥαγούνας, τῆς Κατελονίας, τῆς Μα-
 γιόρκας, τῆς Βαλεντίας, τῆς Τουρτούζας καὶ τῶν
 περὶ ταύτας; ἐτέρων χωρῶν τοῦ ὑψηλοτάτου ῤηγῆς
 Ῥαγούνας καὶ Σικελίας; εἰ; βεβαίωσιν καὶ ἀσφαλείαν.

XVI. *Imp. Andronici senioris aurea bulla de me-
 tropolibus Philadelphensi, Thessalonicensi et Lioba-
 dotium. (h) (Circa 1292.)*

(h) I. e. Aragonum; ut est in versione antiqua.
 Id.

(i) In eadem versione est: *Dalmatium Segnerium.*
 Id.

(j) Ibidem κυβέρνησι; verbo relaxationis reddi-
 tur. Id.

(k) Laudantur in Disp. thron. sub Andronico se-
 niore facta in Col. can. ed. Rhalli et Potli p. 491.
 40; Zach.

(f) Id est Michael Palaeologus. Zach.

(g) Hanc auream bullam praestitit Capmany, *Memorias hist. sobre Barcelona*, tom. II. (Madrid 1779) p. 467, ex originali in archivo Barcelonensi asservato; idem p. 567 versionem antiquam ejus edidit. Quod istam Andronico seniori et anno 1290 tribuit, ejus rei argumenta satis idonea habet tum titulos horum documentorum, tum historiam regum Aragoniae Zach.

XVII. Imp. Andronici senioris aurea bulla de privilegiis metropolitani Monembasiæ. (l) (A. 1295.)

Χρυσόβουλλον παρὰ τοῦ γαληνοτάτου ἐν βασιλεύσει καὶ ἀληθείᾳ Ἀνδρονίκου αὐτοκράτορος Ῥωμαίων πρὸς τὸν ἀγιώτατον μητροπολίτην Μονεμβασίας καὶ τοὺς αὐτοῦ διαδόχους.

Κἄν εἰ μήπω πρότερον ἐβῆ πλείστα δὴ παραπλήσια γενέσθαι βασιλεύσει τε καὶ ἄλλοις, καὶ οὐχ ἤτον ἡμῖν, καὶ νομισθῆναι τοῦ λοιποῦ γίνεσθαι, ἴσως ἂν ἴσως ἦ γε νῦν αὕτη παροῦσα τε καὶ προτεθειμένη τῇ βασιλείᾳ μου πρᾶξις ἐφεῦρα τὸν τοιοῦτου καλοῦ τύπον ἄμελει καὶ ἐφ' αὐτῇ κείμενον ἂν, μᾶλλον ἐραῖν δι' αὐτῆς ἐκαινίσει πάντως, ἀρχὴν οὕτω λαβόντα καλλίστην πρὸς τὸν ἐξῆς ἔπειτα χρόνον ἐνεργῆ δεῖκνυσθαι· οὕτω πολὺ πάντοθεν ἔχει τὸ παῖθον αὕτη καὶ καταναγκάζειν εὐλογον. Τὸ γὰρ δὴ κατὰ τὴν Πελοπόννησον περιώνυμον δευ Μονεμβασίας ἐστὶ μὲν ὡς ἀληθῶς τῶν κατ' αὐτὴν δὴ πάντων μακρῶ πρότερον, καὶ τὰ πρῶτα δὴ σαφῶς ἀπάντων φερόμενον, ὡς μηδένα μηδὲν τῶν ταύτῃ γε ἄλλων λείπεσθαι ξυγχεροῦν· νέον μὲν ἐπισεικῶς ὄνομα καὶ κλέος, καὶ οὐ πόρρωθεν τῶν ἐπισθεν χρόνων ἦκον, μυρίας δὲ ὄμιος καὶ παμμήκει; τὰς εὐφημίας καὶ πανταχοῦ πομπῆων, ὡς εἴ τι καὶ ἄλλο τῶν ἐπιφανῶν καὶ περιδόξων ἀκούειν, οὐκ ἐπὶ μόνῃς τῇ βασιλικῇ ἡγεμονίᾳ τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν τῆς ἀλλοτρίας ἀπάσης. Καὶ γὰρ δὴ τὰ τε ἄλλα κοσμητὰ τῶν δεσπῶν, καὶ θέσεως εὐκαιρία, καὶ πρὸς ἀσφάλειαν ἐρυμνότης καὶ πλήθος μάλιστα οἰκητόρων καὶ πολυουδία, καὶ πολιτεία; εὐγένεια, καὶ τεχνῶν ἐπιχρήσεις, καὶ ἀγορᾶς θαψίασι, πάντων πᾶσα εὐεμπορώτατον τε εἰ δὴ τι καὶ ἄλλο μάλιστα, πρὸς ἅπαντα πλοῦν καὶ θαλάσσης ἅπαντα μέρη θέσεως εὐ ἔχον. Καὶ τοίνυν πολὺ τὸ τῶν οἰκούντων ἐνταῦθα ἱκανόπλοον καὶ θαλαττοῦργον, βρωμαλέτης τε καὶ φρόνημα δραστικόν τε καὶ ἐμπρακτον, καὶ (τὸ κάλλιστον τῶν ἄλλων μάλιστα) ἡ πρὸς τὴν βασιλείαν μου ἐνεργός τε καὶ ἀτρεπτος παντάπασιν εὐνοια, καὶ ἡ πρὸς τὸ γένος ἀναφορὰ τε καὶ κοινωνία πάντων ἀνάλωτος καιρῶν τε καὶ πραγμάτων, εὐ τε καὶ ἄλλως ἔχόντων, ἐν πολλοῖς ἦδη τῶν προλαβόντων χρόνων τὴν πείραν δοῦσα, καὶ τὸ πιστὸν καθάπερ ἄλλοτε ἐγνωσμένη. Καὶ τὰ μὲν τοῦ δεσποῦ, ὡς ἐν ἐλίγοις, οὕτω, φεύγοντι τῷ λόγῳ τὸ μῆκος. Συλλαγαῖαι δ' εἴ τι καὶ οὕτω νῦν εἶναι θαυμάσιον οἶον, δεῖ τῆς κατ' αὐτὸ πάντως ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας προέστη ἀρτίως πάντων ἀριστος, πολὺς τοῖς κατὰ θεὸν ἐκ νέου πάνυ τοι καὶ ἐς γῆρας ἦδ... (m) τοῦτο νῦν ἦδη καμάτοις ἐγκαρτερήσας, καὶ κατακεκοσμημένος εἰς ἀκρον τῆς μακαρίας αὐτῆς βιοτῆς, ἀτρέπτως ἐς τοσοῦτον τῆς ἐξ ἀρχῆς ἐνστάσεως καὶ παντάπασιν ἀνεκδότως, καὶ ὡς περ εἰ τις νέος θερμῶς ἀπτοίτο, καὶ μὴ παρὰ καὶ μὴν πλείστον ὅσον ὑπὸ τῆς οὕτω χρονίου καὶ πολυετοῦς καὶ βίαιου σφόδρα τε βιώσεως καὶ σωματικῆς θαπανήσεως, καὶ πρὸς ἅπαντα πόνον καὶ μόχθον σφόδρα ἐκτατηγμένους οὐ

τῷ γῆρα μᾶλλον ἢ τοῖς γε τοιοῦτοι; πόνοις, ἐθαυμαστῶς ἐμμένει καὶ διακαρτερεῖ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀκλινῆ γνώμην, καὶ ὡς περ νῦν μᾶλλον ἐπιεργόμενος καὶ σπουδάζων δηλὸς ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἂν ἦη τοσοῦτο προλαβῶν καταστῆναι ἦδη πῶς; ἀσφαλὲς ἐν λείμνῃ καὶ γαλήνῃ ἄμελει καὶ τῆς περὶ τὸ ἀγαθὸν τοσαύτης ἐξεως, καὶ σφόδρα ὅπ' ἀμφοῖν, τοῦ τε πανσέμου τοῦδε γῆρας, ὡς εἴρηται, καὶ τῶν τοσοῦτων καμάτων καὶ ἀσκητικῶν ἰδρώτων, τὸ σῶμα κατακαμπτόμενος, οὐκ ἐπειθ' ὁμῶς κάμπτεται τὴν καλλίστην ταύτην γνώμην, οὐδὲ χαλᾷ κατὰ βραχὺ καὶ τῶν πόνων οὐκ ἐνδίδωσιν, οὐδὲ νικᾷται τὸ φρόνημα· ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα ἡττηται ἦδη, καὶ νῦν δίδωσι τε καὶ τρέπεται ἐπὶ τοσοῦτων τῶν προλαβόντων καὶ πόνων καὶ χρόνων, ὁ λογισμὸς δὲ ἀτήτητος, κόρον οὐκ ἔχειν οὐδέπω τῶν καλῶν ἀξιώσῃ δὴ ἐπὶ πάντων γίνεται, καὶ μόνον ἐπὶ τοῖς τοῖς ἔρον ἀδαπάνητόν τε καὶ παντάπασιν ἀκμάτων τε καὶ ἀνεπίστροφον εἶναι δεῖν εἶναι. Ταῦτ' ἄρα, καὶ τοσαύτην καὶ ἐπὶ τοσοῦτοις ἦδη τοῖς ἔτεσι συλλεξάμενος; τὴν πνευματικὴν, ὡς ἔφη, κατάστασιν, καὶ προεληφῶς οὕτω πάνυ τοι πόρρω καὶ καταπεράνας εὐ μάλα τελεσιουργόν τοῦ βίου τὴν πρόθεσιν ἀσφαλῶς τε καὶ γενικῶς, ὡς καὶ τοῦ βίου τοῦδε καὶ τῆς ὑψηλῆς ταυτησὶ παιδείας παράδειγμα καὶ τύπος ἐμψυχος περιπολεῖν, ὡς ἀληθῶς δὲ καὶ εἶναι, καὶ τοῖς πολλοῖς ὑπελήφθαι οὐκ ἀγαπᾷ τοῦ λοιποῦ· ὁ δὲ διὰ πάντες ἐν τοῖς αὐτοῖς ἔχει, καὶ ὡς περ οἱ πλείους καὶ βελτίους μὲν οὖν τῶν ἐπιταγῶν χρωμένων, νῦν εἶναι δὴ καὶ χθὲς καὶ πρότερον καὶ αὐτὸς αἰετὸς παρασκευάζεται, καὶ εὐκρινῶς ὡς περ ἀγωνιζομένων καὶ δεδίδωσι καὶ προσδραμεῖν σπουδάζοντι, καταγυμναζόμενος τὸν ἅπαντα χρόνον, καὶ κατατρυχῶν ἀπέραντα, κάμνων τὸ σῶμα κίνους ἀνεκδοτοῖς, ἀιτίαις τε καὶ ἀγρυπνίαις, καὶ στάσει συντόνοις, καὶ τίνι τῶν εἰδισμένων καὶ καλλίστων ἀγῶνων οὐ; καὶ νομῆως, μᾶλλον δὲ καὶ κλέον ἢ τίς νομίζεται τοῖς καλῶς ἡργημένοις καὶ περὶ τὸν πνευματικὸν δρόμον ἀκμάζουσιν αὐτὸς εἴ τι πῶ καὶ νῦν ἐπὶ τοσοῦτων τῶν ἐτῶν κατατεινόμενος. Καὶ μὴ καὶ τᾶλλα κατὰ τὸ ἦθος ἅπαντα τοῦ θαυμασίου τοῦδε ποιεῖν; ἀναλογεῖ τε καὶ συμβαίνει πρὸς καθᾶ τε καὶ πρὸς ἄλληλα, οἷον ἡ τῆς ἀγάπης πρὸς ἅπαντας ἐλευθεριότης, τὸ ἀόργητον θαυμάσιον οἶον, τὸ φιλοικτον, ἡ τῆς ψυχῆς γαλήνη, τὸ μὲν λογισμοῖς μῆτε λόγους μῆτε ὀφείσαι μῆτε λέγειν περὶ οἰοῦν φλαῦρον οὐδὲν, ἀλλὰ περὶ πάντων καὶ βούλεσθαι καὶ δοκεῖν καὶ λέγειν πάντ' ἀγαθὰ, ἐκ τῶν οἴκων θησαυρῶν αὐτοῦ τὸ πιστὸν ἔχοντα. Καὶ τᾶλλα μὲν, καθόλου τυνελεῖν, ἅπαντα, ὧν μεγίστης ὄνεια; Ἐκκλησίας καὶ πολυδρέμους ἀρχιερεῖ καὶ ποιμένι δεῖ, καὶ ἐστὶν ἐργωδέστατου ὁμοῦ καὶ σφόδρα σπάνιον ἐν Ἑλλάδι, ὡς περ ἐπ' αὐτῷ δὴ πρόδηλως περὶ οὐ νῦν ὁ λόγος ἐστίν· καὶ μηκύνειν, ὡς εὐκριν, οὐ δεῖ περαιτέρω, πλην ἔπερ ἔνωθεν ὁ λόγος ἐνευραμένους ἀπεφήνατο. Τοσαῦτα δὴ τὰ τε τοῦ

(l) Rhalli et Potli Coll. Can. V, p. 333; Buchon Recherches hist. sur la principauté française de Morée, tom. I, p. LXXXI.

(m) Nonnulla non potuerunt onucleari: et sequentia etiam incerta lectu fuerunt, ut editores notaverunt asteriscis appositis.

ἀνδρῶν κατὰ Θεὸν εὐδοκίμηματα, καὶ τὸ τῆς πολι-
 τείας καὶ τοῦ βίου περιφανές καὶ ὑπερῆρμένον καὶ
 σχεδὸν ἀπαράμιλλον. Καὶ τοῦ γε τῆς ὑπ' αὐτὸν
 ἐκκλησίας ἀσπίδος αὐθις τὰ προσόντα παντοῖα καλὰ,
 ὥστε κἀν μόνῃ δῆτα ἰσως κινήσαι ταῦτα τὴν βασι-
 λείαν μου πρὸς τὸ μεταποιῆσαι καὶ προδιβάσαι τὴν
 τοιαύτην ὑπ' αὐτὸν ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν εἰς κρείτ-
 τω τινὰ καὶ ὑψηλοτέραν κατάστασιν καὶ ἄξιαν καὶ
 βαθμὸν ὑπερκεῖμενον, κἀν μήπω πρότερον, ὡς εἴ-
 ρηται, τοιαῦτα παραπλήσια καὶ γεγίνητο καὶ νενό-
 μιστο γίνεσθαι· καὶ ταῦτ' ἰσως, ἥπερ ἔφη, Ἰκα-
 νῶς ἂν εἶχεν ἀφορμὴν τε δοῦναι καὶ ὑποφῆναι τὸν
 ἐν τοῦτοις τύπον καὶ νόμον, ὃ δῆτα καὶ παραπλή-
 σι' ἄλλα ἰσως ἕτερα πρότερον, ὡς εἴκοι, καὶ εἰργα-
 σται καὶ τὴν ἐν τούτοις ἀρχὴν δέδωκεν· Ἐπεὶ δὲ
 ὃ τε περὶ τούτων βασιλείος νόμος προλαβὼν, ὡς
 ἔφη, ἐπαίρει καὶ δίδωσι, καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἄπερ
 εἴρηται σφόδρα κινεῖ, σὺν Θεῷ δ' εἰρησθῶ, καὶ τὸ
 πῆς ἡμετέρας βασιλείας φιλόκαλον τὸ κλειστον ἐν
 τούτῳ μάλιστα συναίρεται, καὶ ἡ περὶ τὰ κάλλιστα
 καὶ θεοφιλεῶν ἔργων χάριτι τοῦ Θεοῦ καὶ προ-
 μῆθεια ταύτης συνιδεῖν τὰ δέοντα καὶ βουλευσάσθαι,
 καὶ προθυμία τε καὶ σπουδὴ μάλα ἐνεργὸς ἐκτελέ-
 σαι τε καὶ περᾶναι· ἐκ πάντων ἄρα τούτων τὸ και-
 νίσει τε πρὸς τὸ κρείττον, καὶ προδιβάσαι τὴν
 ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν Μονεμβασίας ἰδοκίμασθη τῆς
 βασιλείας μου. Καὶ τοίνυν φθάνει μὲν ἤδη πρότερον
 προθεσπίασα καὶ βαθμὸν τινὰ τῶν ὑψηλοτέρων
 ἔχειν ταύτην δὴ τὴν ἀγιωτάτην μητρόπολιν, καὶ
 τόπον τινὰ ἐκκλησίας, ἑτέρας καὶ τάξιν προσθε-
 σμένης, καὶ ὡσπερὶ παρελθούσης, οὐ μὴν ἀλλὰ
 καὶ μεγίστης ἐνορίας ἐξαρχίαν τε καὶ ἐπισκοπᾶς
 ἀναλόγως διαταξαμένην τε καὶ προσηκόντως. Ἐπεὶ
 δὲ αὐτὰ δὴ ταῦτα καὶ χρυσοδοῦλλον βεβαιωθῆναι καὶ
 τὸ πιστὸν λαβεῖν καὶ ἄρπαιτον ἐξητήσατο ὁ ἀνωτέ-
 ρω εἰρημένος· ἰερωτάτος τῆς τοιαύτης ἐκκλησίας
 ἀρχιερατικῶς προϊστάμενος, ἡ βασιλεία μου καὶ τὰ
 τῆς τοιαύτης αἰτήσεως προσεδέξατο καὶ πρὸς πέ-
 ρας ἀγαγεῖν ἠδύδξασε.

α'. Καὶ τοίνυν τὸν παρόντα χρυσοδοῦλλον λόγον
 αὐτῆς ἀπολύει, δι' οὗ καὶ βούλεται σὺν Θεῷ καὶ
 εὐδοκαί καὶ θεοπίσει, τὸν τε, ὡς εἴρηται, νῦν προϊ-
 στάμενον ἀρχιερατικῶς τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης
 μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ τοῦς καθέξῃς τὸν
 αὐτῆς διαδεχομένους θρόνον ἐπαυλαύειν τῆς ἀνη-
 κούσης τῷ τοῦ Σίδης θρόνῳ τιμῆς ἐν ἅπασιν, καθέ-
 δραις τε δηλαδὴ καὶ προσεῦσεσι τε καὶ στάσεσι,
 γραφαῖς τε, καὶ ὄλως τοῖς· ἐθίμοις ἔργοις ἀρχιερα-
 τικοῖς καὶ λειτουργήμασιν ἅπασιν· φορεῖν δὲ καὶ
 σάκκον ἐν ταῖς δεύσαις ἱεροτελεστίαις, ὁμοίως δὲ
 καὶ διδάμπουλον, καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ ἐκείνης προ-
 νόμιά τε καὶ δίκαια ἔχειν· ἔξαρχον τούτων μόνον εἶ-
 ναι τε καὶ λέγεσθαι πάσης δὴ τῆς Πελοποννήσου
 τὸν τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἀρχιερατικῶς ἐκκλη-
 σίας προϊστάμενον, καὶ τῆς ἐνεῦθεν τιμῆς ἀπο-
 λαύοντά, ἧ δὴ καὶ τοῖς ἄλλοις εἰθίσται τῶν ἱερωτά-
 των ἀρχιερέων τοῖς ἡξιομένοις διαφόρων ἐξαρχ-
 οειν θεμάτων τε καὶ χωρῶν. Ὡσαύτως δὲ πρὸς
 τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο θεοπίσει καὶ παρακελεύεται,

Α πάντας δηλαδὴ τοῦς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους ἐν τε
 φήμαις καὶ γραφαῖς παναγιώτατον προσαγορεύειν
 καὶ ὀνομάζεσθαι, αὐτὸν δὲ πάλιν ἐν τοῖς σημειώ-
 μασι καὶ γράμμασιν ἰνδοκίμωνα ἐμφαίνειν πρὸς
 αὐτοὺς καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν αὐτοῦ ἐπαρχίαν ἀνθ'
 ἑτέρας· ὑποσημάνσεως. Ἐπεὶ δὲ ἔφρασαν προτε-
 θῆναι πρότερον τῇ τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει
 καὶ ἐπισκοπαὶ αὐταί, ἡ τῆς Κυνοῦρας, ἡ τοῦ
 Ἐλους, ἡ τῆς Μαίνης, ἡ τοῦ Ῥόντος, καὶ ἡ τοῦ
 Ζεμενοῦ, προσθεταὶ μὲν προηγουμένως καὶ προσ-
 εδράζει ταύτας αὐτῇ καὶ διὰ τοῦ παρόντος· χρυσο-
 δοῦλλου λόγου αὐτῆς ἡ βασιλεία μου· καὶ θεοπίσει
 καὶ διατάσσεται καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὑπ' αὐτὴν εἶναι,
 καθῶς εὐρίσκονται μέχρι καὶ ἐς τὸ νῦν. Ἐτι μέ-
 ντοι δι' αὐτῶ δὴ τούτου τὸ φιλότιμον προσεπαύξου-
 σά τε ταύτῃ καὶ προσεπιτινίουσα εὐδοκαί καὶ παρα-
 κεύεται ὑπ' αὐτὴν εἶναι καὶ ἑτέρας· ἐπισκοπᾶς
 ταύτας· ἤγουν τὴν τῆς Κορώνης, τὴν τῆς Μεθών-
 ης, καὶ τὴν τῆς Ἀνδρούσης, καὶ ὑποκείσθαι ὁμοίως
 καὶ ταύτας τῇ αὐτῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Μονεμ-
 βασίας, ὡς καὶ τὰς Ἑλλάς, ὡς ἄρα μητροπόλει αὐ-
 τῶν, καὶ δέχεσθαι εἰς ἀρχιερεῖς ταυτῶν, οὐδ' ἄν ὃ
 ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει εὐρισκόμενος
 ἀρχιερεὺς χειροτονῆσαι διακρίνοι καὶ ἔγκαταστήσασθαι
 ἐπ' αὐταῖς.

β'. Ἡ δὲ τῆς ἐπαρχίας ταύτης περιόδος ὡς ἐν
 τύπῳ περιγραφικῶ ἔχει οὕτω. Πρῶτον μὲν οὖν Ἐπί-
 δαυρος ἀρχαία, ἡ καλουμένη Ἀιμηρά· μετὰ δὲ ταύ-
 τῃ ἐπὶ Ἐφῶν προλόντι ὁ Ζάραξ· προελθόντι δὲ ἀπὸ
 Ζάρακος παρὰ τὴν θάλατταν κατιόντι ἡ Κυπαρισ-
 σία· εἶτα ναὸς τοῦ Ἁγίου Λεωνίδου· μετὰ δὲ τὸ τοῦ
 ἁγίου θεῖου τέμενος, τὸ καλούμενον Ἄστρος· ἔπα-
 ναδάντι δὲ κώμη ἡ καλουμένη Καστάνι· τῆ· μετὰ
 δὲ ταύτην ἀπέρχεται καὶ εἰς ἑτέραν κώμην λεγομένην
 Ζίντζινα· εἶτα εἰς ναὸν τῶν ἁγίων Ἀναργύρων·
 ἔπειτα εἰς τὰς Ἄλωκ τὰς ἀρχαίας, καὶ εἰς τὸ Πηρὸν
 φρέαρ, μεθ' ὃ κατέρχεται εἰς ναὸν τοῦ Ἁγίου Εὐθυ-
 μίου· εἰθ' οὕτως εἰς τὴν σεβασμὴν μονὴν τὴν εἰς
 ὄνομα τιμωμένην τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐπιξι-
 κλημένην τοῦ Δυκεθουνοῦ· ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς σε-
 βασμίας μονῆς διέρχεται διὰ τοῦ πεδίου, καὶ καταντῆ
 εἰς τὴν ἀπέναντι θαλάτταν μονὴν τῆς ὑπεραρχίας Θεο-
 τόχου, τὴν εἰς ὄνομα τιμωμένην καὶ αὐτὴν τῆς
 Ἐλευσῆς, ὅσαν πλησίον τῆς κώμης τῆς Ἀρκασθ'
 εἶτα ἀπέρχεται εἰς ἑτέραν κώμην ὀνομαζομένην
 [Χοχά] πρὸς τοῖς ποσὶ τοῦ ὄρους τοῦ Ταυγέτου·
 κάκειθεν ἀνέρχεται εἰς τὴν τούτου κορυφὴν, ἐνθα
 ἦν καὶ εὐκτήριον τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ, ἐπικεκλη-
 μένον Πενταδάκτυλον· καὶ πάλιν κατέρχεται κατὰ
 δεξιὰν εἰς εὐκτήριον ἕτερον τοῦ αὐτοῦ προφήτου,
 Ἠλιοῦ, ὃ ἐπίκειται πρὸς τῷ τέλει τῆς κοιλάδος καὶ
 φάραγγος τῆς σκληρᾶς καὶ δυσβάτου, ἐν ᾧ καὶ ὕδαρ
 παρ' ἡ· μετὰ δὲ τὸ εἰρημένον εὐκτήριον αἰθῆς κατὰ
 δεξιὸν μέρος τῷ καταβαίνοντι εἰς ταῦτα τὰ λεχθη-
 σόμενα χωρία τε καὶ πόλεις· Δυρράχιον, πόλις
 ἀρχαία οὕτω καλουμένη· μετὰ δὲ τοῦτο κατέρχεται
 εἰς τὸν σωρὸν τῆς ὀνομαζομένης Γραβός· εἶτα διέρ-
 χεται τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ καὶ καταντῆ εἰς τοὺς
 Κοιρολάκκους· ἔπειτα ἀνέρχεται εἰς τὴν Βουλκάνην

καὶ διέρχεται εἰς τοῦ Βουνοῦ τὴν λεγομένην Ὀπὴν·^A καὶ ἐπεχορηγήθη τῷ τε νῦν ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ εἰδ' οὕτως εἰς τὸ ὄρος τὸ Ὀρθιον, καὶ κατέρχεται εἰς τὴν Πύλον, τὸν καλούμενον Ἀδαρινόν, ἐν ᾧ καὶ λιμὴν μέγας. Πάντα ταῦτα, καὶ ὅσα οἱ εἰρημίνοι τόποι πρὸς γε τὰ νότια μέρη περικυκλοῦσι καὶ διορίζουσιν, οὗτός ἐστιν, ὡς εἴρηται, ὁ τῆς ἐπαρχίας περιοδικὸς τύπος ὡς ἐν συνόψει τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας, ἀπὸ τῶν δύο ἐπισκοπῶν τῆς Κυνουρίας, καὶ τῆς Ζεμενῆς. Πλὴν εἰ καὶ ἀρτίως εὐρίσκονται τινες τῶν εἰρημίων ἀγιωτάτων ἐπισκοπῶν εἰς τὸ μέρος τῶν Λατίων, ἀλλ' οὖν καὶ νῦν καὶ θρηνικά θεοῦ εὐδοκῆσθαι ἐπαυλαθεῖν καὶ ἀνασπῶθῆναι αὐθις ταῦτα· εἰς τὸ μέρος τῆς βασιλείας, ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἔσονται ἀγιωτάτην μητροπολιν Μονεμβασίας ἔπ' ἀδείας τε ἔξει μετὰ τοῦ ἀνήκοντος ἀρχιερεῦσι δικαίως ὁ ταύτης δὴ προϊστάμενος χειροτονεῖν ἐπισκόπους ἐν αὐταῖς, ὡς καὶ ἐν ταῖς εἰρημίαις ἐτέραις ἐπισκοπαῖς.

Ὅτω γὰρ δὴ περὶ τούτων καὶ δεδοκίμακεν ἡ βασιλεῖα μου, καὶ διὰ τῆς δεδομένης ταύτης χάριτι τοῦ Χριστοῦ· περὶ τῶν τοιούτων ἐννόμου καὶ θείας δωτικῆς ἀδείας τε καὶ ἐξουσίας παρεκαλεύσατο, προηγουμένως μὲν δηλαδὴ, ὡς εἴρηται, τὸν τόπον ἔχειν τῆς προσεδισμένης· καὶ πρὸ χρόνων ἀπολομένης ἐκκλησίας Σίδης τὸν ταύτης· δὴ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας ἀρχιερατικῶς προϊστάμενον, καὶ τῆς τῷ τοιοῦτῳ θρόνῳ ἀνηκούσης, ὡς δεδῆλωται, πάντη τε καὶ πάσης καὶ διὰ πάντων ἀπολαθεῖν τιμῆς· ἔτι γε μὴν καὶ ἐξαρχεῦσιν ἀπάσης τῆς Πελοποννήσου· πρὸς δ' ἄρα τοῦτ' ἔχειν καὶ τὰς ἄλλας εὐεργεσίας, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, ὡσαύτως· καὶ τὰς ὑπ' αὐτὸν διαληφθεῖσας ἐπισκοπὰς, ἃς τε δηλαδὴ πρότερον ὑποτεταγμένας εἶχε, καὶ ἃς νῦν ἐπιλοῖπους προσεκύρωσεν ἡ βασιλεῖα μου, καὶ κατ' ὄνομα καὶ περιγραφικῶς πᾶσαι δεδῆλῶνται. Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτων ἀπάντων βεβαίωσιν, ἀσφάλειάν τε καὶ διαμονὴν ἀρεπτον, ὥστε διὰ παντός... οὕτω στέργειν καὶ μὴ μετὰ βραχὺ μετατραπῆναι καὶ μεταβολὴν ἠντιναοῦν ἔπ' αὐτοῖς συμβῆναι, καὶ ὁ παρὼν προσέδουλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἐπεβραβεύθη

καὶ ἐπεχορηγήθη τῷ τε νῦν ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἐκκλησίας Μονεμβασίας, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πάσης Πελοποννήσου καὶ τοῦ τόπου ἔχοντι τοῦ Σίδης, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν διαδεξιμένοις τὸν αὐτὸν θρόνον, ἀπολυθεὶς κατὰ μίαν Ἰουνίαν τῆς ἐνισταμένης ἔκτης ἰνδικτικῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ (π) ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον θεοσεβὲς καὶ θεοκράδην ὑπιστήμηνατο κράτος.

^B Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αυτοκράτωρ Ῥωμαίων δούκας Ἀγγελος Κομνηνός, ὁ Παλαιολόγος.

XVIII. Imp. Andronici senioris de ordinationibus absque praeestatione consuetudinum faciendis. (A. 1295.)

^B Ὅπως νεαρὰ προβαίνει βασιλεῖο; νομαθεσία περὶ τῶν χειροτονιῶν.

(Vide G. Pachymera Hist. Andronici III, 3. Tom. CXLIII, col. 436.)

XIX. Imp. Andronici senioris aurea bulla in gratiam Gregorii Melissenii (σ). (A. 1296.)

XX. Imp. Andronici senioris aurea bulla de possessionibus ecclesiae Monembasiae (ρ). (A. 1501.)

Ὁ μὲν δὴ μέγας καὶ θεῖος τῆς ἀληθείας κήρυξ καὶ τοῦ κοινουῦ δεσπότου καὶ Σωτήρος ἀπόστολος, μὴ μέγα, φησὶν, εἶναι, εἰ αὐτοὶ γε δὴ τῆς εὐσεβείας ἡμῖν οἱ ἡγεμόνες καὶ τῶν εὐαγγελικῶν σπερμάτων τε καὶ δογμάτων γεωργοὶ καὶ βομῆες τὰ πνευματικὰ σπερμάντες ἡμῖν παρ' ἡμῶν αὐτοὶ τὰ σωματικὰ θερίσσοι. Καὶ γὰρ οὐδ' ἐστὶν οὕτως ἀεὶ ἔχρωσ τοῖς ἐκείνων ταῦτα δὴ παραβάλλειν, καὶ μέγα πρὸς ταῦτ' οὐδὲν ἦν, ὅσα τις εὐ μάλ' ἀνύτων καὶ σπουδάζων ἀντιδῶ· ὅτι μὴδ' ἔχει εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς τὰ ἱερὰ λόγια φασιν, ἰσοστάσιον, ἦν ἄρα δὴ χωρὶς τῆς τοῦ Πνεύματος γεωργίας προκειμένην εἰς εὐεθρον καὶ πάντως κινδυνεῦσαι μέλλουσαν καὶ τὴν ἐσχάτην ὑποστῆναι ζημίαν, καὶ ἥς οὐδ' αὐτὸς ὁ κόσμος δλωσ ἀντάξιός, αἱ τῶν ἀποστολικῶν καὶ θεῶν σπερμάτων ἀρρώσεις τε καὶ καταβολαὶ σώζουσι τε καὶ εὐχρηστον κατορθοῦσι καὶ καρποφόρον ἀγαθῶν

emprisonner dans une forteresse avec ses partisans, au nombre desquels se trouvait Michel Mélissène-Comniène-Stratégopule. Depuis ce jour, Grégoire Mélissène, parent de l'empereur et neveu de Michel Mélissène-Comniène-Stratégopule, s'était adressé au fisc pour avoir les biens de son oncle et avait de plus réclamé Thessalonique, comme dot de sa grand-mère Marie Comniène, qui était grand'tante de l'empereur, et de plus Gallipoli et les villes frontières. Pour mettre fin à ces réclamations d'une manière amicale, l'empereur Andronic ordonne que justice soit faite et qu'on rende à Grégoire toutes ses terres de famille : moins Thessalonique et Gallipoli, qu'il était utile au bien public de laisser entre les mains de l'empereur. En compensation de cette perte Andronic lui abandonne la propriété des villes, terres et lies placées en Asie à l'embouchure des fleuves Méandre et Lycée et vers la mer de Mente jusqu'au golfe de Rhodes : aussitôt ces villes seront délivrées des mains des infidèles (les Latins), qui les possédaient encore. Andronic, dans ce chrysobulle, donne toujours à Grégoire le titre de domestique.

(p. 311 et. Catalogue, add. Gr. Scorial. p. 81.

(π) Post verbum ὀκτακοσιοστοῦ locus vacuus in s. relictus est. Addendum est πρώτου, ut cum l. VI. quadri. Buchon indictionis numerum in τῆρας mutare maluit. ΖΑΧΒ.

σ) Buchon *Nouvelles recherches hist. sur la princ. de Morée*, tom. I. Paris 1845, p. 245 laudat

^D Un chrysobulle de l'empereur Andronic Comniène-Paléologue en langue grecque, en date d'avril 6804 du monde (ou 1296 de J. C), IXe indiction, en faveur de la famille Mélissène et en particulier de Grégoire Mélissène, qualifié ici son parent, depute de toute la Chersonnèse, de l'Hellespont, d'Enos, de Xanthos, de Périthéorion, de la ville de Samos, de l'illustre ville de Milet, du golfe Ambracique et du golfe de Messénie dans le Peloponnèse. Andronic Paléologue commence par faire un grand éloge de la famille Melissene, ancienne, illustre et opulente. Il rappelle que c'est à cette famille qu'appartenait Alexn. Stratégopule, qui avait délivré Constantinople des Latins. En considération des mérites de cette famille, il veut établir la bonne harmonie entre elle et la famille impériale. Il mentionne la révolte de Constantin, son frère, contre lui. Il dit qu'il l'avait vaincu et fait

καὶ ἀζήμιον. Τοιγαροῦν κατ' ἄρα δὴ τῶν ἀποστολι-
κῶν τόνδῃ καὶ θεῖον λόγον οὐ μέγα οὐδὲν, ὅστις ἀντὶ
τῆς τοσαύτης εὐποιίας, ἀντὶ τῶν ψυχικῶν ἀγαθῶν
καὶ τῆς τῶν θεῶν αὐτῶν μεταδόσεως, τε καὶ μετα-
λήψεως καὶ κοινωνίας καὶ χάριτος ἧς κορίζεται καὶ
τρέφεται καὶ συντηρεῖται καὶ ἀβύει καὶ τελειοῦται,
μᾶλλον δὲ τελεῖται ἐκ κρείττω καὶ εὐαγῆ τε καὶ
πάνσομου, ἀντισυνταλοῖται τε καὶ αὐτὸς ἀντιδιδόσῃ
ὀσιποῦν. Πάνυ μὲν οὖν πλεῖστον τῶν κατ' αὐτῶν
καὶ σωματικῶν, ὡς γε αὐτῷ δοκοῦν καὶ τοῖς ἄλλοις,
μέγα μὲν οὐδὲν τοῦθ' ὡς ἀληθῶς οὕτω, μέγα δὲ
ὄντως τοῦτο καὶ εὐδαιμον, ὅτῃ ἔβωκεν ἡ θεία
πράγμασι ξυλλαθεῖν ὡστ' ἔχειν παραδεικνύοντα τὴν
γνώμην ἐθειλόκαλόν τε καὶ παροικίαν εὐ πρὸς τὰ
βελτίω, καὶ τάγαθῶν κρινουσάν τε καὶ αἰρουμένην
εὐ μάλα τελειουργόν, καὶ μὴ ζημιουμένην τὸ περι-
τὴν ὕλην αὐτὴν δραστηκῶν μὴδ' ἀποστρεφομένην τῶν
πραγμάτων ὑπανάγκην ἀργόν τε καὶ ἀνόνητον ἐαυ-
τῆς. Μήποτε δ' ἄρα καὶ τοῦθ' ἂν τῆς σοφῆς καὶ παν-
ταλείου θεϊκῆς προνοίας. Καὶ ὄρῃν ἔξεστιν ἐπιδοῦν
ἐκάστοτε γιγνόμενον, τὰς φιλοκάλους αὐτὰς φύσεις,
καὶ αἷς ἄρα πλεῖστος ὁ περι τῶν καλῶν καὶ θεῶν
ἔρωσ ἐνθεν ἐκ ψυχῆς ἀδάπανος φλέγει, ἰοτῆν ἐπι-
τῶν πραγμάτων ἀξίως τῆς γνώμης καὶ ὑποθέσεις
διδόναι προπούσας καὶ χωρούσας ἀμέλει τὸ φρο-
νημο, ὡς ἂν ἕμα μὲν ἰσχυρὴ τὰ κρείττω καὶ θημιουργ-
γεῖσθαι καὶ πολιτεῦσθαι κατ' ἀνθρώπους, ἕμα δὲ
καὶ ζῆλον ὡς εἰκὸς προσλαμβάνοντα καὶ προκί-
πτοντα (g) καὶ προάγεσθαι τῷ ὄντι. Καὶ γὰρ καὶ
κάλιστον ὅσον εἰκοιεν εἶναι, καὶ οὐ μόνον λυσιτελί-
στατον αὐτῷ τινι μόνῳ, ἀλλ' ἄρα τό γε δὴ καὶ βιω-
φελέστατον εἰς αὐτὰ καθόλου τ' ἀνθρώπεια κατὰ τὸν
βίον ἅπαντα, ὅστις ἐπὶ πραγμάτων ζυτυκῶν ἀμι-
νώνων ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς καὶ διδόντων ἐπιεικῶς
εὐ μάλα ἀγαθοῦργόν ἀφορμὴν οἶός τ' ἂν ἐπειτα
γένοιτο αἰσθῆσθαι τὴν ἀγαθὴν ζυκυριάν καὶ περι-
σθαι ἑαυτοῦ καὶ χρῆσθαι ἢ δοκεῖ βέλτιστον, καὶ
δοσι: γνώμης εὐ ἔχων, κρῖσιως, εὐ ὀρυμῆς καὶ ἔρω-
τος περι τὰ μέγιστα καὶ θεῖα, ἐφ' ἡγεμονίας τινὸς
καὶ ἀρχικῆς ἐπιστασίας: γενόμενος ἀτοκράτου: καὶ
ἰσχυρούσης, ἔχει πως ἑαυτῷ χοῖσθα κάλιστα, ἔχει
δεικνύοντα τὴν φύσιν, ἔχει μὴ μείνει ἀργός, ἔχει
τελεῖν τὰ βελτίω δόγματα, καὶ μὴ μόνον ἀντιδιδόναι
πολλῶν καὶ μεγάλων, ὧν προειληφῶς: ἔχει τῆδέ τε
κατὰ τὸν βίον ἀμέλει καὶ κατὰ ψυχὴν μάλιστα, τὸ
δικιόν τε καὶ γιγνόμενον ὄφλημα, βραχὺ μὲν οὖν
καὶ ὀλιγαρκὲς ὄντως πρὸς τὴν τοσαύτην εὐποιάν,
ἀλλὰ καὶ πραγματεύεσθαι περαιτέρω καὶ ἀντινει-
σθαι σοφῶς διὰ τῶν παρόντων τῶνδε καὶ βρόντων τὰ
μέλλοντά τε καὶ μένοντα, καὶ διὰ τῆς ἐν τοῖσι
φιλοθέου καὶ εὐγενοῦς οἰκονομίας καὶ ἐλευθεριότη-
τος: τοῖς ἀθεταίοις μὲν ὡς τὰ πολλά, πάντως: δὲ μετ'
ὀλίγων ἀπολουμένων, ἃ γε δὴ καὶ αὐτὰ προκίκα προ-
εληφῶς: ἔχει, κατακτεσθαι τὰ διαωνίζοντά τε καὶ
ἀτρέπτα.

α'. Εἰδ' ἄρα δὴ καὶ ἡ ἡμετέρα βασιλεία περι τού-

(g) An προσλαμβάνεσθαι καὶ προκίπτεσθαι?
(r) Hunc locum simui cum aliis inferioris nomi-
nandis hodieum sub eodem nomine existare, ex
PATROL. GR. CLXI.

των οὐ μόνον εὐ τε ξυνεωράται καὶ ἔγω, ἀλλ'
ἀνεκτῶς γε καὶ ἀνεμεσίτως ἐρεῖν καὶ διαπέπρακτα:.,
πολλά τε ἄλλα (σὺν θεῷ δ' ὁ λόγος) μαρτύρεται καὶ
τὸ νῦν γε ἦδη δηλώσεις: πολλά γὰρ δὴ ἦ κατὰ τὴν
Παλοπόννησον Μονεμβασίας ἀγιωτάτη μητροπόλει
παρ' αὐτῆς ἐνήργηται τε καὶ ἐπιδέδεικται λόγου τε
ἀξια καὶ ἐπαίνων τῆ τοῦ Χριστοῦ χάριτι. τοῦτο μὲν
ὅσα εἰς τιμὴν τινα φέρει καὶ προδόθμιον τάξιν καὶ
περιφανὲς ἀξίωμα καὶ τόπον κληρῆ πρότερον, τοῦτο
δὲ καὶ ὅσα εἰς εὐπορίαν τε καὶ φιλοδωρίαν τῶν
προσόντων αὐτῆ πραγμάτων τε καὶ κτημάτων: ἃ
δὴ καὶ κατὰ μέρος ἕτερα διάφορα ταύτης ὑποδει-
κνυσι θεοπίσματα. Ἐπει δὲ ἀρτίως ἠτήσατο τὴν
βασιλείαν μου ὁ τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης μητροπό-
λεως ἀρχιερεὺς πάντα ὧν ἀριστος καὶ ἱκανώτατος
τῆ τοιαύτη γε ἀξία ὡς συνελόντ' ἐρεῖν, καὶ δι' αὐτὸ
δὴ τοῦθ' ἄρα καὶ πάντα πείθειν ἱκανός ὧν τὴν βα-
σιλείαν μου καὶ περι πάντων αἰτούμενος: ἔπει δ'
οὖν οὕτως, ὡς εἴρηται, ἠτήσατο καὶ χρυσόβουλλον
αὐτῆς προσηῖναι περι τῶν προσόντων κτημάτων τῆ
κατ' αὐτὸν τοιαύτη ἀγιωτάτη ἐκκλησίῃ, ἦδη καὶ
εἰς τοῦτο ἐπιναύει τῆ αὐτοῦ αἰτήσεαι καὶ ἐπιχορηγεῖ
καὶ ἐπιθεραβεύει τόνδε τὸν χρυσόβουλλον λόγον αὐ-
τῆς, δι' οὗ καὶ εὐδοκεῖ καὶ προστάσσει καὶ διορίζε-
ται, κατέχειν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὴν διαληφθεῖσαν
ἀγιωτάτην μητροπόλιν Μονεμβασίας: πάντα τὰ προσ-
όντα αὐτῆ κτήματά τε καὶ δίκαια, ἃ καὶ μέχρι τοῦ
παρόντος παρ' αὐτῆς εἰσι καταχόμενα, νέμεισθαι τε
αὐτὰ ἐκτὸς πάσης ἐπιηρείας καὶ ἐνοχλήσεως καὶ
παντάπασι ἀναφαιρέτως, διαοισμοῦ τε παντὸς
ἀππλλαγμένα τε καὶ ἀνώτερα. Ἄ δὴ καὶ κατ'
νομο οὕτως ἔχουσι: χωρίον ὁ Γαγκωνίας μετὰ τῶν
ἐν αὐτῷ παροίκων καὶ ὑποστατικῶν καὶ πάντων
τῶν δικαίων καὶ πάσης νομῆς αὐτοῦ: κτήμα τὸ εἰς
τὸ χωρίον τὰ Νόμια (r) μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων
καὶ τῶν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον καὶ εἰς τὰ Ταίρια αὐ-
τουργίων: ἀργίδιον τὰ Λυρὰ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ
παροίκων καὶ ὑποστατικῶν: ἔτι δὲ καὶ τῶν Μου-
τουσῶν, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ εἰς τὴν Σῶν αὐτούργιον·
χωρίον εἰς τὸν κάμπον λεγόμενον τὸ Ἐπισκεκτα
μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων, τῆς διαφερούσης: τῆ
ἐκκλησίῃ γῆς καὶ τῶν λοιπῶν ὑποστατικῶν, ἔτι δὲ
καὶ τοῦ δρυμῶνος τοῦ ἰδιοπεριορίστως προσόντος
μέχρι τοῦ παρόντος τῆ αὐτῆ ἀγιωτάτη ἐκκλησίῃ,
ὡς τοῦ λοιποῦ παντὸς δρυμῶνος τοῦ ὑποκειμένου τῷ
δημοσίῳ ὀφειλοντος εἶναι αὐδὶς ὑπὸ τὸν δημοσίον·
χωράφια ἐν διαφόροις τόποις τοῦ Ἰλου μετὰ τῶν
ἐν αὐτοῖς τεσσάρων ὁδρομυλωνῶν τῶν ἀνεγερθέντων
παρὰ τοῦ μέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀμπελωνος:
ἀργίδιον λεγόμενον τοῦ ἀγίου Κουρνούτου μετὰ τῶν
ἐν αὐτῷ παροίκων: ἕτερον ἀργίδιον τοῦ Καμαρὰ
μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων καὶ ὑποστατικῶν ἢ
μονῆ τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἢ τοῦ Πρινίκου μετὰ τῶν
ὑπ' αὐτὴν παροίκων καὶ αὐτουργίων, καὶ τῆ:
λίμνης τῆς προσούσης τῆ τοιαύτη μονῆ τοῦ Πρινί-
κου, ἔτι δὲ καὶ τῆς συνεισφορᾶς ἀπάσης τοῦ βασι-

mapra majori Gallicae et ex libro: Ἐφετημοῖς τοῦ
βασίλειου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ἔτος: 1837 a Klaido
Athenis 1837 in 8mo edito adnotavit Millerus.

μείδου (προκατεείχετο μὲν γὰρ πρότερον ἡ ἡμίσεια A
 συνεισφορὰ ταύτης παρὰ τοῦ μέρους τῆς τοιαύτης
 ἐκκλησίας, ἡ δὲ ἑτέρα ἡμίσεια ταύτης παρὰ τοῦ
 δημοσίου ἀρτίως· δὲ εὐδοκᾷ ἡ βασιλεία μου καὶ
 παρακελεύεται τὴν ἅπασαν ταύτην τοῦ βλαντιδίου
 συνεισφορὰν παρὰ τοῦ μέρους κατέχεσθαι τῆς τοιαύ-
 τῆς ἀγιωτάτης μονῆς ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιαιρέτως)
 χωρίον οἱ Πεζιάνοι μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων
 καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ πάσης τῆς νομῆς αὐ-
 τοῦ χωρίου τῆ Φιλοδενδρον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ
 παροίκων καὶ ὑποστατικῶν· ἡ μονὴ τοῦ τιμίου
 Προδρόμου ἡ τοῦ Σαραφῶνος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὴν
 παροίκων καὶ λοιπῶν δικαίων· ὁ εἰς τὰ Φῶτα ἀμ-
 πελών· ἡ ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Πολλῶν Ξενίων ποσότης
 τῶν εἰκοσιπέντε ὑπερπέρων· τὰ ἐν τῷ τῆς Μονεμ-
 βασίας ὁσπῆτια ἄπερ εἰχέ ποτε ὁ Ἄρης· ἀγρίδιον B
 αἱ Ριπίαι σὺν τῷ πλησίῳ τούτου τόπῳ τῷ Καλαμίῳ
 καὶ τῷ τῶν δικαστηρίων· προάστειον τῶν Λαιμό-
 νων· εἰς δὲ καὶ τὰ αὐτούργια ὅσα μέχρι τοῦ νῦν
 εὐρίσκειται κατέχουσα καὶ νεμομένη ἡ αὐτὴ ἀγιω-
 τάτη ἐκκλησία εἰς τὴν Σάρακα, τὴν Κουλενδιαν, B
 τὴν Κουμαραϊαν, τὴν Βουκάνην καὶ Μέσειν καὶ
 Δωδελιαν, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὴν Νόδον καὶ εἰς τὴν
 Λίμνην καὶ τὴν Πύργον καὶ τὸ Πάλαιόκαστρον. Ἄ
 δὴ πάντα, ὅσα ἀνωτέρω διαλαμβάνεται, καθέξει καὶ
 νεμηθήσεται τὸ μέρος τῆς αὐτῆς ἀγιωτάτης ἐκκλη-
 σίας μετὰ τῶν προσηρμοσμένων αὐτοῖς· μέχρι τοῦ
 νῦν, ὡς εἴρηται, δικαίων, ἡγουν γῆς, ἀμπελώνων,
 μυλώων, δένδρων διαφόρων, περιθαλίων καὶ λοι-
 πῶν. Πρὸς τούτοις δὲ ἔξει ἐπ' ἀδείας τὸ μέρος τῆς C
 αὐτῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας ἐξωνεῖσθαι καὶ τὸ πρι-
 νοκόκιον, ὅπερ οἱ τῆς ρηθείσης μονῆς τοῦ Σαρα-
 φῶνος καὶ οἱ τοῦ δηλωθέντος χωρίου τοῦ Γαγκανέα
 πάροικαι ἐπισυνάγουσιν ἀπὸ τοῦ τόπου τοῦ διαφέ-
 ροντος τῆ αὐτῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίᾳ· ὅσων μέντοι
 πρινοκόκιον ἐπισυνάξουσιν οἱ τοιοῦτοι πάροικοι τῆς
 ἐκκλησίας ἀπὸ δημοσίου τόπου, ὀφείλει ἐξωνεῖσθαι
 τοῦτο ὁ δημόσιος. Ταῦτ' ἄρα καὶ τῆ ἐμφανείᾳ τοῦ
 παρόντος χρυσοδούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου
 μενοῦσι, καὶ διατηρηθήσονται τὰ τοιαῦτα ἅπαντα
 κτήματα καὶ αὐτούργια τῆς διαληφθείσης ἀγιωτάτης
 ἐκκλησίας Μονεμβασίας ἀνενόχλητα πάντα καὶ ἀνα-
 φαίρετα κατὰ τὴν νομὴν καὶ κατοχὴν, ἣν εὐρίσκει-
 ται κεκτημένη, ὡς δεδήλωται, μέχρι τοῦ νῦν ἐπ'
 αὐτοῖς, εἰτι δὲ ἀπηλλαγμένα τε καὶ ἀνώτερα πάσης D
 καὶ παντοίας ἐπιρραίας καὶ ἐπιθέσεως. Καὶ γὰρ
 οὐδεὶς τῶν ἀπάντων ὀφείλει ἐπάγειν αὐτοῖς οἰανδή-
 τινα λύμην ἢ ὄλωσ κατατριβὴν, οὔτε μὴν ἐπὶ δια-
 σεισμῷ καὶ ἀδικίᾳ τινὶ κατ' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι κζὶ
 τινὶ τρόπῳ δι' ὄχλου γίνεσθαι· ἐπεὶ καὶ πᾶς ὁ τοιοῦ-
 τόν τι πειραθρόμενος, τούτοις ἐπαγαγεῖν ἀποπεμ-
 φήσεται ἅμπαπ καὶ ἀποσοθῆσεται καὶ καθάπαξ
 ἀποτραπήσεται, ὡς ἄρα ὁ παρῶν χρυσοδούλλος λό-
 γος τῆς βασιλείας μου διατάσσεται· ὅς καὶ ἐπεχο-
 ρηγήθη καὶ ἐπεδραβεῦθη τῆ αὐτῆς ἀγιωτάτης ἐκκλη-
 σίας Μονεμβασίας, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆγα Ἰούριον τῆς

ἀνισταμένης τῷ Ἰνδ. τοῦ 1504 ἐνάτου ἔτους, ἐν ᾧ
 καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπροβλητὸν ὑπε-
 στήμηνατο κράτος.

Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασι-
 λεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Δούκας Ἄγγελος
 Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος.

XX. Imp. Andronici senioris de metropoli Aprc.
 (A. 1304.)

(Hoc privilegium jam edidimus inter constitutiones
 patriarchæ Joannis Glycis, sub num. XLVIII, tom.
 CLII.)

XXI. Imp. Andronici senioris antea bulla pro Ge-
 nuensibus (s). (A. 1304.)

Cum transmissi fuerint ad Imperium nostrum ex
 parte illustris Comunis Janue dilectæ fraternitatis
 Imperii nostri Ambazatores et sindici speciales
 nobiles et prudentes viri, videlicet dominus Guido
 Enfricius et dominus Acursus Ferrarius, ad expo-
 nenda coram nostro Imperio capitula, ex quibus
 quedam ad ipsorum Januensium jura videbantur
 et observari debebant, et quedam de speciali gra-
 tia requirebant juxta ea que Imperium nostrum
 facere consuevit intuitu affectionis, gratie et amo-
 ris, quem erga illustre comune Janue Imperium
 nostrum habet: quibus capitulis per eisdem nun-
 cios expositis et narratis Imperium nostrum an-
 nuens ipsa concessit capitula ut inferius distingue-
 tur. Et ecce presens privilegium aurea bulla no-
 strum munitum eidem illustri comuni Janue con-
 cedimus et largimur, ad declarationem, robur et
 firmitatem immobilis et inviolabilis perseverancie
 eorundem capitulorum, que acceptavimus et
 illa adimplevimus juxta requisicionem ipsius illu-
 stris comunis. Quorum capitulorum talis est te-
 nor.

Primo quidem quod habere debeant Januenses
 in loco Galathe locum quem requisiverunt in forma
 quadrangula terminatum et assignatum, secundum
 quod locus ille ambitus est per factam foveam cir-
 cum circa (t). Et volumus et jubemus, quod a cir-
 cuitu ipsius loci mensurando vacuus locus totaliter
 resideat absque habitatione aliqua alicujus persone
 per spatium sexaginta cubitorum. Et a muro Cas-
 tri Galathe secundum latitudinem ipsius muri
 usque ad ipsorum Januensium confines etiam sit
 locus totus vacuus nec alicui liceat habitationem
 facere quoquo modo; infra vero locum predictum
 habitationis ipsorum Januensium habeant ipsi Ja-
 nuenses libertatem et mandatum faciendi mansio-
 nes et structuratas et alias firmitates et omnem
 aliam securitatem ad eorum voluntatem practer
 tantum modo murum castri, quod quidem constru-
 ere in ipso loco volumus non licere.

Item quod habeant in eodem loco Januenses et
 qui tenentur Januenses libertatem sine aliquo im-
 pedimento, et habeant macellum et macellarios Ja-
 nuensium, et messitas Januensium, logiam, bcl.

(s) Ex regio archio di Corte editit Sauli Della
 col. dei Genov. in Galata, II, p. 211.

(It) nstrumentum, quo limites Galathe definitum-

tur, mense Majo ind. I a. 6811 (p. Chr. 1302)
 mandato imperatoris scriptum, ex eodem archio
 editit Sauli l. I. p. 209.

neum, proprias sui ecclesias, sacerdotem vel sacerdotes Januenses et Latinos, stateram et ponderatores Januensium, scribas, mansuras et omnia alia que voluerint ad voluntatem et placitum eorum. Ponderare tamen debeant prefati ponderatores ipsorum presente scriba vel alio nuncio ex parte commercii Imperii nostri. Et ipsi quidem Januenses habere debeant omnimodam libertatem et franchiziam ad ponderandum mercaciones eorum: ceteri vero qui redentes sunt commercio Imperii nostri, dare debeant pro ipsa ponderatura id quod est decens secundum ordinacionem et consuetudinem, ita quod non possit occultare se vel defraudare commercium.

Item cum in eodem loco sint ecclesie tres Gregorum, super quibus habet omnimodam potestatem sanctissimus dominus generalis patriarcha, debeant ipsas ecclesias habere sacerdotes Greci, et cantare et celebrare in ipsis, quod per ipsum sanctissimum dominum patriarcham generalem annuatim fuerit ordinatum.

Item quod omnes, qui secundum veritatem fuerint Januenses et qui nominabitur et tenebitur Januensis, esse debeat sub examine curie ipsorum Januensium, licet transpositus fuerit ad aliam nationem, sive masculus fuerit sive femina. Si facti essent Greci vel alterius nationis, prout si Grecus vel Greca vel alius qui sub jurisdictione nostra sint vel esse debeant rendabiles imperio nostro, licet efficerentur Januenses, debeant esse sub examine partis Imperii nostri, nec computabuntur in numero et ordinatione franchizie et libertatis Januensium.

Item quod concedimus parti ipsorum Januensium locum habitacionis in terra Smirnarum, et permitimus ipsos habere in eodem loco logiam, balneum, furnum, ecclesiam et alia que specificata sunt particulariter in capitulo de Galata, ut dictum est.

Item quod salvabimus tam in mari quam in terra, in portibus et insulis quas habemus et habituri sumus per gratiam Dei et intercessionem ejus sanctissime Genitricis, omnes Januenses et de districtu Janue et omnes nominatos Januenses et qui pro Januensibus distinguuntur vel tenebuntur, in personis et rebus omnibus eorum, et hiis (u) qui patiuntur naufragium et inde evaserint, si testificabuntur per literas Potestatis Janue seu Potestatis vel Consulatus Januensium qui in partibus Romanie inventur eo tempore quo hoc tale contigerit, et demonstratum fuerit per hujusmodi testimonium ipsos esse Januenses vel de districtu Janue vel nominatos et appellatos Januenses.

Item quod Januenses, et qui dicti fuerint et nominati fuerint Januenses ut supra, si contigerit fieri eis offensio seu dampnum aliquod in terris Imperii nostri de naufragiis provenientibus ad ipsos cum rebus ipsorum, et dampnum passi fuerint de ipsis rebus per aliquos subjectos Imperii nostri,

A quod fieri debeat satisfatio ipsius dampni, prout ipsi probaverint in veritate et juraverint in presentia illorum qui potestatem habuerint Januensium presente nuncio Imperii nostri. Probare debeant similiter cum veris juramentis etiam alii qui inveniuntur in eodem naufragio qui evaserint de ipsorum periculo presente ipso nuncio Imperii nostri, qui videat ipsos testes jurare, ut supra dictum est, et sufficere debeat hoc ad ostensionem et probationem veritatis.

Item quod prestabimus semper parti illustris comunis Janue et singulis Januensibus et de districtu Janue et illorum, qui tenebuntur ut Januenses, libertatem et franchiziam et immunitatem de cetero semper tam in mari quam in terra, in portibus et insulis nostris quas habemus et habebimus Dei misericordia et per intercessionem sanctissime Dei Genitricis, ita quod omnes Januenses et de districtu Janue et qui tenentur Januenses sint franchi et liberi, nichil solventes in tota terra Imperii nostri pro commercio nec causa alicujus exactionis, intrantes videlicet per totam terram Imperii nostri vel exeuntes ex ipsa, vendentes et ementes et excambiantes vel aliquod aliud negociantes modis consuetis mercacionis, preter sal et masticem, stantes et de terra in terram exeuntes, per terram vel per mare, cum mercacionibus vel sine mercacionibus, ad loca deferentes vel inde extrahentes ex emptione vel alio lucro et alibi deferentes, personaliter seu realiter.

Item si quis Januensis vel qui tenetur ut Januensis solverit aliquid vel dampnificatus foret in aliqua terra subjecta Imperio nostro, et ablatum esset sibi ratione staliana vel maxerie aut propter aliam causam vel modum operatum fuerit contra dictam franchiziam et libertatem ipsorum Januensium, quod Imperium nostrum facere debeat satisfieri et restitutionem fieri hiis, qui dampnum passi fuerint, totum id quod ipsi tales juraverint in presencia Potestatis seu Consulatus Januensium quod dederint illud tali modo aut ablatum fuerit ab ipsis.

Item quod non recipere debeat de cetero Imperium nostrum aliquem Januensem vel de districtu Janue in vassallum, ita quod eximatur et non esse debeat sub examine et jurisdictione Potestatis vel Consulatus Januensium, sed debeat ipse talis iudicari per ipsos prout ceteri cives et habitatores Janue.

Item quod non impediemus nec impediri faciemus seu impediri permittemus in tota terra nostri imperii, quam habemus et de gratia Dei Genitricis acquiremus, aliquem Januensem et de districtu Janue propter factum seu delictum vel furtum seu rapinam vel debitum alterum in persona vel re aliqua, sed unusquisque Januensis vel qui tenetur Januensis sub culpa ipsius tali modo examinari debeat sub curia et jurisdictione Potestatis vel Consulatus Januensium, et quod puniatur et reddat ratio-

(u) *Lege hos.*

nem pro culpa et debito suo, et quod in satisfactio-
nem habeat ille qui injuriam vel dampnum passus
fuerit, et quod alius Januensis propter tale factum
non consequatur offensionem vel dampnum. Si quis
vero de terris nostris vel de parte nostra vel aliquis
alter, qui non esset de terris nostri imperii nec
teneretur ut Januensis, offenderet alium ipsorum
Januensium aut esset accusatus de debito vel aliqua
alia tali causa, quod fieri debeat super hoc iudicium
et examen et vindicta et iusticia ex parte nostri
imperii summaria et expedita. Similiter fieri debeat
ex parte ipsorum Januensium omnibus nostris et
omnibus aliis, qui inveniuntur in terris imperii
nostri. Erunt nichilominus et operabitur de aliis om-
nibus, non tantum de illis qui cum juramentis et
conventionibus inveniuntur in terris imperii nostri :
nam de illis erit id, quod requiritur per ipsas con-
ventiones ipsorum.

Item quod omnes nefarios et malefactores Grecos
seu Latinos subditos nobis vel non subditos, preter
illos qui de parte sunt illorum qui conventiones et
sacramentum nobiscum habent, qui contra comune
vel homines Januenses vel contra illos qui tenentur
ut Januenses dampna inferrent et molestias, perse-
quemur et capientes ipsos puniemus secundum juris
ordinem : prout similiter ipsi Januenses debent
omnes nefarios Januenses et malefactores Janue
et qui Januenses dicuntur persequi, sapere et punire
secundum juris ordinem.

Item quod Januenses et qui Januenses tenentur
habere debeant libertatem emendi de terris nos-
tris, quas habemus et habituri sumus, omnia victua-
lia, preter frumentum et alia semina, et extrahere
de terris imperii nostri et sine aliquo impedimento
vel dacta comerehii vel alterius exactionis.

Item quod de aliis terris, que sunt in mare majori
nec sunt subiecte imperio nostro, habeant liberta-
tem ipsi Januenses et qui ut Januenses tenentur
extrahere et extrahi facere et portare et facere por-
tari mercaciones quascunque voluerint, et frumen-
tum et victualia omnia, ligna, picem et alumen,

(v) Hujus constitutionis duæ exstant recensiones :
una, quam edimus ex Cod. Paris. 1351 A; altera,
quæ ex Cod. Paris. 1357 A edita est in Harm. ed.
Heimb. p. xiii sqq. et in Coll. can. ed. Rhalli et
Potti V p. 121 sqq. — Hanc Heimbachius genuinam
esse judicat, illam manu recentiori debori. Sed
omnino vapulat : recensio enim, quam edidit,
inscribit Παρῶν τῆς Νεαρῆς, quo ipso epitome
tantum præstari indicatur : et quæ in Cod.
Telleriano mox laudando inter ipsa Athanasii opera
exstat recensio eadem illa est, quam nos pro genuina
habemus. — Præter Paris. 1351 A et 1357 A modo
laudatos complures alii, quibus hæc constitutio in-
sit, mss. Codices innotuerunt : veluti Paris. 1265,
1556, 1582, 1588 et alius Tellerianus, quem Boivin.
ad Gregor., ed. Paris. p. 755 excitat : Laur. IV, 10 :
Vatic. 847, 856 et 857 : Vindob. jur. gr. 3 : τῶν
167ων 23 : τῆς ἁγίας Λαύρας 12 : denique
Codex Gerasimi, quo Rhallis et Pottis usi sunt. Quam
autem recensionem isti Codices contineant, non
æque de omnibus constat. In Gerasimi Codice epitome
tantum habetur, similibusque videtur esse Vind.
3; e contrario in Paris. 1582 magna pars recensio-

et omnes alias res sine impedimento aliquo illato
eisdem ex parte imperii nostri : et propter hujus-
modi mercaciones non debeant cogi solvere qui
quid aliquo modo ratione comerehii seu alterius
dacti.

Item non detinebimus nec detineri faciemus vel
permitteremus navem aliquam seu aliquod lignum
alicujus Januensium vel qui ut Januenses tenentur,
nec Januensem aliquem vel qui tenetur ut Januensis,
in persona vel rebus, sed habere debeant om-
nimodam libertatem et spatium exeundi sine impedi-
mento de omnibus terris nostri imperii, persona-
liter et realiter, nisi forte fuerint inculpati de
aliquo debito, furto vel rapina, de quo debeat judi-
cari in curia Januensi, ita quod per ipsos fieri de-
beat justa hujusmodi criminis seu debiti expeditio.

Actum fuit hoc presens privilegium imperii nostri
in nostro sacro palacio Blakernarum, scriptum ma-
nu notarii aule nostre Nicolai de Perina, mense
Martio secunda[e] indictionis..... sexti millennii oc-
tavi centeni duodecimi anni a constitutione mundi
secundum numerum Grecorum, secundum vero nu-
merum Latinorum ab incarnatione Domini anno
millesimo trecentesimo quarto indictione secunda.
— Subsignatum nostra imperiali rubra subscrip-
tione, et roboratum aurea bulla imperii inferias
appensa, ad eorum omnium particulariter distin-
ctorum capitulorum declarationem et firmitatem et
ut ipsa maneant incommutabilia.

CXXII. Imp. Andronici senioris constitutio synodalis
quæ Athanasio patriarcha proposita de dirersis
causis (v). (A. 1306.)

Νεαρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου
ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (x).

Εἰ καὶ τινι τῶν δικαιοθέντων ἀπὸ Χριστοῦ ἰθὺ-
νεῖν τὰ σπῆτρα τῆς βασιλείας ἧς Ἰακωβὸς τῶν
ἰθῶν πρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κληρονομίαν ποτὴ
μόνην, εἴπερ τι ἄλλο τῶν ὄσα ταύτην κατακοσμεῖ
ἐξόχως πάντων ὑπερτέρειν, ὀρθῶς καὶ φρονεῖν καὶ
κρίνειν καὶ ἐγκολοῦσθαι τὴν εὐσέβειαν ἐξυγίνατο,

nis genuinæ, eademque Paris. 1536, 1583, Vatic.
847, 856 videntur continere; in Laur. IV, 10 dun-
taxat ὀπίναξ constitutio nostræ mentionem facit,
textus autem injuria temporum interit. — Allegatur
constitutio nostra a Blast. K, 12 et Φ, 8 (ed. Be-
vereg. II p. 156 et 258), et ab Harm. V, 8, 9, 95.
VI, 3, 8 et 6, 6. Ex Hartenopulo hansi Bovesid.
II p. 112 sqq.

(x) Ita inscriptio est in Paris. 1351 A et 1388,
nisi quod hic πατριάρχου Κωνστ. scribat. In Paris.
1356 sic est : Ζήτησις τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀθα-
νασίου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἁγίας συνέθετο πρὸς τὴν
εὐσεβέστατον βασιλεῖα Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον
περὶ τινῶν κεφαλαίων νομίμων, τύπον ἔχουσα Νεαρῆς,
ἧτις καὶ ἐστέρθη τότε παρὰ τοῦ εὐσεβέστατου
Βασιλέως. In Vatic. 847 sic : Ἡ γενομένη Νεαρὰ
ἐπὶ βασιλείας τῶν ὀρθοδοξοτάτων βασιλέων τοῦ κυ-
ροῦ Ἀνδρόνικου καὶ τοῦ κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ α-
τοῦ κυροῦ Ἀνδρόνικου (forte Παλαιολόγου). Vind. 3 :
Νεαρὰ ἐκτεθείσα παρὰ τοῦ πατριάρχου καὶ οἰ-
κουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀμυραίου κατὰ
μῆνα Ὀκτώβριον τῆς γ' ἡμέρας τοῦ μηνὸς ἔτους, ἔχουσα
ὄψω;. lb.

ἀσύγκριτα οἶμαι τούτο καταπλοῦτῆσαι καὶ τούτην ἄ μόνην κλέος ἡγεῖσθαι καὶ ἔντροφῆμα καὶ γαυρίαμα καὶ δόξης ἀδιαδόχου καὶ βασιλείου φρονῆς ἐμπόρευμα μεγαλοφυῆς τὴν ἐκ Θεοῦ βασιλείαν σου· καὶ γένοιτο ταύτῃ πρὸς τοῦ παμβασιλέως ἡμῶν καὶ Θεοῦ τῶν δού· τὰς τῆς ἡξίωσιν ἀπεραρθῆσαι μεϊζόνως, δι' ἧς ἐγγύτης σοὶ πρὸς Θεὸν καὶ οἰκειώσεως καὶ δόξα τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ παντὸς ἀγαθοῦ τῷ ὑπὸ κῶφ ἐπίδοσις, ὡς ἡμεῖς· λογιζόμεθα καὶ εὐχόμεθα καὶ ἐλπίζομεν. Οἷς καὶ θαρρόυσα ἡ σήμερον ὧδε εὐρισκομένη πληθούς σὺν ἡμῖν τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων, μηδὲν ἄλλο πνεόντων καὶ δι' εὐχῆς τιθεμένων ἢ τὸ ἐπιεῖναι πᾶσαν τὴν ποίμνην Χριστοῦ εἰρηναίως καὶ ὁραρίστως ἰθυνομένην πρὸς ἅπαν ὑσιταλοῦν καὶ σωτήριον, ὁ Ἡρακλείας, φημί, ὁ Ἀγκύρας, ὁ Σάρδεων, ὁ Χαλκηδόνος, ὁ Πισσιδίας, ὁ Ἀπαμείας, ὁ Κρήτης, ὁ Αἰθιοπίας, ὁ Φιλιππουπόλεως, ὁ Χερσῶνος, ὁ Προικονήσου, ὁ Χίου, ὁ Βερόλιας [ὁ Ἀγυράου, ὁ Περγάμου, ὁ Βιζύης (γ)], ὁ Μεσσηνίας, ὁ Δέρκου, ὁ Καρπάθου, οἱ ὑποφύριοι Δυρράχου καὶ Λωπαδίου τὰ τῆδε κρατῆσαι εἰς νεαρὰν ἀναφορὰν πεποιήμεθα τῇ μὲν πολιτείᾳ ἀδιστάκτως ἐπωφελῆ, ἀρμόδιά τε ποιήσει, καὶ τῷ ζῆλῳ καὶ τρόπῳ τῆς ἀγαθῆς σου καὶ βσιλικωτάτης ψυχῆς περὶ βέλτατα πρέπωδεστάτην, καὶ συνετην καὶ πρὸς τὸ εὖνομεῖν τὸ ὑπῆκοον, καὶ δῆπουθεν καὶ αὐτοῖς τῶν ἀποχομένοι· ἀπονήμῃσιν πρόσφερον, ἐξ ὧν ἀποκείσεται πλουτιμῆς καὶ θεϊκῆς μισθοποδοσίας ἐκείθεν πρεπωδεστάτης τῇ ἐκ Θεοῦ βασιλείᾳ σου καὶ εἰς μνημόσυνον ταύτης ὑπάρξει· ἐπαινετὸν καὶ αἰώνιον, περιχοῦσης οὕτω τῆς αἰτησεως·

α'. Τοὺς μὴ ἐπὶ παιδί· τελευτῆσαι φθάσαντας ἀ·δρα· τε καὶ γυναίκα μὴ ἀρπαγὴν παντελῆ τὸ μέρος ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντων τὸ ἐν πολιτείᾳ εὐρισκόμενον ζῆν συμφορὰν ἀπάνθρωπον καὶ διπλῆν καὶ πάντῃ ἀβῆωτον, ὡς ἔστι· καὶ ἀρμολόγως κοινολεχτούμενον, μὴ παρὰ τῶν τὰ δημόσια διεργουμένων, μὴ παρὰ τῶν εἰς παροικίαν αὐτοῖς ἔχουσῶν ἐκκλησιῶν ἢ μονῶν, ἀλλὰ τὸ τρίτον τοῦ βίου ἐκείνου τῇ δεσποτείᾳ, τὸ τρίτον τῷ ἀπελθόντι, καὶ τὸ τῷ ζῶντι τὸ ἕτερον. Εἰ δὲ καὶ οὗτος ἀπέλθοι, πατρί ἢ μητρὶ ἢ θμαιοῖν ἢ δούσι προσώποις ἔσσι· τὸ ἀπὸ νόμου κληρονομεῖν. Εἰ δὲ γε μηδεὶς τῶν ρηθέντων προσῆ τῷ ἀποχομένῳ, τῷ δημοσίῳ τότε ἡμῖσιν καὶ μνημοσύνοις ἐκείνου τὸ ἡμῖσιν.

β'. Καὶ ἕνα πάσαις ταῖς ἡμετέραις πόλεσι κηρυχθῆ, μηδένα κατατολμᾶν ἀναίθην ὅσα εἰς χόλον Θεοῦ καὶ βλάβην ψυχῶν διαπράττεσθαι, πορνείαν φημί καὶ μοιχείαν, ἀρρενομανίαν, αἰμομιξίαν ἢ ἀδικίαν ἢ γοητείαν καὶ ὅσα τοιαῦτα τελεῖν, ἀλλ' ἐκδικεῖσθαι

(γ) Quæ unciis inclusa sunt, in Paris. 1351 A desiderantur, addita a me ex epitome hujus constitutionis.
 (z) Epitome addit, ὅτι μὴ τὴν νεκῶσαν τῇ σωφροσύνῃ ἀπαρτίσαστο.
 (a) In Paris. 1351 A ascriptum est hoc σγόλιον· διὰ τοῦ πινόντος κεφαλαίου ἀλείφεται ὁ νόμος ὁ λέγων, ὡς ἐάν ἀποθάνῃ ὁ πατήρ καὶ καταλείψῃ παιδίον, εἴτα τελευτήσῃ καὶ αὐτὸ, εἶναι κληρονόμον τὴν γυναῖκα πάντων τῶν τοῦ ἀνδρὸς πραγμάτων, ἢ

νομίμως καὶ μὴ καταφρονήσει, μὴ λήμματι, μὴ προσώπῳ τὸν κρίνειν λαχόντα τὰ τοιαῦτα ἔξιν, ἀφιλανθρώπου μενούσης τοῦτον δίκης ἔχει, ὅτι μὴ διὰ φόβου τῆς ἀπωλείας ἀνθρώπους ἀνέσπασεν, οἷδὲ Θεοῦ ἐφάνη δικάστος ἐκδικος εἰς δικαίαν ὀργὴν τοῖς· πράττουσι κακὰ, φορεῖν τῇ ἀνεργείᾳ εἰκὴ κακῶς προκρίνας τὴν μάχαιραν ἢ Θεοῦ χρηματίζει δικάκονος.

γ'. Καὶ ἕνα προκηρυχθῆ καὶ στερχθῆ, γυναῖκα μὴ ἐπιβρίπτειν αὐτῆς τὴν τιμὴν καὶ μῖλλον παρθένον τῷ βουλομένῳ. Ἄλλ' εἰ βιάσεται τις ἐν ἀρμιά αὐτῆν, ἐκδικεῖσθαι καθὰ τοῖς νόμοις· δοκεῖ· εἰ δὲ ἐκῶφ ἑαυτὴν ἀδιόστως, κουργᾶ καὶ πομπῇ σωφρονίζεσθαι (z). Καὶ μὴδὲ τῷ φθορεῖ κατ' ἄμφω προσῆ τὸ ἀζήμιον, ἀλλὰ καὶ μάλα ἀποπληροῦν τῷ δημοσίῳ τὸ ἐνομον· εἰ δὲ μὴ ἔχη, καὶ πάλιν τὸ ἐνομον.

δ'. Καὶ ἕνα καὶ νόμος ἀκυρωθῆ ὁ ἐπὶ παιδί ἀπελθούσῃ διοριζόμενος· γυναίκα ἢ ἀνδρὶ τοῦ παιδὸς ἀπελθόντος κληρονόμεσθαι ὑπὸ τοῦ ζῶντος τὰ τοῦ παιδὸς πάντα πετρῶα, εἰ τύχοι, ἢ μητρικά, τοῖς δὲ τοῦ τεθνεώτος γονεῦσι πρὸς τῇ τοῦ τέκνου ἀποβολῇ καὶ τὴν περιουσίαν στειρίσκεισθαι ἀδικώτατα, ἀλλὰ τηρεῖσθαι τὸ τρίτον μὲν τῆς προικὸς εἰς μνημόσυνα, τὸ τρίτον δὲ τοῖς γονεῦσι, καὶ τῷ μνηστήρι· τὸ τρίτον ἢ τῇ μνηστῆ (a).

ε'. Ἔνα καὶ ὁ φόβος ἀλοῦς τιμωρῆται ἐνόμως εἰς ἑαυτὸν, ἀλλὰ μὴ δημεύηται παντελῶς τῶν τέκνων μὴ συνειδόντων· μεριζομένης αὐτοῦ τῆς οὐσίας κατὰ ψυχὴν, ἐξ ἧς καὶ διδόνθω καὶ τῷ παθόντι τὴν φόνον μία μερὶς, μόνην δὲ τοῦ φονεῶ· προσκληροῦσθαι τῷ δημοσίῳ. Ποῖον γὰρ δίκαιον μὴδὲν λαμβάνειν τὸν φονευθέντα, καὶ μάλιστα εἰ ἐπὶ νενίᾳ καὶ γυναικὶ καὶ παισὶν ἀπεβίωσε (b)·

ς'. Πρὸς τούτοις καὶ μοναχοὶ καὶ μονάστριαι μὴ διάγειν ἀτάκτως ἐν πόλεσι, ἀλλ' ὡς τοῖς νόμοις καὶ τοῖς κανόσι περὶ τούτων ἐξεφωνήθη· καὶ τοὺς εἰς πάθη κειμένους, εἰ μὴ βλιφουσιν εἰς μετανοίαν ἀποκλείεσθαι ἀκοντας τρωφομίμως ἄρτι, μόνῳ καὶ ὕδατι, εἴπερ καὶ μέλει ἡμῖν τοῦ καὶ βλέπειν Θεὸν καὶ συντηρεῖν τὰ ἡμέτερα.

ζ'. Τὰς ἑορτασίμους τῶν ἡμερῶν καὶ μᾶλλον τὴν ἁγίαν Κυριακὴν ἐν ἀρχίᾳ διατελεῖν τοῖς πιστοῖς, σχολάζοντας θείοις ναοῖς, ἀλλὰ μὴ κώμαις καὶ μέθαις, καπηλεία καὶ βαλανεία μὴ ἀνοιγνόντας ἀπ' ἐνάτης αὐτῆς τοῦ Σαββάτου μέχρις ἐνάτης Κυριακῆς, ἀλλὰ μὴδ' ἐν ὄλλῃ νυκτὶ μετὰ δύσιν ἡλίου ἐν καπηλείοις, οὐ λέγω μὴ ἐξωνεῖσθαι, ἀλλὰ μὴ εὐρίσκεσθαι τοὺς συμπίνοντας. Ἄρκει γὰρ ἡ τῆς ἡμέρας αὕτη κακία τοῦ πότου τοῖς οἰνοπώλαις.

η'. Εἰ δὲ καὶ γυναῖκα παῦλα τούτων τις φωραθῆ

τοῦτον τὸν ἀνδρὶ εἶναι κληρονόμος τῆς προικὸς προαπελθούσης κατὰ τὸν ὁμοιον τρόπον τῆς· γυναίκα, εἴτα καὶ τοῦ παιδός. Νομοθετεῖται δὲ, ὡς εἴπερ ποτὲ τὸ τοιοῦτον τύχοι γενέσθαι, ἕνα μερίζηται ἢ πρὸς ἐπὶ τρεῖς μέρει, καὶ ἢ μὲν μία μερὶς διδῶνται εἰς μνημόσυνα τοῦ τελευτήσαντος, ἢ ὁ ἕτερον τοῖς τοῦτου γονεῦσιν, ἢ δὲ τρίτῃ τῷ καταλείφθέντι· μέρει ἢ τοῦ ἀνδρὸς ἢ τῆς γυναίκα. ΖΑΧΗ

(b) Verbum ἀπεβίωσε, quod in Paris. 1351 A deest, ex Paris 1356 addidi. Ib.

ἐπ' ἀλίθῳ ἔχειν ψυχῶν, τοῦ κανόνος μὴ φράττων τὸ Α
ἐπιτιμίον, ὑπεκείσθω δημεύσει. Ἄδελφός γάρ ἐργα
σκέτους τελείν τοὺς δοκούντας πιστοῦς, καὶ κλεπτῶν
καὶ πορνῶν προφανῶς ἐργαστήρια πῶς τὴν ἄνωθεν
μῆνιν καὶ τοῖς ὄρθωσι καὶ σιωπῶσι μὴ ἐπισπάσονται;
ἔπου γὰρ καὶ τὸ μόνον οἶνον ὕδατι μίσειγει
ἐξελέγχειν ἴσμεν θεῶν ἐν ὄργῃ.

Ο'. Τὰ τιθέμενα πρόστιμα συμβολαίους καὶ συμ-
φωνίας παραβαινώμενα ἐκδικεῖσθωσαν, ἵνα μὴ ὤμεν
ὑπέδικοι ψεύδους ἐγγράφου, καὶ ἵνα καὶ τὰ συμπι-
φωνημένα κρατύνωνται ἀδιάλυτα.

Ι'. Τὰς ταχθείσας ἱεραστῆριους ἡμέρας τῶν ἱερῶν
νηστειῶν πάσας φυλάττεσθαι καὶ μάλιστα τὴν τοῦ
Πάτχα χρόνῳ, καὶ ξηροφραγεῖν καὶ γονυκλιτεῖν, ἐπι-
πλέον καὶ ἐλεημοσύνας προσκεῖσθαι, κατ' ἐξάλειρον
δὲ τὴν τῶν ἀγίων καὶ σιωτηριῶν παθῶν ἐβδομάδα
ἐν κατανούξει καὶ συντριβῇ διάγειν πάντα ὀρθόδοξον,
ὡς μὴ κατηλείων μόνον καὶ βαλανεῖων ἀπέχεσθαι,
ἀλλὰ πάσης σωματικῆς ἀνάσεως.

ια'. Τοὺς συνιστάται θέλοντας συνοικίσεια μὴ τῆς
βουλῆς ἀνευ τοῦ ἱερέως, πρὶν ᾧ καὶ ἐκκλησιάζονται.
Ὁ γὰρ μὴ οὕτω ποιῶν ὀφείλει τῷ δημοσίῳ ὄσον
εὐρίσκειται καὶ ἡ προίξ.

Ἦς γὰρ διὰ τὴν τῶν πόλεων εὐταξίαν ἴσμεν παν-
τὸς ἀγαθῷ χορηγίαν ἀπὸ Θεοῦ καὶ πίστεως, οὕτως
διὰ τὴν ἀταξίαν τὰ ἀντικείμενα, ὅθεν δεῖ τὴν ἐν
νόμῳ ζῶν τούτους καὶ αὐτῆς προτιμῆν τῆς
ζωῆς. Τοῦτο φιλῶν εἰδότες Θεῷ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι
βασιλεῖς ἐπιστημῆσθαι τὰ τοιαῦτα καὶ γράμμασιν
ἐρυθροῖς οὐ κατώκνησον, ὡς τὰ τῆδε καὶ νῦν ἡ ἐκ
Θεοῦ βασιλεία σου ὑποχρῶντος κἄν τούτῳ ποιῶσα
ἡμᾶς ἐπιπλέον καὶ ἀγάπης ἀφύκτοις δεσμοῦσα
δεσμοῖς τοῦ αὐτῆς ὑπερυχεσθαι εὐθυμον πρὸς
Θεοῦ δωρηθῆναι ὕψιαν αὐτῇ μακραίωνά τε καὶ
νικηφόρον ζωὴν κατὰ τε τῶν νοουμένων καὶ ὀμι-
νῶν ἐχθρῶν, πρὸς δὲ γε πῖνοι γῆρα σὺν τῷ κράτει
τῷ ἐπιγεῖν καὶ τὴν βασιλείαν οὐράνιον. Εἶχε καὶ
ὑπογράφην πατριαρχικὴν (c).

XXIII. Imp. Andronici senioris ne civiles magistratus defunctorum metropolitiarum vel episcoporumtū bonu invadant (d). (A 1312.)

Πρόσταγμα τοῦ κραταίου καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου
καὶ βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολό-
γου.

Ἐπεὶ ὁ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης
Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας ἀνήνεγκε τῇ
βασιλείᾳ μου, ὡς, ὅπου τις τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρ-
χιερατευνόντων ἐν τῇ κατ' αὐτὸν τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ
ἐκκλησίᾳ ἢ ἑτεροῖς τις τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων
θεοφιλοτάτων ἐπισκόπων τῷ τοῦ βίου χρήσται
τέλει, διανίστανται τινεῖς τὰ δημόσια διενεργοῦντες
εἰς τὰς ἐκείσε χώρας; καὶ κρατοῦσι τοὺς ὑπηρετούν-

(c) Vind. 3 subscriptionem habet: Εἶχε καὶ τὸ
Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ ἰδ. γ' διὰ τῆς πατριαρχικῆς καὶ
θείας χειρὸς. In Paris. 1557 A recentior manus
adscripti: Ἐκυρώθη μηνὶ Ματίῳ ἰδ. δ' ἔτους 7510.
Quo significatur, constitutionem nostram a patriar-
cha anno 1305 propositam ab imperatore anno 1306
confirmatam esse. ZACH.

τας αὐτῆ, εἴτε μοναχοὶ εἰσιν εἴτε κοσμικοὶ, καὶ ἐπά-
γουσιν εἰς αὐτοὺς κακωτικά καὶ λυπηρὰ οὐκ ὀλίγα,
καὶ ἀναλαμβάνουσιν ἐξ αὐτῶν εἰ τι ἄρα καὶ εὐρί-
σκονται κατέχοντες ἴδιον αὐτῶν, κατακρατοῦσι δὲ
ὁμοίως; καὶ τὰ κτήματα καὶ εἰσοδήματα αὐτῆς τῆς
ἀγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς χηρευσάσης δηλονότι
κάντεῦθεν ἐξητήσατο ἀπολυθῆναι τοῦτο χάριν πρό-
ταγμα τῆς βασιλείας; μου εἰς τὸ μὴ ἐνεργεῖσθαι τοῦτο
παρὰ τινος τῶν τοῦ μέρους τοῦ δημοσίου ἢ βασιλείας
μου ἀδικῶν παντελῶς καὶ ἀνόσιον τὸ τοιοῦτον ἔργον λο-
γίζεται, καὶ ἐπερ' ἔφθασεν ἐνεργηθῆναι τοῦτο παρὰ
τινος, οὐ κατὰ γνώμην καὶ προαίρεσιν τῆς βασιλείας
μου γέγονεν, ἀλλ' ἐκ τῆς ὀρισμοῦ καὶ εἰδήσεως καὶ
θελήσεως αὐτῆς; καὶ ἐάν ἤκουε τοῦτο, ἐμελλεν ἐκ
τοῦ παραυτίκα τὴν ὄργην μεγάλην ἐπινεγκεῖν πρὸς
τὴν ἐνεργησάντα τὴν τοιαύτην πράξιν, καὶ οὐδὲν
ἐμελλεν εἶσαι ἀνεκδίκητον καὶ ἀνεύθυνον τοῦτο.

Ἐφθασε γὰρ γνωρίσασα, ὅτι καὶ τοῦ παναγιωτάτου
οἰκουμηνικοῦ πατριάρχου κυροῦ Γερμανοῦ ἐκείνου
πρὸς χρόνων περὶ τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως αἰτησα-
μένου πρὸς τὴν μακαρίτην καὶ ἀδελφίμον βασιλεῖ
κῦριν Ἰωάννην τὴν Δούκαν τὸν θεῖον τῆς βασιλείας
μου, λόγος χρυσοβούλλειος (e) ἐξετάθη καὶ προίθη
αὐτοῦ διακελευόμενος; καὶ ἀποφαινόμενος καὶ καθό-
λου κωλύων καὶ ἀνακόπτων, ὡς μηδὲν παρ' οὐτε-
νοσῶν τῶν ἀπάντων ἐνεργεῖσθαι τὸ εἰρημένον ἔργον
καὶ διαπράττεσθαι. Τῷ τοιοῦτῳ δὲ χρυσοβούλλῳ
ἀκολούθως καὶ τίμιον γράμμα τοῦ βηθέντος πανα-
γιωτάτου ἀπολείλυται πατριάρχου (f), τὴν τοιαύτην
διάταξιν βεβαίαν μένειν καὶ ἀμετάτρεπτον εἰς τὸ
διηνεκές παρεγγυώμενον καὶ ἀποφαινόμενον, καὶ
φρικῆδεις καὶ βρυυτάτους ἀφορισμοὺς ἐπιτιθέμενον
τοῖς ἀθετοῦσι ταύτην καὶ μὴ φυλάττουσι. Διὰ τοι-
οῦτο καὶ βεβαία ταῦτα καὶ ἀμετάθετα συντηρεῖσθαι
καὶ φυλάττεσθαι παρὰ πάντων ἢ βασιλεία μου βου-
λεται, ἐπειπερ καὶ ὅπως σπεύδει αὐτῇ μετὰ πολλοῦ
τοῦ ζήλου καὶ τῆς ἐφέσεως εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιαστι-
κῶν θεσμῶν τε καὶ διατάξεων τήρησιν καὶ ἀσφα-
λειαν, οἶδε μὲν προηγουμένως ὁ τὰ πάντα εἰδὼς
Θεός, ἴσασι δὲ καθ' ἑξῆς καὶ ὅσοι τῶν εὐφρονούντων
ἀνθρώπων τυγχάνουσιν. Ὅθεν καὶ ὅστις ἂν τοῦς
δηλωθέντας ἐκκλησιαστικούς; καὶ φρικώδεις ἀφορι-
σμοὺς ἀθετῆσαι τολμήσῃ, προδῆλως ὑπεύθυνος με-
γάλων καὶ ἀφορήτων ἐπιτιμιῶν γενήσεται; ἀλλὰ καὶ

Δ ἀπὸ τῆς βασιλείας μου ὡς πρόξενος αὐτῇ γινόμενος
προκριματισμοῦ καὶ τὴν παρόντα ὄρισμὸν αὐτῆς
ἀθετῶν μεγάλῃν ὑποστήσεται τὴν ὄργην καὶ τὴν
κίκωσιν. Τοῖνον καὶ προστάσσει καὶ διορίζεται ἡ
βασιλεία μου, ὅ καὶ πρὸ πολλῶν ἔθῃ τῶν χρόνων
ἐκύρωσέ τε καὶ ἐθεβαίωσεν, ὡς ἂν μὴ ἔχη τις τῶν
τοῦ μέρους τοῦ δημοσίου ἢ τῶν κεφαλατικευόντων
ἢ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἀδελφῶν κατακρατεῖν ἄδρω-
πὸν τινα τοῦ κατὰ καιροῦ; ἀρχιερατευόντος εἰς τὴν

(d) Hanc primus edidi in *Delin. Hist. JGR.* p. 134
ex Cod. Paris. 1263. Eadem existat in Vatic. 640
ZACH.

(e) *Supra.* Nov. III. 10.

(f) *Ineditum est.* Vide *Mortreuil III* in ima p. 391.
Habetur etiam in Cod. Paris. 1563. 10.

ειρημένην ἀγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν ἢ τινας ἑτέρουσιν ἢ τῶν ὑπ' αὐτὸν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ἢ τινας ἄλλων τῶν ἀρχιερέων, μετὰ τὴν αὐτοῦ δηλονότι ἀποβίωσιν, καὶ ἐπάγειν εἰς αὐτὸν κάκωσιν ἢ παραλύσειν τινα καὶ διενόχησιν, καὶ ἀφαιρεῖσθαι τὸ τυχερὸν ἀπὸ τοῦ ἰδίου πράγματος αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπέχωσι τελείως ἐξ αὐτοῦ· ἐκτὸς δὲ τούτου εἰ τι ἕτερον πρᾶγμα ἐκκλησιαστικὸν εὑρεθῆ, ὀφείλουσιν ἀναδέχεσθαι καὶ κρατεῖν καὶ φυλάσσειν τοῦτο οἱ τοῦ μέρους τῆς αὐτῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας, ὡσπερ καὶ τὰ λοιπὰ εἰσαδήματα αὐτῆς διὰ καταστάσεων βεβαίων καὶ ἀληθινῶν καὶ ὁμολογουμένων, μέχρις ἂν πάλιν ἐγκαταστήν ἐν αὐτῇ ἕτεροι· ἀρχιερεῖς καὶ παραδοθῶσι ταῦτα πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπὶ τούτῳ κανονικὴν καὶ νομικὴν παρατήρησιν. Τοῦτου γὰρ χάριν ἐγένετο καὶ ἀπελύθη καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγμα. Πάλιν δὲ τὸ αὐτὸ διορίζεται ἡ βασιλεία μου, ὅτι ὅς ἂν μὴ συντηρήσῃ ἀμετάβατον τὸν τοιοῦτον ὄρισμὸν αὐτῆς, γινωσκέτω ὅτι καὶ ἀξιώσιμος μέλλει εἶναι, καὶ οὕτως εἰς θεῖον ναὸν οὐτε εἰς τὴν οὐλὴν τῆς βασιλείας μου μέλλει εἰσελθεῖν· καὶ μὴ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μεγάλην καὶ ἀσυμπάθητον ὀργὴν εὐρήσει ἀπὸ τῆς βασιλείας μου.

Εἶχε καὶ δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς, τὸ Μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδ. ι', ἐν ἔτει ςωκ'.

XXIV. Imp. Andronici senioris aurea bulla Monembasiotis concessa. (A. 1317.)

(Exstat in Historia G. Phranizæ. Vide tom. Cl.VI.)

XXV. Imp. Andronici senioris de metropoli Joanninorum. (A. 1312.)

(Exstat inter acta episcopalia Glycys patriarchæ, sub num. LI. Vide tom. Cl.II.)

XXVI. Imp. Andronici senioris privilegium mercatoribus Hispanis concessum (g).

Ἐπεὶ ὁ ὑψηλότατος ῥῆξ Ἰακώβος, Βαλεντινίας, Σαρδενίας, Κόρσικας, κόντας Μπαρτζελόνας, καὶ περιπόθητος θεῖος τῆς βασιλείας μου, κύρ' Ἰάκωβος, ἀπέστειλεν εἰς τὴν βασιλείαν μου γραφὴν αὐτοῦ μετὰ τῶν Κιτιέλων πραγματοῦν, τοῦ τε Μπεργκαρίου Καρμπονέλου, τοῦ Μπονάτου Πευτζῆ, τοῦ Γουλιουλέμου Μπερτουλίνου καὶ τοῦ Τομαζίου ντὲ Ποδίου, δηλοποιοῦσαν πρὸς τὴν βασιλείαν μου, ἵνα διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην καὶ γνησίαν στήθην τῆς βασιλείας μου τύχῃσι μὲν οἱ τοιοῦτοι πραγματοῦν ὄρισμῶ τῆς βασιλείας μου εἰς τὴν χώραν αὐτῆς ἀνενόχησις εἰς τὸ ἐνεργῆσαι τὰς δοκούσας αὐτοῖς πραγματείας, σὺν τούτοις δὲ τάξῃ ἡ βασιλεία μου, ἵνα καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτῶν μέλλοντες ἔρχεσθαι καὶ εἰς τὸ ἐμπροσθεν εἰς τὰς χώρας τῆς βασιλείας μου διὰ πραγματείας τυγχάνωσι τῆς αὐτῆς ἀνενοχλησίας· ἡ βασιλεία μου μὴ μόνον τοῦτο προσεδέξατο ἰδέωσιν τε καὶ ἐτοίμως, ἀλλὰ σὺν τούτῳ διὰ τὴν ἀγάπην

καὶ γνησίαν στοργήν, ἣν εἰς τὸν αὐτὸν ὑψηλότατον ῥῆγα καὶ περιπόθητον θεῖον τῆς βασιλείας μου κέκτηται, διέκρινε καὶ ἔταξε καὶ πλείονα κυβέρησιν ἔχειν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὀφειλομένου δίδοσθαι παρ' αὐτῶν κομμερκίου ἐπὶ ταῖς πραγματείας αὐτῶν, παρ' ὃ εἶχον πρότερον, καὶ ἐκκοπήν ἤδη ποιοῦνται καὶ ἀπ' αὐτοῦ κομμερκίου, ὅσπερ εἶχον συνθήειαν καὶ ἐξίδουν, ὡς εἰρηται, πρότερον.

Ἀπολύει γὰρ τὸ παρὸν χρυσόβουλλον αὐτῆς, δι' οὗ καὶ διορίζεται ἐπιδημεῖν ἀκωλύτως τοὺς ἀνωτέρω εἰρημένους πραγματευτὰς καὶ τοὺς ἑτέρουσιν, ὅσοι ἀπὸ τῆς εἰρημένης χώρας τοῦ αὐτοῦ ὑψηλότατου ῥηγὸς καὶ περιπόθητου θεῖου τῆς βασιλείας [μου] θέλουσιν ἔρχεσθαι ἐνταῦθα εἰς τε τὴν θεοδόξαστον, θεομεγάλυτον καὶ θεοφύλακτον Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς βασιλείας μου, ὁσάκις βούλονται, καὶ ποιεῖν ἐν αὐταῖς τὰς πραγματείας αὐτῶν ἀνενοχλήτως καὶ ἀκαταδυναστεύτως, ἀποδιδόναι ὀφείλοντας χάριν κομμερκίου ὑπὲρ ἐμβολῆς εἰς τὰ ἑκατὸν ὑπέρπερα δύο καὶ ὑπὲρ ἐκβολῆς ὁμοίως ἕτερον ὑπέρπερα δύο, εἰς πλείονα δὲ δόσιν μὴ καθέλκεσθαι, συντηρεῖσθαι δὲ μᾶλλον ἀβλαβῶς ἐν τε τοῖς σώμασι καὶ τοῖς πράγμασιν αὐτῶν καὶ μηδεμίαν ἄλλην ζημίαν καὶ καταδυναστείαν καὶ ἀρπαγὴν ὑφίστασθαι παρά τινος τῶν ἀπάντων τῶν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς βασιλείας μου.

Ἐτι γε μὴν καθὼς καὶ τὰ περὶ τούτου ἠήτησαντο οἱ τοιοῦτοι πραγματευταί, ἐὰν συμβῆ κινδυνεύσαι κατὰ θάλατταν καρτίον αὐτῶν ἀπὸ κλύδωνος καὶ πεισῆν εἰς ἔγκαν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς βασιλείας μου, οὐχ ἔξουσιν ἐπ' ἀδείας οἱ ἔμποικοι τῆς τοιαύτης χώρας ἢ ἕτεροὶ τινες διαρπάξαι καὶ ἀποκερδαίνειν τι ἀπὸ τοῦ περισπῶθέντος αὐτῶν πράγματος, ἀλλὰ διαφυλαχθήσεται τὸ τοιοῦτον πρᾶγμα αὐτῶν ἀκινιτόμητον· ἐπειδὴ οἵτινες ἂν τολμήσωσι· προξενῆσαι ζημίαν εἰς αὐτοὺς ναυαγήσαντας πραγματευτὰς καὶ ἀφελῆσθαι τινὰ ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ἀποδιδόναι μέλλουσι καὶ ἰκανοποιεῖν καὶ ἀνεστρέφειν κατὰ τὸ ἀκέραιον εἰ τι ἂν ἀφῆλωνται, παιδεύεσθαι δὲ καὶ ὡς ἀθετήται τὸ παρόντος χρυσόβουλλον τῆς βασιλείας μου· τούτου γὰρ τῆ ἐμφανέως διατηρηθήσονται μετὰ τὸ δίδοναι τὸ ἀναγεγραμμένον (h) κομμερκίων ἀπαντες οἱ ἀπὸ τῆς εἰρημένης χώρας Κατελονίας πραγματευταί ἀνενόχλητοι καὶ οὐχ ὑπεστήσονται παρά τινος ἀδικίαν ἢ ζημίαν τινὰ ἢ ἐπῆσειαν καὶ ἐπίθεσιν οὐρανθήειαν.

Διὰ γὰρ ταῦτο ἐγένετο αὐτοῖς καὶ τὸ παρὸν χρυσόβουλλον τῆς βασιλείας μου καὶ ἐπετραβεῦθη καὶ ἐπεχορηγήθη τοῖς διαληφθεῖσι πραγματευταῖς καὶ τοῖς ἑτέροις ὅσοι ἀπὸ τῆς εἰρημένης χώρας τοῦ δηλωθέντος περιπόθητου θεῖου τῆς βασιλείας μου, τοῦ ὑψηλότατου ῥηγὸς, θελήσουσιν ἔρχεσθαι ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰς ἑτέρας χώρας τῆς βασιλείας μου, εἰς βεβαίωσιν καὶ δεφένδευσιν καὶ ἀσφάλειαν.

(g) Editum est ex archivio Bar. elonensi in Campany *Memorias hist. sobre Barcelona*, tom. II, p. 468. Ex historia regis Aragoniæ Jacobi II editor

hoc privilegium Andronico seniori, et quidem anno 1320 vindicandum esse censuit. Zach.

(h) Μαλιμὸν ἄνω γεγορ. Ιυ.

XXVII. Imp. Andronici senioris de metropoli Bry- A
seos (i). (A. 1324.)

Ἡ βασιλεία μου διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ἄνω-
θεν λαβοῦσα ἔδειται καὶ ἔδοξεν ἀπὸ τῆς ἀγίας τοῦ
Θεοῦ Ἐκκλησίας, εἰς πλείονα τιμὴν ἐπιτρέπει καὶ
προβιδάζειν ὅσας ἀν τῶν ἀγίων ἑκκλησιῶν διακρίνοι
ἀρμοζούσας πρὸς τοῦτο, θεσπίζει καὶ νῦν διὰ τοῦ
πρόντος προτάγματος, εἶναι καὶ ἐδρῖσασθαι τὴν
ἀγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν Βρούσεως εἰς μητρόπολιν,
καὶ συναπολαύειν τὸν ἐν αὐτῇ εἰρισκόμενον ἱερω-
τάτων ἀρχιερέα τοῖς λοιποῖς ἱερωτάτοις μητροπολι-
ταῖς τῆς θείας καὶ ἱερᾶς μεγάλης συνόδου τῆς αὐτῆς
κλήσεως· τε καὶ τιμῆς κατὰ πάντα τρόπον ἧς καὶ
οὗτοι μετέχουσιν. Ὅθεν καὶ νῦν μὲν ὀφείλει τυγχά-
νειν τῆς τοιαύτης τάξεως τε καὶ τιμῆς ἡ ἱερωτάτος
μητροπολίτης Βρούσεως καὶ ὑπέριμος· καθελθὴς δὲ
ἔσται τοῦτο κατὰ τὸν ἴσον τρόπον καὶ εἰς τοὺς μετ-
εῶν μέλλοντας ἐδρῖσασθαι κατὰ καιροῦς εἰς
ἑτέρους ἀρχιερεῖς τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης μητρο-
πόλεως Βρούσεως, ἅτε δὴ καὶ τὸ ἔδρανον καὶ ἀμετα-
κίνητον ὄφελοντο· ἔχειν τοῦ παρὰ τῆς βασιλείας
μου γεγονότος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀγχιωτάτῃ ἑκκλησίᾳ
προβιδασαυῖ. Τοῦτου γὰρ χάριν ἐγένετο καὶ ἀπε-
λύθη καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγμα.

Ἔχει τὸ· *Μητρί Δεσπορίῳ ἐκδ. ζ, δι' ἑρυθρῶν
γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας χειρὸς.*

(i) Exstat in Cod. Vind. Hist. Gr. 65 fol. 49.

(j) Ejusmodi complura pacta insunt tunc Libro
albo, quam Pactorum libris. Index Libri albi : « Tre-
gua quarta facta per dominum Hugolinum Justinum,
nuntium domini ducis et communis Venetiarum, cum
Andronico imperatore Romano, carta 140. » —
Ibid. x pactorum libri tertii : « 1310. Pactum firmatum
inter Andronicum Palaeologum imperatorem Con-
stantinopolitanum et commune nostrum Venetiarum
super treugua annorum duodecim et super negotiis
hinc inde fiendis caeterisque captivibus contentis in
pacto observandis. Cart. 112. » Et : « 1324. Tre-
gua ad quinque a. servanda cum Palaeologo Impera-
tore Constantinopolis, cum diversis conventionibus et
pactis ibi expressis. cart. 158. » Et : « 1325. Pactum
cum imperatore Graecorum Palaeologo super treugua
quinque annorum, cum diversis aliis captivibus contentis
in pacto observandis cum sacramento. Cart. 215. »
— Index-Pactorum libri quarti : « Constantinopolis.
Pactum, sive initium cujusdam pacti facti inter im-
peratorem Palaeologum et nostrum commune super
quibusdam treuguis roboratis et firmatis cum sacra-
mento, ut in fol. 56. » Et : « Constantinopolis 1302.
Pactum factum Venetiis cum nuntiis imperatoris
Constantinopolitani super treuguis prius habitis cum
sequentibus capitulis juramento observandis. Primo,
quod Capitula contenta in treuguis ante habitis firma
habemus. Si Graecus intulerit damnum Veneto, corri-
gatur de vestiario imperatoris. Si autem Venetus
damnum intulerit alicui Graeco, emendatio fiat per
Bailulum nostrum aut Venetiis de bonis malefactoris,
cum recta probatione tamen illorum qui hinc inde
damnum passi fuerint, nisi damnum esset manife-
stum, et si esset dubitatio, fiat probatio per juramen-
tum damnum passi, et testium. Quod omnis se ab-
stineant negotiari salem, et masticam in suo imperio.
Ita mittantur damna illata inter Venetos et Januenses,
nec teneatur imperator aliquid satisfacere de his,
quae commissa essent in imperio suo, nec ipse nobis
aliquid petere possit. Praeerea remittet omnia damna
per Bailulum nostrum illata, in quo et Capitaneus
Nobilis Vir Rogerius Mauroceno, et reddidit septua-
ginta novem milia hyperperorum cum aliis quatuor-

XXVIII. Imp. Andronici senioris de metropoli
Bryseos. (A. 1325.)

(Exstat inter constitutiones synodales Essae patriar-
chae, sub nom. X. Vide tom. CLII.)

XXIX. Imp. Andronici senioris pacta cum Venetis
initia (j). (A. 1285, 1302, 1310, 1324 et 1325.)

XXX. Imp. Andronici senioris aurea bulla, qua
praedia nonnulla Irenae Augustae donantur (k).

Ἀόγος χρυσοῦλλος ἐπὶ τινι δεσπορικῶ βουλήμωτι.

Σπουδάζειν μὲν ἀποδεικνύναι τὸ νῦν ἡμῖν καίμε-
νον κατὰ σκοπὸν καὶ γνώμην ὡς εὐλογον καὶ οὐχ
ὑπερβαῖνον τὸ δίκαιον οὐδ' ἐξω τῶν τοῖς βασιλεῦσιν
ἐξ ἔθους καὶ θεογμένων καὶ πεπραγμένων, περισ-
σὸν οἶμαι καὶ παντελῶς ἀκαιρον, καὶ μηδὲ σχεδὸν
εἰδότες περὶ τίνων μὲν αἱ κατασκευαὶ καὶ ἀποδεί-
ξεις καὶ ἡ περὶ ταύτας περιουσία καὶ δύναμις τῶν
λόγων, οἳ περὶ τῶν μηδὲν ἐκδήλων καὶ δικαίων
παντάπασιν ἀνωμολογημένων δικαίων ὄντων ἢ καὶ
ἰσχυρῶς ἀντιλεγόμενων, καὶ τότε δὴ τότε καὶ χω-
ρῆσαι δεῖ πρὸς ἀγῶνα καὶ βοηθῆσαι τοῖς δικαί-
ως πελαγόμενοις. Ὅπου δὲ μὴ μόνον πᾶς τις συνομο-
λογεῖ περὶ τοῦ προκαιμένου, ἀλλὰ καὶ πλεον ἐπι-
ζητεῖ ἵνα περισώσῃται τὸ εἶδος, ὡς ἐλάττωτο· ὄν-
τος τοῦ γιγνομένου καὶ μηδὲ σχεδὸν ἤκοντος εἰς
λόγον πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ δεδαγμένου (l), τί χρῆ

decim milibus, computato damno navis per nostros
captae et ductae Nigropontum. Restituit nobis etiam
septem millia hyperperorum pro derobatione rerum ali-
quarum navium euntium Constantinopolim, quando
Bailulus detentus fuit, et fiet per nos inquisitio veri-
tatis de hujusmodi facto. De damnis vero per nos aut
nostros illatis fiet ratio et satisfactio. E contra de
damnis nobis per illos illatis fiet ad imperatorem simi-
liter ratio. Insulae captae per nos tempore belli par-
titer per nos tenebuntur, exceptis aliquibus, quas im-
peratori dimittimus. Et hanc treugvam observabimus
per decennium, et tantum plus, quantum placuerit
imperatoris. Si vero post dictum tempus aliqui pari
vellet renuntiare dicitis treuguis, denuntiabit aliter,
addito sex mensium termino, ut quisquis hinc inde
possit ad patriam suam reverti. Quae omnia supra-
dicta debeant juramento firmari a partibus, ut cla-
rius est in fol. 40. » Et : « Constantinopolis 1285.
Pactum cum imperatore Constantinopolitano sub-
scriptum per dom. Joannem Dandolo Ducem pro
firmanda et roboranda treugua decem annorum, cum
renovatione conventionum et Capitulorum in elapsis
treuguis contentorum et cum additione aliquorum,
ut apparet in fol. 282. » Et : « Pactum sive treugua
praedicta dom. imperatoris Constantinopolis per ip-
sum firmata, ut jacet in fol. 291. » Et : « Constaa-
tinopolis 1310. Treugua duodecim annorum cum
imperatore Constantinopolitano sub eisdem con-
ventionibus et capitulis-immutabilibus contentis in praec-
cedentibus treuguis. fol. 343. » — Haec omnia pro-
pudlem lucem videbunt in Tafelii et Thomae Ur-
kunden 2. alt. Handels- u. Staatsgesch. Venediga.
ZACH.

(k) Hanc, et quae sequuntur quinque aureae bul-
lae, edidit Boissonade Anecd. Graeca, vol. II, p. 57,
ex Cod. Paris. reg. Gr. 2105, qui Nicephori
Chumni opera continet. Chrysobullum illud, ut ei
quae deinceps exhibentur, Nicephorus composuit,
cum sub Andronico seniore a canicelo caset. Cf.
Cantacuzeni Hist. I, p. 45. Videntur autem haec
chrysobulla initio imperii Andronici vindicanda esse.

(l) Fonte δεδογμ.

περιττῶν λόγων καὶ ζῆτειν εὐρέσεις ἐπιχειρημάτων ἅ ταύτη; ἀρχῆ; καὶ βασιλείας (μ), τί φαστε καὶ εἰ ὑμῖν δοκεῖ; μέγα τι τὸ πρῶγμα καὶ ἐπαχθές; καὶ οὐκ οἶον ἂν καὶ ὑμᾶς ὑποστῆναι καὶ περισώσασθαι θελησαί; ἢ τοῦτο μὲν οὐδαμῶς οὐδ' ἂν εἰς εἴποι, μικρὸν δὲ μᾶλλον καὶ κατηνυτελισμένον καὶ ἀποδόνον παρὰ πολὺ τοῦ εἰκότος, ἀγαπητὸν δὲ καὶ ὑμῖν, πάντοσθα εἰρηταί λογιζομένοις καὶ ἅμα συλλογιζομένοις τὸ λαμπρὸν ἄνωθεν καὶ περιφανές; καὶ ὑπερῶφλλον τοῦ γένους, ἐξ ὧν αὕτη τίχεται καὶ ἡμῖν ἐπιδημει(σ)τῆ; ἀρχῆ; ἐν μεθέξει οὕτω τοῦ Θεοῦ βουλευθέντος καὶ ἐν εὐδοκίᾳ θεμένου. Καὶ μὴν εἰ μὴ τὸν τρίτον τοῦτον, ἀλλὰ κατὰ τύχην ἑτέραν πρὸς ἡμᾶς ἦκε, τί ἂν ἐπράξαμεν; οὐ μετεδώκαμεν ἂν τῶν ἀξίων, μεγάλων δὲ τιμῶν ἀρμολόντων; καὶ πῶς; οὐκ ἂν ἐδόξαμεν τοῦ ἀμέμπτου καὶ τῆ; τοῦ καλοῦ ἐπιγνώσεως ἀναισθητῶς ἔχειν; Καὶ τοίνυν φυλάττετέ μοι τὸν χρυσόβουλλον τοῦτον λόγον ἀκατάλυτον παντελῶς, καὶ ἔσον ἐν τούτῳ βουλόμεθα ἐς εὐαίε παραμένειν.

α'. Εἰ δὲ τοῦθ' οὕτως, τὴν κοινωνὸν ἔμοι τοῦ κράτους, τὴν περιπόθητόν μοι Αὐγούστην, πότερον βουλευθείσαν μᾶλλον καὶ αἰτησαμένην πᾶς τις ἂν ἐκ παντὸς ἔροι τρίπου δίκαιον αὐτοῖς δὴ τούτοις, οἷς ἂν καὶ βουλευθείη, εὐθύς; καὶ χρῆσασθαι τετελεσμένους; ἢ ὅτι μὴ βεβούληται μᾶλλον μηδὲ τῶν δικαίων μεταποιεῖσθαι καὶ εὐλογωτέων, ὀλίγην δὲ τούτοις ἀπονέμει καὶ μικρὰν τὴν φροντίδα, καὶ ἔσον μὴ καθάπτεσθαι μᾶλλον τῶν τοιούτων ἢ δοκεῖν ἀμυδρῶς ἀπτεσθαι, διὰ τοῦτο καὶ μάλιστα εἰ τι γνοήμεν ἦναι; κατὰ ταύτην δὲ τὴν αὐτῆ; γνώμην πράξει πράττοιμεν ἂν μηδὲν βιασαμένης; Ἐγὼ μὲν οἶμαι τοῦτο. Ἀλλὰ πρὶν ἢ τοῦτο, βοηθεῖ μὲν αὕτη τοῖς καθ' ἡμᾶς πράγμασι χρήματα ταῖ; κοιναῖ; χρεῖαι; εἰσενεγκούσα, καὶ ὑπερορᾷ μὲν χρήσεων ἰδίων καὶ ἐφ' οἷ; εἶχεν οικείας; ἀναγκάσει οὖσιν ἀναλωσαί καὶ θανατῆσαι, προτιμᾷ δὲ τὸ τῶν πολλῶν καὶ ἐπαρκεῖ αὐτοῖς τοῦτον τὴν τρόπον πάντα τὰ δυνατὰ παρασχούσα, μεγαλοψύχως; εἰς μέσον καταθεμένη καὶ μηδὲν ὑπολογισαμένη τοῦ καιροῦ καὶ τῶν ἐπαιτηκίων πραγμάτων. Ὡστε δὴ καὶ τοῖς ὀρθῶς ἐντευθεν λογιζομένοις οὐδὲ χάριτος; ἂν ἐν μέρει νομισθεῖη ὃ νῦν ἡμεῖς δοῦμεν, μηδὲν μὲν νέον ἀποδόντες, ἐκ δὲ τῶν προσόντων αὐτῆ; τὰ δόξαντα πράξαντες καὶ κατ' ἐξουσίαν αὐτῆ; πᾶσαν εἰς τὸ διηνεκῆ; παραμένειν, οὐ κατὰ χάριν μᾶλλον ἢ τρόπον ὃν ἐφομεν ἐωνημένα. Ταῦτα δ' εἰδὼ τάδε (μ):

... ὧν δὴ χάριν καὶ τοῦ παρόντος ἡμῖν ἐδέησε λόγου, καὶ ἐκτιθέμεθα τοῦτον, πάγιον καὶ ἀσάλευτον καὶ ἀμετακίνητον καθιστῶντες. Καὶ ἡμεῖς μὲν οὕτως. Τί δὲ ὑμεῖς, οἱ νῦν τε παρόντες τῷ πεπραγμένῳ καὶ χρόνῳ ὑστερον τῷ παντὶ συνεσόμενοι, οἱ κληρονόμοι τῆ; ἐκ Θεοῦ δεδομένης ἡμῖν

αὐτῆ; ἀρχῆ; καὶ βασιλείας (μ), τί φαστε καὶ εἰ ὑμῖν δοκεῖ; μέγα τι τὸ πρῶγμα καὶ ἐπαχθές; καὶ οὐκ οἶον ἂν καὶ ὑμᾶς ὑποστῆναι καὶ περισώσασθαι θελησαί; ἢ τοῦτο μὲν οὐδαμῶς οὐδ' ἂν εἰς εἴποι, μικρὸν δὲ μᾶλλον καὶ κατηνυτελισμένον καὶ ἀποδόνον παρὰ πολὺ τοῦ εἰκότος, ἀγαπητὸν δὲ καὶ ὑμῖν, πάντοσθα εἰρηταί λογιζομένοις καὶ ἅμα συλλογιζομένοις τὸ λαμπρὸν ἄνωθεν καὶ περιφανές; καὶ ὑπερῶφλλον τοῦ γένους, ἐξ ὧν αὕτη τίχεται καὶ ἡμῖν ἐπιδημει(σ)τῆ; ἀρχῆ; ἐν μεθέξει οὕτω τοῦ Θεοῦ βουλευθέντος καὶ ἐν εὐδοκίᾳ θεμένου. Καὶ μὴν εἰ μὴ τὸν τρίτον τοῦτον, ἀλλὰ κατὰ τύχην ἑτέραν πρὸς ἡμᾶς ἦκε, τί ἂν ἐπράξαμεν; οὐ μετεδώκαμεν ἂν τῶν ἀξίων, μεγάλων δὲ τιμῶν ἀρμολόντων; καὶ πῶς; οὐκ ἂν ἐδόξαμεν τοῦ ἀμέμπτου καὶ τῆ; τοῦ καλοῦ ἐπιγνώσεως ἀναισθητῶς ἔχειν; Καὶ τοίνυν φυλάττετέ μοι τὸν χρυσόβουλλον τοῦτον λόγον ἀκατάλυτον παντελῶς, καὶ ἔσον ἐν τούτῳ βουλόμεθα ἐς εὐαίε παραμένειν.

β'. Βουλόμεθα δὲ τὰ εἰρημένα κατὰ κλήσιν χωρία τῆ; περιπόθητῳ μοι ταύτῃ Αὐγούστῃ ἐν διηνεκῆ; τῷ χρόνῳ διὰ παντὸς ἀνεῖσθαι ἀνευδύχλητα παντελῶς, ἀναπόσπαστα, ἀπαράθραυστα, καὶ κατὰ τὴν περιοχὴν μὲν αὐτῶν καὶ νομὴν πᾶσαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἷ; ἂν καὶ γένοιτο ταῦτα βελτιωθέντα προελθεῖν εἰς ἐπίδοσιν πόρρω που πάσης ἀπεληλαμένης; καὶ ἀπωστμένης; ἀλλῆ; τε διασειούσης; καὶ μετασταλεύειν πειρωμένης; θυνάμωρος, καὶ δὴ καὶ ψηλαφώσης; ἀπίσης; καὶ περιεργαζομένης; καὶ ἀπογραφούσης; χειρῶ;. Οὕτε γὰρ ἑτερός; τις τῶν ἀπάντων οὐδέτις ἐπαγνώκῳ; ἔσται καὶ πρίξας; ἐξ ἐναντίας τῶν νῦν ἡμῖν ἐγνωσμένων οὐδὲν, ἀλλὰ καὶ ἀπογράφων; πᾶ; ἀπὸ μακροθῆν; στήσεται, καὶ οὐκ ἔγγιστ' οὐδ' ἐπιμίξει; τοῖς τοιούτοις, παρεγγχειρεῖν τολμῶν; καὶ ὑποτέμνειν; καὶ παραλύειν; καὶ ἀλλοτριούσιν, εἴτε τι τῶν ἐξ ἀρχῆ; καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἠρμολοσμένων; εἴτε τῶν ἐξ ὑστερον ἀμεινόνων; καὶ βελτιούων; γε καθιστηκῶτων;. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐσέλται; ταῦτα παντάπασι; οὕτως; ἔχοντα; καὶ μηδὲν ὑπανέντα; μηδὲ; περιτραπέντα; καὶ εἰς; ἦτρον; ὀλισθησαντα; καὶ ὑπαχθέντα; μηδ' αὐτοῖς; οἷ; ἂν; καὶ; γνοῖη; ἢ; αὐτῆ; μοι; περιπόθητο; Αὐγούστα; πρυτανεύσαι; καὶ; νείμαι; τῶν; ἐξ; ἐμοῦ; καὶ; ταύτης; δηλονότι; γεγεννημένων; ἢ; τρόπον; ἑτερον; ἐν; μοίρᾳ; παίδων; ἡμῖν; γνησίως; ἀφιγμένων; (ν), οἱ; δὴ; καὶ; αὐτοῖ; καθέξουσι; ἐσποζόντες; κατ' ἴσον; ὡσπερ; ἄλλοι; τι; χρήμα; τῶν; ἰδίων; αὐτῆ; δικαίως; ἅπασι; καὶ; ταῦτα; ἐξ; αὐτῆ; κατὰ; ἑωρεῖν; καὶ; χάριν,; εἰ; δὲ; βούλοι; κληρῶν; εἶπαι; δίκαιον,; ὁμορῶντως; εὐληφότες;. Οὐ; μὴν; ἀλλὰ; καὶ; οὗτοι; πρὸς; τοῦς; ἐξ; αὐτῶν,; κἀκεῖνοι; πρὸς; τοῦς; ἐξ; ἐκείνων,; καὶ; οἱ; ἐφεξῆ; πρὸς; τοῦς; καθεξῆ; σφισιν; αὐτοῖς; εἰς; γέννησιν; ἰόντα;,; οὕτω; δὴ; καὶ; κατὰ; βούλησιν; πᾶσαν; ἀπονενεμηκότες; κληρῶσουσιν;,; ὧ; αὐτοῖ; τρόπον; ὃν; ἐφημεν; μεθ' οὕτω; μεγίστου; καὶ; κρατίστου; τοῦ; δικαιοῦματος; ἔλαχον.

(m) Excidit hic catalogus prædiorum Irene Augustia: gratia emptorum eique donatorum.

(n) Filii scilicet et nepos imperatoris.

(o) Irene neptis erat Marchionis Montisferrai et

c Longobardia Byzantium venerat.

(p) Inuit, pulo, Andronicum nepotem; forsam etiam Michaeliem Catharum, Constantini filii expellere filium.

Και οὕτω μὲν οἱ πᾶν ὄσον ἤδη καὶ λέλειπται καὶ ἂ μὴπω τῶν ἡμετέρων συντεταγμένων καὶ αὐτοὶ ἐπὶ ἡμεῖς παρεγγυώμεθα, δίκαιον ὄν παντός· μᾶλλον, οὐδ' ὅμως τις τῶν μεθ' ἡμᾶς βασιλευσόντων πράττειται, εἰ μὴ τι ἄλλο Θεοῦ νέμεσιν δίκαιον καὶ ἀγαπώμετον θέμενος· ἐν φόβῳ· εἰ δὲ τις καὶ βουληθεῖ (εἴη δὲ μηδεὶς), ἀλλ' οὐν τῷ βουλευθέντι καὶ ἡμεῖς εὐθὺς ἐπαρώμεθα αὐτὸ δὴ τοῦτο ὅ γε πάντως καὶ πείσεται, κινήσειν Θεοῦ ἐνδικῶς μετιούσαν τὴν ὀδίκαν.

XXXI. Imp. Andronici senioris aurea bulla qua praedium Cutzi monasterio Serbico in monte Atho ad instantiam Cralis Serbiae conceditur (q).

Λόγος χρυσόβουλλος ἀποδοθείς πρὸς τὸν ὑψηλότατον Κράλην Σερβίας.

Ἡ μὲν δὴ τοῦ παρόντος λόγος πρόθεσις πρὸς αἴτησιν ἀπαντᾷ καὶ ταύτην εὐθὺς συμπεραίνει. ἦν ὁ τῶν Σέρβων ὑψηλότατος· Κράλης καὶ φιλιτατος ἐμοὶ οὐχὶ δίκαιον μόνον καὶ πάνυ τι δίκαιον, ἀλλὰ καὶ μικρὰν δὴ τινα τρύτην ἐπὶ μεγάλῳ καὶ μεγίστῳ προὔδατο πράγματι. Καὶ μὴ οἱ γε παρατηρημένους ἡμᾶς οὐδεὶς ἂν οὐκ ἂν ἀφῆκεν αἰτίας ὀρθῶς λογιζόμενος, ἀλλ' ἤδη καὶ τετελεσμένην ταύτην πάντες ἂν φαίεν μηδὲν ἀξίον εἶναι, μήτε πρὸς χάριν τοῦ προβαλομένου καὶ δεδεγμένου, μήτ' αὐτῆς· εἰνεκα τῆς ὑποθέσεως, ὑφ' ἧς αὐτῷ καὶ δέδοκται προβαλέσθαι τὴν ζήτησιν. Καὶ τοῖνον οὐ τοῦτο γε σπουδαστέον ἦρῖν ἂν εἴη, δεῖξαι δηλονότι ὡς εὐλογον τὸ πεπραγμένον καὶ οὐχ ὑπερβαῖνον τὴ δίκαιον, ἀλλ' ὅτι γε μὴ τοσοῦτον μόνον ἡμεῖς εἰκὸς εἶναι νομίσαντες τοσοῦτον καὶ ἀποδεδώκαμεν, ἀλλ' ὄσον ἔδοξε τῷ εἰληφότε τούτ' αὐτῷ καὶ παρ' ἡμῶν κατὰ γνώμην γεγένηται. Ἀλλὰ πρὶν ἢ τοῦτο, βούλομαι μικρὰν προδιαλαβεῖν καὶ τῷ μέλλοντι χρόνῳ θαῦμα Θεοῦ μέγα περὶ ἐμὰ καὶ τὴν ἐκείνου τεταγμένην ὑπ' ἐμοὶ κληρονομίαν διήγημα θέσθαι πρὸς ἀνθρομολόγησιν αὐτοῦ, κοινήν δὴ λέγω παρὰ πάντων ἀνθρώπων τῶν εὐσεβῶν ἐλομένων. Ἐντεῦθεν γὰρ καὶ ὁ πᾶς σκοπὸς τοῦ παρόντος· λόγος σαφῆς γένοιτο καὶ δηλὸς τοῖς μαθεῖν βουλομένοις. Ἀθροίζεται μὲν γὰρ ἐξ ἐφά· στρατιᾶς Περσικῆς πλήθος· καὶ εἰς μέγα καὶ πλείστον ἀθροίζεται, εἴτ' εἰς Θράκην διαβαίνει, ταύτην δὴ τὴν ὑφ' ἡμῶν λέγω καὶ ἡμετέραν, καὶ πανταχόθεν αὐτοῖς δύναμις συγκροτεῖται, καὶ γίνονται πολέμοι κατὰ τῶν ἡμετέρων, μέγала δὴ τινα καὶ φρονούντες· καὶ μελετώντες· καὶ συχνοὶ τούτοις ἐκ τῶν ὁμογενῶν προτρέουσιν αὐτοῖς καὶ μάλα αὐθις, καὶ ἄλλων ἐπ' ἄλλοις αἰεὶ γιγνομένων καὶ πλείονων ἐπὶ πολλοῖς ἐς μέγα ἦστο τὸ κατ' αὐτοῖς, καὶ δεινὸν ὄλον καὶ χαλεπὸν ἐνενομίστο,

καὶ αὐτοῖς ἐπὶ τούτοις ἀντεπεξιώντων. Καὶ γοῦν ἀδείας ἐπιληγμένοι καὶ θράτους ὑπ' αὐτῆς πλησθέντες· ἔδοκον ἀνυπόστατοι τινες· εἶναι· καὶ ἀκατάσχετοι ταῖς ὀρμαῖς· καὶ ἦσαν πολλῶν τινὶ τῷ φρούραγματι ἐπηρμένῳ καὶ βέροντες πανταχόθεν ταῖς ἐκδρομαῖς. Εἴτε αὐθις εἰς ἐν συνιόντες· ἐπὶ τοῖς πληθέσιν ὑπερφρονούσι, καὶ δεινὸν μὲν παθεῖν οὐδὲν εἰς νοῦν βάλλουσιν οὐδ' ἔσσεσθαι ποθεν αὐτοῖς οὐδ' ἀπαντῆσαι, πάντα δ' αὐτοῦ· δρᾶσαι μᾶλλον καὶ καταπράξασθαι δεδυνήσθαι. Καὶ οἱ μὲν οὕτως· ἡμεῖς δ' αὐθις ἐπὶ Θεῷ βλέποντες καὶ τὴν αὐτοῦ μητέρα παρεταττόμεθα ἐξ ἐναντίας. Καὶ τοῖνον τῶν ἡμετέρων συνιόντων ὑπὸ Θεῷ στρατευμάτων, καὶ λαμπρῶν δὴ καὶ τούτων καὶ γενναίων ὄντων καὶ σφόδρ' ἀμύνασθαι δεδυνημένον, οὐκ ἐπὶ τούτοις ἡμεῖς δεῖν ἐγνώμεν τεθαρρηκέναι, οὐδ' ἐπὶ τῇ ῥομφαίᾳ (r) καὶ τοῖς τόξοις, ἀλλ' ἐξ οὐρανοῦ τὰ βάλλοντα τοὺς ἐχθροὺς ἀνεμνομεν βέλη. Καὶ τὸ ἐκεῖ μὲν ἐντείνόμενον τόξον μόνον οὐχ ἐρωτῶμεν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἐτοιμαζόμενα σκευὴ θανάτου (s)· ἐλπίζοντες δ' ἦμεν καὶ μάλα πρὸς ἐπὶ τούτοις ἐλπίζοντες καὶ θαρρόυντες, καὶ ἤκιστα οὐδαμῇ ἐψεύσθημεν τῶν ἐλπίδων. Ἀλλὰ εἰ δὴ καὶ γίνετα· Σφάττει μὲν τοὺς πολεμοῦντας ἢ τοῦ Θεοῦ μάχαιρα, καὶ μεθύεται πλησθεῖσα τῶν ἐξ αὐτῶν αἱμάτων (t)· συντρέβεται δ' αὐτῶν πάντα τέξια, καὶ ἦν ῥομφαλὸν ἀνείσεισεν καὶ ἠπελίγησεν καθ' ἡμῶν σπέρεται καὶ εἰσελαύνει τὰς αὐτῶν καρδίας· (u), καὶ πίπτουσι μὲν πάντες, οὐκ ἐν ταυτῷ, πάντες δ' ὁμως· φεύγει δὲ τούτων οὐδεὶς καὶ σέσωσται οὐδαμῇ οὔτε γῆς οὔτε θαλάσσης. Καὶ τοῖνον ἴσταται τοῦτο περιφανὲς καὶ μέγα καὶ παρμύγεθος τρόπαιον καθ' ἧς ἐφημεν τῶν ἀσεβούντων ἐπάρσεως. Καὶ πολλοὶ δὴ τινες· καὶ παμπληθεῖς ὄντες κτεινόμενοι καὶ ἀλιτκόμοιοι· πλείους· ἔδοξαν ἢ τῆς σφαγῆς καὶ τῆς πληγῆς ἐκτὸς ὄντες. Καὶ γοῦν πάνθ' ὅσα νομίσαντες καὶ θαρρόσαντες καθ' ἡμῶν ἦσαν, πάντ' ἐπὶ τὰς σφῶν αὐτῶν κεφαλὰς Θεοῦ τρέπει (v), ὅ· καὶ ἐν ἰσχύϊ δεδῶσασται (x) καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ οὐτ' ἀντερίζει οὐτ' ἐστὶν ἀντέχων οὐδεὶς. Καὶ τὸ μὲν τῶν ἀσεβῶν καὶ πολεμίων τέλος τοιοῦτον, τοιοῦτον καὶ τὸ κατ' αὐτῶν ὑπὲρ τῶν εὐσεβούντων ἡμῶν τρόπαιον ὑπὸ Θεῷ πολεμοῦντων καὶ παραττομένων. Τοῖς δ' ἡμετέροις τότε στρατεύμασιν οὐ μικρὰ δῆπουθεν ἐστὶν ἐν οἷς καὶ συνήρατο καὶ συνέπραξε καὶ ἡ Σερβικὴ δύναμις (y), ἰσχυρὰ τις καὶ αὐτὴ καὶ γενναία, ὁμοῖα τοῖς πολεμίοις χωροῦσα καὶ κατ' αὐτῶν προδύμας ἐς ὃ τι πλείστον συβῆρησμένη. Ἐκλέγει γὰρ ταύτην ἐκ τῶν αὐτῶν ὁ ἐμὸς οὗτος φιλιτατος παῖς, καὶ καθοπλίζει οὐ τὰ

(q) Crates ille Serviae, qui infra imperatori dicitur ὁ ἐμὸς οὗτος φιλιτατος παῖς, duxerat Simonidam, Irene et Andronici filiam. Vide Nic. Greg. VI, 9, 3; Cantacuz. Hist. I, 7.

(r) Psal. XLIII, 6

(s) Psal. VII, 12.

(t) Forsan ex Isaiā sumptus color. Cap. xxxiv, Ἐμεθύσθη ἡ μάχαιρα μου., ἡ μάχαιρα τοῦ Κυρίου ἐνσπλήσθη αἱμάτων.

(u) Psal. xxxvi, 15.

(v) Psal. VII, 16: Ἐπιστρέψει ὁ πόνο· αὐτοῦ εἰς κεφαλήν αὐτοῦ.

(x) Ecod. xv, 16: Ἡ δεξιὰ σου, Κύριε, δεδῶσται ἐν ἰσχύϊ.

(y) Ad hanc expeditionem et Servici exercitus societatem videtur referenda Cralis cum Andronico, apud Cantacuzenum I, c. 7, p. 23, expositulatio de duobus Comanenorum millibus, quos post bellum imperator Crali non reddiderat, sed Graecis cepis immiscuerat.

σώματα μόνον αὐτῶν ὄπλοις χαλκαῖσι, ἀλλ' ἤδη καὶ ἅς ψυχὰς προτροπτικοῖς λόγοις θήξαι καὶ παρακλητικοῖς· καὶ τοῦτον δὴ τὸν τρόπον καὶ ταῖς ταύταις παρασκευαῖς ἐνείς θάρσος αὐτοῖς, ἐβρώμενοι; ἀντεπαξίονται τοῖς ἐπιούσιον ἔχθροῖς; καὶ συμπλέκεσθαι τούτοις καὶ κορτερεῖν πειθῆαι καὶ παρασκευάζει. Καὶ ἦσαν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ μεμνημένοι, καὶ οὐκ ἐπελάθοντο οὐδ' ἠμνημόνησαν ἐπὶ τῶν ἀγώνων καὶ τῆς ἐπὶ τοῦς πολεμίους παρεμβολῆς. Εἶτα τί; τῶν ἔχθρῶν ἐκείνων ὁμοῦ πάντων παντάπασιν καὶ ψόντων καὶ ἀπολωλότων, καὶ θορύβου δὴ τινος μεγάλου κατὰ τῆς Περιοῦδος πάσης καταβραχύντος ἀπανταχοῦ; διαβιβῆσαι τὰ ἡμέτερα στρατεύματα καὶ κατ' ἐκείνων ἐν αὐτῇ ἢ πού τῃ πολεμῖα, συνδιαβιβῆσαι καὶ τῶν Σέρβων αὐτῶν σύμμαχο; αὐτοῖς ἐτέρα δυνάμεις οὐκ ἀγεννῆς. Καὶ οὐκ ἀνέχεται ὁ φίλτατος οὗτος ἐμοὶ καὶ τῆν ἀρχὴν ἔχων αὐτῶν, μὴ, ὅποι δὴ πολέμιοι, ὅποι δὲ καὶ παρατάξεις ἡμέτεροι κατ' αὐτῶν, μὴ καὶ αὐτοῖς ἀνταίρειν καὶ συμβάλλειν κατὰ ταυτῶν. Καὶ βούλεται μὲν δὴ καὶ τῷ σώματι παρεῖναι, καὶ μάλα βούλεται καὶ προτεθῆναι· ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὴ ἔστιν αὐτῷ (οὐδὲ γὰρ ἀπάρειν μὴδὲ μεθέστασθαι τῶν οἰκίων οὐ μὲν οὖν ἀσφαλῆς σφίσι αὐτοῖς), ὁ δὲ δειότερον οὐκ ἀναίεται, ἀλλὰ καὶ τοῦτον δίδωσι προθύμως ἐς ὅσον δυνατὸν ἐς πλείστον.

α'. Καὶ τοῖνον ἀντι τούτων (ἀλλ' οἶδον γε καὶ τοῦτο! Καὶ πάρ·στιν ἤδη σκοπεῖν βουλομένοις τὴ γνῶμης αὐτοῦ)· ὑπὲρ γὰρ τῶν εἰρημένων πράξεων τῶν ἐκ Θεοῦ καθ' ὧν ἐφημεν ἔχθρῶν δεδωρημένων ἡμῖν βούλεται αὐτῷ Θεῷ ἀνάθημα τι προσαναθεῖναι καὶ χαριστήριον, καὶ τῇ ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ἄθου σεβασμῖα μονῆ τῆς πανυπεράγου Μητρὸς αὐτοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ (z) προσενεγκεῖν καὶ προσαρμόσαι, διὰ παντὸς δῆπου παρέχόμενον καὶ μήποτε ταύτης μήτ' ἐκπίπτου μήτ' ἐκλούμενον. Καὶ πρῶτον γοῦν αἰτέεται καὶ παρὰ τῆς ἐμῆς βασιλείας λαμβάνει τὸ περὶ τὸν Στρυμόνα χωρίον τὸ καὶ ὠνομασμένον τοῦ Κού·ζι, καὶ ἀνατίθησι τῇ σεβασμῖα ταύτῃ μονῇ. Νῦν δὲ καὶ χρήματα μελετᾷ καταθῆσθαι, καὶ ἀντι τούτων εἶναι τὸ χωρίον ἐωνημένον ὡσπερ καὶ ἀποδιδόμενον τῇ μονῇ. Καὶ ὁ μὲν οὕτως. Πού δ' ἦν εἰκὸς ἡμῖς; ἐπὶ χρήματα μὲν ἰδεῖν ταῦτα, καριδεῖν δ' ἄπειρ ἐφημεν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων τούτου σπουδίσματα, καὶ τὴν ἄγαν βούλησιν καὶ προθυμίαν αὐτοῦ; μὴ ὅτι γε ἐφ' οὕτω σμικρῇ χάριτι καὶ ἀντιδόσει, ἀλλ' εἴ τί γε καὶ οἶον πολλοῦ τ.νος ἦν ἀξίον καὶ κλειστόν, εἴτ' ἦν αὐτῷ βουλομένῳ τόνδε δὴ τὸν τρόπον ἢ ἕτερον ἡμᾶς, ἐπὶ τούτῳ τὸ δοκοῦν αὐτῷ πράξει. Τοῖνον καὶ ὁ δὲ μᾶλλον ἡμεῖς δεῖν ἐγνωμεν πεπραχέναι, τοῦτ' ἤδη καὶ πράττομεν. Ἔστι δὲ τί; τὸν παρόντα χρυσοῦσιλον λόγον ἐκθέν·ε; αὐτῇ δὴ ταύτῃ τῇ π.νυπεράγου Μητρὶ τοῦ

Θεοῦ καὶ διὰ ταύτην τῇ ῥηθείῃ σεβασμῖα ἀπονέμομεν μονῇ, δι' οὗ δῆτα καὶ καθίξει μὲν διὰ παντὸς; ἐς αἰὶ τὸ λεχθὲν χωρίον, καθίξει δ' ὀχλήσεως μηδεμιᾶς οὐδαμῶθεν προσγιγνομένης αὐτῇ, οὐδ' ἐξ οὐθενὸς τῶν τὰ δημόσια πραττέντων οὐτ' ἐκ χειρὸς ἀπογραφούσης καὶ ψηλαφώσης τὰ κατ' αὐτήν, ἀλλ' ἀκέραιον ἔσεται· τοῦτι τὸ κτήμα κατὰ πᾶν ὄριον τὸ καὶ νῦν μέρος ὄν καὶ ἠρροσμένον αὐτῷ· καὶ εἴ τι δ' ἐν τούτῳ παρὰ τῶν μοναχῶν βελτιωθῆν ἐπὶ τὸ κρείττον ἤξει, τὸν αὐτὸν ἔσται τρόπον καταχόμενον ὑπὸ τῆς μονῆς, μηδενὸς τῶν δικαίων ὄντων αὐτῷ μήτ' ὀποτερομένου μήτ' ἀπαλλοτριουμένου καὶ μεταπίπτουτος μηδαμῶς ἥκιστα ὑπ' οὐδενός.

Καὶ τοῖνον τῇ δυνάμει τοῦ χρυσοῦσιλου τοῦδε λόγου ταῦθ' οὕτω; ἔσται, καθὼς ἤδη καὶ προτάσων ἔστι καὶ διοριζόμενος, ἐπεὶ καὶ τούτου χάριν γεγωνῶς ἐβραβεύθη τῇ τριαύτῃ σεβασμῖα μονῇ.

XXXII. *Imp. Andronici senioris aurea bulla pro componendo dissidio inter monachos.*

Λόγος χρυσοῦσιλος ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῶν διαστάντων μονιχῶν, εἶτα συνιόντων εἰς ταυτὸν τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι, λύσειν εἰληφῶτων τῶν προσισταμένων αὐτοῖς.

Εἰρήνη καὶ ὁμοφροσύνη, καὶ κοινὴ γνώμη διαφορᾶς ἀπάσης καὶ ἐριδος καὶ φιλονεικίας ἀπύλλα μὲνη, ἀριστον δῆπου πανταχῇ τοῖς ἐξετάζουσι καὶ σκοποῦμένοις καὶ γε τελειώτατον ἀγαθόν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν κλήρῳ Χριστοῦ καὶ τοῦδε τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐπὶ ὀρθῶν καὶ ἀπαισίων τῶν ἐαυτῆς δεγμάτων ἑσταμένη καὶ τὰ λοιπὰ πάντα εὐ ἐχούση καὶ ἀσφαλῶς, τί ἂν μᾶλλον ὁ γε φίλθεος καὶ φιλόχριστος ὑπὸ Θεῷ συμπράττοντι καὶ τὴν καθόρθωσιν ἐμπαρεχομένῳ ἐπιμελῶς σπουδῶση, ἢ τοῖς ταῦτα περὶ Θεοῦ φρονούντας; καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς συμβαίνοντας καὶ συμφωνούντας ὁμολογίας καὶ τάλλα δὴ πάντα μιᾶς γνώμης ἐξῆφθαι, καὶ μηδὲν διαφύρεσθαι μὴδ' ἀντικεῖσθαι τούτους, καὶ οἶονεῖ πω, ἑαυτοῖς ἀντικαθεστάναι μηδαμῶς, ἀλλὰ γε παντὶ δὴ τρόπῳ φέροντι πρὸς ἐν συμβαίνειν πρὸς ἀλλήλους καὶ συναρμύζεσθαι, καὶ κτλ' ἐν οἷονεῖ χεῖλος καὶ γλῶσσαν μίαν κηρύττειν ἐπ' αὐτῆς ἔκκλησίας; ὁμοῦ τὰς αὐτὰς φωνὰς ἀφιέντας Θεῷ, καὶ γε ὡς ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως ἀσφαλῶς ἴδρονται, οὕτω δὴ καὶ μίαν εἰδέναι τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν πᾶσαν καὶ συνομολογεῦσιν ἑαυτῇ καὶ συμβαίνουσαν καὶ ἀδιάρρηκτον ὅλον φοροῦσαν τὸν ἑαυτῆς χιτῶνα, ἀνωθεν ὕφασμένον (a) καὶ μὴ τι σχίσμα καταδεχόμενον μὴδὲ τομῆν καὶ ῥῆξιν καὶ εἰ; μέρη διαίρειν. Ἐπεὶ καὶ τῷ διαίρουσι παντὶ καὶ τῶνονεῖ ὅσον παρὰ τοῦ ἐξυφάναντο; καὶ τῷ οἰκείῳ ἐμβόφαντος καὶ ἐπιχρῶσαντος αἵματι ἡτοῖμασται καὶ κείται πρὸς βασάνους καὶ κόλασιν, ὄθλον δὴ τοῦ τοῖς γε

(z) In catalogo monasteriorum montis Atho, ap. Rutgers. Var. Lect. II, c. 11, monasterium decimum dicitur Χαλαντάρη, hac adjecta notula, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ οἰκοῦσιν ἐπιβούλγαροι. Id esse puto Chummi Σερβικῆν μονῆν. Mala est nominis Χαλαντάρη scriptura. Docet ab amico Graeco sic bendum

esse Χαλαντάρην, quod nomen negligentius et Χαλαντάρη esseri. Atqui in Joannis Commeni descriptione montis Atho, suo loco describitur monasterium τοῦ Χαλανταρίου.

(a) Allusio ad Joan. xix, 23.

γα σκοπούμενοις και βαθείς συνείσει τὸ τόλμημα. ^A Δόξαν αὐτοῖς; (d). Καὶ ἡμεῖς ἐφεξῆς σπουδῆν αἰθεῖς ἐποησάμεθα πάντας ἐκ παντὸς τρόπου ἰσχύσαι εἰσελάσαι καὶ γε τοὺς ἴσα ταῖς θεολογίαις φρονούντας ἴσους καὶ τὴν γνώμην γενέσθαι, αὐτῆς δὲ ταύτης ἔνεκεν τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιας, διαφορᾶς ἀπάσης περιαιρεθείσης. Καὶ γίνεται δὲ τοῦτο καὶ πρὸς τὴν ἐμὴν ἀπαντᾶ καὶ σπουδῆν καὶ γνώμην. Γίνεται δὲ πῶς; ἤκουσι παρ' ἡμᾶς. Καὶ τὸ γε θεοδοῦν αὐτοῦ; πᾶν καὶ ταραττον καὶ βάλλον εἰς δεξιὰν προτεινόντων εἰς μέσον, καὶ γ' ἐπὶ τοῦτοις ἡμῶν πράξαντων παῦσαι ζητοῦσι δεξιῶντας τοὺς ἑαυτῶν ἰσχυμοῦς. Καὶ πρῶτον δὲ αὐτὸ τὸ τῆς εἰρήνης ὅπαι ἐφημεν μέγιστον καὶ παρὰ Θεοῦ ἡμῶν ἐντεταλμένον κρᾶτιστον ἀγαθὸν παντὸς ἑτέρου προτειμηκότας.

Τί δὲ πρᾶττομεν; Φθάνει (e) μὲν ὁ πολὺς ἐκείνος τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀγῶνας, πολὺς καὶ τὴν ἐνστασιον καὶ τὴν καρτερίαν καὶ μηδὲν τῆς ὁμολογίας καθυφαί; μὲν καθυπαίξας καὶ ὑπενοῦς τοῖς ἐπὶ μακρῶν τῶν χρόνων βιαζομένοις καὶ ἀποπειρωμένοις αὐτοῦ παραιτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ποιήσασθαι θρόνου, ἐκείνων ὑπεκστάντων δηλονότι καὶ τοῦδε μέχρι τέλους νεκροῦ. Καὶ γοῦν ὡς εἶδε λαμπρὸν οὕτως κατὰ τῶν πολεμῶντων ὑπὸ Θεῷ πρῶταν παρ' ἡμῶν τὸ τρῦπαιον ἀναστᾶν, ἅμα τε ἀνέπνευσεν ἡδέως Ἰωσήφ (f) ἐκεῖνος, ὁ πάνου καὶ μέγας ἀθλητῆς, καὶ περιδύτης μὲν τὰ πρῶτα τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν ἐκείνῳ πεπολιτευμένων, περιδύτης δὲ μᾶλλον τὰ τελευταία τῶν παλαισμάτων καὶ τῶν διηγωνισμένων αὐτῷ, καὶ παραιτῶνται ἄλλα πάντα τρόπον ὃν ἐφημεν, μηδὲν τῶν ἐνταῦθα καὶ μεγάλων δὲ τιμῶν ἀνθρώπων; νομιζομένων ἐπιστροφῆν καὶ λόγον ποιούμενος. Καὶ ὁ μὲν οὕτως· ἡ (g) δὲ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, ἐκείνον ὡσπερ ἀμειβομένη τῶν πόνων καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς καμάτων, ἀνακηρύττει ἐξ ὀνόματος κατ' ἴσον τοῖς ἄλλοις τοῖς μηδὲν παραιτησάμενοις, ἀλλ' ἐμοῦ μὲν ἐκ' εὐσεβείας ὁμοῦ δ' ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐν ὁμοίῳ ἀγωνίσμασι καὶ καιροῖς καταλύσασιν τὸν βίον. Καὶ τοῖνον ἐν δὲ τοῦτο τοῖς διαφορομένοις αὐτοῖς ἀφορμή τις γίνεσθαι σκανδάλου καὶ πρόσφασις ἢ ἀνακηρύξις, καὶ ζητοῦσι κατασιγαθῆναι ταύτην καὶ καύσασθαι. Καὶ καύσομεν σεσιωπηκότας, φίλα κἄν τούτῳ πρᾶττοντες ἐκείνῳ καὶ οἰοῦναι κατὰ γνώμην ἢ παρητήσατο παραιτούμενοι, καὶ μηδὲν περαιτέρω τῶν αὐτῶν ^D δεδομένων μήτε πρᾶττοντες μήτ' ἐπινοοῦντες.

Δεύτερον δροκοῦς φασί τινας καὶ ἐπιειμήσεις, ἅμα δὲ καὶ ὑπερρονήσεις καὶ ἀθετήσεις; αὐτῶν πάλαι ποτὲ γεγενημένας, καὶ ἐπεγαλοῦσι τοῖς ἐνεχομένοις. Ὅμως μὴ τι ἐξ ἐκείνων καθήκοι καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς, ἐμφανῆ γενέσθαι βούλονται τὴν ἀρεσιν καὶ λύσιν, καὶ πείθονται ἀφίναί Θεόν, τοῦ πατριάρχου καταδηθέντος καὶ ταῖς ἰκασίαις ἰλωσαμένου. Καὶ στήσεται δὲ οὗτος καὶ ἐξιλιάσεται πρεσβύων, καὶ

(b) Joan. xiii, 34: xiv, 27.

(c) Innuis turbas theologicas de processione S. Spiritus, quas ipse sedare ac componere sedula opera studuit.... Sed fuit illa compositio novorum dissidiorum origo.

(d) Innuis Aisenita, qui Josepho patriarcha adversabantur. Cf. Nic. Greg. VI, 1. 4.

(e) Boivinicus ad Nic. Greg. VI, 4 ed. Paris, p. 753 verba φθάνει—θρόνου ex Cod. Paris. reg. jam olim apposit.

(f) Josephus patriarcha a. 1382 restitatus, insequenti anno diem supremum obiit.

(g) Etiam hæc verba ἡ δὲ—ἐπινοοῦντες Boivini. l. i. præstitit.

τις ἀφείσις ἐκείθεν τοί; χρήζουσιν οἱ; ἐφημεν ἄνε-
χομίνοις παρέξει.

Καί τοίνυν τὸν Βέκκου κακῶς ἐπιφύοντος τῇ Ἐκ-
κλησίᾳ, καὶ ἄλλοι κατὰ ταύτης καὶ ζῶν ὀρθῶς αὐτῇ
δεδογμένον τὸν τῆς θαλερᾶς ἀνατροπῆ; καὶ συγχύ-
σεως ἴδν ἐξεμίσαντος, ἀπηλάθθησαν μὲν εὐθύς τοῦ
βῆματος ἐξωσθέντες, ὅσοι καὶ τοῖς ἐκείνου χερσὶ
χρησάμενοι καὶ ὑπὸ ταύταις τελεσθῆναι νομίσαντες
ἐντὸς αὐτοῦ παρσιεδουσάν· εἰ δέ τις τῶν τοιοῦτων
καὶ λαθῶν ἐναπέμεινεν ἐς δεῦρο κρυπτόμενος, καὶ
ἡμεῖς μὲν φαιμεν πρῶτοι, φασὶ δ' ὁμοίως ἡμῖν καὶ οἱ
νῦν γενομένοι μαθ' ἡμῶν, ἐξωσθῆναι καὶ ἀπορρί-
φῆσαι τούτους καὶ παντὸς ἐκπεσεῖν θείου καὶ ἱεροῦ
λειτουργήματος, καὶ ἐξωσθῆσθαι δῆλος γεγονῶς
καὶ ἀπορρίφῆσθαι· Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ τις ἐκ δια-
κόνης, εἰ τις ἐν ἱερῶσιν, ἐν ἐπισκόποις· εἰ τις ἐγ-
κλημασιν ἐλεγχθεὶ ἐπ' ἀληθείας ἐνισχημένο; ὁπωσ-
δήποτε, καθαιρουσιν αὐτὸν καὶ τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς
τάξεως ἐπ' ἧς ἔστηκεν ἐξελαύνουσιν, ἢ βίου χάριν
βεθήλου καὶ μὴ τί γε πῆ θεία καὶ ἱερὰ τραπέζῃ
καὶ τοῖς ἐν ταύτῃ φρικτοῖς μυστηρίοις προσήκοντος,
ἢ χειρονομίας ἕνεκεν καθάπαξ ἀπηγορευμένης ταῖς
ἀποστολικαῖς καὶ πατρικαῖς παραδόσεσιν· καὶ οὐτος
ἥκιστα οὐδαμῶς ἐκφεύζεται τὴν δίκην, ἣν αὐτοὶ
κατ' αὐτοὺ ἀπόστολοὶ τε ἅμα καὶ Πατέρες καθαι-
ροῦντες; ἐξήνεγκαν.

Ἔσονται καὶ οἱ τοῦ πατριαρχικοῦ μὲν ἐν μεθέ-
ξει γενομένοι θρόνου, εἴτα τοῦτον παραιτησάμενοι,
μηκέτ' ἐπ' αὐτὸν αὐθις· οὐ μὲν οὖν ἀναθεσθῆκοτες,
ὅτι μὴδ' ἐξῆσσι τοῦ λοιποῦ ὄρκιοις αὐτῶν ἀκαταλό-
τοις τὰς παραιτήσεις κατασφαλίσασμένων· καὶ δια-
μενοῦσι τοίνυν μέχρι παντὸς αὐτὸ δῆ τοῦτο τὸ δόξαν
οὕτω; αὐτοῖς τηροῦντες καὶ περισώζοντες.

Τὰ δέ γε τῆς καθ' ἡμᾶ; Ἐκκλησίας, αὐτῆ; δὴ
λέγω ταύτης τῆς καθολικῆς τε καὶ ἀποστολικῆς,
ἀκραίφῃ δόγματα, ὅσα ἐν Εὐαγγελίοις δηλαδὴ παρ-
ελάβομεν καὶ οἱ ἀπόστολοι παρέδωσαν ἡμῖν καὶ οἱ
Πατέρες; ἐκήρυξαν, καὶ ἀνεκηρύξαμεν μεγάλη καὶ
λαμπρὰ τῇ φωνῇ, καὶ ἐκραυάσωμεν ἀσφαλῶς, πᾶν
νόθον παρσιεσθαρὲν αὐτοῖς ἐπιβουλοῦν δόγμα καὶ
ἐχθρὸν καὶ πολέμιον καταβαλόντας γενναίως καὶ
ἀπεισάμενοι, καὶ νῦν αὐθις τὸν Ἰσον τρόπον καὶ
κραυάσωμεν καὶ ἀνακηρύσομεν. Καὶ τὸ γεγονός
ἔσεται ἄλλιν γεγενημένον, καὶ πάντ' ἔσται καθά
δὴ καὶ λέλεκται, τὰ μὲν καὶ ἐξ ἀρχῆς εὐθύς καὶ
πρὶν ἢ ἡμᾶ; ἐκζητῆσαι ὀρθῶς καὶ καλῶς πραξάν-
των ἡμῶν καὶ τελεσάντων, τὰ δὲ καὶ νῦν ἡμῶν χά-
ριν καὶ τῆς κοινῆς ἕνεκεν εἰρήνης δεῖν ἐπεγνωκότων
καὶ ὑποστῆναι καὶ πρᾶξι.

XXXIII. Imp. Andronici senioris aurea bulla de con-
jugendis monasteriis Galeni et S. Resurrectionis.

Δόγος χρυσόβουλλος ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῆς ἐν τῷ Γα-
λησίῳ μονῆ; καὶ τῆς ἀγίας Ἀναστάσεως, ὥστε
τοῦ λοιποῦ μὴ δύο, ἀλλὰ μίαν ταύτας εἶναι καὶ
ὑφ' ἐνὶ τετάχθαι καὶ ἀγεσθαι καθηγουμένῃ.

Βασιλικῆ; δὲ ἄρα καὶ σπουδῆ; ἐπαινουμένης καὶ
καλῶ; ἐχούσης προθέσεω;, κίχαινα μὲν ἐν ὅτι
πλειστοῖς τιθεσθαι τῇ μελέτῃ, στρατευμάτων δηλου-

ὅτι καταλόγου; ἐξετάζειν καὶ παρασκευᾶ; ἐπινοεῖν
ὄπλων, καὶ πολλὰ; δὴ τινὰ; καὶ μεγάλα; ἀπαριθ-
μεῖν ἔχειν ἐὶς δυνάμει; ἐν τοῖς κατ' ἐχθρῶν ἀγῶσι
(καὶ γὰρ ἐν οὕτω βασιλεὺ; τοῖ; μὲν πολεμοῦσιν ἄν-
τικταστατῆ; φοβερὸ; αὐτῆ; πρὸ; ἀμυνάν ἦκων,
τοῖ; δ' ὀπηκόοι; δώσει πάνυ τι θαρρεῖν, μεγάλ'
ἄντα ταῦτα ἐπιδεικνύμενο; οἱ; ὑπὲρ αὐτῶν ἔχει
μετὰ Θεοῦ χρησθαι)· βασιλικῆ; δ' ὁμοίως καὶ φι-
λανθρώπου γνώμης, μὴδ' ὀλιγώρως τῶν πολιτικῶν
ἔχειν μὴδ' ἐξῆν ὡ; ἔτυχε ταῦτα φέρεσθαι, μὴδ' οἰε-
σθαι τοῦτι πρᾶγμα σπουδῆ; ἤττονο; ἀξιον, ἀλλὰ καὶ
περὶ αὐτῶν δεῖν εἶναι νομίζον; πολλὰ; ἐκδοπανθῶ-
φροντιῖαι, ὡ; ἂν καὶ ἄριστὰ; πῶ; διοικῶτο, ἐνομοίως
πανταχοῦ καθισταμένης καὶ τοῦ γε Ἰσου καὶ δικαίου
καλῶ; τοῖ; πᾶσιν ἀπονενεμημένου, Δύο γὰρ τούτων
καιρῶν ὄντων, εἰρήνης δηλαδὴ καὶ πολέμου, καὶ γε
τῶν πραγμάτων περὶ ταῦτα σαφῶ; διαιρουμένων,
ἀμφοτέροισ; βασιλεὺ; ἀξίως ἀπαντῆσει, καλῶ; ἐπι-
λῶν καὶ παρασχῶν ἐδ' ἐπιβάλλον ἐκατέροισ; καὶ πρό-
φορον, εἰρήνῃ μὲν εὐ ἔχοντα τὰ πολιτικὰ; δεικνύς,
τοῖ; δὲ πολέμοι; κράτο; πόρρωθεν μελετήσας. Οὐ
μὴν ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων οὕτω; ποιεσθαι δὲ καὶ
πρόνοιαν ψυχῶν, πᾶσαν τὴν σπουδὴν πρὶ; ὁμοίως
θεμέλων καὶ ζῆν κατὰ Θεὸν καθάπαξ ἔλομένων,
φημι χρῆμαι τὸν ἐκ Θεοῦ βασιλεύοντα μὴδὲν ἐλατ-
τον ἐαυτῷ προσῆκον εἶναι νομίζειν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλ-
λον φροντιτῆρια τούτων καὶ σχενὰ καταγῶγια ἐν
ἐπιμελείαι; τιθέναι, συνίστασθαι τε ταῦτα τὴν ἀρ-
χὴν καὶ συνιστάμενα βεβαίως καὶ ἀσφαλῶ; παρα-
μένειν. Τίνος; ἦ χάριν; ὅτι δὴ καὶ οἱ ἐν τοῖ; τούτοι;
τρόπον ὃν ἐφημεν κόσμῳ καὶ τοῖ; ἐν κόσμῳ πᾶσιν
ἀποταξάμενοι καὶ Θεῷ μόνῳ διὰ βίου παντὸ; προσ-
ανέχειν ἐπεγνωκότας ἐξευμενίζουσαι μὲν αὐτὸν καὶ
Ὀσων ἡμῖν ἀπεργάζονται ταῖ; ἐκείσεσιν, παρασκευά-
ζουσαι δὲ καὶ χεῖρα βοηθείας τὴν κραταιὰν ὀρέγειν
ἐπὶ τοῖ; καθ' ἡμᾶ; πᾶσι πράγμασι. Καὶ γοῦν ἔστι
παντὶ τῷ καλῶ; σκοπούμενῳ καὶ τῷ γε δυναμένῳ
συνετῶ; κρίνειν ἐκείνο δὴ καὶ λέγειν, ὡ; ὅσα τις
φέρων αὐτοῖ; σεμνεῖοι; θεοφιλῶ; ἀνατιθεσθαι, τῶν
ταύτῃ τοῖ; βιοῦν αἰρουμένων τὰ; σωματικὰ; ἀνάγκας
ὡ;παιεῖ τὸν τρόπον τοῦτον παραμυθούμενο; καὶ γε
χορηγῶν πράγματα [καὶ] κτήματα, ὧν καὶ σφίσι
αὐτοῖ; διὰ τὴν φθειρομένην ζωὴν ἀπαιτήτος
χρεία, πλεον συμβάλλεται καὶ ῥοπήν ἐπὶ τὸ κριτε-
ρον ταῖ; κοιναι; δίδωσι συντελείαι; ἢ ἐπ. τοῖ; κατὰ
κόσμον λυσιτελεῖν δοκοῦσιν, εἰ ταῦτα ἐτύχχανε
συνεισφέρων καὶ προστιθεί;· Χωρὶ; δὲ τούτων ἔχει
τι καὶ κέρδο; βασιλεὺ; ἴδιον τῆ; καλῆ; ταύτης προ-
αιρέσεω; ἕνεκεν. Εἰ γὰρ αὐτοῖ; δὴ τούτοι; τοῖ; ὑπὲρ
τὴν κάτω γενομένοι; ὄλην καὶ τῶν χαμαὶ πραγμά-
των συρομένων ἀποσπάσασιν ἐαυτοῦ; καὶ οἰοῖ; ἄνω
γε περνευόμενοι; συναίροιο καὶ συνεφάπτοιο σπου-
δῆ; καὶ τὸν καλὸν αὐτοῖ; ἐξομαλλίζοι; δρόμον, γίγνεται
ἂν πάντως τούτοι; καὶ μέτοχο; τῶν ἀποκειμένων
ἐκ Θεοῦ βραβείων, πρὸ; ἂν καὶ οἱ; ὃν οἱ; τε ἰδρωτες
καὶ τὰ σπουδάσματα καὶ ἡ τοῦ σώματος αὐτοῖ;
τυραννί; αἰσθησιν μὲν καὶ τὴν κατ' ἀτὴν πᾶσαν
ἤδον; φυγοῦσιν, ἐ; δὲ ψυχὴν στραφεῖσι καὶ ὀλικῶ;
αὐτῇ προσθεμένοι;· Οὐ μὴν ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω;

καὶ ἀμφιβάλλει τῶν ἀπάντων ὅτις οὐδεὶς, οὐδὲ γε διπλὴν ἴσχει γνώμην ὡς ἔστιν ἄλλως ἢ ὡς εἴρηται ταῦτ' ἔχειν, ἢ περὶ αὐτῶν ἔρειν ἄλλως πόν γε καλῶς ἐπασκεμμένον καὶ τάληθῃ βουλόμενον λέγειν.

α'. Ὅτου δὲ ταῦτα χάριν, καὶ πρὸς δὴ δὴ τείνει σκοπὸν ὁ λόγος; Ἡ πρὸς ἑὸ τῷ τοῦ Γαλιλαίου (h) τόπῳ σεβασμία μονὴ τῆς πανυπεράγνου μου δεσποίνης καὶ Θεομητορῆς, διαδόχου; οὐσα ἐξότου δὴ καὶ τὴν ἀρχὴν συνέστη, καὶ σφόδρα γε θαυμαζομένη, οἶ; καὶ πάνυ τε δεδύνηται ψυχὰς βελτιοῦν ζῆν κατὰ Θεὸν αἰρουμένας, καὶ νῦν ἐς δεῦρο περισώζει τοῦτο δὴ τὸ καλόν, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ τὴν πολιτείαν τήνδε μετιέναι προθυμουμένους πρὸς αὐτὸ δὴ τοῦτο μάλα συναίρεται καὶ δεξιὰ τίς ἐστι πληροῦν τὸν πόθον. Ἰδρμεται γὰρ ἐν ἀοικίῳ τινι, πόρρω που τῶν κοσμικῶν θορύβων ἀν. κειμένη. Ἰδρῦει δ' αὐτὴν καὶ συνίστησι πρῶτως ὁ περιδότης τὴν ἀσκησιν καὶ μέγας τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν Λάζαρος, ἀπολεξάμενος; τόνδε τὸν τόπον καὶ τὴν θαυμασίαν ταύτην ἐν αὐτῷ τῇ Θεομητορί καθοσιώσας μονήν, καὶ γε δειμαμένο; καὶ πῆξας ἀρετῆς ὡς εἰπεῖν ἐργαστήριον· ἢ μᾶλλον χώρον δὴ τινὰ ζητῶν, αὐτὸθεν ὡσπερ φύειν ἔχοντα ψυχῶν βελτιώσεις, ἐνταῦθα δὴ καὶ παύει τὸ ζητούμενον εὐρηκῶς. Ὅρος γάρ ἐστιν ὁ τόπος; ἀναπτες καὶ τραχὺ, τῶν ἐς ψυχαγωγίαν καὶ παραμυθίαν σωματικὴν μηδενὸς ἤκιστα μετέχον· οὐτ' γὰρ σκιάζεται δένδρσι; οὐτε βοτάνῃς, ἀλλ' οὐδὲ χλόης ἀπογενεῖ βλάστησιν, οὐ μὲν οὖν οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀπὸ γῆς χρησίμων οὐδὲν οὐδὲως καρποφορεῖ, ζῆ; δὴν δ' ἐστὶν ὅλον καὶ πρὸς τοιαύτας γονάδας παντάπασιν ἀφυεῖς, εἰ καὶ ἄλλως γόνιμον ἀρετῆς, τὰ μὲν ὡ; ἀν εἴποι τις ταύτην αὐτοφυῆ γενῶν, τὰ δὲ δεχόμενον σπέρματα καὶ οὕτω συλλαμβάνον καὶ ἀποτίκτον καὶ τρέφον καὶ αἰξον ἐς πολλαπλασίον. Καὶ γοῦν τὴν αἰσθησιν ἀνιῶν θέλγει ψυχῆν. Σὺ δὲ μοι βλέπε καὶ τὴν ἐς αὐτὴν φέρουσαν τὴν μονὴν οὐ στενὴν μόνον καὶ τεθλιμμένην ἄτε καὶ σαφῶς πρὸς ζωὴν ἀγούσαν, ἀλλὰ καὶ πλέον ἔχουσαν τὸ ἐπίπνον ἀκροτόμιον λήλων προσκόμματα καὶ πολυέλκτον τὴν πορείαν, οὐ κατ' εὐθείαν ἀγώσαν, κατ' εὐθείαν δὲ πρὸς Θεόν. Βλέπε δὴ καὶ τὴν ἐπάνω τοῦ θροῦς ταύτην τοῦ Θεοῦ πόλιν κειμένην, δι' ἀρετὴν μᾶλλον ἤκιστα κρυπτομένην, καὶ τὸν δρόμον ὅρα τῶν μοναχῶν, μᾶλλον δὲ τῶν ἀγωνιστῶν προθυμουμένων τὴν ἀνοδὸν καὶ γε σπουδαζόντων εἰς τέλος ἰκέσθαι καὶ νικῆσαι Βελιάρ καὶ ἀπολαβεῖν οὐ φθειρόμενον στέφανον, ἀλλ' ἀκήρατον καὶ εἰ; αἰῶνα; ἀνθοῦντα, δὴ Χριστὸς; ἀνωθεν προτείνει τοῖς ἐς αὐτὸν τρέχουσιν, ὁ καὶ μέγας ἀγνοοθέτης καὶ βραβευτῆς δίκαιος. Ἔστι σοι πάντως θαυμάζειν καὶ τὴν τῶν ἀνδρῶν τῶνδε καρτερίαν· καὶ μάλα τι θαύμαζε, ὁ; ω; θέρους μὲν οὐχ ὑπεῖκουσι καύσον; οὐδ' αὖ ἠττώνται φλογμοῦ ἐν ἀνύδρῳ καὶ ἀσκλην ἐτάζοντες, χειμῶνος; δ' αὐθις; κρύει καὶ πάγετρος προσπαλαίουσι, τοῖς; ἐκ διαμέτρου κατάκρω; ὡς ἄν

τις εἴποι κακοῖς καλῶν οὐδὲ πρὸς ἕτερον ἔστιν ἀντιβῆναι γενναίως ἀνευ ψυχῆς καὶ πάσης ἀποφραγείσης προσπάθειας τοῦ σώματος. Οὐ μὴν ἀλλ' ὁ λόγος οὐκ ἐθέλει. τόδε τὸ θέατρον ἐν ᾧ οἱ ἀγωνεῖ; βραδίως ἀπολείπειν, οὐδ' ὡσπερ σκιάσαι μόνον τοῦ; ἀκάμαντας, ἀμυδρὰ περὶ αὐτῶν εἰρηκῶς καὶ τοῖς; μὴ διὰ πείρας εἰδόσιν οὐπω γε γνώριμα· τοῖωνν καὶ τὰ τῆς ἀγωνίας, ὡς ἔχει διεξέλθοι σαφέστερον. Βάλλει μὲν ἐκεῖ θέρους ἤλιος φλέγων τέτρας οὐκ ἔλαττον ἢ πῦρ ἐν ἀκάνθαις πεσόν, συμφλέγει δ' αἴρα καὶ τοῦτον ὡς ἐκ καμίνου κατὰ πρόσωπον βάλων λύει σήματα τῶν τῇ φλογὶ προσπιπτόντων· οἱ δὲ διακρτεροῦσι μακάριοι τῶν παλαισμάτων, ἐτι; σωματῶν καταφρονήσαντες οὐδενὶ δὴ τινι κλύπτονται διὰ τὰς ἀφθάρτους ἐλπίδας. Τοῖωνν οὐδὲ πρὸς ὅπερ ἔφη μόνον πυρ αὐτοῦς δοκιμάζον ἰσχυρῶς παρατάσσονται καὶ διὰ τέλους νικῶσιν, ἀλλὰ καὶ νικητοῖς καὶ ψύχει προσπαλαίωρουσι, πολεμῶν δὴ τινι σώματος ἀφορητῶ καὶ φθαρτικῷ. Καὶ γε διὰ πυρὸς ἐρχόμενοι δοκιμασίας μεγάλης, μικρὸν ὕδωρ νομίσαντες, διὰ κρύους καὶ πῆξως εἰς ἀναψυχὴν χωροῦσι, θαυμαστοὶ τινες τῶν ἀγωνῶν καὶ τῆς καρτερίας; πολλῶ δὲ πλέον τῆς πρὸς τὸν πολεμοῦντα μάχης καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ τροπαίων, καὶ ἴτε δὴ πρὸς τοῦτον καὶ τὴν κτίσιν ὡσπερ πολεμωθείσαν αὐτοῖς ἀντικαταστάνας οὐχ ἠτήθησαν, οὐδ' ὑπεχώρησαν ὡς δὴ τινες κάμνοντες, ἀλλ' ἀνένδοτον μέχρι παντὸς φυλάττουσι τὸν τόνον. Ταῦτ' ὅρα καὶ πάντες μὲν ἄλλοι διὰ πολλοῦ τοῦ; ἀνδρας ποιοῦνται τοῦ θαύματος, καὶ ὅσοι περὶ αὐτῶν λέγουσιν εὐφημοῖς; λέγουσι ταῖς γλώτταις· ἢ δ' ἡμέτερα βασιλεία καὶ πάνυ τι εὐμενῶς περὶ τὴν σεβασμίαν τήνδε τῶν οὕτω θεοφιλῶς βιούτων ἢ μᾶλλον διαβιούτων μονὴν διαθεμένη, ἄλλα τε ταύτη ἐναργῆ δειγμάτων τῆς εὐμενείας παρέσχετο, καὶ πάντα ὅσα περ φθόρας χρόνος; ἐκ διαφόρων ἀφορμῶν αὐτῇ περιποιήσατο, χρυσοβούλοις καὶ λοιποῖς στήριγμασιν ἀμετακινήτως; ἔχειν ἐβεβαίωσαν. Ἐπὶ δὲ τοῖς τοῖς; ἐστὶ καὶ τὸ νῦν γινόμενον, ἅμα ὑπὲρ αὐτῆς ἅμα δὲ τῆς ἐν τῇ μεγαλοπόλει τῆς σεβασμίας; μονῆς, τῆς τοῦ Θεοῦ φημι καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως (i). Ἐπισυνάπτετε γὰρ ἀμφοτέρας καὶ εἰς ἐν ἄγει, καὶ μῖζιν ἐκ δύο τῶν προτέρων αὐτάς δείκνυσι, πάντα κοινὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ ὅσα δὴ ταῦταις ἀνὰ μέρος ἦσαν προστάξασα, καὶ γε ὅφ' ἕνα καὶ τῶν αὐτῶν πνευματικῶν ἀγεσθαι διδασκαλον, τῶν ἐν ἀμφοτέροις μοναστῶν κατ' ἴσον καὶ τὸν αὐτῶν ἐξηγουόμενον τρόπον, καὶ τῶν κατ' αὐτάς; πραγμάτων ἐπιμελούμενον ὁμοίως καὶ ταῦτα διοικούντα καλῶς, καλῶς προμηθευσαμένη. (Ὡς περὶ αὐτῶν ἔγνω, καὶ τὴν αὐτὴν ἔνωσιν οὕτως ἔχειν ἢ ἡμέτερα βασιλεία προσέταξε.

Καὶ ἔσχεν οὕτως.

XXIV. Imp. Andronici senioris de iudicibus (k).

Ἐκ βασιλείως θέσπισμα κατὰ τῶν ἀδικούντων, ἄγον

(h) Mons de quo hic sermo, in confinio Byzantii ad orientem situs est.

(i) D. coenobii Resurrectionis videntur Ducange

Constantinop. Christ. ed. Paris. p. 253.

(k) Haec (a Nicephoro Chumino conceptam) ex Cod. Paris. reg. Gr. 2105, qui Chummi opera con-

εις ἔρκους τοῦ; δικαστῆ; καὶ ἀπαντι τρῶπῳ Ἀ ττιον γοῦν, ἀγαθὸν δ' ἔμω; οὔτε συστῆναι τὴν βοήθειαν παρέχον τοῖ; ἀδικουμένοι;.

Ὁ μὲν παρῶν πρὸς ὑμᾶ; λόγος τοῖ; ἐπὶ τὴν ἡμέτεραν τελουντα; ἀρχὴν καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ δοθεισαν ἡμῖν ἐξουσίαν καὶ βασιλείαν νῦν ἔσται κράτιστος; εἰπεῖν καὶ λυσιτελεῖ; τοῖ; πᾶσιν εἰρημένο;ς, εἴπερ δὴ κράτιστον ἀπάντων καὶ λυσιτελέστατον δικαιοσύνη· τῷ δὲ πρόθεσι; βοήθειαν ἐκ παντὸ; τρόπου ταύτη σπουδάσαι; πρᾶξει, καὶ μηδέ; α τοῦ λοιποῦ παρὰ μηδενὸ;ς ἡδίκημένον ἔγκατερεῖν ὡ;ς ἀκαταλύτοι;ς δὴ τισιν οἷ; κακῶ; πάσχει μηδέ; μιᾶ;ς μηδαμῶθεν λύσεω;ς φαινομένη;ς.

Θαυμάσοιτε δ' ἂν ἴσω;ς, εἰ πάλαι τοῦτο, τοιοῦτον ἂν ἄριστον εὐδαίμονο;ς εἰ; πολιτεία;ς λόγον καὶ χρῆσιμον κρατῆ;σαι, οὐχ ἡμῖν δέδοικται ἢ σφόδρα δεδογμένον οὐχὶ καὶ σπουδάσαντα;ς εὐθὺ;ς ἡγάγομεν εἰ; μέσον, ἀλλὰ βραδέω;ς οὕτω;ς ἐπὶ ταῦθ' ἤκομεν ἐξ ὀρχῆ;ς τὰ κάλλιστα καὶ λυσιτελεῖ; δεδογμένα. Τοῦτοῦ δὴ τὰ; αἰτίας ἐρούμεν ἦδη, μηδ' ἡμῶν ἴσω;ς τῶν πάντων παντελῶ;ς ἀγνοούντων. Ἐκατα; δὲ μικρὸν ἀνωθεν ὁ λόγος ἡργμένος.

Ἐμὲ θεο;ς οἰκτιρῶ;ς αὐτοῦ μόνοι;ς (οὐ γάρ; παρ' ἔμαυτοῦ πρόσθερον οὐδὲν· τί γάρ; ὁ καὶ πρὶν γενέσθαι δικαιοθά;ς ἄρχην ὅπ' αὐτῷ καὶ βασιλεύειν;), ἐμὲ τοιγαροῦν ἐκ καλῆ;ς μητρὸ;ς Θεοῦ; αὐτὸ;ς φέρων ἐπὶ τὸν ὑψηλὸν τόνδε καὶ μέγαν τῆ; ἀρχῆ;ς ἐνέθηκε θρόνον· εἰ μὲν δὴ καὶ τοῦ σχήματο;ς τοῦδε καὶ τοῦ μεγέθου; δύναμιν ἀνάλογον πρότερον ἐναρμόσας, ὡ;ς καὶ τὰ πάντα προσήκειν με τῷ γιγνόμενω, ἄλλοι λεγόντων καὶ ὑμεῖ; λέγετε οἱ περὶ Θεοῦ εὐγνωμονούντα;ς καὶ τῶν ἐξ ἐκείνου γιγνόμενων ὅμῖν ἀγαθῶν εὐ μάλα καὶ καλῶ;ς ἡσθημένοι. Ἐγὼ δ' ἐπεὶ πρὸ;ς γένεσιν ὅμα καὶ βασιλείαν ἦκον, τὰ μὲν πρῶτα τῆ;ς ἡλικία;ς ἐξ ἀνάγκη;ς ἡμῶν καθυπεκίμων τῆ; ψοῦει, διὰ σωματικῆν ἀπολόγητα;ς μήτη; λογισμοῦ;ς μήτ' αὐ ἐναργεῖα;ς χωροῦσθαι καὶ ἀντιλήψει;ς πραγμάτων· οἷ; δ' ὁ νοῦ; ἀνεκμπτεν ἦδη καὶ τὸ ἀτελε;ς οἶοι; τοῦ σώματο;ς ὑπερναβαίνων ἐπὶ πλέον ἦγε παντὸ; τοῦ τῷ χρόνω; προσήκοντό;ς, τότε; εὐθὺ;ς ἐμοὶ γενναίου;ς ἐπὶ λογισμοῦ;ς ἐργομῆνω; δόγμα βέβαιον καὶ ἀσφαλῶ;ς ἔχον γίνεται, μηδ' ἂν μήτ' αὐτὴν βασιλείαν πρᾶγμα τοιοῦτον ὑψηλὸν καὶ μέγα καὶ μέγιστον οὔσαν, μήτ' ἄλλο μηδὲν μηδὲ τὸ μικρό-

τιον γοῦν, ἀγαθὸν δ' ἔμω;ς, οὔτε συστῆναι τὴν ἀρχὴν οὔτ' αὐ οἰκονομηθῆναι δυνατὸν εἶναι, μὴ καὶ τοῦ Θεοῦ συνεφαπτομένου; καὶ ῥάστην μὲν τὴν ἐγχείρ-σιν, ῥάστην δ' ὁμοῦ καὶ τὴν εἰ; τέλος ἔκδοσιν ἐγκαθιστώντο;ς. Τοῦτοῦ δ' ἵνα καλῶ;ς ἡμᾶ;ς ἐπιτυχῆνομεν, τὸ μὲν αὐτοῦ Θεοῦ δεῖσθαι εἶν ἐγνων καὶ πάντῃ τε θερμῶ;ς δεῖσθαι συνεργῶν ἐφ' ἅπασιν ἔχειν, τὸ δὲ οἷ; ἂν θεραπεύοιτο ἐπιμελῶ;ς χρῆσθαι, ὡ;ς ἂν μὴ ταῖ; φωναῖ;ς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖ;ς ἔλκοιμεν πράγματα;ς, πρὸ;ς ἃ δὴ καὶ μᾶλλον Θεο;ς βλέπει, καὶ ταῖ; ἱκεσίαι;ς οὕτω;ς γὰ; προσέχ-τὰ;ς πράξει;ς δηλονότι πρότερον δοκιμῶ;ς.

Αὐτίκα γοῦν ἐνηγγόν με πάντα;ς μὲν σχεδὸν προφητῶν λόγοι, πάντε; δ' ἀποστόλων, εἰσηγήσει; πᾶσαι; θείων Πατέρων, καὶ πρὸ πάντων αὐτοῦ Χριστοῦ τὰ σωτήρια καὶ ἱερὰ Εὐαγγέλια εὐ μάλα καὶ καλῶ;ς εἰδῆναι δικαιοσύνη;ς τοῦ; ἐπιπελομένου;ς οὐ μικρὰν τινα ταύτην οὐδὲ φαύλην Θεῷ πράττειν τὴν θεραπείαν, μᾶλλον μὲν οὐν καὶ ἱκανὴν αὐτοῦ σπλάγχνα διανοίγειν, καὶ θαρρῆειν ἡμᾶ;ς ἐπὶ τῆ;σδε χῆ;ς ἀρετῆ;ς ἴστομένου;ς μὴ ἀποπεσεῖν ἐκείνου; μήτε τῶ; μεγάλων οἰκτιρῶ;ν μήτε τῆ;ς κραταιᾶ;ς μετὰ δικαιοσύνη;ς πρὸ;ς αὐτὸν ἡμῖν ἦκου;σι προειρημένω;ς. ὡ;ς καὶ τούναντιον αὐθι; τοῦ; ἀδικία;ς ἐπιτιθεμένου;ς ἀπὸ πάσῃ;ς κίπτειν τῆ; εἰ; αὐτὸν ἐπιπίδω;ς καὶ δυσχερίαι;ς πάσας εἰκότω;ς περιπίπτειν, ὅτι μὴ τὴν Θεοῦ σφίσειν αὐτοῖ;ς μήτε καταφυγὴν καὶ κραταίωμα;ς μήτ' αὐθι;ς βοηθὸν, φησὶν (1), ἔθεντο, ἀλλὰ τοι; πλῆθος πλοῦτου; τῆ;ς πλεονεξία;ς κατακτησαμένη;ς ψευδεῖ; ἔσχον ἐπὶ τούτω; τὰ; ἐλπίδω;ς. Καὶ γοῦν ἰσχύσαντε; τῆ; ἐκτυτῶν ματιότητι λαμπρῶ;ς (εἰπεῖ;) ἠπατήθησαν, ὡ;ς τοῦτον δὴ τὸν τρόπον καλῶ;ς ἐνδυμαμωθέντε;ς.

Ἐπὶ τοῦτο;ς ἐπὶ τοῖ; λογισμοῖ;ς ἐτι; σὺν πατρὶ βασιλεύοντα;ς ζῆλο;ς εἶχε τῶν δικαίων. Ἐξε;δῃ δὲ πλέον τὰ τῆ; γνώμη;ς, τοῦ κράτου;ς; ἔλου μετ' ἐκείνον ἐπ' ἔμοι; καθαρῶ;ς γεγονότο;ς. Καὶ γὰρ ἐγώ; γε νόμου; παντὸ;ς ὑπερκειμένος καὶ βίαι; ἀπάστῃ, πάντα δ' ἐξὶν ἐμοὶ; πράττειν ὅσα δὴ καὶ βασιλεῖ; οἱ τῷ μακρῶ; πρὸ ἡμῶν χρόνω; νόμον ἕνα μόνον καὶ παντὸ;ς ἰσχυρότερον αὐτὴν τὴν βούλησιν; ἔχοντε;ς, παρῆδον αὐτό;ς τὴν κατὰ τοῦτο; δυναστείαν, καὶ ταύτην δικαίαν; ἐξ ὅτι; πλείστῃ;ς τῆ;ς συνθέτα;ς,

timet, exhibuit Boissonade Anecd. Gr. II, p. 83. Cf. Nov. XXXIV not. 1. Georgius Pachymeres in Andronico seniore III, 16 imperatoreum narrat terræ motu admonitum concionem habuisse, et promississe : « Συντάττειν λόγον χρυσοβούλλειον περὶ κρίσεω;ς, καὶ δικαστῆ;ς ἐκλέξασθαι ἐκ τ' ἀρχιερέων, ἐκ τ' ἄλλων ἱσραηλέων καὶ ἐκ τῶν συγκαλητικῶν, ὡ;ς συμποσῶσθαι τοῦ; πάντα;ς εἰ; δωδέκα, οἷ; δὴ καὶ ὀρκωμοτήσασιν ἢ μὴν ἀδωροδοκῆτω;ς; καὶ ἀπρωτοπολήπτω;ς; τὰ; κρίσει; ἐκφέρειν, ἀπ' αὐτῆ;ς τῆ;ς αὐτοῦ μητρὸ;ς καὶ δεσποίνῃ;ς ἀχρὶ καὶ εἰ; αὐτὸν τὸν τυχόντα, πιστοῖ;ς χρῆσαι; ἂν κριταῖ;ς κατὰ τὰ ἀνακτορα; » Heinde c. 17 (περὶ τοῦ χρυσοβούλλειου λόγου διὰ τοῦ; κριτῆ;ς καὶ κρίσει;ς) sic pergit auctor : « Ὀλίγαι; δ' ὑστερον ἡμέραι;ς ἀπ' ὀ χρυσοβούλλειο; μὲν συντάττεται λόγος, οἱ δ' ἐκλέγ-νται πρόσφοροι, καὶ συναξί;ς πάλιν αὐθι;ς κατὰ τὰ τῆ;ς δεσποίνῃ;ς ἀνάκτορα; γίνεται, τῆ;σδε τότε; τοῦ κρατοῦντο;ς σχη-νουντο;ς, καὶ δημηγορεῖ βασιλεῦ;ς τὰ εἰκότα, καὶ ὁ

Χρυσοβούλλειο;ς λόγος ἀναγινώσκεται· προῖδη δὲ καὶ τισιν ὄρκω;ς τῶν δικαστῶν. Ὅσοι; δὲ καὶ ἐκ τῆ;ς συγκαλήτου; πείρα νομικῆ; καὶ συνάσει; προφερόντε;ς ἐκλελέχαστο· καὶ φοβερὸν καθίστατο δικαστήριον, μὲγᾶλω; τε καὶ μικρῶ; ἐπίσῃ;ς τὰ; κρίσει; ἐκφέρων· εἰ καὶ μὴ ἐ; μακρῶν διετέλεσεν, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον κατὰ τὰ;ς τῶν μουσικῶν χορδῶν κρούσει; ἐξῆσθεν, κὸ;ς διασφωνήκει. » Istum terræ motum Kal. Junii anni 1296 accidisse existimat P. Pussinus in Obs. Pachym. Lib. III ed. Rom. p. 613 : ut proinde huic anno θέσι;σμα; nostrum vindicandum sit. Quamquam qui eundem terræ motum commemorat Niceph. Gregoras VI, 9 ed. Paris. p. 124, r-formationis iudiciorum, quæ illum subsequuta fuerit, mentionem nullam facit. Cæterum dubitaverit aliquis, utrum ἐκ βασιλέω; θέσι;σμα; quod iam editur, δημηγορίαν ἀν χρυσοβούλλων λόγον imperatoris continet. ZACH.

(1) Psal. cxx, 3; Li, 7.

πλειόντων και τῶν ὑποδειγμάτων καταφαινομένην. **A** Και δὴ πρῶτως ἐμαυτῷ δικαιοσύνην· κομοιτῶ δὲ δυοῖν ἕνεκεν, τὸ μὲν, ἴν' αὐτὸς τὰ μεγάλα κερδαίω.

Τίνα δὴ ταῦτα; Αὐτὸς ἀκουσον σαφῶς λέγοντος· εὐδαιμόνιος Κύριος και δικαιοσύνας ἤγαπησε (m), εὐ και, εὐ Οὐκ εἶδον, φησὶ, δίκαιον ἐγκαταλειμμένον (n), εὐ και, εὐ Δίκαιος ὡς φοινεῖ ἀνθήσει (o), εὐ και, εὐ Φῶς ἀνέτειλε τῷ δικαίῳ (p)· εὐ και πολλά λέγει φιλοπόνως οἰονεὶ τοῖς ἄσμοις προσκαθήμενος και ψάλλων εἰς δικαιοσύνην. Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει (ἔχει δὲ πάντως οὕτως), ἔστιν ἄλλο τι τῶν ἀπάντων ἢ μᾶλλον αὐτὰ δὴ τὰ πάντα συλλαβεῖν εἰς ἓν και τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ κέρδος προτιμότερον οὐραίναι; Και μὴν οὐδαὶς οἴματι τῶν ἀπάντων εἰς τοσοῦτον οὐτ' ἀπονοία; οὐτε περὶ Θεὸν ἀγνωμοσύνης οὐδέποτε· ἔσται κακῶς ἀφιγμένος, ὥστε τούτων δὴ πρῶς ἀφρῖσιν ἀρρῶν κατεμῖνον, ἀγάπης δηλονότι Θεοῦ καὶ πάσης; εἰπερ οἶόν τ' ἦν τῆς κτίσεως ἐν ἐξουσίᾳ γενέσθαι, διπλῆν ἔσχε γνώμην, και οὐκ εἶθι; ἐπὶ Θεὸν ἔδραμεν ἀγαπητικῶς προκαλούμενον και προσίοντα δὴ τοῦτον βουλόμενον εἰσποιεῖσθαι. "Ὅσον δὲ και τοῦτ' αὐθις πινεὶ μὲν ἀνθρώπων, βασιλεῖ δ' ἐπὶ μᾶλλον μὴ ἀπὸ Θεοῦ ἐγκαταλειφθῆναι, ἐκείθεν δ' ἐπ' ἄσμοις ἐξηρημένον ἀσφαλῶς εἰδέναι συναίρομενον Θεὸν ἔχειν! Εἰ δὲ και ἀνθεὶ μόνον; δίκαιος τῶν ἄλλων πάντων ἀπομαρτυρούμενος, ἔχεις ἃ τι μᾶλλον αὐτὸς συμπεφρόντως; πρὸ τοῦδε τοῦ καλοῦ τιμήσεις ἢ ὃ γε πλέον τοῦ φωτὸς ἀγαπήσεις ἀνωθεν εἰς ἀνατολῶν μήποτε ἰλυομένων τοῖς δικαίοις ἐγγιγνομένου; Ἄλλ' οὐκ ἂν εἰποις!

Ἄλλ' ὅπερ ἐλέγομεν, τὴν μὲν αὐτῶν δὴ τούτων τῶν εἰρημένων ἕνεκεν και πολλῶν αὐθις και μεγάλων ἑτέρων ἔν τε τοῖς παροῦσι και τοῖς αἰωνίως οὔσιν εἰς κέρδος; μέγιστον ἐρχομένων, τῆς καθ' ἡμᾶς ἀρχῆς; και βασιλείας προσηύχθη δικαιοσύνην. Και παρήγα καθ' ἕκαστον ἐπιζητεῖναι και γε ταῖς; ἑραῖς; Γραφαῖς; προσημαρτυρούσαις χρῆσθαι, ὅτι; ἔσται δὴ περὶ τὸν ἴσω; ποικίλλων περὶ τὰς ἀποδείξεις τῶν σαφῶς; τοῖς πᾶσιν ἀνωμολογημένων.

Ὅ μὴν ἀλλὰ και δε' ὕμῳ; ταύτην ἐπιτηδεύειν τὴν ἀρετὴν δεῖν ἔγνω. Τίνας; χάριν; Ἴνα δὴ βλέποντες ὕμῳ; εἰς βασιλεῖα και τύπον οἰονεὶ τοῦτον ἔχοντες τοῦ καλοῦ και ὑποδείγμα, φεύγετε μὲν τὴν ἀδικίαν, μεταδιώκῃτε δὲ δικαιοσύνην, ἐκεῖνὸς γε καλῶς εἰδότες, ὡς ὅσπερ ἂν πλέον μετέχοιτε τοῦ τρόπου, τοσοῦτον και τῷ ἡμετέρῳ κράτει πράξοιτε κενήσασθαι, εἰπερ ἄλλο τι τῶν πάντων τοῦτο πρὸ πάντων; ἑτέρου παρ' ὁμῶν ἀπαιτοῦναι, τὴν εὐνομίαν. Ὅρατε γὰρ πάντως, οἷο; ἐγὼ περὶ ὕμῳ; (σὺν Θεῷ δ' εἰρηθῶ) πάντας, και τοὺς πρότερος γεγενημένους βασιλεῖς; τοὺς αὐτοὺς; και δικαιοσύνης ἑραστάς; εἰπερ τις τὴν γνώμην ταύτην ὑπερβαλόμενος. Ὅ γὰρ ἐπεθύμησά ποτε (ἀλλὰ τι χρὴ λέγειν περὶ ἐπιθυμίας; οὐ μὲν οὖν ἠνεσχόμεν οὐδ' ἐπὶ νοῦν βαλέσθαι, ἀλλὰ και τοῦτ' ἔρειν ὁ λόγος ἤμισα καταδέχεται, οὐδ' ὡς οὐκ ἐγένετό μοι λογισμὸς τις οὐ-

(m) P-al. x, 8.

(n) Psal. xxxvi, 23.

δεις ἀδικίας-ὁπποῦν χαρίζομενος· ἐκεῖνὸς δὲ μᾶλλον ἀληθέστερον φάναι ἄτε δὴ και παρακλησίως ἔχον· ποῖον δὴ τοῦτο; "Ὅτι; γε καθάπερ ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἢ φωτὸς οὐκ ἔστιν εὐρεῖν τῷ μὲν τινος ἀποφυχούσης δυνάμεως, τῷ δὲ σκότους μετουσίαν, οὕτως οὐδ' ἐν ἐμοὶ γνώμην ἐνοχλοῦσαν ἀδικῶν. Εἰ δὲ ποτε τυχόν και ἠδίκησα ἐμαυτοῦ τι τῶν δικαίων προδοῦς, τοῦτο μόνον ἠδίκησα οὐδ' ἐνταῦθα μὲν οἶδα καλῶς, ἐπεὶ τοι και πανταχοῦ κακὸν βλάπτεσθαι δικαιοσύνην, καθυφῆκα δ' οὖν ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ἴν' ἐκ τοῦ περιόντος ὕμῳ; ἐπὶ τὸ τὰ δίκαια τιμῶν ἔλθω, και ἀπέχοιτε παντάπασιν τῶν ἄλλοτρῶν, ὅταν και περὶ τὰ οἰκεῖα μὴ πάντελως ἀκριβολογεῖσθαι, ἀλλ' εἰδέναι τι και συγχωρεῖν εἰς αὐτῶν γε τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων ἔχοιτε τὴν διδασκαλίαν.

B Και τοίνυν οὕτω; ἐγὼ περὶ δικαιοσύνης γνώως οὕτω και κρατεῖν αὐτὴν ἐν πᾶσι τὸν εἰρημένον τρόπον ἐνόμισα, ζήλου δηλονότι πρὸς τὴν ὑπὲρ ταύτης σπουδῆν ἐν ὁμῶν οὐ τι φαύλου δὴ γενομένης. Και εἶχον οὕτω γε τῶν ἐλπίδων. Ἀπήνητε δὲ κατὰ ταύτας οὐδὲν, ὅτι μὴ και σαφῶς ἡ πείρα διέδειξεν, ὡς πάντ' ἂν πρότερον και τῶν ἀμηχάνων βέλτεστα τοῖς προθυμομένοις γένοιτο, ἢ δικαιοσύνην ἔργῳ ἔξει τὸ λαυτῆς τύποις μόνως και ὑποδείγμασι και μὴ δυναστεῖα βοήθουμένη.

C Τί λοιπὸν ἐνταῦθεν; Πρὸς δικαστήριον εἶδον, και δικαστὰς καθῆσαι προστάτας τοῦ δικαίου και κράτος δοῦναι νόμοις καλῶς πάλας τεθειμένους, ἑταρὸς με λογισμῶ; εἰσφεῖ. Και τίθεμαι δὴ τούτῳ, και τὴν ἰσχὺν λαμπρῶν τοῖς δικασταῖς; βραβεύω, καινὸν μὲν οὐδὲ τοῦτο τοῖς; ἀδικουμένοις οὐδὲ γε πρόσφατον ἐφευρηκῶ; βοήθημα, καινὸν δὲ τὸ τὰ πάντ' εἰπεῖν δύνασθαι και πρὸς τοῦτ' εἰκῆν πάντας και μὴ βουλομένους, μικροὺς και μελίκους, ὑψηλοτέρους και ταπεινοτέρους, τοὺς τῆς ἀνω γε και πρώτης μοίρας, τοὺς καθεξῆς ἀπαντας, ἴσον λόγον ἔχοντα; τοῖς; ἡμετέροις προσανέχειν ἀσφαλῶς προστάγματι, και μὴ δοκεῖν τινος ὀλιγωρεῖν ὧν ἂν ἐπὶ τὰς κρίσεις ἀγομῆνων τούτων ὁ δικαστὴς ψηφίσαντο, ἢ καθαρῶς ἐπ' αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ παρ' ἡμῶν ἐντάλματα φέροιεν τὴν περιφρόνησιν, εἰ τις τοῦ δικαστηρίου καταφρονήσῃεν.

D Ὡς ἂν ἴδῃ και πάσης ὑπονοίας χωρὶς ὡς περὶ ἀδικάτων τῶν ψήφων μὴ διπλῆν ἔχοι τις γνώσιν, ἔδει και ταῦτα προνοηθῆναι, και προνοηθήται. Διτῆς γὰρ οὐσης τῆς αἰτίας ἐξ ἧς περὶ δικαιοσύνην ἀμαρτάνουσιν οἱ τὴν αὐτῆς ζήτησιν ἐπιτετραμμένοι (ἢ γὰρ ἀγνοίᾳ τῶν δικαίων τοῦ εἰκότος ἐνέλιπον, ἢ γνώμῃ φαύλῃ τὸ καλῶς παραστᾶν προδεδωκότες ἀπήσαν), εἰκότως ἡμῶς και ἀμφοτέρωθεν μὴ πλημμελεῖς εἶναι τοὺς δικαστὰς πάνν μὲν οὖν ἀσφαλεῖς ἐτηρήσαμεν. Ὅτω γὰρ αὐτοὺς ἀρίστους ἐπὶ πᾶσι συνιέναι τὰ δίκαια ἐκλέξαντες προῦβαλόμεθα, ὡς μὴδ' ἀνωθεὶ μὴδ' αὐτοῖς τοῖς σφίδρα κατακρινόμενοις μὴδένα μὴδαμῶς λείπεισθαι λόγον ἠδικηθῆσαι παρενοχλοῦντα, ὅτιπερ ἀμαθείς οἱ δικάσαντες. Ἄλλ' εἰ μὲν εἰδότες ὅποι φέρει τὸ δίκαιον εἶθ' ἐκόντες ἡμάρτανον, στέργουσι τοὺς ἐλέγχους ἀπογομνοῦ-

(o) Psal. xii, 42.

(p) Psal. xcvi, 11.

τας αὐτῶν τὴν προαίρεσιν, καὶ οὐκ ἂν ὡς ἡδίκημένοι δισχυρίζοντο τῷ συναυθότι καλῶς πεπεισμένοι· εἰ δ' ἄγνοοι τὰς ἡλίκοι, καὶ οὕτω τοῖς δικασταῖς παιδαρχήσουσιν, αὐτῶν ἔχοντες περὶ τῆς καταδικῆς ὡς δικαίας τὰς πίστις, ὅτι δὴ τοιοῦτοι οὗσι τοῖς δικασταῖς οὕτως ἔδοξε.

Καὶ μὴ ἱπομοσάμενοι κάθηται, κατὰ τὸ ἐπιβάλλον ἑκάστῳ τὰς ἑγγύς παρασχόντες πρότερον. Καὶ γὰρ ὡς τὸν μέγαν ἐν ἰσοτήτῃ κρινέουσι καὶ τὸν μικρὸν, καὶ οὐ λήφονται ὄρων, οὐ λήφονται πρόσωπον, οὐ χερσιούται τῇ φιλίᾳ, οὐδὲν οὐ μὲν οὖν προτιμότερον ποτὲ τῆς δικαιοσύνης ποιήσονται, τοῦτο καλῶς ἠσφαλίεοντο. Καίτοι γε καὶ τῶν ἄρκων χωρὶς ἰκανὸς ὁ τρόπος· τὸ παρ' αὐτῶν ἕλον ὡς ὀφθαλμοὺς ἔχον πιστώσασθαι· ἀλλ' ὁμομοκότες διακρίνοντες, ἴν' ὅμιν τοῖς ἀδικεῖν βουλομένοις (εἴη δὲ μηδεὶς, ὡς ἂν μὴ καὶ οὐκ εὐδοκῶ ἐπὶ τοσούτου γε τοῦ δικαστηρίου καταισχυνόμενος ἔσθλο, καὶ οὐδὲν αὐτῷ πλὴν ἰσθλὸν τέλους ὑπάρχοι τῆς κωνηρῆς γνώμης), ἵνα γούν ὅμιν μηδεμίᾳ λείπωσι πρόσφαις, ὡς οὐκ ἐν δίκῃ τὰ τῆς καταδικῆς ἐνῆρροσται, τοῦτο χάριν καλῶν ἔθος ἡμεῖς ἰκαίνοσμεν, τοῦς διακρίνει λαχόντας ἐπὶ τοῦς ὄρτους πρότερον ἐμειβάσαντες.

Καὶ εἰς λοιπὸν ἐκ τοσούτων ἀνακρίβης καὶ πάνυ γε τοῖς νόμοις ὁμοσε καὶ τοῖς δικαίαις ἕλον, ὅς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦδε κατέκρητος ἐξῆν, οὐκ εὐκλειθεῖσαι εἰς, ὁξέσιν; ἢ πρὸς τί βλεπῶν ἐτι γενναῖον αὐτῷ περὶ τὴν καταδικὴν ἀποσκευασσῶσαι τὰς ψήφους ἀτιμάσαι, τῶν πρότερον ἔχοντες; ἐμοὶ γὰρ οὗτος ἔσται παντελῶς ἀπρόσπεπος, καὶ οὐδὲν αὐτῶν οὐδαμῶς ὄνησει, κἂν πάντα προβάλοστω μηδὲν δ' ὄνον τῶν δικαστῶν; ἐκμειλίχθῶσαι κἂν ταλαινόμων δικαίαις.

Καὶ γὰρ αὐτῶς ἔχει. Ἠβουλόμην μὲν αὐτῶς ἔξεσασθῆ; εἶναι τοῖς δικαστομένοις καὶ γε τὰς λύσεις; οὐκ ἄλλοθεν ἢ παρ' ἱμαντοῦ σοῖς τὰς δίκας ἔχουσαι γέγεσθαι· ἐπὶ δὲ τοῦτο βασιλεῖ παντὸς μᾶλλον ἀδύνατον, μύριον ἄλλων περιεχυμένων πρᾶγματων καὶ ἀπεργόνων πρὸς; ἐαυτῶ, αὐτὴν δὴ παύτην δὲ τοῦ δικαστηρίου τοῦδε πληρῶ μοι τὴν βούλησιν. Καὶ οὐ δὲ πᾶς ὁ κρινόμενος ὡς; ἀπὸ γνώμης καὶ φωνῆς ἡμετέρας μὴδὲν ἀντιτείνων πρόσου τὴν ψήφον οὐδὲν ἔλατρον τῶν ἡμετέρων προσαγμάτων εἰς ἰσθὴν ἔχουσαν. Οὐδὲ γὰρ ὄνηση ταύτην οὐ μὲν οὖν ποτε καταλύσαι, κἂν πάντα φέροις τῶν ἀξιωματῶν, κἂν πρὸς γένος ἡμῖν ἦκοις ἔγγιστα βασιλεύουσαι, κἂν ὁ πρῶν χρόνος ἐπ' οἷς μὴ μεταίχης ἔδωκεται ὄνει σοι παρεχόμεν τὸ παρὸν ἰσως ἀναμένων πρὸς τὴν διάρῶσιν.

Ἐγὼ καὶ τοῦτο βασιλικῶς διαγορεύω, εἰ δὲ βούλεσθε κωνὴ πᾶσι μεθ' Ἡσαίου (q) συμβουλεύω· εἰ Μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν. ὁ Κἂν κἂν; μὲν ἰσως; καὶ ὄφ' ἔσται τὸς ἀδικουμένους δυναμίονος ὁμᾶς ῥύσασθαι βούλεται· ἐγὼ δὲ μὴ

ἀδικεῖν ὁμᾶς λέγω, εἰ δ' οὖν, ἀλλ' αὐτῶς τὸν ἀδικουμένον ῥύσομαι, πρὸς ἐμὲ μᾶλλον φέροι τὴν τοῦ προφήτου φωνὴν λογιζόμενος.

« Ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, ὁ Δαυὶδ (r) ὁμᾶς ἐνερῶν λέγει, ὁ Καὶ ψῦδος ζητεῖτε, ὁ κέρδη μὴ παραμένοντα, πλὴν ὅσον μόνον ἁμαρτίαν συστήσαι; καὶ κύρ ἡμῖν συμφλέσαι κολάζον ἀπέραντα;

« Ἀδικίαν εἰ ἐθεώρου ἐν καρδίᾳ μου, ὁ ἄ αὐτῶς (s) αὐθὶς λέγει, ὁ μὴ εἰσακουσάτω μου Κύριος; ὁ καὶ πῶς ὁμῶν Θεὸς εἰσακούσεται, ἐγταυθῶ μὲν ἐπικαλουμένων περιστάσεω; τινος ἀκυθρωπῆ; ἐγκαιτεθηφύτας, ἐκείσθ δ' εἰς κολασιν ἐδικῶς ἐκπεμπομένων;

Ἄλλὰ καὶ, ὁ Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους καὶ ὤτα, ὁ φησὶν (t), ὁ αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· ὁ σὺ δ' οὐκ ἀγαπήσατε μᾶλλον ἐν ἐπισκοπῇ Θεοῦ εἶναι καὶ θέαμα καλὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς; ἐκείνου ἐργαζόμενος δικαιοσύνην; ἀλλ' ὡς ἀποστρέφει τὸ πρόσωπον ἀπὸ σου θλιβομένου, τὰς δίκας ἰσως ἀποτινύοντο; τῶν ἐξ ἀδικίας ἡμαρτημένων, ἀλλ' ὡς οὐκ ἰσακούσεται μῆτε ταχὺ μῆτε ὀφ' γούν μηδ' ὀπωτοῦν πολλὰ βούγτος καὶ ὄδυνωμένου, τοῦτο μᾶλλον ἐν σκουδῇ θήσας; Ἐἴτα σεαυτὸν εὐδαμονοῖσαι, ὅτι δὴ πολλὰ κρατήσας ἐνακίθου ὄργης (εἰπεῖν) Θεοῦ ὀησαυρού; μεγάλους καὶ ὕλην χόρτον καὶ καλᾶμην τῇ μελλούσῃ κρίσει δοκιμαζομένην καὶ πυρὶ ἀσθίτω κατακαυομένην;

Καὶ παιθέτω σε ταῦτα μὲν Παῦλος (u), παιθέτω δὲ καὶ Πέτρος, (v) ὁ Οἰθε, ὁ λέγων ὁ Κύριος εὐσεβεῖς μὲν πειρασμῶν ῥύσασθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν τηρεῖν κρίσας; κολάζομένους. ὁ Πρὸς ἐκεῖνο δὲ τί λέγει; ὅταν ὁ αὐτῶς; ἀπόστολος (x) ἐν τούτω φανερὰ εἶναι τὰ τοῦ Θεοῦ δισχυρίζηται τέκνα, καὶ αὐθὶς τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου, ὁ Πᾶς ὁ τὴν δικαιοσύνην ποιῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γαγέννηται, ὁ λέγων, καὶ πᾶς ὁ μὴ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔσται;

Πῶς δὲ καὶ ὁ φησὶται; ὅταν ἐν Εὐαγγελίοις οὖν μὲν κατὰ Φαρισαίων ἀκούης ἀγανακτοῦντος τοῦ Κυρίου, καὶ ὁ Οὐαὶ ὅμιν, ὁ λέγοντο; (y), ὁ ὅτι ἰσῶθεν γέμετε πίσης ἀρπαγῆς καὶ κωνηρίας; καὶ ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, παρεργεσθε δὲ τὴν κρίσιν, ὁ νῦν δ' ὁμᾶς τοῦς ἀδικούντας ἀποσπεφομένου, καὶ, ὁ Οὐκ οἶδα πόθεν ἔσται, ὁ δισχυρίζομένου (z), καὶ ἐτι μετὰ μείζονος οἰουεὶ καὶ βαρυτέρα; τῆς ὄργης πληκτικώτερον ἐμθοῶντος, ὁ Ἀπόστῆ; ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας; ὁ Κἂν τοῦτοις; ἢ ἀπειλὴ ὡς φοβερὰ καὶ μεγάλη! ὁ Ἐκεί ἔσται, ὁ φησὶν (a), ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὄδόντων (a).

Καὶ Χριστῶς; μὲν οὕτω ταῦτα, Θεὸς; ὡν ὀψευδῆ; καὶ κριτῆς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. ὁ; καὶ τοῦς μὲν ἐκ δεξιῶν στήσαι καὶ γε καλέσαι τοῦ Πατρὸς; εὐλογημένους καὶ κληρονομοῦς μετακαλέσεται τῆς τῶν

(q) Isa. i, 17.
 (r) Psal. iv, 2.
 (s) Psal. lxxv, 18.
 (t) Psal. lxxviii, 15.
 (u) I Cor. v, 12, 13.

(v) II Petri 2, 9,
 (x) Iuno I Joann. 3,
 (y) Luc. xi, 39, 42.
 (z) Luc. xiii, 27.
 (a) Luc. xiv, 28.

οὐρανῶν γενέσθαι βασιλείας ἡτοιμασμένης ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, τοὺς δὲ μετὰ τῶν ἐρίφων ἐν τῇ ἀριστερᾷ καταδικάσει μερῶν καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν ἀποπέμψει πῦρ, οὐχ ὅτι τῶν ἀλλοτρίων τινὲς ἐπιθυμήσαντες; (τοῦτο δὴ τὸ καθ' ὁμολογίαν) ἀρπαγαίς ἐπιβήτω καὶ ἀδικίαις (οὐ γὰρ ἀρπαγὴν αὐτοῖς; οὐδὲ πλεονεξίαν οὐδεμίαν οὐ μὲν οὖν ἐγκαλεῖ), ἀλλ' ὁ πλοῦθ' αὐτῶν μετριώτερον, ὅτι μὴ τροφήν (τῆσιν) ὤρεξαν πεινώσιν οὐδὲ διψῶσιν ἰδοῦσαν πικρὴν, ὡ γυμνοὺς περιέβαλον, οὐ συνεισηγάγον ἕνευς, οὐκ ἄσθεναί; ἐπεσκέψαντο, οὐ πρὸς δεσποῦς ἀπῆλθον, οὐτ' οὐδὲν αὐτῶ ἐπιχρόνησαν οὐ κατὰ τὸν εἰρημένον πάντα τρόπον οὐκ ἐν μέτρῳ τῶν ἀπηριθραμένων. Καὶ γὰρ καὶ τὸ πᾶν ἀπατεῖ, κἂν βραχὺ νέμοι; φιλανθρώπως προσίεται, καὶ μάλιστα ὅταν ἢ κατὰ δύναμιν, καὶ πᾶν ὅ τι ἂν προθυμούμενος καλῶς πράξῃς, εἰς ἕνα τῶν μικρῶν τούτων καὶ ἀδελφῶν αὐτοῦ, εἰς ἑαυτὸν ἀραφινῶ; καταδέχεται.

Καὶ ὁ μὲν ταῦτα. Σὺ δ' ἀντὶ τοῦ χορηγῆσαι τροφήν καὶ πικρὴν δοῦναι καὶ μεταδοῦναι φιλοξενία; καὶ ἀγαγεῖν εἰς οἴκους; ἀγρὸν ἐγγίσεις πρὸς ἀγρὸν καὶ ἀμπέλωνα πρὸς ἀμπέλωνα καὶ γε πρὸς οἰκίαν συνάψαις οἰκίαν; Ἴνα τί γίνηται; Ἴνα τοῦ πλοῦτου ἀφέλῃς, καὶ τὸ μὲν αὐτὸν πεινάσαι, τὸ δ' ἰσως διψῆσαι, τὸ δ' ἐξω μέναι ποιήσης; ξένον τῶν οἰκείων γενόμενον ἢ καὶ πρὸ τῶν αἰῶν πυλῶνων τάχα βεδλημένον, καὶ πολλὰ δεόμενον οὐχ ἵνα τινὲς τῶν σεαυτοῦ εἰς τὴν ἐντολήν μεταδῶς, ἀλλ' ἵνα μόνον αὐτῶν αὐτῶ παραχωρήσης τῶν οἰκείων καὶ ὧν κακῶς ἀπαστέρησαι.

Καὶ μὴν ἐκείθεν μὲν Ἡσαίας (β'), ὁ καὶ τὰ χειρὴ καὶ τὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ καθαρθεὶς ἄνθρωπος καὶ τοῦ λοιποῦ κελευσθεὶς τοῖς ὄργανοις τούτοις χρῆσθαι τοῦ Πνεύματος, «Ὁυαὶ σοι,» λέγει, καὶ πολλὰ καταθρηνεῖ καὶ ταλαινίζει πόρρωθεν ὡς περ προφῶν ὅποι τελευταῖον ἀρίστη κλάσσω; ἐνταῦθα δὲ Χριστὸς αὐτὸς ἐπὶ τὴν χρίσιν ἀγει. Καὶ βλέπει δὴ τοὺς δικαίους εἰς ζωὴν πορευομένους, καὶ τρυφῆς τίνος εἰς μετουσίαν μηδαμῶς μήποτε παυμένης. Σὺ δὲ ποῖ πορεύση; Ἐπὶ βασάνου; ἔλθῃ, καὶ σε παραλαβόντες ἀγγελοὶ ἐκείσε δῆπου καὶ ἄξουσιν, ὅποι εἴη καὶ τίσις αἰωνίως τὰς δίκας; καὶ οὐδὲν τότε σε τῶν παρόντων, οὐχ ὁ πολὺς ἐξ ἀδικίας συμφερόμενος; πλοῦτος, οὐδ' ὀπωποῦν οὐ μὲν ὄν ὀνήσει. Πῶς γὰρ; ὁ; γε κίνταῦθα πολλάκις διεκπερῶν αὐτῶν δὴ τούτων ἐξ ὧν εἰλήφεις ἢ καὶ ἐτέρων αὐθις ἐγένετο.

Ἄνθρωπε, ἢ τοῦ μέλλοντος ἐν συναισθήσει γενοῦ, ἢ ἐν γε τοῖς παροῦσι περὶ σεαυτοῦ σκέψαι; κάλλιον. Τί γὰρ καὶ βούλει; μάλιστα μὲν τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φαγεῖν καὶ σοὶ εὐφροσύνην ἐγχρονίσει; τὸ δὲ ὄν σπέρμα εἰς εὐλογία καὶ μὴ ἐπιθεῖς; εἶναι μήτε μὴν εἰς ζήτησιν ἔλθειν ἄρτων; Ἄλλὰ ταῦτα τοῖς δικαίοις ἐστὶν ὡς εἰκὸς ἀπονενεμημένα. Καὶ παθεῖτω μὲν Ἡσαίας, πειθέτω δὲ καὶ Δαυὶδ, καὶ Σολομὼν

Ἄμα σε πειθέτω, οἱ καὶ ταῦτα βεβαίως διεγγυῶνται καὶ γενεᾶς ἀδικῶν χαλεπὰ τινὰ τὰ τέλη καὶ τῆς αὐτῶ; ῥίζαν ὡσαύτως χνοῦν ἐρεσθεῖ, καὶ σπέρμα μὴ ἀσθεῶν ἐξολοθρευθῆναι, ὁ καίτοι; εἰ φασὶ (ε) γῆν κληρονομήσει.

Καὶ μὴν εἰ μὴδὲν σοὶ μέλει; μήτε τῶν ἐπιτηγερμένων μεγάλων. ὅτων τοῖς δικαίοις μήτε τῶν τοῖς ἀδικοῦσι φοβερῶν ἡπαρημένων, ἀλλὰ τοῦτο (κατὰ τὸν φασὶ λόγον) μὴ παραδραμῆναι θαλάσσης. Πότεν δὲ λέγω; μήποτε τὴν ἀμαρτίαν προλέμενος ἕνευς χάριν φαύλης ἀπὸ πλεονεξίας ἐγγενωμένης οὐδὲν σοὶ πλοῦν ἐπὶ τέλους ἐστὶ τῆς κατῆς προαιρέσεως; καὶ προτίεται δὴ τὸ μᾶλλον ἀνιδεῖσθαι γαγενημένον μὲν τῶν ἀλλοτρίων ἐν πείρῃ καὶ ὧν μὴ κροσῆται, εἰτ' αὐτῶν δὴ τούτων ὑποστάναι τὴν δικαίαν ἀπαρῆσιν. Οὐδὲ γὰρ ὑποσκαλλῶσαι, οὐκ ἀπαρῆσιν κατ' οὐδένα τρόπον τοὺς δικαστὰς, καὶ μὴ μετῆς; πάντι νόμων καὶ δικαιοσύνης οὐκ ἔση προτίεται, ὧν αὐτοὶ κραστᾶται περὶ θεοῦ μὲν τὸ πρῶτον, περ' ἑμοῦ δὲ τὸ δεύτερον, καὶ σὺ μὴ κροσῆται, κροσῆ; ἀκαλιότης τοῦ δικαστηρίου πάντων ἀποτυχῆναι, ὧν τε δηλονότι πλεονεκτικῶς μεταίχθας καὶ ὧν κακῶς ἤλπισας μετὰ σοῦ δηλαδὴ γενέσθαι τὰς ψήφους; καθερούσας τὸ δίκαιον.

Σκόπει γὰρ οὕτως ἰσχυρὸς εἰ καὶ μέγας, ἀλλ' οὐ δῆπου καὶ τοσοῦτος; ὅπως ἰσχυρὸν εἰς χεῖρας ἡμπεσεῖν θεοῦ ζῶντος; Ἡσαίας; (δ) λέγει, καὶ τῶν δικαστῶν αὐτῶν οὐδεὶς ἀμειβῆλλαι. Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τῆς σῆς ἀξίας κλεινοῦ λόγον ἢ ἐμοῦ ποιήσονται βσιλεύας, τὴν δικαιοσύνην ἐξ αὐτῶν ἀπαρῆσιν; καὶ ταύτης (ὁρᾷς ὀπίσσω) προτίεταιμένου. Ἄλλ' ὑποσκαλλῶσαι δώρου; ἀλλ' οὐδὲν τοσοῦτον δώρου; ὅσον γε θεὸς ὑπεργαίεται, Ἐ κρίναι, ἢ λέγων (ε) ὀρφανῶ καὶ δικαιοῦσιν χήραν, ἢ πάντα δηλοῦσαι τὸν ἐξ ἀδικίας κατακονοῦμενον, ἢ καὶ δεῦτα καὶ διαλεχθῶμεν ἢ εἶτα τί; Ἀκριβῆς ἐπιλέγει, καὶ ταῦτα; οἴα; ὡς ὀφθαλμὸς καὶ μαγίλας, καὶ ὧν οὐδὲν ἐπιγνώμοσι; θεοῦ τιμωτέρων; Ἄν μὴ ὡσαί; φησὶν, ἢ αἱ ἀμαρτίαι ὁμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χεῖρα λευκανῶ, ἰδὲν δὲ ὡς κόκκινον ὡσαί, λευκανῶ ὡσαί; Ἐριον. ἢ Ταῦτα θεὸς δῶρα μεγάλα τοῖς ὀρθῶς δικάζουσιν ἀπονέμει; καὶ δίδωσι; τούτοις; οἱ ἐμοὶ προτίεται δικασταὶ καὶ διὰ παντός προσέξουσιν; οὐδὲ οὐ μεθέξουσιν; πονηροῦ κέρδους, οὐδὲ κοινωθήσονται τῶν ἀρπαγμάτων, οὐδὲ θαυμάσονται σε μετὰ δώρων ἐρχόμενον, οὐδὲ ἀγαπήσουσιν οὐδὲν τῶν σῶν ἐπὶ προδοσίᾳ δικαιοσύνης, οὐδὲ ἐστὶ μερῶ; αὐτοῖς; οὐδεμίαν μετὰ σοῦ ἀλέπτουτος; τὰς ψήφους. Ἄλλ' ἐκείνο δὴ κίνταῦθα μᾶλλον τὸ τῆς Ἰσαφῆς, ἢ Μιθωμα, φησὶ (f), πόρνης ἀγνὸς οὐ μερίζεται.

Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ Ἀβδακού; οὐδὲν αὐτοῦ; ἐκτίεται; (g) καθὰ δὴ τοὺς κριτὰς ὀυσιχραίνων τῆς ἀδικίας, ὧν χάριν καὶ πρὸς θεὸν αὐτῶν ἀποδύσεται καὶ θερμότερων ἔπιεται λόγων καὶ οἰοεὶ καταδοθῆ; τῆ; πολλῆς αὐτοῦ μακροθυμίας, ἢ Ἐως τότε, Κε-

(b) Isai. vi, 6.
 (c) Isai. v, 21. Ἰσαί. xxxvi, 21.
 (d) Hebr. 1, 51.
 (e) Isai. 1, 17. 18.

(f) Prov. xix, 15.
 (g) Loci lacunosi scripturam, quam Cod. exhibet exhibui.

μα, κειράσθεμαι, > λέγων, (h) : και οὐ μὴ εἰσακούσῃ; Ἄ
 βήσομαι πρὸς αὐτὸν ἄδικον, και οὐ σώσει; Ἰνα
 τί μοι εἰδώς κἀποις και πόνοις ἐκπλέπειν ἐπὶ
 ταλαιπωρίαν και ἀσθένειαν; Ἐξ ἰκονίας μου γέ-
 γους κρῖσις, και ὁ κριτής λαμβάνει. > Καὶ τὰ ἐπὶ
 τούτοις τὴν ἀπειλὴν ἐπιφέρει. Ἰδετε, > φησὶν, εἰ
 καταφρονῆται και ἐπιβλέψατε, και θαυμάσατε θαυ-
 μάσια και ἀρκεύσθητε. >

Ἐπειτα κατὰ τὸν πρῶτον τῶν ἀνομοθῶν
 τὰτα σαφῶς καθ' ὁμῶν τῶν ἀδικούντων, ὁμῶν ὧν
 δηλοῦνται και περὶ τοὺς ἀσθενατέρους τούτους τοὺς
 μικροῦς; ἢ λαμπρὰ περιφρόνησις, μὴ δὲ τῆς τοῦ
 Χριστοῦ φωνῆς ἐκαίνωνται, μὴ δ' ὅσον ἀπειλεῖ πφο-
 θεγμένον. Ἰδετε (i) μὴ καταφρονῆσητε μηδενὸς
 τῶν μικρῶν τούτων. > Διὰ τοῦτο και ἀπελαθῆσαθε
 μὲν κάποις κατακρίτοι τοῦ παγκοσμίου δικαστη-
 ρίου, διωδούντων ὑμᾶς τῶν ἀγγέλων και ἀποκρι-
 πόντων, τῶν τοῦ Θεοῦ μὲν διὰ παντός τὸ πρόσωπον
 ἐν οὐρανῷ; βλαπόντων, φυλάκων δὲ τρόπον ἐπιτα-
 τούντων τοῖς νῦν ἄδικουμένοις και γε συναντιώμενον
 τοῖς σφῶν κακοπραγίαις ἀπελαθῆσαθε ἐκ κἀν-
 ταῦθα, και οὐδαὶς ὑμῖν ἔσται μηχανῆς τρόπος, ὅφ'
 ἤ; θηρεῦσαι βουλόμενοι θηρεῦστέ τοὺς κριτάς.
 Ἀνάλοτον γὰρ σὺμπαν τὸ κατ' αὐτούς και πάσης
 ἐπιβουλῆς κριτῶν ἐπιχειρούσης κατὰ τῆς ἀληθείας.

Και ὑμεῖς μὲν οὕτως ὑμεῖς δὲ οἱ τὰ δαινὰ πε-
 πονθότα; εἴτα καταπατήστες και τρίμοντες, και
 μὴ δ' ὅσον ἀποδύρασασι τὰς συμφορὰς, μὴ δὲ φωνῆν
 τινὰ προΐναι, μὴ δ' ἐκλαλήσαι τὸ συνινεχθὲν ὑμῖν
 ὄλω; μὴ δ' ἐπικουρίαν ποθὲν ἐκζητήσαι, μὴ δὲ το-
 σοῦτον γοῦν ὅπὸ τῶν ἐπιμαζόντων ἀφαιμένοι, C
 θεῦτε, και τοὺς δικασταῖς πρὸς ἄμυναν ἐνδίκως χρη-
 σίμενοι στήτε κατὰ πρόσωπον τῶν ἀδικούντων,
 ἀλέγγοντες ματὲ παρῆσθιας και μηδὲνα τοῦ λοιποῦ
 μηδαμῶ; δεδότες, μὴ δ' ἂν εἴ μάιστα πολὺς τις
 ἢ ταῖς ὕβρεσι καθ' δύναμιν περιττὴν κακῶς περιβε-
 βλημένος. Ἰδεθ' ἐγὼ ἐπὶ πάντα ὄψεσθην, > λέγει
 Κύριος (j) : και ἐγὼ ἐπὶ πάντα δικαιοσύνης
 ὕβριστὴν ἀκούων τοῦ Κυρίου, και ἐπὶ πάντα κατὰ
 τὸν ἐμπειροζομένων πτωχῶν ὑπερήφανον, και ἐπὶ
 πάντα νόμους ἀτιμάζοντα και τῆς ἐσότητος ἐξενη-
 νεγμένον· και πεισεται κάτω πᾶν φρόνημα φυσώ-
 μενον ἐξ ἀδικίας. Δι' ὑμᾶς τοῦτο τὸ δικαστήριον και
 λαμπρῶς ὑμῖν (ὁρᾶτε πάντως οἷον σωστικὸν) ἀνέφ-
 κται βουλομένους ἐς αὐτὸ τρέχειν· και γε πανταχό-
 θεν ἡμεῖς ὑμᾶς ἐπὶ τοῦτο συγκαλοῦμεν, και παν-
 ταχῆ τὸ κήρυγμα διαπέμπομεν ἐπὶ πάσας πόλεις
 και χώρας και τοὺς ἐκασταχοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰ-
 κουμενῆς ὑπὸ χειρὸς βίας καταπονουμένους; και
 γε διὰ τοῦτο βοηθείας ἐπιδοσέμενους, και χεῖρα κρα-
 τατῶν ὑμῖν ὑπὸ Θεῷ προτίσμενον ἀνιστῶσαν αὐθὶς
 πείπουσαν δικαιοσύνην.

Τί ἐτι; πρὸς ὑμᾶς τοὺς δικαστάς ὁ λόγος, οὐχ ὡς
 συμθυλευσῶν ἢ διδάξων τὰ δίκαια, και τίτων μὲν
 ἀγέεσαθε πονηρῶν ὄντων, τίσι δ' ὑμᾶς αὐτοὺς ὄλους
 ἐφ' οἷς ἂν ἤκωσι βοηθοῦ; παρέχετε δικαιοῖς οὖσι·

ὁμῶν ἐπιτυγχάνειν, οὐδ' ὡς χεῖρ τηρεῖν ὑμᾶς και
 περιεσῶζειν ἀσφαλεῖ τοὺς νόμους, οὐδ' ἐτι τοῦ Θεοῦ
 βλέποντος ὑμεῖς ἐξέτασαι καὶ δαινηταὶ κἀθησαθε
 τῶν τὰς δικαιοῦς ἔχοντων, και ἑαρέμεναι πάλιν ὑμᾶς
 ἐξέτασις ἄλλη και κρῖσις ἀδικαστος, και κριθῆσαθε
 ὅτι ἐκρίνατε κριματι, ἀντιμετρηθήσεται δὲ πάλιν
 ὑμῖν ὅφ' ἕκαστῳ ἡμετρήσατε· συνελόντι δ' εἰπὸν οὐ
 τοῦτου θὴ χεῖριν πρὸς ὑμᾶς; ὁ λόγος αἰωνίων ἀγαθῶν
 ἐκόμενησιν φέρων ματὰ δικαιοσύνης ἀπιούσιν ὑμῖν
 ἀπικαιμένων, οὐδὲ γε κλάσιν ἀκαταίτητον ἐκπα-
 τεινόμενος; αὐθὶς κριτάς ἀδικούς ἀδίκως μεταδεξομέ-
 νην. Ταῦτα γὰρ οὐδὲν πρὸς ὑμᾶς, δικαιοσύνην τε-
 τιμήσατε; και τὰ τοιαῦτα τῶν ἄλλων πάντων μάλ-
 λον εἰδότες, και πλείον ἢ καθ' ὅσον ἂν τις ἕτερος
 ἐταίμους ὄντας; τοὺς ἀμαθείς ἐκιδάσκειν, εἰ δὲ καὶ
 ἀμαθείς εἰσι τινες τῶν τοιούτων, ἀλλὰ μὴ ταῦτα
 μόνον (ἐ) πάντες σαφῶς ἐπιγνωστέας, ἵνα δὴ τάχα
 και πολλὰς οἱ μὴ τὴν ἐντιολὴν ποιήσαντες ἐαρέσι
 και συγγνώμης οὐδεμιὰς ἤκωσι τύχῳσι ὡς δε' ἄγνω-
 αν ἡμαρτηκότας. Ἄ δὲ μάλλον φημι· δικαιοσύνην
 ἔθος ὄφου; Σολομῶν λέγει (k), κἀγὼ κείθομαι. Και
 δὴ μοι συνάρασαθε λοιπὸν ὑμεῖς τῆς ὄψοποιού ταύτης
 ἐπιμαλαίας τοῦ γένους; ἐξέλησθε πίνητα και πτω-
 χον ἀπὸ τῶν διαρκάζοντων αὐτῶν, μάλλον δὲ ἐξελώ-
 μεθα, ὑμεῖς τὸ γε εἰς ὑμᾶς ἤκω; ἐγὼ δ' αὐθὶς ὄσον
 τὸ ἐξ ἔμοῦ. Ὑμεῖς ὄσατε τὰς ψήφους, ἐγὼ δ' αὐταῖς
 ἐνθήσω πολὺ τὸ κράτος, μηκέτι παρὰ μηδενὸς; μὴ δ'
 ἀντελεγόμενον αὐθὶς μήτε μὴν μηδὲλας καταλύμε-
 νο; μόνον ἂν ὑμῖν ὁμῶν πᾶσι τοῖς δικασταῖς δοκῆ
 και χεῖρ ἐκάστου τὴν γνώμην πιστώσθηται. Δικαι-
 ὠσατε ταπεινὸν και κατανευγμένον, και δικαιοθῆ-
 σεται πᾶς ὃς ἂν ἐξ ὁμῶν δικαιο; ἐν διαδικασίαις
 ἀκούσῃ. Και τὰ τῆς δικαιοσύνης ἔργα, > φησὶν
 Ἠσαῖας, (m) : ἔσται εἰρήνη· οἱ δὲ θησαυροὶ ταύ-
 της ἰδοῦ ἐν τῷ φθῶ ὁμῶν, λέγει Κύριος; ὅς ἐφο-
 βεῖσαθε φοβηθήσονται, βε' σονται ἀφ' ὁμῶν· ἀγγελοι
 ἀποσταλήσονται πικρῶς κλαίοντες και παρακαλοῦν-
 τες εἰρήνην. > Ὅθεν γὰρ ὁμῖν ἐπιτηθεύουσι δικαιο-
 σύνην και καλῶς ὅπ' αὐθὶς παραγγέλλοις ἐσθ'
 ὄλων εἶ και παρασχευῆς; ἀρμάτων ἐσθ' ἱππων,
 οὐ σωρείας χρημάτων, οὐ καμπληθοῦς στρατιᾶς,
 οὐδενὸς οὐ μὲν οὖν τῶν τοιούτων· ἀρχαὶ γὰρ ἀντι
 πάντων δικαιοσύνη, φοβεροὺς μὲν ὑμᾶς; τοῖς ἔχθροι;
 ἐπίουτα; αὐτοῦ; δ' ἀφ' ὁμῶν φεύγοντας τοῦ Θεοῦ
 D δεικνόντας δείξαι.

Και τοῖνον ὑμεῖς γίγνεσθε μοι Θεοῦ μὲν συνερ-
 γοι, Θεοῦ διάκονοι, συνασπισταὶ δ' ἐμοί; ματὰ δικαιο-
 σύνης ὑπὸ Θεῷ προμάχῳ πρὸς τοὺς ἔχθρους παρα-
 τατομένῳ. Και καλῶς ὑμῖν οὐ διὰ ταῦτ' ἔσται μῶ-
 νον, ἀλλὰ και τῶν λοιπῶν χεῖριν. Ἐνὶ γὰρ τούτῳ
 τρόπῳ τῆς ὑπὲρ δικαιοσύνης σπουδῆς; τίνο; οὐχὶ
 τῶν καλλίστων δείγματα περιφανῆ; φιλοθεία; μὲν
 οὖν, φιλανθρωπία, συμπαιδεία, ἀγάπη, ζήλου
 τῶν ἀριστων παντός. Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον, ὅτι δὴ
 Θεοῦ και τῶν αὐτοῦ προσταγμάτων, ἐπίρου δ' οὐδε-
 νὸς κέρους ἐνεκεν ἢ προθυμία, φιλοθείας ἂν εἰκό-

(h) Habsc. 1, 2.
 (i) N. Ath. xviii, 10.
 (j) Jerem. 1, 31.

(k) Boiss. conij. -μονού.
 (l) Prov. xiv, 34.
 (m) Isai. xxxii, 17; xxx, 6.

τω; ὄξιν ὁμεις ἀποφέροιθε· περι δὲ γε τοὺς ἑδι-
 κουμένους ὡς εἰκός χρηστεύμενοι καὶ πρὸς ὅμεις
 καταφεύγουσιν ἀντὶ προστατῶν αὐτοῖς γιγνόμενοι
 καὶ συμμάχων, φιλανθρωπίας. Καὶ μὴν συμπαθεῖς
 εἶναι μᾶλλον τῶν τοῖς αὐτοῖς ἐπικαμπτομένων, ὅπ
 δυνασταίας καὶ βίας ἀτόπου πειρωθουμένοις, ἱλα-
 νομένοις, κτήματα περιτρημένοις καὶ πράγματα, καὶ
 τοῦτον δὴ τὸν τρόπον ἀλλῶς ζῆν καὶ πικρῶς κατη-
 ναγκασμένοις; Ἄγχι πρὸς ἔντελούς τοὺς ἄν τις θεῖτο
 μέγα τεκμήριον, ἐπικουρανεῖν ὡσπερ ἐθέλειν τοῖς
 ἐν δυσχεραίαις τῶν ἐπαχθῶν, καὶ κακῶς σφᾶς αὐ-
 τοὺς νομίζειν διακεῖσθαι τῶν ἄλλων ἐξ ἀδικίας κα-
 κῶς πασχόντων, καὶ γε τὴν ἀπαιταγὴν ἐκζητεῖν μεθ'
 ὁμοίας αὐτοῖς καὶ ἴσης τῆς γνώμης. Ἄλλὰ μὴν καὶ
 ζῆλος εἰ μὴ ὁ κατεσθίων, εὐνομίας ἀθετουμένης; καὶ
 δικαιοσύνης; μὲν ὑποχωρούσης, κατακρατοσύνης δὲ
 κλεινοεξίας, ἐπ' ἄλλω τῷ τῶν ἀπάντων γιγνόμενος
 ἂν δίκαιος νομισθεῖται, καὶ θερμὸς τις ὅλος ἐπαγερό-
 μενος ἔσται βέλτιων;

Οὕτως ὅμιν δικαιοσύνη πάντα σχεδὸν ἔμοῦ τὰ
 καλά μαρτυρεῖ, περὶ ταύτην ἐπιμελῶς ἔχουσι καὶ
 πάση τῇ σπουδῇ κερημένοις. Καὶ γοῦν δι τῶν ἐξ
 αὐτῆς ἀγαθῶν κέρδος ἕτερον οὐδὲν ἄμεινον, οὐτ'
 αὐθι; τῆς ἀπὸ ταύτης δόξης οὐδὲν ἔστιν ἄλλο φέρον
 κλέον εἰ; εὐδοξίαν, καὶ δίδωσι μὲν ἀνταύθα θαρ-
 ρεῖν μᾶλλον περὶ τῶν παρόντων, δίδωσι δ' ἐν τοῖς
 ἐς ὕστερον θαρρεῖν μᾶλλον περὶ τῶν μελλόντων,
 ἐμοὶ τε τῶν ἀπάντων οὐδὲν αὐτῆς ἔσται πρᾶγμα ποτε
 τιμωτέρον· καὶ ὅμιν, εἰ εἰ μοι ταύτης μετέχετε τῆς
 γνώμης (μετέχετε δὲ), κειρὸς ἐπιδείξασθαι.

XXXV. *Imp. Andronici senioris de festo Assumptio-
 nis per totum mense Augustum celebrando (n).*

Θέσπισμα ἐπὶ τῇ μεγάλῃ καὶ τελευταίᾳ ἑορτῇ τοῦ
 κατὰ Χριστὸν παντὸς μυστηρίου, αὐτοῦ μὲν ὄθεν
 καὶ κατήλθεν ἐς οὐρανοὺς αὐθι; μετὰ σαρκὸς ἀνα-
 δεσθῆκότος ἐξ ἀγνῆς Παρθένου προσληθείσης
 αὐτῷ, τῆς δὲ παναγίας ταύτης μητρὸς αὐτοῦ (τὸ
 νῦν θεηλονότι τελοῦμενον) τρόπον ὃν ἠδύοκησεν ἐς
 αὐτὸν μεταστάσης. — Καὶ γοῦν τὸ θέσπισμα βού-
 λεται μὴ κατὰ μίαν μόνην ἡμέραν κατὰ τὸ πάλαι
 κρατήσαν ἔθος τὴν ἑορτὴν ταύτην τελείσθαι, ἀλλ'
 ἐξ ἀρχῆς τῆς καὶ πρώτης τοῦ μηνὸς ἐν ᾧ τὸ μυσ-
 τήριον ἀρξαμένην μέχρις αὐτοῦ παντὸς τέλειαιεν,
 καὶ καὶ δὴ συμπεραίνειν ὅποι καὶ ὁ μὴν περαίνει.

Ἄ μὲν ἡ τοῦ Θεοῦ μήτηρ εὖ διὰ παντὸς τὸ τῶν
 ἀνθρώπων ποιούσα γένος θαυμαστά ὄσα καὶ ὑπερ-
 φυῆ παντὶ τῷ βίω παρέρχεται, πάντας εἰσὶν ἀνθρω-
 ποι σαφῶς εἰδότες, καὶ γνώμης εὖ εἰσι πάντες; ἔχον-
 τες ἀνομολογεῖν καὶ κηρύττειν· καὶ γε τῶν ἀπάντων
 ἔστιν οὐδαίς, αἰσθήσεως γοῦν καὶ λογισμῶν μετίχων,
 μὴ τοῦτο σφόδρα βεβουλημένοις. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
 πάντες εὖ εἰσι καὶ καλῶς; εἰδότες, ὡς ἔστιν ὀληθῶς;
 ὡπερ πᾶσαν λόγου καὶ δυνάμει καὶ φύσιν ἐπ' ἰκα-
 νὸν ταῦτα ἐξισχύσαι λαλῆσαι, ἢ τὴν ἀνάλογον καὶ

πάνυ τι προτεθυμημένους εὐχαριστίαν πράξαι, μὴ
 δι τὴν καθ' ἓνα φθιγγόμενους καὶ κατὰ μίαν γλῶσ-
 σαν ἕκαστον ἐπιχειροῦντας ἀπονέμειν, ἀλλ' οὐδ' εἰ
 πάντες εἰς ταυτὸν συνιόντες, ὅροι τε νῦν εἰσι καὶ
 ὅποι· κάλλαι γεγόνασιν· οὐ μὲν οὖν οὐδ' εἰ χεῖρος ἐν
 καὶ ἐν στόμα πρὸς φωνὴν μίαν γινόμενοι, οὐδ' οὐ-
 τως ἂν οὐδὲ κατὰ μικρὸν ἔχον ἔγγυς ἵναί τοῦ
 τινα ταύτην συμφωνίαν παγκόσμιον πρὸς ἀνομο-
 λόγησιν ἄραι, τοῦ τῶν θαυμάτων μεγαλείου μὴ κάτω
 πίπτουσαν καὶ τοῦ παντὸς ἀπολειπομένην. Ἄλλ' ἔστι
 μὲν ὅποι; μικρὰ πᾶσα φύσις ἀνθρώπων καὶ ἀσθε-
 νῆ; πρὸς τοῦτό γε δυνάμειος ἐξεταζομένη, ὥστε
 ἔχειν ἄξιόν τι τῶν τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων εὐεργετη-
 μάτων ἔρεῖν· ἔστι δὲ καὶ αὐθι; ἀσθενῆς, εἰ καὶ τὰς
 ἀγγελικὰς αὐτὰς ἢ καὶ ἀρχαγγελικὰς, εἰ τινὲς εἰ-
 σιν ἄλλων γλῶσσαι πρὸς θεογενεῖς ὅμιλους εἰσιμαί-
 να; Θεοῦ, βουληθεῖη προσλαθεῖν καὶ προσλάθει,
 ἔπειτα συνεχράξοιτο τοῦς εὐχαριστηρίους ἀποκλη-
 ρούσα· οὐ γὰρ ἀνθρώπου μόνον καὶ τὴν καθ' ἡμῶς
 πᾶσαν λογικὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπουρανίους δυ-
 νάμειος, ὑπερβαλὸν ἐκπέμπεται τῶν θαυμασιῶν τῶνθε
 τῇ μέγεθος, ὡπερ ἡμῶν ἀπείρων ὄσων καταπραχ-
 θέντων καὶ νῦν ἐνεργουμένων.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καθεξῆς ἀεὶ ταῦτα τελείσθαι
 βεβαίας ἡμεῖς τὰς πίστει; καὶ ἀσφαλεῖς ἔχομεν τὰς
 ἐλπιδας. Καὶ ἴν' ἡμῖν ὁ λόγος ὡσπερ εἰς ἀρχὴν
 ἀνελθὼν ἐκείθεν καθ' ὅδον προοίσι, ἐκλάσθη μὲν ἄν-
 θρωπος; χειρὶ Θεοῦ, καὶ μετέσχε θείας εἰκόνης καὶ
 τούτω πλείω τετίμηται πάντων τῶν ὄσων ὄσων·
 εἶχε δ' ἂν καὶ πλεον ἀπειληθέναι; τιμῆς καὶ δόξης,
 πρὸς ὃ καὶ μᾶλλον ὁ τῆς κατ' αὐτὸν δημιουργίας
 ἔφερα λόγος, καὶ ἀπέλαθεν ἂν, εἰ τὴν εἰκόνα περι-
 σῶσας μετὰ τῆς ἐντολῆς ἐφυλάχθη. Ἐπι δ' ὅφ' ἠδο-
 νῆς ἐκλάθη, καὶ τῶν προσταχθέντων ὀλιγορήσας
 ἐνεπίστευσε τοῖς ἀπαύσι, πίπτει μὲν εὐθι; ἐκεί-
 θεν ὄπη καὶ τρυφῆς ἐτάχθη καὶ πολλῶν καὶ μεγά-
 λων ἀγαθῶν μετουσίας· ἀποκίπτει δ' ὁμοῦ καὶ ἡ;
 ἀξίας ἐμαλλεν ἀμείνωνος πειραθῆναι, καὶ στρέφει
 πάλιν εἰς γῆν συντριβίς; τῇ ἀμαρτίᾳ, μὴθ' ὅπερ ἦν
 φυλάξας, μήτε γινόμενος πρὸς ὃ δὴ κρείττον καὶ
 ὑψηλότερον παιδαγωγούμενος; ἐκαλεῖτο.

Καὶ ὁ μὲν ὅποι; ὠλεσθε, Θεοῦ καὶ τῆς θείας ἀπο-
 πτεσῶν μορφας; ὁ δ' αὐθι; βούλεται; πρὸς αὐτὸν ἐλ-
 κῦσαι. Βούλεται τοῦτο, καὶ σέκει τῆς φιλανθρω-
 πίας τὸ μέγεθος. Ἐαυτὸν δ' ὄν εἰς ἡμῶς οὐκ ἀπα-
 ξιά κανῶσαι, καὶ γε βεβαιῶσαι παρηγορίας καὶ προσ-
 λαθεῖν καιμένους, οὐκ εἰς ὅπερ ἦμεν μόνον, ἀλλὰ
 καὶ πρὸς ὃ παρήγαγε πλείους αὐθι; ἀνασῶων, μη-
 κέτι μήτε παρὰ τοῦ φθονοῦντος; ἐπιβουλευομένου,
 μήτε πίπτοντας μήτ' αὐθι; ἀχρειομένους.

Ταῦτα Θεὸς βούλεται καὶ πρὸς; αὐτὴν εὐθι; βίβ-
 πέ; τὴν ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων αὐτοῦ μητέρα,
 πρὶν ἢ καὶ τὸν ὅλον παραγαγεῖν κόσμον ὅπῃ πατέρων
 αὐτῷ γενεῶν ἐκλέξας. Καὶ γίνεται δὴ τοῦτο Θεοῦ

(n) Exstat inter opera Nicephori Chammii, utpote a quo Imperatori Andronico suggesta fuit, in Codd. Paris. reg. gr. 2105 et 3010. Inde edidit Boissonade Anecd. Gr. II p. 107, ibidemque notat, in Cod. 3010 rubricam quam edimus, a librario lineola trans-

versa induclam, et in indice novam rubricam substitutam esse hanc: Τοῦ αὐτοῦ λόγος ἔπαιξ δὲ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἀπὸ τῆς πρώτης τῷ Ἀβγούστου μηνὸς μέχρι; τῆς ἐσχάτης. Zach.

μυστήριον πρὸ πάσης κτίσεως εἰπαῖν ἀποκαλυφθέν· αἶψα, κατὰ γενεάς τυποῦμενον καὶ σκιάς λομβάνον αὐτοῖς κἀνταῦθα, ὅπου δηλονότι ὁ τύπος αὐτοῦ ἢ σκιά παρεδείχθη. Καὶ ὄφλον τοῦτο πανταχῆ σκοποῦμεν.

Δουλοῦται μὲν γὰρ εἰς Αἴγυπτον Ἰσραὴλ καὶ ὑπὸ Φαραὼ τυραννίζεται πικροῖς ἐκπαινοῖς προσταλαίπωρῶν, καὶ καταπονούμενος ὑπὸ βαρύτητος ἔργων, καὶ γε πρὸς αὐτὰ δὴ ταῦτα κατασυρόμενος, ὅσα καὶ βίβλοι φέρουσι καὶ ἱστορίαι παλαιῶν περὶ ἐκείνου διηγημάτων· ἐγείρεται δὲ Μωσῆς ζῆλῶν ὑπὲρ τῶν πασχόντων, καὶ φεύγει μὲν Αἴγυπτον, προσχωρεῖ δὲ Θεῷ. Ἐκείνου βλέπει τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν δράμα, πῦρ ἐν τῇ βασιίᾳ, πῦρ καλὸν καὶ μηδαμῶς κατακαλὸν ὅτι, μὴδ' ὕστερον ὁ ἐκ ταύτης καλέσας αὐτὸν εἰπαῖν τὴν πικρὴν οὐρανὴν κατέφλεξεν οὐρανὸν οὐδ' αὐτῶν· ἐλυμήνατο. Ταῦτα Μωσῆς τότε, καὶ πατιν γῆν ἁγίαν εὐθύς ἀκούει, καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν λύει· καὶ λύει καὶ ἀποτίθεται. Τίνος χάριν; ὅτι μὴδὲ θέμις ἴσως νεκρὸν οὐδὲν ἐκεῖ ψαύειν, ὅπου Θεοῦ παρουσία καὶ τύπος· Ἐξέειπεν τῆς ἀφθάρτου, πρὸς ἦν ὁ τότε φανεῖς ἡμᾶς; αὐθις εἰρηκίσει· προμηνύει καὶ τὰ σύμβολα διδάσκει· ἢ τάχα καὶ ἀπερμήθη; προστίθει πάλιν ὅσον ἐξ ἀμαρτίας βοήθημα τῆς ἀσθενοῦς; σαρκὸς ἤρμωσα, καὶ τοὺς γυμνοὺς τοῦ λοιποῦ θαρραῖν ἡμᾶς πόδας ἐπὶ τῶν ὄρεων βησομῶν; καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ δράκοντος, ὃς αὐτοῦ; ἀπατήσα; ὅπως ἔβλεπεν. Εἶδε ταῦτα Μωσῆς καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἐνταῦθεν Ἰσραὴλ πιστοῦται, καὶ ἀπερχέται θαρρῶν τῇ δυνάμει τῆς ὑψέως, καταμαθὼν ἐκείθεν καὶ τὴν κοινὴν πάντων ἐλευθερίαν ἀνθρώπων, ὡς ἀπὸ Φαραὼ τυραννίδος· τότε τὴν Ἰσραὴλ, οὕτως ἤρᾳ; ἐφ' ἡμερῶν βεσχάτων τοῦ πικροῦ Φατῶν ῥύσασθαι τυράννον θεῖον ἐκ μητροῦ; παρθένου, καθ' ἡμᾶς γιγοντα. Καὶ γοῦν, ὅπου ἔσθην, ὡς καὶ καὶ τοῦ τυραννοῦμένου καὶ τῆς βαρείας Αἴγυπτίου χειρὸς; ἀπαλάει ὁ τοῦ σωτηρίου τοῦδε μυστηρίου τύπος καὶ τὰ σύμβολα τῶν ὕστερον σωζομένων.

Οὐ μὴν ἀλλὰ πειρῶνται πάλιν Αἰγύπτιοι τῶν τὴν δουλείαν φευγόντων καταδιώκειν ὅπισθεν, καὶ καταδιώκον ἄρμασιν ὄλοις, ἵπποις (ο) ἰλαίνοντες ἐπ' αὐτοῦ. Καὶ τάχ' ἂν κατέλαθον καὶ εἶλον ἂν αὐθις ἄγοντες ἐπὶ πικρὰν δουλείαν, εἰ μὴ κἀνταῦθα περιφανῶς ἢ τοῦ μέλλοντος σκιά περιέσωζε, νεφέλη τῆς ἡμέρας ὄλης ἐπισκιάζουσα καὶ συγχρόπτουσα, νεφέλη σύμβολον ἐναργεῖ, ὡς ὁ τοῦ Γεδεὼν αὐθις πόκος. Τὸν γὰρ ζωτικὸν οὗτος θυμὸν πρὸς ξηροῦς ἡμᾶς αἶτε καὶ νεκροῦς ὄλους καταβάνα, ἢ δὲ νεφέλη τὴν Παρθένον σαφῶς προγράφει, τοῦ κόσμου πάντως σκέπη καὶ πάντων φανείσαν οὐρανῶν πλατυτέρα.

Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦτο μὲν δὴ τοσοῦτον. Ἐρυθρὰ δὲ τερατοῦργουσα καὶ διατώζουσα μὲν ἐπὶ θεῷ λαὸν περισούσιοι, βυθίζουσα δὲ δύναιμι Φαραὼ καὶ τριστάτας Αἴγυπτίους, πόθεν ἀλλοθεν τὰ μεγάλα ταῦτα δεδύνηται, ἢ πρὸς αὐτὴν δὴ ταύτην καθαρὰς ἀναφέρουσα, πρὸς ἦν καὶ τὸ τέλος τῶν Ἀβραὰμ ἐπηγγελμένων καὶ ὁ πληθυσμὸς τοῦ σπέρματος τοῦ ἐξ

αὐτῆς γεννηθέντος, πῶμον ὡς ἀναγεννησαντος καὶ οἰκισσαμένου μὲν ἐαυτῶν, οἰκισσαμένου δὲ γνησίου τῷ Ἀβραὰμ;

Ἐἴτα πέτρα κηρύττει καὶ τὸ πλῆθος τοῦ θαύματος, ὅτι μεταφερομένη βεῖθρα προβάλλει κατὰ ποταμοὺς ἀγνῶτους· εἰ δὲ πίνουσιν εἰς κόρον, διφεί κέκοντες ἐν ἀνίδρω. Καὶ ἡ πέτρα πάντως ἐξ ἔθους τύπον ἔχουσα τὴν Παρθένον, ἐξ ἧς Χριστὸς ἀκρόγωνος λίθος καὶ ζωῆς πέτρα, τὸ μὲν συνάπτων ἡμᾶς ἀπὸ Θεοῦ μακρυθόντας· καὶ συνέγων εἰς ἐβραγῆ συνδεσμων, τὸ δὲ ποτίζων ὕδωρ αἰδῶς ἐκκλύζον καὶ μὴ ποτε λήγουσα ζωὴν ἐκπαρέχον.

Τί ἐστι; Πίνουσιν ἐκ-θροναί, καὶ πάθος τὸ χαλεπώτατον λιμὸς αὐτοὺς καταλαβάνει· οἱ δὲ πάλιν φέρονται κατὰ Μωσαῖος, μηδεμιὰς μηδαμῶς μὴδ' ἐν ἐλπίσει μηχανῆς φαινόμενης· Εἰ γὰρ ἐπίταξ, ε φρεῖ (p), ε πέτραν καὶ ὕδωρ ἐβρύη, μὴ καὶ ἄρτον δύναται δοῦναι; Ὁ δ' ἀπὸ γῆς μὲν αὐτοῖς τροφήν οὐκ ἤνεγκε, καὶ ταῦτ' ἐξ ἔνδρου καὶ τοῦ λίθου γενέσθαι, τῆς αὐτῆς τῆ προτέρω θαύματι μεταποιούσης δυνάμειος· φωμίζει δὲ πῶθεν; Ἐξ οὐρανῶν τρέψει, ἐκείθεν εἶναι δεκνῶς καὶ τὰ πρῶην τελοῦμενα. Καὶ οἱ τῶν ἄρτων ἀπεργωνότας τρέγουσι μάννα, καινήν ἔτινα τροφήν καὶ πολλῶν τοῦ ζητουμένου τιμιωτέραν, ἅμα δὲ καὶ ἄρθον, καὶ βροδίαν πᾶσι τοῖς κομιζέσθαι βουλομένοις. Ἄνεῖτα γὰρ ἀπολαμβάνειν μὴ καθ' ἑσὴν μόνον ἐπαρκίσει τῇ χραί, ἀλλὰ καὶ περιττὴν ἔχειν κτάσθαι, εἰ καὶ ἄλλω; ἦν τὸ περιττεῦον ἀνόητον· ἕταρον δηλονότι θαῦμα καταργοῦν τὴν ἀπληστίαν, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀπιστίαν διορθοῦμενον, εἰ τούτου χάριν τὸ πλῆθος ἀπετίθουν, ὡστ' αὐθις ἔχειν ἐπιλείποντος τοῦ διδομένου τῷ προλαβόντι χρῆσθαι, καὶ μὴ τῷ χορηγοῦντι θαρρῶντες ἦσαν ἀεὶ καὶ πλουσίως παρέχειν δεδυνημένω. Τοῖς μὲν οὖν ἢ βρώσις ἐπιστήριξε τὴν καρδίαν μηχανεῖ διαπιστεῖν ἐπ' οὐδενὶ τῶν ἀπῶρων, ὡς οὐχὶ γενήσεται τούτοις ἐπιτρέψουσι πρὸς θεὸν καὶ γνησίως ἐπικαλούμενος, καθὰ δηλονότι· καὶ Μωσῆς ὁ μέγας ἐκείνου θαράων γνήσιος αὐτῶ γενόμενος; μετὰ παθήσεως ἐπεκαλεῖτο, καὶ πάντ' εἶχεν εὐθύς ἀπαντῶντα πρὸς τὰς αἰτήσεις· ἐπιστήριξε δ' ὁμοίως οὐ τοῦς τότε μόνους τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τοὺς καθέξης ἅπαντας, μὴ διαπιστεῖν οὐ μὲν οὖν ὡς οὐ καταθέσται πρὸς ἡμᾶς ἐξ οὐρανῶν ἄρτος ζωῆς καὶ τρυφῆς τῶν αἰωνίων παρκετικός.

Καὶ δὴ λοιπὸν ἡ χρυσοῦ καθίσταται σάμας καὶ δέχεται τὴ μάννα, καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ μέλλοντος ἐν ἐαυτῇ λαμπρῶς φέρει.

Σὺ δὲ μοι καὶ τὰς κλάκας βλέπει καὶ τὸν ἐν αὐταῖς θεόγραφον νόμον μὴ τοῖς ἐκτὸς μόνον βοηθοῦντα, σωματικῶν ὡστ' ἀνὴρ κινδυνεύοντων σωστικὸν ὄντα, ἀλλὰ τοῖς καὶ ψυχῶν ἐπικινούμενον καὶ παιδαγωγοῦντα ταῦτας, καὶ γε σφαλερῶς πάσης ἐξικρούμενον περὶ Θεοῦ ὁλήης. Βλέπει δὴ ταῦτα, καὶ τὴν νοῦν τοῖς ὁμοίοις καλῶς προσέχων μάνθινε τὴν ἐνωπύστατον λόγον δεκτόνω Θεοῦ Πνεύματι θαίψ τῇ Παρθένω γραφέντα, καὶ τῶν πατριῶν κλίπων

(o) Boiss. conj. ἵππους vel ἵππετας;

(p) Psal. LXXVII, 20.

κινωθέντα μὲν, οὐκ ἀποστρέφεται ἔξ, μένοντα δ' ἐν Δ και καθιέρων ἐν ἔδου και κώλας σκότους κατ-
 εἰτάς και πᾶρρουντα πάντα, χωρητὸν γενέσθαι
 τοῖς μητρὸς κώλοισ, και τοῦτον δὴ τὸν τρόπον
 ἐπανασῶσαι κόσμον ὅλον, και φυγὰς ῥύσασθαι
 ἀγνοίας σκότος και σκιὰ θανάτου καταχομένους.

Οὐ μὴν ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω· και οὕτω; ἀνωθεν
 τὰ κατὰ τὴν Παρθένον Θεοῦ μητέρα διὰ πολλῶν
 και μεγάλων ἤκειντα τῶν συμβόλων πανταχῆ παρ-
 χοντα δύναμιν θαυμάτων ὑπερφυῶν εὐρήσεις, ἕμα
 δὲ και σωτηρίαν τῶν ἐσχάτως κινδυνεύοντων. Και
 τὰ κλειῶ διεξιναί περὶ ἕνα ὁ λόγος, ὅτι μὴδὲ πεί-
 σμας μὴ δὲ: γε διὰ πάντων (τοῦτο γὰρ παντὸς
 μάλιστα ἀδύνατον), ἀλλὰ μὴδ' ἐφ' ἑκάνων αὐτῶν
 ἰκασθαι δυναθῆναι· πῶς γάρ; ἔπου γε και ταῦτα
 ἔν ἀρτίως ἐμνήσθημεν, οὐχ ὥστε και ὀλίγα ἐκ
 πολλῶν ἡμῶς ἀπολεξαμένοις ἔρειν, τούτου χάριν
 ἐμνήσθημεν, ἀλλ' ὥστε μόνον, ἀφασθαι, και τὸ
 λεχθὲν ὑποδείξαι, σάξοντας εἶναι θηλονότι πανταχοῦ
 τοῖς τύποις και τὰς σκιὰς τῶν ὑστερον ἐπὶ τῆς
 Παρθένου δίχα παντὸς ἐκικαλούμματος λαμπρῶς
 ἐκφανθέντων. Ἐπει δ' οἱ τύποι παρήλθον και
 ὑπεχώρησαν αἱ σκιαι, και καθαρῶς ἡ ἀλήθεια γέ-
 γωνεν ἐν ἀνθρώποις, ὁδῶν φέρουσα τῆ Παρθένου
 πάντας οὐρανοῦς ἀποκρύπτουσαν και ὑπερναβαί-
 νουσαν μὲν τὰς ἀνω λαμπρότητας, αὐτὰ δὲ κάτωθεν
 ἐαυτῆς Σαραφίμ και Χερουδιμ ἀφίεισαν, τίς ἂν
 λόγος ἢ ποία γλώσσα τῶν τοσοῦτων και τοιοῦτων
 ἀπειρων και φρικτῶν θαυμάτων ἐκδηγηθῆσαι κατι-
 σχύσοι τὰ κλήθη; Ἐγὼ μὲν οὖν δίδωκα μὴ ποτέ
 μοι και τοῦτο κατάκριμα γένοιτο φέρων εὐθύνην,
 εἰ μὴ χερσὶ μόνον, ἀλλὰ και χερσὶ ἀνάγκαις τῆ
 Θεοδόχῃ πρόσκειμι κίβωτῶ, πόρρωθεν αὐθις ἑτέρου
 θαύματος ἀπειλοῦντος, ἕμα δὲ και ἀπειργοντος
 τῶν μὴ καθαρῶν μηδένα τελμῶν προτάπεισθαι
 μὴδὲ τῆς ἐν ταῖς σκιαις κίβωτου· κἀκεῖνο τοῦ Θεοῦ
 δικαίως ἀπειφαίμι λέγοντος· « Ἴνα τί σὺ, μήτε
 καθαρσίῳ τῶν ῥύπων χρησάμενος ἄνθρωκι, καθ'
 ἥσασιν (g) ἰσω; μήτε τὴν γλώττιαν ἀνείς τοῦ ἐπι-
 κειμένου βάρους τῶν πεδόντων κακῶν, ἐκδ:γητῆ
 θαυμάσια, πρὸς δ' μὴδ' ἀγγέλων ἐξαρκεῖ φύσις;
 ἔπειρῃ και γὰρ αὕτη κατανοοῦσα τὸ μέγθος. »
 Τούτων μὲ φοβόντων τῶν λογισμῶν, οὐκ ἔχω
 προσθῆναι τοῖς ἐφεξῆς. Πλὴν, ὅτι διὰ σοῦ πέσωμαι,
 μήτηρ Θεοῦ, και πᾶσῶν ἀνωρθώθη, και συντριβεῖς
 ἀνατρεπασμαί, πῶς; ἂν ὅλων λόγου δύναμιν ἔχων
 και φωνῆν εἶνα δυνάμενος ἀφίειναι, ἄλλο τι σπου-
 δασαί; πρὸ τοῦ ταῦτα κηρύττειν; οὐκουν οὐδὲ τὴν
 τῆς σωτηρίας σιωπήσομαι τρόπον, ἀλλ', ὡς ἐνὶν,
 ὑμνήσω.

Ἐίχε μὲν ἡμῶς δουλωσάμενος ὁ και τὴν ἀρχὴν
 κληθῆσας και ἀποστρέφας Θεοῦ, και ὁδῆς; μὲν ἐκεί-
 νης ὄθεν αὐτὸς ἐκκληθείς ἀπεβρίφη κληρονομίῃ
 μέλλοντας ἐν μηχαναῖς ἀπωσάμενος, πρὸς δ' ἐσχά-
 τως ἀτιμίας πῆθη κατανοητῶν, και εἶχεν ἀρτίως
 ὡσαύτι πῆδαις δεσμεύσας, ὡς μὴδ' ἔχειν αἰθι; ἡμῶς
 ἐκλυθέντας τῆς αὐτοῦ τυραννίδος πρὸς τὸν δεσπότην
 ἀναδραμεῖν, και θάνατον ἡμῶν ἐπίστρεψε φύλακτα,

σφαλισατο. Και ἡμεῖς ἡμεν τῆ τούτου δυναστείῃ
 και τυραννίδι δουλαίοντες, μὴδ' αὐτῶν δὴ τούτων
 ἐν οἷς ἔσμεν θηλονότι κακῶς αἰσθανόμενοι, τῆ δ'
 ἀπαλείῃ συνευφραϊνόμενοι πάθη τιμῶντες ἡμεν ἐξ
 ὧν ἐπ' αὐτὸν ἐτρέχομεν θάνατον, ἡλαίνοι τῆς ἀπά-
 τῆς και τῆς τοσαύτης ἀδοξίας· και ταῦτα τίνας; εἰ
 τῆς εἰκόνης Θεοῦ, ἡλαίντεροι τῆς δουλείας και τῆς
 τοῦ ἐχθροῦ τυραννίδος, πολλῶ δὲ πλεον ἔθλιοι τῆς
 ἀναισθησίας, ἔτι τὸν δημιουργὸν ἐγκαταλείποντας
 φέροντες ἑαυτοὺς τῆ πολυμῆμῃ παραβεβῶκαμεν· ὁ
 δὲ χειρωσάμενος ὅλους εἰλεον ἀκολουθοῦντας προ-
 θύμως εἰς βάραθρα τὸ ἑαυτοῦ καταγωγῶν.

Οὐ μὴν ἀλλὰ περιβεῖν μέχρι παντὸς οὐκ ἔν τοῦ
 ταῖς χερσὶ κλάσαντος και τῆς ἰδίας μεταδόντος
 εἰκόνης και τῆς τιμῆς· οὐκουν οὐδὲ παρῆδεν, οὐδ'
 ἀφῆκε τρέπον ὅν ἔφημεν δούλους ἀγομένους, οὐς
 μὴ μόνον ἐλευθέρους, ἀλλὰ και τῶν ἐπὶ γῆς ἀκί-
 ντων ἀρχεῖν προέκρινε· χωρῆ δ' ἐς αὐτοὺς και τοῦ
 κρατοῦντος ἐξικριταί, καταλύσας τὴν δυναστείαν.
 ἕμα δὲ και τὸ τῆς ἀγνοίας διαλύσας σκότος ὅφ' ἔ
 κατεῖχε πλανωσάμενος ἡμῶς· χωρῆ δὲ πῶς; ἀλλ'
 ἐνταῦθά μοι και ὁ πᾶς λόγος, ἐπειθὴ και πάντες
 τύποι και σύμβολα και ὁ προκηρῦττοντας πόρρω-
 θεον ἐνταῦθα κληροῦσι, τέλος ἔχοντας τὴν Παρθένον.
 Αὐτὸς και γὰρ ὁ προαιώνιος τοῦ Θεοῦ Λόγος κατα-
 ὅς ἐν αὐτῆ, καθαρῆ ὄση και ἀμύμμη, και εἰ δ'
 ἄλλο ἢ τοῦ κατελθόντος; ἀξίῃ; Σλρξ γίνεται δι' ἡμῶς,
 φερῆσας ταύτην ἐκ τῶν αὐτῆς ἀρχάντων και πανέ-
 γνων αἱμάτων, και τὴν κατ' εἰκόνα προλαβῶν φύσιν
 ὄλιν φθαρίζαν μίγνυται ταύτη και ἀνακλάττει τῆ
 κοινωσίῃ τοῖς ἰδίους αὐθι; ἐπανασῶσαν πρὸς ἑαυτὸν
 και οικουοῦμενος τοὺς ἀπωσθέντας τῆ ἁμαρτίῃ.

Ὅστος ὁ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας τρέπος· τοῦτο τὴ
 πάλαι και προτυπούμενον και προμηνυόμενον, και
 τοῖς προφήταις λαλοῦμενον φρικτὸν και μέγα μυ-
 στήριον, Θεὸς γενόμενος ἄνθρωπος, ἔνα σώση τὸν
 ἄνθρωπον, Θεὸς ἐν μήτρῃ Παρθένου και σαρματοῦ-
 μενος και πλεττόμενος, και χρονικὴν κατὰδεχόμενος
 γέννησιν, και ὡς βρῖφος ἐρώμιμος και βασιτά, ὁ-
 μενος ἀγκάλαι; μητρὸς, ὁ τὰ πάντα κληρῶν και
 μηδιστοῦ μηδῶως χωροῦμενος. Πρὸς ταῦτα τίνας
 ἀγγέλων, τίνας ἀρχαγγέλων οὐ κατεπλάτησας;
 Ποία Σαραφίμ, ποία Χερουδιμ οὐκ ἐθαύμασαν ἔρωντα
 τὴν τοσαύτην τοῦ Θεοῦ κίνωσιν και τὸν τοσοῦτον
 αὐθις ὄγκον τῆς κερὶ ἡμῶ; φιλανθρωπίας και τῆς
 ἐπιλεινα ἀσῆς ὑπερβολῆς ἀγαθότητος; Τοιγαροῦν
 και πᾶσαι τῶν οὐρανῶν δυνάμεις αὐθι; ἀνύμησαν,
 και μεθ' ἡμῶν δεῖν ἔγασσαν στήναι γυναις ἀκί-
 σαις τὴν Παρθένον μακαρίζόντων, και μακαρίζόν-
 των ὁμοῦ μὲν αὐτῶν δὴ τοῦτων ἔνεκον τῶν οὕτως
 ἀπερφῶων αὐτῆ μεγαλειῶν γεγεννημένων, ἔμοῦ δ'
 ὅτι και τὴν κοινήν ἐλευθερίαν δι' αὐτῆς ἡμῶν
 ὑπῆρξεν ἀπολαθεῖν, ἕμα δὲ και τῶν καθιέρῆς ἰσρα-
 γισίων χάριν, ἔ; οὐδ' ἔδωκεν οὐδ' οὐ μήποτε λίγη
 διὰ παντὸς καταργησόμενη. Παραλαθεῖσα και γὰρ
 ἡμῶ; ἰδίαν ὡσανεὶ κληρονομίαν, τοῖς τοῦ υἱοῦ αὐτῆς

(g) Ισαί. vi, 6, 7.

αἰματιν ἀπὸ τῆς ποχθηρᾶς καὶ φαύλης δουλείας ἀ-
 ἔγγρασμαμένους, ἐκείνη καὶ πατήρην ὄπρ ἡμῶν
 καὶ ποιεῖ, ὅν καὶ γένοιτο σῶμας ὁ βίος, ἐξαισίων
 ἀεὶ τελευτήσαν.

Ἐπειδὴ γάρ ὁ κατὰ τῆς πρώτης ἡμῶν ἐπιχει-
 ρήσας κλιθερίας καὶ κακῶς αὐτὴν ἀρολόμενος τὴν
 βίην ἡμῶν καθέβρατον ἀξίαν, ἀπαλλάττεται δ' οὐδ'
 αὐθις καὶ κατὰ τῶν δευτέρων ἀεὶ μηχανώμενος
 ἀμεινόνων ἐπὶ πολλῶν πρὸς δόξαν γυγνημῶν,
 οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἡμεῖς ἐξάντας τῶν αὐτοῦ ποι-
 κίλων μηχανημάτων, ἢ οὐκ, Παρθένε, πρόμαχον καὶ
 προσταίτην κρατικῶν κακημάτων, πανταρχῶν αὐτῶ
 περιτρέψουσιν τὰς ὁρμᾶς. Ὁ μὲν γὰρ διπλοῦν
 ἐγείρει τὸν πόλεμον, τὸν μὲν ψυχῶν αὐτῶν καθι-
 κνούμενος καὶ ἀφανῶς ταῦται· ἐπιβουλεύων, τὸν δὲ
 βέλλων πρὸς τὰ ἐκτός καὶ φανεράν ἐν τούτοις πλη-
 ρῶν τὴν ἀπέχθειαν· οὐ δ' ἄλλ' ἀπαντᾶ ἀμφοτέ-
 ρωθεν ἐπίκουρος κραταῖα, πάντα βοηθεῖν μὴ μόνον
 γε βουλομένη, ἀλλὰ καὶ βόθρως δεδύνημένη. Ταῦτη
 τοι καὶ βοηθεῖς προσηταμένη καὶ προμαχοῦσα, καὶ
 πρὶν ἢ καθαρῶς ἡμᾶς αἰσθίσθαι τῶν ἐπίοντων
 κακῶν, τρέπεις ταῦτα καὶ καταργεῖς. Οὐ τοῦτο δὲ
 μόνον· ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἐπιβουλάς ἐκείνου εἰ γε
 μηδὲν ἡμεῖς ἀνεπράττομεν, συμμαχοῦμεν δὲ μάλ-
 λον, αὐθαίρτοις ὡσεὶ κακοῖς περιπίπτοντες (ὁ δὲ
 παρελιθῶς ἐκόντας φθειρομένους ἀγει κατ' ἐξου-
 σίαν πρὸς ὁ τι καὶ βούλετο· βούλεται δὲ καὶ ἀγει
 πάντως ἐπὶ τὰ χαίριστα), νεμεσῶ μὲν θεὸς ἡμῖν,
 καὶ πρὸς ὄργην δεσπῆαν κεννημένος βούλεται τὰς
 αὐθύνας ἐνέδικους εἰσπράττεσθαι· οὐ δὲ φθάνει
 κίνταυθα γυγνημῆν μεστίτι, ταῖς μητρικαῖς κατα-
 θυωποῦσα κάρρησiais, καὶ ὡς ὄπρ ἰδίαν κατατεί-
 νει· τοὺς κλητήριους, τὸ τῆς φύσεως συγγενὲς προ-
 θαλλομένη, ἅμα δ' ἴσως· κάκιστα προθαλλομένη, ὡς
 αὐτὸν σκλάβοις ἐνεδέξω καὶ μαζοῖ; ἔθρυσας καὶ
 γάλα ἐπότισας, καὶ πάθος αὐτοῦ τὸ τελευταῖον
 κατεβίην καὶ σταιρὸν ἠνέσχον, καὶ θάνατον καὶ
 πᾶν ὅσα ἐκὼν ἐκίνας δὲ ἡμᾶς τοῦ; κατακρίτους
 ὑπέμαρτε τῆς καταδικῆς ἀπολυτρούμενος. Τοῖνον καὶ
 κάμπτεις πρεσβεύουσα· εἰτὰ δίδως ἡμῖν ἀντ'
 ἄργιζομένου φιλανθρωπευμένου κερᾶσθαι θεοῦ·
 δίδως καὶ πάσχειν εὐ παρ' αὐτοῦ καὶ δωρεὰς λαμ-
 βάνειν ἀνθ' ὧν ἐμείλομεν κακῶς πάσχειν καὶ δικὰς
 δικαίας ἀποτινύναι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν οὐδὲν οὐ μὲν
 εἶν, ὁ γε σὺ βουλομένη μὴ τι καὶ δεδύνησαι πρὸς
 εὐεργεσίαν ἡμῶν ἐκ θεοῦ κατατίθεσθαι· ἀλλ'
 ἰσχυεῖς πάντα παντάπασι, καὶ νέμεις πολλῶ μᾶλλον
 καὶ ῥῆον ἢ ὡς ἂν ἡμεῖς ἐπαξίμεθα. Διὰ τοῦτο καὶ
 χορηγίαις προκαταλαβήσασα τὰς κίτῆσις, καὶ
 ἡμεῖς; οἶοναι κατόπιν τῶν δωρεῶν ἤσωμεν αἰτούντες,
 πάντων ὧν ἂν ἐν χρεῖζ γενοίμεθα καὶ πρὸ τῶν
 αἰτήσεων ἡμῖν διὰ σοῦ γυγνημῶν. Καὶ τοῖνον περὶ
 τῶν συμφορόντων ἔστιν ὅτε κακῶς ἡμῶν βουλευο-
 μένων, ἀεὶ καὶ κακῶς ἐπεγυγκότων καὶ πραγμα-
 τευομένων, αὐτὴ ταῦτα πράττεις ἄριστως οἰκονο-
 μοῦσα, καὶ γε τὴν κλεῦτον τῆς φιλανθρωπίας ἐν
 τούτῳ πλέον ἀποφαίνεις, ὅτι περὶ ὧν ἡμεῖς οὐτ'
 οἶδαμεν οὐτ' οὐδὲν αἰτούμεν, ἔστι μὲν οὖν ὅτε καὶ
 βουλόμεθα τὰ χεῖρω, οὐ τ' οὐτοι; ἡμᾶς βιάζῃ καὶ

πάνου τι ποιεῖ; κεχρησθαι, λυσταλείων οὖσιν ὡ;
 ἀληθῶς κεχρησθαι, ἄκοντας ὡσπαι τὸν τρόπον
 τούτων εὐεργετοῦσα, εἰ καὶ μετὰ τὴν αἰτῆσιν ἡμεῖς
 θγαπῶμεν ἐν πείρῃ τοῦ καλοῦ γεγονότες. Καὶ
 νοσημάτων τοῖνον ἀπαλλάττεις, τὰ μὲν πόρρωθεν
 φαιρούσα ὡς μηδ' ἐν αὐτοῖς ἡμῖς μηδέ γε τὴν
 ἀρχὴν ἀλῶναι, μέλλοντας ἦδη ἀπρόσπιως ἀλῶναι·
 τῶν δὲ καὶ συμπεσόντων τὸ βλαβερόν ἐκτρέπεις· εἰ
 δὲ τινα τούτων καὶ κατίσχυσιν ἐν δυναστείᾳ, σοῦ
 τάχα τὴν πίστιν ἡμῶν δοκιμαζούσης, καὶ ὁ κίνδυνος
 καταφανῆς ἦκε πάσης ἐπινοίας καὶ ἐστῶν τέχνης
 κρείττων καὶ τῶν δοκούτων ἰσχυρῶς ἐν τοῖς τοιού-
 τοις βοηθεῖν δύνασθαι, ἀλλ' ἡμεῖς; ὡς ἐπὶ; σὲ μόνην
 δλας ἐλπίστον, δλοῖς ὀφθαλμοῖς καθαρῶς εἰδομεν,
 αὐθις (ὡ πολλῆς καὶ μεγάλης καὶ πάντα δυναμένης
 ἰσχύος! ὡ θερμῆς ἐπικουρίας! ὡ ταχίστης τῶν
 κακούτων ἀπαλλαγῆς!) ἀνιστᾶς μὲν ἡμᾶς νεκροῦς
 κειμένους; καὶ κληθεῖσθαι τῶν ὀλίγων ἀμυδρῶν τιῶν
 καὶ τούτων τὸ ζῆν ὅλον ἐκλειοικτότας, φυγαλεύεις
 δὲ νότους ἀνηκέστους, καὶ πάθη κραταῖα διαλύεις
 γρηδῆνί τινι τῶν ἄλλων μηδαμῶς εἰκοντα. Ὅθεν καὶ
 οἱ τῆς ἑσπέρας ἐν κλαυθμῶνος ἡμεῖς σκηνοῦντες
 πρῶτοι τινες αὐθις ἔχομεν ἐν ἀγαλλίσται; τρυφῶν-
 τας; καὶ δικαῖα χαίρομεν, ὅτι τι μηδὲν οἶον ἐκ τῶν
 συνεχεχθέντων εἰκός· ἐπὶ τέλους κεκράτηκε, καὶ
 ὅτι διὰ σοῦ τὴν σωτηρίαν εἰλήραμεν, ἔχοντες κἀπὶ
 ταῖς ἐξῆς οὐχ ἥμισα θαρβεῖν ὡς οὐδὲν ἡμᾶς οὐδ'
 αὐθις οὐδαμῶς βιάσει, σὺ δὲ πάντως προσανέχον-
 τας.

Καὶ μὴν ταῦτα μὲν κοινὰ πᾶσι καθ' ἕνα καὶ κατὰ
 καιρὸν ὡς εἰπεῖν ἐνεργούμενα· ἀ δ' ἐν ἐμοῖ; διατε-
 ρόντων; πῶς ἂν εἰπῶν ἀποχρώντως; ἀν εἴποιμι;
 ἐπιλείψει με διηγούμενον ὁ χρῖνος, καὶ μὴ ὅτι γε
 κατὰ μίαν γλῶσσαν, ἀλλ' οὐδ' ἂν μυρίαῖς ὄσαις
 ἀπομερισταίμην, ὡτ' ἄλλην ἔχειν ἀλλα διεξίναι.
 Πλὴν ὅτι καὶ τὰ πρὸς ἕκαστον ἐμοῖ; σαφῶς διαφέρει,
 ἔστιν, οἶμαι, τῶν ἀπάντων οὐδαί; δε ἐπὶ τούτῳ
 ἀπλῆν ἔχει τὸ γῶμην. Καὶ γάρ τὸ τε σχῆμα καὶ ὁ
 τῆς ἀρχῆς λόγος εἰσποικίεται πάντας, ὁ τ' ἐμὸς
 τρόπος, καὶ ὅμεις ἴσως πάντως ὡ; ἐπὶ παντὶ κάμ-
 πτομαι συμφοραῖς κεχρημένῳ, καὶ τούναντιον αὐθις
 εἰσποιοῦμαι τὴν χάριν, εἰ τις εὐ ἔχων ἀπαλλάττετο
 θείας προμηθείας ἡξωμένος. Διὰ τοι τοῦτο καὶ
 πλέον τῶν ἄλλων ἀπάντων αὐτὸς ἀνθεμολογεῖσθαι
 τῇ μητρὶ τοῦ Θεοῦ δικαίος, ἢ μᾶλλον, ὅσον εὐχ-
 ριστίας ἀνθ' ὧν ἔφημεν. καὶ πολλῶν ἐτέρων (οὐ μὲν
 οὖν εἴποι τις ἂν ἠλέκων καὶ ὄσων) κείνη πᾶσιν εἰς
 ἀναγκαῖαν ὀφειλὴν ἔρχεται, τούτ' ἐμοί;γε μὴ τὸ πᾶν
 μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλῶ πλείονο; ἐν προσθήκῃ προσ-
 ὄντος; κατὰ τὸν ἴσον ἔρχεται λόγος, καὶ εἰ μὴ πρὸς;
 ἀξίαν, ἀλλ' οὖν ἀποτινύναι τὰ θανάτα, τοῦτ' αὐτὸς;
 οὐκ ἂν ἀγνωμονῆσαιμι. Πλατυνομένῳ μοι δὲ τὴν
 καρδίαν εἰκότως πλατυνόησεται καὶ τὸ στόμα, τοῖς
 εὐχαριστηρίοις ὡς γούν ἐφικτὸν ἐπιθέμιον· ἐπεὶ
 καὶ τοῦτο πόσον ἐν ὀπλοῖς εὐρον ἐγὼ στενοῦσιν
 ἀνιαροῖς; εὐρυχωρίαν δ; λονάτι ψυχῆς καὶ καρδίας;
 πλατυμέν;

Ἐμεγῶνας μὲν ἡμᾶς καὶ εἰς ὀρόνον τοῦτο, καὶ
 μοῖραν ταύτην τὴν ὑψηλὴν καὶ πατῶν τῶν ἄλων

κρατούσαν ἐξ αὐτῶν επαργάνων ἐνεβίβασας φέ-
 ρουσα, καὶ γε διὰ τῶν εὐθυμοτέρων δαί τὸν βίον
 ἰθύνειν, τοῦτο οὖν ἐξ ἀρχῆς βούλημα, καὶ εἰχομεν
 ἂν οὕτω τοῖς δεξιῶς συνόντες, καὶ τῶν ἀριστερῶν
 ὀπ' οὐδαμῶς ἂν οὐδ' ὀπωπῶν ἔνωαλῆθημεν, εἰ γε τοῦ
 σοῦ θαλήματος ὀπίσω καὶ μὴ τῶν καρδιῶν ἡμῶν
 ἐπορεύθημεν· ἐπεὶ δὲ τῆς τῶν καλῶν εὐθείας ἐκ-
 τρακίντες πρὸς ἄ μὴ προσήκον ἐστράφημεν, ἦσαν
 εἰκότως ἐγκαλοῦντα τὰ λυπηρά· καὶ γοῦν ἡμεῖς ἐν
 ἀθυμίαις ὑπὸ τῶν ἰθίων ὤσαναι εἰρῶν συσφιγθό-
 μνοι, καὶ ταῖς δυσχερείαις ἐπιστυγνάζοντες, ὧν
 τῆς λύσεως οὐδ' ἐν ἰλίπιν οὐδαμῶς φαινομένης,
 αὐτῇ πρὸς τὰς δυσκολίας ἀπαντῆς, καὶ διωσαμένη
 τὰς ἀνάγκας, ἐπειθὴ καὶ πᾶς εἰκει σοι τῶν τοιούτων
 θεσμῶς, ῥήσοιν ἡμᾶς ποιεῖς, κεχρησθαι τοῖς πράγ-
 μασι, καὶ γε βελτιῶν ἑαυτῶν δὴ τούτων ἀποπει-
 ρῆσθαι τῶν πρὸ τοῦ δυσχερῶν.

Οὐ μὴν ἀλλ' ὁ λόγος ἀνταυθοῖ γινόμενος ἐπ' αὐτὰ
 σαφῶς ἦκε τὰ καθ' ἑκάστην ἐναργῆ τελούμενα θαύ-
 ματα, πρὸς ἐπικουρίαν μὲν ἡμῶν, θραύσιν δὲ τῶν
 ἐπικρίτων (πόσων ἂν εἰποιμι;) πᾶν μὲν οὖν πλεί-
 στων καὶ πανταχόθεν βελλόντων ἔχθρῶν. Κινούνται
 μὲν γὰρ ἀπὸ πάσης σχεδὸν ἀνιστάμενοι γῆ· καὶ
 κινούνται αἱ μὲν τὴν ἰδίαν ἀνίσθειαν πρὸφασιν ἔχοντες,
 οἱ δὲ μῆδ' ἕτερον ἐγκαλοῦντες ἢ οὐ χρῆσθαι τινὰ
 τὰ ἡμέτερα (χορηγία ταῦτα πάντως καὶ θώρα σὺν
 χαρίτων) καὶ πληττεῖ τούτους ἢ τῶν ἀγαθῶν εὐ-
 θηνία. Εἰ μὲν οὖν ἀπὸ μέρους ἡμῖν ἐπέστησαν, τὰ μὲν
 ὤσαναι δεινοχλοῦντες, τοῖς δ' ἦτον ἐπιβουλεύοντες,
 τάχ' ἂν καὶ μικρὸν ἢ οὐδὲν ἡμῖν ἦσαν πρᾶγμα πρὸς
 ἄμυναν ἀντιστοιῦσαι· νῦν δ' εἰ πάντες, κύκλῳ κατὰ
 ταυτὴν περιβρέθουσι, καὶ πᾶσι προσκαλαίουσι μέρεσι
 καὶ δευτὰ μελετώσιν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ταυτὴν παρε-
 σκευασμένοι; οὐδὲν ἔστιν αὐτοῖς πλέον τῆς παρα-
 σκευῆς; καὶ μελέτης, περιτρέπονται δὲ μᾶλλον αὐτοῖς
 βουλεύμασι καὶ ταῖς παρασκευαῖς συμφειρόμενοι,
 τίς ἔστιν ὁ ταῦτα θρῶν καὶ πρὸς τὸ κρείττον ἡμῖν
 μετασκευάζων; τίς ὁ τὴν ἡσυχίαν ἡμῶν ἐν τοῖς
 πλείστοις; ἀγόντων προπολεμῶν, καὶ τρόπον τὸν
 εἰρη· ἐόντων τοῖς ἔχθροῖς ἀμυνόμενος; τίς ὁ καὶ κα-
 θεύθουσι ἡμῖν ἐπιστάμενος φύλαξ διὰ παντὸς ἀγρυ-
 πνος, καὶ ταῖς ἐμμόνοις ἐπιστάσεις τὰς ἐπερχο-
 μένας βλάβας ἀπειργῶν; τίς ὁ σιδηροῦν περιτιθεὶς
 ταίχος, καὶ τόξα τεινόμενα καὶ βουβαλαὶν ἐρχομένην
 ἐν αὐτῷ συντρέφων καὶ πάσας μηχανὰς ἀποσθού-
 μενος; τίς ὁ πάλιν Αἴγυπτον μαστιζῶν καὶ πατά-
 σων πρωτότοκα, καὶ πληγὰς ἐπάγων ἀριθμουμένας,
 καὶ βουδίζων Φαραῶν, καὶ καθαιρῶν ἰθῶν ἐκπρῶν,
 καὶ περιώζων Ἰσραὴλ κληρὸν ἰθῶν; τίς (ἵνα μὴ
 μὲν καὶ καθ' ἕκαστον λέγων) ὁ τὰς κολλὰς ταύτας
 καὶ μεγάλας ἐνεργῶν δυνάμεις; καὶ τίνες ἡμεῖς, ὅτι
 τὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα δι' ἡμᾶς; θαύματα; Ἐγὼ
 μὲν εἶπον εἰς ἑμαυτὴν βίβλα;· Ἀπέτρεψας ἐξ
 ἡμῶν καὶ οὐκ εἶται οὐ μὴ προσθῆς εἰς οἰκτιροῦς
 βίβλα;· οὐ δ' εἶπας; Οὐ μὲν ἄνω, οὐδ' ἄφ' οὐ μὴ ποτε
 ὄμεις ἐγκαταλίπω, οὐδ' ἀποστήσω τὸ εἶδος μου ἀπ'
 ὀμῶν, διὰ μητέρα καὶ Παρθένον ἐν ἰκασίαις ἀπ' τὸ

συνπαθῆς θαρμῶς ἐκκαλουμένην. Τοῖων οὐδ' ἀφ-
 στῆς· ἀλλ' ἀεὶ κατὰ πάντα πάντα σχεθῶν ὁμοῦ τὰ
 πάσαι θουλλοῦμενα, ὧν καὶ ὁ λόγος παραδόντων ἐμνή-
 σθη, καὶ καθεστῆς πλείω προστίθης, ὡς καὶ μῆδ' ἐν
 ἑλαττον ἐκ τῶν νῦν ἢ τῶν πάσαι, πολλῶν δὲ μᾶλλον,
 τῆν σὴν θαυμάζεσθαι κραταῖαν χεῖρα. Καὶ γοῦν
 ἔπυεν ἡμεῖς λαὸς ἡλεημένος, χορηγῶν τῶν οἰκτι-
 ρῶν αὐτῆν ἔχοντες τὴν Παρθένον.

Ἐπεὶ δὲ τοῦτ' ἐσμέν, εἶδει μὲν ὄμεις, ὧ νῦν πε-
 παρόντες καὶ τοῖς χρόνοις ὑστερον συνεσόμενοι τῷ
 λόγῳ (πάντως γὰρ οὐδ' ὄμεις τοὺς μεθ' ἡμᾶς ἀνθρώ-
 πους; ἐπιλείπει τὰ θαύματα), καὶ χρηματὰ πάντα
 προσφέρειν καὶ καρποφορεῖν πάντα πράγματα, φει-
 δομένους μὴθεν, ὧν ἔχομεν, ὅτι μῆδ' ἡμῶν οὐδὲν
 ἴδιον, ἀλλ' ὅσον ἂν προσενέγκωμεν ἀπειληφῆτες κο-
 μιζόμεν. Καὶ ἀπόδοτε πᾶς εἰ καὶ μὴ τὸ πᾶν, ἀλλ'
 ὅσον μὴ τῆς προσήκουστος ἐδωκεσίνης δοκεῖν
 καθάπαξ ἀπολείπεισθαι. Ὁ δὲ παρὸν οὐ τοῦτο βού-
 λεται λόγος, ἀλλ' ἕτερον τρόπον τὴν προαγωγὴν
 εἶναι· τίνα δὴ τούτον; ὕμνος, εὐχαριστία, τὰ
 δυνατὰ πᾶσι, πάντας ἀποτινύνας, μάλιστα μὲν καὶ
 κατὰ πάντα χρόνον, ἅτε καὶ τὰς εὐαγγελίας κατὰ
 πάντα τοῦτον κομιζομένων· εἰ δ' ὅν (ἀλλὰ τοῦτο
 μὲν εἰς γνώμην ὁμῶν ἀναίεται), ἀλλ' ὁ γε νῦν ἡμεῖς
 θεοπίσαι δεῖν ἐγνωμεν.

Μὴν μὲν οὕτος ἦδη προσάγει, καθ' ὅν τὸ τῆς κρι-
 μάσεως εἴδου μεταστάσεως ἢ πρὸς τὸν ἰθῶν ἐν οὐ-
 ρανοῖς ἐδημίας ἢ ὅτι τοιοῦτό τις ἕτερον τὴν ἐορτῆν
 βούλοιο λέγειν, ἐναργῆθ' φαίνεται τῇ Παρθένῳ·
 καὶ ἡμεῖς κατ' εἶρος; πάσαι κρατήσαν ἐν μίθ' ἡμῶν
 τῶν ἡμερῶν μέση τοῦ μηνὸς πανηγυρίζομεν, νη-
 στείῳ τὰς πρὸ αὐτῆς πρότερον ἀγνισθέντες (r). Καθ' ὅν
 τὸν τῆς νηστείας ἐπαίνων νόμον, οὐ πάντο τὸ λε-
 πὸν ἀποδέχομαι, μίαν μόνην ἀποκλιθεῖσθαι τῇ
 πανηγύρει πρὸς τὰς παννύχους ὕμνων ἡμέραν.
 Ἀλλὰ τοῖς μίαν εἶναι τὴν ἐορτῆν, ἐφ' ὅλας μεριζο-
 μένην τὰς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ μηνὸς μέχρι τῆς νῦν
 διαφερόντως γε τιμωμένης καὶ δὴ τῆς τελευταίας·
 τοῦτο δεῖν οἶμαι κἄν τῆν παρὸντι βούλομαι νομοθε-
 τῆσαι. Καὶ πᾶς τις πάντως τὸν νόμον ἐρεῖ δικαίον,
 ὁ καὶ ποσῶς γοῦν ἡσθημένος ὧν αὐτοῖ ἀκαταπαθ-
 στων ὕμνων διὰ παντὸς ὀφειλομεν τῇ Παρθένῳ, ἅμα
 δὲ καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἐορτῆς ἡσθημένος.

Τοιγαρῶν, ὅπου ἔφην, οὐκ ἄλλη μὲν ἀρχὴ τοῦ
 μηνὸς, ἀλλῆ δ' ἔσται τῆς πανηγύριος, οὐδὲ νηστεύ-
 σομεν πλέον ἢ τοῖς ὕμνοις τρωφῆσομεν· ἀλλ' ὁμοῦ
 ταῦτα, καὶ γ' ἐπὶ πλέον τὰ τῆς ἐορτῆς ἔσται καὶ
 πορρωτέρη, κἀκεῖ δῆπου καὶ παύσεται ὅπου καὶ
 μὴν ὁ πᾶς ἰὼν παύσεται, ὡς εἶναι δὴ τούτων εἰπεῖν
 ὅλον ἱερομηνίαν, καὶ μίαν ἔσται καὶ τὴν αὐτῆν. Ἄμα
 τε πρώτην τοῦ μηνὸς καὶ θεοῖν τῶν ἄλλων, τῆς
 ἐορτῆς, τῆς νηστείας, πρώτην εἰσδεσθαι, οὐδὲν ἀπο-
 φερομένην τῶν ἐφεστῆς ἑλαττον, οὐδ' αὐτῆς ἐν ἢ τὸ
 μυστήριον οὐδὲ γε τῆς ἐσχάτης, ὕμνων χάριν καὶ
 τῶν ἄλλων τῶν προσκέντων τῇ πανηγύρει, ἀλλ'
 ὁμοτίμως ταύτη πάντα τετελεσμένην. Ὁ δὲ φημι
 παρ' τῆς πρώτης, τοῦτ' ἐστίναι καὶ ταῖς λοιπαῖς

(r) Boiss. allegat Anastasium Sinaitam de tribus
 quadragesimis in fine et Nonocanonem apud Co-

κατ' Ἴσον τρόπον ἀπονεμεθήμενον, μηδὲν τῶν γιγνο-
 μένων μὴ δ' αὐτῶν ἑλλειπουσῶν, μήτε τῆς μέσης καὶ
 κυρίας, μήτε τῆς ἥς εἰρηκότας ἔσμεν ἰσότητας τῶν
 ἑορταζόντων (α). Οὐδὲ γὰρ μᾶλλον πολλὰ; τινὰς
 ταύτας τὴν ἑορτὴν διαιρούσας, ἢ μίαν εἶναι τῆς
 ἑορτῆς συνακτούσης ὃ ἡμῶς βούλεται νόμος, ὃν ἡ
 βασιλις; αὐτὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀπατῶν κρατοῦσα τι-
 μήσασα πόλιν, τῇ κολιούχῳ κράτιστον ἐν χρόνῳ τῷ
 παντὶ φυλάξει, καὶ γε κατὰ χορείας τὴν ἑορτὴν δι-
 αλομένη, τῶν μὲν μνασαστῶν, τῶν δ' ἱερέων, μηδὲ
 τῶν λοιπῶν τῶν ἐξ ἀπάσης μοίρας ἀπολιμπανομέ-
 νων (ὅπερ γὰρ κοινῶν τῶν εὐεργετημάτων κοινῶν
 εἶναι δεῖ πάντως καὶ τὴν εὐχαριστίαν), τῆν μὲν ἐν
 τῷδε τῶν νεῶν διανυκτερεύουσα ταῖς προσευχαῖς;
 καὶ τοῖς ὕμνοις, πρώτῳ δὲ τῶν ἄλλων, ὅποι; καὶ ἡ
 τῶν θαυμάτων αὐτοουργῶς ἀφ' ἐτέρου πάλιν θαύμα-
 τος δὲ Ὀδηγῶν (ε) καλεῖται, τὴν δ' ἐν ἐτέρῳ καὶ
 καθεστῆς ἐν ἄλλοις; ἢ ὃν δὲ μέσην ἔρημεν καὶ τοῦ γε
 μυστηρίου ἐνταῦθα δὲ τελείσει, ἐνθα δὲ καὶ ὡς ἐν
 ἐπιγίῳ δὴ τινι στερεώματι ἢ οὐρανῷ δευτέρῳ, ἢ
 ὅτι τις τοιοῦτον ὄψῃλον καὶ μέγα καὶ μέγιστον
 ἀγαπᾷ λέγειν οὐκ ἔξω χωρὶ τῆς ἀληθείας λέγων,
 ἑνοικὸς ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία (κ) τὴν δ' εἰς τέλος
 ἰούσαν καὶ τελευταίαν τοῦ μηνὸς ὃ ἐν Βλαχέρναις
 φαιδρὸς φαιδρῶς ὑποδέχεται νεῶς.

Ἄλλὰ μὴν ἡμῶν οὕτως ἐπεγνωκότων τὴν ἑορτὴν
 τιμῆσαι, ἢ μᾶλλον τὸν τρόπον τοῦτον ἐν πλείοσι τῶν
 ἡμερῶν ἡμᾶς καθαρῶσαι; ἔστιν ὅστι; οὐκ ἀτπά-
 ζεται τὸ δεδογμένον, οὐδὲ γε κράτιστον εἶναι βού-
 λεται, καὶ πρὸς τὴν ἀκοὴν εὐθύς ἀνίσταται τὴν
 ψυχὴν, πρόθυμος ὢν ἐρέχειν καὶ συντελεῖν πᾶν τῇ
 πανηγύρει, τὸ γε αὐτῷ προσῆκον; Ἐγὼ μὲν οὐκ
 οἶμαι ἄλλὰ τοῖ; καὶ τοῦναντίον ὕπερ πολλῶν δηλονό-
 τι τῶν ὀφλημάτων μικρὰν ἢ οὐδεμίαν εἶναι τὴν
 ἔκτισιν ὃ γε φιλόστοχος ἔρει καὶ περὶ τοῦ παρόντος;
 εὐ ἔσκεμμένον; ἅμα δὲ καὶ οὐδὲ προσάγειν μᾶλλον
 ἡμᾶς εἶναι φῆσαι τόνδε τὸν τρόπον ἢ μεγάλων δὴ
 τινων ἀξιοῦμένων; εἶναι; πόλων δὴ τούτων; Ὁμι-
 λίας Θεοῦ, κοινωνίας ἀγγέλων σὺν ἡμῖν ὕμνουμένων,
 ἀποστῶλων συμφωνίας; μεθ' ἡμῶν ἑορταζόντων, πάν-
 των τῶν καλλίστων, ὅσα δὴ τοῖς τοιοῦτοι; εἰ; ταυτὸν
 ἔκειν ὃ πνευματικὸς οἶδε λόγος.

Καὶ ἵνα τί μὴ μακρότερον, ἴσως; ἀν εἰποι τις; καὶ
 διὰ παντὸς εἴπερ ἐφικτὸν ἦν τοῦ βίου τῶν καλῶν
 τῶνδε μεθέξομεν, στενοχωρήσομεν δ' ἐν οὕτω βραχεῖ
 χρόνῳ τὸν τῆς ἑορτῆς χρόνον, φθονοῦντες ὥσπερ
 ἔσμεν τοῖς πλείστοι; ἀπολαύσεως; τούτ' οἶδαμεν
 καὶ ἡμεῖς, καὶ γε τὴν πανηγυριν ἐ; μῆξιςτον ἀπο-
 τελεῖν πολὺ; ἡμῖν ἐγένετο λογισμὸς, χρθυφῆκαμεν
 δ' αὐθις τῶν πολλῶν χάριν, ὡς ἂν δὴ πάντες ἴσως
 ὄσπαι; τῆς προθυμίας ἐξημμένοι; καὶ αἰσίσουσι
 κατ' Ἴσον, τοῦ ῥάπτου πᾶσι νενομοθετημένου. Εἰ
 μὲν γὰρ χρημάτων θησαυροὺς κενοῦν ἔδει ἢ πόνοι; ἀν-
 ἡρησθαι; μεγάλης δὲ τίνος ἰσχύος ἔργα τῆς ἐνού-
 σης μικρὰ; οὐστι; ἐξέκλινεν ἂν τις ἴσως, τὸ μὴ
 δεδυνῆσθαι πρόφασιν ἔχων; γυν δ' οὐδὲν τῶν τοιού-

των ἄλλ' ἔπερ ἔρημεν, ἀγίαςμοῦ καὶ τρυφῆς με-
 τούσια καὶ φαιδρῶς πανηγύρεως, ἥς ἀπολειφθῆναι
 μὴ εἶσι γε βραθυμίας, ἀλλ' οὐδ' αἰσθήσεως ὕγιου;,
 οὐδ' αὖ εἰδῶτος ἐν ὅς ἔστιν ἀπόνο; μετὰ τοῦ κελοῦ
 γίγνεσθαι. Καίτοι γε καὶ πόνοι; εἴπερ ἔδει καὶ συ-
 γνῶν κριμάτων, ὅπερ τίνος ἂν μᾶλλον δικαιοτέρον ἦ
 καὶ λυσιστελίστερον τις ἐνίβρωσιν ἢ ἐν τῷδε καὶ
 ὅπερ ὃ κέρυκα προθύμως ἐπεκτεινόμενος; εἰ γὰρ
 καὶ μικρῶν ἔνεκεν καὶ φραύλων ἔστιν ὅτε πραγμά-
 των ὕπερμολγοῦντας κατιδεῖν ἔστιν ἐνίοι;ς, καὶ κλέ-
 πτει τὸ δοκοῦν κέρδος τῆς ταλαιπωρίας τὴν αἰσθη-
 σιν, ποίαι; οὐχὶ μίμψεως; ἄξιοι; οὐ; τὸ μὴ ἀελλῆσαι
 μίαν τὸ τῆς πανηγύρεως λαμπρὸν ἐξημῶσε;

Καὶ ὁ τοῦτο λέγω μηδένα μὴ δαῖν ἀπὸ πίσης τῆς
 ἑορτῆς ἐκ πάνυ τι πίπτειν βραθύμου ψυχῆς; ὅτι μὴ δ'
 οἶμαι τίνα τῶν ἀπάντων ἐς τοσοῦτον ἀγνωμοσύνης
 ἔλθειν, οὐδ' αὖ ὥσπερ ἐν νεκρότητι; ἔξῃν αἰρεσθαι
 καὶ ἀνασθῆτως ἔχειν πρὸς ἅπαν καλόν, ὥσθ' ἄλλην
 ἀπὸ νάρκης καὶ παντελοῦς ἀκηνησίας φυγεῖν τὴν πι-
 νήγυριν ἄλλὰ τὸ μὴ διὰ πάσης ἢ, τὸ γε δευτέρον,
 μὴ διὰ τῆς κλεινοῦς ἰκίεσθαι σπουδάσαι, τούτ' ἐν αἰ-
 τία καὶ ὡς ἐγκλήμα τῶν λοιπῶν τοῖς κατοκνήσασσι
 γίγνεσθαι τὸ παρὸν βούλεται ψήφισμα. Τὰχα δὲ καὶ
 ἀγανάκτησιν ἐπανατίνεται, οὐχ ἦτι; δὴ τούτοι; ἢ
 τοῖς ἐπὶ τῷ δαίπνον ἐν Εὐαγγελίοι; κληθεῖσιν, εἰτα
 παρατησαμένοι; ἐπὶ προφάσει;ν, ἀγροῦ θεωρία καὶ
 γάμψ γυναικῶς καὶ ζευγῶν πέντε νεωνῆτων δοκι-
 μασία. Καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν ἐκείνοι; οὐκ εὐλόγος ἢ
 παραίτησι;ς, οὐδ' ἐνταῦθ' εὐλόγος, κἂν ὅποια;ν τις ὡ;
 ἐξαρκοῦσαν ἐξαιρεσθαι προβάλλοιτο, οὐδενδ; ἔνεκ;
 μήτε λυσιτελεστέρου, μὴθ' οἶου μεθίλλειν ἰσχυροτά-
 ρου καὶ πρὸς ἑαυτὸ στρέψει;ν τὸν λόγον μετ' αἰσθή-
 σεως εἰ; τὴν ἑορτὴν ἐπειγόμενον. Τί γὰρ ἂν ταύτης
 καὶ γίνου; ὁ ποτε τιμιώτερον; ἢ τὴ κλεινὴ τὴν δυνησιν
 φέρον, ἢ τῷ τῶν ὀλων κατ' Ἴσον μετὰ τοῦ λυ-
 σιστελοῦντο; ἅμα προσίσταται πολὺ καὶ τὸ χάριεν;
 ὡστ' ἢ τὸ κέρδος; ἔλλκίτω σε πάντων ὃν μείζον καὶ
 πολλῶ μείζον τῶν ἐφ' ἃ σπουδάσαι; ἐνασχολοῦμενοι;
 ἢ μὴ δυνάμενοι; πρὸς τοῦτο καθαρῶς βλεῖσθαι ἀσπῆ-
 τω; ἐρχόμενον, γενου τῆς τρυφῆς καὶ τοῦ κάλλους
 τῶν ὀρωμένων, χοροὺς ἱερέων βλέπων, χοροὺς
 μο αστῶν, ὀμηγύρει; ἄλλας τὴν Παρθένον ὕμνου-
 των, πάντων τὴν εὐταξίαν, τὸ σεμνὸν πάστων
 καὶ τὴν πρὸς τὰ οὐράνια μίμησιν. Ἄ. δὲ καὶ
 θεῖα καὶ ἱερὰ μέλη καὶ ἄσματα τὰ; αἰνέσι;ς
 πληροῦντα κοσμοῦσι τὴν ἑορτὴν, ποίαν ἡδονῆς
 ὑπερβολὴν ἀπολείπει; ἢ τις ἀπὸ τῶν τοιοῦτων
 ἀκουσμάτων ἅμα καὶ θεαμάτων στραφαί;ς, ἐτέροι;
 ὀγαπήσει; μᾶλλον ὡ; δὴ τίτι; λαμπροῖ; ἡδέως προσ-
 ἀνέχει; ἢ τούτῳ; τῶν ἀπάντων οὐδέτι;.

Καὶ δὴ μοι λοιπὸν δέυρο πᾶ; τῆς ἑορτῆς μετέχων
 ἐν αὐτῇ τὰ εἰκότα τελείσθητι, ἀγνίσθητι; τῇ νηστείῳ,
 δι' ἐγκρατείας καθάρθητι, ταῖς προσευχαῖς ἀγιά-
 σθητι; πάντ' ἔστω σοι πνευματικῆ; πνευματικῆς
 οὐσης τῆς πανηγύρεως. Εἰ βούλαι; δὲ, καὶ προσκίρ-
 τησον τῆς κιβωτοῦ, καὶ χόρευσον ἐν ἀγαλλίασει;

(α) Cml. Paris. 3010, ἑλλειπουσῶν, τῆς μέτης
 μὲν τῷ μηνί;ς, ἑσχάτης δὲ τῶν ἑορταζόντων.
 (ε) l. e. in sede Virginis Hodegetrice. ubi hoc ὀ-

σπασμα ab imperatore lectum esse, ex verbis in
 τῷδε τῶν νεῶν colligere voluit Boissonade.
 (υ) Ecclesia S. Sophiæ.

καθηγεμένη των αλμάτων τῶν Ασιυθ-χρόμενος. Κάν ἄ ταυτ' αὐτῶν, κὼν ὁποῖα τῆς, εἴποι, καὶ εἰς οὐδὲν οὐδα-
 τὰς εἰς ἕσχατα γῆς, μετὰ τῶν ἀποστόλων δρᾶμα-
 κειθῆμαι γὰρ αὐτοῖς καὶ κἀλιν, μόνον μὴ φανερὸν
 νοῦς, ἰθρῶς ἀφ' ἑαυτῶν καὶ συναργάζεσθαι τοῖς
 ὕμνοις, ὡς κἀλα ποτ' εἰφθης ἐκ περὶ-των γῆς συν-
 ελθόντες ἦσαν τοῖς ἑξοθίσις. Μὴ γοῦν ἀπολειφθῆς
 τῶν κορυφαίων, μηδὲ κατόπιν τῆς χορείας μηδὲ
 κλεισθίντος τοῦ συμφῶνο; εἰθῆ;. ἐν φ' ἐηλονότι ταῦτα
 τῶν ἱερῶν τελεῖται, μὴ μείνη; ἔξωθεν κρούων, εἴτα
 σιαυτὸν ταλανίζων ὅτι τῆς χαρᾶς ἀπεκλείσθης. Ἰθι
 σπουδαίως τὴν καλὴν ἄμιλλαν ἀμιλλώμενος καὶ προ-
 τέρων τῶν ἄλλων, καὶ ζῆμιαν εὐ εἰδῶς τῆ τοῦ
 Θεοῦ μητρὶ δαυτερος; ὀφθῆναι.

Εἰ τι τῶν ἑτέρως; λαμπρῶν, μηδὲν δ' οἶων ἀπό-
 νισθαι χρῆσιμων, ἄτι καὶ ταχὺ φθειρομένων, ἀπα-
 τῶντων δ' ὁμας ὡς δὴ τινων τιμιων, προὔκειτο με-
 ταλαγγάθειν, οὐκ ἂν ἠνάσχοι μὴ πρότερος τῶν ἄλ-
 λων δοκεῖν μεταλαγγάθειν· νῦν δὲ τοσοῦτον ὄντος
 κἀλῶ τιμιωτέρου τοῦ γιγνομένου κέρδους, ἄλλω
 εἰνὶ παραχωρήσει; ἔμπροσθεν καταλαμβάνει; μὴ
 οὐ γὰρ πάντως; ὁ φιλόθεος; καὶ φιλόστος; καὶ τῶν κα-
 λῶν ἐπιγνώμων· ἄλλ' ἐν αἰσθήσει τῶν παρόντων γε-
 νόμενος; ταχὺς οὐνεσο τοῖς τελευτήμασις.

Νῦν κοινὴ πανήγυρις ἑπουραίων καὶ τῶν ἐπι-
 γείων. Νῦν ἀνωθεν ἀγγελοὶ κατιόντες μεθ' ἡμῶν
 μέγνυνται τῶν ἀνθρώπων· νῦν ἄνθρωποι προσιόντες
 εἰς ταυτὴν ἡκουσι τοῖς ἀγγέλοις, καὶ μετὰ δὴ τινος
 ὡς ἐπὶ χορείας ἐν ἄδουσι μέλος τὴν Παρθένον ὕμ-
 νούντας. Νῦν καὶ Κρατοῦς μέσον τῶν ἑορταζόντων
 γενόμενος, ὡν οὐδὲν οὐκ ἔστιν οὐ μὲν οὖν εἰπαῖν
 μεῖζον, εὐλογίας ἀμείβεσθαι τὴν Παρθένον. Νῦν αὖ-
 τὸς ὁ Θεὸς ἐπιστάς τὴν μητέρα μετακαλεῖται, καὶ
 τὴν παναγίαν ταύτης ψυχὴν ἐν τοῖς κόλποις ὑπεδε-
 ξάμενος εἰς εὐρανεῖς ἀναφέρει, προπεμπόντων ἀγ-
 γέλων καὶ τὰς ἀνέσεις; κληροῦντων. Νῦν ἡ Παρθέ-
 νος καὶ τῶ σώματι μεθίσταται μὲν ἡμῶν, οὐκ ἰφί-
 σταται δὲ, φρουρεῖ δ' ἀνωθεν ἐποπτεύουσα δι'
 αἰῶνος. Νῦν δὲ καὶ ἡμεῖς; τῶν ἄλλων πάντων ἀπε-
 μένους αὐτῆς εἰδος τῆς ἑορτῆς γενέσθαι, εὐφημοῦν-
 τας, ψάλλοντας, εὐχαριστοῦντας, πάνθ' ὅσα πρὸς
 χροῖος ἡμῖν ἔχει κατὰ τὸ δυνατόν κληροῦντας. Καὶ
 γοῦν οὕτως ἔσται.

Σὺ δ', ὦ Θεοῦ μήτηρ, εὐμενῶς δέχου, καὶ τοῖς ἐξ
 ἔθους οἰκτιρμῶς χρωμένῃ τρέπε μὲν ἔχθρους ἀφα-
 νῶς βάλοντας, ὥστε μηδὲν ἡμᾶς; ἐξ ἐπιβουλῆς αὐ-
 τῶν μηδαμῶς βλάπτεισθαι· τρέπε δὲ τοῖς ἐν τῶ
 φανερῶ πολεμοῦντας, καὶ διὰ παντὸς δαίκνεις κενὰ
 σκευάζοντας καὶ μελετῶντας πάνθ' ὅσα θηλονότι
 καθ' ἡμῶν σκευάζουσι καὶ μελετῶσι. Σύντριψε καὶ
 τόσον πλν καθ' ἡμῶν ἐντεινόμενον καὶ βορφαίαν
 κινουμένην ἐπὶ τοὺς κινούντας; στρέψε. Πρόστηθι
 διηκεῖς πρόμαχος, τὴν σὴν ἐκταίνασα κραταίην
 χεῖρα, καὶ βάλλε κάτω κεφαλὰς δυσμενῶν, μεθ' ὅσης
 τῆς ὕβρεως ὀρθῶς ὀπόσον ἐπαιρομένης. Ἰδοῦ σοι πρό-
 σιμεν ἡμεῖς οὐκ ἐφ' ἄρμασιν, οὐδ' ἱκποις, οὐδ' ἐπὶ
 βορφαίᾳ καὶ τόξοις, ἐκ' οὐδενὶ τῶν τοιοῦτων ἦκιστα
 θαρρόντες· ἐπεὶ καὶ μικρὰ πάντα καὶ φαῦλα, κὼν

ὁποῖα τῆς, κὼν ὁποῖα τῆς, εἴποι, καὶ εἰς οὐδὲν οὐδα-
 μῶς ὕβρεως τοῖς μὴ ταῖς τῆς; εἰ μᾶλλον στερβαί;
 ἐλατῆς καθεσπισμένοις; ὅς ἡμεῖς πάσας ἐπὶ σὲ κα-
 λῶς θέμενοι μὴ πέσοιμεν ἐξ αὐτῶν, μηδὲ φανείημεν
 κατησχυμένοι· ἰδοῦ δὲ κρατεῦντας ἐν παντὶ χροῖω
 φαυρῶς πανηγυρίζων, καὶ τῆδε τὴν ἑορτὴν ἀκα-
 τάλυτον εἶναι δίδου διὰ παντὸς αἰῶνος.

XXXVI. Imp. Andronici junioris de metropoli Sorra-
 rum. (v). (A. 1329.)

Βασιλικὸν ἄρα καὶ τοῦτο προνόμιον τὸ τὰς; εἰς ἐπι-
 σκοπὰς τελοῦσας τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑφ' ἡ; τὸ
 πρότερον ἐτύγγανον ὑποκαίμενοι ἀποσπᾶν καὶ τι-
 μῆς ἀξιοῦν μεῖζον;. Ἄμφελε; ἀπο τὴν τῶν Ζιχρῶν
 ἐκκλησίαν, εἰς ἐπισκοπὴν τελοῦσαν τὸ ἀπ' ἀρχῆς
 τῆς ἀγιοτάτης μητροπόλεως τῶν Σεβρῶν, εἰς μὴ
 τρόπολιν ἦδη πρᾶσῆνοχε καὶ τετίμηκεν ὁ ἐκ Θεοῦ
 κράτιστος καὶ ἀγιὸς μου αὐτοκράτωρ, πρῶτοια
 μένοι ποιοῦμενος; καὶ τῆς τῶν Σεβρῶν, ὅπως ἐν
 σχολῇ καὶ αὐτῇ τρόπον ἕτερον ἀνακληρωθὲν τὸ ἐν-
 ἔδον, ἀνθετέραν ἐπισκοπὴν ἀντικαθίστησι ταύτη
 ἐκ τῶν τῆς Φιλίππου, σεπτῶ προστάγματι τῆς
 ἀγίας; βασιλείας αὐτοῦ περιέχοντι τὰδε

Ἐπει ἀπεσπάσθη ἡ πρότερον ὑπὸ τὴν ἀγιοτάτην
 μητρόπολιν τῶν Σεβρῶν τελοῦσα ἀγιοτάτη ἐπισκοπὴ
 τῶν Ζιχρῶν καὶ ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν παρὰ τῆς
 βασιλείας; μου, ἰδέσθε δὲ καὶ διακρινε τοῦτο καὶ ἡ
 βασιλεία μου, ἵνα ἀντικαταστή ἑτέρα ἐπισκοπὴ εἰς
 τὴν τοιαύτην τῶν Σεβρῶν μητρόπολιν, θεσπίσει
 καὶ διορίζεται ἡ βασιλεία μου διὰ τοῦ παρόντος
 προστάγματος, εἶναι ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς
 ὑποκαίμενην τῇ τοιαύτῃ ἀγιοτάτῃ μητροπόλει Σεβ-
 ρῶν τὴν ἀγιοτάτην ἐπισκοπὴν Νικοπόλεως, ἣτις
 ἐτέλει πρότερον ὑπὸ τὴν ἀγιοτάτην μητρόπολιν Φι-
 λίππων, καὶ κατέχεσθαι καὶ διεξάγεσθαι ταύτην πα-
 ρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπόλιτου Σεβρῶν καὶ ὑπερ-
 τίμου ὡς ἰδιαν ἐπισκοπὴν· αὐ μόνον δὲ παρὰ τού-
 του, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν καθέξης ἀρχιερατευόντων
 εἰς τὴν τοιαύτην ἀγιοτάτην ἐκκλησίαν. Ὅθεν ἀρεί-
 λει καὶ ὁ γενησόμενος μητροπολίτης Φιλίππων στέρ-
 ξι τοῦτο, ὅσον θεσπίσει; καὶ διορίζεται ἡ βασιλεία
 μου, καὶ ἀρκεῖσθαι εἰς τὰς; προσούσας τῇ τοιαύτῃ
 μητροπόλει ἑτέρας ἐπισκοπὰς, ἀνενόητον παντά-
 πασιν ἐὼν τὸ μέρος τῆς εἰρημῆνης ἀγιοτάτης τῶν
 Σεβρῶν μητροπόλεως ἐπὶ τῇ κατοχῇ καὶ διαξιαγωγῇ
 τῆς θηλωθείτης ἀγιοτάτης ἐπισκοπῆς Νικοπόλεως
 καὶ πάσης τῆς ἀνεκιδῆν πρόσοῦσης αὐτῇ ἑνορίας.
 Εἰς τὴν περὶ τούτου γὰρ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ
 ἀκαλύθη καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγ-
 μα. Εἶχε τὸ· Μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἰνδ. ιβ', δι' ἑρυθρῶν
 γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θείας; χεῖρις.

XXXVII. Imp. Andronici junioris de iudicibus uni-
 versalibus. (x). (A. 1329.)

Πρόσταγμα ἐρωμαστικόν.
 Ἡ βασιλεία μου τὸ παρὶν αὐτῆς ἀπολύει ἐρωμασ-
 τικὸν πρόσταγμα, δι' οὗ καὶ ὀρνύει εἰς τὰ ἔργα τοῦ
 (x) Tria προστάγματα, quae sequuntur, reperian-
 tur in Codicibus Mss. Proclini aucti subjecta ἐρωμα-

(v) Ex Cod. Vind. Hist. gr. 65 fol. 75 (cf Nov. XXIV
 not. 1), ubi inter acta synodalia anni 1329 legitur.

Θεοῦ Εὐαγγελίου καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν ἐνώπιον τῆς ὑπεραγίας Τεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας, ὡς ἂν, ἐπεὶ οἱ ἐκλεγέντες καὶ ἀποταθέντες παρὰ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς βασιλείας μου καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ῥωμαίων ἔταξαν καὶ ὑποσχέθησαν ὅσον κατὰ μέρος τὰ ὑποσχετικά αὐτῶν γράμματα ὑπαλαμβάνουσι, ἵνα συντηρῶνται ἐνεκὴν δικαίας καὶ ἀπαργγράφτου κρίσεως, ἵνα δεφενδεύῃ καὶ αὐτοῦ; ἡ βασιλεῖά μου παρ' Ἰβλιν τῆς Ῥωμῆ; αὐτῆς χρόνον ἀπὸ παντὸς προσώπου τοῦ μέλλοντος ἴσως; ἐπιτεθῆναι καὶ μαχεσθῆναι κατ' αὐτῶν ἐνεκὴν τῆς καταδίκης, ἥς μέλλουσι ἀποφῆνασθαι κατ' αὐτοῦ διὰ τινα κινήθειαν καὶ κριθεῖσαν παρ' αὐτῶν ὑπέθεσιν· καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον αὐτῶν ἐὰν βουληθῇ κἄν εἰς ἵνα μαχεσθῇ καὶ ἀμύνηται κατὰ τῶν παίδων αὐτῶν, ἵνα ἐνέχηται ἡ βασιλεία μου καὶ εἰς τὴν περιτοῦτου δεφένδουσιν καὶ ἀνενοχηθῶσιν αὐτῶν. Τοῦτου γὰρ [χάριν] ἐγένετο καὶ ἀπελύθη τὸ παρὸν ὀρκωμοτικὸν πρόσταγμα τῆς βασιλείας μου, καὶ ἀπλῶς εἰπὼν τοσαύτην ἰσχὴν καὶ ἔδειαν δέδωκε παρὸς αὐτοῦ; ἡ βασιλεία μου μετὰ ἀλοφύχου καὶ προαιρέσεως καὶ μετὰ ἐμφύτου καὶ καρδιαχῆς ζήσεως καὶ προθυμίας καὶ ὑποσχέσεως; ἐνόρκου, ὅτι καὶ αὐτὸν ἐμὲ, ἐὰν καταλάβῃσιν καὶ διακρίνωσιν ἀδικούντα, ἐλέγχωσι κατὰ πάρησιας καὶ πανεὶ τρόπον βιάζωσιν εἰς τὸ ποιεῖν διόρθωσιν ἀνελεστήτην τῆς τοιαύτης ἀδικίας· καὶ ἐὰν ἴσως οὐδὲν με εὐρωσὶν ἵτοιμον εἰς τοῦτο, ὅπερ οὐδὲν μᾶλλον γίνεσθαι ὡς θαρρεί καὶ ἐλπίζει ἡ βασιλεία μου εἰς τὸ εἶλεος τοῦ Θεοῦ, ἀποβάλλονται ὀλη ψυχῇ καὶ λέγωσι καὶ παριστώσι καὶ θριαμβεύουσι παρὸς πάντας ἀφύθως· καὶ ἐπεὶ ἐνωσας τινὸς τὴν ἡμετέραν τοιαύτην ἀδικίαν, καὶ οὐδὲν παύσανται ποιοῦντες τοῦτα, εἰ μὴ γένηται παρὰ τῆς βασιλείας μου ἐντελής διόρθωσις τῆς τσιαύτης ἀδικίας. Καὶ κατέστη τὸ πρόβλημα ὅσως; ὡς; θαρρεί καὶ ἐλπίζει ἡ βασιλεία μου εἰς τὸ εἶλεος τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν μεσιτείαν καὶ ἐντελήτην τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ὅτι ἀπὸ τοῦ νῦν μὴ τολμήσει τις τῶν ἀπάντων ἀδικῆσαι καὶ κλονεκτήσθαι τινα εἰς τὸ οὐκ εἶναι δικαίον.

καὶ οὐδὲν ἐν ἄσπασιν πολιτεύεσθαι τοὺς ὄν' αὐτῆν, κατέστησε καθολικοὺς κριτὰς αὐτῶν, μὴδὲν ποιεῖσθαι τοῦ δικαίου πρότερον ὁμολογεῖναι; ἀλλὰ δευτέρα τὰ πάντα τοῦτου εἶθεσθαι καὶ τοῦτο πάντα τρόπον καθ' ὅσον παρίσθιν αὐτοῖς δυνάμεις ἐξέχεσθαι, ἦθη διὰ τοῦ παρόντος προστάγματος αὐτῆς καὶ εἰς κεφαλὰς τῶν ἐν τοῖς κάστροις τε καὶ χώραις ταύτης πάντων εἶναι διαρρίζεται, ἔχοντας ἐνδοσίαν καὶ πᾶσαν ἔδειαν, ἵνα ἐν οὐρ τότῃ τῆς βασιλείας μου γένωνται ἐν χρεῖα δεφενδεύσεως ἐφ' οἷς κρίνωσι τε καὶ ἀποφαίνονται, λέγωσι καὶ παρὸς τοῦ; κεφαλατικαίοντες ἐν τῷ τοιοῦτω τότῃ καὶ παρὸς ἄλλον τῶν ἐκεῖ οἰκούντων ἐν ἂν βούλωνται, καὶ παθῶνται οὗτοι τοῦτοι καὶ ὑπακούουσι καὶ δεφενδεύουσι καὶ ἀποκληρῶσιν οὗτοι, καθὼς ἂν οὗτοι λέγωσιν, ἔστε τῶν προσηγῶν ἀνθρώπων τῆς βασιλείας μου εἰσὶν ἔστε τῶν λοιπῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχοντοπούλων αὐτῆς; ἔστε τῶν ἐκδουλεύοντων ἐν τῷ ὀσπητίῳ τῆς βασιλείας μου ἔστε τῶν στρατιωτῶν ἔστε ἑτέρας τινὸς τάξεως. Οἷος δὲ ἀπὸ τούτων τολμήσει καὶ ἀπειθήσει τοὺς τοιοῦτους καθολικοὺς κριτὰς τῶν Ῥωμαίων, καὶ οὐδὲν δεφενδεύσει τὴν ἣν ἂν εἴπωσιν οὗτοι ὑπόθεσιν, κἄν ὀκτινας ἄρα καὶ ἴσῃν οἱ καταδικαζόμενοι παρ' αὐτῶν, κἄν οἷου βαθμοῦ τυγχάνωσιν ὄντας, κἄν ὄσῃν τὴν γνησιότητα καὶ ἐν πλησιασμοῖν ἔχωσιν εἰς τὴν βασιλείαν μου, εἰ μὴ εὐρίσκειται οὗτος ὁ ἀπειθήτων εἰς τοῦτο κεφαλατικαίον εἰς τὸν τοιοῦτον τόπον ἢ καὶ ἀλλοτρόπως ἐνοχοποιούμενος, ὀφείλουσιν οἱ τοιοῦτοι καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ῥωμαίων παραστῆλιν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραυτικῆ ἀπὸ τοῦ κεφαλατικοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ δὲ καὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦτον τῆ ἐργασίῃ τοῦ παρόντος προστάγματος· εἰ δὲ οὐδὲν εὐρίσκειται εἰς ἐνοχὴν τινα ὁ τοιοῦτος τολμήσων μὴ ὑπακούσαι, ἔστε τῶν προσηγῶν ἀρχόντων ἔστε καὶ λοιπῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχοντοπούλων ἐκ τῆς βασιλείας μου ἔστε ἑτέρας τινὸς τάξεως, ἔχωσι πᾶσαν ἔδειαν κρατεῖν τὸ ὀσπητίον καὶ τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ καὶ ποιεῖν καὶ ἑτέραν παῖθεσιν καὶ κταθείην εἰς αὐτὸν οἷαν ἂν διακρίνωσιν. Ὀφείλουσι δὲ οὗτοι ἵνα, καὶ ἐὰν τινες ἐγκαλῶσι τοὺς εἰς κεφαλὴν εὐρίσκομένους αὐτῶν, κρίνωσι καὶ τοῦτους καὶ ἀποκαθίστησιν ἂν φαίνονται αὐτοῖ; δίκαιον, καθὼς καὶ παρὰ τῶν ἄλλων Ῥωμαίων ἀπάντων ἔχουσιν ἀναταθαιμένως καὶ ὀρισμένως παρὰ τῆς βασιλείας μου, καὶ ποιῶσι δὲ (γ) καὶ διακρίνωσιν αὐτοῖ;. Εἰς γὰρ τὴν περι τοῦτου ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ ἀπελύθη καὶ ὁ παρὸν ὀρκωμοτικὸς τῆς βασιλείας μου. Εἴη τὸ· Μηνὶ Μαρτίῳ ἰβ. β', δὲ ἔρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλευσῆς καὶ θείας χειρὸς.

XXXVIII. Imp. Andronici junioris de iudiciis universaliibus secunda. (A. 1329.)

Ἐτερον πρόσταγμα.

Ἐπεὶ ἡ βασιλεία μου, πολὺν τινα τὸν ἔρωτα περι τὸ δικαίον ἔχουσα καὶ διὰ πολλῆς καὶ μεγάλης τῆς σπουδῆς τιθεμένη καὶ παρὰ κλειστοῦ ποιουμένη δι-

μοτικὰς εἶνε ὀσχετικάς γράμματαῖσι iudicium electorum. Hinc et illa pridem edita ex Cod. Paris. 1343 in Heidelb. Jahrb. 1836. p. 867 sqq. : duo autem ultimum προστάγματα ex Cod. Taurin. 500 editi Giraud in Wolowski Revue III p. 460 et IV p. 147. Ὑποσχετικά ἴσα ἐν Cod. Paris. 1356 dicuntur esse alterum τῶν καθολικῶν κριτῶν τῶν γενομένων παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως; κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου, alterum τοῦ δικαιοφύλακος καὶ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Κλε. δδ, quoniam c. annum 1329 ab Andronico seni re ad juniorem missum esse legitur auctor est Jo. Cantacuzeni Hist. I, 44 et 46. P. οἷσθε ὀρκωμοτικά ἴσα, et quae cum iis con-

iuncta sunt tria προστάγματα. In promptu est referre ad quatuor illa καθολικὰς ἀρχάς, quae ab Andronico juniore institutas esse narrat Niceph. Gregoras IX, 9 ed. Paris. p. 269 et XI, 3 ed. Paris. p. 330. Obstat quidem, quod Gregoras totam rem ad annum 1329 narrat, προστάγματα autem duo ultimum indictione II, quae in annum 1319 vel 1334 incidit, signata esse dicuntur: unde vel ἰβ. ἰβ' pro ἰβ. β' legendum, vel cum Mortreuil III p. 97 sqq. statucendum est, προστάγματα ἴσα quatuor iudiciis anno 1329 electis anno demum 1334 promulgata esse. Lacm. (γ) Legerim, ὀφείλουσι δὲ οὗτοι καὶ ἐὰν τινες ἵνα ποιῶσι καὶ διακρί. ἴσ.

XXXIX. Imp. Andronici junioris de iudicibus universaliibus (tertia. (A. 1329.)

Ἐτερον πρόσταγμα.

Ἐπει δὲ παριστάτο καὶ ἐταξεν ἡ βασιλεία μου, ἵνα κρίνονται ἅπαντες οἱ τε προσγενοὶ ἄρχοντες αὐτῆς καὶ οἱ λοιποὶ ἄρχοντες καὶ τὰ ἀρχοντοῦλα τῆς βασιλείας μου καὶ ὅσοι ἄλλοι εἰσὶν ὑποταγμένοι τῇ βασιλείᾳ μου εἰς τοὺς καθολικοὺς κριτὰς τῶν Ῥωμαίων ἐφ' οἷς ἂν ἔχωσιν ὑποθέσεις, καὶ λαμβάνωσι τὴν ἐπὶ ταύταις ἀποκατάστασιν καθὼς ἂν διακριθῶσιν οὗτοι καὶ ἀποφαίνωνται, διορίζεται ἡ βασιλεία μου διὰ τοῦ παρόντος προστάγματος, ἵνα ἐκ τῶν τοιούτων ἀρχόντων αὐτῆς οἵτινες μετὰ τοὺς φερουνας σκαράνικα κρίνονται παρὰ τῶν τοιούτων καθολικῶν κριτῶν τῶν Ῥωμαίων διεγροῦμενοι τὰ τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν ἐστώτας. Ἐίχε τὸ Μηνί Μαρτίῳ ἰνδ. β', δ', ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θαλάσσης χειρὸς.

XL. Imp. Andronici junioris de possessionibus monasterii in insula Patmo sili. (a). (A. 1331.)

Ἐπει οἱ μοναχοὶ τῆς κατὰ τὴν νήσον τῆς Πάτμου διακε μένης σεβασμίας μονῆς τῆς βασιλείας μου, τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ ἁγίου ἐνδόξου πανευφήμου ἀποστόλου παρθένου ἐπιστηθίου ἡγαπημένου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐζήτησαν καὶ παρεκάλεισαν τῇ βασιλείᾳ μου, ἵνα ἐπὶ τοῖς κτήμασι καὶ μετοχοῖς καὶ ἀναστήμασι αὐτῶν, ἅτινα κέκτηνται διὰ χρυσοβούλλων διαφόρων καὶ προσταγμάτων καὶ ἀπογραφικῶν ἀποκαταστάσεων καὶ ἐτέρων δικαιοματίων, πόρισται καὶ χρυσοβούλλον τῆς βασιλείας μου, καὶ κατέχεται ταῦτα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἄβαρῶς πάντῃ καὶ ἀτελῶς, καθὼς κατέχουσι ταῦτα μέχρι τοῦ νῦν (ἦγον τὸ ἐν τῇ νήσῳ Δήμηρ μετόχιον τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἁγίου μεγαλειόμηνος Γεωργίου τοῦ Μυροβλήτου, καὶ διακείμενον ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς ἁγίας Εἰρήνης μετὰ τῶν προσόντων αὐτῶ πάντων ἀμπέλων καὶ χωραφίων· τὸ ἕτερον μετόχιον τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ τιμίου ταξιάρχου τῶν ἔκω δυνάμεων Μιχαὴλ καὶ ἐπικληθέντων τῆν Πέτρην μετὰ τῶν ἔκω ἐκείσε ἕνδεκα προσκαθημένων, ἀλλὰ δὴ τῶν ἀμπέλων καὶ χωραφίων καὶ τοῦ περιβολίου τοῦ Διδυμαρίου μετὰ τοῦ χειμερινοῦ ὄδρομύλωνος καὶ τοῦ λιμένος τοῦ ἀπὸ τῶν κρημνῶν ἕως τοῦ Κυθαδίου καλουμένου διήκοντες· τὸν σεβάσμιον καὶ θεῖον γὰρ τὸν εἰς ὄνομα τιμώμενον τῆς ὑπεράγνου δεσποίνης καὶ Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας μετὰ τῶν προσόντων αὐτῶ χωραφίων· τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ ἐν διαφόροις χωρίοις εὐρισκομένους· παροίκους, ἐφ' ὧν τοὺς μὲν κατέχον, τοὺς δὲ ἀνεβέβησαν πρὸ ὀλίγου δι' ἀπογραφικῆς ἀποκαταστάσεως, ὁμοίως καὶ τὰ παραδοθέντα αὐτοῖς χωράφια τὰ Βουνέρια λεγόμενα, τὰς Τροχαλίας καὶ τὰ Λιβάδια· ὀνομάζονται δὲ οἱ τοιοῦτοι πάροικοι· ὁ Νικόλαος, ὁ Μαυρολέων, Γεώργιος ὁ Κουρούπης, Θεόδωρος ὁ Λαχανῆς, ὁ Ἰατρόπουλος· ὁ Θεοδωράκης μετὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, Ἄννα ἡ

Ἀλέξαινα, Γεώργιος· τῆς Τσαγγαίτης, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Βραχνοῦ, Μιχαὴλ ὁ Λωράβων, Δημήτριος· τῆς Καλάνας, ἡ Βαβύλια, Εὐστράτιος ὁ Δαλασιγός, ὁ Ἀρρωρός, Νικόλαος ὁ Γουλιμῆς, Ἰωάννης ὁ Μουρτζαπόπουλος· ὁ Κολυβάς, Σίνο· ὁ Ζακίτης, Δημήτριος ὁ Πενταφουστάνης, ὁ Σταμάτας, τοῦ Συμεῶν οἱ παῖδες, Θεόδωρος ὁ Σκουριώτης, ἡ Κονίβαινα, Ἡρί ἡ ἡ Καστελιανῆ, ὁ γαμβρός τοῦ Λαχανῆ, Θεόδωρος ὁ Καρυώτας, ὁ υἱὸς τοῦ Μάκρηνικολάου· ὀνομάζονται δὲ ὁμοίως καὶ οἱ ἄνωθεν δηλωθέντες ἕνδεκα προσκαθημένοι καὶ αὐτῆς τοῦ εἰρημένου μετοχίου τῆς Πέτρης ὁ Ντζιανῆς, ὁ Μπονοφάντζος μετὰ τοῦ προγόνου αὐτοῦ, ὁ Σιλιγκόπουλος μετὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, Ἰωάννης ὁ Βίγλης, Δημήτριος τῆς Καλογραίας, ὁ Ἀρχαγγελεγιός, Κώνστας ὁ Νιδάνης, Μανουὴλ ὁ γαμβρός τοῦ Ἀρθάζου, ὁ Κατσαρῆς, Ἰωάννης ὁ Μουντῆς, Ἰωάννης ὁ Ντζακίτης· τὰ περὶ τὸν αὐτὸν τόπον ἰσχυροβόλα τῆς Εἰρήνης, τοῦ Χηναδίτου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς Σοφίας· τὰ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Πυλάδος χωράφια μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ τῶν σκαμινεῶν καὶ τῶν ἐτέρων χωραφίων τοῦ Τραλομήνη· ἔτι γε μὴν καὶ τὰ ἕτερα χωράφια τοῦ Ἀράκοντος λεγόμενα μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτῶν· πρὸς τοῦτοις καὶ τὰ ἐν τῇ νήσῳ Ὀλέρῳ διακείμενα μονῆρια, τὸ τε τοῦ Παρθενίου καὶ τοῦ Μένιου ἐπιλεγόμενα, μετὰ τῶν προσόντων αὐτοῖς παροίκων, ἅτινα κέκτηνται διὰ τῶν εἰρημένων καὶ προσόντων αὐτοῖς χρυσοβούλλων· ὡσαύτως καὶ τὰ ἐν τῇ νήσῳ Κῶ τρία μετόχια, τὸ τε τοῦ Ἀσποντίου ἐπιλεγόμενον, τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ δεσποῦ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ Ἄλτος, μετὰ τῶν προσόντων αὐτοῦ ὄδρομυλῶνων καὶ χωραφίων καὶ τοῦ ποταμοῦ, σὺν τῷ τοπιῶ τῷ ἐν τῷ κάστρῳ Πυλίου, ἐφ' ᾧ ἀμετόχως· καὶ παρὰ γνώμην τῶν ἀπὸ τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς μοναχῶν ἀνήγειρον οἰκῆματα ὁ ἱερώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς αὐτῆς νήσου Κῶ· πρὸς τοῦτοις περ καὶ τὸν εἰς τὸ χωριὸν τὸ Ῥεπανίδιον πάροικον Νικόλαον τὸν Μαυρολέοντα·

Ἄ. Τὴν τοιαύτην αὐτῶν ζήτησιν καὶ παρακλήσιν προσδεξαμένη ἡ βασιλεία μου τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον ἐπικρατεῖ καὶ ἐπιδραβεῖ αὐτοῖς, ἐπ' οὗ προστάσει καὶ διορίζεται, ὡς ἂν τὰ τοιαῦτα ἅπαντα καὶ κατὰ μέρος ἄνωθεν δηλωθέντα μετόχια καὶ κτήματα καὶ λοιπὰ ἀναστήματα, μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς παροίκων καὶ προσκαθημένων καὶ τῶν ἀπ' αὐτῶν ὀφειλομένων τελεσμάτων καὶ ἐτέρων παροικικῶν δικαίων, κατέχη καὶ νέμῃται ἡ τοιαύτη σεβασμία μονῆ ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιασειστος, ἔτι δὲ ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποτρίπτως, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν πᾶσαν καὶ παρτοίαν ἀποφέρηται καὶ ἀποκαρβεῖν πρόσδοον, καὶ οὐτε παρὰ τοῦ μέρους τῶν κεφαλατικῶν ὀντων κατὰ καιροὺς ἐν ταῖς τοιαύταις νήσοις οὐτε παρὰ τῶν τὰ τοῦ δημοσίου διενεργούντων ἢ τοπικῶν ἐκείσε οὐτε μὴν παρὰ τινος· ἐτέρου τῶν ἀπάντων εὐρίσκη ἐπὶ τοῦτοις τὴν οὐκ ἐπιτηνη ἐπὶ τῆς ἐπιδημίας, ἀλλὰ διατηρῶνται ταῦτα πάντα τὰ προστάγματα τῆ τοιαύτη σεβασμίας μονῆ, ἔτι δὲ οἱ ἐν αὐτοῖς πάροικοι

(a) Habetur in Vind. Hist. gr. 66 fol. 67 (cf. Nov. XLIV no. 1). Inde nuperrime editid J. Müller Sit-

zungaber. d. k. k. Akad. d. Wiss. tom IX (1853), p. 411.

καὶ περισσεύουσιν ἀνώτερα: πάσης ἡσινοσοῦν ἀδικίας καὶ περιφρονήσεως καὶ κατατριβῆς, ὡσαύτως καὶ ἀπὸ τῶν ἀπαιτουμένων ἔκτισε τοσπικῶς συνήθων ἀπαιτήσεων, τοῦ τε κεφαλαίου, τῆς σιταρχίας, τοῦ ἀέρου, τοῦ ἀθωατικίου, τῆς παρθενοφθορίας, τοῦ ἐσνοτέλους λεγομένου, τοῦ μηνιατικοῦ, τοῦ ἀλατοτέλους, τοῦ ζευγαρετικίου, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιοῦτων δημοσιακῶν ζητημάτων καὶ ἀπαιτουμένων. Ἐπεὶ δὲ ἀνέφρον οἱ τοιοῦτοι μοναχοὶ καὶ οἱ ἐκ πρώτατοι ἀρχιεπίσκοποι, ὅ τε Ἀθήμων καὶ ὁ Κῶ, περιώνται ἀπαιτεῖν ἀπὸ τῶν τοιοῦτων μετοχῶν τὸ λεγόμενον κανονικὸν, τὸ μνημέσμον καὶ ἄλλα τινὰ, ἅπερ οὐδὲν εἶχε δίκαιον ἀποδιδόναι πρὸς αὐτοὺς, καὶ παρεκάλεσαν καὶ παρὶ τούτου, διορίζεται καὶ περὶ τούτου ἡ βασιλεία μου, ἵνα διαμέσῳ καὶ παρὰ τῶν τοιοῦτων ἀρχιερέων ὑπὲρ τῶν δηλωθέντων ἀπαιτημάτων ἀνενόχλητοι καὶ ἀδίκαιοι. Ὅθεν τῇ ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου οὐδὲ οἱ μέλλοντες ποιῆσαι ἀπογραφικὴν ἀναθεώρησιν καὶ ἀποκατάστασιν ἐν ταῖς δηλωθείσαις; νήσοις, ἐνθα εὐρισκονται τὰ προσόντα τῆς τοιαύτης ἐσθιμισμῆς μονῆς μετόχια τε καὶ λοιπὰ κτήματα, ἔξουσιν ἄδειαν εἰσελθεῖν καὶ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς τὴν τυχοῦσαν ἀναθεώρησιν ἢ ἀποκατάστασιν, ἀλλὰ καθέξει καὶ νεμηθήσεται ταῦτα πάντα ἀνενόχλητα καὶ ἀδίκαιοι, ἐπεὶ γὰρ μὴ ἀναφαίρετα καὶ ἀνεπέσαστα, καὶ ἀνώτερα πάσης καὶ παντοίας κατατριβῆς καὶ περιφρονήσεως καὶ ἀδικίας. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ γέγονε καὶ ὁ παρὼν χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου κατὰ μῆνα Ἰούλιον τῆς ἐπισταμένης; ἰβ' ἰνδ. τοῦ ἔτους τριακοστοῦ ἐνάτου ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοσεβήλιον ὑπεσημηνατο κράτος.

Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αυτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος.

XLl. Imp. Andronici junioris pactio cum Venetis (a). (A. 1352.)

XLII. Imp. Andronici junioris de privilegiis mercatorum Narbonensium (b). (Inter 1328—1341.)

Universis et singulis presentem paginam inspecturis Nos Hugo Arnaudus Dominellus dominus de Monterotundo Vicarius, et Guillelmus Chauzerii Buccalarius in Legibus, Judex ordinarius Curiae Narbonensis egregii et potentis viri Domini Aymerici Dei gratia Vicecomitis et Domini Narbonae, notum facimus per presentes, quod nos vidimus, legitime et de verbo ad verbum inspectimus quoddam privilegium Imperatoris Constantinopolitani (c) litteris Graecis et Latinis scriptum, bullatum cum bulla aurea in filis circis vinculatis non fuitis pendenti, subscriptum litteris Graecis rubris in fine cuiuslibet tenoris dicti privilegii, ut praemittitur, praedictis litteris separatim scripti, non vitiatum, non cancellatum in aliqua sui parte, sed omni suspitione carente. Cuius quidem privilegii tenor in litteris Graecis scriptum (d), cum litteris Graecis in

(a) Continetur Libro III Pactorum, ejus Index: „1352. Treugua cum Andronico Palaeologo Imperatore Graecorum ad terminum sex annorum cum confirmatione antiquarum trenguarum et pactorum et conventionum in eisdem insertarum etc. cart. 560. Et: Instrumentum Syndicatus sive Procuratorii Oratorum praedicti domini Imperatoris pro trengua praedicta etc. cart. 568. Propedem prodibit in collectione Tafeln et Thomae, de qua Nov. VII vol. I. Zaca.

(b) Descripsit Stephanus Baluzius ex archivis ec-

A partibus istis legi non possunt, tenor sequitur sub hac forma:

Cum de habitatoribus civitatis Narbonae subjectis excellentissimo regi Francorum venerint pro parte communis eorum et deprecationem ipsis concedi privilegium aurea bulla munitum Imperii nostri, ut cum pervenerint ex ipsis aliqui, tam in Deo magnificatam et Deo glorificatam et Deo custoditam civitatem Constantinopolitanam, quam in aliis terris et castris Imperii nostri, cum mercatoribus suis habere debeant alomationem et solutionem commergii: et quod si contigerit exire ligna piratica de terris ipsorum sive de aliis vicinantibus ipsis, et fecerint aliqua contra aliquos de parte Imperii nostri, non debeant propterea sustinere illi, qui tunc inventi fuerint mercatores ex dicta civitate, offensionem aliquam sive damnum in suis mercationibus: ipsorum deprecationem admittens Imperium praesens privilegium munitum aurea bulla Imperii nostri ipsis concedit, per quod mandatur, ut illi, qui accesserint de dicta civitate et pro tempore venerint tam in dictam civitatem Constantinopolitanam quam in aliis terris et castris Imperii nostri, solvere debeant pro mercationibus, quas portaverint, de introitu et exitu insimul quantitate Yperperorum centum secundum primam (e) consuetudinem Yperpera quatuor, et postea ab ipsis non requiratur solutio alia aliquo modo.

Similiter mandat Imperium nostrum, quod si exiverint de terra ipsorum sive ab aliis vicinantibus ligna piratica, et fecerint damnum aliquod contra aliquos de parte Imperii nostri, illi, qui tunc inventi fuerint mercatores in partibus istis sive in aliis terris et castris Imperii nostri, non inventrent propterea offensionem sive damnum aliquod in personis et mercationibus suis, sed expedientur omnimode indemnes absque ulla offensione.

Item si contigerit naufragium pati in mari aliquid lignum ipsorum ex contingenti tempestate, et in terram ceciderint ex aliqua parte Imperii nostri, teneantur ipsius partis habitatores et alii, qui illuc invenirentur, non usurpare seu rapere aliquid de rebus ipsorum, quae essent projectae in terram, sed ipsas dimittere ipsas colligere res absque ullo impedimento, et quod facere possint de ipsis ad voluntatem et placitum eorum. Nam si aliqui voluerint damnum inferre dictis naufragis mercatoribus et auferre aliqua de rebus eorum, non tantum restituere tenebuntur et satisfacere integre de toto illo, quod ab ipsis acceperint, sed etiam ut descriptores

eclesiae Narbonensis et communicavit Ducangio, a quo edita est in *Famil. Byzantin.* ed. Paris, p. 237. id.

(c) Andronicum Juniolem intelligendum esse patet tum ex die, qua hoc instrumentum conscriptum est, tum ex *Nov. LVI* infra. id.

(d) Haec mendosa esse apparet. Graeca, utpote quae legi non poterint, omittuntur: Latina sola exhibentur. id.

(e) Haec obscuriora sunt. Forte: pro quantitate e - priorum. Zaca

presentis privilegii nostri aurea bulla muniti judicabuntur et indignationem nostram consequentur.

Item cum ipsi praefati requisierint et..... ut cum pervenerint in partibus nostris possint constituere et ordinare Consulem ut per ipsam ordinentur inter ipsos habitae quæstiones, ut quod possint habere legem et plerumque unum..... acres, concedit etiam Imperium nostrum hoc, et mandat ut hoc etiam fiat, prout requisierint ut dictum est ab Imperio nostro. Non possit tamen dictus Consul, qui est et pro tempore fuerit, facere justitiam sanguinis.

Hujus etenim rei gratia robore et virtute presentis privilegii Imperii nostri aurea bulla muniti conservabuntur post solutionem predictam commercii omnes illi, qui de dicta civitate fuerint mercatores sine omnimoda læsione, nec sustinebunt ab aliquo, qui de parte fuerint Imperii nostri, injuriam aliquam s..... aliquam læsionem. Verumtamen teneantur et ipsi praefati non. introducere in propriis mercationibus alienas mercationes, pro quibus debetur magis commercium, aut quod..... quas apportant mercationes ipsorum, sed ipsas omnes manifestare in commercio teneantur. Item teneantur, quod si sciverint quod lignum sive ligna piratica de..... ut predictum est, armarentur in offensionem sive læsionem partis Imperii nostri, non celare hoc, sed quatenus poterant hoc manifestare Imperio nostro, et nullo modo ipsis prestare occulte seu manifeste adjutorium vel favorem in clamnum partis Imperii nostri, imo ipsos inimicos habere. Super hoc etenim expositum est presentis privilegium Imperii nostri aurea bulla munitum, et concessum est illis de dicta civitate Narbonensi mercatoribus in firmitatem roboris, defensionem et omnimodam securitatem ipsorum.

In cujus visionis et inspectionis testimonium etc. Actum et datum Narbonæ etc. XII mens. April. anno Dom. MCCCXI. sexto.

XLIII. Imp. Andronici junioris aurea bulla de metropoli Zichnarum et aliis (f).

XLIV. Imp. Joannis Palæologi pactum cum Venetis (g). (A. 1342.)

XLV. Imp. Joannes Palæologus confirmat quod de anglis stabilita sunt. (h). (A. 1343.)

Ἐπεὶ ἐγνώρισεν ἡ βασιλεία μου, ὅτι οἱ προσφεύγοντες εἰς τὴν ἀγιωτάτην τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν οὐκ ἐθέλουσιν ἐδρίσκεισθαι εἰς τοὺς τεταγμένους τόπους τῶν προσφυγίων διὰ τινὰ δειλίαν καὶ ἀποφίαν φόβου, ἀλλ' ἐδρίσκονται ἐν τῷ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ τεμένους τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης Μεγάλῃς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, ὅπου ἴσθιν εἰς ἀθέτησιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν τε ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν φιλευσε-

δῶν νόμων, ἔστι δὲ καὶ εἰς ἐμπόδιον τοῦ ἐπιτελεσθῆαι ἀπαράφως καὶ ἀσυγχύτως τὰς τεταγμένους καὶ κανονισμένους θέσεις καὶ ἱερὰς ὑπονοίας, ἡ βασιλεία μου, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος στέργουσα καὶ διατηροῦσα τὰ δοθέντα ἀνέκαθεν εἰς τοῦτο προνοίᾳ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ παρὰ τε τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν φιλευσεδῶν νόμων, οὗς εἴητε νόμους προεδάξασαν καὶ ἐταξαν οἱ ἱεροὶ μου ἀδελφοὶ καὶ βασιλεῖς, οἱ πρόγονοι τῆς βασιλείας μου, καὶ οἱ ἱεροὶ ἀγιοὶ βασιλεῖς, οἱ δολοίμοι καὶ μακάριοι, καὶ μηδὲν τι ἐπίρρον διακράττασθαι βουλομένη, ἀλλὰ στηρίζουσα καὶ ἐποικοδομοῦσα μᾶλλον αὐταῖς καὶ τὴν ἰσχυρίαν καὶ μόνιμον καὶ ἀμετακίνητον πᾶσι τοῖς τοιοῦτοις προνομίοις παρεχομένη, ἡμεῖς μὲν καὶ τῆς τῶν νόμων ἀσφάλειαν τῶν ἐσθῶν τούτου φροντίσομεν, ἡμεῖς δὲ καὶ τῶν ἐκαστοῦ προσφυγόντων πρόνοιαν ποιούμενη, τὸ παρὸν ἀπολείψαστα, ὅτι οὐ καὶ θεοκίβηται καὶ διορίζεται, ὡς ἀνεδρίσκονται οἱ βηθέντες πρόσφυγες εἰς τοὺς ἔθνη καὶ εἰς ἀρχὴς τεταγμένους τόπους τῶν προσφυγίων, καὶ οὐδὲν ἔχουσι φόβον καὶ δειλίαν τινὰ τοῦ ἀποσκοπεθῆναι αὐτοῖς βίη παρὰ τινος τῶν ἀπάντων, εἰδόντων, ὡς εἴ τι παρὰ τὸν παρόντα τοιμήσαιεν ὀρισμὸν τῆς βασιλείας μου, πρὸς τῆς ταῖς ἀπὸ τῶν νόμων ἐπαβλήθηναί ποινᾶς, οὐ μετρία; τῆς ἀγανακτικῆς καὶ τιμωρίας καὶ παρὰ τῆς βασιλείας μου κειραθῆσονται, ὀφειλόντων μόνον καὶ τῶν κατὰ καιροῦ προσφυγόντων προνοίαν καὶ προστασίαν. τοῖς τεταγμένοις, ὡς εἴρηται, τόποις τῶν προσφυγίων καὶ μηδαμῶς προδράσθαι κειραθῆναι τούτων, μηδὲ εἰσεῖναι ὄλιγος εἰς τὸν ἱερὸν καὶ θεῖον ναὸν, παρὰ τὰς τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ φιλευσεδῶν νόμων διατάξας. Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτου ἀσφάλειαν ἀποβλήσεται καὶ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου πρόσταγμα μητρί Ματρίῳ ἰσθ. ιδ'.

XLVI. Imp. Joannis Cantacuzeni confirmans tomnia excommunicationis patriarchæ Joannis Calacea (i). (A. 1347.)

Πρόσταγμα.

Εὐνοῦστατοι καὶ πιστότατοι τῆ βασιλείᾳ μου εὐκλήτορες ἅπαντες τῆς θεοδοξείτου, θεοφυλάκτου καὶ θεομεγαλύντου Κωνσταντινουπόλεως, οἱ τε κληρικῆ, μονάζοντες, καὶ ὅσοι τῆς πολιτείας, καὶ ὁ κοινὸς ἅπας λαός, ἡ τὴν κινηθέντα παρὰ τοῦ Πατριάρχου ἐκείνου κατὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ ὅπως ἐξηλέγχθησαν παρὰ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν ἱερομονάχους κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, καὶ κατεδικάσθη συνοδικῶς παρούσης καὶ τῆς βασιλείας μου, καὶ ὡς ὁ Ἀκίνδυνος μετὰ μικρὸν τὰ ἐκείνου φρονῶν ἐξελεγχθεὶς συνοδικῶς καὶ αὐτὸς προκαθημένος ἐν τῇ συνόδῳ τῆνικαῦτα καὶ τῆς βασιλείας μου τῇ αὐτῇ καταδίκη δικίως ὑπεβλήθη καὶ τόμος συνοδικὸς ἐπὶ τούτοις προέβη, συμπερικλητικῶς ἀποπέμνων τῆς τοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ Imperatore Constantinopolis ad septem annos cum diversis capitibus super mercatoribus, mercibus et dattis etc. cart. 397. Propemdi prohibuit in Tafelii et Thoma libro, de quo supra.

(i) Acta Patriarchatus Grolitani, p. 232. (i) Ex Cod. Vind. jurid. gr. 6 fol. 213. De argumento hujus Novellæ cf. Jo. Cantacuz. Hist. IV, 3. ZACH.

(f) Laudantur in Cod. Paris. 1356 ad Disposit. thronorum his verbis : Παρὰ δὲ τοῦ αὐσίου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ νέου ἐτιμήθησαν εἰς μητροπόλει: αἱ Ζίχνη καὶ Ζαχ. (g) Exstat in Pactorum libro III, cujus index hæc habet : c. 1342. Pactum sive instrumentum treugue septem annorum cum Imperatore Constantinopolis Palæologo, cart. 237. Et : c. 1342. Treugua cum

Ἐκκλησίας Ἐκκλησίας καὶ παντὸς τοῦ τῶν ὀρθόδοξων κληρῶν, εἰ τίς τι τῶν ὑπὸ τοῦ Βασιλεῦς κατὰ τῶν μοναχῶν, τοῦ τε θηλοῦτι κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, λαληθέντων ἢ συγγραμμάτων φανεῖν κίλιν τῶν αὐτῶν κατηγορῶν, οὐδένα τῶν ἀπάντων ἀνοεῖν οἶμαι. Ἀλλὰ μετὰ μέρην ὑπὸ παντῆς καὶ φιλάρχου γνώμης κατὰ τῆς βασιλείας μου πλάσσειν τινῶν δ' καὶ ὑμεῖς ἴσσι, κἀντιθέθεν γαλεπῆς συγγύσεως καταλαβούσης τῆν τῶν Ρωμαίων ἀρχὴν, ὃ Ἀκινδύνος ὡς ἱεροῦ τῆν τοιαύτη τοῦ κυροῦ μοναχῆς χρησάμενος, καὶ πολλοὺς ἀπατῆρας καὶ προσεταιρισμένους, μεθ' ὧν καὶ τὸν χρηματίζοντα πατριάρχη, στάσιν ἤγειρε κατὰ τῆς Ἐκκλησίας δεινὴν τῆς κατὰ τὴν πολιτείαν μηδὲν ἀποδέουσαν, ἐπιδικῶν μὲν τίς τοῦ Βασιλεῦς ἐξένας κακοθεσίας, τὸ ὄνομα δὲ μόνον ἐκείνου καὶ κῦρος πρὸς ἀπάτην ἀποκηρύττων, εἰ καὶ τῶν συνειτῶς ἐκουσῶντων οὐδένα δεύλαθεν. Ἐπεὶ δὲ βεβαιωτῆς καὶ προστατῆς Ἀκινδύνου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ὃ χρηματίζοντα πατριάρχης γενόμενος, αὐτόν τε τὸν Ἀκινδύνον χειροτονίας ἤξισσε καὶ τινὰς τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς προῆγεν ἀρχάς, ἅρα καὶ πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην δέσποιναν τῶν Ρωμαίων καὶ ἱεραρχοῦσάν τὴν ἀδελφὴν τῆς βασιλείας μου ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις δόγμασι παρήρησιαζόμενος καὶ κατὰ τῶν δικαιοδέντων ἐπ' εὐσεβείᾳ μοναχῶν αἰθῆς χωρῶν, καταλαβούσα ἐντυθεῖν αὐτῇ τὰς ὑπὲρ εὐσεβείας συνοδικὰς ἐκείνας διαγνώσεις καὶ ἀποράσεις· ἀκουρομένης, καὶ τὸν ἐπ' αὐταῖς συνοδικὸν τόμον τελεῖω; ὑπ' αὐτοῦ ἀθετούμενον καὶ καταλυόμενον, πολλὰκις πρότερον μετὰ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων τὰ περὶ τούτων ἐξετάσασθαι, εἴτα καὶ σύνοδον συγκαταί, καθ' ἣν ἐξετάσεως καὶ διαγνώσεως ἀκριβοῦς γενομένης καθαιρέσει κοινῇ πάντες τούτων καθυποβάλλουσι, κἀν εἰ μὴ μεταμεληθεῖν καὶ τὸν Ἀκινδύνον καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν ἀποβάλλουσι, καὶ τῆς μοίρας τῶν ὀρθοδόξων ἐκτέμνουσι. Τοῦτου δὲ τοῦ θεαρέστου τελεσθέντος ἔργου (ἐκαινετὸν γὰρ κατὰ τὸν εἰπόντα καὶ ἡ τῆς κακίας κίλις), λύσει τὴν ἐμφύλιον στάσιν ὃ Κύριος καὶ βραβεύει τὴν εἰρήνην τῆ βασιλείᾳ Ρωμαίων. Καὶ οὕτως εἰσαλθούσα ἡ βασιλεία μου Θεοῦ εὐδοκούντος εἰς τὴν μεγαλόπολιν ταύτην αὐτὸν μὲν εὖρε καθρηγμένον, Ἀκινδύνον δὲ καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἀποκακηρυγμένον πάλιν συνοδικῶς· ὃ μὴ μόνον ἐνταῦθα κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην οἱ συναλθόντες ἐπράξαν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τοῖς ἰθίοις κελλοῖς σχολάζοντες ἱερωτάτοι μητροπολίται ἐγγράφως συνεψηφίσαντο, προσειθύντες οὗτοι μετὰ τῆς ἐν τοῖς δόγμασι παραφορὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀθέτους κατὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς βασιλείας γεγονημένας πράξεις αὐτοῦ, ὃ καὶ οἱ ἐκτὸς συνόντες τῆ βασιλείᾳ μου, ὃ τε Ἱεροσολύμων ἀγιώτατος πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἱερωτάτοι μητροπολίται, σύνοδον καὶ αὐτοὶ συγκατηῆσαντες ἀπεψήναντο, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῆς τοῦ Ἀκινδύνου κακοθεσίας χάριν πάσης ἱερωσύνης τούτου ἀπογομνῶ-

Α ααντες· εἰ γὰρ καὶ τόπος καὶ σῶματι διηρημένοι ἦσαν, ἀλλ' ὡς ἐνὸς πνεύματος ἐν αὐτοῖς λαλοῦντος καὶ ἐνεργούντος τὸ αὐτὸ πάντα συναπεφάνον. Ὁ καὶ ἡ βασιλεία μου Χριστοῦ χάριτι στήριγαι καὶ στηρίζει καὶ νῦν καὶ πρότερον. Μετὰ μόντοι τῆν τῆς βασιλείας μου ἐπιδημίαν, καίτοι ἐπ' ἐγγράφου τῶμου κερφθείσης· αὐτῷ παρὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς παταδικῆς, ἐπιδήμιον ἱμαθον προφασίζόμενον αὐτὸν καὶ ἐνιστάμενον ἔτι ὡς ἀπόντα καταδικασθέντα, καὶ ἴτοιμον εἶναι παρῆναι καὶ ἀπολογεῖσθαι· λέγοντες, προκαθίσας μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τῶν Ρωμαίων καὶ ἱεραρχοῦσάντου υἱοῦ τῆς βασιλείας μου καὶ μετὰ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ τῆς συγκλήτου διεμνησομένα τούτου εἰς τὴν σύνοδον ἀπαντήσαι. Ὁ δὲ ἐφάνη μάτην τὴν ἀπουσίαν προφασίζόμενος·

Β οὐ γὰρ ἐθάρρησεν ἀπαντήσαι καὶ ὄλιως εἰς λόγους ἰλθεῖν, καίτοι καὶ τρεῖς καὶ τετράκις εἰς τὴν σύνοδον προσκληθεῖς.

Α' Διὰ τούτου ταῖς αὐταῖς αἰ; καὶ πρότερον καταδικαί; καθυποβάλλεται συνοδικούσης δικαιοῦς καὶ τῆς βασιλείας μου, ὃ καὶ διὰ τοῦ παρόντος δεικνύουσα καὶ βεβαιούσα προσταγμάτων διορίζεται πᾶσι στήριγειν μὲν τὰς τοιαύτας ἐνθέτους καὶ συνοδικὰς διαγνώσεις καὶ ἀποφάσεις, ἀποτρέπεσθαι δὲ τοῦς τὲ τοῦ Ἀκινδύνου φρονούντας καὶ πάντας τοὺς κατὰ τοῦ εἰρημένου ὀνοματάτου ἱερομονάχου κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μοναχῶν αἰθῆς χωρῶν, ὡς ἀπατεῶνας ὄντας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αἰθῆς ταρσάσαντας. Τούτου γὰρ χάριν καὶ τῆς κατ' εὐσεβείαν εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας καὶ τὸ παρὸν ἀκαλύθη τῆς βασιλείας μου προσταγμάτων.

Εἶχε καὶ τὸ· *Μητρί Μαργαρίτῃ ἱερ. ἰσ. δι' ἐρωθῶν γραμμάτων τῆς Βασίλειᾳ καὶ θαλας χειρὸς.*

XLVII. *Imp. Joannis Cantacuzeni de metropoli Cygebi. (h). (A. 1347.)*

Ἐπεὶ αἱ κατὰ τὸν τόπον τῆς μικρῆς Ρωσίας τὸν ἐπιτεκλημένον Βολούνιον εὐρισκόμεναι ἀγιώταται ἐκκλησίαι, ἡ τε Γάλλιτσα, τὸ Βολοδίμηρον, τὸ Χόλμιν, τὸ Παρέμισθλιν, τὸ Λουτζικὸν καὶ τὸ Τούροβον, ὑπέκειντο ἀφῶτου τὸ τῶν Ρώσων ἔθνος Χριστοῦ χάριτι τὴν θεογνωσίαν ἀδέξασθαι εἰς τὴν ἀγιωτάτην μητρόπολιν Κυγέβου, ἣν εἰπέαι ἀρίτως δ' κατ' αὐτὴν ἱερωτάτος μητροπολίτης, ὑπέρτιμος καὶ ἱεραρχος πάσης Ρωσίας, κύριος θεογνωστος, ὡς καὶ αἱ τῆς Μεγάλῆς Ρωσίας ἀγιώταται ἐπίσκοποι· κατὰ τὴν πρὸ ἄλλου δὲ γεγονότα καιρὸν τῆς συγγύσεως, συνδρομον τὴν τοιοῦτον εὐρόντες· καιρὸν, αἰ τε τὰ τῆς βασιλείας πράγματα διοικούντες, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡ τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τὸ εἶδος προϊστάμενος, μηδὲν ἔταρον ἀπουδάζοντες ἢ τὸ τὰς οἰκίας ἀρέξαι; πληροῦν καὶ διὰ ταύτας τὴν τῶν κοινῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων κατάστασιν· εἰς ἀταξίαν μετασκευάσαντες· καὶ πάντα σχεδὸν ἀνατρέψαντες καὶ συγγέντες καὶ ταῖς τῶν Χριστιανῶν ψυχαῖς τε καὶ σῶματι πᾶσαν καὶ πάντοσαν βλάβην προξενήσαντες καὶ ζη-

(h) Exstat in Vind. Hist. gr. 65 fol. 134. Præmittitur ibi epistola de eodem argumento ab imperatore missa ad metropolitam Cygebi, altera ad ma-

gnum regem universæ Russiæ Symeonem, tertiam ad regem Volodimiri Demetrium Lumpyorte. Ζαχ.

μίαν, καινοτομίαν κιν τούτω ποιούμε. οι απέσπασαν ἀπὸ ταύτης δὴ τῆς ἀγιοτάτης μητροπόλεως Κυγέ-
 θου τὰς ῥηθείας τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας ἐπισκοπὰς καὶ ὅπῃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Γαλιτζῆς ὄψατο, προ-
 βάσαντες αὐτὸν ἀπὸ ἐπισκοπικοῦ εἰς μητροπολίτην (1)·
 ὅ δὴ καὶ γέγονε μὲν εἰς κατάλυσιν τῶν ἐκ παλαιῶν
 νενομισμένων ἰθιμῶν εἰς τὴν τοιαύτην χώραν τῆς
 πάσης Ῥωσίας, ἔδοξε δὲ βαρὺ καὶ ἐπαχθὲς καὶ εἰς
 τοὺς ἐν αὐτῇ πάντας Χριστιανούς, μὴ ἀνασχομένους
 ὑπὸ δυσὶ μητροπολίταις ποιμαίνεσθαι, ἀλλὰ βυλο-
 μέτους ἀσάλευτον καὶ ἀμετακίνητον μένειν τὴν ἣν
 εἶχον ἐκ παλαιῶν συήθειαν, ὡς διδήλωται, καὶ πάντα
 τρόπον κεινούοντας εἰς τὴν τῆς τοιαύτης καινοτομίας
 κατάλυσιν· καθὼς καὶ ἐν ἄλλοις καιροῖς ἐπιχει-
 ρήθη μὲν ἡ τοιαύτη καινοτομία γενέσθαι, καταλύθη
 δὲ καὶ ἀνετρέθη ἅμα τῷ γεγονέναι, μὴ ἀνασχομέ-
 νων, ὡς εἴρηται, τῶν ἐκείσιν Χριστιανῶν τὸ τοιοῦτον
 αὐτῶν ἔτος ἀθετήθη· ἀνηνέχθη δὲ τὰ περὶ τού-
 του ἀρετῶς εἰς τὴν βασιλείαν μου παρὰ τοῦ εὐγε-
 νεστάτου μεγάλου ῥηγῆς Ῥωσίας καὶ περιποήτου
 ἀνεψιῶ τῆς βασιλείας μου κυροῦ Συμεῶν, καὶ ἐξη-
 γήθη μετὰ παρακλήσεως αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων
 ἐκείσιν ῥηγῶν, ὥστε ἀποκαταστῆναι καὶ αὖθις διὰ
 χρυσοβούλλου τῆς βασιλείας μου τὰς τοιαύτας ἐπι-
 σκοπὰς ὑπὸ τὴν ῥηθείαν ἀγιοτάτην μητροπολιν
 Κυγέθου ὡς καὶ τὸ πρότερον·

α'. Ἡ βασιλεία μου, τὴν ταύτην αὐτοῦ ζήτησιν
 δικαίαν καὶ εὐλογον κρίνουσα διὰ τε τὸ ῥηθὲν καὶ
 ἔσθαι μὲχρι μὲν κρατήσαν ἐκκλησιαστικὸν ἔθος,
 εἰ δὲ καὶ διὰ τὸ περιὸν τῆς ἀρετῆς· τε καὶ θαρ-
 ρέτου πολιτείας αὐτοῦ δὴ τοῦ διαληφθέντος ἱερωτά-
 του μητροπολίτου Κυγέθου, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου
 πάσης Ῥωσίας, τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον
 ἀπολύουσα εὐδοκᾷ καὶ προστάσει καὶ διορίζεται,
 ὑποκείσθαι καὶ αὖθις· τῇ ῥηθείᾳ ἀγιοτάτῃ μητρο-
 πόλει Κυγέθου τὰς κατὰ τὴν εἰρημένην Μικρὰν
 Ῥωσίαν ἀγιοτάτας ἐπισκοπὰς, τὴν τε Γαλιτζᾶν,
 τὸ Βολοδίμηρον, τὸ Κάλμιν, τὸ Περιμέσθιν, τὸ
 Λουτζικὸν καὶ τὸ Τούροβον, αἵτινες παρὰ τὸ εἶδος
 τῷ Γαλιτζῆς ἰδόθησαν, ὡς δεδῆλωται, κατὰ τὴν
 ῥηθέντα καιρὸν τῆς συγχύσεως, καὶ ἐν ἐν αὐτῇ τῇ
 ἀγιοτάτῃ μητροπόλει Κυγέθου ἀρχιερατικῶς δια-
 πρέποντα ποιεῖν ἐν αὐταῖς, ὅσα καὶ οἱ θεοὶ καὶ
 ἱεροὶ κανόνες τοὺς μητροπολίτας ἐν ταῖς ὑπ' αὐ-
 τοῦ ἐπισκοπᾶς ποιεῖν ἐγκειμένους, καὶ ὅσα δὴ
 καὶ πρότερον ἐν αὐταῖς· οἱ προγεγονότες μητροπο-
 λῖται καὶ αὐτοὶ οὗτος ὁ διαληφθεὶς ἱερωτάτος μη-
 τροπολίτης Κυγέθου ἐτίλει, χειροτονῶν καὶ ἐγκα-
 θιστῶν ἐν αὐταῖς ἐπισκόπους καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς
 ὀνακρίων, καὶ ἔξτάζων ἅπῃ τις ἐκκλησιαστικὸς
 εἰ δεῖο ζητήμασι, καὶ ἐπιλα ποίων ὅσα τοῖς θεοῖς

καὶ ἱεροῖς κανόσι νενομίται· ἐφειλότων· καὶ ὅσων
 κατὰ τὰς τοιαύτας ἀγιοτάτας ἐπισκοπᾶς θεοφιλε-
 στάτων ἐπισκόπων ἔχειν εἰς αὐτὸν δὴ τὸν ἱερωτάτων
 μητροπολίτην Κυγέθου, ὑπερτίμον καὶ ἐξάρχον πά-
 σης Ῥωσίας, κύρον θεογνώστον, καὶ τοὺς μετ' αὐ-
 τὸν κατὰ καιροῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατικῶς διαπρέπον-
 τας τὴν προσήκουσαν εὐσεβείαν ὅσα καὶ εἰς πρώτους
 ἀρχιερεῖς τούτων, καὶ ὑποκείσθαι αὐτῷ ἐφ' οἷς ἂν
 ἔχει λέγειν καὶ εἰσηγεῖσθαι αὐτοῖς ἀπορώσιν (m) εἰς
 καταρτισμὸν τῶν ἐκείσιν Χριστιανῶν καὶ εἰς ἑτέρην
 ἐκκλησιαστικὴν καὶ κανονικὴν πολιτείαν καὶ κατὰ
 στασιν· Ὅθεν καὶ τῇ ἰσχυρῇ καὶ δυναμείᾳ τοῦ πρώ-
 του χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου ὑποκεί-
 σονται μὲν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς αὐταὶ δὴ αἱ ῥηθείαι·
 ἀγιοτάται ἐπισκοπαὶ τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας τῇ δι-
 αληφείᾳ ἀγιοτάτῃ μητροπόλει Κυγέθου καὶ τῷ
 ταύτην ἀρχιερατικῶς δέκοντι· κατὰ τὸ παρὸν ἱερω-
 τάτων μητροπολίτη, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πάσης
 Ῥωσίας, κυρῷ θεογνώστῳ, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τὰ κατ'
 αὐτὰς ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ὡς ἀνωτέρω δεδῆ-
 λωται, ἀνακρίθῃσονται καὶ ἡ ἐξτασθήσονται καὶ
 τῆς προσηκουσῆς διορθώσεως ἐπιτελεῖσονται, καὶ τὰ
 ἐν αὐταῖς ἐφειλόμενα πάντα καὶ νενομισμένα τελε-
 σθαι διαπραχθήσονται· μετ' αὐτὸν δὲ καὶ τοῖς κατὰ
 καιροῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατικῶς διαπρέπουσι· καὶ ἡ
 τοιαύτη κατάστασις ἴσασι διατηρηθήσεται, ὡς καὶ
 ἦν ἐξ ἔθους ἐκ παλαιῶν, καθάπερ δεδῆλωται, τὰς
 κατ' αὐτοὺς ἀγιοτάτας ἐπισκοπὰς ὑπ' ἑνα μητρο-
 πολίτην εὐδίζεσθαι· Ἐπὶ τούτῳ γὰρ καὶ ὁ παρὸν
 χρυσοβούλλος λόγος τῆς βασιλείας μου ἔγένετο καὶ
 ἐπεχορηγήθη τῷ μέρει τῆς ῥηθείας ἀγιοτάτης μη-
 τροπόλεως Κυγέθου εἰς τὴν περὶ τούτου ἀπαρίστα-
 ἂν, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Αὐγουστοῦ τῆς νῦν τραπέ-
 σης ι' ἰνδ. τοῦ ἑξῶν ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμίτερον
 εὐσεβῆς καὶ θεοπρόβλητον ὑπόσημνητο κράτος.

XLVIII. Imp. Joannis Cantacuzeni aurea bulla de monasterio Megaspiliaco (n) (A. 1348.)

Ὁ χρυσοβούλλος λόγος τοῦ αἰδιδίμου αυτοκράτορος
 Ἰωάννου τοῦ Κατακουζηνῶ.

Ἐπεὶ ὁ τιμιώτατος καθηγούμενος τῆς κατὰ τὴν
 Πελοπόννησον σεβασμίας μονῆς τῆς βασιλείας μου
 τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τῆς πανναπράγνου δεσπο-
 νης καὶ θεομήτορος καὶ ἐπιεκλημένης Μεγαλοκ-
 λαιωτίσης τῆς παρὰ τοῦ ἱερωτάτου ἁγίου ἀποστό-
 λου καὶ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἱστορηθείσης, ἀρχιμα-
 θρίτης τε καὶ πρωτοσύγγελλος ἱερομόναχος κύριος
 Μάρκος, ἀνέφερον, ὡς ἡ κατ' αὐτὸν τοιαύτη σε-
 βασμία μονὴ κέκτηται διὰ χρυσοβούλλων καὶ προσ-
 ταγμάτων τοῦ τε αὐθέντου μου τοῦ βασιλέως τοῦ
 πάππου τῆς βασιλείας μου, καὶ τοῦ θεοτάτου μου
 Cf. etiam Coll. can. ed. Rballi et Palki V. n. 494
 not. 1. Acta synodalia ad ecclesiam Serbiam spec-
 tantia annorum 1368 et 1371 ex Cod. Vind. hist.
 gr. 65 (Nesselio 47) nuper editi J. Müller im
 Sitzungsgeb. d. k. k. Akad. d. Wiss., tolm IX (1853),
 p. 405. Zach.

(m) Legerim ἀφανῶντα.

(n) Haec editi (Economicus in libro Κεταρωπὸν
 ἦτοι προσκυνητᾶριον τοῦ μεγάλου σπληαίου, Αθη-
 νῆς 1840, p. 90 sq.

(1) In Cod. Paris. 1556 fol. 294 haec leguntur :
 Ἦσαν τῇ Μεγάλῃ Ῥωσίᾳ ἐπισκοπαὶ ἰθ'· νῦν δὲ ἐναπα-
 λείφθησαν αὐτῇ ἰθ'. ὕστερον γὰρ τιμηθείσης τῆς
 Γαλιτζῆς τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας εἰς μητροπολιν παρὰ
 τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ
 Παλαιολόγου ἐπὶ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀθανασίου
 διὰ τε χρυσοβούλλων λόγων καὶ πατριαρχικῶν ἐπι-
 κυρωμάτων, προστέθησαν καὶ αὐτῇ τῇ μητροπόλει
 Γαλιτζῆς· αἱ τοιαύται ἐπισκοπαὶ ἡ Βλαντιμίση, ἡ
 Περιμέσθην, ἡ Λουτζίκην, ἡ Τουρόβην, ἡ Κάλμην.

δεσπότου και βασιλέως τοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλείας Α και μέχρι τοῦ νῦν, ὀφελόντα διατηρεῖσθαι ἀνώτερα μιν, τῶν ἀοιδίμων και μακαρῶν, ἀλλὰ και δι' ἀπογραφικῶν ἀποκαταστάσεων και ἑτέρων εὐλόγων δικαιωμάτων μετόχια και λοιπὰ κτήματά τε και ὑποστατικά ἐν διαφόροις τοποθεσίαις. — ἃ δὴ και κατὰ μέρος ἔχουσιν οὕτως. εἰς τὴν Λακάταν μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ὁσίου και θεοφόρου Πατρὸς Ἀνατωνίου τοῦ μεγάλου μετὰ τῶν αὐτῶν παροίκων, προσκαθημένων τε και ἐξαλειμματικῶν ὑποστάσεων. Ἔτερον μετόχιον περὶ τὴν Βοστίζαν εἰς ὄνομα τῆς πανυπεράγου τιμώμενον δεσποίνης και Θεομήτορος και ἐπιεκλημένης τῆς Περφανερυμένης. περὶ τὸν Ἀρόγκον ἔτερον μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον και αὐτὸ τῆς πανυπεράγου δεσποίνης και Θεομήτορος και ἐπιεκλημένης τῆς Συνοθηρωτίσσης μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων, προσκαθημένων και λοιπῶν δικαίων αὐτοῦ. περὶ τὸ Μονοδένδριον γῆν. μοδίον τριακοσίων. εἰς τὸ χωρίον τὸ Βραχὺ πάροιχοι, ὃ τε Δημήτριος και Κωνσταντίνος οἱ προσβύτεροι και Γεώργιος ὁ Βάρδας. εἰς τὸ χωρίον τῆς Ζαχλοροῦς προσκαθημένοι τινες. εἰς χωρίον τὴν Δουμηνᾶν πάροιχοι και ἐξαλειμματικά ὑποστάσεις, ἃς προκατεῖχε. περὶ τὸ καστέλλιον τὸν ἔγιον Ἰωάννην χειμᾶδιον τὸ καλούμενον ἡ Λάμεια. και ἔτερον εἰς τὴν Βλογοκίτζαν μετὰ τοῦ πλησιάζοντος ἑκάστω χωραφίον τοῦ καλουμένου τῆς Πρρουσαίνης. ἡ ἡμίσεια μερὶς ἡ λατινική τοῦ χωρίου τῆς Ἀδυσσαίνης (ὡς τῆς λοιπῆς ἡμισείας μερίδος κατεχομένης παρὰ τῶν διαφόρων Ῥωμαίων και ὁπὸ χεῖρα τῆς βασιλείας μου), και αἱ ἑκάστω πλησιάζουσαι ἐξαλειμματικά ὑποστάσεις τοῦ τε Καρθῶνι και τοῦ Νήφωνος. ἀλλὰ δὴ και τὸ ἐν αὐτῇ μολοτόπιον σὺν τῷ ἑκάστω εὐρισχομένῳ παλαιῷ ναῦ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου. ἃ δὴ κατέχει και νέμεται τὸ μέρος τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς ἀνενοχλήτως και ἀδιασείστως μέχρι τοῦ νῦν. παρεκάλεσε δὲ ἀρτίως ὁ βῆθεις τιμιώτατος ἀρχιμανδρίτης και πρωτοσύγκελλος, ἵνα πορίσῃται ἐπὶ τούτοις και χρυσόβουλλον τῆς βασιλείας μου, τὴν τούτου δέησιν εὐμενῶς προσδεξαμένη ἡ βασιλεῖα μου τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον ἐπιχορηγῆι και ἐπιδραβεῖει τῆ κατ' αὐτὸν τοιαύτη σεβασμία μονῆ.

α'. Δι' οὗ προτάσσει, και διορίζεται εἶναι μὲν και εὐρίσκεισθαι τὸν αὐτὸν τιμιώτατον πρωτοσύγκελλον εἰς τὴν ἡγουμενίαν και προστασίαν τῆς δηλωθείσης μονῆς ἐφ' ὄρω τῆς αὐτοῦ ζωῆς. κατέχει δὲ και τὴν τοιαύτην σεβασμίαν μονὴν και νέμεσθαι και εἰς τὸ ἐξῆς τὰ ἀνωτέρω κατὰ μέρος εἰρημένα μετόχια και λοιπὰ ὑποστατικά, κτήματά τε και βελτιώματα, ἀνενοχλήτως παντάπασαι καὶ ἀδιασείστως, ἔτι τε ἀναφαιρέτως και ἀναποσπάτως, κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν προσόντων αὐτῇ, ὡς εἴρηται, χρυσοβούλων τε και προσταγμάτων και λοιπῶν εὐλόγων δικαιωμάτων, και ὡς εὐρίσκεται κατέχουσα ταῦτα

και μέχρι τοῦ νῦν, ὀφελόντα διατηρεῖσθαι ἀνώτερα πάσης και παντοίας καταδυναστείας και ἐπηρείας και κατατριβῆς και διανοχλήσεως ἀδίκου και πλεονεκτηκῆς. Τῆ γοῦν ἰσχύϊ και δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλου λόγου τῆς βασιλείας μου διατηρηθήσεται μὲν ὁ διαληφθεὶς τιμιώτατος ἱερομόναχος ἀρχιμανδρίτης και πρωτοσύγκελλος κύριος Μάρκος εἰς τὴν ἡγουμενίαν και προστασίαν τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς ἐφ' ὄρω τῆς αὐτοῦ ζωῆς, ὡς δεδηλωται. καθέξει δὲ και νεμηθήσεται και ἡ αὐτὴ σεβασμία μονὴ τὰ προσόντα ταῦτα, καθὼς εἴρηται, κτήματά τε και ὑποστατικά μετὰ τῆς περιοχῆς και τῶν δικαίων αὐτῶν και τῶν ἐν τούτοις βελτιωμάτων, κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν ἀναγεγραμμένων χρυσοβούλων, προσταγμάτων τε και λοιπῶν εὐλόγων δικαιωμάτων, ἀνενοχλήτως πάντῃ και ἀδιασείστως, ἀναφαιρέτως τε και ἀναποσπάτως, καθὼς κατέχει και νέμεται ταῦτα και μέχρι τοῦ νῦν, μηδεμίαν παρὰ μηδενὸς τῶν ἀπάντων ὀφισταμένη ἐπὶ τῇ τούτων κατοχῇ καταδυναστείαν, ἡ ἐπηρείαν τινα και κατατριβὴν.

Ἐπειδὴ και τούτου ἐνεκα ἐγένετα και ὁ παρὼν χρυσόβουλλος λόγος τῆς βασιλείας μου, και ἐπιχορηγήθη και ἐπιδραβεῖθη τῷ βῆθεντι τιμιώτῳ καθηγουμένῳ ἀρχιμανδρίτῃ και πρωτοσυγκέλλῳ και τῇ κατ' αὐτὸν τοιαύτη σεβασμία μονῆ δι' ἀσφάλειαν, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τῆς ἐνεστῶσης (ο) Ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ ἔκτου ἔτους, ἐν ᾧ και τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς και θεοπρόδότηον ὑπεσημήνατο κράτος.

Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς και αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Κωνσταντοῦλης.

XLIX. Imp. Joannis Cantacuzeni pactiones cum Venetiis (p). (A. 1350.)

L. Imp. Joannis Cantacuzeni aurea bulla pro Genensibus (q). (A. 1352.)

In nomine Domini, amen.

Johannes in Christo Deo fidelis Imperator et moderator Romeorum Catacosinos.

Cum inter Imperium nostrum ex una parte et commune Janue ex altera intervenerint scandala, propter que mota est guerra inter nos et ipsum commune, et tandem pluribus colloquiis habitis inter Imperium nostrum et nobiles viros, dominos Ober-tam Gatuluxium, Ralfum Ernireum, syndicos illustri domini Ducis et communis Janue, etiam Fredericum del Orto et dominum Lanfranchum de Podio, nomine et parte nobilis viri Paganini de Auria, Ammirati communis Janue, nec non syndici et syndicario nomine dicti domini Ducis et communis Janue, prout apparet instrumento publico scripto manu Conradi de Credencia notarii 1350 die tertia Junii, per quod instrumentum apparet dominum Ducem et ejus consilium promississe habere

treugue firmata cum dom. Imperatore Constantinopolitano, fol. 267. Zach.

(q) Ex archivio privato Spinole editit Sauli Della col. dei Genov. in *Giulata*, II, p. 216.

(o) Adde α'.

(p) Reperiuntur in *Pactorum* lib. V, de quo Index : c. 1549. 10 Novembriis. Juramentum treugarum initiarum cum dom. Imperatore Constantinopolitano, fol. 258. Et : c. 1350. Constantinopolis. Exemplum

et tenere rata grata et firma on nia et singula que per ipsam dominum Admiratum et substituendos atreo facta gesta et promissa et recepta fuerint cum quibuscumque dominis quocumque titulo dignitatis existant : et qui Obertus, Ruffus, Fredericus, et Lanfrancus sunt substituti actores et procuratores dicti domini Admirati, cum tota potestate, quam ipse habet pro supradictis, tenore instrumenti publici scripti manu Thome Octonis notarii anno presenti die trigesima Aprilis ; igitur nostrum Imperium cum predictis nobilibus venit ad infrascriptam pacem ut infra.

Primo videlicet quod firmamus conventiones novas et veteres, que sunt inter Imperium et commune Janue, cum reservatione tamen, quod pax et ea pacta, gesta per dominum Admiratum cum Orca-nibei Admirati, sint firma non obstantibus conventionibus predictis.

Item per pactum Imperium nostrum de gratia donationem facit communi Janue de Gallata cum terreno, prout fossatum tendit usque ad castrum sancto Crucis, et ultra dictam fossatum cubitorum centum, infra quod non possit habitacium Latinum vel Grecum nec aliqua alia novitas fieri. Itaque culitus eorum isti sunt in facie incipiendo a capite Gallata usque ad castrum sancto Crucis recta linea, et a castro sancto Crucis usque ad turrem Traveril.

Item extitit per pactum et promissum per Imperium nostrum, quod galeis aliquibus Catalanorum et Venetorum, que venirent in Constantinopoli, non debeat istum Imperium nostrum seu Greci dare aliquid refrigerium nec receptum, nec dimittere eos ponere stallam, nec in aliis forensibus castris sive potenciam (r) dicatorum castrorum : ita tamen, quod in illis castris in quibus non est potencia defendendi se ab illis galeis, si ille galee illi refrescamentum acciperent, non intelligatur propter ea destructio pacis vel contrafectio nostrum Imperium juramento nostro. Hoc autem habeant locum durante guerra inter Catalanos, Venetos et Januenses.

Item extitit per pactum et promissum per Imperium nostrum, quod si causus adveniret, quod in nostro Imperio vel in aliqua parte ipsius vel etiam in Constantinopoli quod aliqua briga vel rixa vel offensiones fierent inter Catalanos [et] Venetos cum Januensibus, et Januenses cum Catalanis et Venetis, quod Greci ipsius Imperii non debeant aliquo modo de dicta rixa vel briga se impedire : et si quis dicatorum Grecorum se impediret de predictis, hanniatur ab Imperio nostro vel puniatur per nostrum Imperium. Tamen debent capitanei nostri in illis locis imperii ubi se invenirent, quibus esset briga vel rixa inter predictos Januenses, Venetos et Catalanos, tenore eos qui faciunt brigam et mittere Januenses quidem ad Potestatem Peire, Venetos autem ad Baiulum Venetorum.

Item extitit per pactum, quod si galea Catalano-

(r) *Lege : potencia.*

rum vel Venetorum veniret in Constantinopoli durante dicta guerra cum Balillo Venetorum vel aliquo auxiliatore, quod eo casu si tunc (s) poneret stallam, non intelligatur contrafectio pacem.

Item extitit per pactum, quod Imperium nostrum occasione dicte pacis dare debeat dicto domino Admirato omnes Januenses, quos habent nostri Greci in imperio et quos etiam Imperium nostrum habet carceratos vel detemptos, et libere eidem domino Admirato eos demittat et similiter dominus Admiratus libere dimittat omnes Gracos quos habet in commune tantum et qui sunt in communi.

Item extitit per pactum, quod Imperium nostrum non debeat ponere vel accipere commercium a Greco qui emat mercimonia a Januense, et si esset in conventionibus quod possit vel debeat recipere dictum commercium, quod non accipiatur, nisi accipiatur generaliter a nostris Grecis ementibus ab aliis Grecis mercimonia. Et similiter faciat commune Januensibus suis ementibus mercimonia [a] Grecis.

Item extitit per pactum, quod si aliquis Grecus vendiderit in Peira vel in burgis vinum, quod commercium impositum secundum ordinationem sindicorum communis Janue hujusmodi Grecus debeat solvere prout alii Januenses, et similiter commerciarum Imperii nostri colligant et accipiant impositum per eos commercium a Januensibus vinum vendentibus in Constantinopoli prout ab aliis Grecis. Et predicta locum habeant durante guerra Catalanorum et Venetorum cum Januensibus vel quousque commercium vini esset disoblignatum si plignoraretur. . . . . dicto guerre.

Item extitit per pactum, quod, si casus accideret, quod absit, quod videretur Imperio nostro quod per Januenses esset factum, dictum vel operatum contra pacem, taliter quod intenderet Imperium nostrum movere vel habere guerram cum Januensibus, tunc intelligatur vinculo juramenti per suum certum munium et specialem ad Potestatem Peire denunciare eidem et protestari de predictis, ut a die qua hoc fecerit usque ad octo menses tunc proximo venturos non possit non obstantibus predictis fieri aliqua offensio inter partes aliquo occasione vel modo. Et similiter si Potestati Peire videretur quod per Imperium nostrum et Grecos suos contraveniretur paci predictae, teneatur Potestas illud idem similiter ut supradictum est et protestari et denunciare Imperio nostro, nec possint dicte partes similiter usque ad octo menses tunc proximo venturos facere aliquas offensas : quibus octo mensibus elapsis dicte partes sint et esse debeant in eorum libertate non obstante dicta pace.

Item extitit per pactum, quod navigia Grecorum non navigent nec navigare debeant ad Tanam vel in mari Tane, nisi quando navigia Januensium illuc navigarent, salvo semper quod cum Imperium ab-

(s) *Savli : sit hanc.*

strum intendat de predictis ad dominum Ducem suam ambaxiatam transmittere ad impetrandam quod illic dicta navigia Grecorum possint navigare, et si dominus Dux concedat quod ea possint illic navigare, quod possint ire nec moveatur guerra propterea inter partes.

Item extitit per pactum; quod si per Januenses super navigio inimicorum eorum, Catalanorum videlicet et Venetorum, caperentur Greci, qui cum dieticis inimicis essent ad soldum vel sua spontanea voluntate, quod illi tales Greci possint teneri, salvo si dicti Greci ibi essent per vim capti, quod tunc Januenses illos tales Grecos relaxare debeant. Et predicta locum habent elapsis tribus mensibus, incipiendis a die fidei pacis et splendidi in calendis Augusti proximi venturi. Et e converso si nostrum Imperium invenerit Januenses aliquos cum nostro Imperio. . . . . quod eos debeat tenere.

Item extitit per pactum, quod aliqua navigia Grecorum non possint ire vel redire ad loca Catalanorum et Venetorum durante guerra predicta; excepto si Imperium nostrum aliquibus suis de causis vellet ad dicta loca unum lignum armatum transmittere, quod tunc licite possit dictum lignum transmittere quociescumque voluerit.

Item extitit per pactum et conventum, quod omnia immobilia terre et possessiones Januensis que essent in imperio restituantur Januensibus talia qualia sunt, salvo quod si de aliquibus possessionibus pervenisset in nostrum vestiarium aliqua pecunia, ipsa minime restituatur et teneatur.

Item extitit per pactum et promissum, quod aliqua Januensis non possit emere aliquas possessiones vel terras seu vineas ab aliquo Greco, nisi de mandato Imperii nostri, et si aliquis Januensis emeret sine mandato Imperii nostri, amittat precium dictæ possessionis.

Item, quod debita, que sunt inter Grecos et Januenses, sint in eo statu et jure, quibus erant ante guerram, excepto quod si aliqua pervenissent in vestiarium Imperii nostri vel in communem Janne vel Peyre, illa talia restitui non debeant.

Item extitit per pactum et conventum, quod si aliqua bona Januensium capta per Catalanos et Venetos vendita essent tempore guerra presentis Grecis, et similiter aliqua bona Grecorum capta vel vendita essent Januensibus, que essent amissa, nec de ipsis amplius fieri possit requisitio aliqua.

Item, quod omnia dampna data tempore presentis guerre et facta per presentes, videlicet per Grecos Januensibus et per Januenses Grecis, sint remissa, nec de ipsis aliquantulum possit fieri aliqua requisitio vel emendatio seu restitutio.

Item extitit per pactum, de Syo et Folia, quod Imperium nostrum debeat audire ambaxatores suos, et si ipsal dicat (i) Imperio nostro rem que placeat

A ei vel non, tunc de predictis Imperium nostrum possit transmittere ad dominum Ducem et commune Janne, et quicquid de predictis se conveniet et faciat cum domino Duce et domino Dux (u), ut cum Imperio nostro libet intelligatur esse factum, et si non placebit Imperio nostro ordinatio quam faciet dominus Dux de predictis, quod possit Imperium nostrum transmittere ad dominum Ducem totiens quotiens voluerit ad conveniendum se cum eo.

Item extitit per pactum, quod Januenses non tenentur querere sanguinem Grecorum vel alicujus extranei qui sit sub Imperio nostro per commune Janne vel Peire bannitorum, et similiter Imperium nostrum indulgentiam dat omnibus Januensibus contra quos habebat aliquod gravamen.

B Que omnia et singula suprascripta Imperium nostrum et dilectissimus filius noster dominus Matieus Galacensis juramus ad sancta Dei evangelia et in animabus nostris, corporaliter tactis sacris scripturis, firma et rata et grata perpetuo habere et tenere, et in nullo contrafacere vel venire, de jure vel de facto, modo vel ingenio, sed ea cum effectu et sine diminutione aliqua observare et facere inconcussis observari. Et teneatur similiter alius dispo. . . . .

C carissimus filius noster dominus Manuel Cattanensis, cum venerit cooperante Deo (v) Constantino-poli, jurare attendere, complere et observare omnia et singula, prout nos. Et per similem modum dicti domini, Obertus, Ruffus, Fredericus, et Lanfrancus, nominibus predictis juraverunt ad sancta Dei evangelia, corporaliter tactis sacris et sanctis scripturis, et in animalibus dicti domini Admirati et domini Ducis et communis Janne, omnia suprascripta et singula habere perpetuo firma, rata, grata, et in nullo contrafacere vel venire, de jure vel de facto, modo vel ingenio, et ea cum effectu et sine diminutione observare et facere inconcussis observari: et quod teneantur dicti dominus Admiratus, domini Lanfrancus Cattanensis, Martinus de Mauro, Cattanensis Spinula et Antonius. . . . . consilarii dicti domini Admirati, jurare semper ad voluntatem Imperii nostri attendere omnia et singula ut supra: nec non etiam

D Jurent isti omnes, quod dominus Dux jurare teneatur in presentia ambaxiatoris vel ambaxiatorum Imperii nostri, quod predictam pacem, pacta et conventiones et singula supra dicta habeat et teneat firma, rata et grata. Ad quorum omnium cautelam et evidenciam pleniorum presens privilegium sacramentale aurea bulla munitum Imperii nostri fieri iussimus, translactum in Greco et Latino de nostro mandato, interpretante et dictante familiari nostro, magno interprete Imperii nostri, domino Nicolao Sagico, litteris rubelis manu nostra propria more solito subscriptam et aurea bulla predicta inferius appensa roboratam (x).

(i) Lega, licentia.

(u) Videtur aliquid excidisse.

(v) Senti duo.

(x) Tenori hujus instrumenti apud Sauli hinc ac

LII. *Imp. Joannis Caniaceni de judicio in metropolitani Casariensis scrunda. (y). (A. 1335.)*

Πατριάρχα, ἡ βασιλεία μου ἐγνώρισέ, ὡς ὁ Καίσαρ Κωνσταντινίου Βασιλεὺς ὁ Καραντηνός ἐκ κακοῦθους ψυχῆς καὶ γνώμης θρασείας ἐποίησατο λιθέλλου δόσιν, ἣν ἐποίησατο προσεχῶς πρὸς τὴν βασιλείαν μου κατὰ τῆς ἀγιωσύνης σου. Ἐνεχόμενος γὰρ εἰς κρίσιν συνοδικὴν ὑπὲρ ὧν αἰτιμάτων ὑπέχευε κατηγορούμενος, πρὶν ἀποδύσασθαι τὰ ἐγκλήματα, πρὶν τὴν ἀπὸ τῆς ἀγιωσύνης σου αἰτησθῆναι ἐνδοξίαν κατὰ τὴ τοῖς ἱεροῖς κανόσι δοκοῦν, πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλείαν μου ἐκδραμεῖν ἐβουλεύσατο, σκυλῶν ἐμποιεῖσαι τῇ ἀνακρίσει αὐτοῦ μηχανώμενος. Ἀλλὰ τῆς ἐγγειρήσεως οὐκ ἀπάναστο. Μὴ ἀγνοῦσα γὰρ ἡ βασιλεία μου, ὅτι ὑπὸ κανονικῆς εὐθύνας ἐμπέπει ἐκ τούτων ὁ Καίσαρ, τότε μὲν κανὼν καὶ ἀπρακτὸν αὐτὸν ἀπεπέμφαστο, νῦν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἱεροῦ κανόνας παρήρησίσασθαι βούλεται. Ὅθεν καὶ παραδηλοῖ τῇ ἀγιωσύνῃ σου ἡ βασιλεία μου, ὡς ἂν ἐπι συνελύσει τῶν ἐνδημούτων ἐν τῇ Νίκαιᾳ ἱερωτάτων ἀρχιερέων, ὁσοῖδηποτε ἂν καὶ ὡσι, κἂν ἴσως; καὶ τοῦ κερκονισμένου ἀριθμοῦ ἀποδώσει, συγκαλέσεται, καὶ τὸν ἱερωτάτων πατριάρχῃν Θεοῦ κτίσεως μεγάλης Ἀντιοχείας μετὰ τῶν ἄρτι συνόντων αὐτῷ κατὰ τὴν Νίκαιαν ἐπισκόπων, καὶ συνδιακρίψιμους κοινῇ ἅς κανονικῆς διατάξεις ἀκολούθως αὐταῖς περὶ τοῦ Καίσαρος ἐξενέγκητε ψῆφον, ἥτις ἐπιγνωσθήσεται καὶ τῇ βασιλείᾳ μου. Εἶχε τὸ Μηνὶ Ὑκτωβρίῳ Ἰνδ. ζ', δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βασιλικῆς καὶ θεῆς χειρὸς.

LIII. *Imp. Joannis Palaeologi pactum cum Venetis (a). (A. 1363.)*

LIII. *Imp. Joannis Palaeologi de privilegiis mercatorum Narbonensium (a). (Inter 1353—1371.)*

Ἐπεὶ διὰ τοῦ κωνσουλίου τῶν Ναρβωνησίων τῶν ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἀναστρεφόμενων ὡς ἀπὸ μέρους τῆς Ναρβόννης ἡ βασιλεία μου παρεκλήθη, ὅπως τὴς αὐτοῖς παραχρηθείσας ἐξουσίας ἐε καὶ ἐλευθερίας καὶ χάριτας παρὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου αὐθέντου καὶ πατρὸς μου τοῦ ἀγίου βασιλέως ἱεραίου σεπτῷ χρυσοβούλλῳ [βεβαίωσῃ], καὶ ἡ βασιλεία μου ἀξίον κρίνει ταύτας ἐπικυρῶναι, τὴν αὐτοῦ προσδεξαμένη εὐμενῶς ἱκεσίαν ἔρχει; καὶ βούλεται, ὅπως αὐτὸ τὸ χρυσοβούλλον καὶ πάντες καὶ καθ' ἕκαστον ἐν ἐν αὐτῷ ἐμπεριλαμβανόμενα τὴν ἐκ τῆς ἡμετέρας δωρεᾶς ἐπικυρῶσιν τε κατέχουσι καὶ βεβαίωσιν, καὶ αὐτῶν μόντοις ἐμπληροῦντων καὶ φυλακτόντων ὅσα τῇ ἡμε-

cedunt : c Instrumentum hujusce pacis rogatum fuit per Thomam Octonew notarium communis Janne in Constantinopoli in sacro palacio Brachernarium curam testibus Grecis et Jannensibus, anno a constitutione mundi secundum cursum Imperii Romaeorum sexcentis millibus octavo centesimo sexagesimo, ab incarnatione vero Domini nostri Jesu Christi anno MCCCLIII secundum cursum Latiorum die sexta Martii. »

(y) Habetur in Cod. Vind. hist. gr. 65 fol. 154 inter acta anni 1353.

(z) Habet Pactorum lib. V, de quo sic Index : 1565, 15 Martii. Treugna et pactum super pluribus Capitulis cum domino imperatore Constantinopoli-

τὴν βασιλείᾳ ἐπηγγεῖλαντο ἐν αὐτῷ τῷ σεπτῷ χρυσοβούλλῳ διαλαβανόμενα. Ἐκρανέστερον τε προστάται ἡ βασιλεία μου, μήτι καινότερον αὐτοῖς ἐπαγγελθῆναι ἔνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ μέτρου τῶν πήξεων μήτι μὴν τινος ἄλλης αἰτίας, εἰ μὴ καθάπερ γέγονεν ὅτι τὸ διαλυθὲν χρυσοβούλλον παρεσχέθη αὐτοῖς. Εἰς οὐδὲν δὲ πράγματος μνημῆν τε καὶ οὐδὲν ἄλλο παρὸντι σεπτῷ χρυσοβούλλῳ γράμματιν ὡς ἔθος ἱερῶν ὑπογράψας καὶ βούλλῃ χρυσῇ τῆς βασιλείας μου κραταιωθῆναι προσέταξα.

Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αυτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος.

LIV. *Imp. Joannis Palaeologi pactum cum Venetis (b). (A. 1370.)*

LV. *Imp. Manuelis Palaeologi aurea bulla, qua ecclesiae Monembasie Helicobuni possessio conceditur (c). (A. 1406.)*

Ἐτερον χρυσοβούλλον.

Ἡ βασιλεία μου ἀποδεχομένη καὶ ἔχουσα θέλημα, ἵνα ἡ ἀγιωτάτη μητρόπολις Μονεμβασίας κτερέῃ τὴν χώραν τοῦ Ἐλικοβουνοῦ ὀλοσιλῶς καὶ ὀλοκλήρως εἰς τὸ ποιεῖν τοὺς κατὰ καιρὸν ταύτης ἀρχιερατικῆς προστατεύοντας λειτουργίας δύο καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα, ἐν ταῖς τῆς Τετάρδος καὶ τοῦ Σαββάτου ἡμέραις, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν ἐκείσε ταφέντων παίδων τῆς βασιλείας μου, ὡς καὶ ὁ νῦν ἱερωτάτος μητροπολίτης Μονεμβασίας ὑπέρτιμος καὶ ἑσφαλῆς πάσης Πελοποννήσου κύριος Ἀκάκιος ἔταξε κατὰ τὴν περιληψὶν τοῦ ἐπι τοῦτῳ προβάσαντος ἀργυροβούλου τοῦ περιποθῆτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου, πανευχεστάτου δεσπότη τοῦ Πορφυρογενήτου κύρ Θεοδώρου τοῦ Παλαιολόγου ἐπιγορηγῆ αὐτῇ ἐπι τοῦτῳ καὶ ἐπιβραβεῖν τὸν παρόντα χρυσοβούλον λόγον αὐτῆς, δι' οὗ εὐδοκίᾳ, προστάσσει, θεσπίζει καὶ διορίζεται, ἵνα τὸ εἰρημένον ἀργυροβούλον τοῦ περιποθῆτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου, πανευχεστάτου δεσπότη τοῦ Πορφυρογενήτου, ἔχη τὸ στέργον, τὸ κύρος καὶ βέβαιον καὶ κατέχη ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἔξῃς ἡ ἀγιωτάτη μητρόπολις Μονεμβασίας τὴν εἰρημένην χώραν τοῦ Ἐλικοβουνοῦ μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ πύργου καὶ πάσης τῆς περιήχης αὐτῆς ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάτως κατὰ τὴν περιληψὶν καὶ ἰσχὺν καὶ δύναμιν τοῦ εἰρημένου ἀργυροβούλου, καὶ καθὼς ἐλλόγως δικαιούται ἐπ' αὐτῷ μὴ εὐρίσκουσα χάριν τοῦτου τὴν τυχοῦσαν ἐπήρσιαν, ὀφειλόντων τῶν κατὰ καιροῦ ἀρχιερατικῶς προϊσταμένων τῆς τοιαύτης μητροπόλεως ἐκτε-

tano, ut in fol. 423. »

(a) Hanc auream bullam Stephanus Baluzius ex originali chartophylaci Narbonensis eruit et edidit Ducange Familias Byzantin. ed. Paris. p. 239. Est autem utraque lingua, Graeca scilicet et Latina, ut mos fuit postremorum temporum, exarata : Ducange latina quoque praestat, ego vero edere supervacuum esse duxi. Ζαχρ.

(b) Exstat in Libro V Pactorum, cujus Index haec habet : c 1370. Primo Februarii. Constantinopolis. Privilegium confirmationis tresguarum inter dom. Imperatorem Constantinopolitanam et dom. Ducem et commune Venetiarum ut in fol. 460. »

(c) Ex Cod. Scorialensis edidit Müller.

λεῖν καὶ ποιεῖν καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα δι' ἔλου τοῦ ἑνιαυτοῦ ἐν ταῖς τῆς Τετράδος καὶ τοῦ Σαββάτου ἡμέραις λειτουργίας· δύο διηλεκτῶς καὶ ἀνελλιπῶς ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν ἐκείσε ταφέντων παιδῶν τῆς βασιλείας μου, καθὼς καὶ νῦν ὁ ἱερωτάτος μητροπολίτης τῆς αἰτίας ἐκκλησίας, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου κύριος Ἀκάκιος, ἔταξε τοῦτο ἀπαύστως ποιεῖν. Τῇ γοῦν ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου ἔξει ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἔξης τὸ εἰρημένον ἀργυροβούλλον τοῦ περιποθῆτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου, πανευτυχεστάτου δεσπότης τοῦ Πορφυρογεννήτου κῆρ Θεοδώρου τοῦ Παλαιολόγου, τὸ στέργειν, τὸ κύρος καὶ βέβαιον, καὶ καθέξει ἡ δηλωθεῖσα ἀγρωτάτη μητρόπολις Μονεμβασίας τὴν εἰρημίνην χώραν τοῦ Ἐλικουθνοῦ μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ πύργου καὶ πύσης τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀναφαίρετως καὶ ἀναποσπάστως κατὰ τὴν περιλήψιν καὶ ἰσχύιν καὶ δυνάμειν τοῦ εἰρημένου ἀργυροβούλλου, καὶ καθὼς εὐλόγως δικαιούται ἐπ' αὐτῷ μὴ εὐρίσκουσα χάριν τούτου τὴν τοχοῦσαν ἐπήρειαν, ὀφειλόντων τῶν κατὰ καιροὺς ἀρχιερατικῶς προϊσταμένων τῆς τοιαύτης μητροπόλεως ἐκτελεῖν καὶ ποιεῖν καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα δι' ἔλου τοῦ ἑνιαυτοῦ ἐν ταῖς τῆς Τετράδος καὶ τοῦ Σαββάτου ἡμέραις λειτουργίας δύο διηλεκτῶς καὶ ἀνελλιπῶς ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν ἐκείσε ταφέντων παιδῶν τῆς βασιλείας μου, καθὼς καὶ ὁ νῦν ἱερωτάτος μητροπολίτης τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος· πάσης Πελοποννήσου κύριος Ἀκάκιος, ἔταξε τοῦτο ἀπαύστως ποιεῖν. Τούτου γὰρ χάριν ἐγένετο καὶ ὁ παρῶν χρυσοβούλλος· λόγος τῆς βασιλείας μου, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Σεπτεμβρίου τῆς ἐνισταμένης ἰδ' ἰνδ. τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ἐνωακισιοστοῦ τεσσαρεσκαίδεκάτου ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόδελφον ὑπεσημῆνατο κράτος.

Μαρονήλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος.

LVI. Imp. Constantini Palæologi aurea bulla pro Ragusanis (d). (A. 1451.)

Ἐπεὶ τὸ εὐγενὲς καὶ περιφανὲς κομούσιον τοῦ Ῥαγουσίου ἐπεδείξατο εὐνοίαν καὶ φιλίαν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀρχοντας καὶ ἀνθρώπους κατὰ τοὺς παρελθόντας καιροὺς, τοὺς ἀπὸ τῶν μερῶν αὐτοῦ διερχομένους, δεχόμενον αὐτοὺς μετὰ ἀγάπης καὶ τιμῆς καὶ διαθέσεως καλῆς, καὶ διὰ ταῦτα κινήθητα καὶ ἡ βασιλεία μου ὤρισεν, ἵνα ἐάν ἐλλοῦσι καὶ ἐνταῦθα εἰ· τὴν ἡμετέραν πόλιν ἐπι τῷ χρῆσθαι εἰς πραγμάτων αὐτῶν, εὐεργετήσωμέν τινα εὐεργεσίαν· εἰς τὰ κομμέρκια αὐτῶν, καὶ ταῦτο ἀκουσθὲν εἰ· αὐτὸ ἀπίστευτον ἀποκριτάριον τὸν εὐγενῆ ἄνδρα, κῆρ Βύλτζιον ντὲ Μπαλπάλιω, καὶ ἐλλῶν ἐζητήσαν, ἵνα δώσωμεν αὐτῷ τόπον ἐπὶ τῷ ἀνοικοδομησθαι λόντζαν, καὶ ἔχωσι καὶ κόνσουλον ἐν αὐτῇ, ἐπεὶ δὲ καὶ ἐκκλησίαν ἐάν θέλωσι, καὶ ἐμμένωσι καὶ ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα

ἔσοι βούλονται, καὶ ἔχωσιν ἀρ' ἡμῶν περιθαλάσιν καὶ θαλάσσιαν καὶ συγκατάθεσιν εἰς τὰ κομμέρκια αὐτῶν· ἡ βασιλεία μου, καὶ δι' ἣν πρότερον εἶχεν ἀγάπην εἰς τὸ εὐγενὲς καὶ περιφανὲς κομούσιον, καὶ εἰς τὴν ζήτησιν καὶ ἀξίωσιν τὴν μετὰ τοῦ ἀποκριταρίου αὐτοῦ, τὸν παρόντα χρυσοβούλλον λόγον ἐπιχορηγῆι καὶ ἐπιβεβαῦει αὐτῷ·

α'. Δι' οὐ εὐδοκεῖ, προτάσσει, ὀσπερίζει καὶ διορίζεται, ὅτι εἰς τὸν τόπον, ὅτινα μέλλομεν δοῦναι αὐτῷ, ἀνοικοδομησθαι λόντζαν, ἐν ἡ κόνσουλον ἴδιον ἔξει· ἐν αὐτῇ, ὅν ἂν ἐκλέγεται, ὥστε κρίνειν τοὺς ἑαυτοῦ πάντας πρὸς ἀλλήλους. Καὶ ἐάν ἐγκλητεύσῃ Ῥωμαῖοι· Ῥαγουσαῖοι χρεωστοῦνται, ὀφείλει ἀπέρχεσθαι εἰς τὸν φόρον τοῦ ἐγκλητευομένου Ῥαγουσαίου, δηλονότι εἰς τὸν κόνσουλον αὐτοῦ· ὁμοίως καὶ τὸ ἀνάκαλον ὁ Ῥαγουσαῖος ὀφείλει ἐνάγων τῷ χρεωστοῦνται Ῥωμαῖοι ἀπέμνει εἰς τὸν φόρον αὐτοῦ τοῦ Ῥωμαίου.

β'. Ἐπεὶ δὲ ἀνοικοδομησθαι καὶ ἐκκλησίαν, ἐάν θέλη. Καὶ διδώσι καὶ πάντες οἱ πραγματευταὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἰδίων κομμερκίων δύο εἰς τὰ ἑκατόν· ἐμβάλλοντες καὶ ἐκβάλλοντες πάντας οἱ Ῥαγουσαῖοι πάντα τὰ ἐκυτῶν ἐλευθέρως, ἀνευ τιμῆς ἐμποδισμοῦ, καταβάλλοντες μόνον περὶ τῶν εἰσερχομένων αὐτῶν πρὸς πρῶν, ὅταν ἐρχονται, δύο εἰς τὰ ἑκατόν· καὶ ταῦτα ἐνοῶνται εἰς ἐμβολὴν καὶ ἐκβολὴν, καὶ πλέον μὴ ἀπαιτεῖσθαι περὶ ὧν καταβέβληται εὐτω, ὡς ἐφημεν. Ὀφειλοντες καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἡμέτεροι κομμερκιῆριοι λαμβάνειν τὰ δύο εἰς τὰ ἑκατόν, εἴτε ἐπ' ἀγορᾷ ἔχωσι τὴν τοιαύτην δουλείαν τοῦ κομμερκίου, εἴτε ἐπὶ τῷ πιστῷ, ὅπῃ ἐρχονται μετὰ τῶν ἰδίων πραγματειῶν.

γ'. Καὶ κατοικοῦσι καὶ ἐνταῦθα, ἔσοι ἐξ αὐτῶν βούλονται. Ἄν δὲ γέ συμβῇ Ῥαγουσαῖόν τινα χρεωστήσαντα τοῖς Ῥωμαῖοι· τῆς πόλεως· ἔξιναι μῆτις τὰ κεχρεωστημένα καταβάλλοντα, ἄλλοι δὲ διὰ τοῦτο Ῥαγουσαῖος ἀνεῖ· αὐτοῦ μὴ ἐνεχέσθω μῆτις ἐνοχλήσθω, σωζομένου δηλαδὴ τούτου, ὡς· ἐάν ἀπέθῃ ὁ χρεωστήσας εἰς τὸ Ῥαγουζῖον ἢ εἰς τοὺς τόπους αὐτοῦ, ἵνα ἐκείσε ἀναγκάζεται ὑπὸ τῆς αὐθεντίας αὐτοῦ ἱκανῶσαι τῷ χρεωστομένῳ Ῥωμαῖῳ, ἢ ἢ κα μνησθῇ τὸ περὶ τούτου πρὸς αὐτὸ διὰ γραφῆς τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων, πρὸς οὓς ἂν τὰ τοιαῦτα συμβαῖεν ἀνήκειν· ἢ μὴ ἱκανῶσαι (ε) ἐμβάλλεται εἰς φυλακὴν, ἔω· οὐ ἀποτίη τὸ οἰκεῖον χρέος· καὶ τοῦτο ἐνεχεται τὸ κομούσιον ποιεῖν, φανερούσης τῆς τοιαύτης γραφῆς· τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων καὶ καθαιρούσης τὸ χρέος ἀληθῶς, ἢ καὶ διὰ προσώπου ἐνάγοτος περὶ τούτου εἰς τὸ δικαστήριον αὐτῶν τῶν Ῥαγουσαίων.

Τῇ ἰσχύϊ γοῦν καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου νεμηθήσεται τὸ εἰρημένον εὐγενὲς καὶ περιφανὲς κομούσιον τοῦ Ῥαγουζῖου τοῦ ἀνοικοδομησθαι λόντζαν, εἰς ἣντινα ἴδιον κόνσουλον ἔξει, ὅν ἂν ἐκλέγεται, ὥστε κρίνειν τοὺς ἑαυτοῦ πάντας πρὸς ἀλλήλους. Ἐπεὶ δὲ ἀνοικο-

(d) Ex originali ediderunt Tafel et Thomas in *Sitzungsber. d. k. k. Akad. der Wiss.* tom. VI (1851), p. 529.

(e) Editores notant : *Espectes* ἱκανώσεως. Recte. Ζακμ.

δομήσῃ καὶ ἐκκλησίαν, ἴδν θέλῃ. Καὶ δίδωσι καὶ ἅπαντες οἱ πραγματευταὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἰδίων κομμερκίων δύο εἰς τὰ ἑκατόν· ἐμβάλλοντες καὶ ἐκβάλλοντες; πάντες οἱ Ῥαγουζαῖοι πάντα τὰ ἑαυτῶν ἑλευθέρως, ἄνευ τινὸς ἐμποδισμοῦ· καταβάλλοντες μόνον περὶ τῶν εἰσερχομένων αὐτῶν πραγματειῶν, ὅταν ἔρχωνται, δύο εἰς τὰ ἑκατόν. Καὶ ταῦτα ἰνοῦνται εἰς ἐμβολὴν καὶ ἐκβολὴν, καὶ πλέον μὴ ἀπαιτεῖσθαι· περὶ ὧν καταβέβληται οὕτω, ὡς ἔφημεν. Ὅφελοντες καὶ εἰ κατὰ καιροῦς ἡμέτεροι κομμερκιάριοι λαμβάνειν τὰ δύο εἰς τὰ ἑκατόν, εἴτε ἐπ' ἀγορᾷ ἔχωσι τὴν τοιαύτην δουλείαν τοῦ κομμερκίου εἴτε ἐπὶ τῷ πιστῷ, ὅπταν ἔρχωνται μετὰ τῶν ἰδίων

πραγματειῶν. Καὶ κατοικοῦσι καὶ ἐνταῦθα ἕσοι ἐξ αὐτῶν βούλονται· ὁμοίως τε ἔξει καὶ τὰ βλοκὰ, ὡς ἀνωτέρω πλατύτερον διαλαμβάνεται. Καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἔγένετο πρὸς αὐτὸ καὶ ὁ παρῶν χρυσόβουλλος λόγος τῆς βασιλείας μου, ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Ἰουνίου τῆς νῦν τραχούσης Ἰνδικτιωνῶς τεσσαρεσκαιδεκάτης τοῦ ἑξαμηνίου τοῦ ἑνακοσιοστοῦ πεντηκостоῦ ἐνάτου ἔτους; ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπέσημημένο κράτος.

Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαίστολος.

ADDENDA

ΜΟΝΩΔΙΑ ΚΥΡΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ

ΕΠΙ ΤΗ ΔΥΣΤΥΧΕΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ.

(Ex cod. Reg. Paris. 1774, f° 343, nunc primom edita.)

Αἰ, αἰ, καὶ τοῦτ' ἄρ' ἔγρην ταῖς τῶν Ἑλλήνων προπεθεῖναι κοινὰς συμφορὰς, τὰ τε προλαβόντα πάθη λίαν νικῶν καὶ μεγάλας νουν ἐμβολαί· ἔσεσθαι ποτε μείζον. Εἰ γοῖν τοιοῦτον ὄλω; ἔων δ' γὰρ μόνον ελχομεν ἀπολειφθῆν ἀγαθόν, καὶ πρὸς δ' προσδέκα πᾶς ὁ τῶν Ἑλλήνων ἔσμος, τοῦτο δυστυχῶς ἀφηρέθη νῦν ἀφ' ἡμῶν. Ἄλλους γὰρ ἡμῶν ἐμπλήσαν καὶ δεινῆς συμφορᾶς. Καὶ τοι κἄν εἰ παρῆσαν ἄλλα πολλά· πρὸς ἄπερ εἰκὸς ἀφορῆν τοσοῦτ' ἔστι τὸ παρὸν, ὡς ἀποκρύπτειν πάντα καὶ κατέπειν ἔφν. Νῦν γὰρ ἡ κοινὴ τῶν Ἑλλήνων ἔστια ἡ διατριβὴ τῶν μουσῶν, ἡ τῆς ἐπιστήμης ἀπάσης διδάσκαλος, ἡ τῶν πόλεων βασιλεὺς ἕλκω, φεῖ χερσὶν ἀσεδῶν. Εἰ μὲν οὖν κατακλυσμὸν τοῦτ' φαίη τις ἄν, οὐκ, εἰμαι, παραστήσει τὸ τοῦ πάθους ἅλις δεινόν. Ἐκεῖν' μὲν γὰρ συμβάντι· ἀκώλει' ἄν ἄπαν, καὶ λόγος ἦν οὐδεὶς εἶτι οὐδ' ἄν ἔπαθε τι κακὸν ὁ κρατῶν ὑπὸ τοῦ χειροτος, τῷ δὲ συμβάντι νυνὶ, περίεστιν ὄρᾳν μύρια δεινὰ, καὶ λόγον νικώμενον ἀλογία καὶ ἰλίγγου πάντα καὶ ζάλῃς μεστὰ, καὶ κατακλυσμὸν ἀληθῶς ἐφιστάμενον ταῖς ψυχαῖς.

Ὅσῳ τοίνυν τῆς τοῦ σώματος λύθης κακίων ἢ τῆς ψυχῆς, καὶ ὅσῳ τὸ κακῶς ζῆν τοῦ μὴ ζῆν, τοσοῦτῳ τὸ νῦν ἐπισκωμμάσαν δεινόν, ὑπερέχει κατακλυσμοῦ· εἰ δ' ἡλίου τις φαίη φθορὰν καὶ σκότος κοινόν, οὐδ' οὕτως ἀξίως ἐκτραγυφῆσαι τὴν συμφορὰν, αὐ μόνον εἶτι τὸ μὲν αἰσθητοῦ; μόνους ἔβλαπτεν ἄν ὀφθαλμοῦ; τὸ δὲ τοῦ; τῆς ψυχῆς; μὲν προτεχῶς,

ἔπομίνω; δὲ καὶ τοῦ σώματος. Ἄλλ' ὅτι καὶ κρεῖττον ἐμοὶ δοκεῖ πάντῃ τὰς αἰσθήσεις παρηρῶσθαι, τὸν ἐν μέσῳ πολλῶν παρόντα δεινῶν, ὡς ἄν ἀγνοῦστος ἢ τῶν τηλικούτων παθῶν ἢ κακῆσθαι αὐτὰς ὑγιεῖς καὶ ἀντιλαμβάνειν ἐκείνων ἢ πάσης ἔστιν ἀγρίας μεστὰ. Νῦν γὰρ ὁ κακὸς βλάπτει τὴν ἀρείστη φῶτα, μύθοισι, σκολιοῖς ὁμοτάζων· αἰδῶς δὲ καὶ νέμεσις ὡς ἀληθῶς προλιπόντι ἀνθρώπους ἐς Ὀλυμπον ἔξεσθον· τὰ δὲ λείπειται ἄλλα λυτρά, κακῶ δ' οὐκ ἔσεται ἀλακχῆ. Εἰ μὲν ἀληθῶς ἀνθρώπος κλίμα γέγονεν ὑπὸ πάθους ὄρνις, ἢ δένδρον ἢ λίθος, μάλλον νῦν ἔγρην πάντας τοῦτο παθεῖν, ὅσον καὶ μείζον ἢ συμφορὰ. Εἰ δὲ ψεῦδος ἐκεῖνα ὡς καὶ πολλὰ ταῖς τῶν μύθων ἄλλα πατράσαν ἐρρήθη, ἀλλὰ νῦν ἔγρην γενέσθαι ὡς ἄν τῇ τοῦ πάθους ὑπερβολῇ συνεξυφίνοιο καὶ τινα τέρατα θαυμαστὰ ἐκπλήττονα πασαν ὄρασιν τε καὶ ἀκοήν· ὁ δὲ καὶ γεγονέναι νομίζω, πλὴν καθ' ὅσον ὁ μὲν μῦθος τὴν φύσιν μόνον ἀλλάσσει ἐκείνων, τὸ δὲ δάκρυον ἔχει φημί νῦν δ' ἀντιστροφῶς· ἢ μὲν φύσις ἔστιν ἀνθρώπων καθάπερ ἦν, τὸ δὲ δάκρυον ἀφηρέθη πάντῃ μετὰ τοῦ λόγου, πολλῆς ἐπιπεθείσης ἀναίσθησις ταῖς τῶν πάθου κατελημμένων ψυχαῖς. Οὕτω γὰρ τότε πολὺως ἀμαυροῦν εἶδε τὰς ὀφθαλμοῦς, ὁ τε βαρὺς κτύπος κλήτειν τὰς ἀκοὰς, καὶ νῦν λοιπὸν ἢ ψυχὴ τῷ πάθει ὡσπερ εἶνι τὰφῳ κρυφθεῖσα, οἷον ἀναίσθητον ἐφ' τὸ σῶμα, οὕτως τοίνυν τοῦ δεινοῦ πεφυκότας μεγίστου, ποῖαν μὲν βήξω φωνήν; ἔξαρκούσαν αὐτῷ.

εἴπερ δεῖ λέγειν. Πῶς γὰρ ἀρκίσει μοι φωνὴ μία A καὶ γλῶττα καὶ χεῖρα; ἀπλᾶ; κοπτομένῳ τε καὶ βοῆς τὸν ἀέρα πληροῦντι; τίς δὲ θρῆνος οὐ νῦν ἀσθενῆ; ἔστιαι πρῶτον καὶ τῆς ὑποθέσεως χεῖρον; Πῶς δ' αὖ χρῆσασθαι τῆ σιγῇ θυνηθῶ, κἂν ἀπαλλῆς τοῦτο δοκεῖ τοῖς πολλοῖς, μὴ δόξας ἀδικεῖν οὐ τὴν ἐνεγκοῦσαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλους αἰτούς, οἷς καὶ δεξιούσθαι χεῖρ τὴν δωρησαμένην καὶ πάντα τὸν τῶν Ἑλλήνων ἔσθον, εἰ συμφοροῦνται φθαρσησῆναι δὲ λέγειν ναοὺς καὶ θῆκας καὶ ἱερὰ ἀκευῆ καὶ οἰκοδομὰς καὶ παιδρότητα; σὺν χρηστῶ βασιλεῖ καὶ συγγενέσι, καὶ φίλοις τῶν ἑκαστον πρὸς τινα θρῆνον ἂν οὐκ ἐκείνης μῆτι γε πάντα συλλέξθην, τὸν μὴ τῆν διάνοιαν πάντα πεπηρωμένον.

Φεῦ εἶπαι; ἀπορίας ἐμπεριελημμαι, οἷοις διευθύνω κακοῖ; ἐμαυτὸν ὁμοίως ὁ λόγος ἐντυγχάνει ταῖς B συμφοραῖς; πλὴν ἄλλ' εἰ μὲν ἰσχύσαι τινα κατ' ἀξίαν δρᾶσαι τὸν θρῆνον ἔχουν τῆς ἀξίας; ἔγγυς λόγους ἂν εἶχεν ἡμῖν ἢ παραίτησις ἀδυνατούσι πρὸς τοῦτο. Ἐπαι δὲ οὐδ' Ὀρφεύς, εἰ παρῆν, οὐδ' Αἰσχύλος, οὐδ' ὁ τῶν τραγῳδῶν ἀπάντων ἔσθως ἰσχυροὺς ἂν, ἀλλ' ἤτητο πέντη, πυγμαῖός τις φανεὶς παραβαλλόμενος Ἡρακλεῖ, δοκεῖ κάμοι τοῖς πέντησι λόγοις χρῆσιμῶν, ἐπὶ ξένης ὄντα θρηνησάμεν τὴν ἐμαυτῶν καὶ κοινήν συμφορὰν, τί λοιπὸν οὕτω πλάττω τοὺς λόγους, ἀλλ' οὐκ ἀνιστὰν ἐκπέμνω φωνὴν, εἰς ἐκείνους, ἐν τοῖς τοιούτοις κακοῖς; τί μὴ τὰς χεῖρας ἐκτείνω μετ' αἰμωγῆς τύπτω μὲν τὰ στήθη καὶ τέμνω, τοῖς δυνεῖ δὲ ξείνω τὰς παρειὰς καὶ κάττομαι τέρφραν καὶ κένιν, καὶ ἐπὶ τὰς τρίχας, ὡς ἂν μὴ C μόνον πάσχη ψυχῇ, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα, τῶ μεγέθει τῆς συμφορᾶς! Φεῦ, ὦ βασιλεῖ τῶν πόλεων, καὶ πατριῶδες ἦτις ἐκ τοσαύτης ἀξίας; δουλείαν ἡμᾶρ εἶδες, ὦ; πρᾶττετις κακῶς δσοντες πάλαι καλῶς, ἐντιστηκίως δὲ σε δαίμων τις φθονερὸς, φερίει τῆς πάρεθον εὐπραξίας παραχρησάμενος θεοῦ ἀχρηστίαν κατεργασκός τις ἡμῶν; ἄλλως γὰρ οὐτε τύχη ἂν τις εἴποι τοῦ παρόντος αἰτίαν κακῶ διάνοιαν οὕσαν ἀνάπλασμα οὐθ' ὁ φθονερὸς δαίμων, κἂν φύσει τυγχάνῃ σφόδρα βᾶσκανος καὶ κακοποιὸς; τοσοῦτον ἂν ἰσχυσε κατ' ἡμῶν, ἀλλ' ὡς περ τοῦ φωτός οὐκ ἀξίους ἑσπερῆσθαι τούτου χρεῶν, οὕτω δὲ καὶ παντός ἀγαθοῦ, ὡς ἐν καὶ πρῶτον ἦν τῶν καρ' ἡμῖν ἢ τῶν πόλεων μεγίστη καὶ βασιλεῖς. Νῦν γὰρ ἐντυχόντες μυρίαῖς οἱ; οὐδέποτε εἰσόμεθα πάντως; ὡς οἱ κακοὶ γνώμασι τ' ἀγαθὸν χερσὶν ἔχοντες οὐκ ἤσας πρὶν πε; ἐκβάλλῃ.

Νῦν γὰρ οὐ μόνον ἡ τῶν Ἑλλήνων κληθῆ; ἀνηκεστον δυστυχίαν περιβάλλεται, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν εἰς νῦν μέλει μικρὸν οὐδὲν, οὐδὲν ἦσαν ἔσονται κατηφῆς κατ' ἡμᾶρ οὐδ' ἐς ἡμᾶρ, ἀλλ' ἔως ἂν ὕδωρ τε νῆλη καὶ δένδρα μακρὰ τεθῆλη, καὶ τοσοῦτον μᾶλλον, ὅση καὶ πλεον τῆτωνται τῶν αὐτῆς ἀγαθῶν, ἰδία μὲν γὰρ ἔστιαι τῶν Ἑλλήνων ἢ πόλις ἦν, κοινή δὲ πᾶσα παρεῖχε τὰ ταύτης καλὰ καὶ πᾶσιν ἀπλῶς ἀνεῖσθηται μήτηρ τροφός; ἀνάπαυλα παντοίων χρηστῶς ἀγαθῶν.

Φεῦ ὦ βασιλεῖ τῶν πόλεων, ὦ δυστυχία τοῦ γένους κοινή, ὦ λύπη μέχρι; ὁστέων διήκουσά τε

καὶ μυελῶν, ὦ κάλλη καὶ μεγέθη ναῶν, ὦ τίχη καὶ μήκαι καὶ πλάται τῶν ἄλλων ἐξηρημένα; ὦ μουσικαί τῆς Ἀκαδημίας, τῆς Σοφίας, κάλει μὲν ὑπερφέροντα, τῆ σοφίᾳ δὲ μῆδὲν ὑπερφέροντα; ὦ λιπὴν ἡθῶς μὲν πρῶτην καὶ εὐτυχῆ ταῖς ναυτί; νῦν δὲ δυστυχῆ καὶ τῆς Σκύλλης οὐδὲν διενηρωγῶς; ὦ Ἰσμήν νεῖα, γέγηρακῦα δὲ τῶ βίβραι καὶ κλήθει τῶν συμφορῶν; ποῦ σου νῦν τὰ καλὰ, ποῦ μὲν ἄθειτα; τα; βασιλεῖς; ὀξύτερον μὲν θεμιστοκλέους ὄρων, ἡδῖον δὲ τοῦ Νέστορος, ὀμιλῶν, σωπρονίστατος; δὲ Κύρου, δικαιοτέρου; δὲ Παδαμάνθους ἀνδραδείτερος; δὲ Ἡρακλέους; ποῦ εἰ ὁ τῆς ἐκκλησίας ὠραιαχμῆς; ὁ τε θεῖος ἀρχιερεὺς καὶ οἱ μετ' αὐτὴν εὐθύς καὶ ὁ λοιπὸς ἱερὸς χορός; ποῦ δὲ σεμναῖα καὶ πρῶθωνῶδες καὶ ἡ τῶν μοναχῶν κοσμιότης, ἢ καὶ ἀγγέλοι; ἐφ' ἀμιλλοῖς, ποῦ δὲ τὸ βουλευτήριον σὺν ταῖς βουλαῖς, ἐν οἷς τί μὲν ἔδον ὁ τι οὐχ ὄραθη, τί δ' ὄραθεν οὐκ εὐθῶς ἐπράχθη; τίνας δὲ δημηγόρους οὐ παρῆραχον ὀμιλοῦντες, νῦν μὲν πόλιαι τε καὶ μάλα λιγῶς, νῦν δὲ νηδέσιν τοικῶτα χαιμερήσιν, τὸ δὲ χριτῆροι; ποῦ πάντων τῶν Σέλωνας νόμων καὶ Πλάτωνος κατόπιν ἄφην, ἐπιστήμη δὲ μᾶλλον ὠραισμένην κληστή καὶ τοῖς ἐκ τοῦ Πνεύματος λόγοις, οἱ δὲ καὶ παρθοῦς ἀπάσης καὶ σοφίας εἰσὶν ἰσχυρότεροι; ποῦ δὲ ὁ λοιπὸς ἔσθως τῶν λογάδων, οἱ μὲν σοφίᾳ κακοσημένοι, οἱ δὲ λοιποὶς ἀγαθοῖς οἱ; πολιτεία κοσμηταί τε καὶ συνίσταται; ἄμοιρος μὲν γὰρ ἦν οὐδαί τινος ἀγαθοῦ; πᾶς δὲ πρὸς ὅση εἶχε καλὸν ὑπ' ἄλλου μὲν οὐδενὸς ἤττατο; ἐνίκα δὲ πάντας τοὺς βουλευομένους συμπλοκαῖς καὶ πόντας λοιπὸν ὀμοῦ τοῖς τῶν λογάδων ἐχρῆν ἤττασθαι καλῶς. Ποῦ δὲ τὸ τῶν λόγων κράτος ὅση ἦν ἀκμᾶζον ἐν σοῖ; ποῦ τῆς γραμματικῆς ἢ τέχνης, ἢ τὴν γλῶτταν ἐξελλήνιζεν καὶ πάσης ἀηθίας καθίσταται καθάραν; ποῦ δὲ τῆς ρητορικῆς τὸ κυρίπνοιν, οὐδὲν ἤττον ἄπτον τοῦ τῆς χιμαίρας πυρός; ποῦ δὲ τὸ τῆς διαλεκτικῆς κράτος, σοφισμα μὲν πᾶν ἀπορρίπτον, μόνος δὲ ἰχόμενον ἀληθείας καὶ τῆς εὐθύτητος; Ποῦ δὲ φυσικὰ προβλήματα καὶ ζητήσεις καὶ λύσεις τὴν ξὺν ὀκαρδαίνοντα, καὶ διαιρέσεις καὶ μουσικῆς ἀναλογίας καὶ φθόγγου καὶ γεωμετρίας σχηματισμοὶ καὶ λόγοι, καὶ ἀστέρων αἰτίαι καὶ ὄροι; ὡς πᾶλλὰ μὲν τῶν παλαιῶν τοῖς ἐν τῇ πόλι; χρόνῳ φθαρῆντας ἀνηγερέκναι, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ προσθεστέκναι, καὶ μέχρι νῦν ὄρασθαι σωζόμενα; ποῦ δὲ τὸ τῆς θεολογίας κράτος καὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ὡς εἶναι στήλην ὀρθοδοξίας τοῖς λόγοις εἰκένων καὶ ὄγραμτων ὀρθότητα καὶ πηγῆν, τοῦ δὲ πρακτικῶ τῆς σπουδῆς μέρους οὐ τοῖς; ὡς εἶναι τούτου; εἰκόνα τινὰ ταῖς ἰδέαις μεμορφωμένων τῶν ἀρετῶν, ἐν τούτοις δὲ πᾶσι πρῶτος ἦν, ὁ τῆς σοφίας πηγῆ καὶ τῶν ἡμετέρων λόγων καθηγμένων δ; οὐδενὸ; ἀφοῖν τοῖν φιλοσόφοιν ἐλάττων ἦν, φαίην δ' ἂν ὅτι καὶ μεῖζων μήκει μὲν σὺν ἢ πόλις πάσας τὰς ἐπάς; ἀ πλῶς ὑπερεῖχε κάλλι; δὲ καὶ τὰς τῆς ἔσπρας;. Τίχη δ' οὕτως ἰσχυρὰ καὶ τοῖς ἐναντίοις ἀνένδοτα, οὐκ ἂν εὐροῖτο ἔως συγκρινόμενα τοῖς αἰτᾶ; ἦν μὲν γὰρ ἡ τάφρος εὐθύς καὶ πλάται καὶ βάθει καὶ πλίνθοι; ὀπτοῖς; κατωχυρωμένη ποταμός; τις ἄλλος

τοῖς παριούσι δοκοῦσα· τείχος δ' εὐθύς μετ' αὐτήν ἰσχυρὸν εὗρει τε καὶ ὑψηλὰ στερεὸν, ἕτερον δὲ μετ' αὐτὸ μείζον τοῦ ὑπὸλοιπον, ὥστε καὶ θαυμάζειν ποιοῦν τοῖς ἀπειροῦσι πρὸς αὐτό· ποῦ δ' ἂν ἴσῃ; νεὼς τοσοῦτους κάλλει τε καὶ μεγέθει τοὺς ἀπανταχοῦ γῆς νικῶντας, λίθους τε καὶ κίονας καὶ ψηφίαι καὶ χρώαις καὶ ποικιλίαις παντοδαπαῖς; ποῦ δὲ λιμένα τοσοῦτον εὖροις περικαλλῆ τε καὶ μέγαν καὶ ταῖς ναυσὶν ἐπιτήθειον; νεώρια δὲ ποῦ οὕτω λαμπρά; ποῦ δὲ βασιλείων καὶ οἰκων οἰκοδομὰς καὶ φαιδρότητας; ποῦ δὲ στοῶν θέσιν καὶ ὁδῶν τάξιν καὶ λουτρῶν ποικιλίαν; ποῦ δὲ νοσοκομεῖα καὶ γηροκομεῖα καὶ πτωχοτροφεία τῶν ἢ πόλις πολλὴν ἐποιεῖ σπουδῆν; ποῦ δὲ ἱππόδρομον καὶ ὅσα περὶ ἐκείνον ἀγάλματα; ποῦ δ' ὄντων πρᾶσιν καὶ κέρδος ἐμπόρων; Ἡ γὰρ θέσις τῆς πόλεως πάντα ἐποιεῖ βέλτεα καὶ πρόχειρα· ταύτην γὰρ μόνην ἀμφοτέραις ἀν εἶδες δεξιουμένην ἠπειροῖς.

Εἶχε μὲν ἡ Εὐρώπη, ἐγγυτάτω δ' ἦν ἡ Ἀσία. Καὶ τοσοῦτον αὐτῆς ἀπέχεν ὅσον τὸ πλάτος ἐστὶ τοῦ πορθμοῦ, μεταξύ δὲ καὶ πάσχουσα ἦν καὶ τοῦ πορθμοῦ καταβοῶσα μεγάλως ὡς διαίργοντες ταύτην ἐκαίνης, πλὴν ἤθετο πάλιν τὴν πόλιν ὀρῶσα μάλλον οὕτως εὐδιαθεμένην καὶ τὴν ἡδονὴν ἐκαίνης καὶ ἰδίαν ἐποιεῖ καὶ μὴν καὶ τὰ διττὰ πελάγη, ἢ τε Προποντις καὶ ὁ Πόντος οὐκ ὀλίγην καρτεῖχον τῇ πόλει τὴν ἀφθονίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος καρποφόρος τις καὶ εὐγεωσ, ὡς οὐδεὶς ἄλλος· πεδιάς γὰρ ἅπαν ἐστὶ τὸ χωρίον, ὅρασι τε περιεχόμενον, καὶ ποταμοῖς ἀρδευόμενον, καὶ λίμναις πλείσταις πεποικιλμένον, ὥστε πανταχόθεν ἀφθονία παρῆν τῇ πόλει. Ἐν δ' ἐπὶ πᾶσιν ἔρω, οἱ πᾶς τις ἰλθὼν ἐν ταύτῃ, καὶ χρόνον διατριψάς συχλὴν ἢ καὶ παιδιόθεν τραφεὶς ἐν ἐκείνῃ καὶ τῶν ταύτης ἐμπληθεὶς ἀγαθῶν, ὅτε τοῦ χάριν τῆς πόλεως ἐξῆι εὐθύς; ἐν ἐπιθυμίᾳ ταύτης ἦν ὡσπερ μηδὲ γευσάμενος ὄλω, καὶ στρέφουσα, λοιπὸν ἦν ἀνάγκη καὶ ὄραϊν πρὸς αὐτὴν μέχρις ἀν' ὁ τόπος ἰδίδου· ἰδίδου ἄχρι πολλοῦ, ἐρχόμενοι δὲ τινες πρὸς τὴν πόλιν, ἐτι σταδίους ἀπέχοντες οὐκ ὀλίγους ἐξήκον μὲν ἀπάντων, μία δὲ κοινὴ διήγησις ἐκείνων ἦν τὰ τῆς πόλεως ἀγαθὰ, καὶ τὶς ἦν ἀγῶν ἐν ἐκείνοις φιλοτιμουμένοις. Τίς ἂν εἴποι πλείων θατέρων μέχρι; ἂν εἰς οὐσί τὴν πόλιν καὶ τοῖς ἐκείνης κάλλισι φαιδρυνθείσιν ἅπαν μὴν λυποῦν καὶ σκυθρωπάζων ἀπίων, ἡδονὴ δὲ τίς; πλείστη τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν ἐνεπίπλα ἡδίσταις δεσμοῦσα τοῦτους σειραῖς· εἴποι δ' ἂν τίς; αὐτὴν περιεκάζων πρὸς τὴν οὐράνιον σφαῖραν ἥλιον μὲν τὸν περικαλλῆ νεῶν τὴν τοῦ Θεοῦ κεκτῆσθαι σοφίαν, σελήνην δὲ τῶν ἱερῶν φοιτητῶν, ἀστέρους δὲ τοὺς λοιποὺς θελοῦς; νεοὺς καὶ τ' ἄλλα πρὸς ἄλλο τι μέρος αὐτῆς ἐφαρμόζων ἐν ἧ καὶ θεὸς ἀληθῆ; ὕμνευτο καὶ τὸ τῆς πίστεως ἦν ἀκραφνὴς, καὶ οὐδὲν ἦν θεῖον δόγμα ὃ μὴ παρ' αὐτῶν διηγεῖτο καλῶς, ἀλλ' ὀχεται ταῦτα πάντα καὶ δούλη φεῦ ἢ βασιλεὺς ἐγένετο.

Ἡ πῶς ἂν τίς ἐκτραγηθῆσσι τὸ πάθος; ἡμέρα μὲν ἦν σκότος δὲ καὶ ζῆφος· τῇ πόλει, πόλεμος δ' ἔρρει τῇ πόλει σφοδρὸς ἐκ τε τῆς ἡπείρου καὶ τῆς ὑγρᾶς. Ὁ δ' ἀσεβῆς μηχαναῖς βάλλει τὸ τείχος καὶ πίπτει:

κατὰ γῆς πολλαχόθεν, ὁρμᾶ δὲ κατὰ τῆς πόλεως χεῖρα ἐπάγων βαρεῖαν, οἱ δὲ γενναίως ἀνθίστανται κατ' αὐτοῦ, καὶ πίπτει μὲν εὐθύς ὁ θεοῦτατος βασιλεὺς καὶ τῶν ὑπηκόων πολλοὶ σὺν αὐτῷ· ἔπειτα δὲ βαβαί, δορυδρωτὸν πᾶσαν λαβῶν, κτείνει τε καὶ λεηλατεῖ καὶ ζωγραῖ. Ἄνοιμῶζειν δεῖ τοιγαροῦν καὶ κωκυτοὺς ἐκπέμπειν ἐκ μέσης ψυχῆς καὶ πρὸς τοῦδαφος κалινδοῦσθαι, καὶ νικᾶν πάντα νόμισθῆντων ὑπὲρ τῆς συμφορᾶς, ὡς κυρία τῶν πλεονεχῶν πῶς ἠνέσχου ζυγὸν ἐπιθεῖναι δουλείαν τῷ σῶ τραχίλῳ. Ἡ θεοῦτατος βασιλεὺς, πῶς οὕτω φιλόφρονος; ὦν καὶ πάντα τρόπον φιλανθρωπίαν ὑπὲρ τοῦ γένους; οὐκ ἀμελήσας ποιεῖν, νῦν ἠνέσχου καταλιπεῖν, ἡμᾶς εἰς δυστυχίαν καὶ δουλείαν τοσαύτην, ἀναρματίστους τε ὄλω καὶ τῇ γῇ τηρουμένους καὶ τοῖς σποκίλοις; Ἡ λογάδων ἱσμός, πῶς ἠνέγκατε τοὺς ὁμογενεῖς ἐκλιπεῖν καὶ καρδίαις τοσαύταις ἐνεῖναι βίβλος δριμύ; ὦ ἱερέων ὀμηγυρις καὶ τῶν μοναχῶν, πῶς οὐκ ἐξεπέψατε χεῖρας ἐκτενεῖς πρὸς θεὸν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἡμῶν, ἢ δεδράκατε μὲν πᾶν ὅσον εἰπέ, εἶδει δὲ τοῦτο γενέσθαι τρόποις οἷς ὀδεν ἢ τοῦ θεοῦ σοφία ἢ καὶ τὸν Παύλου νοῦν ὑπερβαίνει ἀλλὰ καὶ λιγγεῖ πρὸς αὐτὴν ἀπιδεῖν! Ἡ πολιτεία πᾶσα ἐμπορικὴ τε καὶ τεχνικὴ, ποῦ νῦν ἰσχεσθε τὴν ἐρωμένην ἀφόντες, ὡς γυναῖκας δυστυχεῖς, οἷσις ἐνεπίσεσθε συμφοραῖς, τέκνα μὲν ἐκ τῶν μαστῶν ἔρπυζόμενα βλέπουσαι, πατέρας δὲ νυμφίους κτεινομένους; ὀρῶσαι καὶ ἀδελφούς. Ἡ στέγλιος γέροντες, οἷον ἐφθάσατε τέλος; ὦ κακοδαίμονες νέοι, οὐκ ἐνάτω περιεπεκτώκατε, ἄκρους δακτύλους μόνον γευσάμενοι τῶν καλῶν καὶ ὄσον χίλινα μέγε' ἰδίην ὑπερούνην δ' οὐκ ἰδίηνεν! ὦ Σοφία θεῖα, νεὼς οὕτω καὶ οἶκος θεοῦ πάντων ὄσοι κατὰ πόλεις εἰσὶν ὑπερτεροῦσα νεῶν, ποῦ νῦν σου ἡ ἑραυτή; ποῦ ἡ εὐπρέπεια; ποῦ τὸ κάλλος; ποῦ τῶν λίθων αἱ διαύγεται; ποῦ τῶν ψηφιδῶν αἱ ποικιλίαι; τίς τὴν ἱεράν σου ἐντὸς τελείσει μυσταγωγίαν; τίς τὰς ἱερὰς ὄδας ἀναπέμψει τῷ θεῷ; ὦ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτήρος νεὼς ἱερὰς, δεῦτερος εὐθύς μετ' ἐκείνων καὶ σοῦ τὸ λαμπρὸν καὶ χάριεν ὀχεται, οὐκ ἐτι τὰς ἱερὰς ἐν σοὶ ψήφους συνοδικῶς ἐπισκέψονται, οὐκ ἐτι διδάσκουσιν, ἐν σοὶ ὑποβαλόμενοι τὰς ἀκοάς· ὦ λοιποὶ ναοὶ τοῦ Θεοῦ, οἱ περὶ πᾶσαν συγγάνοντες πόλιν ἀστέρες ἀντικρυς λάμποντες ἄλλοθεν ἄλλο; ποῦ νῦν ὁ κόσμος ὑμῶν; ποῦ τελεῖται; ποῦ πανηγύρις; ὡς ἐμιάνθητε, ὡς κατεχράνητε, καὶ καταχραίνεσθε ποσὶν ἀσεθῶν! ὦ θεῖαι εἰκόνες καὶ ἱερά πάντα σκεῦη καὶ κόσμος αὐτῶν, οἷσις βεβήλοι; χερσὶν ἐνεπέσετε! ὦ σοροὶ τῶν ἁγίων καὶ ἤκηαι, αἷος ἀσεβείων ἀνδράσι σπαράγματα κείσαθε!

Baba! τῶν κριμάτων σου, Χριστά, φεῦ! τῆς ἀναχῆς σου, ἐγενόμεθα νῦν ὡς τὸ ἀπαρχῆς, ὅτε οὐκ ἤσχες ἡμῶν, καὶ παρεδόθημεν κικροτάτῳ τυράννῳ καὶ ἀσεβεῖ, ἡμεῖς τε ὁ ἱεράς σου λαὸς καὶ πᾶς ὁ τόπος ὁ ἁγιος. Βούλομαι τὸ πρόην ἀναλογισάσθαι προσὴν, καλὰ τῇ πόλει λόγῳ βραχεῖ καὶ παραθεῖναι τοῖς νῦν ἴνα μάλλον ἐκτραγηθῶ τὴν συμφορᾶν. Ἐκεῖνα μὲν οὐκ ἐτίσις ἀνδρὸς ἱεροῦ· ἐκείθεν γὰρ ἄρξομαι τὸ πρὶν ἄπει, καὶ θαύματα γεγονότα καθάπερ ἱστορίαι,

ἐκείνου μὲν κατ' ἀντικρὺ τῆς δυστυχούς ταύτης κείζων διανοηκός, ὀρθίθων δὲ τοὺς λίθους ἐκείθεν ἀφαρπαζόντων καὶ πρὸς τὸν νῦν διακομιζόντων καὶ συνδῶν ὄσαι ὄραι συγκρότησις ἱερῶν θεῶν δογμάτων περὶ καὶ θεοῦ ὑμνούμενος ἀληθής, καὶ τελεταί, καὶ μυστήρια, καὶ δικαιοσύνη, καὶ νόμοι καὶ μουσικαί, καὶ λόγοι, καὶ ἐπιστήμαι, καὶ τέχναι, καὶ δογμάτων ἀκριβεία, καὶ νεψ, καὶ σοροὶ καὶ εἰκόνας ἀγίων, καὶ ἱερὰ σκεύη, καὶ κόσμος, καὶ τάξις, καὶ μουσαγωγὸν, καὶ μύσται, καὶ αἰμνεῖα, καὶ παρθενῶνες, καὶ κάλλοναι, καὶ φαειρότητες, καὶ βασιλεὺς χρηστός σὺν ἀγαθοῖς ὀπηκίοις· τὰ δὲ νῦν, ὄμοι! ἀσεβῆς δυνάστης σὺν ὀπηκίοις ὄμοις· καὶ σκότος καὶ ζόφος σὺν ἀσεβείᾳ καὶ ἱερῶν ἀταξίᾳ σὺν ἀκοσμίᾳ καὶ σκευῶν ἄρπιαγῇ, καὶ ὕβρις εἰκότων καὶ σοροὶ διασπώμεναι, καὶ νεψ βεθλοῦμενοι, καὶ δόγμα θεῶν πᾶν σιωπώμενον, καὶ ἀλογία, καὶ ἀμουσία σὺν ἀδικίᾳ καὶ ἀνομίᾳ, καὶ δειμῶν ὄργια καὶ συναγωγὴ πονηρά, κηρύττουσα τὴν ἀσέβειαν, καὶ βαρδάρων ὀμότης καθ' ἡμῶν φερόμενη νεανικῶς, οὐκ ἀληθῆ θεὸν λατρεύει ἡμᾶς σὺν γέλωτι λέγουσα φεῦ! καὶ φθορὰ παντελής. Ἄρ' οὐ κατὰ θεμέτρον ἐναντίως τῶν πρῶην τὰ νῦν, τοῦ χάριν τὰ νῦν, ὃ βασιλεὺς τοῦ παντός, Ἰερεμίας παρῖω βοῶν ὁ μόνον ἐκκηρυκίσας τοὺς σοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ ρίξας ἀφῆκε ποιεῖν καὶ ταύτας μεγίστας, ὃ καὶ καταργεῖν ἡμᾶς τὸν ἀμπλόνα τὸν σὺν, καὶ πατεῖν οὐκ ἀφῆκας πῶδας πρᾶϊων τὴν σὴν ἱερὰν αὐλήν· ἀλλὰ πατήσουσιν αὐτὴν ἄνδρων ἐχθίστων πᾶσι; καὶ ἀσέβων. Ἄλλὰ περὶ τούτων καὶ πεφίλοσοφῆκασι, εὐ οἶδα, πολλοὶ, καὶ νῦν οὐχ ἤτεον δράσαντι τοῦτο τῆς συμφορᾶς οὐκ ἐώσης τὸν νῦν αὐτῶν ἡρομεῖν. Ἐγὼ δὲ φαίην ἄν, ὡς μακάριοι νῦν οἱ θεοκτότοι, ἐλευνοὶ δὲ οἱ ζῶντες καὶ θρηῶν ἀξιοί, καὶ τὸ τῆς Γραφῆς δὲ προσθήσω· Μακάριοι αἱ κοιλῆαι εἰ οὐ σὺλλήψονται, καὶ μαστοὶ οἱ οὐ θηλάσουσιν· ἢ γὰρ οὐχ οὕτως ἄν τις εἰκότως πρὸς θεὸν οἰκονομήσῃ ζῶντων καὶ τεθηκέντων περὶ τῶν μὲν τοῦ μακαρίου τυχόντων τέλος δ' καὶ τέλος· εὐρὸν μακαρίζεται παρὰ Σόλωνι. Κροίσου μάλ्लου πολὺν χρυσὸν κειτημένου ἄκροι μὲν δακτύλοις τοῦ κακοῦ γευσαμένου, θανόντων δὲ εὐθὺς θνητῶν περὶκτότων καὶ τοῖς πρώτοις νῦν ἐνδιατριβόντων καλοῖς, ὕπερ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς πατρίδος θανόντων, ἡμῶν δὲ τῶν ζώντων γευσαμένων μὲν τοῦ δεινοῦ μέχρι κόρου, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δὲ βίον ἐλκόντων ὀδονηρὸν καὶ δακρύων ἀνάμεστον, χλαῦν μὲν λαθόντων καὶ εἰρωνεῖαν καὶ τωθασμὸν παρὰ πάντων, ὡς βαρδάρων δὲ μεταξὺ περιπατούντων τόσων, καὶ ἡμῶν ἀγνωστών, τίνας ἄν τις τύχη θανάτου.

Ἄγε δὴ λοιπὸν, ὃ δυστυχεῖς Ἕλληνας, εἰς τοσοῦτον δεινῶν κατηγμένοι, ἡμᾶς· ἀρτοὺς θρηνησωμεν, εἰ θεοκτεῖ, τοὺς ζῶντας. Ὁ γέροντες, τάλας, ποῦ δὴ τὰς ἐλπίδας ἐξετε, πάσης ἀγαθῆς ἀγκύρας ἀφαιρέσεισθε. ἢ ποῦ πτώμα κείσεσθε πᾶσι, καὶ δάκρυα χύσετε κλαίοντες, ὥστε καὶ πεπληρωσάμενοι τὸς ὤπας· ἀνίστατε δὲ μηδὲν ἢ τὸ κακίθησθαι μὲν δυστυχεστάτην τὴν πόλιν, κακοκλιμονίστατον δὲ τὸ γῆρας! Ὁ σφέτεροι νεοί, τίς ἡμῖν χαρίζεται κωφρωθῶσιν, ἢ παιδεύσει καλῶς

ποιῶν ἀμελοῦντας; Ὁ γὰρ κοινὸς ἡμῶν προμηθεὺς ἀπώλετο φεῦ! Ἄλλοις πάντως ἐπιτηδεύμασι χρώμενοι, τὸν ἐξῆς μοχθηρῶς διανύσωμεν βίον, ἐρέται τινὲς ὄντες ἢ σκαπανεῖς καὶ θῆτες. Ὁ παῖδες ἀθλοὶ οἱ τε νῦν ὄντες καὶ ἐσόμενοι, τίς ὄμας θράψει καὶ παιδαγωγήσει, καὶ τὸ θεὸν διδάξει τῆς κοινῆς τροφῆς καὶ διδασκάλου φθαρσίτης; Συδῶται πάντως ἐσεσθε καὶ βουκόλοι, καὶ πέτρας καὶ ὄρη καὶ κρημνοὺς ἐξετε πάλιν. Ὁ δυστυχεῖς γυναῖκες, ἀντ' ἐλευθέρων μὲν ἐσεσθε δούλαι, ἀλλάξετε δὲ τὸ ἄρχαιον τοῦ ἀρχεσθαι καὶ μαθήσεσθε πάντως ὕψαισιν, καὶ σαίρειν, καὶ τελευταῖον τὰ ὀμέτρα λέχη λυμανοῦσιν ἄνδρες δούλοι, ἡξωμένοι πρῶτον λογάδων. Ὁ λογάδες τῶν χυδαίων νῦν οὐδὲν διευνηοχότες· ὃ στρατιώται, οὐς ἐφοβοῦντο πρῶτον παῖλοι, νῦν δὲ παιζόμενοι παρὰ πάντων. Ὁ γεωργοὶ κωκοδαίμονες, ἐκ τοῦ προχείρου νῦν ἔσται πᾶσιν ὕμῃς ἀδικεῖν καὶ γεωργήσεσθαι ξένοις, ἀλλ' οὐχ ὕμιν· ὃ πληθὺς τεχνιτῶν, ἀπλοῖτε ἄν τὰ ὄργα νῦν ὕμιν, οὐκ ἔχοντες ὅποι χρῆσεσθε τούτους. Ὁ δυστυχεῖς ἔμποροι, ποῦ νῦν ἀφῶδες τὰς ἐμπορίας ποιήσεσθε; οἷς γὰρ ὕπῃρχε παρὰ πάντων αἰδῶς καὶ θάρρος, νῦν ἀντιστρόφως ἔσται παρ' αὐτῶν ὕβρις καὶ φόβος. Ὁ ἱερῶν καὶ μοναχῶν χορὸς, τί ποτε πείσεσθε νῦν; παρὰ τίνος ἐξετε τὰς τιμάς, τὰς εὐλογίας, τὸ περιπατεῖν εὐσεβῶς, τὸ βαιεῖν ὀρθῶς; σφαλίντες δὲ παρὰ τίνος λήψεσθε τὰς ἐπιτιμίας; ἀπορούντες δὲ παρὰ τίνος ἐξετε λύσιν; τίνα δ' εἴποιτε ἔχοντες κεφαλὴν, πῶς δ' ἄν ἀπαιτούμενοι δοίητε λόγον περὶ τῆς ὀγιοῦς ὕμιν δόξης; Ἀπώλετο τὸ ὀμέτερον καύχημα, ἢ κεφαλὴ, ὃ ἀρχιερεὺς, ὃ κηδεμῶν. Ἡ που πᾶς χρηστός ἀφῆκας τὸ ἱερατεῦσιν, οὐ βουλόμενος παίζειν ἐν οὐ παικτοῖς, καθδεῖται δὲ καθάπερ τις ἰδιώτης, πονηροὶ δ' ἀνθρωποὶ τινες καὶ γόητες ἀρπάσουσι βεβαίως χροὶ τὴν ἱερὰν ἀγιστεῖαν πλανώμενοι καὶ πλανῶντες, ἐν τῆς Γραφῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἀφρονεύσουσι κλειστοὶ ποιμένες, καὶ διαφθεροῦσι τὴν τοῦ Χριστοῦ ἱερὰν ἀμπλόνα, ὕπερ οὐ προήκατο τὴν θέαν αὐτοῦ ψυχῆν. Φεῦ τῆς ἀνηκίστου συμφορᾶς· φεῦ κληγῆς κληγῶν βαρυτάτης, φεῦ ξίφου; τὰς τῶν Ἑλλήνων ἐκκεντούντας καρδίας, φεῦ τῆς κοινῆς ἀποφράδος! Φεῦ ἀφανισμοῦ παντελοῦς, φεῦ πυρετοῦ τὰ πάντων καταφρονούντος σώματα! Φεῦ ἰλιγγοῦ καὶ σκοτομῆνης, τὰς πάντων εἰδόντος κεφαλᾶς! Νῦν ὄντως τὸ ζῆν ἀήδης· νῦν ὄντως· θανεῖν χρῆ, ὅτε κακία μὲν πᾶσα τὴν γῆν ἐμπιπλά, δικαιοσύνη δ' ἀπεστίν. Ἐκκλινοῦσι γὰρ πάντες καὶ ἄρχαιοι γενήσονται, καὶ οὐδεὶς ἔσται ποιῶν χρηστότητα οὐδὲ μέχρις ἐνὸς νῦν πράγματα πάντα κατὰ τὸν φάμενον οὕτως ἔσται, καὶ νυκτομαχία τις δεινῆ. Ἄλλ' εἰ δοκαί, ζητήσωμεν ἥτις ἡμῖν ἐλπίς ἔσται περὶ τοῦ μέλλοντος· φεῦ σιδάτε (sic)· ὄντως τοιγαροῦν ἡμῖν ἐλπίς οὐδεμία τυγχάνει· νῦν οὖν χρῆ θανεῖν· κἀγὼ πρὸ πάντων τοῦτο ζήτω. Τί γὰρ καὶ δράσεις, ὃ τάλας Ἀνδρόνικε; ποῦ πορευθῆς; εἰς ποῖαν πόλιν, ὑπὸ ποίῃ κυρίῳ παρατείνας ἰδίους καὶ φίλους, τίσι χρῆσῃ; ἀθηγερόσι τοῦ λόγου; ὃ δυστυχούς ἐμῆς βιοτῆς; ὃ μικρὰς ὄρφαναίας, ὃ τροχὸν χρόνε, οἷον ἄραθρον ζέρον κατήνεγκας! ὃ συγγενεῖς

καθημερινός και φίλοι, πώς υπερβαίνει' ἐμὲ τὸν Α μετὰ φαίνοσθαι δαί, ἀλλ' αὐτὸ τὸ τέλος εἶδος ἀδρός; ἄριστος. Θεὸ τῆς ἀνημέστου ἐπιφορᾶ; ἰκὼ μὲν ἂν τις ἤλπισε μᾶλλον ἢ τούτο πᾶσαι, πᾶν ἢ μὲνται, ἢ θεῖα μείρα κινούμενος προκίπτε ἡμῖν, οὐκ ἀκωδύνως ἂν ἀκηλάγη. Θεὸ νῦν ὄντως πρῶτον ἔγνωσ παθῶν ὑπὸ συμφορᾶς, και οὐκ ἰσχύει τῷ πάθει φιλοσοφῆν· νῦν πρῶτον οἶδεν ὅτι δύνεται κείθεσ και νῦν θαλούειν, και λόγου οὐκ ἐξ προκίπται, και λυθῶσ τιπὲ τὸν ἀνθρώπων ἔργη. Νῦν τὰς τραγικὰς περιελθῶσ μούσας, αἱ δὲ με περιστάματα κείθουδεν οἰμαγῆς ἐκπικμπαι και κωποτοδς, και ὠλοῦζαιν κικρῶσ. Θεὸ, τίς δαίθελα; νῦν με περισθῶσ κρός την πᾶσιν ἀνάξει, και στρέφει: πᾶσιν ταχῶσ; θεούλομαι γάρ ἴδειν, ἀλλ' οὐ προσιμῖται· τὸ μὲν ἵνα περιχρῶσ τοῖς παιδικοῖς και καίμενοις. τὸ δ'. ἵνα μὴ πᾶσιν ὄρω χρόνον, ἀ μὲθ' ἱκαίειν ἰσχύει. Θεὸ νῦν ἰσπερὶ πᾶσαι και μῦθοι και ποιηταὶ σιγῆσονται πάντως, οἷς χρώμενος πᾶς τις, τὸ συμβαῖνον ἱκαίειν κικρῶν ἰδῆλου, ἀναῦθεν ἐξ ἄβυσσῶν την ὑπερβολὴν τοῦ κακοῦ ὀπλώσει. Ἐῶλω μὲν γάρ και Τροία, ἀλλὰ δικαίως, ὑπὲρ ὄβριστοῦ θεοῦ μαχομένη, και ὅσα τοσαῦτα και προσῆται: βάρβαρος ὄψ' Ἑλλήνων· Ἰερουσαλήμ, ἀλλὰ μύρων ὄσα κικρῶν ἔξαιν ἔσποτοπῶν ἔρῶσασ φόνου και Παλαιστίνης ἀρχουσα μόνου, Βαβυλων, ἀλλ' οὐ τοσαῦτα την φήμην, οὐδ' ἐκ περῶσων ἔρῶσα, εἰ και τὸν περιθῶλον εἶχε μέγαν, Ρῶμη. ἀλλ' οὐν ἱκαίειν παρὰ τῆς θυγατρὸς ἐκλυθῆναι, δ ὅη και καλῶσ κικρῶν ἡκαλοῦθησ, την δ' ἐξ Ἐσπερας ἔρῶσαν μέγρος πᾶσαι ἐξ νικῶσαν ἱκαίειν, ἔρῶσας δὲ παντοῖαις κικρῶσμημένην, ὀδικοῦσα δὲ μῆδῆνα, ὀδικοῦμένη δὲ κικρῶστα ὑπὸ Παρθάρου κικρῶσμημένησ, και μῆδῆ ἐκπῶσιν ἀναστῆσασαι πᾶσιν. Τούτω δὲ συμφορᾶ συμφορῶν, και πᾶσος πᾶθουσ, και λῶπη λῦκησ, ἐκπερικικρῶσ ἀπάντων. Ἐρῶσῆσται μὲν οὐν ἡ τῆς πᾶσος ἀρχὴ πᾶσαι, και κατασικρῶσται, και μῆδαμῶδεν ἱσποθησται, νῦν δὲ κατέπῶσ πᾶσαι και γέγωνεν, ὡσπερ ἂν εἶπος, σῶμα πᾶσιν λαθῶν, κῶσται μὲν πρῶτον τὰ ἄκρα, τὸ τελευταῖον δ' αὐτὴν την καφαλὴν κικρῶσται. Ἡ καθῶσπερ μέγρος δένδρον, ἀποθερίζει μὲν πρῶτον τοῖς κλάδοσ, ἱκαίειν δὲ και την ρίζαν· ἦσ δ' ἂν ταυτῶν, εἶπερ εἰλήθει την πᾶσιν πρὶν ἀραιρεθῆναι τὸ κρῶσ, ὡσπερ εἰ και την καφαλὴν ἀποκίμῶσ: τᾶνθρώπου και την ρίζαν τοῦ δένδρου, πρὶν ἐκκοπῆναι: γὰ μέγρος τε και τοῖς κλάδοσ· τὸ γάρ αὐτὸ πᾶσῃ γῆ και πᾶσαι, ὑπερ ἀνθρώπων και δένδρων καφαλὴ τε και ρίζα. Ἄγε δὲ, λαπῶν πᾶς ὄσσις εἰσθησιν ἔχει τοῦ πᾶθουσ (ἵσται δ' οὐδῆσ, δς μὴ τούτω πᾶσῃ) ἔσκαυλαιν ὀδωρῶσμεθα την κοινὴν κικρῶστα τε και τρῶσν. Οἱ γέροντες την γηροκομῶσσαν, οἱ νέοι την φιμουῶσσαν τὰς ἀλόγως ὀρμὰς τῆς ψυχῆς, οἱ παῖδες την παιδεύουσαν ἀγεθῶσ, οἱ γυναίκες την σωφρονοῶσσαν, οἱ ἀργουτῶσ: την τιμῶσσαν, οἱ στρατιῶτῶσ την στρατηγῶν· οἱ γεωργοὶ την δικαιοσύνην, οἱ τεχνίται την χροσμένην ὀμῶν, οἱ ἔμποροὶ τὸ κέρδος, οἱ κλῶντες τὸν λιμῆνα, οἱ ἱσποκῶσοὶ την ἀνάπαυλαιν, οἱ πᾶσῃσ την πορίζουσαν, οἱ κωργοὶ την τρέφουσαν, οἱ εἰχμάλωτοὶ την βύουσαν, οἱ ὀρῶσται την κικρῶσ, οἱ κῆραι την προσῶσταιν, οἱ ἱεραῖς την ἰδῆλου, οἱ

καθημερινός και φίλοι, πώς υπερβαίνει' ἐμὲ τὸν Α μετὰ φαίνοσθαι δαί, ἀλλ' αὐτὸ τὸ τέλος εἶδος ἀδρός; ἄριστος. Θεὸ τῆς ἀνημέστου ἐπιφορᾶ; ἰκὼ μὲν ἂν τις ἤλπισε μᾶλλον ἢ τούτο πᾶσαι, πᾶν ἢ μὲνται, ἢ θεῖα μείρα κινούμενος προκίπτε ἡμῖν, οὐκ ἀκωδύνως ἂν ἀκηλάγη. Θεὸ νῦν ὄντως πρῶτον ἔγνωσ παθῶν ὑπὸ συμφορᾶς, και οὐκ ἰσχύει τῷ πάθει φιλοσοφῆν· νῦν πρῶτον οἶδεν ὅτι δύνεται κείθεσ και νῦν θαλούειν, και λόγου οὐκ ἐξ προκίπται, και λυθῶσ τιπὲ τὸν ἀνθρώπων ἔργη. Νῦν τὰς τραγικὰς περιελθῶσ μούσας, αἱ δὲ με περιστάματα κείθουδεν οἰμαγῆς ἐκπικμπαι και κωποτοδς, και ὠλοῦζαιν κικρῶσ. Θεὸ, τίς δαίθελα; νῦν με περισθῶσ κρός την πᾶσιν ἀνάξει, και στρέφει: πᾶσιν ταχῶσ; θεούλομαι γάρ ἴδειν, ἀλλ' οὐ προσιμῖται· τὸ μὲν ἵνα περιχρῶσ τοῖς παιδικοῖς και καίμενοις. τὸ δ'. ἵνα μὴ πᾶσιν ὄρω χρόνον, ἀ μὲθ' ἱκαίειν ἰσχύει. Θεὸ νῦν ἰσπερὶ πᾶσαι και μῦθοι και ποιηταὶ σιγῆσονται πάντως, οἷς χρώμενος πᾶς τις, τὸ συμβαῖνον ἱκαίειν κικρῶν ἰδῆλου, ἀναῦθεν ἐξ ἄβυσσῶν την ὑπερβολὴν τοῦ κακοῦ ὀπλώσει. Ἐῶλω μὲν γάρ και Τροία, ἀλλὰ δικαίως, ὑπὲρ ὄβριστοῦ θεοῦ μαχομένη, και ὅσα τοσαῦτα και προσῆται: βάρβαρος ὄψ' Ἑλλήνων· Ἰερουσαλήμ, ἀλλὰ μύρων ὄσα κικρῶν ἔξαιν ἔσποτοπῶν ἔρῶσασ φόνου και Παλαιστίνης ἀρχουσα μόνου, Βαβυλων, ἀλλ' οὐ τοσαῦτα την φήμην, οὐδ' ἐκ περῶσων ἔρῶσα, εἰ και τὸν περιθῶλον εἶχε μέγαν, Ρῶμη. ἀλλ' οὐν ἱκαίειν παρὰ τῆς θυγατρὸς ἐκλυθῆναι, δ ὅη και καλῶσ κικρῶν ἡκαλοῦθησ, την δ' ἐξ Ἐσπερας ἔρῶσαν μέγρος πᾶσαι ἐξ νικῶσαν ἱκαίειν, ἔρῶσας δὲ παντοῖαις κικρῶσμημένην, ὀδικοῦσα δὲ μῆδῆνα, ὀδικοῦμένη δὲ κικρῶσται ὑπὸ Παρθάρου κικρῶσμημένησ, και μῆδῆ ἐκπῶσιν ἀναστῆσασαι πᾶσιν. Τούτω δὲ συμφορᾶ συμφορῶν, και πᾶσος πᾶθουσ, και λῶπη λῦκησ, ἐκπερικικρῶσ ἀπάντων. Ἐρῶσῆσται μὲν οὐν ἡ τῆς πᾶσος ἀρχὴ πᾶσαι, και κατασικρῶσται, και μῆδαμῶδεν ἱσποθησται, νῦν δὲ κατέπῶσ πᾶσαι και γέγωνεν, ὡσπερ ἂν εἶπος, σῶμα πᾶσιν λαθῶν, κῶσται μὲν πρῶτον τὰ ἄκρα, τὸ τελευταῖον δ' αὐτὴν την καφαλὴν κικρῶσται. Ἡ καθῶσπερ μέγρος δένδρον, ἀποθερίζει μὲν πρῶτον τοῖς κλάδοσ, ἱκαίειν δὲ και την ρίζαν· ἦσ δ' ἂν ταυτῶν, εἶπερ εἰλήθει την πᾶσιν πρὶν ἀραιρεθῆναι τὸ κρῶσ, ὡσπερ εἰ και την καφαλὴν ἀποκίμῶσ: τᾶνθρώπου και την ρίζαν τοῦ δένδρου, πρὶν ἐκκοπῆναι: γὰ μέγρος τε και τοῖς κλάδοσ· τὸ γάρ αὐτὸ πᾶσῃ γῆ και πᾶσαι, ὑπερ ἀνθρώπων και δένδρων καφαλὴ τε και ρίζα. Ἄγε δὲ, λαπῶν πᾶς ὄσσις εἰσθησιν ἔχει τοῦ πᾶθουσ (ἵσται δ' οὐδῆσ, δς μὴ τούτω πᾶσῃ) ἔσκαυλαιν ὀδωρῶσμεθα την κοινὴν κικρῶστα τε και τρῶσν. Οἱ γέροντες την γηροκομῶσσαν, οἱ νέοι την φιμουῶσσαν τὰς ἀλόγως ὀρμὰς τῆς ψυχῆς, οἱ παῖδες την παιδεύουσαν ἀγεθῶσ, οἱ γυναίκες την σωφρονοῶσσαν, οἱ ἀργουτῶσ: την τιμῶσσαν, οἱ στρατιῶτῶσ την στρατηγῶν· οἱ γεωργοὶ την δικαιοσύνην, οἱ τεχνίται την χροσμένην ὀμῶν, οἱ ἔμποροὶ τὸ κέρδος, οἱ κλῶντες τὸν λιμῆνα, οἱ ἱσποκῶσοὶ την ἀνάπαυλαιν, οἱ πᾶσῃσ την πορίζουσαν, οἱ κωργοὶ την τρέφουσαν, οἱ εἰχμάλωτοὶ την βύουσαν, οἱ ὀρῶσται την κικρῶσ, οἱ κῆραι την προσῶσταιν, οἱ ἱεραῖς την ἰδῆλου, οἱ

μοναχοι την εθνικίαν, οι εν λο, οις την προς πα-
 σαν επιστημην ειδύουσαν, οι πάντας την πάλαι
 κλησίαν διδούσαν τας ιδονάς. Ω μικράς άληθόνο:,
 ή μικράς άληθής τοις οφθαλμοις άπάντων επικε-
 σούσης, ή σήμησ διερχομένης πάντα τον κόσμον,
 και πληρούσης άπαντα ζήλης και άγθίας και σθε-
 νους! Νύν θρηνησουσιν Ιταλοι, νύν οι Καλοι κλαύ-
 σουσ, νύν Γαλάται και Βρετανοι, νύν Γερμανοι,
 και Άλλυριοι και Θρηκες και Παίονες, νύν Ίθρηες
 άνοιμάσουσι, νύν Ίνδοι σκυθρωπάσουσι, νύν γένος
 άπαν και ήλικια πάσα και νήσοι και ήπειροι κα-

ταχόφονται · ο γάρ άπας κόσμος άπ' την παλαιάν
 τμήν μετ' επικαιρίας άπαίδου τη πάλαι · οίμασι δά
 και τον μικρόν δυνατόν λυπηθήναι · μικρόν
 γούν την καλλονήν έφώνεα της πόλεως φειρομένην
 και την τερπνότητα. Η γάρ της δυστυχίας ύπερ-
 βολή προς οίκτον οίβε πολλάκις και τους εχθίστους
 κινείν. Νύν ούν καιρός έστιν όπην τινα σμικροτό-
 την εδραίν και κλεισθήναι ταύτης έντός άσφαλώς,
 και θρηνείν και κλαίειν διαπαντός · τούτου γάρ
 ούτ' ήν, ούτ' έσται χειρόν κακόν.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

BESSARION. S. R. E. CARDINALIS.

PROLATORIA.
De vita et rebus gestis Bessarionis Aloysii Bandinii
Commentarius. 1
Appendix monumentorum anecdotorum, partim ex ar-
chivo basilicæ SS. XII Apostolorum, partim ex Vaticana
bibliotheca descriptorum. LXI
Index rerum præcipuarum quæ in Dissertatione conti-
nentur. XCIV
Baptiste Platine Panegyricus in laudem Bessarionis,
eo vivente in publico cætu dictus. CIII
Acta selecta quæ ad Bessarionis legationem Bononiensem
pertinent. CXLV
Michaelis Apostoli laudatio funebri Bessarionis.
 CXLVII
Joannis Alberti Fabricii Notitia historica et bibliogra-
phica. CXLXIX

BESSARIONIS OPERA.

REFUTATIO CAPITUM SYLLOGISTICORUM MARCI ERASMI con-
TRA LATINOS, NUNDE PRIMUM EDITA CURANTE J. HERGENROTHER,
 S. THEOLOGUS IN WIREBURGENSI LITTERARUM UNIVERSI-
 TATE PROFESSORE. 11
PROLOGIA INSCRIPTIONUM VECCI, CONTRA GREGORIUM PALI-
SMAN, PETRO ARCADIO INTERPRETE. 215
DEFENSIONES RECTI CATHOLICÆQUE DOGMATIS LATINORUM,
VIDELICET, DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI CONTRA HÆRETICAM
ILLUD IMPUGNANTEM, GRÆCÆ LATINQUE EDITÆ. — (Idem
namque opus cum superiori, et Latine ex interpretatione
Bessarionis ipsius. Vide Monitum præfixum.) 287
DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI, AD ALEXIUM LASCARIUM
PHILANTHROPINUM, EX INTERPRETATIONE PETRI ARCADII. PRÆ-
MITTITUR BESSARIONIS AD PAULUM II PONTIFICEM MAXIMUM
EPISTOLA NUNCUPATORIA. 321
 Idem liber, Latine, ex interpretatione Bessarionis, 407
EPISTOLA ENCYCLICA AD GRÆCOS. Exhortatur ad obedi-
entiam Romanæ Ecclesiæ et susceptionem synodi Florenti-
nis; et de electione sua in patriarcham Cypolitani.
 Petro Arcadio interprete. Præmittitur Epistola argu-
 mentum, in qua inquitur de patriarchis Cypolitani qui
 Josepho in Italia mortuo successerant. 417
 Eadem Epistola ex interpretatione Bessarionis. 481
CA SACRAMENTO EUCCHARISTIÆ et quibus verbis Christi
corpus conficiatur. Ex Claudii de Sainctes Liturg. SS.
PP. 483
COMMENTARIUM ASCETICORUM S. BASILII MAGNI ad usum
monachorum Basilianorum in Italia et Sicilia degentium
cucinatatum. Ex Joan. Yriarte Cod. Gr. Matrit. addita
interpretatione nostra. 525

Concio gratulatoria ad synodum Ferratinæ coenati. 551
ORATIO dogmatica ad eandem synodum de unione Ec-
clesiarum, ipse Bessarionis interprete. 545
DECLARATIO aliquorum quæ in dicta oratione conti-
nentur, quæ Græcis notissima, Latinis ignota sunt. 611
MONODIA IN OBITU MANUELIS PALÆOLOGI, ANNO 1419 de-
functi. Ap. Thevium Contin. Annal. Baron. ad an. 1479. 618
JAMES IN OBITU THEODORÆ AUGUSTÆ, Constantinæ Imp.
EXORUS. Ex Allain De consensu. 621
IN ELIUM EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM; Si volo cum
numere domo veniam, quid ad te? Contra Georgium Tra-
pezuntinum, quem vide infra, col. 487, Bessarionis con-
trafessionem. Ex edit. Haganoensi anni 1552. 625
ORATIONES ad principes Italici Christianorum cladis
in Chalcide Eubœæ, de periculis Italici imminentibus
expugnata Hydrunte, de sedandis discordiis et decore-
nomio bello adversus Turcas, quibus subjicitur persuasio
ex Demonstionis Olynthiaca. — Præmittuntur Bessario-
nis epistola ad Fichetum, Universitatis Parisiensis recto-
rem, cui prædictas orationes mittit; epistola Ficheti ad
Sabaudia principes; nec non Bessarionis epistola ad
homonymum suum Bessarionem, abbatem Basilianum.
 — Ex edit. Rom. anni 1557, 4. 641
BESSARIONIS EPISTOLÆ.
 I. Ad Paulum Pontificem Maximum de errore Pascha-
 lis. 673
 II. Ad eundem in libris de Spiritu sancto Proœmium. 678
 III. Ad Græcos. Exhortatur eos ad obedientiam sacro-
 sanctæ Romanæ Ecclesiæ et susceptionem synodi Flo-
 rentinæ. Et de electione sua in patriarcham Cypolitani. 678
 IV. Ad capitulum, canonicos et capellanos ecclesiæ
 Duodecim Apostolorum de Urbe. — Eis statuta et condi-
 tiones mittit. 673
 V. Ad Guillelmum Fichetum, doctorem Sorbonicum. —
 Orationes mittit a se ad principes Italici directas de pe-
 riculis Italici imminentibus et decernendo bello contra
 Turcas. 678
 VI. Ad pedagogum liberorum Thomæ Despota. 678
 VII. Ad Theodorum Gazam. — Quæ ex interpretatio-
 nibus Theophrasti et Aristotelis comœdia rei litterarum
 preventura sibi promiserit, ingenue confitetur. 686
 VIII. Ad Michaelum Apostolum. — Eum reprehendit
 quod in apologia pro Gemisto Platone scripta, contra
 Theodorum Gazam et Aristotelem calidius enset inve-
 ctus. 687
 IX. Ad Andronicum Callistum. — Mittere se suscipit
 latæ a se sententiæ epigraphæ, epistolam superiorem

significans qua Michaelen Apostolum reprehendit.	691	DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIA SÆCULIS.	915
X. Ad filios Plethoneis. — Consolatoria.	698	DE SCRIPTORIBUS GRÆCIS PATRIA CALABRES.	925
XI. Ad Nicolaum Secundum. — Superioris epistolæ exemplar mittit.	697	GESTA APOSTOLORUM PAVLI ET PAULI, Constantino Lascari interprete.	929
XII. Ad Ludovicum XII regem. — Scribit a summo pontifice legatum se electum, ut pacem inter regem ipsum et ducem Burgundie ac Britannia, armis deponitis, componere curaret.	699	PROCEMUM ad libros de grammatica qui in excessu desiderantur. Ap. Yriarte lib. cit.	931
XIII. Ad principum senatumque Veneticum. — Bibliothecam suam omni librorum genere instructissimam eidem senatui deferri se donat.	700	Epilogus ejusdem libri.	957
Tabula librorum quos ætatis Venetiarum domino dona dedit Bessarion.	701	EPISTOLA AD JACOBUM XIMERTUM MURALLIUM, proregis insulae Siciliae a secretis. De Herodiani grammatici vita et scriptis, et de Theodosio, ejus epistolatore. Ex Yriarte, lib. cit.	939
BESSARIONIS INTERROGATIONES AD PLETHONEM cum Plethonis ad Bessarionis quesita responsionibus.	715	DE QUINTO POSTA: Argumenta ejus libris a Constantino Lascari præfixa.	943
GEORGI AMANTURÆ ad Bessarionem. De Trapezunte a Turcis anno 1461 expugnata.	725	LINGUA DE POSTA, in quo breviter poeseos natura atque origo indagantur, et varia illius genera indicantur. Apud Pasini codd. Gr. Taurin.	951
GEORGI MONACHI Epistola ad Bessarionem laudatoria.	727	EPISTOLA AD DISCIPULOS suos libello de Tropis et Sgaris præmissa: Ex Yriarte.	955
Ejusdem in eundem oratio encomiastica.	751	EPISTOLA AD GEORGIUM PLACENTINUM de significatione dictionum ἑρμηνεύων et ἑρμηνεύων, quas Græci a Latinis mutui sunt. Ex eodem.	955
Bessarionem ex oratione in patriam suam Trapezuntem.	751	EPISTOLÆ quatuordecim familiares.	957
GEORGIUS TRAPEZUNTINUS.		De Demetrio ac Thoma, Peloponnesi despotarum, Constantinæ imp. fratrum, post captam urbem casibus eorumque sobolis serie.	961
Notitia ex Allatii Diatriba de Georgiis.	745	NOTITIA IMP. CPOLITANORUM a Theodoro Lascari ad Constantinum III et urbem captam.	965
Notitia altera ex Chr. Frid. Boerneri De doctis viris Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus.	765	NOTITIA successuum BASILII IMP. usque ad captam urbem.	965
SCRIPTA.		Epitaphium Theodori Gaze, Phanorii Geracii Rhodii.	967
DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI, ad Joannem Cuboclesium.	769	CARMEN FUNEBRE in Joannem Catholicorum regum filium unigenam, in Ferdinandum Cantum, Siciliae rectorem, in Georgium Rhalem.	969
ITEM DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI et de una sancta catholica Ecclesia, ad Cretenses.	829	THEODORUS GAZA.	
IN ILLOD EVANGELII SECUNDUM JOANNEM: Sic volo eum manere donec ventum, quid ad te? et quod Joannes evangelista nondum sit mortuus. Ad Sixtum IV Pontificem Maximum.	867	Notitia ex Allatio de Theodori.	971
MARTIRIUM S. ANDREÆ DE CENO qui Cpolij obiit anno primo Pauli II Pontificis summi, a Georgio Latine scriptum.	885	Notitia altera ex Boerneri libro citato.	977
EPISTOLA AD EUGENIUM IV SUPREMUM PONTIFICEM, DE UNIONE ECCLESiarUM, ex Miltarelli Bibliotheca codd. mss. monasterii S. Michaelis Venet. prope Murianum.	849	LAUDATIO CANIS, pp. Mail B. PP.	986
EPISTOLA AD JOANNEM PALÆOLOGUM IMP. Ut in Italiam ad synodum proficiscatur. Ad calcem Phrantzæ ed. Pontanus.	895	DE ORIGINE TURCARUM ad Fr. Philiphum, ex Allatii Symmetris.	967
CONSTANTINUS LASCARIS.		(Theod. Gaze Liber de mensibus exstat in appendice ad Eusebii Chronicon, hujusce Patrologiæ tom. XIX, col. 1167.)	
Notitia ex Christ. Frid. Boerneri de doctis hominibus Græcis litterarum Græcarum in Italia instauratoribus.	907	EPISTOLA AD DEMETRIUM CHALCOCONDIDEM.	1005
CONSTANTINI LASCARI EPISTOLA AD JOANNEM GAZAM, Cætanæ episcopum, libro de Scriptoribus Græcis patria Sicilia præmissa. Ex Yriarte Catal. codd. Gr. Matrit. cum interpretatione nostra.	915	— ad eundem.	1008
		ANDRONICUS CALLISTUS.	
		Notitia ex Boerneri libro citato.	1015
		EPISTOLA ad Georgium Palæologum Disypatum.	1017
		MONODIA DE CPOLI CAPTA, ex cod. Reg. Paris. 1774 nunc primum edita.	1151
		CPOLITANORUM IMP. NOVELLÆ CONSTITUTIONES inde ab anno 1220 usque ad captam urbem.	1019